

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ARCHITECTURA

55^E JAARGANG 1934

N.V. BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ v.h. MOUTON & Co., 's-GRAVENHAGE

INHOUD

VAN DEN 55^{EN} JAARGANG 1934

	Blz.		Blz.
A.			
Academie Européenne méditerranée Cavalière, France. Persbericht . . .	70	Berlage † (Dr. H. P.). In memoriam, door J. P. Mieras	337
Adres van den B.N.A. aan den Minister van Sociale Zaken betreffende werk- verruiming	219	Idem, door A. P. Smits	341
Adres van den B.N.A. aan den Minister van Onderwijs, Kunsten en Weten- schappen, inzake de restauratie van oude monumenten	236	Beroepsbescherming van Architecten in Duitschland	459
Adres aan den Raad van Zutphen, inzake uitbreidingsplan en stads- schoon, gezonden door het Bestuur van den B.N.A.	81	Bescherming van onder-aannemers, door E. H. P. Rosenboom	501
Afbeeldingen Prijsvraag Ver. tot be- vordering der bouwkunst te Gro- ningen, ter gelegenheid van haar 50-jarig jubileum in 1933	120	Beschrijving van het Nederlandsch Paviljoen te Brussel, door Ir. D. Roosenburg B.N.A.	545
Amersfoort (O.L. Vrouw ter Eem te), Arch. Koldewey en Kroes B.N.A., door Ir. G. Friedhoff	429	Bestuur van den B.N.A. Adres aan den Raad van Zutphen, inzake het uit- breidingsplan en stadsschoon . 81,	221 309
Amstels Bouwvereniging, Het On- derhoud van huizen	109, 388	Idem. Jaarverslag van den Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A. over 1933	149
Analyse (Door) naar een nieuwen woningvorm, door H. Leppla	281	Idem. Adres aan den Minister van Sociale Zaken inzake werkverruim- ing	219
Andermaal bouwkunst en nieuwe zakelijkheid van F. Hausbrand, met als onderschrift „Bouwkunst en crisis” van Ir. H. T. Zwiers	523	Idem. Adres aan den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap- pen inzake de restauratie van oude monumenten	236
Architectenverordening (De nieuwe Duitsche)	459	Idem. Onderschrift bij artikel van Amstels Bouwvereniging over het onderhoud van huizen	388
Architectura et Amicitia (Genoot- schap). Juryrapport van de studie- prijsvraag voor een Sportterrein in Amsterdam W.	21, 53	Idem. Motie, inzake het brandgevaar in oude gebouwen, aangenomen Ledenvergadering te Eindhoven	415
Idem. Rapport 4e ontwerpstudie Toe- ristenhotel	37	Beudt † (A. K.). In memoriam, door G. Feenstra	133
Architectuur (De) van onze letters, door Jan Poortenaar	317	Bezoek aan den Thermotechnischen Dienst der Warmtestichting	528
Arrest (Een belangrijk) in hoogste instantie voor de bouwwereld, door Mr. G. W. J. Jonker	115	Bie Leuveling Tjeenk (Ir. J. de) De eerste Nederlandsche catalogus voor de bouwwereld	532
B.			
Baart B.N.A. (A.). Dorpswoningen te Nes op het eiland Ameland	112	Bilderbeek (B. van). Herstelling der bekapping van de groote kerk te Dordrecht	238
Bad- en Zweminrichting „Noorder- bad” te Groningen, Architect J. A. Boer	373	Idem. De Wilhelminastichting te Dor- drecht	351
Beeldhouwkunst in Italië, door Theo van Reijn	29	Bilsen (P. F. W.) In memoriam Joh. A. van Dongen †	537
Beeltenis van Oostenrijksche archi- tecten op postzegels	252	Bisschop” („De) te Amsterdam, door Ir. J. Gratama	393
Bergheof (J. F.). Bouwen op het land en in de dorpen	135	Blaagaardspladsen te Kopenhagen, door G. F.	99
Bergheof (Over het werk van archi- tect J. F.), door Ir. G. Friedhoff	153	Blaauw (C. J.). Definitieve plan Stad- huis Leiden	329
Bergpolder (Woongebouw) te Rotter- dam, door Ir. W. van Tyen	361	Blik op verleden en toekomst, voor- dracht Prof. Ir. M. J. Granpré Molière	542
Bergschuur Ter Doest, door J. P. M.	310	Boer (J. A.) Architect overdekte Bad- en Zweminrichting „Noorderbad” te Groningen	373
		Boom (A. van der). „Het voorgaan” van Prof. Roland Holst	76
		Bouwen op het land en in de dorpen, door J. F. Bergheof	135
		Bouwkunst en Crisis, van Ir. H. T. Zwiers, bedoeld als onderschrift bij artikel van den heer F. Hausbrand „Andermaal bouwkunst en nieuwe zakelijkheid”	524
		Bouwkunst en Vriendschap (Ver.).	
		Bouwkunst-tentoonstelling van den Gewestelijken Kring Den Haag	140
		Braat (Ir. G.). Glasroeden	54
		Brinkman (Ir. J. A.) en L. C. v. d. Vlugt en Ir. W. van Tijen, Archi- tecten woongebouw Bergpolder te Rotterdam	361
		Broek (Ir. J. H. van den). In memo- riam A. Stahlie	346, 349
		Bruin (Wieger). Interieurs en een woonhuis te Utrecht van Architect Ir. S. van Ravestein	1, 18
		Idem. Boekbespreking. De Platte- landswoning, door H. A. de Vries en J. Jans	131
		Idem. In memoriam Mr. D. Hudig †	453
		Idem. Bij bouwwerken bij het geëlec- trificeerde baanvak Rotterdam- Dordrecht, van Ir. S. van Ravestein	289
		Buyts (H.) Ingezonden stuk n.a.v. de gedachtenwisseling tusschen de Heeren Hausbrand en Zwiers	548
		C.	
		Cass Gilbert †. In memoriam	264
		Casseres (de). Ingezonden stuk n.a.v. artikel getiteld „Oorlog en stede- bouw” betreffende de lintstad	509
		Catalogus (De eerste Nederlandsche) voor de bouwwereld, door J. de B. L. T.	532
		Centrale Onderlinge” (Kantoorge- bouw van „De) Architect Jan Wils B.N.A.	478
		Cité Universitaire te Parijs, door H. C. Verkruijsen	101
		Colleges over Italiaansche kunst en cultuur	280
		Commissie tot bestudeering van de oorzaken van het werken van niet voldoend bekwame bouwkundigen op het terrein van den architect en de middelen tot bestrijding daarvan (Rapport van de)	441
		Commissie van advies. Rapport prijs- vraag stadhuis te 's-Gravenhage	211
		Cuneratoren (De) te Rhenen, W. Kromhout	385
		Cursus Betoncontrôle in Den Haag, gehouden door de Betonvereniging	512
		Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst-onderricht. Inschrijving cursus 1934-1935	360
		D.	
		De Deensche beeldhouwkunst gedu- rende de laatste 25 jaar, door Sigurd Schultz	89
		De Duitsche Architectenverordening	459
		De Duitsche tentoonstelling Tuindor- pen te Stuttgart 1933 en te Mün- chen 1934 door F. Hausbrand	538
		Delft. Hedendaagsche stedebouw, driedaagsche cursus	528, 542, 552

Delft kiest, door Auke Komter	24	architect en de middelen tot bestrijding daarvan		Herstelling der bekapping van de groote kerk te Dordrecht	238
Dongen † (Joh. A. van) In memoriam door P. F. W. Bilsen	537	Genootschap A. et A. Juryrapport van de studieprijsvraag voor een Sportterrein in Amsterdam W.	21, 53	Hoofdc commissie voor de normalisatie in Nederland. Vaststelling normaalbladen	72
Dorpswoningen te Nes op het eiland Ameland. Schetsen van Arch. A. Baart B.N.A.	112	Idem. Rapport 4e Ontwerpstudie. Toeristenhotel	37	Idem. Aankondiging normaalbladen N 535, N 536, N 537	244
Dudok (W. M.). Toelichting op het verbeteringsplan van het Alexander-veld en omgeving en op het Raadhuis-ontwerp voor 's-Gravenhage	190	Geus (C. de). Boekbespreking Beton en Gewapend beton van P. Bergsma	114	Idem. Normalisatie van kleuren. Oprichting Studiecommissie 40	336
Idem. Aankondiging lezing te Londen	242	Idem. Boekbespreking moderne houten trappen, door F. H. Mylink. Deel III	167	Idem. Aankondiging van de normaalbladen N 139, N 235, N 406, N 558, N 673, N 258, N 732 tot en met N 745	372
E.		Idem. Boekbespreking Het Hout van L. W. van As en K. Wiedijk	496	Hoogenboom (Joh.). Over het artikel van de Restauratie van de Nieuwe Kerk te Delft	123
Eibink (A.) Voordracht van Prof. Ir. M. J. Granpré Molière „Blik op verleden en toekomst”	542	Idem. Boekbespreking Alph. Dirkse, Houtconstructie, 2e druk	512	Howe & Lescaze, Architecten van de Philadelphia Saving-Fund-Society, door J. P. Mieras	258
Eindhoven, de stad met een toekomst, door H. E. van den Pauwert	265	Gewapend betonnen skeletbouw met stijve kolommenwapening	12	Hudig † (In memoriam Mr. D.), door Wieger Bruin	453
Electrische verwarming (toepassing van moderne), door A. F. E. Hanson	245	Glas (Onzichtbaar) en buigzaam glas	116	Huisverwarming, door Ir. F. G. Unger	306, 312, 334, 356, 369, 377, 389, 408, 426, 460, 471
Examen Bouwkundig Opzichter B.N.A. Oproeping kandidaten voor het examen 1935	544	Glasroeden, door Ir. V. Jockin	16	Huygen (Ir. L. B.). Aankondiging van een lezing over Ruimte-verwarming en atmosfeer-verbetering	36
Eynde (H. A. v. d.). Beeldhouwwerk bij het gedicht „Die Theilung der Erde” van Schiller	477	Gratama (J.). Het gebouw „De Bischof” op den Dam te Amsterdam	393		
F.		Grato te Utrecht. Stand van den Arch. P. Worm, door H. C. V.	494		
Fagratama Morgana, door Redactie B.N.A.	34	H.			
Feenstra (G.). Vrij Katholiek Kerkje te Arnhem	112	H.A.K.A. (Het nieuwe gebouw van de) te Jutfaas, Architect Ir. H. F. Mertens	507		
Idem. In memoriam A. K. Beudt †	133	Hanson (A. F. G.). Toepassing van moderne electrische verwarming	245		
Feenstra (G.) en G. Tiemstra, Architecten van het Lokaal voor de Hersteld Apostolische Gemeente te Arnhem	493	Hardeveld (J. M. van). De van Löbensels-school te Arnhem	42		
Friedhoff (Ir. G.). Prijsvraag Stockholm. Verbetering stadsdeel Norrmalm	55	Idem. „La Conservation et la reconstruction des monuments historiques en France”, lezing gehouden door Paul Léon	480		
Idem. Blaagaardspladsen te Kopenhagen	99	Hausbrand (F.). Aan H. C. Verkruysen over diens artikel „Over de positie van den kunstenaar in de hedendaagsche samenleving”	166		
Idem. Bij het werk van J. F. Berghoef, Architect te Aalsmeer	153	Idem. Le Corbusier heeft het woord. Vertaald artikel uit „Das Werk”	412		
Idem. Bij enkele werken van Architect Aug. M. J. Sevenhuysen †	253	Idem. De nieuwe magazijnen voor huisinrichting van Metz & Co. in Den Haag	505		
Idem. O. L. Vrouw ter Eem te Amersfoort. Architecten Koldewey en Kroes B.N.A.	429	Idem. Andermaal bouwkunsten nieuwe zakelijkheid met onderschrift van Ir. H. T. Zwiers	523		
Fusie van bladen. „Van bouwen en sieren” met het R.K. Bouwblad	20	Idem. De Deutsche tentoonstelling tuindorpen te Stuttgart 1933 en te München 1934	538		
G.		Idem. Nieuwe zakelijkheid in de Nederlandsche architectuur, door G. Rietveld	551		
Gedachtenishuis op den „Schliffkopf” in het Schwarzwald van Arch. Dr. Eduard Krüger, door J. P. M.	117	„Havenbelangen” (Stichting). Prijsvraag voor een sluitzegel	384		
Geluidstichting. Vergadering tot oprichting van een „Geluidstichting”	392	Hedendaagsche Stedebouw. Driedaagsche cursus te Delft	528, 542, 552		
Gendt (Ir. L. van). Ingezonden stuk met onderschrift n.a.v. het rapport van de commissie tot bestudeering van de oorzaken inzake het werken van niet voldoende bekwaame bouwkundigen op het terrein van den		Heemschut beschut Uw heem. Med. over te houden tentoonstelling in Maart 1934	80		
		Heemschut tentoonstelling in het Koloniaal Museum te Amsterdam, door J. P. M.	134		

J.					
Jaarbeursrondgang 1934, door A. Komter	105				
Jaarverslag van den B.N.A. over 1933	149				
Jansen † (H. G.). In memoriam, door M. Mathol de Jongh	237				
Jockin (Ir. V.). Glasroeden	16				
Jongh (M. Mathol de). In memoriam H. G. Jansen †	237				
Jonker (Mr. G. W. J.). Een belangrijk arrest in hoogste instantie voor de bouwwereld	115				
Juryrapport Prijsvraag Stadhuis te 's-Gravenhage	211				
K.					
Kalff (Ir. L. C.). De fabrieksgebouwen der Philipsbedrijven te Eindhoven	274				
Idem. Een landhuis voor Ir. Otten te Valkenswaard	454				
Kammer b.l. (Ir. H.). Architect Waterbouwkundig Laboratorium te Delft	465				
Kantoorgebouw der Nederlandsche Handel Maatschappij N.V. „Factory” Batavia. Architecten A. P. Smits en C. v. d. Linde	125				
Kapteyn (N.P.). Restauratie van de Nieuwe Kerk te Delft, door Arch. H. v. d. Kloot Meyburg	86				
Kerk te Berg en Terblijt van de architecten Peutz en Sprenger, door H. C. V.	533				
Kerkbrand (De) te Rhenen, door W. Kromhout	385				
Kloot Meyburg (H. v. d.). Architect van de Restauratie aan de Nieuwe Kerk te Delft, door N. P. Kapteyn	86				
Idem. Tijdelijke maatregelen genomen voor de Koninklijke begrafenisplechtigheden in de Nieuwe Kerk te Delft	529				
Koldewey B.N.A. (B. J.). Architect van „De Randhoeve” te Ginneken	111				
Koldewey en Kroes (B.N.A. Architecten) Stichting O.L. Vrouw ter Eem te Amersfoort, door Ir. G. Friedhoff	429				
Komter (A.). Delft kiest	24				
Idem. Jaarbeursrondgang 1934	105				
Idem. Wohnaufibel van Otto Völckers	464				
Kool (Alb.). Boekbespreking De Opzichter in de bouwkunde, door Lambert van Woensel	27				
Kramer † (H. H.). In memoriam, door D. Meintema	57				
Kring den Haag van den B.N.A.-Bouwkunsttentoonstelling	140				
Kromhout Czn. (Willem). Bij zijn zeventigsten jaardag	169				
Idem. Een dankbetuiging	237				
Idem. De Kerkbrand te Rhenen	385				
Kropholler (A. J.). Toelichting bij het stadhuisplan voor 's-Gravenhage	196				
Krüger (Dr. Eduard). Arch. van het „Gedachtenishuis” op den „Schliffkopf” in het Schwarzwald, door J. P. M.	117				

L.					
Lammers (Th. J.). N.a.v. de studieprijsvraag voor een sportterrein in Amsterdam-W., uitgeschreven door het Genootschap A. et A.	53				
Landhuis voor Ir. Otten te Valkenswaard, Arch. Ir. L. C. Kalff, B.N.A.					
Laverman (A.). Ingezonden stuk betreffende goede bodemafsluiting in woonhuizen	56				
Lenoir (Raymond) Project voor een ondergronds Museum	547				
Léon (Paul). Verslag lezing over „La conservation et la reconstruction des monuments historiques en France”, J. M. van Hardeveld	480				
Leppla (H.). Door analyse naar een nieuwen woningvorm	281				
Idem. Woningen te Schiedam	303				
Lezing over „Proefbelasting en draagvermogen van heipalen	416				
Liftvoorschriften (De nieuwe), door Ir. F. Spoon	241				
Lokaal voor de Hersteld Apostolische Gemeente te Arnhem, van de architecten G. Feenstra B.N.A. en G. Tiemstra	493				
Loogman (G. A. M.). Schoonheidscommissies	34				
Ludolph (Ir. L. G.) en Ir. A. P. Potma. Statica en Sterkteleer voor bouwkundigen, deel A en deel B, door P. v. d. S.	439				
Lurçat (André). Architect Groupe Scolaire de Villejuif, door Hein Salomonson	81				
Luthmann (M. J.). Toelichting op zijn stadhuisplan voor 's-Gravenhage	185				
M.					
Mededeelingen van den Internationalen Bond voor Volkshuisvesting, door W. B.	88				
Meintema (D.). In memoriam H. H. Kramer †	57				
Mertens (Ir. H. F.). Architect van het gebouw der H.A.K.A. te Jutfaas	507				
Metz & Co. den Haag. De nieuwe magazijnen voor huisinrichting, door F. Hausbrand	505				
Meyers (Ir. G. J.). Herstelling der bekapping van de groote kerk te Dordrecht	238				
M. T. Scholen. Uniform en gelijktijdig toelatingsexamen voor alle M. T. Scholen	79				
Mieras (J. P.). Boekbespreking „Die Wohnräume der Gegenwart”, door G. A. Platz	19				

Idem. Hendr. de Keyser, Beeldhouwer en Bouwmeester van Amsterdam, door Dr. Elisabeth Neurdenburg	47				
Idem. Het onderhoud van huizen 109, 388					
Idem. Boekbespreking Moderne Bouwkunst in Nederland no. 12	114				
Idem. Het „Gedachtenishuis” op den „Schliffkopf” in het Schwarzwald, Arch. Dr. Eduard Krüger	117				
Idem. De Heemschut tentoonstelling in het Koloniaal Museum te Amsterdam	134				
Idem. Tentoonstelling Club H.B.O. in het Sted. Museum te Amsterdam	243				
Idem. Boekbespreking Baubücher Band 15. Ladenbau van Adolf Schuhmacher	251				
Idem. De Philadelphia Saving-Fund-Society van Architecten Howe & Lescaze	258				
Idem. Bergschuur Ter Doest	310				
Idem. In memoriam Dr. H. P. Berlage	337				
Idem. Boekbespreking Moderne Bouwkunst in Nederland, no. 17 en 18	372				
Idem. Jaarverslag 1933 Ver. „Hendrick de Keyser”	377				
Idem. Boekbespreking Schweizer Baukatalog 1934	392				
Idem. Onderschrift artikel van J. Gratama over het gebouw „De Bischof” te Amsterdam	397				
Idem. De negende monumentendag te den Bosch	398, 440				
Idem. Bespreking Rapport Commissie, ingesteld door een stedeboekkundigen Raad van het Ned. Inst. voor Volkshuisvesting en Stedebouw inzake privaatrechtelijke regeling van bebouwing	414				
Idem. Boekbespreking Ville, door Bruno Moratti, Uitg. U. Hoepli, Milano	428				
Idem. Elf eeuwen bouwkundig teekenen, Uitgave v. h. Gen. A. et A.	428				
Idem. Voordracht van Ir. C. Frank over „Proefbelasting en draagvermogen van heipalen”	440				
Idem. Boekbespreking, Overzicht van de geschiedenis der beeldende kunst in 6 tabellen, door Dr. Ir. J. H. Plantenga	464				
Idem. Boekbespreking Pernis, Hoogvliet, Portugal en Rhon, door J. Verheul Dzn.	483				
Idem. Sir Giles Gilbert Scott, President van het Royal Institute of British Architects, Eerlid van den B.N.A.	497				
Idem. Reclameboekjes van Piet Zwart	511				
Idem. Boekbespreking Ars Belgica I. De kathedraal te Doornik deel I van Kan. J. Warichez met een studie van Prof. Dr. Ir. Stan Leurs	527				
Idem. Tentoonstelling werk 2e Stipendium jaar van Mej. C. Klaassen en den Heer D. Broos. Prix de Rome	527				
Moerkerken (P. H. van) Prof. R. N. Roland Holst en zijn leerlingen	73				

Monumentendag (De 9e) te Den Bosch 359, 398, 440	Perceel aan de Oude Ebbingestraat te Groningen, aangekocht door „Hendrick de Keyser” 131	Rapport van de Commissie van advies inzake den stadhuisbouw te 's-Gravenhage 211
Mgr. Laurentius Schrijnenhuis te Heerlen, van arch. Ir. F. P. J. Peutz Museum (Project voor een ondergronds) te Athene. Raymond Lenoir 547	Persbericht. Het gevaar van het ontbreken van een goede bodemafsluiting in woonhuizen 36	Rapport van de Commissie ingesteld door een Stedebouwkundigen Raad van het Ned. Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, tot onderzoek van de vraag, of en in hoeverre privaatrechtelijke regeling van bebouwing geoorloofd moet worden geacht, door J. P. M. 414
Muzen, Meubels en de kunsthistorie der Italiaansche Tentoonstelling te Amsterdam, door Jan Poortenaar 401, 440	Peutz (Ir. F. P. J.) Het Mgr. L. Schrijnenhuis te Heerlen 63	Rapport van de Commissie tot bestudeering van de oorzaken van het werken van niet voldoende bekwaame bouwkundigen op het terrein van den architect, en de middelen tot bestrijding daarvan 441
N.		
Nederlandsche Handel Maatschappij „Factory” Batavia, Architecten A. P. Smits en C. v. d. Linde 125	Idem. en Arch. Sprenger, Architecten van de Nieuwe Kerk te Berg en Terblijt, door H. C. V. 533	Rapport (Voorloopig) der Paleis-Raadhuis-Commissie 513
Nederlandsch Genootschap voor verlichtingskunde, aankondiging voordracht van S. G. Hibben 168	Philadelphia Saving-Fund-Society van de Architecten Howe & Lescaze door J. P. M. 258	Ravesteyn (Ir. S. van) Interieurs en een woonhuis te Utrecht 1, 18
Nederlandsch Instituut van Middellbare technici, persbericht 116	Plate (Maurits) Stichting voor Materiaal Onderzoek med. no. 4. 45	Idem. Bij bouwwerken bij het geëlectriceerde baanvak Rotterdam—Dordrecht 289
Nederlandsch Paviljoen (Het) te Brussel, Arch. Ir. D. Roosenburg B.N.A. 545	Idem. In memoriam Aug. M. J. Sevenhuysen † 161	Redactie B.W.A. Fagratama Morgana Idem. Onderschrift bij ingezonden stuk van de Architectengroep '32 betreffende H. B. O. 46, 88
Negende Monumentendag te 's-Hertogenbosch 359, 398, 440	Poortenaar (Jan) De architectuur van onze letters 317	Idem. Boekbespreking Siersmeedwerk, ontwerpen door P. C. Kardol Idem. Dr. H. P. Berlage, ter gedachtenis Restauratie van de Nieuwe Kerk te Delft van Arch. H. v. d. Kloot Meyburg, door N. P. Kapteyn 86
Nénot † (Henri Paul) 544	Idem. Muzen, Meubels en de Kunsthistorie der Italiaansche Tentoonstelling te Amsterdam 401, 440	Restauratie van de Nieuwe Kerk te Delft, door Joh. Hoogenboom 123
Nieuwe Kerk te Delft (Tijdelijke maatregelen genomen voor de Koninklijke begrafenisplechtigheden in de) door H. v. d. Kloot Meyburg 529	Project voor een ondergronds museum te Athene, door Raymond Lenoir 547	Reyn (Theo van) Tentoonstelling Intern. Beeldhouwkunst in het Sted. Museum te Amsterdam 11
Nieuwen woningvorm (Door analyse naar een) door H. Leppla 281	Prijsvraag. (Internationale) voor de saneering van het stadsdeel Norrmalm te Stockholm 12, 57	Idem. Beeldhouwkunst in Italië 29
Nieuwe Zakelijkheid in de Nederlandsche Architectuur, van G. Rietveld, door F. Hausbrand 550	Prijsvragen van de Ver. Bouwkunst en Vriendschap 1933—'34 . . . . . 55, 116, 308, 380	Roland Holst (Prof. R. N.) en zijn leerlingen, door P. H. van Moerkerken 73
Noorderbad te Groningen (Bad- en Zweminrichting) Architect J. A. Boer B.N.A. 373	Prijsvraag „Affiche” Internationaal Boekdrukkerscongres. Med. van de P. P. C. 71	Rood (Ir. A. H. v.) Gew. beton en ijzer in den brugbouw van Dr. Ir. J. Emmen, Boekbespreking 549
Normalisatie van kleuren, Oprichting studiec ommissie 40. 336	Prijsvraag door de Nationale Levensverzekeringbank N.V. te Rotterdam Uitslag 80	Roosenburg (Ir. D.) Toelichting op zijn stadhuisplan voor 's-Gravenhage 201
Norrmalm Prijsvraag te Stockholm 12, 57	Prijsvraag (Afbeeldingen), uitgeschreven door de Vereeniging tot Bevordering der Bouwkunst te Groningen ter gelegenheid van haar 50-jarig jubileum in 1933 120	Idem. Architect Nederlandsch Paviljoen te Brussel 545
O.		
Onderhoud (Het) van huizen, door J. P. M. 109, 388	Prijsvraag voor een Raadhuis te 's-Gravenhage. Publicatie van de 5 ingezonden plannen 185, 201	Rothuizen en H. J. Tiemens (E. J.) Architecten van de van Löben-Selschool te Arnhem 42
Onderzoek kalkzandsteenklinker 80	Prijsvraag voor een reclamebiljet uitgeschr. door de Ver. ter bevordering van de belangen des boekhandels 220, 336	Rosenboom (Mr. E. H. P.) Bescherming van onder-aannemers, door 501
Oorlog en Stedebouw, (bericht uit de Nwe Rott. Courant) 484	Prijsvraag voor een sluitzegel voor de stichting „Havenbelangen” te Rotterdam 384	Ruiter (C. de) Ingezonden stuk n.a.v. artikel van den Heer Kromhout over den brand in de Cunerakerk 416
Opleiding Assistent-Tuinarchitect 316	Prijsvraag voor een op te richten gedenk teeken voor H. M. de Koningin-Moeder te Den Haag 483, 496, 543, 552	Rijksseruminrichting te Rotterdam Architect Ir. A. v. d. Steur, door Alb. Otten 49
Oproeping voor het examen Bouwkundig Opzichter B.N.A. 1935 544	R.	
Otten (Alb.) De Rijksseruminrichting te Rotterdam van Architect Ir. A. v. d. Steur 49	Raadhuis te 's-Gravenhage. (Prijsvraag) Publicatie van de 5 ingezonden plannen 185, 201	
Over de positie van den kunstenaar in de hedendaagsche samenleving, door H. C. Verkruijsen 141	Ragnar Oestberg. Bekroning met de gouden medaille in Amerika 264	
Over zuiver bouwen door H. C. Verkruijsen 435	Randhoeve” („De) te Ginneken van Architect B. J. Koldewey B.N.A. 111	
P.		
Paleis-Raadhuis-Commissie. Voorloopig rapport 513	S.	
Pauwert (H. E. van den) Eindhoven, de stad met een toekomst 265	Salomonson (Hein) Groupe Scolaire de Villejuif, Architect André Lurçat 81	

Schachtoren te Nieuwenhagen in het Concessieveld van de Staatsmijn Hendrik, door F. K. Th. van Itersen 302	Stichting voor Materiaal onderzoek Med. no. 4 door Maurits Plate 45	Unger (Ir. F. G.) Warmte-afgifte van radiatoren 10	
Scheffer (Ir. L. A. P.) Voordracht Leergang voor hedendaagsche Stedebouw te Delft 552	Stockholm. Prijsvraag voor de verbetering van het stadsdeel Nedre Norrmalm 12, 57	Idem. Huisverwarming 306, 312, 334, 356, 369, 377, 389, 408, 426, 460, 471	
Schoonheidscommissies door H. C. Verkruijsen 13, 34, 163	Studieprijsvraag van het Genootschap A. et A. voor een sportterrein in Amsterdam-West, Juryrapport 21, Idem. Rapport 4e Ontwerpstudie Toeristenhotel 37	V.	
Schrijnenhuis (Mgr. L.) te Heerlen van Arch. Ir. F. P. J. Peutz 63	Stuyt † (Architect Jan) Bericht van overlijden 308	Valk (Jan van der) Architect Tentoonstelling „Stad Tilburg 1934” 417	
Schultz (Sigurd) De Deensche beeldhouwkunst gedurende de laatste 25 jaar 89	T.		
Schweizer Baukatalog 1934, door J. P. M. 392	Technische Hoogeschool te Delft. Driedaagsche cursus over stedebouw 528, 542, 552	V. A. N. K., Tentoonstelling in het Sted. Museum, door H. C. Verkruijsen 11	
Scott (Sir Giles Gilbert) President van het R. I. B. A. Eerelid van den B.N.A., door J. P. M. 497	Tentoonstelling van de Vank in het Sted. Museum, door H. C. Verkruijsen 11	Ver. Bouwkunst en Vriendschap Studie prijsvragen 1933—'34 . . . . . 55, 116, 308, 380	
Sevenhuysen † (Aug. M. J.) In memoriam, door Maurits Plate 161, 253	Tentoonstelling Intern. Beeldhouwkunst in het Sted. Museum te Amsterdam, door Theo van Reyn 11	„Ver. Hendrick de Keyser” 16e Jaarverslag 1933, door J. P. M. 373	
Sjollema (J.) Artikel bij werk van Prof. Roland Holst 74	Tentoonstelling van den Gewestelijken Kring 's-Gravenhage in het gebouw van den Haagschen Kunstkring 162	Vereeniging tot bevordering der bouwkunst te Groningen. Afbeeldingen prijsvraag ter gelegenheid van haar 50-jarig jubileum in 1933 120	
Slothouwer (D. F.) Boekbespreking Holmens Bygningshistorie 1680—1930, door Christian Elling en Viggo Sten Möller 19	Tentoonstelling Club H. B. O. in het Stedelijk Museum te Amsterdam, door J. P. M. 243	Ver. ter bevordering van de belangen des boekhandels. Prijsvraag voor een reclame biljet 220, 336	
Smit (J. L.) Betreffende de studieprijsvraag voor een sportterrein in Amsterdam-West 79	Tentoonstelling „Stad Tilburg 1934”, door Jan van der Valk, Architect 417	Verheul Dzn. (J.) Pernis, Hoogvliet, Poortugal en Rhoon, alsmede verdwenen en bestaande merkwaardigheden in het westelijk gedeelte van het eiland IJselmonde, door J. P. M. 483	
Smits (A. P.) en C. v. d. Linde Architecten, Kantoorgebouw der Nederlandsche Handel Maatschappij „Factory” Batavia 125	Tentoonstelling van tapijten bij Metz & Co. te Amsterdam, door H. C. Verkruijsen 458	Verkeerscommissies (H. C.), Schoonheidscommissies 13, 35, 163	
Smits (A. P.) In memoriam Dr. H. P. Berlage 341	Tentoonstelling en Conferentie „Kunst en Nijverheid” te 's-Gravenhage 474	Idem. Een meervoudige opdracht en de P. P. C. 100	
Speyer (Max) Een nieuwe weefstoel 71	Tentoonstelling Kunst en Nijverheid Kon. Kunstzaal Kleykamp, Den Haag, door H. C. V. 495	Idem. De Cité Universitaire te Parijs 101	
Idem. Architect van de verbouwing perceel Noordeinde 36 te den Haag 591	Idem. Van Nel Klaassen en D. A. Broos, resp. beeldhouw- en schilderkunst, werk 2e stipendiumjaar, door J. P. M. 512, 527	Idem. Boekbespreking Gebruiks- en Siervoorwerpen in het binnenhuis, door Otto van Tussenbroek 114	
Spoon (Ir. F.) De nieuwe liftvoorschriften 241	Tentoonstelling Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, van werken van Kuno Brinks, Grafische Kunst 504	Idem. Over de positie van den kunstenaar in de hedendaagsche samenleving 141	
Sprenger en Peutz, architecten van de Nieuwe Kerk te Berg en Terblijt, door H. C. V. 533	Idem. Over Zuiver bouwen 435	Idem. Tentoonstelling van tapijten bij Metz & Co. te Amsterdam 458	
Staal (J. F.) Toelichting op zijn ontwerp voor een stadhuis voor 's-Gravenhage 205	Idem. Een stand van Architect P. Worm op de Grato te Utrecht 494	Idem. Tentoonstelling Kunst en Nijverheid, Kon. Kunstzaal Kleykamp Den Haag 495	
Stadhuis te Leiden, Het definitieve plan van Architect C. J. Blaauw 329	Idem. Over Zuiver bouwen 435	Volksuniversiteit Rotterdam Plannen. Aanschouwelijke voorstelling van „doelmatig wonen” 316	
„Stad Tilburg 1934”. (Tentoonstelling) door Jan van der Valk 417	Idem. Tentoonstelling van tapijten bij Metz & Co. te Amsterdam 458	Voordracht automatisch stoken met vloeibare en vaste brandstof, door Ir. A. Bargeboer en Dr. Ir. F. C. Huygen 496	
Stahlie † (A.) In memoriam, door Ir. J. H. van den Broek 346, 349	Idem. Over Zuiver bouwen 435	Voordracht Betonvereeniging over Skeletbouw door Dr. Ing. W. Petry 512	
Steur (Ir. A. v. d.) Architect Rijksseruminrichting te Rotterdam, door A. O. 49	Idem. Over Zuiver bouwen 435	Voordracht van Ir. C. Franx over „Proefbelasting en draagvermogen van heipalen”, door J. P. M. 440	
Idem. Statica en sterkteleer voor bouwkundigen, deel A en deel B., door Ir. L. G. Ludolph en Ir. A. P. Potma 439	Idem. Over Zuiver bouwen 435	Voorloopig Rapport der Paleis-Raadhuis-Commissie 513	
Idem. Secretaris van de Commissie tot bestudeering van de oorzaken inzake het werken van niet voldoende bekwaame bouwkundigen op het terrein van den Architect en de middelen tot bestrijding daarvan. Onderschrift bij ingezonden stuk van Ir. L. v. Gendt 503	U.		
Uitslag Internationale Prijsvraag voor de saneering van een stadsdeel te Stockholm 12, 57			

Vrij Katholiek Kerkje te Arnhem, van Architect G. Feenstra	112
Vuurbestendigheid en Stabiliteit van beton	400
W.	
Warmte-afgifte van radiatoren, door Ir. F. G. Unger	10
Waterbouwkundig Laboratorium te Delft. Architect Ir. H. Kammer b.i.	465
Wenken en normen voor het onderhoud van woningen met rijkssteun gebouwd	242
Westerhout (G.). Tentoonstelling Kring 's-Gravenhage in het gebouw van den Haagschen Kunstkring	162
Wilde" („De) Trappendiagram, uitg. Moorman's Periodieke Pers	496
Wilhelminastichting (De) te Dordrecht door B. van Bilderbeek	351
Wils B.N.A. (Jan) Architect van het Kantoorgebouw van „De Centrale Onderlinge" Den Haag	478
Woningen te Schiedam, door H. Leppla	303
Woongebouw Bergpolder te Rotterdam, door Ir. W. v. Tyen	361
Woonhuis en architectenbureau van Architect Ir. H. T. Zwiers, Haarlem	490
Worm (P.) Architect van een stand op de Grato, te Utrecht, door H.C.V.	494
Z.	
„Zuiderbad" te Zandvoort van architect Ir. H. T. Zwiers	485
Zuthphen (Nummer gewijd aan de bouwingen van de stad)	81, 221, 309
Zwicker (Prof. Dr. C.) Aankondiging voordracht over acoustische materialen	168
Zwiers (Ir. H. T.) Architect van de Gem. Zee- en Zonnebadinrichting „Zuiderbad" te Zandvoort, en het Architectenbureau te Haarlem	485
Idem. Centrale Verwarmingstechniek en berekening door Ir. L. G. Wisse en P. M. v. d. Weel, Boekbespreking	512
Idem. Onderschrift op het artikel van F. Hausbrand over „Andermaal bouwkunst en nieuwe zakelijkheid" 523	
BOEKBESPREKING.	
Holmes Byggningshistorie 1680—1930, van Christian Elling en Viggo Sten Möller, door D. F. S.	19
„Die Wohnräume der Gegenwart, van G. A. Platz, door J. P. M.	19
De opzichter in de Bouwkunde, van Lambert van Woensel, door Alb. K.	27, 36
Onerlijke Critiek van Bouwkundige Constructies van G. de Wilde door C. de Geus	36

Hendrick de Keyser. Beeldhouwer en Bouwmeester van Amsterdam, door Dr. Elisabeth Neurdenburg door J. P. M.	47
Beton en Gewapend beton, van P. Bergsma, door C. de Geus	114
Moderne bouwkunst in Nederland no. 12. Uitg. N.V. W. L. en J. Brusse, door J. P. M.	114
Gebruiks- en Siervoorwerpen in het binnenhuis, van Otto van Tussenbroek. Uitg. Mij. Kosmos, door H. C. V.	114
De Plattelandswoning, van H. A. de Vries en J. Jans, door W. B.	131
Jan Jans Arch. B.N.A. Bouwkunst en Cultuur. Uitg. N.V. Arbeiderspers door H. C. V.	146
Theodor Fischer. Zwei Vorträge über Proportionen, door H. C. V.	167
Moderne houten kappen van F. H. Mijlink, deel III, door C. de Geus	167
Ladenbau van Adolf Schuhmacher. Baubücher no. 15. Verlag Julius Hoffmann, door J. P. M.	251
Brochure I Intern. Bond voor Volkshuisvesting, door W. B.	251
Moderne Bouwkunst in Nederland, no. 17 en 18, uitg. Brusse te Rotterdam, door J. P. M.	372
Ville, van Bruno Moretti uitg. U. Hoepli, Milano door J. P. M.	428
Elf eeuwen bouwkundig teekenen, samengesteld door Th. Haakma Wagenaar en A. Komter, door J. P. M.	428
Statica en Sterkteleer voor bouwkundigen, deel A en deel B, van Ir. L. G. Ludolph en Ir. A. P. Potma, door v. d. S.	439
Siensr eedwerk, ontworpen door P. C. Kardol, door Redactie B. W. A.	450
Overzicht van de geschiedenis der beeldende kunst in 6 tabellen, van Dr. Ir. J. H. Plantenga, door J. P. M.	464
Wohnaufibel van Otto Völckers, door A. K.	464
Pernis, Hoogvliet, Poortugaal en Rhooen, van J. Verheul Dzn., door J. P. M.	483
Het Hout, van L. W. van As en K. Wiedijk, besproken door C. de Geus	496
Alph. Dirkse. Houtconstructie voor druk. Uitg. Oosterbaan en le Coin-tre, door C. de Geus	512
Centrale Verwarmingstechniek en berekening van Ir. L. E. Wisse en P. M. v. d. Weel, door H. T. Z.	512
Ars Belgica I De kathedraal te Doornik deel I, van Kan. J. Warichez met een studie van Prof. Dr. Ir. Stan Leurs, Uitg. „de Sikkell" te Antwerpen, door J. P. M.	527
Gewapend-beton en ijzer in den brugbouw van Dr. Ir. J. Emmen, door Ir. A. H. v. Rood	549

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.	
De 8 en Opbouw, door J. P. M. no. 1.	28
No. 2	56
No. 3	80
No. 4	88
No. 6 en 7	132
No. 10 en 11	244
No. 12, 13, 14, 15 en 16	360
No. 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23 en 24	528
Heemschut, door H. C. V. no. 1	72
No. 2	108
No. 6	308
No. 7—8	392
No. 9—10	504
Het Bouwbedrijf, door J. M. v. H. Januari en Februari	80
Het R. K. Bouwblad, door H. C. V. No. 12 Jrg. 5	48
No. 13 „	72
No. 14 „	88
No. 15 „	108
No. 17 „	148
No. 19 „	244
No. 21 „	263
No. 22 „	278
No. 23 „	288
No. 24 en 25	316
No. 2 Jrg. 6	392
No. 5 „	452
No. 6 „	484
No. 7 „	504
No. 9 „	543
Klei, door H. C. V. no. 2	48
No. 3	72
No. 4	88
Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw, door W. B. no. 1	56
No. 2	124
No. 3	244
Journal of the Royal Institute of British Architects, door A. P. S. 13 Januari	72
28 April	244
19 Mei	288
2 Juni en 21 Juli	392
The Architects' Journal, door A. P. S. 4 Januari	28
18 Januari	72
25 Jan., 8 Febr., 22 Febr.	100
1 en 8 Maart	124
12 April en 3 Mei	220
17 Mei	252
24 Mei	263
31 Mei en 7 Juni	288
19 Juli en 26 Juli	400
2 Aug., 16 Aug., 23 Aug. en 30 Aug.	451
6 Sept. en 13 Sept.	504
20 Sept.	528
27 Sept.	544
4 Oct.	544
11 Oct.	544
Art et Decoration, door H. C. V. Februari	148
Maart en April	308
Mei	392
Juli, Aug. en Sept.	452
October	504

Architecture et Urbanisme, door J. M. v. H. no. 10	36
No. 11	80
K. M. B. A., door J. M. v. H. December 1933	80
La Cité, door J. M. v. H. no. 1	80
No. 3	296
Der Baumeister, door J. P. M., Januari 28 Februari, Maart, April, Mei, Juni, Juli en Augustus	360
November	511
December	544
Die Baugilde, door J. P. M., no. 1, 2 en 3	88
No. 18, 19 en 20	511
Moderne Bauformen, door J. P. M. Januari	20
Februari	80
Maart en April	132
Juni en Juli	300
Aug., Sept. en Oct.	476
November	511
December	544
Das Werk, door F. H., Januari	56
Februari en Maart	108
April en Mei	252
October en November	510
Die Form, door F. H., Januari	108
Februari	252
April, Mei, Juni, Juli, Aug. en Sept.	416
Architekten, door W. B. no. 1, 2 en 3	280
Byggekunst, door W. B., Januari en Februari	288
Byggnästaren, door W. B. no. 1, 2, 3, 4	56
No. 5, 6, 7, 8, 9 en 10	251
Rassegna di Architettura, door W. B. Februari	124
Maart	244
AFBEELDINGEN IN DEN TEKST.	
Eigen woonhuis te Utrecht van Ir. S. van Ravesteyn	2 e.v.
Kantoorgebouw der Utrechtsche Ass. brandwaarborg maatschappij en van de Drukkerij van Rossum, te Utrecht van Ir. S. van Ravesteyn	7 e.v.
Illustraties bij het artikel over glasroeden van Ir. W. Jockin	17
Afbeeldingen uit Holmens Byggningshistorie 1680—1930	19
Bekroonde Ontwerpen Studieprijsvraag van het Genootschap A. et A. voor een Sportterrein in Amsterdam-West	21 e.v.
Illustraties bij het artikel over beeldhouwkunst in Italië, van Theo v. Reijn	29 e.v.
Fagratama morgana	34
Bekroonde ontwerpen van de 4e Ontwerpstudie van het Genootschap A. et A. voor een toeristenhotel	37 e.v.
De van Löben Selsschool te Arnhem van de Architecten E. J. Rothuizen en H. J. Tiemens	42 e.v.

De Rijks seruminrichting te Rotterdam van Architect Ir. A. v. d. Steur B.N.A.	49 e.v.
Illustraties bij het artikel over glasroeden van Ir. G. J. Braat	54
Afbeeldingen der bekroonde ontwerpen van de Norrmalm Prijsvraag te Stockholm	58 e.v.
Het Monseigneur Laurentius Schrijnshuis te Heerlen van den Architect Ir. F. P. J. Peutz B.N.A.	64 e.v.
Illustratie bij het artikel van Max Speyer over een nieuwe weefstool	71
Afbeeldingen van werk der leerlingen van Prof. R. N. Roland Holst	74 e.v.
Groupe Scolaire de Villejuif bij Parijs, Architect André Lurçat	82 e.v.
Restauratie van de Nieuwe Kerk te Delft	87
De Deensche beeldhouwkunst gedurende de laatste 25 jaar, door Sigurd Schultz	89 e.v.
Bekroonde Ontwerpen Prijsvraag Nat. Levensverzekering Bank Rotterdam	100 e.v.
De Cité Universitaire te Parijs „De Randhoeve" te Ginneken van Architect B. J. Koldewey B.N.A.	110 e.v.
Vrij Katholiek Kerkje te Arnhem Architect G. Feenstra B.N.A.	112 e.v.
Dorpswoningen te Nes op het eiland Ameland	113 e.v.
Afbeeldingen van onzichtbaar en buigzaam glas	116
Het „Gedachtenishuis" op den „Schliffkopf" in het Schwarzwald van den architect Dr. Eduard Krüger	117 e.v.
Afbeeldingen bekroonde ontwerpen. Prijsvraag uitgeschreven door de Vereeniging tot bevordering der bouwkunst te Groningen, ter gelegenheid van haar 50 jarig jubileum in 1933	120 e.v.
Kantoorgebouw der Ned. Handelsmaatschappij N.V. „Factory" Batavia, van de architecten A. P. Smits en C. van de Linde B.N.A.	125 e.v.
Het perceel aan de O. Ebbingestraat 40 te Groningen, aangekocht door „Hendrick de Keyser"	131
A. K. Beudt † Arch B.N.A.	133
Bouwen op het land en in de dorpen, door J. F. Berghoef	135 e.v.
Dubbele U. L. O. School voor openbaar en christelijk onderwijs te Schoonhoven van den architect Died Visser B.N.A.	144 e.v.
De strijd tegen den tand des tijds Interieur van het glazen huis te	147

Parijs van den Architect Pierre Chareau	148
Bij het werk van J. F. Berghoef, Architect te Aalsmeer	152 e.v.
Afbeelding uit Theodor Fischer. Zwei Vorträge über Proportionen	167
Illustraties uit „Moderne Bauformen" Benzine depots	168
Illustraties bij het nummer gewijd aan den Heer W. Kromhout Architect B.N.A.	169 e.v.
Bekroonde ontwerpen Ideeën prijsvraag voor een Raadhuis te 's-Gravenhage, van de architecten M. J. Luthmann, W. M. Dudok, A. J. Kropholler, Ir. D. Roosenburg en J. F. Staal	185 e.v.
Illustraties bij het nummer gewijd aan de stad Zutphen	221 e.v.
Herstelling der bekapping van de Groote kerk te Dordrecht	238 e.v.
Affiche Tentoonstelling H. B. O.	243
De moderne metalen kinderstoel Illustraties bij het artikel van den Heer Ir. A. F. E. Hanson over de toepassing van moderne elektrische verwarming	245 e.v.
Kraftwerk Oberhasli: uit „Das Werk"	252
Enkele werken en portret van architect Aug. M. J. Sevenhuyzen B.N.A. †	253 e.v.
De Philadelphia - Saving - Fund Society, Architecten Howe en Lescaze	258 e.v.
Houtsnede door S. Jessurun de Mesquita	264
Illustraties bij het artikel over Eindhoven, de stad met een toekomst	265 e.v.
Illustraties bij het artikel van den Heer H. Leppla, Door Analyse naar een nieuwen woningvorm	283 e.v.
The „Fagus" Boat Tree factory, Arch. Alfred Leine	288
De bouwwerken bij het geëlectriceerde baanvak Rotterdam—Dordrecht van architect Ir. S. van Ravesteyn	290 e.v.
Afbeeldingen uit het artikel van Alfred Hijst in „La Cité" (Schoorsteenkanalen)	299 e.v.
Schachtoren te Nieuwenhagen, in het concessieveld van staatsmijn Hendrik	301 e.v.
Woningen te Schiedam, architect H. Leppla	304 e.v.
De bergschuur ter Doest	310 e.v.
Illustraties bij het artikel van den Heer Ir. F. G. Unger, over huisverwarming 311 e.v., 334 e.v., 356 e.v., 370 e.v., 378 e.v., 389 e.v., 410 e.v., 427 e.v.	473 e.v.
De Architectuur van onze letters, door Jan Poortenaar	317 e.v.

Biz.		Biz.		Biz.	
	Plannen van den Architect C. J. Blaauw B.N.A., tot herbouw en uitbreiding van het Stadhuis te Leiden		Embassy Court, Brighton. Arch. Wells Coates. Details van een stalen schuif-vouwraam in zonnekamers		Une nuit sur le mont chauve, film door A. Alexeieff en C. Parker . . . . .
329 e.v.		452		504	
	Nummer gewijd aan de nagedachtenis van Dr. H. P. Berlage I		Beklimbare boekenkast		De nieuwe magazijnen voor huisinrichting van Metz & Co., in den Haag . . . . .
338 e.v.		452		505 e.v.	
	Eenige Werken van den architect A. Stahlie B.N.A. †		Affiche A. M. Cassandre (Grandes Fêtes de Paris)		De nieuwe fabriek van de H.A.K.A. te Jutfaas, Architect Ir. H. F. Mertens B.N.A. . . . .
350 e.v.		452		508	
	De Wilhelminastichting te Dordrecht van de Architecten van Bilderbeek en Reus B.N.A.		Een landhuis voor Ir. Otten te Valkenswaard, van den architect Ir. L. C. Kalff B.N.A.		Stoel van gebogen berken-triplex Sanatorium te Pemar, Finland. Architect Alvar Aalto te Helsingfors . . . . .
351 e.v.		454 e.v.		510	
	Woonstraat in Colon, Panama		Tentoonstelling Tapijten bij Metz & Co., Amsterdam		Model van de Thingplatz voor Bad Segeberg, Architect F. Schaller, Berlijn . . . . .
360		458		511	
	Woongebouw Bergpolder te Rotterdam, Architecten Ir. W. v. Tyen, Ir. J. A. Brinkman en L. C. v. d. Vlugt		Waterbouwkundig Laboratorium te Delft van den Architect Ir. H. Kammer b.i.		Evangelisch kerkje te Brucken und Teck. Architect Prof. H. Seytter, Stuttgart . . . . .
361 e.v.		465 e.v.		511	
	De overdekte Bad- en Zwemrichting „Noorderbad” te Groningen. Architect J. A. Boer B.N.A.		Studies over baksteenbouw door Dipl. Ing. Erich Wiemken		Afbeelding uit een reclameboekje verzorgd door den Heer Piet Zwart . . . . .
373 e.v.		475		511	
	Woonhuis Houtmarkt 17, Haarlem, gerestaureerd door A. A. Kok, Arch. B.N.A.		Het Opel-bad te Wiesbaden		Illustraties bij het voorloopige rapport der Paleis-Raadhuiscommissie . . . . .
377		476		516 e.v.	
	Afbeeldingen becroonde ontwerpen Studieprijsvragen 1933/34, uitgescheven door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap”, te Rotterdam		Beeldhouwwerk van H. A. v. d. Eynde, „Die Theilung der Erde”		Afbeeldingen uit „De Kathedraal van Doornik, deel I” door Kan. J. Warichez . . . . .
381 e.v.		477		526	
	Cunera toren te Rhenen		Kantoor van „De Centrale Onderlinge”, den Haag, Architect Jan Wils B.N.A.		Minimum flats te Hampstead, Arch. Wells Coates . . . . .
385 e.v.		478 e.v.		528	
	Het gebouw „De Bisschop” op den Dam te Amsterdam. Architect Ir. J. Gratama		De Cathedraal van Reims		De Koninklijke Begrafnisplechtigheden in de Nieuwe Kerk te Delft . . . . .
393 e.v.		481		529	
	Illustraties bij het artikel van den Heer Jan Poortenaar over de Italiaansche Tentoonstelling te Amsterdam		Boerenhofstede „Ree—Stijn” aan den Essendijk te Rhooon		De Nieuwe Kerk te Berg en Terblijt, van de architecten Peutz en Sprenger . . . . .
402 e.v.		483		533	
	De tentoonstelling „Stad Tilburg 1934” door Jan v. d. Valk, Architect		Illustraties bij den bouw van de Gemeentelijke Zee- en Zonnebadinrichting „Zuiderbad” te Zandvoort, Architect Ir. H. T. Zwiers B.N.A.		Joh. A. van Dongen †. Arch. B.N.A. te Breda . . . . .
418 e.v.		485 e.v.		537	
	Stichting O.L. Vrouw ter Eem te Amersfoort, Architecten Koldewey en Kroes B.N.A.		Woonhuis van Ir. H. T. Zwiers, Architect B.N.A.		Afbeeldingen van de Deutsche Tentoonstelling-tuindorpen te Stuttgart 1933 en te München 1934 . . . . .
429 e.v.		490 e.v.		538	
	Illustraties uit „Siersmeedwerk”, ontworpen door P. C. Kardol		Lokaal voor de Hersteld Apostolische Gemeente te Arnhem. Arch. C. Feenstra B.N.A. en G. Tiemstra		Het Nederlandsch Paviljoen op de Wereldtentoonstelling te Brussel in 1935. Architect Ir. D. Roosenburg B.N.A. . . . .
450		493		545	
	The Empire Swimming Pool, Wembley, Architect Sir G. O. Williams		Een stand van Arch. P. Worm op de Grato te Utrecht		Project voor een ondergronds museum in Athene . . . . .
451		494 e.v.		548	
		497 e.v.		550	
		500 e.v.			
		Detail uit „La renaissance” Fresco in de Eglise du Saint-Esprit te Parijs, Jean Dupas, fecit			
		504			

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 1 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 6 JAN. 1934 No. 1

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.
ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

B.N.A. FILMVOORDRACHT EMPIRE STATE BUILDING.

KRING A'DAM. Op Woensdag 10 Januari a.s. des avonds 8 uur zal Ir. E. A. van Genderen Stort in de groote zaal van gebouw Heystee, Heerengracht 545-549 Amsterdam, voor leden der beide vereenigingen en genoodigden een voordracht houden als inleiding tot de vertooning van een film van den bouw van het Empire State Building te New York. Introductie is toegestaan.

B.N.A. Samenstelling van het Bestuur en de Commissies in 1934.

BESTUUR: Voorzitter Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Vice-Voorzitter Prof. Ir. G. Diehl, Secretaris Ir. A. J. v. d. Steur, Penningmeester E. Verschuyf, Leden W. J. Gerretsen, J. M. van Hardeveld en W. J. Sandhövel.

DAGELIJKSCH BESTUUR: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Ir. A. J. van der Steur en J. M. van Hardeveld.

RAAD VAN ORDE. Leden: B. van Bilderbeek, P. G. Buskens en E. J. Kuipers.

Plaatsvervangende leden: Ir. G. C. Bremer, Ir. A. v. d. Steur en P. Vorkink.

Secretaris: Mr. A. Hilbingh Prins, Weteringschans 135, Amsterdam.

COMMISSIE VAN VOORLICHTING. Leden: B. J. Koldewey, J. Luthmann en G. Westerhout.

Plaatsvervangende Leden: Alb. Otten, A. P. Smits en P. Vorkink.

Secretaris: J. P. Mieras.

COMMISSIE VAN FINANCIËN: G. Feenstra, Th. J. Lammers en M. Meyerink.

COLLEGE VOOR HET ONDERSTEUNINGSFONDS: C. N. van Goor, J. H. de Roos en de Penningmeester.

COMMISSIE VAN REDACTIE: J. M. van Hardeveld, A. P. Smits en G. Westerhout.

COMMISSIE VAN ONDERWIJS: Ir. A. J. van der Steur, Voorzitter; Leden: C. de Geus, Alb. Kool, J. Zietsma en Ir. H. T. Zwiers; Secretaresse: Mej. C. Kleine, Weteringschans 102, Amsterdam; Penningmeester: J. P. Mieras.

COMMISSIE VAN GESCHILLEN A.R. 1922: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, P. G. Buskens, S. de Clercq, C. N. van Goor, Alb. Kool, M. Meyerink, W. J. Sandhövel, Ir. H. Thunnissen, J. Verheul, E. Verschuyf, Voorzitter, en Ir. W. K. de Wijs. Secretaris: Mr. E. H. P. Rosenboom, Willemsparkweg 198, Amsterdam.

Commissie van Geschillen A. R. 1932.

Voorzitter Ir. M. H. Damme. Leden: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Vice-Voorzitter, P. G. Buskens, S. de Clercq, C. N. van Goor, Alb. Kool, M. Meyerink, W. J. Sandhövel, A. P. Smits, B. van Bilderbeek, E. Verschuyf en Ir. W. K. de Wijs.

Secretaris: Mr. A. Hilbingh Prins, Weteringschans 135, Amsterdam.

Geschillencommissie Honorariumtabel 1915.

P. G. Buskens, S. de Clercq, Ir. H. Thunnissen, J. Verheul.

Secretaris: Mr. E. H. P. Rosenboom, Willemsparkweg 198, Amsterdam.

Commissie van Geschillen Woningbouw.

Leden aangewezen door den B.N.A.: G. Feenstra, Ir. W. P. C. Knuttel, Foeke Kuipers, J. H. de Roos, P. Vorkink, en Ir. W. K. de Wijs en één vacature.

Secretariaat: Bureau Nationale Woningraad, Roelof Hartplein 4, Amsterdam.

Inning van de contributie voor het jaar 1934.

Gedurende de maand Januari zal voor leden en aspirant-leden van den B.N.A. de gelegenheid openstaan hun contributie voor het jaar 1934 te voldoen, door bijv. storting op de postrekening van den B.N.A. No. 71518.

(Contributie leden f 30.20, asp.-leden f 25.20).

Na 31 Januari zal de inning van de contributie bij hen, die haar niet vooruit hebben voldaan, plaats vinden per postkwitantie. Voor inningskosten zal f 0.30 in rekening worden gebracht, zoodat dan over resp. f 30.50 en f 25.50 zal worden gedisponeerd.

Het Bestuur vertrouwt dat vele leden gebruik zullen maken van de aldus geschapen gelegenheid de contributie te kunnen storten op de postrekening van den B.N.A. en daarmee zullen medewerken aan het verlichten van de administratie.

De Penningmeester van den B.N.A.

Beëindiging van het lidmaatschap.

Voor het lidmaatschap van den B.N.A. hebben met ingang van 1 Januari 1934 bedankt, de heeren J. L. Flipse te Amsterdam; P. M. A. Huurman te den Haag; G. Versteeg te Amsterdam en P. v. d. Wint te Groningen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 1
E. H. FROWEIN, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT. 6 JANUARI 1934

INTERIEURS EN EEN WOONHUIS TE UTRECHT VAN IR. S. VAN RAVESTEYN

In jaargang 1932 lieten we van Ravesteyn's stationsgebouwen in Lutterade zien, ontworpen in dienst van de Nederlandsche Spoorwegen. Nu toonen we zijn particuliere werk van de laatste jaren: interieurs van een woonhuis en van drie kantoren en daarenboven zijn eigen huis, alle in Utrecht en nu dus — nog geriefelijker! — in één nummer van ons blad te zien. De interieurs van een woonhuis aan het Wilhelminapark dateeren van 1927 en zijn door publicatie elders niet onbekend meer, maar ze verdienen vooropgesteld te worden tot beter begrip van de latere. Ze zijn belangrijk in van Ravesteyn's ontwikkelingsgang; ze zijn echter ook nog steeds belangrijk op zichzelf beschouwd.

Een aristocratische geest heeft hier voor een aristocraat interieurs van zeer eigen aard en verdienste gemaakt.

Het huis is een huis zonder veel karakter en het geert. De plattegrond van de voormalige suite vertelt hoe van Ravesteyn van dien nood een deugd heeft gemaakt; de foto's kunnen maar ten deele doen zien welke sfeer hier geschapen is, ten eerste omdat ze kleur missen — en de kleur is hier een uiterst belangrijk element — ten tweede omdat ze de vormen van die kamers niet tot hun recht kunnen brengen. Wat de materialen betreft: de wanden en plafonds zijn licht gefortoliet in twee tinten; de vloerkleeden zijn kostelijk handweefwerk van de dochters van den Vlaamschen schilder de Saedeleer. In de woonkamer is het purperachtig van kleur en is de stoelbekleding blauw, een vieux bleu. In de eetkamer is het kleed naturelkleurig, zijn de zittingen der stoelen met zwart fluweel bekleed en de rugleuningen purperachtig vieux rose. De deuren zijn lichtgeelachtig en -groen. Het terras is met lichtblauwe mozaïektegeltjes belegd. Dit kunnen niet anders dan aanduidingen zijn van het geraffineerde gebruik dat hier van kleur is gemaakt. Ik moet van beschouwing van deze interieurs afzien, die hier als inleiding tot het latere werk gegeven worden. Ik wil alleen opmerken, dat ik nooit stalen meubelen heb gezien van grooter charme dan deze van zeven jaar geleden. Het huis dat volgt, is het eerste woonhuis, dat van Ravesteyn bouwde en hij bouwde het voor zich en zijn gezin. Het werd dus een bijzonder woonhuis. Bijzonder is ook de situatie; het is gebouwd op een overschot-perceeltje bouwterrein, dat echter bijzondere kwaliteiten heeft. Vóór ziet het uit over een landelijke weg en een gracht op het allerminst afschrikwekkende fort Vossegat. En schuins naar achteren heeft het zicht op een grazigen „bedekten weg” met boomen erachter, welk uitzicht ongestoord zal zijn, zoolang er geen oorlog komt of eeuwige vrede. Op dat overschotje puzzelde van Ravesteyn zijn huis

en een garage, die met den oprit nog een 2.40 m breede strook opvorderde aan de diepste zijde.

Het oogt niet veel; de ongetwijfeld „onder architectuur gebouwde” belendingen met glas in lood en dergelijke attributen van de burgerlijke burgerlijke bouwkunst onzer dagen zijn veel imponanter. We zien wat vlakke, lichte muren met beneden veel glas en boven een rond bespiegelglaasd raam erin, te groot om als schietgat gedoodverfd te worden. Maar aan het balkon, plat of terras, hoe men 't noemen wil, is ook boven veel glas. En dan overstekende platte daken en een hekje. Een huis van bescheiden afmetingen zonder pretentie. Het is iets. Mooi kan ik het onmogelijk vinden. Het leek mij ontworpen, vrijwel onbekommerd om het uiterlijk aanzien. Toch is dat niet zoo. Maar het pretendeert in elk geval weinig. Het is echter iets.

Zonder nadrukkelijkheid, waar ook, is het van Kopf bis Fuss auf wohnen ingestelt, op wonen zooals van Ravesteyn dat begeerenswaardig heeft geacht.

Door een glaspui komen we in een halletje, dat al dadelijk charmes heeft, die de plattegrond niet doet vermoeden, want de opgang van de trap is er niet het beste van; boeiender is het onder de trap, waar boekenplanken een persoonlijk cachet geven aan het heele geval.

Dan de groote woonkamer, de kamer waarin zich het heele huiselijke leven afspeelt; waarin gegeten wordt en ontvangen, gewerkt en gelezen en gepraat. Op de diverse functies ervan is die ruime kamer zeer zorgvuldig berekend.

De plattegrond wijst duidelijk drie deelen aan: den werkhoeke van den heer des huizes, den zithoeke en den eethoeke. Maar die naam „hoek” is eigenlijk niet juist, omdat die afdeelingen — beter! — alle deel blijven van de eene groote kamer, zich daarin oplossen. Geen manifeste etnis, zitnis of wat ook; alleen onmiskerbare indicaties van bijzondere functies voor de verschillende deelen. Typeerend hiervoor is het wat wonderlijke uitstulpsel van den muur, dat het meest afzonderlijke deel van de kamer — den werkhoeke — van het overige scheidt, maar het doorzicht nauwelijks belemmert. (De vorm is berekend op latere plaatsing van een vleugelpiano.)

Bovenal heeft van Ravesteyn de open ruimtelijkheid van de kamer gesteld. De vorm van zijn kamer is vloeiend, maar niet onbepaald — typeerend is het dat hij in den plattegrond het snijpunt van drie assen aangeeft — en nu is het merkwaardig dat hij zijn wanden, door ze te buigen, immaterialiseert, hun muur-zijn ontnemt, maar anderzijds de ramen door ze in de wanden te vatten en waar noodig mee te laten buigen, ook wand- en vormbepalend maakt.

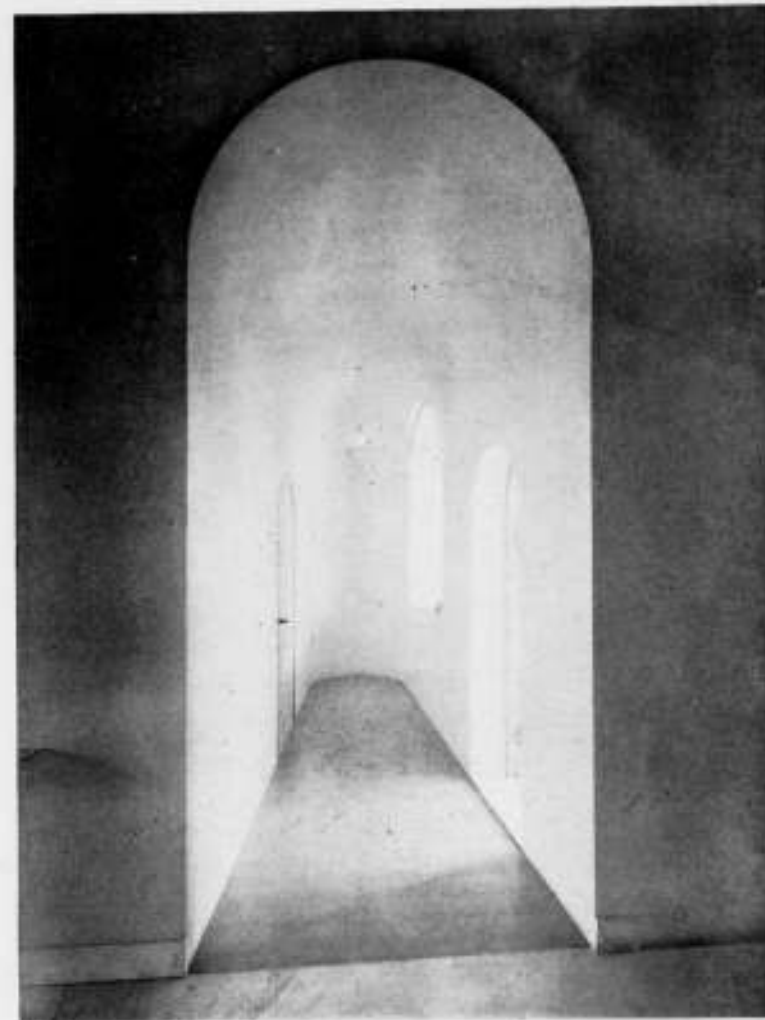
INTERIEURS VAN
EEN HUIS TE
UTRECHT
ONTWERP: Ir. S.
VAN RAVESTEYN

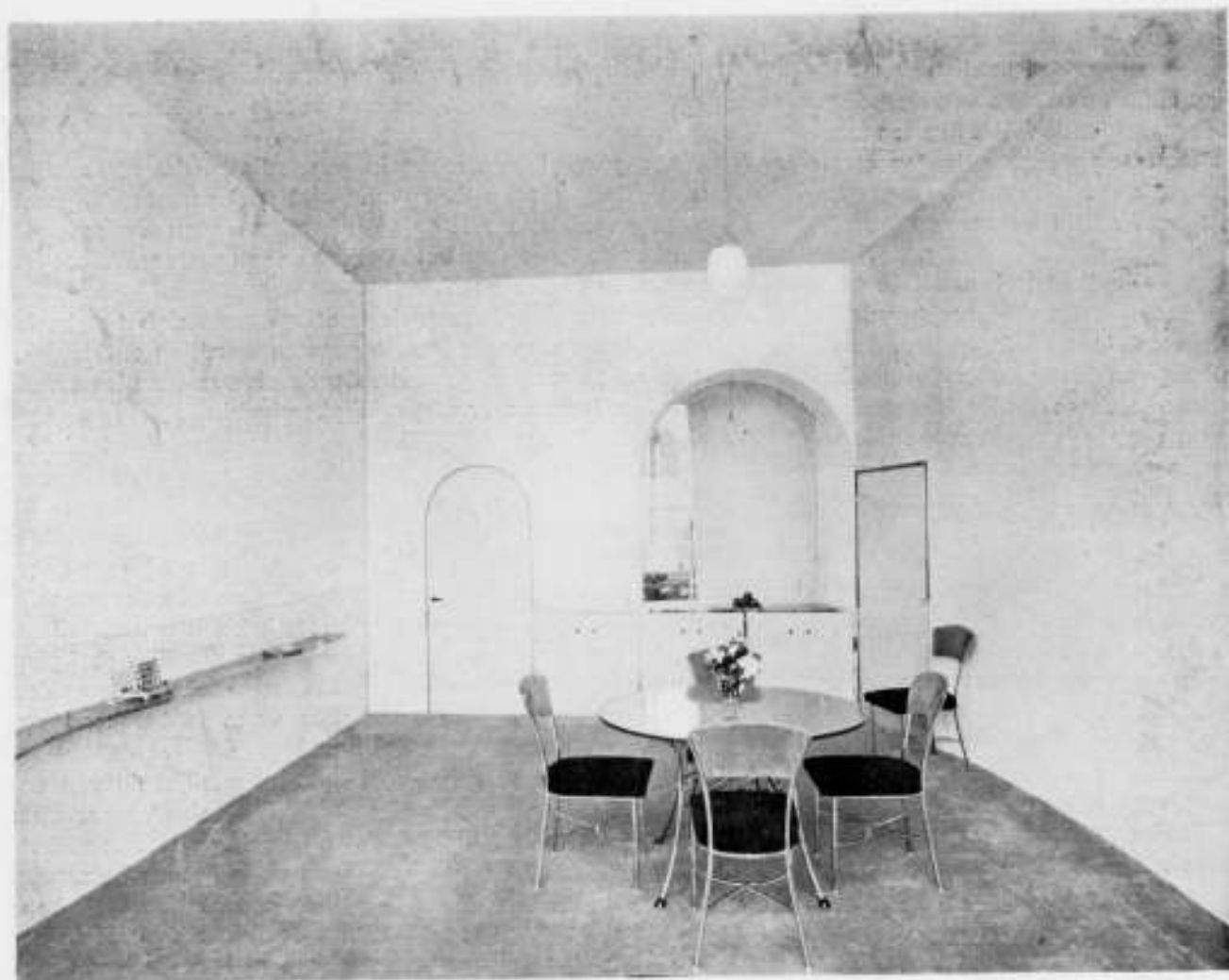
WOONKAMER

DETAIL WOONKAMER

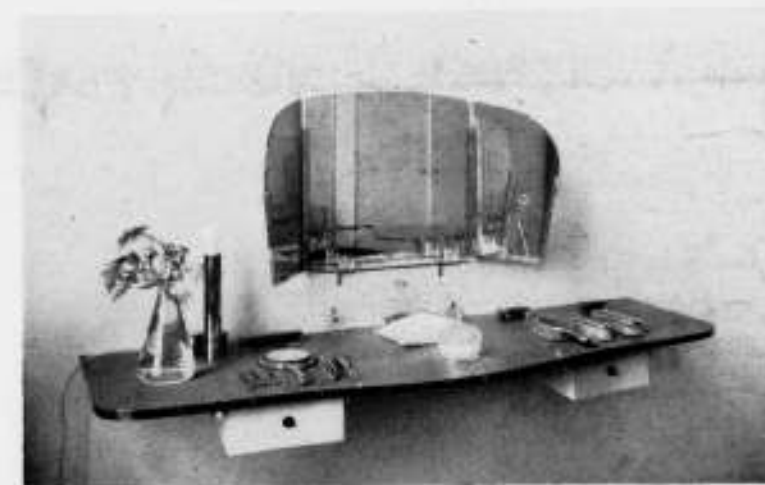
GANG TUSSEN WOON- EN EETKAMER

EETKAMER

GEDEELTE SLaAPKAMER MEVROUW

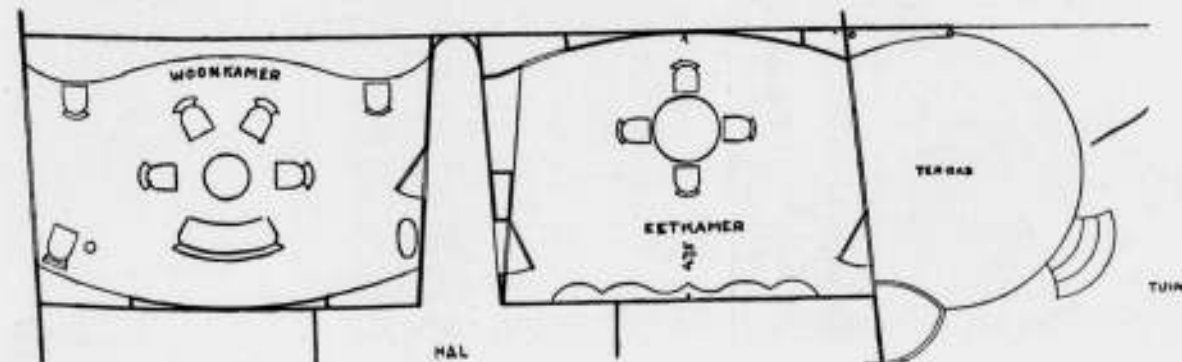
TOILETTAFEL

WOONKAMERSTOEL

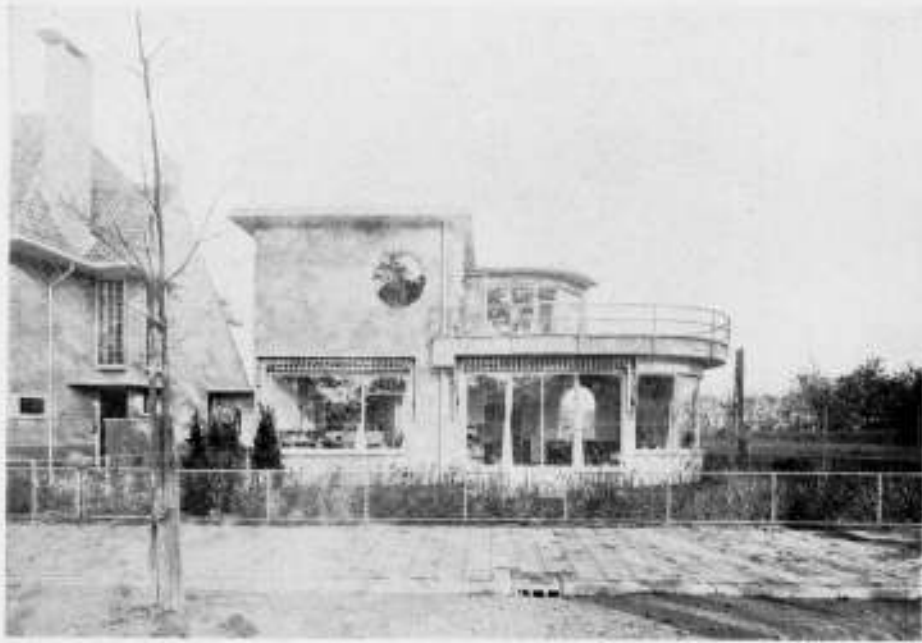

PLATTEGROND WOONHUIS TE UTRECHT.

ONTWERP: Ir. S. VAN RAVESTEYN

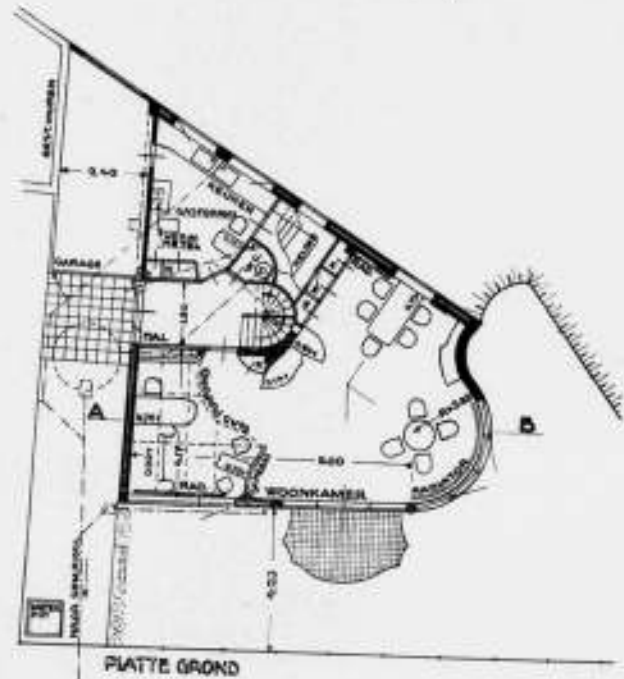
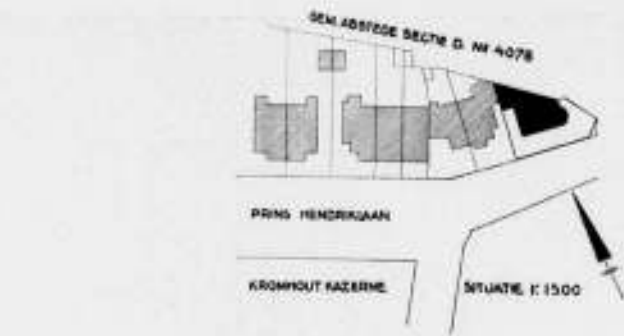

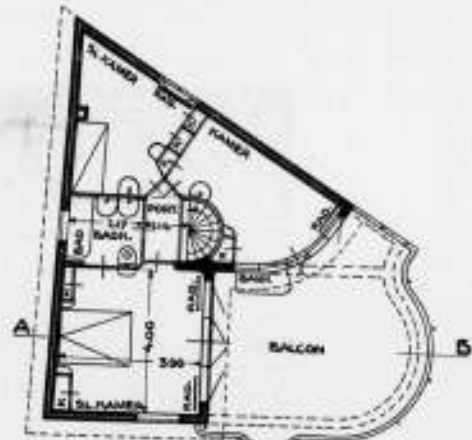
EIGEN WOONHUIS In. S. VAN RAVESTEYN TE UTRECHT

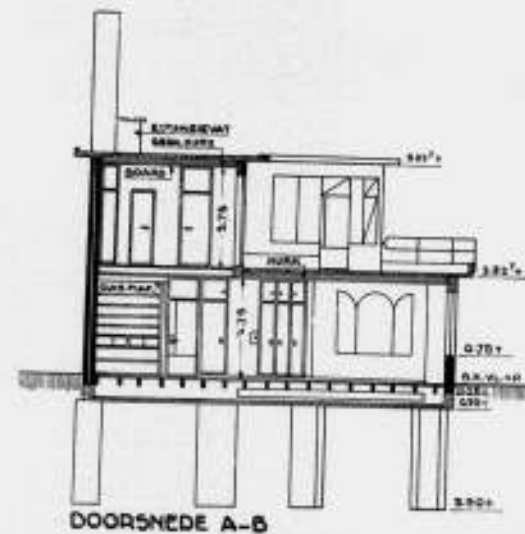
EIGEN WOONHUIS In. S. VAN RAVESTEYN TE UTRECHT

PLATTE GROND

VERDIEPING

DOORSNEDE A-B

SITUATIE. - PLATTEGRONDEN EN DOORSNEDE. SCHAAL 1:200. EIGEN HUIS In. S. VAN RAVESTEYN. LINKS: BLIK VAN UIT SLaAPKAMER OP TERRAS

EIGEN HUIS VAN In. S. v. RAVESTEYN TE UTRECHT

WOONKAMER

WOONKAMER

EIGENHUIS VAN
Ir. S. v. RAVESTEYN
TE UTRECHT

WOONKAMER

Hier zie ik een positief verschil met veel z.g. nieuwe zakelijkheid. We kennen veel kamers waaruit een wand a.h.w. is weggelaten, vervangen door glas om een zoo volledig mogelijk contact met buiten te verkrijgen. Waarmee alle vormgeving om zeep geholpen wordt. Van Ravesteyn maakt evenveel nieuw-zakelijk glas, maar hij erkent en gebruikt het als wand, vormbepalend. De kamer blijft daardoor in wezen kamer, verwordt niet tot een nis aan de buitenlucht met noodgedwongen afsluiting door glas en — 's avonds of tegen de zon — door gordijnen bovendien.

De kamer is daardoor ook in hoofdzaak bij dag en bij avond zichzelf gelijk.

Meer nog dan aan het Wilhelminapark heeft hij het meubilair zooveel mogelijk vast gemaakt en den vloer vrijgehouden, door dat vaste meubilair aan de muren te bevestigen. De kamer wordt daardoor zoo ruim mogelijk gehouden, de bewegingsvrijheid van de bewoners wordt gediend — geen knieën stooten tegen tafelpooten — en het onderhoud (van den vloer) vereenvoudigd.

Ik houd er mijn hart voor vast, dat de tafel niet berekend zal zijn op de toevallige belasting van een flinke stoeipartij. Van Ravesteyn is echter — en dit geldt voor al zijn werk — geen meubelman, die is gaan bouwen, maar is een c.i. die zich ook op het interieur heeft toegelegd.

In dezen c.i. en zijn huis is veel nieuwe onzakelijkheid. Zou hij een reïncarnatie kunnen zijn van een der groote Fransche interieurkunstenaars van de 18 eeuw? Want is de gratie van zijn interieurs Hollandsch? Er zit geen spoor van klei aan hem. Zijn woonkamerinterieur en zijn bed, zij zijn als ornamentloos en vervlakt rococo.

Hij heeft een merkwaardig speelsch vernuft, of beter: een hard

vernunft, dat zich in gratieuze vormen uit. Noem deze vormen niet bizar. Het mag even lijken alsof slechts een lust naar speelsche vormen zijn tafelbladen rondt en zijn legplanken vooral en wanden; wie even, dieper kijkt, ziet echter dat hij vooral rondt waar dat praktisch zin heeft. Hij is geen slaaf van een dogma en niet van de machine. Dat machinaal bijna alles het gemakkelijkst en goedkoopst recht gemaakt wordt en hoekig, is voor hem geen reden om zijn meubelen recht en hoekig te maken. Hij wil ze het beste dienend maken en rondt daarom bij op de wijze die het gebruik van de kamer en/of het meubel impliceeren. Zie de wijze waarop de conferentietafel in het kantoor van de drukkerij Lumax is berekend op een ongehinderd verkeer langs die tafel. De metalen lijsten langs zijn teekentafel beëindigt hij in bogen, die zijn teekengerie opnemen. Ze zijn zoo gemakkelijk te stoffen en men stoot zich niet aan hoeken.

Men beweegt zich gemakkelijk langs zijn tafels en legplanken. Comfort is zijn doel. Hij maakt het zich niet gemakkelijk om het den gebruikers van zijn interieurs gemakkelijk te maken. Maar óók rondt van Ravesteyn met uitsluitend architectonische bedoelingen. Zie hoe hij met de boog van het glazen plafond boven den werkhoeck de bezoekers om de gebogen kastdeur heen, het woongedeelte van de kamer inleidt.

Het pure functionalisme is van Ravesteyn ontgroeid. Hij is geen puritein, maar kunstenaar.

Ik ben zoowat gestrand in de woonkamer, die me dan ook ongemeen geboeid heeft. Maar er is beneden ook nog een W.C. en een keuken en een dienkeizer en een garage, die tot bergplaats dient. Boven... maar dat zeggen de plattegronden wel. En de toelichting van Ir. van Ravesteyn.

Een merkwaardig huis.

W. B.

KANTOOR VAN DE UTRECHTSCH-ALGEMEENE BRANDWAARBORGMAATSCHAPPIJ TE UTRECHT
ARCHITECT Ir. S. VAN RAVESTEYN
BOVEN: INTERIEURS, RECHTS: PLATTEGROND, SCHAAL 1 A 200 EN DETAIL VAN EEN TEEKENTAFEL, SCHAAL 1 A 20

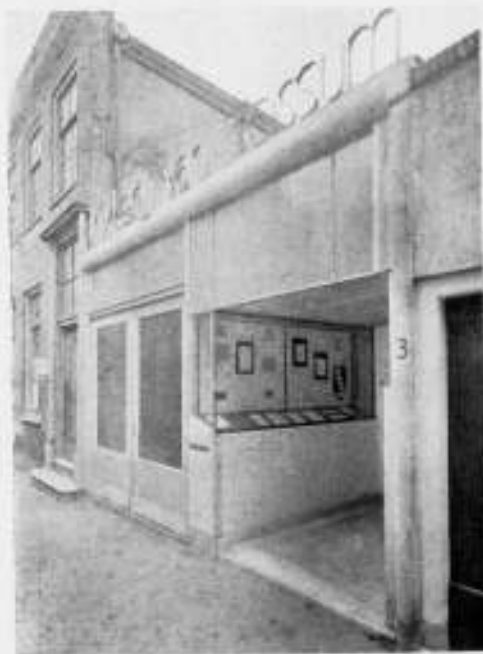

WOONHUIS TE UTRECHT

Het woonhuis werd gebouwd op het puntige uiteinde van een bouwterrein aan de Prins Hendriklaan te Utrecht en is voltooid en bewoond sedert 1 Augustus j.l. Aan N., O.- en Z.-zijde is het huis omgeven door den verboden kring van het fort Vossegat, zoodat het uitzicht naar die zijden vrij is en dit ook zal blijven. De Zuid- d.i. de straatgevel, moest 4 m uit de rooilijn komen; de Noordgevel staat op de grens; het Departement van Oorlog verleende vergunning onder de gebruikelijke voorwaarden tot het hebben van ramen in deze erfscheiding. Het huis is bedoeld voor een klein gezin zonder inwonende dienstbode. De slaapkamer voor de ouders is door den hoofdglastand georiënteerd naar het Oosten en naar het ruime dakterras, waardoor een grotere intimiteit wordt verkregen; om deze oriëntatie niet te verstoren en toch het contact met de straat niet te verliezen en ook met het oog op de zon is in den Zuidwand een cirkelvormig raam gemaakt, diameter 1.20 m. Deze vorm is voor de beoogde doeleinden zeer gunstig; staande voor een dergelijk raam is men vanaf de straat weinig zichtbaar, terwijl de zichtbreedte op ooghoogte aanzienlijk is. In de woonkamer is het raam boven de eettafel van boven cirkelvormig afgerond; aldus werd dit gedeelte der ruimte visueel niet in twee deelen gescheiden; de afsluiting van het raam geschiedt door luiken. Het dakterras bestaat uit een gewapend betonplaat, aan de onderzijde voorzien van 3 cm dikke kurkplaten, welke op eenvoudige wijze kunnen worden bevestigd door hen in de bekisting te leggen en daarover te vlechten en te storten. Tegen de onderzijde van deze kurkplaten bevinden zich spijkerribbetjes die zijdelings gespijkerd zijn tegen neerhangend bandijzer dat met het storten der betonplaat daarin is ingebetonneerd; deze bevestiging is

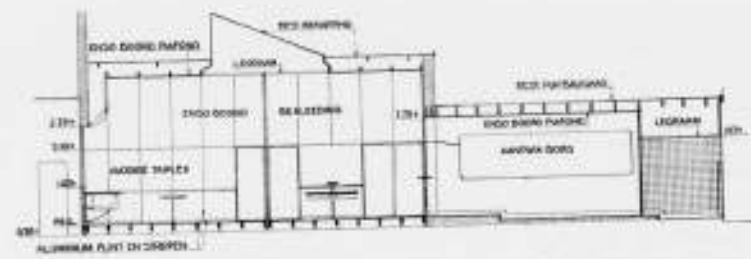

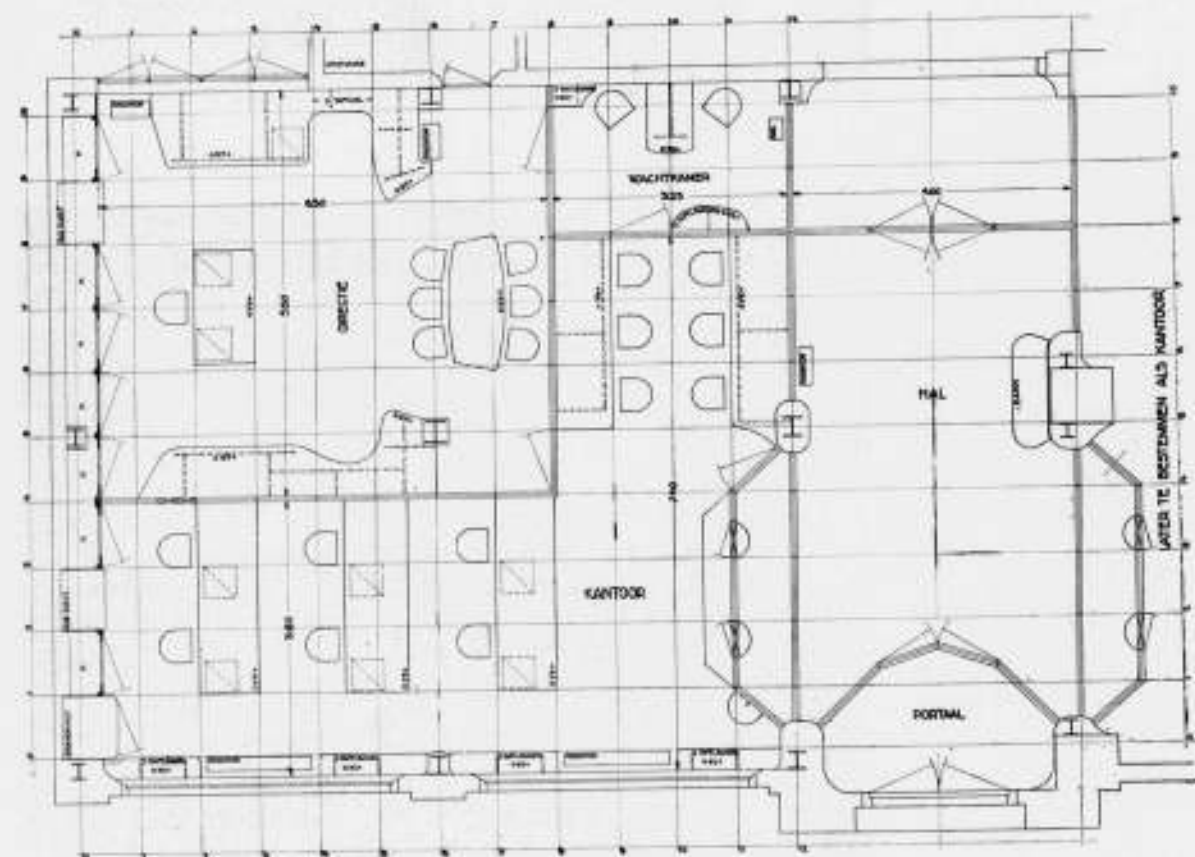
INGANG DRUKKERIJ VAN ROSSUM

INTERIEUR DRUKKERIJ VAN ROSSUM

PLATTEGROND EN DOORSNEDE, SCHAAL 1 : 200, DRUKKERIJ VAN ROSSUM TE UTRECHT

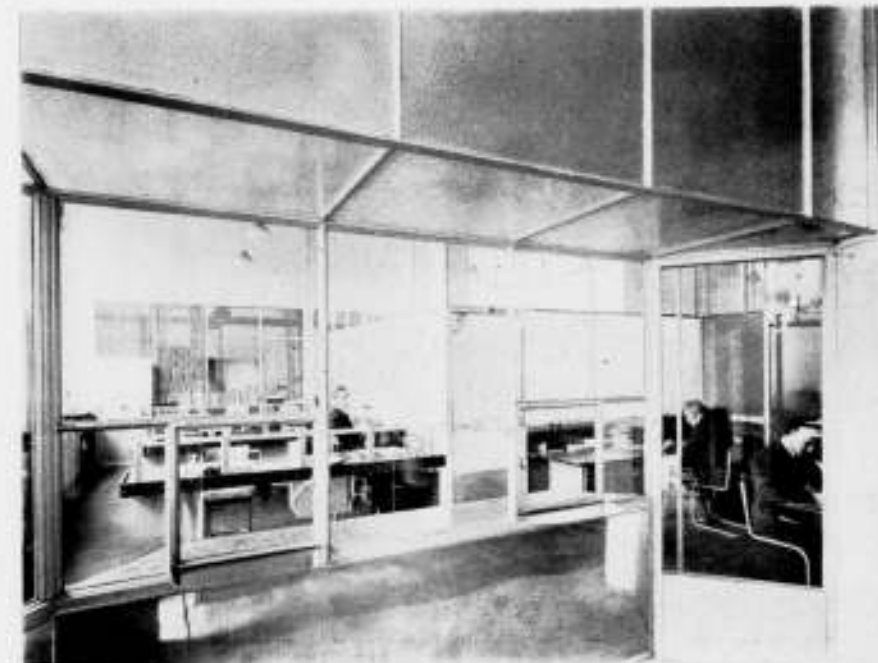
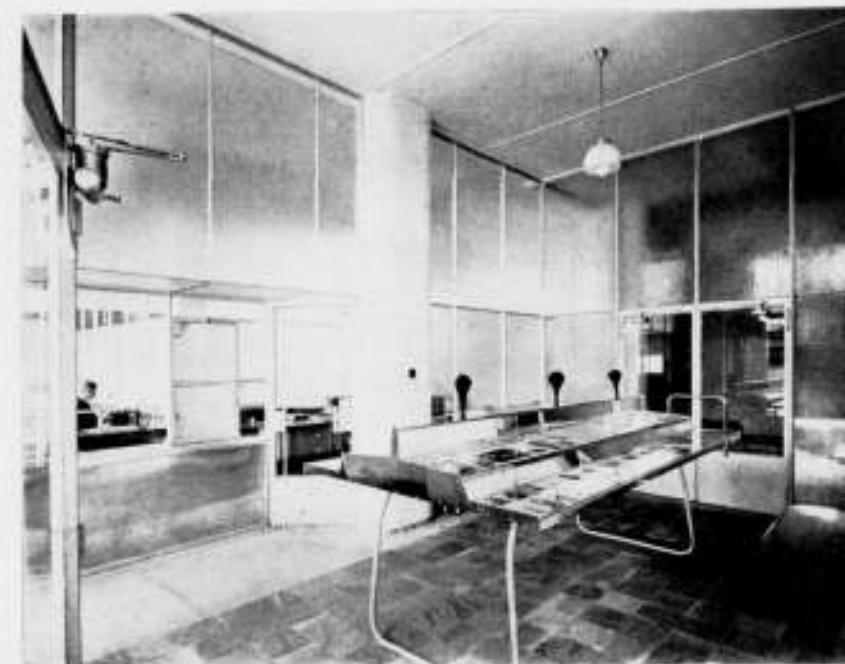
PLATTEGROND SCHAAL 1 : 100
DRUKKERIJ LUMAX TE UTRECHT

goed en goedkoop, daar het bandijzer later op lengte kan worden afgeknipt. Tegen de spijkerribbetjes is later het board gespijkerd, waarvan de naden afgedekt werden met 1" halfronde latjes, die in den handel zijn; waar de naden kromlijinig waren, werden die latjes eerst eenige dagen in water gelegd, waarna zij gebogen konden worden vastgespijkerd. De planks, alle van 12 mm board, werden alle tweemaal met witte lijmvijf bestreken (Insulwood, gekozen volgens de groote breedte, 1.83 m, waarin het verkrijgbaar is). Aldus is op goedkope wijze een isolatie verkregen, die dezen zomer zeer goed is gebleken en die ook noodzakelijk was, daar een groot deel der woonkamer onder het dakterras is gelegen. Het dakterras is afgedekt met teervrije bedekking, waarop betontegels zijn gestort; de naden zijn daarna gevuld met bitumen van hoog smeltpunt. Dezelfde isolerende constructie is toegepast voor de onderzijde dakplaat verdieping. Het dakterras steekt rondom 50 cm over den gevel uit. Dit is zeer aangenaam voor de lichtwerking in de woonruimte, waarvan, zooals van alle vertrekken, de netto verdiepinghoogte 2.75 bedraagt en waarin de ramen tot 2.50 m boven den vloer reiken. Deze hoogte is voldoende om den indruk van een vrijen glaswand te verkrijgen, waardoor men onbewust en onbelemmerd naar buiten kan zien. Bij lagere hoogte krijgt men het verkeerde gevoel van een raamopening te zien. In de woonkamer is in den werkhoeck een lichtplafond van 18 lampjes à 15 Watt, onderkant 2.50 m boven den vloer; overigens geschiedt de verlichting overal door Hamorlite armaturen. De gevels bestaan uit twee halve steenen met spouw; de buitenspouw van gele verblendsteen, met witte cement, even geel gekleurd, gevoegd. Alle vloeren zijn 1" oregonvloeren, direct op de balken gespijkerd; zij werden en worden uitsluitend in de was gezet, niet geolied. Tijdens het laatste stadium van den bouw en in den aanvang der bewoning zijn zij een teer en angstig bezit; na enkele maanden onderhoud met was krijgen zij een rijpheid, onder donker worden der kleur, die onbezorgdheid geeft. Voor de deuren en kastdeuren is voornamelijk avodiré triplex gebruikt; van de vaste meubelen: tafelbladen, bureaublad enz. is 2.5 cm dik multiplex met avodiré gefineerd, in dergelijke platen gekocht, toegepast; alle deuren, meubelen enz. zijn blank gelaten; zij zijn met een celluloselak, in diverse bewerkingen, waarbij zij o.a. nat werden geschuurd, met de hand gelakt en dus niet gespoten; de prijs hiervan bedroeg ongeveer f 1.50 per m² terwijl de resultaten fraaier zijn dan van spuitwerk in middelmatige, d.i. betaalbare, kwaliteit. De muren zijn fijn geschuurd, behalve in de hal en boven de trap, waar zij wit gepleisterd zijn. De ramen in Zuid- en Oostgevel zijn bezet met spiegelglas. De bouwkosten bedroegen f 13.500, elektrische verlichting, vaste meubelen (alle, behalve de losse stoelen) enz. inbegrepen, doch alleen exclusief centrale verwarming, welke is ingericht met Ultraketel, V.H. radiatoren en expansievat op het dak.

Ir. S. VAN RAVESTEYN.

AFBEELDINGEN:

- HAL IN DE DRUKKERIJ LUMAX TE UTRECHT
- KANTOOR IN DE DRUKKERIJ LUMAX TE UTRECHT
- DIRECTIEKAMER DRUKKERIJ LUMAX TE UTRECHT

WARMTE-AFGIFTE VAN RADIATOREN.

Waar het doel van de lokaalverwarming is het scheppen van een behaaglijken thermischen toestand, moet de verwarmende werking daarvan niet alleen beoordeeld worden naar de warmteafgifte, doch dient men ook rekening te houden met de warmteverdeling, welke door de verwarmingstoestellen al naar hun systeem, constructie en plaatsing, in het lokaal ontstaat. In Amerika is in dit verband de verwarming door radiatoren onderzocht, waarbij ik opmerk, dat men slechts de luchttemperaturen in het onderzoekvertrek heeft gemeten, doch geen stralingswaarnemingen heeft gedaan.

Hoewel dergelijke onderzoekingen tot op zekere hoogte (men kreeg geen bepaalde gegevens van de warmtestraling!) een praktischen beoordeelingsmaatstaf voor de radiatoren geven, kunnen zij slechts onder overeenstemmende omstandigheden vergelijkingswaarden opleveren, omdat de temperatuurverdeling in een vertrek, en wel voornamelijk in verticale richting, mede afhangt van bouwwijze, afmetingen, ramen, weersomstandigheden enz. dier ruimte. Derhalve bouwde men twee speciale onderzoekingsvertrekken, waarbij men de gemiddelde omstandigheden der werkelijkheid nabootsen en constant houden kon. Daarbij werden de waarnemingen gedaan bij een omgevingstemperatuur van de onderzoekvertrekken van 18,9° C (de vertrekken waren in een koelruimte geplaatst) en met stoom als verwarmend medium.

Onder het voorbehoud, dat nog nader zou moeten blijken in hoeverre de verkregen uitkomsten overdraagbaar zijn op omstandigheden bij hooger buitentemperatuur en water als verwarmend medium (van gemiddeld veel lager temperatuur dan stoom) dient men van de navolgende mededelingen kennis te nemen.

Normale, onbekleede radiatoren blijken een groot verschil in luchttemperatuur boven en beneden te veroorzaken. Men vond in het 3 m hooge lokaal een temperatuurverschil van 6,5° C tusschen de lucht op 70 cm en op 2.10 m boven den vloer. Dit cijfer wordt door mijn ervaringen hier te lande bevestigd.

De Amerikanen installeren zgn. stralings-radiatoren (radiator = straler!) teneinde dit groote temperatuurverschil te reduceeren. Bij de hier vermelde onderzoekingen bleek bovengenoemde waarde van 6,5° C bij stralingsradiatoren slechts 2° C te zijn geworden. Door deze laatste radiatoren wordt de lucht bij den vloer warmer, doch bovenin het vertrek niet zoo warm als bij de normale convectie-radiatoren. Indien de luchttemperatuur op ooghoogte in beide gevallen beneden 2 m hoogte bij de stralingsradiatoren behaaglijker en gemiddeld warmer is dan bij convectie-radiatoren, eischt dit geen grooter warmte-toevoer.

Het verwarmend effect mag dus, zooals uit het bovenstaande volgt, bij de onderlinge vergelijking van radiatoren niet buiten beschouwing blijven, omdat dit voor de verschillende typen

sterk uiteen blijkt te loopen. De bepaling van dit verwarmend effect eischt uiteraard een speciale onderzoekinrichting, zoo mogelijk aangevuld met metingen in de feitelijke praktijk-omstandigheden. Het zonder meer overnemen van buitenlandse onderzoekingsresultaten is n.l. niet toelaatbaar in verband met verschillen van klimaat, plaatsingswijze, watertemperatuur enz.

Opmerkelijk is ook, dat uit de proefnemingen bleek hoe radiator-bekleedingen bij goede constructie een betere temperatuurverdeling in het vertrek kunnen bewerkstelligen ofschoon de totale warmteafgifte daalt.

De opstelling aan den buitenwand geeft, zooals te verwachten is, een betere temperatuurverdeling in het vertrek dan de opstelling aan een binnenwand.

Wat den stralingsradiator betreft, zoo zij er op gewezen, dat het verwarmend effect niet verbeterd door bekleedingen, terwijl de warmteafgifte daalt.

Tenslotte vond men in Amerika, dat bij het binnendringen van veel koude lucht in het vertrek door kieren en spleten der ramen de temperatuurverdeling weinig verandert, hoewel vanzelfsprekend alle luchttemperaturen op diverse hoogten lager worden. Echter hebben laaggelegen spleten van deuren door het toelaten van koude lucht bij den vloer een zeer ongunstigen invloed op de temperatuurverdeling.

Tenslotte zij nog iets medegedeeld over den invloed van de verflaag, waarmede radiatoren geschilderd zijn, op hun warmteafgifte.

Wordt het oppervlak beschilderd met een verfsort die uit hoofde van zijn aard minder straling kan uitzenden, dan zal daardoor de stralingswarmte afnemen ten opzichte van de convectiewarmte. Zuivere aluminiumverf (gesuspenderd aluminiumpoeder) reduceert de straling tot ca. 50% van de straling van een ideaal zwart oppervlak (zwarte straling).

De meest gebruikelijke niet metallische verfsorten, aangeemaakt met een kleuropigment, geven ongeveer 85 à 90% van de zwarte straling.

Voor ongeschilde radiatoren is de straling 85% van hetgeen ze zou bedragen, indien zij ideaal zwart waren.

De straling van een ongeschilde radiator op 33% van de totale warmteafgifte stellende (dit percentage is uit den aard der zaak afhankelijk van het radiatortype), zal deze dus door aluminiumverf gereduceerd worden tot $\frac{50}{85} \times 33 = 19\%$ van de warmteafgifte van den ongeschilde radiator.

De totale afgifte van een met bovenbedoelde aluminiumverf geschilderde radiator bedraagt dus alsdan $66,5 + 19,5 = 86\%$ van de warmteafgifte van een ongeschilde of met gewone verf geschilderde radiator.

Amersfoort.

F. G. UNGER.

TENTOONSTELLING VAN DE V. A. N. K. IN HET STEDELIJK MUSEUM TE A'DAM VAN 23 DEC. '33 TOT 15 FEBR. '34.

Dat de kunstenaars een moeilijken tijd doormaken, behoeft eigenlijk niet meer betoogd te worden. Tusschen het zeggen, lezen en erkennen van die waarheid eenerzijds en het er naar doen anderzijds, ligt echter nog een groote afstand. In zooverre kan het niet genoeg herhaald worden en de V.A.N.K. slaat denzelfden weg in door op haar tentoonstelling het: Steunt den Nederlandschen kunstenaar, naar voren te brengen.

Nu denkt men bij „kunstenaars” in de eerste plaats en niet zonder zin aan den belangeloos scheppenden mensch, aan den-gene, die aan zijn ideeën vorm en gestalte geeft door zijn verbeeldingsspel, omdat deze drang in hem onweerstaanbaar is en bij zijn handeling niet de bedoeling voorzit er geldelijke voordeelen mee te behalen.

10

Hij zou het zelfs nog doen als hij er positief schade door zou ondervinden, zelfs heeft hij het doorgaans in die bezwaarlijke conditie gedaan. Achterna moet de kunstenaar dan steeds weer met pijnlijke zekerheid ervaren, dat hij voor zijn levensonderhoud geld noodig heeft en als hij dan tracht zijn werk in dit noodzakelijke ruilmiddel om te zetten, betreedt hij een terrein, dat hem in wezen zoo vreemd is, dat hij daarop dan ook meestal geen gelukkige transacties doet.

Dat was destijds met het kunsthandwerk ook nog wel tot op zekere hoogte zoo, al bracht juist het ontwerpen van objecten, die in het dagelijksche leven gebruikt moesten kunnen worden wel zooveel contact met het werkelijke leven, dat er nauwer verband met de levenspraktijk was. Toch werkten metaal-

kunstenaars maanden aan een klein voorwerp, dat alleen al door den besteden tijd bijna onbetaalbaar werd als gebruiksvoorwerp.

Er is veel veranderd om ons heen en in ons zelf, of wij er op vooruitgaan wil ik in het midden laten. Dit is zeker, dat het „kunsthandwerk” geleidelijk door een „nijverheidskunst”, die duidelijk het tempo en den geest van onzen tijd spiegelt, wordt onder den voet geloopt. Naast het tijdroovende kunsthandwerk, dat het waardevolle unicum teweeg brengt en dat zich altijd, zij het in bescheiden mate, zal blijven handhaven, gaat het massa-artikel of semi-massa-artikel, n.l. waar naar eenzelfde ontwerp meerdere voorwerpen afzonderlijk gemaakt moeten worden met de hand, een steeds grooter plaats innemen. Als men dan ook tegenwoordig een expositie van ambachts- en nijverheidskunst betreedt, dan bemerkt men dat de kunstenaars de doorvoering van hun kunst in het leven meer en meer zelf zijn gaan ter hand nemen. Voor een groot deel heeft men op zulk een tentoonstelling te doen met ontwerpers-fabrikanten en zelfs met ontwerpers-winkeliers. En wij zijn dan allereerst geneigd om die groepen van de kunstenaars-malaise van deze dagen uit te sluiten, ook al weten wij dat het den handel al evenmin voor den wind gaat.

Er is inderdaad iets vreemds in de combinatie en ik sprak boven van „zelfs” ten aanzien van de winkelier-kunstenaars. Het valt n.l. moeilijk te ontkennen, dat de dwang door het publiek op te leggen aan de uiting van een kunstenaar veel sterker is en de vrijheid van persoonlijk willen veel meer gevaar loopt, wanneer de kunstenaar in de functie van winkelier direct met den koper te maken heeft. De fabrikant verkeert in dit opzicht in nog iets soepeler verhouding, al is ook hier het conflict tusschen „zaken doen” en „kunst geven” niet weg te redeneeren, zelfs al kan dat wel eens een keer samengaan. Maar de V.A.N.K. gaat dien kant uit, de catalogus is een adreskaart van ontwerpers en uitvoerders, van winkeliers en fabrikanten en is tevens prijscourant van de te leveren artikelen. Behalve deze zakelijke houding met betrekking tot den omzet, wordt de expressie van het geëxposeerde werk zelf ook steeds zakelijker van vormgeving, al is die zakelijkheid dan soms wel eens schijn, die meer in nuchterheid van vormgeving ligt dan in praktische bruikbaarheid. Zoo vermoed ik, om een enkel voorbeeld te noemen, dat het heel wat handigheid zal vereischen om met de rijdende theetafel, die per ongeluk een veerend bovenblad heeft, zonder morsen door de kamer te komen. Een handdruk was tenminste voldoende om het blad in heftige beweging te brengen. De heer Rietveld gaat onverstoorbaar door met experimenteren op het gebied van stoel-

TENTOONSTELLING VAN INTERNATIONALE BEELDHOUWKUNST IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM VAN 24 DEC. '33 TOT 14 JANUARI '34.

In een buitengewoon snel tempo werd door het gemeentebestuur van Amsterdam een tentoonstelling samengesteld van hier te lande aanwezige beeldhouwwerken van verschillende nationaliteiten. Een zeer snel tempo, omdat de groote zaal van het Stedelijk Museum, waarin aanvankelijk een Hongaarsche tentoonstelling zou komen, plotseling leeg kwam. Het is een gelukkig toeval dat de beeldhouwkunst de eer toekomt daar te recipieeren met vele nog onbekende werken. Mijsinziens is deze expositie dan ook buitengewoon belangrijk geworden. De beste buitenlanders, niet altijd met hun beste werken, zijn hier vertegenwoordigd en de 22 Hollandsche beeldhouwers, die mede zijn uitgenoodigd, houden het dikwijls uit tegenover hun buitenlandsche collega's. Men kan nu wel eenigszins een goede vergelijking maken tusschen wat Holland vermag te presteeren en datgene wat beroemdere buitenlanders al zoo lang getoond hebben. Mendes da Costa en Rådecker zijn persoonlijkheden die zich meten kunnen met verschillende andere nationaliteiten.

ontwerpen van multiplexplankjes en ijzer. Multiplex met de zaagkanten in het zicht is wel het armste dat zich laat denken. Een ijzeren stoel met zitting en leuning van buizen met gespannen koordjes is een meubel, waarvan dames met een fluweelen japon geen gebruik moeten maken. Er is in het experimenteren altijd een interessant moment, alleen rijst wel eens de vraag, waarom moet men met alle geweld werken met materialen die voor een zaak absoluut zeker ongunstig zijn, als er deugdelijke en bruikbare materialen voorhanden zijn? Het doet denken aan een oorlogstijd, waarin geen bruikbare stoffen te verkrijgen zijn. Een beschaafden indruk maken de zwart gelakte (ducolak) staalplaatmeubelen van Grimmon; hier is waarlijk een strak resultaat verkregen, dat niet onaangenaam kil aandoet, al zie ik het voordeel niet in boven een technisch goed verzorgd in deugdelijk hout uitgevoerd meubel. Waarom het aan den wand hangend schrijfbureau van Merkelbach en Karsten „de kamer ruim houdt” zooals de catalogus zegt, begrijp ik niet; men gaat toch niet onder zijn schrijfbureau zitten, maar als reclameuitspraak voor het koopende publiek is het misschien wel pakkend.

Een waarlijk prachtige collectie tapijten en stoffen is ter expositie aanwezig; wie hier geen keuze vindt, zal niet gemakkelijk te helpen zijn. Het eigenlijke kunsthandwerk, in vitrines ondergebracht, geeft in groote verscheidenheid schemerlampjes, teacosy's, tassen, colliers, allerlei bakjes en kommen, kantwerk, kleedjes en zelfs een drietal stukjes geschilderd email van Joanna Brom; de voorstelling van deze emails zijn wel erg weinig decoratief van bouw en kleur.

Afgezien nu van bezwaren tegen sommige der geëxposeerde stukken, is deze tentoonstelling toch het bewijs van het voortdurende en onvermoeide zoeken en werken der kunstenaars van de Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst, hetgeen in een zoo neerdrukkenden tijd als de onze bewondering afdwingt.

Wat er te zien is vertoont het ernstige verlangen voorwerpen te brengen die doelmatig en aantrekkelijk van uiterlijk zijn; dit streven kan slechts dan op den duur resultaten blijven afwerpen, wanneer het publiek er vanaf gaat zien allerlei prullen te koop en zich eens oriënteert ten opzichte van hetgeen er op het gebied der nijverheidskunst gepresteerd wordt. Maar ook dat is nog niet genoeg; pas wanneer het publiek na kennismaking zegt: „Steunt de Nederlandsche kunst” en ook goed verzorgde Nederlandsche nijverheidskunst koopt, zal er in de duistere toekomst in onze Nederlandsche kunstnijverheid licht gloren.

H. C. VERKRUYSSEN.

De gemeente Amsterdam komt de eer toe het leeuwenandeel te hebben op deze tentoonstelling. Dat er nog veel meer in ons land is weet de buitenstaander waarschijnlijk niet, maar die verzekering kan ik hem wel geven, wanneer ik denk bijv. aan het Boymans-museum en het museum Kröller, om van particulieren nog te zwijgen. Vanzelf zouden dan veel meer zalen disponibel moeten zijn.

Dat er kritiek op deze expositie te geven is, begrijpt een ieder die weet met welk een snelheid en doortastendheid gewerkt moest worden.

De eerste indruk is helaas dan ook een van overladenheid. Er is veel te veel bij elkaar gezet. Een beeldhouwwerk heeft nu eenmaal rondom een bepaalde ruimte noodig en het is een kwestie van gevoel te weten, hoe groot die kring moet zijn om ieder werk afzonderlijk.

Bij het binnenkomen ziet men aanvankelijk niet eens dat men tusschen Rodin's kolossale en een der aangrijpendste Burgers

11

van Calais en zijn Johannes den Dooper doorloopt, omdat men in eens vlak voor Mendes da Costa's monument staat van Generaal de Wet, dat eigenlijk een heel vreemden indruk maakt omdat de hoofdfiguur een andere schaal heeft dan de reliefs. Dit werkt natuurlijk verkeerd. Echter is het monument zelf een van de sterkst levende monumenten, grootsch van opvatting, dat de vergelijking met buitenlandsch werk kan doorstaan. Als een vreemde eend in de bijt is het werk van Charles van Wijk, dat beter tot zijn recht zou komen op een retrospectieve tentoonstelling.

Archipenko is het fijnzinnig en sensitieve intellect. Zijn vrouwenfiguur heeft een bekoorlijke gratie en is gespannen van nieuw klassiek aangevoelde vormen. Wat een contrast met zijn collega Barlach, die naast hem staat. Ruig, primitief, naief, impulsief met een Gothischen inslag is zijn Madonna in hout. Ontroerend van naïviteit. Cantré is vertegenwoordigd met een

GEWAPEND BETONNEN SKELETBOUW MET STIJVE KOLOMMENWAPENING.

In de centra der groote steden is de grond duur en de architect moet er woekeren met de ruimte. In de eerste plaats zal hij worden verplicht, hoog te bouwen. Dit hooge bouwen zal tengevolge hebben, dat de steunpunten in de lager gelegen verdiepingen een zoodanigen omvang krijgen, dat hij genoodzaakt wordt, naar middelen te zoeken, om ook het volume van deze steunpunten te reduceeren.

Tenslotte eischen deze hooge bouwwerken een fundeering op een bodem met voldoende vermogen, om de enorme lasten op te nemen. In oude steden, waarin eeuwen achter elkaar, geslachten elkaar hebben opgevolgd, is de grond vaak sterk omgewoeld en moet vaak diep gegraven worden, om den natuurlijke, onberoerden, vasten bodem te vinden. Zoo staan in Weenen en in Parijs veel gebouwen even diep in den grond als daarboven. Sterker dan elders is de bodem van het heuvelachtige oude Rome doorgraven. Bovendien is de geaardheid van dien bodem nog zeer onregelmatig. In „Beton und Eisen" vinden we de beschrijving van een geval, waarbij in het centrum van Rome, een 37 M. hoog gebouw moest worden opgetrokken op een bodem, die vele meters hoog was opgehoogd. De keldervloer mocht niet meer dan 3.60 M. onder het straatpeil komen. Men loste het geval op, door op 5.20 M. diepte een doorgaande, door ribben versterkte gewapend betonnen plaat te maken, die, het eigen gewicht medegerekend, een druk op den bodem bracht van 1.3 K.G./c.M². De ontgraving geschiedde tot 5.80 M. onder straatpeil. Hierna werd, om de ongelijkheden in den bodem zooveel mogelijk te nivelleeren, een gemiddeld 60 c.M. dikke grintlaag aangebracht waarop dan genoemde betonnen plaat gestort werd. Het moeilijkste vraagstuk was, het vaststellen van de bouwwijze der verticale dragende deelen. Deze moesten in de muren worden opgenomen en mochten niet voorspringen. Gezien de omstandigheid, dat de afstand der kolommen 7.50 M. bedroeg in de eene, en 5.60 M. in de andere richting, en een muurdikte van 40 c.M. niet mocht worden overschreden, kon men de gebruikelijke constructies niet toepassen. Ook dicht omwikkelde kolommen, gemaakt met edelcement, boden geen bevredigende oplossing.

Er bleef geen andere keuze over dan het toepassen van in beton gestorte en omwikkelde stalen kolommen, waartoe de talrijke gepubliceerde proefnemingen en in het bijzonder de publicaties van dr. Emperger voldoende aanwijzing gaven. Van groot belang bleef natuurlijk de economische kant van de kwestie, want onder alle omstandigheden moest de voorkeur worden gegeven aan het systeem, dat als geheel genomen het goedkoopst was en niet de soliditeit in gevaar bracht.

Voor de stijf gewapende en op gebruikelijke wijze omwikkelde kolommen werd edelcement gebruikt, om de doorsnede zoo klein mogelijk te houden. De stijve landswapening bestond uit staal 37. De door omwikkeling te verkrijgen hoogere zekerheid is algemeen bekend, waarom er ook hier

in syeniet gehakt meisje, grootsch, eenvoudig en kinderlijk als een negerplastiek. Wolf Demeter aarzelt in vergelijking met de fijne lyrische en argelooze beelding van Kogan, die vooral in zijn bakwerkjes uiterst gevoelig is. De groote Lehbruck, dien ik boven alles stel, is een internationale kracht, die in het lyrische groot en sterk van vorm blijft. Een zeer gevoelig dreamer die nog van groote beteekenis wordt voor onze nakomelingen evenals de, op deze tentoonstelling afwezige, Maillol.

Van de Hollanders zijn er de bekende werken van Rädecker en Polet. Chabot met een Permeke-achtigen boer, dien we nog niet van hem kenden en werken o.a. van Altorf, Bolle, Havermans, Heyens, Jacobs van den Hof, van Hall, Krop, van Reijn en nog vele anderen, te veel om in deze klein toegemeten kolom uitvoerig te bespreken.

Haarlem, 4 Januari 1934.

THEO VAN REIJN.

gebruik van werd gemaakt, zonder op de door deze omwikkeling verkregen verhooging van het draagvermogen acht te slaan.

De grootste kolombelasting bedroeg 290 ton. Hiervan werd rekenkundig aan het skelet 206 ton toegewezen en de rest van 84 ton aan het beton. De stijve wapening moest zoodanig worden gevormd, dat ze geen beletsel vormde voor een goede onderlinge verbinding van de verticale deelen met de horizontale; ze mocht voor de wapening der balken geen beletsel zijn. De keuze viel daarom op hoekijzers, versterkt door opgelegde strippen, waarbij het middelste derde gedeelte der kolommen geheel werd vrijgelaten. De ijzeren strippen werden op de buitenkanten der hoekijzers gelegd. De hoekijzers werden afzonderlijk gesteld, op afstanden van ongeveer 1 M., door de dwarsverbindingen verstijfd, dan omwikkeld en omkist, waarna het beton werd gestort.

In den kelder, waarin deze uiterste beperking van de afmeting der steunpunten van minder belang was, werden de gebruikelijke, zwak in de langrichting gewapende betonnen kolommen met kwadraatvormige doorsnede toegepast. Van den begane grond af, werden de hierboven beschreven stijf gewapende kolommen zoo lang toegepast, als slap gewapende omwikkelde gewapend betonnen kolommen van 40 x 40 c.M. niet goedkoper waren. De grens lag bij een belasting van 110 ton. N.R.C.T.

RAADHUIS TE LEIDEN.

Op de Woensdag 20 December gehouden Raadsvergadering van den Gemeenteraad te Leiden is met 21 tegen 14 stemmen besloten den architect C. J. Blaauw op te dragen zijn plan voor den herbouw van het Raadhuis nader uit te werken.

UITSLAG INTERNATIONALE PRIJSVRAAG VOOR DE SANEERING VAN EEN STADSDEEL TE STOCKHOLM.

Wij vernemen uit een persbericht dat in deze bekende prijsvraag de beslissing is gevallen. Er kwamen 350 ontwerpen in. De 3 prijzen (elk van 15,000 Kronen) werden toegekend aan een Engelsch project, een Amerikaansch project en een Zweedsch project. Drie Duitsche projecten werden bekroond met 5,000 kronen elk. De volledige uitslag zullen wij vermelden na bericht van de prijsvraaguitschrijver.

FOTO'S IN No. 51. JAARGANG 1933.

Daar ons gebleken is dat enkele lezers veronderstelden dat de foto's van Brugge in dit nummer waren overgenomen uit een of ander plaatwerk, deelen wij mede, dat alle foto's vervaardigd zijn door den schrijver van het artikel. DE REDACTIE.

PRIJSVRAGEN.

PRIJSVRAAG- UITSCHRIJVER	ONDERWERP	Aangekondigd in B.W.A. No	Inzending	BEMERKINGEN
N.V. Nationale Levensverzekeringbank te Rotterdam.	Ontwerp voor een reclameplaat.	No. 44, 1933	10 Januari 1934	Nationaal.
Gemeentelijke Woningdienst Amsterdam.	Ontwerp voor een complex arbeiderswoningen.	No. 47, 1933	1 Juni 1934	

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 2 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 13 JAN. 1934 No. 2 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN.

B.N.A. Inning van de contributie voor het jaar 1934.

Gedurende de maand Januari zal voor leden en aspirant-leden van den B.N.A. de gelegenheid openstaan hun contributie voor het jaar 1934 te voldoen, door bijv. storting op de postrekening van den B.N.A. No. 71518. (Contributie leden f 30.20, asp.-leden f 25.20).

Na 31 Januari zal de inning van de contributie bij hen, die haar niet vooruit hebben voldaan, plaats vinden per postkwitantie. Voor inningskosten zal f 0.30 in rekening worden gebracht, zoodat dan over resp. f 30.50 en f 25.50 zal worden gedisponeerd.

Het Bestuur vertrouwt dat vele leden gebruik zullen maken van de aldus geschapen gelegenheid de contributie te kunnen storten op de postrekening van den B. N. A. en daarmee zullen medewerken aan het verlichten van de administratie. De Penningmeester van den B. N. A.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Donderdag 25 Januari a.s., des avonds 8 uur, zal Ir. S. van Ravesteyn in de groote zaal van gebouw Heystee, Heerengracht 545, Amsterdam, een lezing met lichtbeelden houden over:

ESTHETIEK IN DE ARCHITECTUUR SEDERT CUYPERS.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 2
E. H. FROWEIN, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT. 13 JANUARI 1934

SCHOONHEIDSCOMMISSIES

In het architectonische leven van onze dagen zijn vermoedelijk weinig begrippen, die het gemoed zoo snel en hevig in beroering vermogen te brengen, als dat ééne woord: „schoonheidscommissie”. De uiting van die innerlijke bewogenheid is er dan meestal zelden een van bewondering; integendeel, tal van gevoelens, die een gamma doorloopen van nauwelijks bedwongen verontwaardiging, naar verbeteren woede, ja zelfs tot verachting, komen in gesprekken, ingezonden stukken en schriftelijke protesten voor. Nu kan men zeggen, en het wordt wel gezegd, dat waar alles goed gaat er voor een voortdurend uiten van tevredenheid of bewondering weinig reden is, zoodat er honderden zouden zijn, die op dien grond zwijgen en dat het alleen een klein aantal teleurgestelden is, dat zich zoo heftig weert en opwindt.

Inderdaad valt niet te ontkennen, dat het grootste deel dergenen, die met bezwaren tegen schoonheidscommissies komen, altijd uitgaan van hun bepaalde bezwaar tegen een bepaalde schoonheidscommissie, waarmede zij toevallig te maken hadden en die hen naar hun overtuiging had miskend, gedwarsboomd of hun het bouwen onmogelijk gemaakt.

Zij dragen dus hun bepaalde ervaring in een eveneens bepaald, dat is bijzonder geval, over op het instituut als zoodanig, dat tegenover het bepaalde geval toch altijd staat als het algemeene principe, dat is als het ruimere, dat een wijdere betekenis heeft, die niet met een bepaald geval, welk dat ook zij, is gelijk te stellen. Hiermede zijn de klachten, of zelfs het goed recht van bepaalde klachten, niet weggeredeneerd, hetgeen trouwens ook geenszins de bedoeling was. De bedoeling was alleen, er op te wijzen, en dat schijnt gezien de praktijk, niet overbodig, dat klachten over de werking van bepaalde commissies, klachten dus in zake bepaalde gevallen, niet geïdentificeerd moeten worden met hetgeen te denken is van het instituut der schoonheidscommissies als zoodanig. Klachten rijzen in de maatschappij met betrekking tot bepaalde gevallen tegen alles wat algemeen geregeld is, niet alleen op het gebied der schoonheidscommissies dus; de botsing van algemeen en persoonlijk belang en van persoonlijke belangen onderling bestrijkt het geheele terrein der maatschappij.

Nogmaals gezegd is dit geen ontkenning van de mogelijke gegrondheid van bezwaren, die echter alleen bij onderzoek van het bepaalde geval ook slechts voor dat bepaalde geval van kracht zouden kunnen blijken te zijn. Nu gaat nooit een redeneering eenzijdig geheel en al op, want in dat bepaalde geval zal ook wel iets verwants met andere gevallen te bespeuren zijn. Waar het evenwel op aankomt, en dat wordt m.i. te vaak voorbijgezien, is dat het instituut der schoonheidscommissie, en ook dat geldt voor elk ander maatschappelijk-

regelend instituut, niet is de som van haar bijzondere gevallen i.c. haar uitspraken, maar een beginsel, waarvan de uitspraken in een eindeloos aantal varianten het uitvloeisel zijn; het instituut en zijn oordeelen verhouden zich als wezen en verschijnsel. Het gaat m.i. dus in hoogsten aanleg niet om de afzonderlijke klachten tegen deze oordeelen, hoe belangrijk dat vraagstuk ook voor bepaalde personen moge zijn, maar om de vraag of er in de bezwaren tegen schoonheidscommissies iets kan schuilen, dat zijn grond in het wezen van dit instituut zou kunnen hebben.

Voor de beantwoording van deze vraag is het onderzoek van het bepaalde geval van geen overwegend belang. Men zal toch wanneer men een onderzoek van bepaalde gevallen ernstig en ruim opgezet zou ondernemen, altijd tot de conclusie moeten komen, dat in het geval A de architect gelijk had, en dat in geval B de schoonheidscommissie toch eigenlijk wel in haar recht was, om misschien in geval C te stranden en in twijfel het onderzoek te staken met de overtuiging, dat het bepaalde geval een zoo gecompliceerd samenstel is van allerlei bijzondere factoren, dat die achterna en door derden nooit volkomen zuiver zijn te bezien en dat misschien de beslissing der schoonheidscommissie een oplossing was in een moeilijkheid, die niet anders op te heffen was, ook al zou er een zekere mate van onrechtvaardigheid niet aan te miskennen zijn. Maar geldt dit niet evenzeer van vele oordeelen en beslissingen op andere gebieden in het maatschappelijk leven?

Het bezien van de bepaalde gevallen zal wel een interessanten kijk opleveren op de werking der schoonheidscommissies en zal belangwekkende punten kunnen bijbrengen ter beantwoording van de vraag: „hoe gaat het eigenlijk toe in de praktijk?” Alleen een commissie van onderzoek, die zich geheel zou geven aan het doorwerken van de gegevens der bijzondere gevallen zou het hierin een eind kunnen brengen. Maar ook niet verder dan een eind. Ook zij zou zich m.i. in haar omvangrijken arbeid geplaatst zien voor de moeilijkheid, dat de bepaalde materie haar zoo vastgrijpt in de vele details, dat zij dáárdoorheen niet kan komen tot een algemeene waarheid in deze aangelegenheid, waar het toch om heeft te gaan. Het gaat n.l., zooals reeds gezegd, alleen om de vraag, wanneer men tenminste een redelijk inzicht verlangt, of er in het instituut zelf wezenlijk iets ligt, dat den tegenstand een redelijken grond geeft.

Een onredelijke grond van weerstand tegen schoonheidscommissies is boven reeds aangeduid. Het is het protest, dat zij trouwens zelf a priori oproept, doordat haar eigen karakter protestoerend is, n.l. tegen hetgeen niet strookt met het maatschappelijk-aesthetisch-wenschelijke, dat zij personifieert in

haar regelen en dat zij bedoelt en nastreeft in haar activiteit. Haar naam alleen reeds heeft voor sensitieve naturen een irriterenden klank.

Bij het bedachtzaam uitspreken van den naam „schoonheidscommissie”, kan men inderdaad een ironischen glimlach nauwelijks onderdrukken. Schoonheid: de blijde, verbeeldingsvolle en verheven vlucht in een volmaakter werkelijkheid die in wezen niet van deze aarde is en dan een commissie, die dat wel eens eventjes regelen zal.

Maar wat is een naam? Iets en niets, al naar men het neemt. Wanneer er „iets” in ligt, dan is het een aanklacht tegen onze cultuur, die deze commissies als noodwendigheid voortbracht. Ligt er „niets” in, dan wil het eenvoudig zeggen, dat dit noodwendige begrip een naam moest hebben; dit kind van dezen tijd kreeg een naam, die ook duidelijk onzen tijdgeest spiegelt, het schoone wordt geregeld door „commissies”.

Nu is het niet zonder grond, dat dit juist de bouwkunst overkomt. De bouwkunst is geen volkomen duidelijke uiting als kunst, en haar schoonheid vermag slechts een aanduiding te geven van „de verheven vlucht in een ideële werkelijkheid”. Duidelijk wordt de kunstidee gerealiseerd door de beeldende kunsten, inzonderde deze werkelijk „beeldstellende” kunsten zijn, en los van eenig aantoonbaar en zakelijk doel ideëlen inhoud in schoonheid voelbaar maken.

De bouwkunst is te vast geworteld in het maatschappelijke leven en daardoor te sterk verweven met ons natuurlijke en zakelijke bestaan om een volkomen kunst te zijn. Dit eigenaardige dubbelzinnige standpunt tusschen het reële en het ideële, tusschen het lagere en het hogere brengt mede, dat van haar voortbrengselen een geheel eigen werking op ons uitgaat. Op welke wijze wij bij het aanschouwen van bouwwerken ook beroerd worden, zeker is, dat aan de inwerking op gemoed en geest van het stadsbeeld zich niemand zal kunnen onttrekken. Het stadsbeeld, de architectuur, waarin wij dagelijks verkeerden, heeft een grooteren invloed op de algemeene geestesgesteldheid van den enkeling en de massa, dan men zou meenen. Naar mijn overtuiging wordt die werking te dikwijls onderschat; hij is misschien niet onmiddellijk voelbaar, maar een invloed is er.

Toch is het ook weer onjuist de werking der architectuur op het leven te hoog aan te slaan. De invloed van beeldende kunst n.l. kan sterker zijn en muziek en woordkunst vermogen veel sneller te werken, zelfs massa's op te zweepen tot onvermoede uitersten.

Maar de aanblik eener grootsche architectuur blijft op den duur niet zonder een zekere mate van opheffende kracht, ook al wordt deze werking onbewust ondergaan. Het beginsel der schoonheidscommissies nu wortelt in de idee der noodzakelijkheid om in een stijlloozen tijd als de onze een „maatschappelijke-wenschelijkheid” inzake bouwkundige schoonheid te helpen bevorderen.

De maatschappelijk-aesthetische censuur der schoonheidscommissies, die alleen toelaat wat naar haar inzicht welstaat in het stadsbeeld, heeft in wezen eigenlijk een „zedelijk”-aesthetische strekking; het komt er maar op aan, wat men in de woorden ziet en of men „zedelijkheid” niet gaat verwarren met „moraliteit”.

Het morele heeft betrekking op een persoonlijke overtuiging inzake goed en kwaad voor den enkelen mensch. Wat voor den een goed is kan voor een ander verderfelijk blijken.

Het zedelijke echter is het ruimere, dat boven het belang van den enkeling als zoodanig uitgaat en de eenheid is van wat in ons allen van algemeene waarde is en dus voor allen algemeen geldt, de eenheid dus dáárvan met het persoonlijke van den mensch als afzonderlijk subject.

In het zedelijke is het morele voorondersteld, maar in hooger eenheid opgeheven. Het morele behoort bij den enkelen

mensch, het zedelijke is een aangelegenheid der gemeenschap en nauw verwant aan de idee van den staat en alle overheidsbemoeiing, ook of juist inzake het hogere.

Bij de filmscensuur b.v. gaat het juist wel om het controleren van „morele” waarden; dat zou dan ook voor het tooneel kunnen gelden, maar de bioscoop is nu eenmaal het vermaak geworden voor janalleman vanaf misschien het zesde levensjaar of daaromtrent en op zooveel belangstelling is voor het tooneel uiteraard niet te rekenen. Nu kan men bij de filmvertooning nog wegblijven, al zijn de aard van het gebodene, de entreprijs en de tijd, waarop de voorstellingen gegeven worden onmiddellijk aanleiding, dat er een ongewenscht gebruik van gemaakt zou worden door de jeugd, zoodat hier een positief moreel gevaar zou kunnen dreigen voor het jeugdige individu. In het instituut der schoonheidscommissie ligt de erkenning van een contrôle op den zedelijk-aesthetischen invloed, die van het stadsbeeld uitgaat.

Het aesthetische wordt geregeld om er een hooger innerlijken opbouw in het algemeen door mogelijk te maken of tenminste die mogelijkheid niet te belemmeren, hetgeen ook al iets is. Het is een algemeen-zedelijk belang dien grondslag te stellen. Het aesthetische opzichzelf zonder den maatschappelijken factor der zedelijkheid is geen zaak van regelingscommissies en het zou dan ook volkomen onlogisch zijn de menschen te gaan voorschrijven hoe zij hun interieur moeten inrichten, al zou het, gezien het gebrek aan eigen bepaald verlangen, voor velen een uitkomst zijn als het hen heel of half klaar werd voorgezet, maar dat is iets anders.

Het gaat dus om contrôle op het architectonische beeld om den invloed, die er van uitgaat. En dat is nu juist de fatale factor in deze aangelegenheid, want als er een invloed is, dan is er ook voorondersteld een verschil van geesteshouding in de architectuur en bij de massa, die door dien invloed geleidelijk bewerkt wordt.

Zien wij naar oude steden, die gebouwd zijn in tijden, die „stijl” hadden, dan gevoelen wij, en het blijkt uit de historie en literatuur en uitingen van andere kunsten, dat zulk een tijd een „levensstijl” had, waaruit de bouwkunst op natuurlijke wijze groeide. Er is in zulke kunst dan ook niets geforceerd, dat is er alleen weer in overgangstijden naar andere stijlen. Maar als die dan weer vasten voet hebben gekregen, is er weer die vanzelfsprekende eenheid. Er is een natuurlijke en liefdevolle band tusschen mensch en werk. Wat er in die dagen ook geregeld moge zijn, daarbij had men onze soort van schoonheidscommissies niet nodig.

Die liefde (die niets met individuele liefde tot elkaar te maken heeft, men sloeg elkaar toen evenzeer in koelen bloede dood) is in onzen tijd verloren gegaan; wij hebben geen echt en algemeen beoefend kunsthandwerk meer, en het echte ambachtelijke in de bouwvakken is ook aan het uitsterven; er is geen „stijl” en geen „levensstijl”. Maar velen doen individueel hun best, vormen als het goed gaat kleinere of grootere kringetjes, die snel verlopen of uitdooven, zonder eenig blijvend resultaat in algemeenen zin na te laten.

Juist in een dergelijken tijd heeft alles sterken, zij het dan ook, zeer tijdelijken invloed. Nu zou het eenzijdig logisch zijn, een dergelijken cultuurloozen toestand ook duidelijk naar buiten te demonstreeren. Dat gebeurt ook in allerlei levensdetails, men denke slechts aan de bizarre modeuitingen, aan velerlei verdwazing in beeldende kunst, in de jazzmuziek, in filmvertooningen enz.

Het cultuurlooze moge er zijn, en moge er zóó zijn, dat niemand kans ziet, daarin iets hoogers te doen opgroeien, toch leeft in ieder, zij het latent, het verlangen om naar hooger eenheid en diepte van cultuur op te leven; de mensch is en blijft, hoe gebrekkig hij het soms ook demonstreert, harmonisch van wezen, en niet zonder diepte van gevoelsleven. Tot het uiterste zal de

overheid, die te waken heeft voor ordening in het maatschappelijke leven, een grond voor levensstijl voorstaan in regelen, waaraan ieder burger zich heeft te houden, ook al brengen al die regelen met elkaar niet meer dan een grondslag, misschien zelfs slechts een bemanteling der leegheid, en al gaan zij in een tijd, die geen aanleg vertoont om stijl te vormen, wel eens verder dan in andere en rijkere tijden noodig zou blijken. Zoo is ook de idee der schoonheidscommissie te zien als een geval, waar de overheid via door haar ingestelde commissies van deskundigen ingrijpt met regelingen en normen in een gebied, dat bij zoo gemakkelijk bereikt, omdat de bouwkunst eenzijdig vanzelfsprekend in haar sfeer valt.

Het is juist gezien van een stadsbestuur in onze dagen om maar niet onbepaald gelegenheid te geven bij te dragen tot een architectuur, die wellicht tot een mismaakt en troosteloos stadsbeeld zou voeren, en alle spiegeling van warm leven, licht, idealiteit en grootsheid zou missen. Want dat is toch de bedoeling bij het leiding geven in de vorming van het stadsbeeld. De bedoeling is inderdaad goed, of het resultaat met het gekoesterde verlangen strookt is een vraag.

Allereerst moet geconstateerd worden, dat juist in een stijlloozen tijd, het ingrijpen op de wijze der schoonheidscommissies, hoe noodwendig zij ook mogen zijn, toch onvermijdelijk betekent het wandelen in de verkeerde richting ten opzichte van wat de natuurlijke groei eener cultuur meebrengt.

In een werkelijk logisch cultureelen groei, die er thans inderdaad niet is en vandaar het wandelen in de verkeerde richting, is er allereerst de geestelijke inhoud, de sfeer, de innerlijke stijl, waarin de talenten die ideeënwereld voelbaar maken in hunne werken. De variaties, willekeurigheden en experimenten in de architectuur van oude steden, doen duidelijk gevoelen, dat deze daar ondergeschikt bleven aan het innerlijk sterkere, dat uit alles domineerend bleef spreken en nog als een levende gloed in alles tintelt. Dat moet men in gedachten even afscheiden van de aantrekkelijkheid, die het oude, half vergane, schilderachtige in oude steden kan meebrengen. Bedoeld is hier alleen het voelbaar worden van een rijken en sterken achtergrond in den tijdgeest, die ons uit het kunstwerk als een verwarmende en levende strooming tegemoet treedt. Hiertegenover vertoont het hedendaagsche stadsbeeld, niettegenstaande zijn soms statigen opzet, een zekere matheid en leegheid van gemoed, die zelfs de niet „nieuw zakelijke” architectuur al een heel eind van de kunstidee heeft afgevoerd. Alles begint in den nieuwen tijd ook op alles te gelijken. Warenhuizen, garages, restaurants, bioscopen, flatgebouwen, veilingshallen, kerken en raadhuisen gelijken bij gelegenheid allemaal op elkaar, of het flatgebouw draagt een zinloozen toren, maar de kerk zal haar zinrijken toren moeten missen. Het stijllooze in allerlei zin hebben geen schoonheidscommissies kunnen tegenhouden. Het eindresultaat voor de architectuur van heden is een schijn van stijl, die er echter zelf, voor wie goed toeziet en zich niet door een houding laat imponeren, niet is.

Men make hiervan evenwel noch schoonheidscommissies noch architecten een verwijt. De architecten doen wat mogelijk is en een schoonheidscommissie kan bij den tegenwoordigen toestand slechts trachten een oppervlakkige eenheid te bevorderen en excessen te voorkomen, door selectie uit en eventuele wijzigingen in een heterogene massa projecten, waarin naast knap werk ongetwijfeld alle bedenkelijke kunstkwalleten van onze dagen vertegenwoordigd zullen zijn: met meer of minder talent voorgedragen geforceerd verlangen naar originaliteit, of naar het ten koste van alles maken van „architectuur”, van bepaalde vormmodes, buitenissige proefnemingen, enz. enz.

Dus geen verwijten, maar... opgemerkt dient toch te worden, dat de schoonheidscommissie in haar kritisch-regelende en tot in details oordeelende werking evenwel niet kan vermijden,

tot op zekere hoogte nivelleerend en zelfs remmend te werken. Hierin ligt geen klacht, inzonderde de schoonheidscommissies haar toch wel zeer moeilijke taak gevoelig genoeg opvatten om de juiste grens van hun verlangens te kunnen stellen. Op ander maatschappelijk gebied, buiten het kunstleven, heeft men normen die veel vaster omlijnd, veel positiever van aard zijn. In het kunstleven echter, waar de persoonlijke inslag altijd een belangrijke factor is en waar alles op het teere weefsel van verbeeldingspel en ideeën berust, kan regeling van bovenaf licht doodend worden voor het ontluiken van nieuwe denkbeelden, tenzij die denkbeelden zoo een grootsche kracht zouden kunnen worden in een geheel volk, dat zij de macht van schoonheidsadvies-colleges eenvoudig te niet zouden doen; deze zouden dan vanzelf verdwijnen. Dan zou er waarlijk „stijl” groeien. Maar dan moet er ook inderdaad iets gebeurd zijn van diepere beteekenis. Het afzonderlijke ideaaltje van een enkeling of eenige personen in zake bepaalde vormen en op niets steunend dan op een persoonlijke voorkeur heeft geen kracht. Zoo is ook b.v. niet de renaissance uit de middeleeuwen gegroeid. Om dien groei te verstaan, moet men niet alleen naar Brunellesco, naar de Pisano's, naar Giotto zien, maar men moet beseffen dat de grond dieper lag, al zijn zij met vele anderen de pioniers geweest, die een nieuw leven, dat in allen kiemde, uitdroegen en vorm gaven. Er is iets noodig van hooger geestelijken inhoud, dat zelfs boven de staatsidee uitgaat om stijl te vormen of stijl te doen veranderen. Als die factor aanwezig is, maar ook alleen dan, zou het zelfs niet ondenkbaar zijn, wanneer een zeer sterke eenheid van overtuiging op staatkundig en zedelijk gebied in een geheel volk zou leven, dat de gedachte zou rijzen aan S t a a t s bemoeiing door daartoe in te stellen organen inzake het architectonisch beeld van bepaalde streken of steden. Dan zou op den duur weer een natuurlijke groei van binnen naar buiten, steunend op een innerlijke cultuur, mogelijk zijn, maar de innerlijke cultuur moet primair zijn, en die is niet te forceeren.

Wanneer wij objectief trachten te zien, moeten wij erkennen, dat wij niet anders kunnen doen ten aanzien van wat er in onzen tijd gebeurt dan „beschouwen”, „nadenkend waarnemen” om te erkennen wat wezenlijke beteekenis bezit voor den opbouw van een levende, geestelijke cultuur, en onverbiddelijk uit te roeien wat belemmerend en waardeloos is te achten. Nu moet men met zijn oordeel inzake waardeloosheid voorzichtig zijn, eerstens omdat wij niet precies kunnen zeggen waar wij ieder afzonderlijk en allen tezamen heendrijven en ten tweede omdat in dien tocht naar onbekende streken onze onderlinge tegengesteldheid veel vooroordeelen schept, die niet redelijk gegrond zijn.

Het is moeilijk te ontkennen, dat wij in onzen tijd veelal niet anders kunnen doen dan werken met lapmiddelen en halfheden en toch zien wij ook wel in, dat alleen krachtige ideeën, die tot in het wezen der aangelegenheid grijpen, uitkomst zouden kunnen brengen.

Tot het wezen eener aangelegenheid doordringen en duurzaam invloed oefenen, kan alleen hetgeen logisch gegrond is. Het onredelijk geforceerde kan zich een tijd handhaven, het zal weer moeten wijken, voor hetgeen strookt met den innerlijken zin der werkelijkheid. Daar baat geen redeneeren, schikken en plooiën, reglementeeren, snoeien en wringen tegen.

Toe te geven is, wanneer men de voor een groot deel troosteloos-leelijke architectuur van den vóór-commissionaralen tijd aanschouwt, dat steden en dorpen er heel wat beter beginnen uit te zien, inzonderde er schoonheidscommissies gewerkt hebben.

Toch blijft het onlogisch, dat voor een bewoner hetgeen „welstaat”, voor hem ophoudt, zoodra hij zijn huisdeur is doorgaan. Het moge waar zijn, dat het exterieur het domineerende moment is in den architectonischen invloed op de massa, be-

halve het belang van den stadsbewoner is er ook nog het belang der architectuur zelve, hetgeen weer op de bewoners terugwerkt. Het is onlogisch de architectuur te zien als een theaterdecor, waarvan men de tengels aan de achterzijde niet verlangt te zien. Men kan dezen toestand niet duidelijk genoeg als onlogisch blijven zien, ook al is het als een groote winst aan te merken, dat wij reeds zoover zijn, dat tenminste het decor verzorgd wordt, waarvan eenigen tijd tevoren geen sprake was. Toch zal ook deze logische fout zich op den duur niet straffeloos laten bestendigen.

De „schoonheidscommissie” behoorde een „architectuur-commissie” te zijn. Het gebouw, gezien zooals het in waarheid is, n.l. als eenheid van verschijning en innerlijken opbouw, laat ons het even: „structuur” noemen, zou in veel gevallen een andere beoordeeling krijgen, dan thans mogelijk is. Het is niet ondenkbaar, dat de structuur van een werk in verband met de gevelarchitectuur reden tot weigering van het werk zou kunnen worden, maar ook is het mogelijk, dat juist de structuur in een bepaald geval voor de bouwkunst van zoo groote

interesse zou kunnen blijken, dat een bepaalde verschijning daardoor aanvaardbaar zou worden.

Wie de noodwendigheid ziet der schoonheidscommissies als logische consequentie eener poging om in een tijd van dalende en ontwrichte cultuur wat van algemeen-aethetisch belang is als zedelijke waarde hoog te houden, wie dezen logischen zin begrijpt heeft met het wezen der schoonheidscommissies vrede. Maar als hij als bouwend kunstenaar dan bereid is zich in het belang van hetgeen boven zijn persoonlijk verlangen uitgaat, zonder innerlijk verzet te onderwerpen aan een censuur van toevallig en tijdelijk tegenover hem of boven hem gestelde collega's, al naar men het noemen wil, dan mag hij m.i. ook eischen, dat deze collega's, leden der schoonheidscommissie, hun taak opvatten in den zin van het hooge beginsel, het boven-persoonlijke belang, dat zij te dragen en te verwezenlijken hebben, en dat hier boven als het zedelijk-aesthetische is aangeduid.

Mochten op dit hooge plan censurs en gecensureerden elkaar vriendschappelijk ontmoeten, in het belang der architectuur.

H. C. VERKRUYSSEN.

GLASROEDEN.

Voor daklichten zijn sinds enkele tientallen jaren meer en meer, in plaats van de oudere roeden met stopverf, stopverflooze roeden in gebruik gekomen.

Grootere daklichten worden meest in ijzer uitgevoerd; daarbij leidt stopverfdichting, door de lengteveranderingen bij temperatuurwisseling, tot ruitenbreuk. De talloze modellen patent-roeden beoogen voldoende bewegelijkheid van de glasplaten t.o.v. de draagroeden te geven.

Het is niet de bedoeling van dit artikeltje aan de zeer uitgebreide literatuur over daklichten, en dakroeden in het bijzonder, een nieuwe studie toe te voegen. Belangstellenden kunnen hieromtrent het een en ander vinden in het standaardwerk van Wattjes. Daarnaast geeft „Die Glasdachsprone” van Vogel Stuttgart zeer gedetailleerde theoretische en praktische voorlichting. In het volgende is slechts het resultaat van jarenlange praktische ervaring van een fabrieksbouwer weergegeven.

In Nederland heeft het model fig. 1 algemeen ingang gevonden. Merkwaardig genoeg vindt men dit model in Duitschland b.v. zelden of niet toegepast. Toch is dit profiel in vele gevallen zeer bruikbaar. Als voordeelen gelden: eenvoud en daardoor een betrekkelijk lage prijs.

In ongunstige omstandigheden geven deze roeden verschillende bezwaren. De stofdichting is onvoldoende wanneer men bouwt in stof- of roetrijke atmosfeer. Wanneer een binnenbeglazing als warmte-isolatie of ter verfraaiing aanwezig is, dan zal het door de buitenkap doorgelaten stof herhaaldelijke schoonmaak van deze binnenkap vereischen. Daarbij voegt zich dan een tweede bezwaar. Het doorgewaaid stof blijft deels in de z.g. condensgootjes liggen, vormt daar bij nat weer een papje waardoor de condensgootjes overlopen.

Zijn rookgassen of andere agressieve dampen aanwezig dan bestaat kans dat het zink vrij spoedig verteerd is. Het glas is daarmee zijn draagvlak kwijt. Door de aaneensluiting van zink tegen ijzer wordt bovendien in vochtige atmosfeer het zink electrolytisch opgelost, doordat zink een lager potentiaal heeft dan ijzer.

Tenslotte is het voornaamste dragend element, het $\perp$ -ijzer, uitsluitend aan de onderzijde bereikbaar. De roeden worden op het werk meest gemened ontvangen en zoo gemonteerd.

Naderhand verft men de onderzijden in de gewenschte kleur af. Het is dus duidelijk dat in corrosie-bevorderende omstandigheden op den duur de $\perp$ -ijzeren kern zal roesten en daar verfondereid praktisch ondoenlijk is de constructie tot ondergang gedoemd is. Vooraf schopeeren of galvaniseeren van het $\perp$ -ijzer kan hier verbetering brengen.

Ons beperkende tot enkele belangrijke hoofdtypen zal nu in het kort nagegaan worden hoe getracht is deze bezwaren bij andere roedenconstructies te verhelpen.

Allereerst een Engelsch type volgens fig. 2. Het roesten van de ijzeren kern moet hier door den alle ijzerdeelen omsluitenden loodmantel voorkomen worden. De loodmantel is in vele gevallen chemisch meer bestendig dan het zink. Daar lood een hooger potentiaal heeft dan ijzer, wordt het ijzer weggevreten op alle plaatsen waar de mantel doorboord wordt indien waterdamp tusschen ijzer en loodmantel kan dringen.

De stofdichting van lood op glas is beter dan van het stuggere zink op de vaak weinig vlakke draadglasplaten.

Dit type roede is echter in den regel zeer hoog in prijs. De loodmantel of de aangehechte slabben worden vrij licht beschadigd en zijn minder gemakkelijk te herstellen. De condensgooten zijn te klein van afmeting en daardoor vrij waardeloos. Men moet hierbij bedenken dat de naam condensgoot voor de gootjes fig. 1 niet geheel juist is. Een belangrijke taak van deze gootjes is tevens het zijdelings doordringende regenwater zonder hinder af te voeren. Bij de Engelsche constructie, fig. 2, welke overigens veel met de Hollandsche gemeen heeft, zijn afzonderlijke condens- en regenlekgootjes aanwezig.

Het Deutsche U-vormige goottype gaf een geheel van de Hollandsche constructie afwijkende oplossing (fig. 3). De glasplaten rusten hier door koorden, veelal hennep- of asbestkoorden, op het ijzeren profiel. Deze koorden zijn vaak in bitumen gedrenkt, veelal met lood ommanteld. De stofdichting wordt verkregen door een bitumen-viltstrook over de twee ruiten te leggen welke door een dekkap wordt aangedrukt. Deze dekkap is soms uitgevoerd als een strook draadglas, meer in gewalst profielijzer, een enkele maal een houten lat, doch meest als een veerende koperen of zinken kap uit dunne plaat. Het roestbezwaar tracht men op te heffen door galvaniseeren of emailleeren.

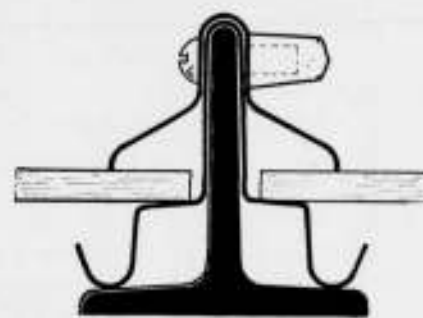

FIG. 1

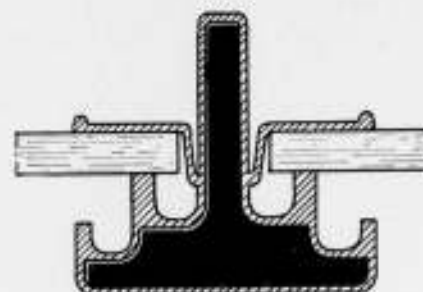

FIG. 2

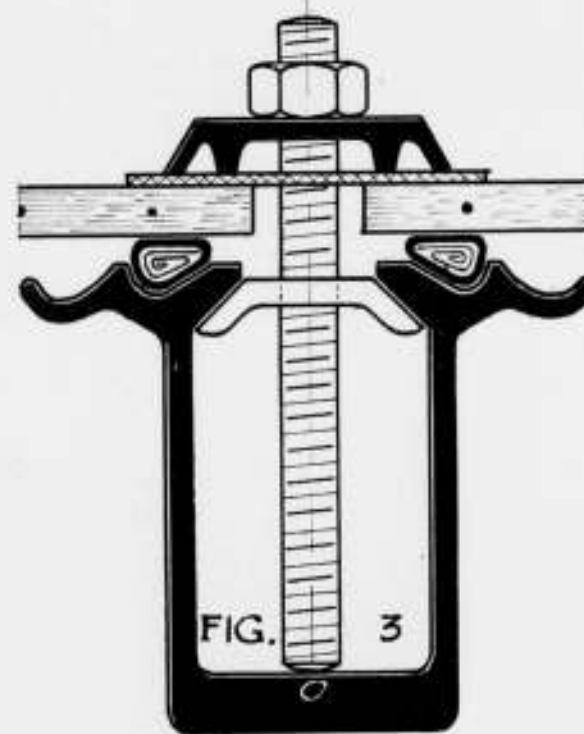

FIG. 3

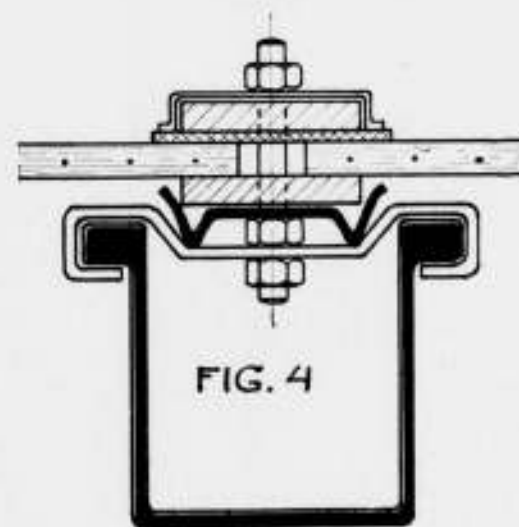

FIG. 4

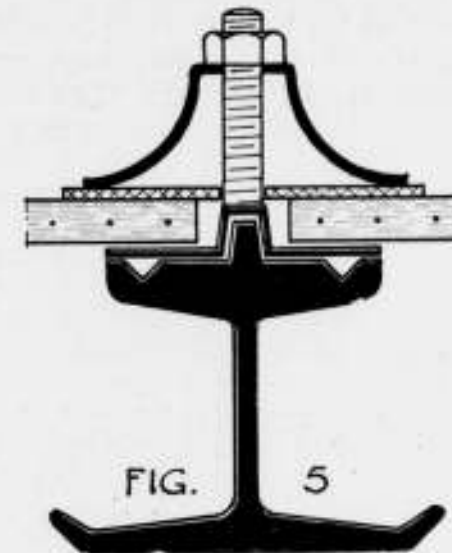

FIG. 5

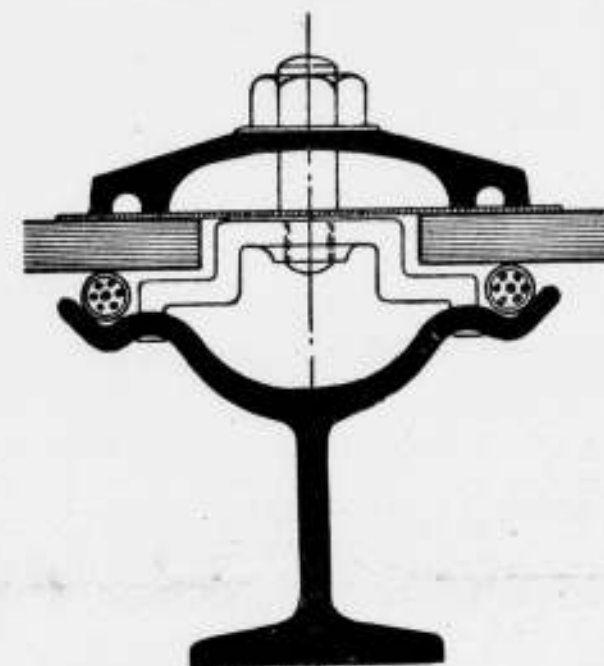

FIG. 6

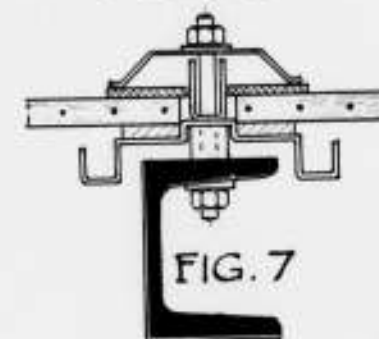

FIG. 7

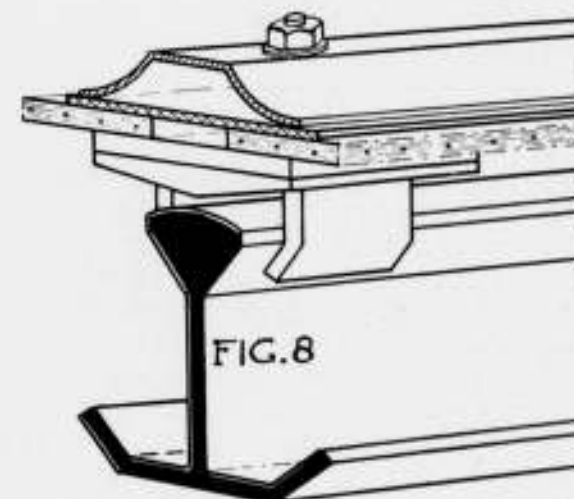

FIG. 8

De geëmailleerde uitvoering is echter wederom vrij kostbaar. Bovendien vereischen deze roeden dan een zeer zorgzame behandeling bij het vervoer en de montage, wil men het emaille niet beschadigen.

Ondertusschen kan in den loop van tijd de stofdichting niet zoodanig zijn dat niet toch vuil doordringt in de goot. Ook hier ontstaat dan een papje (door de aanwezigheid van de bouten midden in het profiel vastgehouden). Indien de roestbescherming niet zeer goed is uitgevoerd ontstaat hierdoor een heftige aantasting van de roede van binnen uit. Men kan nu wel zeggen dat de de kroeden afneembaar zijn, dat de gootprofielen dus te reinigen zijn, doch men voelt wel dat dat praktisch niet goed doonlijk is, althans veelal te weinig of te laat zal geschieden.

Is eenmaal in ernstige mate aantasting ingetreden dan is veronderhoud feitelijk uitgesloten. De glasplaten zouden daarvoor verwijderd moeten worden.

Het moet aan gebrek aan ervaring van de constructeurs en onvoldoende voorlichting in de gebruikelijke studieboeken toegeschreven worden, dat dit U-vormige profiel zoo algemeen wordt toegepast. Hoewel verwacht mag worden dat dit en andere speciaal profielen binnen enkele jaren in roestvrij staal zonder prohibatieve prijsverhoging verkrijgbaar zullen zijn, toch zal op den duur dit profiel het tegen een $\perp$ of $\perp$ profiel moeten afleggen.

Getracht is nog op andere wijze het roesten van de goot inwendig te voorkomen. Ingezien werd dat indien het binnenprofiel niet afgesloten werd, doch goed geventileerd, de verhoudingen belangrijk gunstiger zouden zijn. Zoo ontstond het type fig. 4.

Ondertusschen blijft ook dit type niet toegankelijk voor veronderhoud, zonder wegnemen van de ruiten; een werk met veel breukrisico, gevaarlijk, hoog in de lucht, het bedrijf storende, steigers en beveiliging vereischende, enz. enz.

De genoemde bezwaren deden het type fig. 5 naar voren komen. In zeker opzicht is dit gegroeid naar de Hollandsche constructie toe. Het heeft boven de Hollandsche constructie voor, dat de ruiten dragen op het gewalst ijzeren profiel en niet op een zinken onderkap. Ook de condensgoten worden tegelijk door dit profielijzer gevormd en zijn vrij gemakkelijk schoon te houden, in ieder geval zal dit gedeelte belangrijk

minder neiging tot roesten toonen dan de U-goot, daar deze vlakken niet van de vrije lucht zijn afgesloten. Echter blijven ook hier de oplegvlakken van de glasplaten op den duur zonder zeer bijzondere voorzorgen sterk te roesten en zijn ook hier juist deze vlakken onbereikbaar.

Het type fig. 6 tracht hieraan tegemoet te komen door de beide glasplaten wat verder uit elkaar te leggen, maar ook dit type voldoet bij roestbezwaa op den duur niet. De ondiepe goot is weliswaar te verven, maar daar deze weer niet geventileerd is, bestaat een sterke neiging tot roesten en vuilophooping. Verven en schoonhouden zal op den duur verwaarloosd worden. Bovendien ontbreekt een werkelijke condensgoot, naast voorgenoemde regenlekgoot.

Sinds kort is nu een nieuwe Nederlandsche roede aan de markt (fig. 7). Hier zijn roestende gootprofielen vermeden. Getracht is de ijzeren kern, een gewoon profielijzer, rondom te ventileren. Voor stofdichting is gezorgd. Het bovenvlak van de roede is echter niet te onderhouden. Dit profiel heeft veel met de oudere Duitsche constructie, volgens fig. 4, gemeen.

Aan alle in het voorgaande genoemde bezwaren wordt echter tegemoet gekomen door de roede fig. 8. Hiermede lijkt voorloopig het laatste woord op dit gebied gezegd. De roede heeft ruime goed toegankelijke condensgoten. Het geheele profiel is door vrije lucht omgeven. De ruiten worden dan ook slechts plaatselijk op verzinkte smeedbaar gietijzeren stoeltjes gesteund.

Deze „punktale Lagerung" biedt voordeelen daar de oplegging nu de oneffenheden van de glasplaten kan volgen, waardoor minder ruitenbreuk te verwachten is. Ook is de bewegelijkheid van de ruiten ten opzichte van temperatuur-uitzettingen gunstiger. Bij eventueel roesten van de eigenlijke roede is het profiel zonder eenige demontage rondom bereikbaar. Schrijver is dan ook na vele teleurstellingen nu tot toepassing van dit type overgegaan. Echter beschikt hij nog niet over voldoende langdurige ervaringobjecten met deze roede. De bezwaren treden immers meestal eerst na een tiental jaren duidelijk naar voren.

Bovendien is het jammer dat deze roede niet van Nederlandschen oorsprong is, zooals reeds uit den naam „Germania"-Sprosse valt af te leiden.

Ir. W. JOCKIN.

DRIE KANTOORINRICHTINGEN TE UTRECHT.

ARCHITECT IR. S. VAN RAVESTEYN.

Toelichting op de afbeeldingen in het vorige nummer kan mosterd na den maaltijd worden geacht. Het feit dat twee rectificaties noodig zijn, geeft echter aanleiding meteen nog antwoord te geven op enkele vragen, die bij den geïnteresseerden beschouwer opgekomen zullen zijn.

Heeft men ontdekt, dat de groote foto's van bladzijde 7 en 8 abusievelijk zijn verwisseld? En dan is op bl. 7 „teekentafel" genoemd wat schrijftafel is.

De kantoren zijn in chronologische volgorde gepubliceerd. De verbouwing van het gebouw der Utr. Alg. Brandwaarborgmij, dateert van 1931. Het bediendenkantoor werd naar achteren ruim 3 m verlengd en vrijwel de geheele beganegrond onderging een verjongingskuur. Het geheel werd lichter en overzichtelijker gemaakt en nieuw ingericht, grootendeels met immobiele meubelen. De afbeelding links boven op bl. 7 geeft den doorkijk van achteren naar voren te zien; die op bl. 8 geeft een kijkje op de z.g. postkamer, de telefooncel en een schrijftafel, zooals op bl. 7 in doorsnede verantwoord is.

Van de studie voor deze kantoorinrichting en de ervaring 18

daarbij opgedaan, is bij de beide volgende geprofitteerd. Ze zijn rijper.

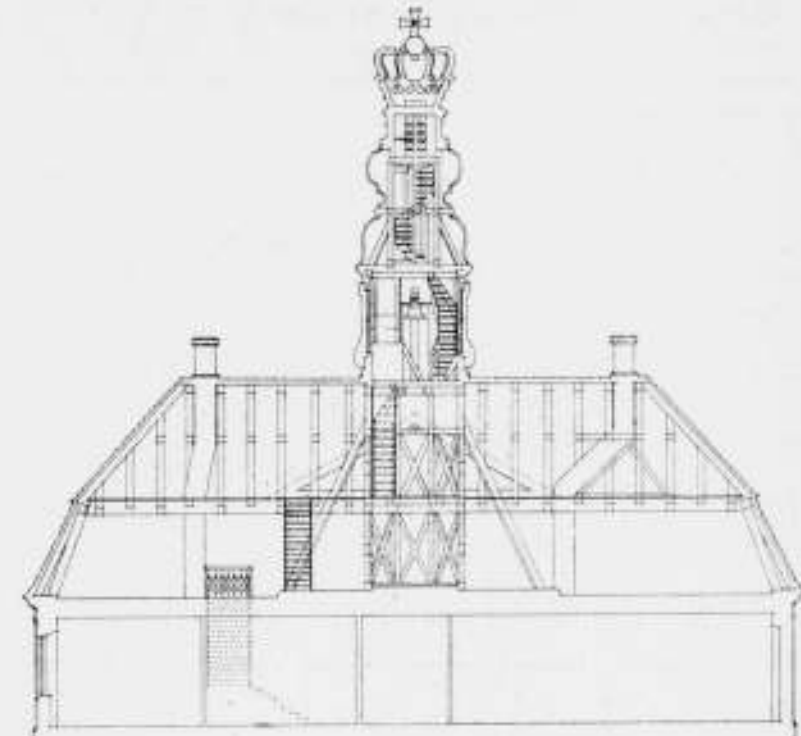
De verbouwing van een fabriek- of atelierruimte met bovenlicht, die door de drukkerij van Rossum betrokken werd — in 1932 — beperkte zich tot het exterieur aan een nauw straatje, den ingang en bedienden- en directiekantoor. Er is dan ook alleen daarvan de plattegrond gegeven. De vloer van de kantoren ligt een paar treden boven dien van de drukkerij; de directeur overziet het geheele bedrijf. Toch doet noch het groote glasoppervlak op zichzelf, noch het gedruisch van het bedrijf zich acoustisch hinderlijk gelden in de kantoren.

De hal en kantoren der drukkerij Lumax (van 1932—'33) zijn stellig de gaafste en de fraaiste. Maar hier had van Ravesteyn het voordeel dat hij, voorzoover het dit deel van het gebouw betrof, in den bouw ervan betrokken werd (die geschiedde onder architectuur van A. J. van Schaik).

Hier is weer de simpele, klare hoofdopzet te zien, die 't station Lutterade kenmerkt, maar die in de nu gepubliceerde werkjes, met name in zijn eigen huis, gemist moesten worden. W. B.

HOOFDWACHT OP HOLMEN

OPMETING UIT „HOLMENS BYGNINGSHISTORIE 1680—1930"

BOEK BESPREKING.

Holmens Bygningshistorie 1680—1930, door Christian Elling en Viggo Sten Möller. Uitg. Henrik Koppel. Kopenhagen.

Deze zeer verzorgde uitgave, die in deze benarde tijden tot stand is gekomen door de zorgen van „Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmaerker" met steun van het Ny-Carlsbergfonds en het Ministerie van Marine, behandelt de bouwgeschiedenis van den geheelen architectonischen aanleg van Holmen, het marine-etablisement van Kopenhagen.

De aandacht van de Nederlandsche architecten moge om twee redenen op deze belangrijke uitgave gevestigd worden. In de eerste plaats omdat zij van algemeen belang is. Deze studie doet zien dat voor dit eiland, dat in de 18de eeuw een vierde van de bebouwde oppervlakte van de stad beteekende, een stedenbouwkundig plan is opgesteld van groote architectonische waarde, dat daarom van te meer betekenis geacht kan worden, omdat dergelijke groote 18de eeuwse complexen in Noord-Europa zeer zeldzaam zijn. In de tweede plaats omdat als voornaamste bouwmeester is opgetreden Philip de Lange. Deze was Duitscher van geboorte (circa 1704 bij Straatsburg), maar hij had zijn opleiding in Holland gehad; een van zijn kinderen is in den Haag gedoopt, hij wordt in verschillende bronnen Hollander genoemd en zijn metselaars en steenhouwers haalt hij uit Holland, gedeeltelijk uit den Haag, terwijl zijn vroege stijl uitgesproken Hollandsch genoemd kan worden. Hij bouwde verschillende paleizen in Kopenhagen o.a. dat voor Möinichen, het tegenwoordige hoofdkantoor. Hij is als buitenlander nimmer in den zoogen. Koninklijken gebouwdienst opgenomen, maar hij is toch in opdracht van de Deensche Regeering naar Noorwegen gezonden om een plan te maken voor de verbouwing van het Slot Akershus.

Christian Elling heeft de stof behandeld tot 1848, Viggo Sten Möller de laatste periode. Voor ons is zeker het 18de eeuwse tijdvak het belangrijkste om bovenstaande redenen. De behandeling is uiterst conscientieus en de bouwopgaven zijn hier gedeeltelijk verduidelijkt door de maritieme geschiedenis. Een groot aantal voortreffelijke opmetingen en goede foto's geven het boek een algemeene waarde, terwijl een kort resumé in het Fransch de hoofdlijnen voor ieder duidelijk maakt.

D. F. S.

„Die Wohnräume der Gegenwart", door G. A. Platz, Propyläen Verlag, Berlijn.

In 1927 schreef G. A. Platz een uitgebreid werk over „Die Baukunst der neuesten Zeit". Over dit boek gaven we een uitvoerige bespreking in No. 5 van Jaargang 1928. Thans heeft Platz een gelijksoortig boek geschreven over „Wohnräume der Gegenwart". Als men bedenkt hoe oneindig meer gevarieerd de kunstuitingen zijn in het interieur, de meubels en de gebruiksvoorwerpen dan die in de bouwkunst, heeft men aannemelijk bewondering voor den durf van den schrijver, een samenvatting van al die uitingen op te stellen. Voor zulk een samenvatting heeft men over meer te beschikken dan over een uitgebreide kennis. Bij lezing van den tekst, die in dit werk van 500 pagina's bijna 200 pagina's inneemt — de rest wordt ingenomen door de afbeeldingen — treden de bijzondere eigenschappen van den schrijver aan het licht, die het hem mogelijk maakten met een werk als het onderhavige klaar te komen, eigenschappen, die natuurlijk het werk als zoodanig ook beïnvloed hebben.

Voordat wij ons oordeel daarover zeggen, willen wij eerst een omschrijving geven van den inhoud van dit boek.

Natuurlijk is Platz een knap systematiker, en de opzet van het boek legt daar direct getuigenis van af. Na een korte inleiding geeft Platz ons de ontwikkelingsgeschiedenis van de moderne woning tot den oorlog: de invloed van het Engelsche woonhuis (het woonhuis par excellence) op de interieur- en meubelkunst van het vasteland, het aandeel van Duitschland en Oostenrijk in de ontwikkeling op dit gebied. Alle groote bekenden treden, ieder op hun beurt, naar voren. Platz laat vooral het licht vallen op de contrasten, bijv. Loos tegenover de Jugendstil, v. d. Velde tegenover Peter Behrens wat het vraagstuk van de „Typesierung" betreft. Het eindpunt van dit hoofdstuk is de Werkbundaustellung te Keulen.

De oorlog breekt alles stuk.

Zonder banden met het verleden begint Platz de ontwikkeling van het interieur en het meubel na den oorlog. Hij vangt aan met het moderne Japansche huis. Het behoeft geen betoog dat dit een handige greep is, gezien de bewegelijkheid van de wanden, die aan het Japansche huis eigen is en de neigingen in West-Europa, om woningen te vervaardigen waarin men tot

een willekeurige schikking der ruimten kan komen. Platz roert daar de eeuwige wisselwerking tusschen Oost en West en omgekeerd bij aan, maar dat is voor zijn rekening.

Volgt de ontwikkeling in Holland, Frankrijk, Duitsland en Oostenrijk en enkele andere landen, o.a. Amerika.

Na deze overzichten daalt Platz in zijn boek af tot steeds kleinere details, eerst tot het huis (het huurhuis, het landhuis, het rijenhuis en het vrijstaande huis) tot de kamers, de woonkamer, de hal, de werkkamer, de ontvangkamer, het boudoir, de eetkamer, slaap- en kinderkamer, de keuken, badkamers, dan tot de meubelen, de stoffen, de verlichting.

Hiertusschen door behandelt hij bijzondere vraagstukken: Kunst und Handwerk, Kunstgewerbe, Typenmöbel etc. Hij eindigt met aesthetische beschouwingen als „Raum und Farbe“ (hoofdzakelijk een uiteenzetting van Max Läger's studies op dit gebied), „Raum und Bild“ en besluit met den raad: Wendt U tot een goeden architect en honoreert hem goed.

Dit is in korte trekken de inhoud van het boek, dat veel aantrekkelijks heeft, maar waaraan toch wel bedenkingen kleven. De groote beteekenis van het boek ligt in het systematische overzicht, de ordening der feiten, die Platz geeft. Men kan nog zoo met zijn tijd meeleven en hetgeen er om zich heen gebeurt, volgen, tijd voor een weloverwogen ordening der feiten is er veelal niet. Men leeft mee in de dwarreling. Een goede ordening is daarom van veel nut. Platz nu heeft met veel zorg en talent van zaken geordend. Alles heeft zijn plaats gekregen. Dit vergt van den schrijver veel kennis en het vermogen om goed te kunnen analyseeren, want vaak is er tusschen de verschillende feiten geen chronologisch verband.

Samenhangend met het talent van Platz in dezen is intusschen zijn methode, om niet te diep op de dingen in te gaan. Hij geeft met groot en opvallend gemak over alles aannemelijke beschouwingen, maar bij nader inzien missen deze de scherpte, die voor goede karakteristieken noodzakelijk is. Natuurlijk zal dit bezwaar den vakman meer treffen dan den leek, voor wien dit boek ook geschreven schijnt. Bovendien maakt Platz nogal veel gebruik van de vooral in Duitsland sterk heerschende aparte vaktaal op het gebied der kunstbeschouwing, een leelijk brabbeltaaltje met quasi-gewichtige modewoorden.

Platz geeft in 't algemeen den indruk een ernstig en vooral een praktisch man te zijn, die weet er met het schrijven van zijn boek uit te komen. Wat ook wat waard is.

Tegenover de verschillende kunstuitingen, die hij in zijn boek behandelt, neemt Platz een neutraal standpunt in. Hij zegt in

zijn inleiding, dat hij dat doen zal, dat hij „ohne Vorurteil der Querschnitt durch den Fragenkomplex“ zal geven. Hoewel hij dat zeer conscientieus doet en misschien wel, dóórdat hij dat zoo conscientieus doet, leeren we hem kennen als een beoordeelaar, die een gematigd standpunt inneemt. Zijn aanhaling van Neundörfer: „Es gibt Wohnungen, die in ihrer Fülle Museen gleichen, es gibt Wohnungen, deren Leere auf Ausstellungen passt. Wohnen kann man in beiden nicht“ is teekenend voor zijn eigen opvatting over de woning. Platz is tegenover vele vraagstukken neutraal, m.a.w. hij ziet geen vraagstukken. Zoo bijv. de kwestie houten of metalen meubelen. Platz schrijft: „Es ist nicht anzusehen, warum man die erziehten Fortschritte (met de metalen zitmeubelen) nicht für eine erhöhte Wohnungskultur der breite Masse nutzbar machen sollte.“ Maar even verder lezen wij: „Man kann sich mit Holz- und Polstermöbeln genau so gut und zweckmässig einrichten, wie mit Metallmöbeln; und es ist daher lediglich Sache der geistigen Einstellung und der persönlichen Neigung, wie man sich in Dingen der Raumausstattung entscheidet, wenn man ihnen nur jene Haltung gibt, die dem heutigen Menschen entspricht.“ In het hoofdstuk over „Raum und Farbe“ spreekt hij zich als volgt uit: „Gegenüber all diesen Thesen, die man heute aufstellt, um sie morgen zu verlassen, kann uns nur die ziel-sichere Meisterschaft erfahrener Künstler richtunggebend sein.“ Deze confessie slaat natuurlijk niet alleen op het onderhavige thema! Zoo komt het dat dit boek, waarvan men bij het doorbladeren den indruk krijgt, dat het zwaartepunt in het hypermoderne ligt, in werkelijkheid veel meer geënt is op het streven van mannen als Tessenow en Muthesius, dan bijv. op dat van Le Corbusier. Want al kan men het experiment nooit missen, het goede ligt in het overwogene, het bezonkene, het doorleefde.

Men krijgt, als men door het boek van Platz, alles wat ons de laatste 10 jaren op 't gebied van wonen en woninginrichting is voorgezet, overzichtelijk bekijken en beoordeelen kan, sterk het gevoel — wanneer men het althans niet reeds had — dat het meeste op dit gebied leuze is geweest. Daarom zal dit boek hun, die zich niet hebben willen laten meeslepen door al die manifesten, al die propaganda voor het nieuwe en het nieuwste, maar zich willen houden aan hun gevestigde en eerlijke overtuiging, een hart onder den riem steken.

Het boek is door de Propyläen Verlag keurig verzorgd. Jammer is het dat men voor bijna alle afbeeldingen het zware boek 90° draaien moet om ze te bekijken.

J. P. M.

Mayr, die een wonderlijke overeenkomst constateert tusschen bouwwerken en stadsaspecten in Tyrol en in Spanje. Arme Taine. Verder een artikel „Die neue Zeit“, met opmetingen van Goethe's Tuinhuis in Weimar. Ten slotte landhuis in Meran; de bekende technische teekeningen, en een bijlage met diversen.

FUSIE VAN BLADEN.

In de ledenvergadering der Alg. Kath. Kunstenaarsvereniging van Donderdag 28 December te Utrecht, is met ingang van 1 Jan. 1934 tot fusie besloten der beide tijdschriften „Van Bouwen en Sieren“ en het „R.K. Bouwblad“. De gefuseerde bladen zullen worden uitgegeven onder den naam van „R.K. Bouwblad, Veertiendaagsch Tijdschrift voor Bouw en Sierkunst“, terwijl de redactie is samengesteld uit 3 redacteurs van elk, namelijk de heeren J. van Dongen, Wim Harzing, B. J. Koldewey, Wies Moens, Nics. Molenaar Jr. en C. van Moorsel Pzn. Het blad zal verschijnen in den vorm en in de uitvoering, waarin het R.K. Bouwblad tot nu toe verscheen. Het zal worden het „Officieel Orgaan der Alg. Katholieke Kunstenaarsvereniging“. Het hoofddoel zal zijn „Het Herstel der Christelijke Kunst“.

PRIJSVRAAG VOOR GOEDKOOPE ARBEIDERSWONINGEN, uitgeschreven door het Gem. bestuur van A'dam.

De jury maakt bekend, dat de in artikel 4 van het programma genoemde datum van 23 December 1933 is veranderd in 24 Januari 1934.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN
No. 3 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 20 JAN. 1934 No. 3
DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN.

B.N.A. Inning van de contributie voor het jaar 1934.

Gedurende de maand Januari zal voor leden en aspirant-leden van den B.N.A. de gelegenheid openstaan hun contributie voor het jaar 1934 te voldoen, door bijv. storting op de postrekening van den B.N.A. No. 71518. (Contributie leden f 30.20, asp.-leden f 25.20).

Na 31 Januari zal de inning van de contributie bij hen, die haar niet vooruit hebben voldaan, plaats vinden per postkwitantie. Voor inningskosten zal f 0.30 in rekening worden gebracht, zoodat dan over resp. f 30.50 en f 25.50 zal worden gedisponeerd.

Het Bestuur vertrouwt dat vele leden gebruik zullen maken van de aldus geschapen gelegenheid de contributie te kunnen storten op de postrekening van den B. N. A. en daarmede zullen medewerken aan het verlichten van de administratie.

De Penningmeester van den B. N. A.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Donderdag 25 Januari a.s., des avonds 8 uur, zal Ir. S. van Ravesteyn in de groote zaal van gebouw Heystee, Heerengracht 545, Amsterdam, een lezing met lichtbeelden houden over:

ESTHETIEK IN DE ARCHITECTUUR SEDERT CUYPERS.

Introductie is toegestaan.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

MODERNE BAUFORMEN. JANUARI 1934. Bouwwerken van de Oberpostdirektion, te München. Om lawaxi te ontgaan, moet men nieuwe indeelingen voor woningen aan verkeersstraten vinden. Men projecteert de trappen en dienstruimten aan de straat en de woon- en slaapkamers aan de tuinzijde. De woningen in combinatie met een postkantoor „Am Harras“ te München gebouwd, hebben deze indeeling. De woningen zijn klein (35—40 M²) maar met zooveel mogelijk comfort. Vervolgens vangt het blad aan met een publicatie van het werk van Bernard Pfau: een huurhuis in Düsseldorf 4 étages, 9 m breed, 10,50 diep, 3 vertrekken die den indruk geven, niet nauw te zijn, keuken, badkamer, hal en trappenhuis. Voorts een verbouwing van een winkel en verschillende interieurs. Dan is Max Fellerer te Weenen aan de beurt met een berghotel en ook een winkelverbouwing. Volgt van Ernst Lichtblau, een Mietwohnung te Weenen, terwijl het nummer eindigt met afbeeldingen van groote woningblokken in Zwitserland van de architecten Weisz, Debrunner, Blankart e.a. De Zwitsers hechten veel waarde aan de goede indeeling van het huis. Omdat hun eischen makkelijker in te willigen zijn in huizen voor méér dan voor één familie, is slechts 15—30% in de stad en 40% op het land, één familiehuis. Het nummer bevat gekleurde platen en technische teekeningen.

DER BAUMEISTER. JAN. 1934. Wederom zien we den bouwlust en kunst van de Beijersche Postdirectie. Nu landelijk. In plaatsjes in de bergen. Eenvoudige bouwwerken met soms precieus details. Voorts een interessant artikel met knappe schetsen over Berghöfe in Tirol door Dipl. Ing.

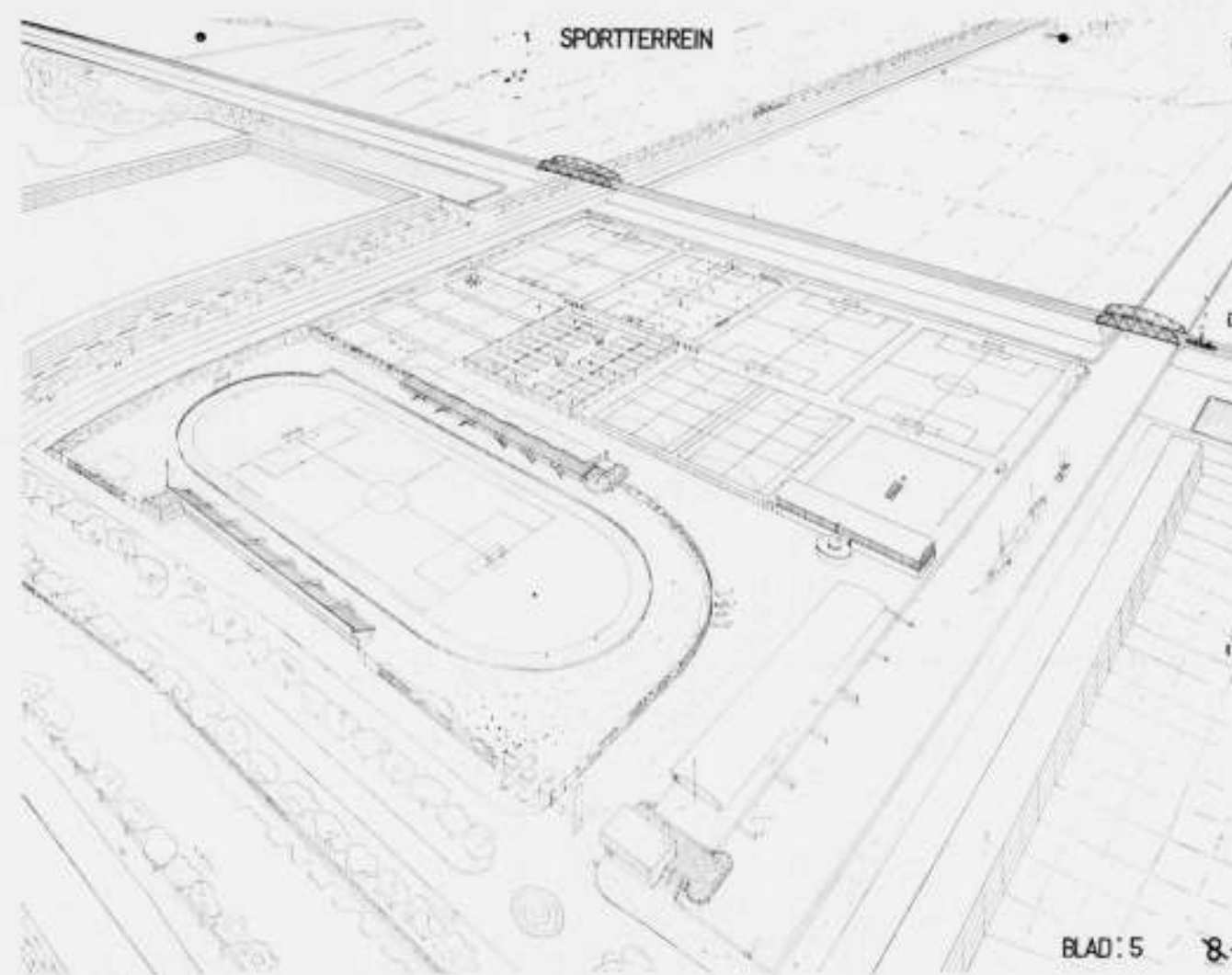
BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR
E. H. FROWEIN, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT.

20 JANUARI 1934

NR 3

MOTTO 8

ONTWERPER: ARTHUR STAAL TE AMSTERDAM

STUDIEPRIJSVRAAG VAN HET GENOOTSCHAP A. ET A. VOOR EEN SPORTTERREIN IN AMSTERDAM-WEST.

Hieronder volgt publicatie van het resultaat van deze prijsvraag, welke werd uitgeschreven met medewerking van het Gemeentebestuur van Amsterdam, dat f 1000.— beschikbaar stelde voor geldelijke beloningen. Een uittreksel van het programma werd opgenomen in No. 17 Jaargang 1933.

Er kwamen slechts drie inzendingen binnen, waarvan er twee voor beoordeling in aanmerking kwamen.

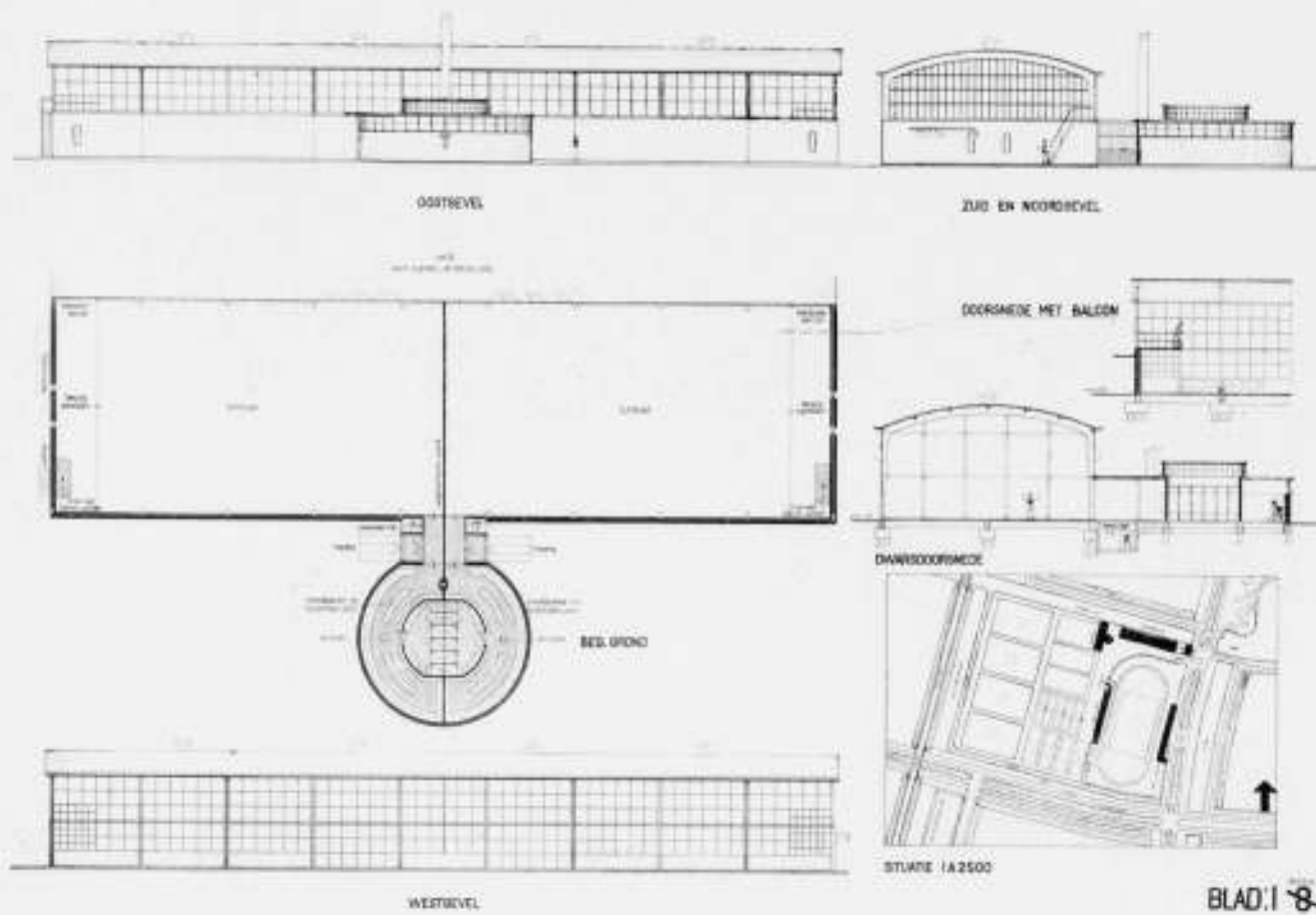
De jury schrijft daarover:

Wij betreuen de geringe deelneming aan deze prijsvraag ten

zeerste, niet in de eerste plaats omdat zulks een vergelijkende beoordeling vrijwel uitsluit, maar omdat ook daaruit blijkt, dat er onder de jongere architecten maar zeer weinigen zijn, die zich de moeite willen getroosten of in staat zijn, een opgave door denken op te lossen, en deze oplossing daarna zoover uit te werken, dat de uitvoeringsmogelijkheid ervan kan blijken. Het verheugde ons echter, dat de beide inzendingen voor bekroning in aanmerking kwamen. De motiveering daarvoor vindt U in ons hierbij gevoegd verslag.

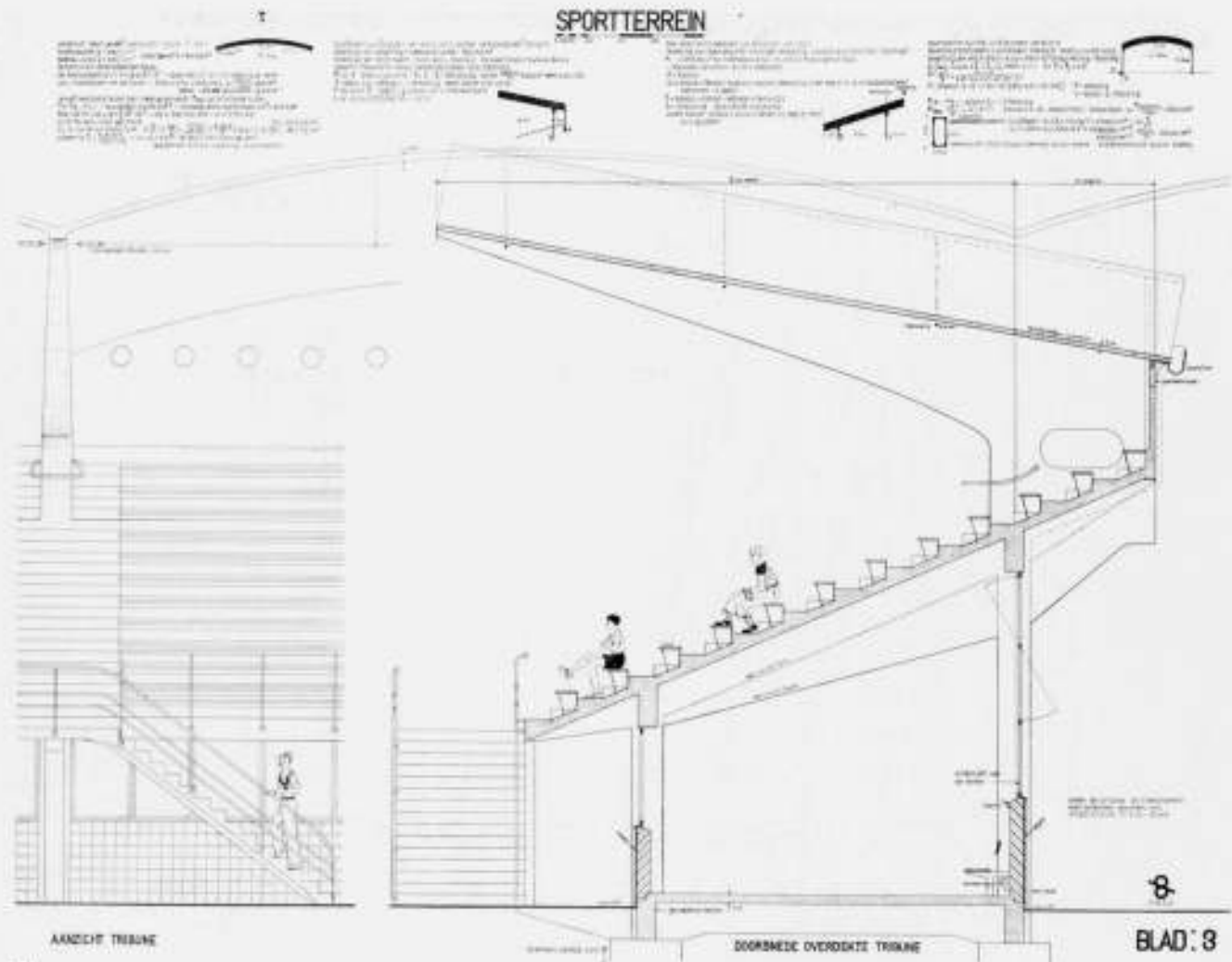

SPORTTERREIN

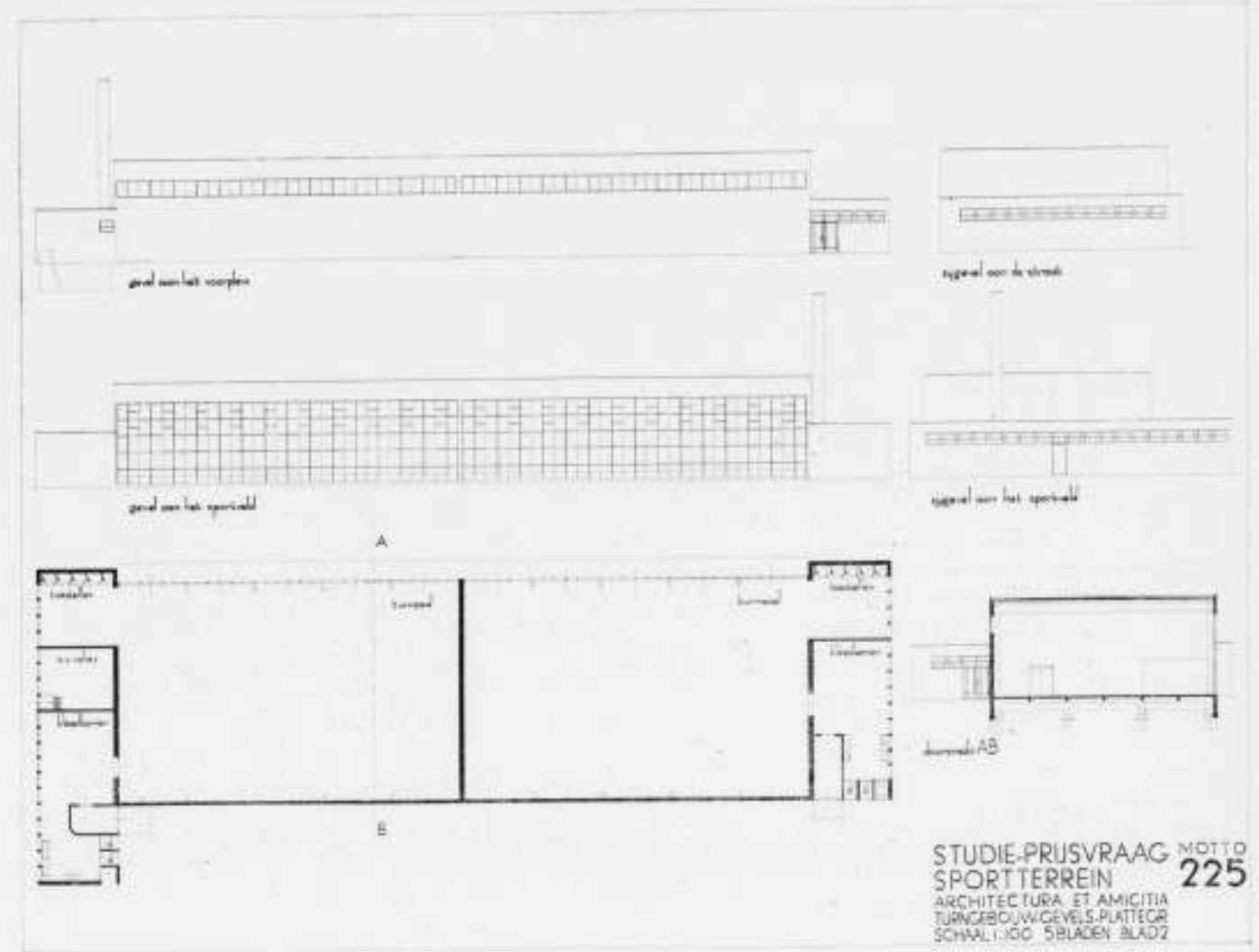
BLAD 1

SPORTTERREIN

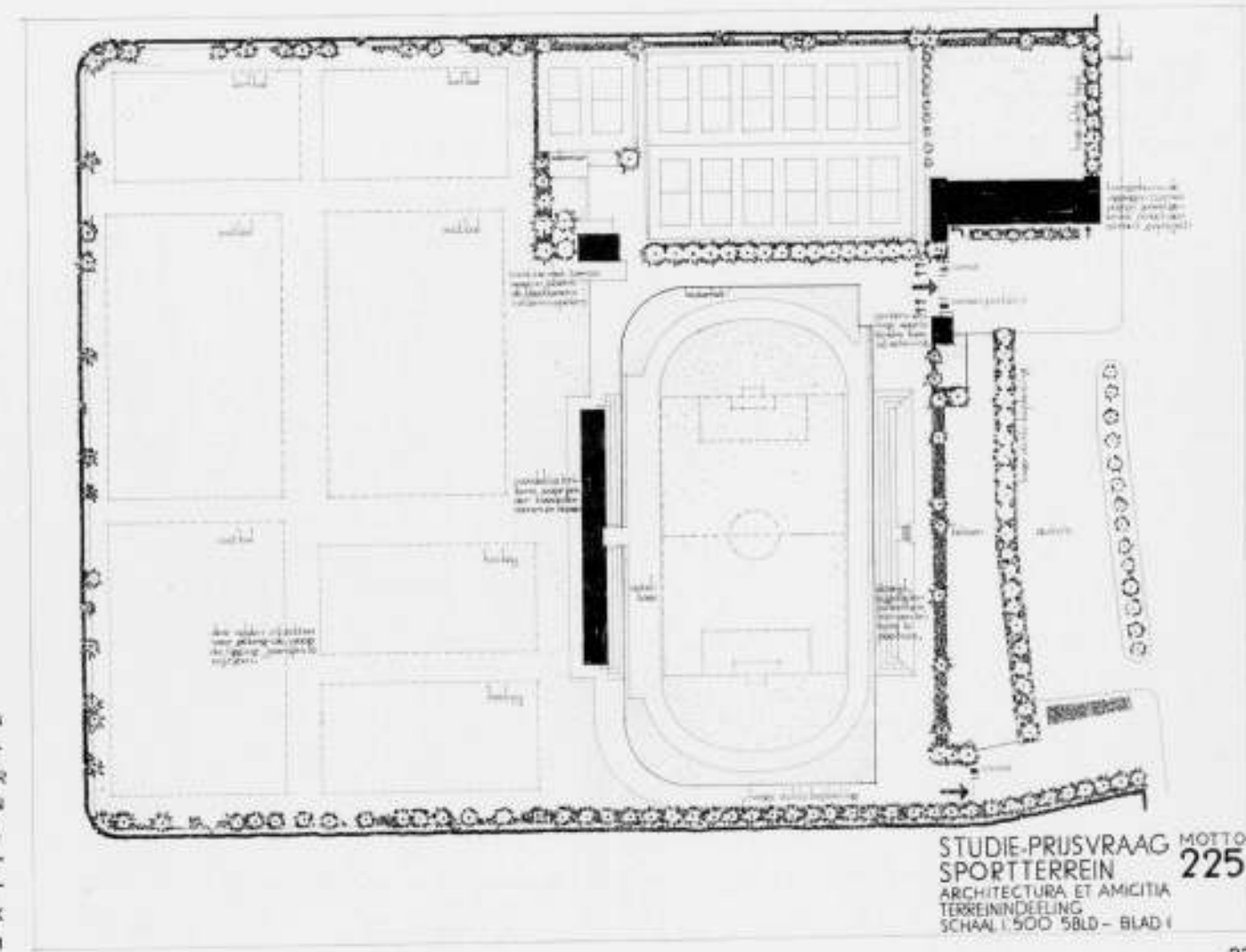

BLAD 3

STUDIEPRIJSVRAAG VAN HET GENOOTSCHAP A. ET A. VOOR EEN SPORTTERREIN IN AMSTERDAM-W. MOTTO: 8. ONTWERPER ARTHUR STAAL TE AMSTERDAM

STUDIE-PRIJSVRAAG MOTTO 225
ARCHITECTURA ET AMICITIA
TURNGEBOUWGEVELS PLATTEGR
SCHAL 1:100 5BLADEN BLAD 2

STUDIE-PRIJSVRAAG MOTTO 225
ARCHITECTURA ET AMICITIA
TERREINDEELING
SCHAL 1:500 5BLD - BLAD 1

VERSLAG VAN DE STUDIE-PRIJSVRAAG UITGESCHREVEN DOOR HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITA TE AMSTERDAM.

Motto 8. De inzender geeft blijk te hebben gestreefd naar een oplossing, die op het beschikbare terrein een organisch geheel doet ontstaan; hij is hierin ook ten deele geslaagd; ontkennd kan echter niet worden, dat zijn ontwerp, wat de indeeling van het terrein betreft en de plaatsing der onderdeelen, nog een zekere onbeholpenheid verraadt, zoodat nog niet een schoon geheel verkregen is: genoemd kan in dit opzicht worden de minder gelukkige vorm van het terrein aan de boulevardzijde van de niet-overdekte tribune, de hoek, gevormd door turnhal en bootenhuis, de ligging van het clubhuis tegen een der eindwanden van de overdekte tribune, de benepen visie op het, overigens aardig gevonden, café-terras aan water en hoofdweg, de wijze, waarop de opzichterswoning zich voegt tegen de staantribune enz.

Evenals de indeeling van het terrein een intelligent overleg verraadt, evenzoo blijkt bij de turnhal te zijn gezocht naar een plattegrond, die een organisme is voor de gebruikseischen; de ingang leidt aan één zijde naar de kleedkamers enz., aan de andere zijde naar de turnhal zelve; hierbij is ook, blijkens de ontworpen balcon de doelmatigheid van een directe toegang tot de turnhal in het oog gevat; de douche- en waschruimte is te bekrompen. Bij het binnegaan van het gebouw moet men om de cirkelvormige kleedruimten heenlopend, de deur ontdekken; ook voor hen, die het andere uiterste, de monumentale entree, verfoeien is deze bescheidenheid wat te sterk; de constructie van het plafond van de hal getuigt van onervarenheid.

De tribune kan slechts beoordeeld worden naar een dwarsdoorsnede en een fragment der langsdoorsnede; constructie en vorm zijn goed; de zware spantpooten belemmeren aan de nabij gezeten toeschouwers der bovenste rijen het zijdelingsch uitzicht; de plaatsing der toegangstrappen is niet gelukkig; zij schaden het voorterrein.

De sterkteberekeningen van hal en tribune zijn juist en beknopt samengevat.

Conclueerend kan worden opgemerkt dat, niettegenstaande tekortkomingen in indeeling van het terrein en onderdeelen, de ontwerper er in geslaagd is een oplossing voor te stellen die getuigt van intelligentie en inzicht; de jury meent daarom hem voor een prijs van f 200.— in aanmerking te moeten doen komen.

Motto 225. Hoewel het teekenwerk van een zekere vlotheid getuigt en de inzender blijk geeft behoorlijk te kunnen construeeren en zijn constructies in uitvoerige berekeningen te kunnen verantwoorden, is de oplossing als geheel gezien, oppervlakkig en onvoldoende, daar allermintst verkregen is een organisch geheel van de uiteenlopende eenheden van een

sportterrein, waarbij de vele mogelijkheden werden benut. Het ontwerp geeft slechts in hoofdzaak een speelveld met tribune; het infasschen van een parkeerterrein tusschen hoofdweg en sportveld valt te prijzen, hoewel hieraan te veel terrein werd opgeofferd; daarnaast zijn nog wel ontworpen de turnhal met oefenterrein en de tennisvelden, doch aan de Oostzijde bevinden zich de voetbaloefenvelden in een „Woestijn“.

De plattegrond van de turnhal is zwak; de kleedkamers zijn te klein en niet opgelost; de toegang tot de turnzalen leidt uitsluitend door de kleedkamers, hetgeen bezwaarlijk is, wanneer publiek een uitvoering moet bijwonen; de groote glaswand ligt op het Noorden; de gevels zijn van een onbelangrijke banaliteit; men mist toetreding van licht door het bovendeel van Oost- en Westgevel.

De tribune valt slechts te beoordeelen uit een doorsnede, die blijk geeft van overleg en goed is te achten; de plattegronden zijn op zoo kleine schaal geteekend, dat over de doelmatigheid der tribune als geheel niet kan worden geoordeeld.

Van het water langs de Noordgrens van het terrein is geen partij getrokken.

Conclueerend blijkt het, dat het den ontwerper ontbroken heeft aan een overzicht van het gegeven en aan een inzicht in de vele mogelijkheden van inrichting van dit sportterrein; daar echter, gelijk reeds werd gezegd, de constructieve opzet der gebouwen van smaak en kennis getuigt, meent de jury hem voor een premie van f 50.— in aanmerking te doen komen.

Motto „Soekasari“. De inzender voegde, in strijd met het programma, twee enveloppen bij, waarvan op een: „naambrief en correspondentieadres“ en op de ander „kwaliteit“ stond geschreven, terwijl op beide enveloppen op de buitenzijde een naam en adres werd aangegeven. Ten einde kennis te nemen van het correspondentieadres moest eerstgenoemde envelop worden geopend, waarbij bleek dat correspondentie-adres en adres van den ontwerper gelijk waren en overeenkwamen met het op de buitenzijde der enveloppen aangegevene. De inzending kon hierdoor niet in aanmerking komen, hetgeen bij inzage echter niet te betreuren viel, daar het gehalte geheel onvoldoende bleek; o.a. was als afmeting van een turnzaal 3 X 5 m gekozen.

De Jury:

P. VORKINK, Arch., A'dam, Voorzitter.
Ir. A. R. HULSHOFF, Arch., Amsterdam.
Ir. S. VAN RAVESTEIJN, Arch., Utrecht.

Dit juryrapport is op 15 Januari 1934 door Burgemeester en Wethouders van Amsterdam goedgekeurd.

DELFT KIEST.

De Heer H. Rosse is als opvolger benoemd van den voor twee jaar overleden Prof. Sluysterman, en de nieuwe docent heeft zijn intrede gehouden over: „Decoratieve kunst en praktijk“, van welke inhoud wij hieronder een exposé laten volgen.

De Heer Rosse vangt zijn rede aan met het zoeken van de verhouding die er bestaat tusschen de architectuur en de decoratieve kunst:

„Verreweg het grootste gedeelte van wat wij in de Hollandsche praktijk decoratieve kunst noemen, is gebruikskunst; hetzij architectuur, hetzij kunstnijverheid.“

„Hoe na de decoratieve kunst verwant is aan de architectuur

Dit laatste wordt met eenige voorbeelden toegelicht en dan gaat de intreedenaar over tot de verhouding tusschen sierkunstenaar en publiek:

„De sierkunstenaar ziet visioenen, die samengaan met het brengen van schoonheid aan zijn medemenschen, door middel van zorgvuldig ontworpen meubelen en stoffen en listig bedachte snuisterijen en zoodal meer....“

„Slechts als de ontwerper erin kan slagen een voorwerp te maken, dat in den smaak valt van het publiek, dan kan hij zich blijven veroorloven te werken met de bijna zonder uitzondering dure materialen en werkkrachten, die noodig zijn tot het maken van kunstindustriële voorwerpen. De goedkeuring van het koopkrachtig publiek is dus voor hem van groot belang.“

„Voor welk publiek de ontwerper ook werkt, het kan niet anders of het stelt ook zijn eischen, het maakt zijn regels en voorschriften, die dikwijls willekeurig zijn en waarbij een menigte vooroordeelen in het spel komen.“

„Omdat er niet één publiek maar meerdere publieken zijn, waarvoor de kunstenaar kan werken, hoorden wij ook eigenlijk niet te spreken van goeden smaak, maar van goede smaken.“

„Wordt om de een of andere reden de smaak van een dezer groepen aangenomen door de meest invloedrijke personen van het oogenblik of behooren deze personen tot zoo'n groep, dan worden de grootere gebouwen en meer in het oog loopende voorwerpen naar de regels van dien smaak gemaakt en is er een nieuwe stijl geboren.“

De Heer Rosse gaat dan verder na de voorwaarden die er noodig zijn om een stijl te vormen, waarbij hij doet uitkomen, dat eigenlijk slechts een vorst of staat bij machte is een stijl te handhaven.

„De werkelijke wortelen van zulke stijlperiodes echter zijn te zoeken in nieuwe, geografische ontdekkingen, in het in contact komen met vreemde volkeren door opening van nieuwe handelswegen, in ontdekkingen en ontwikkelingen van technischen aard op gebied van bouwkunde, in nieuwe chemische vindingen, in nieuwe industriële werkwijzen, nieuwe gezondheidsleer, maar vooral in godsdienstige of politieke overtuigingen. De drijfveer tot de algemeene aanvaarding van een nieuwen stijl echter moet men elders zoeken: in de ijdelheid van het publiek, in den drang van de menschen, zich in figuurlijken zin tenminste aan te sluiten bij de machtigen van het oogenblik.“

„Hoe dichter het gebruik van een voorwerp in verband staat met godsdienstige gebruiken, maar ook hoe gecompliceerder het gebruiksartikel, zooveel te langzamer oefent de nieuwe stijl invloed uit op den vorm ervan. Het kan jaren duren tot men in de architectuur overgaat tot de vormen die de nieuwe stijl voorschrijft.“

Dit wordt dan door voorbeelden uit de historie toegelicht.

„Deze angstvallige vasthoudendheid aan de gevestigde vormspraak is altijd de doorn in het oog geweest van den man met de nieuwe ideeën. De meest ongeduldigen onder hen vindt men dan ook op het gebied der kunstnijverheid.“

Hierna komt de professor te spreken over kleur. Hij meent te mogen zeggen, dat het publiek meer kleur- dan vormgevoelig is, dat het in de eerste plaats zijn oordeel vormt naar de kleur van een voorwerp.

„Kleur is van al de hulpmiddelen die den ontwerper ten dienste staan, het meest verraderlijke, doch tevens het meest invloedrijke. Kleur heeft in de eerste plaats de eigenschap, vormen nietwaardig te kunnen maken.“

„Zulke kleuren vormen kunnen vernietigen, zoo kunnen kleuren waar vernietigd worden, op hun beurt, door de sterkte van het licht, waarmee men het voorwerp bestraalt, en de kleur van het licht, dat men daarvoor gebruikt.“

„Eenmaal vormen zijn kleuren ook aan verscheidene tradities en voorschriften onderhevig (vlaggen, begrafenissen, trouwen).“

„Zoo als het kleuren van huizen ook zeer zeker aan plaatselijke

gebruiken onderhevig en als men in deze zaken niet oordeelkundig te werk gaat, sluit men zich onwetend aan bij de ééne smaakcoterie of bij de andere of bij de groote massa's, die den gaanden en komenden officieelen stijl van het oogenblik tegenwoordigen.“

De professor gaat nu van de kleur op den vorm over:

„Als de kleur van een voorwerp op het eerste gezicht de goedkeuring wegdraagt van het publiek, begint bij nadere beschouwing de vorm een rol te spelen en hier zijn het de toegepaste motieven die de aandacht schijnen te trekken vóór dat er gelet wordt op den abstracten kunstvorm van het voorwerp of de eigenlijke utilitaire afmeting ervan. De effecten door het gebruik van vorm verkregen, zijn gedeeltelijk gebaseerd op abstracte vormbegrippen. Het publiek heeft een ingeboren liefde voor zekere geometrische eigenschappen, zooals symetrie en verhouding. Gedeeltelijk berust deze voorliefde op associatie van zekere vormen of verhoudingen met zekere gewaande of werkelijke praktische eigenschappen, gedeeltelijk op aesthetische.“

„Hoewel geometrische vormen niet zooveel aanleiding schijnen te geven tot beschrijvende uitdrukkingen als kleuren, wordt toch vrij algemeen de bedoeling begrepen van zulke gezegden als: Kalme lijnen en geagiteerde, grillige of vlammande lijnen, onbewogen strakke vlakken en gebroken vlakken, en zoo meer. Door de handige combinaties van vormen, soms door contrast en soms door harmonie, worden indrukwekkende effecten verkregen.“

„Het werken met vorm en kleur, als abstracte eigenschappen van de voorwerpen, die men ontwerpt, of als een op zichzelf staand doel, schijnt van de grootste interesse voor de tegenwoordige generatie.“

„...berust de tegenwoordige kunst in het Westen bovendien ook op instinctieve, psychologische effecten; op optimistische gevoelens, wakker geroepen door ijle, zwevende vormen of neerdrukkende angstwekkende gevoelens, veroorzaakt door overweldigende massa's die op U schijnen te storten, of rustige gevoelens, teweeg gebracht door overal gerepeteerde, horizontale formaties, en vele andere.“

„Ook de aard van het oppervlak speelt een groote rol.“

„De hoofdvorm kan aantrekkelijk gemaakt zijn maar toch kan hij, door verkeerde vormgeving aan de oppervlakte, tenslotte niet inslaan bij het publiek.“

„Brenkt de ontwerper nu ook nog ornamenten aan, dan wordt de zaak nog veel ingewikkelder doordat een nieuwe, dubbele reeks tradities en associaties in het spel komt, die ook weer in evenwicht dient gebracht te worden met de al reeds genoemde eigenschappen van kleur en vorm en met de bestemming en aard van het voorwerp, zoowel als de tradities en associaties, die er aan verbonden zijn.“

De Heer Rosse behandelt dan de ontelbare mogelijkheden die er zijn bij de keuze van het ornament, en gaat hiervan de historische ontwikkeling na. Hij bespreekt het, door het voortdurend styleeren, totaal veranderde wezen van sommige ornamenten en hun symboliek.

In verband met de architectuur zegt de intreedenaar van het ornament het volgende:

„Zoo zijn ornamenten veelal toegepast op een wijze, die de structurale beteekenis van zekere onderdeelen van een voorwerp in het oogvallend moest maken, wat dikwijls tot eigenaardige verkrachtingen van architectonische grondbeginselen leidde. Het gebruik van deze soort motieven als grondvorm voor ornamenten doet het onlogische van alle toegepast ornament soms duidelijk in het oog springen, vooral als er motieven worden verwerkt op een groote schaal, die het doet schijnen alsof de ornamenten werkelijk structurale beteekenis hadden. Of als die motieven in materialen werden uitgevoerd, die daarvoor in den beginne niet bestemd waren, zooals het geval is

met stucco-renaissance pilasters of gegoten ijzeren Gothische bogen. Het resultaat mag dan niet altijd logisch geweest zijn uit een constructief oogpunt, het doel, de bevrediging van de aesthetische behoefte van het publiek, is door de eeuwen heen met dergelijke onlogischheden practisch bereikt."

"Wat de decoratieve kunstenaar bereikt, is, dat hij op deze wijze in de geestelijke behoefte voorziet van den mensch, die immer tracht zijn omgeving te veranderen, op een wijze die zijn droomen meer benadert, die de zomers koel wil hebben en de winters warm en die de verwezenlijking van die droomen tracht te bevorderen door zich te omgeven met allerlei vormen, kleuren en ideeën, die of door associatie aangename, troostende gedachten wakker roepen, of directe symbolen zijn van utopische streelingen. Het is eigenlijk een soort van sympathie-toovenarij dus, die decoratieve kunst. Ook vrees ik te moeten bekennen dat ijdelheid niet vreemd is aan vele van de effecten die het publiek verkiest."

Dan bespreekt de professor nog den aard van de verschillende voorwerpen, de eischen die de praktijk eraan stelt en hij staat stil bij verschillende productiemethoden noodig voor hunne vervaardiging. Naar aanleiding van dit laatste geloof hij dat de terugkeer tot het handwerk misschien uit een economisch oogpunt een gelukkig idee zou zijn.

... want als de techniek zich nog wat verder ontwikkelt, zullen we onderhoudend werk moeten gaan vinden voor al de miljoenen, die door de machinale grootindustrie worden uitgeschakeld. Het behoeft zelfs geen sterke verbeeldingskracht om een soort van kunstnijverheid te zien verschijnen, die voor den toekomstigen mensch de tegenhanger zou zijn van het maken van geborduurde kleedjes, waarmee gefortuneerde dames vroeger op aangename en nuttige wijze hare regenachtige middagen plachten door te brengen."

Na zich nog verder verdiept te hebben in de algemeene taak van den sierkunstenaar, blijkt het, volgens den professor, dat deze eigenlijk geheel onderworpen is aan de regels van stijl, die het publiek heeft gevormd, ja zelfs is overgeleverd aan de grillen van het publiek; en hij beëindigt zijn rede met de woorden:

"Tot troost van de aanstaande ontwerpers onder U, laat ik tenslotte dit zeggen, dat de laatste nieuwigheid, de meest pikante originaliteit soms opmerkelijk veel herinnert aan de laatste snuffjes van Uw grootvaders en over-grootvaders en vele nieuwigheden, die op het eerste gezicht onbegrijpelijk lijken, tenslotte de eenvoud zelve blijken te zijn.

Soms lijkt het wel alsof de ontwerper een goochelaar ware, die van periode tot periode dezelfde trucs gebruikt, om het publiek te imponeren. Maar als dit soms zoo lijkt moet U nooit vergeten, dat die kunstenaar-goochelaar een verre afstammeling is van den priester-shaman, die met oprechte ootmoedigheid tracht een schakel te vormen tusschen dat, wat onder ons bereik ligt en de esoterische meening van het onbegrijpelijke."

De Hoogeschool in Delft is een technische en leidt dus haar studenten tot technici op. Er zijn daar verschillende afdelingen, en in al die afdelingen leidt dus de T.H. haar studenten tot speciale technici op, in de afdeling bouwkunde afzoo tot bouwkundige technici, tot bouwkundige ingenieurs. In deze afdeling nu hield professor Rosse zijn inaugurale rede over "Decoratieve kunst en praktijk".

Het lijkt wat naïef, deze inleiding, maar het verband tusschen de afdeling bouwkunde en professor Rosse's rede is moeilijk te verstaan, evenals haar inhoud. Bij het lezen van deze rede vraagt men zich voortdurend af: "Spreekt hier een hoogleeraar van Delft, een docent aan een kunstnijverheidsinstituut of een marktkoopman?" Deze vraag is niet bedoeld als een kleinering voor de beide laatste categorieën, maar men dient de

eischen van het eerste goed voor oogen te houden, en als zodanig lijkt ons zelfs het onderwerp van Prof. Rosse's rede niet ter zake, terwijl de inhoud een volledig gemis verraadt aan vastheid en inzicht, en in haar oppervlakkigheid van depri-meerenden invloed moet zijn op het gemoed der jonge menschen voor wie zij werd uitgesproken.

Neen, wat hier wel ter zake geweest zou zijn: het verband op te sporen, dat er bestaat tusschen het hedendaagsche bouwen en de decoratieve kunst. En dit zou waarlijk niet gemakkelijk geweest zijn, omdat het niet zeker is of er van eenig verband sprake zou kunnen zijn.

Ieder tijdperk kent zijn periode van opkomst, bloei en verval. In welke periode bevinden wij ons nu? Het is duidelijk, dat er van de tweede geen sprake kan zijn, en het meest reëel lijkt ons te gelooven, dat wij ons bevinden in een chaos van de eerste en de laatste, waarin zich dan bepaalde gebieden meer of minder duidelijk afteekenen als te behooren tot een van beide. Wij durven gelooven dat het hedendaagsche bouwen gerekend mag worden te behooren tot de eerste, en zullen trachten dit te motiveeren.

Elk belangrijk cultuurtijdperk vertoont het terugdringen van het individueele en het opkomen van het algemeene (Grieksch, Gothiek). In elk belangrijk cultuurtijdperk ziet men den strijd met de materie en het streven tot immaterialiseering (van Notre-Dame tot Beauvais, van Paestum tot Erechtheion).

En ten slotte: in elk belangrijk cultuurtijdperk wortelt de kunst in het leven zelf, in de menschelijke behoefte, zoowel stoffelijk als geestelijk.

Deze symptomen meenen wij in het nieuwe bouwen aan te treffen. Dit is reeds mogelijk uit het feit, dat overal in Europa en zoowel in Rusland als in Amerika en in Japan een architectuur aan het opkomen is die overal op dezelfde principes berust, en dezelfde idealen nastreeft, zuivere bouwkundige en sociale idealen. Ook nu gaat men uit van de menschelijke behoefte, zoowel materieel als moreel. Ook nu is er een streven naar openheid, ijheid en strakheid. En ook de moderne technicus, de ingenieur kent zijn economie van de stof, en de nieuwere materialen en de industrie verschaffen hem mogelijkheden, waarvan zijn voorgangers nooit hebben kunnen droomen. U vindt deze architectuur hard en koud, U vindt ze „neusachlich"? Goed, maar heb geduld en vertrouwen. Ze is zuiver en gezond en kan nu niet meer bieden dan ze doet. Ze moet vechten voor haar bestaansrecht tegenover een massa die haar niet begrijpt en niet wil begrijpen.

"Kunst die opvoedende waarde voor de gemeenschap heeft en door de gemeenschap wordt herkend, wordt slechts voortgebracht in perioden van hoogen cultureelen bloei" (van Loghem).

Het is nu geen tijd van kunst, het is een tijd van kunnen en gelooven. Het bouwen kan geen stukje van zijn principes laten vallen en niets acceptereen wat het zou kunnen vertroebelen. En zeker kan het geen decoratie, geen ornament gebruiken. Dr. Berlage zegt: „Gedurende de ontwikkeling van een kunst-tijdperk kan in het algemeen worden waargenomen, dat in den tijd van opkomst de organische vorm, dus het algemeene overheerscht, dat op het hoogtepunt der ontwikkeling er een evenwicht is tusschen het organisme en de ornamenteele toevoeging, tusschen het algemeene en het bijzondere, en dat eindelijk in het tijdperk van verval de ornamenteele toevoeging overheerscht ten koste van den organischen vorm (renaissance-barok)".

Wij meenen te hebben aangetoond, dat we in een periode van een nieuw bouwbesef zijn, en dat daarin voor decoratieve kunst geen plaats is.

De leiding van de T.H. achtte het blijkbaar niet van belang de principes van het nieuwe bouwen zuiver te stellen, toonde door het opnieuw doen bezetten van de twee jaar lang vacante

plaats nog in een vorig tijdperk te staan, en bleef hiermee volkomen in stijl met dat wat men „academisme" noemt. De nieuwe Prof. achtte het bij het houden van zijn intreedende blijkbaar niet van belang den nadruk te leggen op het verband tusschen bouwkunst en decoratieve kunst, doch verloor zich in de daarvan in, elkaar tegensprekende, beschouwingen over sociale problemen en meende zijn gehoor diets te kunnen maken dat men een stijl sticht.

En de studenten? Ook zij krijgen wat ze begeeren. Of zouden er onder de colleges van Prof. Rosse soms eenigen spijbelen en met een catalogus van Ahrend of met le Corbusier's l'Art décoratif d'aujourd'hui in de wei liggen? De snoodaards!

Namens architectengroep '32.

ANKE KOMTER.

Het was niet zoozeer mijn bedoeling een critiek over de intree-

BOEKBESPREKING.

„De opzichter in de bouwkunde", door Lambert van Woensel, uitg. A. W. Sijthoff's Uitg. Mij., Leiden.

Het werkje, dat onder bovenstaanden titel het licht zag, dient zich aan, als „handboek voor opzichters, aannemers, onder-aannemers, gemeenteraadsliden, a.s. bouwers (bedoeld zijn hier „opdrachtgevers") bouwvakarbeiders en voor iedereen, die wil weten, wat het opzichterschap in de bouwkunde heeft te beteekenen".

De Heer Jan Stuyt schreef een waardeerend voorwoord, waarin hij o.a. zegt: „En nu is het een verheugend feit, dat door dit boekje eens klaar en duidelijk is uitgelegd, wat zoo al tot de taak van een opzichter behoort".

Inderdaad, het zou verheugend zijn, als alle menschen, waarvoor hier — volgens het titelblad — geschreven werd, door een naastig gebruik van dit „handboek" een helder inzicht konden deelachtig worden, inzake de beteekenis van — om in de terminologie van den schrijver te blijven — „het opzichterschap in de bouwkunde".

Het voorwoord van Stuyt geeft vertrouwen en spoort aan tot nadere kennisneming. De schrijver blijkt een gezellig causeur en iemand, die met overtuiging zijne denkbeelden op populaire wijze tracht duidelijk te maken, wat echter niet altijd even goed gelukt, omdat zijn betoog soms een weinig aan charivarius doet denken.

Wij willen dit echter den auteur niet al te zwaar aanrekenen en daarom liever enkele beschouwingen aan den inhoud wijden. Dat de opzichter in dit boekje op een voetstuk wordt geplaatst en dat zijn verantwoordelijke en veel omvattende taak scherp wordt belicht is in verband met het doel moeilijk af te keuren. Dat de eigenlijke taak van den opzichter niet steeds begrepen wordt en de waardeering vindt, welke deze verdient, is toch maar al te waar.

De opzichter, die ons hier als ideaal voor oogen wordt gesteld, heeft een moeilijk en zwaar werk te volbrengen, dat, volgens den schrijver, zeer in het kort samengevat, op het volgende leest komt.

Hij neemt van den architect het bestek en de z.g. bestekteekeningen in ontvangst en heeft dan verder te zorgen, dat het geheele werk gereed komt. Hij geeft adviezen aan den opdrachtgever — in wiens dienst hij is, omdat deze hem betaalt — hij doet de noodige aanvragen bij de gemeentelijke autoriteiten, stelt als regel de kleuren van het schilderwerk vast en is niet tevreden, voordat tenslotte met zijne hulp de wanden van het huis met schilderijen gesierd zijn.

De reizigers in bouw- en aanverwante artikelen maken een zoo druk gebruik van des opzichters bemiddeling, dat geadvi-

rede te schrijven. De geduldige lezer kan hierover zelve zijn oordeel vellen. Prof. Rosse is de kwaadste nog niet, getuige zijn opmerking, dat ornamenten veelal toegepast zijn op een wijze, die de structurale beteekenis van zekere onderdeelen van een voorwerp in het oogvallend moest maken, wat dikwijls tot eigenaardige verkrachtingen van architectonische grondbeginselen leidde, en dat het gebruik van deze soort motieven als grondvorm voor ornamenten het onlogische van alle toegepast ornament soms duidelijk in het oog doet springen, neen, hij weet tenminste wat het PUBLIEK toekomt.

Het was meer de bedoeling de algemeene geestesgesteldheid van de leidende menschen aan de T.H. (technische hoogeschool) te belichten, die het noodig oordeelden in de vacature opnieuw en wel op deze wijze te voorzien, alsook die van de studenten, die hier op geen enkele ons ter oore gekomen wijze op reageerden.

A. K.

seerd wordt, speciale zitdagen te houden, om met deze heeren rustig te kunnen onderhandelen. Wanneer dit laatste verzuimd wordt, zou de opzichter onmogelijk kunnen voorzien in den steeds stijgenden teekeningennood, waarin de aannemer zou komen te verkeeren. Zoo tusschen al deze bedrijven door moet nog tijd worden gevonden voor het keuren der materialen en het oefenen van toezicht op de uitvoering van het werk. Vooral in het teekenen dient de opzichter een „Meester" te zijn — zoo lezen wij. — „Eenvoudige ontwerpen moet hij kunnen maken op een werk, daar dit wegens uitbreiding of verandering aanhoudend voor komt." Zou de principaal, die dit leest niet ernstig beginnen te twifelen aan de noodzakelijkheid van den architect? Wij zien de positie en de taak van den opzichter dan ook wel een beetje anders en beginnen met de opmerking, dat, ofschoon de opzichter van den opdrachtgever zijn salaris ontvangt, hij toch door den architect wordt aangesteld en ontslagen en bij hem in „dienstbetrekking" is. Dit is vastgelegd in de voor architecten en opdrachtgevers algemeen geldende bepalingen A.R. 1932, en ook is daarin bepaald dat de werkteekeningen door den opdrachtgever worden betaald, wat dus insluit, dat niet de opzichter, doch de architect daarvoor heeft te zorgen. Bovendien zij hierbij opgemerkt, dat, al was dit niet zoo, de architect toch wel een zonderling begrip van zijn taak zou moeten hebben en deze wel zeer luchtigjes en liefdeloos op moest vatten, wanneer hij den opzichter — de besten niet te na gesproken — er maar op los liet wurmen. Wat de opzichter voorts met al die reizigers te onderhandelen heeft is ook niet recht duidelijk. Ook hier zouden wij een streng en gepast diëet willen aanbevelen. Dit wat den algemeenen inhoud van het boekje betreft. Tegen het meer technische gedeelte, dat wel voor de a.s. opzichters in hoofdzaak bedoeld zal zijn, hebben wij ook nog al vrij ernstige bezwaren. Overzien wij dit deel in z'n geheel, dan is dit te vergelijken met een brand bij nachtelijk donker en over een uitgestrekt gebied. Op de meest brandbare plaatsen schiet de vlam nu en dan fel omhoog en belicht daardoor een bepaald onderdeel, doch overigens rookt en knettert het hier en daar wat, en het meeste blijft grauw en vaag en is niet te onderkennen. Het hier aangeboden „handboek" zal den opzichter dan ook niet vaak uit den droom kunnen helpen. De specieverhoudingen zullen natuurlijk wel in het bestek worden voorgeschreven, zoodat wij ons daarover niet al te bezorgd behoeven te maken. De als voorbeelden aangehaalde doen ons echter wel vragen, in welk bestek zoo iets voorkomt. Voor buitenmuren b.v. „cement-kalkmortel bestaande uit: 1 kalk, 3 zand en 1/6 deel cement". Voor stucadoorwerk op tengels en riet vinden we als 1e laag: 1 kalk,

3 zand en 1/8 cement, want die mortel moet vet zijn, zegt de schrijver, wat wij graag toegeven, doch waarom moet hier cement gebruikt worden? Na het uitdrogen, wordt met dezelfde specie afgewerkt, doch daaraan mag gips worden toegevoegd. Wij vragen, wordt hier onder Directie gewerkt? Over de beschreven wijze van mortelbereiding was ook wel een en ander te zeggen, waarbij wij medelijden krijgen met den opzichter, wiens tijd toch reeds zoo bezet is en die te constateeren heeft of de kruiwagens, die als inhoudsmaat dienst doet, tot op 1/6 deel gevuld is met cement.

Het zink wordt bij de naden 1 cm over elkander gelegd. Is dat niet wat weinig? De A.V. zegt, dat dit 4 cm moet zijn, wat misschien weer wat veel is. Toch vragen wij ons af, waarom in dit boekje nergens gewag wordt gemaakt van de A.V., de A.A.V. of van de G.B.V. Vooral de eerstgenoemde is nog altijd te beschouwen als de catechismus voor den opzichter. Enkele bepalingen mogen verouderd zijn, als „handboek” heeft de A.V. nog wel haar waarde voor den opzichter.

Wij gaan verder: „De grondleiding wordt gedicht en aangegoten met lood met tusschen de verbindingen jyntouw.” Wij kennen doeltreffender dichtingsmateriaal. Het drinkwater, uit eigen bron of waterleiding, moet altijd vooraf gezuiverd worden, omdat het „ijzerhoudend” is.

Bij de verwarmingssystemen, die de revue passeeren, wordt

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL 4 JAN.

Op de frontpagina het portret van de Engelsche architecten Raymond Erith en Bertram Hume, vormende een van de drie combinaties van architecten — no. 271 — tusschen wie de beschikbare prijzen totaal 45.000 kronen in de Stockholm-prijzsvraag, verbetering van het stadsdeel „Norrmalm” verdeeld zijn.

De andere twee zijn een Zweedsche en Amerikaansche combinatie, no. 145, de architecten Åke Virgin en Thure Bergentz uit Stockholm en no. 295 C. H. Platt, W. Platt, G. Platt en J. M. Cates uit New York.

Verder drie projecten no. 23 van H. Lubke, Edi Reissinger, W. I. Wagener en W. I. Schöne uit Berlijn en Halle a.d. Saale; no. 196 M. Reissinger uit Dusseldorf en no. 233 van Wolf Richter uit Dresden en Brolin uit Stockholm, aangekocht voor 5000 kronen.

Op bladzijde 8 wordt een overzicht gegeven van deze belangrijke prijzsvraag. Verder een bespreking van de bekroonde en aangekochte projecten met afbeeldingen van den bestaanden toestand en van deze ontwerpen.

Geen der bekroonde plannen geeft een volledig bevredigende oplossing van het probleem, vandaar de beslissing van de Jury om de prijzen gelijk te verdeelen.

De plannen 145, 271 en 295 onderscheiden zich door een eigen type. Van 145 wordt gezegd te representeeren de praktische oplossing. Van 271, dat het bevat een groot idee van een mooi Centraal plein, hetwelk het knooppunt vormt van de voortzetting van de Svea Vagen en de verruimde Hamn Gatan, met als tegenwicht voor deze laatste een nieuw geprojecteerde diagonaalstraat naar het Z.W. Verderop wordt hiervan gezegd, dat deze nieuwe boulevard nogal het evenwicht van de Gustaf Adolf Torg zal verstoren. Afgezien hiervan valt het op, dat de rechthoekige structuur van de bouw-blokken schuin doorsneden wordt terwille van symetrie met de Hamn Gatan, waarvan de richting echter wel met die van de aangrenzende bouw-blokken overeenstemt. Voor het verkrijgen van een betere verbinding met het Z.W.-deel en station hebben de andere ontwerpers het afwijken van de bestaande straatrichting niet noodig geoordeeld.

Als kenmerkend voor plan no. 295 wordt genoemd: de ontwikkeling van een groot langwerpig plein met plantsoenaanleg in het verlengde van de bruggen tegenover het Koninklijk Paleis, waarmede het waterfrontmotief gevoerd wordt tot in het hart van de stad.

Volgt een gedetailleerde beschouwing van de zes uitgekomen projecten. Verder bevat dit blad afbeeldingen van het nieuwe Duca d'Aosta Hôtel te Sestrières in de Italiaansche Alpen, architect Vittorio Bonade-Bottino. Een merkwaardig bouwwerk: het hôtel bestaat uit een vijftien verdiepingen hoogen toren met op elke verdieping 15 slaapkamers, gelegen aan een door alle verdiepingen tot de volle hoogte doorgaande Hall met bovenverlichting. De kamers zijn bereikbaar vanaf een van beneden tot boven doorlopende hellende spiraalvormige galerij. Er zijn verder twee liften, maar geen trappen. Er is niet vermeld of er communicatie is tusschen kamers onderling, doch indien die er is, zullen, waar de vloeren van de kamers wel waterpas zullen liggen, treden als overgang dienen. Beneden in het centrum van de

de „stoomverwarming” wat uitvoeriger toegelicht, welke op het hoogste punt wordt voorzien van een „expansievat”. Wij raden aan, bij een volgenden druk, het woord „stoom” te vervangen door „warm water”. Van gasverwarming weet de schrijver wel een en ander, doch wat hij van electricische verwarming meedeelt is, gezien den huidige stand dier techniek, volmaakt onvoldoende. Een bliksemafleider, zoo lezen wij, bestaat uit drie deelen, n.l. „de punt, de leiding en de plaat”. Meer dan 25 jaar geleden werd dit al niet meer voetstoots aanvaard en thans zijn we dit station van den eenvoud zeker voorbij.

Wanneer wij alle feiten die dit werkje aankleven, zouden aantoonen en weerleggen, zou er zeker weer een boekje ontstaan. Wat wij meenden te moeten opmerken, zij echter voldoende om aan te toonen, dat het boekje niet is, wat het had moeten zijn. Dit spijt ons, niet alleen om het hoogstbelangrijke onderwerp, waarover het handelt, doch ook voor den schrijver, die, naar ons voorkomt, met liefde voor zijn vak bezield is. De kennis en de ervaringen, waarover hij beschikt, zijn o.i. sterk beïnvloed door ontoelaatbare gewestelijke gewoonten en gebruiken. Onder deze omstandigheden kon wel zeer bezwaarlijk een waardevolle inhoud, gefundeerd op juiste begrippen worden verwacht.

Wij blijven uitzien naar iets beters over dit onderwerp. A. K.

Hall staat een schaal opgesteld, van waaruit de Hall bij avond verlicht wordt: een pracht gelegenheid om hierboven een heliostaat op te stellen. Om den voet van den toren zijn de gemeenschappelijke vertrekken uitgebouwd.

Volgt de uitslag prijzsvraag verkaveling van Pen-y-lan Hill te Cardiff, met afb. van de drie bekroonde projecten. Publicatie van uitbreiding Medical School, King's College Hospital London, waarin een poging tot nieuwe vormgeving. Koloniale architectuur in Australië a.d. 1825.

En tot slot een modern wit platgedekt landhuis in Norfolk van den architect W. F. Tutthill. Alhoewel uitzondering, gaan de stroomingen op het vaste-land niet geheel aan de Engelsche collega's voorbij: met toepassing van stalen ramen, een oeroud Engelsch begrip, ijzeren balconhekken en kolommetjes, betonluifels enz. alléén, is nog niet een werkelijk modern huis te maken. Dat dit huis niet beter geslaagd is in die richting, ligt voornamelijk in het vasthouden aan de „traditioneele” opzet van de plattegrond-indeeling.

A. P. S.

DE 8, EN OPBOUW. No. 1.

Door den kop van een opereerenden chirurg en diens assistent op den omslag begrijpen plientere lui dat het in dit nummer om een ziekenhuis zal gaan. Daar gaat het dan ook om, en wel om het project van een ziekenhuiscomplex voor de stad Rijssel, het eerste ziekenhuis in Europa, waarbij in navolging van Amerika, hoogbouw zal worden toegepast. Hoogbouw geeft n.l. grootere concentratiemogelijkheid (dus goedkooper bedrijf) en is hygiënisch mogelijk door de huidige isoleeringstechniek. De architect van dit complex is Paul Nelson. Het wordt een „Centre Medical” voor een gebied van een miljoen inwoners. Het hoofdgebouw is een smal langgerekt gebouw van 26 verdiepingen met 1700 bedden. Hierin komen alle afdelingen, ook die voor besmettelijke ziekten. S. Giedion geeft een beknopte, duidelijke beschrijving van een en ander van dit project, waarvan verschillende plattegronden en foto's naar maquettes zijn gereproduceerd.

J. P. M.

RIJKSACADEMIE VAN B.K.

In verband met wat hier reeds werd medegedeeld betreffende de voorziening in de beide vacatures aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten, ontstaan door het aftreden van prof. R. N. Roland Holst als directeur-hoogleraar, vernemen wij, dat voorloopig geen nieuwe functionarissen zullen worden benoemd. De algemeene leiding van de Rijksacademie wordt van heden af voor zes maanden opgedragen aan prof. dr. P. H. van Moerkerken; de afdeling voor monumentale en decoratieve schilderkunst wordt gedurende hetzelfde tijdsverloop toevertrouwd aan den heer Georg Rueter, die reeds als lector aan de academie was verbonden. (Hbd.)

VEREENIGING R. 33.

In de „N.R.Ct.” lezen we:

Hier ter stede is opgericht R 33, kring van beeldende kunstenaars. Het bestuur is als volgt samengesteld: J. Tielens, voorzitter; Jac. Jongert, vice-voorzitter; H. F. Bieling, secretaris; Marinus Richters, penningmeester.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 4 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 27 JAN. 1934 No. 4 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN.

B.N.A. Inning van de contributie voor het jaar 1934.

Gedurende de maand Januari zal voor leden en aspirant-leden van den B.N.A. de gelegenheid openstaan hun contributie voor het jaar 1934 te voldoen, door bijv. storting op de postrekening van den B.N.A. No. 71518. (Contributie leden f 30.20, asp.-leden f 25.20).

Na 31 Januari zal de inning van de contributie bij hen, die haar niet vooruit hebben voldaan, plaats vinden per postkwitantie. Voor inningskosten zal f 0.30 in rekening worden gebracht, zoodat dan over resp. f 30.50 en f 25.50 zal worden gedisponeerd.

Het Bestuur vertrouwt dat vele leden gebruik zullen maken van de aldus geschapen gelegenheid de contributie te kunnen storten op de postrekening van den B.N.A. en daarmede zullen medewerken aan het verlichten van de administratie.

De Penningmeester van den B.N.A.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Ledenvergadering op een nader te bepalen datum na 19 Februari a.s. in de groote zaal van het gebouw Heystee, Heerengracht 545-549.

Voorloopige agenda:

1. Notulen.
2. Mededeelingen.
3. Ingekomen stukken.
4. Verkiezing van een lid in de Commissie van redactie van het Bouwk. Weekblad Architectura, wegens het tusschentijdsch aftreden van den heer E. H. Frowein.
Het bestuur stelt de volgende voordracht:
1. Ir. A. Boeken. 2. A. Komter. *)
5. Voorstel tot het uitschrijven van ontwerpstudie nr. 5 en verkiezing van twee leden der commissie van voorbereiding en beoordeeling.
Het bestuur stelt de volgende voordrachten:
1. H. Mastenbroek. 2. A. Staal.
1. C. Feltkamp. 2. N. F. Wijmer. *)
6. Verkiezing van drie leden voor de commissie van verificatie.
7. Toelichting van het rapport der commissie voor ontwerpstudie nr. 4.
8. Rondvraag.

Tijdens de vergadering zullen de ontwerpen zijn tentoongesteld, ingezonden op:
de studieprijzsvraag voor een sportterrein in Amsterdam-West,
ontwerpstudie nr. 4 (toeristenherberg met garage).

*) Eventueele candidaatstellingen door groepen van tenminste vijf leden worden door het bestuur ingewacht tot uiterlijk 6 Februari a.s.

Er wordt herinnerd aan de bepaling van art. 21 par. 5 der nieuwe Statuten: „Meerdere candidaten kunnen door ten minste 5 leden schriftelijk bij het bestuur worden gesteld, binnen een door het bestuur te bepalen termijn. Het bestuur is verplicht deze candidaten in de definitieve voordracht op te nemen.”

Voor het bestuur van A. et A.:
K. VAN DER WILK,
Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
P. H. FROWEIN, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT.

NR 4

27 JANUARI 1934

BEELDHOUWKUNST IN ITALIE.

Uit het station Termini op het Piazza delle Terme komend, maakt de stad Rome al dadelijk den indruk van een levende stad. Het actieve, maar daarom niet minder lawaaierige verkeer stroomt er even frisch als het heldere water der honderden fontein, waar Rome rijk aan is. Men voelt onmiddellijk in dit rumoerige en luidruchtige straatleven dat er geleefd wordt. Men voelt als het ware de spontaniteit, het temperament van den Italiaanschen geest in de lucht zitten, die door den dictator Mussolini mousseerend is gemaakt. Het sluimerende Italië van een twintig jaren terug herkent men nauwelijks meer en de groote leider heeft het smeulend vuur in den gemakzuchtigen Italiaan doen opvlammen. Deze geest kan spontaan en hartochtelijk zijn. De Italianen, over het algemeen, lezen weinig, maar des te heviger zijn de dispuuten. (Denk maar eens in de kunst aan het relief „La Logica” aan Giotto's campanile te Florence of in het dagelijksche leven aan het publiek in de spoorweg-coupé's.) Hun gedachten spuiten op als hun fontein en kletteren neer op hun tegenstanders als hun geweldige watervallen. In de groote figuren van het Italiaansche volk gelijken zij hun vuurspuwende kraters (Savonarola, Michel-Angelo, Cavour, Garibaldi, Mussolini). Zij striemen hun tegenstanders gelijk de korte maar hevige regenbuien hun steden ongenadig geeselen. Zij houden van praal als het schitterende oogverblindende zonlicht dat terugkaatst op hun marmer van pleinen en gebouwen (de Renaissance en Bernini) en houden van den rijkdom der natuur met de kleurrijke bloemen en kostelijke vruchten als een hemelsch festijn. (Angelico, S. Franciscus.) Zij houden van forsche proporties als hun bergen (hoe monumentaal kon Giotto zijn) en beminnen de uitgestrekte pleinen als de plateaux in het berglandschap. De armen van geest hokken in de nauwe stegen en donkere huizen als de duistere rotsspelonken en ravijnen, waar doorheen in het voorjaar de watervallen hun weg zoeken. En de ontwikkelde machthebbers beminnen het wonen in hoog gelegen vertrekken, op de Belvédère als de toppen hunner bergen met prachtige vergezichten. (De Paletijn der Romeinen, Kardinaal d'Este en de pausen op het Vatikaan.)

Een volk dus dat zeer sterk den natuurdrang ondergaat, zoo sterk dikwijls dat de overdaad van zon, vruchten, bloemen en wijn hen indolent maakt. Hun gesprekken berusten vaak op eigen fantasie die dikwijls aangener is dan over het algemeen de betweterige belezenheid van den Noord-Europeeër die dan vaak zijn weten uitsluitend uit de boeken haalt en daardoor dikwijls eigen meening mist. Deze Italiaansche geestesgesteldheid, onder invloed van geografische oorzaken, waaruit meer een ander levenstempo naar voren komt dan in andere

TRIENNALE TE MILAAN. BASRELIEF AAN PAVILJOEN VAN DE PERS
TEKENING: M. SIRONI, SCULPTUUR: L. LODI

OP PAG. 30 VAN LINKS NAAR RECHTS:
MUSCOLINI DOOR ANGELO BERTO-
LAZZI. - IL RE SOLDATO DOOR DOME-
NICO RAMBELLI. - L'ENFANT (WAS)
DOOR METARDO ROSSO. HIERNAAST:
FORO MUSSOLINI, LO STADIO

landen, zoodat de Italiaan langen tijd dichter bij de oude culturen stond dan in Noord-Europa, moeten wij betrekken bij het beschouwen hunner kunstproducten. Mussolini heeft het tempo versneld en inderdaad geschiedenis gemaakt, omdat hij werkelijk, hoe men ook over dezen dictator denken wil, een man van de daad is met moed, kracht en verstand. Het woord geniaal past wellicht niet op zijn persoonlijkheid, omdat hij niet iets schept, waardoor van blijvende betekenis een bepaalde ontwikkeling van verstrekkende gevolgen het resultaat zou zijn. Maar Mussolini kent zijn eigen begrensdde kracht. Wat hij deed is het herstellen en zuiveren van een vorige macht, die door gekuip en geknoei Italië zeker naar den afgrond zou voeren. Men herinnert zich misschien wel de buitensporige processen omstreeks 1912 bij den bouw van het jammerlijk mislukte Victor-Emanuel-monument aan het Piazza Venetie en het pompeus-klassieke Justitia-paleis aan den Tiber; de afzetterijen aan de spoorweg-stations; het vele in omloop zijnde valsche geld en de verwarde staathuishoudkunde. Ik leg voornamelijk den nadruk op Mussolini's herstel van een in elkaar gezakte macht, waarbij thans eenigszins rekening gehouden wordt met de nieuwe behoeften door extreme groepen gepropageerd. In dit direct herstel en niet in het bouwen voor een nieuwe toekomst kan men het tragische zien dat duidelijk uitkomt in Mussolini's gedachtengang die met zijn groot intellect en verstand Italië wel hoog opstuwt in de vaart met andere volken, maar die toch meer geloof hecht aan den mediteerden en religieuzen mensch, die een langere duur van levensgeluk den menschen brengen kan. Mussolini heeft het zelf verklaard: „Ge weet dat ik met kracht werk aan de opkomst van mijn land en zijn hoofdstad zonder me af te vragen hoe het er hier over eenige eeuwen zal uitzien. Wie zou dat durven voorspellen? Zijn niet staten, welke beschaving een groote hoogte bereikte, ontluisterd en als in het niet gezonken? We behoeven maar aan Arabië en aan het oude Romeinsche wereldrijk te denken! Gaat de wetenschappelijke ontwikkeling wellicht gepaard met een ontwikkeling van het individualisme, waardoor de staten in hun hart versplinterd worden? Ik kan dit niet beslissen; ik wil me niet in bespiegelingen verdiepen; we moeten actief en van onzen tijd zijn; wij kunnen en mogen niet tegen den stroom oproeien, maar wel durf ik beweren, dat de mensch door de wetenschap stellig niet zedelijk vooruit gaat; alleen meditatie en religie brengen den mensch op een hooger peil, want: het geloof formeert de ziel van

den mensch, de intelligentie scherpt alleen zijn verstand.” Hij weet dus dat zijn verstand Italië niet zal redden. Hij is niet blind voor den onafwendbaren ondergang van zijn land, omdat hijzelf den menschen niet de religie en zelfinkeer kan geven. Het individualisme, zoo sterk uit de spontaniteit van de Italianen voortkomend, versplintert ten slotte de natie. Bij hem gaat het dus om het herstel; hij put uit het verleden en neemt de Romeinen tot voorbeeld. Het georiënteerd-zijn van den dictator omtrent de Romeinen spreekt zich uit in zijn dictatorschap, in zijn sterk nationalistisch getint politiek stelsel, dat volkomen overheersching eischt van alle andere partijen en in de beperking van de macht van het parlement. Ook het zinnebeeld van de „fascio”, zooals de Italianen zeggen voor de fasces, de zoogenaamde stavenbundel met uitstekende bijl in het midden, komt van de Romeinen, die het zinnebeeldig teeken was der heerschappij over dood en leven en gedragen werd door lictoren die ten getale van 12 vóór den Koning en van 6 in de dagen der Republiek vóór de Consuls uitgingen. Wellicht zullen zijn vijanden vragen, waarom al die drukte, die maar vaag een toekomst kan uitstippelen; maar een weder-vraag is gerechtigd: Wie zal het dan moeten doen? Is een ander regiem mogelijk? Ongetwijfeld, maar... dan blijkt dat er nergens zoo'n groote kracht te vinden is als juist bij de Italiaansche fascistten. Zoo heeft het lot Mussolini naar de macht doen grijpen, bij gemis aan een anderen leider van het zelfde groote formaat. We moeten dus aannemen dat het in de lijn der geschiedenis ligt, dat alleen een herstel mogelijk was, hetgeen over het algemeen verlangd werd bij gemis aan toekomstige blijvende resultaten en waar de Italiaan niet zoo zeer een denker is met systemen, maar meer de man van het oogenblik, kon een krachtige persoonlijkheid als Mussolini gebruik maken van de directe behoeften en verlangens van zijn volk. Wanneer ik dus niet pleit voor dezen man maar slechts constateer, zullen we thans ook hun kunst moeten constateeren die onder zijn regiem tot stand is gekomen. Allereerst nog het volgende: Men moet in Italië immers van twee hoofdgroepen spreken: de Staat en de Kerk. Mussolini is alleen de verstandsmensch en als hij in de religie geloofte, dan komt dit het sterkst tot uiting in zijn begrenzen van Vaticaanstad, en draagt hij het geloof over op den Paus. En wanneer we bijv. in Milaan op 28 October (den herdenkings-

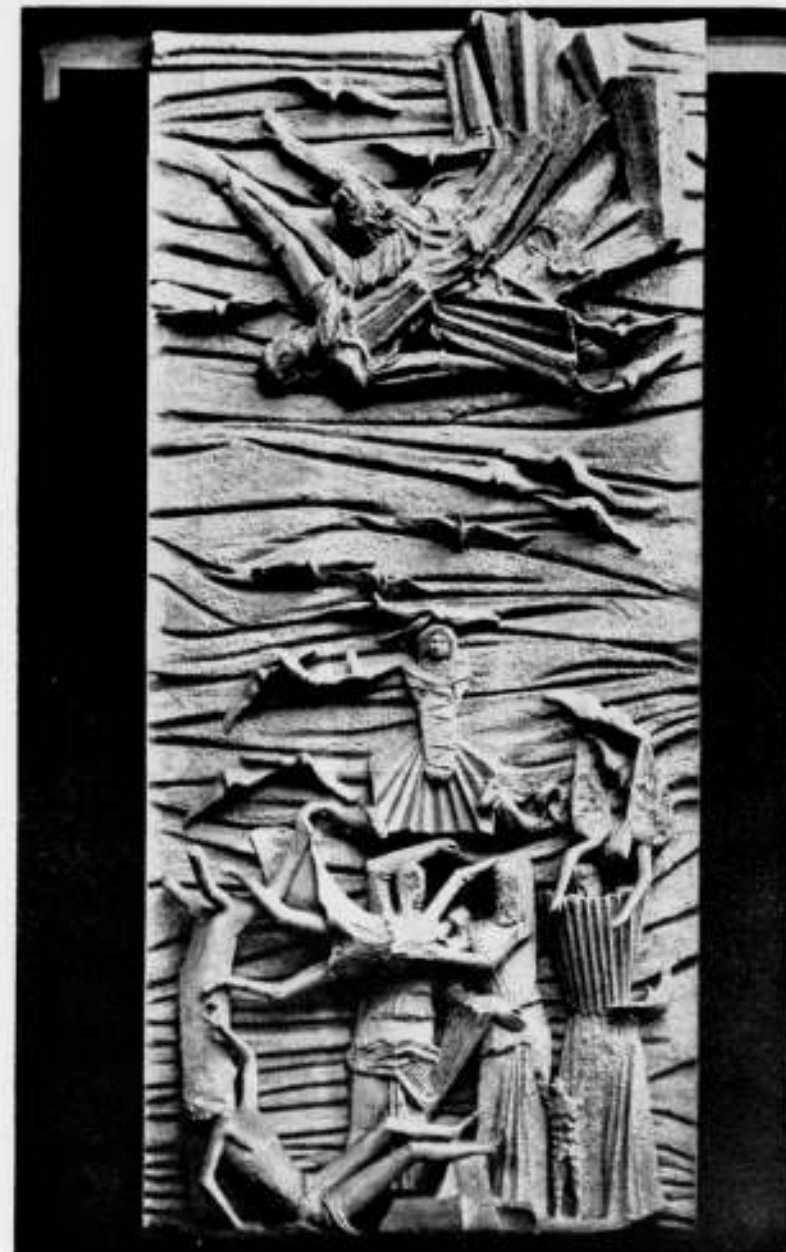
dag van het fascisme) den Domgevel bijna geheel zien verdwijnen achter een enormen kop van Mussolini, dan komen de krachtsverhoudingen wel zeer sterk in dit symbool naar voren. Achter het fascisme de kerk. Men zou geneigd zijn te zeggen dat thans het militairistisch getinte fascisme met zijn heidensch spelen met oorlogsgedachten voor de machthebbers, de actieve leiders, is terwijl aan de kerk in hoofdzaak de armzalige goedgeloovige naieve bevolking wordt overgelaten. Meditatie en Religie, een vervluchtigend beeld voor Mussolini. Noch van de armen van geest is meditatie te verwachten en evenmin religie van de fascistten en zoo voelt men de jammerlijke verschaardheid van Kerk en Staat. Voor Mussolini is geen andere weg mogelijk dan deze. Onwillekeurig dringt de oudheid zich aan ons op, die Mussolini ons zelf heeft opgedrongen. Eenzelfde verschijnsel deed zich voor bij de Romeinen en hun godsdienst, dus na de cultuur der Grieken. Laten we daarom eens naar de Sala Rotonda van het Vaticaan gaan, dicht bij den ingang. Daar staat n.l. de prachtige beroemde Grieksche Zeus-kop van Otricoli, waar deze is opgegraven, meer dan levensgroot. Als sculptuur buitengewoon plastisch en gaaf van vorm, maar vooral een verheven uitbeelding van God, met een gelaat vol wijsheid, goedheid, kracht en wat al niet meer, kortom de psyche van een volmaakt hooger wezen spreidt zich over dat rustige gelaat van dezen wijsgeer, den God als Universum uit. Een hoogstaand kunstenaar (men heeft wel eens bij deze zoogenaamde copie abusievelijk gedacht aan Phidias) beeldde het hoogste Wezen, de bovenpersoonlijkheid voor de Grieken op kunstzinnige wijze uit en zóó sterk naar uiterlijkheid en innerlijkheid, zóó persoonlijk en onpersoonlijk, zóó vrouwelijk en mannelijk tevens, dat deze Zeus als het ware het prototype werd voor latere afbeeldsels o.a. voor dien van Michel-Angelo en honderden andere kunstenaars. God-Zeus beheerschte de Grieksche wereld. Eenzelfde God waarover Dante kon zeggen: „O eeuwig licht dat zetelt in uzelve, gijzelf uzelf verstaand, door u begrepen, gij mint uzelf en glimlacht in uzelve”. In die zelfde ronde zaal treffen wij de koppen van Romeinsche machthebbers aan, ook meer dan levensgroot en evenzeer voorwaarts kunstwerken, de portretten van Antinous, den zeer goeden vriend van Keizer Hadrianus; de Keizerinnen Faustina, de vrouw van Antoninus Pius, en Plotina, de vrouw van Trajanus; de Keizers Hadrianus en Claudius, allen in het roestkleurige

pentelische marmer gevoelvol uitgehouwen. Al deze koppen zijn door groote kunstenaars het leven ingeblazen en plastisch van vormenspraak. Maar deze koppen zijn geen Goden maar machtige menschen en wanneer wij naar hun God omzien, vinden we hier of daar in een museum een aftandschen Jupiter zonder spanning, zonder wijsheid, een klein burger mannetje, die achter deze krachtige Keizers schuil gaat evenals de Dom van Milaan achter den kop van Mussolini. Wanneer wij nu de kunst van de laatste dertig jaar af nader beziën, dan kunnen we vluchtig eenige namen noemen van een vorige generatie, t.w. Bistolfi, Nicolini (geestig fonteintje op de Pincio te Rome en versieringen aan de brug over den Tiber), Zanardelli (beeldhouwwerk aan het Victor Emanuel-monument), Graziosi (invloed van Rodin), Trentacosta (invloed van Rodin), Sodini, Gaetano (invloed van Rodin), Dazzi (invloed van Rodin), Bazzaro, Calori en Bugatti, die min of meer onder Rodin's invloed stonden en in de musea zijn opgenomen. De grootste Italiaan, in 1928 gestorven, die lang miskend werd, is voor kort in de openbare musea van verschillende steden toegelaten en heet Metardo Rosso, de „sculpteur de la lumière”, die in was en brons op bijzondere sensitieve wijze een prachtige impressie van het leven gaf. Zijn bekende uitspraak was: „Rien n'est matériel dans l'espace”. In de villa Borghese, het tegenwoordige moderne museum (Galleria Naz. d'Arti Moderna) op den Pincio in Rome, waar zich die prachtige tuin bevindt van Kardinaal Scipione Borghese van 1610, is speciaal een zaal aan de werken van Metardo Rosso gewijd en het mag hier wel vermeld worden dat de bekende Hollandsche Mevrouw Fles een groot aandeel heeft gehad bij den aankoop van zijn werken in Italië. In dit museum vindt men ook nog de beeldhouwers Adolfo Wildt met zijn Mussolini-masker en een S. Franciscus-kop en E. Luppi en Minerli. Gaan we nu nog even na welke moderne beeldhouwers zich bevinden in het moderne museum, ondergebracht in Palazzo Pitti te Florence, dan zien we daar, behalve Rosso, een zeer gevoelige sculptuur van de beeldhouwers Romano Romanelli, Italo Griselli, Agostino Giovanni, Libero Andreotti en Camilla, voor ons nog onbekende namen, maar die min of meer belangrijker zijn dan de vorige generatie. Thans met het tienjarig bestaan van het fascisme komt er leven in de brouwerij. We moeten nu gaan naar de „Mostra della Rivoluzione Fascista” en het Foro Mussolini, beide in Rome, maar ook naar de Triennale in Milaan. Hier vinden we

DE NIEUWE KONINGIN DOOR MARINO MARINI
(UIT HET GEDENKBOEK VAN DE TRIENNALE TE MILAAN)

MOZES GERED UIT HET WATER DOOR ARTURO MARTINI
(UIT HET GEDENKBOEK VAN DE TRIENNALE TE MILAAN)

den modernen geest van Mussolini. Dictator's invloed doet zich gelden tot in het overbrutale toe. Maar laat ik maar dadelijk zeggen: er zijn buitengewoon begaafde kunstenaars onder de vanen van den Duce, en ik denk in de eerste plaats aan de bekende Milaneesche futuristen.

Het ligt niet op mijn weg over de moderne krachtige muurschilderkunst te spreken, die ik voor Italië een groote toekomst geef, zoodat de N.Z. architectuur deze zeker voor haar wanden zal gebruiken. In het Bouwkundig Weekblad is daar over al geschreven.

Maar wel wil ik bij de tegenwoordige beeldhouwkunst stilstaan. Te spreken van fascistische kunst lijkt mij even onzinnig als van andere partij-kunsten te gewagen. Toch is bij de fascistische kunstproducten iets op te merken, dat op hun tentoonstellingen is waar te nemen, n.l. een dikdoenerij, die dikwijls neigt naar het sensationele. Ook de vele monumenten in Rome die aan den oorlog herinneren en onder het fascistisch bewind zijn opgericht, getuigen daarvan en stellen ruwe vechtersbazen voor. Ik denk speciaal aan het monument, dat dien prachtige tuin op den Pincio verontrust, een monument dat opgericht is voor generaal Toti. Hij staat geheel naakt met een afschuwelijk dij-stompje rustend tegen een rotsblok, zwaaiend in de handen zijn kruk. Dit is zuiver sensatie. Bij Michel-Angelo's Porta Pia stormt een barsegliere, gewapend, in vol ornaat, van zijn voetstuk af.

Bezeten door de Romeinsche Kunst neigen de fascistische naar grofheid en men moet hun eenigen smaak ontzeggen bij gemis aan meditatie en religie.

Het is niet te verwonderen dat het classicisme ook hier van grooten invloed is, vooral bij de 80 beelden van 4 meter hoogte en waarschijnlijk niet alle door fascistische kunstenaars gemaakt, welke om de enorme arena, het stadion, het Foro Mussolini, geschaard zijn. Onder deze beeldhouwwerken vond ik het werk van één beeldhouwer die verschillende van deze kolossen had gemaakt en vermeld dient te worden om zijn persoonlijke kracht, hoewel het niet gemakkelijk is een keuze te doen uit 80 beelden. Het is de beeldhouwer Aldo Buttini. De eerste indruk van dit geweldige „Stadio" is niet prettig. Men zou dit al dadelijk gaan zoeken bij de vele beeldhouwwerken, die zich aan ons opdringen. Het blijkt echter te zitten in de aansluiting van architectuur en beeldhouwkunst. Het verband is zoek en de beelden staan los bovenop de galerij geplaatst en dan nog op vervelende tonvormige basementen. Indien de aansluiting of het organische verband tusschen beide kunsten was opgelost, zouden de beelden inderdaad een groot effect kunnen maken. Mijns inziens is dit een kardinale fout, die niet ten goede komt aan de sculptuur, integendeel deze beelden nu als overdadige weelde laat zien.

Op de fascistische tentoonstelling vinden we de rasechte fascistische beeldhouwers, n.l. Domenico Rambelli met zijn

Mussolini-kop en de statue van den koning „Il Re Soldato", een sculptuur die op grooten afstand berekend is en verder den beeldhouwer Quirino Ruggeri, die mijns inziens het verkeerde effect van den „Duce ten voeten uit" niet heeft kunnen voorkomen wat betreft de hoogte waarop het beeld geplaatst is. Vergelijken we echter den Mussolini-kop van Angelo Bertolazzo met andere bekende dictatorkoppen, dan is hier sprake van een buitengewoon levendigen en gestijlden en krachtigen kop, waarin het karakter van den Duce plastisch is uitgebeeld, en die den grooten leider voortreffelijk weergeeft. Met den Mussolini-kop van de beeldhouweres Egle Possi, minder plastisch, steken de drie koppen zeer gunstig af bij den schilderachtig gemodelde kop die in het Kapitolijsche museum staat bij de jongste, niet zoo belangrijke, opgravingen onder het bewind van Mussolini.

Op de Triennale te Milaan vond ik meer sculptuur. Of deze beeldhouwers tot de futuristische groep van Martinetti behoren is mij niet bekend. Leone Lodi is daar de groote fascistische beeldhouwer, die het „Padiglione della Stampa" versierde, waarbij een goed beeld buiten staat van Jenny Wiegmann. Lodi ontwierp verder een kolossale zittende figuur voor La Fontana dell'Impluvio, vrouwenfiguren in albastmarmor en een groot figuur voorstellende De Architectuur voor den ingang van Il Padiglione delle Scuole d'Arte.

We vinden daar verder de beeldhouwers Manzu (tuinbeeldje), Romano Romanelli (fontein), Timo Bortelotti (slapende vrouw) en het kolossale beeld „La Fortezza" van Gelli en Berti (minder belangrijk).

Aan het permanente gebouw vinden we in de trappenhall groote reliefs van Marino Marini, Arturo Martini, Ivo Soli, Leone Lodi en Carlo Sessa. Ondanks het buitensporige waarover ik sprak, is hier een sterk persoonlijk accent waar te nemen aan deze architectonisch toegepaste plastiek en is het een verblijvend teeken dat onder het regiem van den dictator ook de nieuwe kunsten gelegenheid krijgen zich te ontplooiën. Of er andere kunstenaars met geheel vrije denkbeelden in Italië bestaan, is mij niet bekend. Zoo ja, dan zullen die wel de grenzen zijn overgestoken en werkt deze „Gleichschaltung" begrijpelijkerwijze zeer nadeelig op een vrije gedachte. Dit kunnen dan de nadeelen genoemd worden van het dictatorschap.

Zij, die een blijvende herinnering willen behouden van de moderne fascistische plastiek, zullen in het van foto's rijk voorzien gedenkboek „La rivista illustrata del Popolo d'Italia", een „geïllustreerde wapenschildering" zien van vele hier besproken plastieken. Ik noem bijv. de fraaie foto's van de groote trappenhall die voert naar de eerezaal, waarin de groote reliefs zijn geplaatst, n.l. „De nieuwe koningin" van Marini en „Mozes uit het water gered" van Martini (blz. 38 en 39). Dit laatste relief lijkt mij om zijn opvatting eerder geschikt voor plafondversiering dan voor een staanden wand. Op blz. 37 en 40 ziet men zeer duidelijk de toepassing daarvan. Het werk van de beeldhouwers Ivo Soli en Leone Lodi, eveneens in de hal aangebracht, is op blz. 42 en 43 te zien. Soli is constructiever en stijlvoller in zijn opvatting, zoo men wil monumentaler, terwijl Lodi meer gevoel heeft voor de bewegelijkheid, de activiteit. Op blz. 122 vinden we het Egyptisch-achtige beeld van Jenny Wiegmann, dat eigenaardig genoeg aan de Hollandsche plastiek herinnert. De verkeers-agent-houding ontbreekt hier gelukkig, hoewel de hand wel opgeheven, maar meer bedoeld is om naar de verte te turen. We staan nu voor het paviljoen van de Pers. Gaat men den hoofdingang binnen, dan ontdekt men rechts een gelukkige vinding voor het opstellen van een relief dat in verblinden trant gecomponeerd is en leest men a.h.w. af hoe de „Popolo d'Italia" van Mussolini gedrukt werd. Men ziet dit op blz. 126 toegepast door den beeldhouwer Lodi, die dit

BEELDJE VAN JENNY WIEGMANN OP DE TRIENNALE

vervaardigde naar een tekening van Mario Sironi. Het groote beeld „de Architectuur" dat Lodi ontwierp voor den ingang van de „Scuole d'Arte" is gereproduceerd op blz. 130.

Het gedenkboek geeft een prachtig overzicht van „La Quinta Triennale di Milano". Dat ons land daarin ook een eereplaats kreeg op een volle pagina, blz. 72, waarop „Paesi Bassi" te zien is, n.l. de foto-opstelling van de Hollandsche architectuur, is zeker betekenisvol, terwijl op blz. 111 de 2e zaal werd afgebeeld met de beeldhouwwerken in hout van Mendes da Costa. Tusschen haakjes, wij slaan geen gek figuur. Integendeel. De indeeling van het boek is overzichtelijk en belangrijk aan stof. Na eerst een mededeeling over de geschiedenis van deze drie-jaarlijkse tentoonstelling, waarbij een relief geplaatst is van twee zwak gemodelde koppen van nog wel den Duce en de Milaneesche stedemaagd, opgesteld in het paviljoen van Mussolini zelf, krijgen we een beschouwing van het permanente gebouw, het „Palazzo dell'Arte", die zeer rijk geïllustreerd is met verschillende details van dit tentoonstellingsgebouw. We komen vervolgens van zelf in het gebouw en zien er dan de vele zeer belangrijke moderne muurschilderingen, welke in grooten getale zijn gereproduceerd. Slaan we blz. 32 op, dan zien we een groote foto van de fontein door Lodi gemaakt ook weer naar een tekening. Na de overvloedige Italiaansche kunst blijkt er nog plaats te zijn voor de buitenlandsche medewerkers. Frankrijk, op blz. 108, laat in plaats van Maillol den beeldhouwer Bourdelle zien met een paar verbrokkelde figuren van het monument Alvéas te Buenos Ayres. En dan verschijnt Italië weer. De antieke bronzen uit het Nemi-meer opgegraven, worden niet vergeten. De drukkerij der fascistische wordt eveneens ruimschoots vertoont en vervolgens de kunstnijverheidscholen, die zeker zeer belangrijk zijn en vooral levend georganiseerd. Men krijgt den indruk dat verschillende industrieën daar achter staan met flinken steun. Het school-onderwijs is hoogst modern en aan de technische uitvoering der ontwerpen wordt groote aandacht besteed. De „Arte Sacra" of wel de kerkelijke kunst is zeer in de mindeheid en erg onreligieus.

Het boek eindigt met de verschillende paviljoens in het park verspreid, van goedkope villa's, veel woonruimten op beperkt grondoppervlak, berghutten, vliegeniers- en artiesten-woningen, vakantie- en koloniale woningen.

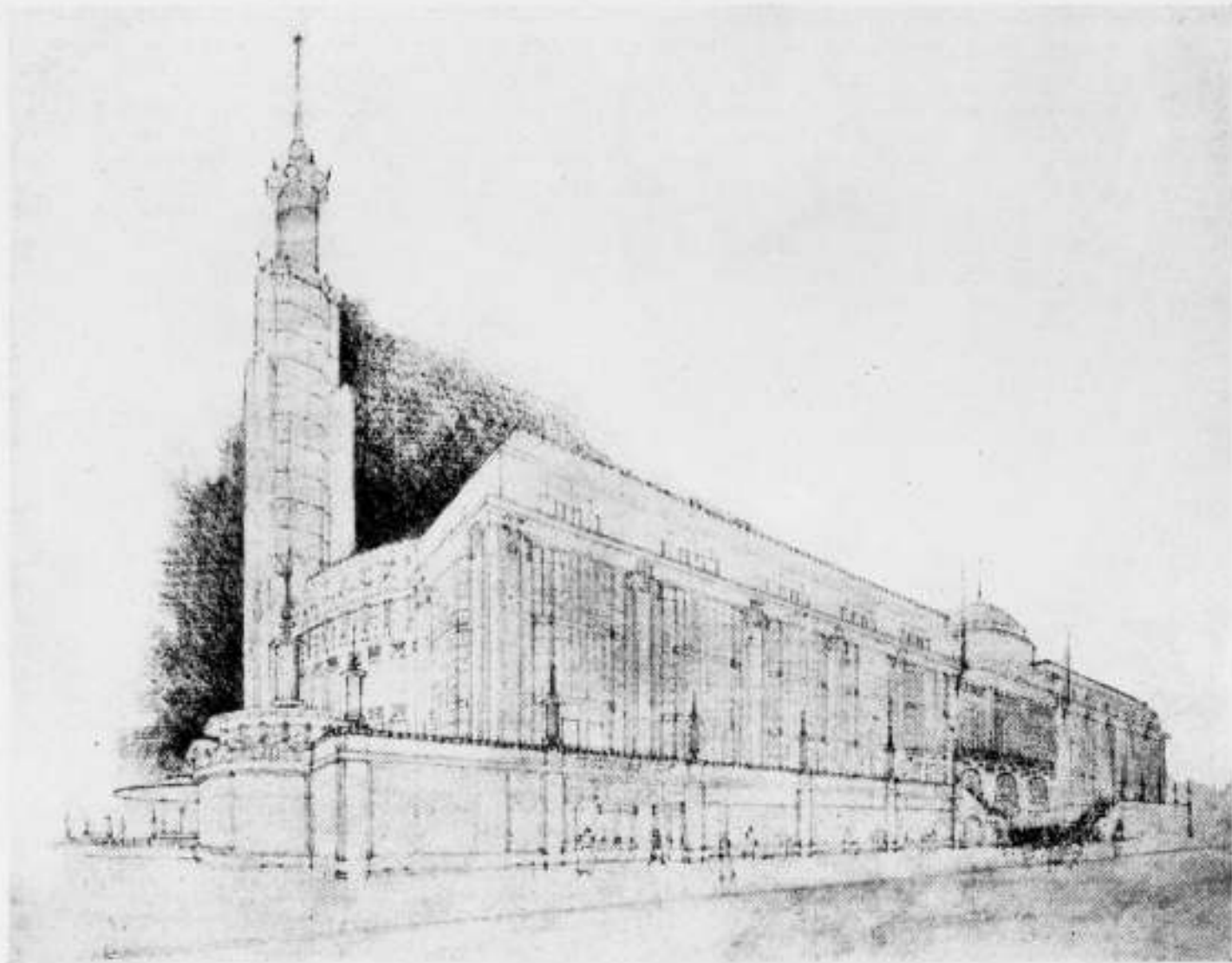
Met dit goed verzorgd gedenkboek behoudt men een goede herinnering aan wat Italië vermag in deze dagen van opleving na lange sluimering.

Haarlem, Januari 1934.

THEO VAN REIJN.

FAGRATAMA MORGANA.

We zijn in de gelukkige omstandigheid onzen lezers het ontwerp te kunnen laten zien van het Crystal Palace te Amsterdam, dat de architecten Hamaker en Irs. Gratama en Dinger op het Paleis voor Volksvlijt-terrein denken te bouwen. We hebben het namelijk uit „de Telegraaf” overgenomen. Behalve de architecten en de fontein van het Frederiksplein, die in

plaats van behoorlijk van extase te weenen, nog altijd van hooikoorts staat te niezen, durft niemand te gelooven, tusschen het Oost- en Westeinde zulk een waarlijk sprookjesachtige idylle van Oostersche bevalligheid en Westersche liefalligheid ooit verwezenlijk te zien. . . . .

RED.

SCHOONHEIDSCOMMISSIES

Naar aanleiding van het artikel van den Heer H. C. Verkruijsen onder bovenstaand hoofd, verschenen in het Bouwkundig Weekblad Architectura no. 2 13 Januari 1934, meen ik te mogen opmerken dat, hoe diepzinnig het geschrevene ook moge zijn, schrijver zich niet speciaal uit tot welke tastbare gevolgtrekkingen zijn overigens goed doorwerkte studie heeft geleid of schoon weinig nieuws met betrekking tot het onderwerp Schoonheidscommissies in zijn opstel valt waar te nemen.

Het geheel begint met de vraag: „Kan in de bezwaren tegen Schoonheidscommissies iets schillen, dat zijn grond in het wezen der Schoonheidscommissie zou kunnen hebben?” Nu zou men de vraag kunnen stellen: Wat is de wezensgrond der Schoonheidscommissie?

Tegen het Instituut Schoonheidscommissie in haar meest primair vorm zal wel geen bezwaar bestaan. Het streven naar schoonheid in het algemeen en in welke hoedanigheid ook is een geheel natuurlijk streven, omdat het hoogere in het normale (erkende) menschildividu in voldoende mate aanwezig is om werkelijke schoonheid, gebaseerd op natuurlijke verhoudingen (evenwicht b.v.) te apprecieeren en voor te brengen, zelfs bij oermenschen.

Zelfs zal die mensch geneigd zijn, finesses en verschillende graden van schoonheid, lijn, vorm, kleur, enz. min of meer te beleven al naar mate zijn min of meer hoogere bovenzinnelijke geestgesteldheid, in den geest van Verkruijsen's hoogere beginsel, bij hem aanwezig is.

Daar geen twee éénlingen ter wereld gelijk zijn, is de waarneming voor ieder mensch verschillend en daarom zal een schoonheidsobject op de massa, in doorsnee een geheel andere waarde blijken te hebben, dan wan-

neer het individu zijn oordeel zou uitspreken, aangenomen dat een massa-uitspraak mogelijk zou kunnen zijn.

De wezensgrond eener Schoonheidscommissie, zooals Verkruijsen dit noemt, is niet te beschouwen als zoodanig, is niet een onaantastbaar begrip dat het Wezen kenmerkt, neen, aan een dergelijk begrip zit nog iets anders vast. De wezensgrond eener Godheid wordt aanvaard zooals de beschouwer dezen ziet, in zijn grootste volkomenheid.

De wezensgrond van het redelijk schepel, den Mensch, is te accepteren, naar gelang de uitingen zijner (aangeboren) praedispositie naar voren treden. Al naar die mate is dus de mensch naar zijn wezen niet de volkomenheid zelve als die eener Godheid, maar toch dient hij daar naar te streven door de werking zijner ter beschikking gestelde vermogens. Hij kan opklimmen van het onvolkomene tot het meer volkomene, tot den graad van het door Verkruijsen bedoelde hoogere beginsel, van zijn voorhanden maar nog niet werkende krachten tot de handeling.

De z.g. wezensgrond van den Godsdienst echter is een geheel ander begrip, zooals het Wetboek, de Schoonheidscommissies, enz. Deze kunnen alleen worden bezien naar die onvolkomenheden die den aard van het begrip kenmerken.

De Schoonheidscommissie heeft dus geen Wezensgrond in den eigelijken zin, maar is slechts als instituut aanvaardbaar.

De opvatting van den geachten schrijver met betrekking tot den wezensgrond heb ik echter gelezen als een onuitsproken eerbiedige hulde voor het instituut Schoonheidscommissie, zoo ongeveer als men een sergeant met generaal aanspreekt.

Wanneer wij nu de moeite doen om het artikel verder door te nemen, (daar is het toch voor geschreven) dan ontdekken wij eerstens een minder welwillenden toon over de protesteerende architecten, terwijl tweedens onmiddellijk daartegenover een zonder gebreken zijnde, dus zonder onvolkomenheden, Schoonheidscommissie wordt gesteld, als een corps van hoogere Wezens.

Deze redeneering mag zeer oppervlakkig worden genoemd in het geheel van de studie.

Dat Verkruijsen het met zichzelf niet eens is, blijkt op dit punt ten duidelijkste in zijn slotbeschouwing.

Toch zou iedere architect-kunstbeoefenaar vrede kunnen hebben met het instituut Schoonheidscommissie, wanneer hij de overtuiging bezat dat elk der leden zijn taak zou opvatten en zelf zou leven in den geest van, laten wij maar zeggen, Verkruijsen's hoogere beginsel.

Dit hoogere beginsel is echter een ideaaltje van den schrijver omdat dit, jammer genoeg, niet in de massa door te voeren is, wat nog nader zal worden toegelicht.

Verder zegt Verkruijsen dat er bouwende kunstenaars (voorzichtig uitgedrukt) zijn die een hooger verlangen hebben, een verlangen dat boven het persoonlijk belang uitgaat.

Zeer juist.

Maar het hoogere verlangen voert alsdan heerschappij over het persoonlijk belang, terwijl zelfs het hoogere verlangen zijn geestelijke oogen niet tot het hoogere beginsel, in casu Schoonheidscommissie, zou mogen opheffen, want dan zou het persoonlijk belang meer op den voorgrond treden, het hoogere verlangen uitschakelen en de persoonlijke ideaaltjes op het eerste plan komen. Zoo doorredeneerend komen wij weer terug op het bewijs van de beroemde kat met de twee staarten.

Vergeef mij deze kleine spottentij.

Neen, geachte collega, juist die bouwende protesteerende kunstenaars zijn het die pogen den ijzeren cirkel te doorbreken, waarin het instituut der Schoonheidscommissie met haar machtsmiddelen hen zoo machtig insluit. Zij worden gedwongen als redeloze dieren die geen verstand bezitten nooit te zitten en potjes te geven.

Neen, geachte collega, hier is geen sprake van persoonlijke ideaaltjes of van een persoonlijk belang, maar van een diep innerlijk gevoel, waarin de kunst Goddienst wordt en opvoert tot de hoogst bereikbare volkomenheid, zelfs tot een Wezen in zich.

Waar ik mij tot nog toe steeds deskundige Schoonheidscommissies voor oogen stelde, zoo vraag ik weer: „Wanneer is een Schoonheidscommissie deskundig?”

Ik zou van samenstellingen van Schoonheidscommissies kunnen vertellen die bewijzen te over geven om de ondeskundigheid in alle opzichten aan te toonen. Wat te zeggen van een commissie bestaande uit negen leden waarvan er slechts twee leden architect zijn, aangenomen dat nog lang niet zeker is, dat de titel of werkzaamheid als architect, bevoegdheid tot oordeelen insluit. Och, laat ook mij geen beschuldiger worden.

Zooals ik reeds aantoonde dat bij den leek het schoonheidsbegrip in casu aanwezig kan zijn in die mate, dat hij architectuur nadenkend kan beschouwen, toch mag niet worden ontkend, dat voor het beoordeelen van architectuur en het toepassen der machtsmiddelen nog wel iets anders noodig is, zooals technische en theoretische kennis van stedenbouw, materiaal, kleur, het oude stadsbeeld, enz. Een kennis die alleen na jarenlange eigen ervaring en studie verkregen wordt.

Aan het idee zelfs van een hooger beginsel is hij nog lang niet toe, omdat deze bij beoordeeling eerst persoonlijke waarde krijgt wanneer aan technische en theoretische eischen voldaan is.

Het is haast niet te gelooven dat U, geachte collega, wel eens plannen met diverse grootstedesche en kleinstedesche Schoonheidscommissies heeft behandeld. Zoo ja, dan waren zij toch heusch niet werkzaam in den geest van het hooger beginsel nietwaar, anders zou U in uw slotbeschouwing daar niet om vragen.

Wanneer U dus zonder zonde is, dus nooit bij Schoonheidscommissies heeft geprotesteerd of hen nooit bijna dooreengerammeld heeft, dan, ja dan moet ik tot mijn spijt constateeren dat bij U het persoonlijk belang immer nummer één was, omdat U die architecten welke met Schoonheidscommissies overhoop liggen, vanwege hun persoonlijk belang wel te verstaan, karthjes op de vingers tikt.

Terugkomende op uw z.g. hooger beginsel vraag ik mij wederom af of het zelfs mogelijk zou kunnen zijn dat één Schoonheidscommissie unaniem het hooger beginsel zou wenschen. De onmogelijkheid gaf ik reeds aan.

Maar al dat de mogelijkheid er wel ware, dan zou in die massa de overtuiging van een individu met uitingen van mindere praedispositie en artifice inter pares zijn. De natuur in het algemeen toont duidelijk aan dat wanneer een individu zich boven de massa gaat verheffen er conflict ontstaan en blijven bestaan, totdat iemand van hooger orde weder overweert.

Wij men deze argumentatie van toepassing doen zijn op het instituut der Schoonheidscommissie dan zijn conflicten onderling, zoowel als met den bouwende kunstenaar met de hoogere verlangens, volkomen natuurlijk en onvermijdelijk.

Ondertusschen heeft diezelfde bouwende kunstenaar dan wel iets van Barbartje weg, terwijl de andere bouwende kunstenaar, n.l. die met het persoonlijk belang, het zóó . . . . . vriendschappelijk voor elkaar heeft.

Over de consequenties van onderlinge conflicten spreken wij maar niet. Geachte collega, het is wel eens aardig om je als schrijver van een groot artikel eens heerlijk geestelijk te verheffen, 'k weet dat het absoluut goed bedoeld is, doch de egoïstische-materialistische wereldbeschouwing doet je zeer snel ten spoedigste tot de aarde terugvallen.

Ik voor mij persoonlijk vind het zeer moeilijk om met Schoonheidscommissies om te gaan, maar ik schaam mij niets wanneer mijn werk z.g. moet worden herzien, omdat zelfvertrouwen mij eigen is. Toch denk ik alsdan wel eens bij mij zelve dat een plaatsje achter de geweren mij veiliger schijnt dan ervoor, al was het dan alleen maar ter bescherming mijner hoogere verlangens of . . . . om den langen tijdsduur van een beroep te ontgaan.

Wanneer ik nu in totaal het werk van Schoonheidscommissies bekijk, dan ben ik het eens met collega Verkruijsen wanneer hij, zij het met andere woorden, constateert dat veel mooie daden zijn gedaan en veel schoonheid is verknoeid.

Ten slotte zal ik Verkruijsen antwoorden op zijn vraag, dat er tegen het instituut Schoonheidscommissie in den bestaanden vorm zeer ernstige bezwaren bestaan, wat ook weer te verklaren is uit het feit dat experimenteren met maatschappelijke verhoudingen door schade en schande een doel bereikt.

Laten wij de schade en schande voor de bouwende kunstenaars, dan ben ik ervan overtuigd dat, bij een reorganisatie der Schoonheidscommissies, veel bezwaren kunnen worden weggenomen.

Wanneer de tijd daar geacht kan worden dat een nieuw experiment kan beginnen, dan verwacht ik wederom een lang artikel van den Heer Verkruijsen en zijn wij het misschien wel roerend met hem eens.

In ieder geval, collega's Schoonheidscommissieleden, bemoei U voorhand met met hoogere beginselen bij het uitvoeren uwer taak, maar begint met den bouwenden kunstenaar (met hoogere verlangens) zijn kans te geven, stelt vertrouwen in hem. Laat hem vrij.

Het constateren van een eerlijk pogen is heusch niet moeilijker dan het beoordeelen van een bouwplan.

G. A. M. LOOGMAN.

Het is met het ingezonden stuk van den heer Loogman ongeveer als met een debat na een voordracht. Wanneer de spreker zich niet uitsluitend bewogen heeft op het terrein van zakelijke uitspraken, waar ja of neen op te zeggen is, maar meer bespiegeland het voor en tegen van een aangelegenheid heeft afgewogen en heeft getracht tot het wezen van het onderwerp door te dringen, dan praat men langs elkaar heen, zooals men dat noemt. Het schijnt in onzen tijd van eenzijdig aanvallen en terugslaan, zoo iets ongewoons te zijn, dat iemand een onderwerp objectief, of beter gezegd, redelijk behandelt, zonder van eigen voorkeur of afkeer te laten blijken, dat de lezer onbevredigd is, wanneer hij in zijn opgewonden zoeken hoe de schrijver zijn eigen bezwaren behandelt, moet bespeuren, dat op deze de inhoud van het stuk niet neerkomt.

De heer Loogman, het blijkt uit zijn stuk, heeft gestreden met schoonheidscommissies, en is deze niet bepaald welgegend. Hij verwijt mij nu dat ik het met mijzelf niet eens ben en geen conclusies stel. Aangezien de heer L. de zaak toch ernstig schijnt te willen bezien, zou ik hem wel vragen, neemt U de moeite mijn artikel nog eens te lezen, maar dan Uwe grieven tegen schoonheidscommissies vooraf even terzijde te stellen. Is U dat niet mogelijk, doet U dan de moeite maar niet. Als U echter mijn stuk objectief nog eens leest zult U vinden:

1e. dat ik eventuele gegrondheid van klachten niet ontken en niet wil wegraten.

2e. Dat weliswaar schoonheidscommissies logisch noodzakelijk zijn in dezen tijd, maar dat zij ook belemmerend en niveleerend werken. Dit laatste niet uit moedwil of onkundigheid, maar dat is inherenter aan het wezen ook van de beste schoonheidscommissie; hetgeen ik alles breedvoerig heb aangehouden.

3e. Dat wanneer de architect, terwille van zijn inzicht dat hij het geheel te dienen heeft, zich schikt naar het oordeel eener schoonheidscommissie, hij dan ook mag verwachten, dat deze commissie haar taak op zoo hooge en ruime wijze opvat, dat de eigen arbeid van den architect, als deze tenminste waarlijk architect is, wezenlijk niet geschaad wordt. Zie hierover de laatste alinea van mijn stuk, waarin misschien de grond van de door U bedoelde reorganisatie ligt, al moet ik hier dadelijk aan toevoegen dat zoo'n woord vlugger is uitgesproken, dan de aangelegenheid zelve bevredigend zou zijn op te lossen. Tenslotte nog dit: Mijn artikel heeft de bedoeling gehad het beginsel der schoonheidscommissies van een ruim en belangeloos standpunt te bezien, uit te spreken wat er redelijk in schuilt; daarop is m.i. alleen met zin vanuit een redelijken gezichtshoek te antwoorden; schampere of spottende opmerkingen en persoonlijke insinuaties zijn in dit verband ten eenenmale misplaatst, brengen de zaak waar het om gaat geen stap verder en veroordeelen zichzelf.

H. C. VERKUIJSEN.

ONEERLIJKE CRITIEK?

In het B.W.A. no. 28 dd. 15 Juli 1933 verscheen een recensie over een boek van den Heer G. de Wilde, Architect en Leeraar aan de M.T.S. te Dordrecht: Bouwkundige Constructies voor Woonhuizen en Fabrieken. Hierover kwam bij de Redactie het volgende schrijven in:

Dordrecht, 30 Dec. 1933.

M.M.

De in het Bouwk. Weekblad verschenen recensie van mijn boek „Bouwkundige Constructies“ kwam in mijn bezit. Gaarne zou ik, in verband met die recensie, het volgende onder Uwe gewaardeerde aandacht willen brengen: 1°. De recensie is gesteld in een amalenden toon, die doet veronderstellen, dat er een ondergrond van vijandigheid, van moedwillig afbreken aanwezig is. Daar ik den Heer de G. niet ken, zal dit allicht geen persoonlijke vijandschap zijn, maar wat dan wel?

2°. De kwade toelag blijkt ook uit de aanhaling van bidz. 402. Hier werd alleen het eerste gedeelte van het betoog opgenomen en daarmee uit zijn verband gelicht. Er staat omtrent het afwaterend maken van treden voor buitentrappen: „Men heeft nog te zorgen voor afwatering. Soms acht men de voeg tusschen de treden al voldoende afsluiting en rekent men voor de afwatering op het slijten der treden“. Maar, geachte Redactie, hier eindigt het betoog niet! Hier volgt nog: „Het is echter veiliger direct voor voldoende afwatering te zorgen door langs den boven-achtterrand der trede een eenigszins hooger gelegen dam te maken en het bovenvlak een weinig afwaterend te bewerken“.

Het weglaten van dit gedeelte, beschouwd in het kader der verschenen recensie, is opzettelijk onjuiste voorlichting van Uwe lezers.

Wat dat bewerken der treden betreft, verwijs ik Uw recensent ook naar:

a. Prof. Wattjes, Constructie van gebouwen, deel III, bidz. 417 en

b. M. Sirag Jzn., Burgerlijke bouwkunde, deel II, bidz. 73.

Het zal hem dan blijken, dat ik mij in goed gezelschap bevind.

Het schijnt mij toe, dat een dergelijke manier van boekbespreking niet in het belang is van Uwe lezers, van den B.N.A. en van het vak.

Opname van dit schrijven in het Bouwkundig Weekblad zal door mij zeer op prijs gesteld worden.

Hoogachtend,

G. DE WILDE.

De recensent dankt de Redactie, dat zij hem gelegenheid geeft hieronder enkele opmerkingen te plaatsen, opdat niet de schijn zou worden gewekt dat op minder goede, wilt ge unfair, wijze een boek zou zijn besproken.

De Heer de Wilde heeft twee bezwaren: ten eerste over den toon waarin de beoordeling zou zijn gesteld en ten tweede over de wijze van citeren. De auteur veronderstelt onder beide bezwaren de aanwezigheid van niet minder dan „vijandigheid“, van „moedwillig afbreken“ en „kwade toelag“. Deze veronderstelling van den schrijver raakt kant noch wal. Hij zelf beweert den recensent niet te kennen; het omgekeerde is ook waar. Er bestaat ook geen enkel belang bij het verschijnen of niet verschijnen van dit boek voor den recensent, die overigens diep respect heeft voor iemand, die in staat is een werk van dergelijken omvang te schrijven. Van eenige animositeit is dan ook geen sprake.

De Heer de Wilde beklagt zich over den „amalenden toon“. Maar als een beoordeelaar de vraag stelt: wat geeft het boek? en het blijkt hem, dat hier iets wordt geboden, aan studeerenden nog wel, waarin breed wordt uitgeweid over het „hoe“, doch waarin lang niet altijd het „waarom“ en nog minder het „waarom niet“ wordt aangegeven, zou dan een eerlijk oordeel een dergelijk gebrek niet mogen onderstrepen? En als dan op grond daarvan een felle critiek wordt gezet in het teeken van bijtenden spot, zal dat nooit verklaard mogen worden uit „persoonlijke vijandschap“. Integendeel, het kan een vorm zijn van niet aangename maar wel opbouwende critiek, waarvoor de schrijver zich volgens zijn voorwoord houdt aanbevelen. En het tweede bezwaar. De briefschrijver meent, dat de in de recensie aangehaalde zinsnede over die afwatering van natuurstenen trap treden, uit haar verband zou zijn gelicht. Deze klacht is niet juist. Het ging over afvoer van regenwater en, in verband daarmee, profileering van natuurstenen treden eener buitentrapp. Nu ging de critiek tegen het feit, dat de schrijver zonder meer een zg. afwaterings-constructie aangeeft, die dit in het geheel niet is. Het is toch klinieklare onzin om ernstig studeerenden zonder eenig commentaar voor te houden, dat het met die afwatering wel in orde komt als de treden maar willen slijten? Dat hier de, in meer boeken voorkomende, juiste constructie als „veiliger“ nog volgt, doet aan het feit niets af dat deze „constructie“ (als het dan noodig is haar te noemen) zonder een scherp „waarom niet“ werd opgenomen. Van een „uit het verband lichten“ is hier geen sprake.

Het boek brengt misschien den toekomstigen bouwkundige eenige parate kennis, het brengt geen constructief begrip. Dat is het groote bezwaar. Daarom kan ook de meening over dit werk en zijn vroegere beoordeling niet worden herzien. En de opmerking dat een dergelijke bespreking niet in het belang van het vak en zijn beoefenaars zou zijn, wordt dan ook met de meeste kracht afgewezen.

C. DE GEUS.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

ARCHITECTURE ET URBANISME No. 10 Revue mensuelle de la Société Centrale d'architecture de Belgique.

Dit nummer publiceert op de eerste pagina de plichten van den architect inzake zijn vakbeoefening. Deze plichten zijn in een aantal bepalingen vastgelegd en met algemeene stemmen aangenomen in een ledenvergadering van den Belgischen Bond gehouden op 10 Oct. 1933.

Deze bepalingen omvatten drie afdelingen n.l.:

1e. De plichten van den architect tegenover zichzelf en zijn collega's.

2e. Idem ten opzichte van zijn opdrachtgevers.

3e. Idem ten opzichte van de aannemers en de bouwarbeiders.

Als definitie van wat een architect is, wordt aangenomen:

„Een architect is een kunstenaar die gebouwen ontwerpt en er de proporties, de indeeling en de versiering van bepaalt, deze gebouwen onder zijn leiding laat uitvoeren en er de bouwkosten van regelt.“

In dit nummer publiceert architect Paul Bigot een uitvoerige studie over het antieke Rome en wat er heden ten dage nog van over is.

E. van Averteke geeft een beschrijving en foto's van de inganggebouwen van den tunnel onder de Schelde te Antwerpen. In deze gebouwen is gestreefd naar een sobere, eigentijdse vormgeving waarin echter nogal bewogen elementen verwerkt zijn. Alles bijeen naar onze opvattingen nogal rommelig.

Het Bouwbedrijf 12 Jan. 1934.

Prof. Dr. Zwicker vervolgt zijn artikel over Bouwaccoustiek. Als Bouwkundige bijdrage vinden we een beschrijving eenige moderne bouwkunst in Nieuw Weerdinge (Drente). Prof. Wattjes publiceert een uitvoerige studie over lasschen bij staalconstructies. Verder een aantal technische rubrieken en mededeelingen zooals o.m. onderzoekingen betreffende de betonpomp.

J. M. v. H.

HET GEVAAR VAN HET ONTBREKEN VAN EEN GOEDE BODEMAFSLUITING IN WOONHUIZEN.

Bewoners van de Schoolstraat, te Schoonhoven, bemerkten in hun woning een gaslucht. Ter voorkoming van onheil sloot een van hen de hoofdkraan af. In den loop van den nacht werd mevrouw wakker, doordat zij zich onwel voelde. Zij wakte haar echtgenoot, die zware hoofdpijn bleek te hebben en eenigszins verdoofd bleek, waarna het echtpaar zich met hun kinderen naar de nabijgelegen woning van hun ouders begaven.

De politie en het gasbedrijf werden gewaarschuwd, waarna onmiddellijk met het onderzoek begonnen werd. Tengevolge daarvan is gebleken, dat zich in de hoofdbuis van de gasleiding in de Schoolstraat een lek bevond, waardoor het gas, dat tengevolge van de vorst niet haar boven kon ontsnappen, zich onder de woning heeft verspreid en van daar de woning is binnengedrongen.

Dat een huis kan werken als een schoorsteen of ventilatiekanaal voor zich in den bodem bevindende gassen, is hier wel heel duidelijk gebleken.

Het betrof hier lichtgas, een gas, waarvan de schadelijke werking van directen invloed is. Onze bodem, vooral de veenbodem, bevat stoffen, die eveneens schadelijk zijn, doch waarvan de uitwerking zich niet direct laat gelden.

In ons vochtig klimaat is het dan ook, we zezen er reeds meermalen op, noodzakelijk dat woonruimten geheel worden afgesloten van de ruimten onder een houten beganegrondsvloer. Van verschillende ziekten toch is de oorzaak te zoeken in schimmels en andere micro-organismen die in een vochtigen bodem welig kunnen kermen, en door den houten beganegrondsvloer omhoog gaande een heele woning kunnen besmetten.

Een gewapend betonnen vloer over de geheele woonruimte behoorlijk in de muren gekast of, indien de fundeering van beton is, een geheel hiermede uitmakende, is een waarborg tegen het opstijgen van dampen, enz. uit den bodem in de woning. Gevallen als te Schoonhoven kunnen dan ook het leven der bewoners niet in gevaar brengen.

Bij bevroren bodem werken de huizen als de ventilatiekokerjes op een mastiekdak. Ze vormen dan den eenigen uitweg voor gassen uit den bodem.

N.R.C.

RECTIFICATIE.

In de boekbespreking van „De opzichter in de bouwkunde“ is een fout geslopen. De zin vanaf den 6en regel v.o. linker kolom moet luiden:

„De grondleiding wordt gedicht en aangegoten met lood, met tusschen de verbindingen ijntouw. Voor de standleidingen past men dezelfde bewerking toe, behalve dat soms de staande stukken met mastiek worden aangegoten.“ Wij kennen, vooral voor de standleidingen, doeltreffend dichtingsmateriaal.

LEZING IR. L. B. HUYGEN.

Voor de Ned. Ver. voor Centrale Verwarmings-Industrie zal de Heer Ir. L. B. Huygen, Directeur der N.V. Huygen & Wessel, in den Dierentuin te 's Gravenhage op 8 Febr. des n.m. 2 uur een lezing houden over: „Nieuwste richtlijnen op het gebied van Ruimteverwarming en Atmosfeerverbetering“. Belangstellenden wordt op aanvraag gaarne eene introductie toegezonden door den Secretaris der N.V. v. C. I., Ir. H. W. Opstelten, de Ruyterkade 104, te Amsterdam.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 5 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 3 FEBR. 1934 No. 5

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN.

B.N.A. Concept-Notulen van de Ledenvergadering van den B.N.A. te Amsterdam, in het gebouw van „Arti et Amicitia“, op Zaterdag 16 December 1933.

Van het Bestuur zijn alle leden aanwezig, behalve de heer H. v. d. Kloot Meyburg, die wegens ongesteldheid bericht van verhindering zond.

De presentielijst wordt geteekend door 60 leden.

Rond half elf opent de Voorzitter, de heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, de vergadering, en herdenkt in de eerste plaats het feit dat 10 jaren geleden, in het eind van November, twee groote bouwkunstenaars ons land door den dood ontvallen zijn. De bouwkunst trof daardoor een zware slag, want de Bazel en de Klerk waren bijzonder begaafd en in den bloei van hun scheppingskracht.

Sedert de vorige vergadering heeft de B.N.A. wederom het verlies van twee zijner leden te boeken, n.l. de heer Ir. J. A. Mulock Houwer, die op den hoogen leeftijd van 76 jaren stierf, de heer Ir. P. F. de Bordes, die in den bloei van zijn leven op 49-jarigen leeftijd is weggenomen. De heer Mulock Houwer was een zeer gezeene figuur in het Noorden en aan hem is het te danken dat de B.N.A. daar een kring van beteekenis is rijker geworden. De heer de Bordes was een persoonlijkheid van fijne eruditie, die bescheiden zijn werk verrichtte. Uit het feit dat het gemeentebestuur van Haarlem na zijn dood een tentoonstelling organiseerde van zijn werk, blijkt wel hoe de heer de Bordes als architect in de stad zijner vestiging werd gewaardeerd en geëerd.

Met de woorden „zij rusten in vrede“ besloot de Voorzitter zijn herdenkingsrede, welke door de aanwezigen staande werd aangehoord.

Hierna verwelkomde de Voorzitter de nieuwe leden, de heeren G. v. d. Zee, C. H. de Bever, Ir. E. H. A. Kraayvanger, H. M. J. A. Kraayvanger, Joh. Schoenmaker, Ir. B. J. K. Cramer, waarvan alleen de heer Ir. Cramer aanwezig kon zijn. Vervolgens sprak de Voorzitter zijn groote erkentelijkheid uit voor het vertrouwen dat de leden hem hadden geschonken door zijn mandaat als Voorzitter met 2 jaren te verlengen. De uitspraak der leden was voor spreker zó overtuigend, dat hij zich gaarne bereid heeft verklaard alsnog twee jaren voorzitter te blijven. Hij sprak de hoop uit dat in deze jaren de B.N.A. in bloei moge toenemen.

Een eerste vereischte daarvoor is dat de B.N.A. naar buiten spreekt en dat men van den B.N.A. den indruk krijgt van een hechte eensgezinde organisatie. Er is een vaste kern leden, die op de ledenvergadering komen en dus direct met de besluiten en met den geest daarvan meelevend. Maar alle leden van den B.N.A. moeten dien geest, zooveel als in hun vermogen is, eerbiedigen en zij moeten vooral het prestige van den B.N.A. tegenover de buitenwereld hoog houden. Ieder lid moet niet alleen tegenover zichzelf, maar ook jegens den B.N.A. en iedere collega verantwoording kunnen afleggen. Spreker wendt de leden met nadruk op, de initialen B.N.A. hoog te houden. (Applaus).

De heer Buskens wenscht den Voorzitter met zijn herbenoeming tot Voorzitter geluk en wijst er op dat niet minder dan 239 van de 312 zich vóór zijn herbenoeming hebben uitgesproken. Namens alle leden dankt spreker den Voorzitter ervoor dat hij de benoeming wederom heeft aangenomen.

1. Notulen.

Hierna stelt de Voorzitter de notulen van de vergadering van 14 Juli 1933 aan de orde, zooals deze in concept opgenomen zijn in de Officieele Mededeelingen van No. 29 B. W. A. 1933.

De Kring Leeuwarden heeft naar aanleiding van deze notulen vermelding verzocht van hetgeen de heer Baart namens den Kring ter vergadering bij punt 5 (Brochure) en bij punt 6 (Steunregeling voor architecten en werkverruiming) heeft medegedeeld. Deze aanvulling kan nu als volgt geredigeerd worden: Bij punt 5.

De Kring Leeuwarden is van oordeel dat een brochure: „De architect en zijn werk“, moet worden gedrukt en dat het noodig zal zijn dit geschriftje in ruime mate in Friesland te verspreiden onder de verschillende stichtingen, coöperaties, waterschappen e. d. De kring is bereid t.z.t. daarvoor een lijst op te stellen.

Ten aanzien van punt 6 geeft de kring in overweging een verzoek te richten aan verschillende Gemeentebesturen (vooral van kleinere gemeenten) om bij uitvoering van belangrijke nieuwe bouwwerken daarvoor architecten aan te wijzen. In verband hiermede meent de kring te mogen verwijzen naar de mogelijkheid van architectenwerk in den Wieringermeerpolder.

De notulen worden met deze aanvulling goedgekeurd en gearresteerd.

2. Mededeelingen.

a. De Voorzitter deelt mede dat de Penningmeester de heer E. Verschuyf ernstig ziek is geweest, maar gelukkig weer aan de beterende hand is, welk bericht met applaus wordt vernomen.

b. Vervolgens deelt de Voorzitter mede dat het Bestuur ten aanzien van het Stadhuisvraagstuk te Leiden sinds het publiceren van de plannen het standpunt heeft ingenomen, dat zoo weinig mogelijk moet worden geageerd, om de oppositie tegen het rapport van de Raadhuys Advies Commissie geen gelegenheid te geven te reageeren. Niettemin bestaat er in het Bestuur wel degelijk bezwaar tegen de wijze waarop tegen het rapport van de R.A.C. werd te velde getrokken, zowel van zekere zijde van de pers, als ook van enkele architecten. De omstandigheid, dat de behandeling van het voorstel van B. en W. juist Maandag 18 Dec. zal aanvangen, is inmiddels voor het Bestuur aanleiding geweest de ledenvergadering te verzoeken zich alsnog in een motie over de wijze van doen in deze aangelegenheid uit te spreken.

De motie kan dan ter kennis van den Raad worden gebracht, terwijl er geen gelegenheid meer is er commentaar op te geven vóór de behandeling in den Raad.

Den tekst van de motie stelt het Bestuur voor als volgt te doen luiden:

De Bond van Nederlandsche Architecten, in ledenvergadering bijeen te Amsterdam, op 16 Dec. 1933, gehoord de discussies over den Raadhuisbouw te Leiden, van meening, dat de actie, welke tegen het rapport van de Raadhuis-Adviescommissie is gevoerd, waarbij de goede trouw van deze commissie in twijfel is getrokken, als onwaardig moet worden beschouwd, spreekt de verwachting uit, dat de Gemeenteraad dit rapport, zijnde de inzichten van ernstige en onpartijdige deskundigen, zelfstandig op zijn eigen waarde zal weten te beoordeelen.

De heer Peutz is van oordeel dat de motie verkeerd zal worden uitgelegd. Men zal zeggen, de B.N.A. staat een bepaald plan voor en waar er in de kringen daaromtrent verschillende meeningen bestaan, is het juist geen motie aan te nemen.

De Voorzitter wijst er op dat de motie de plannen als zoodanig in 't midden laat. Het kernwoord van de motie is het woord onwaardig, dat zeer juist het optreden tegen de R.A.C. karakteriseert.

Geroep: Zeer juist.

De heer Koldewij is van oordeel dat de motie generaliseert. Er zijn personen geweest, die, hoewel zij tot een andere conclusie komen als de R.A.C. heel goed en ernstig hebben geschreven. Tegen dezulken mag de motie niet gericht zijn. De Secretaris en Prof. Diehl dienen hierop een gewijzigde motie in, luidende:

De B.N.A. enz., van meening, dat die actie, welke tegen het rapport van de Raadhuis-Advies Commissie is gevoerd, waarbij de goede trouw van deze commissie in twijfel is getrokken, als onwaardig moet worden beschouwd, spreekt de verwachting enz.

De heer Peutz handhaaft zijn meening en is van oordeel dat de motie kwaad zal doen.

De heer Bruin merkt op dat de motie nog niet goed geredigeerd is. Ze zegt niets. Immers voor zoover iets insinuerend is, is het altijd onwaardig. Dit geldt niet alleen Leiden.

De Secretaris wijzigt nu de motie als volgt: „De B.N.A., enz., van meening, dat die actie, welke tegen het rapport van de Raadhuis-Advies Commissie is gevoerd, waarbij de goede trouw van deze Commissie in twijfel is getrokken, als onwaardig moet worden beschouwd, spreekt de verwachting uit, dat de Gemeenteraad dit rapport, zijnde het inzicht van ernstige, onpartijdige deskundigen, zelfstandig op zijn eigen waarde zal weten te beoordeelen”.

De motie, in stemming gebracht, wordt met bijna algemeene stemmen aangenomen: 4 leden stemmen tegen.

c. Vervolgens deelt de Voorzitter mede dat de actie tegen het rapport inzake het M.T.O. Dagonderwijs nog geen resultaat heeft gehad. De Minister heeft de scholen verplicht voorloopig het rooster dat in het rapport is opgenomen, aan te houden.

Insiddels heeft het Bestuur een bespreking gehad met verschillende belanghebbende organisaties en is besloten een gemengde commissie te benoemen om het onderwijs te bestudeeren. Ook het Kon. Inst. v. Ingenieurs en de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs zullen commissies benoemen, die dan echter niet, zooals onze commissie, uitsluitend het bouwkundig onderwijs zullen bekijken, maar ook dat in den machinebouw, electrotechniek etc.

d. In het vraagstuk van den particulieren woningbouw is het Bestuur nog steeds diligent. Op de Ledenvergadering van 28 Jan. 1933 is besloten een gemengde commissie te benoemen, waarin alle belanghebbenden zouden zijn vertegenwoordigd. Door allerlei overwegingen is deze commissie nog niet ingesteld. Een der redenen is dat het Bestuur gaarne het standpunt zou willen weten van de Vereeniging van Directeuren van Hypotheekbanken, omdat deze een invloedrijke rol in het geheele vraagstuk spelen. Het Bestuur heeft wel reeds een onderhoud gehad met den Voorzitter van deze vereeniging die persoonlijk onze meening deelde, maar we weten niet wat het standpunt is van de vereeniging zelf.

e. Ten aanzien van de Schoonheids Commissies kan worden medegedeeld dat de Commissie v. d. Steur een rapport over de richtlijnen opstelt, een soort van handleiding dus.

De heer Cuypers deelt mede dat het voorkomt dat er plannen bij de S. C. worden ingediend, die niet steunen op een reële opdracht. Het is dan de bedoeling van den ontwerper met het goedgekeurde plan een opdracht te bemachtigen. Dit is in Limburg voorgekomen en de S. C. heeft zich tot de Gemeentebesturen gewend om te bevorderen dat bij het project ook een schriftelijke verklaring overgelegd moet worden van den principaal.

De Voorzitter dankt den heer Cuypers voor zijn opmerking, die zal worden doorgezonden aan de Commissie v. d. Steur.

De heer Peutz deelt mede dat in Limburg ook een studiecommissie inzake de S. C. is ingesteld. Maar de architecten in Limburg zullen tegen een Handleiding zijn, want die werkt de beunhazerij in de hand.

De Voorzitter acht deze uitspraak praematur. Laat de Kring Limburg eerst eens afwachten hoe de Handleiding wordt.

De heer Friedhoff zou als punt van bestudeering aan de Commissie ter overweging gegeven willen zien de opheffing van vele schoonheidscommissies, en wel in het belang der architecten.

De Voorzitter deelt mede dat dit punt reeds besproken is met de Commissie.

f. Inzake de herziening van de A.N.P. (Algemeene Regelen voor Nationale Prijsvragen) deelt de Voorzitter mede dat weldra een eind concept ontwerp gereed zal zijn. Het zal met de huidige A. N. P. op verschillende punten verschillen.

3. Ingekomen stukken.

Aangezien de inhoud der ingekomen stukken alleen betrekking heeft op de agenda-punten, zullen ze bij deze punten worden behandeld.

4. Verkiezing van een bestuurslid.

De Voorzitter deelt mede dat de heer A. P. Smits als candidaat heeft bedankt. De candidatenlijst bestaat dus uit de heeren: W. Gerretsen te Arnhem, Ir. D. Roosenburg te Den Haag, A. M. J. Sevenhuizen te Haarlem en Foeke Kuipers te Huizen.

De heer van Straaten deelt mede dat de kring Arnhem in deze verkiezing van een bestuurslid een belangrijke gebeurtenis ziet. De kring heeft niet alleen een candidaat gesteld maar deze candidaatstelling ook geargumentieerd. Van de 7 leden van het Bestuur, komen er 6 uit de westelijke provincies en 1 uit Limburg. Het Oosten van ons land is

niet vertegenwoordigd. Volgens een evenredige vertegenwoordiging zouden er 2 leden uit de oostelijke provincies in het Bestuur moeten zitten. Vervolgens beveelt spreker aan, de plaats van de ledenvergaderingen meer centraal te kiezen, bijv. in Utrecht. De agenda's van de buiten Amsterdam gehouden vergaderingen waren nooit belangrijk, deze vergaderingen waren meer verbroederingsfeesten.

De Voorzitter deelt mede dat de plaats van de ledenvergaderingen nader overwogen zal worden. Het is een feit dat de opkomst in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam altijd het grootst is. Over de belangrijkheid van een ledenvergadering is bovendien nooit met zekerheid iets te zeggen, hangt niet alleen af van de agenda.

De Voorzitter gaat hierna over tot de stemming voor de bestuursverkiezing. De uitslag is 30 stemmen op den heer Gerretsen, 8 op den heer Kuipers, 6 op den heer Roosenburg, 2 op den heer Sevenhuizen.

De heer Gerretsen is dus gekozen. Aangezien hij niet aanwezig is, zal hem bericht daarvan worden gezonden.

De Voorzitter brengt hierna hulde en dank aan het afgetreden lid H. v. d. Kloot Meijburg voor het vele dat hij in den tijd van zijn bestuurslidmaatschap voor den B. N. A. heeft gedaan.

5. Verkiezing van nieuwe leden in de permanente Commissies, allereerst in de Commissie van Voorlichting, Verkiezing van 3 pl. leden.

Namens de Kring Rotterdam wordt er op gewezen dat het aanbeveling verdient, leden uit verschillende plaatsen te kiezen. De zittende leden in 1934 wonen allen in Den Haag.

De heer Feenstra wijst weer op de orientatie van de voordracht naar het Westen.

De heer Ir. v. d. Broek vraagt of niet een der zittende leden zijn mandaat ter beschikking kan stellen.

De heer Buskens deelt mede dat de leden reeds te weten dat geen der betrokken leden daar iets voor voelt.

De heer Wieger Bruin merkt op dat men toch leden kiest en geen Hagenaars!

De heer Buskens deelt mede dat de personen bij de bespreking te Rotterdam hierover niet in 't minst in 't geding zijn geweest.

De heer Zwiers, die als lid der C. v. V. de voordracht mede heeft opgemaakt, deelt mede dat er daarbij zorg is gedragen dat het feit van alle 3 de leden in één plaats, zich in 1935 niet kan herhalen.

Hierna volgt de stemming.

1e vacature, 1e stemming, P. Vorkink 25, W. J. Gerretsen 21, Ir. H. Hoekstra 4 stemmen.

1e " 2e " P. Vorkink, 25, W. J. Gerretsen 19, Ir. H. Hoekstra 3 stemmen.

Gekozen de heer P. Vorkink.

2e vacature, 1e stemming, A. P. Smits 20, L. C. v. d. Vlucht 13, J. P. L. Hendriks 12 stemmen.

2e " 2e " A. P. Smits 23, L. C. v. d. Vlucht 16, J. P. L. Hendriks 5 stemmen.

Gekozen de heer A. P. Smits.

3e vacature, 1e stemming, A. Otten 27, Ir. G. Friedhoff 8, Ir. A. J. v. d. Steur 7 stemmen.

Gekozen de heer A. Otten.

Tot lid van den Raad van Orde wordt herkozen de heer B. v. Bilderbeek met 39 van de 45 uitgebrachte stemmen.

Tot lid van de Commissie van Redactie wordt herkozen de heer A. P. Smits met 32 van de 50 uitgebrachte stemmen.

Vóór de stemming vroeg de heer Buskens waarom de heer Otten niet als 3e lid der Redactie op de voordracht van de Redactie is gekomen, zooals de Kring Rotterdam had verzocht, toen hij zich bij een combinatie van redactie- en bestuursfunctie in den persoon van den heer Smits, neerlegde.

De Voorzitter deelt mede dat deze heele zaak een ander aspect heeft gekregen doordat de heer van Hardeveld zich bereid verklaarde Redactielid te willen blijven. De vacature van 3e lid kwam toen niet open.

De heer M. Meyerink wordt bij acclamatie herkozen als lid van de Commissie van Financiën.

Op verzoek van den heer Moojen die om 1 uur de vergadering moet verlaten, stelt de Voorzitter hierna aan de orde de behandeling van punt B. Hij deelt mede dat het bestuur een klacht heeft ingediend bij den Raad van Orde tegen den heer Moojen, betrekking hebbende op diens werkzaamheden op de Koloniale tentoonstelling te Parijs.

De Raad van Orde nu heeft in zijn uitspraak den heer Moojen vervallen verklaard van het lidmaatschap van den B.N.A.

De heer Moojen is tegen deze uitspraak in beroep gegaan en overeenkomstig het Huishoudelijk Reglement moet nu een Commissie ad hoc van 3 leden worden benoemd, die aan de ledenvergadering rapport moet uitbrengen. De leden, der Commissie moeten minstens 35 jaar zijn en 5 jaren lid. Deze vergadering moet dus alleen deze commissie aanstellen, de zaak zelf kan op deze vergadering niet worden behandeld. Aangezien er in het H. R. niets is bepaald omtrent de wijze waarop de Commissie moet worden benoemd, heeft het Bestuur zich daarover beraden en meent dat het beste is een groslijst op te maken, bijv. van 3 leden aangewezen door het Bestuur, 3 door den heer Moojen en voorts door de vergadering. Bovendien lijkt 't het Bestuur gewenscht een plaatsvervangend lid te benoemen.

De heer Moojen wijst op het feit dat het Bestuur zijn aanklager is geweest en dat het daarom beter is dat het Bestuur zich van het noemen van namen voor de groslijst onthoudt.

Vervolgens begint de spreker de uitspraak van den Raad van Orde te bespreken, waarop de Voorzitter den heer Moojen het woord ontnemt, uit de overweging, dat niemand uit de vergadering het stuk kent.

De heer Moojen vraagt daarop of de vergadering hem wil toestaan een candidaat van hem in de Commissie op te nemen, in dier voege dus dat het Bestuur een lid aanwijst, spreker ook een lid en de ledenvergadering de derde.

De Voorzitter merkt op dat dit niet kan, omdat volgens de statuten de ledenvergadering deze commissie benoemt. Spreker vraagt of de vergadering accoord gaat met het samenstellen van een groslijst.

Mr. Rosenboom acht het gewenscht dat geen der partijen namen noemt.

De heer Zwiers wenscht den heer Moojen het recht te geven, een naam aan de groslijst toe te voegen.

Het voorstel-Zwiers wordt met meerderheid van stemmen aangenomen.

Vervolgens worden de volgende namen op de groslijst gebracht:

Mr. E. H. P. Rosenboom, A. Otten, Ir. G. Friedhoff, P. Vorkink, Ir. Jos Cuypers, W. Kromhout, Ir. D. Roosenburg,

B. T. Boeyinga, P. G. Buskens, J. A. G. Heineman.

De heer Moojen voegt hier aan toe den heer Jan Wils.

Bij de eerste stemming krijgt alleen de heer Mr. E. H. P. Rosenboom de volstrekte meerderheid van 23 van de 45 geldende stemmen, terwijl de heeren Ir. Cuypers, Ir. Friedhoff en Jan Wils resp. 21, 20 en 19 stemmen op zich vereenigen.

Besloten wordt dat bij de volgende stemming de 4 leden met het hoogste aantal stemmen gekozen zullen zijn en dat degenen van deze vier met het laagste aantal stemmen, plaatsvervangend lid zal zijn.

Bij de 2e stemming verkrijgt de heer Ir. Cuypers 30 st., de heer Ir. Friedhoff 27 st. en de heer Wils 19 stemmen. De Commissie zal dus bestaan uit de heeren: Mr. E. H. P. Rosenboom, Ir. Jos. Cuypers en Ir. G. Friedhoff. Plaatsvervangend lid is de heer J. Wils.

Punt 9. De Voorzitter deelt mede dat het Bestuur, gezien den huidige toestand, besloten heeft het contract met de firma Mouton voor 1 jaar, dus tot 31 Dec. 1934 te verlengen, onder voorbehoud van goedkeuring door de ledenvergadering.

De vergadering gaat met de éénjarige contractverlenging accoord.

De heer Lammers deelt mede dat de Kring Amsterdam vindt dat het blad actueeler moet zijn.

Punt 10. Voorstel tot het benoemen van een commissie ter bestudeering van de oorzaken inzake het werken van niet voldoende bekwame bouwkundigen op het terrein van den architect en de middelen tot bestrijding daarvan.

De Voorzitter licht in het kort dit punt toe. Het voorstel houdt verband met de werkverruiming. Het is de bedoeling de Commissie uit 5 leden te doen bestaan.

Zonder discussie wordt tot de stemming overgegaan.

Voor de groenlijst worden de volgende namen genoemd:

L. C. v. d. Vlucht, G. Westerhout, Ir. G. L. v. Straaten, G. Adriaans, W. J. Sandhövel, A. K. Beudt, Th. J. Lammers, Ir. H. T. Zwiens, P. G. Buskens, Jos. Wielders.

Bij de 1ste stemming worden gekozen de heeren:

W. J. Sandhövel met 38, Ir. A. J. v. d. Steur met 34, P. Vorkink met 28 en Ir. H. T. Zwiens met 24 van de 45 uitgebrachte stemmen.

Bij de 2e stemming wordt de heer P. G. Buskens gekozen met 22 stemmen van de 42 uitgebrachte stemmen.

De Commissie bestaat dus uit de heeren: P. G. Buskens, W. J. Sandhövel, Ir. A. J. v. d. Steur, P. Vorkink en Ir. H. T. Zwiens.

Na de pauze verleent de Voorzitter het woord aan den heer J. F. van Royen, Voorzitter van de V.A.N.K. die zich met de voorbereiding van de steunverzekering der kunstenaars heeft belast en bereid is gevonden een en ander daarentrent aan de vergadering uiteen te zetten.

De heer van Royen het woord nemend, geeft dan in de eerste plaats een globaal overzicht van deze materie zooals deze reeds in fragmenten bij de besprekingen op verschillende vergaderingen is bekend geworden.

Het sociale beginsel, waaruit de werkloosheidsverzekering voor werklieden en bedienden is voortgekomen, geldt — zij het in afwijkende uitvoering — ook voor die werkers, die kunstenaars worden genoemd.

De omstandigheden, waaronder deze laatste werken en hunne inkomsten zien bepaald, wijken in belangrijke mate af van loontrekkenden, en eischen daarom ook een afwijkende regeling.

Het hoofdkenmerk van de steunverzekering voor kunstenaars is, dat zij moet zijn gericht op steun naar behoefte. Het automatisch optreden van uitkeering, zoodra het dienstverband is verbroken en werkloosheid dus intreedt, kan hier niet gelden, omdat slechts zelden van dienstverband sprake is. De inkomsten der kunstenaars vloeien onregelmatig en houden geen gelijken tred met hun werken. Er moet dus rekening worden gehouden met een anderen factor dan werkloosheid en wel met het ontstaan van behoefte, wanneer hun bestaansmiddelen voor hun levensonderhoud te kort schieten. De algemeene regeling is thans wel voldoende bekend. De leden van een vereeniging storten zelf het geld voor hun verzekering in een kas, en het Rijk geeft daarop subsidie. Deze subsidie van de zijde der Regeering vindt haar grond in overwegingen van sociaal aard. Daarom behoort de regeling ook tot het Departement van Sociale Zaken. De Vereeniging vormt dus een kas, een „steunverzekeringskas“, die financieel los staat van de Vereeniging en alléén dient voor steun. Het door ieder lid bij te dragen bedrag moet gebaseerd zijn op een risico, dat door de mate van behoefte in de geheele groep wordt bepaald.

Om tot een inzicht hierover te komen is de bekende enquête in November 1932 gehouden en, hoewel het bedrag per lid voor de verschillende groepen nog niet is vastgesteld, zal men zeker op minstens f 17.50 per jaar moeten rekenen. Wat nu de uitkeering zelf betreft, deelde de heer van Royen mede, dat de norm daarvoor wordt bepaald door twee factoren, n.l. het aantal dagen gedurende welke men in één jaar uitkeering zal kunnen krijgen en het maximale bedrag daarvan per dag. Het aantal dagen, gedurende welke men een uitkeering zal kunnen krijgen, zal niet grooter kunnen zijn dan 120; de max. uitkeering per dag f 4.— voor gehuwden en f 2.50 voor ongehuwden. Na het verstrijken van dezen maximum uitkeeringstijd kan men echter natuurlijk niet aan zijn lot worden overgelaten. De bedoeling is dan een regeling te maken analoog aan die voor de zoogenaamde „uitgetrokkenen“, d.w.z. de werklieden, die hun eerste uitkeeringsperiode achter den rug hebben, een regeling die afhankelijk is van de medewerking der Gemeenten. In deze tweede periode die in den regel 24 weken duurt, is de uitkeering waarop de uitgetrokkenen aanspraak hebben, lager dan vóórdien. In de resterende weken van het jaar wordt de uitkeering e.v. nogmaals verlaagd.

Uit hetgeen spreker mededeelde, blijkt dat het recht op uitkeering moet worden geconstateerd in verband met de behoefte en niet automatisch ontstaat bij de daling van het inkomen beneden een vast te stellen minimum. Aangezien het begrip behoefte relatief moet worden gezien, zal de regeling hier nog haar weg moeten vinden. Voor deze en nog andere punten, welke uit de ervaring zullen opkomen, is het gewenscht dat een voorlichtingsdienst door onze vereenigingen wordt ingesteld, een Raad van Voorlichting, bijv. van vijf leden, die de besturen die de uitvoerende organen in de steunverzekering zijn, kunnen bijstaan en de gedachte die aan deze steunregeling ten grondslag ligt, kunnen stimuleeren en levend houden.

Een en ander moet vastgelegd worden in een nieuw reglement te voegen bij de statuten der vereeniging, waarvoor inmiddels een concept is opgemaakt, dat met de werkloosheidsautoriteiten reeds is besproken, doch bij haar nog in behandeling is.

Vervolgens bespreekt de heer van Royen den sociaal kant van deze zaak.

Door haar medewerking bij een steunverzekering, krachtens welke in economisch moeilijke omstandigheden aan kunstenaars uitkeeringen kunnen worden gedaan, erkent de regeering deze groep als maatschappelijke werkers. Maar het stelsel heeft nog een ander groot voordeel: het is bevorderlijk om de saamenhoorigheid van de kunstenaars in hun onderscheidene groepen te versterken. Onder de kunstenaars zullen er gelukkig verscheidene zijn, die menschelijkerwijze gesproken wel nooit steun noodig zullen hebben. Toch zullen zij hun bijdrage moeten betalen, hetgeen beteekent, dat zij zullen moeten offeren voor den noodtoestand, waarin minder gesitueerde collega's zouden kunnen komen.

Ook wint de band tusschen de vereenigingen en haar leden aan realiteit. De meeste vereenigingen kunnen thans slechts „abstracte“ vruchten voor hun leden afgeven: bevordering van dit, bevordering van dat. Met de werkloosheidsverzekering verandert zulks.

De vereeniging geeft een economische basis voor haar leden. Uit het stichten van een steunverzekeringskas, waarvoor volgens de te treffen regeling alle leden verplicht zijn te storten, volgt dat de leden, die daartoe niet bereid zijn, daarmee te kennen geven zich buiten de werkingssfeer van de vereeniging te willen plaatsen. Ze kunnen dan geen lid meer zijn. Niet alleen wordt de band dus tusschen iedere vereeniging en haar leden versterkt, maar ook de band tusschen de vereenigingen onderling, omdat de vereenigingen ten aanzien van dit gewichtige punt gezamenlijk één lijn moeten trekken en tezamen de sanctie op de bepalingen van de steunregeling moeten doorvoeren.

Na deze uiteenzetting van den heer van Royen stelden enkele leden eenige vragen.

Zoo vroeg de heer van Bilderbeek, die hulde bracht aan de Regeering voor het ten opzichte van de kunstenaars ingenomen standpunt, of in deze ook niet overwogen kon worden een centrale kas te vormen. De heer van Royen deelt mede, dat zulks niet het geval zal zijn. De Regeering wil te doen hebben met vereenigingen, die zij wil kennen en waar zij controle op kan uitoefenen. Door het stichten van een centrale kas, raken de vereenigingen op het tweede plan, wat niet gewenscht is. Met een centrale kas zou bovendien het nauwe verband vervallen, dat deze materie kan scheppen tusschen de leden en de vereeniging.

De heer Zwiens vraagt of wij er zeker van zijn, dat de Regeering die de steunverzekeringskas subsidieert, geen invloed zal uitoefenen op bepaalde gestes van de vereenigingen, bijv. bij het vaststellen van het honorarium van volkswoningbouw, zooals de Regeering door middel van de werkloosheidsverzekering invloed heeft uitgeoefend op de loonen van de bouwvakarbeiders.

De heer van Royen antwoordt hierop, dat hetgeen heeft plaats gehad ten aanzien van de loonen van de bouwvakarbeiders een economische maatregel was en geen misbruik van gezag. De Regeering stelde de verlaging van den steun tegenover den grooteren maatschappelijken weerstand dezer arbeiders, wier loonen in dezen tijd, nu het levenspeil daalt, constant werd gehouden. Het was een evenwichtskwestie. Op ons gebied komen dergelijke economische verhoudingen niet voor, zoodat aldaar voor een bemoeiing van de Regeering als door den heer Zwiens bedoeld, ook geen aanleiding kan zijn.

Op de vraag van den heer van den Broek of de kunstenaars voor het geld van de Regeering als tegenprestatie niet iets zouden kunnen presteeren, merkt de heer van Royen op, dat dit, afgescheiden nog van de bezwaren op het gebied van de kunst zelf, in strijd zou zijn met het begrip van verzekering. De steun is geen aalmoes, men heeft binnen het kader der regeling zijn aandeel er voor betaald en men heeft er dus aanspraak op.

De Voorzitter dankt hierop den heer van Royen voor zijn uiteenzetting en de wijze, waarop hij de verschillende vragen heeft beantwoord en brengt hem hulde voor het vele voorbereidende werk, dat hij in dezen voor de kunstenaars heeft gedaan. Spreker meent te mogen aannemen, dat men zich in het algemeen kan vereenigen met het principe om een steunverzekeringskas te stichten.

De vergadering geeft bij acclamatie te kennen dat zij in principe voor het instellen van de steunverzekeringskas is.

WERKVERRUIMING.

Op de vraag van den Voorzitter of thans nog het belangrijke punt van de werkverruiming zal worden behandeld, geven verschillende aanwezigen er de voorkeur aan dit punt tot een volgende vergadering aan te houden.

RONDVRAAG.

Bij de rondvraag wijst de heer Buskens op de tentoonstelling, die de Kring Rotterdam in de Kerstweek in de Academie zal organiseren. De Kring zal het op prijs stellen bezoek van collega's te mogen hebben.

Niemand meer het woord verlangende, sluit de Voorzitter de vergadering.

Ledenvergadering op Vrijdag 23 Februari a.s. des avonds 8 uur in de groote zaal van het gebouw Heystee, Heerengracht 545-549.

Voorloopige agenda:

1. Notulen.
2. Mededeelingen.
3. Ingekomen stukken.
4. Verkiezing van een lid in de Commissie van redactie van het Bouwk. Weekblad Architectura, wegens het tusschentijdsch aftreden van den heer E. H. Frowein.
Het bestuur stelt de volgende voordracht:
1. Ir. A. Boeken. 2. A. Komter. *)
5. Voorstel tot het uitschrijven van ontwerpstudie nr. 5 en verkiezing van twee leden der commissie van voorbereiding en beoordeeling.
Het bestuur stelt de volgende voordrachten:
1. H. Mastenbroek. 2. A. Staal.
1. C. Feltkamp. 2. N. F. Wijmer. *)
6. Verkiezing van drie leden voor de commissie van verificatie.
7. Toelichting van het rapport der commissie voor ontwerpstudie nr. 4.
8. Rondvraag.

Tijdens de vergadering zullen de ontwerpen zijn tentoongesteld, ingezonden op:
de studieprijsvraag voor een sportterrein in Amsterdam-West,
ontwerpstudie nr. 4 (toeristenherberg met garage).

*) Eventuele candidaatstellingen door groepen van tenminste vijf leden worden door het bestuur ingewacht tot uiterlijk 6 Februari a.s.

Er wordt herinnerd aan de bepaling van art. 21 par. 5 der nieuwe Statuten: „Meerdere kandidaten kunnen door ten minste 5 leden schriftelijk bij het bestuur worden gesteld, binnen een door het bestuur te bepalen termijn. Het bestuur is verplicht deze kandidaten in de definitieve voordracht op te nemen.”

Voor het bestuur van A. et A.:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

Royementen.

Wegens niet betaling van verschuldigde contributie, zijn door het bestuur geroyeerd de heeren L. Hoost te New York en W. J. v. d. Meer te Rockford.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
E. H. FROWEIN, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT. 3 FEBRUARI 1934

NR 5

RAPPORT INZAKE DE 4e ONTWERPSTUDIE, UITGESCHREVEN DOOR HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA”.

De belangstelling voor deze studieprijsvraag bleek niet bijzonder groot te zijn, ofschoon het aantal inzendingen (34) grooter was dan voor de prijsvraag No. 3.

Helaas hebben 75% der inzenders de opgave niet begrepen. Niettegenstaande de commissie van voorbereiding in haar inleiding er met nadruk op gewezen heeft, dat den toerist vooral goed en goedkoop onderdak geboden moest worden en het gevraagde hôtél dus, in tegenstelling met de hôtéls in de steden, vooral uiterst eenvoudig moest zijn, heeft een groot aantal inzenders uitgebreide luxe hôtéls ontworpen. Slechts zeer weinig ontwerpen getuigen, dat de makers eenigszins hebben aangevoeld, dat ons modern reisverkeer bij uitstek passende gebouwen vraagt en het feit, dat de meeste inzenders zich kwistig van quasi nieuw-zakelijke vormen hebben bediend, heeft het minder goede inzicht in de gestelde opgave niet kunnen verbergen.

Het doet de commissie daarom des te meer genoegen, dat het ontwerp „2055 m²”, ingezonden door den Heer Arthur Staal, volop aantoonde, dat dergelijke toeristenhôtéls met uiterst eenvoudige middelen kunnen worden uitgevoerd en het gevraagde niet zoo utopisch blijkt te zijn, als velen misschien hebben gedacht.

Alvorens over te gaan tot de bespreking van elk ontwerp afzonderlijk, wil de commissie eenige overwegingen, welke haar bij de beoordeeling geleid hebben, even naar voren brengen.

De situatie. Bij deze is, naar de meening van de commissie, het goede verkeer hoofdzaak en komt pas in de tweede plaats de plaatsing van het gebouw ten opzichte van bezonning en uitzicht, immers is het bij een dergelijk hôtél niet gewenscht, dat de gasten al te lang verblijf houden en daardoor voor andere aankomende reizigers de kamers bezet houden. Het karakter van passanten-hôtél moet vooral in het oog gehouden worden en het zou, naar de meening van de commissie, verkeerd zijn, het hôtél b.v. in een landschappelijk aantrekkelijke omgeving in de nabijheid van een groote stad te bouwen, daar dan juist in de vacantiemaanden het hôtél uitsluitend door zomergasten wekenlang bezet zou blijven en de toerist geen plaats meer zou vinden. Men kan dus aannemen dat de kamers slechts voor één nacht telkens gebruikt zullen worden en dat geval speelt de bezonning niet meer zoo'n groote rol. Daarentegen is het, vooral voor het restaurant, van groot belang, dat het aan- en afrijden gemakkelijk kan gebeuren. Het maken van lange opritten lijkt in dit verband dus niet gunstig. Ook de plaatsing van de benzinepompen is voor een exploitatie van groot belang. Deze moeten niet slechts voor de gasten dienen, maar ook voor het overige verkeer op den hoofweg gemakkelijk bereikbaar zijn. De afstanden tusschen pompen, garage en kamer garagechef moeten natuurlijk zoo gering mogelijk zijn, terwijl de garagechef tijdens het wasschen

van een wagen of werk aan de werkbank, steeds het oog op de pompen moet kunnen houden.

De woning hôtél. De ligging van deze woning te midden van het bedrijf is buitengewoon belangrijk en door vele inzenders totaal niet begrepen. Wil een dergelijk klein hôtél goed en goedkoop functioneeren zoo zal de hôtél en diens gezin terdege mee moeten helpen en niet, zooals in sommige projecten, een renteniersleven leiden in een aangebouwd half villaatje. In de eerste plaats zal de hôtél een aankomende auto met gasten dadelijk vanuit zijn woonkamer of restaurant (buffet) moeten kunnen zien en gemakkelijk naar buiten kunnen komen, daar eenige onderhandelingen over prijzen, aantal kamers enz. steeds eerst gevoerd zullen worden. Een overdekte ingang zal daarom door den hôtél zeer op prijs gesteld worden. Verder zal het contact tusschen woning, hôtél en keukenbedrijf zoo goed mogelijk moeten zijn, daar ten eerste de vrouw van den hôtél een groot aandeel in de werkzaamheden in de keuken zal hebben en ten tweede de hôtél controle zal moeten uitoefenen op alles wat de keuken in en uit gaat. Goede ligging ten opzichte van de bezonning is natuurlijk voor de woning van den hôtél wel gewenscht, terwijl het eene personeelkamertje het best bij de woning gevoegd kan worden.

De garage. Het dure boxensysteem wordt voor kleinere hôtéls steeds meer verlaten. Een eenvoudige hal is meer dan voldoende. De constructie kan zeer eenvoudig zijn en het is reeds daarom gewenscht de garage los van het hôtél te plaatsen. Het hôtél over de garage heen te bouwen lijkt minder gewenscht, een rustig overnachten is dan uitgesloten. De waschplaats in het programma was bedoeld voor auto's. (De commissie geeft toe dat het programma hierin niet geheel duidelijk was). Op grond van dezen gedachtengang is de commissie gekomen tot de keuze van een vijftal ontwerpen waarvan de ontwerpers er naar gestreefd hebben de economische mogelijkheden zoo dicht mogelijk te benaderen, welke ontwerpen nog onverdeeld zijn in twee groepen, te weten:

1°. No. 2055 m². Inzender Arthur Staal, Amsterdam.

Tweede groep: Ontwerpen waarvan de inzenders meer of minder van de economische mogelijkheden zijn afgeweken maar waarin in 't algemeen het programma op geslaagde wijze is vervuld of die door hun algemeenen vorm of verschijning blijf geven van een juistere opvatting, doch waartegen de commissie toch bezwaren had.

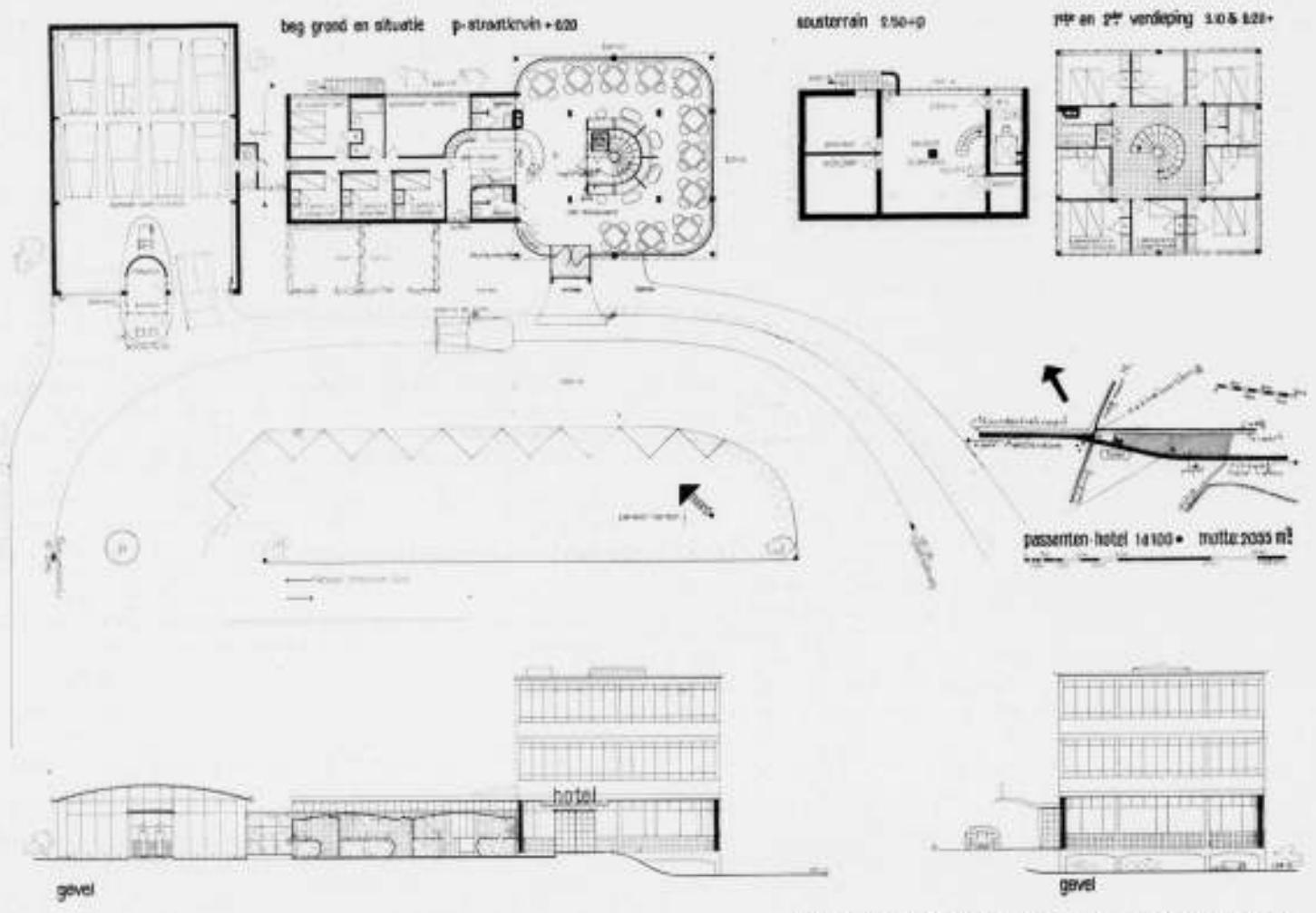
1°. No. 370. Inzender H. Stegeman, Arnhem.

2°. „ 987. „ M. F. Duintjer, Amsterdam.

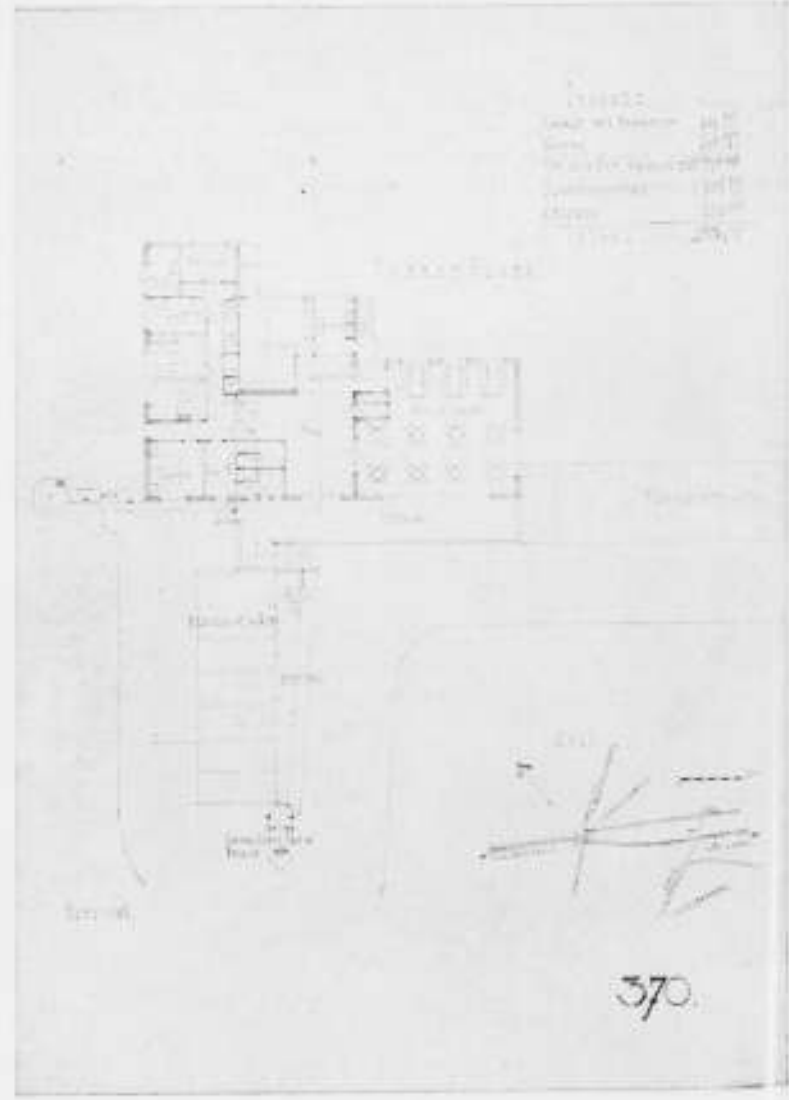
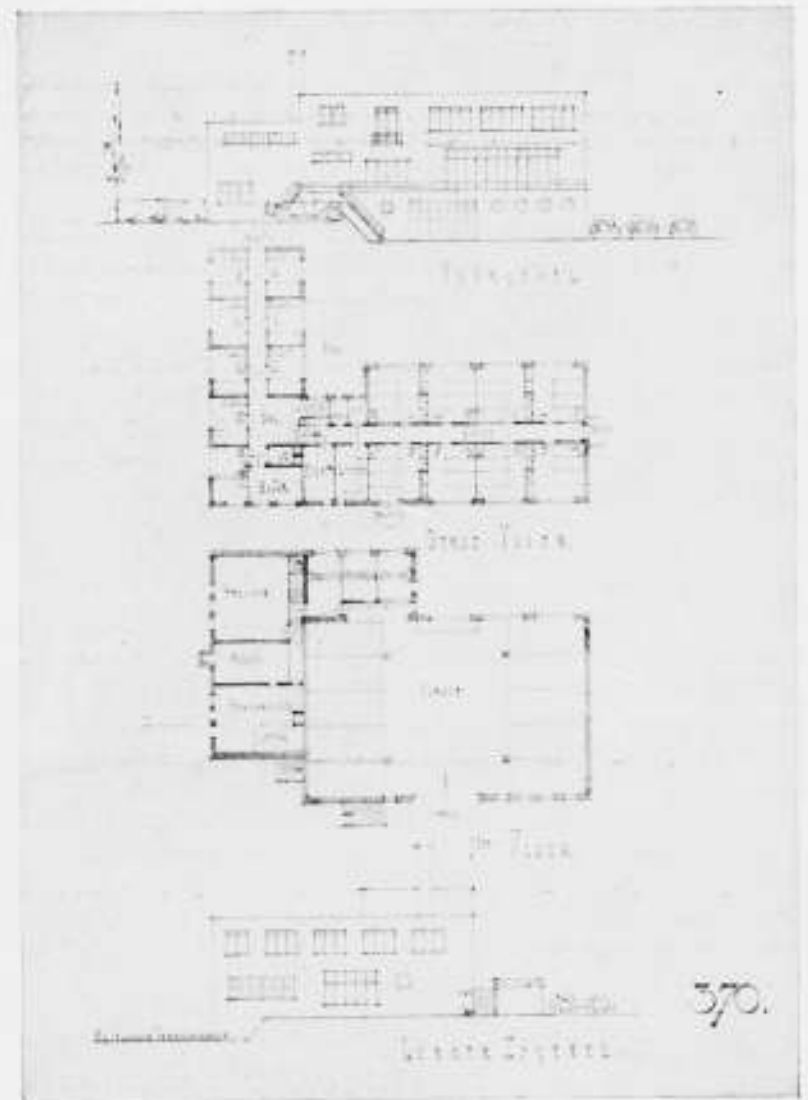
3°. „ 793. „ H. de Rijk, Amsterdam.

4°. „ 341. „ A. J. Argelo, Dordrecht.

ONTWERPER: ARTHUR STAAL TE AMSTERDAM.

ONTWERPER: H. STEGEMAN TE ARNHEM.

Eerste groep.
 Motto 2055 m³ (tevens inhoud).
 Dit project is in al zijn beknoptheid uitmuntend geslaagd en geeft volkomen de bedoeling weer van het gevraagd. De organisatie is praktisch en in onderdelen logisch doordacht. De opeenvolging van hotel-dienst en garage, parallel met den verkeersweg ontwikkeld, is van voortreffelijke aard. De vondst centrale trap in restaurant maakt hier een uiterst beknopte oplossing van het hotel mogelijk. De garage is zeer licht te controleren. Het uitrijden van de auto's zal echter eenige moeilijkheden opleveren die door deuren in den achterwand wel zouden zijn opgelost. De ingang tot de garage via een toilet is niet smakelijk.
 Dinerterrassen, hoe aantrekkelijk overigens, belemmeren betere lichtinval in enkele slaapkamers. De kamer van den hotelier aan de wegzijde had een nog betere oplossing gegeven waardoor de controle op het terrein bedrijf nog volkomener was geworden. De plaatsing van de W.C. in de badkamer is hier onjuist. Wasplaats voor auto's is op het plan niet aangegeven doch kan in het gegeven geval naast de garage zijn gelegen. Het vele glas in de hoekkamers van het hotel lijkt ons bezwaarlijk. De geheele verschijning is van een bijzondere aantrekkelijkheid, uitmuntend voorgedragen en architectonisch volkomen beheerscht.

Tweede Groep.
 Motto 370, 2534 m³.
 In dit plan is vooral de organisatie van het bedrijf goed te noemen. Zoo is de woning van den hotelier niettegenstaande slechte gangen goed in het plan verwerkt. Situatie en terreinindeeling juist doch in het algemeen te gering van afmetingen. De Hal is te ruim in verhouding tot overige ruimten, hotelverdieping en garage geven geslaagde oplossingen; de wasplaats echter is voor auto's bedoeld. Gevels hebben niet die verdiensten als het plan.

Motto 987, 2525 m³.
 Een handig opgezet en aantrekkelijk lijkend ontwerp doch met fouten. De gesplitste garage, gedeeltelijk onder slaapkamers, boxen met onjuiste afmetingen, keuken zonder verdere indeeling, te klein restaurant en te grote toiletten. Hoofd- en keukeningangen naast elkaar en hotelier te ver van zijn bedrijf. De trap beneden wel wat weggedrukt en op verdiepingen te royaal. Niettegenstaande deze fouten heeft ontwerper de opgave wel begrepen. De gevels zijn aantrekkelijk hoewel met formalistische af-rondingen.

Motto 793.
 Het plan heeft een lovenswaardig streven naar beknoptheid echter met het gevolg dat, behalve het restaurant en de garage, alle ruimten te klein zijn. Bedden boven elkaar geplaatst is voor een hotel niet aanvaardbaar, terwijl de geheele slaapverdieping boven de garage geprojecteerd minder gewenscht is. De situatie is goed opgelost, behalve dat een keerplaats voor auto's ontbreekt. Het gebouw is goed georiënteerd. Badkamer en W.C.'s op slaapverdieping waren beter te verdeelen, doorloop en diensttrappes gecompliceerd. Gevels niet onverdienstelijk, waarbij echter van het vele glas de hoofdtrap met entree te weinig heeft. De inhoud van 1585 m³ zegt in verband met de te kleine slaapkamers nu niets.

Motto 341.
 Ontwerper heeft opgave goed begrepen. De idee het geheel in een ronden vorm te gieten is echter een struikelblok geworden. De geheele opzet als verschijning is wel sympathiek, doch jammer zijn vrijwel alle ruimten te klein, in 't bijzonder restaurant, keuken en garage. Ligging aan den weg met opritten en terreinindeeling is goed. Garagechef wat ver van de pompen. Plan vertoont nog vele technische gebreken. De inhoud van 1337 m³ geeft geen verhouding.

Bepoordeeling van de overige inzendingen.
 1.03, 7900 m³. Geheele aanleg is te grootsch; situatie vergt te veel terrein. De doortit tusschen garage en hoofdgebouw te gering bij buitenbediening. Het geheele plan is te overvloedig van alles voorzien, woning hotelier te afvallig. Donkere gangen, 2 grote hallen met misplaatste symmetrischen trapaanleg en aparte niet gevraagde eetzaal. Architectuur met casino-afwezen.

72. Situatie en ligging hebben verdiensten. Plattegronden zijn goed behalve donkere toiletten. Drie ingangen in 't front is misleidend terwijl de hotelier alleen door keuken verbinding met overige ruimten heeft. Hal verdieping is te royaal; overdekte wasplaats in conflict met buitentrapp; vreemdsoortige kapconstructie; gevels aanvaardbaar, eindgevels slecht.

73. Situatie onopgelost. Plattegronden slecht. Overdekt terras ongunstig. De woning van den hotelier is te ver van het bedrijf, als aangebouwde wordt beschouwd met rare gangkronkels. Hal voor kelners is niet gevraagd. Wasplaats en magazijn niet begrepen. Hotelverdieping met gangenlabyrinth en geheel afgesloten dienstvertrekken. Architectuur kwaasi landelijk.

725. Situatie principieel juist; plan in 't algemeen wel begrepen doch niet geheel beheerscht; vertoont detailfouten. Garage te beknopt. Constructief niet verantwoord. Armoedige architectuur.

456. Situatie principieel juist, evenals de plannen, echter in details onopgelost. Overigens van een goede beknoptheid. Benzinepompen zeer onhandig geplaatst. Onbevredigende architectuur.

555. Situatie niet opgelost. Gebouw te dicht op den weg. Verdeeling diensten juist, entree, hal en corridors niet opgelost; keukenafdeeling te klein. Garage is goed doch garage eerste hulp had beter kamer hotelier kunnen zijn waardoor goede controle op bedrijf. Caféruiimte verknoeid door toiletten en terrassen; telefooncel gezocht. Slaapkamers wel juist doch linnenkamers enz. ontbreken. Inhoud door onnoodige kap opgedreven. Gevels slecht.

357. 3282 m³. Situatie en verkeer niet opgelost. Het geheele plan vertoont niet al te groote fouten. Benedenplan is vrij gunstig met goed gelegen woning hotelier; garage te groot. Bovenplan verbrokken met donkere gangen en bedenkelijke badkamers en W.C.'s. Architectuur doet tusschen de vele kwaasi nieuw-zakelijke gevallen sympathiek aan.

123. 2485 m³. Situatie en ligging biedt mogelijkheden. Garage-chef zit wel erg ver van den weg. Een te veel aan ingangen en portalen waardoor slechte organisatie; geschieden café en eetzaal niet gevraagd; dubbele toiletgroepen niet noodzakelijk. De hotelier is volkomen buiten zijn bedrijf. Stuntelige hoteltrap en verder niet fraaie trappencombinaties, gang en portalen. Hotelverdieping is goed; de gevels zijn verdienstelijk doch geheele verschijning zal ongunstiger zijn dan deze doen vermoeden.

717. 1910 m³. Situatie en ligging is wel juist. Hoewel het plan in z'n geheel aantrekkelijk schijnt, blijkt toch het splitsen van de dienst ruimten niet zonder bedenkingen. De plaatsing der liften in service is niet opgelost; ook de beide restauratiegelegenheden op verschillend niveau geeft moeilijkheden. Hotel boven garage is minder gewenscht. De royale hall is niet fraai van vorm met achter toiletten weggedrukte trap. Garage-chef midden tusschen gasten is onmogelijk. Het geheel is niet geslaagd, architectonisch niet beheerscht en niet in verhouding met gedachte.

616. Situatie aanvaardbaar, het gebouw veel te dicht aan den weg gelegen. Het plan is in z'n beknoptheid goed te noemen, echter de hotelier is weer te ver van zijn bedrijf en de weg binnendoor naar z'n restaurant wel erg lang. Het uitzicht van de hotelkamers op keukens en garage is onaangenaam. Architectuur droog.

221. Situatie is behalve te groot voorterrein wel juist. Benedenverdieping in het algemeen goed, zaal en keukenafdeeling echter te klein. Garage te ondiep, portiersloge niet gevraagd. Hotelwoning op verdieping is onjuist. Hotelverdieping goed. Architectuur gevoelloos met griezelige noodtrappen.

778. 2700 m³. Ontwerper heeft het zich heel moeilijk gemaakt. Totale opzet verbrokken zonder eenig organisch verband. Constructief niet juist. Onbelangrijke entree's, garage met veel onbenutte ruimte. Slaapverdieping boven garage minder gewenscht en slecht van indeeling. Architectuur in verhouding tot plan.

777. 2359 m³. Het geheel te grootsch opgezet, evenwel niet zonder verdienste als verkeerspuzzel. Alhoewel alle ruimten wel de afmetingen hebben welke ze noodig hebben, zijn de plannen toch te wijdoopig en door de vele trappen, gangen en entree's gecompliceerd. Woning chef op te mooi punt met donkere gang. Constructiesysteem verwarrend. Gevels niet onverdienstelijk.

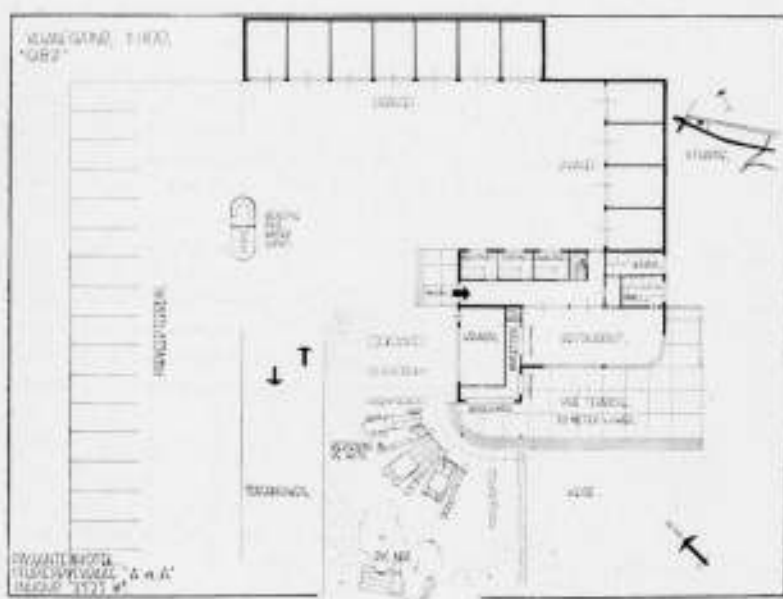
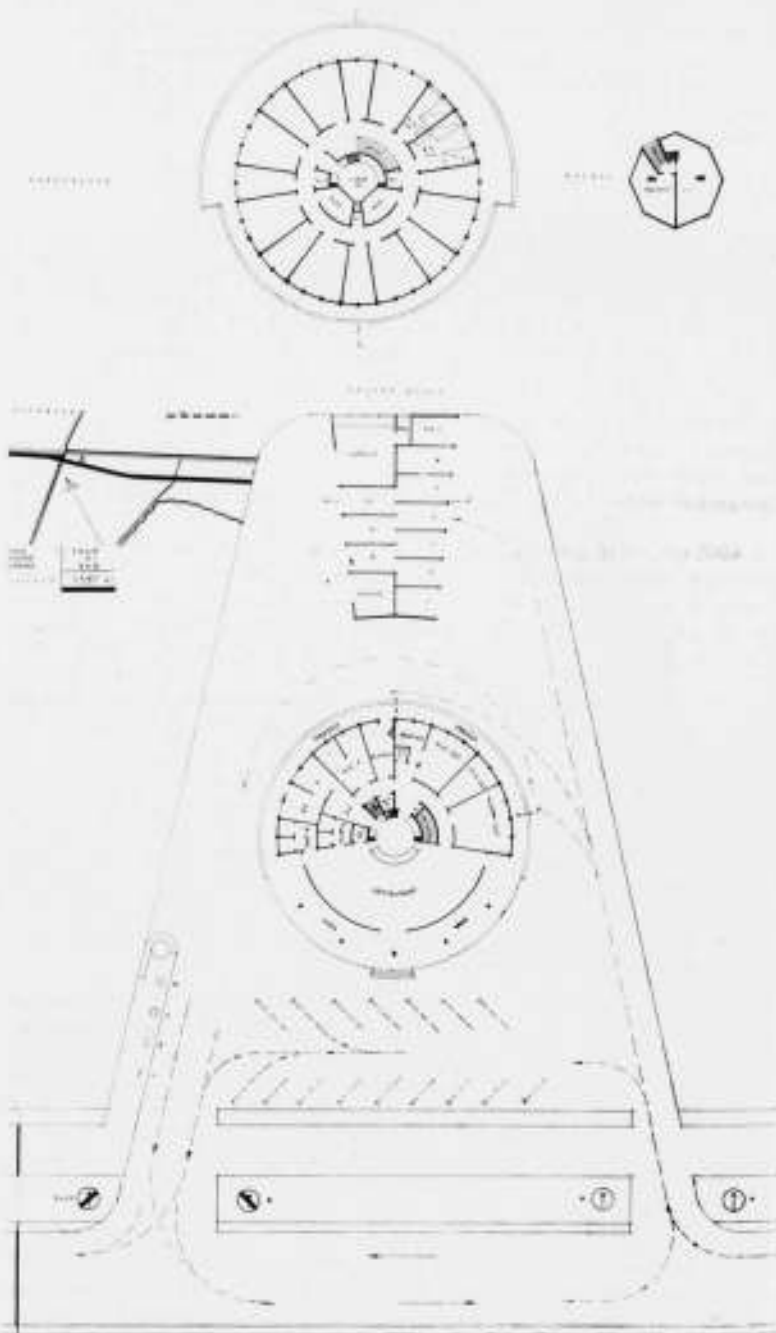
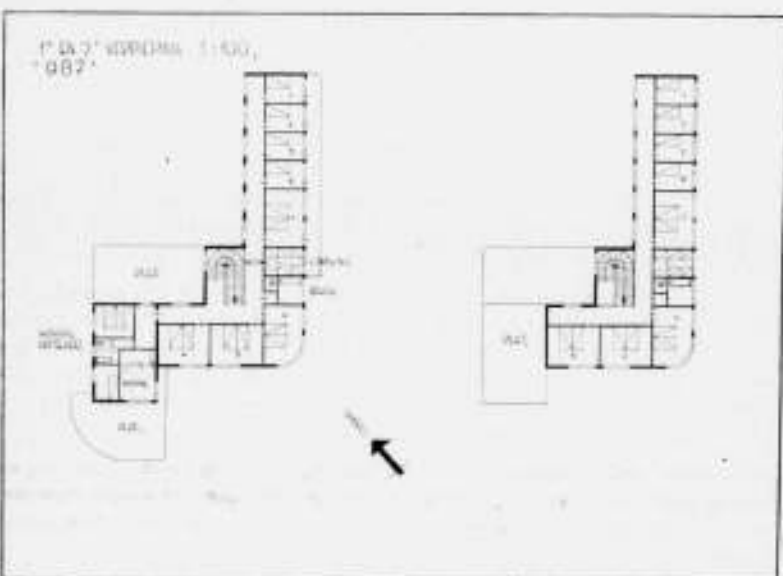
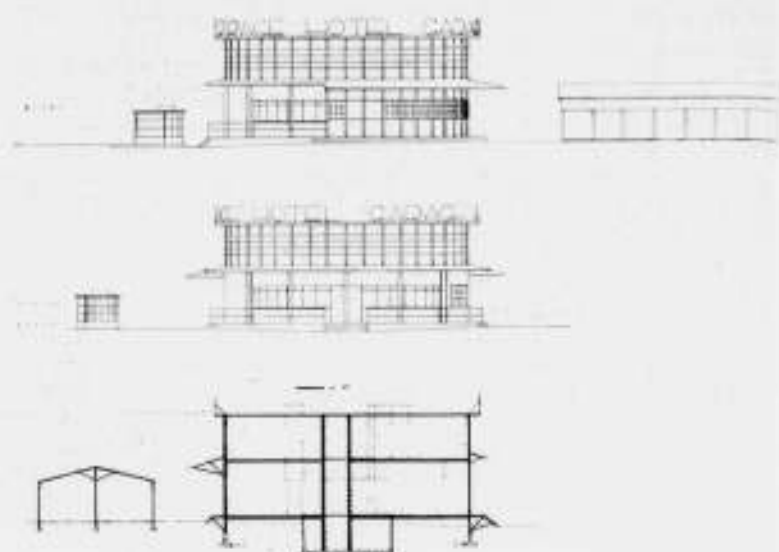
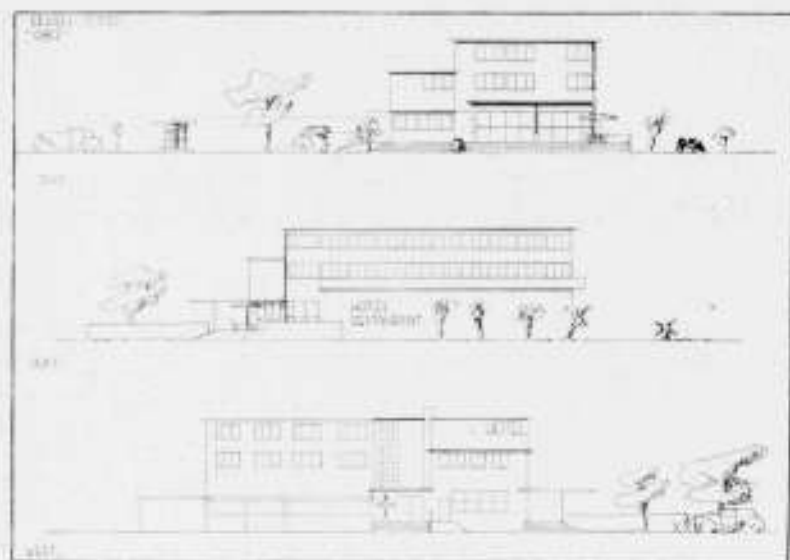
148. Situatie met opritten niet opgelost. Ligging restaurant onjuist, toiletten op mooiste punten. Woonkamer geen controle op bedrijf, geheele woning onpractisch. Buitenbuffet bij juistere oplossing overbodig. Hotelverdieping vertoont gebreken, W.C.'s en werktafel sluiten verlichting af; kamers personeel op mooiste punt. Garage-chef moet dicht bij garage, waarbij de wasplaats voor auto's is bedoeld. Vormgeving slecht.

203. 4144 m³. Ontwerper heeft opgave niet begrepen hetgeen blijkt uit de situatie. Bij bebouwing van het voorterrein, het geheele bedrijf onbruikbaar. Hotel te groot van opzet, vooral dienstslaapkamers eenige malen te groot. Hotelier kan ook hier bedrijf niet controleren. Entree, hal en trappen niet fraai, misplaatste symmetrie. Badkamer in klokgetoren vreemd. Architectuur kwaasi monumentaal.

666. Situatie onopgelost. Entree in verhouding tot pompeuze hotel onaanzienlijk. Niveauverschil tusschen dienkamer en restaurant ontoelaatbaar. Veel niet gevraagde ruimten, als binnenplaats, werkplaats, boxgarage, ijbereiding, schaftlokaal en kleedkamer; daarentegen woning hotelier praktisch onbruikbaar. Hotelverdieping met gang van 50 m lang met aan het einde een hoofdtrap breed 1.00 m, slaapkamers te luxueus, desondanks onbruikbaar. Douches niet gevraagd. Slechte gevels.

314. Situatie gecompliceerd, terrein te groot, opstelplaats wagens zelfs te klein en slecht bereikbaar. Hotelier zit boven. De toiletten zijn on-

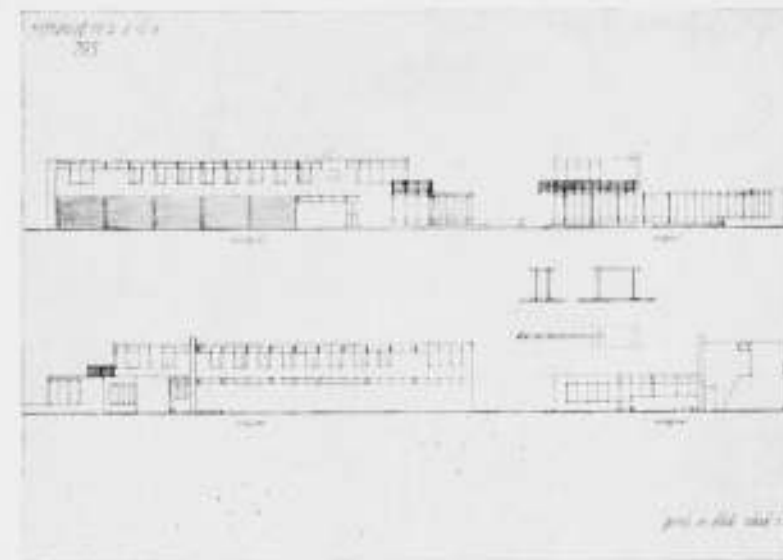
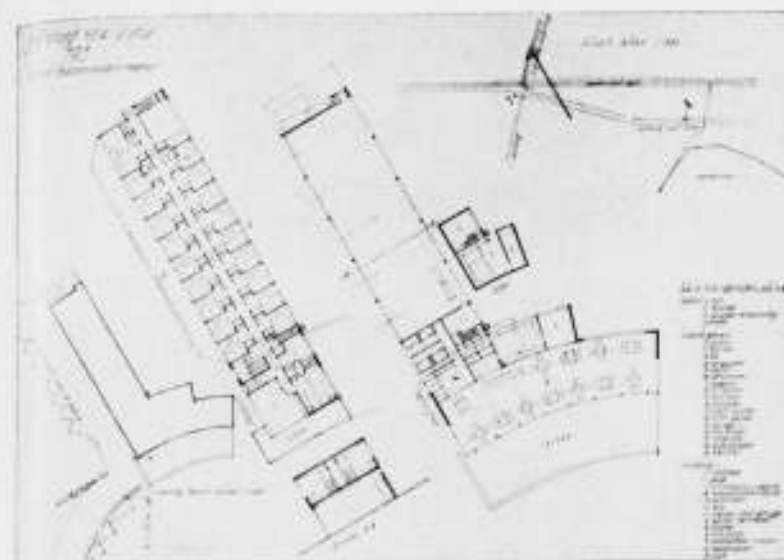

4e ONTWERPSTUDIE, UITGESCHREVEN DOOR HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA“.

ONTWERPER: M. F. DUINTJER TE AMSTERDAM.

ONTWERPER: A. J. ARGELI TE DORDRECHT.

ONTWERPER H. DE RIJK, AMSTERDAM

handig gedistribueerd, terras van de slaapkamer wel erg royaal voor een gevraagd beknopt opzet. Café is veel te groot; de hal heeft geen doel en geen licht. Geprojecteerde 2e verdieping ongemotiveerd. Verbrokkelde niet fraaie architectuur.

001. Situatie niet opgelost. Garage verbrokkeld, waschplaats te belangrijk in plan, opstelplaats onjuist gelegen te ver van buffet, de auto's kunnen niet wegrijden. De plattegronden verder wel juist, doch waarom hoteltrap weggemoffeld. Woning hotelier op verdieping heeft bezwaren: geen controle. Hotelverdieping met te lange verbindingen en veel kamers zonder zon. Garagechef hoort bij zijn garage. Architectuur niet beheerscht.

113. 4040 m². Het geheele plan opgeofferd aan de idee iets rond te maken, doch niet beheerscht. Inrit donker en levensgevaarlijk; is alleen aanvaardbaar bij een groot project. Dit project vertoont duidelijk dat opgave niet in het minst is begrepen; technisch evenmin opgelost. Vorm aerobatische verschijning.

437. 5059 m². Ligging gebouw niet onjuist, gehele geval veel te groot. Garage onder slaapkamers ongewenscht, garagechef te ver van garage. Hotelier kan uit zijn kamer café en garagebedrijf niet controleren en neemt de mooiste plaats in. Trappenhuis en corridors met enkel bovenlicht lijkt somber. Architectuur gewild symmetrisch en droog.

724. Situatie is mogelijk. Garage is te klein, wagens kunnen niet naar binnen. Hotelopzet te groot, een te veel aan terrassen, restaurant ingesloten en snijdt het plan in twee gedeelten. Veel ongevraagde ruimten. Hotelverdieping onpractisch en rammet. Hall en corridor slecht verlicht. Architectuur kwasi landelijk.

771a. 2160 m². Situatie is juist, echter zou beter garage naar achter geplaatst kunnen zijn, waardoor uitzicht café onbelemmerd zou worden. Begrunderplan goed; aardige vondst; woning hotelier, dienstruimten en keukens goed gelegen, entree echter onmogelijk, voorwand restaurant met twee windvangen moest hier open zijn. Hotelverdieping goed georganiseerd doch t.o.z. van de zon juist verkeerd. De greep in 't algemeen is gelukkig, werdt echter door ontwerper niet beheerscht, wat ook in de vormgeving tot biting komt.

100a. Situatie met te groot voorterrein niet juist, opstelplaats wagens onjuist, garage te groot met overdreven deuren en ten opzichte van café onjuist gelegen. Kamer hotelier op mooiste punt belemmert uitzicht café. Keukens te klein, entree lange groote keukenramen niet aantrekkelijk. Hotelverdieping veel te gerekt, terwijl voor hotelier en personeel boven wel toilet mag zijn. Vormgeving geforceerd. Hoe moet deze kleine verwarmingsinstallatie dit glazen paleis trekken?

100b. Situatie niet opgelost. Plan wel beknopt. Woning hotelier in ondergrond niet gelukkig en verbinding met keukendienst geheel onvoldoende: telefooncel blokkeert contact met restaurant. Hotelverdieping goed, doch

met bekrompen trap, onjuiste corridorverbreeding en slechte WC-plaatsing. Aanhangel personeelkamers geheel afgescheiden van bedrijf en constructief bedenkelijk. Het karakter van dit beknopte plan verdient betere gevels.

102. 4600 m². Situatie slecht. In zijn geheel een onbelangrijk geval, geweldige terrein. Ontwerper beheerscht onderwerp niet. Slechte verbinding buffet met keukens en onvoldoende indeeling van de woning. Vestibule, hal en corridors te wijdoopig en niet verantwoord. Planvorming leent zich slecht voor kapoplossing, is daardoor zeer rommelig en onbelangrijk en gaat boven kracht van ontwerper.

579. 2966,5 m². Situatie en terreinindeeling niet begrepen. Plan begane grond geeft geen logische opstelling, een te veel aan ingesloten ruimten; slechte scheiding met dienst, te lange verbindingen en alles met bovenlichten. Geheele opzet ook architectonisch onbelangrijk.

289. 4000 m². Situatie met gecompliceerde op- en afritten veel te wijdoopig. Garage te groot en slecht toegankelijk; tankplaats toch ook voor de passerende auto's. Vestibule en hal te groot, leelijk van vorm, keukens te klein. Kamer chef ligt verkeerd terwijl ook kamer hotelier niet goed gelegen is. Hotelverdieping onverantwoord met een waar labirynth van groote en kleine gangen, hoeken enz. Een overmaat van luifels en een te weinig vorm- en constructief gevoel.

712. 2942 m². Ligging te ver van den weg. Woning hotelier te belangrijk in plan; plan in z'n geheel gecompliceerd en verbrokkeld, veel entree's, donkere hallen en trappen. Restaurant in verdrukking. Hotelverdieping conventioneel met te groote hal. Telefoon onhandig geplaatst. De 2e verdieping is een architectonische grap en totaal overbodig. Gevels zonder verdiensten.

135. 2000 m². Situatie en terreinindeeling bieden mogelijkheden. Plan heeft wel verdiensten. Caférubimte is te klein. Slecht gelegen toiletten. De hotelverdieping is goed van indeeling, de slaapkamers zijn echter alleen te gebruiken met kinderbedden, waarbij de te groote slaapkamer van den hotelier vreemd aandoet; had ook beter eigen trap kunnen hebben. De architectuur is te klein van schaal. Plan in 't algemeen verdient een betere oplossing dan in gevels is uitgedrukt.

De Commissie van beoordeeling:
W. LA CROIX.
F. HAUSBRAND.
K. VAN DER WILK.

24 Januari 1934.

Naschrift. De Commissie moet zich verontschuldigen omdat zij door vakantie en ziekte niet in staat was de beoordeeling eerder te beëindigen. De inzendingen onder No 102, 725 en 357 waren zonder naambrief, die onder No 724 zonder correspondentieadres en naambrief. De inzender van dit motto wordt verzocht aan het Bureau van A. et A. een adresstrook te zenden voor retournering van zijn inzending.

DE VAN LÖBENS SELS SCHOOL TE ARNHEM

Deze zevenklassige school, gebouwd naar het ontwerp van de architecten E. J. Rothuizen en H. J. Tiemens, is fraai gesitueerd tegen de helling van den z.g. Braamberg aan den Dalweg.

Als gevolg van een, door het Gemeentebestuur gestelden eisch, dat het gebouw zich aan de omgeving zou aanpassen en ook het uitzicht vanaf den top van den Braamberg op de lager gelegen stad niet zou belemmeren, is het gebouw laag gehouden met alle lokalen op den beganen grond. Mede als gevolg van de terreingesteldheid zijn twee klassen een zestal treden hoger en tevens een meter of zes achteruit gebouwd waardoor de plattegrond een knik te zien geeft. Boven deze knik is het lokaal voor handenarbeid geprojecteerd, dat zodoende rondom licht kon krijgen en een dankbaar architectonisch element werd, waartegen tevens de verschuivende daken van den geknikten plattegrond hun beëindiging konden vinden.

Het geheele schoolcomplex is afgedekt met een flauw hellend dak 't welk niet alleen over lokalen en binnengang heen loopt doch tevens aan de gangzijde een overdekte speelplaats vormt waarvan dit overstekend dak gedragen wordt door een gemetselde kolommenreeks. Dit groote, flauw hellende dak is voor deze school wel karakteristiek en in deze omgeving ook wel op zijn plaats, hoewel niet geheel zonder bedenking. Immers als gevolg van het doortrekken van het dak over de

gang en de aangebouwde, overdekte speelplaats is de gang zelf vrij somber geworden, zoodat deze in hoofdzaak door tweedehandsch licht, vanuit de kasselokalen verlicht moest worden.

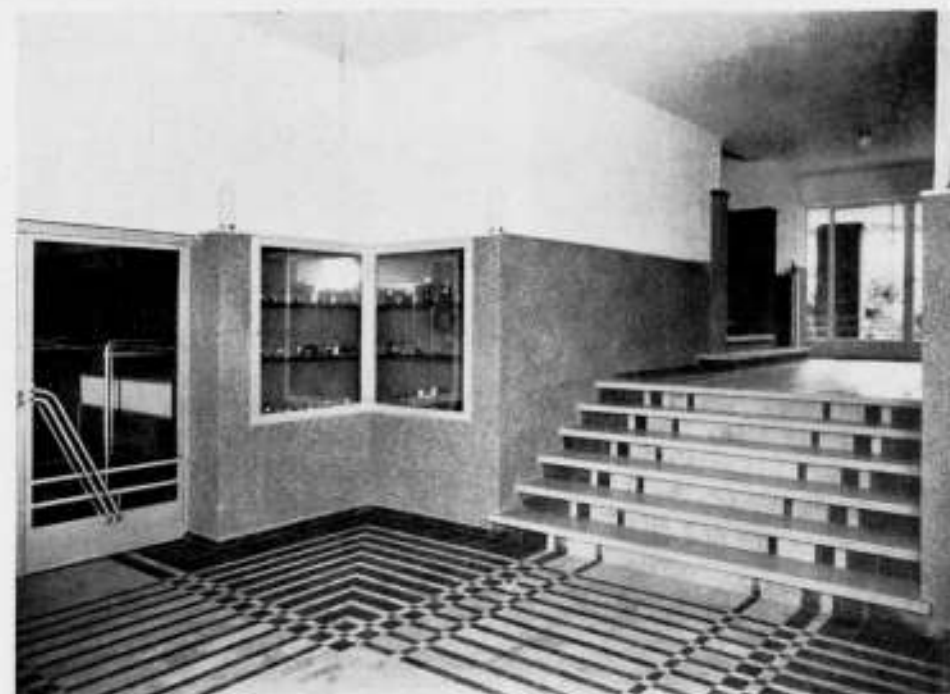
Overigens is, en men vraagt zich af waarom eigenlijk, de overdekte speelplaats erg laag (pl.m. 2,15 m) gehouden en daardoor, alsmede door de vrij dichte kolommenhaag tot een benauwd gevoelletje geworden (zie ook de bijgevoegde doorsnedes).

De groote speelplaats is mooi en rustig gelegen, enigszins in de helling van den berg ingegraven waardoor het speelterrein van alle zijden beschut is. Van de terreinverschillen is in de geheele conceptie handig partij getrokken en met terrassen aangebouwde muren en trappen ook meesterlijk afgelost.

Het gebouw is opgetrokken in lichtroode dunne steen op een paars plint, fries en topgevel zijn gepleisterd en wit gekeimd. Het dak is gedekt met helroode Romaansche tegels, de treden van den hoofdingang gedekt met Siegerdorfer tegels waarmee ook de schoorsteen bekleed is. Alle buiten- en binnenramen en deuren alsmede de kapstokken zijn in metaal uitgevoerd.

De gangvloeren zijn belegd met dubbel handgebakken tegels waarvan een halve tegel bij wijze van plint overeind gezet is, de gangwanden zijn met granitine bekleed — de lokaalvloeren van rifthout. Alles ziet er uitmuntend verzorgd uit.

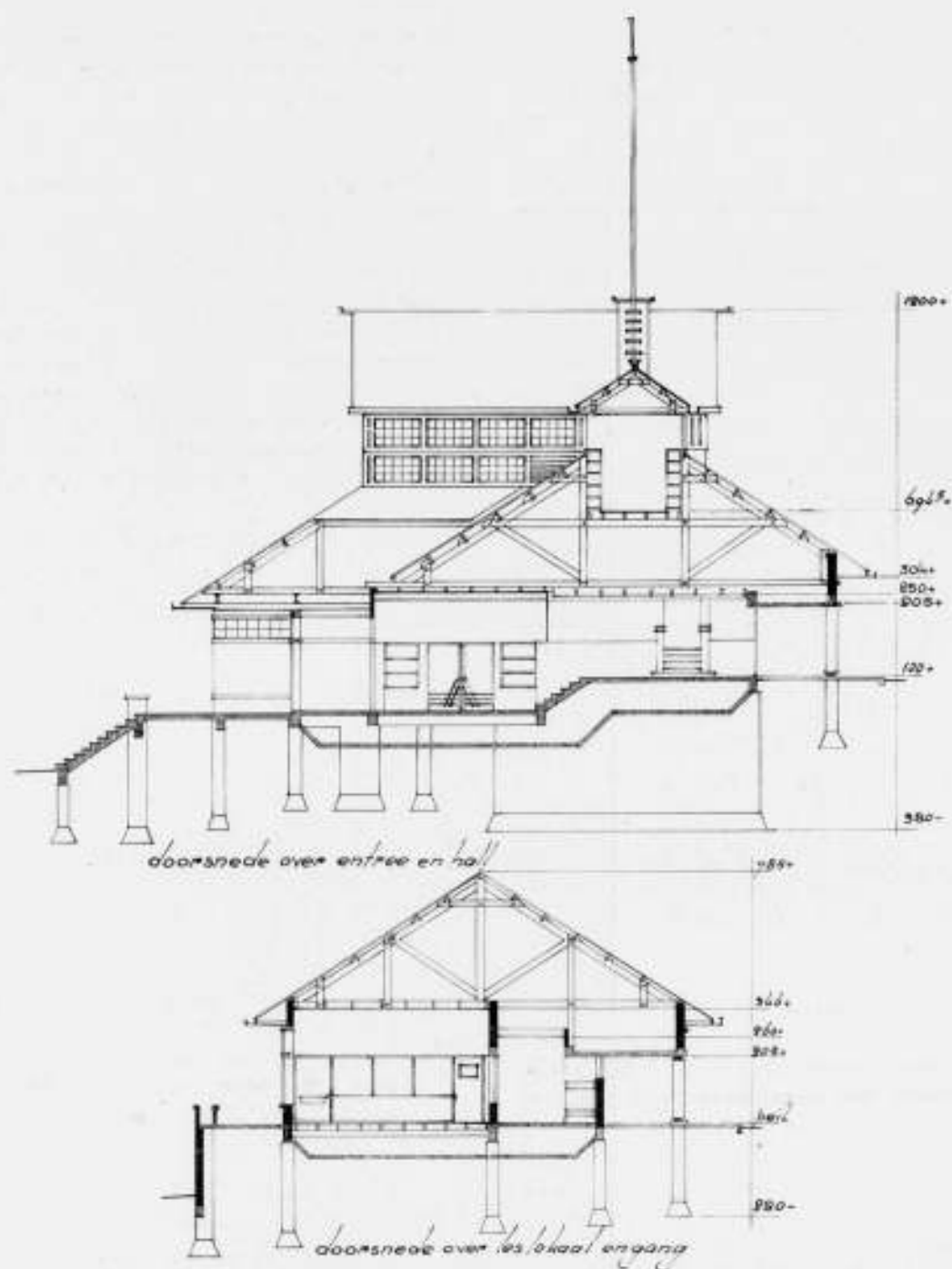
J. M. v. H.

VAN LÖBENS SELS SCHOOL TE ARNHEM. ARCHITECTEN E. J. ROTHUIZEN EN H. J. TIEMENS. BOVEN: ACHTERZIJDE VAN HET GEBOUW. MIDDEN: VOORZIJDE VAN HET GEBOUW. ONDER: TRAPPENAANLEG BIJ DEN HOOFDINGANG.

VAN LÖBENS SELS SCHOOL TE ARNHEM. ARCHITECTEN E. J. ROTHUIZEN EN H. J. TIEMENS. BOVEN: HAL. MIDDEN: GANG. ONDER: KLASSELOKAAL.

VAN LÖBEN SELS SCHOOL TE ARNHEM.
PLATTEGROND SCHAAL 1 A 400.

ARCHITECTEN E. J. RÖTHUIZEN EN H. J. TIEMENS
DWARSDOORSNEDEN SCHAAL 1 A 200.

STICHTING VOOR MATERIAAL ONDERZOEK¹⁾.

Zoo juist is verschenen Mededeeling no. 4¹⁾ (te verkrijgen, ad / 1.— bij het secretariaat der Stichting, Princessegracht 23, Gravenhage).

Deze mededeeling bevat: „het eerste verslag van de commissie voor het onderzoek van de kalkzandsteen-klinker, wat betreft zijn geschiktheid voor trasraam en kelders”.

Dit uitvoerig verslag van ca. 60 pagina's, met vele verduidelijkende teekeningen en grafieken is het resultaat van een opgaand en wetenschappelijk onderzoek.

In meen in dit blad te moeten volstaan met slechts een kort uitsnede der beschouwingen en der conclusies te geven.

De commissie werd in April 1931 door de Stichting voor Materiaalonderzoek ingesteld, naar aanleiding van een verzoek van de Kalkzandsteenvereniging, gedaan in de Commissie van Bijstand der Stichting door den vertegenwoordiger van genoemde vereniging.

Aan de Stichting voor Materiaalonderzoek werd verzocht een uitspraak te geven of de kalkzandsteenklinker ook voor trasramen en kelders een geschikt materiaal kan worden geacht. De Raad van Bestuur stelde daarop de volgende commissie in: Ir. M. E. H. Tjaden, Voorzitter, Ir. G. Leignes Bakhoven (iommiddels overleden), Prof. Dr. Ir. C. J. van Nieuwenburg, Maurits Plate, Prof. Ir. Chr. K. Visser, Ir. P. F. van der Wallen, Ir. W. A. Slinkers, Secretaris.

Ter voorkoming van misverstand wordt er de aandacht op gevestigd, dat de bedoeling dus niet was een onderzoek naar de geschiktheid van de kalkzandsteen in het algemeen in te stellen, hetgeen ook niet meer noodig is, doch uitsluitend naar de geschiktheid van de kalkzandsteenklinker voor trasramen en kelders.

Vooropgesteld wordt, dat de commissie de mortel buiten beschouwing heeft gelaten. Weliswaar is de mortel zelve en de aanhechting aan de steenen een zeer belangrijke factor voor het verkrijgen van waterdicht werk, doch voor het gestelde probleem was het aangewezen, dat de commissie zich bepaalde tot het onderzoek van de kalkzandsteenklinker zelf.

De commissie meende zich nu op tweërlei wijze een eigen oordeel te moeten vormen omtrent de kalkzandsteenklinker, en wel:

1. door na te gaan wat de praktijk leert en
2. door na te gaan wat het wetenschappelijk onderzoek terzake kan leeren.

De commissie heeft nagegaan, dat — voor zoover betreft de aanwijzingen uit de praktijk — tegen het gebruik van de kalkzandsteenklinker voor trasramen en kelders geen bezwaar behoeft te bestaan.

Voor het wetenschappelijk onderzoek is de maximale capillaire stijghoogte van water in kalkzandsteenklinkers (meer in het bijzonder voor de trasramen, die het opzuigen van water uit de bodem moeten tegengaan) en de waterdoorlaatbaarheid van kalkzandsteenklinkers (meer in het bijzonder voor de keldermuren, die het indringen van het buitenwater moeten tegengaan) van belang.

Het wetenschappelijk onderzoek heeft plaats gehad in het Laboratorium voor Analytische Scheikunde der Technische Hoogeschool te Delft door Ir. K. L. A. van der Leeuw, onder leiding van Prof. Dr. Ir. C. J. van Nieuwenburg en in het Laboratorium voor Kennis en Onderzoek van Bouwstoffen der Technische Hoogeschool te Delft door den Heer W. S. Volkers Jr. onder leiding van Prof. Ir. Chr. K. Visser.

De commissie meent dat de conclusies als volgt kunnen worden geformuleerd:

1. De aanwijzingen uit de praktijk wettigen de conclusie, dat

tegen het gebruik van kalkzandsteenklinker voor trasramen en kelders geen praktische bezwaren bestaan.

II. De geschiktheid van kalkzandsteenklinker voor trasramen en kelders wordt — vooropgesteld dat voldaan wordt aan de algemeene eischen, die aan dit materiaal worden gesteld — voornamelijk bepaald door de maximale capillaire stijghoogte van water en de waterdoorlaatbaarheid.

Beide grootheden staan niet in een vaste verhouding tot de porositeit, zoodat uit de meting van de porositeit alleen geen oordeel mag worden geveld over genoemde grootheden.

III. De kalkzandsteenklinker voldoet in het algemeen aan de eischen omtrent maximale capillaire stijghoogte en waterdoorlaatbaarheid, die voor een gebruik in trasramen en kelders moeten worden gesteld.

Enkele soorten bezitten echter afwijkende hoedanigheden, zoodat een keuring in dit opzicht niet achterwege mag worden gelaten.

Vooropgesteld wordt te bepalen dat aan kalkzandsteenklinkers voor kelders en trasramen de navolgende eischen zullen worden gesteld:

- 1e. De vrijwillige wateropneming gedurende 4 etmalen volgens het normaalblad N 468 mag hoogstens bedragen 30 volume- of 16½ gewichtsprocenten.
- 2e. De vrijwillige wateropneming na een directe onderdompeling van ½ uur mag niet meer bedragen dan 90% van die na een onderdompeling van 4 X 24 uur volgens normaalblad N 468.
- 3e. De maximale capillaire stijghoogte mag hoogstens 40 cm bedragen.
- 4e. Indien de vrijwillige wateropneming na ½ uur minder dan 65% bedraagt van die na 4 X 24 uur, is beproeving op waterdoorlaatbaarheid onnoodig. Is zij gelegen tusschen 65 en 90% dan geldt alsnog de volgende eisch:
- 5e. De waterdoorlaatbaarheid, bepaald op schijfjes als hiervoren beschreven, mag gemiddeld in een week niet meer bedragen dan 15 cm³ per uur, of bepaald op geheele steenen als hiervoren beschreven, niet meer dan 40 cm³ per uur.

De commissie acht hare werkzaamheden nog niet beëindigd.

Zij acht het van belang op een groot aantal steenen nog vergelijkende metingen te doen van de doorlaatbaarheid voor lucht en water. De luchtdoorlaatbaarheid is voor een bepaalde steen een constante grootheid, die men in een paar uur kan bepalen, terwijl de waterdoorlaatbaarheid in het geheel niet constant is en het meten van een gemiddelde waarde een week vordert. Indien dus tusschen beide een evenredigheid zou bestaan, dan zou het onderzoek vergemakkelijkt kunnen worden.

Ook de vraag, of in de plaats van de verhouding „vrijwillige wateropneming na ½ uur: idem na 4 X 24 uur” kan treden de verhouding „vrijwillige wateropneming na ½ uur: geforceerde wateropneming” of wellicht een andere verhouding, waardoor de duur van het onderzoek zou kunnen worden bekort, zal nader worden bestudeerd.

Ik hoop met dit excerpt belangstelling gewekt te hebben voor dit uitvoerig rapport.

't Lijkt mij evenwel nuttig, nog eene enkele zinsnede, overkort, daaruit over te nemen, opdat duidelijk een der bijzondere eigenschappen van de kalkzandsteenklinker naar voren komt. „De bepaling van de maximale capillaire stijghoogte van het water levert voor het eerst een duidelijk onderscheid op in de eigenschappen van kalkzandsteen en kalkzandsteenklinker enerzijds en de ter vergelijking mede onderzochte baksteenklinker anderzijds.

Aan het bovenstaande kan onmiddellijk worden toegevoegd,

¹⁾ Zie ook B.W.A. No 7, 1932.

dat dit onderscheid zeer ten gunste van het kalkzandsteen-product uitvalt, daar de opzuighoogte van het water in het kalkzandsteenproduct in geen enkel geval de opzuighoogte van het baksteenproduct ook maar in de verte benadert.

De maximale capillaire stijghoogte van het water is over het algemeen bij kalkzandsteen zeer gering en bereikt bij de meeste soorten nauwelijks één steenhoogte.

Bij de baksteenmetselklinker bereikt zij een veel grotere hoogte, n.l. vijf of zes steenhoogten.

Het is zonder meer duidelijk, dat dit groote en zonder uitzondering optredende verschil aan kalkzandsteen een groot voordeel verschaft boven baksteen, voor zoover het betreft het metselen van trasramen, waarbij het juist in de bedoeling ligt de opzuiging van vocht uit de bodem tegen te gaan.

INGEZONDEN STUK.

Zufriedenheit ist eine Zier,
doch weiter kommt man ohne Ihr!

In het B.W.A. Nr. 52 (1933) eindigt W.B. een artikel over de Tentoonstelling van het werk der afgestudeerden van het H.B.O. aldus:

Het H.B.O. kan tevreden zijn met het serieuze werk dat geleverd is.

Misschien?

In het B.W.A. waait en stormt het nooit, regent of hagelt het niet. Er heerscht een windstilte: de serène veelzijdigheid. En veelzijdige relaties beletten tenslotte iedere critiek.

Of deze critiek uit zich hoogstens in één of andere preek. Ook het genoemde artikel vermijdt het om iets te zeggen, behalve dan die bedenkelijke tevredenheid met het serieuze werk.

Wie is echter met het H.B.O. nog serieus tevreden?

In het midden latend wat eigenlijk de doelstelling van de cursus H.B.O. is: aanstaande architecten te scholen of goed onderlegde, ontwikkelde tekenaars te kweken! voor beide categorieën zal een strenge, op een ernstige beoefening van het bouwen gerichte opleiding noodzakelijk zijn, bevrijd van alle ballast van vroegere esthetische opvattingen. Wil de leiding van het H.B.O. de zaak van het bouwen in deze tijd dienen, dan zal de geheele regeling van het onderwijs in het karakter der lessen van deze geest doordrongen moeten zijn!

Maar denkt de leiding het bouwen te dienen door b.v. leerkrachten aan te stellen die, wat hun houding ten opzichte van het bouwen betreft, onderling zoo hemelsbreed verschillen.

Integendeel, door deze houding sticht men verwarring!

Of gelooft men dat b.v. het Nieuwe Bouwen, slechts een vormkwestie is.

Door de thans aangenomen houding van de leiding hebben wij sterk de indruk gekregen, dat men het Nieuwe Bouwen inderdaad als zoodanig beschouwt. Door overname van alleen het uiterlijke probeert men de illusie te wekken van een geleidelijke ontwikkeling en van met zijn tijd mede te gaan. Maar nieuw Bouwen is onmogelijk te ontwikkelen door de geest waaruit het H.B.O. is samengesteld! Zoolang men niet doordrongen is van de gedachte, dat het bij het Nieuwe Bouwen niet gaat om witte muren en glazen wanden, zóólang zal de invloed van een enkele docent, met op het Nieuwe Bouwen gebaseerde opvattingen, geen andere gevolgen hebben, dan een quasie artistieke ontwikkeling, waarbij de vormgeving van het Nieuwe Bouwen dilettantisch verwerkt wordt. Alleen een zuivere en consequente houding bij het bouwkunde-onderricht zal het laatste kunnen vermijden.

Maar juist het volkomen gebrek aan geestelijke zuiverheid en aan consequentie, die bij de beoordeeling der laatste ontwerpen wel weer opnieuw naar voren komt, toont aan hoe zwak en verlopen het H.B.O. in wezen is.

Hoe kan men dan verwachten, dat het H.B.O. leiding zal geven

Bij het gebruik van kalkzandsteenklinker zal, uit hoofde van de capillaire werking van dit materiaal alleen, het water gewoonlijk niet hooger opstijgen dan tot 25 à 30 cm of bij uitzondering tot hoogstens 50 cm, terwijl bij gebruik van baksteenmetselklinker door dezelfde oorzaak het water minstens 1,25 m hoog zal opstijgen.

Het ligt voor de hand, dat bij het metselen van trasramen meergerekend wordt op de waterkeerende werking van de veel toegepaste vette mortel, doch het is van groote beteekenis als de steen de mortel in dit opzicht aanzienlijk kan ontlasten. Uit dit gezichtspunt bezien blijkt, dat de kalkzandsteenklinker eigenschappen bezit, waardoor deze speciaal voor toepassing in trasramen geschikt is."

M. J.

aan jonge mensen, die bouwen willen, zooals de tijd hun dwingt te bouwen: Logisch, harmonisch, eerlijk.

Wij zeggen niet, dat deze factoren afwezig zijn bij de deelnemers, maar wel, dat men niet doordrongen is, deze factoren als uitgangspunt te beschouwen.

Wil het instituut in de tegenwoordige omstandigheden weder van beteekenis worden, dan zal het een nieuwe leiding moeten krijgen, en zich zoodanig moeten reorganiseeren dat bovengenoemde factoren alleen als basis genomen worden. Ballast overboord!

Zooals de toestand nu is, kan het H.B.O. beter verdwijnen, tengunste van de schatkist!

De jonge architect, de teekenaar, kan zich beter ontwikkelen aan M.T.S., op avondcursussen, openbare colleges, volksuniversiteit en met prijsvragen.

Namen de Architectengroep '32
H. MASTENBROEK
ARTHUR STAAL
W. LA CROIX

(leden A. et A).

Het Bouwkundig Weekblad Architectura is, binnen ruime grenzen, een vrije tribune. Daarom is bovenstaand stuk, zij het slechts „à titre de document" opgenomen, de Redactie heeft n.l. weigering ernstig overwogen.

Dat het stuk eigenlijk niet voor plaatsing in aanmerking kon komen zal den kritischen lezer duidelijk zijn.

Immers, het is een slecht gesteld en slecht doordacht stuk, dat wel quasi allerlei gewichtige onderwerpen in één grooten greep, die van het „Nieuwe Bouwen", samenvat, maar waarin in werkelijkheid allerlei vraagstukken, waarvan de schrijvers bitter weinig begrijpen, door elkaar gehaspeld worden. Het is door de verwatenheid, waarmede deze onbekoekte jonge schrijvers het vraagstuk van de opleiding van den architect „eventjes" meenen te moeten afdoen, ergerlijk en tegelijk belachelijk.

In dit stuk staat te veel onzin om op te noemen, alleen al de passage: „Hoe kan men dan verwachten, dat het H.B.O. leiding zal geven aan jonge mensen, die bouwen willen, zooals de tijd hun dringt te bouwen: Logisch, harmonisch, eerlijk", is een knooppunt van denkfouten; het is onzin.

Van schrijvers, die doen alsof zij bij hun „Nieuwe Bouwen" de geestelijke zuiverheid in pacht hebben, wordt op zijn minst geestelijke zuiverheid verwacht als zij schrijvend strijden.

Maar hoe kan men geestelijke zuiverheid verwachten bij schrijvers, die nog geen twee of drie jaren den H.B.O.cursus af niet gediplomeerd verlaten hebbende, er zich niet voor schamen de waarde van het werk van hun thans gediplomeerde medestudiegenooten te degradeeren door den bij dezen aangelegden toets der beoordeeling als te zwak te becritiseeren, een onedele

grote, die bijna wordt geëvenaard door het toepassen van het inderieuwe strijdmiddel om de financieele zijde van het H.B.O.-geval, op het laatste moment als een giftige pijl uit hun te slap gespannen boog los te laten. Jammerlijker kan men als apostel van de geestelijke zuiverheid niet optreden.

De redactie heeft geen enkel punt van het betoog willen weerleggen, en vertrouwt, dat niemand zich daarmee zal willen

ONTVANGEN BOEKWERKEN

Hendrick de Keyser. Beeldhouwer en Bouwmeester van Amsterdam door Dr. Elisabeth Neurdenburg. Met 84 afbeeldingen. Scheltema en Holkema's Boekhandel en Uitgevers-Mij. N.V. te Amsterdam.

De bespreking van dit belangrijke boek komt wel laat. Het is al eenige jaren geleden verschenen. We kunnen niet anders dan het kleine duiveltje, dat de dateering van het boek achterwege liet blijven — waardoor ons verzuim, althans voor het nageslacht, wat minder opvallend wordt — voor zijn attentie danken.

Naar den uiterlijken vorm is het boek onzen beroemden Hendrick de Keyser als standaardwerk over zijn leven en zijn werk zeker waardig. Maar ook naar den inhoud. Dr. Neurdenburg heeft de moeilijke materie zeer systematisch en eenvoudig ingedeeld. Aan de gedetailleerde bespreking der bouwwerken laat zij een algemeen overzicht ervan vooraf gaan. De lezer is dan georiënteerd. Na de bespreking geeft zij een schets van de beteekenis van de werken in verband met den tijd, waarin de Keyser werkte. Op overeenkomstige wijze behandelt zij de beeldhouwwerken.

Deze hoofdbestanddeelen van het werk worden voorafgegaan door een 4-tal inleidende hoofdstukken: „Het leven van H. de K. en zijn omgeving", „Persoonlijkheid, vrienden en bewonderaars, Lofdichten", „Werkzaamheid van de Amsterdamsche Steenfabrycque" en natuurlijk over de „Architectura Moderna en de Kroniek van Staets".

De titel doet verwachten dat de schrijfster eerst den beeldhouwer en vervolgens den bouwmeester zal behandelen. Dit is inderdaad niet het geval. Het eerste hoofdbestanddeel van het boek is gewijd aan „De Bouwwerken", daarna volgt: „de Beeldhouwer en zijn werken". Men lette hier op de afwijkende titels van deze hoofdbestanddeelen van het boek, met den titel van het boek zelf. Het is niet mogelijk de conscientieuse schrijfster van een artistieke nonchalance te betichten, die echter in dit geval, naar onze meening, zeer zeker verontschuldiging zou vinden, want het is met Hendrick de Keyser kunsthistorisch moeilijk kiezen tusschen den bouwmeester-beeldhouwer en den beeldhouwer-bouwmeester. Hoe dit zij, ik meende even op de tegenstrijdigheid te moeten wijzen, niet als een gebrek van het boek, maar meer als een gebrek van... Hendrick de Keyser. Hij is trouwens heelemaal een eigenaardige figuur. Hij was reeds bij zijn leven „een seer vermaerd" man, wien van alle zijden lof werd toegezwaaid. Maar feitelijk was hij niet anders dan een zeer bekwam vakman, die in de edele beoefening van zijn kunstambacht zijn hoogste loon en geluk vond. Er is wel enige tegenstelling tusschen de bescheidenheid, die de Keyser eigen was (nooit en nergens is ook iets gebleken van eenige omositeit zijnerzijds ten opzichte van Danckerts en Staets) en de lof dien men hem na zijn dood heeft toegezwaaid. Men kent de lofspraak van Vondel, die van de „Kaysar van de Kunst" gevatte. Men moet daarbij niet vergeten, dat we nog in de dagen van de rhetoriek zijn. De faam van de Keyser is, nadat hij nageslacht, dat aanvankelijk op kunstgebied zijn naam in verinnering hield, geen kunstenaars meer voortbracht, tot bescheiden grenzen geslonken (natuurlijk hebben de Westerkerk en vooral het grafmonument van Willem I te Delft zijn naam steeds levend gehouden), totdat A. W. Weissmann in den

blameeren. Het openbaar maken ervan moge er slechts toe bijdragen, de leden der vereenigingen ervan te overtuigen, dat het „Nieuwe Bouwen" slechte pleitbezorgers heeft in menschen, die het aan redelijk verstand, maar bovenal aan karakter ontbreekt. De redactie zal echter voortaan niet thuis geven voor dergelijke troebele stukken, die niet kunnen bijdragen tot verheldering der inzichten.

DE REDACTIE.

90er jaren hem weer in de voorste rijen der historische bouwmeesters trachtte te plaats, hetgeen begrijpelijkerwijs veel bijval moest vinden.

Kunsthistorisch kwam nu een (hernieuwd) onderzoek naar den feitelijken omvang van het werk van de Keyser naar voren. Weissmann, die een zeer scherp neus had, heeft langs dien neus weg allerlei beweringen over wat van Hendrick de Keyser zou zijn en wat niet, neergeschreven, die voor het latere wetenschappelijke onderzoek van stimulerende beteekenis zijn geweest. Vermeulen heeft in zijn Handboek tot de geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst den omvang van het oeuvre nauwkeurig overwogen. Dr. Ozinga deed onderzoekingen naar het auteurschap van de Noorderkerk (Protestantsche Kerkbouw). Dr. Neurdenburg zelf wijdde afzonderlijke studies aan het ontwerp van Het Oost-Indische Huis en dat van de Noorderkerk (Jaarboek Oudheidkundigen Bond).

Maakt men nu een staat op van het bouwkundige werk van Hendrick de Keyser, waarvan zijn auteurschap op grond van deze onderzoekingen positief vaststaat, dan is dit inderdaad niet bijzonder veel. Maar naar mijn meening mag dan wetenschappelijk toch niet méér tot de Keyser's oeuvre gerekend worden. Ik verschil hier van meening met de schrijfster over de waarde van een stijlcritische conclusie met betrekking tot het auteurschap van een kunstwerk. Ik heb in dit verband haar boeiend opstel over den gevelsteen de Fortuin in het Rijksmuseum te Amsterdam (in den Feestbundel voor Prof. Vogelzang van het Oudheidkundig Jaarboek Nov. 1932) nog eens herlezen. Ik behoor tot hen die na het knappe stijlcritisch betoog, toch dit werk niet zekerlijk als van Hendrick de Keyser durven beschouwen. Ik vind tenslotte dat het aan de beteekenis van een kunstenaar geen afbreuk doet, als er werken zijn, die hem slechts met groote zekerheid kunnen worden toegeschreven. Naar mijn gevoel ligt het eerder op den weg van het wetenschappelijk kunsthistorisch onderzoek, voorzoover het zich bepaalt tot het vaststellen van het auteurschap, een strikte scheiding te verkrijgen tusschen het werk dat absoluut zeker op naam van een bepaald kunstenaar kan worden gesteld, en dat, waarbij die zekerheid er niet of nog niet ten volle is, dan er naar te streven de eerste categorie zoo groot mogelijk te maken, ten koste van de strikte scheiding. En nu is het mijn bezwaar tegen het boek van Dr. Neurdenburg, dat ze deze scheiding niet streng op den voorgrond stelt. De werken die van H. de K. zijn en met meer of minder gerustheid aan hem kunnen worden toegeschreven, staan in dit boek door elkaar en dit niet alleen, de schrijfster heeft bovendien getracht de Keyser zooveel mogelijk te geven wat des keizers zou kunnen zijn.

Zij heeft bijv. de Noorderkerk, waarvan zij in haar uitvoerige studie in het Oudheidkundig Jaarboek tot een conclusie komt, dat Staets een overwegend aandeel in het tot standkomen van dit werk heeft gehad, toch uitvoerig in de gedetailleerde bespreking der bouwwerken opgenomen. En in afwijking van haar conclusie in het Jaarboek, schrijft zij in dit boek, dat Staets in de Noorderkerk een grooter aandeel heeft gehad dan in de Westerkerk („het belangrijker ontwerp, dat meer beslag legde op Hendrick de Keyser"). Bijna een redactionele afwijking wel is waar, maar de nuance is niet onbeteekend.

Terwijl de schrijfster niets ongemotiveerd laat, om het auteurs-

recht van Hendrick de Keyser aan te toonen, worden de Montal-
baanstoren en de Haringpikkerstoren, die niet in de Archi-
tectura Moderna zijn opgenomen, zonder bewijs onder het werk
van H. de K. opgenomen.

„We hebben geen reden om ze niet in onze torenreeks te
plaatsen” lezen we op pag. 31.

Evenzoo het Oost-Indische Huis. „Dat de zuiderbinnenplaats-
gevel (dat is die waar men van af de Hoogstraat door de poort
tegen aan kijkt) die het jaartal 1606 draagt, van Hendrick de
Keyser zou zijn, berust geheel en al op overlevering, maar daar
het werk van stadsweg geschiedde, hebben wij onder ons
gewone voorbehoud geen reden aan deze toeschrijving te
twijfelen” (pag. 39). Met dit „gewone voorbehoud” kan men
veel op naam van een kunstenaar zetten. Maar Vermeulen
schrap (Handboek Deel II, pag. 271) het Oost-Indische Huis
uit het oeuvre van H. de K. als een gebouw dat „tot heden
zonder eenigen grond” aan H. de K. werd toegeschreven.
Dit alles kan, naar mijn meening, bij den lezer den indruk
wekken van een grooteren omvang van het werk van de Keyser,
dan niet alleen wetenschappelijk maar überhaupt vaststaat.
En omdat ik uit het boek de overtuiging heb gekregen, dat
Dr. Neurdenburg zoo zuiver en zoo nauwgezet mogelijk in haar
geschiedschrijving wil zijn, is het jammer dat, tegen haar be-
doelingen in, deze verkeerde indruk kan worden gewekt.

Hierbij zij opgemerkt, dat de omvang van het werk van de
Keyser, geschiedkundig vastgesteld, buiten de beteekenis van
de Keyser als architect staat. Onder invloed van zijn oude
faam, en van den lof dien Weissmann e.a. over hem hebben
uitgebaaid, is er in ons land in zekere kringen een Hendrick
de Keyser vereering ontstaan. Het is echter de vraag of het
architectonische werk van dezen bescheiden kunstenaar een
vereering in die mate wettigt. Hendrick de Keyser was naar
zijn talenten beeldhouwer en decorateur (in steen). De Zuider-
kerktoren (niet geheel origineel) is een meesterwerk, tout
court, maar een brok decoratie. In verschillende studies heeft
men reeds de neiging de Keyser slechts als gevelarchitect te
erkennen. Noch de Zuider- noch de Westerkerk (zijn twee
eenige gebouwen) toonen, hoe verdienstelijk ook, een geniaal
architectonisch kunnen.

Ik meende deze opmerking te moeten maken. Zij heeft met
het boek van Dr. Neurdenburg geen verband. Toch komt deze
schrijfster in haar beschouwing over „de Bouwmeester en zijn
tijd”, op grond van fijn uitgesponnen kunsthistorische moti-
veeringen, tot een oordeel, waaruit de opmerkzame lezer niet
anders zal concluderen, dan dat het voorzigtiger is de betee-

kenis van Hendrick de Keyser als bouwmeester niet méér te
overschatten dan noodig is.

Met Hendrick de Keyser's werk als beeldhouwer stuiten we op
dezelfde moeilijkheid als met zijn architectonisch werk; er is
maar weinig dat positief van zijn hand is. Dr. Neurdenburg
geeft een volledige bespreking van het werk, dat van H. de K.
is of aan hem wordt toegeschreven. Interessant is haar studie
over „de Razernij” uit het Dolhuys, dat brok heftige leven, dat
aan niet minder dan aan de onvoltooide sculpturen van Michel
Angelo in de Academie te Florence doet denken. Dr. Neurden-
burg beschouwt H. de K. als ontwerper van het beeld en uit de
overeenkomst concludeert zij dat ook het ontwerp van de beel-
den van de bekende galerij van Hans van Steenwinckel aan
den Frederiksborg van H. de K. zelf is. (De uitvoering ervan
door zijn „principaelsten knecht” Geraert Lambertz.) Noch
Dr. Fr. Beckett, noch Prof. Slothouwer waren in hun bijzonde-
re studies over den Frederiksborg tot deze conclusie geko-
men. Dr. N.'s stelling vindt mede- en tegenstanders. Prof.
Vogelsang acht het „een aanvaardbare oplossing van een
moelijk vraagstuk”. Dr. Juliane Gabriëls uit Antwerpen deelt
de opvatting van Prof. Brinckmann, dat het een werk van
Quellinus is! Met dit uitroepsteeken wil ik alleen te kennen
geven dat het inderdaad een moeilijk vraagstuk is.

De eindbeschouwing over dit deel, Hoofdstuk XVII: de beeld-
houwer en zijn werk, is m.i. minder gelukkig uitgevallen dan
die over den bouwmeester en zijn tijd. Er wordt in uitgedrukt
dat na het eerste kwart der 17e eeuw, dus met den dood van
de Keyser, ook diens „Tijd” voorbij was.

Met deze uitvoerige studie (in 283 zeer waardevolle noten en
opmerkingen geeft Dr. Neurdenburg nog toelichtingen op haar
tekst) is de figuur en het werk van Hendrick de Keyser ons
nader gekomen en in dit opzicht zijn we de geleerde schrijfster
zeker dank verschuldigd.

Ten slotte vermelden we nog dat het werk verlucht is met 37
platen buiten den tekst, terwijl uit de „Architectura Moderna”
20 platen werden overgenomen (bij het poortje van het Zuider-
kerkhof aan de Zandstraat werd het zij aanzicht weggelaten,
waardoor, verergerd door het op verkeerde hoogte plaatsen
der clichés en de onderling foutieve schaal der reproducties,
het verband tusschen buiten- en binnenzijde verloren gaat), dat
het een stamboom van H. de K. bevat, litteratuuroverzicht en
een register.

Scheltema en Holkema's Uitgevers Mij. zorgde voor een royale
uitvoering. J. P. M.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

KLEI No. 2 15 JANUARI 1934.

Het nummer opent met werk van Architect Fritz Höger te Hamburg,
zonder aanduiding van de bestemming der werken, slechts bij één staat,
dat het een kapel is; onder een andere foto staat heel naïef: gebouw met
woning. Is een woning geen gebouw? Verder is er een gebouw te Leipzig
en een hoogbouw te Hannover.

Verder volgt een bespreking van het gedenkboek van de Coöperatieve Ver-
eeniging „Centraal Beheer” G. A. te Amsterdam, uitgegeven bij gelegen-
heid van haar 25-jarig bestaan. Het artikel van E. Buss over ovencontrole
en ovenrapport wordt beëindigd en is met grafieken en tabellen ge-
illustreerd. H. C. V.

HET R.K. BOUWBLAD No. 12.

Het nummer opent met de redactionele mededeeling van de fusie der
organen „Van Bouwen en Sieren” en het „R.K. Bouwblad”. De redactie
bepaalt voor het nieuwe blad haar standpunt, zij wil zoeken naar het
„bindende”. „Niet de individuele voorkeur van een bepaalde vormgeving
zal ons tot rechtsnoer zijn bij de keuze der te plaatsen werken, maar de over-
tuiging van den ernst en van de kracht der persoonlijkheid, die zich
manifesteert in het werk”. De redactie noemt het individualisme een
„heidensche tendenz” en acht het internationalisme nog fataler. Het
eerste is: „een nabioel van het liberale denken, dat in de vorige eeuw
zooveel onheil over de wereld heeft gebracht”. Van het laatste, waaronder
de nieuwe zakelijkheid, zegt de redactie, dat het zijn grondvesten heeft in
een materialistische wereldbeschouwing.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 6 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 10 FEBR. 1934 No. 6 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.
ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Ledenvergadering op Vrijdag 23 Februari a.s. des avonds 8 uur in de groote zaal van het gebouw
Heystee, Heerengracht 545-549.

Agenda:

1. Notulen.
2. Mededeelingen.
3. Ingekomen stukken.
4. Verkiezing van een lid in de Commissie van redactie van het Bouwk. Weekblad Architectura wagens het tusschentijdsch
aftreden van den heer E. H. Frowein.
Het bestuur stelt de volgende voordracht:
1. Ir. A. Boeken. 2. A. Komter. 3. A. Staal.
5. Voorstel tot het uitschrijven van ontwerpstudie nr. 5 en verkiezing van twee leden der commissie van voorbereiding
en beoordeeling.
Het bestuur stelt de volgende voordrachten:
1. Ir. A. Boeken. 2. Margaret Kropholler. *)
1. C. Feltkamp. 2. N. F. Wijmer.
6. Verkiezing van drie leden voor de commissie van verificatie.
7. Toelichting van het rapport der commissie voor ontwerpstudie nr. 4.
8. Rondvraag.

Tijdens de vergadering zullen de ontwerpen zijn tentoongesteld, ingezonden op:
de studieprijsvraag voor een sportterrein in Amsterdam-West,
ontwerpstudie nr. 4 (toeristenherberg met garage).

*) Het Bestuur heeft de aanvankelijk gestelde eerste voordracht: 1. H. Mastenbroek, 2. A. Staal teruggenomen daar deze kandidaten hebben
bericht de candidatuur niet te aanvaarden. De door leden gestelde voordracht wordt door het Bestuur ondersteund.

Voor het bestuur van A. et A. :
K. VAN DER WILK, Secretaris.

Een serie artikelen over oude en nieuwe bouwkunst van A. J. Kropholler
wordt in deze aflevering besloten; het bevat 4 niet erg duidelijke schetsjes.
Een goed geïllustreerd artikel over de kapel van de kliniek der Zwarte
Zusters te Mijlbeke-Aalst in Vlaanderen, Arch. Br. Urbanus Ing., met een
technische beschrijving van den architect en een inleiding door C. M. in
de inleiding lezen wij dat de ontwerper leeraar is aan de St. Lucaschool
te Gent. Met een plastiek van A. Termote, een O. L. Vrouw van Lourdes
(Rusthuis Berg en Bosch) sluit de illustratie het nummer. In een
artikel: „Architectuur cabinetten” wist C. M. op het belang voor de
architectuur in wisselende tentoonstellingen van architectonische teek-
ningen, die het publiek zouden kunnen boeien en geeft als voorbeeld twee
teekeningen van Italiaansche meesters van een tentoonstelling in het
Uffizi museum te Florence. Een schoon plan (maar dat al jaren geleden
door het genootschap A. et A. en den B.N.A. niet alleen ter sprake is
gebracht, maar zelfs geheel uitgewerkt is) waar nog wel een en ander
over te zeggen zal zijn. Ook is er wel verschil tuschen de oude Italia-
sche meesters, die behalve architect veelal uitstekende beeldhouwers
en/of teekenaars en schilders waren en onze architecten, waarvan de
meesten niet hun kracht kunnen ten toon spreiden in een teekenvaardig-
heid, die op zichzelf, artistiek gezien, vermag te boeien; onze architecten
zijn nu eenmaal geen Sansovino's of Leonardo's. Het nummer besluit met
technisch nieuws, allerlei en een weekstaat, waarin de dagelijkse be-
zichter een en ander zegt over het werk van Ir. van Ravensteyn.

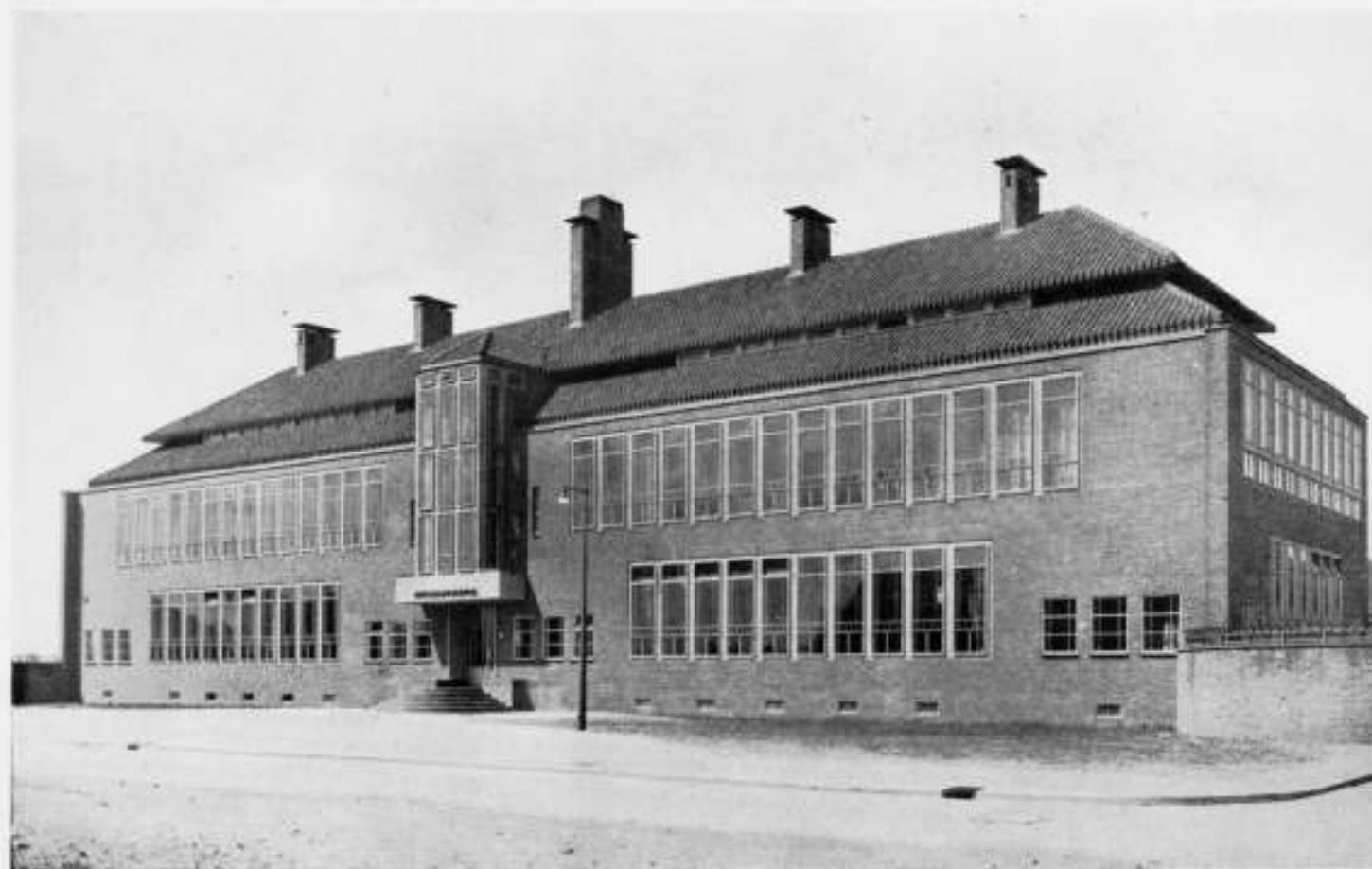
BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
H. FROWEIN, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT.

10 FEBRUARI 1934

NR 6

HOOFDGEBOUW RIJKSSERUMINRICHTING TE ROTTERDAM

ARCHITECT Ir. A. v. d. STEUR. B.N.A.

DE RIJKSSERUMINRICHTING TE ROTTERDAM.

Sinds eenigen tijd reeds telt Rotterdam een gebouw dat in deze kolommen nog geen bespreking vond. Het is de volgens de modernste veterinaire eischen ingerichte Rijksseruminrichting, een bouwwerk van den Rotterdamschen stadsarchitect Ir. A. van der Steur. Was de eerste Rijksseruminrichting, in 1914 tot stand gekomen, nog maar een zeer bescheiden instituut, zoo beschikt ons land thans over een instelling die met de beste buitenlandsche kan worden vergeleken. Vindt wij het gebouw der nieuwe Rijksseruminrichting dat zich te Oud-Mathenesse, achter het zg. Witte Dorp bevindt, naar bespreken, is het misschien wenschelijk iets over het aardsveld van het instituut, dat naar een van zijn onderdelen Seruminrichting wordt genoemd, te vermelden. Aller-

eerst worden dan in de Rijksseruminrichting de sera tegen verschillende ziekten geproduceerd. Hiertoe moeten dieren met bepaalde ziektekiemen worden ingespoten, opdat in hun bloed het gewenschte afweermiddel zal ontstaan. Bij een serum-inrichting hooren daarom uit den aard der zaak stallen voor paarden, koeien, varkens, schapen, konijnen, kippen, ratten, enz. Naast de genoemde werkzaamheid neemt het laboratoriumonderzoek een zeer belangrijke plaats in. De algemeene planopzet van de Rijksseruminrichting is nu als volgt: Het geheele complex is symmetrisch opgebouwd ten opzichte van een aslijn, welke ook in het Witte Dorp en de daarachter gebouwde scholen wordt aangetroffen. De gebouwen zijn gegroepeerd om een open grasperceel, waarop

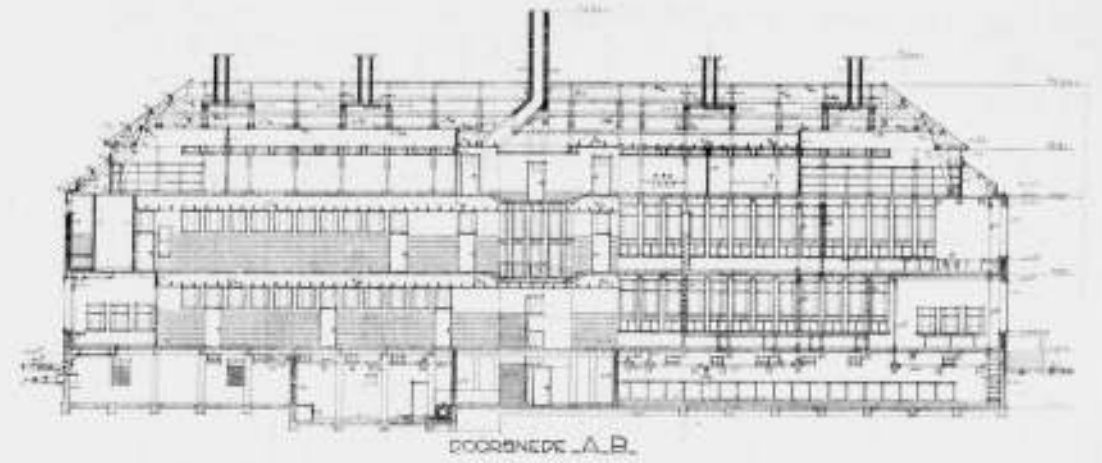
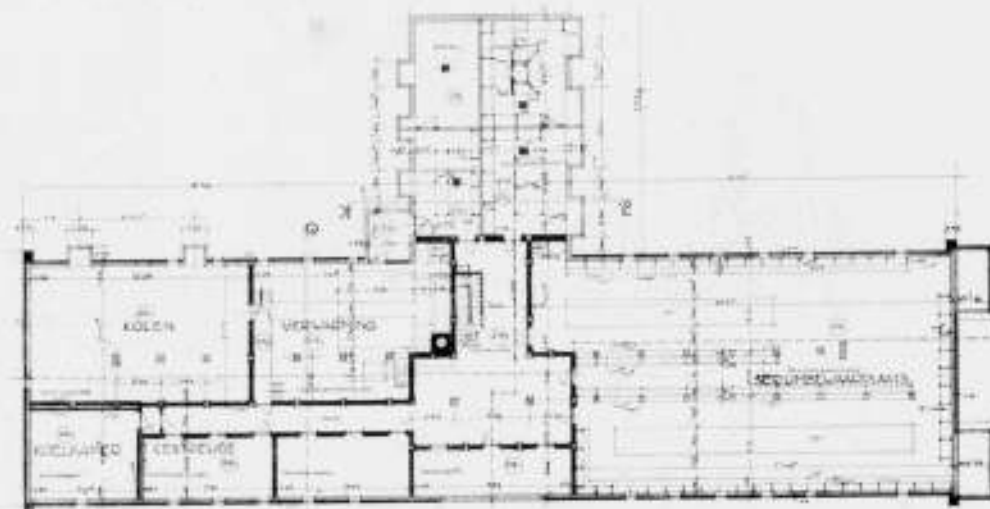
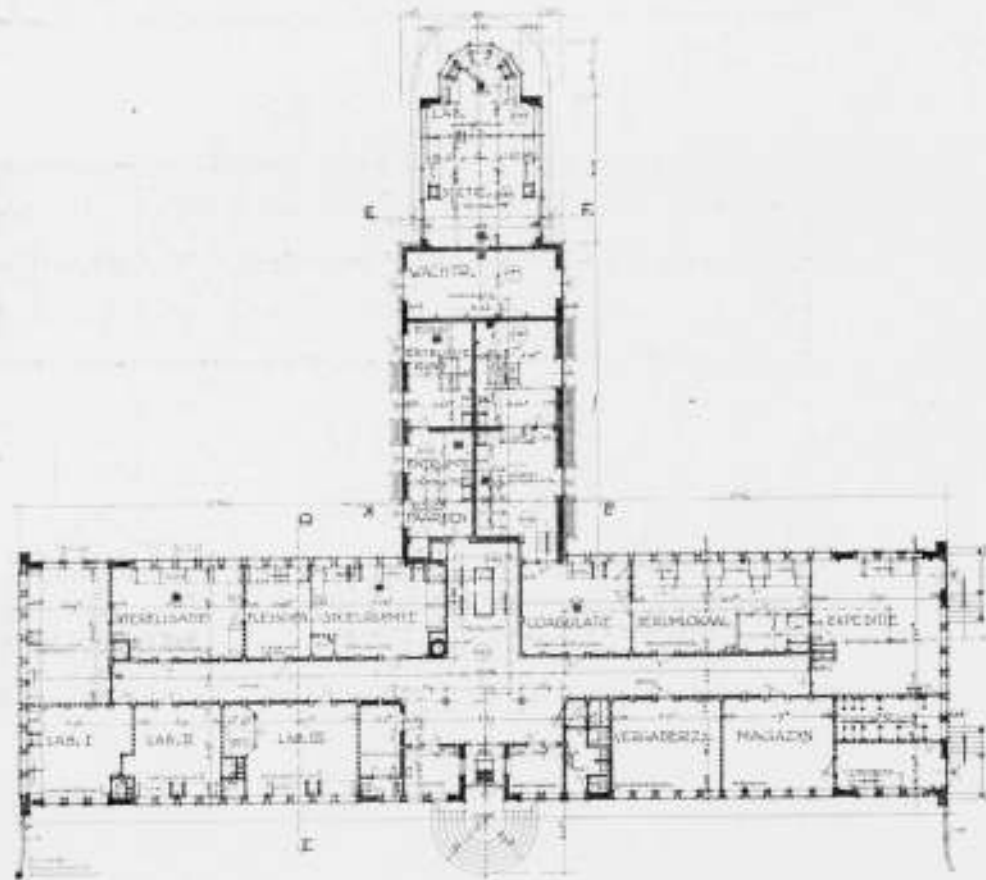
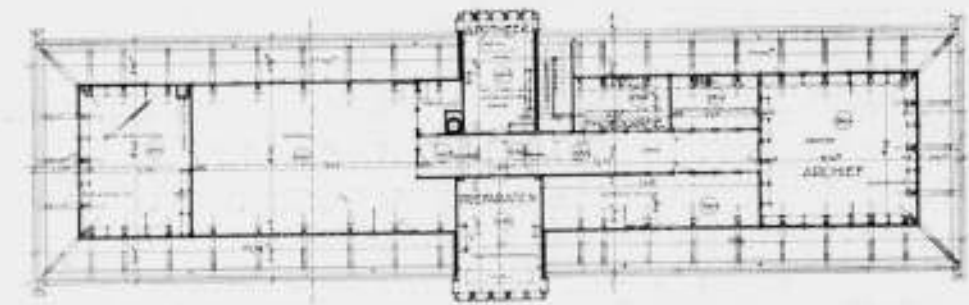
RIJKSSERUMINRICHTING TE ROTTERDAM.

IR. A. VAN DER STEUR, ARCHITECT
B.N.A.

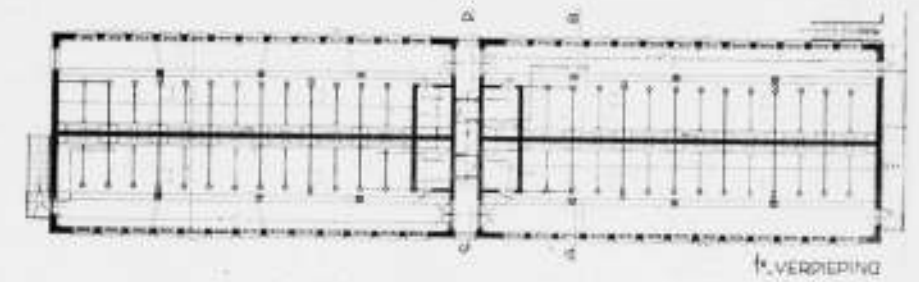
OP PAG. 50: DE PLATTEGRONDEN OPSCHAAL 1:400 VAN DEN KELDER, BEGANEGROND, 1e VERDIEPING EN 2e VERDIEPING VAN HET HOOFDGEBOUW.

OP PAG. 51: BOVENAAN: LENGTEDOORSNEDE OPSCHAAL 1:400 OVER HET HOOFDGEBOUW. DAARONDER: PLATTEGRONDEN EN DOORSNEDEN OPSCHAAL 1:400 VAN DEN SERUM-PAARDENSTAL.

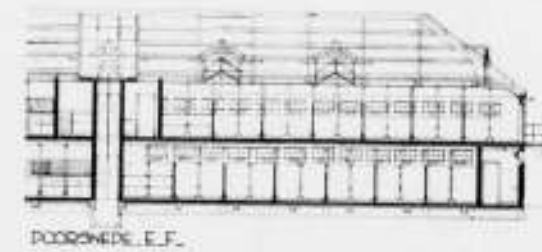
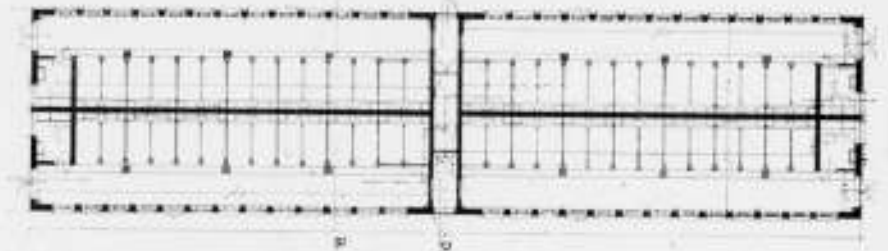
ONDERAAN LINKS: SITUATIE OP SCHAAL 1:10.000. RECHTS PLAATSING VAN DE VERSCHILLENDE GEBOUWEN OP HET TERREIN.

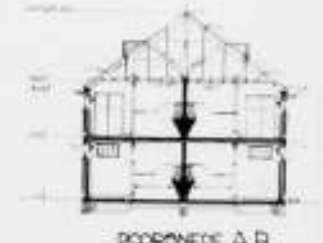
DOORSNED. A.B.

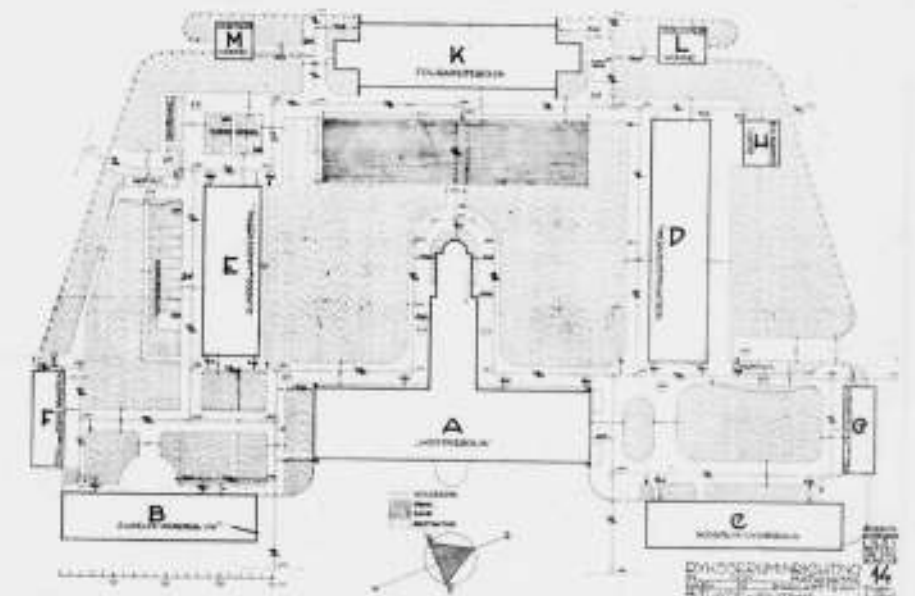
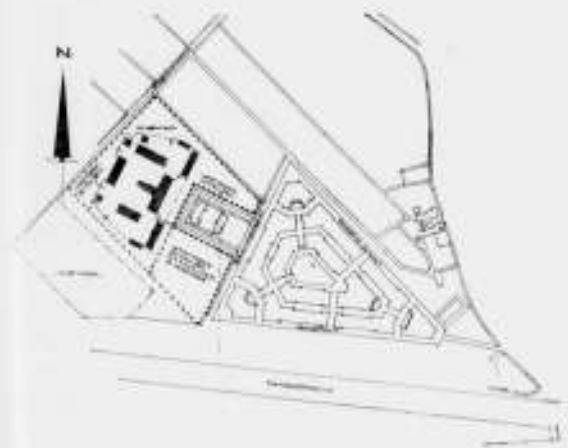
1e VERDIEPING

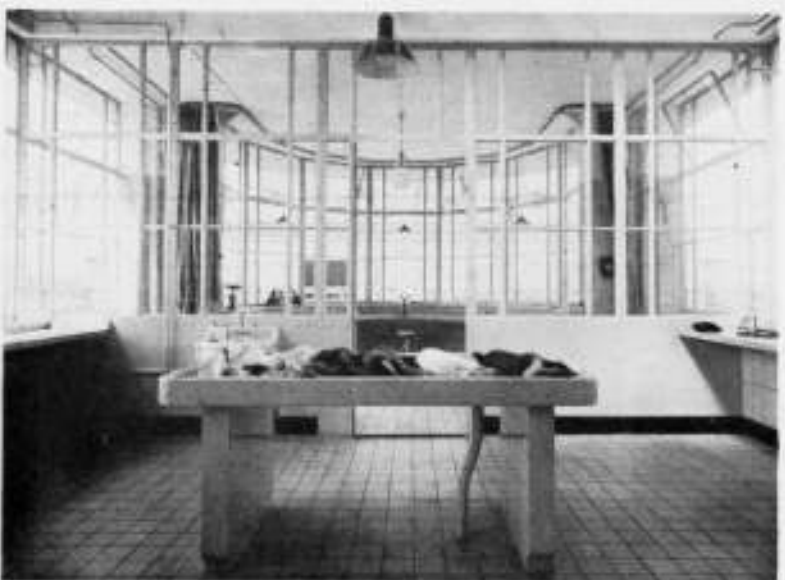
DOORSNED. E.F.

DOORSNED. A.D.

een gedeelte als luchtplaats voor de paarden werd gereserveerd. Links en rechts daarvan werden de eigenlijke stalgebouwen opgetrokken. De wagens met fourage kunnen de achterpooringaan, passeeren een weegbrug en geven daarna hun lading af in een fouragegebouw aan de achterzijde van het terrein. Aan de zijde van het Witte Dorp vinden wij het aan de Prof. Poelslaan gelegen hoofdgebouw, waarin de laboratoria, het museum, de diverse lokalen voor de bereiding der sera, de expeditie, de serumbewaarplassen, het sterilisatielokaal, de vergaderkamer, de directeurskamer, de afdeling boekhouding, enz. zijn ondergebracht. Het hoofdgebouw bestaat uit een betonnen geraamte met baksteen opgevuld. Dit geraamte is in den gevel tot uitdrukking gebracht in alle deelen, waar de opening — het raam — een belangrijke rol speelt. Daar toch zijn alle betonstijlen en lateien in het gezicht gelaten als omlijsting der ijzeren raamkozijnen en in terranova afgewerkt. De dakbedekking bestaat uit pannen. De fundeering van alle gebouwen, in totaal elf, werd uitgevoerd in betonpalen met verdikte punt, omdat het terrein eerst voor korten tijd was opgespoten en ten tijde van den bouw nog steeds in beweging was. Bij een gewone paalfundeering werd namelijk voor de zgn. nederwaartsche kleef gevreesd. Door dit fundeeringssysteem is een gunstig resultaat bereikt.

Het trappenhuis is het knooppunt van het hoofdgebouw. Eenerzijds staat het direct in contact met de hall en de gangen, terwijl anderzijds een directe verbinding bestaat met den kelder en met de ent- en taplokalen, die in een achteruitbouw werden gelegd.

In de hal is een plaquette aangebracht, welke aan Prof. Poels, den grondlegger der Rijksseruminrichting op zijn 70sten verjaardag werd aangeboden, terwijl zich halverwege de trap een gebrandschilderd, door Jac. Jongert ontworpen raam bevindt, dat aan de nagedachtenis van Prof. Poels is gewijd.

In het Zuidelijk voorgebouw, dat door een koker, waarin de buizen voor de centrale verwarming liggen, met het Hoofdgebouw is verbonden, vinden wij o.a. een lokaal voor duiven en kippen, voor konijnen, cavea's, een schaftlokaal voor het stalpersoneel, een autogarage, een fietsenbergsplaats, een lokaal voor dolle honden, met voorportaal voor proefdieren en een sectielokaal voor dolle honden.

In het Noordelijk voorgebouw zijn ondergebracht een magazijn, een stal voor kleinvee en een quarantainestel voor 28 paarden.

Op het Noordelijk gedeelte van het terrein bevinden zich vervolgens een stal voor zieke runderen, een groote paardenstal, en een stal voor runderen met bloedparasieten.

Aan de Zuidzijde van het terrein bevinden zich een stal voor zieke paarden, een runderen- en varkensstal, een bijstand, kippenhokken, terwijl de achterzijde wordt afgesloten door een portierswoning, een fouragebergplaats en een opzichterswoning.

Dit is in het kort een overzicht van de verschillende gebouwen waaruit de nieuwe Rijksseruminrichting bestaat. Het accent aan het geheele complex wordt natuurlijk gegeven door het Hoofdgebouw, dat in zijn eenvoud, uiterlijk en innerlijk, beantwoordt aan alle functioneële eischen. Het is niet mogelijk in ons bestek een detailbeschrijving van die eischen en hun verwerkelijking te geven. Laten wij hier slechts constateeren dat Ir. A. van der Steur de hem gestelde opgave op eenvoudige, sobere, zeer bevredigende wijze ten uitvoer heeft gebracht.

ALB. OTTEN.

RIJKSSERUMINRICHTING TE ROTTERDAM.
VAN BOVEN NAAR ONDER: FOURAGEGEBOUW EN SERUMPAARDENSTAL, WESTGEVEL RUNDER- EN VARKENSTAL, SECTIERUIMTE IN HET HOOFDGEBOUW, SERUMBWAARPLAATS IN DEN Kelder VAN HET HOOFDGEBOUW.

NAAR AANLEIDING VAN DE STUDIE-PRIJSVRAAG VOOR EEN SPORTTERREIN IN AMSTERDAM-WEST.

In het Bouwkundig Weekblad Architectura verscheen de uitslag van de studieprijsvraag van het Genootschap Architectura et Amicitia voor een sportterrein in Amsterdam West.

Bij het bekijken der 2 bekroonde inzendingen kwam ik tot de overtuiging dat het aan te bevelen zoude zijn in een jury steeds een met het onderwerp speciaal vertrouwd deskundige op te nemen, misschien alleen als adviseur. In het onderhavige geval zou dus m.i. iemand noodig zijn geweest, die terdege met de technische eischen van verschillende sporten op de hoogte is. Ik zeg dit omdat ik de tennissport sinds 25 jaren beoefen en daarvan dus nogal op de hoogte ben. Ik bemerkte in deze plannen, wat betreft het tenniscomplex, ontoelaatbare fouten: fouten die weliswaar vaak gemaakt zijn (en misschien nog gemaakt worden) maar waarop bij bekroonde ontwerpen toch niet worden gewezen. Beide ontwerpen hebben n.l. de tenniscomplexen vrijwel direct grenzend geplaatst aan het groote sportterrein met tribunes, terwijl de juiste ligging ware geweest zoover mogelijk daarvan verwijderd. Tennis is n.l. een sport waarbij een stille spanning heerscht, welke absoluut niet door opwindend gejuich en aanmoediging van voetballers gestoord mag worden. Een tennisspeler die „er in" wil blijven moet zich geestelijk zoo sterk concentreren dat hij door den minsten hinder er totaal „uit" kan raken. We zagen dit voortdurend bij een van Lennep en een Tilden. Zoo heerscht er dan ook bij een zeer spannenden tenniswedstrijd een stille ja zelfs soms een benauwend stille spanning. Alleen na afloop van een „ralley" mag er dan ook slechts applaus volgen.

Deze verkeerde ligging hadden b.v. ook de banen op het oude Stadioncomplex: op Zondagmiddag speelde men daar onder de juichkreten van de voetbalenthousiasten der Stadiontribunes. Daarbij komt nog dat de onderlinge ligging der banen geheel „ouderwetsch onvoldoende" is, n.l. 2 reeksen van 5 en 6 banen onmiddellijk naast elkaar en bij het ontwerp „B" zijn de reeksen zelfs nog zonder tusschenafschieding. Hier ontstaat een hopeloos gehinder der spelers der verschillende banen onderling, mede omdat de ballen links en rechts over de belendende banen vliegen.

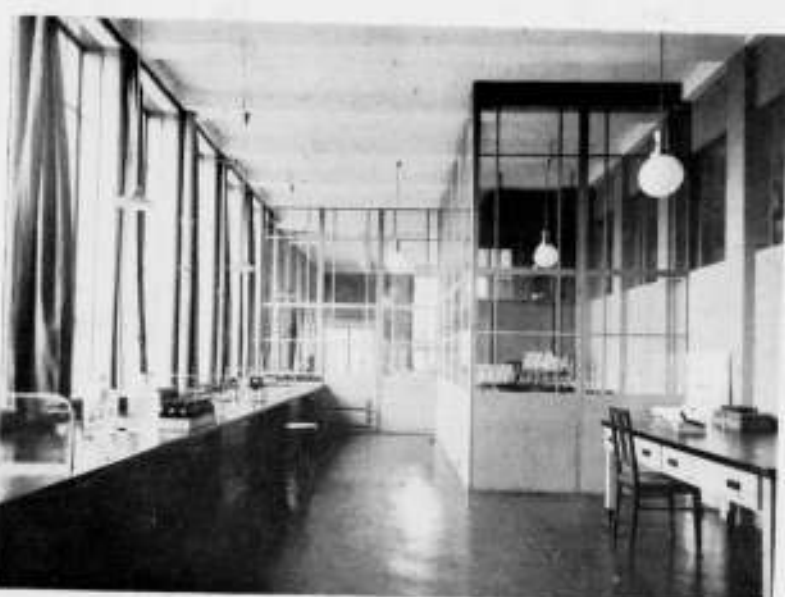
Kortom, zoo zijn er steeds dingen die men moet „weten" hetgeen van een jury, alleen bestaande uit architecten, niet verwacht kan worden. Waarmede ik dus wii pleiten voor het opnemen van een „deskundige" in een jury, of althans het vragen van diens advies.

TH. J. LAMMERS.

De informatie van den heer Lammers heeft stellig haar waarde. Maar op een sportterrein als het bedoelde zouden zijn bezwaren niet volledig te ondervangen zijn. Geloei van een voetbalveld dringt ver door! Zoo'n sportterrein moet intensief worden benut — wat uitsluit, dat elke sportbeoefening er op haar best mogelijk wordt. Het doel is velen sportbeoefening mogelijk te maken, niet het bereiken van topprestaties door enkelen. Overigens: vooral belangrijk is de totale conceptie van zoo'n geval. Indien het tot uitvoering en dus tot nadere uitwerking zou komen, zou zeker diepere studie van het veelzijdige vraagstuk worden vereischt dan nu verwacht mocht worden en dan zou ook de geijkte deskundigheid dienen mee te spreken. Het zou bezwaarlijk zijn bij een dergelijke studieprijsvraag voor elk en tak van sport een deskundige in te schakelen.

HET BESTUUR VAN A. ET A.

RIJKSSERUMINRICHTING TE ROTTERDAM.
VAN BOVEN NAAR ONDER: ZUIDELIJK VOORGEBOUW MET STAL VOOR ZIEKE PAARDEN, SERUMLOKAAL IN HET HOOFDGEBOUW, INTERIEUR VAN DEN RUNDERSTAL.

GLASROEDEN.

Met belangstelling las ik het artikel van Ir. V. Jockin over bovenstaand onderwerp en het verheugt mij, als belanghebbende in de fabricage van glasroeden, dat een deskundige op het toepassingsgebied hiervan, zijn oordeel over dit zeer actuele onderwerp heeft laten hooren. Ik zou hieraan zelfs nog den wensch willen verbinden, dat het artikel van Ir. Jockin aanleiding moge zijn, dat meerdere deskundigen hun onderzinking en zienswijze over glasroeden zouden willen publiceren, opdat een glasroede tot stand zal kunnen komen, die aan alle te stellen eischen voldoet.

Wat toch is thans het geval.

Uit de vele soorten van glasroeden, die op de markt worden gebracht, blijkt wel duidelijk dat allerwege gezocht wordt, doch dat de glasroede nog niet gevonden is.

Terecht merkt de schrijver op, dat de glasroede van het bekende T-profiel in vele gevallen uitstekend voldoet. Op den langen duur vreest hij echter voor het roesten van het T-ijzer; dit valt helaas niet te ontkennen. Het euvel treedt in hoofdzaak op aan het ondereinde van deze glasroede, n.l. het deel, dat zich in de buitenlucht bevindt en steeds aan de atmosferische invloeden is blootgesteld.

Mijn ondervinding met deze glasroeden is dan ook, dat ze jarenlang dienst kunnen doen en in aanmerking genomen den prijs, voor fabrieksbouw, als machinefabrieken, constructiewerkplaatsen enz., waar geen speciale eischen aan stofdichtheid worden gesteld, de aangewezen glasroeden zijn.

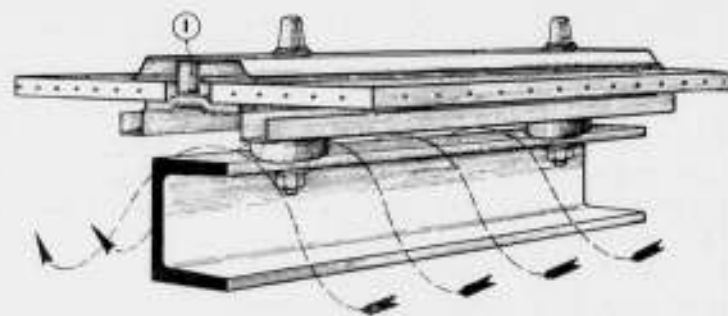
Het wordt echter anders voor gebouwen, waar hogere eischen aan de glasroeden worden gesteld, voornamelijk die van absolute stofdichtheid. Het glas moet dan door tusschenvoeging van geschikt pakkingmateriaal zóó aangebracht worden, dat geen water of stof van buitenaf kan binnendringen, terwijl toch deze pakking soepel genoeg moet zijn en vele jaren in die conditie moet blijven, om het verschil in uitzetting door temperatuursverandering of zetten van het gebouw, op te nemen. M.i. is dit alleen op afdoende wijze te bereiken door labyrinthafdichting; dit wordt dan ook in bijna alle roedenconstructies teruggevonden, doch is bij de Germania-Sprosse weggelaten. Deze labyrinthpakking bestaat meestal uit een afdichting boven op het glas, dus direct onder het dekkapje van een, in bitumen gedrenkte, strook papiervilt of anderszins en bestaat onder het glas, dus tusschen glas en onder- of draagroede, uit een soepele veerende laag, die zich aan de oneffenheden van het glas kan aanpassen. Er wordt aldus een ruimte tusschen dekkap en draag- of onderroede geformeerd, aan de zijanten afgesloten door de pakking.

Ontstaat er druk, door den wind, aan de bovenzijde van de glasroede, dan zal deze druk, in de veronderstelling, dat de bovenpakking on dicht is, door uitzetting van de lucht in de gevormde ruimte sterk verminderen; de onderste pakking zal er dan verder voor zorgen, dat er niets in het gebouw binnendringt.

Een tweede eisch voor een soepele, veerende oplegging van het glas op de onder- of draagroede is verder gelegen in het feit, dat het glas zoo weinig mogelijk moet worden belast. Daarom moet het glas overal waar dat mogelijk is, worden gesteund. De krachten door luchtstoot, sneeuwbelasting enz. moeten door de onder- of draagroede direct opgevangen worden en dit kan alleen geschieden door een zoo groot mogelijke oplegging van het glas; een soepele strookoplegging is dan ook de goede methode.

Een ander belangrijk feit, dat eveneens onder de oogen gezien dient te worden, is de begaanbaarheid van het dakvlak.

Zoo toont nevenstaande foto een dakvlak, dat vanuit de goot tot aan de nok een hoogte heeft van 7.80 meter. Om herstellingen te verrichten bijv. aan de nok of boven het glasvlak

uitstekend deel van het bouwwerk, zullen planken op de glasroeden dienen te worden gelegd. Het gewicht hiervan, vermeerderd met dat van den werkman met zijn gereedschap, zal moeten worden opgenomen door de draagroede en niet door het glas, indien men ruitbreuk wil voorkomen. Bij de glasroeden met T-profiel wordt deze druk direct door het profiel-ijzer opgenomen, omdat het glas lager ligt dan de bovenkant van het T-profiel. Ligt het glas echter hoger dan de draagroede, dan moet hierin voorzien worden.

Dit nu is bij de z.g. Nibra-glasroede op de volgende wijze opgelost. Onder de dekkap is een U-profiel (1) aangebracht, dat steunt op een verdikking van den bevestigingsbout. Het kapje, dat veerend is, kan nu wel even ingedrukt worden, doch daarna wordt de druk door het U-profiel en dus, omdat dit wederom rust op de bouten, door de draagroede opgenomen. De druk op het glas is hier zeer gering. Past men evenwel puntoplegging toe, dan moet onherroepelijk deze druk door het glas worden opgenomen. De glasruiten kunnen echter niet veel druk opnemen, zoodat kans op breuk dan ook zeer groot is. Zooda Ir. Jockin verder terecht opmerkt, is het bovenvlak van de hierboven geschetste draagroede bezwaarlijk te onderhouden. De praktijk heeft echter bewezen dat glasroeden, die geheel omspoeld worden door de lucht van het gebouw, niet zullen roesten, mits zij voor de montage deugdelijk geleverd zijn, omdat de temperatuur van de roeden dezelfde is als die in het gebouw, en er zich dus geen condensatiewater op kan vormen. De ondereinden van de roeden die, zooda ik reeds in den aanvang opmerkte, het meest van roesten te lijden hebben door invloed van de buitenlucht, zullen, door de bijzondere constructie van deze roeden, niet roesten, omdat ook de ondereinden door het aanbrengen van de z.g. tochtstrooken, binnen het gebouw blijven.

Is de lucht in het gebouw zelf vochtig, dan is het raadzaam om de glasroeden direct voor de montage van een afdoende roestwerende laag te voorzien, door ze te verzinken. Deze methode is op den langen duur ook de goedkoopste, omdat herhaaldelijk verven veel ongemak en groote kosten met zich brengt.

Zijn de dampen in het gebouw nog agressiever, dan zou het aanbeveling verdienen glasroeden te verlooden.

Ir. G. J. BRAFT.

PRIJSVRAAG STOCKHOLM.

Aan Byggmästaren 10 Jan. 1934 ontleenen wij het volgende: De internationale prijsvraag voor een schetsontwerp voor een nieuw stadsplan voor „Nedre Norrmalm” is nu afgelopen. De jury heeft gemeend geen 1ste, 2e en 3e prijs te kunnen uitreiken en doch besloot 3 prijzen van ieder 15.000 kr. aan de inzendingen 9192, 7804 en 2497 te geven.

Bij opening van de naambrieven bleek de vervaardiger van motto 9192 te zijn civiel ingenieur Ake Virgin en architect Thure Bergentz, van motto 7804 de architecten Bertram Hume en Raymond C. Erith te Londen en van motto 2497 de architecten Charles A. Platt, William Platt, Geoffrey Platt en John M. Gates te New York.

Bovendien heeft de jury besloten de volgende inzendingen aan te koop voor een bedrag van 5.000 Kr.: van Dr. ing. Hans Lübke en arch. Edi Reissner met Willy Wagener en Willy Schöne als medewerkers te Berlijn en Halle aan de Saale; van architect H. Reissinger te Dusseldorf; en van Stadtbaurat dr. Paul Wolf en arch. Hans Richter te Dresden in samenwerking met civ. ing. Sven Brolin te Stockholm.

Aan de prijsvraag heeft zowat de heele wereld deelgenomen met 350 verschillende inzendingen en circa 100 variant plannen.

Van de Zweedsche prijswinnaars: de eerste ingenieur van het grandbedrijf Ake Virgin en de architect van het bureau voor stadsuitbreiding Thure Bergentz heeft men de prijs van 15.000 Kr. afgenomen. De jury heeft dit besluit op 2 Jan. genomen nadat de meening van de beide buitenlandsche juryleden was ingewonnen. De jury was echter niet eenstemmig daar de voorzitter „borgerradet” Harry Sandberg en redaktör G. Ahlbin een afwijkende meening hadden.

De meerderheid van de jury nam haar beslissing op grond van de volgende redenen, mede als antwoord op bij de jury ingekomen vragen betreffende deze prijsvraag:

De jury meent zich te moeten houden aan de in vele landen geldende regel dat verwantschap van, compagnonschap met of een aanstelling bij een der juryleden iemand uitsluit om aan de prijsvraag mede te doen. Wanneer dus in deze prijsvraag iemand een prijs of aankoop zou verkrijgen, waarvan bewezen zou zijn dat hij familie was of na 1 Januari 1932 in dienst was van of samenwerkte met een der juryleden, dan heeft de jury

STUDIE-PRIJSVRAGEN „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP” 1933-'34.

Zooda ieder jaar schrijft de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap” ook nu weder studieprijsvragen uit.

Naar aanleiding van de ondervinding die het bestuur heeft opgedaan bij de uitschrijving en de daaraan gevolgde beoordeeling door de jury bij de vorige prijsvragen (1932), werd thans besloten de opgaven niet op hetzelfde niveau te brengen als toen heeft plaats gehad. De groote moeilijkheden, die in de vorige prijsvragen lagen opgesloten, hebben behalve het feit dat waarschijnlijk valen voor die moeilijkheden zijn teruggedeinsd en daarna voor de kleinere opgaven of tijd of ambitie misten, bovendien tot onvermijdelijk gevolg gehad, dat een andere groep van lieden zich op de prijsvragen heeft geworpen, een groep waarvoor die prijsvragen in hun opzet niet zijn bedoeld, n.l. zij, die reeds ver zijn gevorderd of zelfs reeds een gevestigde naam zn of een min of meer uitgebreide praktijk deelachtig zijn geworden.

Hoewel het gehalte van de inzendingen door deelname van deze categorie mededingers is opgevoerd moge uit de waarlijk talrijke goede oplossingen zij gebleken en is voor het bestuur inderdaad een groote voldoening bereikt, maar het eigenlijke doel werd eenigszins voorbij gestreefd omdat de prijsvragen juist in het bijzonder voor de nog studeerenden of daarmee bezig te stellen jongeren zijn bedoeld.

Dalrom is bij deze prijsvragen uitgegaan van het denkbeeld ze in het bijzonder voor de bedoelde jongelui geschikt te maken en zijn de onderwerpen eenvoudiger en meer binnen het bereik van velen gekozen.

En ten ander zal echter niet wegnemen dat het bestuur het toch ten eerste zal toelichten als rijper krachten aan de prijsvragen zullen willen

het recht hem dit af te nemen en in plaats daarvan de prijs of aankoop toe te kennen aan degene die daarna hiervoor in aanmerking komt.

De meerderheid der jury was van meening dat het bekend was dat architect Bergentz in een zoodanige verhouding stond tot een der juryleden, de „stadsplannedirektör” Lilienberg, als hierboven is vermeld.

Over het besluit en de nieuwe prijsverdeling deelt de jury mede: Nadat de jury naar aanleiding van de mededeeling, die in het programma aan alle mededingers bekend was gemaakt, dat personen die samenwerken met één der juryleden geen recht hadden om aan de prijsvraag mede te doen, zich genoodzaakt zag de toegekende prijs aan motto 9192 van civ. ing. Ake Virgin en architect Thure Bergentz weer af te nemen, besloot de jury de prijs toe te kennen aan motto 7982 van Stadtbaurat Dr. Paul Wolf en arch. Hans Richter te Dresden in samenwerking met civ. ing. Sven Brolin te Stockholm. Verder besloot de jury voor de som van 5.000 Kr., welke nu vrij gekomen was, aan te koop één van de dichtst bijkomende onbeloonde inzendingen en wel No 100, die bleek ingezonden te zijn door Hans Holzbauer en dipl. ing. Franz Stamm te Berlijn—Holzhausen am Ammersee.

Borgerradet Sandberg en redaktör Ahlbin hadden een afwijkende meening op enkele punten terwijl de professoren Asplund, Ostberg en professor Jansen uit Berlijn op andere punten het met deze beslissing niet geheel eens waren.

De professoren Asplund en Ostberg meenen dat de door de jury gewaardeerde gedachten van voorstel No. 157 aangekocht zouden moeten worden omdat ze voor de stad bijzonder waardevol zijn.

Deze inzending bleek na publicering van de uitspraak en opening van de tentoonstelling aan iemand toe te behooren die zijn anonimiteit geschonden had; zij meenen, met andere juryleden, dat deze kwestie niet van invloed moet zijn op de uitspraak.

Civ. ing. Kleman heeft een motie in de gemeenteraad ingediend om het gemeentebestuur uit te noodigen om aan arch. Bergentz en ing. Virgin een gratificatie te geven.

De redactie zal zoo spoedig mogelijk op deze prijsvraag nader terugkomen en de bekoonde plannen publiceren. C. F.

medoelen, het verzoekt dan echter daarvan te willen doen blijken door aan de buitenzijde van de enveloppe, inhoudende het na te noemen correspondentie-adres en evenzo op de in te zenden teekeningen, daarvan mededeeling te doen door de woorden „buiten mededinging” wat voor de jury een aanwijzing zal zijn dat wel een beoordeeling wordt gewenscht als voor de overige inzendingen, doch dat zij niet voor een prijs in aanmerking wenschen te komen.

De onderwerpen voor deze studieprijsvragen zijn:

1e. Een ontwerp voor een hotel c.a. in een provinciestad van = 30.000 inwoners.

2e. Een ontwerp voor een kinderbewaarplaats in een stadsplantsoen.

3e. Een ontwerp voor het interieur van een apotheek.

4e. Een ontwerp voor een modern kaartspel.

De jury hiervoor bestaat uit de heeren:

J. P. L. Hendriks, architect te Rotterdam.

Herm. van der Kloot Meijburg, architect te Den Haag.

W. Penaat, binnenhuisarchitect te Amsterdam.

Ir. S. van Ravesteijn, architect te Utrecht.

Ir. H. van Vreeswijk, architect te Den Haag.

terwijl de heer W. C. Poederoyen, architect te Rotterdam, als secretaris aan de jury is toegevoegd.

Exemplaren van het programma zijn, tegen betaling van 1 gulden (bijdrage in de kosten van tentoonstelling en terugzending), verkrijgbaar bij den secretaris van „Bouwkunst en Vriendschap”, Proveniersstraat 58 te Rotterdam, postrekening nr. 205073, ten name van W. C. Poederoyen.

INGEZONDEN.

De Bilt, 5 Februari 1934.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad Architectura.
Weteringschans 102, Amsterdam.

Geachte Redactie,

Een artikelje in Uw weekblad No. 4 d.d. 27 Januari over „Het gevaar van het ontbreken van een goede bodemafluiting in woonhuizen" overgenomen uit de „Nieuwe Rotterdamse Courant" geeft mij aanleiding het volgende op te merken.

Dat een gewapend betonnen vloer over de geheele woonruimte behoorlijk in de muren gekast of, indien de fundeering van beton is, één geheel hiermede uitmakende, een waarborg is tegen het opstijgen van dampen enz. uit den bodem in de woning kan ik geenszins onderschrijven. Beton of gewapend beton sluit geen dampen af, deze trekken er bestial door.

Uit mijne ervaring kan ik U een geval noemen, dat wel heel sterk mijne bewering staft.

Op een keldervloer van zware betonconstructie in een gebouw aan de Laakhaven te Den Haag was een 3 c.M. gietasfaltvloer aangebracht. Na eenige maanden begon deze asfaltvloer groote blazen te vertoonen en de architect, die met dezen bouw was belast, was van meening, dat deze blazen ontstonden door gasvorming in de gietasfalt. Uit het ingestelde onderzoek bleek, dat brongassen door de gewapende beton waren gedrongen en de blaasvorming in den asfaltvloer deden ontstaan, hetgeen wijst op een grooten druk dezer gassen.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSHUISVESTING EN STEDEBOUW 1934, Nr. 1. De financiële bepalingen van het ontwerp-Woningwet. Mr. J. Kruseman, kenner en commentator van de Woningwet zet uiteen waarom ook hij het huidige wijzigingsontwerp fruikend acht voor de Volkshuisvesting. Bebouwing Wieringermeerpolder. De leden van de Nederlandsche Groep van het Internationale Congres voor het Nieuwe Bouwen, die de Wieringermeer-bebouwing hebben bezichtigd: C. van Eesteren, B. Merkebach, L. C. van der Vlucht en Ir. W. van Tijen, critiseren dorpsplannen en bebouwing. De dorpen: een in wezen vooze idylle: de bebouwingsvoorschriften: een „bepaal" waarin de geheele hedendaagsche „architectuur" teruggevonden wordt; de woningtypen: klein, hokkerig en nauw; geen enkel perspectief. Wat zij dan wel gewild zouden hebben? Op stedeboouwkundig gebied: in alles systeem: op het gebied van bebouwingsvoorschriften: zoo weinig mogelijk; op het gebied van het woningtype: ruimte in de woningen, woningen met alle vertrekken gelijkvloers (rheumatiek! W. B.), loslaten van vooroordeelen ten opzichte van vormgeving, materiaalgebruik en indeeling.

De vaste rubrieken: Binnenland. Uit den kring der bouwverenigingen, Overzicht van Tijdschriften, Rechtspraak, de gebruikelijke uitnemende documentatie.

Bijlage: Het Voorloopig Verslag van het Ontwerp-Woningwet.

W. B.

„DAS WERK". JAN. '34.

Het nummer begint met een uitvoerige publicatie van een kantoorgebouw te Zürich van Carl Hubacher, Rud. Steiger en Rob. Winkler. Het gebouw bevat behalve de kantoren, een aantal winkels, een groote garage in den kelder, een restaurant met bar en als bijzonderheid een kintheater met openschuifbaar dak. Op de bovenste verdieping bevinden zich een aantal ateliers en eenige minimale flats met daktuin en zwembassin.

Verder foto's van Hermann Haller's ruitersstandbeeld voor Hans Waldmann; interieurs van Andrienne Gorska-Paris en muurschilderingen van Karl Walser-Zürich.

F. H.

„DE BEN OPBOUW" No. 2, 20 JAN. 1934. DE PORTRETTEEN VAN PERRET EN LE CORBUSIER.

De portretten van Perret en Le Corbusier op den omslag duiden er op

Indien geen gietasfaltvloer was aangebracht, welke een luchtdichte afsluiting tot stand deed komen, zou men zeer zeker nimmer deze gassen hebben waargenomen, daar nagenoeg geen enkel vertrek een luchtdicht afsluiting heeft. Toch is het lang niet denkbeeldig, dat grondgassen en grond dampen een funesten invloed kunnen uitoefenen op de gezondheid der bewoners. Het mag daarom wel eenige bevreesding wekken, dat in een land als het onze met zijne lage gronden en polders zoo weinig aandacht wordt geschonken aan een absoluut betrouwbare bodemafluiting, welke toch voor weinig geld zoo gemakkelijk is aan te brengen. Wanneer men eenmaal weet, dat bij een bevroren bodem de huizen werken als de ventilatiekoker op een mastiekdak, dan wordt hiermede toch duidelijk den weg gewezen, hoe de bodemafluiting moet worden gemaakt. Niet alleen, dat men door een asphaltisolatie, bestaande uit een paar asphaltviltlagen de gassen volkomen afsluit, zoodat daardoor een gezonder verblijfplaats ontstaat, maar ook kunnen de vocht dampen uit de grond dan nimmer eenig nadeel aan bouwonderdeelen of inventaris veroorzaken, en een onaangename reuk verspreiden.

Ik hoop, dat U het bovenstaande van voldoende beteekenis moge achten om dit door middel van Uw weekblad onder de aandacht van H.H. Ingenieurs en Architecten te brengen.

Hiervoor bij voorbaat dankzeggend,

Hoogachtend,
A. LAVERMAN.

dat we iets over deze architecten te lezen zullen krijgen. Men behoeft niet pienter te zijn, om dit te snappen. En jawel, de Heer A. Elzas geeft karakteristieken van Perret, van Le Corbusier, van Perret naast Le Corbusier, en Perret tegenover Le Corbusier. Een aardig en geestig gesteld artikelje. „Als Perret het bureau binnen komt, verstilt het rumoer eerbiedig". „Als Le Corbusier het bureau binnen komt, betreft men hem onmiddellijk in de dispuuten". „De plattegronden van P. zijn soms conservatief, vaak ingenieus, altijd Fransch en elegant". „De plattegronden van Le C. zijn nooit conservatief, soms zijn ze onbewoonbaar, altijd zijn ze Fransch en geniaal". Vooraf gaat een stukje van J. J. P. Oud over zijn nieuwe (stalen) stoelen, bij Liberty. Hij wil: „molligheid en stabiliteit voor het zitten, opheffing van de massaliteit voor het oog door het staal".

J. P. M.

BYGGMASTAREN 1934.

Nr. 1. Over vergoeding van tot weg bestemde grond door Ake Virgin c.i. en een constructief merkwaardige hoekafschuining van een straat en gebouw.

Nr. 2. Nieuws over de Norrmalm-prijsvraag (hiervoor volledig overgenomen). Konsumhuset, de Stockholmsche neef van het gebouw der Handelskamer te Rotterdam, gebouwd door het bouw bureau van den Coöperatieven Bond onder leiding van de architecten Eskil Sundahl en Eric Rockström. Het gebouw beslaat een terrein van 56 x 115 M., heeft spoorwegaansluiting en omvat o.m.: vleeschwarenfabriek, groentecentrale, kolonialewarenmagazijn, koffiebranderij, vischafdeeling, winkel en kantoren.

Nr. 3. Konsumhusets constructies door Evert Strokirk c.i. Op betonpalen van 30 x 30 c.M. — grootste belasting 32 ton — staat een ingebetonneerd staalskelet. Binnen zijn de kolommen geprofileerd om de vele leidingen behoorlijk te bergen en tevens bereikbaar te houden. Hadar Gilje c.i. schrijft over de verwarmings-, ventilatie- en sanitaire installaties.

Nr. 4. Een onderzoek naar de werking van den winddruk op dakbedekkingen met behulp van een model door Prof. Ivar Malmer. Konsumhuset's koelinstallatie door Arvid Börjesson c.i. Roestwerend schilderwerk door Moje Bergström.

W. B.

PRIJSVRAGEN.

PRIJSVRAAG- UITSCHRIJVER	ONDERWERP	Aangekondigd in B.W.A. No	Inzending	BEMERKINGEN
Gemeentelijke Woningdienst Amsterdam.	Ontwerp voor een complex arbeiderswoningen.	No. 47, 1933	1 Juni 1934	
Bouwkunst en Vriendschap Amsterdam.	Ontwerp voor een hotel.	No. 6, 1934	Uiterlijk 8 Juni 1934	Studieprijsvragen.
	„ „ kinderbewaarplaats.			
	„ „ het interieur van een apotheek.			
	„ „ een modern kaartspel.			

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN
No. 7 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 17 FEBR. 1934 No. 7
DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT
STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ
WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.
ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

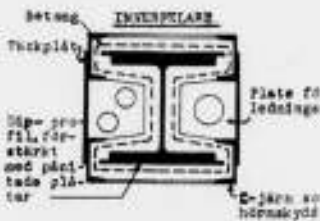
Ledenvergadering op Vrijdag 23 Februari a.s. des avonds 8 uur in de groote zaal van het gebouw
Heystee, Heerengracht 545-549.

Gewijzigde agenda:

1. Notulen.
2. Mededeelingen.
3. Ingekomen stukken.
4. Toelichting van het rapport der commissie voor ontwerpstudie No. 4.
5. Verkiezing van een lid in de Commissie van redactie van het Bouwk. Weekblad Architectura wegens het tusschentijdsch aftreden van den heer E. H. Frowein.
Het bestuur stelt de volgende voordracht:
1. Ir. A. Boeken. 2. A. Komter. 3. A. Staal.
6. Voorstel tot het uitschrijven van ontwerpstudie nr. 5 en verkiezing van twee leden der commissie van voorbereiding en beoordeeling.
Het bestuur stelt de volgende voordrachten:
1. Ir. A. Boeken. 2. Margaret Kropholler.
1. C. Felkamp. 2. N. F. Wijmer.
7. Verkiezing van drie leden voor de commissie van verificatie.
8. Bespreking van het naschrift van de Redactie van het B. W. A. bij het ingezonden stuk van de Heeren Mastenbroek, Staal en la Croix, opgenomen in het B. W. A. No. 5, 1934 op verzoek van genoemde leden.
9. Rondvraag.

Voor de vergadering, vanaf 7½ uur, zullen de ontwerpen zijn tentoongesteld, ingezonden op:
de studieprijsvraag voor een sportterrein in Amsterdam-West,
ontwerpstudie nr. 4 (toeristenherberg met garage). Introductie toegestaan.

Voor het bestuur van A. et A. :
K. VAN DER WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
E. H. FROWEIN, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT. 17 FEBRUARI 1934

NR 7

H. H. KRAMER. NESTOR VAN DEN B.N.A.

OVERLEDEN 13 FEBRUARI 1934.

Op den leeftijd van 83 jaar is alhier overleden het oudste lid van den B.N.A. de Heer Hendrik Hendriks Kramer.

Gedurende meer dan 50 jaar heeft de Heer Kramer hier het beroep van architect uitgeoefend.

Na 3 jaar H.B.S. te Sneek werd hij wegens zijn ambitie voor teekenen en timmeren geplaatst in een werkplaats en op een teekenbureau. Dit werd vervolgd met een opleiding op het bureau van den architect Outshoorn te Amsterdam. Na drie jaar te Amsterdam ging de Heer Kramer naar Brussel, waar hij met Henri Evers op verschillende bureaux heeft gewerkt.

Na drie jaar te Brussel heeft de Heer Kramer zich alhier gevestigd en in 1882 de kerk te Warnstiens gebouwd.

De groote groep van zeer verschillende werken, kerken voor Protestanten en Doopsgezinden, scholen, kantoor- en bankgebouwen, stichtingen, fabrieken, tentoonstellingen, boerderijen, landhuizen en burgerwoningen getuigen van de be-

kwaaamheid en den kunstzin, zoowel in het uitwendige als bij de interieurs.

De gefundeerde kennis der klassieken is aanwijsbaar zoowel aan de oudste als aan de jongste werken.

De oudere werken waren in den trant der Vlaamsche renaissance.

Bij de latere als het archiefgebouw der Algem. Friesche Levensverzekeringsmaatschappij, afgebeeld in het Bouwk. Weekblad 1930 bladz. 142, volgde de architect Kramer meer zijn eigen vormgeving, die op de samenstelling was gebaseerd. Voor ons, leden van den Kring „Leeuwarden" van den B.N.A. is de meester heengegaan. Hij was het, die ons voorging bij het onderling verkeer en bij het optreden naar buiten. Zijn oordeel was niet zacht maar toch humaan.

Met waardeering zullen wij terugdenken aan den bekwamen en oprechten meester.

Leeuwarden, 13 Februari, 1934.

D. MEINTEMA.

DE NORMALM PRIJSVRAAG TE STOCKHOLM.

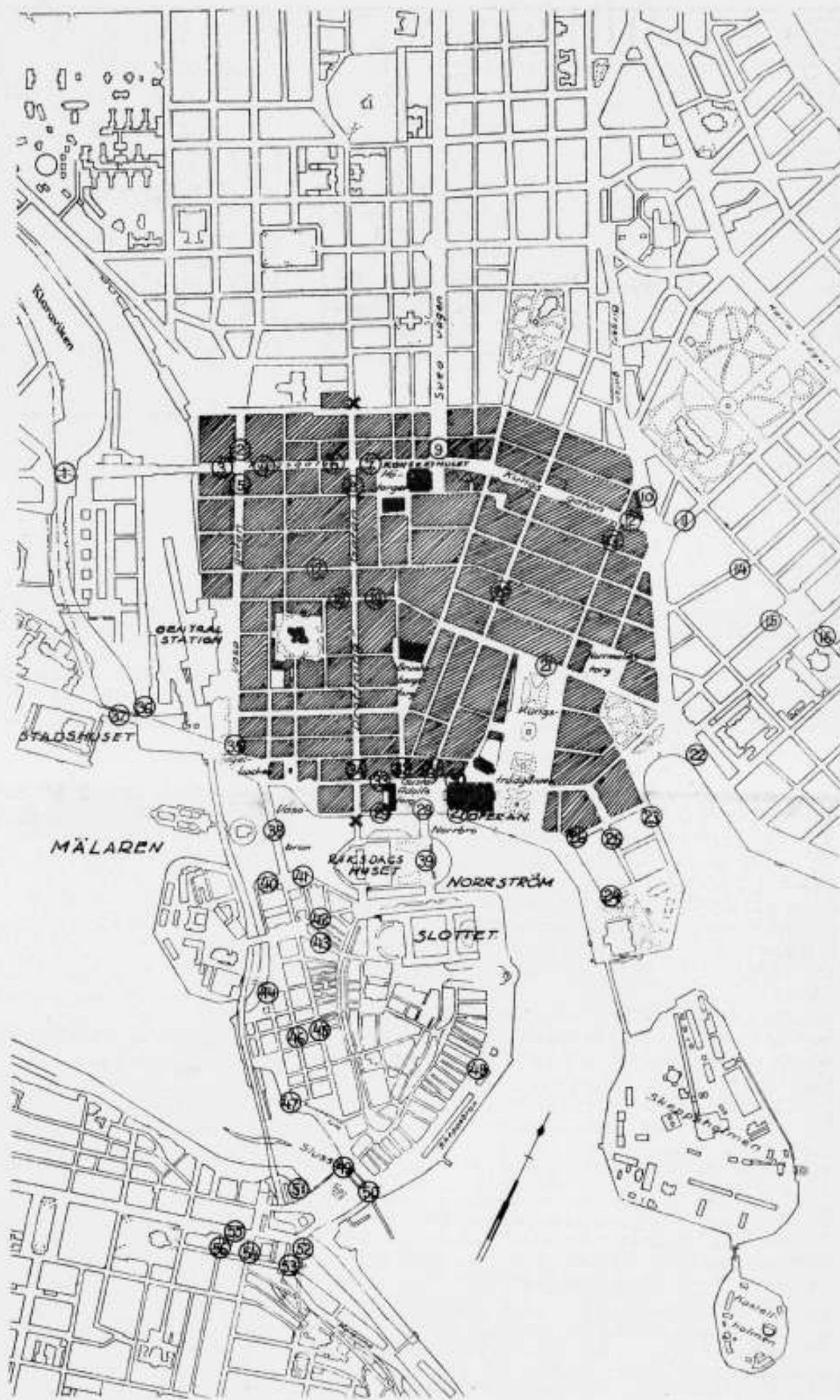
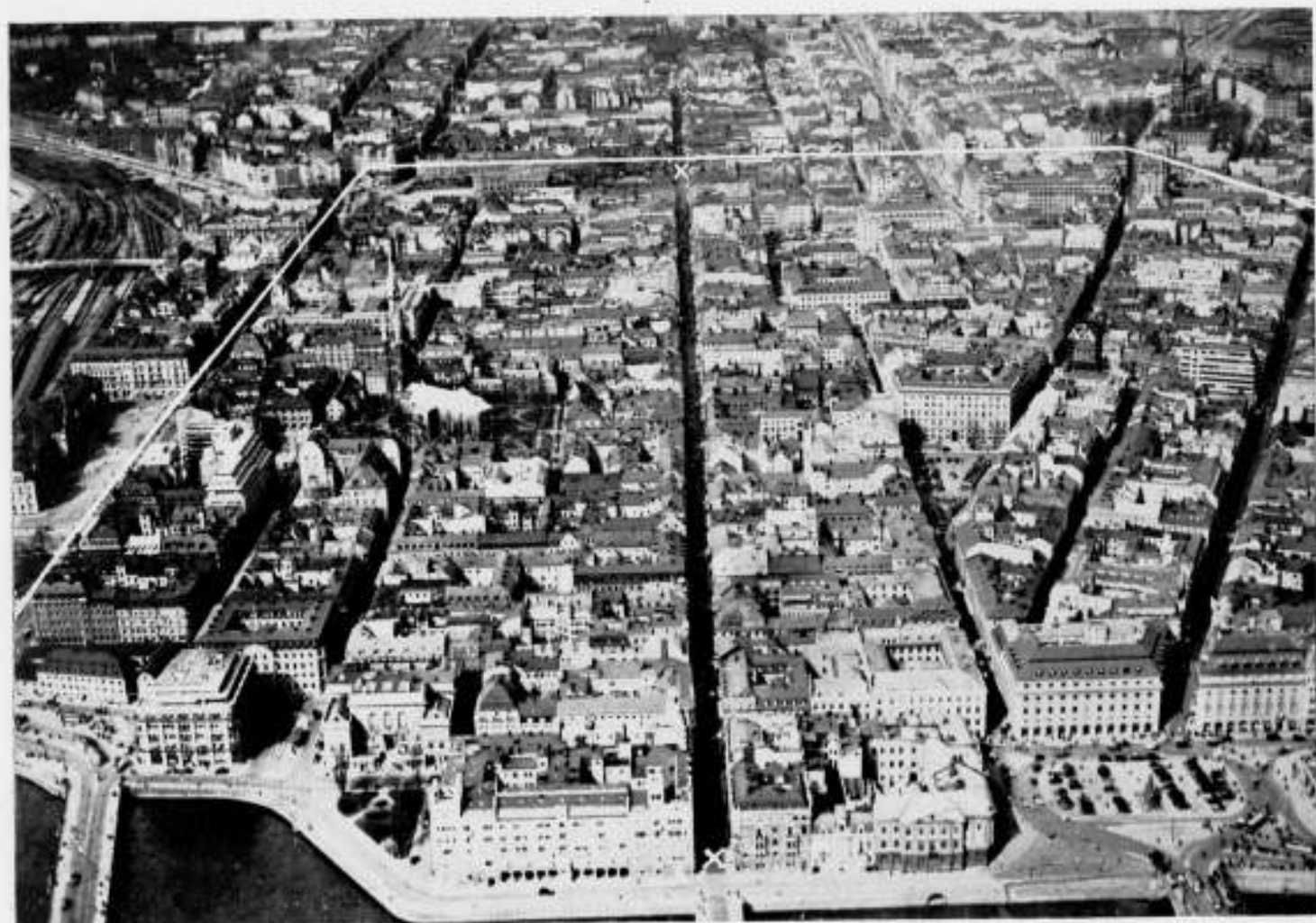
Het verslag der jury van de Norrmalm Prijsvraag is in een uitvoerig gedocumenteerd rapport openbaar gemaakt. Als inleiding vermeldt de jury de wijze waarop ze haar taak heeft opgevat, hoe ze getracht heeft de zuiverste beoordeeling te verkrijgen door overplakking der motto's met nummers volgens tijdstip van binnenkomen, hoe een speciale commissie de plannen eerst heeft onderzocht in hoeverre ze aan het programma voldeden alvorens ze onder oogen van de jury kwamen enz.

Tot slot van een vrij uitvoerige uiteenzetting van haar inzicht ten aanzichte van het probleem concludeerde de jury als volgt: Als basis voor de toekomstige ontwikkeling der bebouwing van dit stadsdeel moet er rekening mee worden gehouden, dat de stadsdele bouwmassa's van Norrmalm in verhouding tot de aanwezige niet vermeerderd mochten worden en dat ze uit economische overwegingen niet verminderd mochten worden. De grotere openheid en de betere verlichtingstoestanden die noodzakelijk zijn, moeten dus door een andere groepeeringswijze van deze bouwmassa's worden bereikt. Om hiertoe de bebouwing of bijna geheel te concentreren in hoogbouw om een belangrijke vermeerdering van het groen in het stadsdeel te

verkrijgen, stuit op bijna onoverkomelijke moeilijkheden van economischen en practischen aard, daar de grond slechts voor een klein deel in handen van de stad is en de last, dien men gedurende den waarschijnlijk langdurigen overgangstijd ondervindt, zeer groot moet zijn.

Ook andere bezwaren gelden tegen een zoo ingrijpende wijziging van de stad. Voorstellen die in deze richting gingen, zijn dus utopieën. Aan den anderen kant zijn de meer eenvoudig uitvoerbare oplossingen, die uitgingen van kleine straatverbredingen en in verhouding lage bouwhoogte, vaak onbevredigend ten opzichte van de behoeften aan ruimte en licht. De oplossing moet ook niet gezocht worden in een systeem van verbreding van alle straten en pleinen, doch eerder door een accentueeren van hoofdverkeerswegen en hoofdverkeerspleinen, zoowel als door een reguleering van belangrijke secundaire straten door verbreding, terwijl daarentegen het overige stratenet slechts weinig veranderd zal moeten worden. Hierdoor wordt ook tegemoet gekomen aan de behoefte naar ruimte voor kleine bedrijven, waarover hierboven gesproken is in het rapport. Aan de bebouwing zullen verder nauwelijks dezelfde eischen gesteld kunnen worden die in 't algemeen voor nieuwe

OP PAG. 58. 2 LUCHTOPNAMEN
(VON AERO MATERIAL A.B.) VAN
NORRMALM. DE MET 'X' AANGE-
GEVEN STRAAT IS DE DROTNING
GATAN, DIE OOK OP HET PLAN MET
'X' IS AANGEDUID.

PLAN VAN HET CENTRUM VAN STOCKHOLM. HET DEEL, WAAROP DE PRIJSVRAAG BETREKKING HAD, IS
GEARCEERD.

Nr. 145. ONTWERPERS ÅKE VIRGIN & THUNE BERGENTZ, STOCKHOLM

woongebieden gelden. Het city-karakter van het stadsbeeld en de economische verhoudingen maken het doorvoeren van „Streifenbau“ of geconcentreerde bebouwing onmogelijk. Het verlangen naar samenhangende en ruime binnenplaatsen moet voldoende zijn en de verlichtingsverhoudingen moeten in vergelijking tot de heden geldende eischen niet slechter worden.

De verbouwing van het stadsdeel volgens zoo'n systeem is in den loop van tientallen jaren mogelijk en zal op economische wijze het gewenschte resultaat opleveren zonder dat het stadsleven hiervan al te groote stoornissen ondervindt. Hieronder volgt de vertaling van het oordeel van de Jury van de plannen, waarvan de ontwerpers een geldelijke belooning ontvingen.

In Byggnästan Arkitektupplagan 2 van 7 Febr. 1934 is een uitvoerig overzicht van Sven Markelius opgenomen, waarin deze zijn persoonlijke meening weergeeft. Tevens worden hierin de inzendingen No. 187 (Motto 1122) No. 187 A (Motto 1122) No. 157 (Motto 1467) No. 197 (Motto 3552) No. 138 (Motto 7089) No. 171 (Motto 6540) gepubliceerd. C. F. No. 145. Motto 9192.

De verkeersomstandigheden in de Vasagata zijn verbeterd in de kruisingen met Kungsgatan, Klarabergsgatan en de verbrede Karduanmakargata. De verkeerscapaciteit van de Birgir Jarlsagata is verhoogd door een uitbreiding van Stureplan. De Sveavägen is tot het Gustav-Adolfplein verlengd met een vernauwing van het gedeelte dat op het plein uitmondt, hij is echter in hooge mate van het stratennet afgezonderd, waardoor hij niet zoo geschikt zal zijn om de plaatselijke verkeersbehoeften van het stadsdeel te dienen, zooals blijkbaar bedoeld is: deze fout kan echter gemakkelijk verbeterd worden. De Hamngata-Klarabergsgatan, evenals de verbrede Arsenalsgata en een nieuwe straat bij de Jakobskerk door de bouwblokken Jakob Större en Jakob Mindre en de verbrede Karduanmakargata bedienen het Oost-westelijke verkeer.

Op de kruising tusschen Sveavägen en Klarabergsgatan-Hamngatan is een groot verkeersplein gelegd. Eveneens is een verkeersplein geprojecteerd op de kruising tusschen Regeringsgatan, Sveavägen en Karduanmakargatan, waardoor het verkeer zoowel van Sveavägen als van de Regeringsgatan westwaarts naar Tegelbacken kan worden geleid, waardoor het Gustav Adolfplein op gunstige wijze ontlast wordt. Langs dit plein is ook

Nr. 271. PRIJS 15.000.- KRONEN. ONTWERPERS BERTRAMS-HUME & RAYMOND C. ERITH, Londen

een nieuwe straat gelegd langs de Jakobskerk naar de Arsenalsgata, waardoor een verbetering van het oost-west-verkeer verkregen wordt. Het Gustav Adolfplein wordt verder nog ontlast door de voorgestelde overbrugging van Skeppsbron naar het standbeeld van Karel XII met een verkeersplein op het Karel XIIde plein. Deze brugaanleg, die met het oog op het vrije stadsbeeld hier niet gewenscht is, is evenmin uit verkeersopzigt aanbevelenswaardig, daar de drie verkeerspleinen Gustav Adolfstorg, kruising Karduanmakargatan-Sveavägen en Karl XII's torg, door hun onderling te geringen afstand het verkeer van elkaar zullen beïnvloeden. De brugaanleg zou bovendien een belangrijke verkleining van het parkgebied Kungsträdgården medebrengen. Daar deze ondertusschen — zooals vroeger is medegedeeld — eigenlijk niet tot de prijsvraagopgave behoort, is bij de beoordeling hierop geen acht geslagen.

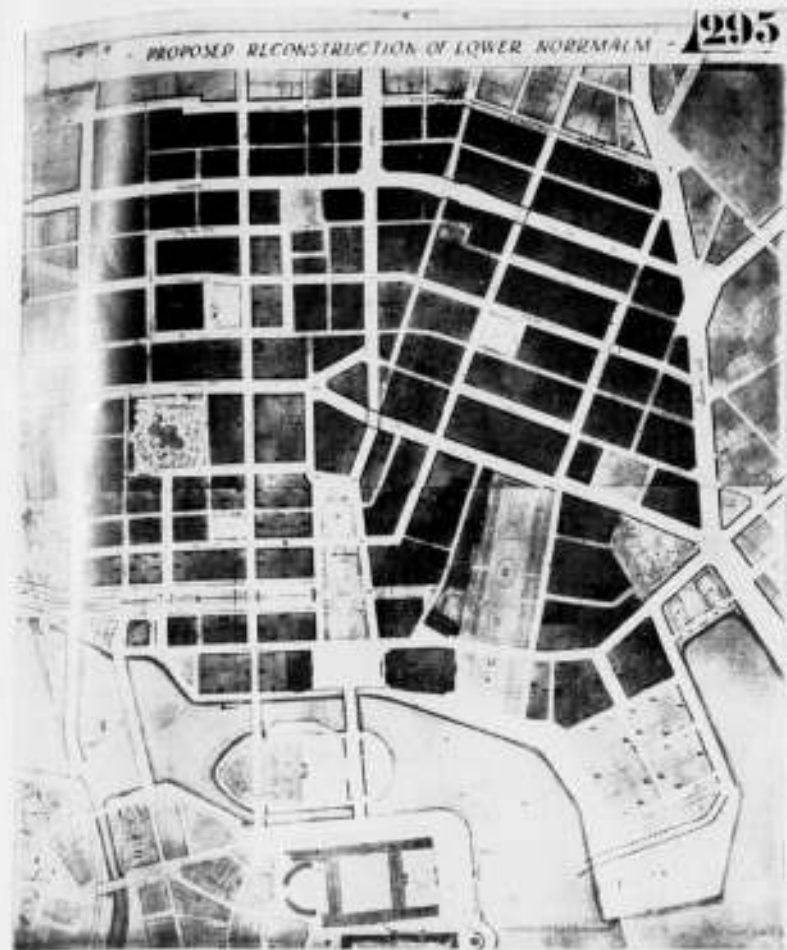
De kruisingen tusschen de verschillende straten en de verkeerswegen zijn in het algemeen zorgvuldig doordacht en de voorgestelde verkeersregelingen zullen, zooals te voorzien is, op goede en harmonische wijze functioneeren.

De bebouwing van Sveavägen tusschen Kungsgatan en Karduanmakargatan evenals die van het grote verkeersplein zijn goed van massawerking en met een vaste architectonische hand ontworpen, waartegenover het kleine verkeersplein en de uitmonding op het Gustav Adolfplein evenals de doorbraak bij de Jakobskerk architectonisch niet goed opgelost zijn. Van de overige straten van het stadsdeel zijn sommige op weldoordachte wijze verbreed. Het stadsdeel zal in hoofdzaak zeer geschikt voor het bedrijfsleven worden en het benedendeel van Sveavägen zal een voortreffelijke winkelstraat kunnen worden.

In de beschrijving legt de inzender er den nadruk op, dat de voorgestelde bouwmassa's niet boven de bestaande mogen worden opgevoerd. Voor de sanering der bouwblokken zijn de algemeene principes slechts schematisch op het plan aangegeven. De voorgestelde bouwhoogten zouden in sommige gevallen hooger kunnen zijn dan met het oog op de belichtingsverhoudingen gewenscht is. In de behoefte aan autoparkeerplaats is binnen het gebied goed voorzien.

Het ontwerp is verkeerstechnisch uitstekend en het kan goed in gedeeltes worden uitgevoerd. Bovendien is het economisch goed doordacht. No. 271. Motto 7804.

De inzender heeft in zoverre het programma verkeerd begrepen, dat hij blijkbaar in de meening heeft verkeerd, dat een brug- of tunnelverbinding in 't verlengde van Birgir Jarlsagatan tusschen Blasieholmens en Skeppsbron slechts voor de tram zou zijn, waardoor hij tot de aanname is gekomen dat het overige verkeer van Birgir Jarlsagatan in de toekomst steeds over de Norrbro geleid zou moeten worden. De in het programma

Nr. 295. PRIJS 15.000 KRONEN. ONTWERPERS CHARLES A. PLATT, WILLIAM PLATT, GEOFFREY PLATT EN JOHN M. GATES, NEW-YORK

melde mededeeling dat de verbinding Blasieholmens-Skeppsbron in de toekomst eens voor het geheele rijverkeer zou worden benut, maakt het mogelijk om in dit voorstel groote verbetering aan te brengen, zonder dat belangrijke wijzigingen hiervoor noodzakelijk zijn.

De Sveaweg is met een breedte van 33 m recht doorgevoerd tot aan het Gustav Adolfplein en heeft een goede ontlasting naar Nybroplan en Tegelbacken tevens gekregen. De voorgestelde aanleg maakt een belangrijke verhoging van het bestaande terrein noodzakelijk (tot 7 m toe) en de aansluiting met kruisende straten is moeilijk. Zoo heeft de Hamngata aan de westzijde van de Regeringsgata een helling van 1:12 gekregen wat voor een hoofdstraat te steil geacht moet worden. Als Oost-West verkeerswegen zijn gedacht: Kungsgatan en Hamngatan met voortzetting van deze laatste westwaarts in de Klarabergsgata en een nieuwe breede diagonaalstraat naar de omgeving ten Noorden van het tegenwoordige Tegelbacken (het Vasatorg van het voorstel). Ten Zuiden van dezen centralen verkeersweg wordt Oost-Westverkeer opgenomen in de verbrede Arsenals- en Fredsgata. Als plaatselijke Oost-Westverbinding, die ook uitmuntend het verkeer van Regeringsgatan opneemt, dient de verbrede Herkulesgata. Voor de kruising tusschen Sveavägen, Hamngatan, Klarabergsgatan en de nieuwe diagonaalstraat wordt een groot verkeersplein (Centralplan) voorgesteld, dat als verdeelplein moet dienen voor het Noord-Zuidverkeer van het noordelijke deel van Sveavägen met de diagonaalstraat en de Hamngata. De Sveaweg krijgt daardoor na dit Centralplan slechts plaatselijke betekenis, wat van belang is voor de belasting van het Gustav Adolfplein, en verder krijgt deze een zeer goede verbinding met het overige stratennet. Het Zuidelijke deel van Sveavägen heeft daardoor alle aanleiding om de voorname winkelstraat te worden die Norrmalm blijkt noodig te hebben. De diagonaalstraat zal een zeer goede verkeersweg worden en zal, als de onnoodige bebouwing op het Vasatorg en ten Zuiden van Stadshuagatan achterwege blijft, een mooie straat worden, die geleidelijk naar Riddarfjärden afdaalt. Vasatorg en Nybroplan hebben voor het daar te verwachten groote verkeer niet voldoende afmeting gekregen. Het laatst genoemde plein is bovendien zoo beperkt, dat een gedeelte van den Schouwburg (Dramatiska Teatern) opgevoerd moest worden.

De bebouwing wordt hoofdzakelijk door voorgestelde straatverbreding verkregen, terwijl de bebouwing en de binnenplaatsbehandeling niet uitvoerig zijn aangegeven, evenwel een af te dichte en lichtarme bebouwing doen vermoeden. De bebouwing in Kunststrädgården en in het Berzeliuspark is niet te aanvaarden.

Het ontwerp trekt de aandacht door zijn duidelijk en goed verkeerssysteem

Nr. 233. PRIJS 15.000 KRONEN. ONTWERPERS DR. PAUL WOLF EN HANS RICHTER TE DRESDEN IN SAMENWERKING MET SVEN BRÖLIN TE STOCKHOLM.

en zijn vaste vormgeving zoowel als door de in hoofdzaak goede aanpassing van het stadsplan aan de behoefte van het gebied. De inzender wijst op de mogelijkheid om het plan succesvol uit te voeren.

No. 295. Motto 2497.

De Vasagata is verbeterd door het Oost-West verkeer van de Klarabergsgata er over, en dat van de Karduanmakargata er onder door te voeren. Ter bevrediging van het meer betekenende plaatselijke verkeer dient in Noord-Zuidrichting de Sveaweg, die met minder breedte zuidwaarts door de verbrede Malmkillnadsgata naar het Brunkebergsplein omlaag voert. De kruising met de Hamngata is niveauvrij door verlaging van deze laatste. De verbinding tusschen de verschillende verkeerswegen is op dit punt echter onbevredigend. Bij het gebouw van de Telegraafdirectie mondt de Sveaweg op een groot plein dat in de as van de Norrbro gelegen van het Gustav Adolfplein tot dit gebouw voert. Dit plein is gevormd door de Malmstorgstraat te behouden en van de monding der Malmkillnadsgata op het Brunkebergsplein uit is een parallelstraat naar de Malmstorgsgata gevoerd die gericht is op den gevel van het operagebouw. De daartusschen gelegen gebieden zijn vrij gelegd. Als doorgaande oostwest verkeersweg is de Kungsgata gedacht, die ten westen van Hötorget tot 22 m verbreed wordt, evenals Hamngatan-Klarabergsgatan en Fredsgatan met hun voortzetting in de Arsenalsgata. Bovendien is de Strömgata onder het noordelijke deel van de Norrbro gevoerd. Van het nieuwe centrale plein uit gaat westwaarts een breede met plantsoen aangelegde straat. Deze verkeersweg is ontstaan door afbraak van de huizenblokken tusschen Jakobsatan en Karduanmakargatan. Deze allée zal een groot uitzicht op het Mälarmeer en het stadhuis opleveren, evenwel is zijn breedte te aanzienlijk. De Herkulesgata is voor het plaatselijk verkeer geschikt gemaakt en over het centrale plein met de Regeringsgata verbonden, welke laatste straat evenals de Drottninggata met het oog op de plaatselijke verkeersbehoeften iets verbreed is. De verbreding van de laatste straat geeft aanleiding tot bedenkingen.

De nevenstraten binnen het gebied gelegen zijn op een in het algemeen bevredigende en doeltreffende wijze verbreed. De inzender laat na om grondige saneringsvoorstellen te doen voor de binnengedeelten der blokken. Het stadsdeel zou na doorvoering van de voorgestelde reguleeringen tamelijk goed aan de behoeften van het zakenleven voldoen en in het algemeen ook goed gelegenheid bieden voor vestiging van kantoren en winkels. De inzender heeft zijn maatregelen geconcentreerd op de omgeving van Gustav Adolfstorg, dat noordwaarts tot aan het gebouw van de Telegraafdirectie, en met dit gebouw als achtergrond, is uitgebreid. Hierdoor

No. 23. ONTWERPERS DR. ING. HANS LÜBKE, EDI REISSNER, MET MEDEWERKING VAN WILLI WAGENER EN WILLY SCHÖNE. BERLIJN-HALLE-SAALE. AANGEKOCHT VOOR 5000 KR.

is een groot open gebied ontstaan met het slot als beheersende bouw aan de zuidzijde. Deze pleinaanleg, die op een bijzondere wijze het stadsdeel naar het zuiden toe open maakt en aan de stad een groot centraal vrij plein geeft, waaraan ze behoefte heeft, is bijzonder interessant.

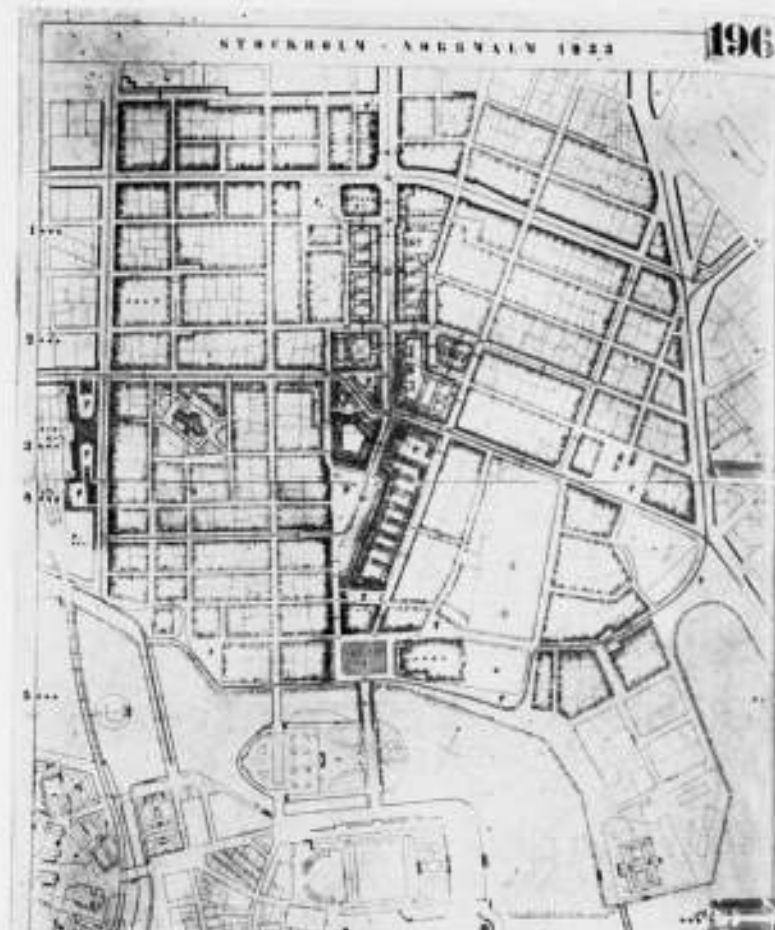
No. 233. Motto 7982.

De verkeerscapaciteit van de Vasa- en van de Birger Jarisgata is door niveauvrije kruisingen of door ronde verkeerspleinen waarin de andere verkeerswegen uitmonden vergroot.

Als voortzetting van het Gustav Adolfsplein naar het noorden worden drie brede straten tot aan Klarabergsgatan voorgesteld, waarvan de westelijke tot Höjtorget verder gaat en de middelste na een ringvormig verkeersplein voert bij de kruising tussen Klarabergsgatan en den van het noorden af komende Sveaweg. De oostelijke van deze drie straten is op een lager niveau aangelegd. Deze straten hebben goede verbindingen met de aangrenzende stadsdelen en zullen daarom vermoedelijk een goed zakencentrum vormen. Intusschen zouden deze straten niet noodig moeten zijn, er gaat bouwgrond door verloren zonder dat men tot de vorming van een groot openbaar plein komt, waaraan dit stadsdeel behoefte heeft. Het oostwest verkeer, dat in het algemeen goed in de kruispunten van het noord-zuidverkeer is afgescheiden, wordt bediend door Kungsgatan, Klarabergsgatan-Hamngatan, Herkulesgatan, die een voortzetting krijgt door Kungsträdgården en het Berzeliuspark naar het Nybroplan, evenals door de Strömgata, die verbreed en onder de Norrbro wordt doorgevoerd. Zeer de moeite waard is de nieuwe straat Nybroplan-Tegelbacken, die duidelijk en direct het oostelijk en westelijk gedeelte van Stockholm verbindt. Hij wordt kruising-vrij door middel van een in verhouding korte tunnel onder den Sveaweg doorgevoerd en sluit goed bij de Kungsträdgården aan. Op deze Oostwest straat mondt ook de Regeringsgata op voortreffelijke wijze uit, waardoor het verkeer van de Regeringsgata naar Tegelbacken niet over het Gustav Adolfsplein voert.

Het kan geaccepteerd worden dat deze door Kungsträdgården wordt gevoerd omdat de doorgang der Arsenalgata opgeheven is.

Het plan is voorzover de openheid betreft voor het oostelijk en westelijk van den grooten centraalweg gelegen gedeelten naar geheel verschillende principes uitgewerkt. Ten westen er van zijn een groot aantal nieuwe straten geprojecteerd. Niettegenstaande de vele straatverbredingen zal de openheid in dit stadsdeel zeer gering zijn en de groote bouwblokken zullen vermoedelijk nadeelig op het zakenleven inwerken. Ten oosten daarentegen zijn al te veel straatverbredingen voorgesteld. De belangrijke omwerking van het gedeelte tussen Stureplan-Engelbrektsplan en Norr-

No. 106. ONTWERPER DIPL. ING. H. REISSINGER TE DÜSSELDORF. AANGEKOCHT VOOR 5000 KRONEN.

landsgatan geeft weliswaar de gewenste verbetering doch zal in uitvoering veel te kostbaar zijn.

De sanering kan voor een city gebied bevredigend worden genoemd. De binnenterreinen zijn tot grootere eenheden samengevoegd die goed geventileerd worden, de kosten hieraan verbonden zullen echter ook hier zeer hoog zijn. De groote openheid, ontstaan door den nieuwen centraalweg, waarmee de hogere gebouwen (18 verdiepingen) overeenstemmen, is op zich zelf een goede en juiste gedachte. Toch is het twijfelachtig of de uitvoering van deze idee door drie brede parallelstraten de verkregen vrije terreinen niet al te veel versnipperd. Bovendien komt het gewenscht voor om den hoogbouw te verleggen uitsluitend rond het centrum van Norrmalm.

De groote wijzigingen die de centrale partij evenals de vele details ten westen hiervan vereischen, zullen echter tot gevolg hebben dat de uitvoering van dit plan met hooge kosten gepaard gaat en moeilijk te verwirkelijken zal zijn.

Bij het voorstel is een interessante beschrijving gevoegd.

No. 23. Motto 2022.

Het karakteristieke van dit plan is gelegen in het doortrekken van den Sveaweg tot deze de Hamngata ontmoet, waarna hij in de richting van de Malmkillnadsgata afbuigt en via Brunkebergstorg in de sterk verbrede Herkulesgata wordt gevoerd. Door deze laatste straat wordt het verkeer van den Sveaweg naar het verkeersplein Tegelbacken gevoerd, waar het verkeer kruisingvrij onder de Vasagata wordt geleid. Doordat de verbrede Hamngata in den Sveaweg uitmondt zal de Herkulesgata ook voor oost-west verkeer worden gebruikt. Dit verkeer wordt behalve door de Kungsgata door de verbrede en over de Vasagata gevoerde Mästersamuelsgata bediend, en wordt over het zuidelijk deel van den Sveaweg naar de Hamngata geleid. Het zwakke punt in dit plan is gelegen in dit gedeelte van den Sveaweg dat klaarblijkelijk zoowel oost-oost als noord-zuid verkeer moet opnemen en hiervoor niet berekend is. Bovendien is het centrale stadsdeel al te veel van het Gustav Adolfsplein afgesloten, welk plein geheel ongewijzigd is gelaten behalve de verbrede Regeringsgata die onder het bankgebouw dus met een overbouw op het plein uitmondt.

Terwijl het gebied ten zuiden van de Herkulesgata geheel onveranderd is gebleven, zijn voor de overige gedeelten radicale wijzigingen voorgesteld. Op verschillende plaatsen zijn hoogbouwen geprojecteerd, daar waar ze naar het inzicht van den ontwerper als accent een stedebouwkundig doel hadden te vervullen, in de eerste plaats dus als afsluiting van den Sveaweg. De ver-

No. 100. ONTWERPERS HANS HOLZBAUER & DIPL. ING. FRANZ STAMM TE BERLIN-HOLZHAUSEN AMAMMERSEE. AANGEKOCHT VOOR 5000 KRONEN.

breeding der straten is in het algemeen ruimer voorgesteld als de omstandigheden noodzakelijk maken. De bebouwing zou niettegenstaande een zekere royaliteit (Geräumigkeit; rymilghet) gedeeltelijk toch niet voor den handel en de industrie van dit stadsdeel geschikt zijn. De beschrijving van dit plan verdient bijzondere vermelding wegens den grondigen en zorgvuldigen arbeid die hieraan is besteed.

No. 196. Motto 1234.

De zuidelijke voortzetting van de Vasagata en de Birger Jarisgata is niet opgelost, maar aangezien het programma aangeeft dat bij de uitwerking er op gerekend kon worden dat de Vasagata in de toekomst een volkomen bevredigende voortzetting zuidwaarts zou krijgen en dat een verbindingsstraat tussen Blasieholmen en Skeppsbron aangelegd zou worden, zoo is aan te nemen dat de inzender zijn maatregelen op de genoemde gegevens heeft opgebouwd. De Sveaweg is recht doorgevoerd tot de Hamngata en daarna via een verbreed Brunkebergstorg door de Malmbergsgata, die door middel van galerijen verbreed wordt, naar het Gustav Adolfsplein. De Regeringsgata is evenals de Malmbergsgata naar het Gustav Adolfsplein van galerijen voorzien. Het oostwest doorgaande verkeer wordt door de Kungsgata en de Klarabergsgata-Hamngata geleid. Bovendien wordt een verbreding van de Arsenalgata voorgesteld, zonder dat evenwel dezelfde maatregel ten westen van het Gustav Adolfsplein genomen is. De Herkulesgata is verbreed om een gedeelte van het verkeer van den Sveaweg naar de Vasagata te kunnen brengen. Op den kruisweg Sveavägen-Hamngatan is een verkeersplein geprojecteerd dat onbevredigend is opgelost. Bovendien zijn de verkeersomstandigheden bij den kruisweg Hamngatan-Malmkillnadsgatan niet onder het oog gezien.

Saneringsmaatregelen voor de bouwblokken die niet door nieuwe ver-

GEGEVENS OVER DE CONSTRUCTIE VAN HET MONSEIGNEUR LAURENTIUS SCHRIJNENHUIS TE HEERLEN.

Het Monseigneur Schrijnenhuis te Heerlen is een retraitehuis voor vrouwen, dat ook geschikt is voor het houden van zieken-triduums en studiedagen voor de leidsters der Katholieke Jeugd Vereeniging.

Uit den aard der zaak is het geen representatief gebouw. Het beslaat binnen zijn „muren” behalve de ruimten voor de retraitanten een kloostertje voor de bedienende zusters, een woning voor den Rector-directeur, de logeervertrekken voor den leider van de retraites of triduums, een woning voor den chauffeur-monteur-tuinman en eindelijk de voor de vlotte huishouding benodigde dienstvertrekken.

Het ligt op een der koppen van den Molenberg in de onmiddellijke omgeving van het Aambosch. Vanuit zijn veranda heeft men een heerlijk uitzicht op het Zuiden. Vanaf zijn daktoeren overziet men de geheele Mijnstreek, de gashouders van de mijn Maurits in het Noordwesten, de pijpen en schachttoeren van Alsdorff in het Zuidoosten. Aken ligt achter de Lousberg. Maar de Lousberg steekt boven de Locht uit en achter de Lousberg schemert het Eifelgebergte.

Zo schitterend als de situatie is ten opzichte van het natuurschoon, zoo slecht is ze ten opzichte van haar andere dona-

keerswegen worden getroffen, worden niet aangegeven. Volgens de beschrijving zullen deze in hoofdzaak ongewijzigd blijven, om dienst te doen voor eenvoudiger winkels, kantoren, enz. in de nabijheid van het centrum. De grondgedachte van het plan is om ieder bedrijf een mogelijkheid tot natuurlijke ontwikkeling te bieden met zoo weinig mogelijk kosten doch tevens met een in zakelijk opzicht gunstige ligging.

Tegen de in dit plan voorgestelde verkeersoplossingen zijn belangrijke bezwaren aan te voeren. Het plan heeft echter een bijzondere betekenis door de wijze waarop het Brunkebergstorg is veranderd en de Sveaweg zuidwaarts is doorgetrokken. Doordat het verkeer op het Brunkebergplein gebracht wordt en door de verbreding van de Regeringsgata zullen de daartusschen gelegen bouwblokken zeer geschikt zijn om in de behoeftes van den handel te voorzien.

No. 100. Motto 333 A.

Ter ontlasting van de Birger Jarisgata is de Norrlandsgata verbreed langs de oostelijke kant van Kungsträdgården naar een nieuwe brug over Strömmen gevoerd. Naar deze brug wordt ook het verkeer van de Birger Jarisgata en van het oostelijk stadsdeel door de Arsenalgata en een nieuwe straat door de blokken Fersenska Terrassen en Näckebro gevoerd. Voor de brug is een rond verkeersplein ontworpen dat zoo hoog is gelegen dat het oostwest verkeer van de Staligata onder het voorste deel van de brug passeeren kan. Zoowel de ligging van de brug in het stadsplan als de groote hoogte hiervan bij het landhoofd zijn onaangenaam. Uit de voorgestelde verkeersoplossing blijkt dat het de wensch van den inzender is geweest om den Sveaweg zooveel mogelijk van doorgaand verkeer te onlasten. De Sveaweg is tot aan de kruising Klarabergsgatan-Hamngatan doorgetrokken. Tusschen dit punt en het Gustav Adolfsplein wordt een monumentale pleinaanleg voorgesteld met éénrichting verkeer aan elke zijde van dit langgestrekte plein.

Voor het oostwestverkeer dienen de Kungsgata en de Klarabergs- en Hamngata. De Klarabergsgata is tot 40 m, de Hamngata tot 24 m verbreed. Een meer zuidelijk gelegen verbinding voor oost-westverkeer wordt door het instellen van één richting verkeer gekregen in de Strömgata en de Fredsgata-Arsenalgata. Tot meer plaatselijke verbindingswegen zijn de Bruggargata-Jakobsbergsgata en de Herkulesgata met aansluiting aan de Regeringsgata omgewerkt. Uit het ontwerp blijkt niet hoe de sanering van de bouwblokken is gedacht, daarentegen is in de beschrijving de verhouding tusschen bouwhoogte en bebouwbaar oppervlak aangegeven. De voorgestelde bouwhoogten zijn matig en uit een oogpunt van belichting aanvaardbaar. Het belangrijkste deel van het ontwerp is gelegen in het groote plein in het centrum, dat voornamelijk als park ontworpen is en op het snijpunt Hamngatan-Klarabergsgatan door een groot verkeersplein wordt afgesloten.

Dit plein is mooi van vorm en zou in aansluiting met het gezicht op het slot eenig in zijn soort voor de stad zijn. Ondertusschen zou de uitvoering van deze grootsche gedachte in betrekkelijk korten tijd moeten tot stand komen. De verwezenlijking van dit voorstel zou daardoor zulke groote economische consequenties meebrengen, dat het plan niet uitvoerbaar moet worden geacht.

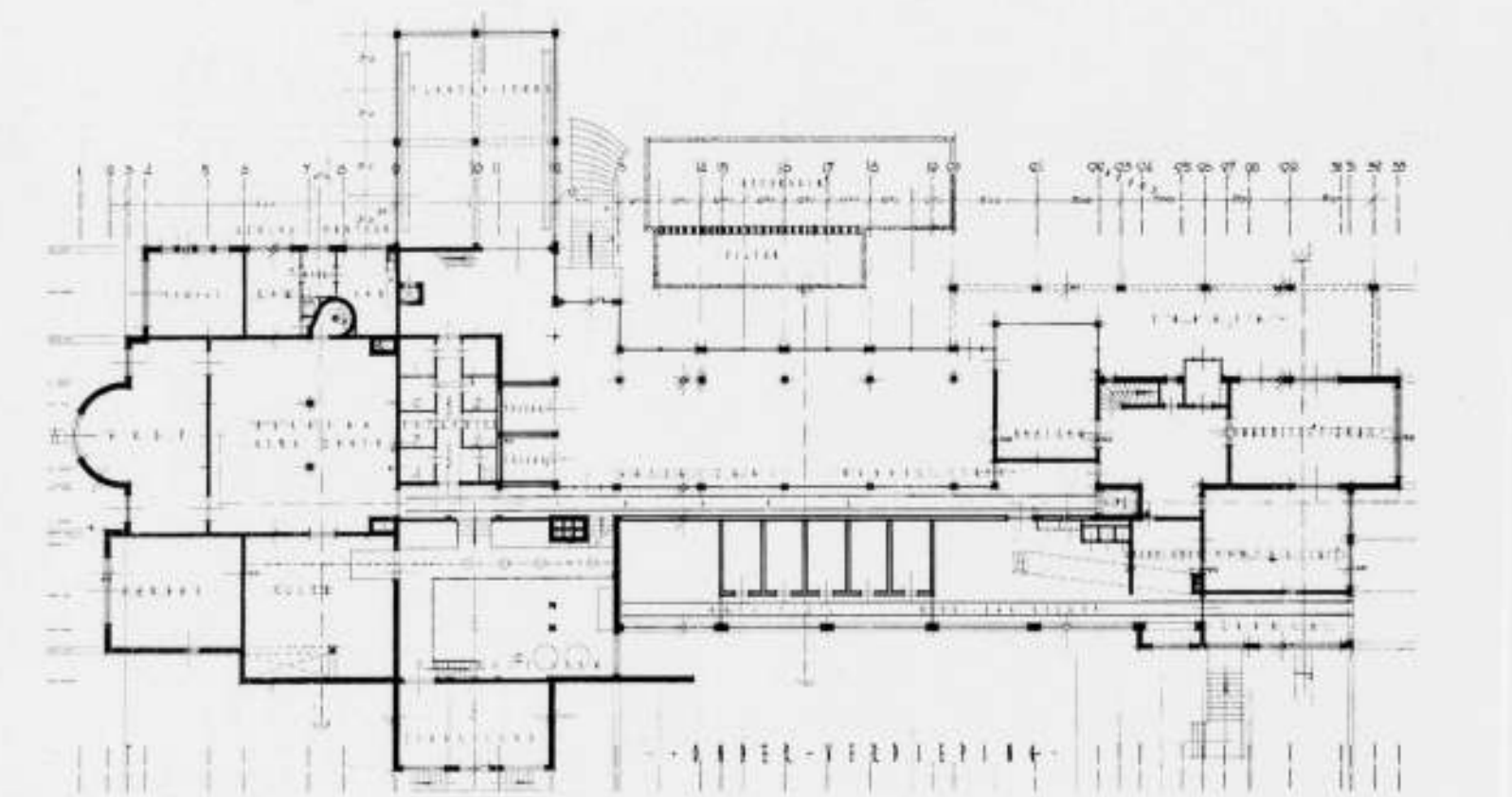
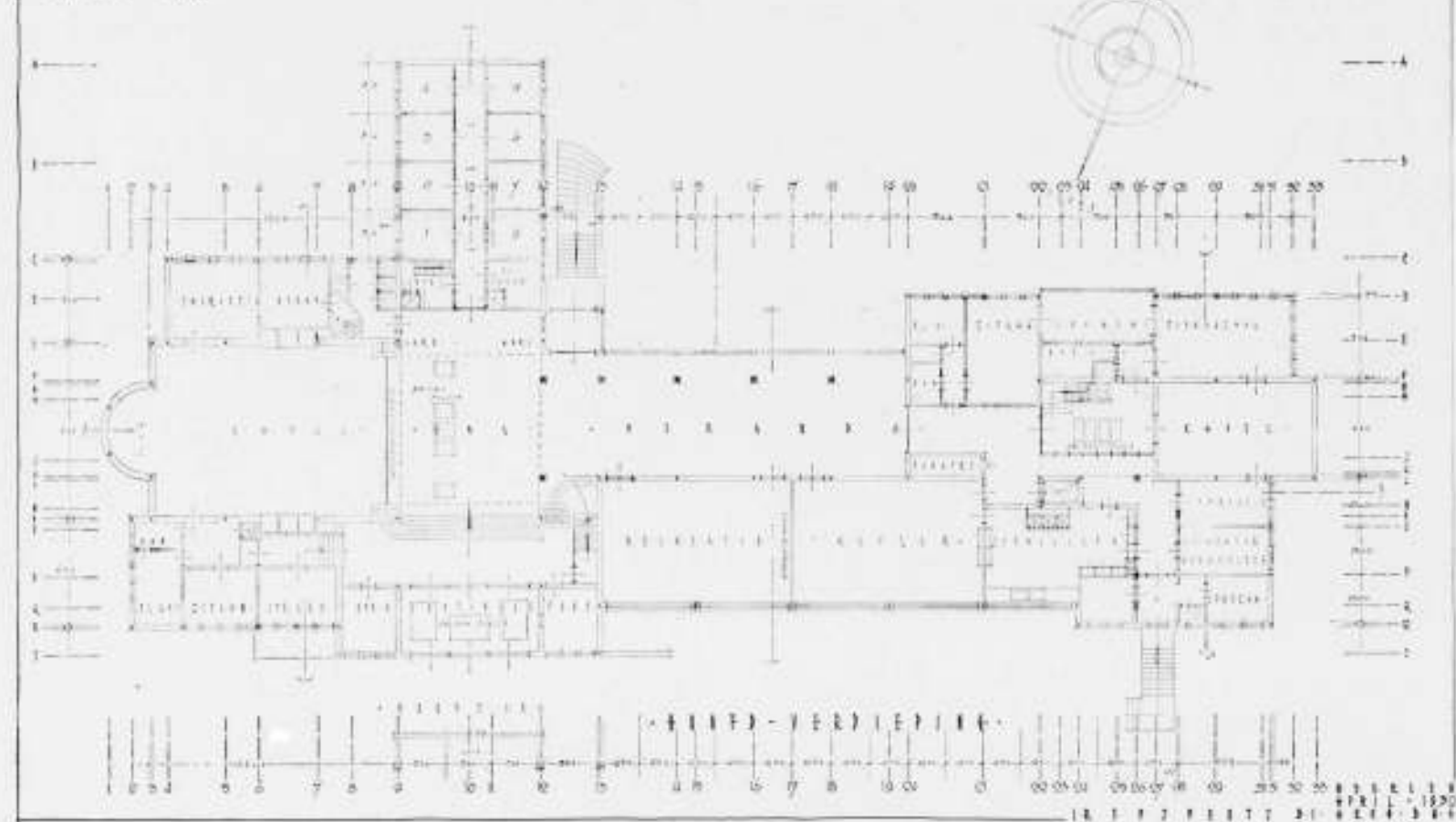
ties. In het concessiegebied van de Oranje Nassau mijnen, staat het gebouw op een vette kolenlaag, lacy, tusschen storingen van den bodem, dus op een meer dan gewoon gevaarlijke plaats.

In het algemeen is het bouwen in de mijnstreek en om de mijnexploitatie, waardoor alles moet zakken en om de zeer eigenaardige bodemgesteldheid minder eenvoudig dan wel wordt voorgesteld. O, jullie gelukkige Limburgers, jullie bouwt op staal, is het liedje, dat ons de zwogende, heijende Hollander toezingt. Fluiten! Bij ons zakt, bij ons schuift, bij ons rolt die heerlijke fundeering op staal. Waar de mijn niet zit, zitten storingen en waar geen storing zit zit drijfzand. En als de mijn niet werkt, werkt een aardbeving. Onze löss, keihard als ze droog is, gaat loopen als ze nat wordt. Het daverende verkeer over onze ingegraven wegen geeft wel het noodige stootje. Maar laat ons niet te zwaartillend zijn. Retournons à nos moutons.

Het Monseigneur Schrijnenhuis op de gekozen plaats oprichten als een massiefbouw (dit woord zoomin als de uitdrukking die volgt is het mijne) ware geweest een misdaad.

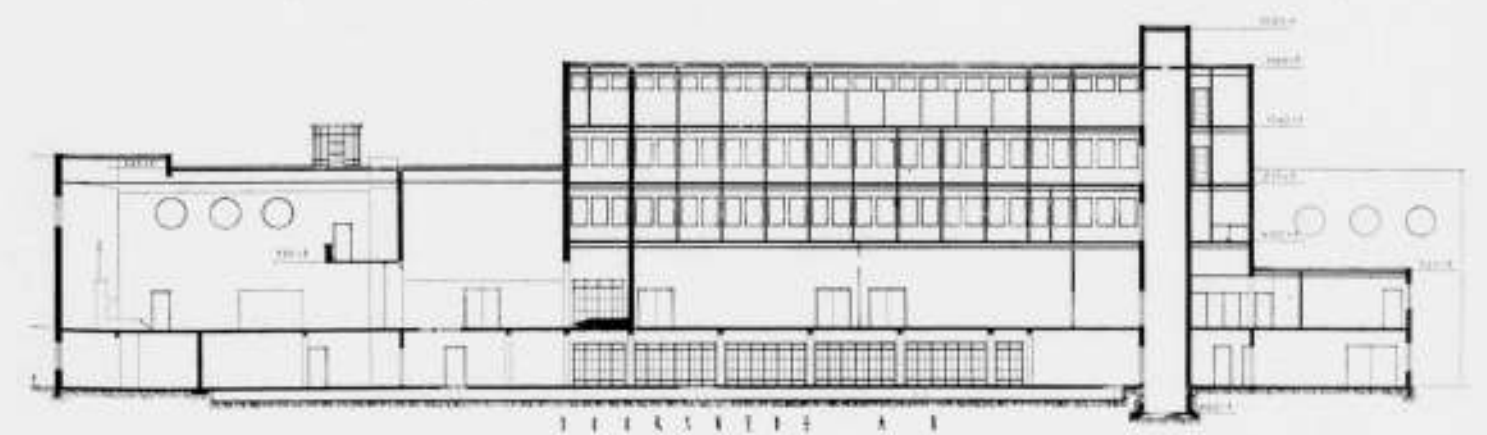
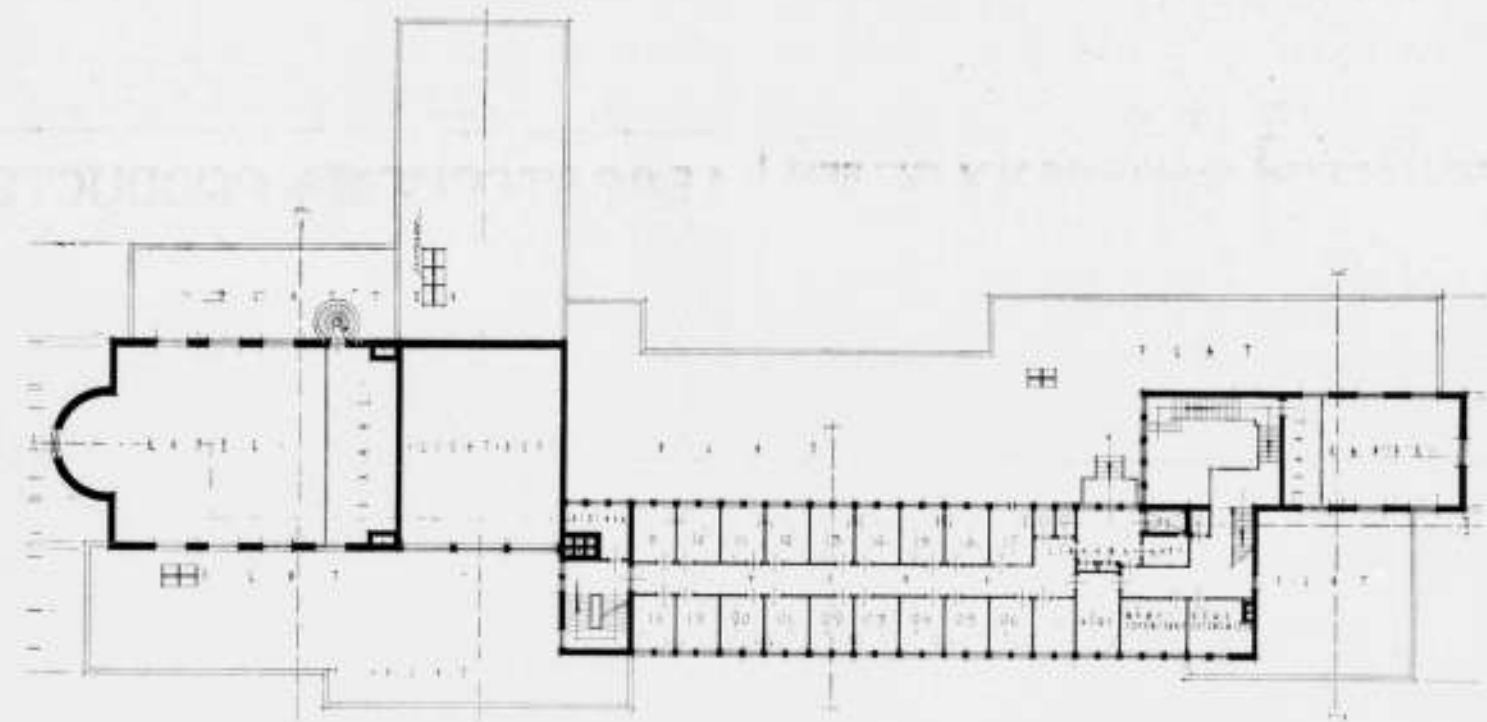
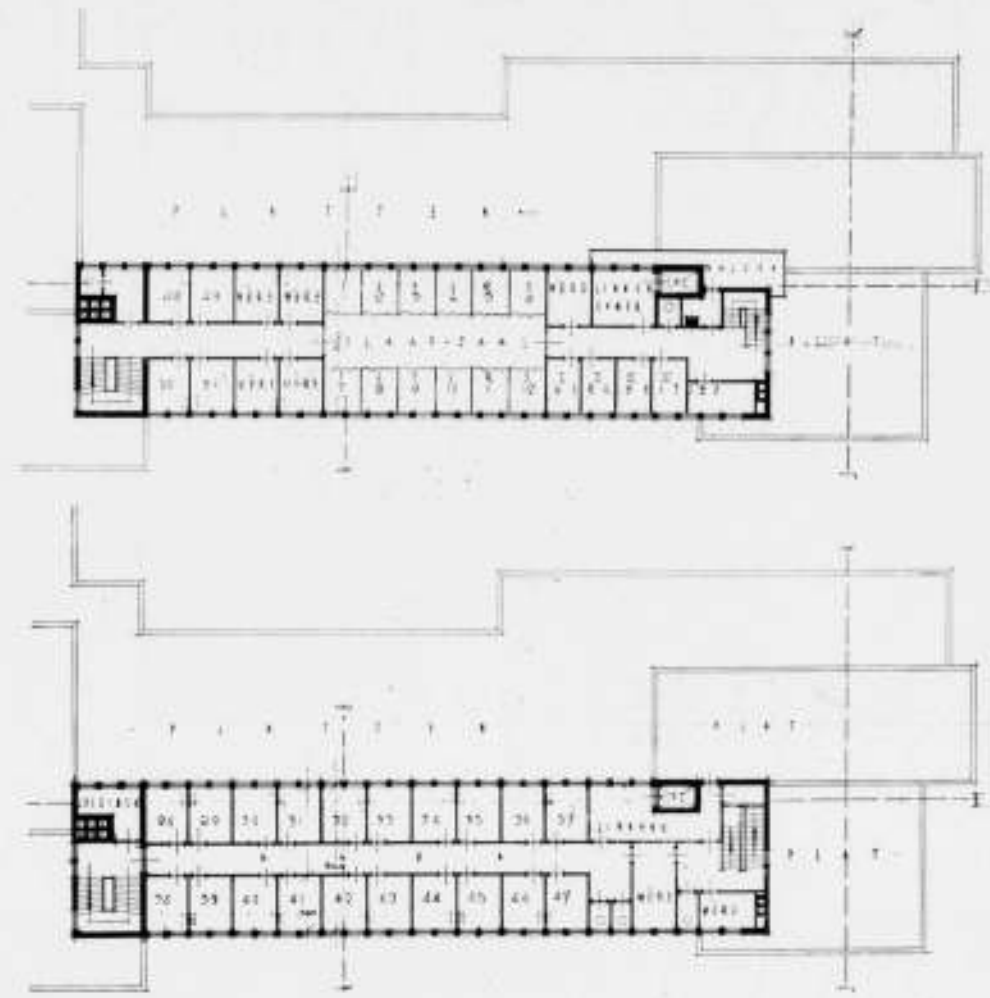
BESTEK-51-ONTWERP-VAN-DE-ARCHITECT-DR. LAURENTIUS-SCHRIJNENHUIS-TE-HEERLEN
 1:100
 1/100

HET MGR. LAURENTIUS SCHRIJNENHUIS TE HEERLEN. ARCH. DR. F. P. J. PEUTZ, B.N.A.

OP PAG. 64 PLATTEGRONDEN KELDERVERDIEPING EN BEGANE GROND.

OP PAG. 65 PLATTEGRONDEN VAN DE 1e, 2e EN 3e VERDIEPING EN LANGSDOORSNEDE, OP SCHAAL 1 A 400.

HET MGR. LAURENTIUS SCHRIJNENHUIS TE HEERLEN.
ARCHITECT DR. F. P. J. PEUTZ, B.N.A.

BOVEN: AANZICHT TEGEN DE NOORDZIJDE.
MIDDEN: AANZICHT TEGEN DE ZUIDZIJDE.
ONDER: ZUIDZIJDE.

ENTRÉE ZUIDZIJDE EN VERANDA VAN HET MGR. LAURENTIUS SCHRIJNENHUIS TE HEERLEN

ARCHITECT DR. F. P. J. PEUTZ, B.N.A.

Zeker is immers dat te zijner tijd zijn fundeeringgrond een of twee meters zakt en zeer waarschijnlijk dat hij niet zakt als de vloer van een lift. Zijn rug zal gaan werken als een teruglopende golf, wel natuurlijk niet met de amplitude van meters, maar dan toch groot genoeg om op een stijve constructie van de grootte van ons huis fataal in te werken.

Het programma van eischen qua inrichting, huishouding enz. liet het onderverdeelen van het gebouw van op zich zelf stijve maar kleine blokken, die de te verwachten beweging van den bodem onafhankelijk van elkaar konden meemaken, niet wel toe. We werden aangewezen op een constructie, die zoo soepel moet zijn, dat ze lichte vervormingen zonder verwoest te worden kan weerstaan, die zoo niet onaantastbaar in haar vitale onderdeelen, dan toch heel goed herstelbaar is en die last not least, mocht zulks onverhoopt noodig blijken, plaatselijk kan worden los- en weer aangekoppeld zonder al te veel moeite en te groote kosten.

Het Mgr. Schrijnenhuis heeft een ijzeren geraamte als draagconstructie (beschreven in: Der Stahlbau, Beilage zur Zeitschrift Die Bautechnik, Verlag von Wilhelm Ernst & Sohn Berlin W 8,6. Jahrgang Heft 17). Enkel de machinekamer, de verwarmingskelder, de kolenkelder en een der garages zijn gemaakt van gewapend beton als dozen.

Het geraamte is puntsgewijze gefundeerd. De kolommen staan op betonvoeten, waarvan ze kunnen worden losgeschroefd om verplaatst of opgevijseld te worden. De voetverankeringen zijn gemaakt eensdeels als figuur A anderdeels als figuur B aangeeft. (Zie bovenste afbeelding pag. 68.) Deze waren oorspronkelijk ontworpen; deze werden gemaakt vóór de montage van het geraamte op verzoek van den monteur. Bij de montage bleken echter de eerste het verkieselijkst te zijn.

De platten en de vloeren zijn van bimsbeton met de bewapening, die aan de bims niet wou hechten, ingebet in grindbeton. Van kolom tot kolom zijn in de betonvloeren dilatatievoegen gespaard, om de vijf tot acht meter dus ongeveer, dwars op de langrichting van het gebouw.

De luifels, de trappen en eventuele bordessen zijn van gewapend beton, ze zijn of vrijhangend of scharnierend opgelegd. Om alle contact met langlopende muren te voorkomen werden gedurende den bouw de strijvlakken met treetex bekleed.

De binnenwanden zijn van drijfsteen gemetseld van vloer tot vloer op en onder treetexplaten. Ze zijn nergens met de ko-

lommen, die uiterst zorgvuldig met teervilt omkleed zijn, in aanraking gebracht. De drijfsteenmuren zijn met Rabitz bespannen.

De buitenwanden zijn spouwwallen. Ze bestaan feitelijk uit de hiervoor beschreven drijfsteenbinnenwanden, die door de vloeren gedragen worden en uit een heel dunne huid, een soort regenmantel, die geheel onafhankelijk van de drijfsteen aan het groote stalen geraamte is opgehangen.

In afwijking van het oorspronkelijke voornemen is de spouw niet overal met bims gevuld. Een matig geventileerde luchtspouweek ons toch het beste.

Bij het maken van deze huid heeft het Amerikaansche Steeltex een groote rol gespeeld.

Onze oorspronkelijke bedoeling was voor de buitenbekleding dunne natuursteenplaten te gebruiken of fayence, opgeplakt op gaas. De proeven die we dienaangaande namen, lieten ons daar heel veel van verwachten. Maar toen we de prijzen kregen van het edele materiaal, zijn we geschrokken; de voor ons beschikbare middelen reikten nu eenmaal zoover niet, en we zonnen op kunstwerk op een cementpleisterwerk, sterk tegen wind en weer.

Na verschillende proeven met allerhande gaassoorten, waarbij we stelden als eischen:

gemakkelijk bepleisterbaar zonder veel specieverlies van het materiaal in vertikalen stand;

het na het bepleisteren van één kant volledig opgenomen zijn van het gaas in de specie, zoodat niet aan den anderen kant behoefte bijgewerkt te worden;

het sterke en taai zijn van de voltooide en verharde plaat, bleek dat geen der ons geoffreerde gaassoorten geheel en al aan onzen wensch voldeed. Ze laboreerden alle aan het euvel bij de bepleistering van één kant onvoldoende ingebet te worden.

We lieten daarop Steeltex, dat we alleen uit beschrijvingen kenden, komen.

Steeltex is een gaas dat men zoowel op rol als in plaatvorm (Ribbed Steeltex) krijgen kan. De mazen van het weefsel zijn groot 5×5 cm. Aan een kant is het door middel van verzinkt draad verbonden met een dubbele waterdichte asfalt-papierlaag. Dit papier dient bij het bepleisteren voor bekisting. Het voorkomt het vermorsen van specie. Het geeft mee bij het ferm opdrukken en veert als de druk ophoudt onmiddellijk terug, waardoor het het gaas, de wapening van onze plaat, dicht in de cement zet. Last not least vermindert het de wind-

doorlaatbaarheid van de plaat zeer effectief, voor ons doel, voor het gebouw boven op een berg, van onschatbare waarde. Voor de bepleistering van de Steeltex was voorgeschreven door den Amerikaan:

1e laag: cementmortel 1: 1½ met koehaar of met hooi, geen kalk, geen waterdichtende toeslagen.

2e laag: na het winddroog zijn van de eerste, op zijn vroegst na 26 uur, cementmortel 1: 2½ met een toeslag van kalk alleen als in een „kleurige” derde laag voorzien is en zoo noodig met waterdichte toeslagen.

3e laag: cementmortel 1: 2½ met hoogstens 10% witkalk of „Edelputz”.

Onze proeven dwongen ons af te wijken van dit voorschrift. De tweede laag bleek niet goed te hechten op de eerste. Ook windscheurde dit pleisterwerk.

Wij, met ons materiaal, verkregen goede resultaten met:

1e laag: 1c, 3z.

2e laag, alvorens de 1e laag winddroog is, opbrengen 1c 3z ½ k. uitvlakken en ruw maken;

3e laag, na het winddroog zijn van de 2e, Montenovos, uitvlakken en na 24 uur roskammen.

Bij nat en koud weer werkten we met Cockeril cement, bij droog en branderig weer met Enci. Met bergzand was het resultaat beter dan met rivierzand, maar we durfden bergzand niet toe te passen in den tijd dat er kans was op vorst. Onze kalk was schelpkalk. Montenovos is een Edelputz. De onze was waterkeerend. De kleur was gebroken wit.

Onze laatste proefplaten wind- of krimp-scheurden niet. Bij het afscheuren van het papier bleek de achterkant volkomen glad en dicht te zijn. Ze bleken sterk en taai te zijn. Toen ze een half jaar oud waren bleek men er wel een koevoet door heen te kunnen stooten echter zonder breuk of scheurvorming. Voor de bevestiging van de Steeltex is aan het stalen geraamte opgehangen een traliwerk van vertikaal staande hoekijzers h.o.h. 40 cm. Op deze hoekijzers zijn rondstaven gelascht in de langsrichting, ook dus vertikaal en zoover ervan af, dat om de rondstaven lussen voor het opvlechten van het gaas aangebracht konden worden. Daarna wordt de Steeltex afgerold, strak gespannen en bevestigd.

Ook de wijze van opbrengen week af van de Amerikaansche. In Amerika boort men gaten in de hoekijzers en steekt daardoor heen het bindijzer. En het materiaal wordt anders gespannen. In Amerika hangt de Steeltex met heel haar vracht aan het bindijzer. Bij de door ons gevolgde methode waarborgt het bindijzer enkel maar tegen het naar voren klappen. De na de bepleistering gevormde plaat komt verschuifbaar te staan op horizontale hoekijzers.

Voor elke kolom werd in de huid een dilatatievoeg aangebracht met ruime bewegingsmogelijkheid.

ACADEMIE EUROPÉENNE MÉDITERRANÉE, CAVALIERE, FRANCE.

De Directie van bovengenoemde Academie deelt mede, dat zij haar werkzaamheden voor den bouw der eerste ateliers op 1 Maart 1934 aanvangt. Van de in het programma aangegeven afdelingen: Architectuur, schilderkunst, theater, beeldhouwkunst, cyramiek, typografie, textiel enz., wordt voorloopig met de drie eerstgenoemde vakken aangevangen.

Voor nadere inlichtingen wende men zich tot de Académie Européenne Méditerranée, Cavalière, Cap Nègre (Var) France, waarvan de Heer H. Th. Wijdeveld als Directeur-Generaal optreedt en

70

Behalve dat zoo'n voeg aan de platen de gelegenheid geeft om zich uit te zetten, zegge in te krimpen, maakt ze de regenmantel betrekkelijk plooibaar. En in het onverhoop geval dat de wand ergens gaat scheuren, vergemakkelijkt ze de reparatie. Architectonisch ontnemen ze aan den wand het gevoel van massief zijn, wat hij niet is en ook niet mag schijnen.

Alle ramen en deuren zijn met kikkers iet of wat schuifbaar aangebracht. Na het uitschroeven van de teakhouten betimmeringen kunnen ze gemakkelijk worden losgemaakt en zonder meer uitgenomen.

In alle vertrekken zijn vrijhangende plafonds. Stuc op haring graatstaal.

In de gangen zijn de plafonds van het betrekkelijk vuurvrij en zeer goed geluiddempende Turnall, opgeschroefd op regels. Ze zijn verlaagd om ruime kokers te vormen voor buizen leidingen en de middellijke ventilatie.

De vraag is mij gesteld waarom niet alle wanden zoo dun gemaakt zijn als de Steeltexhuid. Ik moet er op antwoorden:

a. De gevolgde methode heeft het gebouw heelemaal trillingsvrij gemaakt. Op een andere wijze had dat heel veel meer geld gekost. En praktisch is elke binnenwand verplaatsbaar, zonder dat isolaties verbroken worden.

b. Inderdaad bestaan er prachtige dunne bouwplaten die schitterend isoleeren, als ze op de voegen niet loslaten. Ze verliezen echter allemaal het grootste gedeelte van hun isoleerende waarde als dat wel gebeurt, en daar zijn we in de mijnstreek haast zeker van. Maar bovendien als ze ook isoleeren, ze accumuleeren niet. En in elk gebouw, dat bewoonbaar wil zijn, zijn accumuleerende massa's absoluut noodig.

Het gebouw heeft nu een zomer en een winter mee gemaakt en de bewoners zijn alleszins tevree over zijn vermogen plotselinge temperatuursprongen te reduceeren.

Ook is me gevraagd of de Steeltex vuurvrij is. Niet bepleisterde niet, de bepleisterde wel. We hebben er onze vrijstaande kolommen brandvrij mee gemaakt, nadat we de noodige proeven genomen hadden.

Het voornaamste heb ik hiervoor meegedeeld. Er zijn heel wat details, die misschien ook een beschrijving waard zijn, want haast bij elk detail werd over zijn toekomst, als de mijn gaat werken, gepekerd. Maar het zou me te ver voeren hier daar op in te gaan.

Ik mag echter niet nalaten te danken den heeren J. C. Bartels, den aannemer van de betonwerken, en toen we in eigen beheer afbouwden mijn mede-directie-lid, Ir. G. Vaessen, Ing. Spaen en Dipl. Ing. Karl Fröhlich, mijn adviseurs en den heeren van Lammeren, Ir. van Enckevort en Dipl. Ing. Baar, die als opzichter resp. als volontair op den bouw werkzaam waren. Ir. F. P. J. PEUTZ.

in verband daarmee zich van af heden aldaar heeft gevestigd. Ook kan men zich voor mondelinge of schriftelijke inlichtingen wenden tot een der Academie Secretariaten: Rue des Maronniers 10. Paris (XVI). Londen W 1. Amsterdam. Heerengracht 406.

De publicaties der Academie zijn verkrijgbaar in de Fransch-Duitsche, Engelsche en Hollandsche taal.

EEN NIEUWE WEEFSTOEL.

Wie leeft in en met zijn tijd zal als van zelf dáár zijn vormgeving zoeken, waar onze tijd het sterkst tot uitdrukking komt: de machine en de techniek met zijn nog ongekende mogelijkheden. Bevangen door de zinnvolle en natuurlijke schoonheid van de techniek zal hij zijn inspiratie vinden in de industrie, de lucht- en scheepvaart e.a. moderne vervoermiddelen, de haven, de bruggen enz.

En toch... hoe doordrongen wij zijn van het ongezone en sentimentele in het verlangen — dat men het Deutsche volk tracht op te leggen — naar de handarbeid en het oude gilde-wezen, zal anderzijds de verheerlijking van machine en techniek — althans, gelijk in Rusland, in haar eenzijdige uiting — het menschelijk verlangen en het leven zelf niet kunnen bevredigen.

De kennismaking met een zeer bijzondere weefstoel op de tentoonstelling van de V.A.N.K. in het Stedelijk Museum bracht mij onwillekeurig op deze gedachten.

Hier toch bleek de verhouding van den werkenden mensch tot zijn product, alsook de producten zelf van zoodanige aard, dat mijn belangstelling werd gewekt.

Deze stoel — genaamd de Bryks-handweefstoel „Telaio Porza” (naar een gepatenteerde vinding van den Zwitserschen schilder

Arthur Bryks) trekt allereerst de aandacht door zijn geringe omvang en zijn aanpassing aan de schaal en omgeving van ons binnenhuis. Bovendien is hij vrijwel geheel demontabel en tot een zoodanige inhoud samen te pakken, dat hij „zoo maar” is mee te nemen: ter bezichtiging aan belangstellenden, op reis enz. De belangrijkste kwaliteiten schuldten echter in de aard van de bediening, die zoo licht en eenvoudig is, dat elkeen — ook een kind — er zonder enig bezwaar op weven kan.

Onder de stoffen van de meest verrassende samenstelling en kleur zag ik er enkele, die geweven waren door leerlingen van de weefschool, die zeer korte tijd hebben les gehad.

Dengenen, die met het weven nader bekend zijn, zal het interesseeren, dat bij deze stoel de scheringsboom niet telkenmale door een tandrad vermeld dient te worden, doch vanzelf geheel meedraait met elke beweging van pedaal en riet.

Hoe krachtig deze bewegingen ook worden uitgevoerd, door deze constructie ontstaat nimmer een zoodanige spanning, dat er gevaar voor afknapping van de wol of het garen bestaat, waardoor de fijnste garens tot scheringsmateriaal kunnen worden aangewend.

Hierdoor reageert dit weefgetouw zoo licht en soepel op de bewegingen van den wever, dat het weefproduct de invloed ondergaat niet alleen van de aard, doch zelfs van de stemming van den wever: zoo zal door een krachtige slag (b.v. ten gevolge van een booze bui) een vastere en strakkere stof ontstaan, dan wanneer het riet met zachtere slag wordt aangetrokken.

De kleinste stoel, die ik later op de weefschool zag, bleek niet breeder dan 60 of 70 cm, terwijl hierop stoffen kunnen geweven van twee tot drie maal deze breedte.

Ik stond verbaasd van hetgeen een dergelijke kleine stoel presteeren kan: ik kreeg althans niet gauw genoeg van het bekijken en betasten van de gewezen stoffen.

Het zal ons architecten in 't bijzonder interesseeren dat — dank zij deze stoel, die na jaren arbeid van zijn enthousiasten vinder, den schilder Arthur Bryks, is tot stand gekomen — wij stoffen voor ons interieur kunnen produceeren van een zeldzaamheid, die wellicht alleen in de werken van Rodier, Patout en Schiaparelli zijn aan te treffen. MAX SPEIJER.

PRIJSVRAAG „AFFICHE” INTERNATIONAAL BOEKDRUKKERSCONGRES.

Door de Federatie der Werkgeversorganisatiën in het Boekdrukkersbedrijf is een prijsvraag uitgeschreven voor een „Affiche” ten behoeve van het Internationaal Boekdrukkerscongres.

De Permanente Prijsvraag-Commissie van den Bond van Nederlandsche Architecten, het Genootschap Architectura et Amicitia, de Vereniging Bouwkunst en Vriendschap, de Nederlandsche Vereniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst en de Nederlandsche Kring van Beeldhouwers heeft besloten, dat het programma van deze prijsvraag niet voldoet aan de Gemeene Nationale Prijsvraagregelen, door die Vereenigingen ingesteld met name niet, wegens het ontbreken van elken waarborg, dat de werken der inzenders op behoorlijke wijze worden beschermd en de ontwerpen door een bevoegde jury zullen worden beoordeeld.

Wijzingen van de P. P. C. om ten dezen wijzigingen in het programma te aanbrengen mochten niet slagen, zoodat de P. P. C. den kunstenaars de eerste moet ontraden aan deze prijsvraag mede te werken.

PRIJSVRAGEN BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP 1933—1934.

In het overzicht der prijsvragen in ons vorig nummer staat vermeld: Bouwkunst en Vriendschap te Amsterdam. Natuurlijk moet dit zijn Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.

TENTOONSTELLING INGEZONDEN ONTWERPEN. PRIJSVRAGEN ARCHITECTURA ET AMICITIA.

De ontwerpen ingezonden op de studieprijsvraag voor een sportterrein in Amsterdam-West en ontwerpstudie No 4 (toeristenherberg met garage) zullen op Vrijdagavond 23 Februari van 7½ tot 8½ uur zijn tentoongesteld in de Grootte zaal van het Gebouw Heystee — Heerengracht 545—549 te Amsterdam — Toegang vrij.

71

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HEEMSCHUT 11e JAARGANG No. 1, Januari 1934.

Het eerste nummer van den jaargang opent met een opgave van „Wat Heemschut's aandacht had“, waaronder de vermelding dat Nederland 2500 telefooncellen krijgt langs alle hoofdwegen, elke cel bevat tevens een brancard met toebehooren. Reclame op de cellen zal ten deele de kosten moeten dekken. En er achter staat de verzuchting: „Hoe moeilijk is 't de nuttigheid te dienen en tevens de schoonheid te eeren.“ Ook de auto-renbaan bij Oosterbeek wordt vermeld. Bij het adviesbureau komen nog 5 bouwplannen per week binnen, ofschoon het bureau op den duur zal verdwijnen als ook N. Brabant een schoonheidscommissie heeft.

In een afzonderlijk artikel wordt gewezen op de Heemschut-tentoonstelling, die op 15 Maart in het Koloniaal Museum te Amsterdam zal worden geopend en waar Denemarken en Zweden met een interessante collectie zullen uitkomen. Een schilderijen-expositie met Heemschut verband houdend komt in Arti et Amicitiae (Spui-Amsterdam), waarvoor Huib Luns nog een opwekkend woord bijvoegt. Een artikel over Heemschutwerk in Hongarije doet ons o.a. zien, dat men daar oude gebouwen volkomen copieëert als men een architectuurwerk noodig heeft en . . . dat men daarmee zeer gelukkig is: het artikel is van A. J. Verbeek van der Sande, een heemschutter in het buitenland.

Voorts doet de Commissie W. I. L. (De weg in het landschap) eenige mededeelingen over haar werk en plannen.

Een artikel van A. H. Haarsma van Ducoop, Dir. van het Tiha-Instituut over „Het Eyckensteinsche natuurreservaat“, besluit de aflevering. H. C. V.

HET R.K. BOUWBLAD JAARGANG 5, No. 13, 25 Januari 1934.

Het nummer opent met een artikel over Zierikzee van J. den Boer. De schrijver geeft tal van historische bijzonderheden over dit prachtige plaatsje en verluicht zijn stuk met vijf zeer aantrekkelijke teekeningen. Arch. Ir. G. M. Leeuwenberg B.I. geeft bij zijn ontwerp van een Fröbel- en Naaischool te Huissen een technische beschrijving met teekeningen en plattegronden; B. J. K. geeft een begeleidend stukje. Van Dom J. B. de Glas, Benedictijner Monnik is een uitvoerig artikel over schoonheid en orde, waarin het ordebegrip wordt besproken als bestanddeel van de schoonheid in het algemeen, als werkend in Gods Wezen en aanwezig in Zijn werken, en waarin wordt aangegeven dat in de natuurlijke en gestelde werkzaamheid der schepselen dezelfde geest van orde geldt.

Georges Malherbe, pastoor te Ronquières brengt een artikel over de inrichting van een parochiekerk, en wel in het bijzonder over de plaats van het tabernakel in de gewone parochiekerken, volgens de voorschriften van de liturgie. Onder personalia wordt Antoon Joling herdacht door N. M. Jr. Na „technisch nieuws“ en „allerlei“ wordt het nummer door den weekstaaf van den dagelijkschen opzichter besloten, waarin deze een pleidooi houdt voor „levende“ architectuur tegenover schoone, maar leven-

looze gevelwanden, „waarachter de duizenden worden opgeborgen als de genummerden der Sing-Sing“.

H. C. V.

KLEI 26e JAARGANG No. 3, 1 Febr. 1934.

Het blad gaat voort met het reproduceeren van werk van architect Frit Höger uit Hamburg, n.l. een woonhuis in Hannover, Sprinkenhof te Hamburg en een Kurhaus te Dantzig. Het technisch gedeelte bevat de omschrijving van een octrooi-aanvraag van J. M. A. Doreemagen te Nijmegen betreffende het optassen van steenen in ringovens; verder een en ander over het arbeidsloon en kostprijs van steen, en tenslotte een vrij uitvoerig artikel over den ventilator in de steen- en pannenindustrie van R. Witts (Berlin-Zehlendorf).

H. C. V.

THE ARCHITECTS' JOURNAL. — 18 Januari 1934.

Opent met het nieuwe chemische laboratorium te Leeds — een gebouw in klassieke stijl.

Een afbeelding van Bedford Square met een protest tegen de plaatsing van palen en bovengrondsche geleiding voor den trolley-busdienst op dit plein. Een artikel over het gevaar van de Advisory Panels (Engelsche adviescommissies voor beoordeeling van bouwplannen) voor de professionele architecten. Gewezen wordt op het gevaar, dat niet alleen bezwaar gemaakt wordt tegen plannen van onbevoegden, doch ook tegen die van vooruitstrevende architecten, omdat ze in 't oog van de Commissie vreemd of ongebruikelijk zijn.

Verder een artikel met afbeeldingen van twee nieuwe staatscholen in Griekenland van P. Karantinos, Architect van het Ministerie van Volksopvoeding. Twee van een serie van moderne scholen volgens een nieuw systeem door het Grieksche Gouvernement over het geheele land te bouwen, op een basis gestandardiseerd zoo veel als in verband met het klimaat en andere redenen mogelijk is.

Tot slot een geïllustreerd overzicht van Buitenlandsche Architectuur.

A. P. S.

JOURNAL OF THE ROYAL INSTITUTE OF BRITISH ARCHITECTS, 13 Januari 1934.

Dit nummer bevat een belangrijk technisch artikel met afbeeldingen inzake overdekte en open luchtwembaden; in de stad, op het land en aan zee, ook eenige club- en particuliere baden. Tot slot een opgave van literatuur op dit gebied, ook buitenlandsche.

Verder een rapport over de fundaties van de St. Paul's Cathedral, overzicht van het onderzoek en middelen ter bestrijding van de verzakkingen. Volgt publicatie van St. Wilfrid's Church, Brighton, en van de gebruikelijke rubrieken.

A. P. S.

HOOFDCOMMISSIE VOOR DE NORMALISATIE IN NEDERLAND.

Door de Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland zijn de volgende normaalbladen vastgesteld:

N 669 en 746. Klinknagels met verzonken kop.

Deze bladen geven afmetingen voor steelmiddellijnen en de daarbij behoorende kopafmetingen van enkele typen van klinknagels, bestemd voor constructiewerk, ketels en scheepsbouw.

N 670, N 671 en N 672. Klinknagels. Normale steellengte.

Voor de verschillende typen van klinknagels geven deze bladen bij een aangenomen serie steellengten de te verbinden dikte aan.

N 674. Klinknagels. Gewichtsbepaling.

Dit blad houdt gegevens in voor de gewichtsberekening van partijen genormaliseerde klinknagels van verschillend type. Voor herdruk met wijziging op ondergeschikte punten werden goedgekeurde normaalbladen:

N 178. Stalen sluitringen voor bouten en schroeven met Whitworthdraad.

N 379. Technische teekeningen.

Formaten en voorschriften voor vouwen en hechten. De formaten zijn in overeenstemming met die der genormaliseerde eenheidsformaten voor papier volgens de A-reeks en internationaal aanvaard.

De normaalbladen zijn à f 0,15 het stuk verkrijgbaar bij het Centraal

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 8 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 24 FEBR. 1934 No. 8 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.
ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

NIEUWE LEDEN.

Als lid worden voorgesteld: de Heer H. Salomonson te Amsterdam, door A. Komter en Hildo Krop, en de heeren: C. W. van der Kolff en H. E. Schulte beiden te Amsterdam, door W. la Croix en K. van der Wilk.

Ingevolge het bepaalde in art. 4 § 2 van de nieuwe statuten kunnen de leden hun eventuele bezwaren tot toelating bij het Bestuur uitbrengen tot uiterlijk 10 Maart a.s. Daarna beslist het Bestuur over de toelating.

Voor het bestuur van A. et A.:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

Normalisatie Bureau, Willem Witsenplein 6, den Haag, en in Ned. Indië bij het secretariaat van de Normalisatieraad, Bragaweg 38, Bandoeng.

Voor publicatie ter critiek werden goedgekeurd de ontwerp-normaalbladen:

V 205 en V 206. Stalen draadflenzen.

Deze flenzen dienen voor toepassing bij de genormaliseerde draadpijpen en zijn bestemd voor druktrappen tot 64 kg/cm² voor water, 50 kg/cm² voor stoom en 40 kg/cm² voor oververhitte stoom.

V 467. Steun, valpijp en valpijpaansluitingen voor stortbak.

Deze onderdelen dienen voor toepassing bij de genormaliseerde close-reservoirs volgens N 330.

Deze ontwerp-normaalbladen zullen binnenkort worden gepubliceerd in „Mededeeling No. 50 der H.C.N.N.“. Van de „Mededeelingen“ wordt 1 exemplaar gratis verstrekt; meerdere ex. voor 10 cent het stuk.

Verder is verschenen:

N 1008. Voorschriften voor het ontwerpen en voor het vervaardigen en opstellen van stalen bruggen (V.O.S.B. — V.V.S.B. 1933).

Deze voorschriften, vastgesteld door de Afdeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, worden uitgegeven door de Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland, en zijn tegen de prijs van f 1,50 verkrijgbaar bij het Centraal Normalisatie Bureau, Willem Witsenplein 6, 's Gravenhage.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
E. H. FROWEIN, J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT. 24 FEBRUARI 1934

NR 8

PROF. R. N. ROLAND HOLST EN ZIJN LEERLINGEN.

Wat Roland Holst altijd gewild heeft: de monumentale en de versierende kunst haar plaats teruggeven in het leven, in de maatschappij; wat hij ook voor zichzelf en zijn eigen werk zocht, — dat heeft hij met niet minder geestdrift en toewijding voor anderen nagestreefd en in 't bijzonder, gedurende de zeven jaren van zijn directoraat aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten, voor zijn leerlingen, niet alleen voor hen die zijn persoonlijk onderricht genoten, maar ook, zooveel de omstandigheden het mogelijk maakten, voor de anderen.

Zoodra er vraag was naar werk voor een jong kunstenaar, overlegde hij met den collega, in wiens afdeling hij de geschikte persoonlijkheid meende te moeten zoeken, aan wien of wie zulk werk het best kon worden toevertrouwd. Beeldhouwwerk, vrij of gebonden, kwam dan onder leiding van den hoogleraar der afdeling beeldhouwkunst, Prof. J. Bronner; werken van vrije schilderkunst onder die van Prof. H. J. Wolter.

Het spreekt echter wel vanzelf, dat de vraag naar, laten wij zeggen: toegepaste kunst, belangrijk grooter was dan naar de zogenaamd vrije en dat dus het meerendeel van zulke opdrachten moest worden toegewezen aan de leerlingen, die onder Roland Holst's eigen leiding zich bekwaamden in het ontwerpen en leggen van mozaïek, het snijden van sgraffito, de compositie en het uitvoeren van gebrandschilderd glas en van muurschildering, ook in het teekenen en soms op steen brengen van kleiner decoratief werk: reclame-kaarten, kalenders e.d. Talrijke groote opdrachten kwamen van de Gemeente Amsterdam; doch naar verhouding ook vele, kleinere weliswaar, van particulieren die, raad en voorlichting zoekend, deze vonden bij den leider van 's Lands hoogste instituut voor beeldende kunst. Elders in deze kolommen zal de belangstellende lezer een aantal van de aldus tot stand gekomen grootere of kleinere werken genoemd en gewaardeerd vinden. Het was zoowel van stedelijke overheid als van particulieren een verlangen, ongetwijfeld ook om jeugdige artisten te steunen, maar vooral om waarlijk monumentaal of versierend werk te ontvangen. Zij vertrouwden op de zekerheid hiervan, als Roland Holst de leiding had.

In het onderwijs zelf kreeg dus het leven reeds zijn deel. Dat onderwijs stond niet op schoolse wijze afgezonderd; want wat gemaakt werd — veel daarvan althans — had tegelijk een deel in het maatschappelijk verband. En aldus ook kon de kunstenaar, die zijn leven lang had gevochten voor het goed licht der monumentale kunst en in eigen omvangrijken arbeid het ideaal had trachten te verwezenlijken, een jongere generatie daadwerkelijk den weg wijzen uit de 19e-eeuwsche „onbepaalde vrijheid" naar een sterkende „gebondenheid". Geen uiting van een louter aesthetischen ommekeer was die jaren-

lange strijd, maar een gevolg van wat hij zelf noemde een „anders gericht-zijn van den menschelijken geest". Duidelijk heeft hij dit nog eens geformuleerd in zijn rede, gehouden bij de aanvaarding van het directoraat in October 1926: „Over vrije en gebonden vormen in de plastische kunst". Niet enkel in 't gebruik van andere materialen, in 't toepassen van andere technieken en werkmethoden; ook niet enkel in 't begrijpen van de constructieve waarde der geometrie als grondslag eener compositie ligt het verschil tusschen de vrije en de monumentale schilderkunst; neen, uit een anderen drang van het hart wordt deze laatste geboren en op de vervulling van andere begeerten is zij gericht.

Bij het meerendeel der jonge menschen die zijne leiding kozen, zal in den beginne het besef van dat verschil nog wel eenigszins vaag en onbewust zijn geweest. Maar het werk zelf en de dagelijksche omgang met hun leermeester moet hen bewuster hebben gemaakt en hun als een levend gevoel de overtuiging hebben gegeven, dat zoowel de kunstenaar als de kunst on-eindig sterker staan in een verband met de samenleving, dan in een volslagen-vrij drijven op egocentrische inspiraties.

Wie nu zou meenen dat deze leermeester eenzijdig-dogmatisch zich-zelf en zijn leerlingen afwendde van de natuur en van haar bestudeering, die zou zich schromelijk vergissen! De gestalte van mensch of dier of plant samen te stellen met den passer, — zulk een dorheid was wel verre van hem. Te vaak, bijna dagelijks, hoorde ik hem spreken over zijn leerlingen of zag ik hem bij hun werk, om niet te weten dat het levens-warme bloed en de bezieling hem vóór alles gingen. Zijn raad was nooit: het leven te copiëren, na-te-maken; maar het te observeeren in de natuur en op de straat, in rust of in beweging. Want nooit is het leven zelf, in afzonderlijkheden of in groepen, zonder de schoonheid van geometrische proportie en als van-zelf-ontstane compositie. Vandaar ook dat Roland Holst een groote beteekenis hechtte aan de oefening in het teekenen naar 't geheugen, uit het hoofd.

De overtuiging van zijn krachtig wezen had natuurlijk grooten invloed op wie zich aan zijn leiding gaven. Bij de zelf-sterken en overtuigden zal die invloed vruchtbaar blijken voor de verdere ontwikkeling van hun eigen persoonlijkheid. Maar ook wie minder vast staan moeten de opwekkende kracht hebben ervaren, uitgaande van een kunst die haar verband met de menschelijke samenleving erkent. Daarbij zullen zij de herinnering bewaren aan de hartelijke vriendschappelijke belangstelling, die hun leermeester behalve voor hun werk ook voor hun persoonlijk leven had.

Jan. '34.

P. H. VAN MOERKERKEN.

H. J. L. SCHOONBROOD. GLAS IN LOOD RAMEN VOOR HET GEOLOGISCH LABORATORIUM TE AMSTERDAM 1934. BIJ DE PLAATSING KOMT HET LINKER RAAM BOVEN, HET RECHTERRAAM ONDER EN HET MIDDELSTE ERTUSSCHEN

F. ABBING. RAAM UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK, AMSTERDAM 1928

M. v. REEN. RAAM UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK TE AMSTERDAM 1929

D. K. BROOS. RAAM IN DE ROUWKAPEL PATHOLOGISCH LABORATORIUM TE AMSTERDAM 1931

De Redactie van „Architectura” vraagt mij als oud-leerling van de Academie, bij het weggaan van Prof. Roland Holst als directeur, iets te schrijven over de beteekenis, die hij had voor zijn leerlingen.

Het lijkt mij, dat het beste van die beteekenis, van den invloed, die van hem uitging, pas duidelijk zal zijn in het werk, dat zijn leerlingen later zullen voortbrengen na hun eigen weg gevonden te hebben.

Wat Prof. Roland Holst ons voorhield was meer, veel meer dan een bepaalde werkmethode. De suggestie, die zijn eigen stijl daarbij uitoefende, was ongetwijfeld zeer groot, maar zij was een bijkomstigheid, die hij zelf nooit gewild heeft. Waar het bij hem om ging, was de devotie in den dienst der Muze en afschuw voor wisselarij in haar tempel.

Dit was de eerste karaktertrek van zijn leiding. Het tweede kenmerk ervan bestond in de moedige methode om voor zijn leerlingen opdrachten te veroveren en hun zoo spoedig mogelijk de praktijk en de verantwoordelijkheid van een werk te geven. Hij zelf bleef achter hen staan om zoonoodig te voorschijn te komen, als er klappen konden vallen.

Daar ik nooit op de afdeling van Prof. Roland Holst gewerkt heb, slechts in mijn tweede loge-jaar hem tot corrector had, kan ik over de wijze, waarop hij leermeester was, moeilijk anders schrijven dan vanuit deze zoo persoonlijke relatie. Het geeft mij de gelegenheid te getuigen, dat zijn correcties niets hadden van dwang, van zoeken-waar-niet-is, doch altijd een

heel welkome hulp waren, wanneer men niet meer verder kon. Prof. Roland Holst heeft altijd veel van honden gehouden en begreep ze uitstekend. Misschien was hij gedachtig aan het gezegde: „Jedes Tierchen hat sein Plesierchen”, dat hij mij steeds zóó met krijt en verf liet te keer gaan, als ik zelf lust had te doen, om echter, wanneer ik zijn raad noodig had, mij dien steeds te komen geven. Hij vergat dan de desillusies, die leerlingen hun leermeesters kunnen berokkenen en kwam het werk bekijken.

Hij had de groote gave in elk ding waarin iets goeds was, dit te ontdekken en om het overtollige, niet ter zake dienende als zoodanig te herkennen.

Hij bezag het werk, dacht een tijdje na. Wat hij dan zei, was juist dat, waarom het werk zelf vroeg. Terwijl hij aan zijn critiek een zeer persoonlijken, vaak speelschen vorm wist te geven, een vorm die op zichzelf reeds perspectieven opende, was de inhoud ervan volkomen ad rem en zakelijk in den besten zin des woords.

Om dat te kunnen doen, moet men niet enkel over een groote ervaring beschikken maar bovendien de gave rijk zijn zich in een ander te kunnen verplaatsen, de zeldzame gave van te luisteren. Verre van een Prinziplenreiter te zijn, wiens opmerkingen men van te voren reeds op zijn 10 vingers kon natellen, kon hij in verrassende mate eigen wenschen en voorkeur verloochenen bij het beoordeelen van andermans werk. Het vroegere werk van Prof. Roland Holst kenmerkt zich door

MOZAÏK DOOR J. BOYHUIJS. (EIGENDOM VAN DE STAD AMSTERDAM) 1929.
OP PAG. 77 BOVEN: SCHETSONTWERP VOOR EEN DER MOZAÏKEN IN HET RAADHUIS TE ENSCHEDÉ DOOR V. MOLIN EN J. BOYHUIJS.
OP PAG. 77 ONDER: MUURSCHILDERING IN DE HAL VAN HET GEBOUW VAN DE 4. H. B. S. MET 3-JARIGEN CURSUS AAN DE P. L. TAKSTRAAT TE AMSTERDAM DOOR J. SJOLLEMA.

een zeker regiem, gedeeltelijk een regiem van onthouding. De nabloei van het naturalisme sprong erg slordig om met sommige elementen van een kunstwerk, b.v. tonaliteit, perspectief. Als te veel genoten spijzen werden deze niet meer naar hun volle waarde geapprecieerd, er werd mee gemorst. Deels uit eigen aanleg, deels uit reactie hiertegen legden sommige kunstenaars zich een artistieke ascese op om in hun werk een des te grooter cultus te betrachten voor de strengere, beenige elementen der kunst: vlakverdeling, rythme. Dit dieet heeft uit de keuken der kunst veel gezellige bakluchtjes verdreven, maar er is koele buitenlucht komen binnen waaien. Met hulp van vergeten kookboeken werden nieuwe, nog wat onwennige spijzen bereid: de eerste gang voor een maaltijd, zooals een gezond mensch weer kan verdragen, een volledig maal. Het werk van Prof. Roland Holst is zeker niet blijven staan bij deze vroegere periode. Wel heeft hij er een zeker wantrouwen jegens sommige bestanddeelen van een kunstwerk uit overgehouden en dit in theorie ook wel eens gepredikt. In de praktijk echter was hij bij de appreciatie van andermans werk zeldzaam ruim en ging hij in op de kern van het werk, hoe dit ook tot stand was gekomen en of het een meesterwerk was dan wel het gekrabbel van een beginnening. Mogelijk liet hij zich bij dit laatste wel eens charmeeren door een allure, die het faux air had van zijn eigen idealen: een mensch was hij in de allereerste plaats. Hoezeer hij dit was, blijkt uit den omgang met zijn leerlingen. Hij gaf zich — met volmaakte tact — met heel zijn hart. Hij stond voor zijn leerlingen op de bres, hielp velen bij perikelen; geen moeite, geen zorg, geen attentie was hem te veel. En het was met vaderlijke warmte, dat een conflict, zoo het werk hiertoe leidde, werd uitgevochten. Een verwijdering werd niet geaccepteerd dan na eindeloos veel teleurstelling en verdriet. Indien Prof. Roland Holst een balans zou opmaken van 't geen hij won en verloor bij zijn onderwijs, dan weet ik niet hoe deze zou uitvallen. Aan zijn leerlingen zou een dergelijke balans, voorzoover er kunstenaars uit hen groeien, vroeg of laat een groote winst vertoonen. Het zou echter blijken, dat de goede zijde niet is af te sluiten. . . .

J. SJOLLEMA.

HET VOORGAAN.

De figuur van een sterk gerichte persoonlijkheid moet in dezen tijd noodzakelijk een figuur zijn, waarom veel strijd zal heerschen. Zoo ziet men het ook met de richting, waarvan Roland Holst de „middelpuntvliedende” kracht is. Het valt immers niet te ontkennen dat er over zijn werk en zijn beginselen tal van meeningen bestaan, die in verschillende gevallen zich volkomen antipodisch tegenover elkander verhouden. Ik geloof dat een dergelijk symptoom als bewijs mag gelden voor de belangrĳheid „an sich” van dit streven, van dit werk. Immers, om de middelmaat pleegt men zich gewoonlijk niet zoo druk te maken! Roland Holst heeft zijn academie-leiding, gedragen en gestuurd door de verwachtingen en vervullingen ten opzichte van eigen arbeid, zĳer bewust in de door hem geziene richting uitgebouwd gedurende de zeven jaren van zijn directoraat. Dat beteekent ook dat deze leiding niet in de eerste plaats zou zijn een dwingend en van boven af opgelegd onderwijs-systeem, m.a.w. dat de leerling verstikt (verpletterd) zou worden onder het gewicht (figuurlijk gesproken!) van zijn of haar leider, maar dat als eerste voorwaarde het werk moest worden gesteld op een gemeenschappelĳken grondslag — zeker, ik weet het, een wellicht kunstmatigen grondslag — in ieder geval op een grondslag, die eerder was „geformeerd” dan in een reeks van jaren uit de volheid van het leven zelf „ontstaan”. Maar zoeken wij dien gemeenschappelĳken grondslag op het oogennblik eigenlijk niet overal en op elk gebied van het leven? De nieuwe eenheid, waarin ook het hiërarchisch verband der kunsten weer zal worden opgenomen — in Spenglersche geest! — waarin „de kunst niet meer tegelijk hunkerend en hoogmoedig aan 's levens buitenkant hoeft blijven te rumoeren”. Roland Holst was dan ook wel verre van de theoretische „professor”; door zijn creatieve en inspireerende persoonlijkheid werd hij, zooals prof. Huizinga het indertijd terecht schreef: „een leider van menschen en bestuurder van dingen: een wegwĳzer, een leider, een aanvuurder”. Zijn voorbeeld stond geworteld in den bodem der realiteit. De

„Et erit ibi semita et via,
et via sancta vocabitur.”

In elk opzicht volkomen beoefening van het vak; kunst in de eerste plaats gebaseerd op kunnen. Maar dit vereischt tevens dat wij uitstekende ambachtslieden zullen zijn, werkelijke meesters in het vak en bovendien eischt het nog dat wij rijp zullen zijn aan kennis en krachtig in wijsgerige levensovertuiging” (ik citeer uit de oratie van 1918). Bij alle strenge gerichtheid heeft Roland Holst zijn „jongeren” achter steeds de volheid van het kunstenaarsleven en de rijkheid en gevarieerdheid van het kunstenaarswezen voorgehouden. Bij de hedendaagsche calvinistische verschrĳling en geestelĳke verarming eener neue Sachlichkeits-productie een punt van belang. Was het streven eenerzijds er op gericht dit in zijn algemeene

waarden los te maken van den persoon — de eerste vereischte voor het vormen van een richting — het directe onderwijs met zijn vooral paedagogische en technisch-aesthetische vraagstukken moet toch ook den stimulan van het eigen voorbeeld hebben ondergaan. Ik citeer weer uit de oratie van 1918, waarin R. H. z'n eigen verhouding tot Der Kinderen bepaalt met het volgende: „Nu geloof ik wel dat ieder jong kunstenaar zichzelf eerst waarlijk vindt door den arbeid van een ander”.

Het is niet de bedoeling in deze weinige regelen ook nog een critisch-aesthetische waardeering van de door R. H. gedurende zijn directoraat voltooide werken te geven, afgezien nog van

VEREENIGING VAN NEDERLANDSCHE
WIJNHANDELAARS

aanbevolen door

BOVEN LINKS: WIJNKALENDER DOOR J. M. LUTTGE 1912
BOVEN RECHTS: WIJNKALENDER DOOR G. V. A. RÖLING 1910
ONDER LINKS: GEBORDEURD VAANDEL DOOR H. RANDAG 1917
ONDER RECHTS: MOZAIK IN EEN ROUWKAPEL DOOR W. MOLIN 1911

het feit, dat waar, zooals hier, vooral het beginsel belangrijk is, aan critische waardeering meestal weinig behoefte wordt gevoeld. Ik wilde er slechts op wijzen hoe een cyclus als de reizen in het Amsterdamsche Stadhuis en vensters in het Amsterdamsch Lyceum, hoe het boogvenster in het postkantoor te Utrecht — wellicht het beste en rijpste werk in een heel oeuvre — hoe ook de aanvullende schilderijen in de Heide Maatschappij te Arnhem en meerdere kleine werkstukken, in samenhang met het leiderschap van 's lands hoogste kunst-instituut ontstaan zijn. Hoe ze niet alleen het voorbeeld waren voor de jongeren, maar hoe er ook door het onderwijs en de daaruit voortvloeiende problemen bij het richting geven aan jonge kunstenaarsnaturen, zonder twijfel kwaliteiten in zijn ontstaan, waarvan deze werken, zoo ze slechts uit de eenzaamheid van het in zichzelf gekerkerd kunstenaarschap hadden moeten groeien, verstoken waren gebleven.

Het is bekend dat Der Kinderen's creatieve arbeid in de vele beslommeringen van het directoraat der Academie vrijwel is tenonder gegaan. Roland Holst was bij het overnemen van diens taak zoo fortuinlijk een bekwame „rechter hand" te vinden, die hem van alles wat niet tot zijn directe taak behoorde kon ontlasten. Wat prof. van Moerkerken in deze kleine werkgemeenschap heeft betekend en nog beteekent zullen anderen beter kunnen nagaan dan ik. Dat hij er zijn aandeel in heeft gehad, moge hier echter erkentelijk worden herdacht. Zoo is dit „Voorgaan" vooral het exempel geweest van een streven naar levenseenheid. En dat zal naar mijn overtuiging als een van de waardevolste kanten van dit directoraat blijven gelden: n.l. dat het zeer duidelijke en positieve aanwijzingen voor nieuwe richtlijnen in ons gedesorieëerd kunstleven heeft gegeven. Et erit ibi semita et via. . .

A. VAN DER BOOM.

UNIFORM EN GELIJKTJDIG TOELATINGSEXAMEN VOOR ALLE M.T.SCHOLEN.

De Vereeniging van Gesubsidieerde Bijzondere Middelbare Technische Scholen in Nederland, in het vervolg aangeduid met „VEGEBY", is onder goedkeuring van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, overgegaan tot het instellen van een uniform en gelijktijdig toelatingsexamen.

Daartoe heeft zij vastgesteld de voorwaarden van toelating voor M. T. Scholen.

Het is de bedoeling, dat deze voorwaarden in de prospectussen van alle M. T. Scholen worden opgenomen.

Behalve deze uniforme voorwaarden van toelating heeft de VEGEBY ook bepaald, dat het schriftelijk examen gelijktijdig zal worden gehouden voor alle M. T. Scholen in Nederland.

Het schriftelijk examen zal als regel beginnen den laatsten Dinsdag voor het begin van de groote vacantie der M. T. Scholen. Voor het jaar 1934 zal het schriftelijk toelatingsexamen gehouden worden op Dinsdag 17 Juli, en zoo noodig volgende dagen, te beginnen om 9 uur v.m.

Tot de M. T. S. worden nu zonder examen toegelaten, mits een voldoende aantal plaatsen beschikbaar is en na tijdige aanmelding:

1. zij, die onvoorwaardelijk zijn overgegaan naar de vierde klasse van een openbare hogere burgerschool met 5-jarigen cursus, welke het leerplan volgt, bedoeld in artikel 20 der M. O.-wet, of van een krachtens artikel 45 trefdecies aangewezen bijzondere hogere burgerschool (z.g.n. hogere burgerscholen B. met 5-jarigen cursus), of naar een daarmee overeenkomende klasse van den bovenbouw H. B. S. van een lyceum voor zoover deze scholen gerechtigd zijn zelf het eindexamen af te nemen, mits hun overgangsrapport voldoende cijfers (ten minste 6) toont voor wiskunde (gemiddeld) en voor natuurkunde.

2. zij, die het eindexamen van een hogere burgerschool met driejarigen cursus bezitten, en zij die onvoorwaardelijk zijn overgegaan naar de vierde klasse van een hogere burgerschool A met 5-jarigen cursus, indien de leerplannen dezer scholen volgens het inzicht van den directeur der M. T. S. niet te veel afwijken van een openbare hogere burgerschool met 5-jarigen cursus, bedoeld in artikel 20 der M. O.-wet (z.g.n. hogere burgerschool B. met 5-jarigen cursus) en mits hun laatste schoolrapport voldoende cijfers (ten minste 6) toont voor wiskunde (gemiddeld) en voor natuurkunde.

3. zij, die een erkende M. U. L. O. B diploma's bezitten met voldoende cijfers (ten minste 6) voor wiskunde (gemiddeld), natuurkunde en (gemiddeld 6) voor de talen.

4. zij, die voldaan hebben aan het toelatingsexamen.

De sub 1, 2 en 3 bedoelde bewijstukken mogen niet ouder zijn dan 27 maanden.

Het Toelatingsexamen omvat:

Voor de O. Th. O. (Overwegend theoretisch opgeleiden): Rekenkunde, Algebra, Planimetrie, Natuurkunde, Nederlandsch, Fransch, Duitsch, Engelsch, Aardrijkskunde, Handteekenen. Voor de O. Pr. O. (Overwegend praktisch opgeleiden): Rekenkunde, Algebra, Planimetrie, Natuurkunde, Nederlandsch, Aardrijkskunde, Vakkennis (voor de afdelingen Bouwkunde: Burgerlijke bouwkunde, Houtbewerking en Materialenkennis), Handteekenen en Vak-teekenen, betrekking hebbende op de vakken onder Vakkennis genoemd. De eischen voor de wiskundige kennis zijn voor de overwegend theoretisch opgeleiden iets hooger gesteld dan voor de overwegend praktisch opgeleiden.

Gedeeltelijke vrijstelling van de examens is mogelijk. Bijzondere bepalingen zijn ingevoerd voor de toelating tot het 2e of een hooger studiejaar. De voorwaarden in haar geheel zijn verkrijgbaar aan de M. T. Scholen.

NOGMAALS DE STUDIEPRIJSVRAAG VOOR EEN SPORTERREIN IN AMSTERDAM WEST.

De jury van genoemde prijsvraag betreurt in haar rapport de geringe deelname der jongere architecten aan haar prijsvraag en concludeert daar tevens uit, dat weinigen zich de moeite willen getroosten of in staat zijn, een opgave door denken op te lossen enz.

Enkele dezer jongeren, waaronder ik zelf ook behoort, waren stellig van dien deel te nemen aan deze zeker interessante en leerzame prijsvraag, maar zijn na het lezen van het programma van dat voornemen teruggekomen.

Enkele regels die de jury in het programma wijdt aan de omschrijving van zoo'n belangrijke opgave zijn mij inziens onvoldoende en was een meer uitvoeriger omschrijving vooral van organisatorischen aard (welke zeker de architect bij zoo'n opdracht van zijn principaal ontvangt) zooals b.v. opgaven van het aantal zit- en staanplaatsen op het groote veld, de soorten van sport, enz., niet overbodig geweest maar zelfs zeer noodzakelijk om een serieuze indruk te geven.

Wentueele vragen zouden ook zelfs niet worden beantwoord.

Bij het lezen van het rapport en het bestudeeren der ingekomen ontwerpen blijkt hoe onbevredigend een en ander m.i. opgelost en beoordeeld is.

Het zij mij vergund hier op te merken dat b.v. de afscheidingen der rangen geheel weggelaten zijn, hetgeen een chaos bij het publiek teweeg brengt.

De plaatsing der trappen voor de tribune's is zooals de praktijk leerde fout; daardoor belemmert men het uitzicht op het veld door het zich steeds verzamelen van menschen op de bordessen.

Een afscheiding om de atletiekbaan is hinderlijk bij estafettaloop voor de atleten.

Bij een sportcomplex behoort de portierswoning aan de hoofdingang voor een doorlopende controle, zooals b.v. bij het sportcomplex „Zuiderpark" in den Haag.

De ligging van het parkeerterrein is minder gewenscht vlak in de nabijheid van het sportveld daar de sportbeoefenaars meer behoefte aan frische lucht dan aan afgewerkte gassen en opblaasend stof hebben.

Zooals de heer Lammers in zijn ingezonden schrijven alreeds opmerkt is er op de tennibanen niet te spelen door het ontbreken der afscheidingen, vooral die achter de baselijn, deze afscheiding moet 4 meter hoog zijn en ondoorzichtig door rietmatten of een groene haag.

Evenwel ben ik het met hem niet eens dat voor een dergelijk onderwerp voor iedere tak van sport een deskundige ingeschakeld moet worden, daar er wel degelijk onder de architecten krachten te vinden zijn die een dergelijk ontwerp volkomen beheerschen.

J. L. SMIT.

UITSLAG PRIJSVRAAG, UITGESCHREVEN DOOR DE NATIONALE LEVENSVZERKERING-BANK N.V. TE ROTTERDAM.

Voor de prijsvraag, welke de Nationale Levensverzekering-Bank heeft uitgeschreven voor het ontwerpen van een reclameplaat, zijn niet minder dan 321 inzendingen ontvangen.

De taak van de Jury was niet gemakkelijk. Na rijpe overweging heeft zij gemeend, geen afzonderlijken eersten, tweeden of derden prijs te moeten toekennen, doch zij heeft besloten, de geheele voor prijzen beschikbare som, groot f 1.200.—, gelijkelijk te verdeelen tusschen de ontwerpers van de drie daarvoor het meest in aanmerking komende reclameplaten, ingezonden onder de motto's „Safe“, „Zorg“ en „Zon“, zoodat ieder van deze ontwerpers een premie van f 400.— ten deel valt.

Bij opening van de Naambriefjes der betrokkenen bleek, dat het waren: de heeren J. A. Schrijnder te Grootebroek (N.H.) (Motto „Safe“), G. Nootenboom te Roosendaal (Motto „Zorg“) en P. Compaan te Groningen (Motto „Zon“). De Jury heeft haar oordeel in een uitvoerig rapport vastgelegd, dat dezer dagen in druk zal verschijnen en aan alle inzenders zal worden toegezonden.

Alle inzendingen worden tentoongesteld te Amsterdam van 24 Februari tot en met 4 Maart a.s. in het Gebouw Leesmuseum, Rokin 102, en wellicht nog te 's-Gravenhage, op nader bekend te maken datum en plaats.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

ARCHITECTURE ET URBANISME. Orgaan van de Société centrale d'architecture de Belgique. No. 11, Nov. 1933. (l'Emulation).

Dit nummer is een speciaal nummer en geheel gewijd aan de prijsvraag voor een indeelingsplan van den Linker Scheldeoever te Antwerpen.

Na een algemeene beschouwing door G. A. L. Brunfaut over de stedebov-kundige vraagstukken welke zich in Antwerpen voordoen volgt de bespreking van een tweetal projecten van de architecten R. Verwilghen en J. Eggerix voor bovengenoemde prijsvraag. Deze beide projecten, welke zeer uitvoerig gedocumenteerd zijn, dragen onderscheidenlijk de motto's „Anvers-metropole de la Belgique“ en „Anvers Metropole de l'Europe“.

Vervolgens wordt zeer uitvoerig besproken het ontwerp der samenwerkende architecten Le Corbusier-Jeanerret, H. Hoste en Loquet, 't welk toegelicht wordt door diverse plannen en diagrammen.

Bij een beknopt uittreksel uit het Juryrapport wordt nog een groot aantal ontwerpplannen gepubliceerd, te veel om alle namen hier te vermelden. Dit buitengewoon interessant nummer besluit met een samenvattende beschouwing van Paul Bonduelle. Bovenstaand speciaal nummer is tegen betaling van 10 francs verkrijgbaar 3 Rue Ravensteyn, Brussel.

LA CITE.

Dit maandblad, 't welk gewijd is aan architectuur en stedebov-kunde, wordt uitgegeven en geredigeerd door een groep jongere Belgische architecten en urbanisten en heeft een sterk nieuwzakelijke tendenz.

No. 1 van Januari 1934 geeft uitgebreide foto's en een beschrijving van een villa te Louvain door Jos. Franssen, waarmee misschien wel wat veel eer bewezen is aan dit eenvoudige bouwwerkje. Verder constructieve beschouwingen, het verslag van een lezing van Le Corbusier en berichten.

K.M.B.A. Dec. 1933. Maandschrift der Koninklijke Maatschappij der Bouwmeesters van Antwerpen.

In dit nummer wordt de slotbeschouwing gegeven van den Intern. wedstrijd voor den aanleg van den Linker Scheldeoever te Antwerpen. Het Antwerpse blad bepaalde zich echter hoofdzakelijk tot de bespreking van het juryrapport en een publicatie der bekroonde of aangekochte ontwerpen. Volgen verder bestuurssamenstelling en bijzondere „Kommissien“. Collega Bollekens, sedert tien jaar schatbewaarder der vereeniging, werd met algemeene stemmen verheven tot Eere-schatbewaarder.

HET BOUWBEDRIJF (Jan. 1934) geeft een uitvoerig artikel over „de taak van den bouwkundige bij de luchtbescherming“ (bedoeld wordt bij aanvallen uit de lucht) welk artikel diverse behartenswaardige wenken bevat. Ir. A. Dubois vervolgt zijn artikel over „Lawaal en lawaai-bestrijding“ met diverse afbeeldingen en diagrammen toegelicht. Verder de rubriek „Uit de Bouwnijverheid“, een bespreking van ontvangen kalenders en nieuwe uitgaven.

HET BOUWBEDRIJF. Febr. 1934.

Dit nummer vangt aan met een artikel over moderne woonproblemen door de Irz. L. M. v. d. Berg en J. J. Groenema. Het artikel opent met een kernachtige algemeene beschouwing over de aan de woning te stellen eischen doch ontpopt zich dan in een aanprijzing van de flatwoning, waar- 80

van de opzet der huurprijzen in verband met andere woningtypen besproken en gunstig beoordeeld wordt.

Daarna een beschouwing over „drukproeven met samengestelde houten kolommen“. G. F. E. Kiers publiceert een artikel over staal skeletbouw te Leiden met constructiedetails, een werk van architect B. Buurman.

Voorts bespreking van nieuwe uitgaven, windbelasting op bouwwerken, vakwerkspanen van gewapend beton, het leggen van linoleum op betonvloeren, waarbij wordt aangegeven op welke wijze het vochtgehalte in betonvloeren na te gaan is, en verder de gewone rubrieken. J. M. v. H.

DE 8. No. 3.

Het gaat in dit nummer over het nieuwe bouwen in Drancy, dat zie je direct. Er is in de Uitkijk op 9 Januari j.l. een film vertoond over dit bouwwerk, waarvan de heer v. Loghem verschillende mededeelingen doet onder den titel „Gerealiseerde standarisatie van ijzer en beton voor arbeiderswoningen“. Verder becommenteert de heer Koen Limperg de eigenbouwrij in den vorm van een rapport over een project voor landhuisjes. Er is in dezen trant wel eens aardiger geschreven. Onder de illustraties vinden we nog die van een dienstgebouw te Heerlen van Ir. S. van Ravesteyn.

MODERNE BAUFORMEN. Februari 1934.

De architect Alexander Klein te Berlijn heeft al talrijke studies gemaakt over alles wat maar aan een woning bestudeerd kan worden. Hij doet dat „gründlich“. Hij heeft nu een speciaal bureau gesticht, een „Forschungsstätte für wohnen und Wohnungsbau“, waaraan geschoolde krachten onder zijn leiding stelselmatig alle publicatie op het gebied van den woningbouw der laatste 15 jaren analytisch zullen behandelen. Verschillende publicaties daarover zullen nu in Moderne Bauformen opgenomen worden.

In dit nummer vonden we een studie over „Symetrie und Axialität“ beim Einfamilienhaus. Een en ander wordt toegelicht met een zijner werken van 1927. Verder vinden wij in dit nummer verschillende woonhuizen en interieurs.

De periode van het likeurkastje is nog niet voorbij. Uitvoerig wordt het werk van den Deenschen architect Ernst Plischke behandeld.

De gekleurde bijlage geeft een woon- en slaapkamer van een alleenstaande dame, ontworpen door Willi Schneider. Wat het alleenstaande aan deze dame is mag de hemel weten. Verder de gebruikelijke rubrieken. J. P. M.

ONDERZOEK KALKZANDSTEENKLINKER.

Naar aanleiding van de bespreking van de Mededeeling No. 4 in ons blad van 3 Februari j.l. werden ons mededeelingen gedaan over moeilijkheden, die zich in de praktijk kunnen voordoen bij het gebruik van kalkzandsteen voor grotere kelders enz.

Vóóralanog kunnen wij niet beoordeelen of die mededeelingen juist zijn, maar wij vertrouwen dat een laboratorium-onderzoek ons een juist inzicht zal geven.

HEEMSCHUT BESCHUT UW HEEM.

Het Comité van de te houden internationale Heemschut-tentoonstelling deelt mede, dat in tegenstelling met het vorige bericht, de openingsdatum niet 15 Maart a.s. doch 16 Maart a.s. des n.m. 2 uur zal zijn. Daar het aantal inzenders verre de verwachtingen overtreft, verzoekt het Comité met het oog op de vele werkzaamheden, spoedige toezending van de inzendingen; uiterlijk tot 1 Maart.

Bestuurders der Maatschappij „Arti et Amicitia“ zijn bereid gevonden in hun zalen een tentoonstelling „Heemschut en de Schilderkunst“ te houden, gedurende den zelfden tijd, dat het Koloniaal Museum in het teken van „Heemschut“ zal staan. Opening 16 Maart 3½ uur, Rokin 112 (ingang Spui). Dr. Intendent Bertil Waldén, die speciaal naar Nederland komt om de Zweedsche inzending op te stellen, stelt zich tevens beschikbaar om tusschen 1 en 15 Maart a.s. in het Duitsch voor verschillende vereenigingen een lezing met lichtbeelden en film te houden. Het onderwerp der lezing zal zijn: „Denkmalpflege und Heimatschutz in Schweden“.

Ook Dr. V. Lorentzen uit Kopenhagen komt voor de inrichting der Deensche inzending naar Nederland en is bereid hier lezingen te houden. Het Tentoonstellings-Comité zal nadere inlichtingen over deze lezingen verstrekken. Wekt anderen op de tentoonstellingen te gaan bezoeken en hun jaarvergaderingen in het Koloniaal Museum te houden.

Wordt Heemschutter! J. R. KONING, Secretaris

W. M. DUDOK, STEDEBOUWKUNDIGE IN DEN HAAG.

De Raad van 's-Gravenhage heeft Maandag j.l. den Heer W. M. Dudok te Hilversum opdracht gegeven uitbreidingsplannen te ontwerpen voor het Zuid-Westelijk gedeelte van de Gemeente (Escampolder, Maepolder en Ockenburgh).

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 9 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 3 MAART 1934 No. 9

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. LEDENVERGADERING VAN DEN B.N.A.

De eerstvolgende ledenvergadering zal worden gehouden op Zaterdag 7 April a.s. op een nader te bepalen plaats en uur.

De voorloopige agenda bevat:

1. Opening.
2. Notulen vorige vergadering.
3. Mededeelingen.
4. Ingekomen stukken.
5. Voorstel tot het oprichten van een Steunverzekeringsfonds.
6. Statutenwijziging in verband met het Steunverzekeringsfonds.
7. Vaststellen van een reglement van het Steunverzekeringsfonds.
8. Werkverruiming van architecten.
9. Rondvraag.

SAMENSTELLING EXAMINATORENLIJST VOOR HET EXAMEN BOUWKUNDIG OPZICHTER B.N.A. 1934.

VERTEGENWOORDIGER VAN ZIJNE EXCELLENTIE DEN MINISTER VAN ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

W. H. Cool, Inspecteur van het Nijverheidsonderwijs te 's-Gravenhage.

VERTEGENWOORDIGER VAN HET BESTUUR VAN DEN B.N.A.

J. M. van Hardeveld.

COMMISSIE VAN ONDERWIJS.

Ir. A. J. van der Steur b.i., Voorzitter; C. de Geus, Vice-Voorzitter; Albert Kool, Joan B. Lürsen, Ir. H. T. Zwiers, b.i. Secretaresse: Mej. C. Kleine.

Penningmeester: J. P. Mieras, Directeur van den B.N.A.

EXAMENCOMMISSIE.

De Commissie van Onderwijs en de Heeren: Ir. B. H. H. Zweers c.i., vertegenwoordiger van het Kon. Instituut van Ingenieurs, Guido Vetter en Br. de Wilde, vertegenwoordigers van den Ned. Bond van Technici, de Ned. Ver. van Chr. Technici en den R. K. Bond van Technici.

COMMISSIE VOOR DE EINDBEOORDEELING.

W. H. Cool, vertegenwoordiger van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen; J. M. van Hardeveld, vertegenwoordiger van het Bestuur van den B.N.A., de Examen-Commissie en de H.H. Examinatoren: W. Helwig, B. J. Koldewey, C. v. d. Linde, A. Santema, H. O. Schuhmacher, J. C. Speelman en Jan van der Valk.

LIJST DER EXAMINATOREN.

De Examencommissie en de Heeren: G. Albers, Architect B.N.A., Den Haag; G. Arendzen, Architect te Amsterdam; A. Baart, Architect B.N.A., Leeuwarden; A. Bakker, Architect Dordrecht; Dr. N. G. W. H. Beeger, Leeraar H.B.S. Amsterdam; Pl. van den Berg, Architect B.N.A., Vlaardingen; H. Bletz, Architect, Amsterdam; W. van Blitterswijk, Architect B.N.A., Wageningen; J. W. Blom, Bouwkundig Hoofdbestuurder Rijksgebouwendienst, Den Haag; Ir. G. C. Boonstra c.i., Den Haag; D. Booyinga, Techn. Ambtenaar P. W., Amsterdam; J. Bouman, Bouwkundige, Amsterdam; J.

M. den Breeje, Bouwkundige Gem. Werken, Utrecht; P. den Breeje, Directeur Nijverheidsschool, Utrecht; H. B. van Broekhuizen, Technisch Ambtenaar Gemeentewerken, Arnhem; J. Broeren, Leeraar Ambachtsschool, Amsterdam; C. Broerse Jr., Inspecteur Gem. B. & W. Toez., Amsterdam; Ir. J. H. de Bruyn c.i., Directeur van Gemeentewerken, Katwijk aan Zee; H. Bunders, Architect B.N.A., Hilversum; J. J. v. d. Burgt, Leeraar Industrieschool te Amsterdam; J. Coenraad, Architect, Zaandam; Mej. W. Coppens, Onderwijzeres, Amsterdam; W. A. Dille, Architect B.N.A., Helmond; H. H. J. Egbers, Architect, Hengelo; I. van Esso Bzn., Arts, Amsterdam; H. Evers, Directeur 4e Amb.school, Amsterdam; H. G. van Eyden, Architect B.N.A., Bussum; K. van Geyn, Architect, Amsterdam; Ir. W. C. van Goor, c.i., Hillegersberg; H. N. de Groot, Bouwkundige, Helmond; J. B. v. d. Haar, Architect B.N.A., Amersfoort; Ir. A. ten Have, c.i., Adj. Ing. Gemeentewerken, Haarlem; W. Helwig, Architect, Den Haag; A. A. van Hemert, Bouwkundig Ambtenaar Rijksgebouwendienst, Den Haag; H. Hendriks, Architect, Schoonhoven; P. A. Hendriks, Leeraar Rijks-instituut voor Teekenonderwijs, Amsterdam; Th. J. H. Hendriks, Bouwk. Opzichter, Amersfoort; J. H. de Herder, Architect B.N.A., Zwolle; A. A. Hes, Bouwk. Ambtenaar Rijksgebouwendienst, Amsterdam; N. Hollander, Leeraar Ambachtsschool, Amsterdam; H. de Hoop, Bouwkundige, Waalwijk; D. R. Huetling, Hoofdinsp. Bouwtoezicht, Bussum; Fr. Hulsbosch, Architect, Huizen N.H.; Ir. H. Kammer, b.i., Architect, Schiebroek; J. F. E. Kiers, Directeur Bouw- en Woningtoezicht, Leiden; B. J. Koldewey, Architect B.N.A., Den Haag; A. P. Koster, Architect B.N.A., Leeraar M.T.S., Utrecht; P. J. Koster, Architect B.N.A., Zeist; J. Kroon, Onderwijzer, Amsterdam; P. Leith, Inspecteur B. W. Toezicht, Rotterdam; Ir. J. Leupen, Adj. Arch., ald. Geb., Publ. Werken, A'dam; C. v. d. Linde, Architect B.N.A., Haarlem; Ir. M. C. A. Meischke, b.i., Architect B.N.A., Rotterdam; E. P. Messer, Hoofd-Architect ald. Geb., Publ. Werken, Amsterdam; B. Meulenbeld, Leeraar M.T.S., Amsterdam; J. W. Meyer, Arts, Amsterdam; Ir. H. Meyerink b.i., Architect B.N.A., Zwolle; Ir. G. J. Meyers, Civiel-Ingenieur, Amsterdam; J. D. Meijnsing, Architect B.N.A., Eindhoven; J. Moerman, Hoofdopzichter, Den Haag; J. Moleenaar, Architect, Amsterdam; H. W. Nyman, Hoofdopzichter adj. hoofd ald. geb. P. W., Amsterdam; G. W. C. Post, Onder-Directeur 2e Ambachtsschool, Amsterdam; Ir. J. Potma,

Civil-ingenieur, Utrecht; J. Roosing, Architect, Amsterdam; G. van Rossem, Bureauchef Chef onderafd. Havenwerken Utiliteit, Amsterdam; J. Th. van Rossum, Architect B.N.A., Delft; D. Saal, Architect, Alkmaar; A. Santema, wnd. Direct. Amb. school, Enschede; J. H. Schaad, Directeur Bouw-Woningtoezicht, Zwolle; Ir. I. van Sandick, Adj. Ing. Dienst Publ. Werken, A'dam; G. L. J. Schönbeck, Chef Projectenbureau Gem. Telefoon, A'dam; J. H. Schoorel, Bouwkundige Dordrecht; H. O. Schuhmacher, Directeur Academie van Techn. Wetenschappen, Rotterdam; Mathilda van Son, Arts, Amsterdam; J. C. Speelman, Architect B.N.A., Assistent T.H., Rijswijk; A. Tesselhoff, Inspecteur Bouw-Woningtoezicht, Amsterdam; Ir. H. Thunnissen b.i., Architect B.N.A., Den Haag; F. A. W. v. d. Togt, Architect B.N.A., Den Haag; A. J. v. d. Tol, Inspecteur B. W. Toezicht, Amersfoort; W. Uytendhout, Architect B.N.A., Deventer; Jan van der Valk, Architect, Tilburg; J. H. v. d. Veen, Architect B.N.A., Amsterdam; D. Visser, Architect B.N.A., Schoonhoven; J. A. Visser, Architect B.N.A., Leeraar M.T.S., Vught; Mr. Ph. J. van Vliet, Advocaat-Procureur, Amsterdam; J. J. Vriend, Leeraar M.T.S. voor de Bouwkunde,

Amsterdam; Ir. W. de Vrind b.i., Architect B.N.A., Den Haag; W. v. d. Weg, Opzichter Bouw- en Woningtoezicht, Zaandam; G. Westerhout Architect B.N.A., Kijkduin; K. Wiedijk, Leeraar M.T.S. voor de Bouwkunde, Amsterdam; K. v. d. Wilk, Arch. afd. Gebouwen Publ. Werken, Amsterdam; Ir. G. F. Wittewaal, Civil-ingenieur, Baarn; Ir. W. K. de Wijs b.i., Architect B.N.A., Enschede; J. Zielsma, Architect B.N.A., Amsterdam; J. Zuidema, Architect B.N.A., Leeuwarden; Ir. A. J. Zuiderhoek, Ing. Bouw- en Woning Toezicht, Amsterdam.

DATA EN PLAATS VAN AFNEMING DER EXAMENS.

Het Voorbereidend Examen, 1e gedeelte, waarvoor zich ongeveer 290 kandidaten hebben opgegeven, wordt afgenomen op Woensdag 28 Maart a.s. te Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Eindhoven, Arnhem en Zwolle.

Het Voorbereidend Examen, tweede gedeelte en het schriftelijk gedeelte van het Definitief Examen (45 kandidaten) worden alleen gehouden te Amsterdam van 10-13 April. De afneming van het mondeling gedeelte van het Definitief Examen vangt aan op 23 April d.a.v., en zal 3 à 4 dagen duren.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDELINGEN.

ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

INNING DER CONTRIBUTIES 1934.

Den leden wordt bekend gemaakt, dat 15 Mrt. a.s. de kwitanties der contributies over het loopende jaar aan de bank ter inning worden afgegeven.

Teneinde noodelooze inningskosten te besparen verzoekt het bestuur **dringend** deze bij eerste aanbieding te voldoen. Voor hen, die er de voorkeur aan geven hun contributie voor dien datum te gireeren (Postgiro 88839 — Gem. Giro A. 518), wordt er aan herinnerd, dat ook de zegelkosten ad f 0.10 moeten worden overgemaakt, waarna de gezegelde kwitantie, tevens diploma, wordt opgezonden.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT.

3 MAART 1934

NR 9

ADRES VAN HET BESTUUR VAN DEN B.N.A. AAN DEN RAAD VAN ZUTPHEN

AAN DEN RAAD DER GEMEENTE ZUTPHEN.

Edelachtbare Heeren,

Het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, B.N.A., heeft de eer de aandacht van Uwen Raad te verzoeken voor het volgende:

Ons Bestuur is van meening, dat in een gemeente als de Uwe, welke terecht vermaardheid bezit om haar vele historische overblijfselen, op de gemeentelijke Overheid de plicht rust om zooveel in haar vermogen ligt te waken voor het behoud van dit historisch schoon.

Wij hebben ons daarom de ernstige vraag gesteld of het Gemeentebestuur wel in voldoende mate doordrongen is van de noodzakelijkheid om te dezen aanzien zèlf in de goede richting voor te gaan, althans nimmer direct of indirect mede te werken tot vernietiging daarvan.

Het plan van Uwe Gemeente beziende, is het ons Bestuur opgevallen, dat niet in voldoende mate is getracht om dit plan te doen aanpassen aan de historische structuur van de vestingstad Zutphen.

De typische zig-zagvorm der voormalige bastions met de daarbuiten gelegen grachten had toch in het plan van uitbreiding niet alleen dankbaar aanvaard kunnen worden om de stadsuitbreiding haar eigen lokaal karakter te doen behouden, maar de bastions hadden ook zelve, in hun dubbele beteekenis van historisch overblijfsel enerzijds en als fraai plantsoen anderzijds, ongeschonden bewaard moeten blijven.

Voor die gedeelten van het uitbreidingsplan waaraan nog niet een begin van uitvoering is gegeven, komt ons een herziening dan ook dringend gewenscht voor. Met het oog op deze herziening zal Uwe gemeente zich o.i. de medewerking dienen te verzekeren van een zeer bekwaam stedenbouwkundige, hetzij door dezen in gemeentedienst aan te stellen, dan wel hem met een opdracht te belasten.

Voorts komt het ons Bestuur ontoelaatbaar voor, dat het bestaand plantsoen zou worden geschonden, zooals thans dreigt te geschieden bij de uitbreiding van het ziekenhuis aan den Coehoornsingel. Hier toch wordt de structuur van de oude vestingwallen volkomen genegeerd en het plantsoen zeer ernstig verminkt.

Tenslotte veroorlooft ons Bestuur zich er op te wijzen, dat de nieuwe woonwijken van Uwe Gemeente zich kenmerken door architectonisch onvoldoende verzorgde bebouwingen, die in schril contrast staan tot de architectuur der vele goede oude panden in de binnenstad.

Samenvattende wil ons Bestuur dan ook met klem wijzen op het groote belang, dat met een goede uitbreiding en opbouw van Uwe gemeente is gemoeid en de vrijheid nemen Uwen Raad met nadruk in overweging te geven, dat:

- 1e. de uitbreiding Uwer gemeente worde geleid aan de hand van een door een bekwaam stedenbouwkundige opgemaakt of herzien uitbreidingsplan;
- 2e. de plaats hebbende uitbreiding van het Ziekenhuis aan den Coehoornsingel alsnog zoodanig worde gewijzigd, dat de mooie plantsoenomgeving niet zal worden verminkt;
- 3e. dat méér dan tot nu toe het geval is, de adviezen van Uwe Schoonheidscommissie worden opgevolgd en hiervan niet worde afgeweken, indien er belangen als boven omschreven, dreigen te worden geschaad.

Hoogachtend,

Het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, B.N.A.,

(w.g.) Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK, Voorzitter.
(w.g.) Ir. A. J. VAN DER STEUR, Secretaris.

Amsterdam, 26 Februari 1934.

GRUPE SCOLAIRE DE VILLEJUIF BIJ PARIJS. ANDRÉ LURCAT, ARCHITECT.

L'école de Villejuif n'est ni une école de luxe, ni une école-prison, ni une école-caserne. Elle est une école de lumière, de fleurs, de verdure et de grand air.

Juli 1933 vierde de communistische gemeente Villejuif het twijfde feest van de groupe scolaire Karl Marx. Voor Frankrijk is dit de eerste school in den geest van het nieuwe bouwen opgericht. Van André Lurcat werd een werk verlangd, dat, binnen de grenzen der staatsvoorschriften, een overtuigend bewijs van den cultureelen wil dezer arbeidersgemeente zou zijn. Het terrein bevindt zich aan de Avenue Karl Marx, die de verandering zal worden met nieuw te bouwen woningen. De slechte bodemgesteldheid maakte een ophooging van 2 meter noodig.

De groep bestaat uit 4 afdelingen:

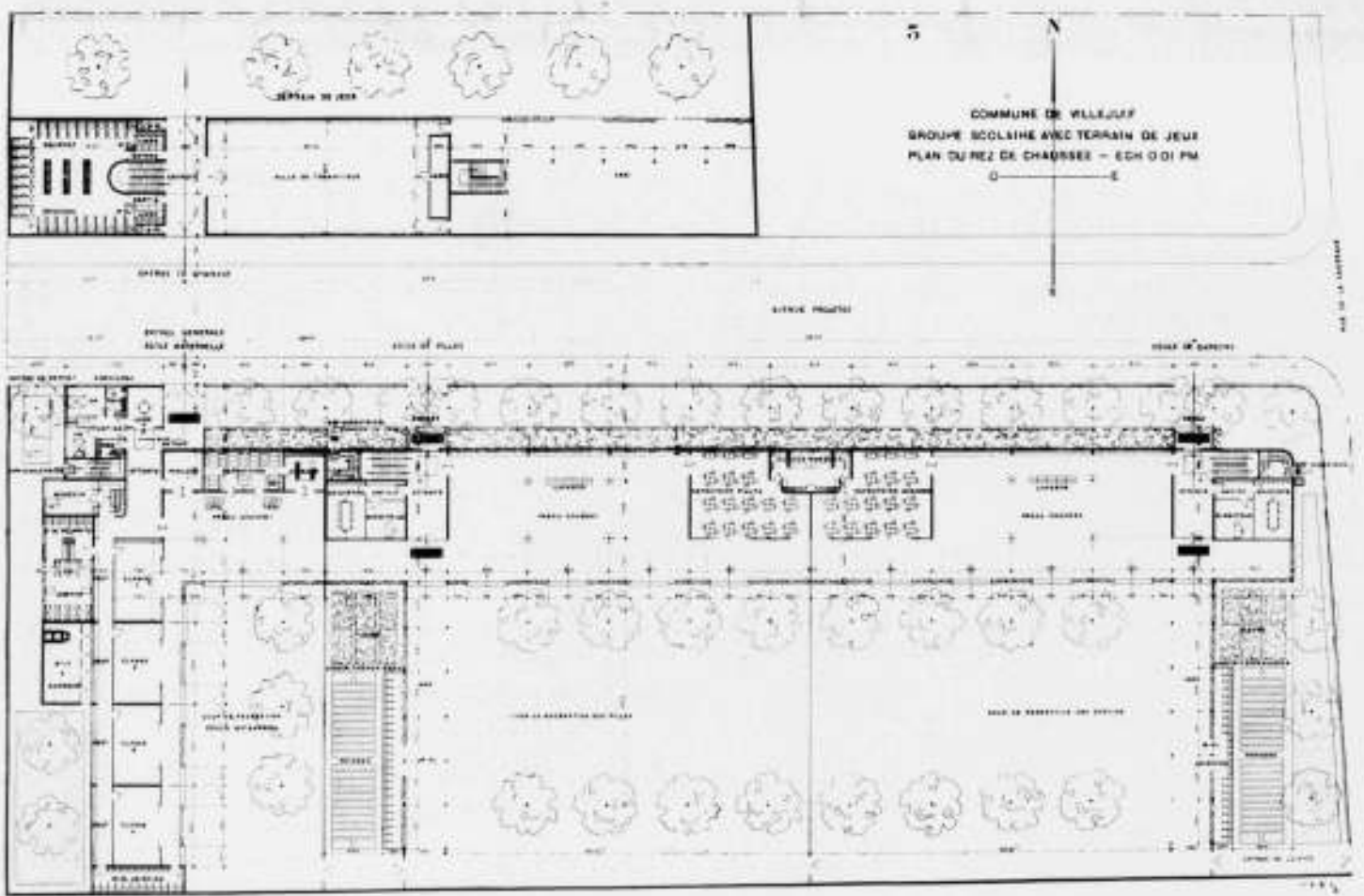
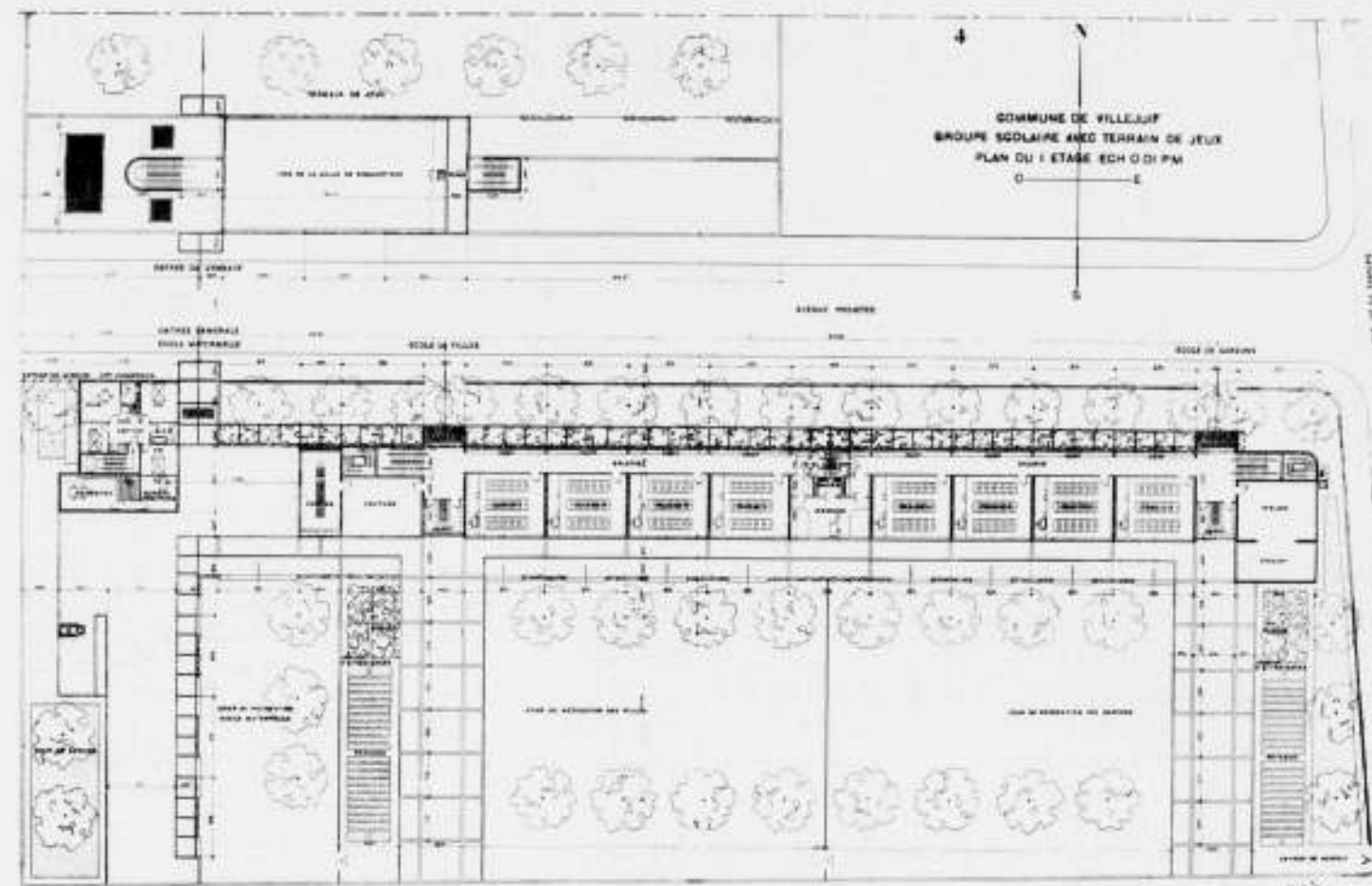
- eerstens jongensschool;
- tweedens meisjesschool;
- derdens kleuterschool;

vierdens gymnastiekgebouw met sportveld.

De ingangen voor jongens en meisjes bevinden zich aan de uiteinden van het symmetrische hoofdgebouw. Behalve de verbindingsruimten bevat de begane grond hier alleen directiekamer en wachtruimte.

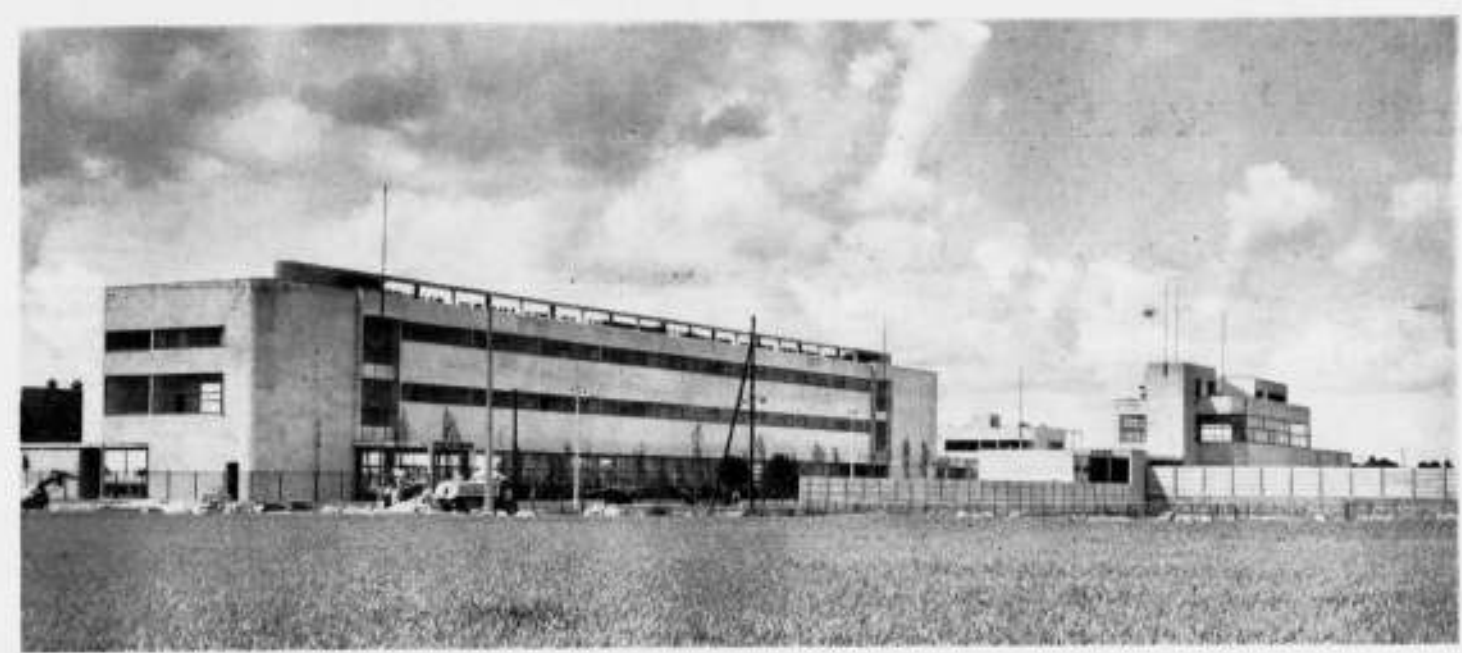
Groote overdekte speelplaatsen en voor iedere afdeling een zaaltje, welke door een gemeenschappelijke keuken gescheiden

GROUPE SCOLAIRE DE VILLEJUIF BIJ PARIJS

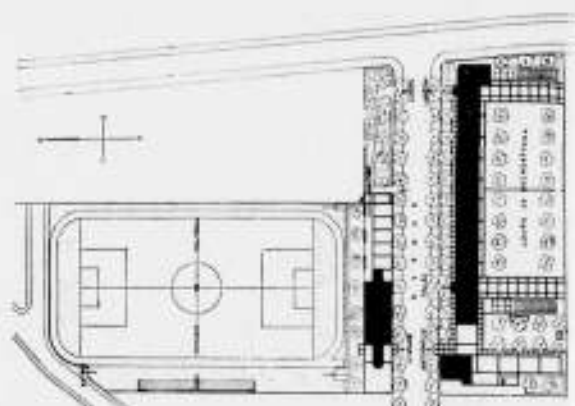
ARCHITECT ANDRÉ LURCAT

GROUPE SCOLAIRE DE VILLEJUIF BIJ PARIJS

ARCHITECT ANDRÉ LURCAT

GRUPE SCOLAIRE DE VILLEJUIF BIJ PARIJS
ARCH. ANDRÉ LURCAT

PAG. 84 BOVEN: COUR DES JEUNES FILLES

PAG. 84 MIDDEN: COUR DE RECREATION VAN
DE ECOLE MATERNELLE

PAG. 84 ONDERAAN LINKS: DOUCHE-RUIMTE
IN HET GYMNASIEKGEBOUW

PAG. 84 ONDERAAN RECHTS: INGANG VAN
DE ECOLE MATERNELLE, RELIEF VAN HENRI
LAURENS

PAG. 85 BOVEN: LESLOKAAL

PAG. 85 MIDDEN: REFECTOIRE GARÇONS

PAG. 85 ONDER: LESLOKAAL IN DE ECOLE
MATERNELLE, WANDERSIERING VAN JEAN
LURCAT

zijn. Verweg wonende kinderen kunnen hier aan glasgedekte tafeltjes hun maaltijd gebruiken.

De speelplaatsen laten voor de kinderen een eerste aan ontspanningsmogelijkheid toe.

Rubbervloeren tegen al te harde vallen, ronde bankjes met de zuilen mee gebetonneerd, waschfonteinjes met heete luchtdroging, en voor het kleuterschooltje, bij den zandbak, zelfs een aquarium en een voliëre met witte duiven.

De klassen van de kleuterschool zijn N.Z. georiënteerd, ontvangen dus geen directe zon, terwijl de zijdelings-schuivende glaswanden voldoende frissche lucht waarborgen.

Deze afdeling bevat nog een rustzaaltje en doktersruimte.

De trap voert naar directiewoning en personeelvertrek.

De trappen van het hoofdgebouw zijn met grèsplaten afgedekt. Jongens en meisjes afdeling zijn op de eerste verdieping gescheiden door een dokterskamer met apotheek.

Voor de jongens zijn er 2 werkplaatsen, voor de meisjes handwerklokaal en leerkeuken. In alle leslokalen is het zwarte bord aan den oostwand, zijdelings-schuivend bevestigd. Tegen storend zonlicht kan een stofgordijntje gerold worden voor de raamopening, welke door zijwaartsschuivende vensters 50 % geopend kan worden. De tweede verdieping bevat dezelfde klaslokalen. Hier zijn de afdelingen door een teekenzaal gescheiden. Op deze étage bevinden zich ook de twee directiewoningen. Het dakterras is als zonnebad, door een begroeide pergola tegen N.wind beschermd. Voor de directiewoningen is een gedeelte afgescheiden.

Vanaf het souterrain voert een tunnel naar het gymnastiekgebouw. Een gymzaal van 24 bij 12 M. De hoogaangebrachte vensters kunnen door zware gordijnen lichtdicht worden, zoodat de zaal voor film- en tooneelopvoeringen gebruikt kan worden. Daarnaast een douchezaal met 26 cellen. Het dakterras is hier als toeschouwersruimte voor het sportveld gebruikt. Het sportveld met de lengtes zuiver N.Z. beschikt nog over een oostelijk gelegen overdekte staantribune, en doet dienst bij feestelijke bijeenkomsten.

Dit complex heeft plaats voor 800 kinderen en werd in 1½ jaar tijd voor 8.000.000 frs. gebouwd.

Op dien gloeienden Juli-dag van de inwijding was het sportveld met ontelbare vlaggen verded, en aan vele bezoekers, die na een rondgang door de verfijnde feestelijkheid van Lurcat's gebouw van het dakterras af de beste woningen in den omtrek zagen liggen, stong zich de beklemmende vraag op, hoe zal de jeugd deze tegenstelling verdragen en haar wil tot een ander leven ontwikkelen?

HEIN SALOMONSON.

RESTAURATIE VAN DE NIEUWE KERK TE DELFT.

De restauratie van het koor van de Delftsche Kerk aan de Markt, onder de toegewijde leiding van architect Herm. v. d. Kloot Meyburg, is reeds eenige jaren voltooid, terwijl de restauratie van het dwarschip nagenoeg gereed is (fig. 1).

Dat het hierbij niet blijven kon, was reeds lang duidelijk. Het schip verkeerde in een zeer slechten toestand.

De muren zijn hier en daar gescheurd en hangen bedenkelijk over (zie fig. 2).

De zware eiken koppelbalken en schoren boven schip en zijbeuken, die mede de spatkrachten van de kappen opnemen en met muurankers de overhellende muren zoo goed en zoo kwaad als het gaat aan elkaar vast houden, zijn aan de koppen totaal vergaan.

De kappen boven schip en zijbeuken zijn door en door rot, waardoor het interieur van de kerk steeds meer te lijden heeft gehad.

Toen tot restauratie van schip en zijbeuken besloten was, stond men voor de moeilijkheid een afdoend geneesmiddel voor de vele kwalen te vinden. Immers, behalve de overhangende muren van het schip en de vergane eiken binten deed zich nog een eigenaardige constructieve moeilijkheid voor.

In fig. 3 ziet men, hoe een vroegere bouwmeester over de eiken koppelbalken van het schip vele lange zware schoorbalken heeft aangebracht, die de krachten van den Noordwesterstorm, op kap en gevelmuur, overbrengen naar den toren en den muur van het dwarschip. Klaarblijkelijk lag hierbij de bedoeling voor om te voorkomen, dat de Zuid-muur met zijn bedenkelijken stand (fig. 2) door de koppelbalken van het schip omver gedrukt zou worden, de overige muren in zijn val meesleepend.

Het middel heeft probaat geholpen. Immers: de muur staat nog overeind.

Om deze schoorbalken aan het oog te onttrekken werd er onder een schijngewelf aangebracht, dat tot 1933 zijn dienst heeft gedaan. Het schip met zijn mooie opgaande lijnen liep dood op een houten plafond en werd dus veel lager dan bedoeld was.

Het was aangewezen bij de restauratie tevens dit schijngewelf met schoorbalken op te ruimen en het schip weder de volle oorspronkelijke hoogte te geven, waardoor dit eindelijk tot zijn recht kon komen.

De door den vroegeren bouwmeester reeds gevreesde windkrachten moesten dan echter op andere wijze opgenomen worden.

De oplossing, die men als geneesmiddel voor de drie kwalen heeft ontworpen, blijkt uit de figuren 2 en 4.

De zware gewapend betonspanten en balken op de muren nemen spat- en windkrachten op en brengen die voor een deel over naar een fundeering op betonpalen die, om hevige trillingen van den grond te voorkomen, niet geslagen werden, doch in den grond getrokken (Systeem en uitvoering de Waal).

De gewapend betonconstructie werd uitgevoerd door de Nederlandsche Beton Mij. te Den Haag.

Uit den aard der zaak was een berekening van de betonconstructie zeer bezwaarlijk, aangezien de belastingen niet bekend zijn. Immers, een kerk is door haar massieve muren, het samenstel van kappen, de gedeeltelijk ingeklemde kolommen en balken en vooral de dwarsmuren, en dat alles van een ondefinieerbare kwaliteit, een statisch zóó onbepaald geheel,

dat het onmogelijk is na te gaan, wat de nu aangebrachte betonconstructie voor haar rekening zal krijgen.

Om toch niet alleen op het gevoel te construeeren werd de volgende gedachtengang gevolgd:

Indien de bestaande kerk in 't geheel niet in staat zou zijn om horizontale krachten te weerstaan zou moeten gerekend worden, dat de betonspanten alle spat- en windkrachten op muren en kappen opnemen.

Dit is echter teveel geveegd. Immers, indien de kerk geen horizontale krachten kon weerstaan, dan stond zij er al lang niet meer. En dus mogen wij aannemen, dat de kerk nog wel degelijk in lengte van jaren een haar toegedacht deel van haar functie kan blijven verrichten. Gerekend werd nu, dat de windbelasting op de kappen door de nieuwe constructie wordt overgenomen. De spatkrachten worden door ankers boven op de eiken koppelbalken opgenomen (fig. 4). In plaats van de rotte koppen van deze balken zijn zware kanaalprofielen bevestigd en in de betonbalken ingestort.

Ook de overhellende muur wordt door de betonconstructie gesteund (fig. 2).

De oude kerkconstructie is hierdoor voor het grootste deel van de horizontale belastingen verlost en tevens door het betongeraamte verstijfd (fig. 5).

Van de uitvoering valt het volgende te vermelden:

Na het noodige breekwerk door de muren en na het stellen van het wapeningsijzer werd telkens eerst een stuk metselwerk opgetrokken, waarbinnen de beton gestort werd. Dit had twee voordeelen, er was geen bekisting voor de bedoelde stukken noodig en er ontstond een betere aanhechting van beton op metselwerk dan mogelijk is indien men eerst de beton stort en dan het metselwerk daar tegenaan plakt. Het nadeel van de verschillende krimpelingen van metselwerk en beton werd zooveel mogelijk ontgaan, door de betonspecie niet te vet en zoo droog mogelijk te verwerken.

De zware staande balk 2 tegen den muur van het schip (fig. 2) dient om de metselwerkpilasters tegen dezen muur te vangen en daarmee den muur te verlossen van een voor zijn stand zeer bedenkelijke excentrische belasting. Deze pilasters zijn blijkbaar ontstaan door een gril van den bouwmeester; ze hadden geen constructieve betekenis, daar ze aan 't ondereind niet gesteund werden, doch eenvoudig ophielden even boven de goot tusschen schip en Z. beuk. Om verzekerd te zijn van een goede dracht van de pilasters op de betonbalken, die door hun groote overspanning van tien meter betrekkelijk slap zijn, werd vóór het aanmetelen een voorbelasting aangebracht door schroefvijzels, waarmede de balk eenige millimeters omlaag gedrukt en op de verlangde spanning gebracht werd.

Voor de technici is wellicht het verrassendste resultaat van de geheele bouwwijze, dat binnen in de kerk van de zware betonconstructie niets te zien is. (fig. 2).

Ook buiten zal de toeschouwer in de zware gemetselde steunbeeren niet licht de met één steen ommantelde betonstijler vermoeden.

De vorm van de spanten toont wel aanschouwelijk hoe vrien is in de vormgeving met gewapend beton om een nie alleedaagsche constructie tot oplossing te brengen.

18.1—'33.

N. P. KAPTEYN

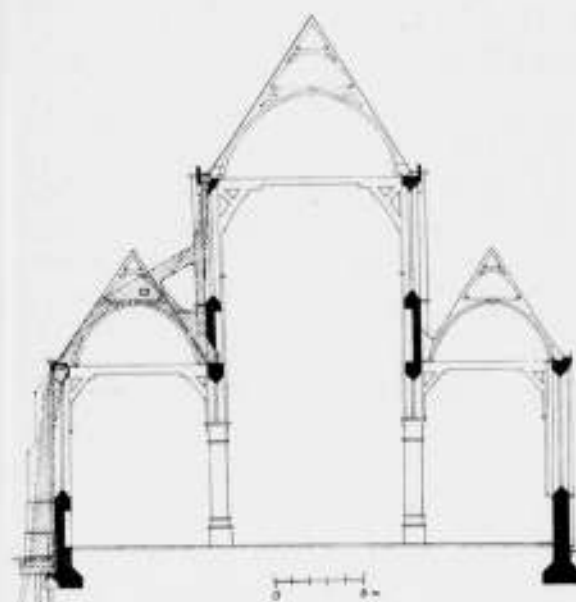

FIG. 2

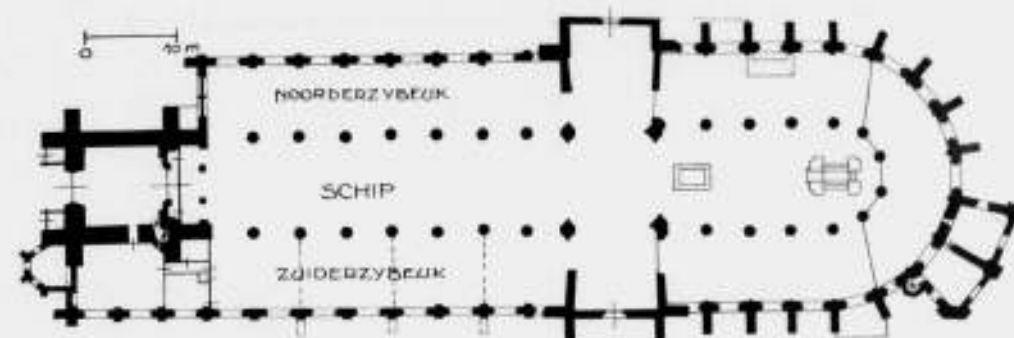

FIG. 1

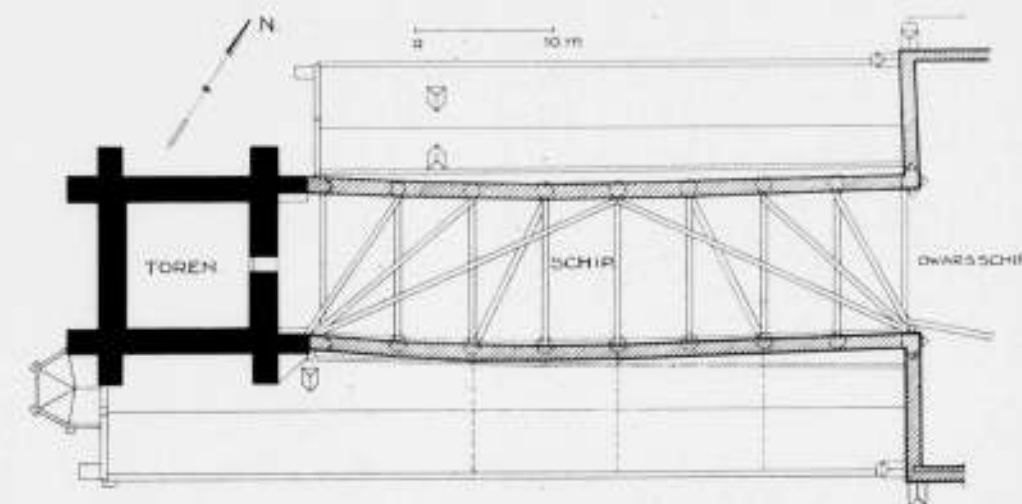

FIG. 3

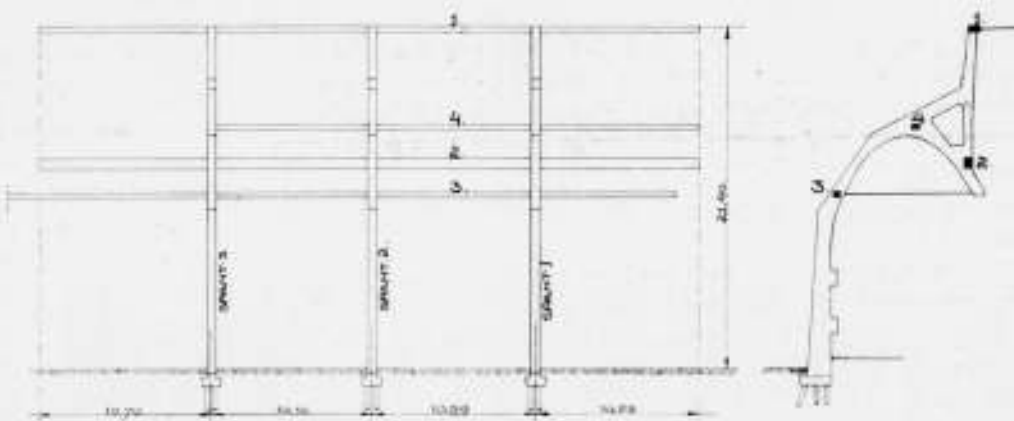
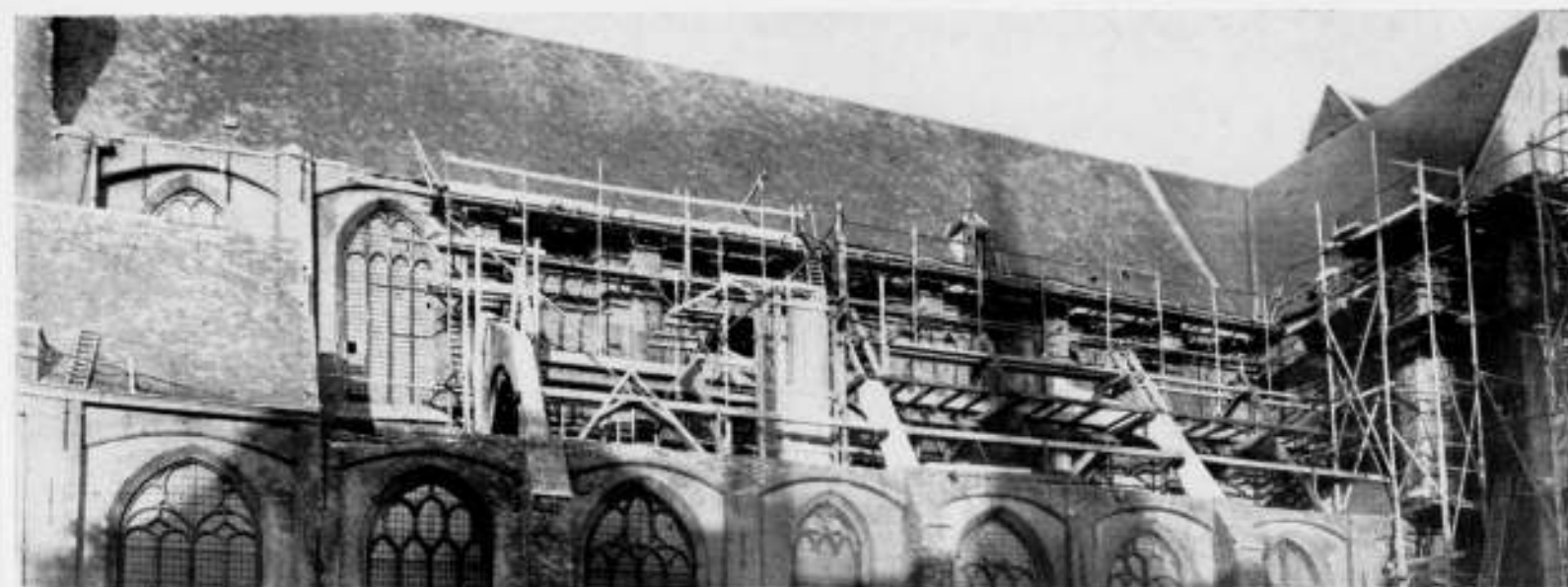

FIG. 4

FIG. 5

NAAR AANLEIDING VAN ONS NASCHRIFT OP PAG. 46 IN B.W.A. No. 5.

De vergadering van A. et A. van 23 Februari j.l. heeft het naschrift van de Redactie onder het artikel van de H.H. Mastenbroek c.s. in No. 5, besproken op verzoek van de inzenders, omdat zij zich daardoor beledigd hebben gevoeld. De vergadering heeft zich over het ingezonden stuk niet uitgesproken, maar mede het onderschrift beledigend geacht en in een motie de Redactie uitgenoodigd de inzenders te rehabiliteeren. Naar aanleiding daarvan verklaart onze Redactie, dat zij de wijze waarop de H.H. Mastenbroek c.s. „het H.B.O.geval” hebben aangesneden, in het algemeen vakbelang scherp heeft willen veroordeelen, zonder daarbij de bedoeling te hebben gehad de inzenders te kwetsen of te beledigen. Juist daarom

heeft onze Redactie haar veroordeeling punt voor punt gemotiveerd.

Waar echter de inzenders en de vergadering van A. et A. een beledigend karakter in sommige bewoordingen voelen, is de Redactie gaarne bereid deze terug te nemen en te verklaren dat de misprijzende bewoordingen van het onderschrift uitsluitend betrekking hebben op het ingezonden stuk, en niet op intelligentie en karakter der inzenders in het algemeen. Zij zou eventueel verdere behandeling van het H.B.O. vraagstuk niet vertroebeld willen zien door misverstand over de bedoeling van bepaalde bewoordingen.

DE REDACTIE.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

KLEI, 26e Jaargang no. 4, 15 Febr. '34.

Het nummer opent met een dubbel landhuis te Arnhem van Architect H. H. Janssen te Arnhem, waarop volgt een geïllustreerd artikel over vacuüm persen; deze illustraties geven een beeld van de groote mogelijkheden die het gebruik van een dergelijke pers biedt ten aanzien van de taaiheid en buigzaamheid der door haar uitgestooten kleimassa. Een vervolgartikel naar aanleiding van een lezing op de klei-industrie vergadering 1933 te Tilburg door K. Zimmerman besluit de aflevering.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 5 no. 14.

In deze aflevering schrijft J. v. D. Jr. over een meervoudige opdracht voor den bouw van een kapel op de R.K. begraafplaats St. Barbara te 's Gravenhage. Afgebeeld zijn hierbij de ontwerpen van Arch. F. A. W. van der Togt, van Arch. G. J. M. Simons en van Arch. N. Molenaar Jr., de drie uitgenoodigde architecten. Terecht wijst de schrijver op de onjuistheid dat de jury eerst benoemd is nadat de prijsvraag was uitgeschreven, zoodat zij dus ook het programma van eischen niet opgesteld heeft. Wat mij echter bevreemdt, is dat er aan een zoo onvoldoend opgezette meervoudige opdracht architecten willen medewerken. En is er geen P.P.C. meer? Volgt een artikel van P. Constantinus, minderbr. Capucijn over heidensche en Christelijke tempels met vele illustraties van Egyptische, Buddhistische, Chineesche en andere tempels. H. T. J. M. Lohmeyer, kapitein d. Genie en Leeraar aan de Koninklijke Militaire Academie schrijft een artikel over: Bescherming tegen vliegtuigbommen, een in onze dagen zeer belangrijk onderwerp, zoodat het interessant is hier het oordeel van een vakkundige over dit moeilijke vraagstuk te hooren. Nieuwe uitgaven-bespreking, technisch nicuwa, waarbij een verhandeling over veilige garages, en een rubriek Allerlei, en ten slotte de Weekstaat van den dagelikschen opzichter besluit het blad.

H. C. V.

DE 8 EN OPBOUW, No. 4.

Een enthousiaste beschrijving van de groupe scolaire te Villejuif door A. Elzas. Beschouwingen over de opleiding van den architect, door Ir. J. B. v. Loghem, waarin op hervorming van het onderwijs H.B.O. wordt aangedrongen en waarbij in het bijzonder de noodzakelijkheid van zelfwerkzaamheid der cursisten (basis van de moderne paedagogiek) wordt naar voren gebracht. Mevrouw I. Falkenberg Lieftrink schrijft over de Staal- en Textieltentoonstelling in het Stedelijk Museum. Ze wijst op de slechte bijna onvakkundige uitvoering van sommige meubels, waarvan het ontwerp overigens goed is.

J. P. M.

BAUGILDE, ZEITSCHRIFT DES BUNDES DEUTSCHER ARCHITECTEN

No. 1. De Deutsche architecten zijn ingedeeld bij de Reichskammer der Bilden den Künste. De voorzitter hiervan deelt een en ander over de regeling en de be tekenis ervan mede. Interessant is een, ietwat te uitvoerig, verhaal over een „Märkischer Landsitz auf altem Ziegeleigelände” als een Musterbeispiel schöpferischer Natur und Denkmalpflege, door Hermann Schmitz. Verder het ontwerp voor het Olympiastadion te Berlijn voor 1936. Het stadion zal 100.000 plaatsen krijgen. De helft der plaatsen komt in een uitdieping onder het maaiveld. Het groote feestplein, omgeven door een 20 M. hoogen muur met tribunes, is berekend op 250.000 menschen. Er komt een openluchttheater voor 35.000 menschen. Architect Sehring beschrijft een door hem uitgevonden perspectieflijnaal.

No. 2. Neuordnung der Handwerkerziehung. Voorts eenige landhuizen en enkele economische artikelen.

No. 3 Der Ständische Aufbau der Kulturberufe, rede van Dr. Goebbels. Verder: Luchtaanvallenbescherming. (Uit de richtlijnen aangegeven door het rijksministerie voor luchtvaart. Een weinig aantrekkelijk onderwerp, dat meer en meer de aandacht zal vragen ook van de architecten.) Dr. Franz Holbaum schrijft over den arbeid van den Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge. Otto Zieler geeft eenige aantekeningen over Fascistische Bouwkunst in Italië.

J. P. M.

MEDEDEELINGEN VAN DEN INTERNATIONALEN BOND VOOR VOLKSHUISVESTING. Weer een wijziging in de bondsuitgave: gecyclosteleerde „mededeelingen” (ook in de 3 talen) ter afwisseling van „Wonen en bouwen”, dat minder vaak zal verschijnen. Het schijnt niet te vlotten in Frankfort.

Nederland: interessante gegevens over nieuwen arbeiderswoningbouw in Amsterdam. „Nadat de stad Amsterdam voor eenigen tijd in het Westen der stad tusschen het Centraal Station en den weg naar Utrecht een groot terrein voor den bouw van huizen in erfpacht bouwrijp gemaakt had, kon een plan van den heer van Saane, de wijk „Landlust” worden uitgevoerd”. Zouden alle mededeelingen even betrouwbaar zijn als deze? Volgen gegevens over het zeker belangwekkende blok. Rusland: de moderniseering van Moskou. Duitschland: de wet op de ontsluiting van terreinen voor woningbouw. Italië, Japan, U.S.A. Engeland: een vijfjarenplan voor krotopruijing; een kaart van de districten waarin streekplan-commissies werkzaam zijn.

W. B.

PRIJSVRAGEN.

PRIJSVRAAG- UITSCHRIJVER	ONDERWERP	Aangekondigd in B.W.A. No	Inzending	BEMERKINGEN
Gemeentelijke Woningdienst Amsterdam.	Ontwerp voor een complex arbeiderswoningen.	No. 47, 1933	1 Juni 1934	Zie hieronder *).
Bouwkunst en Vriendschap Amsterdam.	Ontwerp voor een hotel.	No. 6, 1934	Uiterlijk 8 Juni 1934	Studieprijsvragen.
	„ „ „ kinderbewaarplaats.			
	„ „ „ het interieur van een apotheek.			
	„ „ „ een modern kaartspel.			

*) De door het Gemeentebestuur van Amsterdam uitgeschreven prijsvraag voor goedkope arbeiderswoningen heeft zich blijkens het groote aantal aanvragen voor een programma in een aanzienlijke belangstelling kunnen verheugen.

Ook uit de circa 300 gestelde vragen voor toelichting blijkt, dat op ruime schaal zal worden deelgenomen aan deze prijsvraag. Aangezien het wegens dit ongewachte groote aantal vragen onmogelijk is ze vergezeld van de antwoorden in de bouwkundige bladen, in het programma genoemd, te publiceerden, zal door de Jury een geschriftje worden verkrijgbaar gesteld, waarin alle gestelde vragen met de door haar gegeven antwoorden zijn opgenomen. Van 6 Maart 1934 af zal dit geschriftje voor belanghebbenden verkrijgbaar zijn aan het secretariaat der Jury, Sarphatistraat 92, Amsterdam.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN
No. 10 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 10 MAART 1934 No. 10
DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT
STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ
WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. LEDENVERGADERING VAN DEN B.N.A.

De eerstvolgende ledenvergadering zal worden gehouden op Zaterdag 7 April a.s. op een nader te bepalen plaats en uur.

De voorloopige agenda bevat:

1. Opening.
2. Notulen vorige vergadering.
3. Mededeelingen.
4. Ingekomen stukken.
5. Voorstel tot het oprichten van een Steunverzekeringsfonds.
6. Statutenwijziging in verband met het Steunverzekeringsfonds.
7. Vaststellen van een reglement van het Steunverzekeringsfonds.
8. Werkverruiming van architecten.
9. Rondvraag.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT. 10 MAART 1934 NR 10

MAX MEDEN: DUBBELBUSTE IN KALKSTEEN 1921-'22

DE DEENSCH E BEELDHOEWKUNST GEDURENDE DE LAATSTE 25 JAAR.

De basis voor de hedendaagsche Deensche beeldhouwkunst is gelegd omstreeks 1910, toen een belangrijke wijziging van inzichten in de Deensche kunst baanbrak.

Op dat tijdstip begon in de schilderkunst, onder Franschen invloed een strooming op te komen, waardoor de kunst eenzijdig werd door slechts zuiver kunstzinnige waarden te erkennen, en die in zijn uitersten vorm alles verloochende wat niet tot het uitsluitend aesthetische wezen voerde. De schilderkunst ging soms zoo ver, dat ze ook in Denemarken eindigde in een anarchie van de kunst. Voor de andere kunsten trad een kunstzinnige verfijning in, die soms werd opgevoerd tot een sterk ontwikkeld raffinement; dit alles was mogelijk door den geldrijkdom, die gedurende den wereldoorlog ontstond.

Natuurlijk werd onze beeldhouwkunst in den stroom meegetrokken, doch ze verloor nooit den grond onder haar voeten. De aesthetische inzichten stamden van zoo vroegen tijd en stonden op zoo'n gezonde basis, dat er in den loop van de jaren een goed gefundeerde grondslag was gelegd, en de leidende persoonlijkheden te sterk waren om zich onder den voet te laten loopen; bovendien stond er achter hen een levende traditie van — gedeeltelijk nog werkende — kunstenaars van de

vooraangaande generatie, voornamelijk Niels Skovgaard (geb. 1858) en J. F. Willumsen (geb. 1863).

De jongere beeldhouwers, die nu hun plaats in den huidige tijd opeischten, waren werkelijke plastici, die hun kunst in aesthetisch opzicht grondig bestudeerden en een diep inzicht verkregen in de kunstzinnige systematiek. In hun werk kwam dit in zoo hooge mate tot uitdrukking, dat het een voorbeeld werd ook buiten hun eigen kring; ze werden zoodanig bewust van de plastische mogelijkheden en het plastische wezen, als nauwelijks ooit in Denemarken was voorgekomen.

In de eerste plaats moeten genoemd worden Kai Nielsen (1882-1924) en Einar Utzon Frank (geb. 1888). Hoe verschillend ze ook mogen zijn, toch hebben ze menige trek gemeen. In den beginne zochten ze aansluiting bij wederzijds verwante voorbeelden, Kai Nielsen bij den Franschman Rodin, Utzon Frank bij den Belg Meunier. Ze stelden zich spoedig in op werk met plastische waarden, voorzoover Kai Nielsen betreft overwegend in steen, en Utzon Frank voornamelijk in brons; ze zochten steun bij de oudere kunst, waar ze hun eigen problemen in terug vonden. Kai Nielsen bestudeerde bij voorkeur Michel Angelo, Utzon Frank kreeg zijn beslissende impulsen

KAI NIELSEN: STAANDE VROUW 1901.

van de Italiaansche renaissance (Florentijnen) en de antieke Grieksche kunst, en overigens — geleerd kunstenaar als hij is — van vele andere plaatsen.

In Kai Nielsen concentreerden zich op een merkwaardige wijze de problemen van zijn tijd. Hij werkte zich letterlijk door de steen op, tot een goed begrip van de verhouding van de figuur tot het materiaal en van den plastischen vorm tot licht en schaduw, maar voornamelijk beïnvloedde hij zijn tijdgenooten sterk door zijn voorbeeld en door zijn mondelinge (een enkele maal schriftelijke) aesthetische uiteenzettingen, dat beeldhouwkunst niet slechts is een recht en slecht modelleren van een idee, maar bovenal een behandeling van een statuair motief.

Als geheel gez en werkt zijn arbeid overigens niet bij voorkeur aesthetisch, maar persoonlijk, als een spuiing van overstromende levenskracht. In de wereld die Kai Nielsen om zich zag, heerschten krachten en wemelende dartelheid, een chaos van natuurdrijven, wiks karakter sterkte aan rijkdom van menschelijke gevoelens paarde, maar een chaos waarin deze wemeling en overdaad in evenwicht bleven, steeds gelouterd werd:

een leven, een bruischende ontwikkeling, onbekommerd en onbewust, maar intuïtief doelbewust. Zodoende werd zijn kunst een fantasievol spel met symbolen van weelderigheid en levensdrift.

Door zijn geniale overdadigheid en als het door tijdgenooten geliefde „enfant terrible” onder de kunstenaars, trok Kai Nielsen toch een groote publieke belangstelling tot zich en droeg hij er toe bij dat de beeldhouwkunst populair werd, welke kunst anders het groote publiek nogal ver ligt. Gedurende zijn leven was hij als een opperhoofd van zijn stam.

Voor de bronssculptuur deed Utzon Frank overeenkomstig aesthetisch werk. Theoretisch kan men zeggen, dat de plastici, wier opvattingen hen voor steen voorbestemmen, den plastischen vorm opvatten als een wisselwerking tusschen vormmassa's en leege tusschenruimten, binnen een in de ruimte gesloten massa („het blok”) wiens omtrek de uiterste punten van het beeldhouwwerk begrenst. De bronspasticus is vrijer in zijn standpunt, daar hij niet in die mate met de soliditeit rekening heeft te houden en daar zijn materiaal, in tegenstelling tot steen- en

UTZON FRANK: HOOFD VAN AFRODITE (BRONS) 1916.

houtblokken, niet in een zoodanigen vorm gereed ligt, dat de fantasie hierin een uitgangspunt vindt; voor hem is de plastische vorm een lichaam dat zich vrij in de ruimte beweegt en het plastische moment zelf — de gewaarwording van plastischen rijkdom — gebonden aan de behandeling van de oppervlakte van het lichaam.

Utzon Frank trachtte ondertusschen de natuurlijke begrenzing voor de bronssculptuur vast te leggen. Zijn werk laat een consequent doorgevoerde aesthetiek voor compositie zien, zoowel voor enkelvoudige beelden als voor groepen; de wijze waarop hij zich tegenover het materiaal plastisch instelde, zijn eischen omtrent bronsciseleeren en patineeren en zijn belangstelling voor de kunst van de statuette hebben een overeenkomstigen invloed uitgeoefend op zijn tijd; ze waren ten voorbeeld en zijn van belang geweest voor het standpunt dat bij ons wordt ingenomen ten opzichte van de bronspastiek.

Utzon Frank is een eclecticus. Geleende elementen smolten in zijn kunst samen tot een decoratief getinten stijl met persoonlijk karakter, die berusten op een algemeen ideëele schoonheidsbezieling en op een schoonheidsgewaarwording, die zijn per-

soonlijke gave en de beïnvloeding van buiten af in evenwicht houden. Terwijl het aesthetische moment zeer bewust en krachtig bij hem naar voren treedt, komt de andere kant van het vraagstuk — die welke het gevoel, de sfeer, de fantasie raakt — bij hem moeizamer op het hooge peil der bewustheid en in den vorm van klare gedachten. Het gevoel in zijn figuren is soms verborgen; het verheft zich als donkere driften, die in het licht opdoemen en langzaam vorm aannemen in handeling of bezinning — een bedachtzame kunst, die bij gelegenheid op fijne en stijlvolle wijze uitdrukking geeft aan de verhouding tusschen man en vrouw, voor aldatgene, wat leeft en sterft en niet onder woorden te brengen is.

Zooals gezegd, was onze beeldhouwkunst wel voorbereid om van de onverwacht ontstane, maar zooals zou blijken, slechts voorbijgaande gunstige omstandigheden, gebruik te maken. In de jaren na 1910 kwam een reeks nieuwe, kunstzinnig wel onderlegde talenten naar voren, die plotseling lucht onder hun vleugelen voelden. Door de goede kans op afzetgebied kon men zijn fantasie vrijen loop laten; er waren middelen om in goed materiaal te werken en men kon zelfs nog iets offeren voor

UTZON FRANK: ONTWERP VOOR EEN STANDBEELD VOOR CHRISTIAN II, 1919.

UTZON FRANK: ONTWERP VOOR EEN STANDBEELD VOOR FREDERIK II, 1924.

UTZON FRANK: APOLLO (BRONS) 1917.

UTZON FRANK: ADAM EN EVA (BRONS) 1923.

verfijning: in den vorm van ingebrande vergulding, uitgezochte patinas en zorgvuldige ciseleering. Het resultaat was, dat er spoedig een geraffineerde statuette-productie ontstond. Behalve Kai Nielsen en Utzon Frank werden hierin betrokken Johannes C. Bjerg (geb. 1886), Jean Gauguin (geb. 1881), Svend Rath sack (geb. 1885), Max Meden (geb. 1882) en Georg Thylstrup (1884—1930). Ze hadden ieder hun eigen type. Bjerg volgde dikwijls Utzon Frank, maar ging verder in een zuivere abstracte belangstelling voor rythme. Gauguin en Rath sack buiten de vrijheid van compositie, die het kleine formaat mogelijk maakt, met veel bravour uit. Thylstrup, die oorspronkelijk zilversmid was en kunstnijvere, hield daardoor den vorm meer gesloten in een compacte massa, waarin hij om zoo te zeggen zijn details graveerde, die het kleine geval schaal gaven en ten slotte monumentaal maakten — een paradoxale handelwijze, die goed overeenkwam met de neiging tot het groteske, die zoo dikwijls in zijn onderwerpen te vinden was. De kleine bronzen van Rath sack en Meden verbeelden evenzoo lichte stemmingen, een vluchtig weefsel van luim en gevoel. Op een iets later tijdstip kwam nog naar voren de in Zweden geboren Gerhard Henning (geb. 1880) met zijn improvisaties over erotische stemmingen, overdadig zeker in compositie en in lichte stemmingsvlucht. In het geheel genomen kenmerkt deze statuettekunst zich door zijn fijn genuanceerde rijkdom aan sfeer en door de vele

mogelijkheden van plastische opvattingen. Ze omvat alle stadia van de zinrijke behandeling van gecompliceerde statuair motieven af, tot de meest paradoxale vrijheid: van een vormgeving, die men bijna geïmproviseerd zou kunnen noemen, tot de nauwkeurige in alle details doorgewerkte modeleering. Deze bloei van de statuettekunst komt aan de keramische industrie ten goede. Of de industrie er eigenlijk goud mede spon, is nooit opgehelderd, maar ze stelde zich daarmee een hoog doel voor haar werkzaamheid. Voorloepig werd een culminatiepunt bereikt in de wereldtentoonstelling te Paris in 1925. Het werk is hierbij in hooge mate afhankelijk van de gave van den kunstenaar om zich geheel op het materiaal in te stellen, om zoowel keramiker als plasticus te zijn. Het werk van de kunstenaars werd vergemakkelijkt door den grooten rijkdom van materialen die te hunner beschikking werden gesteld, porcelein, biscuit, grès, fayence, aardewerk, alles in vele variaties. Vooral de Koninklijke Porceleinfabriek leidde hen met groote voorkomendheid in de keramische gedachtegang in en ruimte voor hen plaats in, binnen de traditie die de fabriek had, zonder hun vrije kunstenaarschap aan banden te leggen — op deze manier is ze als een praktische kunst-academie opgetreden. Naast de hier beschreven kunstzinnige levendigheid bleef in-tusschen ook de monumentale opvatting van de beeldhouw-kunst bestaan, die werkt met de gehouwen massa en de

absolute rust — een standpunt, dat vooral dank zij Niels Skovgaard voortgezet werd door de oudere nu levende generatie. Deze richting was de eenige natuurlijke voor beeldhouwers als Jens Lund (geb. 1873) en Hans W. Larsen (geb. 1886). Deze gevoelen aan den eenen kant sterk ambachtelijk voor hun kunst en benutten zeer zware materialen, natuursteen of harde houtsoorten, aan den anderen kant zoeken ze een eenvoudige, onbewuste stemming weer te geven in een machtige vormgeving. In zijn groote eikenhout-figuren en zijn voortreffelijk gecomponeerde statuetten van terra cotta heeft Jens Lund vaak typen van de landelijke bevolking gegeven en daarin die gevoelvolle stemming gelegd, die in ieder geval door de Denen als karakteristiek Deensch wordt gevoeld. Overeenkomstige problemen vinden we bij de twee schilder-beeldhouwers Knud Kyhn (geb. 1890) en Jais Nielsen (geb. 1885). Daar ze overwegend den plastischen vorm als een „blok" opvatten, als een gesloten massa in de ruimte, rekenen ze hoofdzakelijk met de ruimtelijke massawerking en de contour van de massa. Ze werken hoofdzakelijk aan de oppervlakte van de massa, kunnen hierin goed leven en beweeglijkheid brengen, maar ze doorbreken deze niet zoo, dat er een wisselwerking ontstaat tusschen de vormmassa en de tusschenruimte. De belangrijkste sculpturale werkzaamheid van deze beide kunstenaars kwam bij de Koninklijke Porceleinfabriek tot

stand, Kyhn met een uitgebreide productie van dierfiguren. Terwijl Jais Nielsen zijn neigingen richt op plastische monumentaliteit en dramatisch pathos en hiertoe zijn motieven aan den Bijbel ontleent, vereenigt Knud Kyhn een ongedwongen naturalisme met monumentale plastiek zoo zuiver en eenvoudig, alsof deze twee zaken van nature bij elkaar behoorden. Al zijn kleine bronzen zijn gezien uit een oogpunt van bevoelen: ze vleien zich rustig in de holte van de hand en de hand sluit er zich gaarne om — de groote werkstukken van een onbeweeglijke rustige zwaarte, het zuiverst en meest doelbewust in sommige aapfiguren van de Koninklijke Porceleinfabriek en van Herman A. Kähler te Næstved. Wij hebben hier getracht een indruk te geven van den ernst en van de rijk gevarieerde ontwikkeling die de problemen van de plastische kunst in Denemarken door de nu levende generatie van beeldhouwers ten deel is gevallen. Zelfs al waren Kai Nielsen en Utzon Frank de leidende figuren, zoo behoort toch al hun werk tot de gezamenlijke beeldhouwersgeneratie. Dat geschiedde op vele wijzen door wederzijdsche bevruchting van hen allen, die hun bijdragen hebben geleverd zoowel in groote als kleine opgaven. Reeds nu kan men hun werk overzien als dat van een „tijdperk". Schouwt men voorwaarts, naar hetgeen komen zal, dan zal men misschien geneigd zijn zijn blik te wenden tot Max Meden op grond van zijn aanknooping met het alledaagsche leven. Hij is de eenigste, die zich werkelijk

UTZON FRANK: DE TOONEELSPeler HOLGER REENBERG.
ZANDSTEEN 1932.

JENS LUND: MAECENAS FERDINANDSEN (EIKEN) 1919.

KAI NIELSEN: DE SCHILDER NIELS
LARSEN (KALKSTEEN) 1915 *

KAI NIELSEN: DE BOKSER DICK
NELSON (GRANIET) 1918. *

KAI NIELSEN: DE SCHILDER LUDV.
KARSTEN (GRANIET) 1919. *

JEAN GAUGUIN: DANSENDE MAN (BRONS) 1914. *

JEAN GAUGUIN: ZEBU (BRONS) 1916. *

SVEND RATHSACK: ADAM (GIPS EN BRONS) 1914.

J AIS NIELSEN: DE POTTENBAKKER (GRES) 1924.

JENS LUND: STUDIEKOP (TERRA COTTA) 1931.

J AIS NIELSEN: MOZES MET DE SLANG
KON. PORCELEINFABR. (GRES) 1928.

96

MAX MEDEN: EEN INGENIEUR (BRONS)
1919.

J AIS NIELSEN: PONTIUS PILATUS, KON.
PORCELEINFABRIEK (GRES) 1927.

MAX MEDEN: DANSEND PAAR (KUNSTSTEEN) 1932

MAX MEDEN: HARMONICASPELER (KUNSTSTEEN) 1932

97

MAX MEDEN: MEISJE SPELEND MET EEKHOORN (WITBRONS) 1933.

heeft ingelaten met den mensch van zijn tijd, zooals men ze op straat ontmoet, en hij heeft zeker een niet algemeene gave om de hedendaagsche kleederdracht nog plastische waarde toe te bedelen en om de karakters van zijn modellen op een speciale plastische wijze tot uitdrukking te brengen. Dikwijls verdeelt hij zijn hoofdvorm in onderling beweeglijke details en liefst geeft hij zijn modellen karakter door ze dezelfde activiteit te geven welke hij in de compositie van het geheel legt. Het kon best blijken, dat hij van zijn generatie degeen is, wiens werk voor de toekomstige ontwikkeling van onze beeldhouwkunst het belangrijkste is.

SIGURD SCHULTZ,
Directeur van het Thorvaldsen Museum.

Kopenhagen, Februari 1934.

De redactie van het B.W.A. betuigt hiermede haar erkentelijkheid aan den directeur van het Thorvaldsen museum voor het door hem geschreven artikel voor ons blad en tevens aan hen, die zoo welwillend waren hun clichés in bruikleen aan ons af te staan. De met * gemerkte clichés zijn betrokken van P. Haase & Söns Forlag te Kopenhagen en stammen uit het rijk geïllustreerde boekwerkje: Nyerre Dansk Billedhuggerkonst, fra Niels Skovgaard til Jais Nielsen (94 afbeeldingen, 3,50 Deensche kronen ingenaaid; 5.— D. k. gebonden); de met ** gemerkte clichés van Rasmus Navers Forlag uit Vor Tids Kunst 10; Utzon Frank (33 afbeeldingen, 2,50 Deensche kronen). Beide werkjes zijn van de hand van den heer Sigurd Schultz en door hun rijke illustraties ook voor hen, die de Deensche taalnist machtig zijn, een waardevol bezit; de met *** gemerkte clichés van de Forening for Kunsthåndværk. Tevens maken we den lezers opmerkzaam op de tentoonstelling van Deensche Beeldhouwkunst die 10 Maart te Amsterdam in het Stedelijk Museum is geopend en waar van de meeste in dit artikel genoemde beeldhouwers werk in natura aanwezig is, terwijl in het Koloniaal Instituut van half Maart—half Mei een zeer belangrijke internationale Heemschut-tentoonstelling is.

BLAAGAARDSPLASSEN TE KOPENHAGEN.

In een dichtbebouwde arbeidersbuurt van Kopenhagen, die in karakter eenigszins is te vergelijken met de Amsterdamsche „Pijp“, doch een graad beter is, ligt een ruim vierkant plein: Blaagaardspladsen. Het is geheel ingericht als speelplaats en verzamelplaats der buurtbewoners. Een breed voetpad is om een groot verdiept middengedeelte gelegd, dit voetpad is met boomen beplant en van zitbanken voorzien, terwijl op enkele plaatsen zandbakken voor de kleinsten zijn geplaatst. Het middenveld is geheel betegeld en afgesloten door een granieten balustrade waarin op regelmatige afstanden beeldhouwwerken van Kai Nielsen zijn aangebracht, die de verschillende ambachten voorstellen. De balustradehoogte aan de zijde van het voetpad bedraagt omstreeks 45 cm, zoodat van dien kant af een makkelijke zitgelegenheid ontstaat. Op één plaats is een verhoogd gedeelte aangebracht, waardoor een soort spreekgestoelte wordt gevormd vanwaar men een groote schare toehoorders kan bereiken. Granieten trappen voeren van het voetpad naar het verdiepte middenveld en naar het platform waar gesproken kan worden. Elk beeldhouwwerk bestaat uit gezelschap en leerling die zoo ten opzichte van elkaar zijn gecomponeerd dat de laatste de grootere holt van het beeldhouwwerk opvult en zoodoende een min of meer gesloten geheel wordt gevormd. Door toepassing van graniet en vermindering van te sterk uitstekende deelen is een onverwoestbaar geheel ontstaan waar geen dienaar van den heiligen Hermandad ter bewaking bij moet staan. De jeugdige bewoners zijn zeer vertrouwd met deze steenen vrienden en kruipen er huiselijk op en over, gebruiken ze als garderobestandaard of rustpunt bij een conversatie en de goedmoedige ambachtslieden dragen hun last met eere: door de jaren van dagelijksch gebruik heeft hun goede humeur niets geleden, integendeel siert een verheugende glans de meest getroffen deelen van hun harde huid. Het is een lust om op zomersche dagen zich hier te vermeien in het kinderspel op deze plaats van schoone ruimteverhoudingen, met groen loof en een heerlijk open midden, terwijl een van de meeste begaafde Deensche beeldhouwers zijn gaven mild onder hen strooit, zonder te verwachten dat zijn werk zal worden aanbeden, tevreden dat ze worden gebruikt en onbewust hun doel bereiken. Het geheel is tot stand gekomen in de jaren 1913-1914 met medewerking van den architect Ivar Bentsen.

G. F.

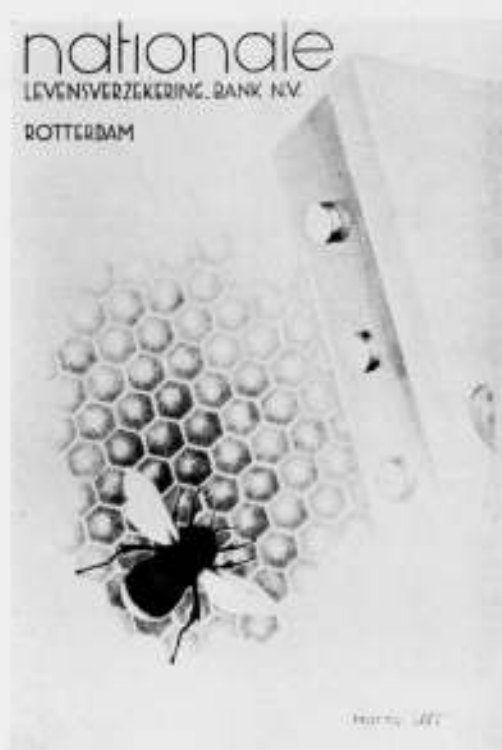

G. A. M. NOOTENBOOM TE ROOSENDAAL.

Uitslag van de prijsvraag voor een reclamebiljet voor de Nationale Levensverzekering-Bank te Rotterdam. De Jury heeft aan de prijsvraaguitschrijffter voorgesteld het totaal bedrag, dat uitgelooft is, gelijkelijk te verdeelen onder de ontwerpers van de drie bovenstaande affiches.

P. COMPAAN TE GRONINGEN.

J. A. SCHRIJNDER TE GROOTEBOEK (N.H.).

EEN MEERVOUDIGE OPDRACHT EN DE P.P.C.

Architect F. A. W. van der Togt, stuurt ons de volgende mededeeling.

„Onder de rubriek „Overzicht van Tijdschriften“ in het Bouwk. Weekblad van 3 Maart l.l. wordt medegedeeld, dat in het R.K. Bouwblad, Jaargang 5 No. 14, zijn afgebeeld 3 ontwerpen voor een kapel op de R.K. Begraafplaats St. Barbara te 's-Gravenhage, waarvoor een meervoudige opdracht was verstrekt. Naar aanleiding van de hierbij gemaakte opmerkingen deel ik U mede, dat hier geen sprake was van een prijsvraag in den zin van de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen, aangezien aan alle deelnemers het volle honorarium voor den geleverden arbeid, volgens de honorariumregelen van den B.N.A. werd vergoed.

Beleefd verzoek ik U hiervan in het B.W.A. mededeeling te doen.”

Aan het verzoek van den inzender is bij dezen voldaan, maar

ik moet hierbij aanteekenen, dat ik mijn opmerking in het B.W.A. moet handhaven en wel op grond van de regelen der P.P.C. zelve.

Als bewijsmateriaal in deze laat ik het betrokken artikel hieronder volgen:

Art. 46.

3e. dat een lid der C. V. op eenigerlei wijze betrokken in eene besloten prijsvraag of een meervoudige opdracht, gehouden is daarvan mededeeling te doen aan de P.P.C. en haar desverlangd die inlichtingen te geven, die haar in staat stellen te beoordeelen of, in geval van een besloten prijsvraag, het programma voldoet aan de A.N.P. en in geval van een meervoudige opdracht, voldaan is aan het in art. 1 bepaalde omtrent het honorarium.

Huishoudelijk reglement voor de P.P.C. 1927.

H. C. V.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL 22 FEBR. 1934.

Dit nummer geeft afbeeldingen met toelichting van de nieuwe studios voor de B. B. C. te Birmingham „Midland Regional“ van den architect Serge Chermayeff met details van verlichting en meubelen, up to date. De bekende Engelsche Stalen ramen firma Hope and Sons laat op de Industrie Beurs te Castle Bromwich een van de allerlaatste voorbeelden zien in de ontwikkeling van „het metalen raam, patent steel frames“, voor toepassing bij spouwmuren, welke een ruimere functie vervullen, zoowel constructief als architectonisch, dan het tot nu toe gebruikte metalen kozijn. De afbeelding spreekt voor zichzelf. A.P.S.

THE ARCHITECTS' JOURNAL 8 FEBR. 1934.

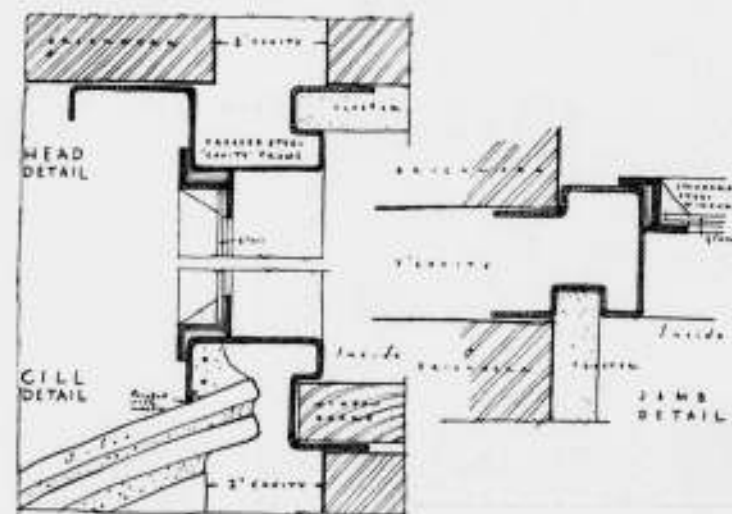
Deze opent onder het hoofd „The village of to-morrow at the ideal Home Exhibition“ met een afbeelding van een groep moderne plat afgedekte landhuisjes van verschillende architecten, met als onderschrift: Dit jaar is het Tudor-dorp uit het verleden vervangen ten gunste van iets, meer in overeenstemming met 1934.

Volgt een overzicht van de Bexhill prijsvraag, ontspanningsgebouw aan de Zuidkust. Het project ingezonden door Erich Mendelsohn en Serge Chermayeff verkreeg den eersten prijs. Mendelsohn heeft vorig jaar Duitschland verlaten om zich in Engeland te vestigen. Het plan wordt geroemd om de volledige greep van het probleem en de directie en eenvoudige oplossing van plattegrond, waarbij meesterlijke behandeling van het architectonische is gegeven.

The Bexhill Corporation gelukkiggewenscht dat zij het initiatief heeft genomen voor de eerste moderne prijsvraag in Engeland uitgeschreven. A.P.S.

THE ARCHITECTS' JOURNAL 25 JAN. 1934.

Het grootste gedeelte van dit nummer is gewijd aan oceaanstoomers, waarbij een interessante bespreking over de oude en nieuwe opvatting van interieurs, met voorbeelden, waarbij ook een van het luchtschip de nieuwe Graf Zeppelin. A.P.S.

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN
No. 11 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 17 MAART 1934 No. 11
 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. LEDENVERGADERING VAN DEN B.N.A.

De eerstvolgende ledenvergadering zal worden gehouden op Zaterdag 7 April a.s. op een nader te bepalen plaats en uur.

De voorloopige agenda bevat:

1. Opening.
2. Notulen vorige vergadering.
3. Mededeelingen.
4. Ingekomen stukken.
5. Voorstel tot het oprichten van een Steunverzekeringsfonds.
6. Statutenwijziging in verband met het Steunverzekeringsfonds.
7. Vaststellen van een reglement van het Steunverzekeringsfonds.
8. Werkverruiming van architecten.
9. Voorstel tot wijziging van art. 12 § 27 der statuten, met het doel, den in deze paragraaf genoemden termijn van 1 maand, terug te brengen tot 14 dagen.
10. Rondvraag.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

GEWIJZIGDE STATUTEN.

Bij Koninklijk Besluit van 26 Februari 1934 No. 36, zijn de gewijzigde statuten goedgekeurd met dien verstande, dat op aanwijzing van het Departement van Justitie bij den aanhef van art. 2 gevoegd is geworden:

„Het genootschap tracht zijn doel te bereiken langs wettigen weg en wel door:“

dat art. 2 ten 7e is gewijzigd als volgt:

„andere wettige middelen, die aan het doel bevorderlijk kunnen zijn.“

en bij art. 29 gevoegd is:

„, alzo eindigende den 3 Februari 1939.“

NIEUWE LEDEN.

Als lid zijn toetreden de Heeren: C. W. van der Kolff, H. Salomonson en H. E. Schulte, allen te Amsterdam.

Voor het Bestuur van A. et A.
 K. VAN DER WILK, Secretaris.

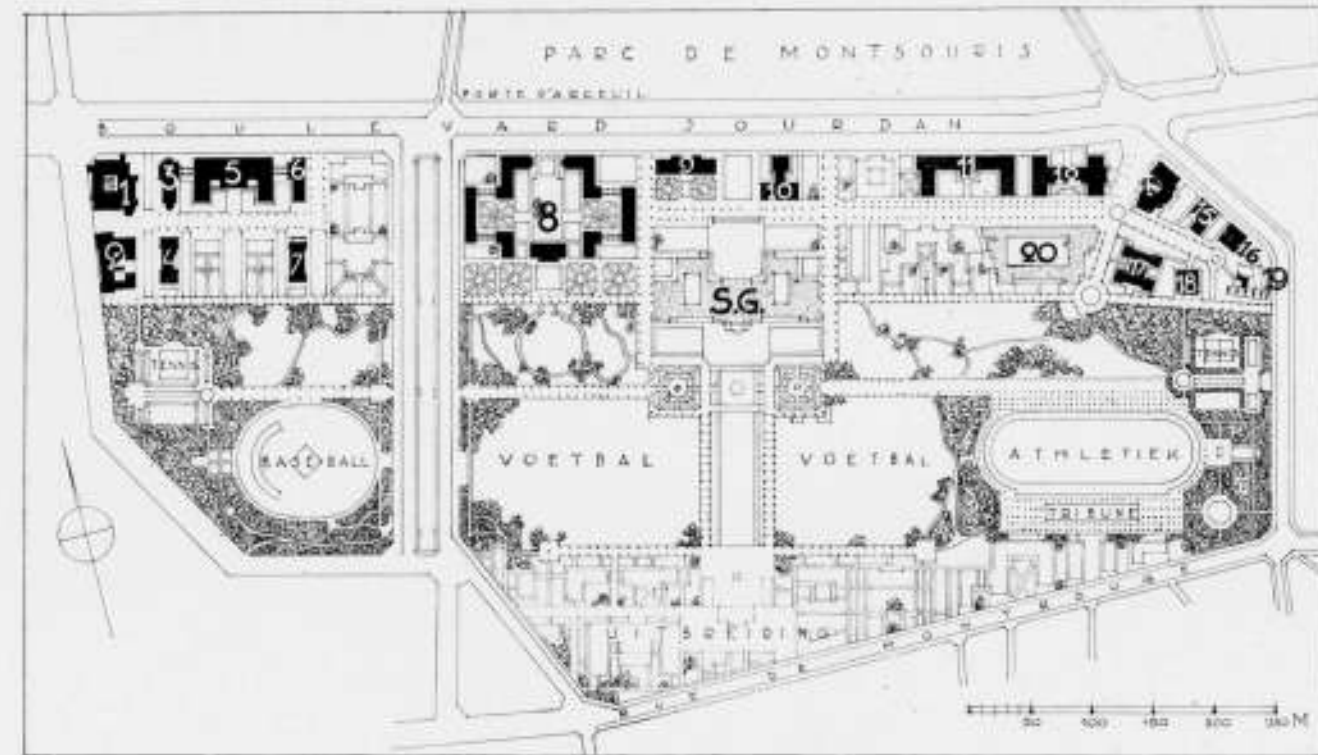

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT. 17 M A A R T 1934

NR 11

1. NEDERLAND. 2. INDO-CHINA. 3. ARMENIE. 4. CUBA. 5. FRANSCH PROVICIES. 6. MONACO (IN OPBOUW). 7. GRIEKENLAND. 8. DEUTSCH DE LA MEURTHE. 9. CANADA. 10. ARGENTINIE. 11. VEREENIGDE STATEN. 12. BELGIQUE. 13. INSTITUTE AGRONOMIQUE. 15. JAPAN. 16. DENEMARKEN. 17. SPANJE. 18. ZWEDEN. 19. ZWITSERLAND. 20. ENGELAND (BOUW NOG NIET AANGEVANGEN). S. G. SERVICE GÉNÉRALE (BOUW NOG NIET AANGEVANGEN).

DE CITÉ UNIVERSITAIRE TE PARIJS.

De Universiteit van Parijs, de Sorbonne, behoort tot de oudste hoogeschoolen van Europa; reeds in de 13e eeuw, gesticht door Robert de Sorbon, aalmoezenier van St. Louis, was het toen nog uitsluitend religieuze Studie-centrum de kiem, waaruit zich later het wereldberoemde wetenschappelijke instituut zou ontwikkelen. Een hoogeschool in een wereldstad als Parijs trekt uiteraard een internationaal studentental en de moeilijkheden voor de studeerenden om zich tegen niet te hoogen prijs een goede huisvesting te verschaffen, zijn in de meeste gevallen slechts zeer onbevredigend op te lossen.

De student, die op kamers woont, mist veel, ook al is er op het pension als zoodanig niets aan te merken, hetgeen bovendien wel zelden het geval zal zijn.

Wat hij o.a. mist is het in eigen sfeer leven, een stemming, die gewekt kan worden door het opgenomen zijn in een gemeenschapsverband van landgenooten. Het is geen onlogische gedachte geweest, waar het ging om het huisvesten van studenten uit vrijwel alle landen van beteekenis, tehuizen te stichten voor de verschillende nationaliteiten, waar den studeerenden dagelijks, na het volgen der colleges, eigen studie en eventueel ontspanning zou kunnen worden mogelijk gemaakt in een voor hen vertrouwd milieu met eigen taal en landsgebruiken en waar zij zich met hunne landgenooten tijdelijk

als leden van een groot gezin of tenminste van een gemeenschap zouden kunnen gevoelen.

Zoo is de idee verwerkelijkt van een Cité Universitaire, van een kleine internationale stad in de wereldstad.

Hier lag een belangwekkend arbeidsveld voor architecten, want elk der vertegenwoordigde landen moest een eigen studenten-tehuis bouwen in eigen stijl en met de voor den landaard karakteristieke inrichting.

Nu na een arbeid van jaren te vooronderstellen was, dat de Cité zoo ver gevorderd zou zijn, dat een bezichtiging en beschrijving voor de lezers van ons blad belang kon hebben, meenden wij dat het wel loonend zou zijn ons van de voordeelingen op de hoogte te gaan stellen.

Zoo zijn de heeren Mieras en ondergeteekende naar Parijs gegaan en hebben in het nieuwe stadsdeel een aantal foto's gemaakt.

Wie de Cité Universitaire gaat bezoeken, spoedt zich vol verwachting door Parijs zuidwaarts, tenslotte door het kleine parc de Montsouris, dat aan den Boulevard Jourdan ligt en waartegenover, ongeveer op de plaats van de oude wallen, zich de universiteitsstad uitstrekt.

De eerste aanblik doet even denken aan een wereldtentoonstelling met den bekenden paviljoenbouw, al vormen hier het

OP DEZE PAGINA IN VOLGORDE DE GEBOUWEN VAN JAPAN, DENEMARKE EN BELGIE.

OP PAGINA 103 GEBOUW DER ZWITSERSCHER FUNDATIE.

permanente karakter en de grootere omvang der werken onmiddellijk een verschil. Toch blijft het onvermijdelijk heterogene karakter van dit stadsdeel er een zeer eigenaardig cachet aan geven, een karakter, dat misschien meer eigen dan aardig is, want een architectonische onrust in het totaalbeeld is hier wel hinderlijk.

Wanneer wij met een rondwandeling in het oostelijke gedeelte beginnen, valt dadelijk het gebouw van Denemarken op, waarvan vooral het interieur van een eenvoudige gratie en distinctie is. De voorgevel is in zijn overmatigen eenvoud vrij nuchter gebleven, maar toch wel fijn van houding. Het Japanse huis, dat ernaast ligt, heeft een niet onaardig ingedeeld zuidgevel, een onrustigen dakvorm en eenige reminiscensies van Japansche decoratieve vormen aan de entree-portiek, waar schuchter iets van het pittoresque van houten Japanse gebouwen om den hoek komt kijken. Dat is dan ook eigenlijk het eenige Japansche aan dit gebouw; de architect is trouwens een Franschman: Pierre Sardou.

Van hier naar de Fondations Biermans—Lapotre, het Belgische tehuis van architecte M. Guéritte, il n'ya qu'un pas, maar men gaat er met die korte wandeling niet op vooruit.

Het Belgische kunstwerk is van een soort monumentaliteit, die aan een bouwplaat uit onze kinderjaren doet denken, zoo'n gebouw van overal en nergens, maar dit hier is helaas positief aanwezig.

Niet veel opwekkender is de aanblik van het Zweedsche werk van de architecten Glason en Debre, maar het interieur bracht hier wel een aangename sensatie, evenals dat bij Denemarken het geval was.

Het eenige gebouw, dat in dit oostelijke gedeelte een sterk uitgesproken type heeft, zij het dan door excentriciteit, is het Zwitsersche tehuis van Le Corbusier. Hij heeft zijn hobby getrouw ook dit geval op pooten gezet; het geheele 50 meter lange gebouw rust n.l. op 4 meter hooge pijlers, terwijl er toch geen overstroomingen of aanvallen van wilde dieren te duchten zijn in dit gedeelte van de wereldstad en alles er omheen gewoon op den grond staat.

Het maakt architectonisch een wankelen indruk, waarmee ik niet wil zeggen dat het in werkelijkheid wankelt. Wanneer buitenissigheid waardevol zou te achten zijn voor de architectuur, dan zou aan architect Le Corbusier voor de Cité universitaire de eerepalm te overhandigen zijn.

Stellen wij ons op het standpunt, dat wij de idee van den architect te aanvaarden hebben en zijn wij van goeden wille om ons te verplaatsen in die sfeer, dan kan men daarin toch tenminste de uitdrukking van een vasten vormwil, van een overtuiging, verwachten. Dat de architect hol gebogen wanden maakt, die in het plan praktisch onnoodig zijn, maar vooral met vooropgezette vormideeën samenhangen, dat dit holle trappenhuis zonder eenig verband in de massa's tegen den duiventilachtigen hoofdbouw is aangeplaatst en dat de zuidwand een ware glas-orgie is, kan men als in het kader passend onder protest aanvaarden. Maar dat er tegen dit reeds heterogene geval nog eens een laagbouw met een rustieken muur moet komen is toch een landelijk abuis in nieuwe zakelijkheid. De nieuwe-zakelijkheidsprofeten hebben altijd geprotesteerd tegen het overwegen van het aesthetiseerende element in het bouwontwerp, tegen het coûte que coûte „architectuur“ willen maken, en m.i. niet ten onrechte. Maar hier treedt een hyperaesthetiek op den voorgrond, die bovendien nog het onaangename heeft, van „opdringerig“ te zijn, door een vormgeving, die niet voortvloeit uit de behoefte aan wonen, maar uit de misschien onbewuste behoefte van den architect om zijn werk „opvallend“ te doen zijn, hetgeen iets anders is dan „schoon“.

Het zou echter onbillijk zijn te loochenen, dat in dit genre iets origineels ligt, dat juist een pakkend element is voor hen,

die het wankelen op allerlei min of meer om hetzelfde draaiende vormgevingen in de hedendaagsche architectuur moede zijn.

Het is op kunstgebied eigenlijk een vrij suffe tijd, de groote beroeringen spelen zich af op ander terrein.

In het eenigszins matte kunstleven van onze dagen schijnt het excentrieke, dat het lichte en glimmend-flikkerende heeft van een machine of vliegtuig, een nieuw en zuiverder geluid. Al zal echter de tegenwoordige nieuwe zakelijkheidsbeweging, wat er ook tegen te zeggen is, achterna gezien, er niet zonder grond en niet zonder nut geweest blijken te zijn, toch doen de voorstanders van deze eenigszins schetterende en opvallende kunst-richting in de architectuur goed zich te blijven duidelijk maken, dat ook zij, inzoverre zij de bouwkunst zuiver willen dienen, niet anders kunnen doen dan alle andere architecten, dat is subjectief pogen het beste te geven naar hunne persoonlijke overtuiging. Werkelijk algemeene vernieuwing der bouw-idee kan alleen „gevolg“ zijn van een veranderde en tot eenheid verdiepte idee van geestelijk leven uit de maatschappij zelve opgroeiend en waarvan zij dan weer als architecten de dienende vertolkers zouden kunnen zijn.

Het Zwitsersche huis van Le Corbusier kan ons duidelijk maken, dat wij hier te doen hebben met een ontegenzeggelijk origineele vindingrijkheid van opzet, die dezen architect eigen is, maar niet met een algemeen-waardevolle innerlijke vernieuwing van de architectuur.

Hoe dit alles zij, het Zwitsersche huis is tusschen de vele suffe en half of heelemaal levenlooze stukken architectuur van de Cité het opvallendste gebouw. Maar de vreugde, die het interieur schenkt, is naar onze overtuiging ook zeer relatief. Er zal ongetwijfeld een groep menschen zijn, die voor dergelijke uitingen waardeering heeft en terecht, want het is een zaak van persoonlijk aanspreken op persoonlijke ideeën, die overigens erg weinig zakelijk zijn. Dit bedenkt men bij het bestijgen van de open ijzeren draaitrap, die geen enkel praktisch voordeel biedt, maar alleen een onpraktisch vormverlangen van den architect is.

En wat te zeggen uit een zakelijk oogpunt van de wanden en kolommen, die van onder tot boven beplakt zijn bij wijze van behangselpapier met meters hooge fotografische vergrootingen van microscopische opnamen, zoodat het resultaat van een wetenschappelijke waarneming, waarbij het op uiterste scherpte van detail aankomt, aesthetisch misbruikt wordt door het vergrooten op een formaat, dat de zuiverheid van het detail verdoezelt en daarmede alles waardeloos maakt?

Wij verlaten het gebouw, waarin de Zwitsersche studenten achter hun glaswand danig in het zonnetje worden gezet, zonder weemoed al is de tocht langs de tehuizen van Engeland, de Vereenigde Staten, langs Argentinië en Canada ook niet opwekkend. Hetzelfde is nog eens te zeggen van de Fondation Deutsch de la Meurthe, zoo geheeten naar den grondlegger van de Cité-gedachte. Dit groote, merkwaardigerwijze in Engelschen trant ontworpen complex, dat een hoofdgebouw met klokke-toren en een groote open, als park aangelegde ruimte bevat, is ontworpen door Lucien Bechmann. Het mag een vriendelijk aandoend en waarschijnlijk gezellig bewoonbaar geval zijn, voor de hedendaagsche architectuur heeft het zoo weinig te beduiden, dat wij zonder bezwaar verder kunnen gaan, en naar het westelijk deel van de Cité oversteken, waar allereerst het Grieksche gebouw de rij opent. De Grieken kunnen hun zuilen maar niet kwijtraken en wat voor zuilen. In het interieur dat er vol van is, moet men er niet bij vergissing of met ondeugende bedoelingen tegen kloppen, want dan klinken ze verdacht hol; maar Grieksche zuilen zijn het toch; de moderne Grieksche kunst vertoont zich hier meer hol dan vol. Cuba gaan wij zwijgend voorbij en staan dan weldra voor het gebouw van de Provinces françaises. Hier praat Frankrijk met een

reusachtig architectuurcomplex, waarin opgenomen de gebouwen voor Armenië en Monaco. Het Fransche hoofdgebouw is van architect M. Guéritte, dezelfde die het Belgische gebouw ontwierp. Het Fransche ontwerp is lang niet zoo erg als het Belgische, er is zelfs een poging om modern-eenvoudig te doen, die echter voortdurend derailleert. Architect van het Armenië-huis is M. Nafilyan, het tehuis van Monaco is nog in wording.

Tegenover dit complex ligt het tehuis van Cuba, architect M. Laprade; ik ben op Cuba niet bekend, maar neem aan dat de architect het wél was en dat hij dus wist, waarom hij het zóó deed. Wij kunnen er geen redenen voor aanvoeren. Wij zijn dan aangekomen bij de Indo-Chineesche woning, die binnen en buiten duidelijke reminiscensies van den stijl vertoont, gegoten in moderne vormen.

Wat hebben landen met een sterk historisch, ja zelfs hiërarchisch stijl een moeite met een modern gebouw. Wat zijn wij dan toch vrij en los van alles; als blanke, pas geboren kindertjes komen onze werken ter wereld. Wij behoeven ons slechts om te draaien en staan voor het Nederlandsche huis van architect W. M. Dudok. Het klinkt bijna chauvinistisch in een bespreking van een internationale stad, waarvan zoo weinig goeds te zeggen is en toch is het zoo niet bedoeld; maar na al de onbenullige vormen-wir-war op deze wandeling is Dudok's gebouw toch maar een verademing, zelfs al zou men hier of daar op een enkel detail wat aan te merken vinden. De eenvoud, de groot gehouden massa's doen weldadig aan.

Het Nederlandsche huis op het uiterste hoekje van de Cité lijkt mij inderdaad de aesthetische hoeksteen van het geheele complex.

Nederland maakt hier een goede beurt en aangezien dat voor Nederlanders een prettig besef is, stappen wij met blijde gevoelens en vol verwachting het Nederlandsch studentenhuis binnen. Erger desillusie is moeilijk denkbaar als men overal in de Cité prachtig verzorgde interieurs heeft gezien, sommige zelfs zeer kostbaar aangekleed. Het is niet te gelooven, maar het Nederlandsche gebouw heeft heelemaal nog geen interieur; het is nog niet veel meer dan een naakte betonconstructie, trappen zonder leuningen, vloeren met groote gaten voor leidingen of liften en alles besmeurt naar den eisch van een staat van aanbouw.

Het was een bedroevende aanblik. Verkwikkend was daarom een beeld van idealiteit, van hoe het zou kunnen worden, dat wij mochten ontvangen in de woning van den Directeur, het kleine stukje van het gebouw met aangrenzende bibliotheek en eenige studentenvertrekken, dat gereed is.

Tot ons genoegen is kort geleden een Amsterdamsch comité gevormd om gelden bijeen te brengen tot voltooiing van ons tehuis. Het is waarlijk een schande voor Nederland om in een , zij het dan grootendeels leelijk, maar toch met zorg en toewijding gebouwd, internationaal complex, met een gebouw te staan, dat juist het eenige belangwekkende moderne werk is, maar nu al jaren lang aan zijn lot wordt overgelaten en wat het interieur betreft ontoonbaar is.

Het is zeer te hopen, dat de oproep om steun tot gevolg heeft, dat in korten tijd het geld bijeen zal zijn, om het Nederlandsche huis in de internationale stad de plaats te doen innemen, die het waard is. Dat is waarlijk een nationaal belang van den eersten rang, want het Nederlandsche huis is niet alleen een tehuis voor Nederlandsche studenten, maar er is ook een levendig verkeer tusschen de bewoners der tehuizen onderling. Nederland is daar in zijn hoekje van de Cité in contact met de geheele wereld en zal afwisselend als gast en als gastheer moeten optreden.

Als Dudok's huis binnen en buiten geheel voltooid is, zal het een der beste werken van de Cité Universitaire blijken te zijn.

H. C. VERKRUUSEN

JAARBEURSRONDGANG 1934.

Wat ons zoo in 't algemeen opvalt, is een steeds verder gaande denaturalisatie van de stof. Het hout als zoodanig is nauwelijks aanwezig. We vinden een firma voor houten week-end huisjes en enkele fabrikanten van binnen- en buitendeuren. Dan komen we tot de triplexstands, die er welgeteld maar 3 zijn en vinden dan verder de groote groep plaatmateriaal en boards van hout- of stroovezels in een zoo eindelooze collectie, dat het den architect, die den goeden wil heeft om het juiste materiaal op de juiste plaats toe te passen, grijze haren zal kosten. Ook op vloerengebied en bij de dakbedekking is dit proces waar te nemen.

Een materiaal dat elk jaar met meer toepassingen verschijnt is het asbest. Dit jaar is het nieuwste op dit gebied het spuiten met asbestvezels met welk procédé een geluidsabsorptie te verkrijgen is van c.a. 95 pct., terwijl de mogelijkheden op het gebied van warmte- en koude-isolatie naar rato zijn. Ook de combinatie asbest-aluminium brengt op isolatiegebied nieuws. We zagen verder ventilatiekanalen en -kappen, kolomomkleedingen, aanrechten, vuilnisstortkokers, enz., enz. De meeste voorwerpen uit dit materiaal vervaardigd, doen nog eenigszins primitief en lomp aan, maar hierin was bij de verschillende firma's onderscheid te zien, en de bereikte resultaten zijn hier en daar al zeer aannemelijk.

Wij zullen nu de stands, waar iets nieuws te zien is, de revue laten passeeren:

Stalen ramen deuren en kozijnen.

I.G.B.-stand 41 en 45. Begane grond gebouw.

Horizontaal schuivende ramen in staal en brons met praktische sluiting en goed doordachten onderdorpel. Verder levert deze firma stalen buiten- en binnendeurkozijnen geschikt voor iedere muurdikte en met sponsrubberaanslag.

Fa. J. van Aalten & Zn., Amsterdam. Paviljoen Bouwmaterialen, Vredenburg, Stand 216.

Deze firma is de alleenvertegenwoordigster van het „Ideaal stalen raam". Dit is een combinatie van draai- en schuifraam, zoo zelfs, dat het binnenste buiten is te draaien. Het wasschen en beglazen kan daarom van binnen-uit geschieden.

Hang- en sluitwerk.

Metaalwarenfabriek „de Merwede", Utrecht. Begane grond gebouw, stand 92.

Het Demu hang-en sluitwerk, iets nieuws zijn hier de raamslotjes, die zelfs het meest schele raam in de sponning trekken. Het uiterlijk van het Demu-materiaal is te „architectonisch".

Philite hang- en sluitwerk, Begane grond gebouw, stand 94.

Technisch Bureau „Holland-Indië", H. Welz, Utrecht, begane grond gebouw, stand no. 33, exposeert dit jaar alleen de nieuwste modellen, speciaal voor openslaande deuren.

N.V. Deursluiser-Mij, „Dictator", Amsterdam. Paviljoen Bouwmaterialen, Vredenburg, stand 216.

De „Dictator" veroorlooft alle wijzen van sluiting, zoowel automatisch als met de hand.

N.V. Plaatmetaalindustrie (Afd. H. P. Bumper, Zeist), 2e verdieping, stand 2147. Anti-lawaai deursluiting.

Vloeren.

N.V. „Algem", 's-Gravenhage. Paviljoen Bouwmaterialen, Vredenburg, stand 216.

Naadlooze tusschenvloer van speciaal geprepareerde houtvezel met cement. Geluidsdoorlating is 0.1 pct. De vloer is gegarandeerd magnesietvrij, niet hygroscopisch, hecht goed op beton of hout.

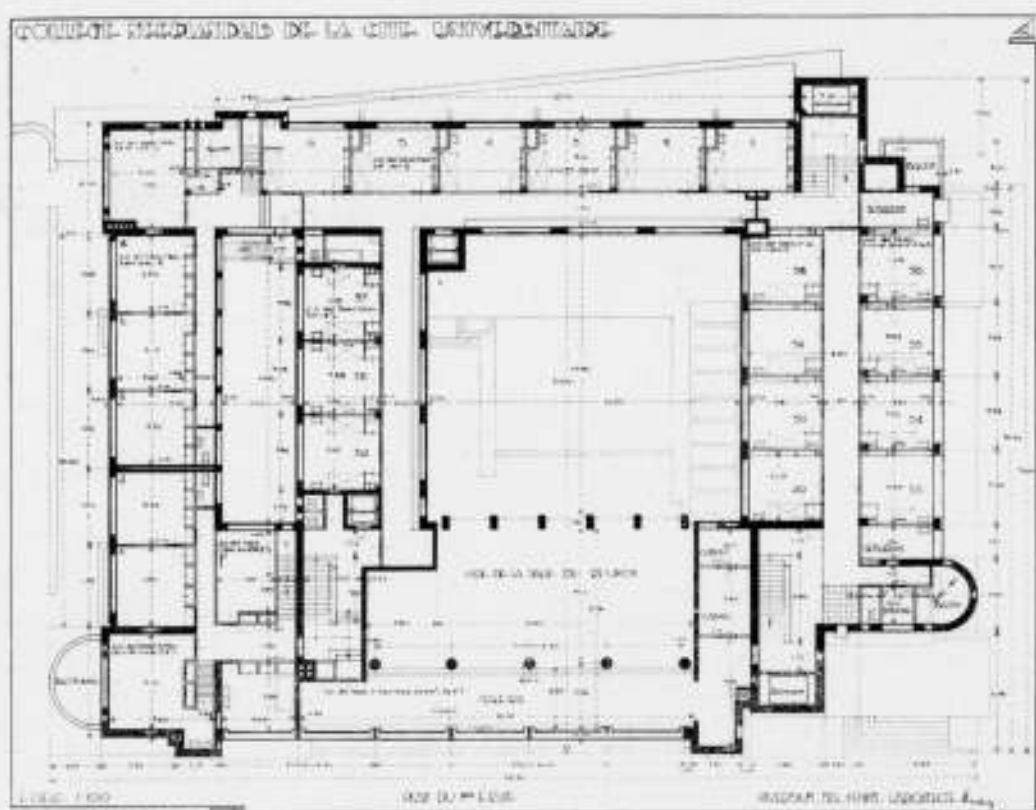
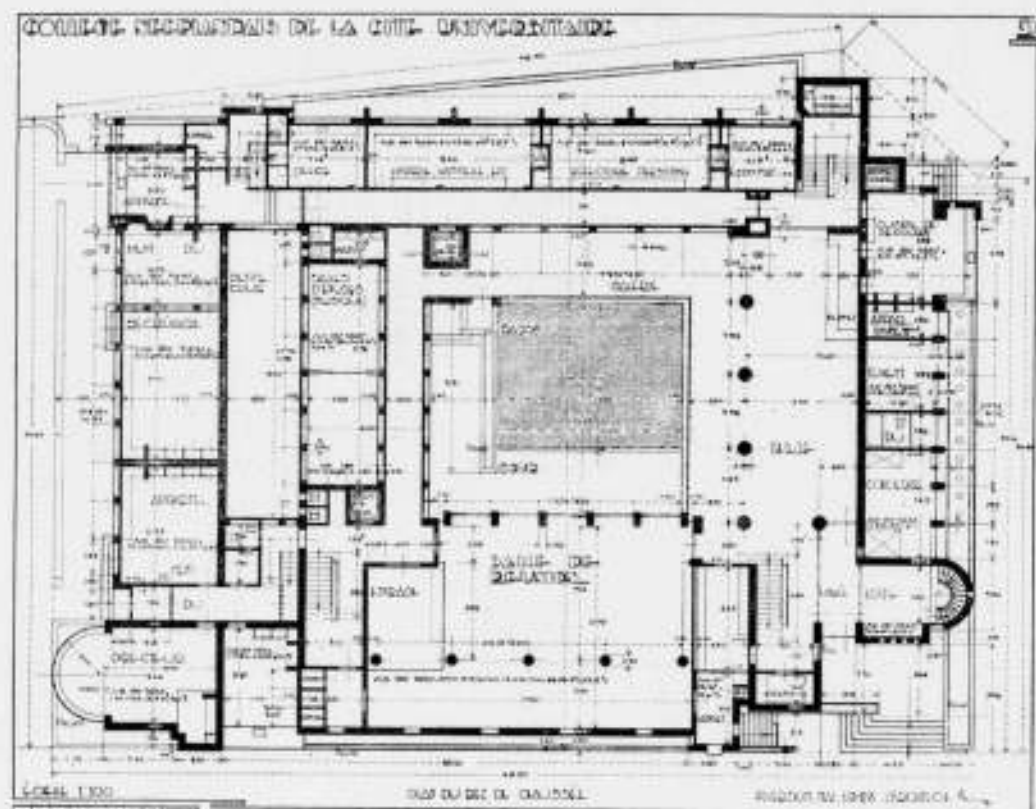
„Algem" magnesietvrije bovenvloer, hard, veerkrachtig, isoleerend. De vloer is bestand tegen vocht, benzine, olie, alcaliën, zwakke zuren, e.d.

OP PAGINA 104 IN VOLGORDE DE GEBOUWEN VAN SPANJE (MIDDENOP DE FOTO), ZWEDEN (RECHTS OP DE FOTO), EEN DER GEBOUWEN VAN DE FONDATION DEUTSCH DE LA MEURTHE, HET GRIEKSCHE GEBOUW, MET DAT VAN CUBA OP DEN ACHTERGROND, EN HET GEBOUW VAN DE FRANSCH PRO-VINCIES.

OP PAGINA 105 IN VOLGORDE HET GEBOUW VAN CUBA, VAN ARMENIE, VAN INDO-CHINA EN EEN FRAGMENT VAN HET GEBOUW VAN NEDERLAND.

NEDERLANDSCHE STUDENTENHUIS TE PARIJS ARCHITECT W. M. DUDOK B.N.A.

N.V. Insulite Import- en Export-Mij., Amsterdam. Begane grond gebouw, stand 60.

Umplex vloerplaten kunnen op ondervloer geplakt of gespijkerd worden, en vormen bij een goede oppervlakte-behandeling een redelijken vloer tegen een redelijken prijs.

N.V. „de Meteor”, de Steeg. Begane grond gebouw, stand 62, brengt een z.g. rijwielblok in den handel. Het is een eenigszins langwerpig betonblok met een diagonale sleuf, waarin een der wielen wegzakt. Op 't diepste punt is een gat voor de afwatering. Wanneer geen overdekking noodig is het de simpelste oplossing.

Dakbedekkingen.

Gebr. Kramer, Rotterdam en Arnhem. Begane grond gebouw, 106

stand 53. Deze firma importeert Ru-ber-oid-Weefsel ter vervanging van lood. Voordeelen zijn: soepelheid, betere hechting, lichter en goedkoper.

Deze firma brengt ook een bitumenproduct in den handel voor vijverisoleering, evenals de N.V. Utrechtsche Asphaltfabriek v.h. Stein en Takken. Dit zijn voor de tegenwoordige natuurbaden dankbare materialen.

N.V. Vermeulen, Paviljoen Bouwmaterialen, Vredenburg, stand 206. „Serval” asbest dakviit bestaat uit zuivere asbestvezel geprepareerd met minerale bitumen.

Plafonds en Wanden.

N.V. Ned. Steengasfabriek Hengelo, Paviljoen Bouwmaterialen, Vredenburg, stand 211 en 213. Steengas in mattenform

NEDERLANDSCH STUDENTENHUIS TE PARIJS

ARCHITECT W. M. DUDOK B.N.A.

(met wapening). Hierdoor vervalt het bezwaar bij kleine werkes voor het stellen door ongeschoold personeel.
H. J. Vermeulen, Paviljoen Bouwmaterialen, Vredenburg, stand 206. Turnall asbestbouwplaat, onbrandbaar, hard oppervlak om een zachte kern en is daardoor geluiddempend.
N.V. Producten- en Grondstoffen Handel-Mij., A'dam-R'dam, begane grond gebouw, stand 48. Flexwood. Dit is een geschildte fineer geplakt op linnen. Het kan direct op pleisterwerk geplakt worden en volgt profielen en hoeken gemakkelijk. Een goedkope toepassing voor een mooi materiaal en geen imitatie.

Isolatie-materiaal.

H. J. Vermeulen (zie boven). Turnall Asbest-Aluminium. Isoleer materiaal, bestaat uit twee dunne lagen aluminium, die door een bituminale kleefstof onafscheidelijk verbonden zijn aan een kern van asbestpapier. Hierdoor wordt op de beste wijze partij getrokken van de essentiële eigenschappen van het aluminium, het asbest-papier en de bitumen, waardoor verhoogde isolatie, bescherming tegen vocht, verhoogde geluidsisolatie en verminderde condenseering verkregen wordt. Zoo te zien, een materiaal met toekomst.

De firma, die de bovenvermelde asbestbespuiting toepast, is de N.V. Hertel & Co., welker vertegenwoordiger voor de bouwnijverheid is P. v. Dijk, Amsterdam. Paviljoen Bouwmaterialen, Vredenburg, stand 224 en 226. Er zijn proeven met dit procédé gehouden in de Londense „Tube“ die waarlijk verrassend moeten zijn.

Ventilatie.

Technisch Bureau „Herbu“, Amsterdam. Paviljoen Bouwmaterialen, Vredenburg, stand 215.

Deze firma exposeert het z.g. „Toschi“-materiaal, een hoogwaardig asbestproduct. Speciaal de Toschi-ventilatiekap „Kubostator“ schijnt op dit gebied iets bijzonders te zijn, en nog voortreffelijk werk te verrichten in ongunstige omstandigheden, als lage plaatsing e.d.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HET R. K. BOUWBLAD. JAARGANG 5 No. 15.

Architect Prof. A. Bosslet schrijft bij zijn kerk te Ormesheim in het Saar-gebied, en verlicht het artikel met 3 foto's, maar geeft geen plattegrond.
B. J. K. schrijft bij een landhuis te Brookline, Massachusetts V.St. van Architect R. B. Wills; een plattegrond en drie foto's geven een indruk van deze woning. Een vervolgartikel naar aanleiding van mijn beschouwing over Schoonheidscommissies in het B.W.A. begint Architect C. M. van Moorsel in dit nummer. Volgt de voortgezette vertaling van stukken uit de dictionaire van Viollet le Duc; aan de beurt is een gedeelte van „Kloosterbouw“; daarna technisch nieuws en allerlei, waarin de tentoonstelling, die Tilburg bij haar 125 jarig bestaan zal inrichten, wordt geheeld wat betreft de Venetiaansche attractie-stad, die eraan verbonden zal worden. De dagelijkse opzichter vergelijkt een boekje met afbeeldingen van kunstwerken, met een werkje met natuurophanden en zegt dat de foto slechts een buitenzijde kan geven en nooit het boven tijdelijke dat in het kunstwerk ligt. Ik ben het er volkomen mee eens, mocht het meer zoo gevoeld worden.
H. C. V.

HEEMSCHUT 11e JAARGANG No. 2, FEBR. '34.

De mededeelingen, die het nummer openen, hekelan een en ander, o.a. het monument voor groote Amsterdammers van de I.C.A. (Initiatief Comité Amsterdam) in het Leidsche boschje, te Amsterdam, verder een mislukte gracht-demping in Monnikendam, de 2500 telefooncellen, die in Nederland in wording zijn en door hun reclame hun onkosten gedeeltelijk moeten dekken, de karrespoeren in Craillou, die officiële erfgoelerswegen zijn en dientengevolge onaantastbaar, waardoor de verkoop van bouwterrein benadeeld wordt, en de kerkbrand te Mulderberg. Een aankondiging van de Heemschut tentoonstelling volgt; daarna bespreekt Architect A. A. Kok den nieuwbouw in „passende stijl“ op het Damrak hoek Zoutsteeg te Amsterdam, en houdt een pleidooi voor de herstelling van het stadsgezicht door den hedendaagschen architect bij nieuwbouw. V. S. schrijft over Fransche kasteelen en landhuizen en wel over de vereeniging: „la demeure historique“, die op velerlei wijze het behoud en de populariteit der kasteelen wil bevorderen. H. Clewits schrijft over Staphorst, over de ruilverkave.

Verwarming.

N.V. Continental Radiatorenfabriek, Bussum, begane grond gebouw, stand 70, brengt den z.g. Karbo-radiator, met zeer dunnen wand en groot nuttig effect.

In den z.g. „uitvindershoek“, brengt de Fa. Baggerman & Zn., Den Haag, een apparaat dat op hooger gelegen verdieping de onbenutte warmte van het eronder gelegen vertrek benut. Voor slaapkamers in huizen zonder centrale verwarming lijkt dit wel een oplossing.

De N.V. Martinit, Amsterdam, begane grond gebouw, stand 28 en 32, brengt verwarmingsplaten „E“ voor z.g. „panel-heating“. De toelichting was evenwel onvoldoende om er iets van te kunnen zeggen.

Sanitair.

De N.V. Miko, Den Haag, in den doorgang van het paviljoen naar het gebouw, brengt een waterbesparings-closettrekker „Econoom“, uitsluitend bestemd voor den genormaliseerden closetreservoirbak No. 330. Hiermee worden 2 spoelingen mogelijk gemaakt, een voor 2 L. en een voor 7 L.

Keukeninrichtingen.

N.V. Hollandsche Bouwstoffen Groothandel Amersfoort, begane grond gebouw, stand 88.

Goede asbestvuilnisstortkoker met dubbelen afsluiter; kolensilo, die evenwel voor verbetering vatbaar is, o.a. geschikt te maken voor inmeteling in buitenmuur en voor vulling buiten. Deze firma heeft de beste asbestaanrechten.

Zonneschermen.

Tesser, Nijmegen, begane grond gebouw, stand 36.

Deze firma verdient een pluim voor de wijze waarop zij steeds elegante constructies weet te vinden voor haar zonneschermen en die goed weet te doen aanpassen aan den modernen bouw.

A. KOMTER.

ling daar en voornamelijk over het Staphorster-Costuum. Tenslotte bespreking van het 1e jaarverslag van de Commissie tot bevordering van de Heemschutgedachte onder de jeugd.
H. C. V.

„DIE FORM“, Jan. '34.

Die Form, het officiële orgaan van den „Deutsche Werkbund“ is sinds de „revolutie“ „gleichgeschaltet“. Alles, wat we in dit anders zoo frische tijdschrift vinden, is doordrongen van nationaal socialistische propaganda. Toch brengt dit nummer interessante foto's van Jenaer vuurvast glaswerk en nieuwe huishoudelijke machines van de Kraus-werke. Verder werk van hedendaagsche Duitsche beeldhouwers, waarbij zeer goede portretten. Dan iets, wat typeerend is voor het nieuwe Deutschland, n.l.: „Möbel im Rahmen des Ehestandsariens“.
F. H.

„DAS WERK“, Febr. '34.

Een zeer heterogeen nummer, te beginnen met foto's van gegoten en geëtste glazen van Maurice Marinot, linnen borduursel van Lissy Düssel, beeldhouwwerk voor het nieuwe station te Chiasso, van Margherita Oswald-Toppi; dan de Basler Münsterschatz enz. Verder een lange rij afbeeldingen van vrij onbelangrijke huizen, villa's, hôtels. Interessant is „Das Werk“ om zijn vrije kritiek op de hedendaagsche Duitsche toestanden, het toont daarin een opmerkelijke objectiviteit en moed. De artikelen van Peter Meyer (redacteur van „Das Werk“): „Entwerrung der Begriffe“, „Deutsche Schrift“ enz. zijn in dit verband actueel en veelzeggend.
F. H.

„DAS WERK“, Maart '34.

De schilder Otto Meijer-Amden, gestorven 15 Jan. 1933. Oscar Schlemmer (vroeger aan het Bauhaus) en S. Giedion leiden de uitgebreide publicatie van Meijers levenswerk in dit nummer in. Een uitvoerige beschouwing over het aanleggen van begraafplaatsen volgt. Verder vervolgt Peter Meyer zijn artikelen „Entwerrung der Begriffe“ (III Ein Verleumdungsfeldzug gegen die moderne Architektur). Dan vinden we vermeld dat de officiële architect van het nationaal socialisme in Deutschland, Paul Ludwig Troost, gestorven is en dat aan Le Corbusier het eeredoctoraat van de universiteit Zürich verleend is.
F. H.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No.12 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 24 MAART 1934 No.12

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. LEDENVERGADERING VAN DEN B.N.A.

De eerstvolgende ledenvergadering zal worden gehouden op Zaterdag 7 April a.s. te Amsterdam, in het gebouw van Arti et Amicitiae, Spui, hoek Rokin, des v.m. 10.30 precies.

AGENDA:

1. Opening.
2. Notulen vorige vergadering (in concept opgenomen in de Officiële Mededeelingen N°. 5, van 3 Febr. 1934).
3. Mededeelingen.
4. Ingekomen stukken.
5. Voorstel tot het oprichten van een Steunverzekeringsfonds.
6. Wijziging van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement.
7. Vaststellen van een reglement van het Steunverzekeringsfonds.
8. Werkverruiming voor architecten.
9. Rondvraag.

Toelichting bij de agendapunten.

Sub 5. Nadat in de laatst gehouden ledenvergadering in principe besloten was tot het oprichten van een Steunverzekeringsfonds, zal thans in verband met een briefwisseling met den Minister van Sociale Zaken een definitief besluit genomen moeten worden.

Over den naderen stand van zaken zal op de vergadering mededeeling worden gedaan.

Sub 6. Wijziging van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement.

A. Het Bestuur stelt de volgende wijzigingen van de Statuten voor:

Art. 2. § 3 te doen aanvangen als volgt:

„De B.N.A. tracht zijn doel te bereiken langs wettigen weg en wel door“ enz.

Aan het eind van § 3 toe te voegen:

m. Het stichten en instandhouden van een Steunverzekeringsfonds.

n. Andere wettige middelen, die aan het doel bevorderlijk kunnen zijn.

Art. 4. In § 9 te lezen: „in de gevallen genoemd in § 9bis en in § 10, sub 3“ enz.

Na § 9 in te voegen een nieuwe paragraaf:

„§ 9bis. Wanneer een lid of een aspirant-lid binnen den in het Huishoudelijk Reglement omschreven tijd niet aan zijn verplichtingen heeft voldaan tot het betalen van zijn contributie en zijn hoofdelijken omslag en van het Bestuur geen of geen langer uitstel van betaling verkregen heeft, wordt hij door het Bestuur van zijn lidmaatschap vervallen verklaard“.

Leden, die ten onrechte uitkeering uit het Steunverzekeringsfonds hebben genoten en nalatig blijven binnen een door het Bestuur gestelden termijn, het uitgekeerde bedrag terug te betalen, alsmede leden, die uitkeering hebben gekregen, door het opzettelijk verstrekken van onjuiste opgaven of door het opzettelijk verzwijgen van datgene, wat voor beoordeeling van hun verzoek om uitkeering van belang had kunnen zijn, worden door het Bestuur vervallen verklaard van het lidmaatschap.“

Art. 5. Aan het eind van § 12 toe te voegen:

„Door zijn lidmaatschap van den B.N.A. is elk lid tevens lid van het Steunverzekeringsfonds. Het is hem verboden lid te zijn van een steunverzekeringsfonds van een andere kunstenaarsvereniging.“

De verplichtingen en rechten der leden van het Steunverzekeringsfonds zijn vasigelegd in het reglement, dat door de ledenvergadering voor dit fonds is vastgesteld“.

Art. 6. Den eersten zin van § 13 als volgt te doen luiden:

„De contributie der leden bedraagt f 40,— per jaar, van welk bedrag f 10,— wordt overgestort in het Steunverzekeringsfonds“.

Art. 12. Den derden zin van § 27 als volgt te laten aanvangen:

„De voorstellen moeten minstens 12 dagen vóór de ledenvergadering“ enz.

In den laatsten zin van deze paragraaf in plaats van 14 dagen te lezen „5 dagen“.

Toelichting. In de praktijk is gebleken, dat de termijnen van 1 maand respectievelijk 14 dagen, die thans in deze paragraaf zijn genoemd, te lang zijn.

Art. 15. In de 2e alinea van § 31 in plaats van 1 maand te lezen „12 dagen“.

B. Het Bestuur stelt de volgende wijzigingen van het Huishoudelijk Reglement voor:

Art. 2. In § 10 onder ten 1e aan te vangen met:

„Wanneer een lid of aspirant-lid“ enz.

In § 10 het gestelde bij ten 3e te laten vervallen.

Toe te voegen een nieuw

„3e. Wanneer een lid of aspirant-lid zich het lidmaatschap van den B.N.A. niet waardig heeft betoond;“

Art. 3. De eerste alinea van § 11 als volgt te doen luiden:

„De contributie is verschuldigd in twee halfjaarlijkse termijnen, ingaande op 1 Januari en 1 Juli”.

Par. 12 te doen vervallen.

In § 13, die § 12 wordt, de derde alinea als volgt te doen luiden:

„De hoofdelijke omslag is verschuldigd in één termijn, ingaande op 1 October”.

Toe te voegen een nieuwe paragraaf:

„Par. 13. De contributie en de hoofdelijke omslag moeten — na tijdig bericht van den penningmeester — binnen 2 maanden na de in de § 11 en 12 genoemde aanvangsdata zijn betaald.”

Indien een lid of aspirant-lid aan deze verplichting niet heeft voldaan, ontvangt hij van het Bestuur bij aangeteekend schrijven een aanmaning om alsnog binnen één maand te betalen.

Heeft hij daaraan binnen dezen termijn geen gevolg gegeven, dan wordt hij door het Bestuur van het lidmaatschap vervallen verklaard.

Het Bestuur is bevoegd in buitengewone gevallen — te zijner beoordeeling — uitstel van betaling te verleenen, echter in totaal voor niet langer dan zes maanden”.

Toe te voegen een nieuwe paragraaf:

„§ 13bis. Het inkomgeld van een nieuw lid moet binnen één maand na zijn toetreding worden betaald.

De inkomgelden worden gestort in het Ondersteuningsfonds”.

Sub 7. Concept-reglement voor het Steunverzekeringsfonds van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A.

HOOFDSTUK I. Doel en middelen, bestuur en lidmaatschap.

Art. 1. Het Steunverzekeringsfonds van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A., hierna het Fonds genoemd, is een instelling van den B.N.A., bezit geen rechtspersoonlijkheid en houdt bij ontbinding van den B.N.A. op te bestaan.

Art. 2. Het Fonds heeft ten doel, volgens nader in dit Reglement vast te stellen regelen aan zijn leden een uitkeering te verzekeren in geval van behoefte daaraan door geheele of gedeeltelijke derving van inkomsten uit vakbeoefening.

Art. 3. Het Fonds vormt een onderdeel van de geldmiddelen van den B.N.A., doch wordt afzonderlijk beheerd en geadministreerd. Het wordt gevormd door:

- a. bijdragen van de leden.
- b. subsidie van Rijk en gemeenten.
- c. renten en eventuele andere baten.

Art. 4. Het Bestuur van den B.N.A. is tevens het Bestuur van het Fonds.

Art. 5. Krachtens art. 5 par. 12 der Statuten is elk lid van den B.N.A. tevens lid van het Fonds.

Art. 6. Het lidmaatschap van het Fonds is onverenigbaar met dat van een steunverzekeringsfonds van een andere Kunstenaarsvereniging.

Zij, die van het lidmaatschap van een steunverzekeringsfonds van een andere Kunstenaarsvereniging zijn vervallen verklaard, worden niet als lid van het Fonds toegelaten.

Art. 7. Zij, wier lidmaatschap van het Fonds, ongeacht om welke reden, eindigt, verliezen daardoor alle op dat oogenblik bestaande aanspraken op uitkeering.

Art. 8. Zij, wier lidmaatschap van het Fonds is geëindigd, mogen in geen geval weder als lid worden toegelaten dan nadat zij:

- a. den tot aan het tijdstip van het verlies van het lidmaatschap bestaanden achterstand in de betaling der bijdragen hebben aangezuiverd;
- b. voor het geval zij aan het Fonds op andere wijze geldelijk nadeel hebben berokkend, het bedrag, waarvoor dit benadeeld is, geheel in het Fonds hebben teruggestort.

Het Bestuur is bevoegd te vorderen, dat zij bovendien aan andere eischen voldoen, alvorens zij als lid tot het Fonds worden toegelaten.

Art. 9. Het Bestuur draagt zorg voor het aanleggen en nauwkeurig bijhouden van een ledenregister, dat zich uitstrekt over alle leden van het Fonds en van elk lid zoodanige bijzonderheden vermeldt, als voor een goed beheer van het Fonds noodzakelijk zijn.

HOOFDSTUK II. Beheer.

Art. 10. Het Fonds wordt beheerd door het Bestuur van den B.N.A.

Het boekjaar loopt van 1 Januari tot en met 31 December.

Art. 11. De Bureaux der „Gewestelijke Kringen”, genoemd in de Statuten van den B.N.A. verleenen aan het Bestuur alle medewerking waartoe zij in staat zijn tot het verstrekken van de in de kringen te verkrijgen en op de leden betrekking hebbende gegevens, welke ter zake dienende zijn.

Art. 12. De gelden van het Fonds mogen voor geen andere doeleinden worden gebezigd, dan voor het doen van uitkeeringen aan behoeftige leden, overeenkomstig de bepalingen van dit Reglement en tot het bestrijden van de noodzakelijke kosten van het Fondsbeheer.

HOOFDSTUK III. Bijdragen en uitkeeringen.

Art. 13. Als bijdrage voor het Fonds wordt per lid f 5.— per half kalenderjaar uit de contributie in het Fonds overgestort.

Art. 14. Het Bestuur kan in bijzondere gevallen uitstel van betaling der in art. 13 bedoelde bijdrage toestaan, overeenkomstig het bepaalde in het Huish. Reglement van den B.N.A.

De leden hebben echter geen recht op uitkeering, dan nadat eventuele achterstand in de betaling der bijdrage is aangezuiverd.

Art. 15. Niet-betaling der bijdrage, zonder dat door het Bestuur uitstel van betaling is verleend, heeft vervallenverklaring van het lidmaatschap tengevolge, overeenkomstig de statuten van den B.N.A.

Art. 16. Recht op uitkeering is aanwezig, nadat een lid gedurende ten minste 1 jaar lid van het Fonds is geweest en daaraan overeenkomstig art. 13, over 1 jaar zijn bijdrage heeft betaald, of de bijdragen, waarvoor hem op grond van art. 14 uitstel van betaling is verleend, volledig heeft aangezuiverd.

Art. 17. Leden, welke voor een uitkeering in aanmerking wenschen te komen, richten daartoe aan het Bestuur een schriftelijk verzoek, op een door het Bestuur vast te stellen formulier. Zij vermelden daarop alle gegevens omtrent hun eigen inkomsten en die hunner gezinsleden, die het Bestuur in staat kunnen stellen, de mate van behoeftigheid te beoordeelen. Zij moeten daarbij tevens mededeelen, of zij werk, dat zij hadden kunnen krijgen, niet aanvaard hebben en om welke reden niet.

Art. 18. Het Bestuur beslist of een uitkeering zal worden gegeven, en of met het verstrekken van een uitkeering zal worden voortgegaan.

Het geeft van zijn beslissingen zoo spoedig mogelijk kennis aan het betrokken overheidsorgaan.

Art. 19. De uitkeering, bedoeld in art. 17, wordt bepaald naar behoefte, en bedraagt ten hoogste f 24.— per week voor gehuwden en kostwinners en f 15.— per week voor ongehuwden, niet kostwinner zijnde.

Art. 20. De uitkeering geschiedt nadat een kwitantie in tweevoud volgens een door het Bestuur voorgeschreven model is afgegeven.

Art. 21. Per kalenderjaar kan aan een lid ten hoogste een bedrag aan steun worden verstrekt, als overeenkomt met twintigmaal het in art. 19 vermelde maximum.

Art. 22. Geen uitkeering wordt verstrekt aan leden:

- 1e. wier behoeftigheid te wijten is aan eigen toedoen,
- 2e. die in het buitenland verblijf houden,
- 3e. wier behoeftigheid het gevolg is van onwil om te werken of opdrachten tegen aannemelijke voorwaarden te aanvaarden,
- 4e. die niet de inlichtingen verstrekken, welke voor een juiste beoordeeling van hun verzoek om uitkeering noodig zijn, hetzij aan het Bestuur, een kringbureau, een commissie of personen, tot het inwinnen van inlichtingen door het Bestuur gemachtigd, hetzij aan door Rijk of gemeenten met het toezicht belaste ambtenaren of commissies,
- 5e. die handelingen verrichten, in strijd met de in dit reglement vervatte bepalingen of de belangen van het Fonds.

Art. 23. Een lid, dat ten onrechte uitkeering heeft genoten, zal het genoten bedrag, zoodra het Bestuur dit vordert, moeten terugbetalen.

Indien hij niet binnen een door het Bestuur gestelden termijn aan deze vordering voldoet, wordt hij van het lidmaatschap vervallen verklaard.

Heeft het betrokken lid de onrechtmatige uitkeering verkregen tengevolge van opzettelijk onjuiste opgave, of door het opzettelijk verzwijgen van datgene, wat voor beoordeeling van het verzoek om uitkeering van belang had kunnen zijn, dan wordt hij van het lidmaatschap vervallen verklaard.

Art. 24. Het Bestuur is bevoegd, indien het belang van het Fonds dit vordert het maximum-bedrag der uitkeering per week en per kalenderjaar, als bepaald in de artikelen 19 en 21, tijdelijk te verminderen, en het verstrekken van elke uitkeering als bedoeld in art. 16 tijdelijk te schorsen, behoudens verantwoording aan de ledenvergadering van den B. N. A.

HOOFDSTUK IV. Toezicht en Verantwoording.

Art. 25. Talken jare wordt door de Najaarsvergadering voor den tijd van één jaar een commissie van drie leden met drie plaatsvervangende leden gekozen, die belast is met het nazien van het beheer van het Fonds, van de boeken en de overige bescheiden der steunverzekering. Deze controle heeft minstens eenmaal in de drie maanden plaats, en daarvan wordt door de Commissie een beknopt verslag aan het Bestuur uitgebracht.

Art. 26. Niemand kan twee jaar achtereenvolgend lid der Commissie zijn. Bij de periodieke aftreding der Commissie worden de plaatsvervangende leden automatisch lid; de ledenvergadering kiest alsdan drie nieuwe plaatsvervangende leden. Bij tusschentijdsche vacatures treedt de plaatsvervanger in de plaats van het afgetreden lid, terwijl zoo spoedig mogelijk een nieuw plaatsvervangend lid door de ledenvergadering wordt benoemd.

Art. 27. In de Statuten van den B.N.A. vermelde voorjaarsvergadering wordt door het Bestuur over het verstreken kalenderjaar volledig verslag uitgebracht nopens den algemeenen toestand van het Fonds en de verrichtingen, het Fonds betreffende.

HOOFDSTUK V. Wijziging van het Reglement en opheffing van het Fonds.

Art. 28. Wijzigingen in dit reglement kunnen, onder goedkeuring der Regeering, worden aangebracht bij besluit van een ledenvergadering, op de wijze zooals in de Statuten van den B.N.A. voor wijziging van het Huishoudelijk Reglement is bepaald.

Art. 29. Een besluit tot opheffing van het Fonds moet genomen worden op de wijze als in de Statuten van den B.N.A. voor een statutenwijziging. Bij een besluit tot opheffing wordt tevens beslist over de bezittingen van het Fonds en de wijze waarop de liquidatie zal plaats hebben.

HOOFDSTUK VI. Slotbepalingen.

Art. 30. In alle gevallen waarin dit Reglement niet voorziet, beslist het Bestuur. In geval van strijd tusschen eenige bepaling in Statuten of Huishoudelijk Reglement van den B.N.A. en dit Reglement, zal dit laatste moeten worden toegepast.

Art. 31. Geen lid zal ooit ter zake van zijn uit dit Reglement voortvloeiende aanspraken den B.N.A. in rechten kunnen aanspreken.

Art. 32. Dit Reglement treedt in werking met ingang van den dag, waarop het subsidie van overheidswege een aanvang neemt. Met het verstrekken van uitkeeringen ingevolge dit Reglement mag eerst worden aangevangen na verloop van 1 jaar na den dag, in het eerste lid van dit artikel bedoeld.

Aldus vastgesteld in de bevoegde vergadering van den B.N.A. van

1934.

Sub B. Op verzoek van den Kring „Haarlem" wordt het volgende schrijven van den heer Ir. Zwiërs, aan het Bestuur ter kennis van de leden gebracht:

Aan het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten.

Mijne Heeren:

Naar aanleiding van de onderhanden herzieningen van de honorariumtabellen is naar ik meen van meer dan een zijde de aandacht gevestigd op het feit, dat vooral voor de kleinere enkelvoudige opdrachten, zooals die van particuliere woonhuizen met een lage bouwsom, de kosten van den architect een dergelijk belangrijk bedrag uitmaken, dat van het inroepen van architectonische hulp meestal wordt afgezien. Men wendt zich voor projecten van b.v. omstreeks f10.000 of kleiner zelden tot een bevoegd ontwerper en motiveert dit bijna steeds uitsluitend met een verwijzing naar de kosten die de architectonische voorlichting meebrengt.

Deze bezwaren voel men vooral in de kleinere gemeenten en op het platte land, waar het meerendeel der bouwwerken van geringen omvang is. In de groote steden worden de kleinere eenheden zelden meer anders dan in massa gebouwd, waardoor daar de bezwaren geringer zijn; bovendien zijn voor deze werken de honoraria voldoende geregeld en is een eventuele herziening daarvan meer een gebruiks kwestie dan een zaak van beginsel.

De vraag of nu voor de kleinere werken, op te dragen aan particuliere architecten, de tabellen zouden moeten worden verlaagd moet echter m.i. ontkennend worden beantwoord.

Een dergelijke verlaging heeft m.i. weinig zin, omdat ze nooit drastisch genoeg zou kunnen zijn om het beoogde doel te bereiken. Het resultaat zou m.i. niet meer dan een zeer geringe verschuiving ten gunste van de particuliere architecten kunnen zijn, en het zou zeer de vraag zijn of een waarschijnlijk slechts geringe toename van den „omzet" zou opwegen tegen een belangrijke verlaging der tabellen.

Om aan het euvel der beunhazerij en onbekwaamheid ten plattelande en in de kleinere gemeenten tegemoet te kunnen komen, zou het m.i. noodig zijn een andere weg in te slaan, die het ook aan B.N.A. architecten gezamenlijk mogelijk zou maken met de beunhazen en niet te vergeten adviesbureaux als Heemschut e.d. inderdaad te concurreren. Naar mijn inzichten zou een systeem gevonden moeten worden, dat zich niet alleen baseert op vermeerdering van „omzet" en evenredige verlaging van „tarieven", doch zou daarnaast in de eerste plaats aandacht geschonken moeten worden aan de mogelijkheid, dat particuliere architecten in vermindering van hun „algemeene onkosten" een compensatie kunnen vinden voor het verrichten van kleine werkzaamheden tegen een zeer laag tarief en op de oogenblikken dat hun dit convenieert.

Op deze wijze zou het m.i. mogelijk moeten zijn een basis te leggen voor wat ik zou willen noemen architectonische poliklinieken, waarbij het aan kleinere particuliere opdrachtgevers mogelijk zou worden gemaakt, zich van goede architectonische voorlichting te voorzien, zonder dat daarvoor noemenswaardige financiële belemmeringen bestaan.

Ik stel mij deze „poliklinieken" voor kringsgewijs gesticht en geadmineistreerd door den kring-secretaris of een daarvoor aan te wijzen lid. Het binnenkomende werk zou bij toerbeurt in handen van de ingeschreven kringleden worden gesteld, wier aantal voortdurend kan wisselen. D.w.z. zij, die het in een bepaalde periode te druk hebben of niet voor het werk in aanmerking willen komen, laten zich (tijdelijk) van de lijst schrappen om zich weer aan te melden, wanneer door stagnatie, traagere van werk of door welke andere oorzaak dan ook, hun bureau op andere wijze „rendabel" kan worden gehouden. Een dergelijk systeem, dat natuurlijk nadere uitwerking behoeft, zou m.i. voor velen de gelegenheid kunnen geven de algemeene beroepskosten te drukken en de leemten en slappe perioden productief te maken, waartegenover als bate een ruimere bemoeiing van de architecten met alle geleidingen van het bouwwerk zou staan, welke m.i. zeker aan het aanzien van den architectenstand in zijn geheel ten goede zou komen.

Even wil ik nog opmerken, dat het m.i. wenschelijk zou zijn, dat alle werk van een dergelijk bureau naamloos zou zijn. Immers alleen daardoor zou het mogelijk zijn, voor het werk van een dergelijke polikliniek de vereischte en gepaste „reclame" te maken, zonder in persoonlijke aanbeveling te vervallen.

Indien Uw bestuur in de hiervoor ontwikkelde denkbeelden eenige mogelijkheid zou zien voor een grootere ontplooiing van de werkzaamheden der B.N.A. architecten, dan stel ik deze ter nadere uitwerking gaarne in Uw handen. Ik ben bereid indien een en ander U voor verwezenlijking vatbaar lijkt, nader te trachten den globalen opzet met een of meer Uwer bestuursleden of door U aan te wijzen leden te detailleeren tot een verder uitgewerkt plan en verblijf inmiddels

Hoogachtend:

(geteekend) ZWIËRS.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT.

NR 12
24 M A A R T 1934

HET ONDERHOUD VAN DE HUIZEN.

Wij lezen in de dagbladen van 3 dezer het volgende:

„Overeenkomstig het in de vorige vergadering genomen besluit heeft thans de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam een omzendbrief gericht tot de eigenaars van huizen en gebouwen hier ter stede, waarin wordt aangedrongen op het onderhouden van deze eigendommen, mede ter bestrijding van de werkloosheid.

De groote werkloosheid — te Amsterdam bedroeg op 24 Februari 1934 het aantal werkloozen 47724 — stelt een ieder voor den plicht om het zijne bij te dragen ten einde hierin verbetering te brengen, zoo lezen wij er in.

Voor hen, die als eigenaar of in andere hoedanigheid de zorg hebben voor het onderhoud van woonhuizen of andere gebouwen, ligt hier een taak welke vervulling en hun eigen belangen, en hun werkloozen medeburgers, en der gemeenschap ten goede komt.

Het is der Kamer uit inlichtingen van deskundige zijde gebleken, dat onderhoudswerken aan huizen en andere gebouwen onder de huidige omstandigheden op groote schaal achterwege worden gelaten, in de eerste plaats inwendig, maar evenzeer in tal van gevallen ook uitwendig.

Hoewel belanghebbenden daarmede voor het oogenblik kosten besparen, zal deze verwaarloozing kunnen leiden tot ernstig nadeel, doordat bij voortschrijdend verval en bederf de betrokkene aan ingrijpende onderhouds- en verbeteringsmaatregelen op den duur toch niet zal kunnen ontkomen. Door ook thans het vereischte normale onderhoud regelmatig te doen plaats vinden, wordt verwaarloozing van het goed voorkomen, terwijl men erdoor wordt gevrijwaard om later voor groote uitgaven in eens te komen te staan, waardoor de thans verkregen „besparing" slechts denkbeeldig wordt. Bovendien zal uitstel nu kunnen leiden tot opeenhooping van werk later, met alle daaraan verbonden moeilijkheden en nadeelen.

Het belang van behoorlijk onderhoud ter voorkoming van achteruitgang van onroerend goed bepaalt zich voorts niet tot eigenaars en andere direct erbij betrokkenen. Ook hypotheekbanken en andere hypotheek verstrekkende instellingen zijn daarbij ten nauwste betrokken en het is ook in haar welbegrepen eigenbelang, dat onderhoudswerken tijdig en regelmatig geschieden.

Bij het doen verrichten van onderhoudswerken zullen talrijke bedrijven van uiteenloopenden aard gebaat zijn. Werkgevers zullen er hun moeilijkheden door zien verlicht, werknemers zullen uit de moreel en financieel zoo noodlottige sfeer der werkloosheid weder tot nuttigen arbeid kunnen worden gebracht.

Wij dit alles ten volle tot zijn recht kunnen komen, dan is het echter noodzakelijk, dat de werkzaamheden worden uitgevoerd door ter plaatse gevestigde vakkundige patroons. Slechts dan zal er toe worden bijgedragen om de positie van het bedrijfsleven, in het bijzonder van den industrieelen en handeldrijvenden middenstand, te versterken en kan de voor individu en gemeenschap zoo noodzakelijke werkverruiming worden verkregen.

Tot ieder, die in welken vorm dan ook zeggenschap heeft over het verrichten van onderhoudswerken aan gebouwde eigendommen, niet alleen woonhuizen, maar ook winkels, fabrieken, werkplaatsen, scholen, kerken en andere openbare gebouwen, richt de Kamer daarom het dringend verzoek: Laat U door de economische omstandigheden van het oogenblik niet weerhouden om regelmatig en in normalen omvang aan gebouwde eigendommen onderhoudswerken te doen uitvoeren door vakkundige patroons."

Gebruik makende van onzen plicht den bovenstaanden oproep van de Amsterdamsche K.v.K. via ons blad ook ter kennis te brengen van de architecten, die immers meermalen moeten adviseeren over belangrijke onderhoudswerken aan groote bouwwerken, zouden wij er tevens op willen wijzen, dat juist daar, waar deze werkverruiming inderdaad onvermoede afmetingen zou kunnen aannemen, zulks een gevolg is van een betreuenswaardig verschijnsel. Want nergens zal het onderhoud meer werkverruiming kunnen brengen dan bij de talloze woningen gebouwd door particuliere ondernemers, die een aanfluiting zijn van de vakkundigheid, die het bouwen toch nog altijd dient te kenmerken. Men zou zich feitelijk schamper kunnen afvragen, wat er eigenlijk te onderhouden is aan woningen, waarin het metselwerk in strijd met alle regels aan elkaar geknoeid is, waar de natuursteen dremfels in drie stukken onder de kozijnen hangen en waarvan het houtwerk zoo inferieur is, dat men kan blijven verven zonder ooit tot een ongescheurde deklaag te komen.

En hoewel wij ten bate van de werkloosheid hopen, dat de oproep van de Amsterdamsche Kamer van Koophandel niet te vergeefs zal zijn, verwachten wij in ons hart niet dat ondernemers, die bij den bouw van hun woningen zoo weinig verantwoordelijkheidsbesef hebben getoond ten aanzien van de vakkundige totstandkoming van hun huizen, geneigd zullen zijn veel geld uit te geven voor tijdig en regelmatig onderhoud door vakkundige patroons. De K. v. K. noemt dit onderhoud een welbegrepen eigenbelang van de hypotheekbanken. Maar het wil ons voorkomen, dat dan toch in de eerste plaats het goede en vakkundige bouwen der panden van meet af aan tot dit eigenbelang behoort. De hypotheekbanken en credietverstrekkende instellingen hebben dit echter, gezien de slechte producten, waarvoor zij gelden beschikbaar hebben gesteld, blijkbaar niet of nog niet als zodanig ingezien.

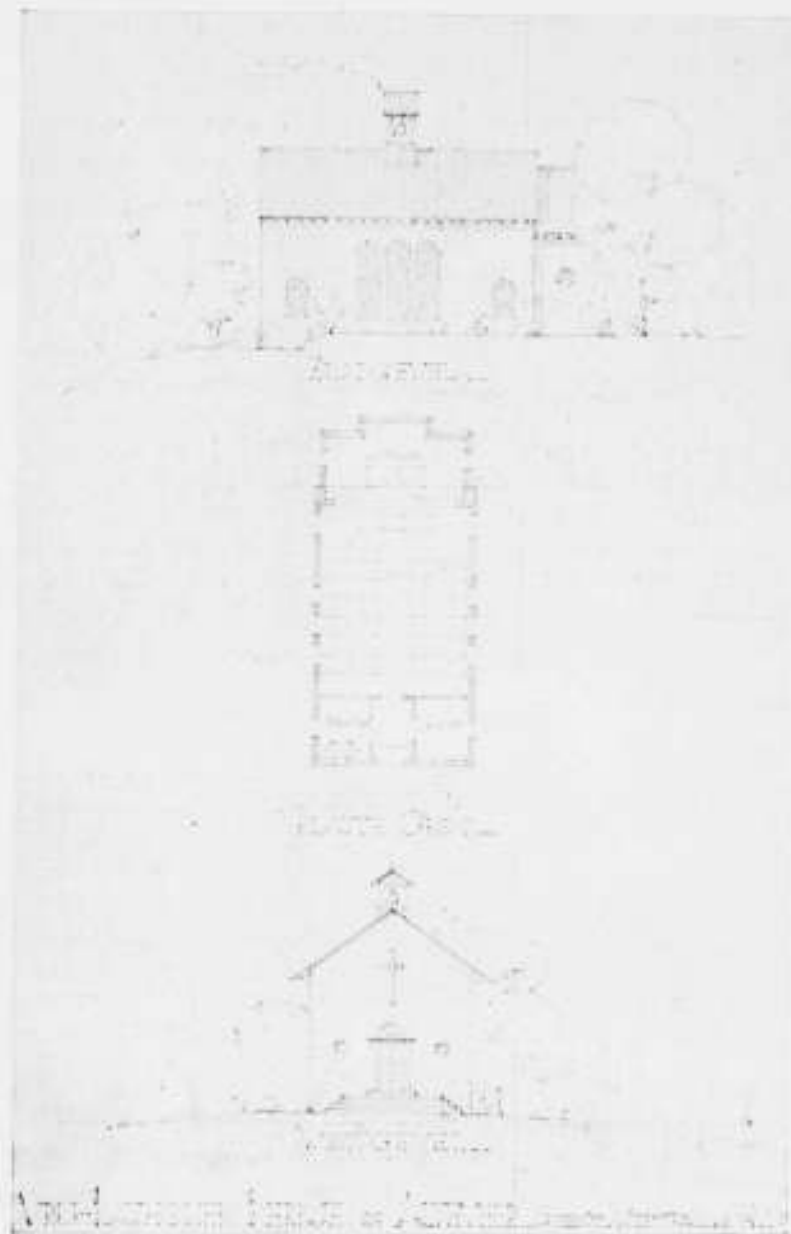
Wanneer de hypotheekbanken aan het vraagstuk van de goede vakkundig ontworpen en gebouwde woningen eens hun ernstige aandacht zouden willen wijden, door daarbij te overwegen in hoeverre ook het betrekken van den goeden architect bij het bouwen, verder dan tot den gevel, zou kunnen bijdragen tot een economisch goede woning, zou het vraagstuk van den particulieren woningbouw een stap verder zijn. Wellicht mogen wij van deze Kamer van Koophandel met haar zoo lofwaardig initiatief verwachten, dat zij zich over dit vraagstuk eens zal beraden en zich tot de hypotheekbanken en bouwondernemers zal richten, om er op aan te dringen dat het bouwen van huizen van meet af aan vakkundig dient te geschieden.

J. P. M.

VRIJ KATHOLIEK KERKJE TE ARNHEM

VRIJ KATHOLIEK KERKJE TE ARNHEM.

Voor de betrekkelijk kleine Vrij Katholieke Gemeente te Arnhem kreeg ik een opdracht om een kerkje te bouwen. In overleg met het Gemeentebestuur van Arnhem werd hiervoor een terreintje uitgekozen op het uitbreidingsplan Ruimzicht te Arnhem.

Dit gedeelte van Arnhem biedt prachtig uitzicht en is buitengewoon mooi.

Op een der meest pittoresque gedeeltes moest dit kerkje komen. Burgemeester en Wethouders verbonden aan deze bereidverklaring de voorwaarde, dat het prachtige terrein niet mocht worden geschonden.

Het lag hierdoor voor de hand, dat architectuur van een uiterst simpele verschijning noodig was.

De liturgie van deze Gemeente grijpt terug naar de eerste jaren van de opkomst van het Rooms Katholieke geloof.

Een en ander gaf aanleiding tot het maken van b.g. gebouwtje. De bouwkosten bedroegen, verwarming enz. inbegrepen, plm. f 5.500.—

Van het interieur zijn moeilijk goede foto's te nemen. Het is van binnen uiterst eenvoudig, alleen is de geheel uit zandsteenplaten gemaakte vloer en altaar een zekere luxe, die echter het gegeven geval wel sterk karakteriseert.

G. FEENSTRA.

ARCHITECT G. FEENSTRA. B.N.A.

DORPSWONINGEN TENESOP HET EILAND AMELAND

Op het mooie eiland Ameland, lang en smal, met zijn prachtig breed strand, liggen 4 dorpen. Van het Westen naar het Oosten vindt men de dorpen, Hollum, Ballum, Nes en Buren. De drie eerste dorpen in hun dorpsstraat en dwarspaden nog ruim voorzien van een boombeplanting, lage struiken en heggen. Tusschen de dorpen kale, smalle wegen, waarlangs bermen met een rijke flora en in den zomer hier en daar plekjes bloeiende heide. Het dorp Buren is boomloos en ligt eenigszins kaal en verlaten. Veel regelmaat is er in de dorpsplannen niet. Dwars op de dorpsstraat zijn verschillende zijpaden, recht of gebogen, waarlangs vrij onregelmatig, meestal vrijstaande huizen en schuren staan. De dorpsstraat is behard met klinkers, de overige zij- en achterwegen zijn zanderig en stoffig met diepe wagensporen.

Maar met de mooie oude woningen wordt dit alles veel bekoorlijker. In de dorpsstraat, vooral te Nes, is reeds veel verminkt; een gevolg van den bloei door de komst van het groote aantal badgasten. Oude huizen herdoopt in winkeltjes, sommige voorzien van etalage-uitbouwen, vallen geheel uit den toon.

Toen ik eenige jaren geleden het eiland bezocht, zag ik deze verminkingen en tevens de slechte vormen van de nieuwe woningen, die aan den buitenkant werden bijgebouwd. Mede

door de vele slechte zomerhuisjes, die toen reeds in de duinen bij Nes aanwezig waren, heb ik mij gehaast, voor den Gemeenteraad van Ameland een voordracht met lichtbeelden te houden. Door mij is voornamelijk gewezen op het rijke bezit van de vele mooie dorpswoningen, de vernietiging van het dorpskarakter door de nieuwe futloze huizen met gebroken kappen en op de wenschelijkheid van eenvoudige verkavelingsplannen voor de dorpen en de wenschelijkheid van voorschriften voor de zomerhuisjes ten opzichte van vorm en onderlinge afstanden. Het gevolg is geweest, dat de Raad der Gemeente Ameland zich toen heeft aangesloten bij de Prov. Friesche Adviescommissie. Hoewel niet alles bereikt wordt, kunnen we toch spreken van een vrij groot succes.

Door den grooten toeloop van badgasten uit Friesland, Groningen en Duitschland was men regelmatig bezig in de oude woonhuizen meer woon- en slaapruijnte te vormen voor de pensioengasten. Dit werd voor vele eilanders een middel van bestaan. De dorpsstimmerman brak de oude traditioneele zadeldak van het woonhuis, verhoogde de muren met een borstwering, plaatste er een gebroken kap op in den ons bekenden ongevoeligen vorm, tevens vele dakvensters, en — het huis (wangedrocht) gaf ruimte voor het bergen van 10 tot 15 badgasten. Het ergste was nog, dat de dakvlakken gedekt werden met roode bessensapkleurige of grijze cement-pannen. Dit alles is gelukkig voorbij; het zadeldak wordt weer regelmatig toegepast en de Burgemeester heeft door den veldwachter laten rondzeggen, dat geen cementpannen meer mochten worden aangevoerd en toegepast. Hoewel de schetsen van de dorpswoningen voor zich zelve spreken, wil ik er toch nog iets aan toevoegen. De meeste woningen zijn ongeveer van 1650 tot 1750 gebouwd en de ankers — voor zoover nog aanwezig — geven het jaartal aan.

De baksteen is veelal gele Friesche handvormsteen in kleine mopformaat (20 x 10 x 4.3 cm). Door den ouderdom zeer mooi van kleur; grijsgeel en zilvergroen van toon. De topgevel is versierd met een paar lagen als muizentand en voorzien van vlechtingen; in den benedengevel zijn 2 raamkozijnen met 6, 9 of 12 ruiten, zoodanig geplaatst, dat men tusschen de raamkozijnen den kamerschoorsteen weet, die als bekroning van den topgevel te voorschijn komt. Dit is ook een reden, dat het topgevelkozijn uit het midden staat. Boven dit topgevelkozijn een gesmeed ijzeren hijschhaak. Het voegwerk is platvol met een dagstreep. De pannen, gewone holle, roode pannen, zijn door de mosbegroeiing zeer mooi van toon.

Bovendien wordt elk dakvlak omlijst door de rijkelijk breed met kalkspecie aangestroken vorsten en pannen bij de nok en topgevels, terwijl deze kalkstrook elk jaar gewit wordt. Dit geeft elk voorjaar weer opnieuw dat jeugdige en frissche aan de woning; doet haar weer mééleven met het omlijstende jonge en teere groen van boomen en struiken. Deuren groen en wit, kozijnen zandsteenkleur, ramen donker groen, primitieve houten goten en plankenafvoeren naar den regenbak, hier en daar een aangebouwd bergplaatsje van hout, in donkeren teerton, ook wel van gele steen en meer dan eens gedeeltelijk gewit. Dit alles geeft nog een stemming van rust en

gemoedelijkheid, van eenvoud en karakter. En in dien eenvoudigen topgevel en het zadeldak met een juiste helling, de hoofdelementen van elke woning, zit ook nog het geheim van zekere voornaamheid.

Ik hoop van den zomer nog enkele schetsen te maken van de

krachtige torens en typische boerderijen, voorkomende in de dorpen op het eiland Ameland.

Deze drie woningen liggen alle aan denzelfden dwarsweg te Nes.

A. BAART, Architect B.N.A.

Leeuwarden, 25 Januari 1934.

BOEKBESPREKING.

BETON EN GEWAPEND BETON DOOR P. BERGSMA.

De naam Bergsma heeft in publicaties over betonwerk een bekenden klank. De auteur gaf meerdere malen blijk zijn stof niet alleen te beheerschen, maar ook de gave te bezitten haar vlot en overzichtelijk weer te geven. Zoo is het ook in dit nieuw verschenen werk, hetwelk bedoelt te zijn een hand- en studieboek ten dienste van de practijk en het onderwijs. Dwalen in dit boek is niet mogelijk; een buitengewoon voordeel voor de toekomstige gebruikers.

Het werk is, wat het theoretische en het praktische gedeelte betreft, vrijwel in evenwicht. Niet slechts wat den omvang der behandeling betreft, maar ook hierin, dat het theoretische gedeelte hier en daar is doorschoten met praktische wenken, terwijl het praktische gedeelte gedocumenteerd wordt ondersteund door verwijzingen naar publicaties en noten aan den paginavoet.

Het boek heeft een sterk persoonlijk inslag, zowel door de achter de inhoudsopgave opgenomen, advertentie van den auteur zelf met adres en omschrijving van de practijk van den adviseerenden beton ingenieur P. Bergsma, als door het voortdurende gebruik van den eersten-persoon-enkelvoud's vorm. Een en ander wekt den schijn, alsof hier in meerdere of minder mate gestreefd is naar een persoonlijke reclame.

MODERNE BOUWKUNST IN NEDERLAND. No. 12.

Gebouwen voor Hooger en Middelbaar Onderwijs. W. L. en J. Brusse N.V. Rotterdam 1934.

In hoeverre het juist is van een architect op een schoolgebouw een visie te hebben als op een feodalen burcht, als op een crematorium of een mausoleum, zal een volgende generatie beter kunnen beoordeelen dan wij thans, hoewel we wel gelooven dat een toren überhaupt niets met een school uitstaande heeft, evenmin als zware pylonen, die zoo hol zijn als ze maar zijn kunnen.

Bij de scholen, die in alle bescheidenheid scholen zijn gebleven, kunnen wij de kwaliteiten objectiever beoordeelen en we vinden bij die scholen bijna steeds een afspiegeling van den innerlijken strijd, dien de huidige Hollandsche architect met zijn neiging naar het zware, het massieve en het ernstige, te strijden

GEBRUIKS- EN SIERVOORWERPEN IN HET BINNENHUIS. DOOR OTTO VAN TUSSENBROEK. MODERNE SCHOONHEID. N.V. UITG. MIJ. KOSMOS, AMSTERDAM.

Een van de moderne eigenaardigheden in zake de artistieke verzorging van ingenaalde boeken is, dat zij behalve het eigenlijke omslag, dat het deftige gewaad is, nog als tweede omhulsel een luchtiger jasje krijgen, d.w.z. een tweede omslag dat het eerste bedekt en dan een derde van doorschijnend papier om het tweede voor vuilworden te behoeden. Nu is bij bovengenoemd boekje het derde zoo dun, dat het na eenige malen gehanteerd te zijn aan flarden is, zoodat men eigenlijk een vierde omslag zou behoeven om de drie overige te redden. Maar in ernst: welk omslag is nu het ware, het binnenste grijze met zilveren letters of het buitenste crémekleurige met gouden en blauwe letters en een in een blauw randje opgenomen foto? Ik weet er

Overigens doet dit aan de technische waarde van dit boek niets af, die is zonder twijfel alleszins bevredigend.

De opmerking, dat het tijd wordt dat de P.C.-fabrikanten meer aandacht zullen moeten gaan schenken aan de vormbestendigheid van hun materiaal (met het oog op krimp) dan op de zoo langzamerhand ten top gevoerde drukvastheid is volkomen juist, mits het mogelijk blijkt dat de nu bereikte resultaten t.o.v. dien druk niet verloren gaan. De meest belangrijke functie van het beton zelf is toch nog altijd de drukvastheid en het, ook door den schrijver gesignaleerde, kwaad in de practijk, dat door een dikwijls onoordeelkundige wijze van bereiding en bewerking veel P.C. uit het mengsel verloren gaat, stelt juist ten aanzien van die functie aan het P.C. bijzondere hoge eischen. In dit verband mag gewezen worden op het laatste hoofdstuk in dit boek, waarin gehandeld wordt over wat de schrijver noemt: Betonnologie, en waar juist op de karakteristieken van de verschillende grondstoffen en de mengverhoudingen met het oog op de te stellen eischen: vastheid en dichtheid, wordt ingegaan.

Het eindoordeel over dit boek is niet ongunstig. Het is overzichtelijk, zakelijk, duidelijk en goed geïllustreerd.

„Kosmos” zorgde voor een nette en correcte uitvoering.

C. DE GEUS.

heeft om te komen tot iets zonder gewichtigheid, tot iets, dat bijv. zonder sculpturale of op de muren geschilderde diepzinnigheden van paedagogische strekking, jonge menschen nuchter en vriendelijk in de gelegenheid stelt van oudere menschen zoo mogelijk iets te leeren, zonder daarbij te vervallen in gebouwen, waarvan „de muren fluisteren van de kinderziel”, zoodat op den dag der opening van de school wel eens in de dagbladen staat.

Van beide soorten zijn in dit boekje voorbeelden te vinden, van de laatste helaas te weinig. (We merken in verband met 't bovenstaande nog op, dat het (echte) Hooger Onderwijs alleen vertegenwoordigd is door Blaauw's Laboratorium te Wageningen. En vallen Ambachtsscholen e.d., die in dit boekje zijn opgenomen, onder Hooger of Middelbaar Onderwijs?)

J. P. M.

geen antwoord op. In mijn kast staat een heele rij boeken in sportcostuum, die onder dat vroolijke pakje een smoking dragen, dat is de mode van den dag; het zal ook wel weer overgaan. Anton Kurvers ontwierp de beide omslagen, het buitenste maakt op het eerste gezicht een frisschen prettigen indruk, al vraagt men zich af of het aesthetisch te verdedigen is om een foto in een decoratieve compositie op te nemen, ook al betreft het „maar” een boekomslagje. Ik bedoel dat geenszins in minachtenden zin, maar ik kan mij indenken, dat juist dat argument naar voren te brengen zou zijn om de foto aan-nemelijk te maken; men kan zeggen: het gaat hier om een vlot, licht gevalletje. Als wij het geval luchtig bezien kunnen wij er inderdaad vrede mee hebben, temeer omdat ook dit „mode” is geworden in onze dagen en de gewoonte ons over veel heen helpt. Maar als wij er ernstig over denken blijft er

toch wel wat tegen in te brengen. Een decoratief ontwerp, ook van een boekomslag, is een kunstdaad en daarin kan de kunstenaar zelf zooveel geven, dat hij dáárbij de foto missen kan; die behoort niet thuis op zijn terrein. In een goed affiche wordt ook geen foto geplakt en in het geval van dit omslag behoort de foto „in” het boek, waar zij als illustratiemateriaal fungeert, hier verbreekt zij de kunstdaad naar mijn overtuiging. Het ontwerpen van goede letters is een verbazend moeilijke zaak, men ziet ze bijna niet; het komt mij voor, dat ik den heer Kurvers wel eens gelukkiger heb gezien met letters; ik kan deze niet bewonderen; de e en de s vind ik zelfs bepaald leelijk.

Het boekje is gezet uit de Nobel Antieke en is typografisch smaakvol verzorgd, de inleiding van Otto van Tussenbroek is vooral voor leeken, die een indruk willen krijgen, van wat er in de nijverheidskunsten schuilt, men kan zelfs zeggen, van wat er achter het nijverheidskunstobject ligt voor het kant en klaar gepresenteerd wordt, van betekenis. Het is prettig, vlot geschreven en geeft een duidelijk beeld van de technieken in de

EEN BELANGRIJK ARREST IN HOOGSTEINSTANTIE VOOR DE BOUWERELD.

Wij lezen in het Centraal orgaan De Bouwwereld:

„In tal van bestekken komt tegenwoordig een clauseule voor, waarin bepaald wordt, dat de principaal bij het voldoen der aannemingsom of van één of meer der termijnen daarvan, van den aannemer overlegging der kwitanties kan vorderen, waaruit blijkt, dat laatstgenoemde zijn onderaannemers betaald heeft.

Deze bepaling heeft de strekking om te voorkomen, dat de aannemer, na ontvangst van de aannemingsom, den onderaannemers het hun daarvan toekomende gedeelte zou onthouden.

Hierdoor wordt dus aan de onderaannemers een zekere garantie gegeven, dat zij hun vorderingen ter zake der onderaanneming, uitbetaald zullen krijgen. Althans ... dit meende men tot voor korten tijd!

Twee uitspraken, één van het Gerechtshof te 's-Gravenhage, verbraken deze illusie, daar in beide beslissingen werd uitgemaakt, dat deze clauseule in geval van faillissement, niet gold en de principaal geen betaling van de restant aannemingsom aan den curator van den gefailleerden aannemer kon weigeren, ook al toonde deze de kwitanties der onderaannemers niet! De overwegingen van de voornoemde Hoven waren in beide gevallen ongeveer gelijklopend en berustten op de gedachte, dat de gelijkheid, die voor alle crediteuren moest gelden, in geval van faillissement, verbroken werd door de toepassing dezer clauseule. Immers het bedrag van de aannemingsom werd op deze wijze niet pond-pondsgewijs onder de crediteuren van den gefailleerden aannemer verdeeld, doch werden van dit bedrag eerst de onderaannemers (eventueel de leveranciers, zoo dit ook in de clauseule bepaald was) volledig betaald en kwamen pas daarna de andere crediteuren aan trek!

Dit systeem nu werd in strijd met de bedoeling der faillissementswet geacht, omdat in deze wet wordt uitgegaan van het beginsel, dat een gelijke verdeling onder alle crediteuren behoort plaats te hebben (behoudens de uitdrukkelijk in de wet genoemde uitzonderingen als de hypotheek- en pandhouder, etc.).

Tegen deze beslissing van het Hof te 's-Gravenhage, waardoor deze clauseule juist voor het geval, dat zij moest in werking treden, zonder effect bleef, besloten enkele organisaties van onderaannemers in cassatie te gaan, omdat het van belang was, dat over een zoo gewichtige aangelegenheid zekerheid werd verkregen voor de betrokkenen en het aan den anderen kant van belang was, dat ook de principaal zou weten, waaraan hij zich te houden zou hebben.

Alhoewel niet in de eerste plaats, hadden ook de aannemers belang bij deze kwestie, daar de beunhazerij hierdoor toch altijd eenigszins geremd wordt. Want een aannemer, die zonder degelijke berekening en zonder voldoende financieelen grondslag een werk aanneemt, zal nimmer vruchten kunnen plukken van zijn verkeerd opgezette onderneming, indien de hiervoor besproken clauseule in het bestek staat, daar deze hem belet zelf de termijnen der aannemingsom te incasseren zonder zijn onderaannemers te betalen!

In cassatie nu werd betoogd door den principaal, op wiens naam de onder-

kunsnijverheid, hetgeen mij zeer belangrijk lijkt, omdat daardoor de juiste waardeering van het kunstvoorwerp bevorderd wordt, wat zelfs in onze dagen, niettegenstaande er al zooveel over gesproken en geschreven wordt, nog altijd bitter noodig is. Jammer is het dat de leestekens zoo dikwijls verkeerd staan; herhaaldelijk staat er een komma-punt in plaats van een komma, hetgeen het lezen bemoeilijkt omdat men dan telkens blijft steken en niet uit den zin kan komen. Ook heb ik bezwaar tegen enkele woorden, het meest tegen „overzweigen” op bl. 13; ik meen dat het geen bestaand Hollandsch woord is en als nieuwe vinding onjuist van expressie.

Maar dat is maar een kleinigheid. Een prachtig, goed gedrukt illustratie-materiaal van 63 fotobladen met voorbeelden van keramiek, metaalkunst, weefkunst, glaswerk en kinderspeelgoed geeft een mooi overzicht van wat onze moderne nijverheidskunst presteert. Alles bijéengenomen een aanbevelenswaardig boek voor hen, die een nuttige en prettige voorlichting verlangen inzake onze moderne gebruikskunst.

H. C. VERKRUYSSEN.

aannemers de procedure voerden, dat geen enkele bepaling der Faillissementswet verbiedt een dergelijke clauseule te maken en dat deze volkomen rechtsgeldig aangegaan zijnde, door het later gevolgde faillissement van den aannemer niet krachteloos werd, terwijl de curator, die, weliswaar trad in de rechten van den gefailleerde, geen meerdere rechten kreeg tegenover den principaal dan de aannemer oorspronkelijk tegenover hem bezat.

De Hooge Raad nu overwoog bij arrest van 4 Januari 1934, dat deze clauseule echter kon worden opgevat als een bepaling van het aannemingscontract, welke slechts eene verplichting bevatte van den aannemer met betrekking tot het vragen van betaling van de verschillende termijnen van de aannemingsom en niet behoefde te worden beschouwd als een voorwaarde van de vervulling waarvan afhangt of de aannemer zijn termijnen al of niet uitgekeerd kreeg.

Het Hof nu kon, aldus ons hoogste rechtscollege, na verder „feitelijk” uitgemaakt te hebben, dat de betreffende clauseule alleen was gemaakt ten behoeve der onderaannemers, zonder in strijd met de wet te handelen, beslissen, dat tegen de bepalingen der faillissementswet gehandeld zou worden, indien de onderaannemers anders dan krachtens de uitdeelinglijst, bij faillissement een uitdeeling zouden ontvangen.

De slotsom is derhalve, dat in hoogste instantie is beslist, dat een dergelijke clauseule in strijd is met de faillissementswet en derhalve praktisch geen waarde heeft op het moment, dat zij moet gaan werken.

Deze uitspraak van den Hoogen Raad zou voor de betrokkenen een groote teleurstelling beduiden, indien niet tevens door deze uitspraak de mogelijkheid geschapen werd om tot een bevredigende oplossing te geraken.

De Hooge Raad zegt namelijk — en daar berust de uitspraak voor een belangrijk deel op — dat het Hof kan overwegen, dat de bepaling uitsluitend ten behoeve der onderaannemers was gemaakt en tevens, dat de bepaling niet als een voorwaarde was te beschouwen, van de vervulling waarvan het ontstaan der verbintenis van den principaal afhangt, doch als een bepaling van het aannemingscontract, bevattend een verplichting van den aannemer met betrekking tot het vragen van betaling der verschillende termijnen.

Indien men de clauseule dus zoodanig redigeert, dat hierin buiten twijfel tot uiting komt, dat de bepaling beschouwd moet worden als te zijn gemaakt zoowel in het belang van de onderaannemers, als van den principaal en tevens uitdrukkelijk met zoovele woorden gestipuleerd wordt, bepaling niet als een voorwaarde was te beschouwen, van de vervulling waarvan afhangt of betaald zal worden, dan meen ik, dat tegen een dergelijke, goed geformuleerde clauseule weinig in te brengen zal zijn, omdat, als partijen uitdrukkelijk en met zoovele woorden een bepaalde overeenkomst treffen, de rechterlijke macht niet die bezwaren had kunnen maken, welke thans tegen deze clauseule tot uiting zijn gebracht.

Ook voor den principaal is het van belang hierop te letten, daar het voor de vlotte en behoorlijke afwerking een gewichtige factor is, dat ook de onderaannemers geregeld het hun toekomende ontvangen.”

Mr. G. W. J. JONKER.

ONZICHTBAAR GLAS EN BUIGZAAM GLAS.

Men deelt ons mede dat nieuwe vindingen zijn toegepast aan de bestaande constructie van Pollard's Onzichtbare Etalage Ruit.

Samengevat komen deze neer op de volgende zeer belangrijke voordeelen:

1. Horizontaal geplaatste glasroede kan vervallen.
2. Door geringere hoogte der gebogen ruiten, wordt het ruimte-verlies in de etalage ook veel minder.
3. Verhooging van borstwering niet meer noodig.
4. De diep-zwarte zijvlakken kunnen worden vervangen door verzilverd glas.
5. De getealde voorwerpen zijn dus reeds te zien, vóór men tot de etalage genaderd is.
6. Het volle daglicht valt in de etalage.
7. Voor achtergrond der etalage kan men met succes alle kleuren gebruiken, zelfs zwart.

Aan het nieuwe magazijn van de Firma Peek & Cloppenburg zullen drie niet-weerspiegelende installaties worden aangebracht, waarbij alle hierboven genoemde en intusschen reeds gepatenteerde nieuwe vindingen worden toegepast. Deze ruiten worden het allereerst aangebracht in hun magazijn te Berlijn, waar juist een verbouwing plaats heeft. Het andere plaatje spreekt voor zichzelf. Het is „Armourplate" glas.

VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP".

STUDIEPRIJSVRAGEN 1933/34.

Vragen en antwoorden.

1. Mag de autogarage ook onder een andere ruimte dan de feestzaal worden aangebracht?
Ja.
2. Mogen balkons of terrassen ontworpen worden?
Balkons wel, terrassen niet.
3. Is behalve de gewone toegang tot de cafézaal, ook nog een directe communicatie, straat-café, te maken?
Wordt niet gevraagd.
4. Is de bij de tweede prijsvraag genoemde beschikbare 400 m² niet veel te klein, daar aan gegeven ruimten reeds ver over de 300 m² is gebruikt en dus voor een behoorlijken tuin met afscheiding geen gelegenheid is. De opgave moet worden aangehouden.

W. C. POWDEROYEN, secretaris der jury.

NEDERLANDSCH INSTITUUT VAN MIDDELBARE TECHNICI.

Zaterdag j.l. heeft te 's-Gravenhage onder auspiciën van den Bond van Technische Ambtenaren in Overheids- en in Semi-Overheidsdienst, de Nederlandsche Vereeniging van Christelijke Technici, het Roomsche Katholiek Verbond van Technici in Nederland, en de Vakgroep Technici van den Bond van Ambtenaren bij de Nederlandsche Spoorwegen, de oprichting van bovengenoemd Instituut plaats gehad.

Het Instituut stelt zich in samenwerking met andere Vereenigingen ten doel de behartiging van de gemeenschappelijke belangen der middelbare technici in den ruimsten zin, alsmede het bevorderen van de behartiging der algemeene belangen van de techniek.

Het zal dit doel o.m. trachten te bereiken door het bevorderen van het Technisch Onderwijs, het verlenen van medewerking bij het vaststellen van bekwaamheidsnormen voor de beoefenaars van de verschillende vakken der techniek, zoowel in theoretischen als practischen zin en het houden of deelnemen aan vergaderingen of congressen ter behandeling van technische, administratieve of economische vraagstukken op het gebied der techniek.

Naast bovengenoemde vereenigingen kunnen lid zijn andere rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen van Middelbare Technici, waarvan de leden werkzaam zijn in Overheids-, Semi-Overheids- of particulieren dienst, dan wel optreden als zelfstandig technicus.

Van het voorloopige bestuur van het Instituut, dat zijn bestaan met ongeveer 4500 leden begint, is Voorzitter de Heer E. W. de Jong, Rotterdam, Secretaris de Heer J. A. Sorel, Den Haag, terwijl de Heer J. H. C. v. d. Lip, Den Haag, Penningmeester is.

Het secretariaat is voorloopig gevestigd te 's-Gravenhage, Prinses Mariestraat 7 E.

„LUW ONTWERP VOOR HET NIEUWE VROUWEN-CLUBHUIS BEVALT ONS BEST, MAAR DIE BLAUWE KLEUR OP DEZE TEEKENINGEN VINDEN WE ERG LIEFLIJK." (THE HUMORIST).

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 13 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 31 MAART 1934 No. 13

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. LEDENVERGADERING VAN DEN B.N.A.

De eerstvolgende ledenvergadering zal worden gehouden op Zaterdag 7 April a.s. te Amsterdam, in het gebouw van Arti et Amicitiae, Spui, hoek Rokin, des v.m. 10.30 precies.

AGENDA:

1. Opening.
2. Notulen vorige vergadering (in concept opgenomen in de Officieele Mededeelingen N°. 5, van 3 Febr. 1934).
3. Mededeelingen.
4. Ingekomen stukken.
5. Voorstel tot het oprichten van een Steunverzekeringsfonds. (Zie Off. Mededeelingen No. 12).
6. Wijziging van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement. (Zie Off. Mededeelingen No. 12).
7. Vaststellen van een reglement van het Steunverzekeringsfonds. (Zie Off. Mededeelingen No. 12).
8. Werkverruiming voor architecten. (Zie Off. Mededeelingen No. 12).
9. Rondvraag.

Het Bestuur vestigt hierbij de bijzondere aandacht van de leden op bovenstaande agenda, die voor de leden zeer belangrijke punten bevat.

Het bestuur verzoekt de leden dan ook met aandrang bij deze vergadering in groote getale aanwezig te willen zijn.

HET BESTUUR VAN DEN B. N. A.

ADRESWIJZIGING.

In de ledenlijst bij den Kring Rotterdam staat als 3e lid vermeld de heer L. C. van der Vlucht, Rotterdam, Bur. Provenierssingel 63, Tel. 42536. Dit moet zijn: Bur. Nieuwehaven 89, Telef. 23400.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

JAARVERGADERING.

De Jaarvergadering van het Genootschap zal worden gehouden op Woensdag 25 April a.s., des avonds 8 uur, in de groote zaal van het Gebouw Heystee, Heerengracht 545-549, te Amsterdam.

VOORLOOPIGE AGENDA:

1. Notulen.
2. Mededeelingen.
3. Ingekomen stukken.
4. Verslag van den Secretaris.
5. Verslag van den Penningmeester.
6. Verslag van de Commissie van Verificatie.
7. Verslag van de Redactie van het Weekblad.
8. Begroeting.
9. Verkiezing van een bestuurslid wegens periodiek aftreden van den heer J. Zietsma, die zich niet herkiesbaar stelt.
10. Verkiezing van een lid in de Redactie van het Weekblad wegens periodiek aftreden van den heer Wiegier Bruin, die zich niet herkiesbaar stelt.
11. Verkiezing van een lid in den Tentoonstellingsraad wegens periodiek aftreden van den heer A. Eibink, die zich niet herkiesbaar stelt.
12. Verkiezing van twee leden in de Commissie van voorbereiding en beoordeling van ontwerp-studie No. 5.
13. Rondvraag.

De verkiezingen zullen geschieden, in overeenstemming met art. 21 van de nieuwe statuten, uit de onderstaande voorloopige voordrachten. Meerdere kandidaten kunnen door tenminste 5 leden schriftelijk bij het bestuur worden gesteld, tot uiterlijk 10 April a.s. welke kandidaten in de definitieve voordrachten worden opgenomen.

Voorloopige voordrachten in dubbeltallen:

Verkiezing bestuurslid (vacature J. Zietsma).

a. A. Eibink, b. H. Mastenbroek.

Verkiezing lid in de Redactie (vacature Wiegier Bruin).

a. T. Haakma Wagenaar, b. Ir. H. T. Zwiers.

Verkiezing lid in den Tentoonstellingsraad (vacature A. Eibink).

a. C. Feltkamp, b. Hildo Krop.

Verkiezing twee leden in de commissie van ontwerp-studie No. 5.

1. a. Ir. A. Boeken, b. Margaret Kropholler.

2. a. C. Feltkamp, b. N. Wijmer.

Voor het Bestuur:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT. 31 M A A R T 1934 **NR 13**

HET „GEDACHTENISHUIS” OP DEN „SCHLIFFKOPF” IN HET SCHWARZWALD.

Bijgaande foto's geven een beeld van een merkwaardig bouwwerk, dat op den 1060m hoogen Schliiffkopf in het Schwarzwald, aan de grens tusschen Württemberg en Baden, werd opgericht. Het ontwerp ervan werd met den 1en prijs bekroond in een prijsvraag.

De architect ervan is Dr. Eduard Krüger te Stuttgart. Het gebouw is een Gedachtenishuis, ter herinnering aan de gevallen die lid waren van den Schwäbischen Schneelaufbund. Maar er zou hier geen zwaar en somber steenen gedenkteeken komen. Het moest leven en door vroolijke menschen gebruikt kunnen worden. Het vergezicht van af den Schliiffkopf is zeer mooi en wijd. Men kijkt over het Berner Oberland tot aan den Montblanc en men ziet de spitsen van de Zwitsersche Jura. Natuurlijk paste hier in deze grootsche omgeving geen gebouw dat op effectbejag zou zijn berekend. De architect heeft met groote zorg zijn gebouw zelfs in deze omgeving aangepast en ervan afgezien het als een „bekroning” boven op den berg te leggen. De tijd, waarin geen enkele mooie bergtop veilig was, als men over een Denkmal ging denken, is zoo'n beetje voorbij. Het ligt 40 m onder den top, zoodat men dáár staande, het landschap over het gebouw ongestoord ziet.

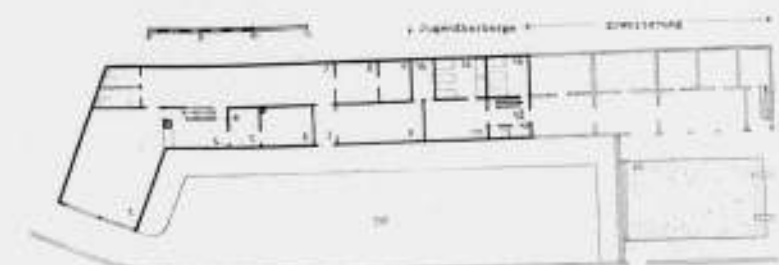
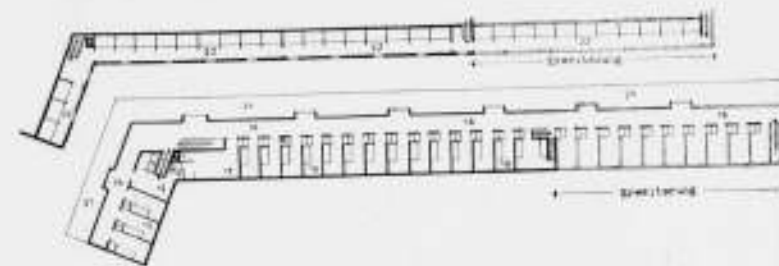
Bij het ontwerpen van het gebouw moest met den fellen wind, die van uit het Westen om den Schliiffkopf giert, rekening worden gehouden. Naar het Westen en het Noorden werd het gebouw daarom laag, aan de andere zijden 3 verdiepingen hoog (zie de doorsnede). De korte vleugel aan den Westkant maakt dat men aan de uitzichtzijde heerlijk in de luwte zit. Aan de hooge zijde liggen ook de terrassen.

De begane grond bevat de lokaliteiten als bij den plattegrond aangegeven. De 2 verdiepingen bevatten alleen slaapkamers. Opvallend in dit werk is de afwezigheid van overbodige ruimte. Geen hal; de vestibule is verkeersmiddelpunt. Alles is aangenutzt. Sommige lokaliteiten hebben een dubbele bestemming. Dat geeft iets huiselijks, iets rommeligs, iets dat maakt dat de deftigheid er af is.

Het bouwwerk is van hout. Buitenwand, een vakwerkbouw met drijfsteenvulling, en met hout bekleed. Het inwendige is m.i. zeer kundig afgewerkt en de afbeeldingen geven den indruk dat in deze betimmering het hout als bouwmetaal goed getypeerd tot uitdrukking komt.

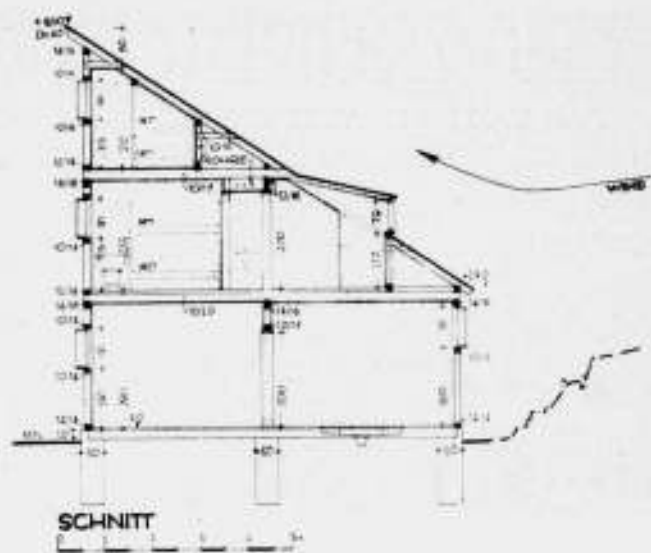
De uitvoering van dit bouwwerk, waarbij de architect werd bijgestaan door zijn collega Otto Kläger, was niet zoo eenvoudig. Het dichtstbijzijnde station was 4 uren verwijderd, er was geen begaanbare weg, geen elektrische stroom. Nu is er electriciteit en een keurige bergweg naar boven, maar het station is natuurlijk nog 4 uren ver weg.

J. P. M.

1 GEDACHTENISZAAL, 2 VESTIBULE, 3 SKI'S, 4 DIENKAMER, 5 EN 6 KEUKEN, 7 INANG, 8 EN 9 PACTHER, 10 ZWEMBAD, 11-15 JEUGDHERBERG, 16 GANG, 17 WASCHRUIMTE, W.C. EN DOUCHE VOOR DAMES, 18 IDEM VOOR HEEREN, 19 SLAAPKAMERTJES VOOR VOLWASSENEN, 22 SLAAPKOOIEN (2 BEDDEN ONDER, 1 BED BOVEN)

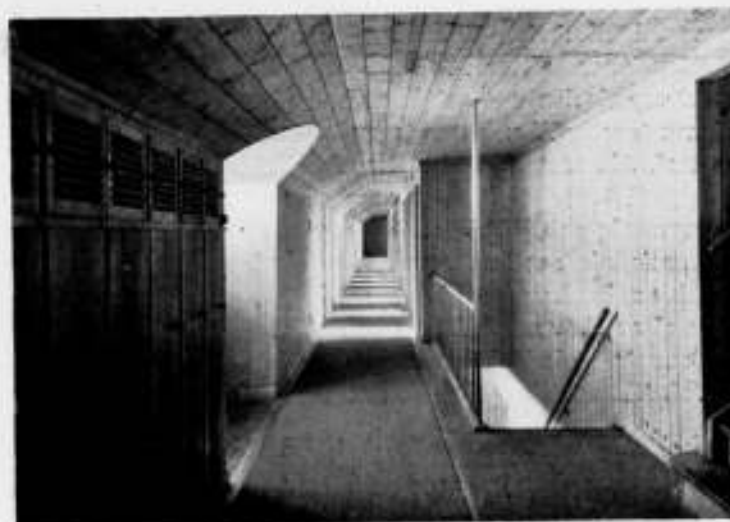
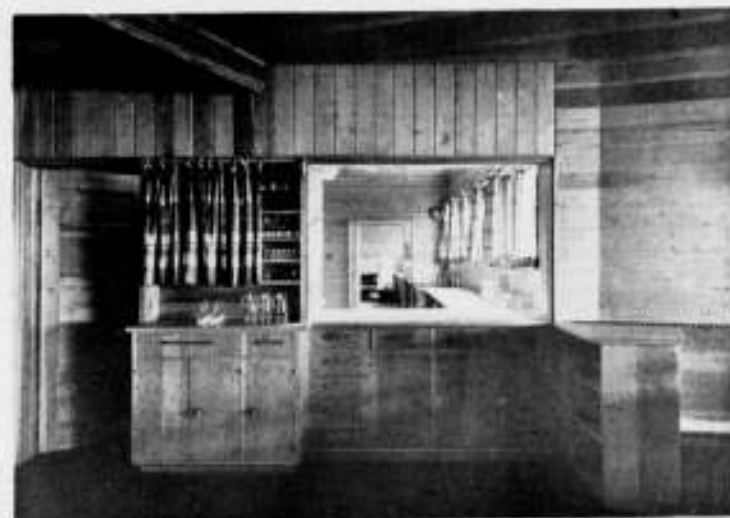
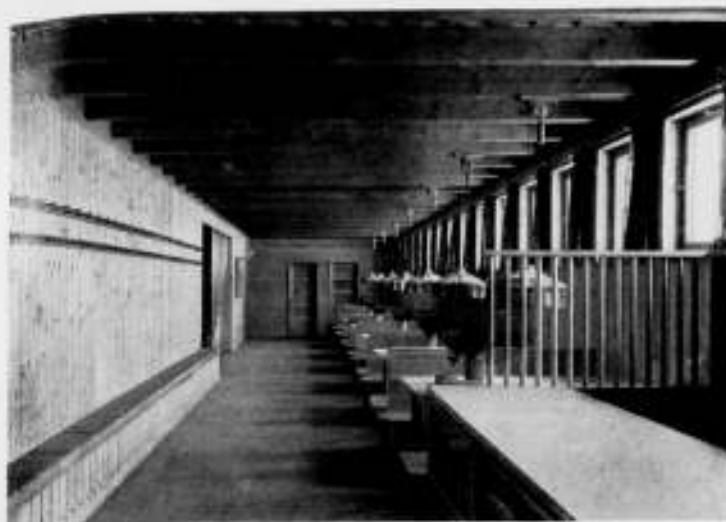

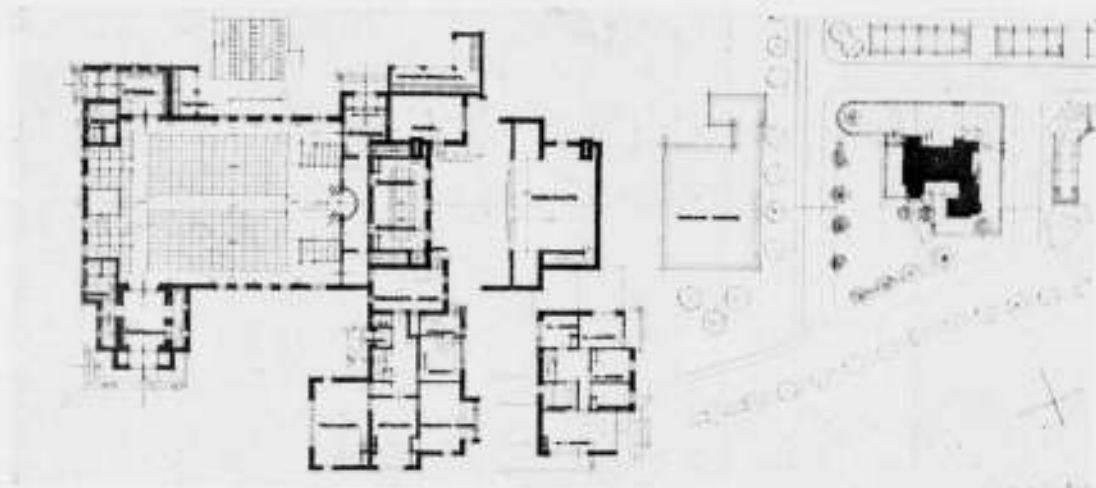
GEDACHTENISHUIS OP DEN SCHLIFFKOPF
ARCHITECT Dr. EDUARD KRÜGER STUTT GART

OP PAG. 119 LINKERKOLOM VAN BOVEN AF:
VESTIBULE
SKI-BERGPLAATS
TRAP NAAR 1^e VERDIEPING
GROOTE ZAAL (GEDACHTENISZAAL) WAARIN OP DE
BREEDTE RUITEN DE NAMEN DER GEVALLENEN STAAN
VERMELD

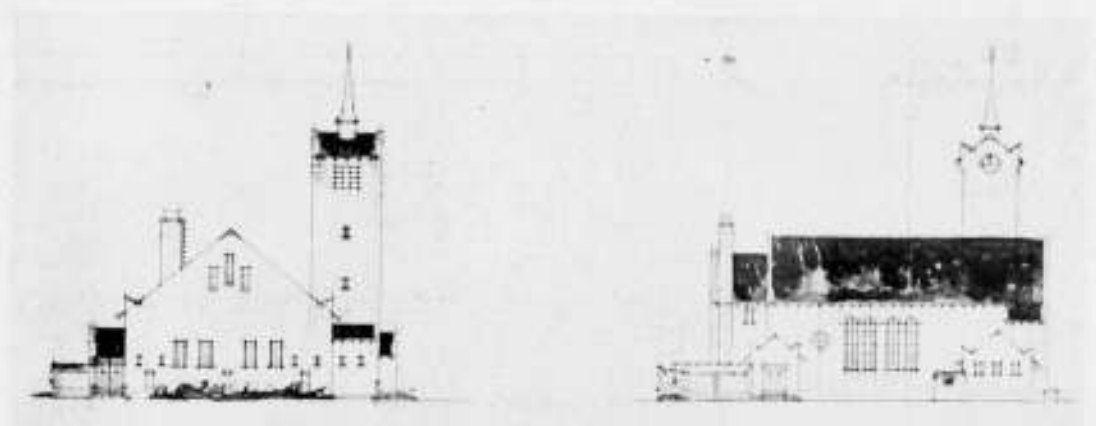
OP PAG. 119 RECHTER KOLOM VAN BOVEN AF:
AANRECHT TUSSEN DE BEIDE KEUKENS
DE GROOTE KEUKEN
GANG OP DE 1^e VERDIEPING
SLAAPKAMERTJE OP DE 1^e VERDIEPING

ONTWERP VOOR EEN DORPSKERK
MOTTO „G.E.V.U.“ 1e PRIJS
ONTWERPER: J. WERNER, TE ROTTERDAM

UITSLAG VAN DE PRIJSVRAGEN UITGESCHREVEN DOOR DE VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN, TER GELEGENHEID VAN HAAR 50-JARIG JUBILEUM IN 1933.

In No. 38 van den vorigen Jaargang deelden wij in 't kort den uitslag mede van bovengenoemde prijsvragen, waarbij wij melding maakten van de bekroonde projecten. In dit nummer laten wij alsnog reproducties zien van de bekroonde ontwerpen in twee dezer prijsvragen, die bestonden uit I. het ontwerp voor een dorpskerk met een pastorie in een Groningsche omgeving; II. een teekening van een monumentaal bouwwerk in lijn of kleur. (In de derde prijsvraag werd een architectuurfoto gevraagd).

Het rapport van de Jury, die bestond uit de H.H. H. v. d. Kloot Meyburg, Voorzitter, A. R. Wittop Koning, P. de Vries, J. Boelens en J. H. Emich, Secretaris voor de 1e prijsvraag en de H.H. D. de Vries Lam, Dr. H. P. Coster, C. P. de Wit, S. J. Bouma en H. J. Bakx voor de tweede, wijdt aan de door de Jury tenslotte met een prijs of een premie bekroonde ontwerpen de volgende beschouwingen:

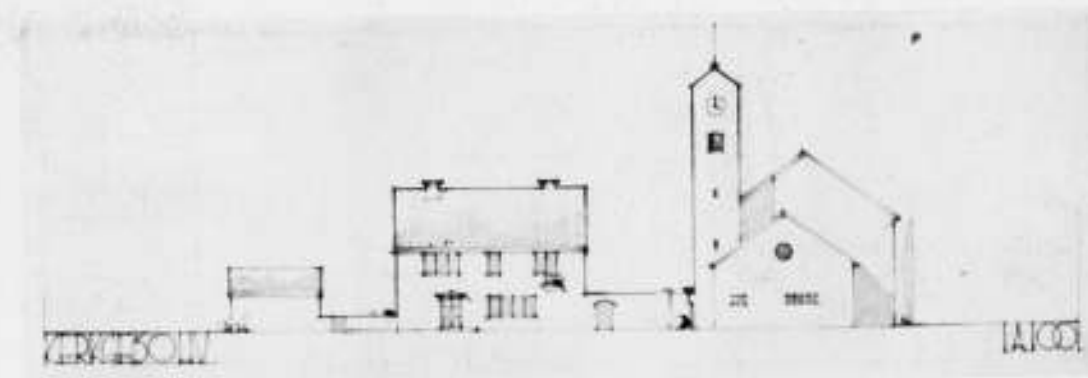
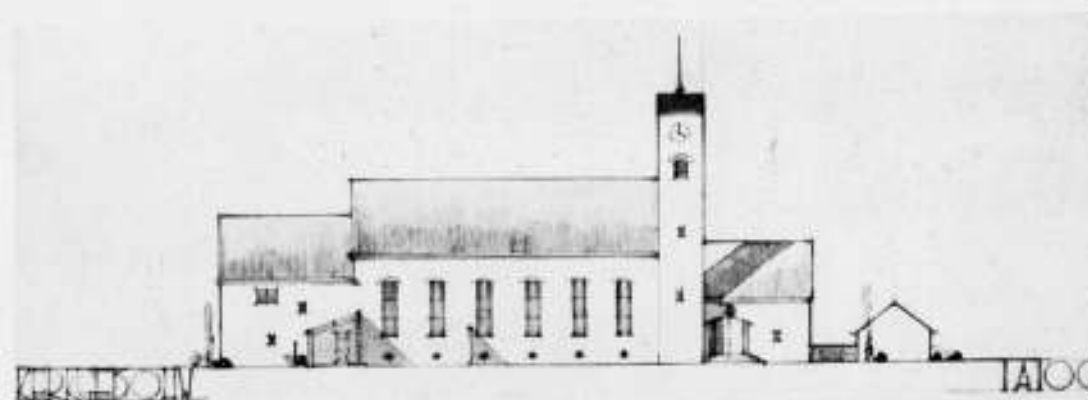
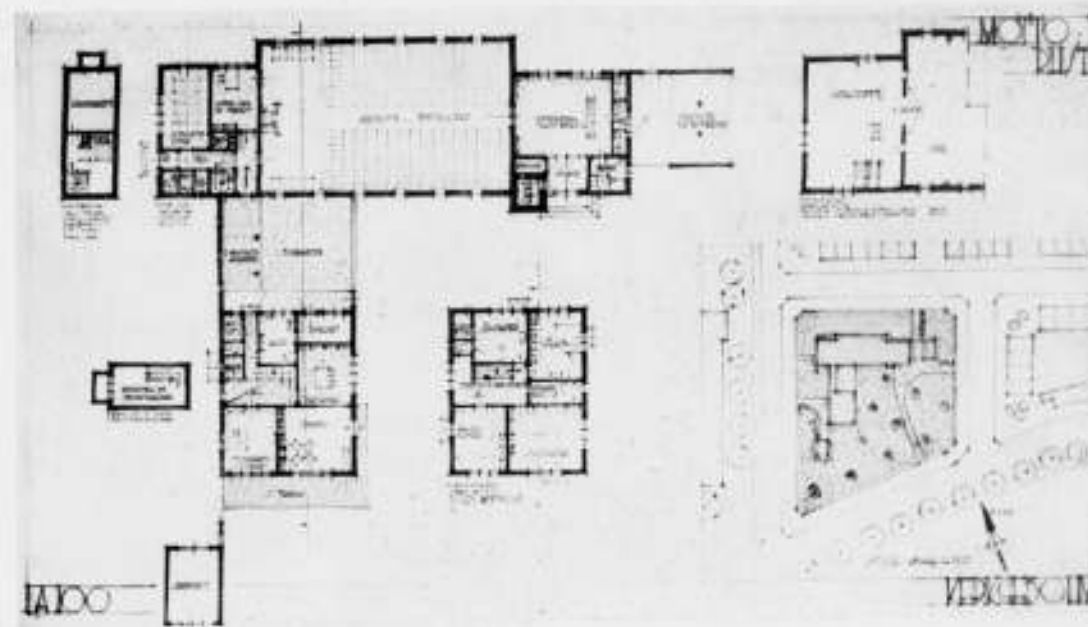
EINDSCHIFTING.

MOTTO „SIGMA“. Bij de situatie valt het projecteren van een parkeerplaats te prijzen, doch daardoor is het gebouw wat ver naar de zijde van den straatweg geschoven en het terrein wat verbrokken geworden. De hoofdtoegang aan de zijde van den straatweg is niet zoo gunstig en kan met het oog op het verkeer bezwaren opleveren, ofschoon ook aangenomen kan worden, dat vele bezoekers de kerk aan de achterzijde zullen binnen komen.

De plattegrond is goed doordacht. De indeeling van de zitplaatsen is goed te noemen. Een bezwaar is, dat zij, die per auto of rijwiel komen, en daardoor de kerk aan de achterzijde betreden, niet van de garderobe gebruik kunnen maken, en daardoor genoodzaakt worden om de kerk heen te loopen naar den hoofdingang. De predikantskamer is wellicht iets te ver van den kansel verwijderd. De consistoriekamer met afzonderlijken ingang is gunstig gelegen. Aan den kanselwand is behoorlijk aandacht geschonken; de vraag rijst, of de verlichting daarvan voldoende zal zijn. De studeerkamer van den predikant is wat ver verwijderd van den ingang der pastorie. Overigens geeft de indeeling der woning geen reden tot verdere opmerkingen. 't Inwendige is iets conventioneel; de kanselwand is niet geheel bevredigend, ook door den weinig fraalen vorm van 't orgel.

De uitwendige architectuur is sober en bescheiden en goed van massawerking. De toren is juist geplaatst, doch de aansluiting tegen het dak aan de achterzijde is niet geslaagd. Ook is de architectuur over 't geheel wat droog, doch zal overigens wel goed in het dorpsbeeld passen.

ONTWERP VOOR EEN DORPSKERK
MOTTO „RUST“ 2e PRIJS
ONTWERPSTER: MEVR. IR. KAMMER-KRET
TE SCHIEBROEK

(De ontwerper was de Heer Fred. de Haas te 's-Gravenhage; de teekeningen konden niet worden gereproduceerd).

MOTTO „DORPSWIJDING“. Dit ontwerp trekt de aandacht door een gunstige situatie, waardoor van het terrein een nuttig gebruik is gemaakt. Ook de tuindeeling is gunstig. De vrijstaande garage aan den hoofdweg is echter minder fraai en dringt zich van bepaalde punten gezien te veel op den voorgrond.

De plattegrond is voor een eenvoudige dorpskerk te royaal opgezet, gezien de ruime hoofdtoegangen, de breede gangpaden, de groote ruimte voor den kansel en vooral de veel te ruime consistoriekamer. In afwijking van het programma zijn alle vertrekken van de pastorie gelijkvloers geprojecteerd en is de woning daardoor zeer gerekt, hetgeen praktische bezwaren heeft. Het inwendige van de kerk is zeer sober. De kanselwand is niet bevredigend. In de uitwendige architectuur is de sfeer van een landelijk dorpsbeeld hier op bijzonder geslaagde wijze tot uitdrukking gebracht; de massawerking is zeer goed te noemen, terwijl de boven de predikantsplaats aangebrachte toren fijn contrasteert met de lange en gerekte vleugels. Ongetwijfeld is in dit ontwerp het zuiver landelijke karakter op de beste wijze tot uitdrukking gekomen. Een bezwaar is echter, dat de wat al te lange vleugel het karakter van een dorpspastorie niet weergeeft.

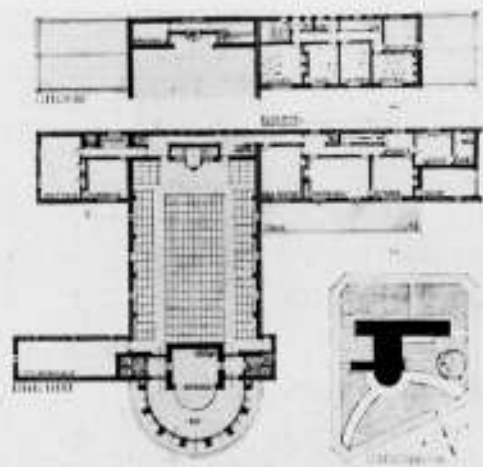
MOTTO „RUST I“. Volgens de situatie is van het terrein uitstekend ge-

bruik gemaakt. De pastorie heeft een grooten tuin op het Zuiden. De toegangen naar de kerk en de pastorie zijn goed verdeeld, terwijl de rijwielberging nabij den ingang goed is gelegen. Het plaatsje met grasveld is een aardige vondst. De plattegrond is zeer eenvoudig gecomponeerd; de ingang schijnt ruim, maar, in aanmerking nemende, dat deze de eenigste ingang is, zou men deze niet kleiner wenschen. De plaatsing der toiletten is goed overdacht. De kerkruimte is het eenvoudige rechthoekige zaaltype, doch goed van verhouding. Er is voldoende ruimte voor een avondmaaltafel. De predikantskamer is gunstig gelegen evenals de consistoriekamer, die een afzonderlijken ingang met garderobe en toiletten heeft. De pastorie is eenvoudig maar goed van indeeling. Het inwendige is zeer bescheiden van opvatting en heeft als zoodanig verdiensten, doch de kanselwand is weinig interessant. De uitwendige architectuur is zeer bescheiden en bezit goede kwaliteiten. De eenvoudige, haast sobere architectuur heeft toch een voornaam karakter en zal in een landelijke omgeving zeker tot haar recht komen. Alleen de toren doet, vooral in den Zuidgevel, wat mager aan.

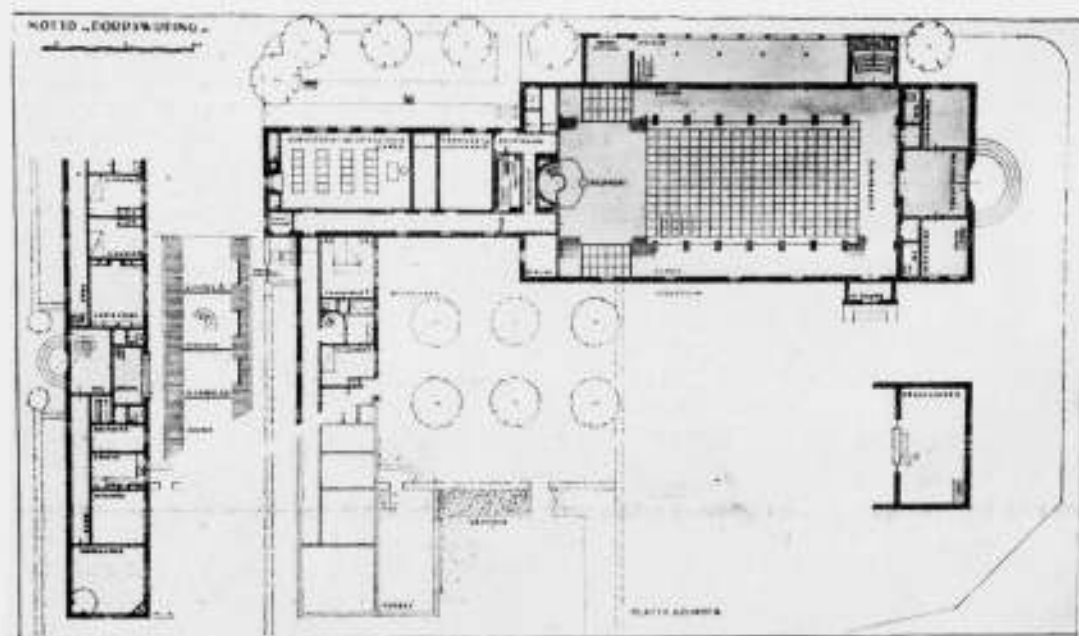
MOTTO „G.E.V.U.“. De situatie is beknopt en goed overwogen. De toegangen zijn gunstig gelegen en de pastorie heeft een aangenamen afgesloten tuin.

De plattegrond is eveneens beknopt, goed doorgewerkt en geeft een frissche kijk op dit vraagstuk. De hoofd- en zij-ingangen met garderobe's zijn op

ONTWERP VOOR EEN DORPSKERK
MOTTO „STOF EN GEEST” PREMIE
ONTWERPER: W. v. d. SLUYS, TEHILLEGERS-
BERG

ONTWERP VOOR EEN DORPSKERK
MOTTO „DORPSWIJDING” PREMIE

uitstekende wijze verdeeld, voldoende ruim en toch bescheiden van opzet; de rijwielbergplaatsen zijn eveneens gunstig gelegen. De vorm van de kerkruimte, de plaatsing der banken en de verlichting zijn goed doordacht. Een bezwaar is, dat de gang achter den kansel slechts indirect is verlicht. De ligging van de consistoriekamer is juist, doch toiletten ontbreken hier. De bespeling van het orgel heeft inzender zich blijkbaar in de kerkruimte gedacht en niet op de orgelgalerij. De predikantskamer als verbindingslid tusschen kerk en woning is zeer gunstig gelegen. De indeeling van de woning is beknopt en toch zeer goed geslaagd. De toren is in het project goed geplaatst en geeft daardoor een juist accent aan den hoofdingang. De vorm van den kansel is origineel bedacht en toch eenvoudig gehouden. Ruimte voor avondmaaltafel is voor kleine diensten voldoende aanwezig. De kapconstructie is niet aangegeven en daardoor niet te beoordeelen. Het algemeen karakter der uitwendige architectuur is mede door den eenvoudigen baksteenbouw sober van opvatting; de massawerking doet goed; de plaatsing der ramen is gevoelig en brengt de verschillende ruimten goed tot uitdrukking. De topgevelbekroningen zijn echter wat gezocht.

MOTTO „STOF EN GEEST”. De situatie stelt te leur door de zondertinge
122

indeeling van het terrein; de breede opritten als toegangswegen tot de kerk passen niet in het karakter van een dorpskerk; bovendien is de uitmondiging op den hoofdverkeersweg minder aanbevelenswaardig. De pastortuin is wel wat erg bescheiden. Bij den plattegrond vinden wij het monumentale karakter der situatie terug in de hal met zeven toegangen, welke geheel uit het karakter valt, ofschoon het vormen van een verzamelaarsplaats voor de kerkbezoekers op zichzelf te prijzen is. De toegangen tot de garderobe, toiletten en rijwielbergplaats zijn gunstig gelegen. De kerk als rechthoekige ruimte is eenvoudig, doch goed evenals de kanselwand. Voor een kleine avondmaaltafel is voldoende ruimte aanwezig. De predikantskamer ligt vrij goed, evenals de consistoriekamer met afzonderlijken ingang, garderobe en toilet. De predikantskamer in de woning ligt gunstig bij den ingang der pastorie. De bijkeuken zal meer opgevat dienen te worden als dienkamertje. Het interieur is wat geforceerd; de doorsnedevorm doet niet prettig aan en is ook constructief niet geheel verantwoord. Behoudens de reeds genoemde minder geslaagde ingangspartij is het karakter van de uitwendige architectuur van dit ontwerp wel goed passend in de landelijke omgeving en heeft het als zoodanig groote verdiensten.

MOTTO „BAVO” In. H. V. GERRETSEN 1^e PRIJS
2^e PRIJS

MOTTO „CARILLON” In. H. V. GERRETSEN 1^e PRIJS
2^e PRIJS

CH. DEKKER. DEL MOTTO „HOORN” In. H. KAMMER
3^e PRIJS DEL

Voor wat betreft de tweede prijsvraag: MOTTO BAVO. De teekenaar geeft blijk de bedoeling van de prijsvraag goed te hebben begrepen. De ernstige wijze waarop hij zijn taak heeft opgevat, geeft aan zijn teekening aantrekkelijkheid. De details zijn voldoende verzorgd en tevens is een indruk van het monument als geheel verkregen. Ook heeft hij getracht de ontroering, die het bouwwerk bij hem gewekt heeft, weer te geven.

MOTTO CARILLON. De teekening verradert een vaardig teekenaar, die zijn werk met smaak heeft opgezet en de afwerking door geestige details heeft

verlevendigd. De keuze van het meest monumentale plein van ons land „gezien van het door hem gekozen ongewone gezichtspunt” valt te prijzen. De Jury kan dan ook zijn opvatting aanvaarden, al meent zij dat dit bijzonder fraaie stadsbeeld op indrukwekkender wijze kan worden weergegeven.

MOTTO HOORN. De pittige, rake teekening spreekt onmiddellijk tot den beschouwer. Toch evenaart het resultaat in belangrijkheid niet dat der beide vorige teekeningen. Ook komen de bouwkundige details niet geheel tot hun recht.

RESTAURATIE VAN DE NIEUWE KERK TE DELFT.

In het Bouwk. Weekblad Architectura van 3 dezer schrijft N. P. Kapteyn over de wijze, waarop de hellende muren van het middenschip door betonkonstruksies gesteund zijn. Ongewild is dat met veel overleg en zeer degelijk geschied, terwijl tevens getracht is, de architectuur van het gebouw zo min mogelijk te verstoren.

Evenwel is men bij dit laatste streven m.i. onvoldoende geslaagd, reden, waarom ik hier een ander idee aan de hand doe, ter overweging bij eventueel elders voorkomende gevallen. De verstoring der architectuur bij de kerk te Delft bestaat daarin, dat het zijschip drie contraforten gekregen heeft, terwijl slechts lisenen aanwezig waren, contraforten, die bovendien naar verhouding van de dikte diep zijn, laten we gemakshalve zeggen een laatgotiese vorm hebben, en dus wel zeer sterk met de lisenen contrasteren. Daarbij komt nog, dat men de lisenen slechts om de andere door een contrafort vervangen heeft, wat lijnrecht strijdt met de regelmatige geleiding van het gebouw. Slechts staat daar tegenover, dat men — als men tenminste van de verandering afweet — aan de overgebleven lisenen zich voorstellen kan, hoe 't geweest is.

De tweede verstoring bestaat in de vervorming van het gewelf der zijbeuk. Terwijl voorheen het gewelf haast zonder voorsprong uit het muurvlak oprees, waarbij dakbeschoot en gewelf elkaar op het nauwste punt tot op 7 cm of daaromtrent genaderd moeten hebben, moest nu het gewelfveld naar binnen gebracht en een tussenuimte gevormd worden van naar schatting 40, 50 cm, een vervorming alzo, die zeker vrij aanzienlijk is.

Een kleiner bezwaar is nog, dat men van binnen af, door de ramen heen, de betonschoren zien kan (dit in tegenstelling met wat Kapteyn aan 't eind van zijn artikel zegt). Het kan wel niet anders of architect en rijksmonumentekommissie moeten zich niet dan zeer node bij deze vervormingen neergelegd hebben.

Het komt me nu voor, zonder gedetailleerd onderzoek, dat bovengenoemde bezwaren geheel te voorkomen geweest waren, hetgeen gemakkelijk te controleren is. Uit artikel en figuren toch blijkt, dat we vrijwel uitsluitend te doen hebben met een onvoldoend stijf middenschip, niet met een verzakking van kolommen of zijbeukmuren. De betonkonstrukteur heeft nu verbetering gebracht door drie schoren tegen dat middenschip te zetten, die verder zoveel mogelijk aan het oog onttrokken of omhuld zijn, met het gevolg: de architektoniese bezwaren bovengenoemd.

Die „vroegere bouwmeester” daarentegen, de man van de liggende schoren op de koppelbalken van het middenschip, heeft dat middenschip-zelf stijver gemaakt, daarmee de kwaal-zelf verbeterd en alzo het juiste principe gevolgd. Alleen heeft hij dit gedaan door de kerkruimte heen, dus op een niet toelaatbare plaats, en het idee vervolgens verkeerd uitgewerkt, waarschijnlijk wegens toentertijd nog onvoldoende kennis omtrent de overbrenging van krachten, omtrent vakwerken dus. Gaan we nu te werk naar de tegenwoordige kennis daaromtrent, tevens gericht op rechtstreekse verstijving van het middenschip, dan blijkt uit fig. 2, blz. 87, dat zulks zonder enig architektonies bezwaar mogelijk is, en wel door het aanbrengen van liggende vakwerk(en) boven de gewelven, op de hanebalken, der zijbeuk(en). Deze vakwerk(en) kunnen wel het best gemaakt worden van ijzer met betonomhulling, aan 't ene eind verankerend in de toren, aan 't andere eind weerstand vindend in de westmuur van het dwarsschip. Met een lengte van 45 m bij een hoogte (breedte) van 5.50 m moet dit vrij gemakkelijk te doen zijn. Eventueel kan deze konstruksie nog aangevuld worden met een dito vakwerk boven het gewelf van het middenschip, mogelijk van hout, gepaard met platte trekstangen in de dakvlakken van de zijbeuken, onmiddellijk onder het allicht te vernieuwen dakbeschoot, ingelaten in de sparren. Er ontstaat dan samen met de bestaande houtkonstruksies een

soort van ruimtevakwerken, indien men op de knooppunten voldoende verbinding met het deels vergane houtwerk tot stand weet te brengen. In verband hiermee zij opgemerkt, dat men omtrent de stijfte van gotiese kappen een zéér hoge dunk mag hebben, zoals me bij een dergelijke kap van 11 m spanning, alzo een paar meter wijder dan de onderhavige kap, overtuigend bleek. Een en ander heeft bovendien het voordeel, dat men het schip steunt, verstijft, rechtstreeks in de richting van zijn vervorming, n.l. in een horizontaal vlak.

Op boven aangegeven wijze ware het dus mogelijk het gebouw

afdoende te verstijven, zonder dat uitwendig, noch inwendig de architectuur ook maar enigszins veranderd werd, waarnaar we toch bij elke restauratie tot het uiterste hebben te streven. Ten slotte een vraag. Waarom zijn die contraforten niet geheel van steen? Is dit door invloed van de betonkonstrukteur, de specialiteit, die allicht te veel zijn werk alleen ziet, niet tevens 't geheel?

JOH. HOOGENBOOM,
Arch. B.N.A.

Renesse 9/3 '34.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSHUISVESTING EN STEDEBOUW Nr. 2. De huisvesting van krotbewoners te Amsterdam, door Ir. A. F. Bakhoven Jr. Merkwaaardige gegevens: 52% der v.m. krotbewoners betrok een woning in de oude stad; 70% kreeg een betere woning; 47% betrok een gemeentewoning; 9% van dezen ging naar een der complexen voor a-sociale gezinnen. Van de gezinnen, die een gemeentewoning in een der hoogbouwcomplexen betrokken, verhuisde in 4 jaren 41%; van de gezinnen die een eengezinshuis (gemeentewoning) beoorden het 13 kregen, keerde in 4 jaren nog geen 20% naar de stad terug. Een sprekende voorkeur voor het eengezinshuis.

Prof. Granpré Molière beantwoordt de critiek op de bebouwing van de Wieringermeer (zie nr. 6, bl. 56). Zij schijnt hem beschamend voor de auteurs zelf. „een geordende gemeenschap en een geordende samenwerking. Dat is het, waar Europa, en Europa niet alleen, om vecht; en waar het naar verlangt. En omdat het er zóó naar verlangt, daarom laten er zich zoo velen misleiden door de schijn-orde van het mechanisme; d.w.z. van de ordening, die niet haar grondslag en doel in de menselijke natuur vindt; en die daarom niet gelukkig kan maken, en geen stand kan houden; en alleen maar de wanorde vergroot.”

HET NATIONALE NATUURRUIMTEN-PLAN, door H. Cleynert Azn. „De spoedige totstandkoming van een dergelijk plan, dat als zooveel mogelijk bindend richtsnoer zal hebben te dienen voor de overheid bij alle nog te ondernemen werken (waaronder ook de tenuitvoerlegging van uitbreidings- en streekplannen), die van den nationalen bodem de bestemming bepalen en het aanzien veranderen zullen, is in hooge mate urgent, te wijgens de talloze bedreigingen, waaraan de natuur in het gehele land in toenemende mate blootstaat, en 2e wijgens de in evenzoo sterke mate toenemende natuurruimte-behoefte der bevolking.” Een krachtig, gemotiveerd pleidooi voor dezen opzet; veelomvattend en beknopt is het moeilijk samen te vatten.

ITALIE. Rassegna di architettura, Februari.

Het laatste plan voor het Isola Comacina: de ontwerpen van arch. Pietro Luigeri voor een friasch kunstenaarswoning en een kunstenaarsvilla op dit uitverkoren eilandje met bouwvallen van middeleeuwse kerkjes, dat den Belgischen koning geschenken werd.

De gemeentelijke wijk-markthal aan de Viale Monza te Milaan. Een flatgebouw in Milaan van arch. Piero Portaluppi. Het ontwerp van een schoolgebouw te Lido di Roma van arch. Ign. Guidi. Het nieuwe station te Cincinnati van arch. Alfred Fellheimer en Steward Wagner. Bussen, taxi's en tram rijden niet vóór, maar onder de enorme hal, die een lange, lagere voortzetting vindt over 8 perrons (16 sporen).

Een moderne woninginrichting; arch. Riccardo Rothschid. Enz.

INGEKOMEN BOEKWERKEN.

Sommige dezer boekwerken zullen nog nader in het blad besproken worden:

H. Dubreuil. Nieuwe Normen. Uitg. Kluwer, Deventer.
Rapport van de Commissie voor den Hoogbouw. Stadsdrukkerij, Amsterdam.
C. Visser. Bouwkundig Vragenboek. Uitg. Kluwer, Deventer.
R. Ensingh. Omzetbelasting 1933. Uitg. Sijthoff.
R. Ensingh. Omzetbelasting 2 registers. Uitg. Sijthoff.
Grondslagen voor de Stedebouwkundige ontwikkeling van Amsterdam. Deel II Industrie.
Voorloopige Lijst der Nederlandsche Monumenten. Deel XI Groningen.
G. de Clercq. Huisbrandstoffen. Drukkerij G. v. Soest.

Dr. Joh. Heemstra. Das Deutch der Technik. Deel I. Met woordenlijst. Uitg. J. B. Wolters.

Kalender van Drukkerij Benefelder met werk van Aloys Benefelder. St. 52 en rij-geschiktheid voor Laschconstructies. Overdruk Polytechnisch Weekblad.

Dr. Ir. J. Emmen. Gewapend beton en ijzer in den bruggenbouw. Uitg. Paris en Zn., Utrecht.

F. H. Meyling. Moderne Houten Trappen. Deel 3. Uitg. Ten Have.
Drs. J. A. Monod de Froideville. De werkloosheid. (brochure).
Jan Jans. Bouwkunst en Cultuur. Uitg. N.V. Arbeiderspers.
Theodor Fischer. 2. Vorträge über Proportionen. Verl. Oldenburgh, München.

VRAGENRUBRIEK.

Een onzer lezers schrijft ons:

Door mij werden toegepast voor een opschrift „Verchroomd koperen letters”. Deze letters zien er na verloop van 3 à 4 weken ontoonbaar uit. Het vuil laat zich gemakkelijk verwijderen, zoodat zij na behandeling wederom

helder glanzend zijn. De hoogte van het opschrift is echter zoodanig, dat het moeilijk bereikbaar is. Vandaar mijn verzoek: Bestaat er een middel, dat het aantasten van vuil voorkomt?

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN

No.14 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 7 APRIL 1934 No.14

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.
ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

JAARVERGADERING.

De Jaarvergadering van het Genootschap zal worden gehouden op Woensdag 25 April a.s., des avonds 8 uur, in de groote zaal van het Gebouw Heystee, Heerengracht 545-549, te Amsterdam.

VOORLOOPIGE AGENDA:

1. Notulen.
2. Mededeelingen.
3. Ingekomen stukken.
4. Verslag van den Secretaris.
5. Verslag van den Penningmeester.
6. Verslag van de Commissie van Verificatie.
7. Verslag van de Redactie van het Weekblad.
8. Begrooting.
9. Verkiezing van een bestuurslid wegens periodiek aftreden van den heer J. Zietsma, die zich niet herkiesbaar stelt.
10. Verkiezing van een lid in de Redactie van het Weekblad wegens periodiek aftreden van den heer Wieger Bruin, die zich niet herkiesbaar stelt.
11. Verkiezing van een lid in den Tentoonstellingsraad wegens periodiek aftreden van den heer A. Eibink, die zich niet herkiesbaar stelt.
12. Verkiezing van twee leden in de Commissie van voorbereiding en beoordeeling van ontwerp-studie No. 5.
13. Rondvraag.

De verkiezingen zullen geschieden, in overeenstemming met art. 21 van de nieuwe statuten, uit de onderstaande voorloopige voordrachten. Meerdere kandidaten kunnen door tenminste 5 leden schriftelijk bij het bestuur worden gesteld, tot uiterlijk 10 April a.s. welke kandidaten in de definitieve voordrachten worden opgenomen.

Voorloopige voordrachten in dubbeltallen:

Verkiezing bestuurslid (vacature J. Zietsma).

a. A. Eibink, b. H. Mastenbroek.

Verkiezing, lid in de Redactie (vacature Wieger Bruin).

a. T. Haakma Wagenaar, b. Ir. H. T. Zwiers.

Verkiezing, lid in den Tentoonstellingsraad (vacature A. Eibink).

a. C. Feltkamp, b. Hildo Krop.

Verkiezing twee leden in de commissie van ontwerp-studie No. 5.

1. a. Ir. A. Boeken, b. Margaret Kropholler.

2. a. C. Feltkamp, b. N. Wijmer.

Voor het Bestuur:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 14
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT. 7 APRIL 1934

KANTOORGEBOUW DER NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ N.V. „FACTORY” BATAVIA.
ARCHITECTEN: A. P. SMITS EN C. VAN DE LINDE B.N.A.

In nummer 41 van 10 October 1931 van het B.W.A. werden verschillende teekeningen en foto's van de maquette van het kantoorgebouw te Batavia opgenomen.

In de daarbij gegeven beschrijving is in het algemeen vermeld wat de bedoeling is geweest.

Omtrent de ligging, indeeling, constructie, installaties en toegepaste materialen; hoe de organisatie geregeld was enz. zijn de gegevens in hoofdzaak in dat nummer te vinden.

Nu het gebouw voltooid en in gebruik is genomen volgen hierbij nog eenige foto's, benevens een afbeelding van de voornaamste plattegrond waaruit kan blijken van welk punt de opnamen zijn genomen.

Bij het begin van het werk was vooropgesteld te trachten de wijze van uitvoering te richten op wat in Holland bereikbaar is. De moeilijkheden welke daarbij verwacht werden waren vele, gezien de geheel andere omstandigheden waaronder in Indië gebouwd wordt. De aanvoer van materialen en onderdeelen uit Europa, — welke in niet geringe mate regeling en tempo van den bouw kan beïnvloeden en groote kosten teweeg brengen, — gaf aanleiding alleen datgene te betrekken, wat tot het bereiken van het gestelde doel noodzakelijk geacht werd.

Wat van Indische bodem betrokken of door op Java aanwezige

werkkrachten vervaardigd kon worden, — zij het voor een deel met bijzondere moeite — werd daar uitgevoerd.

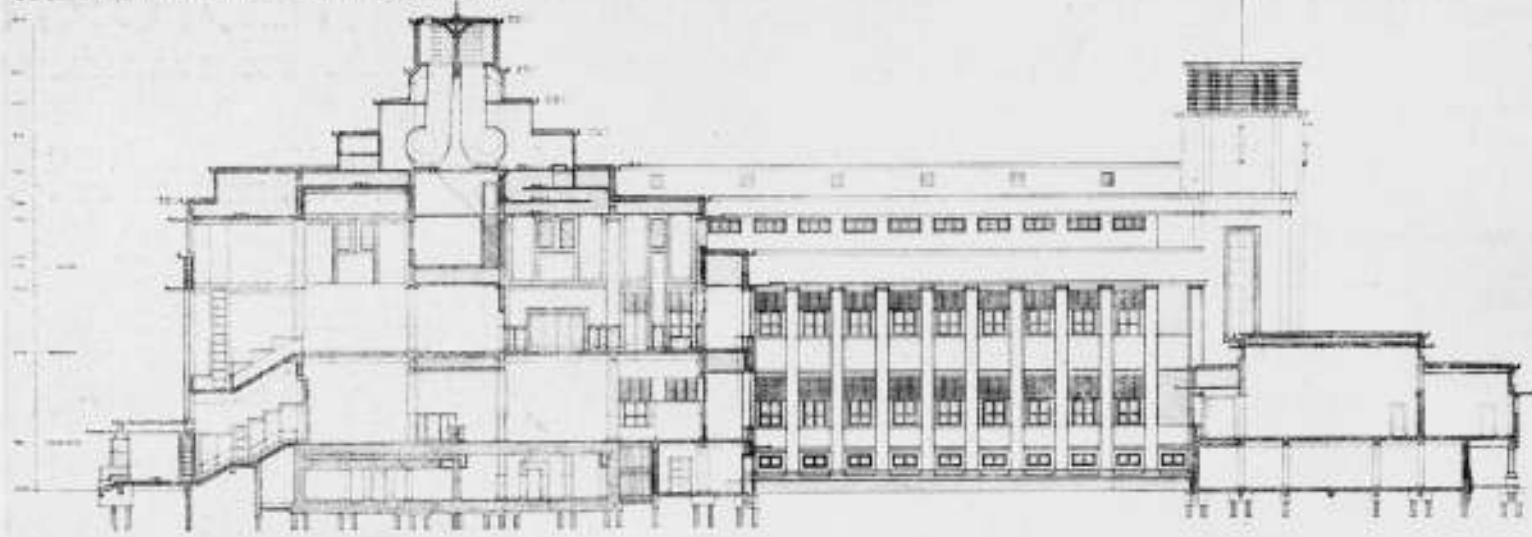
In velerlei opzicht heeft deze regeling voldoening gegeven.

De totstandkoming van een dergelijk werk in een zoo vreemd land, als Indië voor velen onzer toch nog is, brengt verschillende nieuwe ervaringen en gewaarwordingen met zich, voor wie voor de eerste maal daar bouwt.

Dat begint al bij de eerste proefpaal. Eenige Hollandsche gezichten, maar overigens is het vreemd: de man aan de handel, die aan de tuilen, de lenige en toch zoo rustige figuren er omheen. Met schijnbare onverschilligheid en toch wel met attentie; althans op de roep van „Djallan!”, wordt de machine in werking gesteld en 't gaat evengoed als in Amsterdam. Veel leuker echter want er zijn zooveel jongens die spelenderwijze dat zware werk doen. Niet omdat ze zoo sterk zijn of zoo vlijtig, maar omdat er zooveel zijn en gehoorzaam aan 't bevel van hun hoofdman (mandoer).

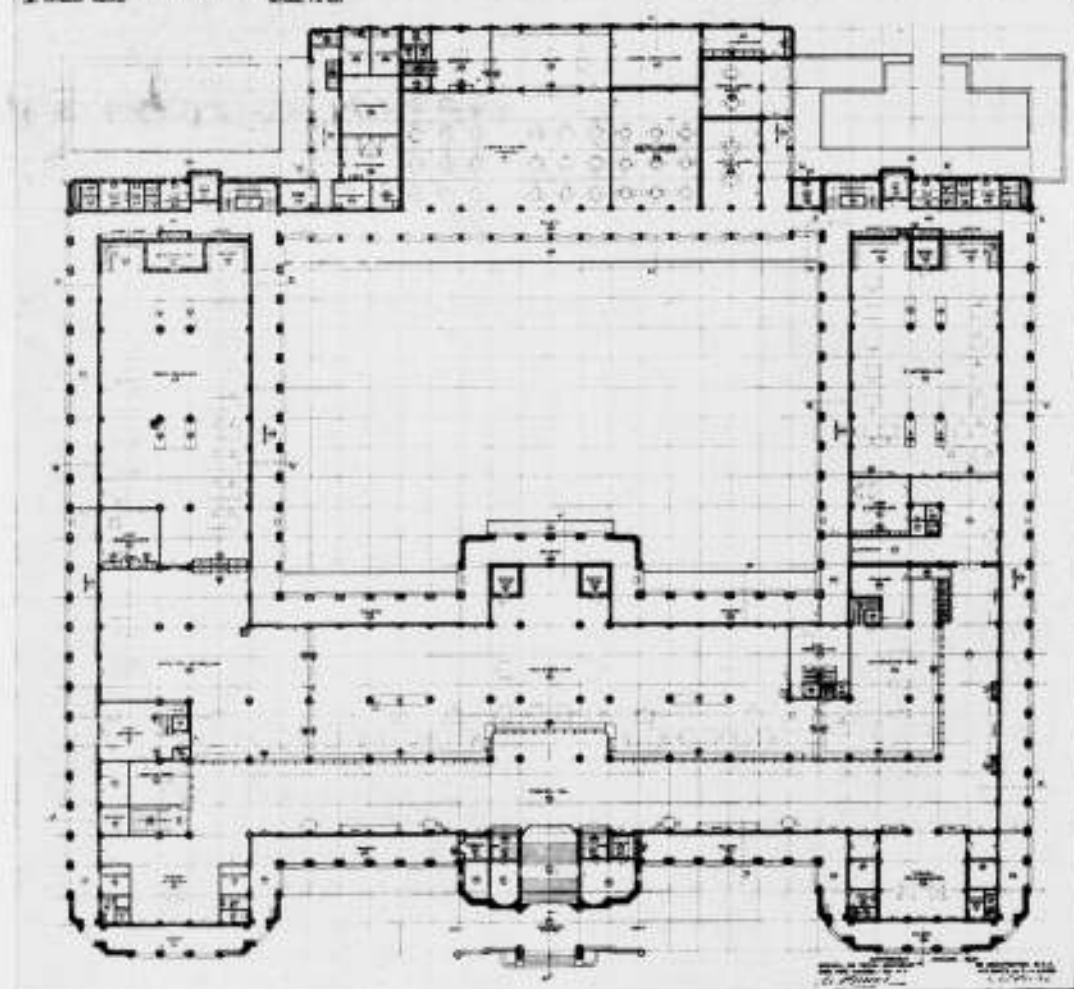
Dan komt er op zekeren dag een heel belangrijk moment, het slaan van de eerste paal, eigenlijk de inzet van het werk, hetgeen met zekere plechtigheid dient te geschieden. Daarvoor moeten de noodige offers worden gebracht, om ongelukken te voorkomen, of als dat niet gaat — ze dan onvermijdelijk

INGENIEUR: J. VAN DER WOUDE
TEGENWOONDE: N. VAN DER WOUDE
TEGENWOONDE: N. VAN DER WOUDE

DOORSNEDE

BEGANEGROND PLAN

te achten en zonder meer te aanvaarden. Hiertoe wordt een karbouwenkop in 't midden — en op iedere hoek van het gebouw een geitenkop in de aarde begraven. Vervolgens onder de eerste paal een gouden muntje gehecht om de „oentong“, het geluk van het werk, te bevorderen.

Een groot feestmaal zoo onbegrijpelijk rustig volgt, maar hieraan gaat vooraf een heftige speech van een Maleische chef, waarin de Directie verzekerd wordt van de volle steun en toewijding der werklieden — en een devoot gebed van een Pengoeloe voor het welslagen van het werk, hetwelk ten deele heel eerbiedig maar ook wel erg onverschillig wordt gevolgd.

De uitvoering van het grondwerk gaat anders dan wij gewoon zijn. Dat is de eerste dagen niet om aan te zien. Zoo'n groote hoeveelheid grond in mandjes vervoeren, eerst scheppen, dan dragen, op een hoop storten en nog eens wegvoeren... alsof er geen eind aan komen zal. Toch is er den volgenden dag een gat in en 't gaat door en ze komen dieper, al gaat 't langzaam. De menschen vallen niet op, hun kleur is als die der bruine aarde waarin ze werken, — ze zwoegen meestal niet, 't is alsof ze spelen en al spelende grond verwerken. De vele handen maken ook hier het werk licht.

Bij de uitvoering van het gewapend betonwerk werd over alle moderne hulpmiddelen beschikt, dit werk verliep dan ook schitterend. Alles goed georganiseerd door de Nederlandsche ingenieurs en uitvoerders die het werk verdeelen over de massa's menschen die elken morgen en middag hun kaart laten knippen en gehurkt wachten op hun beurt. Ze blijven zitten al zouden ze vergeten worden, maar ook even gewillig en rustig gaan ze aan 't werk. Het schijnt onverschilligheid, maar dat kan het niet wezen, omdat het resultaat dan niet zoo gunstig zou zijn. De zeer domme fouten soms, moeten een gevolg zijn van misverstand maar niet van opzet.

Het was altijd prettig deze menschen te zien werken — misschien met wat minder verstand, maar met een lenigheid en gratie die bij ons Westerlingen in geen enkele handeling bekend is.

Voor de bekleding en vulmuren van de gewapend-beton skeletbouw is gebruik gemaakt van baksteen.

De kwaliteit van inlandsche steen werd voor dit doel beslist onvoldoende geacht. Wat op Java in 't algemeen gebruikt wordt mag de naam van baksteen niet dragen. Groot formaat, maar zacht en breekbaar als turf. Toen andere pogingen faalden, werd steen uit Holland aangevoerd en verwerkt. Dat waren de Javaansche, Maleische, Soendaneesche metselaars echter niet gewoon, zoo hard en zoo scherp, maar 't ging na een paar dagen en ze hebben twee en een half miljoen Hollandsche steentjes gemetseld.

Dit ging op een wijze, — ja men moet het zien hoe ze dat doen,

HET ZETTEN VAN GLASTEGELTJES DOOR INLANDERS

LINKER ZIJGEVEL

HOEK INANG PERSONEEL

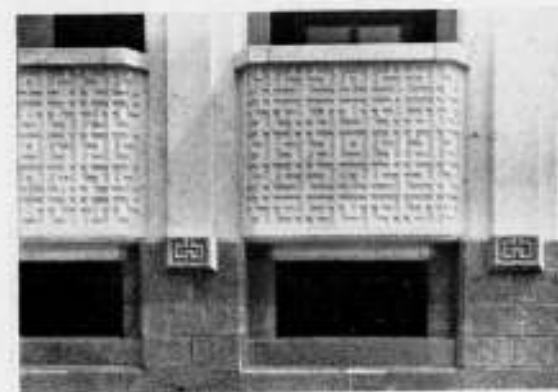

ACHTERZIJDE VAN HET GEBOUW

HOEK VAN DE
BINNENPLAATS

DETAIL VAN DE
BORSTWERING
VAN DE GALERIJ

GALERIJ

en 't bleef interessant om er naar te kijken — maar niet op de manier als in de handboeken voor metselaars is aangegeven, doch het resultaat was goed.

Voor het plint was een groote hoeveelheid donkerkleurig graniet noodig. Het is gelukt deze op Java te vinden. Uit de „Goenoeng missigit” werd de benoedigde steen gegraven. Machines om de steen te bewerken ontbreken in Indië echter, evenals geschoolde krachten voor dit werk. Daarom werden steenhouwers uit China gehaald waarvoor een paar honderd gulden per persoon invoerrechten moesten worden betaald. Zij hebben de steen op de berghelling te Patjet geheel met de hand bewerkt op een wijze die loffelijk was.

Zoo is het mogelijk gebleken 350 m² Andesiet te bewerken, te vervoeren en toe te passen, beneden den prijs welke hiervoor in Europa betaald moet worden. De somberen voorspelden veel last en mislukking maar ze hebben ongelijk gehad, het is een succes geworden.

Zoo zou nog veel meer over al deze dingen te zeggen vallen indien de ruimte zulks toeliet. Op welke wijze het stucadoorwerk tot stand is gebracht en welke hulpmiddelen hierbij gebruikt zijn om tot het gewenschte resultaat te geraken, de inlander werkt met een kleine troffel. Hoe zij getraind werden om de tegels te verwerken. De wijze waarop zij de glasmozaïek-bekleedingen aanbrachten, keurig werk, echt een kolfje naar hun hand. Vooral in dat soort arbeid komt de liefde voor hun werk en het groote geduld goed tot uitdrukking. Het is opmerkelijk welk een groot respect ze onderling voor elkanders werk hebben. Ze hebben niet de ruwheid, waaraan we ons hier bij de uitvoering zoo dikwijls moeten ergeren, omdat de eene arbeider beschadigt wat een ander zoojuist gereed heeft gemaakt.

Eén onderdeel moet in 't bijzonder nog genoemd worden, en niet het minst belangrijke, het timmerwerk. Het heeft meestal onze grootste zorg van het begin tot het eind en er zijn vele invloeden waardoor niet te bereiken is wat we ons voorstellen. Dáár niets van dat alles. Het begint al met goed hout, het teakhout, droog en vast. Geen groote temperatuurwisseling en vrij gelijke vochtigheidsgraad. Geen zwellen of krimpen, althans niet belangrijk, en dan de kundige Chineesche toekang die een subliem werkstuk maakt, wat niet te verbeteren is. De uitvoering van al het timmerwerk, zooals kozijnen, ramen en deuren, is hierdoor meer te vergelijken met meubelmakerswerk en door het meubilair ook in teakhout uit te voeren, is een groote eenheid verkregen.

Wat aanvankelijk niet verwacht werd, door onbekendheid met de omstandigheden, is toch bereikbaar gebleken, — een uitvoering welke technisch niet minder is dan de Hollandsche eerste klas werken. Door een goede organisatie, de juiste selectie en het beleidvol aanwenden van de beschikbare krachten is dit mogelijk geworden.

A. P. SMITS EN C. v. d. LINDE.
Aerdenhout.

WERKENDE
INLANDERS
IN DEN KELDER

VOORRUIMTE KASAFDEELING

LUNCHRUIMTE

WACHTRUIMTE EFFECTENAFDEELING

DIRECTIE

WACHTRUIMTE CHINEESCHE KAS

KANTOOR BANKZAKEN

KANTOORGEBOUW DER NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ N.V. „FACTORY” BATAVIA

CEREMONIE BIJ HET SLAAN VAN DEN EERSTEN PAAL

CHINEESCHE STEENHOEWER WERKT MET HANDEN EN VOETEN

INGEZONDEN.

Zeer Geachte Redactie,
In het Bouwkundig Weekblad van 17 Maart i.l. kwam een artikel voor van den Heer Verkrusen over de Cité Universitaire te Parijs. Met veel belangstelling las ik o.a. de beschouwingen over het Zwitsersche Tehuis van Le Corbusier.

Het ligt zeker niet in mijn bedoeling een diepgaande polemiek te ontketen over de architectuur van Le Corbusier in het algemeen, noch zelfs over verschillende door den Heer Verkrusen naar voren gebrachte bezwaren, al kan ik het daarmee niet steeds eens zijn.

Eén feit lijkt mij echter in dit geval vermeldenswaard, n.l. dat de vorm en de groepeerings van de verschillende bouwluchamen niet zijn voortgekomen uit een „misschien onbewuste behoefte van den architect om zijn werk „opvallend“ te doen zijn“; zij zijn voortgekomen uit de zeer speciale ondergrondse constellatie.

Was de fundeering van het Nederlandsche Tehuis niet eenvoudig (op 30 M. beneden het maaiveld moest een ware mijnbouw ter consolidatie worden uitgevoerd), bij het Zwitsersche Tehuis kwam nog de complicatie van ongelijkvloerigheid van de tot verzakken geneigde laag.

Of het niet nog anders had kunnen worden „opgelost“? Natuurlijk op nog oneindig veel manieren, maar daar gaat het hier niet om: ik meen echter

dat het met de „hyperaesthetiek“ van dit geval nogal losloopt, althans wat betreft de hoofdlijnen.

Overigens kan ik me best voorstellen dat bovengesignaleerd misverstand heeft kunnen plaatsvinden, omdat men op een genoegelijke dreutel langs de gebouwen van de Cité nu eenmaal niet beschikt over X-straal-oogen, maar er blijkt toch wel uit dat het riskant is te veel „aan de oppervlakte“ te blijven met zijn aan-, en daaruit voortvloeiende beschouwingen. Dankend voor de verleende plaatsruimte, teeken ik.

Met de meeste hoogachting,
KLOOS.

Inzake de fundeeringaangelegenheid had ik geen X-straal-oogen noodig, het was vóór ik mijn artikel schreef reeds in andere bladen uitvoerig vermeld. Mijn bezwaar gold ook niet de pijlgedeelten in den grond maar dat zij ook nog boven den grond uitsteken en het huis daarop staat, 4 meter boven de straat, hetgeen met fundeeringmoelijkheden niets meer te maken heeft en een aesthetisch verlangen is van den architect, dat hij trouwens daár niet voor het eerst uit.

Of het van binnen en van buiten bezichtigen van die hoeveelheid gebouwen en het fotografeeren in een gloeiende hitte nu wel een „genoegelijke dreutel“ is geweest, valt overigens te betwijfelen. Dit is zeker, we weten wat zon beteekent in de kamers van het Zwitsersche tehuis. H. C. VERKRUSEN.

PERCEEL OUDE
EBBINGESTRAAT
40. GRONINGEN

HET PERCEEL AAN DE OUDE EBBINGESTRAAT 40 TE GRONINGEN, AANGEKOCHT DOOR „HENDRICK DE KEYSER“.

De heer C. Visser schrijft in het Hbld. van 3 dezer:

De lezer zal zich herinneren, dat de afbeelding van den gevel van het fraaie pand Oude Ebbingestraat 40, Groningen, reeds eerder in dit blad heeft gestaan en wel in het avondblad van 21 Februari j.l. Met een noodkreet. Want dit deftige oude pand, men bouwde het omstreeks het midden van de achttiende eeuw, verkeerde in groot gevaar. Een gevaar des te erger, omdat hier een stuk cultuur dreigde verloren te gaan, dat nauwelijks zou zijn te vervangen. Want huizen als dit, zoo ten voeten uit gaaf, zij zijn er niet zoo heel veel meer in ons land.

Met zijn stoep, zijn prachtig gebeeldhouwde deur, in stemmige omlijsting, zijn beeldhouwwerk onder en boven de ramen en zijn forsche kroonlijst, gedragen door rijk besneden consoles, behoort deze gevel tot de allerbeste, die in den stijl van Lodewijk XV in ons land zijn gebouwd.

BOEKBESPREKING.

DE PLATTELANDSWONING door H. A. de Vries en J. Jans. Dit boekje van 92 bladzijden is een deeltje van de Bibliotheek voor de huisvrouw op het platteland, Leidraad voor het landbouwhuishoudonderwijs en is geschreven door een leerare aan de Rijkslandbouwhuishoudschool Nieuw-Rollocate en door een architect. Het is dus een schoolboekje voor een leerlingenkring met welker schoolboekjes wij weinig te maken hebben. Maar dit is een „eerste poging om de school in te schakelen in den voorlichtingsdienst ter verspreiding van behoorlijke begrippen op bouwkunstig gebied“, zegt Jans en als zoodanig is het ook voor ons de moeite waard er kennis van te nemen.

Jans heeft ongetwijfeld de antecedenten voor dit werk; hij heeft de roeping „zending onder de (architectonische) heidenen“ te zijn. Men kan natuurlijk in onderdeelen van meening verschillen; twee bladzijden met afbeeldingen van steenverbanden overbodig achten, enkele afbeeldingen (bijv. 24, 41, 95), niet gelukkig gekozen en een paardedeken als tafelkleed een psychologisch foutje achten e.d., maar ongetwijfeld is het

De eigenaar had, te kwader ure, de benedenverdieping van dit huis verhuurd aan een winkelier en zich contractueel verbonden om het tot winkelhuis te doen verbouwen. Een verbouwing waardoor de gevel onherstelbaar zou worden verminkt, men denke zich slechts een puibalk ter hoogte van het deurkalf, steunend de resten van de geamputeerde penanten. Een verbouwing die, ware zij doorgestaan, alleen dit voordeel zou hebben gehad, dat zij een snijdende klacht zou hebben gevormd tegen het nog steeds ontbreken van een Monumentenwet in ons land.

Het contract was geteekend en geregistreerd, een bouwaanvraag was ingediend. Het gemeentebestuur talmde, begrijpelijkerwijze, met de afdoening van die aanvraag maar per saldo kon zij niet worden geweigerd.

Zóó stond de zaak toen „Hendrick de Keyser“ „er bij werd gehaald“. Voorwaar een wanhopig geval.

De eigenaar, och met hem viel wel te praten, maar het contract was geteekend en niet hij was het meer, die hier had te beslissen, het was de huurder, die „het heft in handen had.“ En die huurder stond op zijn recht, hij zou het huis hebben, hoe dan ook. Hij droomde zich reeds welk een groote ruimte hij zou hebben, wanneer hij de benedenverdieping geheel zou hebben uitgehold. En hoe zijn klanten zouden kijken door de groote spiegelruiten, die de plaats zouden innemen van de deur en het te vernielen onderstuk van den gevel.

Het was met den moed der wanhoop, dat „Hendrick de Keyser“ het geval aanpakte. Een moed, overgaande in zulk een machtig élan, dat het den huurder al heel spoedig overduidelijk werd, hoe groot het vandalisme zou zijn, dat hij op het punt stond te begaan. Wat hem er toe bracht om zijn recht te gaan wegen tegen een vergoeding en waarmede in ieder geval de mogelijkheid van behoud werd geschapen.

Maar het financieel probleem was intusschen nog heel groot. De courante waarde van het pand ging ver uit boven het bedrag, dat „Hendrick de Keyser“ er, haar beginselen getrouw, in kon steken om een dekkende exploitatie te krijgen.

Hoe gaarne zouden we de namen noemen van hen, die er in slaagden het noodzakelijk supplement bij elkander te brengen! Zij aan zij hebben Groningen en Amsterdam gestreden, schouder aan schouder bevochten zij de overwinning. Het geld is er gekomen en heden is de dag, waarop de acte is verleden, waarbij dit kostelijk pand in het bezit van „Hendrick de Keyser“ is overgegaan. Bij wie het, zoo het de elementen sparen, tot in lengte van tijden veilig is.

boekje in hoofdzaak geslaagd: op gelukkige wijze zijn beginselen van goed bouwen en wonen uiteengezet, verbonden met aesthetische voorlichting.

Zoo wordt de architect bij de boerendochters geïntroduceerd: „Wanneer wij een bloem uit elkaar halen, dan kunnen wij precies zeggen zooveel kelkbladen, zooveel kroonbladen, zooveel meeldraden. Maar twee dingen kunnen wij moeilijk definiëren en dat is de geur en kleur, kortom de aparte bekoring, die een bloem ons pleegt te geven. Zoo is het ook met een goed huis. Voor een deel kunnen wij precies zeggen hoe het in elkaar zit. Daarboven uit dient het een zekere bekoring te hebben, die niet te verklaren is. Een bouwkundige nu is iemand, die precies weet hoe een huis gemaakt moet worden, zoodat het niet instort of lekt. Maar een huis, volmaakt van constructie, is daardoor nog geen huis in den volledigsten zin van het woord. Het mist nog geur en kleur“. De architect is „In staat een huis boven het zuiver verstandelijke uit, tot iets levends en tot iets boeiends te maken“.

Aardig! En aldus eindigt De Plattelandswoning: „Waar een begrijpende opdrachtgever samenwerkt met een werkelijk architect, daar pas wordt het bouwen voor beiden een vreugde. Een vreugde, die zich mededeelt aan het resultaat en het tot in onderdeelen vervult“.

Jammer is het, dat het boekje typografisch slecht verzorgd is; de afbeeldingen dwarren door den tekst. Hoe goed hadden alle afbeeldingen op de even en had de tekst op de oneven bladzijden kunnen staan!

W. B.

A. K. BEUDT †. ARCHITECT B.N.A.

Juist voor het afdrucken van dit nummer bereikte ons de droeve tijding dat de Heer A. K. Beudt, Architect B.N.A. te Hengelo, na eene korte ongesteldheid is overleden. De Heer Beudt was, als Voorzitter van den Kring Deventer, op de ver-

gadering van het Bestuur met de Kringvoorzitters van 8 Maart j.l. nog aanwezig. Niemand kon vermoeden dat wij toen dit sympathieke lid van den B.N.A. zoo spoedig zouden missen. We zullen den overledene in het volgende nummer gedenken.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

DE 8 en DE OPBOUW No. 6.

Het woongebouw „Bergpolder“ te Rotterdam, architecten Ir. J. Brinkman, L. C. v. d. Vlugt en Ir. W. van Tijen. Deze laatste beschrijft het geval, dat een moderne voortzetting is van de gedachte, die heeft voorgezeten bij het ontwerp van den galerijbouw van wijlen architect M. Brinkman. Dit woongebouw bestaat uit 9 boven elkander gelegen galerijen, waaraan telkens 8 woningen liggen. Aan één zijde een trappenhuis met lift. „Modern wonen is niet alleen een indeelingskwesie. Men moet ook modern (dat is beknopt, ordelijk en eenvoudig) kunnen en willen wonen en leven. De wensch en de geschiktheid daartoe vindt men uit den aard hoofdzakelijk bij jonge menschen.“ Daarom zijn de woningen voor jonge gezinnen. Het geval is een proefneming. Het lijkt mij billijk bij de beoordeling van dit bouwwerk hiermede rekening te houden. Ongetwijfeld kan men met zulk een werk groote ervaringen opdoen, die het nieuwe bouwen ten nutte kunnen komen. Voorts een artikelje over Aluminium-Meubelen.

IDEM No. 7.

J. W. Wolters schrijft over het kunstlicht als element in de bouwkunde. „Het is daarom zaak dat bouwmeester en lichttechnicus in onderling overleg, d.w.z. de architect de conceptie, de lichttechnicus de technische verwezenlijking van deze zoo nieuwe zwart en wit kunst voor hun rekening nemen“ is de conclusie. Voorts afbeeldingen van het Huis „Harnischmacher“ te Wiesbaden, dat Marcel Breuer in 1932 heeft gebouwd. Het is een verrepour-verre.

De constructie is ijzerskelet. „Een voordeel van de constructie was, dat men het huis na een bouwtijd van 4 maanden in volkomen drogen toestand bewonen kon.“ Er staat niet bij wanneer de bewoner deze periode van abstinentie met matig gebruik mag beginnen af te wisselen. J. P. M.

MODERNE BAUFORMEN, Maart 1934.

Het station te Havre van den Chefarchitect van de Staatsspoorwegen, Henri Pacon, vraagt allereerst onze aandacht. Om verschillende redenen.

Om zijn moderne opzet, zijn klassieke gevels, zijn ranke constructies, zijn handige, knappe indeeling op een voor een station zonderling terrein. Voorts vele landhuizen van architect Spielmann, Sobotka is thans in Weenen de groote man voor de interieurs. Hij volstaat met „Wohnräume“. Zonder meer, Zooals Pascal met „Pensées“. Maar natuurlijk niet zonder meer. Een interessant nummer.

IDEM April 1934.

Dit nummer opent met een kiek van de „Conte di Savoia“ in de haven van Genua, de stad oprijzend boven de schoorsteenen van dit formidabele schip, waar de Baloeran een stoompuntje bij is. Genua heeft een nieuw maritiem station, dat er eenvoudig en onopgesmukt uit ziet. Werk van Luigi Vietti. Datzelfde kan niet gezegd worden van de Conte di Savoia, arch. G. Pulitzer Finali te Trieste.

Uit de vele afbeeldingen in dit nummer krijgt men den indruk dat in het voldoen aan de verlangens van de opdrachtgeefster naar rijkdom en kostbaarheid de architect de elasticiteitsgrens van zijn fantasie heeft overschreden. Het is alles wat slag geworden. De architect moest gaan verzielen. Verkwikkender zijn de ranke „Tankstellen“, die in een volgend artikel over dit onderwerp verzameld zijn. Hier is nog spanning.

Verder zomer- en najaarshuisjes. Op de gekleurde plaat verbeeldt Hugo Kämmerer te Berlijn een „Wohnstube in einem Landhaus“, een geschikt geheel voor een vluchtige scene in een circus. Maar wat heeft iets dergelijks nu met Raumkunst te maken.

Paul Bonatz bespreekt voorts de prijsvraag voor de Bauausstellung Juli-September 1934, aan de Stuttgarter Hangaesiedlung „Im Vogelsang“, welke bespreking uitvoerig is toegelicht met keurige teekeningetjes. Maar als we denken aan de „Weissenhofsiedlung“ kunnen we zeggen: „Sie sind vorüber, die schöne Tage von Aranjuez“. J. P. M.

BERICHT.

De foto's van het Skigebouw op den Schilffkopf in ons vorig nummer zijn vervaardigd door den fotograaf Ohler te Stuttgart.

PRIJSVRAGEN.

PRIJSVRAAG- UITSCHRIJVER	ONDERWERP	Aangekondigd in S.W.A. No	Inzending	BEMERKINGEN
Gemeentelijke Woningdienst Amsterdam.	Ontwerp voor een complex arbeiderswoningen.	No. 47, 1933	1 Juni 1934	Zie hieronder *).
Bouwkunst en Vriendschap Amsterdam.	Ontwerp voor een hotel.	No. 6, 1934	Uiterlijk 8 Juni 1934	Studieprijsvragen.
	„ „ „ kinderbewaarplaats.			
	„ „ „ het interieur van een apotheek.			
	„ „ „ een modern kaartspel.			

*) De door het Gemeentebestuur van Amsterdam uitgeschreven prijsvraag voor goedkope arbeiderswoningen heeft zich blijkens het groote aantal aanvragen voor een programma in een aanzienlijke belangstelling kunnen verheugen.

Ook uit de circa 300 gestelde vragen voor toelichting blijkt, dat op ruime schaal zal worden deelgenomen aan deze prijsvraag. Aangezien het wegens dit overvloedige groote aantal vragen onmogelijk is ze vergezeld van de antwoorden in de bouwkundige bladen, in het programma genoemd, te publiceren, is door de Jury een geschriftje verkrijgbaar gesteld, waarin alle gestelde vragen met de door haar gegeven antwoorden zijn opgenomen. Dit geschriftje is voor belanghebbenden verkrijgbaar aan het secretariaat der Jury, Sarphatistraat 92, Amsterdam.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No.15 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 14 APRIL 1934 No.15

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Voorjaarsvergadering van den B.N.A. op 5 Mei 1934, te Rotterdam, om 10.30 uur op een nader op te geven plaats.

AGENDA.

1. Opening.
2. Notulen.
3. Mededeelingen.
4. Wijziging Statuten en Huishoudelijk Reglement.
5. Voorstellen van het Bestuur in verband met de oprichting van het Steunverzekeringsfonds.
6. Jaarverslag.
7. Rekening en Verantwoording over 1933.
8. Verkiezing van leden voor de Commissie van Onderwijs.
9. Commissie van Advies inzake de keuze van een architect.
10. Werkverruiming voor den architect.
11. Rondvraag.

REGLEMENT STEUNVERZEKERINGSFONDS.

In de ledenvergadering van 7 April j.l. werd het Reglement van het Steunverzekeringsfonds als volgt vastgesteld:

Reglement voor het Steunverzekeringsfonds van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A.

HOOFDSTUK I. Doel en middelen, bestuur en lidmaatschap.

Art. 1. Het Steunverzekeringsfonds van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A., hierna het Fonds genoemd, is een instelling van den B.N.A., bezit geen rechtspersoonlijkheid en houdt bij ontbinding van den B.N.A. op te bestaan.

Art. 2. Het Fonds heeft ten doel, volgens nader in dit Reglement vast te stellen regelen aan zijn leden een uitkeering te verzekeren in geval van behoefte daaraan ten gevolge van geheele of gedeeltelijke derving van inkomsten uit vakbeoefening.

Art. 3. Het Fonds vormt een onderdeel van de geldmiddelen van den B.N.A., doch wordt afzonderlijk beheerd en geadmistriseerd. Het wordt gevormd door:

- a. bijdragen van de leden.
- b. subsidie van Rijk en gemeenten.
- c. renten en eventueele andere baten.

Art. 4. Het Bestuur van den B.N.A. is tevens het Bestuur van het Fonds.

Art. 5. Krachtens art. 5 par. 12 der Statuten is elk lid van den B.N.A. tevens lid van het Fonds.

Art. 6. Het lidmaatschap van het Fonds is onvereenigbaar met dat van een steunverzekeringsfonds van een andere Kunstenaarsvereeniging.

Art. 7. Zij, wier lidmaatschap van het Fonds, ongeacht om welke reden, eindigt, verliezen daardoor alle op dat oogenblik bestaande aanspraken op uitkeering.

Art. 8. Het Bestuur draagt zorg voor het aanleggen en nauwkeurig bijhouden van een ledenregister, dat zich uitstrekt over alle leden van het Fonds en van elk lid zodanige bijzonderheden vermeldt, als voor een goed beheer van het Fonds noodzakelijk zijn.

HOOFDSTUK II. Beheer.

Art. 9. Het Fonds wordt beheerd door het Bestuur. Het boekjaar loopt van 1 Januari tot en met 31 December.

Art. 10. De Bureaux der „Gewestelijke Kringen“, genoemd in de Statuten van den B.N.A. verleenan aan het Bestuur alle medewerking waartoe zij in staat zijn tot het verstreken van de in de kringen te verkrijgen en op de leden betrekking hebbende gegevens, welke ter zake dienende zijn.

Art. 11. De gelden van het Fonds mogen voor geen andere doeleinden worden gebezigd, dan voor het doen van uitkeeringen aan behoeftige leden, overeenkomstig de bepalingen van dit Reglement en tot het bestrijden van de noodzakelijke kosten van het Fondsbeheer.

HOOFDSTUK III. Bijdragen en uitkeeringen.

Art. 12. Als bijdrage voor het Fonds wordt per lid f 10.— per jaar uit de contributie aan den B.N.A. in het Fonds overgestort.

Art. 13. De leden hebben geen recht op uitkeering, dan nadat eventueele achterstand in de betaling hunner contributie is aangezuiverd.

Art. 14. Recht op uitkeering is eerst aanwezig, nadat een lid gedurende ten minste 1 jaar lid van het Fonds is geweest.

Art. 15. Leden, welke voor een uitkeering in aanmerking wenschen te komen, richten daartoe aan het Bestuur een schriftelijk verzoek, op een door het Bestuur vast te stellen formulier. Zij vermelden daarop alle gegevens omtrent hun eigen inkomsten en die hunner gezinsleden, die het Bestuur in staat kunnen stellen, de mate van behoeftigheid te beoordeelen. Zij moeten daarbij tevens mededeelen, of zij werk, dat zij hadden kunnen krijgen, niet aanvaard hebben en om welke reden niet.

Art. 16. Het Bestuur beslist of een uitkeering zal worden gegeven, en of met het verstrekken van een uitkeering zal worden voortgegaan.

Het geeft van zijn beslissingen zoo spoedig mogelijk kennis aan het betrokken overheidsorgaan.

Art. 17. De uitkeering, bedoeld in art. 15, wordt bepaald naar behoefte, en bedraagt ten hoogste f 24,— per week voor gehuwden en kostwinners en f 15,— per week voor ongehuwden, niet kostwinner zijnde.

Art. 18. De uitkeering geschiedt nadat een kwitantie in tweevoud volgens een door het Bestuur voorgeschreven model is ontvangen.

Art. 19. Per kalenderjaar kan aan een lid ten hoogste een bedrag aan steun worden verstrekt, als overeenkomt met twintigmaal het in art. 17 vermelde maximum.

Art. 20. Geen uitkeering wordt verstrekt aan leden:

1e. wier behoeftigheid te wijten is aan eigen toedoen,

2e. die in het buitenland verblijf houden,

3e. wier behoeftigheid het gevolg is van onwil om te werken of opdrachten tegen aannemelijke voorwaarden te aanvaarden,

4e. die niet de inlichtingen verstrekken, welke voor een juiste beoordeling van hun verzoek om uitkeering noodig zijn, hetzij aan het Bestuur, een kringbureau, een commissie of personen, tot het inwinnen van inlichtingen door het Bestuur gemachtigd, hetzij aan door Rijk of gemeenten met het toezicht belaste ambtenaren of commissies.

5e. die handelingen verrichten, in strijd met de in dit reglement vervatte bepalingen of de belangen van het Fonds.

Art. 21. Een lid, dat ten onrechte uitkeering heeft genoten, zal het genoten bedrag, zoodra het Bestuur dit vordert, moeten terugbetalen.

Art. 22. Het Bestuur is bevoegd, indien het belang van het Fonds dit vordert het maximum-bedrag der uitkeering per week en per kalenderjaar, als bepaald in de artikelen 17 en 19, tijdelijk te verminderen, en het verstrekken van elke uitkeering als bedoeld in art. 14 te schorsen, behoudens verantwoording aan de ledenvergadering van den B.N.A.

HOOFDSTUK IV. Toezicht en Verantwoording.

Art. 23. Telken jare wordt door de Najaarsvergadering van den B.N.A. voor den tijd van één jaar een commissie van drie leden met drie plaatsvervangende leden gekozen, die belast is met het nazien van het beheer van het Fonds, van de boeken en de overige bescheiden der steunverzekering. Deze controle heeft op ongezette tijden, doch ten minste eenmaal in de drie maanden plaats, en daarvan wordt door de Commissie een beknopt verslag aan de ledenvergadering van den B.N.A. uitgebracht.

Art. 24. Niemand kan twee jaar achtereenvolgende lid der Commissie zijn. Bij de periodieke aftreding der Commissie worden de plaatsvervangende leden automatisch lid; de ledenvergadering kiest alsdan drie nieuwe plaatsvervangende leden. Bij tusschentijdsche vacatures treedt de plaatsvervanger in de plaats van het afgetreden lid, terwijl zoo spoedig mogelijk een nieuw plaatsvervangend lid door de ledenvergadering wordt benoemd.

Art. 25. In de Voorjaarsvergadering van den B.N.A. wordt

door het Bestuur over het verstreken kalenderjaar volledig verslag uitgebracht nopens den algemeenen toestand van het Fonds en de verrichtingen, het Fonds betreffende.

HOOFDSTUK V. Wijziging van het Reglement en opheffing van het Fonds.

Art. 26. Wijzigingen in dit reglement kunnen, onder goedkeuring der Regeering, worden aangebracht bij besluit van een ledenvergadering van den B.N.A., op de wijze zooals in de Statuten van den B.N.A. voor wijziging van het Huishoudelijk Reglement is bepaald.

Art. 27. Een besluit tot opheffing van het Fonds moet genomen worden op de wijze als in de Statuten van den B.N.A. voor een statutenwijziging is bepaald. Bij een besluit tot opheffing wordt tevens beslist over de wijze waarop de liquidatie zal plaats hebben.

HOOFDSTUK VI. Slotbepalingen.

Art. 28. In alle gevallen waarin dit Reglement niet voorziet, beslist het Bestuur. In geval van strijd tusschen eenige bepaling in Statuten of Huishoudelijk Reglement van den B.N.A. en dit Reglement, zal dit laatste moeten worden toegepast.

Art. 29. Indien tusschen een lid en het Bestuur een geschil mocht ontstaan met betrekking tot het Fonds en dit geschil niet langs minnelijken weg kan worden opgelost, zal op verzoek van één der partijen door de eerstvolgende ledenvergadering van den B.N.A. een commissie van 3 leden worden benoemd, welke een zoowel den B.N.A. als het lid binnende uitspraak zal doen.

Om tot lid van deze commissie te kunnen worden benoemd, moet men den 35-jarigen leeftijd hebben bereikt en ten minste 5 achtereenvolgende jaren lid van den B.N.A. zijn.

Art. 30. Dit Reglement treedt in werking met ingang van den dag, waarop het subsidie van overheidswege een aanvang neemt.

Met het verstrekken van uitkeeringen ingevolge dit Reglement mag eerst worden aangevangen na verloop van 1 jaar na den dag, in het eerste lid van dit artikel bedoeld.

Aldus vastgesteld in de bevoegde vergadering van den B.N.A. van 7 April 1934.

Het Bestuur van de Maatschappij ter Bevordering der Bouwkunst,

Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A.,

Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK,
Voorzitter,

Ir. A. J. VAN DER STEUR, Secretaris.

Concept-notulen van de Ledenvergadering van den B.N.A. op 7 April gehouden in het Gebouw van Arti et Amicitia te Amsterdam.

Van het Bestuur zijn aanwezig de Heeren: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Voorzitter; Prof. Ir. G. Diehl, Vice-Voorzitter; Ir. A. J. v. d. Steur, Secretaris; E. Verschuyf, Penningmeester; J. M. v. Hardeveld en W. J. Gerretsen. De heer W. J. Sandhóvel zond bericht van verhindering.

De presentielijst wordt geteekend door 30 leden.

Bij de opening van de vergadering, 10.45 uur, herdenkt de Voorzitter de overleden leden H. H. Kramer te Leeuwarden en A. K. Beudt te Hengelo.

De heer Kramer was de nestor van den B.N.A. en heeft door zijn hooge opvatting van het architectchap, de positie van den architect in Friesland en in het Noorden des lands doen stijgen. De ouderen zullen zich de figuur van den heer Kramer, die geregeld met de oude Maatschappij in aanraking kwam, herinneren. In Friesland zullen ook de jongeren, tusschen welke hij zijn practijk tot op hoogen leeftijd bleef uitoefenen, hem als een sympathiek en waardig voorbeeld blijven gedenken.

Aangrijpend is het plotseling overlijden op nog jongen leeftijd van den heer Beudt, dien wij enkele weken geleden nog in ons midden hadden, toen hij nog van zijn enthousiasme voor de verbetering van het architectenberoep getuigde.

Thans is de heer Beudt ons ontrukkt, maar wij zullen de nagedachtenis aan dezen sympathieken collega in blijvende herinnering bewaren.

2. NOTULEN.

De Voorzitter deelt mede, dat de heer P. M. J. Moojen in een brief te kennen heeft gegeven, dat hij hetgeen hij op de vergadering van 16 December 1933 met betrekking tot de uitspraak van den Raad van Orde heeft gezegd, meer woordelijk in de notulen opgenomen wenscht te zien. Hij zelf stelt daarvoor een redactie op, waarmede het Bestuur accoord gaat. De vergadering heeft tegen opname geen bezwaar.

De notulen worden overigens goedgekeurd en in de plaats van het genotuleerde voor het door den heer Moojen gesprokene zal worden gelezen:

„De heer Moojen wijst op het feit, dat de Voorzitter, zijn aanklager, de behandeling van dit punt in deze vergadering leidt. Spreker wil hiertegen geen bezwaar maken, omdat hij verwacht, dat de Voorzitter zijn taak op onpartijdige wijze zal vervullen. Op de aanklacht door het Bestuur bij den R. v. O. voorgebracht, is spreker niet veroordeeld, hij is integendeel daarop vrijgesproken. De R. v. O. heeft zelfs gemeend hem grooten lof te moeten geven voor de wijze waarop hij zijn taak heeft vervuld. Spreker werd veroordeeld op een punt waarvoor hij zelf niet was aangeklaagd en welks formulering hij pas leerde kennen bij de ontvangst van het vonnis.

Dit gaf hem aanleiding tot het hooger beroep op de ledenvergadering.

De Voorzitter zegt, dat de discussie over het vonnis niet is toegestaan, waarop de heer Moojen antwoordt dat hij niet discussieert, doch dat hij de vergadering, die niet op de hoogte is van de zaak en toch een belangrijke beslissing moet nemen een korte en juiste uiteenzetting geeft”.

3. MEDEDEELINGEN.

In de eerste plaats deelt de Voorzitter mede, dat men op het Departement van O.K.W. aandacht schenkt aan de titelbescherming van den architect. In verband daarmee is de Commissie voor de W. B. A. T. weer bij elkaar gekomen en heeft zij de zaak weer ter hand genomen.

Voorts deelt de Voorzitter mede, dat het Bestuur een omzetting in de begroting van 1934 voorstelt. Waar n.l. gebleken is dat de post voor Werkprogramma wel lager had begroot kunnen worden, terwijl aan den anderen kant het voor de Kringen bestemde bedrag te laag is geraamd, stelt het Bestuur voor een bedrag van f 180.— van den post „Werkprogramma” over te brengen op den post „Gewestelijke Kringen”.

De vergadering gaat hiermede accoord.

Ten derde deelt de Voorzitter mede, dat het voor vele leden dubieus is of hun inkomsten uithoofde van een onderwijsbetrekking vallen onder de beroepsinkomsten, waarvan Hoofdlijke Omslag wordt geheven.

Het Bestuur meent dat de bedoelde inkomsten inderdaad moeten worden opgegeven.

Mr. Rosenboom is van oordeel dat het onderwijs, evenals arbitrage e.d., buiten het beroep van den architect vallen, zooals dat in de statuten is omschreven. Derhalve behoeft er ook geen Hoofdlijke Omslag voor te worden betaald.

De Voorzitter deelt mede dat dit een geheel ander gezichtspunt is. Dat de inkomsten uit arbitrages onder de beroepsinkomsten vallen, daarover was het Bestuur het volkomen eens.

De heer Plate is van oordeel, dat alles wat een lid verdient onder zijn beroepsinkomsten valt.

De Voorzitter is van oordeel, dat het, gezien deze nieuwe gezichtspunten, noodig is dat het Bestuur nog eerst eens nader de zaak overweegt.

Ten slotte deelt de Voorzitter mede dat de heer W. Kromhout op 12 Mei a.s. 70 jaar wordt. Er zal dan een Eere-tentoonstelling van zijn werk te Amsterdam worden gehouden, welke wordt georganiseerd door den Tentoonstellingsraad.

4. INGEKOMEN STUKKEN.

Het eenige ingekomen stuk heeft betrekking op punt 8 en zal bij dit agendapunt ter sprake worden gebracht.

5. STEUNVERZEKERINGSFONDEN.

Als gevolg van het besluit van de Ledenvergadering van 16 Dec. 1933, om in principe te komen tot een steunverzekeringfonds, heeft het Bestuur aan den Minister van Sociale Zaken medegedeeld, dat de B.N.A. in aanmerking wenscht te komen voor subsidieering van zijn steunverzekeringfonds.

Sindsdien heeft een vergadering van vertegenwoordigers van de voornaamste kunstenaars-vereeningen plaats gehad in Den Haag, waar Mr. J. F. van Royen nog nadere mededeelingen over deze materie heeft verstrekt.

Het bedrag, dat de Regeering voor den steun aan de kunstenaars in 1934 ter beschikking wilde stellen, is thans gevoteerd door 2e en 1e Kamer.

Het oogenblik gaat dus komen, dat de B.N.A. beslist omtrent al of niet meedoen.

Het belangrijke is, dat de Staat zich met de maatschappelijke positie van de kunstenaars inlaat. We komen dus voor de maatschappelijke positie van den architect meer in contact met de regeering.

Het fonds dat de B.N.A. vormt, blijft, na aftrek der uitkeeringen, zijn eigendom.

Was het aanvankelijk de bedoeling de jaarlijksche bijdragen per lid te stellen op f 17.50, een nadere overweging heeft uitgewezen dat dit bedrag voor den B.N.A. voorloopig kan worden teruggebracht tot f 10.—. Met dit bedrag zullen ± 20 leden de maximum uitkeering kunnen krijgen. Bovendien zou zoo noodig de bijdrage in volgende jaren verhoogd kunnen worden.

Mogelijkheid om van het gestorte bedrag den enkelen steunbehoefigen leden van den B.N.A. een hogere uitkeering te geven, bestaat er niet.

De uitvoering heeft nog veel duistere punten.

Het is daarom de bedoeling een Commissie van Voorlichting aan den Minister voor te stellen om den Minister op alle punten van deze voor hem ook nieuwe materie in te lichten.

De Commissie van Voorlichting zou dan kunnen bestaan uit 1 architect, 1 kunstschilder, 1 letterkundige, 1 toonkunstenaar en 1 lid kunstnijvere of beeldhouwer.

Het ligt in de bedoeling dat namens den B.N.A. de voorzitter van deze commissie lid zal worden.

Wat nu de inning van de contributie en de steunverzekeringsbijdrage betreft, te samen f 30.— + f 10.—, stelt het Bestuur voor, deze te innen in 2 termijnen van f 20.—.

Een concept-reglement voor het Steunverzekeringsfonds is, op verzoek van den Minister, overeenkomstig diens aanwijzingen, opgemaakt en zal straks worden behandeld.

De Voorzitter vraagt na deze uiteenzetting of iemand der aanwezigen het woord over dit onderwerp verlangt. Niemand vraagt het woord.

Het voorstel van het Bestuur te besluiten tot het stichten van een Steunverzekeringsfonds, op de voorwaarden daartoe door de Regeering gesteld en nog te stellen, wordt z.h.s. aangenomen.

6. WIJZIGING STATUTEN EN HUISHOUDELIJK REGLEMENT.

Aangezien het vereischte getal van 40 leden ter behandeling van de wijziging der Statuten niet aanwezig is, stelt de Voorzitter voor over te gaan tot punt 7 van de agenda, om daarna de statutenwijziging toch te bespreken, doch er niet over te stemmen.

7. REGLEMENT VAN HET STEUNVERZEKERINGSFONDS.

De Voorzitter deelt mede, dat op zijn verzoek Mr. Rosenboom het voorgestelde reglement heeft bestudeerd. Mr. Rosenboom's hoofdbezwaar betreft art. 31, waarvan hij de strekking verkeerd acht.

In de plaats daarvan is nu een arbitrage artikel opgesteld dat bij art. 31 behandeld zal worden.

Voor de algemeene beschouwingen vraagt niemand het woord, zoodat de Voorzitter overgaat tot de artikelsgewijze behandeling van het reglement.

Art. 1 wordt aangenomen.

Art. 2 " " " , terwijl het woordje „door” wordt veranderd in „ten gevolge van.”

Art. 3, 4 en 5 worden aangenomen.

Art. 6. De tweede alinea wordt geschrapt. Met deze wijziging wordt art. 6 aangenomen.

Art. 7 wordt aangenomen.

Art. 8 vervalt (het daarin bepaalde zal worden opgenomen in de statuten van den B. N. A.).

Art. 9 (nieuw art. 8) wordt aangenomen.

Art. 10 („ „ 9) „ „ „ , waarbij de woorden „van den B. N. A.” worden geschrapt.

Art. 11 („ „ 10) „ „ „ , evenals art. 12 (nieuw art. 11).

In art. 13 wordt achter het woord „contributie” ingevoegd „van den B. N. A.” en het artikel wordt na eenige discussie aangenomen.

Van art. 14 vervalt de eerste zin. De tweede zin ervan zal luiden: „De leden hebben geen recht op uitkeering, dan nadat eventueele achterstand in de betaling der contributie is aangezuiverd.”

Art. 15 vervalt.

Van art. 16 (nieuw art. 14) wordt de 2e helft geschrapt. Het artikel, zooals het is aangenomen, luidt alzoo: „Recht op uitkeering is eerst aanwezig, nadat een lid gedurende ten minste 1 jaar lid van het Fonds is geweest.”

De artikelen 17, 18 en 19 (nieuw 15, 16 en 17) worden aangenomen.

In art. 20 (nieuw 18) wordt het woordje „afgegeven” vervangen door „ontvangen” en het artikel wordt aangenomen.

De artikelen 21 en 22 (nieuw 19 en 20) worden aangenomen.

Van art. 23 worden de 2e en 3e alinea geschrapt en de 1e aangenomen.

Uit art. 24 (nieuw 22) wordt het woordje „tijdelijk” geschrapt.

Art. 25 (nieuw 23) wordt aldus gewijzigd: „Telken jare wordt door de Najaarsvergadering van den B.N.A. voor den tijd van één jaar een commissie van drie leden met drie plaatsvervangende leden gekozen, die belast is met het nazien van het beheer van het Fonds, van de boeken en de overige bescheiden der steunverzekering. Deze controle heeft op ongezette tijden, doch ten minste eenmaal in de drie maanden, plaats en daarvan wordt door de commissie een beknopt verslag aan de ledenvergadering van den B.N.A. uitgebracht.”

Art. 26 (nieuw 24) wordt aangenomen.

De aanvang van art. 27 (nieuw 25) wordt gewijzigd als volgt:

„In de voorjaarsvergadering, in de statuten van den B.N.A. vermeld, wordt door het Bestuur” enz. — en aangenomen.

De art. 28, 29 en 30 (nieuw 26, 27 en 28) worden aangenomen.

Art. 31 (nieuw 29) wordt (zie boven) gewijzigd als volgt:

„Indien tusschen een lid en het Bestuur een geschil mocht ontstaan met betrekking tot het Fonds en dit geschil niet anders minnelijken weg kan worden opgelost, zal op verzoek van één der partijen door de eerstvolgende ledenvergadering van den B. N. A. een commissie van 3 leden worden benoemd, welke een zoowel den B. N. A. als het lid bindende uitspraak zal doen.

Om tot lid van deze commissie te worden benoemd, moet men den 35-jarigen leeftijd hebben bereikt en ten minste 5 achtereenvolgende jaren lid van den B. N. A. zijn.”

Art. 32 (nieuw 30) wordt aangenomen in zijn gewijzigden vorm.

In alle artikelen zullen de verwijzingen naar artikelen in overeenstemming met de nieuwe nummering der artikelen worden gebracht.

Het Bestuur wordt hierna gemachtigd, zoo het overleg met den Minister tot wijzigingen van ondergeschikten aard mocht leiden, deze in het Reglement aan te brengen. *)

6. WIJZIGING STATUTEN EN HUISHOUDELIJK REGLEMENT.

Hierna stelt de Voorzitter aan de orde de bespreking van de voorgestelde wijzigingen van de statuten en het huishoudelijk reglement. Besloten wordt op de volgende vergadering ook te stemmen over de op grond van deze bespreking aan te brengen amendementen.

*) Het aldus vastgestelde Reglement is hierboven in het off. gedeelte afgedrukt.

Art. 2 § 3, Accoord.

Art. 4 § 9 bis. Dit artikel zal luiden:

Wanneer een lid of een aspirant-lid binnen den in het huishoudelijk reglement omschreven tijd niet aan zijn verplichtingen heeft voldaan tot het betalen van zijn contributie en zijn hoofdelijken omslag, en van het bestuur geen of geen langer uitstel van betaling verkregen heeft, wordt hij door het bestuur van zijn lidmaatschap vervallen verklaard. Aan de 2e alinea van deze paragraaf zal worden toegevoegd: „ongeacht het roeyement wegens wanbetaling, blijft het lid verplicht zijn verplichtingen jegens den B.N.A. na te komen”.

Aan Art. 5 § 12 zal de volgende zin worden toegevoegd:

„Vervallenverklaring van het lidmaatschap van het Steunverzekeringsfonds heeft tevens vervallenverklaring van het lidmaatschap van den B.N.A. tengevolge”.

Art. 6. 1ste zin § 13 zal luiden: „de contributie der leden bedraagt f 20 per half jaar, van welk bedrag f 5 wordt gestort in het Steunverzekeringsfonds”.

Met Art. 12 tot Art. 15 gaat de vergadering accoord.

Van de voorgestelde wijzigingen van het Huishoudelijk Reglement zullen die in art. 2 § 10, Art. 3 § 11 en Art. 3 § 12, wijzigingen moeten ondergaan, in verband met de wijziging van § 6 der Statuten over de contributie. Het Bestuur wordt gemachtigd deze wijzigingen met Mr. Rosenboom op te stellen.

Voorts zullen deze voorstellen geamendeerd worden met bepalingen, die in verband met het vastgestelde Reglement van het Steunverzekeringsfonds, nog nader in de Statuten en in het Huishoudelijk Reglement zullen opgenomen moeten worden.

In § 13 bis zal de bepaling opgenomen worden, dat het lidmaatschap van den B.N.A. niet eerder ingaat, dan nadat het inkomgeld is betaald.

Ten slotte deelt de Voorzitter mede, dat het de bedoeling is over te gaan tot een algeheele wijziging der Statuten en van het Huishoudelijk Reglement, welke voornamelijk een ordening zal zijn, omdat door de wijzigingen van de laatste jaren de duidelijkheid te lijden heeft gehad. Het Bestuur heeft besloten voor deze wijzigingen geen aparte commissie te benoemen, maar deze zaak zelf ter hand te nemen en te doen voorbereiden door het Dag. Bestuur, in overleg met Mr. Rosenboom, die zich daarvoor beschikbaar heeft gesteld.

8. WERKVERRUIMING.

De Voorzitter deelt mede eenigen tijd geleden een onderhoud te hebben gehad met Mr. Gerritsz, secretaris van de Rijkscommissie voor de Werkverruiming. Op de in dit onderhoud besproken punten heeft Mr. Gerritsz categorisch een antwoord gegeven, waar, voor een bestuursactie, niet veel perspectief in lag. Het eerste punt, het beteugelen van het verrichten van particulier werk door ambtenaren, achtte Mr. Gerritsz niet noodig. Volgens hem is dit kwaad niet van den aard, zooals de particuliere architecten dit voorstellen.

Verscheidene leden brengen gevallen naar voren. De Voorzitter merkt daarbij op, dat juist het bewijs van dergelijke gevallen zoo moeilijk is, en bij officiële stappen zal het bestuur de feiten, die het eventueel zal aanhalen, moeten kunnen bewijzen.

Bij het 2e punt met Mr. Gerritsz besproken, n.l.: om bij den arbeiderswoningbouw, waarvoor een post van 2 miljoen op de begroting van Sociale Zaken is uitgetrokken, de architecten te betrekken, gaf deze te kennen dat in het algemeen voor den bouw van arbeiderswoningcomplexen de arbeid van architecten wordt benut.

Het 3e punt betrof het doen uitschrijven van prijsvragen. Mr. Gerritsz meent echter dat deze alleen voor werkverruiming betekenissen hebben als zij uitgeschreven worden voor werklozen of architecten zonder werk, hetgeen natuurlijk moeilijk wordt.

De heer Ir. C. B. v. d. Tak raadt aan een adres te zenden aan den Minister van Defensie, waarin er op wordt aangedrongen, aan de genie, die veel bouwt, maar niet aesthetisch bevoegd is, architecten als aesthetische adviseurs toe te voegen.

Ten slotte deelt de Voorzitter mede, dat het Bestuur zich in een uitvoerig schrijven heeft gewend tot de Vereeniging van Directeuren van hypotheekbanken, met het verzoek mede te werken om het vraagstuk van den particulieren woningbouw door de daarbij betrokken groepen te doen bestudeeren. De vereeniging heeft echter nader overleg zonder meer afgewezen, omdat zij van meening is, dat het niet op haar weg ligt om te trachten bij de hypotheeknemers invloed te oefenen bij de keuze van architecten.

Nu de regeering haar 60 miljoen-plan inzake de werkverruiming heeft openbaar gemaakt, overweegt het Bestuur zich tot de regeering te wenden, om uit dit fonds ook enkele oude gebouwen te doen restaureeren.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten den brief en het voorstel Zwiers op verzoek van den kring Haarlem, in den beschrijvingsbrief van de agenda opgenomen, aan te houden.

Ten slotte behandelt de Voorzitter een schrijven van den heer Westerhout, waarin deze een voorstel aan de hand doet, om in gevallen, waarin geen architectenhonorarium kan worden betaald (bouwsom hoogstens f 2500), een ontwerpje te verstrekken à f 20—f 40, door architecten, waarvan de Advies Commissie van Zuid-Holland een lijst heeft, en daaruit à tour de rôle de architecten voor zoo'n geval uitnodigt. Hij vraagt toestemming in de Advies Commissie van Zuid-Holland een proef in dien geest voor te stellen.

Na eenige discussie wordt besloten den heer Westerhout te machtigen, deze zaak als proef nader uit te werken in overleg met de Kringbesturen van Rotterdam en den Haag.

Aangezien niemand van de rondvraag gebruik maakt, sluit de Voorzitter de vergadering.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.
ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

JAARVERGADERING.

De Jaarvergadering van het Genootschap zal worden gehouden op **Woensdag 25 April a.s., des avonds 8 uur**, in de groote zaal van het **Gebouw Heystee, Heerengracht 545-549, te Amsterdam.**

AGENDA:

1. Notulen.
2. Mededeelingen.
3. Ingekomen stukken.
4. Verslag van den Secretaris.
5. Verslag van den Penningmeester.
6. Verslag van de Commissie van Verificatie.
7. Verslag van de Redactie van het Weekblad.
8. Begrooting.
9. Verkiezing van een bestuurslid wegens periodiek aftreden van den heer J. Zietsma, die zich niet herkiesbaar stelt.
10. Verkiezing van een lid in de Redactie van het Weekblad wegens periodiek aftreden van den heer Wieger Bruin, die zich niet herkiesbaar stelt.
11. Verkiezing van een lid in den Tentoonstellingsraad wegens periodiek aftreden van den heer A. Eibink, die zich niet herkiesbaar stelt.
12. Verkiezing van twee leden in de Commissie van voorbereiding en beoordeeling van ontwerp-studie No. 5.
13. Rondvraag.

De verkiezingen zullen geschieden, in overeenstemming met art. 21 van de nieuwe statuten, uit de onderstaande voordrachten.

Verkiezing bestuurslid (vacature J. Zietsma).

a. A. Eibink. b. H. Mastenbroek.

Verkiezing lid in de Redactie (vacature Wieger Bruin).

a. T. Haakma Wagenaar. b. Ir. H. T. Zwiers.

Verkiezing lid in den Tentoonstellingsraad (vacature A. Eibink).

a. C. Feltkamp. b. Hildo Krop.

Verkiezing twee leden in de commissie van ontwerp-studie No. 5.

1. a. Ir. A. Boeken. b. Margaret Kropholler.

2. a. C. Feltkamp. b. N. Wijmer.

Voor het Bestuur:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

Nieuw lid.

De heer K. K. van Hoffen, cand. arch. E. T. H. Zurich, te Amsterdam, wordt door Wieger Bruin en K. van der Wilk als lid voorgesteld.

Ingevolge art. 4 van de statuten kunnen eventuele bezwaren, tot uiterlijk 26 April a.s., bij het Bestuur worden uitgebracht.

CONCEPT-NOTULEN van de ledenvergadering gehouden op 23 Februari 1934 in het Gebouw „Heystee”, Amsterdam.

Voor den aanvang der vergadering waren tentoongesteld de ingekomen ontwerpen van de prijsvraag „Sportterrein in Amsterdam-West” en de 4e Ontwerp-studie „Hotel voor autotouristen”. Van de gelegenheid tot introductie was een ruim gebruik gemaakt.

Om half negen opent de Voorzitter de vergadering en geeft allereerst den heer la Croix gelegenheid het rapport van de Commissie van Ontwerp-studie No. 4 toe te lichten. — Daar de opvatting en meening van deze commissie volledig in het rapport is opgenomen, stelde de heer la Croix de vraag, of één der aanwezigen hierop toelichting behoeft. Niemand maakt er gebruik van, waarna de vergadering overgaat tot het huishoudelijk gedeelte van de agenda. Aanwezig zijn 23 leden terwijl van het bestuur de heer Zietsma ontbreekt. De notulen van de ledenvergadering gehouden op 3 November 1933, waarvan het concept is opgenomen in de Offic. Med. No. 39, B. W. A. No. 49 van 9 Dec. '33 worden overeenkomstig goedgekeurd.

Bij de ingekomen stukken is een schrijven van den heer Hartogh die voorstelt de mogelijkheid te bezien van het in portefeuille rondzenden van diverse tijdschriften en plaatwerken. De Voorzitter wil dit meteen behandeld zien en is van meening dat hieraan groote bezwaren verbonden zijn, veel vroeger is er ook iets dergelijks geweest. De heer Verkruijsen vindt de gedachte wel aardig en denkt om de bladen, die bij de Redactie binnenkomen, hiervoor ter beschikking te krijgen. Rondzenden lijkt hem wanhopig; dan liever leesgelegenheid in Amsterdam, Hilversum, enz.

Voorzitter blijft bezwaren opperen wat de heer Limperg doet opmerken dat hij alleen de bezwaren ziet. De heer Hartman meent de proef te moeten nemen; de heer Vorkink wil niet alleen in Amsterdam, wil juist de kringen daarvoor in de gelegenheid stellen, waarop het bestuur vraagt dit met den B. N. A. te bespreken en een voorstel aan de ledenvergadering te doen; aldus besloten.

Ingekomen is voorts het Concept-Reglement voor het „College van Advies”.

De Voorzitter memoreerde met enkele woorden de momenten bij de graven van de Klerk en de Bazel, deelt voorts mede dat No. 1 van de bijzondere uitgaven persklaar is en No. 2 benevens prijsvraag over Hoogbouw in een volgende vergadering kunnen worden behandeld.

Bij punt 5, verkiezing van een lid in de redactie van het B. W. A., zegt de heer Komter dat hij en Ir. Boeken hiervoor niet in aanmerking willen komen. Bij de eerste stemming worden van de 20 geldige stemmen resp. 4—9 en 7 op de heeren Boeken, Komter en Staal uitgebracht, terwijl bij de 2e stemming de heer Komter 11 en de heer Staal 7 stemmen op zich zien uitgebracht. Gekozen dus de heer Komter, die aanvaarding in beraad wil houden.

Bij punt 6, verkiezing van twee leden voor de Commissie van Ontwerp-studie No. 5, maakt de heer Mastenbroek de opmerking dat de voordracht niet zoo is opgesteld als door hem is bedoeld; hierdoor dus tweërlei opvatting van de dubbelnamen, waarop vergadering na stemming besluit dit punt te verdagen.

Bij de verkiezing van drie leden voor de Commissie van verificatie worden bij de tweede vrije stemming de heeren Feltkamp, Speyer en Wijmer met resp. 10, 8 en 13 gekozen.

Bij de nu volgende besprekingen over het naschrift van de redactie bij een artikel van de heeren Mastenbroek, Staal en la Croix en opgenomen in het B. W. A. no. 5 van 1934, zet de heer Staal uiteen dat in dit naschrift over de kwestie zelf niets wordt gezegd, dat het uitsluitend een verdachtmaking is en hun naam bezoedelt; zij wenschen daarom openbaar gerehabiliteerd te worden en vragen daarvoor steun aan de vergadering. De heer Limperg valt redactie aan en vraagt wat vergadering kan doen.

De Voorzitter zegt dat redactie is samengesteld uit den B. N. A. en A. et A., geheel apart staat, autonoom is en in geen geval aan leiband kan loopen. De heer Staal wil namen hooren van diegenen die vóór de plaatsing van het naschrift zijn geweest, waarop de Voorzitter meedeelt dat de verantwoording niet gesplitst kan worden; hem lijkt een motie van afkeuring het beste. De heer Komter meent dat de vertegenwoordigers van A. et A. hier toch wel eerst bij het bestuur hadden moeten komen.

De Voorzitter zet hierop de werkwijze uiteen en zegt dat in dit geval toch geen sprake kan zijn van een actie tegen het Genootschap.

De heer Zwiers zegt dat de Redactie anoniem is, en daardoor wel meer scherpe artikelen kunnen verschijnen en dit daarom principieel juist vindt. Hij stelt een motie voor om de Redactie in gebreke te stellen, waarop de heer Vorkink voorstelt de Redactie op te dragen op het naschrift terug te komen in een voor de inzenders aannemelijker vorm, welke gedachte door den Voorzitter in een motie wordt omgezet welke met algemeene stemmen wordt aangenomen. De heer Komter verklaart hierna zijn verkiezing als Redactielid aan te nemen. Bij de rondvraag meent de heer de Hartog dat kandidaten worden gesteld die niet de verantwoording nemen na allereerst ruggespraak te hebben gehouden.

De Voorzitter sluit hierop de vergadering.

K. VAN DER WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 15
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT. 14 APRIL 1934

A. K. BEUDT. ARCHITECT B.N.A.

In de jaren 1909—1910 werkte ik in Almelo. De plaatselijke bladen meldten plannen tot het maken van een tuindorp in Hengelo. Het was in die dagen van trieste, onbegrepen bouwkunst een nieuw geluid en ik solliciteerde bij den architect Karel Muller te Amsterdam. Eenige dagen later volgde een bespreking en ik verhuisde van Almelo naar Hengelo.

Toen leerde ik Beudt kennen. Ik herinner mij nog als den dag van gisteren dat we op een vroegen morgen langs de IJzer-gieterij van Stork gingen en ons in de oude boerderij „Het Lansink” installeerden. Vanaf dien tijd dateert onze vriendschap. Wel waren wij uiterlijk groote contrasten en scheen het alsof ik Beudt met zijn groote levendigheid en geweldige activiteit niet geheel kon volgen, maar in werkelijkheid groeide tusschen ons een groote vriendschap. Beudt was op en top een man voor zijn werk. Tot laat in den avond werkten we soms door. Vele kanten ging zijn belangstelling uit en tusschen vele moeilijkheden door bouwden we samen aan het bekende tuindorp „Het Lansink”.

Beudt was een prettige chef. Wij hebben samen mooie jaren doorgeemaakt. In het maatschappelijk leven groeide een gevoel

van een veilig humanisme. We waren beiden nog jong en zoo behooren deze jaren tot de mooiste van mijn leven. Maar de tijd ging zijn gang.

De oorlogsjaren ontgoochelden sterk zijn optimisme en na den oorlog kwam een tijd van hard werken. Beudt bleef buiten de kringen van den B.N.A. Wij verloren elkaar uit het oog.

Na het toetreden van Beudt als lid van den B.N.A. kwam er opnieuw contact tusschen ons. We waren blij elkaar weer gevonden te hebben. Wel was er intusschen veel veranderd. Zijn oudste zoon was bij een auto-ongeluk overleden en hijzelf van een zware ziekte genezen, toen ik hem ontmoette in de jaarvergadering te Arnhem.

Maar al was ons blijmoedig optimisme van vroegere jaren gegroeid tot een meer gefundeerde levensbeschouwing, toch vonden wij direct de oude kameraadschappelijke verhouding terug en het was onze collega Beudt die op de jaarvergadering het sterkste pleitte voor kameraadschappelijke hulp!

We hoopten dat de tijd en zijn werk hem de zware ziekte zouden doen overwinnen!

Het heeft niet zoo mogen zijn.

Plotseling heeft de dood hem weggerukt. Beudt heeft ontzaglijk hard gewerkt. Hij is waarlijk geheel opgebrand. Beste Beudt ook jou was niets menselijks vreemd en ook jij kende het leven van twee kanten. Maar wel vraag ik mij soms af: „Waarvoor dit harde werken?“ Waarom hebben wij altijd het gevoel dat we tijd te kort zullen komen om „alles“ af te doen? Misschien was jij bij rustiger leven langer bij ons gebleven? We weten het niet en we kunnen het niet beoordeelen. Maar nu ik op mijn werkkamer, midden tusschen de grootsche natuur met allerlei vernieuwend leven, aan je rusteloze natuur denk, dringt deze vraag zich met grooten ernst aan mij op. Wel zagen wij beiden het leven niet van denzelfden kant, maar onze warme vriendschap sloeg een brug tusschen het verschil van opvatting. Beste Beudt, het was mij een behoefte je in ons Bouwkundig Weekblad te herdenken. Het leven en ons eigen menschelijk wezen heeft vele kanten en al zijn wij ten slotte allen zwervers en zoekers die hun eigen bestaan houden en blijven leven, toch heeft jouw warme,

levendige levenshouding en je kameraadschappelijke houding mij veel gegeven. Ik zag je gezin opgroeien en ik groeide met je mede. En nu scheiden hier op aarde onze wegen. Nooit zal ik weer in directen zin van je zonnig optimisme genieten, maar des te meer zal ik het eenmaal gegevene blijven waardeeren. Nog eens, niets menselijks was je vreemd, maar de sterkste kanten in het leven zijn toch wel die van warme vriendschap en dat wist je te geven, diep en sterk. Moge het je vrouw en je overgebleven zoon kracht geven om verder te gaan. Het leven is een zware taak en een zware opgave. Jouw directe taak is hier volbracht. Beste Beudt, we zullen nog veel aan je denken. Wij weten niet of wij over het graf nog met elkaar kunnen spreken. Maar als het zoo is, en wij verlangen er immers zoo zeer naar, dat het wel werkelijkheidszin moet hebben, dan zeggen we: Beste Beudt ge waart een goed kameraad, rust in vrede! Arnhem, Voorjaar 1934. G. FEENSTRA.

DE HEEMSCHUT-TENTOONSTELLING IN HET KOLONIAAL MUSEUM TE AMSTERDAM.

„De Heemschutgedachte werd gemeengoed van de Nederlandsche natie“, schrijft de Secretaris van Heemschut in den catalogus van de Tentoonstelling. Dit getuigt weliswaar van een zonnig optimisme, maar het is natuurlijk niet zoo. Het kan ook niet zoo zijn. En dat het niet zoo kan zijn, bepaalt juist de beteekenis van de Heemschutbeweging in haar begrenzingen, en dus in haar kracht. Heemschut is geen levensbeschouwing, hij heeft geen wijsgeerigen ondergrond, geen moraal behalve zijn eigen, hij staat niet in de tien geboden, maar stedschennis en onnoodige architectuurvermindering heeft altijd iets, dat tegen de beschaving ingaat. Men kan niet verwachten, dat „iets“, dat tegen de beschaving ingaat, gemeengoed wordt van een heel volk, want daarover is men het nooit eens. Daarom is Heemschut een gezindheid, die zich als zoodanig zal beperken tot een bepaalde groep van menschen. Wanneer men de Heemschutgedachte tot een ruimer kring, tot een zoo ruim mogelijken kring wil laten doordringen, wordt het direct noodzakelijk van een hoog Heemschut-niveau af te dalen en te gaan vulgariseeren. Het diorama van een dorpsplein, dat de Bond Heemschut op deze tentoonstelling heeft opgesteld, geeft daarvan het bewijs. Dat men dezen weg op moest, was duidelijk toen men met een Heemschut-tentoonstelling begon. Heemschut, eene gezindheid, is natuurlijk niet ten toon te stellen. En het resultaat van Heemschut, de landschappen en de bouwwerken, evenmin. Men kan alleen afbeeldingen van dit alles toonen, waarmede men dan beoogt belangstelling aan te kweeken of te verhoogen voor de zaken zelf. Maar dit middel is geen sterk middel en faalt absoluut wanneer men er nog een soort van gedistingeerdheid in de middelen op na houden wil. Het doel moet de middelen heiligen en dit is dan ook het hoofkenmerk van deze Tentoonstelling. De diorama's van den Bond Heemschut, van de Vereeniging 't Koggeschip en van den A.N.W.B. laten zien dat men niet kieskeurig mag zijn in zijn middelen wil men op deze wijze, dus door een tentoonstelling, een gezindheid onder de menschen brengen. Dit bezwaar geldt natuurlijk niet alleen de Heemschut-tentoonstelling, maar is een onvermijdelijk gevolg als men hetgeen zich alleen door gevoel of begrip laat duidelijk maken, door het aanschouwelijke wil aantoonen, zooals op vele tentoonstellingen gebeurt.

Voor een architect is Heemschut als gezindheid iets heel anders dan voor het gewone publiek, dat Heemschut met de drankbestrijding e.d. meenemen kan. Maar voor een architect is Heemschut alles en niets. Een architect moet naar zijn aard

altijd een volbloed Heemschutter zijn. Hij mag het niet lauwwil zijn, want anders wordt de boel onder zijn hand verknoeid, maar hij mag het ook niet fanatiek zijn, want een Heemschut-fanaticus doet als iedere fanaticus, hij versterkt de zaak tot ze zwak wordt.

Een architect, die in zijn werk Heemschut primair stelt, is natuurlijk geen goed architect, tenzij zijn opdrachtgever dat wil en dan is het nog zeer de vraag. Maar hij kan Heemschut evenmin secundair stellen, want Heemschut is een heel goed zichtbaar waarschuwingsbord, dat niet naast, maar op den rijweg staat. Hij kan niet beweren, het niet gezien te hebben. Wel kan hij het omver rijden. En niet omkijken. Maar zijn nummer is bekend...

Dit alles maakt de zaak voor een architect wel ingewikkelder. Heemschut is een te mooi streven, in direct verband met de bouwkunst, dan dat iets onedels de waardeering ervoor zou kunnen overschaduwen. De Heemschutgedachte moet altijd hoog worden gehouden, zoo hoog mogelijk. Het is eigenlijk een beetje jammer van deze tentoonstelling, dat zij in veel van haar afdelingen te zichtbaar verheffen wil en daardoor weinig verheffend werkt en hinderlijk is. Natuurlijk is dit niet het geval bij die inzendingen die de resultaten van het Heemschutwerk laten zien, zooals de Rijksmonumentencommissie dat doet. Monumentenzorg is eigenlijk iets dat al boven de gewone Heemschutbeweging uitgaat. In zekeren zin geeft zijn inzending aan deze tentoonstelling een hoogere wijding. De inzending omvat een uitnemende keuze uit gerestaureerde gebouwen, afgebeeld op prachtige diapositieven en toegelicht door goed verzorgde teekeningen.

Ook de inzending van hetgeen Zweden doet op Heemschut-gebied, alles gegroepeerd rond de figuur van Dr. Hazelius, is buitengewoon interessant. Denemarken exposeert zelfs Heemschut op Ysland. Bezienswaardig zijn ook de inzendingen van de Vereeniging „Menno van Coehoorn“, van Publieke Werken Amsterdam en nog enkele andere. Maar vele inzendingen zijn weinig gelukkig uitgevallen en de verspreide opstelling in het opzichzelf weinig aantrekkelijke Koloniaal Museum (waarom moest een Heemschut-tentoonstelling dáár terechtkomen) werkt ook niet mede.

Hulde moet gebracht worden voor den uitnemenden catalogus, die, hoe beknopt ook, een duidelijke documentatie geeft van alle vereenigingen en corporaties, die de Heemschutbeweging steunen en parallel loopend werk doen. J. P. M.

EEN DORP IN ONGESCHONDEN STAAT (ZOUTELANDE)

BOUWEN OP HET LAND EN IN DE DORPEN.

„De ware organische bouwkunst is te vinden bij de onbelangrijke, bescheiden gebouwen, die voor de architectuur zijn, wat de sagen voor de literatuur, de volksliederen voor de muziek zijn.“

FRANK LLOYD WRIGHT.

Wie onbevangen ziet hoe er heden in ons land gebouwd wordt, moet wel erkennen, dat het met de bouwkunst slecht gesteld is, alle lyrische loftuitingen op onze moderne architectuur ten spijt. Het leeuwendeel van de bouwerij is in handen van onbevoegden, die ons opscheppen met de karakterlooze bouwsels, die steden, dorpen en 't gansche land overwoekeren. Het kleine, door de architecten verzorgde deel toont zooveel aspecten, richtingen, scholen en tal van individueele uitingen, dat men zich aan een indruk van versplintering en chaos bezwaarlijk onttrekken kan.

Nergens treedt de onmacht om gezond en in zinvolle vormen te bouwen duidelijker aan den dag dan op 't platteland. Grote afmetingen, bravoure en artisticeit, die de stadsarchitectuur dikwijls imposant van allure maken, ontbreken op 't land geheel; onder den wijderen hemel zouden die trouwens weinig uitrichten.

Eens bouwde men buiten argeloosweg en er ontstond een architectuur, die bij allen eenvoud den adel der ambachtelijke zuiverheid en karakteristieke vormen meekreeg. Zij was organisch als de natuur zelf en groeide er wonderwel mee samen, tot deel van 't landschap.

Thans tast de „nieuwbouw“ land en dorpen aan als een kwade ziekte, die de orde verstoort en de schoonheid verwoest. In alle werk van menschenhanden, vooral in het kunstwerk, leeft iets van den maker en van zijn tijd. Hoe meer menschen er met verantwoording en in onderlinge harmonie aan het totstandkomen samenwerken, des te duidelijker zal de algemeene levenshouding, de tijdgeest, uit het werk spreken. Zoo gezien, vormen de bouwwerken den besten maatstaf voor de cultuur, temeer nog omdat ook hun doel, de aanleiding tot het bouwen, van maatschappelijke en cultureelen aard is. „Stijl is de uitdrukking van de levenshouding in een tijdperk“ (Schmitthenner). De stijlloosheid der huidige plattelandsarchitectuur gaat samen met het verlies van eigen aard en cultuur, een proces dat op het platteland bezig is zich te voltrekken. Wij willen hier nader op ingaan, omdat in dit proces de oorzaken van het verval der bouwkunst besloten liggen.

Gedurende de middeleeuwen ontstonden onze steden en daarmee het verschil tusschen stad en platteland, dat zich in een scherpe omgrenzing van elks beteekenis voor een plaats in de volksgemeenschap staande hield tot in de 19e eeuw. In feite kregen de steden vele voorrechten en privileges van juridischen,

economischen en maatschappelijke aard, waren de poorters vrije mannen met eigen regeermacht, de dorpers niet veel meer dan hoorigen, die van de jurisdictie van den heer afhankelijk bleven. Het platteland verschafte den steden al wat zij voor hun onderhoud noodig hadden, binnen de steden ontwikkelden zich via de ambachten de kunsten en onderwijs stond het platteland zijn beste krachten telkens aan de steden af. In wezen vormde het platteland den materieelen en geestelijken voedingsbodem, waarop de stadscultuur kon gedijen en bloeien. Gedurende de renaissance bleef deze verhouding vrijwel ongewijzigd, eerst in de 18e eeuw verminderden de economische en sociale tegenstellingen tusschen het platteland en de steden. In die verlichte eeuw hield men zich zoo nauw niet meer aan de privileges, de gilden hadden hun belangrijkheid verloren en de eerste industriele bedrijven vestigden zich in de dorpen. Toen kwam de fransche revolutie, die alle voorrechten en heerlijkheden wegvaagde en de juridische gelijkstelling van steden, dorpen en platteland was er. Dit werd officieel bekrachtigd met de Gemeentewet van 1851, die uitsluitend „gemeenten“ kende.

Uiteraard was alle verschil hiermee nog niet opgeheven, innerlijk moest er heel wat veranderen aler platteland en steden „gelijkgeschakeld“ zouden zijn. Daarover straks.

Ook in de architectuur voltrok zich alras een scheiding tusschen stad en platteland. Aanvankelijk waren de steden niet meer dan dorpen, door aarden wallen en palissaden omheind; de huizen waren er, evenals op 't land, van hout. Zoodra de steden zich ontwikkelden, veranderde het aspect. De zelfstandige burgers, tot welvaart gekomen, lieten zich kloeke huizen bouwen, de kerk, symbool van geestelijke eenheid, maar evenzeer van burgertrots, groeide tot een kathedraal en ter bescherming van dit alles verreezen er de verdedigingswerken met bastions, torens, poorten en grachten. Het hout werd door steen vervangen; de verdiepingenbouw, de vele torens en heel de verticale architectuur gaven den steden een rijzig aanzien, sterk contrasteerend met het vlakke land rondom.

In den loop van den tijd onderging de stadsarchitectuur talloze stijlveranderingen, in de middeleeuwen van organischen aard, nauw samenhangend met een groeiend constructief inzicht, later van meer formeelen aard. Telkens gingen de wijzigingen der bouwvormen samen met cultureele veranderingen. In de plattelandsarchitectuur was van stijlwisselingen weinig te ervaren. De boerderijen pasten zich aan bij de veranderingen in het bedrijf, de inrichting der huizen volgde de langzaam stijgende wooneischen; in onderdeelen, in enkele details, ligt soms een aanduiding van den bouwtijd. Doch de hoofdvormen

KERK TE ZOUTELANDE

EEN PUI (2e HUIS VAN LINKS) DOOR DEN DORPSTIMMERMAN KORT GELEDEN GEMAAKT

bleven eeuwenlang dezelfde, de bouwelementen als muren, daken, ramen, behielden hun betekenis (die boven het louter zakelijke uitgaat) tot op heden en zij werden steeds eender aangewend.

Hierin schuilt vooropgezet conservatisme noch achterlijkheid; het leven op 't platteland is immer eenvoudig geweest en natuurlijk als 't wisselen van dag en nacht, het vond derhalve zijn zuiverste belichaming in de simpele gebouwen die de oervorm zijn van hetgeen als begrip „behuizing” in een volk leeft. De kracht der oude landelijke bouwkunst ligt hierin, dat zij steeds tot de grondvormen keerde en ze zonder noodloze toevoegsels aanwendde. Muren, beeren, openingen, daken, vloeren en zolderingen bleken in hun elementairsten vorm ruimschoots in staat om den geest van 't platteland te vertolken en om het wezen van een gebouw uit te drukken. Geen twijfel rijst er bij 't zien van een oude dorpskerk: dit is het Godshuis, en toch geen nadrukkelijke vormen, niets bijzonders. Vier hooge gemetselde muren en een dakje, bekroond door een gesmeed kruis of een windvaan, zij bleken voldoende om een toren te vormen, die sterker en directer het verlangen naar bevrijding vertolkt dan menige kathedrale toren.

Meen niet, dat de eenvoudige vormen op den duur tot verstar- ring aanleiding gaven: de bouwkunst bleek op 't platteland even jeugdig en tot vernieuwing in staat als het leven zelf,

getuige de talloze variaties in groepeerings en detaillering van dorpshuizen, het speelsche karakter en het aanpassingsvermogen der landelijke architectuur. Niet alleen de gebouwen toonen het vermogen om met simpele middelen velerlei aard te vertolken, ook in den dorpsaanleg treft de rake verbeelding van het wezen. De vorm der oude dorpen zal zeker minder bewust bepaald zijn dan die van onze uitbreidingsplannen, wat niet verhindert, dat de eerste dikwijls rationeeler en doorgaans karaktervoller blijken dan de laatste.

Per definitie is een dorp de vestiging van enkele families of gezinnen in bij elkaar geplaatste, blijvende woningen. In de primitieve dorpen staan de huizen dicht opeen, de broodwinning, jacht en visscherij, ligt buiten de woonplaats, veel ruimte is er dus binnen het dorp niet noodig en de veiligheid wordt bevorderd door de aaneengesloten bebouwing. In de oude dorpsgemeenschap heerscht een sterke saamhorigheid, die al wat van buiten komt, afwijst.

Deze vorm van de nederzetting leeft nog voort in onze visschersplaatsen, waar de mannen gezamenlijk uittrekken ter vangst. Dicht aaneengesloten staan er de stugge woninkjes, als waren ze op elkaars hulp aangewezen, in afweer tegen de buitenwereld en het geweld van den storm. De bevolking, in den nood eendrachtig, staat min of meer vijandig tegenover alles wat buiten de eigen gemeenschap ligt. Eenzelfg en ge-

EEN UITBREIDING VAN EEN WOONHUIS DOOR DENZELFDE DORPSTIMMERMAN

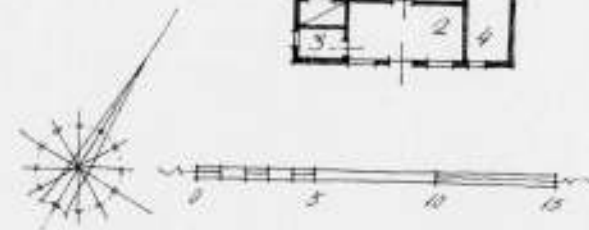
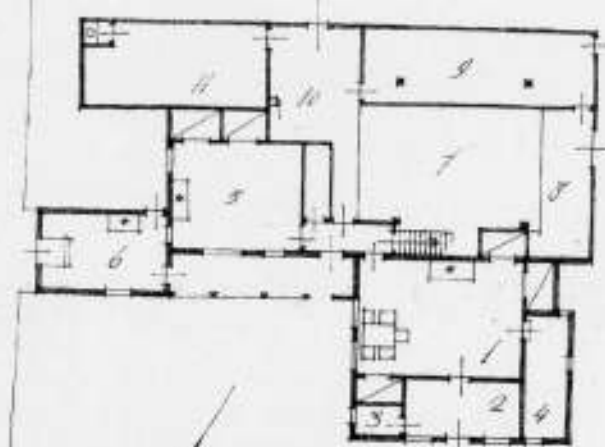
WOONHUIS, WINKELHUIS EN GARAGE. DEZELFDE DORPSTIMMERMAN. HET SPOOR BIJSTER BIJ EEN NIET-TRADITIONEELE OPGAAF, DIE DAARDOOR BOVEN ZIJN KRACHTEN GING

HUIS AD ZUTERWEG TE ZALSMEER,

- 1 WOONKAMER
- 2 VOORKAMER
- 3 SCHRIFTKAMER
- 4 KELDERSKAMER
- 5 ZOMERHUIS
- 6 WALKHOK
- 7 HOOFDSCHUUR
- 8 JOESCHVLOER
- 9 KOESTAL
- 10 KAMERPLAATS
- 11 HOUT- EN TURTSCHUUR

VERBAND IN 1917.

sloten als de visschers zelf, liggen hun dorpen, wijd uiteen aan onze zandige kust.

Een heel ander type van de nederzetting vertoont het boerendorp: breeduit staan er de boerderijen, eenvoudig en groot van vorm; zij behooren bij elkaar, maar in den onderlingen afstand en nonchalante plaatsing komt al een individueeler aard tot uiting. De boeren zijn minder op elkaar aangewezen dan de visschers; soms zijn de weiden gemeenschappelijk bezit, overigens bewerkt ieder zijn eigen landerijen. Daar het boerenbedrijf in de directe levensbehoeften voorziet, is gebrek er vrijwel uitgesloten en dit geeft aanleiding tot de royaliteit, die de boerderijen in aanleg immer bezitten. De ruimte in de dorpen en op de erven, de kloeke huizen en stallen zijn het bewijs dat de bekommernis om het bestaan hier vreemd is. De onbekrompenheid ligt trouwens in heel den aard van het boerenwerk. De boer, die afzonderlijk op het land zich vestigt, moet natuurlijk groter individualiteit bezitten dan zijn dorpsconfrater, wat in een gesloten en eigenzinnigen vorm der meeste vrijstaande boerderijen, al is er eenheid in het landstype, tot uiting komt; de dorpsboerderijen hebben gemeenlijk een vriendelijker voorkomen.

Klimaat en bodemgesteldheid hebben natuurlijk invloed op het karakter van de dorpen en van de gebouwen. Zoo liggen in 't Oosten van ons land, met z'n glooiingen en bosschen, de brinkdorpen, wijd van ruimte. Allicht geeft de makkelijk te bewerken grond hier mede aanleiding tot een milder uiterlijk der boerderijen. Naar 't Noorden en 't Westen, waar de storm over de open vlakte blaast, wordt het karakter stugger, wat in de terpdorpen en meer nog in de streekdorpen te merken valt. Nu zijn de laatste vooral ontstaan in gebieden, die door menschenhanden ingrijpend vervormd en ten deele zelfs ge- keurig gesitueerd en zelfbewuster van vorm zijn dan elders. Een eigen karakter zien we in de kweekersdorpen, die in later tijd uit enkele streekdorpen gegroeid zijn. In Holland heeft de mensch immer in strijd met de natuur geleefd en hij is er slim bij geworden; op steeds verfijnder manier tracht hij de natuur de baas te zijn, in zijn droogmakerijen en in zijn tuinbouw- cultures. De grootscheit van dien strijd ligt in de wijde polders met de markante boerderijen, van de taaie volharding zijn de dijken en de vaarten de getuigen. De toegespitste zorgvuldig- heid toonen ons de rijen kwekerijen der streekdorpen. De

beschaving is hier eenige schreden gevorderd. Aanvankelijk ging het om groenten en fruit, maar als met de Barok en later, de tuinkunst zich ontwikkelt, gaat het om 't veredelen der soorten van boomen, heesters en planten. Dit eischt meer aandacht en toewijding, grooter kennis en ervaring, hooger cultuur; het leidt tot zelf-experimenteeren en onderzoeken, men werkt sterk individueel. De gemeenschap krijgt de betekenis van een gilde: 't uitwisselen van persoonlijke vindingen en ervaringen, 't verbeteren der werkstukken, in casu de cultures en vooral het dienen van 't gemeenschappelijk belang naar binnen en naar buiten. In deze dorpen bloeit het individualisme, terwijl het gemeenschapsbesef meer op ethische (naderhand wat veel op materiele) overwegingen berust dan op een krachtig bewustzijn van alverbondenheid. Kenmerkend zijn later voor deze plaatsen de vele coöperaties, die zuiver materiele belangengemeenschappen vormen, doch door de bewoners, bij gelegenheden, graag met schoone idealen en maatschappelijke deugden bekleed worden.

In beeld vertoonen deze dorpen noch de soberheid der visschersplaatsen, noch de royaliteit der boerendorpen. Daar elk huis op zijn akker staat, is de bebouwing regelmatig verspreid. De bedrijfshuizen, deels oude boerderijen, aangepast aan het bedrijf, verraden persoonlijke geest, want al zijn ze vaak tot een grondtype terug te voeren, in groepeerings, door allerlei aanbouwen en in details loopen ze sterk uiteen. De bedrijfshuizen hebben een vriendelijk karakter en zijn dikwijls sterk geleed, waardoor ze aan grootsheid inboeten ten bate van de mildheid. De eenheid ligt in het gecultiveerde en den zorgvuldigen aanleg der bedrijven, de karakteristieke netheid, de orde, de regelmaat.

Op 't land en in de dorpen ligt de basis van de volkscultuur. Wie buiten geboren en getogen is, blijft innig verbonden met de natuur, ook al werkt hij niet direct op het land. Hij ziet het zaaien, den groei en den oogst der gewassen, hij kent er de geboorte, de ontwikkeling, het leven en den dood van nabij, hij ondergaat er de wisseling der getijden en dit geeft boer en dorper een klaren, logischen kijk op het leven, het „boerenverstand“. Dit is het vermogen om nuchter en vooral eenvoudig te denken, zonder in een spitsvondig, doch schraal intellectuaalisme te vervallen, noch in overspannen zielsontroeringen. Het verband met de natuur geeft den dorper zoowel als den boer een begrip van de grenzen, die aan dit leven gesteld zijn. Zij weten dat, hoever ons verstand ons ook kan helpen om de natuur te dwingen, er toch machten zijn, waarvan de mensch afhankelijk blijft. Daarbij komt, dat, door den geringen omvang der plattelandsgemeenschap, 't zij die van een boerderij of van een dorp, een ieder al de anderen kent, weet waaraan en hoe zij werken, dat hij 't verband ziet tusschen den arbeid van den een en 't werk van den ander; men kent de geledingen en hun samenhang, men voelt de eenheid en hierin wortelt het besef van 't organisch karakter der gemeenschap. Dit alles maakt dat de man van buiten zich in de stad altijd onwennig voelt, 't verband tusschen dingen, gebeurtenissen en menschen is daar voor hem zoek, 't leven is in de stad te gecompliceerd om het te begrijpen, iets waar zijn geest natuurlijkerwijze toch om vraagt. De stedeling bekommert zich niet om den chaos in zijn stad, hij weet ervan te nemen wat hem goed dunkt en hij voelt er zich thuis. Het „hoe“ en „waarom“ zijn geen vragen voor hem, doorschouwen doet hij 't stadsleven evenmin als de buitenman, maar hij verlangt geen doorkijk in 't gebeuren, hoogstens interesseert hem een speciaal gebied.

Hier raken we de betekenis van het dorp en zien we de eigen plaats, die de dorpen in de volksgemeenschap bezetten. Historisch gezien is het dorp een overgangsvorm: de steden zijn een verdere ontwikkeling der oorspronkelijke nederzettingen dan de dorpen, terwijl, vooral in de middeleeuwen, welhaast elk

dorp de illusie gehad zal hebben vroeg of laat stadsrechten te verkrijgen. Men kan veronderstellen dat elk dorp er natuurlijkerwijze naar streeft om stad te worden. Maar in den boer leeft, als in elk mensch, de drang naar gemeenschap; in de stad voelt hij zich niet thuis, wel in het dorp, waar alles van zijn orde is en vertrouwd. Zijn boerderij wordt door de ambachtslieden uit het dorp gebouwd, hij laat er zijn karren maken, zijn koren malen, hij trouwt er en geeft er z'n kinderen aan, hij viert er feest, in 't dorp gaat hij ter kerk en hij vindt er zijn laatste rustplaats. Dorper en boer zijn verbonden in hun eeuwigen strijd met de natuur, zij verstaan elkaar, vertrouwen elkaar. De stad is den plattelanders vijandig, hij althans voelt er zich niet thuis. En dit wantrouwen, dat uit niet-begrijpen voortkwam, is er in den loop der geschiedenis niet minder op geworden, toen de steden van overzichtelijke, zij 't anders geaarde, doch opzichzelf organische gemeenschappen, groeiden tot de chaotische groot-steden van onzen tijd, waar de wereldhandel en het wereldverkeer bovendien de noodige vreemde en onbegrensde elementen inbrachten. Daarom is het platteland ondenkbaar zonder de eigen geestelijke en maatschappelijke kernen, de dorpen.

Immer heeft de cultuur haar grootsten bloei beleefd binnen de steden; de golven van het feestelijk gebeuren werden er hoog opgestuwd, fel werd iedere verandering van inzicht er beleden en bestreden, de wetenschap kon er zich ver ontwikkelen, de kunst uitte er zich op haar schoonst. Maar dat laaiende vuur verteerde veel menschenmateriaal en het zou spoedig gedooft zijn, als niet steeds nieuwe brandstof toegevoerd werd. De eeuwen door trokken de beste krachten van het land naar de steden, zij brachten er frisch bloed en klare koppen en menigmaal leverden zij de schoonste bijdragen voor de cultuur.

De stad is, vooral in lateren tijd, mateloos geworden door het wegvallen van de grenzen op elk gebied; de handel werd wereldhandel, alle goederen der aarde waren in de steden verkrijgbaar, de industrie breidde zich ongelimiteerd uit, de mogelijkheden bestonden tot het verkrijgen van onbepaalde rijkdom, door de specialisatie in elk vak en door de wetenschap werden steeds nieuwe gebieden geëxploreerd, het scheen dat voor 's menschen vernuft niets onbereikbaar bleef. Daartegenover stond het platteland met zijn besef van de grenzen, die aan ons leven en ons kunnen gesteld zijn.

De stad had dat rustige achterland noodig om niet in exaltatie te vervallen, zonder de regenererende kracht van het platteland hadden de steden zichzelf verteerd. Aan alle cultuurperiodes is een groote tegenstelling tusschen stad en platteland eigen; zij zijn wezenlijker onderscheiden en vullen elkaar vollediger aan, naarmate er van cultureelen bloei sprake is.

Thans laten de geestelijke vervlakking en verwarring, die gelijk met den vooruitgang in techniek en wetenschap onze steden overmeesterden, hun invloed gelden op 't land en in de dorpen. Hierboven werd reeds geschreven dat de eerste industrieën zich in de 18e eeuw op 't platteland vestigden: vele dorpen heeft die industrie doen uitdijen tot steden. Maar die groei was onbeheerscht en wild, volkomen onmatig en onorganisch; daarbij misten deze industrieplaatsen de schoone oude kernen van vele steden, zoodat ze totaal vormeloos zijn. Het aspect is chaotisch en triest, hoogstens heerscht er in de bedrijven zelf een mechanische ordelijkheid.

Andere dorpen groeiden grenzenloos, dank zij hun geschiktheid als forensenoord. De overspannen stedeling ontdekt plotseling de kalmeerende rust der natuur en hij haastte zich naar zijn dubbelslachtig forensenbestaan, wat velen schoonen dorpjes het leven kostte en de natuur er om heen degradeerde tot een eindeloos warnet van „lanen“, vol pretentieuze landhuizen.

Dan zijn er, en dat lot was veel visschersdorpen beschoren, die tot seizoenbadplaatsen uitverkooren werden. Ook hier weer het

onbeheerscht stratenplan, dat de duinen vernielde. De huizen zijn er leelijker dan waar ook; er is slechts kort gelegenheid om het bouwkapitaal rentegevend te maken.

En vrijwel geen dorp bleef er gespaard voor de symptomen van den „vooruitgang“: karakterlooze nieuwbouw en monsterachtige reclame.

Erger is dat ook op het platteland de grenzen wegvielen. Land en tuinbouw werden objecten voor den wereldhandel. De landbouw, die eens de bron van de volkswelvaart betekende, verviel in speculatie-handen en zag zijn producten op de wereldmarkt uitgespeeld, waarvan de boeren maar al te vaak de dupe werden. De tuinbouwdorpen breidden zich onmatig uit en ver-industrialiseerden; men legde zich toe op makkelijk te kweken eenheids- en massa-artikelen en de vakkennis slonk bedenkelijk. Ten slotte leden ze aan overproductie.

De onbeheerscht groeiende dorpen, die noch compact bebouwd, noch eenigermate begrensd werden, slokten veel land op; de bebouwingsrafels lagen in alle richtingen verspreid, zoodat spoedig tal van dorpen aan elkaar gebouwd werden en het open land verdween. Nu moeten de weinige open brokjes door middel van streekplannen als kostbare natuurreservaatjes beschermd worden tegen verdere overwoekering!

De enorme bouwbedrijvigheid veroorzaakte een tekort aan goede bazen, ieder wierp zich op als bouwer, alles moest vlug gebeuren, want er was geld te verdienen. Het eerbare ambacht was in minder dan geen tijd om zeep gebracht. In de dorpen trad een nieuw genus bouwleider op, de dorpsbouwkundige, die het bekende huisje met minstens één erker, een plat (voor de bedden) en glas-in-lood boven het kalf bouwde, of erger, armzelig plagiaat pleegde bij de corypheeën der nieuw-Nederlandsche-bouwkunst, waarbij de architectuurprentenboeken een onuitputtelijke bron van inspiratie vormden.

De stadsarchitecten, die op het land bouwden, stonden veelal te ver van (boven) het platteland om het te begrijpen. Zeker, menig architect heeft op het land sobere en goede gebouwen gezet, in samenhang met het landschap, wezenlijk met het platteland vertrouwd. Doch velen vervielen in forensenarchitectuur, d.w.z. in de verwikkelde en hyper-gespannen composities, zoodat de moderne stad ze bezit, of in een „landelijke bouwkunst“ met riet en kleine ruitjes, die bij alle knusse liefelijkheid meer verwantschap vertoont met de Hermitage in het park van Versailles, dan met onze polders, boezemlanden en glooiende heuvels. Zoolvel in de architectuur, als op wijder gebied, blijkt telkens weer hoe weinig de stadsbewoner bekend is met het wezen en de nooden en behoeften van 't land en de dorpen.

De moderne stedeling beschouwt het platteland uitsluitend als zijn recreatiegebied. Nu hij bemerkt, dat het meer en meer bebouwd raakt, eigen aard verliest en ontluisterd wordt, ziet hij zijn ontspanningsoord bedreigd en poogt thans met ijver het land en het natuurschoon in ongereptheid te bewaren. Men werkt aan streekplannen, verordeningen tegen landschapsontuistering, sticht openluchtmusea, natuurreservaten, nationale- en natuurparken, alles om de resten van landelijk schoon en landelijke cultuurproducten te bewaren voor de stadsbevolking en het nageslacht, ter wille van de recreatie en van de wetenschap; en inmiddels wordt het platteland in open liefde doodgedrukt, de inventaris van zijn nalatenschap zal in de musea en parken opgemaakt worden.

Literaard is het streven om 't land en de dorpen tegen totale overwoekering te beschermen nuttig; het vervalproces wordt door vertraagd. Doch de vraag rijst of hier niet van een verkeerd uitgangspunt begonnen wordt: men tracht het platteland te beschermen, terwijl het in zijn bestaansmogelijkheden, geestelijk en economisch, zoodanig bedreigd is, dat het welhaast verdwijnen moet. En inplaats van te streven naar de bestaanszekerheid van het platteland, gaat met het uiterlijk beschermen ter wille van een stadsbelang, de recreatie, dat een tweederangs-

motief is. Wie ervan overtuigd is dat in een gezonde volksgemeenschap het platteland een onmisbare factor is, weet dat het thans meer dan ooit noodig is om aan het land economisch en sociaal de volle waarde te geven en om den verwaterden invloed van de stad te keeren. De volksgemeenschap kan slechts winnen bij een duidelijker omlinjing van de plaats die elke bevolkingsgroep (in casu: stad en platteland) moet innemen en bij de wederzijdsche erkenning van ieders bestaansrecht en waarde. Want in 't laatste ligt de voorwaarde voor een harmonisch samengaan en de gemeenschap zal krachtiger zijn, naarmate de leden, bij onderlinge harmonie, op zichzelf karaktervoller zijn.

Het moge op 't oogenblik nog onmogelijk schijnen om voor het platteland economisch en sociaal weer een eigen positie te scheppen, doch wij leven in een periode van ingrijpende maatschappelijke veranderingen, waarbij tendenzen zich voordoen, die in deze richting reeds wijzen. Het moge bij de bevolkingstoename evenzeer ondoenlijk schijnen om steden, satellieten en versteedsche dorpen in hun uitbreiding te belemmeren; ook hier moet een weg te vinden zijn, anders is het kwaad niet te stuiten. Voorloopig zou een intensievere bebouwing van reeds bewoonde gebieden heel wat bouwterrein kunnen opleveren, terwijl menig uitbreidingsplan, waar al te royaal met open bebouwing, tusschenruimten en wegbreedten omgesprongen wordt, danig besnoeid kon worden. „Wie het land wil bewaren in zijn schoonheid, brenge een offer en wone... in de stad“ (Kees van Bruggen). Dit hoeft nog niet naar de letter opgevat te worden, al dient erkend, dat de stedelingen, die de geneugten van de stad en het buitenwonen tegelijk belevten willen, 't land en de dorpen bederven, ook voor hun minder bedeelde stadgenooten. Zoo ergens beperking gerechtigd is, dan is 't wel op dit terrein.

Het vervagen van allerlei omgrenzing, het vervallen van verschild en tegenstelling op velerlei gebied, heeft enerzijds ons leven verward, anderzijds vervlakt en verarmd. In de architectuur doen zich dezelfde verschijnselen voor: een wirwar van stijlen, die voor 't meerendeel het willekeurig omspringen met bouwelementen en materialen gemeen hebben en doorgaans tekort schieten in 't vertolken van het wezen; het begint moeilijk te worden om een raadhuis, een fabriek of een flat van elkander te onderscheiden. Langzamerhand is het gevoel voor juist materiaalgebruik, voor logische structuur en voor duidelijke vormgeving met normale en voor de hand liggende bouwelementen en materialen verloren gegaan.

Thans meent men een gebouw te karakteriseeren door zijn praktische functies te demonstreeren, met gebruik van de nieuwste constructies in beton, glas, ijzer en lichte wandplaten. Differentiatie naar het wezen wordt niet van belang geacht: zoo wil de moderne architect op 't land barakken monteeren, die zoo noodig in woningen te separeren zijn, en loodsen, die naar behoefte in te richten zijn tot bergschuur, school, kerk, of fabriek, onderdeelen ter completeering of uitbreiding bij te bestellen als voor een Ford-auto of mecano-does. Wie van een gebouw meer vraagt dan uitsluitende bevrediging van materiele behoeften, subsidiair geraffineerd comfort, geldt bij een modern architect voor „benepen en bangelijk individualist“.

Toch rijst de vraag of deze richting nu inderdaad den weg wijst naar een „moderner cultuurleven met meer licht en openheid, meer vreugde en bewustheid“. Modern is ze, waar ze haar ideaal stelt in de machine en waar ze, om dat ideaal te bereiken, de mechanisatie en rationalisatie, inclusief de daaruit voortvloeiende vervlakking, aanvaardt. Meer licht en openheid bereikt ze in zoverre de huizen onmatig groote ramen krijgen, waarmee niet gezegd is dat het leven in die huizen lichter en opener zal zijn. En of de vreugde en bewustheid hier gediend worden, valt te betwijfelen: materieel welzijn en behagen betekent nog geen levensverrijking, want die ligt in een klaar

beseft van de wezenlijke waarden.

Opmerkelijk is dat de voorstanders der nieuwe zakelijkheid, die toch voor alles functioneel willen bouwen, in hun wenschen t.a.v. de plattelandsarchitectuur van weinig inzicht in de eischen, die buiten aan een gebouw gesteld worden, blijk geven. Wie 's zomers op 't land werkt in de laaiende zon, verlangt in zijn huis getemperd licht en koelte, wie de wijde steeds om zich weet verlangd naar een besloten ruimte om zichzelf te zijn en zich niet te verliezen, wie een dag in gierenden storm en striemenden regen verkeert verlangt naar een warm, beschut vertrek en sluit de luiken, opdat het geloei en gekletter hem in zijn veiligheid niet storen. Wie op 't land wil bouwen met veel glas om het licht en de wijde in de woning te betrekken en daarbij de constructies tot den uitersten graad van luchtigheid wil reduceeren, moet een stedeling zijn die alleen met mooi weer eens buiten komt genieten. Hij vergeet, dat het in zulke huizen met triest en ruw weer uiterst onbehagelijk is en dat er aan onze behoefte aan beschutting en veiligheid niet voldaan is. Op 't land verlangt men een duidelijke tegenstelling tusschen binnen en buiten, tusschen licht en donker en men vraagt van een gebouw dat het duidelijk zijn wezen toone.

Wie aan de toekomst wil werken, moet aansturen op zinvolle differentiatie. Voor ons vak geldt dat in 't bijzonder, want niet alleen dat in de gebouwen de vervlakking zich demonstreert, ook het bouwvak vertoont een bedenkelijke mechanisatie en rationalisatie. Moderne bestekteekeningen en details krijgen de allure van een machineontwerp, de architecten verliezen het contact met het bouwen zelf, in de werkmethode maakt men zich steeds losser van de ambachten en weldra zal een huis geheel door ongeschoolde arbeiders in elkaar gezet worden. Men moge beweren dat deze gang van zaken tot goedkoopere gebouwen leidt, tot nu toe is dit allerminst bewezen. De voordeelen van de normalisatie in materialen en constructies en van den montagebouw bestaan veelal alleen voor den bouwmaterialenhandel. Bouwtechnisch en economisch blijft de winst problematisch, terwijl de ver doorgevoerde mechanisatie en industrialisatie van het bouwvak ernstige sociale nadeelen meebrengt.

Wanneer het werk den mensch gelegenheid geeft om alle gaven van hoofd en hart harmonisch te ontwikkelen, dan vervolmaakt hij zijn persoonlijkheid, waarin 't geluk besloten ligt. Die gelegenheid bieden de ambachten ten volle. Daarom ligt het op onzen weg om bij het bouwen de geestdoodende werkmethode te vermijden en om de ambachten te herstellen.

De vraag rijst: hoe?

De opleiding van allen die bij het bouwen betrokken zijn, is eenzijdig ingesteld op een scheiding tusschen theorie en praktijk, waarbij de laatste het onderspit delft. Het begint al met de krullenjongens: „iedere metselaars-, loodgieters- en timmermansleerling wordt in de ambachtsscholen met lineaal en driehoek misvormd, inplaats dat hij bij een flinken baas met godsvrucht en goedbedoelde oorvijgen het ambacht grondig leert en het bewustzijn krijgt, dat zonder zijn hulp geen gebouw gezet kan worden” (Schmitthenner). Het middelbaar- en het hooger onderwijs leggen bovendien den nadruk op de techniek, waarbij

het ambacht geheel in de verdrukking komt. Zoo zijn het ontwerpen en de bouwleiding vrijwel abstracte werkzaamheden geworden en konden een individualistisch artiestendom en verintellectueelde technici vat krijgen op het bouwvak, dat eens sociaal en praktisch met het leven innig vergroeid was.

Het zou te ver voeren hier het probleem van de opleiding verder uit te spinnen. Er zij volstaan met te wijzen op het artikel van Ir. Friedhoff in 't B.W. van 23 Mei '25, waar meer contact met de praktijk voor alle opleidingen in het bouwvak aanbevolen wordt en tevens gepleit wordt voor een regeling, die het mogelijk maakt om ook van het ambacht tot het architectendiploma te komen. Ingrijpende hervorming van het bouwvak en de opleiding vindt men beschreven in „Bauen im neuen Reich” van Prof. Paul Schmitthenner. De laatste acht grondig een ambacht meester zijn de voorwaarde, zoowel menschelijk als praktisch, om in het bouwvak een plaats te bekleeden, welke 't ook zij. Alleen de besten in aanleg en roeping mogen z.i. tot de architectuurstudie toegelaten worden. De opleiding is zoo in te richten dat ieder de plaats krijgt, waar hij naar begaafdheid en prestatie thuis hoort.

Hier te lande behoort de beroepsbescherming, zelfs de titelbescherming van den architect nog tot de vrome wenschen. Zou het zoover komen, dan zullen de opleidingsmogelijkheden zoodanig moeten zijn dat ieder, die de capaciteiten en de rijpheid voor bouwmeester bezit, den titel verkrijgen kan, terwijl de opleiding moet waarborgen dat geen praktisch onbekwamen of eenzijdig (theoretisch) ontwikkelden tot architect verklaard worden.

Voor een architect is 't van belang dat hij het leven in al zijn schakeeringen kan begrijpen en dat hij de materialen en lands-eigen bewerkingen en constructies kent. Voor het eerste zoowel als voor 't laatste is een ambacht de beste leerschool.

Wie op 't platteland en in de dorpen als architect werkzaam is, heeft grootendeels de taak overgenomen, die eertijds door de meesters in het ambacht verricht werd: het plannen maken en den bouw leiden. Nu is ook het buitenleven gecompliceerder geworden, zoodat de bouwplannen meer bestudeering vereischen en, wat wel het zwaarst weegt, aesthetisch en dikwijls constructief zijn de metselaars- en timmermansbazen niet meer voor die taak berekend.

Het werk van den plattelandsarchitect is dus nederig, waarin besloten ligt, dat een excessief individualisme hem niet past. Hij hoeft zich niet te vermeten om van voren af te beginnen bij het vormgeven, de traditie zal hem een groote steun zijn, want daarin ligt het beste, dat de geslachten vóór hem bereikt hebben. Den stadsgeest zal hij uit zijn werk bannen, hij zal zich rekenschap geven van de plaats, waar hij bouwt, van den aard van het land. Zijn werk zal rationeel moeten zijn, eenvoudig en klaar in aanleg, in opbouw en in vorm, zijn werk zal natuurlijk moeten zijn, als het buitenleven zelf. Hij zal het wezen der dingen zoeken, ook in zijn werk en hij zal de schoonheid dienen, die de „straling van de waarheid” is.

Dan zullen zijn gebouwen in hun bescheiden aard bijdragen tot een zinvolle geleiding van het leven en tot een organische cultuur. Aalsmeer, Maart 1934. J. F. BERGHOEF.

mogelijk te maken zijn bovengenoemde groepen gedacht en zullen architecten aanwezig zijn voor het geven van de gewenschte inlichtingen. Wel kunnen wij zonder overdreven optimisme vaststellen, dat de Bouwkunst een waardiger plaats in de belangstelling van ons volk is gaan innemen dan zestig jaren geleden het geval was. Wel begint bij den beschaafden leek het inzicht te komen, dat de Bouwkunst niet beteekent het opplakken van krullen. Maar tevreden kunnen wij over het begrip, dat buitenstaanders over ons werk toonen, nog lang niet zijn. Laten de dagbladen hun lezers opwekken tot een bezoek, zoodat honderden, een duizenden nader gebracht worden tot het wezen van de oudste kunst, die de menschheid zoo noodig heeft.

4 April 1934.

Ir. A. H. VAN ROOD

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No.16 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 21 APRIL 1934 No.16

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Voorjaarsvergadering van den B. N. A. op Zaterdag 5 Mei 1934, in de daktuinzaal van Gebouw „Atlanta,” Coolsingel, te Rotterdam, om 10.30 uur.

AGENDA.

1. Opening.
2. Notulen.
3. Mededeelingen.
4. Wijziging Statuten en Huishoudelijk Reglement.
5. Jaarverslag.
6. Rekening en Verantwoording over 1933.
7. Verkiezing van leden voor de Commissie van Onderwijs.
8. College van Advies inzake de keuze van een architect.
9. Werkverruiming voor den architect.
10. Rondvraag.

Na de vergadering zal de Kring Rotterdam den leden van den B.N.A. een excursie aanbieden naar nieuwe bouwkundige aanwinsten (wolkenkrabbers e.d.) in Rotterdam.

TOELICHTING BIJ PUNT 4.

WIJZIGING DER STATUTEN EN VAN HET HUISHOUDELIJK REGLEMENT.

Het Bestuur stelt in verband met het behandelde op de ledenvergadering van 7 April nog de volgende wijzigingen voor op de voorstellen, die op de vergadering waren ingediend en die gepubliceerd zijn in de Officieele Mededeelingen No. 12.

Art. 5 der Statuten. Aan het einde van Par. 12 de volgende bepalingen toe te voegen:

„Door zijn lidmaatschap van den B.N.A. is elk lid tevens lid van het Steunverzekeringsfonds. Het is hem verboden lid te zijn van een soortgelijk fonds van een andere Kunstenaarsvereniging, op straffe van vervallenverklaring van het lidmaatschap van den B.N.A., door het Bestuur.

Vervallenverklaring van het lidmaatschap van den B.N.A., heeft tevens vervallenverklaring van het lidmaatschap van het Steunverzekeringsfonds ten gevolge.

De verplichtingen en rechten der leden van het Steunverzekeringsfonds zijn vastgelegd in het Reglement, dat voor dit fonds door de ledenvergadering van den B.N.A. is vastgesteld.”

Art. 3 van het Huishoudelijk Reglement. De nieuw voorgestelde Par. 13bis als volgt te doen luiden:

„De inkomgelden worden gestort in het Ondersteuningsfonds.”

Tevens stelt het Bestuur nog voor:

Art. 19 Par. 36 van de Statuten als volgt te wijzigen:

In afwijking van Art. 6 Par. 13 der Statuten zal de contributie over het jaar 1934 f 35.— bedragen, waarvan f 5.— wordt overgestort in het Steunverzekeringsfonds.

Toe te voegen aan **Art. 1 Par. 2 van het Huishoudelijk Reglement:**

„Tevens moet de candidaat een door hem ondertekende verklaring inzenden, dat hij geen lid is van een Steunverzekeringsfonds van een andere kunstenaarsvereniging en dat — voor het geval hij van zulk een fonds lid is geweest — hij aan zijn verplichtingen ten opzichte van dat fonds geheel heeft voldaan.”

Toe te voegen aan **Art. 1 van het Huishoudelijk Reglement na Par. 3** een Par. 3 bis. „Alvorens tot den B. N. A. toegelaten te kunnen worden, moet de candidaat zijn inkomgeld hebben betaald.

Zij, die lid geweest zijn van den B. N. A., maar van het lidmaatschap vervallen zijn verklaard wegens het niet nakomen van hun financiële verplichtingen ten opzichte van den Bond, kunnen in geen geval weder als lid worden toegelaten, dan nadat zij:

- a, den tot aan het tijdstip van het verlies van het lidmaatschap bestaanden achterstand in de betaling hunner contributie en Hoofdelijken Omslag hebben aangezuiverd,
- b, voor het geval zij aan het Steunverzekeringsfonds op andere wijze geldelijk nadeel hebben berokkend, het bedrag, waarvoor dit is benadeeld, geheel in het Fonds hebben teruggestort.”

Toe te voegen aan **Art. 3 van het Huishoudelijk Reglement**, een nieuwe „Par. 13 ter. Een lid heeft eerst recht op uitkeering uit het Steunverzekeringsfonds, wanneer hij tenminste 1 jaar lid is geweest en zijn financiële verplichtingen tegenover den B. N. A. volledig is nagekomen.

Een lid, dat ten onrechte uitkeering uit het Steunverzekeringsfonds heeft genoten en binnen den door het Bestuur gestelden termijn aan zijn verplichting tot terugbetaling niet heeft voldaan, wordt door het Bestuur van het lidmaatschap vervallen verklaard.

Een lid wordt terstond en voor altijd door het Bestuur van het lidmaatschap vervallen verklaard, indien hij de onrechtmatige uitkeering verkregen heeft tengevolge van opzettelijk onjuiste opgave, of door opzettelijk verzwijgen van datgene wat voor de beoordeeling van het verzoek om uitkeering van belang had kunnen zijn.”

BOUWKUNST-TENTOONSTELLING IN DEN HAAG.

De Kring Den Haag van den Bond van Nederlandsche Architecten heeft het initiatief genomen binnenkort een Tentoonstelling te organiseren. Te samen met de 2e afdeling van den Haagschen Kunstkring zal deze van 21 April tot 15 Mei gehouden worden in de zalen van de laatstgenoemde vereeniging, Lange Houtstraat 7.

Tentoongesteld zullen worden plannen van exterieurs, interieurs, modellen enz. van na 1925 ontworpen werken, onderverdeeld in de groepen: Openbare Gebouwen, Utiliteitsgebouwen, Landhuizen, Woningblokken, Woningen, Flatgebouwen en Monumenten.

De bedoeling is in de eerste plaats het bereiken van de belangstelling der leken. Niet de persoon van den ontwerper zal op den voorgrond worden gebracht, doch het ontwerp. Om den belangstellenden leken een inzicht

Toe te voegen een nieuwe „Par. 13 quater: Ongeacht vervallenverklaring van het lidmaatschap blijft de betrokken persoon gehouden zijn ten tijde van zijn vervallenverklaring bestaande financiële verplichtingen jegens den B. N. A. na te komen”.

TOELICHTING BIJ PUNT 8. COLLEGE VAN ADVIES INZAKE DE KEUZE VAN EEN ARCHITECT.

In de ledenvergadering van 16 Januari 1932 te 's Gravenhage is een reorganisatie van de Commissie van Voorlichting aan de orde geweest. De voorstellen van het Bestuur ter zake werden gepubliceerd in de Officieele Mededeelingen No. 41a 1931, terwijl de notulen der vergadering van 16 Januari in concept zijn opgenomen in de Officieele Mededeelingen No. 5 van 1932, waarnaar verwezen wordt.

Een van de punten voor de grondslagen voor een reorganisatie werd toen als volgt aangegeven:

„De B.N.A. zal zich met de vorming van zulk een college belasten. Samenwerking met andere vereenigingen, die zich op het gebied van de architectuur bewegen, is gewenscht, maar slechts mogelijk op een wijze, die voor den B.N.A. aannemelijk is.”

Naar aanleiding van deze uitspraak heeft het Bestuur zich gewend tot de besturen van het Genootschap Architectura et Amicitia en de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap, zijnde de beide organisaties, waarmede de B.N.A. samenwerkt in zake de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen.

Het resultaat van deze besprekingen is geweest dat overeenstemming tusschen de besturen werd bereikt over een reglement voor een College van Advies, hetgeen het Bestuur hierbij aan de ledenvergadering ter goedkeuring aanbiedt.”

REGLEMENT COLLEGE VAN ADVIES INZAKE DE KEUZE VAN EEN ARCHITECT.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, B.N.A. te Amsterdam, het Genootschap Architectura et Amicitia, A. et A. te Amsterdam, en de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap, B. & V. te Rotterdam, hierna Samenwerkende Vereenigingen genoemd, hebben zich te samen verstaan:

- 1e. in te stellen een College van Advies inzake de keuze van een architect,
- 2e. vast te stellen het hiernavolgende Reglement van dit College,
- 3e. te bepalen dat, indien tot één der Samenwerkende Vereenigingen een vraag inzake de keuze van een architect wordt gericht, deze de vraag ter afhandeling zal stellen van het College van Advies.

REGLEMENT.

Art. 1. Het College van Advies heeft tot taak hen, die zulks aan het College of een der Samenwerkende Vereenigingen vragen, van advies te dienen welke architect of welke architecten in aanmerking komen:

- a. voor een bepaalde opdracht,
- b. voor het mededingen in een bepaalde besloten prijsvraag,
- c. voor het Jurylidmaatschap in een bepaalde prijsvraag,
- d. voor een andere functie, waarvoor een architect wordt vereischt.

Art. 2. De zetel van het College is gevestigd aan het Secretariaat van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, B.N.A. te Amsterdam.

Art. 3. Het College van Advies bestaat uit een Voorzitter benevens 3 leden en 3 plaatsvervangende leden. De Voorzitter, die geen architect mag zijn, zal door de Besturen van de Samenwerkende Vereenigingen in onderling overleg worden benoemd voor een tijdperk van 3 jaar en is ten hoogste éénmaal herbenoembaar voor een gelijken termijn. Voor de benoeming van de leden en plaatsvervangende leden wordt door elk der Samenwerkende Vereenigingen voor de eerste maal één lid en één plaatsvervangend lid, voor de volgende jaren telkens één plaatsvervangend lid benoemd, welke benoemingen geschieden door de ledenvergadering van elke Vereeniging uit tweetallen, opgemaakt door het betreffende Bestuur.

Art. 4. Tot lid of plaatsvervangend lid kunnen slechts zij worden benoemd, die aan de volgende twee voorwaarden voldoen:

- a. zij moeten gedurende 8 achtereenvolgende jaren zelfstandig het beroep van architect hebben uitgeoefend.
- b. zij moeten, zoowel ten aanzien van hun technische en aesthetische bekwaamheid, als ten aanzien van de bona-fide uitoefening van hun beroep boven elken twijfel verheven zijn om het College van Advies op waardige wijze te vertegenwoordigen.

Art. 5. Een benoeming tot lid of plaatsvervangend lid wordt eerst van kracht, wanneer deze door de Besturen der beide andere samenwerkende Vereenigingen is goedgekeurd.

Om wraking zooveel mogelijk te voorkomen, zal vooraf tusschen de Besturen overleg over de voor een benoeming voor te dragen tweetallen worden gepleegd.

Art. 6. Bij het overleg over de voordrachten in art. 5 genoemd, zal er naar worden gestreefd, dat de leden van eenzelfde College niet in dezelfde gemeente woonachtig zijn of hun bureau gevestigd hebben, hetgeen ook geldt voor de drie plaatsvervangende leden.

Art. 7. Aan het einde van elk kalenderjaar treden de leden af; de plaatsvervangende leden worden dan lid. Met ingang van elk kalenderjaar treden drie nieuwe plaatsvervangende leden in functie.

Art. 8. Indien tusschentijds een vacature van lid van het College van Advies ontstaat, wordt het plaatsvervangend lid van de betreffende Vereeniging lid. Indien tusschentijds een vacature van plaatsvervangend lid ontstaat, wordt hierin zoo spoedig mogelijk door de betreffende Vereeniging voorzien.

Art. 9. Bij ontstentenis van den Voorzitter treedt het oudste lid in jaren tijdelijk in zijn plaats en wordt als lid vervangen door het plaatsvervangend lid, dat door dezelfde vereeniging werd benoemd.

Bij ontstentenis van een lid treedt het plaatsvervangend lid, dat door dezelfde vereeniging werd benoemd en bij ontstentenis van dit, een der beide andere plaatsvervangende leden, tijdelijk in diens plaats.

Art. 10. Aan de Commissie wordt als Secretaris-penningmeester toegevoegd de Directeur van den B. N. A., die een adviseerende stem heeft.

Art. 11. Voor het uitbrengen van een advies is de aanwezigheid van Voorzitter en drie leden, c.q. plaatsvervangende leden vereischt. De leden kunnen de plaatsvervangende leden uitnoodigen een of meer vergaderingen bij te wonen; deze hebben dan een adviseerende stem.

Art. 12. Bij zijn adviezen zal het College van Advies in het oog houden zoowel de belangen van den aanvrager, als die van de bouwkunst.

Het belang van de leden van de samenwerkende Vereenigingen, zoowel individueel als collectief, blijft bij het opmaken van een advies buiten beschouwing.

Art. 13. Het College van Advies brengt zijn advies rechtstreeks aan den aanvrager uit en zendt een afschrift daarvan aan de Besturen der samenwerkende Vereenigingen.

Indien het College van Advies de vraag door bemiddeling van één der Vereenigingen ontving, brengt het het gevraagde advies uit aan het Bestuur van de betreffende Vereeniging, welk Bestuur dit advies aan den aanvrager doorzendt. Afschrift van het advies zendt het College aan de Besturen der beide andere samenwerkende Vereenigingen.

Art. 14. Het College van Advies brengt zijn adviezen kosteloos uit.

De kosten van het College worden door de drie samenwerkende Vereenigingen in gelijke mate gedragen en vóór 15 Februari van elk jaar verrekend na overlegging van een financiële verantwoording, welke de goedkeuring van de samenwerkende Vereenigingen noodig heeft.

Art. 15. Vóór 15 Februari van elk jaar brengt het College van Advies een jaarverslag aan de samenwerkende Vereenigingen uit.

Art. 16. Indien één der samenwerkende Vereenigingen de medewerking aan het College van Advies wenscht te beëindigen, doet zij hiervan aan de beide andere Vereenigingen mededeeling.

Het College wordt geacht zes maanden daarna ontbonden te zijn.

Deze opzegging mag niet gegrond zijn op de door het College uitgebrachte adviezen.

B. N. A. EN A. E. T. A.

Verslag van de Commissie van Redactie over het jaar 1933.

De Commissie van Redactie bestond uit de heeren J. M. van Hardeveld, A. P. Smits en G. Westerhout, aangewezen door den B. N. A., en de heeren Wieger Bruin, E. H. Frowein en F. Hausbrand, aangewezen door het Genootschap A. et A.

Voorzitter van de Commissie was de heer Wieger Bruin.

De heeren Smits en Frowein zijn tot leedwezen van de Redactie geruimen tijd door ziekte verhinderd geweest de redactie-vergaderingen bij te wonen. De Redactie heeft zich, evenals in de vorige jaargangen, ook in deze jaargang bij haar redactionele leiding op het standpunt gesteld, dat het „B. W. A.” een algemeen blad is, waarin alle uitingen der bouwkunst kunnen worden opgenomen. De maatstaf die daarbij wordt aangelegd, is dat het werk een architectonische compositie is, d.w.z. een goede eenheid vormt van plan, gevels en details. Het verwijt, dat de Redactie een bepaalde richting voorstaat of wenscht uit te sluiten, is misplaatst.

Waar in de laatste jaren de architect betrokken wordt bij utiliteitswerken, waarbij dat vroeger niet het geval was, heeft onze Redactie gemeend ook deze te moeten publiceeren. Wij wijzen in dit verband op het artikel van den heer Ir. v. d. Steur over de architectonische verantwoording van het ontwerp van de Rijnbrug te Arnhem en het nummer over de Zuiderzeewerken.

Voor enkele jaren werd aangedrongen op toch vooral groote afbeeldingen, welke aandrang echter begint te verkeeren in een roep naar kleine plaatjes. Onze Redactie houdt een middenkoers.

De klacht over onduidelijke reproductie van plattegronden is volmaakt juist, maar zoolang de meeste architecten er mede volstaan potloodteekeningen ter reproductie af te staan, zullen wij nog wel eens onduidelijke plattegronden moeten geven.

De redactie streeft echter steeds naar het verkrijgen van geïnkte teekeningen — eventueel scherpe lichtdrukken daarvan — ten bate van de leesbaarheid bij verkleinde reproductie en ten bate van het aanzien van het blad. Soms ertscht zij die.

De redactie beschikt niet over de middelen om zelf teekeningen te doen inkten.

Zij verzoekt medewerking in deze aan allen, wien het aangaat.

JAARVERGADERING.

De Jaarvergadering van het Genootschap zal worden gehouden op Woensdag 25 April a.s., des avonds 8 uur, in de groote zaal van het Gebouw Heystee, Heerengracht 545-549, te Amsterdam.

AGENDA:

1. Notulen.
2. Mededeelingen.
3. Ingekomen stukken.
4. Verslag van den Secretaris.
5. Verslag van den Penningmeester.
6. Verslag van de Commissie van Verificatie.
7. Verslag van de Redactie van het Weekblad.
8. Begroeting.
9. Verkiezing van een bestuurslid wegens periodiek aftreden van den heer J. Zietsma, die zich niet herkiesbaar stelt.
10. Verkiezing van een lid in de Redactie van het Weekblad wegens periodiek aftreden van den heer Wieger Bruin, die zich niet herkiesbaar stelt.
11. Verkiezing van een lid in den Tentoonstellingsraad wegens periodiek aftreden van den heer A. Eibink, die zich niet herkiesbaar stelt.
12. Verkiezing van twee leden in de Commissie van voorbereiding en beoordeling van ontwerp-studie No. 5.
13. Rondvraag.

De verkiezingen zullen geschieden, in overeenstemming met art. 21 van de nieuwe statuten, uit de onderstaande voordrachten.

Verkiezing bestuurslid (vacature J. Zietsma).

a. A. Eibink, b. H. Mastenbroek.

Verkiezing, lid in de Redactie (vacature Wieger Bruin).

a. T. Haakma Wagenaar, b. Ir. H. T. Zwiens.

Verkiezing, lid in den Tentoonstellingsraad (vacature A. Eibink).

a. C. Feltkamp, b. Hildo Krop.

Verkiezing twee leden in de commissie van ontwerp-studie No. 5.

1. a. Ir. A. Boeken, b. Margaret Kropholler.

2. a. C. Feltkamp, b. N. Wijmer.

Voor het Bestuur:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

OVER DE POSITIE VAN DEN KUNSTENAAR IN DE HEDENDAAGSCHE SAMENLEVING.

Wanneer men over dit onderwerp zijn gedachten laat gaan, is het welhaast onvermijdelijk, dat men er toe komt vergelijkingen te maken met andere tijdperken, dan de min of meer troosteloze periode, waarin wij gedwongen zijn te verkeerren.

En het is dan weer evenmin te ontgaan, dat de verbeelding ons voert naar den rijksten en veelzijdigsten tijd, dien wij uit de geschiedenis der kunsten kennen; n.l. de Italiaansche renaissance. Toch is die vergelijking in zekeren zin onjuist, allereerst omdat in beide gevallen de kunstenaar zelf geheel verschillend is. Het beeldend vermogen van de Italiaansche kunstenaars is zoo onbegrijpelijk veelzijdig geweest, en hun scheppingsdrang zoozeer gericht op het maken van werken van groote afmeting en in grootschen stijl, dat men zich afvraagt of de stuwkracht, die van hen moet zijn uitgegaan, misschien zóó onweerstaanbaar was, dat zij als het ware het geven van opdrachten geprovoceerd hebben door het onmiddellijk zóó hevig aanspreken op geboden gelegenheden. Dat is echter slechts ten deele waar; het is wel onloochenbaar, dat het totaalbeeld der Italiaansche renaissance er eenigszins anders zou uitzien, wanneer de eerste opleving van enthousiasme voor het kunstleven bij den kunstenaar zelf ware doodgegaan, hetzij door onverschilligheid of onmacht. Maar het is, als men de 13e, 14e en 15e eeuw overziet, of er een stuwkracht door dien tijd vaart, die zowel lastgever als uitvoerder in zijn geweldigen greep houdt.

Het zijn geniale persoonlijkheden geweest, de kunstenaars van die dagen, maar de regeerende vorsten en pausen waren vaak ook bijzondere figuren. Hoevele kunstenaars waren tegelijk architect, beeldhouwer, schilder, musicus, schrijver, ingenieur, vestingbouwer en natuurgeleerde; wij behoeven daarbij niet alleen aan den 15e eeuwchen Lionardo te denken, die bovendien nog bedreven was in lichaamsoefeningen. Reeds Giotto beheerschte in het trecento vele zijden van het kunstleven, en zelfs artisten van kleiner formaat, b.v. een Antonio Rizzo was nog meester in vele kunsten.

In er dus wel eenig verschil met de kunstpotentie in onzen tijd, toch moet niet vergeten worden, dat de kunstenaars al werkend pas hun volledige mogelijkheden ontplooiden en eerst geleidelijk tot beroemdheid kwamen. Hierin zijn de lastgevers de voortdurend drijvende krachten geweest. En hun aantal, hun koopkracht, maar bovenal hun verlangen de kunst te bevorderen waren groot.

Hoevele republieken, hoevele elkaar bestrijdende heerschers, hoevele vorstenhoven telde Italië in het quattrocento? Het is overigens merkwaardig, na te gaan hoe algemeen en overwegend het begeeren was om de kunstcultuur te bevorderen. Zelfs een Ludovico Moro, de misdadige tyran van Milaan, om aan een enkel bekend voorbeeld te herinneren, bleef niet achter om deze belangrijke opdrachten den groei van het kunstleven mogelijk te maken.

Niet minder deed de kerk, die tegenover de vorsten onafhankelijk was; in het bijzonder het pauselijke hof, dat uit honderdtallen personen, soms wel 700 bestond, was een onuitputtelijke bron van opdrachten. Alleen in het quattrocento zijn er zeker 200 na te gaan en dat zijn dan nog alleen de allergrootste op het gebied van architectuur en beeldende kunsten.

De ééne Paus mag meer de architectuur en een andere meer de beeldende of nijverheidskunsten bevorderd hebben, vrijwel allen werkten mee om die prachtige ruime mogelijkheid voor kunstontwikkeling te scheppen en tegelijk een cultuurmonument van onvergankelijke betekenis te doen groeien.

Maar niet alleen het pauselijke hof, ook alle kerken en kloosters zijn als het ware inwendig bekleed met schilderijen, plastieken, mozaïeken, houtsnijwerken, intarsia's, bronsgietwerken en weefsels van superieur gehalte. Bezoek herhaalde malen Italië en gij zult steeds weer verstomd staan over de onuitputtelijke hoeveelheid kunstwerken niet alleen in musea, maar ook of juist in en aan architectuur en tot in de kleinste steden en dorpen. Ook hierin dus weer een beduidend verschil met onze dagen.

Maar er waren behalve het wereldlijke en het pauselijke hof, de kerken en kloosters ook nog de stedelijke overheid, de adel en de rijkgeworden burger.

Ook hier weer een veelzijdige basis voor honderden werken op alle gebieden der kunsten. Denken wij slechts aan den 16e eeuwchen millionair Chigi in Rome met het werk van Rafael in zijn villa Farnesina en zijn kapel in de St. Maria del Pópolo. En dan b.v. in Venetië de handeldrijvende adel, die het groot-kapitaal vertegenwoordigde. Wat zouden Titiaan en Tintoretto e.a. hebben kunnen uitrichten zonder de opdrachten van adel en kerk en overheid? De heerschende adellijke geslachten zijn eeuwen lang de groote stuwkrachten geweest voor de onvergankelijke kunstontwikkeling van Italië; zonder de Medici's de Este's, de Gonzága's e.a. was de Italiaansche renaissancekunst niet mogelijk geweest.

In één enkel opzicht is er geen verschil. De eereplaats, die de kunstenaar voor het eerst in den renaissance-tijd veroverd, heeft hij behouden tot in onze dagen.

In de oudheid werd de kunstenaar niet hooger geacht dan een handwerksman en die betekende niet veel in de oogen b.v. der Grieken. Het rangverschil in maatschappelijk opzicht tusschen een bouwmeester als Phidias bij de Grieken en b.v. Bramante in de 15e eeuw is teekenend. De vorsten der renaissance beschouwden de kunstenaars als hun gelijken, hun vrienden, ja zelfs soms in sommige opzichten als hun meederen. Die plaats heeft de hedendaagsche architect, kunstnijvere en beeldende kunstenaar theoretisch, d.w.z. in beginsel nog; hij heeft alleen de opdrachten niet.

Hier komen wij aan verband en tegenstelling tusschen den

rijksten tijd op kunstgebied, die de wereld gekend heeft en onzen kunstzinnig verarmden toestand.

Men moet niet meenen, dat die groote renaissanceperiode zulk een ideale tijd is geweest in maatschappelijk opzicht; integendeel, wreedheid, sluipmoord, corruptie, zedeloosheid en andere misdaden zijn herhaaldelijk aan te wijzen, evenals in onze dagen het geval is dus, maar er was iets dat die duistere zijde van het leven overstraalde en dat tevens behoeftte voor innerlijke verarming en verschrompeling, n.l. de waarlijk enorme kunstprestatie. Als het eens in beeldspraak gezegd mag worden, men heeft den akker voortdurend door juiste behandeling „vruchtbaar” weten te houden.

Naar mijn overtuiging zijn wij in onze dagen bezig onze cultuur dood te saneeren; den akker zoo arm te maken, dat er straks alleen nog „onkruid” op zal kunnen groeien, dat zelfs of juist op dooden grond nog welig tiert. Het onkruid begint in allerlei vormen al een overmatige plaats in ons kunstleven of wat daartoe gerekend wordt, in te nemen; wat innerlijk het minst beteekent, wat van de geringste culturele waarde is, maar slechts de aandacht een oogenblik aftrekt van de levensmisère, gaat het best.

De waardevolle tijd, die ons slechts schaars is toegemeten in ons leven, wordt met allerlei armelijk gedoe jammerlijk vernietigd; opgebouwd wordt er zoo goed als niets.

Hier komt duidelijk uit, wat het maatschappelijke vraagstuk als zoodanig begrenst, n.l. de zorg voor het zakelijke bestaan. Hierop is al het willen en kunnen gericht. Al wat aan hoogere waarden uit de maatschappij kan opgroeien, vindt wel een grondslag in haar, maar behoort zelf niet meer tot haar; en gaat haar te boven. Wij probeeren ons zakelijk bestaan te saneeren, wat nog nauwelijks gelukt, of misschien zelfs niet gelukt, en snijden daartoe allereerst dat hoogere, om nog even bij de beeldspraak van den vruchtbaren grond te blijven, plant en bloem ongeveer tot den bodem af.

Het hier bedoelde hoogere is: kunst, religie en denken, en daarvan is de kunst er maatschappelijk gezien, het slechtst aan toe. De religie vindt haar verwerkelijking in de kerken, die zichzelf organiseren en op eigen kracht leven, ten deele uit giften van de geloovigen, die bij haar bestaan belang hebben. Het wijsgeerige denken wordt vanuit de universitaire en andere centra ontwikkeld, en is opgenomen in de officiële wetenschap, door de overheid bekostigd, of wordt ook weer door belangstellende groepen in het leven gehouden.

De kunst echter staat nagenoeg ongeorganiseerd, vrijwel ongesteund en zoo goed als hulpeloos. Zij voert een wanhopigen strijd om een verwerkelijkingmogelijkheid, die haar nagenoeg niet meer geboden wordt.

Dat is erg voor de kunstenaars persoonlijk, maar het is nog veel erger voor de cultuur als zoodanig, omdat daar het geheele volk, de kunstenaars inbegrepen, in betrokken is. Onze kunstgevoeligheid dreigt geleidelijk uit te sterven. De nijverheidskunsten worden overwegend uitingen van seriewerk en komen meer en meer in handen van enkele industrieën, die ieder een bepaalde categorie van voorwerpen, metaal, glas, textiel enz., en van een bepaald karakter in massa aan de markt brengen. Daar zijn dikwijls heel goede en fraaie objecten der gebruikskunst bij en tegen het seriewerk bestaat in veel gevallen m.i. ook geen enkel bezwaar; maar op den duur krijgt hier de veelzijdige mogelijkheid van kunstuiting te weinig kans. In de meubelkunst eenzelfde verschijnsel, ook het schakel-meubel, waarmee men zelf combinaties bouwt, schijnt een toekomst te hebben; de architect is nog lang niet meester op zijn terrein, er zijn nog veel te veel beunhazen als kapers op de kust en als verknoeiers van de kunst werkzaam, beeldhouwers en schilders in den ruimsten zin hebben nagenoeg geen opdrachten, goede muziek, en toneel en serieuze literatuur leiden een moeizaam bestaan.

Wat zijn de gevolgen? De aandacht voor het aesthetische, voor hetgeen het leven kan verdiepen en inhoudvol maken, gaat verloren; er is geen innerlijke concentratie en beschouwing meer, geen rust om door te dringen in gedachten, die even verderreiken dan het buitenkantsche gebeuren. Voor dit laatste alleen is nog belangstelling; de sport zooals die zich uit in onze dagen is daarvan een typisch voorbeeld; het gaat daarin voor de duizenden, die zelf geen sport beoefenen, maar slechts toeschouwers zijn, alleen om de vraag: „wie zal er vanmiddag winnen”, een onschuldige, maar oppervlakkige vraag. Bedenkelijker is het ziekelijke enthousiasme voor de abnormalste recordpogingen, die in onze dagen gewaagd worden. Een tweede typisch verschijnsel is de groote belangstelling voor sensatiefilms en voor de soort van films, waarin uit een boek of toneelspel met rijken inhoud, in één uur, alleen het uiterlijke gebeuren „vertoond” wordt, zoo noodig nog praktisch verdraaid aan het slot om het wat aantrekkelijker te maken voor janalleman. Betere films vinden weinig of geen publiek, sommige zijn zelfs uitgefloten. De schrijvers bezwijken geleidelijk meer en meer voor de hooge honoraria en de kunstzin van de duizenden bezwijkt geleidelijk bij het aanschouwen van de onbenulligheid. De technische mogelijkheden van de film, het feit, dat men alles kan laten zien en ook inderdaad laat zien, tot de oogvaren van de actrice in een close-up toe, mogelijkheden die de kracht van de film heeten tegenover het toneel, stromen dagelijks geleidelijk de verbeeldingskracht van de duizenden af, en daarmee tevens een juist besef, zoolwat toneel als van literatuur, waarin het niet om het „gebeuren” alléén gaat, maar juist meer om de gronden van hetgeen er geschiedt, om het wezen van den mensch, hetgeen door het zinrijke woord, en hetgeen daar ongezegd doorheen speelt, beter tot bewustzijn is te brengen dan door het overwegend visuele. Om dit te kunnen verstaan uit een werk, moet het in het werk gegeven zijn, dat spreekt vanzelf, maar bovendien eischt het inspanning en geestelijken inhoud bij den toeschouwer. De film steunt op het overwegend visuele en bovendien nog op de naturalistische opvatting in décor en regie, die het goede toneel reeds lang verlaten heeft. Door haar technische mogelijkheden is de film echter in dat naturalisme veel geraffineerder; zij is geperfectioneerd ouderwets, alleen de technische mogelijkheid of truc is het nieuwerwetsche in haar uiting. Slechts weinig films maken hierop een uitzondering. Over de stijlloosheid der voorstellingen zelf, een kwestie van programma-samenstelling, schreef ik reeds in het B.W.A. no. 46 van 18 Nov. 1933, ook deze waarlijk m.i. barre misstand in de filmexploitatie wordt door het publiek met slechts weinig protest aanvaard.

Een derde typisch verschijnsel is de sensatie-literatuur en de nieuwsgierige belangstelling voor hetgeen er om ons heen gebeurt, waarbij de geheele wereld in onzen interessekring betrokken wordt. Duizenden lezen alleen nog maar kranten en sensatieromans, hooren nieuwsberichten en licht amusement uit hun luidspreker, of kijken alleen naar filmjournals.

Een fataal verschijnsel op muziekgebied is de ziekelijke interesse voor het exotische, in het bijzonder voor wat van de negers komt. Negerkunst is nooit anders geweest dan embryonaal religieus en embryonaal menschelijk, vol van duisternen angst voor onverklaarde machten in natuur en geest en vol van onberekenbare en onbeheerschte impulsen. Een natuurlijke begaafdheid van den neger brengt deze troebele kwaliteiten beeldend en musicaal in een vorm, die voor ons door het vreemde, ja zelfs mysterieus-angstwekkende en door het primitief-aantrekkelijke, boeit, maar die met ons wezen en onze innerlijke cultuur geen werkelijk contact heeft. Het kan daarom op den duur niet anders dan artistiek en cultureel degenererend werken, wanneer die sfeer in allerlei vorm, vooral in den muzikalen vorm, invloed blijft oefenen. Ook hier komt het

weer aan op de grootte van de plaats, die dergelijke uitingen in ons kunstleven innemen.

Een vierde factor is de snelwisselende mode, waartoe het fabriceren van goedkope, maar niet lang stand houdende stoffen medewerkt. De dragers en draagsters van de voorgeschreven modellen, die zij als slaven aanvaarden, gevoelen zich verkeerdelijk als vertegenwoordigers en behoeders van een „stijl”. Het schijnt inderdaad een stijl, maar het is door het gemis aan cultureelen achtergrond (mode berust op het subjectieve en grillige), juist negatie of verkeerding van stijlbegrip; mode is verkeerde stijl.

Mode heeft in alle groote cultuurperioden meegedaan, maar was daar ondergeschikt moment, factor, hier is het alles, het alleen-zaligmakende.

Een vijfde factor, die ons kunstvermogen en kunstverlangen atstompt, is de enorme vlucht van het reproduceerende element in de techniek. Denken wij slechts aan de mechanische muziek in gramfoon en radio, waardoor velen ervan overtuigd zijn, dat hetgeen zij uit hun luidspreker hooren kunnen, de werkelijke uitvoering heel behoorlijk op den duur kan vervangen, een verkeerd inzicht dat eenvoudig ontstaat doordat zij geen werkelijke muziek meer hooren.

Oog en oor worden in onzen tijd meer en meer ingesteld op reproductie, die soms wel niet heelemaal slecht, maar toch altijd net even mis is.

Want dit geldt ook van de beeldende reproductie, b.v. in de z.g. kunstdruk in kleuren naar schilderijen door middel van de fotografie, die maar al te vaak het werkelijke kunstwerk vervangt.

Ten zesde is daar de voortdurend toenemende snelheid op elk gebied, waardoor de mensch, die toch de eenige verwekker van die snelheid is (want de natuur behoudt haar zelfde tempo), geen rust meer kent om te „beschouwen”. Hij rent dóór, eigenlijk langs het leven, en meent het te beleven, zooals hij zich, met een vaartje van 60 km per uur door de natuur suizend, verbeeldt buiten geweest te zijn, omdat hij ook nog eens ergens uitgestapt is.

Het verraderlijke van al deze punten, die met meerdere zijn aan te vullen, is dat er ook zooveel goeds van te zeggen is, hetgeen dan ook dagelijks geschiedt, zoodat ik mij van die taak ontslagen acht. Ook doen wij allen, in meerdere of mindere mate aan verschillende van de genoemde punten mee. Dat is trouwens zeer begrijpelijk, want wij zijn kinderen van onzen tijd, en onze cultuur heeft deze schoone bloemen gekweekt, maar haar geuren zijn verdoovend en zelfs vergiftigend, wanneer men er teveel van krijgt, en dat is meestal gauw het geval. Daarop komt het n.l. naar mijne overtuiging aan en het zou alles niet zoo belangrijk zijn, ware het niet, dat al deze punten voor het meerendeel der menschen het eenige cultureele bezit zijn, waarover zij beschikken; en dat is wel fataal. Wat is er voor onze kunst en cultuur in de toekomst te verwachten? Alles bijééngenomen ziet het er inderdaad zoomin voor onze kunstenaars als voor onze aesthetische cultuur erg hoopvol uit en is de positie van den hedendaagschen kunstenaar alles behalve gunstig te noemen. Naar mijn overtuiging verheffen zich veel te weinig stemmen tegen de algemeene cultureele afbraak, die nog steeds geleidelijk, maar onverzettelijk, voor een blijkbaar ongemerkt, voortschrijdt en door een algemeen geest van vervlakking en verdorring, en van onverschilligheid voor het hoogere, wordt bevorderd.

De vraag rijst of dat nu noodig is, en of het niet veeleer gewenscht is te trachten paal en perk te stellen aan dien cultureelen neergang.

Men kan ook zeggen en het wordt gezegd, dat er toch niets aan te doen is, omdat het de geest des tijds is, die dit alles en zooveel meer bewerkstelligt. Ik geef van tevoren toe, dat het inderdaad niet gemakkelijk is te velde te trekken tegen veel

verdwazing, die maar al te gemakkelijk voedsel vindt in dat manusje voor alles, dat nu den naam van tijdgeest draagt en ter wering van aanvallen wordt gebruikt.

Maar niettegenstaande dien tijdgeest zijn er toch: schoonheidscommissies, filmkeuringen, enz. enz., die toch ook bedoelen iets binnen vooraf opgestelde grenzen te houden.

Dat er in onzen tijd iets verandert is duidelijk en aanvaardbaar, want het is logisch; er heeft zich in de kunsten ontegenzeggelijk iets nieuws ontwikkeld en het is nog groeiende, en iets dat m.i. meer levensvatbaarheid heeft in de toekomst, dan de half en heelemaal suffe architectuur en beeldende kunst, die hier en daar nog doorsukkelt in onzen tijd.

Nu werken er tegelijk zeer tegenstrijdige vernieuwingspogingen, die insoverre zij op gezonde, logische beginselen berusten, levensvatbaarheid zullen hebben. Deze richtingen bestrijden elkaar nogal fel; het hevigst zijn over het algemeen de aanvallen op de nieuwe zakelijkheid, met haar eenigszins nuchtere romantiek. Het komt mij voor, dat men te heftig te keer gaat tegen al wat ook maar een schijn van nieuwe zakelijkheid vertoont. Laat men kritiek oefenen, maar daarom op dit gebied belangrijk werk, dat er tusschen de mislukkingen toch zeker is, niet bemoeilijken. Een gebouw met veel glas en van een nieuwe opvatting getuigend, zal onze cultuur niet vernietigen, maar er schullen hier wel gevaren en dus zijn en toch bezwaren.

Voor de beeldende kunsten is b.v. een bedenkelijke factor, dat de nieuwere architectuur, die vooral in de grootere werken meer en meer naar een „nieuw-zakelijk” karakter gaat overhellen, zoo weinig of geen plaats meer laat voor plastiek en schilderkunst, voor het beeldende in het algemeen. Het is weliswaar de bedoeling geweest van de nieuwere kunst „schoon schip” te maken; in de kunst met de kunst te breken, en zoo een nieuwe uiting in den geest des tijds op te bouwen, die uiting is thans in allerlei varianten gedemonstreerd en het schijnt, dat de architecten nu vergeten dat de beeldende kunsten in de nieuwzakelijke vernieuwing destijds toch eigenlijk zijn vóórgegaan. Waarom wordt alle samenwerking nu afgevoeren? M.i. geschiedt dat ten onrechte; ook omdat het onlogisch is dat de architectuur, die van nature in haar „gevormdheid” de basis is voor de „gestalte” der plastiek en de „verbeelding” der schilderkunst, Vorm, gestalte en verbeelding zijn drie zijden van één schepende potentie. Het is dan ook trouwens niet zoo vreemd, dat in vroeger tijden, toen de menschen harmonischer en minder gespecialiseerd waren, die drie mogelijkheden in één persoon samengingen. Ten tweede is het m.i. onjuist onjuist dat de nieuwe zakelijkheid de beeldende kunst uit haar werken weert, omdat er zonder schade voor het werk, ja zelfs met winst, heel wat beeldende arbeid zou kunnen worden opgenomen, wanneer het maar van passende kwaliteit en geaardheid is. Wellicht komt men van het gevolgde pad nog wel eens terug. De geheele kunstwereld is bezig zich te herzien en zich aan te passen aan het leven, dat ook veranderd is. De kunst is spiegel van het leven. Zooals gezegd: de beeldhouw- en schilderkunst waren reeds lang van karakter gewijzigd, de nijverheidskunst is gevolgd, waarom dus niet de architectuur? Die nieuwe kunst spiegelt het leven van een nieuwen mensch; maar hoe die mensch ook zij, als hij dien naam dragen mag, kan hij niet volledig leven en zich verwerkelijken wanneer hem niets anders wordt gelaten dan glas, ijzer, beton, vliegtuigen, auto's, films, microscopen en retorten, mechanische muziek, telefoons, televisie-apparaten, operatiekamers, kruisiers, kanonnen en meer dergelijke zaken, alle vindingen van den verstandig-technischen tijdgeest. Wanneer hij nog waarlijk mensch is, zal in hem blijven werken het onweerstaanbare verlangen, naar het bloedwarme leven, het doordringen in elkaars wezen, het trachten te verstaan, wat menschen wezenlijk drijft, doet ondergaan of verheft. Dat is

het best of eigenlijk alleen tot uitdrukking gebracht door de kunstenaars der hoogere kunstcategorieën, die de verbeelding van het leven zelf inhouden.

De mensch zal blijven vragen naar werkelijke kunst en als die niet meer voorhanden is, of hij kan in den chaos geen weg meer vinden, dan verstomt dat innerlijk dringen niet, maar het richt zich op wat er wel ter bevrediging van dit onvermijdelijke, dat zich wil verwerkelijken, voorhanden is, ook al is dit niet van de beste kwaliteit. Een der moeilijkste problemen, nu bezuiniging en saneering der geldmiddelen geboden is (en wie zal dat ontkennen?) is, zóó te werk te gaan, dat de onvermijdelijke drang naar het hogere zich niet gaat richten op of zich gaat uiten in het oppervlakkige en minderwaardige, tot dat weldra onze geheele culturele inhoud zal zijn ingeschrompeld tot wat wij uit vorige perioden hebben opgeborgen in enkele musea. Schoonheid en kunst, die thuis behooren in het leven zelf, zullen museumstukken worden; en hoe mooi en belangrijk musea kunnen zijn, toch is het museum voor het kunstwerk het verkeerde huis; het behoort in het door menschen dagelijks bewoonde huis. Het mag op het eerste gezicht niet zoo erg schijnen, wat er in onze dagen gebeurt, men kan er luchtig over heen gaan, maar wie goed toeziet beseft dat ernstige gevolgen niet zullen uitblijven van een culturele afbraak, die de positie van den kunstenaar onhoudbaar maakt en de geestelijke basis van het volk ondermijnt.

In het B.W.A. No. 8 van 1931 schreef ik in een verhandeling over de Bouwwee en de Nieuwe Zakelijkheid (bl. 66):

„Het neerhalen van het hogere (echter) heeft tengevolge, dat de algemeene levensverhouding verarmt, onttaardt in verdwazing en onedele weelde en dat geestelijk genot plaats moet maken voor schaamteloze, of, op zijn best, zinledige verstrooiing.”

In de verlopen drie jaar zijn we weer eenige schreden verder gegaan op dit pad. En dat, niettegenstaande de kunstenaar op welk gebied ook, in ons land voldoende vermag, om een belangrijk kunstleven voor ons volk te verzekeren, maar dan moet er ook gelegenheid zijn om zich te uiten. Want al moge onze tijd niet rechtstreeks te vergelijken zijn met de Italiaansche renaissance (er is sindsdien in de wereldgeschiedenis nog wel iets gebeurd), dezelfde categorieën opdrachtgevers zijn er bij ons ook nog en al is het geld dan niet in omloop, er is toch nog geld.

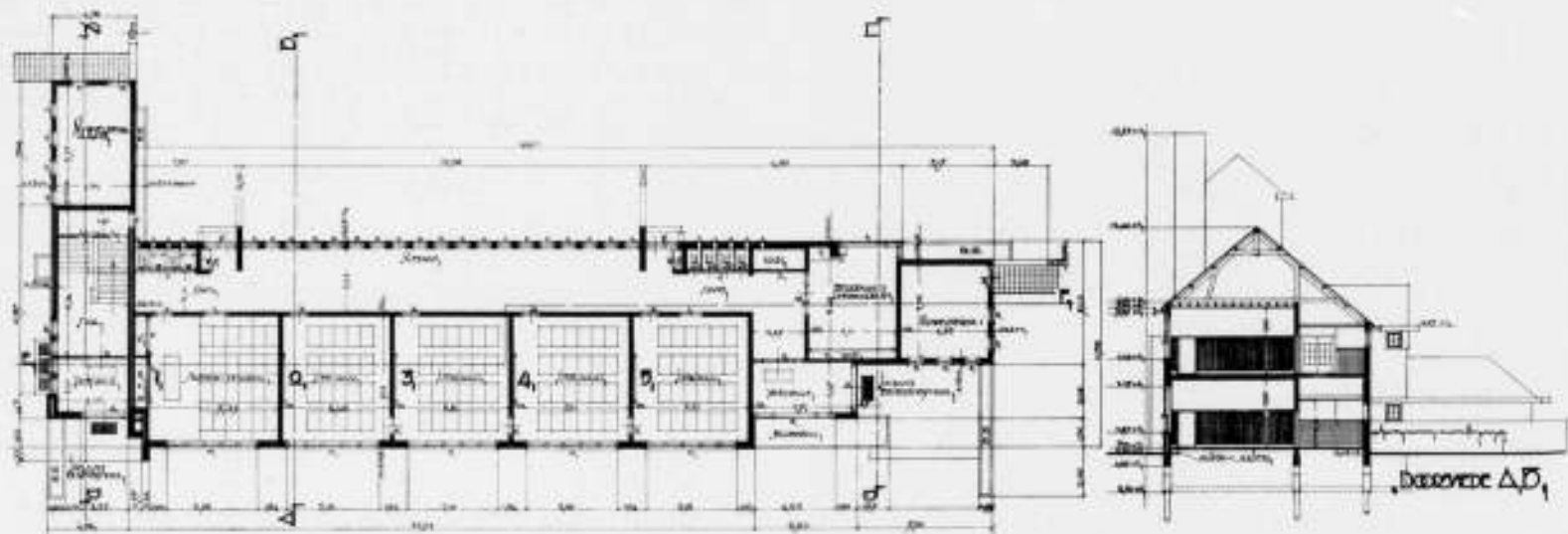
Aansluitend aan hetgeen Italië ons leert uit een dan weliswaar voorspoediger verleden, vraag ik mij af, waarom scheppen zij, die het kunnen bekostigen zich niet hun levensmonument in kunstwerken voor zichzelf en de gemeenschap en dan in grooten stijl, monumentale architectuur, gedecoreerd door de

beste kunstenaars? De rente, die dit geld zou afwerpen, is de historische onsterfelijkheid, zooals nu nog Chigi leeft in zijn villa Farnesina te Rome en de Medici's na zoovele eeuwen voortleven te Florence.

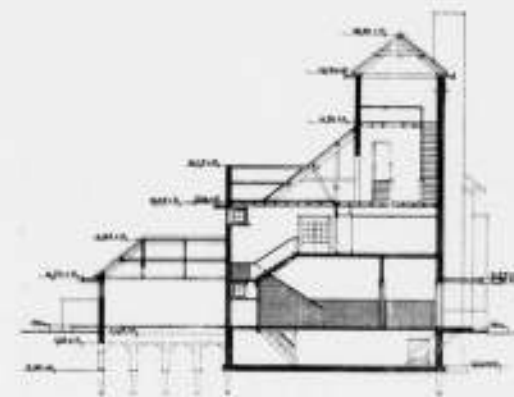
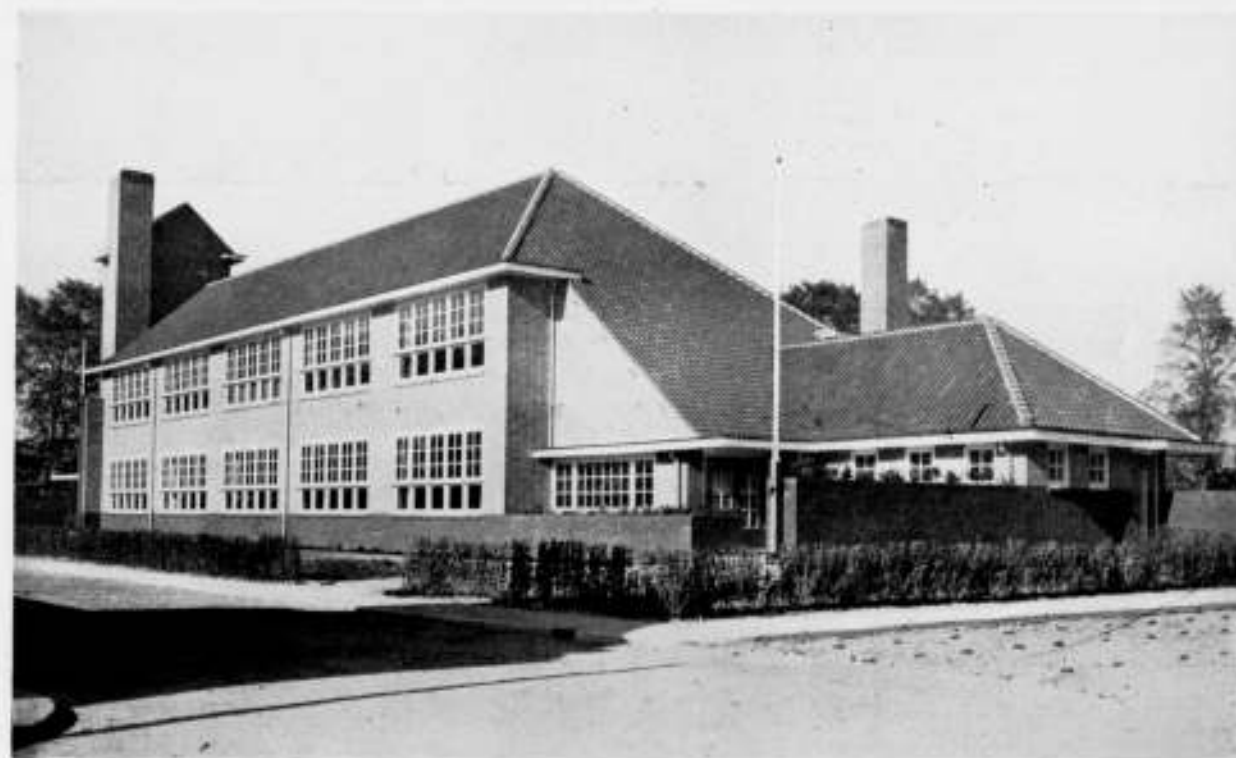
Hoezeer moeten wij de pogingen in de goede richting waardeeren, die gedaan zijn b.v. door het Nederlandsch Kunstverbond, door particulieren en door gemeenten, die kunstenaars opdrachten verstrekten. Ik denk hier aan hetgeen Amsterdam in dit opzicht heeft gepresteerd en ook aan het nieuwe Raadhuis van Enschedé. Dit laatste is een navolgenswaardig voorbeeld voor architecten, die groote werken bouwen. Mogen zij evenals de bouwmeester van het Enschedesche Raadhuis, de ruimheid hebben, niet allen roem voor zich alleen op te eischen, maar ook hun kunstbroeders gelegenheid te geven te laten zien, dat de architectuur niet de eenige kunst is, en dat er ook beeldhouw-, schilderkunst en kunstnijverheid bestaat. Het is ook wel merkwaardig, dat duizenden, waaronder zeer gefortuneerden, jaarlijks naar Italië reizen, telkens weer danig verstomd zijn over hetgeen zij daar uit vroeger tijden zien in musea, kerken en openbare gebouwen tot in de kleinste stadjes, maar thuis gekomen, blijktbaar zich nooit eens bezinnen op de verhoudingen in ons kunstleven en op het onloochenbare feit, dat hier toch een kunstcultuur dreigt ten onder te gaan.

Is men zich den ernst van den toestand eigenlijk wel bewust of staart men zich zóó blind op materieelen achteruitgang zonder meer, dat men den voortschrijdenden geestelijken ondergang over het hoofd ziet? Is er wel eens ernstig gepoogd het kunstleven naar deze zijde te organiseeren? Ik bedoel op groote schaal op te wekken, op de een of andere wijze (voordrachten, geschriften, organisatie) tot het verstrekken van opdrachten? Is het volstrekt onmogelijk om deze zaak eens aan te pakken en mee te helpen onze kunstcultuur te redden en een bolwerk op te werpen tegen afbraak, en vervlakkings? Is het volstrekt onmogelijk de oogen van hen, die zouden kunnen helpen, te openen voor de gevaren, die hier dreigen en moet het wel uitgesloten geacht worden, dat voor een grootsch opgezet plan tot verruiming van uitbouw van ons beeldende kunstleven geen belangstelling zou bestaan? Het gaat om het behoud van de plaats van den kunstenaar in onze samenleving enerzijds en om behoud van het hogere, in zoverre het schoonheid en kunst betreft, voor ons allen anderzijds. Naar mijn overtuiging moesten hier allen, die hiervoor ook maar enigszins in aanmerking kwamen, als één groote stuwende kracht samenwerken om werkverruiming op groote schaal te verkrijgen voor den kunstenaar, ten bate van hemzelf, maar dóór hem, ten bate van de gemeenschap, van het geheele Nederlandsche volk.

H. C. VERKRUYSSEN.

DUBBELE U.L.O. SCHOOL VOOR OPENBAAR EN CHRISTELIJK ONDERWIJS TE SCHOONHOVEN. PLATTEGROND EN DOORSNEDE SCHAAL 1A 400. ARCHITECT DIED VISSER B.N.A.

DUBBELE U.L.O. SCHOOL VOOR OPENBAAR EN CHRISTELIJK ONDERWIJS TE SCHOONHOVEN. ARCHITECT DIED VISSER, B.N.A.

Jan Jans, Architect B.N.A., *Bouwkunst en Cultuur. Kleine Cultuurbibliotheek, N.V. De Arbeiderspers - A'dam 1934.*

Architecten schrijven tegenwoordig vrij weinig over het wezen der architectuur, en eigenlijk is dat in het algemeen wel juist gezien. Een architect kan het best bouwend demonstreeren, wat naar zijne overtuiging bouwkunst moet zijn; bovendien eischen het bouwen en het schrijven om uitdrukking te geven aan ideeën twee verschillende soorten van aanleg, die maar weinigen tegelijk bezitten.

Maar zoo nu en dan grijpt toch een architect naar de pen om te getuigen in zake de beteekenis der architectuur.

Zoo heeft architect Jans het moeilijk te doorgronden probleem van „bouwkunst en cultuur” aangevat en er een boekje over geschreven. Ik zeg boekje, want omvangrijk is het niet, n.l. 52 pagina's tekst en eenige illustraties. Maar dit onderwerp, en dan behandeld door een vakkundige op bouwgebied, moet ongetwijfeld met belangstelling ontvangen worden.

Nu zijn er m.i. tegen het boekje, dat er goed verzorgd uitziet en prettig leest, toch wel bezwaren in te brengen, niettegenstaande er aardige opmerkingen in voorkomen en de schrijver een pleidooi houdt voor het hooghouden en bevorderen van het bouwen als uiting van cultuurleven, een streven, dat ieder, die het goed meent met onze cultuur, een warm hart zal toedragen. Een bezwaar is al dadelijk, dat de schrijver zich van het cultuurprobleem, waar de geheele verhandeling om gaat, wel wat gemakkelijk afmaakt in een zoo gecompliceerde maatschappij als de onze, door eenvoudig een volkomen onbewezen voorspelling te doen, n.l. dat er in de toekomst maar één cultuur denkbaar is, n.l.: de proletarische of zooals hij het ook wel noemt: de socialistische.

Op blz. 9 zegt de heer Jans: „Laten wij daarom de problemen in de kern aanpakken en laten wij elkaar niet verhelen den stank van de wonde, door de zachte doktoren gemaakt. Want zij zijn niet zacht uit zachtheid, maar uit innerlijke besluiteloosheid. Zij zien de kwaal, maar gelooven niet in hun middelen. Zij kijken wijs, maar zeggen niets, of, zeggen iets vanuit de vooroordeelen van hun milieu. Dat beteekent meestal: ach, wij gelooven niet in de vernieuwende kracht van 't proletariaat.” Nadat op de vorige pagina's heel zakelijk over ruimte, over deuren en ramen is gepraat, schiet hier plotseling de bedoeling van het geheele betoog voor den dag en laat ons niet meer los. Op blz. 35 zegt de schrijver dat nog steeds jongeren op het werk van Berlage teruggrijpen en vervolgt dan: „Dat kon, omdat Berlage iets van den vorm der toekomstige maatschappij vermoedde. Hij was in de Beurs niet eens in de eerste plaats kunstenaar, maar allereerst profeet”. Wij gunnen den heer Jans gaarne zijn geloof, maar vragen ons toch af of het nu wel zoo zeker in orde is met die toekomstige maatschappij als hij meent.

Tenminste wanneer de schrijver op blz. 54 vertelt van zijn gesprek met een R.K. architect, die zeide dat katholicisme tegelijk socialisme is, maar die niet wou toegeven dat socialisme ook katholicisme zou zijn, en de heer Jans er dan naïf aan toevoegt dat zuiver katholicisme en zuiver socialisme elkaar over de grenzen toeknikken, en voor hem in elkaar voorondersteld zijn, dan heeft hij m.i. toch geen aandacht genoeg geschonken juist aan die grenzen en door te veel te letten op het vriendelijke knikken die de geheele machtige groep voor de toekomst zoo ongeveer als lucht beschouwd.

Ik vooronderstel tenminste dat hetgeen op blz. 36 staat, n.l.: „Hoe het zij, in de verre toekomst zal er vrij zeker een algemeen aanvaarde geestelijke norm komen, die het mensdom omvatten zal door de kracht van het gemeenschappelijke”, door alle godsdienstige groepen wel alleen in eigen richting zal

worden toegegeven, maar niet in den zin, waarin de heer Jans het bedoelt.

Ik vraag mij echter af, wat hebben wij aan dergelijke hypothesen en profetieën, die evenveel waarde hebben als die van de tegenpartij, die precies het omgekeerde kan beweren.

Terloops zij hier nog opgemerkt, dat ik het er niet mee eens ben, dat het „een groote bouwkundige denkfout van het protestantisme” zou zijn, dat daar de kerken buiten den dienst gesloten zijn, en de katholieke kerken altijd open, en dat die fout zou schuilen in het bouwkundig onvermogen der protestanten, om de ruimte naar waarde te schatten, en dat het zelfs van de taal der bouwkunst niets zou verstaan. (blz. 14).

Het verschil tusschen de gesloten protestantsche kerk en de toegankelijke katholieke kerk ligt hierin, dat deze laatste door haar altaren, die woonplaats Gods zijn „werkelijke” aanbiddingsplaats is, ook al is er geen priester aanwezig; de protestantsche kerk echter zonder predikant is een gehoorzaal zonder spreker, en ruimte en stilte zonder meer zijn nog geen goddelijkheid. Maar dat wil de protestant juist ook niet; hij verlangt alleen wijdingsvolle „verklaring” van de Godsidee.

Er staan in het boekje van den heer Jans, behalve de bovengenoemde punten, die met een persoonlijke overtuiging samenhangen, echter nog enkele opmerkingen over bouwkunst, die m.i. tot een verkeerd begrip leiden omtrent de ruimte in een gebouw. Hij schrijft n.l. (blz. 25) „De echte architect is als ruimtekunstenaar niet verliefd op de techniek, al haat hij haar niet. Hij heeft zijn hart verloren aan de ruimte”. Dan vervalt hij echter van de ééne eenzijdigheid in de andere. Ook de ruimte is niet alles; zeker nog geen gebouw, al bevat dat ruimten. Geen stellen van architectonische vormen zonder dat er ruimten omsloten worden, en geen ruimteomsluiting zonder dat er vormen gesteld worden. Ruimteomsluiting en vormstelling zijn twee namen voor een accentverschuiving in één begrip, n.l.: bouwen. De ééne factor zonder den andere is een eenzijdigheid, die het doet in een kathedraal; en wat kunnen bepaalde profileringen de werking van een woonruimte schaden. Iets anders is, dat de ruimten, die door een opdrachtgever „geëischt” worden, door dat „eischen” bij de werkzaamheid van het ontwerpen primair zijn. Maar dan verliest de architect er zijn hart nog niet aan. Dat duidt op iets anders.

Maar nu zegt de heer Jans op blz. 6: „Wanneer wij een gebouw zouden kunnen volgieten met gips en daarna het gebouw verwijderen, dan zouden de overblijvende gipsvormen ons inlichten omtrent de wezenlijke bedoelingen van den bouwkunstenaar. Maar, het is niet noodig gebouwen te vullen met gips. Zij dienen vol te zijn van „ontroering”.

Afgezien van de wonderlijke combinatie van „gips” en „ontroering”, wordt hier met dat gips toch een denkfout gemaakt. Want de ruimte is tegenover het positieve van het gebouw, het negatieve, waarin wij verkeerden. Die gipsvorm is het omslaan van dat negatieve in het positieve, dat de ruimte tot een ondoordringbaar ding maakt en ons dus juist totaal niet inlicht over haar wezen, en niet over de ruimtelijke bedoeling van den kunstenaar.

Ruimte in een gebouw laat zich alleen verstaan, door erin te gaan. Een dichterlijke vrijheid is vermoedelijk op blz. 7 de uitspraak: „De ruimte is een zachte kracht, maar bestemd om te winnen van den hardsten steen. Toch is tusschen ruimte en gebouw een eerbiedsverhouding. Beide weten: de een is niets zonder de ander”.

Zachte krachten en wetende en eerbiedige gebouwen zijn overigens wel vreemde denkbaarheden.

En wat is er te „verzoenen” op blz. 7, „Ramen dienen om het licht in te laten en 't uitzicht naar buiten mogelijk te maken

in de verzoening van deze twee functies ligt de functie van het raam”. Ik zou zeggen, hoe meer uitzicht men maakt, hoe meer licht er in valt.

Het kan zijn, dat de schrijver dergelijke opmerkingen als die over het gips en andere alleen maar „bij wijze van spreken” geeft, maar dan is toch de wijze van spreken niet de juiste. Als wij nu denken aan het beroemde: „langs elkaar heen spreken bij debatten of in kritieken, dan kunnen dergelijke onzuiver gestelde omschrijvingen zeker tot misverstand aanleiding geven. Het spijt mij, dat ik zooveel bezwaren naar voren heb moeten brengen tenopzichte van het boekje van den heer Jans, omdat men toch door alles heen voelt, dat het den schrijver ernst is met het cultureele belang van onze maatschappij.

Er staat overigens nog veel in, dat te bespreken zou zijn. Tal van goede opmerkingen over de stijl-eenheid in oude stadjes, en soms bepaald agressieve opmerkingen geven aan de verhandeling een persoonlijk en nogal scherp karakter. Volledigheidshalve laten wij hier nog eenige citaten volgen, die toon en strekking aangeven:

„Alle geld besteed aan architectonischen bijstand acht de middenstand weggeworpen geld. Hij heeft bijna alle moderne winkelstraten op zijn geweten, geïnspireerd op de wetenschap, dat ook moderne barbaren worden aangetrokken door alles wat glimt. In hun magazijnen worden we geholpen door slecht betaalde filmsterren, in hun liften gaan we op en neer, bijgestaan door een proletaar, vermomd als admiraal” (blz. 13).

„Want de kunstenaar is altijd te vergelijken met het winterkinkje op den rug van den arend. De arend, dat is de wereld in al haar macht en kracht” (blz. 19).

„Een gebouw zonder sfeer is slechts een technische prestatie”. „Een gebouw moet ons iets meedeelen van de ontroering, van de sfeer der omsloten ruimte”. (blz. 21).

„Als laatste middel om toch tot „accenten” in het Stadsbeeld te komen, bouwt men wolkenkrabbers. Twintig of vijftig „woonlagen” op elkaar, de zaak is gezond. Welk een armoede van geest. De wolkenkrabber is slechts een rechtopgezette straat. In plaats van een tram rijdt er een lift doorheen”. (blz. 22).

„Het doel der kunst is het leven te symboliseeren” (blz. 26). „De tijd zal tal van architecten van nu onverbiddeijk ontdoen van hun artistieke kleeding, totdat zij weer in hun bouwkundige hemd zullen staan”. (blz. 30).

„Echt bouwkundig inzicht neemt nooit gevels als uitgangspunt. Gevel-architecten zijn geen architecten, maar behangers”. „Drie-kwart der moderne Amsterdamsche bouwkunst is knappe behangerskunst. Achter dit behang zijn de „muisenissen” der eigen-bouwerij” (blz. 55).

De schrijver bepleit de oprichting van instituten in den zin der Scandinavische Volkshoogeschoolen, en constateert dat wij „vijftig jaar achter” zijn. Voorts dient het onderwijs aan de ambachtsscholen grondig herzien te worden; een rijks cultureel consulent aangesteld te worden, jeugdorganisaties, boeren- en boerinnenbonden ingeschakeld te worden in een groot plan voor een cultureel voorlichtingsinstituut, waar op alle vragen betreffende oude en nieuwe volkscultuur een antwoord gegeven kan worden.

Het komt ons voor dat er inderdaad wel iets gedaan zou mogen worden. Een aantal illustraties, van oude en nieuwe bouwwerken zijn achter in het boekje opgenomen, een viertal reproducties naar de bekende pittige teekeningen van den schrijver staan in den tekst.

H. C. VERKRUUSEN.

DE STRIJD TEGEN DEN TAND DES TIJDS

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

ART ET DECORATION, Februari 1934.

Het nummer opent met een geïllustreerd artikel over de restauratie van een belangrijk deel van het Louvre-Museum en de ethnografische collecties in het Trocadero. Naar de foto's geoordeeld is er inderdaad iets belangrijks gebeurd.

Een opstel van Anny Lévy—Gutmann behandelt dieren in brons en in gravure van Joseph Hecht. Raymond Cogniat schrijft bij een goed geïllustreerd artikel over het glazen huis van architect Pierre Chareau, gebouwd voor dokter Dalsace. Waarom ontbreekt een plattegrond en situatie en de vermelding, waar het bouwwerk staat? Een wederom prachtig verlicht artikel volgt, en wel over Gouaches van Jean Burkhalter door Paul Fierens; zelfs in foto ziet dit werk er aantrekkelijk uit.

Pierre Migennes schrijft over interieurkunst van Lucien Rollin (met 8 groote foto's). Dan volgt een bespreking van de Salon des Indépendants door Fabien Sollar met vele foto's, waaronder een merkwaardig krullerige schildering van de krullerige S. Maria della Salute in Venetië. Twee bladzijden met fotografische trucs, betreffende het classicisme in gebruikskunst voor het huishouden maken ons niet veel wijzer in hetgeen er getoond wordt. Een heel van de straat in het cinema-decor geven een aantal foto's met begeleidend stukje van Richard Richemond. Ten slotte een artikel over de tentoonstelling van Fabien Sollar; en nog tijdschriftentoverzicht enz.

H. C. V.

R.K. BOUWBLAD, Jaargang 5, 22 Maart 1934, No. 17.

Foto's plattegrond en situatie met verklarenden tekst door den architect en een kritiek door J. v. D. Jr. van het gebouw voor de drukkerij Hermes te Eindhoven van architect C. H. de Bever B.N.A. — De voordracht van Prof. Ir. Granpré Molière over moderne architectuur, waarvan ook in de pers reeds uitvoerig verslag is gegeven, en die gegeven werd voor de Vereniging K.J.M.V. te Delft wordt hier eveneens in het kort aangegeven. Volgt het voorloopig programma van de Studiedagen 1934 (7—10 April)

der Algemeene Katholieke Kunstenaarvereiniging en 10 stellingen door Prof. Granpré Molière opgesteld, te ontwikkelen in een lezing over de moderne bouwmaterialen en hun toepassing in de kerkelijke bouwkunst. Het gewapend beton komt er evenals alle „moderne materialen“ slecht af; zij zullen volgens stelling 9 en 10 meerendeels als ondegdelijk naar den achtergrond worden gedrongen: gewapend beton is te vermijden. Architect C. M. van Moorsel Pzn. beëindigt zijn artikel over Schoonheidscommissies met een gedeelte: „Over de wezenlijke taak van een Schoonheidscommissie“. Van Haesaert vervolgt de vertaling van: „De inrichting van een parochiekerk, naar de Abbé Georges Malherbe; het gaat ditmaal over het reliekenaltaar, met foto's van oude reliekenhouders enz. Ten slotte: nieuwe uitgaven, technisch nieuws, een mop en de weekstaat van den dagelijkschen opzichter, die spreekt over de technische mogelijkheden van dezen tijd naar aanleiding van een artikel in „De Standaard“, waar gezegd werd dat het zwaartepunt der woning van nu niet langer ligt in het rustig wonen, maar in het gemakkelijk gebruik. Hij zegt, dat hem „de boerenhaard nauwer aan het hart ligt dan de rubbermatten, de sterviele wanden en heel de sanitaire perfectie der hotelkamer“. Maar men kan nu eenmaal geen 300 open boerenhaarden in een wereldstadflat maken. Ook het „gemakkelijk gebruik“ kan het wonen „rustig“ maken. H. C. V.

RECTIFICATIE.

Den Zoutelandschen timmerman, die nog zoo traditioneel zijn ambacht uitoefent, is onrecht gedaan. Het onderschrift van de laatste kiek in het vorige nummer was onjuist. Het had als volgt moeten luiden: Dezelfde dorps-timmerman durfde de garage niet aan. Die ging, meende hij, boven zijn krachten. Dies nam hij een „deskundige“ in den arm, die het geval voor hem wrochtte en de Provinciale Schoonheidscommissie keurde dat goed.... Toen werd het gebouwd en de foto geeft het erbarmelijke resultaat.

PIERRE CHAREAU. INTERIEUR VAN HET GLAZEN HUIS TE PARIJS (UIT ART ET DECORATION)

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No.17 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 28 APRIL 1934 No.17

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Voorjaarsvergadering van den B. N. A. op Zaterdag 5 Mei 1934, in de daktuinzaal van Gebouw „Atlanta“, Coolsingel, te Rotterdam, om 10.30 uur.

AGENDA.

1. Opening.
2. Notulen. (Zie de concept notulen, opgenomen in de Off. Mededeelingen No. 15, in het nummer van 14 April 1934)
3. Mededeelingen.
4. Wijziging Statuten en Huishoudelijk Reglement. (Zie de toelichting in de Off. Med. No. 12 en No. 16)
5. Jaarverslag. (Opgenomen in het Redactioneel gedeelte pag. 149 van dit nummer)
6. Rekening en Verantwoording over 1933. (Zal per afzonderlijke mededeeling aan de leden worden toegezonden)
7. Verkiezing van:
  - a. twee aftredende leden der Commissie van Onderwijs, die herkiesbaar zijn.
  - b. een plaatsvervangend lid van den Raad van Orde.
  - c. een lid in den Tentoonstellingsraad.
  - d. een lid voor de Permanente Prijsvraag Commissie. De tweestallen zullen door het Bestuur op de vergadering worden bekend gemaakt.
8. College van Advies inzake de keuze van een architect. (Opgenomen in de Off. Med. No. 16)
9. Werkverruiming voor den architect.
10. Rondvraag.

Excursie met Dames, des n.m. half drie vanaf Hotel Atlanta.

Na de vergadering zal de Kring Rotterdam den leden van den B.N.A. een excursie aanbieden naar nieuwe bouwkundige aanwinsten (wolkenkrabbers e. d.) in Rotterdam. Zij, die aan deze excursie willen deelnemen, gelieven zich hiervan tot uiterlijk Donderdag 3 Mei a.s. op te geven bij den Heer Ir. J. H. v. d. Broek, Mathenesserlaan 214.

Verslag van de Commissie van Voorlichting over het jaar 1933.

De Commissie bestond uit de heeren: H. v. d. Kloot Meijburg, Voorz., Ir. A. v. d. Steur en Ir. H. T. Zwiens, J. P. Mieras, Secr. Plaatsverv. leden waren de heeren: B. J. Koldewey, J. Luthmann en G. Westerhout.

De invloed van de tijdsomstandigheden, waarop in het vorig verslag reeds werd gewezen, bleek ook dit jaar duidelijk merkbaar, zoowel in het geringe aantal aanvragen voor het lidmaatschap als in dat voor advies bij de keuze van een architect. Zoodoende behoefde de Commissie slechts driemaal te vergaderen, nl. op:

20 Febr. Aanwezig: Ir. A. v. d. Steur, Ir. H. T. Zwiens en B. J. Koldewey.

18 April. „ H. v. d. Kloot Meijburg, Ir. H. T. Zwiens en J. Luthmann.

20 Nov. „ H. v. d. Kloot Meijburg, Ir. H. T. Zwiens en J. Luthmann.

Een enkele zaak werd bij rondschriften afgedaan.

Het werk der Commissie bepaalde zich tot:

- A. het onderzoek naar de aesthetische en technische kwaliteiten van het werk van kandidaten voor het lidmaatschap van den B.N.A.
- B. het geven van voorlichting bij de keuze van een architect of eenige architecten.
- C. het verlenen van goedkeuring eener benoeming tot lid van een aesthetische adviescommissie (art. 8 par. 42 H.R.)
- D. het opmaken van voordrachten voor leden van S. C.'s.
- E. het opmaken van de voordracht der plaatsvervangende leden voor 1934.

Overzicht der werkzaamheden.

Sub A. Onderzocht werd het werk der volgende kandidaten, die lid van den B.N.A. zijn geworden: C. H. de Bever te Tilburg, Ir. B. K. J. Cramer te Rotterdam, Joh. Schoemaker te Exloo en G. van der Zee te Bolsward.

Over twee kandidaten adviseerde de Commissie tot niet-toelating.

Sub B. Op de vergadering van 20 Februari werd een advies behandeld, door het Bestuur van den B.N.A. uit te brengen aan het Bestuur van de Algemeene Vereniging Radio Omroep (A.V.R.O.) betreffende het voorstellen van een voordracht van eenige architecten in verband met een eventuele besloten prijsvraag voor het ontwerpen van een nieuwe studio voor de A.V.R.O. te Hilversum. De volgende alphabetische voordracht werd opgemaakt:

Ir. J. Duiker, F. A. Eschauzier, Ir. G. Friedhoff, J. P. L. Hendriks en G. Westerhout.

Later heeft de Commissie vernomen dat het A.V.R.O.bestuur had afgezien van een meervoudige opdracht en een directe opdracht heeft verstrekt aan het architectenbureau Merkelbach en Karsten te Amsterdam.

Op de vergadering van 20 November werd behandeld het verzoek van het Missiehuis voor vreemde missiën, een opgaaf van eenige namen te mogen vernemen van architecten uit de buurt van Amersfoort of Utrecht voor den bouw van een kerk met klooster in de buurt van Amersfoort.

De Commissie maakte de volgende alphabetische voordracht op:

J. P. L. Hendriks, Ir. Jos. Klijnen, B. J. Koldewey, Ir. A. Kraayenhagen en W. A. Maas.

Bij de keuze werd in aanmerking genomen dat de architecten R. K. zouden moeten zijn. Bezwaarlijk kon worden

voldaan aan de beperkende bepaling dat de architecten moeten wonen in de buurt van Amersfoort of Utrecht. Sub. C. Goedkeuring tot het zitting nemen in de Schoonheidscommissie te Haarlem werd verleend aan den heer Ir. J. A. van der Laan; in die te Nijmegen aan den Heer J. D. Meysing; in die te Heerlen aan de heeren Ir. Jos. Th. J. Cuypers en J. M. van Hardeveld.

Sub D. Voor een nieuw lid en een plaatsvervangend lid in de S.C. te Den Bosch voor 1933 werd de volgende voordracht opgemaakt:

Vacature lid: W. Gerretsen, Ir. L. C. Kalff.

Vac. pl. verv. lid: J. G. A. Heineman, Ir. G. L. van Straaten.

Vac. Gerretsen: Ir. M. Bolsius, J. P. L. Hendriks.

Voor de benoeming van de nieuwe architect-leden van de S.C. te Amsterdam, waarvoor de B.N.A. aan B. en W. een niet bindende lijst van aanbeveling mocht doen toekomen, stelde de Commissie, na een vóórbespreking over deze aangelegenheid met het Bureau van den Gewestelijken Kring Amsterdam, de heeren B. T. Boeyinga, Dick Greiner en Th. J. Lammers, de volgende alfabetische lijst op: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, C. J. Blaauw, B. T. Boeyinga, Wieger Bruin, Ir. G. Friedhoff, Ir. A. J. van der Steur, J. F. Staal en P. Vorkink.

Ter voorziening in de vacature in de S.C. te den Haag, door het aftreden van de heeren J. Crouwel en W. Kromhout, zond de Commissie de volgende voordracht aan het Bestuur:

1e vac. D. Roosenburg, Ir. J. P. Fokker.

2e vac. B. J. Koldewey, Ir. H. Hoekstra.

Ter voorziening in de S.C. te Laren, ontstaan door het aftreden van den heer Ph. J. Hamers, werd voorzien door den heer Foeka Kuipers als lid voor te stellen.

Sub E. Voor de benoeming van drie plaatsvervangende leden voor 1934 werd de volgende voordracht opgemaakt:

1. P. Vorkink.	Ir. H. Hoekstra.	W. J. Gerretsen.
2. L. C. v. d. Vlugt.	A. P. Smits.	J. P. L. Hendriks.
3. Ir. A. J. v. d. Steur.	Ir. G. Friedhoff.	Alb. Otten.

Deze voordracht werd door het Bestuur goedgekeurd.

Gekozen werden de heeren: Alb. Otten, A. P. Smits en P. Vorkink.

De Commissie van Voorlichting in 1933.

H. v. d. KLOOT MEYBURG, Voorzitter.

J. P. MIERAS, Secretaris.

Amsterdam, 17 Maart 1934.

Tentoonstelling van bouwkunst in het gebouw van den Haagschen Kunstkring te Den Haag van 21 April tot 19 Mei.

Wij vestigen hierbij de aandacht op deze tentoonstelling, gedurende welke nog eenige lezingen worden gehouden, te weten op 4 Mei, door den heer Ir. H. Thunnissen, die zal spreken over „Nieuwe Bouwkunst“; op 8 Mei, waarop de heer Ir. J. P. Fokker over „Tuinarchitectuur“ zal spreken, terwijl op Vrijdag 18 Mei de heer J. Luthmann een voordracht zal houden over de „Nieuwe woning“.

De voordrachten vinden plaats in de tentoonstellingzaal des avonds om 8 uur.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDELINGEN.
ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

VOORDRACHT MET LICHTBEELDEN EN DEMONSTRATIES.

Op Maandag 7 Mei a.s. des avonds 8 uur, in de groote zaal van het gebouw Heystee te Amsterdam, zal de heer Ir. A. F. E. Hanson een voordracht houden over „toepassingen van moderne elektrische verwarming“.

Deze voordracht zal niet alleen door een aantal lichtbeelden worden toegelicht doch tevens zal de Heer Hanson met aanwezige apparaten het stralingseffect van verschillende soorten oppervlakken en den invloed van de kleuren daarvan demonstreeren.

Ruime introductie is toegestaan.

Voor het Bestuur:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
IN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: WIEGER BRUIN, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR
M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, A. P. SMITS, G. WESTERHOUT. 28 APRIL 1934 NR 17

JAARVERSLAG VAN DEN B.N.A. OVER 1933.

Ter voldoening aan het bepaalde in Par. 26 van de Statuten, brengt het Bestuur het volgende verslag uit over den B.N.A. in 1933.

In 1933 zijn overleden de Heeren: Ir. J. A. Mulock Houwer te Groningen, Ir. P. F. de Bordes te Haarlem, F. P. Bilsen te Breda en D. van Oort te Bussum.

Tot den B.N.A. traden als lid toe de volgende architecten: Joh. Schoenmakers te Exloo (Dr.), G. v. d. Zee te Bolsward, C. H. de Bever te Eindhoven, Ir. B. J. K. Cramer te Rotterdam, Ir. E. H. A. Kraayvanger en H. M. J. H. Kraayvanger te Rotterdam, Ch. L. Quéré te Maartensdijk, G. Hoekzema te Groningen.

Aspirant-lid werd de Heer F. A. Barbiere te Hilversum.

Voor het lidmaatschap bedankten de Heeren: G. Versteeg te Amsterdam, P. M. A. Huurman te 's-Gravenhage, Jac. Wormser te Hilversum, A. C. Lengkeek te Hillegersberg, J. L. Flipse te Amsterdam en P. v. d. Wint te Groningen.

Eén lid werd van het lidmaatschap vervallen verklaard.

Het aantal Eereleden, leden, buitenlandsche leden en aspirant-leden bedroeg op 31 December 1933 respectievelijk 18, 307, 5 en 8.

Het Bestuur bestond in 1933 uit de Heeren: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Voorzitter; Prof. Ir. G. Diehl, Vice-Voorzitter; Ir. A. J. v. d. Steur, Secretaris; E. Verschuyl, Penningmeester; J. M. van Hardeveld, H. v. d. Kloot Meyburg en W. J. Sandhövel, leden.

In de Commissie van Onderwijs werd op de Voorjaarsvergadering het aftredende lid J. Zietsma vervangen door den Heer Joan B. Lürsen.

Het aantal Gewestelijke Kringen werd in 1933 vermeerderd door het vormen van een nieuwen Kring „Amersfoort“ op verzoek van acht te Amersfoort gevestigde leden van den Kring „Hilversum“.

De nieuwe Kring werd op 1 April geconstitueerd. Het Kringbureau werd gevormd door de Heeren G. v. Hoogeveest, Voorzitter en G. Adriaans, Secretaris-Penningmeester.

Overzicht der werkzaamheden van den B.N.A. In 1932 door ons Bestuur genomen initiatief om een gezamenlijke commissie in te stellen voor het opstellen van een regeling voor de werkzaamheden voor Uitbreidingsplannen, heeft tot resultaat gehad dat door de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten, het Ned. Instituut v. Volkshuisvesting en Stedebouw, en den B.N.A. een commissie werd benoemd, die tot taak heeft na te gaan in hoeverre Algemeene Regelen met een honorariumtabel voor Uitbreidingsplannen zijn op te stellen en zoo ja, een voorstel daartoe te doen.

De Commissie bestaat uit de Heeren H. de Bordes, Burge-

meester van Bussum, Voorzitter, Mr. Dr. F. L. G. S. M. Vonk de Both, Burgemeester van Tilburg, Ir. B. H. Verhey, Raadgevend Ingenieur, afgevaardigden van de Vereeniging van Ned. Gemeenten, Ir. L. S. P. Scheffer, Hoofd van de afdeling Stadsontwikkeling en Stadsuitbreiding van den Dienst van Publieke Werken te Amsterdam, Ir. G. J. P. M. Bolsius, Inspecteur van de Volksgezondheid in Noord-Brabant, afgevaardigden van het Ned. Inst. voor Volkshuisvesting en Stedebouw, Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, H. v. d. Kloot Meyburg, architecten B.N.A., Ir. P. Verhagen, architect, afgevaardigden van den B.N.A., terwijl Mej. Ir. J. Mulder zich met het secretariaat heeft belast. De in 1932 door de Algemeene Honorarium Commissie voorbereide concept „Regelen betreffende de honoreering van den architect en de verdere rechtsverhouding tusschen Bouwondernemer en Architect R.B. 1933“ kwamen op de ledenvergadering aan de orde op 28 Januari.

Na uitvoerige besprekingen en na door de Algemeene Honorarium Commissie nogmaals doorgewerkt te zijn, zijn deze Regelen als „Leidraad L.B. 1933“, in het midden van het jaar voor de leden verkrijgbaar gesteld.

Op de bovengenoemde ledenvergadering hield de Heer Ir. J. H. van den Broek te Rotterdam een inleiding over: „De Architect en de Woningproductie“, waarop een levendig debat volgde. Naar aanleiding van dit debat werd besloten het initiatief te nemen tot het instellen van een studiec ommissie, bestaande uit vertegenwoordigers der bij de materie betrokken groepen, zooals de credietgevers, d.w.z. voornamelijk de hypotheekbanken, de gemeenten, de bewoners (bijv. de Vereeniging van Huisvrouwen), de bouwondernemers en de architecten.

Dat deze studiec ommissie nog niet is ingesteld kunnen worden, vindt zijn oorzaak in de betreurenswaardige omstandigheid, dat een zeer voorname groep, die der hypotheekbanken, niet bereid bleek tot samenwerking.

Zodoende is het vraagstuk van den woonhuisbouw door bouwondernemers niet veel verder gekomen; integendeel, de bedenkingen ertegen, uit cultureel oogpunt, nemen toe en inplaats dat dit terrein een gebied wordt, waarop de architect nuttig werkzaam zijn kan, blijft het een domein voor in verschillende opzichten niet voldoende deskundigen, die, dank zij geperfectioneerde bouwverordeningen en de hulp van schoonheidscommissies, makkelijk werkzaam kunnen blijven.

In de ledenvergadering van 16 December werd besloten een commissie in te stellen ter bestudeering van de oorzaken inzake het werken van niet voldoende bekwame bouwkundigen op het terrein van den architect en de middelen tot bestrijding daarvan. Voorzitter van deze Commissie is de Heer P. G. Buskens. En hoewel niet verwacht kan worden, dat deze Commissie voorstellen zal doen, die als een panacee de toestanden in het

bouwwak zullen verbeteren, zal haar studie toch allicht richtlijnen kunnen uitstippelen waarlangs door een krachtige actie van den B.N.A. verbetering te bereiken zal zijn.

Allerlei met elkaar verwante verschijnselen werken in de hand, dat er op het gebied van den architect op een ongelooflijke wijze gegrastuind en gebeunhaasd wordt. Met een variant op de bekende passage uit Faust kan men zeggen: „Der ganze Strudel strebt nach unten“.

Wij noemden de geperfectioneerde bouwverordeningen, die, handboeken voor het bouwen geworden, constructieve kennis zoo niet overbodig, dan toch niet dringend vereischt meer maken, om als bouwkundige werkzaam te kunnen zijn, vooral waar het bouwtoezicht bovendien nog correctioneel optreedt. En vele schoonheidscommissies reddten, in oprecht altruïstisch streven, de meest onvoldragen projecten, waarmede het onvakkundige en onbevoegde ontwerpen steeds sterker in de hand gewerkt wordt.

Is onder deze omstandigheden de hier en daar reeds vernomen kreet: „Weg met de schoonheidscommissies“ zoo onverklaarbaar?

Meer en meer nemen de bezwaren tegen de schoonheidscommissies toe, ook van de zijde van de architecten. En reikhalzend wordt in de kringen van den B.N.A. uitgezien naar de resultaten van de studie van de commissie, waarvan de Heer A. van der Steur Voorzitter is, al is het slechts met de hoop een helder beeld te kunnen krijgen van een materie die in de laatste jaren meer en meer vertroebeld is geraakt. Want de schoonheidscommissies, aan welker instelling zuiver cultureele bedoelingen ten grondslag liggen, zijn instellingen geworden, waarin allerlei belangen, die niets met de zaak te maken hebben, tegen elkaar kunnen worden afgewogen.

De moeilijkheden, ontstaan uit een schoonheidscommissie, bleken zeer duidelijk uit hetgeen zich te Zeist afspeelde, waar de Wethouder van Publieke Werken van oordeel was, dat de S.C. te veel plannen afkeurde, waarmede het gemeentebelang (n.b. van Zeist) volgens hem werd geschaad. De Wethouder achtte de samenstelling van de S.C., bestaande uit één bouwondernemer, den Directeur van Gemeentewerken, één architect en den wethouder zelf, de ideale oplossing.

Aangezien hier geen verbetering kon worden bereikt, is de S.C. afgetreden, zoodat de zaak van grond af weer kan worden opgebouwd.

In een uitvoerig adres (opgenomen in no. 47 van het B.W.A.) heeft ons Bestuur uiteengezet, hoe de schoonheidszorg in Zeist zal dienen te geschieden.

Alvorens van dit onderwerp af te stappen, zouden wij er terloops aan willen herinneren, hoe door al deze moeilijkheden, en door nog verschillende andere, de behoefte aan een wettelijke bescherming van het beroep of voorloopig slechts van den titel, in onze kringen meer en meer gevoeld wordt. Zeer ongelukkig is de communis opinio, dat het er bij dit vraagstuk voor de architecten om zou gaan, te bereiken in een vredige renteniersstemming zonder gevaar voor concurrentie hun beroep te kunnen uitoefenen. Maar geen oordeel is onjuister dan dit en het ware te wenschen dat de vertegenwoordigende lichamen van ons volk zich van de juiste strekking van de voorstellen eens een duidelijk inzicht zouden willen vormen.

Noch wettelijke titelbescherming, noch wettelijke beroepsbescherming is een bescherming van personen. Wettelijke bescherming van den architectentitel en het architectenberoep is bescherming van een zaak, van een cultureel belang van ons volk.

Een ander belangrijk onderwerp, dat eveneens samenhangt met de kwestie van de bevoegdheid en vakkundigheid, waaronder in het bouwwak moet worden gewerkt, is dit jaar aan de orde geweest: het Middelbaar Technisch Onderwijs. De bekende

Staatscommissie Hofstede, bracht haar rapport uit over het Middelbaar Technisch Dagonderwijs, een rapport dat niet ondertekend kon worden door den op voorstel van den B.N.A. in de commissie benoemden afgevaardigde, aangezien hem daartoe geen vergunning werd verleend door ons Bestuur.

Het rapport Hofstede beantwoordt niet aan hetgeen in de kringen van de architecten als overtuiging leeft omtrent het M.T.O., n.l. dat het M.T.O. niet in theoretische richting mag worden opgevoerd ten koste van de praktische vakken. Intusschen, de lesroosters in het rapport Hofstede opgesteld worden successievelijk op de M.T.Scholen ingevoerd. De B.N.A. heeft aan den Minister geadresseerd, maar het M.T.O. wordt thans door theoretische vakken overbelast.

Het Bestuur heeft een gemengde Commissie samengesteld, waarin vertegenwoordigers van vakgroepen, wier leden eenzelfde belang bij deze materie hebben, opgenomen zijn onder presidium van Prof. Ir. J. A. G. v. d. Steur, wiens naam de overwogenheid van het oordeel van de commissie waarborgt. Dit geeft het vertrouwen, dat, al moge de huidige Inspecteur-Generaal van het Nijverheidsonderwijs, op grond van de eentemigheid der Staatscommissie, overtuigd zijn van de juistheid van zijn inzicht, een eventueel afwijkend oordeel van bovengenoemde Commissie, voor hem en de Regeering de waarde zal hebben, die het verdient.

Bij een tweetal M.T.S.'en kreeg de B.N.A. gelegenheid voor de eindexamens een gecommitteerde bij den Minister ter benoeming aan te bevelen. De aanbevelen werden door den Minister benoemd, t.w. Prof. Ir. C. Diehl, bij de eindexamens van de M.T.S. te Groningen, de Heer C. de Geus bij die aan de M.T.S. te Haarlem.

Tenslotte valt op het gebied van het vakonderwijs nog te vermelden, dat de in het vorig jaarverslag aangevoerde onderhandelingen met de Directie van het Instituut P.B.N.A. te Arnhem er toe hebben geleid, dat dit Instituut zijn examens voor het diploma van aspirant-bouwkundig opzichter en bouwkundig opzichter P.B.N.A. heeft opgeheven, zoodat thans alleen de B.N.A. een diploma aan bouwkundige opzichters uitreiken kan. Over de ook dit jaar weer afgenomen Examens vanwege den B.N.A., verscheen een uitvoerig verslag.

„Tot haar leedwezen“, concludeert de Examencommissie in dit verslag. „heeft de Commissie slechts aan 10 kandidaten het diploma kunnen uitreiken en 32 kandidaten van de 121 kandidaten kunnen toelaten voor het verdere gedeelte van het examen. Onze Commissie schrijft daarbij met leedwezen, omdat zij den indruk heeft, enkele gevallen wellicht uitgezonderd, dat de kandidaten veel moeite, tijd en geld aan hun studie besteden. Het is echter ten eenenmale onmogelijk om de eischen van het examen lager te stellen. Daarmede zijn noch de kandidaten, noch het diploma, noch het bouwwak gebaat. De Commissie hoopt dat de algemeene opleiding en de vakopleiding van de kandidaten spoedig zoodanig verbeterd moge worden, dat de vruchten daarvan op het examen van den B.N.A. kennelijk naar voren treden. Het maatschappelijk belang, dat hiermede is gemoeid, is dat zeker waard.“

Belangrijk was ook de gelegenheid, die de Voorzitter van den B.N.A. kreeg om een referaat te houden over „Bebouwing en behoud van natuur- en landschapsschoon uit stedenbouwkundig en architectonisch oogpunt“, op den 8sten Monumentendag te Alkmaar gehouden op 27 Mei 1933.

Er was toen gelegenheid in een kring van belangstellenden de gezichtspunten van de architecten over het genoemde onderwerp naar voren te brengen en daarbij te wijzen op factoren, waarvan het verband met dit onderwerp door leken ternauwernood wordt vermoed, zooals bijv. het vakonderwijs. (Het referaat is opgenomen in No. 24 van het B.W.A.). En hoewel niet kan worden verwacht, dat de naar voren gebrachte inzichten direct gemeengoed zullen worden van alle hoorders, stemt het

niettemin verheugend, dat de architecten langs dezen weg hun stem hebben kunnen laten hooren.

Er zijn talrijke vereenigingen en instellingen, die op het gebied van het behoud van landschapsschoon nuttig werk doen, dat de architecten niet mogen negeren. Het Bestuur heeft dan ook niet geaarzeld lid te worden van de z.g. Contact-commissie, die een band schept tusschen al dergelijke vereenigingen.

Het orgaan van den B.N.A., het „Bouwkundig Weekblad Architectura“ werd in 1933 een onderwerp van bespreking, niet zoozeer wegens den inhoud der nummers als zoodanig, doch wegens den wensch van vele leden, voor het blad een betere exploitatie te zien te krijgen.

Te dien einde toog een commissie, bestaande uit 2 bestuursleden van den B.N.A. en 2 bestuursleden van A. et A. aan het werk, om tot een contract te komen, dat meer efficient (in zoo ruim mogelijken zin) voor den B.N.A. zou zijn.

Deze commissie is hierin vooralsnog niet geslaagd, waaraan de weinige geneigdheid van de uitgevers, om in dezen crisistijd iets aan te pakken, wel schuld heeft.

Het loopende contract met de firma Mouton, dat afliep op 31 December 1933, is daarom voor één jaar verlengd.

De regeling der prijsvragen volgens de nieuwe inzichten heeft in 1933 nog niet haar beslag gekregen.

Wel hebben de Besturen van de Const. Vereenigingen een door de uitgebreide Permanente Prijsvraag Commissie, P.P.C., samengesteld concept Regelen ontvangen, waarin de nieuwe inzichten verwerkt waren, maar deze regelen ademen niet geheel den frisschen geest van vernieuwing, die noodig is om de nieuwe denkbeelden krachtig ingang te doen vinden. Met het oog daarop hebben de Voorzitters van den B.N.A. en van de V.A.N.K. een geheel nieuw concept opgesteld, dat thans behandeld wordt door de uitgebreide P.P.C. Het is het vaste voornemen van het Bestuur de kansen te openen, waaronder het prijsvraagstelsel, dat zoo uitermate nuttig kan zijn voor de architecten, zooveel mogelijk tot bloei kan geraken. Onze architecten hebben daarbij de bevoorrechte positie te leven in een land, waar het prijsvraagstelsel in beginsel goed is geregeld, al is wellicht het keurslijf in de tegenwoordige omstandigheden wat te stijf geworden. Men constateert deze positie eerst goed bij vergelijking van de Nederlandsche prijsvragen in het algemeen met de programma's van buitenlandse of internationale prijsvragen, zooals bijv. die voor de bebouwing van den Linker-Scheldeoever te Antwerpen.

Dat het Nederlandsche lid, Dr. Berlage, in de Jury voor deze prijsvraag ten slotte gemeend heeft te moeten bedanken, is op zichzelf zeker te betreuren geweest.

Maar vanuit het Nederlandsche gezichtspunt was het niet anders mogelijk dan deelname aan deze prijsvraag te ontraden, hetgeen overigens geen gebrek aan waardeering heeft ingehouden voor het grootsch opgezette initiatief van de prijsvraaguitschrijfster.

Het plan van den B.N.A., reeds in 1932 geopperd om een studieprijsvraag uit te schrijven, kwam nog niet tot verwezenlijking, omdat de Commissie van voorbereiding nog niet de noodige gegevens kon verkrijgen voor het samenstellen van een programma voor het ontwerp van een nederzetting in den Noord-Oostelijken polder der Zuiderzeepoldering.

Samenhangend met de prijsvraagregeling en de P.P.C. is de gedachte tot het instellen van een College van Advies bij de keuze van een architect door de 3 Constitueerende Vereenigingen, B.N.A., A. et A. en Bouwkunst en Vriendschap. In Maart is hiervoor door het Bestuur van den B.N.A. een concept opgesteld. Het is niet gemakkelijk het in drie vereenigingen over zulk een concept eens te worden. Aan het eind van het verslagjaar was er echter geen aanleiding hieraan met overtuiging te twifelen. Een jarenlang gekoesterde wensch werd werkelijkheid, toen op de Juli-vergadering een concept brochure over „De Architect en

zijn Werk“ de algemeene instemming der vergadering kreeg. De brochure is afgedrukt en onder een groot aantal bij het bouwen betrokkenen verspreid.

Als steeds werd, ook in 1933, geklaagd over de concurrentie, die sommige ambtenaren den particulieren architecten aandoen. Het is moeilijk hierbij de scheiding te vinden tusschen wat bij deze concurrentie eerlijk blijft en wat over de schreef gaat. Gebleken is, dat de overheid zich niet sterk bewust is van het maatschappelijke kwaad, wanneer behoorlijk gesalarieerde ambtenaren, architecten, die hun werk als vrij beroep uitoefenen met alle daaraan verbonden risico's, niet geheel eerlijke concurrentie aandoen.

Er zijn gevallen van schrijnend onrecht, maar zonder daadwerkelijken steun van de overheid staan de architecten daar vrijwel machteloos tegenover.

Wij willen er hier echter nog op wijzen, dat er ook werk wordt gemaakt door ambtenaren, zonder dat hierbij direct van een déloyale houding jegens de particuliere architecten gesproken kan worden. Dit maakt dat in deze materie ons Bestuur ieder apart geval op zich zelf moet beoordeelen. Van een principieel uitgangspunt kan hierbij feitelijk geen sprake zijn.

Naast al deze onderwerpen van vak-organisatorischen aard moeten hier wel vermeld worden de maatregelen voor het persoonlijke belang van de leden van den B.N.A., in verband met de crisis.

Ons Bestuur heeft nog slechts in een betrekkelijk niet groot aantal gevallen kunnen constateeren dat de economische crisis, waaronder de wereld gebukt gaat, aan onze leden zeer ernstige moeilijkheden heeft gebracht. Deze nog schoone schijn mag ons echter niet verblinden voor de werkelijkheid, omdat wij meer verzwegen leed vermoeden dan ons bekend wordt. En zelfs, al zouden wij ons hierin bedriegen, wat zal de toekomst brengen, wanneer de crisis voortgaat of verergert?

In deze omstandigheden is het noodig zich te plaatsen op den bodem der werkelijkheid en niet te gelooven aan of te hopen op mogelijkheden van onderling hulpbetoon, waarvan met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid in de praktijk weinig terecht zal komen.

Uit dezen werkelijkheidszin is het besef geboren, dat ertoe heeft geleid, dat op de Decembergadering principieel besloten is tot het stichten van een Steunverzekeringsfonds, onder zoodanige voorwaarden, als de Regeering, die aan dit fonds subsidie verleenen zal, stelt of nog stellen zal.

Het is niet noodig de ontwikkeling van dit besef hier uitvoerig te schetsen, men kan haar volgen uit de notulen der ledenvergaderingen van 14 Juli en 16 December.

Wij willen hier slechts bij aanroeren, dat er ook ernstig gedacht is om langs anderen weg te komen tot steun aan hen, die in moeilijke omstandigheden verkeerden.

Wij herinneren in verband hiermede aan het voorstel van den Heer van Hoytema, dat in de Julivergadering werd besproken en het werk van de Commissie Verschuyl, die een oproep plaatste, met de bedoeling leden, die werkzaamheden konden overdragen aan collega's, en zij die deze konden overnemen, tot elkaar te brengen. Deze poging mislukte echter.

Het is noodig, en het Bestuur maakt van deze gelegenheid gaarne gebruik om deze opmerking in dit verslag te plaatsen, er den nadruk op te leggen, dat door de aanneming van het principe van het Steunverzekeringsfonds, het jaar 1933 niet aangemerkt mag worden als het zwarte jaar, waarin de leden van den B.N.A. hun eigen zelfstandigheid en daarmede hun standing verkochten voor een schotel linzen.

Op de Decembergadering hield Mr. van Royen een indrukwekkende rede over dit onderwerp, waar hij ook den ethischen factor van deze steunregeling naar voren bracht.

Boven de materiele voordeelen van deze regeling, die in finan-

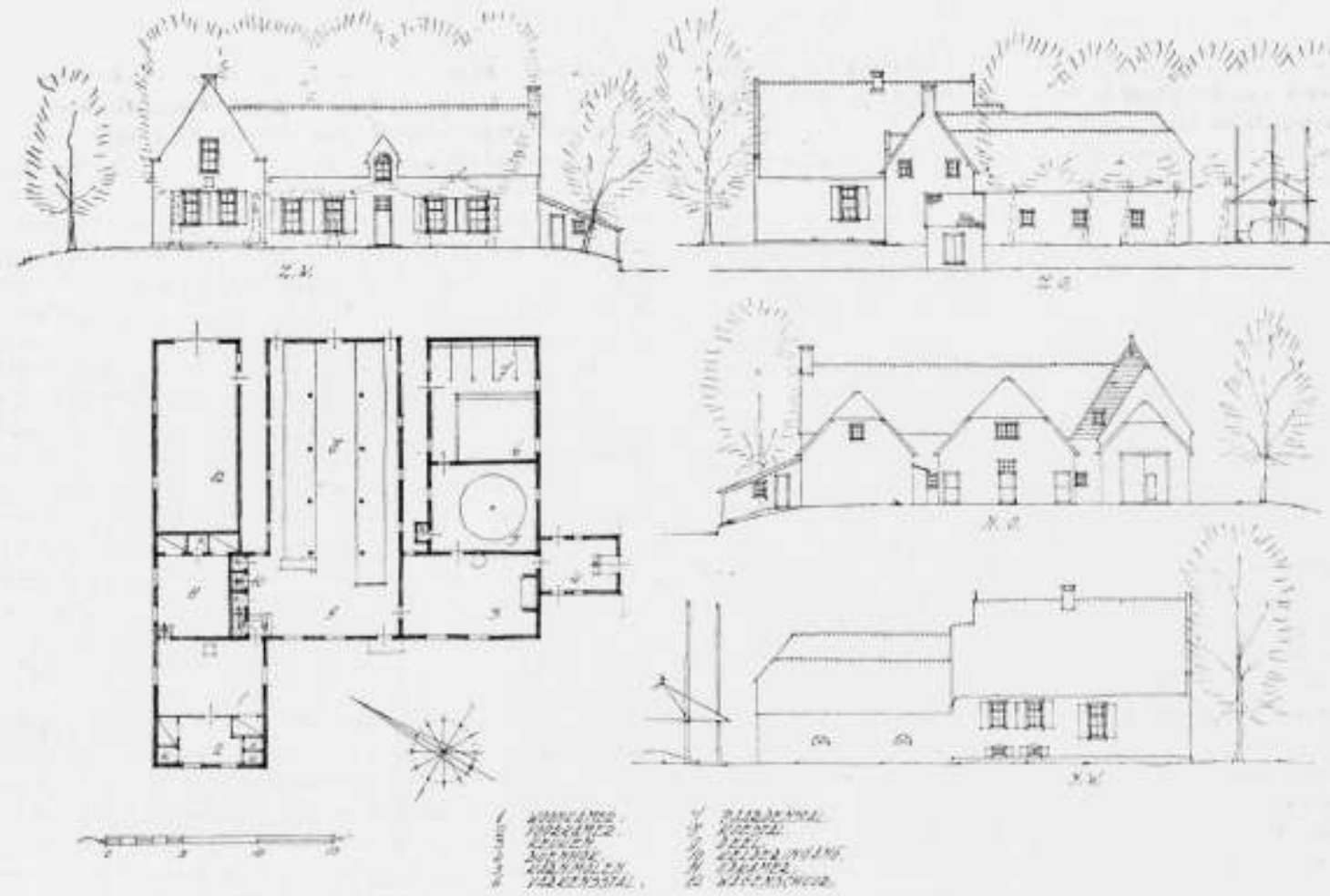
cieel opzicht alle andere in elk geval zullen overtreffen, gaan de ethische voordeelen uit, waarvan dat der versterking van het saamhorigheidsgevoel het meest sprekende is. Moge dan ook, juist door deze steunregeling, het jaar 1933 in herinnering blijven als het lichtende jaar, waarin nieuwe krachten voor den band tusschen de architecten zijn ontstaan.

Hoewel het niet op onzen weg kan liggen over de bemoeiingen van den B.N.A. met betrekking tot het totstandkomen van vele gebouwen in dit verslag in 't bijzonder te gewagen (zooveel mogelijk is daarvan mededeeling gedaan in het orgaan van den B.N.A.), toch moge hierop een uitzondering worden gemaakt ten aanzien van het Leidsche Raadhuis. Het gesol en het getreuzel met dit bouwwerk sedert den ramp dien het in 1929 trof, heeft een eind genomen. Na lange aarzeling heeft de Gemeenteraad tegen het eind van 1933 het project van den Heer C. J. Blaauw, architect B.N.A., boven de andere ingekomen ontwerpen gekozen om nader te worden uitgewerkt, waarmede een eind kwam aan een buitengewoon ingewikkelden strijd. In dezen strijd heeft de B.N.A. zich slechts gemengd om er de vroede vaders van de Sleutelstad op te wijzen, dat de actie, welke tegen het rapport van de Raadhuis-Advies-Commissie is ge-

voerd, waarbij de goede trouw van deze commissie in twijfel is getrokken, als onwaardig moet worden beschouwd en te verwachten, dat de Gemeenteraad het rapport, zijnde het inzicht van ernstige, onpartijdige deskundigen, zelfstandig op zijn eigen waarde zou weten te beoordeelen.

Ten slotte moge ons Bestuur besluiten door te herinneren aan 2 aangename excursies, n.l. die verbonden aan de ledenvergadering van 14 Juli, toen de Kring Arnhem als gastheer optrad en zijn gasten een schitterenden dag bezorgde, en aan het bezoek aan het nieuwe Raadhuis van Enschede, waar het Gemeentebestuur den architect, ons lid Ir. G. Friedhoff, gelegenheid gaf de leden van den B.N.A. rond te leiden. De tolk van de bezoekers was architect Kromhout, die op echt Kromhoutsche wijze den architect hulde bracht. Dit was waarlijk een groot moment van symbolische beteekenis: de oudere collega die in het gebouw van den jongeren collega dezen huldigt. Moge de leden van den B.N.A. menigmaal getuige zijn van zulk een geste, die de gezamenlijke taak van de architecten ten aanzien van de bouwkunst symboliseert, en daardoor kracht geeft aan het streven: haar bevordering!

HET BESTUUR VAN DEN B.N.A.

BOERDERIJ 'T KLOOSTERHUIS AAN DEN STOMMEERWEG TE AALSMEER, GESLOOPT IN 1930.

BOERDERIJ 'T KLOOSTERHUIS AAN DEN STOMMEERWEG TE AALSMEER, GESLOOPT IN 1930

TEEKENING DOOR J. BERGHOF

DUBBEL KWEEKERSHUIS TE AALSMEER

BIJ HET WERK VAN J. F. BERGHOF, ARCHITECT TE AALSMEER.

Het is een aangename taak om een korte inleiding te schrijven bij het werk van Berghoef te Aalsmeer, omdat zijn werk eerlijk en mij sympathiek is.

Hij behoort tot een groep van jongeren, wier werk geestverwantschap vertoont met dat van Prof. Ir. M. J. Granpré Molière, hoewel hij zelf geen directe leerling van dezen laatste is geweest. Berghoef ontving zijn opleiding in Delft aan de T.H. doch door de gelukkige omstandigheid, dat hij nogal veel opdrachten verkreeg, heeft hij deze studie tot heden nog niet geheel voleindigd.

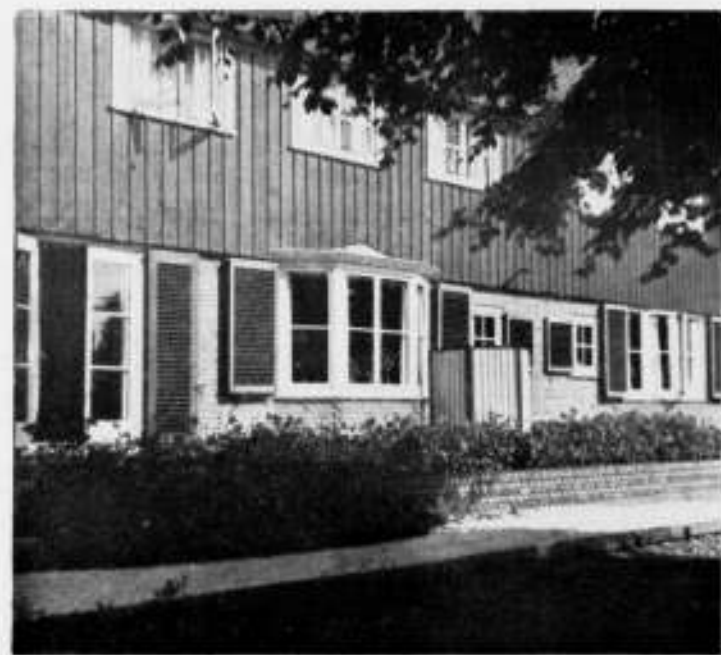
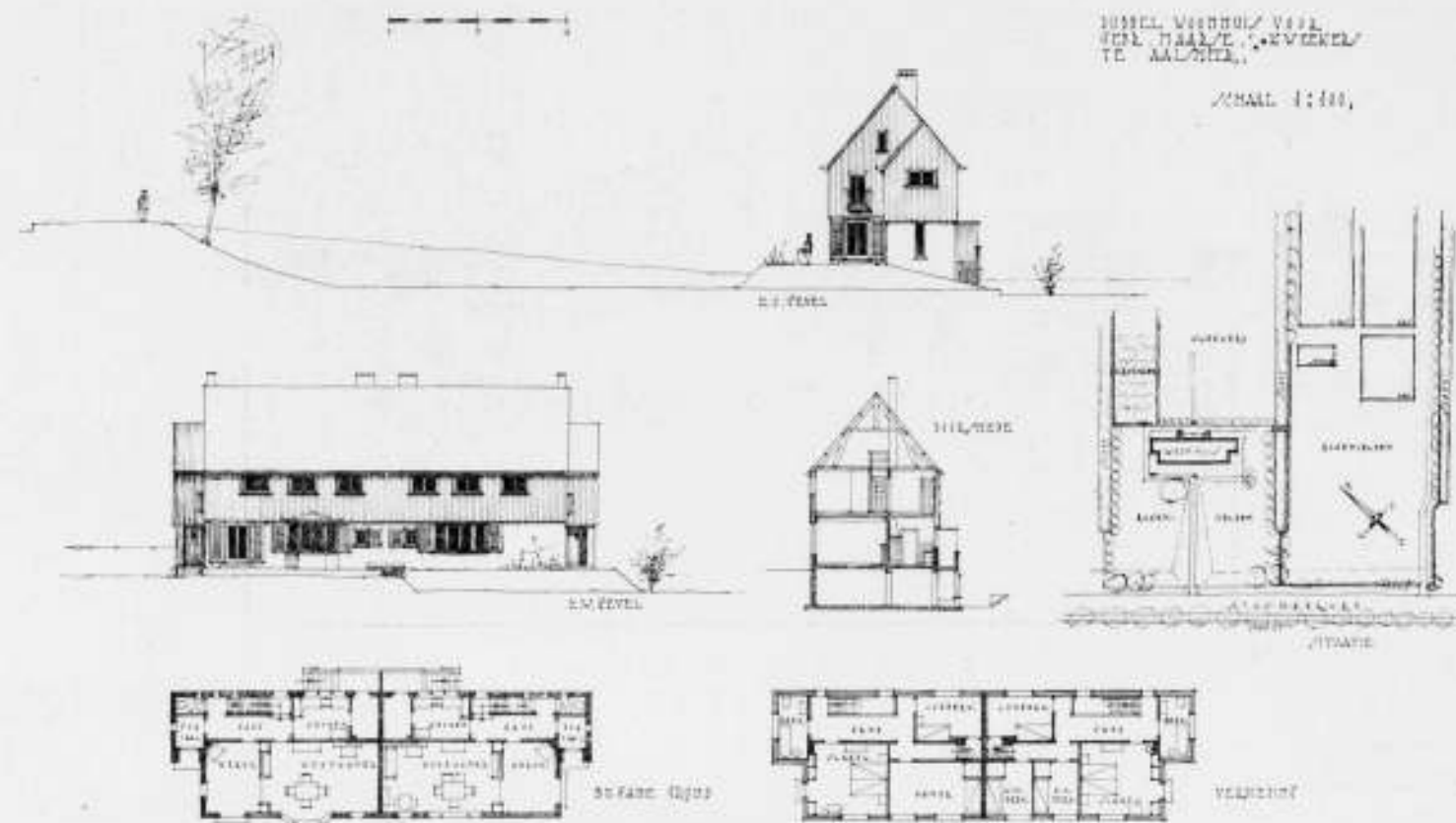
In onzen tijd met sterk wisselende levensinzichten vindt men hiervan een weerspiegeling in de architectuur, al zullen we moeten erkennen, dat deze achter de wereldgebeurtenissen aankomen, wat niet te verwonderen is. Immers wie de architectuur ziet als een dienende kunst, zal moeten toegeven dat het dienen slechts kan geschieden wanneer er gevraagd wordt. Nu zal er nooit een eensluidende vraag ontstaan zoolang de mensch zich zelf blijft, d.w.z. gedifferentieerd in zeer vele opzichten. Iedere poging om een zekere oppervlakkige eenheid te brengen op kunstmatige wijze, zal op teleurstelling uit moeten loopen. Het is ook in de architectuur uitgesloten, dat er ooit die eenheid zal komen, waarnaar idealisten verlangen, omdat daarvoor de menschelijke verscheidenheid te groot is en blijft. Er zijn nu eenmaal optimisten en pessimisten, idealisten en materialisten, intellectueel begaafden en minder bedeeden, gevoelige en on-gevoelige naturen, gullen en gierigen, milden en harden enz. enz. Karakters die zich afteekenen in uiterlijken lichaamsbouw en allerlei zichtbare handelingen (graphologie!) zullen we nooit tot eenheid „gelijk kunnen schakelen"! En gelukkig maar, want waar zou de wetsteen zijn waaraan de geest geslepen werd, wanneer we eenheidsproducten werden? Toch zullen elen met mij verlangend uitzien naar een grootere eenheid in dieperen zin, waar voor strijd tegen elkaar een strijd met

elkaar zal komen, al is deze niet te verwachten van enkele uiterlijke maatregelen, die den geest onberoerd laten.

Deze gedifferentieerdheid der menschelijke natuur zien we in onze architectuuruitingen terug. We vinden er de optimisten, de enthousiasten, die met vuur hun toekomstplannen aankondigen; de goedgelovigen die alle heil van de „nieuwste" vinding verwachten; de behoudenden, die meer of minder gebukt gaan onder het verantwoordelijkheidsgevoel, enz. Te betreuren is het, dat zoo dikwijls over het hoofd wordt gezien bij de onderlinge beoordeeling, dat ieder werk dat waarde heeft, slechts door een karakter gemaakt kan worden en wanneer men nu eenmaal een ander karakter heeft, het werk automatisch anders moet worden, waarmede dus nooit gezegd kan worden dat het meer of minder waarde heeft. Er is nog nooit een architectuurrichting, een stijl, een grondgedachte of redeneering geweest, die garantie gaf voor waardevol werk, en nooit zal dit ook kunnen gelukken. Iedere cultuurperiode heeft haar eigen hoogtepunten en haar eigen weinig geslaagde werken; levenshouding en levensopvatting bepalen de richting waarnaar iemands sympathieën uitgaan, begaving en levensernst om die begaving te gebruiken, bepalen den graad van slagen van iemands werk.

We hebben een korte tijdsspanne gekend waarin ongebonden kunstenaarstemperament als eenige waardemeter gold; we kennen nu de neiging om alles wat enthousiast, nieuw en mechanisch is, slechts als waardevol te erkennen. Gebrek aan dieper levensinzicht is oorzaak van gebrek aan waardeering voor elkaars eerlijk standpunt. Bovendien zijn er helaas vele on-eerlijke standpunten. De reclamegeest — die men van dezen tijd zou kunnen noemen — heerscht over veel. Met en zonder noodzaak. Het gedrang van menschen maakt het noodzakelijk dat men „zijn licht niet onder de korenmaat stelt" opdat men niet broedeloos worde. De „spreekkoren" geven misschien een

DUBBEL KWEEKERSHUIS AAN DEN STOMMEERWEG TE AALSMEER

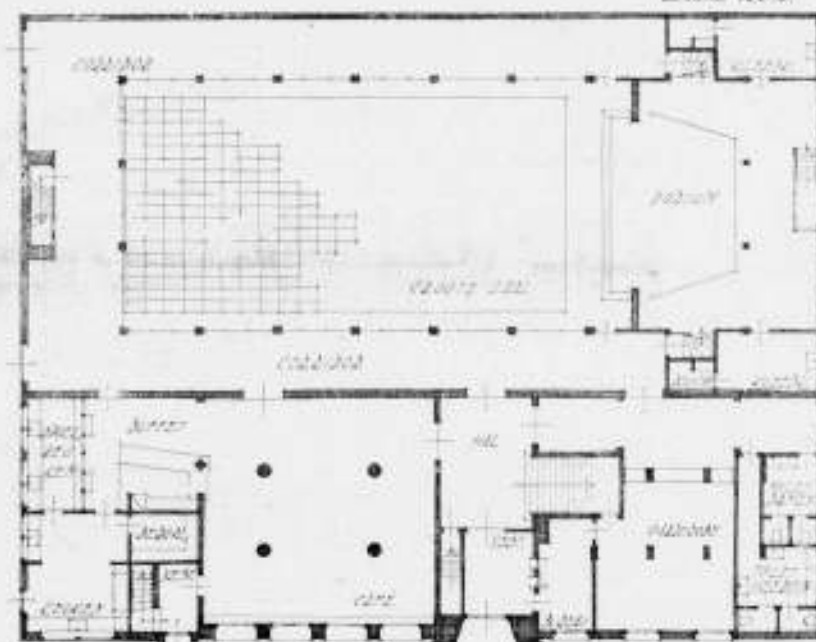
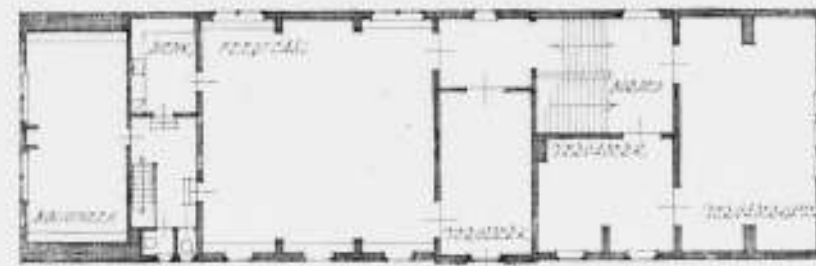

kort oogenblik de suggestie van waarheid te zijn, uit hoofde van hun suggestieve kracht. Gebrek aan inhoud zal zich echter wreken, in onzen oppervlakkigen tijd minder gauw dan wenschelijk is. Ze slapen met zich, wat niet daarbij behoort, ze negeren de meening van anderen, ze wekken daardoor op tot oneerlijkheid. Verschil van spijs doet eten en de grootste delicatessen verveelt het gauwste bij veelvuldig gebruik. Specerij verhoogt den smaak, doch overdaad schaadt.

Zoo mogen we ons gelukkig achten, dat naast jongeren, die het nieuwste nog nauwelijks nieuw genoeg achten om in de practijk te worden getoetst, er ook vele jongeren zijn en komen, die bezonnen voorwaarts gaan. Een motor zonder rem is onbruikbaar, doch omgekeerd is ook een rem alleen van generlei

waarde. De naturen waarop Granpré Molière invloed heeft zijn van beschouwenden aard. Ze ontkennen nieuwe mogelijkheden niet, doch voelen zich er niet bij voorbaat toe aangetrokken omdat hun enthousiasme niet gaat naar het „nieuwe“ doch naar het „doorleefde“. Karakter, sfeer, eenvoud en waarheid vormen de fundeering van hun arbeid, waarbij de ervaring van het verleden waardevol wordt geacht. Wanneer de opgave niet a priori nieuwe constructies eischt, zullen deze niet om hun zelfswil worden toegepast.

Voorts zijn opdrachtgevers of gebruikers eveneens menschen met hun gedifferentieerde eigenschappen. Dit wordt ook we over het hoofd gezien b.v. in het artikel van enkele vooruitstrevende collega's die een bezoek brachten aan de Wieringer-

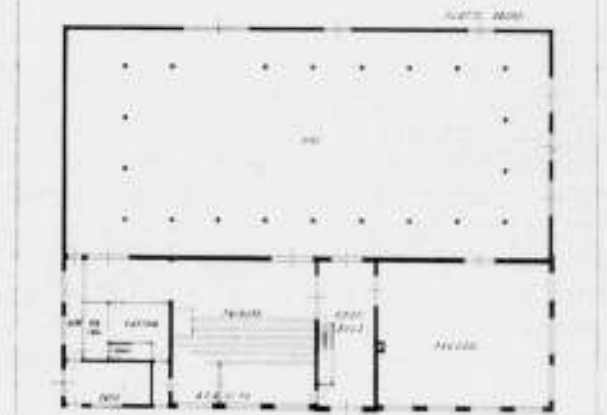
TEEKENING „DE OUDE VEILING“ TE AALSMEER SCHAAL 1:100

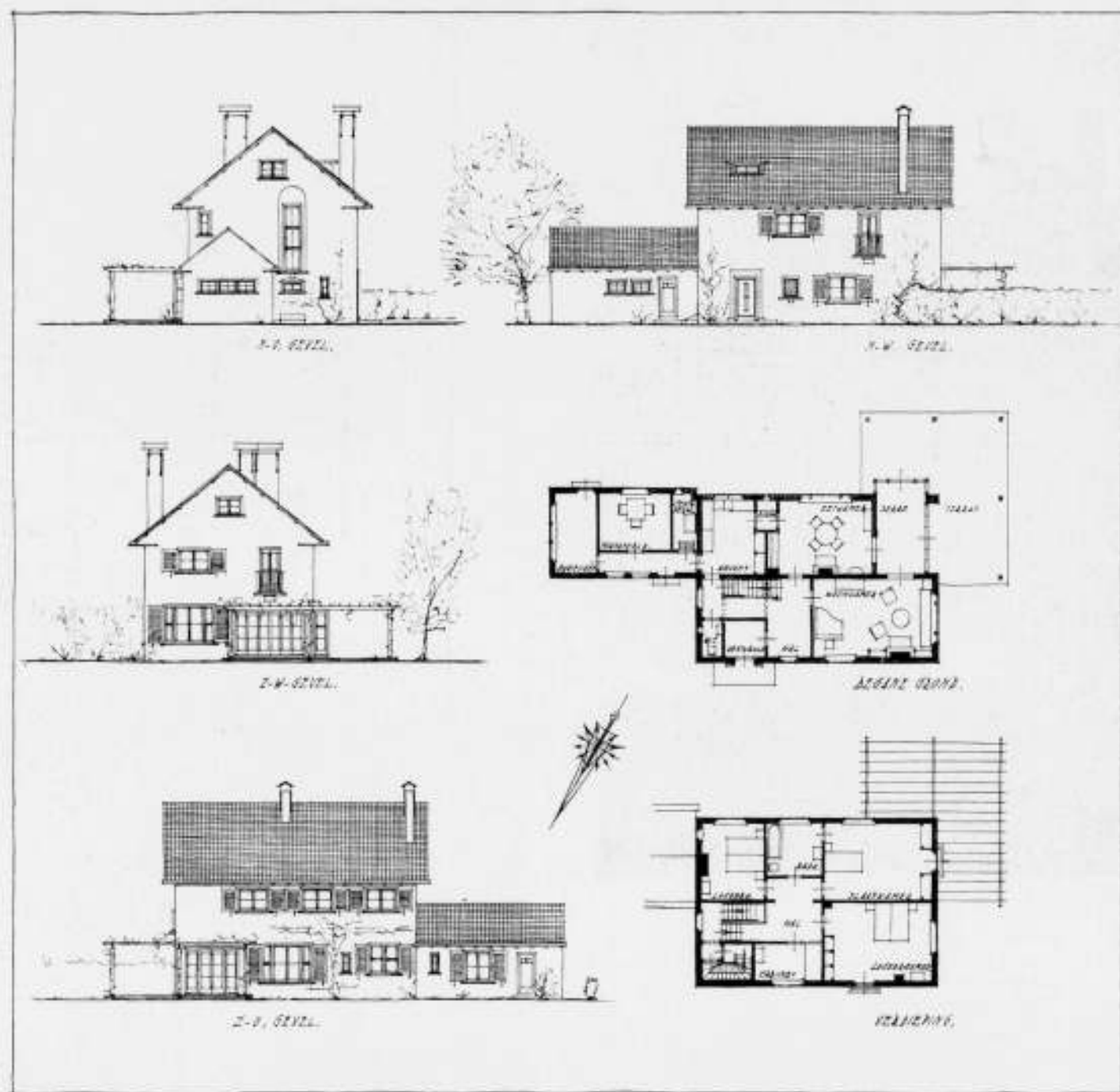
VERBOUWING VAN „DE OUDE VEILING“ TOT VEREENIGINGSGEBOUW
TEEKENING HIERBOVEN: SCHAAL 1 A 300.
TEEKENING HIERNAAST OUDE TOESTAND

OUDE TOESTAND VAN DE VERBOUWING SCHAAL 1:100

WOONHUIS TE AALSMEER

TEEKENING SCHAAAL 1 A 300

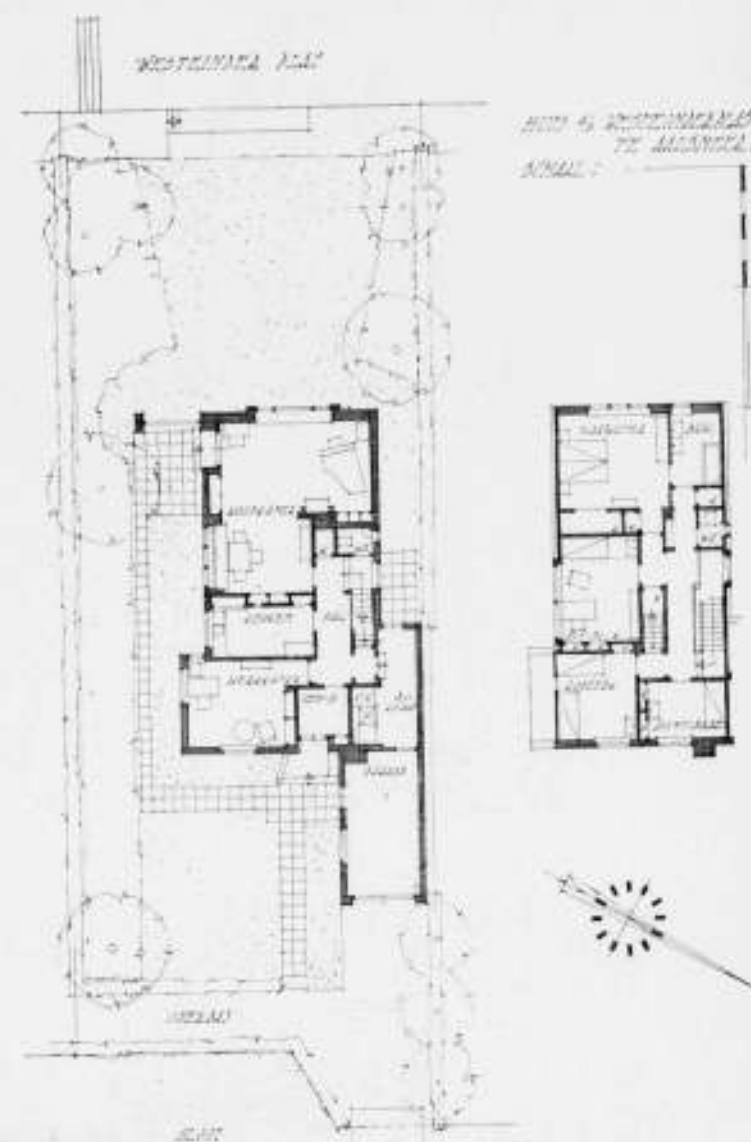
meer en daar natuurlijk niet vonden wat ze graag gezien hadden.¹⁾ Mij frappeerde daarin o.a. de uitgesproken wensch om in de daar te bouwen woningen meer van het schoone (en zeker in de toekomst te verwachten schoone) landschap te kunnen profiteeren, dus de bekende wensch naar volop glas in de kamers. Met alle respect voor een enkel boeiend voorbeeld van fraai gebruik van uitzichtsmogelijkheden en licht verheugende kamers, staat daartegenover, dat zij, wier leven zich in de groote openheid afspeelt, geen groote behoefte gevoelen om deze óók in hun woning nog steeds te kunnen bewonderen; afgezien nog daarvan, dat dit bewonderen vermoedelijk voor hen niet meer mogelijk zou zijn, zien ze de woning als de rustplaats, de wijkplaats voor het overdadig licht van den werkdag; zoo voelde ik bovengenoemde opmerking als die van den typischen stedeling, die weinig van de mentaliteit der landelijke bevolking begrijpt. Mogelijk is er kans op wijziging der begrippen ten plattelande, wat ik echter op dit gebied niet verwacht; doch zou men hiervoor een proef willen nemen, teneinde te zien

hoe de landbouwer reageert op deze voor hem nieuwe mogelijkheden, dan zal dat op zeer beperkte schaal moeten gebeuren, gezien de geringe kans, dat op deze wijze bestede gelden productief zullen blijken te zijn.

Berghoef behoort niet tot hen, die de bewoners willen forceeren zich aan te passen aan nieuwe inzichten die niet de hunne zijn, waarbij gesteld moet worden, dat hij zelf zich tot de nieuwste architectuurideeën niet aangetrokken gevoelt. Hij zou dus oerlijk worden, wanneer hij uit overweging van mode trachtte zich aan te passen bij datgene, wat in hem zelf geen weerklank vindt.

Zijn werk ademt de rust en ingetogenheid die men op het land waardeert en waar vele stedelingen eveneens behoefte aan hebben en naar mijne meening steeds meer behoefte aan zullen krijgen wanneer men tot het inzicht komt, dat het „nieuwe“ dat men najaagt zoo spoedig zijn aantrekking heeft verloren omdat het nieuwe zoo spoedig niet nieuw meer is. Nieuw zijn heeft de attractie van het weinige of onbekende; wanneer geen wezenlijke inhoud het nieuwe schraagt, verliest het nieuwe dus deze attractie, wanneer het nieuwe verdwenen is. Het feit van nieuw zijn is geen waardemeter.

¹⁾ Zie Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw, Januari 1934. 156

SCHAAAL 1 A 300

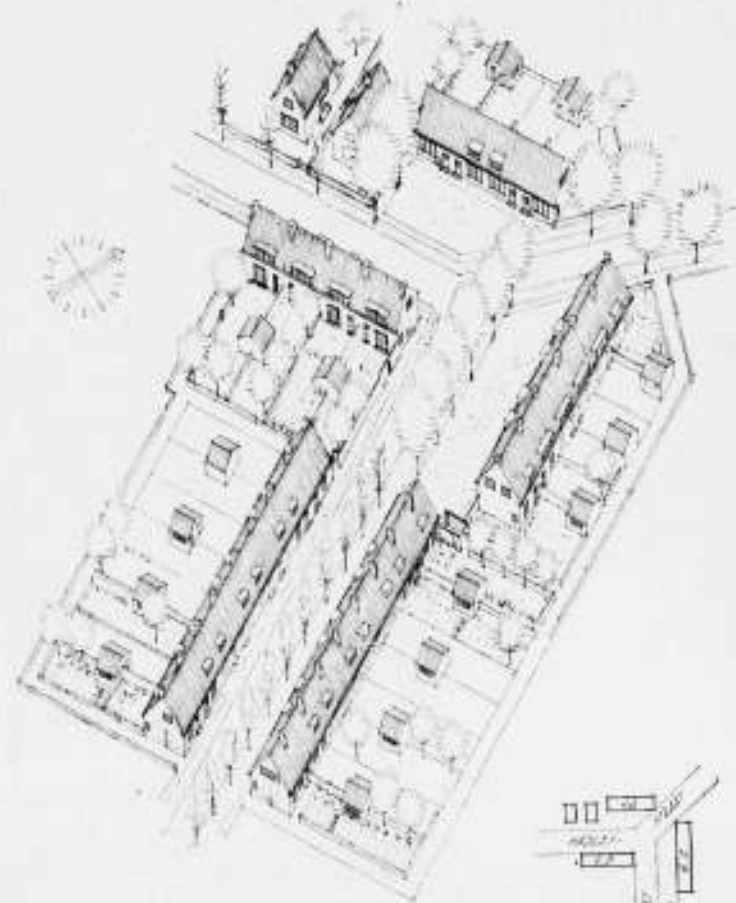

WOONHUIS VAN EEN ORCHIDEEËNKWEEKER

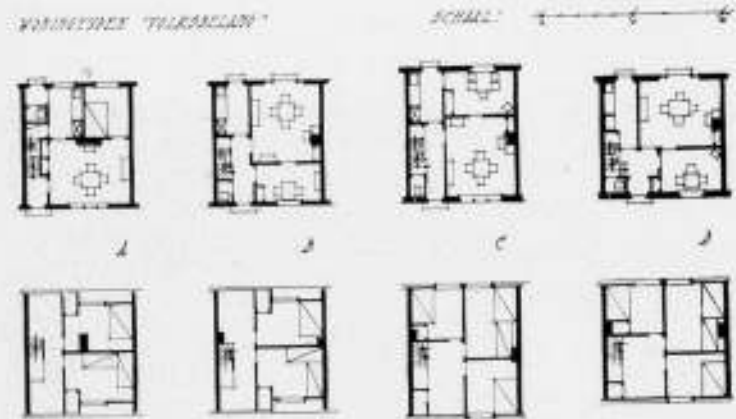

WOONHUIS VAN EEN RUSTENO GENEESHEER

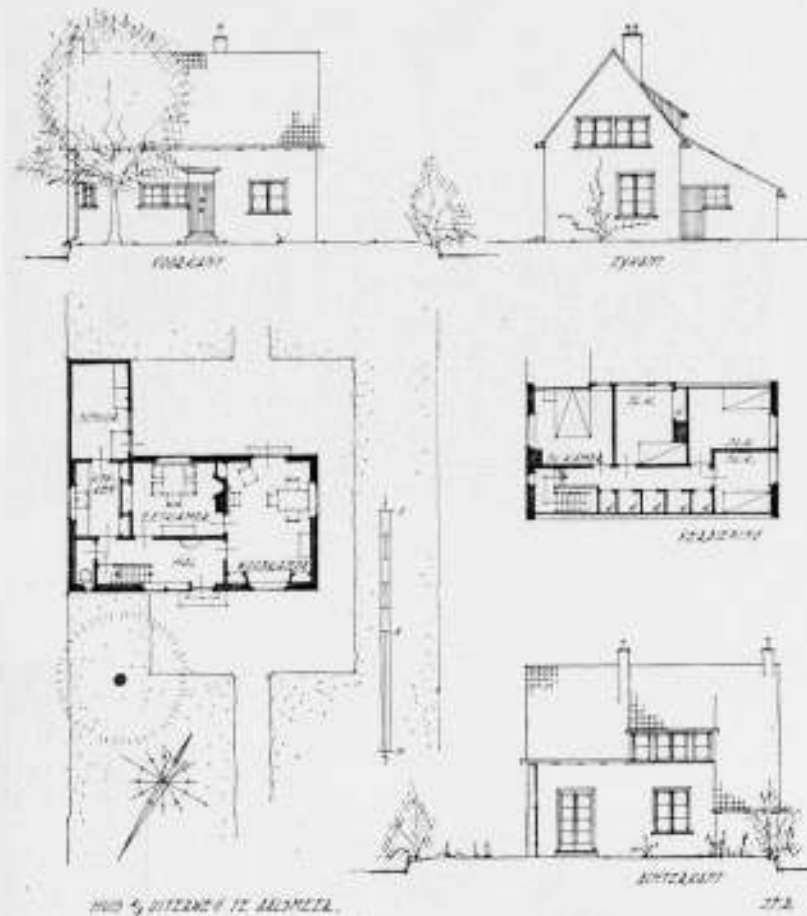
30 WONINGEN VOOR DE BOUWVEREENIGING „VOLKSBELANG“ TE AALSMEER

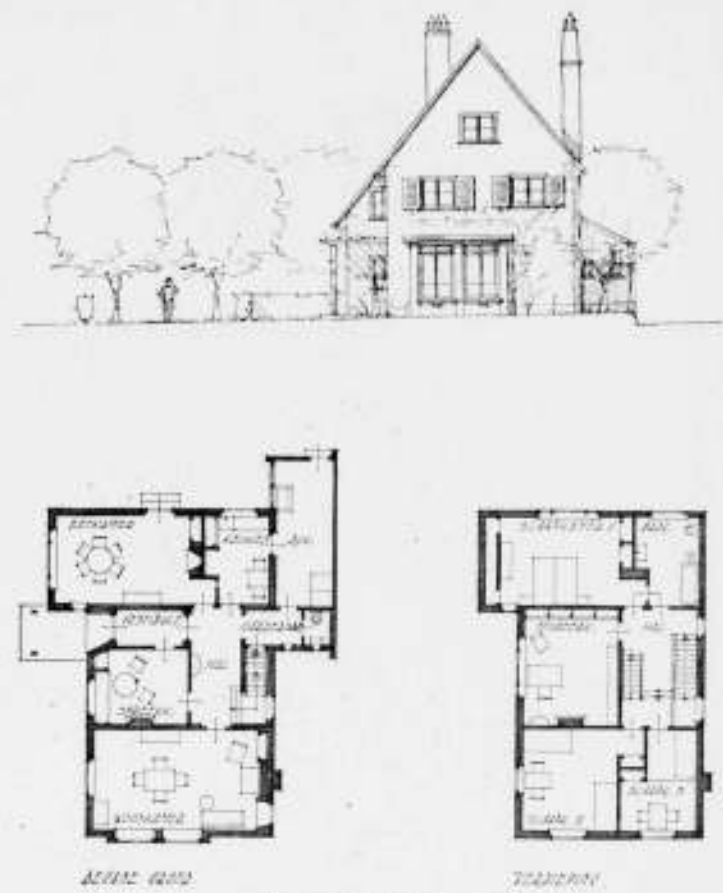
SCHAAL 1 A 400

Berghoef bouwt voort op de traditie; de gebruikelijke materialen worden verwerkt, de opgaaf tot den eenvoudigsten vorm terug gebracht, terwijl de plattegrond het uitgangspunt vormt. Naast de ordelijke indeeling is de lichtverdeling voor hem van veel belang. Hiermede hanteert hij een der belangrijkste architectonische wapens. Zonder licht, noch zonder schaduw is een vorm te onderscheiden. Licht ontstaat door schaduw, door de tegenstelling ontstaat zowel licht als schaduw. Wie rustig de plattegronden bestudeert en aandacht schenkt aan de plaatsing van de lichtopeningen in gangen en kamers, zal zien, dat deze niet uit geveloverwegingen hun plaats hebben gekregen, al is de indeeling ook zoo bestudeerd, dat in de gevels de ramen een harmonische plaats hebben gekregen door zorgvuldige afwijking van in- en uitwendig als een onverbreekelijke twee-eenheid. Zijn werk is eenvoudig, doch dat het niet eenvoudig is om eenvoudig te durven en te kunnen bouwen, blijkt uit de enkele woningen die nu in Aalsmeer verschijnen en een slappe navoering zijn van zijn werk, ontstaan door hen, die vergeten, dat eenvoudig slechts is te bereiken wanneer een ernstige studie van diepere levensproblemen de studie van de benoedigde bouwkundige wetenschappen schraagt, terwijl studie wel een aanvang neemt, doch nooit eindigen kan.

G. FRIEDHOFF

SCHAAL 1 A 300

SCHAAL 1 A 300

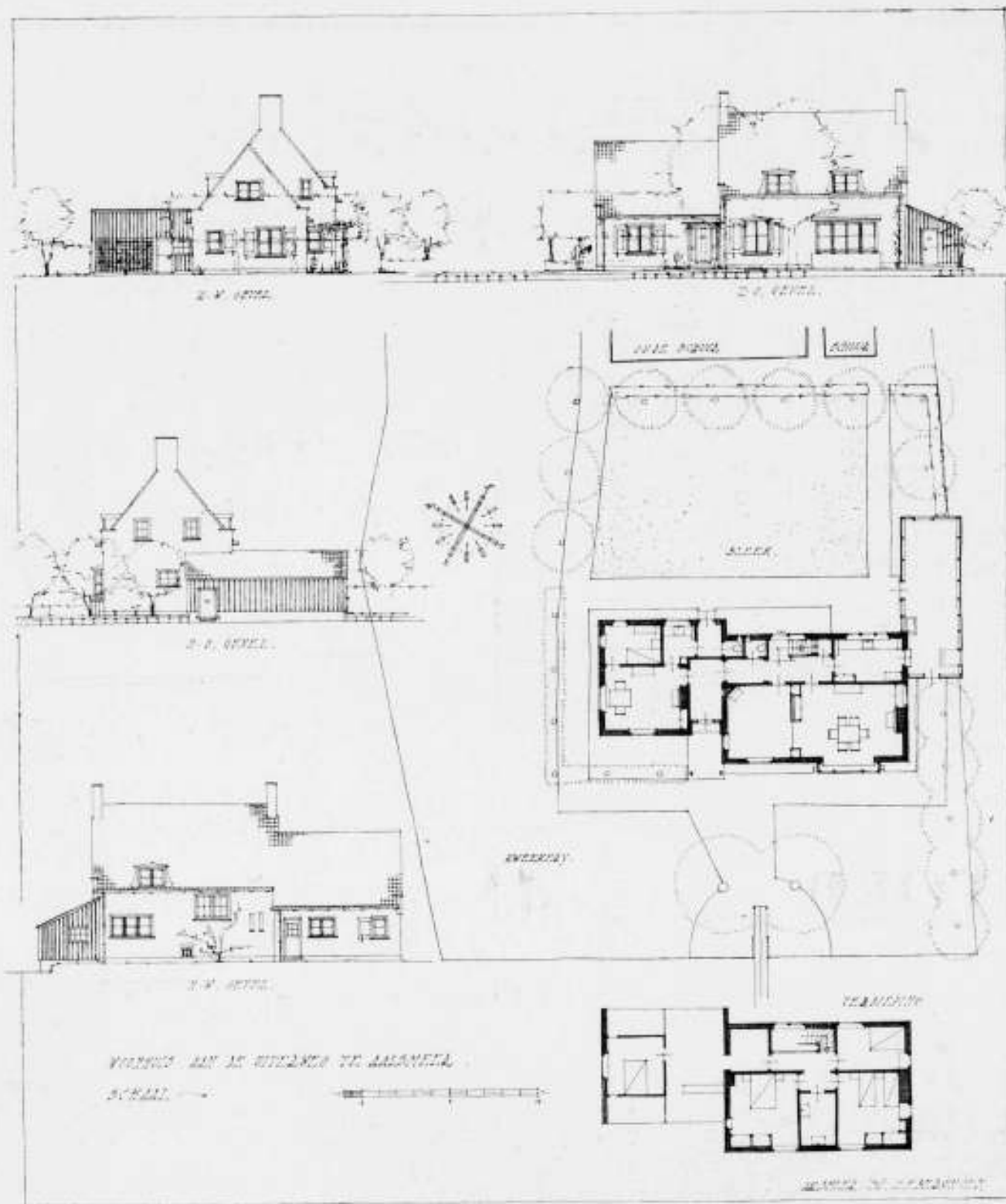

KWEEKERSHUIS AAN DEN UITERWEG TE AALSMEER

PASTORIE TE AALSMEER
159

KWEEKERSHUIS AAN DEN UITERWEG TE AALSMEER
160

TEEKENING SCHAAL 1 A 300

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 18 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 5 MEI 1934 No. 18

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.
ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

VOORDRACHT MET LICHTBEELDEN EN DEMONSTRATIES.

Op Maandag 7 Mei a.s. des avonds 8 uur, in de groote zaal van het gebouw Heystee te Amsterdam, zal de heer Ir. A. F. E. Hanson een voordracht houden over „toepassingen van moderne elektrische verwarming”.

Deze voordracht zal niet alleen door een aantal lichtbeelden worden toegelicht doch tevens zal de Heer Hanson met aanwezige apparaten het stralingseffect van verschillende soorten oppervlakken en den invloed van de kleuren daarvan demonstreeren.

Ruime introductie is toegestaan.

De heer K. K. van Hoffen te Amsterdam is als lid van het Genootschap togetreden.

Voor het Bestuur:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR
M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 5 MEI 1934

NR 18

AUG. M. J. SEVENHUYSEN
ARCHITECT B.N.A.

Wij hebben hier te melden het overlijden van onzen vriend en ons lid Aug. M. J. Sevenhuysen.

Na een, tot het einde toe, volgehouden strijd, is hij in den vroegen morgen van 2 Mei ontslapen, op den nog jeugdigen leeftijd van 45 jaar.

Sevenhuysen was een bekende figuur in Haarlem. Vele zijden van het publieke leven hadden zijne belangstelling. Doch niet alleen zijne belangstelling. Als hij wilde, kon hij daaraan zijn volle stuwende kracht geven. Hij was ergens vóór of ergens tegen. Hij was nooit onverschillig, berekenend, ook niet „braaf“. Hij was wél eerlijk. Hij was steeds bezielde met een jeugdige enthousiasme. Zijn geheele voorkomen, zijn optreden, was daarvan eene afspiegeling. Hij had steeds veel woorden noodig. Niet omdat hij zoo graag sprak of schreef, maar wél, omdat hij iemand dan wilde overtuigen met zijn eigen strijdlust; omdat hij wat wilde overdragen op den ander van zijn eigen overtuiging.

Zeker is, dat deze mensch niet voor niets geleefd heeft, niet voor zijne vrouw en zijne zoons, maar ook niet voor die velen, die met hem samenwerkten en hem steunden in het moeilijke

beroep van den architect, en ook niet voor die andere groote groep van Haarlemmers, verbonden aan vereenigingen en organisaties, waarmede hij in zijn drukke praktijk dagelijks te doen had en zeker ook niet voor die collega's, die door de uiterlijkheden heen, hem in zijn ziel, met al haar strijd, hebben kunnen zien.

Zijn karakter had vele facetten van licht en schaduw, eigen aan een volledig mensch. Ik zal mij er niet aan wagen, zoo kort na zijn dood, daarvan, hier, eene beschrijving te geven. Sevenhuysen was o.m. sedert de oprichting der Schoonheidscommissie te Haarlem, in 1929, plaatsvervangend- en later gewoon lid van dit instituut en voorzitter van den Kring „Haarlem“ van den B.N.A. Verder is het voor den lezer van het B.W.A. wellicht van belang te vernemen, dat hij sedert jaren voorzitter was van de plaatselijke vereeniging „Kunst aan het volk“, die hij, in samenwerking met zijne mede-bestuursleden, tot bloei en populariteit heeft gebracht. Hij was bovendien lid van de Advies-Commissie voor de Noord-Hollandsche gemeenten en voorzitter der Schoonheidscommissie te Velsen.

MAURITS PLATE.

BIJ DE WISSELING IN DE REDACTIE.

Wij zullen voortaan bij wisseling van leden in onze Commissie, daarvan afzonderlijk in een klein bericht melding maken, aangezien de veranderingen en verschuivingen in de wolvenbank aan het uitspansel boven ons blad (minder dichtelijk de kop van het blad genaamd) de aandacht der lezers wel eens kunnen ontgaan.

Dat dit bericht iets meer zal melden dan de verkiezing van den heer A. P. Smits tot Voorzitter van de Commissie van Redactie en de vervanging van den heer Wieger Bruin door den heer T. Haakma Wagenaar, moge zijn verontschuldiging vinden in het feit, dat bij de laatste mutatie een lid aftrad, dat meer dan 6 achtereenvolgende jaren in ons midden was. Want van af 1 Jan. 1927, van het eerste gezamenlijk uitgegeven nummer van den B.N.A. en A. et A., is de heer Wieger Bruin lid geweest en sinds 1932 Voorzitter van onze Redactie.

Het behoeft geen betoog, dat bij een zoo lange samenwerking, die in de Redactiecommissie intensiever is dan bij eenig andere

TENTOONSTELLING VAN BOUWKUNST IN HET GEBOUW VAN DEN HAAGSCHEN KUNSTKRING, LANGE HOUTSTRAAT DEN HAAG, VAN 21 APRIL TOT 15 MEI 1934.

Zoals reeds eerder in het B.W. werd aangekondigd, houdt de Kring den Haag van den B.N.A., in samenwerking met de 2e afd. van den Haagse Kunstkring, een tentoonstelling van Bouwkunst. Minder is hierbij de bedoeling geweest het werk van iederen architect afzonderlijk bijeengegroept te toonen en dit op diens belangrijkheid te doen uitkomen, dan wel door het bijeengroepen van de soorten van bouwwerken de betekenis van de architectuur en den architect in de samenleving te belichten. Uit deze groepeeringsindeling komen naar voren scholen, kerken, gestichten, gebouwen voor handel en industrie, woningen, landhuizen, sportgebouwen, tuinarchitectuur, monumenten en restauraties.

De tentoonstelling werd geopend door den Wethouder van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting, Ir. L. J. M. Feber, met een rede, waarin deze het dienende van architectuur voor de bevolking, de samenleving en de cultuur belicht.

Hij wees daarbij op de verbeteringen in de volkshuisvesting gedurende de laatste tientallen jaren, zoowel in hygiënisch als in aesthetisch opzicht. Deze tentoonstelling kan producent en consument, architect en bouwer nader tot elkaar brengen. Op het oogenblik, zoo meende de Wethouder, wordt aan de architecten in de samenleving nog niet die kans gegeven, in het belang van die samenleving noodig.

Wanneer wij, na deze waardeerende beschouwing van den Wethouder over de plaats en betekenis van den architect in de samenleving, een oogenblik stilstaan bij den algemeenen indruk van deze tentoonstelling, dan is het wel merkwaardig, dat inzendingen van het zoozeer belangrijke materiaal, n.l. dat van den woningbouw, niet op de tentoonstelling voorkomen. Men zou geneigd zijn te concluderen, dat inderdaad de architect niet of zeer weinig bij den woningbouw is betrokken; een omstandigheid die te denken geeft als men beseffen kan en wil, dat de aard en het karakter van onze steden, en van onze groote steden wel zeer speciaal, juist door dezen bouw worden bepaald.

Zou deze tentoonstelling er dan ook in slagen de belangrijkheid van architectuur voor onze cultuur en de belangrijkheid van den architect voor onze samenleving te belichten, dan moge verwacht worden, dat het contact met het bouwende publiek iets nader zal worden gelegd.

Tijdens den duur van de tentoonstelling zijn eenige lezingen georganiseerd; de heer Ir. H. Thunnissen heeft gesproken op

commissie der vereenigingen, wij elkaar langzamerhand hebben „doorgelicht“ en elkaars eigenschappen hebben leeren kennen. Het leeren kennen van Bruin's eigenschappen als lid en voorzitter van de Redactie, deed ons die eigenschappen boven alle geschillen van inzicht uit, waardeeren.

In de veronderstelling dat wij hem gaarne een otium cum dignitate zouden gunnen, deed hij op de laatste vergadering het voorstel medewerker te blijven. Maar dat hebben wij natuurlijk geaccepteerd. Zodoende krijgen we nog eenige heele nummers van hem. Want Bruin heeft, net als Bismarck had, de „cauchemar des alliances“. Van hem is dan ook het initiatief zooveel mogelijk geheele nummers aan één onderwerp te wijden, en alles wat tot één onderwerp hoort, aan elkaar te koppelen. Met het memoreeren van dit lofwaardig initiatief, waaraan verscheidene geslaagde nummers te danken zijn, was het beter geweest te beginnen dan te eindigen.

DE REDACTIE.

4 Mei 1934 over Nieuwere Bouwkunst, de heer Ir. Fokker zal spreken op 8 Mei 1934 over Tuinarchitectuur in verband met Stedebouw, de heer Luthmann op 18¹⁾ Mei 1934 over de Nieuwe Woning. Zij zullen worden gehouden in de tentoonstellingszaal telkens om acht uur en zijn voor ieder toegankelijk. Op de tentoonstelling vinden we in de groep kerken het Vrij-Katholieke kerkje a/d Rietzangerlaan van Luthmann, R.K. kerken van Nic. Molenaar, een ontwerp voor een kapel op de begraafplaats St. Barbara van Van der Togt; deze blijven nog bij huis, Koldewey echter toont een perspectiefschets van een Benedictijner abdij in Kameroen, een opgave, die naar klimaat en omstandigheden wel zoo zijn eigenaardige eischen zal stellen; gemakkelijker te bereizen is het complex O.L. Vrouwe ter Eem te Amersfoort. Van Symons is er de R.K. kerk in de Spoorwijk te den Haag en de St. Bavo Noord te Haarlem, en van Van Heiningen een Gereformeerde kerk a/d Zuiderparklaan te den Haag. Van de groep gestichten valt te vermelden het vacantiëkoloniehuis te Egmond aan Zee van Gerretsen. Er is voorts een voortreffelijke serie foto's van het Sanatorium Berg en Bosch van Koldewey en van Moorsel.

Gebouwen van geheel anderen aard zijn, alleen reeds door de opgave, die van de St. Willebrordusstichting te Heilo, gebouwen voor krankzinnigenverpleging door Thunnissen en Hendricks. In de groep scholen is de vrije school van de antroposofische vereeniging a/d Waalsdorperweg van Gerretsen een type, dat op zeer eigen wijze naar het verband streeft tusschen een bepaalde levensopvatting en bouwkunst. Voorts hangt er bij deze groep de R.K. H.B.S. te Leiden, het R.K. Lyceum voor meisjes te 's-Gravenhage, beiden van Thunnissen en Hendricks; een R.K. Lyceum te Alkmaar van Nic. Molenaar en de veelbesproken Academie van Beeldende Kunsten van Plantenga, Buys en Lürssen. Van Luthmann treffen wij aan eenige foto's van gemeentescholen te 's-Gravenhage en van Plantenga het voortreffelijke dorpsschooltje in Wassenaar. Voorts de Dalton H.B.S. te den Haag van Co Brandes; een grappige en goed verzorgde inzending van Pet van een buitenschooltje in de duinen en een school van Alb. v. Essen te Voorburg.

Herman v. d. Kloot Meyburg vult den achterwand met een serie foto's van restauratiewerken, waaronder de in het brandpunt

¹⁾ De datum dezer lezing, in ons vorig nummer vermeld als 14 Mei, is veranderd in Vrijdag 18 Mei.

van belangstelling van de Ned. bevolking staande Nieuwe Kerk te Delft.

Jan Wils heeft vier voortreffelijke foto's van het Stadion.

In de groep woningen valt het op, zooals reeds eerder werd opgemerkt, dat de eigenlijke woningbouw totaal ontbreekt. In de afzonderlijke woningen zijn verschillende zeer te waardeeren ontwerpen.

Van Gerretsen en Wegerif enkele, ik zal ze maar noemen antroposofische, huizen met plattegrond en opstanden, waarin elke rechte hoek ontbreekt.

Een niet uitgevoerde flat voor dames van Buys en Lürssen. Er zijn enkele uitstekende huizen van Plantenga en Koldewey, de laatste bovendien fotografische meesterstukken van Van Oyen.

Abspool geeft ons enkele bouwkunstige bemoeienissen van de B.P.M. in Indië.

Buys en Lürssen enkele alleenstaande woonhuizen, waarbij dat in Wassenaar van Leopold zich onderscheidt door een klaren plattegrond.

In de groep Industrie en Handel komt van Rood met zijn reeds bekende werken te Velsen en zijn nog niet gepubliceerde Centrale te Groningen uit, dat ik daaronder het beste zou willen noemen.

Abspool geeft foto's van het Laboratorium van de B.P.M. te Amsterdam.

Van Jan Wils hangt in deze groep het bekende „Olveh“ te den Haag en het in aanbouw zijnde kantoorgebouw voor de Centrale Onderlinge te den Haag.

Thunnissen en Hendricks toonen het groote gebouw van Peek

NOGMAALS: SCHOONHEIDSCOMMISSIES.

Naar aanleiding van mijn artikel over dit onderwerp in het B.W.A. No. 2 van dit jaar heeft architect C. M. van Moorsel Pzn. in het R.K. Bouwblad, en wel in de nummers 15, 16 en 17 van dezen jaargang, artikelen geschreven.

Het lijkt mij van belang deze opstellen te bespreken en tevens zoo mogelijk eenige misverstanden uit den weg te ruimen, die blijkbaar over mijn „bespiegeling“ bestaan.

Allereerst, dat het een „bespiegeling“ was, dus dat ik mijn artikel algemeen-beschouwend hield, zal wel niet alleen den heer v. Moorsel onbevredigd gelaten hebben.

Men heeft eigenlijk bijna altijd liever te doen met feiten dan met overwegingen, zeker als het gaat over een onderwerp als schoonheidscommissies. De heer van Moorsel b.v. noemt ook weldra in zijn betoog verscheidene architecten, die naar zijn meening door schoonheidscommissies onbillijk behandeld werden.

Ik blijf echter van opinie, dat het spreken over bepaalde gevallen groote moeilijkheden meebrengt, omdat men niet alle factoren van het proces precies kent. Hiermede wil ik geenszins beweren, en ik deed dat ook niet in mijn stuk, dat er geen architecten zouden kunnen zijn, die gelijk gehad zouden kunnen hebben; ik kan dat alleen niet volkomen beoordeelen, en wie kan dat wel? Ik ben zelfs bereid aan te nemen, dat er zeker wel architecten met hun klacht recht gehad zullen hebben. Het blijft echter mijn overtuiging, dat als men inzake het schoonheidscommissie-probleem iets doen wil, men van de groote lijnen, anders gezegd: van wat er in de zaak wezenlijk ligt, zal moeten uitgaan, anders strandt men in twijfelwekkende feiten.

Het ging voor mij daarom niet om de feiten, maar om het wezen.

Het is altijd jammer, wanneer personen, die voor eenzelfde

& Cloppenburg a/d Groote Marktstraat te 's-Gravenhage; van Dorsser het gebouw v/d Haagsche Courant daar schuin tegenover, waarin is ondergebracht het planetarium.

B. Hoogstraten geeft zijn tekeningetjes van het Raadhuis te Naaldwijk en foto's van het Bankgebouw Heldring en Pierson a/d Korte Vijverberg te den Haag.

Er zijn enkele foto's van de Haagsche golfclub van J. H. Prent. Van Bas van Pelt is er een grappige serie foto's van interieurs en meubeltjes.

Hofman geeft eenig glas-in-lood.

In de groep tuinarchitectuur verschijnt Roeters van Lennep met enkele tuinen, en Fokker met tuinen en architectuur. Te weinig, merkt men hier, slaat men het advies van den tuinarchitect nog aan; zij worden zeker in 't algemeen minder erkend dan de architect. Het getoonde materiaal is m.i. te bescheiden om meer belangstelling ook hiervoor te vragen.

Roosenburg zond de maquette in van het monument op den afsluitdijk, tweemaal zoo hoog bedoeld als de uitgevoerde toren van Dudok. Op het variant is het paard van Termooten reeds nu zeer interessant. Ten slotte het de Jong monument te Rotterdam, dat bij rustige beschouwing allemachtig interessante aspecten heeft.

Van de geboden gelegenheid om reisschetsen tentoon te stellen heeft van Rood gebruik gemaakt met enkele schetsen uit het land, dat ons altijd allen trekt.

Uit deze kaleidoscoop van onderwerpen en namen een bepaald architectuurbeeld te scheppen of een lijn van ontwikkeling op een vast raam van gelijkgestemde gerichtheid aan te wijzen, is niet mogelijk. Vele stroomen vullen uiteindelijk de zee. Ongetwijfeld valt er te waardeeren. G. W.

Die belemmering nu is in de architectuur door haar zakelijke en maatschappelijke doelstelling groter dan b.v. in de schilderkunst, die geen gebruiksdoel heeft, waarin haar vrijheid van ideële uiting aan banden wordt gelegd, of dan in de woordkunst, die slechts met het nietige lettersymbool een wereld van gemoedsontroering en geestelijke verheffing in ons vermag te wekken.

Er is in dezen trant een „kunstenrij” te denken, die een geleidelijke verlossing van zakelijke bedoelingen en eindige belemmeringen en een geleidelijke toeneming van ideële inhoud en oneindige vrijheid vertegenwoordigt.

Het is één en dezelfde kunstidee, spiegeling van de oneindige idee, die zich in de verschillende kunsten, in verschillende graden van diepte vertoont.

In die kunstenrij kan de architectuur door haar wezen categorisch niet bovenaan staan, dat is de logica, die de kunsten zelf wezenlijk medebrengen.

Het zijn de categorische kwaliteiten der architectuur, hare innerlijke dualiteit van zakelijk maatschappelijke eischen en kunstzinnige verlangens, dus van realiteit en idealiteit of van gebondenheid en vrijheid, die haar steeds in conflicten storten. Deze blijven bestaan, zoolang er niet een sterke culturele achtergrond is, die zowel het maatschappelijke als het hogere doortrekt en in harmonie één maakt.

Van dit gemis hebben b.v. de schilderkunst of de toonkunst minder te lijden; zij hebben hun doel niet overwegend in de maatschappij, maar in zichzelf. Het komt mij voor, dat de heer v. M. en ik het geheel eens zijn, dat het uitblijven van de ware oplossing van al deze moeilijkheden daarin ligt, dat onze maatschappij als geheel geen onwankelbare en inhoudrijke achtergrond heeft op het oogenblik.

Eerst als die er weer zou zijn, zou de bouwkunst weer haar hoogste werking kunnen uitoefenen; maar blijft ook dan van anderen aard, laat ons zeggen: minder duidelijk sprekende aard, dan die der andere kunsten.

Een der grootste beperkingen der bouwkunst is, dat zij „gevormdheid” zonder meer is en dat zij den aardschen drager van het hogere, den mensch, niet in haar uiting kan geven. Het is niet zonder betekenis dat het in de kerkelijke kunst in de groote stijlperiodes niet bij architectuur zonder meer gebleven is, maar dat het zonder beeldende kunsten niet ging om de directe werking van het hogere op gemoed en geest te brengen.

Terloops zij hier nog eens gevraagd, wat heeft de nieuwe zakelijkheid in dit opzicht tot verdieping van cultuur bij te brengen?

Ook mijn slotzin heeft de heer van Moorsel dunkt mij niet goed verstaan, anders zou hij hem niet hebben uitgelegd, zooals hij doet.

Ik herhaal mijn eindgedeelte nog even: „Wie de noodwendigheid ziet der schoonheidscommissies als logische consequentie eener poging om in een tijd van dalende en ontwrichte cultuur wat van algemeen-aesthetisch belang is als zedelijke waarde hoog te houden, wie dezen logischen zin begrijpt, heeft met het wezen der schoonheidscommissies vrede. Maar als hij als bouwend kunstenaar dan bereid is zich in het belang van hetgeen boven zijn persoonlijk verlangen uitgaat, zonder innerlijk verzet te onderwerpen aan een censuur van toevallig en tijdelijk tegenover hem of boven hem gestelde collega's, al naar men het noemen wil, dan mag hij m.i. ook eischen, dat deze collega's, leden der schoonheidscommissie, hun taak opvatten in den zin van het hoge beginsel, het boven-persoonlijke belang, dat zij te dragen en te verwezenlijken hebben en dat hier boven als het zedelijk-aesthetische is aangeduid. Mochten op dit hoge plan censors en gecensureerden elkaar vriendschappelijk ontmoeten, in het belang der architectuur”.

Hiermede wilde ik zeggen, dat wanneer een architect, op de

genoemde gronden, bereid is zijn persoonlijk verlangen te voegen in het kader van een algemeen belang en hij zich dus „in beginsel” bereid verklaart om zich aan censuur te onderwerpen (dat was bedoeld met: zonder innerlijk verzet enz.), dat hij dan daartegenover iets mag eischen, een eisch, die niet gering is, maar redelijk.

Deze eisch is, dat ook de leden der schoonheidscommissie hun persoonlijke voorkeur of afkeer niet laten gelden, maar dat zij hebben na te gaan, wat gewenscht of ongewenscht is voor de sfeer van hun dorp of stad en tegelijk het architectuurbelang dient. Dat is meer dan alleen een aangelegenheid van schoonheid, het is een zaak van algemeene cultuur. Dat is de „maatschappelijke wenschelijkheid inzake bouwkundige schoonheid”, waarvan de heer van Moorsel vraagt wat dat in 's hemels naam is.

Doordat wij niet één cultureelen achtergrond hebben, wisselt die eisch helaas met tijd en plaats. De „soort” van schoonheid is evenmin aan te geven en is eveneens helaas ook sterk verweven met de opvattingen der toevallig in een schoonheidscommissie zitting hebbende leden.

Dat zijn geen tekorten van de een of andere schoonheidscommissie, maar dat zijn karaktertrekken van het instituut als zoodanig, en daarom niet te verhelpen.

Het instituut is een lapmiddel, maar het eenige middel dat toe te passen is, zoolang er geen stijl leeft, die van ons allen is en men ook anderzijds niet eenvoudig een architectuurkarakter kan en wil decreteren.

Het eenige wat te eischen is, blijft, dat de schoonheidscommissie zich op een hoog plan zal plaatsen en zoowel zal aanvoelen waar voor de architectuur een belangrijk moment te erkennen valt, ook al zou het den leden persoonlijk onsympathiek zijn, als verstaan tot welke grens zij gaan mag zonder het belang van b.v. het stadsschoon te schaden.

In de slotalinea van mijn vorig artikel is toch duidelijk te lezen, dat bij deze opvatting, naar mijn inzicht, karaktervol werk van welke opvatting ook, als het verantwoord is, principieel een stellige kans zou moeten hebben.

Hoe is het mogelijk, dat de heer van Moorsel mijn bedoeling woordelijk als volgt uitlegt: „Als je dus niet zoo moeilijk meer bent en niet zoo eigenwijs, om te meenen dat je er een uitgesproken eigen mening op na mag houden, dan zal 't met een beetje goeien wil van weerskanten best gaan. Laat de zaken zoo ze zijn, maar weet a.u.b. wat meer meegaand en 't zal nog wel lukken”.

En de heer van Moorsel spreekt dan van mijn slotzin als van een „ons geen stap vooruitbrengende conclusie”.

En dat, waar ik elders in mijn artikel de bezwaren van de werking van schoonheidscommissies waarlijk niet onderschat heb. Ik behoef er slechts enkele in herinnering te brengen om dit aan te toonen, b.v.: „Allereerst moet geconstateerd worden, dat juist in een stijllozen tijd, het ingrijpen op de wijze der schoonheidscommissies, hoe noodwendig zij ook mogen zijn, toch onvermijdelijk beteekent het wandelen in de verkeerde richting ten opzichte van wat de natuurlijke groei eener cultuur meebrengt”.

„Het stijlloze in allerlei zin hebben geen schoonheidscommissies kunnen tegenhouden. Het eindresultaat voor de architectuur van heden is een schijn van stijl, die er echter zelf, voor wie goed toeziet en zich niet door een houding laat imponeren niet is.”

„Dus geen verwijten, maar... opgemerkt dient te worden, dat de schoonheidscommissie in haar kritisch-regelende en tot details oordeelende werking evenwel niet kan vermijden tot op zekere hoogte nivelleerend en zelfs remmend te werken.”

Wanneer de heer van Moorsel mijn artikel nog eens rustig herleest, zal hij toch zien, dat wij het in den grond eens zijn dat wij met de schoonheidscommissies (die geen architectuur

commissies zijn en alleen vóórgelvals keuren, wat de burger erin en erachter ziet doet niet ter zake), dat wij met deze schoonheidscommissies een schijnstijl en schijncultuur kweken.

De schoonheidscommissies afschaffen brengt echter de leelijkheid die nu alleen erachter is ook nog naar voren. Hoe kan men toch altijd vergeten, dat er meer knoeiers dan genieën zijn en dat de schoonheidscommissies dan misschien een enkel genie en eenige talenten wel eens tegengehouden hebben, maar dat zij aan den anderen kant het werk van tal van benedemiddelmatigen toonbaar hebben doen worden. Misschien is dat juist verkeerd, die meening kan men althans zijn toegedaan. Naar mijn overtuiging is het eenige, dat men op het oogenblik eischen kan, dat de beoordeelingsnorm in de schoonheidscommissies op een onpersoonlijk-hoog plan moet staan, zoodat alle karaktervolle en verantwoorde werken doorgelaten worden, als zij bij zeer ruim gedachte grenzen van beoordeeling in zake welstand aanvaardbaar zijn. Schoonheidscommissies zullen harerzijds vermoedelijk zeggen, dat zij volgens een dergelijk inzicht werken.

Laten wij met deze norm aansturen op eenvoudig, gezond werk, van welke richting het ook zij, dan blijft men in ieder geval den akker ploegen, tot er misschien iets te zaaien valt. De tijd zal wel leeren of de ploegijzers zullen afstompen en wij arbeidsmoe gaan worden, want een landbouwer die nooit kan oogsten houdt het grondwerk niet vol.

Men vergeet te licht, dat wij in onzen tijd slechts grondwerk kunnen doen en dit nog zonder hetgeen op dien grond zal komen te kennen. Het grondwerk zelf zal dus onvermijdelijk min of meer ondoelmatig geschieden.

De heer van Moorsel houdt blijkbaar niet van mijn bespiegelingen, die een zaak van alle kanten bezien. Hij noemt die in één adem met den geest der schoonheidscommissies een beetje misprijzend: „neutraal”. Het is echter, tenminste wat betreft mijn inzicht, minder „neutraal” dan wel „veelzijdig” en er is aan vraagstukken als deze toch meer dan één zijde, dunkt mij. Inzoverre echter de heer van Moorsel het werkelijk neutrale verwijt, dat dit een geest van vervlakking meebrengt, ben ik het geheel met hem eens. Die geest zal hij in mijn „veelzijdigheid” echter niet aantreffen.

De vele zijden van het vraagstuk scheppen de bezwaren. Tenzij men de moeilijkheden met één slag oplost door te zeggen, zóó moet het, en dan de opvatting van een bepaald gerichte groep in onze maatschappij als de algemeen-gewenschte voordracht.

Dat doet de heer van Moorsel in No. 17 van het R.K. Bouwblad, waar hij een concept-instructie voor de schoonheidscommissies opstelt, aldus:

„Verwerp: het karakterloos voortsloffen in academische, historicistische richting evenals het individualistisch zich uitvieren in vormen, die wel nieuw-modisch zijn, maar niet „modern” in den zin van: eigentijdsche realisatie der gezonde beginselen, wier waarde in het verleden bewezen werd. — Bevorder: het streven, uit de verwarde en verwarrende veelheid der huidige „stijlen”, naar die eenheid, welke gegrondvest is op het levenskrachtige in de traditie der groote christelijke, vaderlandsche bouwkunst.”

Hier even een vraag mijnerzijds:

Mag er volgens den heer van Moorsel niet meer b.v. in staalskelet gebouwd worden? Dat heeft toch niet zijn bewezen gezonde beginselen in de vaderlandsche christelijke bouwkunst? En hoe staat het met modernen bruggenbouw?

Ik heb in mijn artikel destijds geschreven (op blz. 15): „toch zien wij ook wel in, dat alleen krachtige ideeën, die tot in het wezen der aangelegenheid grijpen, uitkomst zouden kunnen brengen”.

Ziehier nu zoo'n krachtige idee, die, en de heer van Moorsel denkt er ook zoo over, dunkt mij, diep ingrijpt en eigenlijk het geheele leven, het onderwijs, ja wat niet al erin betreft.

Maar ik schreef op diezelfde blz. 15 van No. 2 van het B.W.A.: „Nu moet men met zijn oordeel inzake waardeloosheid voorzichtig zijn, eerstens omdat wij niet precies kunnen zeggen, waar wij ieder afzonderlijk en allen tezamen heendrijven en ten tweede, omdat in dien tocht naar onbekende streken onze onderlinge tegengesteldheid veel vooroordeelen schept, die niet redelijk gegrond zijn!”

Hetgeen de heer van Moorsel zegt is een verlangen, dat men te respecteeren heeft en waar ik geen kwaad van zou willen zeggen, het vooronderstelt integendeel het verlangen naar geestelijke verdieping van den grond uit opgebouwd. Maar er zijn ook andere verlangens, slechter of beter, ik laat het hier en op dit oogenblik in het midden, maar zij zijn er. De heer v. Moorsel uit terecht den twijfel of er in het algemeen commissies te vinden zullen zijn, die dit zullen willen of kunnen uitvoeren. Daar zitten we dus.

Ik zal niet zoo ver gaan te zeggen, dat de artikelen van den heer van Moorsel ons geen stap verder brengen. Zijn gedachten over een zaak grondig formuleeren, brengt een zaak nooit achteruit.

Maar ik blijf mij toch afvragen of mijn gesmade „neutraliteit” de zaak zoo verkeerd ziet, want als de heer van Moorsel zegt: (in No. 17 van het R.K. Bouwblad) „... vanuit de ernstige overtuiging, dat alles wat niet aan dat motto (ongeveer zijn instructie) beantwoordt, de komst van een nieuwen kunststijl in den weg treedt”, dan kan men uit het tegengestelde kamp der nieuw-zakelijken soortgelijke geluiden vernemen voor hunne overtuigingen.

Ik kan in mijn „neutraliteit” ook wel naar „stijl” en „verdieping van cultuur” verlangen en daaraan willen medewerken, al is het niet precies op de wijze, die een bepaald iemand of een bepaalde groep tot in finesses zou kunnen aanvaarden. Maar dat is toch ook niet noodig.

Tenslotte de beantwoording van de vraag van den heer van Moorsel, waarom ik niet gesproken heb over den „leek” in de schoonheidscommissie. Wel, eenvoudig, omdat ik daarvan te weinig heil verwacht.

En dan nog een vraag mijnerzijds:

Zou iets meer wisseling van de leden eener schoonheidscommissie, natuurlijk zonder een toch ook weer gewenschte continuïteit geheel te niet te doen, niet wat meer kansen en mogelijkheden brengen?

En hebben wel altijd die architecten zitting, die er zich van bewust zijn, dat de architectuur ook een nieuwen tijd tegemoet gaat evenals onze geheele cultuur? Want al weten wij niet hoe het verlopen zal, dat er iets groeit is toch wel bemerkbaar. Het komt er maar op aan het nieuwe-waardelooze, van het nieuwe-waardevolle te scheiden.

Eén ding is mij door de artikelen van den heer van Moorsel wel duidelijk geworden, n.l. dat de aanhef van mijn artikel nog zoo onjuist niet was, en dat de meening van een schoonheidscommissie er toch wel naast was, toen hij op mijn opmerking dat het een moeilijk probleem was, eenvoudig antwoordde: „nauwelijks”.

Het probleem is daarom zoo moeilijk, omdat juist deze aan gelegenheid in onzen tijd, waarin vrijwel alles meer en meer zijn redelijken grond ontnomen schijnt te moeten worden, de tegenpartijen, de beoordeelden en de beoordeelaars beiden betrekkelijk gelijk en betrekkelijk ongelijk hebben. Dat maakt het vraagstuk vrijwel onoplosbaar, tenminste in algemeenen zin, hetgeen iets anders is, dan op bepaalde wijze.

H. C. VERKRUYSEN.

Met veel belangstelling zullen velen het artikel van den heer H. C. Verkruijsen „Over de positie van den Kunstenaar in de hedendaagsche samenleving“ gelezen hebben en dat velen het volkomen met den inhoud van het stuk eens zijn, blijkt b.v. wel daaruit, dat het bestuur van A. et A. voornemens is het artikel als brochure te doen uitgeven om het regeerings-lichamen toe te zenden en het onder het publiek te verspreiden, met het doel, voor Verkruijsen's denkbeelden propaganda te maken, d.w.z. men wil de Kunst „organiseeren“, „opwekken“, „redden“ en „werkverruiming voor de kunstenaars scheppen“. Dat een bepaalde architectengeneratie met zorg de toekomst tegemoet ziet, is begrijpelijk, vooral, wanneer men meent uit de geschiedenis te kunnen bewijzen, hoe slecht wij er voor staan in vergelijking met een vroegere bloeiperiode van het kunstleven, want, uit de geschiedenis is alles te bewijzen..... of niets.

Zien wij echter ook eens langs de historie terug, dan kunnen wij waarnemen dat het cultureele leven steeds van gedaante wisselt. Het lijkt mij moeilijk hier „paal en perk“ aan te willen stellen. Kon men, toen de Romeinsche cultuur onderging, weten, dat er nog eens een Gothiek zou komen en kon men tegen die komende Gothiek een „bolwerk“ opwerpen?

Verder zou ik de uitgesproken voorkeur van den heer Verkruijsen voor de Italiaansche renaissance een kwestie van persoonlijk smaak willen noemen. Hij beziet echter alles vanuit dit standpunt en zou in onzen tijd monumentale gebouwen, met veel schilder- en beeldhouwwerk versierd, willen zien verrijzen, zooals ze in dien tijd uit praal en persoonlijk machtsvertoon werden gemaakt: een praal en macht waarin in onzen tijd niemand meer gelooft.

Dat het geheele volk in dien tijd met de kunst meegeleefd zou hebben, lijkt mij een optimistische beschouwing, daar het toch een feit is, om nu ook eens een historisch voorbeeld aan te halen, dat Michel Angelo's David, toen hij voor het Palazzo Vecchio werd opgesteld, door het volk met steenen gegooid werd en de sporen van deze volksverontwaardiging nog heden te zien zijn.

Dat men de kunstwaarde van een tijdperk uit de veelzijdigheid van de kunstenaars meent te kunnen afleiden, lijkt mij evenmin geheel juist. Onze tijd staat nu eenmaal in het teken van ver doorgevoerde specialisatie en toch zal een modern architect, b.v. op technisch gebied, tegenwoordig zeer veelzijdig moeten zijn. Verder lijkt het mij niet juist de voortbrengselen op kunstgebied van enkele eeuwen te vergelijken met den eigen tijd, waarbij men dan enkele jaren overziet.

Wat nu dien eigen tijd aangaat, daarvan hangt de heer Verkruijsen een zeer pessimistisch beeld op:

„Wat innerlijk het minst beteekent, wat van de geringste cultureele waarde is, maar slechts de aandacht een oogenblik aftrekt van de levensmisère, gaat het best“ zegt de heer Verkruijsen en hij meent, dat op het gebied van sport, film, literatuur, muziek, mode, ja zelfs bij het reproduceerende element in de techniek en bij een vaartje van 60 km per uur van een automobiel, alleen de zucht naar sensatie de drijfveer voor dit alles is. Zonder twijfel is deze zucht bij het publiek in het algemeen aanwezig, maar dit is niets bijzonders. Die zucht heeft steeds bij het volk bestaan, alleen met dit verschil, dat men vroeger ter bevrediging van die slechte eigenschap naar een publieke terechtstelling ging kijken, terwijl nu het drama zich op het witte doek afspeelt.

Wat de heer Verkruijsen over de sport zegt, is naar mijn

Mein Freund, die Zeiten der Vergangenheit
Sind uns ein Buch mit sieben Siegeln,
Was man den Geist der Zeiten heisst
Das ist im Grund der Herren eigener Geist,
In dem die Zeiten sich bespiegeln.

mening niet juist. De sport is voor de opkomende generatie een belangrijk onderdeel van opvoeding en levenswijze geworden, met het doel, lichaam en geest frisch te houden. Dat de mode alleen-zaligmakend zou zijn is misschien voor een gedeelte van het publiek juist, maar ook dit verschijnsel is niet verontrustend, daar er toch nog menschen genoeg bestaan, voor wie de mode niet alles beteekent en op dezen komt het aan.

De twee troestelkinderen der techniek: auto en radio, kunnen evenmin genade in de oogen van den heer Verkruijsen vinden, ofschoon hij toegeeft, dat van dit alles ook veel goeds te zeggen valt, maar dit laat hij aan anderen over.

Laten wij dan vaststellen, dat technische uitvindingen in eerste instantie zijn uitingen van „het bloedwarme leven“, van den zoekenden, vragenden, verlangenden menschen geest. De heer Verkruijsen aanvaardt, dat deze geest onzen tijd verandert en dat er zich in de kunst iets nieuws ontwikkelt, dat groeiende is, maar hij ziet hierin vele gevaren en gelooft in vooraf opgestelde grenzen door schoonheidscommissies, enz.

Dat de nieuwere architectuur geen plaats meer zou laten voor plastiek en schilderkunst, is te betwijfelen. Niet voor niets stichtte Gropius het Bauhaus en haalde hij er Kandinsky, Klee en Schlemmer bij. In het tentoonstellingsgebouw te Barcelona van Mies van der Rohe neemt het beeld van Kolbe de belangrijkste plaats in. Corbusier is zelf schilder. Maar terecht moet het beeldende werk van passende kwaliteit en geaardheid zijn. Ten slotte komt de heer Verkruijsen tot een eigenaardige conclusie. Hij meent, aansluitende aan hetgeen Italië ons leert, dat ook heden rijke menschen hun levensmonument in „grooten stijl en monumentale architectuur, gedecoreerd door kunstenaars“ zouden kunnen laten zetten; een persoonsverheerlijking dus, die in onzen tijd alleen onzen lachlust zou opwekken en den kunstenaars weinig bevrediging zou geven, daar, naar onze hedendaagsche begrippen het doellooze van een dergelijke kunstopeenhooping voor de hand ligt.

Echter zijn in onzen tijd wel degelijk maecenaten aan te wijzen, die veel geld uitgeven voor het werk van die moderne kunstenaars, wien de heer Verkruijsen nog weinig vertrouwen durft schenken, daar zij geheel andere wegen inslaan en noch in vorm, noch in geest meer iets gemeen hebben met de Italiaansche renaissance.

Daar, waar krampachtig wordt vastgehouden aan vormen, die in het moderne leven zinledig zijn geworden, kan men niet verwachten, dat deze bij de menschen nog een oprecht, levendig enthousiasme, dat tot daden voert, zouden opwekken. Door het organiseeren, kunstmatig opwekken, redt men niets, men kan alleen met open oog en goed vertrouwen de toekomst in gaan, eerlijk het nieuwe leven in zijn nieuwen vorm aanvaardend, want:

Wer über alte Ursprünge weise wurde, siehe, der wird zuletzt nach Quellen der Zukunft suchen und nach neuen Ursprüngen.

F. HAUSBRAND.

Onderschrift.

Het kan zijn, dat ik mij niet duidelijk genoeg heb uitgedrukt, maar ik heb nergens in mijn artikel gezegd, dat ik gebouwen in renaissance-vormen of zelfs maar in dien geest zou wenschen. Naar mijn overtuiging moet elk ontwerp, dat verantwoord is en karakter vertoont, een kans hebben.

Ik haalde Italië alleen aan, in verband met de kwestie van het opdrachten geven.

H. C. V.

Theodor Fischer, Zwei vorträge über Proportionen. Verlag R. Oldenbourg (München und Berlin).

Dit werkje bevat twee voordrachten door den schrijver in 1933 voor de „Jubileumstichting voor gastvoordrachten“ in de Technische Hoogeschool te Stuttgart gehouden.

De schrijver-architect behandelt hier een onderwerp, dat reeds eeuwen lang zoowel bouwmeesters, als geleerden en mystici heeft beziggehouden, en waarin wel vrij veel aan het licht is gekomen, maar waarin toch nog veel meer onzeker is gebleven. Naar mijn overtuiging zijn de hypothesen en het verlangen bepaalde gedachten en systemen te zien uitkomen bij het teekenen van proportiestelsels over gevelteekeningen en plattegronden van gebouwen nog een groote factor in de oplossingen. De moeilijkheid is n.l. dat men niet weet van welk stelsel men destijds eigenlijk uitging en of verschillende groepen ook verschillende stelsels toepasten.

Men kan dus niet anders doen dan, vrijwel op goed geluk, systemen te teekenen over bestaande gevelteekeningen en het ééne na het andere te probeeren. Aangenomen dat de daarbij gebruikte gevels en plattegronden werkelijk zuivere afbeeldingen zijn van de gebouwen is het toch door de kleine schaal altijd moeilijk, er zeker van te zijn, waar een snijpunt precies komt.

Kende men het systeemtype dan was het werken veel eenvoudiger. Verder is één der nog niet volkomen opgehelderde punten, de vraag of de symbolische betekenis van de stelsels (vijfhoek, driehoek, achthoek) wellicht primair geweest is, zoodat hier niet het aesthetische, maar het religieus het uitgangspunt der proportiesystemen zou geweest zijn. Het pentagram b.v. heeft reeds in de verre oudheid een heilige betekenis gehad en het is daarom wel merkwaardig te zien, hoe de gevel van den Straazburger Dom volgens de hierbij gereproduceerde tekening van den schrijver de vijfhoek met het centrum in het hart van het roosvenster tot uitgangspunt heeft en hoe hier verder tegelijk het vierhoek- en driehoeksysteem de afmetingen der bouwdeelen bepalen.

De schrijver wijst er in zijn voordracht op, dat de vrijheid onzer hedendaagsche bouwmeesters de ongebondenheid der willekeur is en dat die eigenschap in de werken ook wel te zien is.

De opmerking is niet geheel zonder zin, want het moge een dwaasheid zijn van proportiesystemen alles te verwachten voor de architectuur, omdat de geest van een werk dezen enkelen factor te boven gaat, en ook op het gevoel wel iets te bepalen is, toch kan de overwogen verhouding een belangrijke grondslag vormen om tot een inhoudvol werk te komen.

Het is echter juist iets voor onzen oppervlakkigen tijd, waarin bovendien alle zinrijkheid van symboliek door het nuchtere verstand dreigt te worden weggevaagd, om dit toch voor betekenisvolle architectuur waardevolle vraagstuk te veronachtzamen of zelfs moedwillig te negeren.

Naar mijn overtuiging is heel veel, dat wij uitsluitend aesthetisch beschouwen, oorspronkelijk religieus-symbolisch geweest. Dat wil niet zeggen, dat het dus nu geen aesthetische betekenis meer zou hebben, maar voor het bepalen van systemen van oude gebouwen zal men toch van de symbolische idee hebben uit te gaan.

De schrijver geeft een overzicht van wat er in den loop der tijden over het onderwerp is verschenen en geeft dan enkele van zijn eigen onderzoekingen.

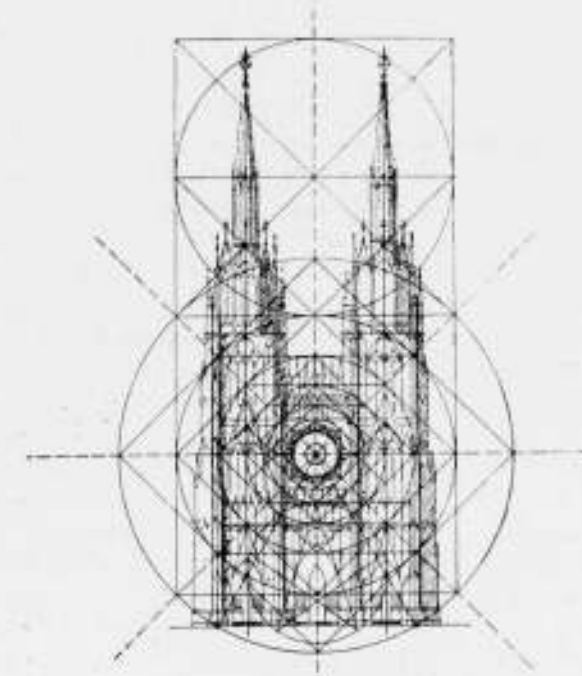
In zijn tweede voordracht behandelt de heer Fischer een zoo mogelijk nog moeilijker vraagstuk in dit verband, n.l. de muzikale verhoudingen en betreft deze op de architectuur.

Hij merkt hierbij o.a. op, dat ons gehoor in het algemeen meer ontwikkeld is b.v. in het waarnemen van dissonanten, dan ons gezicht b.v. in het waarnemen van onjuiste verhoudingen, en hij constateert dat onze visuele scholing gering is. De schrijver gaat niet zoo ver het waarneembare en verneembare in de kunst, de beeldende kunsten en toonkunst met hetzelfde systeem te willen omvatten, zooals m.i. verkeerdelijk wel gedaan wordt, maar hij wijst er toch op dat de geheele muzikale zich baseert op de getalverhoudingen, die met de getallen van 1 tot 6 te maken zijn en

MODERNE HOUTEN TRAPPEN, door F. H. Mijlink. Deel 3, Ten Hagen's Drukkerij en Uitgevers Mij, den Haag. —

De heer Mijlink liet in den loop van het vorige jaar de deelen 1 en 2 van bovenstaand werk het licht zien; thans volgt het slotstuk.

De bouw van dit derde deel is als die van de beide vorige: helder en rakkundig. De schrijver gaat op zijn gekozen onderwerp door en tracht het blijkbaar in dit laatste deel geheel af te ronden. Of dit ten volle gelukt is, blijft een vraag. De methode om het in de voorgaande deelen uitstekend beschrevene toepasselijk te maken op gegeven voorbeelden, is natuurlijk goed. Toch schuilt hierin het gevaar, dat de constructieeler, hetwelk dit boek geeft, in het gedrang gebracht wordt door een niet steeds gelukkige vormgeving dier voorbeelden. Dit boek ontkomt daaraan niet, getuige b.v. de figuren 606 en 609 op de eerste bladzijde reeds. En een onjuist gekozen

dat ook in de oude architectuur steeds eenvoudige getalverhoudingen de basis van de compositie schijnen geweest te zijn.

En hij besluit met er nog eens nadrukkelijk op te wijzen, dat naar zijn overtuiging het doórvoeren van een vormsysteem, geen rem op het gevoel behoeft te zijn, maar alleen ordening en beheersching brengt.

Ik mag er als bespreker van dit werkje, dat een ruime inlichting geeft over de problemen, die in deze aangelegenheid meedoen, misschien wel aan toevoegen, dat alleen wanneer wij allen weer ontvankelijk zouden worden voor getal- en maatverhouding in haar diepere betekenis, wij ook bij het beschouwen van die verhoudingen in architectuur een, laat ons zeggen, daardoor symbolisch aangeduiden inhoud zouden kunnen ondergaan. Wij zijn door den aard van onze cultuur weinig geschoold in de verheffende werking, die er van een pentagramincheiding zou kunnen uitgaan, en wij zijn weinig gevoelig voor de juiste plaatsing van een roosvenster of ingang precies in een knooppunt van systematische snijlijnen. Toch is het zeker, dat hoe zuiverder ons gevoel in dit opzicht is, hoe dichter wij een edele getal- en maatverhouding naderen, want die is inderdaad een der hooge grondslagen van het gecompliceerde begrip van het kunstwerk.

Het komt er echter op aan, dat wij het spontaan voelen bij aanschouwing en niet, dat het ons door een tekening van de gevel met ingetekend systeem verstandelijk duidelijk gemaakt moet worden.

Bovendien is het wel merkwaardig dat nagenoeg alle oude gebouwen symmetrisch of centraal-symmetrisch zijn, en dat onze tijd zich op het asymmetrische richt. Wanneer hiermede de monumentaliteit niet verloren gaat en deze dus niet met de rust der symmetrie staat of valt, dan groeit er nu een nieuwe monumentaliteit, die geheel nieuwe vormsystemen verlangt, waarvan Theodor Fischer in zijn voordrachten niet rept.

Het vraagstuk is niet alleen nog niet uitgeput; het is eigenlijk nauwelijks aangeerd en wordt zeker door vele modernen als weinig belangrijk ter zijde geschoven. Hoe staat hier tegenover b.v. de nieuwe zakelijkheid? Wie spreekt zich hierover eens serieus uit?

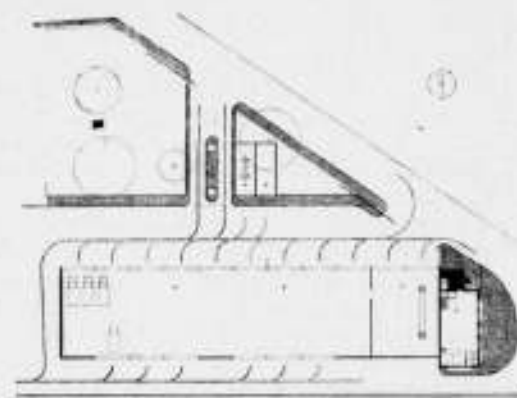
H. C. VERKRUYSSEN.

voorbeeld wordt niet goed gemaakt door een volzin, waarin over de „architectonische werking“ wordt gesproken.

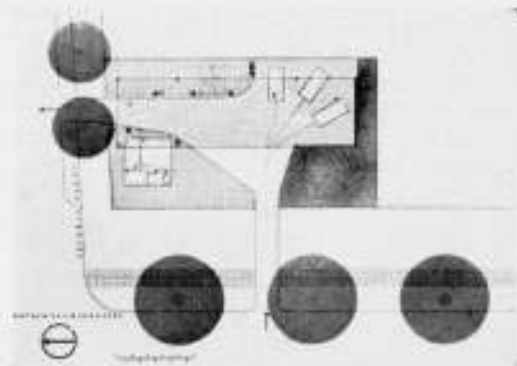
Dat de auteur met zijn voorbeelden is doorgegaan tot op trappen met hellende spijlboom en wijkende boomen, is meer interessant dan praktisch nuttig. Men beschouwe dit als merkwaardige illustratie. Van meer waarde zou zijn geweest, indien de toepassing van houten trappen in verband met andere materialen zou zijn behandeld, waarover in het laatste hoofdstuk terloops iets wordt gezegd als het gaat over houten dektraden op een steenen ondertrap. Op dit terrein zijn nog wel voor de praktijk nuttige aanwijzingen te geven. Behoudens een enkele slip of the pen (dienen spatennen alleen om bij krimp het doorkijken door de naad te beletten?), is dit boek toch een passend vervolg op de voorgaande deelen en vormt het geheel een bruikbaar werk over dit speciale onderwerp.

C. DE GEUS.

BENZINEDEPOT BIJ DE GROOTE GARAGE
AAN DE MILCHHOF TE NÜRNBERG, ARCHITECT
OTTO E. SCHWEIZER TE KARLSRUHE

BENZINEDEPOT AAN DE ROTHENBAUM-
CHAUSSÉE BIJ HAMBURG
ARCHITECT KARL SCHNEIDER, HAMBURG

ILLUSTRATIES UIT „MODERNE BAUFORMEN“ APRIL-NUMMER 1934

NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP VOOR VERLICHTINGSKUNDE.

Op Maandag 14 Mei a.s. des avonds om 8 uur zal de heer S. G. Hibben, Director of Applied Lighting van de Westinghouse Lamp Company, voor het Nederlandsch Genootschap voor Verlichtingskunde in de groote vergaderzaal van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, Prinsessegracht 23 te 's-Gravenhage een voordracht met lichtbeelden houden over het onderwerp: „Progress in Illumination in the U.S.A.“.

In dit overzicht op het gebied der verlichting in de Vereenigde Staten zal de verlichting van de tentoonstelling te Chicago bijzonder op den voorgrond treden. De moderne verlichtingsmethoden, die daarbij zijn toegepast en die o.a. culmineerden in het gebruik van gekleurd licht op groote schaal, hebben de bijzondere aandacht getrokken van de deskundigen op dit gebied. Ongewijfeld zal de heer Hibben, die door zijn functie in nauw contact heeft gestaan met de ontwerpers van deze verlichting, in staat zijn vele interes-

sante details te behandelen, die uit den aard der zaak in de beknopte verslagen der vakbladen niet te vinden zijn.

Van de verdere onderwerpen, die de heer Hibben zal behandelen, zijn hier nog genoemd de onderwaterverlichting in zwembassins, die de laatste jaren in Amerika veel is toegepast en de invloed van het ultraviolette licht op bacteriën, welk onderwerp door een korte film zal worden toegelicht. Leden van den B.N.A. kunnen zich voor het verkrijgen van een introductie tot bijwoning van deze voordracht wenden tot den heer Ir. A. H. O. W. de Bats, secretaris van het Nederlandsch Genootschap voor Verlichtingskunde, Nieuwe Uitleg 12, te 's-Gravenhage.

Mocht de bovengenoemde datum eventueel nog moeten worden gewijzigd, dan zal zulks aan de belangstellenden die zich voor bijwoning van de voordracht hebben opgegeven, alsmede in het volgende nummer van dit tijdschrift, worden medegedeeld.

VOORDRACHT MET DEMONSTRATIE OVER „ACOUSTISCHE MATERIALEN“ DOOR PROF. Dr. C. ZWIKKER.

Op Vrijdag 11 Mei 1934 zal Prof. Dr. C. Zwikker, in het Laboratorium voor Technische Physica, Mijnbouwplein 11, te Delft, des n.m. 2 uur, op de 21e ledenvergadering van den Bond van Materialenkennis een voordracht houden met demonstratie over: „Acoustische Materialen“.

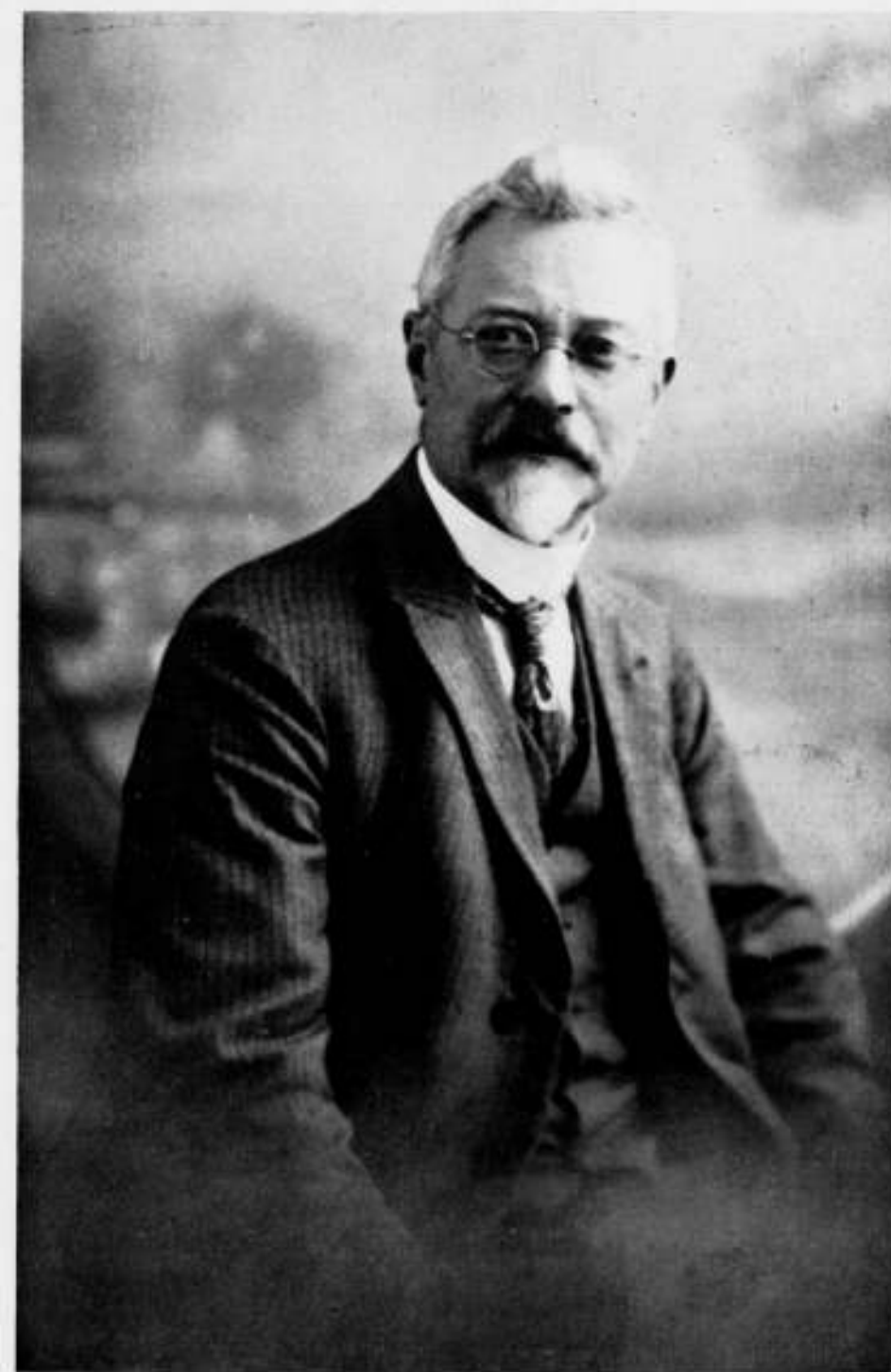
Wij vestigen hierbij de aandacht op deze voordracht, die ook voor archi-
168

tecten bijzonder belangwekkend is. Het Bestuur van bovengenoemden Bond is dan ook bereid aan de leden van den B. N. A. introductie toe te staan. De leden, die hiervan gebruik wenschen te maken, gelieven zich daartoe op te geven bij den Directeur van den B.N.A. uiterlijk Woensdag 9 Mei a.s.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

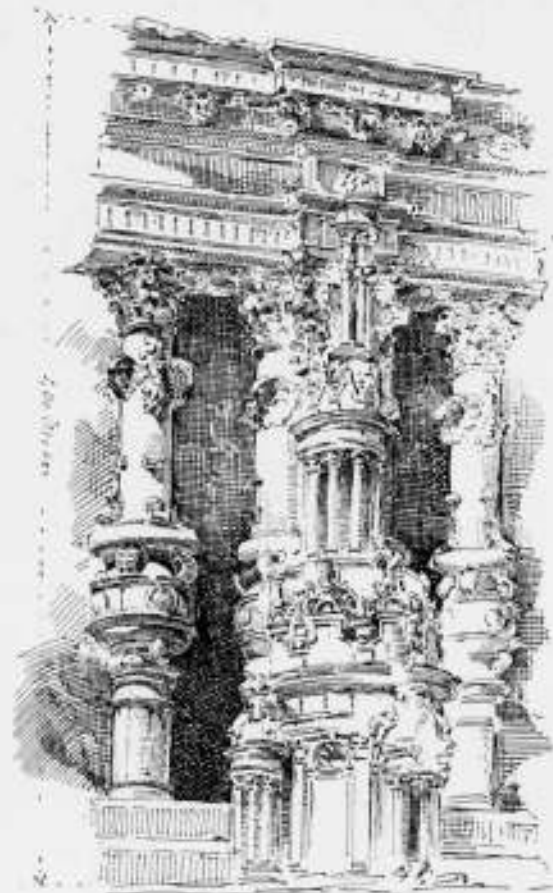
REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 19
M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 12 MEI 1934

DIT NUMMER IS OPGEDRAGEN AAN
WILLEM KROMHOUT ARCHITECT B.N.A. 1864 10 MEI 1934

Detail der balustrade
by d

eenige pedestals, vullingen (zie hieronder)

Plaster d Balustrade

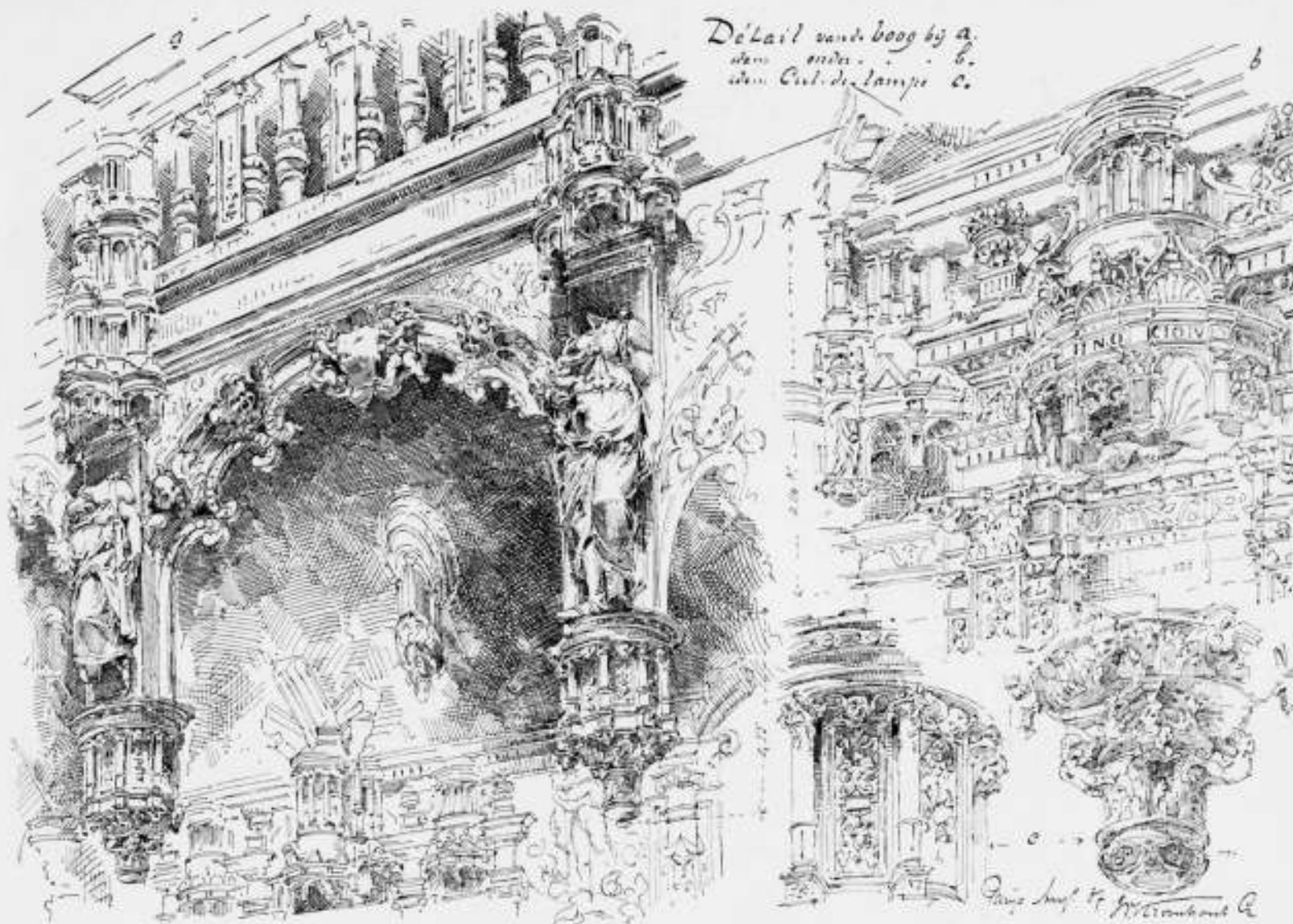

Detail by e

W. Kromhout

Detail van de boog by a
den onder b.
den C. d. d. lampje c.

P. van der ...

Wanneer een collega den patriarchalen leeftijd heeft bereikt, past het aan zijn vrienden en kennissen hem daarmee het beste toe te wenschen. En vooral wanneer deze collega een werkzaam leven achter zich heeft, hetgeen zeker van Kromhout kan worden gezegd. En wie kan voorspellen, wat van hem nog mag worden verwacht?

Daarom in gedachten een handdruk van

H. P. BERLAGE.

Gaarne voldoe ik aan het verzoek der redactie een kleine bijdrage in te sturen voor het verschijnende nummer van het Bouwkundig Weekblad van deze week, waarin W. Kromhout Czn. op 10 Mei zijn zeventigsten verjaardag hoopt te vieren. Aan Kromhout heb ik altijd een aardige herinnering behouden tijdens een verblijf in Parijs, waar hij met zijn bloeiende levensvreugde, zoo spoedig kon acclimatiseeren aan de Fransche omgeving. Indien Kromhout daar zou worden voorgesteld als komend uit de kernachtige streek van de midi, zou niemand zich daarover verbazen. Hij met zijn robuste gestalte, zijn chevelure en als voornaamste zijn evenwicht tusschen het materiele en het ideëele, waarin de Franschen zoo bij uitstek allen overtreffen. Mes Dames et Messieurs, buvons nous à la santé de notre chère ami Kromhout, die intusschen toch een volbloed Hollander is!

H. A. VAN ANROOY.

WILLEM KROMHOUT Czn. is voor mij een zeldzaam voorkomende verschijning. Dien indruk heeft hij voor 't eerst bij mij gewekt meer dan veertig jaren geleden, in den tijd toen ik les van hem kreeg op „de school van Wierink” en toen hij ons door „Oudt-Hollant” in verrukking bracht — en sedert dien is in Kromhout nimmer het vermogen, dien indruk te vernieuwen en te versterken, verflauwd. Integendeel! De wijze waarop hij „American” ontwierp en de uitvoering daarvan leidde, zijn stadsversieringen bij feestelijkheden, zijn prijsvraaginzendingen, zijn voorzitterschap van A. et A., dat een bloeiperiode voor het Genootschap heeft beteekend, de stichting van den Cursus voor Hooger Bouwkunst-Onderricht, alles al zoo lang geleden, en nu nog, bij ons samentreffen in de vereeniging „Tempelbouw” en bij het bezien van zijn reisschetsen uit Konstantinopel of bij het lezen van de tintelende reisbeschrijvingen — altijd weer laat Kromhout mij zich zien als de zeldzaam voorkomende verschijning, die hij onder ons is. Hij beschikt over onaantastbare levenskracht, geestkracht, geestdrift en over de vermogens daar uiting aan te geven, sprekende, schrijvende of teekenende.

Moge dit nog jaren lang na zijn 70sten verjaardag blijken, zijn tijdgenooten en hun opvolgers tot voorbeeld en verheugenis.

H. A. J. BAANDERS

DE BOUWMEESTER KROMHOUT.

Wanneer een bouwmeester, die aan zijn tijdgenooten iets heeft mogen geven, zijn zeventigsten geboortedag viert, dan is in de eerste plaats een gelukwensch aan dien bouwmeester gerechtvaardigd en we prijzen ons gelukkig dien gelukwensch te mogen uitspreken, omdat eigenlijk in de allereerste plaats we onze

tijdgenooten geluk mogen wenschen omdat hij, die ons iets vermocht te geven, nog in ons midden is.

Kromhout gaf ons veel. Velen heeft hij met zijn eeuwig-jeugdig kunstenaarschap geïnspireerd, velen heeft hij met zijn werken voldoening geschonken.

Wanneer we het bouwmeesterschap van Kromhout zouden willen beschrijven, dan zouden we hem enerzijds kunnen zien als den kunstenaar van de oude school en anderzijds als den voorganger der jongeren. Van de „oude school” is zijn meesterschap in het voordragen in voortreffelijke beelding van een rijke architectonische visie, voorganger is hij, waar uit zijn visie het bouwwerk groeit in een frissche en vrije vormgeving, die wars zich toont van alle oude schoolschheid!

Eén gebouw wil ik noemen: het Amsterdamsche American hotel, dat, als ik het wel heb, ongeveer dertig jaar geleden gebouwd is en dat voor mijn gevoel dertig jaar van wisselende meeningen en „ismen” heeft doorstaan, zonder van zijn frissche kracht ook maar iets te hebben ingeboet.

Kromhout is een Amsterdamsche architect, wat zeggen wil, dat hij in deze stad een vruchtbaren bodem heeft gevonden voor zijn groei en zoo mag dan Amsterdam aan Kromhout de inspiratie, die zijn geest van noode had, geschonken hebben, alleen al met het gebouw aan het Leidscheplein heeft Kromhout aan Amsterdam in ruime mate vergoed, wat deze stad hem aan levensblijheid en levenshoud geschonken mag hebben.

Het verheugt mij, dat deze geboortedag mij de ongezochte en gaarne aanvaarde gelegenheid brengt, dit eens van ganscher harte uit te spreken en evenzeer verheugend acht ik het, dat Kromhout, de bouwmeester, nog een van de onzen is.

C. J. BLAAUW.

Kromhout: een fijn besnaarde geest, een fijn talent.

Wie heeft als hij de schoonheid van de oude kunstwerken doorleefd? In honderden schetsen heeft hij bouwwerken van alle tijden en van overal uitgebeeld. Hij heeft het menschelijk verlangen naar schoonheid, door vele eeuwen heen, in deze prachtige teekeningen weergegeven.

De hierin aanschouwende levende schoonheid deed hem met afschuw vervullen van de doode stijl-namaak. In zijn jongere jaren ijverde hij daarom reeds voor het „nieuwe”, voor het levende werk van eigen tijd en nam hij aan het begin dezer eeuw met de Bazel en Berlage de leiding bij de bouwkunst-revolutie in ons land. Zijn invloed op de jongere generatie van dien tijd was zeer groot.

Ook hij verdiepte zich in de wetmatigheid der schoone vormen en trachtte aan de nieuwe vormgeving de eeuwige wetten van mathematische verhoudingen ten grondslag te leggen en verkreeg hiermee een karakteristieke eigen vormspraak, waarin hij velen onderwees en wat in veler werk terug te vinden is. Zijn veelzijdigheid is in deze enkele regelen niet weer te geven. Zijn universeele aanleg als kunstenaar had hem evengoed beeldhouwer en schilder kunnen doen zijn.

Alle schetsen en teekeningen van zijne vele groote bouwwerpen zijn doorsprankeld met de fijne tintelingen van zijn naar ideale schoonheid strevend geest. In den monumentalen opzet van al deze werken toont hij zich den grooten bouwmeester.

Is het wonder dat hij, die de schoonheid van zoovele eeuwen zoo intens doorleefde, niet kan gelooven in het „vlakke” van dezen tijd.

B. T. BOEYINGA.

NIET INGEZONDEN PRIJSVRAAGONTWERP VOOR EEN VORSTELIJK VERBLIJF 1892

Kromhout 70 jaar; zoo jong van geest nog, zoo vol werkkracht nog en toch reeds 70 jaar, het is wel benijdenswaardig.

Ik zie Kromhout een zeer bijzondere plaats innemen onder onze architecten, hem, den volbloed kunstenaar, den man met groote visie, die tegelijk de kleinste details verzorgen kan op de meest subtiële wijze, den man, die zich grootsche fantasieën droomt maar aan het geringste zijn volle aandacht geeft, schepper van geweldige gedachten, die, wanneer hem het ontwerp van een betimmering of een meubel wordt opgedragen, den specialiteit ver achter zich laat, teekenaar, schilder van zeldzame begaafdheid en bovenal zie ik hem als den man, die steeds zich zelf gebleven is, baanbreker in zijn jonge jaren, maar die nooit zijn eigen weg verlaten heeft om mee te komen met de elkaar snel opvolgende richtingen in dezen veel bewogen tijd.

G. C. BREMER.

„Jeder Holländer sollte eine Flasche Champagner ins Blut haben“, moet Bismarck gezegd hebben. Maar Kromhout heeft champagne in zijn bloed — van een wonderbaarlijk merk, dat niet ophoudt te mousseeren. Nooit falend enthousiasme heeft hij en humor, die wijsheid inhoudt. Daardoor is hij, bouwkunstenaar en levenskunstenaar, een jonge zeventiger.

Hij heeft het altijd opgenomen voor de bouwkunst, heeft haar meer gezocht dan zich zelf en heeft de jongeren tot bouwkunst opgewekt en doet dat nog. Een nobele figuur.

Wij, Amsterdammers, kennen hem als architect het best door het American hotel, dat een plaats in ons hart heeft en houden

zal als weinig andere gebouwen van dien tijd. En zoo gaan ook naar Kromhout zelf gevoelens uit, veel hartelijker dan enkel waardeering.

WIEGER BRUIN.

W. KROMHOUT Czn. IN ROTTERDAM.

Met genoegen voldoe ik aan het verzoek van de Redactie om de figuur van Kromhout met een enkel woord te belichten en uiteraard bepaal ik me dan tot zijne werkzaamheden in Rotterdam.

Kromhout was, hoewel een aantal jaren hier gevestigd, geen Rotterdammer, hetgeen men uit allerlei omstandigheden kon bemerken.

Hij voelde de Rotterdamsche sfeer niet aan, hetgeen tot gevolg had, dat hij zijn groote gaven als architect slechts aan een gering aantal bouwwerken kon ten beste geven.

Tot zijn werken in Rotterdam behooren het kantoorgebouw van de firma Van Dam aan de Wijnbrugstraat, verschillende bouwwerken voor de Heineken's Bierbrouwerij aan de Linker-Rottekade en Crooswijksche Singel, het kantoorpand voor de Scheepvaartvereniging „Zuid“ aan de Pieter de Hooghweg en Restaurant „Pschor“ aan de Coolsingel, terwijl daarnaast zijn hoog artistieke gaven zich met groot succes konden uitleven in het interieur van het motorschip „Dempo“ van de Rotterdamsche Lloyd. Zijn ontwerp voor het Rotterdamsche Raadhuis met de alles overheersende prachtige toren, alsook zijn ontwerp voor het monument „De Jongh“, zijn voldoende bekend.

Als hoofdleraar aan de Academie van B. K. en T. W. naar Rotterdam geroepen was hij de begaafde en bezielende leider der afd. „Schoone Bouwkunst“ en een aantal architecten heeft met groot succes van zijn interessante lessen geprofiteerd. Ook in het verenigingsleven aardde hij niet en toen zijn voorstel om „Bouwkunst en Vriendschap“ in een zuiver architectenvereniging om te zetten, mislukte, zag men hem bijna niet meer op de vergaderingen.

Hiermede is in hoofdzaak zijn arbeidsveld in Rotterdam geteekend en daaruit blijkt toch wel, dat Kromhout hoewel in Rotterdam gevestigd, toch geen Rotterdamsch architect was. Wij kunnen dat betreuren, daar een figuur als Kromhout, met zijn groote talenten zooveel meer had kunnen beteekenen voor de bouwkunst van Rotterdam.

Niettemin doen zijne Rotterdamsche bouwwerken Kromhout kennen als een zeer begaafd ontwerper, die naast een grootsche opvatting van het geheel met groote gemakkelijheid en ongeëvenaarde zwierigheid de details verzorgde, hetgeen men trouwens verwachten kon van hem wiens reisschetsen, waarvan enkele nog onlangs op de architectuur-tentoonstelling in de Academie waren tentoongesteld, zoo buitengewoon raak en vlot, zoo van groote artisticeit getuigend, geteekend zijn.

W. Kromhout Czn. behoort ongetwijfeld tot de meest begaafde architecten en geniet daarom dan ook de algeheele sympathie van zijne collega's, hetgeen dan ook op zijn zeventigste verjaardag zeer zeker tot uiting zal komen.

Dat hij nog lang voor de bouwkunst en voor de hem hoog waardeerende collega's gespaard blijve.

P. G. BUSKENS.

Het is mij een groot genoegen Kromhout op 10 Mei 1934 te mogen gelukwenschen bij het bereiken van zijn 70sten geboortedag en met het behoud van zijn opgewekten geest en werklust. Van den tijd, dat wij beiden jong waren en hoopten de wereld mooier te maken dan wij die vonden, heb ik de mooiste herinnering.

Het zal hem wel als mij gaan, wanneer wij het heden met vroeger vergelijken. Is de wereld mooier geworden, ondanks ons streven?

Toch zal wat goed was in ons werk blijvend vrucht dragen nu en in de toekomst en zal Kromhout door zijn leiding en bezieling van de jongeren terecht op zijn welbesteed leven mogen terugzien.

Dat zijn gezondheid en kracht nog lang zijn deel mogen zijn is de wensch van zijn vriend

C. A. LION CACHET.

ARCH. W. KROMHOUT Czn.

Het is mij eene vreugde ook namens collega's die de vergaderingen van A. et A. hebben medegemaakt in 't oude American-Hotel op de 2de verdieping, waar de oude Leliman theetafel-schetsjes kwam toelichten en ons zijn vaderlijken raad geven, — ik denk dus aan Ingenohl, Janssen, de Bazel, Nijhof Lauweriks, enz. — den 70-jarigen bouwmeester W. Kromhout nog eens te mogen zeggen, dat wij naast den bouw van het American-Hotel, en de belangrijke werken in Rotterdam, zijn onovertroffen versiering van Amsterdam langs straten en vooral langs de grachten bij de inhuldiging van Koningin Wilhelmina, nog steeds met dankbaarheid gedenken.

Evenmin zijn wij vergeten, hoe zijn jeugdig vuur niet werd gebluscht als in A. et A. een paar zeer wijsgeerig aangelegde collega's bezwaren inbrachten tegen de stichting van het Hooger-Bouwkunstonderwijs, waarbij ik hem van mijn bepaalde medewerking heb verzekerd.

Laat ons nu in ongestoorde-30-jarigen vrede aan de St. Janskerk te Gouda de laatste herstellingen in 2—3 jaar voltooien.

JOSEPH CUYPERS.

U vraagt mij een kort woord voor het Bouwkundig Weekblad, 't welk den heer W. Kromhout Czn. ter gelegenheid van zijn zeventigsten geboortedag zal worden aangeboden.

Uw vraag is gemakkelijk te beantwoorden, vooral ook als het licht der herinnering valt op de vele facetten van zijn Kunst en zijne persoonlijkheid.

Nog jong nam Kromhout een eigen plaats in, te midden der collega's in „Architectura et Amicitia“, en als architect gevestigd, heeft hij deze weten te behouden. Zij wordt vooral gemarkeerd door een ongemeen decoratief talent, dat zeker op het gebied der feestdecoratie tot op heden hier niet werd geëvenaard.

In zijn prachtige schetsen van historische monumenten, zowel binnen als ver over onze grenzen, toont hij zich niet alleen een bijzonder vaardig teekenaar, maar vooral een kunstenaar van groote gevoeligheid en charme in de voordracht, een charme, hem ook zoo eigen in de causerieën over zijn Kunst. Wel flitste zoo nu en dan een rake zet, om dit rustig betoog te verlevendigen, waardoor hij ook als docent steeds de volle aandacht bezat van zijn hoorders en leerlingen, terwijl zijn groote teekenaardigheid hem in staat stelde door schitterende illustreerende schetsen op het zwarte bord allen te boeien.

Zij denken op dezen zeventigsten geboortedag aan de groote gaven hem als bouwmeester geschonken, samengaande met schilder-kunstige en decoratieve talenten.

Dat Kromhout in de komende jaren nog velen van zijne Kunst moge doen genieten.

H. ELLENS.

Kromhout behoort tot de enthousiasten en begaafden. Zijn naam is nauw verbonden aan de verjonging van de architectonische inzichten. Met Berlage en de Bazel vormt hij een driemanschap, dat, na het ploegen van Cuypers, heeft gezaaid. Verschillend zaad is uitgestrooid, verschillend gewas is hier uit opgegroeid. De vervlakkende geest der laatste tijden heeft het wieden verzuimd. Het zaad, dat Kromhout strooide, was delicaat van kwaliteit; nauw verbonden aan kunstenaarstemperament kon het geen groote oogst afwerpen.

Het evenwicht tusschen geest en gave is in het Americanhotel te Amsterdam volkomen tot stand gekomen; in zijn project voor het Rotterdamsche raadhuis steeg zijn geestelijke visie boven de werkelijkheid uit. Later toemde hij in, doch zijn sprankelende geest bleef jong en frisch; grootmeester van het tekenstift is hij gebleven.

Zijn groote liefde voor de architectuur wordt door zijn ruime blik geheven boven kleinzielig partij getwist. Waar is die onbevangen liefde, gesteund door groote kennis en gedragen door jeugdig vuur en zeer bijzondere gaven weer te vinden in onze harde tijd, waarin eigenwaan en hoovaardigheid hun hoofd hardnekkig opsteken?

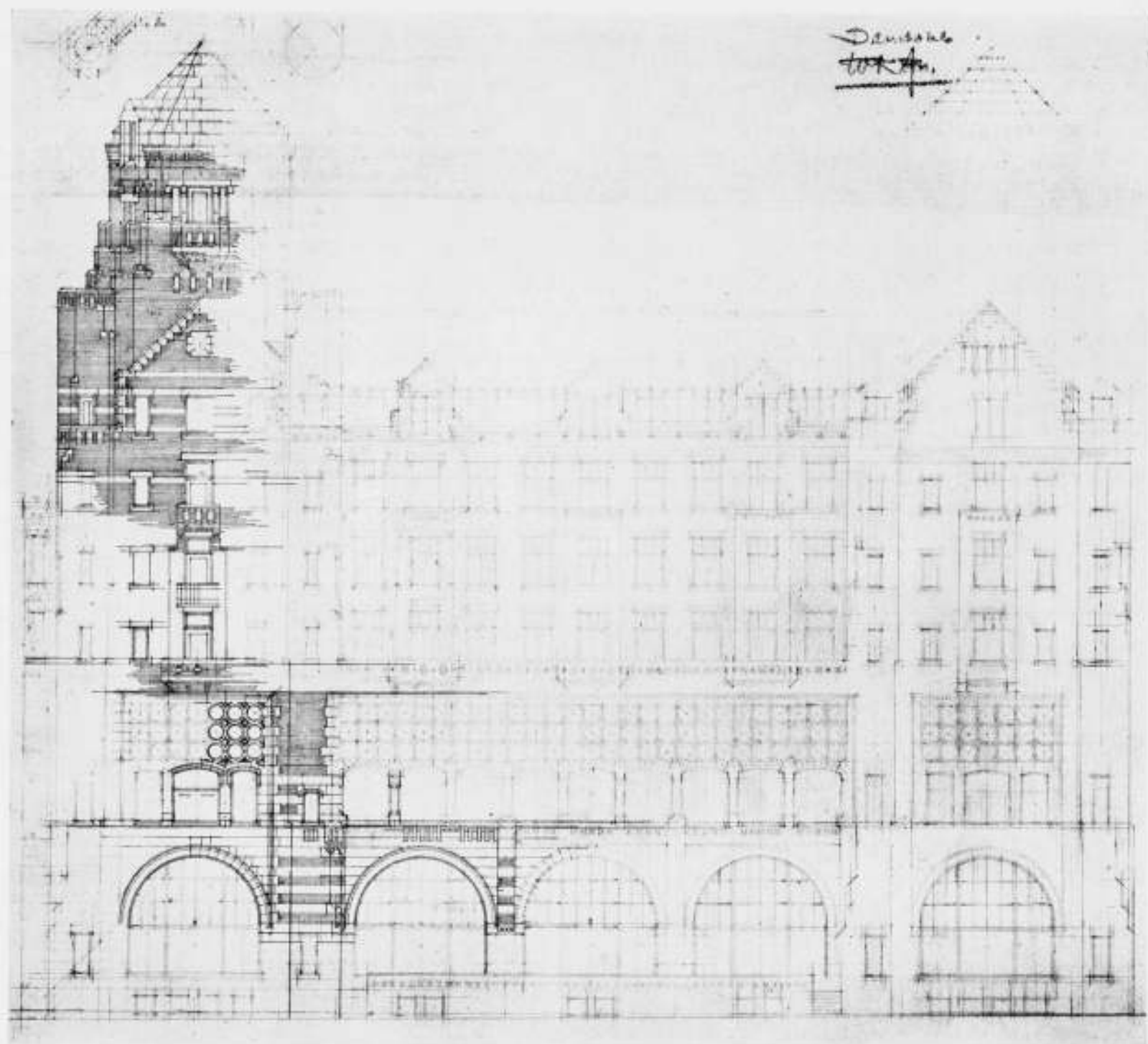
Noods missen we meerdere van zulke figuren! Moge hij nog lang in ons midden blijven!

G. FRIEDHOFF.

Aan het verzoek van de Redactie van het Bouwkundig Weekblad „Architectura“, om ter gelegenheid van den 70sten verjaardag van den Architect W. Kromhout een bijdrage te zenden, voldoe ik zeer gaarne.

Gedurende een lange reeks van jaren heb ik den heer Kromhout, op onderwijsgebied, gevolgd en zijn arbeid in hooge mate gewaardeerd en nu hij 10 Mei a.s. den 70 jarigen leeftijd zal bereiken breng ik hem gaarne warme hulde en dank voor hetgeen hij tal van jaren als leeraar en later als hoofdleraar voor de Kunstnijverheid en de Architectuur heeft gedaan. Vooral de Normalschool voor Teekenaar- en de Rijksschool voor Kunstnijverheid hebben de vruchten van zijn arbeid geplukt, doch ook de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam heeft hij met zijn buitengewone talenten gesteund en als Oud-Inspecteur-Generaal van

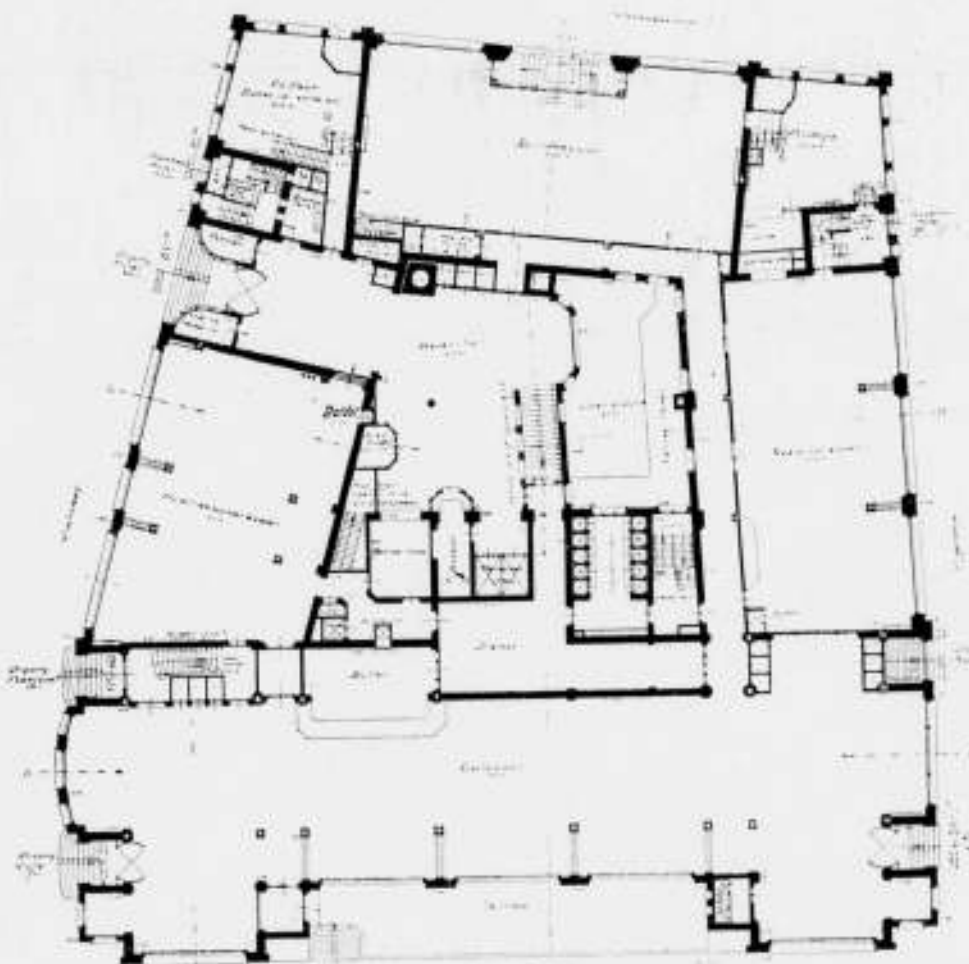
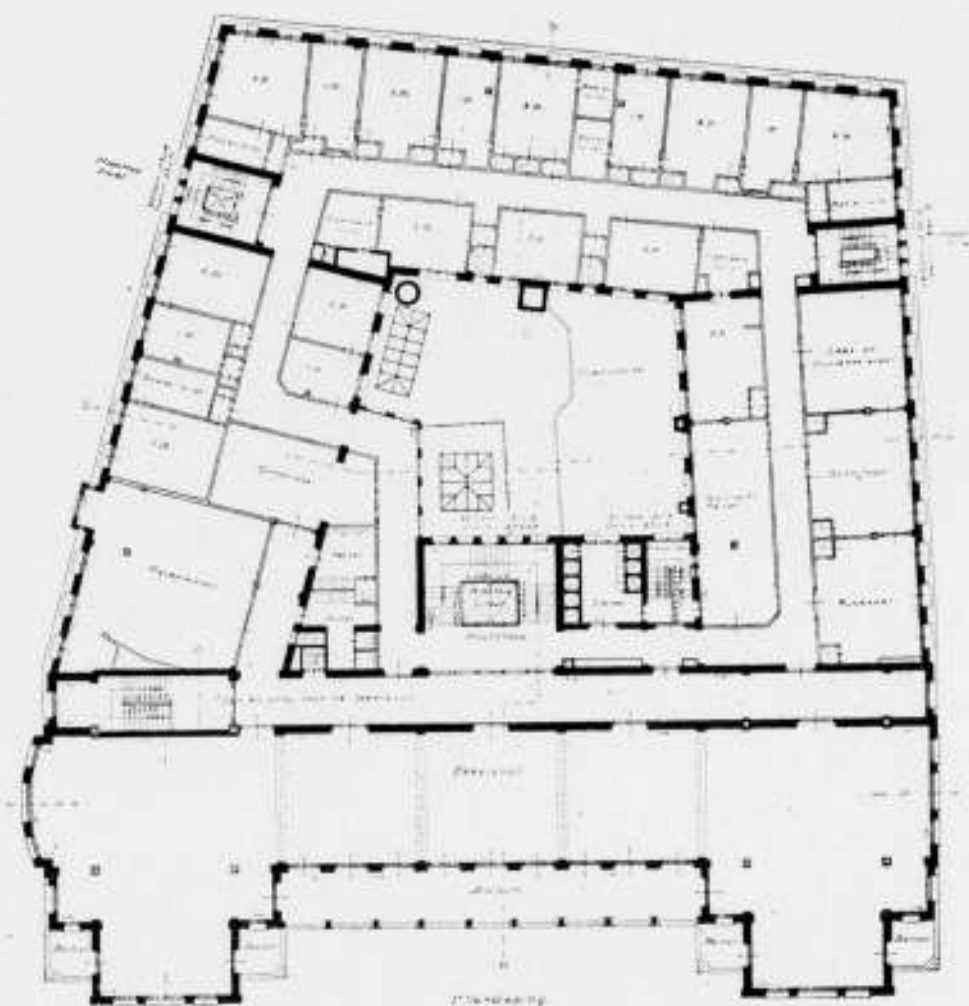
GEVELONTWERP DAMHOTEL TE AMSTERDAM

het Nijverheidsonderwijs breng ik hem, omtrent zijn ruim 25-jarigen arbeid op dit gebied, daarvoor zeer hartelijk dank. Wat Kromhout als architect gepresteerd heeft is van zoo algemeene bekendheid, dat het mij overbodig voorkomt die zijde van zijn welbesteed leven nader te belichten. Deskundiger pennen dan de mijne zullen dat bovendien stellig doen. Met genoegen herinner ik mij steeds het persoonlijk contact met den architect Kromhout ter gelegenheid van den bouw van het Nederlandsch paviljoen op de Wereldtentoonstelling te Brussel in 1910. Helaas is de plaatsruimte beperkt om allerlei herinneringen te putten uit de reeks van jaren waarin ik in tal van betrekkingen met Kromhout heb mogen samenwerken. Zonder iets te kort te willen doen aan zijn gaven en talenten op architectonisch gebied heb ik gemeend in deze regelen hem in het bijzonder te moeten huldigen voor de voortreffelijke wijze waarop hij kunstnijverheids- en bouwkundig onderwijs heeft gediend. Mogen nog vele jaren aan dit welbesteed leven worden toegevoegd.

H. J. DE GROOT.

Als lid van de Redactie van het B.W.A., denk ik, bij de herdenking van Kromhout's zeventigsten verjaardag aan zijn be-teekenis als publicist. Veel heeft deze all-round vakman geschreven over allerlei vraagstukken de bouwkunst betreffende. Vlot en geestig waren zijn artikelen, graag gelezen door zijn collega's. En zeer zeker hebben zijn glasheldere vertoogen, ook door de eenvoudigsten te volgen, er toe bijgedragen in breeden kring betere begrippen omtrent bouwkunst en bouwkunstbeoefening te vestigen. Hij heeft daarmee pionierswerk verricht waarvan de directe gevolgen wel niet met den vinger aanwijsbaar zijn, maar waarvan het resultaat ontwijfelbaar aanwezig is. Als in de laatste veertig jaar de bouwkunst een grooten achterstand heeft ingehaald en in meer algemeen aanzien gekomen is, is dit mede dank zij Kromhout's vaardige pen. Daarvoor mogen de jongere collega's hem dankbaar zijn.

J. M. v. HARDEVELD.

PLATTEGRONDEN ONTWERP DAMHOTEL TE AMSTERDAM

AMERICAN HOTEL TE AMSTERDAM 1900

KROMHOUT EN AMSTERDAM.

Den 10den Mei zullen vele Amsterdamsche architecten gevoels van groote sympathie aan collega Kromhout wijden en er zich oprecht in verheugen, dat hij met opgewektheid zijn 70sten verjaardag kan herdenken. Het zal hem goed doen dien dag te ondervinden, dat Amsterdam hem niet vergeten heeft.

Twintig jaar geleden zouden wij ons den Amsterdamschen architectenkring niet zonder Kromhout hebben kunnen denken. Wij vonden dat Kromhout en Amsterdam bij elkaar behoorden. En velen zullen met mij nog dezelfde gedachte hebben.

Kromhout en zijn werk zijn voor Amsterdam van betekenis geweest. Hij heeft veel van zijn werkkraft aan Amsterdam gegeven. En ik weet, dat hij dankbaar denkt aan het mooie en het goede, dat Amsterdam hem gaf.

Vele gedachten zullen in deze dagen, gewijd aan herdenking, bij hem goede Amsterdamsche herinneringen wekken. Evenals bij dezen belangrijken mijlpaal in Kromhout's leven vele waardeerende gedachten in Amsterdam naar hem en zijn werk zullen uitgaan.

Moge deze vitale werker nog lang kunnen doorwerken met de kracht en de opgewektheid, welke hem steeds hebben gekenmerkt.

A. R. HULSHOFF.

W. KROMHOUT Czn.

't Is vele jaren geleden dat ik als jeugdig leerling der Industrijschool der Mij. voor den werkenden Stand, de hooge steenen trappen beklom en toegelaten werd in een lage kamer die schoollokaal genoemd werd en waarin minstens 50 jongens op banken gepropt zaten. Die jongens waren vol aandacht voor 'n mijnheer die op 'n zwart bord met wit krijt kerkrentjes teekende en luchtbogen en daar wat bij vertelde. Zoo uit z'n hoofd verscheen op het bord een gansche fantasie van de koorsluiting van een cathedraal. Boeken waren niet aanwezig. Men kon 'n speld hooren vallen.

Den avond daarop kwam in datzelfde vertrek, dat bij den winteravond onverwarmd was, doch waar de jonge menschenlichamen als radiatoren dienst deden, een leeraar in een ander nuttig theorievak der bouwkunst. Die mijnheer keek naar dat bord van den vorigen avond. De jongens brulden, tierden, hetgeen vermoedelijk beduidde dat hij eraf moest blijven. Toen nam die leeraar dat bord af, keerde het om. Op de keerzijde stonden de herinneringen aan de les der vorige week; die veegde hij uit en begon. Van zijn les was niets te verstaan wegens de koude, het rommelige en de slechte lokaliteit.

Op dien eersten en volgende avonden hebt ge, Willem Kromhout, toen den jongsten uwer leerlingen iets medegegeven op zijn levenspad wat hij nooit meer heeft laten vallen. De liefde voor de schoonheid der oude bouwkunst. En hiervoor ben ik U gansch mijn leven dankbaar geweest.

Amsterdam, Mei 1934.

A. A. KOK.

Het is een teeken van kracht in Kromhout dat hij te midden van de vele richtingen der hedendaagsche architectuur die lijnrecht indruischen tegen de zijne, steeds eigen, eens-gevonden werkwijze getrouw bleef, een werkwijze gebaseerd op een liefdevolle aandacht voor de bouwkunst van het verleden, welke het bewustzijn wekt dat deze tijd arm is in zijn rijkdom aan technische perfectie. Kromhout heeft op een eenzame post getracht zich aan deze armoede te ontworstelen, zich daar boven te verheffen en zijn werk is daarvan de getuigenis.

B. J. KOLDEWEY.

Meester Kromhout.

Gij, door het leven uitverkorene, brengt ons de principeloze schoonheid der eeuwigheid. Gij, die ons jaren de verkwistende schoonheid van Uw talent geschonken hebt, o Meester, die het onvergankelijke vuur der onberekenbare schoonheid in Uw kunstenaarshart draagt.

Wij hebben nederig Uw menselijke eigenschappen, de zachtheid van Uw gemoed en Uw milde steunende kritiek in dankbaarheid aanvaard, omdat Gij ons zooveel geschonken hebt en vooral omdat Uw oordeel over het werk van anderen op hogere waarde werd gesteld.

Uw jury-lidmaatschap was ons een teeken, een aanmoediging en een verzekering, dat in de dagen van „U, Berlage en de Bazel" het moderne prijsvraagwerk naar z'n innerlijke en onuitsprekelijke betekenis gewaardeerd zou worden.

De kroon op Uw leven is voor mij Uw glorieus monumentaal Raadhuis van Rotterdam.

Mag ik U nederig dankzeggen voor de meesterlijke teekeningen, die U ons talloze malen geschonken hebt.

Ik weet zeker, dat ik ook namens de onvergetelijk jong gestorven architect M. de Klerk, deze woorden neerschrijf.

Moge Uw komende levensdagen U nog vele malen een kunstenaarsvoldoening geven wensch U

PIET KRAMER.

Architect Willem Kromhout is een veelzijdig begaafd mensch. Niet alleen is hij een zeer bekwaam en praktisch bouwmeester. Maar in zijn lang leven heeft hij veelzijdig blij gegeven een artiest te zijn van bijzonderen aanleg, die de gave heeft het schoone der dingen zuiver te kunnen waarnemen en onderscheiden. Daarnaast bezit hij het bijzondere talent zijn waarnemingen te kunnen uitbeelden in lijn en kleur. De vele voortreffelijke teekeningen van zijn hand getuigen hiervan.

Ongetwijfeld is ook zijne groote verdienste hierin gelegen, dat hij in een tijd, waarin de historische stijlen nog algemeen werden toegepast, een eigen karakter heeft weten te leggen in zijn bouwwerken en daarmede baanbrekend werk heeft verricht, hetgeen mede getuigt van zijn vooruitstrevenden geest. In het bijzonder is dit waar te nemen in de architectonische vormgeving van het American-Hotel te Amsterdam, dat in het jaar 1900 werd gebouwd. Dit is wel één van zijn meest karakteristieke bouwwerken. Als docent behoort Willem Kromhout tot de meest vooraanstaanden.

Hulde aan dezen stoeren werker.

N. LANSDORP.

AAN MIJN LEERMEESTER EN VRIEND.

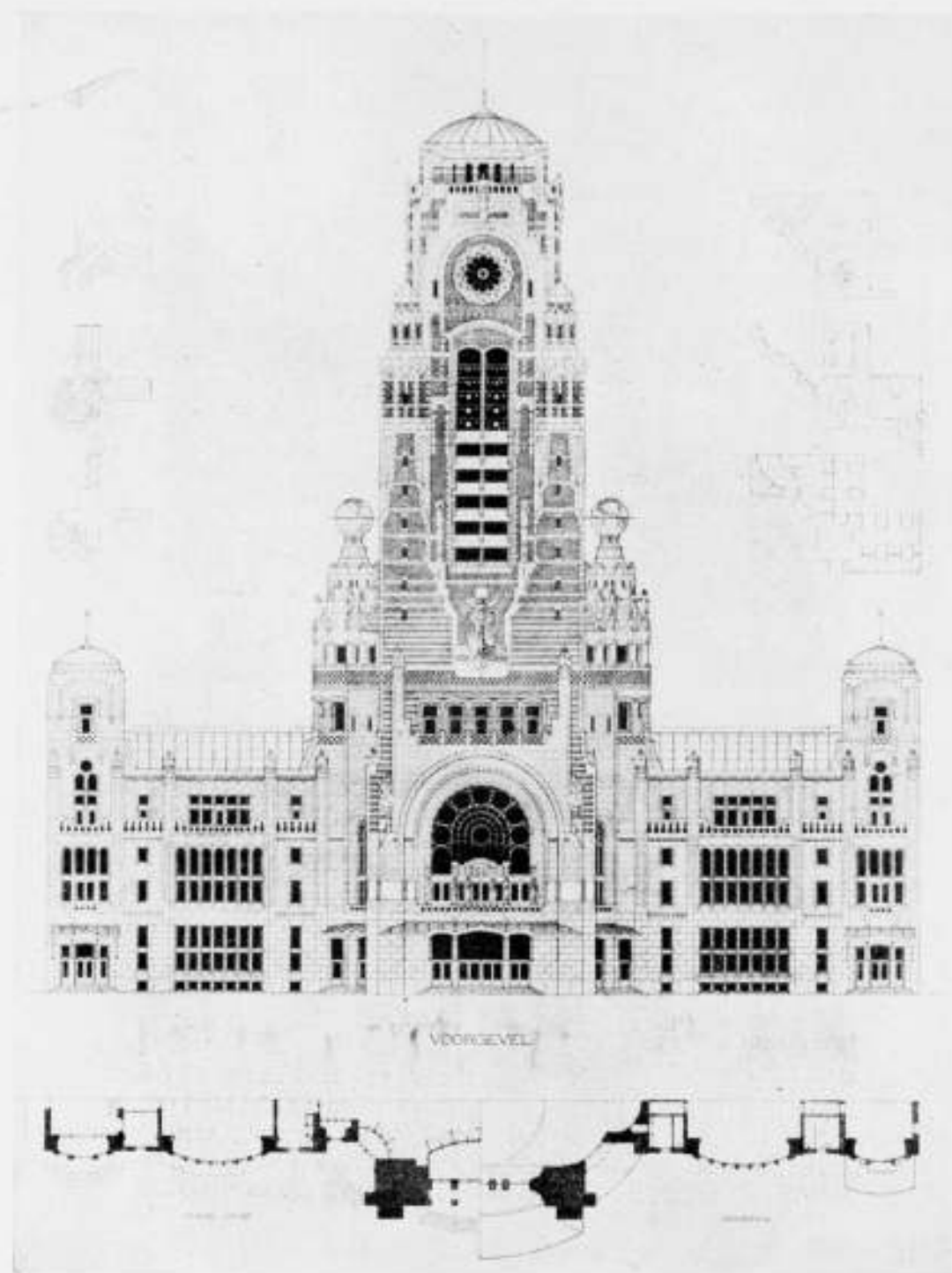
Voor hen, die naar vaderlandschen trant de leerstelligheid de grootste deugd en de hoogste wijsheid achten — is Willem Kromhout nauwelijks een bouwmeester.

Indien steeds op tijd zijn, nooit vergeten waar men gebleven is, zich zelf niet tegenspreken en boekenopzeggen, den leeraar maakt, dan is Kromhout gedurende de lange jaren van zijn onderwijs nooit een perfect leermeester geweest.

Maar een, onder de weinigen in dit land, die eer geven aan hen, die pathetisch, met trillende verbeelding het schouwspel des levens volgen, die hen steeds vergeven, die ontwapenend kinderlijk zijn als zij zich vergissen, die een afwisseling aan diepe visie op de dingen met inzinkingen van dwaasheid menschelijk achten, en alles waardeeren als echte harteklop alles stuwt, brengt hulde aan den teekenaar Kromhout, wiens vluchtigste krabbels dit alles verraden.

HUIB LUNS.

GEVEL ONTWERP RAADHUIS ROTTERDAM 1913

KROMHOUT ALS RESTAURATIE-ARCHITECT.

't Is reeds vele jaren geleden dat Kromhout een kleine revolutie veroorzaakte op het gebied der restauratie van monumenten. Bij de restauratie van de ingangspartij in den West-gevel van den Zuidbeuk der groote kerk te Gouda, in 1917 voltooid, heeft Kromhout de nieuwe ideeën omtrent het restauratievraagstuk, door Dr. Kalf en zijn medestanders ijverig gepropageerd, het eerst in praktijk gebracht tot groote verontwaardiging van de aanhangers der historische school, die hierin een vandalisme zagen.

Het geval was weinig omvattend en misschien volgens tegenwoordige inzichten nog niet geheel geslaagd, maar niettemin van principiële beteekenis. Hiermede toch was de eerste schrede gezet op den weg die later algemeen als juist zou worden erkend.

Met de restauratie van de kerk te Schoonhoven, die nu grotendeels gereed is, heeft Kromhout zijn inzichten met groote be-

slisheid tot uiting gebracht. Daarmede heeft hij een gedenkteeken, een mijlpaal, opgericht van blijvende beteekenis.

Voor hen die met deze materie niet al te zeer vertrouwd zijn lijkt een restauratie als te Schoonhoven zoo heel gewoon en van zelf sprekend, zooals een Renaissance- of Barok-aanbouw aan een middeleeuwsch monument eveneens heel gewoon en van zelf sprekend lijkt. Maar de ingewijden weten maar al te goed wat het beteekent een dergelijke „eenvoudige" oplossing te bereiken. Alleen een kunstenaar van het hout waarvan Kromhout is gesneden is in staat een dergelijk geval bevredigend op te lossen. Hier moet de architect zeker een dienende functie vervullen zonder nochtans zich zelf te verloochenen. Kromhout heeft met Schoonhoven blijk gegeven aan dezen eisch op meesterlijke wijze te kunnen voldoen en zich ook hier een groot kunstenaar getoond. Wij mogen ons gelukkig prijzen dat Kromhout ook op het gebied der restauratie zijn krachten heeft willen geven.

HERM. VAN DER KLOOT MEIJBURG

ONTWERP RAADHUIS ROTTERDAM 1913

U vraagt mij een kleine bijdrage voor het nummer van het B.W.A., dat den heer Kromhout ter eere van zijn 70sten verjaardag zal worden aangeboden. Gaarne wil ik aan dit vriendelijk en vereerend verzoek voldoen, zij het ook, dat ik mij tot een „terugblik" bepalen moet, tot den tijd n.l., toen ik mij tot den kring van vrienden, bewonderaars en medewerkers mocht rekenen. In dien „goeden, ouden tijd" was het een voorrecht onder Kromhout „te mogen dienen", den jovialen, geestigen en immer tot werken aanvurenden „ouderen" collega. Dat deze stoere en begaafde werker en geboren kunstenaar thans zijn zeventigste jaar afsluit, is bijkans niet te gelooven. Aan zijn persoon noch aan zijn werk valt hiervan ook maar iets te bespeuren; m.i. juist het mooiste getuigenis dat men van dezen „sterkere", op den voor hem zoo gewichtigen dag geven kan.

ADR. MOEN.

Kromhout's verblijf in Rotterdam heeft zich gekenmerkt door veelvuldige opdrachten, waaraan wij merkwaardige stadsges-

zichten danken. Zijn „Noordzee"-pand aan de Wijnhaven verlevendigt het oude centrum. Zijn gebouw van de Rotterdamse Scheepvaartvereniging „Zuid" en het Drukkerij gebouw van de firma Wyt en Zonen vormen marquante punten in het Westelijk stadsgedeelte.

Het landhuiscomplex de „Iepen hof", aan den 's Gravenweg, vormt een der beste gedeelten van Kralingen en zijn laatste werk, het Kantoorgebouw van de Heineken's Bierbrouwerij Maatschappij draagt een monumentaal karakter.

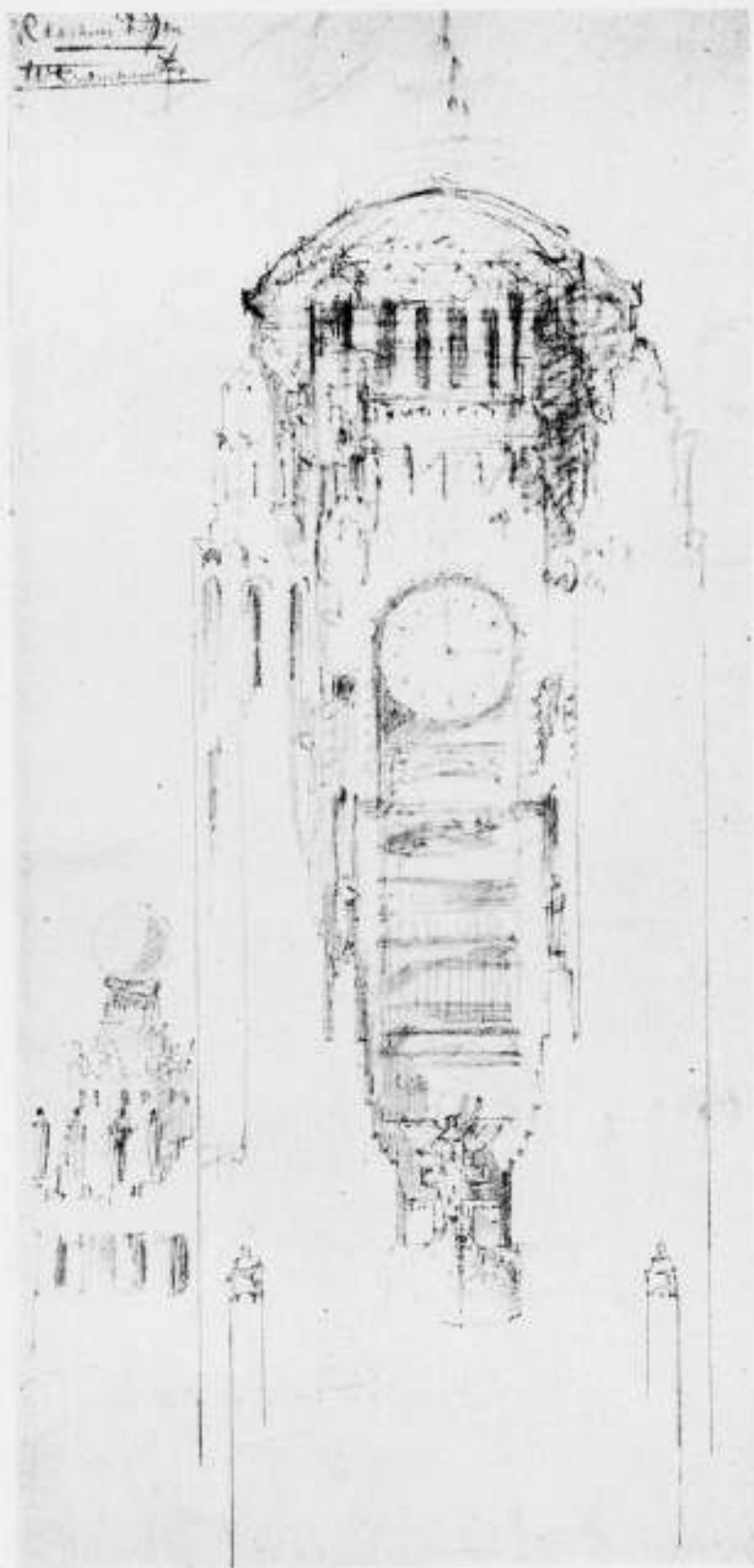
Hij heeft zijn stempel gedrukt op het thans in wording zijnde parkgedeelte van het Blijdorpplan, dat in den loop der tijden zijn naam blijvend zal doen gedenken.

Hij was gedurende meerdere jaren als voorzitter een voortreffelijk leider van de Rotterdamse Vereniging „Opbouw", waaraan wij samenkomsten danken die een blijvend indruk hebben achtergelaten.

De Rotterdamse collega's brengen den zeventigjarige de verzekering van hun hulde en sympathie.

ALB. OTTEN.

SCHETSONTWERP RAADHUISTOREN

Kromhout. Welk een vitale naam voor een vitaal mensch! Is er een krachtiger en tevens sierlijker samenstel te beelden dan in de constructie van een boot? Elk kromhout anders van vorm, alle gespierd en samen in volmaakte harmonie. Dit beeld rijst voor ons op als wij den architect en schilderdichter gedenken op den mijlpaal van zijn belangrijk en laten wij hopen, nog lang kunstenaarsleven. Dank zij zijn vitaliteit heeft hij den „leeftijd der sterken” bereikt. Doch vitaliteit alleen — al is zij het vruchtbeginzel van

schoonheid en kunst — wekt de „schoone stof” (de „materia”) niet tot leven; de geest doet het. Kromhout is van dezen zuurdeesem doortrokken, getuige zijn tintelend woord en puntige pen. De oudere collega's herinneren zich nog het in 1906 in „Architectura” verschenen stukje: „Tout à l'égout!” Het werkte al een verfrisschende donderbui, plaatste hem aan het hoofd van het Genootschap.

Waar Kromhout niet een man van woorden, doch in de eerst plaats van daden was en nog is, stichtte hij onder auspiciën van het Genootschap A. et A. in 1908 den „Cursus voor Voort gezet en Hooger Bouwkundonderricht” — met als zetel de Rijks Academie.

Daarmede verplichtte hij niet alleen zijn eigen tijd, doch ook den komende, getuige den bloei nog na 25 jaar.

Moge hij als Voorzitter van den Raad van Toezicht nog lang jaren zijn geheele wezen in dienst van dit Instituut stellen.

JAN DE MEIJER

WILLEM KROMHOUT ALS DOCENT.

In een tijd, die lichtelijk lijdt aan verschraling, zeventig jaar te worden zonder te verzuren, is reeds een prestatie op zichzelf. Bezit zoo'n mensch bovendien een benijdenswaardigen levenshonger, waardoor zijn brandend enthousiasme voor het schoone in de omringende wereld nog steeds zich uit, dan mag men dat zeker op zoo'n dag als iets bijzonders releveeren. Die geladen figuur — Willem Kromhout — gedenken dan ook heden zij, die het voorrecht hadden hem als docent in de architectuur en haar geschiedenis gehad te hebben. Meer dan dertig jaar geleden was hij ook mijn leermeester en nog onderga ik de bekoring, die uitging van zijn voordrachten, welke, geleid door zijn geest, zonder zijn handen niet denkbaar zijn. Immers zijn handen gebaarden in de ruimte of teekenden op het vlak dat, wat in hem leefde als gevolg van het vroeger „geziene” — of van het spontaan fantastiek in hem „opwellende”. En nu — na al dien tijd — is daarvan niets ingeboet, wanneer ik hem hoor en zie spreken in een betoog. Dat is de geboren docent, wars van paedagogochelarij en zoo gaf Kromhout dertig jaar geleden ons iets mee over het zien en begrijpen van „bouwkunst door de eeuwen” — iets dat nog in ons levend gebleven is.

Overveen, Mei 1934.

WILLEM VAN DER PLUYM.

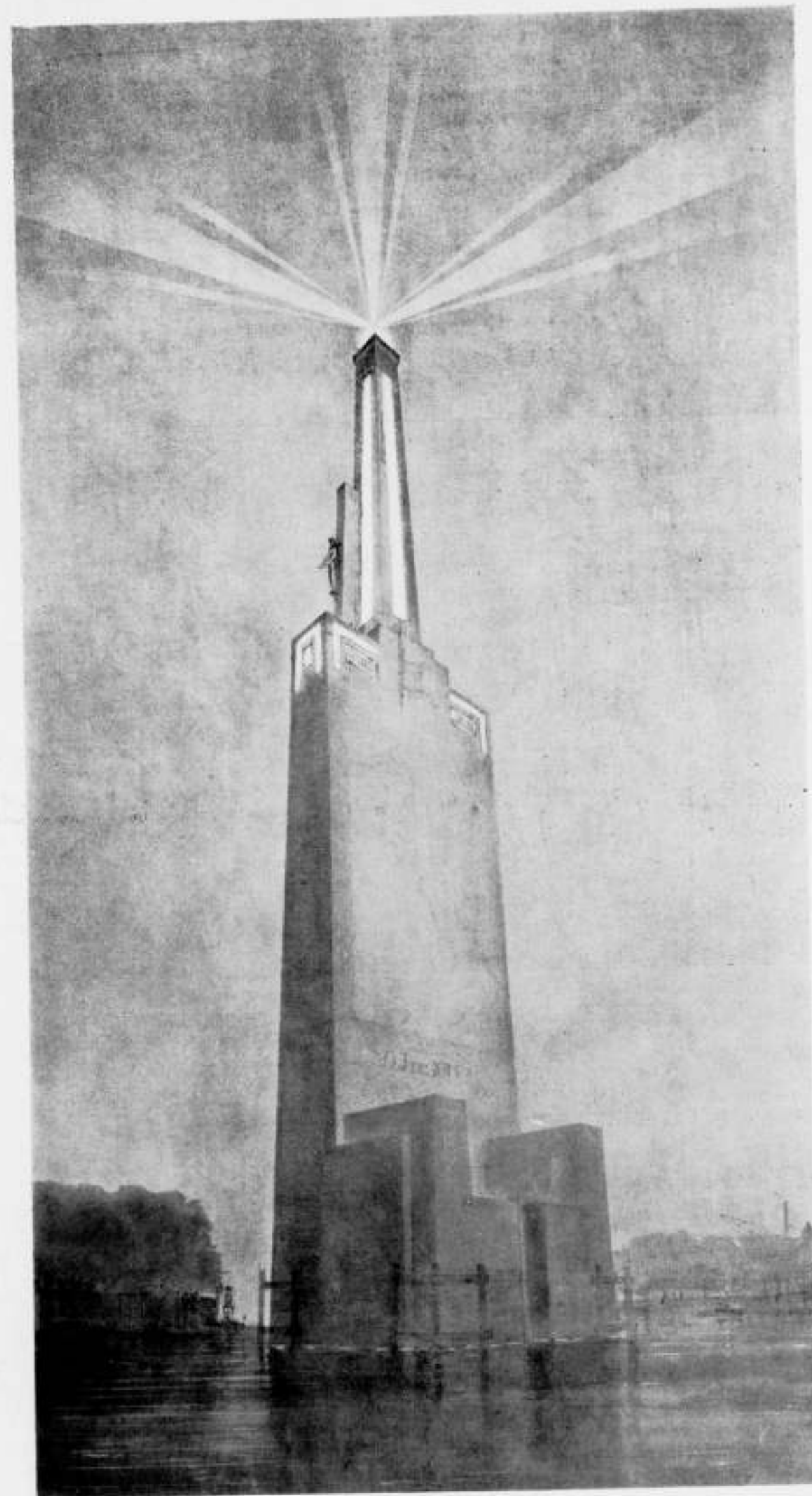
KROMHOUT IN DIENST DER SCHOONHEID.

Van nabij leerde ik den Jubilaris kennen in de Haagsche Schoonheidscommissie, waarin ik met hem zitting had in een der sub-commissies van drie leden. En daar het werk dezer commissies rijk is aan netelige situaties, had ik alle gelegenheid dieper te peilen, dan anders in den gewonen omgang mogelijk is. In details treden? Laat ik volstaan met te zeggen, dat hij één levend bewijs was ter ontzenuwing van al die bezwaren tegen het instituut der schoonheidscommissies, welke gericht zijn tegen den persoonlijke invloed der individueele leden.

Vast in deugdelijke beginselen, stond hij open voor alle waardevolle opvattingen en kwaliteiten, onverschillig of deze wel of niet in zijn richting lagen. Snel, scherp van verstand en speelsch van gemoed, kundig en daardoor vol begrip voor anderen, zoo was hij werkzaam. En door één neurënd zinnetje en één arabeske van zijn potlood — geen „bauberating!” — zag plotseling de ontwerper, die „werd gehoord”, nieuwe perspectieven. Was hij in staat door eigen kracht, die wakker was gemaakt den „welstand” te bevredigen.

Het eindigen van Kromhout's zittingstijd was een verlies voor de commissie. Zijn huidig jubileum: een genot voor ons allen.

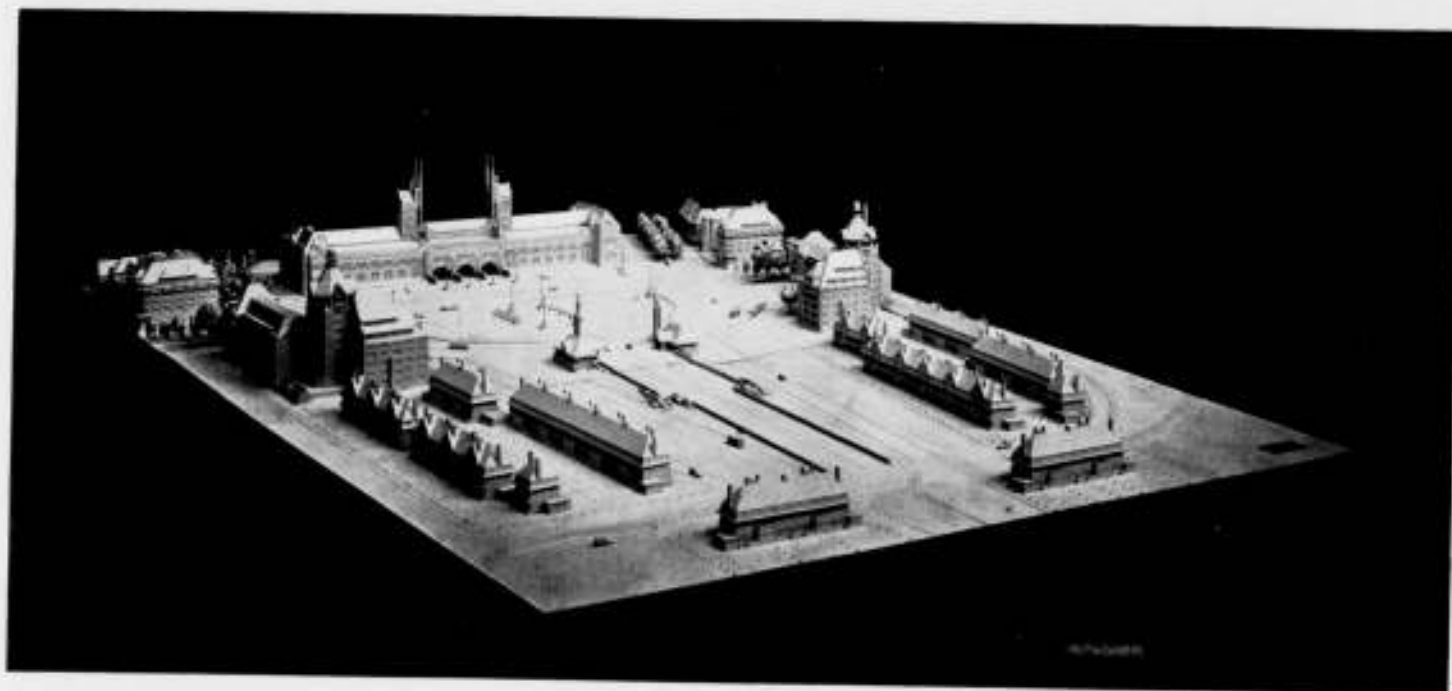
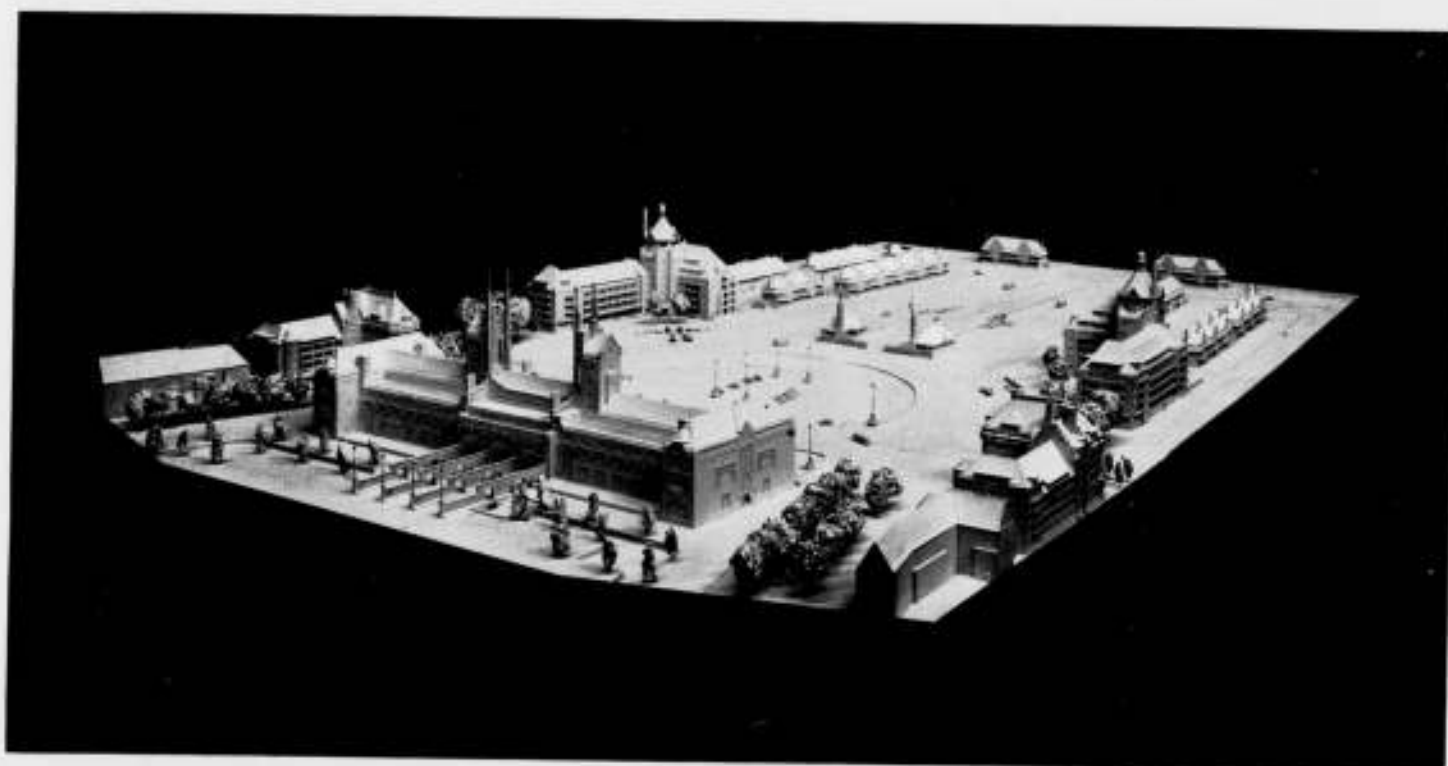
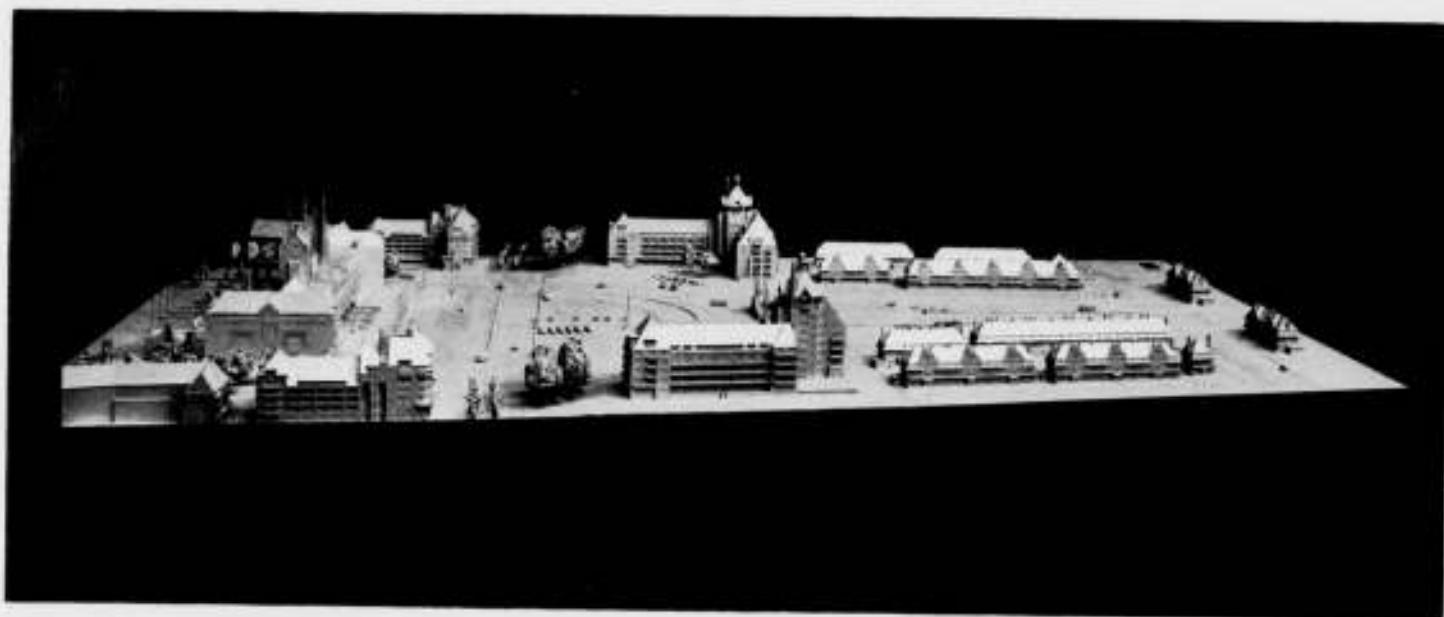
J. F. VAN ROYEN

ONTWERP VOOR HET

MONUMENT „DE JONGH”

ONTWERP VOOR HET CENTRUM PLAN WEST TE DEN HAAG 1933

KROMHOUT 70 JAAR!

Voor hen die hem kenden in zijn leven, in zijn werk, in geheel zijn wezen, kan het niet; hoogstens voor het uiterlijk: nu ja. De levendige herinnering aan deze figuur in onze kringen laat zich niet vereenigen met het begrip „oud”, dat aan zoo'n cijfer verbonden schijnt.

Alle jonge menschen zijn bejaard, Kromhout is 't niet en wordt ook niet!

Hij was, is en zal zijn de Kromhout zooals wij hem bijwoonden, dagelijks in ons werk, langdurig en bij herhaling, soms, bij verwisseling, in de collegiale gemeenschap.

Zijn markante persoonlijkheid, zijn sprankelende geest, zijn levendige fantasie, zijn veelzijdig kunnen-en-weten en daarnaast zijn mededoogenlooze kritiek, zijn bijtend sarcasme, zijn vereering voor enkelen, zijn verguizen van velen; doch vóór en boven alles — zijn groot, eigen-kunstenaarsschap, waarvan onbewust zijn gansche doen-en-laten doordrongen is en — dat met leeftijdscijfers niets heeft uit te staan.

Deze zijne eigendommelijkheden waren, zijn en zullen-zijn de samenstellende elementen in de compositie aangeduid door dien eenen naam Kromhout, dién naam met dién klank, dié beteekenis, dié waarde voor ons allen, voor zijn en ons mooie werk, voor heel de gemeenschap.

Kromhout, 70-, 80-, 90-, of een Methusalem, n' importe!

Kromhout is Kromhout en als zoodanig gewaardeerd!

G. J. RUTGERS.

Met genoegen voeg ik mijn stem in het koor van loftuitingen ter eere van den jubilaris. Of hij echter deze wijze van huldigen de aangenaamste acht, betwijfel ik. Waarschijnlijk zou hij meer voelen voor een grooten en ietwat uitvoerigen maaltijd. Dan zouden wij ook zeker niet gespeend zijn gebleven van een zijner leutige en vol van rijke herinneringen doorspekte redevoeringen. Want hij kan behalve zeer knap bouwen en behalve zeer bijzonder mooi teekenen ook buitengewoon goed praten. Omdat hij nog altijd verliefd is op ons vak. Omdat hij steeds geweest is en zal blijven een der „bezetenen”. Hij, die mij nog kort geleden sprak over zijn bedevaart naar de klassieke schoonheid, zal begrijpen dat ik met die heilige bezetenheid het hoogste bedoel: het kunstenaar zijn.

Dezen kunstenaar zij nog een lang en vruchtbaar leven toegewenscht.

D. F. SLOTHOUWER.

Kromhout is een persoonlijkheid met een uitgesproken eigen karakter, hetwelk in zijn werk tot uitdrukking kwam en waardoor het zeker als zijn werk is te herkennen.

Kromhout beschikte dikwijls over een zoo ruime fantasie, dat bij uitvoering de idealiteit en machtige visie, welke uit zijn zoo schoone ontwerpschetsen sprak, niet in dezelfde mate te verwerkelijken was.

Zijn gevoel voor het monumentale en fantasierijke kon hij, op uitzonderingen na, onvoldoende uiten. Dit verklaart wellicht Kromhout's behoefte tot het maken van zoo rake reisschetsen, waarbij hij bij voorkeur grootsche onderwerpen kiest, doch ook het detail heeft hierbij zijn aandacht, en zijn artistieke geest slaacht door te dringen in het wezen van zijn onderwerp.

Kromhout is met het klimmen der jaren altijd jong van geest gebleven. Met een vitaliteit, die velen hem kunnen benijden, behield hij zijn spontaniteit en werkkraft, welke het hem mogelijk maakte steeds frisch te blijven. Hierdoor ook kan hij voor 't werk en de idealen van de jongere collega's waardeering gevoelen en met hen medeleven, hetgeen zeker een voorrecht te noemen is, wanneer men dezen leeftijd bereikt.

A. P. SMITS.

Men zegt 't.

Het valt dikwijls moeilijk te begrijpen, hoe de tijd, van dag tot dag verschuivend en ons allen meesleurend in zijn onweerstaanbaren drang naar verdere periodes, ook de beste figuren onder ons doet ouder worden. Totdat — zoo'n „figuur” een bepaalden mijlpaal op zijn levensweg bereikt en het feit onafwijsbaar voor ons komt te staan.

Zoo staan we nu voor het feit, dat Kromhout zeventig jaar geworden is! Zeventig jaar — hoe dachten we vroeger aan een verkromden grijsaard, vermoed van de lasten, die het leven op hem had gelegd. Doch hier — hier zien we weer den „moderneren grijsaard”, den man, die ondanks zijn zeventig jaren jong bleef — jong van hart en jong van geest.

Kromhout, vóór alles de kunstenaar, die ook in elken collega in de eerste plaats den architect zoekt en ook speciaal dit element in ons vak weet te waardeeren.

Zoo zien we hem voor ons — eerst als pionier — in de dagen van het American hotel en later steeds weer als één der mannen aan de spits. Zijn Damhotel, zijn Rotterdamsche Raadhuis en zijn Bierbrouwerij zijn evenzoveel voorbeelden van zijn veelzijdige fantasie. Zijn Dempo bevaart de wereldzeeën als een bewijs van zijn levendig kunnen als sierkunstenaar. En hoe smullen we aan zijn reisschetsen, vooral als hij daar zelf nog bij vertelt op zijn eigen Kromhoutsche manier met lachende oogen bij het bouquet van een goed glas Franschen wijn!

Rotterdam, 4 Mei '34.

A. VAN DER STEUR.

KROMHOUT.

Hetgeen mij bovenal in de figuur van onzen weldra zeventig-jarigen collega treft, is, dat Kromhout immer Kromhout gebleven is. Dat was alleen mogelijk doordat hij zich een zoo sterke overtuiging betreffende het wezen van de architectuur gevormd had, dat het zoekende dat onzen tijd eigen is, geen vat op hem kon krijgen. Dat was ook alleen mogelijk omdat hij een kunstenaar is in hart en nieren.

Het is zeker te betreuren dat hem niet de gelegenheid geboden is zijn rijke gaven nog meer te ontplooien; dat pleit, zou ik willen zeggen, niet tegen hem, maar tegen onzen tijd. Wat hadden wij zijn torenprojecten voor het Vredespaleis en voor het Rotterdamsche Raadhuis gaarne verwezenlijkt willen zien! Kromhout met zijn uitbundige kunstenaarsziel lijkt oogenschijnlijk in onzen tijd een wat uitzonderlijke figuur; in werkelijkheid staat hij naar mijn meening onder ons architecten — ook nu nog — als een Meester. Zijn visie op de architectuur spreekt uit heel zijn werk, misschien wel het zuiverst uit zijn onovertroffen teekenwerk. Hetgeen hij als leider der jongeren heeft gedaan, is ook nu nog van groote waarde.

Daarom is het een vreugde hem hulde te brengen, waarbij wij dankbaar gedenken hoeveel hij ons, ook als vriend, geschonken heeft.

Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK.

Gaarne schaar ik mij bij diegenen, die op deze plaats willen getuigen van hunne waardeering voor den jeugdigen zeventiger en wil hier speciaal belichten wat Kromhout als docent, in 't bijzonder voor de Rotterdamsche Academie, is geweest. Na een grondige reorganisatie werd het onderwijs in nieuwe banen geleid.

Gemakkelijk is deze tijd voor hem zeker niet geweest, maar de gretige belangstelling zijner leerlingen zal hem zeker eenige voldoening hebben gegeven. Weinigen hebben als hij de gave werkelijke belangstelling te wekken voor het te behandelen onderwerp en tegelijk het boven het alledaagsche te kunnen verheffen. Het verruimen van den beperkten gezichtskring, het brengen op een hooger plan, het prikkelen tot bestudeering was een basis voor ruimere ontplooiing, voor jongeren van groote waarde. En heeft het nagaan van verhoudingen in kunst-

werken van vorige perioden (het zgn. systeem), hoewel destijds voornamelijk als vormprobleem gezien, geen waarde gehad voor het ordenen, rationaliseeren?

Dit en de wijze waarop Kromhout het deed karakteriseert zijn doceeren. Met een korte aansporing, 'n geestig woord of plotseling een andere wending geven, desnoods omverwerpend wat moeizaam opgebouwd was, en wel zeer opvallend voor iemand die zoo kan detailleeren: het wezen van bijkomstigheden en den nadruk leggen op „groot houden”, eerst hoofdzaken, wars als hij was van het kweken van navolgers.

Veel heeft hij gegeven. Er is ook veel veranderd, anders gegroeid dan hij het zich waarschijnlijk gedacht heeft, maar toch moge het Kromhout nog vele jaren gegeven zijn daarop terug te zien, een frissche stuwende kracht voor velen te zijn geweest.

L. C. VAN DER VLUGT.

Men schreef 1888. De Industrieschool v.d. M. t.o. W.S. was verouderd. Er moesten nieuwe leerkrachten worden aangesteld. Men zocht naar een artistiek Bouwkundig leeraar. Mijn onvergetelijke vriend C. T. J. Louis Rieber, destijds Secretaris van de Mij. Bouwkunst, wees op een jong Bouwkundige, Willem Kromhout, die pas met een pak prachtige schetsen van een reis naar Italië was thuisgekomen. Hij bleek behalve een goed Bouwkunstenaar een prima handteekenaar te zijn — een zeldzaamheid in dien tijd — die hoogelijk werd gewaardeerd in de dagen toen de Kubus in de Bouwkunst nog geen hoogtij

vierde. Kromhout werd benoemd en bleef aan de I.S. tot 1899. Zijn schetsen op het bord bij zijn lessen in de stijleer wekten de algemeene bewondering en werden noode uitgewischt. Zijn artistieke geest en teekenvaardigheid waren een prikkel en voorbeeld voor zijn leerlingen van niet genoeg te schatten waarde.

B. W. WIERINK.

Kromhout behoort tot de generatie, die, brekende met de banden met het verleden een „vrije” ontwikkelingsperiode van de bouwkunst heeft medegemaakt. Ik geloof niet, dat van deze generatie zij die het zich niet vooropgezet gemakkelijk máákten, het ondanks die vrijheid gemakkelijk hebben gehad. Integendeel: zij hebben zien komen en zien gaan, zij hebben gebondenheid en traditie zien verdwijnen en opnieuw traditie (niet: conventie!) zien groeien. Zij hebben het begin meegeemaakt van een periode waarin het velen gegeven was te strijden en misschien aan geen van die velen iets blijvends te bereiken. Wie desondanks met volle overtuiging, met ernst en vertrouwen heeft gewerkt, die behoort tot de gelukkigen, die den strijd niet alleen met leuzen en slagzinnen, maar in werkelijkheid met daden heeft gestreden en zijn werk zal daarvan getuigen en ook blijven getuigen. Van Kromhout's werk is voor mij vooral het American Hotel zulk een getuigenis geweest en hij is daarmee een der beste werken van dezen tijd geweest en... gebleven.

Ir. H. T. ZWIERS.

EERETENTONSTELLING KROMHOUT IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM

De Tentoonstellingsraad organiseert een tentoonstelling van het levenswerk van den bouwmeester W. Kromhout Czn., ter gelegenheid van diens 70sten verjaardag.

Deze tentoonstelling wordt gehouden in de bovenzalen van het Stedelijk Museum, Paulus Potterstraat, Amsterdam, van 23 Mei tot 3 Juni a.s.

De openingsplechtigheid zal plaats vinden op 23 Mei des namiddags 3 uur. De opening zal geschieden door Zijne Excel-

lentie Mr. H. P. Marchant, Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

Er wordt een Eerecomité gevormd, waarin bereids zitting hebben genomen de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, de Secretaris-Generaal en de Chef van de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het Departement O. K. en W.

Namens den Tentoonstellingsraad,

J. F. VAN ROYEN, Voorzitter.

B. T. BOEYINGA, Secretaris.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 19 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 19 MEI 1934 No. 20

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. KROMHOUTIANA.

Wat was die hulde in het Bouwk. Weekblad eene verrassing voor hem geweest! En straks, den 23e, bij de opening van de Tentoonstelling van zijne reisschetsen zal hij wederom gehuldigd worden.

Doch, ofschoon misschien het gevaar bestond, dat Kromhout van het goede wel eens teveel zou kunnen krijgen, onze Kring waagde het erop en wilde niet nalaten, zij het op bescheiden wijze, zijn jubilerend Kring-lid eveneens een „Proficiat” toe te roepen en deed dit, door hem Zaterdag j.l. een Koffietafel aan te bieden in Café „Vronesteyn” te Voorburg.

Het weer deed schitterend mede en verhoogde de feestelijke stemming, die weldra heerschte op het voor-terras, waar een vijftiental leden tot dit doel met den jubilaris was bijeen gekomen.

Voorzitter Westerhout hield een passende inleidende toespraak en werd later door nog meerdere welsprekenden gevolgd. Ondertusschen werd een eeuwen-oude strijdvraag opgelost: het ei was er eerder dan de kip! Maar de kip kwam dan toch en was puik! Van Rood, die in het begin wat bleekjes zag, fleurde gelukkig spoedig op, wat te constateeren was aan zijn hand over hand toenemenden eetlust, die, in het belang van de anderen, contingentteering noodzakelijk maakte. Van Hoytema had... hoe, mag Joost weten... de hand weten te leggen op een ouden brief van Kromhout, waarvan de voorlezing des schrijvers geheugen langzamerhand weer wist op te frisschen, die toen reeds, in een ietwat ironisch pleidooi, fantasie voor den architect, althans in ons land, voor „taboe” verklaarde.

Ook Luthmann wist nog een aardig staaltje te vertellen van Kromhout's jeugdig enthousiasme bij de aanvaarding van zijn ambt als Hoofdleeraar aan de Academie van B.K. en T.W. te Rotterdam en hoe hij in één zwaai alle dorheid in het onderwijs wegvaagde.

Zijn dankwoord wilde de jubilaris liever in zijn eigen woning — à trois pas de là — uitspreken, om dit te ondersteunen met een lavenden dronk. De voorgenomen excursie naar eenige werken van Collega van Essen werd dus — met welwillende instemming van dezen — verdaagd en, terwijl sommige leden zich tooiden met een blauw geheelonthouders-bloempje, werd overgegaan tot den inval in 's Meester's en deszelfs ega's gastvrije woning.

Mevrouw Kromhout moet ons wel met denzelfden angst hebben zien binnenvallen als waarmede onze voorzaten de Noormannen zagen opdagen; de vergelijking viel echter in ons voordeel uit, want het eenige wat wij in vuur en vlam deden opgaan waren de gul aangeboden sigaren en het eenige dat wij schonden was de stiltte van dit heerlijk gelegen huis. En hier bleek alras — o, Wieger Bruin — dat Kromhout niet alleen in zijn bloed champagne heeft: in dat geval zouden wij er ons trouwens niet aan bezondigd hebben! Hier ondervonden wij tevens, hoe Kromhout de kunst van causeeren verstaat, die b.v. in den tijd van de vorige schrijvers-generatie (dank aan Barbey d'Aurevilly, aan Jean Lorrain, aan den te Parijs geacclimatiseerden Wilde) nog zoo bloeide, doch die thans bijna geheel verloren schijnt gegaan te zijn in onzen tijd van snelheid à tout prix, waarbij de auto's door de landouwen razen en geen tijd gunnen voor wat daar schoons te zien is, en die nu zelfs het woord „loopen” met één „o” wil gaan schrijven, waarschijnlijk om er nóg gauwer te zijn! Doch Kromhout weet bij zijn wandeling door den taal-tuin nog de wonderse bloemen op te merken en te plukken en die in fraaie garven zijn toehoorders aan te bieden.

Wij konden ook nog een flinke collectie reis- en andere schetsen bewonderen, want, ofschoon de meeste naar de Tentoonstelling te Amsterdam waren, was er nog wel een „staartje” over, dat de moeite waard was.

Het was een schoon feest!... doch wat bezielde de afwezigen?

De Sekretaris:

J. H. HENDRICKS.

UITSLAG VAN HET EXAMEN, TER VERKRIJGING VAN HET DIPLOMA BOUWKUNDIG OPZICHTER B.N.A. 1934.

Aan bovengenoemd examen hebben dit jaar 46 kandidaten deelgenomen, waarvan door 10 kandidaten het diploma Bouwkundig Opzichter B.N.A. 1934 werd behaald. Deze kandidaten zijn de Heeren:

- No. 352. A. Th. van Beek te Veghel;
- No. 356. J. B. v. d. Bol te Scheveningen;
- No. 361. J. de Bruyne te Klundert;
- No. 363. J. K. M. Colsen te Venray;
- No. 365. J. van Dreven te Arnhem;
- No. 368. J. Gelderloos te Visvliet;
- No. 378. J. de Jong te Berkenwoude;
- No. 384. J. T. Olthoff te Huizum;
- No. 385. H. Oosterling te Leeuwarden;
- No. 393. J. Th. Vermeulen te Breukelen.

Voorbereidend Examen.

Aan het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen namen deel 277 kandidaten, waarvan 123 kandidaten tot het tweede gedeelte daarvan werden toegelaten.

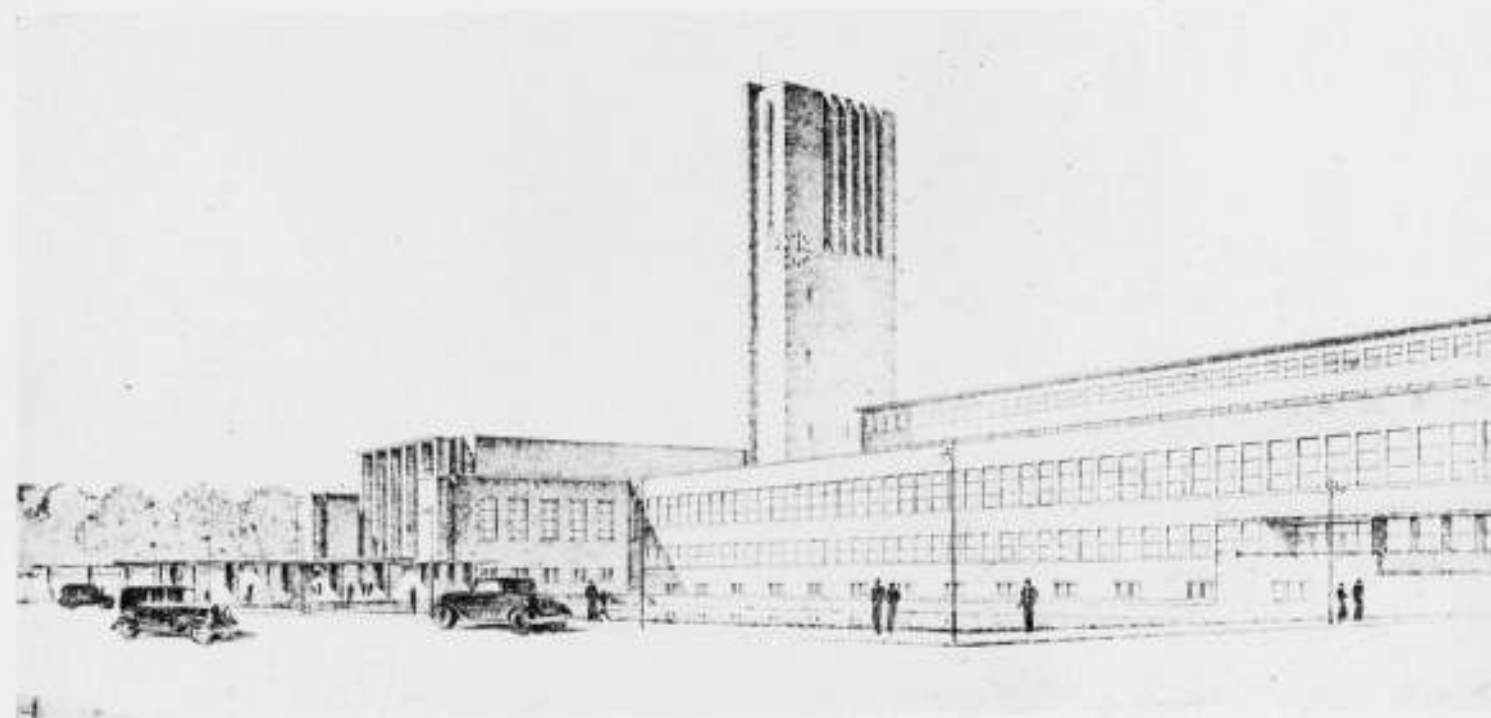
Aan 25 kandidaten van deze laatste groep kon worden medegedeeld, dat zij behoudens verdere bepalingen, vermeld in het programma van eischen, toegelaten zijn tot het afleggen van het Definitief Examen, Amsterdam, 8 Mei 1934.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 20
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 19 MEI 1934

RAADHUISONTWERP

ARCHITECT M. J. LUTHMANN B.N.A.

IDEËËNPRIJSVRAAG VOOR EEN RAADHUIS TE 'S-GRAVENHAGE.

Wij publiceeren hierbij achtereenvolgens de 5 ingezonden plannen voor een Raadhuis te 's-Gravenhage, van de Heeren: M. J. Luthmann, wiens plan door de Commissie van Advies voor verdere uitwerking wordt aanbevolen, W. M. Dudok, A. J. Kropholler, Ir. D. Roosenburg en J. F. Staal. Van elk project worden 5 afbeeldingen en de memorie van toelichting opgenomen. Tot slot plaatsen wij in het volgend nummer het rapport van de Commissie van Advies. De Redactie.

TOELICHTING STADHUISPLAN VOOR 'S-GRAVENHAGE VAN ARCHITECT M. J. LUTHMANN B.N.A.

Met 18 teekeningen.

Situatie.

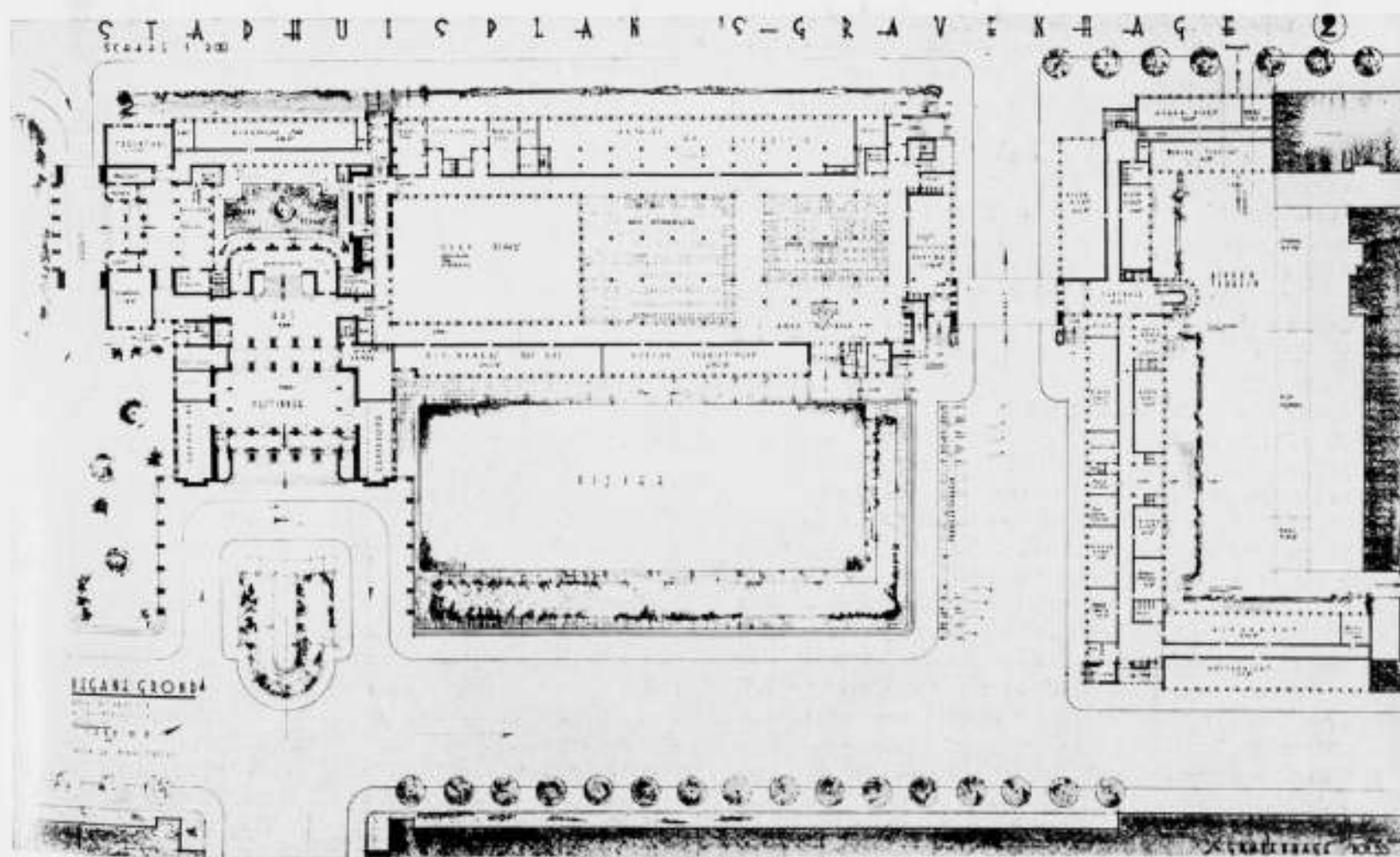
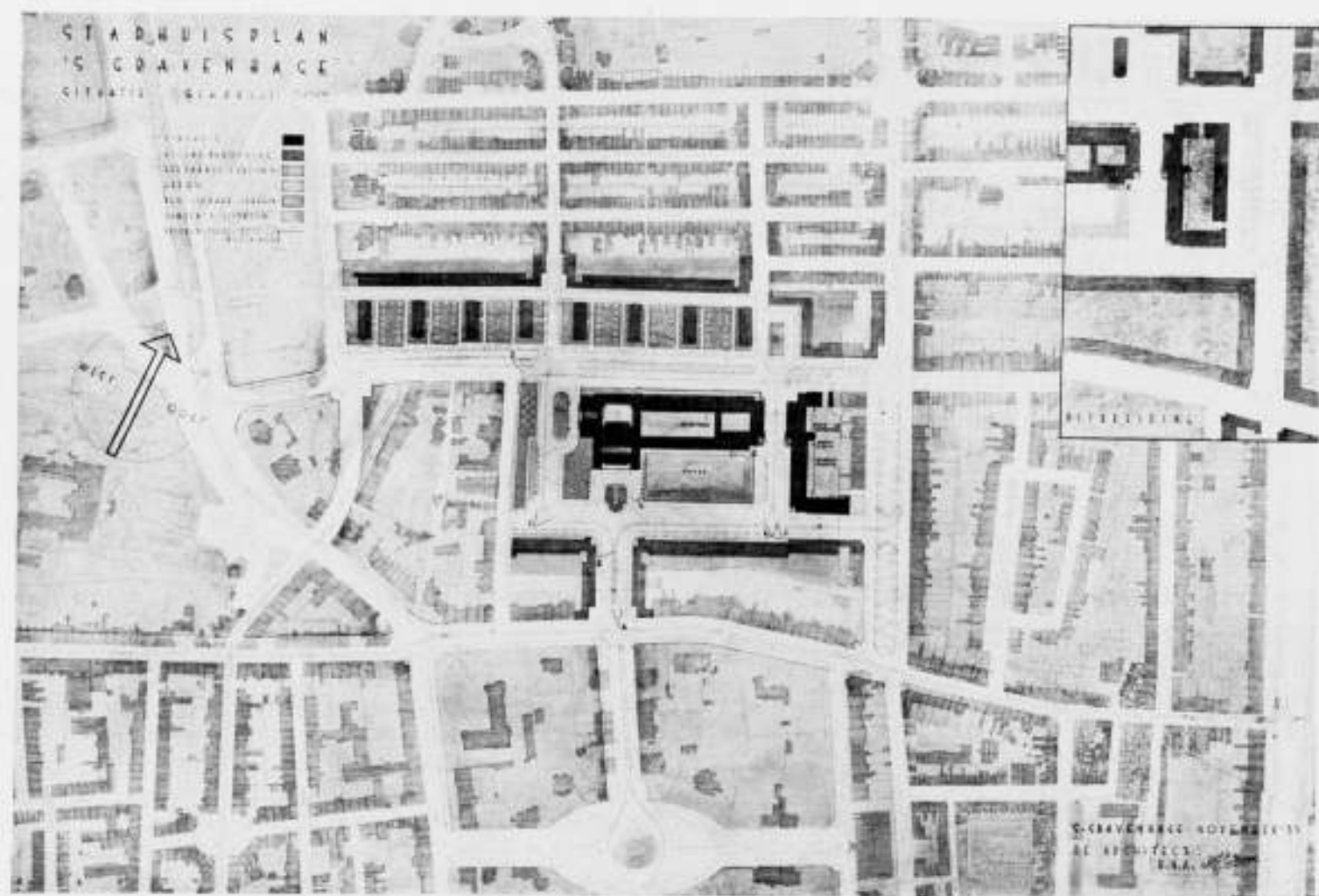
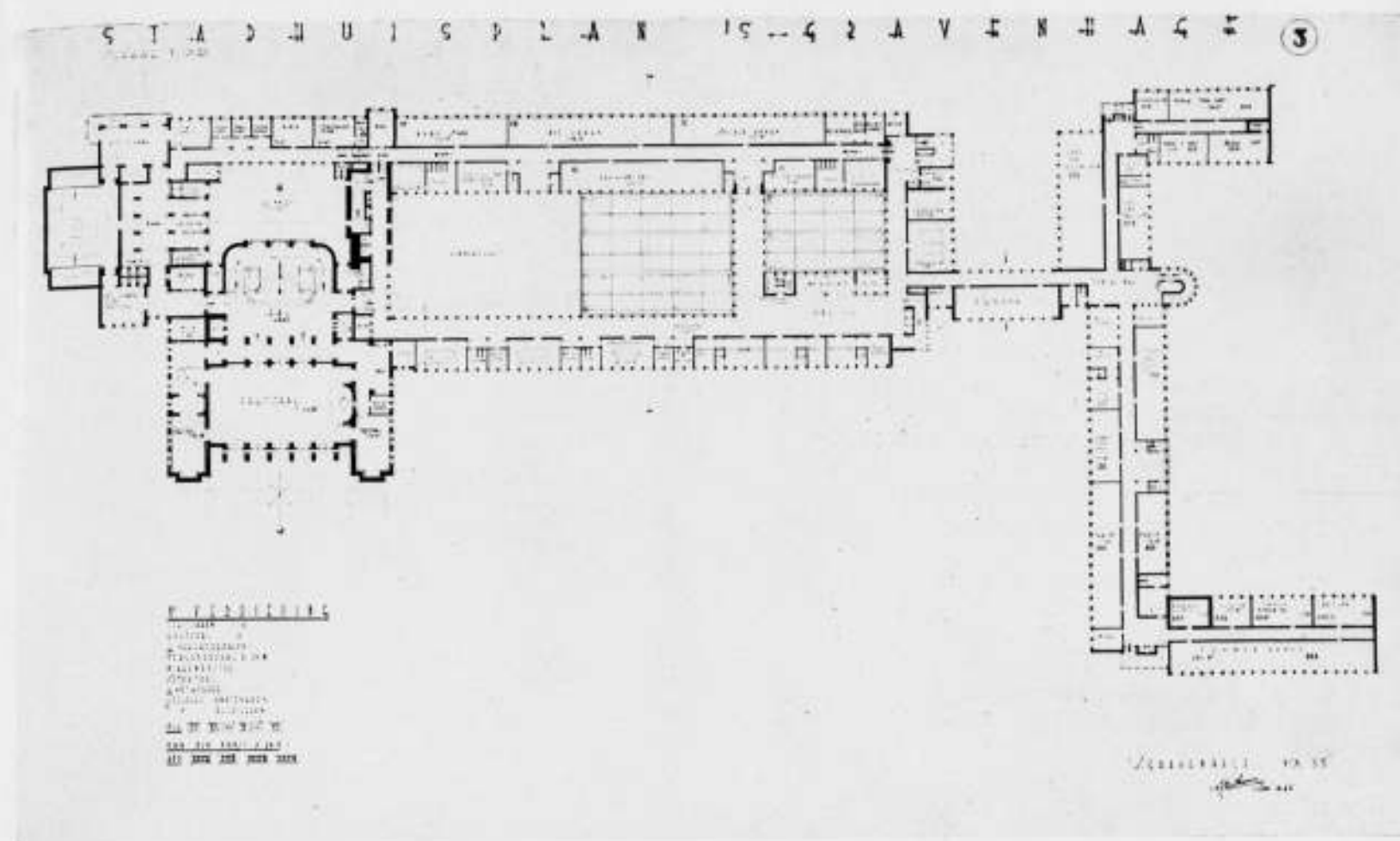
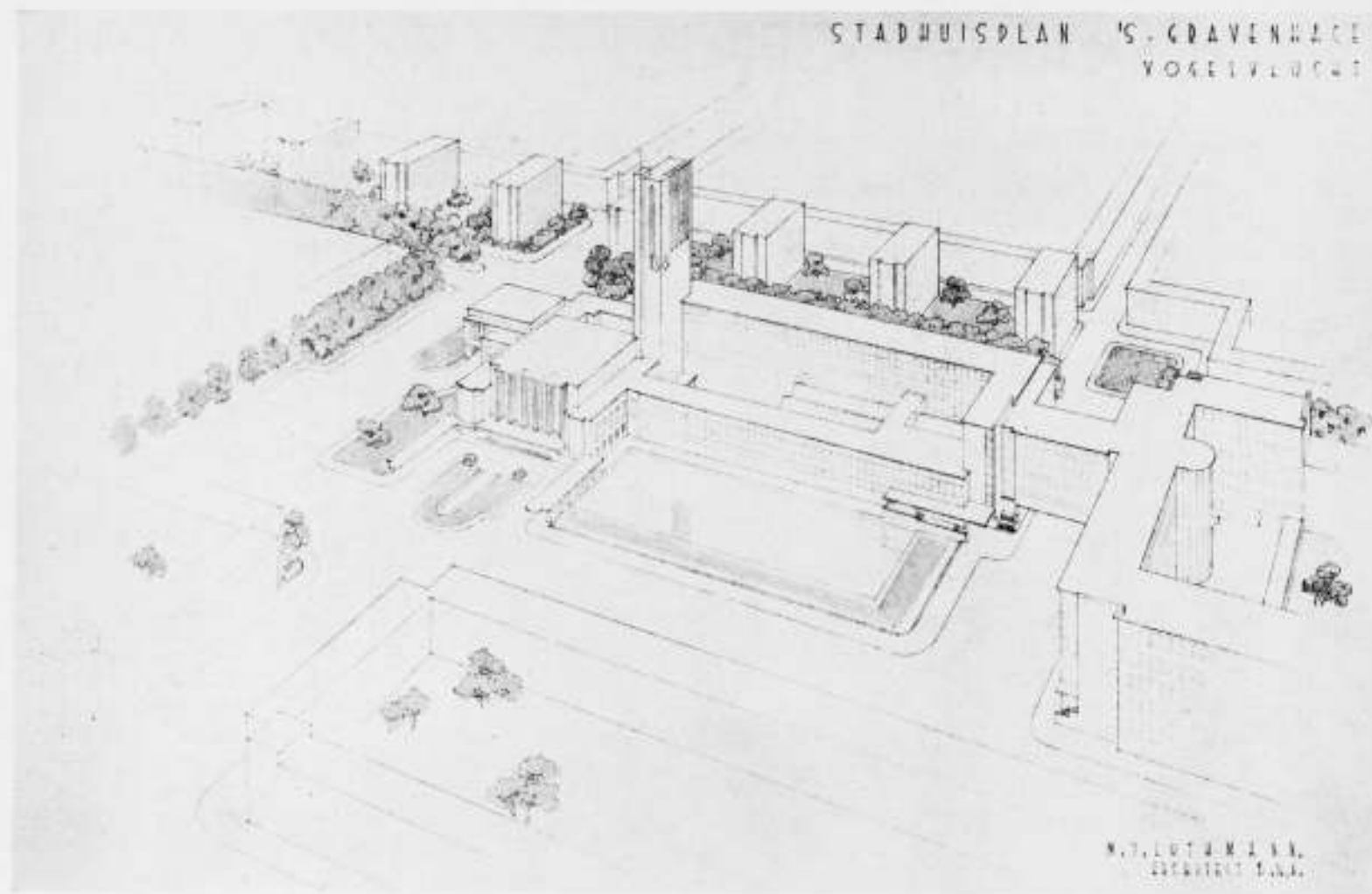
Ten opzichte van het verkeer Noord-Zuid doen zich dadelijk twee mogelijkheden voor: Men kan n.l. de Parkstraat-Alexanderstraat over het stadhuissterrein doortrekken en op de een of andere wijze aansluiting zoeken op bestaande of te projecteeren hoofdwegen. Het Stadhuis zou dan terzijde van een dergelijken verkeersweg kunnen worden geprojecteerd. Deze oplossing zou echter gepaard gaan met een belangrijke inbreuk op het karakter van de Scheveningsche Boschjes niet alleen, maar kwam ontwerper ook niet doelmatig voor. Het verkeersvraagstuk Noord-Zuid toch betreft voornamelijk de aansluiting van de Parkstraat op den Ouden Scheveningscheweg eenerzijds en anderzijds op de Witte Brug. Tusschen deze

vork ligt een niet zeer omvangrijke woonwijk met als achterland de Scheveningsche Boschjes.

Het kwam ontwerper dan ook beter voor om het hoofdverkeer Noord-Zuid reeds vóór het Stadhuis te splitsen. In het aangeboden plan gaan de toegangswegen van het centrum der stad naar de Archipelbuurt over het stadhuissterrein. De verbinding met de Witte Brug eveneens. De laatste over Nassauplein-Bankastraat (verbreed) en verder over een nieuw aan te leggen verkeersweg door de Scheveningsche Boschjes. Van diagonaalstraten is afgezien, daar deze in een overigens rechthoekig stadsplan tot een hoogst gebrekkige en gewrongen bebouwing aanleiding geven.

De verbinding Parkstraat-Oude Scheveningscheweg zal vóór het stadhuissterrein moeten blijven plaats vinden, hetzij op het kruispunt Alexanderstraat-Javastraat, hetzij over Sophialaan-

Zeestraat. Een fraaie oplossing zou het ongetwijfeld zijn, indien Plein 1813 tot een verkeersmedium kon worden gemaakt, zoowel voor de verbinding met den Ouden Scheveningscheweg als met Nassauplein-Wittebrug, b.v. door diagonaalwegen vanuit dit plein. Deze oplossing is evenwel, ook met het oog op het pas gebouwde flatgebouw, te kostbaar om er anders dan terloops gewag van te maken.

Over de verkeerswegen Noord-Zuid valt voorts nog op te merken, dat een doorbraak in de Javastraat ter breedte van 36 meter voldoende lijkt. Een nadere bepaling van dergelijke afmetingen zou aan de hand van eene maquette moeten geschieden. Het komt ontwerper verder wenschelijk voor, dat de Alexanderstraat metertijd dezelfde breedte krijgt als de doorbraak. Tenslotte is een betere verbinding voorgesteld van de Anna Paulownastraat met de Timorstraat.

In het verkeer Oost-West speelt het stadhuiscomplex geen rol, waar dit verkeer zich van de Javastraat en Laan Copes zal blijven bedienen. Toegang naar het Stadhuis uit het Oostelijk gedeelte der stad kan plaats hebben langs de doorbraak aan het Nassauplein. Bij latere uitbreiding van het Stadhuis is de afvorming van dit plein gedacht als in den rechterbovenhoek van de situatietekening 1 à 1000 is aangegeven.

De groepeerings van de gebouwen, zoowel het Stadhuis zelf als de aansluitende bebouwing, volgt verder enerzijds uit voren geschetste verkeerssituatie, anderzijds uit den eisch de achterkanten der huizen aan de Javastraat, Nassauplein en Malakkastraat aan het oog te onttrekken. De aansluitende bebouwing is voornamelijk gedacht als woonwijk. Aan de doorbraak Javastraat zullen mogelijk enkele winkels of een restaurant en verder kantoorgebouwen op hun plaats zijn. Eveneens aan den hoek Laan Copes-Bankastraat en het plein, hetwelk aan het begin van de Borneostraat is geprojecteerd. De bebouwing aan de doorbraak Javastraat en de Zuidzijde van het Stadhuisplein is gedacht in 4 woonlagen. Aan de Noordzijde van de Laan Copes zijn vrijstaande flatgebouwen geprojecteerd ter hoogte van ca. 25 m (7 woonlagen), zoodanig dat ruime bezonning van deze woningen met hun tuinen, zoowel van de achterliggende lagere bebouwing, welke laatste uit heerenhuizen bestaat, gewaarborgd is. Waar de dure luxe-flat, zooals die tot nu toe veel in Den Haag is gebouwd, vermoedelijk geen toekomst heeft, is hier gedacht aan bescheidener woningen in huren van f 1000.— tot f 1800.—. Het moet in dezen tijd met de lage bouwkosten mogelijk zijn dergelijke woningen te stichten, zonder dat aan eischen van moderne woonaccommodatie tekort wordt gedaan. Trouwens, wat in Rotterdam mogelijk is gebleken, moet in Den Haag ook mogelijk zijn. De ruimten tusschen deze flatwoningen kunnen eventueel worden benut als tennisbanen.

De Westkant van het Alexanderveld is niet afgeschermd, aangezien dan alle ontwikkelingsmogelijkheden aan dezen kant worden ontnomen. De gemeente heeft het overigens door haar belangrijke eigendommen aldaar zelf in de hand een aansluitende en waardige bebouwing te waarborgen.

Overeenkomstig den eisch van het programma is de Laan Copes verbreed tot ca. 32 m, waarbij het nu bestaande trottoir aan de Noordzijde een middenpad is geworden. De aanwezige boomen kunnen voor het grootste gedeelte behouden blijven. De dubbele boomrij aan de Zuidzijde zal ten behoeve van den lichtinval in het werkgedeelte van het Stadhuis, vermoedelijk moeten worden opgeofferd. Voor ontwerper bestond er overigens geen aanleiding om van het bestaande tracé van de Laan Copes af te wijken. Het geheele complex is rechthoekig op deze laan ontworpen. De knik die daardoor ontstaat in de verlengde Alexanderstraat werd eerder een voordeel dan een nadeel geacht. De toekomstige bestemming tenslotte van Plein 1813, Alexander- en Javastraat zal aan een nadere studie moeten worden onderworpen.

Oppervlakteberekening van perceelen, welke moeten verdwijnen.

Doorbraak Javastraat (ged. op Gem. eigendom) ca. 1332 m ²	
Doorbraak Nassauplein	1578
Verbreeding Laan Copes-hoek Bankastraat	2900
Overige wijzigingen zijn, als niet direct urgent, buiten beschouwing gelaten.	
Voor bebouwing beschikbaar komende grond inclusief die welke op bovengenoemde te verwerven terreinen beschikbaar komt.	
Doorbraak Javastraat en Zuidzijde van het Stadhuisplein	11.466
Doorbraak Nassauplein	600
Hoek Laan Copes en Bankastraat	2.236
Laan Copes en de ten N. daarvan liggende parallelstraat	29.865
Totaal	44.167

De straten zijn hierin niet begrepen.

Plannen.

De distributie van de verschillende gedeelten van het Stadhuis is op de situatie aangegeven. Het ontvangende gedeelte tegenover de doorbraak Javastraat, de raadzaal links daarvan, de secretarie rechts en voorts rechthoekig daarop het gebouw voor de technische diensten.

Vertegenwoordigend gedeelte.

Ontwerper acht hier omstandige toelichting overbodig. Slechts wil hij er op wijzen, dat een aparte toegang voor de dagelijkse trouwerijen wenschelijk werd geacht om den hoofdingang vrij te hebben, indien tegelijkertijd ontvangsten plaats hebben. Het is een punt van overweging geweest of de raadzaal niet beter aan een binnenplaats ware te projecteeren. De overweging echter, dat alle mogelijke middelen ter beschikking staan om geluid te weren (dubbel glas, spouwmuren met isolatiemateriaal, enz.) en dat het openen der vensters bij mechanische ventilatie niet noodig is, tenslotte de ruimere verlichtingsmogelijkheden bij een aan drie zijden vrijliggende zaal, hebben ontwerper de voorkeur doen geven aan eene groepeerings als in het aangeboden plan.

De verlichting van raadzaal geschiedt door hooggeplaatst zijlicht aan beide zijden. B. en W. zitten tegen een grooten ongebonden wand, welke alleen tegen het plafond lage ramen heeft. De avondverlichting is in hoofdzaak indirect, de bijverlichting kan minder sterk zijn en daardoor tot een rustig effect bijdragen. De toegang naar de tribunes voor het publiek geschiedt vanuit de hall, tevens wachtruimte voor de trouwkamers, op den beganegrond. Voor de Pers werd een toegang direct van de straat af wenschelijk geacht.

Van het vertegenwoordigend gedeelte zijn eenige varianten bij het plan gevoegd, welke op ondergeschikte punten verschillende oplossingen geven.

Werkgedeelte (Secretariegebouw).

Dit bestaat uit een voorbouw van beganen grond met één verdieping, welke laatste de semi-officieele vertrekken bevat, en een achterbouw van beganen grond en 4 verdiepingen. Dit verschil in hoogte komt voort uit den eisch dien ontwerper zich had gesteld met betrekking tot de toetreding van licht en lucht in de groote afdelingen „Algemeene Zaken” en „bureau Ontvanger”, welke afdelingen bovenlicht hebben. Dergelijke bureaux, waar zooveel personeel een groot gedeelte van zijn leven doorbrengt, kunnen volgens ontwerper onmogelijk rondom worden ingesloten door gebouwen van 25 m hoogte. Een oplossing als omschreven kwam voorts ten goede aan de geheel uiterlijke verschijning van het Stadhuis, waar aldus het vertegenwoordigend gedeelte daarvan blijft domineeren niet alleen, maar ook een veel levendiger plastische werking ontstaat en de bouw in zijn geheel is te overzien.

Uit het programma bleek voorts de wenschelijkheid, dat, behalve Algemeene Zaken en Bureau Ontvanger, de volgende afdelingen op den beganen grond moesten worden ondergebracht: Militaire Zaken (bij voorkeur), Archief en Expeditie (gemakkelijke verbinding met archief in het onderhuis). Diverse kamers chef, souschef, enz. Verkiezingen. Hulppostkantoor. Worden al deze diensten ondergebracht in lokalen van 6 m diep, dan zou, binnen de grenzen waarin het gebouw is gedacht, de ruimte ontoereikend zijn. De afdelingen „Archief en Expeditie” en „Militaire Zaken” zijn daarom ondergebracht in afdelingen van 9 m diep, waarbij is aangenomen, dat de eerstgenoemde afdeling in hoofdzaak bestaat uit onderbroken kantoorruimten van groote afmetingen. (Van „Militaire Zaken” bevinden zich alleen die lokalen op den beganen grond waar veel publiek komt). Deze ruimten zijn, met het oog op hun grootere diepte, hooger dan de normale verdiepingen.

De garde-robes van het personeel, hetwelk op den beganen grond werkzaam is, zijn in de nabijheid van de rijwielbergplaatsen, in het onderhuis.

Het personeel, hetwelk op de verdiepingen werkzaam is, vindt aldaar zijn garde-robes.

Uit economische overwegingen is bij den hoogopgaanden achterbouw de gang aan weerszijden bebouwd, waarbij echter ook voor directe verlichting van deze gang, zij het plaatselijk, is zorggedragen.

In het algemeen is er naar gestreefd om de afdelingen niet op verschillende verdiepingen onder te brengen. Alleen „Burgerlijke Stand” en „Militaire Zaken” maken hierop een uitzondering. De laatstgenoemde is trouwens in het programma reeds in twee afdelingen gesplitst.

Variant.

De variant op blad 7 bevat voorts nog een wijziging van de afmetingen van het bureau Bevolkingsregister. Zooals dit bureau aan de ontwerpers is verstrekt bevinden zich aan drie zijden loketten. Voor het publiek is dit niet overzichtelijk. Kon deze afdeling dezelfde breedte krijgen dan het bureau van den Ontvanger en de ruimte verder in de lengte worden uitgerekt, dan zou één groote overzichtelijke lokettenhal ontstaan met rechthoekig daarop eenige ruime dwarsgangen met loketten.

De voordeelen, ook de aesthetische, van een dergelijke indeeling, springen op de teekening dadelijk in het oog. Eventueel zouden boven deze hal op de eerste verdieping nog lokalen kunnen komen (b.v. „Kabinetzaken”).

Technische diensten.

Deze diensten bevinden zich in een afzonderlijk gebouw, hetwelk met het secretariegebouw door eene straatverbouwing verbonden is.

Ook hier is ter weerszijden van de gangen gebouwd om een ruim achterterrein te krijgen, hetwelk tevens aan de woningen aan het Nassauplein met hun tuinen ten goede komt. Op dit achterterrein bevinden zich de rijwielbergplaatsen voor het personeel dezer diensten, alsmede de gevraagde autogarage.

„Bouw- en Woningtoezicht” neemt één verdieping van dit gebouw in beslag en werd met het oog op de vele bij dezen dienst in gebruik zijnde ruimten in het onderhuis, op den beganen grond ondergebracht.

„Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting” en „Gemeentewerking” nemen ieder twee verdiepingen in beslag.

De eerste dienst werd op de 1e en 2e verdieping ondergebracht, de laatste op de 3e en 4e verdieping, met uitzondering van de afdeling „Administratie”, welke zich in het onderhuis bevindt.

Bij een dergelijke groepeerings kon natuurlijk niet altijd worden voldaan aan alle wenschen van het programma. Met name

betreft dit de archiefruimte van afdeling XXVIII, die zich niet in het onderhuis bevindt maar op de 2e verdieping, waar wegens de grootere verdiepingshoogte dan de veronderstelde 3 m, met minder oppervlakte kan worden volstaan.

Voor de bergruimte gevraagd bij afdeling XXXV kon in het onderhuis geen plaats meer worden gevonden. Waar evenwel dit onderhuis overal 4 m hoog is, in plaats van 3 m, kan waarschijnlijk voor de archiefruimten van de afdelingen XXI en XXVII met minder oppervlakte worden volstaan, dan in het plan is voorzien, zoodat dan eenige ruimte vrijkomt.

Evenals in het secretariegebouw zijn voorts de garderobes voor het personeel, hetwelk op den beganen grond werkzaam is, in het onderhuis bij de ingangen voor het personeel, en voorts bevinden zich op elke verdieping garde-robes voor het aldaar werkzaam zijnde personeel.

Het geheele werkgedeelte van het Stadhuis is ontworpen op een ruitsysteem van ongeveer 2.10 m in het vierkant. Deze maat is afgeleid uit den eisch, dat van eenheden van ca. 25 m² moest worden uitgegaan bij een diepte van 6 m; en tevens uit de doelmatige kolomafstanden van de bureau's „Bevolkingsregister” en „Ontvanger” welke afstand het driefvoud bedraagt van genoemde 2.10 m. Ook de afstand der raamkolommen bedraagt 2.10 m. Bij de groote verscheidenheid in de afmetingen der vertrekken is deze eenheid zeer doelmatig gebleken. Het is mogelijk om, zonder in conflict te komen met de raam-indeeling, de vertrekken allerlei afmetingen te geven, terwijl de voor een modern administratiegebouw vereischte ruimte en gelijkmatige verlichting ontstaat.

Constructie en materiaal.

De geheele bouw is gedacht als een brandvrije constructie, een skeletbouw van staal of beton.

De buitenarchitectuur is gedacht in gele strengperssteen met toepassing van natuursteen voor den onderbouw en de raamomlijstingen. De natuursteen Italiaansche travertijn of een Fransche kalksteen, waarvan proefondervindelijk vaststaat, dat hij niet na verloop van een 15 jaar groezelig wordt, zooals bij het Stadhuis te Rotterdam valt waar te nemen. De ramen zijn in brons gedacht.

Bij nadere detaillering zou moeten worden overwogen waar beeldhouwwerk kan worden toegepast.

In den toren is een carillon gedacht.

Kostenberekening in verband met den inhoud der gebouwen.

A. Vertegenwoordigend gedeelte:

57.500 m² à f 30,— / 1.725.000,—

B. Werkgedeelte:

199.000 m² à f 20,— / 3.980.000,—

Totaal . . . f 5.705.000,—

In deze inhoudsmaat is begrepen eenige niet gevraagde reserve-ruimte, en de reserveruimte, welke ontstaat, doordat het onderhuis overal 4 m hoog is genomen.

Uitbreiding.

Voor latere uitbreiding is, wat het secretariegebouw betreft, het binnenterrein beschikbaar en in het variantplan komt de ruimte boven de lokettenhal beschikbaar.

Voorts is uitbreiding gedacht aan het Nassauplein tusschen de doorbraak aldaar en de Laan Copes van Cattenburch.

De secretarie kan zoonodig ruimte in het gebouw voor de Technische Diensten in beslag nemen, indien dit de genoemde perceelen aan het Nassauplein ter beschikking krijgt.

Bij deze toelichting is gevoegd een programma, waarin de afdelingen met Rom. cijfers zijn genummerd, welke nummering in de plannen is terug te vinden, terwijl is aangegeven op welke verdieping de afdelingen zich bevinden.

's-Gravenhage, December 1933.

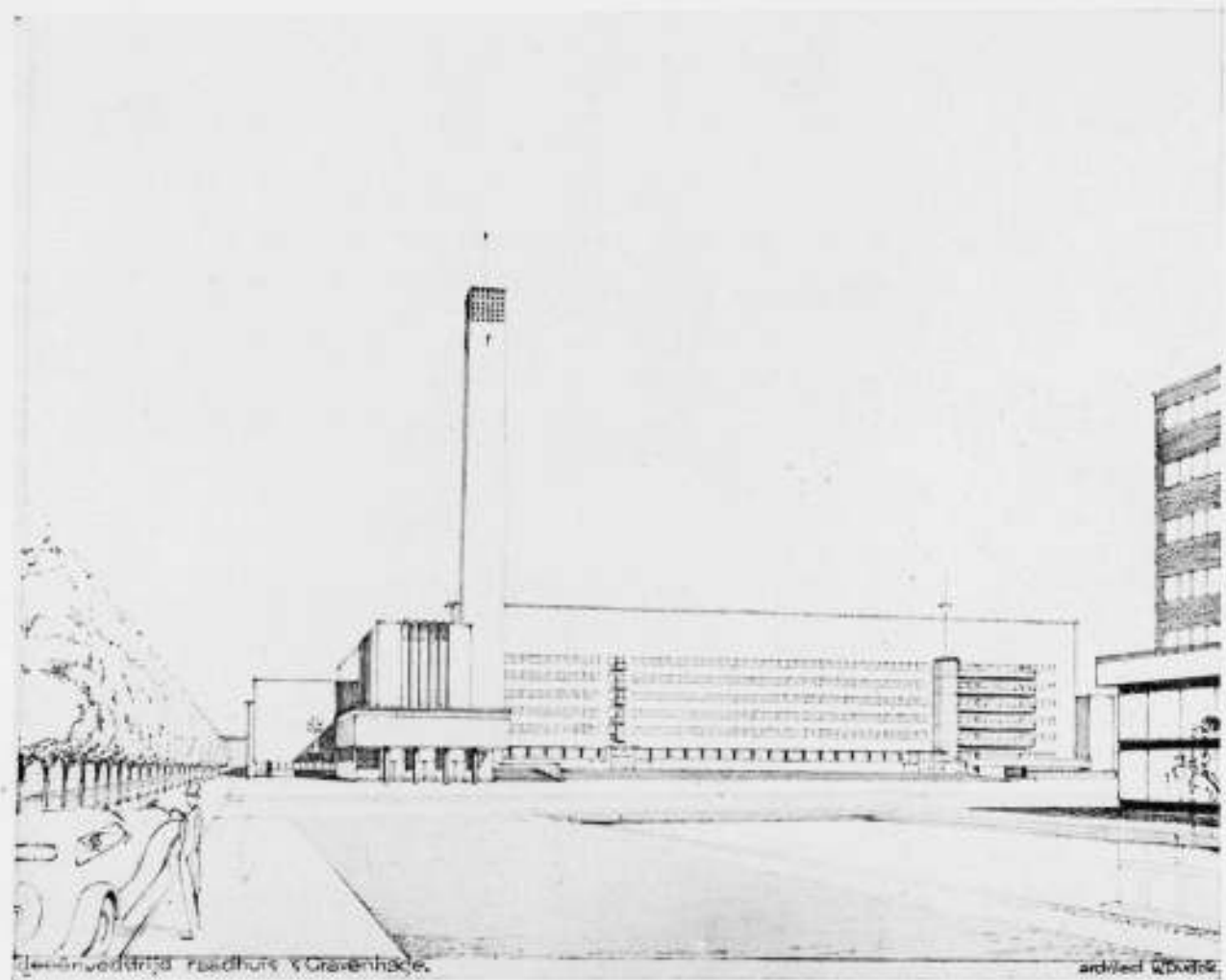
M. J. LUTHMANN, Arch. B.N.A.

RAADHUISONTWERP

ARCHITECT W. M. DUDOK B.N.A.

aanvullend raadhuis v. Cransveld

architect W. M. Dudok

TOELICHTING OP HET VERBETERINGSPLAN VAN HET ALEXANDERVELD EN OMGEVING EN OP HET RAADHUIS-ONTWERP VAN ARCHITECT W. M. DUDOK B.N.A.

Hierbij een ontwerp in 20 bladen.

1. Stedebouwkundige beschouwing.

Het Alexanderveld ligt in een stadsgedeelte met een eigen sfeer, een wijk met eenheid in planindefining en opbouw. Er is reden om bij de oplossing van het stadhuisvraagstuk te dezer plaatse het karakter van dezen stadsbouw te handhaven, zij het dan in een vormenspraak van onzen tijd. Verkeerstechnisch binden de beide programmatisch verlangde wegen (verlengde) Parkstraat—Alexanderstraat en (c.q. verlegde) Laan Copes van Cattenburch de raadhuisomgeving aan het overige wegennet. Het is volkomen juist dat daarnaevens gedacht is geworden aan een betere verbinding Nassauplein—Bankastraat in de richting Witte Brug. Immers, daardoor zal een logische verbinding, een kortste weg van bevredigend tracé ontstaan van het stadscentrum (Kneuterdijk) met Scheveningen (Gevers Deynootplein). In dit tracé zou dan het nieuwe raadhuisplein zijn ingeschakeld, dat daardoor een verkeersverlevendiging zonder overlast zou verkrijgen welke ook easthetisch het plein ten goede zou komen. Hoe in deze verbinding het gedeelte Bankstraat—Witte Brug door de Scheveningsche

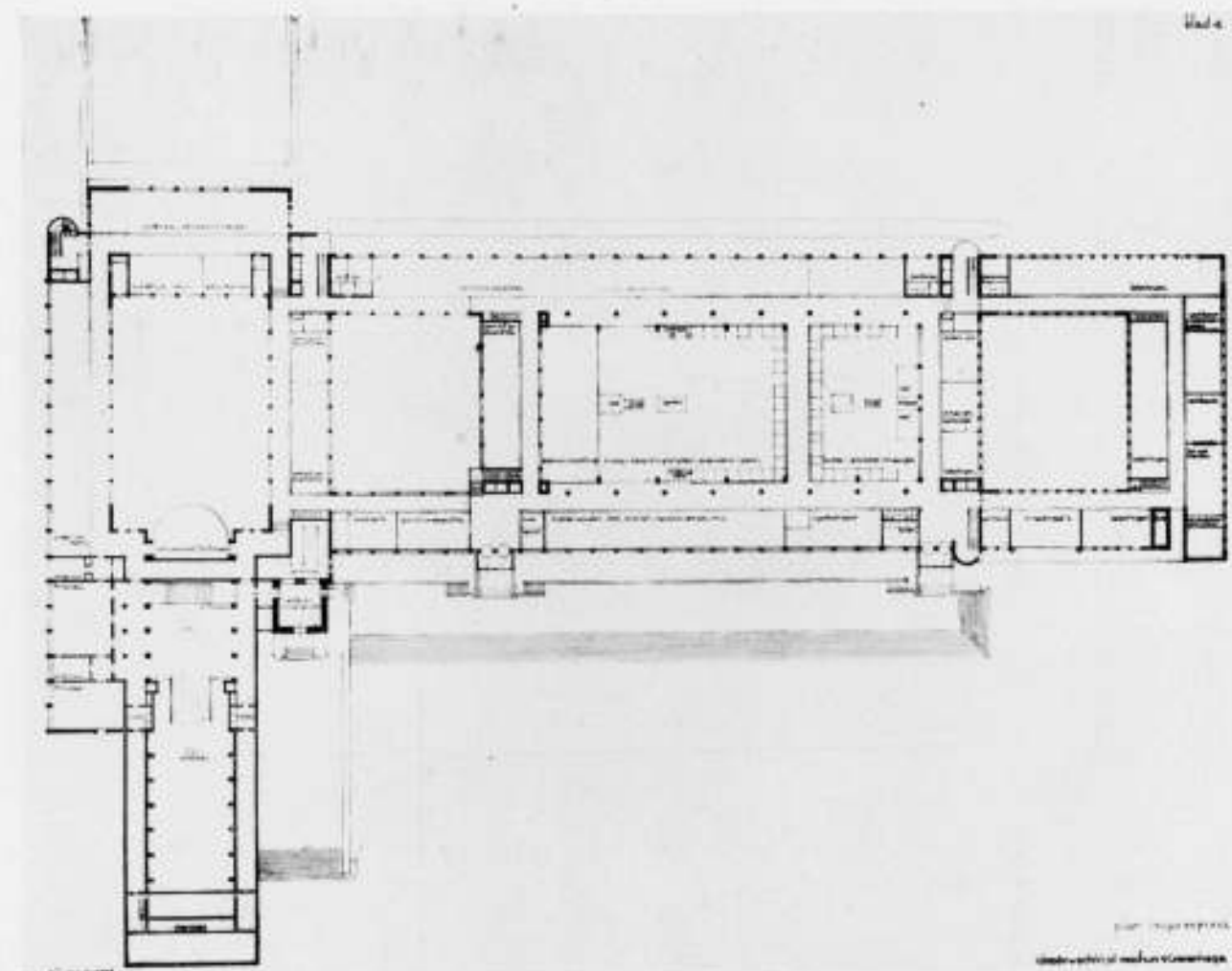
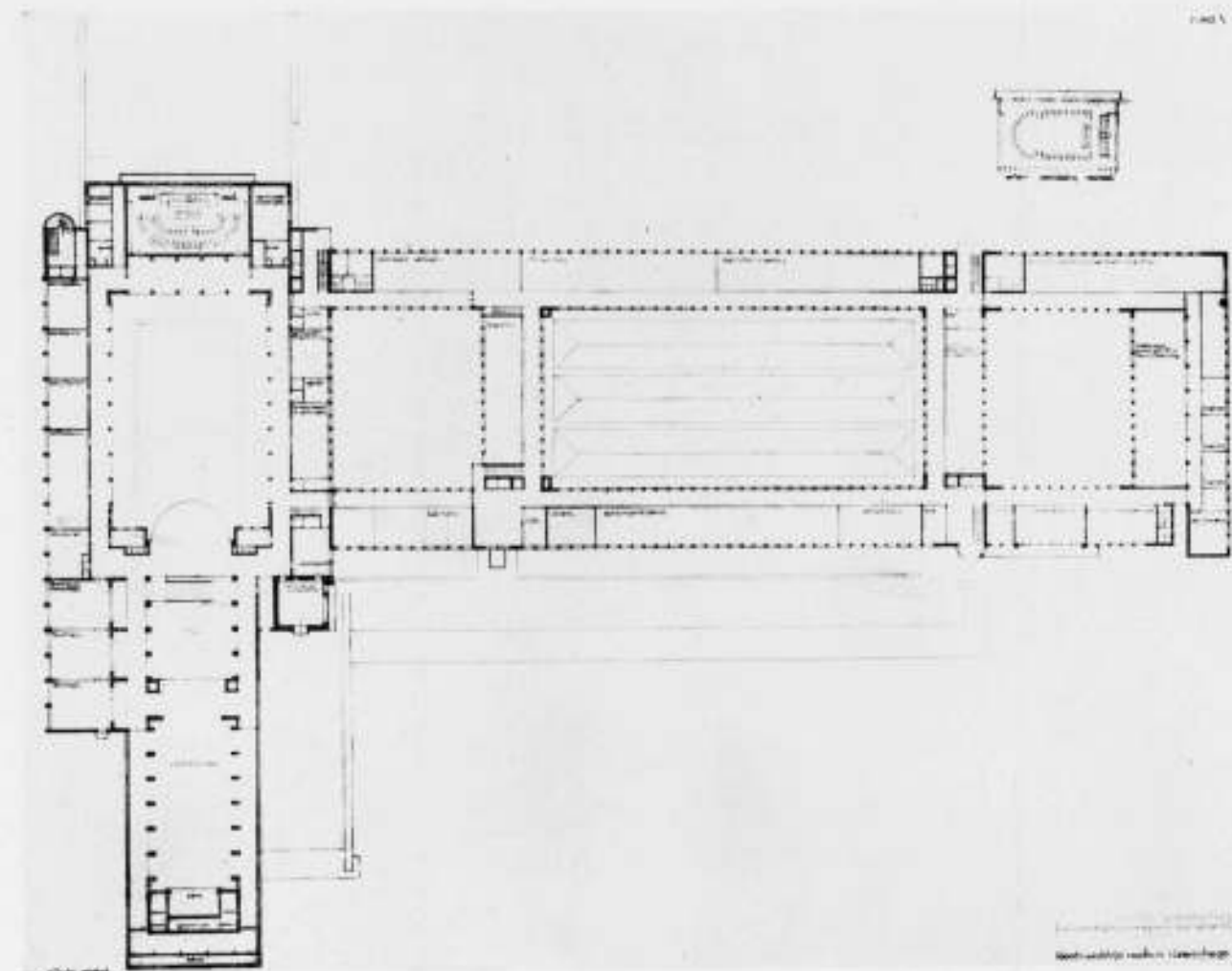
Boschjes ten slotte zal moeten loopen is in dit stadium een detail, dat ontwerper nog niet in onderdeelen heeft onderzocht: op blad 1 is deze oplossing dan ook slechts schematisch aangegeven. De vraag is thans: hoe dient het raadhuis te worden geplaatst in deze omgeving. De geheele structuur van het stadsplan verbindt hier de gedachte aan een raadhuis onverbrekkelijk aan het begrip: raadhuisplein. Juist de open ruimte — het negatieve zou men kunnen zeggen — is hier van zoo groote beteekenis: van primaire waarde is in dit stadium: de verhouding tussen plein en ombouwing. In dit ontwerp is er naar gestreefd pleinen, in het algemeen: open ruimten te bewaren van indrukwekkende afmeting, fraaie verhouding en harmonische schikking ten opzichte van elkaander, binnen de grenzen van het economisch bereikbare. Ontwerper weet dat men met afbreken bescheiden moet zijn en heeft zich in dit opzicht tot een minimum beperkt. De bestaande bebouwingen, waarvan de achterzijden het Alexanderveld omsluiten, zijn in het algemeen door vóórbouwen aan het oog onttrokken, waardoor gelegenheid ontstaat een met h t

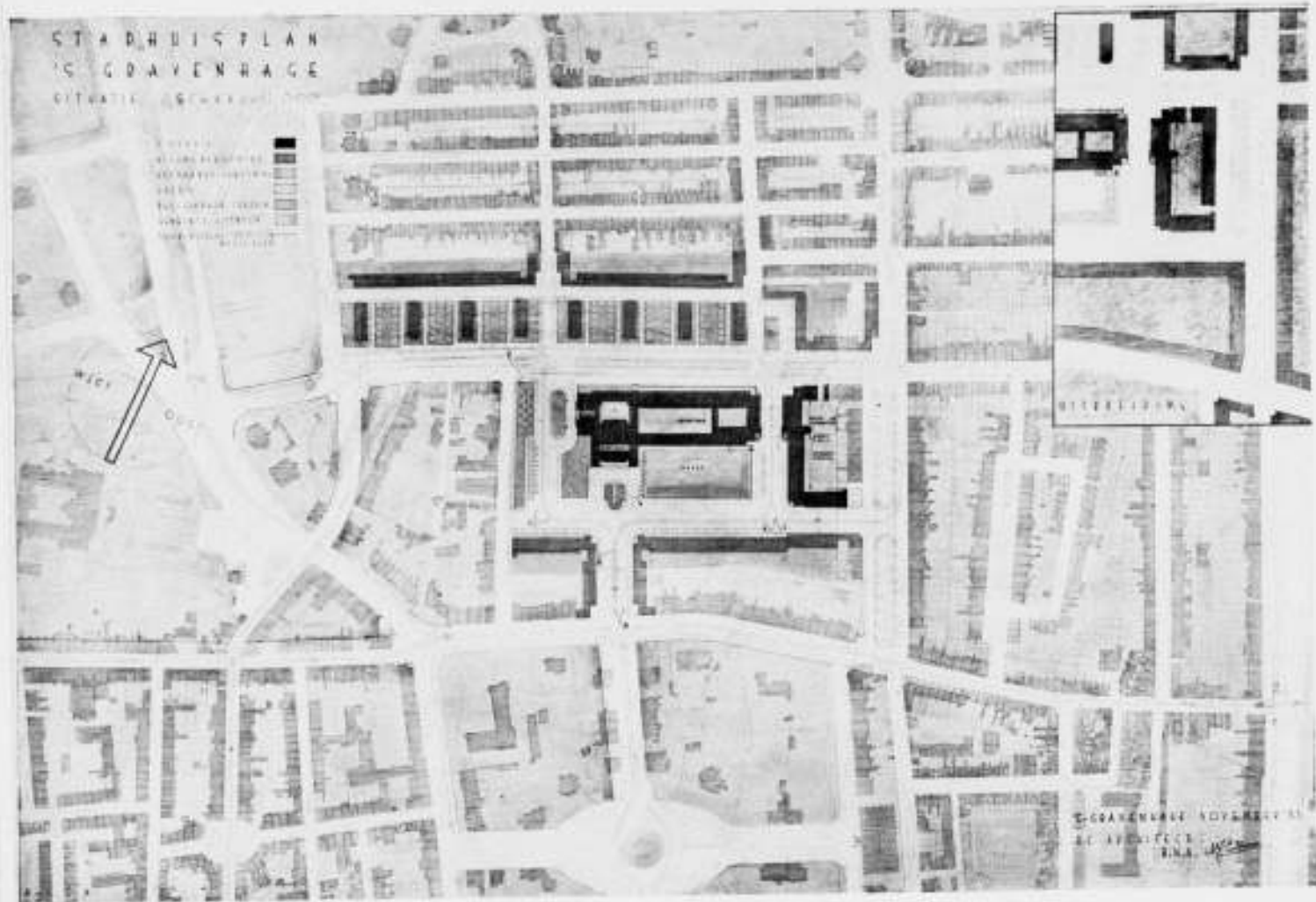
RAADHUISONTWERP

ARCHITECT W. M. DUDOK B.N.A.

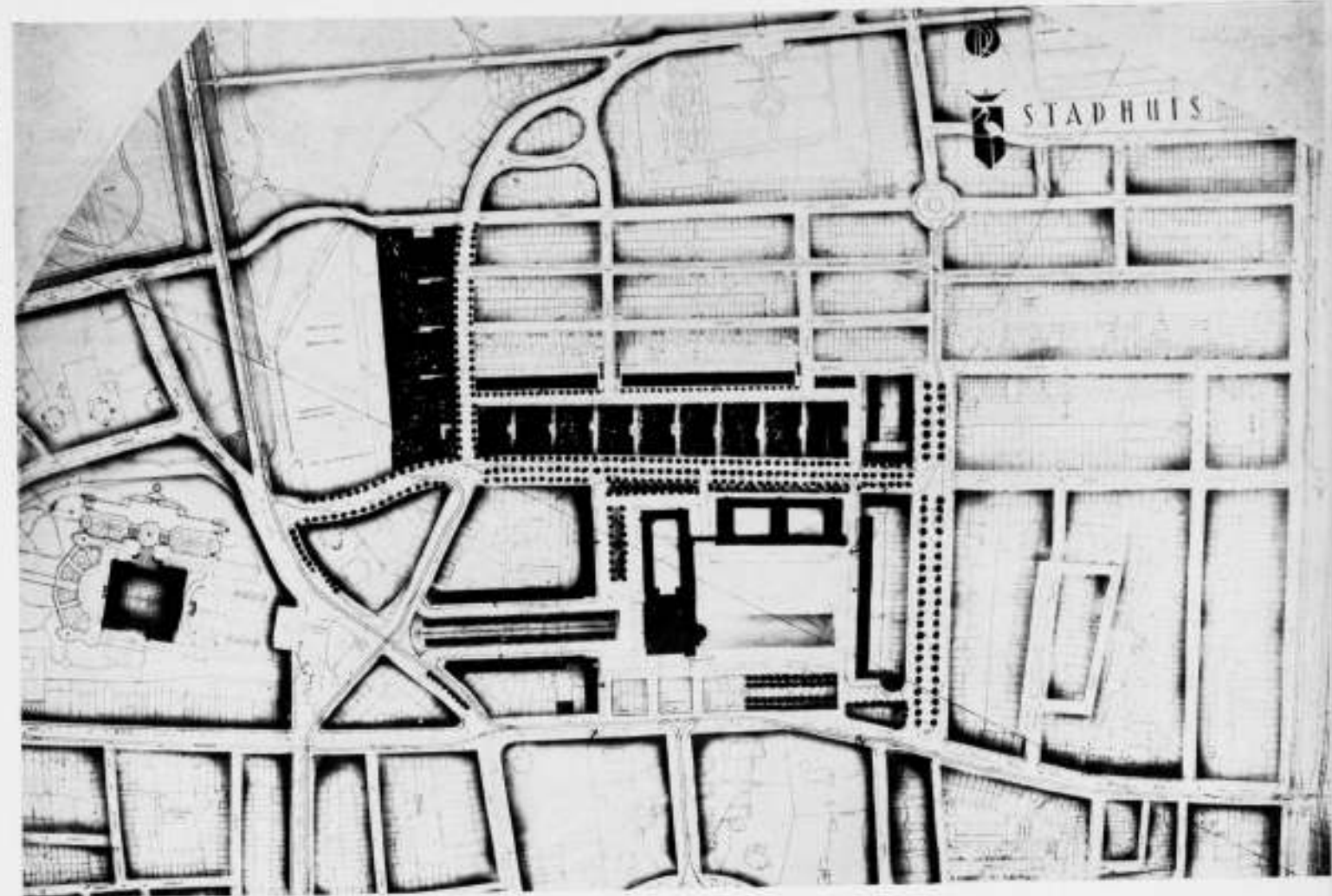

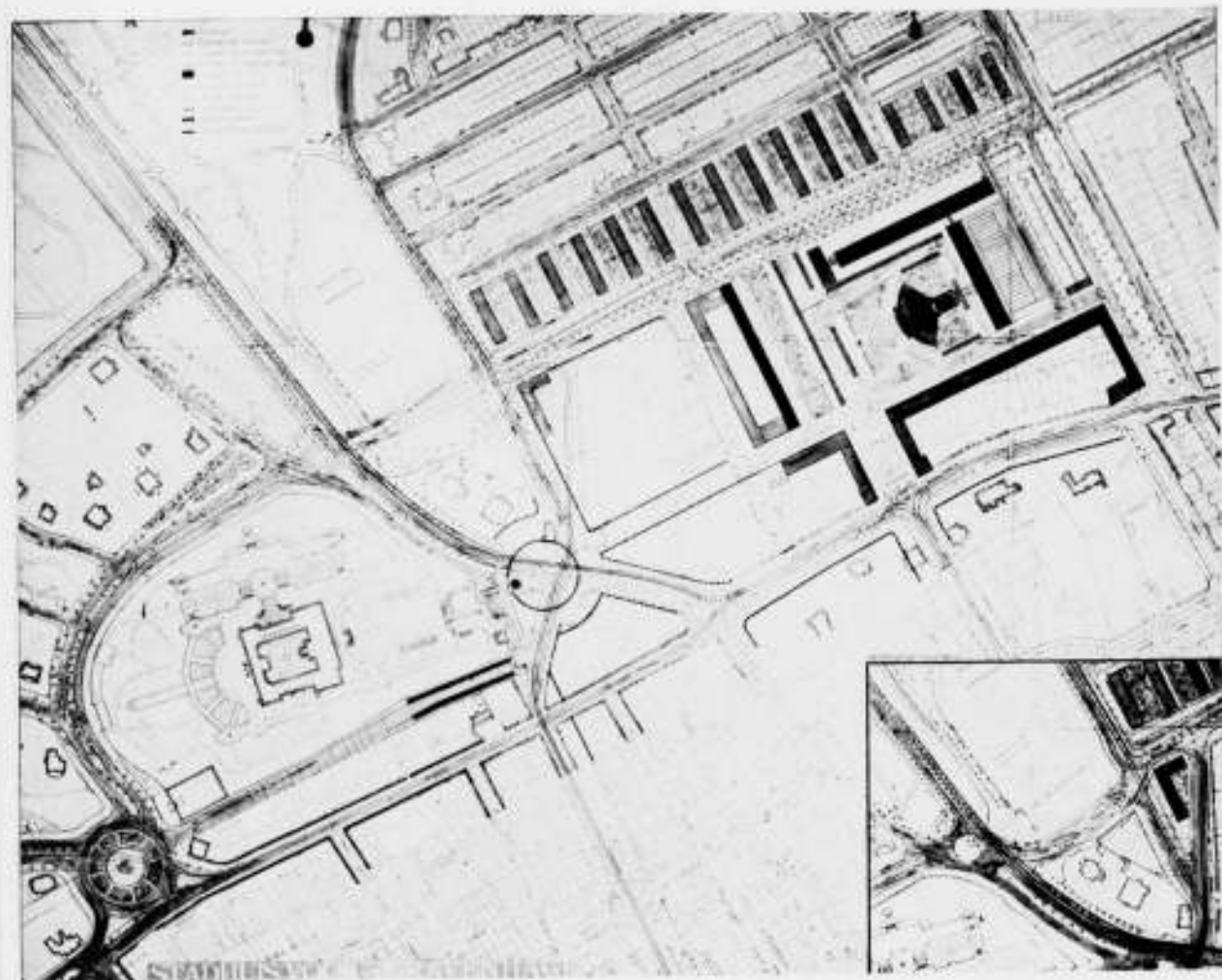
ONTWERP M. J. LUTHMANN

SITUATIE-PLANNEN
VOOR HET RAADHUIS
TE 'S-GRAVENHAGE

Teneinde den lezers de vergelijking der 5 verschillende plannen, wat betreft den stedenbouwkundigen opzet, te vergemakkelijken, hebben wij deze bijlage samengesteld van de situatie-teekeningen, welke in de en het volgende nummer ook bij elk ontwerp worden afgedrukt. Red.

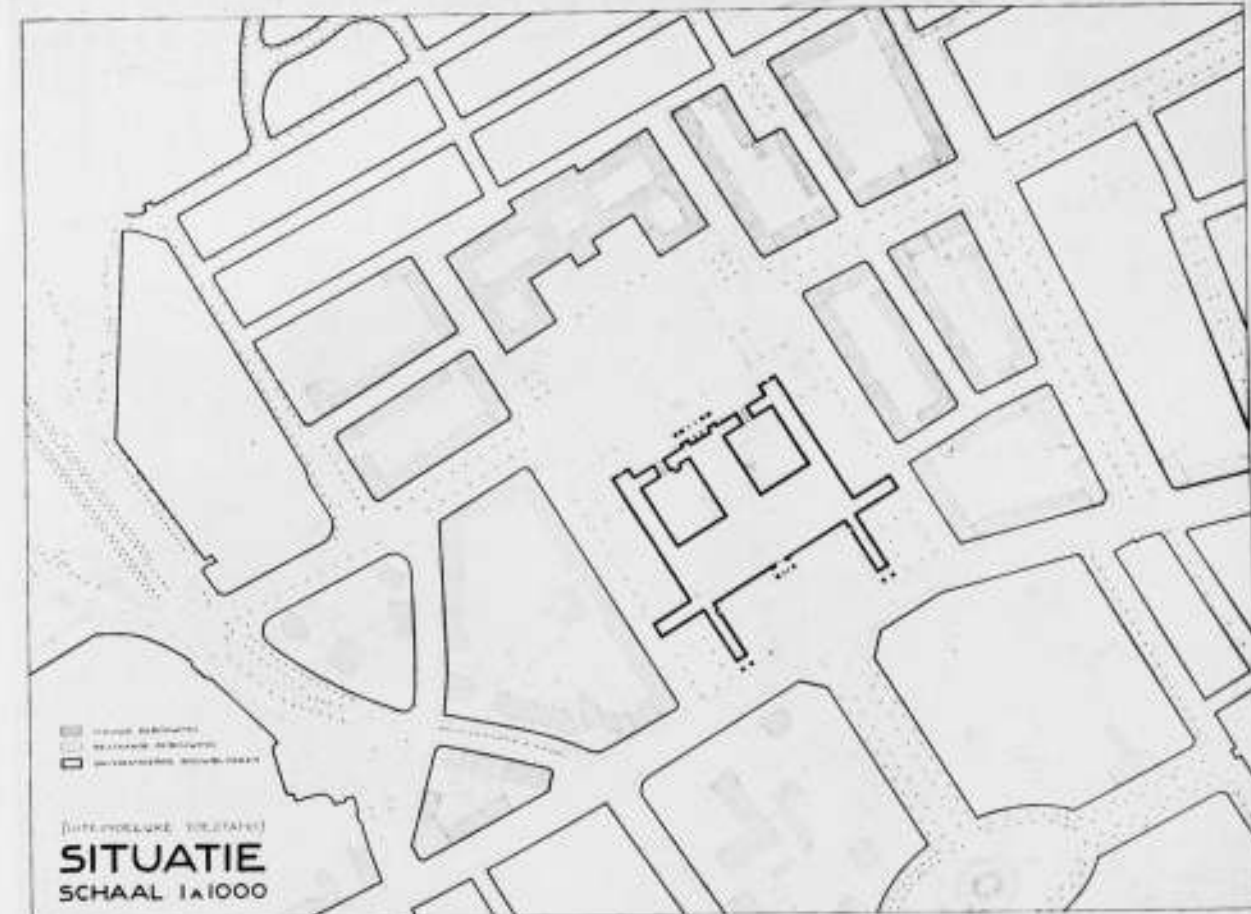
ONTWERP IR. D. ROOSENBURG

ONTWERP J. F. STAAL

ONTWERP W. M. DUDOK
10M DEN STAND IN OVEREENSTEMMING MET DIE VAN DER ANDERE
PROJECTE (DE OVEREENKOMSTEN ZIJN GEDRAAI)

WEDSTRIJD STADHUISPLA
ONTWERP A. J. KROPHOLLER
ONTWERP A. J. KROPHOLLER

raadhuisharmonieerende omgeving te scheppen: het raadhuis is niet zelf als maskeering van het bestaande gebezigd, immers waardoor zou het gebouw aan vrije ligging inboeten en zelf het uitzicht op weinig bevredigende achtervlakken van bestaande huizenrijen worden opgescheept. Het streven naar ruimte bracht mede, dat dankbaar gebruik werd gemaakt van de vergunning om de verbinding van het Nassauplein met het Carnegieplein, hoek Timorstraat te doen afwijken van het tegenwoordige tracé van de Laan Copes van Cattenburch. Immers om de bestaande huizenrij aan de Malakkastraat aan het oog te onttrekken door nieuwe bebouwing kan men volstaan met veel geringere bouwdiepte dan die der verdwijnende kazernes; de Laan Copes van Cattenburch is dan ook noordwaarts verlegd. De ligging der Israëlietische Begraafplaats werd als een onveranderlijke factor beschouwd en bracht mede, dat het nieuwe tracé, westwaarts, door ombuiging volgens een vloeiend beloop aan het bestaande wegnnet werd aangesloten; oostwaarts is de aansluiting gevonden door verlenging van het 40 m breede Nassauplein. Het komt ontwerper voor, dat op deze wijze tegen asverspringing van de Laan Copes van Cattenburch verkeerstechnisch geen bezwaar bestaat; intusschen blijft het mogelijk voor de oostelijke aansluiting een soortgelijke oplossing als in het westen te aanvaarden; deze variant is niet in tekening gebracht, doch laat zich gemakkelijk denken; zij maakt de bebouwing van het raadzaalfragment van het raadhuis minder monumentaal.

Verlenging van de Parkstraat—Alexanderstraat in noordelijke richting brengt als logisch gevolg mede, dat vóór de tegenwoordige westelijke begrenzing van het Alexanderveld een nieuw bouwblok wordt geprojecteerd, waardoor de omgeving van het raadhuis tevens tot een karakteristieke eenheid kan worden opgevoerd. Dit nieuwe bouwblok eindigt noordwaarts in één rooilijn met het bestaande, daarachter gelegen bouwblok, waarvan dus de waardevolle (kop)bebouwing niet behoeft te vervallen. Door deze overwegingen ontstaat, zooals blad 2 aantoont, niet één plein, doch een complex van pleinen: naast het eigenlijke raadhuisplein sluit zich loodrecht daarop, een zeer breede plantsoenruimte aan en het is juist deze combinatie die rijke perspectieven zal openen en de waarde der behouden ruimte zoozeer ten goede zal komen.

De situatie van het raadhuis aan dit pleinstelsel werd beheerscht door eischen van verkeer, nuttigheid en schoonheid. Verkeerstechnisch dient het gebouw in een verkeersschaduw te worden geplaatst: d.w.z. het moet bereikbaar zijn afzijdig van het doorgaande verkeer en zoodanig dat dit doorgaand verkeer door het speciale raadhuisverkeer zoo weinig mogelijk gekruist behoeft te worden. Daarom is aanstonds afgezien van het kasernemplacement als bouwplaats voor het nieuwe raadhuis. Uit utilitaire overwegingen is de ligging zoodanig bepaald, dat de lengte-as zooveel mogelijk noord-zuid is gericht; daardoor verkrijgen de meeste vertrekken een gedeelte van den dag directe zonbelichting; het voornaamste front wordt reeds vóór den middag door de zon beschenen. In aesthetischen zin hebben voorgaande overwegingen tengevolge dat aan het gebouw geenerlei afsluitende functie wordt toebedeeld ten opzichte van de Parkstraat—Alexanderstraat, maar dat is geen gedeelte; voor een groot gedeelte dezer straat vormt het monument op het Plein 1813 reeds een afdoende afsluiting en ontwerper hecht, aesthetisch, in dit geval veel meer waarde aan het element van verrassing, waardoor de gekozen situatie wordt beheerscht. Komende uit het stadscentrum en de Alexanderstraat verlatende ziet men het bouwwerk plotseling verrijzen achter het ruime plein; het drukke verkeer blijft op een afstand; slechts op twee plaatsen wordt het gebouw door het rijverkeer benaderd, tusschen die twee punten is het plein in rust; wordt het: voorplein, dat de waardigheid van het gebouw zeer sterk verhoogt.

Hoe tenslotte de algemeene vorm van het gebouw de beide pleinen gelijktijdig beheerscht en beide tot een eenheid bindt komt in de situatietekeningen voldoende tot zijn recht.

2. Planin-deeling.

a. algemeene beschouwingen. Een raadhuis is gebleven wat het vroeger was; het opperste bestuursgebouw in de gemeente. Ontwerper heeft getracht, deze gedachte tot uitdrukking te brengen, maar daarbij niet vergeten dat dit bestuursgebouw in den loop der eeuwen is uitgegroeid tot een kantoorgebouw van buitengewonen omvang. Het programma van eischen is in zijn samenvatting zoo sprekend: 2150 m² oppervlak voor representatieve ruimten staat daar tegenover 17645 m² oppervlak voor het z.g. werkgedeelte. Deze cijfers dienen naar ontwerpers overtuiging niet alleen zakelijk uitgangspunt te zijn, maar sterker en dieper: óók beelden beginsel. Het werkgedeelte, omvat voor het overgrote deel min of meer gelijkwaardige, althans gelijksoortige ruimten; denkt men daarbij dan tevens aan den eisch van veranderlijkheid dezer kantoorruimten door middel van verplaatsbare tusschenwanden — uiting van het verlangen naar een dienend bouwwerk ook in verre toekomst — dan moet in de oplossing van dit vraagstuk weer levend worden dat prachtige element dat altijd is geweest de basis van zuivere architecturale kunst: het element der herhaling.

Daarbij is gestreefd naar een klaar, overzichtelijk plan. Ontwerper trachtte het probleem groot te houden door samenvatting; de geheele opgave is samengevat in twee bouwmassa's, die van het werkgedeelte, en loodrecht daarop, die van het vertegenwoordigend gedeelte. Ook in onderdeelen is dit bindend beginsel doorgezet.

b. werkgedeelte. In het werkgedeelte zijn de ruimten van Algemeene Zaken en Gemeente-Ontvanger onderling aangesloten en tot een groote centrale lichthal gecombineerd; uitgangspunt van de geheele ruimtelijke distributie. (De verlangde reserveruimte is aanstonds in het plan opgenomen maar behoeft uiteraard niet te worden ingericht; latere verbouwing is daardoor niet noodig).

Links en rechts sluiten zich daarbij kleinere lichthoven aan. Twee dienstingangen geven aan de pleinzijde toegang tot de kern van het gebouw (aan de einden der centrale lichthal). De eisch dat de „beganegrond verdieping direct van de straat toegankelijk" moet zijn heeft ontwerper er toe gebracht het gebouw door een verhoogd terras (waaronder berging voor rijwielen, motorrijwielen, enz.) met vorstelijke trappen bereikbaar te maken. Dit terras is niet alleen een statige opgang, maar het verschaft vooral ook een prachtig overzicht over het plein bij het verlaten van het gebouw. Groote hoogteverschillen zijn daartoe niet noodig, het platform van de „Madeleine" ligt niet hooger dan dit terras, dat den burgers een fraaie opstellingsplaats biedt om er bij feestelijke gelegenheden optochten langs te zien trekken. (Voor bezoekers die geen trappen kunnen klimmen biedt een neventoegang onder den doorrit gelegenheid direct vanaf het straatpeil van de liften gebruik te maken). Bij de inwendige planin-deeling zijn aan twee zijden bebouwde gangen in het algemeen vermeden; zij behoreen in een modern kantoorgebouw van deze beteekenis niet meer thuis. Een eenvoudig, imponeerend gangenstelsel met logisch gedistribueerde trappen en liften vergemakkelijkt de oriëntering; daarbij worden perspectieven geopend van grootschheid, waartoe onze vaderlandsche opgaven zoo zelden in staat stellen. Het bezwaar dat men bij oppervlakkige beschouwing aan de betrekkelijk groote ganglengte verbonden zou achten, is in het plan ondervangen door de ordelijke distributie van ver-

schillende dienstruimten. Daarbij is zooveel mogelijk getracht de intenties van het programma te volgen; bij elkaar behorende diensten zijn bij elkaar gebracht, c.q. op de programmatische aangegeven verdiepingen. Bijzondere aandacht is aan de teekenzalen gewijd; deze verkrijgen óf licht uit het noorden óf bovenlicht; zooveel mogelijk is van het laatste gebruik gemaakt. Daardoor ontstaat een ideale gelijkmatige verlichting, maar tevens beschikt men op deze wijze over een groot vrij wandoppervlak, waaraan in teekenzalen steeds zoo zeer behoefte bestaat; den langgerekten vorm der groote teekenzalen acht ontwerper in dit verband een voordeel. Slechts enkele vertrekken van bijzondere waarde, zooals de vertrekken van den burgemeester en van wethouders hebben een daaraan evenredige situatie verkregen bij den overgang naar het representatieve gedeelte; ook de vergaderzalen komen in het algemeen naar buiten op bijzondere wijze tot uitdrukking. Bij volksfeesten moet het raadhuis daaraan als centrum deel kunnen nemen; daarom zijn vóór deze vergaderzalen en op enkele andere plaatsen balconen aan den pleinwand aangebracht van waaruit genoodigden, ambtenaren enz. een fraai overzicht op het feestelijke Stadhuisplein wordt geboden.

c. vertegenwoordigend gedeelte. De onveranderlijke waarde daarvan erkennende, heeft ontwerper in het geheele plan, maar speciaal in het representatief gedeelte, gestreefd naar klassieke aswerking, die rust en orde schept. Maar daarbij is tevens getracht te voldoen aan het zoo terecht geuite verlangen dat het opgaan tot een feest op zich zelf tot een feest dient te worden.

Onder een overdekte voorruimte treden de feestgangers die per voertuig komen door een tochtportaal in de groote vestibule (onderhuis). Links en rechts vindt men daar, achter de steunpuntenrijen, lange garderobes, door gedeeltelijk opgaande scheiwanden aan het oog onttrokken; recht voor zich ziet men een zeer monumentale trap oprijzen tot de hall (begane grond).

Voetgangers kunnen deze hal bereiken langs een buitentrapp met terras, voerende naar den ingang onder den toren; op deze wijze verlevendigen deze gasten bij den opgang tot een feest den ingang van het bouwwerk zooveel en zolang mogelijk. De hall geeft op den „beganegrond” toegang tot de beide trouwzalen; een eeretrap voert naar de feestzalen op de hoofdverdieping.

Deze feestzalen rondom de hall gegroepeerd; hall met eeretrap nemen in dit feestelijke complex een centrale plaats in.

De drie kleinere feestzalen liggen aan één zijde naast elkaar, zóó, dat de scheiwanden en de wanden naar de hall naar believen open geschoven kunnen worden; de groote feestzaal is in den rondgang het culminatiepunt. Rondom deze feestzaal is een doorgaande wandelgang ontworpen van waaruit men een fraai overzicht over het raadhuisplein en omgeving heeft; wegschuifbare glaswanden aan beide zijden kunnen haar tot wandelgang of tot open loggia maken. In de as der groote feestzaal is aan de andere zijde van de eeretrap een in den eerehof uitgebouwde halfcirkelvormige corridorverbreeding geprojecteerd; dit is de aangewezen plaats voor de opstelling van buffetten. Want men dient de waardigheid en de feestelijkheid van grootsche receptieuzalen niet te schaden door dergelijke eetgelegenheden, die op deze plaats met het fraaie uitzicht op de fonteinen in den eerehof intusschen zeker tot haar recht komen. Dit is het feestzalencomplex, maar daarbij sluit zich, rondom den eerehof, het raadzaalcomplex aan, waarin de vertrekken voor het Dagelijksch Bestuur den overgang vormen naar het werkgedeelte. Terwijl de groote feestzaal sterk sprekend in het levendige raadhuisplein vooruitspringt, heeft de raadzaal een waardige, maar rustige ligging verkregen aan

de stillere achterzijde, die ook door afwezigheid van direct zonlichtinval tijdens vergaderingen daarvoor geschikter is. Bij zeer uitgebreide feesten zal het gangensysteem rondom der eerehof zeer sterk tot verhooging van de fraaie wandelgelegenheid bijdragen. Er openen zich hier letterlijk en figuurlijk grootsche perspectieven, vooral als men denkt aan de moderne verlichtingsmogelijkheden voor zalen, gangen en fonteinen (in den eerehof).

De beide trappenhuizen c.a. ter weerszijden van de raadzaal vormen twee neventoegangen, waarvan die aan den linkerzijde tevens dient voor toegang van de pers en van het publiek tot de daarvoor gereserveerde tribunes; de neventoegang aan den achtergevel is bestemd voor raadsleden, die niet van de hoofdentree gebruik wenschen te maken als opgang naar raadsvergaderingen, en voorts voor ambtenaren. (Desgewenscht is het mogelijk de ruimten voor de pers te brengen op de plaats waar thans de drie spreekkamertjes zijn ontworpen; om praktische en esthetische redenen geeft ontwerper aan de voorgestelde oplossing de voorkeur).

2. Architectuur, materialen, enz.

a. algemeene opmerkingen. In de architectuur komen de hierboven ontwikkelde grondgedachten tot uiting, die hier tot klare tegenstellingen en duidelijke massawerking leiden. Op den overgang tusschen het werkgedeelte en het vertegenwoordigend gedeelte is de slanke raadhuisstoren, in den eenvoudigsten vorm, drager van carillon en uurwerk. Waar deze toren tevens in de as staat van de laan Copes van Cattenburch zal hij het stadsbeeld ook op grooteren afstand ten goede komen. Is hiervoren het element van herhaling op geestelijke gronden verdedigd, ook in materieleen, constructieven zin is het een redelijk beginsel. Dat voor dergelijke bouwwerken skeletbouw, hetzij in staal of in gewapend beton, de aangewezen constructie is, behoeft niet meer te worden verdedigd; in esthetischen zin behoort zich deze wijze van construeeren te uiten niet in het naar buiten demonstreeren van het constructiemateriaal, dat daarvoor niet geschikt is (ijzer) of niet fraai genoeg van structuur en kleur (beton); zij dient zich te uiten in de groote regelmaat en orde in de samenstelling van het bouwwerk. Er is verwantschap in de van natuursteen gestapelde bouwkunst der Grieken en den skeletbouw van onzen tijd; van beide is regelmaat, orde, herhaling, de geestelijke en materiele basis.

b. materialen. Wat de toe te passen materialen enz. betreft kan ontwerper in dit stadium uiteraard niet in details treden. Of voor de constructie een staal-skelet of een gewapend betonconstructie gebruikt zal worden zal een onderwerp voor nadere studie vormen.

De vloeren dienen in gewapend-beton of in een nog moderner brandvrije constructie te worden uitgevoerd, en voor het utilitaire gedeelte te worden afgedekt met rubber of linoleum. Hoofdzaak voor het esthetisch effect is, dat het gebouw in blijde lichte kleur is gedacht: op een plint van wit Zweedsch graniet zal licht gele verblendsteen daartoe het beste materiaal zijn. Ter bekleeding van sommige belangrijke (reeksen) steunpunten kan hier en daar ter verlevendiging fraaie ceramiek worden gebezigd. Inwendig denkt ontwerper in de vestibule, traphal, eventueel in de groote feestzaal, marmerbepleding toe te passen, de raadzaal, kleine feestzalen, burgemeesterskamer, vertrekken voor de leden van het dagelijksch bestuur, enz. en hoofdambtenaren kunnen min of meer rijk worden betimmerd. Er is in deze architectuur ruime gelegenheid tot medewerking van beeldende kunstenaars; een gebouw van deze beteekenis kan en mag die medewerking niet ontberen. Daarbij gevoelt ontwerper zich bijzonder aangetrokken tot de sculptuur en de glasschilderkunst. Ook de edelsmeedkunst kan

daarbij een rol vervullen, als sierend element der hekwerken, welke op de teekeningen slechts in den eenvoudigsten vorm zijn voorgesteld.

3. Bouwkosten.

Wat de bouwkosten betreft merkt ontwerper op, dat een berekening per m² op zich zelf geen juiste vergelijkingsbasis oplevert.

immers, de eenvoudige, regelmatige constructie beperkt de kosten dezer architectuur ongetwijfeld; verschillen in dat opzicht komen in de aangenomen cijfers van f 20.— resp. f 30.— per m² uiteraard niet tot uitdrukking; het komt ontwerper voor dat althans het eerste cijfer stellig niet bereikt behoeft te worden. Op deze basis komt ontwerper intusschen tot de navolgende kostenraming:

35180 m ² vertegenwoordigend gedeelte à f 30.—	
per m ² is	f 1.055.400.—
181530 m ² werkgedeelte à f 20.— per m ²	3.630.600.—
	Totaal . . . f 4.686.000.—

5. Bebouwing der omgeving.

De bebouwing der omgeving is schematisch op de bladen 2 en 14 aangegeven. De lange pleinwand tegenover het raadhuis wordt ingenomen door een bouwwerk, waarvan de onderste twee verdiepingen voor groote magazijnen, restaurants, lunchrooms e.d. bestemd zijn; de bovenverdiepingen bevatten flats, waarvoor de toegangen liggen aan de tot één gemeenschappelijken tuin aangelegde binnenruimte van het bouwblok. In den zuidelijken pleinwand zijn achter de colonnade winkels ontworpen, waarboven eveneens flats of kantoorruimten; de verlegde Laan Copes van Cattenburch is met flatwoningen bebouwd gedacht, een hotel met verhoogd voorterras vormt hier de westelijke afsluiting; nabij het Nassauplein is een kantoorgebouw met magazijn op den beganegrond ontworpen. Al deze gebouwe reksen profiteren van een fraai uitzicht, daarom is er, c.q. op een zakelijke benedenverdieping, vooral aan woongebouwen gedacht waarvan de naar de zon gekeerde fronten over groote lengten van balconen zijn voorzien. Achter het raadhuis is een parkeergelegenheid ontworpen, besloten tusschen de tuinen der huizen aan het Nassauplein en een als begrenzing van den nieuwen weg geprojecteerd kantoorgebouw, waarvan de benedenverdieping voor garages, showrooms voor automobielen en dergelijke bedrijven aangewezen is. De tekening geeft aan, dat deze parkeergelegenheid gemakkelijk bereikbaar en nochtans voldoende verdekt is. Technisch is deze grondgedachte zoodanig uit te werken dat de bewoners der Nassaupleinhuizen daarvan geenerlei hinder ondervinden. Op deze wijze meent ontwerper zooveel mogelijk partij te hebben getrokken van de waardevermeerdering die de omliggende terreinen tengevolge van den bouw van het raadhuis zullen verkrijgen; er ontstaat overal voor het bovenomschreven doel zeer geschikte bouwterreinen.

De bouwhoogte is nauwkeurig afgestemd op die van het raadhuis; er is geen reden om deze grootsche pleinruimten lager te ombouwen dan hier wordt voorgesteld. Zonder hygiënische schade zal hiermede een waardig centrum bereikt worden; in economischen zin zijn deze bouwhoogten alleszins te verdedigen: de goede voorziening met liften enz. welke deze gebouwen ook reeds in geringer hoogte zouden vereischen wordt bij grooter hoogte vollediger benut. Nieuw is deze opvatting in Den Haag trouwens niet; er komen in deze omgeving reeds bouwwerken van deze hoogte voor, terwijl er, aansluitende aan de bestaande bebouwing der Javastraat, een gewenschte climax naar het raadhuisplein mede wordt bereikt.

Ter verkrijging van een architecturaal geheel zal het noodig zijn op enkele punten tot amouveering van den bestaanden en vervanging door nieuwen bouw over te gaan. De tekening toont aan dat deze noodzakelijkheid zich beperkt tot:

a. het noodige terrein voor de doorbraak in het verlengde der Alexanderstraat (Javastraat 20 t/m 32) oppervlak 3400 m ²	
b. het bouwblok omsloten door Laan Copes van Cattenburch, Banka-, Soenda-, en Borneostraat, alsmede de perceelen 61, 63, 65, 67 Laan Copes van Cattenburch	11800 m ²
c. de hoekbebouwing Timorstraat—Laan Copes van Cattenburch (Laan C. v. C. B t/m 24)	3480 m ²
	totaal . . . 18680 m ²

Een vrij aanzienlijk gedeelte hiervan is reeds gemeenteeigendom; het grootste gedeelte komt weder voor bebouwing in aanmerking.

De tekening toont aan dat aan bouwterrein vrij komt:

a. nabij de doorbraak Javastraat . . . . . oppervlak 2025 m ²	
b. Bouwblok raadhuisplein West	13765 ..
c. bebouwing raadhuisplein Zuid	4440 ..
d. bebouwing achter het raadhuis	4130 ..
e. bebouwing verlegde Laan Copes van Cattenburch	17150 ..
f. bebouwing Timorstraat hoek Laan Copes van Cattenburch	2240 ..
	Totaal . . . 43750 m ²

Het komt ontwerper voor, dat deze cijfers voor de economie van het aangeboden plan spreken.

Met deze toelichting worde hier volstaan.

Er is daarin niet ter sprake gekomen dat eventueele uitbreiding zonder schade aan het uiterlijk kan plaats hebben door verhooging van drie dwarsvleugels; dat de glazen bekapping over de lichthal zoodanig is te construeeren dat geen directe zonbestraling plaats heeft; dat de bij sommige onderdeelen behorende brandvrije archiefruimten van dubbele ramen zijn voorzien waarvan de binnenramen brandvrij moeten zijn. Dergelijke details komen later aan de orde.

Ontwerper hoopt dat de Commissie in dit plan het streven zal erkennen naar een gaaf bouwwerk, doelmatig in zijn werkgedeelte, met grootsche perspectieven in zijn representatieve ruimten; waardige zetel van het gemeentebestuur in een stijlvol plein van onzen tijd.

W. M. DUDOK.

RAADHUISPLAN

ARCHITECT A. J. KROPHOLLER

TOELICHTING BIJ HET STADHUISPLAN DOOR A. J. KROPHOLLER.

Het door ontwerper ingezonden stadhuisplan behoeft slechts een toelichting in algemeene trekken en op enkele bijzondere punten, daar over het algemeen het programma van eischen nauwkeurig is gevolgd en op de teekeningen 1 à 200 de noodige inschriften dienaangaande duidelijkheid kunnen verschaffen.

De perspectievische teekeningen stellen onderscheidenlijk voor: 1e. een vogelvlucht, gezien van de zijde Laan Copes van Cattenburgh; op den achtergrond is de Alexanderstraat en het Plein 1813 aangeduid; 2e. de Javastraat, aanvankelijk en uiteindelijk; 3e. eenige interieurs.

In deze toelichting zullen de volgende hoofdpunten worden behandeld:

- I. Aanpassing van het stadsplan aan het te stichten stadhuis;
  - II. Bouwtrant en inrichting van het stadhuis en zijn omgeving;
  - III. Bouwmaterialen, samenstelling en kostenberekening.
- Een oppervlakkige berekening der onteigeningen en van den bouwgrond komt op de tekening der te onteigenen stukken voor.

I. AANPASSING VAN STADPLAN.

Verkeersverbetering.

Wanneer men de ligging van het Alexanderveld ten opzichte van de stad in oogenschouw neemt en daarbij bedenkt, dat het daar te stichten stadhuis van alle verschillende stadsdeelen goed bereikbaar moet zijn, valt het op, dat de aanwezige verkeerswegen een loop hebben, eenige ongeveer evenwijdig met de kust, andere ongeveer loodrecht op de kust, waarbij alleen enkele correcties noodig zijn, om de plaats van het nieuwe stadhuis op behoorlijke wijze aan deze verkeerswegen te doen aansluiten. Zoo zal het noodig zijn, 1e. de Laan van Meerdervoort en de Javastraat vanaf het voormalige Bronovo tot de Koninginnegracht te verbreden; 2e. aan de Laan Copes van Cattenburgh een ruimere verbinding te geven met den Ouden Scheveningscheweg, terwijl ten 3e. in de toekomst ook het gedeelte dezer laan van het Nassauplein tot de Koninginnegracht zou kunnen worden verbreed.

Door de bovengenoemde veranderingen wordt bereikt, dat de drie verkeerswegen, welke ongeveer loodrecht op de kust staan, n.l. de Alkemadelaan, Koninginnegracht en Oude Scheveningscheweg, goed verbonden worden met de beide wegen ongeveer evenwijdig aan de kust, zijnde de route Laan van Meer-

dervoort, Javastraat, Wassenaarscheweg en de Laan Copes van Cattenburgh.

Andere wijzigingen in de omgeving.

Op den duur zal het gewenscht zijn, het deel van de Alexanderstraat tusschen Plein 1813 en Javastraat een meer imposant profiel te geven. Dit vlak voor het stadhuis uitmondend weggedeelte zou kunnen worden verruimd tot een driedubbele allee, naar het model van de zijtakken welke thans het Plein 1813 verbinden met de Zeestraat en Sophialaan (Willemskerk). De bebouwing, welke ook thans reeds niet dicht is, zou in dit laatste gedeelte van de Alexanderstraat geheel kunnen worden weggelaten en vervangen door opgaande beplanting. De axiale toegangsweg van het midden der stad naar het stadhuis zou op deze wijze een climax in voornaamheid vertoonen, terwijl tevens de blik vóór het stadhuis op dat gebouw verruimd werd.

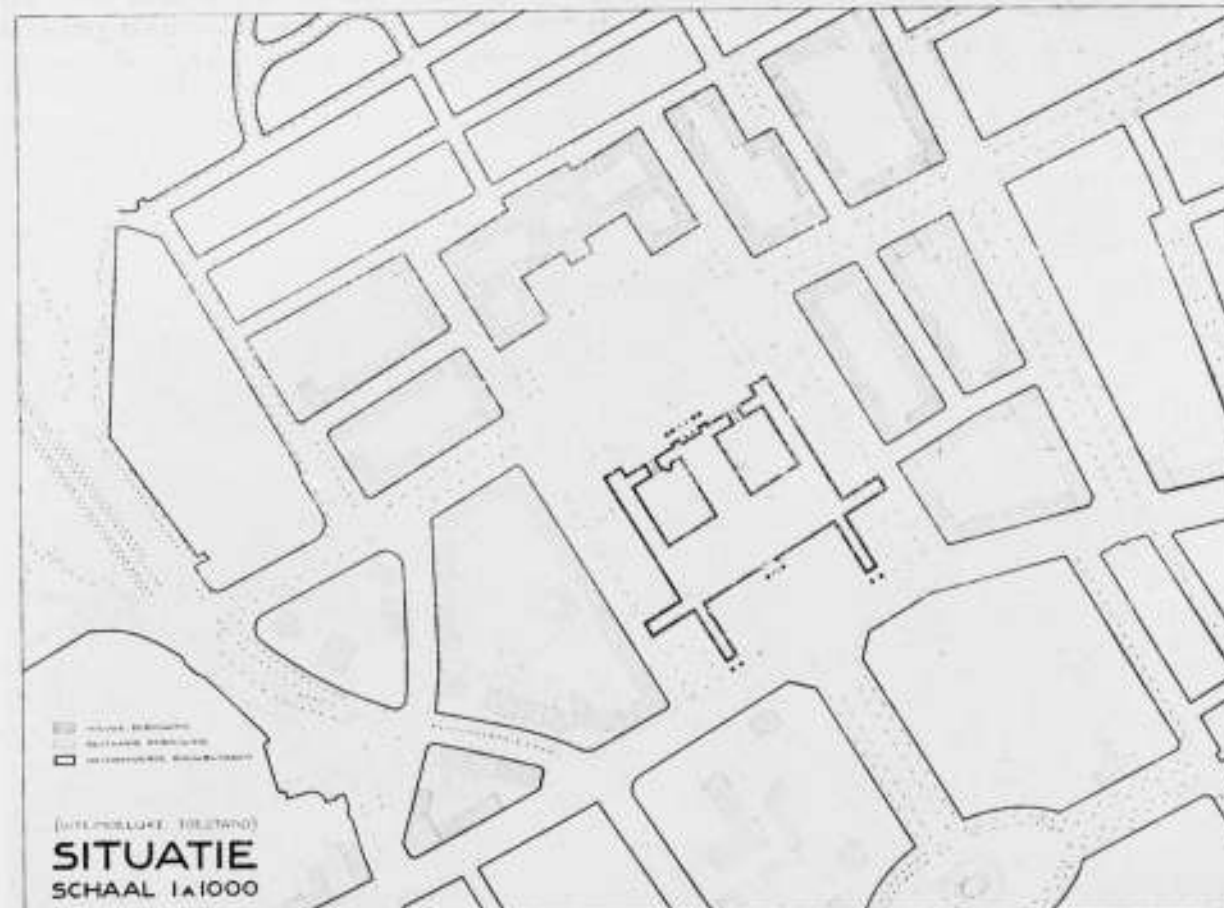
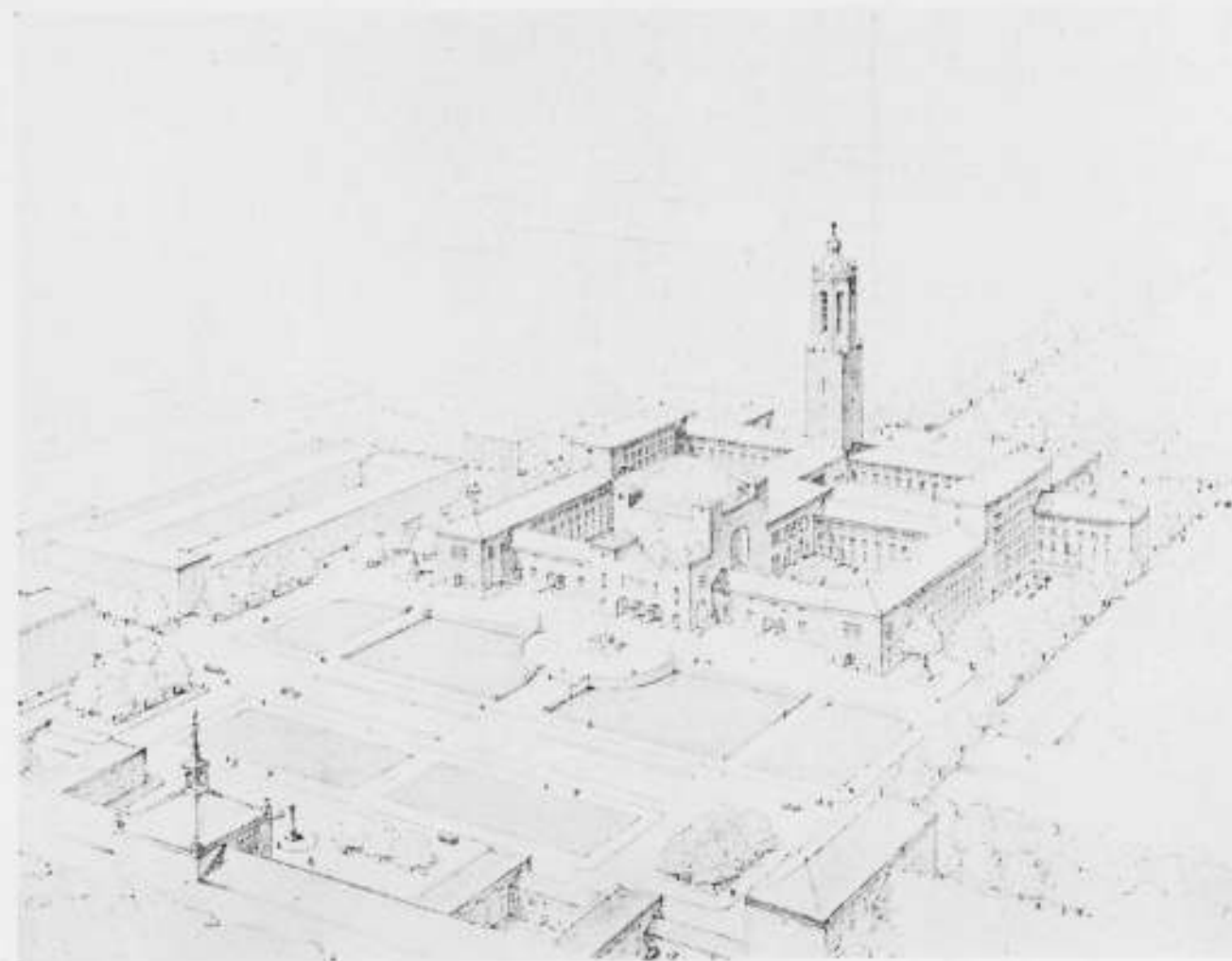
II. BOUWTRANT EN INRICHTING VAN HET STADHUIS EN OMGEVING.

Situatie en hoofdgedachte van het plan.

Ontwerper heeft zich door de volgende overwegingen van stedenbouwkundig-aesthetischen aard laten leiden:

De situatie van het stadhuis geeft aanleiding tot het maken van twee belangrijke fronten, beide van zulk een voorname ligging in de stad, dat men nauwelijks van een dezer twee als hoofdgevel kan spreken. Van de Javastraat zijde ziet men het stadhuis uit een straat die van het hart der stad daarheen voert (Parkstraat—Alexanderstraat) terwijl aan de andere zijde door de afwezigheid van bestaande bebouwing op het Alexanderveld, een enorme ruimte-ontwikkeling en pleinvorming mogelijk is, waardoor ook een bijzonder weidsch voorkomen van het stadhuis kan worden verkregen.

a. Javastraat zijde. Voor den aanblik van af den weg die het stadhuis met het centrum van de stad verbindt, zoowel voor de langskomenden in de Javastraat, kwam het ontwerper wenschelijk voor, hier het stadhuis te leggen, als een gemakkelijk overzichtelijk, langgestrekt gebouw, terwille van de rust en waardigheid teruggediept achter de bestaande rooilijn, aan een plein dus, waaraan ter weerszijden de bestaande huizen, zoove deze niet gesloopt moeten worden, aansluiten. De zij- en achterkanten der ter weerszijden bestaande huizen in de Javastraat worden voorshands aan het oog onttrokken door naar voren springende zijvleugels van het stadhuis die ook wanneer dit later geheel zou worden vrijgelegd, het voorplein nog al

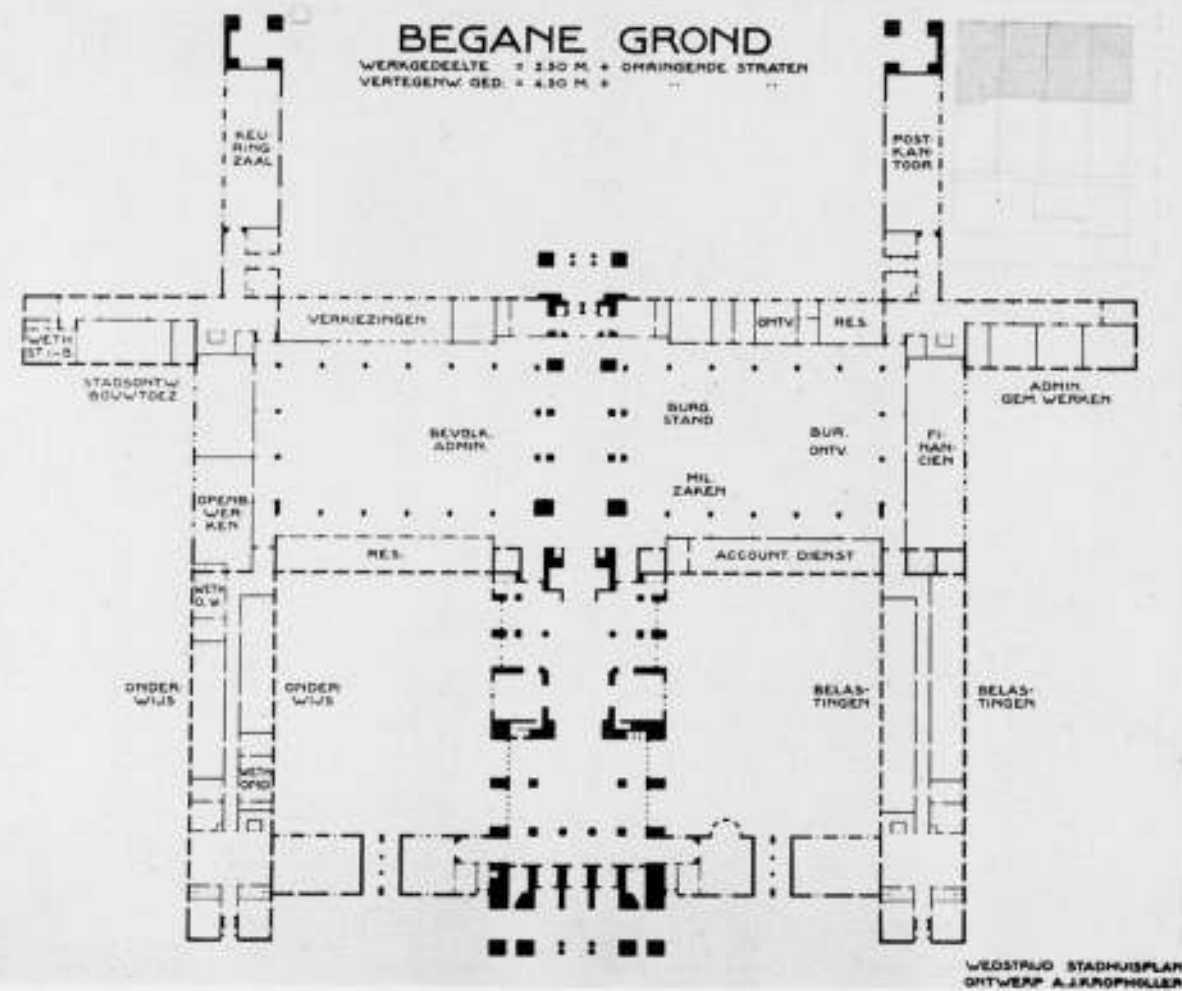

RAADHUISONTWERP

WEDSTRIJD STADHUISPLAN
ONTWERP A. J. KROPHOLLER

ARCHITECT A. J. KROPHOLLER

RAADHUISONTWERP

ARCHITECT A. J. KROPHOLLER

een voorplein doen zien en niet als een verruiming van de Javastraat zonder breedtebegrenzing. Voorhands zouden door deze ligging dan ook slechts aan de Javastraat een twaalftal huizen behoeven te verdwijnen, waaronder niet gerekend dat, waarin thans de vergaderingen van den Gemeenteraad worden gehouden, en dat tot de voltooiing van de nieuwe raadzaal kan blijven bestaan. Voor de uiteindelijke afwerking (zie de situatie-teekening) waarbij tevens circulerend verkeer om het stadhuis heen mogelijk wordt, kan ter weerszijden van het stadhuis de slooping volgen van nog totaal elf perceelen in de Javastraat en bebouwing van den straathoek ter rechterzijde van het stadhuis.

Wanneer dan ook nog uitbreiding van de stadhuisruimte wordt vereischt kunnen de links en rechts aan de overzijden der zijstraten gelegen panden bij het stadhuis worden getrokken en de zijstraten met poorten overbouwd ter verbinding dezer gedeelten (op de verdiepingen) met de stadhuisruimte.

Aan de Javastraatzijde is verder boven den ingang een toren geprojecteerd. Uit de Parkstraat komende, kan uit de verte reeds, alleen een monumentale toren de aanwezigheid van het stadhuis aankondigen en het straatbeeld beheerschen. Van het Lange Voorhout komende zal ongetwijfeld uit deze lange verkeersader de hoogtewerking beter dan de ontwikkeling in de breedte het stadhuis zichtbaar maken. Eerst dichterbij komende, omvat de blik geleidelijk ook den geheelen voorgevel met de zijvleugels, waardoor ten volle het waardig karakter van een stadhuis voor den beschouwer zal kunnen spreken.

Ligt het eigenlijk vertegenwoordigend gedeelte aan de andere zijde, ook hier, aan de Javastraat komen voorname vertrekken uit, n.l. die van den Burgemeester, van Burgemeester en Wethouders, Gemeentesecretaris e.a.

Aan deze zijde liggen verder de drukste toegangen: tot de secretarie, de Diensten van S en V., Bouwtoezicht en 198

Gemeentewerken alsook in het onderhuis de rijwielafgifte, (ev. kunnen sommige diensten ook van de andere zijde toegang verkrijgen).

Door den middeningang binnentredend, vindt men vóór zich een ± 9 m hooge middenhal en aan beide zijden daarvan onder glazen daken de 12 m hooge hoofdruimten der secretarie. De middengedeelten hiervan (bestemd voor kaartenkasten e.d. terwijl langs de randen rondom bij de loketten de schrijftafels staan) zijn gedacht met vloeren van vlakke glazen tegels, ter verlichting van de beneden gelegen archief-ruimten, met trappen uit de secretarie te bereiken, waarlangs ook elke afdeling haar eigen garde-ropes en toilets beneden vindt.

Voorts vindt men onmiddellijk bij den middeningang links en rechts een trap- en liftverbinding met de op de 1e werkverdieping gelegen vertrekken van het Gemeentebestuur.

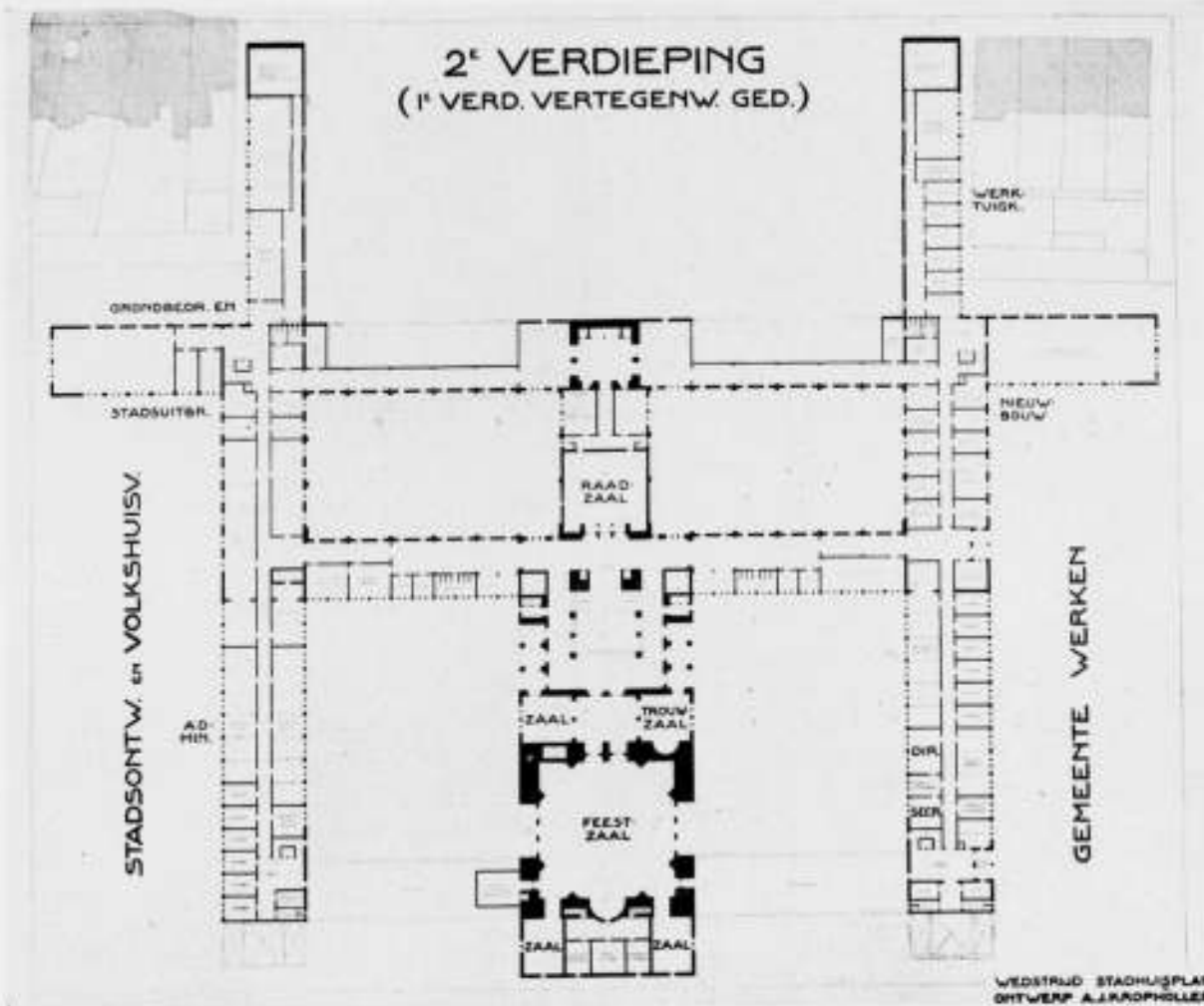
Uit de middengang recht doorlopend komt men verder naar achteren in de benedenverdieping van het vertegenwoordigend gedeelte, die 2 m hooger ligt.

De verdere indeeling van het werkgedeelte is in groote trekken als volgt:

De lokaliteiten voor de verschillende diensten zijn zooveel mogelijk bij elkaar gehouden en in regelmatige vakken verdeeld, beide om mutaties ten allen tijde gemakkelijk te maken. Ook in de gevels van het werkgedeelte is uit dien hoofde groote regelmatigheid betracht, althans zoover dit mogelijk was zonder ten opzichte der vensterplaatsing in eentonigheid te vervallen en ten opzichte van den verdiepingsbouw een zeker levendigheid van silhouet te behouden.

De trappen en liften zijn in voldoende mate op de knooppunten der gangen aangebracht, ook zooveel mogelijk in de nabijheid der buitentoegangen, zoodat het verkeer gemakkelijk kan plaats vinden.

b. Zijde Laan Copes van Cattenburgh.

RAADHUISONTWERP

ARCHITECT A. J. KROPHOLLER

Ligt dus in het bovenstaande de verklaring, waarom ontwerper de voorkeur er aan zou geven, aan de Javastraat een vlakken terugliggend gevel met hoogen toren te plaatsen, aan de zijden van de Laan Copes van Cattenburgh zijn de ruimteverhoudingen geheel anders en geven meer aanleiding tot een rijke plastische ontwikkeling.

Vandaar dat aan deze zijde het vertegenwoordigend gedeelte is gedacht, liggend aan een groot plein, met vijvers en monumentale ombouwing, en toegankelijk over een hoogen oprit. Bezitten wij eenzijdig in den toren een machtig middel om een gebouw te doen imponeren, de architectuur kent ook een ander, niet minder waardig motief (wat echter in werkelijk monumentale uitvoering slechts zelden aan gebouwen voorkomt): de Koepel. Hoezeer dit motief als schoon en waardig door bouwmeesters ook van onzen tijd wordt geacht, leeren de ontwerpen, die Dr. Berlage maakte voor het Haagsch Museum (eerste, grooter plan) het Vredespaleis en het Beethovenhuis waarbij de koepel als dominant was gekozen. Helaas belette de koude werkelijkheid de uitvoering dezer grootsche ontwerpen.

Als bekroning en middenmotief aan deze zijde van het Stadhuis heeft ontwerper aan het plein de ontvangzaal (grootte feestzaal) gelegd, afgedekt door een koepel. Deze ruimte leent zich bij uitstek voor centrale ligging aan het plein, daar zij van de vertegenwoordigende afdeling in het stadhuis het meest representatieve stuk is, op de raadzaal na, voor welke ligging een plein echter om praktische redenen beter te vermijden is — weshalve men bij zeer weinige der groote moderne stadhuizen ligging van de raadzaal aan plein of straat zal vinden. Maar ontwerpers meening bestaat ook praktisch geen bezwaar tegen de afdekking der groote feestzaal met een koepel, noch tegen den vierkanten plattegrond, die van de afdekking met een enkele koepel steeds min of meer gevolg is. Ware de groote

feestzaal bijzonderlijk bestemd voor het aanrichten van feestmalen, dan zou de langgestrekte vorm voordeelen bieden, doch voor indrukwekkende ontvangsten ten stadhuize is het grootsch effect van een koepelbouw een zeer passende omlijsting. Inrichting en versiering zijn in staat aan deze zaal het feestelijk en waardig karakter te accentueeren.

Het karakter van den gevel aan het voormalig Alexanderveld is alzoo overwegend representatief, door de koepel, den bogenbouw, het inzicht op weidsche binnenhoven (die in verbinding staan met het hoofdtrappenhuis en aldus bij het vertegenwoordigend gedeelte kunnen worden gebruikt ev. bij gunstig weder voor ontvangsten in de openlucht) door de geheele plastische werking der massa's waarbij de vleugels van het werkgedeelte met hun talloze groote vensters op het tweede en derde plan opdoemen en waarboven in de verte de toren oprijst, die de geheele diepte van het complex aan deze zijde zichtbaar maakt. Ten slotte wordt het representatief karakter ondersteund door den pleinaanleg, het halfronde verhoogde voorterras, waarin de ronde lijn van de koepel terugkeert, de hooge opritten, stoepen, de vijvers, welke bij het verkeer aan de Laan Copes v. Cattenburgh den blik mede naar de stadhuiszijde trekken, en de beplantingen, waarachter terzijde van het stadhuis gemaskeerde parkeerplaatsen liggen.

Beschouwen wij verder het inwendige van het vertegenwoordigend gedeelte.

Onder den doorrit voor auto's vindt men drie naast elkander gelegen ingangen, naar de Halruimte, waarvan zich opzij aan den voorkant de twee trouwzalen met annexen bevinden. Voor voetgangers leiden ter weerszijden van den doorrit ruime ingangen naar de Hal. Deze laatste staat in rechte verbinding met het hoofdtrappenhuis, waarvan de monumentale afmetingen in overeenstemming zijn met de breedte en hooge doch gemakkelijk klimmende en onderverdeelde eeretrap.

Aan de reeds genoemde groote feestzaal grenzen 4 kleinere zalen (gevraagd waren 3) waarvan twee aan het plein grenzen en toegankelijk zijn door de groote feestzaal en twee (waarvan één tevens trouwzaal is) direct uit het hoofdtrappenhuis zijn te bereiken en afzonderlijk zijn te gebruiken, eventueel ook tezamen met de (evenals het trappenhuis) door een glazen gewelf bedekte daartusschen gelegen ruimte.

Boven den doorgang tusschen de groote en kleine feestzalen ligt een muziekgalerij, uitkomend zoowel in de groote als kleine feestzalen (in de tusschen deze gelegen ruimte) met afzonderlijken opgang van de benedenhal uit.

Aan de andere zijde van het hoofdtrappenhuis, recht voor de bovenkomst van de eere trap, liggen de deuren van de raadzaal voor de raadsleden, daarboven bevindt zich de publieke tribune terwijl in de raadzaal aan de tegenover liggende zijde de toegangen voor het gemeentebestuur, achter en nabij de tafel van B. en W., zich bevinden.

Hooge ramen verlichten de zaal van weerszijden waardoor de verlichting evenals de ligging aangenaam en rustig zal zijn. De vertrekken van den Burgemeester, Burgemeester en Wethouders en Gemeentesecretaris bevinden zich in de onmiddellijke nabijheid van de Raadzaal, aan de Javastraat een verdieping lager.

Bij deze vertrekken en bij de Raadzaal, feestzalen en het hoofdtrappenhuis zijn verschillende balkons gelegen.

Teneinde ligging en voorkomen van het gebouw meerdere waardigheid te verlenen, heeft ontwerper de hoofdingangen hooger gelegd dan het straatniveau en hen over opritten bereikbaar gesteld. Aldus liggen aan de Javastraatzijde de hoofdingang 2 m; de zijingangen 1.50 m; aan de Laan Copeszijde de hoofdingang 3.65 m boven de omringende straten.

De (facultatieve) zijingangen aan deze zijde (eventueel voor de bureaux der Gemeentewerken, Bouwtoezicht enz.) liggen evenals de hoofdtoegangen voor deze diensten (d.z. de zijingangen Javastraatzijde) 1.50 m boven het straatniveau. Op de hoogte van dit laatste zijn gehouden de parkeerplaatsen terzijde van het stadhuis, waardoor tevens ruimere lichttoetreding voor het 1.25 m daarbeneden gelegen onderhuis in de zijvleugels wordt verkregen.

III. BOUWMATERIALEN, SAMENSTELLING EN KOSTENBEREKENING.

Het stadhuis is gedacht in roode Hollandsche baksteen (groot formaat) met lichte natuursteen voor de gevels en groenachtige Noorsche leien voor de daken.

De inwendige samenstelling, voor zoover niet uit utiliteitsoverweging van gewapend beton (als de lichthoven der secretarie en de vloeren in het geheele gebouw) eveneens van baksteen; in het vertegenwoordigend gedeelte van fraaiere soorten en afgewisseld met gedeelten in natuursteen.

De samenstelling der werkruimten is gedacht aldus, dat de tusschenwanden, die volgens het programma van eischen gemakkelijk wegneembaar moeten zijn, op nader vast te stellen wijze worden uitgevoerd (vandaar, dat zij op de teekeningen evenals de andere muren zijn aangegeven) waarbij de dracht dezer tusschenwanden geheel wordt opgenomen door de betonvloeren.

Wanneer het geheele stadhuis wordt gebouwd, is de kostenberekening als volgt:

werkgedeelte	242,608 m ² à f 20.— =	f 4.852.160.—
vertegenw. gedeelte	58,530 m ² à „ 30.— =	„ 1.755.900.—
afdekking van de overdekte binnenplaats en der secretarie		50.000.—
Mozaiekbekleding van de feestzaal		100.000.—
Beeldhouwwerken		100.000.—
extra grondwerken opritten		100.000.—
		f 6.958.060.—

Volgens de hierbij behorende oppervlakte-berekening is voor de aanvankelijk te verkrijgen omgeving van het stadhuis ¹⁾ te onteigenen 15.834 m², waarvan als bouwgrond beschikbaar wordt 5769 m². Bij dit laatste cijfer kan worden gevoegd de oppervlakte der blokken, als bouwgrond te bestemmen volgens het situatieplan, uitgezonderd voor den stadhuisbouw, 45862 m².

Bovenbedoelde aanvankelijk te verkrijgen omgeving van het stadhuis, op schaal van 1 à 1000 geteekend, geeft gedurende het eerste tijdvak van de stichting van het stadhuis gelegenheid om de daarbij behorende grondwerken, aanleg en beplanting tot een geheel te maken en de bebouwing van de beschikbaar komende terreinen a/d Laan Copeszijde en rondom het daar te vormen plein af te werken; eveneens het daar tegenover het stadhuis te stichten gebouw. (ev. hoofdbureau van politie) waarvan het achtergedeelte als latere uitbreiding is gedacht.

Zou men echter er tegen opzien, om het geheele stadhuisplan ineens uit te voeren, of zou voorloopig nog het grootste gedeelte van het Alexanderveld voor exercitieterrein moeten benut blijven, dan is het voorliggend ontwerp ook zeer goed gedeeltelijk uit te voeren en wel dusdanig, dat alleen het gedeelte aan de Javastraat wordt gebouwd.

Aan de zijde Laan Copes van Cattenburgh zou dan een tijdelijk front uitkomen, waarvan een tekening is bijgevoegd (in blauwe lijnen). Te gereeder zou dit uitvoerbaar zijn, daar de ingangen van het geheele werkgedeelte aan de Javastraat zijn geprojecteerd, zoodat aan het tijdelijk front op het Alexanderveld geen ingang benodigd is, en de monumentale ingang aan de Javastraatzijde met de ter weerszijden daarvan gelegen ruime trappenhuisen zeer goed den (tijdelijken) representatieven opgang naar de raadzaal kunnen vormen voor het Gemeentebestuur en de Raadsleden. Deze laatsten begeven zich over de ter weerszijden van de Raadzaal loopende open galerij naar den voor hen bestemden drie-deeligen ingang (van de Raadzaal) tegenover welke ook tot hunne beschikking zijn een tweetal liften.

Voorloopig niet gebouwd zou dan worden: de eere trap met de feestzalen (trouwzalen) en de zij- en voorvleugels Laan Copeszijde. Of wel de gedeelten, aangegeven op het diagram met de letters: R.U.S.T.N.O. en P.

De kostenberekening is dan:

werkgedeelte 181.236 m ² à f 20.— =	f 3.624.720.—
afdekking van de overdekte binnenplaatsen der secretarie	50.000.—
Beeldhouwwerken en diverse	50.000.—
	f 3.724.720.—

zoodat ook voor een minder hoog bedrag dan voor den geheelen stadhuisbouw benodigd zou zijn, de behoefte aan secretarieruimte met behuizing voor het Gemeentebestuur op waardige wijze is te bevredigen. Aan onteigening kan dan worden volstaan met de huizen in de Javastraat tegenover de Alexanderstraat.

Ontwerper meent hiermede deze toelichting als voldoende te kunnen beëindigen onder dankzegging aan het Gemeentebestuur voor het in hem gestelde vertrouwen, blijkens de verleende uitnodiging tot mededinging in deze prijsvraag. Wederkerig stelt hij vertrouwen in hen, die in opdracht van het Gemeentebestuur de ingezonden ontwerpen zullen moeten beoordeelen.

Moge aldus 's-Gravenhage eenmaal een stadhuis, de Residentie waardig, zien verrijzen.

¹⁾ Ontwerper heeft gemeend dat het niet in de bedoeling lag, een oppervlakteberekening hierbij te voegen van de verbredening der hoofdverkeerswegen, welke uit de ligging van het stadhuis op het Alexanderveld voortvloeit en met andere, in den loop der jaren uit te voeren stadsverbeteringen in de omgeving van het stadhuis op de situatie-teekening van den uiteindelijke toestand zijn aangegeven.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENootSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 21
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 26 MEI 1934

RAADHUISONTWERP

ARCHITECT IR. D. ROSENBERG B.N.A.

TOELICHTING STADHUISPLAN VOOR 'S-GRAVENHAGE VAN ARCHITECT IR. D. ROSENBERG B.N.A.

Situatie.

De situatie van het Raadhuis wordt beheerscht door een aantal factoren van stedenbouwkundigen aard, t.w.:

De vorming van een nieuw Centrum naast het oude.

De verbinding van dit Centrum met het bestaande stadsplan.

De sfeer, in aansluiting met de traditie „den Haag-Parkstad“.

Voor de vorming van een centrum is gezocht naar een oplossing in den geest van onze oude Vaderlandsche Raadhuizen,

die niet het Raadhuis aan het plein, maar het Raadhuis op het plein, als het zwaartepunt van de te scheppen open ruimte.

De centrum mag zelf niet toegankelijk zijn voor druk verkeer, het verkeer moet van alle kanten er langs geleid worden. Het plein zelf zal geen ander verkeer krijgen, dan dat, wat direct met het Raadhuis zelf en de naaste omgeving te maken heeft.

Het Vertegenwoordigend Gedeelte is als het zwaartepunt van de compositie naar voren gebracht: Hoofdingang gericht naar de oude stad; Toren ernaast, als symbool van autoriteit; Feestzaal tegenover het Internationale karakter van den Haag, vertegenwoordigd door het Vredespaleis, en daarmede verbonden door een breede Avenue, uitsluitend bedoeld als oprit voor de groote vestibule. In het midden daarvan is de Zorgvlietbeek opgenomen, terwijl laantjes van geschoren linden, en beplanting deze Avenue tot een aantrekkelijk wandelpark kunnen maken.

De asrichting van het Vredespaleis maakt met die van de Feestzaal een hoek, maar dit zal geheel opgeheven worden door de asymmetrische ligging der torens op beide gebouwen.

De Raadzaal beheerscht het Raadhuisplein, tezamen met den Toren. De wanden van dit plein worden gevormd door het Vertegenwoordigend Gedeelte, het Administratief-technische Gebouw, en een nieuwe bebouwing. Aan twee kanten van dit plein zijn loggia's: die aan het Administratief-technische Gedeelte zal in het middaguur een heerlijk verblijf geven, terwijl aan de zijde van den nieuwbouw de loggia gelegenheid zal geven voor vestiging van restaurants, café's en winkels, die later op den dag van de zon kunnen profiteren.

Het plein is verder ingenomen door een Rosarium en een ruim parkeerterrein, terwijl de zijde naar de Javastraat door plant-

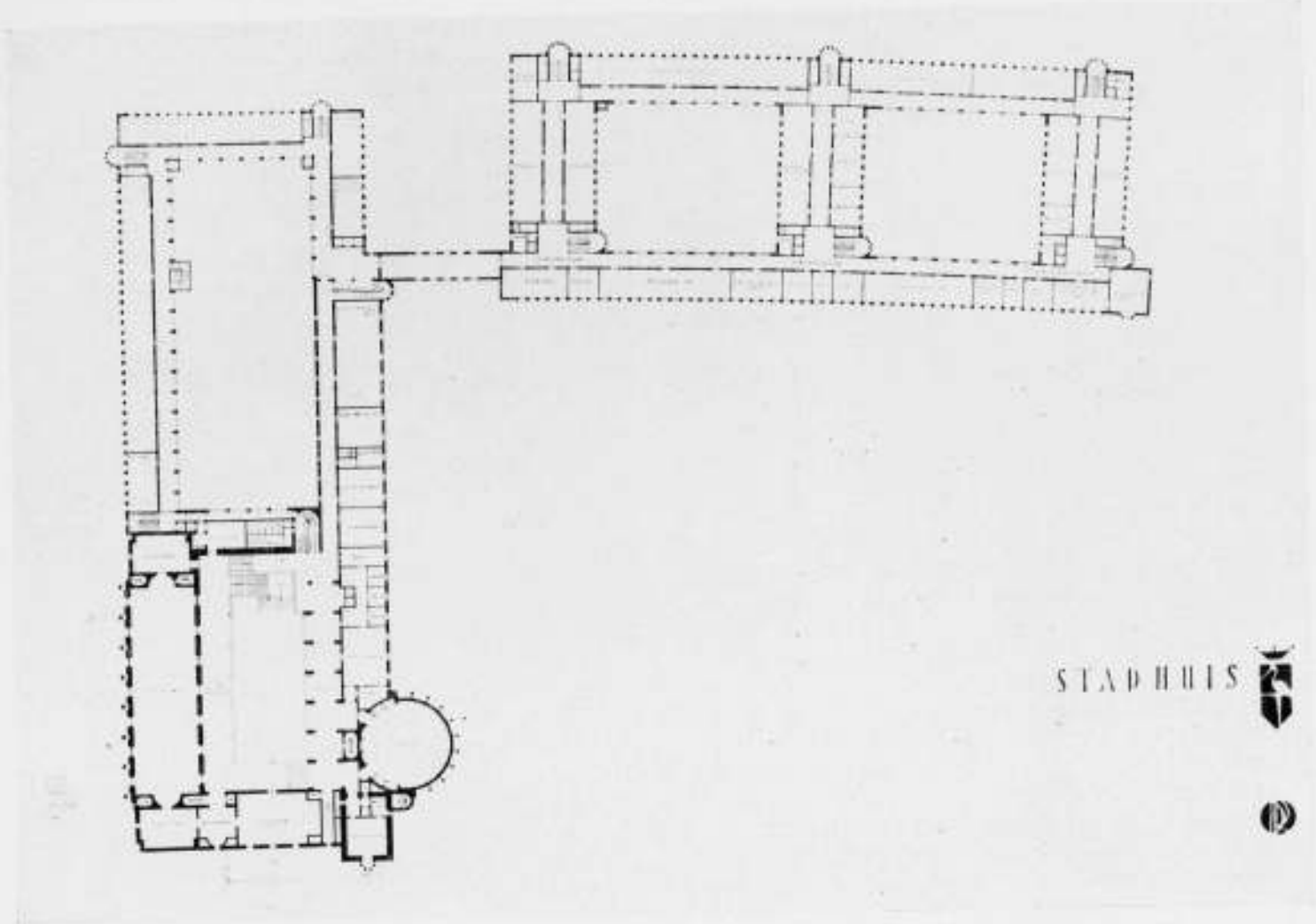
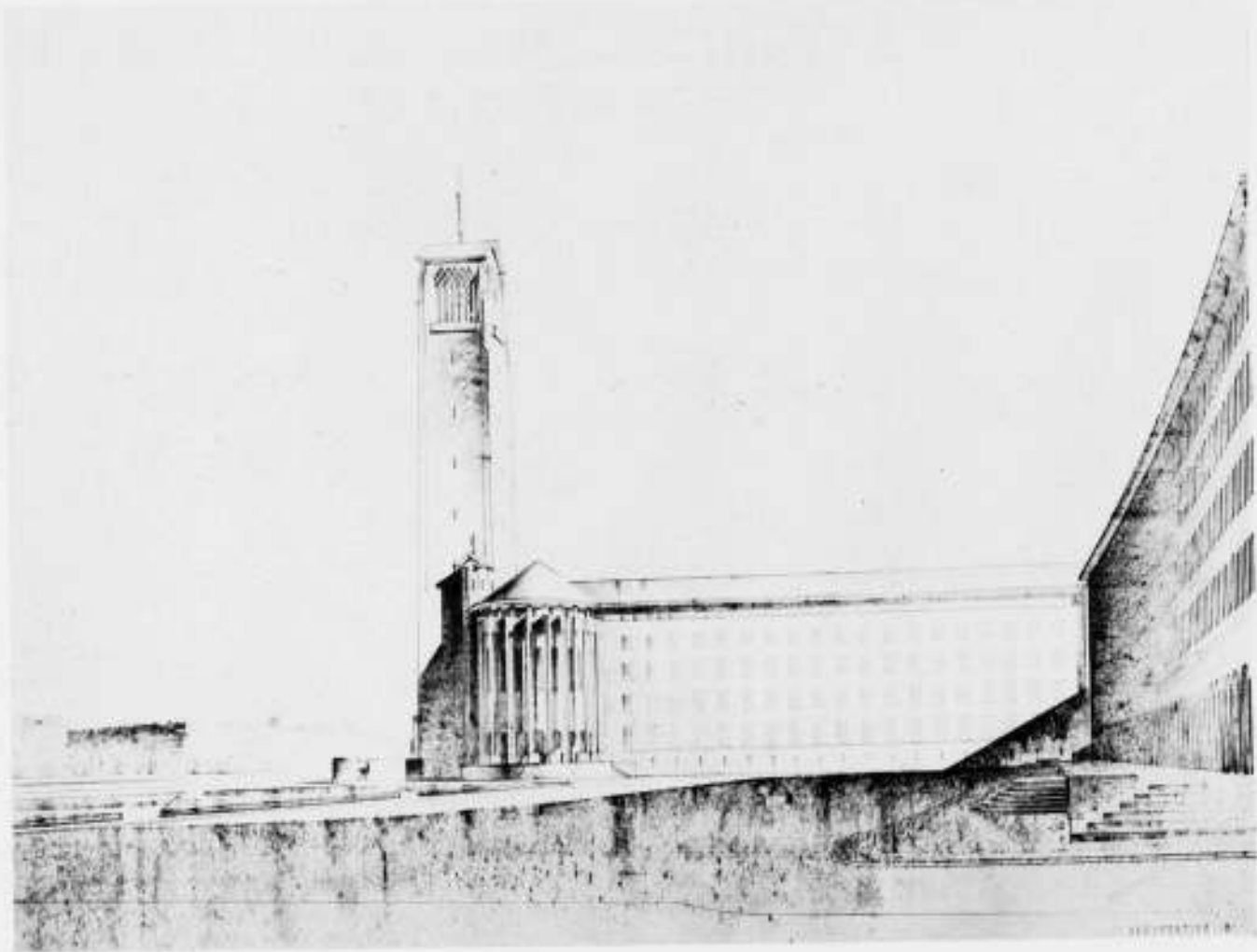
den door een breede Avenue, uitsluitend bedoeld als oprit voor de groote vestibule. In het midden daarvan is de Zorgvlietbeek opgenomen, terwijl laantjes van geschoren linden, en beplanting deze Avenue tot een aantrekkelijk wandelpark kunnen maken.

De asrichting van het Vredespaleis maakt met die van de Feestzaal een hoek, maar dit zal geheel opgeheven worden door de asymmetrische ligging der torens op beide gebouwen.

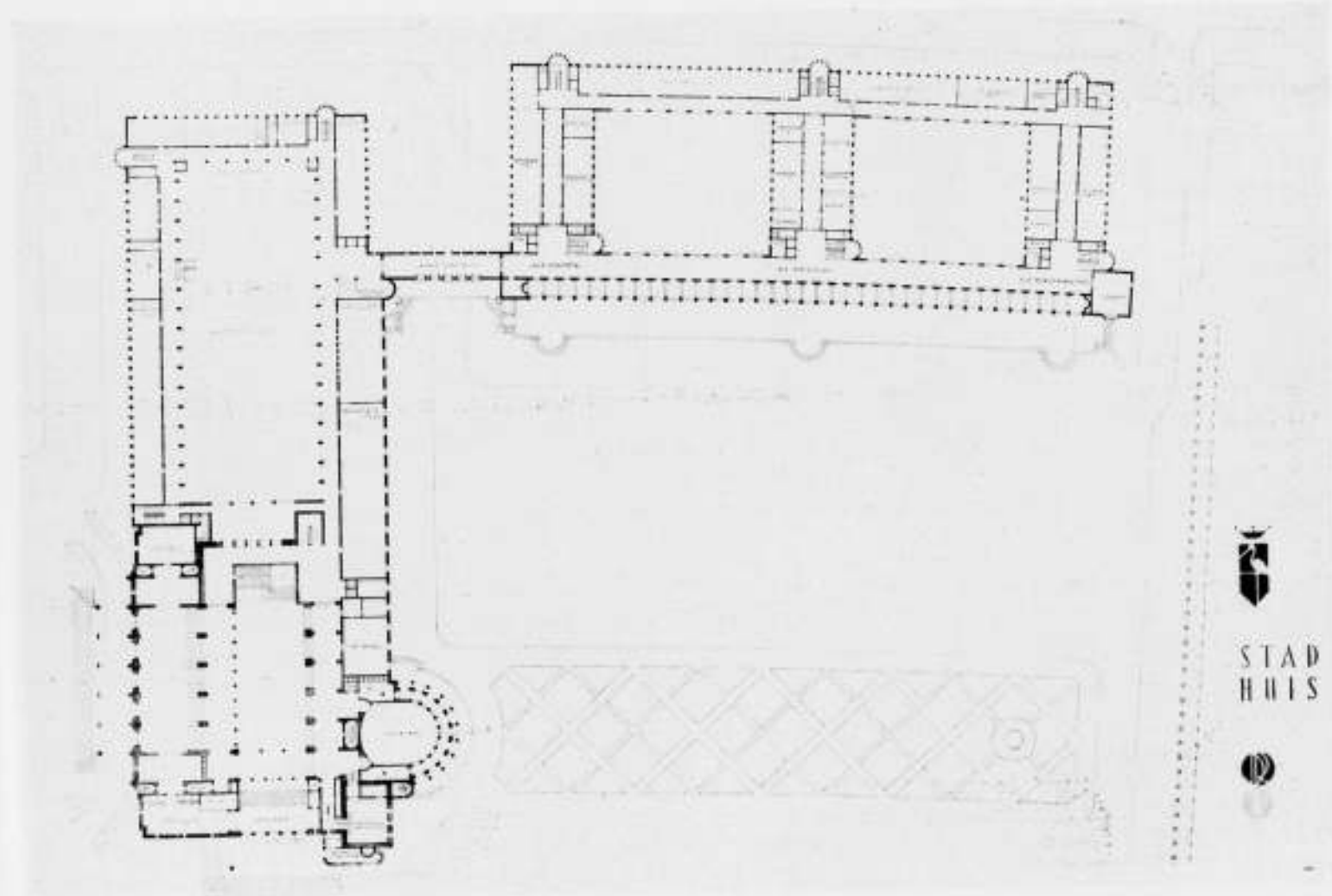
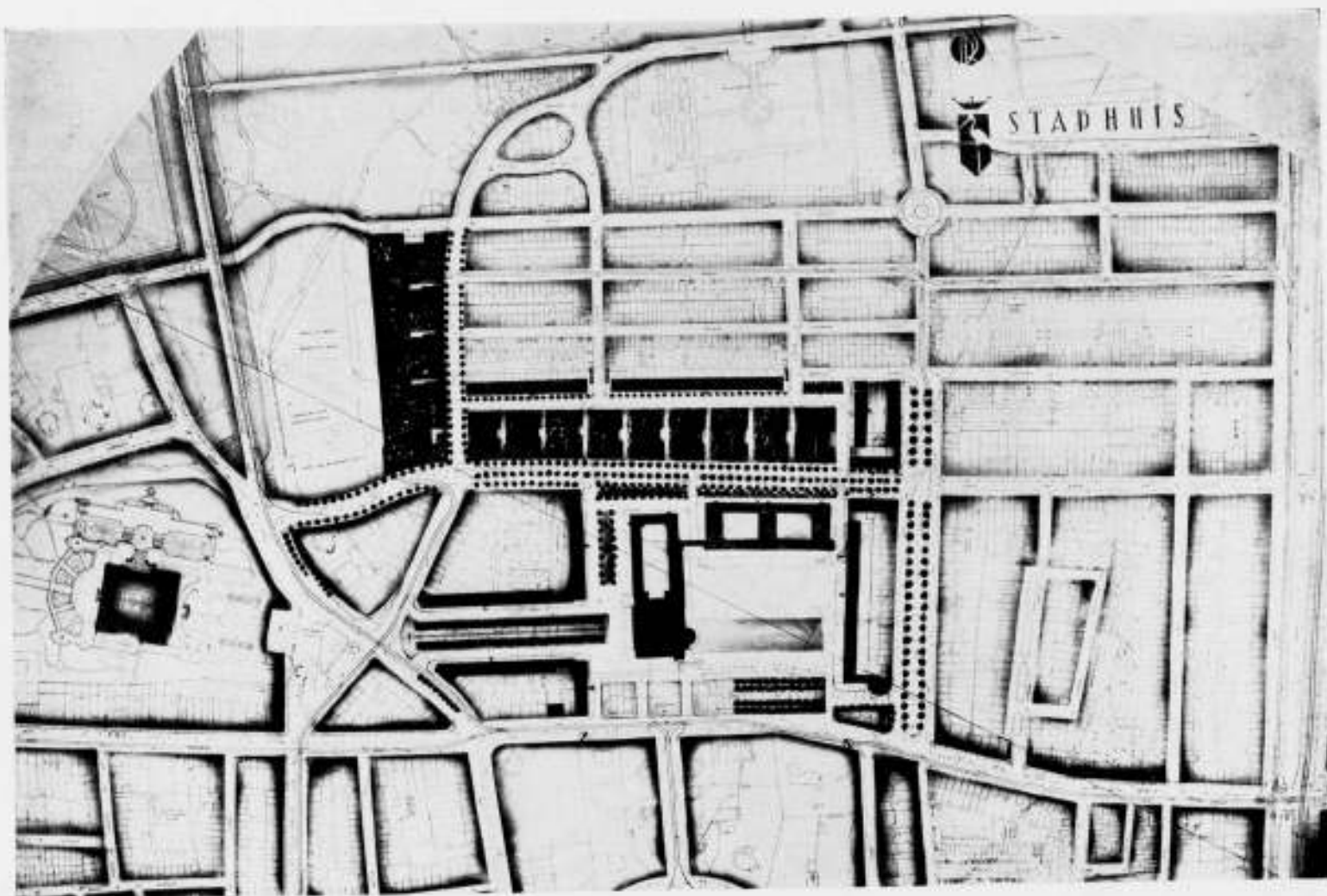
De Raadzaal beheerscht het Raadhuisplein, tezamen met den Toren. De wanden van dit plein worden gevormd door het Vertegenwoordigend Gedeelte, het Administratief-technische Gebouw, en een nieuwe bebouwing. Aan twee kanten van dit plein zijn loggia's: die aan het Administratief-technische Gedeelte zal in het middaguur een heerlijk verblijf geven, terwijl aan de zijde van den nieuwbouw de loggia gelegenheid zal geven voor vestiging van restaurants, café's en winkels, die later op den dag van de zon kunnen profiteren.

Het plein is verder ingenomen door een Rosarium en een ruim parkeerterrein, terwijl de zijde naar de Javastraat door plant-

STADHUIS

STADHUIS

soenaanleg en berceaux van den verkeersweg gescheiden, en door openlegging van dezen wand het noodige verband met het Willemspark is gevonden.

De Toren zal niet alleen vanaf de Parkstraat het stadsbeeld gaan beheerschen, maar dit zal ook het geval zijn voor het verlengde van de Laan van Meerdervoort, van de Carnegielaan tot de Waldeck-Pyrmontkade.

Eveneens ziet men vanuit de Javastraat, komende van den Wassenaarscheweg, den Toren met het Vertegenwoordigend Gedeelte, als het zwaartepunt van de ruimte.

Door deze situatie wordt vanzelfsprekend de Javastraat een zeer belangrijke, zoo niet de belangrijkste, verkeersader van de stad. En als logisch gevolg zal zij moeten worden verbreed, tot zij bij den Wassenaarscheweg op een breed tracee kan komen. Maar ook haar andere verlengde n.l. de Laan van Meerdervoort, zal over het gedeelte tusschen O. Scheveningscheweg en Carnegielaan tot een ruimen verkeersweg moeten worden gemaakt. De Laan Copes zal aan de andere zijde van het Raadhuis-complex wel verkeer opnemen, maar heeft toch niet die uitdrukkelijke functie van de Laan van Meerdervoort en Javastraat: de verbindingen van de Laan Copes met den Haag N.O. en -West, zijn n.l. niet zoo goed.

Met een verbreding dezer verkeerswegen kan men echter niet volstaan. Een aansluiting op het overige gedeelte van de stad zal noodzakelijk blijken. Hiervoor is, behalve de bestaande oplossing van den Verkeersweg Parkstraat-Kneuterdijk-Spui een tweede oplossing noodig, en een andere dan een ringvorm lijkt hier niet goed mogelijk. Aan de Javastraat aansluitend zou deze ring te vormen zijn door verbreding van de Anna Paulownastraat, om op deze wijze verbinding te verkrijgen met den Zuidwal en de Grootte Marktstraat, en dan langs de Heeren-gracht weer op de Princessegracht, en langs de Koninginne-gracht weer aan de Javastraat te komen. Verbreding van de Koningskade zou dezen ring sluiten.

Oplossing van dit vraagstuk is hier verder niet aangewezen: het zou leiden tot het betreden van het gebied van den Stedebouwkundige. In de situatie is de aanzet ervan echter aangegeven.

De betere verbinding met de Wittebrug, als in het programma voorzien, is te verkrijgen door de verbetering van de Bankastraat en een verbinding direct door de Boschjes. Zij is ook te maken door een nieuwen weg aansluitend op de Laan Copes en op teekening aangegeven. Deze laatste oplossing is in verband met de ontsluiting van de Archipelbuurt de meest-aangewezen. Wanneer eenmaal een stadhuis daar ter plaatse zal staan, moet deze buurt van tweede-rangsbuurt zich verheffen tot meerdere importantie en een dergelijke weg is een der mogelijkheden daartoe.

De reeds beschreven Avenue naar den kant van het Vredespaleis, en de openlegging van de Javastraat zijn stappen naar een oplossing van de traditioneele opgave: „den Haag-Parkstad". Hierin voortwerkende kan de Laan Copes worden bebouwd met hogere geïsoleerde blokken, waardoor zooveel ruimte vrij kan worden gemaakt, dat men een verbinding van groen krijgt met de Scheveningsche Boschjes langs de Joodsche Begraafplaats. Men zou dit terrein gedeeltelijk kunnen reserveren voor de uitbreiding van het Raadhuis, maar de genoemde bebouwing zou beter staan. In dit laatste geval zou men de verdiepingen boven den bouw aan de N.O.zijde van het Raadhuisplein voor uitbreiding kunnen bestemmen, en de levensbrengende elementen in de loggia laten blijven.

Zeer waarschijnlijk zal het karakter van het Willemspark ook verandering ondergaan, deze veranderingen mogen echter nooit zoo zijn, dat zij aan dit complex het aanzicht van een gesloten bebouwing zouden geven.

Ter illustratie van het bovenstaande zijn twee situaties bijgevoegd, waarop men na kan gaan, hoe het centrum zich kan

ontwikkelen. Bij deze teekeningen behoort bijgaande staat. De verdere veranderingen van wegen, als de verbreding van Koningskade, Javastraat, Laan van Meerdervoort, Anna Paulownastraat, zijnde de aansluiting aan den ring om de oude stad, de verbinding van de Bankastraat en het breken van een nieuwen weg, die door het Prinsevinkpark aansluiting zou geven op de Wittebrug, zijn alle van absoluut stedenbouwkundigen aard.

De onteigeningen voor deze verbeteringen kunnen niet bij de in het programma bedoelde worden beschouwd en zijn hier buiten gebleven.

Het gebouw.

Bij het ontwerpen van het gebouw heeft ontwerper gestreefd naar een aansluiting, geheel in eigen tijd geïnterpreteerd, aan de grootsche traditie van het Raadhuis, zooals deze zich door een duizendtal jaren heeft ontwikkeld. Zelfbewuste autoriteit van het Bestuur, door den wil van allen geroepen de gemeenschap van de groote stad te leiden; Gastvrijheid tegenover den vreemdeling en bezoeker van eigen bodem, en een praktische administratie van het groote conglomeraat moeten tot uitdrukking worden gebracht.

Naar de oude stad gekeerd, vindt men den Hoofdingang, geflankeerd door den Toren. Links ervan, gericht naar het Vredespaleis, de Feestzalen. Rechts ervan de Raadzaal met in den Toren de Vergaderzaal van B. en W. (eventueel zou ontwerper hier liever de Burgemeesterskamer van maken). Deze drie elementen vormen tezamen het hoofdmoment van het gebouw: het Vertegenwoordigend Gedeelte. Aan dit gedeelte sluit zich de vleugel van Burgemeester en Secretaris aan. (Deze functionarissen zijn organiek aan het Vertegenwoordigend Gedeelte het meest verbonden).

In lagere verdiepingen sluit zich aan de Grootte Hal van het Bevolkingsregister en den Belastingdienst het overige gedeelte aan van het Bestuurs-administratief gedeelte. De Wethouders met hunne Afdelingen zijn hierin ondergebracht.

Verbonden met dit groote gebouw door een overbouwden doorgang met vestibule erboven, is het Technisch Administratief Gebouw, waarin de Diensten van Gemeentewerken, Stadsontwikkeling, Bouw- en Woningtoezicht, zijn ondergebracht. Vanuit de vestibule van dezen ingang geeft een groote dwarsgang op de bel-étage toegang tot alle afdelingen. Deze gang kan worden beschouwd als een verlenging van de straat, en geeft het voordeel, dat alle ingangen zooveel mogelijk zijn geconcentreerd, en het publiek vanuit dezen gecentraliseerden ingang makkelijk is te distribueeren.

Bij het Vertegenwoordigend Gedeelte is gestreefd naar een scheiding tusschen het receptiegedeelte en het Raadzaal-complex, met Burgemeester en B. en W. Dit is bereikt door een verschil in verdiepinghoogte, waarvan meteen geprofiteerd is om de beide trouwzalen beg. grond grotere hoogte te geven. Naar buiten is deze vleugel ook monumentaler tot uitdrukking gebracht.

Een monumentale trap in een Hal, geheel door groote staande vensters verlicht, voert naar de galerij langs de feestzalen, en geeft gelegenheid van dit geheele complex een groote feestruimte te maken.

De groote feestzaal heeft aan de beide einden nissen, waarboven zich eenzijdig de muziekgalerij bevindt; deze nissen zijn tevens voor kleine opvoeringen bestemd.

Door trappen komt men op de meer afgesloten galerij, waaraan raadzaal, Burgemeester en B. en W. zijn gelegen. Door een eigen trap met lift is dit complex verbonden met de vestibule of der Raadsleden op den beg. grond, terwijl de toiletten zijn gelegen aan het bordes van de kleine trap, in den hoek van de Hal. Koffiekamer, leeszaal, spreekkamers enz. bevinden zich alle aan deze galerij, terwijl aan de aansluitend gang de kamer van den Burgemeester met diens kabinet is gelegen.

Op de tweede étage bevinden zich de tribunes voor Pers en geïnteresseerden, bereikbaar door het trappenhuis, dat in de Hal uitkomt. De publieke tribune is bereikbaar door de zich terzijde van den hoofdingang bevindende deur, die toegang geeft tot de wachtkamer en vervolgens tot het trappenhuis.

Voor de Raadzaal is een ronde vorm gekozen, met in het plafond een concentratie aangeduid van het Presidium. Door de hoog-plaatsen der ramen kan een diffuse verlichting worden verkregen, die voor niemand hinderlijk zal zijn, te eer daar de vergaderingen, in het middaguur te houden, aan deze zijde van het gebouw nooit last van de zon zullen hebben.

De plaatsing van de ramen in een halven cirkel, brengt met zich mee, dat B. en W. ook van terzijde zullen worden verlicht, zoodat de onaangename gewaarwording van tegen-het-licht in te zitten, zal worden ondervangen.

Voor de kamers van den Burgemeester, diens Kabinet, en den Secretaris is een eenigszins meer representatieve indeeling gevolgd dan voor het overige administratieve gedeelte: hier grotere diepte, verdiepinghoogte en traveeindeeling, terwijl voor de normale administratieve ruimten de in het programma opgegeven indeeling van 6 m diep is vastgehouden, en een raamverdeling op twee meter is ingevoerd. Deze traveeindeeling op twee meter schept de mogelijkheid, deze ruimten op naar behoeven te varieeren-wijze te gebruiken. De nu in het gebouw aangegeven verdeling in zalen en vertrekken is dan ook direct door een andere te vervangen.

Wat de indeeling der garde-robbe betreft; deze kan centraal zijn, of over de afdelingen verdeeld bij de trappenhuisen. De eerste methode is toegepast in het bestuursgebouw, de tweede in het technisch-administratieve gebouw; de veranderlijkheid der indeeling maakt, dat dit steeds naar wensch kan worden geregeld.

Door de loggia onder in het technisch-administratief gedeelte is een verbinding met het meer-monumentale karakter van het hoofdgebouw verkregen.

Materialen.

Het spreekt van zelf dat een meer gedetailleerde opgave der materialen hier nog niet gegeven kan worden. Voor de uitwendige Architectuur komt een bovenbouw van Utrechtsche baksteen op een plint van lichtrose graniet in aanmerking. De daken kunnen van koper zijn, doch andere materialen als pannen of leien zijn daarvoor niet uitgesloten. In het interieur zou b.v. de groote hal in baksteen kunnen worden uitgevoerd, de feestzaal met veel muurschilderingen en marmer of mozaiek. Verdere interieurs met toepassing van pleister in kleur, enz.

TOELICHTING ONTWERP STADHUIS VOOR 'S-GRAVENHAGE VAN ARCHITECT J. F. STAAL B.N.A.

Werkgedeelte van het Stadhuis.

De groote zalen:

Algemeene zaken, Verkiezingen en Belastingen, waarvoor een bovenverlichting noodzakelijk is, zijn in het onderhuis geplaatst, zoodat het programma toestaat volgens Art. 2 Biz. 10. („Indien het onderhuis ten behoeve van boven aangegeven doeleinden niet geheel wordt ingenomen, mag het overige gedeelte ook als kantoorruimte worden benut..." enz.)

De plaatsing der groote zalen op de hoofdverdieping zou een zeer groote moeilijkte te gebruiken oppervlakte in het onderhuis hebben gegeven.

De overige zeer groote lokalen:

Burgerlijke Stand, Archief en Expeditie en Administratie Gemeentewerken zijn in de normale kantoorgebouwen geplaatst, doch dan steeds twee verdiepingen hoog en zonder de gebruikelijke gang.

Kubieke inhoud.

Vertegenwoordigend Gedeelte 100800 m³ à f 30.— f 3.024.000
Werkgedeelte 191400 m³ à f 20.— 3.828.000

Totaal . . . f 6.852.000

D. ROSENBERG.

Eigendom	Gemeente	Privé eigendom	Nieuw Bouwterrein
Javastraat		Javastr. 20, 22,	Raadhuisplein 3875
26-28	1955	24, 30, 32	Laan Copes 26100
		Laan Copes 24	Alexanderveld 3200
		met tuinen	Straten achter
		Sundastr. 24-26	960 kazerne 9100
Totaal	1955	2905	42275

	Javastr. 34-70	8500	Bebouwing
	Javastr. 4	2480	Alexanderveld 1120
			id. Javastr. hoek
			Nassauplein 930
		10980	2050

Alexanderpl.		Alexanderpl.		Vredespaleis-
15, 16, 20	3000	9, 10, 12	1500	dreef 11035
Alexanderpl.		Alexanderpl. 15	1500	Laan Copes 1250
14	1150	Alexanderpl.		
Laan Copes	1085	17, 18, 19	450	
Laan Copes		Alexanderpl.		
13	240	22-27	2130	
		Schev.weg 1-15	2120	
		Laan Copes 1	1360	
		Laan Copes 3-9	3200	
		Laan Copes 2	1750	
	5475	14010		12285
Tot. generaal	7430	27895		56610

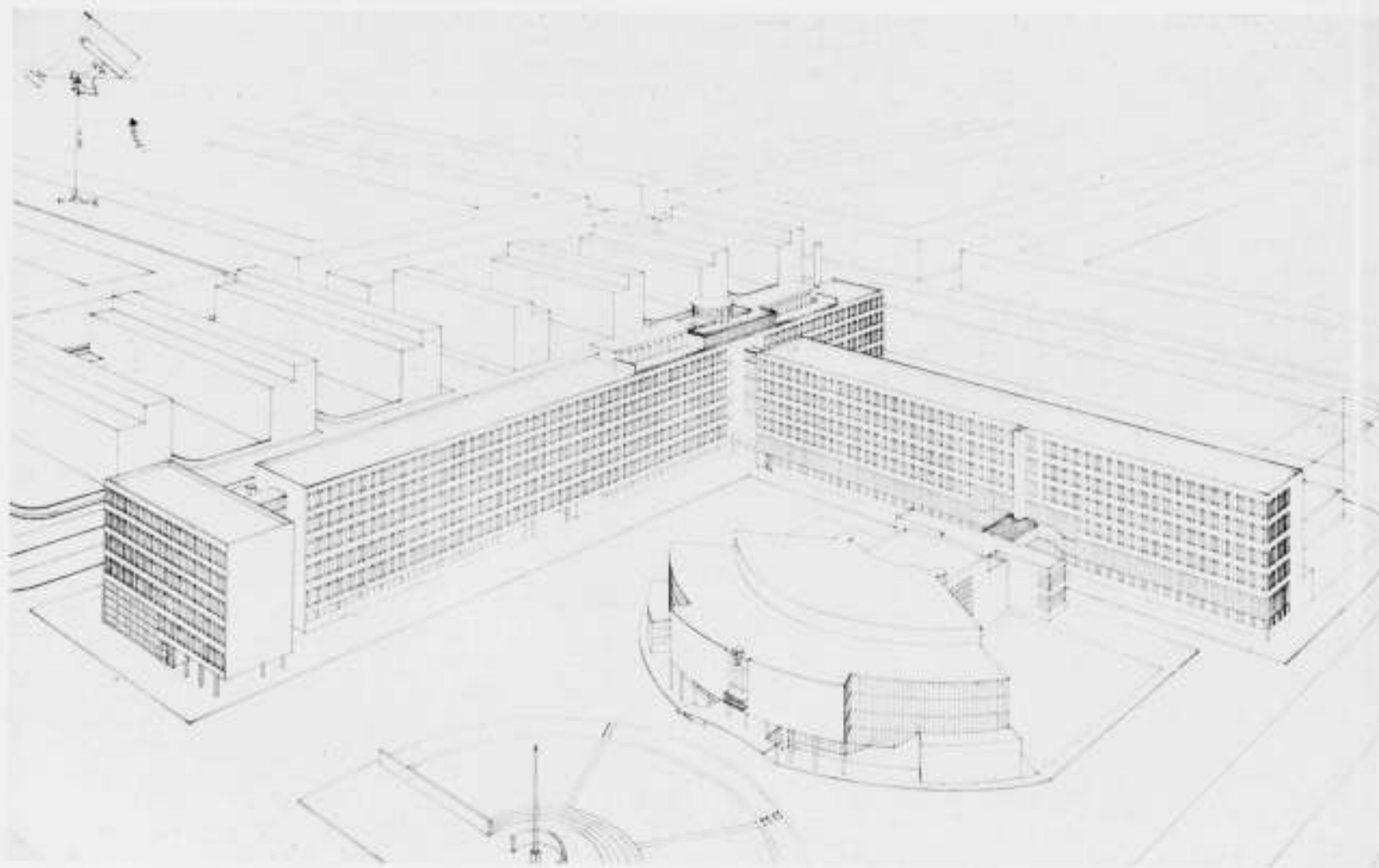
Deze staat wijst uit, dat bij deze wijze van bebouwing van het terrein om het Raadhuis 56610 m² bouwterrein zullen overblijven; 27895 m² moeten worden aangekocht of onteigend, verdeeld over 103 perceelen, terwijl 7430 m² gemeentegrond zal komen te vervallen. Aan bouwterreinen geeft dit een voordeelig saldo van 21285 m².

D. ROSENBERG.

Overigens is het werkgedeelte van het Stadhuis ondergebracht in onderhuis, beganegrond en 4 verdiepingen, elk ingedeeld in 2 rijen kantoren, elk diep 6 meter, met een midden-gang van 2.50 meter.

Ondanks de bezwaren welke de dagverlichting van de middengangen medebrengt, is deze oplossing, steunende op die van vele der nieuwste buitenlandsche kantoorgebouwen, als de meest economische gekozen. Gesloten binnenplaatsen zijn, daar de geboden terreinoppervlakte zeer ruim is, geheel vermeden. Ter bevordering van de dagverlichting der middengangen zijn ten eerste de trappenhuisen en hall's zoodanig verdeeld, dat zij vanuit de gangen als lichtbron zichtbaar zijn; voorts kunnen, waar het gebruik dit toelaat, de kantoorwanden langs de gangen geheel of gedeeltelijk van al of niet doorzichtig glas gemaakt worden, terwijl alle deuren van kantoren, uitkomende op de gangen, met glas bezet worden, waarop met zwarte letters de bestemming der kantoren wordt aangeduid.

RAADHUISONTWERP

ARCHITECT J. F. STAAL B.N.A.

De dagverlichting der middengangen zal profiteren van de dagverlichting der kantoorlokalen, welke zoo overvloedig mogelijk is, mede in verband met de voorgeschreven verdieping-hoogte.

Met het oog op mijn architectonischen wensch langs de Laan Copes van Cattenburch een zoo lang mogelijk kantoorgebouw te plaatsen, is het bestaande woonhuisblok aan het Nassauplein niet rondom afgebouwd, echter wel aan het oog onttrokken. De aanwezige boomen langs de achterzijde van dit woonhuisblok blijven bestaan, langs een geprojecteerde ondergeschikte achterstraat. (Praktisch o.m. als dienstweg ten behoeve van centrale verwarming, materialen Bouwtoezicht e.d. gebruikt). Langs deze achterstraat de genoemde groote zalen met bovenlicht (shedkappen), zich uitstrekkende langs den achtergevel van werkgebouw A. Door deze ruimteverdeling ligt de achtergevel van het werkgebouw A. 70 meter verwijderd van de achtergevels der woonhuizen aan het Nassauplein.

De zijgevel van het woonblok Nassauplein hoek Laan Copes van Cattenburch wordt voldoende aan het oog onttrokken door een 17 m breede en 12 m hooge ventilatieschacht, welke voor verwarming en ventilatie van het Stadhuis noodig is. (Zie hieronder Verwarming en Ventilatie).

De wand Nassauplein is ter doortrekking van den Zuidwand van het Stadhuisplein doorgebroken. De bedoeling is, te zijner tijd, een der nieuw te bouwen hoekperceelen bij deze doorbreking als garage voor de gevraagde 8 auto's te bestemmen.

Voorloopig kunnen deze auto's ondergebracht worden in een tijdelijke garage, te bouwen op het gereserveerde terrein voor uitbreiding van de afdeling Algemeene Zaken. Het zal mogelijk zijn het Stadhuis verder uit te breiden door dit gereserveerd terrein op volle hoogte der ontworpen kantoorgebouwen te bebouwen, ter diepte van ongeveer 9 meter, zooals in stippellijn is aangegeven op de vogelvlucht perspectief op schaal 1 à 200.

206

Gedeelte van het Stadhuis met vertegenwoordigend karakter.

De vorm van de groote feestzaal is gekozen om eenigszins tegemoet te komen aan de eischen van het programma op blz. 11 (3) en op blz. 20, waarin bij een zaal van ongeveer 500 vierk. meter, dienende als receptie- of balzaal, tevens gelegenheid moet bestaan muziek ten gehore te brengen en een eenvoudige vertooning te geven.

Waar de grootte der zaal gemakkelijk mogelijk maakt 500 toeschouwers te plaatsen, is het volslagen onmogelijk dezen 500 toeschouwers gezicht op het podium te geven, indien de zaalvloer horizontaal ligt. De horizontale ligging is echter met het oog op te houden recepties en bals dwingend, zoodat den ontwerper niet anders overblijft dan de oplossing voor toeschouwers zoo dragelijk mogelijk te maken. De door mij hiertoe gekozen zaalvorm, een ringsegment, is mij het beste compromis gebleken op de volgende gronden.

De primaire eisch voor een auditorium is de plaatsing op een doelmatig hellende vloer. Afwezigheid van een dergelijken vloer is niet goed te maken door hoger of lager stellen van het podium, want men heeft te kiezen tusschen instellen van elke toeschouwerrij afzonderlijk op het podium (waardoor een parabolisch hellende vloer met volstreekte zekerheid ontstaat), of het podium op elke rij afzonderlijk instellen (hetgeen absurd is). Mechanische hulpmiddelen om tijdelijk een horizontale vloer tot een vloer met verstelbare verhoogingen te maken (montabele en demontabele tribunes, liftvloeren en dergelijke) zijn, voor het hier beoogde doel, naar mijn gevoelen te omslachtig of te kostbaar.

Het eenige aanvaardbare compromis zal in den zaalvorm gevonden worden waarbij dan tegelijkertijd aan accoustische mogelijkheden moet worden gedacht.

Hoe dieper de zaal wordt ten opzichte van de podiumplaats of m.w. hoe grooter aantal toeschouwers achter elkaar moeten plaats nemen, des te erger worden de bezwaren van een horizontale vloer. De meest voor de hand liggende oplossing van de zaalvorm zou een langwerpige zaal zijn met het podium in het midden van een der lange zijden, welke voor een zaal van gering oppervlak mogelijk aanvaardbaar zou zijn. Doch een zaaloppervlakte van 500 vierk. meter, zooals het programma verlangt, leidt tot een veel te groote lengteafmeting, welke lengteafmeting immers ten gevolge heeft, dat de gezichtshoek van de toeschouwers, verwijderd zittende van het midden, naar de zijkanten steeds scherper en dus ondoelmatiger wordt, geaard met een diagonale vergrooting van den afstand tusschen zitplaats en podium, welke afstand juist zoo klein mogelijk moet worden gehouden. Het in een langwerpige zaal plaatsen der stoelenrijen in een cirkelsegment rondom het podium zou een tegemoetkoming aan de aangegeven gebreken zijn, waarbij echter veel zaaloppervlakte ongebruikt zou moeten blijven, n.l. de hoekgedeelten van links en rechts achter de gebogen stoelenrijen. Tengevolge dezer overwegingen is door mij de zaalvorm als een ringsegment gekozen, dat de minste bezwaren heeft en het beste compromis biedt.

Voor gelijktijdig gebruik der 4 feestzalen gedurende eene vertooning, ware het in verband met de oplossing mogelijk de 3 treden, ontworpen van den corridor tusschen groote zaal en drie kleinere zalen naar de rookzaal, voldoende breed te maken om daarop telkens een stoelenrij te plaatsen, waarbij dan de overige aanwezigen der drie kleine zalen zich in den corridor staande zouden kunnen opstellen.

De gekozen zaalvorm komt aan de eischen van accoustiek tegemoet, mede door de ontworpen plafondhoogte, ten eerste door een beperkten inhoud, welke den gewenschten duur van nagalm bereikbaar maakt zonder kunstmiddelen van geluid-absorbeerende materialen, die het bezwaar hebben de geluidsenergie te verzwakken, en ten tweede door den matigen maximalen afstand tusschen podium en toeschouwer, welke de geluidsenergie, zonder versterking, voldoende doet zijn.

De dagverlichting der 4 feestzalen is bijna geheel achterwege gelaten. M.i. behoort bij een feest of een plechtigheid een kunstverlichting, die naar de gewenschte stemming te regelen is. De zijramen der 2 kleine feestzalen geven, behalve dagverlichting, een uitzicht op de groote trappen van het gebouw. Uit den m.i. noodzakelijken vorm van den plattegrond van de groote feestzaal, in gemakkelijk verband met de 3 kleinere zalen, volgde de vormgeving van het Stadhuisgedeelte met vertegenwoordigend karakter, welke zich daardoor karakteristiek onderscheidt van die der werkgebouwen.

De onderlinge verbinding moest, door de onderscheiden vormen, zoo licht mogelijk zijn. De plattegrond van het gebouw met vertegenwoordigend karakter bood in verband met de geringe bouwhoogte geen moeilijkheid tot plaatsing op het pleingedeelte gevormd door de loodrecht op elkaar staande wanden der twee groote werkgebouwen. Het daglicht op de werkgebouwen wordt door deze plaatsing niet onderschept, behalve van de aansluiting, waarin de plattegronden van het werkgebouw A, ondergeschikte ruimten (dienstvertrekjes voor schoonmaaksters en bergplaatsen) die geen groote dagverlichting eischen, zijn ondergebracht.

Vanaf den nieuwen 40 meter breeden weg langs het Raadhuisplein, de verbinding van Javastraat naar Laan Copes van Cattenburch, zal het vertegenwoordigend gedeelte, (naar ik verwacht) ondanks zijn geringe bouwhoogte, door zijn vorm die zich naar den genoemden weg uitsprekt in den gebogen voorgevel, vanzelf op de eenvoudige vlakke werkgebouwen als achtergrond domineeren.

Voor den voorgevel van het representatief gebouw is een architectonische samenstelling gezocht van het kleinst mogelijk

aantal factoren, niets dan: ingang met trappenhuizen, bijna geheel met doorzichtige wanden, tegen bijna geheel gesloten zaalwanden. Als symboliek alleen het eenzame middenbalcon (waarop het bestuur der stad zich kan toonen aan de burgerij), waarboven het Stadswapen.

De van buitenaf zichtbare groote trappen in het vertegenwoordigend gebouw kunnen als gemoderniseerde voortzetting der traditie van de oude Stadhuisstoep gelden, welke stoep niet bij alle weersgesteldheden zonder bezwaren is.

Situatie.

Daar ik de fraaie Laan Copes van Cattenburch met 5 boomenrijen wilde behouden, moest ik het Stadhuis binnen de grenzen van het Alexanderveld, dus zonder gebruikmaking der Kazernerterreinen, bouwen. Het groote werkgebouw langs de Laan Copes van Cattenburch is door een vijver van 150 meter bij 17 meter van den weg gescheiden.

De lange plantsoenstrook voor het Stadhuis en loodrecht op de Laan Copes van Cattenburch, kan, bij bijkomende behoefte, als parkeerplaats worden ingericht.

De Laan Copes van Cattenburch kan, in de toekomst, door verlegging van de Timorstraat over de P. Isr. Begraafplaats, achterom het Vredespaleis op dezelfde breedte worden doorgetrokken tot aan het ontworpen circuitplein op de kruising van de Laan van Meerdervoort en Groot Hertoginnelaan en aldus een aanzienlijke parkallee vormen.

Een voorloopige oplossing voor de Timorstraat, op een ongunstig punt 26 meter breed, overigens ruim 30 meter, zonder aantasting van de P. Is. Begraafplaats doch met gebruikmaken van den grond in eigendom van de Gemeente, met sloopen van het huizenblok op den hoek van Laan Copes van Cattenburch en Timorstraat (welk blok thans vanaf de Timorstraat een afzichtelijken aanblik biedt) is bijgevoegd.

Het L-vormige, nieuw te bouwen woonblok is bedoeld als appartementsgebouw, dat als hoek kan fungeeren voor een mogelijk in de toekomst aan te leggen groot vierkant bouwterrein, als aangegeven op de situatie. Ten zuiden van bedoeld bouwterrein kan dan een verbindingsweg tusschen nieuw Stadhuisplein en Vredespaleis ontstaan, doorgetrokken tot het Nassauplein en ook vóór het Vredespaleis een verkeers-circuit worden aangelegd, dat den verkeers-toestand voor het Vredespaleis, alsmede het gezicht op dit Paleis zal verbeteren.

De Laan van Meerdervoort, welke van Javastraat tot Zoutmanstraat te smal en uit geldelijk oogpunt moeilijk te verbreedden is, kan ontlast worden door een aan haar evenwijdig loopenden weg, tusschen de beide aangeduide verkeerscircuits, waarin tevens auto's voor het Vredespaleis kunnen parkeeren.

De Zoutmanstraat wordt verbreed gedacht, tot de breedte van de Vondelstraat.

De voorgestelde verkeersrichtingen zijn op de situatie met roode pijltjes aangegeven. De noodzakelijke verbredening van de Javastraat kan tusschen Laan van Meerdervoort en Nassauplein aan de Zuidzijde worden voltooid, en verder Oostelijk, aan de Noordzijde het minst kostbaar worden vervolgd.

Indien ooit de verbindingsweg van Lange Voorhout tot Stadhuisplein op 40 meter breedte zou worden doorgetrokken, moet het Plein 1813 natuurlijk zijn bestaanden vorm opgeven en nieuw worden ontworpen.

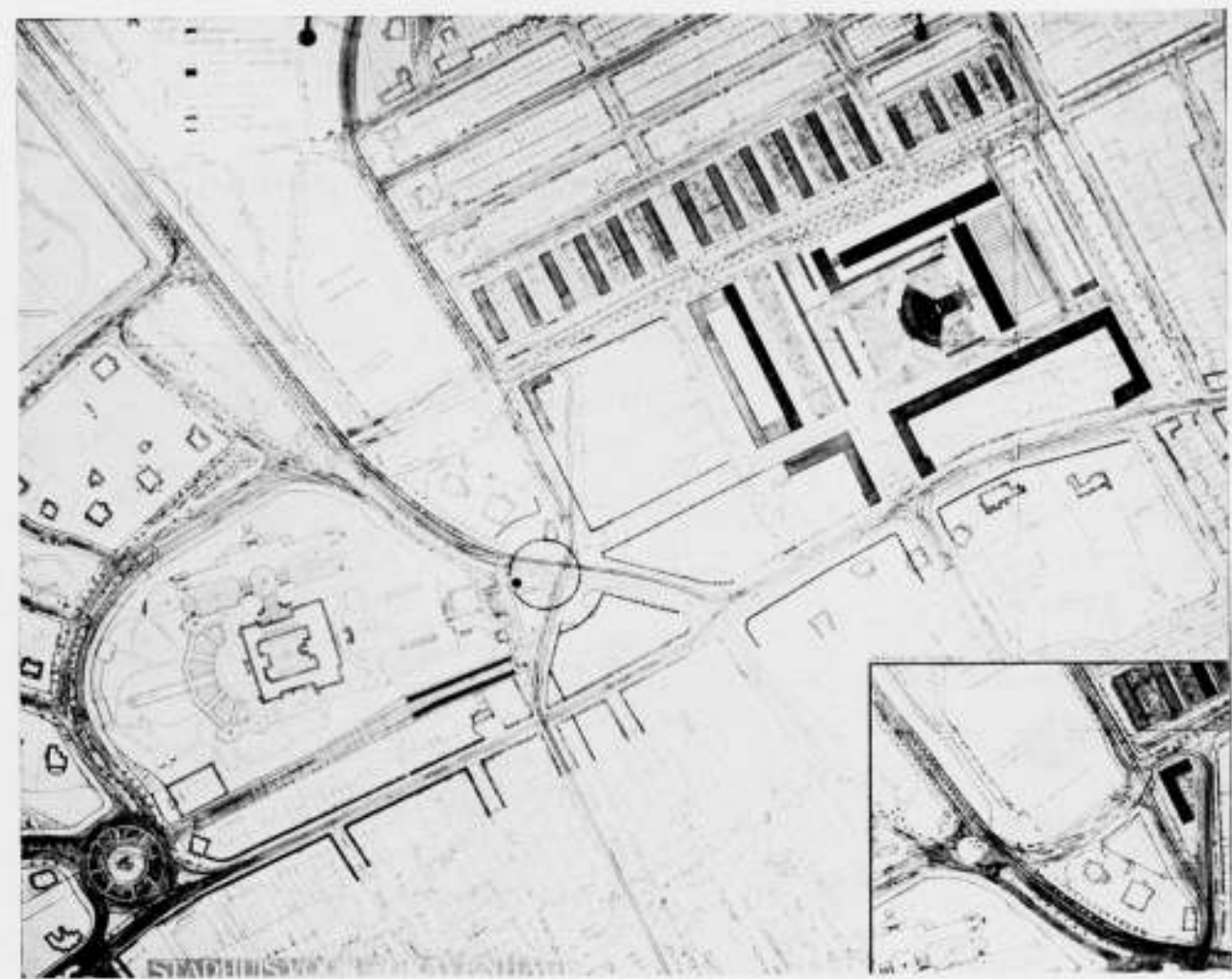
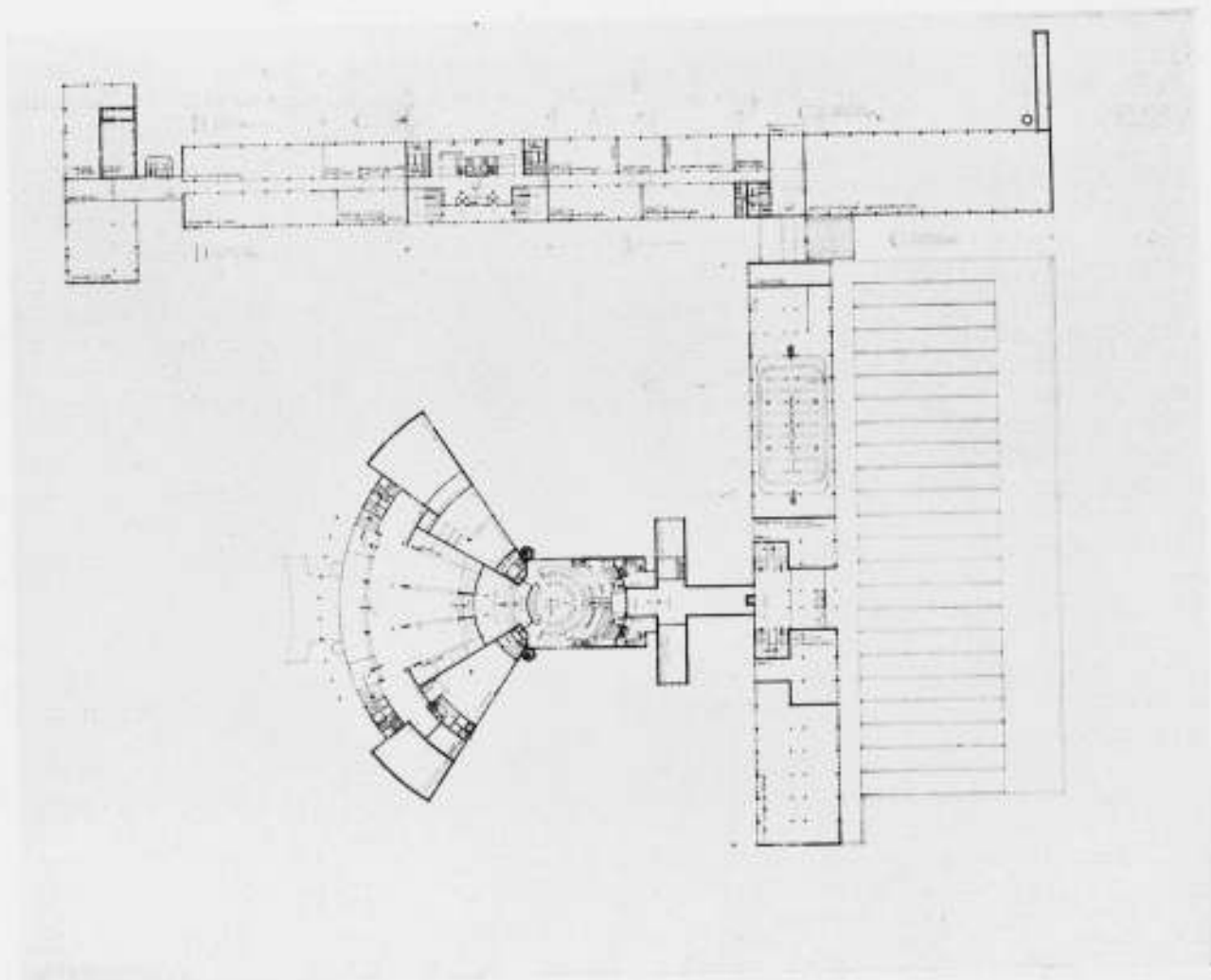
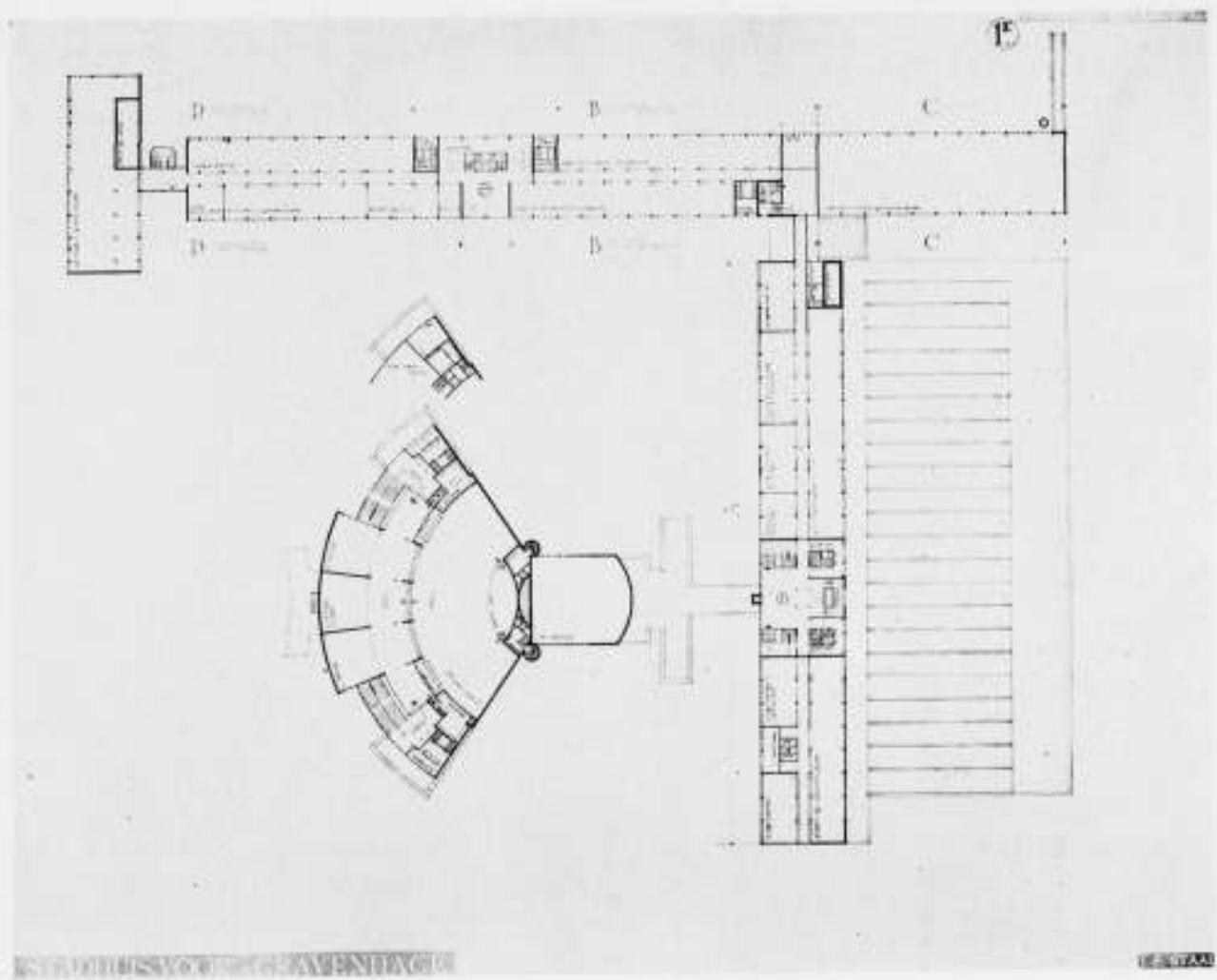
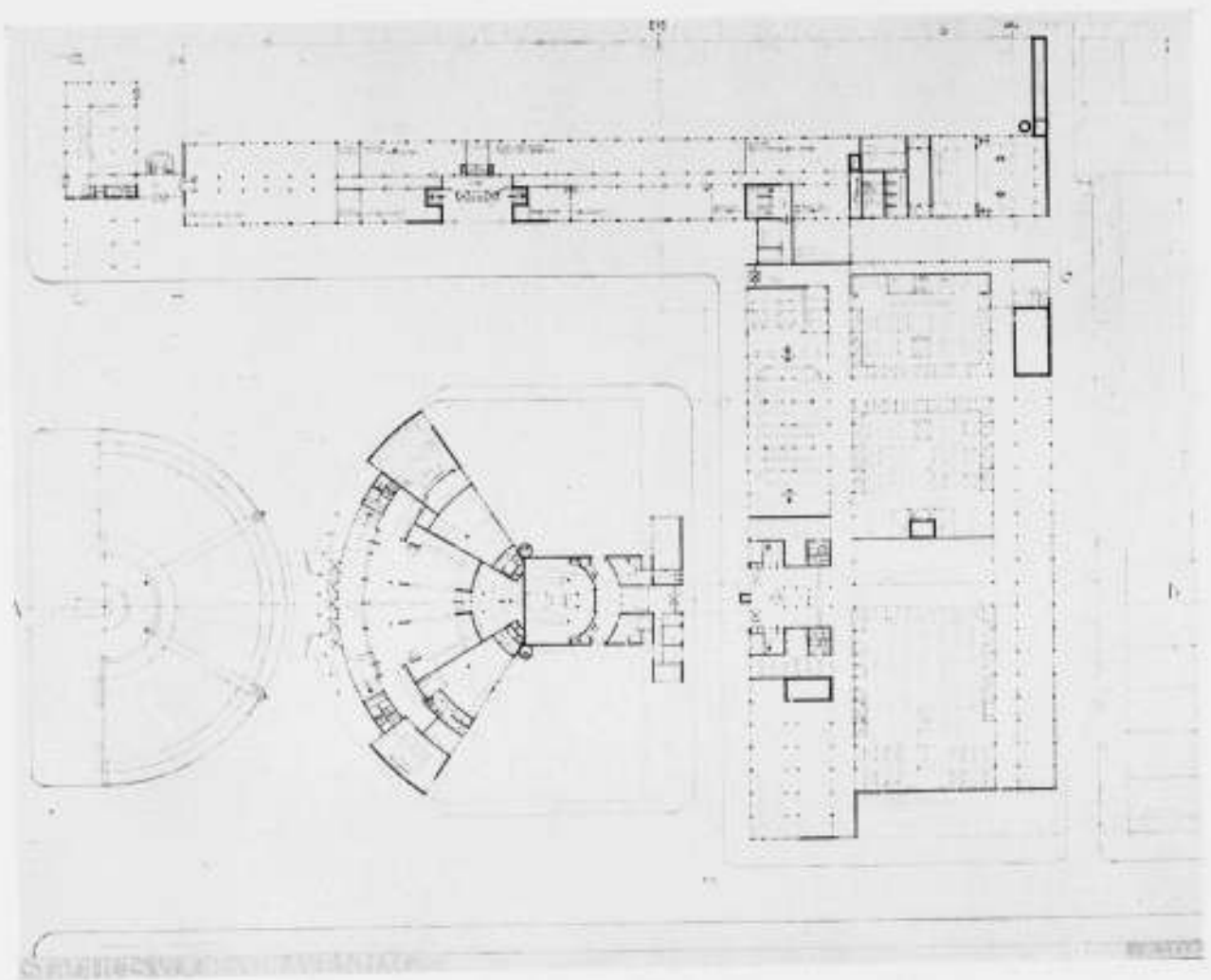
De verbinding Bankastraat-Witte Brug is gedacht door een verbredening van den rijweg, welke thans door het verkeer in de Scheveningsche Boschjes ter plaatse is gekozen: de Sparre-laan-Verheulweg. Daarop kan de Timorstraat (Zuid-Noord-richting) om de R.K. Begraafplaats heen, worden aangesloten.

Bebouwing van nieuwe bouwterreinen, volgens de situatie.

Daartoe komen de volgende terreinen het eerst in aanmerking:

207

De kazerne-terreinen, zoo mogelijk over de volle lengte langs de Laan Copes van Cattenburch van Timorstraat tot Bankastraat (onteigening der huizen hoek Laan Copes van Cattenburch en Bankastraat), anders voorloopig tot Borneostraat, met appartement-huizen in open bebouwing van Zuid tot Noord. Daar het jammer zou zijn de open terreinen naar het Zuiden te sluiten is de strepenbebouwing Noord-Zuid gekozen. De openblijvende tuinen aan het N., begrensd door lage garages, die den doorkijk op de Soendastraat voldoende wegnemen. Aan de Oostzijde (voorgevels) dezer appartement-huizen een smalle rijweg ten bate der huizen, de tuinen aan de Westzijde met een laag muurtje omsloten. Deze wijze van bebouwen zal het Parkallee-achtige van dit gedeelte der Laan Copes van Cattenburch versterken.

Langs de doorbraak van den straatwand van Javastraat tot het Alexanderveld, ter bedekking van de achterwanden der blokken Javastraat aan weerszijden van de doorbraak, zijn ter bebouwing kantoorgebouwen met winkels gedacht. Het blok, aldus ontstaande, aan de Zuidzijde van het nieuwe Stadhuisplein, zoo spoedig mogelijk te bouwen, waartoe mogelijk een zeer klein gedeelte der tuinen achter de perceelen Javastraat en zeker de perceelen aan het Nassauplein en hoek Javastraat-Nassauplein moeten worden onteigend, zooals op de situatie is te zien.

Natuurlijk is de doorbraak van het nieuwe Stadhuisplein naar het Nassauplein ter voltooiing van den Stadhuisbouw niet onmiddellijk noodig.

De Stadhuisbouw is geheel tot stand te brengen met de voorgeschreven doorbreking van Javastraat tegenover Alexanderstraat.

Tegenover het representatief gedeelte van het Stadhuis, ter bedekking van den bestaanden huizenwand (met Gemeentelijke H.B.S., Louisastichting en Politie), een blok van kantoorgebouwen te bouwen. (Zie voor een en ander Situatietekening 1 à 1000 en schema's straatwanden 1 à 500).

Mij beperkende tot het bovenstaande, volgt hieronder een oppervlakte van de perceelen, die moeten verdwijnen en van den alsdan voor bebouwing beschikbaar komend grond:

Te verwijderen perceelen Beschikbaar komende grond voor bebouwing.

Noordzijde Laan Copes van Cattenburch. Noordzijde Laan Copes van Cattenburch.

Kazernes 21520 m².

Van de bebouwing van blok tusschen Borneo- en Bankastraat:

1. Het reeds in bezit zijnde gedeelte der Gemeente.

2. Direct de perceelen Laan Copes v. Cattenburch 28, 30, 32, 34 en 36 3860 m².

En ter verbredening van de Bankastraat later: de perceelen Bankastraat 2, 2a tot en met 4 k. l. 750 m².

Nassauplein. Nassauplein.

Voor doorbraak direct de perceelen 2, 3, 4 en 5 195 m².

Later de perc. 1, 1a en 1b.

Javastraat. Javastraat.

Voor doorbraak direct de perceelen: 22, 24, 26, 28 en 30. Langs doorbraak Alexanderstraat (westelijk) en vervolgens langs Zuidzijde nieuw Stadhuisplein: 5760 m².

Later de perceelen 68 en 70 met de perceelen liggende aan den achterweg, 3, 3a, 4, 5, 6 en 6a.

Laan Copes van Cattenburch tusschen Carnegiepl. en Timorstraat.

Oostelijk alle perceelen (behalve de villa no. 2 aan het Carnegieplein waarvan een gedeelte tuin moet onteigend worden): dus de nos. 4 tot en met 24.

Timorstraat. Gemeente-reinigingsgebouwtje met aangrenzend terrein.

Tuingedeelten der villa's Timorstraat 1-3 en Scheveningscheweg 17 te onteigenen.

Constructie en Materialen.

De gebouwen zijn ontworpen in skeletbouw, waarbij de kolommen in de muurvlakken komen, en met vloeren van brandvrij en geluids-isoleerend materiaal.

De betrekkelijk geringe bouwhoogte zal waarschijnlijk tot een skeletbouw in gewapend beton doen besluiten, die in dit geval goedkoop zal blijken dan een skeletbouw in staal.

De borstweringen der ramen fungeren dan als lateibalken en deze worden, evenals de betonkolommen in de gevelvlakken, bekleed met baksteen, waartoe zal worden voorgesteld matverglaasde grès in baksteenvorm van lang en dun formaat, bijna wit van kleur.

Sokkels en stoepreden aan de buitenlucht van wit Noorsch graniet, gepolijst en gestokt.

Kozijnen, ramen en deuren aan de buitenlucht van niet-roestend metaal, indien de bouwkosten zulks toelaten.

De platten van het representatiegebouw gedekt met natuursteenen tegels van groot formaat, in asphalt op betonvloeren, welke laatste bekleed worden met bimsbeton en ruberoid. Het cantinegebouw is op de gevels en perspectiefteekeningen niet steeds naar het zelfde ontwerp, de onderlinge afwijkingen zijn zeer gering en zonder beteekenis en zijn niet als varianten bedoeld. Hetzelfde geldt voor de verbindingsbrug tusschen representatiegebouw en kantoorgebouw A.

Duidelijkheidshalve is de situatie 1 à 1000 op de verstrekte kadastertekeningen aangebracht, waardoor het noodzakelijk werd eenige kleuren te gebruiken.

INHOUDSBEREKENING DER GEBOUWEN.

	Totaal . . .	1290' 3m
Vertegenwoordigend gebouw.		
1. Brug		1 0m
2. Gebouw		231 5 -
	Totaal . . .	232 5m

Kostenberekening volgens programma.

1. 129058 à f 20.— = ...	f 2.581.160
2. 23286 à „ 30.— = ...	„ 698.580
	Totaal . . . f 3.279.740

En hetzelfde (oostelijk) tot aan de Gem. Hulpsschool: 2250 m².

Aan Javastraat en Nassauplein. 2305 m².

Vóór de bestaande bebouwing Alexanderplein (waar o.a. Louisastichting) 6435 m².

Laan Copes van Cattenburch tusschen Carnegiepl. en Timorstraat.

1250 m². voor flatgebouw.

Timorstraat. Voor verbetering naar Timorstraat naar Scheveningscheweg en naar Carnegieplein.

1440 m². villaterrein.

Verwarming en ventilatie.

In het geprojecteerde ketelhuis, waarin zijn ondergebracht de gecentraliseerde installaties voor opwekking, bediening en regeling van de verzorging met warmte, ventilatielucht, kracht, licht en koeling, zijn, geplaatst op den keldervloer, een 4-tal ketels geprojecteerd, die van mechanische stookinrichtingen zijn voorzien.

De brandstof voor de ketels, magere nootjeskolen, wordt opgelagen in een ruimte achter de bedieningsruimte van de ketels en wordt door kolentransportbanden aan de ketelbunkers toegevoerd.

Door een transportbaan wordt de brandstof van buiten in de kolonbunker gebracht. Deze transportbaan hangt boven de bunker op de beganegrondverdieping. Naast de kolonbunker is een stort- en bergplaats voor asch en sintels gedacht.

In de kelder-verdieping is ten slotte nog de centrale luchtbehandelingsinstallatie ondergebracht. De lucht, die voor ventilatie en voor verwarming in den winter en voor koeling in den zomer moet dienen, wordt centraal aangezogen, gereinigd en in den winter verwarmd en bevochtigd en 's zomers gekoeld en gedroogd en dan door groote aanzuigleidingen naar de verschillende gebouw-deelen gevoerd. De voor elke, te ventileren, ruimte benodigde lucht wordt dan ter plaatse door menging met recirculatie-lucht op de gewenschte temperatuur en vocht-

RAPPORT VAN DE COMMISSIE VAN ADVIES INZAKE DEN STADHUISBOUW TE 'S-GRAVENHAGE.

De Commissie van advies, ingesteld bij besluit van B. en W. van 25 Maart 1930, heeft verslag uitgebracht van hare werkzaamheden, waaruit wij het volgende mededeelen:

Samenstelling der Commissie.

De Commissie bestond uit de Heeren: Prof. Ir. J. A. G. van der Steur, Voorzitter, Ir. G. C. Bremer, Ir. A. R. Hulshoff, Dr. J. Kalf, W. Kromhout Czn, leden, terwijl de functie van Secretaris der Commissie aanvankelijk werd waargenomen door Mr. Dr. G. A. W. ter Pelkwijk.

In verband met het vertrek van Mr. ter Pelkwijk uit de Gemeente in Januari 1934, werd in zijn plaats als Secretaris der Commissie aangewezen Ir. J. F. van Hoytema, die tevens tot plaatsvervangend lid werd benoemd toen de Heer Kromhout wegens ziekte gedurende eenige zittingen niet aan de besprekingen kon deelnemen.

Voorts heeft de Heer J. Palthe, Adj. Commies ter Secretarie, de Commissie van het begin af als Adj. Secretaris ter zijde gestaan.

De Commissie begon haar taak met de samenstelling van het programma.

Aanvankelijk was het de bedoeling van den Gemeenteraad (besluit van 30 Juni 1930), dat in het stadhuis, behalve de noodige representatieve ruimten en de Secretarie, ook zouden worden ondergebracht het kantoor van den Gemeenteontvanger, de Accountantsdienst, de Gemeentelijke en de Dienst van Bouwen en Woningtoezicht.

Bij de voorbereiding van het programma is echter de vraag gerezen, of het aanbeveling verdient in het nieuwe stadhuis ook te huisvesten de diensten van Gemeentewerken en van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting, over welke vraag onze Commissie haar advies uitbracht in bevestigenden zin.

In zijn vergadering van 27 April 1931 besloot de Gemeenteraad, om de beide laatstgenoemde diensten eveneens in het nieuwe stadhuis onder te brengen.

De beide hier bedoelde Raadsbesluiten hebben der Commissie bij de samenstelling van het programma tot richtsnoer gediend. Bij schrijven van 8 Januari 1932 diende de Commissie het ontwerp-programma bij B. en W. in.

tigheid gebracht en door ventilatoren in deze ruimte geblazen. De lucht wordt aangezogen in den als gevelafscheiding geprojecteerden aanbouw op een hoogte van ongeveer 11 meter boven den vijver. De luchtaanvoerleiding wordt onder den vijver door gevoerd naar de luchtkamer in het gebouw. Hierdoor wordt bereikt, dat de verse buitenlucht in den winter eenigszins voorgewarmd en in den zomer wat voorgekoeld wordt, door het, het aanvoerkanaal omringende, vijver- en grondwater.

Wanneer op het bouwterrein aan den bodem voldoende bronwater kan worden onttrokken, zal de luchtkoeling geschieden met dit koude water, dat na door de koelers gevoerd te zijn, naar den vijver van het gebouw wordt afgevoerd en waardoor dus tevens het vijverwater ververscht wordt.

De hierdoor benodigde pompen kunnen in de perioden, waarin niet gekoeld wordt, van tijd tot tijd aangezet worden om het vijverwater door versch bronwater te vervangen.

Op den beganegrond zijn naast de kolentransporten aan de linkerzijde, een kamer voor den chef-machinist en een magazijntje gedacht.

Aan de rechterzijde is de verwarmings-verdeelruimte geprojecteerd, waarin de pompen voor de warmwaterverwarming, de verdeelstukken voor de verschillende onderstations en (of) groepen van de verwarming en de regel- en bedieningsborden voor de geheele klimatiserings-installatie zijn ondergebracht.

Nadat enkele wijzigingen en aanvullingen waren aangebracht, volgde vaststelling van het programma bij besluit van 18 Maart 1932, terwijl bij schrijven van dienzelfden dag, het programma aan de 5 architecten die tot deelneming aan de prijsvraag waren uitgenoodigd, werd toegezonden, namelijk aan de Heeren: W. M. Dudok, te Hilversum, A. J. Kropholler, te Wassenaar, J. Luthmann, te 's-Gravenhage, Ir. D. Roosenburg, te 's-Gravenhage, J. F. Staal, te Amsterdam.

Onvoorziene moeilijkheden in de onderhandelingen met het Departement van Defensie over de beschikbaarstelling van de kazerneterreinen c.a., noopten B. en W. echter de gegeven opdracht aan genoemde architecten bij schrijven van 1 April 1932, No. 7582, voorloopig in te trekken.

De vertraging bleek van vrij langen duur te zijn. Eerst bij schrijven van 25 October 1932, No. 29407, kon de opdracht aan de architecten opnieuw worden gegeven.

Tweemaal werden de deelnemers in een bijeenkomst met de Commissie in de gelegenheid gesteld over het programma en het reglement der ideeën-prijsvraag vragen te stellen, n.l. op 26 November 1932 en 28 Januari 1933. De ter zake door de Commissie genomen beslissingen werden — behoudens enkele wijzigingen — door B. en W. goedgekeurd, en aan het programma toegevoegd. De sluiting van den termijn van inzending werd bepaald op 30 December 1933.

Op den vastgestelden datum werden de vijf ontwerpen door het Gemeentebestuur ontvangen en ongeopend in handen gesteld van de Commissie.

Vooronderzoek der plannen.

Vóórdat de Commissie met de bestudeering der ontwerpen een aanvang maakte, werden door den Architect-Afdeelingchef van Gemeentewerken, den Heer D. C. v. d. Zwart, de plannen aan de bepalingen van het programma getoetst, waarbij enkele afwijkingen werden geconstateerd.

Voorts werd door den Heer v. d. Zwart een opgave van de oppervlakten der aan te koopen perceelen en der weder voor uitgifte beschikbaar komende gronden, alsmede een opgave van den kubieke inhoud der gebouwen, gebaseerd op een zoo nauwkeurig mogelijke nameting der teekeningen, verstrekt.

211

Teneinde een vergelijking der plannen uit een zuiver economisch oogpunt mogelijk te maken, heeft de Heer Van der Zwart, op verzoek der Commissie, voorts voor elk plan nagegaan over hoeveel gemeentegrond en over welke particuliere perceelen noodzakelijkerwijze dient te worden beschikt, alleen om den bouw van het Raadhuis mogelijk te maken. Daartoe zijn nieuwe situatietekeningen samengesteld, waarop bovenbedoelde gronden zijn aangegeven, met weglating overigens van alles, wat niet rechtstreeks met den bouw van het ontworpen Raadhuis verband houdt, zooals verkeersverbeteringen, toekomstige uitbreiding, enz.

In den hieronder volgende staat A., die met bedoelde situatietekeningen correspondeert, zijn achtereenvolgens vermeld:

- De oppervlakte van den grond, die volgens het plan beschikbaar komt voor bebouwing, (het Raadhuis zelf niet meegetrekkend), c.q. verkoop aan particulieren.
- Welk gedeelte van den sub a. bedoelden grond reeds thans in gemeentebest is.
- Welk gedeelte van den sub a. bedoelden grond verkregen moet worden door aankoop of onteigening van particulieren.
- De inhoud van het vertegenwoordigend gedeelte zooals die bij nameting is gevonden.

STAAT A.

	Dudok.	Kropholler.	Luthmann.	Roosenburg.	Staal.
a. beschikbaar komende grond voor bebouwing	36.805 M ² .	57.037 M ² .	42.260 M ² .	57.940 M ² .	40.700 M ² .
b. gedeelte van a. thans reeds in gemeentebest is.	27.105 M ² .	36.637 M ² .	37.720 M ² .	29.920 M ² .	36.575 M ² .
c. gedeelte van a. dat aangekocht of onteigend moet worden	9.700 M ² .	20.400 M ² .	4.540 M ² .	28.020 M ² .	4.125 M ² .
d. inhoud van het vertegenwoordigend gedeelte	44.500 M ² .	77.305 M ² .	47.000 M ² .	88.320 M ² .	23.650 M ² .
e. inhoud van het werkgedeelte	172.210 M ² .	216.615 M ² .	209.500 M ² .	225.820 M ² .	132.594 M ² .
f. totaal inhoud	216.710 M ² .	338.920 M ² .	256.500 M ² .	314.140 M ² .	156.244 M ² .

- De inhoud van het werkgedeelte zooals die bij nameting is gevonden.
- De totaal-inhoud, zijnde de som van d. en e.

Aangezien de prijs, die voor het verkrijgen van particuliere grond door aankoop of onteigening betaald moet worden, meestal hoger is dan de prijs, dien men daarvoor kan bedingen bij lateren verkoop, is het, ter beoordeeling van de economie der verschillende plannen, noodig niet alleen rekening te houden met de bouwkosten van het Raadhuis, maar ook met de hoeveelheden grond, die door aankoop, eventueel onteigening, moeten worden verkregen.

STAAT B.

	Bouwsom.	Beschikbaar bouwterrein.	Waarvan gemeentebezit.	Dus aan te koopen.
Staal	f 3.351.380	40.700 M ² .	89,86 %	10,14 %
Dudok	" 4.779.200	36.805 M ² .	73,65 %	26,35 %
Luthmann	" 5.600.000	42.260 M ² .	89,25 %	10,75 %
Roosenburg	" 7.166.000	57.940 M ² .	51,64 %	48,36 %
Kropholler	" 7.551.450	57.037 M ² .	64,23 %	35,77 %

De bouwkosten, enz. In den onderstaanden staat B. zijn daarom, in de volgorde van laagste tot hoogste kosten, de bouwsommen opgenomen met de hoeveelheden bouwgrond, en de bij uitvoering in procenten uitgedrukte gedeelten daarvan die onderscheidenlijk reeds gemeentebest zijn, of moeten worden verworven door aankoop of onteigening. Hoe lager dit laatste percentage, des te gunstiger op dit punt de financiële mogelijkheid van het plan. De bedragen der bouwsommen zijn verkregen door de in staat A. vermelde inhouden van het vertegenwoordigend- en het werkgedeelte te vermenigvuldigen met de in het programma genoemde eenheidsprijzen per m² van onderscheidenlijk f 30,— en f 20,— en deze beide producten bij elkander op te tellen. Na ontvangst van de hierboven bedoelde nota, begon de Commissie met de bestudeering der plannen, die voor dat doel waren opgehangen in een afgesloten zaal van het Gemeente-archief. Zij kon constateeren, dat door elk der vijf deelnemers aan den wedstrijd volledig aan de opdracht was voldaan en dat alle inzendingen het stempel droegen van ernstige studie en van groote toewijding bij het zoeken van de beste oplossing van het grootsche, doch moeilijke probleem. De beschouwingen waartoe elk der plannen haar aanleiding gaf, en haar oordeel over elk ontwerp afzonderlijk, zijn hieronder opgenomen in alphabetische volgorde van de namen der inzenders.

HET ONTWERP DUDOK.
Kenschetsing van het plan. Teneinde het gebouw in de richting Noord-Zuid tot ontwikkeling te kunnen brengen is de Laan Copes-van-Cattenburch in noordelijke richting omgelegd. Hierdoor kon de ontwerper het werkgedeelte van het Raadhuis onderbrengen in een gebouw van groote strekking in N.Z. richting en haaks daarop, aan de Laan Copes-van-Cattenburch, een lager gedeelte: het representatief Raadhuis. Door afbraak van een groot aantal perceelen tegenover de Timorstraat is de verbinding van dezen omgelegden verkeersweg met het Carnegieplein op voldoende breedte gebracht. Aan

de Oostzijde mondt deze laan uit in de Bankastraat tusschen de Laan Copes-van-Cattenburch en Sumatrastraat. Op het aldus verdiepte Alexanderveld is het gebouw zoo geplaatst, dat het vanuit de Alexanderstraat niet zichtbaar is. Vanaf het Carnegieplein komende heeft men echter reeds dadelijk een blik op het vertegenwoordigend gedeelte van het Raadhuis. Aan de zijde vormt een vijver den voorgrond van het gebouw. Het overblijvende gedeelte van het Alexanderveld is tot een rechthoekig plein van aanzienlijke afmetingen gevormd, omsloten door particuliere gebouwen en de raadhuisgevels. Binnen de randbebouwing, die de achterkanten van de huizen aan het Nassauplein afschermt, is een standplaats voor automobielen ontworpen. Uitbreiding van de kantoorruimte is door het hooger optrekken van enkele niet zichtbare deelen van het gebouw te verkrijgen.

Beoordeeling.

Situatie.

De hier voorgestelde situatie geeft een Raadhuisplein, dat met het Raadhuis gegroeid is tot een gaaf geheel, op natuurlijke en schoone wijze verbonden met de omgeving. Van uit de Carnegieplein kondigt het gebouw zich reeds van verre aan, doch vanuit de Alexanderstraat komende wordt men plotseling verrast door het uitzicht op het bouwwerk. De ontwerper deelt in zijn nota mede ernaar te hebben gestreefd pleinen en in het algemeen open ruimten te bewaren van indrukwekkende afmeting, fraaie verhouding en harmonische schikking ten opzichte van elkaar. Hierin is hij geslaagd. Het groote Stadhuisplein is voornamelijk van verhouding, het vijverplein langs de Laan Copes-van-Cattenburch sluit daarbij op ongezochte wijze aan en geeft een mooi perspectief op het hoofdgebouw. Om dezen aanleg mogelijk te maken moest de Laan Copes-van-Cattenburch worden verlegd. Het nieuwe tracé van dezen verkeersweg is aanvaardbaar, vooral wanneer de uitmonding in de Bankastraat nog iets ruimer wordt opgelost, waarvoor in de toelichting de mogelijkheid wordt aangegeven. De Commissie spreekt als haar meening uit, dat in dit complex van ruime wegen en pleinen een stedenbouwkundig geheel met groote aesthetische mogelijkheden is geschapen. Ook het verkeersprobleem over en langs de pleinen, aansluitend aan de hoofdverkeersaderen van de stad is ernstig bestudeerd en voor zoover de omstandigheden zulks toelaten goed opgelost.

Vertegenwoordigend gedeelte.

Met de indeeling van het vertegenwoordigend gedeelte kan de Commissie zich niet vereenigen. Hier wordt gemist een logische, monumentaal zuivere aaneenschakeling van vestibule, hal, hoofdtrap naar feestzaal, trouwzalen en raadzaal. De ruimteontwikkeling van hal en trappenhuis is niet gunstig. De opgang naar de ontvangzalen langs twee trappen, die met elkaar geen verband houden, acht de Commissie niet juist. Aan het einde van de langwerpige hal vindt men een trap, langs welke men, gaande door een breede veel te lage opening, het zeer hoge trappenhuis bereikt, dat, tengevolge van de betrekkelijk geringe afmetingen, een weinig overzichtelijk beeld geeft. De gangen langs den eerehof hebben als uitbreiding van de bestruimde weinig zin en vormen een langen, doch weinig grootschen weg naar het raadzaalcomplex. De groote feestzaal met de galerijen langs de buitengevels is goed van verhouding, maar de aansluiting van de kleine feestzalen, die gedeeltelijk op de voorhal en gedeeltelijk in den hoek van de groote zaal uitkomen, beantwoordt niet aan den desbetreffenden eisch van het programma en is ongunstig. Een bezwaar van het raadzaalcomplex is dat de koffiekamer te veraf ligt.

Werkgedeelte.

De groepeerings van het vertegenwoordigend gedeelte, de Secretarie en de bedrijven is niet organisch opgelost. De Secretarieafdeelingen en de ruimten der technische diensten loopen op verschillende verdiepingen door elkaar, een logische scheiding is niet bereikt. Met de plaatsing van gangen en trappen, de verlichting der kamers enz., kan de Commissie zich wel vereenigen. Alleen de teekenzalen op de bovenste verdieping, die achter het blinde gedeelte van den voorgevel verborgen liggen, acht zij niet gunstig verlicht; zij zou de voorkeur geven aan zalen met staand licht. De kamer van den Burgemeester is goed gelegen, maar de verbinding met bode- en wachtkamer is voor verbetering vatbaar. Het ontworpen terras is meer van aesthetische dan van praktische beteekenis; de oplossing om hieronder de rijwielen te bergen is goed gevonden. Het aantal secundaire ingangen is te groot. De ruimte voor de centrale verwarming c.a. is te klein. De vormgeving.

Het lichaam van het gebouw, de massa, komt niet tot uitdrukking en het doel dat op verren afstand zal meespreken in het silhouet van Den Haag, het 35 m hooge voorgebouw van het werkgedeelte, zal zich slecht voegen in de mooie omgeving, die zoo karakteristieke, geheel andere verhoudingen heeft. Het representatief gedeelte, dat aesthetisch behoorde te domineeren, is te veel ondergeschikt geworden aan den sterk de aandacht vragenden gevel van het kantoorgebouw. Evenals het plein waaraan hij staat en geheel in harmonie daarmee is de hoofdgevel met een gevoelige hand gecomponeerd. Goede verhoudingen, krachtige tegenstellingen tusschen raamgroepen en ongebroken muurvlakken, fijne accenten van balcon tegen den rustigen gevel, en als tegenstelling tot het horizontalisme de strakke lijn van een hoogopgaanden toren, geven aan dezen gevel een groote bekoring. Bij nadere beschouwing evenwel blijkt deze charme beperkt tot den gevel en eer het resultaat van een bijna feillooze zekerheid ten aanzien van decoratieve effecten, dan van een zuiver architecturale bezieling. Hoewel alle motieven in den gevel ook in den plattegrond verantwoord zijn, krijgt men toch den indruk dat hun plaats hoofdzakelijk bepaald is ter wille van de decoratieve werking. De organische samenhang tusschen innerlijk en uiterlijk, waarbij de gevelcompositie als het ware groeit uit het inwendige, ontbreekt hier. De onmisbaar fraaie werking van de tegenstelling tusschen de gesloten deelen van den wand en de vensterrijen, blijkt op gekunstelde wijze te zijn verkregen, van boven door een muurstrook, die slechts overbodige shed-daken verbergt en aan den voet door een aanleg van trappen, die voor de compositie van groote waarde zijn doch voeren naar een terras dat op eenigen afstand van het gebouw moet blijven, om den lichttoevoer in de ruimten op den begane grond mogelijk te maken. Ook de balcon vinden hun reden van bestaan alleen in hun decoratieve waarde; inwendig blijkt, dat hunne plaatsing willekeurig is. De particuliere gebouwen rondom het plein en langs de Laan Copes-van-Cattenburch sluiten zich geheel aan bij het Raadhuis.

HET ONTWERP KROPHOLLER.

Kenschetsing van het plan. Bij dit plan is er naar gestreefd den traditioneelen plattegrond voor monumentale gebouwen aan te houden; aan weerszijden van een middenpartij sluiten zich, om rechthoekige binnenpleinen, vleugels aan. Het gebouw heeft twee monumentale ingangen, een in het midden van den zuidgevel en een in het midden van den noordgevel.

De zuidgevel ligt symmetrisch ten opzichte van de as van de Alexanderstraat. De huizenrij aan deze zijde van de Javastraat wordt over een groote lengte afgebroken, zoodat aan de Javastraat een voorplein voor het Raadhuis ontstaat, dat door den zuidgevel en twee vooruitspringende vleugels van het Raadhuis wordt begrensd.

De noordgevel ligt aan een nieuw gevormd plein van groote afmetingen, waarvan de lengte-as samenvalt met die van de verbrede Laan Copes-van-Cattenburch.

Tegenover het Raadhuis, aan dit plein, is een ander openbaar gebouw ontworpen.

In het tweede stadium van de ontwikkeling van het onderhavige stadsgedeelte worden alle huizen van de Javastraat tusschen het Alexanderplein en het Nassauplein afgebroken, waardoor twee zijvleugels evenwijdig aan de Javastraat, van deze straat af zichtbaar worden.

Gelegenheid tot uitbreiding is niet in de teekening doch wel in de toelichting aangegeven.

Beoordeeling.

Situatie.

De Commissie voelt het als een ernstig bezwaar, dat het gebouw van geen enkele plaats in zijn vollen omvang te overzien is; de beschouwer zal in hoofdzaak slechts zien de gevels aan de Javastraat en aan het ontworpen plein aan de noordzijde, en hij zal hierdoor nimmer een indruk kunnen krijgen van de massa van het bouwwerk.

De gevels aan de Javastraat en aan het ontworpen plein aan de noordzijde staan volkomen op zich zelf.

Deze situatie geeft nog aanleiding tot de volgende bezwaren: De ontwerper heeft den hoofdtoegang gedacht aan de van de stad afgekeerde zijde. Deze gedachte zal bij feestelijke gelegenheden wel tot haar recht komen, maar de ingang aan de Javastraat ligt zooveel gemakkelijker voor het publiek, dat buiten de officieele ontvangsten wel niemand er aan zal denken het gebouw aan de pleinzijde binnen te gaan. Daarbij vormt dan echter de wijze waarop de kruising van het verkeer naar en van het Raadhuis met dat van de Javastraat plaats vindt een ernstige moeilijkheid, die niet wordt opgeheven door het feit, dat er een behoorlijke afstand ligt tusschen den gevel en de Javastraat. Doordat boven den ingang in dezen gevel een balkon is ontworpen, zullen groote volksbetoogingen ook aan deze zijde plaats vinden. Het verkeer in de Javastraat zou daarbij geheel worden afgesloten. Aan de noordzijde zou dit balkon meer op zijn plaats zijn.

Terwijl de opzet van het plan er op wijst, dat de ingang aan de zijde van het plein als hoofdingang bedoeld is, zal de naar de stadzijde gekeerde ingang het meest gebruikt worden. Hierdoor heeft het plan iets tweeslachtigs gekregen, wat ook overigens in de plattegronden als een bezwaar gevoeld wordt. De Commissie waardeert wel het feit, dat de door het publiek in den regel gebruikte ingang zoodoende ook een monumentale Raadhuis-ingang is geworden, doch daar staat tegenover, dat de eigenlijke hoofdingang in den regel niet gebruikt wordt. Dientengevolge zal het groote plein, dat overigens goed van aanleg en verhouding is, het grootste gedeelte van den dag, behalve op de uren dat de bureaux aan en uitgaan, door het ontbreken van het stadsverkeer, een vrij doodschen indruk maken.

De omligging en het verdere verloop van de Laan Copes-van-Cattenburch heeft tot een goede stedenbouwkundige oplossing geleid. Vanaf de uitmonding van de Alexanderstraat zal het gebouw een waardigen indruk maken. Het voorloopig plan zal hier zelfs een gunstiger aspect bieden dan de eindtoestand, omdat daarbij de lange smalle voorvleugels te veel los komen te staan.

214

De in de toelichting aangegeven uitbreidingsmogelijkheid zal vermoedelijk blijken zeer kostbaar te zijn.

Vertegenwoordigend gedeelte.

Tegen het inwendige van het representatieve gedeelte heeft de Commissie ernstige bezwaren.

De benedenvestibule is ruim, maar zonder ruimtewerking; de lage gewelven geven een gedrukte stemming; de zware steunpunten belemmeren een goed overzicht en misschien zelfs het verkeer.

De trappenaanleg is eenigszins weifelend als gevolg van de tweeslachtige van den geheelen opzet. Immers zal op de bordes een aanwijzing noodig zijn in welke richting men zich heeft te begeven. Het logisch verband tusschen de ingangen en de belangrijke ruimten op de verdieping wordt daardoor onvoldoende tot uitdrukking gebracht.

Aan het streven van den ontwerper om gesloten wanden en overwelfde ruimten te maken, zijn de noodzakelijke eischen van licht en lucht opgeofferd.

De vierkante, zwaar overkoepelde ontvangzaal mist ten eenemale het feestelijk karakter dat een ontvangruimte van dezen tijd behoort te hebben. De ligging der kleinere receptiezaalen is zoodanig, dat men daarvan slechts weinig partij kan trekken om een groote menigte gasten op ongedwongen wijze te verdeelen. De wijze waarop dienst- en buffetruimte is ontworpen, maakt een vlotte bediening onmogelijk. De wand tusschen zaal en voorhal is te gesloten, waardoor geen ruimteontwikkeling wordt verkregen.

De rustige ligging van de Raadzaal is gunstig, de oplossing van de tribunes aanvaardbaar. Een bezwaar is echter dat de Raadsleden, die van de Javastraat komen, te ver moeten omloopen en dat de koffiekamer der leden te ver van de zaal verwijderd is. Het door den ontwerper aan de hand gedane voorstel voor een gedeeltelijke uitvoering moet buiten beschouwing blijven, omdat hiermee niet bereikt zou worden wat het programma vraagt.

Werkgedeelte.

De opzet van dezen plattegrond is zoodanig, dat een duidelijke onderscheiden indeeling in representatief gedeelte, secretarie en technische diensten niet bereikt is.

De ligging van het ontvangerskantoor en het bevolkingsbureau is goed.

De aan twee kanten aangebouwde middengangen zijn te schaars verlicht; de vormgeving laat het doorbreken van licht-ramen hier niet toe; de kruispunten geven aanleiding tot ruimteverspilling.

Op vele andere plaatsen is ook het gebrek aan voldoende lichttoevoer vast te stellen. Bij enkele vertrekken en ruimten, o.a. bij de trappenhuisen aan de zijde van de Javastraat, de vergaderkamer van Burgemeester en Wethouders, is de goede verlichting blijkbaar aan het gevelaspect opgeofferd.

Hier en daar komt de raamverdeling van gevel en plattegrond niet met elkaar overeen.

Het beloop der gangen is niet duidelijk, niet vlot, en niet ruim genoeg voor het, in deze gebouwen te verwachten verkeer. Deze tekortkomingen moeten noodzakelijkerwijze een aesthetisch bevredigende oplossing verhinderen.

De doorgangen links en rechts van den hoofdingang aan de pleinzijde worden niet gemotiveerd geacht.

De vormgeving.

De beide hoofdgevels van dit Raadhuis-ontwerp vertoonen een geheel verschillend karakter en dienen dus los van elkaar beoordeeld te worden. De eenheid in de architectonische compositie wordt hierdoor gemist.

Het naar de Javastraat gekeerde front drukt de waardigheid van het gebouw het best uit. De ernstige, rustige en goed-ge-

proportioneerde gevel wordt echter door de minder gunstige verhoudingen van den toren geschaad, terwijl ook de voorgebouwde onderdoort de harmonie verstoort.

In voltooiden toestand zal de eenheid verloren gaan, doordat er dan drie voorpleinen worden gevormd, die het overzicht belemmeren.

Ook het aspect aan het groote plein is minder gelukkig. Hier domineert de koepelbouw, maar de ontwerper is er niet in geslaagd deze partij voor plomphheid te behoeden en aan het verschil in schaal met de overige deelen van het gebouw door weloverwogen details de gunstige werking te verzekeren, die met een goed uitgedrukt contrast verkregen kan worden.

De nagenoeg blinde topgevel boven den ingang is arm van compositie en zwak van verhouding. Architectonisch is het niet juist gezien om op dit belangrijkste punt van het bouwwerk twee wachtkamers en een bergplaats te leggen.

De overgang van het plein naar het hoogere niveau van den begane grond vloer, met vijvers, rond terras en trappenaanleg, is breed opgevat.

De teekeningen demonstreeren een gebouw, dat inwendig een somberen, kouden indruk zal maken, welke toch zeker niet voor een Raadhuis de gewenschte is. De overgang van den vierkanten zaalvorm tot de ronde koepel is niet tot een harmonische oplossing gebracht. Ook is hier niet de noodige eenheid in vormgeving doorgevoerd. De rechthoekige raamvorm past niet bij de rondbogen van het gewelf.

Met het ontwerp voor de particuliere bebouwing rondom het groote plein kan de Commissie zich in groote lijnen wel vereenigen, maar het gebouw aan de noordzijde tegenover het Raadhuis leidt te veel de aandacht van dit laatste af. Deze pleinwand mist door den sterk terugspringenden gevel de noodige strakheid.

HET ONTWERP LUTHMANN.

Kenschetsing van het plan.

De ontwerper denkt zich twee gebouwen, waarvan één evenwijdig aan de Laan Copes-van-Cattenburch is geplaatst en één loodrecht daarop.

Het meest westelijk gedeelte van het eerste gebouw bevat de ontvangruimten en het raadzaal-complex, het overige gedeelte bevat de secretarie. Het tweede gebouw is bestemd voor de technische diensten.

De hoofdgevel van het vertegenwoordigend gedeelte staat in de as van de doorbraak tegenover de Alexanderstraat en dit belangrijke gedeelte is dus reeds van verre zichtbaar.

Aan de zuid- en westzijde van het gebouw zijn pleinen ontworpen, die zijn gescheiden door twee vóór het ingangsgedachte langgestrekte overdekte perrons.

De ingang voor trouwkamers en raadzaal beheerscht het westelijke plein.

Zooveel mogelijk is getracht het verkeer vóór het Raadhuis te splitsen.

Beoordeeling.

Situatie.

Afgezien van de eenzijdige verbreding van de Alexanderstraat, die ongewenscht voorkomt, kan de wijze, waarop het nieuwe Raadhuis, gezien vanuit de Alexanderstraat, in het stadsbeeld geplaatst is, zeer gunstig worden genoemd. De hoofdgevel, die men den toren tot een belangrijk architectonisch geheel is verwerkt, staat in de even gebogen as van de Alexanderstraat en is reeds op grooten afstand zichtbaar.

Ook de wegeaanleg rondom het gebouw en de aansluiting met de bestaande straten, o.a. de Bonistraat, is goed.

De pleinaanleg rondom het gebouw is niet duidelijk. De beplanting der pleinen is te onbestemd en de samenhang met de gevels niet overtuigend genoeg uitgedrukt.

De vijver, die op zich zelf beschouwd een zekere charme heeft, is blijkbaar bedoeld om met het gebouw een gebonden compositie te vormen. Deze goedgedachte opzet is niet geheel bereikt, doordat geen belangrijke afsluiting langs de straat aanwezig is, en zoodoende de ruimte van vijver en straat tot één plein wordt, dat in beeld niet duidelijk is en met het eigenlijk voorplein in concurrentie treedt.

De mogelijkheid van uitbreiding in de toekomst is goed opgelost. Door aankoop van een aantal percelen aan het Nassauplein ontstaat de gelegenheid het gebouw van de technische diensten af te bouwen. Het gebouw verkrijgt daardoor ook aan de zijde van dit plein een gevel.

De wijze waarop de achterkanten der bestaande huizen aan het oog zijn onttrokken verdient waardeering. De als voorloopige oplossing aangegeven boombeplanting op het westelijk plein is niet in staat een pleinwand te vormen. Het is daarom te betreuren, dat de ontwerper geen voorstel heeft gedaan betreffende de definitieve oplossing, waarover hij in de toelichting spreekt.

Vertegenwoordigend gedeelte.

Aan den plattegrond van het representatief gedeelte ligt een juist beginsel ten grondslag, maar dit heeft naar de meening der Commissie nog niet tot een voldragen ontwerp gevoerd. De hoofdgedachte: een monumentaal trappenhuis te ontwerpen, dat geschakeld wordt zoowel aan den hoofdingang op het zuidelijk plein, als aan dien van de raad- en trouwzalen op het westelijk plein en dat op organische wijze zoowel aan feestzaal als aan raadzaal wordt verbonden, is aantrekkelijk. Deze gedachte is echter in haar uitwerking nog niet tot volle rijpheid gekomen.

Het raadzaal-complex met bijbehorende ruimten kan, behoudens enkele punten van ondergeschikten aard, als goed worden beschouwd.

De receptiezaal met de aansluitende kleinere feestzalen is goed bestudeerd en tot een architectonisch geslaagd geheel uitgewerkt.

Werkgedeelte.

De drie groepen: vertegenwoordigend gedeelte, secretarie en technische diensten zijn op logische wijze als zelfstandige deelen behandeld en bovendien goed met elkaar verbonden.

Zeer gelukkig is de uitbreidingsmogelijkheid opgelost. De hoofdingang van het werkgedeelte is goed, het is echter een bezwaar, dat het aantal secundaire ingangen te groot is. Op alle verdiepingen hebben de kamers, gangen en zalen overvloedig licht. De middengang tusschen twee rijen vertrekken is aanvaardbaar, omdat ook hier voldoende dagverlichting is.

De ligging van de secretariskamer en de kamer van den chef van het kabinet is niet gunstig ten opzichte van de onder deze functionarissen staande afdelingen.

De afzonderlijke hal bij de kamer van den Burgemeester en de vergaderzaal van Burgemeester en Wethouders geeft aan deze belangrijke vertrekken de gewenschte waardigheid.

De vormgeving.

De vormgeving van dit ontwerp kenmerkt zich door een groote soberheid in de onderdeelen en een weloverwogen massa-werking van het geheel. Doordat het noordelijk blok van het werkgedeelte hooger is opgetrokken dan het zuidelijk blok, komt de massa van het gebouw duidelijk tot uitdrukking. De ingangspartij van het vertegenwoordigend gedeelte wordt door de tegenstelling tot het iets lager kantoorgebouw ge-releveerd.

Het streven om de verschillende ruimten waaruit het gebouw is samengesteld, ook naar buiten te doen spreken, uit zich in een kubischen opbouw der massa's die aan het gebouw een monumentaal karakter verleent. De juist geplaatste en kloek

215

gevormde toren spreekt in deze compositie als een krachtig accent mee.

Minder geslaagd acht de Commissie den noord-westelijken hoek van het bouwwerk, waar de raadzaal met de daaromheen liggende vertrekken tot uitdrukking komt. Hier is de groepeer- ing der massa's minder harmonisch.

De ingangspartij tegenover de Alexanderstraat heeft een waar- dig karakter.

De zware vrijstaande pijlers echter schijnen eer decoratief dan architectonisch verantwoord.

De beide loodrecht op elkaar staande werkgebouwen zijn op juiste wijze architectonisch tot één geheel verbonden en dragen in hun rustige gevelindefining veel tot de klare compositie bij. Van de particuliere bebouwing rondom het plein mag een goede oplossing worden verwacht.

De Commissie heeft den indruk gekregen, dat het de bedoeling van den ontwerper is geweest den vijver met de daarom ge- groepeerde gebouwen als één architectonisch geheel te be- schouwen, waardoor de op nuchterheid lijkende groote een- voud der vormgeving dezer gebouwen niet als hinderlijk ge- voeld zou worden. De wijze echter waarop deze vijver op het plein ligt, vrij, en vrijwel onverbonden aan het bouwwerk, heeft de Commissie niet overtuigd, dat de bedoeling van den ontwerper bereikt zou worden.

HET ONTWERP ROSENBERG.

Kenschetsing van het plan.

Het ontwerp verdeelt de gevraagde ruimte over twee recht- hoekig op elkaar staande gebouwen, waarvan het eene het meer officieele gedeelte en de secretarie-afdeelingen bevat, terwijl het andere bestemd is voor de technische diensten.

In het eerste gebouw, waarvan de lengte-as met die van de Alexanderstraat samen valt, bevinden zich twee ingangen, waarvan de eene voor groote ontvangsten, de andere voor raad- en trouwzalen bestemd is. Laatstebedoelde ingang ligt recht tegenover de doorbraak in het verlengde van de Alexan- derstraat, terwijl de entree voor feestelijke ontvangsten ge- legen is in de as van een ontworpen nieuwen verbindingsweg van het Carnegieplein af naar het Raadhuis. Ten Westen en ten Oosten van het vertegenwoordigend gedeelte zijn pleinen van aanzienlijke afmeting geprojecteerd.

Zoowel in de onmiddellijke omgeving als op grooteren afstand van het Alexanderplein worden eenige verkeersverbeteringen voorgesteld, o.a. wordt de Timorstraat gebracht in het ver- lengde van de Anna-Paulownastraat—Laan Copes-van-Catten- burch. Gelegenheid tot uitbreiding is alleen in de toelichting aangegeven.

Beoordeeling.

Situatie.

De situatie van dit project is gebaseerd op de tot standkoming van een verbindingsweg tusschen het Raadhuisterrein en het Carnegieplein. Zonder die verbinding, die wel een mooi uitzicht op het Raadhuis geeft en die vooral de situatie van het Vredes- paleis beter tot haar recht doet komen, is het plan wel uitvoer- baar, maar het mist dan veel van zijn beteekenis. Wanneer men door de aan de noordzijde van de Javastraat verlengde Alexanderstraat het gebouw nadert, bevindt men zich tegen- over den ingang voor de Raadsleden. Eerst wanneer men om den hoek van het gebouw heenloopt, komt men op een lang- werpig plein, waar de monumentaal opgevatte hoofdingang ge- legen is. Aan de rechterzijde van den eersten ingang ligt een tweede plein van groote afmetingen, dat echter als Raadhuis- plein onbelangrijk is. Het wordt deels omsloten door achter- kanten van woonhuizen en ligt geheel buiten het verkeer. Eerst wanneer de huizen aan de Javastraat zijn afgebroken, is het

beter toegankelijk, doch die ruimte wordt wel ten koste van zeer groote opoffering verkregen, waarmee het bereikte resul- taat niet in overeenstemming is. De ontwerper is in zijn voor- nemen, een Raadhuis op het plein te geven, niet geslaagd.

De situatie is, ook wanneer de weg naar het Vredespaleis tot stand komt, hetgeen echter in afzienbare toekomst vrijwel on- gesloten is, stedenbouwkundig niet gelukkig. De weg van het Vredespaleis af wordt wel door het Raadhuis afgesloten, doch niet op een fraaie wijze, en deze nieuwe verbindingsweg is niet organisch met het Raadhuisplein tot een eenheid gegroeid. Het plein dat met de snijding van de Anna-Paulownastraat wordt gevormd, is niet fraai van vorm en ook als verkeersplein niet opgelost.

De verlegging van de Timorstraat waardeert de Commissie, als een poging, om het verkeer hier in betere banen te leiden. Zo- wel ten opzichte van dit voorstel als van den geheelen opzet van het plan moet worden geconstateerd, dat de ontwerper geen rekening heeft gehouden met de op blz. 8 van het programma verlangde economie.

Vertegenwoordigend gedeelte.

Het inwendige van het gebouw voor zoover het betreft het ver- tegenwoordigend gedeelte ondervindt den terugslag van de on- gunstige situatie. De beide groote ingangen liggen te dicht bij elkaar om als noodzakelijk gevoeld te worden. De groote hal lijdt er onder. Komende door den grooten hoofdingang moet men zich naar links wenden om de hoofdtrap te zien. Deze hoofdtrap is geen waardige opgang naar feestzaal en raadzaal; de weg naar de raadzaal is te omslachtig. De langgerekte ver- houding van de feestzaal en de ligging der kleinere zalen is voor groote ontvangsten niet gelukkig; de doorgangen door de half-ronde nissen zijn te klein om het mogelijk te maken de totale feestruimte als één geheel te benutten. De plaats voor een podium is niet aangegeven.

Het complex van raadzaal met bijbehorende vertrekken is op zich zelf niet tot een aanvaardbare oplossing gebracht en het is op onorganische wijze aan de groote hal verbonden. De ronde vorm van de zaal is niet zonder bedenking.

Werkgedeelte.

De ligging van vertegenwoordigend gedeelte, secretarie-afde- lingen en technische diensten ten opzichte van elkaar is zeer goed.

De ingang van deze laatste is echter niet gunstig, het publiek moet te veel buitentrappen beklimmen. Bovendien zijn deze trappen hoogst ondoelmatig. Ze zijn te smal en staan niet in een juiste verhouding tot het aantal tocht-ingangen. De vesti- bule voor het publiek is niet ruim. De terras-aanleg en de galerij vóór het gedeelte der technische diensten lijken door het plan niet voldoende verantwoord. De plattegronden van het gebouw voor de technische diensten zijn overigens zeer goed en zuiver opgelost. De verlichting is overvloedig.

De gangen zijn voor een deel aan beide zijden aangebouwd. Er is echter voldoende gezorgd voor koplicht en de gangen zelf zijn niet lang, zoodat tegen deze indeeling geen bezwaar be- hoeft te bestaan.

Op geen enkele wijze is de bijzondere beteekenis van de Bur- gemeesterskamer tot uitdrukking gebracht.

De vormgeving.

De algemeene indruk, dien men bij de beschouwing van dit ont- werp verkrijgt, is een zeker gemis aan eenheid in de archi- tonische behandeling van de verschillende gevels, waardoor aan een bepaald karakter niet gesproken kan worden. Het front van het lange gebouw der technische diensten heeft een andere raamverdeling, een andere verdiepingshoogte en een geheel andere proportie dan de daarbij aansluitende zijgevel van het secretarie-gebouw.

De drie gevels van het vertegenwoordigend gedeelte vertoonen een geheel afwijkende schema's. Het noodige architectonische eenwicht wordt diensgevolge niet bereikt.

De Commissie kan in dit ontwerp niet het waardige bouwwerk van zuivere architectonische vormen zien dat Den Haag voor het Raadhuis behoeft.

De particuliere bebouwing rondom het plein is op zich zelf aanvaardbaar, doch het is te betreuren, dat de ontwerper ge- rend heeft hieraan hetzelfde karakter te moeten geven als aan den gevel van het Raadhuis. Dit laatste spreekt daardoor niet genoeg voor zich zelf.

HET ONTWERP STAAL.

Kenschetsing van het plan.

De technische diensten en de Secretarie zijn in twee loodrecht op elkaar staande gebouwen ondergebracht; het vertegen- woordigend gedeelte, in den vorm van een cirkelsector, is als een nagenoeg vrijstaand gebouw ontworpen op het plein, dat aan twee zijden door de dienstgebouwen wordt begrensd. Het geheele gebouwencomplex ligt ten oosten van de verlengde Alexanderstraat en is derhalve vanuit die straat niet zichtbaar. De Alexanderstraat is ter breedte van 40 m tot de Laan Copes- van-Cattenburch doorgetrokken. Aan de westzijde van deze straat is een plantsoenstrook ontworpen. De straat wordt rechthoekig gesneden door een nieuwen weg van het Carnegie- plein naar het Nassauplein. Tusschen dezen nieuwen weg en de Laan Copes-van-Cattenburch ligt de open ruimte voor het Raadhuis.

De Laan Copes-van-Cattenburch blijft ongewijzigd behouden. Vóór den gevel van het gebouw aan die zijde is een langgerek- t plein met vijver ontworpen.

De uitbreidingsmogelijkheid is zeer beperkt.

In de bestaande verkeerswegen en pleinen van dit stadsge- deelte zijn ingrijpende verbeteringen voorgesteld.

Beoordeeling.

Situatie.

De Commissie kan zich met de grondgedachte van de situatie vereenigen. Het element van verrassing, dat er ligt in het plotseling ontwaren van het gebouw wanneer men vanuit de verlengde Alexanderstraat het plein betreedt, acht zij een ver- dienste van het plan. Geveesd wordt echter dat de gebouwen- groep vanaf dat punt gezien een weinig bevredigenden indruk zal maken. Het oog valt het eerst op het grillig gevormde representatiegebouw en ontdekt niet dadelijk den samenhang met de daarachter en daarnaast staande dienstgebouwen.

Het Raadhuisplein is geen mooi gevormd plein, dat met het Raadhuis tot een geheel gegroeid is. Het vrij in de ruimte staande waaivormige ontvangebouw verbroekt de overzich- telijkheid van dit plein; de oostelijke pleinwand schiet achter dit gebouw weg; de vrije ruimte tusschen de gebouwen is on- bestemd van begrenzing. Goed is het smalle plein aan de Laan Copes-van-Cattenburch met den vijver, die organisch aan dit bouwdeel verbonden is. Hier wordt een indruk van rust ver- kregen, die in het groote vóórplein noode gemist wordt.

Op onbekrompen wijze heeft de ontwerper gestreefd naar een verbetering van de toegangswegen en de verkeerstoestanden in het geheele stadsdeel, zich uitstrekkend tot voorbij het kruispunt bij het Scheurleermuseum, waar een fraai circuit- plan wordt geschapen.

Het voorgestelde tracé van de Laan Copes-van-Cattenburch bij de Timorstraat en de aansluiting met de Carnegielaan is mooi maar niet te verwezenlijken, omdat een stuk van het lutherisch kerkhof wordt afgesneden.

De reguleering van het kruispunt tegenover het Vredespaleis is praktisch evenmin uitvoerbaar maar komt ook niet nood-

zakelijk voor. De verbindingsweg tusschen Carnegieplein en Nassauplein zal als verkeersweg weinig beteekenis hebben, omdat de Javastraat toch het verkeer opneemt. De weg door Timorstraat naar Kerkhoflaan is goed gekozen, de doorgang naar de Bonistraat echter minder gelukkig. De door den ont- werper aangegeven voorloopige oplossing kan de Commissie niet aanbevelen, omdat ten koste van een zeer zware onteigen- ning slechts een klein voordeel bereikt wordt.

De eenzijdige verbreding van de Alexanderstraat brengt deze straat uit de as van het Plein 1813, hetgeen als stedenbouwkun- dig onjuist gevoeld wordt.

Ondanks de genoemde bezwaren verdient de poging om tot verbetering van de verkeerswegen in dit stadsdeel te geraken waardeering.

Vertegenwoordigend gedeelte.

De plattegrond van het representatiegebouw is ontstaan uit een logischen gedachtingang, die de Commissie niet ontgaan is, al kan zij zich met het uitgangspunt niet vereenigen. De ont- werper heeft haars inziens te veel gewicht gehecht aan het in het programma gevraagde podium in de feestzaal.

De beteekenis van dit podium is evenwel van zeer onderge- schikt belang. De zaal is in de eerste plaats bestemd voor het houden van luisterrijke recepties en mag geenszins worden opgevat als een tooneel- of muziekzaal, waarvan het tooneel het vormbeheerschend centrum is. Door den eisch te stellen, dat een zittend auditorium van alle hoeken der zaal het tooneel goed moet kunnen zien en dezen eisch als richtlijn te nemen voor den architectonischen hoofdvorm, wordt aan de feest- ruimte haar primordiaal karakter ontnomen. De ontworpen vorm is voor het doel niet passend, de zaal mist het indruk- wekkende en voornamelijk, wat als omlijsting van een ontvangst door het gemeentebestuur een eerste vereischte is. De kleinere zalen sluiten wel goed bij de ontvangstzaal aan, maar de toe- gang tot de trouwzaal door de donkere feestzaal is onbe- vredigend.

In de entree en vestibule wordt het bezwaar van den sector- vorm minder gevoeld.

De vorm, verlichting en algemeene indeeling van de raadzaal zijn niet ongunstig, maar het is een ernstig bezwaar, dat deze zaal de eenige verbinding vormt tusschen het vertegenwoordig- end- en het werkgedeelte. Het is storend, dat Burgemeester en Wethouders niet uit het werkgebouw bij hun plaatsen kun- nen komen, zonder door de geheele zaal te gaan.

Werkgedeelte.

De drie groepen, n.l. het representatief gedeelte, de secretarie en de technische diensten, zijn, doordat ze in afzonderlijke gebouwen zijn ondergebracht, duidelijk onderscheiden. Deze oplossing is zeer goed, alleen ontbreekt een goede verbinding van het eerste met de beide andere gebouwen.

De algemeene indeeling van het werkgedeelte is voortreffelijk, zeer overzichtelijk en economisch. De ingang van dit gedeelte ligt wat verborgen, maar overigens gunstig voor het publiek.

De verlichting der vertrekken en zalen is overvloedig; het weg- laten van gangen waar dit mogelijk is komt de economie van het plan ten goede.

Dat aan weerszijden van enkele gangen vertrekken zijn ge- projecteerd, wordt bij deze verlichting geen bezwaar geacht, omdat het de bedoeling is de scheidingswanden van kamer en gang grootendeels van glas te maken. Alleen zullen bij ver- schillende ruimten, zooals de bibliotheek, de Burgemeesters- en Secretariskamer, de vergaderzalen, enz., deze glaswanden niet kunnen worden toegepast.

Deze laatste drie vertrekken zijn niet gunstig van vorm en de groote raamvlakten zijn hier minder op hun plaats.

De afdeling Belastingen is in één zaal met groot lokettenfront ondergebracht. Dit is niet overeenkomstig het programma.

Ook de Burgerlijke Stand is in een zaal ondergebracht, waardoor verdeeling in kleinere vertrekken niet mogelijk is. De centrale verwarming- en de luchtververschingsinstallatie zijn met zorg bestudeerd.

De vormgeving.

Als een verdienste van dit ontwerp waardeert de Commissie den zakelijken, systematischen en logisch doordachten opzet. De beide met een rechten hoek aan elkaar sluitende gebouwen die het werkgedeelte bevatten, vertoonen het klare type van een goed modern kantoorgebouw, waarbij het ontwerpen niets anders is dan de inwendige samenstelling naar buiten tot uitdrukking te brengen en toch door strenge regelmaat en goede verhouding een mooi geheel te vormen. Ook het sectorvormige gebouw van het vertegenwoordigend gedeelte is op zich zelf beschouwd zuiver en fijn van verhouding.

De Commissie is echter van meening, dat dit laatste het karakter van een representatief Raadhuis mist. Ook het gebouwen-complex als geheel beschouwd brengt naar haar inzicht noch in architectonische behandeling, noch in compositie de gedachte aan een Raadhuis tot uitdrukking.

De vormgeving van de particuliere bebouwing staat tot die van het Raadhuis in een juiste verhouding.

VERGELIJKING DER PLANNEN.

Algemeene gedachtengang.

Na onderzoek van elke inzending afzonderlijk is de Commissie ertoe overgegaan de plannen onderling te vergelijken, teneinde het eindoordeel te kunnen vaststellen. De gedachtengang die daarbij gevolgd is, moge hieronder in het kort worden weergegeven.

Zij heeft hierbij steeds voor oogen gehouden, dat deze wedstrijd een ideeën prijsvraag is. Het spreekt dus vanzelf, dat zij de ontwerpen niet beschouwt als in geheel gerijpten vorm te zijn ingediend en dat het, welk project ook gekozen mocht worden, in elk geval noodig zal zijn dit nader uit te werken, de zwakke punten te herzien en de in het plan aanwezige mogelijkheden te ontwikkelen.

Haar taak is: de ingekomen ontwerpen naar hun hoofdgedachte te beoordeelen en onderling te vergelijken, en ten slotte te trachten zoo mogelijk tot een keuze te geraken.

Waar de Commissie voorts bij een prijsvraag als de onderhavige aan de situatie een groote beteekenis toekent, zijn in de eerste plaats de beginselen waarop de situatie bij de verschillende inzenders is gebaseerd, met elkaar vergeleken.

Hiernaast behoort het zwaartepunt van de beoordeeling naar de meening der Commissie te liggen op het representatieve karakter van het Raadhuis, waarbij de groepeerings- en de vormgeving uiteraard een zeer belangrijke rol spelen.

Vergelijking der situaties.

Wat de situatie betreft kon de Commissie vaststellen, dat de plaatsing in het stadsbeeld bij de architecten Staal en Dudok eenige overeenkomst vertoont, in zooverre, dat beiden zich het Raadhuis denken aan de oostzijde van een plein, zoodanig gelegen, dat men, uit de Alexanderstraat komende, het Raadhuis eerst ontwaart, nadat men de Javastraat is overgestoken.

De architecten Roosenburg en Luthmann zijn tot een principieel andere situatie gekomen, waarbij de zuidgevel van het vertegenwoordigend gedeelte juist in de as van de verlengde Alexanderstraat geplaatst is. Bij Roosenburg is echter de hoofdingang, die bij groote recepties zal worden gebruikt, in den westgevel geplaatst tegenover een nieuw ontworpen verbindingsweg van het Carnegiëplein af, terwijl bij Luthmann deze hoofdingang naar de Alexanderstraat gekeerd is.

De architect Kropholler geeft in zijn plan een oplossing aan, waarbij de zuidgevel van het symmetrisch ontworpen Raad-

huis geheel vrij aan de Javastraat komt te staan, eveneens met een ingang in de as van de Alexanderstraat.

Het beloop van de Laan Copes-van-Cattenburch aan de noordzijde van het nieuw te bouwen Raadhuis is bij de plannen van Roosenburg, Staal en Luthmann ongewijzigd gelaten. Bij Kropholler vormt deze Laan den middenweg van een groot plein, waaraan de eigenlijke hoofdingang van het Raadhuis is gelegen.

Bij het plan Dudok is de Laan Copes-van-Cattenburch naar het noorden opgeschoven om meer ruimte voor het Raadhuis te krijgen. Het gebouw is daarbij zoo geprojecteerd, dat de ingang van het vertegenwoordigend gedeelte een belangrijke plaats in het plan heeft gekregen.

Van deze vijf oplossingen acht de Commissie zoowel die van Dudok als die van Luthmann zeer gunstig. Met het plan Staal zou zij zich ook hebben kunnen vereenigen, ware het niet, dat het vrijstaande ontvanggebouw de harmonie en de rust van het Raadhuisplein verbreekt.

De situatie van Dudok is de meest gave. Vóór het gebouw is een statig plein van mooie verhoudingen gevormd, terwijl bij Luthmann de pleinruimte nog onvoldoende tot oplossing is gebracht en nadere bestudeering vereischt.

De oplossing aan de zijde van het Nassauplein is bij Luthmann gunstiger dan bij Dudok, maar de situatie als geheel genomen getuigt bij dezen laatste van een grooter visie op het probleem.

*) Wat de omlegging van de Laan Copes-van-Cattenburch betreft, deze geeft aan het plan Dudok, hoewel daarmee onmiskenbare voordeelen voor de situatie zijn verkregen, iets geforceerds, terwijl bij Luthmann het Raadhuis, de pleinaanleg en verdere omgeving zich op ongedwongen wijze in het bestaande stadsdeel voegen. *)

Vergelijking vertegenwoordigend gedeelte.

Het representatieve karakter van het Raadhuis is op verschillende wijzen door de ontwerpers tot uitdrukking gebracht.

Dudok en Luthmann hebben het vertegenwoordigend gedeelte als een afzonderlijken, sterk op den voorgrond tredenden, vleugel van het gebouw ontworpen. Roosenburg heeft het representatieve gedeelte onmiddellijk aan een der dienstgebouwen gekoppeld en dit gedeelte monumentaal behandeld. Bij Staal staat het representatieve gebouw nagenoeg geheel los van de beide vleugels, waarin het werkgedeelte is ondergebracht. Kropholler ten slotte heeft geen duidelijke onderscheiding gemaakt tusschen het werkgedeelte en het vertegenwoordigend gedeelte, maar gestreefd naar een indrukwekkend karakter van het geheele bouwwerk.

Zonder een principieele voorkeur voor één dezer oplossingen te willen uitspreken, acht de Commissie ook in dit opzicht de plannen van Dudok en Luthmann het best geslaagd.

Staal's ontwerp, hoezeer het ook als architectonische conceptie kan worden gewaardeerd, mist te zeer elke uitdrukking van de strekking van het gebouw als zetel der gemeentelijke overheid, om als Raadhuis aanvaard te kunnen worden.

Bij Roosenburg wordt te zeer de eenheid in de architecturale behandeling van het vertegenwoordigend- en het werkgedeelte gemist, terwijl bij Kropholler de tweeslachtigheid, die ontstaat door het projecteeren van twee hoofdingangen, één aan de noordzijde en één aan de zuidzijde van het gebouw, een harmonische oplossing van den platten grond heeft verhinderd.

*) Van de beide eerstgenoemde oplossingen geeft de Commissie, voor zoover het betreft het representatieve gedeelte, aan het ontwerp Luthmann de voorkeur. Hier is op monumentale wijze de nadruk gelegd op het Raadhuis als zetel van het gezag, terwijl toch de harmonische samenhang van het vertegenwoordigend- en het meer zakelijke gedeelte van het bouwwerk ten volle bewaard is. Ook wat het inwendige betreft, is, behoudens enkele punten die herziening vereischen, een imponerende werking verzekerd. *)

*) Bij Dudok daarentegen is de samenstelling van den plattegrond van het vertegenwoordigend gedeelte naar het inzicht der Commissie niet bevredigend; zij mist hier de indrukwekkende ruimteontwikkeling die voor een Raadhuis een eerste vereischte is. Uitwendig domineert de voorgevel van het werkgedeelte te zeer boven het representatieve gebouw. *)

*) Zoowel de groepeerings- als de vormgeving acht de Commissie bij Luthmann beter geslaagd. *)

Eerste schifting.

Thans is de Commissie gekomen aan het nemen van een conclusie en het doen van een keuze uit de ingediende ontwerpen. Zij heeft daartoe allereerst de gegevens, verstrekt door den heer Van der Zwart, en in het bijzonder de op blz. 5 en 6 van het rapport opgenomen staten, aan een onderzoek onderworpen. Uit deze staten blijkt, dat de plannen-Kropholler en -Roosenburg, zoowel wat de bouwsom als wat de onteigeningskosten betreft, zoo belangrijk ongunstiger zijn dan de drie andere, dat zij voor uitvoering alleen in aanmerking zouden kunnen komen, indien zij geheel bijzondere verdiensten bezaten. De beschouwingen der Commissie over deze plannen doen evenwel zien, dat zij dit geenszins het geval acht. Zij is van meening, dat deze ontwerpen eerder als de minst geslaagde van het vijftal zijn te beschouwen. Het stond hiermede dan ook vast, dat de keuze niet op een van deze beide inzendingen zou kunnen vallen.

Tweede schifting.

Bij nadere beschouwing van de drie overige ontwerpen stelde

ADRES VAN HET BESTUUR VAN DEN B.N.A. AAN DEN MINISTER VAN SOCIALE ZAKEN.

Amsterdam, 7 Mei 1934.

AAN ZIJNE EXCELLENTIE DEN MINISTER VAN SOCIALE ZAKEN 'S-GRAVENHAGE.

Excellentie,

Het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A., met groote belangstelling kennis genomen hebbende van het antwoord van Uwe Excellentie op de vragen van het lid der Eerste Kamer, den Heer H. Polak, betreffende de bescherming van het natuurschoon, neemt naar aanleiding daarvan de vrijheid zich inzake deze zoo belangrijke aangelegenheid met het volgende tot U te wenden.

Ook ons Bestuur is overtuigd dat met de schending van het natuurschoon, zooals die in de laatste jaren op ontstellende wijze heeft plaats gehad en dreigt nog steeds verder te gaan, groote algemeene belangen ernstig worden geschaad en het heeft ons dan ook verheugd, dat Uwe Excellentie aanleiding heeft kunnen vinden om de aandacht van Gedeputeerde Staten op de natuurschoonbelangen te vestigen. Op grond van de bestaande wettelijke regelingen lag het voor de hand dat daarbij gewezen werd op eenige artikelen van de Woningwet; ongetwijfeld is het noodig gebleken om, meer dan tot nu toe, vele gemeentebesturen te wijzen op de noodzakelijkheid van het opstellen van een uitbreidingsplan en wij hopen dan ook ten zeerste dat de aansporing van Uwe Excellentie een uitwerking ten goede zal mogen hebben.

Toch meenen wij er op te moeten wijzen dat het beoogde resultaat zeker niet zal worden bereikt, wanneer niet ten eerste het uitbreidingsplan aan voldoende deskundige handen wordt toevertrouwd en ten tweede, wanneer de gemeentelijke financiën niet of te bezwaarlijk zouden toelaten om een uitbreidingsplan door een bevoegde kracht te laten maken.

de Commissie zich de vraag, of er hierbij één was, waarover het door haar uit te brengen advies kon luiden, dat hiermede, indien bij de uitwerking rekening werd gehouden met de door de Commissie gemaakte opmerkingen, een goede oplossing van het Haagsche Raadhuis-vraagstuk zou worden verkregen.

Deze vraag werd door 4 der 5 commissieleden in bevestigenden zin beantwoord. Dezelfde 4 commissieleden waren van oordeel, dat de Commissie B. & W. moest adviseeren het plan van architect Luthmann te kiezen.

Het 5e commissielid, Ir. A. R. Hulshoff, was van meening, dat behalve het ontwerp van architect Luthmann, de ontwerpen van de architecten Dudok en Staal zulke belangrijke mogelijkheden voor een stedenbouwkundig- en architectonisch juiste oplossing van het vraagstuk boden, dat deze drie architecten in de gelegenheid gesteld behoorden te worden hunne ontwerpen te herzien, waarna eerst het definitieve advies zou kunnen worden uitgebracht. Daar hij bovendien zich niet kan vereenigen met de uitspraken, vervat in de met *) gemerkte alinea's van dit rapport, voelde hij zich gedwongen zijn stem aan dit ontwerp te onthouden.

Eindadvies.

De grootst mogelijke meerderheid der Commissie is overtuigd, dat de schoone beloften, die het plan Luthmann inhoudt, bij nadere uitwerking ten volle zullen worden verwezenlijkt en geeft B. & W. daarom gaarne in overweging den heer Luthmann den bouw van het Raadhuis op te dragen en hem daartoe een definitief ontwerp te doen vervaardigen, rekening houdende met de gemaakte opmerkingen.

Ons Bestuur meent uit het antwoord van Uwe Excellentie te mogen opmaken, dat ook Uwe Excellentie van meening is, dat hier belangen op het spel staan, die ver uitgaan boven de plaatselijke belangen en wij vragen ons dan ook af of er geen aanleiding is voor de Regeering om in deze nog een stap verder te gaan.

Het zal Uwe Excellentie ongetwijfeld bekend zijn, dat een groot aantal architecten, die zich ook op stedenbouwkundig gebied bewegen, zich in moeilijke omstandigheden bevinden wegens het uitblijven van opdrachten; ook zijn er vele jonge bouwkundige ingenieurs, die zich op de Technische Hoogeschool in den Stedebouw hebben bekwaamd en voor wie het een levensbelang is aan het werk te kunnen gaan. Waar thans door de Tweede Kamer der Staten-Generaal aan de Regeering een crediet voor werkverruiming werd toegestaan, zouden wij Uwe Excellentie eerbiedig willen verzoeken wel te willen overwegen of niet door het toekennen van Rijkswegen van een bijdrage aan de gemeenten voor het vervaardigen van een uitbreidingsplan zoowel zou worden bevorderd dat het plan in deskundige handen komt, alsook dat een werkverruiming zou worden verkregen, die het groote algemeene belang van het behoud van natuurschoon zou ten goede komen en daarbij tevens de daartoe begaafden in de gelegenheid zou stellen hun krachten te geven aan werk, dat ook voor de toekomst van groote beteekenis zal zijn.

Met verschuldigde gevoelens van hoogachting.

Het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A.

w.g. Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK, Voorzitter.
.. Ir. A. J. VAN DER STEUR, Secretaris.

TENTOONSTELLING STADHUIS-ONTWERPEN TE 'S-GRAVENHAGE.

De ontwerpen voor het Stadhuis te 's-Gravenhage zijn tot en met 31 Mei voor het publiek te bezichtigen in het gebouw van het Gemeente-Archief (Inging Rijswijkse weg) op werkdagen van 10—17 uur, Dinsdag bovendien van 19½ tot 22 uur. Aan deze tentoonstelling is verbonden een kleine tentoonstelling van prenten en teekeningen betreffende het tegenwoordige stadhuis en betreffende vroegere stadhuisplannen. De toegangsprijs is 25 cent; de opbrengst komt geheel ten bate van het Haagsche Crisiscomité.

EERE-TENTOONSTELLING KROMHOUT.

De Eeretentoonstelling ter gelegenheid van de 70ste verjaring van architect Kromhout in het Stedelijk Museum te Amsterdam is geopend tot 3 Juni. Toegang vrij.

PRIJSVRAAG GOEDKOOPE ARBEIDERSWONINGEN, zie aankondiging B.W.A. No. 14 van 7 April j.l.

Met het oog op de ingekomen verzoeken tot verlenging van den termijn van inzending van ontwerpen voor de Prijsvraag van goedkope arbeiderswoningen, uitgeschreven door het gemeentebestuur van Amsterdam, welke termijn op 1 Juni 1934 geëindigd zou zijn, wordt medegedeeld, dat besloten is den termijn van inzending te verlengen tot 1 Juli 1934.

PRIJSVRAAG VOOR EEN RECLAMEBIJLET UITGESCHREVEN DOOR DE VEREENIGING TER BEVORDERING VAN DE BELANGEN DES BOEKHANDELS.

De prijsvraag wordt uitgeschreven volgens Art. 3 van het reglement voor het D. A. Thieme-fonds, onder beheer staande van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels, welke Bestuur als onderwerp voor de prijsvraag heeft gekozen het ontwerp voor een Reclamebijlet. Het ontwerp is bestemd voor het maken van propaganda voor „het boek" in den meest uitgebreiden zin, en moet dit begrip weergeven op een zinrijke wijze, die de aandacht van den beschouwer trekt en vasthoudt. De ontwerper is geheel vrij in de wijze, waarop hij dit wil bereiken en in de keuze der symbolen, die dit begrip kunnen suggereeren en in al wat hij meent, dat aan het beoogde doel bevorderlijk kan zijn. De papierafmetingen van het bijlet moeten zijn 100 cm in de hoogte en 62 cm in de breedte. Het ontwerp moet in ten hoogste 4 kleuren, behalve de grondkleur van het papier, op ware grootte worden geteekend en op carton van 2 à 3 mm dikte worden opgezet. Er worden uitgelooft: een eerste prijs van f 300.—, een tweede prijs van f 200.—, een derde prijs van f 100.—. Indien de reproductietechniek de eigenhandige medewerking van den ontwerper gewenscht maakt, zal hem bij uitvoering van zijn ontwerp, daarvoor een honorarium van f 100.— en indien alleen zijn advies en toezicht bij de reproductie noodig zijn, een honorarium van f 50.— worden toegekend. De ontwerpen zullen worden beoordeeld door een jury, bestaande uit de Heeren: W. F. Gouwe, J. van Krimpen, W. A. van Leer, I. Noothoven van Goor, S. H. de Roos. De ontwerpen worden vrachtfrij, vlak verpakt, ingewacht uiterlijk op 2 Juli 1934, aan het adres van den Secretaris van de Vereeniging, Mr. A. Loosjes, Heerengracht 124—128, Amsterdam (C). Inlichtingen omtrent het programma kunnen tot 1 Juni 1934 schriftelijk worden aangevraagd aan het adres van de jury, Mr. A. Loosjes, Heerengracht 124—128, Amsterdam (C). Vragen die naar het oordeel der jury daarvoor in aanmerking komen, worden binnen een week na voormelden datum beantwoord in het Bouwkundig Weekblad en het Nieuwblad voor den Boekhandel, welk laatste blad bij de voornaamste boekhandelaren en uitgeverij ter inzage te verkrijgen is. De deelneming aan deze prijsvraag staat uitsluitend open voor Nederlanders, en exemplaren van dit programma zijn kosteloos verkrijgbaar aan het adres van de administratie der Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels, Heerengracht 124—128, Amsterdam (C).

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 12 April 1934. Professor Edward Thomsen van de Deensche Academie van Schoone Kunsten ontwierp het nieuwe vogelhuis voor den Dierentuin te Kopenhagen. Volgens omschrijving en zooals uit de afbeelding te zien is, een eenvoudig-elegant geproportioneerde galerij in gewapend beton, gedragen door twee rijen ronde kolommetjes met vlak overstekend dak waaronder de kooien, elektrisch verwarmd en afgesloten door spiegelglas. Volgt een aankondiging naar aanleiding van het Slum Clearance programma van de Regeering (opruiming van krotwoningen etc.). Eén van de conclusies luidt: het geheele probleem van woningvoorziening was niet langer met alléén particuliere ondernemingen op te lossen. Het ziet ernaar uit, dat de Engelsche Architect op groote schaal hierbij betrokken zal worden. Tot nu toe had deze veel te weinig gelegenheid daarbij zijn plaats in te nemen. Verder zijn er afbeeldingen opgenomen van de nieuwe studio's van radio-omroep Cardiff, Architect Edward Maufe en van het nieuwe „Middlesex" Hospitaal, Architect A. W. Hall. Vervolgens een goed gedocumenteerd overzicht: „Housing Supplement I" (de bedoeling is er meerdere te doen volgen), van de activiteit en woningvoorziening vanaf 1918 in zes Europeesche landen: Engeland, Duitschland, Frankrijk, Oostenrijk, Holland en Zweden. Als slot schrijft F. R. S. Yorke over the Ideal Home Exhibition alwaar „The Village of Tomorrow" was geëxposeerd, o.a.: „the village of tomorrow" is weinig meer en beter dan „the village of yesterday" maar ik veronderstel, dat het beter is dan het dorp van vier honderd jaar geleden. Ik verbeeld mij niet, dat de ontwerper, Mr. Duncan, aanspraak maakt op perfectie van zijn inzending, maar wanneer deze niet is verkregen, is dit vermoedelijk beter dan in 't geheel niets. Toch is het ook moeilijk zich de Olympiahouses in de nieuwe buitenwijken

als een verbetering van de eendelige misbaksels, welke men thans ziet, voor te stellen, aldus de schrijver. Zooals de lezer bemerkt, het is in Engeland al net als bij ons gesteld.

Als het nieuwste nog „The Prestcold" een electr. koelkast waarop een electr. kookplaat, en waarboven een dito oven is aangebracht — warmte en koude te samen gebracht, er moeten op die manier wel hooge eischen aan de isolatie gesteld. Deze combinatie komt ook al weer voort uit gebrek aan ruimte en is aanvankelijk vervaardigd op een vraag van de Architecten Burnet, Tait en Lorne, voor hun Oxford Street Flats. A. P. S.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 3 Mei 1934.

Vangt aan met als hoofdartikel „Waterloo Bridge is a question of Town planning". De strijd over deze brug is al jaren oud, en de L. C. C. welke opnieuw het dispuut hierover opent, wordt verweten, dat zij de principes van town-planning ontkent, door Waterloo-Bridge als een op zich zelf staande kwestie te behandelen. Het gaat hier niet om een enkele brug of de keus tusschen een nieuwe brug bij Waterloo of bij Charing Cross. Het betreft hier een herziening van het geheele stadskwartier, tusschen Westminster en Waterloo met beide oevers van de Thames. Aldus de schrijver.

Volgt o.m. een beschrijving met afb. van de Mersey Tunnel, welke Liverpool met Birkenhead verbindt; arch. H. J. Rowse. Deze tunnel is driemaal een halve kilometer lang en 12 meter breed, de kosten bedragen zeventien en een half miljoen pond sterling. Zes stations aan beide zijden van de tunnel zorgen voor de ventilatie.

Verder afbeeldingen van Osterley Underground Station, Architect A. Heaps Consulting Architects Adams, Holden and Pearson. A. P. S.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 22
J. A. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 2 JUNI 1934

Z U T P H E N

De lezer zal zich herinneren dat in no. 9 van 3 Maart j.l. een adres werd opgenomen, dat door het Bestuur van den B.N.A. aan den Raad van de Gemeente Zutphen gezonden was. In dit adres werd de vraag gesteld of het Gemeentebestuur van Zutphen voldoende doordrongen was van zijn plicht alles te doen om de schoonheid van de oude, historische stad zooveel mogelijk te behouden. Daarbij heeft het Bestuur gewezen op den dubbel gordel van voormalige vestingwerken rond een deel der stad, waarmede in het uitbreidingsplan geen rekening was gehouden, en er daarom op aangedrongen, het uitbreidingsplan, voor zoover het nog niet tot een begin van uitvoering was gekomen, te doen herzien door een bekwaam stedebouwkundige. Een en ander werd nog toegelicht door te wijzen op de dreigende vermindering van het fraaie plantsoen aan den Coehoornsingel, als gevolg van de ontworpen uitbreiding van het Ziekenhuis, terwijl het Bestuur zich veroorloofde op te merken, dat de nieuwe woonwijken zich kenmerken door architectonisch onvoldoende verzorgde bebouwingen. Wellicht dus dat een nauwgezetter opvolgen van de adviezen van de schoonheidscommissie aan te bevelen ware. Het was „eine böse Tat", dit adres, en men kent den vloek die daarop rust. Edoch, het adres oogstte zegen, in den vorm van een antwoord, dat duidelijk de gevoelens van het Gemeentebestuur ten aanzien van de in het adres aangerode vraagstukken kenbaar maakte, en door het Bestuur om zijn openbaarheid wordt gewaardeerd.

Het antwoord luidde woordelijk:

Zutphen, 13 Maart 1934.

„Van den inhoud van nevensvermeld adres heeft ons college daarom met verontwaardiging kennis genomen, omdat ieder

ter zake deskundige weet, dat die aan de feiten recht tegenovergesteld is en Uwe instelling derhalve zonder kennis van die feiten geschreven heeft. Indien er één gemeente in Nederland is, waar niet slechts wij, maar ook de commissie van bijstand en Burgemeester en Wethouders zich tot in de kleinste bijzonderheden houden aan haar door zeer bekwame hand en met volkomen eerbied voor den ouden plattegrond der stad opge-maakt uitbreidingsplan, dan is het wel Zutphen. En indien ook slechts een klein deel van de Nederlandsche gemeenten de ingediende bouwplannen aan de hand van een moderne bouwverordening, een welstandsbepaling en het nooit ontbrekend advies eener schoonheidscommissie zóó nauwkeurig bekeek als het gemeentebestuur van Zutphen, dan zou ons land te dezen opzichte in heel wat beter conditie zijn. Zoo-wel het een als het ander heeft ons dan ook tot dusver, kleinigheden daargelaten, nooit anders dan instemming bezorgd. Het zou ons aangenaam zijn als Uwe Maatschappij een zoo krasse beschuldiging als zij bij deze uitbracht, beschuldiging die wij ons juist om het bovenstaande bijzonder aantrekken, niet uitte zonder de bewijzen er bij te leveren. Wij onzerzijds zijn ten volle bereid U het tegenbewijs te toonen en het zal ons dan ook gegeven zijn U tegelijk er van te overtuigen, dat de verbouwing van het ziekenhuis alhier allerminst een vermindering van den ouden stadswal beteekent.

De Raad der Gemeente Zutphen."

Dit nummer levert nu de gevraagde bewijzen, die niet moeilijk waren te verzamelen. Moeilijker lijkt het ons de begrippen omtrent alles wat de plicht omvat, die op een gemeentelijke overheid rust om zooveel als in haar vermogen ligt te waken voor het behoud van het stadsschoon, bij te brengen aan

HET OUDE ZUTPHEN

1

2

3

HET OUDE ZUTPHEN

4

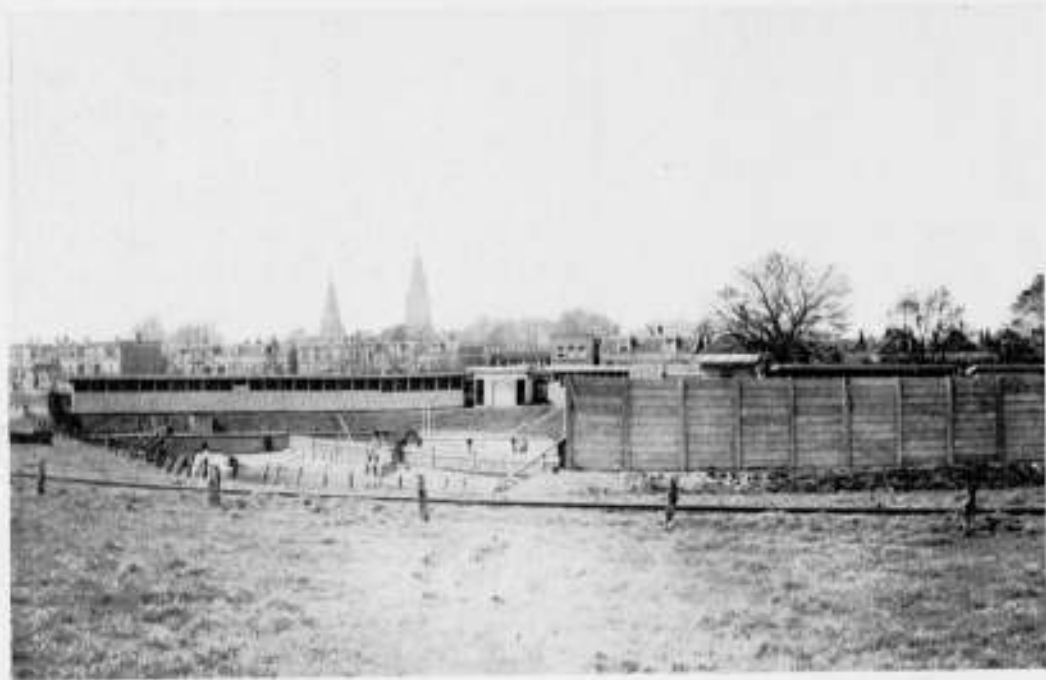

5

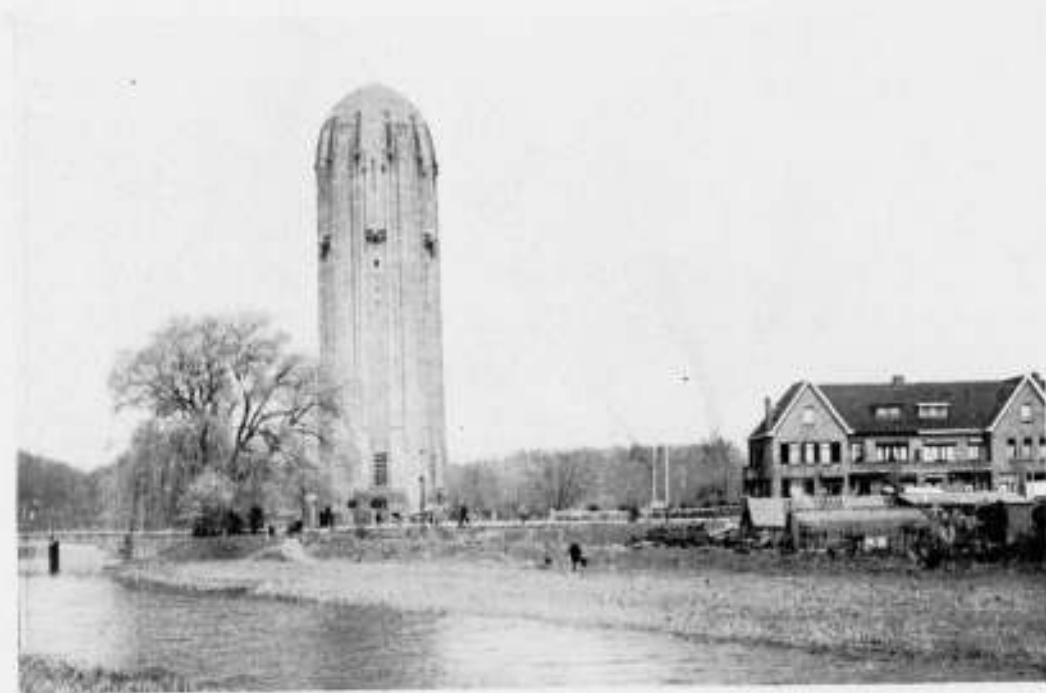
6

HET NIEUWE ZUTPHEN

7

8

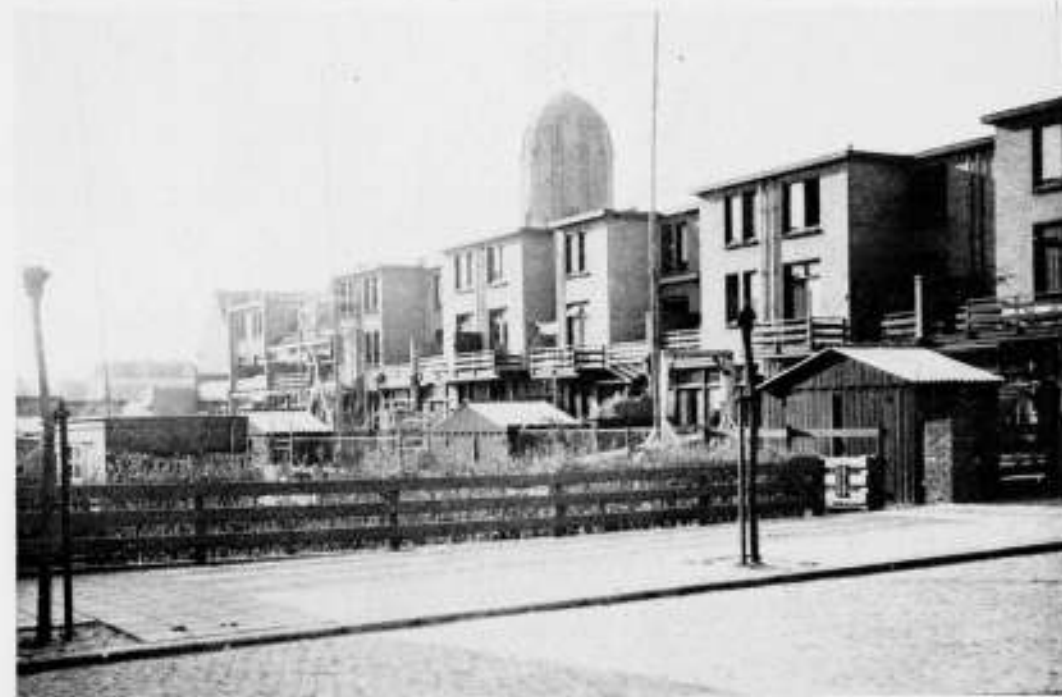

9

HET NIEUWE ZUTPHEN

10

11

12

DE ST. WALBURGKERK GEZIEN VANAF DEN SINGEL LANGS DE VISCHPOORTHAVEN.

Gemeentebesturen, die, zooals dat van Zutphen, blijkbaar het idee fixe hebben, dat die plicht tot in de finesses reeds wordt vervuld. Men beschouwe de verontwaardiging van de Zutphensche Overheid niet als een pose. „Zij zal genoemd worden vanwege de vruchten harer handen en hare werken zullen haar prijzen in de poorten." Deze laatste spreuk van Salomo is het Zutphensche Gemeentebestuur, blijkens zijn antwoord, ongevoelig indachtig. Want er kan bij een gemeentebestuur een heilige overtuiging bestaan, dat alles met betrekking tot het stadsschoon wordt gedaan, terwijl het resultaat buitenstaanders tegenvalt. Vaak toch verwacht men de bemoeiingen om tot een resultaat te komen, met het resultaat zelf en voor menig gemeentebestuur is het bezit van een uitbreidingsplan, van een bouwverordening, van een welstandsbepaling en het hebben van een schoonheidscommissie op zich zelf reeds voldoende om de bouwerij haar gang te laten gaan in het rustig vertrouwen, dat met al die schildwachten de schoonheid der stad veilig bewaakt is.

De werkelijkheid is echter, dat al die instanties, die aangewezen zijn om de stedenbouwkundige en architectonische veranderingen en uitbreidingen van de steden in de goede banen te leiden, evenzoo vele seinposten zijn, waar de bouwerij handiglijk tusschendoor rangeert, om te komen waar zij komen wil. Men is er niet met een uitbreidingsplan, met verordeningen en een schoonheidscommissie. Dit zijn slechts de apparaten, die men echter met groote kennis van zaken en kundigheid moet gebruiken.

Men moet bij dit alles wel bedenken en wij willen dit alsnog uitdrukkelijk stipuleeren, dat het adres van den B.N.A. alleen betrekking heeft op het stadsschoon van Zutphen, dus op het zichtbare Zutphen, op zijn architectuur.

De mérites van het uitbreidingsplan en van de nieuwe bebouwingen, wat betreft de verbetering van de volkshuisvesting e.d. worden in het midden gelaten. Het essentieele punt is hier de architectuur en daarom demonstreeren wij in de eerste plaats in onze afbeeldingen 1—6 de architectuur van het oude Zutphen, tegenover de architectuur van het nieuwe Zutphen in de afbeeldingen 7—12.

Want, alle filosofische of andere redeneeringen, die architectuur en schoonheid tot twee verschillende begrippen willen terugvoeren, ten spijt, beschouwen wij schoonheid nog steeds als essentieel met bouwkunst verbonden en alles wat gebouwd zijnde, zichtbaar is, beoordeelen wij naar de schoonheid ervan.

Oud-Zutphen bezit architectuur van ongemeene schoonheid — 's Gravenhof en het Kerkhof naast de St. Walburgskerk zijn plekjes waar het gebouwde, boven den bouwstijl waarin het gebouwd werd, uit, geworden is tot bouwkunst, tot kostbaarheden van cultuur.

Zie nu daarnaast het nieuwe Zutphen. Waar vindt men plekjes die boeiend zijn voor het oog, waar vinden we iets gebouwd, dat ons treft door een pretentielooze eenvoudige schoonheid, of een precieuse parel kan worden genoemd?

Het bezwaar tegen den watertoren is niet zoozeer, dat hij een versteende komkommer is, maar als komkommer gratie en beleving mist. . . .

Intusschen zijn we ons er van bewust voor onbillijk aangezien te worden, door in zoo scherpe tegenstelling het nieuwe Zutphen naast het oude te plaatsen. Maar de Gemeenteraad vroeg bezwaren van de krasse beschuldigingen van het Bestuur. Is het te kras, dat wij het beste van de oude architectuur van Zutphen plaatsen naast dat wat in het nieuwe Zutphen niet tot het slechtste behoort?

Zij deze 12 afbeeldingen reeds voldoende bewijs voor de grondigheid der opmerking, dat er op de moderne bebouwing nog wel iets te zeggen valt, gaarne maken wij hier gebruik van de gelegenheid om den Gemeenteraad van Zutphen de in het

adres door het Bestuur in het bijzonder aangeroepte punten toe te lichten, „met bewijzen te staven".

Beginnen wij met het uitbreidingsplan, volgens het antwoord van den Zutphenschen Raad „door zeer bekwame hand en met volkomen eerbied voor den ouden plattegrond der stad opgemaakt". Wij reproduceeren het uitbreidingsplan in fig. 16.

Zutphen is een oude handelsstad, ontstaan uit het oude dorp dat in 1190 van Otto I stadsrechten kreeg, en de z.g. Nieuwstad, aan de andere zijde van de Berkel. In 1312 werden beide deelen door één muur omringd en aldus vereenigd.

Dank zij haar handelsbetekenis, breidde de stad zich naar het Oosten met een nieuwe buitenwijk, de Hospitaalstad, uit, welke wijk in 1450 ommuurd en bij de stad getrokken werd. Bij de vorderingen van het geschutwezen (er is niets nieuws onder de zon!) werden muren en torens onvoldoende.

In den tijd van Prins Maurits werd een ontwerp gemaakt tot betere versterking van de stad. De nieuwe wijze van verschan-sing met aarden bolwerken werd daarin gevolgd en de grond rondom de stad werd geheel vergraven.

In 1741 zijn de beide bolwerken binnen de stad ter weerszijden van de Binnen-Laarpoort geslecht en deels door een wandeling, deels door stallen vervangen. Peters wijst er in zijn „Nederlandsche Stedenbouw" op, dat kennelijker dan bij menig andere stad, in het plan van Zutphen haar achtereenvolgende uitleg spreekt.

Bezien wij nu het uitbreidingsplan, zooals dit thans is vastgesteld, en gedeeltelijk reeds is uitgevoerd, dan kan toch moeilijk volgehouden worden, dat dit plan met volkomen eerbied voor den ouden plattegrond der stad is opgemaakt. Duidelijk blijkt zulks uit een vergelijking van fig. 16 met de kaart fig. 14, waar de oude vestinggordels op aangegeven zijn.

De straten van het uitbreidingsplan slieren langs de bestaande zigzags-grachten heen, of de nieuwe bouwblokken loopen tegen de grachten dood. Hier en daar zijn straten en bouwblokken — zonderling eerbiedig — over de bestaande grachten heen-geprojecteerd. Van een organisch aan elkander binden van bestaand en nieuw op de zone van de bolwerken, is geen sprake. Behalve dit speciale bezwaar, waarop in het adres van het Bestuur van den B.N.A. gewezen wordt, heeft het uitbreidingsplan de algemeene fout, dat het in zijn opzet niet in overeenstemming is met het karakter en het rythme van de oude stad. Zutphen is een stad met flauw gebogen straatwanden en daardoor van typische gesloten stadsaspecten. Nergens is in het uitbreidingsplan een poging gedaan om dit eigendommelike aspect in het nieuwe stadsdeel te kunnen benaderen. Het is een uitbreidingsplan volgens het bekende recept, met rechte straatjes met een knik en kwasi schilderachtige pleintjes.

Zooals boven reeds gezegd is een uitbreidingsplan een apparaat. Het uitbreidingsplan is geen plan als dat van een gebouw, dat „uitgevoerd", dus overeenkomstig de teekeningen verwezenlijkt wordt.

Het uitbreidingsplan ligt niet, in onzichtbare lijnen over de daarvoor bestemde terreinen heen gestippeld, te wachten totdat de gebouwen er uit oprijzen, zooals pasta uit het gaatje van een tube.

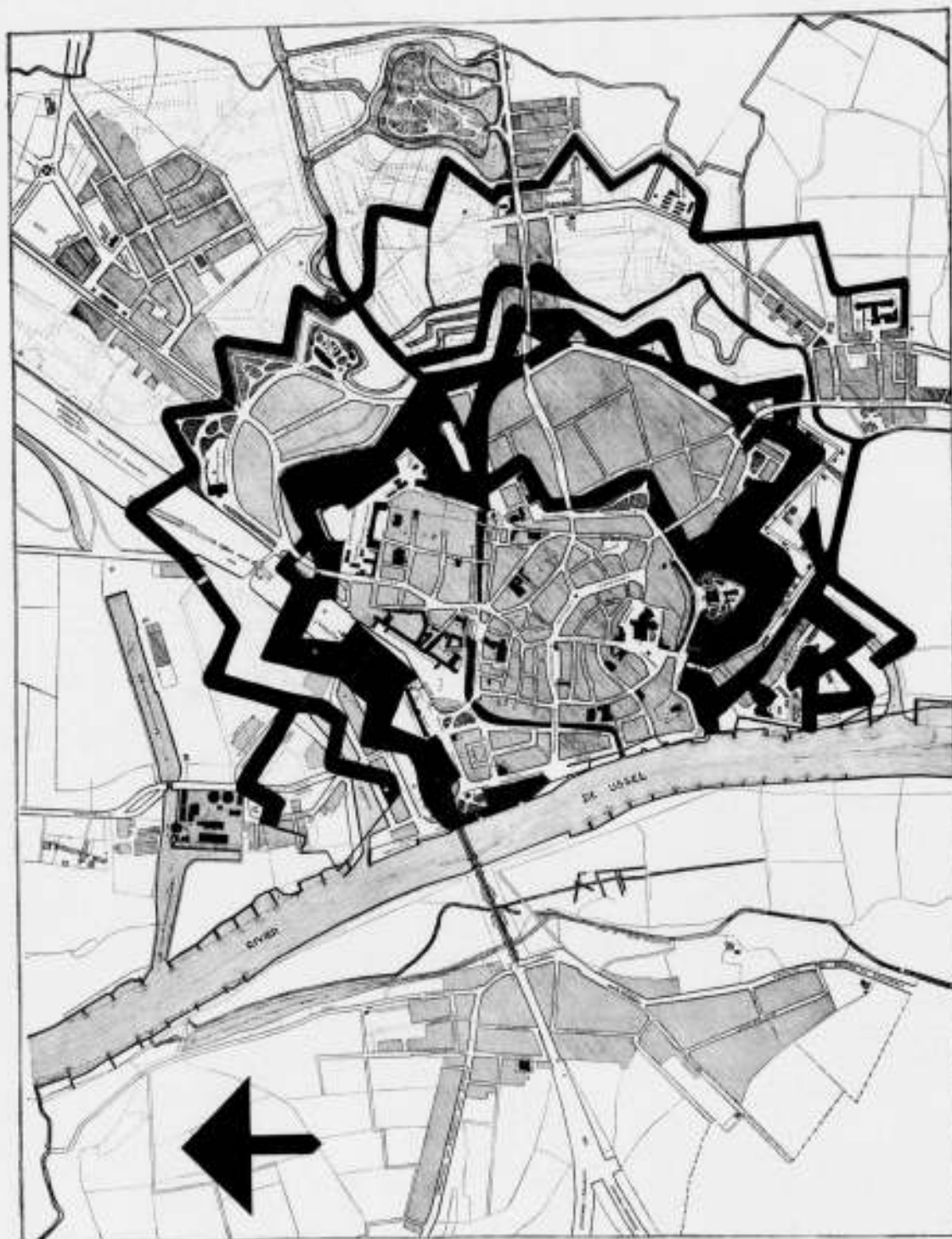
Deze veelal gehuldigde voorstelling is onjuist, en wekt bij hen, die het uitbreidingsplan moeten hanteeren, i.c. de gemeentebesturen en gemeentelijke diensten, verkeerde veronderstellingen ten aanzien van hun taak. Als apparaat moet het uitbreidingsplan fijn bewerktuigd zijn. Het moet de nieuwe stad kunnen doen worden overeenkomstig de gedachten, die het fundament er van vormen. Het moet zóó strak zijn, dat het moeilijk is de grondgedachten los te laten, het moet zóó soepel zijn, dat het makkelijk is de grondgedachten te redden, als nieuwe toestanden nieuwe inzichten naar voren te brengen.

Naar onze meening is het apparaat, waarvan Zutphen zich bedient, in al deze opzichten nog wel voor verbetering vatbaar.

13

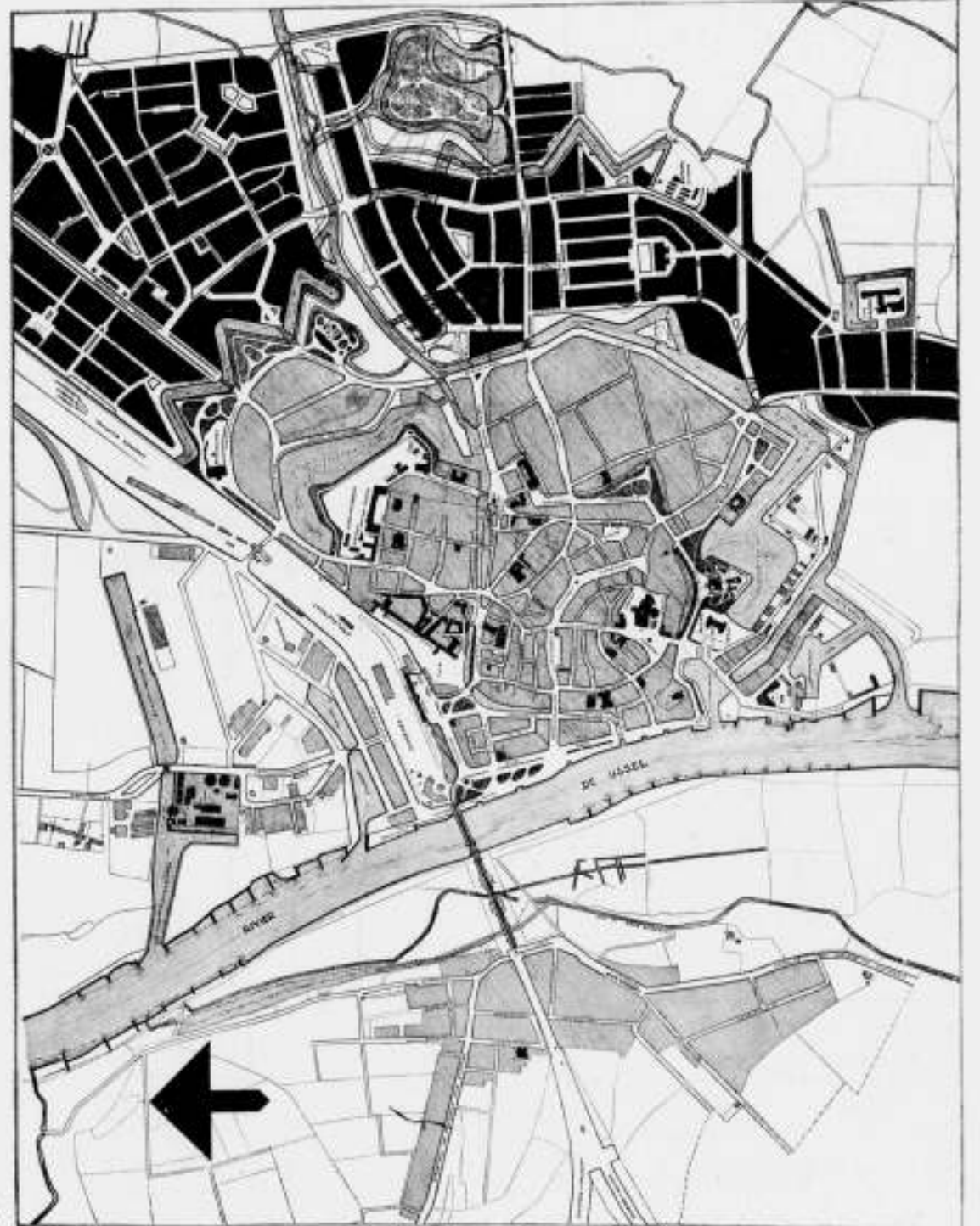

14

15

(LUCHTFOTO K.L.M.)

16

17

18

19

20

21

22

Een onderdeel van het apparaat zijn de bebouwingsvoorschriften, zonder welke de betekenis van een uitbreidingsplan doorgaans nihil is. Bebouwingsvoorschriften zijn publiekrechtelijke voorschriften, waaraan de gemeentebesturen gewoonlijk een boertje dood hebben, omdat het publiek ze nog al hinderlijk vindt.

In Zutphen vindt men de ongewenste gevolgen van het ontbreken van behoorlijke bebouwingsvoorschriften te kust en te keur.

In fig. 17 en fig. 18 zien we een der nieuwe straten, aan den kant van Warnsveld, waar de verschillende dakhellingen (allemaal op zich zelf niet slecht!) een rommelig straataspect geven, waar men het palet van donker tot licht rood en grijs en dof en glanzend zwart der pannen bij moet denken. De bebouwingen in fig. 19—22 zingen het: Wij leven vrij, wij leven blij, maar die vrijheid en blijheid geven een stadsaspect, dat voor een stadsbestuur, dat meent den overigen Nederlandschen steden tot voorbeeld te mogen strekken, bedenkelijk is.

Een behoorlijke stadsbebouwing laat niet toe, dat wij van den weg af de bewoners in hun huizen „intiem" zien.

De achtergevels van goedkope stadshuizen zijn niet als de strakke monumentale tuingevels van het Paleis van Versailles en het behoort tot de taak van de overheid, op grond van de welstandsbepaling, door middel van bebouwingsvoorschriften er voor te waken, dat de open zijden van een bouwblok geen doorkijken geven als hier op de afbeeldingen.

Want, hoewel het niet erg is, een blik te werpen op een achter-uitje, — de Haagsche School heeft halve musea met achter-uitjes volgehangen — is het wel erg tegen architectonisch geheel onvoldoend verzorgde achtergevels aan te kijken, als men er een welstandsbepaling op na houdt. Noblesse oblige! Dat het anders kan, en dat ook gelukkig in Zutphen daarvan voorbeelden zijn, toonen de afbeeldingen 23—25. En dat het overigens in deze materie niet altijd om zakelijke, maar ook wel om gevoelsoverwegingen gaat, laten de afbeeldingen 26—27 en 28 zien. Welke middelen precies er hebben gefaald bij deze bebouwingen, is zonder meer moeilijk uit te maken. Zeker is het d a t ze hebben gefaald, want het resultaat is onbevredigend. Het beheerschen van de bebouwing van een stad in haar uitbreidingen moet niet alleen steunen op de van rechtswege verkregen en te gebruiken apparaten (uitbreidingsplan, bebouwingsvoorschriften, verordeningen, schoonheidscommissie), maar in eerste instantie op het hanteeren dier apparaten door het Gemeentebestuur, op de juiste manier.

Daarvoor is natuurlijk een bepaalde gezindheid noodig.

We mogen aan deze gezindheid bij het Zutphensche Gemeentebestuur, na zijn antwoord op het adres, niet twifelen. De tekortkomingen in het resultaat zijn dan ook — naar onze meening — een gevolg van het verkeerdelijk gebruiken van de middelen, die beschikbaar, maar op zichzelf nog niet voldoende zijn om tot goede bebouwingen te komen.

Wanneer wij in de figuren 29—34 voorbeelden geven van slechte architectuur, in Zutphen gebouwd, dan zijn wij ons bewust, wederom niet billijk te zijn. In iedere stad zijn 6 van zulke gevallen aan te wijzen. Wij brengen hier echter deze gevallen naar voren, omdat de Gemeenteraad er zich op beroept, dat het advies van de schoonheidscommissie nooit ontbreekt. Maar, zouden wij discreet willen vragen, wordt het advies van de schoonheidscommissie ook altijd gevolgd? Het is lofwaardig van een Gemeentebestuur steeds het advies in te winnen van de schoonheidscommissie, maar nog lofwaardiger is het, het advies steeds op te volgen.

Wat moeten wij ten aanzien van de in de afbeeldingen weergegeven gevallen daarvan denken? Het is niet aan te nemen, dat de S.C. de ontwerpen voor de bebouwing op fig. 31 en het huis op fig. 32 heeft goedgekeurd. Mogen we ze tot de „kleinigheden" rekenen?

23

24

25

GEVOLGEN VAN ONVOLDOENDE BEBOUWINGSVOORSCHRIFTEN

HOE HET BETER KAN

26

27

28
232

Slechte architectuur moet, coûte que coûte, altijd worden gewaard. Toleranties, om welke redenen ook, zijn uit den booze. Het is begrijpelijk dat er voor een stadsbestuur redenen kunnen zijn om minder geslaagde architectuur door te laten. Maar daarom is het tóch verkeerd. Er is nog minder reden om slechte architectuur toe te laten. Dat is heelemaal verkeerd.

De 4 volgende afbeeldingen (fig. 35—38), zouden haast ons geloof in de goede gezindheid van de Zutphensche overheid, ten aanzien van het behoud van het bestaande stadsschoon, aan het wankelen kunnen brengen. Moge wellicht verbouwing van het fraaie pand, waarin de winkel van Simon de Wit is ondergebracht, onafwendbaar zijn geweest, de verbouwing tot winkel had toch niet tot een zoo ergerlijke verminking aanleiding behoeven te geven. Zijn werkelijk alle krachten ingespannen om het tot stand komen van de winkelpui, fig. 38, te verhinderen?

En wat te zeggen van de wijze waarop vanwege de Gemeente zelf, de straatlantaarns in de aardige en voor het stadsaspect zoo belangrijke Laarstraat (in de richting stadwaarts uitzichtgevend op den toren van de St. Walburgskerk) zijn opgehangen. Men krijgt den indruk dat het Stadsbestuur van Zutphen er overigens geen bezwaar in ziet in zijn stad gelegenheid te geven tot reclame. Natuurlijk is daar niets tegen. In New-York is ook reclame. Maar Zutphen verdraagt den Amerikaanschen geest niet in dat opzicht. Trouwens heel ons land niet.

In Gelderland is de reclame langs de wegen provinciaal geregeld bij verordening. De reclame moet zich beperken tot aankondiging van eigen bedrijf of nering. De maximum afmetingen der borden zijn voorgeschreven. Ze mogen bovendien niet loodrecht op den weg staan, maar moeten daaraan evenwijdig geplaatst worden, tenzij in den vorm van goed verzorgde uithangborden. Herinnert U zich het juweel aan de uitspanning „De drie Zalmen” bij de Doorwerth? Nu, zóó iets.

Maar reeds in het landelijk gedeelte van Zutphen, in de Hoven aan den overkant van den IJssel, is de provinciale verordening buiten werking gesteld. Aan den Canonsdijk de reclame op fig. 39, die het mooie huis van fig. 40 verborgen houdt; fig. 41 en 42 geven de beide kanten van den straatweg naar Voorst. Helaas weet hier de linkerkant wat de rechter doet. Fig. 44 is een winkel in een der nieuwe buurten. . . .

Maar revenons à nos moutons. Bijna hadden wij ons uitgangspunt, het adres van den B.N.A. uit 't oog verloren. Daaruit hebben wij nog één punt niet aangeroerd, n.l. de uitbreiding van het Ziekenhuis aan den Coehoornsingel. Het Bestuur van den B.N.A. heeft gesproken van dreigende verminking van de mooie plantsoenomgeving. De Raad van Zutphen is bereid te toonen, dat deze verbouwing allerminst een verminking van den ouden stadswal beteekent. Wie heeft het bij het rechte eind? Er heerscht natuurlijk tusschen den Raad van Zutphen en het Bestuur van den B.N.A. een ontzaggelijk verschil van begrip over wat verminking is. Tusschen verminken en verminken is inderdaad verschil.

Het Bestuur acht een plantsoen met verminking bedreigd, wanneer het water, dat er als een fijn adertje doorheen loopt, (fig. 45) gedempt zal worden en wanneer de fraaie boomen (fig. 46 links) zóó dicht door een op te richten gebouw zullen worden genaderd, dat ze in het stukje natuur waardeloos worden, omdat ze niet meer tegen de lucht, maar tegen steenen muren gezien zullen worden. Maar natuurlijk zal een voorrefelijke architectuur van het nieuw te stichten bouwwerk iets kunnen vergoeden.

We vertrouwen dus maar, dat het Gemeentebestuur het (hopelijk toch niet ontbroken hebbende) advies van de Schoonheidscommissie heeft gevolgd.

29

31

33

30

32

34

VORBEELDEN VAN SLECHTE ARCHITECTUUR TE ZUTPHEN

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

VERMINKING VAN HET STADSSCHOON TE ZUTPHEN OP DIVERSE MANIEREN

Wij hopen hiermede onder onze beschouwingen door, de bewijzen te hebben geleverd, die de Raad van Zutphen zoo dringend van den B.N.A. tot staving van zijn zoo krasse beschuldiging vroeg. Wij hebben dit gedaan in den vorm van een geheel aan Zutphen gewijd nummer van ons blad, daarmede den Raad toonende, dat wij deze zaak van groote beteekenis achten. Immers, zooals wij in den aanvang hebben gezegd, is het verschil tusschen de opvatting van den Raad van Zutphen en die van het Bestuur van den B.N.A., een verschil van vertrouwen in de middelen. Het Gemeentebestuur van Zutphen en vele andere gemeentebesturen, gelooven met een gerust hart in de toereikendheid der middelen als uitbreidingsplan, welstandsbepaling, schoonheidscommissie, op zichzelf, om het stadsschoon van oude steden te behouden en daaraan nieuw schoon in de nieuwe wijken toe te voegen. Voor het Bestuur van den B.N.A. is dit alles echter niet genoeg.

nog onvoldoende. Zelfs wanneer het apparaat volkomen in orde is, heeft het in het gemeentebestuur en zijn ambtenaren een geest noodig, die het niet alleen met groote deskundigheid, maar bovendien met fijne intuïtie doet hanteeren.

Tenslotte nog deze opmerking: Wij hebben het antwoord van den Raad van Zutphen om zijn openhartig geuite verontwaardiging gewaardeerd. Wij hebben niet gezegd: Cet animal est méchant, on l'attaque et il se défend. We vertrouwen nu ook dat de Raad van Zutphen ons niet voor ondeugend zal uitmaken, nu wij het adres van het Bestuur van den B.N.A. hebben verdedigd tegen de beschuldiging, zonder voorkennis van de feiten geschreven te zijn.

DE REDACTIE.

TOELICHTING BIJ DE AFBEELDINGEN.

- fig. 1. Groenmarkt met Wijnhuistoren, naar een gravure van C. Pronk in 1729.
- fig. 2. Kerkhofplein met St. Walburgskerk.
- fig. 3. 's Gravenhof.
- fig. 4. Groenmarkt met Wijnhuistoren thans.
- fig. 5. 's Gravenhof met St. Walburgskerk.
- fig. 6. Zaadmarkt met Drogenapstoren.

- fig. 7. Uitzicht op Zutphen over het Gemeentebadhuis heen.
- fig. 8. Watertoren aan den straatweg naar Warnsveld.
- fig. 9. Woningbouw aan den Emmerikscheweg.
- fig. 10. Sluide Waterstraat in het Deventer kwartier.
- fig. 11. Achterzijde bouwblok aan den straatweg naar Warnsveld, gezien van uit de Rembrandtstraat.
- fig. 12. Jan Steenstraat.

DE BETREURENSWAARDIGE GEVOLGEN, WANNEER EEN GEMEENTEBESTUUR DE GEVAREN VAN ONGEBREIDELDE VRIJHEID TEN OPZICHTE VAN RECLAME AAN DEN OPENBAREN WEG NIET BESEFT

45

- fig. 13. Gravure naar een oude kaart van Zutphen, overgenomen uit: Geschiedenis der stad Zutphen van de vroegste tijden tot 1795 door Mr. R. W. Tadama, 1856.
- fig. 14. Plattegrond van Zutphen met uitbreidingsplan, waarop de oude vestinggrachten zijn aangegeven.
- fig. 15. Luchtfoto K.L.M. van Zutphen, gezien van uit het Zuiden.
- fig. 16. Plattegrond van Zutphen met (in zwart) het uitbreidingsplan.
- fig. 17. Rembrandtstraat.
- fig. 18. Rembrandtstraat.
- fig. 19. Frans Hals plein.
- fig. 20. Slinde Waterstraat.
- fig. 21. Achtergevels bebouwing Frans Hals laan.
- fig. 22. Achtergevels beb. Frans Halslaan gezien uit Rembrandtstraat.
- fig. 23. Woningblok weg naar Laren.
- fig. 24. Woningbouw aan den Marschweg.
- fig. 25. Detail van de woningbouw aan den Marschweg.
- fig. 26. Westzijde Frans Hals plein.
- fig. 27. Achterzijde huizen Warnsveldsche weg hoek Rembrandtstraat.
- fig. 28. Rembrandtstraat hoek Warnsveldsche weg.

**ADRES VAN HET BESTUUR VAN DEN B.N.A. AAN DEN MINISTER VAN O.K.W.
INZAKE DE RESTAURATIE VAN OUDE MONUMENTEN.**

Amsterdam, 15 Mei 1934.

**AAN ZIJNE EXCELLENTIE DEN MINISTER VAN ONDER-
WIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN
TE 'S-GRAVENHAGE.**

Het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A., heeft hierbij de eer, het volgende onder Uw welwillende aandacht te brengen. Ons Bestuur heeft met groote belangstelling kennis genomen van de instelling van het „Werkfonds 1934“. Het is ons Bestuur daarbij echter opgevallen, dat bij de algemeene omschrijving van de werkobjecten, welke uit dit fonds zullen worden bekostigd, bijna uitsluitend sprake is van werken van waterbouwkundigen aard.

Ons Bestuur ontkent het nut van deze werkverruiming geenszins, maar het zou er op willen wijzen dat ook in het bouwvak groote werkloosheid bestaat. Om deze te bestrijden zou ons Bestuur met nadruk de aandacht willen vestigen op het feit, dat tal van historische monumenten in ons land dringend restauratie behoeven; doordat de credieten voor deze restauraties in de laatste jaren aanzienlijk zijn verminderd, is een zeer aanmerkelijke achterstand ontstaan.

Wanneer een bouwwerk in zoodanigen staat is komen te verkeren, dat ingrijpend herstel noodzakelijk wordt, is het economisch, dit herstel zoo spoedig mogelijk te doen plaats hebben.

TENTOONSTELLING KRING DEN HAAG. De Kringleden, die ingezonden hebben op de tentoonstelling worden beleefd verzocht zich, voor inzien van de tentoonstelling, die verkeerd terug bezorgd zouden zijn, in verbinding te willen stellen met de eigenaar. Mocht deze onbekend zijn dan opgave te doen aan ondergeteekende.

De Secretaris: J. H. HENDRICKS

46

- fig. 29. Woningblok in de Hemonstraat (Deventerkwartier).
- fig. 30. Woningblok in de Zeeboldstraat (Deventerkwartier).
- fig. 31. Zichtbare achtergevels aan de Sidnystraat (Deventerkwartier).
- fig. 32. Nieuw pand aan den Emmerikischen weg.
- fig. 33. Woningblok in de Zeeboldstraat.
- fig. 34. Veiliggebouw ten Noorden van het spoorweg-emplacement.
- fig. 35. Verminkt pand Iloek Zaadmarkt en Sprongstraat.
- fig. 36. Laarstraat.
- fig. 37. Uithangbord in de Nieuwstad.
- fig. 38. Verminkt pand aan de Laarstraat.
- fig. 39. Reclame aan den straatweg Arnhem Zutphen langs den IJssel.
- fig. 40. Wat van achter het bord te voorschijn komt.
- fig. 41. Hoofdweg in de Hoven bij het viaduct. Links.
- fig. 42. " " " " " " Rechts.
- fig. 43. Ontsienderende reclame in de Hoven.
- fig. 44. Winkel in de Sidnystraat hoek Slinde Waterstraat.
- fig. 45. Te dempen sloot bij het Ziekenhuis.
- fig. 46. Doorkijk op het plantsoen, welke door de uitbreiding van het Ziekenhuis wordt weggenomen.

Het Bestuur van den B.N.A.,
Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK, Voorzitter.
Ir. A. J. VAN DER STEUR, Secretaris.

**OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN
No. 20 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 9 JUNI 1934 No. 23**

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.
ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

„HOOGBOUWEXCURSIE“ NAAR ROTTERDAM.

Zaterdag 16 Juni a.s. zal een excursie naar Rotterdam worden gehouden en zal er voor leden van het Genootschap met hun dames gelegenheid zijn tot het, onder leiding van de architecten, bezichtigen van:

- HET WOONGEBOUW BERGPOLDER,**
arch. Irs. W. van Tijen, J. A. Brinkman en L. C. van der Vlugt;
HET HOOGBOUWCOMPLEX AAN DE SCHIEKADE,
arch. Ir. J. H. van den Broek en
HET HOOGBOUWCOMPLEX van arch. H. Leppla.

Samenkomst voor den uitgang van het station Rotterdam D.P. om 14 uur.
Opgaven tot deelname worden tot uiterlijk 14 Juni ingewacht aan het adres van ondergeteekende, Reijnier Vinkeleskade 29, A'dam Z.
Voor het Bestuur,
K. v. d. WILK, 1e Secr.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 23
J. N. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 9 JUNI 1934

H. G. JANSEN.

Op den 28sten Mei j.l. is in den ouderdom van 75 jaar te Amersfoort overleden de Amsterdamsche architect Herman Gerard Jansen.

Met hem is wederom een lid van de oude garde heengegaan, een man dien, hoewel geen „school“ gesticht hebbende, toch met waardeering een aparte plaats in de bouwwereld kan worden toegekend.

Het zij mij vergund, als een van zijn oudste vrienden, een beknopt levensbericht van hem te geven:

Geboren te Rotterdam in een periode van grooten plaatselijken voorspoed meende Jansen's vader goed te doen om zijn zoon „in den handel“ te doen gaan, en reeds was — zij 't ook met 's jongelings tegenzin — de eerste stap in die richting gedaan, toen het duidelijk werd dat deze stap niet de spreekwoordelijke kostelijkheid had, want met groote beslistheid gaf hij voorkeur aan het bouwvak en speciaal aan timmeren.

De Ambachtsschool gaf hiervoor bevrediging en de cursussen van de Academie nog meer. Met groote energie genoot hij van die opleiding en verwierf hij bij het slot hiervan de groote zilveren medaille, waardoor voor hem de weg naar hooger werd gebaad. Hij ging daarvoor naar Amsterdam en kreeg daar spoedig zeer bevredigende functies als teekenaar en opzichter, o.a. bij den architect Beirer voor het gebouw van de Maatschappij voor den Werkenden Stand, bij Van Gendt voor het gebouw van het Nieuws van den Dag en zoo meer.

Intusschen opgenomen in den Kring van het Genootschap Architectura et Amicitia, toonde hij dat zijn strenge opvatting van den ernst des levens hem niet in den weg stond om ook den vroolijken kant te zien; in het weekblad van A. et A. gaf hij menigmaal hiervan uiting. Reeds spoedig was hij in de ge-

legenheid om als architect op te treden en kreeg hij weldra belangrijke opdrachten. De firma Verkade te Zaandam gaf hem bijna voortdurend arbeid, ook voor de Amsterdamsche Rijtuigmaatschappij voerde hij vele groote werken uit, voorts kantoorgebouwen voor de Incassobank, enz.

Ook het instandhouden van het oude Americanhotel was aan zijn zorgen toevertrouwd, totdat het niet meer aan de behoeften kon voldoen en grondig bijgewerkt moest worden. In 1900 werd daarom tot algeheele vernieuwing besloten en aan Jansen, in samenwerking met zijn vriend Kromhout, de uitvoering hiervan opgedragen.

Toen hij 25 jaren later — medebestuurder van die hotelvereeniging geworden zijnde, maar reeds niet meer valide — de uitbreiding van het hotel bevorderde, deed 't hem innig leed dat zijn voorstel om die uitbreiding aan Kromhout op te dragen, niet werd aangenomen.

De erkenning van zijn streng rechtvaardigheidsgevoel, zijn strikte onpartijdigheid en zijn degelijke praktische inzichten gaven menigmaal aanleiding hem als raadsman te roepen; ook als lid van den B.N.A. had hij meermalen zitting in speciale commissies.

Bij de teraardebestelling van zijn stoffelijk overschot op „Rusthof“ nabij Oud-Leusden waren velen opgekomen om belangstelling te toonen voor dien merkwaardigen man, die liefst maar stil en onopgemerkt zijn weg ging, schijnbaar onverschillig voor wat er buiten hem voorviel, maar blijkbaar begaafd met fijn gevoel en scherp opmerkingsvermogen.

M. MATHOL DE JONGH.

den Haag, 3 Juni '34.

EENE DANKBETUIGING.

Op den voormiddag van den 10den Mei kwam eene deputatie uit de Redactie me te Voorburg bezoeken. De statige binnenkomst der Heeren Smits, Mieras, Verkruysen en Westerhout spelde reeds iets bizonders, maar mijne verrassing was groot toen bij monde van den Voorzitter der Redactie mij No. 19 van het Bouwkundig Weekblad Architectura werd aangeboden.

Onder de camouflage, dat het portret en de teekeningen zouden dienen voor den te drukken catalogus, had ik ze afgegeven, niet vermoedende welk het eigenlijke doel zou zijn. En toen ik later, in kalmer oogenblikken, het geschrevene las der verschillende inzenders, steeg mijn verrassing tot een gevoel van ongekende weelde, zóóveel hartelijkheid saamgevat te zien in één nummer, aan mij, neen maar, aan mij gewijd! Nu ik er van bekomen ben en de tastbare verwezenlijking van wat ik ondenkbaar achtte en nooit vermoedde vóór me zie en de stukken lees en herlees, bevangt me het verlangen naar een grootcollektief gebaar van dank voor zoovéel onverwachte waardeering. Zie, mijne goede feeën schenken reeds boordevol de glazen en te midden van U staande, dank ik U voor déze camouflage; voor de herinneringen van weleer, door velen Uwer

opgeroepen, waaronder ook aan de Grooten, die ons in de eeuwige rust zijn voorgegaan!

Ge drinkt niet, Berlage? Wees niet bang, wat mijne feeën schenken is levenwekkend. Ziehier een dankhanddruk voor den Uwe en... op den naderenden dag Uwer eerbiedwaardige acht kruisjes!

Voorts mijn dank voor de aangerichte tentoonstelling door de samenwerkende lichamen onder de bezielende leiding van den Tentoonstellingsraad; voor de warme redevoeringen; voor de plaquette die ik van U, Tjeenk, namens den Bond mocht ontvangen; voor de talloze handdrukken waarvan enkele, zeer krachtige, me nu nog aan den 23sten Mei herinneren; voor de keurige wijze waarop door de cursisten der V.H.B.O. mijne tentoonstelling werd toonbaar gemaakt.

Een treffend geschenk werd mij op dien middag door een collega aangeboden. In gracieuze houding, als gold het de overhandiging van den echten Kohinoor, den beroemde, ontving ik een 6B „Koh-i-noor“, het bekende, heel zachte, dikke potlood... om doortegaan! Mijn dank, van Epen en... ik beloof het je! Mei 1934.

W. KROMHOUT Czn.

HERSTELLING DER BEKAPPING VAN DE GROOTE KERK TE DORDRECHT.

Herstellingen van oude bouwwerken leveren den restaurateur dikwijls onvoorziene verrassingen, die, hoezeer zij onverwachte zorgen baren, toch in zooverre hun nut kunnen hebben, dat ongewenschte toestanden, die anders bestendig zouden blijven, incidenteel moeten worden verbeterd.

Toen bij de vernieuwing van het dakbeschot van den middenbeuk en het dwarsschip der Groote Kerk de kilkeperspanten boven de viering bloot kwamen, bleken deze 38×42 cm zware binten aan de bovenzijde geheel te zijn weggerot. Hoewel, voor zoover zichtbaar, geheel gaaf schijnend, was door jarenlange inwatering de verrotting zoodanig, dat aan de onderzijde nog maar enkele centimeters gaaf hout was overgebleven.

Kort na deze onprettige ontdekking knikte één dezer kilkeperspanten dicht bij zijn steunpunt door, wat onmiddellijk een voorloopige voorziening vereischte.

Toen door de tijdelijke afwezigheid van de dakbeschieting, de toestand waarin de geheele kapconstructie op dit kruispunt verkeerde in letterlijken zin aan het daglicht kwam, bleek alras, dat het geheele samenstel der kilkeperspanten, die behalve het gewicht der dakbedekking ook nog den ± 15 m hoogen vieringtoren hadden te dragen, in elk opzicht te wenschen liet.

De onderste jukken dezer spanten, welke spanning ruim 17 m bedroeg, bleken van den aanvang af van een te slappe constructie, zoodat zij in den loop der eeuwen van talrijke schoren en stutten moesten worden voorzien, welke stutten óf direct op het groote vieringgewelf, óf wel op onderslagbalken, die hun oplegging vonden in de toppen der triomfbogen, rustten.

Waar de dakruiter geheel op de onderste spantjukken stonde, was de toestand dus zoo, dat een zeer groot deel dezer niet in rust zijnde belasting werd overgebracht op het vieringgewelf, inplaats van direct op de vieringpijlers. Dat men omgekeerd den sluitring van dit gewelf weer opgehangen had aan deze zwakke kapspanten, zij terloops vermeld.

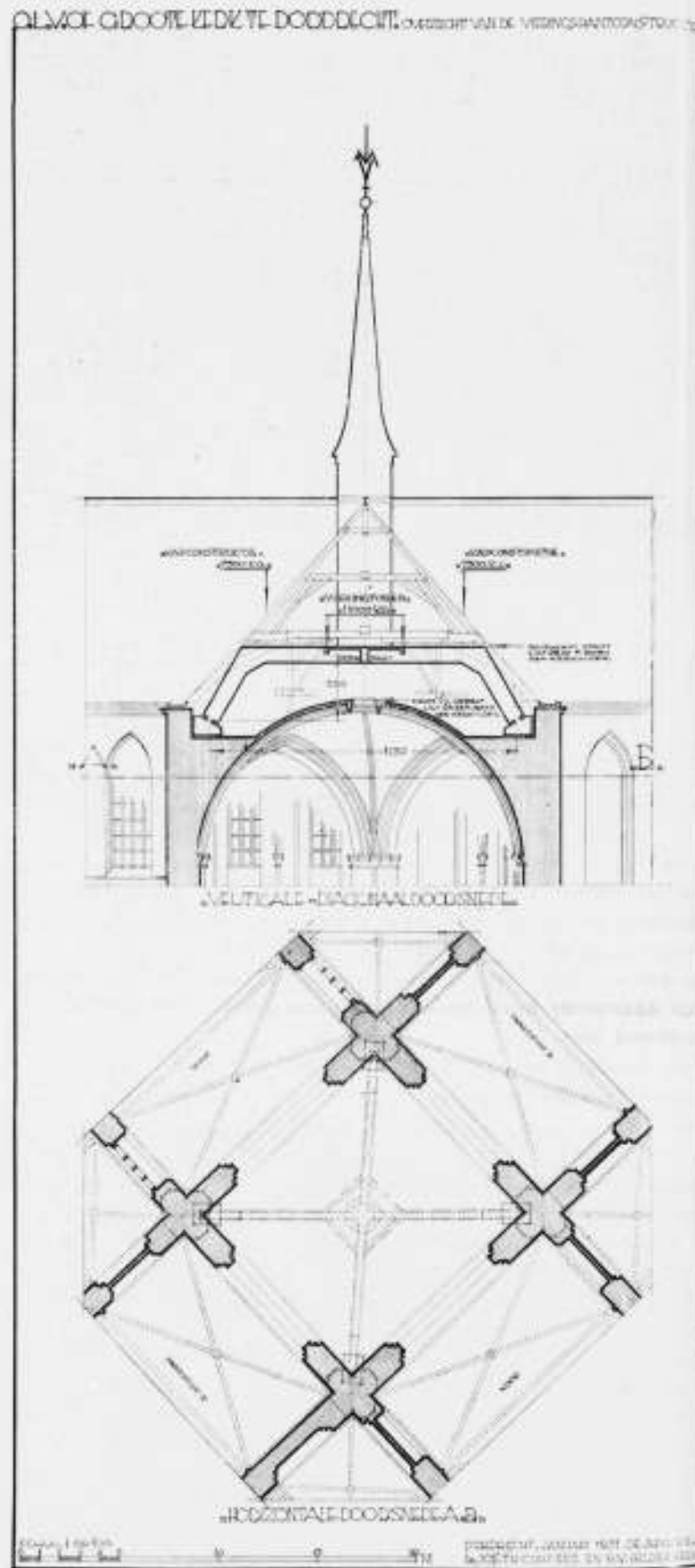
Hoewel het stevig geconstrueerde vieringgewelf dit goed vertrouwen in zijn sterkte niet al te zeer heeft beschaamd, lag het voor de hand, dat deze zeer ongewenschte toestand mede aanleiding werd voor de toch reeds noodzakelijk gebleken vernieuwing der vieringspanten.

Ofschoon ook het houtwerk van de bovenste spantjukken en van de stijlen van den dakruiter op talrijke plaatsen herstelling vorderde, werd v.n. uit praktische overwegingen besloten tot vervanging van enkel de onderste spantjukken. Hierdoor werd voorkomen een uitbreken en weder opbouwen van de geheele bekapping boven de kruising van langs- en dwarsschip, den vieringtoren daarbij inbegrepen. Het bracht echter mede zeer omvangrijke stutwerken, die in de omgeving der vieringpijlers hun steunpunt moesten vinden, doch zóó, dat voldoende ruimte voor opstelling der nieuw te maken constructie overbleef.

Hiervoor waren noodig 22 stuks heimasten, terwijl met het oog op stormwinden de dakruiter naar vier zijden met staaldraden op de nokken werd getuid.

Na ampele overwegingen werd, met instemming van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, v.n. op praktische gronden, besloten de vernieuwing der onderste spantjukken in gewapend-beton uit voeren. Voor het ontwerpen dezer statisch moeilijk te bepalen constructie hebben wij de medewerking ingeroepen van den adviseerend ingenieur G. J. Meijers, die omtrent de toegepaste raamspanten hierachter nadere gegevens mededeelt. Bij het breken der groote gaten voor de voetblokken dezer spanten werden resten gevonden van zware houten trekbalken, muurstijlen en karbeels, waaruit valt op te maken, dat deze houtwerken reeds aanwezig waren vóórdat het muurwerk der triomfbogen en het vieringgewelf werden aangebracht.

Toen de betonconstructie gereed was, zijn de vergane hout-

werken van het intact gebleven gedeelte der vieringbekapping en van den toren geleidelijk aan vernieuwd en konden de stutten in hetzelfde tempo worden verwijderd. Daarbij werd de vieringtoren tevens weder in loodrecht stand gebracht. Tijdens de uitvoering der herstellingswerken en na de verwijdering der stutwerken is niet de minste vormverandering in de kapconstructie waargenomen.

Dordrecht.

B. VAN BILDERBEEK.

OUDE TOESTAND VIERINGSPANTEN EN ONDERSTEUNING VIERINGTOREN

HERSTELLING DER BEKAPPING VAN DE GROOTE KERK TE DORDRECHT.

Bij de restauratie van de kerk, die geschiedt onder leiding van de architecten Ir. Jos. Cuypers, B.N.A. en B. van Bilderbeek, B.N.A., bleek ook een herstelling van de overkapping noodzakelijk.

Voor een gedeelte daarvan werd in 1931 mijn advies ingeroepen, n.l. voor de ondervanging van de houten kilkeperspanten boven de kruising van het langs- en dwarsschip. De onderste deelen der bestaande kilkepers waren door de jaren vergaan, terwijl het bovengedeelte uit min of meer samenhangende houtconstructies bestond, die o.a. steunden op het zich daaronder bevindende gemetselde gewelf, dat daarop niet berekend was.

Deze toestand was gevaarlijk voor het dak en de daarop rustende torenspits. De mogelijkheid van instorting was niet denkbeeldig.

Herstelling kon worden verkregen door het maken van een constructie, die het bovengedeelte van de houten overkappingen met toren zou dragen.

In verband met de moeilijke bereikbaarheid was een constructie gewenscht, die geen onderhoud zou vereischen. Om die reden is aan gewapend-beton boven een stalen ruimtevakwerk hier de voorkeur gegeven.

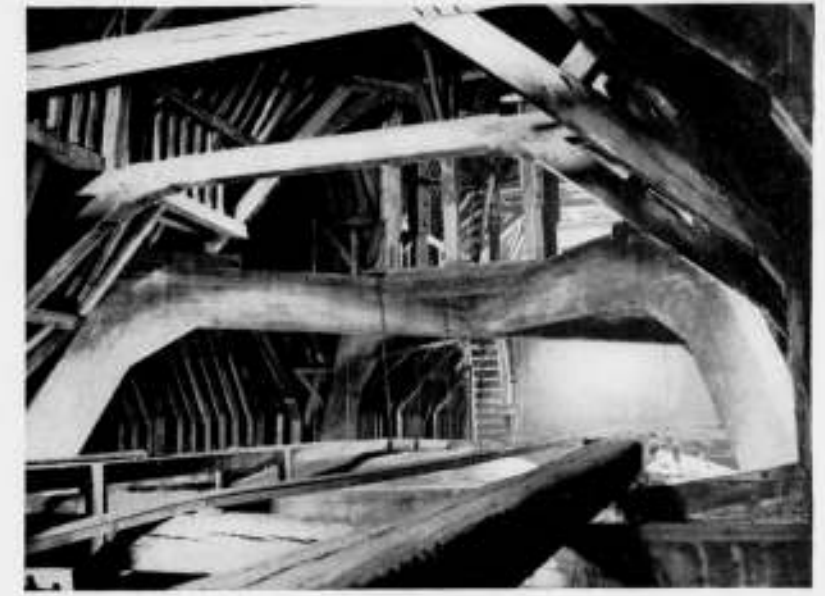
Zoals uit de afbeeldingen blijkt, bestaat de constructie uit twee elkaar vrijwel loodrecht kruisende raamspanten, ieder volgens de richting van een kilkeper, dus volgens de diagonalen van het zich eronder bevindende gemetselde kruisgewelf. Ter plaatse van de kruising der twee spanten is een platform van gewapend-beton gemaakt, dat den toren draagt.

Ieder raamspant is een zgn. tweescharnierspant. Dit systeem is gekozen, en niet een bij de steunpunten ingeklemd raam, om de bestaande gemetselde pijlers van oud metselwerk niet met groote inklemmingsmomenten te belasten. Daarentegen konden de verticale en horizontale krachten door het raamwerk op de steunpunten uitgeoefend, in verband met den vorm der pijlers, door deze zeer goed worden opgenomen. De constructie is éénvoudig statisch onbepaald. Theoretische overspanning = 15,5 m.

Hoogte van de steunpunten tot as bovenregel (in verband met de hoogte van het bestaande gewelf) = 3,30 m.

De afmetingen van het spant zijn 40×90 cm, d.i. een gewicht van 0,86 ton per m.

De belasting van den toren en het platform zijn gedacht aan te krijgen in het midden van den bovenregel en bedragen:

NIEUWE TOESTAND

$\frac{1}{2}$ gewicht toren = 5,5 ton + $\frac{1}{2}$ gewicht platform = 2,5 ton, tezamen 8 ton.

Op de einden van den bovenregel werken de belastingen van de bestaande kap, d.i. 7,5 ton.

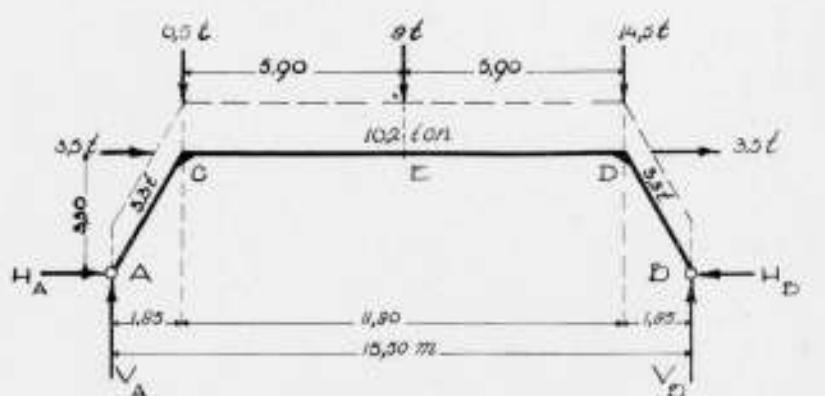
De winddruk is aangenomen op 150 kg/m^2 , horizontaal gemeten.

De winddruk op de torenspits = 3 ton, aangrijpend op 15 m boven de steunpunten van het spant.

De winddruk op het dakvlak = 4 ton, aangrijpend op 7,50 m boven de steunpunten van het spant.

De uitwerking van deze winddrukken op het raamspant is, dat in elk der beide einden van den bovenregel een horizontale kracht van 3,5 ton werkt, voorts verticaal omlaag, resp. verticaal omhoog gerichte krachten van $\frac{3 \times 15 + 4 \times 7,5}{11} = 7$ ton.

Het belastingsgeval wordt nu:

BELASTINGSCHEMA

Met behulp van de vergelijkingen voor de vormverandering werden de steunpuntreacties bepaald.

$$H_A = 12,2 \text{ t}$$

$$H_D = 19,2 \text{ t}$$

$$V_A = 13,07 \text{ t}$$

$$V_D = 26,73 \text{ t}$$

$$M_C = -19 \text{ tm}$$

$$M_E = +20,5 \text{ tm}$$

Indien er geen winddruk is:

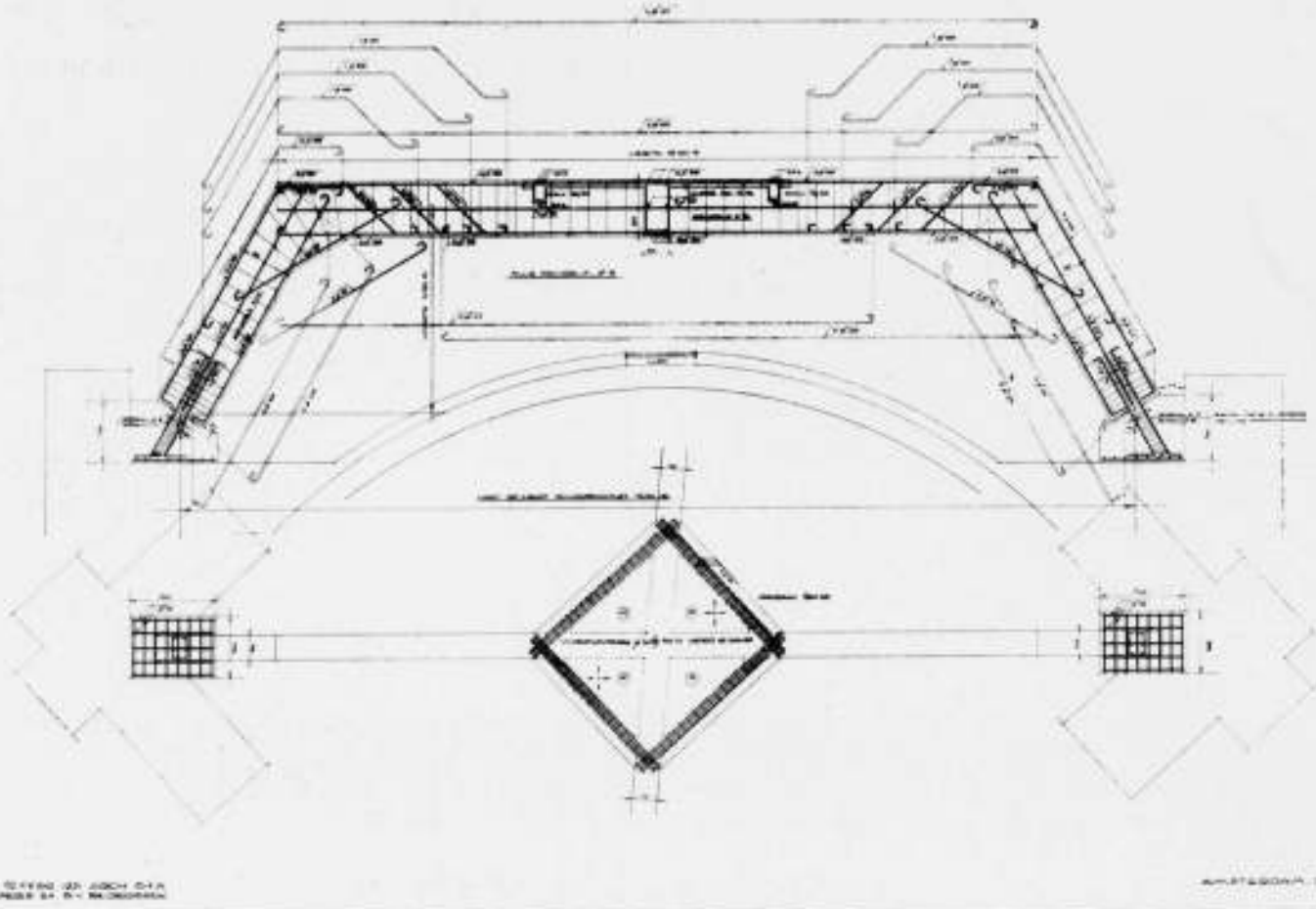
$$H_A = H_D = 15,7 \text{ t}$$

$$V_A = V_D = 19,9 \text{ t}$$

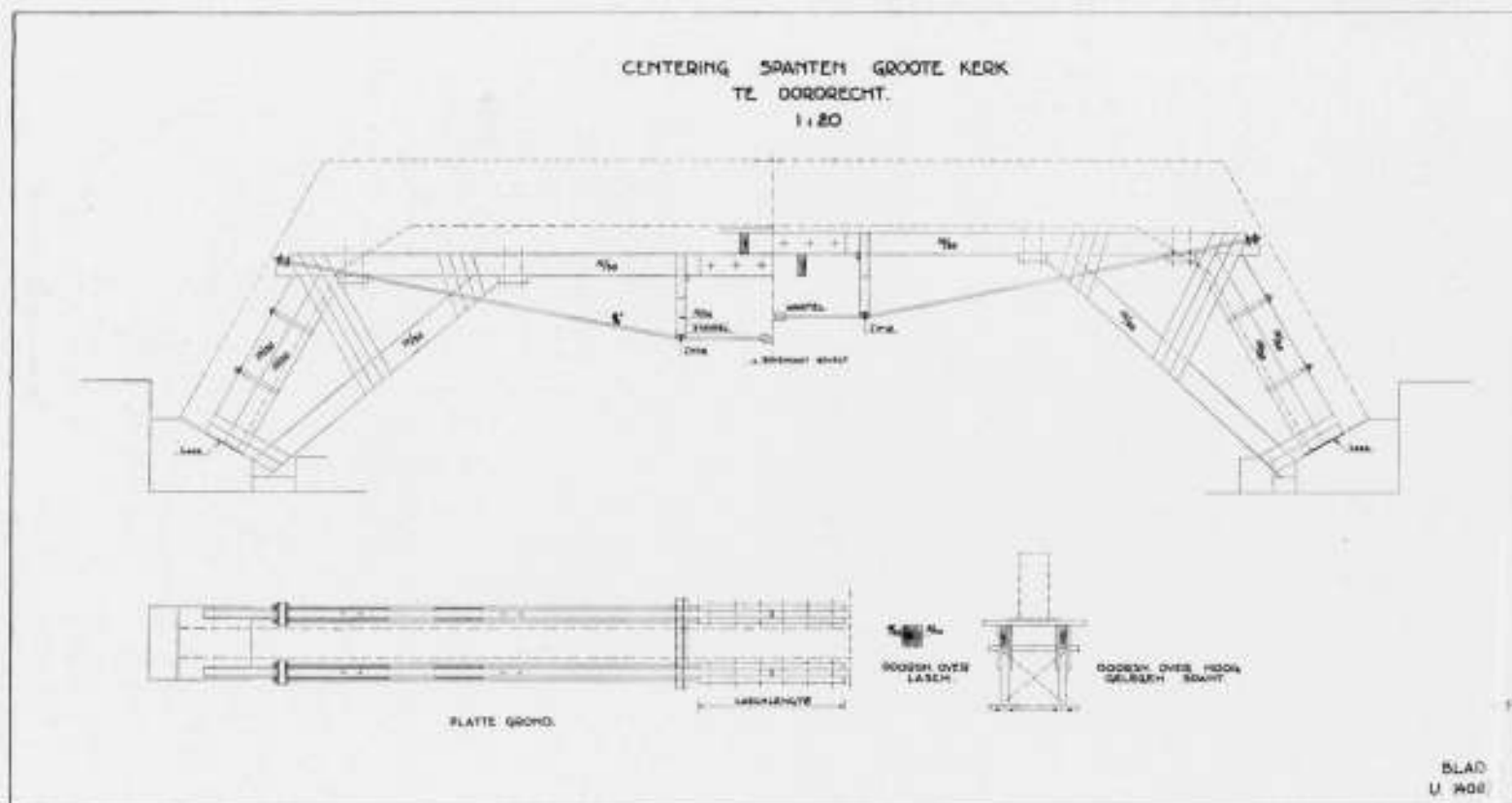
$$M_C = -18 \text{ tm}$$

$$M_E = +22,6 \text{ tm}$$

DETAILS GEWAPEND BETON-CONSTRUCTIE

CENTERING VOOR DE GEWAPEND BETON-CONSTRUCTIE

HERSTELLING DER BEKAPPING VAN DE GROOTE KERK TE DORDRECHT

Het grootste moment treedt dus op in E en wel voor het geval er geen wind is. Bij de gekozen afmetingen is de bewapening $\epsilon \varnothing 25$.

C is de dwarskracht bij winddruk = 22 t en $t_{max} = 9,2 \text{ kg/cm}^2$;

Voor het opnemen der schuine trekspanningen worden 3 $\varnothing 25$ gebogen.

In de steunpunten A en B treden de grootste reacties op bij wind en wel $H_a = 19,2 \text{ t}$ en $V_a = 26,7 \text{ t}$. Bij de gekozen afmetingen van het oplegblok blijven de drukspanningen op het metselwerk overal beneden 6 kg/cm^2 .

Centerconstructie.

Aangezien onder de te maken betonconstructie zich de hoogen kerkruimte uitstrekt, zijn vrijdragende gewapende houten

DE NIEUWE LIFTVOORSCHRIFTEN DOOR Ir. F. SPOON, Chef Technische Dienst van de Vereniging „Het Nederlandsch Instituut voor Lifftechniek“.

Aangezien het gebruik van liften steeds toeneemt en daarmee gepaard ging een toenemend aantal ongelukken, is de behoefte gevoeld aan een stel voorschriften, die de inrichting van Liften zou regelen. De toenmalige Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid heeft daarom in 1930 eene Commissie ingesteld met de opdracht eischen te ontwerpen, waaraan liften, met het oog op een veilig gebruik, behooren te voldoen. Voorzitter was Ir. A. H. Straatman, Hoofdinspecteur van den Arbeid te Arnhem. Leden waren verschillende ambtenaren van de Arbeidsinspectie, van Bouw-toezichtdiensten, Liftenbouwers, enz., allen deskundigen op hun gebied. Deze commissie heeft in 1933 een rapport ingediend, dat als „leidraad voor veiligheidsmaatregelen voor liften“ is gepubliceerd en te krijgen is bij de Algemeene Landsdrukkerij te 's Gravenhage.

Deze leidraad bevat een volledig stel voorschriften betreffende den bouw van de verschillende soorten van liften, voorzien van toelichtingen. Terecht is dit boek geen leerboek geworden, verschillende kwaliteiten en uitvoeringsvormen blijven bestaan, elke liftbouwer kan eigen constructies hebben, die aan de eischen voldoen. Het voldoen aan de voorschriften door alle inschrijvers geeft dus nog in het geheel niet de zekerheid, dat alle inschrijvingen gelijkwaardig behoeven te zijn en dus de prijs alleen den doorslag moet geven.

Het lijkt me niet dienstig hier een overzicht te geven van alle technische details van deze voorschriften. Er is steeds gelet op de veiligheid van het vervoer en het geheel voldoen aan deze voorschriften zal zeer zeker veroorzaken, dat de liften voortaan zoo veilig mogelijk zijn geworden. In dit tijdschrift is meer op zijn plaats een overzicht van die eischen, waarmede de architect speciaal te maken krijgt, dus de meer bouwkundige eischen, want het is altijd uiterst moeilijk een goede lift te bouwen, voldoende niet alleen aan de eischen van veiligheid, maar vooral ook aan eischen van doelmatigheid, als de beschikbaar gestelde ruimte niet voldoende is of niet goed gelegen is.

De putdiepte van de schacht onder de laagste stopplaats wordt bepaald door de constructie van de kooi, de plaats van afschakeling door den noodeindschakelaar, den remweg en door den eisch van een door stuitingen gewaarborgde vrije ruimte van 50 cm. Dit laatste in verband met de veiligheid van den monteur, die onder in de schacht werkt. Daardoor wordt de put minstens een meter diep; bij een snelheid van 1 m/sec. kan de putdiepte b.v. 1.65 m worden, bij 1.50 m/sec. ca. 2.50 m, enz. Bij grote snelheden zal het dus in het algemeen niet mogelijk zijn een stopplaats te hebben in den kelder. Boven de kooi, staande op de hoogste stopplaats, moeten dergelijke ruimten beschikbaar zijn. Dit zijn vrij zware eischen, waarmede evenwel bereikt wordt, dat in het algemeen de kooi bij te ver doorlopen nog zonder stuiten tot stilstand zal komen.

hulpconstructies ontworpen van dezelfde overspanning als de betonspanten.

De spanten zijn, teneinde zoo kort mogelijk afhankelijk te zijn van de ongewenschte tijdelijke opvang van de kap, uitgevoerd in Dyckerhoff-Doppelcement. De betonverhouding was 1-2,2-2,8.

Vóór het ontcenteren is de kwaliteit van het beton gecontroleerd met behulp van ter plaatse vervaardigde en op een proefstation gedrukte beton-kubussen. Het werk is uitgevoerd door de Betonijzer Mij. v/h van Waning & Co. te Rotterdam, onder het dagelijksch toezicht van den hoofdopzichter J. A. L. Bom. Beiden hebben dit verantwoordelijke werk onder moeilijke omstandigheden op uitstekende wijze tot een goed einde gebracht.

Ir. G. J. MEIJERS.

Staat de lift in een open trappenhuis, dan is nog wel toegelaten, dat de schachtwanden niet geheel doorloopen, maar deze moeten toch minstens 2.50 hoog zijn, gemeten vanaf de vloeren en trap treden. Verder zijn er aan de liften zelf zeer zware en dus kostbare eischen gesteld, zooals vergrendelde kooideuren, vangraam, werkend op de vanginrichting, snelwerkende vanginrichting en daardoor beperking van de snelheid tot hoogstens 1 m/sec. enz. Dit is gedaan om open schachten zooveel mogelijk tegen te gaan. Dit soort liften is in het algemeen als vrij onveilig te beschouwen en moest liever in het geheel niet meer gebouwd worden. Veel beter is, gezien uit lift-technisch oogpunt, een liftschacht in een trappenhuis geheel dicht te maken, b.v. met zwaar spiegelglas, gewapend glas, metaalgaas (met max. maaswijdte van 2 cm), enz. De schacht blijft dan toch doorzichtig, maar de lift zelf kan dan gebouwd worden zonder beperkingen alsof deze liep in een gesloten steenen schacht.

Bij gesloten schachten is een belangrijke eisch, dat de schachtdeuren met de binnenzijde van den wand in één vlak moeten liggen en geheel vlak moeten zijn zonder eenig uitstekend deel. De handgrepen worden dus geheel ingelaten; grendels, deurcontacten enz. liggen alle verzonken. Ook de schachtwand zelf moet vlak zijn, dus zonder plaatselijke verdikkingen, uitstekende balken, enz. Zijn deze noodig, dan zullen deze aan den buitenkant moeten voorkomen. Dit is een heel belangrijke veiligheidsmaatregel, omdat verreweg de meeste liftongelukken ontstaan zijn door knellingen tusschen kooi en schachtwanden en dit nu vrijwel geheel vermeden is. Belangrijk is ook, dat de machineruimte goed toegankelijk is en ruim genoeg. Bij een kleine lift kan meestal niet volstaan worden met een oppervlak gelijk aan de schachtdoorsnee, zooals nog veelal gebeurt. Een te kleine machinekamer veroorzaakt in het bedrijf veel hogere reparatiekosten, omdat de onderdeelen te moeilijk te bereiken en te onderhouden zijn.

Een eisch, die al lang een wensch was van elken liftbouwer, is de eisch, dat zich in een liftschacht geen leidingen of andere voorwerpen mogen bevinden, welke geen onderdeel van de liftinstallatie uitmaken. Veel architecten gebruiken de liftschacht als pijpen- en kabelschacht en het zal dus in de toekomst noodig zijn hiervoor een andere oplossing te zoeken, b.v. een speciale pijpschacht, die dan eventueel aan de liftschacht grenzen kan.

Nu de liftvoorschriften verschenen zijn, is het voor de bestellers mogelijk geworden te eischen, dat de installaties moeten voldoen aan die voorschriften. Dringend voorgeschreven zijn ze op het oogenblik alleen in Amsterdam, waar een liftenverordening bestaat, waardoor de Gemeente de bevoegdheid heeft voorwaarden te verbinden aan de vergunning voor het bouwen van een lift, die voor nieuwe liften verplichtend gesteld wor-

den. Deze voorwaarden zijn de nieuwe voorschriften. De liftbouw moet tekeningen en beschrijvingen inzenden aan de hand waarvan nagegaan wordt of de opzet en het ontwerp voldoen aan de voorschriften. Daarna kan eene vergunning verleend worden. Daarmede is nog niet gezegd dat de installatie dan ook in de uitvoering werkelijk aan de eischen voldoet. Er wordt daarom tevens verlangd het overleggen van een certificaat van deugdelijkheid, afgegeven door een door B. en W. daartoe bevoegd erkende instelling. Nader is bepaald, dat daartoe erkend wordt de Vereeniging „Het Nederlandsche Instituut voor Lifttechniek”. Ook later moeten periodiek van alle installaties zulke certificaten overgelegd worden om redelijke zekerheid te hebben dat de liften goed onderhouden worden en alle veiligheidsinrichtingen intact blijven.

Dit Instituut is in 1933 ingesteld en stelt zich ten doel de lifttechniek en de kennis daarvan in den ruimsten zin des woords te bevorderen; het beoogt niet het maken van winst. Bestuursleden zijn diverse ambtenaren van de Arbeidsinspectie, van Bouwtoezichtdiensten, directeuren van Electriciteitsbedrijven, van Gemeentewerken, verder adviseerende ingenieurs, liftbouwmeesters, enz. Dus zeer veelzijdig om veel omvattend te kunnen zijn. Het dagelijksch bestuur wordt gevormd door:

Ir. M. E. H. Tjaden, Dir. Gem. Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam, Voorzitter;

Ir. A. H. O. W. de Bats, Electrotechnisch Adviseur van de Arbeidsinspectie te 's Gravenhage, Vice-Voorzitter;

P. v. Eijkeren, Dir. Mach. Fabriek Voorwaarts te Amsterdam, Secretaris-Penningmeester.

Het doel wordt getracht te bereiken door praktische en wetenschappelijke onderzoekingen, onderwijs met examens, diploma's, e.d. het vormen van een bibliotheek, propaganda voor liftvoorschriften, enz. Ingesteld is b.v. een commissie, die zich bezighoudt met de liftvoorschriften. Hierin hebben zitting diverse leden van de ontbonden Rijkscommissie. Voorzitter is weer Ir. Straatman, terwijl de commissie aangevuld is met diverse deskundigen. Bezwaren, moeilijkheden e.d. betreffende de toepassing, uitlegging, enz. worden daar besproken en verzameld. Het ligt in de bedoeling de voorschriften levend te houden en aan te laten passen aan de moderne ontwikkeling. Verder is ingesteld een technische dienst voor het verrichten van keuringen en beproevingen van liftinstallaties, adres Droogbak 1a, Amsterdam (C).

Deze dienst verricht de keuringen voor de Gemeente Amsterdam en geeft de certificaten af. Aangezien het personeel van dezen dienst zich geheel aan dit werk moet wijden is dit gesalarieerd, terwijl de kosten hiervan verhaald worden op de lifteigenaars bij het afgeven van het certificaat. Dit is beter dan de kosten door de gemeenschap te laten dragen, omdat nu alleen de meest belanghebbenden de kosten dragen. Dit is trouwens eene regeling, die in het buitenland vrijwel overal zoo bestaat en al veel langer. De wijze van samenstelling van

LEZING VAN ARCHITECT W. M. DUDOK TE LONDEN.

Op 31 Mei heeft Architect W. M. Dudok voor de leden van de Architectural Association te Londen een voordracht gehouden over stedenbouw, uitbreidingsplannen, behoud van landelijk schoon en parkenaanleg.

Deze voordracht heeft, naar de couranten meldden, een groot succes gehad en zal zeker bijdragen den band, dien de ijverige secretaris van de Architectural Association, de Heer F. R. Yerbury, tusschen de Hollandsche en Engelsche architecten heeft gelegd, nauwer aan te knopen. In een der zalen van de A. A. is thans een tentoonstelling van Dudok's werk ingericht. 242

het bestuur en het feit, dat geen winst maken beoogd wordt, geven aan het Instituut het karakter van een semi-overheidsinstelling en als zoodanig is het ook te beschouwen.

De mogelijkheden van het instituut zijn evenwel veel grooter. Als keuringsdienst kan de technische dienst ook buiten Amsterdam werken, want al verlangen de opdrachtgevers, dat een nieuwe liftinstallatie aan de voorschriften moet voldoen, toch zullen vele opdrachtgevers niet voldoende deskundig zijn om te beoordeelen of eene installatie er inderdaad aan voldoet. Het komt voor, dat liftbouwmeesters wel beloven er aan te voldoen, maar in details nog geenszins voldoende op de hoogte blijken te zijn of hun constructies nog niet aangepast hebben aan de nieuwe eischen. In fabrieken en werkplaatsen heeft de Arbeidsinspectie invloed en kan, zij het in beperkte mate, toezicht uitoefenen, maar daarbuiten is er nergens, behalve dan in Amsterdam, eenige instantie, die zich bemoeit met de liften. Dit is één van de voornaamste redenen van de oprichting van het instituut geweest, dus de handhaving van de voorschriften. Het is nu dus voor elken opdrachtgever mogelijk te verlangen, dat de liften aan de nieuwe voorschriften voldoen, terwijl de technische dienst van het instituut bereid is de installatie te keuren en bij goedkeuring een certificaat af te geven op dezelfde wijze als dit gebeurt in Amsterdam.

Adviezen geven over de inrichting, details, enz. behoort niet tot het werk van het Instituut.

Tevens wordt in Amsterdam op het oogenblik gewerkt aan de oude liften, die alle meer of minder afwijken van de voorschriften. Deze worden alle bezocht en er wordt nagegaan hoe deze gewijzigd moeten worden om ze redelijk veilig te maken. Ook hiervan moeten dan daarna certificaten overgelegd worden. Dit is vooral voor liftbezitters belangrijk als een bestaande lift verbouwd moet worden. Het is dan zeer aan te bevelen eerst overleg te plegen met den technischen dienst, omdat dan meestal voordeliger aan moderne veiligheids-eischen tegemoet te komen is, dan later als dit toch op den duur noodzakelijk zal zijn.

De ervaringen, tot nu toe met de keuringen opgedaan, is, dat de toestand van oude liften soms ongelooflijk slecht is en uiterst onveilig, waartegenover ook weer diverse liften staan, waar reeds aan vele moderne eischen is voldaan bij den bouw. In het algemeen wordt het toezicht op de liften toegejuicht, omdat ingezien wordt, hoe nadeelig het voor een zaak kan zijn, als er een ongeluk gebeurt, terwijl de eigenaars soms niet weten hoe onveilig hun liften zijn.

Het personeel van den technischen dienst is door zijn dagelijksch keuringswerk volkomen vertrouwd met de voorschriften en daarnaast uitermate deskundig op liftgebied. Dit geeft vertrouwen, waardoor de Technische Dienst belangrijk en nuttig werk zal kunnen verrichten in het belang van de liftveiligheid.

WENKEN EN NORMEN VOOR HET ONDERHOUD VAN WONINGEN MET RIJKSSTEUN GEBOUWD.

Weldra zal verschijnen een handleiding bevattende wenken en normen voor het onderhoud van woningen met rijkssteun gebouwd.

Aangezien de oplaag wordt bepaald naar de hoegrootheid van de vraag en eenmaal vastgesteld, niet op herdruk is te rekenen, bestaat er gelegenheid een of meer exemplaren te bestellen bij den Hoofdinspecteur van de Volkshuisvesting, ten Hovestraat 49, 's-Gravenhage. Er kan daarmede rekening worden gehouden met het bepalen van de oplaag.

De kostprijs (afhankelijk van de oplaag) zal gecartonneerd vermoedelijk f 1.65 bedragen.

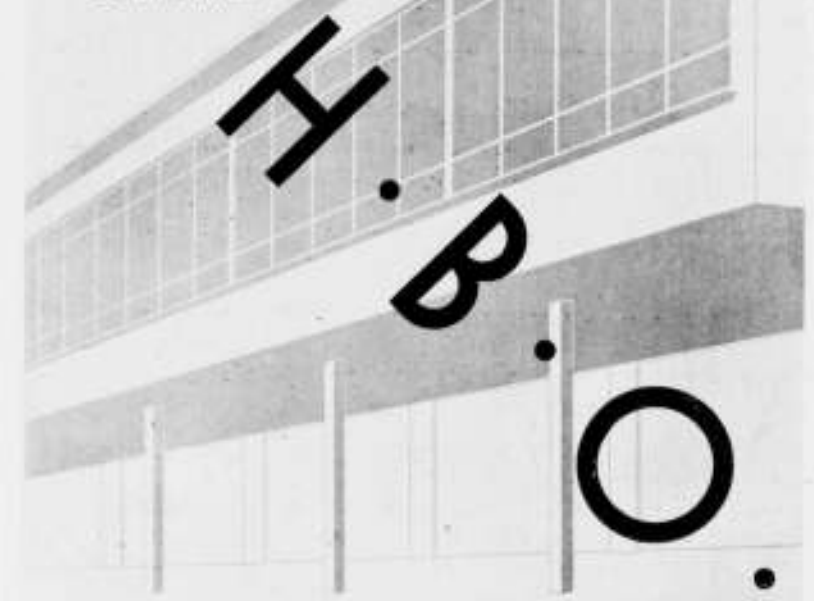
TENTOONSTELLING CLUB H.B.O. STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM.

Zaterdag 2 Juni werd in het Stedelijk Museum te Amsterdam de aangekondigde tentoonstelling van werk van de leden van de Club H.B.O. geopend door Prof. Lansdorp, die de geschiedenis van de onderwijsinrichting voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht, waarvan de gediplomeerden zich in de Club H.B.O. hebben vereenigd, in korte trekken schetste.

Er hangen op deze expositie, die 2 groote zalen in beslag neemt, uitgevoerde werken en ontwerpen. Van deze laatste meer dan van de eerste. Alleen de oudere H.B.O.'ers hebben voldoende uitgevoerd werk, om daarmede met een selectie op zulk een tentoonstelling uit te komen. De jongeren hebben vaak maar 1 of 2 werkjes uitgevoerd, ... dat is alles, en dat moet dan ook maar direct ausstellungsfähig zijn. Men voelt hierin den mistroestigen toestand dat de architect in ons land lang niet overal werkt waar hij werken kan en moest kunnen werken. Want hoewel lang niet uit al het werk, dat hier hangt, bijzonder talent spreekt, hebben deze architecten, na hun ernstige en langjarige studie toch meer recht om te bouwen dan de talloze onbevoegden, die heelemaal niet gestudeerd hebben. En met te bouwen, zou hun werk direct meer aan gedegenheid winnen.

Van het werk noemen we studies voor straatverlichting van J. Slebos, een zeer verzorgde inzending van J. v. Laren, Scholen van G. A. Roobol, het Raadhuis-ontwerp te Naaldwijk en het Bankgebouw aan de Korte Vijverberg van B. v. Hoogstraten, een Kerk aan het Rafaëlplein van S. Beckmann, woningcomplex van N. C. Dekker, idem van J. Dunnebie, die ook zijn Hema-winkel aan de Linnaeusstraat te Amsterdam exposeert, terwijl J. v. Tholen een perspectief van een winkelhuis met Garage te Aalsmeer laat zien, met een wonder van een lucht er achter. Voorts is er werk van P. de Graaff, een ontwerp voor een Zomerflat met Café-restaurant, van Boeiinga, een ontwerp monument te Harlingen en woningbouw te Den Helder, van D. van Zanten, een kerkhofkapel van H. v. Putten, werk van J. C. Hespel, Wolff Bessie, Mart. Jansen, Dirk Greiner exposeert de uitbreiding die hij de Haarlemsche Huishoudschool geeft, J. C. Theunissen woningbouw, en Ferd. B. Jantzen enkele kerken en voorwerpen van kerkelijke kunst. Dirk Brouwer laat het ontwerp zien van een Centraal Lyceum in het Gooi, H. E.

bouwkunst tentoonstelling club

stedelijk museum amsterdam
2 juni - 17 juni 1934 toegang vrij

Schulte een woonhuis te Driene bij Hengelo, A. v. d. Vorst, woonhuizen en een Coöperatieve Bakkerij, H. M. Martens een Klooster te Nijmegen.

Er hangen bij sommige inzendingen ook reisschetsen. Zelf-critiek had de makers moeten beletten, ze uit de portefeuille te halen en ze op te hangen in het zelfde gebouw waar zoo juist de prachtige collectie Kromhout hing. J. P. M.

DE MODERNE METALEN KINDERSTOEL, UIT EEN TEEKENING VAN MARY PETTY IN „THE NEW YORKER”

HOOFDCOMMISSIE VOOR DE NORMALISATIE IN NEDERLAND.

Door de Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland zijn de volgende normaalbladen vastgesteld:

N 535. Triplex en Multiplex. Definities en Handeismaten. In dit blad zijn opgenomen de definities van technische benamingen, betrekking hebbende op de triplexfabricage; voorts de lengte, breedte en dikte van de in de handel verkrijgbare triplexplaten.

N 536. Triplex en Multiplex. Kwaliteit der dekbladen. In dit blad zijn de eischen opgenomen betreffende de kwaliteit der dekbladen van triplexplaten.

N 537. Triplex en Multiplex. Droogtoestand en samenstelling.

In dit blad zijn opgenomen het vereichte vochtgehalte, de samenstelling

(het aantal houtlagen), alsmede de vereichte lijmsterkte van triplexplaten. Voorts wordt in dit blad omschreven de uitvoering van de proef ter bepaling van de lijmsterkte.

De normaalbladen zijn à f.0.15 het stuk verkrijgbaar bij het Centraal Normalisatie Bureau, Willem Witsenplein 5, 's-Gravenhage en in Ned.-Indië bij het secretariaat van de Normalisatierraad, Bragaweg 38, Bandoeng.

Gewapend Beton Voorschriften 1930 (4e druk, 1934).

Deze voorschriften, vastgesteld door de Afdeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, zijn thans verschenen als uitgave N 1009 van de Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland.

Zij zijn tegen de prijs van f.1.25 verkrijgbaar bij het Centraal Normalisatie Bureau, Willem Witsenplein 5, 's-Gravenhage.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

NEDERLAND.

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSHUISVESTING EN STEDEBOUW, Maart. De eisch van een doucheruimte in de Amsterdamsche bouwverordening en de kosten daardoor veroorzaakt, door Ir. M. E. H. Tjaden. Schrijver becijfert die kosten en concludeert dat deze verbetering geen te zware last beteekent, ook in dezen tijd. Het onderhoudsbedrag voor Woningwet woningen, door J. Bonneur. De nieuwe Duitsche wet op woongebieden, door Ph. A. Rappaport. Een zeer beknopt, maar klaar overzicht van den stand der stedeboouwkundige wetgeving in Duitschland en van deze waarlijk nationaal-socialistische wet.

Behouden of scheppen, door Ir. J. T. P. Bijhouwer, een betoog naar aanleiding van het nationale natuurruimtenplan van den heer Cleynert (Febr.) Enquête naar de gevolgen van de van Rijksweg voorgeschreven korting op de onderhoudskosten van woningwetwoningen over 1933-34 en naar de vermoedelijke gevolgen van een definitieve herziening van den onderhouds-post.

De vaste rubrieken. Als bijlage de memorie van antwoord, het gewijzigd ontwerp van wet, amendementen en de tweede nota van wijziging, alle de Woningwet betreffende.

W. B.

DE 8 en DE OPBOUW No. 10.

Twee woonhuizen te Rotterdam van de Arch. Brinkman en v. d. Vlugt. Een volledige publicatie over deze woonhuizen met een artikel van den Heer B. Merkelbach. Hierin wordt betoogd dat het nieuwe bouwen niet aan bepaalde materialen gebonden is, mits slechts bij eenmaal gekozen materiaal voldoende consequentie bij de toepassing wordt getoond. Het is een zeer lezenwaardig artikel, al staat er veel in dat in 1910 ook al gezegd is en bekend was. De heer F. Schut klaagt over het feit dat in een „fietsstad" als Amsterdam in de nieuwe huizen vrijwel nooit ruimte is voor fietsenberging. Een gegronde klacht, die wij gaarne onder de oogen van de architecten brengen, om er rekening mede te houden.

DE 8 en DE OPBOUW No. 11.

Twee Hollandsche inzendingen op de Normaimprijsvraag te Stockholm, van Ir. A. Boeken en D. Bruininkweerd, toegelicht door afbeeldingen, met een uittreksel uit de memorie van toelichting en een nachrift. J. P. M.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 5, no. 19.

Van Prof. A. Bosslet zijn gereproduceerd de kerken van Altenhain in het Taunusgebergte uit 1931/32 en van Hauenstein uit de Pfalz van 1931/33. Het kerkje van Altenhain is gebouwd van „kalk-breuksteen van wisselende kleuren, rood, geel, grijs en blauw in verschillende overgangen en spelingen". De tweede kerk is opgetrokken uit „zandsteenblokken van een warme tint als breuksteen verwerkt in ongelijkmatig verband en donkerrood afgevoegd".

Beide gebouwen maken een sympathieken indruk. Het artikel bij de foto's werd geschreven door architect B. J. Koldewey.

Hierna volgt een verslag van de studiedagen der A.K.K.U. te Huybergen; de referaten zullen later in het R.K. Bouwblad in extenso worden opgenomen.

PRIJSVRAGEN.

PRIJSVRAAG- UITSCHRIJVER	ONDERWERP	Aangekondigd in B.W.A. No.	Inzending	BEMERKINGEN
Gemeentelijke Woningdienst Amsterdam.	Ontwerp voor een complex arbeiderswoningen.	No. 47, 1933	1 Juli 1934	
Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels.	Ontwerp voor een Reclamebiljet.	No. 21, 1934	2 Juli 1934	

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN
No. 21 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 16 JUNI 1934 No. 24
DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT
STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ
WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. LEDENVERGADERING VAN DEN B.N.A.

De Zomervergadering van den B.N.A. met Excursie zal dit jaar plaats hebben te Eindhoven op Vrijdag 6 en Zaterdag 7 Juli a.s.

De Kring Eindhoven hoopt op een groot aantal deelnemers en heeft een uitgebreid programma in voorbereiding.

Nadere bijzonderheden zullen in de volgende nummers worden opgenomen.

Cornelis Veth schrijft onder den titel: „Gebouwen aan het water", over den vijver voor het Hilversumsche Raadhuis. Schrijver vindt een vijver voor een Raadhuis misplaatst en acht een plein, mits daaraan niet de raadzaal ligt, rationeeler. „Aesthetische overwegingen, los van elk verband met de omgeving, zijn echter te kenschetsen als koketterie", zegt in dit verband de schrijver. Eenige mooie foto's van kasteelen met grachten zijn in het artikel opgenomen. Volgt technisch nieuws, allerlei en de weekstaat van den dagelijkse opzichter, die spreekt over den Duitschen architect Prof. Paul Schmitthenner, die in het derde rijk zich voor het eerst vrijelijk kan uiten en nu de nieuwe zakelijkheid bestrydt.

H. C. V.

ITALIE.

RASSEGNA DI ARCHITETTURA, Maart.

Het lyceum in Bari van arch. Petrucci, een verwaterd klassicistisch gevaarte. Twee villa's aan het Comomeer van arch. Lingeri en van arch. Mantero. Het ontwerp van een nieuw ziekenhuis in Viterbo van arch. Rossi waarvan de hoofdopzet geforceerd theoretisch lijkt.

ENGELAND.

JOURNAL OF THE ROYAL INSTITUTE OF BRITISH ARCHITECT van 28 April 1934.

Bevat o.a. een technisch artikel over de gedragingen van koper blootgesteld aan de elementen; de natuurlijke formaties van beschermende lagen — koper blootgesteld aan de lucht, aan water en aan organisch ontbindende stoffen.

Verder een artikel met illustraties over de architect bij de woningvoorziening door de Speculatieve Bouwer — een inspectietour in de voorsteden van Londen georganiseerd door The House Design Sub-Committee of the Public Relations Committee met het doel om precies vast te stellen wat de Londensche bouwondernemer heeft bijgedragen voor de woningvoorziening van de bevolking. De keuze was gemaakt voor alle afmetingen en prijzen van huizen in alle soorten van ontwikkeling van „the semirural to the urban". Na een omschrijving hiervan luidt de conclusie: Bij het maken van voorgaande opmerkingen heeft de schrijver getracht het vraagstuk van het speculatieve huis van uit de gezichtshoek van den bouwer, welke heeft te verkoopen, en den gegadigde die wenscht te koopen, te zien. Het is gemakkelijk de handen hemelschreiend omhoog te heffen en zich uit te laten over de slechte smaak of de klaarblijkelijk onwaardige sociale idee te brandmerken, maar het is zeer moeilijk de oorzaken te begrijpen en de remedie te vinden voor de armelijke ontwerpen en het slechte bouwen. De lezers zullen bij het zien van sommige illustraties geneigd zijn uit te roepen: „Wat een afschuwelijke huizen staan er in het blad van de R.I.B.A.". Maar het is veel erger, dat deze over geheel Engeland zijn te vinden. De oorzaken hiervan vast te stellen en de middelen ter verbetering aan te wijzen in deze stand van zaken is een van de moeilijkste taken waarvoor the R.I.B.A. Public Relations Committee zich geplaatst ziet. De publicatie van het „Report of the Slum Clearance Committee" verdroop in dit nummer houdt nauw verband hiermede.

A. P. S.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 24
J. A. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 16 JUNI 1934

TOEPASSING VAN MODERNE ELECTRISCHE VERWARMING DOOR A. F. E. HANSON, HOOFDINGENIEUR BIJ DE G. E. W. TE AMSTERDAM.

Een goed overzicht van de moderne elektrische ruimteverwarming (E.R.V.) is slechts mogelijk door vooraf even terug te gaan in de historie van de ruimteverwarming.

Wanneer we onderscheiden de opwekking van de warmte en de wijze waarop de warmte in de te verwarmen ruimte komt, of verspreid wordt, dan valt op te merken, dat de laatstgenoemde techniek in den loop der eeuwen goed beschouwd niet zoo veel verandering bracht.

Van den technischen vooruitgang kwam niet zooveel ten goede aan de kwaliteit der ruimteverwarming.

Vergelijken we de bekende Romeinsche methode waarbij de warmtetoevoer door vloeren en wanden geschiedde, met de later weer in gebruik gekomen warmtebronnen van kleine afmetingen en hooge temperatuur, dan valt er ten opzichte van warmteverdeling en behaaglijkheid niet over enorme verbeteringen te spreken. Wel brachten de verbeteringen in de techniek van warmte-opwekking en transport het kostenvraagstuk min of meer op den achtergrond. Aan den eisch van een enkele temperatuurmeting op een meestal vrij willekeurige plek in de ruimte is over het algemeen makkelijk te voldoen en dan is het opvallend, dat zelden eischen omtrent warmteverdeling of gelijkmatigheid van temperatuur even belangrijk worden geacht als het halen van een minimum temperatuur, terwijl over maximum temperatuurgrenzen zelden zal worden gesproken.

Er zijn dan ook voorbeelden genoeg bekend, waarbij een groote overmaat van warmte-toevoer een gebrekkige warmteverdeling of verspreiding moet goed maken.

Met het opnieuw invoeren van de „Panelheating” is de kwaliteitsvraag weer op het tapijt gekomen en vrijwel tegelijkertijd hebben electrotechnici ingezien, dat, om mee te kunnen dingen bij belangrijker projecten dan hier of daar een enkel straal-kachelkje voor bij-verwarming of voor bepaalde uren, noodig werd dat we ons inspanden voor die „kwaliteitsverwarming”, want juist daarin zou blijken dat de kracht van de elektrische verwarming ligt.

In dit geval brengt deze perfectioneering nu eens niet een verhooging van electriciteitsverbruik mede zooals allicht gedacht wordt, integendeel de bijzondere eigenschappen die bij E.R.V. kunnen worden benut, stellen in staat kwaliteit of behaaglijkheid te doen samengaan met verhoogde economie in warmteverbruik.

Vooraf moet ik U wellicht wijzen op schijnbare tegenstrijdigheden in de manier waarop wij, electrotechnici, meenen te moeten omgaan met calorieën. Dit is echter volkomen schijnbaar want de verschillende wijzen van warmte-transport namelijk: convection, conductie en straling zijn geheel gelijk aan die benut of ondervonden bij andere verwarmingssystemen; vooral de convection en de straling kunnen meer bewust worden toegepast of ten goede aangewend. De electrotechnici verkeeren ook hier in een bevoorrechte positie want de warmte door middel van electriciteit kan zonder transportverliezen vrijwel overal daar worden opgewekt waar ze voor het verwarmingsproces het meest gunstig is. Bovendien is de temperatuur- en energie-meting zoo makkelijk en nauwkeurig.

Een groote verscheidenheid van middelen en vormen staat ook nog ten dienste. Merkwaardig is juist, dat hierin een gevaar voor verkeerde toepassing kan liggen en dat de verschillende vormen waarin de E.R.V. zich vertoont, den leek den indruk van onzekerheid geven.

Bij de propaganda blijkt dit vooral wanneer niet wordt gewerkt met toestellen of een systeem dat aan kachels of andere algemeen bekende vormen van warmtebronnen herinnert.

De E.R.V. verschilt op zichzelf reeds zooveel van de overigens gebruikelijke methoden dat ze min of meer geheimzinnig voorkomt. De groeiperiode van ca. 30 jaar die we kunnen overzien, bracht vele veranderingen; begonnen werd met eenvoudige weerstandrekken, daarna volgden gloeilampkachels, toen zagen we gloeispiralen vóór reflectoren, verder weer zoogenaamd donkere en accumuleerende kachels. Nemen we nu nog in aanmerking, dat de bekende straalkachels, in de haardnis, aan een snoer, aan den wand, aan den zolder, in de open lucht en ook al in combinatie met een ventilator worden aangeboden, dat we electrisch verwarmde heetwaterribbenkachels en andere niet water gekoelde zwarte kachels geïnstalleerd zien, en dat nu ook nog vloerverwarming en zelfs plafondverwarming wordt aanbevolen, terwijl we jarenlang het stokpaardje bereden, dat de warmte-opwekking zoo laag mogelijk in het vertrek moest plaats vinden teneinde warme voeten en een koel hoofd te verkrijgen en te behouden, dan is dus een toelichting niet overbodig.

Het dient erkend dat de groote varieteit waarin de apparatuur der elektrische ruimteverwarming zich aan ons vertoonde of nog vertoont, welke we echter niet geheel en overal kunnen verdedigen, getuigt van een ruime keus van mogelijkheden en van een buitengewoon soepel karakter. Het komt er heelemaal slechts op aan om de goede oplossing op de juiste plaats te brengen, waarbij veel factoren een rol spelen en met kennis van zaken dient te werk gegaan.

Beoordeeld moet worden of E.R.V. voor een bepaald doel is aan te bevelen en tot welke methode de geldende tarieven in staat stellen, of in verband daarmee geheele ruimteverwarming, accumuleerend of direct warmtegevend dient te worden aanbevolen. Verder is van veel belang in aanmerking te nemen hoe het is gesteld met den gebruiksduur, de wijze van gebruik van een ruimte en de situatie.

Is gelijkmatigheid van temperatuur vereischt, bijv. in laboratoria, wordt prijs gesteld op wat men zou kunnen noemen „kwaliteitsverwarming” bijv. voor woonhuizen, directie-kantoren, dan kan vloer- of diffuse plafond- of paneel-verwarming zeer op haar plaats zijn.

Ook kan E.R.V. als een aanvulling van andere verwarming, tot opheffing van bijv. tochtbezwaren en als partieele - in kerken - dankbare verbruikers kweeken.

Alvorens tot een nadere uiteenzetting van de toegepaste verwarmingsmethoden over te gaan zullen we even stil staan bij drie belangrijke factoren waardoor de bestaansmogelijkheid der E.R.V. wordt beheerscht.

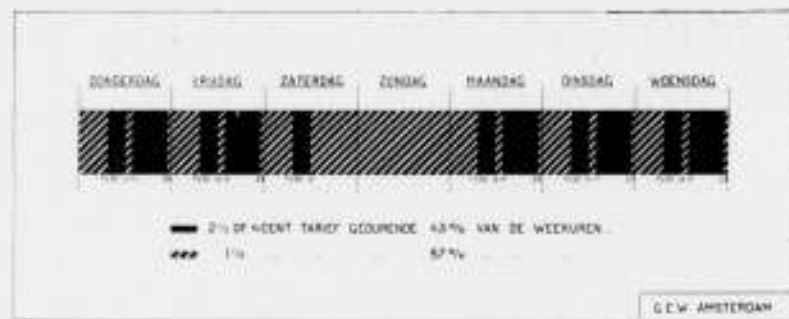

FIG. 1

1. In de eerste plaats de tarieven;
2. vervolgens de wijze van gebruik der installatie, frequentie en duur van gebruik,
3. en tenslotte het ruimte-effect.

De Tarieven en kosten.

Alvorens nader hierop in te gaan kunnen we vaststellen dat de bewering „Electriciteit is voor verwarmingsdoeleinden veel te duur”, in zijn algemeenheid ook hier de kracht heeft verloren die zij voor een tiental jaren nog had, nu naast de economie ook de tarieven die voor huishoudstroom of speciaal voor verwarming gelden varieren tusschen prijzen van 1½ ct. en 4 ct. per kWh.

Niet minder belangrijk is dat aanschaffings- en onderhoudskosten van elektrische verwarmingsartikelen zoodanig laag zijn geworden, dat ze mede door de eenvoudige en weinig kostbare wijze van installeren of in bedrijf stellen, concurrentie met andere systemen zeer goed mogelijk maken.

Zooals reeds terloops werd opgemerkt, hangt natuurlijk veel af van het tarief en komen alleen in aanmerking huishoudtarieven voor verwarmingsdoeleinden.

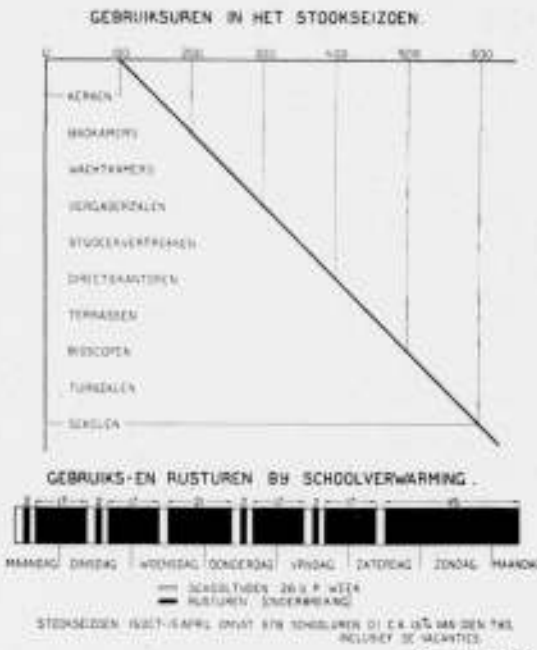
Het tarief wordt zooals U zult weten o.a. beheerscht door de vraag op welk tijdstip van het etmaal, resp. wanneer in de week de stroom betrokken wordt. De groote selectie in gebruiksuren, welke aan de hand van doelmatige schakeluurwerken en meters wordt toegepast, laat een ruime differentie van tarieven toe.

Anderzijds heeft de praktijk laten zien dat spijts-tarieven, zooals die bij grootere verbruikers wel worden toegepast, zelden een belemmering vormen voor het toepassen van E.R.V. Daarentegen valt te constataren dat voordeelige weekeindtarieven de ontwikkeling van E.R.V. voor speciale gevallen sterk beïnvloeden en dat de ervaring nog moet aantoonen in hoeverre, in verband met warmte-accumulatie als aanvullende verwarming, het nachstroomtarief zich zal ontwikkelen.

Voor de huishouding geldt nu een tarief van 4½ cent terwijl 's zomers, van 1 April tot 1 September dit tarief 2½/1½ cent wordt hoewel dit voor verwarming over het algemeen slechts van belang zal zijn in de maanden April en Mei. De verwarmings-tarieven voor andere doeleinden bewegen zich in groote trekken hieraan parallel.

We dienen er hier vooral op te wijzen, dat met een eenvoudige becijfering waarin slechts de factoren, tarief en calorische eenheden van de betreffende warmtebronnen zijn opgenomen, geen economische begroting is te maken maar dat in die becijfering bovendien met de reeds genoemde factoren frequentie van gebruik, maar vooral met het ruimte-effect dient rekening gehouden te worden.

Bij mijn verdere uiteenzetting zult U dan ook zien, dat het er ook niet zoo zeer op aan komt, wat de elektrische calorische kost, in vergelijking met de calorische uit andere brandstof betrokken, maar dat van veel meer belang is waar de elektrische calorische in het lokaal wordt ontwikkeld en verder dat in aanmerking wordt genomen hoe de warmte zich dan verplaatst.

Frequentie en gebruiksdur.

In de tweede plaats vestigen we nu Uw aandacht op de bijzondere eigenschap van de E.R.V. die ze zoo geschikt maakt bij korte gebruikstijden. De geringe massa der apparaten, dus geringe hoeveelheid warmte die dientengevolge noodig is om de verwarmingsapparaten zelf op temperatuur te brengen, doet den toestand van regelmatige warmte-afgifte zeer snel na het inschakelen intreden. Vooral bij het gebruik van het stralende-warmstelsel is dit het geval, zoodat dit dan ook in de eerste plaats aanbeveling verdient bij het verwarmen van die ruimten, die slechts een kleinen gebruiksdur hebben. Voor automatische bediening, zoowel voor in- en uitschakeling als reguleering is de meest grillig gevarieerde gebruikstijd geen bezwaar. Indien slechts een periodische regelmaat aanwezig is, bijv. met een cyclus van een dag of een week, dan kan aan een electrisch apparaat de bediening worden overgelaten.

Voor al korten gebruikstijd en groote frequentie verdient het de aandacht van architecten en electrotechnici om tot een combinatie van thermisch bouwen en electrische verwarming te komen. De gunstige isolatie en geringe warmtecapaciteit der bouwmaterialen zal met de snelle electrische verwarming een idealen verwarmingstoestand doen ontstaan.

Wij zijn nu zoo gelukkig U een materiaal te kunnen toonen en tevens de werking ervan te kunnen demonstreeren, dat de eigenschappen in zich vereenigt van enerzijds warmte uit te stralen en anderzijds te isoleeren. Het zal U duidelijk zijn dat het bezit van dit materiaal een belangrijke vooruitgang kan beteekenen in de richting van het even genoemde thermisch-bouwen.

De ervaring leerde ons dat een reeks gevallen, mits de tarieven gunstig zijn, voor electrische verwarming in aanmerking kunnen komen. De verschillende gebruikstijden van deze reeks worden ter eene zijde door die van een Protestantsche kerk en ter andere zijde door die van een dagschool begrensd (afb. 2). Worden van een dagschool de gebruik- en rusttijden in een graphische voorstelling gebracht en denkt men zich daarbij nog de vakantie-onderbreking, dan ontstaat al een zeer grillig beeld waarbij blijkt dat van alle uren in het stookseizoen slechts 13% schooluren zijn (afb. 3).

Geven we nu ook nog een voorbeeld van een Protestantsche kerk voor 1000 zitplaatsen met rond 50 kerkdiensten of ca. 100 uren in het stookseizoen. In een dergelijke kerk zal een installatie noodig zijn met een vermogen van 130 kW waarvan 100 kW in voetstoven of platen en 30 kW in straalkachels

Het stroomverbruik zal met een reguleeringsfactor van 2/3 voor een jaar zijn:

$$\frac{2}{3} \times 100 \times 130 \times 1 \text{ kWh} = 8500 \text{ kWh, welke in Amsterdam f 27.50 kosten.}$$

De installatie-kosten kunnen we als volgt becijferen, nl. voor de voetstoven à f 5.— per zitplaats en voor de straalverwarming f 5.— per kW, zoodat de geheele installatie kost

$$100 \times f 5.— + 30 \times f 25.— = f 5750.—$$

De jaarrekening ziet er dan als volgt uit:

Kosten van stroomverbruik	f 127.50
Afschrijving v/h installatie-kap. à 5%	287.50
Paraties, meterhuur e.d.	85.—

De jaarlijksche kosten zijn dus . . . . . f 500.—
 Als iedere kerkganger in het stookseizoen 1 cent in het collectezakje doet, dus 50 keer per winter, dan dekt dit geheel alle kosten van de E.R.V. en de installatie.

Nu kom ik tot het ruimte-effect, waaronder we verstaan de thermische doelmatigheid van een verwarmingssysteem voor een bepaald lokaal bij de gegeven bouwwijze, situatie en frequentie van gebruik. Deze thermische doelmatigheid wordt in een factor uitgedrukt:

$$R.E. = \frac{\text{Hoeveelheid calorieën welke in de praktijk blijken noodig te zijn}}{\text{Hoeveelheid calorieën die volgens de transmissie-berekening noodig zouden zijn}}$$

Uitgegaan wordt van den eisch dat een ruimtelijk homogene warmtetoestand wordt bereikt tenminste in dat gedeelte van de ruimte of die zone waar de occupanten zich ophouden. Meestal zal dan, m.a.w. gezegd, voldoende zijn dat een zone, begrensd door den vloer en een vlak 2 m boven den vloer, een behaaglijke, homogene temperatuur heeft.

Uit zuinigheidsoverwegingen interesseeren ons dan overigens slechts te hooge temperaturen boven die zone. Zoo waren we in den loop der jaren in staat een serie gegevens te verzamelen waaruit heel duidelijk de oorzaken bleken van het uiteenlopend effect dat verschillende verwarmingsmethoden of systemen hebben.

Van groote importantie bleek hierbij het verband tusschen de oppervlakte en de temperatuur van de warmtebron of m.a.w. zijn wel te onderscheiden warmte-opwekking geconcentreerd op een enkele plek met hooge temperatuur en daartegenover andere systemen met groot verwarmingsoppervlak en als begeleidend verschijnsel lagere temperatuur. In het eene geval werkt de convectie zeer intensief en meestal ondoelmatig, in het andere geval is de invloed van de directe (primaire) convectie gering en treedt met de straling vooral bij juiste plaatsing van de verwarmde oppervlakken nuttig op.

Door nu verschillende toestellen en verwarmingsmethoden te imiteeren met behulp van electrische warmtebronnen waren we in staat de verhouding der ruimte-effecten van de verschillende systemen vast te stellen.

Teneinde dit te kunnen bereiken zijn in één zelfde lokaal de toegevoerde calorieën bepaald en het effect daarvan in temperatuur gemeten op verschillende plaatsen, nl. op plaatsen, die voor de verwarming en het volgen der calorieën van belang zijn: bij den vloer, op hoofdhoogte en 50 cm van het plafond en dit op drie plaatsen in het vertrek. Zie de bijschriften in de figuren.

Met de doelstelling zoo veel mogelijk eenzelfde warmtegraad te bereiken in dat deel der ruimte, waarin men zich beweegt, zijn nu de hieronder aangegeven verwarmingsmethoden vergeleken.

1. Een enkele warmtebron achter een kachelscherm in een hoek van het lokaal opgesteld (afb. 4).

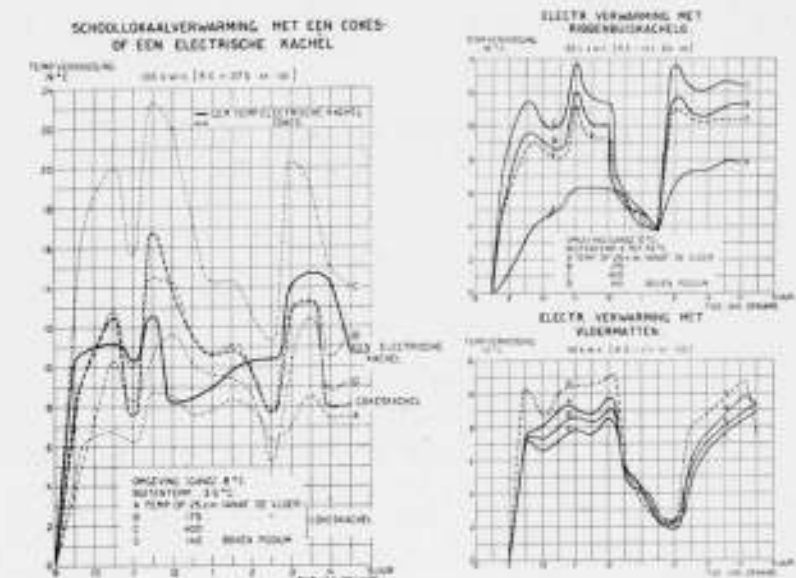

FIG. 4

FIG. 5 EN 6

2. Kachels met grooter verwarmd oppervlak en lager temperatuur zooals ribbenkachels, opgesteld onder de ramen (afb. 5).
3. Beperkte vloerverwarming in den vorm van electrisch verwarmde vloermatten (afb. 6).

Teneinde het hierboven aangegeven doel te bereiken, bleek dat noodig was het stroomverbruik der verschillende systemen, omschreven onder a, b en c, op te voeren tot resp. 106, 62½ en 40 kWh.

Recht evenredig hieraan stellen, zoodat deze dan voor de drie systemen staan als 1 : 0,64 : 0,37.

Ter verklaring van het proefgeval a. (afb. 4) diene nog dat door middel van één electrische (convectie-)warmtebron, opgesteld achter hetzelfde kachelscherm als waar de coekeschotel gewoonlijk staat, getracht is eenzelfde warmtetoestand in het lokaal te bereiken als met de coekeschotelproef. De zware lijnen in afb. 4, welke de gemiddelde temperatuur op de genoemde meetpunten weergeven, laten zien dat dit wel gelukt mag worden genoemd. De geplanimeteerde inhouden maken slechts 1½% verschil uit.

Aan de zuiver vergelijkende proeven, welke tot dit verrassende resultaat leidden, vallen de volgende conclusies te onttrekken: Ten eerste van hoe groot belang het is, dat ook de electrische verwarming op de juiste wijze wordt toegepast; te weten welke soort toestellen wordt gekozen en op welke plaats in het lokaal ze worden aangebracht.

Nemen we nu nog in aanmerking dat de vloermatten-verwarming nog maar een primitieve vloerverwarming is, in dien zin namelijk, dat bij benutting van nog grooter oppervlakte bijv. den geheelen vloer, de voordeelen qua ruimte-verwarming nog meer zouden zijn uitgekomen en dus de verhouding der ruimte-effecten zich ook nog gunstiger zou stellen dan de genoemde cijfers.

Toen we vóór 3 winters in de gelegenheid waren zelf de eerste vloerverwarming toe te passen was dit in de ijkkamer der G.E., een laboratoriumruimte waar gelijkmatige temperatuur, in verband met den aard van het werk op hoogen prijs wordt gesteld. Vloerverwarming moet om reden van electrotechnischen aard altijd min of meer accumuleerend zijn. Om de spiralen of warmtedraden voldoende solide te beschermen, ook al in verband met de mechanische vloerbelastingen die kunnen optreden, dienen ze in buis en in den vloer te worden aangebracht (zie afb. 7, waarin ook een tabel het temperatuurverloop in den vloer aangeeft). Andere methoden zijn warmtetechnisch

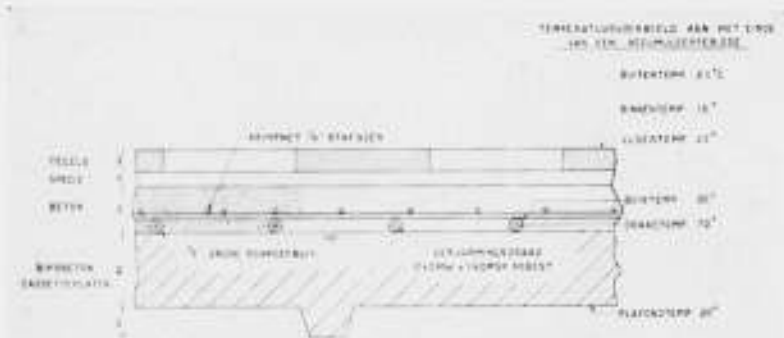

FIG. 7
wel uitvoerbaar, maar voor een laboratoriumruimte en ook in vele andere gevallen electrotechnisch nog een probleem. Nu zou het niet verstandig zijn om door accumulatie in de geheele warmtevraag te voorzien omdat dan daarmee een systeem werd verkregen dat te weinig soepel, te traag zou zijn om temperatuurwisselingen te kunnen volgen. Dit is bij ons eigenaardige klimaat wel van belang. We zouden altijd aanbevelen om de verdeling van het vermogen zoo te maken dat bijv. $\frac{2}{3}$ accumuleerende vloerverwarming en $\frac{1}{3}$ snelle straalverwarming wordt geïnstalleerd.

Ook warmte-technisch zijn zeer goede ervaringen met deze vloerverwarming opgedaan. Temperatuurverschillen over de geheele hoogte van de ruimte van slechts 1 à 2 gr. C. komen regelmatig voor tot 25 cm onder het plafond. Het ventileren brengt buitengewoon weinig of zelfs in het geheel geen bezwaren. Ik meen dit te moeten toeschrijven aan de afwezigheid van temperatuur- pieken, zoodat tochten niet voorkomt. De vloertemperatuur is bovendien zoo dat nooit klachten zijn geuit, integendeel men vindt den verwarmden vloer prettig.

Een accumuleerende vloerverwarming is gezien de eenvoudigheid en soliditeit zonder twijfel geen probleem meer, indien bij den bouw reeds maatregelen kunnen worden genomen. Ook bij grotere ruimtes zal voldoende gelegenheid zijn warmte te accumuleeren om deze, opgezameld in laagtarief tijden, toereikend te laten zijn voor normale werkdagen van kantoren of fabrieken. Van belang is nu ook nog iets over de automatische regulering te zeggen.

Het is gelukt een apparaat te maken waarmede het mogelijk is, de in den loop van den komenden dag benodigde warmtehoeveelheid zoodanig in accumulatie te benaderen, dat de hoeveelheden van warmtevraag en accumulatie elkaar vrijwel dekken.

Een wel zeer eenvoudige, doch minder volmaakte oplossing zou zijn den stroom- (warmte-) toevoer 's nachts uit te schakelen, zoodra de vereischte ruimte-temperatuur bereikt zou zijn. Maar dit zou in strijd zijn met den noodzakelijken eisch, dat de perioden van warmte-accumulatie en warmtegebruik zooveel mogelijk onmiddellijk aan elkaar dienen aan te sluiten teneinde de grootst mogelijke economie te bereiken. Veel beter is het dan ook den in schakeltijd in den nacht vroeger of later te stellen, al naar mate de temperatuur is, die in de ruimte heerscht en wel zoodanig, dat juist genoeg tijd overblijft om met uitschakeling op het einde van den laagtarief tijd, voldoende warmte te verzamelen.

Met dit doel is het schakeluurwerk zoodanig gemaakt, dat de inschakeltijd zich instelt overeenkomstig de temperatuur in de ruimte. Bij hogere temperaturen zal dus later in den nacht worden ingeschakeld en wel in die mate, dat per gr. C. de schakeltijd een halfuur wordt verplaatst. Het is mogelijk gebleken door middel van deze klok de temperatuur in de werkuren met een marge van 1 gr. C. te regelen. De pieken welke in fig. 8 boven 16 gr. C. uitsteken zijn een gevolg van verwarming door zonnestrallen. Opvallend is dat ondanks de groote variatie van de buitentemperatuur zelfs op Maandagen, dus

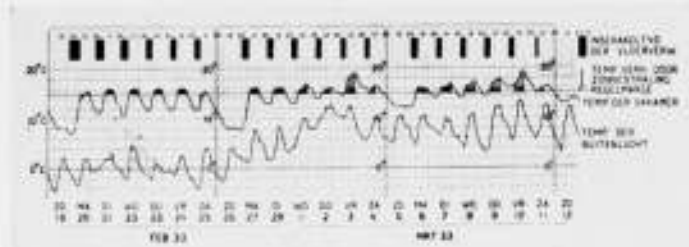

FIG. 8

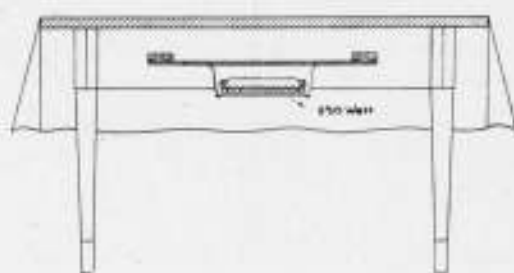

FIG. 9

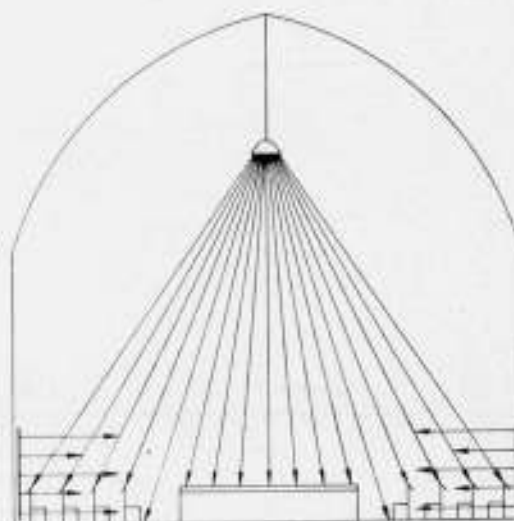

FIG. 10

FIG. 11

FIG. 12

FIG. 13

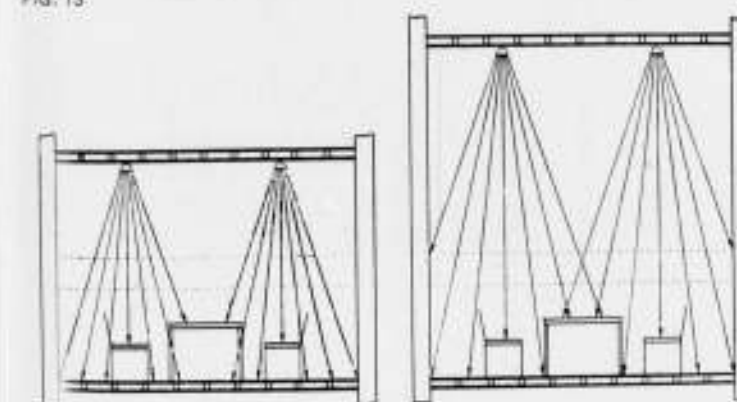

FIG. 14

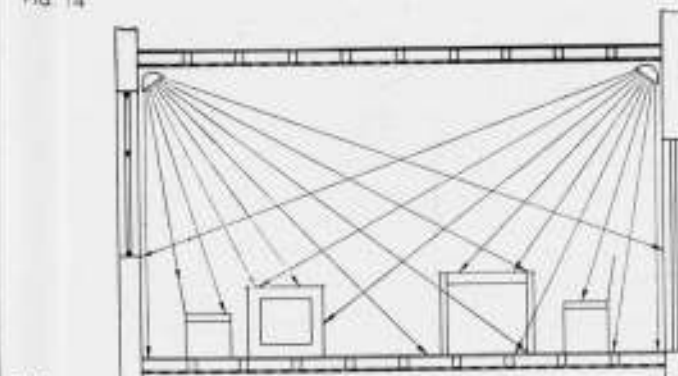

FIG. 15

na een Zondag onverwarmd staan der ruimte, deze automatische regulering nog goed werkt.

Bij nachttemperatuurverschillen van 17 gr. C. behoort dus een marge van $8\frac{1}{2}$ uur, zoodat bij een ruimte-temperatuur van 0 gr. C. maximale accumulatie of inschakeling gedurende den geheelen nacht en bij 17 gr. C. in 't geheel geen inschakeling voorkomt.

Als een buitengewoon doelmatige en zuinige kamerverwarming die in zijn aard die van de vloerverwarming dicht nadert, is ook nog niet voldoende bekend de ondertafelkachel (afb. 9).

In matige capaciteit aangewend, 250 W/m² tafeloppervlakte en dan bij grootere koude ook ingeschakeld gedurende de goedkope nachturen stelt deze methode in staat met een minimum van kosten een zeer behaaglijke huis-, eetkamer- of kantoorverwarming te bereiken, die in den vóór- en ná-winter zelfs de plaats van een uitsluitende kamerverwarming of bij strenge koude een aanvulling van de hoofdzakelijke verwarming kan zijn.

Electrische verwarming door middel van straling.

Bij het toepassen van de straling geven we door reflectie leiding of richting aan het warmte-transport of maken we gebruik van diffuse straling.

Om dit verwarmingssysteem op de juiste waarde te kunnen schatten is het wel noodig vertrouwd te zijn met de eigenschappen van het warmtetransport door middel van straling, waarmede mogelijk is warmte eventueel zelfs tegen de bekende opwaartse warmtestroomingsrichting in, te brengen op de plaats waar men die wenscht. Hierop komen we aan 't slot van dit artikel nog nader terug.

Oppervlakkig bezien kan de plaats van de warmtebron vrij willekeurig zijn en wordt die meestal afhankelijk gesteld van omstandigheden, als de wijze waarop de ruimte is gemeubeld of het doel waartoe ze wordt gebruikt. Hoewel het aanbrengen van straalkachels in de haardnis tot een maximum van 3 kW altijd een zeer eenvoudige oplossing geeft, dienen we ons vooral bij de toepassing der straling los te maken van het begrip, dat de warmtebron aan een stookplaats is gebonden. Veeleer zijn daarvoor meerdere plaatsen aan den wand aangewezen en ook bijv. zelfs hoger aan den wand of aan den zolder. Immers daar ontmoeten we over het algemeen de minste beschaduwing bij het brengen van warmte naar de gebruiksplaats (afb. 10 met voorbeeld voor een kerk, warmte van boven en van de zijde). Van deze remedie kan bij het verwarmen van badkamers, kantoren, scholen, kerken, winkels e.d. ruimten een zeer doelmatig en veilig gebruik worden gemaakt. Combinaties van verlichtings- en verwarmingsornamenten zijn daardoor in verschillende vormen ontstaan en ook met succes toegepast (afb. 11, 12 en 13).

Worden nu de warmtestralen op die plekken of voorwerpen in de kamerruimte gericht, die het meest koud zijn, waar het warmte-lek het grootst is, of waar men in de eerste plaats warmte nodig heeft, dan wordt daarmee een snelle, hoewel aanvankelijk alleen nog maar een meer of minder partieele verwarming bereikt.

De warmte door straling naar meubelen en vloer doorgezonden zal daar worden opgenomen, worden geaccumuleerd; we merken dat na eenigen tijd deze voorwerpen in temperatuur stijgen en na korten tijd zullen ze op hun beurt weer warmte gaan afgeven, daarin geholpen door de convectie en dan maakt de warmte voor de tweede maal zijn gang door de kamerruimte. Om die secundaire warmte weer zoo economisch mogelijk te doen zijn, is van veel belang de plaats der stralende warmtebronnen zoo te kiezen, dat de uitspreiding der warmte weer zoodanig is, dat gelijkmatigheid van temperatuur in de bestraalde vlakken optreedt, net als die ook bij de electrische vloerverwarming kan worden bereikt.

Wel dient hierbij in het oog te worden gehouden, dat niet alle ruimten zich leenen om door middel van aan den zolder of hoog aan den muur opgehangen kachels te worden verwarmd. We moeten eraan denken, dat de spreidingshoek van de normale straalkachels afhankelijk is van den vorm van den reflector, en dat op een bepaalde hoogte in het vertrek toch een zoodanige dichtheid van warmtestralen kan ontstaan, dat de straling hinderlijk is voor de zich in het vertrek bevindende personen (afb. 14 links = verkeerd, rechts = goed, afb. 15 geeft een oplossing voor een lage ruimte).

Daarom is het niet raadzaam in lagere ruimten, b.v. lager dan $3\frac{1}{2}$ m, nog te werken met hoog opgehangen straalkachels als de capaciteit van de kachels niet naar evenredigheid laag en het aantal dus groot is genomen. Het is mogelijk gebleken om dergelijke ruimten en natuurlijk ook hoogere vertrekken door straling aangenaam te verwarmen, door de capaciteit van de kachels, resp. de intensiteit of dichtheid der warmtestralen, zoo gering te maken, dat men de diffuse straling benadert. In vergelijking met de verlichting zou men bij dezen overgangsvorm dan van „Lijnverwarming” kunnen spreken door de kachelreflectoren in ononderbroken lijnen op afstanden van bijv. 60 cm tegen den zolder aan te brengen (afb. 16).

De ontwikkeling der hier beschreven techniek volgende, zien we meer en meer de voordeelen van diffuse straling voor ruimteverwarming naar voren komen.

Voor diffuse plafondverwarming zijn nu reeds verschillende oplossingen aan te geven; een zeer economische zoowel in aanschaffings- als verbruikskosten is wel deze, dat de accumuleerende vloerverwarming in omstandigheden tevens dienst kan doen als plafondverwarming voor de lager liggende ruimte. Men bekomt daarmee dus wel een zeer ideale vloervrije verwarming.

Verder zijn in den handel speciale elementen in dunne asbest-isolatie die tegen het plafond kunnen worden geplakt en verder worden nu electrisch verwarmde Martinit-platen vervaardigd die geschikt zijn om ook tegen muren te worden bevestigd.

Het kiezen van de plaatsen waar deze verwarmingselementen aan het plafond worden gebracht, dient met zorg te geschieden ook wanneer mogelijk is het geheele plafond te bezetten. Het is duidelijk, dat het aanvoeren van warmte van boven af en wel door middel van straling, waarmede dus uitsluitend rechtlijnig is te werken, in sommige situaties minder gewenscht of niet doelmatig is. We weten namelijk dat bij overschrijding van een bepaalde relatie tusschen vloeroppervlakte en hoogte van een ruimte, diffuse straalverwarming van uit het plafond een mislukking kan zijn; er wordt dan te veel van de diffuse straling door de muren opgenomen of gaat door de ramen verloren. Ook is duidelijk dat daarmee onmogelijk is personen die dicht bij onverwarmde buitenmuren hebben plaats genomen te beschermen tegen de bekende onaangename „koude straling”. Vooral wanneer in genoemde gevallen de muren veel glas bevatten of overigens slecht isoleerend, dus thermisch slecht gebouwd zijn, neemt men deze koude straling der wanden waar. (Zie horizontale lijnen in linksche pijlrichting afb. 17 a en b). In zulke gevallen is gebleken, dat veel beter dan plafondstraling (zie afb. 17a), straling vanuit de wanden, bij voorkeur vanuit die wanden waarin zich de vensters bevinden, kan geschieden. Een zeer doelmatige methode is dan verwarmde paneelen toe te passen (afb. 17b). Wellicht zal in de toekomst blijken, dat de muren, in het bijzonder de onderste helft der buitenmuren en dan ook onder de ramen, de meest aangewezen plaats zijn om diffuse straling te doen uitzenden en dan, indien blijkt dat voor paneelen te weinig ruimte beschikbaar is, in combinatie met lijnverwarming, aangebracht boven de ramen. Immers bereikt men dan veel meer en ook veel prettiger de occupanten der ruimten en doorstraalt dan ook in de eerste plaats dat deel der ruimte, waarin we ons bewegen (afb. 17b en 18).

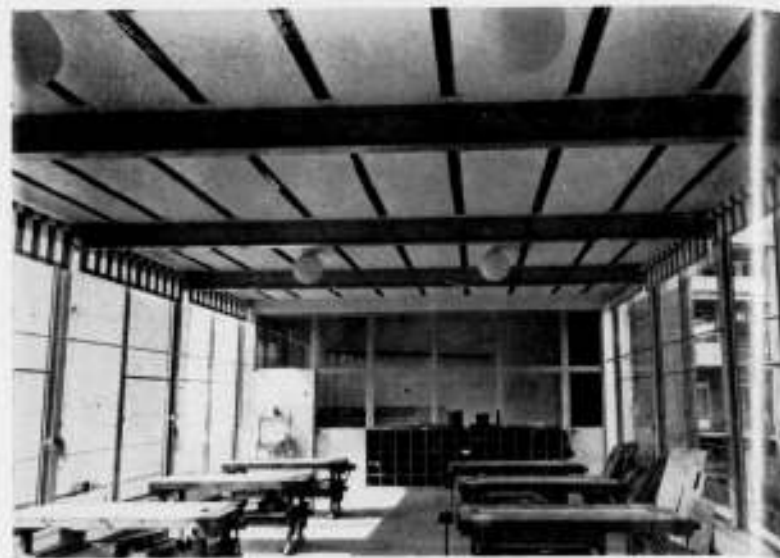

FIG. 16

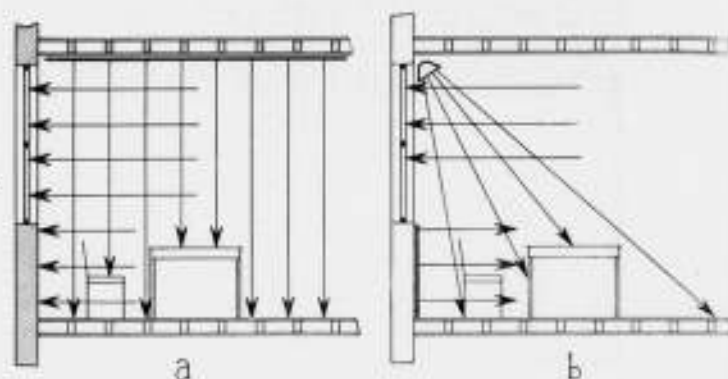

FIG. 17

FIG. 18

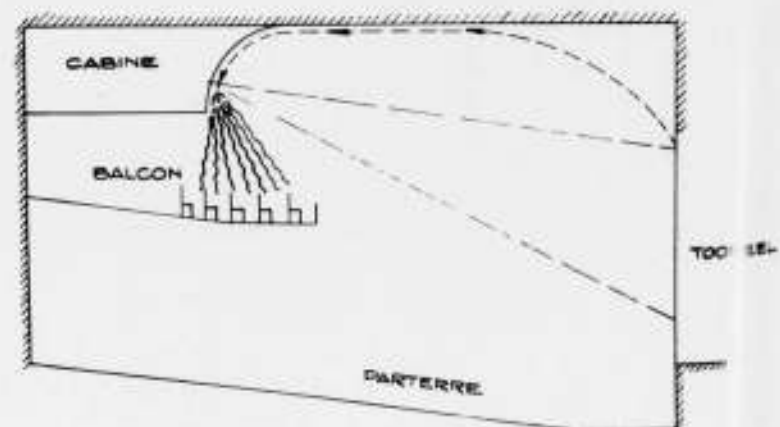

FIG. 20

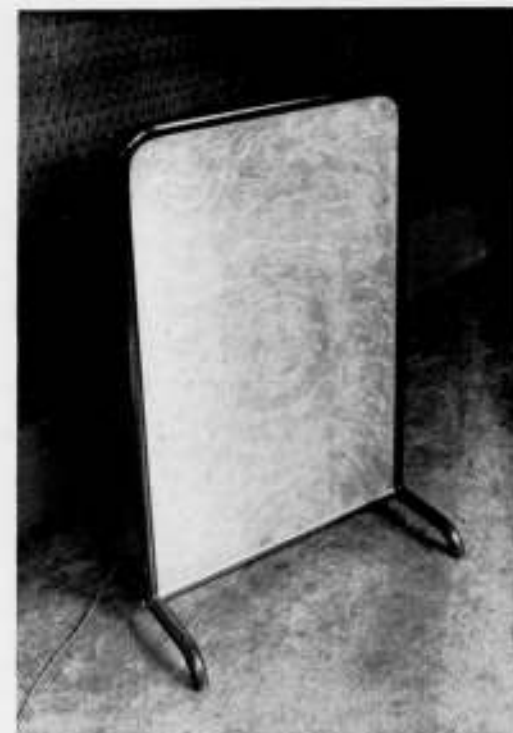

FIG. 19

Een goedkoop en aan electrotechnische eischen voldoende materiaal is gevonden in de reeds genoemde Martinit-platen, waarin bij de fabricage reeds weerstandsdraden zijn aangebracht. Ook als losse paneelen wordt dit materiaal nu in den handel gebracht (afb. 19). De oppervlakte-capaciteit zal in 200 à 300 W/m² een temperatuur leveren, die zonder eenig bezwaar verven of behangen toelaat.

Natuurlijk moet naar de achter- of muurzijde gezorgd worden voor isolatie. Verschillende isolatie-materialen zijn in den handel doch het allerbest van deze leent zich hiervoor reflecterend materiaal hetwelk op doelmatige wijze met eenige tusschenruimte tusschen plaat en muur wordt aangebracht.

Een bijzondere toepassing van straalkachelverwarming dient hier nog te worden vermeld en wel waar deze kachels zoodanig worden geplaatst dat daarmee het tochtbezwaar wordt ondervangen.

Bekend is, dat wanneer ter verwarming van groote, in het bijzonder hooge, ruimten slechts enkele warmtebronnen zijn opgesteld, tocht optreedt. Ook weten we dat het veel zorg geeft om te voorkomen dat bij het opgaan van het tooneelscherm in schouwburgzalen tocht in de zaal ontstaat. In enkele dezer gevallen is reeds met succes straalkachelverwarming toegepast. Een demonstratie met behulp van een ventilator en een straalkachel bewijst dat warmtestralen niet worden beïnvloed door luchtstrooming doch ook dat wanneer beide zich in dezelfde richting bewegen de sensatie wordt ervaren alsof de koude lucht verwarmd is. In werkelijkheid is dit natuurlijk een verkeerde opvatting, de lucht wordt ook in dat geval niet verwarmd doch omdat beide de huid in dezelfde richting treffen schijnt het slechts alsof dit zoo is. In ieder geval wordt het onaangename verschijnsel van tocht door doelmatige plaatsing van goede warmtestralende apparaten ondervangen. In afb. 20 is een voorbeeld gegeven van een bioscoopzaal waar een koude luchtstroom wordt waargenomen in de pijlrichting. Door plaatsing van kachels waarvan de straalrichting zoo is dat de bezoekers door warmtestralen en koude lucht uit dezelfde richting getroffen worden, wordt dit bezwaar verholpen. Het juiste begrip van demonstratie en toepassing stelt in staat in vele tochtbezwaren op afdoende wijze te voorzien.

BOEKBESPREKING.

LADENBAU door Adolf Schuhmacher. Baubücher Band 15. Julius Hoffmann Verlag, Stuttgart. —

Dit boek is een verzamelwerk van alles wat betrekking heeft op het bouwen van een winkel. Er staan griezelig veel details in, van alles wat maar enigszins met een winkel, zoo raar kan men niet bedenken, te maken heeft. Daarom lijkt het ons een uitstekend boek om na te slaan, als men hoe dan ook, iets van een winkel moet weten. We hebben een paar proeven genomen. Bijv. over de niet-spiegelende winkelruit. Inderdaad pag. 86 geeft ons „Spiegelungsschutz” 4 voorbeelden met een korte beschrijving. Bijv. over eiland vitrinen. De Griekse Archipel is er niets bij.

De detailteekeningen zijn over 't algemeen heel klein, maar bijzonder fijn en duidelijk geteekend en gedrukt, zoodat de kleine schaal niet als een werkelijk bezwaar kan gelden.

Het boek bevat 478 foto's van winkels. Deze nieuwe band van de groote boekenserie op bouwtechnisch gebied van de Hoffmann Verlag zal menig architect goede diensten kunnen bewijzen.

J. P. M.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

BROCHURE No. 1 VAN DEN INTERNATIONALEN BOND VOOR VOLKSHUISVESTING.

Geruischloze waterleidingen door Ing. Dr. Max Mengerhausen.

De Bond gaat nu ook gecyclostileerde vlugschriften uitgeven over speciale onderwerpen. Met het eerste nummer dezer reeks betreedt hij het gebied der bouwtechniek; een grensoverschijding, die m.i. principieel verwerpelijk is. Het gebied der volkshuisvesting in het algemeen is waarlijk ruim genoeg.

Schr. behandelt de verschillende oorzaken van geruisch en de maatregelen tot bestrijding met literatuuropgave.

ZWEDEN.

Byggnästaren No. 5 behandelt de Nörrmalm-prijsvraag. Eif ontwerpen worden afgebeeld met hun beoordeeling door de jury. Sven Markelius schrijft een uitvoerige beschouwing en komt tot de slotsom, dat met het resultaat van de prijsvraag het probleem verder bewerkt dient te worden. Voor een radicale hervorming zouden nieuwe juridische en economische vormen noodig zijn.

Byggnästaren No. 6 brengt twee interessante studies, Stockholm's centrale kleinhandelsgebied in 1930, een intensiteits-onderzoek door Dr. William William-Olsson is een voorstudie voor een breed opgezet onderzoek van Stockholm's geografische ontwikkeling sinds het midden van de 19e eeuw, die een deel zal uitmaken van het onderzoek van Stockholm geleid door prof. Hans W. son Ahlmann van het geografisch instituut der Stockholmse hogeschool.

Het onderzoek omvat de detailhandel in 1e. waren (winkels), 2e. consumpties (restaurants, café's e.d.), 3e. vermakelijkheden (theaters, bioscopen e.d.), 4e. woonruimte (hotels). De publicatie is actueel, daar Nörrmalm het belangrijkste deel vormt van het onderzochte gebied. De toegevoegde kaart is een opmerkelijke grafische voorstelling van het materiaal. Arch. Axel Erikson behandelt de Woningproductie in Stockholm, becijfert de behoefte. Met een grafiek van het aantal inwoners, het aantal woningen, het gemiddeld aantal bewoners en het percentage leegstaande woningen van 1895 tot heden.

Byggnästaren No. 7. Over de behoefte aan nieuwe profielen van ijzeren balken door Nils B. Haast c.i. Plannen voor een permanente bouwmaterialentoonstelling in Stockholm, door Moje Bergström. Een dichtheids-onderzoek van beton door V. Bährmer. Vloer- en dakbedekkingsplaten van gips.

Byggnästaren No. 8. Parkpolitiek door arch. Gösta Rollin met kaartjes en kiekjes van parken en parksystemen in buitenlandse steden en kaarten van Stockholm met de thans aanwezige en ontworpen parken, sport- en speelreinen, begraafplaatsen en buiten-badrichtingen (veel!). Stockholm's baden-vraagstuk door arch. Nils Grafström met prentjes naar ontwerpen.

Byggnästaren No. 9. Ervaringen met het betonnen huis door arch. Oile Engkvist, die van 1930—32 drie woningblokken in beton heeft gebouwd. De buitenmuren werden 15 cm. dik genomen en aan de binnenzijde met verschillende materialen bekleed. Ervaringen: a. om inwatering en andere narigheid te voorkomen is een overvloedige — niet exact te berekenen — krimpwapening geboden, b. Bekleding met kurkplaten alleen bleek onvoldoende; ze scheurden mee, c. De balklagen werden geïsoleerd met celotex, wat bij de buitenmuren niet voldoende bleek; de onderkant van de balklagen dient tot tenminste 30 cm uit de buitenmuren met kurkplaten geïsoleerd te worden, d. De bouwtijd bleek belangrijk langer te zijn

dan die voor een huis met gemetselde muren. Schrijver is overtuigd dat betonnen huizen, niet hoger dan 5-6 verdiepingen niet boven normaal gebouwde te verkiezen zijn.

Het „goedkope woningblok” in moderne betonconstructie door arch. Erik Dahl. Deze bouwde blokken met betonnen bouwmuren, steenen buitenmuren en vloeren van betonplaten tusschen ijzeren balken. Ook zoo bleek de bouwtijd langer.

Byggnästaren No. 10. Over de constructie van betonnen woningblokken door Gunnar Fällmann c.l. Gezichtsfunten bij het bepalen van de betonconstructies van de hooge woningblokken op Kungsklippan door Verner Hallne c.l. Schr. is de constructeur van het bureau van arch. Sven Wallander, die in Stockholm drie woningblokken van tien verdiepingen bouwde. Het hoe en waarom van het heele geval wordt uiteengezet en geïllustreerd: constructieprincipes, praktische knepen, enz. In verband met het voorgaande, iets over de buitenmuren. Deze zijn geheel in beton uitgevoerd, zoowel de penanten als borstweringen en lateien, welke beide laatste samen een ca. 1,50 hooge gewapende balk vormen. Deze 20 cm. dikke muren zijn uitwendig bekleed met bimsbetonplaten dik 10 cm. Deze constructie geeft de volgende voordeelen:

1o. De kans op scheuren van de beton door temperatuurspanningen vermindert; 2o. Het bims materiaal is bijzonder goed af te pleisteren en laat een goede bevestiging van de kozijnen toe — een gewichtig detail. 3o. De warmtecapaciteit van de buitenmuur is groot: de beton heeft ongeveer dezelfde temperatuur als de kamer en met zijn betrekkelijk groot volume vormt het een warmteaccumulator. In de dag van de kozijnen is geen isolatie noodig, daar de kozijnen in dit geval geplaatst werden met een negge van 4 cm.

Gezegend is Zweden, dat er in één blad het bouwen en al wat eraan annex is, door aller medewerking geregeld zoo volledig behandeld wordt!

W. B.

ENGELAND.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 17 Mei 1934.

Dit nummer staat geheel in het teken van de saneering van de Stad Londen.

Voorop een luchtfoto van een deel van Oostelijk Londen als bewijs van de chaotische condities, met als resultaat Londen's groei „op goed geluk”, met hoofdartikel aan dit onderwerp gewijd.

Vervolgens minimum eischen voor woningbouw met type plannen van het ministerie van gezondheid.

Situaties en afbeeldingen met kostenberekening en beschrijving van woningbouw in de verschillende stadsgedeeltes van den Hoofdarchitect van de L.C.C. G. Topham Forrest en de Architecten; The late C. E. Varndell, Jan B. M. Hamilton, Louis de Soissons, Cameron Kirby en T. Smith Schärer.

Verder bevat dit nummer verschillende artikelen, alle betrekking hebbende op dit onderwerp.

A. P. S.

DUITSCHLAND.

„DIE FORM” 2.3. Febr.-Maart '34.

„Der Führer” beveelt het handwerk aan, dus brengt „Die Form” gewillig een zeer uitgebreide publicatie (met 45 foto's!) over „het boekbinden”. Ook met de kerk en wat daarmee samenhangt bemoeit zich de Duitse regering en wij vinden in dit nummer o.a. artikelen over ronde kerken, processies, Spaansche kerkhoven en avondmaalbekers. Verder een reeks afbeeldingen van boekomslagen, waarbij op voortreffelijke wijze van de moderne fotografie gebruik gemaakt is. Het tijdschrift sluit met de vraag: „Was bedeutet der Deutsche Werkbund heute?” en constateert dan, dat weliswaar vroeger enkele leden belangrijke dingen gemaakt hebben, maar, dat door het nationaal socialisme pas de eenheid van wereldbeschouwing geschapen is; de bond bevrijd is van Joodsche en andere niet gewenschte elementen en tot een bruikbaar cultuurinstrument geworden is van het derde rijk.

F. H.

ZWITSERLAND.

„DAS WERK” No. 4. April '34.

Het geheele nummer is aan typisch Zwitsersche bouwwerken gewijd: „Kraftwerke”. Het is bewonderenswaardig hoe de Zwitsers de natuurkrachten weten te beheerschen en voor zich dienstbaar te maken. Achtereenvolgens worden gepubliceerd het Limmattwerk Wettingen, Unterwerk Landquart (zie foto, *) en in verband daarmee het nieuwe Grimselospiz. *) Kraftwerk Oberhasli (zie foto).

„DAS WERK” No. 5. Mei '34.

Deze aflevering begint met de publicatie van een aantal niet zeer belangrijke feestgebouwen te Lausanne, Parijs en Lyon en sluit met de afbeelding

KRAFTWERK OBERHASLI: UIT „DAS WERK”

dingen van de gehouden prijsvraag voor het versieren van het nieuwe kantonale regeringsgebouw (muurschilderingen en beeldhouwwerk). Zooals hier reeds eerder werd opgemerkt is het orgaan van de Zwitsersche Bond van Architecten „Das Werk” ook belangrijk om zijn objectieve waarnemingen van alles wat op het oogblik op het gebied van kunst en speciaal architectuur in Duitschland gebeurt. Zoo vinden wij zeer interessante uitspraken van Duitse architecten over de heden ten dage in Duitschland voorgeschreven architectuur.

Wij lezen in „Das Werk” dat architect Gerhard Langmaack B.D.A. in een door hem gehouden voordracht te Hamburg over de à la Schmitthenner gebouwde huizen zegt: „zoo helder en vanzelfsprekend, zoo gevoelig en mooi deze gebouwen ook zijn en door artistiek en menselijk verantwoordelijkheidsgevoel gedragen worden, de laatste uitdrukking van de vraag van het heden aan de bouwkunst beantwoorden zij niet.

De gebouwen zijn te eerbiedigen, naar hun ethische waarde zeer belangrijke prestaties. Maar toch: voortbrengselen van een maatschappij die slechts het handwerk kent en niet de machine. Zij die de opvatting zijn toegedaan, dat de toekomst de machine zal vernietigen, zullen, geheel in de geest van Gandhi, tot het handwerk terug keeren; zij kunnen de werken van Schultze-Naumburg tot voorbeeld nemen. Geloof men echter aan het culturele belang van de machine, wanneer men naar een oplossing streeft, die het probleem van de machine overwint, haar heur plaats in de nieuwe maatschappij geeft, wel, dan moet men zich van deze school afkeeren. Zij is de pijnlijke vragen, die door het nieuwe ontstaan zijn, ontweken in plaats van er een oplossing voor te vinden”.

F. H.

DE BEELTENIS VAN OOSTENRIJKSCHE ARCHITECTEN OP POSTZEGELS.

Het Oostenrijksche Gouvernement geeft weldadigheidszegels uit ter eere van vier van zijn welbekende architecten.

De architecten aldus geëerd zijn: voor de 12 groschen: Anthonius Pilgram, ontwerper van den preekstoel en orgelvoet in de St. Stephan's Cathedral, Weenen; voor de 24 groschen: Fischer van Erlach, architect van de Karlskirche St. Charles Borromeo, Weenen; voor de 30 groschen: J. Pransitaner, architect van de conventen van Melk en St. Florian; en voor de 40 groschen: E. van der Null en A. V. Siccardsburg, architecten van het operagebouw te Weenen.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN

No. 22 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 23 JUNI 1934 No. 25

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. ZOMERVERGADERING B.N.A. MET EXCURSIE TE EINDHOVEN OP 6 EN 7 JULI 1934.

Voorloopig programma:

Vrijdagmiddag 6 Juli vergadering, daarna ontvangst ten stadhuis. 7 uur diner (matige prijzen à f 2.50)

bij mooi weer: toer met autobussen langs de verlichte fabrieken naar het Vliegveld „Welschap”.

bij slecht weer: Ontspanningsgebouw. Lezing met lichtbeelden door Ir. Kalff. (Lichtarchitectuur).

Zaterdag 7 Juli. Rondgang Philips fabrieken en tentoonstelling Licht-Advies-Bureau. 1 uur. Brabantsche koffietafel op de Eindhovensche Golfclub, aangeboden door Philips. Voor opgave zich te wenden tot den heer H. E. v. d. Pauwert, Stationsstraat 146 te Waalre N.Br.

Opgave hotels: Hotel Royal f 3.50 (incl. ontbijt)
Hotel du Commerce f 3.50 „ „
Hotel de Wildeman f 3.— „ „

Concept notulen van de Ledenvergadering van den B.N.A. op 5 Mei 1934 te Rotterdam gehouden in Hotel Atlanta.

Aanwezig zijn alle Bestuursleden, behalve de heer E. Verschuyf. De presentielijst wordt geteekend door 41 leden. De Voorzitter, de heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, opent te half elf de vergadering en wijdt eenige warme woorden aan de nagedachtenis van het overleden lid Aug. M. J. Sevenhuysen. De heer Sevenhuysen was een bekwaam collega, die zijn vak met veel toewijding heeft uitgeoefend. In Haarlem, de plaats van zijn werkzaamheid, zal zijn heengaan nog langen tijd als een groot verlies worden gevoeld.

Hierna momoreert de Voorzitter den aanstaanden 70en verjaardag van architect Kromhout, die zal worden gehuldigd met een Eere-tentoonstelling van zijn werk in het Stedelijk Museum te Amsterdam.

Tenslotte herdenkt de Voorzitter alsnog het eenige maanden geleden plaats gehad hebbende feit, dat de heer Pl. v. d. Berg 70 jaar is geworden. De heer van den Berg is een collega, die steeds belangstelling heeft getoond voor den B.N.A. en maar zelden op het appel ontbreekt. Daarbij getuigt de heer v. d. Berg steeds van zijn overtuiging dat de collegiale band tusschen de architecten zoo sterk als mogelijk moet worden gemaakt, en dat in de waardeering van elkanders — zij het bescheiden — gaven meer kracht ligt dan in afbrekende critiek.

De heer v. d. Berg, die aanwezig is, dankt den Voorzitter zeer getroffen voor zijn woorden van hulde. Hij memoreert in 't kort zijn eigen levensloop, waarin hij door liefde voor de studie, zich heeft opgewerkt tot een hoogte, waarop hij in alle bescheidenheid trotsch is. Spreker heeft dit te danken aan zijn wilskracht en hij wenscht alle jongere collega's, die het in deze tijden zoo moeilijk hebben om vooruit te komen, toe, dat zij ook in hun wilskracht den steun zullen vinden, die noodig is, om te slagen.

De vergadering stemde met luid applaus in met de woorden van den heer v. d. Berg.

De Voorzitter stelt hierna aan de orde de notulen van de leden-vergadering van 7 April, opgenomen in het Off. Ged. B.W.A. No. 15. De notulen worden zonder op- of aanmerkingen goedgekeurd.

Mededeelingen.

In de eerste plaats memoreert de Voorzitter het resultaat van de meervoudige opdracht voor een Raadhuis te Den Haag, waarbij het ontwerp van den heer M. J. Luthmann voor nadere uitwerking werd uitgekozen. Spreker wenscht den heer Luthmann met dezen uitslag geluk en hoopt dat hij eenmaal zijn ontwerp verwezenlijkt moge zien. (applaus)

In de 2e plaats deelt de Voorzitter mede dat de Zomervergadering dit jaar zal plaats hebben te Eindhoven, waar de Kring voor een twee-daagsch verblijf een interessant programma in voorbereiding heeft.

Hierna stelt de Voorzitter aan de orde Punt 3 van de agenda:

Wijziging der Statuten en het Huishoudelijk Reglement.

De Voorzitter deelt mede, dat de vorige ledenvergadering besloot eenige bepalingen uit het concept Reglement voor het Steunverzekeringsfonds over te brengen naar de Statuten en het Huish. Regl., zulks in verband met de samenkoppeling van de contributie voor den B.N.A. met die voor het Steunverzekeringsfonds.

Het Bestuur heeft voor deze wijzigingen Mr. Rosenboom geraadpleegd.

Spreker vraagt of de vergadering algemeene beschouwingen wenscht te houden of artikelsgewijze behandeling verlangt. Besloten wordt alleen artikelsgewijze over de voorstellen te stemmen.

Na uitvoerige toelichting door den Voorzitter, worden bij stemming over de artikelen, deze alle aangenomen.

De geheele wijziging van de Statuten en het Huish. Reglement wordt hierna met algemeene stemmen aangenomen.

Punt 5. Jaarverslag.

Het Jaarverslag wordt met algemeene stemmen aangenomen.

Punt 6. Rekening en Verantwoording over 1933.

De Voorzitter wijst er op dat uit de aan alle leden toegezonden rekening en verantwoording over 1933 blijkt, dat de financiële toestand van den B.N.A. bevredigend is te achten. Spreker leest hierna de verklaring van den accountant over de juistheid van de boekhouding voor en het rapport van de Commissie van Financiën, die op grond van deze verklaring en inzage van de boeken voorstelt den Penningmeester, met dank voor zijn gehouden beheer, te déchargéeren. De vergadering keurt hierna z. h. s. de rekening over 1933 goed.

Punt 7. Verkiezingen.

De Voorzitter stelt vóór de zitting hebbende leden van de Commissie van Onderwijs, No. 1 op de voordracht bij deze periodieke aftreding, bij acclamatie te herkiezen, waarmede de vergadering zich vereenigt.

Aldus worden de heeren A. Kool en Ir. H. T. Zwiërs herkozen als lid van de Commissie van Onderwijs.

Tot plaatsvervangend lid van den Raad van Orde, in de vacature P. Vorkink, die lid is geworden in de plaats van den heer E. Kuipers, werd gekozen de heer H. v. d. Kloot Meijburg met 22 tegen den heer A. P. Smits met 10 stemmen van de 37 uitgebrachte stemmen.

Tot lid van den Tentoonstellingsraad werd gekozen de heer Ir. G. L. van Straaten met 26 stemmen tegen den heer J. van Dongen met 11 stemmen van de 38 uitgebrachte stemmen.

Tot Lid van de Permanente Prijsvraag Commissie stelde het Bestuur voor te benoemen den heer P. Vorkink, uit de overweging, dat de heer Vorkink als lid in de Uitgebreide P. P. C. de geheele herziening van de Regelen heeft medegemaakt en van de materie op de hoogte is.

Enkele leden hebben bezwaar tegen de benoeming van den heer Vorkink, omdat zij het juist geschikt zouden vinden in de P. P. C. een lid te benoemen, die wél met de materie op de hoogte is, maar er overigens frisch voor komt te staan. Het Bestuur stelt daarna het volgende tweetal: 1. Ir. H. T. Zwiërs, 2. E. Verschuyt.

De heer Zwiërs wordt hierna gekozen met 29 stemmen tegen den heer Verschuyt met 10 stemmen van de 39 uitgebrachte stemmen.

Punt 8. College van Advies inzake de keuze van een architect.

De voorzitter geeft op het voorstel een korte toelichting. Inzake het kernpunt van deze materie, nl. de vraag of er bij het noemen van namen voor een voordracht van architecten rekening dient gehouden te worden met de persoonlijke belangen der leden, heeft de ledenvergadering van den B. N. A. van 16 Januari 1932 reeds een uitspraak gedaan in dien zin, dat de persoonlijke belangen der leden bij het opmaken van een voordracht buiten beschouwing moeten blijven. Het 2e punt op die vergadering was de vraag of de B. N. A. in samenwerking met andere lichamen het college van advies zou vormen. De ledenvergadering achtte zulks gewenscht en als gevolg daarvan heeft het Bestuur het voorgestelde reglement opgesteld dat op een samenwerking in deze met het Genootschap A. et A. en de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap is gebaseerd.

De Voorzitter stelt nu aan de orde een bespreking over het principe van samenwerken.

De heer Buskens vraagt waarom het Bestuur zich ook niet heeft gewend tot de R.K. Kunstenaarsvereniging. Wellicht zou dit alsnog kunnen gebeuren.

De Voorzitter deelt mede dat de B.N.A. zich alleen tot de genoemde vereenigingen heeft gewend, omdat deze betrokken zijn bij de Alg. Prijsvraagregelen.

De heer v. d. Vlucht wijst er op dat Bouwkunst en Vriendschap geen architectenvereniging is, zoodat het wel zonderling is dat de B.N.A. deze aangelegenheid, die zuiver het architectengebied betreft, behandelt in samenwerking met deze vereeniging.

De heer v. Hylckama Vlieg vindt aanbeveling door den B. N. A. überhaupt onjuist. Het is onjuist dat een zeker deel der leden uitgesloten blijft van bepaalde opdrachten. Als men er van uitgaat dat alleen sommige leden bekwaam zijn in bepaalde gevallen, kan de Bond geen kracht ontwikkelen. Spreker vindt zulke selecties in strijd met de belangen van de bouwkunst.

De Voorzitter wijst er den heer v. Hylckama Vlieg op, dat over het principe van een College van Advies niet meer gesproken kan worden. De ledenvergadering van 16 Januari 1932 heeft het instituut als zoodanig aanvaard.

Ten overvloede wijst de Voorzitter er op dat, wanneer de B. N. A. geen adviezen meer zou geven, de opdrachtgevers daarvoor naar andere vereenigingen of wat dan ook zullen gaan. Daar zal de bouwkunst zeer zeker nog minder mee gebaat zijn.

Ook de heer Huishoff wijst er op dat het standpunt door den heer v. Hylckama Vlieg ingenomen, verouderd is, en dat de praktijk heeft uitgewezen dat de Commissie van Voorlichting, er mogen dan moeilijkheden aan vastkleven, vele malen nut heeft afgeworpen.

De heer Posthumus Meyjes zou aan het instellen van dit College van Advies het verbod willen verbinden van het geven van soortgelijke adviezen door de leden particulier. Voorts wijst spreker er op dat het noodig zal zijn een goed register van het werk van de architecten bij te houden.

De Voorzitter is tegen het uitvaardigen van een verbod in deze, maar inderdaad zullen de leden goed in 't oog moeten houden dat de verantwoording voor een advies inzake de keuze van een architect alleen door het College van Advies zal kunnen worden gedragen, wanneer de leden medewerken aan het archief.

Er is een archief, maar de leden werken niet heel erg mee om dit up to date te houden.

Bovendien is er een register van de religieuse gezindheid van de leden.

De heer Koldewey bepleit het inschakelen van de groep der R. K. architecten; het gaat hier niet alleen om de R. K. architecten in bepaalde gevallen niet te passeeren, maar veel meer om de sfeer, de liturgie bij bepaalde opdrachten. De Voorzitter zou thans gaarne eerst een uitspraak hebben over de vraag of de B.N.A. het College van Advies alleen sticht of in samenwerking met anderen.

De heer Hylckama is van oordeel, dat de ledenvergadering van 16 Jan. 1932 deze vergadering tot niets bindt. Spreker blijft tegen het instellen van een College van Advies en wenscht behandeling van dit punt.

De heer Buskens protesteert tegen de opvatting dat we een zoo principieel besluit, dat thans in uitwerking hier herbesproken wordt, ongedaan zouden kunnen maken. Dat besluit bindt ons wel zeker.

Ook de heer v. d. Berg protesteert tegen de beschouwingen van den heer v. Hylckama Vlieg. Wij zijn als lid van den B. N. A. niet allen even bekwaam en daarom is een College van Advies noodig.

Bij stemming blijken 4 leden tegen een College van Advies te zijn, zoodat het besluit in de ledenvergadering van Januari 1932 gehandhaafd blijft.

Vervolgens stelt de Voorzitter de vraag aangaande een afzonderlijk College van den B. N. A. of een College in samenwerking met andere vereenigingen.

De heer v. Beers deelt mede alleen voor samenwerking te zijn wanneer ook de R.K. Groep er bij komt.

Prof. Diehl wijst er op, dat bij een eigen College van Advies, de groote verantwoordelijkheid, die aan de adviezen verbonden zit, dan alleen bij den B. N. A. berust.

De heer Zwiërs wijst op de ontwikkeling van deze zaak die ontstaan is uit het ontnemen van haar adviseerende taak aan de P. P. C. Het is een gentlemen agreement, dat de B. N. A. nu ook met de samenwerkende vereenigingen in de prijsvraagzaken het College van Advies vormt. De B. N. A. moet alleen waarborgen hebben, welnu de waarborgen zijn gesteld.

Verschillende leden wijzen nog op de gevaren die er zijn als de B. N. A. een eigen College van Advies sticht. Het besluit om met andere vereenigingen het College van Advies in te stellen wordt thans definitief genomen met 35 stemmen voor, 2 stemmen tegen en 1 stem blanco.

De Voorzitter stelt thans aan de orde met welke vereenigingen het college van advies zal worden ingesteld.

Na een korte discussie volgt stemming over de voornaamste vereenigingen.

Het Genootschap Architectura et Amicitia, Bouwkunst en Vriendschap en de R. K. Groep van Architecten worden met algemeene stemmen als samenwerkende vereenigingen in deze aangewezen.

Een voorstel van den heer Posthumus Meyjes om ook de B en de Vereeniging „Opbouw” uit te noodigen tot samenwerking, wordt verworpen met 26 stemmen tegen, 12 stemmen vóór.

De heer v. Hylckama Vlieg verzoekt ook het Kon. Instituut van Ingenieurs van het instellen van het College van Advies in kennis te stellen.

De Voorzitter zegt gaarne toe dit te zijner tijd, wanneer alles geregeld is, te zullen doen.

Punt 9. Werkverruiming.

De Voorzitter stelt voor wegens tijdsgebrek dit punt aan te houden. Accoord.

Rondvraag.

De heer van Dongen merkt op dat het hem eigenaardig voorkomt dat er plaatsvervangende leden van de Commissie van Voorlichting op enkele voordrachten staan.

De Voorzitter wijst er op dat dit nadrukkelijk is afgesproken, anders zou men, gekozen in de Commissie van Voorlichting, voor 2 jaren uitgesloten zijn om op een voordracht te komen.

De heer v. d. Berg dankt tenslotte het Bestuur voor de voortreffelijke wijze waarop het de kwestie met P. B. N. A. heeft opgelost en brengt tenslotte hulde aan het beleid van den Voorzitter.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

Na afloop van de vergadering werd een bezoek gebracht aan het flatgebouw voor arbeiders in den Bergpolder van de architecten Ir. v. Tijen, Brinkman en v. d. Vlucht en aan het flatgebouw aan de Schiekade van architect J. H. v. d. Broek. De architecten van deze bouwwerken waren zoo vriendelijk daarbij inlichtingen te verstrekken. De Kring heeft zeer welwillend de leden bovendien in de gelegenheid gesteld in enkele autocars nog eenige nieuwe bouwwerken in Rotterdam de revue te laten passeeren.

Aan de lunch heeft de heer v. d. Broek aan de hand van enkele kaarten en teekeningen een korte inleiding gehouden; daarvan maakte de Voorzitter gebruik om den kring Rotterdam te bedanken voor zijn vriendelijke ontvangst.

Na de bezichtiging der bouwwerken werden de leden nog in de gelegenheid gesteld een vertooning van de film „Die Stadt von Mayer” bij te wonen in de Studio 1934 en de opening van de tentoonstelling van de vereeniging „De Opbouw”.

EXCURSIE NAAR ROTTERDAM.

De „Hoogbouwexcursie” naar Rotterdam, die op Zaterdag 16 Juni j.l. zou hebben plaats gehad, is door de geringe deelname uitgesteld moeten worden.

Deze excursie zal nu, voor de leden van het genootschap, met hun dames en introducees, in uitgebreider vorm doorgaan op Zaterdag 7 Juli a.s.

Per autocar(s) zal vanaf het Museumplein te Amsterdam des morgens om 9 uur worden vertrokken, terwijl te Haarlem, Leiden, den Haag en Delft, benevens in Rotterdam, deelnemers zich kunnen aansluiten.

De vertrektijden en de plaats waar men op deze tusschenliggende plaatsen kan insappen, zullen in het volgende nummer worden medegedeeld.

Door Rotterdam zal een rondrit gehouden worden door de nieuwste woonwijken en langs de in den laatsten tijd tot stand gekomen belangrijke bouwwerken, terwijl des middags een bezoek zal worden gebracht aan:

Het Woongebouw Bergpolder, arch. Irs. van Tijen, Brinkman en van der Vlugt;
het Hoogbouw complex aan de Schiekade, arch. Ir. van den Broek; en
het Hoogbouw complex te Schiedam, arch. Leppla.

Daarna zal per Autocar naar Amsterdam terug gereden worden.

De kosten van den autotocht voor de geheele excursie zullen voor de uit Amsterdam en Haarlem vertrekkenden bedragen, f1.75 per persoon; voor de uit Leiden en den Haag vertrekkenden f1.— p. p. en voor de in Delft en Rotterdam zich aansluitenden f0.50 p. p.

Opgaven tot deelname en van de plaats waaruit men wil vertrekken zijn noodzakelijk en worden tot uiterlijk Donderdag 5 Juli a.s. ingewacht aan het Bureau van het Genootschap Frans van Mierisstraat 107, Amsterdam Zuid.

Den deelnemers wordt tevens verzocht de kosten op de postgirorekening No. 88839 of de Gemeentegirorekening A 518 van het Genootschap te storten of per postwissel over te maken.

Verdere mededeelingen in het volgende nummer.

Voor het Bestuur:
K. VAN DER WILK, 1e Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 25
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 23 JUNI 1934

MONTESSORI-SCHOOL TE HAARLEM 1932-1933

ARCHITECT AUG. M. J. SEVENHUYSEN B.N.A.†

BIJ ENKELE WERKEN VAN ARCHITECT AUG. M. J. SEVENHUYSEN B.N.A.†

Sevenhuysen heeft zijn leven in dienst gesteld van de kunst en in het bijzonder van de bouwkunst. Als hij zich gaf, gaf hij zich geheel en zoo is zijn impulsieve natuur ook in zijn werk terug te vinden. Hij was een vertegenwoordiger van hen, die de architectuur als kunst beoefenen, die in het leven het schoone zoeken, het ideële najagen, een ideaal voor oogen zien. Heeft ooit iemand een ideaal bereikt? . . .

Zoolang hij leefde heeft hij geworsteld en gezocht; zijn geest was eenvoudig, levendig en enthousiast. Wanneer we zijn werk overzien en ook zijn studies en schetsen, dan voelen we zijn grote liefde voor alles wat schoon was, zoowel in de natuur als in de bouwkunst. Hoewel zijn enthousiasme groot was, was hij te impulsief om krachtig te zijn. Zijn werk ondervond den invloed van sterker geesten: eerst van de Bazel in zijn eerste werk, later van de Klerk. Zijn kunstenaarstemperament moest zich tot dezen laatste aangetrokken gevoelen, zooals zoovele anderen, die — evenmin als hij — het verschil duidelijk voelden tusschen persoonlijk virtuoos talent en fundamenteelen gedachtenrijkdom.

Het werk van Sevenhuysen uit deze periode is niet het sterkst, al waardeeren we hier de groote toewijding en de liefde waarmede alles tot stand kwam. Toen meer algemeen werd ingezien dat te groote individualiteit op een mislukking moest uitloopen, heeft ook hij zich ingetoomd. Zijn school voor Montessori-onderwijs te Haarlem toont dit door grootere beheersching van de hoofdvormen en zijn laatste arbeiderswoningen zijn weer op het plan van zijn eerste werk teruggekomen, doch door levenservaring, die hij in de tusschenliggende periode had verkregen, zijn ze van grooter waarde, vaster van compositie, grooter gezien en meer doorleefd.

In Amsterdam bouwde hij zijn grootste werk: een complex woningen aan den Stadionweg hoek Olympiaweg, dat een van de beste woninggroepen daar in de omgeving is door zijn eenvoudige grondgedachte, de rustige raam- en wandindeeling en de vooral in 't ontwerp groot gehouden groepeerings. De uitgevoerde bouw werd op aanraden van anderen levendiger gemaakt, wat evenwel geen verbetering bleek.

G. F.

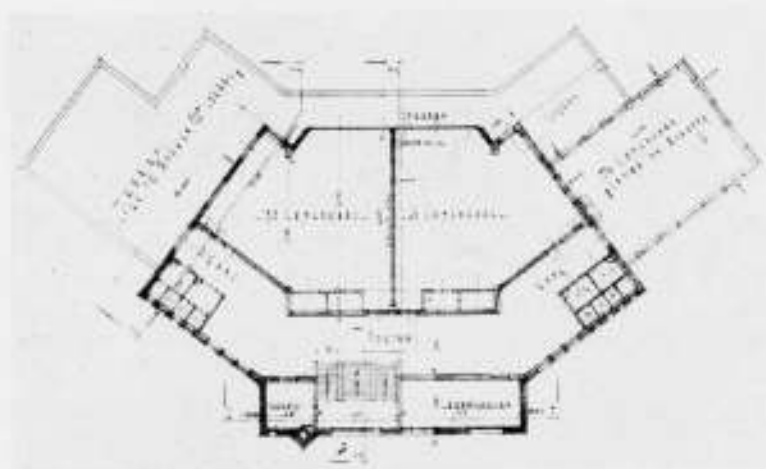
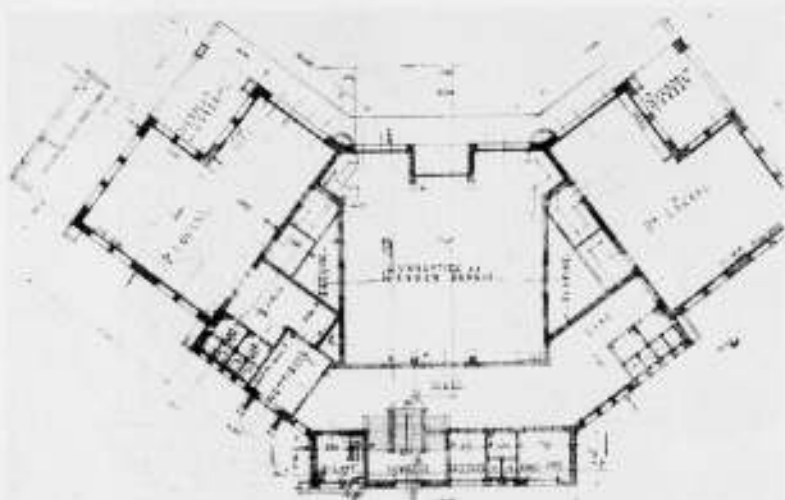

LANDHUIS TE HAARLEM 1913

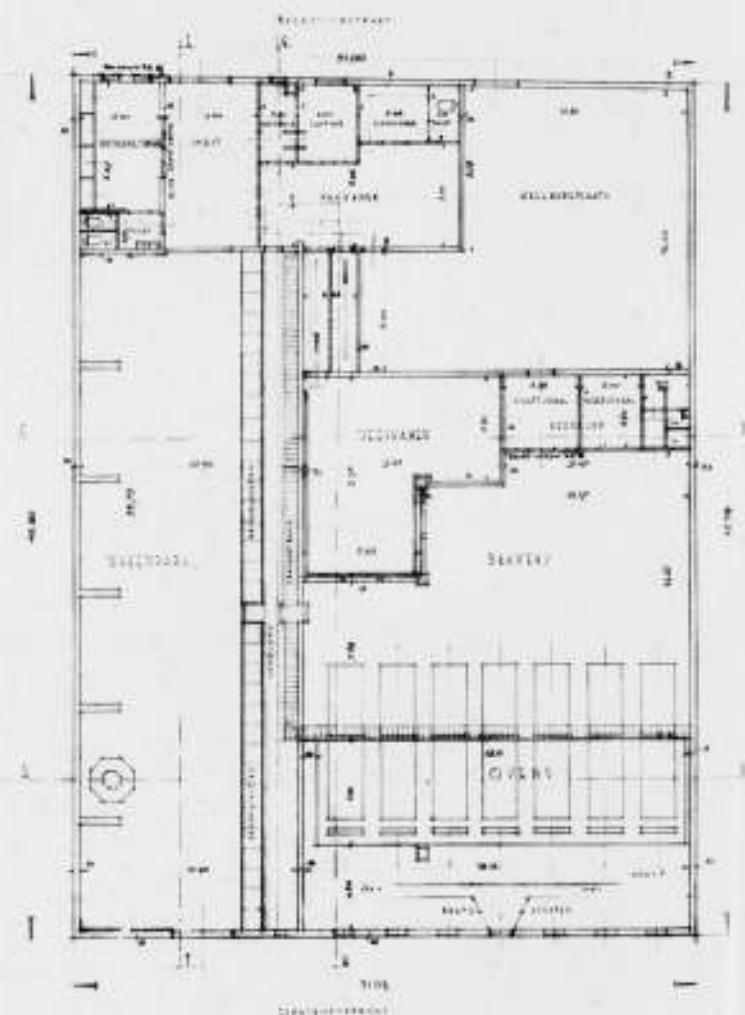

LANDHUIS TE VELSEN 1912

N° 2
 COÖPERATIE VOORUITGANG. PLAN BOUW FABRIEK
 PLATTE SPOND. SCHAAL 1:100

PLATTEGRONDEN MONTESSORI-SCHOOL TE HAARLEM

PLAN COÖPERATIEVE BAKKERIJ TE HAARLEM

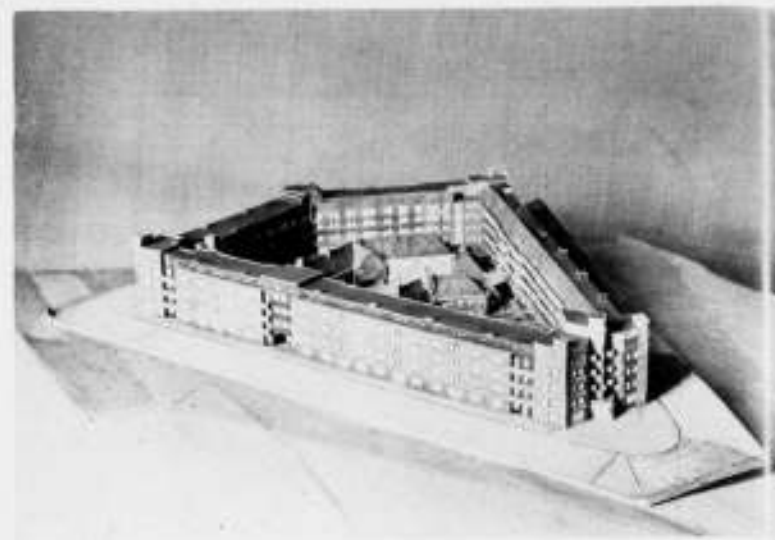
COÖPERATIEVE BAKKERIJ „VOORUITGANG” TE HAARLEM 1933

ARCHITECT AUG. M. J. SEVENHUYSEN B.N.A. †

WONINGCOMPLEX STADIONWEG HOEK OLYMPIAWEG TE AMSTERDAM 1930

MAQUETTE WONINGCOMPLEX STADIONWEG HOEK OLYMPIAWEG TE AMSTERDAM 1930

ARBEIDERSWONINGEN TE HAARLEM

ARBEIDERSWONINGEN TE HAARLEM 1933

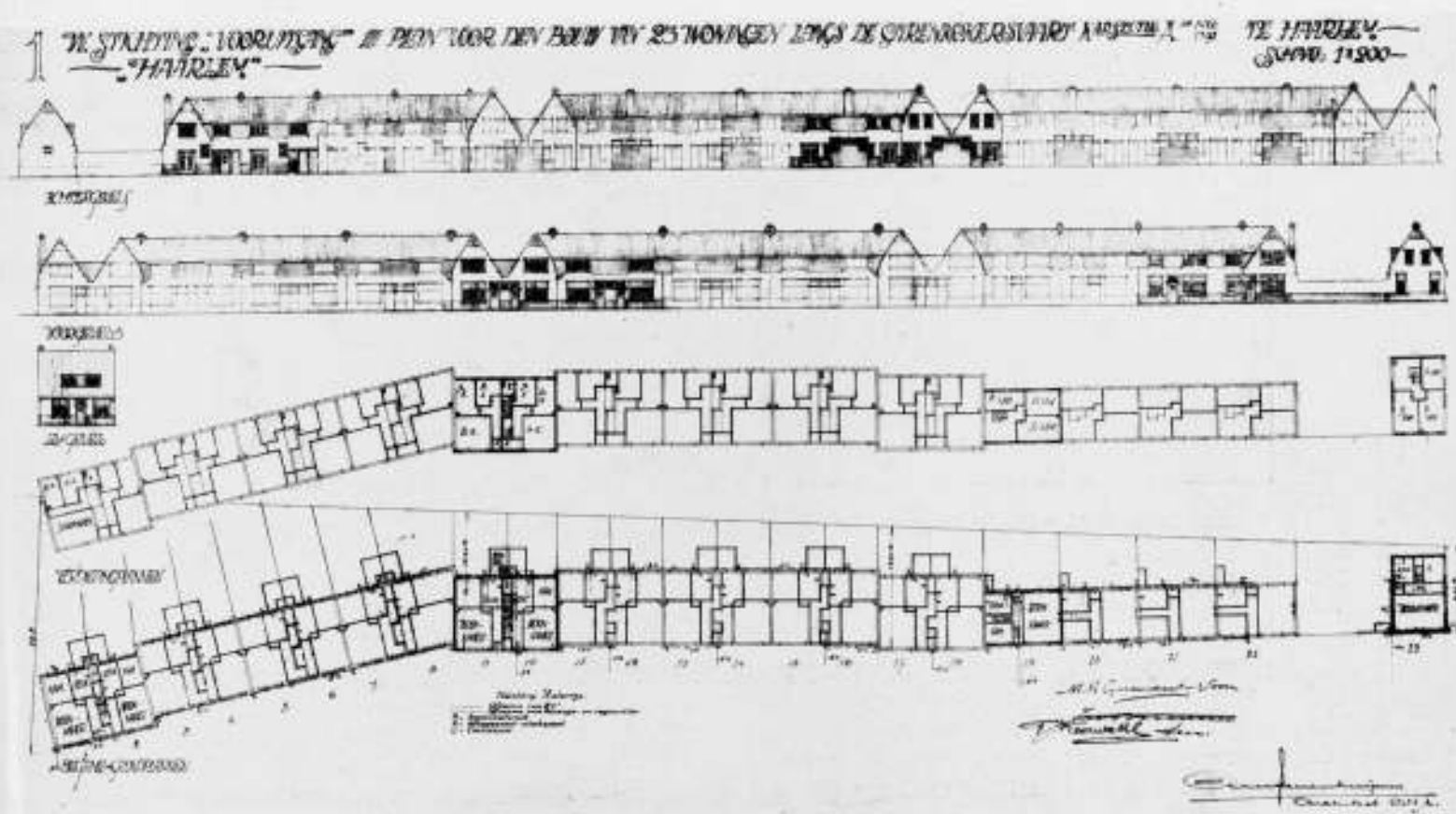
LANDHUIS TE BLOEMENDAAL

WONINGBOUW GARENKOKERSKADE TE HAARLEM 1925

PENTEKENING

PLATTEGRONDEN EN GEVELS. WONINGBOUW AAN DE GARENKOKERSKADE TE HAARLEM

WERK VAN ARCHITECT AUG. M. J. SEVENHUYSEN B.N.A. †

WERK VAN ARCHITECT AUG. M. J. SEVENHUYSEN B.N.A. †

PHILADELPHIA-SAVING-FUND-SOCIETY

ARCHITECTEN HOWE AND LESCAZE

DE PHILADELPHIA-SAVING-FUND-SOCIETY. ARCHITECTEN HOWE AND LESCAZE.

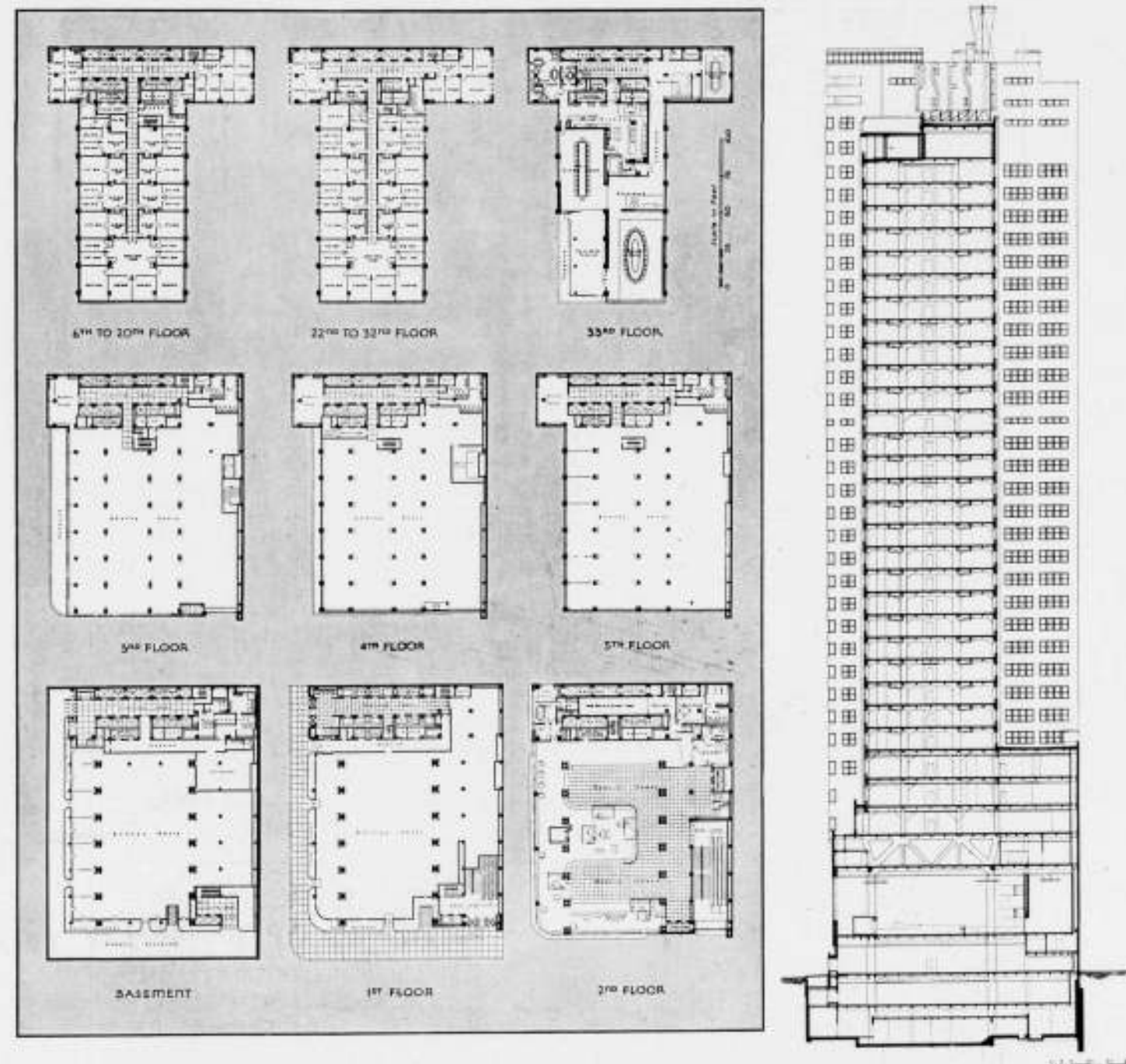
De Philadelphia-Saving-Fund-Society is niet alleen de oudste en op twee na de grootste spaarbank van de Verenigde Staten, zij is ook een instituut dat den aard van het moderne Philadelphia typeert.

In 1816 was een negerknecht de eerste, die zijn spaarduitjes bij deze instelling deponeerde. Thans hebben 450.000 spaarders hun geld tot een gezamenlijk bedrag van 310 miljoen dollar, aan de P.S.F.S. toevertrouwd.

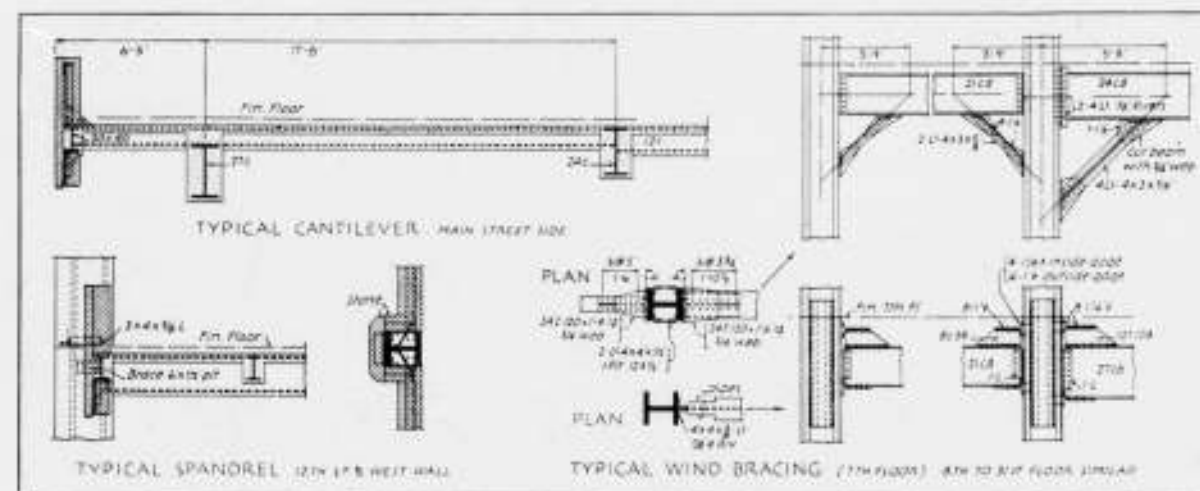
Meer dan zestig jaar was het bedrijf gevestigd in een hoofdgebouw met een pompeus Victoriaanschen gevel, met een

overtloof van decoratie, welke in het drukke stadsgedoe van Philadelphia in 't niet verzonk. Sinds 1932 zetelt de P.S.F.S. in zijn ornamentloozen wolkenkrabber, en vormt een typische decoratie van de stad.

Wij vroegen den architecten ons eens wat over dit bouwwerk te zenden. In antwoord daarop kregen we enkele foto's en een publicatie in „The architectural Forum” van 1932 toegezonden. We hadden gedacht daaruit verschillende allermerkwaardigste mededeelingen te kunnen overnemen over de constructie van dit groote bouwwerk, maar een Amerikaansch blad behandelte

PLATTEGRONDEN EN HOOGTEDOORSNEDE

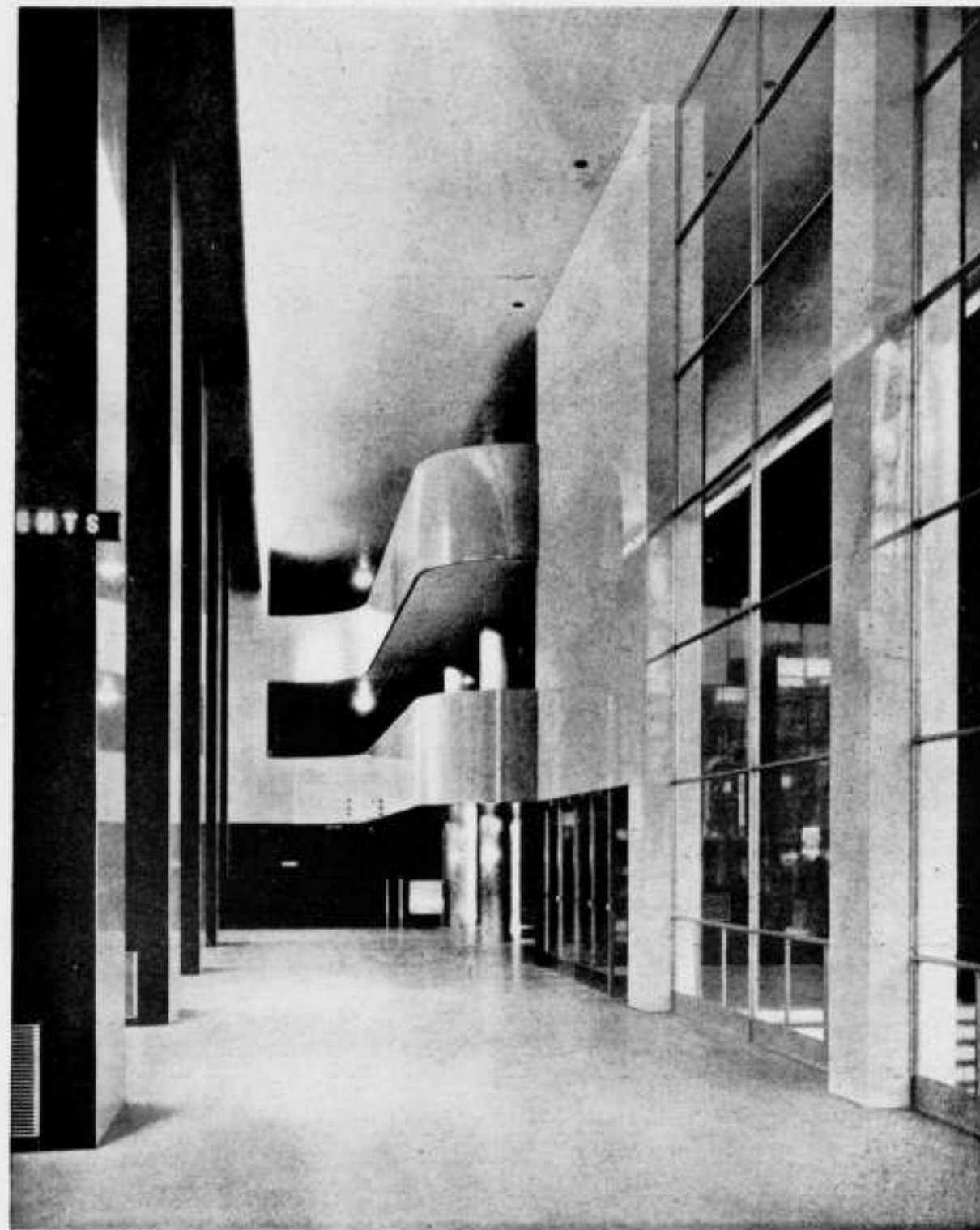

CONSTRUCTIE DETAILS

HOOFDTRAP IN HET GEBOUW VAN DE PHILADELPHIA-SAVING-FUND-SOCIETY TE PHILADELPHIA
ARCHITECTEN HOWE AND LESCAZE

HALL IN HET GEBOUW VAN DE PHILADELPHIA-SAVING-FUND-SOCIETY TE PHILADELPHIA
ARCHITECTEN HOWE AND LESCAZE

zulk een bescheiden wolkenkrabbertje zoals wij een onschuldig landhuisje. Ze zeggen er dus maar weinig van.

Ze zeggen o.a. dit: Wanneer architectuur bevroren muziek is, zoo onderscheidt zich het nieuwe gebouw van zijn burens als Gershwin's „Rhapsody in Blue” van Wagners Siegfried.

Zij zeggen ook dit: In de opinie van menig Philadelphiaan is dit contrast synoniem met de absolute veroordeeling van dit gebouw. Voor anderen echter is dit gebouw met zijn 35 verdiepingen juist het symbool van den ondernemingsgeest van de Bank.

En zij zeggen ten slotte: Voor 50% van de Philadelphianen zal het gebouw wel het eerste van een nieuw architectonisch tijdperk zijn.

Het is typerend, dat „The architectural Forum” de beide

architecten even een korte uitspraak laat doen over hun architectonische opvatting.

Ziehier het credo van George Howe:

„Architectural beauty is the result of the successful interpretation of a human problem in terms of a structural technique. No external mass which does not express an internal function can have any organic significance as beauty. It follows also that the potentialities of the structural technique must be expressed in the visible structural members and their outer shell, and not concealed behind a false screen or loaded with meaningless. . . . masses.”

En ziehier het credo van William Lescaze:

„The phenomenon of creating a plastic image is each time an equally exciting adventure. People argue: 'steel, glass, function-

alism, post-functionalism'. I say, 'yes, but architecture please'. Or they pile up boxes on top of boxes. I say, 'no, please, architecture. . . .' First, you put your brain on the program of requirements, then something clicks in your heart. You push a T-square on some tracing paper and work and work to make it architecture.”

Het is duidelijk dat volgens deze uitspraken bouwwerken in nogal groote verscheidenheid van stijl zijn te maken en zoodoende kan de P. S. F. S. er ook onder vallen. Toch is er wel verband tusschen hetgeen deze architecten zeggen en hetgeen ze maken. Want zooals de uitspraken weinigzeggend en/of veelzeggend zijn, zegt ook het gebouw van de P. S. F. S. weinig en/of misschien meer dan alle andere wolkenkrabbers in

Amerika tesamen. In ieder geval blijven we niet ongevoelig voor de prestatie, om, lijntjes trekkend langs een T-square, zij het misschien volgens sommigen niet tot architectuur, maar dan toch voor iedereen tot een dergelijk geperfectioneerd gebouw te komen.

We moeten hierbij nog bedenken, dat dit gebouw niet het product is van een standarisatie, waarmede de architecten reeds ervaring hadden opgedaan. De eisch van uiterste bruikbaarheid en economie bracht de architecten ertoe, langs nieuwe wegen tot een speciale standarisatie voor dezen bouw te komen. In hoeverre zij er mede geslaagd zijn, is zoo niet te beoordeelen. Dat de P. S. F. S. overigens een interessant bouwwerk zal zijn, is zeker.

J. P. M.

HOOFDKANTOOR IN HET GEBOUW VAN DE PHILADELPHIA-SAVING-FUND-SOCIETY TE PHILADELPHIA.
ARCHITECTEN HOWE AND LESCAZE

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

R.K. BOUWBLAD, Jaargang 5, no. 21.

Het nummer begint met de Openingsrede van Ir. A. Siebers voor de Studiedagen der A.K.K.V. 1934. Hij noemt o.m. als groots lijn: „ontmoderniseering van de kunst en ontwikkeling van de traditie”. En hij vraagt: „Waarom gaat ons volk te gronde?” Na het positivisme is thans het realisme de schuldige. „Het een zoowel als het ander ter ontkenning van Gods naam in de officiële wetenschap. Voor Volkenbond en Vrede is de wereld in naam te winnen, mits men God er buiten laat.” En iets verder getuigt Ir. Siebers: „Voor de openbare en theoretische ontkenning van Christus is onze wereld gestraft met de maatschappelijke ontreddeering en met de prikkende leelijkheid, waarin wij leven”. L. S. schrijft bij werk van den schilder-priester Dom van der Mey, o.a. „Er straalt uit dit werk een rust, die een verworven rust is, een gevonden evenwicht, een geduldige wijsheid”. — „Nog om een andere reden is dit werk in den goeden zin van het woord monnikenwerk, en wel om de waarheid en het geduld in de materiaalbehandeling”. — „Met Dom van der Mey zijn wij weer bij een nederig, lieveliefde werkmanschap beland, waaruit ambachtelijke zuiverheid vanzelf voortvloeit, en door het talent kunst wordt.” Het artikel is geïllustreerd. Architect C. M. van Moorsel schrijft een antwoord op mijn wederwoord aan hem in het B.W.A., naar aanleiding van zijn artikelen over schoonheidscommissies in het R.K. Bouwblad.

J. v. D. Jr. kritiseert het van de Velde-nummer van het maandblad „Kunst”. Hierin schreven alle richtingen tezamen, van communisten tot katholieken; ofachoon schrijver het een mooi en lezenswaardig nummer vindt, acht hij de houding der katholieken verkeerd; zij behooren n.l. altijd „kleur te bekennen”.

De vertaling van de Dictionaire van Viollet le Duc door v. Haesaert gaat voort met een vervolg tweede hoofdstuk kloosterbouw. Onder „Allerlei” wordt het herstel van de Delftse markt behandeld. De Weekstaat gaat over timbussen en aureolen van gloeilampjes rondom heiligenbeelden. Hij acht dit terecht te kermisachtig; ook het zinloos aanbrengen van bloemen vindt hij verkeerd en wil dit aan sierkunstenaars opgedragen zien. Zou de dagelijkse opzichter ook niet eens te velde kunnen trekken tegen de waarlijk feel-leelijke moderne beelden, die zoovele prachtige kerken ontzien? Zou men daarvan ook niet altijd opdrachten aan kunstenaars kunnen maken? H. C. V.

THE ARCHITECT'S JOURNAL 24 Mei 1934.

Geeft het nieuwe gebouw van het R.I.B.A., dat wordt geopend in Oct. a.s. ter gelegenheid van de herdenking van het honderdjarig bestaan van het Institute.

De Mars (Modern Architectural Research) groep, welke Engeland vertegenwoordigde op het Internationale Congres van Moderne Architectuur (C.I.A.M.), gedurende de Pinksterdagen te Londen gehouden, ontving de deelnemers in de zalen van het R.I.B.A., 9 Conduit Street.

Voor Holland waren aanwezig de architecten Boeken en Merkelbach.

Het congres behandelde een onderzoek voor het programma van de functionele stad. De Zwitserse groep stelt een boek samen van de geschiedenis en groei van het Urbanisme. Het gebruikte materiaal is verzameld uit de op de congressen, in de verschillende landen bijeengebrachte, behandelde onderwerpen.

De Marsgroep vervaardigde een plan voor Londen. Een commissie is aangewezen voor de publicatie van dit boek. De Spaanse groep gaf een analyse en nieuw plan voor Barcelona. De Poolse groep een plan voor Warschau en begon een uitgebreid werk over de ontwikkeling van muurconstructies met in het bijzonder verwijzing naar de niet gefundeerde muur, en de daaraan verbonden vragen, welke vertaald worden en circuleeren bij de aangesloten groepen.

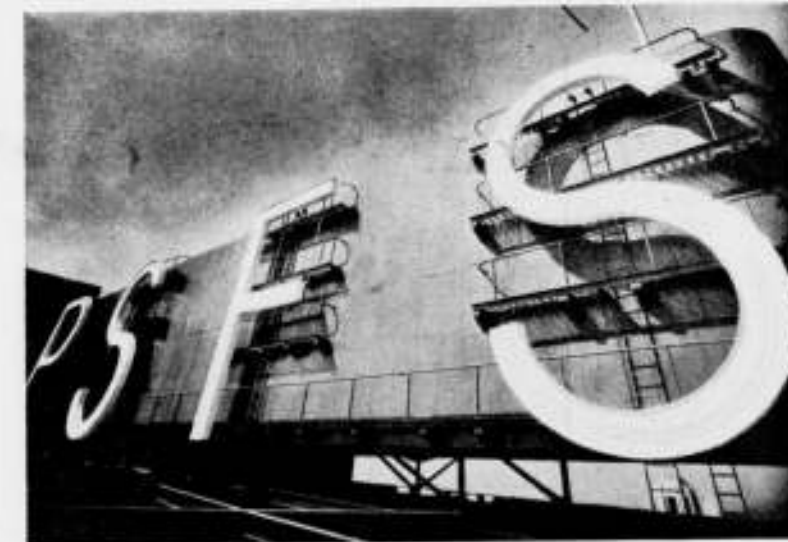
Het s.k. congres te houden in 1935.

De uitspraak van de onder bescherming van het R.I.B.A. in de „Ruislip Case” aangewezen arbiter Ernest Gladstone Allen, ten gunste van The Ruislip-North-Wood Urban Council is in extenso opgenomen, met een reproductie van het geweigerde project. In het hoofdartikel wordt dit resultaat besproken en worden gevolgtrekkingen gemaakt voor het R.I.B.A. welke de verantwoordelijkheid draagt voor de instelling van het Panel System (hieronder te verstaan een instituut als bij ons dat der schoonheidscommissie). De gang van zaken wordt niet in het belang geacht van het R.I.B.A. Wanneer het Instituut toestaat dat zijn meer reactionaire leden ingaan tegen de meer vooruitstrevende, zullen de jongeren zich genoodzaakt zien een defensief blok te vormen. Wanneer deze toestand blijft voortbestaan, zal een scheuring in het Instituut hiervan eventueel het gevolg kunnen zijn.

Volgen publicaties van bouwwerken w.o. de Walsheim Brouwerij van Otto Zollinger in het Saargebied en de restauratie met tuinaanleg van Ford Manor in Gloucestershire van belang zijn. A. P. S.

PHILADELPHIA-SAVING-FUND-SOCIETY. EEN DER KANTOOR-
VERTREKKEN

PHILADELPHIA-SAVING-FUND-SOCIETY. DE P.S.F.S. BOVEN OP HET
GEBOUW

MAQUETTE VAN HET BOUWWERK, WAARVAN IN DE „RUISLIP-CASE”
SPRAKE WAS (ZIE OVERZICHT TIJDSCHRIFTEN)

HOUTSNEDE DOOR S. JESSURUN DE MESQUITA

CASS GILBERT †

BOUWER VAN HET WOOLWORTH BUILDING.

Te Brockenhurst in Engeland is 74 jaar oud overleden de Amerikaansche architect Cass Gilbert, tengevolge van een hartverlamming.

Hij was juist op het punt naar de Vereenigde Staten terug te keeren. Cass Gilbert, die te Zaneville in den staat Ohio geboren werd, heeft zich vooral bekendheid verworven door den bouw van het bekende Woolworth Building te New-York.

Evenals de meeste vooraanstaande Amerikaansche architecten, genoot hij zijn scholing voor een niet gering gedeelte in Europa. Daaruit teruggekeerd, ging hij werken voor de groote architecten-firma McKim, Mead & White. Hij begon echter spoedig voor zich zelf en bouwde o.a. een reeks groote gebouwen, waaronder een kapitol voor den staat Minnesota, in klassieke stijl, een stadhuis te Waterbury in den staat Connecticut in den z.g. Amerikaanschen koloniale stijl en Detroit's befaamde Openbare Bibliotheek in Italiaanschen renaissance-stijl, alsmede een klassiek Kapitol te Charleston (West Virginië).

In 1913 kwam het Woolworth Building klaar, thans nog de op zes na hoogste wolvenkrabber van New-York. Zijn Gothische decoraties van deze schepping vooral verwekten veel critiek. Later bouwde Gilbert streng-

eenvoudige, zakelijke gebouwen, als het groote legermagazijn te Brooklyn. Van zijn hand is ook het ontwerp voor de kort geleden gereed gekomen groote stalen George Washington Bridge tusschen Manhattan en New-Jersey, die oorspronkelijk in graniet zou worden uitgevoerd.

Twee groote gebouwen, een zetel voor het Supreme Court te Washington en een soortgelijk gebouw te New-York, zijn momenteel nog in aanbouw. (Maasbode).

RAGNAR OESTBERG.

De Zweedsche architect Ragnar Oestberg, de bouwmeester van het stadhuis te Stockholm, is in Amerika voor zijn werk bekroond met de hoogste onderscheidingen die daar beschikbaar zijn, aldus meldt het Handelsblad. President Roosevelt reikte hem de gouden medaille van het Amerikaansche Instituut voor Architecten uit. In zijn toespraak betuigde de president zijn voldoening over het feit, dat hij, zelf afstammend van Zweedsche voorouders, een Zweed bekronen mocht; ook beloofde hij een reis naar Zweden te zullen maken.

Bovendien ontving Oestberg den Howland-herdenkingsprijs, dien de Yale-Universiteit te vergeven heeft, bestaande in een gouden medaille en een som gelds. De prijs werd hem ter hand gesteld door den voorzitter der universiteit in het bijzijn van een uitgelezen gezelschap.

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 23 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 30 JUNI 1934 No. 26

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Zomervergadering van den B.N.A. met excursie te Eindhoven op 6 en 7 Juli 1934.

Agenda van de Ledenvergadering op 6 Juli 1934 des n.m. half drie in Hotel Royal aan het Stationsplein te Eindhoven.

1. Opening.
2. Mededeelingen.
3. Ingekomen stukken.
4. Werkverruiming van den architect.
5. Rondvraag.

Verdere mededeelingen over de Excursies zullen in een afzonderlijke publicatie aan de leden worden verstrekt. Het voorloopig programma is opgenomen in het officieel gedeelte van het vorige nummer.

KRING DEN HAAG. Excursie naar Delft.

De 2e Afdeling van den Haagschen Kunstkring had onzen Kring uitgenoodigd gezamenlijk met haar eene excursie te houden naar Delft ter bezichtiging van de in gang zijnde restauratie-werken aan de Nieuwe Kerk op de Grootte Markt en van het reeds eenige jaren geleden gerestaureerde z.g. Gemeenlandshuis aan de Oude Delft, beide werken uitgevoerd door ons Kringlid H. van der Kloot Meyburg, voorzitter van den Haagschen Kunstkring.

Om 2.30 werd bijeen gekomen bij de Grootte Kerk.

De opkomst was groot: zelfs litteratoren werden opgemerkt, die wel eens gaarne een kijkje bleken te nemen in de keuken der architectuur, om te zien, hoe daar de zaken bekoestoofd worden. Ook vele dames waren opgekomen.

Collega Meyburg ontving ons eerst, als voorzitter van den Haagschen Kunstkring, met een hartelijk woord van verwelkoming op de wijze, die hem eigen is en verheugde zich erover, dat er den laatsten tijd meer samenwerking kwam tusschen onzen Kring en de 2e Afdeling van den H. K. Kr. om vervolgens met een snaaksche wending het woord te geven aan den architect van de restauratie, den heer H. van der Kloot Meyburg. Deze lichtte in het kort maar op een zeer suggestieve wijze de geheele bouw- en restauratie-kwestie toe. Hieruit bleek, dat de bouw van de kerk een eeuw geduurd had: eerst werd ter plaatse van het tegenwoordige groote schip een houten kerkgebouwd (begin 1381), waaraan later successievelijk het baksteenen dwarsschip en het dito koor werden aangebouwd (1384-'89). Daarna werd het houten schip vervangen door een baksteenen (1396-1430), terwijl de toren, eveneens begonnen in 1396, in 3 etappes werd opgetrokken, met tusschenpoozen van 50 jaar en ongeveer tegelijk klaar was met de kerk zelf, die van 1453-1474 een nieuw, grooter koor met kooromgang had gekregen. Van de thans bestaande kerk is dus het oudste gedeelte het dwarsschip. De torenspits, die eenige malen verbrand is (in 1546 en in 1872) kreeg van 1875-'77 zijn huidige spitse spits, die blijkbaar niet erop hoort: een stompe spits ware beter geweest, waarop trouwens het het dichtbijstaande café „Vanouds genaamd de Stompe Toren" ook wijst.

Zooals bekend, zijn koor en dwarsschip reeds gerestaureerd; thans is het langsschip onder handen genomen.

Door een brand werd de Kerk erg beschadigd; pas nu echter, bij de restauratie, bleek hoe erg het was. De kalksteenen kolommen waren, sommige voor een zeer groot gedeelte, aangetast, waarvoor deze dan ook thans, steentje voor steentje, vernieuwd moeten worden. De Noord- en Zuidmuren van het langsschip bleken — de laatste zelfs wel 75 cM. — naar het Zuiden uitgebogen te zijn. Om het verdere uitbuigen te beletten, had men vroeger reeds de volgende constructie uitgedacht; de Noord-muur werd tegen verder uitbuigen behoed door groote, horizontaal boven de bestaande koppel-balken aangebrachte schuine schoren, waarvan er drie tegen den Z.O.-hoek van den toren en drie tegen het snijpunt van Zuidmuur en dwarsschip — beide zeer stevige punten — kwamen te steunen. De Noord-muur aldus bevestigd zijnde, werd de Zuid-muur vanzelf door de bestaande koppel-balken op zijn plaats gehouden. Deze balken bleken nu echter door en door verrot te zijn, zoodat een gevaar van instorting van het schip niet denkbeeldig was.

Hoe nu door een gewapend-beton-constructie een en ander verbeterd is, werd ons getoond en kan men overigens lezen in het artikel van N. P. Kapteyn in het nummer van 3 Maart 1934.

Nu werd de Kerk van binnen bezichtigd. Door wegneming van de pleisterlaag was de mooie, warm-getinte baksteen te voorschijn gekomen. De beschadigde natuursteen profielen van de kapitelen — waarvan vele met gips bleken bijgewerkt te zijn (ook toen werd dus al geknoeid) — werden vervangen door nieuwe: het bleek echter, dat de tegenwoordige steenhouwer niet in staat was deze zò te hakken, als zijn middeleeuwsche voorganger het verstond; daarom werden uit een veertigtal steenhouwers er drie uitgekozen, die daartoe een half jaar lang een specialen cursus volgden van prof. Odé te Delft. De groote pijlers bleken aan den onderkant — in het dwarsschip meer bijzonder aan de Westzijde, vanwaar het vuur van den brand gekomen was — beschadigd te zijn en waren ommetseld met een laag natuursteen, welke die beschadigingen (en dus het gevaar) aan het oog onttrok; deze ommetselingen worden thans ook verwijderd voor zoover dit n.o.t. al reeds heeft plaats gehad.

Het leelijke houten plafond, dat men indertijd had aangebracht onder de koppelbalken om de hierboven besproken schuine schoren aan het oog te onttrekken en dat de hoogte van het schip verminderde en daardoor de juiste schaal aan de ruimte ontnam, werd weggenomen en zal door een nieuw, boven de koppelbalken gelegen houten gewelf worden vervangen, zoodat dat bij de koor-ruimte reeds geschied is.

Het bleek, dat er nog heel wat te doen was, doch daar de tijdsomstandigheden zulks economisch niet toelaten, zal op het oogenblik alleen datgene gedaan worden, wat noodig is om den bouw te consolideeren.

Collega Meyburg had ook nog even gelegenheid het gezelschap erop te wijzen hoe, voor de begrafenis van H. M. Koningin Emma, de talrijke aanwezige steigers moesten worden verzet en hoe daaronder door een corridor gemaakt moest worden, welke lang niet onbelangrijke werkzaamheden in 5 dagen moesten gereed zijn. Wie de kerk vlak na de begrafenis bezichtigd heeft, weet, hoe hij daarin geslaagd is.

Bij de gerandschilderde ramen bleek weer een nieuw raam gekomen te zijn, n.l. een door de studenten van Delft aangeboden, door Konijnenburg ontworpen exemplaar.

Uit wat reeds gebeurd is kunnen wij ons gemakkelijk eene voorstelling ervan maken, hoe de kerk er zal uitzien, als de geheele restauratie achter den rug zal zijn.

Na deze interessante en leerrijke bezichtiging wandelde het gezelschap, onder de aan het azuren luchtdak geschilderde letters „Persil" door, naar het Gemeenlandshuis, waar wij werden ontvangen door den Dijkgraaf, Baron W. van Voorst tot Voorst. Nadat Collega Meyburg eene toelichting gehouden had op de verbouwing, trokken wij door het

huis met zijn vele gangen en zalen, trappen en trapjes; op de Vergaderzaal van de Hoogheemraden gaf de Dijkgraaf ons in groote lijnen een inzicht in de werking van „Delfland” met zijn 80 polders, dat erop uit is, den waterstand steeds op D. P. te houden. Aan hoog water hebben de Delflanders een broertje dood, doch aan laag water een nog grooteren broer, zoodat spijkers op laag water zoeken in Delft niet kan voorkomen; ze zijn de vertegenwoordigers van „de juiste milieu”.

In de afdeeling „Technische Diensten” werden ons nog eenige technische bijzonderheden medegedeeld over de meting van den waterstand, het sein-vlaggen-systeem voor de water-molenaars, enz. Wat het gebouw en de verbouwing zelf betreft, verwijs ik den lezer naar eene beschrijving daarvan in een boekje van Mr. Dolk, den sekretaris van Delfland.

Het huis was oorspronkelijk (begin 16e eeuw) gebouwd voor zekeren heer Huyter; deze zat echter op een gegeven moment in den knoel (komt nog wel eens voor) en zou toen, naar de legende wil, geholpen zijn door een Duitschen vluchteling, die bij hem een tijd lang een schuilplaats gevonden had (er is geen nieuws onder de zon) en die een prospereerenden handel in arresleden-bellen dreef. Uit dankbaarheid wederom voor deze hulp zou de heer Huyter toen de vele arren-bellen hebben laten aanbrengen die men in alle draagstukken aantreft. En wist men dat in dit huis ook nog heeft gewoond een zekere graaf Hohenlohe, die getrouwd was met de dochter uit het te huwelijk van Willem den Zwijger? Ik wist het niet, maar de Dijkgraaf wél.

Een aardig schouwte in een gang — er liep een balk door het rookkanaal, maar dat gebeurt tegenwoordig ook nog wel eens — trok de aandacht; deze gang was vroeger een kamertje geweest.

Collega Meyburg maakte ons ook nog attent op de barokke wapens die den gothischen gevel versieren en merkte naar aanleiding daarvan op, dat hieruit alweer te zien is, dat twee verschillende stijlen elkaar best verdragen kunnen, mits ze beide maar goed in hun soort zijn.

De verbouwing is piëteit-vol en tevens practisch geschied en doet den architect alle eer aan.

De achtertuin . . . welke een rustige hof! en het fraaie gezicht vandaar op den scheeven toren. Men is even terzijde van het wereldgewoel.

Nadat collega Meyburg den Dijkgraaf had dank gezegd voor zijne bereidwilligheid om zelf aanwezig te willen zijn om ons te ontvangen, sprak collega Jan Wils, Voorzitter van de 2e Afdeeling van den H. K. Kr., namens alle excursionisten, Haagsche-Kunst-Kringers en B. N. A.-ers, een hartelijk woord van dank aan collega Meyburg voor al het interessante dat hij ons heden middag had getoond en wenschte hem toe, dat hij in volle gezondheid nog getuige zou mogen zijn van de voltooiing van de restauratie van de kerk. Nadat hij ook nog den Dijkgraaf had bedankt, gingen allen voldaan huiswaarts, behalve misschien de twee of drie „malcontenten”, die er geen vrede mee konden hebben, dat ze den beroemden „appelen-zolder” niet te zien gekregen hadden; doch de „leiding” van de excursie meende zeer terecht, in verband met de vele aanwezige Eva's, beter te doen, de Adam's te beveiligen tegen de verleiding van den classieken appelbeet.

De Sekretaris:
J. H. HENDRICKS.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDELINGEN.
ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.
EXCURSIE NAAR ROTTERDAM.

De „Hoogbouwexcursie” naar Rotterdam, die op Zaterdag 16 Juni j.l. zou hebben plaats gehad, is door de geringe deelname uitgesteld moeten worden.

Deze excursie zal nu, voor de leden van het genootschap, met hun dames en introducees, in uitgebreider vorm doorgaan op Zaterdag 7 Juli a.s.

Per autocar(s) zal vanaf het Museumplein te Amsterdam des morgens om 9 uur worden vertrokken, terwijl te Haarlem, Leiden, den Haag en Delft, benevens in Rotterdam, deelnemers zich kunnen aansluiten.

Vertrek	Haarlem	± 9.30	vanaf Plein bij Tempelierstraat.
„	Leiden	± 10.00	„ Gesticht Rhijngeest-Oegstgeest.
„	Den Haag	± 10.30	„ Rijswijksche plein bij Gemeente-archief.
„	Delft	± 10.50	„ Oostsingel tegenover Nw. Langendijk.

Aankomst Rotterdam ± 11.15 voor Station D.P. waarna de rondrit zal aanvangen.

Door Rotterdam zal een rondrit gemaakt worden door de nieuwste woonwijken en langs de in den laatsten tijd tot stand gekomen belangrijke bouwwerken, terwijl des middags een bezoek zal worden gebracht aan:

Het Woongebouw Bergpolder, arch. Irs. van Tijen, Brinkman en van der Vlugt;
het Hoogbouw complex aan de Schiekade, arch. Ir. van den Broek; en
het Hoogbouw complex te Schiedam, arch. Leppla.

Daarna zal per Autocar naar Amsterdam terug gereden worden.

De kosten van den autotocht voor de geheele excursie zullen voor de uit Amsterdam en Haarlem vertrekkenden bedragen, f1.75 per persoon; voor de uit Leiden en den Haag vertrekkenden f1.— p. p. en voor de in Delft en Rotterdam zich aansluitenden f0.50 p. p. Opgaven tot deelname en van de plaats waaruit men wil vertrekken zijn noodzakelijk en worden tot uiterlijk Donderdag 5 Juli a.s. ingewacht aan het Bureau van het Genootschap Frans van Mierisstraat 107, Amsterdam Zuid.

Den deelnemers wordt tevens verzocht de kosten op de postgirorekening No. 88839 of de Gemeentegirorekening A 518 van het Genootschap te storten of per postwissel over te maken.

Voor het Bestuur:
K. VAN DER WILK, 1e Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 26
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 30 JUNI 1934

EINDHOVEN, DE STAD MET EEN TOEKOMST!

Van den ontwikkelingsgang der verschillende steden hier te lande vertoont Eindhoven wel een geheel afwijkend beeld van wat volgens Nederlandsche verhoudingen als normaal kan worden beschouwd.

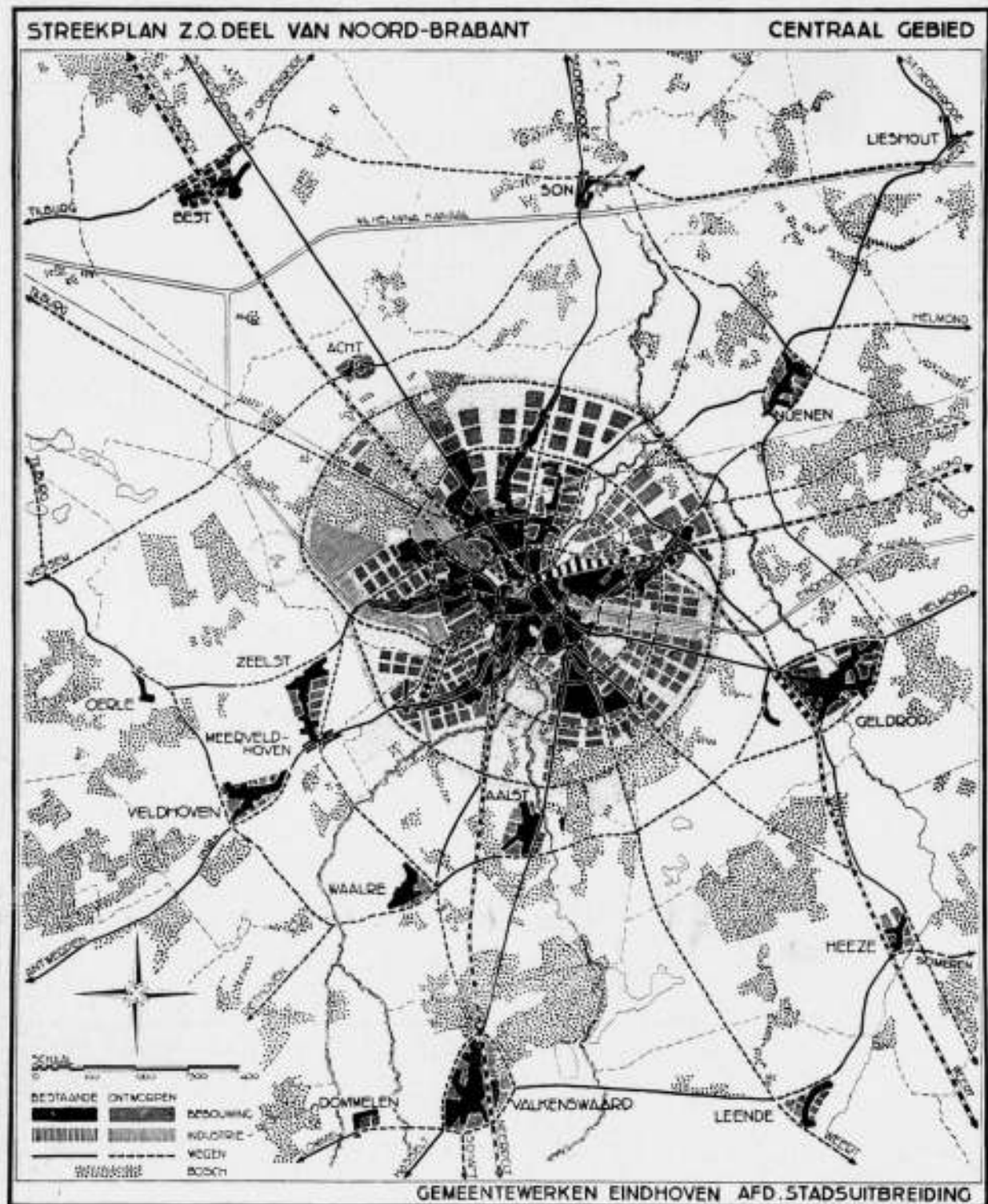
Wel vertoonen de verschillende groote steden als Amsterdam, Rotterdam en Den Haag eveneens enorme uitbreidingen, waarvan de nieuwbebouwde oppervlakte het oude stadsgedeelte veelal in grootte overtreft, maar de bouw van deze gebieden vultrok zich toch altijd in samenhang met de historisch gegroeide stadskern en was feitelijk een voortzetting dezer ontwikkeling, waaruit duidelijk blijkt, dat deze steden ook volgens de verhoudingen in het verleden reeds zeer belangrijk mochten worden genoemd.

Er is hier dus sprake van een zekere continuïteit in de ontwikkeling, zoodat de taak, waarvoor de bestuursinstanties dezer steden werden gesteld, meer van geleidelijken aard was en verband hield met den gestadigen groei der economische mogelijkheden en den bevolkingsaanwas. Wel komt bijv. een stad als Amsterdam de eer toe, dat haar bestuurders onder deze omstandigheden altijd hebben gehandeld in het besef een werkelijk

groote stad te vertegenwoordigen en evenals de regenten van weleer de koe bij de horens hebben gepakt, afgezien van alle daarbij behorende en voor dien tijd veelal onontkoombare fouten, welke nu eenmaal onherroepelijk zijn begaan. Alles wat door de gemeentelijke bemoeiingen tot stand werd gebracht op het gebied van de volkshuisvesting, de algemeene hygiëne, de asfalteering van de geheele binnenstad en het begin van sanering der oudste stadsgedeelten, de havenuitbreidingen, de markthal-plannen, enz. getuigt van de opvatting de problemen te willen bezien op een breeder en hooger plan.

Hoeveel moeilijker wordt evenwel de taak van een Gemeentebestuur, dat na 1920 (het jaar der annexatie van de omliggende gemeenten Woensel, Gestel, Stratum, Strijp, Blaarthem en Tongelre bij Eindhoven) geroepen was, om een provincie-plaatsje van 8000 inwoners (Eindhoven vóór de annexatie) in den loop van een tiental jaren te zien uitgroeien van 45.000 tot bijna 100.000 inwoners. Een stad dus van middelbare grootte, met een industriële ontwikkeling van bijna Amerikaanse verhoudingen. Inderdaad heeft de snelle ontwikkeling van Eindhoven iets Amerikaansch in de wonderlijke tegenstelling zijner proporties.

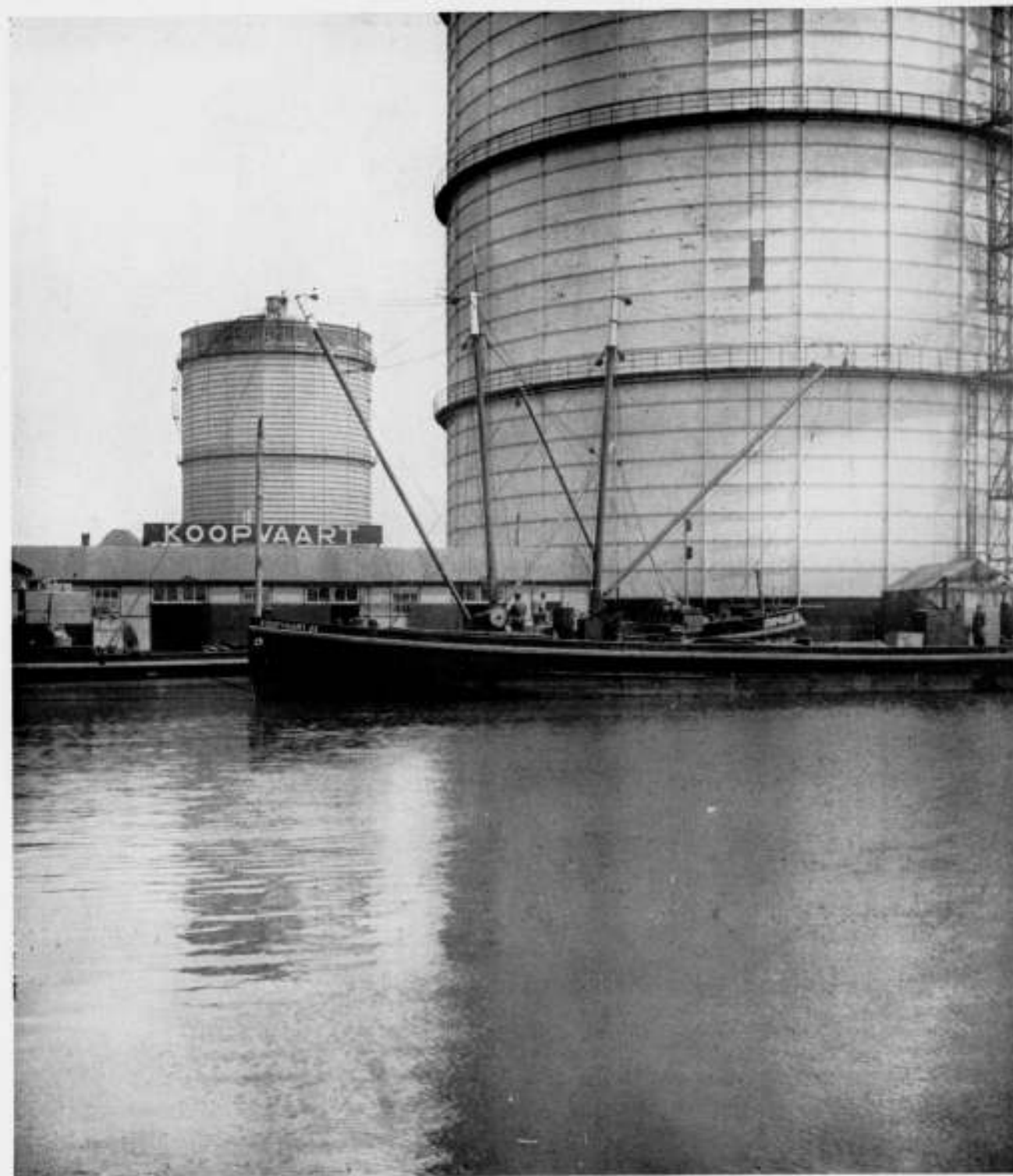

OVERGENOMEN UIT: „PUBLIEKE WERKEN“ 1931 N° 1

De hoge fabriekstoren bijv. naast het gemeedelijke Brabantse kroegje, waar elke goede Brabander op elk uur van den dag bereid is met U een potteke bier te drinken, is typeerend voor Eindhoven. De spoorbaan tusschen de straten der stad met den onontwarbaren verkeersknoop „de Woenselsche Overweg“, de groote gashouder als schijnbare bekroning van het villa-park (waar geen park aanwezig is), het veelal door elkaar loopen van verschillende soorten woonwijken en industrie-terrein, dit alles duidt op een zoo snelle ontwikkeling, dat het stadsbestuur met de daarbij behorende Gemeentelijke Diensten er niet altijd in konden slagen hun goede bedoelingen ten volle te verwerkelijken. Hoewel bijv. bij den Dienst van Gemeentewerken reeds van den aanvang der annexatie volgens een vast plan werd gewerkt, kon dit plan door de grond-politiek der Gemeente, welke zich tegen een radicaal onteigenings-systeem heeft verzet, niet altijd worden doorgevoerd. Tot op heden toe is dan ook de zoo noodzakelijke ringbaan, welke alle vroegere Gemeenten moet verbinden, niet gereed. Wel kwam de Gemeente door den vrijwilligen verkoop van terreinen in het bezit van

uitgestrekte stukken bouwgrond, maar deze liggen hier en daar verspreid en missen den noodigen samenhang. Op de meest willekeurige punten en uithoeken der stad moest vaak bouw-terrein worden uitgegeven, dat weliswaar in het groote plan paste, maar voorloopig nog als een meteor in het vrije veld lag. Niettemin moet de arbeid, welke in deze hausse-periode bijv. door Gemeentewerken is verzet, niet worden onderschat. Hiervan kan men een kleinen indruk krijgen bij de opgave bijv. van het aantal kilometers bestrating en rioleering in één en wel jaar gelegd. Het is dan ook begrijpelijk, dat het meest reële werk vóór ging en men voorshands nog weinig gelegenheid had de meer ideële zijde van de stadsontwikkeling te verwezenlijken. En toch, wanneer wij evenals voor menschen ook over een bepaalde lotsbestemming mogen spreken voor een stad of een land, dan ontwikkelt Eindhoven zich onder een eenzijdig wonderlijk, maar toch gelukkig gesternte. Hoewel Eindhoven reeds meer dan 700 jaar bestaat en ook in de geschiedenis van Brabant zijn rol speelt, komt het tot begin 1900 toch niet tot grootere ontwikkeling dan die van een provincie-plaatsje

GASFABRIEK AAN HET EINDHOVENSCH KANAAL

met een zekere welvarendheid. Maar vrij plotseling, bijna zonder overgang wordt het uit dezen sluimer gewekt tot het leven en de bedrijvigheid van een wereldindustrie-centrum. Behalve de Philips' bedrijven, die wel in hoofdzaak de groote bron van welvaart voor deze stad vertegenwoordigen, zijn er vele andere bloeiende industrieën tot ontwikkeling gekomen, bijv. op het gebied van de textiel, sigaren, houtbewerking en lucifers. Daarbij is Eindhoven geografisch zeer gunstig gelegen. Betrekbaar per Diesel-trein in eenige uren van Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, per auto in eenige uren van Antwerpen, Brussel, Luik, Maastricht, Aken, Keulen en Düsseldorf. En sinds korten tijd met het vliegveld „Welschap“ per K.L.M. aangesloten op de groote lijnen van het internationale luchtverkeer.

Maar het verloochent zijn nederige afkomst nog niet. Rond den ouden Brink, waar vroeger de lindeboomen hebben gebloeid, (thans de markt, met afrit van alle autobussen van den stadsverkeersdienst) waren een paar straten gegroepeerd en van daaruit liepen de wegen naar Woensel, Gestel, Stratum, Strijp

en Tongelre. Dit eigenlijke oude Eindhoven bestaat ook thans nog, hoewel in tegenstelling met andere oude steden zoo goed als niets van historische waarde is bewaard gebleven. In lint-bebouwing langs al deze wegen is de oude stadskern uitgegroeid tot een in kaartbeeld wonderlijk polypachtig monstium, waarin de nieuwe uitbreidingsplannen met straffe hand orde hebben geschapen.

Kent U het schoone Brabantsche Land? Het laat zich slechts ten volle ontdekken te voet of per rijwiël. Rustig stroomen de Dommel, de Gender en de Tongelreep door dit land, dat eigenlijk het begin is van de Kempen. Het is een beeld vol afwisseling. Langs de beken staan de hooge Canadeesche populieren en er is een weelderige groei van gras. Bij vele bruggen vindt men nog een watermolen, meestal wel erg vervallen, maar nochtans in bedrijf. Dan gaan de graslanden over in heide en dennenbosschen, waar dwars doorheen de ontginningen loopen van het bouwland met de wuivende korenvelden. In het voorjaar staan de weiden vol margrietten. Langs de heggen bloeien de sneeuwballen en geurt de vlier. In de nog

WOENSELSCHE OVERWEG

PHILIPS FABRIEKSGEBOUWEN

donkere heide schittert overal het goud van de brem. In den zomer staat het koren op schooven te midden van een bloeiende, paarse heide. Bij de vennen spiegelen zich de witte stammen der berken in het water met de lilies en de lissen.

Het is een vrij land! Overal kan men loopen en fietsen, overal zijn paden en weggetjes, die weer grootere wegen verbinden. Hier geen sloten en prikkeldraad en geen uitgestippelde wegen, waarlangs ge netjes hebt te wandelen, zooals in vele overgecultiveerde streken van Holland. Ge kunt overal doorheen, overal langs en het avontuur wacht nog al-ent-om.

En ziet, vrijwel zonder eenigen overgang ligt daar te midden van deze schoone Brabantsche natuur een enorm uitgegroeide stad met fabrieken, kantoren, woningen en scholen, schijnbaar net zooals het toevallig daar ter plaatse het beste uitkomt. Waar gisteren nog het koren groeide, wordt heden de fundeering gegraven van een ketelhuis voor vier fabrieksgebouwen. Waar

verleden jaar nog een volledig in bedrijf zijnde boerderij stond is nu de woningbouw zoover opgedrongen, dat de straat dwars over het erf loopt.

De vangarmen dezer stad ellebogen alles opzij, wat in den weg komt en hun groei is schijnbaar niet te stuiten.

Hoewel uit tal van maatregelen kan worden geconstateerd, dat het Gemeentebestuur van Eindhoven den goeden wil heeft, dat deze stad ook formaal te brengen op het peil van een groote stad, (o.a. den aanleg van een groenstrook langs de boorden van den Dommel en het keurige onderhoud dezer parken) kan toch niet worden ontkend, dat Eindhoven nog geenszins de stad het plezierige en aantrekkelijke heeft van vergelijkbare objecten als bijv. Nijmegen, Den Bosch of Groningen, om van Aken en Düsseldorf maar te zwijgen. Hoe komt het, dat Eindhoven zoo weinig invloed onderging van de groote steden in zijn dichte nabijheid? Er heeft hier nog geen city-vorming

IJZEREN MAN

ELZENTPARK

plaats gevonden in den zin van een gezellig winkel-centrum. Er is geen asfalt en er zijn geen trottoirs. Alle mogelijke verkeer per as in de drukke winkelstraten maakt het den voetganger niet aangenaam te winkelen. De architectuur dezer winkelgebouwen, hoewel bijna alle in den loop der jaren geheel zijn verbouwd, is zeer provinciaal. Alles is schijnbaar meer gericht op het snel afdoen van zaken dan op het scheppen van sfeer, welke den echten stedeling behaagt. Men merkt echter vele z.g. groote zaken nog altijd den dorpsmid, wiens winkeltje plotseling over zijn hoofd is gegroeid.

Veel dingen, die het leven in de stad aantrekkelijk kunnen maken (en Eindhoven heeft een grooten import van menschen, die altijd in een groote stad hebben gewoond) zijn veelal op eigen initiatief of in samenwerking met de Philips-bedrijven buiten de stadskern om tot stand gebracht. De prachtige terreinen bijv. van de Eindhovensche Golf-club met het daarbij

behoorende natuurpark te Valkenswaard, is daar een voorbeeld van. Het Ontspanningsgebouw, voor ons architecten niet geheel zonder bezwaren, heeft evenwel een tooneel-technische installatie, welke geheele opera-uitvoeringen mogelijk maakt. In hetzelfde gebouw is een Openbare leeszaal en bibliotheek ondergebracht met een keur-collectie boeken op allerlei gebied en van de nieuwste uitgave. Ook op sportgebied voor de groote massa is veel door eigen initiatief tot stand gekomen, hoewel ook de Gemeente hierin niet is achtergebleven met den aanleg van sportterreinen en een Ijsbaan langs den Aalsterweg.

Maar, Eindhoven heeft thans nog te zeer het peripherisch karakter, vertoont nog te veel van zijn zelfkant, dan dat de grootstedeling er zijn hart aan kan verpanden. De schoonheid der stad en zijn karakter ligt op ander terrein. Het is de imposante bouw zijner fabriekscomplexen, welker naamloze ontwerpers zich uitsluitend hebben laten leiden door constructieve-

OUDE THEEKOEPSEL AAN DEN AALSTERWEG

en utiliteits-overwegingen. Deze lichtgrijze betonnen bouwwerken met de groote fabrieksramen, van boven bezet met wit opaalglas ter bescherming tegen de zon en onderin helder glas om den arbeiders het uitzicht niet te beletten, regelmatig verdeeld door de naar buiten uitgebouwde liftschachten en trappenhuizen winnen het voorhands nog in alle opzichten van wat er tot dusver te Eindhoven is gebouwd. Wanneer men de eerste maal 's nachts uit de richting Amsterdam komt met den trein, zal men niet licht den indruk vergeten, welken deze op allerlei manieren verlichte gebouwen maken.

De lichtgrijze kleur der buitenwanden reflecteert het licht, zoolwel in wit, als in kleuren. De tientallen opschriften in roode, blauwe, gele en groene gasontladingsbuizen vormen te zamen met het mono-chromatische natriumlicht, waarin alle vormen zoo scherp zijn te onderscheiden, die eigenaardige sfeer, welke wij als een belofte voor de toekomst zoo gaarne herkennen.

In verhouding tot dezen gigantischen fabrieksbouw moeten de bemoeiingen van de Philips' bedrijven op het gebied van de Volkshuisvesting in het nadeel schijnen. Wel heeft men voor de arbeidersgezinnen, die hier in zoo grooten getale heentrokken, eigen huisjes gebouwd met tuin (rijen-huizen met verdieping voor de slaapkamers en zolder) zoodat de algemeene woningtoestand hier zeer bevredigend kan worden genoemd, maar met de nieuwe mogelijkheden op dit gebied is niet geëxperimenteerd. Het zijn vrijwel dezelfde woning-typen geworden (wat ruimer van opzet en beter afgewerkt), als elke eigenbouwer ze maakt, met een conventioneelen plattegrond en alle bezwaren van dien. Hier was de gelegenheid geweest om op zoo'n groote schaal de eenheid te toonen van het bedrijf. Het argument, dat ethische overwegingen hebben gegolden en dat de arbeider thuis niet meer moet worden herinnerd aan zijn bedrijf, heeft

geen geldigheid meer, als wij daartegenover de groote voordelen kunnen stellen van het nieuwe bouwen, dat slechts beoogt als bedrijfs-organisator in het groot ook architectonisch orde te scheppen in het industriele leven. Het beoogt dus geenszins een andere aesthetische vormgeving of een bepaalde mode in raamkozijnen en een voorliefde voor witgepleisterde muren, maar het wil doordringen in den grond der problemen, daarin orde brengen en den mensch juist daardoor voeren tot de ware vrijheid. Iets van dezen nieuwen geest van saamhoorigheid in het bedrijf, dus van een soort industrieelen gemeenschapszin, is zeker aanwezig in de fabrieksgebouwen der Philips' bedrijven. Het is te wenschen, dat de moderne industrieën, die hier hun zetel hebben gekozen en eigenlijk zelf nog staan in den aanvang van een grooten tijd, welke nu reeds stralen van zijn licht vooruit zendt, maar waarvan de zon nog ten volle moet opgaan, bij een nieuwe hausseperiode doordrongen zullen worden van de beteekenis van dien nieuwen geest, waarin hun bedrijf ook architecturaal zal moeten verschijnen. Hierin is opgesloten de toekomst van Eindhoven, wat als aanhef van dit artikel is geplaatst. Eindhoven heeft zeer zeker nog een schoone toekomst voor zich. Denken wij slechts aan de mogelijkheid van een film-industrie te Eindhoven! Hollywood in Brabant!

Wanneer de voortekenen eener verbetering in de economische omstandigheden zich mochten voordoen, laten we dan gerust zijn Eindhoven's werkelijke gedaante tot volle ontplooiing brengen, de groote industriestad met een groote en welvarende arbeidersbevolking, vereenigd met een keurcorps van leiders tot één gemeenschap van belangen voor leven, werken en wonen.

H. E. VAN DEN PAUWEL
architect B.N.A.

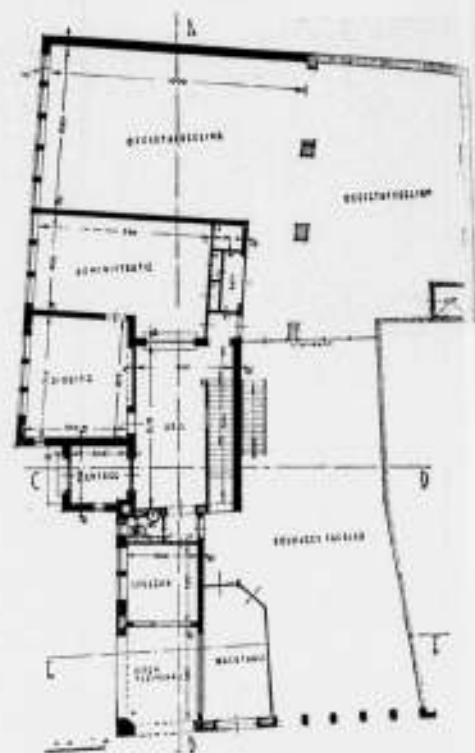

OP HET PHILIPS FABRIEKSTERREIN

DE NATUUR OM EINDHOVEN

Drukkerij „HERMES“
ARCH. C. J. BEVER. B.N.A.

GERARDUS MAJELLA KERK
ARCH. L. J. P. KOOKEN. B.N.A.

ELZENTBRUG
ARCH. J. D. MEYSING. GEM. WERK. N.

ST. JOSEPHKERK
ARCH. JAN VAN DER VALK.

PAROCHIE GERARDUS MAJELLA
ARCH. C. H. DE BEVER. B.N.A.

LANDHUIS „DE ZANDHOEK“ PARKLAAN
ARCH. B. J. KOLDEWEY. B.N.A.

DE FABRIEKSGEBOUWEN DER PHILIPSBEDRIJVEN TE EINDHOVEN.

Wanneer straks een hopelijk zeer groote schare leden van den B.N.A. met hunne dames naar Eindhoven trekt om naast de zomervergadering ook de daaraan verbonden excursies mee te maken, dan zullen zij bij het bekijken van de reusachtige Philips-complexen zeker verschillende vragen stellen. Gaarne willen wij hier nu reeds iets over het ontstaan van deze gebouwen meedeelen.

De Philipsbedrijven begonnen hun bestaan op zeer bescheiden schaal in 1891 in een oud textielabriekje, dat hiervoor slechts weinig werd veranderd.

In 1898 werd reeds een uitbreiding noodig, die als shedbouw uitgevoerd werd en groote verbetering bracht.

In 1904 werd hieraan vast een eerste „hoogbouw” geprojecteerd, in baksteen met ijzeren binten en houten vloeren, voor dien tijd reeds een heele hoogte met 4 verdiepingen.

Wanneer een bedrijf zooals hier dan nog pas eenige honderden arbeiders heeft is het natuurlijk niet mogelijk dan reeds een vast plan of type van bouw vast te stellen.

Eerst als de fabriek een 1000 arbeiders telt en weer groote uitbreiding noodig is, wordt een eerste betonnen hoogbouw gezet in 1910, waarbij reeds gezocht is naar een zeker systeem, een systeem dat zeker verbeterd werd toen in 1920 een groote uitbreiding aan dezen betonbouw werd gegeven met medewerking van het bureau Tabors.

Voor onze huidige inzichten is dit gedeelte echter alweer een beetje verouderd, hoe imposant de toren met de 10 verdiepingen en de daarom liggende deelen met 5 verdiepingen zich ook

voordoën. Het is een zuivere betonbouw, en als zoodanig is er o.i. nog te veel architectuur van gemaakt, met verticale canelures in de liftschachten, horizontale afsluitbanden, hoekmotieven en, met als inconvenient het ontbreken van een overstekende gootlijst. Tijdens dezen bouw hebben echter de technische diensten reeds een veel dieper inzicht gekregen in de benodigde speciale eischen die voor een dergelijken vorm gesteld moeten worden.

Daar ziet men dan ook reeds de zichtbare elektrische leidingen, den vasten traveeafstand, het vaste balken- en kolommen-systeem, noodig niet alleen voor de constructie, maar ook ter bevestiging van het in dit bedrijf noodige groote aantal leidingen. Van deze uitbreiding af worden de groote hoogbouwen, die elkaar nu in 1928—1930 snel opvolgen, door de technische diensten zelf uitgevoerd, anoniem, met medewerking van velen die allengs geheel op dit speciale werk zijn ingeschoten. En het is de nuchter zakelijke, maar zuivere vorm van deze blokken die ons bovenal in deze complexen frappeert.

Ook de plattegronden van deze complexen krijgen plotseling door den uitbreidingsdrang waar men geen grenzen meer ziet, iets zeer zuivers, en als kristallen schieten de rechthoekige reuzenblokken in hoog- en laagbouw het Brabantsche landschap. Zeer veel is er niet veranderd in het type van 1920, maar toch is nog meer vereenvoudigd en als groote verbetering voelbaar. Wij aan de groote overstekken die aan de daken gegeven zijn, ter bescherming van de gevels.

Natuurlijk moet hiernaast het werk genoemd worden van

PHILIPS-BEDRIJFSSCHOOL

Roosenburg dat in Ingenieursbureau, Proeffabriek en Laboratorium, Hoofdgebouw en Bedrijfschool een climax vertoont, waarbij zeker de Philips technische bedrijven een goeden beperkenden en regelenden invloed hebben gehad. Het groote kantoorgebouw van Ir. Roosenburg is in het Bouwk. Weekbl. No. 51 en No. 52 van 1928 uitvoerig door Ir. van der Steur besproken.

Al met al is er een interessant geheel ontstaan, waarin duidelijk de snelle groei van het bedrijf tot uiting komt, maar tevens het verheugende feit zichtbaar is dat naarmate de groei sneller ging en men meer overzicht kreeg over de mogelijkheden, de resultaten steeds beter en zuiverder werden.

Ir. L. C. KALFF.

LA. DHUIS BIJ EINDHOVEN

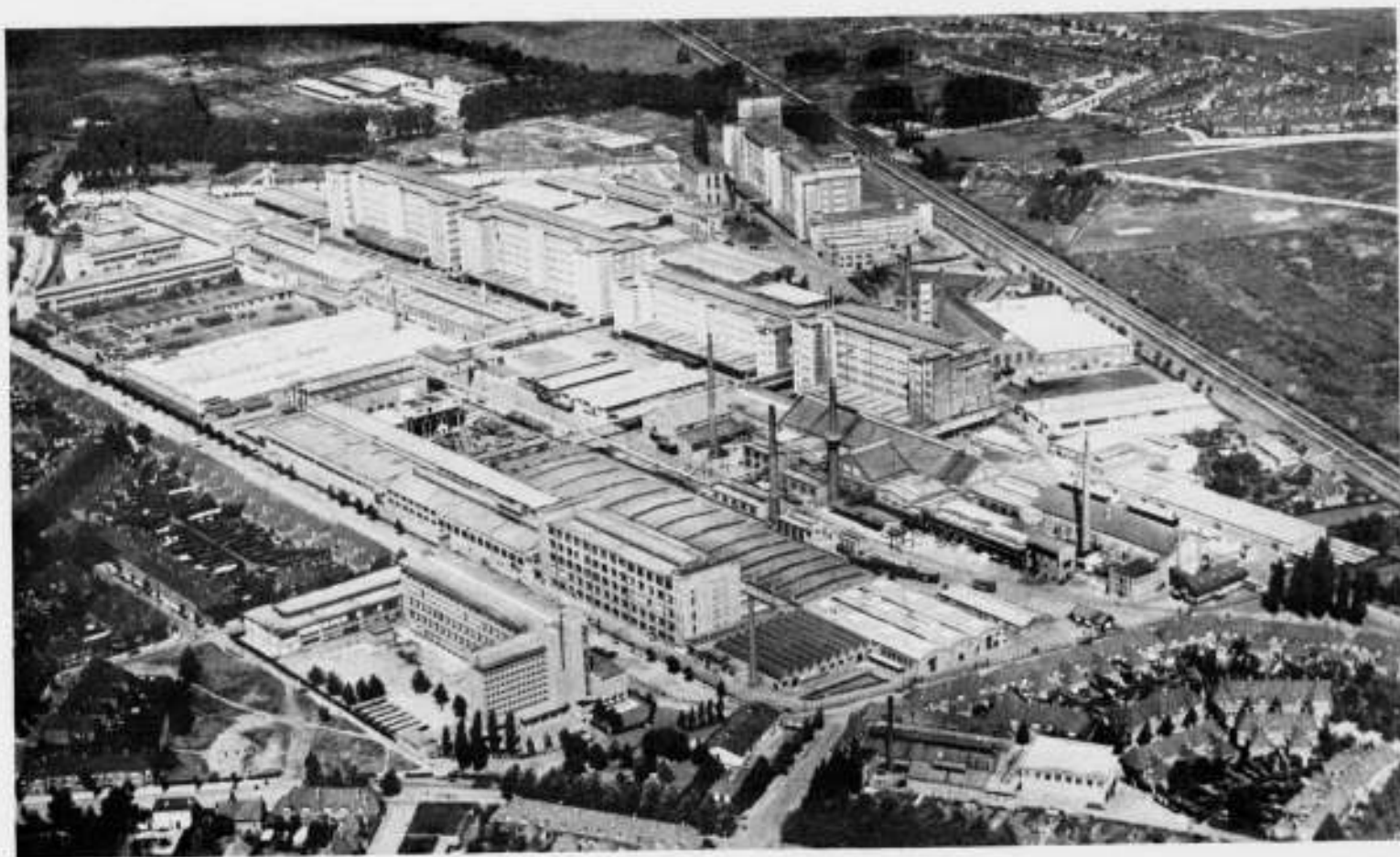
ARCH. IR. L. C. KALFF, B.N.A.

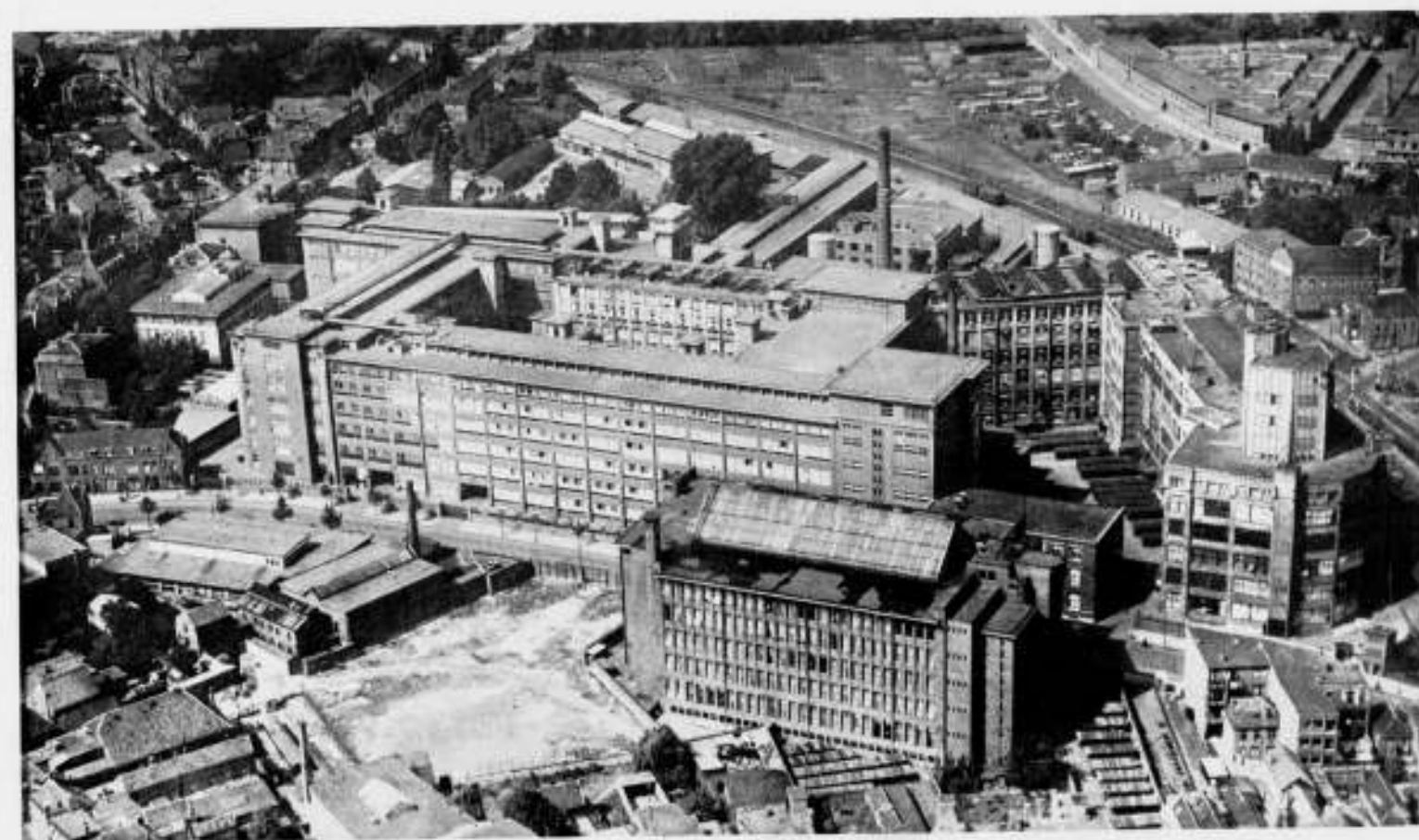
EINDHOVENSCHE GOLFCLUB

ARCH. J. W. HANRATH

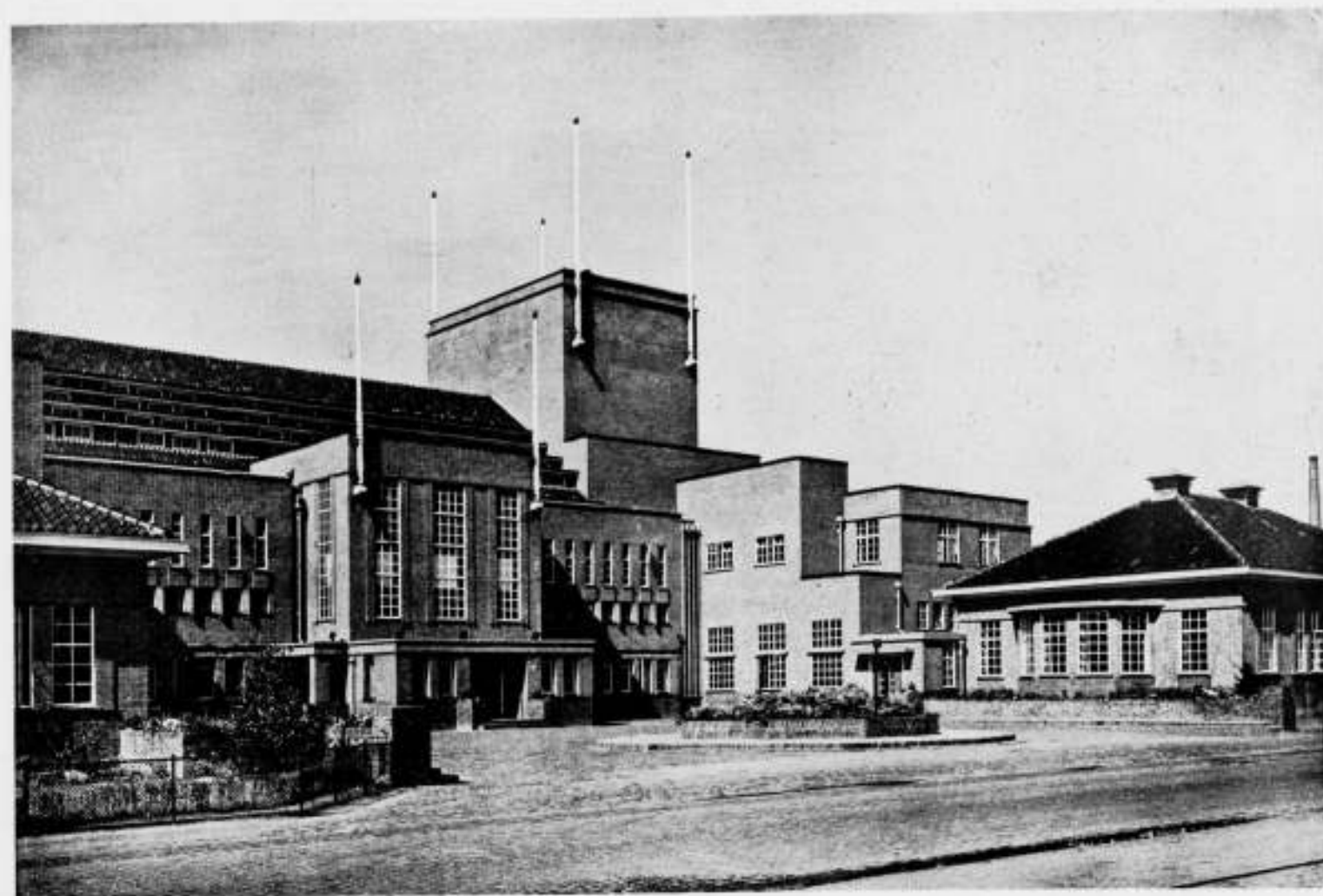

(LUCHTFOTO K.L.M.)

(LUCHTFOTO K.L.M.)

OVERZICHT DER PHILIPSFABRIEKSGEBOUWEN TE EINDHOVEN

PHILIPS ONTSPANNINGSGEBOUW

ARCH. Ir. J. D. HANRATH †

PHILIPS KLEUTERSCHOOL

ARCH. J. W. HANRATH †

PHILIPS KANTOORGEBOUW
ARCH. I. D. ROOSENBERG. B.N.A.

EENIGE DER PHILIPS FABRIEKSGEBOUWEN

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 5, No. 22.

Van de lezing van Prof. M. J. Granpré Molière over „De moderne bouwmaterialen en hun toepassing in de kerkelijke bouwkunst“ gehouden op de studiedagen der A.K.K.V. 1934 wordt in dit nummer een eerste gedeelte opgenomen. In een bespiegelende inleiding zegt de spreker o.a.: „de valsche overlevering van het „relativisme“, de „pernitiouse anemie“ van dezen tijd heeft ons de schoonheid als wetenschap, en daarmee de schoonheid zelf ontroofd“. Wanneer met dit „relatieve“ hier bedoeld wordt de lamelendige houding van velen in onze dagen, die zeggen: alles is toch maar betrekkelijk dus of je nu het een doet of het ander, maakt niet veel uit, doe maar raak of laat maar waaien, dan ben ik het met den spreker volmaakt eens, want dat is de verkeerde toepassing van de eeuwige waarheid der relativiteit. Want de relativiteit is juist het adelsmerk der werkelijkheid; het ligt niet aan de bloedarmoede van onzen tijd dat wij niet kunnen zeggen of in een punt een lijn begint of eindigt, of $6,3 \times 2$ of 2×3 is, of wasdom ontwikkeling is naar buiten, of aangroeiing van buiten, of de levende mensch een bezielde lichaam of een belichaamde ziel is, of onze daden door innerlijken drang en aanleg of door uitwendige omstandigheden worden bepaald enz. Dat wij hierop alleen in waarheid een dubbelzijdig antwoord kunnen geven ligt aan de betrekkelijkheid, die inherent is aan de werkelijkheid zelve, en die ook ligt in onze verhouding tot de Oneindige Idee, tot God. Het is juist die betrekking of betrekkelijkheid, die relativiteit, die verschil-

lende graden van nadering tot de idee mogelijk maakt, hetgeen de graad van schoonheid van iets bepaalt.

Alles is betrekkelijk en alles beweegt zich in tegenstellingen, die één zijn in hun verschil, ook in de verhouding van oorzaak en gevolg; het gevolg is gevolg van de oorzaak, maar de oorzaak is ook gevolg van het gevolg, want een oorzaak, die zich nooit door een gevolg kenbaar zou gemaakt hebben, zou als oorzaak niet denkbaar of bespreekbaar zijn, dat zou nooddelijk een oorzaak zijn van niets. De oorzaak mag dien naam pas dragen, op voorwaarde van, bij de gratie van, haar gevolg. Het z.g. causaal verband is een eenzijdig begrip van het verharde verstand. In de verhouding van God (als oorzaak) en den mensch (als gevolg), zooals Prof. Granpré Molière die in zijn lezing ontwikkelt, ligt een zeer gecompliceerd geval van relativiteit, dat overigens reeds de ouden (de Indiërs en de Grieken) op hun manier doorzagen. De relativiteit is niet iets van onzen tijd.

De spreker noemt nu voor het ontstaan der schoonheid in de architectuur van het kerkgebouw vier oorzaken: 1e het „wat“, dat is de wezensoorzaak, 2e het „hoe“, dat is de werkoorzaak, 3e het „waaruit“, dat is de stofoorzaak en 4e het „waartoe“, dat is de doelloorzaak.

Deze 4 punten ontwikkelt hij uitvoerig in belangwekkende beschouwingen die ik, in zoverre ik mij de eischen, die aan katholieken kerkbouw worden te stellen, kan indenken, volkomen aanvaard. Ik zou zelfs nog een stap verder willen gaan, beter gezegd, ik ben dien stap al verder gegaan, toen ik in No. 8 van het B.W.A. van 1931 den ijzer-betonbouw ook zelfs voor profaan-

STOOMTIMMERFABRIEK „DE RIETVINK“
ARCHITECT L. J. P. KOOKEN. B.N.A.

PLEINTJE IN HET PHILIPSDORP
K. P. C. DE BAZEL † ARCHITECT

bouw, als de laatste en karakterlooze fase van de bouwkunst heb aange-
toond. Die past volkomen op den geest van dezen tijd; maar men vergeet
niet, dat de moderne technieken, gewapend beton, staalskelet enz., evenals
de tijdgeest zelf noodwendig uit het verleden gegroeid zijn.

Hier doemt weer een nieuw probleem op. Waarom zullen wij in profaan-
bouw aanvaarden, wat wij in kerkbouw ontoelaatbaar achten? Dat komt,
doordat ons ideële en zakelijke leven twee gescheiden factoren zijn gewor-
den die elkaar niet meer doordringen, en waarbij zelfs de materiele zijde
(door de enorme vlucht van het eenzijdige verstand en de techniek) een
overweldigende macht dreigt te verkrijgen. In die technische en intellec-
tuele machtsfeer past het gewapende beton volkomen.

De lezing van Prof. Granpré Molière is een belangwekkend pleidooi voor de
zuivere idee der architectuur en het is interessant te constateeren, hoe men
langs zeer verschillende wegen tot praktisch dezelfde conclusies kan komen,
ook al zou een uitwerking der gedachten nog weer verschillen aan het
licht brengen. Met de uitspraak, dat de plastische kunst de eerste en de
hoogste kunst zou zijn, ben ik het b.v. in het geheel niet eens. De tekst
is illustreerd met mooie voorbeelden uit de oude bouwkunst.

Den J. B. de Glas, Benedictus van de St. Paulus Abdij van Oosterhout
schrijft een artikel over Geestelijk Leven, in het bijzonder over de beschou-
wing in het Christelijk leven. v. Haesaert vervolgt zijn behandeling van de
inrichting van een parochiekerk naar l'Abbé Georges Malherbe. Onder
Personalia wordt Kromhout herdacht bij een foto van zijn scheepvaart-

vereniging „Zuid“ in Rotterdam en van het ontwerp Raadhuisstoren aldaar.
Onder den titel „Op ekskursie“ gaat C. M. fel te keer tegen de flatbouw
van Ir. J. H. van Tijen en Architect v. d. Vlucht te Rotterdam. Hij schrijft
o.a.: „de broedmachineachtige arbeidersflat in de Bergpolder heeft ons
geschokt. De brute aanvaarding van het platste materialisme is zonder
meer ergerlijk. Het is de hardste verwerkelijking van een communistische
mentaliteit, die alleen den materielen kant van het leven kent en niets
daarbuiten en daarboven aanvaarden wil... en haar eenigste succes zoekt
in eerlijk zijn in het leelijke en het onmenswaardige van ons huidige
stelsel. Deze daad zal tenslotte niet anders kunnen worden dan een aan-
klacht tegen onze moderne leefwijze, en ze zal als een schreeuw naar de
eeuwen, waarin de mensch zich van zijn waardigheid als mensch bewust
was, ons wakker moeten schudden uit onze verdwazing“.

„Een aanklacht tegen onze moderne leefwijze“, noemt het R.K. Bouwblad
deze flat in Rotterdam. Die leefwijze is er dus, laat men dan de leefwijze
veranderen, dan wordt er misschien nog meer afgeschapt dan alleen deze
flat; en gaat dat niet, dan zal dit gebouw ook een schakel blijken in een
keten van pogingen, die voert naar iets anders, dat wij nog niet kennen.
Het nummer sluit met een aardige mop. Een afbeelding van een huis in
fantasie-Nieuwe zakelijkheids stijl; erboven: „het huis van morgen“, er-
onder: „Overmorgen doen we weer gewoon“.

Hij is goed, maar de ernst van het vraagstuk blijft.

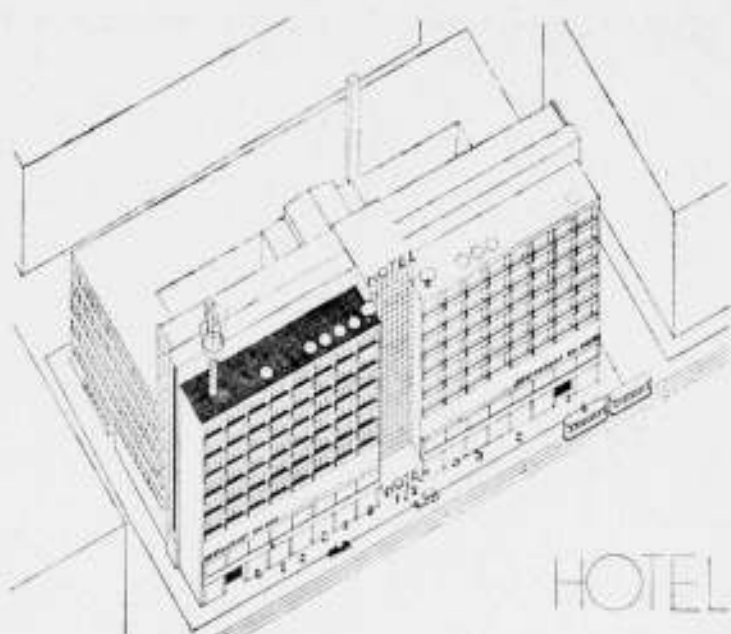
H. C. V.

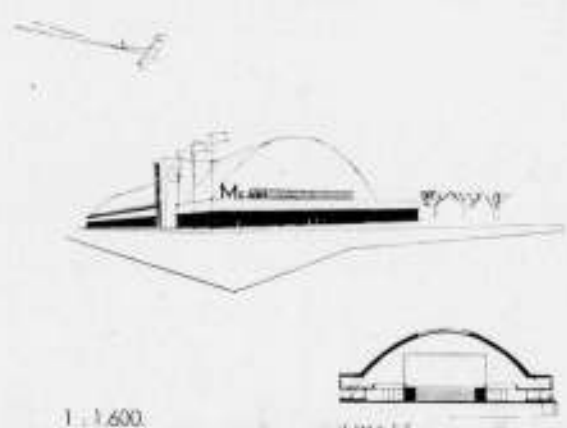
BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 27
M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 7 JULI 1934

ONTWERP DAG EGLUND

ONTWERP JAARBEURSHAL. ARCH. PERNAJA EN YPYÄ UIT „ARKITEKTEN“

FINLAND.

Arkitekten No. 1. Dit nummer is grotendeels aan de nieuwe gebouwen van de stad Tammerfors gewijd.

De elektrische centrale door arch. Bertel Strömmer. Een sober, waardig turbinegebouw in de rivier gebouwd, midden in de stad. Valhoogte van het water 6,50 m.

Tako O. Y.'s fabrieksgebouw (een groote dakviltfabriek), arch. W. G. Palmquist.

Een aantrekkelijke, gave zeepfabriek, arch. Jaakko Tähtinen. Een woningblok van dezelfde. Een vierkante baksteen wateroren met brandweerkazerne — de woningen in den toren, de garage er tegenaan. D'r zit symboliek in die combinatie.

Het ontwerp van een schouwburg met 1260 zitplaatsen van Jorma Järvi, examenwerk van de T. H. van Helsingfors.

Arkitekten No. 2.

„Wood only“, een pijnlijk artikel van den Engelschen architectuur-criticus P. Morton Shand over de tentoonstelling van Finsche meubelen in Londen. Het gebouw van het weduwen- en weezenfonds in Helsingfors, arch. Prof. J. S. Sirén, stijl going strong. Een broodfabriek in Helsingfors, arch. Arnold Eriksson. Prentjes en een uittreksel van het juryrapport van de nationale ideeënprijsvraag voor de gevels van het stationsgebouw in Tammerfors. Het bouwureau van de spoorwegen had het schetsontwerp van de plattegronden gemaakt; afwijking daarvan was toegestaan. Diverse rechthoekige torens.

De architect en bouwen op het land. Anna-Lisa Stigell critiseert de bouwerij op het platteland, die gewoonlijk niet door architecten wordt geleid. Zij staat verschillende maatregelen voor om hierin verandering te brengen, o.a. lagere honorarium-tarieven op het platteland te doen gelden. Tout comme chez nous.

Het ontwerp van een hotel in Helsingfors waarmee Dag Eglund zijn ingenieurs-diploma van de T.H. verwierf.

Arkitekten No. 3.

Arch. Harald Andersin over bebouwing van het Brunnapark in Helsingfors. Een woningblok in Helsingfors, arch. Frosterus & Gipenberg. Critiek van arch. Wald. Wilenius op het uitbreidingsplan van Helsingfors. Een vereringgebouw met vergaderzaal voor 400 personen te Kotka en een flatgebouw te Borga, arch. Hilding Ekelund. Arch. A. Blomstedt over de eischen die prijsvraag-programma's aan de teekeningen stellen. Prentjes en een uittreksel uit het jury-rapport van een nationale ideeënprijsvraag voor een jaarbeursgebouw (hal) in Helsingfors. Ir. P. Nüninen over brandgevaar in kerken.

COLLEGES OVER ITALIAANSCH KUNST EN CULTUUR.

Juli-Augustus-September, Stedelijk Museum, Amsterdam.

In het kader der Amsterdamsche Zomerfeesten 1934 neemt de Tentoonstelling van Oud-Italiaansche kunst in Nederlandsch bezit, te houden in het Stedelijk Museum, een groote plaats in. Voor het eerst wordt het Nederlandsche publiek in de gelegenheid gesteld in één groot overzicht kennis te nemen van de Italiaansche kunstwerken, thans in openbare en particuliere Nederlandsche verzamelingen aanwezig. De talrijke toezeggingen, zowel van schilderijen, teekeningen en beeldhouwwerken als van meubelen, stoffen, glas en ceramiek maken van deze tentoonstelling een bijzonder gebeurtenis in het Amsterdamsche kunstleven.

Schilderkunst.

Cursus I op 2, 5, 10, 13, 18 en 23 Juli.
Cursus II op 26 en 31 Juli, 3, 8, 13 en 16 Aug.
Cursus III op 3, 6, 11, 14, 18 en 21 Sept.

Beeldhouwkunst.

Cursus IV op 3, 6, 11, 16, 19 en 24 Juli.

Steden.

Cursus V op 4, 9, 12, 17, 20 en 25 Juli.

Bouwkunst.

Cursus VI op 27 Juli, 1, 6, 9, 14 en 17 Augustus.

Gemengde Onderwerpen.

Cursus VII op
30 Juli Meubelen.
2 Aug. Graphiek.
7 Aug. Ceramiek.
10 Aug. Italiaansche Tuinen.
15 Aug. Glas.
20 Aug. Edelsmeedkunst.
De Colleges zullen worden gehouden des avonds te 8 uur 15 in het Stedelijk Museum.

Inschrijving.

Voor iederen cursus van 6 lezingen f 7,50.

De kaarten zijn niet persoonlijk.

Bij gelijktijdige inschrijving voor meer dan één cursus à f 7,50 wordt iedere volgende kaart verstrekt tegen den verminderden prijs van f 6,—.

Wijze van inschrijving.

Betaling colleges Italiaansche kunst. Zij, die wenschen deel te nemen aan den cursus I over Schilderkunst, aan dien over Beeldhouwkunst en aan dien over Steden worden verzocht hunne aanvragen vóór 27 Juni a.s. aan het Secretariaat, Rijksmuseum, Amsterdam, te doen toekomen. Zij, die wenschen deel te nemen aan de cursussen, die na 25 Juli gehouden worden, kunnen hunne inschrijvingen tot 15 Juli a.s. aan het Secretariaat zenden. Alleen bij voldoende plaatsruimte zullen de lezingen afzonderlijk toegankelijk kunnen worden gesteld tegen den entreprijs van f 1,75. N.B. Exemplaren van het volledige programma zijn op aanvraag verkrijgbaar bij het Secretariaat, Rijksmuseum, Amsterdam.

*) De leden van den B.N.A. hebben op deze prijzen eenige reductie en kunnen toegangskarten verkrijgen van f 5,— voor een cursus van 6 lezingen.

DOOR ANALYSE NAAR EEN NIEUWEN WONINGVORM DOOR H. LEPPLA.

Het doel van de hierbij afgedrukte onderzoeken is: om door analyse een overzicht bij de beoordeeling van een woning te verkrijgen.

Daar de mensch in de woning hoofzaak is, moet allereerst van hem als hoofdfactor worden uitgegaan.

Staat I is een opstelling der woonbehoeften, onderverdeeld in die van baby, kind, zoon, dochter, man en vrouw. Door het samenwonen, het gezin, ontstaan gemeenschappelijke woonbehoeften, die in staat II ondergebracht zijn.

Woonbehoeften worden door woon-elementen bevredigd. (stoel,

STAAT I. WOONBEHOEFTEN VOOR HET INDIVIDU

	BABY	KIND	ZOON	DOCHTER	MAN	VROUW
Aan- of uitkleeden	Tafel Kleerkast Linnenkast Kapstok	Kleerkast Linnenkast Spiegel Stoel Kapstok	Kleerkast Linnenkast Spiegel Stoel Kapstok	Kleerkast Linnenkast Spiegel Toilettafel Stoel Kapstok	Kleerkast Linnenkast Spiegel Stoel Kapstok	Kleerkast Linnenkast Spiegel Toilettafel Stoel Kapstok
Lichamelijke reiniging	Waschkom Toiletkast	Waschkom Bad, W.C. Douche Toiletkast	Waschtafel Bad, W.C. Douche Toiletkast	Waschtafel Bad, W.C. Douche Toiletkast	Waschtafel Bad, W.C. Douche Toiletkast	Waschtafel Bad, W.C. Douche Toiletkast
Ontbijt Koffiedrinken Middageten	Eetgerei Kast	Eetgerei Stoel Tafel Kast	Eetgerei Stoel Tafel Kast	Eetgerei Stoel Tafel Kast	Eetgerei Stoel Tafel Kast	Eetgerei Stoel Tafel Kast
Gezellig samenzijn	Kleine stoel Mand, box	Kleine stoel Kleine tafel	Gemakkelijke stoelen bank, tafel theegerei e.d.	Gemakkelijke stoelen bank, tafel theegerei e.d.	Gemakkelijke stoelen bank, tafel theegerei e.d.	Gemakkelijke stoelen bank, tafel theegerei e.d.
Lezen Schrijven Lieren	—	Kleine stoel Kleine tafel Kast	Stoel, tafel, kast, boekenplank, tijdschriften, kranten	Stoel, tafel, kast, boekenplanken, tijdschriften- en courantenbak		
Slaapen	Box Kast	Kleine stoel Kleine tafel Kast		Stoelen, tafels, kasten, bergplaat		

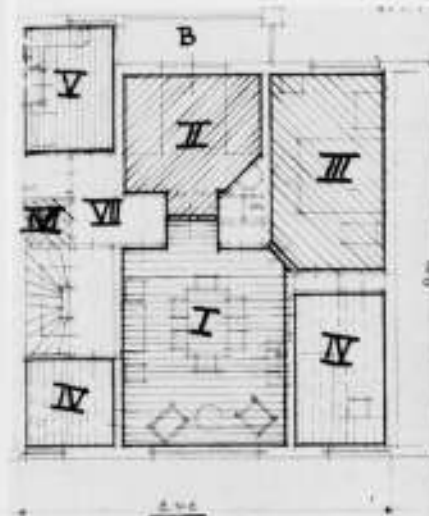

Muziek maken Ontspanning	—	Piano, orgel, grammofoon, radio of div. muziekinstrumenten
Planten, bloemen		Bloementafels, plantenplanken
Huisdieren		Vogelkooi, hondenkast, kast of mand, aquarium, enz.
Sport, reizen	Babykinderwagen	Autoped e.d. Rijwiel, motorrijwiel, auto, enz.
Rust, Lichamelijke ontspanning Ziek zijn	Wieg	Klein bed Bed, bank, gemakkelijke stoelen

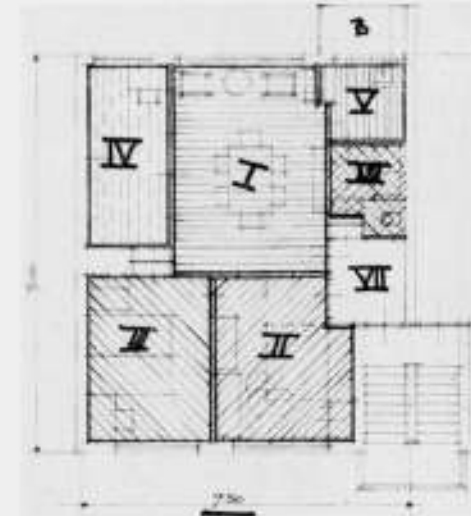
Staat II. WOONBEHOEFTE ONTSTAAN DOOR HET SAMENWONEN (GEZIN)

	BEHOEFTE	ELEMENTEN
1	Spijzenvoorraad Levensmiddelen	Koele kast in keuken of vliegen- kast op balcon
2	Toebereiden der spijzen	Tafel in keuken, aanrecht, stoel
3	Koken, bakken, braden	Kolenkachel, gas- of electr. for- nuis, pannenplanken, afzetgele- genheid
4	Tafel dekken	Kast voor eetgerei in keuken en woonkamer
5	Afwasschen, afdro- gen, opbergen van eetgerei	Spoelgelegenheid, druipplank, kast voor servies
6	Verzamelen en be- waren van afval en vuilnis	Schillenbak, vuilnisemmer of stort- koker
7	Verwarming	Kachel (haard), ruimte voor kolen of electr. of gaskachel of cen- trale verwarming
8	Meters voor gas, electriciteit, water	Kast, gemakkelijk bereikbaar
9	Schoonhouden der woning	Kasten voor stofzuiger, emmers, bezems, borstels, werkdoeken, dweilen enz.
10	Huishoudwasch, Lijf- wasch, babywasch en div.	Waschmachine, gelegenheid voor grootte en kleine wasch
11	Drogen der wasch	Binnen en of buiten
12	Strijken	Plaats om te strijken, kast voor strijkplank enz.
13	Schoonmaken van kleedoren, schoe- nen, tapijten e.d.	Kast voor het opbergen van mate- riaal. Plaats voor het reinigen
14	Naaien, stoppen	Naaimachine, naaimand, naai- tafeltje
15	Bewaren van vuilgoed	Waschmand of zak
16	Bewaren van schoon goed	Linnenkast

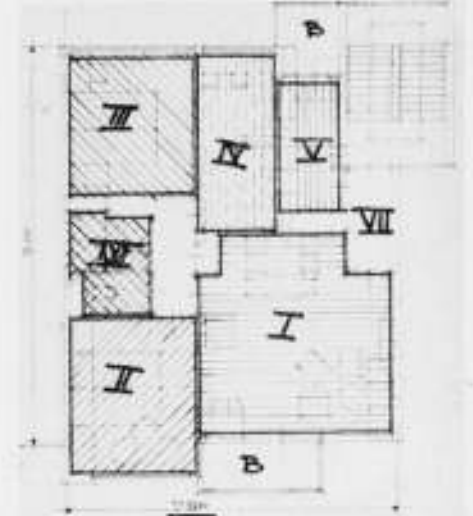
A. BESTAANDE WONING. WONING-
BOUWVEREENIGING „EENDRACHT”
ROTTERDAM

B. ONTWERP 1930. WONINGBOUWVER-
EENIGING „EENDRACHT”, ROTTERDAM

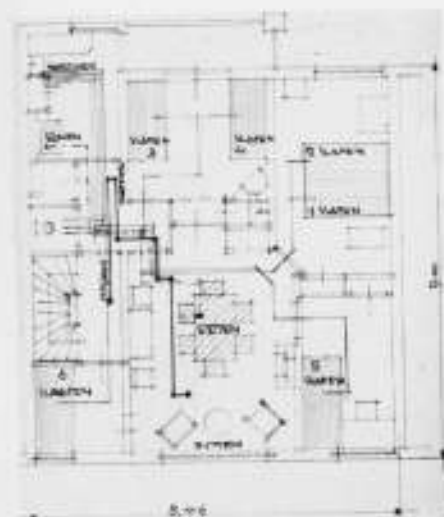

C. ONTWERP OP GROND VAN HET
ONDERZOEK

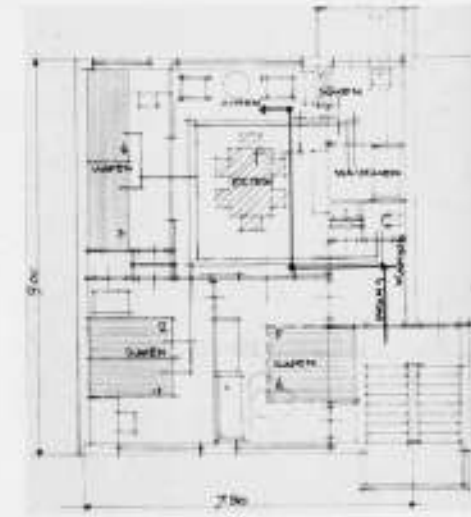

RUIMTEVERDEELING: I. HUISKAMER, II. ZIJKAMER, III. SLAAPKAMER (OUDERS), IV. SLAAPKAMER (KINDEREN), V. KEUKEN, VI. W.C. EN BADKAMER, VII. INGANGSPORTAAL

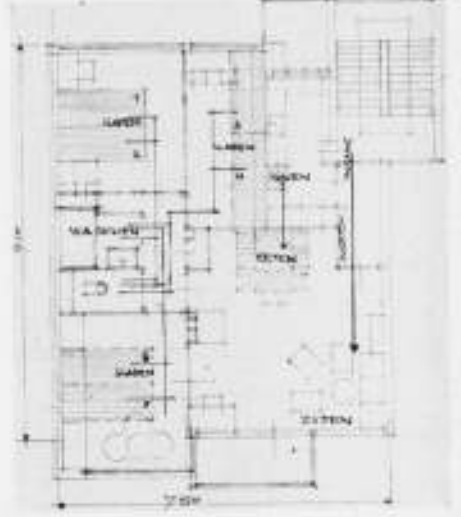
A

B

C

VERKEER IN DE WONING.

tafel etc.). Over de vertrekken verdeeld en met elkaar in overeenstemming gerangschikt, maken zij van de vertrekken-combinatie een woning.

Welke woonbehoeften in de praktijk bestaan, in hoeverre zij door de woon-elementen bevredigd worden, hoe de verdeling, grootte en samenhang der vertrekken worden gevormd, zullen wij aan een praktisch voorbeeld moeten onderzoeken.

Daar is voor gekozen een massawoning (type A) gebouwd in 1922, door de Woningbouwvereniging „Eendracht” te Rotterdam.

Staat III (niet bij dit artikel afgedrukt, omdat toch slechts één antwoord zou kunnen worden opgenomen) was een vragenlijst, afgeleid uit de staten I en II, die aan verschillende gezinnen, met meer of minder leden, met kleine, zoowel als groote kinderen, levend onder dezelfde sociale verhoudingen en allen wonend in hetzelfde blok, ter beantwoording werd gezonden.

Woningtype A toont tevens de plaatsing der meubelen, zooals zij meestal aangetroffen werd.

In de ruimteverdeling, het verkeer, het toezicht op de kinderen, de nog overblijvende vloeroppervlakte, het geluid en de warmte-omstandigheden zijn in meerdere hierbij gaande plattegronden aan de drie typen getoond, om objectief vast te stellen in hoeverre de woningen goed of slecht functioneeren.

Type A is dus de plattegrond, zooals zij in bovengenoemd woningblok bestaat. Type B laat een ontwerp zien, zooals dit in 1930 door bovengenoemde vereniging werd gepubliceerd. Type C is een ontwerp gebouwd op het bovenvermelde onderzoek.

De afbeeldingen No. a, b en c toonen aan hoe Type C bij diverse familiegrootten, 2-6 mensen, benut kan worden. De kern wordt gevormd door constante woonelementen, die voor elke familie-grootte noodig zijn. Dus zijn entree, keuken, badkamer, W.C., slaapkamer en woonkamer constant. Daartegenover kunnen zijkamer en kleine kamer naar behoefte gebruikt worden.

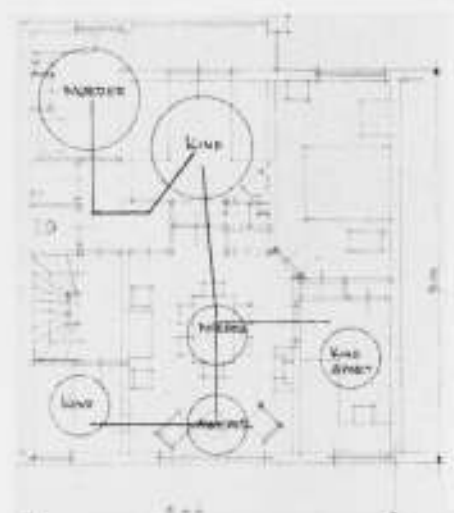
In staat IV is een overzicht gegeven in hoeverre de ontworpen plattegrond C aan de woonbehoeften voldoet.

Dat het resultaat van plattegrond C niet alleen menselijk, maar ook technisch en economisch bevredigend is, behoeft wel niet uitvoerig behandeld te worden, daar deze plattegrond voor zichzelf spreekt.

De afmetingen van type A 8.46×9.00 m (zonder badkamer) (76.12 m^2), type B 7.00×9.00 m (met badkamer) (63 m^2) en C 7.00×9.00 m (met badkamer) (63 m^2), leveren het bewijs, dat een goed doordachte woning rationeel is.

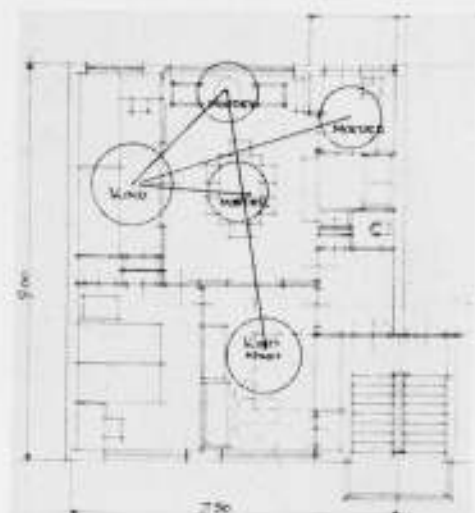

A. KINDERTOEZICHT NIET MOGELIJK. WOONKAMER VOOR KINDERSPEL TE KLEIN

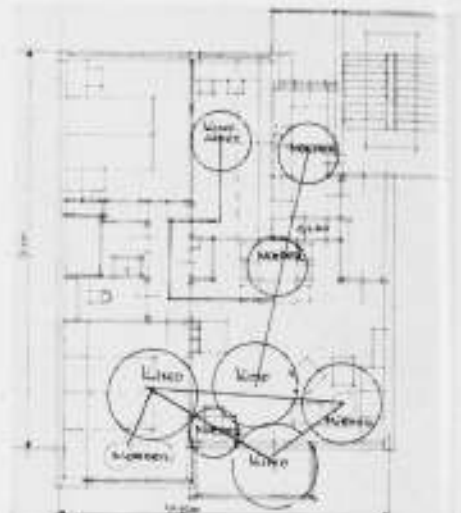

MOEDER EN KIND IN DE WONING

B. TOEZICHT MOGELIJK; WOONKAMER VOOR KINDERSPEL TE KLEIN

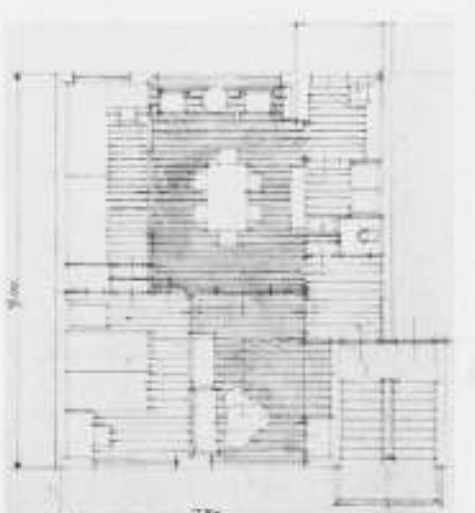
C. TOEZICHT MOGELIJK, KINDERSPEL MOGELIJK

A. ONGUNSTIGE MEUBILERING, GEEN VRIJE RUIMTE

B. ONGUNSTIGE MEUBILERING, WEINIG VRIJE RUIMTE EN DONKER

C. GUNSTIGE MEUBILERING, MEER SAMENHANGENDE VRIJE RUIMTE, LICHT

STAAT IV.

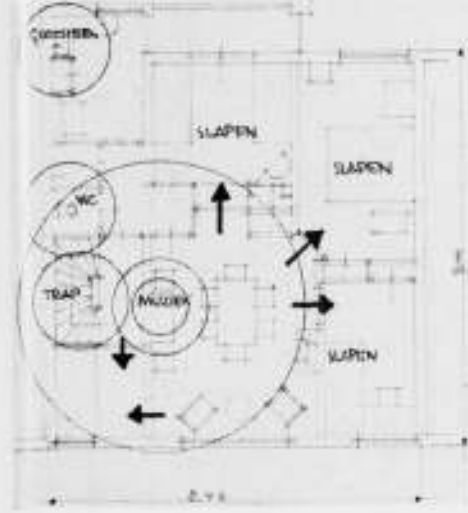
OVERBLIJVENDE VLOEROPPERVERLAKTE.

WAT EISCHT DE HUURDER VAN ZIJN WONING?
(Zie type C.)

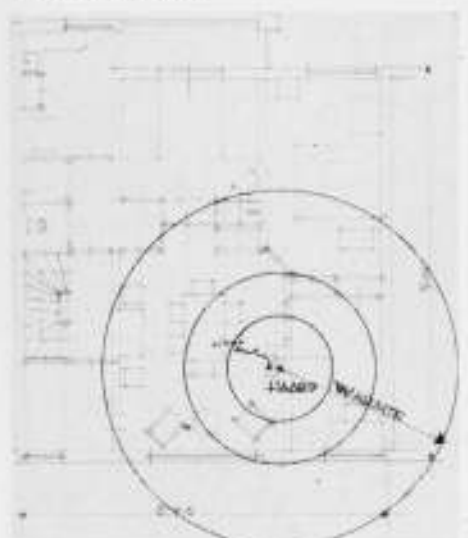
VRAAG	ANTWOORD
Hoeveel mensen kunnen deze woning bewonen? (zie tekening)	Jong gezin, Middel gezin met kleine kinderen, Groot gezin met maximum 5 kinderen
Hoeveel is de huur?	f 35.— tot f 38.— per maand (zonder verwarming)
Uit hoeveel vertrekken bestaat de woning?	1. 1 Huiskamer met eetnis 2. 1 Zijkamer 3. 2 Slaapkamers 4. 1 Bad met wastafel 5. 1 W.C. (boven bergplaats) 6. 1 Keuken 7. 1 Hal 8. 1 Werkbalcon 9. 1 Woonbalcon 10. 1 Bergplaats in kelder 11. 1 Waschhoek in kelder

VRAAG	ANTWOORD
Hoe groot is de huiskamer en wat kan in deze kamer geplaatst worden?	12. Gemeenschappelijk: vrije ruimte voor het kloppen van tapijten enz. 13. 1 Tuin 14. Gemeenschappelijk trappenhuis met hal, waar fietsen en kinderwagens (ook voor visserij) geborgen kunnen worden 15. Vuilniskoker en boodschappenliften ± 4.66 M. diep, 4.50 M. breedte aan straatzijde Ingebouwd: een keuken-doorgangskast Meublement: Eettafel, max. 6 stoelen, theemeubel, divan of bank, 3 gemakkelijke stoelen, 1 werktafel met stoel, 1 haard, planken voor bloemen en planten

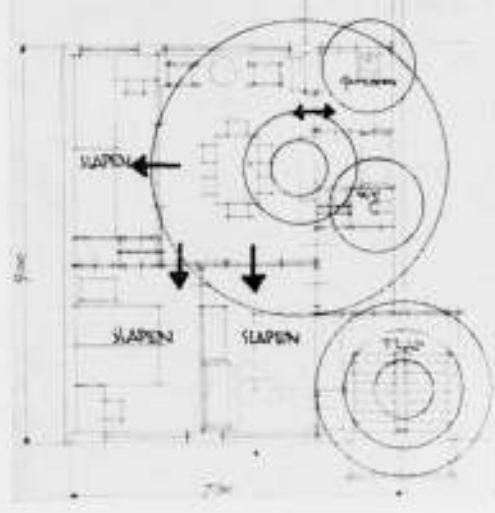
A. DOOR DIRECTE DEUREN GELUID VAN WOONKAMER NAAR SLaAPKAMERS

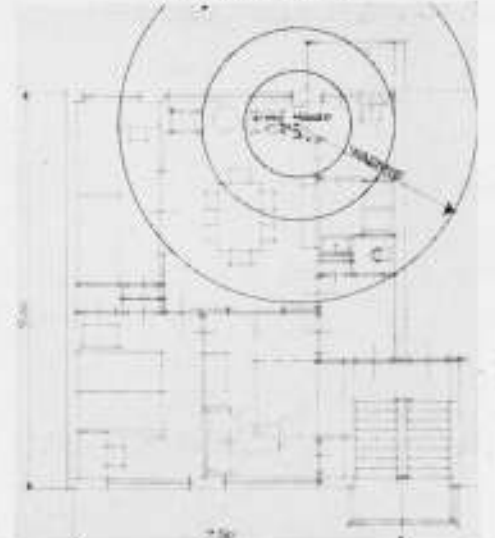
GELUID IN DE WONING
A. BIJ HAARD TE WEINIG RUIMTE, WARMTEVERLIES

B. DOOR DIRECTE DEUREN GELUID VAN WOONKAMER NAAR SLaAPKAMERS

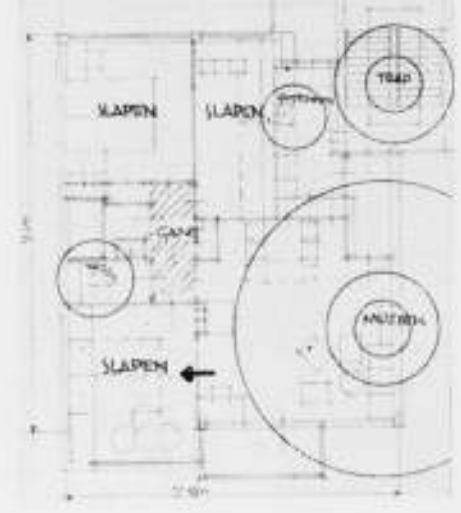

B. BIJ HAARD TE WEINIG RUIMTE, WARMTEVERLIES

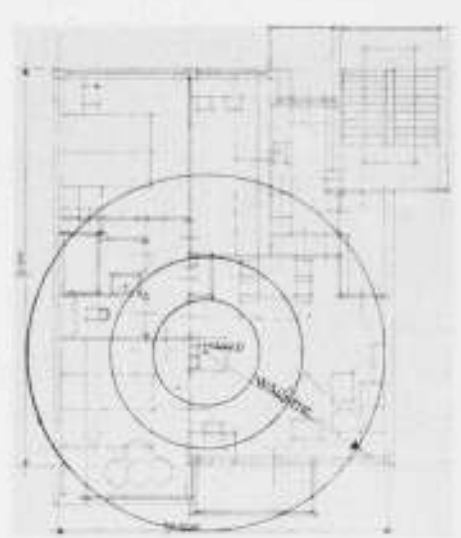

WARMTE IN DE WONING.

C. HOOFDSLAAAPVERTREKKEN DOOR GANG EN KASTEN GEISOLEERD

C. HAARD CENTRAAL, GEEN WARMTEVERLIES

VRAAG	ANTWOORD	VRAAG	ANTWOORD
Zijkamer verbonden met Huiskamer door schuifdeur	± 3.50 M. diep, 2.78 M. breedte aan de straatzijde Ingebouwd: een hangkast (ev. wastafel) Meublement: 1 divan of opklapbed, 1 tafeltje met 3 gemakkelijke stoelen, event. 1 piano, linnenkast enz. planken voor boeken of speelgoed, vensterbank voor bloemen en planten	Badkamer	± 1.50 M. x 1.90 M., door binnengang bereikbaar 1 Badkuip, groote wastafel, aflegplanken voor toiletartikelen, toiletkastje, garderobehaken
Ouders-slaapkamer Wat kan geplaatst worden?	± 3.50 M. diep, 2.78 M. breedte aan de tuinzijde Ingebouwd: 1 hangkast, 1 linnenkast, garderobehaken Meublement: 2 ledikanten, 1 wieg, 1 tafel en stoel, ev. 1 toilet-tafeltje met spiegel	Keuken	± 3.00 M. diep, 1.40 M. breed, aan de tuinzijde, met werkbalcon Ingebouwd: Doorgeefkast vanuit de eetnis, planken, glaskast, aanrecht met gootsteen, kleptafel, bergkast, vuilniskoker, boodschappenlift. Op het werkbalcon ev. kolenkast met schuifladen voor poetsgerei, schoenenpoetsplank, ev. vliegenkast
Kinder-slaapkamer of werkkamer	± 4.00 M. diep, 1.91 M. breed, aan de tuinzijde Meublement ev. 1 of 2 opklapbedden met boekenplanken, 1 werktafel met klep, 2 stoelen	Hal	Kapstok, kast voor electriciteit- en gasmeters
		Bergplaats in kelder	± 4.00 M. diep, 1.60 M. breed Ingebouwd: 1 waschhoek met waschkuip Verder: ev. waschmachine enz., drooggelegenheid daarboven, 1 knutselbank, plaats voor ± 4 fietsen, autopod, kinderwagen enz.

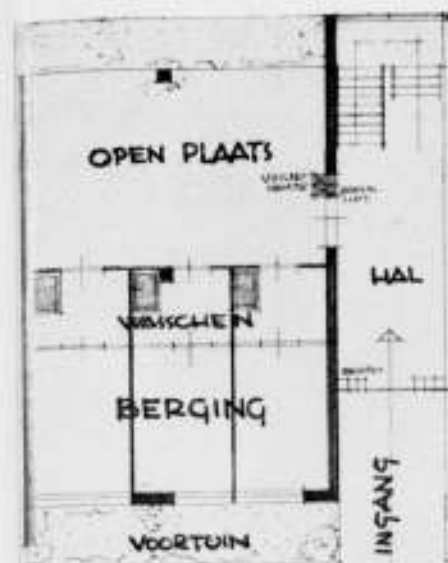
VRAAG	ANTWOORD
-------	----------

HOE FUNCTIONNEERT DEZE WONING? (zie ook teekeningen)

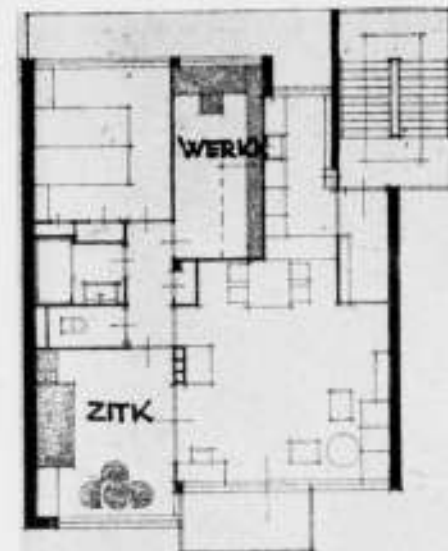
Waar kunnen Tijdschriften e.d. liggen?	Op ronde tafel in de huiskamer
Tijdschriften geborgen worden?	In een krantenbak aan de werktafel
de kinderen hun schoolwerk maken?	aan werktafel in de woonkamer of zijkamer
1. onder toezicht	aan werktafel in de kinderkamer
2. apart	in zijkamer of in werkkamer
de bewoners studeren?	in schuifladen werktafel kinderkamer, in schuifladen werktafel woonkamer
briefpapier en schrijfgereedschap bewaard worden?	in huiskamer, in zijkamer (ook plaats voor box), ev. woonbalcon in kinderkamer, in tuin, bij regen overdekte plaats beneden
kinderen spelen?	in kasten en planken in zijkamer
1. met toezicht	in kasten en planken in kinderkamer
2. zonder toezicht	in woonkamer of zijkamer
kinderspeelgoederen bewaard worden?	± 12 in woonkamer, 6 in zijkamer
Gezelschapsspelen gedaan worden?	op balcon buiten, breede vensterbanken in huis- en zijkamer
gasten zitten en hoeveel?	in zijkamer of slaapkamers
bloemen en planten gezet worden?	in zijkamer
zieken ev. rustig liggen?	in zij- of huiskamer
muziekinstrumenten geplaatst worden?	in zijkamer
de bewoners knutselwerk verrichten?	in zij- of huiskamer
fijn werk:	in zijkamer
grof werk:	in zijkamer
schoenen gepoetst worden?	op werkbalcon
waar kunnen bewaard worden?	op werkbalcon en op overdekte plaats beneden
stofzuiger, bezems, klippers, stofdoeken, werk- en handdoeken?	gedeeltelijk in keukenkast, gedeeltelijk op droogrek
Waar kunnen tapijten, bedden, dekens enz. gereinigd en gelucht worden?	op het werkbalcon en op overdekte plaats beneden
Waar kan de vuile wasch geborgen worden?	in mand, staande in waschhoek beneden
Waar kan hetschoone wasgoed geborgen worden?	in linnenkast slaapkamer
Waar kan genaaid, gestopt en gestreken worden?	huiskamer en zijkamer
Waar kan dagelijkse lichaamsreiniging verricht worden?	waschtafel in de badkamer (ev. zijkamer)
Ouders en grote kinderen	

VRAAG	ANTWOORD
-------	----------

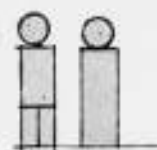
babies en kleine kinderen:	aparte waschtafel of waschkom in de badkamer
Waar worden de toiletartikelen bewaard?	op wastafels en planken in de badkamer, in badkastje, ev. toilettafeltje in slaapkamer
Waar kan dagelijkse wasch (babywasch) gewassen en gedroogd worden?	in badkamer of waschhoek beneden
Waar kan de wasch gedaan en gedroogd worden?	in waschhoek beneden, daar ook drooggelegenheid (ev. ook in de tuin)
Waar kan het te maken goed geborgen worden?	in naaimand, staande in bergkast in boven bad of in de schuiflade van de naaitafel
Waar kan gestreken worden?	in zijkamer, huiskamer of keuken
Waar staat de strijplank?	in kast in keuken of zijkamer
Waar kunnen voorraden bewaard worden?	in kolenkist op het werkbalcon, of in bergplaats door lift naar boven
kolen:	in bergplaats door lift naar boven
groenten en aardappelen:	in vliegenkast op het balcon, of kastje in keuken
vleesch en etensresten:	door electr. verwarmingsplaat in doorgeefkast
Hoe wordt het eten warm gehouden?	in doorgeefkast
Waar staan: ontbijt- en eetgerei, thee- gerei, schalen, glazen en alle benodigdheden voor eten en drinken?	in doorgeefkast
Waar liggen vorken, lepels, messen enz.?	schuifla in doorgeefkast
Hoe kunnen keukengereedschappen en benodigdheden geplaatst worden?	planken, kasten, gasfornuis, aanrecht, kleptafel, stoel, enz.
Waar kunnen koffers, reizen sportgoed, seizoenklederen geborgen worden?	bergkasten boven het bad
Waar blijven asch en afval?	door vuilnisroker in de keuken naar beneden
Waar staan de meters voor gas en electriciteit?	in kast in hal
Waar kunnen fietsen, kindewagens, autopod enz. gestald worden?	ingangshal beneden (voor bewoners) bergplaats beneden (voor bewoners)
Hoe kan de woning verwarmd worden?	door een kachel (kolen-, gas of electriciteit)
Hoe is het uitzicht?	Huiskamer en zijkamer op balkon en voortuin, keuken en slaapkamers op tuin

PLAN C. BEGANE GROND.

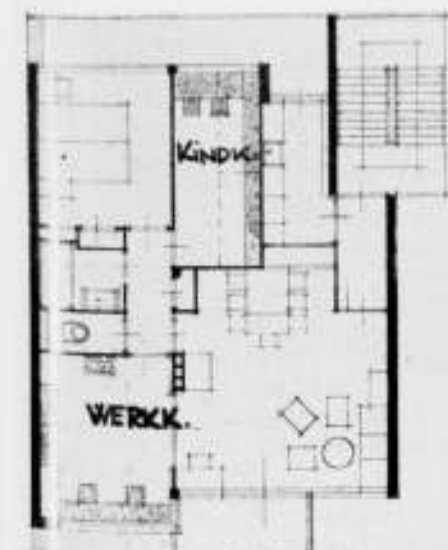
PLAN C. VERDIEPINGEN, KERN VAN CONSTANTEN.

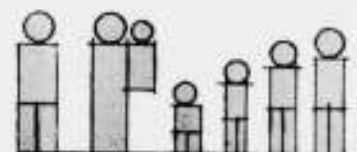
PLAN C. GEBRUIKT DOOR JONG GEZIN.

PLAN C. GEBRUIKT DOOR MIDDELMATIG GROOT GEZIN.

PLAN C. GEBRUIKT DOOR GROOT GEZIN.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 5, No. 23.

Prof. Granpré Molère zet zijn lezing voort over de moderne bouwmaterialen en hun toepassing in de kerkelijke bouwkunst, met een behandeling van de stofoorzaak, de werkoorzaak en de doelloosheid.

Naar aanleiding van de stofoorzaak zegt hij, dat er in onze dagen de neiging bestaat om de stof dood te perfectioneeren. Kunst vereischt echter dat de stof-oorzaak zuiver wordt getoond.

Bij de werk-oorzaak wordt onderscheiden tusschen de kunst van geleiding en die van beweging (b.v. de dans, het drama e.d.): kunst van geleiding is de bouwkunst; het gebouw is het gegeven dat zijn doel bereikt heeft, hierin moet te zien zijn hoe het uit zijn oorzaken is voortgekomen. Verder is er tweedrielei werk-oorzaak, de principale (de ontwerper) en de instrumenteële (de techniek). Het bezwaar tegen het gewapend beton is dat het zijn arbeidsoorzaak niet kan vertoonen; de wapening is verborgen, de bekisting laat slechts een herinnering na, die doorgaans bedekt wordt, en dan „is het stempel van menselijke werkdadigheid zoo goed als uitgewischt.“

Tenslotte wordt de doel-oorzaak besproken in verband met eischen aan den bouw van een moderne kerk te stellen.

Volgt een artikel van Jan Beerends over het Museum van nieuwe religieuze kunst te Utrecht. In het opstel zijn prachtige foto's opgenomen van voortreffelijk werk van Ch. Eyck, van Joep Nicolas, van Albert Servaes, een fijne madonna van Wim Nijs en een potloodteekening van A. van der Plas, een prieta (gebrandschilderd raam) van H. Jonas en twee portretten, één door Judy Michels van Kessenich en een door Jan Sluyters. Er zijn waarlijk goede stukken bij.

De schrijver verklaart waarom het museum de woorden „religieuze kunst“ in zijn naam voert. „Het begrip religieuze kunst wijst onvoorwaardelijk alle uitingen af, welke een profaan karakter dragen, ook indien zij het een of andere gewijde onderwerp of artistiek verantwoorde wijze weergeven, want niet de voorstelling als zoodanig is beslissend voor het karakter van een kunstwerk, maar de geest, die eruit spreekt.“

Mr. A. J. M. v. Moorsel bespreekt onder den titel: „Onrechtmatige overheidsdaad“ een arrest van den Hoogen Raad van dit jaar, betreffende het recht van bouwen op grond die men bezit, gelogen in een uitbreidingsplan eener gemeente.

In den „weekstaat“ trekt „de Dagelijksche Opzichter“ te veide tegen Amsterdamsche scholiers die nieuw zakelijk zouden willen worden. „De desillusie is gekomen; de Amsterdamsche fantastiek bleek onwezenlijk te zijn, de expeditie daalde af van haar spits tot halverwege het dal, zit nu mistroostig neer op een plateauje en doorleeft haar crisis“. — „Er lokt een andere top, een andere spits; de Nieuwe Zakelijkheid biedt een tweede revolutionaire manier van werken...“

„... voorzichtig en beschaamd worden de uitrustingen gewisseld...“
Alpendroomen van den dagelijkschen opzichter; hij voelt zeker de vakantie al aankomen!
H. C. V.

NOORWEGEN.

BYGGEKUNST, Januari.

Overzicht van Noorsche stipendia. Houten en ijzeren meubelen van verschillende ontwerpers. Modern Noorsch glas. Een vereenigingsgebouw te Grinvald van arch. Thv. Astrup.

BYGGEKUNST, Februari.

Woningbouw. Naar aanleiding van de a.s. prijsvraag voor goedkope woningen (in Oslo) worden in de laatste jaren uitgevoerde woningbouwplannen gereproduceerd en worden inlichtingen verschaft over den technischen kant van den woningbouw — sanitair, verwarming, enz. — en statistische gegevens. In Oslo en de voorstad Akev samen zijn 1490 woningen in 1933 gebouwd tegen 2912 in 1932. De gereproduceerde woningbouw doet weinig bijzonders zien. Een klein blok van zes woonlagen boven winkels van arch. Schaulund maakt van buiten den prettigsten indruk; een blokje van arch. Blong & Bing — zeven woonlagen boven winkels, 15m. diep — is knap uitgeknoeld, maar heeft woninkjes met keuken zonder daglicht. Een vakvereenigings-, vergader- en feestgebouw op den scherpsten hoek van een bouwblok van arch. Nissen & Brynning. Een onderzoek naar het belang van ventilatie van badkamers met gasgeysers door „gezondheidsinspecteur“ Sundal. (In Oslo gelden daarvoor strenge bepalingen; zoo moet er een raam naar de buitenlucht zijn).

Een aardig, eigenaardig landhuis te Holmenkollen van arch. Piene & Zahl.
W. B.

ENGELAND.

THE ARCHITECT'S JOURNAL van 31 Mei 1934.

Opent met een afb. van het Hollandsche Studentenhuus Cité Universitaire Paris, naar aanleiding van de tentoonstelling van Dudok's werk bij de Architectural Association.

288

Zowel uit het hoofdartikel als uit een volledig overzicht inzake de Ruislip Case blijken heftige meningsverschillen. Ter illustratie voorbeelden van wel toegelaten speculatiebouw met rake onderschriften als: armelijke imitatie van vroegere bouwwijze, op zichzelf absurd, waardoor het prototype belachelijk lijkt. Of: Zij alle hebben als basis een betekenislouze of smakeloze overname van vormen welke zichzelf overleefd hebben, omdat de oorzaken waardoor ze ontstaan zijn, ontbreken. Zij zijn schuldig in falsificatie van materialen en gebrek aan eenig respect voor de samenleving. Een serieuze bedreiging van Ruislip's aantrekkelijkheid, alhoewel ze worden gebouwd met The local Council's goedkeuring. Maar er blijft nog maagdelijke grond over op welke het mogelijk is te bouwen, zonder hinderlijk dicht bij de bestaande bebouwing te komen, huizen in materialen van dezen tijd, ontworpen als een weerspiegeling van levenswoonten van dezen tijd, even compleet als oorspronkelijk het dorp deed zien. Maar de local Authority and the local Panel wil ze niet toestaan. Son and Gill, Flats at Worcester Park door J. M. Sheppard and S. School at Leicester door E. G. Fowler.
A. P. S.

THE ARCHITECT'S JOURNAL van 7 Juni 1934.

Bevat The Ville Urbane, Industriële voorstad van Lyon. Wordt afzonderlijk in het B.W.A. besproken.

Twee luchtfoto's van de omgeving Ewell in Surrey uit hetzelfde punt genomen, de eerste einde 1932, de tweede thans. In dezen korten tijd is daar een tuindorp verzeen, waarbij een maximum aanwezig natuurschoon is vernietigd. Waar dergelijke veranderingen plaats vinden kan het Panel System van werkelijke waarde zijn.

Als hoofdartikel The Ruislip Panel Letter (beschouwingen over het rapport) Gwynn House Lower Sloane street, London. Arch.: G. G. Macfarlane. Fabrieksgebouw in Berlijn. Arch.: Frits Schupp en Marten Kremmer. Housing Supplement 3, Flatgebouw voor de Saving and Building Society te Stockholm door L. N. Jacobson Dr. phil. Een interessant artikel met veel illustraties.
A. P. S.

JOURNAL ROYAL INSTITUTE OF BRITISH ARCHITECTS van 10 Mei 1934.

Verslag van de honderdste jaarvergadering van het Institute gehouden op 14 Mei 1934. Rede van Professor Walter Gropius gehouden op 16 Mei 1934 voor de Design and Industries Association met o.m. reproducties van het „Bauhaus“ Dessau. The „Fagus“ Boat Tree Factory, Alfred Leine. Dit gebouw ontstaat in 1910-11 is in het bijzonder interessant als een vooroorlogsch voorbeeld van complete glas-metaal nivels. Woningbouw Forten-Dessau 1928 en Siemensstadt-Berlijn 1929. Beschrijving met afb. over verstelbare bekistingen voor gewapend beton constructies. Overzicht tentoonstelling werk van Walter Gropius. Volgen boekbesprekingen, tijdschrift-overzicht en verder nieuws. A. P. S.

THE „FAGUS“ BOAT TREE FACTORY, ARCH. ALFRED LEINE, GEBOUWD IN 1910-1911

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 24 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 14 JULI 1934 No. 28

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A.ETA. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP A. ET A.

Het bestuur ontving deze week bericht, dat ook voor de leden van A. et A. tegen den gereduceerden prijs van f 5.— per cursus van 6 lezingen, toegangskaarten verkrijgbaar zijn voor de colleges over Italiaansche Kunst en Cultuur, waarvan de data zijn opgenomen in het B. W. A. van 30 Juni j.l., No. 26.

LEDENLIJST VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA 1934

BESTUUR EN COMMISSIES IN 1934.

BESTUUR.

Wieger Bruin, Voorzitter.
K. v. d. Wilk, 1e Secretaris.
P. Vorkink, Penningmeester.
P. Hartman.
A. Komter.
H. T. Zwiers, b.i.
A. Eibink.

COMMISSIE VAN REDACTIE VAN HET WEEKBLAD.

Redacteur: H. C. Verkruijsen. Leden: A. Komter, Ir. F. Hausbrand, Th. Haakma Wagenaar.

TENTOONSTELLINGSRAAD.

Voor het Genootschap hebben zitting de leden:
C. J. Blaauw, B. T. Boeyinga, A. Eibink en H. C. Verkruijsen.

VEREENIGING VOORTGEZET EN HOOGER BOUWKUNST ONDERWIJS.

Vertegenwoordigers van het Genootschap in het algemeen bestuur der Vereeniging: C. J. Blaauw en B. T. Boeyinga.

COMMISSIE ARCHITECTUUR MUSEUM.

In deze commissie hebben voor het Genootschap zitting de heeren: Prof. R. N. Roland Holst en Jan de Meyer.

EERE LEDEN.

Dr. H. P. Berlage Nzn., Eerevoorzitter, Violenweg 14, Den Haag.
W. Kromhout, Oosteinde 263, Voorburg.
Dr. J. Mendes da Costa, Middenweg 134, Amsterdam.
Jhr. Mr. Dr. A. Roëll, Haarlem.
Dr. F. M. Wibaut, Waldeck Pyrmontlaan 11, Amsterdam.

GEWONE LEDEN.

H. van Anrooy, Godelindenlaan 20, Hilversum.
H. A. J. Baanders, Valeriusstrass 4, Amsterdam.
Jan Baanders, „De Hooze Wal“, Laren (N.H.).
Jac. S. Baars, Pl. Franschelaan 11, Amsterdam.
E. T. Bakker, Mariotteplein 31, Amsterdam.
S. L. Barenbrug, Tuinstraat 108, Tilburg.
N. Batelaan, Noormannensingel 25, Maastricht.
G. Th. Benink, Vosmaerstraat 8^{III}, Amsterdam.
Joh. H. J. Berben, Mauritsstraat 18, Breda.

Mej. A. Beuks, Valckenburgerlaan 10, Heemstede.
Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Museumplein 4, Amsterdam.
C. J. Blaauw, Spaarnelaan 24, Haarlem.
J. J. Blaauwboer, Brediusweg 46, Bussum.
A. W. Blokhuis, „De Groote Schuur“, Adama v. Scheltemaweg, Bergen (N.H.).
A. Boeken b.i., Keizersgracht 614, Amsterdam.
B. T. Boeyinga, van Eeghenstraat 48, Amsterdam.
W. Bogtman, Emmakade 45, Haarlem.
J. A. Bosen, Unksche Pad 1, Oosterbeek.
W. Th. H. ten Bosch, Plaats v. Middendorp 9, Voorburg.
H. B. v. Broekhuizen, C. T. Storkstr. 10, Hengelo (O.).
Wieger Bruin, O.Z. Voorburgwal 100, Amsterdam.
H. J. A. Bijlard, Laan v. Swaensteyn 16, Voorburg.
Willy la Croix, Stadionkade 81^{III}, Amsterdam.
J. Crouwel Jr., Scheveningschelaan 156, Kijkduin.
Jos. Th. J. Cuypers b.i., Maastrichterweg 1a, Roermond.
Ir. J. W. Dinger, c.i., Meentweg 12, Naarden.
A. E. J. van Driel, Singel 381, Amsterdam.
W. M. Dudok, Stationstraat, Hilversum.
Jan Dullaart, Javalaan 13, Hilversum.
Jac. Duncker, Keizersgracht 196, Amsterdam.
G. H. M. Eggenhuizen, Zocherstr. 75^I, Amsterdam.
W. A. Eibink, 1e Helmersstraat 115, Amsterdam.
E. Elderenbosch Jr., 1e Helmersstraat 105hs, Amsterdam.
A. Elzas, Langestraat 35, Alkmaar.
Mevr. Ir. E. C. Einthoven—Zeeman, Radio-dienst, Bandoeng, Java.
P. H. Endt, b.i., Burgem. Zaayerplein 1, Oosterbeek.
D. C. Engel, Eemnesserweg 179, Hilversum.
Ch. Estourgie, Javastraat 106, Nijmegen.
H. G. van Eyden, Kapelstraat, Bussum.
H. A. v. d. Eynde, Willem v. d. Veldekade 2, Heemstede.
G. J. Feith, Beethovenstraat 72, Amsterdam.
C. Feltkamp, J. M. Coenenstraat 31, Amsterdam.
E. H. Frowein, Deurlostraat 129^I, Amsterdam.
Corns. van Gelder, Leidschevaart 308rood, Haarlem.
K. van Geyn, Beethovenstr. 59, Amsterdam.
W. J. Gerritsen, Utrechtschestraat 43, Arnhem.
P. de Graaf, Tuinbouwstraat 5, Amsterdam (O.).
W. A. van Gogh, Turnerstraat 34^{II}, Amsterdam.
H. le Grand, de Lairesestraat 40, Amsterdam.
J. Gratama b.i., Apollolaan 36, Amsterdam.
Lucien la Grillière, Haarlemmerstraat 104^I, Amsterdam.
Z. Gulden, Amsteldijk 22, Amsterdam.
M. v. Harte, Assenstraat 6, Deventer.
J. W. F. Hartkamp, Overtoom 38, Amsterdam.
P. Hartman, Olympiaplein 60^{III}, Amsterdam.
A. V. Hartogh, Frederikspark 10, Haarlem.
G. Hartstra, Nassaupark 1, Bussum.

F. Hausbrand, ing., Koning Willem III laan, Laren.
C. Hellingman Jr., Nassaukade 115, Amsterdam.
J. Helms, Magr. v. Clevelaan 8, Nieuwer-Amstel.
P. B. Hendrix, Raamstraat 10, Amsterdam.
R. Herman, Keizersgracht 359, Amsterdam.
Joh. Hettema, Zaaiersweg 109, Amsterdam.
K. K. van Hoffen, Apollolaan 90, Amsterdam.
A. J. Hooft, Boschlaan 35, Bussum.
B. Hoogstraten, Huis te Hoornhede 17, Rijswijk.
H. J. Jacobs, Witte de Withstr. 141hs., Amsterdam.
G. D. Jansen, Herculesstraat 30¹, Amsterdam.
J. W. Janzen, Eikstraat 17, Den Haag.
J. C. Jongens, Weesperzijde 139¹, Amsterdam.
D. P. J. de Kam, Noordeinde 36A, 's-Graveland.
W. J. Klok, Stadhouderskade 122, Amsterdam.
Herman Kloppers, W. Pymontlaan 1, Wassenaar.
C. W. v. d. Kolff, van Brakelstraat 29, Amsterdam.
A. Komter, Prinseneiland 24a, Amsterdam.
N. P. de Koo, Mathenesserlaan 418, Rotterdam.
Willem van Konijnenburg, Jan van Riebeeckstraat 20, Den Haag.
P. Kramer, Joh. Verhulststraat 117, Amsterdam.
A. Krantz, Oude Singel 118, Leiden.
H. Krop, Amstel 57, Amsterdam.
Mij. v. Kunstnijverheid, Klokhuisplein 5, Haarlem.
Jan Kuyt, Spui 23-27, Amsterdam.
A. H. Kwantes, Roerstraat 63¹¹, Amsterdam.
Jac. Laman, 3e Helmerstraat 19, Amsterdam.
T. J. Lammers, Stadionweg 70, Amsterdam.
J. op 't Land, Zocherstraat 73¹¹, Amsterdam.
J. van der Land, Concordiastraat 17b, Rotterdam.
Frits Lensvelt, Okeghemstraat 38, Amsterdam.
J. Limburg, b.i., Nassau Dillenburgstr. 17, Den Haag.
Koen Limperg, Emmalaan 6, Amsterdam.
Ir. J. van der Linden, Haringvlietstraat 18, Amsterdam.
E. van Linge, W. A. Scholtenstraat 1, Groningen.
Jan van der Lip, Keizerstraat 10, Utrecht.
T. J. Loggers, v. Pelkwijkpark 8a, Zwolle.
J. B. van Loghem, b.i., v. Montfoortlaan 13, Den Haag.
A. Lucas, Witte Rozenstraat 36, Leiden.
T. R. Luyken, Kruislaan 208, Amsterdam.
A. de Maaker, Prinsessekade 20, Heemstede.
P. L. Marnette, Wyttendijkstr. 61¹¹, Amsterdam.
H. Martens, Rijnstraat 97, Amsterdam.
G. F. Mastenbroek, J. W. Brouwerstraat 17, Amsterdam.
H. Mastenbroek, P. C. Hooftstraat 117, Amsterdam.
H. de Meer, Burg. Martensingel 18, Gouda.
B. van der Meer, Diesestraat 6huis, Amsterdam Z.
P. v. d. Meulen, Stationstraat 24, Wildervank.
Jan de Meijer, Koninginneweg 95, Amsterdam.
P. Molenaar, Architect, Zaandam.
J. H. Mulder Jr., Noorder Amstellaan 260, Amsterdam.
K. J. Mijnders, 3e Helmersstraat 29, Amsterdam.
Max Nauta, Batjanstraat 18, Amsterdam O.
S. D. Neter, van Breestraat 131, Amsterdam.
B. v. d. Nieuwer Amstel, Nassaukade 154, Amsterdam.
W. Noorlander, Amsteldijk 99, Amsterdam.
M. Oesterman, Zwanenburgwal 31, Amsterdam.
W. B. Ouëndag, b.i., Bachplein 9, Amsterdam.
W. Papenhuizen, Vijzelgracht 27¹¹¹, Amsterdam.
M. C. E. Pataky, b.i., Oudermeulenlaan 2, Wassenaar.
L. Peters, Surinameplein 20, Amsterdam.
Joh. A. Peters, Hoofdgracht 26, Den Helder.
J. P. L. Petri, J. W. Brouwerstraat 36, Amsterdam.
P. Polet, Witte de Withstraat 15, Amsterdam.
W. Pool, Laanhorn 43, Buitenveldert (N.A.).
G. W. C. Post, Okeghemstraat 25, Amsterdam.

J. Pot, Sarphatipark 28, Amsterdam.
R. W. Ran, Sophielaan 3, Palembang N.O.I.
Prof. R. N. Roland Holst, „Overbosch”, Bloemendaal.
J. Roodenburgh, P. Lastmankade 4, Amsterdam.
D. Roosenburg, b.i., Kerkhoflaan 11a, Den Haag.
A. C. A. Rotgans, Zeven Provinciënstr. 152, Amsterdam.
E. Rozema, Architect, Appingedam (Gr.).
G. J. Rutgers, Banstraat 4, Amsterdam.
H. W. Salomonson, Valasquezstraat 3, Amsterdam.
C. Schol, Amstelveenscheweg 1012, Amsterdam.
N. Schrier, Molenstraat 11g, Santpoort.
H. Schwartz, Driehuizerkerkweg 29, Velzen.
H. E. Schutte, Gelderschedade 19, Amsterdam.
S. H. van Sitteren, 14 Holland Road Kuala Lumpur (Malakka).
J. C. Slebos, Jennerstraat 8, Amsterdam.
A. P. Smits, Westerlaan 9, Aerdenhout.
Joh. B. Smits, J. M. Coenenstraat 14¹¹¹, Amsterdam.
W. Smijntink, Alexanderlaan 36, Hilversum.
J. Snellebrand, 1e Helmerstraat 115, Amsterdam.
J. Snuif, Bosch en Vaartstraat 16, Haarlem.
Max Speijer, Weteringschans 83, Amsterdam.
F. Spronk, Looydijk 168, De Bilt.
J. F. Staal, Lassusstraat 9, Amsterdam.
A. Staal, Stadionkade 161, Amsterdam.
D. Stelling, Overtoom 238, Amsterdam.
A. J. van der Steur, b.i., Botticelliststraat 26, Amsterdam.
G. L. van Straaten, b.i., Bouriciusstraat 3, Arnhem.
Jules van Straten, Saxen Weimarlaan 24, Amsterdam Z.
E. Sunier, Koninginneweg 79, Amsterdam.
A. van Swede, Ploegstraat 117, Amsterdam.
W. G. v. Swers, Adm. de Ruyterweg 353, Amsterdam.
J. C. Teunisse Hzn., Valeriusstraat 17, Amsterdam.
F. J. A. den Tex, Reynier Vinkeleskade 56, Amsterdam.
K. Tholens, Amstel 242, Amsterdam.
F. A. W. van der Togt, Albertinestraat 20, Den Haag.
H. Verburgt, Marnixstraat 154huis, Amsterdam.
K. Veen, P. C. v. d. Brinkweg 22, Laren (N.H.).
D. van Velze, Buntlaan, Driebergen.
H. C. Verkruijsen, Spaarnelaan 40, Haarlem.
W. Vermeulen, Belmontelaan 2a, Wageningen.
P. Vorkink, 1e Helmersstraat 187, Amsterdam.
A. R. de Vries, Laanhorn 8, Buitenveldert, Nieuwer Amstel.
J. A. de Waal, Hoofdweg 29, Amsterdam.
Th. Haakma Wagenaar, Oudegracht 251, Utrecht.
G. Waal, Frans van Mierisstr. 102, Amsterdam.
F. A. Warners, de Lairessestraat 90, Amsterdam.
J. B. Wesselingh, Zeilstraat 29, Haarlem.
Mej. R. M. Wichers Wierdsma „Het Maereltje”, Domburg (Zeeland).
K. Wiedijk, Newtonstraat 47hs, Amsterdam.
C. J. Wierda, Fok H. 153, Heerenveen.
K. van der Wilk, Reynier Vinkeleskade 29, Amsterdam.
H. Th. Wijdeveld, Cavalière, Cap Nègre France.
N. F. Wijmer, Lairessestraat 155, Amsterdam.
P. J. M. Zeegers, Stadhouderskade 66¹¹, Amsterdam.
J. Zietsma, Overtoom 542¹¹, Amsterdam.
A. H. Zinsmeister, Dr. Metzgerlaan 132, Zandvoort.
W. J. G. Zweedijk, v. Tuyl v. Serooskerkenweg 87¹¹, Amsterdam.
H. T. Zwiers, b.i., Spaarnelaan 44, Haarlem.

BUITEN LEDEN.

N. J. Adema, Architect, Franeker.
G. H. Adema, Valkenboschkade 163, Den Haag.
G. Albers, Gr. Hertoginnelaan 251, Den Haag.

C. L. Alons, Sijzenlaan 50, Den Haag.
Th. Arens, Museum Kamstraat 76, Nijmegen.
F. S. Baartman, Lasondersingel 15, Enschede.
H. Benninck Jr., Architect, Coevorden.
L. H. C. Berger, Brinkhorstlaan 12, Voorburg.
L. J. Blok, Zwolscheweg 7, Deventer.
H. J. E. Christoffels, Julianastraat 1F, Wageningen.
J. Coenraad, Heerengracht 110, Zaandam.
B. van Dam, Architect, Capelle a/d IJssel.
K. van Doorn, Taludweg 3, Hilversum.
A. J. van Eck, Jan de Baenstr. 23, Den Haag.
Ahas Franken, Bartelsweg 13, Apeldoorn.
H. Gazenbeek, Annastraat 12, Oosterbeek.
C. de Graaff, Leemzooscheweg Laren (N.H.).
J. Groenendijk, Du Toitstraat 1, Gouda.
W. C. Groenewegen, Prinsessekade 20, Haarlem.
D. J. Grutterink, Arnheemschestraat 83, Apeldoorn.
D. F. J. Harmsen, Karpervijver 5a, Zeist.
W. K. A. Helwig, Melzenstraat 69, Den Haag.
J. Hermans, Sanga Langa, Dalam, Balik-papan, Borneo N.O.I.
H. van Hoogdalem, Heimesteinschelaan 6, Rhenen.
J. A. Hoogeveen, Valkenboschkade 95, Den Haag.
Alfonso Iannelli, Studio Park, Ridge Illinois, U. S. A.
W. Kerkhof, Van Heutszstraat 27, Den Haag.
H. J. Kochx, Oranjelaan 6, Wassenaar.
G. Koolhof, Gem. Architect, Bedum (Gr.).
J. C. Leyen, Architect, Bergen (N.H.).
P. K. Mensink, Kerklaan 8, Apeldoorn.
J. Molema, Oldenbarneveldlaan 47, Den Haag.
C. Mus Hzn., Lombokstraat 11, Den Haag.
J. D. Noest, Zonneveldstraat 9, Leiden.
Ant. Pet, Sportlaan 98, Den Haag.
J. C. Pronk, Kempstraat 5, Haarlem.
H. A. Reus, Steegoversloot 64, Dordrecht.

H. Rijken, Roermondschestraat 61, Venlo.
D. Saal, Metiusgracht 9, Alkmaar.
K. Sanders, Segbroeklaan 58, Den Haag.
Ir. H. Sangster, Frankenstr. 25, Den Haag.
S. B. van Sante, Architect, Zaandam.
A. Scherpenhuyzen, Anna v. Buerenstraat 223, Den Haag.
J. L. Schouten, Schoolstraat 7 en 5, Delft.
H. A. Schram, Beukelsdijk 16, Rotterdam.
E. Schubad, Berberisstraat 53, Den Haag.
F. Spanjaard, Jozef Israëlplein 7, Den Haag.
H. Stegeman, Bernard Zweerslaan 5, Arnhem.
G. Stephen Koelewijn, Brinkplein 8, Baarn.
L. Stokla, Baan 31a, Rotterdam.
C. Stuldreher Jr., Rohofstraat 132, Almelo.
J. J. A. J. v. d. Valk, Tuinstraat 112, Tilburg.
A. A. Wiesman, Brigittastraat 18, Utrecht.
H. Wouda, Berkelaan 7, Wassenaar.
W. Wijnstra, Julianaweg 1, Maarssen.
H. Jsselmuiden, Eusebiusbuitensingel 10, Arnhem.

DONATEURS.

F. B. Harmsen, Amstelveenscheweg 56, Amsterdam.
A. Heystee, Regul.dw.str. 108, Amsterdam.
J. Juffer, Zwaluwenweg 5, Blaricum.
L. P. J. Kooken, Cem.-Arch., Eindhoven.
M. T. S. v. Bouwkunde, Dongestraat 12, Amsterdam.
Mr. J. Peelen, van Eeghenstr. 11hs., Amsterdam.
Hugo v. Poelgeest, „Ouderzorg”, Leiderdorp.
Mr. J. F. v. Royen, v. Boetzelaerlaan 43, Den Haag.
Techn. Hoogeschool, Afd. Bibliotheek, Delft.
Universiteitsbibliotheek, Amsterdam.
A. W. Volmer, American Hotel, Amsterdam.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 28
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 14 JULI 1934

DE BOUWWERKEN BIJ HET GEËLECTRIFICEERDE BAANVAK ROTTERDAM-DORDRECHT.

In September 1932 werd besloten het baanvak Rotterdam-Dordrecht te electrificeeren als voortzetting van de geëlectrificeerde lijn Amsterdam-Rotterdam. Hierdoor werden een aantal verbouwingen en totstandkoming van nieuwe bouwwerken noodig, die hier in 't kort zullen worden aangeduid.

Rotterdam-Delftsche Poort. Tunnels.

Het tweede perron werd verbreed, verlengd en verhoogd; tusschen 1e en 2e perron kwamen twee sporen te liggen in plaats van, als tot dusver, slechts één; daardoor werd bovendien het 2e perron eenigszins verschoven. Door het hoog maken van dit perron verviel de mogelijkheid tot het handhaven van het bekende overpad over het spoor, met de ook welbekende kettingen en ontstond de noodzaak van het maken van twee tunnels, één voor vertrekkende en één voor aankomende reizigers (zie afb. 1). De tunnels zijn geheel van gewapend beton, dus ook de overdekking, die één geheel met de wanden vormt (afb. 2 en 3); de tunnelwanden dragen de ijzeren bruggen voor de sporen, die de tunnels kruisen; in de wanden zijn vitrines uitgespaard voor het plaatsen van lichtreclames; door de malaise zijn er echter onvoldoende huurders, waardoor het kleurige effect, dat deze lichtreclames kunnen verleen, helaas nog wordt gemist. Van dagverlichting der tunnels is geheel afgezien, daar deze toch nooit anders dan onvoldoende kan zijn en spoedig vuil wordt; de verlichting is uitsluitend totstandgebracht door kunstlichtplafonds, bezet met rijstekorrelglas en voorzien van naar beneden draaiende beweegbare gedeelten, noodig voor het schoonmaken der ruiten en het vervangen der lampen; door dit diffuus licht is verblinding geheel vermeden. Op afb. 4 is het lichtplafond op den voorgrond duidelijk zichtbaar; opdat deze wijze van verlichting niet minder economisch zij dan de gebruikelijke, door middel van lampen in armaturen, is het aantal lampen in het lichtplafond tot het uiterste beperkt en zijn, met het oog op een gunstigen levensduur, geen zwakke lampen (15 Watt) doch betrekkelijk sterke lampen (60 Watt) toegepast en wel één lamp per 7 à 8 m². Zeer zeker komt deze verdeling niet ten goede aan een ideale lichtwerking van een lichtplafond, die eerder met dichter op elkaar geplaatste zwakke lampen wordt verkregen; toch is het verkregen effect zeer voldoende. In den vertrektunnel zijn twee winkeltjes gemaakt, eveneens zichtbaar op afb. 4. De breedte van den vertrektunnel is 5 m; van den aankomsttunnel 6 m; beider hoogte 2.35 m. De vloer is bedekt met lichtgeel gespikkelde UJ-tegels met car-

borundum er doorheen gemengd, formaat 30 X 30 cm; de wanden zijn bezet met in nuancen geel gespikkelde glazuurtegels van de Sphinx, Maastricht, formaat 29,5 X 29,5 cm; dit formaat, iets kleiner dan de courante maat 30 X 30 cm, werd zonder prijsverhoging geleverd, opdat de voegen van vloer- en wandtegels strookend konden worden gemaakt; de glazuurtegels eischen een dikkere voeg wegens de glazuurdruppels, die zich soms op de zijkanten bevinden. De vloertegels worden begrensd door een smalle strook terrazzo, waarin een gootje is gevormd en die in de wand overgaat in een plint. Aldus kunnen vloerbreedte en wandhoogte in een geheel aantal tegels worden verdeeld. De tunneltrappen zijn bedekt met treden van Noorsch graniet, begrensd door terrazzo strooken en plinten, die, waar noodig, als rijwieltgoot zijn verhoogd en gevormd. De leuning is van 2" buizen van gepolijst anticorodal. De vertrektunnel moest een toegang verkrijgen in de stationshal (afb. 5); na de nieuw gemaakte controle (en boekenkiosk) in de hal te zijn gepasseerd, splitsen de reizigers zich bij de kolom op afb. 5 voor het 2e perron naar rechts, de tunneltrap af, of naar links ter bereiking van het 1e perron en de kopsoren. De grootte glaswand, waarin zich de toegangsdeuren naar dit perron bevinden, geeft den reizigers reeds dadelijk inzicht in de situatie. Boven deze toegangen is wederom een lichtplafond gemaakt, eveneens zichtbaar op deze afbeelding; aan de kolom zijn bevestigd de richtingborden met vertrekur der treinen; deze aanwijzingen herhalen zich uiteraard op talrijke plaatsen op de perrons; bij het ontwerpen is er naar gestreefd de ophangconstructie zoo ijl mogelijk te doen zijn. Op de afbeelding zijn eveneens zichtbaar de halfronde ramen die de beide terzijde gelegen wachtkamers visueel koppelen aan dit belangrijke punt van de hal. De tunnelvloer ligt ongeveer 2 m onder den hoogsten grondwaterstand; de vloer en wanden zijn aan de buitenzijden voorzien van een waterdichte bitumenisolatie.

Wachtkamers-restauratie op 2e perron.
Zooals reeds in afb. 2 zichtbaar is — en verder blijkt uit afb. 6 en 7 — ligt boven de uitmonding op het 2e perron der beide vertrektunneltrappen, oprijzende uit den tunnelwand, een wachtkamer-restauratiegebouwtje (als Oostelijk gebouwtje aangeduid); om zooveel mogelijk lengte en daardoor ruimte te winnen, verkregen de uiteinden, waarvan één door het keukentje wordt ingenomen, een verhoogden vloer; aldus ontstaat bij het uiteinde van de zitruimte voor het publiek een soort van roefje, dat blijkens de bezetting zeer in den smaak valt en er op wijst

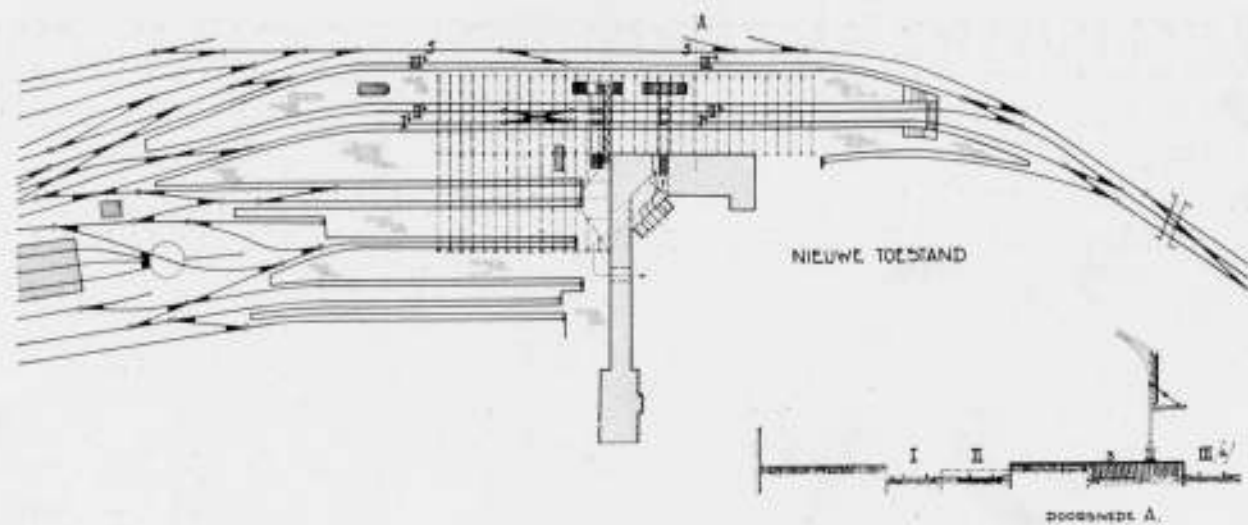

FIG. 1. WIJZIGING EMPLACEMENT ROTTERDAM-D.P. (NIEUWE TOESTAND)

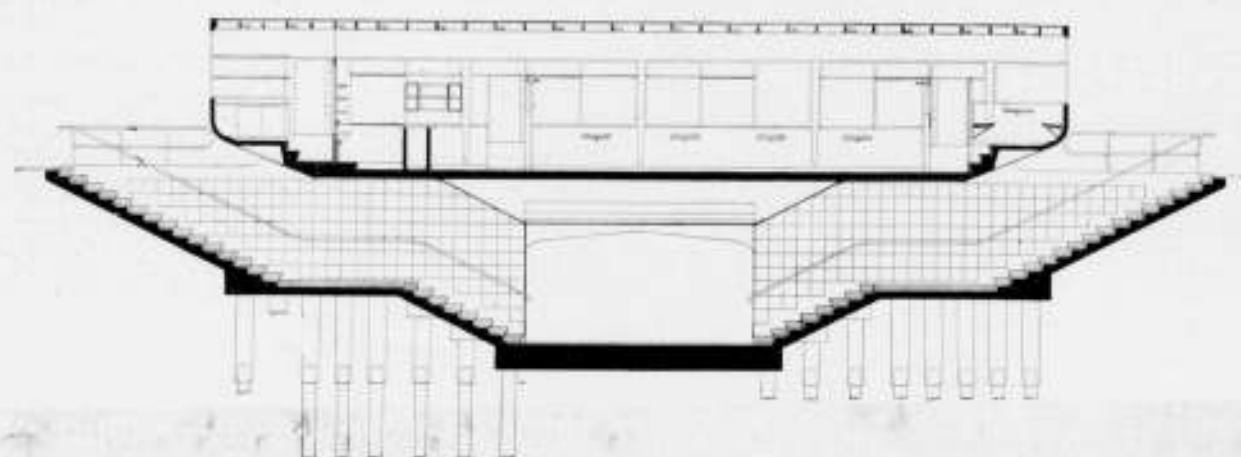

FIG. 2. DOORSNEDE OVER TRAPLICHAAM 2; PERRON VAN DEN VERTREKTUNNEL MET OOSTELIJK RESTAURATIEGEBOUWTJE

FIG. 3. HALVE DWARS-DOORSNEDE TUNNELS

dat de wetten der gezelligheid en der romantiek eeuwig zijn en zich ook op nieuwe wijzen laten verwerklijken. Deze gebouwtjes kregen, daar zij aan de drankwet onderworpen zijn, voor hunne bestemming een te groote hoogte (3 m), hetgeen ook om de ruimtewerking op de perrons te betreuen is. Buiten de overkapping ligt een dergelijk gebouwtje, echter voorzien van een gewapend-betonafdekking met 2 m breede luifels ter vorming van schuilgelegenheid voor de reizigers bij regen (zie afb. 8, 9, 10, 11). Omdat de perronbreedte ter plaatse dit toeliet, kon dit westelijk gebouwtje breder gemaakt worden, zoodat ter weerszijden van het middengangpad, tafeltjes voor twee zitplaatsen naast elkaar werden ontworpen. De tafelbladen 60×115 cm, tusschenruimte 140 cm, bestaan uit lichtblauw Philipress op triplex 20 mm dik, omgeven door een witmetaal 290

randje; zij zijn pootloos, door middel van ingebouwde horizontale 2" gaspijpen in den wand bevestigd. De glaswand tusschen twee kolommen, staande op 4 m onderlingen afstand, is in drie deelen verdeeld, waarvan het middelste gedeelte horizontaal schuivend is. De gewapend-betonwanden der gebouwtjes zijn aan de buitenzijde tot den bovenkant der ramen fibergewapend; daarboven zijn zij afgepleisterd en gekeimd. Van binnen zijn zij geheel afgepleisterd; het gedeelte tot bovenkant der ramen is met hasco-relief in zeer lichtgele kleur bestreken. De gewapend-betonnen dakplaat van het Westelijk gebouwtje is aan de onderzijde ter isolatie voorzien van 3 cm dikke kurkplaat, waaronder, op tengels, evenals bij het Oostelijk gebouwtje, met lijmvijf bestreken board is bevestigd.

FIG. 4. ROTTERDAM-D.P. DOORKIJK DOOR DEN VERTREKTUNNEL

FIG. 5. ROTTERDAM-D.P. STATIONSHAL MET INGANG TUNNEL

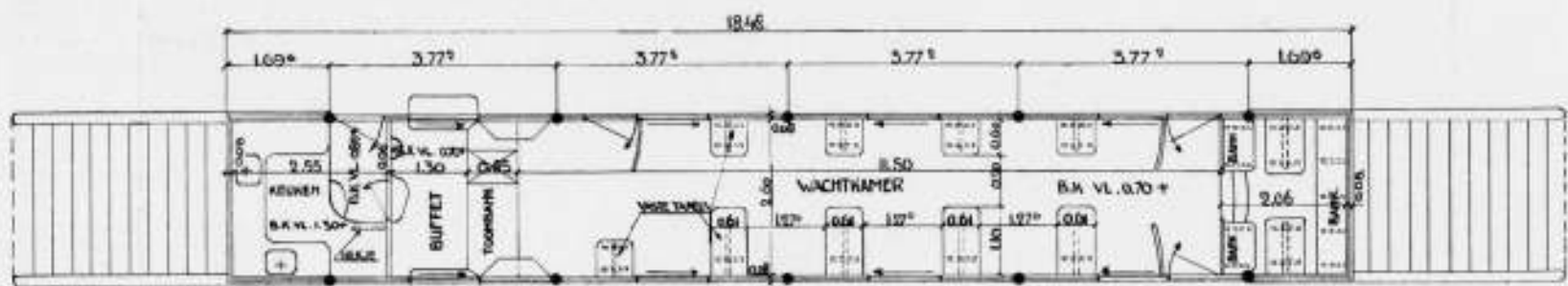
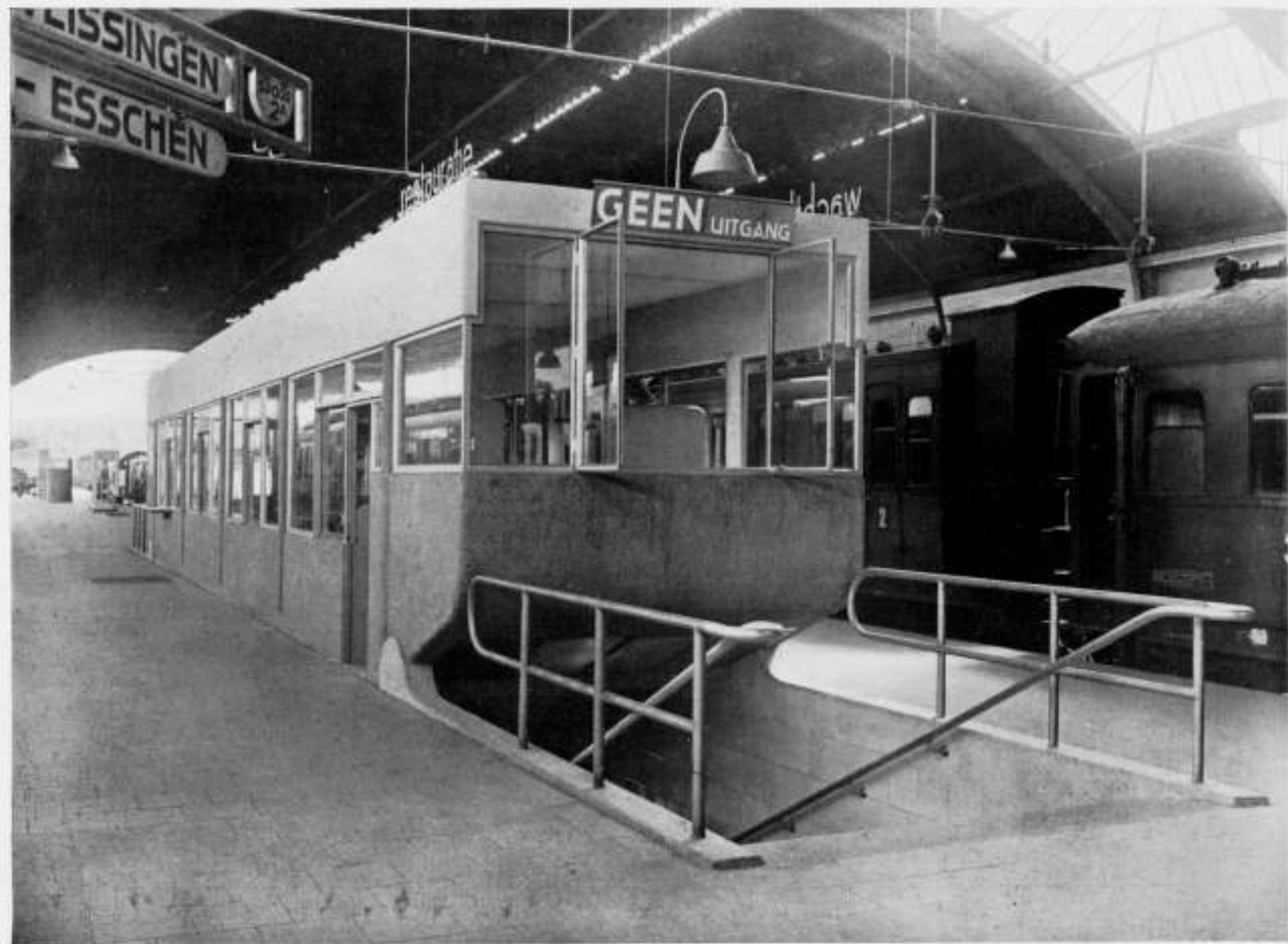

FIG. 6 EN 7. OOSTELIJKE WACHTKAMER - RESTAURATIEGEBOUWTJE 2: PERRON

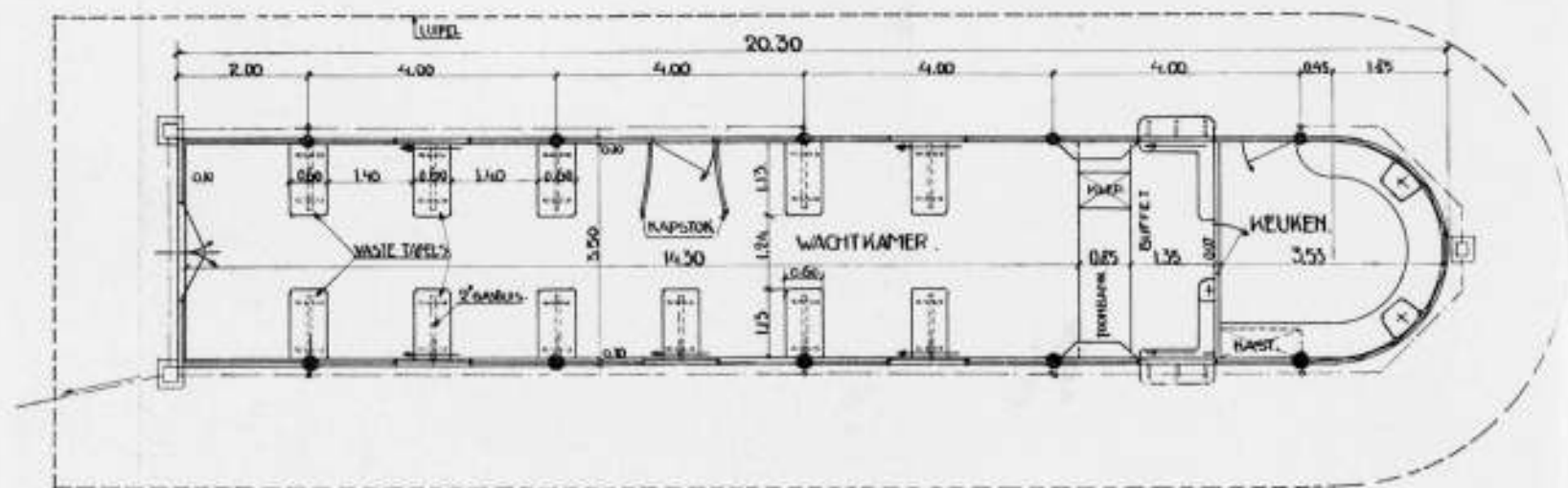

FIG. 8. WESTELIJKE WACHTKAMER - RESTAURATIEGEBOUWTJE 2: PERRON

FIG. 9

FIG. 10

FIG. 11

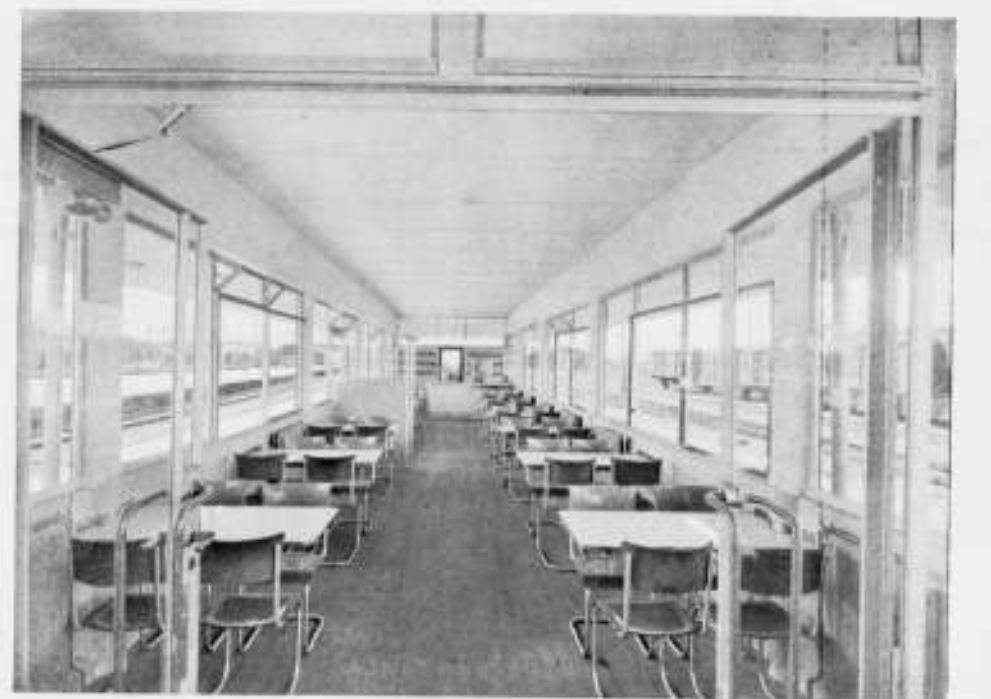

FIG. 9, 10 EN 11 WESTELIJKE WACHTKAMER - RESTAURATIEGEBOUWTJE, 2: PERRON ROTTERDAM D.P.

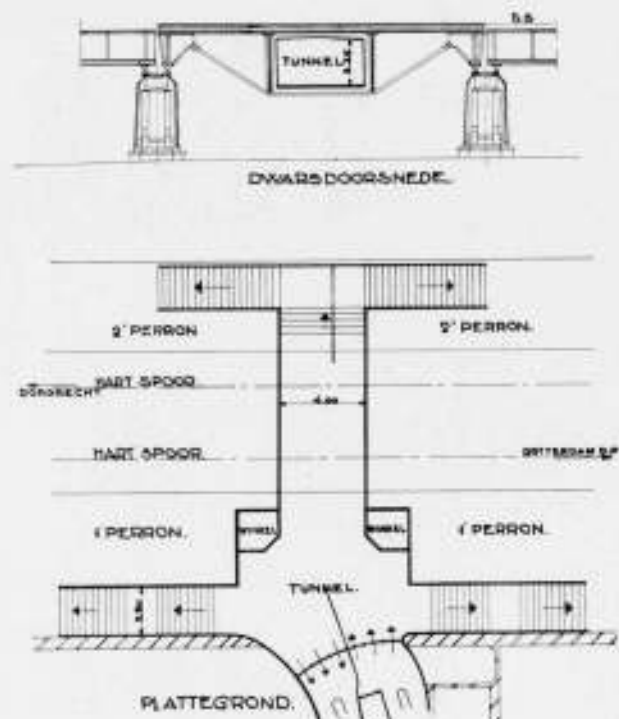
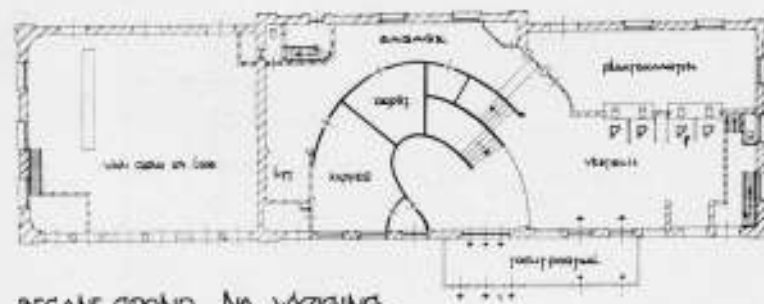

FIG. 12. PLATTEGROND EN DOORSNEDE VAN DEN TUNNEL ROTTERDAM-BEURS

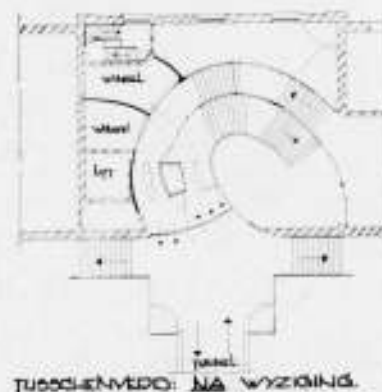

BEGANE GROND VÓÓR WYKING

BEGANE GROND NA WYKING

FIG. 13. BEURSTATION, BEGANE GROND VÓÓR EN NA DE VERBOUWING

TUSSENVERDIEPING NA WYKING

FIG. 14. BEURSTATION, TUSSENVERDIEPING

Rotterdam Beurs.

De verbouwing van het Beursstation — uiterst gunstig in het hart van de stad gelegen — werd noodzakelijk door de reeds jaren voorgenomen en reeds gedeeltelijk uitgevoerde versterking van de Spoorwegviaduct door Rotterdam, die berijdbaar moest worden gemaakt voor het zwaarste materieel zonder snelheidsbeperking. Deze vernieuwing werd door de electrificatie zoo urgent, dat tot gelijktijdige uitvoering werd besloten; de perrons van het station werden van lage — met de bekende overschrijding van het spoor — in hooge perrons gewijzigd en teneinde het 2e perron voor de reizigers bereikbaar te maken, ontstond de noodzaak van een tunnel, die onder de perrons „hangend”, zijn functie verricht (afb. 12). De verbouwing van het eigenlijke station bestond nu in den eisch om den tunnel, waarvan de vloer ongeveer op halve hoogte tusschen begane grond en bovenkant perron gelegen is, bereikbaar te maken vanaf de loketten. Het vraagstuk is terug te brengen tot het langs zoo kort en gemakkelijk mogelijken weg doen draaien van den reizigersstroom over een hoek, groot 180° en hiertoe is de meest vloeiende weg gekozen n.l. een halve cirkel, waar volgens de trappen, één voor de vertrekkende en één voor de aankomende reizigers, en hunne voortzetting langs de contróle tot aan den tunnel zijn gelegd (afb. 13, 14, 15 en 16). De trappen zijn ieder 2.50 m breed; door de bestaande situatie is hun plattegrond geen cirkelboog doch een boog, samengesteld uit cirkelgedeelten van verschillende straal; de treden, aantrede 32 cm, optrede 16 cm, liggen niet radiaal, doch zijn verdreven; hun oppervlak is Noorsch graniet tusschen terrazzo banden; de gewapend-beton vlakken der „cilinderwanden” zijn afgepleisterd en daarna bestreken met hasco-relief; de wand van den buitensten cirkel is bezet met granite-draadglas, waardoor de onoogelijke ruimte daarbuiten, die voor bagage dient, aan het oog is onttrokken. Reeds bestaande gegoten ijzeren neo-classicistische kolommen zijn in de nieuwe architectuur onbedekt opgenomen; beide verdragen elkander zéér goed. Reclameborden werden in de architectuur van de hal opgenomen en verleenen daaraan hunne „natuurlijke” kleurnoot. Het trappenhuis is door een pui van zes deuren gescheiden van den tunnel met zijn dwarstrappen naar de perrons; het verbrede gedeelte nabij deze pui, waarin beide trappen naar het 1e perron uitmonden, is voorzien van een lichtplafond, overeenkomstig dat in Rotterdam D.P.; in dit gedeelte bevinden zich een bloemenkiosk en een krantenkiosk (zie afb. 17).

De tunnel is eigenlijk een koker, waarvan de wanden bestaan uit geconstrueerd plaatijzeren liggers, waartusschen de gewapend-betonvloer en plafond. De plaatijzeren wanden zijn aan de binnenzijde bezet met 3 cm dikke kurkplaten met bitumen daartegen bevestigd; tusschen deze platen bevindt zich stijl- en regelwerk waartegen tot 1.80 m boven den vloer aluminium triplex platen zijn bevestigd, waarboven een strook board; ook het plafond wordt gevormd door boardplaten; de vloer bestaat uit UJ-tegels met carborundum, 30 X 30 cm. De tunnelbreedte is 4 m, de hoogte 2.35 m.

In de vertrekkende op perronhoogte kwam weinig verandering (afb. 19); een te groote wachtkamer (niet rooken) werd verdeeld in een privaatruimte (waardoor dit bekende overhoopde oude privaatgebouw op het 1e perron in stijl-regel-paneelstijl, wemende van vellingkanten, kon vervallen), in een klein wachtkamer „niet rooken” (afb. 18) en in een gedeeltelijk op het perron uitgebouwd seinhuis, waarin ook de werktafel van den stationschef zich bevindt. In het wachtkamertje is een betimmering gemaakt van avodiré-triplexplaten, die met een cellulose lak, strijkprocédé met nat afschuren, zijn afgewerkt. Tenslotte zij nog vermeld, dat tusschen de beide wachtkamers de keuken werd gebracht.

FIG. 15. ROTTERDAM-BEURS, VERBOUWDE HAL

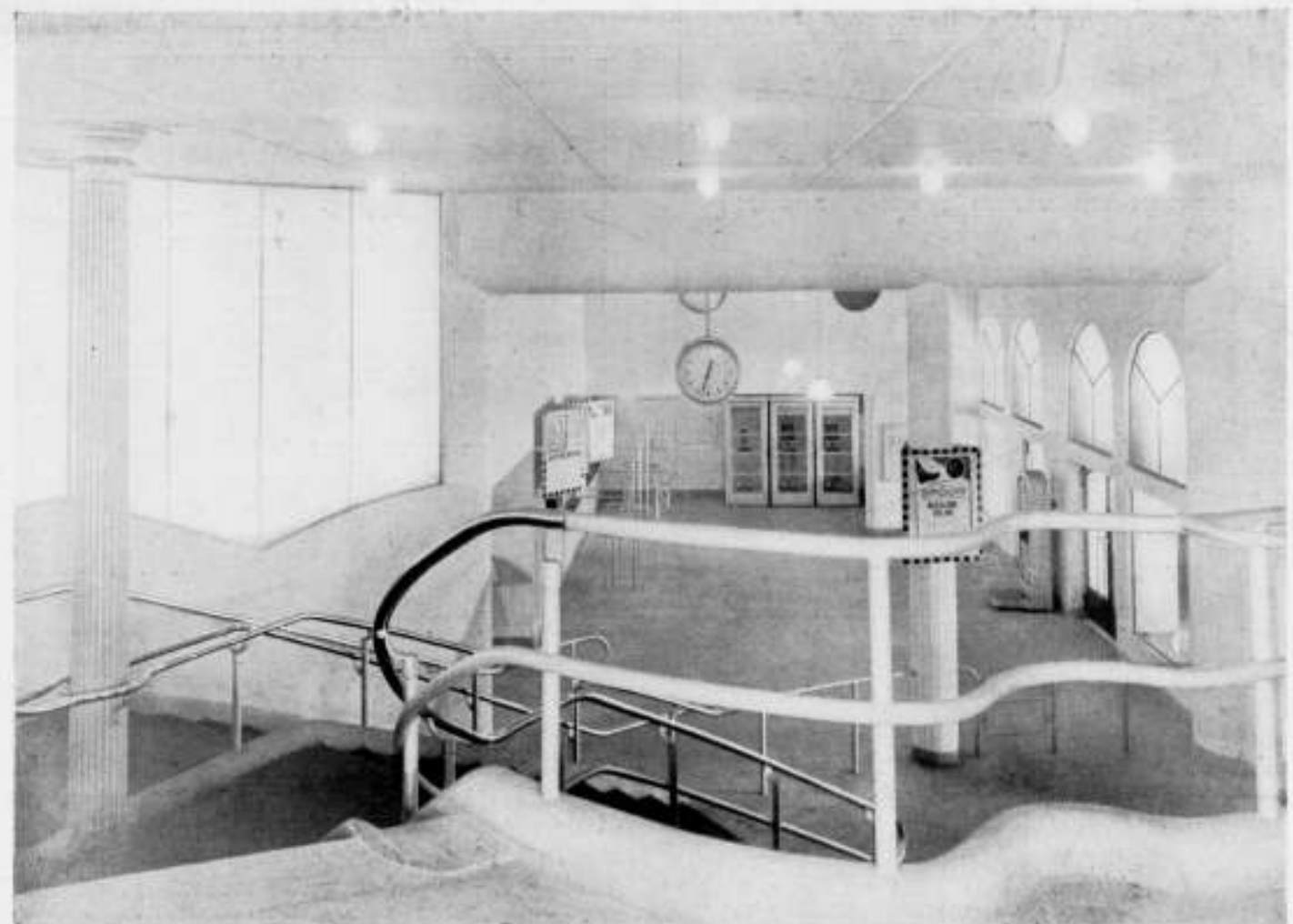

FIG. 16. ROTTERDAM-BEURS, VERBOUWDE HAL

FIG. 17. ROTTERDAM-BEURS. DOORGANG ONDER DE SPOREN VAN 1e NAAR 2e PERRON

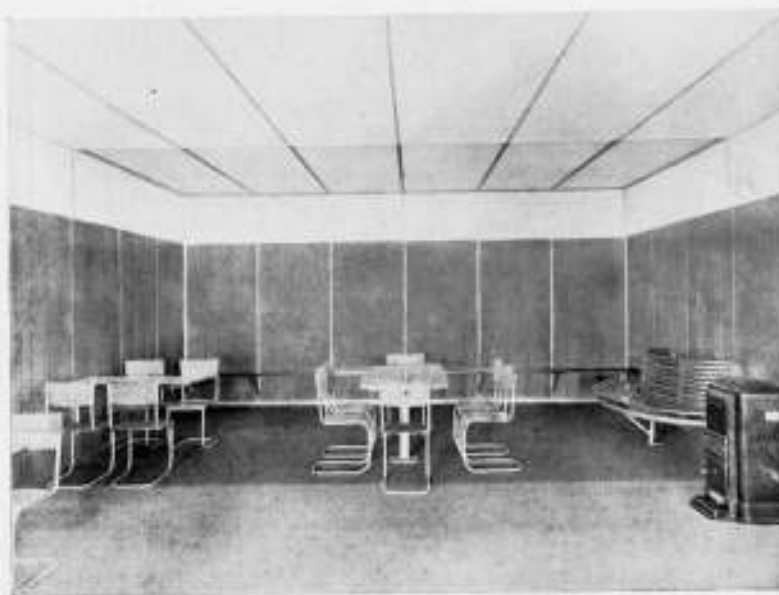

FIG. 18. ROTTERDAM-BEURS. WACHTKAMER-NIET ROOKEN

EERSTE VERDIEPING NA WYKSIJING.

FIG. 19. ROTTERDAM-BEURS. EERSTE VERDIEPING

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

La Cité, revue de l'architecture et de l'urbanisme. Mrt. 1934
In een uitvoerig artikel behandelt architect Alfred Hijst de moeilijkheden die het aanbrengen van rook- en ventilatiekanalen veroorzaakt in hoogbouw.

„Hoe snel en beslissend de vooruitgang op het gebied van woontechniek en comfort ook is, toch zullen er nog heel wat jaren voorbij moeten gaan, voordat de weldaden van den neutraliseerenden muur, der gezuiverde lucht, en der stralende warmte bereikbaar zullen zijn voor alle lagen der bevolking.”

Schrijver tracht de noodzakelijkheid aan te toonen dat er naast

Barendrecht en Zwijndrecht.

Op het perron kwam hier een abri, bestaande uit een fundering met borstwering van gewapend beton; hierop een raamskelet van normaalprofiel, waarop rust de aan alle zijden 2 m overstekende gewapend-beton dakplaat (afb. 20).

Dordrecht.

Van belang zijn hier een werkplaats voor brugonderhoud (afb. 23) een staalskeletbouw waarbij de aandacht gevestigd wordt op de groote schuifdeuren, die één der kraanlagers kruisen, welke hiertoe van een opklapbaar „brugje” is voorzien; de vulling is gemetseld van kleurige roode baksteen-klinkers met geknipte voegen met witte cement.

Voorts een Seinhuis, waarin tevens het bedieningstoestel voor de overwegboomen. Dit seinhuis, een staalskeletbouw, werd boven het bestaande seinhuis gebouwd, dat men daartoe eerst 2 m deed zakken (afb. 21); de afdekking is cirkelvormig gewelfd, hetgeen zichtbaar is op laatstgenoemde afbeelding. Het houten dakbeschot is aan de onderzijde eerst geïsoleerd met 3 cm dikke kurkplaat, waartegen, met luchtruimte, board; de dakbedekking bestaat uit asfaltplaat, (gekozen omdat teer-vrije bedekking sterker bobbelt) bestrooid met wit graniet-achtige steentjes. De voltooide toestand blijkt uit afb. 22.

Onderstations te Schiedam, (fig. 24) Rotterdam-Fijenoord, Zwijndrecht.

In deze onderstations wordt de door het G.E.B. van Rotterdam geleverde 25000 V draaistroom getransformeerd en gelijkgericht tot 1500 V gelijkstroom. Zij zijn gefundeerd op holle cilindrische Arkel betonpalen, diameter 36 cm, lang 18 m en 20 m; de hierop toegelaten grootste belasting bedraagt 32 ton. Bij het heien met een blok van 1350 kg en 2 m valhoogte varieerde de zakking bij de laatste tochten van 30 slagen bij de verschillende onderstations van 8 tot 28 cm. Deze laatste betrekkelijk hoge zakking werd bij diverse palen te Zwijndrecht geconstateerd en gaf aanvankelijk eenige reden tot ongerustheid; nu het onderstation reeds een half jaar voltooid is, wordt er echter geen zetting waargenomen. Over de palen is een gewapend betonvloer gestort van balken met platen; deze vloerplaten zijn 25 cm lager gelegd dan de hoogte van den afgewerkten vloer, opdat op den ondervloer de kabelkanalen konden worden gemaakt, die bij het maken van het ontwerp nog niet waren vast te stellen. Waar geen kanalen komen is de ruimte van 25 cm opgevuld met bimsbeton, waarop natuursteentegels. De opbouw bestaat uit een staalskelet, afgedekt met bims-cassetten platen; op het dak staan asbestcement ventilatiekappen, waardoorheen de ventilatie plaats vindt door middel van een fan. De muurvulling tusschen de ijzeren stijlen bestaat uit twee halfsteens muren met spouw; de buitenspouw is gemetseld van gele verblendsteen 2e soort en gevoegd met witte P. C. met een weinig gele kleurstof. Al het ijzerwerk is geschilderd met aluminiumverf, ook de ijzeren deuren, die echter getamponneerd zijn.

Ir. S. VAN RAVESTEIJN.

de centrale verwarming, in iedere woning de mogelijkheid moet geboden worden tot het aanbrengen van hulpwarmtebronnen, en wel zoo, dat er zelfs in de kleinste woning in minstens 3 vertrekken rook- en ventilatiekanalen aanwezig moeten zijn. Wat de rookkanalen betreft, deze moeten een doorsnede hebben, geschikt voor het stoken met hout en kolen, aangezien electriciteit kostbaar is, en gas verboden. We krijgen hier een eenigszins zonderling beeld van Belgische woontoestanden in hoogbouw. De centrale verwarming schijnt daar zeer bepaaldelijk op vaste data in en buiten bedrijf gesteld

te worden, geheel onafhankelijk van de weersgesteldheid, hetgeen meebrengt dat er een plaats- en geldverslindend rookkanalenstelsel moet worden aangebracht. Ware het niet economischer geweest, het reglement van de centrale verwarming wat soepeler te stellen, zoodat niet de bewoner van bijv. de 6e en 7e verdieping op koude dagen in voor- en na-seizoen geïmoodzaakt wordt eenige kolenkachels in bedrijf te stellen, met aanklevende stof- en kolenplaag. Hoewel schijnbaar verboden, constateert de schrijver in den loop van zijn artikel, dat het meerendeel der bewoners gashulpverwarming toepast, zoodat de doorsnede der rookkanalen hierdoor oneconomisch groot wordt. De kolenkachel is zeker een zeer goede natuurlijke ventilator, maar is deze „air exact” niet wat te duur gekocht, en het geheele stelsel niet wat weinig in overeenstemming met moderne woonbegrippen?

De heer Hijst stelt zich dan het probleem als volgt:
„In tenminste 3 vertrekken (keuken, woonkamer, slaapkamer) van de eenvoudigste woningen dubbele schoorsteenen (rook en ventilatie) aan te brengen, die, zelfs op de bovenste étages, weinig plaats innemen, de bouwsom niet bovenmate belasten, en gemakkelijk te onderhouden zijn.”

En hij neemt de volgende 3 groepen onder de loupe:

- a. het afzonderlijke kanaal;
- b. het gemeenschappelijke kanaal;
- c. het „shunt”-kanaal,

en behandelt de eigenschappen, de constructie, de voor- en speciaal de nadelen van de diverse groepen in verband met hun toepassing in hoogbouw.

Het afzonderlijke kanaal in gewoon metselwerk komt voor hoogbouw zeker niet in aanmerking wegens zijn groote doorsnede.

Een complex schoorsteenkanaal in metselwerk, dat een rook- en een ventilatiekanaal voor iedere verdieping bevat, beslaat op de 8e étage 1.65 m² bij 5.50 lengte, wanneer men ze naast elkaar legt. Het plaatsgebrek en de noodzakelijkheid het rookgat op een bepaalde plaats aan te brengen, verplichten den architect vaak de kanalen over te halen en om ze in 2 of 3 rijen te groepeeren. Ieder overhalen is een belemmering voor den trek en een verstoppingsgevaar, terwijl de uitvoering bijzondere zorg vereischt. Door het uitmonden van vele kanalen vlak naast elkaar, wordt ook de trek verminderd, terwijl vaak neerslag ontstaat.

Al deze bezwaren trachtte men uit den weg te ruimen door het gemeenschappelijke kanaal waarvan de Duitsche „Schoferkamin” een goed voorbeeld is. Hierin zijn rookafvoer en ventilatie in één systeem verwerkt, waarbij de ventilatiekanalen a.h.w. de spouw om het rookkanaal vormen, terwijl dit laatste in zijn doorsnede het totaal oppervlak vertegenwoordigt van de rookkanalen van alle verdiepingen. Het idee lijkt, vooral wat ruimtebesparing betreft, een groote vooruitgang in vergelijking met de afzonderlijke kanalen. Toch kleven aan dit systeem principiële fouten, die het voor modernen hoogbouw ongeschikt maken. Het grootste bezwaar is wel de absolute onderlinge afhankelijkheid die het scheidt tusschen zijn verschillende gebruikers. De opeenhooping van het roet van alle verdiepingen in het onderste gedeelte van de buis kan de verstopping van eenige rookgaten veroorzaken. Wanneer een kachelpijp te ver ingebracht wordt, verhindert dit den trek voor alle ondergelegen verdiepingen. Het vegen, dat vaak moet gebeuren, vordert het dooven van alle vuren. Tenslotte is dit éenkanaalsysteem een zeer goede geluidoverbrenger. De bezwaren van bovengenoemde systemen worden tenslotte overdervangen door het „shunt”-kanaal. Het wordt gevormd door een reeks afzonderlijke kanalen met hun bovende uiteindende in een hoofdbuis, die over de geheele hoogte van het gebouw loopt. Het afzonderlijke kanaal gaat tot den volgende vloer en bevat een veeggat onder het plafond en een

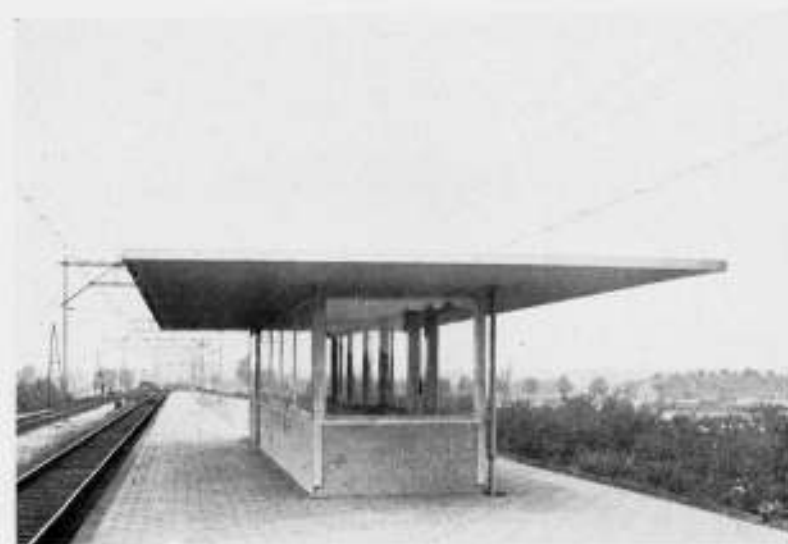

FIG. 20. ZWIJNDRECHT, ABRÍ

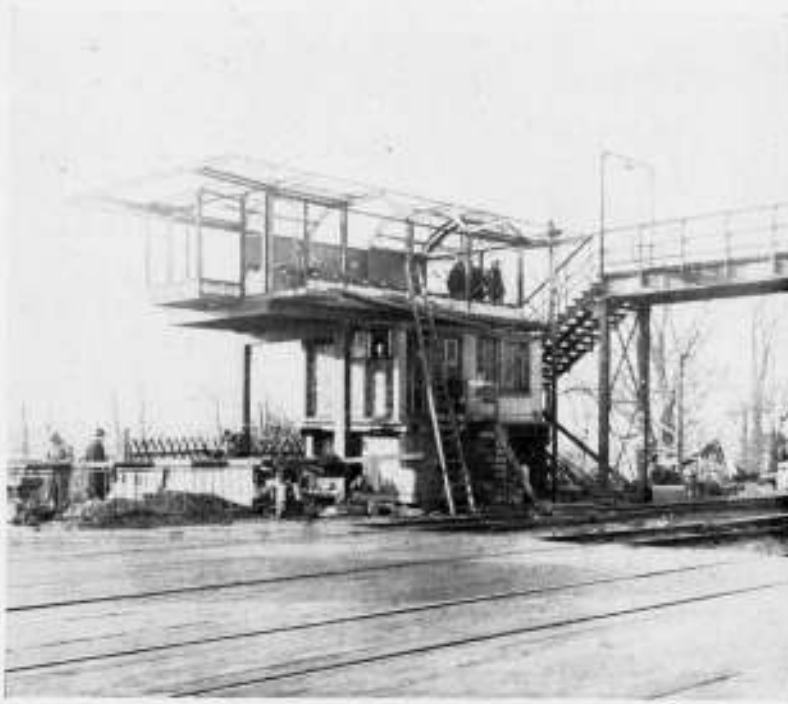

FIG. 21. SEINHUIS DORDRECHT. PERIODE TIJDENS DEN BOUW OVER HET BESTAANDE SEINHUIS HEEN

FIG. 22. SEINHUIS DORDRECHT

FIG. 23. WERKPLAATS TE DORDRECHT

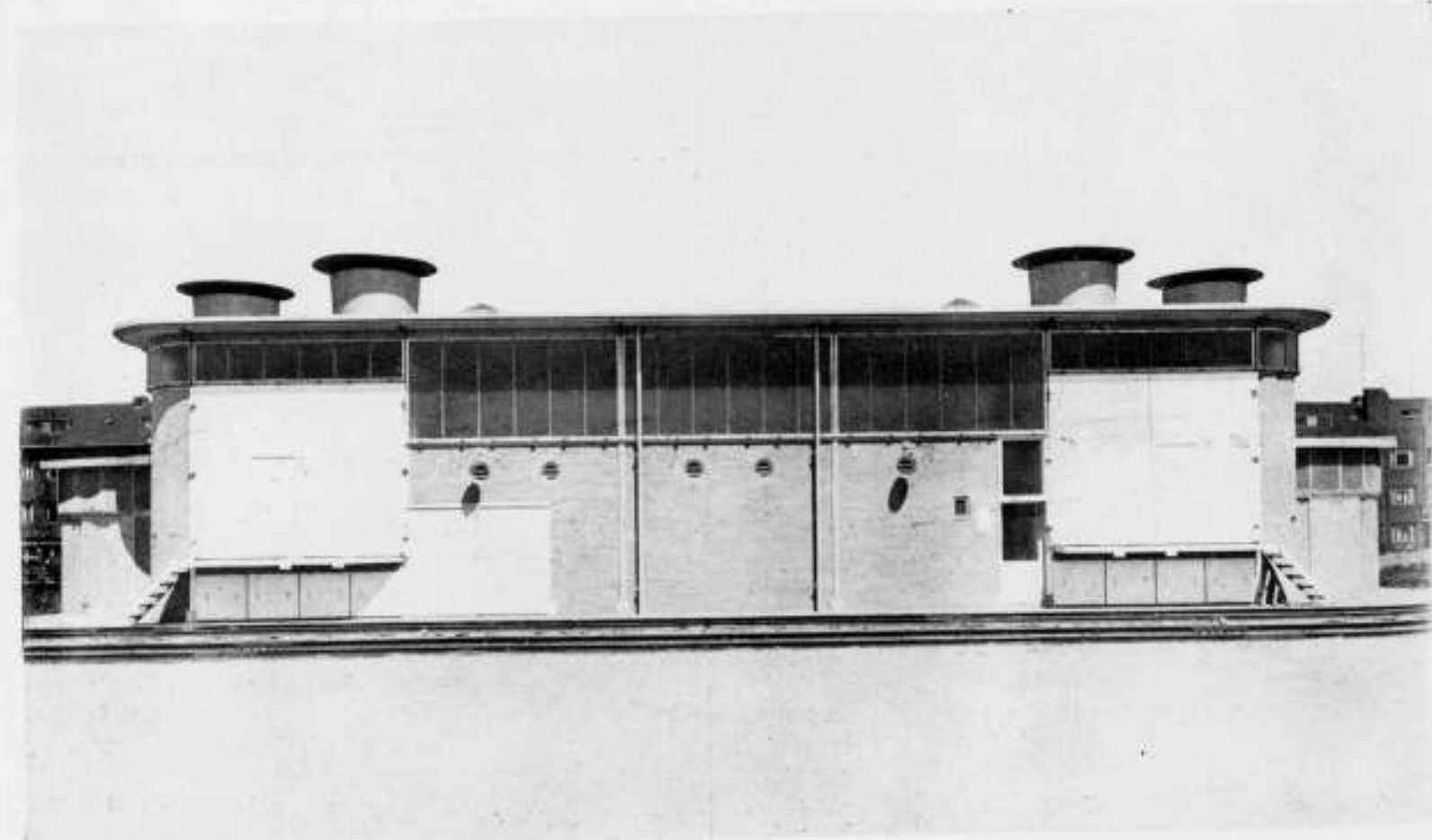
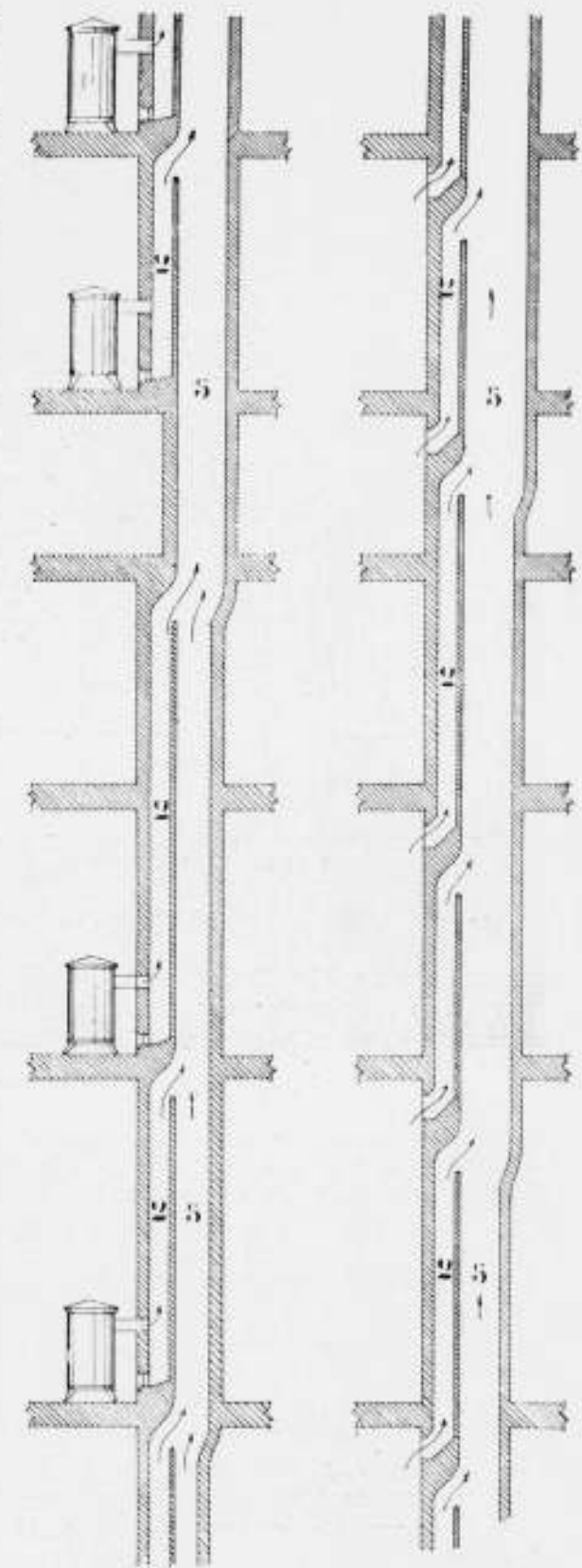
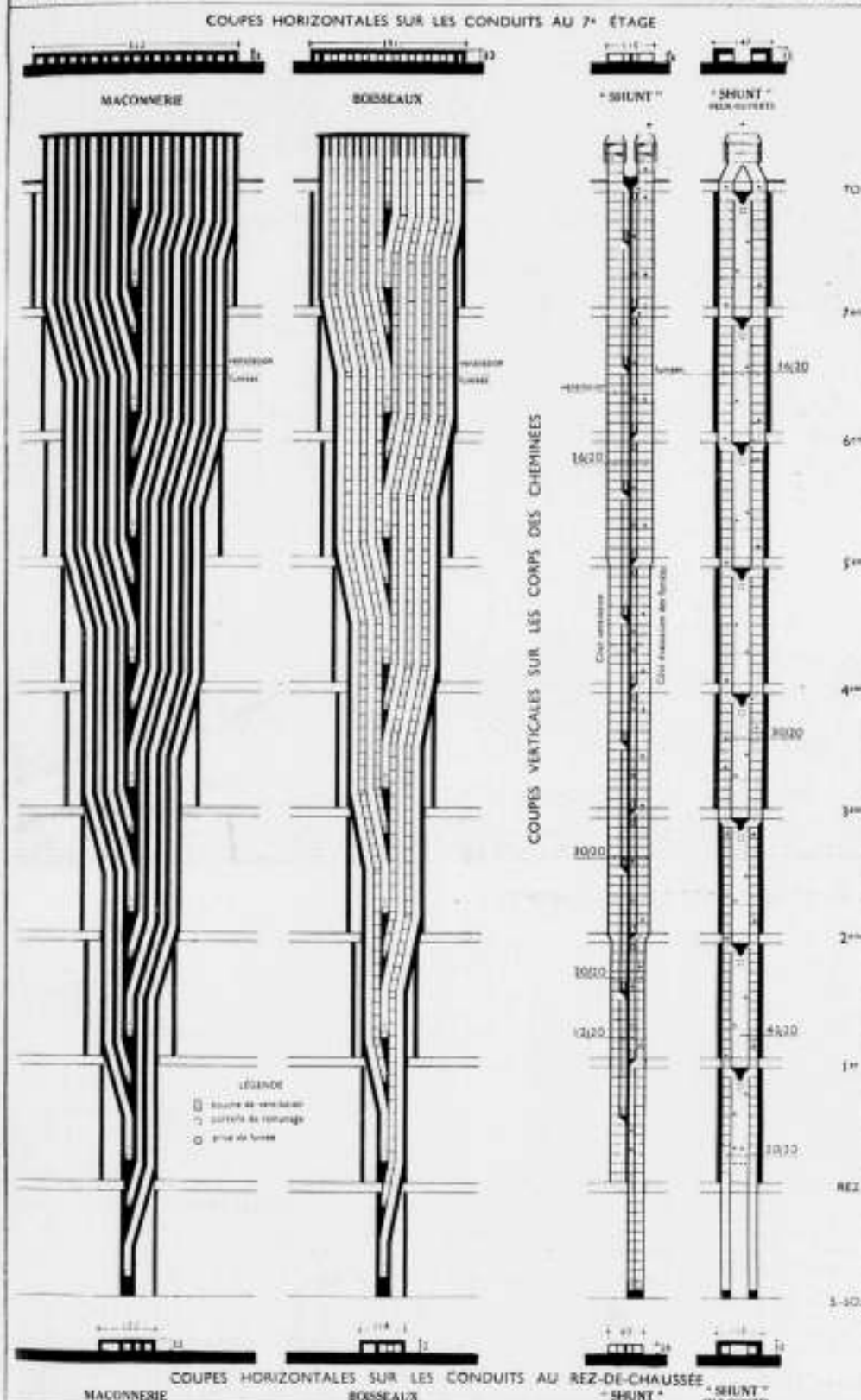

FIG. 24. ONDERSTATION TE SCHIEDAM

TYPES COMPARES DE CONDUITS DE FUMEE ET DE VENTILATION
DANS UN IMMEUBLE DE 7 ETAGES SUR REZ-DE-CHAUSSEE

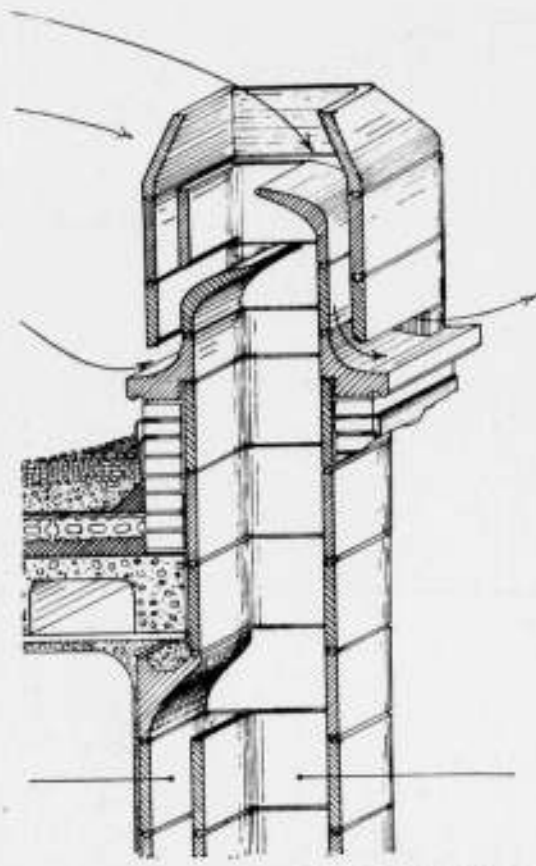
SCHEMA VAN HET SCHOORSTEENSYSTEEM „SHUNT“
LINKS ROOKKANAAL. RECHTS VENTILATIEKANAAL

AFBEELDINGEN UIT HET ARTIKEL VAN ALFRED HIJST IN „LA CITÉ“

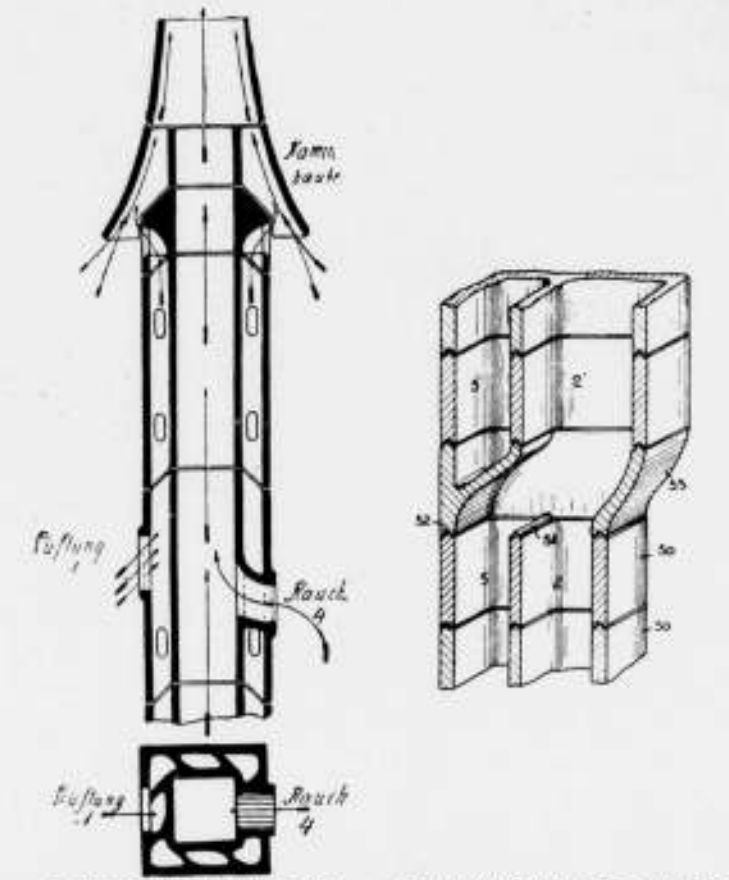
oetgat boven het plint. Dit kanaal is in zekeren zin eigendom van den huurder. Hij kan het zonder kennisgeving laten vegen, of doen veranderen, of zelfs sloopen. Het verzamelkanaal is gemeenschappelijk bezit, het stijgt loodrecht van den kelder tot oven het dak en wordt schoongehouden door den verhuurder. De „shunt“-schoorsteen is samengesteld uit buizen, machinaal vervaardigd van bimsbeton, kunstpuimsteen of gemalen slakken. De buizen bevatten 2 openingen, zoodat ze, op elkaar gezeld, een afzonderlijk kanaal voor 0.12 X 0.20 cm en een verzamelkanaal vormen. Hiervan is de doorsnede nooit kleiner dan 0.04 m². De wanddikte is ongeveer 3 cm. De tongen laten een warmteuitwisseling

toe, die de temperatuur der rookgassen in de naastliggende kanalen regelt, en die daarom luchtverduinningen voorkomt, welke zouden kunnen ontstaan bij het samenkomen van twee rookkolommen. De splitsing van twee kanalen en de verbreding van het verzamelkanaal worden verkregen door middel van speciale stukken, waarvan de bochten berekend zijn, zoodanig, dat de gasen een minimumweerstand ondervinden. De rook- en ventilatiekanalen kunnen onafhankelijk van elkaar aangebracht worden, maar het verdient aanbeveling ze naast elkaar aan te brengen zooals is aangegeven op bijgaande plaat. In dat geval varieert het geheel van 0.83 minimum tot 1.15

BOVENSTE STUK VAN EEN SCHOORSTEEN VOLGENS HET SYSTEEM „SHUNT“

SCHOORSTEENSYSTEEM „SCHOFER“, UITWENDIGE DOORSNEDE ± 45 X 45 cm. SPLITSING VAN DE KANALEN UIT „LA CITÉ“

maximum breedte bij 0.26 uitsprong. De „shunt“-schoorsteen neemt dus op de bovenste étages slechts 25% in der ruimte van een gewone gemetselde schoorsteenbatterij. Wanneer men 3 dubbele schoorsteenen (keuken, woonkamer, slaapkamer) noodig acht in een woning van 100 m², is de gewonnen ruimte 4 m.

Voor geluidsoverbrenging behoeft bij dit systeem geen angst te bestaan, daarvoor is de te doorlopen weg te lang en te ongunstig. Theoretisch zou men aan het hoofdkanaal verdiepingsgewijs een steeds grotere doorsnede moeten geven. De constructeur heeft evenwel aan dit hoofdkanaal een vaste doorsnede gegeven van 7.2 dm². Deze maat is er op berekend onder alle omstandigheden de volledige ontwijking der gassen toe te staan, en de praktijk heeft de juistheid hiervan bewezen. Verder heeft dit het voordeel de genormaliseerde stukken tot een klein aantal te kunnen beperken. De heer Hijst besluit met de onderstaande gevolgtrekkingen:

De neiging tot hoogbouw maakt het afzonderlijke rookkanaal onmogelijk wegens het groote ruimteverlies. Het gemeenschappelijke kanaal is mogelijk, maar in zijn eenvoudige uitvoering heeft het kardinale gebreken (onderlinge afhankelijkheid der gebruikers, ruimteverlies, geluidsoverbrenging) die zijn toepassing tot bijzondere gevallen zullen beperken.

De gepatenteerde „shunt“-schoorsteen geeft een maximum zekerheid bij een minimum ruimteverlies, hij veroorzaakt geen enkele geluidsoverbrenging tusschen de gebruikers; hij is economisch en gemakkelijk aan te brengen.

Wij denken, dat hij de definitieve oplossing brengt van den schoorsteen in het hooge woongebouw.

En wij, hoewel we gaarne erkennen, dat van de drie besproken systemen de „shunt“ verreweg de beste schijnt, kunnen dit schoorsteengeval niet als een werkelijk probleem in den heden-daagschen en toekomstigen hoogbouw zien. A. K.

MODERNE BAUFORMEN. Juni 1934.
We zien de Siedlung Flötzersteig en de School Siegraben van de architecten Franz Kaym en Alfons Hetmanek te Weenen. Nogal een kostbaar schooltje. Dan volgen woon- en zomerhuisjes in Beleren, Tyrol en Zwitserland. Van J. Groag eenige interieurs, zooals we die weleens in een film zien. Ten slotte Liane Zimblet met eenige interieurs (Likörschrank), 1 d e m Juli 1934.

Kleine Häuser, kleine Räume, kleine Gärten. We lezen dat men langen tijd de beteekenis van het kleine huis en de belangrijke taak die het vervult, heeft miskend. Maar thans cultiveren we gelukkig het kleine huis, dat niettemin een gelimiteerd minimum heeft, door het formaat van een menschelijk wezen. Daardoor is de hoogte van de vertrekken niet lager te maken dan een bepaald minimum... Dit geldt ook voor de meubels. Volwassenen kunnen niet met poppenmeubels toe... Een en ander is toegelicht met vele fraaie foto's. Over den kleinen tuin schrijft Heinrich Fr. Wiephing-Jürgensmann, die Gartengestalter van zijn vak is. We zien een klein tuintje waarin in 94 keurige vakken evenzooveel bloemen en planten zijn te kweeken als de staat met 94 latijnsche namen aangeeft. Dat is niet voor de poes. Maar de beschouwingen van dezen Gartengestalter zijn wel e'ig aardig en hetgeen hij in foto laat zien, verzoent ons met veel. Met keurige teekeningetjes van week-eind huisjes besluit dit nummer. J. P. M.

MALLE GEVALLEN (I)

De bouwverordening schrijft voor: onderkant markies of zonnescerm min. 2 m boven de straat. De winkelier heeft er dit op gevonden. In 't kort gezegd is dit malle geval dus een tragisch conflict tusschen bouwkunst, bouwverordening en bezonning.

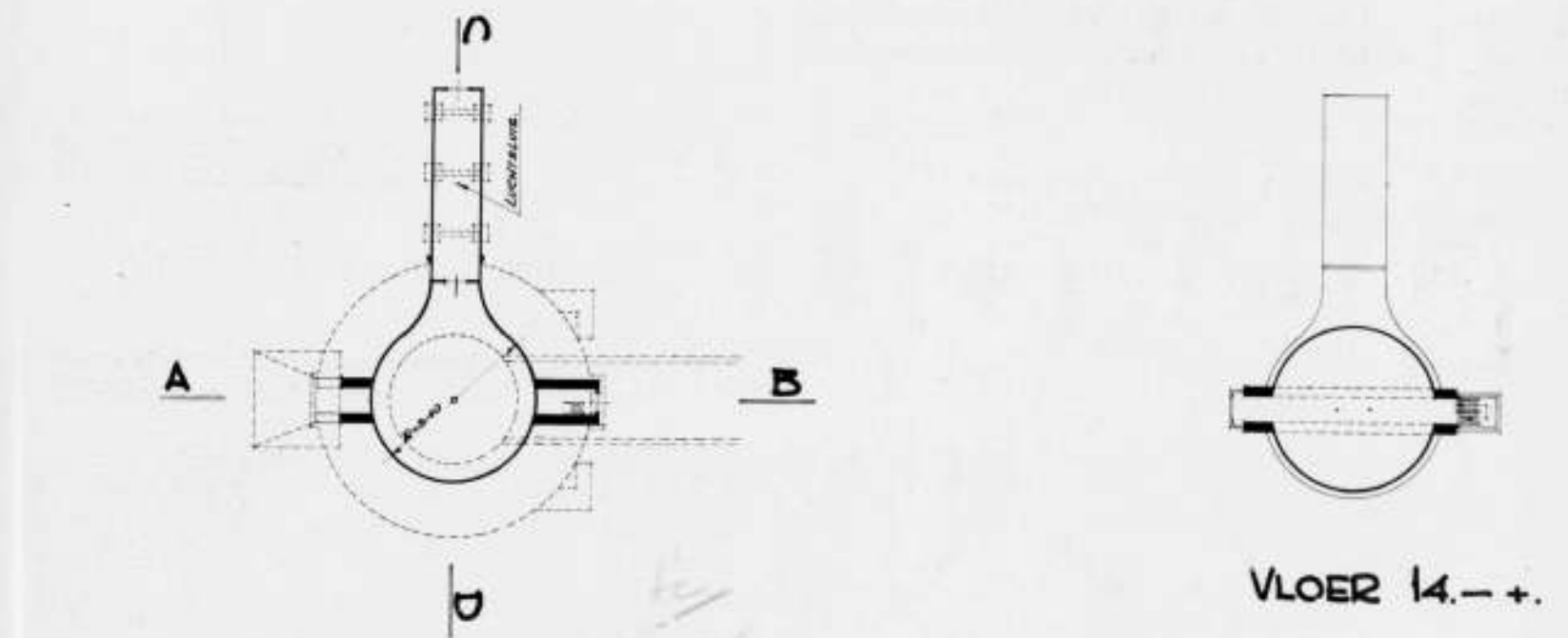
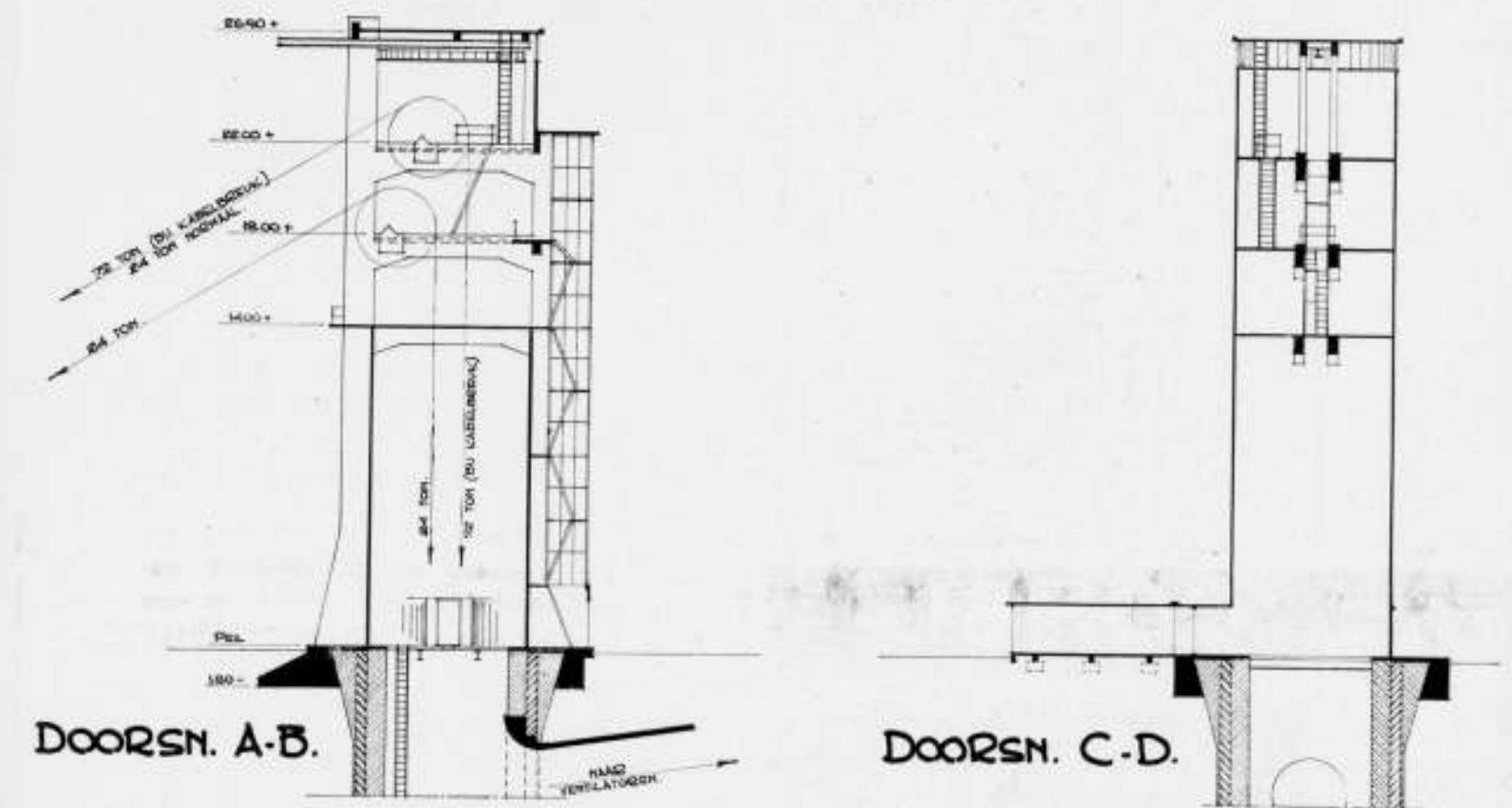
Wij zullen in dit hoekje van ons blad meer tragische conflicten laten zien. Het eerstvolgende zal al bijzonder tragisch zijn.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

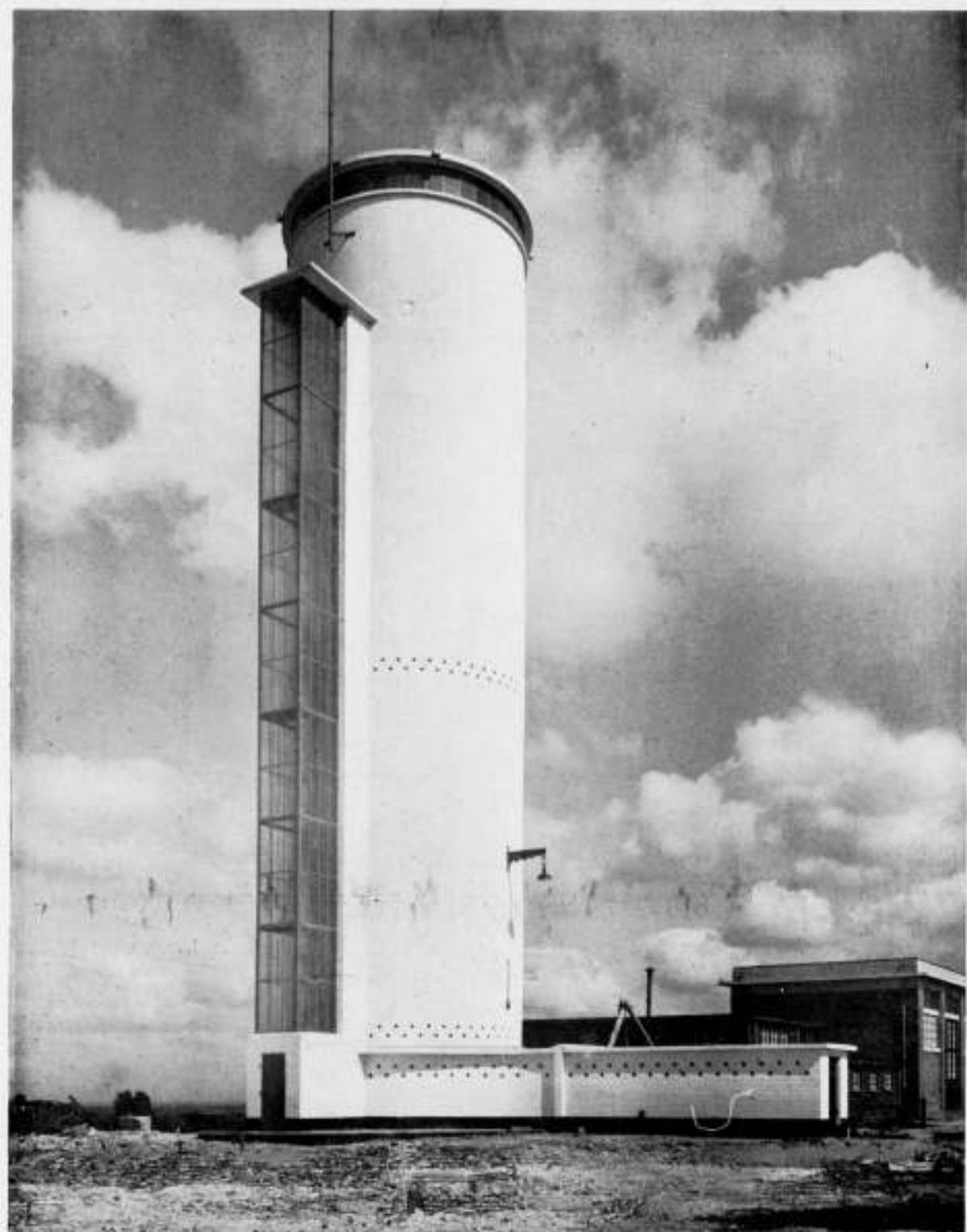
REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 29
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 21 JULI 1934

BEGANE GROND EN FUNDEERING.

SCHACHTTOREN TE NIEUWENHAGEN, IN HET CONCESSIEVELD VAN STAATSMIJN HENDRIK

SCHACHTTOREN TE NIEUWENHAGEN

STAATSMIJN HENDRIK

SCHACHTTOREN TE NIEUWENHAGEN, IN HET CONCESSIEVELD VAN STAATSMIJN HENDRIK.

De vorm van dezen toren werd bepaald door de volgende eischen:

- het onderstuk vormt het verlengde van de luchtschacht en moest dus weerstand kunnen bieden aan een uitwendigen druk van 400 kg per m², in verband met den in deze schacht heerschenden onderdruk. Een cilindrische vorm was hiervoor het beste geëigend.
- boven dit luchtdicht afgesloten onderstuk moesten leid-schijven worden aangebracht voor de lierkabels, waaraan de vervoerinrichtingen in de schacht zijn bevestigd. De hieruit voortkomende belastingen worden opgenomen door de buiten het cylindervak zichtbare ribben, welke met de draagbalken enz. een stijf raamwerk vormen.

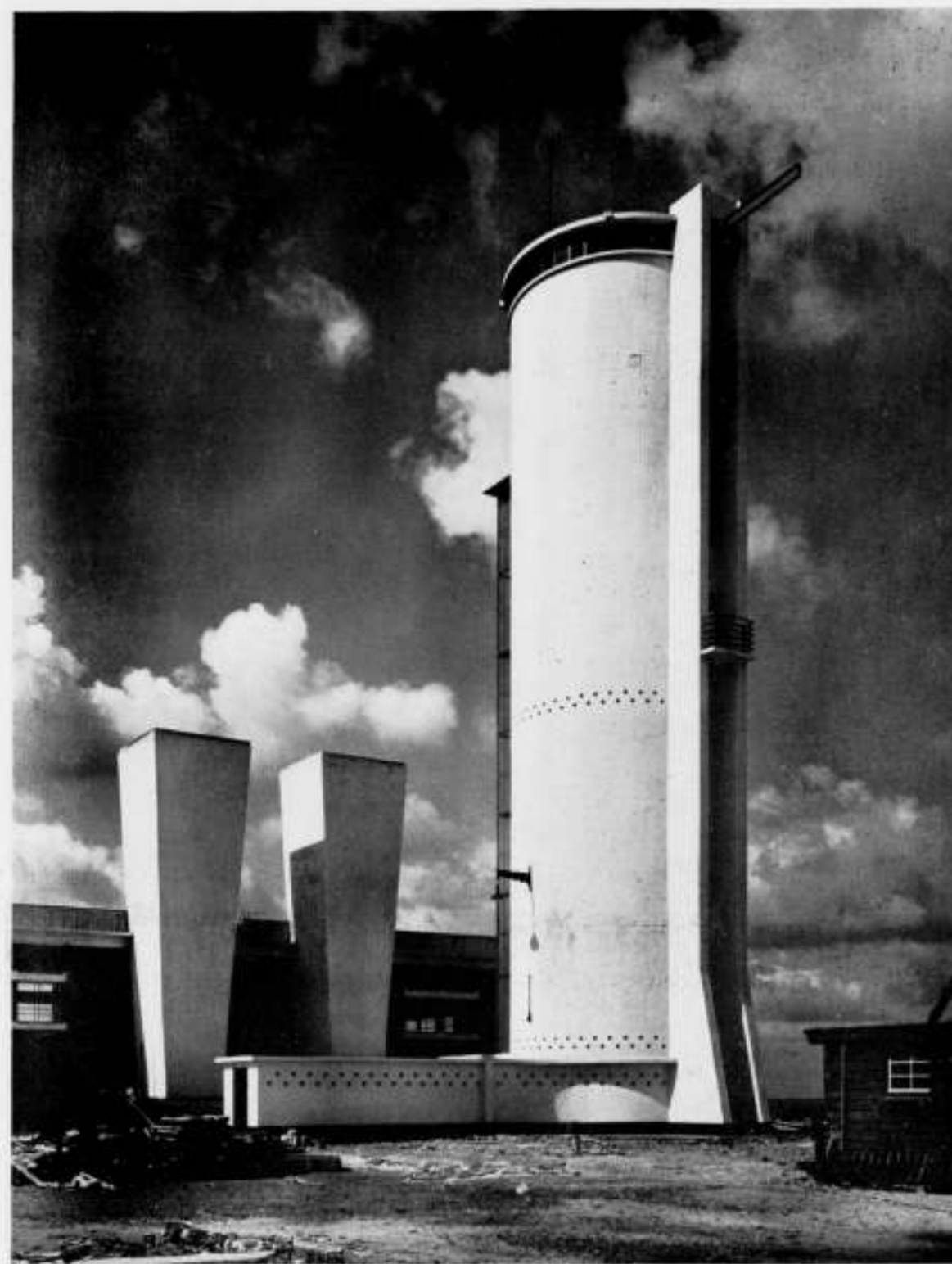
De toegang tot het onderstuk vormt een luchtsluis eveneens van gewapend beton, welke in verband met eventuele ongelijke zettingen elastisch aan het torenlichaam werd verbonden. De dagverlichting van de ruimten, welke onder onderdruk staan, geschiedt door middel van direct bij den bouw ingewerkte cilindrische glasbouwstenen.

Tot toegang van de bovenliggende ruimten dient een aan de buitenzijde aangebrachte ladderruimte.

Het geheel werd na het ontkisten gewit.

F. K. TH. VAN ITERSON,

Directeur Staatsmijne-

SCHACHTTOREN TE NIEUWENHAGEN

STAATSMIJN HENDRIK

WONINGEN TE SCHIEDAM.

In ons nummer van 7 Juli j.l. publiceerden wij een studie voor een nieuwe woningvorm van den Heer H. Leppla te Schiedam. In de bijgaande foto's is thans een naar ontwerp van den Heer H. Leppla uitgevoerde serie woningen gepubliceerd. De architect gaf hierbij de volgende toelichtingen:

De volgende afbeeldingen toonen situatie, plattegrond en perspectieven van een bouwcomplex, waarin type C, behoudens enkele veranderingen, gebouwd werd.

De plattegrond is hier 1 m dieper en 1 m breder, dus worden de vertrekken grooter.

Tegenover het type 12 X 13 cm (dat ter plaatse algemeen gebouwd wordt) is type C daarom beter, daar het minder diep is.

Daar de ligging aan den Rotterdamschen Dijk zich bijzonder

goed voor winkels leent, zijn in dit geval de benedenvertrekken tot winkels ingericht. Aan de verbreedde ingangen naar de bovenwoningen links en rechts étalages.

Inplaats van den kelder, die daardoor vervalft, is in den tuin voor iederen bewoner een loods gebouwd, die van de zijstraat uit langs een gemeenschappelijk pad te bereiken is en gelegenheid biedt om fietsen en kinderwagens op te bergen.

In aanmerking genomen dat de bouwgrond f 78.— per m² kostte, en de woningen, compleet met centrale verwarming, ingebouwd bad, geysers en waschtafel, keukenlift, vuilnisbak, huistelefoon, radio-antenne-aansluiting etc. f 42.— tot f 47.— huur doen, kan men dit type als economisch beschouwen.

H. LEPLA.

WONINGBLOK TE SCHIEDAM

ARCHITECT H. LEPPLA

INTERIEUR IN HET WONINGBLOK TE SCHIEDAM

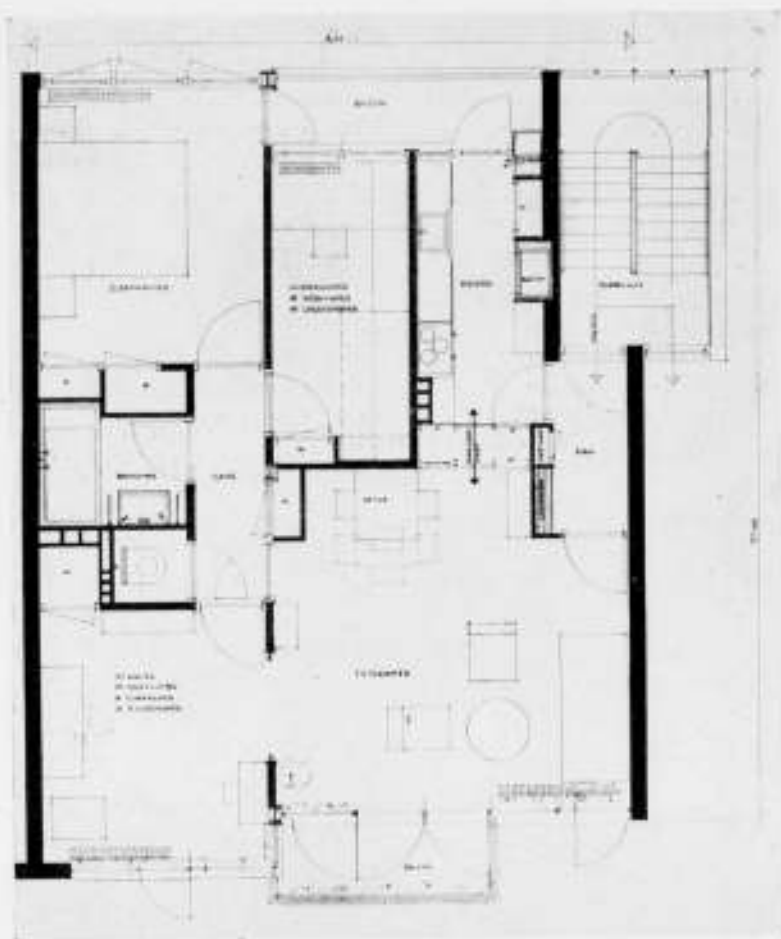
ARCHITECT H. LEPPLA

INTERIEURS IN HET WONINGBLOK TE SCHIEDAM

ARCHITECT H. LEPPLA

PLATTEGROND VAN DE OP PAG. 304 EN 305 GEREPRODUCEERDE INTERIEURS

HUISVERWARMING

HOOFDSTUK I

TOELICHTING.

Onderlinge verschillen van allerlei aard tusschen de te behandelen objecten en gevallen maken het vraagstuk der lokaalverwarming tot een omvangrijk samenstel van op zich zelfstaande problemen, welke als zoodanig een oplossing vragen. Men denke bijv. aan de verwarming van woningen, scholen, kerken enz. en de daarbij in aanmerking te nemen variatie en evolutie in den bouw. Een algemeen geldende leidraad voor de beoordeeling en behandeling daarvan is niet te geven.

Het was dus moeilijk voor mij te voldoen aan de vraag, voortkomende uit een kring van belangstellende, doch overigens niet speciaal vakkundige lezers, n.l. een verhandeling samen te stellen, die een overzicht geeft van de algemeene gezichtspunten, welke op het onderhavige gebied door hen in het oog moeten worden gevat, opdat zij bij de zich voordoende gevallen er zoo veel mogelijk toe zouden kunnen mede werken de oplossing van het probleem in de juiste banen te leiden.

Teneinde aan bedoelde vraag toch naar vermogen te voldoen heb ik mij bij de bewerking der navolgende verhandeling in de eerste plaats de woningverwarming als richtpunt gesteld voor mijn mededeelingen en haar daardoor tevens kunnen houden binnen het mij gestelde beperkte bestek.

Verscheidene mijner beschouwingen zijn echter, zoodat niet geheel dan toch grootendeels overdraagbaar op de verwarming van andere categorieën van gebouwen. Een bepaalde scheidingslijn kan en behoeft ook niet te worden getrokken, zoodat ik aan enkele gedeelten meer uitbreiding heb gegeven, in de verwachting, dat mijn geschrift in breeden kring van nut zal zijn.

Het doel, dat ik overigens bij de samenstelling dezer verhandeling voor oogen had, was tweeledig, n.l. in beknopten vorm

een indruk te geven van de veelheid van mogelijkheden, die de oplossing van het vraagstuk der lokaalverwarming tegenwoordig en voor de toekomst biedt en voorts te wijzen op de verschijnselen en eigenschappen der warmte, waarmede men in het algemeen op het onderhavige gebied te maken heeft en zooals deze zich voordoen bij de verschillende systemen.

Amersfoort.

F. G. UNGER.

1. ALGEMEENE INLEIDING.

Besluit men er tegenwoordig toe een huis in te richten of te bouwen, dan komt men te staan voor beslissingen over heel wat meer aangelegenheden dan eertijds. Vooral de ontwikkeling der techniek heeft hieraan deel. Zoo vormt thans de lokaalverwarming met alles wat daarmede verband heeft gekregen een zeer belangrijk punt, o.a. door de keuze van het verwarmingssysteem en, bij een nieuwe woning, ook de thermische uitvoering van den bouw. Hoe is deze verandering gekomen en wat leert zij?

De evolutie van het leven der menschheid, in materieelen zin, vindt in haar ontwikkelingsgang een mijlpaal bij het eerste slagen in het maken van vuur en een der eenvoudigste, doch ook belangrijkste toepassingen daarvan is de bescherming van het lichaam tegen koude.

In overoude tijden werd het vuur alleen buiten of in natuurlijke schuilplaatsen aangelegd, vrij in de ruimte brandend. Het vond daarna, zij het aanvankelijk met behulp van zeer primitieve stookgelegenheden onder een schouw, ook in de woningen toepassing, daarbij uitsluitend, althans praktisch gesproken, den mensch verwarmend door straling. De direkte verwarming door middel van een open vuur bleef tijdenlang vrijwel de eenige methode, op weinige uitzonderingen na; de indirecte verwarming door middel van een medium, zoodat

lucht, verkeerde geheel op den achtergrond. Problemen sloot de lokaalverwarming dan ook nog niet in zich, althans geen van meer betekenis dan de overige bouwkundige aangelegenheden van algemeenen aard medebrachten. Het denkwerk en de uitvoering beperkten zich tot het maken van de stookplaats en het optrekken van een schoorsteen voor de hoofdverblijfsruimte; de ondergeschikte vertrekken, o.a. die voor nachtverblijf dienende, bleven in den regel van kunstmatige verwarming verstoken.

Dat alles werd door den vooruitgang der techniek en door de zich wijzigende samenleving in den loop van de negentiende eeuw, doch voornamelijk met het begin dezer eeuw, als bij zoovele dingen, geheel anders. De tijden zijn voorbij, waarin men in alle kalmte en rust zijn dagelijksche bezigheden kon verrichten en tevens aandacht wijden aan het vuur in den haard, door er zoo nu en dan een blokje op te werpen, of wel dien dienst kon vergeten om er door de afkoeling aan herinnerd te worden, met als gevolg nieuw aanleggen of in de koude blijven.

De ontsluiting van zoo menig gebied voor onze kennis heeft weliswaar alle kringen der maatschappij op een hooger levensniveau gebracht, maar daardoor wordt ons ook meer intense arbeid afgedwongen, zoodat onze geest aanhoudend werkzaam moet en wil zijn. Opdat wij ons daarbij volop kunnen wijden aan ons werk en profiteren van rust en ontspanning, willen wij niet alleen, maar moeten wij dan ook zorgen en besnoeringen zooveel mogelijk beperken.

Gestuwd door dezen impuls, ontplooit zich op het gebied der verwarming van woon- en werkruimten in een kort tijdsbestek een evolutie, die het schablonenwerk van vroeger meer en meer maakt tot speciale techniek met tal van praktische en wetenschappelijke problemen, waarvan echter een groot aantal nog op goede oplossingen wacht.

Nu zijn er wellicht bij ontstentenis van bovenvermelde oorzaken, weinig perioden in de geschiedenis der menschheid geweest, waarin een ieder zoozeer gedwongen werd met zijn tijd mede te gaan als in den tegenwoordige en zich dus de meest noodige kennis van zaken eigen te maken. Om hieraan, voor wat betreft de lokaalverwarming, tegemoet te komen, heb ik de navolgende verhandeling het licht doen zien. In breede kringen moet men leeren inzien, dat lokaalverwarming tot een samenstel van problemen is geworden, waarvan men begrip moet hebben, teneinde zich omtrent de juiste richting van de ontwikkeling dezer techniek te kunnen oriënteren en omdat een goede oplossing daarvan het belang van den gebruiker zoowel als van den vakman dient.

Bij lezing van deze verhandeling moet men evenwel steeds voor oogen houden, dat de techniek der moderne lokaalverwarming zich nog in een belangrijk stadium van evolutie bevindt en dat het slechts door dit in aanmerking te nemen mogelijk is de waarde en geschiktheid der in zwang zijnde verwarmingswijzen van het juiste standpunt uit te beoordeelen.

Voorts zij men voorzichtig met het vormen van een afkeurend of waardeerend oordeel over eenig verwarmingssysteem op grond van niet of wel bevredigende toepassingen. Zoo mogen bezwaren niet altijd toegeschreven worden aan principieele tekortkomingen, daar deze ook hun oorzaak kunnen vinden in onvoldoende kennis van den uitvoerder, leekenbegrip bij den gebruiker of toevallige omstandigheden.

Ook het groote aantal der in aanmerking te nemen factoren dient tot voorzichtigheid te manen bij het doen van een beslissende keuze. Men denke bijv. aan de meest rationele verwarmingswijze van het gebouw, of van bepaalde vertrekken, in verband met het gebruiksdoel en de gebruikstijden, aan de ter beschikking staande stookmiddelen, aan het verband tusschen bouwplan en systeem van verwarming en dergelijke.

Door de navolgende verhandeling wil ik daarom trachten te

bereiken, dat men voor huisverwarming een juist inzicht krijgt in de belangrijkste grondslagen, welke in normale omstandigheden een doelmatige oplossing bepalen.

De uitgebreidheid van het onderwerp maakt het moeilijk alles in een beknopt bestek te behandelen. Oordeelkundige beperking en indeeling van de stof is daarom van veel belang. Bepaalde aangelegenheden zijn n.l. fundamenteel, zij liggen ten grondslag aan alle problemen. Hiertoe behooren o.a. de thermische bouwwijzen, de warmtewerking, de stookmiddelen, de schoorsteenen, de warmteregeling enz. Ik heb deze samengevat in het eerste hoofdstuk. Fundamenteele factoren, die slechts onder bijzondere omstandigheden in aanmerking komen, blijven buiten beschouwing.

Tot een afzonderlijke categorie reken ik de oplossingen in engeren zin, dat zijn o.a. de verwarmingssystemen, de toestellen en verdere onderdeelen. Deze bracht ik onder in het tweede hoofdstuk.

De voortschrijdende techniek ontwikkelde reeds allerlei systemen en produceert verschillende toestellen, waardoor belangrijke vragen en moeilijkheden in bepaalde gevallen een meer bevredigende oplossing kunnen vinden dan vroeger te verkrijgen was, bijv. automatische stookinrichtingen, verwarming van gebouwencomplexen, hulpverwarming met elektrische toestellen enz., doch ook wachten nog vele wenschelijkheden op een algemeen en praktisch tevreden stellende vervulling, zooals gunstige warmteverdeling, voorkomen van hinderlijke uitdroging enz. Het wordt dus meer en meer voor den leek van belang zich op de hoogte te stellen van wat op het oogenblik kan en wat niet kan. Daarbij zullen hem dan vele vragen door de gedachte gaan, welke anders niet bij hem opgekomen zouden zijn, doch waarvan een goede oplossing er toe zal bijdragen zijn huis voor hem van waarde te maken.

Uit den aard der zaak ligt het niet in mijn bedoeling leeken door middel van deze verhandeling vakkennis bij te brengen in de lokaalverwarmingstechniek, doch wel wil ik hen wijzen op de vele mogelijkheden, die de moderne techniek in zich sluit voor beantwoording van allerlei eischen op dit gebied.

2. LICHAAMSWARMTE.

a. Doel van de verwarming.

In het menschelijk lichaam ontwikkelt de energie van het levensproces voortdurend warmte en onderhoudt daarin zoodoende een temperatuur van ca. 37° Celsius (= 100° Fahrenheit). Deze warmte moet doorlopend en in het tempo van haar productie afgevoerd worden en wel grootendeels door directe overdracht aan de omgeving. De taak, aan de lokaalverwarming opgelegd, is derhalve niet het lichaam warmte toe te voeren, zooals aan een levenloos voorwerp, dat op zekere temperatuur boven zijn omgeving moet blijven; zij moet uitsluitend verhinderen, dat het lichaam te veel of op onregelmatige wijze (gerekend naar tijd en plaats) warmte afgeeft.

Anderzijds moet het lichaam warmte afgeven, daarom mag deze afgifte niet kleiner worden, dan in verband met de levensfuncties toelaatbaar is; om deze reden mag de verwarming dan ook niet te overmatig functioneeren. Haar werking is dus steeds aan een bovenste en onderste grens gebonden, opdat de warmtetoestand in het vertrek aan de occupanten geen onaangename gewaarwordingen zal geven.

Hoewel de mensch, indien hij zich naar den eisch kleedt, zeer uiteenlopende omgevingstemperaturen kan verdragen, zoo blijkt toch geschikte kamerwarmte, als bovenbedoeld, aan vrij nauwe grenzen te zijn gebonden, wil men zich, ook bij langer verblijf in een vertrek, voldoende behaaglijk gevoelen, zonder daartoe hem storende maatregelen te moeten nemen, zooals meer of minder lichaamsbeweging, wijziging der kleeding of dergelijke.

„Zie hier een complex woningen met een vlak dak, waar tegen geen bezwaren rijzen, zoowel met het oog op de omgeving als op de verdere bebouwing van dit bouwblok. Verder is dit plan uiterlijk weloverwogen verzorgd, en is b.v. zorg gedragen dat de afschuining van den achtergevel (die wij liever ook niet zagen toegepast) bij de ontmoeting van de twee woninggroepen vanaf de straat uit het gezicht valt, door den achterwand van de hoekwoning loodrecht op te trekken. De goedkeuring kan mitsdien worden aanbevolen.“

Waarlijk, indien men gemeentebesturen niet den stok tusschen de beenen wil steken, maar ze wil helpen in hun moeilijke taak tusschen veel voorschriften, veel stuurlieden aan den wal en veel rechtmatige particuliere belangen in, dan dient men anders te werk te gaan dan met een stuk als waarachter Uw Bestuur zich heeft gesteld. Wij noch Burgemeester en Wethouders hebben het „idée fixe“, dat de door ons zonder voorbehoud aanvaarde plicht „tot in de finesses wordt vervuld“. Maar dat ons gemeentebestuur, voor zooveel het tot zijn taak is te rekenen, bij de vervulling van zijn plicht geen behoorlijk resultaat bereikt heeft, heeft Uwe critiek wel allerminst beezen.

Van den nieuwen ziekenhuisvleugel aan den Coehoornsingel heeft de redactie blijkbaar noch de teekening, noch het emplacement gezien.

DE RAAD DER GEMEENTE ZUTPHEN.

ONDERSCHRIFT VAN DE REDACTIE.

Het spijt ons te moeten verklaren dat dit antwoord van den Gemeenteraad ons teleurstelt. Er spreekt evenals uit het schrijven van 13 Maart, uit dit stuk een zekere gefroisseerdheid over ons optreden, maar wij beoogen toch waarlijk geen ander belang dan dat van het behoud van het stedschoon van Zutphen.

Wederom tracht de Gemeenteraad onze critiek te bezweren door te wijzen op zijn deskundigen „van uitnemenden naam“, „van den eersten rang“, „zeer bekend“, maar hij blijft in gebreke onze critiek zakelijk te weerleggen.

De grove fouten in ons betoog, die ons worden verweten, hebben wij, voor wie ons artikel serieus heeft gelezen, niet gemaakt, want wij hebben ons slechts ingelaten met fundamentele eigenschappen van het goede bouwen, en wat de taak

van een gemeentebestuur jegens het bouwen betreft, hebben wij juist getracht een analyse te geven van de afhankelijkheid van het Gemeentebestuur ten opzichte van de bouwers.

Het is gemakkelijk, nu wij het hebben bestaan, na het onwelwillende antwoord op het adres, niet in onze schuld te kruipen, maar openlijk en objectief in een serieus gedocumenteerd nummer onze opmerkingen te staven, ons een sterk element van onwelwillendheid te verwijten, en een reprimande te bezorgen over de wijze waarop wij te werk zijn gegaan. Maar deze tactiek camoufleert niet het feit, dat de Gemeenteraad van Zutphen in gebreke is gebleven een hoofdpunt van het adres, n.l. de verminking van den stadswal door uitbreiding van het Ziekenhuis, te weerleggen.

Het ontzeilen van onze critiek op dit punt met de opmerking dat wij blijkbaar noch de teekening, noch het emplacement hebben gezien is een zonderling Ersatz voor het overtuigend betoog, waaruit zou blijken, dat hier van verminking van den ouden stadswal geen sprake was, zooals de Raad aan het eind van zijn schrijven van 13 Maart met veel aplomb aankondigde. En waar de Gemeenteraad denkt met een krachtigen stoot van zijn lans ons in het hart van onze beschouwingen over slechte architectuur te Zutphen (4 van de 6 gekozen voorbeelden blijken destijds door deskundigen te zijn goedgekeurd) doodelijk te treffen, geeft dit punt juist het bewijs van de objectiviteit van ons Zutphen-nummer.

Het is ons niet te doen geweest om den Gemeenteraad van Zutphen te treffen, (zooals de Raad nog steeds schijnt te denken), maar om de zaak. De 6 afgedrukte voorbeelden geven naar onze overtuiging (en wij zijn zeker dat wij hierin niet alleen staan) voorbeelden van slechte architectuur en daar doet het feit of deze gebouwen destijds al of niet goed zijn beoordeeld en door wie, niets aan af.

Volstrekt onjuist is het, dat de Gemeenteraad zich aan critiek meent te kunnen onttrekken door te schrijven dat gasarmen overal leelijk moeten zijn en dat reclameborden geenszins volstrekt kunnen worden geweerd.

Er is één lichtpunt. De Gemeenteraad van Zutphen vindt in onze critiek nog wat te leeren en hij zal daarmee zijn voordeel doen. Dit verheugt ons zeer. Wij hopen dat dit het nieuwe Zutphen ten goede moge komen. De Gemeenteraad kan overtuigd zijn, dat wij zijn streven naar verbetering met belangstelling zullen blijven volgen.

DE REDACTIE.

DE BERGSCHUUR

HET ERF

DE POORT

DE BOERDERIJ

DE BERGSCHUUR TER DOEST.

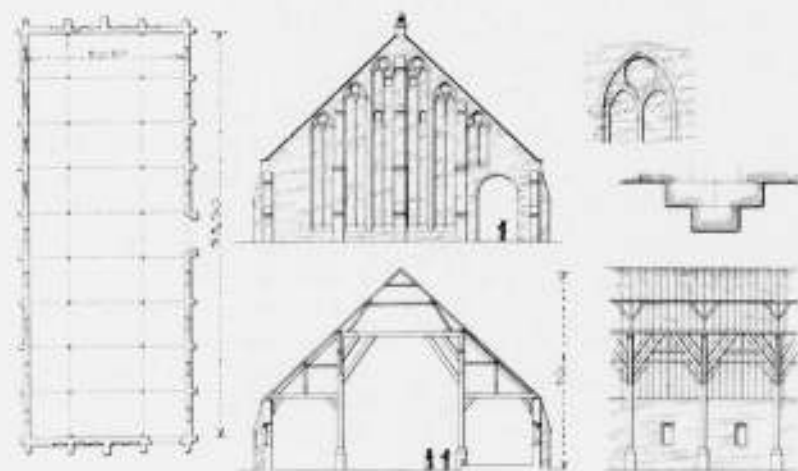
Wie in deze vacantiemaanden in West-Vlaanderen mocht komen, moet niet verzuimen, een bezoek te brengen aan Ter Doest, een groote boerderij aan den weg van Brugge naar Brugge-Zeehaven. Ter Doest was een Abdij. Maar daarvan is niets meer over dan een reusachtige bergschuur, 53.50 m lang, 10.50 breed en 16 m hoog. Deze oude schuur staat nu op het boerenerf. De schuur dagteekent uit de 12e of 13e eeuw en het mag zeker een wonder heeten dat dit gebouw, dat met een enkele vonk ten doode is opgeschreven, steeds aan ondergang is ontkomen, hoewel het toch eeuwigdurend in een gevechtslinie lag. De schuur zelf is bij het binnentreden uit het licht

volmaakt donker. De gaatjes tusschen de pannen schitteren als sterretjes aan den donkeren hemel. Langzaam gaat men wat zien van een reusachtig eikenhouten dakstoel waarvan de hoofdstijlen 40 x 40 cm zijn.

Toevallig vond ik in een oud en weinig bekend boek over Middeleeuwsche bouwkunst, door T. H. King in 1859 geschreven, een plattegrond en een doorsnede van deze schuur, die wij hierbij reproduceeren.

Behalve de schuur is ook de eenvoudige boerderij wegens haar architectuur bezienswaardig.

J. P. M.

TEEKENINGEN VAN DE BERGSCHUUR VAN DE VOORMALIGE ABDIJ TER DOEST
310

UIT: THE STUDY-BOOK OF MEDIAEVAL ARCHITECTURE BY THOMAS H. KING

(vervolg van pag. 308)

b. De wijzen waarop het menselijk lichaam warmte afgeeft.

De afgifte van lichaamswarmte geschiedt voornamelijk door de huid, terwijl slechts ongeveer een tiende gedeelte met de ademhaling weggaat. De huid speelt dus een overwegende rol en de warmte gaat van haar op de omgeving over, een gedeelte door directe overdracht op de omringende lucht, anderdeels door uitstraling naar de ons omgevende wanden en voorwerpen, terwijl zij voor het overige verdwijnt door de verdamping van het huidvocht. De grootte van deze factoren ieder voor zich is zeer afhankelijk van de uitwendige omstandigheden. Zoo is de uitstraling bijv. afhankelijk van de temperatuur van de omgevende wanden en voorwerpen, welke variabel is, al naar tijd en plaats.

In den regel stelt men in verwarmde vertrekken de uitstraling van een rustig bezig zijnde persoon op 40 à 50% van zijn totale warmteafgifte, terwijl voorts ongeveer 30 à 35% direct op de omgevende lucht overgaat. Laatstgenoemde overdracht is grooter naarmate de luchttemperatuur lager is en de luchtstromingen krachtiger zijn. De verdamping van het huidvocht bewerkstelligt het resterende deel der afgifte (ca. 15%), doch is zeer wisselend in verband met het droger of vochtiger zijn van de huid en van de omgevende lucht. De vochtigheid van de huid stelt het lichaam zelf in, al naarmate meer of

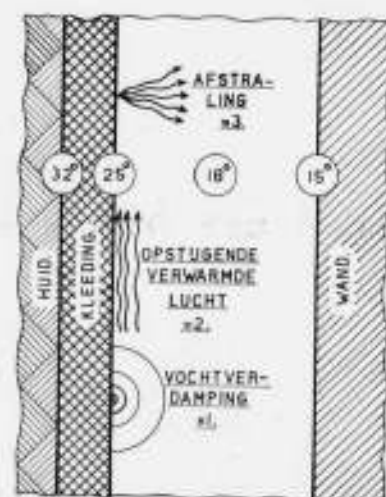

FIG. 1

minder warmte afgevoerd moet worden.

In fig. 1 is de warmteafgifte schematisch en in algemeenen zin weergegeven. De temperatuurwaarden daarin aangeduid, zoowel als de verhoudingsgetallen der warmteafgifte duiden slechts hun orde van grootte aan bij den mensch onder normale omstandigheden in een verwarmd vertrek bij zittenden arbeid.

In het over het algemeen weinig koude klimaat van ons land is in de eerste plaats de temperatuur van de lucht de voornaamste factor voor de grootte van de afgifte der lichaamswarmte aan dit medium, echter spelen ook haar bewegings-toestand en vochtigheidsgraad een niet te onderschatten rol. Bewegende lucht voert belangrijk meer warmte af dan stilstaande. Is zij flink in strooming, dan maakt het voor de warmteafgifte betrekkelijk weinig uit of zij wat meer of minder snel beweegt, doch de zeer zwakke luchtstroompjes, zooals die optreden bij tocht, geven bij wisselende snelheid vrij groote variaties in den afvoer. De warmteafgifte wisselt bij gelijke variaties der luchtsnelheid bij uiterst zwakke stroomingen tweemaal zooveel als bij grooter snelheden van omstreeks een meter per seconde.

Omdat deze luchtstroompjes vooral in verwarmde vertrekken zeer onregelmatig van snelheid, dus van afkoelende werking en bovendien dikwijls koud zijn, worden zij niet ten onrechte als tocht geveesd wegens de plaatselijke sterke lichaamsafkoeling, welke zij veroorzaken. Evenwel geven ook luchtstroommen, die warmer zijn dan normaal, tochtgebaarwordingen, in geval hun temperatuur niet hoog genoeg ten opzichte van hun snelheid is.

Droge lucht bevordert de verdamping van het huidvocht en de daartoe vereischte warmte wordt aan het lichaam onttrokken. Daardoor is in een zeer droge atmosfeer een hooger warmtetoestand noodig dan in meer vochtige lucht. Merkbaar wordt dit echter alleen bij zeer groote droogte van de lucht, d.i. beneden een relatieve vochtigheid van ca. 30 à 40%. In ons klimaat komt een dergelijke droogte van de kamerlucht zelden voor, hoewel zij bij centrale verwarming zeer groot kan zijn.

Bij luchttemperaturen beneden 16° C. (d.i. ca. 60° F.) belemmert een groote luchtvochtigheid de warmteafgifte niet meer, doch bevordert deze zelfs eenigermate, doordat zij het warmtegeleidsvermogen van de lucht grooter maakt.

Bij droge lucht neemt men algemeen aan, dat zoolang de vochtigheidsgraad boven 30 à 40% en onder 80% blijft, deze niet onbehaaglijk aandoet. Betrekkelijk hooge vochtigheid van de lucht kan, niet zoo zeer bij een goeden, doch meer bij een iets overmatigen warmtetoestand, een ongunstigen invloed op de behaaglijkheid uitoefenen. In hoeverre overigens droge dan wel vochtige lucht voor de hygiëne gewenscht is, daarover loopen de meeningen der deskundigen nog zeer uiteen.

Al heeft men, zooals gezegd, vooral bij centrale verwarming, veelal meer last van droge dan van vochtige lucht, o.a. met meubels en dergelijke, zoo is het niet overbodig er op te wijzen, dat men in te vochtige lucht zelfs bij normale temperatuur, maar in het bijzonder bij eenigszins te hooge temperatuur, een benauwd gevoel ondervindt, veroorzaakt door belemmering van de afgifte der lichaamswarmte aan zulk een atmosfeer. Het niet onbelangrijke gedeelte van de warmteafgifte door verdamping van in het lichaam aanwezig vocht, zoowel via de huid als via de longen wordt n.l. in vochtige lucht sterk vertraagd, wij voelen ons onbehaaglijk en klam, omdat de huid vochtig en zelfs nat is, zonder dat dit ons de verlangde afkoeling geeft.

Volledigheidshalve memoreer ik hier de veel besproken klachten over de onaangename gewaarwordingen, in het bijzonder in de keel, welke men in de droge atmosfeer van centraal verwarmde vertrekken kan ondervinden. Hoewel ik niet te kennen wil geven, dat ik dit als een bijkomstigheid beschouw, is het niet mogelijk mij hierover op goede gronden te uiten wegens de onzekerheid in de kennis, die ook in de vakwereld nog op dit gebied bestaat. Verklaringen, welke het opwarren en schroeven of de hygroscopische werking van stofdeeltjes enz. enz. als de oorzaken van de prikkeling der slijmvliezen aangeven, zijn m.i. tot dusver onvoldoende experimenteel gestaafd. Ook gaat de warmte van het lichaam op de ruimte over geheel onafhankelijk van de ons omringende lucht en wel door straling. De oppervlakte van het menselijk lichaam, dus die van de huid en kleeding, is steeds warmer dan die van de omgevende kamerwanden enz. (ook in verwarmde vertrekken, afgezien van de warmtebronnen zooals kachels enz.), zoodat het lichaam voortdurend warmte afstraalt, ook al is het temperatuurverschil betrekkelijk gering. Straling kenmerkt zich door warmte-overgang van het oppervlak van hooger temperatuur, den zender, op dat van lager temperatuur, den ontvanger, welke overgang praktisch onafhankelijk is van de afstand tusschen die beide bevindende lucht. Ook in het luchtledig

gaat de stralingsoverdracht onverminderd door. Het is oppevlak-uitwisseling van warmte.

Door het immaterieel karakter van dit rapport wordt het in den regel bij lokaalverwarming van ondergeschikte betekenis geacht. Evenwel kan de normale warmteafgifte van het menselijk lichaam een belangrijken invloed ondervinden van te veel of te weinig straling. Zie hiervoor paragraaf 3c: Het effect van convectie en straling op den warmtetoestand van een vertrek.

De kleeding, als warmteïsoleerende bedekking, vermindert de stralingsoverdracht, omdat de oppervlakttemperatuur daarvan lager is, dan die van de huid. Bezit de omgeving oppervlakken van verschillende temperatuur en op verschillende afstanden van het lichaam, zoo ondervindt dit als het ware de resultante van al deze af- en opstralingen. Zodoende kan de hinderlijk afkoelende straling en ook de convectie van een koud oppervlak in onze nabijheid, bijv. van een raam, gecompenseerd worden door een warmtebron, die ongeveer uit dezelfde richting straalt. Dit doen o.a. in zekere mate radiatoren onder de ramen.

Tenslotte wijs ik er hier met nadruk op, dat het probleem der lokaalverwarming in beginsel neerkomt op het in perfectie verwezenlijken van een, voor ons onmerkbaar, overdracht door straling en luchttransport van onze lichaamswarmte op onze omgeving en wel volgens de hierboven omschreven wijzen. Die warmte verdwijnt via de ons omsluitende wanden van het vertrek in de wereldruimte daarbuiten.

c. Warmtebehoefte.

Behalve op het feit, dat de warmtetoestand van een vertrek door het genoemde viertal factoren n.l. door luchttemperatuur, vochtigheid en beweging benevens omgevings temperatuur tezamen wordt bepaald, vestig ik ook de aandacht op het uiteenloopen der eischen, die de menschen aan dien toestand stellen als gevolg van hun individuele eigenschappen. Naast opvallende variaties in dit opzicht, heeft de mensch in het algemeen ook onder verschillende omstandigheden andere warmtebehoefte. Vooruitlopend op de nadere behandeling daarvan in het desbetreffende gedeelte, merk ik hier op, dat men vooral bij spierarbeid, in de voornaamste plaats bij het loopen, een belangrijk minder warme omgeving verlangt dan bij rust van de spieren.

Voorts zal men na een periode van bijzondere onbehaaglijkheid, als men dus of zeer koud (verkleumd) of zeer warm (transpireerend) is, voor het snelle terugkeeren tot den normalen toestand tijdelijk een in de andere richting overmatigen warmtetoestand wenschen.

Deze korte uitweiding over de uiteenlopende eischen, die in verschillende gevallen aan den warmtetoestand van een vertrek zullen worden gesteld, duidt aan, dat het bereiken van een zoodanige, waarbij het iedereen thermisch volkomen naar den zin zal zijn, een slechts praktisch te benaderen ideaal blijft, aangezien men hem niet gelijktijdig voor elken occupant volkomen naar behoefte kan instellen. Hoewel de moderne techniek met behulp van stralende verwarming, ventilatoren, luchtbevochtigers, enz. mogelijkheden in deze richting biedt, is het bezwaarlijk om in lokalen, waarin vele personen werkzaam zijn, een ieder geheel tevreden te stellen.

Een ander punt, waarmede men rekening moet houden is, dat het is ook de totale warmteafgifte van het lichaam van juiste grootte, dan zullen toch de verschillende lichaamsdeelen geen abnormaal onderscheid in afgifte mogen vertoonen, wil onbehaaglijkheid achterwege blijven. Zoo zal een koude luchtstroom (tocht), welke o.a. bij convectieverwarming op kan treden, plaatselijke afkoelingen veroorzaken, terwijl intensieve stralingsbundels plaatselijk overmatige verhitting te weeg

brengen. Hoe minder de huid door kleeding is beschermd, des te gevoeliger zal men zijn, dus des te hooger eischen moet men aan de gelijkmatigheid van de kamerwarmte stellen.

Tenslotte zij evenwel opgemerkt, dat het menselijk aanpassingsvermogen kortstondige of kleine afwijkingen van den idealen warmtetoestand toelaatbaar maakt. Immers bezit het organisme het vermogen om de lichaamstemperatuur ook onder uiteenlopende omstandigheden constant te houden, waarbij dus storende invloeden van buitenaf (variates in temperatuur, snelheid en vochtigheid van de lucht, stralingswisselingen) gecompenseerd worden, evenals individuele en functionele stoornissen (variates in kleeding en beweging, in voedings- en gezondheidstoestand enz.). Die compensatie is evenwel aan grenzen gebonden, die moeten worden in acht genomen, wil men zich niet onbehaaglijk gevoelen.

Eenerzijds mag men dus het belang van een juist warmtetoestand niet onderschatten, anderzijds matige afwijkingen niet overschatten. In hoeverre afwijkingen toelaatbaar zijn hangt niet alleen af van de individuele constitutie (o.a. van den gezondheidstoestand) van den occupant, doch evenzeer van soort en duur zijner bezigheden. De hoogste eischen aan den warmtetoestand stellen in den regel diegenen, welke zonder veel lichaamsbeweging, bijv. zittend en langdurig zonder onderbreking in een vertrek verblijven.

Er zijn voor afwijkingen van den juiste warmtetoestand zeer gevoelige individuen, welke lang voordat van een onbehaaglijk te warmen toestand sprake is, reeds den verslappenden invloed en het ontbreken van den lust en het vermogen tot inspannenden arbeid ondervinden en daardoor een verlangen naar frische lucht bespeuren.

Geschikte kamerwarmte is, zooals gezegd, al naar de omstandigheden aan vrij nauwe grenzen gebonden. Door de gewaarwording van onbehaaglijkheid bemerken wij waar zij gelegen zijn en dat wij ze hebben overschreden. Dus doet zich de eigenaardigheid voor, dat het hierbij gaat om de grenzen van een gebied, dat pas zijn aanwezigheid openbaart, als wij er buiten zijn geraakt. Wat toch is het geval?

Eerst als de warmtetoestand de aangewezen grenzen overschrijdt, dringen gewaarwordingen van te koud of te warm tot ons door. Er treedt een toestand in, waarbij wij ons onbehaaglijk (soms zelfs, zooals wij wel zeggen „verre van behaaglijk“) gevoelen. Terwijl dus het thermische gebied, waarbinnen een lokaalverwarmingssysteem naar den eisch functioneert, als zoodanig aan onze directe waarneming is onttrokken, waarschuwt ons een gevoel van onbehaaglijkheid, indien wij er buiten geraken. In tegenstelling met de beide voelbare onbegrensde onbehaaglijke gebieden (te koud resp. te warm) noem ik het tusschengelegen, begrensde, onvoelbare gebied van goed aangepaste warmte, thermisch behaaglijk, teneinde het in mijn beschouwing te kunnen aanduiden als dien warmtetoestand, waarin men niet onbehaaglijk is en waarin dus de lichaamswarmteafgifte juist de vereischte grootte heeft.

Terwijl nu in dezen zin opgevat het woord „behaaglijkheid“ een (thermischen) evenwichts- en daardoor onvoelbaren toestand aanduidt, zoo bestaat daarnaast ook thermische behaaglijkheid, welke wel voelbaar is. Er is n.l. een groot verschil tusschen de behoeften aan thermische bevrediging van iemand, die zich in een goed verwarmd gebouw of vertrek bevindt en iemand, die koud en verkleumd, bijv. van buiten komend een dergelijke ruimte binnengaat. In het eerste geval bestaat feitelijk geen behoefte aan een voelbaar effect (die zou zelfs storend zijn), doch wel aan een warmtetoestand, die zoo nauwkeurig mogelijk de warmteafgifte in evenwicht houdt met de momenteele warmteproductie in het lichaam. D.w.z. de verwarming functioneert ideaal, zoolang zij een zoodanigen stationairen thermischen lichaamstoestand onderhoudt, dat men noch iets bespeurt van een te veel noch van een te weinig aan

warmte, ook op den duur niet. Er is onvoelbare behaaglijkheid.

In het tweede geval, bij het betreden van een verwarmde ruimte door een verkleumd persoon, krijgt deze een gewaarwording van voelbare behaaglijkheid door het ophouden van de overmatige afgifte. Zoo is o.a. stralende warmte in dit opzicht zeer effectief en niet alleen erkennen wij de behaaglijkheid daarvan in gevallen van groote verkleumdheid (bijv. na verblijf in de buitenlucht), doch ook, wanneer men zich na verblijf in een te koud lokaal (bijv. de toezichthebbende in een werkplaats) bijv. door stralende warmte weer laat „bijkomen”. Dergelijke gevallen doen zich meer voor dan wij plegen op te merken.

Teneinde voor alle occupanten, werkzaam in een vertrek (onvoelbare) behaaglijkheid te verkrijgen, moet de warmte-toestand zooveel mogelijk tegemoet komen aan ieders behoefte. Evenwel is in den regel de afgifte van verschillende personen ongelijk, als gevolg van hun bezigheden en van hun individuele eigenschappen, zoodat een ten allen tijde volmaakte aanpassing aan de warmtebehoefte van elken occupant slechts mogelijk is door volledige beheersching van den warmtetoestand in het geheele vertrek naar tijd en plaats. In de praktijk tracht men dit op tweeërlei wijzen naar den eisch te benaderen.

Ten eerste kan men (opzettelijk) de verdeeling van den warmtetoestand in het vertrek ongelijkmatig maken, d.w.z. installatief en bouwkundig zoodanig te werk gaan, dat het aan de eene zijde warmer is dan aan de andere. Laat men nu de occupanten vrij in de keuze van een plaats, resp. houdt men bij de plaatsing rekening met iedere individuele warmtebehoefte, dan kan elke occupant den voor hem gunstigsten warmtetoestand vinden. Men denke hierbij bijv. aan haardverwarming, waarbij het geheele vertrek door de convectie op zeker minimaal warmteniveau wordt gebracht, terwijl de straling den warmtetoestand verhoogt al naar de plaats, die men heeft gekozen.

Ten tweede kan men de occupanten in de gelegenheid stellen door middel van bijverwarmingstoestellen (bijv. met elektrische straalkachels) den gelijkmatigen minimalen warmtetoestand in het vertrek plaatselijk te verhoogen al naar hun individuele behoefte.

Een verwarmingsinrichting als de eerstgenoemde is in het algemeen te verwezenlijken met behulp van verwarmingstoestellen, welke naast de noodige convectie tevens eenigszins krachtige straling geven. Voor groote lokalen echter, waarin zich veel personen ophouden, die door hun werkzaamheden aan bepaalde plaatsen zijn gebonden, zal welhaast alléén het tweede middel de verlangde oplossing kunnen geven, in ieder geval dikwijls de voorkeur verdienen.

Behalve door de individuele verschillen in warmtebehoefte wordt ook door variaties in den weertoestand, zooals die van zonneshijn enz., waaraan wij in ons wisselvallig klimaat zijn blootgesteld, eenig aanpassingsvermogen van ons thermisch behaaglijksgevoel geëischt. Het ruimtelijk begrensde karakter van de binnenvallende zonnestraling, waarvan richting en intensiteit zich bovendien wijzigen al naar uur en jaargetijde, veroorzaken ook plaatselijke veranderingen in den warmtetoestand in het vertrek en stellen hoge eischen aan de regelbaarheid van de verwarming.

Met de tegenwoordig beschikbare middelen is het reeds goed mogelijk bevredigende oplossingen van het lokaalverwarmingprobleem, als boven bedoeld, te verkrijgen, doch men ziet dat in verband daarmee de bouw van een verblijfslokaal, thermisch gesproken, iets geheel anders wordt, dan het scheppen van een door wanden omsloten ruimte, waarin wat warmte wordt geproduceerd. Het is echter nog allermindst regel, dat de

problemen in dezen zin tijdig worden bestudeerd en tot oplossing gebracht.

Indien evenwel de gebruikers gaan eischen het verwarmingsprobleem comfortabel en in het belang van hun gezondheid in bovenbedoelden geest op te lossen, dan zal de technici stellig niet achter blijven dien weg der evolutie in technische en economische zin te betreden. Met de lokaalverwarming is het in dit opzicht evenzoo gesteld als met de verlichting. Waar er in vroeger tijd geen of vrijwel geen problemen op dit gebied waren, daar zijn er thans zeer vele en men kan bezwaarlijk ontkennen dat hier de techniek alle middelen, die tot vervolmaking kunnen leiden, tot hooge en praktische ontwikkeling heeft gebracht.

Ook in verband met de bezigheden, kan het gewenscht zijn men voordacht te streven naar een zoodanigen warmtetoestand in een vertrek, dat het mogelijk wordt al naar zijn behoefte aan warmte of aan afwisseling daarvan in een meer of minder warme zone te verblijven. Dit geldt vooral bij stilzittend arbeiden, evenwel niet in de eerste plaats bij het verrichten van handwerk, doch meer nog bij hoofdarbeid, wil men maximale prestaties kunnen verwachten.

Samenvattend versta ik onder onvoelbare behaaglijkheid den thermischen evenwichtstoestand van de warmteafgifte van het lichaam, d.i. die waarbij men geen gewaarwordingen van te koud of te warm verkrijgt, zoodat de warmtetoestand van de omgeving, door het volkomen aangepast zijn aan de behoefte, praktisch onopgemerkt blijft. Deze warmtetoestand voldoet waarschijnlijk ook aan den te stellen hygiënischen eisch, n.l. dat hij de normale levensfuncties niet stoort; evenwel is omtrent dit laatste nog weinig met zekerheid bekend.

Het onderhouden van een, den mensch aangepasten warmtetoestand in een vertrek, heeft naast de beteekenis van een comfortabel verblijf en de hygiënische waarde, vooral in onze tijden nog ten doel de menselijke arbeidsprestaties ten volle tot hun recht te laten komen. Meer nog dan voor handwerk geldt dit voor hoofdarbeid.

De uitdrukking „(onvoelbare) behaaglijkheid” doet dus allermindst, zooals uit het voorgaande moge zijn gebleken, op een speciale behoefte aan een „dolce far niente” — toestand. Het is veel meer een voorwaarde voor het uitschakelen van storende invloeden, n.l. van een zich opdringend onbehaaglijksgevoel, dat steeds weer de aandacht trekt en onzen productieven arbeid stoort, iets dergelijks dus als bij het ondervinden van pijn. In een onvoelbaar behaaglijke omgeving ontbreken storende factoren, welke anders den productieven arbeid en de kwaliteit van het werk verminderen en ongesteldheid in de hand werken. In ruimten voor publieke gemakkelikheden wordt het bezoek gestimuleerd, in werklokalen enz. wordt het rendement der arbeidsprestatie verhoogd, voor woningen zijn hogere huurprijzen gerechtvaardigd, indien een goede aan genoemde eischen beantwoordende uitvoering van den bouw en van de verwarming is verkregen.

Nog zij opgemerkt, dat zekere luchtbeweging in een vertrek noodzakelijk is, omdat geheel stilstaande, zg. stagneerende lucht de warmteafgifte van het lichaam belemmert en de vochtverdamping bemoeilijkt.

De luchtstromingen mogen echter niet regelmatig zijn, omdat anders plaatselijk sterke lichaamsafkoelingen ontstaan, welke stijfheid, reumatiek en dergelijke ongesteldheden in de hand werken. Om dezelfde reden mogen zij niet koud en te krachtig zijn.

Uit het voorafgaande ziet men, dat de voorwaarden voor goede aanpassing der kunstmatige verwarming aan de behaaglijksgevoel-eischen niet door enkele eenvoudige en algemeen geldende regels is te geven.

In verband met het bestek van deze verhandeling laat ik

andere factoren, welke niet geheel op het gebied van de verwarming liggen, zooals luchtverontreiniging en ionisatie buiten beschouwing, evenals de uiteenloopende subjectieve individuele waardeering van stralingswarmte.

De gebruiker van een verwarmingsinrichting heeft aanwijzingen noodig voor het bepalen van de vereischte lokaaltemperaturen. Ik laat daarom hier voor de meest voorkomende gevallen van convectieverwarming eenige gegevens over de normale luchttemperatuur en de daarop van invloed zijnde factoren volgen. Nadrukkelijk moet ik evenwel wijzen op de mogelijkheid, dat afwijkingen, welke uit plaatselijke omstandigheden en individuele behoeften voortvloeien, grooter of kleiner wijzigingen noodig kunnen maken.

Als normale luchttemperatuur kan men 18,5° C. (d.i. 65° F.) beschouwen, indien men:

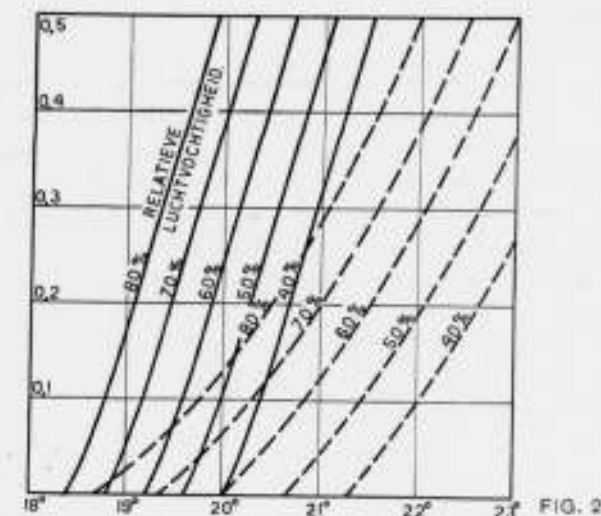
- 1e. normale huiskleding draagt,
  - 2e. lichte bezigheden zittend verricht, eventueel met eenige, zij het weinig lichaamsbeweging, en wel gedurende langere tijd, bijv. minstens een uur.
  - 3e. door geen voelbare warmtestraling wordt getroffen, terwijl men zelf slechts matig warmte afstraalt naar de vertrek wanden, welke gemiddeld in normale winteromstandigheden enkele graden (2 à 3° C.) kouder zijn dan de kamertemperatuur.
  - 4e. geen voelbare luchtbewegingen of tocht gewaar wordt.
- Men kan rekenen, dat in het algemeen o.a. in goed gebouwde en verwarmde woon- en eetkamers, kantoorlokalen, leeszalen en dergelijke aan bovengenoemde voorwaarden is voldaan. In vertrekken, waar afwijkende omstandigheden heerschen, kan men de volgende waarden als grondslag nemen:

Abnormale omstandigheden.	Afwijking v. d. normale temperatuur.	Voorbeelden.
Ad 1. Kleding andere dan normale huiskleding.		
a. lichte kleding of ongekleed	+3° C. (+5° F.)	badkamers, vertrekken voor medische behandeling.
b. extra bedekking	-3° C. (-5° F.)	slaapkamers.
c. buitenkleding	-3° C. (-5° F.)	wachtkamers.
Ad 2. Bezigheden.		
a. lichte ambulante werkzaamheden	-2° C. (-4° F.)	winkels, gangen, trappenhuisen.
b. lichte handarbeid	-4° C. (-7° F.)	draaiërijen, automobielmontage.
c. zware handarbeid	-6° C. (-11° F.)	montage van zwaar constructiewerk.
d. geen werkzaamheden, rust	+1° C. (+2° F.)	ziekenzaal.

Voor lokalen en ruimten, waarbij men om meer dan één reden afwijkende temperaturen in aanmerking moet nemen, bringe men de meest belangrijke of wel beide afwijkingen in rekening.

Ad 3. Indien warmtebronnen aanwezig zijn, welke merkbaar straling uitzenden, is de luchttemperatuur geen juiste maatstaf voor den warmtetoestand meer. De omstandigheden, waaronder in belangrijke mate stralingsverwarming optreedt, zijn in de praktijk evenwel van te uiteenloopenden aard en het overzicht is nog te onvolmaakt om hierbij een bruikbare aanduiding van den vereischten warmtetoestand te kunnen geven.

Door wat de afstraling van warmte naar koude wanden betreft zij opgemerkt, dat de luchttemperatuur ongeveer 1° C. (2° F.) moet liggen boven de normale voor elke 2° C. (4° F.) die de gemiddelde temperatuur van de omgevende wandoppervlakken onder de genoemde normale is.

Ad 4. Bijgaande grafiek (fig. 2) geeft aan, hoe de luchttemperatuur moet verlopen bij toenemende lichtsnelheden. De invloed van de relatieve luchtvochtigheid en die van den aard der verrichte bezigheden zijn er in tot uitdrukking gebracht. Hierbij neme men in aanmerking, dat

1e. bovengenoemde temperaturen gelden voor de lucht in de verblijfszone van het vertrek. De normale wandthermometers, naar welke aanwijzing men den warmtetoestand in een vertrek pleegt te beoordeelen, wijzen in het koude seizoen door de nabijheid van den wand steeds enkele graden lager aan dan de luchttemperatuur in werkelijkheid bedraagt. De luchttemperaturen in de grafiek zijn dus hooger dan de aanwijzingen van een normalen wandthermometer.

2e. in de grafiek het gemiddelde van het behaaglijksgebied is aangegeven. In den regel kan men met eenigszins lager luchttemperaturen volstaan.

3e. in de grafiek geen rekening is gehouden met eventueel af- of opstraling van koude of warme wanden of voorwerpen.

4e. de lichtsnelheden, in de grafiek aangegeven, nog zoo gering zijn, dat zij voor matig gevoelige personen onwaarneembaar zijn.

5e. de relatieve vochtigheid in normale verwarmde vertrekken slechts zelden boven 80%, of onder 40%, komt.

d. De middelen voor het beperken der lichaams-warmteafgifte.

Indien men in het koude jaargetijde geen maatregelen tot het beperken van de warmteafgifte van het lichaam neemt, dan wordt deze afgifte grooter dan voor de behaaglijkheid en voor de hygiëne toelaatbaar is, wat iedereen in ons klimaat aan den lijve kan ondervinden. Zooals uit de voorafgaande uiteenzettingen volgt, kan men de nagenoemde middelen toepassen, waarbij slechts die onder twee en drie genoemd tot de eigenlijke lokaalverwarming worden gerekend.

In de eerste plaats kan men zich voldoende warmte-isoleerend kleden, waardoor zowel de warmteafgifte aan de lucht en de vochtverdamping van de huid als de uitstraling verminderen.

Ten tweede kan men de temperatuur van de lucht in de verblijfsruimte verhoogen, waardoor de warmteafgifte van het lichaam aan de lucht vermindert, doch tevens de vochtverdamping stijgt en de afgifte door straling afneemt. De verhoogen van de luchttemperatuur maakt n.l. de wanden enz. ook warmer, zoodat de uitstraling van het lichaam daardoor eveneens vermindert. De verhoogen van de luchttemperatuur is dus een zeer effectief middel tot beperking van onze warmteafgifte en wordt daarom algemeen en rechtstreeks toegepast in verblijfsruimten. Evenwel zal de verwarming van de lucht steeds in zekere mate gepaard gaan met het optreden van het derde middel tot beperking van onze warmteafgifte, n.l. de straling, welke laatste men bovendien nog kan versterken door het plaatsen van speciale straalkachels, verwarmde panelen enz. Daarbij zal door contact van de lucht met deze toestellen,

resp. met de voorwerpen en wanden, die door de straling worden getroffen eveneens in temperatuur stijgen en in strooming geraken, zoodat in de praktijk geen scherpe scheiding met het tweede middel, n.l. het verwarmen van de lucht, bestaat. Beide middelen tezamen, waarbij veelal de luchtverwarming overheerscht, staan ons dus voor de ruimteverwarming ten dienste. Er blijven dan nog twee der bovengenoemde middelen tot beperking van de lichaamswarmteafgifte over, n.l. het tegen gaan van luchtstromingen en het beperken van de vochtverdamping. Deze zijn echter van bijkomstige beteekenis, omdat zij op zich zelf geenszins in staat zijn de lichaamswarmteafgifte voldoende te beperken. Toch dient men bij de ruimteverwarming het optreden van luchtstromingen tegen te gaan of althans in zoodanige banen te leiden, dat overmatige plaatselijke afkoeling van het lichaam wordt voorkomen. Om deze redenen verdienen zij dan ook nog in het volgende onze aandacht.

Volledigheidshalve noem ik tenslotte de electrisch verwarmde kleeding, verwarmde voetmatten, stoven, voetsteunen, enz. welke echter grootendeels door direct contact warmte aan het lichaam toevoeren, dus buiten het eigenlijke begrip van lokaal (d.i. ruimte-) verwarming vallen.

e. Grootte der lichaamswarmteafgifte.

Zooals in den aanhef gezegd bestaat de functie van de ruimteverwarming in het verhinderen van overmatige afgifte van lichaamswarmte. Voor een behaaglijke en hygiënische warmtewerking moet de uitwendige afgifte gelijk zijn aan de inwendig door het levensproces ontwikkelde warmte, zoodat men bij het vraagstuk der ruimteverwarming als eerste begin moet uitgaan van de uit het lichaam ontwikkelde warmte, waardoor de taak van de verwarmingsinrichting, n.l. het op peil houden

van die warmteafgifte van het menselijk lichaam, is vastgelegd. Deze ontwikkeling is echter onder verschillende omstandigheden zeer uiteenlopend.

Een aantal hygiënisten heeft uitvoerige onderzoekingen verricht om de hoeveelheid in het lichaam vrijkomende warmte welke dus ongehinderd op de omgeving overgedragen moet worden, te bepalen. De uitkomsten van deze onderzoekingen zijn zeer uiteenlopend, al naar de omstandigheden, waarin de geobserveerde personen zich bevonden. Verreweg den belangrijksten invloed oefent wel spierarbeid uit, hetgeen vooral bij de loopbeweging tot uiting komt. Terwijl een normale, stilzittend persoon ongeveer 100 kilogramcalorieën¹⁾ per uur afgeeft moet hij bij kalm wandelen reeds het dubbele en bij eenigszin gehaast loopen (geen hardloopen) zelfs het vijfvoudige afgeven. In het algemeen wordt de normale warmteafgifte kleiner naar mate de persoon:

- a. minder arbeid, vooral spierarbeid verricht,
- b. minder voedsel gebruikt,
- c. kleiner is,
- d. minder gezond is,
- e. de onvolwassen mensch jonger,
- f. de volwassen mensch ouder is.

Om een bruikbaren grondslag voor het maken van berekeningen en plannen voor ruimteverwarming te verkrijgen, dient men steeds uit te gaan van de voor het beoogde geval geldende omstandigheden, en de normale bezigheden in aanmerking te nemen, die de occupanten doelmatig gekleed, in het vertrek plegen te verrichten.

¹⁾ kcal is de hoeveelheid warmte noodig om 1 kg water 1° C. in temperatuur te doen stijgen.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HET R.K. BOUWBLAD Jaargang 5 no. 24, 28 Juni '34.

Het blad behandelt met een artikel van Ir. F. H. Warnars de ideënprijsvraag voor het Haagse Raadhuis. Wies Moens schrijft bij werk van Albert Servaes. De dagelijkse opzichter bespreekt een voordracht van Maurice Casteels over „Civilisation moderne et sensibilité“ bij de opening van een tentoonstelling van werken over architectuur in Brussel. De heer Casteels schijnt daar gezegd te hebben, dat de kunstzin van dezen tijd is gerationaliseerd door sport en techniek en niet langer decoratieve versieringen en ornament verdraagt. De dagelijkse opzichter zegt dat het publiek hierbij lang applaudiseert in plaats van zich te schamen over zijn armoede. Daar is veel van waar; wij worden er innerlijk niet rijker op met al dien technischen voorsuitgang, maar anderzijds doen we allemaal mee, misschien ook de dagelijkse opzichter, zij het dan niet in de architectuur. Want vroeger was b.v. een voertuig als werk van gebruikskunst, rijk gedecoreerd, men zie b.v. de prachtige rijtuigen in het Museum Cluy te Parijs; maar wie gaat of laat er nu nog zijn auto beschilderen? Waarom wel met dien gebruikskunstvorm en niet met meubels en architectuur? Het is weliswaar een stap verder naar de vervlakking van het leven, maar het verlangen naar beeldende schoonheid zal ook wel weer eens komen als het menschdom technisch uitgeraasd is; het is overigens niet zoo erg als de kunst eens een tijdje meer zwijgt; dan groeit de idee in de stilte; er is nog zoo iets als zelfcorrectie in de werkelijkheid. H. C. V.

OPLEIDING ASSISTENT-TUINARCHITECT.

De Nederlandsche Vereeniging voor Tuin- en Landschapkunst, Bond van Nederlandsche Tuinarchitecten is van plan bij voldoende deelname over te gaan tot de oprichting van een cursus, middelbaar vakonderwijs, voor de opleiding tot assistent-tuinarchitect.

Deze cursus is bedoeld als voortzetting van het onderwijs in tuinarchitectuur aan de tuinbouwscholen te Aalsmeer, Boskoop, Frederiksoord, Hees en Rijswijk en daarmee gelijkstaande inrichtingen van tuinbouwonderwijs. De cursus zal gegeven worden in één der lokaliteiten van de Tuinbouwschool voor meisjes „Huis te Lande“ te Rijswijk. Na beëindiging van den cursus zal een getuigschrift worden uitgereikt.

Het programma luidt: „Teekentechniek en Tuinteekenen“, door J. W. M. Stulter te Amersfoort; „Plantenkennis en Toepassing in den Tuinaanleg“, door dr. ir. J. P. T. Byhouwer, te IJmuiden; „De Tuin en Tuinaesthetiek“, door B. C. v. d. Steenhoven, te 's Gravenhage; „Landmeten en Waterpassen“, door G. Bleeker, te Santpoort; „Huis en Tuin“, door ir. J. P. Fokker, te Wassenaar. (de Tijd).

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 25 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 4 AUG. 1934 No. 31

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Ontwerp Regelen voor Stedebouwkundig Werk.

Zooals bekend, heeft de B.N.A. in samenwerking met de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten en het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw een commissie ingesteld, die tot taak kreeg na te gaan of regelen voor stedebouwkundig werk kunnen worden opgesteld en bij bevestigend antwoord op deze vraag een ontwerp voor zulke regelen op te stellen.

Naar het Bestuur vernam, is de commissie met het opstellen van een ontwerp gereed gekomen, dat in den loop van de maand Augustus in druk zal verschijnen.

Het Bestuur stelt zich voor dit ontwerp in September in een ledenvergadering te behandelen. Teneinde de kosten zoo laag mogelijk te houden, heeft het Bestuur besloten het ontwerp alleen toe te zenden aan de leden, die zulke verzoeken.

De leden, die een exemplaar van het ontwerp wenschen te ontvangen, worden verzocht hiervan vóór 10 Augustus a.s. aan het Secretariaat van den B.N.A. mededeeling te doen.

Namens het Bestuur,
Ir. A. J. VAN DER STEUR, Secretaris.

HET R.K. BOUWBLAD Jaargang 5 no. 25, 12 Juli '34.

Het nummer opent met de voordracht van architect J. van Dongen Jr., gehouden op de studiedagen der A.K.K.V. 1934 over de verhouding van kerkelijken opdrachtgever en kunstenaar. Vermeld wordt door B. J. K. het Ernst Roselius-Rhyn nummer van „Baukunst und Städtebau“ (Juni), met illustraties.

Jan Beerends maakt in een geïllustreerd artikel, getiteld: Hooge hoeden-plastiek, den beeldhouwer August Falise af. Hij schrijft onder meer: „Zoo kennen wij in de schilderkunst onze grooten Antoon van Welie, die met iederen vinger een vorst of prelaat heeft gemaald en wiens schilderij van het beroemde N.E.P. College het stedelijk museum van Amsterdam blameert en zoo hebben wij den grootmeester der mozaïkkunst, Antoon Molkenboer, wiens werk een voortdurende profanatie van het heilige is, en zoo hebben wij den wijdvermaarden August Falise, beeldhouwer bij de gratie van de talrijke feestcomité's, die jaar in en jaar uit hun heilloos werk verrichten.“ — Ik zou zoo zeggen, dat zijn drie vliegen in één klap. Wies Moens behandelt het boekje van Jan Jans over Bouwkunst en Cultuur. Hij zegt o.m.: „De geestelijke tragiek van een goedwillende als arch. Jans ligt in het ontbreken bij hem van wat Julius Langbehn heeft genoemd: „der Geist des Ganzen“. Zijn denken en willen missen vooralsnog gebondenheid, structuur, harmonie.“ — De dagelijkse opzichter kritiseert de woning-analyse van arch. Leppla in het B.W.A. no. 27. H. C. V.

DOELMATIG WONEN.

De Volks-Universiteit te Rotterdam heeft het initiatief genomen tegen Kerstmis in het jaar 1934 in haar clubgebouw het „doelmatig wonen“ aanschouwelijk voor te stellen. Zij heeft voor dit doel de architecten N. P. de Koo en Paul Bromberg aangezocht een verzameling samen te stellen van goede gebruiksvoorwerpen met betrekking tot het wonen.

Behalve deze collectie zal op de tentoonstelling gedemonstreerd worden hoe de berging in wandkasten, onder vensterbanken, in buiten gebruik gestelde briséé-doorgangen enz. kan zijn. Van de verschillende materialen die men in de woning gebruikt zullen korte opschriften de eigenschappen, prijs, onderhoud en goede toepassing noemen. Het ligt in de bedoeling ook weekend-woningen compleet in te richten en te exposeeren. Standruimte wordt niet verhuurd, men zal uitsluitend exposeeren wat waard geacht wordt in deze propaganda voor doelmatig wonen te worden betrokken. Inlichtingen, mededeelingen, aanvragen tot deelname uitsluitend aan de Volks-Universiteit, Westzeedijk 145 te Rotterdam.

Het expositie-materiaal blijft ter beschikking voor tentoonstellingen op andere plaatsen waarvoor men zich eveneens met de Rotterdamse Volks-Universiteit in verbinding gelieve te stellen. (Maasbode).

resp. met de voorwerpen en wanden, die door de straling worden getroffen eveneens in temperatuur stijgen en in strooming geraken, zoodat in de practijk geen scherpe scheiding met het tweede middel, n.l. het verwarmen van de lucht, bestaat. Beide middelen tezamen, waarbij veelal de luchtverwarming overheerscht, staan ons dus voor de ruimteverwarming ten dienste. Er blijven dan nog twee der bovengenoemde middelen tot beperking van de lichaamswarmteafgifte over, n.l. het tegen gaan van luchtstromingen en het beperken van de vochtverdamping. Deze zijn echter van bijkomstige beteekenis, omdat zij op zich zelf geenszins in staat zijn de lichaamswarmteafgifte voldoende te beperken. Toch dient men bij de ruimteverwarming het optreden van luchtstromingen tegen te gaan of althans in zoodanige banen te leiden, dat overmatige plaatselijke afkoeling van het lichaam wordt voorkomen. Om deze redenen verdienen zij dan ook nog in het volgende onze aandacht.

Volledigheidshalve noem ik tenslotte de electricisch verwarmde kleeding, verwarmde voetmatten, stoven, voetsteunen, enz. welke echter grotendeels door direct contact warmte aan het lichaam toevoeren, dus buiten het eigenlijke begrip van lokaal- (d.i. ruimte-) verwarming vallen.

e. Grootte der lichaamswarmteafgifte.

Zooals in den aanhef gezegd bestaat de functie van de ruimteverwarming in het verhinderen van overmatige afgifte van lichaamswarmte. Voor een behaaglijke en hygiënische warmteverwerking moet de uitwendige afgifte gelijk zijn aan de inwendig door het levensproces ontwikkelde warmte, zoodat men bij het vraagstuk der ruimteverwarming als eerste begin moet uitgaan van de uit het lichaam ontwikkelde warmte, waardoor de taak van de verwarmingsinrichting, n.l. het op peil houden

van die warmteafgifte van het menselijk lichaam, is vastgelegd. Deze ontwikkeling is echter onder verschillende omstandigheden zeer uiteenlopend.

Een aantal hygiënisten heeft uitvoerige onderzoekingen verricht om de hoeveelheid in het lichaam vrijkomende warmte, welke dus ongehinderd op de omgeving overgedragen moet worden, te bepalen. De uitkomsten van deze onderzoekingen zijn zeer uiteenlopend, al naar de omstandigheden, waarin de geobserveerde personen zich bevonden. Verreweg den belangrijksten invloed oefent wel spierarbeid uit, hetgeen vooral bij de loopbeweging tot uiting komt. Terwijl een normale, stilzittend persoon ongeveer 100 kilogramcalorieën¹⁾ per uur afgeeft moet hij bij kalm wandelen reeds het dubbele en bij eenigszin gehaast loopen (geen hardloopen) zelfs het vijfvoudige afgeven. In het algemeen wordt de normale warmteafgifte kleiner naar mate de persoon:

- a. minder arbeid, vooral spierarbeid verricht,
- b. minder voedsel gebruikt,
- c. kleiner is,
- d. minder gezond is,
- e. de onvolwassen mensch jonger,
- f. de volwassen mensch ouder is.

Om een bruikbaren grondslag voor het maken van berekeningen en plannen voor ruimteverwarming te verkrijgen, dient men steeds uit te gaan van de voor het beoogde geval geldende omstandigheden, en de normale bezigheden in aanmerking te nemen, die de occupanten doelmatig gekleed, in het vertrek plegen te verrichten.

¹⁾ kcal is de hoeveelheid warmte noodig om 1 kg water 1° C. in temperatuur te doen stijgen.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HET R.K. BOUWBLAD Jaargang 5 no. 24, 28 Juni '34.

Het blad behandelt met een artikel van Ir. F. H. Warnars de ideeënpragmatische vraag voor het Haagse Raadhuis. Wies Moens schrijft bij werk van Albert Servaes. De dagelijkse opzichter bespreekt een voordracht van Maurice Casteels over „Civilisation moderne et sensibilité“ bij de opening van een tentoonstelling van werken over architectuur in Brussel. De heer Casteels schijnt daar gezegd te hebben, dat de kunstin in dezen tijd is gerationaliseerd door sport en techniek en niet langer decoratieve versieringen en ornament verdraagt. De dagelijkse opzichter zegt dat het publiek hierbij lang applaudiseert in plaats van zich te schamen over zijn armoede. Daar is veel van waar; wij worden er innerlijk niet rijker op met al dien technischen vooruitgang, maar anderzijds doen we allemaal mee, mischien ook de dagelijkse opzichter, zij het dan niet in de architectuur. Want vroeger was b.v. een voertuig als werk van gebruikskunst, rijk gedecoreerd, men zie b.v. de prachtige rijtuigen in het Museum Cluy te Parijs; maar wie gaat er nu nog zijn auto beschilderen? Waarom wel met dien gebruikskunstvorm en niet met meubels en architectuur? Het is weliswaar een stap verder naar de vervlakking van het leven, maar het verlangen naar beeldende schoonheid zal ook wel weer eens komen als het mensdom technisch uitgeraasd is; het is overigens niet zoo erg als de kunst eens een tijdje meer zwijgt; dan groeit de idee in de stilte; er is nog zoo iets als zelfcorrectie in de werkelijkheid. H. C. V.

OPLEIDING ASSISTENT-TUINARCHITECT.

De Nederlandsche Vereeniging voor Tuin- en Landschapkunst, Bond van Nederlandsche Tuinarchitecten is van plan bij voldoende deelname over te gaan tot de oprichting van een cursus, middelbaar vakonderwijs, voor de opleiding tot assistent-tuinarchitect.

Deze cursus is bedoeld als voortzetting van het onderwijs in tuinarchitectuur aan de tuinbouwscholen te Aalsmeer, Boskoop, Frederiksoord, Hees en Rijswijk en daarmee gelijkstaande inrichtingen van tuinbouwonderwijs. De cursus zal gegeven worden in één der lokaliteiten van de Tuinbouwschool voor meisjes „Huis te Lande“ te Rijswijk. Na beëindiging van den cursus zal een getuigschrift worden uitgereikt.

Het programma luidt: „Teekentechniek en Tuintekenen“, door J. W. M. Sluiter te Amerfoort; „Plantenkennis en Toepassing in den Tuinaanleg“, door dr. ir. J. P. T. Byhouwer, te IJmuiden; „De Tuin en Tuinaesthetiek“, door B. C. v. d. Steenhoven, te 's Gravenhage; „Landmeten en Waterpassen“, door G. Bleeker, te Santpoort; „Huis en Tuin“, door ir. J. P. Fokker, te Wassenaar. (de Tijd).

DOELMATIG WONEN.

De Volks-Universiteit te Rotterdam heeft het initiatief genomen tenen Kerstmis in het jaar 1934 in haar clubgebouw het „doelmatig wonen“ aanschouwelijk voor te stellen. Zij heeft voor dit doel de architecten N. P. de Koo en Paul Bromberg aangezocht een verzameling samen te stellen van goede gebruiksvoorwerpen met betrekking tot het wonen. Behalve deze collectie zal op de tentoonstelling gedemonstreerd worden hoe de berging in wandkasten, onder vensterbanken, in buiten gebruik gestelde brisé-doorgangen enz. kan zijn. Van de verschillende materialen die men in de woning gebruikt zullen korte opschriften de eigenschappen, prijs, onderhoud en goede toepassing noemen. Het ligt in de bedoeling ook weekendwoningen compleet in te richten en te exposeeren. Standruimte wordt niet verhuurd, men zal uitsluitend exposeeren wat waard geacht wordt in deze propaganda voor doelmatig wonen te worden betrokken. Inlichtingen, mededeelingen, aanvragen tot deelname uitsluitend aan de Volks-Universiteit, Westzeedijk 145 te Rotterdam.

Het expositie-materiaal blijft ter beschikking voor tentoonstellingen in andere plaatsen waarvoor men zich eveneens met de Rotterdamse Volks-Universiteit in verbinding gelieve te stellen. (Maasbl.)

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 25 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 4 AUG. 1934 No. 31

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Ontwerp Regelen voor Stedebouwkundig Werk.

Zooals bekend, heeft de B.N.A. in samenwerking met de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten en het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw een commissie ingesteld, die tot taak kreeg na te gaan of regelen voor stedebouwkundig werk kunnen worden opgesteld en bij bevestigend antwoord op deze vraag een ontwerp voor zulke regelen op te stellen.

Naar het Bestuur vernam, is de commissie met het opstellen van een ontwerp gereed gekomen, dat in den loop van de maand Augustus in druk zal verschijnen.

Het Bestuur stelt zich voor dit ontwerp in September in een ledenvergadering te behandelen. Teneinde de kosten zoo laag mogelijk te houden, heeft het Bestuur besloten het ontwerp alleen toe te zenden aan de leden, die zulks verzoeken.

De leden, die een exemplaar van het ontwerp wenschen te ontvangen, worden verzocht hiervan vóór 10 Augustus a.s. aan het Secretariaat van den B.N.A. mededeeling te doen.

Namens het Bestuur,
Ir. A. J. VAN DER STEUR, Secretaris.

B. N. A. ONTWERP HERZIENING ALGEMEENE NATIONALE EN A. ET A. PRIJSVRAAGREGELLEN.

ALGEMEENE NATIONALE PRIJSVRAAG- REGELLEN VOOR BOUW-, BEELDHOEW-, AMBACHTS- EN NIJVERHEIDSKUNST A. N. P. 1934.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, B. N. A. te Amsterdam, het Genootschap Architectura et Amicitia, A. et A. te Amsterdam, de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap, B. & V. te Rotterdam, de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst, V. A. N. K. te Amsterdam en de Nederlandsche Kring van Beeldhouwers, N. K. v. B. te Amsterdam, hierna Constitueerende Vereenigingen (C.V.) genoemd, hebben, met het doel leiding te geven bij het uitschrijven van prijsvragen, en misbruiken op dat gebied te voorkomen en tegen te gaan, zich samen verstaan:

1e. vast te stellen de hierna volgende Algemeene Nationale Prijsvraagregelen voor Bouw-, Beeldhouw-, Ambachts- en Nijverheidskunst (A. N. P.),

2e. in te stellen de Permanente Prijsvraag Commissie (P.P.C.), met taak, bevoegdheden en verplichtingen als hierna omschreven,

3e. na te komen de verplichtingen, die in de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen aan de Constitueerende Vereenigingen worden opgelegd,

4e. te bepalen, dat het den leden der Constitueerende Vereenigingen niet geoorloofd is op eenigerlei wijze deel te nemen of medewerking te verlenen aan prijsvragen, als geregeld in de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen, die niet zijn goedgekeurd door de Permanente Prijsvraag Commissie en dat zij overigens gehouden zijn na te komen de verplichtingen, die hun in de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen worden opgelegd.

HOOFDSTUK I.

Algemeene bepalingen.

Art. 1. (1). Voor de toepassing van de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen (A. N. P.) wordt onder een prijsvraag verstaan het tegelijkertijd toelaten of uitnodigen van twee of meer kunstenaars tot een wedstrijd voor het maken van ontwerpen voor eenzelfde onderwerp en zulks niet als opdracht volgens de honorariumregelen van de Constitueerende Vereenigingen, maar uitsluitend overeenkomstig hetgeen in deze Prijsvraagregelen is omschreven.

Art. 2. (2). In een prijsvraag moet alleen worden gevraagd hetgeen strikt noodzakelijk is om de beoordeelaars in staat te stellen zich een juiste voorstelling van de ontwerpen en van de bekwamheden der ontwerpers te vormen. In verband hiermede moet met name voor meer omvangrijke ontwerpen volstaan worden met een schetsmatig ontwerp, dat als grondslag voor het ontwerp kan dienen en zal in zulk een geval niet meer dan een globale kostenberekening dienen te worden gevraagd.

Art. 3. (3, 4 en 5). Men kan uitschrijven:

a. een Openbare prijsvraag, d.i. een prijsvraag, waarbij de mededinging voor ieder kunstenaar of voor bepaalde categorieën van kunstenaars is opengesteld, of wel

b. een Besloten prijsvraag, d.i. een prijsvraag, waarbij uitsluitend een beperkt aantal kunstenaars wordt uitgenoodigd.

In aansluiting aan een prijsvraag kan, indien hetgeen daarin werd gevraagd, zich beperkte tot het leveren van schetsmatige ontwerpen ter verduidelijking van ideeën omtrent het onderwerp van die prijsvraag, onder de inzenders die daarvoor ingevolge de beoordeeling worden aangewezen, een besloten eindwedstrijd worden uitgeschreven. Zoodoende ontstaat een Samen-gestelde prijsvraag.

Ter verzekering, dat aan een openbare prijsvraag wordt deelgenomen door een of meer door den prijsvraaguitschrijver gewenschte kunstenaars, is deze bevoegd tot die kunstenaars een uitnodiging tot mededinging te richten, met inachtneming van hetgeen in Art. 25 is bepaald.

Buiten de bepalingen der Algemeene Nationale Prijsvraagregelen blijven slechts die prijsvragen, welke uitsluitend tot studie voor de medewerkers aan de prijsvraag zijn bedoeld en worden uitgeschreven door lichamen, die zich de bevordering van kunst of kunstonderwijs ten doel stellen.

HOOFDSTUK II.

Het programma.

Art. 4. (6). Om erkend te worden voor de Constitueerende Vereenigingen moet het programma van een prijsvraag door de Permanente Prijsvraag Commissie zijn goedgekeurd, welke goedkeuring als regel in het programma zal worden vermeld. Behoudens het noodzakelijke overleg met de Jury, wordt ter verkrijging van de goedkeuring van de Permanente Prijsvraag Commissie met deze overleg gepleegd alvorens tot publicatie van het programma wordt overgegaan. Het programma moet bij voorkeur kosteloos verkrijgbaar zijn.

Art. 5. (7) Het programma moet duidelijk de bedoeling der prijsvraag aangeven en nauwkeurig de voorwaarden omschrijven, waarbij facultatief gestelde wenschen zooveel mogelijk vermeden dienen te worden.

Art. 6. (8) Het programma zal bij bouwkundige prijsvragen en bij prijsvragen op het gebied der beeldhouwkunst, welke onderwerp daartoe aanleiding geeft, moeten bevatten:

1e. zoo volledig mogelijke inlichtingen omtrent de terreingesteldheid, ligging, plaatselijke voorschriften e.d. of een duidelijke verwijzing naar verordeningen en dergelijke daarop betrekking hebbende gegevens,

2e. indien de stichtingskosten worden genoemd: een aanwijzing hoe de kostenberekening moet worden gemaakt met toevoeging van die gegevens, welke een vergelijkbare opgave der mededingers waarborgen.

Art. 7. (8) Het programma zal bij alle prijsvragen, onverminderd hetgeen overigens in deze Prijsvraagregelen omtrent het programma is voorgeschreven en behoudens hetgeen het bepaalde onderwerp eener prijsvraag in het bijzonder daarvoor in aanmerking brengt, het volgende moeten bevatten:

a. een opgave van de verlangde teekeningen, de schaal en de wijze waarop zij moeten worden uitgevoerd, de maximum afmetingen, eventuele omlijsting, het aantal, den aard en de schaal van eventueel verlangde modellen enz.,

b. de namen en de kwaliteit van de Juryleden, alsmede de bevoegdheid der Jury ten aanzien van het toekennen van prijzen en eventueel van premies in een openbare prijsvraag, en van het vaststellen van een rangorde in een besloten prijsvraag, een en ander overeenkomstig hetgeen in de hierna volgende Artt. 8-15 is bepaald,

c. de wijze en het tijdstip waarop de Jury haar rapport zal uitbrengen en de wijze waarop dit zal worden gepubliceerd, een en ander overeenkomstig hetgeen in Art. 16 is bepaald,

d. de wijze waarop en de tijd gedurende welke inlichtingen door de deelnemers kunnen worden gevraagd, overeenkomstig het bepaalde in Art. 18,

e. de bedragen der uit te loven prijzen (Artt. 19-23),

f. de wijze en het tijdstip van uitbetaling van prijzen, premies, belooningen, vergoedingen en schadeloosstellingen, overeenkomstig het bepaalde in Art. 27,

g. de schadeloosstelling waarop een bekroonde in een openbare prijsvraag en een inzender in een besloten prijsvraag op grond van Art. 29 aanspraak heeft,

h. de honoreering e.d. bij uitvoering van ingezonden ontwerpen, waarbij voor bouwkundige prijsvragen zal worden aangeduid de klasse, waarin het werk volgens de Algemeene Regelen van den B.N.A. gerangschikt wordt (Art. 31),

i. de bepaling, dat de auteursrechten der inzenders zullen worden geëerbiedigd, overeenkomstig en met het voorbehoud van hetgeen daaromtrent in Art. 35 is bepaald,

k. de wijze waarop reproductie van bekroonde en andere ontwerpen geschieden kan, waaromtrent Art. 35 mede bepalingen bevat,

l. den datum en de wijze van inzending, overeenkomstig het bepaalde in Art. 36,

m. de bepaling, dat de inzendingen anoniem moeten zijn en een motto als herkenningsteeken moeten dragen, overeenkomstig het bepaalde in Art. 37,

n. de wijze waarop de naambrief en de brief met het correspondentie-adres moeten worden ingericht (Art. 38),

o. de bepaling, dat een inzending, die niet voldoet aan het bepaalde betreffende de wijze van inzending, buiten beschouwing blijft en teruggezonden wordt, zooals Art. 39 nader omschrijft,

p. bepalingen omtrent de tentoonstelling (Art. 40),

q. het bedrag waarvoor elke inzending verzekerd wordt (Art. 41),

r. bepalingen omtrent de terugzending (Art. 42),

s. de bepaling, dat toevoeging van niet gevraagde teekeningen e.d. als een ongeoorloofde afwijking van het programma zal worden beschouwd en ten gevolge zal hebben dat de geheele inzending, waarbij dit is geschied, buiten beschouwing zal blijven en - na mededeeling daarvan aan den inzender - aan dezen zal worden teruggezonden.

t. de bepaling, dat het den inzenders verboden is ontwerpen in te zenden, welke na het tijdstip van het uitschrijven van de prijsvraag zijn bekend gemaakt, alsmede hun anonimiteit op te heffen of hun ingezonden ontwerpen bekend te maken vóór de uitspraak der Jury, op straffe van volledige uitsluiting van beoordeeling door de Jury,

u. de vermelding, dat de bepalingen van de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen op de prijsvraag van toepassing zijn,

v. de bepaling, dat de inzenders door hun inzending de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen en de regelen van het programma erkennen als te zijn van toepassing op de prijsvraag, zich verbinden zich aan deze regelen te zullen houden en zich onvoorwaardelijk aan de uitspraak van de Jury te zullen onderwerpen,

w. een opgave, waar het programma verkrijgbaar is.

HOOFDSTUK III

De Jury en de beoordeeling.

Art. 8. (9) De Jury wordt benoemd door den prijsvraaguitschrijver, die daarvoor advies kan vragen aan de besturen der betrokken Constitueerende Vereenigingen of aan de door deze onder meer voor dit doel in het leven geroepen instanties.

De Jury zal uit een oneven aantal leden en in meerderheid uit deskundigen bestaan.

Bij prijsvragen op het gebied der bouwkunst moeten de deskundigen architecten zijn.

Bij prijsvragen op het gebied der beeldhouwkunst moeten de deskundigen beeldhouwers zijn.

Bij prijsvragen van anderen dan uitsluitend bouwkundigen of beeldhouwkunstigen aard moeten de deskundigen beoefenaars der betrokken kunsten zijn of moeten zij door den aard hunner werkzaamheden of hunne persoonlijke eigenschappen geacht kunnen worden deskundig te zijn, met dien verstande dat zoo mogelijk één der juryleden beoefenaar van het vak is op welks gebied de prijsvraag wordt uitgeschreven.

Bij prijsvragen, welke onderwerp betrekking heeft op verschillende kunsten, moet bij de samenstelling van de meerderheid der Jury rekening worden gehouden met het aandeel, dat elk der betrokken kunsten in de prijsvraag heeft.

Art. 9. Indien in een prijsvraag de Jury door de inzenders zal worden aangewezen, benoemt de prijsvraaguitschrijver in afwachting van deze aanwijzing, een deskundigen adviseur, die deel zal uitmaken van de Jury.

Zoolang deze laatste nog niet is benoemd, verricht de deskundige adviseur de voorbereidende werkzaamheden, welke volgens deze bepalingen anders door de Jury worden verricht.

Eveneens wordt zulk een deskundige adviseur benoemd, indien het opstellen van het programma uitvoerige technische voorlichting voor den prijsvraaguitschrijver vereischt.

Art. 10. De deskundigheid der Jurymleden is één der voorwaarden voor de goedkeuring van de prijsvraag door de Permanente Prijsvraag Commissie.

De beoordeeling der deskundigheid berust bij de besturen der betrokken Constitueerende Vereenigingen.

Art. 11. (10) Bij langdurige ontstentenis van een lid der Jury, waardoor de afwikkeling der prijsvraag aanzienlijk zou worden vertraagd, zal met inachtneming van het bepaalde in de vorige artikelen, een plaatsvervangend lid op voorstel van de Jury door den prijsvraaguitschrijver worden benoemd.

Voor een plaatsvervangend lid gelden dezelfde bepalingen als voor de gewone jurymleden.

Art. 12. (11) Door het aannemen van de benoeming verklaren de jurymleden, dat zij noch middellijk noch onmiddellijk materieel belang bij den uitslag van de prijsvraag hebben en geen opdracht zullen aanvaarden voor het uitvoeren van het werk, dat met de prijsvraag werd beoogd.

Art. 13. (12) Deskundige adviseurs, als bedoeld in Art. 9, en de leden van de Jury hebben aanspraak op een vooraf te bepalen honorarium, benevens vergoeding van reis- en verblijfkosten; het lid dat tevens rapporteur is, heeft aanspraak op een nader vast te stellen extra honorarium. De Jury zal zich in overleg met en voor rekening van den prijsvraaguitschrijver hulpmiddelen kunnen toevoegen, wanneer de omvangrijkheid harer werkzaamheden daartoe aanleiding geeft.

Art. 14. (13) De Jury zal in het belang van den prijsvraaguitschrijver en de mededingers alles in het werk stellen om een regelmatig verloop der prijsvraag te verzekeren.

Art. 15. (14) Bij de beoordeeling der ontwerpen gaat de Jury na of deze aan de eischen van het programma voldoen. Wanneer bij eenig ontwerp wezenlijke afwijkingen van het programma vallen te constateeren, zal zulk een ontwerp in een openbare prijsvraag niet voor bekroning in aanmerking komen, of in een besloten prijsvraag buiten de rangorde blijven. Wanneer nochtans een ontwerp met zulk een afwijking naar het oordeel der Jury eene bijzonder goede oplossing van het vraagstuk oplevert, heeft de Jury de bevoegdheid omtrent zulk een ontwerp deze zinswijze in haar rapport te motiveeren en kan zij — indien zij van oordeel is dat daarmee het belang, dat met de prijsvraag wordt beoogd zal worden gediend — zulk een ontwerp ook voor uitvoering aanbevelen.

Voor zoover, naar het oordeel der Jury, bij de inzending op een openbare prijsvraag ontwerpen voorhanden zijn, die aan de eischen van het programma voldoen en die op zich zelf voldoende kwaliteiten hebben, zal de Jury de relatief beste ontwerpen met de door haar aan te wijzen prijzen bekronen. Wanneer de Jury van oordeel is, dat geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking komt of wel dat niet alle prijzen kunnen worden toegekend, kan zij de

overschietende som of een gedeelte daarvan, doch niet minder dan de helft van het overschietende bedrag, in den vorm van door haar te bepalen premies aan de daarvoor in aanmerking komende ontwerpen, ten hoogste ten getale van het aantal uitgeloofde prijzen, toekennen. Bij een besloten prijsvraag zal de Jury over de ontwerpen, die daarvoor naar haar meening in aanmerking komen, haar oordeel in den vorm van een rangorde van verdienste vaststellen.

Art. 16. (15) De Jury zal haar uitspraak in een rapport motiveeren. Zij zal bij een openbare prijsvraag zooveel mogelijk over alle, doch in elk geval over de ontwerpen der laatste schifting, gedetailleerde beschouwingen geven; bij een besloten prijsvraag zal zij over alle ontwerpen haar oordeel uitspreken.

Voor het vaststellen der eindconclusies zal de Jury voltallig aanwezig moeten zijn. Het juryrapport zal zooveel mogelijk tegelijk met de juryuitspraak, doch in elk geval vóór de opening der tentoonstelling, uitgebracht worden en op de tentoonstelling ter lezing liggen.

Bij een samengestelde prijsvraag zal aan ieder der uitgenoodigden voor den eindwedstrijd, door tusschenkomst van zijn correspondentieadres, zijn ontwerp, door de Jury en den prijsvraaguitschrijver gewaarmerkt, ter nadere uitwerking voor den eindwedstrijd worden teruggezonden, met, onder verplichting tot geheimhouding, die beschouwingen van de Jury, welke op zijn ontwerp in het bijzonder betrekking hebben, benevens die welke c.q. in algemeenen zin voor een begrip van deze beoordeeling noodig mochten zijn. Deze ontwerpen worden volledig weder gevoegd bij de inzending van de ontwerpen in den eindwedstrijd.

Art. 17. (16) De Jury neemt hare besluiten met gewone meerderheid van stemmen. Na de uitspraak zal de Jury namens den prijsvraaguitschrijver den naambrief, behoorende bij het met den eersten prijs bekroonde ontwerp in een openbare prijsvraag, of het bij de rangorde als eerste aangewezen ontwerp in een besloten prijsvraag, openen, met bevoegdheid den naam bekend te maken.

Voor het openen van de naambriefen der overige ontwerpen is de toestemming van de betrokken inzenders vereischt.

Art. 18. (17) Het Bureau van inlichtingen wordt gevormd door de Jury.

Inlichtingen over een openbare prijsvraag kunnen slechts schriftelijk worden aangevraagd en worden door het Bureau in overleg met den prijsvraaguitschrijver gegeven gedurende een in het programma vastgestelden tijd, zoodanig gekozen, dat na afloop daarvan voldoende tijd voor de beantwoording der prijsvraag overblijft.

De vragen, of een resumé daarvan, met de daar op gegeven antwoorden worden zoo spoedig mogelijk gepubliceerd in de daarvoor in het programma aangewezen bladen.

Bij besloten prijsvragen zal in den regel den uitgenoodigden in een samenkomst met den prijsvraaguitschrijver of diens vertegenwoordiger en de Jury, gelegenheid worden gegeven tot het stellen van vragen en het ontvangen van inlichtingen, waarvan een schriftelijk resumé zal worden vastgesteld, waarvan elk der uitgenoodigden een exemplaar ontvangt en dat geacht zal worden deel uit te maken van het prijsvraagprogramma.

HOOFDSTUK IV.

De prijzen en belooningen.

Art. 19. (18) Voor de bepaling van het totale bedrag aan prijzen bij een openbare prijsvraag, en van het bedrag der belooning per deelnemer bij een besloten prijsvraag, zal rekening worden gehouden met de uitvoeringskosten van het betrokken onderwerp van de prijsvraag, met den in het programma van de mededingers gevorderden arbeid en met de waarde, die de keuze uit een aantal ontwerpen in elk op zich zelf staand geval voor den prijsvraaguitschrijver bezit, een en ander met inachtneming van de regelen of gebruiken betreffende honoreering door de Constitueerende Vereenigingen aangenomen.

Art. 20. (18) Bij prijsvragen voor bouwwerken en interieurs wordt het totale bedrag aan prijzen in openbare prijsvragen, en de belooning per deelnemer in besloten prijsvragen bepaald, zooveel mogelijk, aan de hand van de volgende tabellen I en II.

De werken worden daartoe onderscheiden in drie klassen:

Klasse A. omvat bouwwerken van eenvoudigen aard;

Klasse B. omvat bouwwerken, bij welke de ruimteverdeling van grootere beteekenis is of bij welke met meer eischen rekening moet worden gehouden;

Klasse C. omvat bouwwerken van bijzonderen aard, afzonderlijke interieurs, benevens interieurs van werken onder klasse A. of B. vallend, indien die interieurs meer werkzaamheden van den architect vereischen, dan met den aard van de betrokken klasse overeenkomt.

TABEL I

voor openbare prijsvragen voor bouwwerken en interieurs, tot klasse A, B of C behoorend.

Bouwsom	Totaal bedrag aan prijzen		
	Klasse A.	Klasse B.	Klasse C.
tot en met			
f 9.000	f 300	f 390	f 615
" 12.000	" 400	" 500	" 800
" 15.000	" 485	" 615	" 970
" 20.000	" 600	" 785	" 1.235
" 25.000	" 725	" 940	" 1.490
" 30.000	" 850	" 1.090	" 1.735
" 35.000	" 950	" 1.220	" 1.970
" 40.000	" 1.060	" 1.360	" 2.190
" 45.000	" 1.160	" 1.490	" 2.420
" 50.000	" 1.260	" 1.620	" 2.640
" 60.000	" 1.460	" 1.880	" 3.040
" 70.000	" 1.640	" 2.110	" 3.430
" 80.000	" 1.820	" 2.340	" 3.800
" 90.000	" 1.980	" 2.570	" 4.160
" 100.000	" 2.140	" 2.790	" 4.500
" 125.000	" 2.530	" 3.220	" 5.280
" 150.000	" 2.870	" 3.620	" 6.040
" 175.000	" 3.150	" 4.000	" 6.780
" 200.000	" 3.420	" 4.370	" 7.450
" 300.000	" 4.450	" 6.680	" 10.200
" 400.000	" 5.220	" 8.460	" 12.500
" 500.000	" 6.075	" 10.125	" 14.500
" 600.000	" 6.750	" 11.600	" 16.350
" 700.000	" 7.560	" 12.900	" 18.000
" 800.000	" 8.280	" 14.200	" 19.600
" 900.000	" 8.900	" 15.100	" 21.150
" 1.000.000	" 9.450	" 16.900	" 22.750
" 1.250.000	" 11.250	" 20.500	" 27.200
" 1.500.000	" 13.150	" 24.000	" 33.500
" 1.750.000	" 14.950	" 27.600	" 39.900
" 2.000.000	" 16.650	" 31.000	" 46.000
" 2.500.000	" 19.700	" 37.700	" 48.700
" 3.000.000	" 23.000	" 43.900	" 57.000
" 3.500.000	" 26.000	" 49.600	" 65.000
" 4.000.000	" 28.800	" 55.800	" 72.000
" 4.500.000	" 31.400	" 61.700	" 80.000
" 5.000.000	" 33.750	" 67.500	" 87.500

TABEL II.

voor besloten prijsvragen voor bouwwerken en interieurs tot Klasse A, B of C behoorend.

Bouwsom	Belooning per deelnemer		
	Klasse A.	Klasse B.	Klasse C.
tot en met			
f 9.000	f 55.—	f 70.—	f 100.—
" 12.000	" 70.—	" 89.—	" 127.—
" 15.000	" 86.—	" 109.—	" 155.—
" 20.000	" 108.—	" 139.—	" 198.—
" 25.000	" 129.—	" 167.—	" 238.—
" 30.000	" 150.—	" 193.—	" 277.—
" 35.000	" 170.—	" 217.—	" 315.—
" 40.000	" 189.—	" 242.—	" 353.—
" 45.000	" 207.—	" 265.—	" 387.—
" 50.000	" 224.—	" 288.—	" 422.—
" 60.000	" 259.—	" 334.—	" 487.—
" 70.000	" 291.—	" 375.—	" 549.—
" 80.000	" 323.—	" 416.—	" 608.—
" 90.000	" 353.—	" 457.—	" 666.—
" 100.000	" 380.—	" 496.—	" 720.—
" 125.000	" 450.—	" 590.—	" 845.—
" 150.000	" 510.—	" 678.—	" 966.—
" 175.000	" 567.—	" 763.—	" 1.085.—
" 200.000	" 608.—	" 840.—	" 1.192.—
" 300.000	" 792.—	" 1.188.—	" 1.632.—
" 400.000	" 928.—	" 1.504.—	" 2.000.—
" 500.000	" 1.060.—	" 1.800.—	" 2.320.—
" 600.000	" 1.200.—	" 2.064.—	" 2.616.—
" 700.000	" 1.344.—	" 2.296.—	" 2.884.—
" 800.000	" 1.472.—	" 2.528.—	" 3.136.—
" 900.000	" 1.584.—	" 2.772.—	" 3.384.—
" 1.000.000	" 1.680.—	" 3.000.—	" 3.640.—
" 1.250.000	" 2.000.—	" 3.650.—	" 4.350.—
" 1.500.000	" 2.340.—	" 4.260.—	" 5.040.—
" 1.750.000	" 2.660.—	" 4.900.—	" 5.740.—
" 2.000.000	" 2.960.—	" 5.520.—	" 6.400.—
" 2.500.000	" 3.500.—	" 6.700.—	" 7.800.—
" 3.000.000	" 4.080.—	" 7.800.—	" 9.120.—
" 3.500.000	" 4.620.—	" 8.820.—	" 10.360.—
" 4.000.000	" 5.120.—	" 9.920.—	" 11.520.—
" 4.500.000	" 5.580.—	" 10.980.—	" 12.780.—
" 5.000.000	" 6.000.—	" 12.000.—	" 14.000.—

Bij bouwsommen, die liggen tusschen de in de tabellen genoemde bouwsommen, wordt het totale bedrag aan prijzen in een openbare prijsvraag of de belooning per deelnemer in een besloten prijsvraag naar evenredigheid bepaald.

De Permanente Prijsvraag Commissie beoordeelt in welke klasse het werk moet worden gerangschikt, alsmede welk bedrag voor de bouwsom moet worden aangenomen.

De tabellen zijn er op gebaseerd dat van de deelnemers wordt verlangd een voorloopig ontwerp, waaronder wordt verstaan: schetsteekeningen op kleine schaal van de plattegronden en de(n) voornaamste(n) gevel(s) van het bouwwerk, voldoende om een denkbeeld van het ontwerp te geven, benevens een globale begrooing van kosten berekend per m² bebouwd grondvlak of per m³ inhoud van het bouwwerk.

De Permanente Prijsvraag Commissie beoordeelt voor elk geval afzonderlijk of de gevorderde werkzaamheden met deze omschrijving overeenstemmen. Indien minder wordt verlangd, bepaalt zij met welk geringer bedrag aan prijzen zal kunnen worden volstaan; indien meer wordt verlangd, bepaalt zij met hoeveel het bedrag moet worden verhoogd.

Voor prijsvragen op het gebied der bouwkunst, stedenbouw e.d., waarbij de tabellen niet als grondslag kunnen worden gebezigd, wordt het totale bedrag aan prijzen of de belooning per deelnemer beoordeeld door de Besturen der betrokken Constitueerende Vereenigingen, in overleg met de Permanente Prijsvraag Commissie.

Art. 21. Bij prijsvragen op het gebied der beeldhouwkunst wordt het totale bedrag aan prijzen in openbare prijsvragen, en de beloning per deelnemer in besloten prijsvragen bepaald aan de hand van de volgende tabel.

TABEL III.

voor openbare en besloten prijsvragen op het gebied der beeldhouwkunst.

Kosten van het kunstwerk.	Totaal bedrag aan prijzen in een openbare prijsvraag.	Beloning per deelnemer in een besloten prijsvraag.
f 1.000.—	f 250.—	f 50.—
" 1.500.—	" 350.—	" 70.—
" 2.500.—	" 500.—	" 100.—
" 4.000.—	" 700.—	" 140.—
" 6.000.—	" 1.000.—	" 200.—
" 9.000.—	" 1.200.—	" 240.—
" 15.000.—	" 1.500.—	" 300.—
" 20.000.—	" 1.800.—	" 360.—
" 30.000.—	" 2.000.—	" 400.—
" 40.000.—	" 2.600.—	" 520.—
voor elke „ 5.000.— meer	" 300.—	" 60.—

Bij kosten van het kunstwerk, die liggen tusschen de in de tabel genoemde bedragen, wordt het totale bedrag aan prijzen in een openbare prijsvraag, of de beloning per deelnemer in een besloten prijsvraag naar evenredigheid bepaald.

De tabel is er op gebaseerd, dat van de deelnemers wordt verlangd een schetsontwerp op kleine schaal in gips.

Art. 22. Bij een openbare prijsvraag wordt het aantal prijzen en de verdeling daarover van het totale bedrag aan prijzen in elk geval op zichzelf bepaald naar den aard van de prijsvraag, ter beoordeeling van de Permanente Prijsvraag Commissie.

De totale bedragen aan prijzen in de tabellen I en III genoemd, zijn er op gebaseerd, dat niet meer dan 3 prijzen worden uitgelooft. Indien meer prijzen worden uitgelooft, wordt het totale bedrag aan prijzen in overleg met de Permanente Prijsvraag Commissie naar verhouding verhoogd.

Art. 23. (22) Voor prijsvragen op het gebied der ambachts- en nijverheidskunst wordt het totale bedrag aan prijzen in een openbare prijsvraag, en de beloning per deelnemer in een besloten prijsvraag, zoolang en voor zoover daarvoor geen tabellen door de betrokken Constitueerende Vereeniging zijn vastgesteld, door het Bestuur dezer Vereeniging beoordeeld, in overleg met de Permanente Prijsvraag Commissie.

Art. 24. Bij een besloten prijsvraag wordt het bedrag der beloning per deelnemer schriftelijk bij de uitnodiging medegedeeld.

Bij een besloten eindwedstrijd van een samengestelde prijsvraag, wordt de beloning per deelnemer door den opdrachtgever in overleg met de Permanente Prijsvraag Commissie bepaald.

Een beloning wordt slechts uitbetaald, wanneer de inzending naar het oordeel van de Jury aan de vereischten van het programma voldoet.

Art. 25. Indien bij een openbare prijsvraag één of meer kunstenaars tot mededinging worden uitgenoodigd, wordt door de Besturen der

betrokken Constitueerende Vereenigingen, in overleg met de Permanente Prijsvraag Commissie, beoordeeld of deze kunstenaars zullen worden beloond, dan wel of zij slechts een tegemoetkoming in hunne kosten zullen ontvangen. Het bedrag der beloning of der vergoeding wordt door den prijsvraaguitgever in overleg met de Permanente Prijsvraag Commissie bepaald en den deelnemers schriftelijk bij de uitnodiging medegedeeld.

Een beloning of vergoeding, als in dit artikel bedoeld, wordt slechts uitbetaald, wanneer de inzending naar het oordeel van de Jury aan de vereischten van het programma voldoet.

Art. 26. Indien bij een openbare prijsvraag kunstenaars tot mededinging worden uitgenoodigd en daarvoor worden beloond, kan worden bepaald dat het bedrag van een eventueel door één dezer te behalen prijs, indien dit hooger is dan zijn beloning, in de plaats van de beloning treedt en dat, indien het bedrag van den prijs lager is, de bekroonde uitsluitend zijn beloning zal ontvangen.

Art. 27. (23) Prijzen, premies, beloningen en vergoedingen zullen worden uitbetaald binnen één maand na uitspraak der Jury. Schadeloosstellingen, als bedoeld in Art. 29, zullen worden uitbetaald binnen één maand nadat de keuze van het uit te voeren ontwerp is gedaan.

Prijzen, premies, beloningen en schadeloosstellingen zullen niet worden uitbetaald aan de inzenders, die, onverminderd het bepaalde in art. 17, niet wenschen dat hun naambrief wordt geopend en evenmin aan de inzenders, die den aan hen toegekenden prijs, premie of beloning hebben geweigerd.

In geen enkele prijsvraag zal het bedrag van den toegekenden prijs, premie of beloning in mindering komen van het bij eventuele uitvoering te genieten honorarium.

In prijsvragen op het gebied der ambachts- en nijverheidskunst, kan, met goedkeuring van de Permanente Prijsvraag Commissie, van dezen regel worden afgeweken in de gevallen, dat, naar het oordeel der Commissie, de in het programma gevorderde, door den aard van het onderwerp bepaalde, arbeid, vergeleken met hetgeen voor het uiteindelijke werk nog te verrichten overblijft, daartoe aanleiding geeft.

HOOFDSTUK V.

Opricht, schadeloosstelling, eigendomsrecht.

Art. 28. (24) Behoudens het in de volgende artikelen bepaalde, wordt de opdracht voor het met de prijsvraag beoogde werk verleend aan hem, wiens ontwerp door de Jury in een openbare prijsvraag met de hoogste der toegekende prijzen is bekroond of in een besloten prijsvraag als eerste in rangorde is aangewezen.

Art. 29. (25) Indien de prijsvraaguitgever, na overleg met de Jury, overwegende redenen heeft om af te wijken van het in het vorige artikel bepaalde, is hij bevoegd een ander dan het in dat artikel aangewezen ontwerp ter uitvoering te verkiezen, mits met inachtneming van het volgende:

bij een openbare prijsvraag wordt aan hen, aan wier ontwerp een prijs is toegekend en die door de keuze worden voorbijgegaan, een schade-

loosstelling betaald ten bedrage van de helft van den aan hun ontwerp toegekenden prijs; bij een besloten prijsvraag wordt aan hen, die volgens de rangorde der Jury door de keuze zijn voorbijgegaan, een schadeloosstelling betaald, en wel ten bedrage van de helft zijner beloning aan den als eerste in rangorde aangewezen inzender, en ten bedrage van één vierde gedeelte hunner beloning aan de overige inzenders.

Indien de prijsvraaguitgever geen opdracht aan een der inzenders verstrekt, is hij tot geen schadeloosstelling als hiervoren omschreven verplicht, mits hij afziet van elke andere uitvoering van het met de prijsvraag beoogde werk. Indien geen prijzen zijn toegekend, is de prijsvraaguitgever geheel vrij in zijn keuze.

Art. 30. De ontwerper, wiens inzending voor uitvoering wordt aangewezen en die een hem toegekenden volledigen prijs in een openbare prijsvraag of de beloning in een besloten prijsvraag heeft aanvaard, is verplicht zijn medewerking te verlenen om het gekozen ontwerp op de voorwaarden, die in het programma zijn vermeld, uit te voeren.

Art. 31. (24) Voor de uitvoering van een opdracht gelden, onverminderd hetgeen ter zake in het programma is vermeld:

a. voor bouwkundige werken, de Algemeene Regelen betreffende honoreering van den architect en de verdere rechtsverhouding tusschen opdrachtgever en architect, vastgesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A., alsmede de andere Regelen, die door den Bond ter zake zijn of zullen worden vastgesteld;

b. voor werken op het gebied der andere kunsten, zoolang door de betrokken Constitueerende Vereenigingen nog geen algemeene regelen zijn vastgesteld, de bijzondere regelen, welke door de Besturen dezer Vereenigingen, in overleg met de Permanente Prijsvraag Commissie voor elk geval op zich zelf zullen worden gegeven.

Art. 32. (24) Indien de prijsvraaguitgever meer dan één ontwerp voor uitvoering aanwijst, worden ten opzichte van alle aangewezen ontwerpen dezelfde regelen toegepast.

Art. 33. (26) Als regel zal een ontwerp worden uitgevoerd onder leiding van den ontwerper. Indien aan een ontwerper van een bouwkundig ontwerp de opdracht tot uitwerking van het ontwerp wordt verleend, en deze naar het oordeel van den prijsvraaguitgever geen voldoende waarborg kan geven, dat hij in staat is deze opdracht geheel zelfstandig uit te voeren, zal hij zich in gemeen overleg met den prijsvraaguitgever, gehoord de Jury, één of meer medewerkers kiezen, of op voorstel van den prijsvraaguitgever één of meer medewerkers aanvaarden op nader overeen te komen voorwaarden.

Art. 34. (28) De ingezonden ontwerpen blijven gedurende ten hoogste vier maanden na vaststelling van het juryrapport ter beschikking van den prijsvraaguitgever ter bepaling van diens keuze voor een opdracht. Het ontwerp, dat de prijsvraaguitgever voor

uitvoering aanwijst, wordt diens eigendom, nadat hij aan zijn verplichtingen jegens den inzender heeft voldaan, en de uitvoering ter hand is genomen of op andere wijze is verzekerd. In prijsvragen, welke onderwerp, naar het oordeel van het Bestuur der betrokken Constitueerende Vereeniging, een bijzondere voorziening met betrekking tot den eigendom der ontwerpen vereischt, worden de desbetreffende regelen in het programma opgenomen.

Art. 35. (29) Elk prijsvraagontwerp blijft het geestelijk eigendom van den ontwerper. Gedurende den termijn, dat ingevolge het eerste lid van het vorige artikel de ontwerpen den prijsvraaguitgever ter beschikking staan, is het den inzenders niet geoorloofd rechten op hun ontwerpen aan derden toe te kennen. Met betrekking tot het ontwerp, dat ingevolge het tweede lid van het vorige artikel in eigendom aan den prijsvraaguitgever is overgegaan, vermag de ontwerper ook na dien termijn zonder instemming van den prijsvraaguitgever, geen enkel recht meer aan derden toe te kennen. De prijsvraaguitgever heeft het recht tot twee maanden na de uitspraak der Jury, de ontwerpen, die de Jury daarvoor geschikt acht, te laten reproduceeren op de wijze als in het programma is vermeld, zonder daarvoor aan den ontwerper eenige vergoeding verschuldigd te zijn.

Voor uitvoering, afbeelding, publicatie of tentoonstelling, op andere wijze dan in het programma is bepaald, wordt de medewerking van den ontwerper vereischt.

Bij prijsvragen op het gebied der beeldhouw-, ambachts- en nijverheidskunst geldt dit ook ten opzichte van het werk, dat naar het ontwerp wordt uitgevoerd.

HOOFDSTUK VI.

Inzending, tentoonstelling, verzekering, terugzending.

Art. 36. (30 en 33) Alle ontwerpen moeten uiterlijk op den in het programma genoemden datum van inzending aan het daarbij aangegeven adres vrachtvrij zijn ingeleverd.

Als datum van inlevering van inzendingen binnen Nederland verzonden, wordt beschouwd de dagteekening van de verzending, waarvan desverlangd een bewijs moet worden overlegd. Voor inzendingen, buiten Nederland verzonden, moet als datum van inlevering de in het programma vermelde datum van inzending worden aangehouden; zij mogen inkomen uiterlijk ten dage der laatste zending, welke tijdig binnen Nederland is verzonden.

Art. 37. (30 en 34) Alle ontwerpen moeten worden ingezonden onder een motto, dat op alle bij de inzending behoorende stukken en de verpakking moet voorkomen.

Het motto moet uit letters of cijfers zijn samengesteld.

Wordt door één inzender meer dan één ontwerp ingezonden, dan moet voor elk ontwerp een ander motto worden gekozen en elk ontwerp afzonderlijk worden verpakt en verzonden. Zoo spoedig mogelijk en bij voorkeur binnen een week na den datum van inzending, zullen de motto's worden gepubliceerd.

Art. 38. (31) Bij elke inzending zal, in afzonderlijke, behoorlijk gesloten omslagen, moeten worden gevoegd

a een door den ontwerper onderteekende verklaring, luidende: „Ondergeteekende, inzender van het ontwerp motto . . . . .”, verklaart dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is”.

b. een correspondentie-adres, dat niet dat van den inzender mag zijn.

Op de buitenzijde dezer omslagen moeten respectievelijk de woorden „naambrief” en „correspondentie-adres” benevens het motto worden geplaatst.

Het onder b. genoemde omslag zal vóór de uitspraak der Jury door haar alleen mogen worden geopend, wanneer het noodig is om door tusschenkomst van dit correspondentie-adres in briefwisseling te treden met den inzender, die zijn anonimiteit daarbij niet mag opheffen.

Op geen der stukken van de inzending of de verpakking, mag het handschrift van den ontwerper voorkomen, noch eenig teeken, lakstempel of iets dergelijks, waaruit de herkomst van het ontwerp zou kunnen worden afgeleid.

Art. 39. (34) Elke inzending die, wat de wijze van inzending betreft, niet voldoet aan het bepaalde in de vorige artikelen, blijft buiten beschouwing en wordt onmiddellijk aan het correspondentieadres vrachtvrij teruggezonden, tenzij de Jury in geval van overmacht deelneming aan de prijsvraag alsnog billijk oordeelt.

Art. 40. (35) Tenzij de Jury meent dat er afdoende redenen zijn om geen tentoonstelling te houden, zullen alle ontwerpen met bijbehorende stukken in een daarvoor passende localiteit gedurende zulk een tijdsverloop worden tentoongesteld, dat alle inzenders redelijkerwijze geacht kunnen worden in de gelegenheid te zijn geweest de tentoonstelling te bezoeken.

De tentoonstelling zal tijdig worden aangekondigd en op zoodanige wijze worden ingericht, dat elk ontwerp behoorlijk bezichtigd kan worden.

De tentoonstelling zal voor de inzenders kosteloos toegankelijk zijn, waartoe aan hen door middel van het correspondentieadres een toegangsbewijs, atd gedurende de geheele tentoonstelling geldig is, wordt toegezonden.

Bij een samengestelde prijsvraag zullen de schetsontwerpen, ingezonden voor het eerste gedeelte van deze prijsvraag, eerst na de uitspraak in den eindwedstrijd en tegelijk met de ontwerpen hiervoor worden tentoongesteld, waarbij de beide juryrapporten ter inzage liggen.

Art. 41. (36) Van den dag van ontvangst af tot den dag van terugzending zullen alle ingekomen inzendingen voor een in het programma genoemd bedrag door den prijsvraaguitschrijver tegen schade worden verzekerd. Niet in het programma gevraagde stukken blijven buiten deze verzekering.

Art. 42. (37) Alle inzendingen, welker ontwerpen niet het eigendom van den prijsvraaguitschrijver zijn geworden, worden met de ongeopende naambrieven en verdere stukken vrachtvrij aan de correspondentieadressen teruggezonden binnen één maand na afloop van de tentoonstelling of zooveel later als de termijn van ten hoogste vier maanden, bedoeld in Art. 34, daarna zal zijn geëindigd.

Indien geen tentoonstelling wordt gehouden,

worden de inzendingen hierboven bedoeld, teruggezonden na afloop van den termijn, in Art. 34 bepaald.

HOOFDSTUK VII

Geschillen.

Art. 43. (43) Indien tusschen de daarbij betrokkenen een geschil ontstaat over de afwikkeling van een prijsvraag, waarvan het programma door de Permanente Prijsvraag Commissie is goedgekeurd, zal, tenzij partijen overeenkomen betreffende een andere arbitrage, de Permanente Prijsvraag Commissie op verzoek van partijen het geschil berechten en een bindende uitspraak doen.

De Permanente Prijsvraag Commissie bepaalt voor elk geval op zich zelf de wijze van berechting, doch stelt in ieder geval partijen in de gelegenheid hare zienswijze over het geschil schriftelijk en zoo noodig mondeling toe te lichten. Partijen zijn verplicht aan de Permanente Prijsvraag Commissie de inlichtingen te geven, die zij voor de behandeling van het geschil noodig acht.

Eventuele kosten op de procedure vallende zullen door partijen naar evenredigheid hunner schuld, gedragen worden en zullen in het advies der Permanente Prijsvraag Commissie worden vermeld.

Indien één der partijen de tusschenkomst van de Permanente Prijsvraag Commissie inroept, doch de andere partij onwillig is zich naar hare berechting te voegen, is de Permanente Prijsvraag Commissie bevoegd niettemin het geschil in behandeling te nemen en die maatregelen te treffen, welke zij meent dat ter bescherming van naar haar oordeel ten onrechte geschade belangen noodig zijn.

HOOFDSTUK VIII

Verplichtingen van de Constitueerende Vereenigingen en hare leden.

Art. 44. (46) Wanneer de Constitueerende Vereenigingen worden aangezocht om te dienen van advies in eene uit te schrijven prijsvraag als geregeld in de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen of op eenige andere wijze daarbij betrokken worden, zullen zij, indien het onderwerp daartoe aanleiding geeft, in overleg treden met de Permanente Prijsvraag Commissie, en zullen zij, alvorens tot publicatie van een programma wordt overgegaan, de Permanente Prijsvraag Commissie van een en ander op de hoogte stellen.

Art. 45. (46) Ieder lid der Constitueerende Vereenigingen is met betrekking tot prijsvragen, als geregeld in de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen, verplicht:

1e. ten einde de uitvoering van Art. 48 regelende de taak der Permanente Prijsvraag Commissie te bevorderen, deze in kennis te stellen van elke prijsvraag, bij welke voorbereiding of regeling hij op eenige wijze wordt betrokken en die nog niet ter kennis van de Commissie is gebracht, aan deze alle gewenschte inlichtingen te verstrekken, en zich te gedragen naar de aanwijzing die de Permanente Prijsvraag

Commissie hem ter zake van die prijsvraag zal geven;

2e. zich van inzending of andere medewerking in welken vorm ook te onthouden:

a. indien de Permanente Prijsvraag Commissie overeenkomstig het bepaalde in ten vierde van Art. 48, de medewerking aan de prijsvraag heeft ontraden;

b. indien het programma de goedkeuring van de Permanente Prijsvraag Commissie niet vermeldt, en hij niet op andere wijze de noodige zekerheid heeft verkregen, dat het programma naar het oordeel der Commissie, aan de bepalingen der Algemeene Nationale Prijsvraagregelen voldoet;

c. indien hij in de voorbereiding van de prijsvraag een regelende functie heeft gehad.

HOOFDSTUK IX

Aangesloten Vereenigingen.

Art. 46. Vereenigingen, wier doel voldoende verwantschap heeft met dat der Constitueerende Vereenigingen, kunnen, indien zij de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen voor haar en hare leden bindend willen verklaren, op uitnodiging der Constitueerende Vereenigingen, tot deze Regelen als Aangesloten Vereeniging toetreden. De met betrekking tot de toepassing van deze Regelen aan de toetreding eventueel te verbinden rechten en verplichtingen zullen door de Constitueerende Vereenigingen in elk afzonderlijk geval worden bepaald.

HOOFDSTUK X

De Permanente Prijsvraag Commissie.

Art. 47. (I.H.R.) De door de Constitueerende Vereenigingen ingestelde Permanente Prijsvraag Commissie bestaat uit 5 leden, van welke door elk dezer vereenigingen één harer leden, op een door elke vereeniging zelf te bepalen wijze wordt aangewezen.

Talken jare treedt een lid af volgens een daartoe door de Commissie vast te stellen rooster. Een aftredend lid is niet terstond herkiesbaar. Elk aftredend lid blijft in functie tot zijn opvolger zitting heeft genomen.

Bij het ontstaan van een tusschentijdsche vacature voorziet de betrokken Constitueerende Vereeniging binnen een maand daarin. De gekozene neemt op het rooster de plaats in van het lid, dat hij vervangt.

Art. 48. (39) De taak van de Permanente Prijsvraag Commissie die zij, in overeenstemming met de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen en behoudens hare algemeene verantwoordelijkheid aan de Constitueerende Vereenigingen, zelfstandig verricht, bestaat in:

1e. het geven van de door een prijsvraaguitschrijver gewenschte inlichtingen omtrent:

a. de mogelijkheden, die op prijsvraaggebied bestaan, met dien verstande dat, ten aanzien van een prijsvraagvorm, de Permanente Prijsvraag Commissie den uitschrijver verwijst naar de betrokken vereeniging(en),

b. de samenstelling van het programma en de wijze waarop de juryleden behooren te worden aangewezen,

c. de aan de prijsvraag verbonden kosten en wat verder bevorderlijk kan zijn aan een juiste afwikkeling der prijsvraag, overeenkomstig de bepalingen der Algemeene Nationale Prijsvraagregelen,

2e. het ter algemeene kennis brengen van de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen, met name bij die lichamen en personen, van wie prijsvragen kunnen worden verwacht,

3e. het aanbieden van hare bemiddeling, wanneer zij verneemt dat een prijsvraag zal worden uitgeschreven en het bewijzen van hare diensten, waar deze worden gevraagd,

4e. het kennis nemen van de programma's van prijsvragen, het toetsen van deze aan de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen en indien zij, in eenigerlei opzicht, niet aan deze Regelen voldoen, het zich wenden tot de prijsvraaguitschrijvers, juryleden of andere bij de prijsvraag betrokkenen, om te trachten verbetering in de programma's te verkrijgen, en in geval dit niet bereikt wordt, de medewerking aan de prijsvraag te ontraden, hetzij door kennisgeving daarvan in de vakbladen, in de pers of op andere ter zake dienende wijze,

5e. het herinneren van de leden der Constitueerende Vereenigingen en Aangesloten Vereenigingen die, ter zake van eenigerlei prijsvraag in strijd handelen met de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen, aan hunne verplichtingen te dezen, en indien dit nietde gewenschte gevolgen heeft, het daarvan op de hoogte brengen van de Besturen der betrokken Constitueerende Vereeniging(en) of Aangesloten Vereeniging(en),

6e. het rapporteeren aan de Besturen der Constitueerende Vereenigingen en aan het Bestuur eener daarbij betrokken Aangesloten Vereeniging omtrent elke prijsvraag, die onder de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen valt, wanneer zij meent dat daartoe aanleiding bestaat,

7e. het verzamelen van materiaal, waardoor de kennis van wat op prijsvraaggebied voorvalt, vermeerderd kan worden,

8e. het berechten van geschillen, die uit de afwikkeling van een prijsvraag mochten voortvloeien.

Art. 49. (40) Indien in eenig prijsvraagprogramma bepalingen voorkomen, die, hoewel in strijd met de letter der Algemeene Nationale Prijsvraagregelen, naar het oordeel van de Permanente Prijsvraag Commissie niet strijden tegen den geest er van of tegen de bedoeling, die bij de samenstelling der regelen heeft voorgezet, of wanneer de letterlijke toepassing der regelen tot onnoodigen omslag en kosten voor den prijsvraaguitschrijver zoude kunnen leiden, heeft de Permanente Prijsvraag Commissie de bevoegdheid daarmede rekening te houden en eventueel afwijking op ondergeschikte punten goed te keuren.

Art. 50. (41) Bij voorkeur onthouden de leden der Permanente Prijsvraag Commissie zich van inzenden in prijsvragen en van het aanvaarden van een opdracht voor de uitvoering van een werk als resultaat van een prijsvraag. Indien een lid niettemin aan een prijsvraag wensch deel

te nemen, kan het Bestuur van de betrokken Constitueerende Vereeniging daartoe goedkeuring geven, in welk geval het een tijdelijken plaatsvervanger van dat lid aanwijst. In eenzelfde Jury kan niet meer dan één lid der Permanente Prijsvraag Commissie zitting hebben.

Art. 51. (4.H.R.) Het werkjaar van de Permanente Prijsvraag Commissie loopt van 1 Januari tot en met 31 December.

Art. 52. (5.H.R.) De Permanente Prijsvraag Commissie wijst uit haar midden een Voorzitter, een Secretaris en een Penningmeester aan en verdeelt onderling de werkzaamheden. De functies van Secretaris en Penningmeester kunnen desgewenscht worden vereenigd. De Voorzitter of Secretaris moet architect zijn.

Art. 53. (6 H.R.) De Voorzitter leidt de vergaderingen, welke door hem in overleg met de andere commissieleden worden belegd; hij onderteekent met den Secretaris de daarvoor in aanmerking komende stukken.

Art. 54. (7 H.R.) De Secretaris houdt aantekening van het verhandelde in de vergaderingen, voert in overleg met den Voorzitter de correspondentie en maakt jaarlijks een verslag op van de werkzaamheden der Permanente Prijsvraag Commissie, waarvan drie exemplaren aan elk der Constitueerende Vereenigingen worden toegezonden.

Hij bewaart alle ingekomen en de minute der uitgaande stukken, en is belast met de zorg voor alles wat tot het secretariaat en tot het archief der Permanente Prijsvraag Commissie geacht kan worden te behooren.

De Penningmeester beheert de aan de Permanente Prijsvraag Commissie toevertrouwde gelden, doet alle betalingen en geeft jaarlijks rekening en verantwoording van zijn gehouden beheer, dat voor zijne décharge de goedkeuring der Besturen van de Constitueerende Vereenigingen moet hebben.

Art. 55. (8 H. R.) Jaarlijks benoemt om de beurt volgens een door de Permanente Prijsvraag Commissie vast te stellen rooster het Bestuur van een der Constitueerende Vereenigingen een commissie van 2 leden der vereeniging tot het nazien der rekening en verantwoording van den Penningmeester, welke commissie van hare bevinding mededeeling doet aan de Permanente Prijsvraag Commissie en aan het Bestuur harer Vereeniging; bij niet-goedkeuring der rekening ontvangt dit Bestuur schriftelijk rapport der commissie, waarvan het mededeeling doet aan de andere Besturen der Constitueerende Vereenigingen, met een voorstel tot afdoening. De kosten op de verificatie der rekening vallende, zullen verantwoord worden op de jaarrekening der Permanente Prijsvraag Commissie.

Art. 56. (9 H. R.) De Permanente Prijsvraag Commissie vergadert zoo dikwijls zij dit noodig oordeelt, doch ten minste eens per jaar voor de vaststelling van haar jaarverslag, de jaarrekening en de regeling van de aftreding. Deze vergadering wordt gehouden in de maand Januari van het jaar volgende op dat waarop het jaarverslag betrekking heeft; binnen drie weken na die vergadering moeten de stukken in de vorige alinea genoemd, ter kennis der

Constitueerende Vereenigingen zijn gebracht. Indien binnen een maand na ontvangst der stukken door de Constitueerende Vereenigingen geen aanmerkingen daarop zijn gemaakt, worden zij geacht goedgekeurd te zijn.

Art. 57. (10 H.R.) Al naar den aard der aan de orde komende zaken wordt de behandeling daarvan door den Voorzitter of Secretaris, in overleg met het bevoegde lid of de desbevoegde leden der Commissie voorbereid. Voorzover de zaken daarna niet schriftelijk kunnen worden afgedaan, worden zij behandeld in eene vergadering der Commissie. Besluiten worden bij meerderheid van stemmen genomen. Stemming over personen heeft met gesloten briefjes, over zaken mondeling plaats.

Art. 58. (11 H.R.) De onkosten der Permanente Prijsvraag Commissie worden, voor zover zij niet volgens het hierna volgende artikel ten laste van den prijsvraaguitschrijver komen, gedragen door de Constitueerende Vereenigingen naar rato van het aantal harer leden. De reis- en verblijfkosten door de leden der Permanente Prijsvraag Commissie te maken voor het bijwonen der vergaderingen enz., worden uit de kas vergoed.

Art. 59. (42) De uitschrijver van een prijsvraag, die de tusschenkomst van de Permanente Prijsvraag Commissie inroept, zal, ingeval de werkzaamheden der Commissie zich dientengevolge verder uitstreken dan het geven van inlichtingen alleen, de daaruit voortvloeiende kosten vergoeden.

HOOFDSTUK XI.

Herziening der Algemeene Nationale Prijsvraagregelen.

Art. 60. (45) Elk der Constitueerende Vereenigingen en de Permanente Prijsvraag Commissie kunnen voorstellen doen tot wijziging van de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen. Een wijziging wordt niet ter hand genomen, dan wanneer de meerderheid van de Besturen der Constitueerende Vereenigingen daartoe besluit.

Art. 61. (12 H.R.) Wijzigingen in de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen worden voorbereid door de Permanente Prijsvraag Commissie.

Art. 62. Het ontwerp wijziging wordt behandeld door de gezamenlijke Besturen der Constitueerende Vereenigingen met de Permanente Prijsvraag Commissie.

Indien de beraadslaging daartoe aanleiding geeft, herzielt de Permanente Prijsvraag Commissie het ontwerp, dat, tenzij de Besturen anders hebben besloten, opnieuw door hen met de Commissie wordt behandeld en zoo noodig wordt gewijzigd.

Nadat het ontwerp door de gezamenlijke Besturen is vastgesteld, brengt elk hunner het in de eerstvolgende ledenvergadering zijner vereeniging.

Indien eenig Bestuur dat wenschelijk acht, wordt omtrent opmerkingen in de ledenvergaderingen gemaakt, door de gezamenlijke Besturen, na bespreking met de Permanente Prijsvraag Commissie, een besluit genomen.

De definitieve vaststelling van de Nieuwe Algemeene Nationale Prijsvraagregelen geschiedt door de Besturen namens de Constitueerende Vereenigingen.

Besluiten in de vergaderingen der gezamenlijke Besturen worden genomen bij meerderheid van stemmen; elk der Constitueerende Vereenigingen heeft één stem.

Aldus vastgesteld als de Herziening van 1934 De Constitueerende Vereenigingen, namens deze, de Besturen:

Amsterdam 1934.
Rotterdam

De cijfers tusschen haakjes achter de nummers der artikelen duiden de nummers in de huidige A.N.P. en het H.R. aan.

Korte toelichting bij het ontwerp-wijziging der A. N. P.

De voornaamste overwegingen, waarvan bij de wijziging werd uitgegaan, zijn:

- a. dat het gewenscht is om het uitschrijven van prijsvragen te bevorderen, waarvoor het noodzakelijk is de Regelen zoodanig te wijzigen, dat de prijsvraaguitschrijver — zoo veel de prijsvraag idee dit mogelijk maakt — de beslissing over het geven van de opdracht heeft;
- b. dat de meervoudige opdrachten geheel buiten de A. N. P. moeten blijven en de besloten prijsvraag zoodanig moet worden geregeld, dat het den prijsvraaguitschrijver gemakkelijk wordt gemaakt aan deze de voorkeur te geven boven een meervoudige opdracht;
- c. dat elk der 5 C. V. één lid in de P. P. C. behoort te benoemen;
- d. dat het juist is, dat de P. P. C. in den volge uitsluitend over prijsvraagprogramma's adviseert en deze controleert, zoodat zij dan

niet meer zal adviseeren over de al of niet wenschelijkheid van het uitschrijven van een prijsvraag, evenmin over de keuze van kunstenaars;

e. dat de overige bezwaren, die zich bij de huidige A. N. P. in de praktijk hebben voorgedaan, zooveel mogelijk dienen te worden ondervangen.

De voornaamste wijzigingen zijn:

- 1e. de Regelen vangen aan met een duidelijke considerans, zoowel ten behoeve van de leden der C. V., als van hen die overwegen om een prijsvraag uit te schrijven;
- 2e. Art. 1 bepaalt dat, wanneer in een wedstrijd de deelnemers geen opdracht ontvangen volgens de regelen der C. V., uitsluitend een prijsvraag volgens de A.N.P. mogelijk is;
- 3e. Art. 3 onderscheidt de prijsvragen in Openbare en Besloten prijsvragen en opent de mogelijkheid om bij een openbare prijsvraag bepaalde kunstenaars tot mededinging uit te noodigen;
- 4e. Art. 3 geeft aan, welke studieprijsvragen buiten de A. N. P. blijven;
- 5e. er is een regeling gemaakt voor Samen-gestelde prijsvragen;
- 6e. de Besloten prijsvraag wordt anders geregeld;
- 7e. Art. 7 geeft nauwkeurig aan wat in het programma moet worden opgenomen;
- 8e. de tabel voor bouwwerken en interieurs blijft vrijwel onveranderd voor openbare prijsvragen, terwijl voor besloten prijsvragen een nieuwe tabel II met belooningen per deelnemer is opgesteld, waarvan de grootte 4.5 bedraagt van de honoreering bij een enkelvoudige opdracht volgens de A.R.;
- 9e. voor beeldhouwkunst is een tabel III opgesteld;
- 10e. de bevoegdheid van den prijsvraaguitschrijver met betrekking tot het geven van de opdracht is geregeld met invoering van het begrip schadeloosstelling (Art. 28 en 29);
- 11e. er kunnen Aangesloten Vereenigingen zijn (Art. 46);
- 12e. de P. P. C. zal bestaan uit 5 leden, waarvan elk der C. V. er één aanwijst (Art. 47);
- 13e. de taak van de P. P. C. is gewijzigd (Art. 48);
- 14e. herziening der A. N. P. wordt anders geregeld (Art. 60—62);
- 15e. de redactie der Regelen is op vele punten herzien.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 31
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 4 AUG. 1934

DE ARCHITECTUUR VAN ONZE LETTERS.

Gelijk alle groei is die van het gedrukte boek, zijn ontstaan uit het geschrevene, met het rijpen der tijden geleidelijk gegaan. Wel ligt het waas van een ver verleden over dit ontluiken eener nieuwe kunst, doch de hoofdlijnen der ontwikkeling, die wij voor eenig inzicht niet kunnen ontberen, laten zich niettemin thans nog terugvinden.

Danken wij onze meest-gebruikte cijfers aan de Arabieren, en vinden die der Romeinen heden ten dage maar bij uitzondering toepassing, de lettervorm door hen geschapen is nog altijd de grondslag van onze letterteekens; zij hadden dien uitgebouwd op de fundamenten, door het Grieksche en Phoenicische schrift gelegd, dat op zijn beurt van de oer-oude Egyptische hiërogllyphen afstamde. Hoe dit afbeeldende hiërogllyphenschrift internationaal groeide — geestelijk leven kent geen landsgrenzen — en vergroeide tot een als het ware stenografische verkorting en zoodoende voor ieder begrijpelijke teekens in het leven riep, maakt afb. 1 met een enkel voorbeeld duidelijk.

Was nog eeuwen lang sedert de Romeinen het geschreven schrift de wijze, waarop men elkander zijn begrippen mededeelde, omstreeks 1500 kwam alom de boekdrukkunst ten tooneele en daarmee hing samen, dat men allerwege nieuwe boeklettervormen moest ontwerpen: het destijds gebruikte lettermateriaal had slechts een zéér kortstondig leven; iedere drukker moest bovendien zijn benodigden lettervoorraad eerst zelf vervaardigen. En waar die eerste drukkers veelal geleerden, althans uiterst ontwikkelde lieden waren, en omdat in dien tijd de Renaissance door gansch Europa een herleving van de kunst van het oude Rome bracht, werd met den inhoud der Romeinsche en Grieksche geschriften ook de lettervorm van die oude volken aan een levendig, diepgaand onderzoek onderworpen, en boetseerde men de nieuwe, de drukletter, veelal naar Romeinsch model.

In die circa vijftienhonderd jaren echter had het schrift verschillende gedaanten doorloopen, en de voornaamste daarvan zullen wij even moeten nagaan, ten einde de overige grondslagen te kennen waarop onze huidige letters berusten.

In Italië, waar de Renaissance, de wedergeboorte der Oudheid, haar bakermat had, waar de resten der heidensche beschaving van de Romeinen nog in massa voor het grijpen lagen, was de stijl van de latere Christelijke cultuur, de Gothiek, nooit gansch thuis geraakt, zoomin in hare Noord-Europeesche bouwkunstige vormen als in hare lettergedaante. De Romeinsche wereld was onder de invallen en verwoestingen der noordelijke barbarenhorden in de eerste eeuwen onzer jaartelling afgebrokkeld en ten onder gegaan, maar in Italië was eigenlijk de kunst der Romeinen nooit gestorven; ze was er van nature inheemsch en in de veroverde, overige Europeesche gebieden, tot Brittannië toe, was zij slechts de opgedrongen stijl van de met geweld overheerschende Caesars geweest.

Zoo was voor Italië de in de eeuwen van het Christendom opgebloeide Gothische kerkstijl een uitheemsche kunstvorm gebleven. Een groot bouwmeester noemde er de Gothiek zelfs barbarenstijl, en de afkeer van wat middeleeuwsch was ging daar zoo ver, dat bij den herbouw van Rome's Sint Pieterskerk

Afb. 1. De groei onzer letterteekens: a. Egyptisch hiërogllyph; b. Oud-Egyptisch (Koptisch); c. Grieksche vormen; d. Romeinsche schrijfvorm; e. middeleeuwsche Gothische vorm; f. „mediaeval“ drukletter, 19e eeuw, naar Prof. Tiemann's ontwerp. Rechts: eenige voorbeelden van teekenaars-fantasië. De geperforeerde inktmop stelt een S voor. Stijl 1934; winterdagen met tennis-rackets.

door Bramante, zooveel middeleeuwsche schilderwerken, mozaïeken en plastiek werden vernietigd, dat hem de bijnaam van den Vernietiger werd gegeven; Bramante, door Michel Angelo, die de kerk voltooide, den grootsten bouwmeester sinds de oudheid genoemd. Het middeleeuwsche Gothische schrift werd dan ook liever door de noordelijke drukkers tot voorbeeld genomen, terwijl de Italiaansche zich een letter vormden naar het nog alom aanwezige Romeinsche schrift; deze „romein“ werd daarom in Duitschland, dat de Gothische vormen behield, als „Antiqua“ aangeduid. Allerwege werd de gedaante, die men aan de drukletter moest geven, een onderwerp van diepgaande studie: kunstenaars als Leonardo da Vinci en Albrecht Dürer, om er hier slechts voorloopig twee aan te stippen, hielden er zich intens mede bezig, en door kundige, onderlegde graveurs, de vermaardste van hun tijd, die zich in jaren van studie hadden bekwaamd, werden zij gesneden. Zoo was de druklettervorm, die zich door Europa verspreidde, er een, door de grootste kunstenaars tezamen geschapen, en daarbij gebaseerd op het letterbeeld, dat het hoogtepunt was der Romeinsche beschaving, gelijk dit in eeuwen van geduld en gestadig werken was opgebouwd. Een nieuw tijdvak, waarin eveneens het op groote schaal ontwerpen van letters een eisch werd, op nog veel grooter schaal dan in die jaren van 1450 tot 1500 ongeveer, brak aan in de 19e eeuw. Toen vond dit letters-maken zijn oorzaak in den aanwas der bevolkingen met miljoenen enerzijds, en de industrialisatie van de bestaande en het uitvinden van nieuwe druktechnieken aan den anderen kant. Men kreeg toen den steendruk tot zijn beschikking, alsmede tal van reproductie-procédé's, eensklaps, en op groote schaal, zoodat het letterontwerpen voor de reclamedrukwerken der zich wijd-ont-

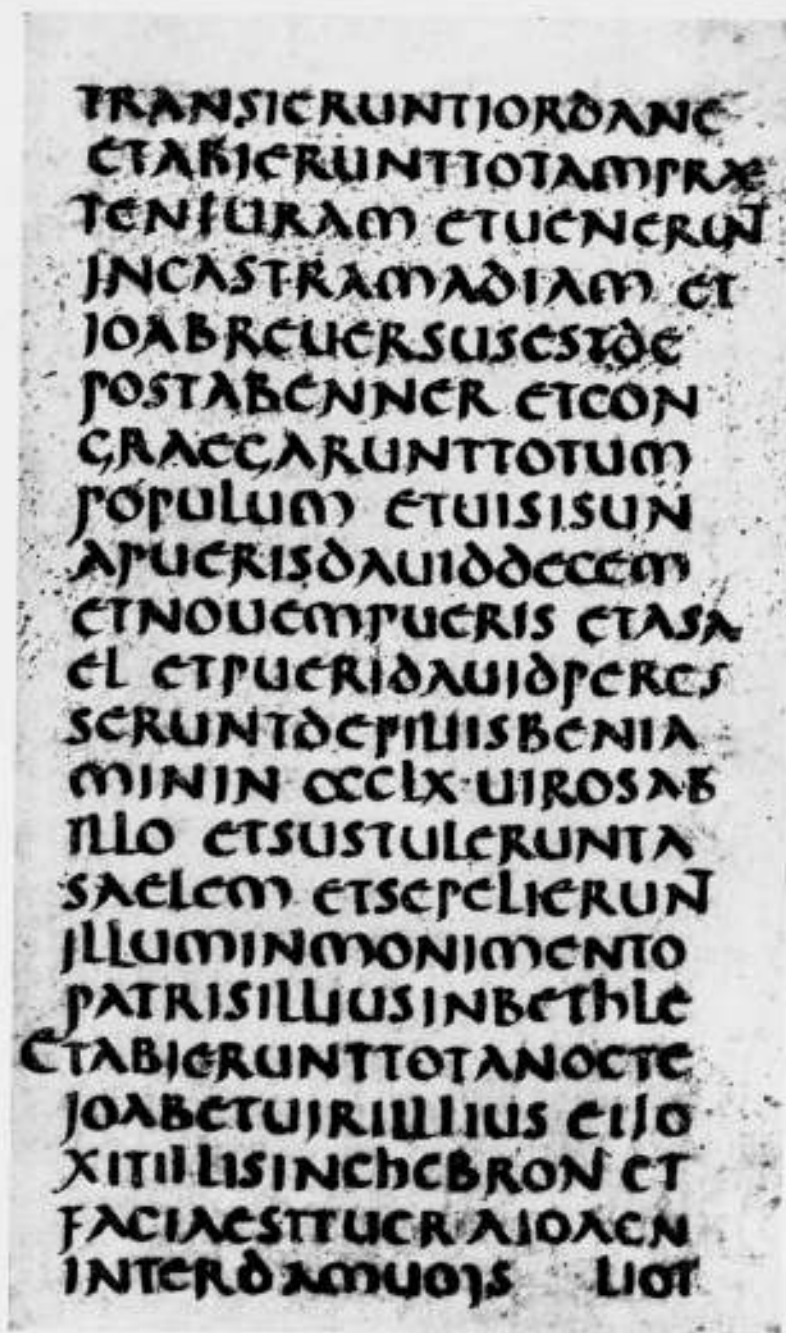

Afb. 2. Inscriptie van een Romeinschen grafsteen, waarop het schrift al den adel van den „capitalis quadrata” en een prachtige schikking vertoont. (Naar Degering „Die Schrift”).

plooiende industrieën plotseling het werk werd van duizenden, die daartoe geenerlei scholing of opleiding — en meestal ook geen gevoel — bezaten.

Zoo gaten vooral de steendrukkerijen, die zich voor de taak geplaatst zagen een massa-vraag met een massa-productie te beantwoorden, een stortvloed van wanstaltigheid over de wereld uit, zonder dat zij daar zelf veel aan konden doen, want men kon zijn personeel wel spoedig de handgraven eener nieuwe techniek leeren, maar het tot kunstvoortbrenging op te voeren is een andere zaak, en gaat niet zoo snel. Die steendrukletters maakten weer, dat de boeklettergieterijen niet met „fantasie”-vormen konden achterblijven. Door de splitsing van het boekbedrijf, vroeger in één hand, althans in één perceel gehouden, verviel ook het gevoel van eenheid: lettertekenaars, graveur, gieter, drukker, illustrator, binder, ieder van die samenstellende factoren ging zijn eigen gang, zonder zich om de anderen te bekommeren; ook alweer een algemeen euvel der 19e eeuw.

De letterontwerper teekende maar raak, alles wat maar zwart en wit is kan men immers fotograferen en in een cliché omzetten, dat drukwerk levert bij duizenden exemplaren. Dien

Afb. 3. Romeinsch Unciaal schrift der IVe eeuw. Het ontstaan der kleine e uit de hoofdletter (3e regel) en der lange letterstokken (l en h in den 3en regel van onder).

ergsten chaos zijn wij nu ontgroeid, maar wat de grondslag moet zijn van een gezonden en schoonen lettervorm, dat moeten ons de Romeinen leeren. Nog altijd!

De schriftvormen der Romeinen nu vertoonen naar gelang van hun doeleinde verschillende karaktertrekken. Daar is ten eerste een officieel, monumentaal type, dat voor eerepoorten van keizers, steen-inscripties van graf- en andere gedenkteekens en monumenten werd toegepast, „scriptura monumentalis” geheeten, en dat onder den naam „capitalis quadrata” tevens in het geschreven schrift voor belangrijke staatsstukken, documenten, literatuur en zoo meer, werd gebruikt. De in steen gehakte letter is ons in prachtige specimina nagelaten op de beroemde Trajanuszuil, den Triomfboog van Titus, en vele grafsteenen. Het is een majesteitelijk letterbeeld, een echt Caesar-schrift, bedachtzaam in steen gehakt, statig en nobel. De oudste schriftletters van dit type die ons bewaard bleven, zij die van een Virgilius-manuscript uit de 4e eeuw; dit is dus het meest officieele „schoonschrift”, vervaardigd met een rietpen.

Een tweede gedaante toont de schrijfhand der papyrus-

pergamentrollen, waarbij dit vierkante in een vlottere schrijfwijze wordt versmald; er is dan minder letter voor letter geteekend, doch iets meer woord voor woord geschreven; daar men met het schrijfmateriaal voor het uitschrijven van boeken moest woekeren, is wellicht een smallere letter geboden geweest. Iedere boekdrukker weet, hoe een tekst, met een slechts weinig bredere letter gezet, „uitloopt”: het geringe verschil bij één letter wordt bij een boek met tien- of honderd-tuizenden vermenigvuldigd, en is dan zeer belangrijk. Deze vlottere boekletter noemde men „capitalis rustica”.

Een weer vluggere wijze van schrijven geeft het „unciaal”, naakvormig schrift te zien. Tengevolge van het sneller schrijftempo treedt, als bij onze stenografie in hooge mate, een vormvereenvoudiging in; de vierkante letters, als E, bijvoorbeeld, die veel tijd van schrijven vragen, worden afgerond tot één halfcirkelvorm met een horizontaal streepje, zoodat met twee penhalen kon worden volstaan. Dit fraaie schrift is het uitgangspunt van de middeleeuwse sierletters geworden; hieruit ontstond het half-unciaal met lange letterstokken, waarin wij onze kleine letter herkennen; de e ontstond door het sluiten der bovenste opening der unciale hoofdletter, enz.

Ten slotte gebruikten de Romeinen voor korte notities, die zij met een stift op wastabletten, als notitieboekjes gedragen, haastig neerschreven een hellend, „cursief”, d.w.z. loopend schrift, weer versneld-vereenvoudigd uit de vorige vormen. Hieruit ontstond onze cursief-letter.

De stift, stylus, der wastabletten schreef steeds een dunne lijn. Bij de andere, die uit de pen vloeiden, is uiteraard de ophaal dun, de neerhaal breed. Dit is dus ook later voor de drukletter de eenig logische dik-an-dun verdeeling, want ook wij schrijven met de pen, en de drukletter is slechts een geëgaliseerde schrijffletter. (Voor geteekende en in steen gehakte letters geldt dat insgelijks).

Deze zijn dus de schrijfvormen uit de eerste vijf eeuwen onzer jaartelling, daarna ontwikkelen zich nationale eigenaardigheden in het Italiaansche, Merovingische, West-Gothische (in Spanje), Angelsaksische en Iersche schrift. Vooral dit laatste was buitengewoon fraai. Karel de Groote, met zijn uitgebreid rijk en ruimen blik, zag de voordeelen van één, een algemeene, schriftgedaante. De Angelsakser Alcuinus, uit York gekomen en in de abdij St. Martin te Tours werkzaam, moet aan het ontstaan daarvan leiding gegeven hebben, toen de vorst bij een decreet van 789 de herziening — dat wil dus zeggen: het hernieuwd uitschrijven — van alle kerkboeken beval. Naar Karel, Karolus Magnus, werd dit eenheidschrift Karolingisch genoemd. Men had het misboek of missaal, het psalterium of psalmenboek, brevarium of gebedenboek, het antiphonarium, in groot folio-formaat, met de kerkgezangen, dat op een grooten lezenaar geplaatst werd, waaromheen men de zangers in een groepje schaarde. Naar het missaal en naar den kanon van de mis noemde men later — en thans nog — de grootste drukletters „missaal” en „kanon”. Het Karolingisch schrift herinnert sterk aan de Romeinsche unciaal- en halfunciaal-vormen, waarvan het rond karakter door den rondboogstijl der Romaansche bouwkunst van dien tijd werd gesteund. Later werd het schrift hoekiger, Gothisch beïnvloed door den spitsboogstijl der architectuur. Langzaam groeit aldus het Duitsch-Gothische schrift, het kerkchrift bij uitnemendheid, tevens het Duitsch-nationale tot op dezen dag. Zoozeer leeft daarin het kerkelijk karakter nog sedert de middeleeuwen voort, dat streng confessioneelen het kerkboek eerst dan authentiek achten, „wanneer het met Duitsche letters gedrukt is”, gelijk J. W. Enschedé nog in 1902 opmerkte.

Die Duitsche letter, om het hoekig-gebrokene dat haar typeert ook „Fraktur” geheeten, vond haar gaven vorm o.a. in Albrecht Dürer's Apokalyps en vooral in de minder met krullen overladen „Theurdanck”. Hoe weinig men in Italië van dien letter-

Afb. 4. Bladzijde van den 42-regeligen Bijbel, waarvan de maker Gutenberg, of (waarschijnlijker) diens medewerker Peter Schoeffer zal zijn. De drukletter en de geteekende (niet gedrukte) randversiering zijn geheel op het middeleeuwse handschrift gegrond. Gedrukt omstreeks 1455.

vorm gediend was blijkt wel hieruit, dat de Duitsche geestelijken, die er de drukkunst brachten, Sweynheym en Pannartz, er hun Duitsch-Gothischen vorm verzaakten en in het land dat een bolwerk tegen de gothiek was, een romeinsche, niet-gothische letter voor hun boekdrukkwerk sneden, die van de Lactantius van 1465, geïnspireerd op het Romeinsche schrift en zijn Karolingische gedaante, de „romein”, die al spoedig zijn zegetocht door Europa ten koste van het minder gemakkelijk leesbare Duitsche schrift, begon (afb. 5). Alle Italiaansche meesterdrukkers maakten van dezen vorm gebruik, bovendien voerde de Venetiaan Aldus Manutius naast deze rechtstandige ook een cursiefletter in, eveneens van Romeinsche „cursivi” afkomstig. Een Virgilius van 1501 was het eerste boek, dat hij daarmede in zijn geheel drukte; voor verzen of aanhalingen dient die lettervorm nog steeds. Naar het land van zijn herkomst spreekt men in Frankrijk en Engeland van „italiques” en „italics”. Hier hebben wij dus het ontstaan geschetst van de Duitsche boekletter, de romein en de cursief; de gothische, Duitsche werd in Nederland tot 1522 bezigeld, toen de romein zijn intrede te Deventer deed en alras de gothische op den achtergrond drong. In de handschriften der middeleeuwen was echter behalve de gothische vorm, een sierletter in gebruik, die het begin van hoofdstukken of alinea's aangaf, en meestal in een van het overige afwijkende kleur — groen, rood of blauw — werd geteekend, en soms met kostelijke miniaturen werd versierd. De eerste drukkers volgden dit gebruik; de sierletter werd dan uit de hand in kleur geteekend, een kleine drukletter

B

Essarion. S. R. E. Episcopus Cardinalis Sabinenfis. et
Constantinopolitanus patriarcha. Niceni ueneranda nū/
cupatioe terrarū ubiq; celeberrimus: q̄q̄ summis reipublice
christiane negotiis impeditus: merita tamē indignatioe cōmotus:
ac ueritatis studio: incredibiliter inflammatus: quod tua sanctitas
maxime omnium nouit pater beatissime: Paule secunde Venete:
defensiois platonice immo diuine philosophie: quādo nil aliud ē
Plato: q̄ uere philosophie exemplar: libros nup scribere adgressus.
tanta id magestate ac felicitate egit: ut conuictorē calūniosum
credi Plato ipse diuinitatis secretarius: possit: uel suggestisse: uel op/
tasse: uel emisse: qui enim inter mortales quōdam nō sola hominū
beniuolentia: ut multi: sed ingenii uuentis amplitudine: & superne
mentis diuinitate: pro diuo semper fuerat habitus: quiq; hodie tanq̄
ingenius ipsius quoq; & scripturalamitalis: ac ueluti frequēsa morte
interitus certis tempestatibus oriatur: a latinorum paucissimis: in
exiguis quibusdam opusculis legebatur: a plurimis omnino igno/
rabat: uix unica Platonis umbra uerius q̄ nomine fuisse aliquādo
inter philosophos creditus: is inq̄ ita Besarionis cui pater beatissime
defensione perfecta: sapientie ipsius Antistes: & uirtutis minime fu/
cate magister: oceano quidem uberior: facillime in omni scientiaq;
genere excelluisse perspicietur. Platoq; ipse id quasi uolens: dum a
maximo Besarione laudat: reprehēdi se a ceteris facile patietur.
Quis enī tali ac tanto testimonio: aliorum siqua sint: aurita iudi/
cia: nō se putabit debere contēnere: ut qd̄ de hoc diuino Platone
nostro dixisse Antimachum: clarum poetam ferunt: qui cum con/
uocatis auditoribus: se gerere eis magnum quoddam uolumē suum:
& eum legentem omnes: preter Platonem: reliquissent: legam inq;
nibilo minus. Plato enim mihi unus instar est omnium. Id uerissi/
me ac sanctissime de Besarione sapientissimo dici queat. Cuius cū
ea sit: ut ipse semper predicat pater sanctissime: in rerum omnium
maximarum usu peritna: ea in cōsiliis: uel grauitas: uel perspicētia:
ut nihil de simis unq; rebus fiat: si Niceni unus desit autoritas. In
studis autem maioribus: & humanis omnibus: & diuinis: ea facultas
& copia: ut plura legisse credi neminē possit: ac rursus lecta: & recti/
us intellexisse: uberior pauca simos cultissimis quibusq; temporibus:
datusq; scripsisse: ipse iuste pro populo: seu malis: pro terrarū orbe:
Platonis defensor: unus satis esse censeatur: et si in muscam aquila:

Il'cōplaitē
douloureuse
de lame dā
nec

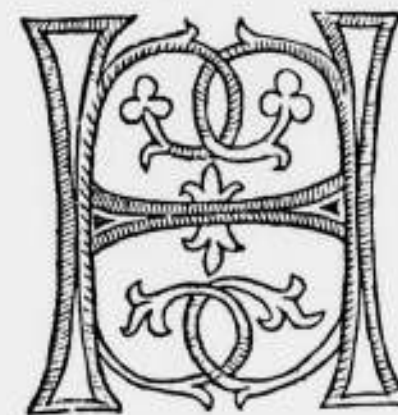
Titelblad door Antoine Vérard, Parijs, ± 1490, houtsnede. „La complainte douloureuse de l'ame damnée”. De afleiding van de houtsnedeletter uit het pen-schrift van den calligraaf. De „groskesken” herinneren aan de waterspijlers der Gothische kathedralen. (Verzameling Maggs, Londen.)

Wieder berumbt Held Tewrdanneckh an driten pass
den Redelhart zu se funde vnd was zu fur geserli
chuten begreuen.

75
Hze kam Tewrdanneck der loblich Held
Mit seinem Ernsold auß der welt
Darin wol an den driten pass
Darauf der bösz Redelhart saß.

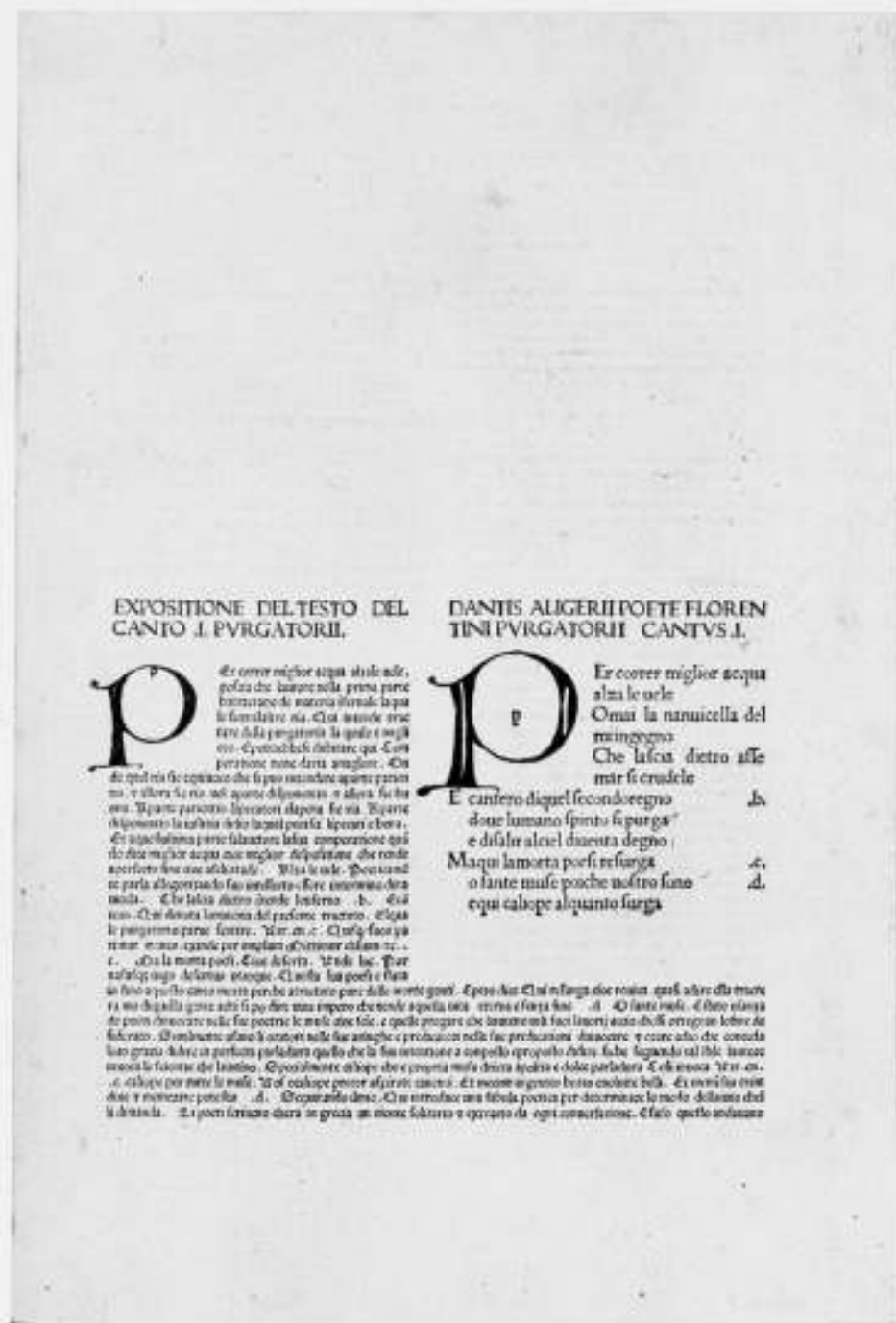
Bladzijde uit dan „Tewrdanneckh”, Neurenberg, 1517. (Reproductie op de helft der ware grootte). (Verzameling Quaritch, Londen.)

Sierletters, houtsnede. Duitsch werk ± 1500.

Alb. 5. Druk van Sweynheym en Pannartz, 26 Februari 1469 te Rome voleindigd, waar deze Duitschers de eerste drukpers brachten. Bladzijde uit Lucius Apuleius, Opera. (Verzameling Maggs, Londen.)

Afb. 6. Bladzijde uit Dante's Divina Commedia, Milaan 1478. Romeinse en Gotische lettervormen. De sierletters P zijn van typisch laat-middeleeuwse gedaante en uit de hand in het drukwerk geleekend; een kleine meegedrukte p geeft den boekverluchter aan, welke letter in de open plaats verlangd wordt.

gaf den boekversierder de in te vullen letter aan. Zulk een sierletter is een rijker-uitgebouwde Romeinse unciaal, een vrije, sierlijke, gebogen omtreklijn typeert haar. De overgang van een verticaal in een horizontaal letterdeel is niet hoekig, doch vloeiend, de staande stokken hebben, in harmonie daarmee, niet overal dezelfde breedte, doch loopen aan den voet en aan den kop breder uit om met een buiging in de schreef of in de horizontalen over te vloeien. Nog meer krul kreeg, na ongeveer het jaar duizend, het schrift der Longobarden. De afwisseling, welke de sierletters in een bladzijde, gecomponeerd in zwart Gothisch schrift brengen, hun vorm, hun kleurigheid, maken die handschriften of vroege drukken tot wonderen van schoonheid, en de kunstenaar-schrijver, die in de stilte van zijn scriptorium het pergament liefdevol en geduldig volschreef, wist ook de muziekteekens met zijn tekst en randversiering tot een schoone evenwichtigheid te schikken, die het oog van 'kunstgevoelige verrukt. Alvorens echter die middeleeuwse of „mediaeval“ schrijffletter in druk verscheen, zouden nog vele eeuwen verlopen: 322

de echo ervan werd in de lettergieterijen pas in de 19e eeuw gehoord; wel pasten houtsnijders haar nu en dan toe. Wij zullen dus eerst den romein — waarvan de mediaeval een bloemrijke variatie is — nader beschouwen: dien een goeden vorm te geven, daar is heel wat toe nodig. Het zal een buitenstaander zoo eenvoudig lijken, een letter te teekenen. Dat komt, omdat hij er nooit ernstig over gedacht heeft, wat daarvan de hoofdzaak, wat het bijkomstige is — en waarom. Een letter is een teeken, dat in den loop van vele eeuwen gegroeid is, en dat men niet willekeurig naar eigen grillen vervormen kan. Het is geen ornament dat men ontwerpt zooals men wil, het is een teeken dat voor iemand anders bestemd is. Eenerzijds wordt daardoor den ontwerper groote beperking opgelegd, anderzijds is er heel wat hersenwerk en nog meer kunstzin toe nodig, tot een goeden, verantwoord vorm te geraken; copieeren is niet genoeg, al is er het verleden dat als gids kan dienen. En zoo zien wij dan ook de grootste genieën praktisch en theoretisch aan het werk bij de constructie van den lettervorm. Nu is het een algemeen streven der

Afb. 7. Grieksch handschrift. Ve eeuw naar de fotografische reproductie-uitgave van A. W. Sijhoff, Leiden. Ter vergelijking met afb. 2, waar geen marge voor het vasthouden noodig is. Ook ter vergelijking met afb. 6!

Mooie boeken te schrijven is moeielijk.

Mooi te schrijven met een PERRY-PEN is gemakkelijk.

Afb. 8. Stijl 1890. Vorm en plaatsing der letters zijn al even „origineel“.

Renaissance, de systemen te doorgronden die in alles liggen besloten, wat de Oudheid had voortgebracht. Wat een Romein als Vitruvius voor het begin onzer jaartelling over fraaie proporties had geschreven, werd omstreeks 1500 ijverig bestudeerd. In 1500 verscheen een geschrift van Sigismondo Fanti, „Liber elementorum litterarum“, dat lang als het oudste gedrukte werk op dit gebied gold, tot in 1926 te Florence door L. S. Olschki een te Parma gedrukt „Alfabet“ werd gevonden, dat van 1480 moet zijn en in 1927 door Stanley Morison gereproduceerd is. Dit bleek de bron te zijn, waaruit Luca Pacioli voor zijn „Divina Proportione“ van 1509 geput had. De groote houtsnijder Ugo da Carpi kwam in 1525 met „Thesaurus de Scrittori“ uit; Ludovico Vincentino bepaalde den lettervorm in 1533, en velen volgen. Leonardo da Vinci hield zich, bij vele andere, ook met (niet in druk verschenen) theorieën over den lettervorm bezig, en tal van Italiaansche boeken volgen.

Albrecht Dürer, die van Neurenberg naar Italië en de Nederlanden reisde, gaf in 1525 een werk, dat eveneens den lettervorm tracht te bepalen: „Underweysung der Messung mit dem Zirckel und Richtscheidt“, en schreef drie jaar later nog „Vier Bücher von menschlicher Proportion“; het jaar 1529 brengt van den Parijzenaar Geoffroy Tory een boek „Champ fleuri“, op de vorige gegrondvest, dat weldra herdrukt en veel verspreid, in Frankrijk den romein zijn grondslag geeft; hij verdiept zich daarbij in „l'art et science de la deue et vraye Proportion des lettres antiques, quon dit autrement lettres antiques et vulgairement lettres Romaines proportionnées selon le corps et le visage humain“ en ontleent zelf veel, terwijl hij Pacioli ontleenen aan Da Vinci verwijt. Doch letters ontwerpen kan men nu eenmaal niet zonder ontleenen, het is geen vrij-beeldende, individueele kunst, het is waarlijk gemeenschapskunst — wellicht de eenige, die ons nog rest. De Franschman Nicolas Jenson, die te Venetië werkte, is mede een der grondleggers van de romein-boekletter, zijn prachtige karakters zijn meestal zorgeloos gedrukt en reproduceeren daarom gebrekkig, doch zij gelden als de fraaiste romein die sedert 1471 gesneden werd. Jenson's letter — hij liet geen geschriften, alleen practisch werk na — diende tusschen 1900 en 1916 tot voorbeeld aan de Engelsche Doves Press voor Cobden Sanderson en Emery Walker, medewerkers van William Morris, die zelf zijn „Golden type“ op Jenson had gegrond. „I mastered the essence of it“, zooals hij zegt.

Op het werk van de Doves Press is de moderne boekkunst van Duitschland voor een groot deel geïnspireerd, de kunstenaar Tiemann wijst er zelf op hoe zijn werk dat tot rechtsnoer nam. Zoo is Jenson's arbeid wel verstrekkend! Prof. Loubier noemt de „zilvertype“, door De Roos voor Mr. J. F. van Royen geteekend, er een navolging, ja, een kopie van (Gutenberg Festschrift) en ook diens „Meidoorn“ letter is er minstens na aan verwant. Doch zulk een letter als van Jenson, geen enkele letter, komt uit de lucht vallen. Drukt een meester als Aldus Manutius, dan is het eigen handschrift van den dichter Petrarca het voorbeeld van zijn lettervorm, en een niet minder meesterlijk goudsmid, Raibolini, tevens belangrijk schilder, moet voor hem zijn cursiefletter snijden voor zijn Virgilius-uitgave; een alweer groot kunstenaar, de graveur Giulio Campagnola, moet daarbij een passende hoofdletter maken. Zoo waren de grootsten op het gebied der beeldende kunsten theoretisch en practisch als om strijd aan het werk om den edelsten lettervorm te scheppen. Vooral tot graveurs en goudsmiden wendde men zich, omdat men voor de boekletter allereerst een gegraveerd model behoeft. Nu is wel de eerste eisch, dien men aan een letter stellen moet, zijn leesbaarheid; hoe belangrijk ook, de schoone vorm komt in de tweede plaats. Die leesbaarheid hangt af van de zuivere verhouding tusschen hoogte en breedte, en tusschen dik en dun als die eerste verhouding bepaald is; ten derde van de juiste 323

plaatsing naast, en dan onder elkaar, verder van de gemakkelijkerheid waarmede het oog van de eene naar de andere letter glijdt, m.a.w. vermag, een woord direct als een geheel te overzien. De eene lettersoort zal, in verband met de lengte der stokken, met meer wit tusschen de regels, „interlinie“, winnen, de andere verliezen — geen wonder, dat er nog heel wat komt kijken als men, met een op zichzelf goede letter, fraai drukwerk leveren wil.

In verband met haar hoogte heeft een letter een zekeren leestijd nodig voor het zich van links naar rechts bewegend oog. Die leestijd moet haar breedte bepalen; versmalt of verbreedt men het letterbeeld te zeer, dan wordt het minder en ten slotte geheel niet meer leesbaar, en leesbaarheid is voor de letter de eenige reden van haar bestaan. Voor de aardigheid versmalde men wel eens letters buiten alle verhouding; schrijver dezes herinnert zich in zijn kinderjaren gelukwenskaarten gezien te hebben, waarop de letters zóó uitgerekt waren, dat men het papier op ooghoogte waterpas moest houden om zoo, in het verkort, te kunnen zien, wat er eigenlijk stond.

Hoe nu die redelijke breedte van de letter te bepalen? Daar is allereerst het kwadraat der Romeinen, van de capitalis quadrata, dat men echter met omzichtigheid hanteert! Ten eerste is, dat zullen wij bij Tory nog zien, geen letter te construeeren met constructie alleen; ten tweede hebben bijv. een i, een n, en een m — die respectievelijk uit een, twee, en drie breedten bestaan, verschillenden leestijd nodig. Men moet dus vooral niet iedere letter gebruiken om een kwadraat te vullen. Met dit inzicht toegerust, kan men uit het kwadraat de A, H, M, N, V, W, T en Z halen; uit ongeveer een half kwadraat de B, E, K, L, P en R; de X kan óf uit een geheel, óf uit een half vierkant worden gevormd en de cirkel in het vierkant geeft het geraamte van O, Q, C, D en G. Voor de U gebruikten de Romeinen de V, en dus is hiermede de hoofdvorm van het alfabet aangegeven; de stokken van de kleine letters hebben ongeveer de hoogte van de hoofdletter, zelden meer (bij Manutius).

Op het kwadraat en den ingeschreven cirkel berust, als natuurlijke grondslag, de lettervorm en de theorie van Vitruvius, daar de menschelijke gestalte met horizontaal uitgestrekte armen juist in deze past.

Voor hem, die letters te teekenen mocht hebben, zou hieraan toe te voegen zijn, dat de buitenrand van de Romeinsche O een cirkel is, en een fraaier vorm ontstaat door met de letterdikte de opening te versmallen, dan den letteromvang te verbreden; in het algemeen kan iedere letter beter iets minder breed dan hoog zijn. Het omgekeerde is verwerpelijk. Daarbij houde men in het oog, dat een fraaie vorm niet alleen van den buitenomtrek afhankelijk is, doch evenzeer van de door de letter omspannen opening!

Letters als H, A, V — de laatste twee hebben elkaars omgekeerden hoofdvorm — N, T en Z kunnen met iets minder breedte dan een vol vierkant volstaan, omdat ze iets minder leestijd vereischen dan M en W; A en N verkrijgen zoodoende schuine lijnen in ongelijken stand, wat juist een mooie afwisseling in het schriftrhythme doet ontstaan; neemt men één vaste richting voor de schuine lijnen, dan verliest het letterbeeld aanmerkelijk aan gehalte; al zal het één-richtings-principe menigeen aanvankelijk een bijzonder brave gedragslijn schijnen, het is volkomen onjuist.

Om een hoogte-indeeling vragen ook de letters A, B, E, F, H, K, P, R. Men heeft tot voor kort, steeds het deelpunt in de staande lijnen iets hoger dan het mathematisch midden genomen, omdat het z.g. „optisch“ midden, zooals dat het oog van nature bevredigt, hoger ligt dan het wiskunstige: een indeeling in twee nauwkeurig gelijke helften wekt den indruk, dat het onderste deel iets te kort is. Thans wordt wel het nieuwe standpunt ingenomen, dat dit oude zoo eindeloos her-

haald is, dat het tot een doode formule werd; men neemt dan uit reactie het deelpunt meestal bijzonder laag.

Uit reactie ook, maar tevens met een streven naar zakelijke beknoptheid, laat men eveneens de schreef weg, die van onze letters de horizontale beëindigings-streep der staande stokken vormt. Zoo keert men terug naar het geraamte van den lettervorm (de z.g. „grotesk“ of „schreeflooze“ letter), en maakt dik en dun gelijk. Die schreef of schraveering echter heeft haar sierende functie niet „zoo-maar“, doch op een redelijken, zakelijken grond. Ze is maar niet een willekeurig bedenkfel, doch een uit het letterteken zélf gegroeide eigenaardigheid: het afschrijven van de hoogte der letterstokken (vandaar het woord „schreef“ en de uitdrukking „over de schreef gaan“). Voor een vlot-leesbaar schrift zal die hoogte nagenoeg overeenkomstig dienen te zijn. Deze schreef-versiering der letters is dus zeer rationeel en maar niet een krulletje, ergens op goed geluk „voor het mooi“ aangeplakt. Daar de letterstok hoofdzaak en de schreef bijzaak is, zal de dikte van de laatste geringer moeten zijn dan van den eerste.

Waar deze grondstelling wordt verlaten, zooals in de z.g. „Italiëne“, waar dunne letterstokken als op klossen staan, is de letter eigenlijk een monstrum geworden, daargelaten, dat een letter niet geschadwd moet worden omdat ze geen dikte en dus geen schaduw heeft. Dit dik der horizontale en dun der verticale lijnen is afgeleid van het Romeinsche rustica-schrift, waarbij de pen dwars, niet recht, gehouden werd; door het losse, onregelmatige van den schrijftrant gaf dit wél een fraaie letter, door de systematische regelmaat van de drukletters wordt het wanstaltigheid.

De „Egyptienne“ en daarop gegrondveste varianten bezitten een schreef van gelijke breedte als de letterstok, wat spoedig tot een zekere bothed leidt. Een zelfde redelijke verhouding als hoogte en breedte eischen, moet ook voor de dikte, die o.a. volgens Tory een tiende van de hoogte bedraagt, gevonden worden, en ook bij het bepalen der regelbreedte is men voor leesbaar drukwerk van de letterhoogte afhankelijk. Neemt men den regel te breed voor de letter, dan verliest het oog het gevoel van richting wanneer het aan het eind van een regel is gekomen en heeft moeite, het begin van den volgende te vinden. Daaraan kan men tegemoetkomen door de interlinie, den afstand tusschen een regel en den volgende, te vergroeten. Hetzelfde geldt ook weer voor de geheele bladzijde: een teveel aan regels maakt maar duizelig. Vandaar, dat in oude handschriften en mooie drukken de tekst vaak in twee kolommen is in gedeeld; men kan dan, zonder veel interlinie — die de geslotenheid verbreekt en daardoor het aanzien van de bladzijde verbromt — toch vlot lezen en veel tekst op één pagina plaatsen, wat bij regels over de volle breedte niet mogelijk zou zijn. (afb. 7, en deze bladzijde zelf).

Hoe de Grieken, die in alles een bewonderenswaardig zuiver gevoel voor goede verhouding aan den dag legden, dit reeds volmaakt beheerschten! Alles is prachtig van evenwicht: de verdeling van beschreven oppervlak en marge, de kolomverdeling der regelbreedte, de regelafstand, de letterhoogte tegenover de breedte, en die beide tegenover de dikte der stokken. Een tegenvoorbeeld laten wij erbij zien uit de 19e eeuw, een tijdvak, dat zichzelf gaarne als beschaafd en vanden vooruitgang pleegde te bestempelen.

Met een mooi-ontworpen letter is de boekdrukker er dus nog lang niet, zij zijn de metselsteenen van het door hem op te trekken gebouw, en hij moet dus minstens een evenzeer ontwikkeld zwart-en-wit-gevoel bezitten, als de „lettersnider“. In middeleeuwsche geschriften nam men, ook al naar Romeinsch voorbeeld, ter besparing van het kostbaar schrijfmateriaal, zijn toevlucht tot vele afkortingen en liet daarbij het wit tusschen de woorden weg.

Na deze algemeene karaktertrekken zullen wij nu even d

Afb. 9. A. Dürer (1471—1520) Erasmus van Rotterdam (kopergravure) Romeinsche en Grieksche lettervormen en prachtige plaatsing.

voornaamste fasen doorloopen, die het Romeinsche lettersnit als boekletter hebben gekenmerkt.

De vorm, door da Vinci, Pacioli, Dürer, Jenson en Tory gegeven, bleef zijn gedaante der 16e in hoofdzaak ook in de 17e eeuw behouden. Geofroy Tory's reeds genoemd boek „Champ fleuri“ is wel het meest omvangrijke en invloedrijke geweest (de eerste druk van 1529 werd, met aantekeningen, door Prof. Gustave Cohen in lichtdruk-facsimile in 1931 uitgegeven). Wel zullen wij zijn argumentatie niet meer in haar geheel aanvaarden, doch zijn letters mogen wij nog immer met grooten eerbied bezien. Ook sneed hij vele fraaie illustraties en ornamentranden, drukte, en liet Simon de Colines voor hem drukken, deed verder eigen boekbanden vervaardigen, met zijn drukkersmerk, le pot cassé, versierd, en uit dat alles spreekt de geest van een groot kunstenaar. Als hij bij zijn lettertheorieën niet meer of minder te pas brengt dan „Apollo, Urania, Calliope, Polymnia, Melpomene, Clio, Erato, Terpsicore, Euterpe en Thalia“, en dat alles nog maar alleen voor de verticale lijnen, den vorm tevens uit het menschelijk gelaat afleidt, dan is dat de geest van dien tijd en doet dit aan zijn beteekenis niet af. Zijn boek, schrijft Charles Mortet, had een verstrekkenden invloed en leidde er toe, dat de Gothische lettervorm in Frankrijk geheel werd verlaten. Men onderscheidde toen „lettres de forme“, de groote, voor de liturgische werken, en de „lettres de somme“ voor gewoon gebruik, de gothische en een tusschen-vorm, de „batarde“. Op bevel des konings — Frans I stelde veel

belang in de nieuwe kunst, en had den Griekschen geleerde Lascaris in zijn dienst, die reisde om belangrijke handschriften voor den vorst te verzamelen — op bevel des konings drukte Tory „Le sacre et coronnement de la Roynie“. Dit werk vertoont voor het eerst de onsterfelijke Garamond-letter. Of deze beroemde lettersnijder een leerling van Tory was, gelijk veelal wordt gemeend, acht men niet onomstootelijk bewezen, daar een grafschrift van 1684, anderhalve eeuw na Tory's dood in steen gehakt, niet als een afdoend document mag gelden. (Zie Jacques Mégrét, Philobiblon 1931, no. 9). De samenwerking van beide kunstenaars staat niettemin vast, Tory was tevens „imprimeur du Roy“. De bewering van J. W. Enschedé (De Boekletter in Nederland) dat zijn lettervormen voor . . . steenhouders bestemd geweest zouden zijn, doet voor den officieelen boekdrukker des konings wel wat komisch aan. Dat er meer dan nuchtere constructie bij den lettervorm te pas komt, toont ons Tory's A, die aan den voet naar buiten meer uitvloeit dan naar binnen; een droog systematicus zou beide, door gelijke cirkels, eender construeeren. Hoe Dürer Romeinsche en Grieksche letters prachtig graveerde en ze meesterlijk wist te plaatsen op het witte veld, toont ons zijn portret van Erasmus. Zoo verspreidde zich een volkomen uitgebalanceerde Romeinsche letter door Europa. De Fransche vorm kwam door Plantin, zelf Franschman, naar Antwerpen en de Nederlanden. Pas in de 17e en 18e eeuw, toen de kopergravure de houtsnede verdrong en algemeen als illustratietechniek in zwang kwam,

onderging de letter haar invloed; titelbladen werden van gegraveerde vignetten voorzien en dit leidde er toe, dat men ook den tekst eromheen in koper stak: dan kon men met éénmaal drukken volstaan. Dit typisch gegraveerde aanzien vinden wij bij sommige Elsevier-drukken, het werd het kenmerk der „graveure“-letter, van de „Cochin“, die zich door spitse, puntige vormen en lange, dunne stokken onderscheiden. Vooral in Frankrijk bloeide de kopergravure.

De letter der Elseviers werd in de 17e eeuw wereldberoemd, het delicate, met zilver vergeleken karakter gaf aanleiding tot de sage, dat hun boeken van zilveren letters gedrukt zouden zijn. Zij waren voortreffelijke drukkers en voortreffelijke uitgevers, de ontwerper van hun lettertype was echter géén Elsevier doch de lettersnijder Christoffel van Dyck, die van 1601—1672 leefde en een variant op de oude Romeinsche gedaante had geleverd, die men ziet op de interessante letterproef van 1681, die bewaard bleef uit den verkoop van Daniël Elsevier's nalatenschap. Met hun roem steeg de prijs hunner drukken en de gretigheid, waarmede men ze verzamelde. Naar hun letter graveerde de Engelschman Caslon in 1720 een daar te lande nog zeer geliefd alphabet, en Baskerville leverde in 1750 een andere variant op het Hollandsche type. Voor zijn letterproef, zooals een lettergieter het modellenboek van zijn voortbrengerselen noemt, nam Caslon voor het eerst in 1734 een tekst van Cicero: den aanvang van diens vermaarde eerste redevoering tegen Catilina, en sedert zeggen alle lettergieters, speculerend op ons geduld, hem het „Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra“ na. De letterproef der Elseviers bevat ook eenige ornamenten, „bordures“, die voor het hedendaagsch gevoel wat overdadig zijn, echter alom, en soms zeer gelukkige, toepassing hebben gevonden op titelbladen. Na hen kwamen de lettergieters Blaeu en Wetstein, die geen verandering van belang in den lettervorm brachten; in den loop der 18e eeuw gingen al deze gieterijen over aan die van de Haarlemsche Enschedé's, die zoo de belangrijkste firma op dit gebied werden; de snijder Fleischman werkte voor deze lettergieters-drukkers, die in de laatste jaren nieuwe letters brachten, die wij zoo aanstands zullen noemen.

Een geheel ander lettersnit geven de „caractères de civilité“ te zien welke op het 16e eeuwse schrijfschrift gegrond en door den lettersnijder Robert Granjon te Lyon gegraveerd zijn. Granjon zelf noemde deze letter „lettre françoise d'art de main“, en verkreeg er een patent op, hetgeen echter niet betlette dat ze werd nagemaakt. Een vertaling naar Erasmus, uitgegeven te Antwerpen in 1559, „La Civilité puérile distribuée par petit chapitres et sommaires“ werd ermede gedrukt en hoewel Granjon ook voor Plantin „lettres façon d'écriture“ sneed, werd de naam „civilité“ voor altijd aan dit lettertype verbonden. Maurits Sabbe en Marius Audin wijdden er een studie aan: „Les caractères de Civilité de Robert Granjon et les Imprimeurs flamands“, Anvers-Lyon, 1921. De Haarlemsche firma Enschedé bezit er zes verschillende typen van, de oudste voor ons minder gemakkelijk leesbaar doch origineeler.

Stanley Morison's „Meisterdrucke Gotischer Schrift“, Berlin 1931, bevat voorbeelden van Duitsche lettergedaanten, Textura, Rotonda, enz., die buiten ons bestek vallen, dat de romein omvat, en die wij thans zullen vervolgen waar wij haar verlieten: bij de graveure-letter, omstreeks 1750.

Op het eind der 18e eeuw deed de stijl van barok en rococo zich in den lettervorm gelijk overal anders gelden en leidde tot een overdaad, meer en meer komen rozen, strikjes en kwikjes, guirlanden en kronkelende linten in de plaats van eigenlijke typografie; ja, ook de letters zelf beginnen te kronkelen en te krullen, of bestaan uit aaneengeregen bloemen. Die overdaad riep een terugslag op, gesteund door den klassieken, strengen stijl der oude Romeinsche beschaving, welke door de opgravingen te Herculanium en Pompei opnieuw onder de algemeene

aandacht werd gebracht. De Engelschman Baskerville zette een eerste schrede op dien weg, toen hij in 1750 met lettergieten begon, ook de Spanjaard Ibarra werkte in die richting, gelijk de Franschen Fournier en Didot en vooral de Italiaan Bodoni; zoo kwam opnieuw internationaal een vormgeving op naar Romeinschen geest. Fournier schreef een belangrijk „Manuel typographique“. Doch spoedig bracht de 19e eeuw die vloedgolf van wansmaak, die wij reeds eerder schetsten; zij won het glansrijk van de, scholing en inzicht vereischende, Bodonirichting. Waar ieder, die maar op de lithografeer- of cliché-techniek was afgericht, zoo terloops ook letters moest teekenen, ontstond door dien samenloop van omstandigheden het droevigst verval, de letter werd als een verzakte, slappe pudding dik waar zij dun, en dun waar zij dik moest wezen, allerlei „fantasie“-vormen, opgetuigd met de onsmakelijkste sierranden en ornamentjes, overstroonden Europa.

Aan William Morris komt de onsterfelijke eer toe, zich tegen die verwildering gekeerd te hebben, de eerste te zijn geweest, die er met woord en daad tegen dorst te strijden. In 1890 stichtte hij een eigen drukkerij, de Kelmscott Press, ontwierp behalve fraaie alphabetten ook vele randversieringen, liet de figuur-illustratie aan Burne Jones over, en schiep met diens en anderer medewerking een reeks van typografische meesterwerken. Zijn werk grondde hij op voorbeelden uit de 15e eeuw. De grootere schoonheid, die het handwerk geeft en van het boek een kunstwerk kan maken — iets, wat der machine volgens hem nooit gelukken zou — deed hem alle machineproduct verwerpen. Als Gandhi met zijn handweefgetouw, zag hij slechts redding in de herleving van het handwerk en keerde hij zich tegen de machine, wat hem meer hoon dan bijval deed geworden; het is echter nog de vraag of de huidige tijd met zijn zinloze, ongebreidelde massaproductie zijn zienswijze niet in het gelijk stelt. Morris werd het uitgangspunt van de gansche nieuwe typografie, daar hij deze haar basis hergaf.

De Zwitser Gasset ontwierp omstreeks 1900 een wel stoere, maar toch gekunstelde letter, die het gewilde heeft, dat de schreef alleen aan de buitenzijde der verticalen getrokken is. De Gasset hield het niet uit tegen de oude Plantin, bijvoorbeeld, en is alweer vergeten. Genzsch und Heyse, de gieterij te Hamburg, die deze letter in omloop bracht, had van de gieterij Richard and Millar te Edinburgh een letter verworven, die het uitgangspunt werd van de, in 1869 in den handel gebrachte, „mediaeval“, waarin de karaktertrekken van de hiervoor beschreven sierletters der middeleeuwsche handschriften op het terrein van de drukletter verschenen. Die sierletters waren in den bijbel van Gutenberg en andere oude drukwerken initialen, pas in het laatst der 19e eeuw komt men ertoe, ze als „gewone“ boekletter toe te passen. De buigingen zwenken binnenwaarts alvorens hun grooten zwaai te nemen, de stokken zwellen en versmallen zich, en de schrafferingen zelfs volgen. Het verschil springt vooral bij de hoofdletters in het oog, de rondingen zijn overdadiger, de schreef staat meestal niet rechthoekig doch scheef op den letterstok. De ons meest bekende mediaeval is wel de „Hollandsche“ van S. H. de Roos (1912), die door de gevarieerde Erasmus (1923) en de Grotius (1925) werd gevolgd. De Duitsche mediaeval van Prof. Tiemann toont afb. 1. In 1927 begon de Roos op zijn Heuvelpers met een eigen „Meidoorn“-letter te drukken, zijn „Zilvertype“ noemden wij reeds, pas teekende hij de Egmont-letter, als de mediaeval, voor de lettergieterij „Amsterdam“.

Voor de gieterij Enschedé en Zonen, die een rijke typografische collectie bezit, ontwierp J. van Krimpen in 1925 de „Lutetia“ romein, voorts de eveneens zeer verfijnde „Romanée“ en een Grieksche letter, „Antigone“ gedoopt; A. van der Vossen sneed voor deze firma een houtsnede-letter, die in haar zware vorm een gesloten, zwarte bladzijde geeft, die aan het aspect der oude Gothische drukken herinnert, welke letter men niet zon-

Afb. 10. Imitatie van middeleeuwsche versiering met machinale ornamentjes, een huispot van allerlei lettervormen. De stijl waartegen Morris te valde trok. — 1890.

Afb. 11. De „Bifur“-letter, ontworpen door Cassandre voor de lettergieterij Debemey-Feignot, Parijs. (Splitting van de samenstellende deelen).

der reden in Engeland „black letter“ noemt. De Duitscher Rudolf Koch bracht in zijn „Neuland“-type iets dergelijks, de buitenvormen zijn eenvoudig door afvlijen van het metalen vierkant verkregen, de openingen zijn erin geslagen; hij, Duitschlands bekendste kunstenaar, ontwierp tal van alphabetten. In de laatste jaren is de invloed der moderne architectuur zeer merkbaar: de zakelijkheid, wars van versiering, het streven de bouwkunstige hoofdvormen zelf tot een schoone welsprekendheid op te voeren en daaraan vooral verder niets toe te voegen, geen wandschildering, die de aandacht van den wand als wand afleidt, geen ornamentiek of betimmering, achter welke het architectonische element schuil gaat. De bouwende vormen zonder „dienende“ kunsten tot een afgerond geheel uit te wegen waaraan zulke toevoegingen slechts afbreuk zouden doen, dat streven zien wij ook bij den lettervorm weerspiegeld, de schra-

veering vervalt. Het reeds bestaande „grotesk“-type dat tevens geen dik-en-dun kent, weinig fraai, werd verbeterd, en Paul Renner's moderne Futura-letter bevredigde den geest des tijds zoozeer, dat alom navolgingen werden geproduceerd. De „fleurons“, bloemversieringen, linten en guirlanden verdwenen en hoogstens een strenge, rechthoekige meander-ornamentiek gunde men een plaats op de bladzijde, welke men in vierkanten, al of niet bedrukte rechthoeken, indeelde; de drukspiegel was niet langer door een witte marge omgeven als een schilderij door een lijst, de as of middellijn verviel, en ook de twee drukspiegels van naast elkaar gelegen bladzijden hield men niet meer, als steeds, bijeen als bij elkaar behoorend. Opschriften werden aan den rand geplaatst nu de aslijn verviel. De schreeffloze letter heeft wel voor titels een pittigen aard, geheele bladzijden tekst daaruit gezet zijn echter niet gemakkelijk leesbaar door het ontbreken van de woorden-aaneenbindende schreef.

De Franschman Léon Pichon zocht in een alfabet een middenweg die de voordeelen van de oude en nieuwe vormen vereenigde, de „Dorique“.

Het „moderne“ streven wordt getypeerd door de „Bifur“, door Cassandre ontworpen, den bekenden sierkunstenaar. In Nederland baande het bouwkundig maandschrift „Wendingen“, men mag wel zeggen: onder architectuur van den architect Wijdeveld, een weg voor de hier aangestipte nieuwe principes. Een en ander was enkele jaren geleden zeer „modern“, doch die ornamentiek van rechthoekig-gebroken krullen wordt alweer als verouderd gevoeld en verworpen. De hedendaagsche typografie, naar dit constructivisme strevend, verwerpt daarom dikwijls de aloude plaatsing van het bedrukte oppervlak op het blad papier, welke aan den onder- en buitenkant het meeste wit toebedeelt. Die plaatsing was echter óók zeer zakelijk: die bredere marges hebben de strekking van een handvat, om het bedrukte papier te kunnen aanvatten zonder dat het lezen wordt bemoeilijkt door den tekst-bedekkende vingers, en die houdt men in het algemeen aan de onder- en buitenzijden. De theorie, dat men een klein boek ook met één hand in het midden kan vasthouden, en daar dus een breede marge gewenscht is, gaat zeker op, al zal dit breede „rugwit“ bij het opengeslagen boek den indruk wekken, dat de drukspiegels uit elkaar vallen: meer wit boven dan onder echter — men doet het thans gaarne, het is zoo „nieuw“ — mist allen redelijken grond.

De indeeling van een bladzijde in bedrukte en blanke oppervlakken, die samen een harmonisch geheel moeten vormen, vereischt een uiterst fijn zwart-en-wit gevoel en geeft meestal slechts wanstaltigheid te zien. Zooals een architect ruimten stapelt, samenvoegt en in elkaar laat grijpen, kan de boekkunstenaar met zijn bouwstoffen, wit en zwart, een schoon-evenwichtig geheel metselen. Men kan zich afvragen, of het verzet hertegen van sommigen niet grootendeels op conservatisme, op sleur berust, en aan den anderen kant tegelijkertijd inzien, dat zoomin de lettervorm als de bladzij-indeeling geheel „ornament“ mogen worden, want, vreemd genoeg, leidt constructivisme daar al gauw toe.

Tal van geteekende en in steen gehakte lettervormen onzer dagen zijn als decoratief geheel van waarde, doch onleesbaar, ze zijn geen „schrift“. Ook het onder elkaar zetten onzer letters is, anders dan bij uitzondering misschien, misplaatst: slechts Oostersche talen worden wel verticaal gelezen. De letterteekenaar heeft, als de oude houtsnijder of schrijver der middeleeuwsche handschriften, gelegenheid zijn werk vrij uit te wegen, dan de boekdrukker, wiens letter geëgaliseerd is. Hij kan den dwarsstok van een T boven den voet van een A laten loopen en zoo een „gat“ vermijden, enz.; wat met een gegoten letter slechts bij uitzondering mogelijk is. De opvolging LA geeft een dergelijke moeilijkheid te zien; Renners Futura lost die op door de eerste letter zeer smal te nemen, bij de mediaevalvormen vult de schreef aan den top van de A de ledige ruimte

op, zie afb. 12 waar de ontwerper leesbaarheid, zwart en wit, en sierlijkheid in een mooi rythme wist samen te binden.

Somtijds gebruikten de oude kunstenaars de romeinsche en mediaevalvormen afwisselend, als in het drukkersmerk van Poncet le Preux.

Met de lettergedaante, om weer tot ons uitgangspunt, de Romeinen en Grieken, terug te keeren, zijn ook de meeste onzer benamingen uit de wereld van het boek van die oude cultuurvolken herkomstig; de woorden „blad" en „bladzijde" wijzen terug naar den tijd toen het papyrus nog een beschreven

plantenblad was. Het Latijnsche liber, voor boek, en het Grieksche byblos, waarvan ons „bijbel" afkomstig is, duiden beide op bast, boombast; paragraaf of paragraphos der Grieken: de streep, waarmede de aanvang van een onderdeel aangegeven werd; zelfs een woord als contrôle, van contra-rol, herinnert ons aan den rolvorm der Romeinsche en Grieksche boeken en tabellen. Een „volumen" noemden de Romeinen het boek, „het opgerolde", en wij behielden dien term, hoewel de gedaante sedert eeuwen vlak werd; den antieken rolvorm bleef slechts het oude volk van Israël bestendigen.

JAN POORTENAAR.

Afb. 12. Muzieklitel door A. J. der Kinderen (lithografie). De letter is op middeleeuwsche vormen gegrondvest.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 32
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 11 AUG. 1934

STADHUIS LEIDEN.

PLAN TOT HERBOUW EN UITBREIDING VAN HET STADHUIS TE LEIDEN.

Toelichting bij het uitgewerkte plan.

Bij de uitwerking der plannen werd overleg gepleegd met de volgende colleges en commissies:

het College van Burgemeester en Wethouders der Gem. Leiden; de Commissie van Fabricage; de Raadhuis-Advies-Commissie; de Rijkscommissie voor Monumentenzorg.

Verder werden uitvoerige besprekingen gehouden over het vaststellen van de inwendige verdeeling van lokaliteiten met: den Heer Gemeente-Secretaris en de hoofden der Administratieve Diensten, met den Heer Gemeente-Ontvanger en met de Heeren Directeuren van Gemeentewerken en Bouw- en Woningtoezicht.

In verband met deze besprekingen en het gepleegde overleg, heeft het oorspronkelijke plan zich kunnen ontwikkelen tot een definitief plan, waarin het beginsel van het eerste plan gehandhaafd kon worden en tegelijk de noodige verbeteringen konden worden aangebracht, e.e.a. zooals bij de uitwerking van een schetsplan gebruikelijk is.

Het definitieve plan is neergelegd in 7 plattegrondteekeningen, 3 doorsneden en 2 gevelteekeningen, in totaal 12 teekeningen op schaal 1 à 100. Twee perspectieftekeningen worden bijgevoegd ter verduidelijking.

De verbeteringen, welke aangebracht werden, kunnen niet alle

genoemd worden. Zooals bij uitwerking van schetsplannen gebruikelijk is, worden alle onderdelen van het plan nagegaan en gecorrigeerd.

Enkele kardinale punten worden hier genoemd:

De binnenhof is belangrijk vergroot: de kubieke inhoud steeg van 3825 m³ (voorloopig plan) tot 5872 m³ (definitief plan). Deze kubieke inhoud werd bij beide plannen gemeten over een hoogte van 15 m.

De afmetingen van den binnenhof zijn thans:

Begane grond 17 bij 18 m; 1e verd. en 2e verd. 21.50 m bij 18 m; 3e verd. 27.50 bij 18 m.

In het voorloopig plan waren de afmetingen over de volle hoogte 15 m bij 17 m.

Opgemerkt worde, dat alle lokalen aan den binnenhof gelegen, overvloedig daglicht ontvangen.

Hetzelfde kan gezegd worden van de lokalen aan Vischmarkt en plein.

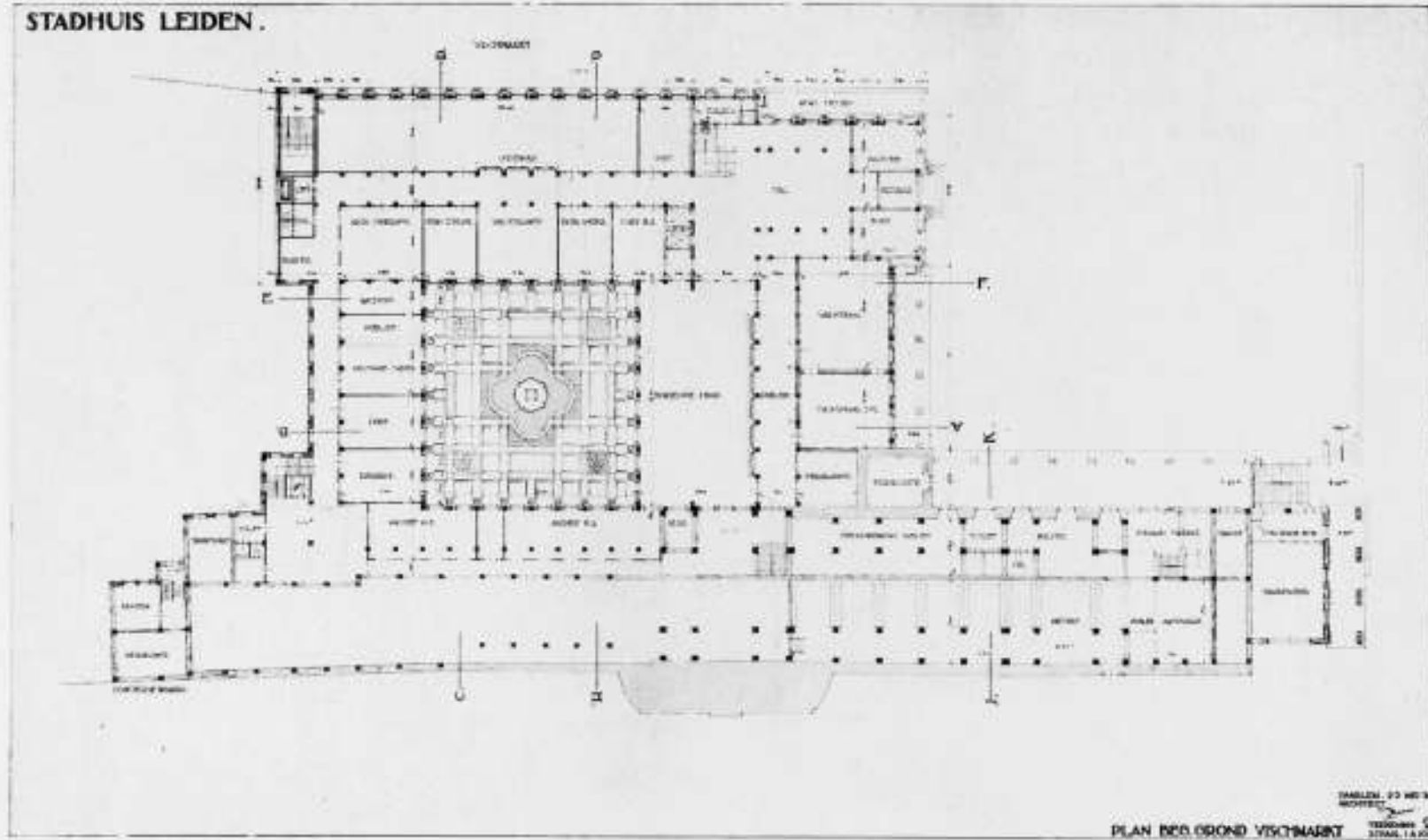
Het lichtoppervlak van de verschillende lokaliteiten varieert van één zesde tot één vierde van het grondoppervlak.

De verlichting van de middengang in het gebouw aan de Vischmarkt is zóó aangebracht, dat deze alleszins voldoende is te noemen.

De hoofdgang, waaraan de Raadzaal is gelegen, ontvangt direct licht van den binnenhof, terwijl in de Raadzaal het plafondlicht

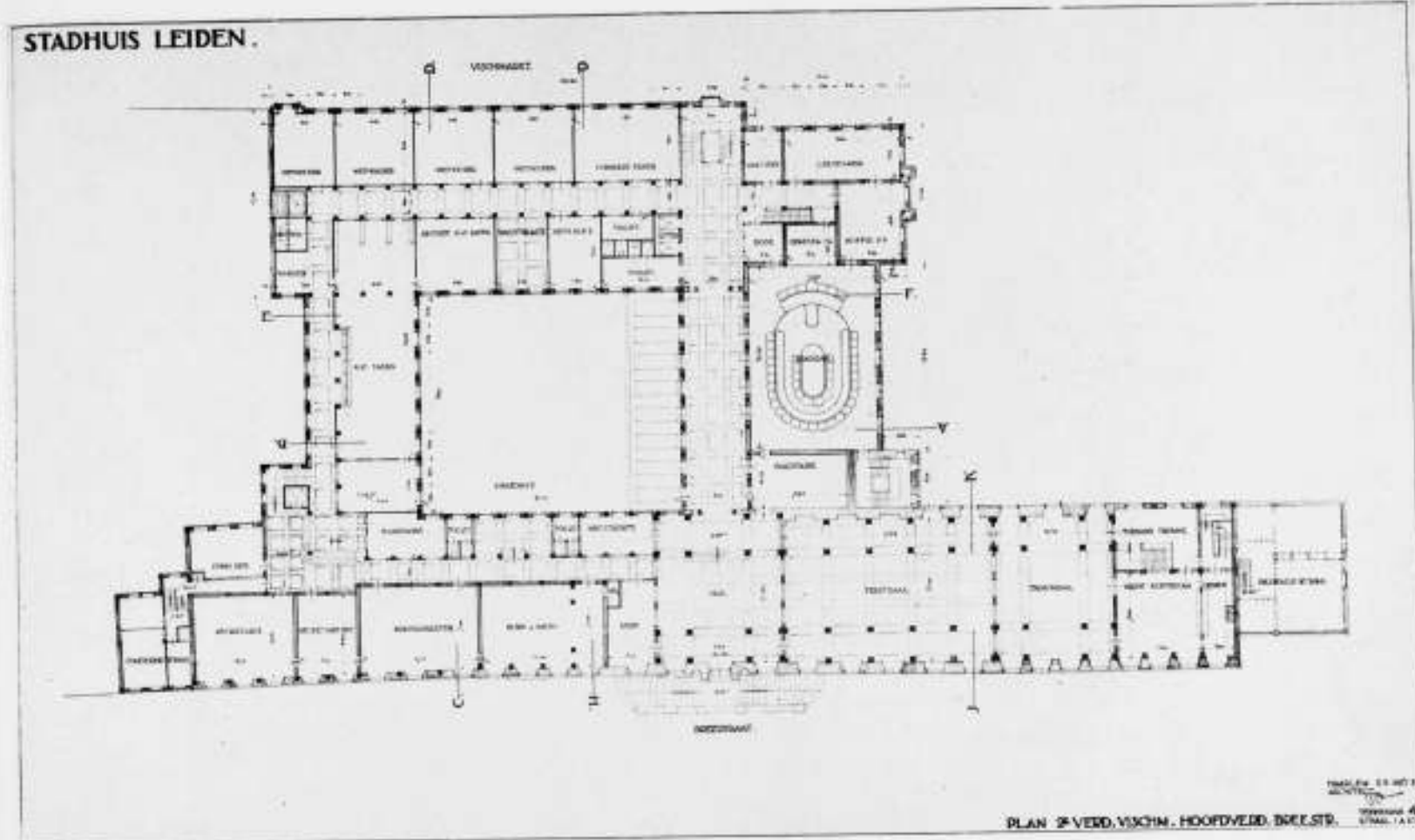

STADHUIS LEIDEN.

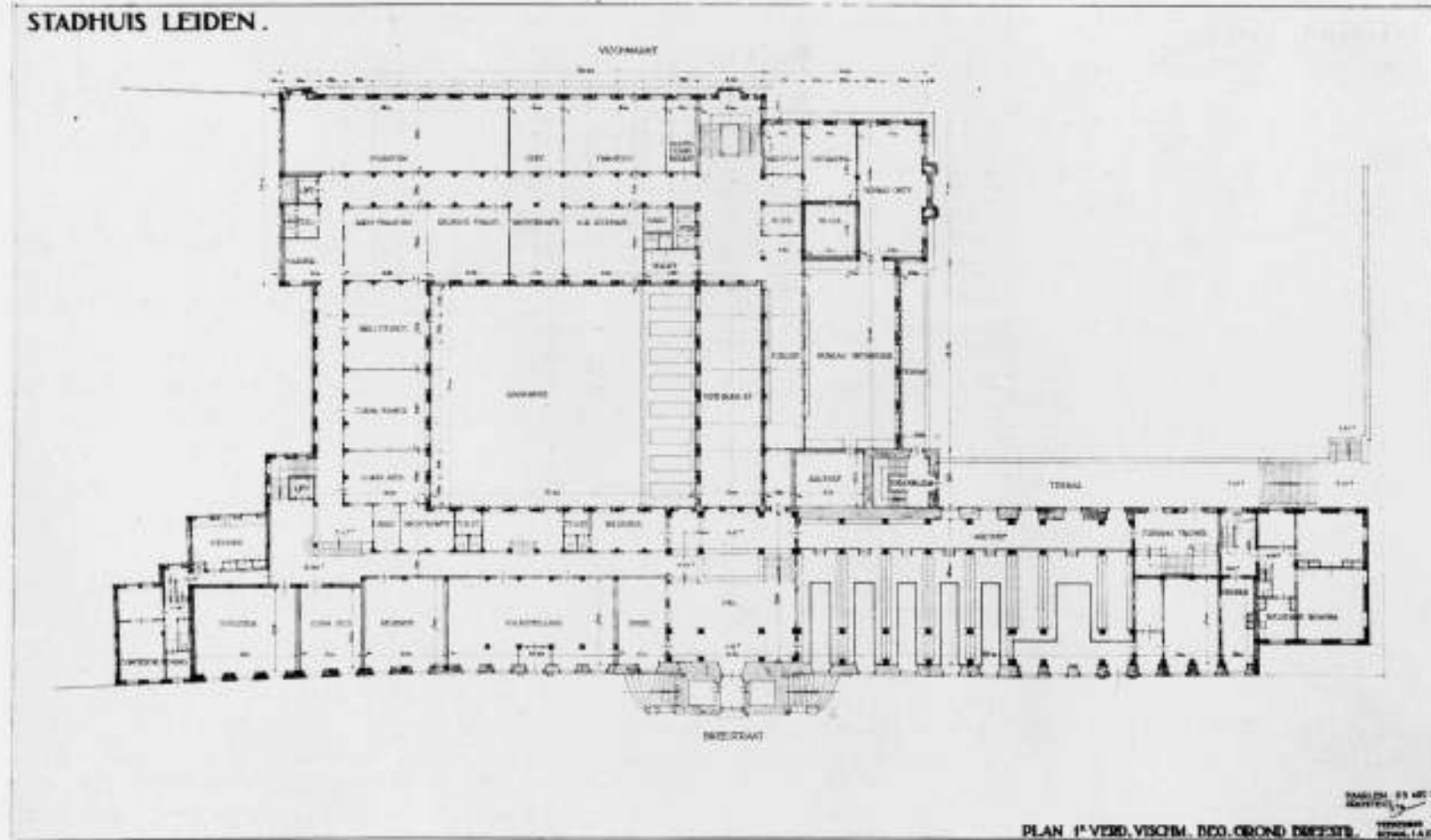
PLAN 000. GROND. VISCHMARKT

STADHUIS LEIDEN.

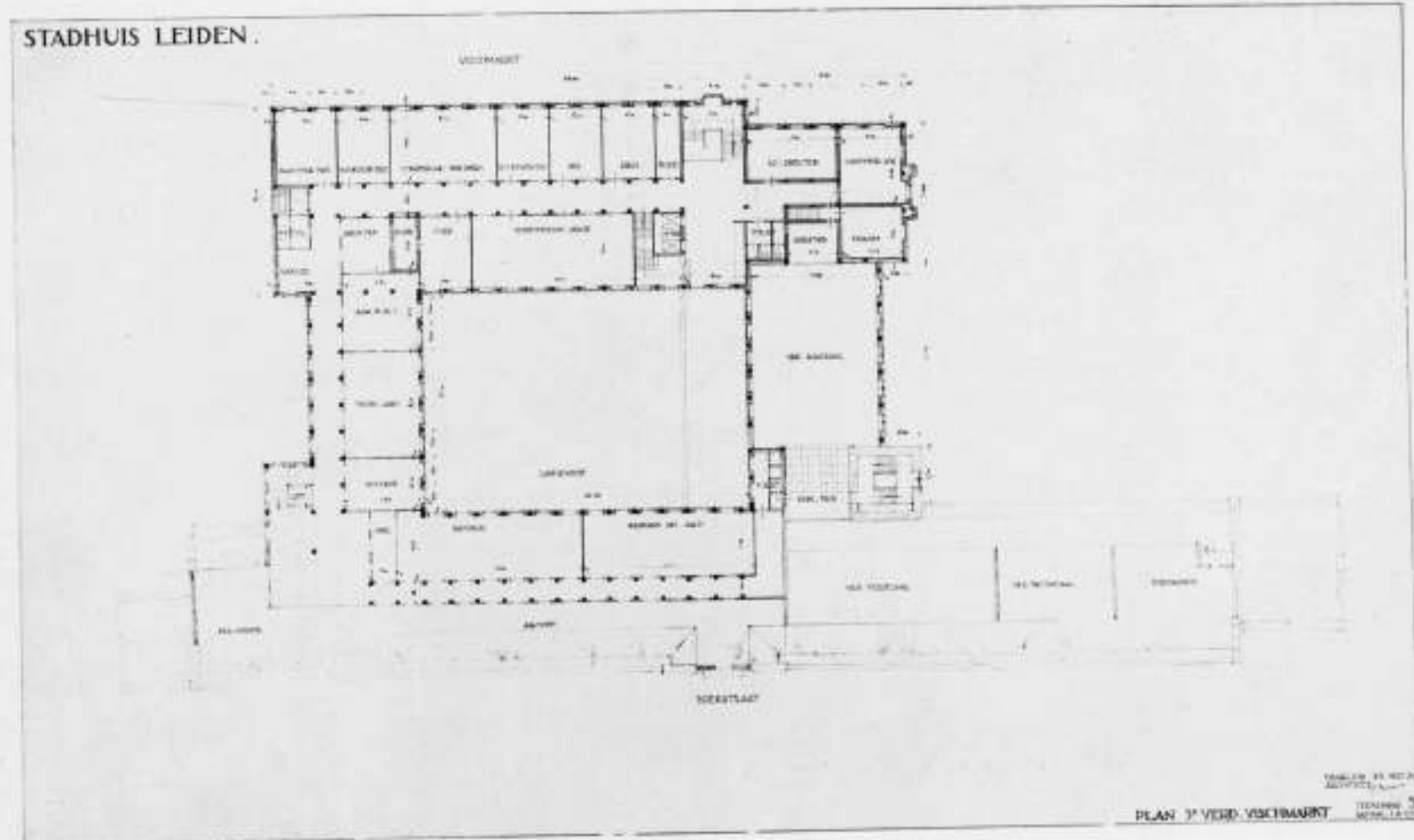
PLAN 2° VERD. VISCH. HOOFDVERD. BREI. STR.

STADHUIS LEIDEN.

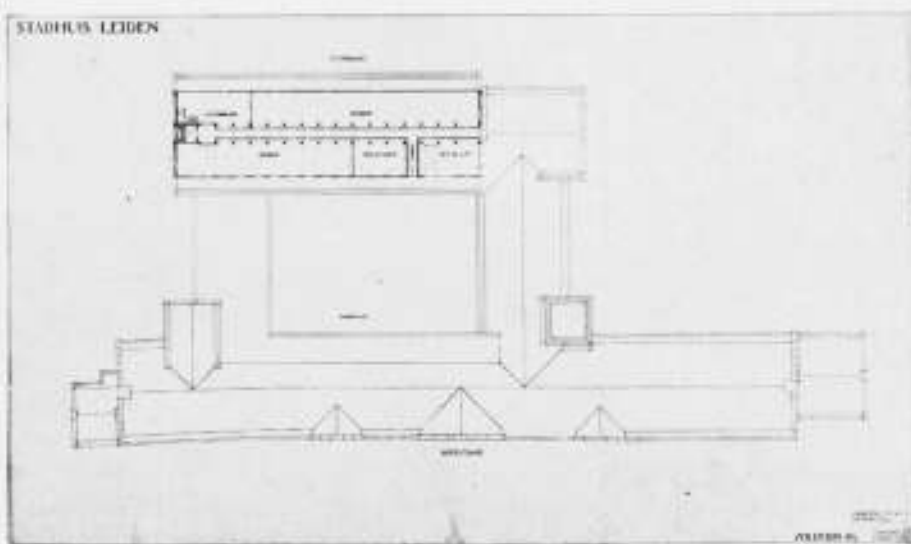
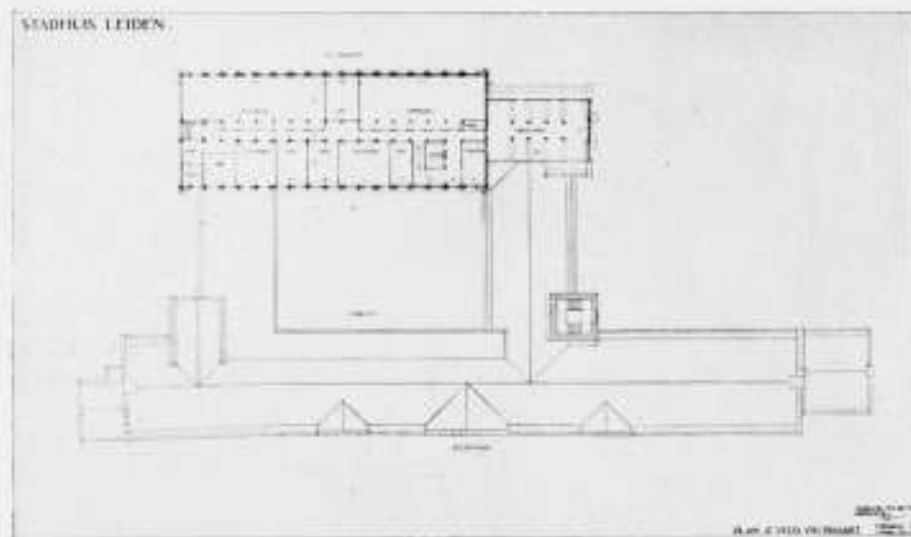
PLAN 1° VERD. VISCH. 000. GROND. BREI. STR.

STADHUIS LEIDEN.

PLAN 3° VERD. VISCHMARKT

DEFINITIEF PLAN STADHUIS TE LEIDEN

kon vervallen, daar deze zaal èn van het plein èn van den binnenhof in ruime mate licht ontvangt.

Doordringing van straatruoer in de Raadzaal is uitgesloten, daar, zelfs zonder kunstmatige ventilatie, de ramen aan het plein gesloten kunnen blijven. De natuurlijke ventilatie kan door de ramen aan den binnenhof plaatsvinden.

De algemeene indeeling is eenigszins gewijzigd:

De administratieve diensten zijn voornamelijk gebracht op den beganen grond en 1e verdieping (Vischmarkt).

Op de hoofdverdieping zijn bijeengebracht alle bestuurslokaliteiten en algemeene zaken. Deze hoofdverdieping is gebleven de kern van het plan: er onder bevinden zich de administratieve afdelingen, er boven de technische diensten.

De hoogten van den beganen grond, 1e en 2e (hoofd)verdieping zijn vergroot.

Evenals de inwendige verdeeling, is ook het uitwendige in beginsel hetzelfde gebleven, doch nader uitgewerkt, d.w.z. in alle onderdeelen herzien.

Een belangrijke wijziging is ontstaan, door een aanbouw (zijde Koornbrugsteeg). Deze aanbouw dankt zijn ontstaan aan den wensch van de Commissie voor Monumentenzorg, naar vernauwing van de opening, die in het voorloopig plan ontworpen was tusschen dezen sluitgevel en de bestaande bebouwing aan de overzijde van de Koornbrugsteeg.

Ondergeteekende heeft gaarne aan dezen wensch voldaan door het ontwerpen van den op de teekeningen aangegeven aanbouw, waarmede de Rijkscommissie voor Monumentenzorg zich volkomen kon vereenigen. Deze aanbouw acht ondergeteekende

ARCHITECT C. J. BLAAUW. B.N.A.

in verschillende opzichten een aanwinst voor de architectuur van het geheele complex:

Ten eerste, omdat de verhoudingen er door werden verrijkt. Ten tweede, omdat deze aanbouw een goede aan- en afsluiting vormt van de trappen van terras en plein.

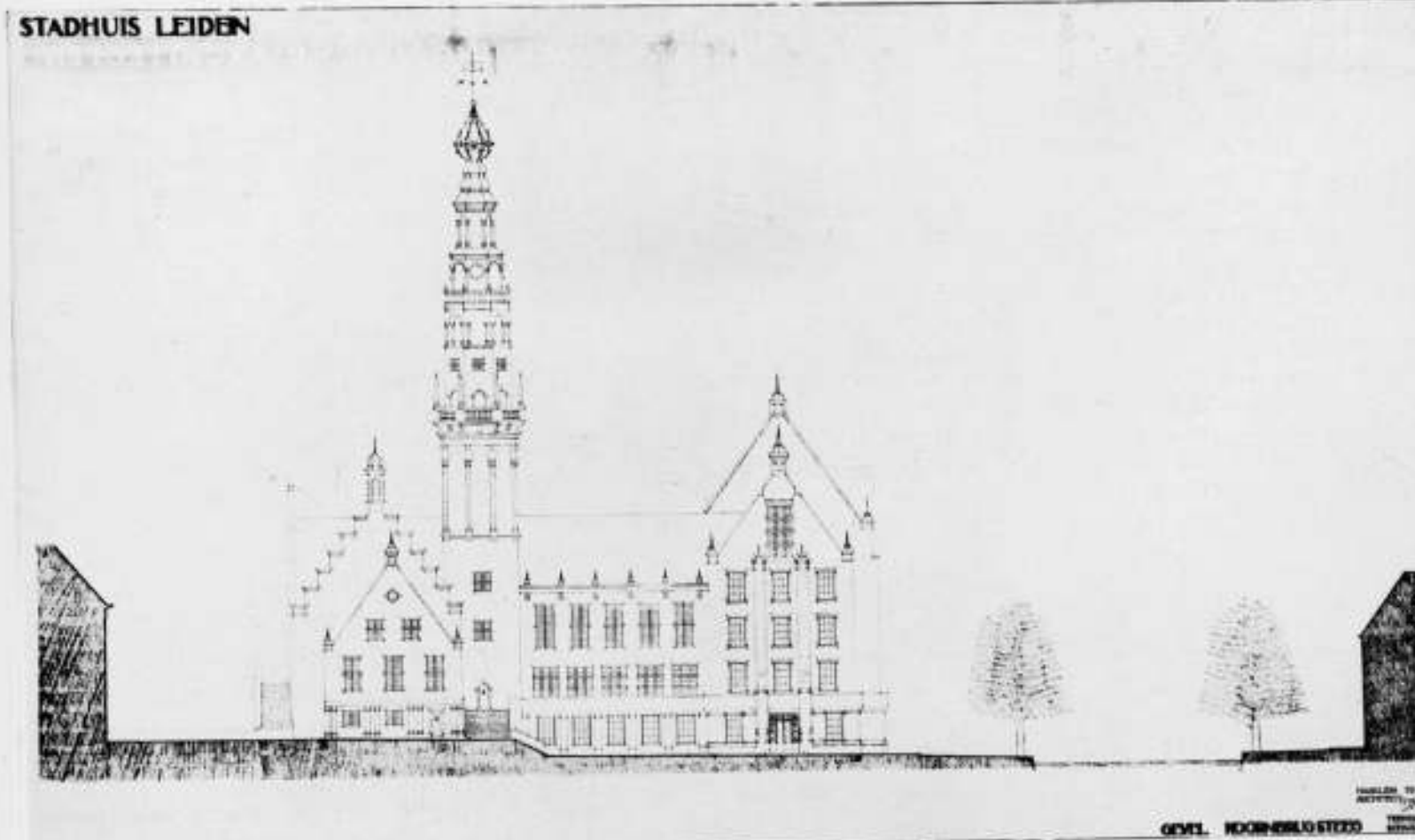
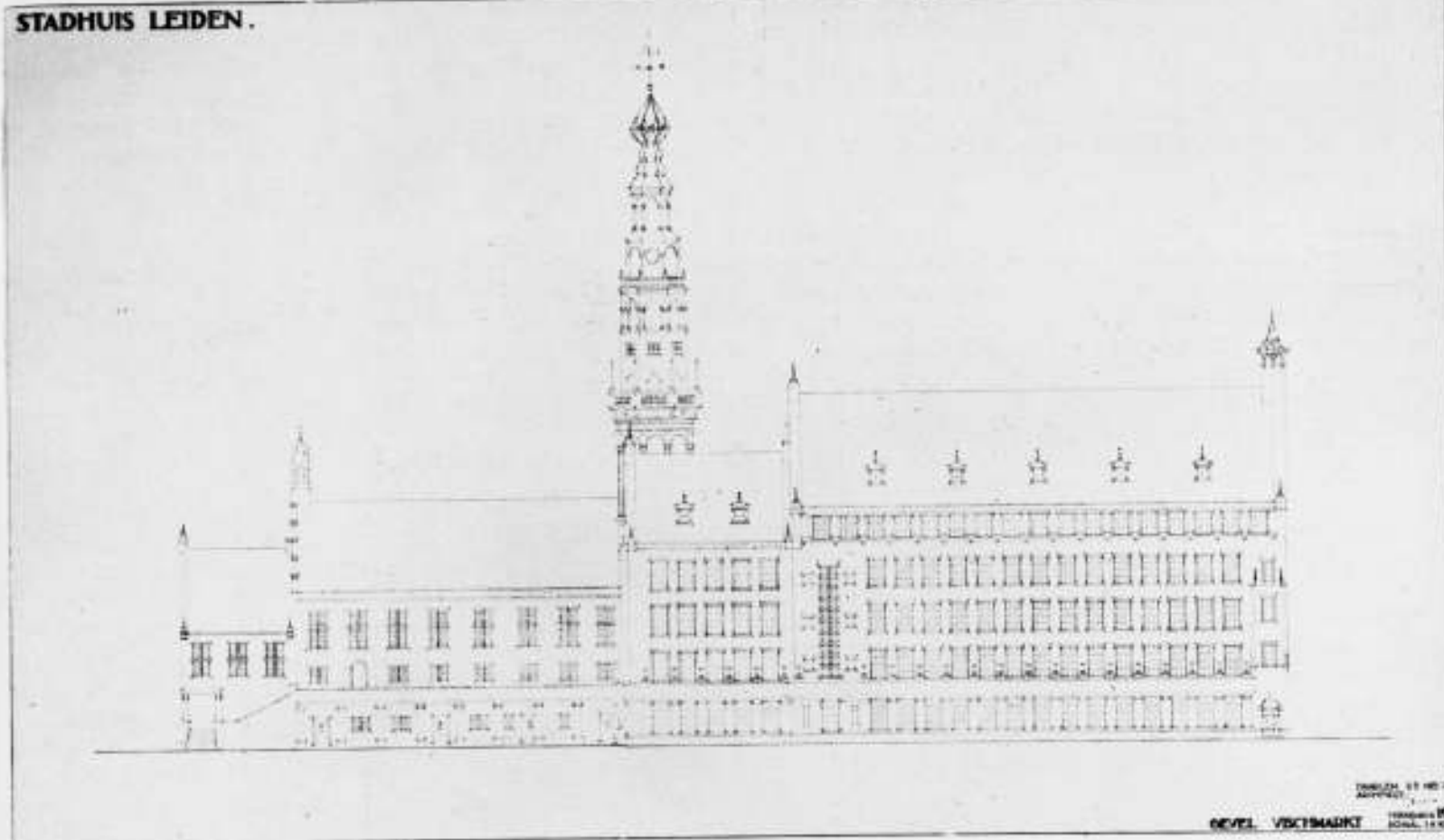
Ten derde, omdat met dezen aanbouw de mogelijkheid werd geopend, om het nieuw te bouwen complex geheel van baksteen te maken, waardoor het rijkere materiaal (zandsteen) gereserveerd blijft voor den te restaureeren ouden gevel, welke daarmede zijn prominentie in sterkere mate zal behouden.

Voor de architectuur van het nieuwe gedeelte is baksteen meer geëigend materiaal dan natuursteen. Bij de uitwerking is dan ook in alle opzichten met de uitvoering in baksteen in afwijking met natuursteen rekening gehouden.

Ondergeteekende is de Rijkscommissie voor Monumentenzorg dan ook erkentelijk voor de idee van de vernauwing van de opening in de Breestraat, die ook op aesthetische gronden zeer zeker te aanvaarden is.

Bij de uitwerking der plannen is, zooals vanzelf spreekt, aan den vorm en de verhoudingen van den toren veel aandacht gewijd, terwijl in het algemeen de reeds in de vorige toelichting uitgesproken bestreving van „eenvoud in waardigen vorm” in de uitwerking is voortgezet en verder ontwikkeld.

De constructie-idee, die in het voorloopig plan reeds duidelijk aanwezig was, heeft haar eenvoud en harmonische aansluiting bij de architectuur kunnen behouden. De teekeningen geven door de grootere schaal thans een duidelijker overzicht van de constructieve idee.

DEFINITIEF PLAN STADHUIS TE LEIDEN

ARCHITECT C. J. BLAAUW. B.N.A. 333

Het interieur van de inwendige ruimten wordt door constructie van exterior en interieur bepaald en is in zijn elementaire vorm uit de teekeningen te verstaan.

De aan- of bekleding der interieurs is een onderwerp, dat nadere, nauwkeurige bestudeering behoeft, waarbij de nadere gegevens over centrale verwarming, ventilatie, verlichting en acoustiek, enz. zóó van gewicht zijn, dat het voorbarig zou zijn hierover reeds gedetailleerde gegevens te verstrekken.

Beter dan thans met oppervlakkige interieurschetsen ideeën te wekken, die later wellicht niet verwezenlijkt kunnen worden, acht ondergeteekende het, te zijner tijd op grond van nauwkeurige gegevens goed bestudeerde voorstellen te doen, omtrent de bekleding en inrichting van het interieur.

De bouwkosten moeten voorloopig nog bepaald worden naar

een globale begroting in verband met den kubieken inhoud van de verschillende gebouweelen.

De totale kubieke inhoud van het geheele complex (met uitzondering van den ouden gevel) bedraagt 46327 m³.

Wordt als totaal-kubiekprijs aangenomen f 25.— per m³ (het maximum-bedrag, dat door de verschillende deelnemers aan meervoudige opdracht werd aangenomen), dan levert dit een totaal-bouwsom op van f 1.158.175.—

Wordt de beschikbaar gestelde bouwsom ad f 1.250.000.— in aanmerking genomen, dan kan de eenheidsprijs, zonder deze te overschrijden, nog stijgen van f 25.— tot f 27.—

De Architect,

C. J. BLAAUW

HUISVERWARMING DOOR I^R. F. G. UNGER. *)

(Vervolg van pag 316).

3. ALGEMEENE WERKING VAN LOKAALVERWARMING.

Inleiding.

Indien het den mensch praktisch mogelijk ware, zich in een koud klimaat steeds voldoende warm te kleeden, iets wat over het algemeen wel in landen, tusschen de keerkringen gelegen, te verwezenlijken is, zoo zou dit het meest eenvoudige en economische middel zijn om de afgifte van zijn lichaamswarmte in het winterseizoen tot het vereischte bedrag te beperken. Dit stuit echter op tal van bezwaren tengevolge van de variabele omstandigheden en wel vooral van die buitenshuis, d.i. van den weerstoestand voor wat betreft luchttemperatuur, zonneschijn, weer en wind, zoodat wij den praktisch beter te volgen weg kiezen door het te kort aan bescherming door onze kleeding aan te vullen met regelbare kunstmatige verwarming van de ons (onmiddellijk) omgevende verblijfsruimte. Door bescherming tegen weer en wind en door warmte-isoleerende wanden moeten dan bovendien onze woningen in hun geheel zoo goed mogelijk de koude buiten en de warmte binnen houden.

Hoewel daartoe eenerzijds goed dichtende afsluiting gewenscht is, blijft toch anderzijds voor de luchtverschieving een zekere communicatie met de buitenlucht noodig. De wijze waarop deze laatste meestentijds wordt verkregen is verre van ideaal, het ligt echter buiten het bestek dezer verhandeling hierover in nadere beschouwing te treden. Slechts merk ik op, in verband met het warmteverbruik aan ventilatie verbonden, dat een geheel naar den eisch exact regelbare ventilatie verre te

verkiezen is boven de oncontroleerbare en uiterst wisselende z.g. natuurlijke ventilatie, welke door toevallige spleten en kieren plaats vindt.

Gaan wij thans na hoe kunstmatige verwarming van onze verblijfsruimten in het algemeen, dus afgezien van de speciale werking van eenig systeem, wordt verkregen. Daarvoor bezien wij eerst hoe de werking van de verwarming invloed uitoefent op den warmtetoestand in het vertrek, hoe en in welke mate deze daardoor op peil gebracht en gehouden wordt en welke invloed zij op de occupanten heeft.

a. Convectieverwarming.

Ons lichaam geeft warmte af aan de lucht; deze geraakt daardoor in strooming, omdat warme lucht lichter is dan koude en dus boven deze laatste zal stijgen, waarbij nog onverwarmde omgevende lucht haar plaats zal innemen. Door de matige oppervlaktetemperatuur van de kleeding, welke bij normale kamertemperatuur ca. 25° C. (77° F.) bedraagt, is de stijgkracht evenwel gering.

De uitwaseming van het lichaam maakt de lucht iets vochtiger en verhoogt daardoor de stijgkracht nog eenigermate. Toch zal in het algemeen het opstijgen van de lucht zeer langzaam en daardoor praktisch onmerkbaar zijn, terwijl er niet veel voor noodig is dit ernstig te belemmeren of nagenoeg geheel te niet te doen, bijvoorbeeld door de nabijheid van voorwerpen of andere personen (in dicht bezette lokalen enz.), waardoor de vrije luchtcirculatie verstoord is. Ook een warme luchtlaag in de bovenzóne van het vertrek zal het opstijgen van de slechts

zeer weinig door ons lichaam verwarmde lucht tegenwerken. De aldus rond ons stagneerende lucht veroorzaakt op den duur een onbehaaglijke gewaarwording, doordat zowel de warmteafgifte als de vochtverdamping aan het huidoppervlak hoe langer hoe meer belemmerd worden ten gevolge van het toenemende vochtgehalte van de warme luchtlaag om ons heen. Hoe geringer de hoogte van een vertrek dan ook is, hoe noodzakelijker het wordt overmatige verwarming te voorkomen.

Evenzoo als de door het menselijk lichaam verwarmde lucht opstijgt en dus in strooming geraakt, gaat rondom elk verwarmingstoestel de lucht omhoog, terwijl daarentegen langs afkoelende vlakken, bijv. langs de ramen, dalende stroomen van afgekoelde lucht optreden.

Een verwarmingswijze, waarbij men van vorenomschreven natuurlijke strooming van verwarmde en afgekoelde lucht, genaamd convectie, een overwegend gebruik maakt, duidt men aan als convectieverwarming (in tegenstelling met stralingsverwarming).

Bij convectieverwarming benut men de natuurlijke circulatie van de warm wordende en afgekoelde lucht tot het verkrijgen van zooveel mogelijk gelijkmatige temperatuur in het vertrek. De warme lucht verspreidt zich, omhoog stijgend in de bovenzóne van het vertrek, stroomt langs de koudere vlakken af en wordt daarbij voortdurend aangevuld door opnieuw verwarmde lucht, terwijl de verwarmingstoestellen de afgekoelde lucht van den vloer als het ware aanzuigen en deze weer verwarmd omhoog stuwten, zoodoende den kringloop sluitend. In fig. 3 is deze luchtcirculatie schematisch aangeduid.

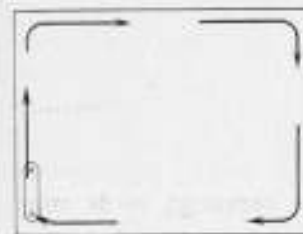

FIG. 3. LUCHTCIRCULATIE IN VERTREK MET CONVECTIE-VERWARMING

Het verwarmen van de bovenzóne in het vertrek is natuurlijk niet de bedoeling, daar eigenlijk slechts de lucht in de zóne, waar de occupanten verblijven, warm moet zijn, doch verder in het vertrek niet. Het is alleen door oordeelkundige keuze der verwarmingswijze, plaatsing der toestellen en uitvoering van den bouw mogelijk aan dit euvel afdoende tegemoet te komen. In weerwil van deze niet gewenschte eigenschap is het groote voordeel van convectieverwarming, dat men met behulp van enkele verwarmingstoestellen, welke men dus in het algemeen convectoren zou kunnen noemen, een betrekkelijk groote ruimte redelijk gelijkmatig verwarmen kan. Daartoe wordt echter vereischt, dat de koude lucht onbelemmerd naar het verwarmingstoestel en evenzoo de verwarmde lucht vrij omhoog vanaf het verwarmingstoestel de ruimte in kan stroomen. Voorts moet het verwarmingstoestel tot laag bij den vloer reiken om daarop geen stagneerende koude luchtzóne te laten bestaan.

Het nadeel van de convectieverwarming, n.l. dat de warmte allereerst bovenin het vertrek wordt gebracht, dus in een zóne welke men in het algemeen niet gebruikt, maakt het opwarmen van het vertrek traag, terwijl de warmtetransmissie naar buiten voort wordt door de betrekkelijk hoge luchttemperatuur in die zóne en omdat bovendien alle ondichtheden en ventilatieopeningen aldaar deze warmste lucht met een groot thermisch rendement doen ontwijken.

Het wegstromen van warme lucht boven uit het vertrek maakt n.l. het aanvullen van den luchtinhoud met binnendringende lucht noodzakelijk. In den regel is deze binnenkomende lucht kouder dan die in de kamer, zoodat daardoor de koude

luchtstroom langs den vloer versterkt en daarmee de verticale temperatuurgradient, d.i. het temperatuurverloop in verticale richting, vergroot wordt.

Dat dit temperatuurverschil niet onbelangrijk is, blijkt als men bedenkt, dat men tusschen boven- en benedenzóne in een vertrek bij eenigszins koud weer 6 à 7° C. (11 à 13° F.) temperatuurverschil kan meten. Bij krachtige vorst worden deze verschillen natuurlijk nog grooter. Een dergelijke temperatuurverdeling is in strijd met den regel der hygiëne, n.l. het hoofd koel en de voeten warm te houden.

Convectoren, welke door een hooge oppervlaktetemperatuur een geconcentreerde zeer warme luchtstroom geven, verplaatsen een geringe hoeveelheid lucht. Doordat echter de dalende luchtbeweging in het vertrek traag is, zal het temperatuurverschil boven en beneden grooter zijn dan bij convectoren, welke minder warme lucht geven, doch grooter hoeveelheid verplaatsen.

Teneinde de verticale temperatuurgradient tot een minimum te beperken moet men het ontstaan van koude luchtstromen tegengaan. Stijgt een warme luchtstroom (dicht) langs het afkoelend wandvlak op, dan kan geen merkbare koude luchtstroom tot ontwikkeling komen, mits de eerstgenoemde voldoende krachtig is in verband met de hoogte en de afkoeling van den wand.

Daar het dunne glas van de ramen zeer veel warmte doorlaat, is de opstelling van convectoren daaronder algemeen gebruikelijk als zijnde de gunstigste plaats voor het verkrijgen van een zoo gelijkmatig mogelijke temperatuurverdeling in het vertrek. Toch komt het ook dan nog voor, dat men over hinderlijke luchtstromingen (tocht) klaagt, ook al zijn bovendien spleten en kieren deugdelijk afgedicht. Een verklaring kan het volgende geven.

Is geen vensterbank aanwezig, stijgt dus de warme lucht direct langs het glas omhoog (zie fig. 4a), dan kan in normale gevallen geen koude luchtstroom ontstaan, zooals boven reeds is aangegeven. Hetzelfde kan men bereiken door een verwarmde buis dicht langs het raam aan te brengen.

Meestal is echter de convector niet dicht langs het raam dus zooals in fig. 4a (let op het binnenwaarts geplaatste raam, ik kom hierop nog nader terug) doch meer naar binnen t.o.v. het glas geplaatst, terwijl zich onder het raam een dekstuk of vensterbank bevindt (zie fig. 4b). In zulke gevallen kan een koude luchtstroom in de raumnis tot ontwikkeling komen, welke de warme luchtstroom binnenwaarts drukt en min of meer met dezen gemengd, in een afgebogen richting in het vertrek treedt. Veelal is de warme luchtstroom van de convector voldoende sterk om met de koude lucht gemengd een opwaartsche beweging te behouden. Is echter de warme luchtstroom daarvoor te zwak of richt bovendien een afdekplaat boven de convector de warme lucht reeds binnenwaarts (zie fig. 4c) dan zullen ook in de verblijfszóne deze luchtstromen geraken en zoodoende als tocht merkbaar worden.

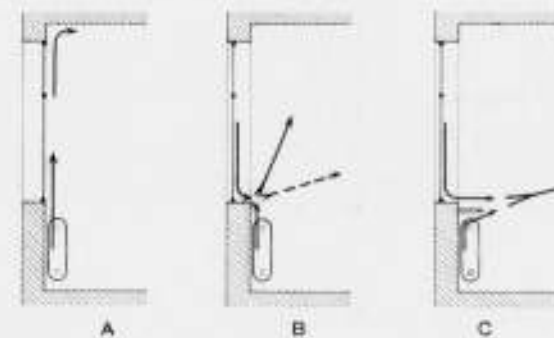

FIG. 4. WARMTE EN KOUDE LUCHTSTROMEN OPGEWERKT DOOR WARMTE CONVECTOR EN KOUD RAAM

*) In de figuren 1 en 2 in het 2e deel van dit artikel zijn de toelichtingen abusievelijk weggevalen. We drukken daarom deze figuren nog eens af met de onderschriften, die er bij behooren:

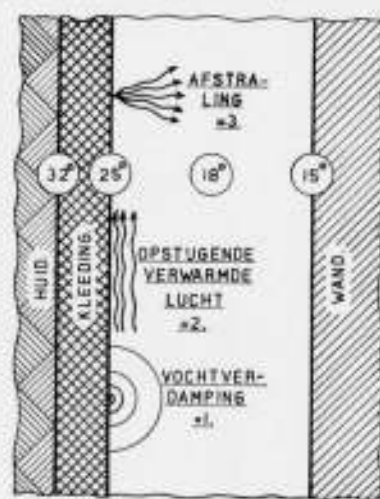

FIG. 1. WARMTE-OVERDRACHT VAN MENSCH AAN WAND EN LUCHT

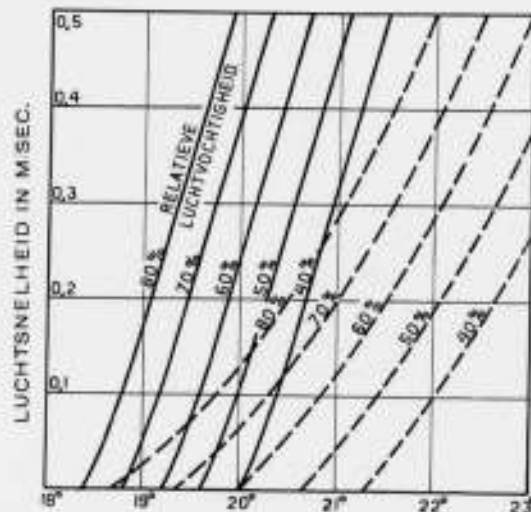

FIG. 2. BEHAAGLIJKHEID DER LOKAALATMOSFEER VOOR LICHTBEZIGHEIDEN IN NORMALE KLEEDING — — — VOOR RUST IN NORMALE KLEEDING

In het algemeen is de mogelijkheid, dat dergelijke hinderlijke stroomingen in het vertrek ontstaan, grooter naarmate het raam hoger is of de convector minder warmte geeft, terwijl ook de breedte van de vensterbank een rol speelt. Veelal blijven in normale gevallen de bovenbedoelde luchtstroomingen zoo zwak, dat men eerst na eenigen tijd daaraan te zijn blootgesteld geweest hun onbehaaglijk effect gewaar wordt. Er is geen sprake van dat men ze als „wind” zal voelen, hoogstens kan men ze door middel van rook of nevels aantoonen. Men kan ook in dezen ongewenschten toestand verbetering brengen door thermisch te bouwen i.c. door het toepassen van dubbele ramen.

PROPAGANDA VOOR HET BOEK.

UITSLAG VAN DE PRIJSVRAAG VOOR EEN RECLAMEBILJET.
De jury voor de prijsvraag voor een biljet, bestemd voor het maken van propaganda voor het boek en uitgeschreven door het Bestuur van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels, heeft aan genoemd Bestuur verslag uitgebracht en medegedeeld, aan welke ontwerpers de drie prijzen zullen moeten worden uitgekeerd. Zij deelt in haar verslag mede, dat 275 ontwerpen zijn ingekomen, van welke na eerste beschouwing reeds terstond 241 uitvielen, die beneden redelijke eischen bleven of niet in alle opzichten aan de in het programma gestelde voorwaarden voldeden. Na een tweede schifting vielen nog 26 ontwerpen uit, waarvan een 16-tal wel kwaliteiten vertoonden, maar om verschillende redenen toch te weinig aan het doel beantwoordden. Over bleven dus 8 ontwerpen, waarvan na nauwgezette beoordeeling de helft afviel. Na lang beraad over de vraag, welke inzending van de 4 overgebleven ontwerpen moest afvallen — want er waren drie prijzen uitgelooft — koos de jury voor den eersten prijs het affiche, gemaakt met het motto „Verba volent, scripta manent”, een ontwerp van ver-doorgevoerde technische verfijning en van een beschaafde allure, die echter wel wat naar het precieus overhelt; voor buitenreclame waarschijnlijk te teer en te zwak, zal het vooral als binnenreclame een goeden indruk maken. Voor den

NORMALISATIE VAN KLEUREN.

Door de Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland is ingesteld Commissie 40, voor de normalisatie van kleuren onder voorzitterschap van ir. G. J. Th. Bakker, Directeur G.E.B. te 's-Gravenhage en waarin verder zitting hebben de heeren prof. dr. M. de Haas (Adviseur der commissie), Hoogleraar T. H. te Delft; ir. J. Blackstone, oud-Dir. B. O. W. in Ned.-Indië te 's-Gravenhage; ir. J. W. Ph. Bosman, Techn. Dir. N.V. „De Vereenigde Blikfabrieken” te Amsterdam; A. P. van Eldik, Schilder te Rijswijk (Z.H.); A. Grimmon, Architect te Amsterdam; dr. H. B. Holsboer, Dir. Hoogere Textielschool te Enschedé; ir. A. ter Horst, Dir. Fabr. van Chem. Producten te Vondelingenplaat; dr. C. P. A. Kappelmeier, Techn. Bedrijfs-leider N.V. Vernis- en Verffabr. v.h. H. Vettewinkel te Amsterdam; F. Kerdijk, Dir. N.V. Drukkerij Trio te 's-Gravenhage; S. M. Schoen, Dir. N.V. Verffabr. v.h. Pieter Schoen te Zaandam; ir. H. P. J. Verbeek, Ing. N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken te Eindhoven; P. J. Fentener van Vlissingen, Dir. N.V. P. F. van Vlissingen's Katoenfabr. te Helmond; ir. G. J. de Vos van Nederveen Cappel, Hoofding. Ned. Spoorwegen te Utrecht; W. L. A. Warnier, Onderdir. Kol. Etablissement, te Amsterdam. De normalisatie van kleuren kwam reeds geruimen tijd geleden bij de Hoofdc commissie ter sprake, aangezien verschillende industrieën en verbruikers veel nut verwachtten van één genormaliseerde kleurenreeks, vormende een selectie uit het oneindige aantal kleuren en kleurnuances. Echter deed zich destijds de moeilijkheid voor, dat nog geen juiste wetenschappelijke methode voldoende was ontwikkeld om de uit de oneindige reeks te kiezen kleuren onduidelijk te kunnen definiëren en om omgekeerd deze kleuren uit de definities te kunnen terugvinden. Enkele sterk gepropageerde theorieën, o.a. die van Ostwald, konden ter zake niet worden aanvaard. Gedurende de laatste jaren zijn echter tal van onderzoekingen gedaan en een methode, welke aan de gestelde eischen voldoet, is vervaardigd in de

TENTONSTELLING STUDIEPRIJSVRAGEN 1933 B. & V. TE ROTTERDAM.

Deze tentoonstelling heeft plaats in de zalen van de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, Coolingsingel 72. Dagelijks geopend van 11 t.e.m. 19 Aug. '34, 10—16 uur.

Voor koude wandvlakken geldt, wat de tochtverschijnselen betreft, hetzelfde als bij ramen, hoewel in mindere mate. Ook daarbij zullen de omlaag vallende luchtstromen des te krachtiger zijn naarmate het wandvlak kouder en hoger is. Convectoren moeten praktisch de geheele breedte van het raam beslaan, omdat bij geringer lengte kans bestaat, dat nog zijdelings omlaag stroomende koude lucht de vloerzone bereikt. Anderzijds is het gewenscht de convectoren niet langer dan de raambreedte te maken om de volle capaciteit van de warmteontwikkeling zooveel mogelijk onder de ramen te concentreren.

(Wordt vervolgd.)

tweeden prijs werd het ontwerp met de kenspreuk „Delibro” gekozen; hoewel dit biljet eenigermate aandeel als werk van een ontwerper, die sommige onderdelen nog onvolkomen beheerscht, is het pakkend door de aandacht, die met zeer eenvoudige middelen is uitgedrukt. — Voor den eersten prijs koos de jury het ontwerp, ingezonden onder het motto „Nieuw”, een biljet, dat — suggestieve vondst — een lezer voorstelt op het oogenblik dat hij een nieuw boek ontvangen heeft; het toont kwaliteiten van een goed beheerschte teekening en routine van reclamewerk, mist echter gevoeligheid, een gemis dat ook spreekt uit de harde kleur. Bij opening der naambrieven bleek, dat de eerste prijs (f 300,—) moet worden toegekend aan den heer Albert Klijn te Amsterdam, de tweede prijs (f 200,—) aan den heer W. Heijnen te Venlo, en de derde prijs aan den heer F. Hazeveld te Amsterdam. De inzendingen zullen van 1 tot en met 15 September a.s. worden tentoongesteld in het gebouw der Amsterdamsche Grafische School, Dintelstraat 15, Amsterdam (Z.) en daarna vermoedelijk te 's-Gravenhage. De tentoonstelling in de Amsterdamsche Grafische School is geopend van 10—17 uur en des Zondags gesloten. De jury bestond uit de heeren W. F. Gouwe, J. van Krimpen, W. A. van Leer, S. Nuthoven van Goor en S. H. de Roos.

besluiten van het in 1931 te Cambridge gehouden congres van de Commission Internationale de l'Eclairage. Deze methode berust op een systeem van grondkleuren, t.w. spectrale kleuren rood, groen en blauw van bepaalde golfengten. Alle gewenschte kleuren kunnen worden verkregen door menging van bepaalde hoeveelheden dezer grondkleuren. Bovendien heeft het wetenschappelijk onderzoek aan de T. H. te Delft geleid tot de opstelling van een colorimeter, waarmede alle kleuren kunnen worden gemeten, zoodat het tot dusver onoverkomelijke bezwaar tegen het vastleggen van een beperkte kleurenreeks hiermede ondervangen is. Immers elke kleur, welke ook de drager van die kleur moge zijn, kan in getallen worden vastgelegd. Bovendien kan met behulp van deze colorimeter worden nagegaan, of en zoo ja in hoeverre de in kleurenatlassen afgedrukte kleuren in de loop der tijden zijn verschoten. In de eerste op 19 Juli jl. gehouden vergadering der commissie, waarin het arbeidsveld en de werkwijze werden besproken, werd besloten bij de belanghebbende groepen van industrieën en verbruikers een onderzoek in te stellen naar de gewenschte kleuren teneinde aan de hand van de ontvangen gegevens te trachten één kleurenreeks op te stellen, die aan de behoefte zooveel mogelijk tegemoetkomt en de kleuren van die reeks met behulp van de colorimeter vast te leggen. Vervolgens zal de commissie de toleranties nagaan, d.w.z. onderzoeken, in hoeverre van de percentages der drie grondkleuren mag worden afgeweken om een kleur nog dezelfde te mogen noemen, waarna aan de gekozen kleuren namen dienen te worden gegeven. Het einddoel zou moeten zijn de samenstelling van een kleurenatlas, waarin bij elke kleur de nauwkeurige omschrijving is vermeld. Het Secretariaat van commissie 40 wordt vervuld door het Centraal Normalisatie Bureau, Willem Witsenplein 6, 's-Gravenhage.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 33
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 18 AUG. 1934

„STIJL IS RUST”

Lange weken van hoop en vrees hebben zijn Vrouw en zijn Kinderen naast zijn bed moeten doorbrengen, in de martelende onzekerheid of hij behouden zou blijven.

En nu die hoop vervlogen is, nu hij zacht en kalm is ingeslapen, gaan, dankend, allereerst onze gedachten naar het gezin, dat hem heeft geschraagd bij zijn onvermoeid werken, dat de vreugde deelde, die zijn kunst hem bracht, maar ook de bitterheid, waar hij zich zoo heroïek bovenuit heeft weten te verheffen.

Allereerst gaan onze gevoelens van deelneming uit naar dit gezin, waarin Dr. Berlage heeft geleefd, en waarvan de sfeer zooveel heeft bijgedragen tot de rust, die het werk en de strijd van dezen grooten man heeft gekenmerkt. Zijn credo was: „Stijl is rust”, en altijd is de stijl van zijn bouwwerken, van zijn geschriften en van zijn gedragingen, „rust” geweest. Zijn geest ademde, ook in zijn grootste verlangens, rust en kwam daardoor altijd boven de nerveuze trilling van den tijd en het jachtende leven uit.

Door die rust is hij de leider geweest. Zijn Rust-Idee was de component, die het krachtenstelsel van zijn sterke beginselen, zijn groot kunnen en zijn groot karakter het evenwicht gaf om er leider mede te kunnen zijn.

Dit is Dr. Berlage geweest en dat is hij gebleven tot zijn dood toe.

Al kwam zijn leiderschap niet meer zoo evident naar voren als weleer, de toekomst zal eens uitmaken of zijn invloed van de laatste 20 jaren niet evenveel en daardoor méér beteekenis heeft gehad dan in den glorieuzen tijd, toen hij het zichtbare middelpunt van de beweging was.

Het is voor het oogenblik een andere wereld, dan Berlage zich droomde, in steden met pleinen, die „in den volsten zin es woords Volkspleinen zouden kunnen worden”, in gewijde kunsttempels, waarin het „Freude schöner Götterfunken” over uitzendende hoofden zou schallen, in doodenaakkers waarin „de dood alle menschen gelijk maakt”.

Maar zijn wereld is hij ongeschokt trouw gebleven, boven het afschuwelijke proces uit, dat volkeren en menschen meer en meer scheidt, en onder welks invloed het moeilijk schijnt te

zijn trouw te blijven aan beginselen. Dr. Berlage, die uiterlijk zoo zacht was, had innerlijk die ongeloofelijke kracht om in zijn jeugddroomen te blijven gelooven.

Zijn er velen van deze generatie, die, in een maatschappij, welke jeugddroomen allerminst schijnt van noode te hebben, hetzelfde kunnen getuigen en met daden kunnen staven?

Dr. Berlage staaft met zijn laatste werk.

Het Haagsche Museum, waarvan hij de voltooiing helaas niet meer mocht beleven, is architectonisch het meest verheven en ontroerende getuigenis van Berlage's grootheid.

Zooals het simpele woonhuis aan de Groningsche Singel in 1894 gebouwd, nadat het zoo weinig bekende huis aan de Van Baerlestraat te Amsterdam in 1892 de nieuwe geest van Berlage symptomatisch had aangekondigd, de alpha was van zijn werk, is dit Museum de omega.

Daartusschen die lange rij van werken, waarvan de eenheid, zooals bij al het werk van de grooten, opvallend en karakteristiek is. Want alleen de waarlijk grooten onder de kunstenaars grijpen terug naar gedachten, die in hun Sturm und Drang hun brein bruisend vulden, zij alleen grijpen terug naar gedachten, die wild en onrijp, maar krachtig en heerlijk sterk, kiemkracht voldoende hadden, om later in de sfeer van den rijperen geest nog te ontbotten en uit te bloeien in schooner glans.

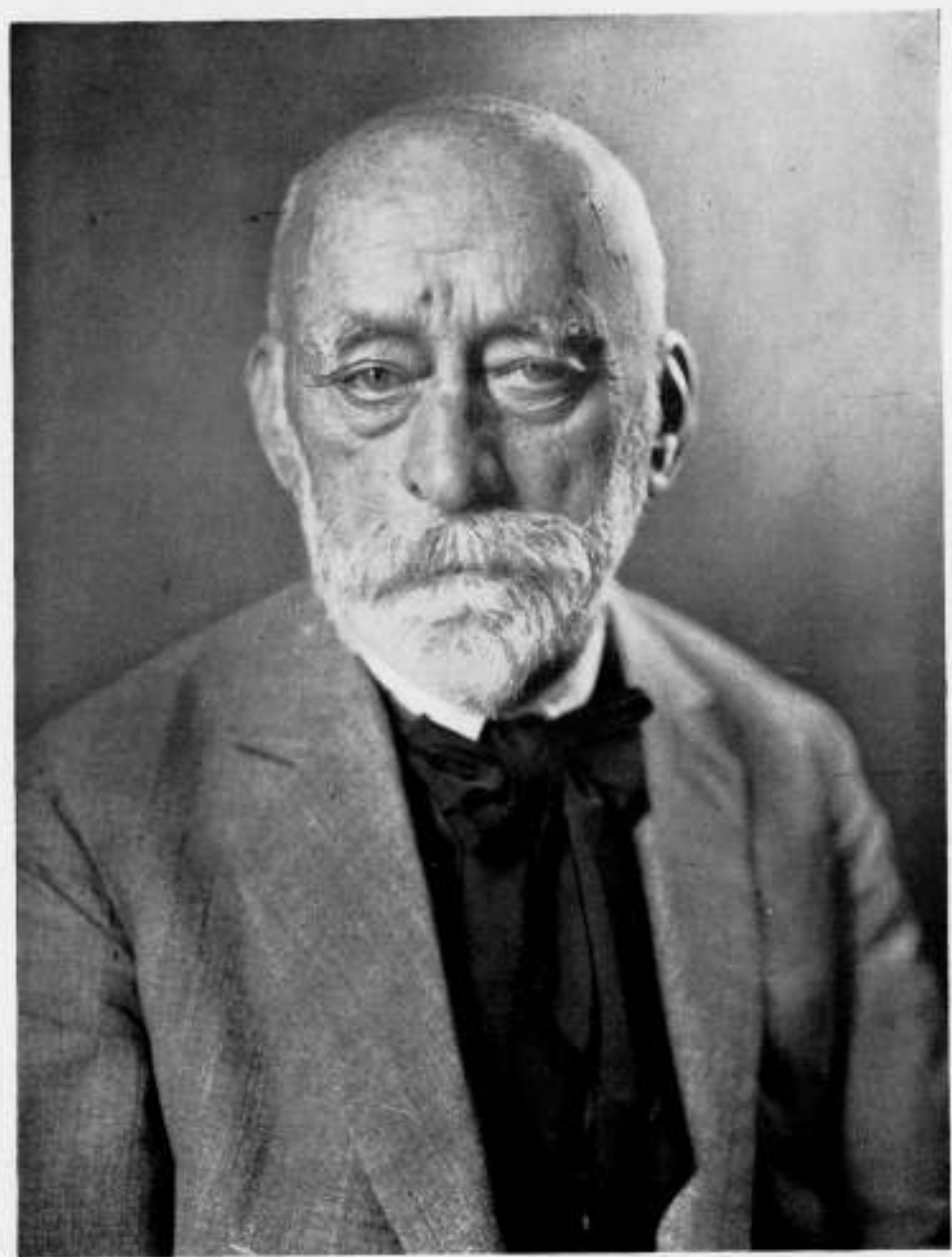
Hoe heeft Berlage teruggegrepen naar die rijke bron! Hoe is — als voorbeeld — de koepeldroom hem zijn leven gevolgd en hoe heeft hij aan het motief daarvan steeds gaver vorm kunnen geven tot aan de edele koepel van het eerste Museum-ontwerp toe... die droom zou blijven.

Zijn eerste en zijn laatste werk, zijn „alpha et omega” bepalen geheel en volledig zijn bewonderenswaardig architectonisch oeuvre, in een halve eeuw gewrocht. Dit begin en dit einde teekenen den architect, die door niet aan zijn tijd te offeren, met de tijd is meegegaan, en daardoor werk heeft gemaakt, dat van alle tijden zal zijn.

Vol eerbied voor dezen Bouwmeester, voor dezen Mensch en Vriend, dragen wij zijn nagedachtenis aan onze lezers op.

J. P. MIERAS.

DR. H. P. BERLAGE, BOUWMEESTER 21 FEBRUARI 1856—12 AUGUSTUS 1934
338

D E N I E U W E B E U R S T E A M S T E R D A M
339

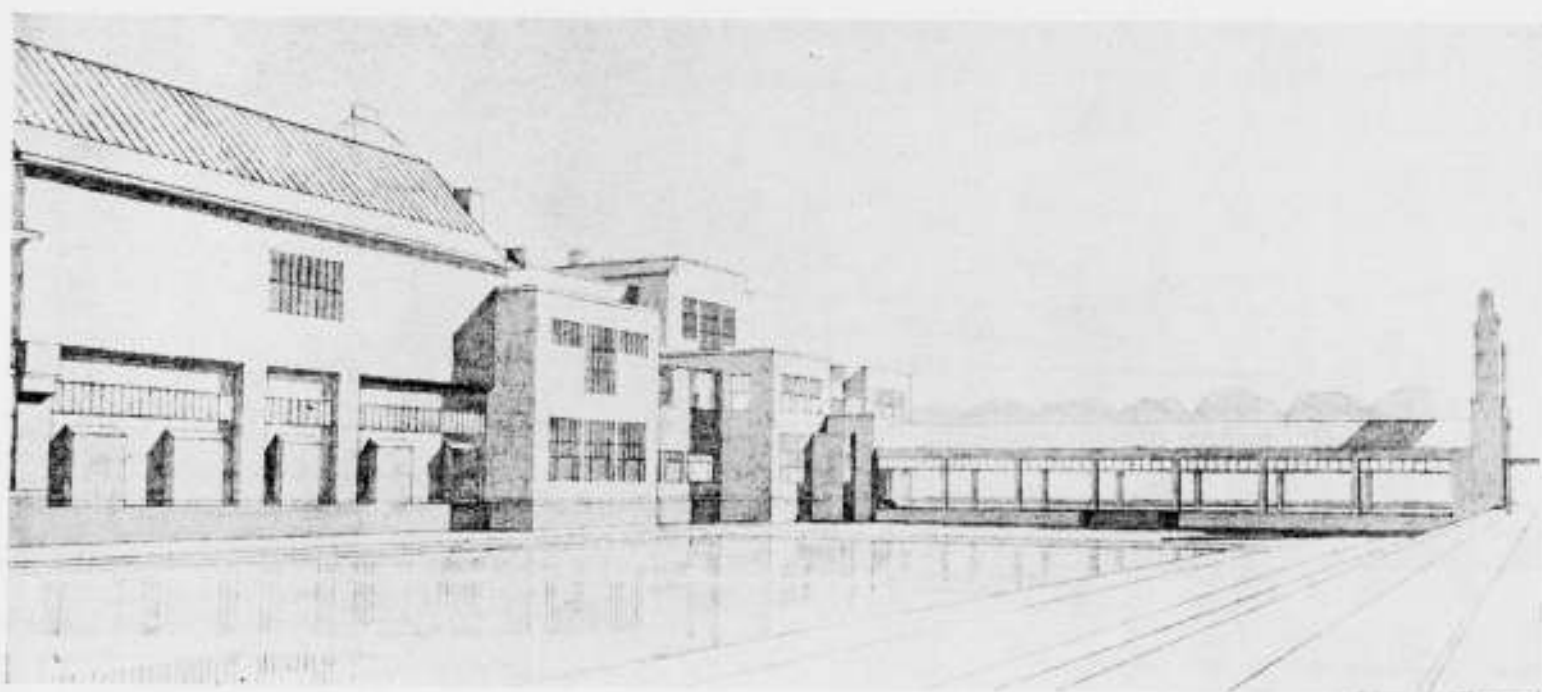

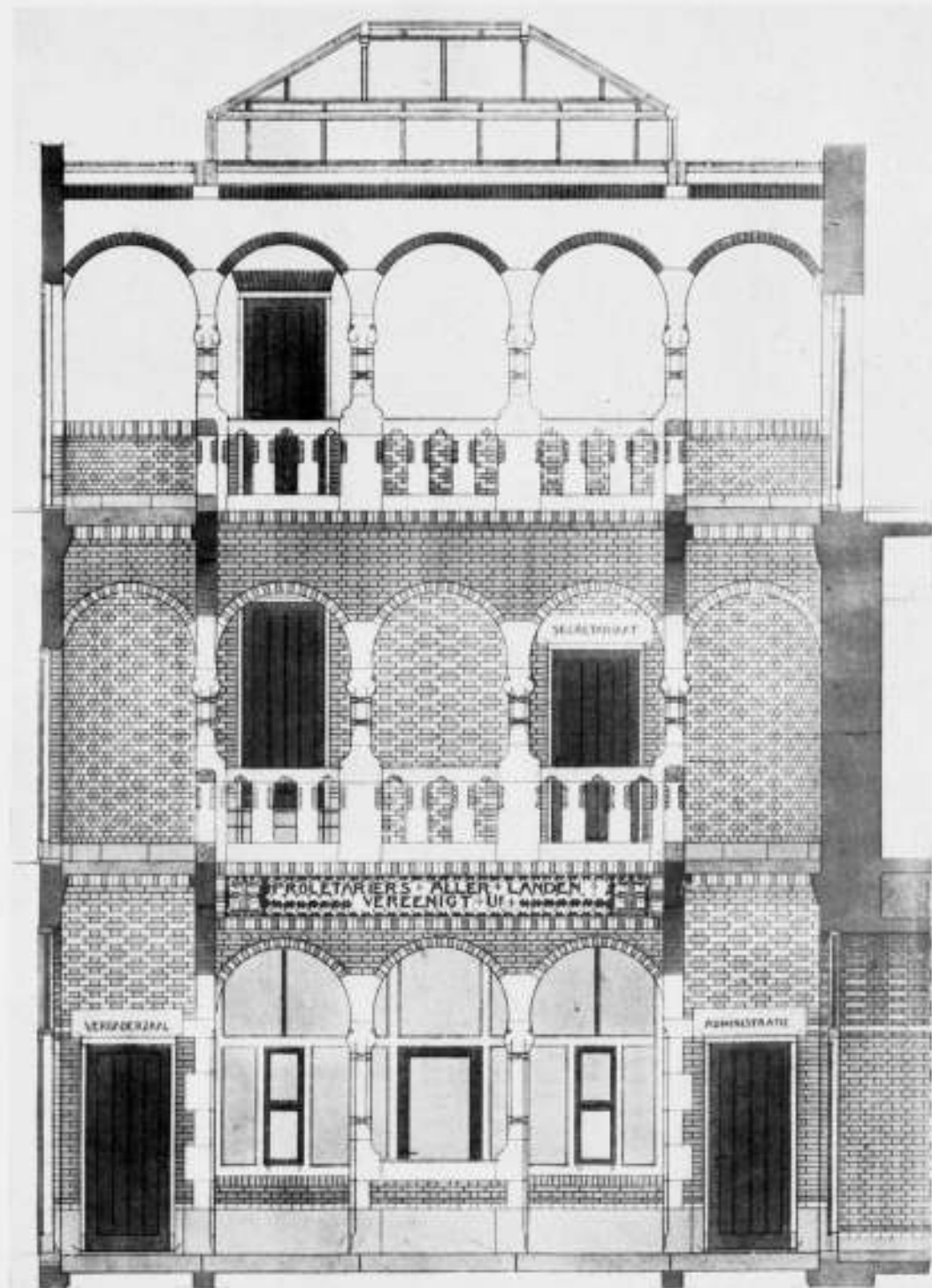
WOONHUIS v. BAERLESTRAAT
AMSTERDAM 1892

WOONHUIS TE GRONINGEN 1894

MUSEUM TE 'S-GRAVENHAGE 1934

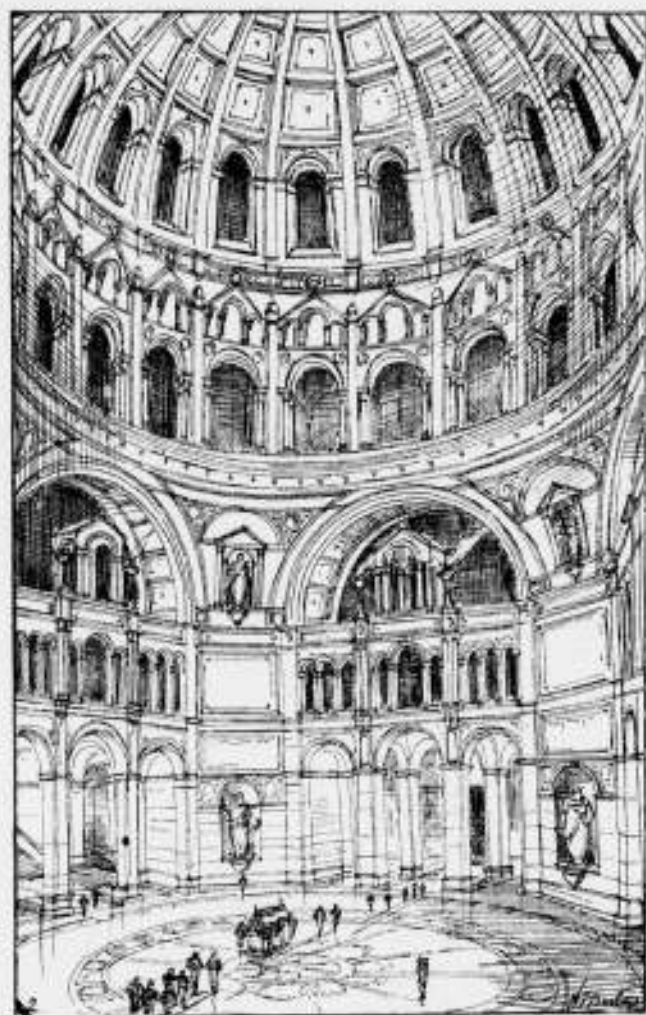
HAL IN HET GEBOUW VAN DEN ALGEMEENEN DIAMANTBEWERKERSBOND
TE AMSTERDAM 1899.

Zoals alleen het allersterkste uit den maalstroom der tijden overblijft, zoo zal door zijn werken Berlage's geest nog spreken, wanneer veel wat in onzen tijd is ontstaan reeds lang verdwenen is of vergeten. Tegenstroom en deining, veroorzaakt door tijdelijke „Wendingen”, hebben hem niet van richting kunnen doen veranderen. Hij bleef trouw aan zijn beginselen, recht op het doel aansturen. Zijn ziensblik gaf hem dat groote vertrouwen, waardoor innerlijke onwrikbaarheid en onverzettelijkheid zijn levenshouding kenmerkten. Naar het uiterlijk, als tegenwicht,

o wondere harmonie, die zachtmoedigheid, ten onrechte door enkelen wel eens voor zwakheid aangezien. Het was juist zijn diep menschelijk zijn, dat bij rotsvaste opvatting, zich open kon stellen voor de meening van anderen, het respect voor zijn medemensch en collega, dat hij tot uitdrukking liet komen. Deze eigenschap bij grootheid van geest, siert den mensch te meer. Het is het schoonste wat men van iemand kan zeggen: grootmeester en harmonisch mensch geweest te zijn. Berlage's geest zal in zijn werk voortleven.

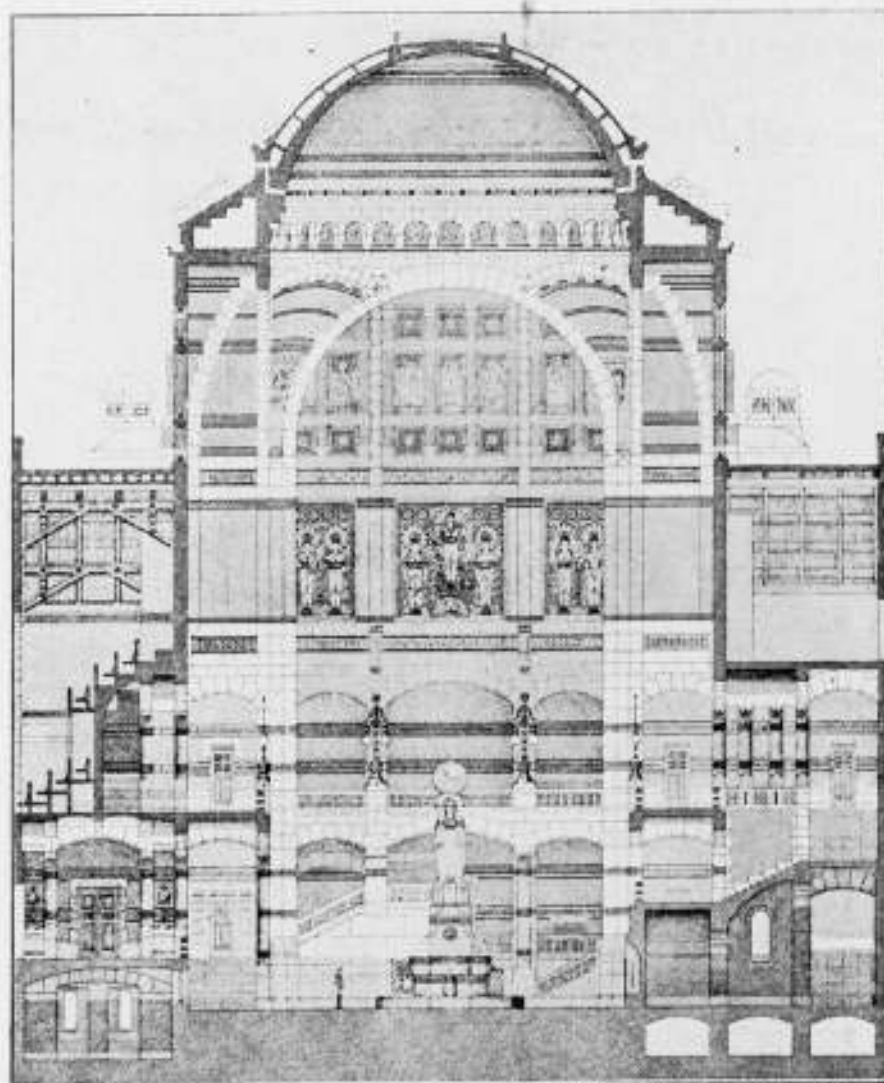
A. P. SMITS.

KOEPSEL

ONTWERP MAUSOLEUM 1889

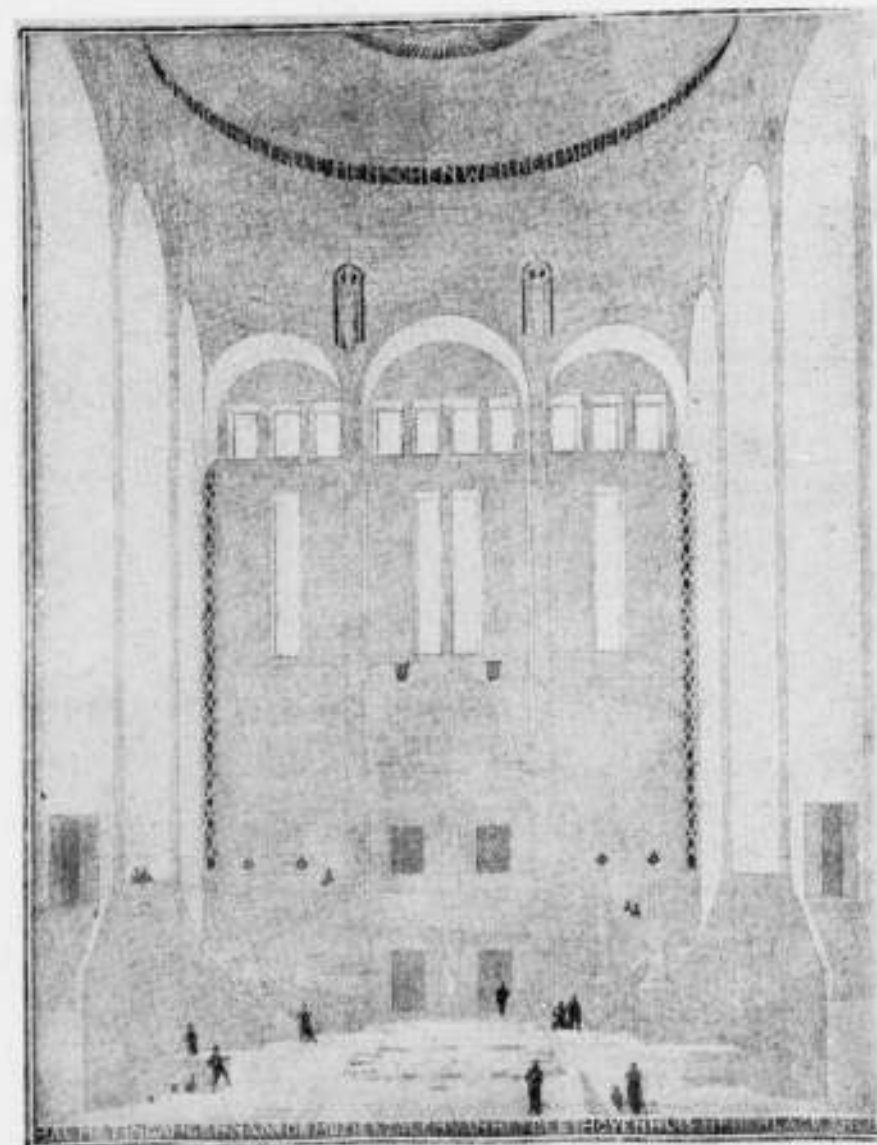

KOEPSEL

ONTWERP VREDESPALEIS 1907

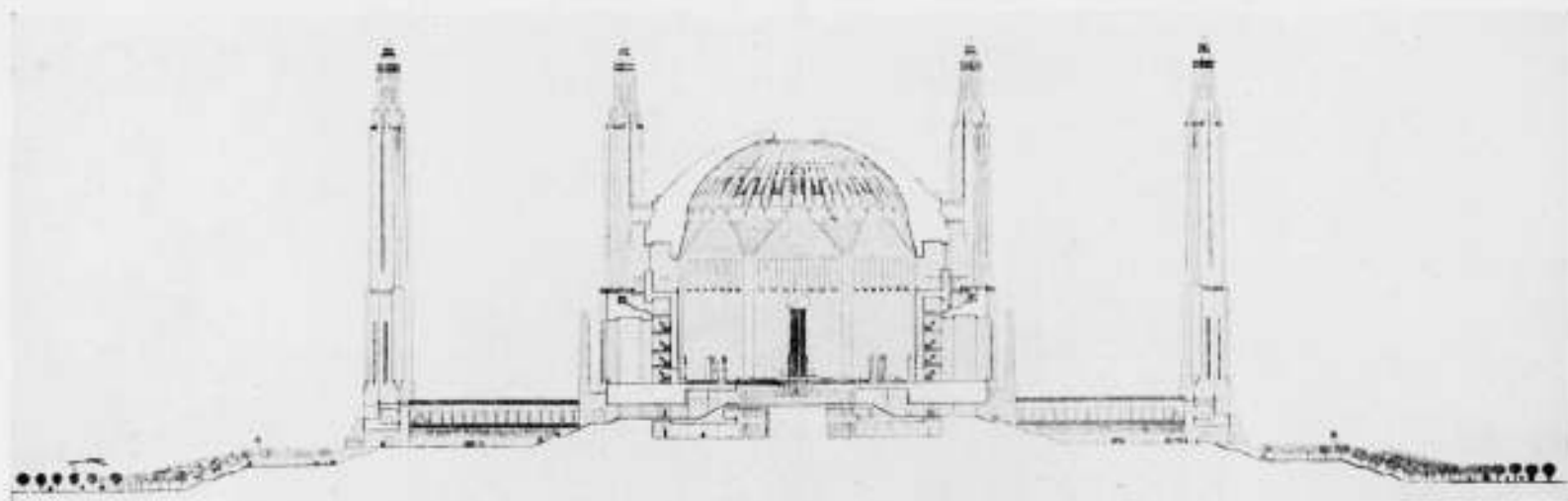
DENKBEELD VOOR EEN KOEPSEL 1907

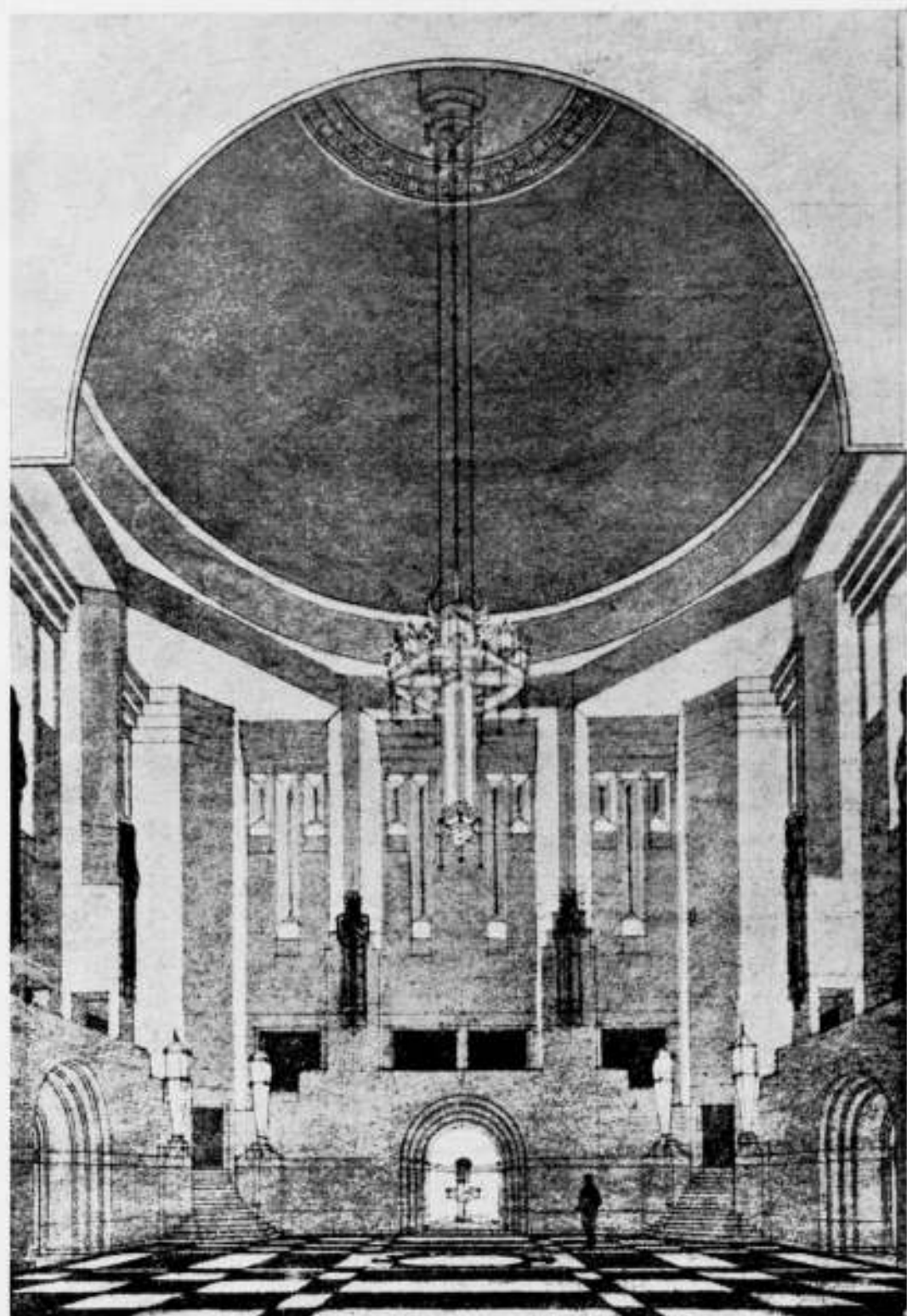
KOEPSEL

ONTWERP BETHOVENHUIS 1908

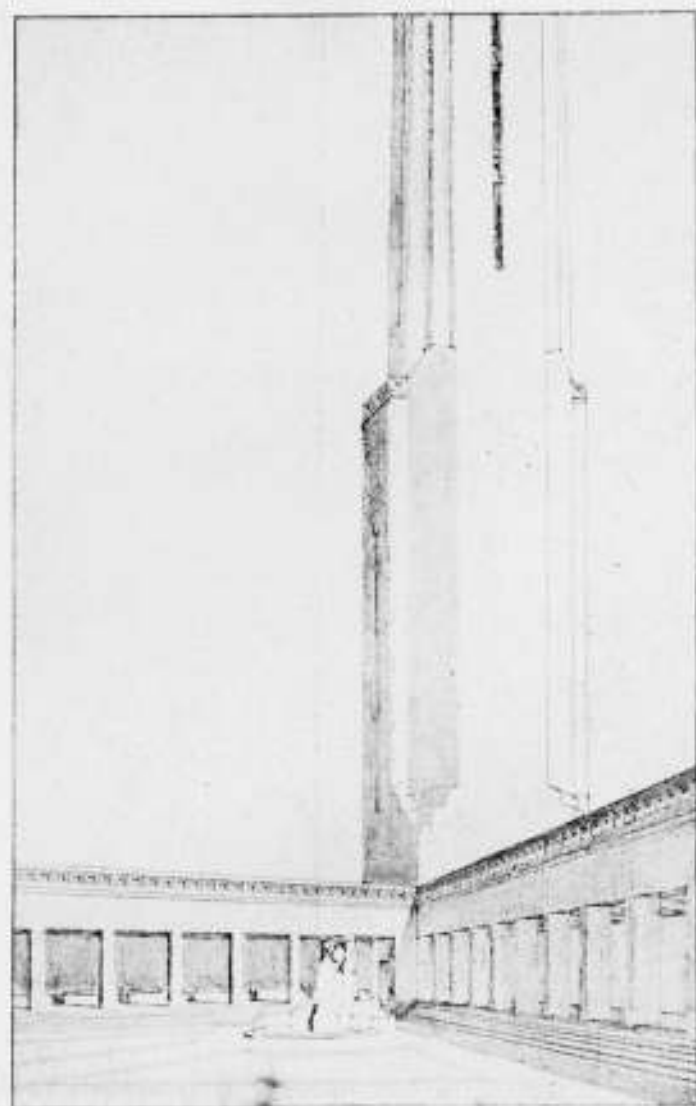

KOEPEL ONTWERP PANTHEON DER MENSCHHEID 1915

KOEPEL ONTWERP MUSEUM 'S GRAVENHAGE 1919

PANTHEON DER MENSCHHEID 1915, HOF DER OVERPEINZING

„De kunstenaar, die in zijn zestigste jaar het Pantheon der Menschheid ontwierp, niet als een losse fantasie, of als een illustratieve improvisatie, maar gedetailleerd en doorgevoerd, en tot in onderdeelen vastgesteld, alsof het voor verwezenlijking bestemd ware, die kunstenaar heeft door zijn kinderlijk optimisme en zijn naleven ernst en vertrouwen, iets bereikt dat pijnlijk zeldzaam is in onzen tijd. Door zijn arbeid heeft hij anderen gesteund, hij heeft hen hoopvol gemaakt en aangevuurd, en zelfs zij die niet blind zijn voor de tekortkomingen in zijn arbeid, gevoelen zich gesterkt door de eenvoudige waarheden die hij doorzag, en waarnaar hij zich richtte.

Hoe weinig kunstenaars zijn er, van wie dit zelfs gezegd kan worden! De grootste monumentale kunst is niet het product van één mensch, noch van één wil, zij is de eindelijk in één volmaakt stelsel ontbloede éénheid van erkenning. Gescheiden van iedere schoone en sterke traditie, geschonden

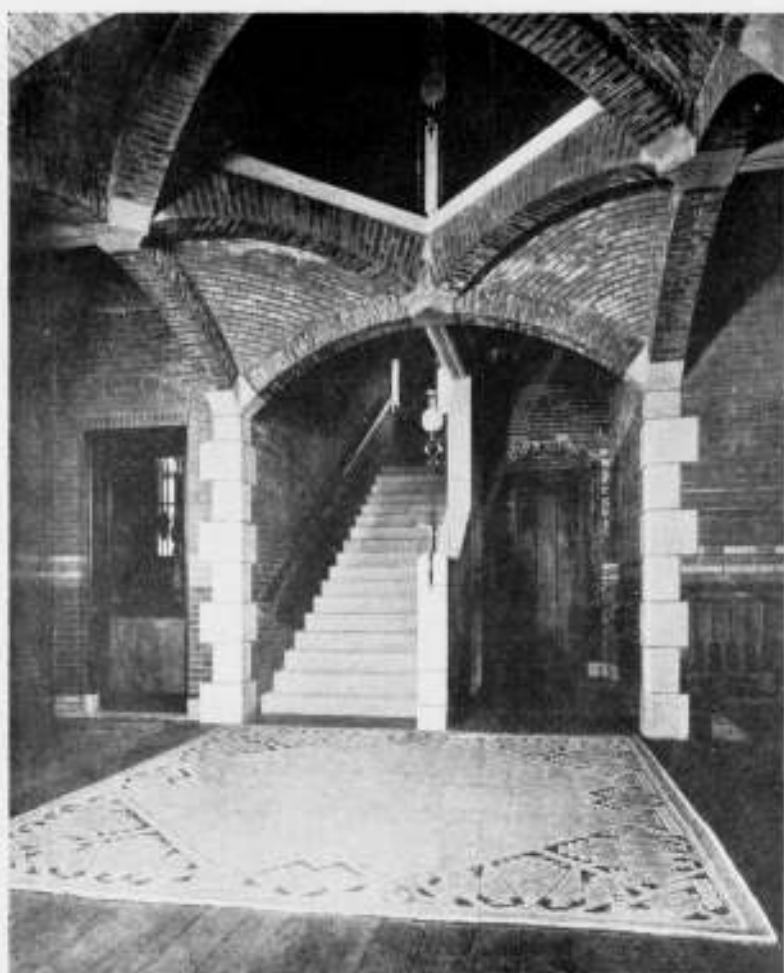
door den aan alle monumentaliteit ten slotte vijandigen geest van onzen tijd, die monumentaliteit toch te begeeren, niet af te houden van haar te zoeken en haar telkens ondanks alle belemmeringen in eenvoud te benaderen, ziet, dat is meer dan waardeerbaar of beminnelijk, dat is waarlijk groot. Ik twijfel, of in onzen ontwrichten tijd iets meer, en vooral iets zuiverder dan dat te bereiken is.

Wie de monumentale kunst lief heeft, en in haar grootschen droom gevangen is, hij mag de sterke woorden van Willem de Zwijger wel nimmer vergeten, die schreef: „Het is niet noodig te hopen om te beproeven, noch te slagen om vol te houden”.

En de grootste lof, dien wij Berlage zoo gaarne geven is deze, dat hij in dien geest werkt en gearbeid heeft, met volle kracht en in allen eenvoud des harten.”

(R. N. Roland Holst in het Gedenkboek Dr. H.P. Berlage 1916).

HAL WOONHUIS SCHEVENINGSCHER WEG TE 'S GRAVENHAGE 1898

HAL „ALGEMEENE" DAMRAK TE AMSTERDAM 1903

A. STAHLIE, ARCHITECT B. N. A.

Bij het afdrucken van dit nummer ontvingen wij het volgende „In Memoriam" gewijd aan den op 11 Augustus j.l. overleden architect B.N.A. A. Stahlie, te Schiedam:

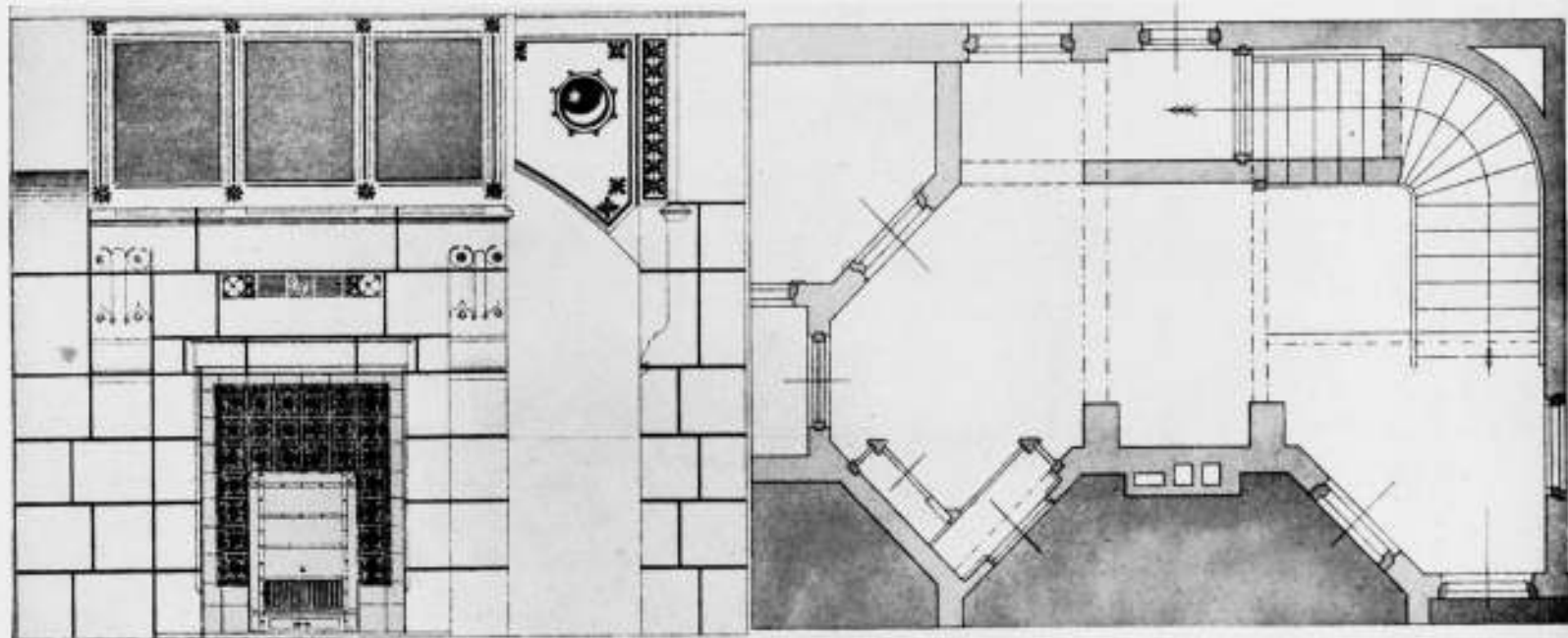
„Met ontsteltenis en diepe ontroering vernamen wij Zaterdag het verscheiden van onzen collega A. Stahlie, Architect B.N.A. Met ontsteltenis, omdat dit het einde was van een man, dien wij in een persoonlijk gesprek nauwelijks een week van te voren in de kracht van zijn leven wisten. En met diepe ontroering, omdat dit plotseling verscheiden ons meedoogenloos herinnert aan ons aller aardse vergankelijkheid en te sterker treft, nu we dit zoo in onze onmiddellijke omgeving moeten ervaren. Dit maakt het moeilijk voor ons, zijn collega's van den Bond van Nederlandsche Architecten, om afscheid van hem te nemen. Arie Stahlie behoorde niet tot de grootsten onder de bouwmeesters als de wel zeer Grootte, dien wij ook dezer dagen ten grave moeten brengen.

Aan de groote vraagstukken, die den jongeren collega's thans zoo hevig het hart beroeren, had hij weinig deel. De belangen van de groote stad liet hij gaarne ter behartiging aan de Rot-

terdammers, al toonde hij zijn belangstelling ervoor. Want hij gaf wel kernachtig zijn meening in een of andere zachte of scherpe ironie, maar streefde niet naar een belangrijk aandeel. Hij placht te zeggen: „voor mij is dit of dat zoo niet van belang, want je weet, ik ben maar zoo'n eenvoudig klein Schiedammertje".

Ook in zijn werk had hij niet die pretenties, die hij van anderen wel eens mocht beironiseeren. Maar als vakman had hij een hooge opvatting van zijn taak als vertrouwensman van zijn principaal — hij gaf daaraan zijn beste krachten — hij stond scherp op een richtige vakuitoefening onder collega's, hij heeft metterdaad getoond, wat het predicaat B.N.A. achter zijn naam te beteekenen had: het kenmerk van zijn betrouwbaarheid. En dat hij zelf zijn vertrouwen te stellen wist in den oneindiger Bouwmeester van het Heelal, welk vertrouwen hem niet heeft begeven toen het hem bleek, dat die Bouwmeester een stukje van dat Heelal terzijde ging leggen, moge een troost zijn voor zijn familie en een vermaan voor ons, zijn vrienden."

Ir. J. H. VAN DEN BROEK.

„PARKWYCK" TE AMSTERDAM (1900—1913)

MUURSCHILDING DOOR PROF. DR. A. J. DER KINDEREN IN HET — THANS VAN BESTEMMING VERANDERDE — GEBOUW VAN DE ALGEMEENE MAATSCHAPPIJ VOOR LEVENSVZERKERING EN LIJFRENTTE TE AMSTERDAM

ARCHITECT Dr. H. P. BERLAGE †

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN
No. 26 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 25 AUG. 1934 No. 34
 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT
 STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ
 WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Aangifte Hoofdelijke Omslag 1934.

De Penningmeester verzoekt hierbij den leden, die nog niet hun aangiftebiljet hebben ingezonden, dit alsnog te willen doen, aangezien het Bureau voor den Hoofdelijken Omslag dezer dagen tot opening der couverts zal overgaan. Leden, die geen eigen aangifte hebben gedaan, zullen dan door het bovengenoemd Bureau ambtshalve in den hoofdelijken omslag worden aangeslagen.

Bijdrage Steunverzekeringsfonds 1934.

Voorts wordt medegedeeld, dat de kwitanties voor de bijdrage Steunverzekeringsfonds 1934, een dezer dagen per post ter inning zullen worden afgegeven.

De leden, die het bedrag van f5.— evenwel per giro hadden willen voldoen, worden verzocht dit thans per omgaande te doen.

Kring DEN HAAG.

Zaterdag 4 Aug. hadden wij weer eens eene koffietafel-bijeenkomst, gevolgd door eene lezing over „Plafond-(panel)-verwarming en architectuur” door Ir. L. Huygen. In „Hôtel de la Promenade” had de Directie op ons gerekend en een heele zaal stond klaar om ons te ontvangen. Komt het wel eens voor, dat er „buiten den waard” gerekend wordt, hier deed zich het omgekeerde voor: er was „buiten de gasten” gerekend: want deze verkozen in dichte drommen wég te blijven. Ten slotte zaten wij dan met z'n viertjes genoeglijk op het terras en wandelden, na eene bediening, die in vlugheid evenredig was aan ons klein aantal, naar het in aanbouw zijnde Museum, onderweg gezellig koutend, o.a. over de manier waarop men iemands mat-gras te grazen zou kunnen nemen. Men zij echter gerust: dit ging onder deskundige leiding van collega Fokker, tuin- en B.N.A.-architect.

Een der zalen in het nog onafgewerkte gebouw was door collega Strasser, die Dr. Berlage bij den bouw assisteerde, voor deze gelegenheid bewoonbaar gemaakt en gelukkig troffen wij daar een grooter gezelschap aan, waaronder o.a. de Directeur van het Museum, Dr. van Gelder en Ir. Strasser, zoodat de gereed gezette stoelen voor het grootste gedeelte bezet werden. Overigens was er nog een nest katten aanwezig om de ruimte te vullen.

De waarnemende Voorzitter heette de aanwezigen welkom, betreurde de geringe opkomst en gaf een spreker het woord. Deze hield een zeer leerzame en onderhoudende voordracht, waarbij hij zich, naar hij zeide, beperken moest, omdat het zonder lichtbeelden — de elektrische leiding in het gebouw was nog niet gereed — moeilijk was, alleen in wóorden alles duidelijk te maken. Zijn beknopt, levendig voorgedragen betoog liet niet na ons te boeien. Een wel bâtere kijk werd ons op dit vraagstuk gegeven, waar wij wél al reeds blad-tijden vol van hadden kunnen lezen in diverse tijdschriften, doch die door hun uitgebreide behandeling vaak niet het effect opleverden, dat hier zeer zeker bereikt werd. Spreker, geheel thuis in de te behandelen materie, wist ons een helder inzicht te geven in de hoofdzaak, waarom het bij plafond-verwarming gaat, n.l. niet het produceeren van warmte, doch het tegengaan van warmte-afgifte door ons lichaam.

Ik zal hier niet in verdere details treden en U o.a. ook niet onderhouden over den „behagelijkheids-meter” van Prof. Hill, noch over het verkeerd gebruiken, door ons architecten, van het woord „radiator”, waarmee wij gewoonlijk die verwarmingslichamen aanduiden, die eigenlijk „convector” moesten heeten (zullen wij niet onverbetterlijk blijken op dit punt?)

Wie genoeg belangstelling in het onderwerp hadde gehad, zou door zijn tegenwoordigheid daarvan hebben kunnen doen blijken.

Na de voordracht was er gelegenheid om vragen te stellen, waarvan meerdere aanwezigen gebruik maakten: de spreker kon hierbij eenige verkeerde opvattingen recht zetten en sommiger twijfel op bepaalde punten wegnemen.

Voordat overgegaan werd tot een tocht door het gebouw, ter bezichtiging van de aangebrachte installatie, nam de waarnemende Voorzitter even het woord, om erop te wijzen, dat spreker het gebrek aan kwantiteit der toehoorders dubbel en dwars goed gemaakt mocht achten door de kwaliteit van de aandacht, waarmede hij gevolgd was. Hij verzekerde den conferencier dat de oorspronkelijk misschien bij sommigen bestaand hebbende vrees voor „droogheid” bij zulk een warm onderwerp, door dezen schitterend was omzeild en dat wij — hij wilde niet zeggen „koud” gebleven waren voor diens „warmte” — maar wél ons zeer behaaglijk gevoeld hadden; indien Prof. Hill met zijn reeds genoemden „meter” aanwezig geweest ware, zou deze zulks hebben kunnen constateeren. Vervolgens dankte hij den spreker voor zijn leerzame voordracht en de bouwdirectie voor hare bereidwilligheid en moeite, ons te willen hebben ontvangen... en hoe! Tevens sprak hij de hoop uit dat Dr. Berlage in 1935, geheel hersteld, onze Kring persoonlijk in het dan voltooide Museum zou kunnen rondleiden. Intusschen zal deze hoop, helaas, niet meer verwezenlijkt kunnen worden: Dr. Berlage is j.l. Zondagmorgen in den ouderdom van 78 jaren overleden. Ik moge hier, namens Kring Den Haag, een laatste woord van hulde en een laatste groet brengen aan ons onvergetelijk medelid.

Hierna werd een bezoek gebracht aan de zalen, waarin deze plafond-verwarming was aangebracht, die reeds eenige maanden in werking geweest is en, volgens verklaring van Dr. van Gelder, uitstekend voldaan had. Er begon toen een spel van „vragen” en „antwoorden”: er werd o.a. nog op gewezen, dat, speciaal voor een museum, deze soort van verwarming aangewezen is, omdat hierbij geen indrogen van de verf der schilderstukken plaats vindt.

En toen kwam het einde: handdrukken en... tot den volgenden keer! Want ik blijf maar met een taai volharding hopen, dat de afwezigen toch wél eens ooit tot een beter inzicht zullen komen.

De Sekretaris: J. H. HENDRICKS.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 34
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 25 AUG. 1934

A. STAHLIE †, ARCHITECT B.N.A., SCHIEDAM

Aan het in ons vorig nummer opgenomen „In Memoriam“ gewijd aan het overleden lid A. Stahlie B.N.A. te Schiedam, voegde de heer Ir. J. H. van den Broek nog eenige nadere mededeelingen toe omtrent de loopbaan en het werk van den overledene, welke we in ons vorig nummer niet meer konden plaatsen. Hiertoe thans de gelegenheid hebbende, voegen wij hieraan nog een portret van wijlen den heer Stahlie toe, met afbeeldingen van een drietal van zijn werken. (Red.)

Na een ziekte van nauwelijks drie dagen is de Heer Stahlie op 46 jarigen leeftijd overleden.

Geboren te Schiedam op 6 November 1887 ontving hij zijn bouwkundige opleiding als zoovele andere collega's, wier namen thans een bekenden klank hebben, aan de Academie te Rotterdam, waar hij een gouden medaille verwierf. En als vele van hen bracht hij zijn eerste praktijk-jaren in het buitenland door en wel te Antwerpen, vanwaaruit hij behalve plaatselijk werk ook den bouw leidde van de Fransche Bank aan de Leuvehaven. Na nog eenige jaren werkzaamheid als medewerker van de firma de Wilde te Rotterdam vestigde hij zich in zijn geboorteplaats.

Hij heeft er een geheele reeks kleinere en grootere werken ontworpen en uitgevoerd:

Woningcomplexen in 1920, '22 en '24.

Café-Restaurant de Kroon, 1927.

Fabrieken voor Hoek's Machine- en Zuurstoffabriek en Oxygenium te Schiedam, Overschie, Eindhoven, Hengelo en Dieren, 1927 tot 1934.

Vereenigingslokaal, hulpkerkje en rusthuis voor de Ned. Hervormde Gemeente, 1921 en 1933.

Pandora-Bioscoop, 1921.

Nieuwe Kerk in „de Gorzen“, 1926.

Prinses Julianaschool, 1921.

Dr. de Visserschool, 1928.

Jhr. de Savornin Lohmanschool, 1930.

Hofje van Belois, 1925—'26, en meerdere woonhuizen.

Aan het gemeenschapsleven nam hij een ruim en actief aandeel: Van den Kring Rotterdam was hij een belangstellend lid, dat zelden ontbrak, van de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap jarenlang bestuurslid.

Vele vereenigingen op maatschappelijk gebied in Schiedam hadden zijn belangstelling en hij was daarin een gezien bestuurslid, aan wiens oordeel, op de hem eigen pittige wijze uitgedrukt, veel waarde werd gehecht.

In den omgang maakte hij den indruk van een cynicus, die de zaken gaarne ironisch beschouwde en geen last had van weekhartigheid. In intiemeren kring heb ik echter dezer dagen ervaren, hoevele menschen door hem en zijn vrouw in een gastvrij huis in stilte gesteund en geholpen zijn, en hoevelen er een trouwhartige vriendschap hebben gevonden.

PANDORA BIOSCOOP
SCHIEDAM, 1921

ARCHITECT A. STAHLIE B.N.A. †

HOFJE VAN BELOIS
SCHIEDAM, 1925

ARCHITECT A. STAHLIE B.N.A. †

NIEUWE KERK IN „DE GORZEN” SCHIEDAM, 1926.

350

ARCHITECT A. STAHLIE B.N.A. †

WILHELMINA-STICHTING TE DORDRECHT

ARCHITECTEN v. BILDERBEEK EN REUS B.N.A.

DE WILHELMINA-STICHTING TE DORDRECHT DOOR B. VAN BILDERBEEK.

Voor minnaars van stedenschoon, voor kunstenaars en kunsthistorici zijn de in onze steden nog in stand gebleven oude, pittoreske hofjes met hun stille binnentuinen, omsloten door een ombouwing van simpele woningen en hun dikwijls monumentale poortgebouwen en ingangen, klassieke voorbeelden van goede, gave architectuur, van eenvoudige, duidelijke vormgeving. Zij worden gehandhaafd, omdat zij nog steeds hun functie kunnen blijven vervullen. Hoogstens vragen de woningen inwendig eenige verbetering, omdat ze niet meer geheel beantwoorden aan de tegenwoordige bewoningseisen en voorschriften.

Hofjes worden thans vrijwel niet meer gesticht. Nu alle sociale voorzieningen van overheidswege worden getroffen, nu de zorg voor ouden van dagen regeeringstaak is geworden en het welvaartspeil allerwege is gestegen, zijn hofjes blijkbaar minder noodig. In elk geval bestaat er voor vermogende burgers minder aanleiding om hun naam, door het stichten van hofjes, te vereeuwigen, zooals dat in vroeger eeuwen wél het geval was en aan welke philanthropische uitingen we zooveel fraaie voorbeelden van goede bouwkunst te danken hebben.

De Wilhelmina-Stichting te Dordrecht, waarvan eenige afbeeldingen dit artikel illustreeren, werd als stichting in Juli 1917 door den heer en mevrouw Van Oldenborgh-Vriesendorp in 't leven geroepen. Zij is bestemd om aan vrouwelijk personeel, dat hun dienstbetrekking op trouwe wijze heeft vervuld, op ouderen leeftijd kosteloos een passende woning te verstrekken. Het is hoogelijk te waardeeren, dat, nu in onzen democratischen tijd de voorziening in de behoeften en nooden der bevolking voor het grootste deel voor rekening der gemeenschap komt, er nog burgers te vinden zijn, die de traditie van den weldadigheids-

en gemeenschapszin in eere houden en hun geboortestad verrijken met een inrichting, die de simpele bedoeling heeft om, wellicht geslacht na geslacht, aan oude gediensgenen, na een nuttig besteed leven, een gelukkigen levensavond te verzekeren.

Voor deze stichting werd aan het Kasperspad een reeks vervallen huisjes met daarachter gelegen grooten moestuin aangekocht. De naoorlogsche omstandigheden maakten, dat pas in 1926 de bouwplannen een vasteren vorm kregen en een gedeelte der woningen kon worden gebouwd. Bij het geven der opdracht dacht de stichter niet aan het bouwen van de woningen in den gesloten hofvorm, doch aan het oprichten van de woningen aan enkele, daartoe aan te leggen straatjes. Bij uitvoering bestudeering werd tenslotte toch tot de traditioneele hofombouwing besloten. De vorm en afmetingen van het bouwterrein en de ligging t.o.v. de windstreken leenden zich daarvoor uitnemend.

De scheefhoekige vierhoek, die het bouwterrein begrenst, is, om een zoo groot mogelijk aantal woningen te kunnen bergen, ook als begrenzing van den binnenhof aanvaard, naar ik meen zonder schade voor het architectonisch aspect. Zelfs gaf deze terreinvorm aanleiding tot ongewone oplossingen in plan en opbouw.

De gewoonte om de hofbebouwing naar de wegzijde geheel gesloten te houden, waaraan meestentijds religieuze of sectarische redenen ten grondslag lagen, behoefde hier niet gevolgd te worden. Integendeel zijn de woningen zoo gegroepeerd en ingedeeld, dat, op enkele hoekwoningen na, de bewoonsters bij zonnig weer het grootste gedeelte van den dag van het zonlicht kunnen genieten. Zij zijn alle toegankelijk vanaf den middentuin, doch hebben ook langs de straatzijde, of, voor-

351

MIDDENPARTIJ VOORGEVEL

HOFJE INWENDIG

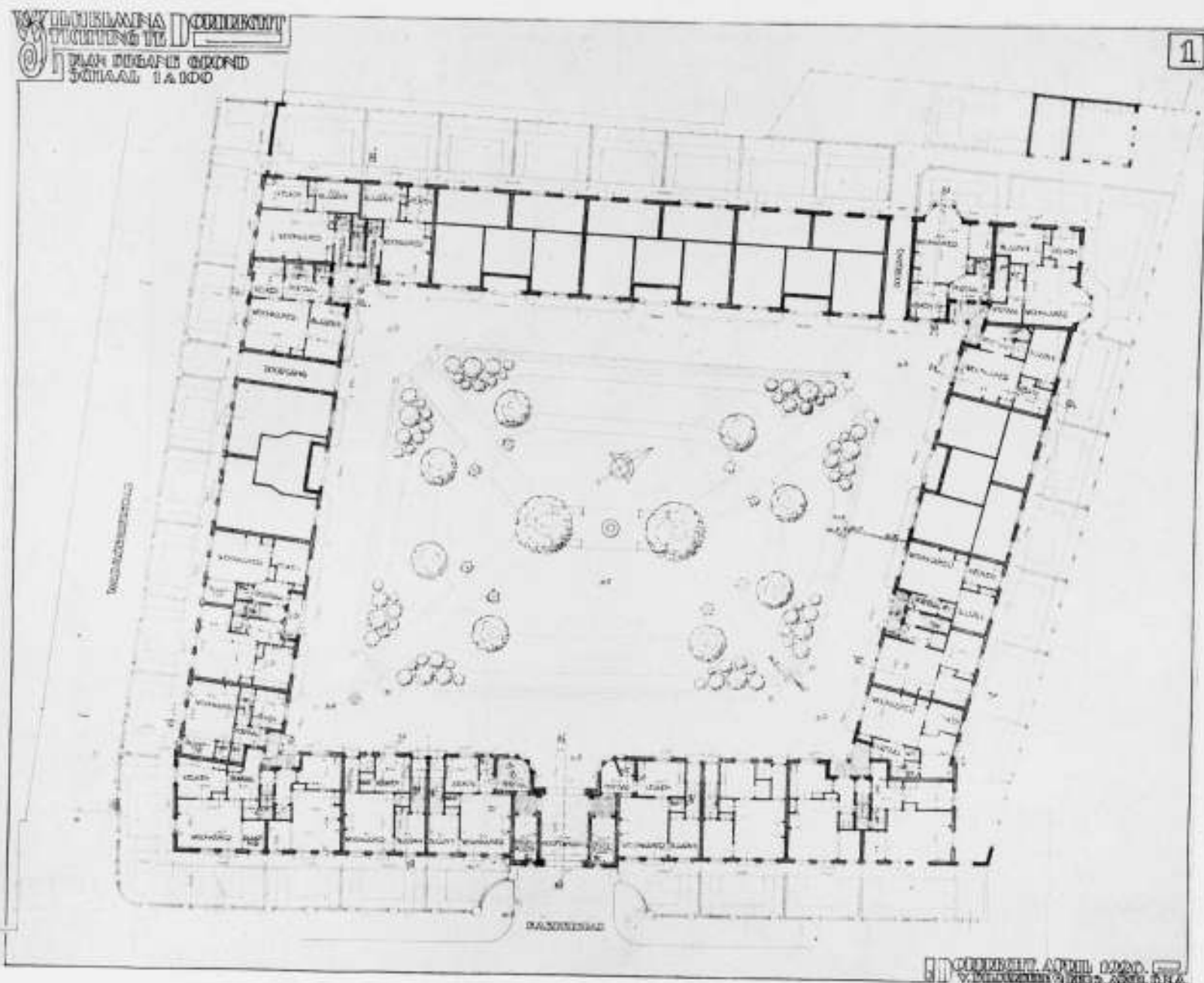

HOFJE INWENDIG GEZIEN NAAR DEN HOOFDINGANG

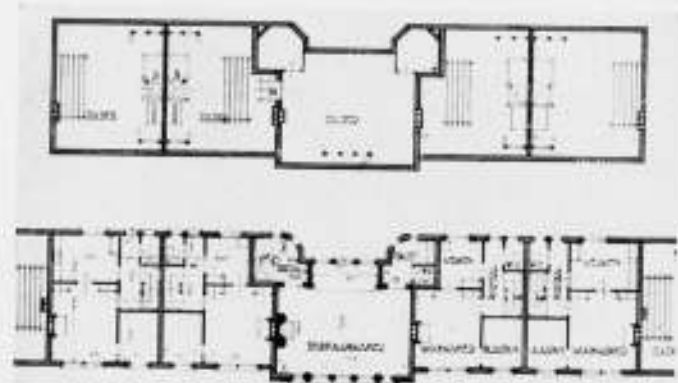

BINNENZIJDE HOOFDINGANG

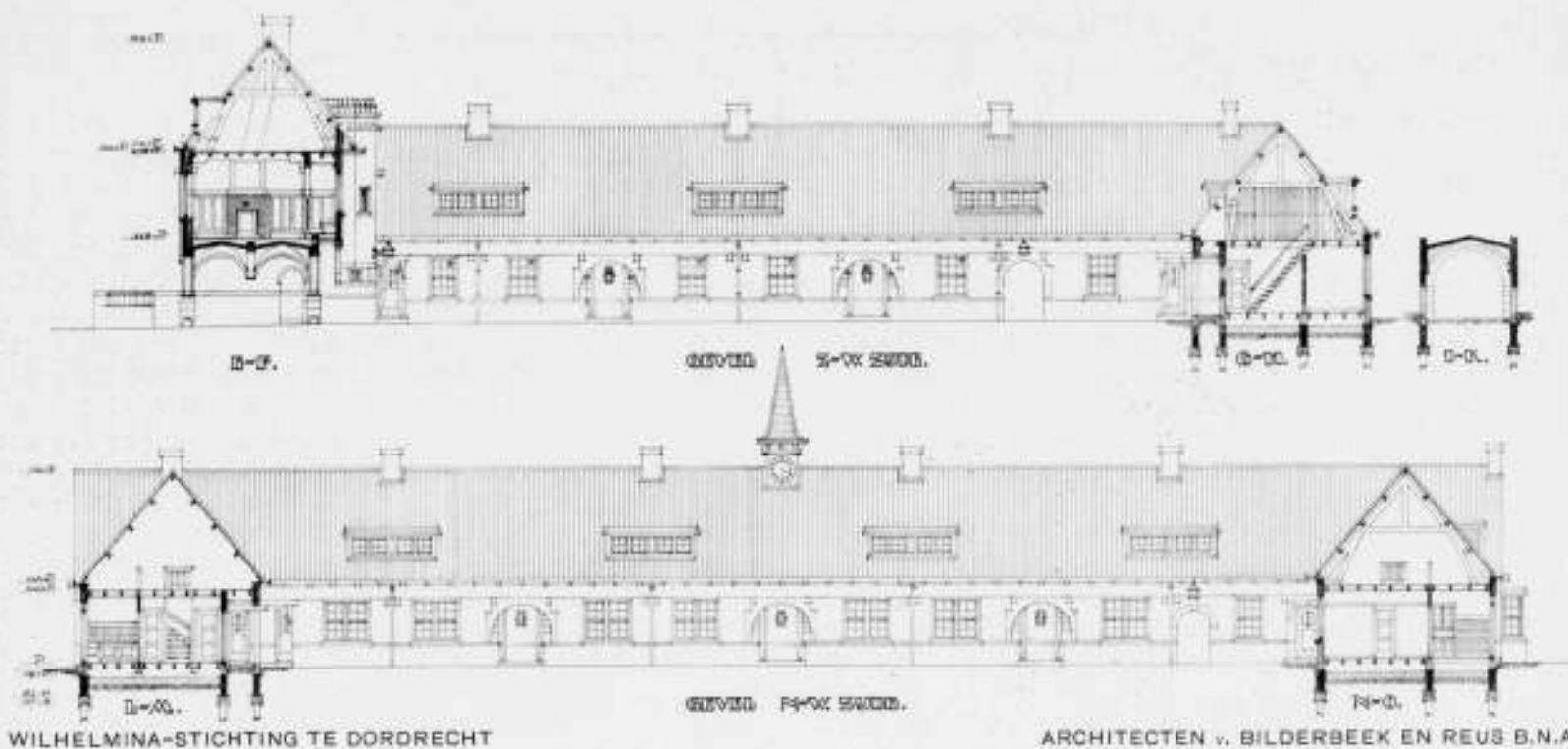

PLAN BEGANE GROND

VERDIEPING EN ZOLDERPLAN MIDDENPARTIJ

zoover de woningen niet aan de straat grenzen, aan de achterzijde, een vóór- of achtertuintje, zoodat zij aan beide zijden aan tuinen grenzen.

De hoofdingang is aan het Kasperspad ontworpen, waarboven de regentenkamer is gelegen, ter weerszijden geflankeerd door telkens twee beneden- en twee bovenwoningen. De overige 26 woningen zijn alle vrije woningen. De groepeerling blijkt voldoende uit de teekening. De indeeling houdt verband met de ligging en is zoodanig, dat het woonvertrek het meeste zonlicht ontvangt, wat in verband met den leeftijd der bewoonsters vereischt is. Slechts bij de meest Noordelijke hoekwoning was dit niet bereikbaar. Een gedeelte der woningen heeft een slaapnis, grenzende aan de woonkamers, de overige een kleine slaapkamer en alle hebben een keukentje. De woningen staan twee aan twee binnendoor met elkaar in verbinding, opdat in geval van ziekte of anderszins de eene buurvrouw de andere hulp kan bieden. Te zamen hebben zij één trap naar den zolder, die noodig is voor waschdroging en brandstofberging.

Aangezien de plaatselijke bouwonderneming in het bouwen van dit soort kleine woningen niet voorzag, werd door het gemeentebestuur welwillend een aanvulling der verordening vastgesteld, waarbij wordt bepaald, dat Burg. en Weth. vrijstelling kunnen verlenen uitsluitend t.a.v. woningen voor zeer kleine incomplete gezinnen, te bouwen door stichtingen, die ten doel hebben de huisvesting van incomplete gezinnen te behartigen, en die voldoende waarborg bieden voor een verhuring en bewoning overeenkomstig de bestemming, met inachtneming van de eischen der volksgezondheid.

Getracht is om den toegang door een overwelfing van de ingangspoort op vrij geringe hoogte wat stemmingsvol te maken, als overgang tot de rustige sfeer, die op den binnenhof overheerscht. Aan de buiten- en binnenzijde van de poort is door van den Eijnde eenig beeldhouwwerk aangebracht. De sluitsteen van de poortboog draagt een sobere vrouwenfiguur, de stichting symboliseerend. Zij draagt op de rechterhand een bouwwerk en op de linker een haardvuur, van de symbolen huis en haard.

Op vier uitspringende steenen heeft hij het kind, de maagd, de werkende en rustende vrouw gebeiteld, aldus in meer realistische vormen den levensgang der hofbewoonsters weergevend. Dit wordt nog verduidelijkt door de volgende versregels, gedicht door C. van Son:

„Ontbloeiend aan de moederschoot,
Wordt 't kind in 's levens opgang groot.
Na jaren vol van arbeidslust,
Breng' ouderdom verdiende rust.”

Aan de hofzijde is ter weerszijden van de poort een vrouwenfiguur aangebracht, den morgen en avond voorstellend. De eiken draagbalk boven de poort draagt in het midden de wapens der stichters, geflankeerd door een z.g. tijdvers. De regentenkamer heeft een eikenhouten betimmering en meubilering, naar ontwerpen van schrijver dezes uitgevoerd door L. O. V. te Oosterbeek, een open haard en lamp vervaardigd door Winkelman en gebrandschilderde vensters volgens ontwerp van Bogtman.

In 1926-'27 is het poortgebouw gebouwd met de daarbij aansluitende 18 woningen, die in Juli 1927 op eenigszins feestelijke wijze in gebruik werden genomen. Lang heeft de stichter het beheer niet zelf kunnen voeren, want in 1929 overleed de heer L. C. van Oldenburgh. De voltooiing der Wilhelmina-Stichting, die hij zelf niet mocht beleven, was echter door hem voorbereid en in 1930 konden de nog ontbrekende 14 woningen worden afgebouwd en de stichting ook verder worden voltooid. De voorgenomen aanleg eener centrale verwarmingsinstallatie, waarvoor op het achterterrein een ketelhuis was ontworpen, moest, helaas, tot nog toe achterwege blijven. Behalve de aanlegkosten, vorderen bij stichtingen als deze, die geen bronnen van inkomsten hebben, dergelijke voorzieningen aan jaarlijksche exploitatiekosten, onderhoud en afschrijving de fixeering van groote kapitalen.

De middentuin was eenigszins verdiept liggend gedacht, omsloten door een tot even boven de omringende bestrating opgetrokken muurtje. Financiële beperkingen maakten ook dit niet uitvoerbaar. De thans aanwezige tuinaanleg werd zonder onze medewerking aangebracht.

Het torentje bevat een electrisch gedreven uurwerk met klein klokkespel, vervaardigd door de firma Eijsbouts te Asten N.B. Het is een geschenk van mevrouw W. Dozij—van Oldenborgh, de dochter der stichters, waarvan de klokken melding maken. De totale bouwkosten, zonder aankoop van het bouwterrein, beliepen circa f 170.000.—

Het ontwerp en de detaillering is van ondergeteekende, de uitvoering werd geleid door collega Reus. Dordrecht, Aug. 1934.

HUISVERWARMING DOOR IR. F. G. UNGER.

(Vervolg van pag. 336).

b. Warmtestraling.

Zoals reeds bij bespreking van de lichaamswarmte werd vermeld, geeft de mensch ook warmte door straling af en wel draagt dit 40 à 50 % van de totale warmteafgifte voor een rustig bezig zijnd persoon in een verwarmd vertrek. Dit is dus een zeer belangrijk gedeelte.

Zowel voor deze afstraling van warmte door den occupant, als voor de uitstraling van verwarmingstoestellen, gelden de algemeene stralingswetten, waarvan eenige kennis voor een juist begrip van de toepassing der moderne verwarmingswijzen onontbeerlijk is. Om deze reden volgt hier een beknopt overzicht van de eigenschappen der warmteoverdracht door straling, kortweg warmtestraling genoemd.

Gelijk het licht, waarmede zij ook de hoofdverschijnselen als absorptie, reflectie, diffuse en gerichte verplaatsing, schaduw enz. gemeen heeft, plant warmte zich door straling d.i. als golfbeweging van de aether voort. Zij beweegt dus rechtlijnig en praktisch onafhankelijk van de zich tusschen straler en ontvanger bevindende lucht met zeer groote snelheid (300.000 km/sec.) voort en bestaat ook in het luchtledige. Echter heeft zij een grootere golflengte dan de gemiddelde lichtstraling en wordt, wegens haar plaats in het spectrum van de zonnestraling, infrarode straling genoemd. Hoewel alle licht-, warmte- en ultraviolette stralen, alle stralingsenergie dus van de aether, bij absorptie in een lichaam in warmte wordt omgezet, komt praktisch de warmteoverdracht door straling nagenoeg uitsluitend door het infrarood tot stand, welke daarom in het algemeen als „warmtestraling” wordt gekenmerkt. Ook bij de zonnestraling ligt het zwaartepunt in het infrarood, hoewel de grootste intensiteit in het zichtbare gedeelte van het spectrum, n.l. in het geel, optreedt; zie fig. 5.

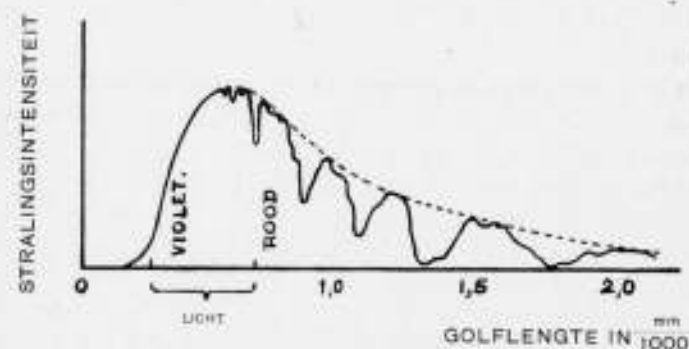

FIG. 5. ZONNESTRALING.

Alle oppervlakken van lichamen zenden in zekere mate warmtestralen uit, waarbij de intensiteit uitsluitend afhankelijk is van de temperatuur en den aard van het oppervlak, zie fig. 6. Bij

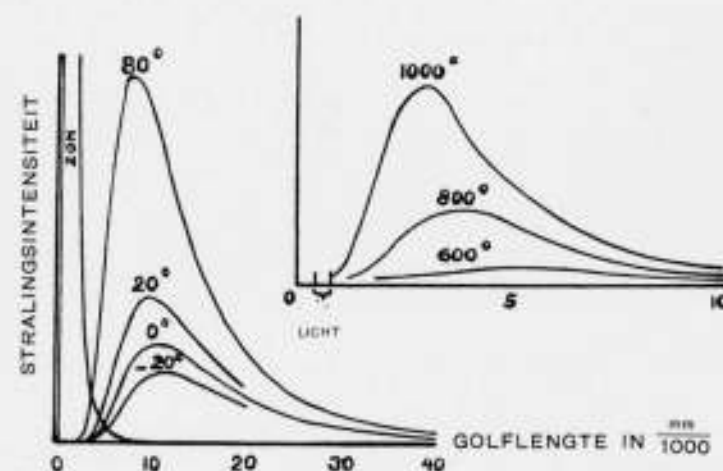

FIG. 6. WARMTESTRALING.

toenemende temperatuur wordt n.l. de straling zeer veel intensiever. Omgekeerd vermindert zij bij dalende temperatuur, bijv. door het temperen van de vlammen bij een gashaard, zeer sterk. De temperatuur van den ontvanger heeft ook invloed op de grootte van de warmteoverdracht tusschen straler en ontvanger, in zoverre deze overdracht (althans tusschen niet-reflecterende oppervlakken) evenredig is met het verschil der vierde machten van de absolute temperaturen dier oppervlakken van de beide lichamen, d.w.z. van hun temperatuur boven 27° C. onder nul. Doch in de praktijk der kamerverwarming spelen de variaties in de temperatuur van den ontvanger een ondergeschikte rol.

Ter illustratie volgen hier enkele voorbeelden. Heeft de ontvanger 25° C. (kleding) temperatuur en stijgt de temperatuur van den straler van 800° tot 1000° C., dan gaat in het tweede geval de dubbele hoeveelheid warmte op hem over. Dezelfde ontvanger zal van een radiator met een temperatuur van 100° C. (stoom) tweemaal zooveel straling ontvangen als van diezelfde radiator indien deze 70° C. is (warm water). En van een plafond van 50° C. zal hij tweemaal zooveel warmtestraling ontvangen als van een plafond, dat 35° C. temperatuur heeft. Een kachel met een oppervlakt temperatuur van 400° straalt tweemaal zooveel warmte naar hem uit als dezelfde bij 300°.

Bij het toenemen van den afstand tusschen uitzender en ontvanger neemt de stralingsoverdracht sterk af, tenzij een reflector de stralen tot een bundel vereenigt of wanneer de elkaar bestralende oppervlakken zeer uitgestrekt zijn t.o.v. hun onderlingen afstand, of in geval het ééne lichaam het andere omgeeft. Ook verandert de intensiteit van de straling in bepaalde mate al naar het opvangende vlak schuiner t.o.v. de daarop vallende straling staat. Immers zal een schuin gesteld oppervlak minder van de stralingsbundel onderscheppen dan een even groot vlak, dat loodrecht op de straling staat. Zijn de oppervlakken van straler zoowel als van ontvanger klein t.o.v. hun onderlingen afstand (bijv. een electrisch straalkachelkje op enkele meters afstand van den occupant), dan is de stralingsintensiteit omgekeerd evenredig met het kwadraat van den afstand.

Indien een puntvormig lichaam bestraald wordt door een vlak, resp. daarnaar warmte uitstraalt, zullen grootte en afstand van dit vlak tot uitdrukking komen door den waarnemingshoek, waaronder men in dat punt de grootte van het vlak ziet. Zoo zal de stralingsintensiteit van een verwarmd plafond op een, daarmede vergeleken zeer geringe uitgebreidheid hebbenden (puntvormigen!) occupant, afhangen van den waarnemingshoek, waaronder de occupant de zoldering ziet. Daaruit volgt, dat een hooger plafond den occupant minder intensief bestraalt dan een lager van gelijke grootte, omdat de occupant de hooge zoldering onder een kleiner hoek ziet, zooals in fig. 7 schematisch is aangegeven. Eerst als het hooge plafond zooveel groot

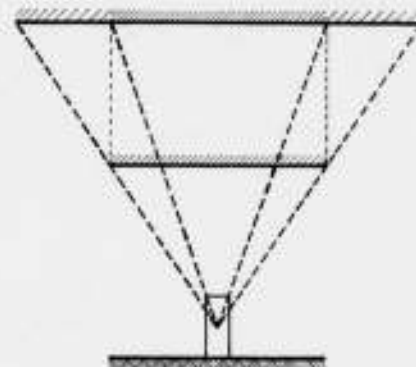

FIG. 7. WARMTESTRALING VAN WARM PLAFOND.

ter is dan het lage, dat de waarnemingshoek voor den occupant praktisch gelijk is, zal de stralingsintensiteit van beide overeenkomen. Bij het bovenstaande is vanzelfsprekend aangenomen, dat temperatuur en aard van het oppervlak in alle beschouwde gevallen gelijk zijn.

Evenzoo is de hoek, waaronder men een koud raamoppervlak ziet, een maatstaf voor de warmteafstraling. Een vertrek n.l., waarvan ramen en muren lage temperatuur hebben, zal door stralingsoverdracht, den occupant een, onder omstandigheden belangrijke, hoeveelheid warmte onttrekken. Of het vertrek groot of klein is en of de occupant dicht bij een wand of meer in het centrum van het vertrek staat zal op de grootte van de totale warmteoverdracht geen invloed hebben, indien al de wandoppervlakken maar even warm en gelijk van aard zijn. In geval zij echter ongelijke temperatuur hebben, zal de afkoeling van zijn naar den koudsten wand gekeerd lichaamsvlak het sterkst zijn, te meer naarmate de afstand kleiner is, terwijl dan de afkoeling aan zijn andere zijde minder wordt. Dit is in fig. 8 schematisch aangeduid. Een zoo ongelijke afkoeling brengt onaangename sensaties te weeg.

KOUD RAAM

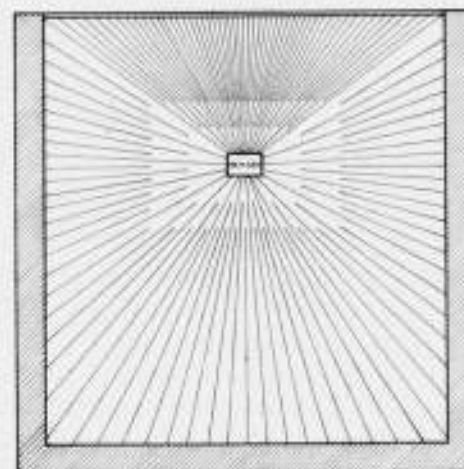

FIG. 8. WARMTE-AFSTRALING NAAR KOUDE WANDEN.

De afstraling naar een raam zal dus door het betrekkelijk koude oppervlak aan een (nabijzijnden) occupant warmte onttrekken. De afstraling naar een raam met enkel glas van omstreeks 0° C. (hetgeen slechts bij tamelijk sterke vorst voorkomt) is echter nog maar van een intensiteit, gelijk aan de bestraling van een radiatoroppervlak van 50° C. en half zoo groot als de warmtestraling van een radiatoroppervlak van 65° C., of het derde deel van de warmtestraling van een radiatoroppervlak van 80° C. Dit alles geldt bovendien slechts voor zoover het naar den occupant gekeerde (voor hem zichtbare) radiatoroppervlak van gelijke grootte en in dezelfde positie is als het oppervlak van het raam.

Hieruit volgt, dat alleen in bijzondere gevallen de afstraling naar koude vlakken duidelijk voelbaar wordt; en wel in de eerste plaats indien men zich dicht bij een groot raam bevindt of wel min of meer omgeven wordt door ramen, bijv. in een erker. Voorts zal de nabijheid van zeer groote muurvlakken eveneens belangrijke afstraling kunnen veroorzaken.

In normale gevallen zal men, voor een raam zittend, waarvan de vensterbank een normale hoogte heeft, de extra afkoeling door afstraling reeds door een betrekkelijk klein verwarmingstoestel kunnen compenseeren. Van meer beteekenis zijn dan ook de koude luchtstromen bij de ramen, waarover reeds eerder is gesproken.

De stralingsintensiteit tusschen twee vlakken, welke zeer groot zijn t.o.v. hun onderlingen afstand, is praktisch onafhankelijk van dien afstand. Dit geval treedt bijv. op bij een dicht voor een wand staande radiator.

De stralingsoverdracht is voorts wel afhankelijk van den aard van het oppervlak; hierbij moet men onderscheiden uitstraling, absorptie en reflectie.

In het algemeen straalt het oppervlak van een materiaal meer intensief naarmate het ruwer en doffer, en minder naar gelang het gladder en glanzender afgewerkt is. De soort van het materiaal van de oppervlaktelaag is in zoverre van belang, dat metalen minder uitstralen dan niet-metalen. Een gepolijst (of zelfs dof) metallisch oppervlak zendt belangrijk minder straling uit dan een dof (of zelfs glanzend) niet-metallisch dus bijv. geverfd oppervlak van dezelfde temperatuur. De meeste oppervlakken in de praktijk zijn dof en ruw en mogen voor wat betreft de warmteuitstraling van lange golflengten, dat is dus bij matige oppervlakt temperatuur, als nagenoeg „zwart” beschouwd worden, d.w.z. dat zij, ook al is de kleur van het oppervlak bijv. wit, praktisch even goed (n.l. voor ca. 80 à 90 %) warmte uitstralen als een dof zwart.

Lichamen, die goed uitstralen, nemen ook goed straling op, d.w.z. absorbeeren deze grootendeels en kaatsen weinig terug. De geabsorbeerde straling wordt in warmte omgezet, het niet-geabsorbeerde deel teruggekaatsd. Een absoluut d.w.z. ideaal zwart oppervlak absorbeert alles en reflecteert niets. Metallische oppervlakken reflecteeren meer (want absorbeeren minder) dan een niet-metallisch oppervlak.

Licht- en warmtestralen van korte golflengte (welke alleen door zeer heete lichamen in merkbare mate worden uitgezonden, voornamelijk door de zon) worden door gekleurde oppervlakken in verschillende mate geabsorbeerd, al naar mate de kleur donkerder of lichter is. Daarbij is dus de kleur van het oppervlak wel van invloed, zoodat bijv. een zwart gekleurde muur meer zonnearmte absorbeert dan een roode of een witte muur. Dit is, zooals reeds hiervoor gezegd, in tegenstelling met de warmtestralen van groote golflengte, welke door gekleurde of niet gekleurde oppervlakken evengoed geabsorbeerd worden, alleen minder door metallische. De lange warmtestralen worden door alle matig heete oppervlakken uitgezonden.

Praktisch is bij groote golflengten de warmteuitstraling en de absorptie van alle bouwmaterialen 80 tot 90 % van die van het (theoretische) absoluut zwarte oppervlak, dat alle opvallende straling absorbeert en alle eigen warmte uitstraalt.

Dit geldt voor het oppervlak van metselwerk, pleister, behangsel, dakbedekking enz., ook voor glas en evenzeer voor verfwerk in alle (ook witte en gele) kleuren, echter niet voor aluminium- en bronsverven, dat zijn de z.g. metallische verven, welke slechts ca. 40 % uitstralen of absorbeeren. Ik leg hier in het bijzonder den nadruk op dit gedrag van glas en lichte verfkleuren met betrekking tot warmtestraling, omdat hierover veelal geheel verkeerde inzichten bestaan. Opgemerkt zij, dat enkele bijzondere aluminium- en bronsverfsoorten meer stralen resp. absorbeeren, tot ca. 80 % toe.

IJzer en messing, zooals deze materialen praktisch in den bouw en bij de verwarmingstoestellen voorkomen (een uitzondering vormen gepoetste koperen reflectoren), dus in min of meer ruw geoxydeerden toestand, absorbeeren en stralen voor 70 % tot 80 %, terwijl aluminium in voornoemd geval maar 5 % straalt of absorbeert van hetgeen het absoluut zwarte oppervlak zou uitstralen of absorbeeren.

Slechts enkele stoffen laten warmtestralen goed door, n.l. lucht (en een aantal andere gassen) benevens het mineraal steenzout en verder nog eenige weinig bekende mineralen. Alle overige stoffen zijn voor warmtestralen als 't ware ondoorzichtig, d.w.z. ondoordringbaar, ook glas.

Voor wat de warmtestralen van groote golflengte betreft kan men dus een vensterruit vergelijken met een dof zwart (dus goed absorbeerd) scherm, bijv. een dof zwart geschilderde ijzeren plaat. Alleen de warmtestralen van de zon kunnen een

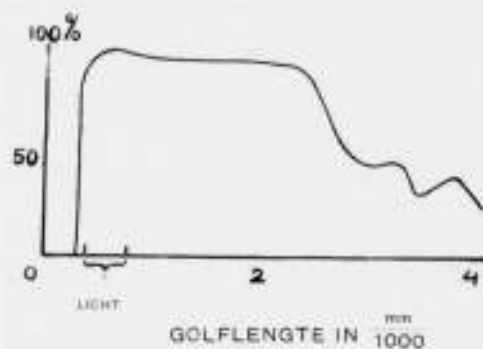

FIG. 9. DOORLAATBAARHEID VAN GLAS.

glasruit goed doordringen (voor ca. 90%), doordat deze straling van korte golflengte is (zie fig 9).

c. Het effect van convectie en straling op den warmtetoestand van een vertrek.

Het open vuur, het oudste en meest eenvoudige middel om zich te warmen, reeds in gebruik nog voordat van het wonen in gesloten vertrekken sprake was, kan praktisch alleen door straling, d.i. langs directen weg den mensch warmte geven.

Eerst de technische gedachte, verwezenlijkt in de kachel als warmtebron, bij welk toestel de gesloten vuurhaard elke vermenig van rookgassen met kamerlucht belet en de stralingswarmte van het vuur slechts in zeer verzwakte mate naar de omgeving wordt doorgelaten, maakte de toepassing van convectieverwarming mogelijk. Daarbij komt dat de kachel niet alleen betere verwarming van het geheele vertrek bewerkstelligt doch tevens geen overmatige ventilatie geeft, zooals het open vuur dat wel doet tengevolge van het nutteloos aanzuigen van zeer groote hoeveelheden kamerlucht door den schoorsteen tegelijk met de rookgassen. Deze beperking der ventilatie brengt belangrijke warmtebesparing met zich mede, omdat de door spleten en kieren binnendringende buitenlucht, welke de weggezogen kamerlucht moet vervangen, warmte vereischt om op temperatuur te komen; bovendien geeft overmatige luchtverversching aanleiding tot het optreden van tochtverschijnselen.

Een goede kachel maakt het dan ook beter mogelijk dan een open vuur om, bij strenge koude zelfs met betrekkelijk weinig brandstof, een vertrek bevredigend te verwarmen.

Evenmin als bij kachels, treft men bij de andere verwarmings-toestellen, die na het haardvuur in gebruik zijn gekomen, uitvoeringsvormen aan, welke uitsluitend stralings- of convectiewarmte afgeven. Toestellen, die zooals kachels in hoofdzaak convectiewarmte afstaan, stralen n.l. ook warmte uit met hun meer of minder heete oppervlakken, terwijl anderzijds stralingstoestellen, bijv. elektrische straalkachels, ook de omgevende lucht verwarmen door onmiddellijk contact tusschen toestel en lucht. Bovendien neemt de lucht indirect warmte op ten gevolge van de absorptie van de straling door alle daardoor getroffen voorwerpen. Laatstgenoemde worden daardoor warm en staan de aldus verkregen warmte weer door convectie aan de kamerlucht af. Op deze wijze verwarmt zelfs een toestel, dat uitsluitend warmtestraling afgeeft, zooals bijv. een open vuur in een schouw, ook de lucht in het vertrek en wekt dus eveneens in zekere mate convectiewarmte op. Elke verwarming veroorzaakt zoodoende een voortdurend spel van uitzenden en opnemen, kaatsen en weerkaatsen van warmtestralen, van teweegbrengen van verwarmde of gekoelde luchtstromen, waaraan elk oppervlak in het vertrek naar zijn aard en plaats deelneemt en waarin o.a. de wisseling van de weersomstandigheden, de aanwezigheid van personen en de ondichtheden in de wanden doorlopende variatie doen ontstaan. Het is de taak van de kunstmatige verwarming om den warmtetoestand in zijn geheel op het vereischte niveau te brengen en daar zoo

goed mogelijk te houden, ondanks de wisselingen der omstandigheden.

De betrekkelijk snel regelbare gesloten haarden en kachels voldeden dan ook in ons vrij guur klimaat goed en tot in dezen tijd zijn het verwarmingstoestellen, die veel worden gebruikt, terwijl de open haarden, ook voor huiselijk gebruik, meer op den achtergrond raakten. Hoe kouder toch het klimaat, hoe moeilijker het wordt om met deze in hoofdzaak door straling warmtegeevende stookinrichtingen een bevredigende en economische kamerverwarming te verkrijgen. Hierin mag men waarschijnlijk wel de oorzaak zien van het feit, dat in Duitschland de woningen van oudsher met groote gemetselde en betegelde toestellen, de zgn. „Kachelofen” voor verwarming van de kamerlucht zijn uitgerust, terwijl men in Engeland en Frankrijk wegens het milder klimaat met open haarden kan volstaan.

Het toepassen van centrale verwarming werd een stap verder op den weg naar overwegende convectieverwarming, hoewel de gebruikelijke radiator typen toch nog ongeveer 30% van hun warmteafgifte als straling uitzenden (plaatradiatoren geven in verhouding meer straling dan kolomradiatoren). De straling zal echter dikwijls slechts indirect aan de occupanten ten goede komen en meer rechtstreeks vloer en meubelen in het vertrek treffen, zoodat convectie de hoofdzaak blijft, in feitelijke tegenstelling dus met de letterlijke beteekenis van het woord — radiator —, dat juist op straling wijst en beter door — convectector — ware te vervangen.

De convectieverwarming, waarbij de temperatuur van de lucht in het geheele vertrek verhoogd wordt, blijft ook in den tegenwoordigen tijd voor ons klimaat een der in het algemeen meest doeltreffende middelen om een behaaglijke verblijfszone in een vertrek te onderhouden. In goede banen stroomende verwarmde lucht geeft in een vertrek een aangename temperatuur en is ook in hygienisch opzicht van beteekenis voor het wegvoeren van ademhalings- en verdampingsproducten. Daartegenover bezit de stralingsverwarming met toestellen van hooge temperatuur het voordeel van snelle regelbaarheid. Evenzoo snel als de straling bij haar optreden merkbaar wordt is na beëindiging de werking weer verdwenen. Behalve door regeling van de temperatuur van de stralingsbron geeft ook afscherming (het bekende vuurscherm) een zeer effectieve afweer van overmatige straling. In vergelijking hiermede is convectieverwarming in het algemeen minder snel regelbaar en slechts door algeheele omkasting van het verwarmingstoestel af te schermen. Een absoluut keermiddel evenwel vormen schermen resp. omkastingen nooit, daar zij altijd nog eenige warmte doorlaten, hetgeen trouwens in de praktijk beantwoordt aan de behoefte van temperen, aangezien men in den regel slechts een zekere vermindering van warmte beoogt. In verband met het bovenvermelde zij hier nog gewezen op de reeds eerder genoemde eigenschap van aluminium en aluminiumverf, n.l. om weinig warmte uit te stralen of bij bestraling op te nemen, en wel slechts ca. 10 resp. 50% van die van een normaal ruw niet-metallisch of geschilderd oppervlak. Warmteschermen geve men dus een dergelijke oppervlakbedekking, doch verwarmingstoestellen (bijv. radiatoren) niet, tenzij men de uitstraling daarvan ongewenscht acht. Men kan in dit geval rekenen, dat aluminiumverf de totale warmteafgifte van de radiator met globaal 15% vermindert. Ook het wandoppervlak achter de radiator kan men met aluminiumverf bestrijken, waardoor het minder stralingswarmte opneemt, welke anders toch grootendeels onbenut naar buiten zou ontwijken. Volledigheidshalve dienen in dit verband ook de reeds eerder genoemde speciale aluminiumverfsorten vermeld te worden, welke men vervaardigt voor het schilderen van radiatoren en dergelijke.

Stralingsverwarming kan, althans bij toepassing van geconcentreerde warmtebronnen, slechts op bepaalde plaatsen in

het vertrek den gewenschten warmtetoestand scheppen, omdat de warmteverdeling sterk afhankelijk is van den afstand tot de stralingsbron. Dicht bij deze laatste ontvangt men te veel, verder weg te weinig warmte; slechts een beperkt rayon is behaaglijk.

In fig. 10 is zeer benaderend het behaaglijkheidsgebied der luchttemperatuur aangeduid bij éézijdige geconcentreerde straling, zooals deze door een elektrische kilowattstraalkachel van ca. 600 kcal per uur effectief stralingsvermogen, resp. door een daarmede in stralingsenergie overeenkomende gas- of kolenhaard afgegeven wordt. Zoo is bijvoorbeeld bij een afstand van 2 m tusschen occupant en haard een luchttemperatuur van ca. 17° C behaaglijk, doch zijn ook temperaturen van uiterlijk 15½ en 18½° C. nog toelaatbaar.

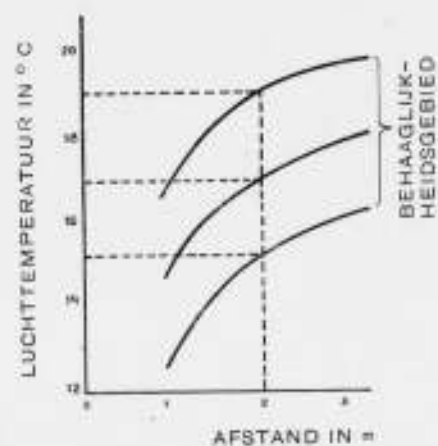

FIG. 10. BEHAAGLIJKHEIDSGEBIED DER LUCHTTEMPERatuur BIJ ÉÉZIJDIGE HORIZONTAAL STRALENDE VERWARMING DOOR EEN KILOWATT STRAALKACHEL VAN CA. 600 kcal. PER UUR EFFECTIEF, RESP. DOOR EEN DAARMEDE IN STRALINGSENERGIE OVEREENKOMENDE GAS- OF KOLENHAARD

Eenzijdige geconcentreerde stralingswarmte met niet noemenswaardige convectie, zooals deze door de meeste elektrische straalkachels, gas- en kolenhaarden wordt afgegeven, is door haar plaatselijke werking minder geschikt voor algemeene verwarming van een geheel vertrek, doch meer voor bijverwarming daar, waar de luchttemperatuur wel te laag, doch niet te ver beneden het gewenschte peil is, indien men althans geen hinderlijke gewaarwording van te koud aan de ééne zijde en

NEGENDE MONUMENTENDAG.

De Negende Monumentendag zal te 's-Hertogenbosch worden gehouden op Zaterdag 15 September 1934. Het programma luidt:

1. Ontvangst door het Gemeentebestuur van 's-Hertogenbosch des namiddags om 12.15 uur.
2. Vergadering ten Provinciehuize, Waterstraat 16, des namiddags om klokke twee uur.

Agenda:

- I. Opening door den Voorzitter Mr. Dr. A. B. G. M. van Rijckevorsel, Commissaris der Koningin in de Provincie Noordbrabant.
- II. Behandeling van het onderwerp „Streekplanwerk en Landschapsschoon” door den Heer J. M. de Casseres, Hoofd van den Technischen Dienst der Streekplannen in de Provincie Noordbrabant.
- III. Voordracht met lichtbeelden van den Heer Mr. F. J. van Lanschot, Burgemeester van 's-Hertogenbosch, over „De Weg in het Landschap”.
- IV. Voordracht met film van den Heer Jhr. Mr. F. van Ryckevorsel te 's-Hertogenbosch over „De Molens in Noordbrabant”.
- V. Rondvraag.

te warm aan de andere zijde wil ervaren. Dit geldt ook voor verwarming in de buitenlucht (openluchtscholen enz.). Vooral op onbedekte lichaamsdeelen doet de straling zich sterk gevoelen, omdat de kleeding het effect van de bestraling voor de overige belangrijk tempert.

Stralingsbijverwarming zal van nut zijn, indien bij strenge koude de convectieverwarming eenigermate te kort schiet, verder voor korte perioden in de overgangstijden in voor- en najaar, als het in werking stellen en regelen van de convectieverwarming te veel moeite en zorg zou eischen, en ten slotte ook zelfs in het warme jaargetijde op de dagen en voornamelijk avonden, dat de temperatuur eigenlijk te kil voor ons gevoel wordt. Bij dit gebruik van een geconcentreerde stralingsbron speelt het suggestieve effect van een zichtbare stralende warmtebron ook een rol.

Bovendien kan geconcentreerde stralingswarmte goede diensten bewijzen aan occupanten, die door bepaalde omstandigheden, bijv. door ongunstige gezondheid, het verrichten van zittend werk enz. meer warmte nodig hebben dan anderen en wel door het plaatselijk ondersteunen van convectieverwarming. Gemakkelijke regelbaarheid is hier van belang, ook al om warmteverspilling te voorkomen; trapsgewijze regeling kan voldoende zijn, o.a. door eenvoudig den afstand tusschen occupant en toestel te wijzigen.

Voorts zal men krachtige, geconcentreerde stralingswarmte met voordeel daar toepassen, waar men in korten tijd effectief werkzame, doch niet te langdurende verwarming wenscht, bijv. bij gebruik van een rustbank, vooral als deze geplaatst is tegen een kouden wand, ook al is de daartoe benodigde energie, zooals electriciteit en gas, betrekkelijk kostbaar. Als eerste eisch geldt daarbij n.l. het snelle heet worden en krachtig uitstralen van het toestel, waardoor de warmtetoestand in de verblijfszone spoedig op het gewenschte niveau gebracht en gemakkelijk gevarieerd kan worden. Deze toepassing van stralingswarmte komt voorts in aanmerking voor slaapkamers, studeerkamers, wachtkamers, bad- en kinderkamers enz.

In vele gevallen zullen door hun directe doch bovenal snelle werkzaamheid elektrische en gas-straalkachels en haarden voor weinig of gedurende korten tijd gebruikte vertrekken meer voldoen dan de omslachtiger en trager werkende convectietoestellen.

(Wordt vervolgd.)

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

DE 8 EN OPBOUW No. 12.

Strandproject voor de stad Barcelona, ingezonden door de Catalaanse afd. van de groep G.A.T.E.P.A.C. (de Spaansche groep der Internationale Congressen voor het Nieuwe Bouwen). Terrein 10 K.M. lang, gemiddeld 1400 M. breed. Badzone — Week-End-zone — Vacantie zone — Zone voor herstellenden. H. E. v. d. Pauwert bespreekt het Transporthouse te Londen van architect Joseph Emberton.

IDEM No. 13.

De buitenmuur, door den Poolschen ingenieur-architect Syrkus. Belangrijk onderwerp, waarvan Syrkus een uitgebreide studie heeft gemaakt. Er zijn 3 fundamentele problemen bij den buitenmuur, waarmede men rekening moet houden: 1. de statische weerstand, 2. de isolatie en de accumulatie van de warmte, 3. de accoustieke isolatie. De oplossingen die Syrkus aanbeveelt, gaan in de richting van een muursamenstelling met materialen, die elk voor zich één der functies opnemen en bovendien ten slotte alle samenwerken om het gestelde doel te bereiken.

IDEM No. 14.

Prijsvraag voor het Haagsche Raadhuis. Opmerkingen bij de uitspraak van de Jury door A. Boeken die het betreft dat deze in het ontwerp Staal niet het grootstedesche Raadhuis van heden heeft kunnen zien. Onder den titel „25 jaar terug“ brengt v. Loghem het project van Dr. Berlage voor een Raadhuis voor den Haag in herinnering. „Maar laten we in Berlage den eenigen man nog eens huldigen, die voor 25 jaren de vaas wist te vullen en die begreep, wat toen de rijkdommen van den geest waren en deze wist vast te leggen op een wijze, die de tijd weliswaar ten deele achterhaald heeft, maar die toch was bezeten door het verlangen om ruimte-tijd te sublimeren, de eenige voorwaarde voor werkelijke architectuur.“

IDEM No. 15.

Steekt den draak met de malle interieurs van de groote steamers en stelt daar tegenover moderne treinen en vliegtuigen. Hoe wordt het interieur van onze toekomstige schepen? Antwoord: „Men leze hiertoe trouw ons tijdschrift.“ (De eerlijkheid gebiedt hiertoe te stipuleren dat niet bedoeld wordt het B.W.A., maar de 8).

IDEM No. 16.

Ir. Duiker bespreekt het le Corbusier-nummer van l'Architecture d'aujourd'hui. Alles is bij le Corbusier „Grandeur“. „Le Corbusier is langzamerhand geworden tot een begrip, dat gebaseerd is op de levensvoorwaarden van dezen tijd. Een begrip, dat reeds door honderden jonge architecten wordt uitgedragen naar de vier windstreken.“ Afbeeldingen van plan Algiers: autostrade, woonrajesken en zakendeel. Uit hetgeen Ir. Duiker aanhaalt uit dit le Corbusier-nummer, krijgt men wel een klein beetje den indruk van een klein tikje... opvijzelarij, maar dat is misschien het goede woord niet en wat te sterk uitgedrukt.

J. P. M.

DER BAUMEISTER No. 2.

Behandelt het hout aan en in kleine villa's en woonhuizen. Verscheidene charmante villa's illustreren dit nummer.

IDEM No. 3.

Een kerkhofkapelletje in Erding en een Skihuis van de Zwitsaerische Alpenclub, een winkel in Düsseldorf en verschillende foto's van tuinen vormen in hoofdzaak den inhoud van dit nummer, dat verder wordt inge-

nomen door de projecten, ingezonden op een prijsvraag voor een volksschool in München-Neuhartlach. Tenslotte de uitslag van de prijsvraag voor een „hang“bebouwing voor de „Bauausstellung „Im Vogelsang“ Stuttgart 1934“.

IDEM No. 4.

Een „Beamten Erholungsheim“ te Brannenburg. Architect C. Kergl. Eenaardig „Landwirtschaftsgebäude“ in Puckenhof van Baurat Schulte-Frohlinde. Interessant artikel over nieuwe bouwtypen in de amerikaanese tropen en reisschetsen uit de Kaukasus en Italië.

WOONSTRAAT IN COLON. PANAMA (FOTO OVERGENOMEN UIT DER BAUMEISTER)

IDEM No. 5.

Een woonhuis in Westfalen van Architect S. Ruf. Een nummer, wederom gewijd aan talrijke landhuizen, groot en klein, smal en breed, lang en kort, maar er zijn er heel aardige onder. Verder een woonatelier van een Malerin in Düsseldorf. Deze Malerin is een Malerin van eenvoudige allure. Tenslotte een „Aufbahnhalle“ op het kerkhof te Oberau van den architect Erich Pattis.

IDEM No. 6.

Een Mahmal der N.S.D.A.P. te Wertheim am Main, en een ander uit de prijsvraag voor Erinnerungsstätte zum Gedenken an die Befreiung Münchens 1919. Voorts de nieuwe Stadthalle te Osnabrück voor 4000 personen. De zaak is accoustisch bekeken. Verder interieurs, vernieuwingen in het huis van een uitgever, etc. Vele fraaie foto's en detailteekeningen.

IDEM No. 7.

Gewijd aan verschillende kleine dorpskerken. Van Dr. Ing. Eduard Krüger een allergrappigst huis dat rust op één gewapend betonpaal van 12 m boven een afgrond bij Stuttgart. De paal is van gewapend beton en het huis is van hout. Het bijchrift is even grappig als het geheele geval.

IDEM No. 8.

„Gute alte Landstädte und Dorfanlagen“ is de titel van het met fraaie foto's van de Deutsche Lufthansa toegelichte interessante hoofdartikel van dit nummer. Verder Siedlungen bij Berlijn, landhuizen in de bergen, voorts een oud pand te Gütersloh, waarvan de begane grondverdieping verbouwd moest worden tot moderne werken. Ondankbare taak voor een Regierungsbaumeister.

J. P. M.

CURSUS VOOR VOORTGEZET EN HOGER BOUW-KUNST-ONDERRICHT.

Voor toelating tot den cursus zijn de volgende eischen gesteld:

- 1e. Algemeene ontwikkeling gelijk aan 3 jaren Middelbaar onderwijs.
  - 2e. Technische vakkennis gelijk aan zinddiploma Middelbaar Technisch Onderwijs Bouwkunde (M.T.S.).
  - 3e. Ten minste 3 jaren praktijk in dienst van architect(en). Een en ander ter nadere beoordeeling van het Bestuur.
- Voor aanmelding als deelnemer van den nieuwen cursus wordt verwezen naar de advertentie in het vorige nummer.

Namens het Bestuur der Vereeniging.

JAN DE MEIJER, Voorzitter.

B. T. BOEYINGA, Secretaris.

MALLE GEVALLEN (3)

ZOO BOTSTE DE RENAISSANCE TEGEN DE GOTHIEK

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No.27 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 1 SEPT. 1934 No. 35 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. ZOMERVERGADERING EN EXCURSIE VAN DEN B.N.A.

Het Bestuur deelt mede, dat de Zomervergadering en excursie, welke op 6 en 7 Juli jl. zou worden gehouden, doch wegens overlijden van Z.K.H. Prins Hendrik werd uitgesteld, thans zal plaats vinden op

VRIJDAG EN ZATERDAG 21 EN 22 SEPTEMBER a.s.

De leden worden verzocht deze data voor deelname aan de vergadering en excursie vrij te houden.

De voorloopige agenda bevat:

1. Opening.
2. Notulen van de vorige vergadering.
3. Mededeelingen.
4. Ingekomen stukken.
5. Behandeling Ontwerp Herziening Algemeene Nationale Prijsvraagregelen.
6. Werkverruiming voor den architect.
7. Rondvraag.

Toelichting op de agenda:

sub 2. De notulen van de vergadering van 30 Juni jl. zullen ter vergadering worden voorgelezen.

sub 5. Het ontwerp is opgenomen in de Officieele Mededeelingen no. 25 van 4 Augustus jl.

Teneinde een goede behandeling op de vergadering te bevorderen, worden de kringen en de leden individueel verzocht hun eventueele opmerkingen en bezwaren vooraf schriftelijk bij het Bestuur in te dienen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 35
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 1 SEPT. 1934

WOONGEBOUW BERGPOLDER TE ROTTERDAM

Het woongebouw in de Bergpolder is een poging om te geraken tot industrialisatie van de woningbouw. Met industrialisatie bedoelen wij dan het onttrekken van een economies zo belangrijke bedrijfstak (15—25 % van het nationaal inkomen wordt besteed aan huur) aan de achterlijkheid en uitzonderingspositie van een beschut bedrijf. Door dat immers concurrentie in de woningbouw practies lokaal begrensd is, is het mogelijk geweest dat allerlei lang overleefde bedrijfs- en constructiemethoden in dit bedrijf zijn kunnen blijven voortbestaan, met als gevolg een duur en relatief slecht product, dat zowel economiese weerbaarheid, als het hygiene- en cultuurpeil van ons volk onnodig schaadt.

De pogingen om door industrialisatie, d.w.z. door het invoeren van moderne, doelmatige bedrijfsvormen en productiemethoden, productiviteit en kwaliteitsvorming in de woningbouw te vergroten, zijn vele en velerlei. In de eerste plaats kunnen genoemd worden de na-oorlogse pogingen hier te lande, waarbij op het gebied van betonbouw belangrijke proeven werden ge-

nomen (Kossel in Rotterdam, Betondorp in Amsterdam en Greve in Den Haag). In de jaren '26—'29 komen dan de groots opgezette pogingen van May c.s. in Frankfort.

Aan al deze pogingen lag echter de idee ten grondslag van de seriebouw op de bouwplaats. Hiervoor zijn echter nodig reservering van belangrijke terreinen, zeer grote kapitalen, zekerheid van een jarenlange constante behoefte in eenzelfde wijk en allerlei andere, in het algemeen en speciaal in een klein land als Nederland moeilijk te bereiken omstandigheden. Bovendien kon de industrialisatie zich niet doorzetten, zolang de architectuur gevangen zat in allerlei individualistische vormverlangens en het begrip voor de culturele betekenis van een klare, eenvoudige, maar in zijn simpelheid perfecte woonvorm, nog niet was ontstaan.

Met de groei echter van de moderne begrippen op woningverkaveling en architectuurgebied werd de baan voor nieuwe groei van de industrialisatie-idee vrij.

De nieuwe periode van de ontwikkeling dezer idee wordt ge-

WOONGEBOUW BERGPOLDER TE ROTTERDAM. ARCHITECTEN Ir. W. VAN TIJEN, Ir. J. A. BRINKMAN EN L. C. v. d. VLUGT

WOONGEBOUW BERGPOLDER TE ROTTERDAM ARCHITECTEN Ir. W. VAN TIJEN, Ir. J. A. BRINKMAN EN L. C. v. d. VLUGT

karacteriseerd door het woord „montage”. Een grootbedrijf in de woningbouw is ook mogelijk zonder opdrachten tot bouw van gehele stadswijken, wanneer de woningen in de fabriek tot in onderdelen gereed kunnen worden gemaakt, waarbij moderne bedrijfsorganisatie en vervaardigingsmethoden kunnen worden toegepast.

Op de bouwplaats is men dan niet meer zóó afhankelijk van de schaal, waarop wordt gewerkt, om een ordelijk en rationele samenstelling der onderdelen te kunnen doen plaats vinden.

Het woongebouw Bergpolder te Rotterdam is een poging in deze richting. De dragende muren zijn in dit gebouw vervangen door een staalskelet, dat in de fabriek is gereed gemaakt en ter plaatse gemonteerd. Een dergelijk skelet heeft constructieve mogelijkheden, die ver uitgaan boven die van de dragende muur.

Daardoor was het uitvoerbaar, partijtorekend van de aanwezige plantsoenanleg, het gebouw 9 verdiepingen hoog te

ontwerpen. De gebruikelijke gevelconstructie (22 cm baksteen) is door zijn gewicht (400 kg/m²) en door zijn onvoldoende eigenschappen (doorslaan) in een dergelijk gebouw niet meer op zijn plaats.

De gevels bestaan in dit gebouw uit een waterdichte weervaste bekleding van draadglas of verzinkt plaatijzer, bevestigd op houten regels (hout, als goedkoop en eenvoudig verwerkbaar bevestigingsmateriaal) met een isolerende achtermetseiling van drijfsteen. Deze wand, die een isolerend vermogen heeft, gelijk aan 2½ steen gemetselde gevel, weegt slechts 130 kg/m².

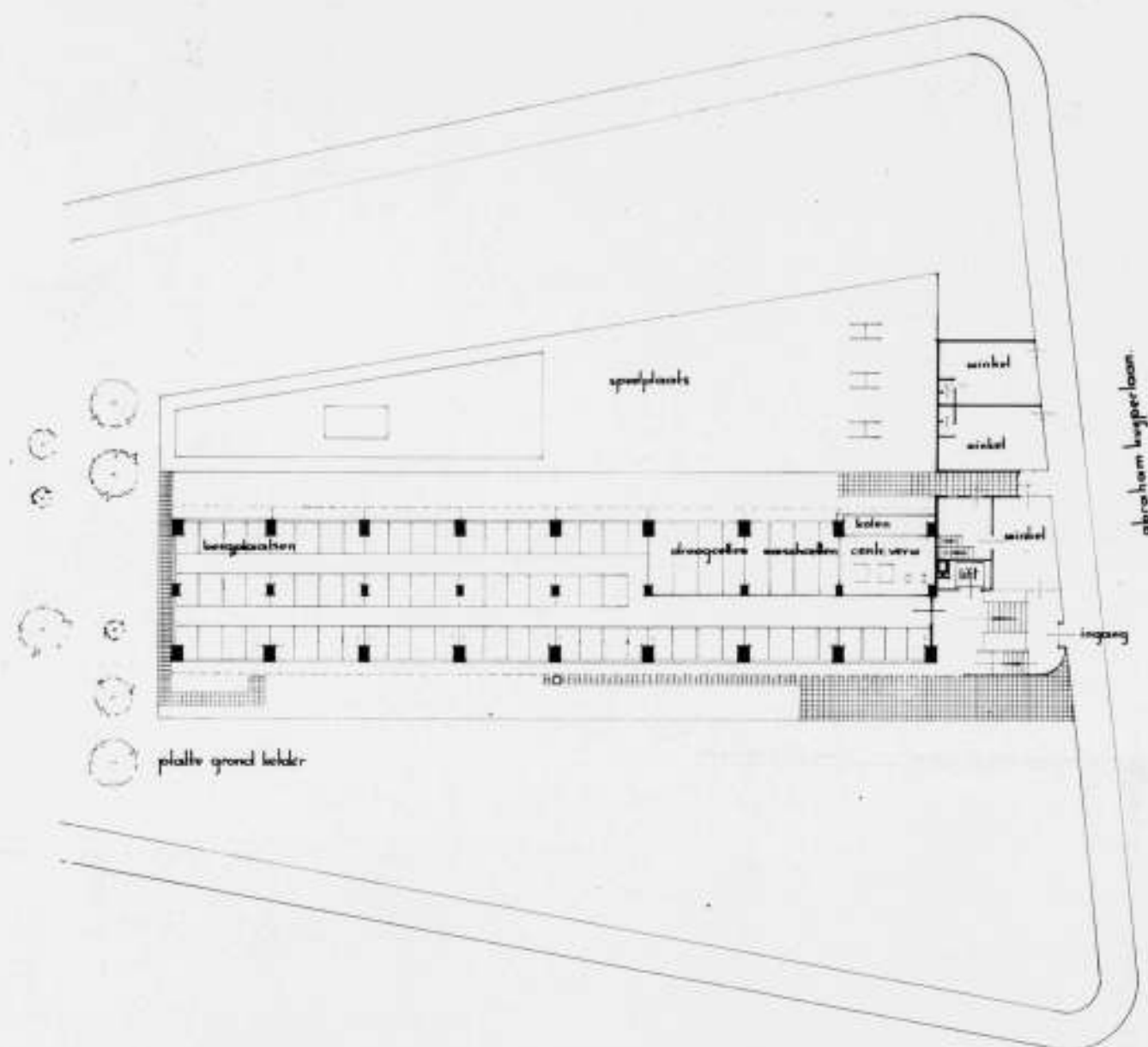
De galerijen, waarlangs de ingangdeuren der woningen worden bereikt, bestaan uit van te voren klaargemaakte betonplaten, waarop een afwerklaag is gestort.

De trappen, voor alle 72 woningen in één licht, ruim trappenhuis geconcentreerd, zijn eveneens uit gemonteerde betononderdelen samengesteld. Balkon en galerijbalustraden bestaan uit verzinkt ijzeren platen of gespannen gaas.

platte grond verdiepingen

platte grond beheld

WOONGEBOUW BERGPOLDER TE ROTTERDAM

PLATTEGRONDEN

In het inwendige der woningen is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van in de timmerfabriek gereedgemaakte kasten en wanden.

De woningen zijn uiterst eenvoudig en bezitten, wat ruimtegebruik en ruimtewerking betreft, toch een zekere perfectie. Doordat verschillende kamers in elkaar uitlopen of alleen door een glaswand gescheiden zijn, is alle hokkerigheid ook bij een zeer beperkt woonoppervlak (50 m²) vermeden.

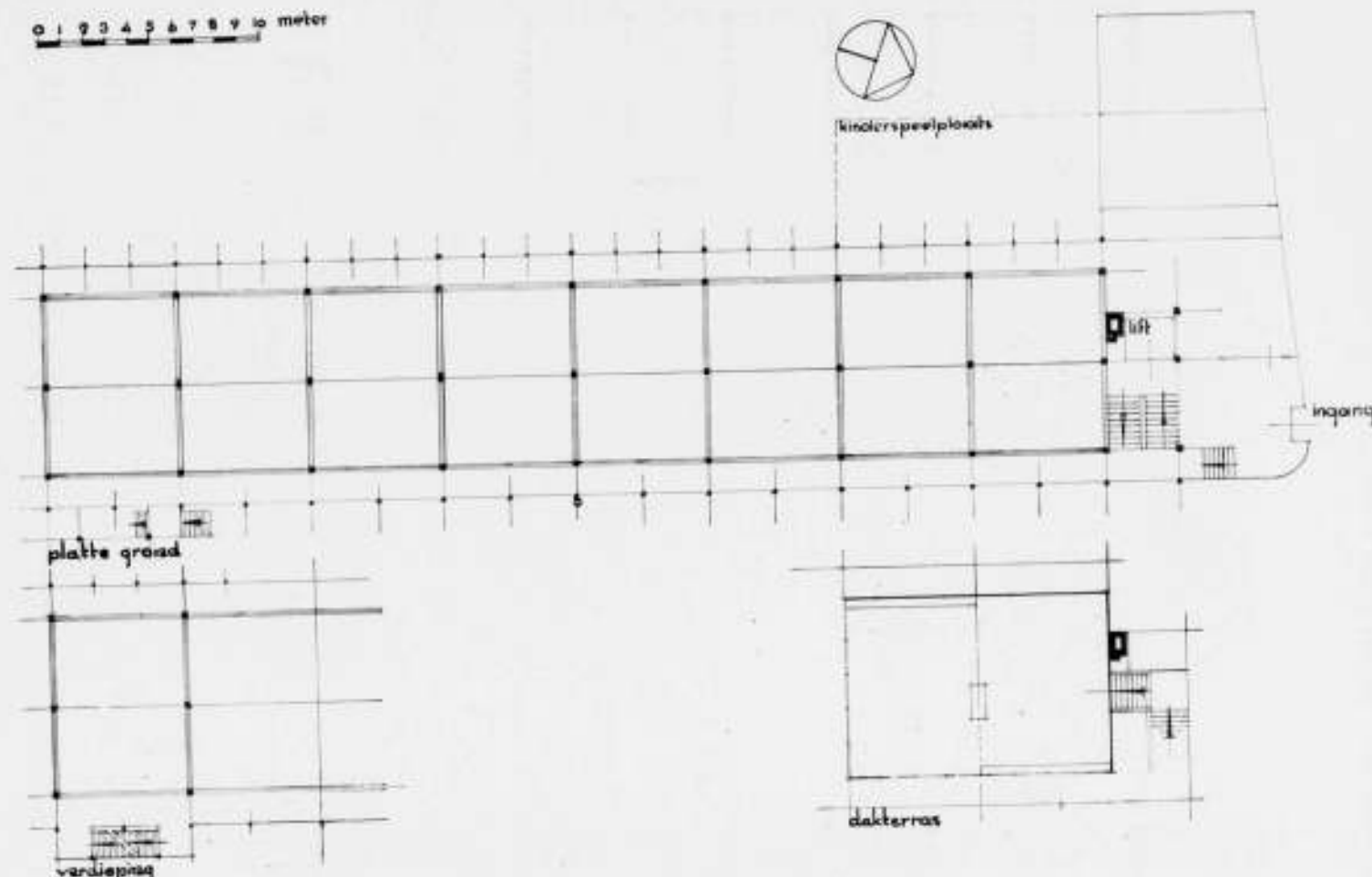
Door toepassing van een vuilafvoer-stortkoker en van een bergplaats voor elke woning in het sousterrain zijn de gebruikelijke ongemakken van gesjouw met fietsen en kindwagens en vuilemmers op en af steile trappen vermeden. Door

toepassing van scheidingswanden, bestaande uit 2 lagen drijfsteen, dik elk 7 cm, met daartusschen 2 cm spouw is een geluidswering ontstaan, die, blijkens genomen proeven, 30% beter is, dan die van de gebruikelijke kalkzandsteenwand, dik 22 cm.

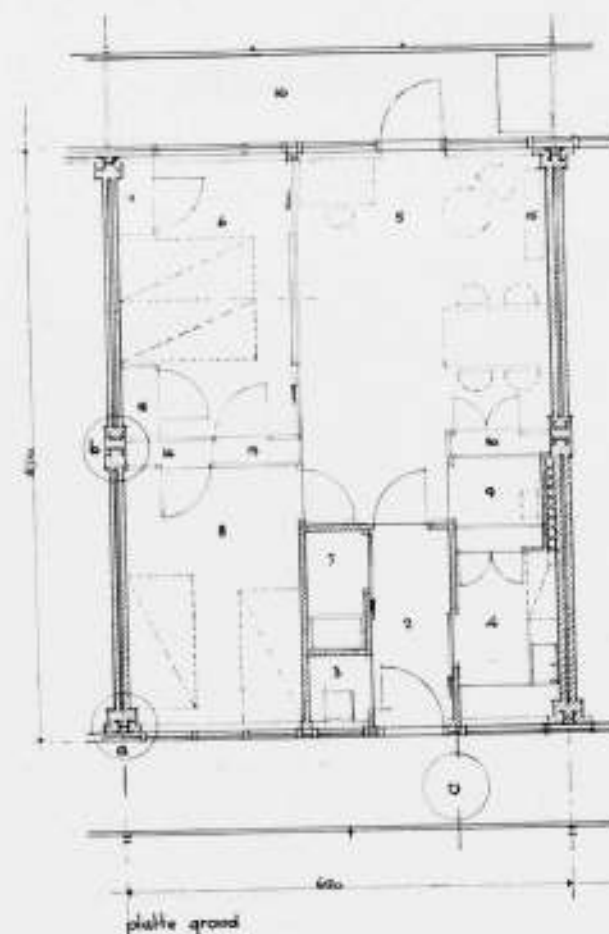
De huren van de 72 woningen, welke alle van één grootte en indeling zijn, als op de gereproduceerde plattegrond aangegeven, bedragen ± f 6.— per week.

Naar de mening van de ontwerpers is dit gebouw maar een eerste begin. Met de idee der montage is men stellig op de goede weg. Eveneens is gebleken, dat het staalskelet en de toegepaste gevelconstructie waardevolle eigenschappen heb-

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 meter

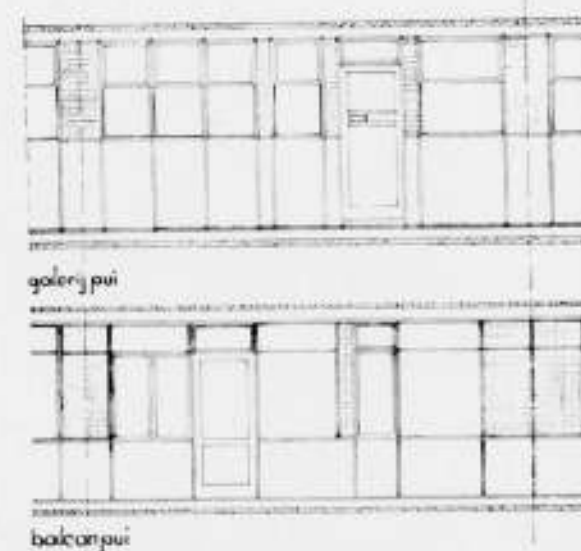

PLATTEGRONDEN VAN HET STAALSKELET

SCHAAL 1 Å 100

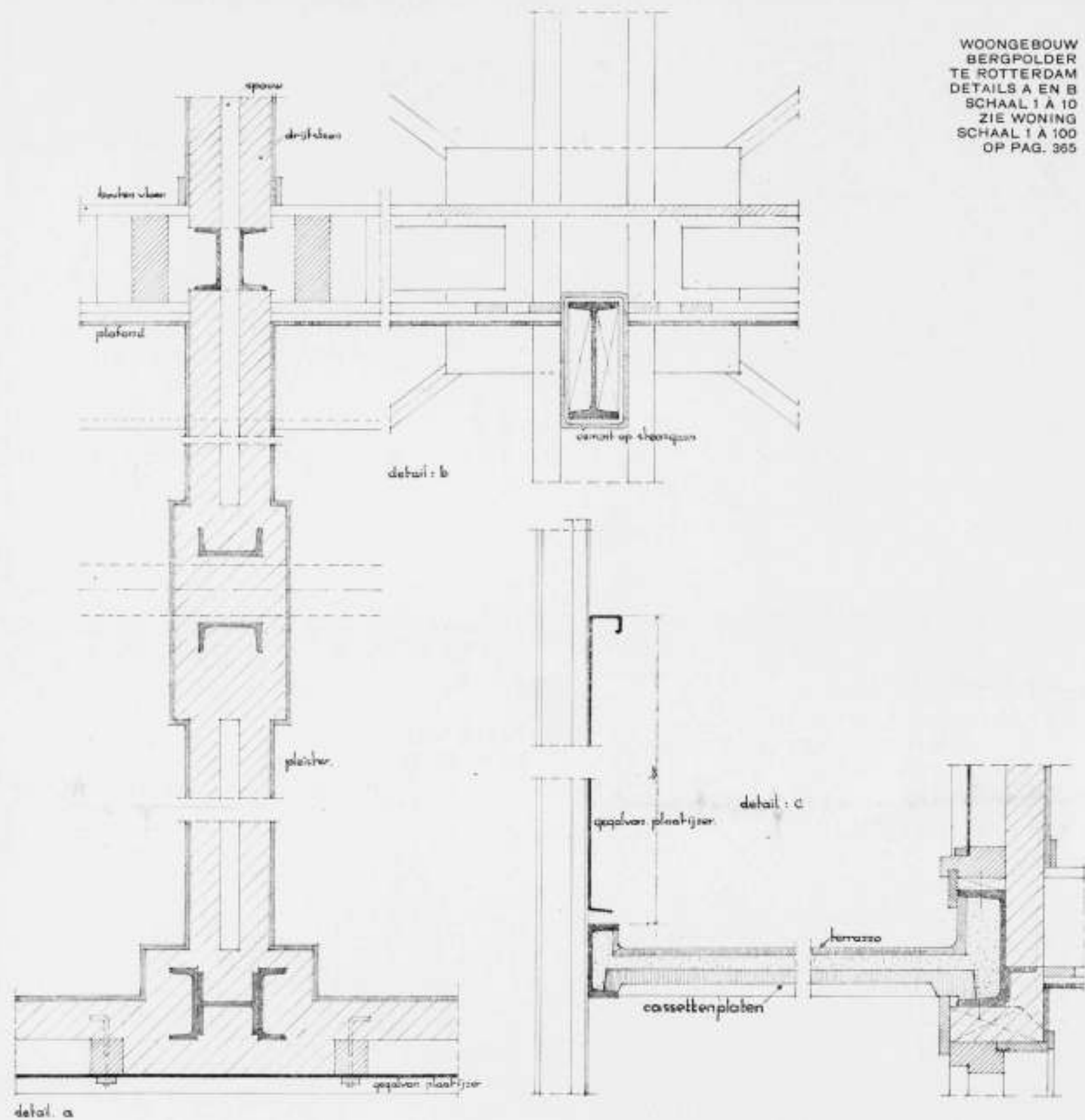
1. GALERIJ, 2. ENTREE, 3. W.C., 4. KEUKEN, 5. WOONKAMER, 6. SLAAPKAMER, 7. DOUCHE, 8. SLAAPKAMER, 9. HUISHOUDKAST, 10. SERVIESKAST, 11, 12, 13-14. KLEERKAST, 15. RADIATOR, 16. BALCON

BINNENWANDEN GALERIJ EN BALCON SCHAAL 1 Å 100

WOONGEBOUW
BERGPOLDER
TE ROTTERDAM
DETAILS A EN B
SCHAAL 1 A 10
ZIE WONING
SCHAAL 1 A 100
OP PAG. 365

ben, die ook verder toepassing zullen kunnen vinden. Aan de beurt om te worden gemoderniseerd, zijn nu allereerst balklagen en tussenwanden.

De hier toegepaste constructies (houten balklaag met rietplafond en drijfsteenwanden, alles met afwerking van stucadoorswerk) zijn voor het doel nog te primitief. Woning-technisch zal het probleem onder ogen moeten worden gezien, ook voor grotere gezinnen goed doordachte en toch zeer systematies ingedeelde woningen te maken. Daarmede hangt samen de vraag, voor welke gevallen de hoogbouw met liften en galerijen, en voor welke bouw van 3 à 4 woonlagen met trappenhuis voor 6 à 8 woningen de geschikte oplossing is. Het tans voltooide gebouw werd gebouwd voor rekening van

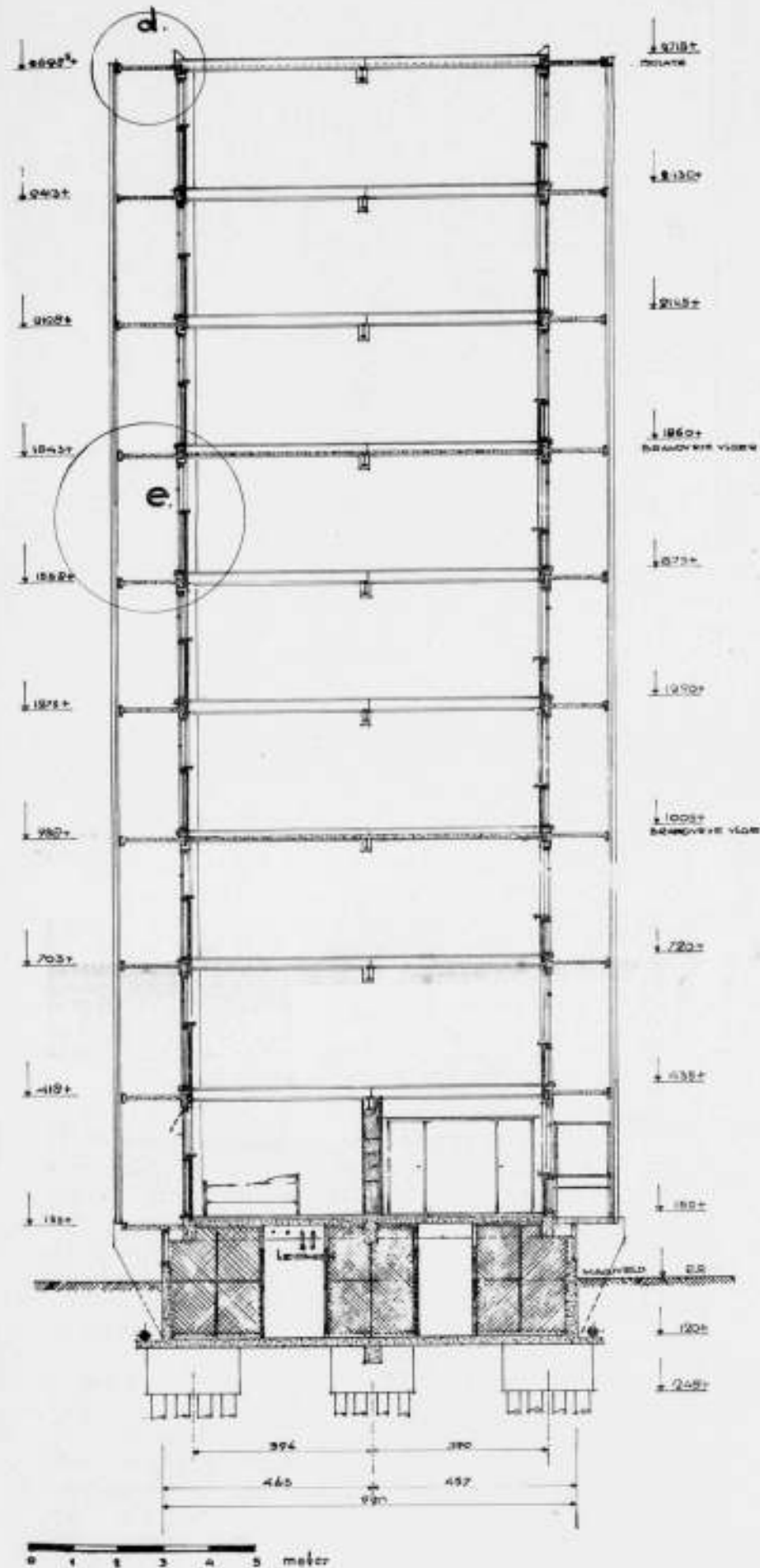
de N.V. Volkswoningbouw Rotterdam, welke N.V. enkele jaren geleden, met als doel modernisering van de woningbouw, werd opgericht.

Het is ontworpen door de architecten Ir. Brinkman en van der Vlugt, in samenwerking met ondergetekende. Het werd gebouwd door de N.V. Aannemersbedrijf v/h Boele en van Eesteren, te Den Haag in den tijd van 7½ werkmaand. Het staalskelet werd geleverd door de N.V. de Vries Robbé te Gorkum.

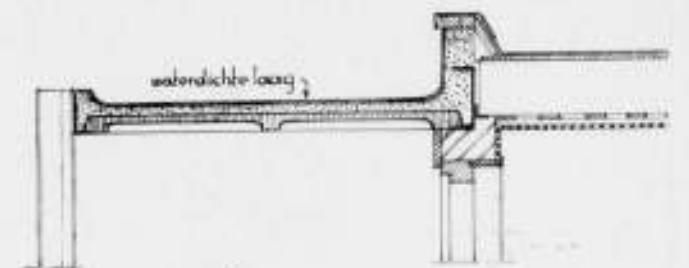
Het heeft een gewicht van slechts 14 kg/m² ombouwde ruimte en werd in 3 werkweken gemonteerd.

Rotterdam, Juni 1934

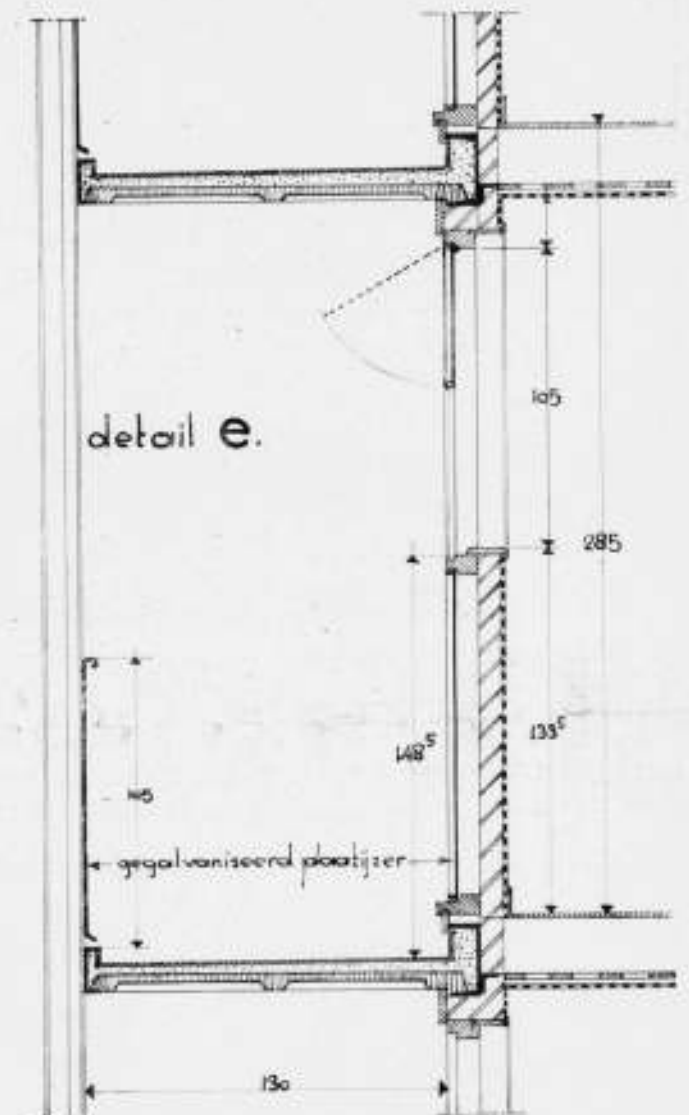
Ir. W. VAN TIJEN

WOONGEBOUW BERGPOLDER TE ROTTERDAM

detail d

detail e.

- gewapend beton
- metselwerk
- hout
- cassettenplaten
- terraszo
- stucwerk

0 0.20 0.40 0.60 0.80 1.00 meter.

DWARSDOORSNEDE MET DE DETAILS D EN E

GEZICHT OP EEN DER GALERIJEN
WOONGEBOUW BERGPOLDER TE ROTTERDAM

AANZICHT TEGEN DE GALERIJEN
ARCHITECTEN I. W. VAN TIJEN, I. J. A. BRINKMAN EN L. C. v. d. VLUGT

Hieronder volgen nog enkele gegevens:

Het oppervlak per woning bedraagt $\pm 50 \text{ m}^2$. De hoogte van vloer tot plafond is slechts 2.55 m, welke kleine maat de wijze waarop de ramen zijn geplaatst en het plafond is verlicht, aangenaam in plaats van hinderlijk aandoen. De woonkamer heeft de voorgeschreven minimum-inhoud van 40 m^3 .

Door de visueel zo geringe afscheiding van de naastgelegen ouderslaapkamer is deze inhoud in dit geval geheel voldoende. De kosten van het gebouw bedragen incl. alle voorzieningen f 13.— à f 14.— per m^3 .

Het gewicht van het staalskelet bedraagt $\pm 14 \text{ kg. p/m}^2$ ombouwde ruimte. De gemonteerde Oost en Westgevels wegen $\pm 130 \text{ kg. p/m}^2$.

Bouwkosten en kosten van diverse onderdelen en centrale voorzieningen.

De bouwkosten hebben bedragen, exclusief bouwterrein, doch inclusief centrale verwarming, lift en hydrophoor voor de waterleiding: f 187.000.—; de inhoud van het gebouw bedraagt 14.300 m^3 ; de prijs per m^3 is derhalve f 13.—.

Het gebouw bevat 72 woningen en 3 winkels; stelt men nu de prijs van een winkel op $2 \times$ die van een woning, zo bedragen de totaalkosten per woning, exclusief terrein f 2400.—.

In de totaalprijs van f 187.500.— zijn de volgende kosten begrepen:

Centrale verwarming	f 5873.—
Schoorstenen en div. bouwk. onderdelen voor verwarming	„ 1500.—
Warmwatervoorziening voor droogcellen, waslokalen en voor den portier	„ 900.—
Was- en droogcellen	„ 1000.—
Hydrophoor met leidingen	„ 2000.—

Bliksembeveiliging	200.—
Vuilafvoer	„ 1000.—
Alarm-installatie	„ 200.—
Conclusies over de financiële zijde van gaanderijbouw.	

De kosten van het trappenhuis en de gaanderijen bedroegen bij het gebouw Bergpolder f 15000.—, hetgeen overeenkomt met rond f 200.— per woning. Een normaal trappenhuis voor een woongebouw van 6 tot 8 woningen kost bij dezelfde eenheidsprijzen f 100.— per woning. Galerijbouw maakt echter een besparing op straataanleg mogelijk van f 60.— per woning. Galerijbouw geeft dus in totaal een verhoging van de stichtingskosten van ongeveer f 40.— per woning, of bij $6\frac{1}{2}\%$ rente en aflossing van meerder huur van f 2.60 per woning per jaar. Hierbij komen nog de kosten voor onderhoud der gaanderijen, die op f 1000.— per jaar in totaal, of rond f 14.— per woning per jaar zijn te stellen. Ofschoon door de gaanderijbouw de straatlengte, dus ook de gemeentelijke kosten voor onderhoud en bewaking, per woning verminderen, zal niet gerekend mogen worden, dat de gemeente in het onderhoud der gaanderijen zal bijdragen. De totale meerdere kosten per woning per jaar bedragen dus bij gaanderijbouw f 2.60 + f 14.— = f 16.60 of per week f 0.33. In deze berekening is nog niet in cijfers gebracht de vermindering van de straatbelasting per woning.

Ten opzichte van de gebruikelijke bouw met drie woonlagen zal de straatbelasting bij negen woonlagen per woning tot de helft à een derde gedeelte worden gereduceerd. Daartegenover zijn ook niet in rekening gebracht de kosten voor terrein, aanleg en onderhoud van de bij hoogbouw nodige ruime plantsoenaanleg, die zeker de besparing aan straataanleg en onderhoud ruimschoots opheffen.

HUISVERWARMING DOOR I^R. F. G. UNGER.

(Vervolg van pag. 359).

Toepassing van krachtige geconcentreerde stralingsverwarming brengt enkele bezwaren met zich mede, in weerwil waarvan zij toch in tal van gevallen een welkome aanvulling bij convectieverwarming zal geven. Behalve dat zij niet geschikt is voor algemeene verwarming is een verder bezwaar, dat zij een betrekkelijk langzame stijging van de luchttemperatuur veroorzaakt, als gevolg van de in het vertrek uitgezonden straling, welke wanden en voorwerpen, gelijk reeds hiervoor is gezegd, eenigermate verwarmt en zodoende tot zwakke convectiebronnen maakt. Daardoor zal, ook nadat in het stralingsgebied een behaaglijke warmtetoestand vrijwel onmiddellijk is bereikt, de luchttemperatuur blijven stijgen, zoodat geleidelijke vermindering van de stralingsenergie noodig is, totdat bij den evenwichtstoestand tusschen stralingstoevoer en warmte-transport door de wanden de luchttemperatuur constant blijft. Ook dan echter eischt elke wijziging van weersomstandigheden, van arbeidsplaats enz. bijregeling van de stralingsverwarming. Hieruit spruit voornamelijk de eisch tot gemakkelijke regelbaarheid voor stralingstoestellen voort.

Zooals gezegd, verdraagt men niet onder alle omstandigheden geconcentreerde stralingswarmte even goed. Naast individueel verschil tusschen de occupanten is daarbij ook de intensiteit van veel invloed. In het algemeen kan men stralingswarmte des te minder langdurig verdragen naarmate zij intensiever en eenzijdiger het lichaam treft. Verdeling van de opwekking der warmtestraling over verschillende kleine bronnen maakt zowel den aanleg als de bediening lastiger. Daarom zal men in verband met het doorlopend verblijf in woon- en werkvertrekken geneigd zijn de voorkeur te geven aan verwarming door zwak stralende gesloten haarden of vulkachels en de nog minder stralende centrale verwarmingsradiatoren. Deze stralen juist voldoende om aan hun naaste omgeving nog eenige extra warmte af te staan, doch de overwegende invloed van de afgegeven convectiewarmte schept in het geheele vertrek een warmtetoestand, welke aan alle eischen kan voldoen.

Een in den laatsten tijd meer in gebruik komende, geheel op zichzelf staande methode van stralende verwarming is de plafondverwarming. Haar eerste toepassing dateert al van het eerste decennium dezer eeuw. De zoldering wordt geheel of ten deele verwarmd door daarin aangebrachte waterbuizen of elektrische geleidingen en wel zoodanig, dat de temperatuur van het oppervlak laag blijft, d.i. maximaal niet hooger dan ongeveer 40°C ., hoewel men onder omstandigheden wel tot 55° gaat. Met het oog op de behaaglijkheid n.l. moet de temperatuur als regel die grens niet overschrijden, terwijl overigens de hoogte van het vertrek in zekere mate en zin een rol speelt. Te intensieve straling moet dan ook bij plafondverwarming worden vermeden, waartoe de vertrekhoogte niet te klein en de plafondtemperatuur niet te hoog mogen zijn (zie het voorafgaande gedeelte over straling).

Aangezien de door het plafond verwarmde lucht daartegen blijft hangen, zal bij deze verwarming primair alleen stralingswarmte werkzaam zijn. Deze maakt alle bestaalde voorwerpen in het vertrek warm, ook de wanden. De warmteafstraling van den occupant naar zijn omgeving wordt daardoor zoo sterk gereduceerd, dat de temperatuur van de lucht laag kan blijven, zoodat ruime ventilatie mogelijk is zonder tocht te geven. Evenwel is de bewering overdreven, dat bij flink koud weer de ramen open kunnen blijven.

Omtrent de warmte-economie van plafondverwarming t.o.v. normale convectieverwarming loopen de meeningen van deskundigen uiteen. Het is echter wel waarschijnlijk, dat voor wat betreft de verliezen door ventilatie van een vertrek, plafondverwarming in het voordeel zal zijn.

Convectie-stroomen komen bij plafondverwarming alleen voor bij de ramen, doch zwakker dan bij convectieverwarming, omdat ook deze evenals de muren door de straling verwarmd worden.

De vloer is bij plafondverwarming belangrijk hooger in temperatuur dan bij convectieverwarming, waarbij zij opgemerkt, dat een warme vloer de warmteafgifte van den mensch ook en in zeer merkbare mate vermindert door de remming van de directe warmteoverdracht van de voeten (contactoverdracht). Bij lage vertrekken, waar krachtige plafondverwarming een hinderlijk intensieve straling zou opwekken, kan men geconcentreerde stralingstoestellen langs de bovenranden der muren aanbrengen, doch ook een combinatie van plafond- met vloerverwarming toepassen.

Vloerverwarming, welke reeds bij de Chineezers en Romeinen bekend was, bewerkt weliswaar een zeer gelijkmatige temperatuurverdeling in het vertrek, doch in verband met hinder aan de voeten en het opwarrelen van het droge stof mag de vloer-temperatuur niet hoog zijn, n.l. maximaal slechts ca. 25° à 30°C ., afhankelijk van buitentemperatuur, gebruik van het vertrek, individuele eigenschappen der occupanten enz. Kleine electrisch verwarmde voetmatjes kan men echter zonder bezwaar een oppervlaktemperatuur van 35°C . geven.

Is het warmteverbruik van het vertrek groot, dan kan het om deze reden bezwaarlijk worden daarin door vloerverwarming te voorzien, zoodat aanvulling door convectie- of stralingstoestellen dan wel door plafondverwarming noodig is.

Combinatie van plafondverwarming in een vertrek met vloerverwarming van een daarboven gelegen ruimte is weliswaar constructief eenvoudig, doch zal in de praktijk minder gunstig zijn, indien in één der vertrekken gedurende zekeren tijd feitelijk geen verwarming noodig is, doch de verwarming door moet blijven werken ten behoeve van het andere. Deze verwarmingswijze is daarom minder geschikt voor woonhuizen, waar het gebruik der kamers zeer uiteenlopend is. Zowel bij plafondverwarming alléén, als bij uitsluitend vloerverwarming bedenken men, dat geringe warmtetransmissie van het vertrek noodzakelijk is, opdat de oppervlaktemperatuur niet te hoog wordt. Ter compensatie van de afkoeling van de ramen kan het daarvoor aanbrengen van eenige extra verwarming gewenscht zijn. Regeling van plafond- en vloerverwarming kan bij een onoordeelkundig plan van uitvoering van den bouw en aanleg van de installatie moeilijkheden geven door groote traagheid van de mede verwarmd wordende massa's. Ook het op temperatuur brengen der vertrekken duurt dan lang, terwijl plotseling optredende veranderingen in weersgesteldheid enz. ongewenschte afwijkingen van den verlangden warmtetoestand veroorzaken. Tenslotte zij, met het oog op de toekomstmogelijkheden, die er in liggen opgesloten, volledigheidshalve nog gewezen op de z.g. mantelverwarming, welke de afkoeling van de buitenwanden compenseert door in spouwruimten aangebrachte verwarmings-elementen zoodat men als het ware het geheele huis omgeeft met een (geïsoleerde) verwarmde omkleeding. Ook, en vooral tusschen dubbele ramen moet daarbij de verwarmde lucht circuleeren, zoodat op deze wijze de vertrekken geheel tegen afkoeling beschermd zijn. Daarmede benadert men het meest den warmtetoestand in den zomer, omdat geen eigenlijke ruimtelijke lokaalverwarming noodig is met de daaraan verbonden straling en convectie, koude raamvlakken, tocht langs den vloer, enz. enz. Storingen in het warmte-evenwicht kunnen echter, evenals bij andere verwarmingswijzen, ook hierbij nog veroorzaakt worden door het openen van ramen of deuren, door binnenkomende zonneschijn, door warmtegevende toestellen, door ventilatie-inrichtingen enz. enz.

Tenslotte volgt hier nog in eenigszins los verband een enkele mededeeling met betrekking tot den samenhang van stralings- en convectiewerking.

Bij de onderscheiden verwarmingswijzen kunnen kenmerkende verschillen worden waargenomen, voortvloeiende uit de convectie- en stralingswerking daarvan. Dit wordt toegelicht door fig. 11 waarin eenige voorbeelden zijn weergegeven van temperatuurgradiënten van de lucht in vertrekken, welke op verschillende wijzen verwarmd waren, bij alle waargenomen in het centrum van het vertrek. Hoewel de waarnemingen nog te gering in aantal zijn om als algemeen typeerend te mogen gelden, kan men in de afgebeelde temperatuurlijnen toch reeds vele der bovengenoemde verschijnselen bij de onderscheidene verwarmingswijzen terug vinden. De warme en koude luchtzone langs plafond resp. vloer komen als een meer of minder sterk geprononceerde uitbuiging van de temperatuurlijn tot uiting. Bovendien duiden de naar links of rechts afbuigende einden der gradienten nabij vloer en zoldering op lage resp. hoge temperaturen dezer oppervlakken. Nagenoeg bij alle verwarmingswijzen stijgt de temperatuur naar boven toe, de vloerzone is koeler dan die op hoofdhoogte. Evenwel mag dit slechts een nadeel genoemd worden, indien de (te) lage luchttemperatuur nabij de voeten niet aangevuld wordt door bestraling of contact met een warmen vloer.

Nadrukkelijk wijs ik in verband hiermede er op, dat men in verschillende gevallen belangrijke afwijkingen kan vinden als gevolg van uiteenlopende plaatselijke omstandigheden. Hiertoe behooren de vertrekhoogten, temperaturen van het verwarmingstoestel, wandtemperaturen, ventilatie, plaats van den waarnemer t.o.v. de ramen enz. enz.

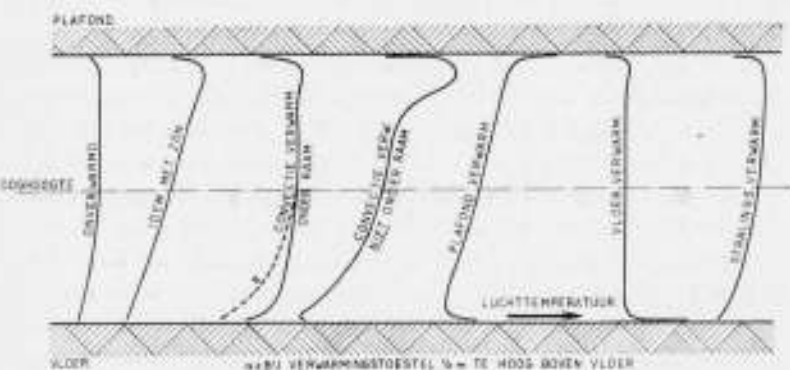

FIG. 11. VOORBEELDEN VAN WAARGENOMEN LUCHTTEMPERATUURGRADIËNTEN

Invloed van de werkwijze en het gebruik eener installatie op het warmteverbruik van het lokaal.

Van een vertrek (resp. gebouw) is het warmteverbruik, dus de door de verwarmingsinrichting nuttig te leveren hoeveelheid warmte, niet alleen afhankelijk van de constructie en uitvoering van den bouw enz. benevens van de grootte van de betreffende ruimte, doch ook van de wijze van verwarmen en van het gebruik, dat men van het vertrek maakt.

Bij convectieverwarming gebruikt men, zooals in het voorgaande uiteengezet, lucht als warmte-overdragend en -verspreidend medium. Deze stijgt eerst naar boven in het vertrek en daalt pas van daaruit, reeds eenigszins afgekoeld, naar de verblijfszone.

Het bovendeel van het vertrek wordt derhalve het meest verwarmd, wat het nadeel met zich medebrengt, dat de warmtetransmissie daar ter plaatse het grootst is. Bovendien doen ventilatie-afvoer en luchtlekkage naar buiten door hoog gelegen openingen juist de meest verwarmde lucht verdwijnen. Overigens zal door afkoeling tegen de ramen de lucht in betrekkelijk krachtige strooming geraken, terwijl daarbij de warmste

lucht uit het vertrek, n.l. die nabij het plafond, het meest aan afkoeling onderworpen wordt. Plaats men een convectietoestel onder een geheel binnenwaarts in het kozijn geplaatst raam, dan zal de warme lucht direct langs het glas opstijgen en derhalve veel warmteverlies lijden door het groote temperatuurverschil tusschen binnen en buiten.

Stralingsverwarming kan, doelmatig toegepast, de verlangde warmte in de verblijfszone van het vertrek brengen zonder tegelijkertijd het overige deel der ruimte onnodig te verwarmen. Zodoende wordt het warmteverbruik tot het strikt noodzakelijke beperkt. Vooropgesteld is daarbij dan, dat slechts een minimum van de straling de wanden direct of indirect (door convectie) treft, omdat dit te groote warmtetransmissie zou veroorzaken. Om wandbestraling zooveel mogelijk te vermijden moeten occupant en stralingstoestel dicht bij elkaar zijn geplaatst. Een berekening, gegrond op ingestelde onderzoeken, doet zien, dat het gebruik van een straalkachel slechts warmtebesparing ten opzichte van convectieverwarming geeft, indien de occupant zich niet te veraf daarvan bevindt, d.w.z. daar dichter bij is dan de halve afstand tusschen kachel en tegenover gelegen buitenwand bedraagt.

Een enkel voorbeeld moge hier nog den invloed van de plaatsing der convectietoestellen op het warmteverbruik toelichten. Een kachel met heet onderstuk bleek bij onderzoek met ongeveer 20% minder brandstof een vertrek te kunnen verwarmen dan een geheel gelijksoortige kachel, welke evenwel een heet boven- en koel onderstuk bezat. Hieruit blijkt de noodzaak convectietoestellen zoo laag mogelijk in het vertrek te plaatsen. Vanzelfsprekend waren in beide gevallen alle overige omstandigheden, zooals verbrandingsrendement, bouw en constructie der wanden, enz., evenals de gemiddelde kamertemperatuur nauwkeurig gelijkwaardig.

Indien een dergelijk schijnbaar gering constructieverschil tusschen de verwarmingstoestellen reeds een zoo belangrijke warmtebesparing kan geven, wordt het aannemelijk, dat onderscheid in de geheele wijze van verwarmen van een vertrek groote verschillen in warmteverbruik kan opleveren. Zoo vond men bijvoorbeeld bij de plaatsing van radiatoren onder de ramen ten opzichte van de verwarming door middel van een kachel in een hoek van een schoollokaal een warmtebesparing van ongeveer 40%.

Teneinde de bovengenoemde mogelijkheden van warmtebesparing, en ook van verspilling op eenvoudige, zij het uit den aard der zaak zeer globale wijze, aan te duiden, tracht men wel door het begrip „ruimte-effect“ den invloed tot uitdrukking te brengen, die de verwarmingswijze op het verbruik heeft. Evenwel hangt het warmteverbruik zoo zeer af van den thermischen aard van het vertrek (bepaald door vorm, inrichting, ligging, wandconstructie en uitvoering van den bouw) en van het gebruik (o.a. van wege behaaglijkheidseisen, stookduur, ventilatie, warmtetoevoer langs andere wegen, regeling enz.), dat het onmogelijk is aan een zekere verwarmingswijze in het algemeen een enkel bepaald ruimte-effect toe te kennen. Dit laatste geeft toch te zeer uiteenlopende waarden, al naar de plaatselijke en verdere omstandigheden. Men zal er hoogstens voor bepaalde typen van lokalen bij gelijke uitvoeringsvormen daarvan met betrekking tot de verwarmingsinstallatie en den bouw en bij gelijke gebruikwijze een zekeren grondslag van beoordeeling aan kunnen toekennen. Bijvoorbeeld zullen bepaalde typen van schoollokalen met hetzelfde verwarmingssysteem uitgerust, onder een zelfde bedrijfsregime praktisch hetzelfde ruimte-effect kunnen opleveren.

Hoewel dus betrouwbare gegevens omtrent het ruimte-effect van nut kunnen zijn, zoo is het tot heden toch nog bezwaarlijk dit op goede gronden te baseeren.

Slechts een deskundige, die alle bovengenoemde factoren onbevooroordeeld en met kennis van zaken kan waardeeren, zal

in staat zijn met gegevens van het ruimte-effect den gebruiker van voorlichting te dienen.

Voorloopig staan nog slechts spaarzaam onderzoekingsresultaten en andere betrouwbare gegevens voor het hier beoogde doel ter beschikking. In verband echter met het belang, dat goede voorlichting omtrent het ruimte-effect vooral voor de gebruikers in het algemeen heeft, is het zeer wenschelijk daarvan de noodige studie te maken. De gebruikers kunnen hierbij voor het doen van metingen daadwerkelijk medewerken o.a. door het beschikbaar stellen van op verschillende wijzen gebouwde en verwarmde vertrekken.

Hoewel dus het gebruik van het begrip ruimte-effect nog moeilijkheden geeft, men ik het toch volledigheidshalve te moeten memoreeren en overigens ter algemeene toelichting van dit begrip met deze korte beschouwing te kunnen volstaan.

Terwille van warmte-(brandstof-)besparing is men altijd geneigd de verwarming buiten de gebruikstijden van een lokaal tot een minimum te beperken en zoo mogelijk geheel te onderbreken.

Bij uitzondering is een woonvertrek onafgebroken in gebruik, slechts ziekenkamers en dergelijke moeten het geheele etmaal door verwarmd zijn. Nagenoeg steeds heeft men dus gedurende den nacht geen of slechts weinig verwarming nodig.

Koelt een vertrek na het onderbreken van den warmtetoevoer snel af en is dit niet het gevolg van een abnormaal groot glasoppervlak der ramen resp. warmtedoorlatend vermogen der wanden, dan brengt dit in zekeren zin een voordeel met zich mede, omdat deze laatste dan blijkbaar weinig warmte hebben opgenomen en het op temperatuur brengen dus ook met een gering warmteverbruik gepaard zal gaan. Het zijn toch de wanden en, hoewel in veel mindere mate, de meubilering, die bij het opwarmen vrij veel warmte opslorpen, de lucht in het vertrek daarentegen komt met heel weinig warmte op kamertemperatuur en ook het glas in de ramen verlangt niet veel, omdat dit zulk een geringe dikte, dus weinig op te warmen massa heeft.

Uit een oogpunt van een matig brandstofverbruik moeten de wanden dus goed isoleerend en weinig accumuleerend zijn. Echter is hieraan ook een nadeel verbonden, doordien snel variërende veranderingen in de weersgesteldheid (wisselende zonschijn, koude windvlagen en wijzigingen in de temperatuur van de buitenlucht) zich te spoedig in het vertrek doen gevoelen en zodoende het verblijf onbehaaglijk, de bewoning onhygiënisch maken.

Een deze variaties snel volgend verwarmingssysteem kan aan bedoeld bezwaar tegemoet komen, doch toch ook alleen maar indien verwarmingsinstallatie en bouwconstructie in alle opzichten goed op elkaar zijn afgestemd. Dit is technisch echter een verre van eenvoudige zaak. De thermische traagheid van de wanden kan derhalve bemiddelend werken en moet daartoe aangepast zijn aan de te stellen eisen. Men komt zodoende tot de slotsom, dat het warmteverbruik des te kleiner zal wezen naarmate de wanden minder traag en meer isoleerend zijn en de stookpauze langer is ten opzichte van den gebruikstijd, doch dat men dit niet als het eenige uitgangspunt moet beschouwen. Het aanbrengen van isolatiemateriaal aan de binnenzijde der wanden laat snel opwarmen toe, waarover straks meer.

Zooals gezegd beheerschen de factoren van het afkoelen ook het weder op temperatuur brengen van het vertrek vóór het begin van den gebruikstijd. Niet alleen is voor dit laatste meer brandstof nodig, dan voor het onderhouden van de verblijfstemperatuur, doch ook moet de verwarmingsinrichting daartoe extra capaciteit hebben, hetgeen derhalve verhooging van de aanschaffingskosten ten opzichte van een installatie voor continue verwarming beteekent. Hoe sneller men wil kunnen opwarmen om warmte te besparen, des te grooter moet de maxi-

male capaciteit der installatie en dus haar aanschaffingsprijs zijn. Proefondervindelijk kan men de hiermede verband houdende economische verhoudingen nagaan tusschen de thermische uitvoering van den bouw en de maximale capaciteit van een verwarmingsinrichting. Deze laatste moet derhalve berekend zijn voor het tijdig opwarmen vóór het begin van den gebruikstijd bij de daarvoor in aanmerking te nemen koude weersomstandigheden. Steeds zal het economisch zijn om bij minder koud weer toch in den kortst mogelijken tijd, dus met maximaal vermogen, op te warmen, eventuele praktische bezwaren voorbehouden.

Gebruikt men goedkope brandstof, dan is warmtebesparing van weinig belang. Bij luchtverwarming voor groote ruimten stookt men bijv. zeer goedkoop z.g. fijnkolen in de verhitters en pleegt dan doorlopend te verwarmen, zodoende aanschaffingskosten sparende.

Is daarentegen de warmte kostbaar, bijv. bij gebruik van gas of electriciteit, dan moet men snel kunnen opwarmen en kiest daartoe de capaciteit der installatie ruim.

d. Thermisch bouwen.

Bij elk project van een gebouw of woonhuis dient men, onder de vele eischen waaraan het moet beantwoorden, die van het warmteverbruik niet als iets bijkomstigs te behandelen, doch veeleer als een der voornaamste op den voorgrond te stellen. Daartoe dwingen niet alleen redenen van economischen, doch ook van hygienischen aard, kortom van goede woonbaarheid en zulks vooral in den tegenwoordigen tijd met zijn steeds voortschrijdende technische vervolmaking.

Beperking van het warmteverbruik door verminderen van de warmtetransmissie door ramen, muren enz. en door regelen van de ventilatie maakt het mogelijk de vertrekken behaaglijker en meer economisch te verwarmen dan bij slechten bouw mogelijk is. De temperatuur van het binnenoppervlak der muren is bij thermischen bouw hoger, terwijl ook de ramen bij deugdelijke uitvoering minder koude geven. De occupanten stralen derhalve minder warmte naar de wanden af en ervaren daardoor geen gevoel van kilte niettegenstaande de soms hinderlijk hoge luchttemperatuur nodig om de verlangde warmte te verkrijgen. Ook tochtverschijnselen worden bij goed sluitende ramen en deuren tot een minimum beperkt, zoodat zelfs voor koude gevoelige menschen zich in het vertrek kunnen ophouden waar zij willen.

Praktisch is het uiterst bezwaarlijk een thermisch slecht gebouw huis goed te verwarmen, al kan men met bijzondere verwarmingsinrichtingen wel een bevredigend resultaat verkrijgen, indien men geen hoge eischen stelt. De normale, beproefde en economische verwarmingswijzen eischen evenwel een goeden bouw, beter dan men nog al te dikwijls aantreft. Door thermische verbeteringen, ook bij bestaande huizen, kan men in dit opzicht nog veel meer bereiken dan waarmede men zich tot dusver tevreden stelt.

Thermische bouw is ook economisch. Het meerdere geld geeft men er slechts éénmaal voor uit, doch de brandstofbesparing keert ieder stookseizoen terug. Ook eischt zij minder capaciteit van de verwarmingsinstallatie, minder bediening, opwarmtijd enz. Kort gezegd is het, ook uit een oogpunt van verwarming, oneconomisch goedkoop te bouwen en duur te wonen.

In het algemeen besteedt men in ons land tot dusver veel te weinig zorg aan den thermischen bouw, zoodat men, door hieraan meer aandacht te besteden de totale economie van bouw- (resp. de jaarlijksche kosten van rente en afschrijving daarvan) en brandstofverbruik stellig gunstiger kan maken. Er zijn bovendien allerlei thermische verbeteringen mogelijk, waarvan de kosten zelfs binnen enkele jaren door brandstofbesparing worden teruggewonnen.

Zoo geeft een wegneembaar schermraam, als hierna in fig. 19c afgebeeld en toegepast in een normaal verwarmde woning, een zoodanige brandstofbesparing, terwijl cokes als brandstof wordt gebruikt, dat de aanschaffkosten in ca. 5, hoogstens 10 jaren, d.i. dus in een ten opzichte van den levensduur van het huis betrekkelijk korten termijn, uitgespaard zijn.

Het belang van de warmte-economie moge voorts toegelicht worden met een statistisch cijfer. Het bedrag, dat jaarlijks in ons land voor huisbrand in den vorm van steenkool, cokes, gas en electriciteit wordt besteed, bedraagt globaal vijftig à zestig miljoen gulden. Indien door thermisch beter verzorgen van den bouw het warmteverbruik van onze woningen en andere gebouwen met bijvoorbeeld een derde deel zou verminderen, iets wat, gelet op het effect van de hierna te bespreken thermische verbeteringsmogelijkheden, geenszins een utopie is, dan besparen wij jaarlijks ongeveer twintig miljoen gulden. Vooral in dezen tijd, nu de uiterste zuinigheid moet worden betracht, moge op de belangrijke hiermede gemoeide bedragen gewezen en daarbij tevens de aandacht op de te verkrijgen hygienische voordeelen gevestigd worden.

In het algemeen zijn huiseigenaars nog weinig geneigd de noodige aandacht aan den thermischen bouw te schenken, mede doordat de thermische eigenschappen van een huis nog

weinig waardeering vinden bij verhuur en verkoop. Daarom ligt het stellig op den weg van de overheid om het thermisch bouwen te bevorderen en voor zoover mogelijk, bepalingen voor te schrijven die op dit gebied het algemeene economische volksbelang dienen.

Beoordeeling van hetgeen men eischen moet en eischen kan met betrekking tot den thermischen bouw verlangt het tegen elkaar afwegen van hygienische en economische factoren, zooals behaaglijkheid, bouw- en installatie-uitgaven, brandstofkosten, enz.

De factoren, welke tezamen het begrip thermischen bouw vormen, zal ik in het volgende aan een korte beschouwing onderwerpen en daarbij trachten alle eenigszins belangrijke gezichtspunten te releveeren. Vollediger uitwerking daarvan zou een op zich zelf staande behandeling eischen, welke buiten het bestek van deze verhandeling valt. Meer nog dan in het volgende zou anders daarbij tot uiting komen hoezeer verschillende punten nog nader onderzoek, zoowel in de studeerkamer als in de praktijk, vereischen, teneinde voldoende betrouwbare grondslagen voor den thermischen bouw in het algemeen te verkrijgen.

(Wordt vervolgd.)

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

MODERNE BOUWKUNST IN NEDERLAND. Uitgave Brussel te Rotterdam.

No. 17. Gemeenschaps- en Vereenigingsgebouwen.

No. 18. Gebouwen voor Amusement en Ontspanning.

In No. 17 vindt men de Beurs van Dr. Berlage, het sanatorium „Zonnestraat” van Ir. J. Duiker, het Ned. Paviljoen op de tentoonstelling te Antwerpen in 1930 van Wijdeveld, bouwwerken die op 't eerste gezicht niet zoo onder één hoedje te vangen lijken. Maar het blijkt best te gaan, en de Redactie-commissie heeft er de Nieuwe Vischhal te Rotterdam óók nog onder gebracht.

Ondanks de gemeenschappelijkheid, doet het boekje toch wat heterogeen aan.

Dat het boekje over de gebouwen voor amusement en ontspanning erg dun is, wijst op onze ernstigen volksaard, die bijna bedenkelijk wordt, als men onder de weinige gebouwen voor amusement en ontspanning o.m. ook nog twee hotels opgenomen ziet.

De weinige gebouwen, die er voorts in dit boekje staan, neigen overigens nog geenszins naar het frivole, maar getuigen ervan dat wij ook in ons amusement en onze ontspanning nog behoorlijk degelijk blijven. Zijn voor de kracht van dit getuigenis de weinige architectonisch goede strandpaviljoens die wij hebben, nog weggelaten?

Vele van de opgenomen afbeeldingen zijn heel fraai en de uitstekend geteekende plattegronden vormen de groote verdienste van dit werk. J. P. M.

INGEKOMEN BOEKWERKEN.

Sommige dezer boekwerken zullen nog nader in het blad besproken worden. P. v. Leerdam. Oefenmateriaal wiskunde-statica. Uitg. Noordhoff, Groningen.

Bruno Moretti. Ville. Uitg. Ulrico Hoepli.

Gedenkboek N.V. Ned. Aannemingsmaatschappij v/h. Fa. Boersma, Den Haag.

Schweizer Baukatalog 1934.

Dr. Ir. Plantenga. Overzicht van de geschiedenis der beeldende kunsten.

Uitg. Paris, Utrecht.

A. Dirkse. Houtconstructie. Uitg. Oosterbaan en Le Gointre, Goes.

Jan Stuyt. Compositie. Uitg. N.V. Teulings, 's-Hertogenbosch.

M.T.S. Haarlem. Leerplan 1934.

J. Verheul Dzn. Oude bouwwerken aan het Jaagpad. 2e druk. Uitg. Steming & Co., Rotterdam.

J. Verheul Dzn. Pernis, Hoogvliet, Poortugaal en Rhon, alsmede verdwenen en bestaande merkwaardigheden in het westelijk gedeelte van het eiland IJselmonde. Idem.

J. A. Jolles. De Schuttersgilden en Schutterijen in N.-Brabant, deel I-II. Uitg. van het Prov. Gen. v. Kunsten en Wetenschappen in N.-Br.

HOOFDCOMMISSIE VOOR DE NORMALISATIE IN NEDERLAND.

Door de Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland zijn de volgende normaalbladen vastgesteld:

N 139. Inrichting van teekeningen voor gewapend betonconstructies. Balken (3e druk).

In dit blad zijn gegevens opgenomen betreffende de wijze, waarop aanzichten en doorsneden van balken van gewapend beton in tekening dienen te worden gebracht.

N 235. Gladde stalen en welijsen pijpen (3e druk).

Dit blad vermeldt afmetingen, gewichten en materiaalvoorschriften voor overlapt gelaschte pijpen van 60—1200 mm doorlaat tot druktrap 40, en voor naadloze pijpen van 4 tot 400 mm doorlaat, bestemd voor druktrap 40.

N 406. Warteleden.

Dit blad geeft afmetingen aan van warteleden, behoorende bij de reeds genormaliseerde damkettingen voor scheepsgebruik.

N 598. Brandweermaterieel. Verloopkoppelingen voor perskoppelingen.

Dit blad beschrijft 5 grootten van verloopkoppelingen teneinde de genormaliseerde perskoppelingen van verschillende doorlaat onderling te kunnen verbinden.

N 673. Klinknagels. Normale steellengten voor verzonken scheepsnagels. Dit blad geeft een reeks normale steellengten met de daaruit berekende te verbinden dikten.

N 258. N 732 tot en met N 745. Smeedbaar gietijzeren hulpstukken (fittings) voor stalen draadpijpen.

Deze bladen geven hoofdafmetingen voor de meest voorkomende hulpstukken en eenige algemeene voorschriften betreffende hun aanduiding, toepassing en toleranties.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN
No. 28 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 8 SEPT. 1934 No. 36
DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. ZOMERVERGADERING VAN DEN B.N.A. TE EINDHOVEN OP 21 EN 22 SEPT. 1934.

Op Vrijdag, 21 Sept. en Zaterdag 22 Sept. 1934 zal de uitgestelde Jaarvergadering van den B.N.A. te Eindhoven worden gehouden.

De Kring Eindhoven heeft de eer en het genoegen alle leden met hun dames voor deze vergadering uit te nodigen, in de hoop zeer veel deelnemers en deelnemsters te mogen begroeten.

Hij heeft het navolgende programma vastgesteld:

Opgaan van deelneming moet vóór Donderdag, 20 September in ons bezit zijn p/a H. E. van den Pauwert, Stationsweg 168, Waalre (N.-B.).

PROGRAMMA:

Aankomst te Eindhoven omstreeks 2 uur.

2.15—5 uur algemeene ledenvergadering in Hotel Royal.

Omstreeks 5¹/₂ uur ontvangst ten Gemeentehuize door het Gemeentebestuur.

6¹/₂ uur borreluur en daarna diner in Hotel Royal (prijs per couvert f 2.50).

9 uur rondrit langs de verlichte Philips' fabrieken en bezoek aan de tentoonstelling van foto's Philips' Lichtadviesbureau en vertooning van lichtbeelden door Ir. Kalf.

Een goede nachtrust en ontbijt in hotel (ter keuze Hotel Royal à f 3.50 per persoon, Hotel Nijpels à f 3.50 per persoon, Hotel de Wildeman à f 3,— per persoon). Geeft U nu reeds voor een dezer hotels op met vermelding of één of tweepersoons kamers worden verlangd.

Zaterdag, 8.30 uur verzamelen op het Stationsplein voor excursie naar de Picus' Fabrieken. Daarna bezoek aan de Philips' fabrieken en gebouwen.

12.30 Autobustocht naar de prachtige terreinen van de Eindhovensche golf, waar Philips U in het gezellige clubhuis een Brabantsche koffietafel aanbiedt. Na twee uur kunnen golf-enthousiasten een partijtje spelen, anderen maken een kleine wandeling langs bosch en ven.

± 3.50 uur terugtocht naar Eindhoven per autocar langs een mooi gedeelte van Brabantsche hei en bosschen.

± 4.30 uur afscheid aan het station en een hartelijk tot wederziens.

AGENDA:

1. Opening.
2. Notulen van de vorige vergadering.
3. Mededeelingen.
4. Ingekomen stukken.
5. Behandeling Ontwerp Herziening Algemeene Nationale Prijsvraagregelen.
6. Benoeming nieuw lid P.P.C.
7. Werkverruiming voor den architect.
8. Rondvraag.

Toelichting op de agenda:

sub 2. De notulen van de vergadering van 30 Juni jl. zullen ter vergadering worden voorgelezen.

sub 5. Het ontwerp is opgenomen in de Officieele Mededeelingen no. 25 van 4 Augustus jl.

Teneinde een goede behandeling op de vergadering te bevorderen, worden de kringen en de leden individueel verzocht hun eventueele opmerkingen en bezwaren vooraf schriftelijk bij het Bestuur in te dienen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 36
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 8 SEPT. 1934

„NOORDERBAD“ TE GRONINGEN ARCHITECT J. A. BOER B.N.A.

BESCHRIJVING VAN DE OVERDEKTE BAD- EN ZWEMINRICHTING „NOORDERBAD“ TE GRONINGEN.

De inrichting is verzezen in de nieuwste noord-oostelijke uitbreiding van de gemeente Groningen, als onderdeel van een aan vier straten grenzend woningblok en is mede bedoeld als de monumentale noot voor dit complex en voor de omgeving. In verband met de zonnestand is de plaats zeer gunstig te noemen, van 's morgens tot 's avonds kunnen de zonnestralen gemakkelijk hun weg vinden tot in de zwemzaal. Ook van economisch standpunt bekeken is de plaats in deze nieuwe volkrijke buurt goed gekozen.

De, niet hooge, ter beschikking gestelde bouwsom maakte het noodzakelijk dat het geheel zeer compact moest worden opgezet en naar eenvoudige uitvoering moest worden gestreefd, zonder dat daardoor echter de exploitatiemogelijkheid nadeelig zou worden beïnvloed.

Het gebouw is gefundeerd op plm. 8 m lange betonpalen en vervolgens geheel opgetrokken in gewapend beton met bekleeding en vulling van baksteen (Groninger 1ste rood), terwijl hoofdzakelijk, zowel binnen als buiten, stalen ramen zijn toegepast.

De begane grond bevat de volgende ruimten, t.w.: Vestibule, hal, kassa, afgifte en berging badgoed, tevens garderobe, 12 stortbaden, 4 kuipbaden, kapperssalon, rijwielenbergplaats, wasscherij, machinekamers en kolenopslagplaats. Aan de Z.W.-kant een ruim parkeerterrein.

De hoofdtrap in de hal geeft toegang tot de zwemzaal, welke op de eerste verdieping is gelegen. De bergplaats voor badgoed staat in directe verbinding met de wasscherij. De kapperssalon is zowel vanuit het gebouw als vanaf de straat te bereiken. In de hal en in de vestibule zijn eenige vitrines, welke aan diverse zaken zijn verhuurd voor het etaleeren van badgoederen, foto-artikelen, enz.

Op de eerste verdieping vindt men de zwemzaal, dameskleedzaal met voorreiniging, en het kantoor van den bedrijfsleider met loggia. De wanden van de zwemzaal bestaan voor het grootste gedeelte uit glas in stalen ramen. De kleedzaal is door een glaswand van de zwemzaal gescheiden. De bedrijfsleider heeft vanuit het kantoor ruim zicht over het komende en gaande publiek en over de zwemzaal.

Het bassin heeft een grootte van 11 x 25 m, bij een grootste diepte van 3 m oplopend tot 0.60 m. De waterstand kan, b.v. voor polowedstrijden, 0.40 m worden opgevoerd. Twee springplanken, resp. 1 m en 3 m zijn aanwezig. Bassin en perrons zijn met tegels bekleed, terwijl de wanden tot een hoogte van plm. 2 m met een soort betonemaille zijn overtrokken. Deze wandbekleeding is in het geheele gebouw doorgevoerd. Ter voorkoming van condenswater is het plafond in de zwemzaal zoodanig gevormd, dat de met water verzadigde lucht via de verwarmde kapruimte kan worden afgezogen. De practijk heeft

ZWEMZAAL IN HET NOORDERBAD TE GRONINGEN

ARCHITECT J. A. BOER B.N.A. TE GRONINGEN

VEREENIGING „HENDRICK DE KEIJSER”. ZESTIENDE JAARVERSLAG 1933.

Dit uitgebreide en keurig verzorgde Jaarverslag bevat vele belangrijke mededeelingen. In de Inleiding deelt het bestuur een en ander mede over de financiële politiek van de Vereeniging, die dank zij een ruime afschrijving-methode op haar huizenbezit en de onderhoudskosten, thans nu de huizen enorm in waarde zijn gedaald, zich toch kan verheugen in een gezonde financiële positie. Wel moet natuurlijk in dezen tijd van veel worden afgezien, wat anders door de Vereeniging zeer zeker zou worden ondernomen, zooals aankoop van huizen en restauraties. Het steunen van deze voor onze historische bouwkunst zoo uiterst belangrijke Vereeniging, zij de architecten dan ook steeds indachtig.

In 1933 werden geen perceelen aangekocht. In het begin van '34 verwierf „Hendrick de Keyser” door aankoop 2 panden, het bekende perceel Houtmarkt 17, Haarlem. Met den aankoop van het Groningsche Huis op het laatste nippertje vóór de fatale verminking zou plaatsvinden, mag de Vereeniging zich met recht gelukkig prijzen. Mej. Dr. Neurdenberg te Groningen, die zich zeer voor het behouden van dit huis heeft ingespannen, geeft er in dit Jaarverslag een beschrijving van.

Het huisje Houtmarkt 17 te Haarlem werd in 1933 gerestaureerd door architect A. A. Kok, onder de auspiciën van de Vereeniging „Haerlem” en met hulp van den Bond Heemschut. In 1934 werd het eigendom van „Hendrik de Keyser”.

Van deze, m.i. voortreffelijk behandelde, restauratie geven wij, overgenomen uit het verslag, een kleine afbeelding.

Voorts memoreert het verslag den brand in het oude Beursgebouw te Vlissingen.

Belangrijk zijn de in dit verslag volledig opgenomen schenkings- en erfpachtsacten van 2 huisjes te Oostvoorne aan de Ver. „H. de K.” geschonken, en waarbij door de schenkster het eeuwigdurend erfpachtsrecht is voorbehouden.

„Door deze wijze van handelen is het ongerepte voortbestaan van de bedoelde huizen verzekerd, terwijl de Vereeniging er als het ware niet naar behoeft om te zien. Onderhoud en lasten komen voor de erfpachtster. Het voorbeeld kan stimulerend werken. Een eigenaar, die een hem in eigendom toebehoorend architectonisch of historisch belangrijk oud huis tot in verre toekomst intact gelaten wenscht te zien zonder het nochtans door verkoop aan de Ver. „H. de K.” te vervreemden, kan, wanneer tusschen hem en de Vereeniging overeenstemming is verkregen, dat doel bereiken door gebruikmaking van de in de beide genoemde acten gebezigde juridische constructie, waar-

HOUTMARKT 17, HAARLEM GERESTAUREERD DOOR A. A. KOK, ARCHITECT B.N.A.

door de Vereeniging „Hendrick de Keyser” slechts den blooten eigendom heeft verworven.”

De beide acten zijn als model in extenso opgenomen. Het verslag besluit met lijsten van door gemeenten, particulieren, enz. en door de Ver. „H. de K.” gerestaureerde woonhuis- en aanverwante gevels en interieurs sedert 3 Januari 1918, en van het huizenbezit van „H. de K.”

J. P. M.

HUISVERWARMING DOOR I^R. F. G. UNGER.

(Vervolg van pag. 372).

Na de voorafgaande inleiding, welke de beteekenis doet zien van het toepassen van thermische grondslagen bij den modernen bouw, volge hier een overzicht van de belangrijkste factoren, waarmede men in de praktijk bij ontwerp en uitvoering van een bouwplan rekening moet houden. Tot die factoren behooren, naast ligging, vorm en indeeling van het huis, de constructie en uitvoering van den bouw, dus wat de laatst genoemde betreft die van ramen, muren enz. Ook de vochtwering komt ter sprake.

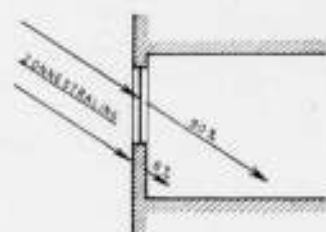
De ligging kan met het oog op het blootgesteld zijn aan den wind gunstig tot ongunstig zijn, hetgeen zich in het warmteverbruik van het gebouw zal weerspiegelen, en zulks te meer naarmate de uitvoering van den bouw met minder zorg geschiedde. Licht het pand geheel vrij en open en daardoor sterk aan den wind blootgesteld, dan zal het globaal in het algemeen ongeveer een derde meer warmte, dus brandstof, verbruiken dan een daarmede overeenkomend doch geheel ingebouwd huis. Tusschen deze beide uitersten zal het verbruik van niet geheel vrijstaande huizen liggen.

Is men dus op vrije ligging aangewezen, dan moet men een thermisch betere verzorging van den bouw eischen dan bij beschutte ligging. In ieder geval vergt de vrije ligging verhoogde gebruikskosten, omdat men daaronder zoowel de uitgaven voor brandstof als rente en afschrijving van het meer bestede aan den bouw moet rekenen.

Behalve met windinvloed dient men bij de bepaling van de situatie van het gebouw ook met de zonbestraling rekening te houden. In het koude seizoen toch zal men zooveel mogelijk profijt van deze kosteloze warmte willen trekken. Een indruk van de intensiteit der zonnestraling geeft de warmtehoeveelheid, welke des middags om 12 uur door een op het zuiden gelegen raam binnenkomt. Deze bedraagt van Oct. t/m Maart ongeveer 600 kcal per bestraalde vierkante meter en per uur, d.i. drie maal zooveel warmte als dat raam bij de strengste koude naar buiten (dus bij afwezigheid van de zon) zou afgeven. Opgemerkt zij evenwel, dat dit de grootste voorkomende intensiteit is, welke alleen omstreeks 12 uur verkregen kan worden. Bovendien laat de zon zich in dit jaargetijde betrekkelijk wei-

nig zien, gemiddeld omstreeks 2 uur per dag of 30 à 40 pct. van den maximaal mogelijken duur van den zonnenschijn. (Op deze en andere weerkundige gegevens kom ik nog later terug). De zonnestrallen verwarmen slechts het buitenoppervlak van muren, daken enz. Het grootste gedeelte van deze warmte wordt daarna onmiddellijk op de buitenlucht overgedragen, zoodat slechts een klein deel, bij baksteenmuren van normale dikte ca. 8 %, aan de verwarming binnen ten goede komt. De ramen laten echter de zonnestrallen goed door, bij schoone ruiten wel voor ca. 90%. In fig. 12 zijn deze cijfers eveneens vermeld.

van de warmte der zonnestraling dringt door het raam ca. 90% door den muur (borstwering enz.) ca. 8%, nuttig het vertrek binnen.

FIG. 12. ZONNENSCIJN EN LOKAALVERWARMING.

Vooraf in het vroege voorjaar kan men van de zonnearmte merkbaar voordeel hebben, omdat dan de zon door hoogen stand (bij den aanvang van den winter, 21 December, staat de zon het laagst) en tijdens langen duur reeds intensief straalt. Dit blijkt uit de weinige verwarming, welke dan in weerwil van de lage buitentemperatuur noodig is om een verblijfsruimte, die door de zon wordt beschenen, op de vereischte temperatuur te houden.

Hooge stand van de zon doet de stralen op zuidgevels zoo schuin vallen, dat zij betrekkelijk weinig warmte opnemen, waarom deze dan ook in den winter meer zonnearmte dan in den zomer absorberen. Dit geldt niet voor oost- en westgevels, omdat deze voornamelijk bij laagstaande zon beschenen worden. De verhouding is globaal zoo (zie ook fig. 13), dat in de eerste helft van den winter, tot en met Februari, de zuidgevels tweemaal zooveel zonnestraling opvangen als de oost- en westgevels tezamen; in Maart verkrijgen de laatste evenveel, doch in April en Mei ongeveer tweemaal zooveel stralingswarmte als de zuidgevels. De lengte der pijlen in fig. 13 is ongeveer evenredig aan den opgevangen zonnenschijn.

FIG. 13. VERHOUDING VAN DEN ZONNENSCIJN OP ZUID-, OOST- EN WESTGEVELS.

Bij beschouwingen over kunstmatige verwarming blijft uit den aard der zaak de werking van de zon op een gebouw in het warme jaargetijde buiten beschouwing. Ik meen dit met te meer recht te mogen doen omdat in ons land hinderlijke zonnehitte over het algemeen kort van duur is, terwijl bovendien de zomerzonnenschijn tegenwoordig veeleer gezocht dan gemeden wordt.

Tegen wind kan men een gebouw op verschillende wijzen beschermen. In de eerste plaats door de raamgevels op de gunstigste windstreken te projecteren, dus naar het zuidoosten en noordwesten of daaromtrent te richten. Voorts kan men naar zoodanige plaatsing t.o.v. omgevende bebouwing en boom-

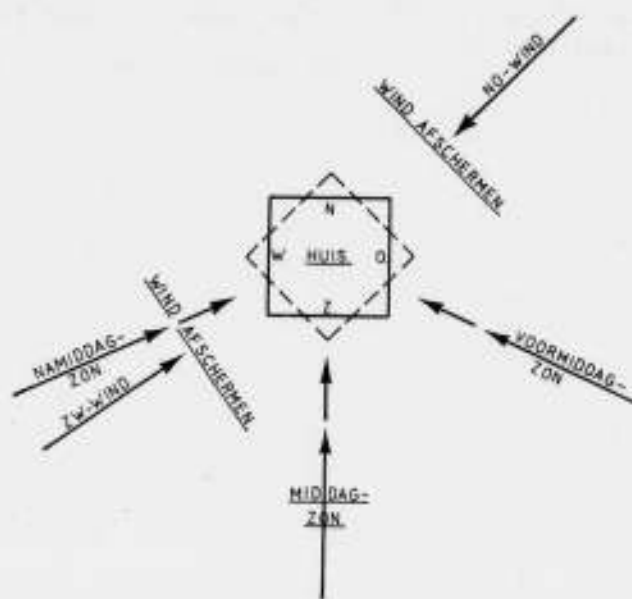

FIG. 14. HOOFDRICHTINGEN VAN ZONBESCHIJNING EN WIND.

beplanting streven, dat de overheerschende zuidwestelijke winden evenals de veel koude brengende noordoostelijke winden afgewerd worden.

Boomen, welke 's winters kaal zijn, zullen dan minder beschutting tegen wind geven als belendende huizen, zoodat zij meer als zonwering in den zomer dienstig zijn dan als windkeering in den winter, tenzij de beplanting zeer dicht is.

Uit het bovenstaande volgt (zie fig. 14), dat men oostgevels zoo veel mogelijk tegen de noordoostelijke winden moet beschermen, anderzijds de laagstaande winterzon zooveel mogelijk moet laten toetreden. Vooral in de morgenuren, als de zon op zulk een gevel schijnt, is de warmtestraling buitengewoon nuttig voor het snel op temperatuur brengen na de afkoeling van den nacht. Zuidoostgevels zullen van zelf sprekend meer zonnearmte opvangen en minder last van de noordoostelijke of oostelijke winden ondervinden. Een teveel aan zonnearmte kan men eventueel door beplanting tegengaan.

De groote hoeveelheid zonnearmte, welke zuidgevels 's winters opvangen, wordt niet belemmerd door een luifel of dergelijke, zooals een bovenliggend balkon of dakrand, terwijl

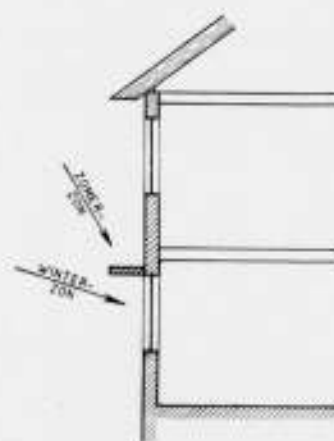

FIG. 15. ZONBESCHIJNING VAN EEN ZUIDGEVEL.

deze 's zomers een welkome en voldoende zonnebescherming biedt (zie fig. 15). Beschutting tegen zuidwestelijke winden is zeer gewenscht.

Gevels op het zuidwesten en westen zijn zeer blootgesteld aan den overheerschenden wind uit die richtingen, zoodat daarbij goede afweer zeer noodig is. Afscherming van den zonnenschijn kan hier geen belangrijk nadeel geven, omdat slechts in de namiddagen, wanneer zoowel huis als buitenlucht relatief de hoogste temperatuur van het etmaal hebben, de zon warmte aan deze gevels mededeelt.

Vorm en indeeling van het gebouw hebben eveneens invloed op het warmteverbruik. Van alle rechthoekige lichamen van gelijken inhoud bezit de kubus het geringste oppervlak en heeft derhalve de kleinste warmteafgifte, zoodat de bouwwijze van een huis thermisch het gunstigst zal zijn, wanneer het dien vorm zooveel mogelijk benadert.

Is het gebouw laag en langgerekt en voorzien van vele uitspringende vertrekken, als in fig. 16 in plattegrond is aangeduid, dan kan het warmteverbruik belangrijk grooter zijn (in het afgebeelde geval ongeveer een derde deel) dan bij een evenveel ruimte biedend gebouw doch van gesloten vorm.

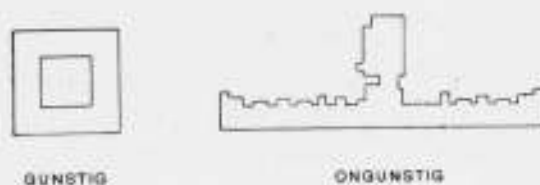

FIG. 16. PLATTEGROND VAN EEN THERMISCH GUNSTIGEN EN ONGUNSTIGEN BOUWFORM.

Bij goede constructie en uitvoering heeft de vorm minder invloed op het warmteverbruik dan bij minder goede, zoodat het geheel des te beter thermisch verzorgd moet zijn naarmate de vorm minder gunstig is. Want niet alleen het groote oppervlak aan buitenwanden maakt een open bouwvorm thermisch ongunstig, doch ook de wervelwinden, die op allerlei plaatsen ontstaan, doen de afkoeling der wanden toenemen. Ook geven de kieren en spleten van de talrijke ramen en deuren aan binnendringende lucht gemakkelijk gelegenheid om van de windzijde naar de andere (zuig-)zijde te stroomen. Dit eischt veel warmte en dus een krachtige verwarmingscapaciteit in de ongunstig gelegen vertrekken.

Bij beperking van de hoogte der verdiepingen vermindert het warmteverbruik niet alleen door de verkleining van het afkoelend muur- (glas-) oppervlak doch ook doordat de lucht bovenin de vertrekken des te warmer is naarmate zij hooger zijn en zulks niettegenstaande gelijke temperatuur in de verblijfszone heerscht.

De indeeling van het gebouw is voorts thermisch van belang, omdat centrale groepeerings van de geregeld verwarmde vertrekken, terwijl deze door omliggende nevenruimten beschut worden, de afkoeling tegengaat en dus het warmteverbruik vermindert. De verwarmde vertrekken moesten dus zooveel mogelijk naast en boven elkaar geplaatst worden, zooals fig. 17 doet zien.

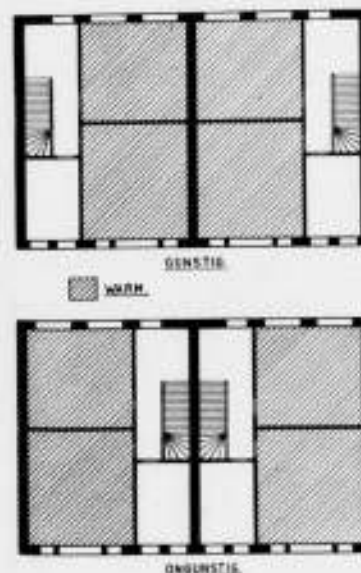

FIG. 17. VOORBEELD VAN THERMISCH GUNSTIGE EN ONGUNSTIGE INDEELING VAN EEN DOUBBEL WOONHUIS.

Het warmteverbruik van dubbele villa's en huizen zal bij bedoelde centrale vertrekgroepeerings slechts weinig grooter zijn dan dat van een overeenkomstig huis uit een aaneengesloten rij woningen. Bij buitenliggende verwarmde vertrekken eischen zij thermisch nagenoeg hetzelfde als vrijstaande huizen; dit kan bijna de helft meer zijn dan bij een aaneengebouwde huizenrij. Thermische bouw is dus voor vrijstaande huizen van groote beteekenis.

Tenslotte volgen hier nog eenige punten, welke voor een gunstige thermische indeeling van belang zijn. In de eerste plaats zij er op gewezen, dat bij doorgaande trappenhuizen de warme lucht naar boven trekt. Daarom moeten onverwarmde zolderruimten en eventuele zoldertrappen afgeschut zijn om warme (en dikwijls vochtige, dus aanslag gevende) lucht uit het overige gedeelte van het huis te weren.

Diepe vertrekken (van den buitenmuur afgerekend) zijn thermisch gunstiger dan ondiepe. Schoorstenen, warme leidingen en reservoirs (boilers) plaatse men in of nabij vertrekken waar warmte ten allen tijde van pas komt, bijv. bij badkamers en dergelijke, zoodat zij hun warmteverlies daaraan afstaan. Bij hoekvertrekken bringe men bij voorkeur slechts ramen in één buitenmuur aan.

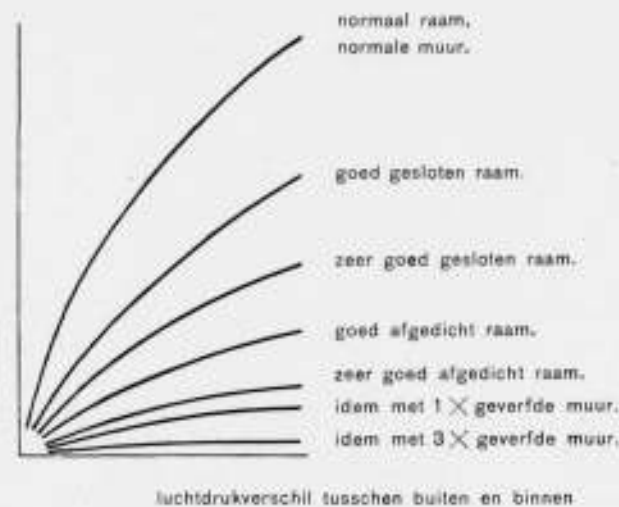
Dat constructie en uitvoering van den bouw grooten invloed hebben op het warmte- en brandstofverbruik begrijpt iedereen en toch laten deze thermisch dikwijls nog veel te wenschen over. De ramen hebben in het verbruik doorgaans het grootste aandeel. Zorg en werk aan de deugdelijkheid daarvan besteed zullen ruime warmte winst afwerpen. Men bedenke toch, dat zij in de gebruikelijke uitvoeringen vier tot zes maal meer warmte doorlaten dan even groote normale tweemaal halfsteens spouwmuren. En zulks vindt niet alleen zijn oorzaak in het betrekkelijk dunne en goed warmtegeleidende glas, doch is ook een gevolg van slechte sluiting tegen de sponningen en aanslagen in de kozijnen. Bovendien komen ook in de aansluiting tusschen kozijn en omgevend metselwerk veelvuldig groote of kleine ondichtheden voor. Deze kunnen door pleister en behangselpapier wel aan het oog zijn onttrokken, doch behoeven daarmede nog niet luchtdicht te wezen. Aangezien de luchtdruk binnen en buiten altijd min of meer ongelijk is, tengevolge van winddruk en temperatuurverschil, kan zoodoende meer luchtwisseling plaats vinden dan noodig is of verlangd wordt.

De sterke luchtafkoeling door de raamvlakken geeft, zelfs al is binnendringen van buitenlucht door kieren en spleten tegengegaan, een onbehaaglijken en ongezonden warmtetoestand, o.a. door het optreden van tocht nabij het raam en langs den vloer. Doch ook het warmteverbruik voor het op kamertemperatuur brengen van de binnendringende buitenlucht is nadeelig. Iedereen weet hoe vertrekken, die aan den wind blootgesteld liggen, veelal zeer moeilijk verwarmbaar zijn.

De z.g.n. natuurlijke ventilatie in een vertrek wordt geheel beheerscht door de spleten en kieren van ramen en deuren. Ten opzichte daarvan is de luchtdoorlaatbaarheid van normale muren zoo gering, dat zij geheel verwaarloosd worden kan. Zoo laat bijvoorbeeld een sleutelgat reeds ongeveer vijftig maal, een deurspleet boven den drempel zelfs ca. vijf duizend maal zooveel lucht door als een vierkante meter gepleisterde baksteenmuur. Figuur 18 geeft globaal het verband aan tusschen de door een muur met raam doorgelaten hoeveelheden lucht en den luchtdruk daarop in zijn afhankelijkheid van min of meer zorgvuldige sluiting en afdichting. Hieruit ziet men den grooten invloed dezer factoren en ook dien van het luchtdrukverschil, waaruit volgt, dat in de praktijk de natuurlijke ventilatie al naar de omstandigheden zeer ver uiteenloopen kan. Het is dan ook noodzakelijk en volkomen gemotiveerd, dat men groote zorg aan constructie en afdichting van ramen

HOEVEELHEID DOORGELATEN LUCHT.

luchtdrukverschil tussen buiten en binnen

FIG. 18. VERHOUDING TUSSEN DOORGELATEN HOEVEELHEDEN LUCHT BIJ DIVERSE LUCHTDRIJKVERSCHILLEN EN UITVOERINGSWIJZEN VAN EEN MUUR MET RAAM.

en deuren besteedt. Hierop dient men scherpe en ter zake kundige controle bij levering en aanbrengen te doen uitvoeren. De vereiste ventilatie kan men beter in hoofdzaak door daarvoor speciaal bestemde openingen en kanalen doen geschieden, dan deze geheel aan den toevalligen lek door de ondichtheden van ramen en deuren over te laten.

Voor de afdichting van raamspleten bij bestaande ramen zijn verschillende middelen ter beschikking. Men heeft o.a. in veerend metalen tochtband een hulpmiddel, dat goede diensten kan bewijzen, doch de daardoor verkregen afdichting en de blijvende waarde daarvan dienen aan nader onderzoek te worden onderworpen, omdat alleen materiaal van prima kwaliteit een bevredigende afsluiting waarborgt.

Er bestaan tal van isoleerende raamconstructies, doch deze vinden ten onrechte hier te lande nog weinig toepassing. Ter toelichting zijn in fig. 19 a t m e enkele gedachten, die men uit thermische overwegingen aan dergelijke raamconstructies ten grondslag kan leggen, schematisch weergegeven in combinatie met daaronder geplaatste radiatoren. Het verschil daarvan met het normale enkele raam, dat min of meer buitenwaarts in het kozijn is geplaatst, is door vergelijking met fig. a te zien.

In b is hetzelfde raam afgebeeld, dat hier echter nagenoeg gelijk met het binnenoppervlak van den muur aangebracht is. Langs het glas kan zich nu geen omlaagvallende koude luchtlaag vormen en voor zoover dit nog het geval mocht zijn wordt deze nu niet binnenwaarts afgebogen door de vensterbank, zoals in fig. a. Hierdoor voorkomt men tochtverschijnselen. Beter nog dan b is c, waarbij een los raam tot afweer van de koude lucht aan de kamerzijde is aangebracht. Het wordt door middel van haken tegen het kozijn aangehangen en kan zoodoende gemakkelijk worden afgenomen en gereinigd.

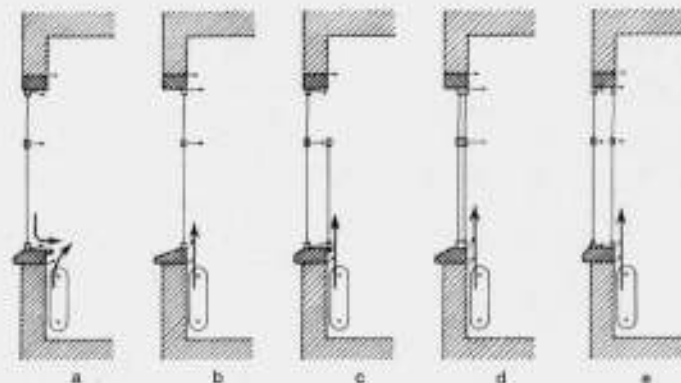

FIG. 19. THERMISCH ISOLEERENDE RAAMCONSTRUCTIES.

Bij d is een enkel raam voorzien van dubbel glas met luchtspouw voorgesteld, terwijl bij e het bekende dubbele raam is afgebeeld. Dit laatste kan in zooverre het meest effectief zijn, omdat het aan de door ondichtheden binnendringende buitenlucht dubbele weerstand biedt. Dubbele ramen geven dus dubbele thermische bescherming en zelfs een weinig meer door den invloed van de ingesloten luchtruimte. Dubbel glas met enkele centimeters tusschenruimte in een normaal enkel raam staat thermisch tusschen het enkele en dubbele raam in.

Voorts zij nog gewezen op de mogelijkheid de warmtetransmissie door de ramen in den avond- en nachttijd aanzienlijk te beperken door het afsluiten met gordijnen. In dit opzicht zijn eveneens luiken dienstig.

Bij dubbele glasruiten zal condensatie (aanslag) van waterdamp tegen het buitenste glas meer voorkomen dan bij enkele ramen. Zoonodig kan men hiertegen maatregelen nemen door ventilatie, verwarming of droging van de spouw. Beide eerstgenoemde middelen doen echter weer eenige afbreuk aan het warmtesparende effect.

In fig. 20 is een typische constructie weergegeven van een ventilerend dubbel raam.

FIG. 20. DUBBEL RAAM MET VENTILATIE.

Tenslotte bestede men de nodige aandacht aan de constructie en plaatsing van de buitendeuren, zoals voordeur, serre- en balcondeuren, welke goed in de kozijnen en op den dorpel dienen te sluiten en dit ook moeten blijven doen.

(Wordt vervolgd).

STUDIEPRIJSVRAGEN 1933/34 UITGESCHREVEN DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP” TE ROTTERDAM.

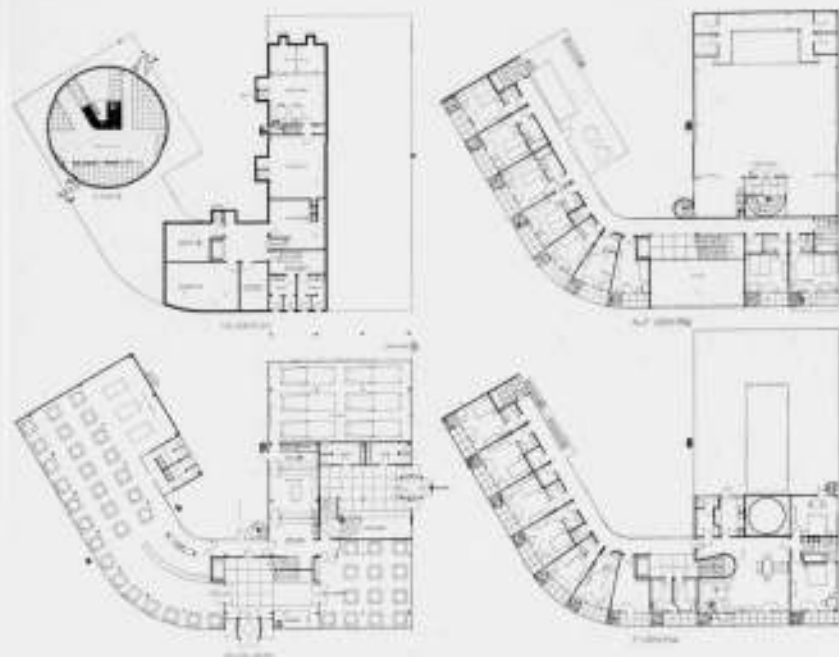
Juryrapport

Si tu veux garder ta fierté,
ta belle humeur,
et ta santé,
travaille!
Xavier Privas.

Zoals altijd, was het voor de jury ook nu weer een omvangrijke — doch niettemin aangename — taak, om het ingezonden werk te beoordelen. Uit menige inzending sprak de toewijding en zorg waarmede het ontwerp behandeld was, ook de afwerking en het teekwerk getuigden bij bijna elke inzending hiervan. Het geheel maakt dan ook een aangename indruk.

De kwaliteit van het werk is, zoals niet anders te verwachten is, erg verschillend. Sommige ontwerpers willen wel eens te ver grijpen, beginnen aan de moeilijkste opgave en leveren onvoldoende werk. Toch late men zich niet ontmoedigen, juist in onzen tijd geldt meer en meer het parool, werkt! Tracht frisch en bij te blijven. Daarom is een vergriep aan hetgeen boven de krachten van een inzender ligt niet te misduiden en zal het toch zijn kunnen verrijken en vergroten.

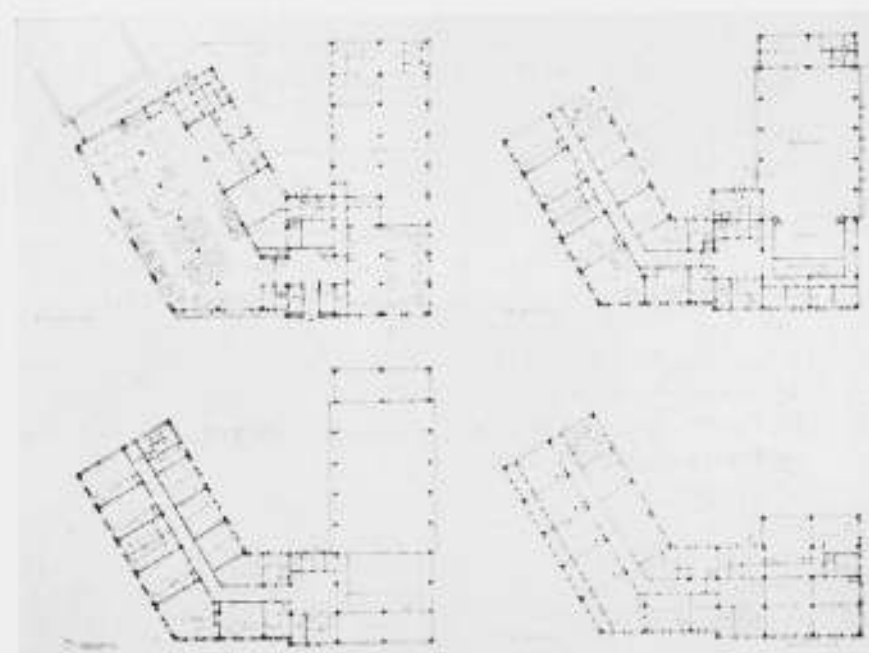
De jury zal elke(n) inzender(-ster) op zijn (haar) fouten wijzen, terwijl vooraf de meest voorkomende fouten zullen worden opgesomd. Ieder inzender kan zoodoende zijn ontwerp toetsen en indien nu niet bekroond, gewapend met meerdere kennis, zich een volgenden keer met nieuwen moed en lust aan den arbeid zetten. Terwijl door het tentoonstellen ieder in de

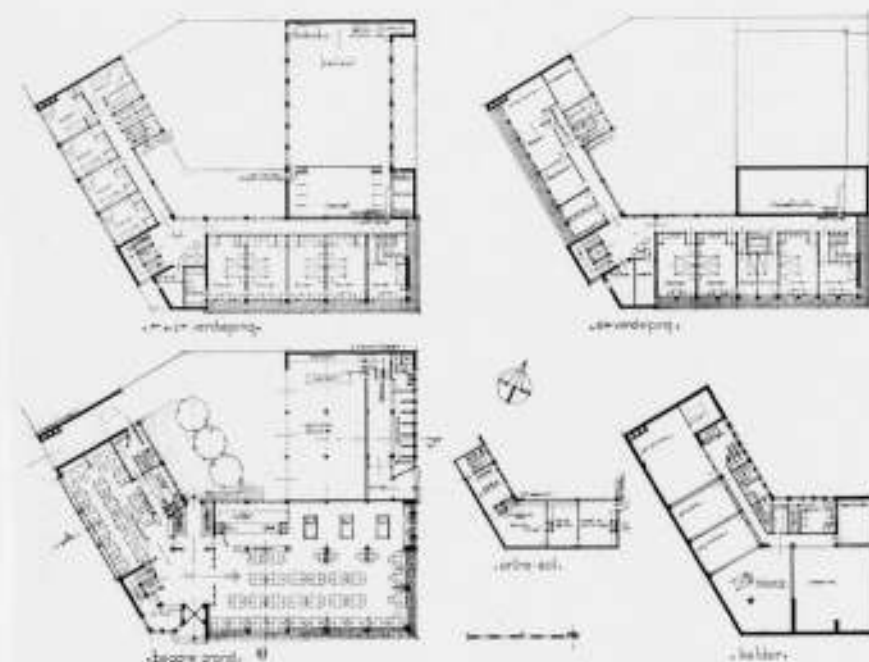
MOTTO: „ARTS AND MATTERS”
1^e PRIJS
ONTWERPER: A. ELZAS, ARCHITECT TE ALKMAAR

MOTTO: „H. L. S. S. G.”
2^e PRIJS
ONTWERPER: P. v. DORP TE VLAARDINGEN

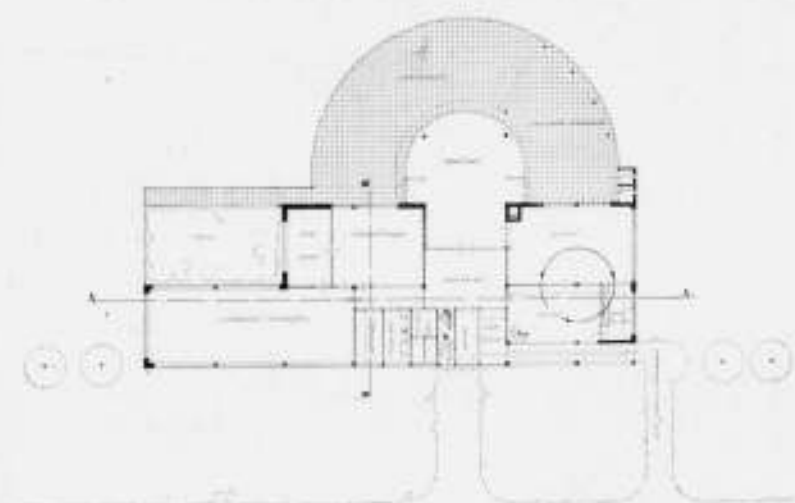
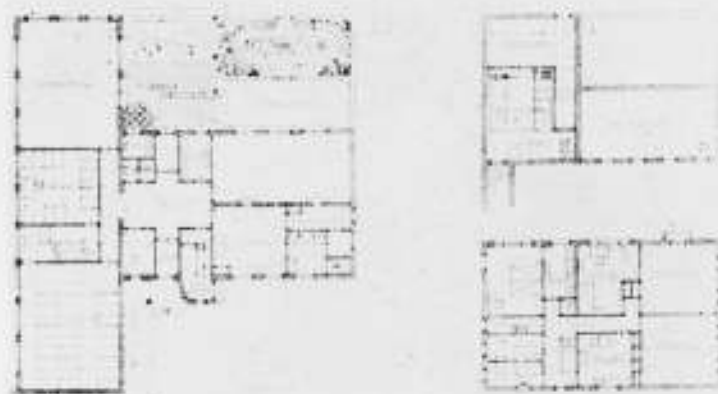
MOTTO: „POMONA”
3^e PRIJS
ONTWERPER: J. W. BLOK TE DELFT

STUDIE-PRIJSVRAAG 1933/34 „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP” TE ROTTERDAM.

ONTWERP VOOR EEN HOTEL IN EEN PROVINCIESTAD

PRIJSVRAGEN 1933/34. „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE R'DAM. ONTWERP VOOR EEN KINDERBEWAARPLAATS IN EEN STADSPLANTSOEN

gelegenheid is, zijn ontwerp met andere inzendingen te vergelijken. Vooral deze studieprijsvragen zijn zoo nuttig.

Maakt de hierboven aangehaalde zinspreuk ook tot de Uwe.

Het aantal inzendingen bedroeg 75; en wel voor het hotel c.a. in een provincie stad 34, voor een kinderbewaarplaats in een stadsplantsoen 27, voor het interieur van een apotheek 11 en voor een modern kaartspel 3. In totaal 212 teekeningen.

De inzendingen voor het hotel droegen de motto's: „Owai", „Loyal", „De gouden leeuw", „A la carte", „Im weissen Röszl", „blok", „M.T.S.", „Hekrima", „Herinnering", „Vier", „Marktplein", „8 febr.", „Kruispunt", „Rust Roest", „H-H", „J.M.", „4.3.3.3.", „Z", „H.L.S.S.G.", „Nieuw Evenwicht", „22701", „Arts and Matters", „White", „Bedrijf en Vermaak", „Omega", „3", „Hemo", „M.", „A.G.", „53", „34", „Pomona", „Nacht", „Placon",

de inzendingen voor de kinderbewaarplaats de motto's: „Zuid", „Jeugd", „35", „k.l.k.l.k.l.", „Moorvo", „1934", „Crèche", „W.V.V.", „Centre", „A.C.", „Codeh", „Kleuterlust", „de kloek", „B.N.", „A", „4.3.3.3.1", „4.3.3.3.11", „oord", „Jeugd", „A.N.T.R.", „44400", „Studie", „W.H.", „416", „54321", „007", „Vidal",

de inzendingen voor de apotheek, de motto's: „de spatel", „Gretha", „Grijs", „Linea Recta", „A.T.O.", „Deceb", „64634", „4-1-5", „would be", „Senang", „13",

en de inzendingen voor het kaartspel de motto's:

„Poppeloos 13", „Hazard", „Niet te beduimelen".

Hotel c.a. in een provincie stad van = 30000 inwoners.

Voornaamste eischen en algemeene beschouwingen.

Buiten hetgeen direct in het programma was voorgeschreven en vastgelegd, kunnen als voornaamste eischen worden aangemerkt:

1. een goede ligging van de entree en hall,
2. een goede toegang tot de feestzaal,
3. een behoorlijke dagverlichting.

Bij punt 1 valt op te merken, dat een excentrisch geprojecteerde hall geen goede oplossing blijkt te geven, in 't algemeen ontstaan hierdoor te veel en te lange gangen. Aan een centraal gelegen hall moet dus de voorkeur worden gegeven.

Voor wat punt 2 betreft, zij opgemerkt, dat de meeste ontwerpers zich niet voldoende rekenschap hebben gegeven van de eischen die aan de toegangen van een feestzaal moeten worden gesteld. Dat men b.v. de toegangsdeuren van de zaal direct boven aan de trap plaatst is absoluut mis-

MOTTO: „OORD". 1e PRIJS
ONTWERPER: P. VAN DORP TE VLAARDINGEN.

MOTTO: „007". 2e PRIJS
ONTWERPER: PIET DE GRAAF. ARCHITECT TE AMSTERDAM.

Dit geldt in het algemeen voor deuren bij trappen, doch in het bijzonder bij een zaal met vrij veel menschen, bij het verlaten van de zaal b.v. is het beslist gevaarlijk. Ook de door veel ontwerpers gegeven oplossing, waarbij men naast het tooneel de zaal inkomt, is volkomen verkeerd, men denke hierbij aan het binnenkomen tijdens een voorstelling of indien op het tooneel redevoeringen worden gehouden.

Wat punt 3 aangaat, behoeft men slechts de diverse ontwerpen wat nauwkeuriger te beschouwen om te zien, dat veel ontwerpers vooral aan de achterzijde en bij geprojecteerde binnenplaatsen, absoluut niet aan een goede dagverlichting hebben gedacht.

Verder heeft het de Jury getroffen, dat in het algemeen de architectuur te weinig het juiste karakter draagt, n.l. dat van een hotel in een provincie stad.

Bij de schifting ontstonden de volgende groepen:

groep 4 (de ontwerpen die het eerst uitgevallen zijn) t.w. de inzendingen onder motto's: „Loyal", „M.T.S.", „blok", „Herinnering", „4.3.3.3.", „Placon", „22701", „Nacht", „53", „A.G.", „M.", „Rust roest", en „Bedrijf en Vermaak"

groep 3, hiertoe behooren de inzendingen onder de motto's: „Hemo", „34", „White", „Vier", „Z", „Hekrima", „Marktplein", „8 febr.", „Kruispunt", „De gouden leeuw", „J.M." en „Omega",

groep 2, hiertoe behooren de inzendingen onder de motto's: „Im weissen Röszl", „Nieuw Evenwicht", „H.H." en „3",

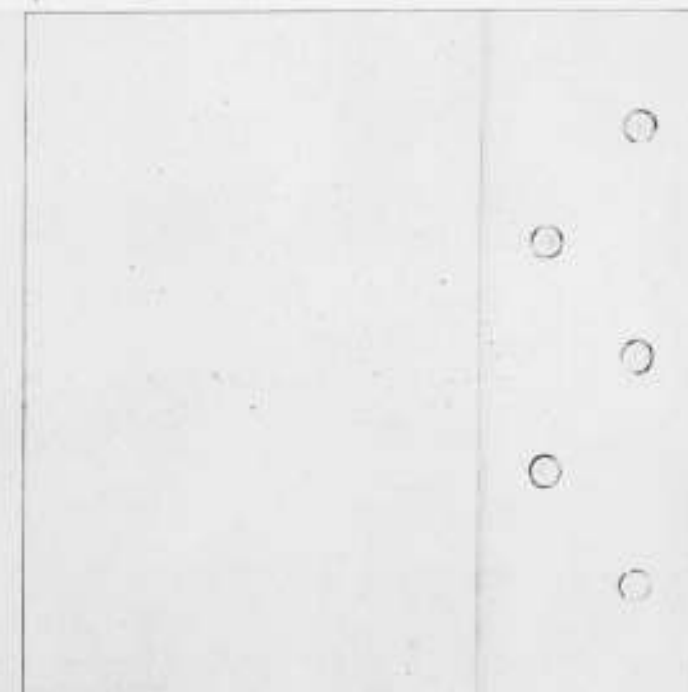
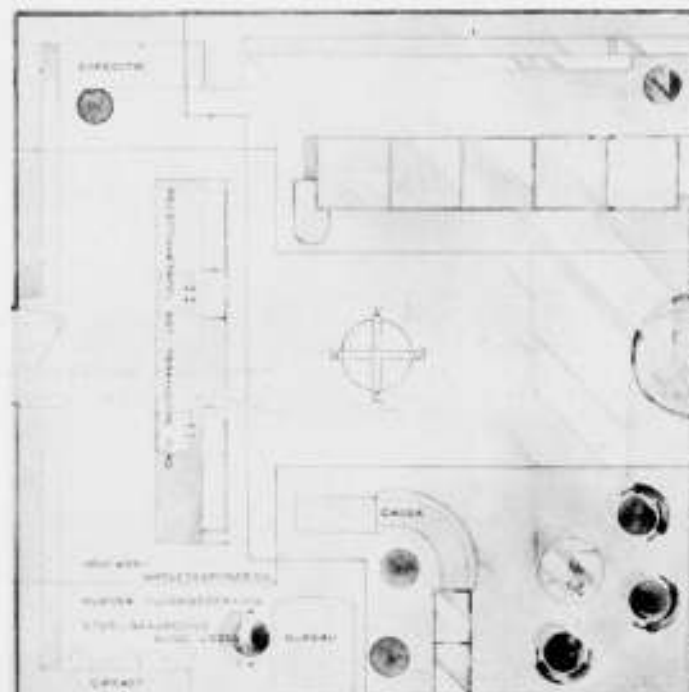
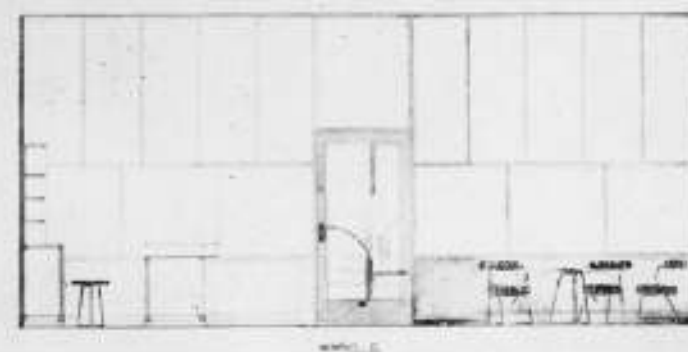
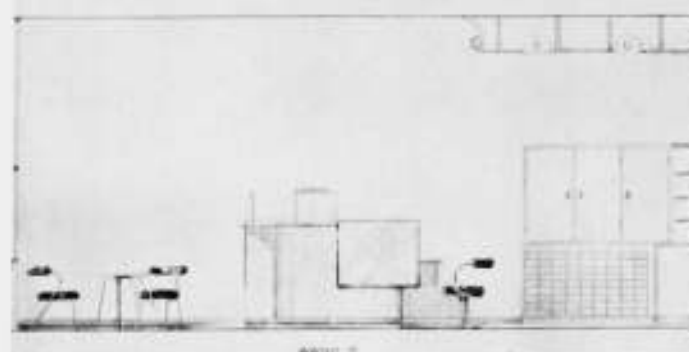
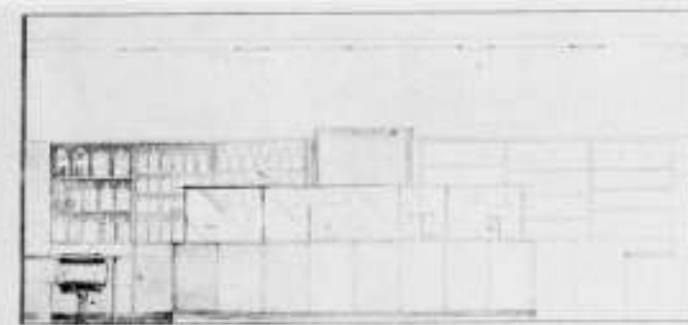
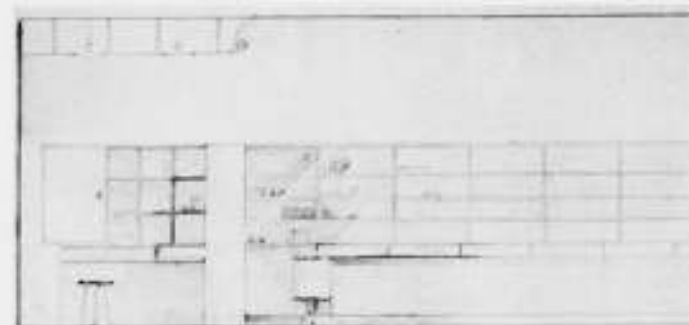
groep 1, hiertoe behooren de inzendingen onder de motto's: „Pomona", „Arts and Matters", „H.L.S.S.G.", „A la carte" en „Owai".

Nadere beoordeeling van de ingezonden ontwerpen in Groep 1.

Motto „Owai". De plattegronden vooral van den beganen grond zitten goed in elkaar. Om de toiletten naast den ingang op het mooiste gedeelte van het marktfront te projecteeren is fout. Het maken van kamers boven de feestzaal is te veroordeelen. De architectuur verraaft een vlot teekenaar, doch is te onrustig.

Motto „A la carte". De plattegronden zijn ook hier vrij goed. De dienstruimten op den beganen grond liggen eveneens goed. De garage is niet groot genoeg. De dienstkamer en het buffet liggen donker. De excentrische ligging van den hotelingang blijkt ook hier niet tot een ideale oplossing te hebben kunnen leiden. De architectuur is vervelend, veel te druk en te pompeus. Het tekenwerk verraaft een vaardige en vaste hand.

Motto „Pomona". De ingangspartij is heel goed. De plattegronden zijn met zorg in elkaar gezet. De vondst van de entresol heeft tot een goede oplossing bijgedragen. De toegang tot de feestzaal beneden is zeer goed,

STUDIEPRIJSVRAGEN 1933/1934. „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP". ONTWERP VOOR EEN INTERIEUR VAN EEN APOTHEEK
MOTTO: LINEA RECTA
1e PRIJS: ONTW.: MEJ. H. v. d. WAERDEN

de zaalentré daarentegen is wat benepen. De architectuur past niet in een provincie stad.

Motto „H.L.S.S.G.". De ingangen zijn ook hier goed. De dienstruimten zijn behoorlijk opgelost, al is de toegang tot de keuken van buitenaf niet fraai. Verder laat dit plan verdienstelijke plattegronden zien. Het ontbreken van toiletten bij de eetzaal is te betreuren. De architectuur is nog wat onevenwichtig, wel rustig en voor een provincie stad toch ook wel passend. Het tekenwerk is keurig.

Motto „Arts and Matters". De plattegronden zijn goed en eenvoudig opgelost. De feestzaal is niet fraai van vorm. De toegang tot de feestzaal met assesoires is te loven. De verbinding deur van de garage naar de keuken is fout en had er niet mogen zijn. Het werk van dezen inzender houdt beloften in. De architectuur is verdienstelijk. Het tekenwerk knap.

Na ernstige overweging kwam de jury tot de overtuiging, dat de drie laatstgenoemde ontwerpen voor een bekroning in aanmerking komen en stelt daarom aan het bestuur van de vereniging „Bouwkunst en Vriendschap" voor de prijzen als volgt te verdeelen:

Motto „Arts and Matters" eerste prijs: f 50,— en zilveren medaille met getuigschrift.

Motto „H.L.S.S.G." tweede prijs: f 25,— en bronzen medaille met getuigschrift.

Motto „Pomona" derde prijs: een bronzen medaille met getuigschrift. De inzendingen zijn, behalve dan de indeeling in categorieën, niet in rangorde van kwaliteit vermeld.

KINDERBEWAARPLAATS IN STADSPLANTSOEN.

Algemeene beschouwingen en opmerkingen. Bij bijna alle ontwerpen bleek geen juist inzicht te bestaan omtrent het gebruik en de daaruit voortvloeiende noodzakelijke ligging van de slaapzalen. Deze toch worden slechts overdag gebruikt en wel speciaal in de middaguren. Er moet dus voor worden gewaakt dat deze zalen in den zomer niet door een overmatige warmte onbruikbaar worden. Een ligging op het Zuiden en Westen is dus verkeerd. Bij de schifting is een indeeling in drie groepen gemaakt.

Tot de derde groep behoorden de inzendingen onder de motto's: „k.l.k.l.k.l.", „Moorvo", „Jeugd", „4.3.3.3.11", „4.3.3.3.1", „35", „Centre", „A-C", „W.V.V.", „B.N.", tot de tweede groep de inzendingen onder de motto's: „Vidal", „416", „ANTR", „44400", „A", „Zuid", „Codeh", „De kloek", „54321", „Crèche" en „1934".

tot de eerste groep de inzendingen onder de motto's: „Kleuterlust“, „Studie“, „W-H“, „Jeugd“, „007“ en „Oord“.

EERSTE GROEP.

Motto „Kleuterlust“. In dit plan is te veel gestreefd naar monumentale symmetrie. De ontwerper had de slaappalen niet op 't westen, doch aan de oostzijde van het gebouw moeten projecteeren. De architectuur is rustig, doch te grootach.

Motto „Studie“. In 't algemeen is in dit plan een tekort aan licht. De woning is niet mooi van indeeling. Het plan is wel beknopt. De architectuur rustig en fijn. Het tekenwerk is zeer goed.

Motto „W-H“. De plattegrond geeft wel aardige vondsten. De ligging van de slaappalen is wel goed. De architectuur is slap. De afmeting van de teekeningen is te groot.

Motto „Jeugd“. De groote slaappaal is alleen toegankelijk door de kleine, als gevolg van den langgerekten vorm. Het geheel is wel beknopt en dientengevolge goedkoop in uitvoering. Daardoor ook is dit ontwerp meer in overeenstemming met de gestelde opgave.

Motto „007“. De plattegronden zijn wel goed, beknopt en overzichtelijk. De dakbedekking zal bij uitvoering wel moeilijkheden opleveren. De woning is goed ingedeeld. De ligging van de slaappalen is niet juist.

Motto „Oord“. Het plan is verdienstelijk in elkaar gezet. De slaappalen liggen gunstig. De ontwerper heeft geen schoorsteen voor de centrale verwarming geteekend, deze is echter zonder ingrijpende wijzigingen aan te brengen. De architectuur is goed, doch niet voor een stadsplantaatsen de meest geschikte. Het is met groote liefde geteekend.

Na ernstige overweging kwam de jury tot de overtuiging dat slechts aan de twee laatste inzendingen een prijs kan worden toegekend. Zij stelt daarom het bestuur van de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap“ voor de prijzen als volgt te verdeelen:

Motto „Oord“ een eerste prijs, f 40,— en bronzen medaille met getuigschrift.

Motto „007“ een tweede prijs f 20,— en bronzen medaille met getuigschrift.

De inzendingen zijn, behalve dan de indeeling in categorieën, niet in rangorde van kwaliteit vermeld.

INTERIEUR VAN EEN APOTHEEK.

In het algemeen valt bij dit onderwerp het groote aantal goede oplossingen op. Het was voor de jury daarom niet gemakkelijk een keuze te doen en de voor een bekroning in aanmerking komenden aan te wijzen.

Motto „grijs“. De algemeene indeeling is wel goed. Het geheel doet wat stug aan. De letters zijn niet fraai, en niet in overeenstemming met het overige tekenwerk.

Motto „would be“. Hier is wel een aardige oplossing gegeven voor de plaatsing van toonbank, receptuurtafels, enz. De algemeene architecturale opvatting is aantrekkelijk, het tekenwerk vlot.

Motto „4+1=5“. De indeeling is aangenaam, terwijl de gekozen vorm

voor de wandkasten heel prettig aandoet. Het tekenwerk is zeer verdienstelijk.

Motto „Linea Recta“. Dit ontwerp getuigt van een zorgvuldige bestudeering van het geheele vraagstuk en vertoont vele aardige vondsten. De plaatsing van de verschillende meubelen ten opzichte van elkaar is gelukkig te noemen. Het tekenwerk is voortreffelijk.

De jury stelt hier het bestuur voor, gezien het goede werk: een prijs meer toe te kennen en wel een tweede derde prijs.

Zij stelt voor de bekroning als volgt toe te kennen:

eerste prijs, f 25,— en bronzen medaille met getuigschrift aan de inzending onder motto „Linea Recta“,

tweede prijs, f 10,— en bronzen medaille met getuigschrift aan de inzending onder motto „4+1=5“,

derde prijs, een bronzen medaille met getuigschrift aan de inzending onder motto „grijs“ en een

derde prijs, een bronzen medaille met getuigschrift aan de inzending onder motto „would be“.

De inzendingen zijn niet in rangorde van kwaliteit vermeld.

Vierde prijsvraag.

EEN MODERN KAARTSPEL.

De drie hiervoor ingekomen ontwerpen voldoen geen van alle aan de eischen van bruikbaarheid welke gesteld kunnen worden. Men moet toch direct kunnen zien met welke kaart men te doen heeft, er moet dus voldoende onderscheid zijn. Op deze gronden stelt de jury daarom voor geen prijzen toe te kennen.

De Jury:

Herm, van der Kloot Meijburg, voorz., J. P. L. Hendriks, Ir. S. van Ravesteyn, Ir. H. van Vreeswijk, Rotterdam, Juli 1934, W. C. Pouderooyen, secr. van de Jury.

Na opening van de naambriefen bleken de inzenders, welke inzendingen bekrond werden, te zijn:

Voor het hotel:

1e prijs, A. Elzas, architect te Alkmaar,

2e „ „ P. van Dorp, bouwkundig teekenaar te Vlaardingen,

3e „ „ J. W. Blok, te Delft.

Voor de kinderbewaarplaats:

1e prijs, P. van Dorp, bouwkundig teekenaar te Vlaardingen,

2e „ „ Piet de Graaf, architect te Amsterdam.

Voor het interieur van een apotheek:

1e prijs, Meuffrouw Hetty van der Waerden, leerlinge van het „Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs“, afd. Binnenarchitectuur te Amsterdam.

2e „ „ Meuffrouw R. ten Holt, leerlinge van eerder genoemde school, te Hilversum.

3e „ „ Clim Meijer, eveneens leerling van de eerder genoemde school, te Krommenie.

3e „ „ Meuffrouw Lizzy ter Gast, binnenhuisarchitect te den Haag.

PRIJSVRAAG VOOR EEN SLUITZEGEL VOOR DE STICHTING „HAVENBELANGEN“ TE ROTTERDAM.

Aan de prijsvraag kunnen alleen leden van te Rotterdam gevestigde Kunstgenootschappen deelnemen. Gevraagd een tekening, waarvan de grootste maat 15 cm bedraagt, die in ten hoogste 3 kleuren, die van het papier meegerekend, wordt uitgevoerd.

Prijzen: eerste prijs van f 100,—, 2e prijs van f 75,—.

Jury: W. A. Engelbrecht, Jac. Jongert en E. B. W. Schuitema. Datum van

inzending 31 October, aan het adres: B. P. Willebeek Le Mair, Kolkade 8, Rotterdam.

Inlichtingen tot 30 Sept. te vragen aan: J. Jongert, Vijverlaan 71, Rotterdam.

Beantwoording vindt plaats in het B.W.A.

Volledig programma: Kolkade 8, Rotterdam.

BRAND IN DE CUNERA KERK TE RHENEN.

Op Maandag 3 Sept. j.l. heeft brand gewoed in de bekende Cunera kerk. Alleen het dak is verbrand. De fraaie toren en de kerk zelve bleven gespaard. In het volgend nummer zal de Heer Kromhout nog nader over den brand mede deelen.

EUWFEEST VAN HET ROYAL INSTITUTE OF BRITISH ARCHITECTS.

De R.I.B.A. gaat zijn eeuwfeest vieren. Het heeft plaats van 21—24 November a.s. Tegelijkertijd wordt het nieuwe gebouw van de Royal in gebruik genomen. De opening ervan zal geschieden half November.

RECTIFICATIE.

In het artikel over de Wilhelminastichting, van de hand van den Heer Bilderbeek, is een storende vergissing blijven staan: Op pag. 355 1e kolom in het midden staat geschreven: „Aangezien de plaatselijke bouwonderneming in het bouwen van dit soort kleine woningen niet voorzag enz.“. Bouwonderneming nu moet zijn „bouwverordening“.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 29 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 15 SEPT. 1934 No. 37

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. ZOMERVERGADERING VAN DEN B.N.A. TE EINDHOVEN OP 21 EN 22 SEPT. 1934.

Op Vrijdag, 21 Sept. en Zaterdag 22 Sept. 1934 zal de uitgestelde Jaarvergadering van den B.N.A. te Eindhoven worden gehouden.

De Kring Eindhoven heeft de eer en het genoegen alle leden met hun dames voor deze vergadering uit te noodigen, in de hoop zeer veel deelnemers en deelnemsters te mogen begroeten.

Hij heeft het navolgende programma vastgesteld:

Opgaaf van deelneming moet vóór Donderdag, 20 September in ons bezit zijn p/a H. E. van den Pauwert, Stationsweg 168, Waalre (N.-B.).

PROGRAMMA:

Aankomst te Eindhoven omstreeks 2 uur.

2.15—5 uur algemeene ledenvergadering in Hotel Royal.

Omstreeks 5¹/₂ uur ontvangst ten Gemeentehuize door het Gemeentebestuur.

6¹/₂ uur borreluur en daarna diner in Hotel Royal (prijs per couvert f 2,50).

9 uur rondrit langs de verlichte Philips' fabrieken en bezoek aan de tentoonstelling van foto's Philips' Lichtadviesbureau en vertooning van lichtbeelden door Ir. Kalf.

Een goede nachtrust en ontbijt in hotel (ter keuze Hotel Royal à f 3,50 per persoon, Hotel Nijpels à f 3,50 per persoon, Hotel de Wildeman à f 3,— per persoon). Geeft U nu reeds voor een dezer hotels op met vermelding of één of tweepersoons kamers worden verlangd.

Zaterdag, 8.30 uur verzamelen op het Stationsplein voor excursie naar de Picus' Fabrieken. Daarna bezoek aan de Philips' fabrieken en gebouwen.

12.30 Autobustocht naar de prachtige terreinen van de Eindhovensche golf, waar Philips U in het gezellige clubhuis een Brabantsche koffietafel aanbiedt. Na twee uur kunnen golf-enthousiasten een partijtje spelen, anderen maken een kleine wandeling langs bosch en ven.

± 3.50 uur terugtocht naar Eindhoven per autocar langs een mooi gedeelte van Brabantsche hei en bosschen.

± 4.30 uur afscheid aan het station en een hartelijk tot wederziens.

AGENDA VAN DE LEDENVERGADERING:

1. Opening.
2. Notulen van de vorige vergadering.
3. Mededeelingen.
4. Ingekomen stukken.
5. Behandeling Ontwerp Herziening Algemeene Nationale Prijsvraagregelen.
6. Benoeming nieuw lid P.P.C.
7. Werkverruiming voor den architect.
8. Rondvraag.

Toelichting op de agenda:

sub 2. De notulen van de vergadering van 30 Juni j.l. zullen ter vergadering worden voorgelezen.

sub 5. Het ontwerp is opgenomen in de Officieele Mededeelingen no. 25 van 4 Augustus j.l.

Teneinde een goede behandeling op de vergadering te bevorderen, worden de kringen en de leden individueel verzocht hun eventueele opmerkingen en bezwaren vooraf schriftelijk bij het Bestuur in te dienen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

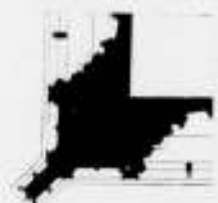
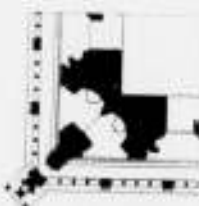
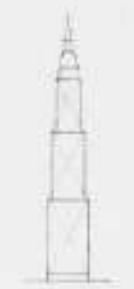
ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 37
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 15 SEPT. 1934

TOREN RHEMEN
23.6 1934
-1924.

DE KERKBRAND TE RHENEN.

Wanneer men in een bekoorlijke streek gewoond heeft, zijn er altijd gedeelten, die men door hun bijzonder schoon boven andere stelde.

Dit geldt ook voor het prachtige gebied tusschen Arnhem en Rhenen. Het is een merkwaardige, sterk geaccidenteerde landstrook, nu eens hevig dan weer kalmer, maar steeds deinend en vol afwisseling.

We bevinden ons hier dan ook op de grens van twee gesteldheden, het echte Hollandsche, dat van verre op u afkomt, en de aankondiging van het uitheemsche, dat we in sterker mate achter ons weten; 'n heroisch bodemconflict, dat hier werd uitgevochten en schoonheid bracht.

Een mooie tocht was steeds die naar Rhenen. Het is of daar aan de Grebbe, de weg en alles er om heen, vóór hij gedwongen wordt zich te plooiën naar de vlakke allures van het Utrechtsche landschap, nog een laatste poging doet romantisch te zijn. Tot afscheid. Aan den voet van den Grebbe-berg — berg in duodecimo natuurlijk, maar toch aardig uitdrukkelijk het plotselinge der hoogte — heeft men de Grebbe-sluizen en vóór ons de kloof, waardoorheen de straatweg, de Utrechtsche, tamelijk steil opstijgt naar het plateau, vanwaar de weg regelrecht voert naar het stadje, dat langzamerhand zoo'n sinistre vermaardheid gaat krijgen door zijne kwart-eeuwsche kerkbranden.

Rhenen trekt zeer aan door zijn ligging, maar vooral door zijn kerk en toren, welke laatste zoozeer den ganschen omtrek domineert. Er gaat een fascineerende invloed van uit, ééns gezien komt men er terug, om nieuwe punten te ontdekken van waaruit het een lust is ze te zien en zoo mogelijk te teekenen.

Het was ditmaal een droevig weerzien, toen ik de vorige week op den dag na den brand de Cunera bezocht; een patient vol brandwonden, beroofd van zijn beschermend tooiel, het dak. Van verre was het zichtbaar, hoezeer het bekende silhouet geschonden was: weg alle kappen, alleen de afsluitgevels der transeptmuren kaal-driehoekig en vereenzaamd opbonkend uit de omgaande gootlijn. Maar de trotsche toren staat gelukkig nog onaangetast, zij het sedert eenige jaren weder omsteigerd, waardoor het een voorrecht was hem gekend te hebben in zijn goeden tijd, toen dit omhulsel hem nog niet ontsierde. Want eigenaardig is het van dezen toren, dat hij door het steigerwerk er niet op verbeterde, zooals dit bij andere het geval is door de aanvullende werking van het fantastisch lijnenspel, waarmede een steiger zich zoo verzoenend en verontschuldigd weet voor te doen. Hoezeer

OPMETING VAN DEN CUNERA-TOREN UIT HET PLAATWERK „DE ARCHITECT“, PLAAT 391-392.

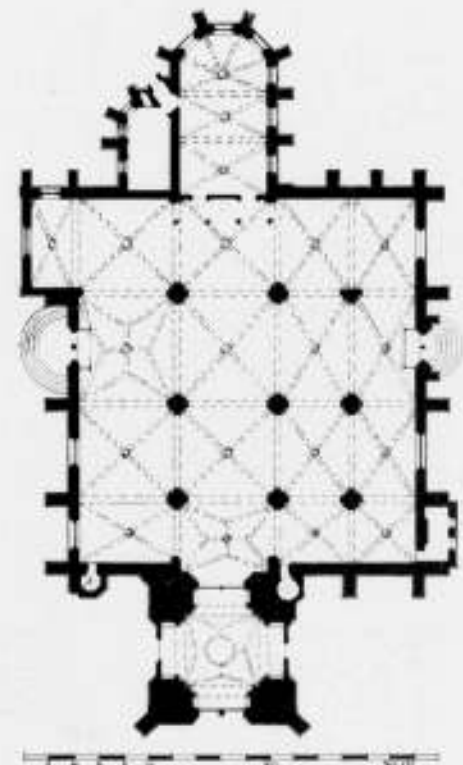
bood al dat houtwerk de gelegenheid om den toren te doen deelen in de catastrofe! Deze geweldige houtmassa werd slechts door de vereende krachten van eigen brandweer en die der omliggende Gemeenten behoord tegen het vuur, dat men tot het dak wist te beperken, maar dat dan ook grondig vernielde. Ware de brand niet in den vroegen middag doch 's nachts uitgebroken, dan zou thans waarschijnlijk niet meer dan een zwart verkoolde massa zijn overgebleven van den ongetwijfeld schoonsten toren onzer Nederlandsche Gothiek.

Hoe zou Victor de Stuers, ware hij nog in leven, wederom uitvaren tegen „die vervloekte loodgieters“! Want ook nu zal een gewone — de gebruikelijke — onachtzaamheid de waarschijnlijke oorzaak geweest zijn van den brand. Het onmiddellijk bespuiten en nathouden der steigerwerken voorkwam eene uitbreiding torenwaarts, terwijl de steenen gewelven der gelijk-hooge beuken het neerstortende houtwerk buiten de kerk hield. Doch deze, achteraf beschouwd zoo gelukkige, nevenomstandigheden behoeven ons niet — hoe groot de blijdschap ook moge zijn, dat zooveel behouden bleef — in slaap te wiegen en de oorzaak der catastrofe uit het oog te verliezen. Op deze oorzaak komt het nu aan, zij dient nagepluisd te worden, van minuut tot minuut moet worden nagegaan wie en waar iemand op dien dag werkzaam was, welke materialen en hulpmiddelen hij gebruikte, wat hij bij het gaan schaften achterliet en hoe. En blijkt dan onomstootelijk dat de schuld inderdaad ligt bij den loodgieter, dan . . . ja, wat dan? Onze voorouders zouden den man vermoedelijk „te kaak“ gesteld hebben en hem het verblijf in de provincie ontzegd, waar hij brandstichter werd door onvoorzichtigheid. Maar wij?

Ik geloof dat wij, Nederlanders, het niet waard zijn zulke schatten van oude kunst te bezitten. Heeft de brand van het Leidsche Raadhuis tot gevolg gehad, dat in alle oude Raadhuisen van ons land — en hoe schoone zijn daaronder! — de stookplaatsen werden onderzocht, veranderd en verbeterd? Heeft de brand van 1897 in de zelfde Rhenensche kerk en toren tot scherper toezicht aanleiding gegeven op allen die gingen „repareeren“? Zal deze brand het moeilijke vraagstuk der preventie iets nader tot oplossing brengen? Moeten eerst nog meer gebouwen aan stupide onachtzaamheid ten offer vallen?

Wij doen alsof het geoorloofd is uit onzen rijkdom aan historische monumenten zoo nu en dan een zoenoffer den brand-moloch in den muil te werpen, om rustig voort te kunnen vegeteeren tot . . . de noodzaak van een volgende. Maar als eindelijk de voorraad dunt en geen offer meer gebracht kan worden?

W. KROMHOUT Cz.

PLAN VAN DE CUNERA-KERK NAAR EEN OPMETING IN 1864 GEMAAKT, UIT „AFBEELDINGEN VAN OUDE BESTAANDE GEBOUWEN“, AFL. 12

HET ONDERHOUD VAN HUIZEN.

In nummer 12 d.d. 22 Mrt. 1934 van het Bouwkundig Weekblad, werd onder een artikel, met bovenstaand opschrift, een onderschrift geplaatst van de hand van den Heer J. P. M. Hoewel wij altijd met belangstelling Uw interessant blad lezen, was ons oorspronkelijk dit onderschrift ontgaan, vandaar dat wij eerst nu hierop reageeren.

De heer J. P. M. meent toch in dit onderschrift eenvoudigweg te kunnen constateeren een volslagen gebrek aan vakkundigheid bij de particuliere ondernemers.

De wijze waarop de Heer J. P. M. in enkele regelen, zonder eenige steekhoudende bewijsvoering een belangrijke bouwnijverheid, waaraan vele architecten medewerken en hun bestaan danken, probeert „af te maken“ is zonder meer „ergerlijk“ en hadden wij zeker niet verwacht nu nog in Uw blad te zullen lezen, dat particuliere ondernemers o.a. „tallooze woningen hebben gebouwd die een aanfluiting zijn van de vakkundigheid“.

Wanneer de Heer J. P. M. schrijft over woningen „waarin het metselwerk in strijd met alle regels aan elkaar geknoeid is“ dan moeten wij tot onze spijt erkennen, dat zoodanig knoelwerk inderdaad is gemaakt en kan men zich daaraan als vakkundig particulier ondernemer dagelijks ergeren en tevens enorme bedragen besteden aan onderhoudskosten en aan het dekken van huurverlies door feitelijke onbewoonbaarheid van die woningen.

Daar de Heer J. P. M. echter naliet (natuurlijk niet met opzet) te vermelden op welke plaatsen dat moois te zien is, zouden wij de lezers willen adviseeren eens te gaan kijken b.v. in Amsterdam-Zuid, in het eerstgebouwde gedeelte, tusschen Rijnstraat en Amstel, op welke stadswijk architecten van naam hun stempel hebben gedrukt.

Daar toch werden de particuliere ondernemers gedwongen, ondanks hun waarschuwingen en protesten, metselwerk te maken volkomen in strijd met alle regels, kozijnen aan te brengen buiten de gevels en geconstrueerd in strijd met elk begrip van vakkundigheid.

Men vindt daar en elders, in de, tijdens dien tijd heerschende, verhoudingen gebouwde woningen, tallooze kamers zonder voldoende licht, door te kleine ramen, doordat de glaslijn in vele gevallen 1.20 m en meer boven den vloer ligt en door meerdere grove fouten.

Dit fraais is gemaakt door — en tot groote schade van — den particulieren ondernemer volgens de aanwijzingen en naar de hem, onder protest, opgedrongen teekeningen van aangewezen „deskundigen“ aan wie hij daar zelfs nog een belangrijk bedrag als honorarium voor moest betalen.

Waar is nu het verantwoordelijkheidsbesef van deze „deskundigen“?

De Heer J. P. M. meent goed te doen al de nadeelen van het experimenteren van die H.H. Architecten zonder meer te schuiven op de schouders van den particulieren ondernemer, die gedwongen werd volgens teekeningen en aanwijzingen van „deskundigen“ dit knoelwerk te maken en die daar nu nog de nadeelige gevolgen van ondervindt.

Natuursteenen dorpels, die in drie stukken onder de kozijnen hangen, zal men bezwaarlijk aan de door part. ondernemers gebouwde woningen kunnen aantreffen, daar natuursteenen dorpels door hen vrijwel niet worden gebruikt. Overigens zal men zelfs gescheurde natuursteenen dorpels, ook in het meest verzorgde werk aantreffen; de oorzaak daarvan is elk deskundige voldoende bekend.

„Inferieur houtwerk dat men kan blijven verven“ is volgens den schrijver ook in tallooze woninge gebruikt.

Een ieder die terzake voldoende is ingelicht weet toch dat dezelfde timmerfabrieken, die timmerwerk leveren aan part.

ondernemers, ook timmerwerk leveren aan ondernemers die werk onder Directie uitvoeren en daarbij zoowel voor het eene als het andere werk dezelfde kwaliteit hout gebruiken. De particuliere ondernemer ontvangt zelfs dikwijls beter timmerwerk omdat het den fabrikant bekend is dat deze ondernemers meermalen door het jaren eigenhandig bewerken van hout als bij uitstek deskundig moeten worden aangemerkt.

Beschouwen wij de woningen gebouwd in Amsterdam, door woningbouwverenigingen, de z.g. „collectivisatie-bouw“.

Wij kunnen niet aannemen dat de Heer J. P. M. na rustige vergelijking, eerlijk als deskundige, uit technische overwegingen, de voorkeur zou geven aan de door deze verenigingen, volgens teekeningen, aanwijzingen en onder voortdurend toezicht van een „deskundige“ Directie gebouwde woningen boven de door den particulieren ondernemer in dezelfde periode voor eigen risico gebouwde woningen.

Verder zouden wij kunnen wijzen op de vele uitstekend uitgevoerde werken van particuliere ondernemers, op het feit dat in de laatste jaren, dank zij den meerderen invloed dien de bouwondernemer heeft verkregen, het maken van knoelwerk en het experimenteren van H.H. Architecten in den woningbouw vrijwel geheel tot het verleden behoort en dat langzamerhand de Architecten, die voor de part. bouwnijverheid werkzaam zijn, hebben leeren waardeeren het inzicht en de vakkennis van den particulieren ondernemer. Als bewijs daarvan diene de in de laatste jaren onder dien invloed uitgevoerde woningbouw door particulieren, waarvoor een ieder deskundige het grootste respect heeft en waarvoor Amsterdam meermalen door erkende deskundigen als voorbeeld voor geheel Europa werd gesteld.

Veel ware over dit onderwerp nog te zeggen maar wij mogen niet te veel vergen van de gastvrijheid die wij — naar onze overtuiging — in dit geval zeker in Uw blad zullen genieten.

Tenslotte meenen wij te moeten constateeren dat de Heer J. P. M. met dergelijk onverantwoordelijk geschrijf zeker niet bevordert de gezonde samenwerking die in de laatste jaren over het algemeen is ontstaan tusschen den architect en den bouwondernemer, welke samenwerking — met waardeering van elkanders vakkennis en inzichten — o.i. niet alleen is eigen of groepsbelang, maar ook zeer zeker de volkshuisvesting in het algemeen ten goede komt.

Namens Amstels Bouwvereniging
J. A. BANGERT, Secretaris.

ONDERSCHRIFT VAN HET BESTUUR VAN DEN B.N.A.

Het verweer, dat het Bestuur van „Amstels Bouwvereniging“ zond op het stukje van den Heer J. P. M., en dat door de zoojuist verstreken vakantieperiode tot ons leedwezen vertraagd werd bij de opname, noopt ons tot een enkel woord, waarmede onzerzijds de discussie zal worden gesloten. Wij willen er alleen dit van zeggen, dat naar onze meening de argumenteering van „Amstels Bouwvereniging“ voor een groot gedeelte langs de strekking van het betoog van den Heer J. P. M. heen gaat.

Het wordt een beetje vermoeiend om altijd weer te moeten aanhooren, dat er in de eerste premiebouw-jaren door sommige architecten dingen zijn ontworpen, die technisch onvoldoende verantwoord waren. Dat weten wij wel, en dat ontkennen wij ook niet. Het te ontkennen zou geen zin hebben. Maar een tweede feit, dat evenmin ontkend kan worden, is, dat die eenigszins gewaagde, eigenzinnige en romantieke architectuur bovendien nog op een erbarmelijke manier is uitgevoerd, en dat de zorgeloze, liefdelooze en hartelooze uitvoering de gevolgen van de minder juiste technische uitwerking van de bewuste woningblokken nog in hevige mate heeft verergerd. Hier alle schuld op de betrokken architecten te werpen, gaat o.i. zeker te ver.

Maar de Heer J. P. M. ziet ook na deze periode het verval van de bouwtechniek nog steeds. En het wil ons toch voorkomen, dat dit niet ten onrechte door hem is gezegd, en dat, de goeden niet te na gesproken, in het algemeen de woningbouw in ons land niet in handen is van menschen, voor wie het maken van technisch in alle opzichten goed doordacht en met zorg uitgevoerd werk een eerste belang is. Hij had dit misschien anders kunnen zeggen, maar het feit is er. Het spreekt het duidelijkst daar, waar niet, zooals in de groote steden, het Bouw- en Woningtoezicht door een stelselmatig en streng toezicht althans het ergste voorkomt. Wil het Bestuur van „Am-

stels Bouwvereniging“ het ergerlijke geknoei in tal van kleinere plaatsen in ons land waarlijk in bescherming nemen? Wij kunnen dit kwalijk aannemen.

Het ware ons lief geweest, als in het antwoord van „Amstels Bouwvereniging“ dit aspect van de zaak ook eens naar voren was gekomen naast de oude, en nu langzamerhand wel wat oubakken grief over de woningen in Zuid. Wanneer „Amstels Bouwvereniging“ in de rijen der eigenbouwers het door ons toch waarlijk niet ten onrechte gesignaleerde kwaad werkelijk ernstig wil bestrijden, zal zij ons aan haar zijde vinden.

Het Bestuur van den B.N.A.

HUISVERWARMING DOOR IR. F. G. UNGER.

(Vervolg van pag. 380).

Bij de thermische wand-(muur)constructie speelt de keuze der toegepaste bouwstoffen een zeer groote rol, omdat het warmte-doorlatend vermogen, evenals de overige eigenschappen, van de verschillende wandmaterialen zeer sterk uiteenloopt. Bijvoorbeeld laat beton ruim twintig maal zoo veel warmte door als kurk.

De wandmaterialen moeten echter behalve aan thermische, ook aan vele andere, vooral speciaal bouwkundige eischen voldoen, waarvan ik als de voornaamste in dit verband noem weerbestendigheid, althans van het buitenoppervlak, en draagvermogen.

Bij de normale baksteenmuren maakt men zoowel van de weerbestendigheid als van het dragend en warmtebeschermend vermogen van één en hetzelfde materiaal gebruik. Evenwel zijn deze drie vereischte eigenschappen geenszins in de baksteen op alleszins bevredigende wijze verenigd en te meer niet, omdat, al naar plaats en functie van het wandgedeelte, ook andere onderlinge verhoudingen dezer eigenschappen verlangd kunnen worden. Dit is iets waaraan feitelijk geen enkel materiaal op zichzelf kan beantwoorden. Voldoende warmtebescherming vereischt bijvoorbeeld in ons klimaat en bij ons woningtype dikwijls een zwaarder muur, dan voor de te dragen belasting noodig zou zijn. Daarom streeft men tegenwoordig naar het splitsen van den wand in elementen, welke ieder slechts één of twee der vereischte functies, maar dan op zoo volmaakt mogelijke wijze, vervullen. Op deze wijze tracht men bij het doelmatigste gebruik der bouwstoffen tevens zoo gunstig mogelijke eigenschappen van de daaruit samengestelde wanden te verkrijgen.

Thermische verbetering bereikt men bijv. door het aanbrengen

van een afzonderlijke isoleerende laag, terwijl men bij skeletbouw tegenwoordig voor alle drie hoofdfuncties (weerbestendigheid, ondersteuning en warmtebescherming) geheel afzonderlijke wandelementen gaat gebruiken.

De moderne isolatiematerialen maken zoo gunstige wandconstructies gepaard met lage bouwkosten mogelijk, dat men zelfs een veelvoud van de tot dusver gebruikelijke warmtebescherming verkrijgen kan. Ter demonstratie hiervan diene, dat op een buitenlandsche tentoonstelling te zien was hoe met speciaal materiaal een zoo geringe warmtetransmissie als die van een 1 à 1½ meter dikke baksteenmuur werd verkregen zonder excessieve kosten.

In figuur 21 zijn enkele voorbeelden van normale en geïsoleerde baksteenmuren afgebeeld, teneinde een indruk te geven van de belangrijke verschillen in warmtetransport van diverse constructies t.o.v. den normalen eensteensmuur. Door toepassing van betrekkelijk dunne isolatie (i.c. 4 cm dik) kan men bijv. de helft van dit normale transport (30 kcal per m², uur) verkrijgen.

De in de figuur door pijlen aangeduide waarden van den warmtestroom zijn in daarmede overeenstemmende breedteverhouding geteekend. Zij gelden voor een buitentemperatuur van + 3° C, zijnde de gemiddelde etmaaltemperatuur in de eigenlijke wintermaanden, en voor een binnentemperatuur van ca. 18° C. Baksteen is aan de berekening ten grondslag gelegd. De veel toegepaste kalkzandsteen voor binnenlagen geeft eenigszins ongunstiger warmtetransmissie.

Isoleerende constructies en materialen dienen natuurlijk in de eerste plaats daar aangebracht te worden, waar de warmte-doorgang groot is, dus bij buitenwanden, daken, uitbouwen,

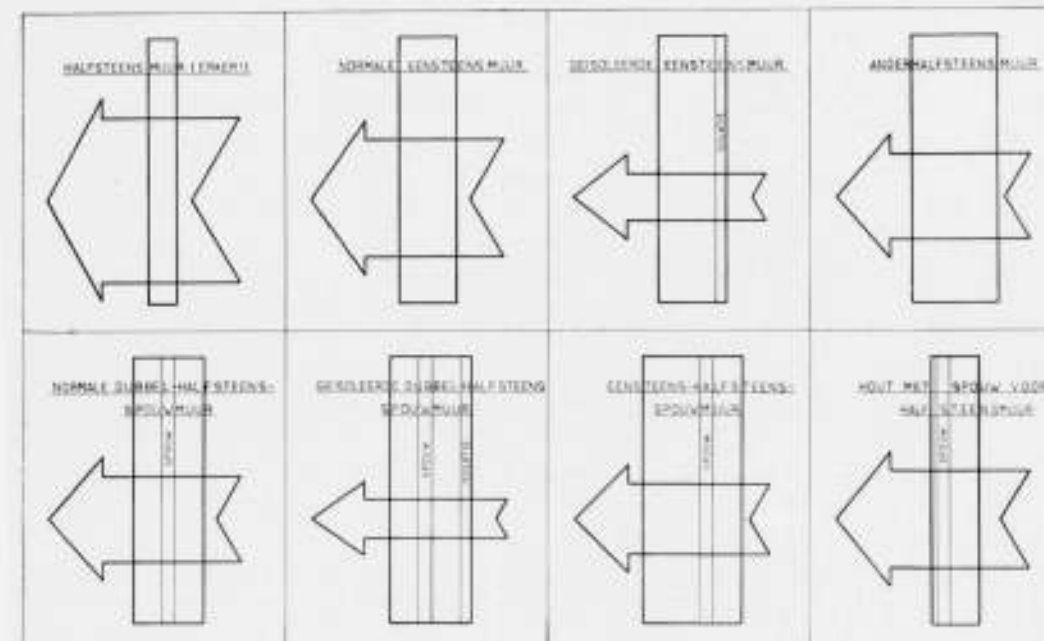

FIG. 21. WARMTE-TRANSMISSIE DOOR EENIGE MUURTYPEN. DE PIJLBREEDTE GEEFT IN VERHOUDING DEN WARMTESTROOM AAN.

parterrevloeren enz. Staan onder de ramen radiatoren opgesteld, dan is het goed, dat de wand daarachter (borstwering) isoleerend is, omdat anders daardoor in overmaat warmte naar buiten ontwijkt.

Eerst in de tweede plaats komen tusschenmuren voor isolering in aanmerking, omdat dit weliswaar het voordeel van snel op temperatuur komen geeft, doch daar tegenover meebrengt, dat zulks veelal gepaard gaat met vermindering van het warmteaccumulerend vermogen van den wand, zoodat de temperatuurschommelingen in het vertrek te weinig worden gedempt en dus ook het afkoelen wordt versneld. Scheidt de betrokken tusschenwand een verwarmde van een onverwarmde ruimte, dan moet men er aan denken, dat door de isoleerende werking de warmtetransmissie door den muur weer wordt bevorderd omdat laatstgenoemde ruimte kouder blijft.

Bij de pogingen om buitenwanden thermisch te perfectioneeren tracht men veelal daaraan ook eenig warmte-accumuleerend vermogen te geven, zooals baksteenmuren deze plegen te bezitten. De voor accumulatie meest geschikte bouwstoffen isoleeren echter slecht, zoodat gescheiden accumuleerende en isoleerende lagen noodig zijn.

Het is een nog steeds niet geheel bevredigend opgeloste vraag of het isoleerend materiaal aan de binnen- dan wel aan de buitenzijde van den muur aangebracht moet worden. Uit een oogpunt van het gebruik van de in den wand geaccumuleerde warmte eischen sommigen het accumuleerende materiaal binnen, dus het isoleerende buiten. Daartegenover meenen anderen, dat van de in de buitenwanden geaccumuleerde warmte feitelijk weinig nuttig terecht komt. Binnenisolatie heeft onmiskenbaar het voordeel het opwarmen te bekorten, doordat het binnenoppervlak van het slecht warmtegeleidende materiaal zeer snel op temperatuur komt. Tevens vermijdt men daarbij de bezwaren, verbonden aan het weerbestendig afdekken van het doorgaans zeer poreuze isoleerend materiaal, een maatregel die noodzakelijk is wanneer dit aan de buitenzijde wordt aangebracht. Ten slotte kunnen echter overwegingen omtrent vocht-diffusie (waarover hierna meer) leiden tot voorkeur voor het aan de buitenzijde aanbrengen van het (poreuze) isoleerende materiaal.

Nader onderzoek, vooral onder praktijkomstandigheden, is op dit gebied nog zeer noodig.

Voor thermische behaaglijkheid is ook de temperatuur van den vloer van zeer groot belang. Vooral bij parterre- en ook wel bij andere verdiepingen kan deze een groote rol spelen, indien zich onverwarmde ruimten, doorgangen enz. daaronder bevinden. Afdoende vloerisolatie is zeer goed te verkrijgen, zoodat de vloertemperatuur slechts weinig lager dan de luchttemperatuur behoeft te zijn.

De eigenschappen van de vloerbedekking zijn van bijzonder belang, omdat men de voeten meestal niet langen tijd achtereen op dezelfde plaats houdt. Derhalve moet het warmte-opnemend vermogen van de bovenlaag der vloerbedekking, althans bij kouden vloer, zoo gering mogelijk zijn. Voor dit doel komen allereerst tapijten, kleeden, matten, of andere gewezen materialen in aanmerking, aangezien deze door hun talrijke luchtruimten goed isoleren en slechts weinig warmte absorbeeren. Dan volgen oneffen (grof) kurklinoleum en hout, welke stoffen ongeveer tweemaal zooveel warmte van den voet afleiden, terwijl normaal hard linoleum ongeveer driemaal zooveel warmte opneemt, evenals vloeren van steen of cement en dergelijke.

Behalve door toepassing van voormelde isoleerende stoffen kan men te groote warmteafleiding van den voet ook tegengaan door eenige vloerverwarming. Daarbij bestaat echter spoedig gevaar voor overmatige temperatuur, welke voor de voeten hinderlijk wordt, omdat deze toch eenige warmte

moeten afgeven. De vloertemperatuur moet derhalve beneden lichaamstemperatuur blijven. Hoe minder koud de vloer is, des te beter moet het warmte-afleidend vermogen van de vloerbedekking zijn, opdat deze toch voldoende warmte van de voeten op kan nemen. De hoogst toelaatbare vloertemperatuur is in het algemeen 25 à 30 °C, afhankelijk van de omstandigheden (zie het voorafgaande over vloerverwarming).

In het algemeen verdient het aanbeveling boven warme kamers enz. (dus ook boven keukens en verwarmingskelders) verblijfsruimten te projecteeren, omdat men daardoor min of meer verwarmde vloeren verkrijgt. Dit is van des te meer belang indien zulk een bovengelegen vertrek een steenen vloer heeft (bij keukens bijvoorbeeld). Natuurlijk moet men hierbij ook rekening houden met bezwaren bij overmatige warmte in den zomer.

Daken moeten de hoogst gelegen woon- en werkvertrekken tegen afkoeling beschermen. Voor normale verblijfsruimten zijn platte daken zonder isolatie in thermisch opzicht onvoldoende. In den winter geven zij naast de uiterst onbehagelijke sensatie van te sterke afstraling naar het koude dakbeschot (tenzij men krachtig stookt) aanleiding tot zeer groot warmteverbruik, want de warmste lucht in een vertrek verzamelt zich steeds onder het plafond, en tot hinderlijke convectiestromen; in den zomer daarentegen geeft de doorgelaten hitte, veroorzaakt door de bestraling van de zon, veel last.

Isolatie van platte daken brengt wel bijzondere kosten met zich mede, doch deze kunnen geheel worden gecompenseerd door brandstofbesparing en betere woonbaarheid. Schuine daken geven goede warmtebescherming, mits een zolder vormend boven de daaronder gelegen woonvertrekken, en indien deze zolder niet zelf als verblijfsruimte wordt gebruikt.

De beste isolator tegen warmtegeleiding is een laag rustige lucht, indien wij althans den gevacueerden hollen wand (thermosflesch) buiten beschouwing laten. Om deze reden zijn bouwmaterialen, welke veel lucht bevatten en dus m.a.w. poreus zijn, beter isoleerend dan massieve.

In het algemeen houdt derhalve het volumegewicht van een bouw materiaal een aanwijzing in voor zijn isoleerend vermogen: hoe lichter het product is, des te beter isoleert het.

Deze regel gaat niet altijd geheel op, want door diverse oorzaken komen afwijkingen voor. In de eerste plaats zijn verschillen in vochtgehalte van invloed, waarover hierna meer. In de tweede plaats isoleren kleine luchtcellen in verhouding beter dan groote, doordat in de grotere cellen convectie en straling relatief meer invloed krijgen en daardoor de isoleerende werking van het geheel verzwakken. Voorts speelt het warmtegeleidend vermogen van het materiaal, dat de wanden der luchtcellen vormt, een rol, vooral ook het eventueel toegevoegd bindmiddel. Tenslotte kan het isoleerend effect een ongunstigen invloed ondervinden van eventuele luchtcommunicatie tusschen de cellen onderling en met de omgeving.

Betrekkelijk groote luchtruimten, zooals bij holle steenen voorkomen, hebben slechts een matig isoleerende werking. Men mag de werking van dergelijke steenen dus niet overschatten, ofschoon zij overigens bruikbaar materiaal zijn voor bescherming tegen warmteverlies. Het is n.l. van belang de modellen zoodanig te kiezen en deze zoo aan te brengen, dat de lucht ruimte zooveel mogelijk in lagen loodrecht op den warmtestroom wordt verdeeld. Voorts moet men waken tegen eventueel gevuld raken van de holten met specie.

Nog zij er op gewezen, dat holten in steenmateriaal des te meer thermische betekenis hebben, naarmate dit materiaal zelf minder isoleert. Bij baksteen hebben holten dus niet zooveel effect als bij beton.

Het opvullen van holle ruimten met poreuze stoffen verdeelt deze in zeer vele kleine cellen, waardoor men verbetering van de isoleerende werking kan verkrijgen, mits opname en voort-

geleiding van vocht of warmtetransport door de materiaal-dammen geen te ongunstigen invloed uitoefenen.

Afgesloten luchtlagen (spouwen) kunnen gunstig zijn voor de warmteerende eigenschappen van den muur, mits geen ventilerende luchtstromen optreden. Zoo is de warmtedoorgang door een spouw tusschen twee halfsteens muren ongeveer een vierde kleiner dan die van een éénsteens massieven baksteenmuur.

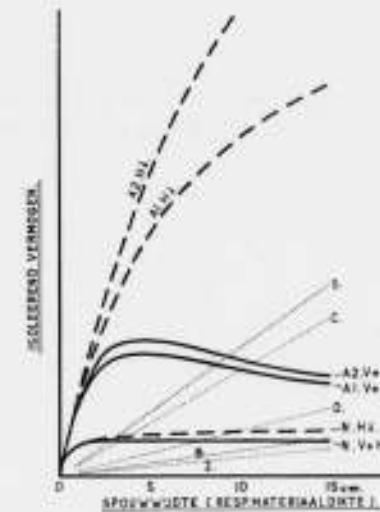

FIG. 22. ISOLEEREND VERMOGEN VAN LICHTSPOUWEN.
 N, SPOUW MET NORMAAL STRALENDE WANDEN (BAKSTEEN, GLAS, HOUT ENZ.).
 A, SPOUW MET ALUMINIUMBEDEKTE WANDEN.
 A1, AAN EÉN ZIDE.
 A2, BEIDREZIG.
 V, VERTICALE SPOUW.
 H1, HORIZONTALE SPOUW MET WARMTESTROOM VAN BOVEN NAAR ONDER.
 H2, HORIZONTALE SPOUW MET WARMTESTROOM VAN ONDER NAAR BOVEN.
 VOOR STIPPENLIJNEN ZIE TEST.

Het isoleerend effect van een normale spouw, in fig. 22 met de lijnen N aangeduid, neemt niet evenredig met de wijde toe. Zooals uit deze figuur blijkt, wordt de isoleerende werking van de spouw (voor wat betreft den warmteovergang van wandoppervlak op wandoppervlak) bij grootere wijde dan 2 cm nog maar weinig sterker en boven 5 cm nagenoeg in het geheel niet meer. Evenwel geldt dit alleen voor normaal stralende spouwoppervlakken van steen, glas, hout, beton enz., doch niet bij weinig stralende, welke men bijv. kan verkrijgen door het bestrijken met aluminium verf of nog beter door bekleding met aluminium, bijv. met zgn. aluminiumfolie. Voor dit laatste geval is het isoleerend effect in de figuur aangegeven en met de lijnen A 1 resp. A 2 aangeduid, waarbij blijkt, dat de thermische werking van de spouw op deze wijze aanzienlijk verbeterd en dat bij toenemende spouwwijde het isoleerend vermogen blijft stijgen. Het bedekken van één spouwwand met aluminium (A 1 — lijnen) heeft bijna evenveel effect als het bedekken van beide wanden (A 2 — lijnen).

In de figuur is onderscheid gemaakt tusschen verticale en horizontale spouwen, lijnen V en H. Bij de laatste zijn daarbij twee gevallen onderscheiden n.l. warmtestromen van onder naar boven (het isoleerend vermogen is dan gelijk aan dat van een verticale spouw en met getrokken lijnen aangeduid) en voor warmtestromen van boven naar onder (met streep-lijnen aangegeven). Dit laatste komt voor in vloeren van verwarmde vertrekken. Hierbij kan derhalve het isoleerend effect van een luchtruimte buitengewoon sterk worden verbeterd door het toepassen van weinig stralende oppervlakken.

Tenslotte geven in de figuur nog eenige stippellijnen het isoleerend vermogen van verschillende wand- en vulmaterialen (normaal vochtig) ter vergelijking aan. Daarbij beteekenen: S = slakkenvulling, C = cellenbeton, D = drijfsteen, B = baksteen en Z = zandvulling. Cellenbeton, drijfsteen en baksteen zijn hier bedoeld als volle wanden, opgesloten tusschen de eigenlijke spouwwanden.

Uit de krommen van fig. 22 is af te leiden, hoe de isoleerende werking verbeterd door het aanbrengen van een tusschenschot met normaal resp. weinig stralend oppervlak. Een spouw is des te werksamer, naarmate de lucht in meer lagen verdeeld is, welke achter elkaar door de warmte gepasseerd moeten worden.

Doordat de overige wandconstructie eveneens min of meer warmteisoleerend is en het isoleerend vermogen van de spouw dus steeds slechts een onderdeel van dat van den geheelen wand is, zal verbetering van de spouw dus altijd eenigermate gereduceerd in de isoleerende werking van den geheelen wand tot uiting komen.

Horizontale onderbrekingen op verdiepinghoogten van spouwen in buitenwanden zijn gewenscht in verband met eventuele warmteuitwisseling tusschen verwarmde en niet verwarmde vertrekken, terwijl overigens indeeling van de spouw in vakken nuttig kan zijn om de ongunstige ventilatie door ondichtheden te beperken.

Vocht in wandconstructies heeft een zeer ongunstigen invloed op het isoleerend vermogen, nog afgezien van het gevaar, dat organische materialen daardoor gaan rotten. Dit laatste is de reden, waarom bijv. zaagsel, of andere vezelstoffen niet zonder meer als vulstoffen in (buiten-)muren mogen worden toegepast, tenzij absolute zekerheid van droogblijven bestaat. In poreuze materialen vult vocht de poriën of raken althans de celwandjes met watervliesjes bedekt, zoodat den warmtestroom een gemakkelijke weg gebaad wordt door het sterk geleidend water.

In figuur 23 is voor enkele materialen de toename van de warmtedoorlating bij toenemend vochtgehalte aangegeven, terwijl figuur 24 doet zien, dat de procentuele toename van de warmtedoorlating bij benadering voor alle steensoorten gelijk is. Evenwel bevatten de onderscheiden materialen in overeenkomstige praktijkomstandigheden niet evenveel vocht. Bij metingen aan bestaande muren vond men de volgende hoeveelheden:

Baksteenmuren	1/4 tot 1/2 vol. % vocht.
Kalkzandsteenmuren	2 .. .. "
Slakkenbetonwanden	4 .. 10 .. .. "
Cellen- of gasbetonmuren	5 .. 12 .. .. "
Bimsbetonmuren	10 .. 25 .. .. "

Hieruit blijkt, dat men in buitenwanden praktisch nimmer volkomen droge materialen aantreft en dat poreuze materialen zelfs betrekkelijk veel vocht bevatten.

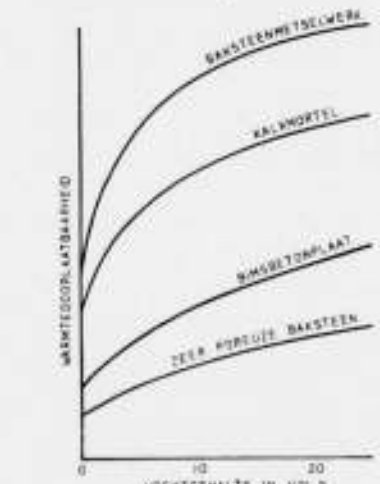

FIG. 23. TOENAME VAN DE WARMTEDOORLATING BIJ TOENEMEND VOCHTGEHALTE.

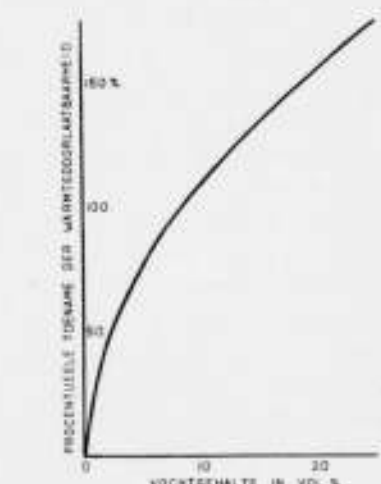

FIG. 24. PROCENTUEELE TOENAME VAN DE WARMTEDOORLATING BIJ TOENEMEND VOCHTGEHALTE. BIJ BENADERING GELDIG VOOR ALLE STEEN- EN BETONSOORTEN.

(Wordt vervolgd.)

BOEKBESPREKING.

SCHWEIZER BAUKATALOG. (1934).

Wij ontvingen den 5en jaargang van den Schweizer Baukatalog (1934), een lijvig boek van niet minder dan 600 pagina's. Dit is geen verzamelboek van advertenties, die te hooi en te gras door elkaar staan en waarin de meer bevoorrechte firma's hun zwakkere concurrenten overtroeven door kostbaarder advertenties, die soms meer indruk maken dan een bescheiden vorm van reclame.

In dezen catalogus heeft iedere firma één pagina, waarop zij gelegenheid heeft aan te geven op welk gebied zij zich beweegt. Deze mededeelingen hebben alle een zakelijk karakter en geven over het algemeen juist die aanwijzingen, die men „even" noodig heeft wanneer men naar technische gegevens zoekt. Voorts bevat het boek allerlei bouwtechnische gegevens, registers enz.

Wij wijzen er hierbij op dat het boek is uitgegeven door den B.S.A., den Bund Schweizer Architekten, terwijl verschillende andere technische verenigingen de uitgave moreel steunen. Het doel dat de B.S.A. hier-

mede beoogt, is de organisatie en de rationalisatie van prospecti, en de architecten die hun brievenbus steeds voor een deel gevuld vinden met prospecti van een chaotische verscheidenheid en bovendien in verschillend formaat, zullen wel kunnen beseffen, dat met zoo'n ordelijk boek een wezenlijk belang ten aanzien van hun werk wordt verkregen.

Onze indruk is, dat het voor Nederland zeer zeker van belang zou zijn, wanneer ook de Nederlandsche Architecten zich bij hun arbeid konden bedienen van zulk een soortgelijken bouwcatalogus van de Nederlandsche fabrikanten en de fabrikanten daarvan.

Vermelden wij tenslotte nog dat de Schweizer Baukatalog geredigeerd wordt door den Heer Alfred Hässig, architect B.S.A., die in zijn voorwoord wijst op het gemeenschappelijk belang van zulk een catalogus voor architecten en den handel en industrie en verklaart, dat het initiatief van den Baukatalog ten eerste gewaardeerd wordt door alle fabrikanten en leveranciers, die ondanks de ongunstige tijden een volledige medewerking verleen.

J. P. M.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

ART ET DECORATION, MEI '34.

Een lang en zeer rijk geïllustreerd artikel van Louis Cheronet is gewijd aan de 24e „salon des artistes décorateurs". Afgebeeld zijn o.a. fresco's van Paule Max Ingrand; een kamerscherm in geoxideerd en gegraveerd metaal van J. J. K. Ray; een paneel in lakwerk van J. Dunand; verder glaswerk en keramische producten: boeckbanden, bijouterieën, stoffen, smeedwerk, meubels en glas in lood.

Het nummer sluit met 24 foto's van interieurs. René Chavance bespreekt tentoonstellingen.

H. C. V.

R.K. BOUWBLAD, JAARGANG 6 No. 2, 23 AUGUSTUS.

Architect C. M. van Moorsel Pzn schrijft een „In memoriam Dr. H. P. Berlage", Architect A. J. Kropholler geeft een geïllustreerd artikel over „Dr. Berlage en zijn werk als bouwmeester."

Jan Beerends geeft onder den naam: „Anno 1897" een beschouwing over Berlage's eersten grooten tijd in zijn beursbouw.

W. M. geeft onder het hoofd: „Handwerk en woningbouw in Duitschland" aardige citaten uit Duitse opstellen o.a. van Karl Zeleny over „de ziel van het handwerk" en uit een artikel over „het handwerk in den nieuwen volkstaat". Een en ander vormt een lezenswaardig pleidooi voor den adel, die er ligt in goed handwerk en heezer liefde voor het handwerk een bepalende cultuurfactor is.

Technisch allerlei en de weekstaat van „den dagelijkschen opzichter", thans gewijd aan Dr. H. P. Berlage, besluiten de aflevering.

HEEMSCHUT, 11e JAARGANG No. 7—8 '34 JULI—AUG.

Secretaris A. K. vermeldt „wat Heemschuts aandacht had", en spreekt over de ontsierende reclame van verzekeringmaatschappijen, over een kleine uitgave die „natuurbescherming" heet, over Monumentenzorg en werkverschaffing en over het onlangs opgerichte Folklore Genootschap en eindigt met de uitspraak, dat Heemschut niet zal kunnen nalaten mee te gaan heen aan folklore.

A. A. Kok beschrijft het wel en wee (vrij veel wee) van pionierswerk van bouwers in de Wieringermeer. Volgt een mededeeling van de stichting: „Het Noordbrabantisch landschap" over haar arbeid.

Dr. Ir. J. H. Plantinga schrijft een vervolgartikel over „Rubens en de Bouwkunst". „Voor Rubens en de bouwkunst moeten wij ons aan drie feiten houden, tot mogelijk archivalia meer gegevens aan het licht brengen. Deze feiten zijn: 1e, de uitgave van het boek over de Genuesche paleizen; 2e, de bouw van Rubens' eigen huis te Antwerpen; 3e, de samenwerking van Rubens met den bouwmeester van de Antwerpse Jezuïeten.

GELUIDSTICHTING.

Op 30 Juli j.l. is te 's-Gravenhage een vergadering gehouden ter voorbereiding van de oprichting van een „Geluidstichting", waartoe reeds langer het plan bestaat.

In het buitenland bestaan dergelijke instituten reeds. Bekend is de in 1933 opgerichte en reeds zeer populair geworden Anti-Noise-League in Engeland. Het werk van de Ned. Stichting zal onder de wet op het toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek vallen en de voorbereiding heeft dan ook in overleg met den secretaris van de Centrale Organisatie voor toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek (C.O.), den Heer Ir. A. de Mooy plaats gehad.

Als leden van den Raad van Bestuur heeft het Comité van Voorbereiding voor de eerste maal de volgende personen uitgekozen: Prof. Dr. A. D. Fokker, Voorzitter, Ir. M. E. H. Tjaden, Prof. Dr. C. Zwikker, Ir. G. L. Tegelberg, Prof. Dr. G. Holst, Ir. A. Dubois.

392

MALLE GEVALLEN

No. 4

UIT NIET LANG VERVLOGEN TIJDEN: EEN BUFFET MET TERUGTRAPREM

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 38
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 22 SEPT. 1934

HET GEBOUW: „DE BISSCHOP" OP DEN DAM TE AMSTERDAM.

Het mag zeker een toe te juichen initiatief genoemd worden, dat de Directie van de N.V. Levert en Co., de Heeren Kleipoel, genomen hebben, om den hoek van Dam en Damrak definitief te bebouwen. Aan de jarenlange ontsiering door het oude, half afgebroken gebouw daar ter plaatse, kwam gelukkig een einde, een ontsiering, die een voortdurende ergernis was voor ieder, wien de schoonheid van Amsterdam ter harte ging.

Dat deze belangrijke plek van den vermaarden Dam niet eerder een nieuw gebouw heeft gekregen, lag aan de bezwarende omstandigheden van het terrein, vooral betreffende de Valkesteeg, die op het Damrak uitkomt. Met het oog op lichttoetreding in de steeg, moet de bebouwing op zekere hoogte sterk afgeschuind worden, waardoor veel ruimte verloren gaat.

De Heeren Kleipoel gaven den aannemer M. Smit te Amsterdam opdracht, in een all-risk verhouding, een winkel-kantoor-gebouw te leveren, bestaande uit kelder, begane grond en 6 verdiepingen met zolder.

De Heer Smit wendde zich tot den architect A. Hamaker en ons Bureau Gratama-Dinger, aan wie hij de volledige architectonische verzorging opdroeg. Onderling werd besloten dat hoofdzakelijk ondergeteekende dezen bouw zou ontwerpen. Natuurlijk deed zich allereerst de moeilijkheid met de Valke-

steeg voor. Verscheidene projecten werden gemaakt, waarbij het massa-geheel de afschuining verkreeg, maar steeds ontstond een weinig bevredigend resultaat.

Tenslotte bleek het mogelijk, na een dankbaar aanvaarde medewerking van de Commissie voor de Oude Stad en van den Directeur van Bouw- en Woningtoezicht, op het onregelmatige terrein een rechthoekigen hoofdbouw met een lagere bijbouw aan de Valkesteeg te verkrijgen. Het was uitgesloten alles tot een groot geheel samen te vatten; een bebouwing, als het ware met twee perceelen, leek ons de beste, waarbij een schilderachtigheid ontstond, die hier in Amsterdam zeker niet misplaatst is en die door zijn topgevel harmonieert met den gevel van de Bodega aan den anderen kant van de steeg, de goede, typisch-Berlagiaansche architectuur van Kropholler en Staal.

De maximum goothoogte op den Dam werd door Publieke Werken bepaald op 21 m; hierdoor verviel gelukkig de 6de verdieping. Verder eischte deze Dienst een afschuining van het terrein op den hoek Dam-Damrak, met het oog op het drukke verkeer.

Deze eisch gaf veel moeilijkheden; voerde men dezen hoek op de een of andere wijze door in den bovenbouw, dan ontstond

393

een verbodde in de toch al niet groote massa van het geheel, welke dit belangrijke, afsluitende punt in de ruimte Dam-Damrak niet toeliet.

Tenslotte bleek het meest doelmatig, de afschuiving op den beganen grond te aanvaarden en den bovenbouw er recht-hoekig overheen te zetten. De niet fraaie driehoek, die hierbij aan het plafond van den hoek ontstond, is getracht weg te werken door een smeedijzeren korf. In dezen hoek bevindt zich de entree van het Bijkantoor van de Incasso Bank dat zich gevestigd heeft op den beganen grond en in den kelder met kluis-afdeeling, welke ruimten ook door ons werden verzorgd. De constructie van het gebouw bestaat uit: paalfundering gewapend beton kelder, en staalconstructie voor den opbouw, welke constructie vrij staat van de afsluitende baksteen en gevels.

Op den beganen grond zijn de pijlers bekleed met graniet. Het dak is gedekt met dof-verglaasde zwarte pannen.

Twee oude gevelstenen zijn herplaatst: één, voorstellende een haan door een hand gepakt, is met een kleine omlijsting ingemetseld in den topgevel naast de Valkesteeg; de tweede, een fraaie steen uit het laatst der 16e eeuw, voorstellend Sint Nicolaas, (waaraan de naam van het gebouw „De Bisschop“ is ontleend) is geplaatst boven de entree van de bovenkantoren op den Dam. Daarnaast zijn twee geperforeerde, versierde steenen aangebracht, dienende voor ventilatie.

In het Bijkantoor der Incasso Bank bestaan op den beganen grond de vloeren van entree, hal-publiek en hal-effecten uit marmer, namelijk Boisjournan en Rosée Aurore. Van ditzelfde marmer zijn de rondlopende lambrizeering in het geheele kantoor en de counters. Het houtwerk is van teak; de hekwerken zijn van smeedijzer. In de Directiekamer en in de Spreekkamer zijn lambrizeering en meubels van mahonie. De ruime kluisafdeeling die zich in den kelder bevindt, heeft vloeren en wanden van tegels, knipkamers met betimmeringen van eiken, kunstsmeedwerk, enz. 1)

1) De belangrijkste leveranciers zijn:
Betimmeringen en meubels: „t Woonhuys“.
Marmerwerk: L. M. van Tetterode.
Ijzere buitenhekkgen: Wiener & Co.

De Heer Smit heeft bekwaam en vlot den geheelen bouw met de moeilijkheden van een all-risk verhouding uitgevoerd, en onder onze Directie de aankleding van het Bijkantoor der Incasso Bank verzorgd. De Heer G. van den Brink heeft als opzichter met toewijding het dagelijksch toezicht gehouden.

Er wordt wel eens door „princiieelen“ bezwaar gemaakt tegen een bekleding van een staalconstructie met baksteen. Zij achten dit in strijd met de „Waarheid“ en zij willen daarom het ijzer zichtbaar houden. Maar wat zij in menselijk idealisme denken, is, als veel idealisme, niet berekend op de natuur der dingen. Het ijzer zooals het tot heden gebezigd wordt, is niet bestand tegen het weer; het verroest gauw. Daarom moet het bekleed worden, en er is voorloopig nog geen duurzamer en eenvoudiger bekleding gevonden dan baksteen of natuursteen.

Het is daarom m.i. volkomen juist, het sterke en veerkrachtige ijzer voor de binnenconstructie te nemen, en de bescherming tegen weersinvloeden, den gevel, van ander en wel daarvoor berekend materiaal te maken. Een blik op ons lichaam toont deze natuur der dingen evenzoo: de sterke beenderen als constructie, het vleesch in zijn diverse krachten en het vel als beschutting.

Het zweren bij zichtbaar blijvende constructie als eenige bron van schoonheid is een uiting van beperkt intellectualisme, en zeker niet van wijsheid.

Er zou geen aanleiding zijn meer van het betrekkelijk eenvoudige gebouw „De Bisschop“ mede te deelen, ware het niet dat zijn architectonische vormgeving veel stof heeft doen opwaaien en in meer dan één bouwkundig blad heftig is afgekeurd. Men achtte deze architectuur ouderwetsch, stijlnaamaak, een ontkenning van de waarde van het „moderne“, enz.

In het Bouwkundig Weekblad van 3 Juli '33 schrijft J. P. Mieras over het z.i. gewilde van het groote en het kleine gebouw naast elkaar. „Essentieel zit dit begrip, naar wij meenen, niet aan de Renaissance vast“, zegt hij. Verder vindt hij, dat er sierankers in de gevels behooren, want die zijn z.i. wel een essentieel element in de Renaissance bouwkunst. Ik geloof, dat de fout van Mieras zit in zijn overheerschende voorkeur voor het „moderne“, waardoor hij in een architectuur op nationaal-traditioneelen grondslag persé een stijl-namaak ziet.

Daarom ontgaat hem blijkbaar ook het onderscheid tusschen den geest van het Rotterdamsche Raadhuis met Renaissance vormen en details, dus werkelijke stijlnaamaak, en het gebouw „De Bisschop“, dat m.i. geen stijlnaamaak, maar een organisch-gegroeid Hollandsch huis is. Ik zal de eerste zijn om toe te geven, dat aan deze architectuur gebreken kleven; maar zijn die niet noodzakelijk bij een poging als deze, om met de heerschende, internationale, on-Nederlandsche en daarom dood-loopende stroomingen in de bouwkunst te breken?

Mieras vraagt in zijn artikel, of ik 20 jaar geleden wel juist was in mijn blik op de komende cultuur. Ik antwoord hierop door te wijzen op het bekende verschijnsel, dat in het algemeen de jeugd gelooft aan de oppermacht van het menselijke, het menselijk-waarneembare, aan het intellect en den wil; en dat in het algemeen de oudere mensch gelooft aan het boven-menselijke, aan het boven-natuurlijke of Goddelijke, aan het eeuwige en weinig veranderlijke zijn van den mensch, die niet zoozeer wil als wel moet. Ik geloof zeker nog aan een komende cultuur, maar de basis van dit geloof is een andere, dan die van 20 jaar geleden.

Men zal uit mijn vroegere artikelen niet kunnen concludeeren, dat ik het „moderne“ het „nieuwe“ heb genoemd; wel, dat het „moderne“ het „eigene“ is. En geloofde ik vroeger aan het

Smeedijzeren korf en deurbeslag: G. Heemskerk.
Counterhekkgen en kluishekkgen: fabr. „de Eland“, Fr. Brandt en Zonen.
Allen hebben goed werk geleverd en op bekwame wijze de ontwerpen van ondergeteekende uitgevoerd.

VOORDEUR INCASSO BANK BIJKANTOOR
GEBOUW „DE BISSCHOP“ OP DEN DAM TE AMSTERDAM

TOEGANG TOT DE BOVENKANTOREN
ARCHITECTUUR in. JAN GRATAMA B.N.A.

intellect als het „eigene“, ik ga nu meer en meer inzien, dat er heel wat diepere en meer constante elementen zijn, die ons leven in wezen bepalen en het z'n stijl geven. Berlage heb ik steeds gehuldigd als de prediker van het waarachtige, als de gezonde realist, die het principe der doelmatigheid terecht, na een tijd van verval, weer beleed. Dit is nog geen bouw-kunst, dit is nog maar een beginsel en een begin, maar een beginsel overeenkomstig onzen Nederlandschen aard. Kunst wordt echter niet geboren uit beginselen, hoogstens kunnen deze leidlieden zijn. Kunst ontstaat uit ons onderbewustzijn, uit ons diepere zijn, met den stijl van onzen bodem, ons volk en onze geschiedenis. Berlage, sterk intellectueel, overeenkomstig den geest van zijn tijd, was kunstenaar, was volledig mensch genoeg, om te beseffen dat dit intellectuele niet de eenige, ja zelfs niet de belangrijkste factor van cultuur en kunst is. Met allerlei vage, humanitaire, socialistische „theorieën“ meende hij het belangrijk-aanvullende te vinden in sociale rechtvaardigheid, gemeenschapsleven en andere, zichtbare, menselijke idealen. Maar in zijn werk is van die theorieën weinig te bemerken; in zooverre zijn scheppingen kunstvol zijn, getuigen zij van iets diepers, namelijk van een oprecht, eerlijk, bescheiden en toch groot Nederlandsch zijn.

Men kan Berlage zich niet denken als Franschman, zelfs niet als Duitscher of Belg; Berlage heeft de schoonste eigenschappen van zijn volk getoond, een in wezen geloovige diepzinnigheid. Dat is z'n kunst.

Zooals ik reeds opmerkte, het „moderne“ is niet het „nieuwe“, maar het „eigene“. Ik geloof daarom, dat zij, die in „De Bisschop“ een stijlnaamaak zien, zich vergissen. Het diepste

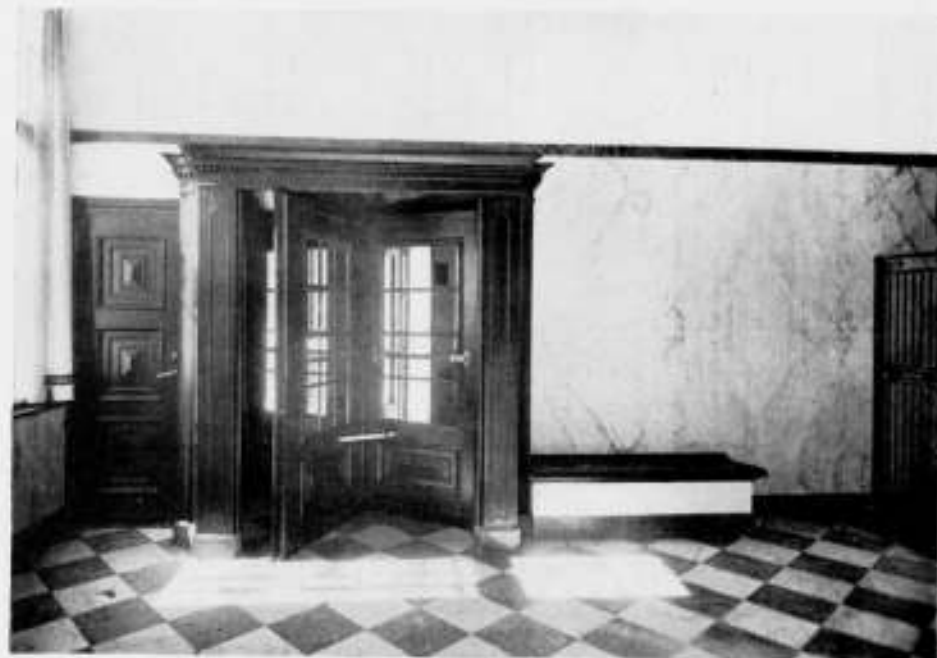
van het eigene voel ik als Nederlandsch en ik meen, dat dit eenigszins in het gebouw tot uiting komt. Het gebouw heeft een eenvoudigen, vierkanten opbouw, een zakelijke ruime verlichting, een onderbouw, die open moest zijn, een flink beschuttend dak met afsluitende topgevels. Men zal toch niet de hoofdzaak zóó uit het oog willen verliezen, dat men, om een bijzaak zooals de krul aan het einde van den top, omdat een krul ook voorkomt in 18de eeuwse architectuur, het geheel als historische stijlnaamaak verwerpt. Dat de ramen roedjes hebben heeft geen historische, maar een aesthetische reden; ik wensch een gevoel van beschutting en intimiteit in de kantoren en geen openheid.

De „moderneren“ hebben vaak een zoo groote afkeer van onze historische architectuur, dat zij, uit louter angst om niet modern te zijn, de juiste oplossing, door de gezonde traditie gegeven, verwerpen, bijv. persé geen beschuttend, hellend dak toepassen. Dit is dus geen vrijheid van de moderneren maar angst, of zucht tot het nieuwe.

De moderneren willen vooral hun persoonlijkheid naar voren brengen, maar die ikheid, vaak brutaal tentoongesteld, is meestal onbelangrijk en disharmonisch, opgeschroefd, boven-zijn-krachten-gegaan, gewild. Het Nederlandsche volk wendt zich er van af; het vindt niets van zijn eigen diepste wezen er in terug; de modestrooming blijft onvruchtbaar.

Alleen het genie heeft het recht zich uit te leven, niet om de traditie te vermoorden, maar om deze traditie te verrijken. De echte, levende traditie is een symbolische vorm van ons volks-zijn. Traditie is tevens, zooals Dr. Sirks heeft opgemerkt, het levende element, dat heden met toekomst verbindt.

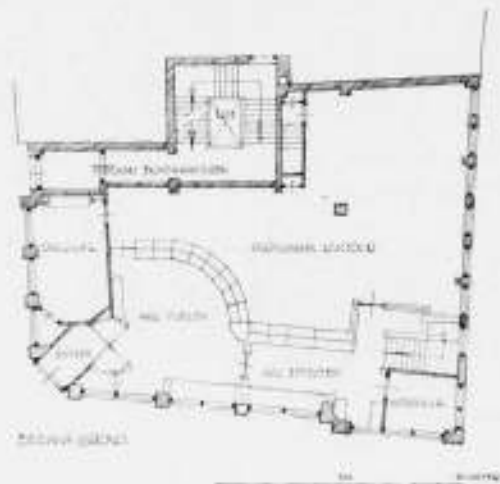
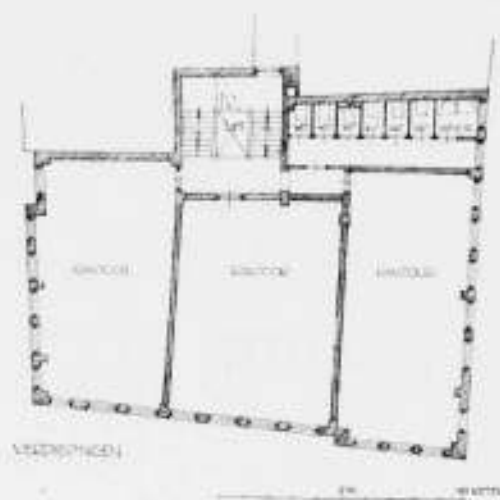
HAL PUBLIEK MET TOURNIQUET

TOEGANG TOT DE Kelder-KLUIFAFDEELING

DIRECTIEKAMER
396

GEBOUW „DE BISSCHOP“ OP DEN DAM TE AMSTERDAM
ARCHITECTUUR: in. JAN GRATAMA B.I. B.N.A.

Na de onvruchtbare individualistische stroomingen, volgend op Berlage, hervatte het intellect zijn zegevierenden tocht in de N.Zakelijkheid.

Het intellect is niet mystisch, niet kunst-scheppend, het is helder, klaar, het heeft tot terrein de bespreekbare en discussieerbare onderwerpen; maar daarmee is het in het kunstgebied gevaarlijk, ja, soms doodend. Intellect is systematisch, kunst, als uiting van het diepere leven, is organisch, daarom boven-bevatelijk, laat ons zeggen: Goddelijk.

Een architect, die zijn verantwoordelijkheid voelt, moet met de omgeving, waarin hij bouwt, rekening houden. Is die omgeving van waarde, dan moet hij zijn persoonlijke aanleg en wil dienstbaar maken aan die omgeving. In elk geval moet hij daarin niet iets bouwen, dat, hoe belangwekkend ook op zich zelf, in het geheel disharmonieert.

Ik heb getracht dit standpunt bij „De Bisschop“ in te nemen. Het was natuurlijk verlokkelijk, een opvallend gebouw daar te zetten, iets „gedurfd“, iets als een experiment van een „idee“, iets dat in onze, en ook in de buitenlandse bladen gaarne wordt opgenomen, omdat het pikant is, dat dan weer als de zooveelste „baanbrekende“ daad wordt beschouwd enz.

Maar al deze experimenten hebben zich in onze goede stad Amsterdam, na de eerste verrassing van het nieuwe, dikwijls als mislukkingen voorgedaan, als uitingen, niet passend aan onzen aard en aan het karakter der stad, zoodat het nageslacht nog lang opgescheept zit met deze „interessante experimenten“. Er staat in Amsterdam meer dan één gebouw, waarvan men eerst zeide: „hè, wat belangwekkend“, om na eenige jaren beoordeeld te worden met: „nou, dat valt toch niet mee!“, en ten slotte zei men: „Hoe is het toch mogelijk, dat men in Amsterdam zoo iets heeft toegelaten!“.

Belangrijk op den Dam zijn het Paleis en de N. Kerk. Een bebouwing van het hoofdplein van de Hoofdstad, die weer waardig zal zijn, zal met deze twee gebouwen rekening moeten houden. Deze bebouwing zal eenvoudig en Nederlandsch moeten zijn. Misschien denkt men, dat elk nieuw kunstwerk hier op zijn plaats is, en dat men niet zoo'n waarde aan de sfeer van dit plein behoeft te hechten. Men gaat dan uit van de gedachte, dat eenige kunstwerken, omdat zij kunstwerken zijn, met elkaar harmonieëren. Deze gedachte heb ik vroeger ook gekoesterd; maar ik ben nu van het onjuiste ervan overtuigd. Denk U maar eens een eerste klasse kunstwerk, een Indischen tempel, op den Dam!

Het Paleis en de N. Kerk zijn in harmonie met elkaar, omdat zij beide Nederlandsche kunstwerken zijn. En dit, ondanks de sterke verschillen in hun uiterlijke verschijning, en ondanks het feit, dat beide internationaal beïnvloed zijn: het Paleis door de Renaissance, de kerk door het Katholicisme.

Het was mij een vreugde, de Bisschop een eenvoudig Nederlandsch karakter te geven.

Wanneer men over deze zaken nadenkt, vraagt men zich af: heeft de bouwkunst in Nederland gedurende de laatste 20 jaar in haar onstuimigen drang naar „de nieuwe cultuur“, zich niet geforceerd? Zij heeft, in algemeenen zin, gestreefd naar monumentaliteit, maar was deze niet vaak meer gewild dan gekund? Waren de scheppers van deze gebouwen werkelijk in wezen monumentaal, zoodat hun werken op natuurlijke en onbewuste wijze het monumentale verkregen, zooals in de groote bouwkunst uit het verleden is geschied? Was het niet veelal een lucht, een verlangen naar en een wil tot het monumentale, en niet een zijn in monumentaliteit? Men kan in veel moderne bouwkunstuitingen, in zoverre zij kunst zijn, bemerken, dat zij te veel door het intellect „gewild“ zijn, daardoor wel interessant, maar in wezen levenloos. Want het is niet zoozeer van belang, wat een kunstenaar wil, dan wel, wat hij onbewust en natuurlijk is. De zucht naar het monumentale ging soms zóo ver, dat zij in strijd kwam met het moreele doel van het ge-

bouw, bijv. bij scholen voor kleine kinderen, die er meer dan eens als ware gevangenissen uitzien.

Begrijpelijk is, dat de N. Zakelijkheid dit verwerpt, dat zij zich richt op het puur-zakelijke, het technisch geperfectioneerde, waardoor zij die praktische, sociaal-technische en min of meer stof-aanbiddende ingenieurskunst wordt.

Ik weet, dat het tegenwoordig wat „onmodern“ klinkt, als men bij het bouwen den nadruk legt op den eisch van het kunstvolle, ja dat er meer dan één architect heden ten dage de begrippen kunst, schoonheid, harmonie vrijwel negeert. Maar ik weet ook, dat over de geheele wereld iets belangrijks ontwaakt is, dat door de empirisch wetenschappelijke tendens en het liberalisme van ons voorgelicht te veel, ja bijna geheel is verwaarloosd: het wezen van den volledigen mensch, niet alleen met zijn zichtbaar intellect, maar ook met zijn onzichtbaar onderbewustzijn, met zijn eeuwige instincten, met zijn intuïtie, met zijn Goddelijk-natuur zijn.

Aan het einde van zijn artikel schrijft Mieras: „Wijst dit project van de Bisschop wellicht op de toekomst? Is dit project wellicht eerder symptoom van wat komen gaat, dan de reminiscens van wat overleefd leek?“

Het is niet goed voor een kunstenaar voortdurend het oog te houden op de toekomst, dus bewust naar het nieuwe te streven, en dit bewuste als hoofdzaak te nemen. Want dit bewuste is intellectualiteit en deze zal, als alle wetenschap en menselijk inzicht, zijn tijdelijkheid en zijn vergankelijkheid hebben. Maar de kunst is eeuwig, d.w.z. de in wezen weinig veranderlijke, eeuwige, diepe factoren in elken mensch worden door haar aangeraakt. De techniek van de Egyptenaren is voor ons historie geworden, is veranderd, hebben wij gepasseerd; maar de Egyptische beeldhouwkunst, speciaal de portretkunst, doet ons nog machtig, ja als eeuwig-belangrijk aan.

De kennis en het inzicht van den mensch veranderen, het wezen van den mensch blijft vrijwel gelijk.

Uit dit wezen spruit de geheimzinnige kunst voort. Hierin is groote kunst verwant aan godsdienst. Ons wezen heeft zijn eeuwigen stijl door bodem, volk en geschiedenis.

Wanneer men zich tracht te ontdoen van alle tijdelijke, modeachtige pikante voorkeur en men aanschouwt het werk van de Nederlandsche architecten uit de laatste 30 jaar, dan komt men tot het inzicht, dat de geest van deze architecten allerlei stroomingen, meestal ongunstig, heeft medegemaakt; maar dat, in zoverre hier kunst aanwezig is, deze ontstaan is uit het typisch-Hollandsche, uit het nationale karakter.

H.M. de Koningin heeft bij haar 35-jarig jubileum de eenvoudige doch veelzeggende woorden gesproken: „Wij willen onszelf blijven“. Inderdaad, zal er ooit weer een kunst in ons vaderland bloeien, dan zal zij nationaal moeten zijn, zooals ook de wereldberoemde Nederlandsche Schilderkunst uit onze Gouden Eeuw typisch Nederlandsch was. Verliezen wij onze eigenwaarde, verliezen wij ons nationaal gevoel, dan staat dit gelijk met het verlies van onze eigen taal en van onze eigen ziel. Dan worden wij opgenomen in het karakterlooze, stijllooze en daarmee kunst-looze nationalisme.

JAN GRATAMA.

Nawoord.

Waar de Heer Gratama uit al degenen, die zijn Bisschop-ontwerp becritiseerden, alleen gedeelten uit mijn bespreking citeert, zij het mij vergund één regel aan te halen uit hetgeen ik in no. 22 B.W.A. 1933 schreef: „En nu weten we wel, dat de Heer Gratama in een verstandelijk betoog ons kan duidelijk maken, dat deze stijlnaam of dit stijlconglomeraat ter plaatse het beste is wat je nemen kan, ons gevoel is daarmee niet bevredigd“.

Welnu, hier is het betoog.

Maar het gaat niet om het praten, maar om het bouwen.

J. P. M.

397

DE 9e MONUMENTENDAG OP ZATERDAG 15 SEPT. 1934 TE 'S-HERTOGENBOSCH GEHOUDEN.

Het is altijd moeilijk om als bezoeker van eene stad, waar kermis is, den schijn te vermijden, dat men voor de kermis komt. Vooral als die stad Den Bosch heet. En er was kermis in Den Bosch, op dezen 9en Monumentendag! Maar wij willen gaarne de vele deelnemers, die in de Statenzaal bijeen waren, boven de verdenking stellen, die door dit onloochenbare feit op hen drukt. Want er was toch ook aanleiding om den Monumentendag in Brabant te houden, in de provincie, die het langst verstoken was van een doeltreffende bescherming van haar stads- en natuurschoon, en waar thans ernstig wordt gestreefd om tot een goede regeling daarvoor te geraken.

De Voorzitter van dezen Monumentendag was Mr. Dr. A. B. G. M. van Ryckevorsel, Commissaris der Koningin in Noord-Brabant, die in zijn openingsrede constateerde, dat de talrijke opkomst den juisten opzet van den Monumentendag bewees en in een behoefte voorziet.

De Monumentendag heeft tweeërlei doel, nl. de talrijke vereenigingen op het gebied van Monumenten- en Natuurbescherming tot elkaar te brengen en door een jaarlijksche manifestatie invloed uit te oefenen op de publieke opinie.

Ter toelichting van de agenda wees spreker erop, dat de voordracht met film van den Heer Jhr. Mr. F. van Ryckevorsel over de molens in Noord-Brabant verband houdt met de nieuwe phase in den strijd voor het behoud van de windmolens. Wanneer de teekenen niet bedriegen stijgen de kansen van de windmolens weer.

Dat Mr. van Lanschot, Burgemeester van Den Bosch, zijn reeds eerder gehouden voordracht over den „Weg in het Landschap” voor de deelnemers aan den Monumentendag wilde herhalen, was voor de commissie zeer verheugend. Het is een zeer belangrijk vraagstuk dat thans ook de aandacht heeft van de Regeering. Immers de Minister van Waterstaat heeft toegezegd in voorkomende gevallen een landschapsarchitect te zullen raadplegen.

De behandeling van het onderwerp „Streekplanwerk en Landschapsschoon” door den Heer J. M. de Casseres, Hoofd van den Technischen Dienst der Streekplannen in de Provincie Noord-Brabant, lag naar het oordeel van den Voorzitter voor de hand, omdat Brabant de eerste provincie is waar met een streekplan stelselmatig wordt gewerkt, en het oostelijk deel van N.-Brabant (de Meyerei) is de eerste streek in ons land waar het streekplan-werk op een wettelijke basis kan geschieden.

Volgens spreker is het streekplanwerk in zijn wezen een vorm van georganiseerd overleg, waarvan op de gemeentebesturen voor wat betreft het maken van hun uitbreidingsplannen, een gunstige invloed blijkt uit te gaan. Er moet natuurlijk harmonie zijn tusschen het streekplan en de gemeentelijke uitbreidingsplannen. Deze harmonie kan worden bevorderd door ook den Technischen Dienst der Streekplannen de gemeentelijke uitbreidingsplannen te doen opstellen, zooals voor enkele gemeenten tegen kostprijs reeds geschiedt.

Onder invloed van het streekplanwerk zijn verschillende gemeenten, die met het opmaken van een uitbreidingsplan lang hebben getalmd, thans overgegaan tot het doen ontwerpen van uitbreidingsplannen. Zoo zijn in één jaar tijds 10 belangrijke gemeenten in Noord-Brabant met hun uitbreidingsplannen begonnen.

Ten slotte wijst spreker erop, dat men van een streekplan niet de gedachte moet hebben, dat het een star en niet-plooibaar plan is, dat de vrijheid van de gemeenten met betrekking tot hun uitbreidingsplannen zou willen en kunnen beperken. Het doel van het streekplan is het bereiken van harmonie.

Na de openingsrede van den Voorzitter nam de Heer de Casseres het woord en gaf schetsmatig een uiteenzetting van

wat streekplanwerk eigenlijk is en wat in hoofdtrekken daarbij te pas komt. Een en ander was bedoeld als een inleiding voor een kleine tentoonstelling van teekeningen, die in het gebouw ter bezichtiging waren gesteld voor de deelnemers aan dezen Monumentendag.

Spreker had den indruk in zijn werk te weinig luidruchtig te zijn geweest, waardoor het in zekeren zin miskend werd, maar voor het planologisch bewerken van een gebied van 480000 ha. met 900.000 inwoners heeft men wel de handen vol.

Alhoewel het behoud van het natuurschoon als een evidente bedoeling van het streekplanwerk naar voren treedt, acht spreker dit onderdeel toch niet primair.

Belangrijker is het door den mensch geoccupeerde gebied, daarvandaan dat spreker in den titel van zijn voordracht sprak van streekplanwerk en landschapsschoon, waaronder hij de combinatie van natuur en boerenwoningen verstaat. Maar dit gebied is reeds van een zoo groote verscheidenheid van met elkaar samenhangende vraagstukken, dat spreker daarvan in het kort geen volledig beeld kan geven.

Het streekplanwerk vindt echter zijn moeilijkste opgaven in de z.g. verspreide occupaties, waarbij naast het voldoen aan den door iedere groep gestelden eisch, harmonie in het geheel moet worden bereikt.

Tenslotte deed de Heer de Casseres eenige mededeelingen van organisatorischen aard, die inmiddels wel zeer belangrijk waren. Zoo hoorden wij, dat de Technische Dienst der Streekplannen in Noord-Brabant niet alleen veel uitbreidingsplannen in streekplanvorm opmaakt, maar dat dit de meest geëigende methode is om tot een goed resultaat te komen. Voorts bekende spreker in de Bauberatung „terecht gekomen te zijn” om het eenvoudige bouwen weer ingang te kunnen doen vinden.

Tenslotte deelt spreker mede, dat er thans in Noord-Brabant een Schoonheidscommissie in wording is volgens een voorstel, opgesteld door een Commissie, ingesteld door de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten. Noord-Brabant zal in 4 districten worden verdeeld, ieder met eigen ambtenaren voor het bouwtoezicht en de controle op het naleven van de welstandsbepalingen en van het dan hopelijk wettelijk en dan voor heel Brabant geregelde streekplan. Aan het hoofd van de organisatie zal voor de geheele provincie een Bouwraad komen te staan.

Na deze korte inleiding bezichtigden wij de tentoonstelling, waar ontegenzeggelijk veel interessants te zien viel, maar waar het eenige werkelijke interessante ontbrak, nl. het streekplan van Oostelijk Noord-Brabant, dat thans gereed is. Dit was wel een beetje jammer.

Wij zagen, bij wijze van spreken, Rembrandts pet en Rembrandts sokken, Rembrandts verf en Rembrandts lokken, maar de Rembrandt zelf was er niet. Aan den anderen kant is het begrijpelijk, dat de Heer de Casseres zijn eigenlijke projecten nog maar opgerold heeft gelaten, want er zijn natuurlijk onder de leden van den Monumentendag personen met een vervaarlijk critisch vermogen. Niettemin, hetgeen de Heer de Casseres liet zien, was op zichzelf interessant genoeg en gaf wel een indruk van de omvangrijkheid van het streekplanwerk. En ook van den ernst, waarmede gewerkt wordt.

Een waar noodlot trof de deelnemers aan dezen Monumentendag, toen zij, nadat dit punt van de agenda was afgewerkt, het heerlijke koele Provinciehuis moesten verlaten, om, zulks van wege de lichtbeelden en de film, opgepakt te worden in een warm zaaltje van het nabije Oranjestad.

De voordracht van den Heer van Lanschot, Burgemeester van Den Bosch over de wegen in het landschap was, zooals te verwachten is, boeiend. Daarbij had de spreker een voortreffelijke reeks plaatjes en zijn amusante opmerkingen mis-

hun werking nooit. Where a will is, is a way. „Steunt dus het streven van de Vereeniging „de Weg in het Landschap”, de „W.I.L.”.

Het laatste punt van de agenda was de voordracht met film van den Heer Jhr. Mr. F. van Ryckevorsel over de molens in Noord-Brabant. Maar deze spreker sprak ook nog over molens in ergens-anders. Hij gaf een historisch overzicht van de molens, waarvan wij den oorsprong misschien moeten zoeken aan de Middellandsche Zee, waar sterke en gelijkmatige winden waaien. De oudste molens konden maar op één windrichting ingesteld worden en waren dus van een gelijkgerichten wind zeer afhankelijk.

In Brabant komen in de 13e eeuw reeds molens voor en er bestaat een gildebrieff van den Hertog van Brabant van 1299, die daarin aan een zeker personage vergunning verleent een windmolen op te richten. Hij had daarbij het jus ad librum ventum, het recht van den vrijen wind, (een recht dat nog bestaat) en niemand mocht in zijn nabijheid iets doen, waardoor hij niet het volle gebruik zou kunnen maken van den wind. Ik dacht toen ik dat hoorde aan den aether, aan een soort van jus ad librum aetherum, maar ik kon in de gauwigheid de eindjes niet aan elkaar knoopen.

TENTOONSTELLING EN CONFERENTIE „KUNST EN NIJVERHEID” 'S-GRAVENHAGE, NOVEMBER 1934.

Deze tentoonstelling heeft ten doel een beknopt overzicht te geven van hedendaagsche Nederlandsche beeldende- en nijverheidskunst, de aandacht te vestigen tekortkomingen ten opzichte van de aesthetische verzorging in nijverheidsbedrijven, wegen tot verbetering aan te wijzen en de belangen te behartigen van kunstenaars en industrieelen. Tentoonstelling en conferentie worden georganiseerd door de Ned. Vereen. Arti et Industriae (opgericht Nov. 1884) ter gelegenheid van haar 50-jarig bestaan.

Jhr. Mr. Victor de Stuers was haar Eere-voorzitter. Vele van de thans meest bekende architecten, kunstnijveren en kunstindustrieelen hebben aan haar opbouw gedurende een halve eeuw gewerkt. Arti et Industriae heeft medegewerkt aan de oprichting en instandhouding van instellingen van openbaar nut, adressen en adviezen aan de overheid gericht, kunsttentoonstellingen georganiseerd en daarnevens het publiek in deze 50 jaren voor- gelicht door het gesproken en geschreven woord. Het behoeft geen betoog dat, in onzen veelbewogen tijd en in de benarde omstandigheden waarin de kunst en de kunstindustrie verkeerden, deze tentoonstelling en conferenties voor deze beide en voor ons land van groot belang kunnen zijn.

Er wordt in menig opzicht reeds veel gedaan voor kunstindustrie en kunstenaar. Anderzijds echter zijn er juist in onzen tijd verschillende vraagpunten die nog niet zijn opgelost. Dit geldt niet alleen de beeldende kunsten, maar ook de industrie, die om aesthetische verzorging vraagt. Er zijn verschijnselen die er op wijzen, dat door den ongunstigen tijd men zich van kunst afwendt, en toch is de betekenis van de kunst in de samenleving van een zeer ingrijpend belang. Dit aan te toonen is noodzakelijk. Het vraagstuk van de aesthetische verzorging van de voorwerpen van dagelijksch gebruik op zich zelf, de massa-productie van deze, de samenwerking tusschen industrieel en kunstenaar eischen nog veel overweging en bespreking.

En zoo zijn er nog tal van voor de samenleving belangrijke vraagstukken in verband met deze materie die een nadere bestudeering wenschelijk maken.

Het spreekt vanzelf dat bij dezen omvangrijken arbeid veler samenwerking noodig is.

De commissie van uitvoering, waaraan de leiding der werkzaamheden is opgedragen, roept dan ook de belangstelling en bovenal den steun en de medewerking in van alle personen en instellingen, die invloed uitoefenen op de ontwikkeling van kunst en industrie. Wij zullen vele inzendingen en het geld noodig hebben; alleen wanneer velen steunen kunnen wij ons doel bereiken. Juist nu de omstandigheden voor ons land zoo moeilijk zijn, de verschijnselen van achteruitgang op velerlei gebied optreden, vragen de vordering van kunst en nijverheid en de behartiging van de belangen van kunstenaars en industrieelen onze aandacht en onze toewijding. Op dit cultureel gebied moet nog veel worden bereikt, aler rijke vruchten voor Land en Volk kunnen worden geoogt.

UITVOERING.

Plaats. De tentoonstelling zal gehouden worden te 's-Gravenhage in de Koninklijke Kunstzaal Kleykamp aan den Scheveningschen weg.

Tijd. De tentoonstelling zal gehouden worden van 3 tot 30 Nov. 1934.

De Heer van Ryckevorsel behandelde voorts de verschillende vormen van molens, zooals deze uit de constructie voortkwamen. Toen kregen wij de film, die zeer fraaie artistieke beelden geeft en gaarne brengen wij hulde aan den operateur Roosdorp te Deventer, die deze film voor „Maro” in samenwerking met Jhr. van Ryckevorsel heeft opgenomen.

De film bestaat uit drie afdeelingen. De eerste afdeeling betreft het bedrijf van een windmolen voor het malen van graan in Brabant, de tweede afdeeling brengt ons bij een watermolen die werkt voor een dubbel bedrijf (graan en houtzaagmolen), de derde afdeeling heeft betrekking op een prachtigen houtzaagmolen aan de Zaan. Het merkwaardige van zoo'n houtzaagmolen is het weinig geperfectioneerde. Niets van dit mechanisme doet denken aan Precisionsarbeit. Alles zit een beetje los in elkaar. Het lijkt op een klok met een houten raderwerk, maar die toch perfect loopt.

Als toegift kregen wij een filmopname van het prijschieten van het St. Willebrordusgilde te Bakel; het doel wordt in den vorm van een houten vogel boven op den molen geplaatst. Daarvandaan dat prijschieten in deze Molenfilm.

Het was over half zes toen de Voorzitter, Mr. van Ryckevorsel dezen geslaagden 9en Monumentendag sloot. J. P. M.

3. Aard der inzendingen. De tentoonstelling zal bestaan uit werken op het gebied der beeldende kunst en nijverheidsproducten, die aesthetisch verzorgd zijn.

4. Conferentie. Tijdens de tentoonstelling zullen bijeenkomsten worden gehouden ter bespreking van onderwerpen in verband met het omschreven doel.

INZENDINGEN.

Ingezonden kunnen worden: werken behoorende tot de volgende rubrieken:

1. Architectuur en tuinarchitectuur, teekeningen en foto's.
2. Interieurkunst, interieurs, uitgevoerde meubelen, teekeningen en foto's.
3. Beeldhouwkunst, vrije en toegepaste beeldhouwwerken, drijf-, giet- en kunstsmeedwerken.
4. Schilderkunst, schilderijen, teekeningen, decoratieve ontwerpen, glasschilder- en mozaïkwerken, behangsels, ontwerpen.
5. Faience, aardewerk, porselein- en glaswerken, ontwerpen.
6. Textielkunst, geweven, bedrukte en geborduurde stoffen, kunstweef- en -naaldwerk, costuums, ontwerpen.
7. Grafische Kunst, eteen, lithografieën, gravures, illustraties, affiches, reclamewerken, boek- en ander drukwerk, fotografieën.

De tentoonstelling bepaalt zich in beginsel tot werken van Nederlanders. Een reglement voor inzenders is op aanvraag gratis verkrijgbaar aan het secretariaat: den Haag, Valkenboschlaan 71.

VOORWAARDEN VOOR LIDMAATSCHAP.

1. Het lidmaatschap van tentoonstelling en conferentie, recht gevende op doorlopenden toegang tot de tentoonstelling en tot het bijwonen der bijeenkomsten bedraagt f 2.50 en is persoonlijk.
2. Kaarten uitsluitend recht gevend op doorlopenden toegang tot de tentoonstelling, zijn verkrijgbaar voor f 1.50 en zijn persoonlijk.
3. Kaarten recht gevend op het bijwonen van de conferentie, zijn verkrijgbaar voor f 1.— en zijn persoonlijk.
4. Begunstigers zijn zij, die een som van ten minste f 10.— voor het welzijn der tentoonstelling afstaan. Zij hebben met één persoon doorlopend toegang tot de tentoonstelling en de te houden conferentie.
5. Een bijdrage in het waarborgfonds van ten minste f 25.— geeft recht op 2 persoonlijke toegangskaarten tot de tentoonstelling en de conferentie.

Over de bijdragen in het waarborgfonds wordt beslist uiterlijk 1 maand na de toezegging. Na afloop van de tentoonstelling wordt een eventueel saldo van het waarborgfonds aan aandeelhouders gerestitueerd.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECT'S JOURNAL van 19 Juli 1934.

Geeft een overzicht van de Modern Homes Exhibition Gidea Park met afbeeldingen van de vier bekroonde huizen. Verder Students' Work at the Archit. Ass. eveneens met afbeeldingen van bekroonde ontwerpen. In beide gevallen is er één up to date ontwerp. Volgt: Service Station at Ilford, „Marris House” met automobiel showrooms, arch.: Dell en Wainwright. Vervolgens: het geweigerde ontwerp van den arch. Raymond Mc Grath in de Maldens and Coombe Case, een soortgelijk geval als „the Ruislip Case” (eerder vermeld) met correspondentie tusschen Autoriteiten en architect. Tot slot een geïllustreerd artikel over badinrichtingen voor mijnwerkers, waaruit blijkt, dat the Miners' Welfare Committee uitstekend werk heeft verricht. Hoofdarchitect is Mr. J. H. Forshaw. Het gebouw te Hatfield met accommodatie voor 2800 man, kosten 24.487 Pond Sterling, lijkt architectonisch ook het meest geslaagd. De verschillende interieurs, ook die van architect G. G. Kemp, zien er verzorgd uit. A. P. S.

GELUIDDEMPING.

Ter verkrijging van een goede geluid-isolatie van een vertrek zal het vaak noodig zijn alle begrenziingsvlakken daarvan dubbel te maken. Een groote moeilijkheid daarbij bieden de plaatsen, waar deze wanden elkaar raken, te meer daar deze aansluitingen volkomen dicht dienen te zijn, daar zij anders lichte geluid doorlaten.

Een goede oplossing zal alleen kunnen worden verkregen door het inbouwen in het vertrek van een aan alle zijden gesloten doos, waarbij op zijn minst de vloer op een dempende laag moet rusten. Met deze methode zijn reeds vele proeven genomen en vooral in Amerika heeft men op dit gebied een hooge technische volmaaktheid bereikt. De noodzakelijkheid eener goede geluid-demping vroeg vooral in de wolkenkrabbers de aandacht. De meeste toch zijn als staalketel gebouwd, een bouwwijze die niet juist bevorderlijk is voor het dempen of localiseeren van geluiden. Daar scheidingsvoegen bij dit bouwstelsel niet kunnen worden toegepast, bleef alleen de genoemde methode mogelijk. Het gewicht der in te bouwen dozen dienende met het oog op de belasting zoo licht mogelijk te zijn. Elke koppeling aan de eigenlijke bouw-massa moet daarbij zoo veel mogelijk worden vermeden. Het hoofdprincipe van het systeem, dat ook toegepast werd voor de zend-

VUURBESTENDIGHEID EN STABILITEIT VAN BETON.

De Amerikaansche Society for Testing Materials heeft over meerdere jaren loopende proeven verricht inzake de houding van beton in vuur en bij daarop volgende belasting. De proeven werden verricht met 0.203 m. dikke proefmuren en wel overwegend gemaakt van blokken groot 0.203 x 0.203 x 0.406 m. met drie ovale bolle ruimten. Ze hadden betrekking op den invloed van een reeks factoren, als korrelgrootte van het toeslagmateriaal, cementgehalte, geartheid van de toeslagstoffen, samenstelling van de mortel enz. Het resultaat van de proeven kan, naar de N.R.C. mededeelt, als volgt worden samengevat:

1c. Bij gelijk cementgehalte neemt de weerstandsduur zonder rekening te houden met holle ruimten, gewicht en vastheid der steenen overeenkomstig het percentage aan fijn materiaal toe, doch de invloed is in vergelijking met die op de vastheid onbetekenend, waarom men bij het bepalen van de hoeveelheid fijn materiaal meer de vastheid in het oog kan houden.

2c. De weerstandsduur neemt met het stijgen van het cementgehalte zonder rekening te houden met de andere factoren, toe. Een verdubbeling van het cementgehalte gaf 10 pct. verlenging van den weerstandsduur en een 100 pct. vermeerdering van het draagvermogen voor en na inwerking van het vuur.

3c. De weerstandsduur wordt door den aard van het toeslagmateriaal belangrijk beïnvloed. Van de beproefde toeslagstoffen hielden de beste het bijna twee maal zoo lang uit, als op de laatste plaats komende, echter kan door juiste keuze van het kunststeentype, cementgehalte, enz. aan alle te stellen eischen worden beantwoord.

4c. Bij toepassing van kalkachtig zand en grint ontstond met stijgend gewicht een belangrijke verlenging van den weerstandsduur. Een gewichtsstijging van 50 pct. verduubelde den weerstandsduur. De wijze waarop het beton zich verdeelde bij de verschillende steenvormen was daarbij zonder invloed. Bij een bepaald beton is dus alleen door stijging van het gewicht, dus vermindering van het volume der holle ruimten verbetering mogelijk. Proeven met andere toeslagstoffen toonden hetzelfde verschijnsel.

5c. De weerstandsduur nam, wanneer of de naar het vuur gekeerde of de van het vuur gekeerde zijde met een 0.00125 m. dikke gipspleister werd voorzien, ± 30 pct. toe en wanneer beide zijden met gips bepleisterd werden ± 60 pct. Ook de vastheid vertoonde aanzienlijke verbetering.

6c. De weerstandsduur onderging bij 5 verschillende 1 : 3 mortels (zuivere kalkmortel tot portlandcementmortel) nagenoeg geen verandering, terwijl de vastheid met het cementgehalte toenam en bij een gehalte van 70 pct. (ongeveer 2 volumedeelen cement op 1 vol. kalkhydraat) het maximum bereikte.

7c. De wijze waarop de voegen gemaakt waren, had op de vastheid een veel sterkeren invloed dan op den weerstandsduur. Naar beide richtingen was

400

THE ARCHITECT'S JOURNAL van 26 Juli 1934.

Publicatie van The Empire Swimming Pool, ontworpen door Sir E. Owen Williams K. B. E. Deze overdekte badinrichting is 126 m. lang en 72 m. breed, het bassin is 60 m. lang en 18 m. breed. Het gebouw is geprojecteerd op een eenheid van 85 cm kwadraat of veelvoud hiervan, en uitgevoerd in gew. beton. In het No. v. 2 Aug. 1934 is een uitgebreide beschrijving opgenomen. Rapport prijsvraag Raadhuis te Slough met afb. der bekroonde ontwerpen. Open luchtbad te Roehampton, arch. G. W. Smith, met twee afzonderlijk bassins, het grootste als volkebad; afzonderlijk gebouw voor kleedkamer, etc. Het kleinere voor leden der Roehampton club, afgescheiden door een hoog opgaanden muur, waartegen een cascadefontein. Het water der filters wordt van boven ingevoerd en valt dan achtereenvolgens in drie onder elkaar geplaatste bekkens, waardoor het met versche lucht vermengd wordt en vervolgens in de bassins stroomt. De onderwaterverlichting is een ander belangrijk detail. 500 Watt lampen op 3.60 m. afstand geplaatst verlichten bij avond het water in het bassin. Elke lamp is gemonteerd in een waterdichte doch geventileerde inspectieruimte met glas aan de zijde van het bassin. A.P.S.

ruimte van National Broadcasting company te New-York, is in het kort samengevat het volgende:

Op den vloer worden veerende stalen klemmen aangebracht. Deze klemmen dragen gescheiden daarvan door vilt of kurk profielijzers op afstanden van ongeveer 0.50 m. Op deze profielijzers wordt metaalgaas bevestigd, waarop wordt aangebracht een 5 tot 6 cm. dikke estrichlaag. Op deze estrichlaag wordt een asfaltlaag gelegd en daarop b.v. linoleum. De tusschenruimte tusschen den eigenlijken vloer en dezen zwevendens vloer kan hol blijven of ter vermindering van naklank met slakkenwol worden gevuld. De wanden worden op gelijke wijze doch lichter samengesteld. Verticale lichte profielijzers staan op zekeren afstand van den muur op in den vloer aangebrachte veerende klemmen, daarvan weer gescheiden door kurk of vilt. Aan het plafond worden dergelijke profielijzers veerend opgehangen, eveneens met een isoleerende tusschenlaag. Evenals de profielijzers van den vloer worden ook die van de muren en het plafond met metaalgaas gespannen en bepleisterd. Plafond en muren vormen door de pleisterlaag een ononderbroken geheel. Voor de aansluiting van den vloer aan de muren worden speciale maatregelen genomen. (N.R.C.)

een verbetering eerder door goed volwerken te verkrijgen. Bij goed volwerken ook der voegen tusschen de dwarsribben werd bij blokken met drie ovale kernen, de weerstandsduur 4 pct., de vastheid na het vuur echter 75 pct. verhoogd.

8c. Verlengen van het vochtig houden der steenen van een dag tot 5 ca. 14 dagen had slechts een onbetekenend geringe stijging van den weerstandsduur, echter een groote verhoging van de vastheid tengevolge.

9c. De invloed van het brandstofgehalte op den weerstandsduur van slakkenbeton hangt zoowel van den aard, als van de hoeveelheid van het brandbare materiaal af. De weerstandsduur nam bij een toeslag van 17 pct. cokes ongeveer 10 pct. toe. Bij toeslag van gelijke hoeveelheden kolen en cokes bleef dientengevolge de weerstandsduur gelijk, zelfs wanneer het totale gehalte aan brandbaar materiaal van 16 tot 33 pct. van het droge gewicht verhoogd werd. Ook wordt het draagvermogen door een ongev. 1/2 van het droge gewicht bedragende hoeveelheid kolenslakken aan onverbrand materiaal, (kolen en cokes) niet van betekenis beïnvloed.

10. Door de proefnemingen is bewezen, dat muren, opgetrokken van betonsteenen, zonder rekening te houden met de talrijke veranderlijke factoren, zelfs na inwerking van een zwaren brand een zeer goed draagvermogen en veiligheid bezitten. (Nieuwe Eeuw.)

Mr. F. HUDIG †

In den leeftijd van 62 jaar is te Amsterdam overleden de Heer Mr. F. Hudig, Secretaris-Directeur van het Ned. Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw te Amsterdam.

MALLE GEVALLEN No. 5.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 39
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 29 SEPT. 1934

MUZEN, MEUBELS EN DE KUNSTHISTORIE TER ITALIAANSCH TONTOONSTELLING, DOOR JAN POORTENAAR.

Muzen, meubels en de kunsthistorie, een eigenaardige drie-eenheid, mijmer ik, als ik eens even neerzit om wat te bekomen op de Italiaansche expositie; ja, wat is het met zulke tentoonstellingen een eigenaardig geval.

Om U duidelijk te maken wat ik bedoel, wilde ik met de kunsthistorie beginnen. Recente kunsthistorie, wel te verstaan.

Want ik heb op meer zulke tentoonstellingen neergezegen gezeten, met een dikken catalogus in de hand, recapituleerend wat als in een kaleidoscoop dooreenmaalde na het zien, duizend van hetgeen in dien catalogus dooreenmaalde vóór het zien. En vroeger bezochte exposities doemen op — ja, die Italiaansche te Londen, de Botticelli's, Mantegna's, Lippi's had men toen uit Italië gezonden; het was er eene uit een reeks. Een Belgische had de rij geopend, een Hollandsche was gevolgd en het bezoek was aanmerkelijk grooter toen de gouden glorie van Rembrandt aan dezelfde wanden straalde in Burlington House.

Onze kranten berichtten ons dat uitvoerig; het lezende, hadden wij ze goedkeurend toegeknipt, en den mannen, die er met toewijding en goeden smaak Rembrandt's en Steen's schilderijen hadden opgehangen werd — ik geloof gaarne: huns ondanks — een lof toegezwaaid in termen van „meesterschap” en zoo meer, alsof zij ze ook geschilderd hadden. (Dit was echter niet het geval).

Hierop volgde de Italiaansche tentoonstelling en minister Chamberlain kon op het feestdiner der opening alreeds mededeelen, dat hiervoor reeds meer doorlopende toegangskaarten waren verkocht, dan op de Belgische en Hollandsche exposities samen.

Die Italiaansche tentoonstelling echter was, zoo schreven onze kunsthistorici met naam en toenaam in de krant, niet alleen niet meesterlijk gehangen, neen, ondanks de Rafaëls en Titiaans, de Donatello's en de Cimabue's merkte men gemelijk op dat er heel wat aan ontbrak. Daarbij schenen die Engelschen (Engelschen zijn in de gedachten van sommige menschen altijd ietwat singulier), nu, daarbij schenen die Engelschen de Italiaansche kunst in eens als de kunst te beschouwen, bezoekers uit Holland moesten zich maar op een ontzuivering voorbereiden; die Zuidelijke kunst is in het Noordelijk licht ontluisterd, zegde de een; en een ander liet in een weekblad drukken, dat hij haast de thuisblijvers geluk zou wenschen: het bovenlicht, leeraart deze, dat is mis voor deze doeken die met zijlicht geschilderd zijn: zijlicht moet er wezen! (Van links, of van rechts? dat stond er niet bij). Een paar regels verder heette het, dat na deze tentoonstelling een bezoek aan Londen's Museum, de National Gallery, een verkwikking is; onze geleerde heeft zeker niet bemerkt, dat daar niet anders dan bovenlicht op de Italianen valt, ook niet, dat het in Florence's Uffizzi niet anders is dan bovenlicht waarbij men da Vinci en de anderen bewondert.

En voortmijnerend op mijn bankje bemerk ik, dat die klimatologische en belichtingskwesties ditmaal als met tooverslag van den aardbol verdwenen zijn, er is met geen woord van gerept. Het Hollandsche bovenlicht is blijkbaar van beter kwaliteit dan het Engelsche of Italiaansche, en dat Noordelijk Europa's licht

voor Zuidelijk Europa's kunst frukend zou zijn, daarvan heeft men nu eensklaps ook niets vernomen.

Twaalfhonderd drie en negentig. Zooveel stuks kunstwerken staan hier opgesteld. De Londensche tentoonstelling heette te groot en had er ruim duizend. Of dat nu met boven- of met zijlicht, met Amsterdamsch, Londensch of Italiaansch licht, dan wel met electriciteit gebeurt, schrijver dezes benijdt de honderden, die het vermogen schijnen te bezitten, duizend of meer kunstwerken in zich te kunnen opnemen met — laat ons als gemiddelde niet te krap rekenen — een vijftal bezoeken. Velen zullen er wel niet wezen, die er vijf keeren heengaan, maar zelfs zij, die er vijf à tien keeren gaan zien, benijden wij om het absorptie-vermogen van honderd dertig à tweehonderd zestig kunstwerken per bezoek. Voor een „gewonen” bezoeker wil dat nogal een karwei schijnen, doch voor den kunsthistoricus is het gewis een „mer à boire”, want als hij zijn naam met eere draagt is één vierkante meter kunst — men vergeve mij de uitdrukking — een terrein voor jaren studie, en zijn de honderden en nog eens honderden vierkante meters hier goed om gek te worden.

Men moet er zich eens even — als een „gewoon” mensch — indenken wat het zeggen wil, kunsthistoricus te zijn. Vrijwel alle oude kunstwerken immers zijn anonieme stukken: de penseelvoering, de streek, de vormtaal van een schilderij, de krijt- en papiersoort van een teekening, ornamentale details van een meubel moeten met fotografische afbeeldingen en vergrootingen van werken uit Leningrad en New York, Parijs en Glasgow, Rome en Chicago worden vergeleken om te komen tot een toeschrijving aan dezen, dan wel aan genen meester, een navolgend leerling van hem dan wel een wegbereidend voorganger, of om de plaats van ontstaan te bepalen. Daartoe moet men over een arsenaal van feiten, afbeeldingen, jaartallen beschikken, over veel speurzinn, en nog meer combinatie-vermogen, gelijk U zoo dadelijk zult zien. Daartoe moet men o.a. weten, zooals Roland Holst het uitdrukt, of de zoon van Jan Mienszen Molenaar aan de pokken, dan wel aan de pip is gestorven. Bleef het daar nu maar bij, dan zou men dat van harte kunnen toejuichen. Men kan veel wetenswaardigs, veel inzicht putten uit gegevens, die door vorschers zijn opgegraven: wanneer men bijv. leest dat Frans Hals voor de somma van vier gulden is begraven, of dat men van onze grootste mannen het graf zelfs niet kan aanwijzen, begrijpen wij eensklaps dat onze Gouden Eeuw door het nageslacht niet aldus genoemd is om het vele geld dat er toen verdiend werd, doch om de gulden waardeering van het leven des geestes in die periode.

De kennis van zulke feiten uit het verleden acht ik dus ook van veel gewicht, zelfs het voorafgaande is niet anders dan een stukje recente kunstgeschiedenis-in-feiten. (Ik ben er zelf bij geweest).

Doch er zijn kunsthistorici die ons niet alleen dergelijke feiten voor oogen stellen, er zijn er, de echte, die verder gaan dan droog feitenmateriaal. Zij plaatsen den kunstenaar in zijn tijd, of beschouwen, „schouwen”, hem filosofisch, etc. Ik heb onlangs een artikel gelezen, waarin Michel Angelo aldus behandeld werd en ten slotte, zoo stond er, moest men zijn vorm

401

CASSONE.

CASSONE. FERRARA. 1480.

„SAVONAROLA”-STOEL 16e EEUW.

TAFEL. TOSTANE 16e EEUW.

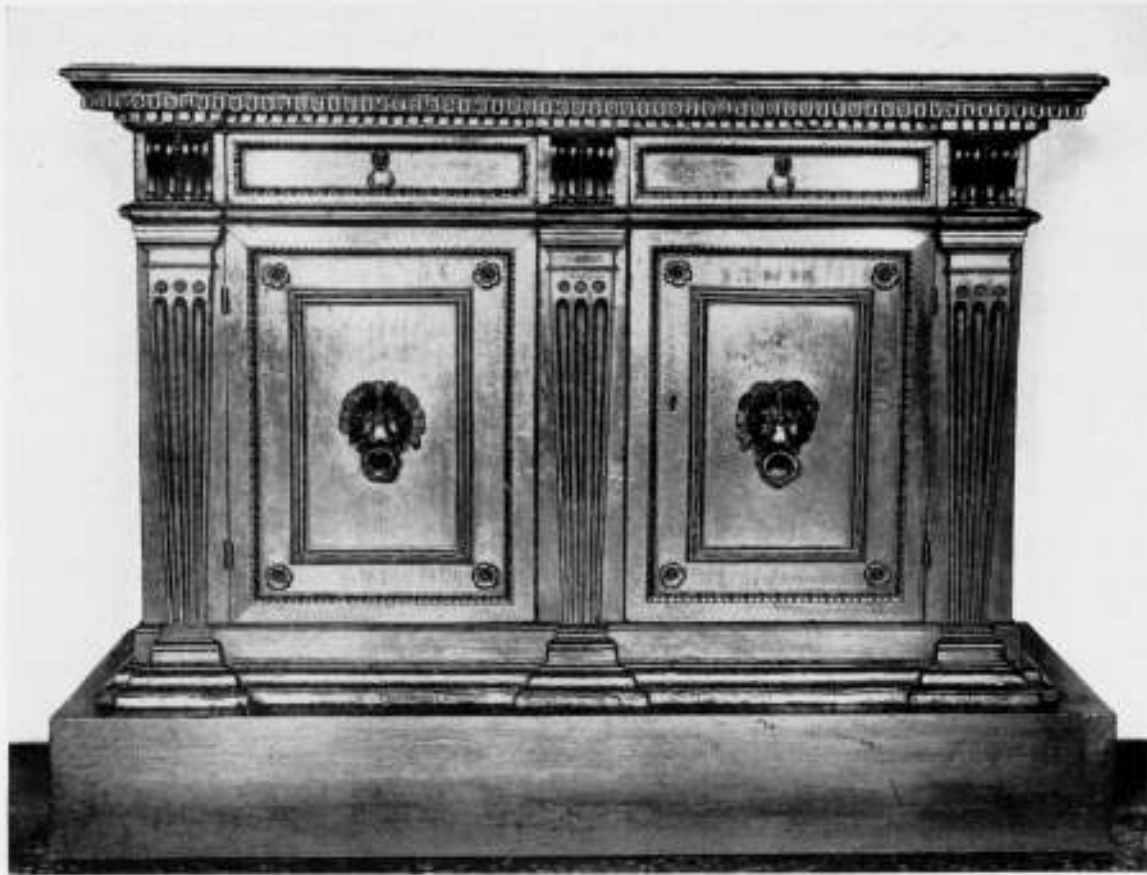
STOEL IN NOTENHOUT.

en compositie niet uit het oog verliezen. (Ten slotte, het stond er). Ik heb ook onlangs een artikel gelezen, waarin zoo iemand — en dat nog met het volle gewicht van een doctorstittel erbij — opgave deed, hoeveel figuurtjes op een winterlandschap van A, en hoeveel op een winterlandschap van B op het ijs schaatsenreden, en hoeveel er wandelden, ten einde daaruit te concluderen dat op-ijs-wandelen in het Nederland der zeventiende eeuw gebruikelijk was. Weliswaar vergat hij de kleinigheid, dat het oog van een schilder geen glazen oog is, zooals van een kodak-van-knip-ik-heb-je, dat automatisch registreert, dat een schilder geen maker van inventarissen is gelijk een deurwaarder of notarisclerk, maar schildert zooals het hem door den hemel wordt ingegeven, een schaatsenrijdertje hier, een wandelaartje daar — doch oog of glas, dat doet er voor een kunsthistoricus van dit kaliber klaarblijkelijk niet toe; ook voor U, lezer, doet het er niet toe als ik u maar duidelijk maak hoeveel tellingen, tabellen, statistieken, enz. per vierkante meter kunst nodig zijn om een degelijk kunsthistoricus te wezen! Op de Nachtwacht bijvoorbeeld komt één zittende figuur voor: nu, hoe breed zou het muurtje wel wezen, waarop deze man gezeten is? Er is een categorie van kunsthistorici, die daarentrent thuis proeven neemt en dan bijv. zestien centimeter als uitkomst van die rekensom vindt. Om de zaak nu niet ingewikkelder te maken dan ze al is, verzwijg ik, dat ik vrees dat ook deze geleerde iets vergeten heeft, n.l. dat de breedte van, pardon, het zittende gedeelte van zijn model óók van invloed is op de gemaakte gevolgtrekkingen; althans voor zoover mijn kennis als schilder van zittende figuren gaat, is het niet hetzelfde of dit gedeelte van het menselijk lichaam dertig of tachtig centimeter breed is. Nog één voorbeeld: ik weet van iemand die bij een schilderij van Rembrandt den leeftijd van een kind door een moeder (of was het een baker?) schatten liet, om, ja, wáárom, dat weet ik eigenlijk niet, maar u ziet hoeveel studie van moeders, centimeters, babies en schaatsenrijders er wel in één vierkante meter kunsthistorie besloten kan liggen en hoe een tentoonstelling als deze een onmetelijk terrein voor dergelijk onderzoek moet zijn: alleen al die conferenties over den vermoedelijken ouderdom van babies, en vermoedelijke breedten van zitvlakken. Dat men den vos en den schilder kent aan zijn streken en zijn streek, dat men Michel Angelo „ten slotte” moet zien als beeldend kunstenaar, het is te begrijpen, dat zulke kleinigheden ietwat in het gedrang komen, nietwaar? Wie maar bij benadering beseft wat er aan die kunsthistorie-beoefening allemaal vastzit, zal het billijken, dat eenige van deze heeren bij een ontmoeting ergens in Italië — het Mekka van de kunsthistorie — een literator, wiens werk in verschillende talen verscheen en alreeds om zijn klassieke waarde vermaard is, vroegen: „Sind Sie auch Kunsthistoriker?” en den stumper op zijn ontkennend antwoord eenvoudig den rug toedraaiden. Als die schrijver een paar honderd jaar niet meer op deze aarde is, zal de kunsthistoricus der toekomst tabellen schrijven van het aantal komma's in zijn proza, of een verhandeling over de pen-soort die hij (vermoedelijk) gebruikte. Zulk een kunsthistoricus heeft mij eens gebrek aan kunsthistorische kennis verweten. Was ik toen maar net zoo gevat geweest als Dimitroff met zijn: „daar ben ik erg blij om, dat u dat zegt”, toen men hem in het Rijksdagproces zoo maar toevoegde, dat hij aan de galg hoorde. Maar ik was erg geïmponeerd en stond met mijn mond vol tanden. Enfin, dat gebrek aan kunsthistorisch inzicht is zeker de reden, dat ik van de heeren, die vorengenoemde kennis in boek en geschrift verspreiden, ook ditmaal had verwacht hoe zij, consequent, ons andere menschen zouden afraden deze Italiaansche tentoonstelling in Amsterdam's Bovenlichtmuseum te bezoeken. Doch niets daarvan! Integendeel: gaat dat zien! zingt men in alle toonaarden (en ik zing het ook in den mijne). Gaat het zien! — Ook is ditmaal nergens te lezen, dat de Holland-

sche eigenaars van die 1293 kunstwerken barbaren zijn, die ze uit hun sfeer en uit hun bloed-eigen Italiaansche licht hebben gerukt. Nergens! Hun kunstzin wordt juist zoo geprezen. Nu wou ik wel eens weten, hoe dat „zit”, en omdat men daarvoor van die speciale soort kennis moet „bezitten”, ga ik — goed voorbeeld doet goed volgen — alle banken en alle zitvlakken ter Italiaansche tentoonstelling opmeten. Ik leg de pen dus neer. Ik ga een duimstok kopen.

De muzen hebben maling aan duimstokken. De muzen — als het u gaat als mij, heeft u er wel eens eene ontmoet en is die ontmoeting u bijgebleven? — de muzen zijn een bij uitstek vrijgevochten en wispelturig soort vrouwen. Zij vertikken het bijvoorbeeld, om zich door een kunsthistoricus op een bankje van 16 c.m. breedte te laten zetten, en zich te laten uithooren over hun leeftijd door Dr. Cijferman. Die denkt dan wel, dat hij de muzen zoo te pakken kan krijgen — want zelfs voor schaatsenrijdertellers is hun gezelschap aantrekkelijk — maar hij heeft het glad mis: muzen gaan liever zelf schaatsenrijden terwijl ze Dr. Cijferman ijskoud aan de entree van een ijsclub laten staan tellen. Zij maken nu eens een baantje met die, en dan met die, en het zijn toch hoogst serieuze dames, je kan er niet dát op zeggen. Maar vrijgevochten! En de Italiaansche muzen (ik ben n.l. in Italië geweest en heb toen eens naar ze uitgezien) zijn, misschien omdat er in het Zuiden nooit veel ijs is, net zoo bewegelijk als water. Ze drinken er wijn! Als iedereen daar. En 't mag zoo koud worden als het wif, stollen doet wijn, stollen doen de muzen in dat warme land nooit. In het Noorden verkleumen zij wel eens, hebben zij mij in Italië verteld, en zonder indiscreet te worden mag ik dat hier wel oververtellen. Ik mag ook wel oververtellen, dat ik wel eens heel brave, heel degelijke menschen heb ontmoet, die een muze als „meubel” betitelen, maar ik wou het omdraaien en met u over meubels als muzen praten. Het leven der menschen in Italië in veertien, vijftienhonderd en zooveel was heel wat anders dan het leven der menschen in het Holland der 17e eeuw. U begrijpt, dat het er voor de muzen dan ook heel wat anders was: een mensch, ik heb het zelf ondervonden, is in die lichte lucht, met overal maar druiventrossen en zonneschijn, een heel ander mensch, en een muze een heel, héél andere muze. Laten wij bij de menschen beginnen: de kunsthistorici hebben daarentrent een massa feiten verzameld, die het o zoo nuttig is, te weten, en die ik heb nageslagen (want wat er in veertienzooveel in Italië gebeurde, daar ben ik niet zelf bij geweest). Doch ik heb in Ferrara het lust-paleis Schifanoia van Lucrezia Borgia gezien. „Sans-souci”, „Buiten-zorg” wil dat zeggen, en een koffer die daar geweest mag zijn toen men er feestte, staat hier op de tentoonstelling en brengt het mij weer voor den geest; ook het kasteel, dat nog in zijn slotgracht staat als toen, en waar gif, dolk en beul hun werk deden . . . . In zulk een schrijn borg Lucrezia haar kanten en brokaten, aan zulk een tafel werd aangezeten, op gindschen zetel mag zij gerust hebben. Ferrara was een der pralendste onder de pralende hoven, die in iedere stad-staat van het rijke Italië als om strijd de kunst van met de muzen feestelijk te leven, lieten stralen en glanzen. Kardinalen en pausen, de Medici, doge's, kerken, hertogen dongen voor de kunstenaars naar de gunst der muzen, en alom blonk de zon. Des nachts, ja, sloop er het verraad. Doch daar bemoeiden de muzen zich niet mede, zij hadden de handen vol, om het zoo maar eens te noemen, aan wat het daglicht wel mocht zien; van achterom-wegen hebben zij nooit gehouden. Hun belang hebben zij nooit gezocht, gelijk men dat doen moet om een machtige der aarde te worden, en omdat zij zich niet met hun belang bemoeiden, hielden zij zich ook niet bezig met vergif, verraad, etcetera, en die omgekeerd ook niet met de muzen.

CREDENS. FLORENCE. 16e EEUW.

CASSAPANCA. TOSCANE. 16e EEUW.

Italië dan, waar de kunst om met de muzen om te gaan als ware wetenschap werd beoefend, Italië, waar de overdaad, de corruptie en het groot gebaar van de Romeinsche Caesars, hun stedehouders en seneschallen nog levend waren gebleven; Italië, waar zich alle weelde op de vorstenhoven en een enkele koopmansstad samentrok; waar de Este en de Medici menagerieën hielden om bij feesten fraaie optochten te kunnen houden, waarvan het onderhoud maandelijks duizenden goudstukken verslond: beren, leeuwen, olifanten, wilde zwijnen, Mooren, Tataren, Nubiërs, giraffen, paarden; waar een bruid honderdvijftig muilezels behoefde om haar uitzet te transporteren, en een van hare hermelijnen mantels met 29 diamanten, 115 parels, een andere met 61 robijnen, 25 diamanten, 8 groote, 404

412 middelgroote en 1140 kleine parels was getooid; waar men honderdtien costuums nieuw liet maken om voor vertooningen bij het huwelijksfeest te dienen; waar sommige regenten niet anders dan in goudbrocaat werden gezien; waar vorsten echte en bastaard-afstammelingen, vrouwen en priesters door dolk of vergif uit den weg geruimd werden als hun aanwezigheid ongewenscht scheen; waar men kunstenaars beeldgroepen te hakken of te gieten gaf, anderen wanden, altaren, plafonds deed beschilderen, kerken en kasteelen bouwen terwijl ieder van die opdrachten een arbeid van jaren vorderde; Italië, waar de vorsten naast hun wilde beesten en maitressen een of meer schilders, dichters, beeldhouwers onderhielden, opdat zij hun portretten, grafmonumenten, lofzangen zouden leveren; Italië

waar men zich beijverde in de bevalligste taal vragen van den diepsten zin te behandelen met wijsgeeren, dichters, en hen die uit de sterren lezen konden; waar hovelingen klinkende verzen schreven, waar men Donatello een buitengoed schonk, waar Michel Angelo den paus en heel Rome verliet wanneer hij zich deed aandienen maar niet ontvangen werd; waar Venetiaansche bakkersvrouwen zich in goudstof kleedden en zulk een gewaad 4000 goudgulden kostte, zoodat men zulks van magistraatswege verbood; waar Beatrice d'Este, ons om haar portret door da Vinci bekend, vierhonderd zakdoeken van de kostelijkste stoffen bezat; waar men levende kinderen als beelden verguld in nissen bij feestmalen opstelde — dat Italië was wél voor muzen een andere „voedingsbodem”, om in hedendaagsche bacillentermen te spreken, dan het Holland van een of twee eeuwen later, waar Frans Hals in het Oummannenhuis zat, Rembrandt eigenlijk bedelaar werd, Vondel een kousenwinkeltje voor de nette burgerij hield, of pennelikker aan de bank van leening mocht zijn, waar men één stadhuis, één kaaswaag of één vleeschhal per stad bouwde, terwijl in het Zuiden de marmeren paleizen bij tientallen werden opgericht om festijnen te geven die zes dagen en zes nachten aanéén duurden.

Zij, die het leven beheerschten, waren in het eene land de enkelen, die langs wegen van feudaal recht, van list, intrigue, oorlog, brute macht en vergif vóór alles grand-seigneur zouden zijn, in het andere de hardwerkende burgerij, stoer, ondernemend en gestreng, die haar rechten en haar vrijdom naar wet en geloof in lange jaren van harden strijd en bitteren nood gewonnen had, wars was van tirannen en hun grootscheepsche praal, en zichzelf hoogstens een welvoorzien grachtenwoning, een gildehuis met degelijk, zwaar huisraad inrichtte, maar geen paleizen en kasteelen.

Hier vergaapte de massa zich niet aan groot-opgezette kijkspelen, aan wilde beesten met negerslaven, gekocht en onderhouden van haar eigen cijngeld. De schilderijen geven een rustige, accurate afspiegeling van het eigen leven te zien, een lands-eigen of een Arkadisch-idyllisch landschap, een „memento-mori” om aan de kortstondigheid van het aardsch bestaan herinnerd te worden door doodskop en zandlooper, of de maaltijd van feestende burgerschutterij. Kwam er een Ziener, als Rembrandt of Seghers, dan mocht men hem het liefst op die momenten, waarop hij met beide beenen op den grond bleef staan en niet te hoog daar boven zweefde; deeg deeglijkheid stond immer in Holland's vaandel en is immer zijn eer, zijn waarde, zijn kracht geweest. Van deugdelijk eiken en diepkleurig palissander zijn er de kasten en kisten, men begeert er geen door groote kunstenaars gepenseelde heiligenlevens op te zien, er is geen plaats voor heiligen in gouden hemelen die aan altaren prijken welke al evenzeer met den pronk van goud en juweel stralen als de tronen der aardsche regeerders; deze gaan er in deftig zwart, streng in hun levenswandel, streng in hun geloof. Feudalen pronk begeert het krachtig-koele, onroomsche Holland niet.

Een veldslag in de Lage Landen is er geen om het heerschermopolie, zooals in het Zuiden, maar een om de volksvrijheid, om het Recht tot denken en leven en spreken naar eigen zin. Hier erkent het volk in het wereldlijk noch in het geestelijk leven de suprematie van een door zichzelf ingestelde macht. Ginder zijn de kerken godsdienstpaleizen, hier bedehuizen waar de geloovige kan inkeeren tot zichzelf en niet versted staat van bovenaardsche macht en kracht. In Italië aanbidt men Maria, die Vorstin des Hemels is en op de schilderijen troont in marmeren en porfieren architecturen, uitgedost in zijde en brokaat, omgeven door hoofsche stoeten van engelen, vedelend, zingend als volmaakte hovelingen, en de luchten zijn prachtig-blauw en alles fonkelt van edelsteenen. Zoo een veldslag, zoo een hemel-tafereel schildert men op wandpaneel en kleerkist.

In het Noorden leeft men ingetogen en arbeidzaam, is men er niet op uit vorsten cijns te betalen en ze bovendien toe te juichen; de gedegen, ietwat stroeve maar ronde zakenlieden, ruige maar stoere zeevaarders zijn maar liefst hun eigen bestuurders. Aristocratisch heeft deze zich tot welstand opwerkende burgerkaste, de burgerkeuning, niet geleefd, met breedgeranden hoed en stijven plooi kraag gaat men bij Terborch op visite en bij den Delftschen Vermeer bespeelt men het spinet of zingt met begeleiding van de gitaar, bij De Hooch komt men kinderen de haren, of scheidt een luchtje op een binnenplaatsje, bij Van der Helst gaat men uit eten met zijn paaschbeste pakje aan, bij Dirk Hals klinkt de volle lach als men den beker Rijnwijn heft op een familiefeestje, met Steen glundert men om den kwakzalver of malades imaginaires en hun sluwe doktertjes. Van der Heiden en Berckheide komen vertellen hoe een sleeperskar over de stille grachten gaat, waar zij den tijd hebben alle dakpannen en alle hobbelkeien te tellen, binnen de huizen die zij afbeelden zijn de kasten wel in de was gezet en glimt het koper van de beddepan, dat kan men van buiten al zien; het is er gezellig en dat alles ordentelijk zij schijnt de eenigste zorg.

Geen interieurs met beddepannen schildert men in Italië, men leeft in het Zuiden in de open lucht en er is geen burgerij die er behagen in scheidt zijn welverzorgde, weloverwogen-geschikte meubelstukken, zonder een stofje er op, te laten contereiten en af te malen. Het meubel speelt daar niet de rol die het bij het huiselijk-levende volk in het Noorden doet, en men vindt het er dan ook niet of nagenoeg niet afgebeeld. Het huisraad is al evenzeer van het kostelijkste materiaal, in het Palazzo Pitti vindt de belangstellende, die naar Italië reist, gansche vorstentafels van malachiet, en in mijn hotel te Venetië — het was niet eens „eerste klas” — bleek het een onmogelijkheid, de groote tafel voor schrijfwerk even onder de hanglamp te zetten; zij had zulk een ontzaglijk zwaar tafelblad van kleurig marmer, dat twee personen er hoegenaamd geen beweging in konden krijgen.

Hoe met het staatsbeheer der Italianen de kunstnijverheid een Romeinsche erfenis was, toont het ornament van meubel en wapentuig. Het acanthusblad, de leeuwklauw sieren schrijn of sarcophaag; voluten, waaraan guirlanden zijn opgehangen, schelpen en borstkurassen worden in bidstoel of kleerkist gesneden, palmetten, Medusakoppen en bloemvazen, waaruit kunstig gekrulde twijgen oprijzen, verlevendigen pilasters in hout of steen, van meubel of kozijn. Minder in de vondst van de ornamentatie en hoofdvormen dan wel in de verfijnd-uitgewogen sierlijkheid der toepassing lijkt wel het zwaartepunt der gansche kunstnijverheid in de Renaissance gelegen te zijn; het was dan ook een „her-leving”, waarin een oude beschaving een vernieuwde gedaante erlangde. Geschriften over de juiste verhoudingen als van Vitruvius, van vóór het begin onzer jaartelling, werden ijverig bestudeerd om het verborgen recept der antieke schoonheid te vinden, waarvan de resten nog alom in Italië aanwezig waren; Michel Angelo maakte een beeld dat zoozeer de antieken imiteerde, dat het als echt-antiek aan een Kardinaal verkocht kon worden, en in de tuinen van de Medici copieerden tal van talenten de Romeinsche goden en faunen bedriegelijk getrouw. Zoo staat een misboek-lezenaar op deze expositie, waarvan de voet met faunenmaskers is gesierd, de kerkzangers namen daar geen aanstoot aan, wanneer ze er omheen geschaard stonden en hun gregoriaansch zongen ter eere der Heilige Maagd. Geen „Prinzipienreiteri”, s.v.p.! schijnt al dit Zuidelijk werk uit te roepen, waar men beelden polychromeert en zelfs zoo natuurgetrouw, dat een Donatello de kleurschakeeringen van het geschoren-zijn eener wang op zijn plastiek niet versmaadt. Het gaat regelrecht in tegen Dr. Cijferman's indeeling der kunsten: schilderen-beeldhouwen. Maar als Beethoven, die zei: „denkt u dat ik aan uw miserabele viool

kan denken als de geest tot mij spreekt", ging Donatello, ging de kunstenaar der Renaissance met „de geest" dien hij van de muzen kreeg meer te rade dan met de verstandigste theorieën. De muzen moeten van theorieën niets hebben, en van verstandige minder dan niets.

In den loop der eeuwen hebben zij die bij uitstek vrouwelijke eigenschap niet kunnen afleeren, zoo peins ik op de Italiaansche tentoonstelling, als ik gezeten ben op een bank (stijl 1934) en met bewonderende aandachtigheid mijn oogen laat weiden over die relieffiguren van stucwerk, verguld, op die kist uit Ferrara (van 1480, zegt de catalogus). Mag ik hem eigenlijk wel bewonderen, zoo bekruipt de twijfel mij, mag het wel? Want dit stucbekleedsel van een houten meubelvlak, met volkomen negatie van de dat-samen-stellende planken . . . . het is niet precies in overeenstemming met het ten onzent nog gaarne gehuldigde principe, dat de eenig-juiste versiering uit de rationeele constructie dient voort te vloeien. En als dit al geen juiste versiering mag wezen, die het hout, de kist zelf, aan ons oog onttrekt, duurzaam is zij toch wel; 1480, zegt de catalogus immers. Mag ik dit bewonderen, of moet ik de muze hier een standje maken: maar muze-tje, wat is dat nou, dat hóórt niet, dat dien je toch te weten!

Grondstellingen, hoe kunst wel en hoe kunst niet behoort te wezen, ze zijn een typisch Noordelijk iets, in een Zuidelijk land verdampd dat allemaal zoo gauw en als iemand er al rechtzinnige leerstellingen uitdenken mocht, willen zij daar niet bekijken.

In het deel van den aardbol dat wij bewonen, bekijft zulk een gedachtengang terdege. Dat men in de orgiën van wansmaak, welke de 19e eeuw met haar nu zoo noodlottig blijkende, prachtige uitvindingen en moordende industrialisatie over ons heeft uitgestort, dat men in die lawinen van afgrijselijkheden een steunpunt, een hou-vast zocht en eerst een materiele, technische, constructieve basis moest scheppen wilde er ooit weer iets van kunst voor den dag komen, het was de eenige redding. En ten onzent dankt menigen het aan Berlage's levenswerk, zijn warme, vaste overtuiging die steeds sprak uit al zijn daden en woorden, dat hem een licht is opgegaan in de diepe duisternis: de Hollandsche weerklink van Morris en Ruskin.

Zoozeer gevoelde men de behoefte aan een grammatica voor de vreemde taal der kunst (het was n.b. een vreemde taal geworden) dat men zielsverheugd was, er eindelijk eene gevonden te hebben en in die blijdschap totaal vergat, dat een grammatica geen gedicht is.

Wat men vond was een sleutel tot het genieten van tal van kunstwerken, die echter in vele gevallen in het geheel niet paste (een sleutel, maar geen looper), omdat men der kunst, den muzen, geen gedragslijn kan voorschrijven, met de beste bedoelingen niet. De muze heeft een inspireerende kracht, die misschien soms door het dolle heen is, als men haar nuchter beschouwt, maar men moet die niet nuchter beschouwen. Men kan haar niet zeggen: is u van goede getuigen voorzien? en haar dan in zijn privé kunstkeuken aan het werk zetten om degelijken kost te koken. Zij wordt dan nog capricieuzer dan ze van nature al is, eigengereid —, enfin, dat dacht ik allemaal bij die kist uit Ferrara, van 1480.

Want wie met rationalistische gedachtengangen ter Italiaansche tentoonstelling gaat, kan er niet terecht. Al dadelijk in de eerste zaal staat een pracht van een cassone, een kleerkist, ampel met stukjes finer bekleed, en met paneelen van ingelegd hout die perspectivische voorstellingen te zien geven. Die kist-paneelen beschilderde men gaarne, en om menig schilderstuk is een lijst gezet toen de kist niet langer dienst deed, en zoo is de naam „cassone" van de kist op het schilderstuk overgegaan, dat groote breedte en geringe hoogte heeft. Waar blijft bij zulke prachtstukken de redeneering dat lijmen geen

verbinden is, en waar blijft die redeneering bij de Italiaansche viool, die de eeuwen trotseert en niet met messing en groef, met zwaluwstaart of pen-en-gat wordt gebouwd, die de snarenspanning trotseert, en doodgewoon geplakt is als een enveloppe — en is het geen prachtig en duurzaam wonder? Hoevele Hollanders blijken, krachtens welhaast te groote hoeveelheid Italiaansche kunst die hier ook staat uitgeteld, die grillen der muzen te aanbidden! Zij weten allen, dat heiligen net zoo min op een wolk kunnen zitten als u of ik, maar koesteren de gouden hemelen waar dat geschilderd staat met innigheid. Kunstenaars als Mantegna, Uccello, Signorelli, Botticelli leverden paneelen voor kleerkisten en koffers; het rijke eindresultaat klaarblijkelijk van meer gewicht achtend dan wat wij „ambachtelijke zuiverheid" noemen. En wie zou ze niet zegenen om hunne schilderijen?

Eenheid van stijl treft in de meubelen der Italiaansche renaissance: een tafel en een kruk hebben veelal denzelfden grondslag; het horizontale blad wordt gedragen door twee, schuinsgeplaatste planken. Deze schragende deelen zijn rijk besneden, soms beschilderd; voor een borstbeeld-standaard worden ze eenvoudig zeer veel langer genomen dan voor een kruk, bij den stoel is die schemel van een rugplank voorzien welke eveneens sierlijk bladerenrelief draagt. Bij tafels heeft men een eenderen hoofdvorm (zie de afb.); daar hier de dragende deelen op grooter afstand geplaatst zijn, verstevigt men het meubel weleens door een de pooten-verbinding lat, de „traversa", doch het opbouwen uit drie vlakken is bij al deze meubels overeenkomstig.

Een tusschenvorm, welke het midden houdt tusschen kist en bank is de „cassapanca", met zijn forsche rug- en armleningen, een koninklijk meubel!

De Romeinsche intarsia-techniek, in marmeren vloeren nog overal aanwezig, lokte tot een derde wijze van meubelversiering naast het gesneden en het pâte-relief. Houtsoorten, kunstig gebeitst, dienden aldus voor ornamentvullingen, decoratieve of perspectivische voorstellingen: landschappen met figuren en andere, en deze wonnen al spoedig de voorliefde van den Italiaan boven de zuiver-ornamentversiering van Arabischen bloede. Het „Certosina"-werk, dat zijn oorsprong in de kloosters der Karthuizers moet hebben, krachtens dien naam, en waarbij ook metalen inlegsel wordt aangewend, is met een rijke kist ter tentoonstelling vertegenwoordigd. Het is een curiosum, waarvan Prof. Lanz vertelt hoe hij het prachtig meubel verwierf van een Italiaansch tooneelspeler uit den troep, waarmee Eleonora Duse optrad. De koffer-functie van deze cassone is dus tot in onze dagen in leven gebleven en wel mag men de tooneelcostumes benijden, die in zulk een schrijn over de wereld reisden! De metaalbewerking, niet alleen voor inlegsel, maar ook als damasceerwerk, bloeide in het Noorden van Italië en beïnvloedde zelfs het houtsnij-ornament; de Arabische afkomst der technieken en hun ornamenten spreekt uit den naam dien men deze laatste gaf: arabesken. Ja, wellicht toonde de vernieuwing der Renaissance zich het eerst in de ornamentiek. Want ook uit een andere bron put deze: de graven der eerste Christenen, grotten, waren met Romeinsche versieringen, plantenmotieven vooral, versierd, welke men grotesken heette. Ook uit de Romeinsche wereld nam men den meander over, die uit het oude Griekenland gekomen was, en liefst dan niet in de rechthoekige, doch in de ronde gedaante, de golf-lijn. Aldus ontwikkelt zich een weelderige, welhaast tropisch-overdadige spiralenstijl, die zelfs in den steen gehakt niets van zijn formidabele groei-kracht inboet. In Verona heb ik bewonderend voor een deur-omlijsting gestaan, waar paardjes uit de acanthusbladen waren ontwikkeld, die zelf uit een spiraal geschoten waren; het was een adel van lijn en een gevoeligheid van modelé, dat men niet nalaten kon, er bewonderend naar te tasten en er de vingers langs te laten glijden.

De omkrullende bladeren, die de kanten van tafel- en stoelpoot begrenzen worden somtijds tot dolfinen, uit denzelfden hoofdvorm gesneden, zelfs kunstenaars als Verrocchio achtten het niet beneden zich, het fijnst-uitgewogen ornament in steen te beitelen, zooals de sarcophaag van dien meester van Piero de Medici's tombe bewijst, en met welk een raffinement sierde hij de harnassen van zijn figuren, den helm van Scipio of het tuig van een Colleone-paard! Schelpen en medaillons, leeuwklauwen en bloemfestoenen, faunsmaskers en griffioenen, engelen en nymphen, cartouches en bloemvazen, karyatiden, profileeringen en eierlijsten in oneindige verscheidenheid verschaffen den kunstenaars ampel stof, en hun fantasie moet een ware hoorn van overvloed geweest zijn.

Het meerendeel van het hier in het museum bijeengebrachte meubilair maakt deel uit van een enkele Amsterdamsche particuliere verzameling; ook behoort veel ervan aan het Rijksmuseum. Die particuliere collectie, eenig in ons land, is er eene, waarvan vroeger ook reeds het een en ander openbaar ter bezichtiging werd gesteld; het is die van Prof. Lanz. Het is nu alweer een aantal jaren geleden — daar belanden wij weer in de kunsthistorie — dat ik voor het eerst in een gaaf ensemble Italiaansche kunst, in het Venetië van het Noorden, zag: meubelen, plastiek en schilderwerken, en ik bewaar nog altijd de reproductie van de stucco-buste door Jacopo della Quercia, die toen het catalogusje sierde, en waarvan het origineel nu ook weer op deze tentoonstelling prijkt. Ik bewaarde die om den mysterieuzen glimlach, om de uitdrukking van iets uit de heimelijkheid van innerlijk menschenleven, gelijk da Vinci dat te schilderen vermocht. Maar toch ook bewaarde ik die afbeelding, omdat mij dan weer dat heele zaaltje voor den geest kwam, als ik haar zag. Het was een kabinetje, een eigenlijk vergeten hoekje waar je kwam door een donkere zaal die men alleen maar als doorloop beschouwde en die gelegen was naast een zaal die men wel als zaal beschouwde omdat daar Rembrandt's Nachtwacht hing; in het Rijksmuseum. In dat geheel met goudleer bekleede kabinetje was toen een poos een en ander geëxposeerd uit de verzameling van dien verfijnden Amsterdamschen kunstkenner. Daar stonden die rijk-beschilderde kisten, waarin de muzen spotten met alles wat des timmermans is, en het was een zoo rijk, zoo intiem geheel, dat men er zóó Lucrezia Borgia of Lorenzo il Magnifico zou verwachten te zien binnenkomen. Dat kon men zich daar ook zoo goed voorstellen, omdat „men" er niet kwam, het was er zoo stil dat men er droomen kon.

Sedert heb ik in het land zelf die rijke kasten, zetels, tafels bewonderd. Aan die tafels zaten de gasten langs één zijde aan, de andere bleef open opdat de dienaars de gerechten gemakkelijk zouden kunnen neerzetten en aanreiken. De ons, als we dit niet weten, anders allicht wat formeel aandoende composities, zooals bijv. Da Vinci's Avondmaal, zijn dus volkomen in

SGABELLO. FLORENCE 16e EEUW.

„DANTE"-STOEL. GENUA C 1500

overeenstemming met het toenmalige gebruik, en in zulke zaken bewijst een zakelijke kunsthistorie ons juist goede diensten. Men moet dus de levensgewoonten kennen om de kunst beter te verstaan, maar het niet omdraaien en uit de kunst (schaatsenrijders) levensgewoonten construeeren.

Aldus richtte de adel gastmalen aan, men bediende zich van gouden tandenstokers. Onze middenstand had men toen nog niet, alleen te Florence vormde er zich eene, met invloed op het stadsbestuur, met gilden en allerhande corporaties, en zoo werd een gemeenebest gevormd van geheel anderen aard dan in de overige steden, waar de meubels óf voor de regeerende geslachten, óf het gewone volk dienen moesten. Zoo zijn ons al die rijke pronkstukken bewaard gebleven, die ons een denkbeeld geven van den verfijnden zin waarmede zulk een interieur werd ingericht: zelfs een spiegellijst werd wel van een schuif voorzien die het hinderlijk blikkeren van het spiegelvlak voorkwam als het meubel niet gebruikt werd.

In die omgeving groeide de simpele schabel der middeleeuwen uit tot een sierlijken zetel, waarvan de vouw- of klapstoel met halfcirkelvormige pooten en de driepoot met hoogen rug verwante vormen zijn. Zulk een sgabello van de Strozzi — wie kent niet hun beroemd paleis, al was het maar uit een kunst-geschiedenisboek — is een zeldzaamheid geworden, twee van de drie fraaie, nog bekende exemplaren kan men thans op de tentoonstelling vinden. Somtijds worden van de vouwstoelen de buigingen dubbel gezwenkt, bekroning der rugstijlen met bronzen en houtsnijwerk is niet zeldzaam, het herinnert ons aan de leeuw-tjes onzer renaissance-stoelen, die van de zetels, ginds „sedia" of „poltrona" geheeten, minder luxueuze replieken zijn. De vouwstoelen zijn door handelaren van beroemde namen voorzien; zij spreken van een „Dante"-stoel, een „Petrarca"- of „Savonarola"-stoel. Wie weet, of een aspirant-kooper zich niet de illusie maakt dat deze groote mannen speciaal dien stoelvorm prefereerden, en zoo een koper wordt. Die dichters en martelaren hebben er geen hinder meer van, en het klinkt goed.

Het hoofdmeubel ten onzent, zonder welk men zich nauwelijks een 17e eeuwsch interieur kan denken, de kast, met zijn kussen-deuren, bekroond met een vijftal Delftsche vazen, breed en glanzend, zwaar en degelijk, stemmig en imponeerend als de degelijke Hollandsche huisvrouw zelf, de kast is niet in dit open-lucht-land het middelpunt van het gezinsleven. Veelvuldiger is de credenza, uit de kerkelijke credens in het woon-vertrek gekomen lage kastje, een fraai spel van pilasterlijnen en paneelvlakken.

Voor wien de muzen, als ze zich al eens anders gedragen dan ten onzent, geen „meubels" zijn, voor hem is er in het stukje Italië, thans in het Stedelijk Museum neergezet, veel te genieten!

JAN POORTENAAR.

HUISVERWARMING DOOR I^R. F. G. UNGER.

(Vervolg van pag. 391).

Het warmtegeleidingsvermogen van bouwmaterialen, dat voor de geheel gelijksoortige droge stoffen reeds ca. 10% onzeker is wegens verschillen in samenstelling enz., zal bij schatting van het vochtgehalte met een fout van 1%, afwijkingen kunnen krijgen van 10 tot 30% van de werkelijke waarden.

Ernstig moet dan ook vooral gewaarschuwd worden tegen het zonder meer op de praktijk overdragen van warmtedoorlatingscijfers, welke bij geheel droge materialen door laboratoriumonderzoek zijn gevonden.

Er bestaan allerlei oorzaken waardoor de wanden van een gebouw, althans de buitenmuren, een groot of kleiner hoeveelheid vocht herbergen. In de eerste plaats wordt bij het bouwen reeds vocht ingebracht, hetgeen men dus zooveel mogelijk dient te beperken, indien men het gebouw spoedig wil betrekken, iets wat tegenwoordig vrijwel regel is. Tevens ontstaat bij het verharding van het metselwerk vocht.

Doch er zijn ook bronnen, welke voortdurend vocht aan de wanden toevoeren. Ten eerste zal regen, die de wanden treft, gemakkelijk worden opgezogen door poreuze materialen. Echter verdampt het water daaruit veelal ook weder gemakkelijk, zoodat zij in het algemeen toch droger zijn dan de wel is waar weinig absorberende dichtere materialen, welke laatste daarentegen het opgezogen vocht lang vasthouden.

Voorts kan de muur vocht door capillaire werking uit den grond optrekken of kan er door lekkage water in geraken. Tenslotte zal condensatie van waterdamp uit de lucht op en in de muren een bron van vochtigheid kunnen zijn. Bij elke thermische buitenwandconstructie dient men zorgvuldig met den invloed van dit verschijnsel op de warmtegeleiding rekening te houden. Wat toch is het geval?

In elk gebouw en vooral in woningen neemt de lucht waterdamp op, welke afkomstig is van menschen, dieren en planten, voorts van wasschen, koken, gasteoelstenen enz.

Laat een wand gemakkelijk warmte naar buiten door dan zal reeds bij matig gedaalde buitentemperatuur het oppervlak zoo laag in temperatuur kunnen worden, dat vochtneerslag op het binnenoppervlak ontstaat. Daardoor wordt de warmtedoorlating echter nog meer vergroot, zoodat de neerslag steeds ernstiger wordt.

In de eerste plaats moet thermische bouw derhalve de condensatie op het wandoppervlak verhinderen, waartoe de muur voldoende warmte-isoleerend moet zijn om de binnenoppervlakte warmer dan het dauwpunt van het vocht in de lucht te doen blijven. Onder dauwpunt verstaat men de laagste temperatuur, waarbij de in de lucht aanwezige waterdamp nog geheel opgelost blijft. Wordt de temperatuur van den wand lager, dan zal waterdamp uit de lucht daarop neerslaan.

Op deze wijze begint condensatie het eerst op de ramen, omdat deze gewoonlijk de laagste oppervlaktetemperatuur hebben. Vooral in vertrekken, waarin veel waterdamp ontwikkeld wordt, zooals in keukens, badkamers, waschlokalen enz. neemt men dan ook spoedig condensatie waar, veelvuldiger dan in vertrekken of gebouwen met droger atmosfeer.

Extra gevaar voor condensatie bestaat ook op plaatsen van den wand, welke minder goed zijn geïsoleerd dan de overige, doordat de warmte plaatselijk door z.g. warmtebruggen wordt afgeleid, bijv. door metalen balken, ankers en derg., ingebracht in muren en daken, bij ijzeren ramen enz.

Wisseling in temperatuur en vochtigheidsgraad van de lucht (bijv. in keukens) kan momenteel condensatie bevorderen, terwijl op andere tijden, wanneer de atmosfeer droog en warm is, het gecondenseerde vocht weder gelegenheid tot verdampen heeft. Opgemerkt zij evenwel, dat in moderne keukens met elektrische of gasfornuizen zonder verdere ruimteverwarming

meer met den eerstgenoemden dan met den laatsten toestand rekening gehouden zal moeten worden.

De nachtelijke afkoeling van de muren kan condensatie bevorderen, omdat daardoor overdag de wandtemperatuur te traag zal stijgen om neerslag onder alle omstandigheden te vermijden. In normale gevallen is de hierdoor veroorzaakte vochtneerslag echter nooit groot.

Veel gevaarlijker dan bovenbedoelde condensatie op het wandoppervlak is echter inwendige condensatie in het poreuze bouw materiaal zelf, een verschijnsel dat voor het oog onzichtbaar pleegt te blijven en dus onze bijzondere aandacht verdient.

Door dampontwikkeling in de woningen, zooals reeds vermeld, bevat de lucht binnenshuis meer vocht (waterdamp) dan buiten, ook al is de relatieve vochtigheid binnen kleiner dan buiten wegens hooger luchttemperatuur. Slechts overmatige ventilatie zou vereffening kunnen bewerkstelligen. In de praktijk vindt men dan ook steeds hooger vochtgehalte in binnend- dan in buitenlucht. De waterdamp heeft daarom neiging door de poreuze muren naar buiten te diffundeeren, passeert daarbij lagen in den muur van allengs lager temperatuur, zoodat neerslag in het bouw materiaal zelf kan ontstaan zoodra de damp tot onder het dauwpunt afkoelt. Evenwel zal mogelijk van buiten naar binnen diffundeerende lucht successievelijk warmer lagen passeeren, daardoor meer vocht kunnen opnemen en zodoende weer waterdamp terugvoeren naar binnen. Bovendien zal in zeer poreuze materialen de lucht gemakkelijk kunnen binnendringen en elders weer uit treden, daarbij plaatselijke kringlopen vormend, welke de opname van het vocht in de lucht bevorderen. Het is derhalve een voortdurend spel van diffundeeren, neerslaan en weer verdampen, waarbij de (wisseling in) temperaturen en vochtgehalten van binnen- en buitenlucht, zoowel als de doorlating voor warmte en vocht van den wand de belangrijkste rol spelen.

Bestaat de wand uit lagen van verschillende materialen, dus in het algemeen ook van verschillend luchtdoorlatend vermogen, dan zal tegen een buitenliggende, dus koude laag met geringe doorlating, groote kans op ophooping van waterdamp en condensatie daarvan bestaan, omdat de poreuze binnenlaag meer vocht doorlaat dan door de weinig doorlatende buitenlaag afgevoerd kan worden naar buiten. Hieruit volgt, dat het inwendige condensatiegevaar grooter is, naarmate de buitenste wandmaterialen minder luchtdoorlatend zijn. Om deze reden eischt het toepassen van een water- en luchtdichte buitenlaag de noodige voorzichtigheid. Poreuze buitenlagen daarentegen nemen wel aangewaaiden regen gretig op, doch doen dezen en tevens den uit het inwendige komende waterdamp weer snel verdampen.

Klimatologische omstandigheden, ligging enz. (zie vroeger) en de bouwkundige uitvoering vragen hierbij dus wel bijzondere aandacht.

Behalve de vochtneerslag, welke door afkoeling tot onder het dauwpunt ontstaat, kunnen vele materialen ook vocht z.g. hygroscopisch vasthouden. De hierdoor in het materiaal aanwezige hoeveelheid vocht is eveneens afhankelijk van temperatuur, dampspanning, ventilatie enz., zoodat verhooging van temperatuur en verbetering der ventilatie bijv. ook dit vochtgehalte kan doen verminderen.

In spouwen treedt spoedig condensatie tegen het koude oppervlak van de buitenste laag op, zooals bijv. in dubbele ramen maar al te vaak blijkt. De spouwconstructie vermindert n.l. het warmtegeleidingsvermogen van den wand, zoodat de temperatuur van de buitenlaag gering wordt. Ventilatie met lucht uit het verwarmde vertrek kan weliswaar de temperatuur van

de buitenlaag eenigszins verhoogen, doch voert tevens veel waterdamp aan, omdat zooals gezegd de binnenlucht meestal meer vocht bevat dan de buitenlucht. Omdat de binnenlucht in de spouw afkoelt, bestaat de mogelijkheid, dat deze ventilatie de condensatie versterkt. Anderzijds zal luchtverversing in de spouw met buitenlucht de spouw weliswaar meer afkoelen dan zonder ventilatie, doch de inkomende buitenlucht wordt verwarmd en kan dus ietwat vocht opnemen. Aangezien de lucht echter betrekkelijk weinig vocht kan opnemen en wegvoeren is het drogend effect van spouwventilatie in het algemeen niet groot. Daarentegen vermindert de ventilatie de thermische werking van de spouw vrij aanzienlijk. Een krachtige drogende werking kan men slechts verkrijgen door ventilatie met verwarmde buitenlucht, waardoor vanzelfsprekend een gedeelte van het thermisch effect van de spouw verloren gaat.

Opvullen van spouwen in buitenwanden met poreus materiaal zal het thermisch effect slechts kunnen verbeteren, indien vulling en wanden droog blijven. Het vulmateriaal biedt echter gelegenheid tot voortgeleiding van vocht, hetgeen in elk koud en betrekkelijk vochtig klimaat een voorzichtige toepassing van spouwvullingen in het algemeen eischt, tenzij absolute zekerheid van droog blijven bestaat.

e. Meten en regelen van den warmtetoestand.

Meten.

Zooals in een vorig gedeelte is uiteengezet, wordt de warmtetoestand in een vertrek voor de occupanten in hoofdzaak beheerscht door drie factoren en wel door de temperatuur en de snelheid van de lucht en door de stralingsoverdracht, deze laatste als gevolg van het verschil tusschen de temperaturen van de oppervlakken der verwarmingstoestellen resp. wanden enerzijds en van hun kleding resp. onbekleede huid anderzijds. De overige factoren, zooals vochtigheid enz. kunnen, althans als minder direct hinderlijk, voor meting en regeling buiten beschouwing blijven.

In de praktijk nu bestaat bij het verwarmen van een vertrek behoefte aan een betrouwbare en objectieve maatstaf voor het beoordeelen van dien warmtetoestand, vooral wanneer eenige personen in een zelfde vertrek verblijven. In dit laatste geval komen meningsverschillen over de verwarming veelvuldig voor, terwijl bij centrale regeling der verwarming in de vertrekken van een geheel gebouw de behoefte aan betrouwbare en objectieve bepaling van den warmtetoestand nog sterker aan den dag treedt. Door wisselingen in de verwarming en afkoeling van een vertrek, de laatste veroorzaakt door de voortdurende variatie van de weersomstandigheden enz., is de warmtetoestand steeds aan schommelingen onderhevig, terwijl in verband met de traagheid van vele verwarmingssystemen en bouw wijzen, zoowel als van ons warmtewaarnemingsvermogen, het tijdig reageeren op en herstellen van warmteafwijkingen een nauwkeurige, objectieve meet- en regelinrichting vereischt.

Niettegenstaande talloze pogingen daartoe zijn aangewend, is men tot nog toe niet geslaagd in het vinden van een geschikte meetinrichting voor het bepalen van bovenvermelde drie factoren tezamen. Evenwel bestaat gegronde verwachting, dat het toch op den duur zal gelukken om een praktisch instrument te vervaardigen, dat in overeenstemming met den mensch op veranderingen der drie genoemde factoren reageert en ons in staat stelt de waarde van den warmtetoestand onmiddellijk en nauwkeurig (op een schaalverdeling) af te lezen, resp. dien toestand op een regelinrichting te doen ageeren.

Zoolang een ideaal instrument als bovenbedoeld nog ontbreekt, blijft ons in de praktijk niets anders over dan ons zoo goed mogelijk te behelpen met de toestellen, welke ons vooralsnog ter beschikking staan. Daardoor is het voor den gebruiker des meer noodzakelijk om eenig inzicht te hebben in de betee-

kenis van hetgeen men met deze toestellen op slechts onvolmaakte wijze waarneemt en in de fouten, welke aan de meetmethode verbonden zijn, daar deze bij onoordeelkundig gebruik zeer groot kunnen worden.

Het eenvoudigste en daarom meest gebruikte meetinstrument voor beoordeeling van den warmtetoestand is de kamerthermometer en wel als meest voorkomend type de wandthermometer.

Bij deze temperatuurmeting wordt reeds direct de invloed van een der bovengenoemde drie factoren, n.l. de luchtsnelheid, geheel uitgeschakeld. De beide overige factoren, n.l. temperatuur van de lucht en die van de omgevende wanden en voorwerpen, hebben een zekeren invloed op de aanwijzing van het instrument, doch in het algemeen op een wijze die in menig opzicht verschilt van die op het menschelijk lichaam.

Een thermometer, in het centrum van het vertrek vrij opgehangen, geeft nauwkeurig de luchttemperatuur daar ter plaatse aan, indien geen belangrijke warmtestraling aanwezig is. Is dit wél het geval, dan kan een eenvoudige huls om het reservoir de straling afschermen. Zoo kan bijv. een kartonnen cilindertje met zoodanigen diameter, dat de lucht er voldoende doorheen kan circuleeren (hangt o.a. af van den diameter van het thermometerreservoir), in- en uitwendig met aluminium verf bestreken, in vele gevallen reeds voldoen. Een niet of onvoldoende beschermde thermometer nabij een kachel of radiator wijst anders in het stralingsrayon dier toestellen verscheidene graden meer aan dan de luchttemperatuur. De aanwijzing van den thermometer is in dat geval echter geen juiste maatstaf meer voor den warmtetoestand dien de mensch gewaar wordt. Een thermometer reageert n.l. geheel anders op de warmtestraling, o.a. omdat de mensch veel grooter volume, ook ten opzichte van zijn oppervlak, heeft en voorts eigenwarmte produceert.

Bij stralingsverwarming is dan ook bepaling van de werkelijke luchttemperatuur allerminst een maatstaf voor de behaaglijkheid. Een meetinstrument, dat op voldoende gelijke wijze als de mensch op warmtestraling en luchttemperatuur reageert, heeft men wel is waar vervaardigd en eupatheoscoop genoemd, doch het stadium van ontwikkeling van dit instrument is nog te weinig gevorderd om reeds nu daaraan voldoende praktische beteekenis te kunnen hechten.

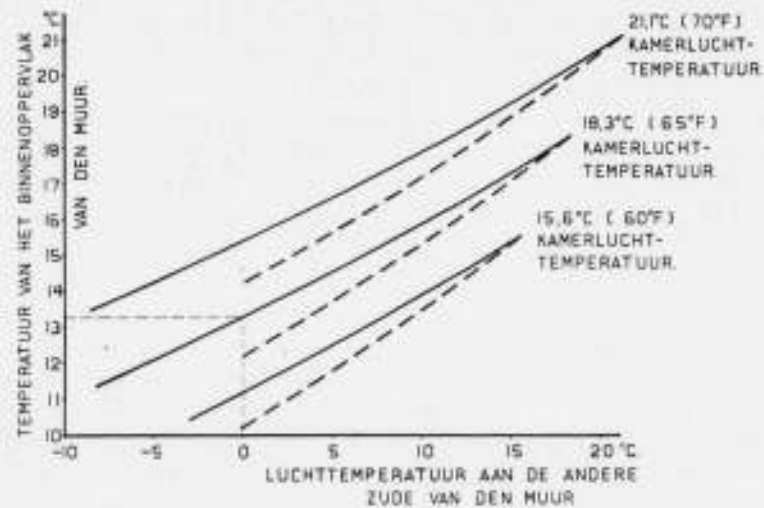
Het blijft bij metingen van stralingsverwarming in een vertrek altijd een ernstig bezwaar, dat de warmtetoestand zeer sterk afhankelijk is van de plaats van het object (den occupant) t.o.v. de stralingsbronnen, zoodat een enkel meetinstrument steeds onvoldoende aanwijzingen zal geven, tenzij de warmte de verblijfszone overal gelijkmatig doorstraalt o.a. door opstelling van enkele uitgebreide of vele kleine stralingsbronnen (paneelverwarming resp. electr. „lijjverwarming“).

De aanwijzing van een normalen thermometer kan, zooals het bovenstaande reeds doet begrijpen, alleen bij convectieverwarming een eenigermate voldoende beoordeelingsmaatstaf geven. En wel om twee redenen, n.l. in de eerste plaats omdat daarbij de luchttemperatuur de overheerschende behaaglijkheidsfactor is, en ten tweede omdat de warmtetoestand in het geheele vertrek, althans bij opstelling van de verwarmingstoestellen onder de ramen, in horizontale richting het meest gelijkmatig is. Doch in verticale richting zijn de verschillen groot, zooals reeds in fig. 11 (zeer duidelijk) is aangegeven. Bij convectieverwarming kan de zone dicht bij den vloer een belangrijk lagere temperatuur hebben, dan die op ooghoogte; hiermede moet de gebruiker bij het aflezen van zijn thermometer goed rekening houden.

Een belangrijke bron van meetfouten, welke door den ondeskundigen gebruiker veelal onopgemerkt blijft, is gelegen in den invloed van koude wandoppervlakken op de aanwijzingen van den thermometer. Als regel toch gebruikt men (meestal houten) wandthermometers, die in allerlei modellen, doch in principe

onderling gelijk, in den handel zijn. Zij vertoonen meestal een doorboring van het muurplankje (of metalen plaatje), waarin het vloeistofreservoir, d.i. het eigenlijke temperatuurgevoelige orgaan, vrijwel nauwsluitend past. Zodoende komt dit reservoir in de onmiddellijke nabijheid van den achtergelegen muur, terwijl daarentegen het contact met de kamerlucht meestal nog belemmerd wordt door een beschermingsbeugeltje over het reservoir. Het is derhalve geen wonder, dat veelal de temperatuur van den wand grooten invloed heeft op de aanwijzingen van den thermometer en zodoende de temperatuur van de kamerlucht fout doet aanwijzen. En de wandtemperatuur kan belangrijk lager zijn dan de luchttemperatuur, zooals in fig. 25 nader voor den stationnair toestand is aangegeven.

FIGUUR 25. TEMPERATUUR VAN HET BINNENOPPERSVLAK VAN EEN KAMERMUUR
— VOOR 2 1/2 STEENS-SPDUW-BUITENMUUR EN VOOR 1/2 STEENS-BINNENMUUR MET HOUTBEKLEEDING (BIJV. LAMBRIZERING)
- - VOOR 1/2 STEENS-BINNENMUUR

Al naar zijn model wijst de wandthermometer $1/2$ of $2/3$ gedeelte van het temperatuurverschil tusschen kamerlucht en wandoppervlak lager aan dan de werkelijke kamerluchttemperatuur. Zoo bijvoorbeeld $15,5^{\circ}\text{C}$ (60°F) bij een kamerluchttemperatuur van $18,3^{\circ}\text{C}$ (65°F), indien hij gehangen wordt tegen een buitenmuur, als in fig. 25 omschreven, bij een buitentemperatuur van 0°C (32°F). Dan bedraagt n.l. de temperatuur van het binnenoppervlak van den muur ongeveer $13,3^{\circ}\text{C}$ (56°F). Zou men het vertrek meenen te verwarmen tot $18,3^{\circ}\text{C}$ (65°F), zich richtend naar een wandthermometer, hangende tegen voren-omschreven buitenmuur bij een buitentemperatuur van wederom 0°C , dus waarbij de thermometeraanwijzing $18,3^{\circ}\text{C}$ (65°F) is, dan zal de werkelijke luchttemperatuur in het vertrek echter ongeveer $21,8^{\circ}\text{C}$ (71°F) zijn.

Hangt de wandthermometer tegen een lambrizeering of deurpost van een binnenmuur, waarachter een slechts tot 10°C (50°F) verwarmde ruimte ligt, dan zal bij een thermometeraanwijzing van $18,3^{\circ}\text{C}$ (65°F) de werkelijke temperatuur van de kamerlucht ongeveer $20,0^{\circ}\text{C}$ (68°F) zijn.

Hoeveel de wandthermometer te laag aanwijst, hangt dus sterk van de omstandigheden af, doch dat hij te laag aanwijst is regel. In het algemeen doet men het beste den thermometer tegen houtwerk, zoo mogelijk van een meubel, anders van een binnenmuur, te hangen. Men vermijde voorts, dat verwarmings-toestellen onder den thermometer staan of dat hij door krachtige warmtestralen wordt getroffen.

Tenslotte zij opgemerkt, dat bovengenoemde cijferwaarden allen gelden voor een stationnair toestand. Een wandthermometer heeft n.l. reeds een niet onbelangrijke traagheid, doch bovendien is het achtergelegen wandoppervlak thermisch nog belangrijk trager.

Om al deze redenen heeft de gebruikelijke wandthermometer slechts een zeer problematische gebruikswaarde.

Voor goede meting van de luchttemperatuur moet het kwikreservoir van den thermometer zooveel mogelijk vrij in de luchtstromingen geplaatst zijn en daarbij zoomin mogelijk invloed van de (meestal lagere) wandtemperatuur ondervinden. Dicht langs de wanden stroomt echter doorgaans koude lucht omlaag, waar de thermometer dus buiten moet blijven, d.w.z. het kwikreservoir moet zich eenige cm vóór den wand bevinden. Ook moet de stralingsoverdracht tusschen kwikreservoir en wand afgeschermd worden, bijv. door een gepolijst metaal of wel aluminium scherpje. Tenslotte moet bovendien het glazen kwikreservoir voldoende beschut worden tegen mechanische beschadigingen door een beschermbeugeltje.

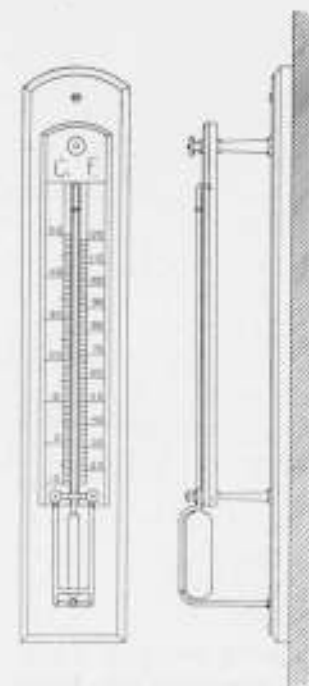

FIG. 26. WANDTHERMOMETER, VERBETERD TYPE.

De in fig. 26 afgebeelde wandthermometer, welke in het gebruik uitstekend voldoet, heeft een praktisch te verwaarlozen aanwijzingsfout, doordat de invloed van de wandtemperatuur vrijwel geheel is geëlimineerd, zoodat het instrument, mits niet speciaal op of al te dicht nabij of boven zeer warme of koude oppervlakken opgehangen, nagenoeg de juiste luchttemperatuur aanwijst.

Overigens blijft het nog de vraag, in hoeverre men den invloed van de luchtstromingen buiten beschouwing mag laten voor wat betreft hun plaats en sterkte, aangezien deze wel op de behaaglijkheid, doch niet op de meting van de luchttemperatuur invloed uitoefenen.

Resumeerende kunnen wij over het meten van den warmtetoestand in een vertrek zeggen, dat het nog zeer moeilijk is den behaaglijkheidstoestand in een vertrek goed door meting te controleren, hoewel dit vooral bij de moderne verwarmingssystemen van belang wordt. De aandacht van hygienici zoowel als van verwarmingstechnici is echter voortdurend op dit moeilijke probleem gevestigd, zoodat wij mogen verwachten, dat in de naaste toekomst een voldoende nauwkeurige methode zal worden gevonden.

Regelen.

Stelt men als doel van de lokaalverwarming het verkrijgen en bestendigen van thermische behaaglijkheid (het blijven buiten het gebied der thermische onbehaaglijkheid), dan eischen variaties in warmteverbruik, veroorzaakt door wisselingen de weersomstandigheden, daarmede overeenstemmende wijzigin-

gen in de afgifte der lokaalverwarming. Bovendien zal buiten de gebruikstijden de warmtetoevoer naar het vertrek geheel of gedeeltelijk onderbroken moeten worden. Uit dien hoofde dienen dus de (primaire) warmteontwikkeling en de (secundaire) warmteafgifte bij centrale verwarming zich zoo nauwkeurig mogelijk aan te passen aan de momenteele behoeften.

Maar ook bij stationnair blijven van het warmteverbruik van het vertrek zal bijv. een kolenvuur toch steeds zorg en regeling noodig hebben door het opbranden van de brandstof en het vormen van asch en slakken. Zelfs een continue brandende gaskachel zal men moeten naregelen totdat de warmteafgifte nauwkeurig overeenkomt met het warmteverbruik van het vertrek.

Hoe hoger eischen men dan ook aan den warmtetoestand stelt, en in deze tijden van technische ontwikkeling kan en mag men de grens steeds verder leggen, zooals in het gedeelte, betrekking hebbende op lichaamswarmte is betoogd, des te meer zorg verdient de regeling van de verwarming. Dit komt vooral tot uiting bij langdurig verblijf en indien de occupanten weinig gelegenheid tot lichaamsbeweging hebben. Een onnoodig hoge temperatuur in het vertrek beteekent niet alleen warmteverspilling, wat des te meer gewicht in de schaal legt, naarmate de brandstof duurder is, doch heeft ook een ongunstig effect op de prestaties der occupanten en op hun gezondheidstoestand.

In verband met de traagheid van de verwarmingstoestellen eischt handregeling bijzondere oplettendheid, omdat onze aandacht eerst op den onvoldoenden warmtetoestand gevestigd wordt, nadat onbehaaglijkheid is ingetreden. Wordt dan ingegrepen, bijv. bij vaste brandstof door aanwakkeren en bijvullen of wel temperen van het vuur, dan zal die toestand nog eenigen tijd blijven, voordat de verbetering merkbaar wordt.

Doch ook bij weinig trage verwarmingstoestellen, zooals elektrische straalkachels, gashaarden en radiatoren, waaraan bovendien niet het bezwaar van het uitbranden van het vuur verbonden is, zal de regeling aandacht verdienen, indien meerdere personen in het vertrek aanwezig zijn. Hierbij speelt, zooals in het voorgaande reeds is aangestipt, de omstandigheid een rol dat men met stralingsverwarming bij voldoende capaciteit weliswaar den warmtetoestand snel tot het gewenschte peil kan opvoeren, doch dat deze in zijn geheel door de langzame verwarming van de lucht, boven de behoefte blijft stijgen, tenzij de warmteontwikkeling in gelijke mate en geleidelijk aan met de temperatuurstijging wordt getemperd.

Regeling uit de hand is niet nauwkeurig, al zou bij de noodige oplettendheid en goed overleg wellicht een betere aanpassing aan de behaaglijkheidseischen in verband met de individueele behoeften verkregen kunnen worden dan door automatisch werkende apparaten is te bereiken. De regeling eischt dan echter met korter of langer tusschenpoozen geregeld de aandacht en onderbreekt daardoor de andere werkzaamheden en attentie van den regelenden persoon.

Automatische regeling geeft besparing aan tijd, arbeid en brandstof en is in het bijzonder op zijn plaats voor menschen, die door den aard van hun bezigheden hoge eischen aan de aanpassing van de verwarming stellen, doch geen invloed daarop kunnen uitoefenen noch daaraan de noodige aandacht schenken. Dit geldt o.a. voor kantoorbeambten en dergelijke personen.

Om bovenvermelde redenen moet aan een inrichting, welke automatisch den warmtetoestand in een vertrek op het juiste peil houdt, veel waarde worden toegekend. Hoewel men reeds lang naar geschikte inrichtingen gezocht en allerlei soorten van toestellen uitgedacht en in den handel gebracht heeft, zoo is in het algemeen het succes niet zoodanig, dat men van een algemeen bevredigende oplossing van dit probleem kan spreken. Dit heeft verschillende oorzaken, veelal gelegen in

den aard der installatie en de uitvoering van den bouw. In het bijzonder biedt ook de (primaire) regeling van een kolenvuur, zooals reeds eerder opgemerkt, technische moeilijkheden van wege de asch- en slakkenvorming. Een praktisch regeltoestel voor gewone kachels en haarden is tot heden niet gevonden, doch wel zijn bij centrale verwarmingsketels voor vaste brandstof verbrandingsregelaars, gecommandeerd door den stoomdruk of door de temperatuur van het circulerend water en werkende op den luchttoevoer, in toepassing, welke, hoewel niet ideaal, toch eenigermate aan de behoefte van automatische regeling tegemoet komen. Daarentegen zijn voor olie of gas zowel bij directe verbranding in verwarmings-toestellen als ook voor het stoken in verwarmingsketels meer perfectioneerde toestellen in gebruik.

Weliswaar worden in den laatsten tijd automatische stookinrichtingen voor vaste brandstof werkende op den kolentoevoer bij verwarmingsketels in den handel gebracht, doch de praktijk moet omtrent de geschiktheid nog nader uitsluitsel geven.

Aan regeling van de verwarming uit een centraal punt kunnen bezwaren zijn verbonden o.a. door het verschil in ligging der vertrekken t.o.v. de hemelstreken en voorts vooral in woningen, omdat de onderscheidene vertrekken op verschillende tijden van het etmaal gebruikt worden. In den regel toch zal alleen het woonvertrek gedurende nagenoeg den ganschen dag op temperatuur moeten zijn, de overige vertrekken daarentegen slechts op ongeregelde tijden verwarmd behoeven te worden. Zoo zal het niet noodig zijn een slaapkamer overdag te verwarmen, doch 's morgens en 's avonds wenscht men er een behaaglijke temperatuur, terwijl 's nachts een geringer mate van verwarming voldoende is. Dit tijdelijk karakter der verwarming eischt steeds handregeling, bijv. bij centrale verwarming het in den juisten stand zetten van de radiatorafsluiters. Voorts zullen de wisselingen in de weersomstandigheden, met name de richtingsveranderingen van wind en zonneschijn, een uiteenloopenden invloed hebben op de onderscheiden vertrekken al naar hun ligging. Zoo zal bij zonnig weer bijv. een vertrek op het westen in den morgen, doch een kamer op het oosten in den middag het meeste warmte noodig hebben. En staat de wind op een vertrek, dan zal de door spleten en kieren binnendringende lucht extra warmtetoevoer eischen, terwijl de vertrekken aan de tegenovergestelde zijde van het huis, dus aan de zuidzijde, minder warmte vragen, vooral als er verwarmde lucht binnendringt uit de vertrekken aan de windzijde. Wordt een vertrek, waarin zich de thermostaat van de centrale verwarming van een geheele woning of ander gebouw bevindt, extra geventileerd (bijv. bij het schoonmaken), dan zal de overmatige afkoeling de thermostaat krachtig doen reageeren en daardoor de warmtelevering onnoodig opwekken. Te sterke verwarming van het overige gedeelte van het gebouw is daarvan het gevolg.

De gebruikelijke automatische regelinrichtingen voor centrale verwarming geven dan ook al naar de omstandigheden een min of meer ruwe benadering van de volmaakte regeling. Zelfs automatische regeling van den warmtetoevoer naar kleine groepen van vertrekken afzonderlijk staat achter bij automatische regeling van elk vertrek afzonderlijk, de zgn. lokale regeling. Van dit laatste biedt gasverwarming een goed voorbeeld.

Centrale verwarming door middel van water geeft buitendien voor lokale regeling aanleiding tot bezwaren, tenzij de wattertemperatuur constant gehouden wordt door een betrouwbaar werkenden ketelregelaar.

Bij kachelverwarming met electriciteit is, evenals bij gas, lokale regeling in gebruik en zijn daarvoor eenvoudige toestellen verkrijgbaar. Evenwel gelden voor de toepassing hiervan eenige voorwaarden, welke nader behandeld worden bij de desbetreffende verwarmingswijze.

In het algemeen houde men bij automatische regeling rekening met het navolgende.

Bij convectieverwarming is de luchttemperatuur in hoofdzaak maatstaf voor den warmtetoestand, zoodat de voelhoorn van den automaat slechts op veranderingen hiervan behoefte te reageeren. Bij stralende verwarming echter speelt de luchttemperatuur een minder belangrijke rol, zoodat de regelaar ook gevoelig moet zijn voor de warmtestraling. Nu reageeren weliswaar normale thermostaten ook op straling, terwijl er bovendien speciale stralingsgevoelige regelaars, de reeds eerder vermelde eupatheostaten, bestaan, doch daarbij is de plaats van opstelling in het vertrek van groot belang. Naar mate de voelhoorn meer in het centrum van den stralingsbundel en dichter bij de kachel staat, zal hij n.l. sterker reageeren op de straling en minder op de luchttemperatuur.

„LE CORBUSIER HEEFT HET WOORD!”

(Uit zijn artikel voor de „Stavba”, in het Duitsch verschenen in „Das Werk” Sept. '34 en daaruit vertaald door F. Hausbrand). „Ik zou er mee willen beginnen eerst eens nadrukkelijk de oorzaken vast te stellen, die mij er toe dwingen onwrikbaar met mijn streven door te gaan; een streven, dat mij een dagelijksche bron van arbeidsgenot schenkt.

De avant garde der „nieuwe zakelijkheid” heeft twee woorden uitgerooid: „architectuur” en „kunst” en ze vervangen door „bouwen” en „leven”. Twee, door lang spraakgebruik nauwkeurige begrippen zijn door twee woorden van veel meer omvattende beteekenis en zeer veel geringere nauwkeurigheid vervangen. Men verliest hierdoor aan duidelijkheid, maar men neemt dit op den koop toe, met het doel voor oogen het begin van die ontwikkeling op te sporen, waarvan men aanneemt, dat deze thans in verwarring is geraakt. Wij zelf (Le Corbusier) hebben in 1921 in „l'Esprit Nouveau” het zelfde gedaan: „wij zijn op het nulpunt teruggegaan om duidelijk te kunnen zien. Dat wij op het nulpunt teruggegaan zijn, gebeurde echter niet met de bedoeling om daar te blijven staan, het doel was alleen maar om weer vasten grond onder de voeten te krijgen”....

De strijd tegen het subjectivisme is buitengewoon populair, het komt mij echter voor, dat juist de beste vertegenwoordigers van de moderne architectuur er stokstijf bij blijven volharden met de woorden verstopperij te spelen. Als men aan de woorden de oorspronkelijke beteekenis onttrekt is discussie niet meer mogelijk en komt men in een algeheele verwarring: in het dilettantisme van een nieuwe romantiek, in de machine-romantiek. Voor hen die in de praktijk staan is „zakelijkheid” misschien een nuttige politiemaatregel, een soort van oogkleppen, die tegen afleiding beschermen, of beter gezegd: oogkleppen voor de groote massa, die men als een kudde in een bepaalde richting wil drijven, waarin zij nog geen groot vertrouwen heeft, die echter, naar meening van bovengenoemde menschen uit de praktijk, zoo nuttig voor haar zou zijn. En terwijl bepaalde woorden, zooals „architectuur” en „kunst”, dus begrippen uit de gevoels sfeer, deze massa met het verleden verbinden, tracht men haar wijs te maken, dat het tijdperk van de machine, „architectuur” en „kunst” onverbiddelijk achter zich gelaten zou hebben.

Als men nu eenmaal de taak van volksleider op zich wil nemen, dan is het misschien wel juist dergelijke maatregelen — om zoo te zeggen volgens oorlogsrecht — te gebruiken. Ik echter, waar ik van plan ben, mijn volle persoonlijke vrijheid en mijn scheppend kunstenaarschap tot iederen prijs te verdedigen, ik zal bij mijn „anarchie” blijven („anarchie” dus in vergelijking met gene politiematregelen) en zal dagelijks mijn doel hartstochtelijk vervolgen: mijn streven naar harmonie.

Ik aarzel daarom niet, te bekennen, dat ik het streven naar het schoone voor een zeer fundamenteele menschenlijke eigenschap

Hoever men den invloed van de straling moet laten overheerschen hangt af van allerlei plaatselijke omstandigheden, voornamelijk echter van de mate van bestraling der occupanten.

Het ontbreken van een instrument, dat op gelijke wijze als de mensch reageert op de temperatuur en bewegingstoestand van de lucht en op de warmtestraling, levert een bijzonder bezwaar op bij het regelen van den warmtetoestand. Toch is juiste regeling van groot belang, zoowel op grond van behaaglijkheidseischen (o.a. voor maximale arbeidsprestatie) en gezondheidsredenen (bijv. kou vatten door verblijf in te veel of te weinig verwarmde vertrekken) als om economische redenen (warmteverspilling).

(Wordt vervolgd.)

houd, welke op ons bestaan een veel sterkere macht uitoefent, dan alle weldaden van den vooruitgang.

De vooruitgang heeft alleen betrekking op het werktuig; dit echter (in de ruimste beteekenis) is niets anders dan een wapen, om den concurrent mee te verslaan.

In het staathuishoudkundige leven van een land beteekent „vooruitgang” een noodzakelijk proces, waaraan men zich niet kan onttrekken, wil men niet van honger omkomen. Op zich zelf is „vooruitgang” geen doel, maar middel. Ieder werktuig van den voortuitgang is vergankelijk en wel des te sneller naarmate het nauwkeuriger aan de eischen van een voorbijgaande behoefte voldoet. Maar elk werktuig is door menschenhersen en uitgevonden.

Veroorloof mij, gemakshalve voor de discussie kort samengevat, de halveering van den mensch in „hersen” en „hart”, in „verstand” en „hartstocht”. Het verstand kent niets anders dan het abstracte weten, de hartstocht echter is een levende kracht, welke alle ten dienste staande middelen binnen haar bereik tracht te brengen.

Ik veronderstel, dat ieder mensch die op een of ander gebied scheppend werkzaam is, hartstochtelijk aan de oplossing van zijn problemen werkt om zijn fundamentele egoïsme te bevredigen, om het beter te doen dan een ander, eenvoudiger, mooier. Dit begrip der volmaking — onverschillig op welk gebied — is echter een begrip van aesthetischen aard. Om op het werktuig terug te komen: een bepaalde functie moet vervuld worden; is het doel bereikt, dan is, terugziend, een waardeering mogelijk der verschillende methodes welke tot het resultaat gevoerd hebben. Onder de in de uitwerking gelijkwaardige oplossingen zou men dan aan de meest „elegante” de voorkeur geven, zooals ook de mathematicus en de ingenieur „elegante” oplossingen zoeken. Dit is een essentieel aesthetische waardeering, zelfs op het gebied der meest abstracte wetenschappen. De architectuur is een scheppend werk, die bestaat in het ordenen van bepaalde gegevens. Maar „ordenen” beteekent „componeren”. De compositie is een voorrecht van den menschenlijke geest, zij stempelt een mensch tot architect. Dat is de juiste beteekenis van het woord „architectuur”. Waarom beweert men, dat compositie onverenigbaar zou zijn met architectuur? Alleen omdat de bouwers van het volkenbondspaleis en huns gelijken de moderne eischen niet weten te ordenen en er bij blijven volharden om verouderde middelen toe te passen? Moet men het woord compositie veroordeelen, omdat het misbruikt wordt om dergelijke academische producten aan te duiden? Het slechte resultaat komt niet door het woord en hetgene wat het beduidt. Geloof iemand werkelijk in ernst: de mensch zou zich in zijn fundamenteelen aanleg hebben veranderd, alleen omdat in ons machinetijdperk de productiemiddelen tot in het onafzienbare gegroeid zijn? Men

zou eerst eens heel bescheiden moeten vaststellen, dat die harmonieën, waaraan de mensch sinds duizenden jaren gewend is, verstoord zijn en dat hij zelf daardoor het spoor bijster geraakt is. Hij ziet niet meer duidelijk en de taak van de architecten en onderzoekers bestaat hierin hem een leidraad te geven, die hem helpt er zich doorheen te slaan.

Terwijl ik dit schrijf, reis ik door de Poolsche vlakke. De boeren bewonen houten huizen volgens oeroud gebruik; mannen en vrouwen trekken hier en daar ploegen van een voorhistorisch type. Ze loopen barrevoets en interesseeren zich niet in het minst voor jullie „zakelijkheid”, want deze eenvoudige menschen begrijpen niet welk voordeel het voor hun land zou kunnen hebben zonder exportmogelijkheid tienmaal meer land met machines te bewerken dan voor hun eigen gebruik noodig is. Maar zij interesseeren zich er voor, dat hun huizen zoo mooi mogelijk gebouwd worden; de vrouwen dragen gebloemde hoofddoeken en Zondags gaan zij naar de kerk en ten dans en zij zingen. Dit alles dient nergens anders toe dan om aan hun levensvreugde volgens hun eigen gevoel uitdrukking te geven.

De „zakelijkheid” — deze, misschien zeer nuttige, politiemaatregel — is door zijn uitvinders niet heelemaal ten einde gedacht. Wanneer men werkelijk consequent zakelijk zou willen zijn, zou men eenvoudig moeten zeggen: dit en dat functioneert. Maar ik voel in het woord „zakelijkheid” een bepaalde bijgedachte: het „zakelijke” doet ons plezier, het bevredigt ons. Het interesseert ons, het vleit, het betoovert ons, enz. Echter, kan men het werktuig van den vooruitgang anders opvatten dan als een middel tot bevrijding, dat het in de eerste plaats mogelijk maakt het tegen den concurrent uit te houden, dat iemand tijd doet winnen om na te denken en te dromen? En het is zeer zeker deze hoop op een dagelijksche hoeveelheid geestelijk voedsel, die de harde askese van de „zakelijkheid” dragelijk maakt, die op een uitkomst doet hopen en die ons het gevoel geeft, iets te scheppen, uit te vinden, een idee te volgen. Hierin ligt de krachtreserve van het menschenlijk uithoudingsvermogen, van den menschenlijken trots, — van de menschenlijke illusie, als men sceptisch wil zijn.

De „woonmachine” was het wachtwoord, waarmee ik in 1921 de academie heb aangevallen. Ik heb me daarmee aan den heer Nénot gericht (den volkenbondsarchitect) en men moest dat wachtwoord nu niet omdraaien en tegen mij gebruiken, want ik voor mij heb mezelf dadelijk afgevraagd: een machine — om hoe te wonen?

Hier gaat het om de quaestie van de qualiteit en ik zie geen andere oplossing dan door die beruchte „compositie”, dat wil zeggen door de wijze, waarop de „zakelijke” factoren met elkaar in verband zijn te brengen. Wanneer ik zoo architectuur opvat, als een zuiver geestelijk gebeuren door compositie, dan kan ik het gemakkelijk begrijpen, waarom de doctrinairers van de „zakelijkheid” zoo weinig toegankelijk zijn voor mijn argumenten. Zij celebreeeren hun zakelijkheidscultus op gebieden, waar men een groote architect van de muziek of poëzie zijn kan, waar men echter geen gevoel heeft voor de dwingende noodzakelijkheid, dat men in de architectuur slechts dan zakelijk is, wanneer men de zakelijke voorwaarden van de plastische verschijning, dus ook het visuele moment, respecteert. Men moet mij toegeven, dat architectuur in wezen een plastische aangelegenheid is, waaronder ik op het oogmerk alle vormen versta, die door middel van het licht voor onze oogen zichtbaar worden. Men herinnere zich mijn definitie uit de „Esprit Nouveau” 1920: „architectuur is een weloverwogen, helder en verheffend spel van vormen in het licht”. Deze vormen zijn vastgelegd door projecties en doorsnee en hier zijn we in het middelpunt van onze uiteenzetting.

Ik spreek niet over afzonderlijke bouwonderdeelen maar over de wijze, waarop deze deelen tot een eenheid samengevat

worden, hoe ze bij de architectuur betrokken worden. Men moet niet een leger met een veldslag verwisselen: het leger, dat zijn de afzonderlijke bouwonderdeelen en voorwerpen, waaruit een huis bestaat, de veldslag is de architectuur, die tot voorwaarde heeft, dat alle noodzakelijke eenheden aanwezig zijn, zooals soldaten en kanonnen. Maar ik verwar het veldheerberoep van architect niet met dat van verwarmingsinstallateurs en linoleumleggers, meubelmakers, schilders. Omdat men, in de laatste tientallen jaren (niet door mijn schuld!) bijna onbewoonbare huizen gebouwd heeft, was het noodig tot inkeer te komen: de „woonmachine” — een opleving van moreelen aard, voorbereid door verscheidene strijdersgeneraties, van Ruskin af. Het ging er om de werkelijke functies van een woonhuis of van een ander gebouw vast te stellen en de noodige werktuigen daarvoor te zoeken. Dat was de opgave en reeds deze alleen werkte revolutionair. Maar — laten we het bekennen — in onze kringen is dat nu toch eigenlijk afgelopen en het stellen van het probleem zelf beteekent voor ons geen sensatie meer. De opgave, op welke oplossing we al onze krachten concentreeren in wederzijdsche waardeering in prijs en blaam, is het oplossen en niet het stellen van het probleem! Zou iemand willen loochenen, dat hier het gebied ligt van ons werkelijk interesse, de bron van onze voldoening, van onze overwinningen en nederlagen en niet bij de afzonderlijke inrichtingsstukken van het huis? Als dat laatste waar zou zijn, dan zou men consequent moeten zijn en het huis van den millionair met zijn heele technische vertoon voor het hoogtepunt van architectuur moeten verklaren. Dus het tegenovergestelde van de ton van Diogenes — maar juist Diogenes in zijn ton, die ook nog zijn drinkbeker wegwierp, toen hij ontdekte, dat de holle hand net zoo doelmatig was, was de verpersoonlijkte zakelijkheid — en tegelijkertijd een hoogtepunt van architectuur? Dit paradoxale voorbeeld geeft ons het verlangde antwoord: er bestaat geen architectuur zonder een zuiver stellen van het probleem — maar architectuur bestaat eerst vanaf dat oogenblik, dat de menschenlijke wil een schepend doel nastreeft, waarbij hij de opzichzelf staande elementen zóó rangschikt, dat er een organisch geheel uit ontstaat. En eerst hier openen zich de onbegrensde mogelijkheden van de qualiteit. Dus nog eens: alstublieft geen gegoochel met begrippen; wij weten allemaal heel goed, welke oplossing, onder tien gelijkwaardige, de meest elegante is en wij brengen er gaarne hulde aan!

Maar wij willen den beker van deze twijfelachtige „zakelijkheid” tot op den bodem ledigen, tot op de even betooverend geformuleerde als zakelijk verdachte bewering: „mooi is, wat nuttig is”.

In mijn atelier heerschte eens een lichtelijk revolutionaire stemming, toen ik voor het „Mundaneum” een trappenpyramide liet teekenen, die verschillende medewerkers formalistisch toescheen. Toen gebeurde het, dat er één een groote tekening met een temperamentvollen schop in den papiermand van metaal draad bevorderde, die daardoor zijn eleganten vaasvorm in een dikbuikig misbaksel veranderde: „Hoe afschuwelijk ziet dat er uit!” heette het toen. „Neem me niet kwalijk”, zei ik, „in dezen papiermand is nu veel meer ruimte dan eerst, hij is nuttiger, dus hebben jullie hem consequent ook mooier te vinden”.

En de moraal van de geschiedenis: De functie „schoonheid” is onafhankelijk van de functie „nuttigheid”. Dat wat de geest beleedigt, is de algemeen bekende verkwisting, want verkwisting is domheid en dat is de reden waarom het nuttige bevalt, maar op zich zelf is het nuttige nog niet van dezelfde beteekenis als het schoone.

Verlaten wij het gebied van de plastische verschijning, om de uitwerking van de zakelijkheid op het gebied van comfort na te gaan, om te zien in hoeverre wij hier van den vooruitgang van het machinetijdperk profiteeren. Ik stel vast, dat het men-

schelijk geluk in geen enkel opzicht een direct gevolg van de technische voortbrengselen is. De rijke menschen, die zich alles kunnen veroorloven, wennen er automatisch aan en hebben heelemaal niet meer zooveel plezier in hun comfortinrichtingen. Dat er daarnaast nog menschen zijn, die het aan het allernoodzakelijkste ontbreekt en die daardoor tot slaven worden, dat is een hoofdstuk op zich zelf en het zou zonder twijfel een opgave voor de zakelijkheid zijn een land van alles te voorzien, dat onontbeerlijk is om te kunnen leven. Dat is zelfs een zeer dringende opgave, die niet uit den weg te gaan is, die op onzen tijd het sociale stempel drukt. Maar is de taak van de architectuur in haar vollen omvang vervuld met dit, zeer zeker dringende en hoogst noodzakelijke, sociale werk? Neen, alhoewel we van de regeerende lichamen van ieder land hopen, dat zij de architecten bij het meewerken aan het gemeenschappelijke sociale werk zullen betrekken.

Ik persoonlijk leid een zeer oncomfortabel leven, maar ik ben volkomen gelukkig in mijn scheppende arbeid. Ik waardeer dit geluk des te meer en benijd ieder ander soort van geluk des te minder, daar ik lang genoeg in mijn leven dezen arbeid heb moeten missen.

Terwijl de mensch automatisch aan de weldaden van de machine went, de daaruit voortvloeiende geneugten dus slechts voorbijgaand zijn, is het geluk van geestelijke vreugde blijvend, vooral datgene, dat wij door harmonie deelachtig worden."

Le Corbusier zegt verder:

"Mijn in 1929 voor het Praagsche blad „Stavba" geschreven artikel lijkt mij op het oogenblik van bijzonder belang:

Welk een weg hebben wij sindsdien afgelegd, welke onverwachte gebeurtenissen hebben zich afgespeeld en de verwarring der meeningen is grooter dan ooit.

Door zijn groote vlucht in het bouwbedrijf beheerschte Duitsland toentertijd het veld der architectuur. De stichting van het „Internationale congres voor het nieuwe bouwen" in La Sarraz, in 1928 was de aanleiding tot een ernstige botsing. De Duitschers vielen het eerste aan, trotsch als ze waren op het groote aantal hunner „moderne" gebouwen. Ik persoonlijk vocht voor een zuivere en organische ontwikkeling der congressen om ze voor nutbrengend werk voor te bereiden. Men versperde ons den weg door ons „dichters en fantasten" te noemen; dat was een belediging, want ik sprak van „verstand en zakelijkheid", ik was het echter nooit eens met die definities, die het licht der architectuur onder de korenmaat zetten. En thans zijn we eindelijk zoo ver, dat de besluiten van het „4de congres voor het nieuwe bouwen" een beroep doen op de s c h o n h e i d der architectuur.

Zoo om 1928 vond men in Duitsland de „zakelijkheid" uit, omdat men voelde, hoe men langzamerhand, door de snelle ontwikkeling, den vasten grond onder de voeten verloor.

Toen volgden nieuwe avonturen: in denzelfden tijd, dat de volkenbond in 1929 de geheele cultureele wereld een klap in het gezicht gaf door zich met de academie te verbreederen, verscheen Rusland in het Oosten met de prijsvraag voor het grootste gebouw voor het nieuwe regime. Dit bouwwerk zou den geest van den nieuwen tijd huldigen.

In Moskou en overal elders, was er enthousiasme onder de

jongeren, het was als een oproep der communistische revolutie aan de jeugd, een reusachtige propagandatruc — misschien onbewust.

Drie jaren gaan voorbij, Sowjet Rusland staat hoog aangeschreven in architectenkringen: opnieuw wendt zich Moskou tot alle architecten om plannen voor het reusachtige Sowjetpaleis, dat het einde van het vijfjarenplan zal bekronen en zijn symbool zal zijn.

Toen kwam de bliksemstraal uit helderen hemel — verraad — nederlaag of hoe men het wil noemen: heel eenvoudig de meedoogenlooze bevestiging van de traagheid van iedere cultureele ontwikkeling. Het Sowjetpaleis — uitgezocht uit 300 projecten — wordt in Italiaansche renaissance gebouwd! Als reden wordt opgegeven: de wensch van het volk zou nu eenmaal door de bouwstijlen van Athene en Rome bevestigd worden. De klassieke architectuur zal dus voortaan het voorbeeld zijn; niet de geest, maar de uiterlijke vormen: de zuilen, kapitelen, beeldhouwwerken. Het Russische volk verlangt beslist beeldhouwwerk en Sowjet Rusland wil toonen dat het ook in staat is echte praalpalen te bouwen. En zoo hebben zich dus in de Sowjet republiek de stervende krachten van de academie nog eens kunnen oprichten! Er is geen reden zich daarover te verontrusten — het is zooals ik reeds zeide, alleen maar het treurige bewijs voor de traagheid van iedere cultureele ontwikkeling.

1933: Hitler. Het officieele Duitsland veracht de moderne architectuur als zijnde een communistische manifestatie. Nu breekt de tijd aan voor de lateinsche volken. Italië doet een grooten stap vooruit op het gebied van de moderne architectuur. Catalonië kiest door zijn president de zijde van den nieuwen tijdgeest en Frankrijk, dat sinds honderd jaren aan deze werkt (uitvindingen van het gewapend beton, vliegtuigen, auto's), levert de laatste veldslagen: de verzwakte vakorganisaties geven hun laatste geld uit voor tijdschriften, waarin de successen der oude voorvechters als Labrouste, Eiffel, Perret gekleineerd worden en zelfs probeeren zij een Auguste Perret voor zichzelf in beslag te nemen, terwijl deze toch steeds op de barricade stond!

Ik heb aan de lieden in Moskou driemaal aangeboden, mijn project voor het Sowjetpaleis zelf te komen verdedigen en toe te lichten, maar men heeft dit als een onwelkome onbescheidenheid beschouwd en thans beschuldigen de Marxisten van Parijs mij een exponent van de bourgeoisie en van het kapitalisme te zijn!! Zijn die lui gek geworden? Neen, eigenbelang, onverschilligheid, technische mislukkingen, onzekerheid van het schoonheidsgevoel en ethische richtingloosheid, deze geheele puinhoop van onzen tijd, verspert den weg. Het nieuwe doel is nog niet duidelijk genoeg zichtbaar, de wereld lijdt aan een gewetenscrisis, er is een tekort aan persoonlijk oordeel, wij weten niet waarheen wij ons wenden moeten. Te midden van deze elkander tegenovergestelde aanvallen, temidden van het kruisvuur der academici en van de avant garde der extremisten blijf ik sinds vijf jaren bij mijn geloofsbelijdenis: „Ik ben architect en stedeboower. Mijn projecten hebben het woord, in hun spreekt de techniek van den nieuwen tijd en het eeuwige verlangen van het menschelijk hart".

BOEKBESPREKING.

Rapport van de Commissie, ingesteld door een Stedebouwkundigen Raad van het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, tot onderzoek van de vraag, of en in hoeverre privaatrechtelijke regeling van bebouwing geoorloofd moet worden geacht.

Deze Commissie bestond uit de Heeren Mr. J. Kruseman, Presi-

dent van het Gerechtshof te Amsterdam, Voorzitter, Prof. Mr. F. J. A. Huart en Prof. Mr. F. G. Scheltema, Hoogleeraren aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, Ir. P. Bakker Schut, Directeur van den Dienst der Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting te 's-Gravenhage, Jhr. M. J. I. de Jonge van Ellemeet, Directeur van den Dienst der Volkshuisvesting en Bouwpolitie te

Rotterdam, en Mr. J. in 't Veld, Administrateur ter gemeentesecretarie van Rotterdam, secretaris.

De aanleiding tot het instellen van deze Commissie was het feit, dat naast de totstandkoming in 1931 van de herziening der Woningwet vanwege de Regeering bij herhaling het standpunt is kenbaar gemaakt, dat privaatrechtelijke regeling van de bebouwingen, zooals deze in vele gemeenten gebruikelijk was, niet meer geoorloofd zou zijn, en dergelijke regelingen alleen langs publiekrechtelijke weg mogen worden tot stand gebracht.

Over dit punt zijn reeds veel beschouwingen gegeven. Het rapport geeft een volledig overzicht van de officieele stukken en literatuur aan het vraagstuk gewijd in een aparte bijlage. Aangezien de juistheid van het Regeeringsstandpunt van verschillende zijden bestreden wordt, heeft de Stedebouwkundige Raad van het Ned. Inst. voor Volkshuisvesting en Stedebouw gemeend een Commissie over deze aangelegenheid haar oordeel te laten uitspreken.

Het vraagstuk bestaat reeds van 1901 af, toen de Woningwet de eischen, waaraan bij het bouwen moet worden voldaan, „onder de heerschappij van het publieke recht heeft gebracht". Niettemin zijn de gemeentebesturen regelmatig voortgegaan met aanvullende eischen ter zake op te nemen in verkoop- en erfpachtsvoorwaarden. Bezwaren daartegen zijn eerst opgekomen in de laatste jaren, hetgeen waarschijnlijk verband houdt met de grootere mogelijkheden, die de Woningwet allengs is gaan bieden.

De Commissie zet uiteen dat de Regeering en de Directeur-Generaal van de Volksgezondheid een zeer absoluut standpunt innemen en geen enkele uitzondering aanvaarden op den regel dat voorschriften inzake bebouwingen langs publiekrechtelijke weg tot stand moeten worden gebracht.

De motiveering van dit standpunt echter kan de Commissie niet sterk achten. „Naast enkele apodictische uitspraken, die niet door bewijs worden geadstrueerd, wordt als voornaamste argument aangevoerd, dat bij privaatrechtelijke regeling de waarborgen ontbreken, die de wet gesteld heeft zoowel met betrekking tot belangen van particulieren als voor een juiste behartiging van het belang der volkshuisvesting."

Hiertegenover stelt de Commissie de vraag of het houdbaar is de vrees te blijven koesteren dat de belangen van de Volkshuisvesting in het gedrang komen, wanneer de gemeente er zich toe bepaalt in koop- en erfpachtsovereenkomsten „aanvullende voorwaarden" op te nemen, die boven de langs publiekrechtelijke weg tot stand gekomen voorschriften uitgaan.

Natuurlijk komt de zaak anders te staan, wanneer de gemeente

bij overeenkomst bijv. van de bouwverordening afwijkt of zich verbindt aan zekere bepalingen dispensatie te verlenen. In het laatste geval neemt de Commissie het standpunt in, dat er omstandigheden kunnen zijn, waarbij het verlenen van dispensatie van bepalingen, waarvan de bouwverordening wel ontheffing toelaat, dat deze dispensatie niet in strijd is met het publieke recht. Er zijn aan deze zaak twee kanten, de juridische en de praktische kant. Behalve aan den juridischen kant van de zaak heeft de Commissie ook aandacht geschonken aan de praktijk. Op grond van haar juridische beschouwingen concludeert zij het volgende:

„Is de Commissie van meening dat het noch met den geest, noch met de letter van de Woningwet in strijd is voorschriften van bijzondere aard of bestemmingen van op zichzelf staande perceelen langs privaatrechtelijke weg tot stand te brengen, in nog sterkere mate geldt dit uiteraard voor bedingen, die slechts beoogen het veilig stellen van belangen, welke ook normaal door ieder particulier voor zijn gronden worden behartigd. Dergelijke bedingen kunnen weliswaar parallel loopen met voorschriften op grond van Woningwet, Hinderwet of Veiligheidswet, maar de ratio is toch een geheel andere."

Na overweging van de vraag of het door haar uit juridisch oogpunt juist geachte systeem een oplossing geeft, die ook voor de praktijk bruikbaar is, meent de Commissie te mogen concluderen, dat uit een oogpunt van rechtszekerheid het stelsel van publiekrechtelijke regeling inderdaad de voorkeur verdient.

Een doorvoering van het stelsel van publiekrechtelijke regeling tot het uiterste, zou evenwel tot een bedenkelijke stroefheid leiden. Daarom moet aanvullend privaatrechtelijk optreden mogelijk zijn, doch slechts voor de bijzondere gevallen, wanneer dus de voorschriften van het min of meer algemeene karakter, langs publiekrechtelijke weg tot stand gebracht, afwijken.

Aan het rapport is een minderheidsnota van de leden Scheltema en Bakker Schut toegevoegd. De conclusie van deze Heeren is, dat de Woningwet niet bedoelt, de privaatrechtelijke bevoegdheden der gemeente als eigenares te elimineren; is deze eigenares, dan zal zij — naast de bevoegdheden, te ontleenen aan Woningwet, bouwverordening, enz. — alle bevoegdheden aan haar eigendomsrecht kunnen ontleenen, die ieder ander eigenaar daaraan kan ontleenen.

In de brochure, die een overdruk is uit „Gemeentebestuur", Augustus 1934, worden ook beknopt de antwoorden opgenomen, die een 13-tal gemeenten op een enquête betreffende dit onderwerp bij de Commissie hebben ingezonden en die natuurlijk vooral den practischen kant in de kwestie belichten.

J. P. M.

MOTIE VAN DEN B.N.A. INZAKE HET BRANDGEVAAR IN OUDE GEBOUWEN.

De Iedenvergadering van den B.N.A., te Eindhoven gehouden, heeft met algemeene stemmen de volgende motie aangenomen: „De B.N.A., in vergadering bijeen te Eindhoven, gehoord de bespreking van den op 3 September j.l. plaats gehad hebbenden brand aan de Cunerakerk te Rhenen, waarbij deze kerk met haar prachtige toren ternauwernood aan het gevaar van een algeheele vernieling is ontsnapt, overwegende dat blijkbaar onze historische architectonische monumenten nog niet alle door voldoende maatregelen tegen

brandgevaar, zoowel in voorschriften als in technische installaties, beveiligd zijn, spreekt als zijn meening uit, dat het noodzakelijk is onverwijld maatregelen te doen treffen, waardoor de monumenten redelijkerwijze voldoende beschermd geacht kunnen worden tegen elken vorm van brand en bliksemgevaar, draagt het Bestuur op deze motie ter kennis te brengen van de Overheid."

INGEZONDEN STUK.

M. H.

Met veel belangstelling namen wij kennis van het artikel van den Heer W. Kromhout in Uw laatste nummer, inzake de brand in de Cunerakerk te Rhenen. U zult vermoedelijk evenals wij, het ingezonden stuk in de bladen gelezen hebben van het Bestuur van de Bond van Loodgieters en Fitterspatroons in Nederland, dat eindigt met „aan de genoemde andere instanties kan evenwel niet genoeg gezaden worden te letten op hun aandeel in de Veiligheidsvoorzorgen, enz.”

Het heeft ons in dit verband verbaasd, dat bij het vele geschrijf over deze kwestie, één punt nog slechts terloops is aangevoerd: het groote gevaar welk, bij de restauratie van dergelijke monumenten, in geval van brand wordt veroorzaakt door de aanwezigheid van houten steigers. Deze hooge

gevaarten toch, wanneer zij eenmaal vlam vatten, werken als reusachtige toortsen, en uit bovengenoemd artikel van Architect Kromhout bleek dan ook, dat alleen het „onmiddellijk bespuiten en nathouden der steigerwerken een uitbreiding torenwaarts voorkwam”.

Wordt het geen tijd, dat in de zoogen. „Vuurwet” een bepaling wordt opgenomen, dat bij verbouwing of restauratie van kostbare monumenten en gebouwen, uitsluitend stalen steigers gebruikt mogen worden? In Engeland en gedeeltelijk ook in Amerika zijn de houten steigers reeds lang afgeschafte als zijnde minder veilig, in elk opzicht, dan de stalen steigers. Wellicht heeft het doel dit nog eens onder de aandacht van Uw lezers te brengen.

Hoogachtend,

Handel Maatschappij C. DE RUITER.

LEZING OVER „PROEFBELASTING EN DRAAGVERMOGEN VAN HEIPALEN”.

Voor de Betonvereniging zal op Woensdag 3 October a.s. te 14 uur in Restaurant Bristol, Hoofdsteeg 12a te Rotterdam, Ir. C. Frank, Ingenieur bij de Gemeentewerken te Rotterdam, een voordracht met lichtbeelden houden over bovengenoemd onderwerp.

Hieronder volgt een exposé van de voordracht:

Bij een proefbelasting wordt de last gedragen door puntweerstand + positieve kleeft. Tengevolge van klink vermindert de positieve kleeft, waarvoor negatieve kleeft in de plaats treedt. Als het draagvermogen van een paal in klinkende terreinen wordt nu beschouwd de som van alle weerstanden, zowel positieve als negatieve, die de paal in den bodem ondervindt. Hieruit volgt:

Draagvermogen = puntweerstand + restant positieve kleeft — negatieve kleeft. De waarde van deze drie factoren is door proefbelastingen zoo goed mogelijk bepaald voor verschillende paalsystemen, welke onderling op hun draagvermogen worden vergeleken.

De proeven gaven een verklaring van het te Rotterdam bekende euvel van verzakkende gebouwen, terwijl tevens inzicht werd verkregen in het verband tusschen puntweerstand en heiresultaten.

Introductiekaarten voor bovengenoemde Lezing zijn voor de leden van den B.N.A. en van A. et A. verkrijgbaar bij het Secretariaat der Betonvereniging te Amsterdam, Keizersgracht 262.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

DIE FORM No. 4. In een groot aantal, zeer goed gekozen voorbeelden laat de D. W. B. zien wat zij „Die bauliche Gesinnung unserer Zeit” noemt.

DIE FORM No. 5—6. Laat zien hoe men in Duitschland nog steeds de kunst verstaat uitstekend georganiseerde tentoonstellingen in te richten.

DAS WERK No. 6. Een Bern-nummer. Behalve het buitengewoon aardige week-end huisje aan de Murtensee van architect Walter von Gunten, valt er weinig aantrekkelijks in dit nummer te ontdekken.

DAS WERK No. 7. Dit nummer bevat een aantal interessante en goede werken van Marcel Breuer (het huis H. te Wiesbaden), Richard Neutra (een proefhuis aan het Zilvermeer te Los Angeles), E. Schindler (huis R aan de Bodensee) en André Lurçat (studio's te Corsica).

Weer voorbeelden te over om te bewijzen, dat modern geconstrueerde huizen volkomen met de natuur harmonieeren.

DAS WERK No. 8. Met afbeeldingen van het bekende werk van Heinrich Tessenow, de Landesschule Klotzsche bij Dresden en verder afbeeldingen

van het werk van Tessenow's volgelingen. Dit nummer is klaarblijkelijk een „vacantienummer”.

DAS WERK No. 8. Dit nummer begint met Le Corbusier's nieuwste werk „La maison de verre” te Genève. In dit flatgebouw verwezenlijkt Le Corbusier zijn, reeds in 1925 op de Parijsche tentoonstelling getoonde ideaal om de hoofdvertrekken der flats over twee verdiepingen te laten doorloopen om zodoende ook in een compact huurblok in de stad den bewoner een gevoel van vrijheid en ruimte te geven. Het gebouw bestaat uit een ijzerconstructie, met twee, geheel uit glas bestaande hoofdgevels.

Dat het bij een zoo zakelijk gebouw toch niet aan artistieke inspiratie ontbreekt, is bij een Le Corbusier vanzelfsprekend. In een opstel „Diskussion um Le Corbusier” (vertaald overgenomen in dit nummer) worden gedeelten uit nieuwere geschriften van dezen architect weergegeven, die aan de lasterpraat van „cultuurbolschewisme” een einde zouden moeten maken, ook bij diegenen, wien het niet gegeven is, het bij uitstek artistieke en menschelijk temperamentvolle in het werk van Le Corbusier zelf aan te voelen. T. H.

„ELF EEUWEN BOUWKUNDIG TEEKENEN”.

Door het Genootschap Architectura et Amicitia is een boekje uitgegeven, getiteld „Elf Eeuwen Bouwkundig Teekenen”, samengesteld door de Heeren A. Komter en Th. Haakma Wagenaar, voor niet-leden verkrijgbaar à f 2,— per exemplaar.

Na ontvangst van het verschuldigde bedrag op de postrekening van het Genootschap no. 88839, volgt franco toezending.

RECTIFICATIE.

In het artikel van den heer Jan Gratama over het Gebouw „De Bisschop” te Amsterdam is een storende drukfout geslopen.

Het laatste woord van dit artikel is „nationalisme” maar moet zijn „internationalisme” zoodat de laatste zin moet gelezen worden als volgt:

„Dan worden wij opgenomen in het karakterlooze, stijflooze en daarmee kunstlooze internationalisme.”

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 30 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 6 OCT. 1934 No. 40

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. KRING DEN HAAG.

De leden van den Kring Den Haag hebben een oproep ontvangen om deel te nemen aan de a.s. buitengewone koffietafel.

Op de laatste Kring-vergadering had slechts het 1e van de 71 Kring-leden het de moeite waard gevonden ter vergadering te komen. Indien wij mogen aannemen, dat drukke vak-werkzaamheden daarvan de oorzaak waren, dan moge dit misschien als een hoopvol teken van crisis-verflauwing worden opgevat. Immers, eene dúsdanige verflauwing, over de geheele linie, van lidmaatschapsverplichtingen is bijna niet aan te nemen. Het Bestuur zou dan kunnen meenen, meer belangstelling te mogen verwachten.

Hoe dit ook zij: het lijkt niet ondienstig om het geheugen der Kring-leden ietwat op te frisschen, door hier nogmaals de 3 beroemde dramatische eenheden van tijd, plaats en handeling te herhalen.

Tijd: Zaterdag 13 October te 1 ure.

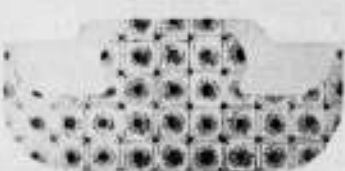
Plaats: Het atelier van den kunstschilder en mozaïst Ant. Molkenboer, Bleyenburg 18.

Handeling: Koffie-drinken, luisteren en zien.

Mogen wij ons nieuwste lid ook eens zien?

De Sekretaris:
J. H. HENDRICKS.

MALLE GEVALLEN No. 6

A THING OF BEAUTY,
IS A JOY FOR EVER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 40
M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 6 OCT. 1934

DE TENTOONSTELLING „STAD TILBURG 1934” DOOR JAN VAN DER VALK, ARCHITECT.

Ter gelegenheid van de honderdjarige herdenking van het feit dat Koning Lodewijk Napoleon aan Tilburg stedelijke rechten verleende, werd in 1909 aldaar eene tentoonstelling gehouden die schitterend slaagde. In 1933 waren eenige nog te Tilburg wonende oud-leden van het uitvoerende comité dier tentoonstelling de meening toegedaan, dat ook de honderd vijf en twintigjarige herdenking van het bovengenoemde heuglijke feit met eene tentoonstelling herdacht kon worden.

Tilburg telde in 1809 negenduizend inwoners, in 1909 acht en veertigduizend en thans in 1934 gaat het naar de negentigduizend inwoners. Van 1909 tot 1934 inderdaad, en zonder eenige annexatie, een geweldige groei, maar met dien groei ook een geweldige wijziging in de tijdsomstandigheden.

Niettegenstaande die wijziging in ongunstigen zin, besloten bovengenoemde oud-comitéleden, bijgestaan door niet minder voortvarende nieuwe en jongere krachten, den sprong in het duister te wagen, echter geschiedde dit niet dan na langdurige en herhaalde besprekingen, wikken en wegen der kansen, opzetten van begrotingen, enz. enz. Om een kijk te geven op de gedachte die voorzat bij en voortvloeide uit die besprekingen volgt hier een uittreksel uit een resumé van onzen volijverigen en voortdurend regelenden eersten secretaris Ir. Jan Mercx: „Ofschoon wij ons bevinden in een economische crisis, die haar invloed op alle zaken en bedrijven op gevoelige wijze doet gelden, waren wij van oordeel, dat juist in tijden van depressie velen een hun daartoe aangeboden goede gelegenheid zouden aangrijpen om te toonen dat de Nederlandsche zakenmensen niet gewoon zijn om bij de pakken neer te zitten, dat de energie nog niet gedooft is, en dat een serieuze, weldoordachte opzet, om aan het Nederlandsche volk te toonen, wat de vaderlandsche industrie thans door moderniseering, mechaniseering, toepassing van nieuwe technische vindingen en aanpassing aan nieuwe eischen van de huidige omstandigheden, vermog aan te bieden, het zijne ertoe kan bijdragen om den schijnbaar vastgelopen economischen wagen weer op gang te helpen brengen.” Een sprong in het duister, inderdaad dat is het; eene begroting der uitgaven is vrij nauwkeurig op te stellen, maar die der inkomsten, welke redelijkerwijze hetzelfde eindcijfer moet vertoonen, is onmogelijk met eenige zekerheid op te stellen.

Medewerking, inschrijvingen, bezoekers, en niet het minst, tijdens den duur der tentoonstelling, gunstig weer, zijn alle factoren met grooten invloed op het al of niet slagen, en waarover men geen of weinig zeggingschap heeft. Men vergeete echter niet, dat het nijvere Tilburg een echte Brabantsche stad is, een stad in het Zuiden, waar men de zaken, zonder lichtvaardig te zijn, toch iets gemakkelijker en lichter aanziet dan boven den Moerdijk. Men stapt hier gemakkelijker dan daar, over schijnbaar onoverkomelijke moeilijkheden, ten volle beseffende dat moeilijkheden niet uit den weg gegaan, doch overwonnen moeten worden.

Geld, de ziel der negotie, is vooral in deze, om het op zijn zachtst te zeggen, minder gunstige tijdsomstandigheden, hoevel een inheemsche, een lastig te bekomen grondstof en zonder geld vangt ook een goed-willend comité niets aan.

Geheel in de lijn van de hierboven aangehaalde woorden van Ir. Jan Mercx werd uitgegaan van de gedachte: „wij geven de

industrie, den handel, den zakenmensen een kans, de gelegenheid te toonen wat zij kunnen”, welnu dan zullen wij zelf voortgaan, een voorbeeld geven en toonen wat zonder geldelijken steun van welke overheid dan ook, door persoonlijken arbeid, energie en durf, tot stand gebracht kan worden.

Voor de allereerste kleine uitgaven waren eenige comité-leden zoo welwillend de noodige voorschotten te doen. Het bescheiden stamkapitaal werd door de veertien comité-leden te samen bijeen gebracht en voorloopig beschouwd „à fonds perdu”. De kansberekening zit den mensch in het bloed en daarom werd er bij wijze van attractie of speculatie, bij overwegend gunstig resultaat een bescheiden winst in uitzicht gesteld. Er werd dan aangepakt en een jaar van vergaderen, bespreken, uitwisselen van gedachten, van strijd en meningsverschil, van passen en meten, ving aan. Ieder comité-lid bracht zijn offer aan tijd en arbeid, de secretarissen op voortdurende hoogspanning, de penningmeesters in extra geldzorgen, de architect in spanning over begrotingen, aannemingsommen en tijdsbepalingen en uit dien chaos groeide eerst zeer langzaam en plotseling uiterst snel „De Tentoonstelling Stad Tilburg 1934”, die op 28 Juni 1934 volkomen openingsgereed, den wachtenden bezoekers werd opengesteld.

Het comité is er in geslaagd, zonder subsidie van eenige instelling, dit inderdaad grootsche werk tot stand te brengen. Het gemakkelijk beschikken over andermans kapitaal, in dit geval subsidies van Overheidsinstellingen, kan een comité overmoedig maken. Het beschikbaar stellen van eigen, zij het dan ook bescheiden kapitaal, maakte ieder voorzichtig en den penningmeester in hooge mate op den penning.

Vanzelf vloede daaruit voort dat ieder der comité-leden als geïnteresseerde geheel belangeloos zijn volle aandacht schonk aan de te behandelen onderwerpen en zijn volle energie bij de uitvoering der hem opgelegde taak.

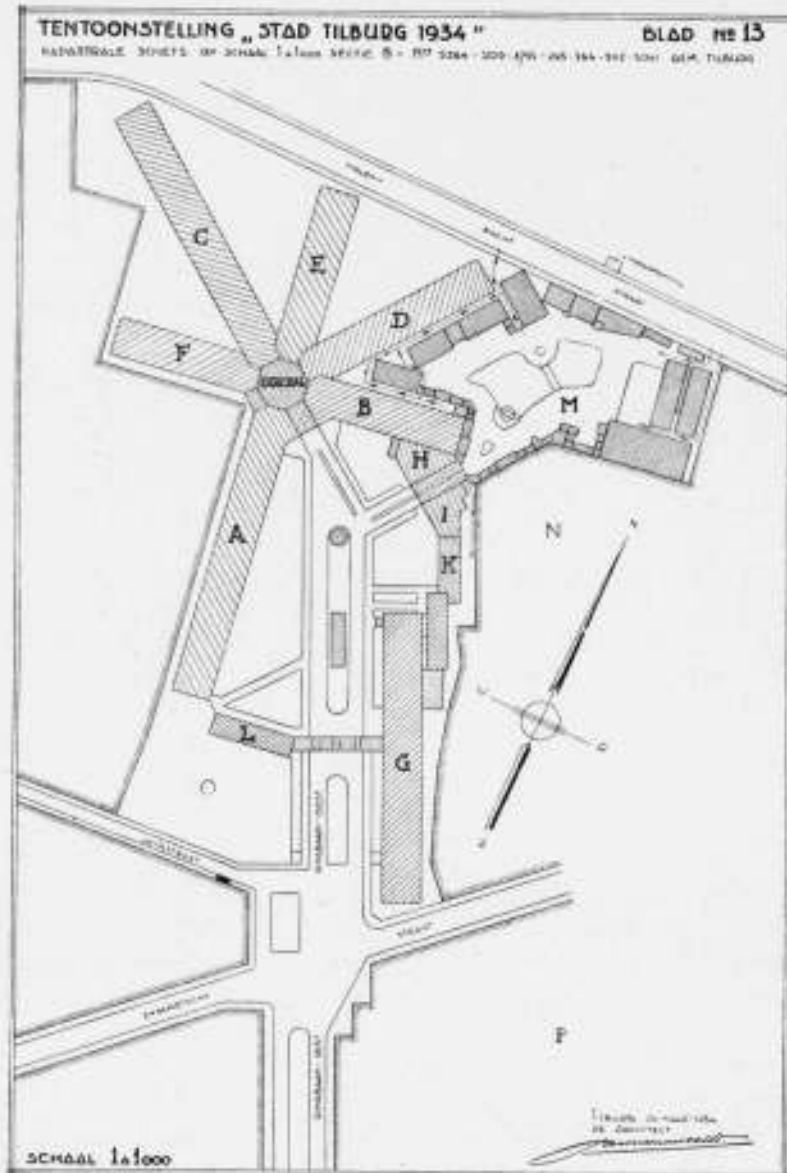
Betaalde krachten werden zoo lang mogelijk uit ons midden geweerd. Ten slotte moest toch een heele staf van medewerkers, promotors, typisten, administrateur, colporteur, décorateur, opzichter en uitvoerders worden aangenomen.

Het vaststellen van het bouwprogramma was niet zoo omslachtig en daarbij kwam de opgedane ondervinding in 1909 goed van pas.

Eenmaal de breedte der zalen, eerst op 15 m en later op 17 m, vastgesteld, de te verwachten inzendingen ingedeeld zijnde in een aantal hoofdgroepen als: Nijverheid, Kunstnijverheid, Kunst, Machinerieën, Toerisme, Gas en electriciteit, Textiel, enz., enz. en dit alles ondergebracht in een aantal nader te groepeeren zalen, was punt 1 van het programma afgehandeld, echter met de speciale toevoeging, voortvloeiende uit het niet vooraf te bepalen aantal inzendingen, „alles in te korten of te verlengen, en dit tot aan het allerlaatste oogenblik, zonder schade te doen aan het uiterlijk aanzien”.

Het zelfde gold voor de Textiefabriek: van een totaallengte der fabriek geen sprake, voorloopig uitsluitend schatten, omdat niet vooraf te bepalen is het aantal te exposeeren machine-rieën. Een volledig beeld kon gegeven worden met 1 maar ook met 2 assortimenten (afdeeling spinnerij) met 2 en met 15 weefstoelen, met 1 of 2 droogmachines, enz. Dus ook hier har-

monica-stijl en niettegenstaande de tot het uiterst uitgetrokken textielabriek, moesten een aantal overvloedige machinerieën in de speciale machinehal worden ondergebracht.

Een vrij lastig iets is de schatting der oppervlakte van de ruimte benodigd voor de restaurants, lunchroom, volkskoffie-huis (in dit geval genaamd Brabantsch koffiehuis) met de daarbij noodzakelijk behorende keukens, afwasruimten, berging, bierkelders, enz.

De opzet was het verkrijgen van een behoorlijk ombouwd en afgesloten tentoonstellingsplein, dus aan het harmonica spelen kwam eens een eind, en dit eind moest gevonden worden in het zoo juist aangehaalde gebouwencomplex, waarbij dan later nog rekening te houden is met de wenschen van de nog onbekende pachters. Het is heel eenvoudig om het maar groot genoeg te houden, maar met het oog op de financiën, is een zoo juist mogelijke maat het meest gewenscht. Met het bepalen der, zooals gebleken is, goed geschatte ruimte der bedoelde lokaliteiten had men ook nu veel nut van de opgedane ervaringen in 1909. Deze lokaliteiten waren dan ook niet, behoudens de hoofdkeuken, op uitbreiding berekend, wel werden zeer ruime betegelde terrassen aangelegd, met daarbij aansluitend gazons ter eventuele uitbreiding der terrassen en daarom uitgesloten als ruimten voor de buitenstands. Behalve het reeds hiervoor genoemde, kwamen de volgende lokaliteiten op het programma voor: Toiletten, Garderobe, Politie, Douane, Expeditie, Postkantoor, Telefooncentrale, Secretariaat, Vergaderzaal voor het Comité, Loketten, Contrôle, Lokaal voor de Pers, Kleedruimte voor kelniers, Kleedruimten voor diverse strijkjes, Winkelgalerij, Bergruimten voor emballage, Ruimte voor buitenstand, Sportterrein, Parkeerterreinen, enz., enz.

De vraag rijst natuurlijk hoe dat alles daar te stellen met dat geringe en zuinigbeheerde stamkapitaal en zonder Overheidssteun.

Op de allereerste plaats, uiterste zuinigheid betrachten met de aan te wenden materialen, en daarom ook alle dure constructie gewerd, evenals alle luxe. De schetsplannen op 1/1000 gereed zijnde (ook de begrotingen werden hiernaar gemaakt, natuurlijk met voorafgaand opgeteekende schetsmatige constructies), werd een speciale vergadering hiervoor belegd en een storm van verontwaardiging ging op, bij mijne mededeeling, dat ik niets dan loods en loods zou bouwen, en dit in tegenstelling met den tentoonstellingsbouw in 1909, welke de ontwerper, bij wijze van camouflage, voorzien had van allerlei torenvormen, koepels, tympaans, enz., enz. ter dikte van eenige centimeters. Niet gemakkelijk waren mijn mede-comité-leden te overtuigen, dat een loods op zich, een evengoed en genietbaar bouwwerk kan zijn als welk paleis ook.

Is dan inderdaad alle luxe gewerd? Ja, dat is inderdaad in alles doorgevoerd, behalve in den hoofdingang en in de bekroning van het knooppunt der hallen. Ik heb mijn mede-comité-leden kunnen overtuigen, dat bij allen eenvoud, op nuchterheid af, deze punten een accent moesten vormen in den geheelen opzet en dat de gelden, daaraan besteed, te boeken waren onder het hoofd „reclame“.

Op de vraag: Hoe komt men aan het bouwkapitaal?, is als volgt te antwoorden.

Het Comité der tentoonstelling beoogt in geen geval het behalen van winst, de tentoonstelling wordt opgericht ten behoeve van handel en industrie, deze, dus de exposanten, zullen, kunnen of hopen de vruchten er van te plukken, het is dus logisch dat de exposanten de gebouwen en alles wat noodwendig daarmee samenhangt voor hunne rekening nemen.

Dit vastgesteld zijnde, is de rekening vrij eenvoudig: oppervlakte expositiezalen min oppervlakte van gangen en vrij te houden ruimten, geeft de te verpachten standruimte en deze gedeeld op het begrotingscijfer geeft den doorsnedeprijs per m² der te verhuren stands. Er is natuurlijk rekening mede te houden dat deze prijs per m² betaalbaar is, zou dit niet het geval zijn, dan komt de exploitatie in gevaar en moet de begroting noodwendig herzien worden. Deze rekening van Bartje is nu wel niet zoo eenvoudig als hierboven aangegeven, maar zij vormt toch een zeer goede basis.

Men gaat nu de ligging der standruimten na, en beoordeelt welke plaatsen zeer gunstig, dus duurder, welke minder gunstig gelegen, dus in prijs verminderd moeten worden. Het bouwkapitaal wordt dus gefourneerd door de exposanten, die de eerste helft der pachtsom storten bij hun inschrijving of in ieder geval zeer kort daarna. De tweede helft wordt voldaan zoodra de zalen voor het opbouwen der stands beschikbaar worden gesteld.

Het is zaak de aanbestedingen en den aanvang der werkzaamheden tot het laatste moment uit te stellen, hetgeen inderdaad niet zoo'n gemakkelijke berekening is, ook moeten de data der betalingstermijnen met eenig overleg en vooral vertrouwenwekkend worden vastgesteld. Van alles, dat is van zeer vele onderdeelen van het werk, moet een afzonderlijke aanbesteding gehouden worden, het risico moet verdeeld worden en dit geenszins om er iemand in te laten vliegen, maar het is gemakkelijker om meerdere kleine inschrijvers te overtuigen, dat hun inschrijving safe is, dan één groote.

Alle inschrijvingen bij uitnoodiging; men mag niet de kans loopen het werk aan een minder voortvarenden of minder kapitaalcrachtigen aannemer te moeten gunnen, daarvoor is de beschikbare bouwtijd te kort en het risico te groot. Het niet of tijd gereed zijn, zou tot een débâcle leiden. Van groot belang is, dat men zich tijdig verzekert van de welwillende medewerking van Gemeentewerken, Water- en Lichtbedrijven, Bouw-

en Woningtoezicht, Brandweer, Douane, P.T.T., enz. enz. Vóór de aanbesteding moet dat alles zoowat officieus voor elkaar zijn. Te Tilburg heeft men hiermede inderdaad gebouft en geen enkele stagnatie kwam uit dien hoofde voor.

De eerste der gunningen ging uit op 21 Maart: „Torenbouw“, de tweede op 26 Maart: „Ruwbouw tentoonstellingshallen“, daarna achtereenvolgens grondwerken, water, gas, sanitair, elektrische kracht- en lichtinstallatie, decoratiewerken, beplanting, enz., enz., terwijl nog is te noemen als datum 16 Mei: „Ruwbouw attractieterrein“. 75 werkdagen na de eerste gunning opende de Minister van Economische Zaken de volkomen gereed zijnde Tentoonstelling Stad Tilburg 1934, was de Textielabriek met 50 werklieden in vol bedrijf, diende de kok zijn eerste feestdiner op van uit zijn geheel op gas aangewezen keukenbedrijf, en vermeide men zich des avonds op het attractieterrein „Venetië“ bij „wijn en maagd en snarenspeel“.

In ongeveer dien zelfden tijd was er door Gemeentewerken ongeveer 6000 m² keibestrating van de Ringbaan-Oost omgezet in gesloten asphaltwegdek, was de 30 m² breede Ringbaan met rioleeringen, water-, gas- en elektrische leidingen, brandkraanleidingen, enz. 150 m² op het tentoonstellingssterrein doorgetrokken, waren een voetbalveld, weiden en aardappelvelden herschapen in een behoorlijk ombouwd en beplant tentoonstellingsplein, een attractieterrein en waterpartij, een sportterrein met tribunes, enz. Drie weken voor de opening werd het tot een chaos geworden tentoonstellingsplein opgeruimd, de ploeg in werking gezet, straatmest of compost aangevoerd, het graszaad ingezaaid en gewalst, daarna voortdurend gespreoid, het gras moest er met geweld uit. Intusschen groeiden gelijk met het gras de buitenstands.

Twee dagen voor de opening (er moest geplant worden ver over den planttijd) werd de speciaal geprepareerde beplanting aangevoerd, uitgezet en geplant, werden de bloemperken bezet, het gazon bijgewerkt en op den dag der opening beantwoordde het tentoonstellingssterrein inderdaad aan de verwachtingen.

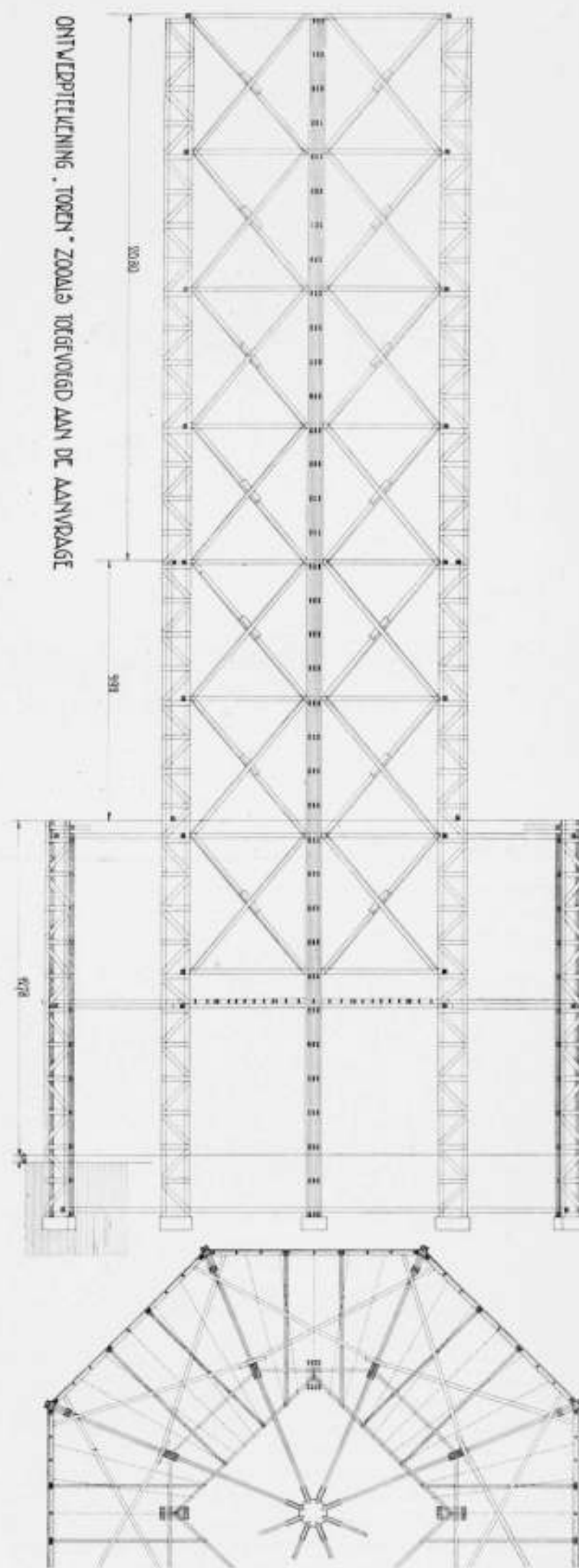
Twee dagen na de opening werd er op het sportterrein, dat ook afgegraven, genivelleerd, bemest, bezaaid en gewalst was, een zeer geslaagd concours hippique gehouden.

Nachtarbeid is er niet verricht door de aannemers, wel door enkele standhouders en door de monteurs die belast waren met het opstellen der machinerieën in de textielabriek.

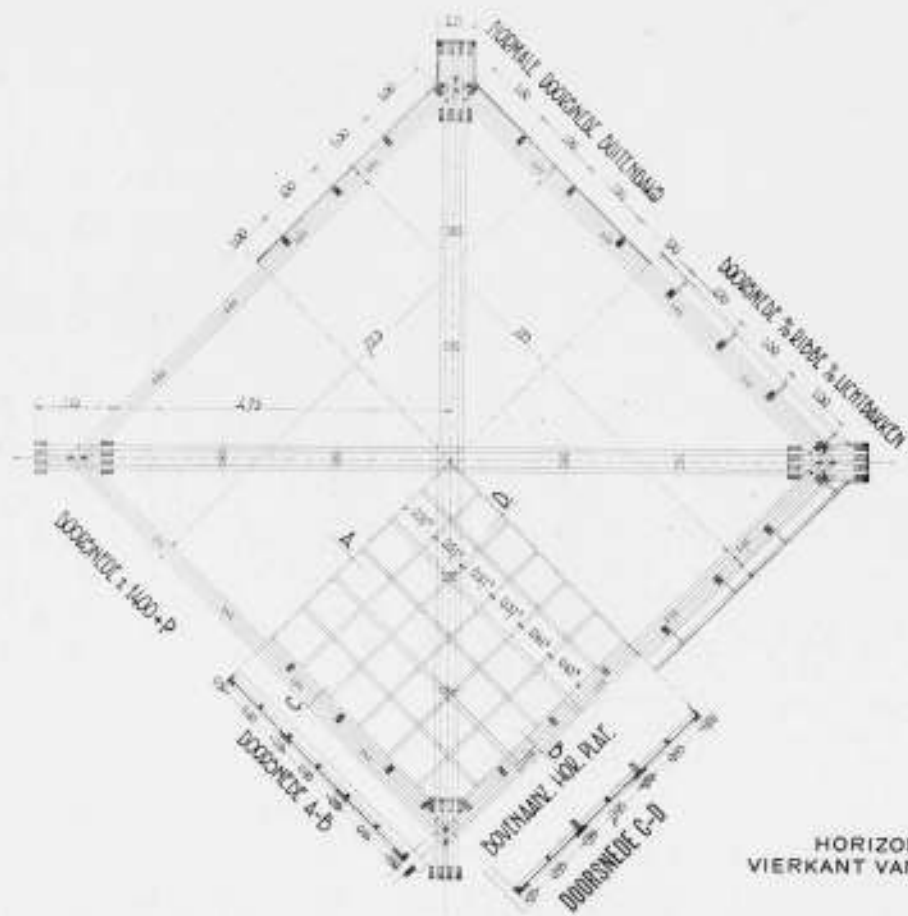
Hoewel alles verliep zooals opgezet en verwacht, mag men niet veronderstellen dat er zoo nu en dan niet een dondertje viel, maar toch veel minder dan er kon verwacht worden bij dit zenuwlopend jachtwerk.

Op het financieele gedeelte terugkomende, moet men niet denken dat men er is, als men aanneemt en vrijwel tot resultaat heeft, dat de exposanten den bouw financieren. Het wekelijks benodigde kapitaal om gedurende de tentoonstelling de zaken op gang te houden is van geen geringen omvang. Het personeel, als opzichter-uitvoerder met 2 timmerlieden en een tuinman, chefmonteur met 2 electrotechnische monteurs, schoonmaaksters, suppoosten, bureaulisten, typisten, telefoniste, administrateur, boekhouder, brandweerwacht, politiewacht, nachtwakers, enz., enz. vraagt reeds een heel bedrag aan arbeidsloon. Dan rekene men nog op brand- en bedrijfsverzekering, op een macht van uitgaven voor sportfeesten, concourses, alle mogelijke attracties op het attractieterrein, en vooral de post „reclame“ niet te vergeten, de versieringen, de feestverlichting, enz. enz. Die bijkomende kosten, dus de kosten van exploitatie moeten gevonden worden in de verpachtingen van buffetten, winkeltjes, theater(tjes), cabaret, enz., enz. en uit de inkomgelden. Met een goede en niet te zuinig opgezette reclamecampagne, en met een dosis geluk voor wat de weersgesteldheid betreft, kan dat voor elkaar komen.

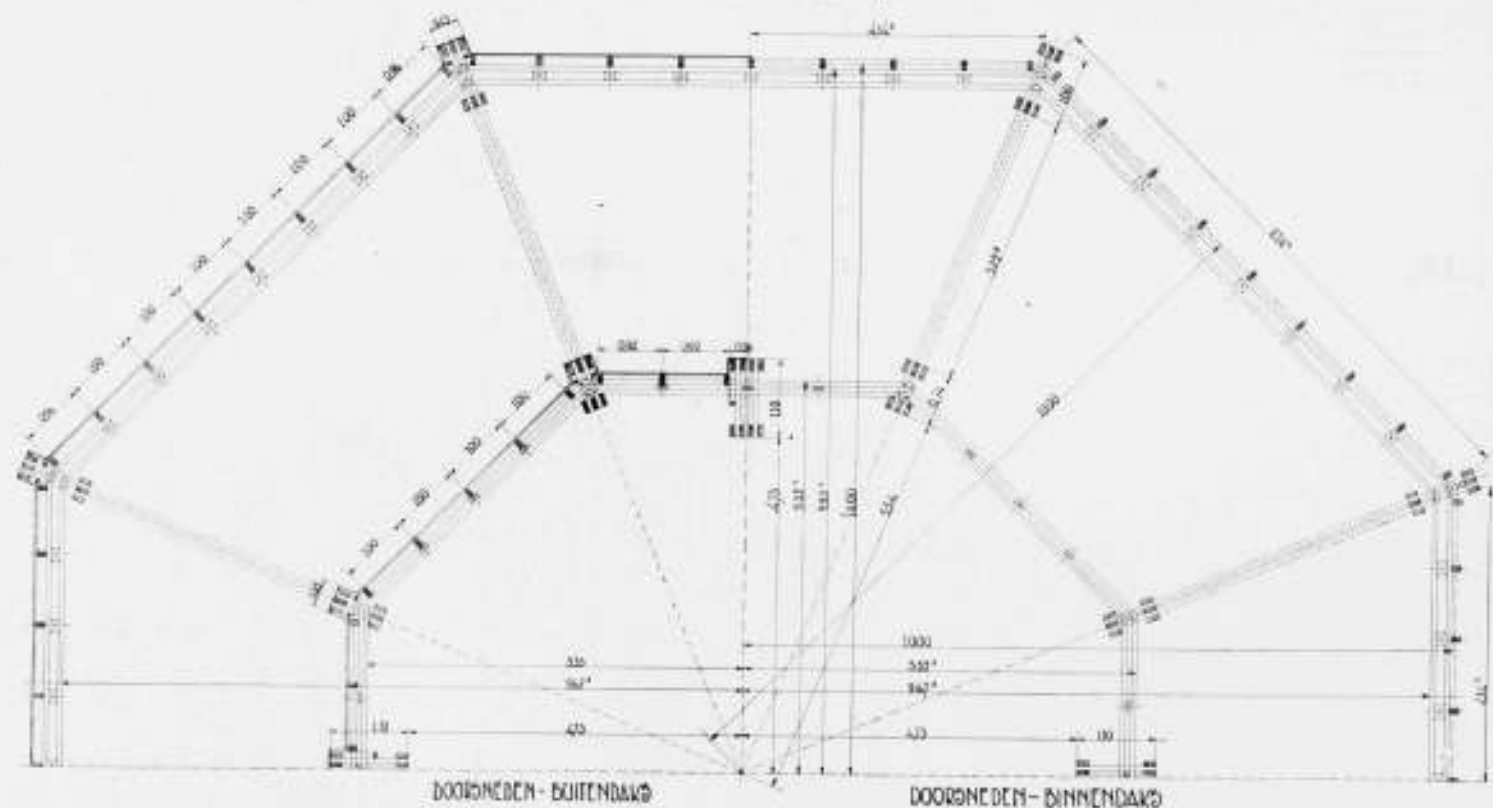
Waar men na de opening der tentoonstelling dagelijks geld

HORIZONTALE DOORSNEDE OVER HET VIERKANT VAN DEN TOREN. SCHAAL 1 A 100

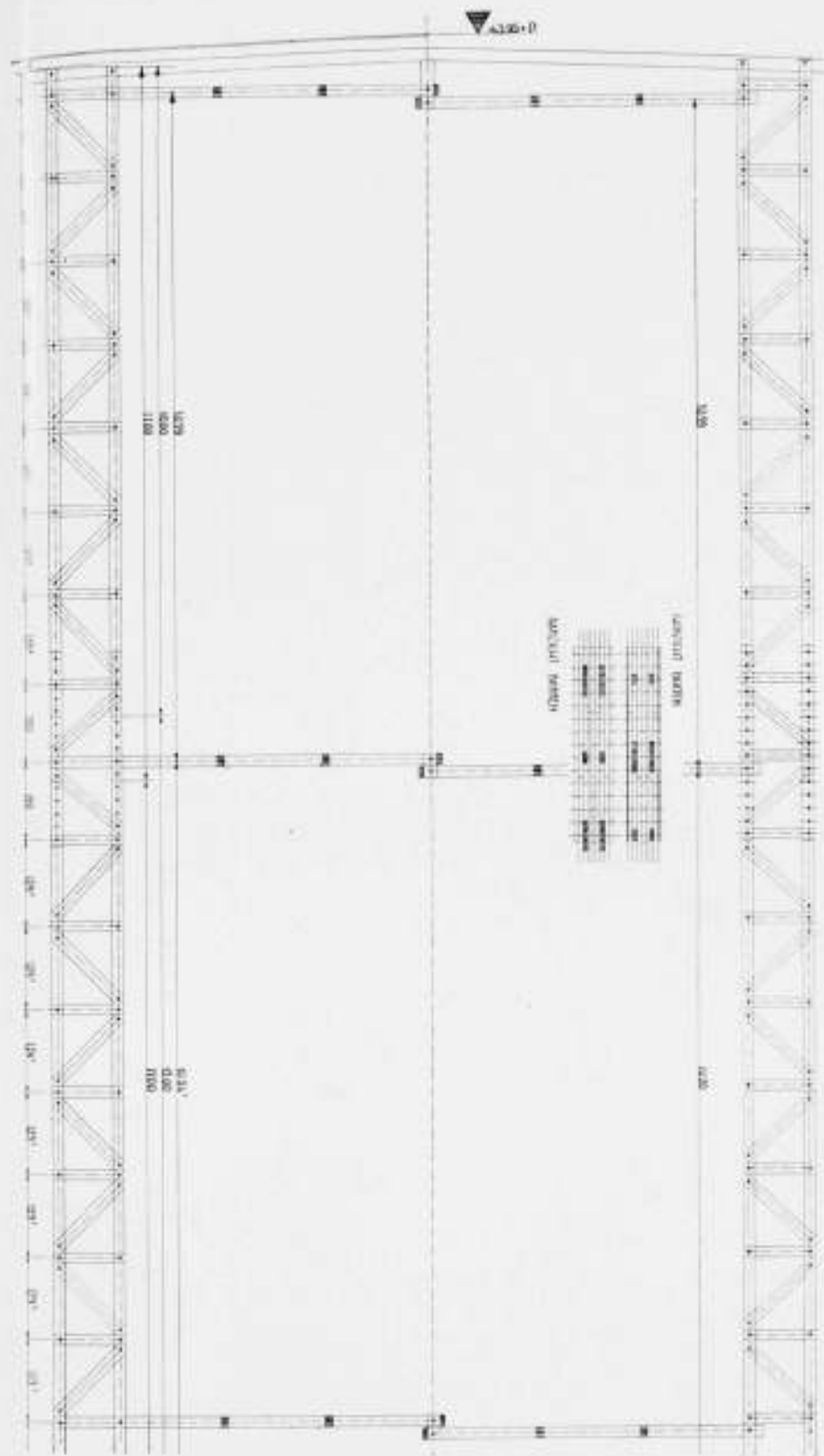

HORIZONTALE DOORSNEDE OVER DE BEIDE ACHTKANTEN. SCHAAL 1 A 100.

JAN v. d. VALK, ARCHITECT

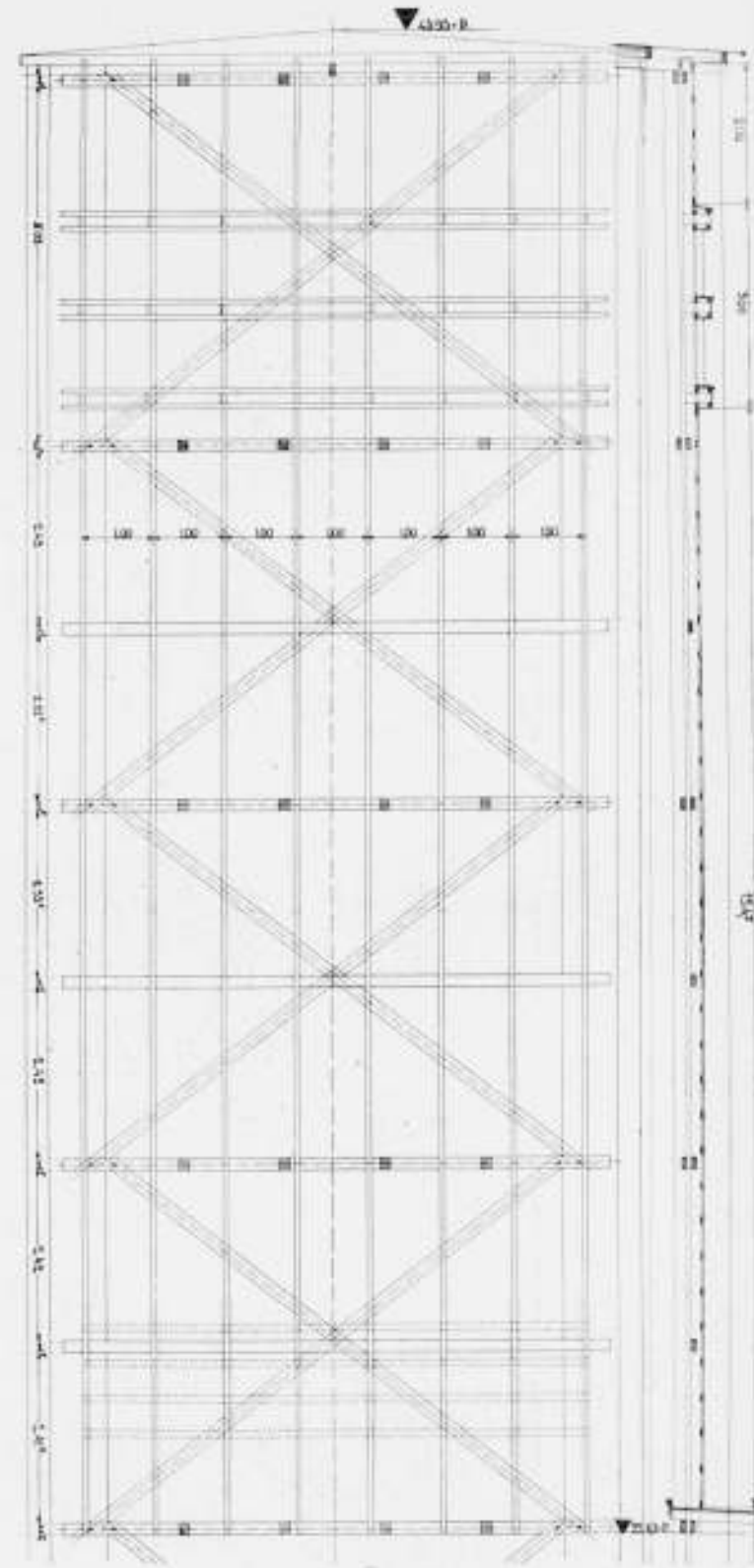
ontvangt, althans dat is de bedoeling, is er voor de exploitatie geen groot bedrijfskapitaal nodig. Intusschen is en blijft dit gedeelte van het financieele probleem het meest riskante en voor dit gedeelte is het meest van toepassing, zooals vroeger gezegd „de sprong in het duister”. Er zou nog veel te vertellen zijn van tegenslag en meeval, van met hun plaats tevreden en ontevreden exposanten, van standontwerpers, die meenen dat alles voor hun geestesproduct moet wijken en die niet begrijpen dat alles ten slotte door een normaal stel dubbele deuren moet binnengevoerd worden, en dat zeker als zij op het laatste nippertje hun gevaarte gaan aanvoeren, van expediteurs die met vrachtauto en al de tex-

tielfabriek en machinehal willen binnenrijden en dan zeer verwonderd zijn en niet begrijpen, waarom de voor die hallen speciaal aangebrachte schuifdeuren van 3 m x 2.75 m hoog, niet 2.85 m hoog zijn gemaakt. Dit alles, hoe opmerkelijk en leerzaam ook, zou dit epistel te lang maken. Liever nog iets over den bouw zelve. Er werd als eenvoudigste en goedkoopste oplossing uitgegaan van: „na afloop der tentoonstelling moet alles afgebroken en opgeruimd worden, de terreinen moeten nagenoeg in den voormaligen toestand aan de eigenaars worden opgeleverd, het comité moet dan geen risico meer dragen en geen controle meer uitoefenen”.

DIAGONAALDOORSNEDE BOVENDEEL TOREN SCHAAL 1 A 100.

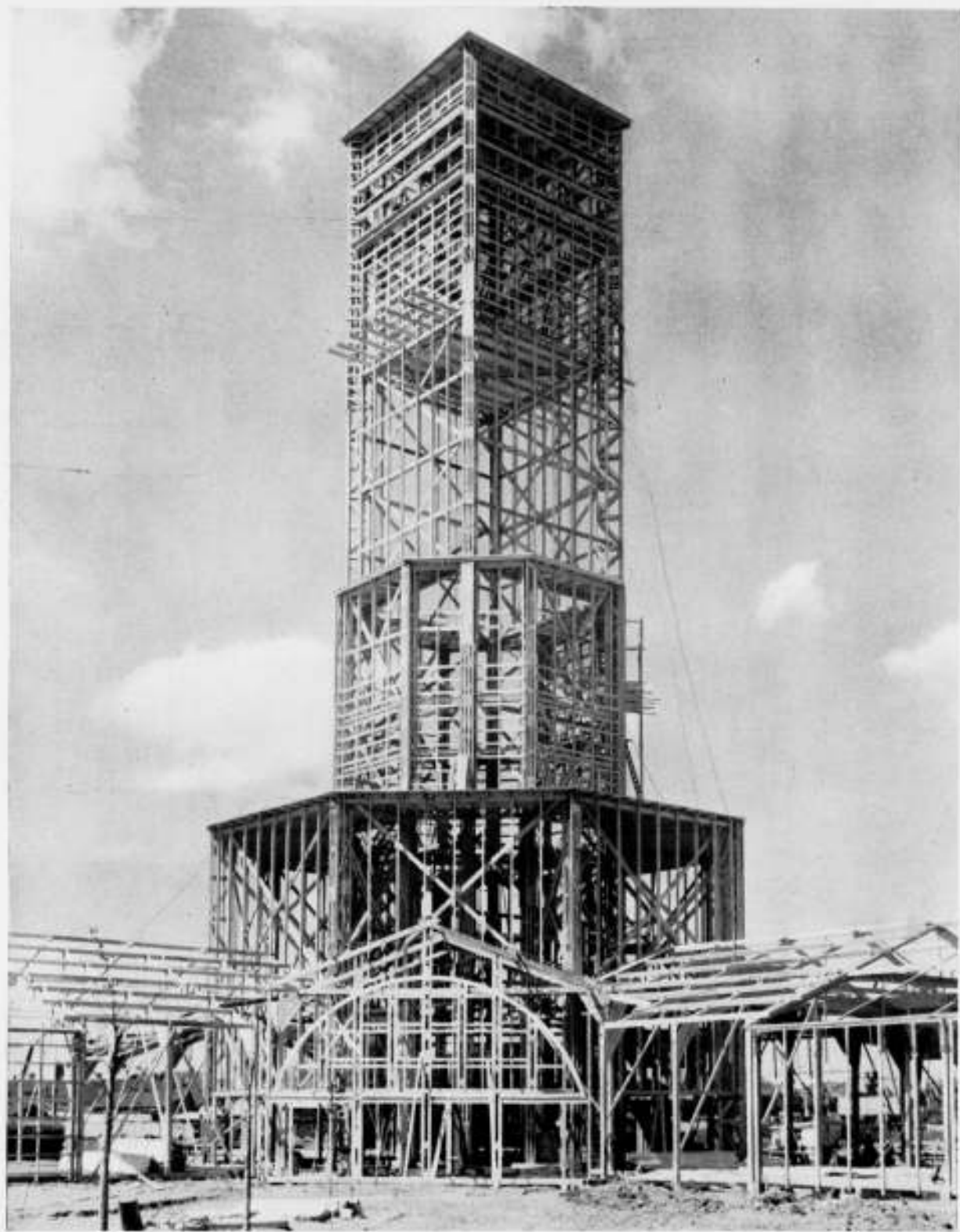
De omschrijving in de bestekken is dan ook daarop gericht. Ieder der aannemers draagt zorg voor de afbraak van zijn onderdeel, draagt de verantwoording over zijn eigen materiaal, dat is, zorgt dat zijn materiaal bij vergissing (?) niet in vreemde handen belandt. Alle inschrijvingen zijn gegund met afbraak en terugname der materialen. Er was maar één aannemer en wel de torenbouwer, die niet genegen was het materiaal terug te nemen, hij was echter gehouden den toren af te breken en alle materialen behoorlijk gesorteerd op het terrein op te slaan. Overigens was alles zoogenaamd in huur gedurende den duur der tentoonstelling en gaan alle materialen, hout, ijzer, steen, glas, dempplaten, dakbedekking, water- en gasleidingen, privaten, urinoirs en waschtafels, elektrische kabels, licht en krachtleidingen, een geweldig stel kastenbatterijen, motoren, elektrische ornamenten en zelfs de metaaldradlampen, enz. weer terug naar de diverse aannemers. Ook de niet meer bruik-

NORMALE DOORSNEDE BOVENDEEL TOREN SCHAAL 1 A 100.

bare materialen, zooals de te sloopen betonvloeren, machinefundeeringen, enz. moeten weggevoerd worden, terwijl de zwarte grond en het zand uit de waterpartij van het attractie-terrein en uit de bierkelders gebruikt voor diverse ophoogingen, onder betonvloeren en tegelterrassen, teruggebracht moeten worden, zoodat de eigenaar weer een behoorlijk stuk bouwland terugkrijgt. Alle gebouwen zijn vrijwel geheel van hout. Zooveel als eenigzins mogelijk, is gebruik gemaakt van in huur verkregen tenten in standaardmaten ter breedte van 17 m, 9 m en 6 m met spantafstand hart op hart 5.86 en 2.93 m en in hoogten van 3 m, 4 m en 5 m. Van deze tenten namen wij uitsluitend in huur, de spantconstructie en de lichtdoorlatende waterdichte zeilen als dakbedekking. Daar de huur van deze tentconstructies ingaat bij aanvoer, moet aanvoeren zoo laat mogelijk geschieden.

CONSTRUCTIE v. d. TOREN HOOFDGEBOUW TENTOONSTELLING „STAD TILBURG 1934“.

ARCHITECT JAN v. d. VALK, TILBURG.

De toren met de zaalaanzetten, alle gebouwen die plat of op andere wijze werden afgedekt, alle balklagen, betonvloeren, rioleeringen, machinefundeeringen, enz., enz. moeten dus vooraf gemaakt en op juiste afmetingen zijn opgesteld. Zoodra eenige spantconstructie gesteld en gericht is, vangt men aan met het aanbrengen der wandconstructies met gepotdekselde deelen voor de onzichtbare en met Dempoplatten voor de aan het tentoonstellingsplein grenzende wanden; onmiddellijk daarna, praktisch ging dat alles tegelijk in afzonderlijke ploegen, de houten vloeren.

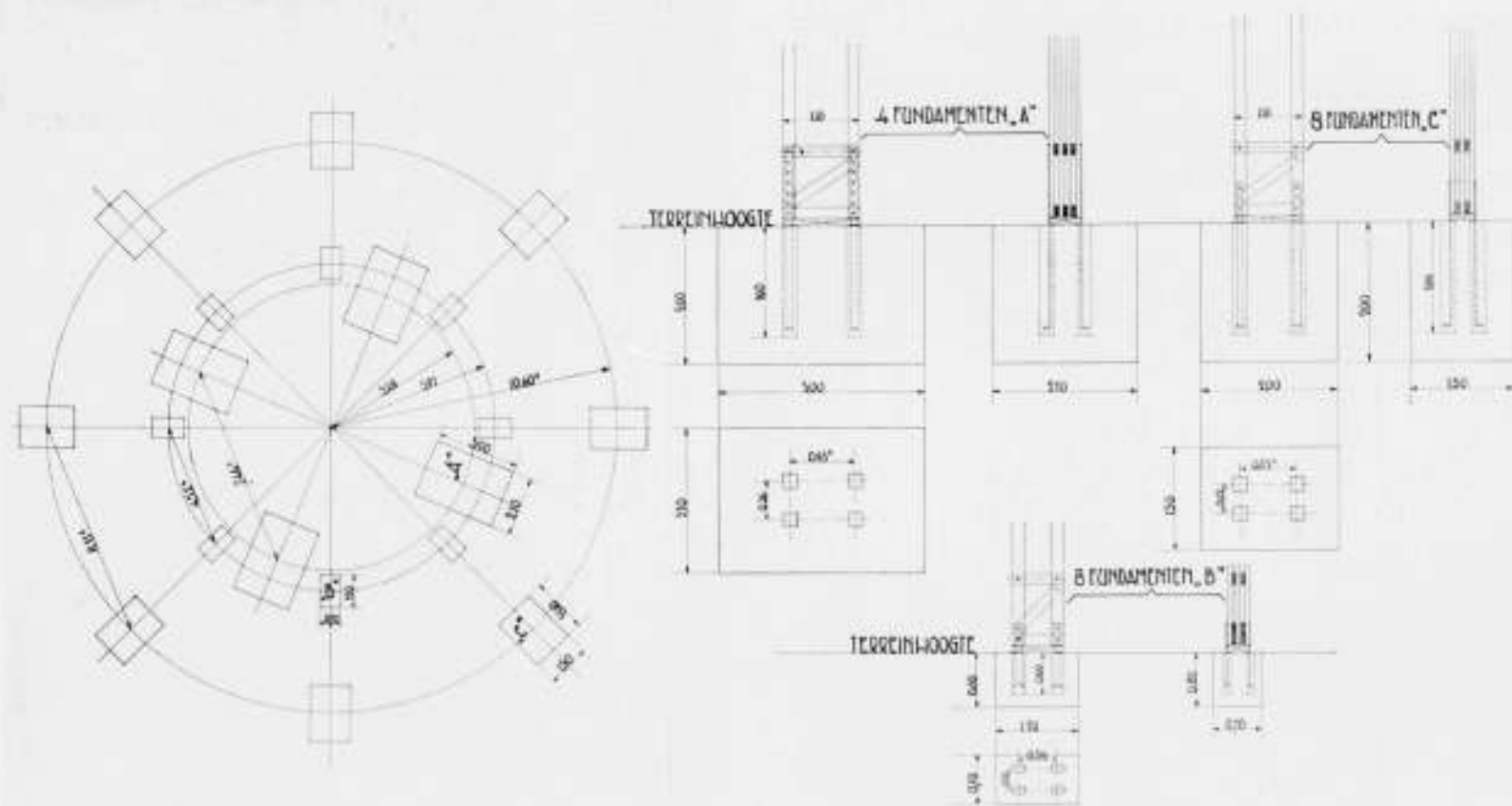
In Tilburg heeft men op geringe diepte onder het maaiveld een gezonden zandbodem, wat beslist bij deze tijdelijke gebouwen een zeer groot voordeel is. Men krijgt de vreemdste combinaties naast elkaar, b.v. gewichten van eenige kilogrammen per m² en ook van eenige duizenden kilogrammen per m² (kluisdeuren en brandkasten). Het geheel is berekend op 300 kg per m² en waar nu zwaarder belast zou worden, werden

de balken plaatselijk onderstept op den volkomen betrouwbaren bodem. Men kan vanzelf sprekend in een slappen bodem ook volkomen betrouwbare voorzieningen treffen, men vergeet echter niet dat tot het laatste oogenblik exposanten aangeworven worden en dat door verwisselen en ruiling van stands, de heele zaalindeeling op losse schroeven komt te staan. De gezonde bodem gaf vanzelf sprekend voor de fundeering van den torenbouw geen extra kosten en moeilijkheden. De gegeven situatie en de vraag naar zalen die tot het laatste moment te verlengen en te verkorten waren, bracht als resultaat den „stervorm“ met als kern de achtkantige hal bekrond met den 42 m¹ hoogetoren, die op zijn beurt als een telescoop gedacht is. Te duur? de bovenkop er af, nog te duur? het tweede achtkant er af, om ten slotte een blok over te houden waartegen, ter vermijding van kostbare kielconstructies, de 8 sterpunten doodloopen.

De toren is geheel geconstrueerd van hout ter zwaarte van

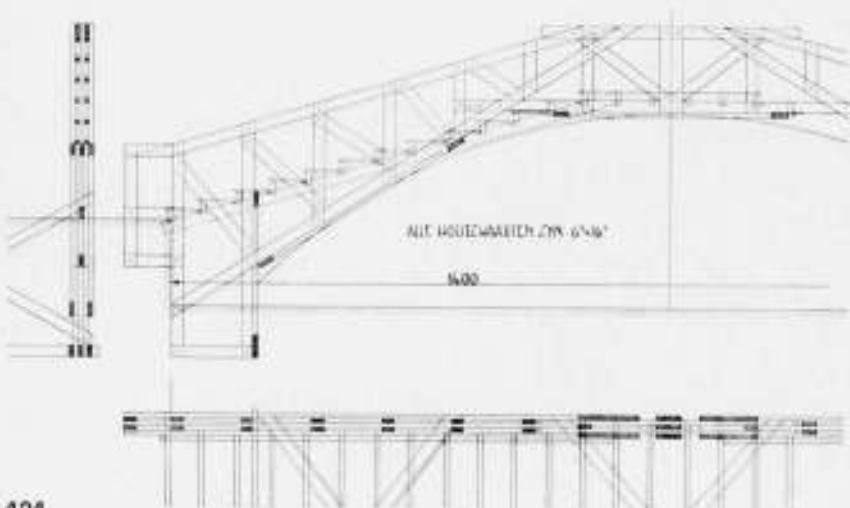
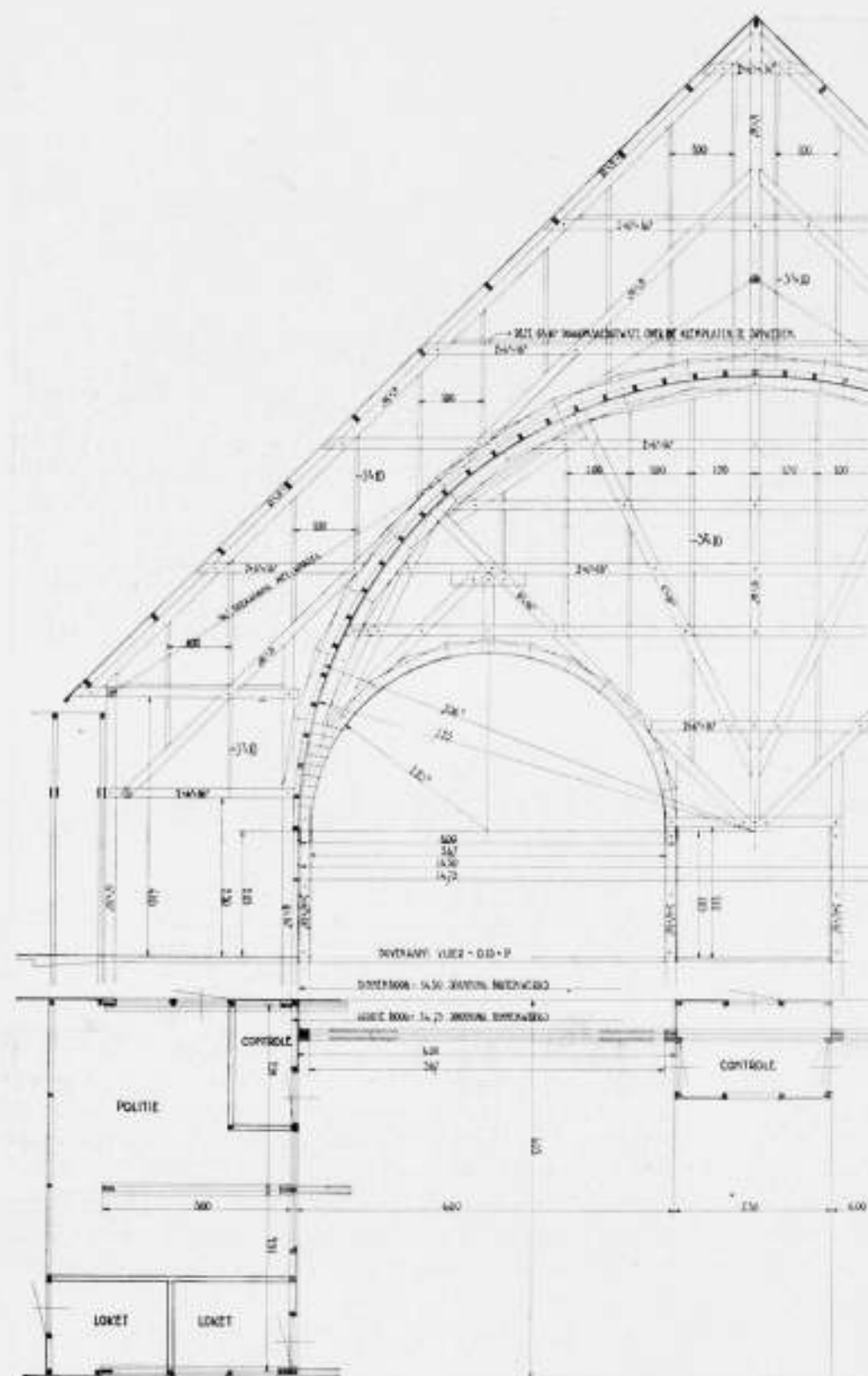

CONSTRUCTIE TOREN TENTOONSTELLING „STAD TILBURG 1934“ INWENDIG.

FUNDEERING EN VERANKERING TOREN. PLATTEGROND SCHAAL 1 : 250. DETAILSCHAAL 1 : 100.

6.5 × 16.5 cm. Bij het bestek van den toren waren gevoegd de constructie-teekeningen 1 à 50; berekeningen van dit speciale werk waren niet gemaakt, voorloopig berustte het geheele ontwerp op aanvoelen en diende uitsluitend om de inzichten van den ontwerper aan te geven.

De inschrijvers waren gehouden aan vorm en hoofdafmetingen maar overigens vrij een constructiewijze voor te leggen, die naar hunne meening voordeliger was, in alle deelen berekend en die voldoen zou aan de eischen gesteld door Bouw- en Woningtoezicht (150 kg winddruk, 100 kg spanning in het materiaal, gronddruk 4 kg per cm²). Van de vier inschrijvers was er slechts één die van de aangegeven constructie afweek. De toren is uitgevoerd door de NEMAHO uit Doetinchem, die na berekening tot de conclusie kwam, dat alle afmetingen der geconstrueerde stijlen en liggers en de daarvoor aangegeven houtswaarten juist gekozen waren, uitgenomen de stijlen van het onderste achtkant, die in plaats van 6.5 × 16.5 cm, 6.5 × 18 cm moesten zijn.

De fundeering bleek onvoldoende bij een winddruk van 150 kg per m². Gedacht was een fundeering diep in den grond op normale betonblokken, de stijlen onderling verbonden door kruisschoren, het geheel belast met den grond en het bovendeel van den toren geschraagd door de beide achtkantige onderbouwen.

Een dergelijke fundeering is uitvoerbaar, is zelfs ooit uitgevoerd, maar dan dieper in den bodem ingegraven. Een fundeering van zware (in totaal 103 m²) betonblokken bleek hier gewenscht en voordeliger.

Ook de toren is bekleed met Dempoplatten (een soort Heraklithplaat van Holl. fabriek) welke evenals voor de wanden uitkomende op het plein, slechts 1.5 cm dik zijn. Aan deze platen, metende 50 × 200 cm, is vrijwel niets verzaagd, omdat alle daarvoor noodige stijlen en liggers ondergebracht werden in verband met genoemde afmetingen. Het leveren, aanbrengen en weer afnemen van deze platen was een afzonderlijke aanbesteding. Onbeschadigde platen werden tegen een vastgestelden prijs teruggenomen, daarom werd niet in de platen gespijkerd maar in de voeg met aanwending van gegalvaniseerde volgplaten of revetten van 5 × 5 cm. De platen zijn in verband gezet, dus werden telkens drie platen met één spijker en volgplaat vastgezet, iedere plaat kost dus drie spijkers en drie volgplaatjes. Het voorgaande als demonstratie hoe alles uitgeknoebeld werd om bij de eenmaal aangenomen begrotingen te blijven. Wat deze begrotingen betreft, alle aannemingsommer bleven er onder, waarschijnlijk omdat eenzijdig een te lage waarde aan het afkomende materiaal werd toegekend. Het waren intusschen vreemde begrotingen, bijna uitsluitend schatten van arbeidsloon en afbreekwaarde.

De genoemde Dempoplatten werden niet gepleisterd, noch gevoegd, met het aanbrengen was de wand gereed, behoudens dan een frissche kleu

BOVEN: HOOFDINGANG SCHAAL 1 A 100.
ONDER: BRUGCONSTRUCTIE OP HET ATTRACTIE-
TERREIN SCHAAL 1 A 100.

KIJKJES OP DE TENTOONSTEL LINGSGEBOUWEN „STAD TILBURG 1934“.

ARCHITECT JAN v. d. VALK.

hier en daar als decoratie. Deze decoratie, uitsluitend kleurblokken die steeds 2.00 × 50 m (plaatafmeting) waren, kostte geen tijd voor passen en meten.

Reeds is gezegd dat luxe gewoerd moest worden en inderdaad gewoerd is.

De tentoonstellingshallen werden verzorgd door de standbouwers, toch zijn er punten die de speciale aandacht vragen en deze waren in dit geval vloer en wanden van de „Centrale Hal“. Zoo'n centrale Hal wil men wat rustig houden en nu niet naar te kust en te keur aan welken exposant dan ook verpachten, gaande van de eene naar de andere, deze Hal steeds moeten vasseeren. Wanden van de Hal werden dus niet bekleed, beter gezegd niet gecamoufleerd door de standbouwers en hoe interessant ook, de constructie kon niet, hoewel er ernstig over gedacht is, zichtbaar blijven. Hoe nu een dergelijk geval op de minst kostbare wijze op te lossen? De ontwerper denkt zich het tankleeden van zijn Hal en zendt daarna, (de architect blijve zo lang mogelijk op den achtergrond opdat zijn persoon geen invloed uitoefene op den toekomstigen standhouder), een der

daarvoor geschikte comité-leden met het ontwerp er op uit, op zoek naar firma's die genegen zouden zijn kosteloos, doch uit een oogpunt van reclame, dus als „stand“ het werk uit te voeren.

Vlotten de onderhandelingen, dan kunnen ter verdere uitvoering architect en standhouders met elkaar in relatie treden. In dit geval zijn de wanden en de portières van de doorgangen uitgevoerd door een der Eindhovenensche Trijpfabrieken. De vloerbekleding werd gedacht in parket, rubber, linoleum of cocos. Ten slotte werd een cocosfabriek te Goirle bereid gevonden op het aanbod in te gaan. Beide exposanten hebben in overleg met den ontwerper de centrale Hal tot een waardig rustig geheel gemaakt. Niet zoo gaat het met de restaurants, eetzaal, congreszaal en andere gemakkelijheidsruimten, welke ter wille van de reclame voor de tentoonstelling en als attractie een gezellige vroolijke aankleding behoeven. De decoraties in watervaste waterverf (alle houtwerken bleven ongeschaafd) werden gelijktijdig met de andere decoratie- en beitswerken aanbesteed. De bekleding der wanden en de plafonds van verschillende lokalen, als restaurants, cabaret, theaters, enz.

uitgevoerd in tentconstructie en met lichtdoorlatend waterdicht zeil afgedekt, verder de gordijnen en portières, enz., enz. vormden een afzonderlijke besteding, altijd weer met de clause „afbreken en materiaal terugnemen”. Men moet met deze bekledingen, gordijnen, enz. een beetje soepel zijn, kieze zoo-veel als mogelijk stoffen die deze speciale aannemer voorradig heeft en zoo niet, zoodanige die hij weer gemakkelijk verkoopen kan, of later voor dergelijke gevallen weer zou kunnen aanwenden.

Wat het attractieterrein „Venetië” betreft, de architectuur is je reinste camouflage, vertrekken van 3 en 4 m² hoog eenigszins hellend afgedekt en alles voorzien van gevels hoog 7 m², 8 m² en meer, met torens, balcon, daken, gootlijsten, enz. alles op houten raamwerk gespannen, geschilderd doek en alles dik 2 cm.

Te allen tijde waren er tentoonstellingen en jaarmarkten en altijd was de potsenmaker, de goochelaar, acrobaat, de tooneelspeler en de troubadour aanwezig.

Ten slotte een tentoonstelling zonder attractieterrein gaat niet en zou zeker niet in het belang zijn van de exposanten voor

HUISVERWARMING DOOR IR. F. G. UNGER.

(Vervolg van pag. 412).

4. Weersinvloed, brandstoffen en stoken, schoorsteen.

a. Invloed van het weer.

Tot de belangrijkste factoren, welke het warmteverbruik van een gebouw bepalen, behooren de weersomstandigheden, met name temperatuur van de lucht, zonneshijn en wind. Voor beoordeeling van het brandstofverbruik over een geheel stookseizoen of gedeelte daarvan zijn gegevens der gemiddelde weersomstandigheden in die periode noodig, terwijl daarnaast mate, duur en veelvuldigheid van strange koude van belang zijn als grondslag voor het maximale warmteverbruik.

Al naar het beoogde doel moet men derhalve beschikken over gemiddelden der waargenomen weersomstandigheden in een zeker tijdsverloop, dan wel over de gegevens van korte doch kritieke perioden. In het onderstaande zijn beide categorieën afzonderlijk in de genoemde volgorde behandeld.

Weerkundige gegevens voor bepaling van het brandstofverbruik.

Voor bepaling van het brandstofverbruik, dat men in een gemiddeld stookseizoen verwachten kan, zijn in het algemeen gegevens van de gemiddelde weersomstandigheden over een lange reeks van jaren noodig, waartoe ik hier na eenige inleidende beschouwingen de belangrijkste vermeld.

Daarnaast zijn ter controle van berekening en geconstateerd verbruik ook gegevens over juist gepasseerde kortere perioden van belang, doch hiertoe moet ik naar mijn reeds gedurende eenige jaren maandelijks in het tijdschrift „Warmtetechniek” opgenomen weeroverzichten verwijzen.

Steeds moet men bij de beschouwing van gegevens der gemiddelde weersomstandigheden rekening houden met den afvallenden invloed van die middelen, waarbij de extremen elkaar compenseeren of verdwijnen in de groote hoeveelheid minder afwijkende waarden. Voor de extremen van koude weersomstandigheden verwijs ik naar het tweede gedeelte van deze paragraaf.

Voorts verdienen nog de volgende punten attentie.

In verband met den dikwijls beperkten gebruiksduur der vertrekken doen de weerstoestanden, optredende tijdens het verloop van het geheele etmaal, hun invloed slechts ten deele merkbaar gelden, zoodat bijv. de weerstoestand gedurende den

wie en door wie alles tot stand kwam. De bezoekers zijn in twee groote groepen te verdeelen. Een groep werkelijk geïnteresseerden, die niet afkeerig zijn na gedane zaken zich aange-naam te verpoezen en een tweede groep die eigenlijk komt voor het genieten der attracties en de tentoonstelling op den koop toe meeneemt.

Juist van velen deze laatste groep, die voor het lolletje komen gaan plotseling de oogen open en dan begrijpen zij, dat er nog menschen zijn in deze benarde tijden, die, behalve dat ze van leu en vreugde niet afkeerig zijn, nog durf en energie hebben om de slechte tijden te tarten, en worstelen om boven te blijven. Het is te hopen dat velen, die zich inderdaad nog uitsluitend aan het vermaak kunnen wijden, na het bezoek en aan het attractieterrein en aan de tentoonstelling, de handen uit de mouwen zullen steken en hun, met de slechte tijdsomstandigheden worstelenden medemenschen de behulpzame hand tot redding zullen bieden.

Tilburg, 7 Augustus 1934.

JAN VAN DER VALK, Architect.

nacht als regel van ondergeschikte betekenis zal zijn. Evenwel speelt de afkoeling van het vertrek tijdens de onderbrekingen van het gebruik een belangrijke rol bij het weer op temperatuur brengen voor de volgende stookperiode, indien de warmte-capaciteit van de wanden, d.i. het vermogen om warmte op te nemen en langzaam weer af te staan, van betekenis is.

Om deze redenen is de weerstoestand 's nachts wel van minder belang voor het brandstofverbruik, doch oefent hij toch nog wel eenigen invloed uit, welke behalve van den aard der wanden ook afhankelijk is van den duur der gebruikstijdonderbrekingen. Zoo zal het warmteverbruik van een woning, welke ook nog 's nachts, zij het in sterk verminderde mate, wordt verwarmd, terwijl 's ochtends reeds vroeg met het opwarmen begonnen wordt, belangrijk meer invloed van de nachtelijke weersomstandigheden ondervinden dan bijv. dat van een school, welke slechts van negen tot vier uur in gebruik is.

Bij beschouwing van de weersgesteldheid gedurende een geheel stookseizoen spelen de overgangperioden in voor- en najaar een bijzondere rol, ten eerste omdat zij de lengte van de verwarmingsperiode bepalen, ten tweede omdat somtijds door een ongunstig aanpassingsvermogen van het verwarmingssysteem, bijv. door groote thermische traagheid of door gebruik van een moeilijk regelbaar vuur (bijv. met cokes als brandstof), een onevenredig groot brandstofverbruik bij korte perioden van zacht weer kan voorkomen.

Juist wanneer de temperatuur schommelt om de grenswaarde, waarbij het stoken al of niet noodig is, zullen afwisselende tijden van zacht of guur weer belangrijke verschillen in warmte-behoefte en stookduur veroorzaken. Het gaat daarom bij de tegenwoordige technische vervolmaking ook op lokaalverwarmingsgebied niet meer aan om het begin en het einde van het stookseizoen op een bepaalden datum vast te stellen, daar mer toch als hoofddoel van de verwarming stelt het verkrijgen van een thermisch behaaglijk en hygiënisch verblijf.

Hoewel de maand Mei in vroeger tijden meestal niet als een stookmaand gold, is dit thans wel het geval, omdat men met de moderne gemakkelijk te bedienen en te regelen installatie-toestellen met weinig bezwaar de weinige doch niettemin gewenschte verwarming kan verkrijgen. Zelfs tot in het begin van Juni kan verwarming niet overbodig zijn, zoodat in 1932 toen de gemiddelde etmaaltemperatuur pas op den negender van die maand 12° C bereikte, d.i. de grenstemperatuur van de

buitenlucht, waaronder men in den regel behoefte aan verwarming gevoelt.

De maand September is, hoewel veel dichter bij den kortsten dag gelegen, toch gemiddeld warmer dan Mei, waarschijnlijk omdat dan nog veel van de zonnearmte, geaccumuleerd in den bodem en het water (der zee), beschikbaar is. Daardoor behoort het min of meer tot de uitzonderingen, indien in deze maand, behalve wellicht in het laatste gedeelte, verwarming noodig is. In 1931 was de Septembermaand abnormaal koud, reeds op den zevenden was de gemiddelde etmaaltemperatuur lager dan 12° C. Na de temperatuurdaling in het begin van de maand werd het in de tweede decade (periode van 10 dagen) weer warmer, zoodat geleidelijk aan verwarming weer onnoodig was. Gedurende de derde decade was stoken wederom noodzakelijk, waaruit blijkt van welk een belang gemakkelijk regelbare verwarmingssystemen in ons wisselvallig klimaat en hoe nuttig stookinrichtingen zijn, welke ten allen tijde snel en eenvoudig in werking gebracht kunnen worden. Vooral automatische regelinrichtingen bieden niet te onderschatten gemakken in dit opzicht.

Ten behoeve van een globaal overzicht van de weersomstandigheden, welke hier te lande in normale winters verwacht kunnen worden, laat ik enkele belangrijke meteorologische gegevens volgen, zoodat die gemiddeld over een veertigtal jaren voor ons geheele land gelden en als zoodanig door het Meteorologisch Instituut worden opgegeven.

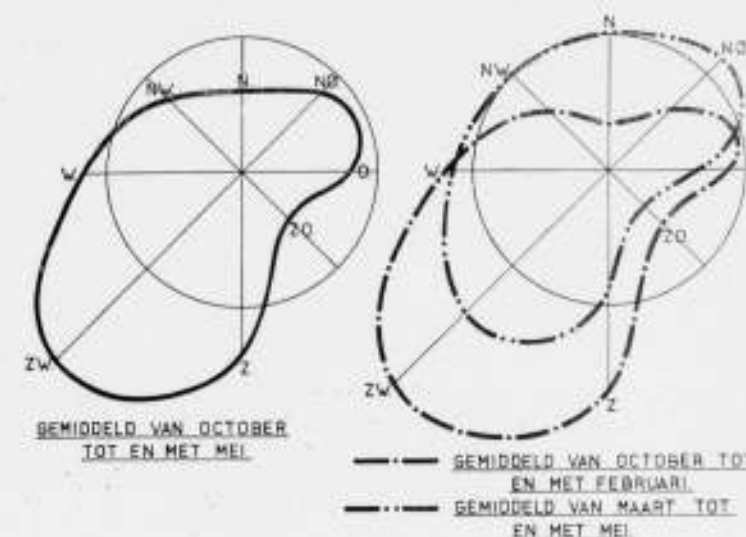
Maand	Gemidd. Etmaal-temp.,	Uren zonneshijn gem. per dag.
October	10,4	3,3
November	5,8	1,9
December	3,4	1,2
Januari	2,6	1,6
Februari	2,9	2,6
Maart	5,5	3,7
April	9,0	5,4
Mei	13,6	7,0
gemidd.	6,6	3,3

Zonneshijn heeft, zoodat ieder weet, een grooten invloed op den warmtetoestand in de daaraan blootgestelde vertrekken en is vooral gunstig voor die aan de oost- en zuidzijde gelegen, vanwege het snel op temperatuur komen in den morgen. Evenwel moet men er rekening mede houden, zoodat de meteorologische waarnemingen uitwijzen, dat er door de bewolking 's winters weinig zon is, ook in verhouding tot het mogelijke aantal uren zonneshijn bij onbewolkten hemel. De feitelijke duur van den zonneshijn bedraagt n.l. in December 14% en in Januari 18% van het laatstgenoemde. De dagen, waarop de zon te voorschijn komt, hebben gemiddeld slechts omstreeks 40% van den mogelijke duur aan zonneshijn.

Wat den wind betreft, zoo zij opgemerkt, dat de zuid-westelijke windrichting het meeste voorkomt en met zuiden- en westenwind in het algemeen gedurende den herfst overheerscht. In de tweede helft van het stookseizoen komt naast de genoemde windrichtingen ook de noord-oostelijke meer voor en doet daarbij eenige afbreuk aan de frequentie van de eerstgenoemde richtingen, welke evenwel toch nog juist in de meerderheid blijven. Doordat deze verhoudingen moeilijk in een tabel zijn weer te geven, blijven cijfers hier achterwege, doch verwijs ik naar bijgaande figuur 27 en naar mijn publicaties in het Polytechnisch Weekblad.

Opgemerkt zij nog, dat de noordelijke en vooral de noordoostelijke winden hier te lande in het stookseizoen door hun lage temperatuur, in den regel gepaard met heldere luchten, veel afkoeling veroorzaken, welke slechts weinig merkbaar door den zonneshijn wordt gecompenseerd.

Tenslotte zij nog aangestipt, dat de gemiddelde windsterkte in

FIGUUR 27. WIND IN NEDERLAND
PRODUCT VAN FREQUENTIE EN STERKTE.

het winterseizoen ongeveer 3° Beaufort, d.i. ca. 15 km snelheid per uur bereikt.

Vochtigheid en neerslag.

De invloed van de vochtigheid van de lucht op het brandstofverbruik is gering, doch door nat worden der muren bij sterke regenval kan de warmtetransmissie daar doorheen toenemen. In het koudste deel van het stookseizoen is de neerslag vast (n.l. sneeuw), zoodat althans van uitwendig nat worden der muren geen sprake kan zijn. Daarom zij hier volstaan met de opmerking, dat de hoeveelheid neerslag gedurende het stookseizoen vermindert tot ongeveer de helft van die aan het begin. Dit staat (waarschijnlijk) in verband met het toenemen van de oostelijke winden in den nawinter, welke minder vocht aanbrengen dan de westelijke winden.

Behalve uitwendig nat regenen van de muren door regen, kan vocht daarin condenseeren of uit den grond optrekken. Deze beide oorzaken ondervinden weliswaar invloed van het weer, vochtigheid en neerslag, doch de betekenis daarvan wordt overheerscht door constructie en gebruik van het gebouw.

Uiterst koude weersomstandigheden.

De maximaal vereischte capaciteit van de verwarmingsinrichting wordt niet alleen door het verloop en den duur van de laagste voorkomende temperatuur bepaald, doch ook door den dan heerschenden wind en zonneshijn.

Verskillende factoren moet men daarbij in aanmerking nemen. In de eerste plaats komen de uiterst lage temperaturen zelden en dan nog meestentijds in de vroege morgenuren voor. Bovendien dringen de temperatuurveranderingen van buiten min of meer vertraagd, in verband met de constructie van de wanden, de ligging der vertrekken enz., naar binnen toe door. Aantal uren resp. dagen eener temperatuurverlaging spelen dus een rol.

Een indruk van de demping der wisselingen in buitentemperatuur door een isoleerende omhulling, zoodat de binnentemperatuur slechts weinig fluctueert t.o.v. het gemiddelde, kan men krijgen, als men het reservoir van een kwikthermometer door een doorboorde kurk in een thermosflesch brengt en dit geheel buiten opstelt. De dagelijksche zgn. gang van de buitentemperatuur veroorzaakt dan sterk gedempte schommelingen in de aanwijzing van den thermometer.

Voorts is de thermische traagheid der muren oorzaak, dat niet de laagste momentele temperatuur, maar de gemiddelde temperatuur over eenige uren van belang is. Zoo is de temperatuur over 4 uren nabij het minimum gemiddeld 1° hooger dan het minimum zelf. Afhankelijk van het gebruiksdoel van het vertrek en den aard onzer bezigheden zal men al of niet

op de extra koude dagen met een eenigszins lager binnentemperatuur dan normaal kunnen volstaan, daar de normale kamertemperatuur zelden reeds 's morgens vroeg vereischt is, doch meestal pas in den loop van den morgen. De laagste buitentemperatuur, die men gewoonlijk aan de berekening van centrale verwarmingsinstallaties ten grondslag legt, n.l. die van 10°C vorst, komt gemiddeld drie maal per winter voor, een temperatuur van 20°C treft men slechts ongeveer één maal in 24 winters aan.

In het algemeen komt 's winters de laagste temperatuur van het etmaal ongeveer om 7 uur 's morgens voor. Daarna stijgt de temperatuur vrij snel en is bijv. om 9 uur 3° hoger en om 11 uur weer 3° hoger, behoudens uitzonderingsgevallen.

Veelal komen koude dagen in groepen voor. Bijv. kwamen in 1916-'17 na enkele winters zonder zeer koude dagen, elf dagen voor, waarop de min. temperatuur lager dan 10°C was, en daarvan 9 dagen direkt achter elkaar. Hiermede dient men dus wel rekening te houden.

De wind speelt tijdens de koudste uren een groote rol. Nagevoeg altijd is deze bij lage minima oostelijk tot noordoostelijk. De windsterkte kan bij strenge koude vrij groot zijn, veelal vier of vijf meters per seconde; d.i. ca. 15 km per uur, terwijl ook wel bijna de dubbele snelheid bij een temperatuur van 15½°C voorgekomen is. Het minimum heerscht in den regel, zooals boven reeds is aangestipt, tusschen half zes en half negen des morgens. Treedt het minimum vroeger op, dan is de windsterkte vrij gering.

Tijdens de uiterste minima, welke waarschijnlijk steeds bij heldere lucht optreden (de meteorologische dienst neemt hier te lande de bewolking alleen overdag waar), ontstaat wegens de geringe hoeveelheid waterdamp, die de lucht bij lage temperatuur slechts kan bevatten, een sterke uitstraling van den grond en evenzoo van de gebouwen de wereldruimte in, al waar een temperatuur van 273°C onder nul heerscht. De hierdoor veroorzaakte extra afkoeling der gebouwen is evenwel

in de aangegeven minimum temperatuur begrepen, omdat deze in de luchtlaag, afgekoeld door het uitstralend aardoppervlak is gemeten, n.l. 2,20 m boven den grond.

Aangezien tot dusver het laagste waargenomen minimum te de Bilt 21°C is geweest, zal een verwarmingsinstallatie, berekend voor 10°C, voor de allerlaagste temperaturen te krap van capaciteit zijn. Hieraan komen echter 3 omstandigheden tegemoet:

1e. Elke zorgvuldig ontworpen verwarmingsinstallatie heeft eenige reserve om onnauwkeurigheden in berekening en constructie te compenseeren.

2e. In den regel kan een (centrale) verwarmingsinstallatie meer of minder extra warmte ontwikkelen, bijv. door het 's nachts doorstoken resp. door bijkomstige vertrekken weinig te verwarmen, in welk laatste geval de andere dan wat meer warmte kunnen krijgen, hoewel door het onverwarmd blijven van naastgelegen vertrekken ook de afkoeling van de verwarmde eenigermate zal toenemen.

3e. De minimale buitentemperatuur treedt slechts gedurende korten tijd op, en dan nog in de vroege morgenuren. De warmtecapaciteit van het gebouw vlak een kortstondig minimum af.

Uit alles en alles blijkt wel, welk een direkte betekenis het gezegde „niets veranderlijker dan het weer" voor de verwarming van een gebouw heeft, dat is voor zijn thermische constructie, verwarmingsinstallatie en brandstof-(energie-)verbruik, althans in ons land, dat, liggend in het overgangsgebied van een vastelands- naar een zeeklimaat, te maken heeft met zeer ongestadige weersomstandigheden, zoowel met betrekking tot hun aard als duur; en vooral deze laatste is van belang. Nu door de eischen van onzen modernen tijd de lokaalverwarming meer en meer een probleem gaat worden, dat technisch volmaakt moet worden opgelost, kan men, naast zoovele andere factoren, ook goede gegevens van ons winterweer niet ontberen.

(Wordt vervolgd.)

BOEKBESPREKING.

VILLE, door BRUNO MORETTI. Uitgave U. Hoepli, Milano.

Op het eerste gezicht hebben de landhuizen, die in dit plaatwerkje zijn afgebeeld een groote onderlinge gelijkheid, een zekere eenvormigheid die de bouwkunst kenmerkt, welke men internationaal noemt. Daaruit spreekt ongetwijfeld een groote samenbindende gedachte onder de architecten in een groot deel van Europa, die zulke bouwwerken maken.

Beechouwt men ze nader, zooals in dit boek, waarin landhuizen uit verschillende landen zijn opgenomen, mogelijk is, dan onderscheidt men wel bepaalde kenmerken, die wijzen af op een persoonlijke karaktertrek af op een lands-eigen trant. Het materiaal is echter te gering en uit de afzonderlijke landen daarbij nog te heterogeen, om tot bepaalde conclusies te kunnen besluiten. Daarbij komt, dat de Heer Moretti geen „typische voorbeelden" heeft willen geven, maar zich bij zijn keuze heeft laten leiden door een objectiviteit, voor zover deze niet met goeden smaak in botsing komt.

Bij de werken in Italië vindt men veel meer variatie dan bij die in het buitenland. Er zijn landhuizen bij, die de geestelijke eenheid van deze verzameling bedenkelijk storen, en die de waarde van elk plaatwerk bedenkelijk zouden schaden. Dus dit ook.

Ik mag niet nalaten 2 bezwaren tegen het boek te noemen. Het bevat n.l. alleen exterieurs en geen enkel interieur. Wellicht komt deze eenzijdigheid voort uit de bedoeling van het landhuis slechts als object, als deel van het landschap te demonstreeren. Het landschap komt bij de meeste afbeeldingen wel tot zijn recht. Maar het absolute weren van het interieur maakt het toch niet mogelijk de huizen te benaderen. Natuurlijk hebben de meeste landhuizen interieur, waar de architecten niet schuldig aan zijn, maar bij de standaard landhuizen, die in dit wel een plaatsje vinden, is ook het interieur van den architect.

De tweede opmerking betreft het ontbreken van de schaal bij de meeste plattegronden.

J. P. M.

ELF EEUWEN BOUWKUNDIG TEEKENEN. Uitgave van het Genootschap „Architectura et Amicitia", samengesteld door Th. Haakma Wagenaar en A. Komter.

Het is een interessant onderwerp dat voor deze eerste uitgave van het Genootschap A. et A., na de expiratie van „Wendingen", gekozen is.

Het onderwerp zal iederen architect belang inboezemen. Natuurlijk wordt in deze kleine uitgave de ontwikkeling van het bouwkundig teekenen slechts schematisch aangeduid.

Maar toch heeft de Heer Haakma Wagenaar, de schrijver van den tekst, (die 5 pagina's bevat) op enkele detailpunten de aandacht weten te vestigen, waardoor het overzicht niet te uitsluitend globaal is geworden. Overigens moest de schrijver zijn elf eeuwen wel met de zeventienjarige laarzen afleggen.

Belangrijk is de passage over de geconstrueerde perspectief-teekening, die de schrijver een afkeurenwaardig hulpmiddel vindt. Hij geeft de voorkeur aan de scheve projectie voor schetsontwerpen, een methode die bij de voorstanders van het nieuwe bouwen meer en meer wordt toegepast.

Tenslotte wijst hij op het ambachtelijke karakter van het bouwkundig teekenen, dat hoe ook het bouwen zal worden, wel zal blijven bestaan.

22 afbeeldingen, met toelichtingen door de beide samenstellers gekozen, illustreeren den tekst.

Waar het hier om de afbeeldingen van gele en vergeelde teekeningen gaat, was wellicht dof geel getint papier meer geschikt geweest dan het harde glatte wit, dat overigens het voordeel heeft de details goed zichtbaar te maken.

Een aardig boekwerkje zijn we rijker.

J. P. M.

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 31 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 13 OCT. 1934 No. 41 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Concept-Notulen van de Ledenvergadering van den B.N.A. in Hotel Royal te Eindhoven op Vrijdag 21 September 1934.

Van het Bestuur zijn aanwezig de heeren Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Voorzitter, E. Verschuyf, W. J. Gerretsen en W. J. Sandhövel. De andere bestuursleden zonden bericht van verhindering.

De presentielijst wordt getekend door 35 leden en 1 asp.-lid.

Om half drie opent de Voorzitter de vergadering, met een welkom aan de vele aanwezige leden en verzoekt allen op te staan.

In een toespraak herdenkt hij Dr. H. P. Berlage, op 12 Augustus overleden, als den grooten bouwmeester, die onze nationale bouwkunst tot ver over onze grenzen in aanzien heeft doen winnen, den rechtschapen mensch, en den edelen collega, die door banden van respect en vriendschap tevens verbonden bleef aan allen, die met hem in aanraking kwam. Het is moeilijk tegenover zulk een groote figuur, op zulk een korten afstand nog slechts, den blik te hebben die noodig is om hem in zijn juiste gestalte te zien. Daarom is spreker verbaasd te kunnen mededeelen, dat er tegen het eind van dit jaar een afzonderlijk nummer van het Bouwkundig Weekblad Architectura zal verschijnen, waarin velen hun gevoelens zullen zeggen over al de uitingen, waarin de geest van Dr. Berlage zich openbaarde.

Daarom zal spreker zich hier bepalen tot het uitspreken van onze groote vereering voor dezen overledene, en onze diepgevoelde dankbaarheid, dat zijn leven ons tot op hoogen leeftijd alles heeft gebracht wat zijn rijke geest vermocht voort te brengen.

En tegelijk met Dr. Berlage ging, helaas, jong nog en in den bloei van zijn leven, ons medelid, de heer A. Stahlie heen. Eenvoudig en bescheiden was hij in zijn optreden, maar steeds bereid, zijn krachten te geven aan den B.N.A., wanneer een beroep op hem werd gedaan. En het is treffend, dat thans deze collega, die door de slagvaardigheid van zijn geest, zoo menigmaal een blijheid kon brengen, waaraan de diepe ernst toch nooit ontbrak, uit ons midden is heengegaan. Niet alleen de Kring Rotterdam maar ook de B.N.A. zal architect Stahlie blijvend in herinnering gedenken.

De notulen van de vorige ledenvergadering worden voorgelezen en goedgekeurd.

Mededeelingen.

De Voorzitter doet de volgende mededeelingen:

1°. De meening van de Ledenvergadering op 30 Juni j.l., betreffende den titel en beroepsbescherming van den architect, heeft spreker ter hand gesteld aan den chef van de afdeling Kunst van het Departement O.K.W. Kort daarna werd het Bestuur uitgenoodigd 2 vertegenwoordigers af te vaardigen naar een conferentie met den Secretaris-Generaal van O.K.W. ter bespreking van een ontwerp van wet. Mede uitgenoodigd waren het N.I.V.A. en de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs. Er zijn kort na elkaar twee conferenties gehouden.

Het indienen van het wetsontwerp moet nu worden afgewacht, hetgeen spreker hoopt dat spoedig geschieden zal.

2°. De Commissie tot bestudeering van de oorzaken van het werken van niet voldoende bekwaam bouwkundigen op het terrein van den architect en de middelen tot bestrijding daarvan onder Voorzitterschap van den heer Buskens is gereed met haar rapport, dat binnenkort zal worden gepubliceerd.

Ook is het rapport van de commissie ter bestudeering van het vraagstuk der Schoonheidscommissies binnen gekomen. Het is een omvangrijk rapport, dat de heeren Ir. v. d. Steur, Maurits Plate en G. Westerhout hebben samengesteld.

3°. De voorstellen omtrent de honoreering van het ontwerpen van uitbreidingsplannen zullen spoedig definitief gereed zijn en gezonden worden aan hen, die, naar aanleiding van den oproep in het B.W.A., een exemplaar verzocht hebben.

4°. Naar aanleiding van het artikel van den heer W. Kromhout over den brand in het dak van de Cunerakerk te Rheden, meent het Bestuur dat het gewenscht is bij de autoriteiten er op aan te dringen het brandgevaar bij de oude monumenten goed onder 't oog te zien. Zoo'n zaak gaat gemeenlijk te gauw in den doofpot. Daarom stelt het Bestuur de volgende motie voor:

„De B.N.A., in vergadering bijeen te Eindhoven,

gehoord de bespreking van den op 3 September j.l. plaats gehad hebbenden brand aan de Cunerakerk te Rheden, waarbij deze kerk met haar prachtige toren ternauwernood aan het gevaar van een algeheele vernieling is ontsnapt, overwegende, dat blijkbaar onze historische architectonische monumenten nog niet alle door voldoende maatregelen tegen brandgevaar, zoowel in voorschriften als in technische installaties, beveiligd zijn, spreekt als zijn meening uit, dat het noodzakelijk is onverwijld maatregelen te doen treffen, waardoor de monumenten redelijkerwijze voldoende beschermd geacht kunnen worden tegen elken vorm van brandgevaar, draagt het Bestuur op deze motie ter kennis te brengen van de Overheid".

De heer v. d. Pauwert vraagt of het niet mogelijk is in de motie aan te geven hoe de monumenten moeten worden beschermd.

De Voorzitter antwoordt hierop, dat zulks een technisch vraagstuk is, dat voor vele monumenten verschillend is.

De heer Buurman zou aan „brandgevaar" ook „bliksemgevaar" willen toevoegen. Accoord.

De motie wordt met algemeene stemmen aangenomen.

5°. Eenigen tijd geleden is verschenen een boekwerk:

„Bouwkunst van Venlosche Architecten", waarin ook werk van een B.N.A. lid is opgenomen. Het is samengesteld op kosten van leveranciers en aannemers.

Het zijn onaangename kwestie's. De leveranciers beklagen zich bij onzen Bond, en laten het aan den B.N.A. over, het euvel den kop in te drukken, maar zelf doen ze vaak mee.

De heer Kaiff wijst op een onderhanden zijnd boekwerk over Bouwkunst in Brabant (of iets dergelijks) dat uitgegeven zal worden door de firma Broese en Peereboom in Breda. Het is mogelijk dat een foto van je werk er in komt, met je naam erbij, zonder dat je 't weet.

De heer Verschuyt klaagt over het bijblad van de Standaard, waarin ook werk van hem met naam en toenaam is opgenomen, zonder dat hij er iets van afwist.

De heer v. d. Broek is van gevoelen dat de B.N.A. zich tot de adverteerders moet wenden met de mededeeling, dat hun advertenties in deze uitgave door de architecten niet op prijs gesteld worden.

De heer v. Bilderbeek zou een absoluut verbod willen uitvaardigen voor de leden van den B.N.A. om aan zulke zaken medewerking te verleenen. Natuurlijk is zulk een verbod heel moeilijk en waarschijnlijk zullen de uitgevers dan wel wat nieuws bedenken.

De Voorzitter wijst er op, dat wat Szentmiklozi-uitgaven betreft, er een bindend besluit is, maar dat heeft geen betrekking op „de Standaard” e.d. De Voorzitter zegt toe dat het Bestuur de zaak nog eens onder het oog zal zien.

6°. Hierna behandelt de Voorzitter de circulaire van het Hollandsche Uitgeversbedrijf, waarbij verschillende architecten verzocht werden kosteloos hun naam en adres op een door hen te onderteekenen bijlet in te vullen, zoodat deze opgenomen kunnen worden in een uit te geven adresboek. Dit kan tevens besteld worden voor den prijs van f 3.50.

Inmiddels is ook de firma Mouton bezig met een „Bouwcatalogus”, in den geest van den Zwitserschen en Duitschen „Baukatalog”. We kunnen deze uitgave, wanneer zij goed zal zijn, slechts toejuichen.

Het Bestuur stelt nu voor, te besluiten dat de leden individueel niet zullen meewerken aan het adresboek van de Hollandsche Uitgevers Mij., en dat het Bestuur een collectieve opname van de ledenlijst onder het oog zal zien, na informatie over deze uitgave. Voorts zal voor den Bouwcatalogus van de firma Mouton de ledenlijst ter opname worden afgestaan. Deze 3 voorstellen worden z. h. s. aangenomen.

Verschiedene leden deelen mede zich reeds voor de adreslijst van het Hollandsche Uitgeversbedrijf te hebben opgegeven.

De heer v. d. Broek is van oordeel dat alles er van afhangt of deze Uitgever geen misbruik zal maken, als men zich opgeeft. Wanneer dit niet het geval is, is er niets tegen. Het Bestuur moet dus informeerden.

Besloten wordt dat dit zal gebeuren, maar dat, hangende dit onderzoek, de leden zich niet zullen aanmelden voor de adreslijst.

7°. In Twente is er thans een overeenkomst aangegaan tusschen architecten en aannemers, die zich verbonden hebben op bonafide wijze het vak te beoefenen. Een soort vaksaneering.

De Voorzitter meent dat men met dergelijke overeenkomsten uiterst voorzichtig moet zijn in verband met de a.s. titelbescherming.

De heer Meyerink deelt mede, geen al te beste ervaringen te hebben met de H.H. aannemers, de goeden niet te na gesproken. Daarom waarschuwt spreker tegen het aangaan van overeenkomsten inzake bonafiditeit.

8°. Voorts deelt de Voorzitter mede, dat het in de bedoeling heeft gelegen op deze vergadering, nu wij toch in Brabant zijn, de kwestie van de schoonheidszorg in deze provincie eens te bespreken. Overleg daaromtrent heeft tusschen het Bestuur en den Kring plaats gehad. De zaak is echter nog niet rijp om haar in de ledenvergadering te behandelen, zoodat het Bestuur haar met den Kring Eindhoven nog bestudeeren zal.

9°. Voorts deelt de Voorzitter mede, dat een architect in Rotterdam aanzegging heeft gekregen aangifte te doen voor de omzetbelasting.

Naar aanleiding hiervan deelt de heer v. Bilderbeek mede, bij den Inspecteur te zijn geweest en daar vernomen te hebben, dat de Minister van Financiën officieel heeft medegedeeld, dat de architecten buiten de omzetbelasting vallen. 10°. Ten slotte deelt de Voorzitter mede, dat er voor het jaar 1934 een jaarcontract is overeengekomen met de firma Mouton, eindigende 31 Dec. 1934. De firma stelt thans voor een telkens met één jaar verlengbaar contract, met een wederzijdschen opzeggingstermijn van 4 maanden.

In de gegeven omstandigheden is deze vorm, naar het oordeel van het Bestuur, wel gunstig, zoodat het voorstel is in dien geest een contract met de firma Mouton te sluiten.

De vergadering machtigt het Bestuur daartoe z. h. s.

INGEKOMEN STUKKEN.

Aangezien de ingekomen stukken alle betrekking hebben op de agendapunten 5 en 7, zullen ze bij die punten worden behandeld.

Punt 5. Herziening Algemeene Regelen voor Nationale Prijsvragen.

De Voorzitter deelt mede, dat de Kring Rotterdam heeft medegedeeld, dat de heer C. N. v. Goor het met deze regelen principieel oneens is, maar zich tegen aanneming daarvan niet zal verzetten, nu hij zich den eenige weet, die niet met de herziening kan mede gaan. Hij hoopt dat de nieuwe Regelen een nieuwe era zullen openen, waarin de prijsvragen tot den bloei van de Nederlandsche Bouwkunst zullen bijdragen. De Voorzitter geeft hierop uiting aan zijn waardeering voor het groote werk dat de heer v. Goor voor de Prijsvragen heeft gepresteerd, een arbeid waarvoor hij onze warme hulde verdient. (Applaus).

De nieuwe Regelen zijn gebaseerd op nieuwe begrippen, en daarmee kon de heer v. Goor zich niet vereenigen.

Een tweede opmerking van den Kring „Rotterdam” betreft de uitgebreidheid der Regelen. Inderdaad, ze zijn lang. Maar de ervaring leert dat als men regelt, men goed en volledig moet regelen, ook die gevallen, die wellicht slechts sporadisch kunnen voorkomen.

Te overwegen is een uittreksel van de voornaamste artikelen.

De heer v. d. Broek wijst er op dat, nu de P.P.C. geen advies meer geeft, een uittreksel noodig is.

De Voorzitter wijst er met klem op, dat de adviezen niet individueel zullen mogen worden gegeven, maar alleen door het Bestuur.

Vervolgens behandelt de Voorzitter het voorstel van den Kring „Rotterdam” om de mogelijkheid te openen dat de Jury bestaat uit 1 deskundige. Spreker is bereid dit punt nog te bespreken met de uitgebreide P.P.C. Het zou dan worden: „In bijzondere gevallen, ter beoordeeling van de P.P.C. 1 deskundige”.

Een schriftelijke opmerking van den heer Meysing over art. 41 wordt door den Voorzitter weerlegd, alsook een schriftelijke opmerking van den heer Greiner dat de geestelijke eigendom ook in art. 7 moet worden vastgelegd. Dit blijkt niet noodig.

Daarna behandelt de Voorzitter de Tabellen. De tabellen over openbare prijsvragen en over besloten prijsvragen houden met elkaar verband. Dit is medegedeeld in punt 8 van de Toelichtingen. De Tabel voor bouwwerken en interieurs voor de openbare prijsvragen bleef vrijwel onveranderd; voor de besloten prijsvragen wordt de Tabel II voorgesteld, met belooningen per deelnemer, waarvan de grootste $\frac{1}{2}$ bedraagt van de honorering bij een enkelvoudige opdracht volgens de A.R. Hierin ligt de bevordering van de besloten prijsvraag boven de meervoudige opdracht. Besproken wordt een verlaging van de bedragen van Tabel I waarbij er een verhouding van 1 à 5 komt met Tabel II. Voor klasse A en B zou dit neerkomen op een verlaging van 10 % voor klasse C van 20 %. De bedoeling hiervan zou zijn in dezen tijd van neergaande conjunctuur de openbare prijsvragen te kunnen blijven propageeren.

De heer Gerretsen deelt mede dat de Kring „Arnhem” de tarieven der prijsvraagregelen te hoog acht en dus instemt met de vermindering.

Enkele andere sprekers zijn tegen verlaging, nadat de honoraria al gedaald zijn door de daling der materiaalprizen. Bij de stemming over dit punt blijken 6 leden voor het behoud van tabel I, de overige leden voor een verlaging van tabel I zóódanig dat de bedragen van tabel II staan tot de bedragen van tabel I als 1:5.

Dit voorstel is dus aangenomen.

De heer Ir. Schelling stelt voor alle vreemde woorden uit de regelen te vervangen door Hollandsche: bijv. Nationale Prijsvragen moet worden Nederlandsche prijsvragen, e. d.

De Voorzitter zegt toe dit punt te zullen overbrengen aan de P. P. C. Hierna deelt hij mede dat art. 27 al. 3 niet alleen behoort te gelden voor nijverheidskunst; daarom zal hier worden ingelascht: „In den regel enz.”.

Wegens het late uur stelt de Voorzitter voor punt 6 en 7 aan te houden. Accoord.

Rondvraag.

De heer Ir. Elout vraagt inlichting over de prijsvraag voor het Nederlandsche Paviljoen te Brussel.

De Voorzitter deelt mede, dat deze prijsvraag niet doorgaat, dat een directe opdracht aan een architect is verstrekt. Onder dankzegging aan de aanwezigen voor hun tegenwoordigheid sluit de Voorzitter de vergadering.

Verslag van de Excursie van den B.N.A. op Vrijdag en Zaterdag 21 en 22 September 1934 te Eindhoven.

Na de vergadering vond om half zes een officieele ontvangst ten Stadhuize plaats. De verwelkoming van den B.N.A. had plaats in de Raadzaal en bij monde van den Wethouder van Gemeente Werken, Dr. A. Verhagen, die den Burgemeester excuseerde, die met vakantie afwezig was.

Wethouder Verhagen sprak er zijn vreugde over uit, dat de B.N.A. Eindhoven had uitverkoren tot het houden van een vergadering. Hij schetste den B.N.A. als het keurkorps der Nederlandsche Architecten, waarbij niet alleen de grootste architecten zijn aangesloten, maar waarvan de leden het vak beoefenen onder een strenge eerecode.

Vervolgens gaf hij een overzicht van wat Eindhoven als stad aan architecten kan bieden. Eindhoven is zeer snel gegroeid. Het is de grootste plaats in het Zuiden van ons land en verkeert dezer dagen in de „blijde verwachting” van den 100.000sten inwoner.

In 25 jaar tijd is de stad gegroeid van 8000 tot nu toe 100.000 zielen. Achtereenvolgens noemt spreker de meest merkwaardige bouwwerken van Eindhoven.

In de eerste plaats natuurlijk de groote gebouwen van Philips, en verder tal van andere monumenten die bezienswaardig zijn.

Dr. Verhagen besloot met den wensch, dat de vergadering en de excursie te Eindhoven voor den B.N.A. alle vruchten zal mogen afwerpen, zoodat eenmaal nog eens in Eindhoven zal worden vergaderd. Hij dronk op aller gezondheid onder den wensch: Lang leve de B.N.A..

De Voorzitter van den B.N.A. trad hierna naar voren om den vertegenwoordiger van het Eindhovensche Gemeentebestuur hartelijk dank te zeggen voor diens ontvangst en te verklaren dat de B.N.A. het zeer op prijs heeft gesteld, dat het Gemeentebestuur hem heeft willen ontvangen.

Naar de meening van spreker zal het zeer gewaardeerd worden in den B.N.A., dat Dr. Verhagen zulk een goed en gunstig oordeel heeft over den B.N.A. Zulk een waardeering van buiten heeft voor den B.N.A. veel waarde. Spreker hoopt dan ook, dat bij de verdere uitbreiding van Eindhoven de hulp der architecten zooveel mogelijk worde ingeroepen en hij herinnert hierbij aan de plannen tot het stichten van een nieuw stadhuis. Al zijn deze plannen door de crisis wat opgeschort, toch was het aangenaam te vernemen, dat het plan is blijven bestaan, vroeger of later tot een raadhuisbouw te komen. Dit, aldus spreker, getuigt van een vertrouwen in de toekomst. Wij zullen ons er over verheugen, wanneer in de toekomst een ontwerp-wedstrijd voor het raadhuis zal worden uitgeschreven.

Spreker eindigt met den wensch, dat Groot-Eindhoven in groei en bloei zal mogen toenemen.

Hierop werden ververschingen aangeboden en onderhield het Gemeentebestuur, dat vertegenwoordigd werd door de Wethouders Dr. Verhagen en Fr. Buskens en Mr. Beel als plaatsvervangend secretaris, zich nog geruimen tijd met verschillende leden van den B. N. A. Bij het afscheid ontvingen de leden nog foto-boekjes van Eindhoven, waarin een beeld van de stad als industrie- en arbeidsstad werd weergegeven.

Daarna was het borreluur gekomen, plechtig op het programma van den Kring aangekondigd.

Aan het diner heerschte een opgewekte en feestelijke stemming, die verhoogd werd door de aanwezigheid van een tweetal dames.

Hoe leger de flesschen en de borden werden en hoe voller de magen, hoe meer er een neiging kwam om te huldigen. Dat gaf aanleiding tot veel „Lang zal hij leven”'s. De heer v. d. Pauwert was zoo overmoedig den heer Krom-

hout tot nestor van den B. N. A. te promoveeren. Aanvankelijk beviel deze promotie den jeugdigen nestor maar matig, maar hij schikte zich alras in zijn lot en beloofde den mantel van zijn nieuwe waardigheid elegant en met gratie te zullen dragen. Hij maakte van zijn promotie meteen gebruik om even af te rekenen met de nieuwe zakelijkheid. Juist toen de stemming een zeker hoogtepunt had bereikt, werden de aanwezigen verzocht plaats te nemen in de Phillips-autocars, want het wetenschappelijk gedeelte van den avond begon in de Aula van de Phillips' fabrieken met een inleiding van Ir. Kalf als leider van het lichttechnisch bureau van de fa. Philips. Onder het genot van een kopje thee werden merkwaardige dingen gezegd over lampen en over verlichting.

Daarna was het woord aan den heer Ir. v. d. Bosch, die een wetenschappelijke uiteenzetting gaf van het licht, dat uit electro-magnetische trillingen bestaat en uitgestraald kan worden door een natrium-lamp en een kwiklamp en een gewone gloeilamp. Wij zijn toen het effect gaan zien van deze drie lampen, als verkeerswegverlichting gaan bestudeeren in enkele proefstraten tusschen de Phillips fabrieken, waarin op een afstand van 150 meter voorwerpen stonden opgesteld.

De verlichting door natriumlicht heeft het groote voordeel, dat de voorwerpen zwart of donker tegen de verlichte omgeving komen te staan, dus scherp te zien zijn.

Na een korten rondrit keerden wij huiswaarts om onder gezelligen kout het sluitingsuur van Hotel Royal te halen. Den volgenden ochtend was het reeds vroeg aantreden voor een bezoek aan de Picusfabrieken. Het gezelschap, dat inmiddels aanmerkelijk vermeerderd was en ca. 55 personen telde, werd door eenige Heeren van de Directie door deze fabriek geleid, waar het geheele proces, vanaf het schillen der boomstammen tot het afgewerkte product in den vorm van de bekende triplexplaten, kon worden gevolgd.

Ongetwijfeld een zeer merkwaardige techniek, die helaas al te vlug moest worden gevolgd.

Zeker is het dat een Egyptische fellah, die 3000 jaar onder het zand van de woestijn heeft gelegen, nog niet zoo droog is als hier het hout in 14 dagen tijd.

Na het bezoek aan de „Picus“ ging het Philipswaarts.

Het is natuurlijk niet mogelijk in enkele uren tijd zelfs maar een globaal overzicht te krijgen van dit bedrijf, en zoo was er voor ons bezoek de bezichtiging uitgekozen van de Glasfabriek, de fabriek van de radio-ontvangsttoestellen op den werkband, de Philite-fabriek en het kantoorgebouw van Ir. Roosenburg. Op degenen, die nog niet het genoegen hebben gemaakt iets van het Philips' bedrijf te zien, maakt het aanschouwen van deze industrie een overweldigenden indruk.

Vooraf het glasblazen is een fantastisch handwerk, dat door het snelle tempo, waarmede het geschiedt, iets tooverachtigs heeft.

In het kantoorgebouw werd de entree bezichtigd met het nieuwe portret van Dr. A. Philips, door Jan Sluyters, de trapramen van Joep Nicolas en de groote hal met de bekende muurschilderingen van Thorn Prikker.

Thans verlieten wij de stad en haar industrie om naar Valkenswaard te toeren, waar op een prachtige hei met het uitzicht op een schoon ven, de Eindhovensche Golfclub ligt, een gebouw van wijlen architect Hanrath.

Hier waren wij de gasten van de directie van Philips en in de gezellige hal van de Golfclub gebruikten wij een heerlijke Brabantsche lunch.

De vertegenwoordiger van de directie van de fa. Philips, de heer Waterman heette ons welkom en deelde mede, dat de directie het op prijs stelde de architecten in haar midden te zien. In een vloeiende speech bracht de heer Waterman hulde aan de architecten, die bouwers zijn aan het cultureele en aan het aesthetische dezer wereld en daarom verwant zijn aan de ingenieurs en technici, die bouwen aan de wetenschap, aan de cultuur en aan de techniek. Het is bekend dat de industrie de laatste jaren groote moeilijkheden ondervindt. Het woord contingenteering brengt het besef daarvan direct bij. Daarom zijn de Philips Fabrieken verheugd te kunnen mededeelen, dat zij dit jaar de grootste productie van radio-ontvangsttoestellen ter wereld op de markt brengen. Hopelijk, aldus spreker, geeft dit U moed om verder door de crisis heen te komen, waaronder ook de architecten te lijden zullen hebben.

Met den wensch dat het bezoek aan de Philips Fabrieken een aangename herinnering zal achterlaten, besloot spreker zijn speech.

De voorzitter beantwoordde deze speech met een woord van dank aan Philips. Het bezoek aan de fabrieken is niet alleen voor hen die dat voor het eerst doen, een openbaring, maar de nieuwe vindingen zijn er zooveel, dat ook een herhaald bezoek een diepen indruk achterlaat.

Spreker wees er op, dat de architecten veel met licht en lampen te maken hebben, zelfs al gaat men nog niet zoover het gebied van de lichtarchitectuur te betreden.

De architect moet de verlichtingstechniek goed volgen, om in zijn bouwwerken op de hoogte te zijn van de middelen die de lampentechniek verschaft. Daarom is het bezoek aan de Philips Fabrieken niet alleen aangenaam geweest en een ontspanning, maar het heeft tevens voor vele leden groot nut afgeworpen.

Tegen het einde van de lunch was de heer Verschuyf de tolk van alle aanwezigen om den Kring Eindhoven hartelijk dank te zeggen voor de ontvangst, die de verwachtingen verre had overtroffen.

Een slotwoord sprak de heer J. D. Meysing, Secretaris van den Kring, die er op wees, dat een industrieele onderneming ook in hooge mate een cultureele onderneming kan zijn. De Philips Fabrieken zijn hiervan een schoon voorbeeld en spreker hoopt, dat de oogen gevestigd zullen blijven op het cultureele centrum, dat Eindhoven is. Dit moge er toe medewerken, dat er van de zijde van den B.N.A. blijvende belangstelling ontstaat voor Brabant, dat niet alleen tot de grootste, maar ongetwijfeld ook tot de schoonste provincies van ons land behoort.

De aanwezigen hebben zich hierna verpoosd in de mooie omgeving van de Golfclub, tot het vertrek aanbrak.

De Kring Eindhoven kan er van verzekerd zijn, dat, nu het zoo lang uitgestelde bezoek eindelijk heeft plaats gehad, de herinnering daaraan voor allen, die er aan deelnamen, blijvend zal zijn.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Aan het einde van deze maand zal Dr. F. H. Fischer een lezing houden voor de leden van het Genootschap en hun introducées.

Datum en onderwerp zullen in het volgende nummer van het blad worden vermeld.

Gewone ledenvergadering op Donderdag 8 November des avonds 8 uur in de Groote Zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

Voorloopige agenda.

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken en mededeelingen.
- 3°. Verkiezing van een bestuurslid wegens het bedanken van den Heer A. Komter.
- 4**°. Verkiezing van twee leden voor de Commissie van Voorbereiding en Beoordeeling van Ontwerpstudie No. 5.
5. Behandeling ontwerp Herziening Algemeene Nationale Prijsvraagregelen.
(Het ontwerp hiervan is opgenomen in de Off. mededeelingen No. 25 behooren bij het B. W. A. van 4 Aug. '34 No. 31).
6. Behandeling concept reglement „College van Advies“.
7. Voorstel tot het instellen van een commissie voor het inrichten van de vijfjaarlijksche tentoonstelling en het vaststellen van haar instructie.
8. Rondvraag.

* Toelichting punt 3.

De verkiezing van een bestuurslid (vacature A. Komter) zal geschieden in overeenstemming met art. 21 § 1 van de statuten uit de onderstaande voorloopige voordracht:

- a. Ir. J. W. Dinger — b. Joh. Hettema.

Meerdere kandidaten kunnen door tenminste 5 leden schriftelijk bij het Bestuur worden gesteld tot uiterlijk 23 October a.s.

** Toelichting punt 4.

De verkiezing van twee leden voor de commissie voor ontwerpstudie No. 5 zal geschieden in overeenstemming met art. 21 § 4 van de statuten uit de onderstaande voorloopige voordracht:

1. a. Ir. van Ravesteijn — b. J. Zietsma.
2. a. A. Elzas — b. Ir. A. J. van der Steur.

Meerdere kandidaten kunnen door tenminste 5 leden schriftelijk bij het bestuur worden gesteld tot uiterlijk 23 October a.s.

Namans het bestuur:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 41
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 13 OCT. 1934

STICHTING O.L. VROUW TER EEM TE AMERSFOORT. ARCHITECTEN KOLDEWEY EN KROES B.N.A.

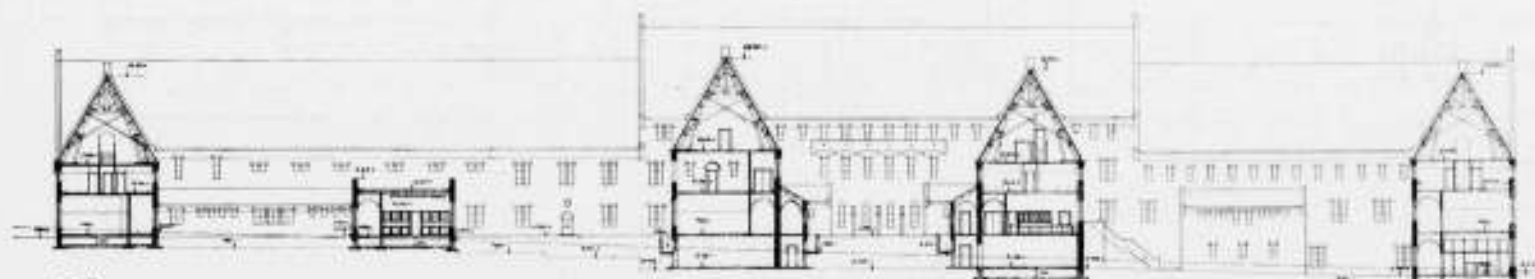
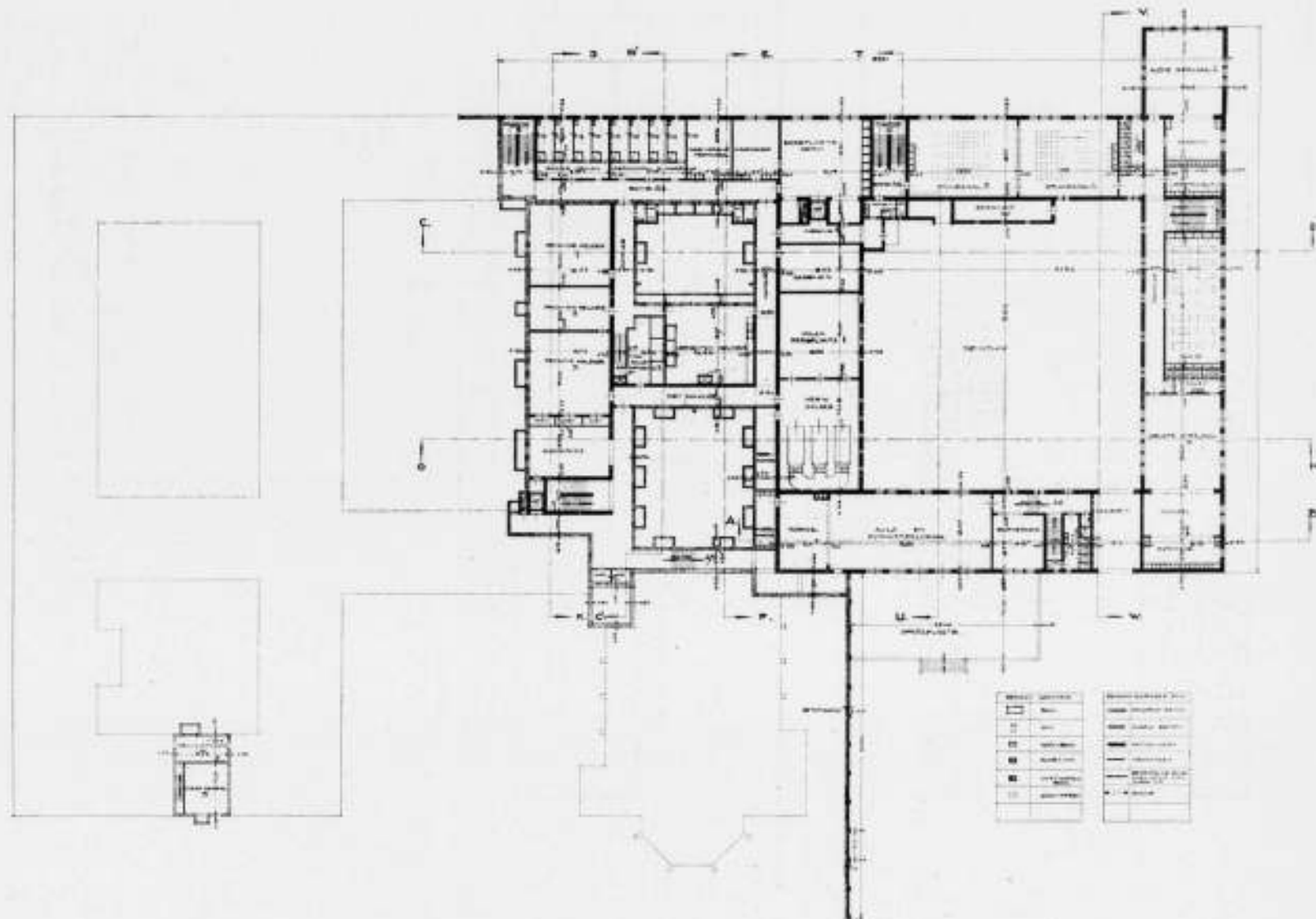
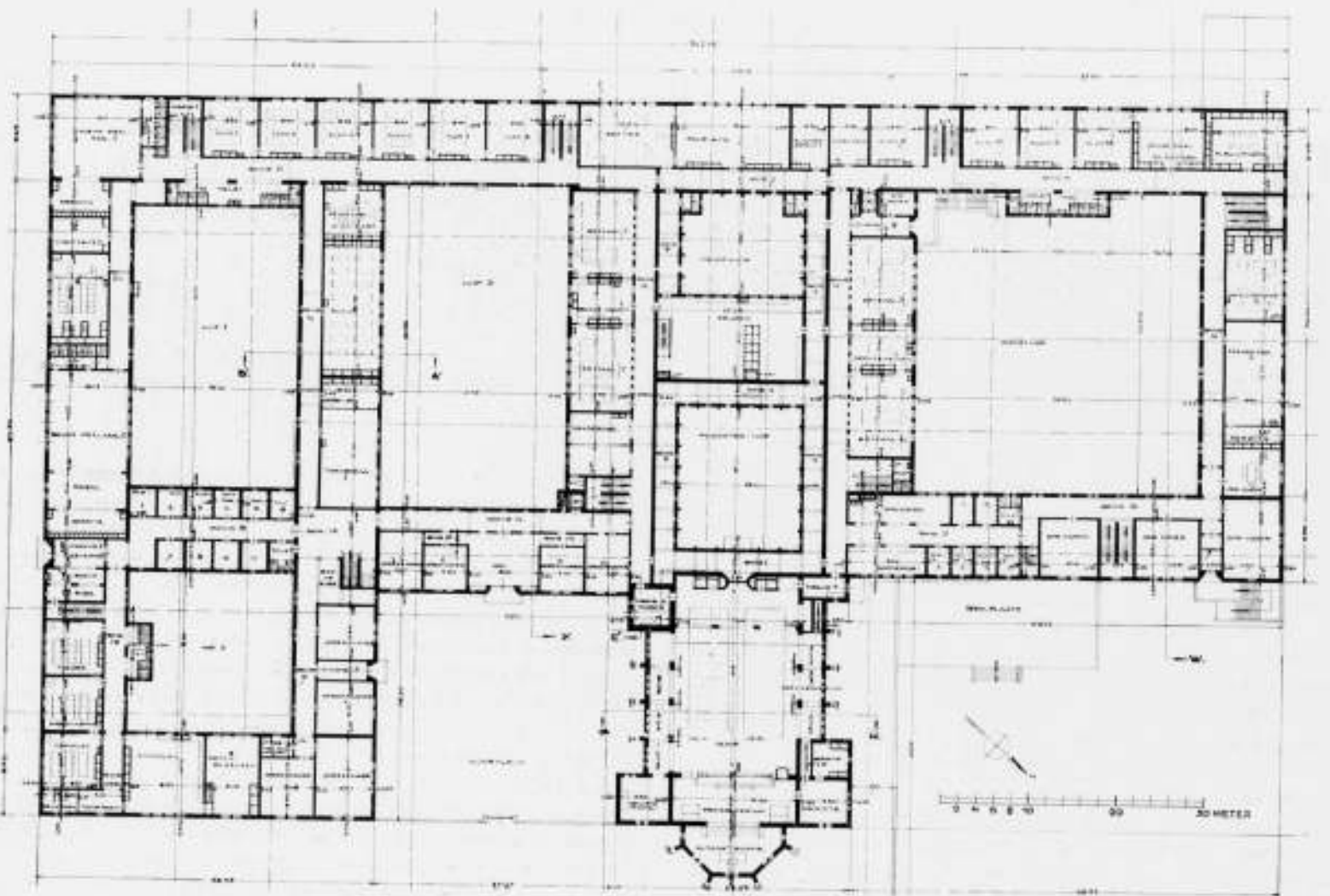
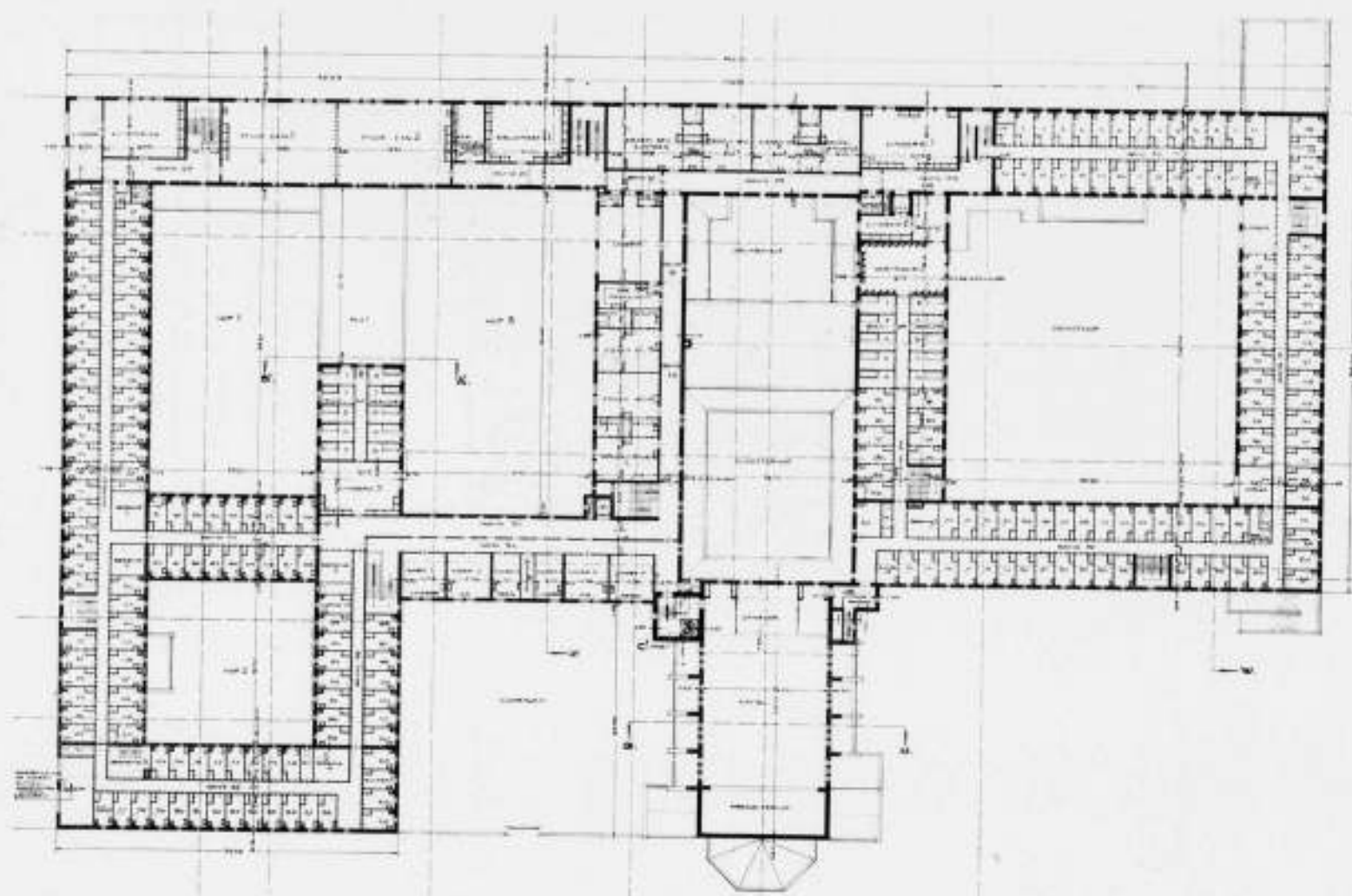
Op een prachtig, licht glooiend terrein, in de naaste omgeving van Amersfoort, heeft Koldewey een groot complex gebouwd, dat reeds van verre door zijn rustige groote lijnen de aandacht vraagt.

Hier zijn ondergebracht een R.K. Kweekschool en Lyceum voor meisjes met internaat voor 200 leerlingen, klooster, kapel en een paar woningen, welke laatste los van het complex gehouden zijn. Het gebouw draagt een stempel van levensernst en waardigheid, terwijl de groote rust en evenwichtige doorvoering van eenvoudige bouwkundige conceptie en detail het geheel een innemend karakter verleent.

Men kan zich scholen anders voorstellen, men kan de levensblijheid duidelijk tot uitdrukking brengen, speelsche dartelheid

der jeugd ook in het bouwwerk karakteriseeren, zonder tot leegheid of valschen schijn te vervallen... Doch scholen, noch menschen zijn gelijk en het karakter van deze scholen op godsdienstige basis, gebouwd door een concentieus bouwmeester, moet men accepteeeren als een uiting van ernstige levensopvatting, als een gebouw, dat met toewijding en groote liefde is tot stand gekomen. Dit werk toont karakter en de levensernst is niet tot zwaarmoedigheid neergedrukt. Het geheel maakt een sterk besloten indruk, zonder dat het leven afgesloten wordt: de leslokalen en recreatiezalen bieden groote openheid naar het wonderschoone wijde landschap. De sfeer van het interieur is mild door het zeer licht gehouden kleurengamma en fraaie lichtspelingen. De slaapkamertjes, met hun oogenschijnlijk te kleine

STICHTING O.L. VROUWE TER EEM TE AMERSFOORT
 OP PAG. 430: PLAN BEGANE GROND EN PLAN 1e VERDIEPING
 ARCHITECTEN KOLDEWEY EN KROES, B.N.A.
 HIERBOVEN PLAN 2e VERDIEPING ALLE OP DEZELFDE SCHAAL

vensters, zijn van een rustige sfeer; deze kleine ramen verlichten in zuiver afgewogen verhouding de ruimten voldoende, geven het vertrekje een behaaglijke beslotenheid en omlijsten het landschapsbeeld als een schoon schilderij.
 Het gebouw vraagt om tijd. Het behoort tot een soort architectuur, die men na tientallen van jaren moest publiceeren, wanneer de inwerking van de weersomstandigheden het gebouw levend hebben gemaakt, wanneer het gloednieuwe voor rijpe kleur heeft plaats gemaakt. Dit neemt niet weg, dat ook nu het mooie materiaal reeds groote bekoring heeft. Er is een ander soort architectuur, waarvan vooral het nieuwe, onbekende, glanzende de — dikwijls gevaarlijke! — waardemeter is. Een bouwwerk is, als een mensch, eerst dan tot volle rijpheid gekomen, wanneer het de stormen heeft kunnen trotseeren, wanneer deze hun sporen hebben achtergelaten, welke een levend getuigenis blijven van de overwonnen krachten. Geven deze sporen aanleiding tot vermin-

king, — waarvoor juist die laatstgenoemde architectuur zoo vatbaar is — dan is de strijd verloren, dan was het weerstandsvermogen en de innerlijke kracht onvoldoende om zich staande te houden; dan kan de waarde zijn, als van een schoone bloem, die haar pracht korten tijd ten toon spreidt, dan levensgeluk kan geven en een schoone herinnering nalaten. En zooals schoone bloemen in hun steeds hernieuwde continuïteit de eeuwigheid bergen, zoo zal ook het leven steeds kunstuitingen blijven geven van incidenteele schoonheid, die door hun opvolging de tijdelijkheid overleven en schoonheid in het leven brengen door hun groote verscheidenheid en frisheid.
 Bouwwerken hebben naar den aard van hun bestemming verschillend levensdoel. Zoo moet alle architectuur in dienst van industrie en bedrijf zich aan de beweeglijkheid van die bedrijven aanpassen, ze moet met de veranderde inzichten (of modes) mee kunnen gaan. Een uitermate geschikt terrein voor het experi-

GEZICHT VAN AF DE WONING VAN DEN RECTOR

KAPEL

GEVELFRAGMENT

KLOOSTERHOF

VOORPLEIN
STICHTING O.L. VROUWE TER EEM TE AMERSFOORT

HOOFDINGANG
ARCHITECTEN KOLDEWEY EN KROES. B.N.A.

DIENSTHOF MET INGANG KLOOSTER
STICHTING O.L. VROUWE TER EEM TE AMERSFOORT

KEUKENHOF
ARCHITECTEN KOLDEWEY EN KROES. B.N.A.

ment, „Ewigkeitswert” is hier misplaatst. Een gebouw als van Koldewey echter, is bedoeld de tijden te trotseeren en te getuigen van een levensbeginsel, dat sterk de traditie huldigt, dat de eeuwen door stand heeft gehouden en nog stand zal houden, ook al wisselen de tijden. Het fotomateriaal is daarom ook niet in staat op dit moment weer te geven, wat de architect zich van zijn conceptie voorstelt. De traditie van den geest is in dit gebouw vastgehouden, zonder dat de nieuwe mogelijkheden, die de techniek biedt om het leven te veraangename, zijn ontkend. De hygiënische verzorging is door uitgebreide toepassing van de nieuwe sanitaire utensiliën volkomen van dezen tijd. In de constructie is gebruik gemaakt van nieuwe materialen voor zover deze hun deugdelijkheid zoo goed mogelijk hebben bewezen.

De toepassing van enkele zeer geslaagde decoratieve onderdeelen getuigt van frischheid en moed. Het plan is in hoofdopzet overzichtelijk en klaar. Voor de centrale ingangspartij staande ligt links het meisjeslyceum (in dit gedeelte is nog een groep vertrekken gereserveerd voor een binnenkort hier te vestigen huishoudschool) rechts de meisjeskweekschool. Het centrale gedeelte wordt gebruikt voor kapel met klooster en de keukenafdeeling, eetzaal enz. Op praktische wijze zijn de trappen geplaatst, de inwendige verlichting van gangen, portalen enz. is van een aangename afwisseling van lichte en meer stemmige gedeelten. Op enkele plaatsen vormde de gesloten kapafdekking een bezwaar voor een goed inwendig gebruik en moest de kap door eenige legramen worden doorbroken. Dit zijn zwakke pun-

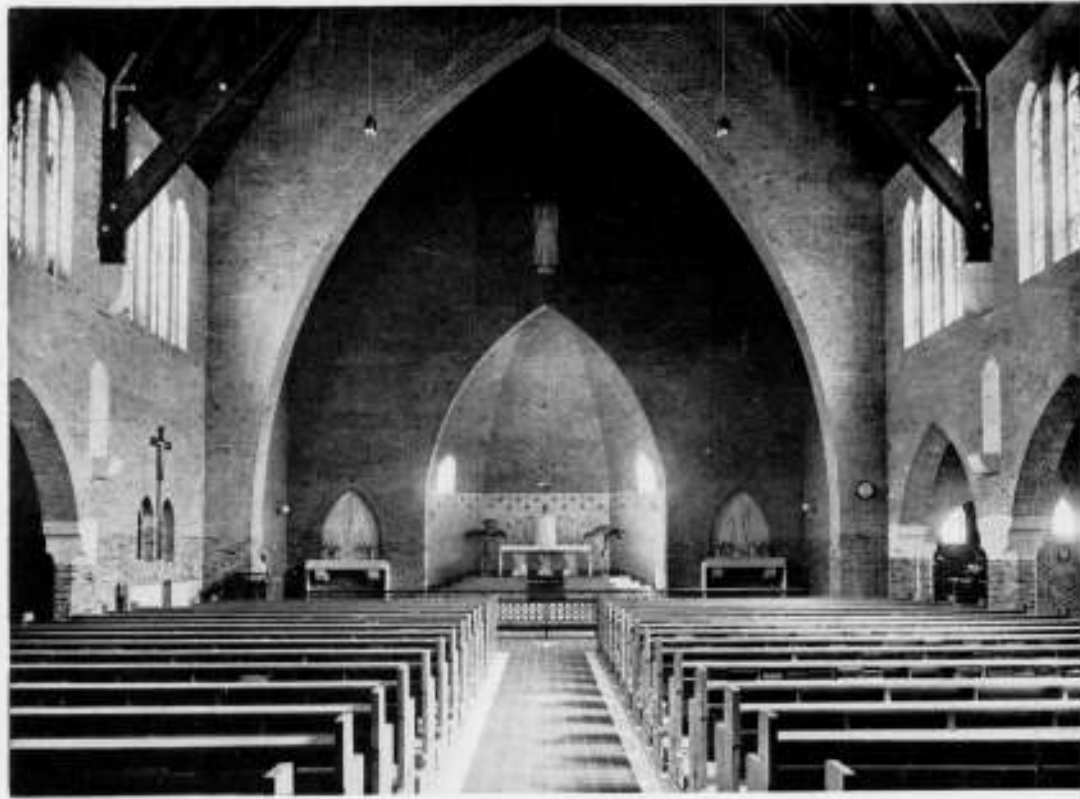
ten, die bij een volgend werk misschien beter tot oplossing gebracht kunnen worden. Het is een compromis tusschen de constructieve grondgedachte en het praktische gebruik, die men in elk gebouw zal aantreffen, óók daar waar het woord „zakelijkheid” alleen het vaandel siert.

De kapel is stemmingsvol van werking, uitwendig mooi van afmeting en massawerking tegen het geheele complex afgestemd. Inwendig komt mij de verhouding van lengte en hoogte niet zoo gunstig voor; ik veronderstel, dat bij handhaving van de hoogte de lengte grooter zou moeten zijn, óf bij deze lengte de hoogte gescheidener van afmeting.

Eenig fraai beeldhouwwerk van Termote is hier toegepast. Ook verder treffen we menig staal van jonge kunstenaars. Aller-

eerst treft een groot gehouden figuur van „Onze Lieve Vrouw ter Eem” boven de centrale ingangdeur. M. Andriess uit Haarlem hakte dit goed doorgewerkte beeld, dat een mooi stuk sculptuur is geworden; gaaf van compositie en vast gedetailleerd, zooals we weinig beeldhouwwerken bezitten. Inwendig treffen we eenige muurschilderingen in lichte tonen en luchtig van behandeling; een verlevendiging van enkele muurvlakken, die bijzonder prettig aandoen, ook al is de teekening nog niet overal even vast en zuiver. Ze zijn van Lodewijk Sengers. Op oorspronkelijke manier heeft Ninaber van Eyben glas in lood beschilderd door enkele glasstukken met een vlotte penseelstreek van een zeer eenvoudige, doch juist zeer karakteristieke, voorstelling te voorzien. Op den kapelwand, gelegen aan den kloosterhof, is op den

DE KAPEL

TOILETTEN INGANG LYCEUM
STICHTING O.L. VROUWE TER EEM TE AMERSFOORT ARCH. KOLDEWEY EN KROES. B.N.A.

gesloten baksteenwand een groote Madonna met Keimverf geschilderd. Bijzonder fraai is deze wandschildering van W. Adolfs, wier wijze van aanbrengen Zuid-Duitsche en Zwitsersche herinneringen oproept. Een gedurfd experiment dit brutaalweg op onze baksteen over te brengen. Nu het materiaal nog nieuw is maakt het geheel een prachtig effect; laten we hopen, dat het door de tijden er niet minder op zal worden.

De plattengronden van bovengenoemd bouwwerk zijn ontstaan door samenwerking tusschen de architecten Koldewey en Kroes. Het werk werd uitgevoerd door de aannemers IJland en Borst te Amsterdam. De aanleg der centrale verwarming geschiedde door de fa. Godellaa te Zeist, terwijl het schilderwerk is uitgevoerd door de fa. Bak te Rijsenburg.

G. FRIEDHOFF

SPEELZAAL IN DE KWEEKSCHOOL

„KUNSTKRING“ IN LYCEUM
STICHTING O.L. VROUWE TER EEM TE AMERSFOORT ARCH. KOLDEWEY EN KROES. B.N.A.

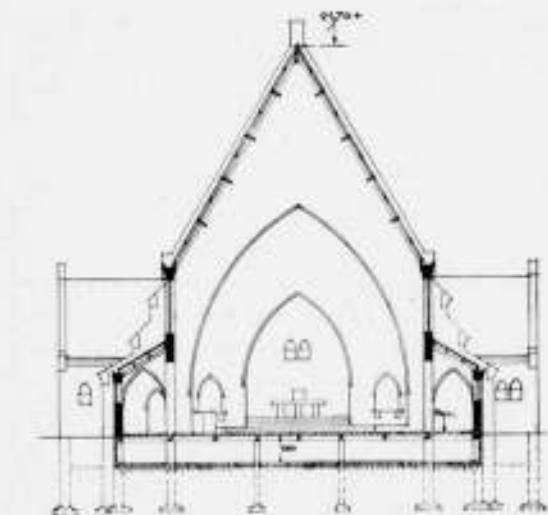
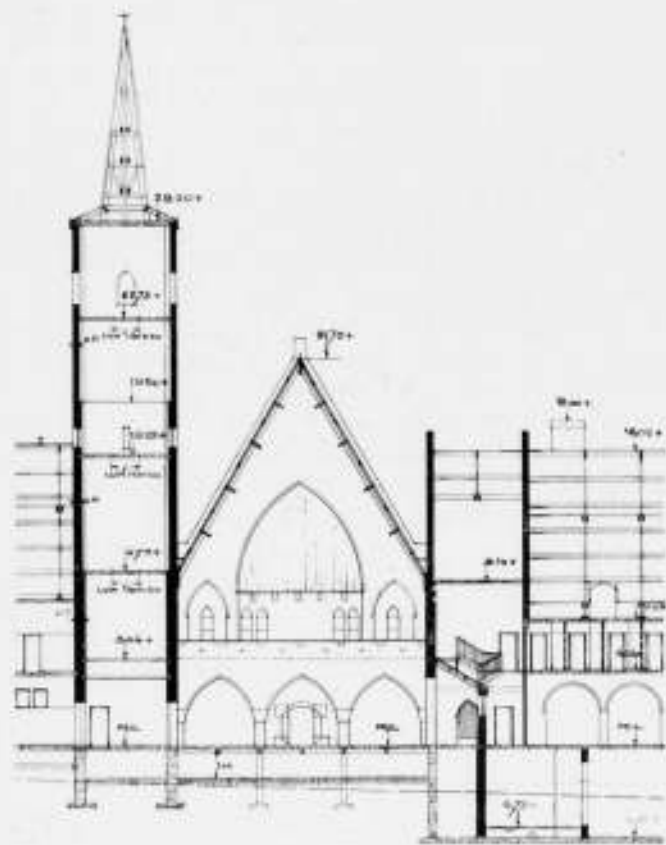
OVER ZUIVER BOUWEN DOOR H. C. VERKRUYSSEN.

Het is nog altijd een gangbare opvatting, die men zoowel door kunstenaars als door leeken kan hooren verkondigen, dat de kunsten te beschouwen zijn als op zich zelf staande, voorhanden zaken, die er nu eenmaal zijn en die wij dus te aanvaarden hebben, evenals trouwens volgens hen, al het andere, of het nu chemische verbindingen, diersoorten of menschenrassen zijn. Merkw aardigerwijze vindt dan bovendien de kunstenaar de

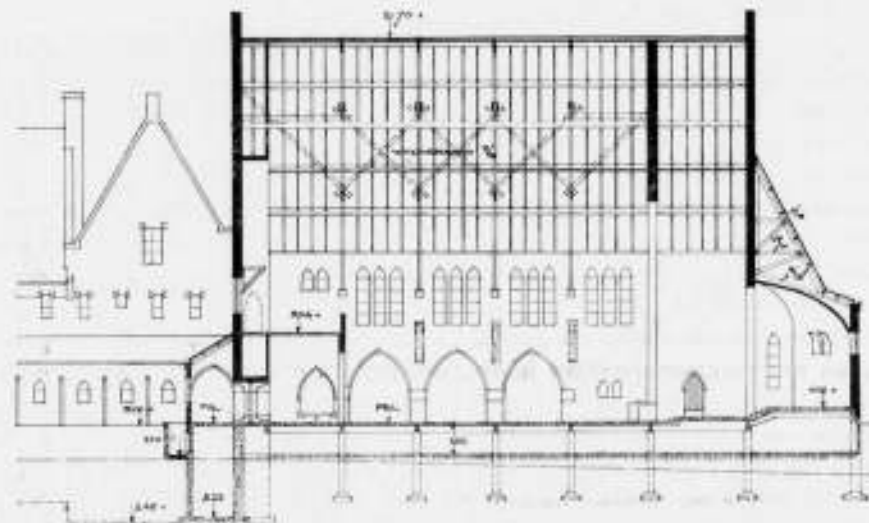
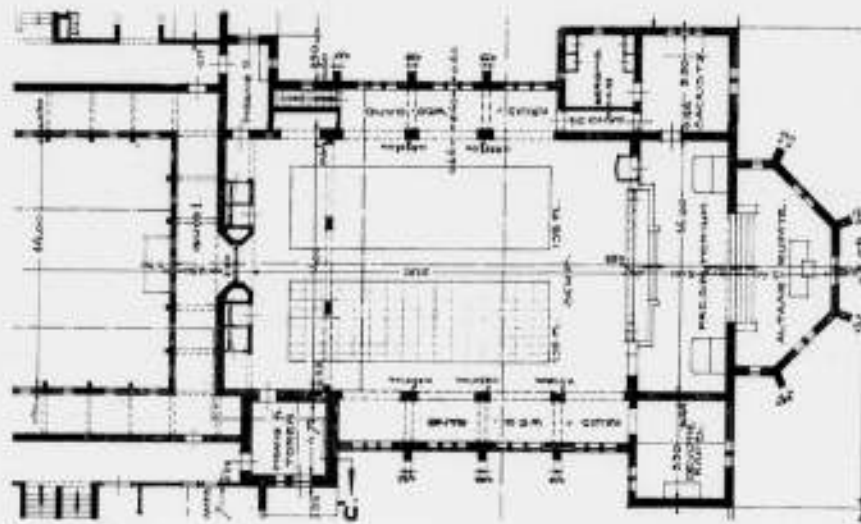
kunst, die hij beoefent, en vindt de leek de kunst, die hem het meest aantrekt, ook meteen de voornaamste en alle andere kunsten aan haar ondergeschikt.

Wellicht heeft deze zienswijze haar nut; een positief standpunt lijkt voor den vakman altijd een kracht en de leek gevoelt zich sterk met een vaste meening, vooral als hij er, wat men noemt, met de beenen bij op den grond kan blijven staan.

STICHTING O.L. VROUWE TER EEM TE AMERSFOORT

SCHAAL 1 À 400

ARCHITECTEN KOLDEWEY EN KROES. B.N.A.

Toch is deze zienswijze eenzijdig en getuigt niet van een harmonischen blik op de rijk geschakeerde veelzijdigheid der werkelijkheid. Wie dan ook in de wereld meer ziet dan een chaotische hoeveelheid verschijnselen, waarover men naar den gril van het oogenblik meeningen kan verkondigen, wie de natuurlijke geestelijke werkelijkheid ziet als de realisatie van een daarin werkzame Idee, hij begrijpt, dat er niet alleen een zinrijke samenhang is tusschen de factoren der werkelijkheid en de Idee, waarvan zij alle de uiting zijn, maar dat er ook samenhang en redelijk verband is tusschen die factoren onderling.

Tevens verstaat hij, dat de bedoelde verhoudingen te bedenken en te begrijpen moeten zijn, om de eenvoudige reden, dat niets weigert gedacht te worden.

In elk verschijnsel verschijnt zijn wezen, dat op zichzelf niet zichtbaar, maar denkbaar is, en van het verschijnsel de waarheid, de idee, of eeuwige zin is.

Wij zien allerlei ontstaan, maar de „wording”, die daarvan het wezen is, blijft als begrip, denkbaar en begrijpelijk moment der eeuwige idee.

Wij nemen levensverschijnselen waar, maar het „leven”, dat hen bewerkt, is idee en oneindig begrip.

Wij kennen gebouwen, maar de „bouwkunst” is nergens als maatstaf of toetssteen voor de ware architectuur voorhanden; niettemin bewerkt de bouwkunstige idee door degenen, die haar door hun aanleg kunnen verwerkelijken, n.l. de architecten, het ontstaan van architectuur.

De begrippen, de zuiver gedachte momenten der eeuwige Idee, zijn de centrale en onvergankelijke kernpunten, van waaruit de aardsch-verdeelde en vergankelijke werkelijkheid voortdurend ontstaat en vergaat.

Op die centrale punten of categorieën, op hun logischen samenhang en op hun relatie met de oneindige Idee, die hen allen als hun waarheid, zin of inhoud, doortrekt, komt het aan.

Inzoverre wij die verhoudingen denkend verstaan, zullen wij gaan begrijpen, wat voor den eindigen mensch te begrijpen valt van het eeuwige mysterie der wereld, dus ook van het mysterie dat wij zelf zijn. Bij voorkeur blijft men echter maar steeds het oog gericht houden op het verschijnsel en weigert tot den zin daarvan door te dringen op de juiste wijze.

Logica, natuurbegrip, idee van geordendheid van samenleving maatschappij en staat, kunst, religie en logisch denken vormen niet een toevallige hoeveelheid voorhanden aangelegenheden

maar een begrippenketen, die het ideeële plan der werkelijkheid vormt, en waarvan het einde, dat is het logische denken, inéengrijpt met de logica, die aan het begin staat en van alles het beginsel is.

Nu is het altijd verwarrend en dus verkeerd, wanneer men in het begrip iets wil duidelijk maken, daar voorstelbaarheden bij te gebruiken. In zoverre is b.v. het woord „begrippenketen” misleidend. In verband met het inéengrijpen van begin en einde van die keten, zou deze beter een kringloop van begrippen te noemen zijn, maar ook dat is verkeerd, want de Idee straalt in de begrippen naar alle zijden uit, is niet in en niet buiten de begrippen, maar doortrekt deze als hun waarheid.

Het is alles in wezen volkomen immaterieel. In deze veeleendheid des begrijs openbaart de Idee, die in religieus zin gesproken de Goddelijke Idee is, hare vele eindige en oneindige facetten, n.l. de zijden van hare verschijning en van haar wezen.

Bezien wij de te voren omschreven categorieënreeks, dan ligt daarin duidelijk een geleidelijke zelfbevrijding van den geest uit de gebondenheid aan de natuur. De geordende samenleving, maatschappij en staat zijn de eerste stappen tot vermenschelijking, dat is vergeestelijking van het dierlijk-natuurlijke in het menselijke.

In dien vrijheidsgang, die niet een weg naar losbandigheid is, maar veeleer het smalle pad naar geestelijk zelfbedwang, in dien opgang naar ideeële innerlijke vrijheid is ook de kunst als geheel genomen een fase.

De vele kunsten vormen, in logische volgorde gezien, de geleidelijke bevrijding tot de hoogste mogelijkheid, die de kunst kan brengen en waar de religie haar taak zal moeten overnemen, als de mensch dieper tot den zin der wereld wil doordringen.

Het gaat in het begrip niet om een willekeurige hoeveelheid van kunsten, die ieder hun toevallig en afgesloten gebied hebben, maar om één en dezelfde kunst idee e (moment van de oneindige Idee), die zich ontvouwt tot een reeks van, in logischen samenhang blijvende kunst e n.

Omdat echter de kunst als geheel een moment is, dat ligt tusschen het maatschappelijke leven (waaruit zij opgroeit) en de ideeële zelfbevrijding van den mensch tot de oneindige sfeer der religie, vertoont ook de kunstrij dien groei van „maatschappelijk bepaald zijn”, naar: „oneindig vrij zijn”.

Kunst, religie en denken hebben dit gemeen, dat zij (ieder op eigene wijze) voelbaar, geloofwaardig of begrijpelijk maken dat al het zijnde, niettegenstaande het vergankelijke, dat er aan te constateeren valt, in waarheid onvergankelijk is van aard.

Ook de kunst streeft in hoogsten aanleg naar aanduiding van de boventijdelijke betekenis van het menselijke leven, naar vertolking van den hooger zinn van onze ontroeringen, hartstochten, verlangens en van al wat ons drijft en voorstuwt in het tijdelijk bestaan. De kunst van haar armsten vorm af tot aan haar rijkste en diepste uiting, tracht in zintuiglijk waarneembare of verneembare vormen den mensch voor oogen te stellen of voor hem hoorbaar te maken, wat hij buiten en behalve zijn vergankelijk aanzijn beteekent.

De kunst, men denke slechts aan toneel en literatuur, onthult aan den mensch zijn waardevolste zijde, ook of juist in de onvolmaakte zijnswijzen, die hij in zijn dagelijksch leven demonstreert. De vraag, wat wij eigenlijk in wezen beteekenen, houdt ons, als het er op aankomt, het hevigst bezig. Ook al komen wij door de eischen der levensnoodzakelijkheid in de sleur der dingen aan die vraag weinig toe, toch grijpt zij ons telkens opnieuw vast.

Nieuwsgierig in het dagelijksch leven, weetgierig in de wetenschap en wijsgeerig in ons denken, probeeren wij steeds opnieuw ons zelf en onze verhouding tot God te leeren kennen.

Den alledaagschen mensch is het niet gegeven, omdat hij er den aanleg voor mist, aan gezichtspunten, die antwoord zouden kunnen brengen op deze groote vragen, aanzijn te geven. De kunst

stenaar vermag dat, uiteraard zijn aanleg, wél. Maar dan zal het ook onmiddellijk begrijpelijk zijn, dat hoe duidelijker de kunstenaar naar den mensch zélf in zijn verbeelding kan betrekken, zoolveel te verstaanbaarder zijn verhaal van den bovenmenschen zinn van het eindige zal kunnen zijn.

Wanneer wij het beeld van onszelf tegenover ons zien in het kunstwerk, zal ons dat meer zeggen over onszelf, dan wanneer wij staan tegenover een, zij het ook nog zoo schoon gevormde, massa levenloze stof, want deze kan boven de „gevormdheid” van menselijke maatverhoudingen niet uitstijgen tot de „gestalte” van het menselijke zelf, dat toch de onmiddellijke drager is van gemoedsontroering en geestvervoering.

Dat bouwkunst en beeldhouwkunst zich verhouden als „vorm” en „gestalte”, wil voor de bouwkunst zeggen, dat zij den levensinhoud niet anders dan abstract en aanduidend en slechts naar de zijde der schoone vormverhouding, kan uitdrukken.

Want de constructieve idee van het bouwwerk, hoe belangrijk overigens, is het moment dat overwegend aan de zijde der eindige noodzakelijkheid staat en is niet de kunstfactor in de architectuur. Het kunstenaarsschap van den architect berust niet op zijn constructief vermogen, maar op hetgeen hij met zijn bouwkunstige vormen (waarin de constructie voorondersteld blijft) aan den mensch te zeggen heeft in den zin van hoogere ontroering.

Hij kan hem dan wel niet als de beeldhouwer en schilder zijn eigen spiegelbeeld voorhouden om hem zijn ware wezen van het gelaat te laten aflezen, maar hij kan hem toch in de abstractie van de hem kategorisch-eigen mogelijkheden, opheffen tot een plan, dat constructieve overwegingen te boven gaat.

Omdat nu juist de constructie in de bouwkunst zulk een overwegende plaats inneemt en met het andere verweven blijft, is ook de bouwkunst nog geen volledige kunst.

Wanneer men in aanmerking neemt, dat kunst, religie en denken ieder op eigene wijze het hoogere van den mensch den absoluten geest in hem naar voren willen brengen, dan moet hierbij toch bedacht worden, dat het alleen in de religie werkelijk gaat om God; en dat het in de kunst nog niet gaat om God maar om schoonheid, dat is alleen een zinnelijk-geestelijke harmonie van het verschijnende met zijn wezen, een abstracte en potentiële vorm van Godsbesef, die aan eigenlijk Godsbesef niet toe is.

De bouwkunst staat in die sfeer nog slechts op de grens van het zakelijk-maatschappelijke leven met zijn materiële eischen, en het hoogere verlangen naar zelfverlossing van eindige beperking tot de oneindige vrijheid der idealiteit.

Is er enerzijds iets zakelijkers denkbaar dan een gebouw met al de materiële overwegingen, die het oproept en de praktische eischen, die het stelt?

De kunstenaar-bouwmeester geeft (in zoverre dat mogelijk is) de verwerkelijking van die eischen, maar tegelijk vermag hij die door de schoone verschijning van zijn gebouw te doen vergeten, d.w.z. hij vermag het tijdelijke aanzijn te sublimeren tot den hooger zinn, die in alles schuilt. Maar . . . hij kan als kunstenaar in hoogsten aanleg niet bevredigen, want hij vermag te weinig duidelijk door te dringen in het eeuwige mysterie; hij kan ons niet aan onszelf vertoonen.

De mysterieuze kunstwerking, die van elk kunstwerk uitgaat, blijft bij het gebouw „abstract”; de begaafdheid van den architect blijft een kategorisch-beperkte.

Hij kan zich met zijn werk niet in het menselijke leven werpen, omdat hij zich niet bezig houdt met de verbeelding van dat leven zelf, maar met een materiële omhulsel vóór dat leven.

Hieruit is te verstaan, hoe groot de begaafdheid van een architect moet zijn, opdat van zijn toch reeds abstracte vertolking van het hoogere, een macht zal kunnen uitgaan, die ons innerlijk grijpt en in ons gaat leven, ons wekkend tot rijkeren levensinhoud.

Tevens is hieruit de werking van architectuur in groote stijl-

perioden verklaard. Zij vertoont de rustige bezonkenheid van een levenshouding, die niet uit de grillige subjectieve eigenaardigheid van één mensch is geweld, maar die resultaat is van het gemeenschappelijke gevoels- en geestesleven van een groote groep verwante persoonlijkheden, wier veeleerheid gefundeerd is op een algemeenen geestelijken achtergrond, die door een groote massa mede wordt gevormd.

Maar zelfs b.v. de middeleeuwsche bouwmeester, die in die sfeer het sterkst gestaan heeft, voelde, dat het gebouw alleen niet voldoende was voor den mensch en zoo heeft hij den duidelijker van het menselijke sprekenden kunsten ruimschoots gelegenheid gegeven, het hare bij te dragen tot verheffing van den geest. Beeldhouwwerk, schilderwerk, intarsia's, mozaïken, bronsgietwerk, weefarbeid, en wat niet al bedekken als het ware de meesterwerken uit de groote architectuurperioden.

Schoone gevormdheid (van ruimten en massa's) is het hoogtepunt van architectonische schoonheid, maar zij is niet alles en is tevens de potentie van iets anders, n.l. de schoonheid, die naar uitbeelding van de gestalte van het leven dringt.

Vrijheidsdrang is het, wat den mensch beweegt.

Waar de mensch zich natuurlijk verwerkelijkt in zijn levensfuncties en waar hij zich in de ordening van samenleving, maatschappij en staat tot regeling van het natuurlijke leven weet op te werken, doet hij, zooals gezegd, de eerste schreden op den weg naar de ideële vrijheid en legt hij de basis voor de vrije zelfverwerkelijking, die hem boven de voldoening aan de eischen van het zakelijke leven met zijn noodwendige gebondenheid aan het aardsche en eindige, zal vermogen uit te voeren.

Wanneer hij het kunstgebied betreedt, en bouwend de materie tot zijn wil dwingt, om aan de eischen der doelmatigheid vorm te geven en tegelijk door dien vorm hogere gevoelens wakker te roepen, dan doet hij een zeer merkwaardige daad. Want hij werkt niet met de zakelijkheid der materie en het gebruiksdoel om der wille van deze aangelegenheden zonder meer, hij blijft dan ook met zijn arbeid niet binnen het kader en de sfeer van deze factoren gevangen, maar de geest ontstijgt aan al deze eindige momenten, na aan hun eischen te hebben voldaan in een andere wereld.

Die andere wereld is die van de idealiteit, waar geen eischen van zakelijk gebruik, met alle daaraan verbonden vergankelijke overwegingen meer gelden, maar waarin het gaat om het symboliseeren, het voelbaar maken van den eeuwigen zin der werkelijkheid. Hier kondigt zich een nutteloosheid aan, die niet beneden het zakelijke doel blijft en aan het nut niet zou zijn toegekomen, maar een nutteloosheid, die met vooronderstelling van alles wat praktisch geëischt mag worden, boven die zakelijke overwegingen een hogere idealiteit weet te bereiken.

Deze hogere nutteloosheid is het kenmerk der werkelijke kunst die, zij het nog in eersten aanleg, in de kunstenrij allereerst als kunst van het plastische te denken is. Ook de „gevormdheid” van het gebouw heeft haar plastische waarden en in dit plastische van de architectuur ligt ook inderdaad de overgang naar de categorieën der beeldstellende of beeldende kunsten, waarvan de eerste de beeldhouwkunst is.

Het bureau van den hedendaagschen architect, die groot werk onderhanden heeft is een imponerend bedrijf; daar centreert alle specialistenarbeid, en grijpen alle technische en andere problemen inéén, daar wordt gewikt en gewogen, ontworpen en gedetailleerd.

Het dwingt ongetwijfeld respect af te bedenken, dat ten slotte één mensch al die draden tezamen houdt en het werk naar voltooiing voert. Maar als het er op aankomt is dat geen respect, dat alléén den bouwkunstenaar toekomt, want men kan die bewondering evenzeer en met goed recht gevoelen b.v. voor een directeur-ingenieur van een machinefabriek.

Bij al dien veelzijdigen en omvangrijken arbeid, bij al dat gedruisch van het groote bedrijf, zinkt de beeldhouwer, die heele-

maal alleen in alle stilte met een hoopje klei bezig is, in het niet. En toch . . . . . bezien vanuit den gezichtshoek der kunst, van waaruit toch ook de architect zijn werk wel graag beoordeelt, is hij toch eigenlijk de ware aanvuller of vervuller van wat de architectuur slechts abstract vermag te geven.

Hoe weinig wordt dat in onze dagen verstaan; en hoe zelden wordt de mogelijkheid tot zinrijke verdieping der architectonische abstractie benut. Bij opdrachtgevers geven meestal zuinigheidsoverwegingen den doorslag; bij architecten is het dikwijls een principiële standpunt. Zij willen de bouwkunst zuiver laten wat zij op zichzelf is of ook wel, zij willen het alléén gedaan hebben. De bouwkunst wordt wel de moederkunst genoemd, maar het is een slechte moeder, die haar kinderen verstoot.

Tenminste het openbare gebouw, het gebouw voor allen, behoort een encyclopaedie van hogere menselijkheid te zijn, hetgeen de bouwkunst zonder meer niet verwerkelijken kan. Al moge dus ook de architect in de stilte van de binnenkamer, zooals men dat wel noemt, zijn schoone conceptie doen ontstaan, de categorische geaardheid van zijn kunst bepaalt zijn grenzen, al zal hij dat in de sleur van het dagelijksche omvangrijke werk niet kunnen bedenken.

Nu is naar mijn overtuiging een kunstuiting alleen dan groot, wanneer zij zuiver den logischen, dat is de oneindige, zin die haar categorische wezen uitmaakt, binnen hare categorische grenzen vertolkt.

Weliswaar is ook het grensbegrip relatief, en aan de grens verdoezelen verschillen tusschen begrippen, want zooals er onbehaalbare overgangen zijn tusschen plantaardig en dierlijk leven, zoo spelen ook de begrippen in elkaar over. Evenmin als echter een eikenboom met een olifant zal verward worden, omdat wij hier met hoogtepunten van het plantaardige en dierlijke leven te doen hebben, evenmin is duidelijke bouwkunst met duidelijke plastiek te verwarren. Het wezen der architectuur, ik heb dat destijds uitéén gezet (in het B. W. A. No. 8 van 1931) ligt in de eenheid van het negatieve ruimtebepalen door uithollen en het positieve vormstellen door stapelen. De eenheid van ruimtebepaling en vormstelling is de constructieve ruimteomsluiting der architectuur, waarin de vormschoonheid onmiddellijk is mede gesteld. Op dit laatste komt het aan, want deze constructief gegronde vormschoonheid is bouwkunstige vormschoonheid, en niet iets anders.

De vormstelling van het construeerende „bouwen” is altijd gericht op de idee van het „bouw-symbolisch”, als het zoo eens genoemd mag worden, omsluiten van ruimten.

Hierdoor ligt in de bouwconstructie naar het wezen gerekend, het karakter van de ruimteomsluitende stapeling, het gaat n.l. om het constructieve vraagstuk en de aesthetische symboliseering in ééne der verhoudingen van „steun en last”. De specifieke materialen om dezen bijzonderen eisch te verwerkelijken zijn overwegend de natuurmaterialen steen en hout. In staalskelet en gewapend beton is geen architectonische symboliek mogelijk. Het skelet van de Gothische kathedraal, waarin ook de muren vullingen waren, is van een geheel ander wezen dan het staalskelet. De Gothische steenskeletbouw, als wij het zoo eens even noemen willen, der katedralen, is én door het naar buiten doorvoeren en zichtbaar blijven (steunbeeren — luchtbogen) van het geraamte én door de eenheid van materiaal met de ingevulde muren en gewelfkluisen nog bouwen gebleven, al komt het op de grens van het categorisch-zuivere. Het Romaansch en de vroeg-gothiek zijn in dat opzicht het beste.

Maar ook b.v. in den Duitschen houtvakwerkbouw komt het houtskelet aan de buitenzijde, als schoon, dus bouwkunstig, bouwdeel te zien.

De vraag kan hier rijzen, of wij met de eigenlijke bouwtechniek in de specifieke bouwmaterialen: hout en steen, door methoden die in het bouwen geïmporteerd zijn uit de constructietechniek zonder meer (b.v. machinebouw, bruggenbouw enz.), misschien

ardig op weg zijn, het bouwen categorisch te overschrijden en eigenlijk niet meer te bouwen als wij bouwen.

Vanneer de eischen des tijds dergelijke methodes noodig maken, moeten wij ons door die eischen van een uit zijn redelijke grenzen geraakt tijdsgewricht niet laten imponeeren, maar liever constateeren dat die tijdseischen het zuivere en eenvoudige wezen der architectuur vermoorden, en den wezenlijken aard der architectuur dégraderen tot een schijnvertooning. Deze soort van „wezen”looze schijnvertooning treedt in meerdere kunsten (in de daarvoor geëigende vormen) op. Naar mijn overtuiging ligt in die wezenloosheid van veel hedendaagsche bouwkunst, in dat afgedwaald zijn van de zuivere bouwidee, het eigenaardige karakter, dat ons bij het gaan door nieuwen stadsaanleg altijd weer het eenvoudig levende van oude steden als het eenig-boeiende in de verbeelding roept.

Onze tijd is gecompliceerd en het hedendaagsche bouwen is ook niet meer „eenvoudig”, d.w.z. eenvoudig met het wezen der idee harmonieerend.

Inzoooverre is er weer, zij het eenzijdig, logische zin in de gedachte van sommige architecten om het aesthetisch-wezenlijke en categorisch-zuivere bouwen dan maar heelemaal over boord

BOEKBESPREKING.

Statica en Sterkteleer voor Bouwkundigen, deel A en deel B, door Ir. L. G. Ludolph en Ir. A. P. Potma. Uitg. J. B. Wolters.

De bespreking van dit boekwerk heeft een bijzonderen kant, aangezien, zooals in het voorbericht werd vermeld, het werk „te danken is aan een verzoek, dat den tweeden ondergeteekende, den Heer A. P. Potma, voor eenigen tijd gedaan werd uit de Commissie van Onderwijs van den B.N.A. om een boek samen te stellen, waarin de studeerende voor het voorbereidend en het definitief examen voor bouwkundig opzichter, dat jaarlijks door genoemden Bond wordt afgenomen, het voor de genoemde vakken vereischte zou kunnen vinden.”

Het boek is dus, zoo niet in opdracht, dan toch als gevolg van een aan een van de schrijvers kenbaar gemaakt verlangen van de zijde van den B.N.A. geschreven.

In deze betrekking tusschen de schrijvers en de Commissie van Onderwijs is echter, in volle overeenstemming, de vrijheid voorbehouden het eigen standpunt ten opzichte van deze uiterst moeilijke en voor den bouwkundige zoo gewichtige materie, vrijelijk tot uiting te brengen.

Nu heerscht er tusschen de schrijvers van dit leerboek en de Commissie van Onderwijs een verschil, dat het beste is aan te duiden als een verschil tusschen theorie en praktijk.

Zowel de schrijvers als de Commissie van Onderwijs stellen zich op het — hun inziens ééne juiste — standpunt dat deze stof niet anders dan zuiver wetenschappelijk mag worden behandeld. Zij stellen zich beide op het standpunt dat het funest is deze stof op een „populaire wijze” voor te dragen, met de bedoeling van demecum-kennis bij te brengen.

De Statica is een abstracte wetenschap, en het is het hooge gehalte van deze wetenschap afbreuk doen, te trachten haar in een huis-, tuin- en keuken-mathematiek voor niet abstract-denkende menschen geschikt te maken.

Men moet het mogelijk zijn deze stof zuiver wetenschappelijk te behandelen, met een minimum van mathematische bewerkingen. Het moet mogelijk zijn op eenvoudige wijze het inzicht in eenvoudige statische vraagstukken bij te brengen zonder de theorie in haar wetenschappelijk karakter aan te randen.

te gooien en het geheele huis door te voeren in de materialen der constructietechniek zonder meer, b.v. beton, ijzer, glas enz. Maar dat is, gezien den geest van het bovenstaande, eveneens onjuist, al zou het resultaat voorloopig ook nog zoo bruikbaar zijn; mijn betoog gaat niet over vragen van doelmatigheid in oude of nieuwe zakelijkheid.

Evenmin zal ik dus beweren, dat een gebouw in staalskelet, en behangen met mijnentwege een barokgevel, niet zakelijk te gebruiken zou zijn, maar ook die vraag interesseert mij hier niet, en het probleem der meerdere of mindere doelmatigheid mag voor niemand, die het wel meent met de architectuur, de eenige vraag zijn naar mijne overtuiging. Het gaat er om of de bouwkunst den redelijk juisten weg gaat in haar ontwikkeling, en of zij de groote opgaven die haar tegenwoordig gesteld worden, wel op zuiver-bouwkunstige wijze oplost, of dat er geleidelijk factoren zijn binnengeslopen, die wel bruikbaar, maar toch eigenlijk voor het bouwen als kunst niet aanvaardbaar zijn.

En als het dan niet anders meer zou kunnen, laat men dan den naam bouw„kunst” door een andere aanduiding vervangen.

Beter lijkt het mij echter „eenvoudig” zonder meer te „bouwen”.
H. C. VERKRUYSSEN.

Welnu, de Commissie van Onderwijs stelt deze mogelijkheid theoretisch, de schrijvers hebben getracht haar te verwezenlijken. Het verschil is, dat naar het oordeel van de Commissie van Onderwijs de schrijvers nog niet die grens van eenvoudigheid hebben bereikt, die de Commissie meent, dat mogelijk moet zijn. Wellicht is zij in dit opzicht inderdaad theoretisch. Bekend moet worden, dat de Heeren Ludolph en Potma in menig hoofdstuk een volkomen bevredigend wetenschappelijk gehalte hebben weten te behouden bij een uiterste versobering van de behandeling. Hiervoor verdient hun werk ongetwijfeld lof, want zij hebben de technische vakliteratuur met een goed werk verrijkt. Toch vreezen wij, dat vele bouwkundigen desondanks hun heil zullen blijven zoeken in die boeken, die (men vergeet niet dat de meeste kandidaten voor ons examen op zelfstudie zijn aangewezen) hun „houvast” bezorgen en hen „paraat maken voor ieder geval”. Deze „paraatheid” is een gevaarlijke illusie, maar de leerende jongelingschap beseft dit als zoodanig niet.

Bepalen we ons ten slotte nog tot de boeken zelf, dan merken we in de eerste plaats op, dat het 1e deel A gewijd aan de Statica, vrijwel afgepast de leerstof behandelt voor het examen B.N.A. in een omvang van 140 pagina's, waarvan verscheidene ingenomen worden door de vraagstukken van de beide deelen. Dit deel lijkt ons het dichtst en zuiverst het de Commissie van Onderwijs voor oogen zwevend boek te benaderen.

Deel B behandelt de Sterkteleer en beslaat 320 pagina's. Dit deel is echter voor een ruimer gebruik geschreven dan voor onze kandidaten alleen en bevat hoofdstukken (met een x aangeduid) die bij een eerste studie overgeslagen kunnen worden.

Jammer is het dat het Gewapend Beton niet als een afzonderlijk hoofdstuk is bewerkt. Wel worden de hoofdbegrippen waar de constructie van gewapend beton op berust, thans logisch vastgekoppeld aan de algemeene begrippen (een karaktertrek voor de wetenschappelijke gesteldheid van dit werk) maar voor praktisch gebruik bij studie voor het afzonderlijke vak Gewapend Beton heeft deze methode haar bezwaren.

De uitgever heeft deze boeken, die voorzien zijn van vele exact geteekende figuren (waarvan enkele op uitslaande bladen) degelijk verzorgd.

v. d. S.

VOORDRACHT VAN Ir. C. FRANX OVER „PROEFBELASTING EN DRAAGVERMOGEN VAN HEIPALEN“.

Op Woensdag 3 Oct. j.l. hield de Heer Ir. C. Franx, Ingenieur bij de Gemeente Werken te Rotterdam, voor de Betonvereniging een voordracht over het „Draagvermogen van heipalen“. De spreker begon met er op te wijzen dat wij zelfs van een gewone houten paal het draagvermogen nog niet precies weten. Men vindt bij oude gebouwen in 't algemeen weinig gebreken in de fundering, maar van welke regels onze voorouders uitgingen weten we niet. In de 19e eeuw paste men de gewone Hollandse hefformule toe en daarmee kwam men wel uit. Toen men echter, na 1900, andere dan houten palen ging bezigen, en ging bouwen op opgehoogde grond, kwamen er vele teleurstellingen. Het draagvermogen van een heipaal werd een technisch probleem, en als gevolg daarvan kwamen de belastingproeven op heipalen in zwang. Bij het bestudeeren van het vraagstuk viel ook de aandacht op het verschijnsel van de negatieve kleeft. Reeds in 1921 heeft Ir. A. VerLoren van Themaat op een merkwaardig verschijnsel gewezen. Bij een paalfundering in Rotterdam in opgehoogde terreinen, ontwikkelde zich tengevolge van klink negatieve kleeft, waardoor de palen een extra belasting verkregen. Opmerkelijk was nu, dat de palen, die in groepen van 4 stuks waren geslagen, deze extra belasting goed konden verdragen, doch dat alleenstaande palen, hoewel zij door het bouwwerk veel minder waren belast, een aanmerkelijke zetting ondervonden. Als verklaring werd naar voren gebracht, dat een paalgroep door de klinkende grond niet aanmerkelijk meer wordt belast dan een alleen staande paal. De extra belasting per paal zal in de groep dus geringer zijn.

In Rotterdam is, naar aanleiding van de verzakkingen een Funderings-commissie ingesteld, die in haar rapport van 1932 ook aandacht heeft geschonken aan de negatieve kleeft.

De vraag, waar het nu om gaat, is: waaraan ontleeft een paal in de grond zijn draagvermogen. Het antwoord is: aan puntweerstand en aan kleeft. Maar hoe is de verhouding dezer factoren; is er verband en samenhang tusschen hen.

Prof. Sprenger, destijds ingenieur van Gemeentewerken te Rotterdam, heeft door proeven aangetoond dat men — althans te Rotterdam — kan rekenen op half om half, punt- en kleeftweerstand.

Het draagvermogen van een paal is in de eerste plaats afhankelijk van de bodemtoestand. Daarom gaf spreker een overzicht van een grondboring te Rotterdam op een opgespoten terrein. Onder de 3 m dikke zandlaag vindt men eerst een dun laagje klei, dan een dikke veenlaag, waaronder een eveneens dikke laag slappe waterhoudende klei. Deze laag wordt aan de onderzijde begrensd door eenige stijve veen en leemlagen ter dikte van ± 1 m. Daaronder ligt het diluviale zand. De bovenkant van deze zandlaag ligt ± 16 m diep. Door de palen in dit zand te drijven, krijgen ze de noodige puntweerstand, terwijl de bovenliggende lagen slappe grond voor de kleeft zorgen.

Door de druk van de opgespoten zandlaag worden echter de slappe klei en veenlagen gecompriëerd, waardoor de positieve kleeft, die een deel van het draagvermogen van de paal inhield, gedeeltelijk overgaat in negatieve kleeft, die de paal naar beneden drukt. De nuttige belasting op een paal is derhalve de algebraïsche som van de puntweerstand, het restant dragende

kleeft en de negatieve kleeft. Deze negatieve kleeft is dus gedurende het aantal jaren van het klinkproces, een veranderende factor en niet empirisch na te gaan.

Na deze algemeene inleiding deed Ir. Franx verslag van de uitkomsten van een 5 tal belastingproeven, te weten op een houten paal, op een paal met een betonschoen (uitvinding Buijs en Visser), op een normale Arkelpaal, op een Sprengerpaal met verdikte punt en op een Frankipaal.

De uitkomsten dezer proeven werden in Last-zakkings diagrammen duidelijk gemaakt. Bij de houten paal bleken de tijdrijke belastingkrommen van Prof. Sprenger over een te komen met de thans gevonden kromme. Het diagram vertoont grote nazakkingen, hetgeen wijst op een geringe puntweerstand. De paal met betonschoen heeft bijna alleen puntweerstand omdat de grond rond de paal door de schoen is omgewoeld.

De normale Arkelpaal (een gecentrifugeerde holle paal) gaf gelegenheid zoowel punt- als kopzakking te meten, dus de elasticiteit van de paal te verifiëren.

Bij de Sprengerpaal met de verdikte punt zijn de nazakkingen weer minder en verkreeg men in de 2 proeven een draagvermogen van 130 t en 150t.

Bij de Frankipaal zijn de nazakkingen nihil, hetgeen wijst op goede puntweerstand. Volgens de genomen proeven kon het toelaatbare draagvermogen (met een zekerheidscoëfficiënt van 1.5) aangenomen worden respectievelijk op 9.1 t, 18 t, 52 t, 82 t en 150 t.

Voorts rekende Ir. Franx voor, dat een hooger bedrag van de neg. kleeft (door een vergissing of een onverwachte zetting van de grond), het draagvermogen van een houten paal zeer spoedig in gevaar kan brengen, bij de Arkelpalen en de palen van de 4e en 5e proef heeft deze fout heelemaal geen gevolg.

De conclusie van Ir. Franx was aldus: Voor een paalfundering is de puntweerstand van 't grootste belang. Het draagvermogen van een paal is gelijk aan de puntweerstand plus het restant positieve kleeft verminderd met de negatieve kleeft.

Aan de hand van eenige plaatjes gaf Ir. Franx een overzicht van de proeven. De zakkings werd gemeten met doorbuigingsmeters van Griot en een zelf-registreerende zakkingsmeter van de Gemeentewerken v. Rotterdam, zonder welk instrument dergelijke proeven niet nauwkeurig zijn te nemen.

Na de voordracht had een gedachtenwisseling plaats waaraan vele sprekers deelnamen.

Prof. Buysman gaf een theoretische verklaring van de puntweerstand en van de invloedssfeer bij paalgroepen en gaf te kennen van oordeel te zijn dat de theorie vrij aardig overeenkomt met de uitkomsten van de belastingproeve van Ir. Franx.

Een der aanwezigen maakte bezwaar tegen de wijze van proefbelasting door druk en trek.

Voor belangstellende lezers verwijzen wij hier naar een tweetal publicaties van Ir. Franx in „De Ingenieur“ 1933 No. 13. „Iets over het draagvermogen van heipalen“ en in de Ingenieur 1934 No. 16. „Proefbelasting van een Frankipaal en van eenige andere paalsoorten te Rotterdam“.

J. P. M.

DIVERSEN.

TENTOONSTELLING RIJKSACADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN TE AMSTERDAM.

De tentoonstelling van de werken der deelnemers aan den wedstrijd in de vrije Schilderkunst 1934, is kosteloos toegankelijk van Zondag 14 October tot en met Zondag 21 October (op werkdagen van 10—3 uur, Zondags van 1—3 uur).

MAANDELIJKSCHE OPGAVE VAN PRIJSVRAGEN.

Enkele lezers vragen ons waar de maandelijksche opgave van prijsvragen blijft, waaraan Nederlandsche architecten kunnen mee doen. De zaak is heel eenvoudig.

Er is in ons land sedert enkele maanden geen enkele bouwkundige prijsvraag loopende. Het is eenigzins overdreven om daar een lijst van bij te houden.

„ELF EEUWEN BOUWKUNDIG TEEKENEN“.

Door het Genootschap Architectura et Amicitia is een boekje uitgegeven, getiteld „Elf Eeuwen Bouwkundig Teekenen“, samengesteld door de Heeren A. Komter en Th. Haakma Wagenaar, voor niet-leden verkrijgbaar à f 2.— per exemplaar.

Na ontvangst van het verschuldigde bedrag op de postrekening van het Genootschap no. 88839, volgt franco toezending.

RECTIFICATIES.

Hoewel het in het kader van het verslag over den 9en Monumentendag als geheel duidelijk is, dat het niet de bedoeling kan zijn geweest, den Heer de Casseres er van te verdenken, dat hij zijn plannen niet durfde te vertoonen, schijnen enkele lezers deze interpretatie gegeven te hebben aan de passage, waarin vermeld staat, dat de Heer de C. zijn plannen nog maar opgerold heeft gelaten (pag. 398). Tegenover deze lezers verduidelijk ik gaarne deze passage door haar, overeenkomstig de bedoeling, te redigeren: „Aan den anderen kant is het begrijpelijk, dat de Heer de Casseres zijn eigenlijke, maar nog niet definitief vastgestelde projecten nog maar opgerold heeft gelaten“.

J. P. M.

Van katholieke zijde maakt men er ons opmerkzaam, dat de zinsnede op pag. 405, linker kolom 7en en 8en regel v. onderen in het artikel van de Heer J. Poortenaar de verkeerde uitdrukking bevat:

„In Italië aanbidt men Maria“. Inderdaad moet hier worden gelezen: „In Italië vereert men Maria“.

Re

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 32 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 20 OCT. 1934 No. 42

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Ledenvergadering van den B.N.A. op Zaterdag 27 October 1934, des voormiddags om 10.30 uur, in Hotel „De Witte Brug“ te 's-Gravenhage.

De leden worden hierbij herinnerd aan de a.s. Zaterdag te houden Ledenvergadering, waarvan de agenda met de stukken afzonderlijk aan hen zijn toegezonden.

VERSLAG VAN DE EXAMENS BOUWKUNDIG OPZICHTER B.N.A. 1934

VERTEGENWOORDIGER VAN ZIJNE EXCELLENTIE DEN MINISTER VAN ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

W. H. Cool, Inspecteur van het Nijverheidsonderwijs te 's-Gravenhage.

VERTEGENWOORDIGER VAN HET BESTUUR VAN DEN B.N.A.

J. M. van Hardeveld.

COMMISSIE VAN ONDERWIJS.

Ir. A. J. van der Steur b.i., Voorzitter; C. de Geus, Vice-Voorzitter; Albert Kool, Joan B. Lürsen, Ir. H. T. Zwiers, b.i. Secretaresse: Mej. C. Kleine.

Penningmeester: J. P. Mieras, Directeur van den B.N.A.

EXAMENCOMMISSIE.

De Commissie van Onderwijs en de Heeren: Ir. B. H. H. Zweers c.i., vertegenwoordiger van het Kon. Instituut van Ingenieurs, Guido Vetter en Br. de Wilde, vertegenwoordigers van den Ned. Bond van Technici, de Ned. Ver. van Chr. Technici en den R. K. Bond van Technici.

COMMISSIE VOOR DE EINDBEOORDEELING.

W. H. Cool, vertegenwoordiger van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen; J. M. van Hardeveld, vertegenwoordiger van het Bestuur van den B.N.A., de Examencommissie en de H.H. Examinatoren: W. Helwig, H. de Hoop, B. J. Koldewey, Ir. J. Leupen b.i., C. v. d. Linde, H. O. Schuhmacher en Jan van der Valk.

LIJST DER EXAMINATOREN.

De Examencommissie en de Heeren: G. Albers, Architect B.N.A., Den Haag; G. Arendzen, Architect te Amsterdam; A. Baart, Architect B.N.A., Leeuwarden; A. Bakker, Architect, Dordrecht; Dr. N. G. W. H. Beeger, Leeraar H.B.S., Amsterdam; Pl. van den Berg, Architect B.N.A., Vlaardingen; H. Bletz, Architect, Amsterdam; W. van Blitterswijk, Architect B.N.A., Wageningen; J. W. Blom, Bouwkundig Hoofdambtenaar Rijksgebouwendienst, Den Haag; Ir. G. C. Boonstra c.i., Den Haag; D. Booyinga, Techn. Ambtenaar P. W., Amsterdam; J. Bouman, Bouwkundige, Weesp; J. M. den Breeje, Bouwkundige Gem. Werken, Utrecht; P. den Breeje, Directeur Nijverheidsschool, Utrecht; H. B. van Broekhuizen, Architect, Arnhem; J. Broeren, Leeraar Ambachtschool, Amsterdam; C. Broerse Jr., Inspecteur Gem. B. & W. Toez., Amsterdam; Ir. J. H. de Bruyn c.i., Directeur van Gemeentewerken, Katwijk aan Zee; H. Bunders, Architect B.N.A., Hilversum; J. J. v. d. Burgt, Leeraar Industrieschool te Amsterdam; J. Coenraad, Architect, Zaandam; Mej. W. Coppens, Onderwijzeres, Amsterdam; W. A. Dille, Archi-

tect B.N.A., Helmond; H. H. J. Egbers, Architect, Hengelo; I. van Esso Bzn., Arts, Amsterdam; H. Evers, Directeur 4e Ambachtsschool, Amsterdam; H. G. van Eyden, Architect B.N.A., Bussum; K. van Geyn, Architect, Amsterdam; Ir. W. C. van Goor, c.i., Hillegersberg; H. N. de Groot, Bouwkundige, Helmond; J. B. v. d. Haar, Architect B.N.A., Amersfoort; Ir. A. ten Have, c.i., Adj. Ing. Gemeentewerken, Haarlem; W. Helwig, Architect, Den Haag; A. A. van Hemert, Bouwkundig Ambtenaar Rijksgebouwendienst, Den Haag; H. Hendriks, Architect, Schoonhoven; P. A. Hendriks, Leeraar Rijksinstituut voor Teekenonderwijs, Amsterdam; Th. J. H. Hendriks, Bouwk. Opzichter, Amersfoort; J. H. de Herder, Architect B.N.A., Zwolle; A. A. Hes, Architect te Amsterdam; N. Hollander, Leeraar Ambachtsschool, Amsterdam; H. de Hoop, Bouwkundige, Waalwijk; D. R. Hueting, Hoofdinsp. Bouwtoezicht, Bussum; Fr. Hulsbosch, Architect, Huizen N.H.; Ir. H. Kammer, b.i., Architect, Schiebroek; J. F. E. Kiers, Directeur Bouw- en Woningtoezicht, Leiden; B. J. Koldewey, Architect B.N.A., Den Haag; A. P. Koster, Architect B.N.A., Leeraar M.T.S., Utrecht; P. J. Koster, Architect B.N.A., Zeist; J. Kroon, Onderwijzer, Amsterdam; P. Leith, Inspecteur B. W. Toezicht, Rotterdam; Ir. J. Leupen b.i., Architect B.N.A., Adj. Arch., ald. Geb., Publ. Werken, Amsterdam; C. v. d. Linde, Architect B.N.A., Haarlem; Ir. M. C. A. Meischke, b.i., Architect B.N.A., Rotterdam; E. P. Messer, Hoofd-Architect ald. Geb., Publ. Werken, Amsterdam; B. Meulenbeld, Leeraar M.T.S., Amsterdam; J. W. Meyer, Arts, Amsterdam; Ir. H. Meyerink, b.i., Architect B.N.A., Zwolle; Ir. G. J. Meyers, Civiel-Ingenieur, Amsterdam; J. D. Meijning, Architect B.N.A., Eindhoven; J. Moerman Jzn., Hoofdopzichter, Den Haag; J. Molenaar, Architect, Amsterdam; H. W. Nyman, Hoofdopzichter adj. hoofd ald. geb. P. W., Amsterdam; G. W. C. Post, Onder-Directeur 2e Ambachtsschool, Amsterdam; Ir. J. Potma, Civiel-Ingenieur, Utrecht; J. Roosing, Architect, Amsterdam; G. van Rossem, Bureauchef Chef onderafd. Havenwerken Utiliteit, Amsterdam; J. Th. van Rossum, Architect B.N.A., Delft; D. Saal, Architect, Alkmaar; A. Santema, wnd. Direct. Ambachtsschool, Enschede; J. H. Schaadt, Directeur Bouw-Woningtoezicht, Zwolle; Ir. I. van Sandick, Adj. Ing. Publ. Werken, Amsterdam; G. L. J. Schönbeck, Chef Projectenbureau Gem. Telefoon, Amsterdam; J. H. Schoorel, Bouwkundige, Dordrecht; H. O. Schuhmacher, Directeur Academie van Techn. Wetenschappen, Rotterdam; Mathilda van Son, Arts, Amsterdam; J. C. Speelman, Architect B.N.A., Assistent T.H., Rijswijk; A. Tesselhoff, Inspecteur Bouw-Woningtoezicht, Amsterdam; Ir. H. Thunnissen b.i., Architect B.N.A., Den Haag; F. A. W. v. d. Togt, Architect B.N.A., Den Haag; A. J. v. d. Tol, Inspecteur B. W. Toezicht, Amersfoort; W. Uytendhout, Architect B.N.A., Deventer; Jan van der Valk, Architect, Tilburg; J. H. v. d. Veen, Architect B.N.A., Amsterdam; D. Visser, Architect B.N.A. Schoonhoven; J. A. Visser, Architect B.N.A., Leeraar M.T.S., Vught; Mr. Ph. J. van Vliet,

Advocaat-Procureur, Amsterdam; J. J. Vriend, Leeraar M.T.S. voor de Bouwkunde, Amsterdam; Ir. W. de Vrind b.i., Architect B.N.A., Den Haag; W. v. d. Weg, Opzichter Bouw- en Woningtoezicht, Zaandam; G. Westerhout, Architect B.N.A., Kijkduin; K. Wiedijk, Leeraar M.T.S. voor de Bouwkunde, Amsterdam; K. v. d. Wilk, Arch. afd. Gebouwen Publ. Werken, Amsterdam; Ir. G. F. Wittewaai, Civiel-Ingenieur, Baarn; Ir. W. K. de Wijs b.i., Architect B.N.A., Enschedé; J. Zietsma, Architect B.N.A., Amsterdam; J. Zuidema, Architect B.N.A., Leeuwarden; Ir. A. J. Zuiderhoek, Ing. Bouw- en Woning Toezicht, Amsterdam.

TIJDELIJKE WIJZIGING VAN HET PROGRAMMA VAN EISCHEN, BETREFFENDE TOELATING DEFINITIEF EXAMEN.

Het is de Commissie gebleken dat tengevolge van de sterk verminderde werkgelegenheid in het bouwvak, ontstaan door de crisis, het vele kandidaten niet mogelijk wordt, na hun 20ste jaar gedurende de in het programma gestelde termijn van 2 jaar, als opzichter op bouwwerken werkzaam te zijn. Om hieraan tegemoet te komen heeft het Bestuur van den B.N.A. op voorstel van de Commissie, tijdelijk en voorlopig alleen voor het examen 1934, den genoemden termijn van 2 jaar teruggebracht op ten minste 1½ jaar.

OVERGANGSMAATREGEL VOOR CURSISTEN P.B.N.A.

Naar aanleiding van de besprekingen die hebben plaats gevonden door het Bestuur van den B.N.A. met de Directie van het P.B.N.A. te Arnhem, welke tot resultaat hebben gehad, dat het Polytechnisch Bureau Nederland Arnhem zijn examens voor het diploma van aspirant-bouwkundig opzichter en bouwkundig opzichter P.B.N.A. heeft opgeheven, werd besloten, dat de kandidaten, die in het bezit zijn van het diploma van aspirant Bouwkundig Opzichter P.B.N.A. direct tot het Definitief Examen kunnen worden toegelaten, behoudens de door het Bestuur van den B.N.A. gestelde eischen van toelating betreffende leeftijd en aantal praktijkjaren als opzichter, die uiteraard ook voor deze kandidaten van kracht blijven.

AANTAL DEELNEMERS, PLAATSEN EN DATA VAN AFNEMING DER EXAMENS.

Voor het Voorbereidend Examen stonden ingeschreven 283 kandidaten, waarvan 6 kandidaten op grond van de desbetreffende bepaling in het programma van eischen, vrijstelling hebben gekregen van het afleggen van het eerste gedeelte van het Voorb. Examen.

Het Eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen werd afgenomen op Woensdag 28 Maart te Amsterdam, Utrecht, Rotterdam, Eindhoven, Arnhem en Zwolle, waaraan resp. door 68, 32, 84, 30, 30 en 33 kandidaten werd deelgenomen.

Op grond van het op dit gedeelte van het examen gemaakte werk, konden 117 kandidaten aan het tweede gedeelte van het Voorbereidend Examen deelnemen.

Dit tweede gedeelte van het Voorbereidend Examen, waaraan door 123 kandidaten (117 + 6) werd deelgenomen, vond plaats op 11, 12 en 13 April te Amsterdam.

DEFINITIEF EXAMEN.

Het schriftelijk gedeelte van het Definitief Examen werd afgenomen op 10, 11, 12 en 13 April te Amsterdam. Hiervoor stonden ingeschreven 46 kandidaten. Het mondeling examen eveneens te Amsterdam, vond plaats op 23, 24, 25 en 26 April d.a.v.

HERHAALDE DEELNAME.

Hieronder volgt een specificatie van het aantal kandidaten in 1934, dat voor de eerste, tweede, derde of vierde maal examen deed, en het aantal kandidaten daarvan, dat het examen dit jaar met gunstig gevolg aflegde.

Vorbereidend Examen.	Aantal cand.	toegelaten tot het Def. Examen.
1e maal	163	13
2e maal	91	7
3e maal	24	4
4e maal	5	1
aantal deelnemers	283 totaal	25 cand.
Definitief Examen.	Aantal cand.	gediplomeerd:
1e maal	30	6
2e maal	12	—
3e maal	2	2
4e maal	2	2
aantal deelnemers	46 totaal	10 cand.

EINDVERGADERING EN UITSLAG EXAMENS.

De vergadering van de Commissie voor de Eindbeoordeling vond plaats op Vrijdag 4 Mei, in tegenwoordigheid van den vertegenwoordiger van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, den Heer W. H. Cool, Inspecteur van het Nijverheidsonderwijs, en den Heer J. M. van Hardeveld, afgevaardigde van het Bestuur van den B.N.A.

Aan 25 kandidaten, die het geheele Voorbereidend Examen hebben kunnen afleggen, kon worden medegedeeld, dat zij, behoudens verdere bepalingen vermeld in het programma van eischen, toegelaten zijn tot het Definitief Examen.

Definitief Examen. Het diploma van Bouwkundig Opzichter B.N.A. 1934 werd behaald door de kandidaten:

No. 352, A. Th. van Beek, te Veghel; No. 356, J. B. van der Bol, te Scheveningen; No. 361, J. de Bruyne, te Klundert; No. 363, J. K. M. Colsen, te Venray; No. 365, J. van Dreven, te Arnhem; No. 368, J. Gelderloos, te Visvliet; No. 378, J. de Jong, te Berkenwoude; No. 384, J. T. Olthoff, te Huizum; No. 385, H. Oosterling, te Leeuwarden; No. 393, J. Th. Vermeulen, te Breukelen. De Commissie memoreert hierbij gaarne de welwillende medewerking, evenals in vorige jaren, ondervonden van de Besturen en de Directeuren der verschillende scholen, waarin de examens werden gehouden.

Een woord van hartelijken dank aan de Besturen en de Directeuren van de Derde en Vierde Ambachtsschool te Amsterdam, de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam, de Ambachtsscholen te Utrecht, Eindhoven en Zwolle, het Gemeentebestuur en het Hoofd van School No. 5 te Arnhem, is hier zeker op zijn plaats.

Ook bij het afnemen van het mondeling examen, mocht de Commissie wederom op de hulp rekenen van Ir. J. M. Prins (Gem. Electriciteitswerken te Amsterdam) voor het gebruik van een volledige schakelinstallatie bij het afnemen van het vak Leidingen en Installaties, van de N.V. de fa. Wed. J. Ahrend en Zn. en den Heer J. Molenaar, examinator bij de examens, die verschillende instrumenten hebben afgestaan ten behoeve van het vak Meet- en Waterpasinstrumenten, terwijl de firma I. van Aalten en Zn. (de firma Lips te Dordrecht) een collectie hang- en sluitwerk voor het vak Bouwmaterialen ter beschikking stelde. De Commissie heeft deze medewerking zeer op prijs gesteld, en dankt hiervoor de betrokkenen.

BEOORDEELING VAN HET SCHRIFTELIJK WERK.

De beoordeling van het examenwerk vond op volkomen dezelfde wijze plaats als vorige jaren. Wij verwijzen daarom ten aanzien van de regeling van het nazien naar vorige verslagen (1932 en vorige), waarin deze is opgenomen.

OVERZICHT VAN HET INGELEVERDE WERK.

Teneinde een globaal overzicht te kunnen vormen over de waardecijfers welke aan de kandidaten voor hun examenwerk zijn toegekend, heeft de Commissie, evenals in de vorige verslagen, staten samengesteld van het aantal keeren, dat de waardecijfers 1-10 in de verschillende vakken zijn toegekend.

Waardecijfers	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Aantal onvoldoenden	in %	Waardecijfer 5	in %	Aantal voldoende	in %	Gemiddeld cijfer
A. Voorbereidend Examen, eerste gedeelte (deelname 277 kandidaten)																	
Opstel.	—	1	6	29	25	158	49	8	1	—	36	13%	25	9%	216	78%	5.8
Rekenen	5	20	28	37	19	43	39	40	44	2	90	32%	19	7%	168	61%	5.9
Stelkunde	22	51	39	21	10	40	29	25	14	26	133	48%	10	4%	134	48%	5
Meetkunde	15	61	71	23	11	55	21	9	9	2	170	61%	11	4%	96	35%	4.1
B. Voorbereidend Examen, eerste en tweede gedeelte (deelname 123 kandidaten)																	
Kapconstructies	—	6	23	24	27	32	10	1	—	—	53	43%	27	22%	43	35%	4.7
Steenconstructies	—	4	27	42	20	26	3	1	—	—	73	60%	20	16%	30	24%	4.4
Houtconstructies	—	1	18	29	41	30	3	1	—	—	48	39%	41	33%	34	28%	4.7
Ijzerwerk	1	12	37	36	16	19	2	—	—	—	86	70%	16	13%	21	17%	4
Fundeering	4	13	29	24	22	13	16	1	1	—	70	57%	22	18%	31	25%	4.3
Dakbedekking	—	6	26	31	35	22	3	—	—	—	63	52%	35	28%	25	20%	4.4
Gereedschappen	—	1	14	48	30	28	2	—	—	—	63	52%	30	24%	30	24%	4.6
Bouwmaterialen	—	1	5	25	33	46	12	1	—	—	31	25%	33	27%	59	48%	5.2
Beschr. Meetkunde	18	28	13	5	8	12	4	12	17	6	64	52%	8	7%	51	41%	4.7
Handteekenen	3	17	11	35	29	21	6	1	—	—	66	54%	29	23%	28	23%	4.3
Statica	1	11	18	16	25	27	11	13	1	—	46	37%	25	20%	52	43%	5
Opstel.	—	—	—	1	5	67	42	7	1	—	1	1%	5	4%	117	95%	6.4
Rekenen	—	1	3	10	6	14	22	33	32	2	14	11%	6	5%	103	84%	7.2
Stelkunde	—	—	2	5	2	27	27	21	13	26	7	6%	2	2%	114	92%	7.5
Meetkunde	—	6	19	12	4	39	23	9	9	2	37	30%	4	3%	82	67%	5.7
C. Definitief Examen, (deelname 46 kandidaten)																	
Steenconstructies	—	7	3	16	11	9	—	—	—	—	26	57%	11	24%	9	19%	4.2
Houtconstructies	—	—	6	13	7	18	2	—	—	—	19	42%	7	15%	20	43%	4.9
Ijzerconstructies	—	1	10	15	12	6	2	—	—	—	26	57%	12	26%	8	17%	4.3
Sterkteleer	—	3	5	12	4	17	5	—	—	—	20	43%	4	9%	22	48%	4.9
Fundeering	3	10	6	16	1	7	2	1	—	—	35	76%	1	2%	10	22%	3.7
Rioleering	7	15	13	6	1	2	2	—	—	—	41	89%	1	2%	4	9%	2.8
Opmeten	—	—	1	8	10	19	6	2	—	—	9	19%	10	22%	27	59%	5.5
Begroting Bestek	—	4	7	18	4	9	3	1	—	—	29	63%	4	9%	13	28%	4.4
Bouwwetgeving	—	—	4	6	6	22	5	3	—	—	10	22%	6	13%	30	65%	5.5
Algemeene Vakkennis	—	1	1	10	12	13	7	2	—	—	12	26%	12	26%	22	48%	5.3
Grondwerken	—	—	5	7	2	10	12	8	2	—	12	26%	2	4%	32	70%	6
Gereedschappen en werkt.	—	—	2	11	8	11	5	8	1	—	13	28%	8	17%	25	55%	5.7
Dakbedekking	—	—	1	8	11	12	9	5	—	—	9	19%	11	24%	26	57%	5.7
Stuc-, Schilder- en Beh.w.	—	—	1	7	7	16	12	3	—	—	8	17%	7	15%	31	68%	5.8
Bouwmaterialen	—	1	2	14	9	9	9	1	1	—	17	38%	9	19%	20	43%	5.2
Meet- en Waterpasinstr.	—	3	—	12	5	12	8	6	—	—	15	32%	5	11%	26	57%	5.5
Gewapend beton	—	1	2	6	5	15	13	4	—	—	9	19%	5	11%	32	70%	5.8
Leidingen en Installaties	—	4	3	6	6	13	9	5	—	—	13	28%	6	13%	27	59%	5.4
Eerste Hulp bij Ongelukken	—	—	3	4	7	11	12	8	1	—	7	15%	7	15%	32	70%	6.1

alsmede het aantal onvoldoenden, cijfer 5 en het aantal onvoldoenden in % uitgedrukt met tenslotte het gemiddeld cijfer. Deze staat is hierboven afgedrukt.

De vakken Opstel, Rekenen, Stelkunde en Meetkunde zijn onder B volledigheidshalve nogmaals opgenomen, waarbij dus de overzichtsstaat van de aantallen en percentages enz. betrekking heeft op het aantal kandidaten, dat tot het tweede gedeelte van het V.E. werd toegelaten.

EINDCONCLUSIE.

De Commissie meent zich dit jaar van een bespreking over het gemaakte examenwerk in de verschillende vakken afzonderlijk te kunnen onthouden, omdat vrijwel overeenkomstige opmerkingen als die van vorige jaren zouden moeten worden gemaakt.

Uit de vergelijking van den staat van waardecijfers in 1933 (afgedrukt op pag. 3 verslag 1933) met den staat over de examens 1934, blijkt een minder gunstig resultaat van het laatste examen met betrekking tot dat van 1933.

Reeds eerder heeft onze Commissie er de kandidaten op gewezen niet aan het examen deel te nemen, alvorens goed

vorbereid te zijn. Jammer genoeg slaan vele kandidaten dezen raad in den wind.

Zeër zeker dragen leeraren en opleidingsinstituten hierin ook een groote verantwoordelijkheid. Al te vaak wordt het examen doen beschouwd als het wagen van een kansje. De Commissie wil voor deze taktiek waarschuwen. Waar aan het diploma de naam van den B.N.A. verbonden is, kan geen kandidaat slagen, die niet aan redelijk te stellen eischen behoorlijk voldoet. Resumeerend deelt de Commissie mede, dat noch het Voorbereidend Examen, noch het Definitief Examen aan de gestelde verwachtingen hebben voldaan.

De Examencommissie:

Ir. A. J. VAN DER STEUR, Voorzitter.
C. KLEINE, Secretaresse.

Gezien het Bestuur van den B.N.A.:

Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK, Voorzitter.
Ir. A. J. VAN DER STEUR, Secretaris.

LEZING.

Dr. F. H. Fischer spreekt Donderdag 25 October des avonds 8^{1/4} uur in de Grootte Zaal van het Gebouw „Heystee” te Amsterdam, voor onze leden en introducée's over het onderwerp:

Cultuur en Versiering. Toegelicht met lichtbeelden.

Introducties dienen schriftelijk te worden aangevraagd bij de Administratie van het Genootschap Fr. v. Mierisstraat 107, Amsterdam en worden uitsluitend op naam verstrekt.

Gewone ledenvergadering op Donderdag 8 November des avonds 8 uur in de Grootte Zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

Voorloopige agenda.

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken en mededeelingen.
- 3°. Verkiezing van een bestuurslid wegens het bedanken van den Heer A. Komter.
- 4**. Verkiezing van twee leden voor de Commissie van Voorbereiding en Beoordeeling van Ontwerpstudie No. 5.
5. Behandeling ontwerp Herziening Algemeene Nationale Prijsvraagregelen.
(Het ontwerp hiervan is opgenomen in de Off. mededeelingen No. 25 behooren bij het B. W. A. van 4 Aug. '34 No. 31.)
6. Behandeling concept reglement „College van Advies”. (Opgenomen in de Off. Mededeelingen No. 16 B. W. A. 21 April 1934 No. 16.)
7. Voorstel tot het instellen van een commissie voor het inrichten van de vijfjaarlijksche tentoonstelling en het vaststellen van haar instructie.
8. Rondvraag.

* Toelichting punt 3.

De verkiezing van een bestuurslid (vacature A. Komter) zal geschieden in overeenstemming met art. 21 § 1 van de statuten uit de onderstaande voorloopige voordracht:

- a. Ir. J. W. Dinger — b. Joh. Hetteema.

Meerdere kandidaten kunnen door tenminste 5 leden schriftelijk bij het Bestuur worden gesteld tot uiterlijk 23 October a.s.

** Toelichting punt 4.

De verkiezing van twee leden voor de commissie voor ontwerpstudie No. 5 zal geschieden in overeenstemming met art. 21 § 4 van de statuten uit de onderstaande voorloopige voordracht:

1. a. Ir. van Ravesteijn — b. J. Zietsma.
2. a. A. Elzas — b. Ir. A. J. van der Steur.

Meerdere kandidaten kunnen door tenminste 5 leden schriftelijk bij het bestuur worden gesteld tot uiterlijk 23 October a.s.

Namens het bestuur:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

CONCEPT-NOTULEN van de Jaarvergadering gehouden op 25 April 1934 in het Gebouw „Heijstee” Amsterdam.

Aanwezig zijn 22 leden, later 25.

Na opening door den Voorzitter worden de notulen van de vorige vergadering, waarvan het concept is opgenomen in de Off. Med. No. 15 van het B. W. A. met enkele wijzigingen goedgekeurd. De Voorzitter doet mededeeling van een op 7 Mei te houden lezing door Ir. Hanson over „Electrische verwarming”. Daarna uit hij het denkbeeld om het artikel „Over de positie van den kunstenaar in de hedendaagsche samenleving” van den heer Verkruijsen en opgenomen in het B. W. A. 1934 No. 16 om te werken en rond te zenden aan officieele lichamen enz. als een inzet van verdere actie. De heer Staal wil zaak laten loopen, de heer Hausbrand meent dat vergadering zich dient uit te spreken, is zelf tegen vorm en inhoud; de heer Zwiers wil het niet beschouwd zien als uitgave doch als adres. Waarop de vergadering met 14 tegen 8 stemmen besluit tot verspreiding over te gaan.

De vergadering vereenigt zich voorts met het voorbereiden van excursies naar Utrecht en omgeving en een „hoogbouw-excursie” naar Rotterdam.

De Voorzitter deelt vervolgens mede, dat de Redactie van het B. W. A. niet kan medewerken aan het rondzenden van tijdschriften aan de leden; wil echter wel bladen afstaan en op het bureau ter lezing leggen, waarbij hij meent dat hiermede de buitenleden juist weer niet gebaat zijn, maar wil verder met bestuur wel overwegen om in het blad oproepingen te plaatsen waarop de leden eventueel verlangde nummers ter lezing kunnen aanvragen; voor rondzending zijn de bezwaren te groot.

Over de bijzondere uitgaven deelt de Voorzitter mede dat No. 1 persklaar is en stelt vergadering voor als No. 2 te doen verschijnen „Hoogbouw in ons land”, waarmede vergadering zich vereenigt; en vraagt vervolgens om meerdere medewerking om ideeën of serieuze studies van leden of groepen van leden als stof voor uitgaven.

Jaarverslagen van den secretaris en penningmeester worden goedgekeurd, eveneens het verslag van de Redactie van het B. W. A. (opgenomen in Off. Mededeelingen No. 16).

Met dank aan den penningmeester wordt door de Commissie van Verificatie, bestaande uit de Heeren Feltkamp, Speyer en Wijmer, verslag van het onderzoek uitgebracht.

Bij punt 8, behandelen begrooting, zegt de heer Blaauw, dat geen subsidie is uitgetrokken voor den Tentoonstellingsraad, waarop vergadering beslist hiervoor een bedrag in de begrooting op te nemen. De heer Staal vraagt of geen bezuinigingen mogelijk zijn om daardoor tot contributieverlaging te komen, terwijl de heer Hausbrand de post voor lezingen te laag acht. De Penningmeester merkt op dat alleen op de post bijzondere uitgaven bezuinigd kan worden, terwijl de post voor lezingen ook daaruit aangevuld kan worden. Hierna wordt de begrooting zonder verdere bezwaren vastgesteld.

Punt 9. Bij de verkiezing van een bestuurslid door het aftreden van den heer Zietsma betreurt de Voorzitter diens uittreden doch kan het billijken, dat hij, na vele jaren zitting te hebben gehad, hiertoe besloten heeft. De heer Hausbrand die voor de verkiezing het woord verzoekt voor persoonlijke feiten, wordt uitgenoodigd dit bij de rondvraag te doen. Het resultaat der stemming is dat van de 22 geldige stemmen de heeren Eibink en Mastenbroek er resp. 13 en 9 op zich vereenigen, de heer Eibink gekozen is en de functie aanneemt.

Punt 10. Bij de verkiezing van een lid van de Redactie van het B. W. A. worden op de heeren Haakma Wagenaar en Zwiers elk 12 stemmen uitgebracht. Het lot wijst hier den heer Haakma Wagenaar aan.

Bij de als punt 11 van de agenda gestelde verkiezing van een lid in den Tentoonstellingsraad zegt de Voorzitter dat een vergissing is begaan. Niet de heer Eibink is aftredend, doch de heer Verkruijsen, die evenwel herkiesbaar is, zoodat op de volgende ledenvergadering uit een nieuw op te maken voordracht zal worden gekozen.

Bij de volgende verkiezing van twee leden voor de 5e Ontwerp-studie ontspint zich eenig debat over de samenstelling der voordrachten. De heer Staal vindt ook onjuist, dat er een niet-lid candidaat is gesteld. De heer Blaauw wil hier soepelheid betrachten en verkiezing ook van niet-leden mogelijk zien.

De Voorzitter merkt op dat de voordrachten der candidaten lang voor de vergadering gepubliceerd zijn, toevoeging van candidaten dus mogelijk was, terwijl het Bestuur het betreffende artikel van het H. R. zoodanig wil herzien, dat hier ook niet-leden voorgedragen kunnen worden. De verkiezing heeft tot uitslag dat uit de eerste voordracht op Mevrouw Kropholler 9 stemmen en op Ir. Boeken 2 stemmen worden uitgebracht, blanco 11, ongeldig 3.

Uit de tweede voordracht krijgt de heer Wijmer 13 stemmen en de heer Feltkamp 3 stemmen, blanco 9.

Mevrouw Kropholler en den heer Wijmer zal van hun verkiezing mededeeling worden gedaan.

Bij de nu volgende rondvraag vraagt de heer Hausbrand de vergadering in te lichten over het samengaan van de groepen '32 en de B en dat daarbij als voorwaarde is gesteld het verlaten van A. et A. door de leden daarvan en vraagt het Bestuur nu waarom zij leden daarvan candidaat stelt voor functies.

De Voorzitter weet hier officieel niets van en wijst er op dat leden van de groep '32 hebben verklaard wel functies te zullen aannemen, terwijl hij met den heer Blaauw van meening is hier toch alleen A. et A. en leden daarvan te kennen, onafhankelijk van groepen.

De heer La Croix die een tentoonstelling van ontwerpen voor een prijsvraag te Purmerend heeft bezocht, heeft daar het betreffende Juryrapport gelezen, meent dat de conclusies van dit rapport het Genootschap aanleiding moeten geven hiertegen te ageeren. De Vice-Voorzitter zegt buiten iedere persoonlijke kwestie te willen blijven, verwijst den heer La Croix naar de vakvereniging of de P.P.C.; wanneer deze dan een hem onbevredigend antwoord geven, dan eerst kan het Genootschap verder zien.

Nadat de Voorzitter nog eenige hartelijke woorden tot den heer Zietsma bij diens aftreden heeft gesproken, sluit hij de vergadering.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 42
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 20 OCT. 1934

RAPPORT VAN DE COMMISSIE TOT BESTUDEERING VAN DE OORZAKEN VAN HET WERKEN VAN NIET VOLDOEND BEKWAME BOUWKUNDIGEN OP HET TERREIN VAN DEN ARCHITECT, EN DE MIDDELEN TOT BESTRIJDING DAARVAN, ingesteld door de ledenvergadering van den Bond van Nederlandsche Architecten op 16 Dec. 1933

INLEIDING.

Onze Commissie meent, dat de oorzaken van het verschijnsel, dat door den architect — en door menig ander — als een misstand wordt gevoeld, zóó diep geworteld zijn in het algemeen maatschappelijk bestel, dat zij bij haar besprekingen meerdere malen is moeten treden buiten het omschreven kader harer opdracht. Zij heeft getracht, in haar hierna volgend rapport zich ten aanzien van algemeen maatschappelijke uitweidingen zooveel als haar mogelijk was, te beperken, om het gevaar te ontgaan, haar rapport afschrikwekkend te zien uitdijen. Niettemin heeft zij haar uitgangspunt noodzakelijkerwijze moeten zoeken in een historische beschouwing van cultureele en economische verschijnselen. Zij heeft van uit deze historische beschouwing welke zij zoo kort mogelijk heeft geformuleerd, een omschrijving, waardeering en analyse beproefd te geven van den tegenwoordigen toestand, en uit deze analyse middelen tot verbetering afgeleid. Zij vleit zich met de gedachte, althans een algemeen richtsnoer in haar beschouwingen te hebben kunnen vinden.

HOOFDSTUK I.

Algemeene historische beschouwing.

Na de Renaissance en vooral na de Fransche revolutie ontstond verwarring op velerlei gebied en gingen tal van te voren vaststaande begrippen en instellingen geheel of gedeeltelijk verloren. Het gildewezen en de daardoor geordende vakbeoefening bleven nog lang na de middeleeuwen bestaan en werkten tot diep in de 19e eeuw min of meer door. De sterke ontwikkeling van het onderwijs, de gemakkelijke verbreiding der nieuwe ideeën, de snelle ontwikkeling der techniek maakten aan deze oude ordening een einde. De nieuwe techniek bracht verdeling en onderverdeling van arbeid. Deze verdeling is te constateeren op bijna elk gebied van menschelijken arbeid, waarin de eenzijdige specialist de plaats inneemt van den vroegeren meester, die het vak in zijn geheel beheerschen kon en het, beter dan de specialist, in zijn samenhang en verhouding tot andere menschelijke aangelegenheden kon overzien. Hierbij komt, dat de machinale techniek het aanzijn gaf aan een groote klasse van arbeiders zonder bepaalde vakkennis, hoogstens een vakkennis, die zich bepaalt tot de behandeling van bepaalde machines, maar geen volledige vakkennis meer, zooals in den gildentijd, die een directe relatie kende tusschen vervaardiger en product, met, zoo al geen liefde daarvoor, dan toch in elk geval een zekere mate van verantwoordelijkheid. De sterk positivistische denkwijze van de laatste helft der 19e eeuw, eenerzijds stimulans voor de opvoering der techniek, anderzijds in sterke mate door die techniek zelve bevorderd, heeft de geesten meer en meer gericht op het materiele, het eigen- en het groepsbelang, en in de plaats van de organische verdeling der maatschappij verdeling gebracht. Waar men in de nieuwe maatschappij groepeerings en aaneensluiting

zocht, hadden deze de uitsluitende bedoeling van verdediging van het groepsbelang, dat in wezen niet anders dan gemeenschappelijk eigenbelang is. Hierin speelt het materiele een zoodanige rol, dat men feitelijk zeggen kan, dat vrijwel geen enkele vakvereniging in haar doelstelling het vak als zoodanig betreft: zij beoogt alleen het materiele belang van de vakbeoefenaren en ziet dit alleen uitgedrukt in loon en arbeidsduur, waar het de arbeiders betreft, in handhaving van winstmogelijkheden bij de commercieele beroepen.

Voor de handhaving, de voortplanting en de ontwikkeling van de vakbekwaamheid was in deze algemeen heerschende mentaliteit nauwelijks plaats. Het gevolg, dat op elk gebied en in alle klassen van de maatschappij valt te constateeren, is: toenemende ondeskundigheid naast de toenemende moeilijkheden van den strijd om het bestaan gesteund door een ongebreidelde vrije concurrentie op elk gebied d.i. in wezen door een ongebreidelde maatschappelijke „vrijheid” en daarnaast de maatschappelijke noodzakelijkheid alles te ondernemen en aan te pakken, ook dat wat men niet kan en van algemeen maatschappelijk standpunt gezien niet zou mogen ondernemen. Duizenden zwalken van het eene „beroep” dat zij niet of nauwelijks kennen naar het andere; ook in de bouwvakken: wie gisteren nog aankomend teekenaar was heet morgen een volslagen bouwkundige, wie gisteren nog uitvoerder of onderbaas was ontpopt zich morgen als aannemer of eigenbouwer; de nauwelijks in het vak ingewijde M.T.S.'er vestigt zich als „architect” en de opzichter van daareven heet zoo straks „betontechniker”, architect, eigenbouwer e.d.

Van degenen die zich bouwkundig teekenaar, bouwkundig opzichter, architect of aannemer noemen bezit slechts een gering percentage inderdaad de voor dezen titel noodige vakbekwaamheid. Doch juist de bekwamen zullen zich wel wachten zich op anderman's gebied te begeven; zij immers beseffen den omvang van het eigen beroep en daarmede meestal tevens de onmogelijkheid om het andere te beheerschen.

Maar het is bij het overgrote deel der bouwkundigen thans zoo gesteld, dat zij zich al naar behoefte voor een der genoemde categorieën uitgeven, doch voor géén dezer voldoende vakkennis en vakbekwaamheid bezitten.

De ontwikkeling van dezen toestand, waarin het bouwvak feitelijk niet anders demonstreert dan één van de bijzondere uitingen van een algemeen maatschappelijke tendenz, kan men in het kort als volgt weergeven:

Industrialisatie, toename van verkeer en vermaakgelegenheden tezamen met een sterken bevolkingsaanwas veroorzaakten een zeer groote expansie van de steden. De trek naar de stad leidde tot overhaaste stadsuitbreidingen, waarvan in de meeste gevallen de redelijke overwogenheid geheel ontbrak.

Er ontwikkelde zich een bouwnijverheid van nog ongekenden omvang, waarbij het weer in de eerste plaats gold de voorziening in de materiele woonbehoeften. Men bouwde huizen als speculatie-objekt en geldbelegging; het bouwen wordt een

industrie, de woning, ondanks uiterlijke versierselen, een massa-produkt.

De vraag naar degelijkheid en kwaliteit was gering; de behoefte aan woonruimte, louter en alleen om droog en onderdak te zijn, was groot genoeg om de bewoners in de meeste opzichten met minimale eischen genoegen te doen nemen. En daar, waar geen andere bijzondere factoren zich deden gelden (b.v. in de „betere” wijken) werd in dezen speculatiebouw aanvankelijk het uiterste minimum in hygiënischen, socialen, technischen en architectonischen zin de grens van het bereikbare. En dit uiterste minimum werd maar al te vaak gedekt door het begrip economie.

Deze zelfde averechtsche „economie” van het uiterste minimum beheerscht in veel opzichten geheele takken van industrie, volkvoortbrenging en handel.

De eerste stap terug (of vooruit) is het van overheidswege (noodzakelijk geworden) ingrijpen tot beperking van de „persoonlijke vrijheid” en tot het stellen van zekere „eischen van bekwaamheid” t.a.v. enkele beroepen w.o. in de eerste plaats die der onderwijzers, geneesheeren, advocaten en notarissen. Daarnaast stelde de overheid noodzakelijke minimumeischen voor de eerste levensbehoeften (warenwet o.a.), voor de veiligheid, bescherming van den arbeid enz. enz., alle het gevolg van een noodzakelijk geworden bescherming van het publiek tegen de averechtsche economie van het uiterste minimum, tegen de algemeene on-verantwoordelijkheid.

Dezelfde „economie” noopte de overheid aan persoonlijke en vrije concurrentie op de woning-markt eenige minimum-eischen te stellen in het belang van de volksgezondheid, de maatschappelijke verhoudingen en met betrekking tot de deugdelijke samenstelling van bouwwerken.

De „economie” stelde zich in op het nieuwe minimum als grens: men mag iets niet minder zwaar maken dan voorgeschreven, men maakt het dientengevolge niet zwaarder.

Hadden reeds in de 19e eeuw sommige gemeenten een behoorlijk toezicht in den vorm van een eigen bouwpolitie, eerst bij de Woningwet van 1901 werden alle gemeenten verplicht dergelijke minimum-voorschriften vast te stellen en op de naleving daarvan toe te zien. Aan grotere en snel-groeiende gemeenten werden bovendien eischen gesteld met betrekking tot de tijdige regeling en leiding van de uitbreidingen.

Reeds in de eerste periode van speculatiebouw en verkeers-uitbreiding werd veel stads- en landschappelijk schoon vernield; de technische en hygiënische voorschriften, die de gemeenten ingevolge de Woningwet moesten stellen, waren in dit opzicht nog van weinig invloed.

Schoonheidscommissies werden ingesteld om ook in dezen zin een minimum van toelaatbaarheid te eischen waartoe in de welstands-bepalingen in het algemeen de formuleering werd opgenomen dat de bouwwerken geen aanstoot mogen geven, noch op zichzelf noch in verband met de omgeving.

Het kwaad wordt door deze en dergelijke maatregelen bij het bouwen al evenmin weggeruimd als op welk ander gebied dan ook.

Integendeel; naast de groep van halve vakkundigen door en in den speculatiebouw gekweekt, ontstaat door het instellen van de schoonheidscommissies een nieuwe categorie van eenzijdige specialisten, de gevel-ontwerpers.

Daarmee is practisch de vernietiging van het bouwen als organische opbouwende werkzaamheid een feit geworden.

Wij zitten midden in deze feitelijke vernietiging.

Nog al te vaak worden aan het bouwwerk vier afzonderlijke functies onderscheiden, de bruikbaarheid (doelmatigheid van distributie), de „aesthetische” verzorging, de samenstelling (constructie) en de uitvoering. Meermalen meent men, dat deze vier functies afzonderlijk kunnen worden behartigd: de gebruiker zorgt voor de bruikbaarheid door een plattegrond voor

te schrijven, de architectonische ontwerper hult deze in een „aesthetisch” kleed, de bouwkundige of de ingenieur verzorgt de constructie en daarna belast zich weer een ander met de uitvoering.

Deze gedachtengang is funest voor alle betrokken partijen; de gebruiker doet zich zelf te kort door niet voldoende te profiteren van de mogelijkheid tot deskundige voorlichting en verbetering van wat hij als leek voorschreef; de constructeur construeert wat hem wordt voorgezet doch van de constructieve mogelijkheden die aanwezig waren en in den opzichte verwerkt konden worden, wordt niet voldoende voordeel getrokken; de aannemer of uitvoerder maakt, wat hem word aangegeven zonder meer.

In dezen gedachtengang is alle organische samenhang verloren gegaan, de bouwkunst is geworden tot een vorm van luxe, die desnoods achterwege kan blijven. Hoe menigmaal verontschuldigt zich een bouwmeester nog niet door te wijzen op een gebrek aan middelen als excuus voor een feitelijk architectonisch onvermogen.

Het kan niet ontkend worden, dat de architecten zelf de gevaren voor het organisch bouwen en voor de bouwkunst in de 19e eeuw niet hebben gezien of ze althans slecht hebben begrepen. Zij zagen zich bij een groot deel der snelle uitbreidingen en vooral bij den woningbouw, waarop de speculatie zich wierp, vrijwel uitgeschakeld, en hebben eerst veel later ingezien, dat hun taak in veel opzichten een maatschappelijke is, dat althans hun werk nauw met het maatschappelijk en geestelijk gebeuren verbonden is, en dat zij, bij alle persoonlijke vrijheid van uiting, een zeer groote verantwoordelijkheid tegenover de gemeenschap dragen.

Men kan misschien over de vrijheden van drukpers e.d. in beginsel van meening verschillen, maar in ieder geval staat tegenover deze vrijheid die van het individu: datgene niet te lezen, wat hem niet aanstaat. Men is niet gedwongen en het zou zelfs tegen alle persoonlijke vrijheid in zijn al het minderwaardige, al het slechte, leelijke, onwaarachtige, onbekwame en gemeene, dat wordt gesproken, geschreven of afgebeeld, te gaan hooren, te lezen of te gaan zien.

Maar het minderwaardige, het slechte en het leelijke, het onwaarachtige dat gebouwd wordt, wordt aan ieder noodwendig opgedrongen.

En wat wordt voortgebracht ingevolge vrijheid in woord, beeld en geschrift blijft tenslotte te allen tijde vatbaar voor vergeten, opbergen of vernietigen. Maar wat gebouwd is blijft voor jaren, soms voor eeuwen staan en kan voor langen tijd zijn stempel ook op de omgeving drukken.

HOOFDSTUK II.

Omschrijving en analyse van den huidigen toestand.

Hoe is in het kader van de boven geschetste algemeen maatschappelijke ontwikkeling de positie en de vakbeoefening van den hedendaagschen architect geworden? Men kan deze in het kort in eenige categorieën indeelen, door te zeggen, dat het architectenberoep beoefend wordt door:

- 1e. Volwaardige architecten, op normale wijze: met „normale wijze” wordt bedoeld: het ontwerpen en volledig detailleeren van bouwwerken en het voeren der directie bij de uitvoering, onder een verantwoordelijkheid, in den geest als in de Algemeene Regelen van den Bond van Nederlandsche Architecten is bepaald.
- 2e. Onbekwamen,
  - a. die als architect optreden, bouwwerken ontwerpen en de volledige directie bij de uitvoering voeren, al of niet overeenkomstig of in den geest van de Algemeene Regelen.
  - b. die slechts een deel der werkzaamheden, als onder

bedoeld, verrichten, door voor aannemers, bouwers of particulieren enz. al of niet onder hun eigen naam, de schetsontwerpen met of zonder de z.g. bestekteekeningen (hetzij alleen voor het uitwendige, hetzij voor het geheel) maken, voor het verkrijgen van de goedkeuring der schoonheidscommissie, resp. de bouwvergunning.

- 3e. Volledig bekwame architecten, die uitsluitend of voor een deel praktiseeren als onder 2b genoemd.

Voor het onderwerp, dat onze Commissie bezig houdt, kan de categorie onder 1e. genoemd, buiten beschouwing blijven; het spreekt van zelf, dat de normale vakuitoefening van den volwaardigen architect het doel is, dat moet worden nagestreefd. (Onze studie zal zich uit den aard der zaak in de eerste plaats hebben bezig te houden met de categorieën 2e en 3e.

De categorie onder 2a ontleent de mogelijkheid van haar optreden aan geheel het complex van maatschappelijke en negatief-culturele tendenzen, welke in het eerste hoofdstuk van ons rapport in algemeenen zin zijn geschetst. Hieruit volgt, dat de strijd tegen den onvoldoend bekwamen vakgenoot niet van vandaag of gisteren dateert. Eigenlijk vindt men dezen strijd door de geheele geschiedenis van elk vrij maatschappelijk beroep heen, maar het spreekt van zelf, dat deze strijd zwaarder en scherper moest worden, zoodra de opheffing van de gilden het vrije beroep, en daarmee de vrije baan ook voor onvoldoend bekwame vakbeoefenaars definitief in het leven riep. Niettemin had de strijd nog niet het veelszins scherpe en verbitterde karakter, dat hij gaandeweg begint te krijgen, zoolang de ontwikkeling van het bouwvak zich bleef bewegen langs lijnen van geleidelijkheid, met name wat betreft den vorm, waarin het beroep werd uitgeoefend.

Bekwaamheid van een architect was een goede 50 jaar geleden meer dan nu een kwestie van graad in een milieu, waarin de vorm van vakbeoefening geen sterke en principiële verschillen vertoonde. De scheiding tusschen architect, aannemer en bouwondernemer was toentertijd nog geenszins duidelijk voltrokken, en deze drie, nu zoo scherp gescheiden beroepen, vloeiden toentertijd nog heel dikwijls min of meer ineen, zonder dat daaruit naar de begrippen van dien tijd, ernstig kwaad voortvloeide. De ontwikkeling der maatschappelijke verhoudingen heeft op dit punt de tegenstellingen gaandeweg verscherpt. Voor wie de geestelijke tendenzen van onze huidige wereld goed peilt, spreekt dit naar onze meening van zelf. En het is geen wonder, dat juist de sterke economische teruggang van de laatste jaren de verschijnselen, die wij hebben gesignaleerd, in hevige mate heeft verergerd. Hij heeft in de eerste plaats de minder bekwamen uit overbodig geworden, min of meer ondergeschikte posities op de vrije arbeidsmarkt geworpen, en ze, goedschiks of kwaadschiks, gedwongen zich daar te doen gelden om een bestaan te veroveren. Zij kunnen dit alleen doen door hun arbeidskracht, die van laag gehalte is, aan te bieden tegen elken prijs. Het publiek, enerzijds eveneens onder economischen druk, is eerder geneigd dan vroeger, van een lage aanbidding gebruik te maken, anderzijds is zijn mentaliteit, op grond van de in het eerste hoofdstuk uiteengezette geestelijke sfeer, waarin het leeft, steeds minder vatbaar geworden voor het begrip van goed vakmanschap, van kwaliteit, en van bona fide beroepsbeoefening. Het meent voordeel te kunnen putten uit het uitschakelen van de bevoegde kracht, omdat dit goedkooper schijnt te zijn, en bemerkt doorgaans pas, dat dit schijnbare voordeel in werkelijkheid groot nadeel is, als het te laat is. En omdat het in het algemeen onderscheidingsvermogen mist, schuift het het odium van de mislukking vrijwel nooit op zichzelf, maar via den onbevoegde, den het in zijn kortzichtigheid te hulp riep, op den architectenstand als geheel.

Een bijzonder, en buitengewoon afkeurenswaardig aspect krijgt deze concurrentie van den minder bekwamen vakbeoefenaar,

wanneer deze een ambtelijke positie bekleedt. Wij doelen hier in de eerste plaats op vele lagere bouwkundige ambtenaren van overheids- en semi-overheidsdiensten, die van de omstandigheid, dat zij een vast salaris verdienen, misbruik maken door het honorarium van den bona fide particulieren architect te onderbieden, op nog vele ambtenaren van bouw- en woningtoezicht, die, meestal clandestien en met behulp van een stroo-man, doorgaans in strijd met hun uitdrukkelijke instructie, vrijbuiten op het gebied van den particulieren architect. Wij doelen op het in tal van kleine gemeenten, vooral in het Zuiden des lands, voorkomende euvel, dat een, doorgaans maar zeer matig bekwaam, gemeentebouwkundige niet alleen tegen een minimaal honorarium (dat hij vragen kan omdat hij zijn vaste salaris erbij heeft) de particuliere architecten beconcurrereert, maar zelfs misbruik maakt van wat hem uithoofde van zijn ambtelijke positie bekend is om werk naar zich toe te halen, en zich bij de opdrachtgevers als aanbeveling te beroepen op de omstandigheid, dat hijzelf belast is met het Bouw- en Woningtoezicht, en men dus zeker geen last heeft, als men zijn bouwplan door hem laat uitvoeren! Voor velen van deze verschijnselen past zeker de qualificatie: „ernstige misstand”, enkele ervan grenzen aan corruptie.

Deze toestand is ongetwijfeld ernstig, maar het is niet het eenige verschijnsel, waarmede wij te kampen hebben. Als tweede, nauwelijks minder zorgwekkend verschijnsel moeten wij wijzen op de categorieën onder 2b en 3 vermeld: een ontwikkeling van het bouwvak, waarin de architect gevaar loopt, te worden verdrongen uit de volledige vakbeoefening.

Om deze ontwikkeling goed te begrijpen, zal men haar historisch moeten bezien. En daarvoor is het goed, als uitgangspunt het oogenblik aan te nemen, waarop het bouwvak, naast zijn van oudsher bestaand ambachtelijk karakter, op het gebied van den woningbouw het karakter ging aannemen van productie van een geldbeleggings- en speculatie object. M.a.w. het oogenblik, waarop de eigenbouwer als afzonderlijke categorie in het bouwvak begon op te treden.

Het is noodzakelijk zich goed voor oogen te stellen, dat dit moment het kritieke oogenblik in de ontwikkeling van het bouwvak is geweest. Immers hier trad een volkomen nieuwe figuur in het strijdperk; een commercieel producent van een nieuw product: de woning als handelsobject. Een figuur, wiens mentaliteit de oorzaak werd van een snelle afbraak van de resten der oude soliede ambachtstradities.

De ontwikkeling van deze figuur in zijn verhouding tot de andere samenstellende factoren van het bouwvak is zeer eigenaardig. Hij is uit den ouden degelijken ambachtsman voortgekomen, die aan de hand van zijn beproefde tradities woningen bouwde, zonder dat daar ooit een architect aan te pas kwam en dat goed deed, omdat hij in zijn tradities een ruggesteun had. Maar omdat de oude generatie van ambachtslieden zijn woningen bouwen kon zonder de hulp van een architect, meende de eigenbouwer het ook te kunnen. En de architecten, als maatschappelijke groep nog nauwelijks gevormd, legden zich er gemakkelijk bij neer, dat zij voor die gewone woningen niet geraadpleegd werden.

Totdat aan het begin van deze eeuw begon door te dringen, dat de eigenbouwer het goede bouwen was verlerd, zowel technisch, als aesthetisch, als sociaal, aan het knoeien was, terwijl de architect van den woningbouw was vervreemd.

Niettemin voelde menigeen, dat er toch iets gedaan moest worden om het steeds ernstiger wordend verval van het bouwambacht te keeren en de toenemende ontsiering van stad en land te breidelen. ... en men greep naar het lapmiddel van het repressieve overheidstoezicht: bouwverordening en schoonheidscommissie.

Dat de werking der bouwverordeningen en de schoonheidscommissies niet iets — misschien zelfs veel — ten goede hebben

uitgericht in zooverre dat ons daardoor veel volstrekt minderwaardigs is bespaard geworden, zal onze Commissie, welke leden zelf schoonheidscommissie-ervaring in ruime mate bezitten, zeker niet ontkennen. Maar zij vraagt zich aan den anderen kant af, of het systeem tenslotte voor de ontwikkeling van het bouwvak heilzaam is geweest. En op dit punt meent zij een ernstigen twijfel te moeten uitspreken, welke zij grondt op overwegingen, welke in het hierna volgende in het kort zijn uiteengezet.

De werking der Schoonheidscommissies, welke aanvankelijk tamelijk tam repressief was, en min of meer ingesteld op den gedachtengang, dat alleen het allerslechtste moest worden geweerd, kreeg in de jaren, direct op den oorlog volgende, een meer actief karakter. In de groote steden in het bijzonder kwam de bouw van groote woningcomplexen der bouwverenigingen aan de orde, en doordat bij deze bouwwerken architecten werden betrokken, wier denkwijze onder den invloed van modernere stedenbouwkundige begrippen toegankelijk was voor de gedachte van: „het stadsbeeld als geheel”, was het voor een groot deel onder hun invloed, dat de schoonheidscommissies der groote steden, in het bijzonder te Amsterdam, begonnen met een poging tot ordening van het nieuwe stadsbeeld in grooteren stijl dan voorheen.

Naast deze ontwikkeling in de richting van een architectonisch besef van hooger orde valt echter ten aanzien van de beroepsmatige denkwijze bij de architecten zelf een terugval te constateeren, en deze terugval, die in het kader van de geestelijke tendenzen van onzen tijd, zooals wij die in hoofdstuk I hebben uiteengezet, zeer wel te verklaren valt, was oorzaak, dat toen bij de herleving van de werkzaamheid der particuliere bouwondernemers de tijd rijp bleek voor de inschakeling van den architect in dezen arbeid, deze er zich zonder veel verzet bij neerlegde, dat zijn werkzaamheid beperkt bleef tot de z.g. „aesthetische verzorging” van het uitwendige. En zoo geschiedde het, dat er een soort van samenwerking tusschen architect en bouwondernemer is gegroeid, die zich gaandeweg over het geheele land heeft verspreid en meer en meer typeerend gaat worden voor onzen tijd.

Deze samenwerking heeft verschillende vormen:

- 1e. de architect levert alleen de teekeningen 1 à 100 met de verder daarbij behorende bescheiden voor het krijgen van een bouwvergunning.
- 2e. hij levert bovendien de geveldetails op 1 à 20 en de werkteekeningen der gevels op ware grootte.
- 3e. hij levert de volledig uitgewerkte werkteekeningen, ook voor het inwendige, en wordt betrokken bij materiaalkeuze.

Verder gaat in het algemeen zijn bemoeiing niet. De onder 3e. genoemde vorm van samenwerking komt nog maar betrekkelijk zelden voor.

Deze toestand mag, noch voor den architect in zijn maatschappelijke positie, noch voor de bouwkunst, noch voor het bouwvak als maatschappelijke en technische functie, bevredigend heeten.

Er is aan dit alles een ernstig gevaar verbonden van innerlijken aard voor ons zelf. Wanneer wij den eisch stellen van volwaardigheid en volledige deskundigheid, dan wil dit zeggen, dat de volwaardige architect in staat moet zijn een bouwwerk volledig, zowel in technischen als aesthetischen zin, in ontwerp en ook in uitvoering, geheel te beheerschen. Een dergelijke volledige beheersching van het zooveel omvattende bouwvak kan alleen verkregen worden door ervaring. En wanneer de ervaring onvolledig is, wordt ook de beheersching van het vak onvolledig. Hoe moet een jong architect de ervaring opdoen, welke tot zijn volledige vorming

als volwaardig vakman strekken moet, wanneer hij de uitoefening van zijn beroep niet verder krijgt te doen dan aan zijn teekentafel, en hij op het werk maar liever geweerd wordt? Wij moeten hier een waarlijk ernstig gevaar constateeren voor de toekomst van het bouwvak, wanneer de thans steeds duidelijker zich openbarende toestand blijft, waarbij de architect een prentjesmaker wordt, een z.g. „gevelartst”, en aan de volledige uitoefening van zijn beroep niet meer toe komt. Het noodzakelijk gevolg hiervan is niet alleen onvoldoende ervaring in technischen zin: het is ook een sterke verslapping van het architectonisch denken en voelen: men stelt zich in op het schematische van een planindefinite, die op een z.g. gemiddeld-behoefte is gebaseerd, men legt zich al te gemakkelijk neer bij elk verzet van den opdrachtgever-bouwer tegen al wat afwijkt van zijn gewone traditioneele woningtypen, men ziet niet het huis als woning voor menschen en zoekt het te ordenen naar alle functies van het wonen tot een karakteristieke uitdrukking van een werkelijke opgave: neen, men komt als automatisch tot een scheiding tusschen inwendig en uitwendig: het inwendige is een schema, dat ons nauwelijks raakt: het uitwendige wordt ons voorwendel tot vertoon van fantasie en vindrijkheid in details, die met het wezen der opgave niets hebben uit te staan.

En het werkelijk architectonische denken krijgt daardoor geen gelegenheid zich te ontwikkelen: het blijft onontwikkeld te zijn, wanneer deze zelfde gevelartst zich eens gesteld ziet voor een opgave van werkelijk architectonisch karakter, en zijn tekortschieten wordt — opnieuw — op rekening van den architectenstand in zijn geheel geschreven. Terwijl het — in wezen — gevolg is van een maatschappelijk bestel, dat den architect meer en meer de noodzakelijke voorwaarden voor zijn werkelijke vorming als vakman onthoudt. Dit is voor hem des te gevaarlijker, naarmate hij dezen toestand als iets gewoons en natuurlijk gaat accepteren, want daarmee wordt de kiem gelegd voor een verderf van binnen uit, dat ernstiger is dan alle aantasting van buiten. Datgene, wat eens als een winst voor de bouwkunst is toegejuicht: dat de architect meer betrokken wordt bij den arbeid van den particulieren bouwondernemer, blijkt in den vorm dien het nu heeft, bij nadere beschouwing meer en meer uit te groeien tot een dreigend gevaar voor de goede ontwikkeling van het bouwvak.

Is het gevaar van de vervlakkings dus reeds ernstig en aanwijsbaar aanwezig in veel van het werk van de laatste jaren, des te nijpender wordt het, zoodra de eigenbouwer de medewerking gaat zoeken van den niet-volwaardigen kracht. Dat hij dit licht doen zal, ligt om twee redenen voor de hand.

De eerste is, dat de niet volwaardige architect zich doorgaans tevreden stelt met een lager honorarium, de tweede is, dat de omstandigheden in het bouwvak en de verhoudingen tot de overheidsorganen, die met het bouwen te maken hebben, zoodanig zijn, dat ook de niet-volwaardige, zij het met eenige moeite, zijn opdrachtgever wel aan zijn zoo vurig begeerde bouwvergunning kan helpen. Wat deze aan technische kennis of inzicht mocht tekortschieten, kan hij vinden in de bouwverordening, die in de laatste jaren allerwegen het karakter begint te krijgen van een volledig handboek voor de toelaatbare minimum-constructies, die tot in onderdeelen wordt beschreven, en wat hij aan architectonisch kunnen mocht missen, wordt hem in het algemeen wel vergoed door de kosteloze hulp, die in de praktijk zooveel tal van dokterende schoonheidscommissies aan den halven kracht verlenen in den vorm van „Bauberatung”.

Wel is de theorie: er wordt niet gedokterd, men verfoeit de Bauberatung, die het werk in handen laat van den onvolwaardigen ontwerper, en diens fouten nog verbetert, maar de praktijk is, dat alleen het zeer flagrant onvoldoende werk radicaal wordt afgekeurd, maar dat het zeer vele, dat ook onder de middelmaat ligt, met een paar keer terugkomen, een adviesje hier

en goeden raad daar, wordt opgekalefaterd tot een peil van toelaatbare middelmatigheid, waarover elk architect, en elk voor bouwkunst en goed bouwen gevoelig mensch, het hoofd schudt. En het jammerlijke is, dat al die zwakke, met allerlei hulp van overheidswege nog juist op de been gehouden ontwerpers van al de adviezen, die zij kosteloos ontvangen, hoogstens dit profijt trekken, dat zij getraind worden in het leveren van een zeker normaal type, dat in zijn eindelooze en geesteloze herhaling onze steden en dorpen dreigt te doen ondergaan in een zee van banaliteit. Het aantal malen, dat onze schoonheidscommissies worden verblijd met de indiening van een werkelijk goed werk, dat karakter heeft en getuigt van bezieling en architectonisch vermogen, is een minimale fractie van wat er aan middelmatig en zwak werk wordt ingediend. Onze Commissie heeft tot staving van wat elk harer leden feitelijk uit eigen ervaring in Schoonheidscommissies wel weet, getracht een kleine enquête bij een aantal plaatselijke en provinciale Schoonheidscommissies in te stellen naar de percentages der bouwaanvragen door bevoegden en niet-bevoegden. Hoewel de resultaten van deze enquête haar meening op ontstellend duidelijke wijze hebben bevestigd, leenen de gegevens zich slecht voor publicatie, doordat het niet mogelijk bleek, een vaste norm te stellen, volgens welke de gegevens konden worden verwerkt.

Aan de lijst van onze grieven moet nog een belangrijk element worden toegevoegd, gevolg van de scheiding tusschen ontwerp en uitvoering, die bij het huidige systeem regel is. Wanneer een architect voor een bouwondernemer een ontwerp heeft gemaakt, treedt hij voor het verkrijgen van de bouwvergunning tegenover de overheid op als gemachtigde van dien bouwondernemer. Ten aanzien van de technische en aesthetische kwaliteiten van zijn ontwerp is hij tegenover de overheid de aansprakelijke man. Maar deze aansprakelijkheid houdt op, zoodra het ontwerp tot uitvoering komt: immers, zijn arbeid houdt op met het leveren van de teekeningen, en hoogstens de keuze van een bepaalde soort metselsteen en dakbedekking en de bepaling van de kleuren van het uitwendige schilderwerk. Voor het overige heeft hij geen enkelen invloed op wat er gemaakt wordt: inmenging in de uitvoering wordt door zijn opdrachtgever van de hand gewezen als overschrijding van bevoegdheid.

De volwaardige architect kan zich tegen het maken van knoeiwerk, dat op zijn naam staat, tot zekere hoogte wapenen door geen opdrachten te aanvaarden, dan van serieuze eigenbouwers, van wie hij weet, dat zij althans redelijk goed werk leveren, maar de jonge, de onervaren, en ook de onvolwaardige kracht, die in het algemeen het eerst in aanmerking komen om hun arbeid te leveren ten dienste van de zwakke broeders onder de bouwondernemers, hebben dit wapen, welks hanteering eenerzijds karaktervastheid, anderzijds een zekere gevestigde maatschappelijke positie vooronderstelt, of niet ter beschikking, of zij hanteeren het niet, omdat hun niet interesseert, op welke wijze hun ontwerp tot uitvoering komt. En ziehier opnieuw een groot en ernstig gevaar voor het bouwvak. De ontwerper, die voor het peil van uitvoering van zijn ontwerp niet verantwoordelijk kan worden gesteld, leeft in constant gevaar, dat hij het ontbreken van die verantwoordelijkheid maar heel gemakkelijk gaat vinden, en de praktijk wijst het dagelijks uit, dat juist de arbeid van deze ontwerpers het eerst en het ernstigst lijdt aan de schematisering en vervlakkings, waartegen alle schoonheidscommissies in den lande een opeloozen strijd voeren, om niet te spreken van de overal toememende adviseerende en tot in details contróleerende werking van Bouw- en Woningtoezicht, dat door steeds verder gaande detaillering zijner voorschriften vruchteloos poogt, verbetering te brengen in het steeds lager wordend peil der vakbeoefening. Wij hebben dezen strijd hopeloos genoemd, omdat het het

probleem noodzakelijkerwijze aan den verkeerden kant aanvat: de kwaal moet van binnen uit bestreden worden, en kan met uitwendige middelen niet worden overwonnen.

Dit laatste punt is zóó belangrijk, dat het de moeite loont, er nog eens nader aandacht aan te wijden. Het is een niet te weerspreken feit, dat overal in den lande de bouwverordeningen meer en meer worden gedetailleerd tot ware handboeken voor het bouwvak: steun en stut voor den ondeskundigen ontwerper. Hij kan in deze handboeken zoo langzamerhand alles vinden, wat hij voor het maken van een aan de voorschriften voldoende bouwplannetje noodig heeft: zwaarte van fundeeringaanleg, hoogte en ligging van het trasraam, zwaarte van de vloerbalken, dikte van het opgaande muurwerk, oppervlakte van de lichtopeningen, breedte van de voordeur, breedte, op- en aantrede der trappen, dikte van de vloeren, wijdte van de rioleeringen, in Amsterdam zelfs de samenstelling van de metselspecie en de kalendering der heipalen, in den Haag de diepte van de kantelaven der ramen, de dikte van het glas, de breedte van het dakoverstek! Sterker: men gaat in den Haag b.v. al zoo ver, dat men bij de Bouwverordening een stel constructietekeningen verstrekt met voorbeelden van de door het Bouw- en Woningtoezicht voorbeeldig geachte constructies: in Amsterdam laat men den aanvrager details op 1:5 van zijn raamkozijnen ter goedkeuring indienen, die dan door een speciaal deskundige op waterdichtheid worden onderzocht en zoo nodig gecorrigeerd!

Het valt te begrijpen, en tot zekere hoogte te billijken, dat het Bouw- en Woningtoezicht meer en meer komt tot een steeds verder gaande detaillering van zijn eischen en voorschriften, omdat er overal wordt geknoeid en er zooveel wordt gebouwd door onbevoegde krachten. Men meent aan de belangen van de volkshuisvesting, de openbare gezondheid en de veiligheid verplicht te zijn, hierin verbetering te brengen en men heeft geen ander middel dan opvoering der eischen en detaillering der voorschriften. Maar het gevolg is, dat men daardoor aan alle halve krachten meer en meer een steun geeft in hun onvoldoende kennis: wat zij niet weten, kunnen zij langzamerhand compleet in de bouwverordening vinden, en wat daarin als minimum van toelaatbare soliditeit wordt voorgeschreven, wordt dankbaar aanvaard als norm van goed bouwen. Verbeterd men hierdoor het bouwvak? Geenszins. Het heeft alleen tot gevolg, dat een steeds uitbreidend leger van inspecteurs een steeds strenger en nauwlettender, steeds meer in bijzonderheden afdalend toezicht op de bouwwerken gaat houden, en dat de bouwer steeds meer op dit toezicht gaat leunen: zijn technisch inzicht en zijn verantwoordelijkheidsgevoel afhankelijk maakt van het inzicht van den inspecteur en de letter der bouwverordening. Het eigen verantwoordelijkheidsgevoel van den bouwer en zijn onafhankelijk technisch inzicht gaan meer en meer teloor: wat Bouwtoezicht heeft goedgevonden, is goed, en wie daarmee geen genoegen neemt is onredelijk en stelt belachelijke eischen.

Dit alles zou nog zoo ernstig niet zijn, wanneer maar overal het Bouw- en Woningtoezicht zich zuiver en alleen hield aan zijn taak: handhaving van de voorschriften der bouwverordening. Dit zou, wanneer het strikt werd doorgevoerd, moeten voeren tot de richtlijn, dat bouwplannen, waaruit een onvoldoende technische kennis blijkt, eenvoudig zouden worden teruggewezen. De aanvrager, die zich van een onvoldoend deskundigen technicus had voorzien, zou dan voor de eenvoudige keuze worden gesteld, zich te wenden tot een bekwaam kracht en een bouwvergunning te krijgen, of te blijven voortsuccelen met zijn onbekwamen adviseur en zijn bouwvergunning niet te krijgen of eerst met een belangrijke en voor hem waarschijnlijk schadelijke vertraging. Maar zoo is het in de meeste gemeenten van ons land niet gesteld. Het Bouw- en Woning-

toezicht stelt zich vrijwel overal tot taak, dezen onbekwamen technici hun fouten aan te wijzen en ze te verbeteren.

Het is waarschijnlijk, dat de meeste directeuren van Bouwen en Woningtoezicht, wanneer zij op deze wijze optreden, te goeder trouw van meening zijn, dat zij daarmee opvoedend werk doen ten bate van het bouwvak. Onze Commissie is er volkomen van overtuigd, dat deze opvatting, hoe plausibel zij op het eerste gezicht ook moge schijnen, in de praktijk foutief blijkt te zijn. Want deze goedbedoelde handelwijze bewerkt alweer niet anders dan dat de onbekwame, gespeend als hij is van technisch inzicht en verantwoordelijkheidsgevoel, op de adviezen van het Bouw- en Woningtoezicht eenvoudig speculeert. Het komt er niet op aan, hoe slecht en hoe weinig doorzacht zijn plannetjes ook mogen zijn: het Bouwtoezicht haalt er de fouten wel voor hem uit.

Men kan de zaak in korte woorden als volgt samenvatten:

Er wordt slecht gebouwd. Het Bouwtoezicht verscherpt zijn voorschriften en detailleert ze. De Bouwverordening wordt een bouwkundig handboek, waardoor de ondeskundige in staat wordt gesteld een bouwaanvraag in te dienen, die aan de eischen voldoet. Door zijn onvoldoend gefundeerde kennis en gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel voert hij zijn goedgekeurde plan slecht uit. Het Bouwtoezicht detailleert zijn voorschriften verder. Het wordt voor ondeskundigen nog gemakkelijker een bouwaanvraag in te dienen, die aan de eischen voldoet. Het plan wordt nog slechter uitgevoerd . . . enz. enz. Het is een vicieuze cirkel, die niet kan worden verbroken, zoolang wij te rekenen hebben met de huidige verhoudingen, waarbij iedereen vrij bouwen mag, of hij het vak verstaat of niet. Terwijl het systeem bovendien nog tot gevolg kan hebben, en in de praktijk inderdaad ook veelal heeft, dat zelfs de bekwaame architect min of meer zorgeloos wordt ten aanzien van de technische doorwerking van zijn project: het Bouwtoezicht immers strekt zijn beschermende hand gelijkelijk uit over bevoegden en onbevoegden.

HOOFDSTUK III.

Middelen tot verbetering.

Men kan als conclusie van onze beschouwingen over den staat van het bouwvak het volgende zeggen, dat het laboreert aan twee gebreken: ten eerste gebrek aan kunde, ten tweede gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel. Wanneer wij nu trachten na te gaan, op welke wijze het bouwvak moet worden verbeterd, zullen wij deze beide uitgangspunten daartoe moeten benutten.

1°. Het gebrek aan kunde.

Onder „kunde" zal men in dit verband het eigenaardige complex van kennis en kunnen moeten verstaan, gevormd uit een zekere mate van toegepaste wetenschap en praktische ervaring enerzijds, en aangeboren gave anderzijds. Voor den volkomen bevoegden vakman is een harmonisch evenwicht tusschen beide vereischt. Maar wanneer dit zoo is (en geen enkel werkelijk bevoegd beoefenaar of beoordeelaar van het bouwvak kan eraan twijfelen), dan betekent dit ook, dat een werkelijke saneering van het bouwvak alleen kan worden bereikt, wanneer het door een of anderen maatregel van overheidswege mogelijk zou worden de uitoefening van het bouwvak te beperken tot de werkelijk bevoegden. Deze gedachte leidt ons regelrecht naar de wettelijke bescherming van den architectentitel.

Nu zal men van een wettelijke bescherming, hetzij deze den vorm heeft van een eenvoudige titelbescherming, ofwel den verder strekkenden vorm van beroepsbescherming, voorshands geen wonderen moeten verwachten. Het spreekt vanzelf, dat het noodzakelijk zal zijn te beginnen met een overgangperiode, waarin menselijkerwijze een groot aantal feitelijk niet volledig aan de normen voldoende, maar langjarige

beroepsbeoefenaars den titel zullen krijgen. En men zou, oppervlakkig gezien, zich kunnen afvragen, of wij hiermee niet eigenlijk wel veel opschielen, en of men op deze wijze niet een verkeerden toestand consolideert. Hiertegen pleiten twee overwegingen: 1°. dat een deur wordt gesloten, waardoor tot het beroep in de toekomst alleen diegenen worden toegelaten, die aan zekere minimum-eischen van bekwaamheid voldoen, 2°. dat het voeren van den wettelijk beschermden architectentitel aan den houder van den titel zekere verplichtingen zal dienen op te leggen, welke zullen kunnen strekken tot saneering van het beroep door verhooging van het verantwoordelijkheidsbesef.

Dit voert ons naar punt:

2°. Het gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef

Onze commissie meent in de voorafgaande bladzijden voldoende te hebben gemotiveerd, dat het gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef een van de oorzaken is van den onbevredigenden toestand in het bouwvak, en dat, op grond van de noodlottige wisselwerking tusschen de actie van Bouw- en Woningtoezicht en het verslappende eigen inzicht der vakbeoefenaars, in de huidige verhoudingen dit kwaad niet kan worden gekeerd, integendeel gedoemd is te groeien. Hieruit volgt, dat geen enkele actie tot werkelijke verbetering kan leiden, wanneer daarmee niet gepaard gaat een actie, welke de verhooging van het verantwoordelijkheidsbesef bevordert. De Bond van Nederlandsche Architecten heeft dit begrepen, toen hij bij de laatste herziening der Algemeene Regelen de clause, waarin de aansprakelijkheid van den architect tot een termijn van 3 jaar werd beperkt, heeft geschrapt. Maar zoolang de toestand zóó is, dat er tallozen in het bouwvak werkzaam zijn, bij wie alle nuances van verantwoordelijkheidsgevoel zijn aan te wijzen, en waaronder er zeker velen zijn, aan wie t.z.t. de beschermde architectentitel rechtens niet kan worden onthouden, meent onze commissie, dat de overheid ook op dit punt een andere houding zal dienen aan te nemen. Het is een zeer zonderlinge figuur, dat het Bouw- en Woningtoezicht op tal van vaak tamelijk futiele details den bouwenden technicus aan banden legt en hem controleert, zijn fouten verbetert en hem op allerlei wijzen eenerzijds beperkt in zijn vrijheid en anderzijds steunt en helpt, waar zijn kennis en kundigheid tekort schieten, maar dat ditzelfde Bouwtoezicht formeel volkomen vrij uitgaat, als er eens „iets gebeurt". In zoo'n geval zal de schuldige zich nooit kunnen beroepen op een goedkeuring of een gebrek aan afkeuring van de overheid: hij is zelf verantwoordelijk voor zijn fouten. Maar deze verantwoordelijkheid wordt hem onder de huidige omstandigheden maar zelden bewust; het Bouwtoezicht zorgt er wel voor, dat het zoover niet komt. En dit is naar de vaste meening van onze commissie een van de grondoorzaken van het steeds verslappende verantwoordelijkheidsbesef in het bouwvak.

Hoe kan men dit veranderen? Slechts op één wijze: door inderdaad de verantwoordelijkheid, van begin tot eind van den geheelen bouw, zóó duidelijk voelbaar te maken, dat de ontwerper haar nooit uit het oog verliest.

Wij zouden geneigd zijn te zeggen, dat het beter zou zijn, wanneer het Bouwtoezicht eens zou ophouden met het corrigeren van onvoldoend doorwerkte plannen, omdat het een dringende noodzaak blijkt te worden, dat elke bouwende technicus zelf doordrongen van zijn verantwoordelijkheid, te zorgen heeft voor een behoorlijke constructie.

De vraag dringt zich aan ons op, of in de landen, waar het Bouwtoezicht inderdaad deze repressieve houding aanneemt, nu werkelijk zooveel slechter wordt gebouwd dan bij ons. En of de eenige uitweg uit het moeras, waarin het bouwvak geraakt, niet is te vinden in de formule: „verhoging van het verantwoordelijkheidsbesef door duidelijke demonstratie van de verantwoordelijkheid".

Wanneer wij het in het voorafgaande opgesomde in het kort willen samenvatten, kan men als hoofdconclusie het volgende zeggen:

De slechte toestand van het bouwvak wordt veroorzaakt door de ongebreidelde vrijheid van vakbeoefening. Deze ongebreidelde vrijheid maakt het bouwvak toegankelijk voor den onbevoegde. De meer en meer adviseerende werking van Bouwtoezicht en Schoonheidscommissie vergemakkelijkt diens optreden, maakt zijn gebrek aan kennis, zoowel voor hemzelf als voor zijn opdrachtgever (c.q. afnemer) minder merkbaar, en verslapt zijn verantwoordelijkheidsgevoel neeren meer.

Dit deze hoofdconclusie ten aanzien van de oorzaken kunnen de volgende beschouwingen met betrekking tot de middelen tot verbetering worden afgeleid.

1e. De ongebreidelde uitoefening van het vak zal moeten verdwijnen.

Heeft de B.N.A. reeds sinds jaren de wettelijke bescherming van den architectentitel op zijn programma, zoo rijst bij onze commissie de ernstige vraag, of bescherming van den titel alleen voldoende zal zijn. Hierbij moge worden aangestipt, dat de studiecmissie voor de wettelijke bescherming van den Architectentitel van den B.N.A. zelve in haar rapport slechts daarom alleen titelbescherming heeft aanbevolen, omdat zij de beroepsbescherming weliswaar zag als uiteindelijk ideaal, maar dit voorshands niet bereikbaar achtte, en de titelbescherming beschouwde als eersten stap in de gewenschte richting.

Onze Commissie wil in deze materie, die op het gebied van een andere Commissie van den B.N.A. ligt, niet te veel detailleeren; wel meent zij als eerste conclusie te mogen stellen:

„Wettelijke regeling van het architectenberoep is noodzakelijk".

Zij ziet in een zoodanige bescherming in de eerste plaats het stellen van een behoorlijke norm van bekwaamheid, en wat meer is: een sanctie van de overheid op die norm, welke wordt gesteld in het algemeen belang.

Dat door het stellen van de norm een algemeen belang gediend wordt en niet in de eerste plaats een groepsbelang, wil onze commissie in het bijzonder naar voren brengen. Zij meent dit te kunnen doen aan de hand van wat zij in het eerste deel van dit rapport ten aanzien van de oorzaken van het optreden van onbevoegden heeft uiteengezet.

Zij wil dit punt nog nader uitwerken, omdat zij beseft, dat wanneer door het stellen van dergelijke normen van overheidswege noodzakelijkerwijze een bepaalde maatschappelijke groep voordeelen kan genieten, deze tevens zal moeten begrijpen, dat tegenover deze voordeelen zekere verplichtingen zullen staan. Deze verplichtingen zijn de volgende:

1e. een hoog besef van maatschappelijke en persoonlijke verantwoordelijkheid.

Op dit punt veel te detailleeren, schijnt onze Commissie onvruchtbaar en ook nauwelijks noodzakelijk. Wanneer wij zeggen, dat het vanzelf spreekt, dat de wettelijk beschermde architect de volle maat van zijn getoetste en gesanctioneerde kundigheid, met volledige toewijding, aan zijn arbeid zal moeten geven, omdat het inzicht voor hem vanzelfsprekend is, dat de verheffing van zijn vak, naast een algemeen belang, ook zijn eigen belang is, en dat het, behalve een zaak van een hooge moreele en vakkundige opvatting van het beroep voor ons zelf, ook is een zaak van opvoeding der jongeren tot de vanzelfsprekende aanvaarding van eenzelfde hooge norm van vakkundigheid en moraliteit, meenen wij genoeg te hebben gezegd.

2e. een hoog peil van vakkundigheid.

Deze eisch moet, in den gedachtengang van ons rapport, voor den beschermden architect met klem worden gesteld. Het spreekt vanzelf, dat verantwoordelijkheid alleen kan worden gedragen door wie zijn vak ten volle verstaat. De B.N.A. stelt voor de toelating zijner leden in dit opzicht zekere eischen, en wijst elk jaar meerdere candidaten voor het lidmaatschap af, welke aan die eischen niet voldoen.

Onze Commissie meent, dat het de vraag is, of de B.N.A. in dit opzicht niet zelfs nog strenger zou moeten zijn.

Zonder in dit opzicht een bepaald voorstel te willen doen, gevoelt onze Commissie iets voor een toelatingsexamen, waarin dan meteen een soort prototype zou kunnen worden geschapen voor het toekomstige architectenexamen, vereischt voor den beschermden architectentitel. Zij gevoelt iets voor de gedachte, zich hiervoor bijvoorbeeld te richten naar de Technische Hogeschool, en als minimum norm van vakbekwaamheid te stellen: in constructief opzicht de eischen van het 1e gedeelte candidaatsexamen, wat het zelfstandig ontwerpen betreft die van het 3e gedeelte candidaatsexamen, terwijl nader zou te overwegen zijn, hoever men moet gaan ten aanzien van de eischen voor statica, gewapend beton, ijzerconstructies en technische installaties.

3e. Bepaalde toleranties ten aanzien van het honorarium.

Een behoorlijk peil van vakbekwaamheid en moraliteit is het eenige dat een zekere vaste norm van honoreering mag motiveren.

Het is natuurlijk juist, dat een vakvereniging als de B.N.A. een zekere norm voor honoreering voor haar leden verplichtend stelt, omdat zij daardoor voor hen het onderbieden met al de kwade gevolgen daarvan onmogelijk maakt: zij moet dan daartegenover van al haar leden mogen verwachten, zelfs als vanzelfsprekend aannemen, dat zij bij hun arbeid een volledige toewijding en een behoorlijke vakkundigheid tot uiting brengen. Nu toont echter de praktijk zonneklaar aan, dat de norm van honoreering, welke de B.N.A. stelt, in het algemeen juist is voor de werken van gemiddelden en grooteren omvang, maar dat de honorariumcijfers voor de kleine en zeer kleine werkjes in het algemeen in verhouding tot de bouwsom hoog worden. De meening is tot heden in den B.N.A. overheerschend, (en zij heeft ook ten grondslag gelegen aan de tot heden vigerende honorariumtabellen) dat een verlaging der honoraria voor de kleine werkjes niet mogelijk is. Deze opvatting is inderdaad wel juist, wanneer elk klein werkje als een volkomen nieuw object op zich zelf wordt beschouwd, dat van begin tot eind geheel opnieuw moet worden doorgestudeerd en gedetailleerd. Wanneer dit het geval is, zal werkelijk het honorarium onverkort moeten blijven, maar wanneer het geldt kleinen, min of meer genormaliseerden bouw, vallende onder klasse A. van de A.R., zal het naar onze meening voor den architect zeker mogelijk zijn, een zekere serie van genormaliseerde detailteekeningen op te bouwen, welke zijn arbeid voor volgende werken van dezelfde soort aanmerkelijk zullen kunnen vergemakkelijken en het hem zullen mogelijk maken, zijn onkosten zoodanig te verlagen, dat hij, zonder in één opzicht te kort te doen aan de technische en aesthetische verzorging van het werk, inderdaad in staat is, het werk te doen voor een lager honorarium. Dit is naar onze meening een zaak van economisch werken en rationalisatie, maar hier ligt tegelijkertijd in opgesloten, dat een dergelijke werkwijze alleen mogelijk is voor het bouwen van kleine middenstandswoningen, hetzij voor eigen bewoning, of in kleine series voor geldbelegging: een soort van bouwopdracht, die speciaal in de kleinere plaatsen zeer veelvuldig voorkomt, en

maar bij hooge uitzondering in handen van een bevoegd architect komt.

Ingeval het mogelijk blijkt, voor dergelijke werken tot een verlaging van het normale honorarium te komen, zal het duidelijk zijn, dat dit, wil het niet leiden tot een hopelooze anarchie en verwarring op honorariumgebied, alleen zal kunnen geschieden voor zeer nauwkeurig begrensde gebieden: het type van werk moet zijn: normale seriebouw volgens klasse A, en kleine min of meer genormaliseerde bouwwerkjes in dezelfde klasse beneden een bepaalde bouwsom.

In aansluiting aan deze beschouwingen moge nog nader aandacht worden gewijd aan het z.g. „Polikliniekstelsel“, dat in hoofdzaak hierin bestaat, dat de gewestelijke kringen van den B.N.A. zich ermede zouden belasten, de leden van den kring, die zich daarvoor beschikbaar stellen, kleine bouwontwerpen tegen een geringe vergoeding bij toerbeurt te laten maken en uitvoeren. De bedoeling, die hierbij voorzit is, de zeer bescheiden bouwwerkjes, die tegenwoordig zelden of nooit in handen van een bevoegden kracht komen, in handen van bekwaame architecten te brengen. Tot zekere hoogte loopt dit parallel met de voorgestelde honorariumverlaging voor de genormaliseerde kleine werkjes, maar zelfs wanneer tot dezen maatregel mocht worden besloten, zou naar de meening van onze Commissie het polikliniekstelsel zijn bestaansrecht niet verliezen.

Zoomin als het zoo juist in Zuid-Holland als proef ingevoerde aanwijzen van architecten door de Provinciale Adviescommissie, welke werkwijze punten van overeenkomst met het polikliniekstelsel bezit, moet het polikliniekstelsel beschouwd worden als een systeem van werkverruiming voor architecten. Het is veeleer een poging tot bestrijding van het werk van den onbevoegde ten koste van een zeker offer van de zijde van de betrokken architecten. Immers bij het polikliniekstelsel zal slechts een laag honorarium kunnen worden bedongen, dat waarschijnlijk hoogstens voldoende zal kunnen zijn om de onkosten te dekken.

Rationeële, min of meer genormaliseerde werkwijze is dus ook hier aangewezen. Onze Commissie verwacht, zoowel tegen het voorstel tot honorariumverlaging voor kleine werkjes, als tegen het polikliniekstelsel, de tegenwerping, dat de architect-B.N.A. hiermede een van zijn vakverenigingsbeginselen: het handhaven van een behoorlijke honoreering, over boord werpt. Zij stelt hier tegenover, dat, bij een beschermd beroep, de architect verplicht zal zijn het kleine werk, dat hem krachtens de wet zal toevloeden, en waarbij de opdrachtgever de middelen niet heeft om het volle honorarium te betalen, op de een of andere wijze in het algemeen belang voor lager honorarium te maken. De vergelijking met de medische poliklinieken, met de pro deo-zaken van de advocaten, dringt zich hierbij op.

Het is niet uitgesloten dat het polikliniekstelsel bij het beschermd beroep de eenige weg zal blijken te zijn dat dit kleine werk, dat tenslotte ook gemaakt moet worden, gemaakt wordt.

Bij het onbeschermd beroep ziet onze Commissie hierin hoofdzakelijk een propagandamiddel. Het is dit niet ten behoeve van bepaalde personen, die aan de poliklinieken medewerkers, maar wel ten behoeve van de groep als geheel, en ten behoeve van de bouwkunst. Het kan, wanneer het betrokken kringbestuur zijn actie krachtig en met beleid aanpakt, inderdaad een krachtig wapen tegen de onbevoegden beteekenen, mede omdat het mogelijk is, voor de polikliniek als geheel collectieve reclame te maken.

Als noodzakelijk complement houdt hiermede verband de eisch, dat het werk, dat door de verbonden architecten voor die polikliniek wordt gemaakt, anoniem moet zijn, d.w.z. niet op hun

persoonlijken naam moet staan, maar op dien van de polikliniek. Een vraag, waarop noch bij het polikliniekstelsel, noch bij het „Zuid-Hollandsche stelsel“ tot heden een afdoend antwoord is gegeven, is de kwestie van de technische verantwoordelijkheid bij de uitvoering. Onze Commissie is nl. van meening, dat het werk der polikliniek zich niet zal mogen bepalen tot het ontwerp alleen, de polikliniek zal de volledige verantwoordelijkheid moeten dragen en moeten kunnen dragen. Wellicht is een oplossing te vinden in het aanstellen van een vasten opzichter voor de polikliniek.

Als conclusie mogen wij stellen, dat onze Commissie tegenover het polikliniekstelsel geenszins afwijzend staat en van meening is, dat het een serieuze proef verdient.

4e. Scherp disciplinair toezicht op den beschermden architect.

Dat een dergelijk toezicht voor den beschermden architect noodig is, om het publiek tegenover de naar zijn meening bevoorrechte groep waarborgen te geven, spreekt wel van zelf. De B.N.A. heeft een dergelijke instelling in zijn Raad van Orde. Het zal niet noodzakelijk zijn, op dit punt voor de leden van den B.N.A., bij wie het instituut burgerrecht verkregen heeft, zoodat het meer in werking is dan de buitenstaander misschien wel weet, ver in te gaan. Onze Commissie vermeldt het alleen ter completeering van het beeld, dat zij zich ontwerpt van de situatie in een beschermd beroep, en wil hier alleen nog bij aantekenen, dat het disciplinair toezicht evenzeer denkbaar is bij titel- als bij beroepsbescherming. Het spreekt vanzelf, dat bij beroepsbescherming de sanctie op de goede beroepsuitoefening onvergelykelijk sterker zal kunnen zijn, omdat vervallenverklaring van den titel alleen den gestrafte nog niet absoluut van het beroep behoeft uit te sluiten; bij het volledig beschermde beroep zou de overheid over sterkere straffen moeten kunnen beschikken.

Tegenover deze waarborgen voor een juiste beroepsuitoefening zal de overheid hebben te stellen de zorg voor een

5e. Goede vakopleiding.

Deze zal niet uitsluitend het architectenberoep moeten omvatten, maar het geheele bouwvak, van de bouwambachten af opwaarts. Ook dit is een punt, waar onze Commissie niet te veel in details zal kunnen treden, maar wel moge zij opmerken, dat de klacht, dat noch de ambachtsscholen, noch de M.T.S. aan hun doel beantwoorden, langzamerhand algemeen wordt gehoord. Op dit gebied ligt voor den B.N.A. een duidelijke en positieve taak.

6e. Ordening van het bouwvak.

In aansluiting aan het voorafgaande punt, waarin wij ook de ambachtsscholen en de M.T.S. binnen den kring van ons betoog betrekken, mogen wij er op wijzen, dat in een beroepsbescherming van den architect een element zou kunnen liggen van corporatieve ordening van het bouwvak. Wanneer de overheid een bevoegdheid van den architect erkent en sanctionneert, is daarmede een gedeelte van het bouwvak onder zekere leiding van de overheid gesteld. Zij zal het daarbij op den duur niet kunnen laten, want wanneer de beroepsbescherming van den architect door den Staat wordt ter hand genomen in het algemeen belang, d.i. dus als middel tot verbetering van de toestanden in het bouwvak, zal zij haar doel nooit volledig kunnen bereiken, wanneer zij haar ordenend en sanctionneerend werk niet voortzet ook in de andere, met het bouwvak verband houdende beroepen. Haar arbeid zal zich noodzakelijkerwijze ook diener uit te strekken over de technici en de uitvoerders, de aannemers van allerlei soort, de eigenbouwers en, in laatste instantie, de ambachtsslieden.

Maar zóó erg is het naar haar meening tenslotte toch niet. Wanneer de architecten thans vrijwel algemeen doordronge

zijn van de noodzakelijkheid van wettelijke bescherming, dan is dit geen verlangen naar leunen op de overheid door gebrek aan eigen kracht, maar een uit den eigen kring van het beroep opkomende drang naar orde en naar verdediging van het vakmanschap. Wij meenen ons niet te vergissen, als wij aannemen, dat ook in de kringen van de andere bouwberoepen een zeker streven naar verdediging van het vakmanschap begint op te komen.

Wij wijzen op de pogingen, die b.v. in Groningen, in Twente en in Zuid-Limburg in het werk zijn gesteld om aaneensluiting te zoeken van de bona-fide vakbeoefenaars in de verschillende vakken van het bouwvak, geheel buiten de bestaande vakorganisaties om, met het uitsluitende doel om door deze aaneensluiting den onbevoegden en onbetrouwbaren vrijbuiters het werk onmogelijk te maken. Wij verliezen niet uit het oog, dat wij hier te doen hebben met een schuchter begin, waarbij voorshands het accent naar onzen smaak nog veel te uitsluitend ligt op het commercieele, en dat daarin ook zijn zwakte toont, maar wij meenen ook, dat het streven, vooral in het toch ook erin voorhanden element van bevordering van een betere moraliteit, aandacht en steun van onzen kant verdient. Wanneer dit streven door de architecten in den door ons bedoelden zin wordt gesteund, acht onze commissie het geenszins uitgesloten, dat de krachten, die naast de verheffing van het moreele peil uit zijn op de verdediging en verheffing van het vakmanschap in zijn volledige betekenis, metertijd aan invloed zullen winnen. Deze zullen, mits sterk genoeg, te zijner tijd den vorm van de ordening-van-boven-af, waarin de gedachte kristalliseert, vanzelf dicteren.

HOOFDSTUK IV.

Samenvatting en aanvullende maatregelen. In korte punten samengevat, zijn dus de desiderata van onze Commissie de volgende:

- 1e. Wettelijke bescherming van het architectenberoep.
- 2e. Bevordering van het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef.
- 3e. Hoog peil van vakkundigheid.
- 4e. Bepaalde toleranties ten aanzien van het honorarium voor bepaalde soorten van werk. Serieuze proefneming met het polikliniekstelsel.
- 5e. Scherp disciplinair toezicht.
- 6e. Goede vakopleiding.
- 7e. Uiteindelijke ordening van het geheele bouwvak.

De goede lezer van het rapport zal hebben begrepen, dat deze zeven punten voor onze Commissie een afgerond geheel vormen waarin naar haar meening de actie van den B.N.A. duidelijke richtlijnen zal kunnen vinden.

Intusschen is bij onze Commissie de vraag gerezen, of, behalve de bovenvermelde 7 punten, die in hun geheel a.h.w. omsloten worden door het begrip der wettelijke bescherming, niet nog andere middelen van bestrijding van het werken door onbevoegden aan den B.N.A. ten dienste staan, welke los van de actie voor wettelijke bescherming zouden kunnen worden toegepast. Zij wil eenige van deze middelen, welke in haar besprekingen zijn naar voren gekomen, aan een beschouwing onderwerpen, maar wil, vóór zij dit doet, duidelijk doen uitkomen, dat zij alle, zonder uitzondering, als middelen van den tweeden

rang beschouwt, welke hoogstens eenige verbetering zullen kunnen bewerken. Waarlijk deugdelijk acht zij alleen de wettelijke bescherming van het beroep met de daarmee samenhangende maatregelen.

1e. Actie van den B.N.A. tegen de adviseerende werking van het Bouw- en Woningtoezicht. Na wat hiervan in het eerste gedeelte van dit rapport is gezegd, behoeven wij hier weinig aan toe te voegen. Men begrijpe echter wel, dat, hoezeer wij de actie noodzakelijk achten, wij er weinig effect van verwachten. Men acht zich in het algemeen bij het Bouwtoezicht verplicht tot corrigeren, omdat men meent op geen enkele andere wijze tot een behoorlijke uitvoering der bouwwerken te kunnen komen. Het is zoowel een zaak van „frappez toujours“ als van verantwoordelijkheidsbesef bij de werkelijk bevoegde architecten.

2e. Actie van den B.N.A. tegen adviseerende werking van de schoonheidscommissies.

Een oud, maar nog steeds niet afgedaan punt. Zie ook hiervoor het eerste deel van ons rapport. Onze Commissie wil ook hier niet verder in details treden, maar wil nogmaals wijzen op de noodzakelijkheid, dat de B.N.A. in deze een vaste richting moet volgen en ook zijn leden individueel in hun arbeid als lid eener schoonheidscommissie.

3e. Algemeene publieke voorlichting, door brochure, radio, film en tentoonstellingen.

De collectieve reclame voor het goede bouwen is door den B.N.A. op gelukkige wijze ingezet door zijn brochure „De Architect en zijn werk“. Onze Commissie moge er bij het Bestuur op aandringen, de verspreiding van deze brochure met kracht ter hand te nemen. Ook de tentoonstelling is een propagandamiddel, dat in den laatsten tijd speciaal de aandacht der kringen heeft. Hilversum, Haarlem, Arnhem, Rotterdam en den Haag hebben in dit opzicht verdienstelijk werk geleverd. Onze Commissie meent dat dit middel nog intensiever en misschien naast de kringtentoonstellingen, nog op andere wijze zal kunnen worden gebruikt. Een propagandistische opzet als van de tentoonstellingen van de jongere groepen, met voorbeeld en tegenvoorbeeld, niet groot, maar min of meer doecend van karakter, eventueel reizend van plaats tot plaats en ook in die plaatsen, die doorgaans van dergelijke voorlichting gespeend blijven, ware te overwegen. Wij achten dit een studie-object op zichzelf.

De film leent zich waarschijnlijk voor het propageeren van het goede bouwen minder; de lezing bereikt in het algemeen te weinig degenen die de voorlichting het meeste nodig hebben; wie een lezing bezoekt, heeft voor het onderwerp al belangstelling, anders blijft hij weg. De radio is iets anders; wij meenen, dat op dit punt meer ware te doen, en vooral stelselmatig werk dringend noodig is, en misschien heel vruchtbaar zal kunnen zijn. Ook dit is een studie object op zichzelf, dat wij met aandrang in de belangstelling van het Bestuur aanbevelen.

Amsterdam, Juni 1934.

De commissie ter bestudeering van de oorzaken van het werken van niet voldoende bekwaame bouwkundigen op het terrain van den architect en de middelen tot bestrijding daarvan:

P. G. BUSKENS, Voorzitter.
Ir. A. J. VAN DER STEUR, Secretaris.
W. J. SANDHOVEL.
P. VORKINK.
Ir. H. T. ZWIERS.

BOEKBESPREKING.

SIERSMEEDWERK, ontworpen door P. C. Kardol, Leeraar Bouwkunde M.O. aan de M.T.S. voor Bouwkunde te Amsterdam. Inleiding van Ir. A. van der Steur, Stadsarchitect te Rotterdam. Uitgave N.V. Wed. J. Ahrend & Zoon, Amsterdam. (f 9,50).

Dit boek bestaat uit 40 platen, formaat 28 x 38 cm, met ontwerpen en constructie-details. Een Inleiding van Ir. A. v. d. Steur, die de hier gereproduceerde ontwerpen, „welke ontstonden na diepgaande studie en zeer ernstigen arbeid”, zag ontstaan, aanraadt „niet bij de pakken neer te gaan zitten op de puinhoopen onzer cultuur en geen theorieën op te bouwen over de alzigmakende machine, die ons nu wel verder leiden zal”, zich veroorlooft „tot hier toe en niet verder” toe te roepen aan „de geestelijke afbraak, om een geheelen ondergang van het kunsthandwerk van steeds weerkerend en hoogstaand genot te voorkomen” en beveelt als weg daartoe o.m. „het geven van goede voorbeelden voor de studeerenden en voor den eenvoudigen vakman, die door de voorafgaande perioden zoozeer op zijsporen is geleid” aan.

De heer Kardol zelf schrijft: „De bedoeling van dit plaatwerk is diensten te bewijzen in de bouwpraktijk, bij het onderwijs en in de werkplaatsen, waar siersmeedkunst wordt vervaardigd. Nu eens zal het mogelijk zijn het afgebeelde zonder meer uit te voeren, omdat het overeenkomt met de situatie, waarin het toepassing vindt, of zooals bij het vakonderwijs, het gaat om het werkstuk op zich zelf en een bepaalde bestemming niet aanwezig is. Een ander maal zal het als leidraad kunnen worden gebruikt en zal het voorbeeld moeten worden verwerkt of zullen elementen eruit toepassing vinden”.

Reeds deze woorden van den vervaardiger zijn, afgescheiden nog van de kwaliteit der ontwerpen zelf, voldoende om zijn boekwerk finaal te veroordeelen. Immers de schrijver doet afstand van zijn auteursrecht op zijn ontwerpen, met het altruïstische doel dat Jan en Alleman, wáár ook in ons land, er gebruik van zal maken. Wanneer ze passen, maar ook desnoods wanneer ze niet passen! De ontwerper vindt het ook geschikt, wanneer zijn producten „verwerkt” worden. Dat hij het siersmeedwerk, dat hem toch ter harte gaat, op deze manier tot een paskwil maakt, zijn ontwerpen vernedert tot modelletjes uit een modeblad, is dezen ontwerper helaas ontgaan. In zijn altruïsme is het hem óók ontgaan, dat de dienst-

welken hij bedoelt de bouwpraktijk te bewijzen, er slechts in bestaan zal, dat hij het knoeien van de beunhazen in de hand werkt en dat het onbevoegd en daardoor leelijk bouwen zal worden bevorderd tegen het streven van allerwege in, om het juist te bestrijden.

En last not least is het hem óók ontgaan, dat siersmeedwerk, waarbij „een bepaalde bestemming niet aanwezig is”, nonsens is, de nonsens van het vakonderwijs en het middelbaar technisch onderwijs, wanneer zij „sieren” gaan.

De bedoeling, die den schrijver met dit boek heeft voorgezet, komt naar onze meening en voor het siersmeedwerk zelf, en voor het vak en voor het onderwijs, falikant uit.

Bekijken wij ten slotte de ontwerpen zelf, dan vragen wij ons met verbijstering af, of die nu de siersmeedwerken laten zien, die „voor den eenvoudigen vakman, die zoozeer op zijsporen is geleid”, de goede voorbeelden zijn, die aan geestelijke afbraak een „tot hertoe en niet verder toeroepen”.

Moeten wij nu werkelijk gelooven, dat deze tierlantijnen iets met geestelijke kracht te maken hebben, n.b. nog wel met een geestelijke kracht, die tegen de geestelijke afbraak van het kunsthandwerk opgewassen zou zijn? Wij wijzen hier op het ontwerp voor een brugleuning, plaat 8 en op het geval, dat blijkens het opschrift op plaat 36 een grafkruis moet verbeelden (hierbij opgenomen).

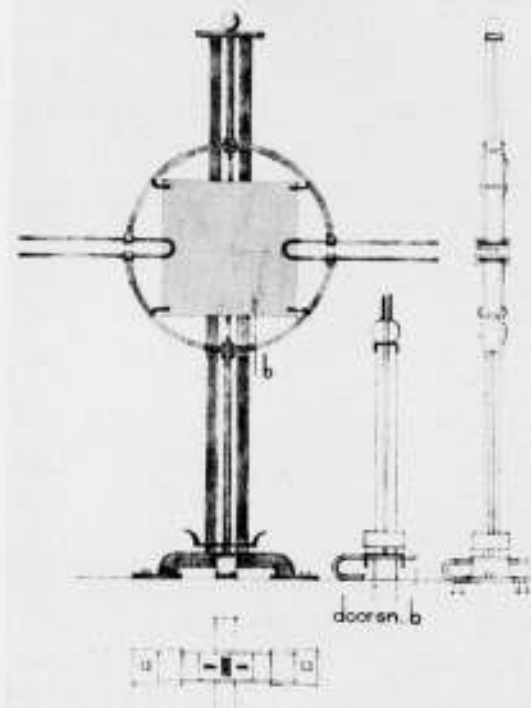
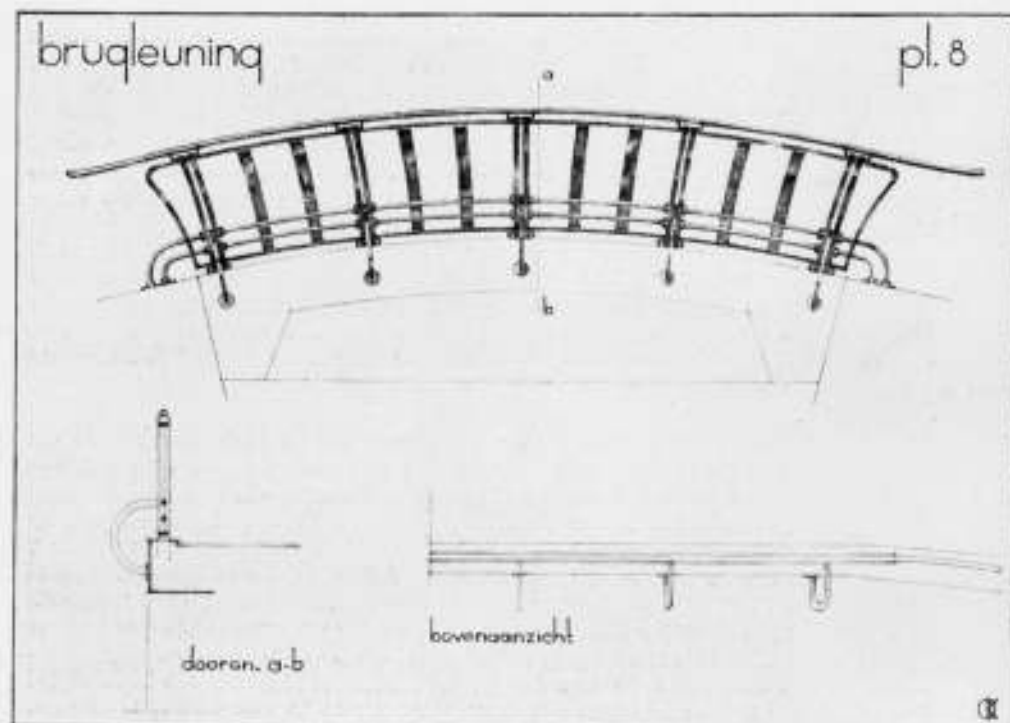
Waarde lezer, dit zijn voorbeelden voor den eenvoudigen vakman, die op een zijspoor is geraakt!

Moeten wij nu waarlijk al dit lijntekeningwerk voor siersmeedwerk houden? Wat is het toch jammer, dat de leeraren bij het vakonderwijs en het M.T.O. altijd met voorbeelden naar eigen ontwerpen voor den dag komen, in plaats van (meer bescheidenlijk) de goede prachtige voorbeelden te verzamelen, die vorige geslachten ons hebben nagelaten, of die in het werk van de huidige generatie te vinden zijn, voorbeelden die door hun „objectieve” schoonheid boven persoonlijke en tijdelijke smaak verheven zijn.

Het wil ons voorkomen, dat langs dezen weg meer leiding is te geven dan met eigen ontwerpen, waarvan de waarde zeer verschillend kan worden beoordeeld.

Wij kunnen daarom dit boekwerk niet anders dan ten zeerste afkeuren en zijn verschijning, vooral voor het onderwijs, betreuren.

DE REDACTIE.

ILLUSTRATIES UIT: SIERSMEEDWERK, ONTWERPEN DOOR P. C. KARDOL

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 2 Augustus 1934.

Het verdere afbeeldingen w.o. plattegronden, doorsneden en constructie-tekeningen van The Empire Swimming Pool, Wembley, Architect Sir E. Owen Williams K.B.E., als vervolg op het nummer van 26 Juli 1934 (reeds eerder vermeld). Dit zwembad is geheel geconstrueerd in gewapend beton, kosten 150.000 p.s. en voorzien van de nieuwste vindingen.

De overkapping is geconstrueerd met driescharnierspanten. De galerijen voor het publiek met de daaronder gelegen ruimten vormen een integreerend deel van de kapconstructie. De noodige verstijving is verkregen door verticale deelen, welke van buiten sterk spreken (zie afbeeldingen).

Sursee' House Hospital for sick children, London. Architecten Stanley Hall, Easton en Robertson. Met afb. van plattegronden, gevels en enkele details. Het toegevoegde informatieblad geeft ditmaal afbeeldingen van gegoten gewapend betonblokken, waarin openingen gespaard zijn. Met deze blokken, in verschillende muurdiktes vervaardigd, kunnen afvoerkanalen voor gas-lachels tijdens het optrekken van den muur ingemetseld worden, zonder ruimteverlies in de kamers. Zelfs de nis voor de gaskachel blijft binnen het muurvlak. Verkrijgbaar met alle noodige overgangstukken en afdekkingen boven het dak.

Verder is opgenomen een gestandariseerd bad, geïntroduceerd door de I.B.A. International Bath Association. Deze kleinere badkuip met minder waterinhoud bij even nuttig effect als de normale, is zeker het gevolg van de kleine badkamers, hier afgebeeld. Een ruimte van 120 x 150 M., waarin bovendien nog opgesteld een waschtafel en watercloset, laat met de naar binnen draaiende deur echter geen ruimte om je te wenden of keeren.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 16 Augustus 1934.

Op de voorpagina prijkt een afbeelding van The New Cunarder, nummer 334 op 26 Sept. j.l. van stapel geloopt. Er zal nog achttien maanden arbeid noodig zijn voor de volledige voltooiing van dit reusachtige schip. Hieronder begrepen de geheele interieuraankleding. Het Engelsche publiek is bijzonder gespannen dat dit deel even waardevol voor het leiderschap van de Engelsche passagiersschepen mag wezen als de constructie en machinerieën zeker zullen zijn.

Zal ze bevatten de gebruikelijke reconstructie van een Edwardian Hotel, of zal ze werkelijk representatief zijn voor den tijd waartoe ze behoort? Een afbeelding van Liverpool's Anglican Cathedral, Architect Sir Giles Gilbert Scott. De benoedigde gelden, 220.000 pond sterling, zijn bijeen gebracht om den grooten centralen toren te kunnen bouwen.

Verder afbeeldingen van het Mussolini Stadion te Turijn, Architect R. Fagnoni, geheel in gewapend beton uitgevoerd.

Tot slot The duplex planning system for apartment buildings met plattegronden en gevel van The Viking Apartment House, Milwaukee Wis., U.S.A., Architect H. W. Tullgren.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 23 Augustus 1934.

Muurschildering van Bainbridge Copnall in het nieuwe gebouw van het R.I.B.A.

Herdenking van den overleden Amerikaanschen architect Raymond Hood met een afbeelding van The Mc Cran-Hill building in W. 42nd St., New York City, gebouwd in 1931.

De kwestie van de Panels (schoonheidscommissies) en de politiek van het R.I.B.A.

Het gebouw van de co-operatieve society's Ltd, Southport, arch. W. A. Johnson.

Embassy Court, Brighton, architect Wells Coates, een modern flatgebouw aan de strandboulevard, 11 woonlagen. Elke flat met een eigen balkon en glas gesloten zonnekamer, waarvan het front door stalen schuif-vouwramen geopend kan worden. De flats zijn bereikbaar door liften. Aan de achterzijde bevinden zich galerijen met noodtrappen en goederenlift. De bovenste verdieping ingericht als gemeenschappelijk dakterras. Het gebouw is een gewapend beton constructie van speciaal type. Aanvankelijk was hierbij gebruik gemaakt van het (diagonal beam grid) systeem van Dr. Szego uit Boedapest met doorgaande vloeren van minimum dikte zonder balken in de vloeren, hetgeen het voordeel heeft van volledige vrijheid van indeeling. De autoriteiten gaven echter geen goedkeuring aan deze wijze van constructie, waarop de architect een alternatief heeft ontworpen hetwelk nu wordt uitgevoerd.

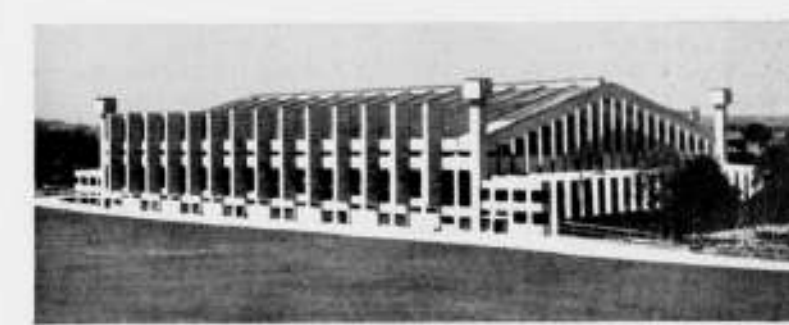
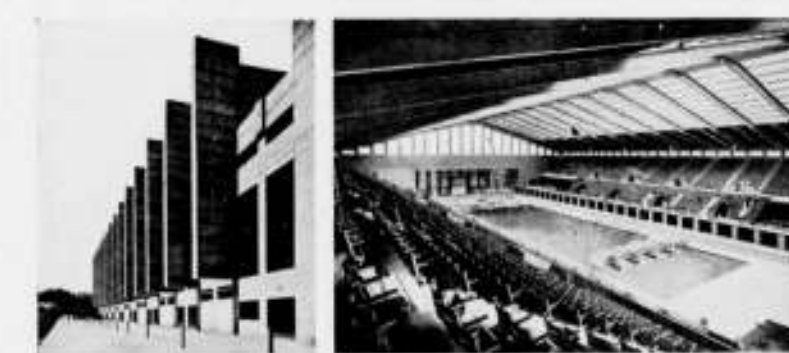
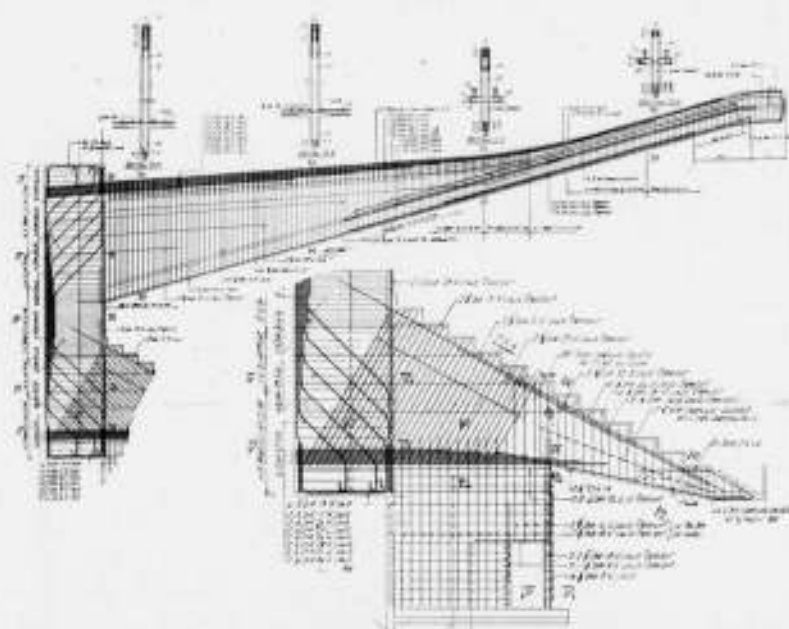
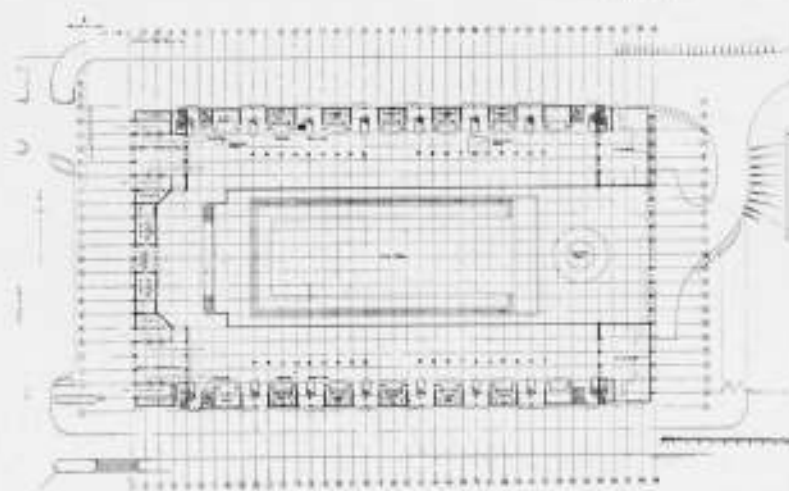
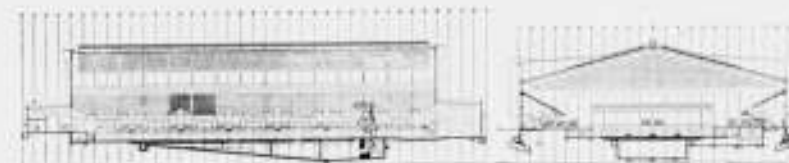
THE ARCHITECTS' JOURNAL van 30 Aug. 1934.

Nieuwe overdekte tribune voor 25000 personen voor de Tottenham Hotspur Football Club's ground White Hart Lane, architect Archibald Leitch.

Plattegrond en doorsnede ex- en interieura van de Ortskranken-kasse te rankfurt am Main, architect Ernst Baiser. Door de groot gehouden indeeling en het ontbreken van onnoodige details gaat van het inwendige rust uit. Expositiezaal met kunsthandel in Borst street, architect Alan Marloid.

Drie huizen te Cambridge, architect H. C. Hughes.

A. P. S.

THE EMPIRE SWIMMING POOL, WEMBLEY ARCH. SIR E. O. WILLIAMS (UIT THE ARCHITECTS' JOURNAL)

Er staat in Art et décoration aardig wat te lezen, dat ondervindt de verslaggever, die alles moet doornemen, of het hem boeit of niet. Maar meer nog is het blad een enorm prentenboek; het eerste artikel b.v. van Raymond Cogniat over: „Un atelier de peintres-verriers" (L. Barillet, J. Le Chevallier en Th. Hanssen) is al dadelijk verlicht met 15 foto's, waaronder enkele, die een geheele pagina beslaan. En het volgende stuk van Paul Laroche geeft op 3 pagina's 5 groote foto's van interieurs van E. Kohlmann, ontworpen voor de Laboratoires van Dr. D. te Garches.

Maximilien Gauthier schrijft over schilderwerk van Raymond Legueult met schilderijen van uitgestrekte, ingeslapen, en andere vrouwen. De „école technique de dessin appliqué, art et publicité" geeft bij een artikel van Pierre Migennes voorbeelden van haar werk. Er zijn wel aardige dingen bij, maar leerlingenwerk beoordeelen uit eenige fotografische afbeeldingen is mij te gevaarlijk.

Madeleine Lagrange vertoont een aantal weefsels met begeleidende tekst van A. L. G. Hierna volgt een reeks nieuw-zakelijke interieurs van Maurice Barret, en laat niet leest een viertal nieuwe prenten van A. M. Cassandre, waarvan wij er één hierbij overnemen.

ART ET DÉCORATION, Aout-Septembre 1934.

Claude Roger-Marx schrijft bij een aantal reproducties naar werk van den schilder Brianchon, wiens werk op de Biennale te Venetië naast meesterwerken van Manet hing.

Intérieurkunst van Jacques Adnet wordt beschreven door André Boll; het gaat over een klein hôtel aan de boulevard Suchet te Parijs.

Eenige prachtige foto's geven servies onderdelen van Marcel Goupy met een beschrijving van René Chavance.

Dan schrijft Pierre Migennes bij nieuwe meubels van Thonet; het volgende stuk gaat over bedrukte stoffen van Paule Marrot.

Een overvloedig geïllustreerd artikel gaat over het raadhuis van Puteaux van Jean en Edouard Niermans; het is klassiek en nieuw-zakelijk, dat het in orde is, tracht René Chavance aan te toonen, maar hij kan mij niet overtuigen.

Wonderlijk gedecoreerd glaswerk uit Tchécoslovakeye geven 12 mooie foto's met een beschrijving van L. Jakobson.

Raymond Cogniat houdt een pleidooi voor het werk van Louis Touchagues, die krijtteekeningen, gouches, toneeldecors en illustraties geeft.

Een moeilijk object voor den kunstrijvere is de sportbeker; verschillende modellen worden getoond; niet minder dan 22 typen in een artikel van Paul Laroche.

Paul Bry beschrijft o.m. een merkwaardige boekenkast, waar men kan inklimmen!

H. C. V.

R.K. BOUWBLAD, Jaargang 6, no. 5, 4 October 1934.

Het nummer opent met een goed geïllustreerd artikel van Nics Molenaar Jr over architectuur van architect C. M. de Bever uit Eindhoven. Behandeld worden een klein klooster, genaamd het St. Franciscus van Sales-gesticht te Lieshout en een Montessori-schooltje, St. Catharinahove te Eindhoven. Schrijver prijst het werk en haalt als tegenstelling verschillende uitspraken aan van Le Corbusier in zijn: „Vers une architecture".

Plasschaert vervolgt zijn verhandeling over: „Arabesken rond de gebonden kunsten" en zegt daarin een en ander, dat het bedenken waard is, over stijl als gevolg van innerlijke noodzaak, over het belang van het levenskansen geven aan kleinkunsten en beeldende kunst in de architectuur enz.

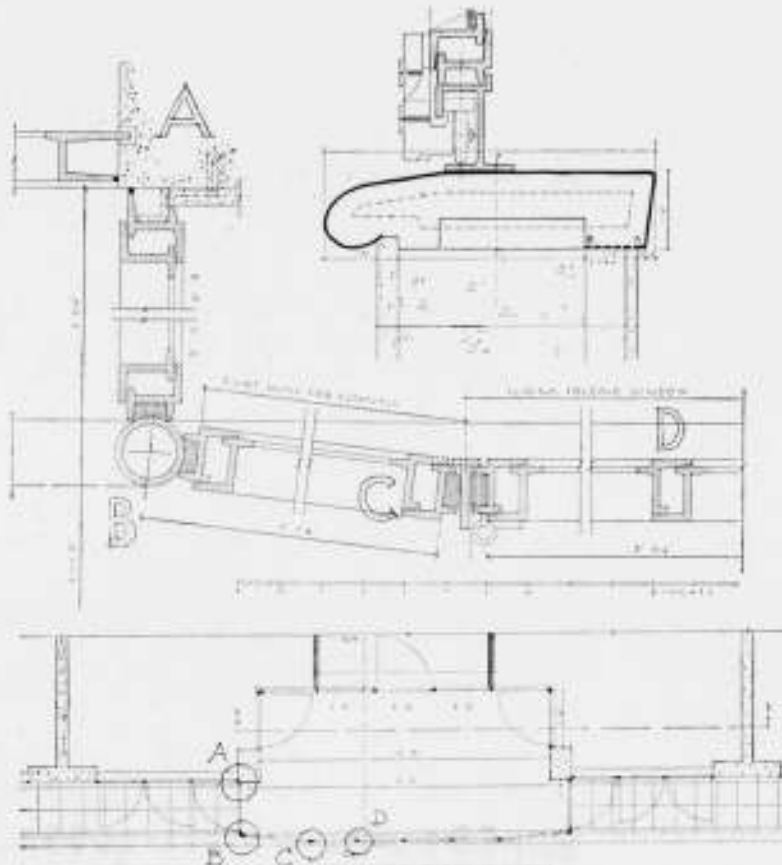
In een artikel genaamd: „Een te vlotte bekeering" gaat C. M. architect Jan Gratama danig te lijf over diens publicatie van zijn gebouw: De Nieuwe Bisschop te Amsterdam.

De door Nics Molenaar Jr. uit het Fransch vertaalde gedeelten uit de „Dictionaire" van Viollet le Duc worden voortgezet; het stuk gaat over kloosterbouw.

Jan B. schrijft een lezenswaardige waarschuwing tegen de nagemaakte ikonen en beelden van Christus, de Moeder Gods, heiligen en engelen, die in de film „The Scarlet Empress" van Jozef van Sternberg voorkomen. Het is inderdaad soms bar, zooals er met het beeldende element wordt omgesprongen, men lette b.v. eens op Boeddha verbeeldingen in Oosterse films. Onder personalia herdenkt architect A. Siebers wijlen Mr. D. Hudig. Volgt technisch nieuws en allerlei.

„De dagelijkse opzichter" geeft in de weekstaat zijn grieven tegen een plaatwerk betreffende internationale bouw- en interieurkunst en komt in opstand tegen „de eindeloze reeks van glimmende vlakken, ijsgladde vloeren, spiegellende tafelbladen en gepolijste wanden". Hij eindigt aldus: „Voor mij staan in een vaas drie bloemen. In elk dier bloemen honderd kleuren, een wereld van licht en schaduw, een tinteling van vlakken, een spel van beweging ongelijkmatigheid in volkomen rust en harmonie. In deze orde alleen kan een nieuwe levende kunst opbloeien!"

H. C. V.

EMBASSY COURT, BRIGHTON. ARCHITECT WELLS COATES
DETAILS VAN HET STALEN SCHUIF-VOUWRAAM IN DE ZONNE-
KAMERS (UIT THE ARCHITECTS' JOURNAL)

BEKLIMBARE BOEKENKAST.

AFFICHE A. M. CASSANDRE
(UIT ART ET DÉCORATION)

OFFICIEELE MEDEDELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 33 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 27 OCT. 1934 No. 43

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. KRING DEN HAAG. Koffie-Reunie in het atelier van Ant. Molkenboer.

Wie Molkenboer zegt, denkt direct aan de Wagner-voorstellingen van een 25-tal jaren terug; aan de vele lustrumspelen (waarvan o.a. 2 te Delft), die hij als artistiek leider mee hielp verwezenlijken; aan zijn werkzaamheid in San Francisco en aan andere manifestaties van zijn kunstenaarschap op schilder- en mozaiek-gebied.

Zou hierin dan ook niet de reden verscholen liggen waarom de opkomst, tegen den bangen twijfel van ondergeteekende in, zoo groot werd: 20 aanzittenden, waaronder de gastheer en één dame.

Het lichtende interieur van de groote zaal, met aan het einde den door den gastheer feestelijk getooiden disch, waarachter als fond zijn bekend „Zonne-mozaiek" deed plechtstatig aan met de blanke tafel, waarop kandelaars en vruchten prijken en daarbij de duizendvoudige tinteling der mozaïeken.

Er werd lustig gekout en er was die niet te definiëren sfeer, die deze bijeenkomst tot eene succesvolle feestelijkheid maakte. Na afloop van den maaltijd werden de banken verzet en kwamen allen te zitten met het gelaat naar de tafel, waarachter de heer Molkenboer, aan de hand van daartoe bijeengebracht materiaal, eene causerie hield over de mozaïek-kunst vanaf de vroegste tijden tot heden en daarbij de verschillende technieken verduidelijkte.

Na deze voordracht toonde de kunstenaar ons zijne beoelings bij een rondgang door het groote atelier en de werkplaats, waarbij alle aanwezige uitgevoerde of nog in uitvoering zijnde mozaïek-composities bekeken en toegelicht werden. Met een onuitbluschbaar enthousiasme en een fransch aandoende loquaciteit vertelde hij van zijne bestrevingen, van zijne plannen en verwerkelijkingen, van zijn soms mistasten en dan weer slagen, van zijne veines en van zijne tegenslagen.

Op het oogenblik was een groot werk onderhanden voor eene kerk te Annecy in Frankrijk, waarvoor de gekleurde teekeningen op ware grootte klaar waren, nadat een serie van voor-studies en telkens weer gewijzigde ontwerpen gemaakt waren, die een denkbeeld gaven van de som van studie en werk, die zulk een opgave met zich brengt. Het atelier — een voormalige gymnastiek-zaal, dus niet zonder een behoorlijke hoogte — bleek toch niet hoog genoeg om de kolossale teekeningen van 16 m. hoogte in hun geheel te kunnen ophangen.

Met het in-mozaïek-brengen hiervan was de kunstenaar juist begonnen; doch de afwerking kan nog wel eenigen tijd duren, daar ook hiër de crisis een woordje mee begint te spreken en op het oogenblik niet voldoende gelden aanwezig zijn, om tot integrale uitvoering te kunnen overgaan.

Men zal mij wel willen ontslaan van het houden van een collage over de mozaïek-techniek; wie daarin belang stelt, ga zelf zien: de heer Molkenboer is altijd bereid om over de kunst die hem zoo ter harte gaat, en waarin hij steeds nieuwe mogelijkheden tracht te vinden, met belangstellenden te spreken. Maar ik wil nog even voor wie aanwezig waren het sublieme kleine werkstuk in de herinnering vastleggen, dat bestemd was voor een altaarvoorzijde in dezelfde kerk te Annecy, een „laatste Avondmaal", dat in zijn sterke tekening en simpele tonaliteiten van hoofdzakelijk grijs en wit en met zijn expressieve koppen-behandeling een „pure chef-d'oeuvre" mag genoemd worden.

Er moest ééns een eind komen aan de schijnbare eindeloosheid van dezen middag: dies nam onze Voorzitter Westerhout het woord, om den heer Molkenboer, namens den Kring Den Haag, van harte dank te zeggen voor de geboden gastvrijheid, de verbale kunst-beschouwingen en de praktische kunstaanschouwing, terwijl hij tevens zijne verheugenis erover uitsprak, dat ons nu gebleken is, dat één van de meest voor de hand liggende en tevens duurzaamste versieringen voor de vlakken, die de bouwmeester zoo vaak te vullen heeft, niet langer behoeft af te schrikken door duurte; dit was eene „verworvenheid" van practischen aard onder de vele geestelijke van dezen middag.

Er werd dan afscheid genomen.

En hiermede schijnt de ietwat rustige zomer echter den rug te zijn en tevens het a.s. winterseizoen goed te zijn ingezet.

De sekretaris: J. H. HENDRICKS.

Gewone ledenvergadering op Donderdag 8 November des avonds 8 uur in de Grootte Zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

Agenda.

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken en mededeelingen.
- 3*. Verkiezing van een bestuurslid wegens het bedanken van den Heer A. Komter.
- 4**. Verkiezing van twee leden voor de Commissie van Voorbereiding en Beoordeling van Ontwerpstudie No. 5.
5. Behandeling ontwerp Herziening Algemeene Nationale Prijsvraagregelen.
(Het ontwerp hiervan is opgenomen in de Off. mededeelingen No. 25 behorende bij het B. W. A. van 4 Aug. '34 No. 31).
6. Behandeling concept reglement „College van Advies“. (Opgenomen in de Off. Mededeelingen No. 16 B. W. A. 21 April 1934 No. 16.)
7. Voorstel tot het instellen van een commissie voor het inrichten van de vijfjaarlijksche tentoonstelling en het vaststellen van haar instructie.
8. Rondvraag.

* Toelichting punt 3.

De verkiezing van een bestuurslid (vacature A. Komter) zal geschieden uit de voordracht:
a. Ir. J. W. Dinger — b. Joh. Hettema.

** Toelichting punt 4.

De verkiezing van twee leden voor de commissie voor ontwerpstudie No. 5 zal geschieden uit de voordracht:
1. a. Ir. van Ravesteijn — b. J. Zietsma.
2. a. A. Elzas — b. Ir. A. J. van der Steur.

Namens het bestuur:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 43
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 27 OCT. 1934

IN MEMORIAM Mr. D. HUDIG, †

Secretaris-Directeur van het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw.

Het is al enige weken geleden dat Mr. Hudig gestorven is en dat op Westerveld de velen die hem kenden en aanhingen, afscheid van hem namen. Ons blad heeft zijn overlijden vermeld, maar niet aanstonds is hem hier de hulde gebracht, die hem ook onzerzijds toekomt. Wie hem waarlijk waardeerden, is de na-gedachtenis lief en dan is er geen haast om een afrekening op te maken.

Als directeur van het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen nam Mr. Hudig nog voor de oorlog het initiatief tot de stichting van het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting. Van de oprichting in 1918 af is hij daarvan de leider geweest, de eerste twee jaren als voorzitter, daarna als secretaris-directeur. Het Instituut werd de basis voor zijn levenswerk voor volkshuisvesting en stedebouw. Veelzijdig begaafd en geïnteresseerd, had hij evengoed op ander levensgebied uitnemend werk kunnen doen; zijn sterke sociale zin moet hem deze richting hebben doen gaan, die hem trouwens ontplooiing van zijn gehele persoonlijkheid leek mogelijk te maken.

De grenzen, die het Instituut zich gestoken had, bleken te eng; in 1923 werd aan de naam „en stedebouw“ toegevoegd. Zorg voor de volkshuisvesting sluit bemoeiing met de stedebouw in, maar de stedebouw omvat veel meer dan volkshuisvesting alleen. Het gebied der volkshuisvesting was sinds jaren ontgonnen, dat van de stedebouw nog maar nauwelijks. Met de grootste toewijding en werkkraft heeft Mr. Hudig daarop gewerkt. Hij ontplooië zijn activiteit in het Instituut en zijn blad, in de internationale volkshuisvesting- en stedebouworganisaties en in tal van andere lichamen.

„Mr. Hudig heeft meer gedaan voor de ontwikkeling van de volkswoning dan menig architect door het bouwen van groote „woningcomplexen“ is terecht geschreven. Voor de stedebouw in ons land deed hij wellicht meer dan enig stedebouwkundige. Hij ontwierp geen woningcomplexen en geen uitbreidingsplannen — en het speet hem dat hij creatieve begaafdheid daartoe miste — maar hij was stuwkracht en leider in de ontwikkeling van de stedebouw in ons land. Hij was van de stedebouw de centrale figuur.

De materie van de stedebouw-wetgeving in ons land en daarbuiten beheerste hij als weinigen en hij droeg er het zijne toe. Meer na heeft hem aan het hart gelegen de stedebouwkundige verzorging van het nieuw te winnen land. Onvermoeid heeft

hij zich ingespannen om die te verzekeren. „Het toekomstige landschap der Zuiderzeepolders“, een voortreffelijke studie, is een tastbaar uitvloeisel van zijn actie op dit gebied. Als manifestaties van zijn werkzaamheid worden hier verder slechts genoemd het Internationale Stedebouwcongres te Amsterdam in 1924, waarmee hij het begrip „gewestelijk plan“ in ons land introduceerde, en de tentoonstelling en het gedenkboek „De Woningwet 1902—1929“.

Dergelijke vruchten van zijn werk bepalen het echter niet. Want in het bevruchte lag misschien zijn grootste waarde. Mr. Hudig wist zijn bezieling voor de zaken waaraan hij zich gaf, op anderen over te dragen. Graag richtte hij zich tot jongeren, zooals tijdens de stedebouwkundige leergang, die in 1925 op zijn initiatief in Delft gehouden werd. Op zijn initiatief werden tal van onderwerpen in studie genomen door commissies — veelal onder zijn leiding —, door jongeren die in het Instituut hun uitgever vonden, door medewerkers die publiceerden in het Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw, zijn blad.

Tot zijn dood is hij jong gebleven, want nooit heeft hem begeven zijn vertrouwen in jongere generaties, zijn geloof in vooruitgang en steeds is hij blijven streven naar — dat wil zeggen werken voor — het goede, het betere.

Mr. Hudig was daarbij vrij van zelfzucht, hield zich bij voorkeur op de achtergrond. Maar erkenning vond hij, ook internationaal. Het is geen geheim dat hij herhaaldelijk tevergeefs is aangezocht de leiding op zich te nemen van de Internationale Bond voor Volkshuisvesting.

Breed ontwikkeld en kunstzinnig, had hij ook voor de bouwkunst grote belangstelling. Zo was hij leek-lid van de Amsterdamsche Schoonheidscommissie. Van de architectuur van deze tijd zag hij te goed de zwakke zijden om veel hartelijk te kunnen waarderen. In de jongste bouwkunst zag hij perspectief. Herhaaldelijk heeft hij voor ontwerpen van jonge architecten op de bres gestaan.

Hij laat een plaats open, die niemand kan bezetten. Doordat hij vele jongeren in zijn wijde kring bezielde heeft en hun ook van zijn kennis ruimschoots heeft meegedeeld, zal zijn leven en werken vrucht blijven dragen in de toekomst.

EEN LANDHUIS VOOR Ir. OTTEN TE VALKENSWAARD. DOOR Ir. L. C. KALFF ARCHITECT B.N.A.

Dit landhuis, dat in 1932 werd gebouwd, was oorspronkelijk als zomerverblijf bedoeld voor één of twee maanden per jaar. Tijdens den bouw reeds en vooral gedurende het eerste jaar van bewoning bleek echter, dat de bewoners hier gaarne 7 à 8 maanden van het jaar zouden willen blijven. Vandaar, dat ook reeds in 1934 een belangrijke uitbreiding werd aangebouwd, op den plattegrond gearceerd aangegeven. Door dit langer verblijf bleek ook de garage voor twee wagens onvoldoende, zoodat tevens een tweede garage voor twee wagens werd bijgebouwd, waarin ook een chauffeurswoning en nog twee logeerkamers werden opgenomen.

Wij toonen hierbij, behalve eenige exterieurfoto's, verschillende interieurs, omdat wij gaarne de opmerkzaamheid willen vragen voor de verlichtingen die in dit huis zijn toegepast. Dit onderdeel had de bijzondere aandacht van den bouwheer als directeur der Philips' fabrieken, evenals van den architect, die als verlichtingsadviseur bij deze fabrieken werkzaam is.

In de woonkamer (zie afb.), die zeer licht van kleur is, met maple-strooken vloer, grasscloth wanden en berken-plafond, werden drie halfindirecte ornamenten ontworpen uit champagnekleurig glas en hout, passend in de indeeling van het plafond. Een zeer groote haard uit travertin en gesmeed ijzer neemt het midden van den langen wand in. In deze ruimte is een ruim bordes gebouwd, dat een gezellig zitje biedt en waarlangs de trap naar de eerste verdieping gaat. Dit bordes

wordt indirect verlicht door lampen in een koof boven het gordijn dat het groote erkerraam afsluit (zie afb.).

In de gang naar de bediendenafdeling zijn twee kleine nisjes in den muur gespaard. Boven in ieder nisje is een lampje achter een plaatje melkglas verborgen. Dit geeft een zeer aangenaam licht (zie afb.).

In de kinderkamer is boven de plaats waar het zitje is gemaakt een lichtgootje opgehangen. Dit gootje is van onderen van melkglas en boven open, zoodat een halfindirect licht wordt verkregen. Hier is zooveel mogelijk getracht den lichtinval overdag en 's avonds gelijk te doen zijn, zoodat de oriëntatie van de bewoners niet anders wordt bij kunstlicht.

De nieuw bijgebouwde „heerenkamer" is zeer licht van kleur. Vloer licht eiken, de wanden uit vierkante platen triplex met birdseye eschdoorn finer beplakt, deze platen eenvoudig koud tegen elkaar gespijkerd met zichtbare nikkelen rondkopnagels. Het plafond uit zandkleurig geschilderd Donacona. Een haard van lichtgrijze glazuursteen met omlijsting in Elsheimer kalksteen en een boezem van zandkleurig schuurwerk (zie afb.). Aan deze kamer is een verlaagde ingang (zie afb.), geheel betimmerd met hetzelfde hout, met ingebouwde nisjes en kasten en houten plafond, de deur van coromandel. Deze ingang heeft een wit koepeltje uit stuc dat als reflector dienst doet voor een indirecte verlichting van 8 kleine lampen, verborgen in een mat nikkelen schaal. Naast de deur twee kleine verlichtings

LANDHUIS TE VALKENSWAARD

TUINZIJDE EN WOONKAMER MET KUNSTVERLICHTING

VERLAAGDE INGANG AAN DE HEERENKAMER

SCHOUW IN DE HEERENKAMER

GANG NAAR BEDIENEN-AFDEELING

BORDES OP DE HOOFDTRAP, MET LICHTKOOF

SLAAPKAMER

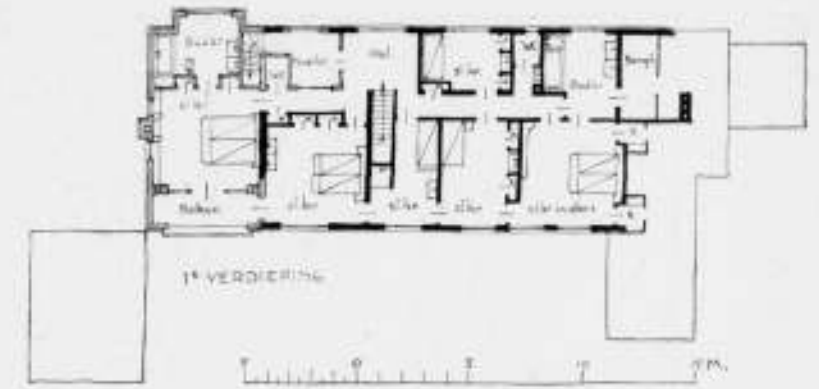
TOILETSPIEGEL IN SLAAPKAMER

GARAGE

LANDHUIS Ir. OTTEN TE VALKENSWAARD

ARCHITECT Ir. L. C. KALFF B.N.A.

nisjes voor kunstvoorwerpen. Het plafond van de kamer zelf heeft in het midden een vak, dat wordt ingenomen door 5 evenwijdige tongwelfjes, waaronder op mat-nikkelen metaalprofielen 5 X 4 witte „Philinea” lampen zijn aangebracht; een halfindirecte verlichting dus.

Op den boezem van den schoorsteen komt een groot schilderij, dat speciaal wordt verlicht door een rij zonlichtetelagelampen, verborgen in een klein houten profiel van het plafond.

In de slaapkamers zijn de bedden in de betimmering opgenomen. De bedden hebben aan de hoofdeinden smalle ingebouwde kastjes voor klokje, boeken, enz. en tevens bij ieder kussen een klein verlicht paneeltje, dat men 's nachts, zonder anderen te hinderen, kan gebruiken om te lezen, enz.

Een der afbeeldingen geeft de slaapkamer van de ouders te zien, waar boven de bedden, tusschen twee kasten, een halfindirecte verlichting is aangebracht. Het meeste licht gaat naar het plafond, een klein deel naar beneden door matglazen platen. Dit geeft een bijzonder aangename verlichting, zowol wanneer men zich in bed bevindt als wanneer men in de kamer loopt... De tweede foto van deze kamer geeft een anderen wand, waar tusschen twee kleine ramen een toiletspiegel is aangebracht, een goede spiegelverlichting dus overdag, die 's avonds door twee 1 m lange „Philinea” lampen vervangen wordt.

Bij de entree en het terras ziet men buiten eenige decoratieve smeedijzeren lantaarns, waarbij die bij den ingang opvalt, doordat alle glas vermeden is.

Voor de veiligheid, daar het gebouw op 1½ km van den open-

baren weg gelegen is, werden overal stalen ramen met kleine ruitjes gemaakt; de ramen voorzien van extra veiligheidssloten. Maar tevens werden in alle gevels floodlightarmaturen ingebouwd met 1000 Watt lampen, die door een aparten schakelaar met één drukknop alle in werking kunnen worden gezet. Hierdoor wordt dus plotseling het geheele terrein om het huis in fel licht gezet, wat zeker afdoende is, om inbrekers af te schrikken. Tevens is deze installatie 's avonds bijzonder aantrekkelijk, om vanuit het huis den omringenden tuin en heide te kunnen illumineeren bij bijzondere gelegenheden.

Het moet eigenlijk verwondering wekken, dat in moderne woonhuizen, waarin alle technische vindingen zoo juist mogelijk worden toegepast, aan de kunstverlichting meestal zoo weinig aandacht wordt geschonken, terwijl toch het in den bouw serieus bekijken van dit onderdeel noodzakelijk is, om tot goede verlichtingen te komen. Tevens geeft dit dan veelal aanleiding tot het vinden van aesthetisch en decoratief interessante oplossingen.

Hier laten wij nog een korte opsomming volgen van de gebruikte materialen voor het exterieur:

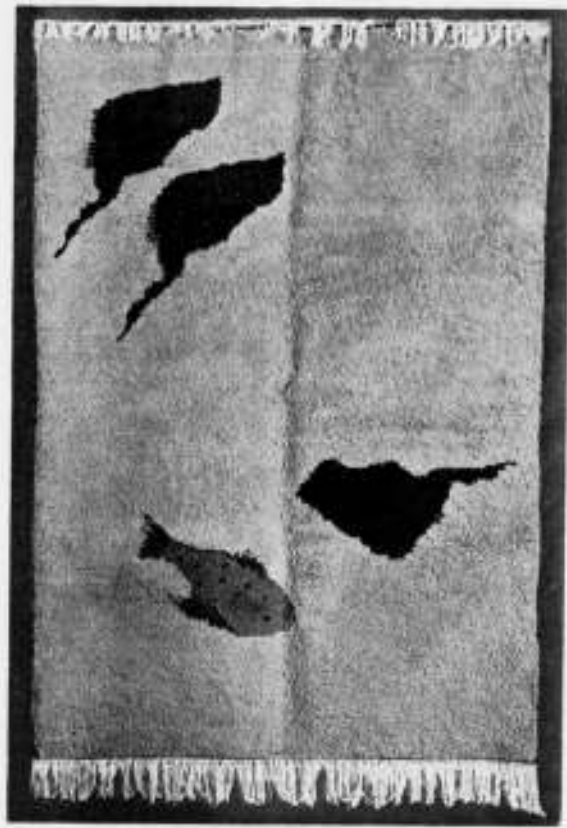
Gevels groen-wit gekeimde baksteen, boven de balklaag, bekleed met eikenhout, dat alleen met kleurloos solignum is behandeld. Hierdoor is het hout na twee jaar prachtig muisgrijs geworden. Het hout is met koperen bootnagels bevestigd. Dak verbeterde Hollandsche pan, z.g. „silverpan”.

Kozijnen stroogeel, luiken en ramen Vlaamsch groen.
Ir. L. C. KALFF.

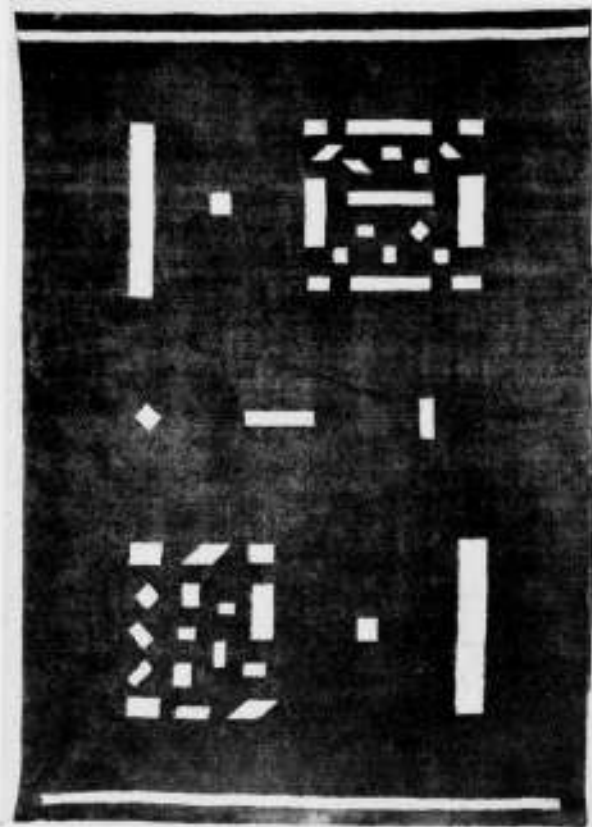

INGANG BIJ AVOND

ONTWERP: H. A. VAN ANROOY

ONTWERP: B. v. d. LECK

1. ONTWERP: J. BURKHALTER. 2. H. A. v. ANROOY. 3 EN 4. L. C. v. d. VLUGT

TENTOONSTELLING VAN TAPIJTEN, ONTWERPEN DOOR: H. A. VAN ANROOY, DJO BOURGEOIS, J. BURKHALTER, B. VAN DER LECK EN L. C. VAN DER VLUGT BIJ METZ EN Co. AMSTERDAM.

Een uitnodiging om de tapijten te komen zien en er over te schrijven in het B.W.A. Schrijven over kunstwerken als kriticus is altijd erg gewichtig; bovendien zijn wij Hollanders wel een beetje zwaar en er hangt dagelijks een loodgrijze lucht, die de stemming drukt.

Dan komt de criticus heelemaal in de sfeer van: „Zoo, zoo, tapijten en eenige van architecten, die zullen we eens goed beoordeel-en of desnoods veroordeel-en.

We gaan dus, maar als de lift ons in hogere sferen voert, wordt onze stemming lichter, hoe zou het anders kunnen na de opwekkende kleurenmengelingen der benedenmagazijnen van Liberty en we gaan overwegen, hoe plezierig het toch moet zijn, de gave te bezitten, alles een beetje luchtig te kunnen

bezien; en hoe dat niet alleen plezierig is, maar in sommige gevallen eigenlijk ook wel juist.

Want als we nu voor en op deze tapijten staan (eenige hangen n.l. aan den wand en andere liggen op den grond) dan bekruipt ons het gevoel, dat we voor een onuitvoerbare opgave staan, als wij serieus kritiek zouden willen geven op deze tapijtontwerpen, die zoozeer van geest verschillen.

Het is niet te vermijden, als men deze ontwerpen tegen elkaar gaat afwegen, onbillijkheden te begaan tegenover de ontwerpers. Want de wijze, waarop men over deze werkstukken denkt, hangt allereerst samen met een algemeene kunstopvatting; het is een principiële probleem hoe men zich er tegenover stelt.

Neem nu b.v. al dadelijk het werk van den ontwerper van der Leck. Ik ontkom niet aan het besef, dat je dat bewondert of het eenvoudig verfoeit. Maar daar hangt dan ook weer mee samen een voorkeur vóór of afkeer van de andere aanwezige stukken.

Van der Leck plaatst een aantal betrekkelijk kleine en eenvoudige geometrische vormen op het veld; Burkhalter strooit het geheele vlak vol met onbepaalbare vormen en tracht zoo een vorm- en kleurenharmonie te bereiken.

Architect van Anrooy ontwerpt op een manier die even aan Japansche kakemono's doet denken, eenige vogels of visschen in een deel van het te versieren tapijtveld. Architect van der Vlugt componeert ook met het accent naar één hoek, maar hij doet het met groote vlakken, begrensd door gebogen geometrische lijnen of in rechthoeken. Djo Bourgeois werkt met enorme rechthoekig begrensde vlakken over het geheele veld.

Wat daarvan nu te zeggen? Heel veel zou men kunnen gaan

zeggen en dan allicht vervallen in schoolmeesteren. Juister is het nu eens het werk te aanvaarden, zooals de kunstenaar het geeft en laat dan ieder er uit kiezen, wat hem persoonlijk aantrekt.

Ik vermoed, dat op deze tapijten een arrangement van stalen en glazen meubels gedacht is. Maar ook met andere meubels zal zeker een goed geheel te verkrijgen zijn.

Ik ben weggegaan met het vreugdevolle gevoel, dat daar een aantal, door sierkunstenaars en architecten met zorg ontworpen tapijten hangen, die met prachtig materiaal vakkundig zijn uitgevoerd en dat ik mij voor een keer de weelde permitteer verder te zwijgen en aan ieder belangstellenden koper of beschouwer over te laten zijn bewonderende of afkeurende opmerkingen te maken, al naar hem goeddunkt.

Maar bovenal hoop ik, dat het werk zijn weg zal vinden.

H. C. VERKRUYSSEN.

DE NIEUWE DUITSCHE ARCHITECTENVERORDENING.

Op 1 October j.l. is in Duitschland de verordening op de uitoefening van het architectenberoep in werking getreden. De architecten zijn ondergebracht in de Rijkskamer voor Beeldende Kunsten. In het orgaan van den Bund Deutscher Architekten „Die Baugilde“ van 10 Oct. j.l. is de verordening opgenomen met een voorwoord van den Voorzitter der Kamer, E. Hönig. Hieronder volgt de vertaling van het voorwoord en de verordening zelf. (Red.).

„De Voorzitter van de Rijkskamer voor Beeldende Kunsten deelt het volgende mede:

Met ingang van 1 October 1934 treedt de wettelijke regeling betreffende de beroepsbescherming en de beroepsuitoefening der architecten in werking.

De nieuwe regeling bepaalt dat, zooals reeds eerder in het algemeen in de 1ste verordening voor het in toepassing brengen van de wet op de Reichskulturkammer van 1 November 1933 werd gezegd, de toetreding tot de Kamer voor Beeldende Kunsten, via het Vakverbond voor Bouwkunst, den „Bund Deutscher Architekten“, voorwaarde is om het beroep van architect uit te oefenen.

De aanduiding „Architect“ mag van nu af alleen gevoerd worden door die leden van de Kamer voor Beeldende Kunsten, die via het vakverbond voor Bouwkunst lid van deze Kamer geworden zijn. Het arbeidsveld van deze architecten bevat iedere bouwkundige vormgeving en werk dat oorspronkelijk schepingsvermogen vraagt en niet alleen de toepassing van aangeleerde technische kennis.

Om alle twijfel te voorkomen, is bovendien voorgeschreven, dat utiliteitsdoeleinden het begrip van kunstzinnige scheppende prestatie niet uitsluiten. Zodoende wordt dus het ontwerp en de vormgevende arbeid voor alle bouwwerken, tot de eenvoudigste bouwopgave toe, onder de verordening begrepen.

Om het de Duitschers mogelijk te maken, zonder meer te weten of zij met een tot de beroepsuitoefening als architect gerechtigd lid van de Kamer te doen hebben, zijn de architect-leden verplicht, hun titel ambtshalve in de geheele uitoefening van het beroep te voeren.

Het beantwoordt aan den wil van de Nat. Soc. Regeering de aan het beroep verbonden plichten en verantwoordelijkheden vast te leggen.

De dien opzichte is in de wettelijke regeling vastgelegd, dat de architecten de verantwoordelijkheid dragen, niet alleen wat het valdoen aan de bepalingen der bouwpolitie betreft, maar ook voor het volgen der richtlijnen der Deutsche cultuur, de opvatting van bouwen en het plaatsen der bouwwerken in het beeld van hun omgeving.

Deze bepalingen heffen definitief de fouten van de liberale

vrijheid op het gebied van het bouwen op, en verhinderen de verdere vermindering der Deutsche cultuur, die in geen enkel opzicht strookt met de Deutsche opvatting van het bouwen en het verantwoordelijkheidsgevoel voor gezamenlijken arbeid. Het zal de voornaamste taak van het Vakverbond voor Bouwkunst zijn op de juiste manier in te grijpen, om de schade te voorkomen die de Deutsche cultuur zoo zeer geleden heeft. De ingeschreven architecten onderwerpen zich aan zware bepalingen betreffende het uitoefenen van hun beroep.

De tot corruptie leidende misbruiken om gratis ontwerpen aan te bieden of te leveren, waardoor de goede trouw in gevaar wordt gebracht, zullen eveneens verboden worden.

Als maatstaf voor de honoreering der architecten wordt de honorarium-tabel genoemd. Zeer belangrijk is de bepaling dat de zelfstandige architect zijn beroep als onbeïnvloed vertegenwoordiger en vertrouwensman van den opdrachtgever uitoefent. Uit de cultureele toonaangevende plaats, die de Deutsche architectenstand na de inwerking treding van deze wet inneemt, vloeit het recht voort om eigen ontwerpen bij de bevoegde overheid te kunnen indienen en toe te lichten. Ontwerpen, die in de toekomst door niet-ingeschreven architecten worden ingediend, worden niet in behandeling genomen.

Deze wet treedt 1 October 1934 in werking. Zij heeft geen enkel uitzonderingsgeval, en is van kracht bij in behandeling zijnde opdrachten. Het is in overeenstemming met het verantwoordelijkheidsbesef der architecten, dat de architect niet alleen het plan maakt, doch ook de geheele leiding van den bouw op zich moet nemen.

Met deze regeling van het beroep der architecten, is een nieuw hoofdstuk in het boek der Deutsche bouwcultuur opgeslagen. De architectenstand, zooals deze door het Vakverbond voor Bouwkunst in de Rijkskamer voor Beeldende Kunsten is ondergebracht, is voor een groote, maar dankbare taak gesteld, waarover het geheele Deutsche volk rekenschap zal vragen.

BEROEPSBESCHERMING VOOR ARCHITECTEN.

§ 1. Beroepsuitoefening.

Het treden in de Rijkskamer voor beeldende kunsten door den bond van Deutsche architecten als vakverbond voor bouwkunst is voorwaarde voor de uitoefening van het beroep van architect. Lid van den Bond van Deutsche architecten kan alleen hij worden, die

1. Bij het scheppen en in stand houden van cultuurwaarden meewerkt, waarbij als cultuurwaarde iedere prestatie en scheping op het gebied der bouwkunst geldt, wanneer deze in het openbaar geschieden.

2. De voor de uitoefening van het beroep vereischte betrouwbaarheid en geschiktheid bezit.

§ 2. Begrip van de artistieke prestatie.

Als prestatie op het gebied van schepping der bouwkunst is iedere ontwerpende of op andere wijze gevende, artistiek regelende, verzorgende en leidende functie op het gebied van het bouwen te beschouwen die eigen scheppingsvermogen van den architect aantoonst en niet alleen de toepassing van aangeleerde zuiver technische kennis is.

Utiliteitsdoeleinden sluiten het begrip van artistiek scheppend vermogen niet uit.

§ 3. Arbeidsveld.

Het arbeidsveld van den architect bevat elke bouwkundige vormgeving en regeling, inclusief het optreden als deskundige.

§ 4. Beroepsaanduiding.

(1) De leden van de Rijkskamer voor beeldende kunsten, vakverbond voor bouwkunst dragen den beroepstitel „architect” met toevoeging: lid der Rijkskamer van beeldende kunsten.

(2) De architecten zijn verplicht de beroepsaanduiding „architect” op alle schriftelijke stukken en bij elk openbaar optreden te dragen. Het dragen van andere beroepsaanduidingen, toevoegingen of kortingen is verboden met uitzondering van de toevoeging: beëdigd deskundige.

Ongewijzigd blijven de voorschriften voor de beroepsaanduiding van „Regierungsbaumeister” en academische graden en titels.

15 Beroepsplichten.

De architecten dragen tegenover de gemeenschap, de autoriteiten en de opdrachtgevers de verantwoordelijkheid voor het volgen van de richtlijnen voor Deutsche cultuur en bouwkunst-opvatting, voor het plaatsen van de gebouwen in het beeld van hun omgeving in stad en land en voor het opvolgen van de bouwverordeningen en andere voor het bouwen geldende wettelijke voorschriften. Zij moeten den band van alle artistiek scheppende beroepen bevorderen en voor hun medewerking aan het werk zorg dragen.

§ 6. Beroepsbepalingen.

Voor de architecten zijn behalve de verplichtingen om zich in hun optreden binnen en buiten hun beroepsomgeving de achting en het vertrouwen waardig te toonen, die het beroep eischt, in het bijzonder de volgende beroepsbepalingen van kracht:

(1) Elke opdringerige vorm tot het verkrijgen van een opdracht en openbare aankondiging is verboden.

(2) Alvorens een opdracht aanvangt, moet een schriftelijke overeenkomst met den opdrachtgever worden gemaakt, die op zijn minst een omschrijving bevat omtrent de opdracht, den omvang van het te verrichten werk en het overeengekomen honorarium.

HUISVERWARMING DOOR I^R. F. G. UNGER.

(Vervolg van pag. 428).

b. Brandstoffen en stoken.

In onze moderne samenleving nemen de brandstoffen tegenwoordig zulk een belangrijke plaats in, dat iedere gebruiker noodzakelijk over eenige algemeene kennis van de eischen, te stellen aan een goede verbranding, van de eigenschappen der brandstoffen en van de werking der gangbare stookinrichtingen dient te beschikken. De keuze van een vuurhaard, beantwoordende aan de gebruiksomstandigheden, en van goede brandstof benevens het op juiste wijze leiden van het geheele verbrandingsproces bevorderen niet alleen goede aanpassing aan de warmtebehoefte en overige eischen en doen daarmee een minimum aan tijd en moeite gepaard gaan, doch kunnen tevens economisch van belang zijn, gezien de groote bedragen, die, ook in Nederland, aan brandstoffen in het algemeen zoowel als voor huisbrand in het bijzonder, besteed worden.

(3) Het honorarium moet worden vastgesteld aan de hand van de honorariumtabel voor architecten.

(4) Het aanbieden tot het gratis verrichten van werkzaamheden, speciaal van schetsen, voorloopige of definitieve ontwerpen is verboden.

(5) Het eischen, laten beloven of aannemen van vergoeding of provisie van welken aard ook door den leverancier van bouwmaterialen of den aannemer is verboden.

(6) De architect is noch uitvoerend aannemer noch deelgenoot in een bedrijf van bouw- of aanverwante vakken of handel in bouwmaterialen. Het zelf bouwen, het inkoop en het leveren van bouwmaterialen voor eigen rekening is verboden. Voor de zelfstandig werkende architecten gelden nog de volgende beroepsbepalingen:

De architect oefent zijn beroep uit als onbeïnvloed vertegenwoordiger en vertrouwensman van den opdrachtgever. In zijn werk en zijn omgang vooral tegenover den opdrachtgever, de bouwuitvoerende vakgenooten en het personeel moet hij het verantwoordelijkheidsbewustzijn van zijn beroep tegenover Volk en Rijk op den voorgrond stellen.

§ 7. Het indienen van bouwplannen.

De architecten zijn als leden van de Rijkskamer van beeldende kunsten gerechtigd eigen ontwerpen voor gebouwen bij de autoriteiten in te dienen en daar hun opdrachtgevers te vertegenwoordigen.

§ 8. Hoofdleiding van bouwwerken.

De architecten zijn verplicht de hoofdleiding te voeren van de bouwwerken, waarvoor door hen een verzoek om bouwvergunning is ingediend.

§ 9. Strafbepalingen.

(1) Straffen worden vastgesteld voor ieder, die in strijd met de voorschriften, vervat in deze verordening,

1. geen lid is van de Rijkskamer van Beeldende Kunsten en desnietteenstaande een der in deze verordening omschreven werkzaamheden verricht.

2. in strijd handelt met deze verordening.

3. herhaald niet opvolgen van de voorschriften dezer verordening kan een verbod tot verdere beroepsuitoefening tot gevolg hebben.

§ 10. Toepassing.

Aan de autoriteiten van bouw- en woningtoezicht zal worden verzocht deze verordening toe te passen.

§ 11. In werkingtreding.

Deze verordening wordt op 1 October 1934 van kracht. Berlijn 28 September 1934.

Ter illustratie diene, dat in 1932 in Nederland totaal 15½ miljoen ton steenkolen verbruikt zijn, waarvan, globaal berekend, noodig waren:

57 % voor de industrie,

17 % voor de verwarming van woningen en gebouwen,

9 % voor de elektrische centrales,

9 % voor de gasfabrieken en

8 % voor de Nederlandsche scheepvaart, spoor- en tramwegen. Ik acht het dan ook noodig, zij het in 't kort, aan dit onderwerp bijzondere aandacht te wijden in verband met het doel der verhandeling, en de hoofdbegrippen nader toe te lichten.

Verbranding.

Verbranding is een chemisch proces, waarbij de brandbare bestanddeelen van de brandstof, deze zij vast, vloeibaar of gasvormig, n.l. koolstof en waterstof (en meestal ook wat zwavel-

ich verbinden met de zuurstof van de lucht tot koolzuur resp. waterdamp (en eventueel wat zwaveligzuur). Dit chemische proces speelt zich bij hooge temperatuur af, na ingeleid te zijn door het „aansteken”.

De vrijkomende warmte pleegt dan de voor de verbranding vereischte temperatuur te onderhouden.

De brandbare bestanddeelen van steenkool (en ook die van bruinkool, turf, hout en olie), n.l. koolstof en waterstof, komen daarin grootendeels als chemische verbindingen voor, welke in het algemeen koolwaterstoffen worden genoemd. Voorts vindt men er in betrekkelijk geringe mate nog enkele andere stoffen in, o.a. zuurstof en onbrandbare bestanddeelen (asch en water). Cokes bevat daarentegen de koolstof vrijwel uitsluitend als zoodanig en nagenoeg geen waterstof en andere stoffen, behalve asch en water.

De vaste koolwaterstoffen van de steenkool worden bij verhitting allereerst ontleed en wel tot minder samengestelde verbindingen, waarbij zich het grootste gedeelte als vrije koolstof afscheidt, zoodat het overblijvende relatief veel waterstof bevat en daardoor soortelijk lichter, vloeibaar of zelfs gasvormig is. Daarna drijft de verhitting al deze lichte koolwaterstoffen in gasvorm uit de stukken der aldus ontleede brandstof (ontstaan de z.g. „vluchtige” bestanddeelen van de steenkool), welke kunnen worden opgevangen (verhitting in gesloten retorten, d.i. gasfabricage) of anders direct verbranden door verbinding met zuurstof. Bij de verbranding van de vluchtige koolwaterstoffen, waartoe ook lichtgas en door verhitting verdampde olie (huisbrandolie enz.) behooren, maken de waterstofdeeltjes zich het snelst meester van de zuurstof en vormen daarmee waterdamp, terwijl de koolstofdeeltjes langzamer zijn en al naarmate er voldoende zuurstof is, verbranden tot koolmonoxyde (vergiftig) resp. kooldioxyde (d.i. koolzuur) onder ontwikkeling van veel hitte.

Is niet voldoende zuurstof aanwezig, resp. ondervindt de verbranding door te groote afkoeling belemmering, bijv. door contact van een metalen voorwerp met de gele vlam, dan blijft de koolstof gedeeltelijk geheel onverbrand en komt in den vorm van roet te voorschijn. Om roetvorming te vermijden o.a. omdat dit brandstofverlies beteekent, mag het uitbranden van de vlammen dus niet verstoord worden door relatief koude voorwerpen.

Brandstoffen, welke veel „vluchtige” bestanddeelen, d.w.z. bij verhitting boven ca. 200 gr. C. gevormde en ontwikkelende vluchtige koolwaterstoffen, bevatten, ontwikkelen steeds lange gele vlammen, terwijl de luchttoevoer zeer overvloedig is, zooals bijv. bij de bunsenvlam.

Gaan wij allereerst de verbranding na, dan zij opgemerkt, dat de vluchtige koolwaterstoffen bij betrekkelijk lage temperaturen uit de steenkolen beginnen vrij te komen en te verbranden, nog lang voor dat de vaste kooldeelen aan de verbranding gaan deelnemen. Dit vrijkomen van brandbare gassen bepaalt de ontstekings temperatuur van de verschillende brandstofsoorten, welke derhalve des te lager is, naarmate meer vluchtige bestanddeelen aanwezig zijn, en wel voor hout en turf ca. 250°C, voor steenkool ca. 400°C, voor anthraciet ca. 550°C, voor cokes ca. 700°C en voor zware koolwaterstoffen (bijv. olie) 600—800°C.

Na het bijvullen van de kolen (niet bij cokes!) ontstaan dus eerst de vluchtige koolwaterstoffen in tamelijk groote hoeveelheden, afhankelijk van de koolsoort, evenwel minder, naarmate de steenkool „magerder” is, dus bij anthraciet het minst. Om deze gassen volkomen te verbranden (dus roetvorming en warmteverlies te vermijden) moet lucht ook boven de brandstof worden toegevoerd, z.g. secundaire lucht, mits tegelijkertijd in deze zone een voldoende hooge temperatuur voor ontsteking van de brandbare gassen bestaat, zelfs in geval de vlammen eventueel tijdelijk zouden zijn gedoofd.

Zijn de vluchtige koolwaterstoffen uit de verse brandstof verdreven, dan blijft deze als cokes over en zet de verbranding van deze (koolstof-) brokken in, waarvan men zich als volgt een voorstelling kan maken.

De zuurstof van de lucht, welke de gloeiende kool of cokes in het vuur treft, verbindt zich daar chemisch mede en wel tot kooldioxyde (koolzuur), indien er overmaat zuurstof, maar tot koolmonoxyde, indien er overmaat koolstof aanwezig is. Overmaat zuurstof heerscht in de eerste plaats in de brandstoflaag onder op het rooster, waar de lucht intreedt, doch op den verderen weg wordt de zuurstof van de lucht allengs door de brandstof verbruikt. Tenslotte zal dus bij te groote vuurhoogte of dikte gevaar bestaan, dat de brandstof bovenin het vuur geen overmaat aan zuurstof meer aantreft, althans op ongunstige plaatsen, zoodat koolmonoxyde ontstaat. Hoewel roetvorming hierbij uitgesloten is, beteekent de aanwezigheid van koolmonoxyde gevaar voor ontploffingen, terwijl het onverbrand afvoeren door den schoorsteen verlies aan warmte met zich mede brengt. Bij grooter vuurdikte kan dit laatste vrij belangrijk worden.

Boven het vuur moet in geval van koolmonoxydevorming, dus bij een dik vuur, eveneens secundaire lucht worden toegevoerd om voornoemd gas, evenzoals de vluchtige koolwaterstoffen, welke na het opwerpen van steenkool worden gevormd, te doen verbranden. Het koolmonoxyde verbrandt met een heldere blauwe vlam, de koolwaterstoffen geven gele vlammen. Voor de ontsteking is echter voor beide een hooge temperatuur vereischt, zoodat men in vuurhaardtypen, waarin veel brandbare gassen ontwikkeld worden, bijzondere maatregelen als het vóórverhitten van de secundaire lucht en het verdeeld toevoeren daarvan, moet nemen.

In de praktijk ondervindt men natuurlijk de nadeelen, die de onvoldoende verbranding veroorzaakt. In vuurhaarden n.l., waarin een flinke voorraad brandstof tegelijk bijgevoerd kan worden, ontstaat, indien de rookgassen door dezen voorraad moeten heen trekken, veel gevaar voor het ontijdig vormen van brandbare gassen tengevolge van het warm worden van den brandstofvoorraad, en te meer indien veel vluchtige bestanddeelen in de brandstof aanwezig zijn. Deze gassen worden dan onbenut met de rookgassen afgevoerd en gaan verloren. Toch blijkt in de praktijk, dat door juist toevoer van secundaire lucht, bijv. door een rozet in de bovenste deur van een vuurruimte, waarbij de verbrandingsgassen door den brandstofvoorraad heen trekken, en bij gasarme brandstof (cokes) een voldoende verbrandingsrendement bereikt kan worden.

Zijn de omstandigheden minder gunstig en vooral is de bediening weinig zorgvuldig, zooals in woonhuizen veelvuldig voorkomt, dan verdient dus een vuurhaard, waarin de rookgassen direct zijwaartsch boven het onderliggende vuur, dus vrij van de bovenliggende nog niet brandende massa, worden afgevoerd, de voorkeur. Bovendien blijft de toestand van het vuur in het laatste geval steeds gelijk, terwijl bij bovenafvoer van de rookgassen de vuurdikte allengs verandert tijdens het opbranden van den voorraad, zulks tot schade voor de economie van de verbranding.

Om volledig te verbranden moet elk brandstofdeeltje, zooals reeds in den aanhef werd gezegd, de noodige zuurstof kunnen vinden. Daartoe dienen vaste brandstoffen met voldoende tusschenruimten op het rooster te liggen en vloeibare brandstoffen óf vergast (verdamp) óf tot uiterst fijne druppeltjes (als nevel) verstoven te worden.

Praktisch blijkt het steeds noodzakelijk om overmaat aan lucht toe te voeren teneinde de brandstof volledig te verbranden, doch desnietteenstaande kan onder omstandigheden toch onvolledige verbranding optreden, welke zich uit in de vorming van rook, roet en brandbare gassen (de beruchte z.g. „kolen-damp”). Om in dit geval de overmaat aan lucht, waardoor de

economie van de verbranding wordt benadeeld, zooveel mogelijk te beperken, moeten brandstof en lucht zoo gelijkmatig mogelijk over de vuurruimte verdeeld worden. Vaste brandstof moet overal even dik liggen en gaten mogen in het vuur niet voorkomen. Voor het opwerpen van brandstof moet men de deuren zoo kort mogelijk geopend houden, opdat noodeloze afkoeling worde voorkomen.

Een goede stoker is de beste kolenspaarder. Hij kan de nadeelige uitwerking van fouten in de stookinrichting of van onjuiste brandstof met oordeel tegengaan en verminderen. Maar omgekeerd kan ook het gebruik van de juiste brandstof de gevolgen van bedieningsfouten verzachten. Vooral de stukgrootte is in dit opzicht van belang. Hoe fijner de brandstof des te grooter het gevaar voor vorming van onverbrande gassen. Daartegenover laat grove brandstof onnoodig veel lucht door, waardoor het schoorsteenverlies vergroot wordt.

Brandstoffen.

Brandstoffen voor huishoudelijk gebruik zijn in tal van soorten in den handel en vinden, de een meer de andere minder, uitgebreide toepassing. Uit den aard der zaak kunnen hier slechts enkele van de belangrijkste worden genoemd met korte aanduiding van hun voornaamste eigenschappen.

De minerale vaste brandstoffen zijn uit hout en ander plantenmateriaal ontstaan. De hoofdstadia van hun vorming zijn: turf, bruinkool, jonge steenkool, vette steenkool, magere steenkool en anthraciet. Hoe ouder de minerale brandstof is, des te zwarter, harder en glanzender is zij en des te minder waterdamp en vluchtige bestanddeelen komen er bij de verbranding uit vrij.

De waterdamp veroorzaakt warmteverlies, omdat hij alle z.g. condensatiewarmte welke hij bevat, onbenut naar buiten meeneemt, althans indien hij, zooals in normale gevallen steeds het geval is, in dampvorm blijft. Condenseert de waterdamp op het verwarmend oppervlak van het stooktoestel, dan verkrijgt men daardoor weliswaar eenige extra warmte, doch het zwaveligzuur, als verbrandingsproduct van de in nagenoeg elke brandstof in kleine hoeveelheden aanwezige zwavel, tast alle metalen en ook steenen deelen aan, indien hun oppervlakken nat zijn. Om deze reden moet condensatie van waterdamp steeds voorkomen of althans tot het uiterste beperkt worden. De gassen of vluchtige bestanddeelen van de brandstof verbranden met lange vlammen, welke groote afmetingen van den vuurhaard en betrekkelijk hooge temperatuur verlangen om geen aanleiding te geven tot onvolledige verbranding en vorming van rook en roet. Daarom zijn de stooktechnische eigenschappen van de zeer magere, d.w.z. gasarme anthraciet voor huisbrand het eenvoudigst en dus het gunstigst. De verbranding kan uitstekend geregeld worden van een nauwelijks nog warmtegevend zwak gloeien tot een fel brandende vuurmassa. Steeds verloopt zij, althans bij de beste anthracietsoorten, zonder vorming van rook en roet.

Het onderscheid in kwaliteit tusschen de verschillende soorten anthraciet wordt veroorzaakt door ongelijk asch- en watergehalte en percentage „vluchtige" bestanddeelen. Voorts kunnen ook de eigenschappen van de slak, welke bij de verbranding ontstaat door het meer of minder samensmelten van de onbrandbare vaste bestanddeelen tot brokken of korrels, van beteekenis zijn met het oog op het vastbakken tot hinderlijke koeken of op het aantasten van de roosters of andere deelen van den vuurhaard.

Het gehalte aan vluchtige bestanddeelen of gasgehalte is een zeer belangrijk kwaliteitskenmerk, omdat de verbranding meer zorg eischt naar mate dit hooger is. Engelsche anthraciet bevat het geringste gasgehalte, Duitsche anthraciet kan ook uitstekend zijn, daarop volgen de Belgische en Hollandsche soorten. De magere en de daarop volgende ess- of smeedkolen, welke een hooger gasgehalte hebben dan anthraciet, ver-

eischen zelfs bijzondere voorzorgen bij het gebruik daarvan. Bezwaren van hoog gasgehalte zijn het betrekkelijk vlug verbranden en de eisch van ruimen secundaire-luchttoevoer.

Voor dit laatste is in den regel een eenvoudige luchtopening boven het vuur alleen van nut kort na het opwerpen van brandstof op een krachtig brandend vuur en bij het stoken van een zoo dun vuur, dat men de vlammen daarboven ziet uitkomen. Ontwaart men geen vlammen boven het vuur, dan is blijkbaar de temperatuur van de secundaire lucht te laag om de gassen nog te ontsteken en ontstaat zodoende verlies van warmte, niet alleen door de ontsnapping van de brandbare gassen en het afkoelen door de onbenutte koude lucht, doch bovendien doordat zich roet en rook kunnen vormen. Uitdrukkelijk vermeld ik nogmaals, dat goede anthraciet door zijn gering gasgehalte geen of althans weinig secundaire-luchttoevoer eischt (afhankelijk van de vuurhaardconstructie) en wel te minder naar mate dit gehalte geringer is. Bij minder goede anthraciet kan juiste toevoer van secundaire lucht een merkbare verbetering van het rendement van de verbranding geven. Wordt geen secundaire lucht toegevoerd, dan mag men het vuur niet direct na het opwerpen van brandstof temperen.

Opgemerkt zij, dat gashoudende anthraciet bij forceeren van het vuur meer effect oplevert dan gasarme soorten, hetgeen voor te kleine kachels van belang kan zijn.

Alle steenkoolsoorten bevatten steeds asch en vocht, doch in zeer uiteenloopende hoeveelheden. Belangrijke vermindering van het aschgehalte weet men aan de mijnen te verkrijgen en wel voornamelijk door scheiding, welke berust op het verschil in drijfvermogen van het zgn. ganggesteente en de kolen in water. Men krijgt dan de zgn. gewasschen nootjes (steenkolen). Het vochtgehalte van de kolen neemt daardoor echter toe. Kleine mijnen, zooals deze in Engeland nog veelvuldig een zelfstandig bestaan voeren, kunnen bedoelde scheiding niet verrichten, zoodat het aschgedeelte van de in den handel komende anthraciet soms sterk aan variaties onderhevig is, waarbij men echter moet bedenken, dat de Engelsche kolen van nature veelal een gering aschgehalte hebben. Waar zelfs de handelaar niet steeds zeker is van de steenkoolkwaliteit van mijnen, welke meerdere soorten leveren, kan het aanbeveling verdienen anthraciet te koopen van een mijn, die slechts één kolensoort produceert. De aschdeeltjes gaan bij hooge vuurtemperatuur samenbakken (sinteren of zelfs smelten) tot koeken, het smeltpunt van de asch moet dus zoo hoog mogelijk zijn. Voorts kan de ééne koolsoort een hooger vuurtemperatuur geven dan een andere: in het eerste geval zal men dus eerder last van slakken hebben dan bij gebruik van de tweede soort. Steeds moet men het ontstaan van een hooge vuurtemperatuur, dus van een wit heete vuurmassa, zooveel mogelijk vermijden met het oog op de slakvorming. Slakken geven niet alleen hinder door belemmering van den luchttoevoer, doch tasten ook roosterstaven enz. aan en sluiten nog brandbare kooldeeltjes in, welke daardoor verloren gaan.

Gemakkelijk brandbare kool zal dikwijls een hooge vuurtemperatuur veroorzaken en daardoor het slakken bevorderen.

De vorm van de roosterstaven heeft invloed op de slakvorming: de staven moeten voldoende hoog zijn, opdat zij goed door de lucht gekoeld worden. Watergekoelde roosters verdienen de voorkeur.

Het verwijderen van asch en slakken dient veelvuldig, doch met zoo min mogelijk doorroeren van het vuur te geschieden. Het veelvuldig losmaken en verwijderen van de asch tusschen en boven de roosterstaven gaat de slakvorming tegen.

Anthraciet is in verschillende maten verkrijgbaar. Voor normale kachels en haarden zijn het meest geschikt de nootjes nr. II, groot 30 tot 50 mm en nootjes nr. III, groot 20 tot 30 mm. Hierbij geldt de algemeene regel, dat hoe hooger de vuurdikte is, des te grover de brandstof moet zijn. Te grove anthraciet

ontsteekt slecht, te kleine laat te weinig lucht door bij groote vuurdikte.

Kleine maat van brandstof levert voordeelen bij het temperen op, omdat de geringer luchtdoorlating van de vuurlaag ook bij slecht sluitende luchtkleppen enz. nog een sterke tempering bewerkt. Bij goede luchtafsluiting van de aschruimte kan echter grove brandstof zuiniger zijn.

Magere nootjeskolen.

Deze soort brandstof, reeds lang bekend als huisbrand voor kachels, wordt tegenwoordig ook in toenemende mate in kachels voor centrale verwarming gebruikt, bevorderd als dit z.a. wordt door den betrekkelijk lagen prijs en den langen brandtijd. Hoewel deze kolen, zooals in den naam is uitgedrukt, mager, dus gasarm zijn, bevatten zij toch nog zooveel vluchtige bestanddeelen, dat aan de stookinrichting bijzondere eischen, ook al in verband met de kleine afmetingen der stukken, gesteld moeten worden. Verschillende typen van ketels, waaronder eenige van uitstekende constructie van Nederlandsch fabrikaat, zijn reeds in den handel en bijzonder geschikt voor het uitsluitend stoken van deze brandstof, dan wel desgewenscht ook voor het gebruik van cokes, of andere brandstoffen.

De kleine afmetingen van de meest gebruikte nootjes, n.l. nr. IV van 10 tot 20 mm, terwijl men deze tegenwoordig aan de mijnen zelfs met de maat 8 tot 15 mm fabricceert, laten slechts een betrekkelijk dun vuur toe in verband met den als regel beschikbaren schoorsteentrek. Daarom voert men bijv. de brandstof automatisch toe via een nauwe spleet uit een van de vuurruimte gescheiden en daarboven gelegen voorraadbak of zorgt men op andere wijze voor het gemakkelijke doorstromen van lucht, resp. rookgassen. Daarmede kan men de bediening uiterst eenvoudig maken en zelfs gemakkelijker dan bij cokesketels in den regel het geval is, terwijl de stookwaarde per kg brandstof ca. 15 % meer bedraagt dan die van cokes bij gebruikelijk asch- en vochtgehalte.

Cokes.

In ketels voor centrale verwarming gebruikt men van oudsher gaarne cokes en moet men daarom aan een juiste keuze van dit materiaal en een juiste stookwijze veel gewicht hechten.

Cokes is een verzamelsnaam voor alle koolstofresten, welke bij verhitting van steenkolen onder afsluiting van de lucht na het ontwijken van de vluchtige koolwaterstoffen achterblijven. Al naar de gebruikte steenkool, hoogte en duur van de destillatietemperatuur varieren de eigenschappen van de cokes zeer sterk. De in speciale cokesovens gemaakte cokes, oorspronkelijk uitsluitend voor het smelten van metalen, vooral van ijzer bestemd en om deze reden gietcokes genoemd, is met het oog op dit gebruik over het algemeen van uitstekende en standvastige hoedanigheden. De kleur is meestal lichtgrijs, de stukken zijn hard, geven als men ze tegen elkaar slaat een helderen klank en bevatten betrekkelijk weinig asch. In den regel is het vochtgehalte van gietcokes kleiner dan bij andere cokessoorten hoewel cokes in het algemeen door zijn poreusheid veel vocht kan opnemen en dan zeer onvoordeelig is in het gebruik.

Door de langdurige destillatie bevat gietcokes nagenoeg geen vluchtige bestanddeelen meer en kan zich derhalve bij de verbranding geen roet en rook vormen. Voor centrale verwarmingsketels is de tot de vereischte maat gebroken gietcokes, d. i. de z.g. brechcokes, de meest geschikte brandstof, omdat een groote voorraad in de vuurruimte geborgen kan worden zonder dat de geheele massa in brand behoeft te geraken. De cokes ligt n.l. los genoeg om lucht en rookgassen goed te doen passeeren en eischt een zoo hooge ontstekings-temperatuur, dat het vuur zich niet gemakkelijk, vooral bij geringen luchttoevoer, uitbreidt.

Hoewel de eigenschappen van giet- en brechcokes zeer gelijkmatig zijn, bestaan toch bij de eerstgenoemde, voor zoover

men ze voor de huisbrand bestemt, al naar de herkomst, belangrijke verschillen. Behalve harde, moeilijk brandbare cokes vindt men ook zachtere, gemakkelijker brandbare. De kleur van de laatste is meestal donkerder, doch dit is geen absolute regel. Dok treft men cokes aan, die in het geheel geen slakken geeft, doch alleen asch, terwijl andere groote, aan elkaar gebakken slakken achter laat.

Veel gruis in de cokes kan de slakvorming vergrooten, doordat het gruis zeer veel aschdeelen bevat. Daarom mengt men het gruis niet door de cokes, doch werpt het eventueel op een goed doorgebrand, niet te fel brandend vuur.

Gasokes is het bijproduct van de gasfabricage waaraan men eertijds veelal heel weinig zorg besteedde. Door te geringe hardheid vergruisde zij sterk, bevatte nog vrij veel vluchtige bestanddeelen en bovendien veel asch en water, terwijl zij last not least allerminst constant van kwaliteit was. Het gebruik van deze brandstof in centrale verwarmingsketels stuitte dan ook practisch op veel bezwaren, die men bij het overige gebruik als huisbrand, d.i. in fornuizen voor kookdoeleinden, in veel geringere mate ondervindt.

Allengs zijn echter de gasfabrikanten meer zorg aan de kwaliteit van de cokes gaan besteden, o.a. door invoering van z.g. kamerovens, zoodat tegenwoordig vele soorten gascokes ook voor centrale verwarmingsketels in aanmerking kunnen komen. Doordat echter, al naar de fabriek van herkomst, de kwaliteit zeer sterk uiteenloopt (soms ook wel bij die van één en dezelfde fabriek), kan gascokes nog allerminst even onvoorwaardelijk en in het algemeen worden aanbevolen als brechcokes.

Ofschoon aldus de beste gascokes niet voor giet- en brechcokes onderdoet, is zij toch in het algemeen zachter, donkerder van kleur en bevat zij meer asch en dikwijls ook meer water. Ook brandt zij gemakkelijker, omdat er nog vluchtige bestanddeelen in aanwezig zijn.

Tenslotte wijs ik er op, dat hetgeen hier door mij over de het meest van toepassing zijnde brandstoffen voor huisverwarming is gezegd, slechts bedoeld is om den gebruiker eenige algemeene aanwijzingen te geven, doch dat deze zich voor het overige door eigen ervaring moet laten leiden. Probiert geht über studiert, geldt vooral voor deze materie.

Het stoken van cokes.

Goed en zuinig stoken van cokes vereischt allereerst het gebruik van stukken van de meest geschikte grootte. Hierop wordt veel te weinig gelet. Meestal stookt men in centrale verwarmingsketels te kleine cokes, waardoor de trek onvoldoende, het rendement weinig gunstig en de ketel niet geheel gevuld kan worden, vooral indien de schoorsteen niet te best trekt, hetwelk laatste vooral bij verwarming van woonhuizen een bezwaar kan zijn.

In het algemeen moeten de afmetingen van de cokesstukken 1/6 à 1/7 deel bedragen van de hoogte van het in gloed staande vuur. Moeilijk brandbare (harde) cokes dient echter wat kleiner te zijn (ca. 1/9 van de vuurhoogte, terwijl gemakkelijk brandende (zachte) cokes grover kan wezen (ca. 1/5 van de vuurhoogte).

Groote vuren eischen eenigszins grover, kleine vuren fijner brandstof.

Voor krachtig branden kan met voordeel een iets kleiner cokesmaat dienen en een soort, welke niet of weinig slakt, ingeval de beschikbare schoorsteentrek dit toelaat, terwijl voor getemperd branden o.a. gedurende overgangstijden en 's nachts, een grootere stukgrootte meer economisch is. Ook kieze men daarvoor een cokessoort, welke niet gauw uitgaat, of mengt men de cokes met wat anthraciet.

Is de schoorsteentrek matig dan kan men door een grove, goed brandende, poreuze, lichte cokessoort daaraan veel tegemoet komen.

Zachte cokes maakt meer schoonmaken van het vuur noodig, terwijl de lange vlam, die zich daaruit ontwikkelt, een flinke vuurruimte eischt.

Overige vaste brandstoffen.

Behalve anthraciet, cokes en magere nootjeskolen worden voor huisbrand nog vlamkolen, eierkolen en bruinkoolbriketten, voor aanmaken hout en turf enz. gebruikt.

Vlamkolen vinden wel toepassing in open haardvuren, waartoe zij zich door het gemakkelijk branden en de lange vlammen goed leenen, doch wegens geringer roetvorming zijn de wat minder gasrijke esskolen hiervoor beter geschikt. Ook kunnen zij voor het forceeren van gesloten vuren gebruikt worden.

Eierkolen behoren, naar hun stookwaarde gerekend, met gas-cokes tot de meest economische brandstoffen. Met deze gemengd kunnen zij tamelijk goed verstoekt worden, doch zij blijven bij anthraciet in verschillende opzichten ten achter. Bovendien geven zij zeer veel rook en roet, omdat zij van steenkoolgruis gemengd met pek enz. als bindmiddel geperst worden. De overige vaste brandstoffen komen hier niet voor nadere behandeling in aanmerking.

Aankoop.

Bij levering van vaste brandstoffen tobt de gebruiker, meer dan bij andere leveranties, met controle op de kwaliteit en kwantiteit van het geleverde en vooral geldt dit voor alle soorten

kolen, resp. de producten daarvan. Zij zien alle zwart en zijn, praktisch gesproken, niet eenvoudig kwantitatief na te meten. Het is een artikel, waar voor den leverancier „muziek" in zit. Wat de kwaliteit betreft, is niet alleen het aschgehalte een nadeel wegens de vorming van slakken enz., doch ook omdat het gehalte aan brandbare kool in de gekochte hoeveelheid bruikbare brandstof daardoor geringer is. Niemand zal gaarne steenslag voor den prijs van kolen willen kopen.

Gruis in de brandstof, ontstaan tijdens het transport, is eveneens een nadeel. Men lette er dus bij ontvangst op dat er geen gruis bij is.

Omdat men op het oog noch gas- noch asch- en vochtgehalte kan beoordeelen, blijkt het bij het opdoen van brandstof wel zeer gewenscht om deze van een betrouwbaar en ervaren handelaar of anderszins onder deugdelijke controle (met het oog op de kosten hiervan bijv. collectief) te betrekken.

Het is mogelijk door goede organisatie en praktische regeling nog veel voordeel voor den gebruiker te bereiken. Daarbij moet men uitgaan van het standpunt, dat asch, vocht en gruis geen waarde voor den gebruiker hebben en daarom geen geldswaarde hebben. Zoowel de bonafide leverancier als de gebruiker kunnen slechts voordeel hebben bij een goede regeling te dezer zake.

(Wordt vervolgd.)

BOEKBESPREKING.

OVERZICHT VAN DE GESCHIEDENIS DER BEELDDE KUNST IN 6 TABELLEN door Dr. Ir. J. H. Plantenga b.i. Uitgave H. J. Paris. Deze tabellen hebben ten doel bij het bestudeeren van de geschiedenis der Beeldende Kunst het tijdsverband tusschen personen en zaken uit de kunsthistorie en de staatkundige geschiedenis en het onderlinge kunsthistorische verband te kunnen memoreeren.

Dr. Plantenga heeft met het samenstellen van deze tabellen een zeer nuttig werk verricht, ieder die zich bezig houdt met de geschiedenis der beeldende kunst en geen speciale studie heeft gemaakt van de algemeene geschiedenis, heeft het wel eens nodig (om het maar vriendelijk te zeggen) zijn geheugen op te frischen, aangaande het kader der algemeene historische gebeurtenissen rondom een bepaald kunsttijdvak. Hierbij zijn zulke tabellen natuurlijk van groot nut. Men behoeft zich slechts het gebruik wat eigen te maken, om reeds bij eersten oogopslag gedachten bepalende jaartallen, namen en feiten te vinden.

De tabellen zijn voor ieder land verdeeld in 2 (soms ook 3) verticale kolommen, bevattende de namen en feiten der algemeene geschiedenis, met daarnaast de namen en werken van de architecten, beeldhouwers, schilders, theoretici, graveurs en medailleurs (en soms die van hunne meest bekende werken).

Horizontaal zijn de bladen verdeeld volgens de jaartallen, voortschrijdend met 100, 50 of 25 jaren tot het jaar 1800.

Tabel I. De kunst van Egypte, van den Aegaeischen tijd en van West-Azië.

Tabel II. De kunst van Griekenland, van den Hellenistischen tijd en van Rome (incl. Etrurië).

Tabel III. De Vroeg-Christelijke, Byzantijnsche, Nieuw-Perzische en Vroeg-Islamitische Kunst.

Tabel IV. De Romaansche, Gothische, Laat-Byzantijnsche en Laat-Islamitische Kunst.

Tabel V. De kunst der Renaissance.

Tabel VI. Barok, Rococo en Classicisme.

Voor het gebruik der tabellen heeft Dr. Plantenga enkele aanwijzingen gegeven, terwijl een uitvoerig alphabetisch register de tabel en het nummer der kolom aanwijst.

Wat deze tabellen zoo betrouwbaar en praktisch heeft gemaakt, is het feit dat de Heer Plantenga ze reeds eenige jaren bij het onderwijs aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's-Gravenhage aan de praktijk van het onderwijs heeft kunnen toetsen.

Met dezen minutieuzen arbeid heeft Dr. Plantenga velen aan zich verplicht. De uitgever zorgde voor een makkelijk, licht hanteerbaar en goed uitgevoerd boek.

J. P. M.

WOHNBAUFIBEL für Anfänger und solche, die glauben es nicht mehr zu sein, von Otto Vöckers, München, Julius Hoffman Verlag, Stuttgart. De schrijver van dit Woningbouw A. B. C. behandelt op serieuze en systematische wijze de verschillende problemen van het hedendaagsche bouwen. Hij zegt in zijn voorwoord:

„Het zou niet noodig zijn een boek als dit te schrijven of zelfs te lezen, wanneer men van meening zou kunnen zijn, dat de hedendaagsche woningbouw werkelijk presteert wat hij zou moeten presteeren, en dat hij in elk opzicht aan de eischen des tijds beantwoordt. Is men evenwel van een tegenovergestelde meening, dan moet een zich op dit standpunt stellend A. B. C. allereerst geheel objectief tot de kern van het wonen en het bouwen teruggaan. Het moet de uit dezen grondslag ontstane eischen zonder compromissen formuleeren en de middelen tot hunne verwezenlijking aangeven. Het moet zijn aandacht, en de belangstelling van zijn lezer op het hoogst-bereikbare, vaak genoeg op datgene wat tenminste waard is bereikt te worden, richten.

Het wordt dan aan den lezer overgelaten, hoeveel hij daarvan weet te realiseeren. Toch blijft het boek steeds met beide beenen op den grond en het toont tenminste aan, dat ter verbetering van den woningbouw in ieder, dus ook in economisch opzicht, veel meer bereikt kan worden, dan in 't algemeen bereikt wordt, eenige lofwaardige uitzonderingen daargelaten." Vooral het hierop betrekking hebbende hoofdstuk „Wirtschaftlichkeit" geeft interessante cijfers in een vergelijking van een „normale" baksteenbouw wijze met een staalskeletbouw, waarin de laatste er niet ongunstig afkomt. Ook het vraagstuk „Siedlung" is aan de hand van een voorbeeld diepgaand behandeld.

Neen, dit woningbouw A. B. C. (dat nog stamt van voor het huidige regime) is meer dan voor den „Anfänger" interessant voor „solche die glauben es nicht mehr zu sein."

A. K.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 34 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 3 NOV. 1934 No. 44

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.
ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Gewone ledenvergadering op Donderdag 8 November des avonds 8 uur in de Groote Zaal van het Gebouw Heystee te Amsterdam.

Agenda.

1. Notulen.

2. Ingekomen stukken en mededeelingen.

3*. Verkiezing van een bestuurslid wegens het bedanken van den Heer A. Komter.

4**. Verkiezing van twee leden voor de Commissie van Voorbereiding en Beoordeling van Ontwerpstudie No. 5.

5. Behandeling ontwerp Herziening Algemeene Nationale Prijsvraagregelen.

(Het ontwerp hiervan is opgenomen in de Off. mededeelingen No. 25 behorende bij het B. W. A. van 4 Aug. '34 No. 31).

6. Behandeling concept reglement „College van Advies". (Opgenomen in de Off. Mededeelingen No. 16 B. W. A.

21 April 1934 No. 16.)

7. Voorstel tot het instellen van een commissie voor het inrichten van de vijfjaarlijksche tentoonstelling en het vaststellen van haar instructie.

8. Rondvraag.

* Toelichting punt 3.

De verkiezing van een bestuurslid (vacature A. Komter) zal geschieden uit de voordracht:

a. Ir. J. W. Dinger — b. Joh. Hettema.

** Toelichting punt 4.

De verkiezing van twee leden voor de commissie voor ontwerpstudie No. 5 zal geschieden uit de voordracht:

1. a. Ir. van Ravesteijn — b. J. Zietsma.

2. a. A. Elzas — b. Ir. A. J. van der Steur.

Namens het bestuur:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

WATERBOUWKUNDIG LABORATORIUM TE DELFT ARCHITECT Ir. H. KAMMER B.I.

Het oude waterbouwkundig laboratorium was gehuisvest in het souterrain van het gebouw voor Weg- en Waterbouwkunde der Technische Hoogeschool te Delft. Reeds in den aanvang bleek deze opzet van primitieven en voorloopigen aard daar het aantal en de omvang der verschillende te onderzoeken onderwerpen een ruimere werkgelegenheid eischten. Deze onderwerpen, die in modelvorm moeten worden bestudeerd, zijn van zeer uiteenlopenden aard. Onderzocht worden waterbouwkundige werken in den meest ruimen zin: verzandingen van riviermondingen en rivierbeddingen, vulsnelheden van sluizen, juiste vorm van stroompijlers, capaciteit van duikers, steenbedekking van zinkstukken, enz. Hiertoe staan ten dienste al of niet in onderling contact: groote en kleine laboratoriumhal, gootafdeelingen, pompruimten, zuigputten, diverse bergplaatsen o.a. voor modellen, instrumenten en materialen, verder waterreservoirs en laagspanningsruimten. In het gebouw zelf is tevens een hoogspanningsruimte aangebracht. In aansluiting hierop volgen kantoor- en administratieafdeling, werkplaatsen, gelegenheid tot berging van hout, metalen, paraffine en gips, verder centrale verwarmingsruimte en conciërgewoning.

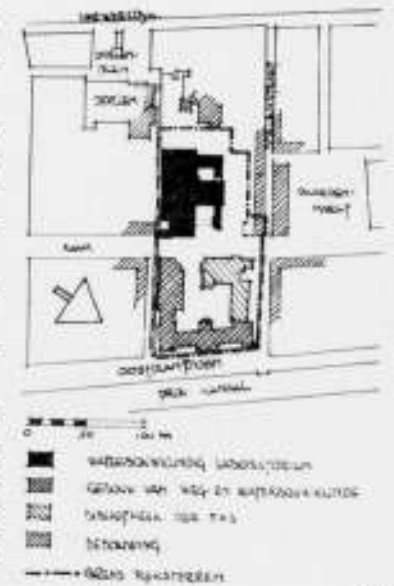
Van zeer groot belang bij het ontwerpen van deze plannen was het direct contact met den directeur en bedrijfsingenieur van het waterbouwkundig laboratorium. Belangrijk was eveneens de mogelijkheid — door aanwezigheid van ondergeteekende tijdens het ontwerpen in het oude laboratorium zelf — het bedrijf tot in de finesses te bestudeeren. Het direct contact was daarom reeds noodzakelijk, wijl een laboratorium als hier bedoeld, eigenlijk geen dergelijke instelling tot voorbeeld had en tevens door zijn kort bestaan geen juist geformuleerde eischen kon stellen. Deze, voor zoover niet bepaald, zijn dan ook tijdens het ontwerpen gewijzigd en gecompleteerd. In Januari 1931 werd met de plannen een aanvang gemaakt

en werden met de betrokken afdelingen van den Rijksgedienst besprekingen gevoerd betreffende constructie, electriciteitsvoorziening, enz.

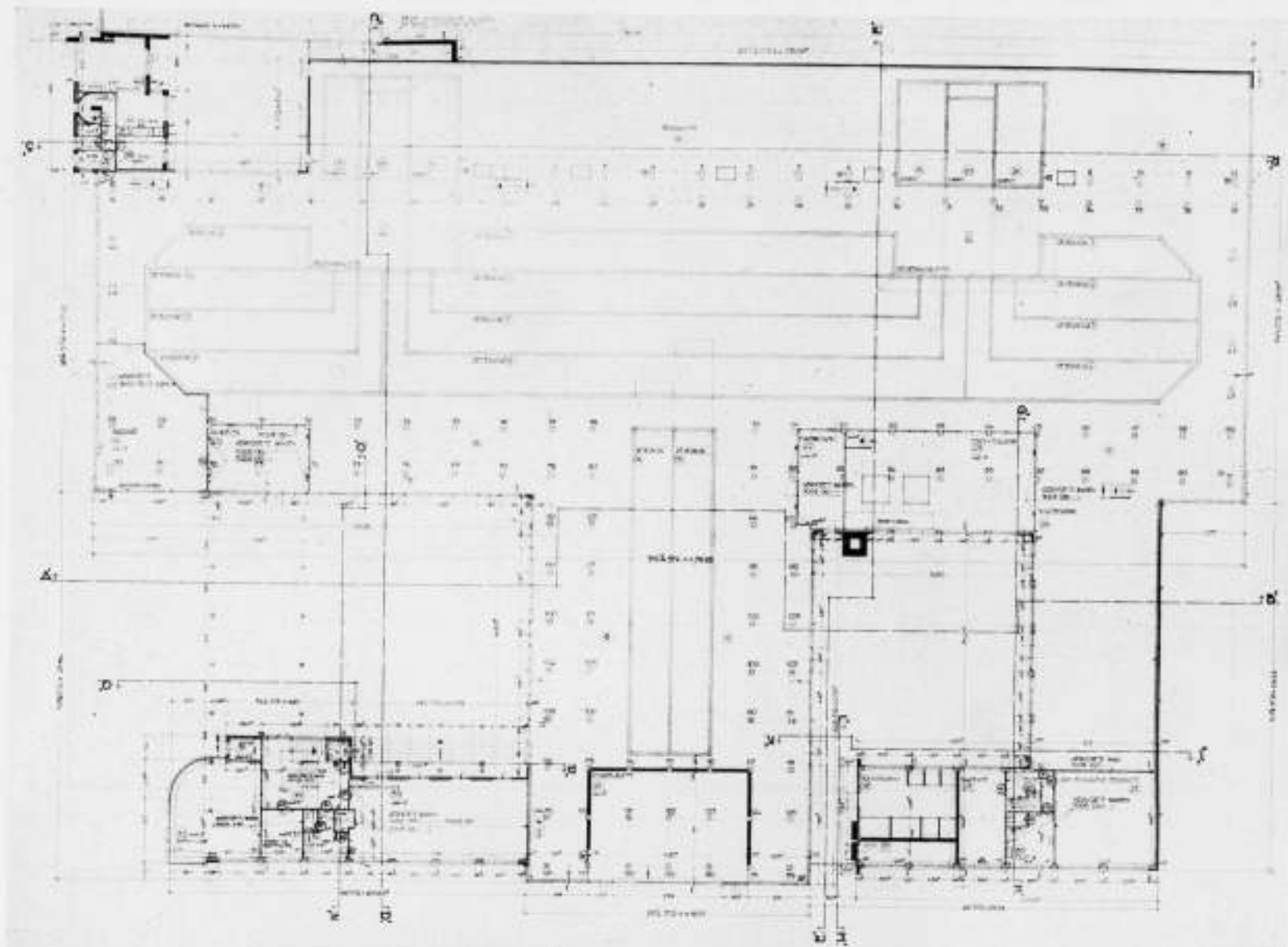
Uit de situatie blijkt, dat het terrein, bestemd voor het Waterbouwkundig Laboratorium, voorzoover niet ingebouwd, overal aan tuinen en aan het overige Rijksterrein grenst. Het terrein bevond zich achter de Bibliotheek en het Gebouw voor Weg- en Waterbouwkunde der T.H.S.

Eisch was zooveel mogelijk van dit terrein vrij te laten voor de afdeling „onderwijs” der T.H. en tevens het gebouw zooveel mogelijk oostwaarts te projecteeren. De situatie gaf aanleiding tot de volgende groepeerings:

- centraal gelegen een hal met dwarshal in T-vorm met uitbreidingsmogelijkheid door aanbouw van de groote hal tot T-vorm en door verlenging der dwarshal.
  - aan de Zuid-Oostzijde der groote hal de pompruimten, waartusschen de gootruimte.
  - in den Westhoek de werkplaatsen.
  - in den Noordhoek de kantoorruimten.
  - in den Oosthoek de conciërgewoning.
- De ruimten onder C en D genoemd zijn gegroepeerd om binnenplaatsen, terwijl zij tevens een schakel vormen tusschen de uiteinden der groote hal en der kleine dwarshal.

WATERBOUWKUNDIG LABORATORIUM TE DELFT

BEGANE GROND

ARCH. Ir. H. KAMMER B.I.

De kantoorruimten kregen tevens op deze manier een gunstige ligging t.o.v. de bibliotheek der Technische Hoogeschool.

De conciërgewoning verkreeg door verschuiving t.o.v. het andere gedeelte een ligging aan de straat.

Ter verduidelijking dient het volgende:

In de groote hal, zoowel als in de kleinere dwarshal (T-vorm gekozen om gemakkelijk eventuele rivierkruisingen of rivierbochten te kunnen maken) worden de modellen op schaal gebouwd. Het water, benodigd voor deze modellen, wordt getapt uit een rondom deze hallen onder den vloer aangebrachte drievoudige ringleiding. Het stroomt vervolgens over of door de modellen en wordt opgevangen in de reservoires, welke onder de halvloeren liggen. Deze reservoires staan in verbinding met de zuigputten, door duikers met schuifsluiters. Bedoelde zuigputten bevinden zich onder de pompruimten, waar het water wordt opgepompt om te komen in de z.g. drukregelaars, er boven gelegen. Hier krijgt het water door een groote overstroomlengte een vrijwel constanten druk in de eerstgenoemde ringleiding, waarmede deze regelaars in verbinding staan. Op die manier ontstaat een kringloop. Per pompruimte zijn er drie zuigputten; deze kunnen onderling verbonden worden evenals de drie er boven liggende drukregelaars. Er is een groot aantal reservoires, verschillend van grootte, met een totaal inhoud van ± 2400 kubieke meter. Deze dienen tot berging van zoet-, zout-, brak- of slibwater.

In de voornoemde gootruimten bevinden zich twee goten met

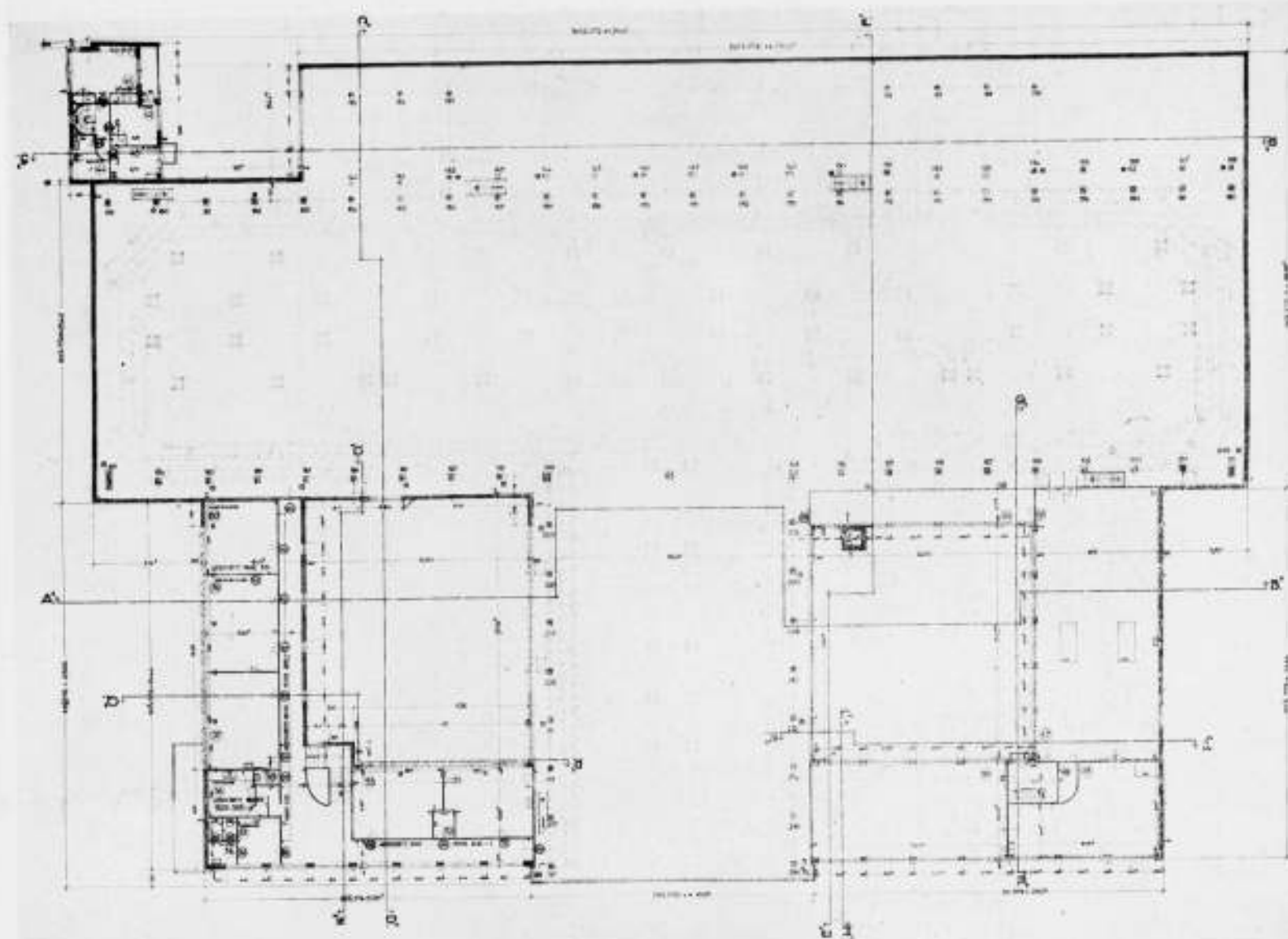
aan beide uiteinden een inlaat uit den drukregelaar en een uitlaat naar de zuigputten.

Deze goten met een breedte van ± 50 cm, hebben over de middelste 12 m glazen wanden. Hierin kunnen bijvoorbeeld steenbedekkingen van zinkstukken onder invloed van eb- en vloedstromen worden bestudeerd.

De gootruimte achter de zuidelijke pompkamer dient voor een betongoot, waarin slibproeven enz. kunnen worden genomen. De vloeren van hallen, gootruimten, pompruimten, werkplaatsen en kantoorlokalen zijn alle gelijkvloers gelegen op 3 m boven den beganen grond. Dit was voor gemakkelijk verkeer een hoofdeisch.

Andere ruimten, hiervóór genoemd, zijn op den beganen grond waardoor gemakkelijke aanvoer van materialen enz. is verkregen via de noordelijke en zuidelijke binnenplaats.

Inwendig is het transporteren der materialen zooveel mogelijk op den beganen grond gehouden door het maken van een breede rondlopende gang. Het verticale vervoer kan daar ter plaatse, waar de materialen gebruikt moeten worden, door diverse luiken met hijschijnrichtingen plaats vinden. De noordelijke binnenplaats heeft aan een geheele zijde een open onderdoorgang, waardoor een overdekte plaats voor het stallen van auto's is ontstaan. Verder bevinden zich in de direct nabijheid hiervan de entree, autogarage en een rijwielberging. De schakelruimte is in de nabijheid van de bedrijfsingenieurkamer aangebracht. Deze laatste ruimte heeft door een glazen

WATERBOUWKUNDIG LABORATORIUM TE DELFT

HOOFDVERDIEPING

ARCH. Ir. H. KAMMER B.I.

scheidingswand overzicht over het laboratorium en de werkplaatsen.

De hallen mochten geen bovenlicht hebben, de gootruimten geen staand licht, in verband met het fotografeeren in verticale en horizontale richting. Ze zijn dan ook respectievelijk volledig voorzien van hoog staand licht en van sheddaken.

Deze staande verlichting is aan de noordzijde zooveel mogelijk benut. Voor zoover zij een andere oriëntatie heeft, kunnen directe zonnestrallen plaatselijk door gordijnen worden tegengehouden. Deze zonnestrallen zouden n.l. nadeelig voor de paraffinmodellen zijn.

De kantoorafdeeling bevat naast een administratie- en directeurskamer eenige ingenieurskamers en tevens een verdiept aangebrachte bestuurskamer, welke dienst kan doen als conferentie- en projectiekamer.

In de werkplaatsen zijn ondergebracht machinale hout- en metaalbewerkingsruimten, gipsgieterij en paraffinesmelterij. Op de begane grondverdieping bevinden zich de hierbij behorende bergplaatsen, entree, garderobe en toiletten der werkliden.

Bij de constructie van het gebouw, welke geheel uit gewapend beton bestaat, zijn verschillende systemen toegepast. De hallen zijn (daar een ongelijkmatige zakking voor de modellen funest zou zijn) geheel gefundeerd op gewapend betonpalen, lang ± 20 m (belasting ± 40 ton per paal).

Werkplaatsen, kantoorruimten en conciërgewoning zijn ge-

plaatst op gewapend betonplaten met verdiepte kantribben, welke platen op het maaiveld zijn aangebracht. Hierdoor ontstonden noodzakelijkerwijs losse verbindingen tusschen laatstgenoemde ruimten en voornoemde hallen. De reservoires met een gezamenlijke lengte van ± 70 m zijn zonder uitzetvoegen gemaakt, hetgeen mogelijk is door het weinige temperatuurverschil, dat kan optreden. Reservoirs, zuigputten enz. zijn dan ook geheel van de buitenmuren afgescheiden door bergplaatsen, gangen of contrôle gangen.

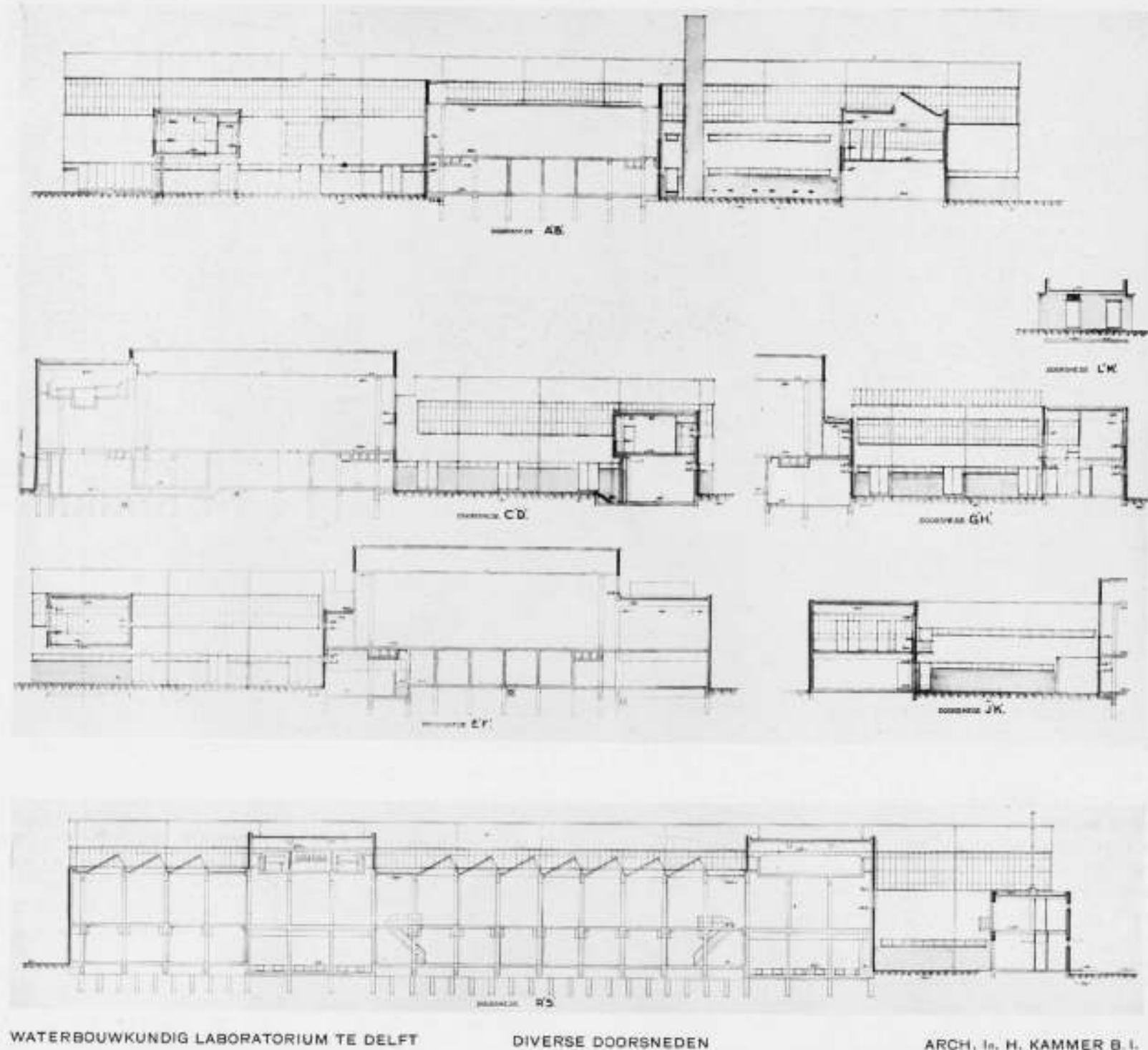
Behoudens centrale verwarmingskelder en projectieruimte is het geheele gebouw op het maaiveld geplaatst, waardoor weinig grondwerk behoefde te worden verricht.

De dakconstructie der hallen heeft in het plafond geen uitzetvoegen. Door dit plafond aan de onderzijde der balken te maken, werd dit volkomen vlak met isolatieruimten tusschen de binten.

De dakvloer ligt met uitzetvoegen los op de binten opgelegd. Plafondconstructie is volledig door ramen en voegen van de wandconstructie losgemaakt.

De binten zijn ondersteund op ± 1.20 m der uiteinden (lengte binten ± 21 m) met z.g. bolslingerstijlen. Hierdoor ontstaat een beweeglijk geheel, wat stabiel gemaakt wordt door den stijl, welke zich aan de Noordoostzijde van den tweesprong tusschen groote hal en dwarshal bevindt, te construeeren als z.g. vast punt. Verder moet dan een draaiing om dit vaste punt worden tegengegaan, hetgeen verkregen is door z.g. cirkel-

WATERBOUWKUNDIG LABORATORIUM TE DELFT

DIVERSE DOORSNEDEN

ARCH. Ir. H. KAMMER B. I.

slingerstijlen welke zich aan de einden der groote hal bevinden. Uitzetting in langsrichting over de geheele lengte is dan mogelijk. Ditzelfde principe is toegepast voor de kleinere dwarshal, waarbij van hetzelfde vaste punt gebruik gemaakt is. Cirkelslingerstijlen komen hier niet voor, doch hiervoor treedt een verbinding in de plaats met den tegenoverliggenden stijl van den hierbovengenoemden vaste.

Met bolslingerstijlen worden die slingerstijlen bedoeld, welke aan beide uiteinden een z.g. kogelscharnier bezitten. Een beweging der stijlen in alle richtingen is dan mogelijk. Een benadering van deze scharnieren is hier verkregen door de wapening, welke zich aan onder- en bovineinde van den slingerstijl bevindt en welke zonder beton den druk in de scharnieren moet overbrengen, samen te snoeren.

Onder cirkelslingerstijlen dient men te verstaan bolslingerstijlen met slechts één graad van bewegingsvrijheid. Deze kunnen zich dus slechts in een plat vlak bewegen. (Hier het verticale vlak in de langsrichting van de groote hal). De scharnieren zijn hier benaderd door over de geheele breedte van deze stijlen

(± 1.20 m) de wapeningsstaven naar binnen te buigen en kruiselings door elkaar te steken.

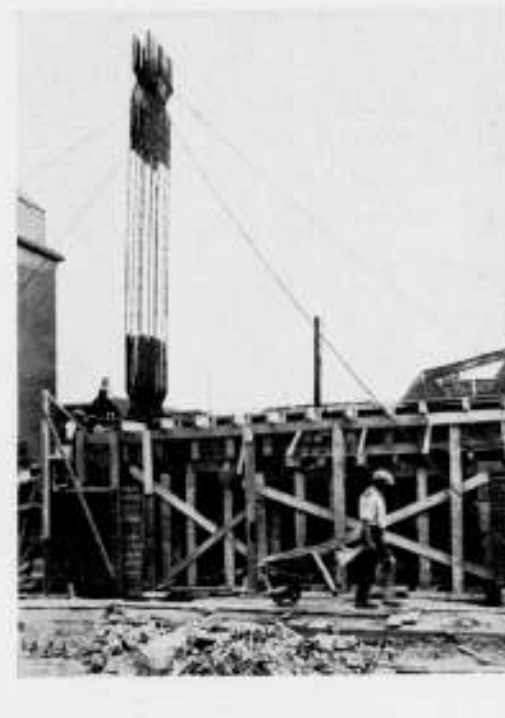
Daar de vaste en de tegenoverliggende stijl een belasting van ± 150 ton moeten kunnen opnemen, zijn, daar de afmetingen gering moesten blijven, deze voorzien van een kern van staal ø 14 cm, met aan boven- en onderzijde een lossen gietstalen voet en kop (zie afb.).

De voetscharnieren zijn tegen het inwateren 20 cm boven den vloer geconstrueerd. De vloeren in de hallen, werk- en bergplaatsen, zijn berekend op een nuttigen last van 2000 kg/m². De vloeren der pomruimten zijn tegen het overbrengen van trillingen der pompen 40 cm dik geconstrueerd.

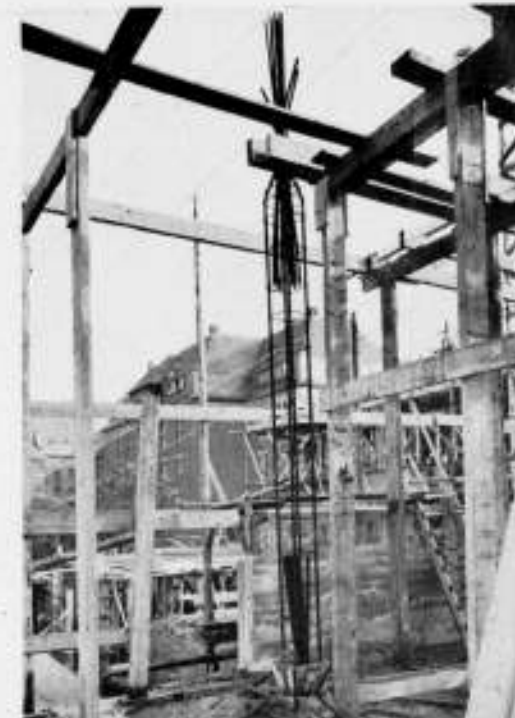
In de kantoorafdeeling zijn vloer en plafond als balkloze vloeren op kolommen uitgevoerd, in de werkplaatsen als gewone balkvloer. De vloerbedekking is naadloos, naturelkleurig met aansluitend holle plint. Alle scheidingsmuren (uitgezonderd in de conciërgewoning) zijn gemaakt van aerocrete platen. In de bergplaatsen en daar, waar zijdelingsche druk zou kunnen worden uitgeoefend, zijn zij over een hoogte van ten minste 1.50

KOLOMVOET Z.G. VAST STEUNPUNT
WATERBOUWKUNDIG LABORATORIUM TE DELFT

WAPENING Z.G. CIRKELSLINGERSTIJL
WATERBOUWKUNDIG LABORATORIUM TE DELFT

WAPENING Z.G. BOLSLINGERSTIJL
ARCH. Ir. H. KAMMER B. I.

van gewapend beton. De stalen binnenpuilen zijn op een 10 cm hoogen betonvoet geplaatst.

Het gebouw is geheel voorzien van stalen ramen, welke aan de onderzijde raamdorpelsteenen hebben. In de kantoorafdeeling en de conciërgewoning zijn tevens vensterbanktegels gebruikt. In verband met de uitzetting van het plafond in de groote hallen zijn hier deze ramen aan de bovenzijde gevat in een U profiel, waardoor schuiving mogelijk is. De lateien aan de bovenzijde der ramen zijn van te voren per strekkende m gemaakt, met een wapening, welke naar boven uitsteekt.

Na het stellen werd op den neus de later te noemen halfsteenswand gemetseld, waarna de betonwanden gestort zijn. Alle ramen zijn na afloop van het metselwerk gesteld. De buitenwanden zijn van halfsteensbaksteen met aan de achterzijde de gewapend beton-wandconstructie. In de kantoorruimten daarbij 5 cm dik aerocrete.

Allereerst werd de halfsteensmuur gemetseld, vervolgens gestempeld en daarna het beton er achter gestort, waardoor goede aanhechting verzekerd was. Kleur der steen is lichtgeel, plint bruinzwart.

De deurkozijnen zijn van staal met vlakke houten binnendeuren en vlakke stalen buitendeuren. In het geheele gebouw zijn de wanden licht gekeimd. De kozijnen, ramen, stalen deuren en puilen zijn aluminiumkleur, de houten deuren matgrijs geschilderd (entree deur, kantoor en conciërgewoning blauw). Plafonds en lateien gebroken wit.

Ter verkrijging van een rustigen achtergrond bij fotografie in de hallen is een experimenteel vastgestelde oranjeachtige gele kleur voor de wanden en kolommen toegepast.

De dakbedekking is flintkote, welk materiaal door de goten en tevens over en om de randen is aangebracht, zoodat hier een eenvoudige detaillering ontstond.

Voor de ringleiding in de hal, welke een constanten waterdruk van ± 6 m krijgt, was het aanbrengen van een bekisting vrijwel onmogelijk. Hiervoor zijn martinit leidingen 50 × 50 cm ingestort in de beton, waardoor tevens een gladde binnenwand is verkregen. De rioleering van grèsbuizen is, voorzover onder het gebouw aangebracht, volledig in gewapend beton ingestort met de noodige ontstoppingen en controleplaatsen.

De watervoorziening is, voor zoover het drinkwater en reserve

betreft, gemeentelijk drinkwater. Voor bedrijfswater is op de zuidelijke binnenplaats een put geslagen en bevindt zich aan de achterzijde van het gebouw een ontijzeringsinrichting met onder de gootruimten twee drukinstallaties.

De ruimte tusschen kolommen en buitenwanden in de hallen is een steeds beschikbaar blijvende passagegang, waarin zich tevens radiatoren (één plaats) schakelkasten en luiken bevinden. Onder den vloer wordt deze gang als open leidingruimte gebruikt. Hierin loopen de water- en verwarmingsleidingen langs den buitenmuur boven de ramen, waardoor een eenvoudige verticale aftakking naar boven kan worden gemaakt. De elektrische leidingen bevinden zich hier aan de buitenzijde der kolommen. De eenvoudige verticale aftakking als boven genoemd, was hierdoor weer mogelijk.

De leidingen zijn overal volledig zichtbaar aangebracht en worden hier en daar in leidingkokers verzameld.

De centrale verwarming is ingericht voor half automatisch oliestoken, met pomp aandrijving voor circulatie. De verwarming der hal geschiedt met radiatoren en vier luchtverhitters, welke tevens kunnen dienen voor het invoeren van versche, eventueel koude lucht.

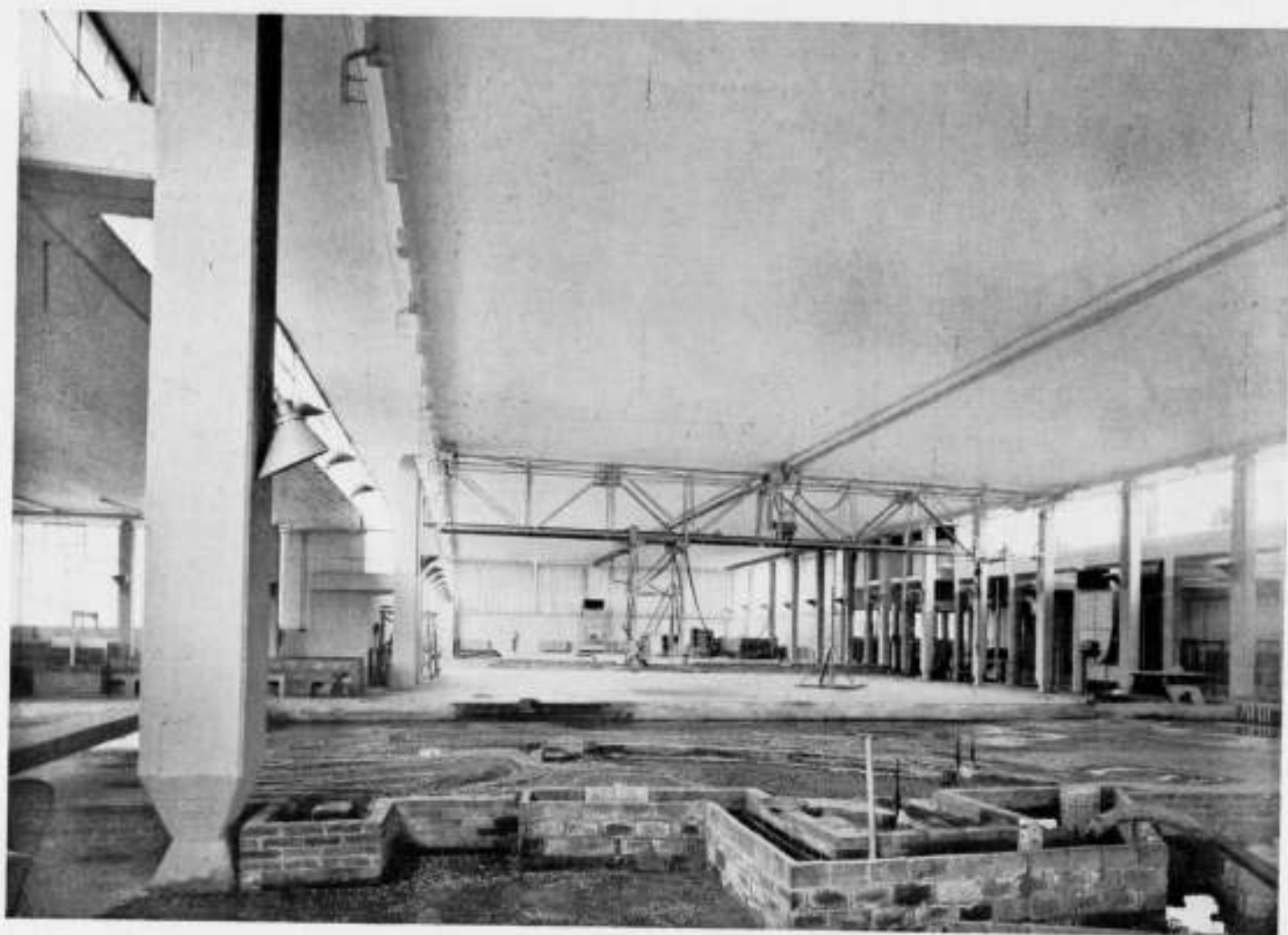
De verlichting der hallen geschiedt door middel van schijnwerpers, welke aan de kolommen zijn bevestigd en het licht tegen het plafond werpen.

Hierdoor ontstaat een goede gelijkmatige verlichting. Voor eventueel plaatselijk gebruik is directe verlichting aangebracht. De verschillende leidingen hebben diverse kleuren, waardoor gemakkelijke onderscheiding mogelijk is. De gaten voor leidingen enz. zijn alle in de beton gespaard, zoodat er achteraf dan ook vrijwel niets is gehakt. Dit is verkregen door het maken van speciale sparringsteekeningen.

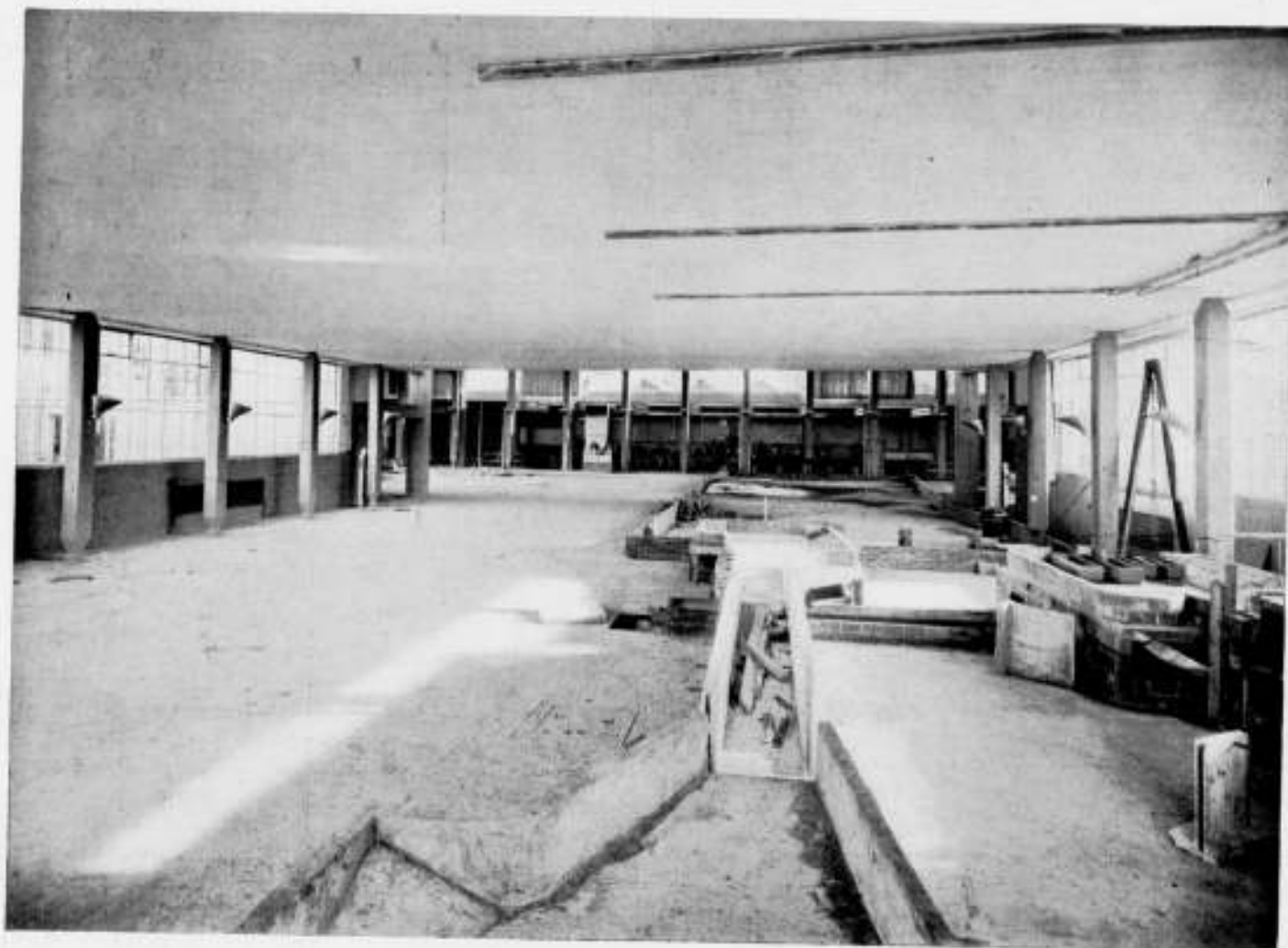
Het bouwkundig geheel is in gedeelten aanbesteed, n.l. fundering- en gewapend betonwerk, ramen en afbouw.

Met de uitvoering werd begonnen September 1931. September 1932 werden de eerste modellen gebouwd en beproefd en werd langzamerhand het oude laboratorium uitgeschakeld. Augustus 1933 was het geheele gebouw volledig in gebruik genomen.

GROOTE LABORATORIUMHAL

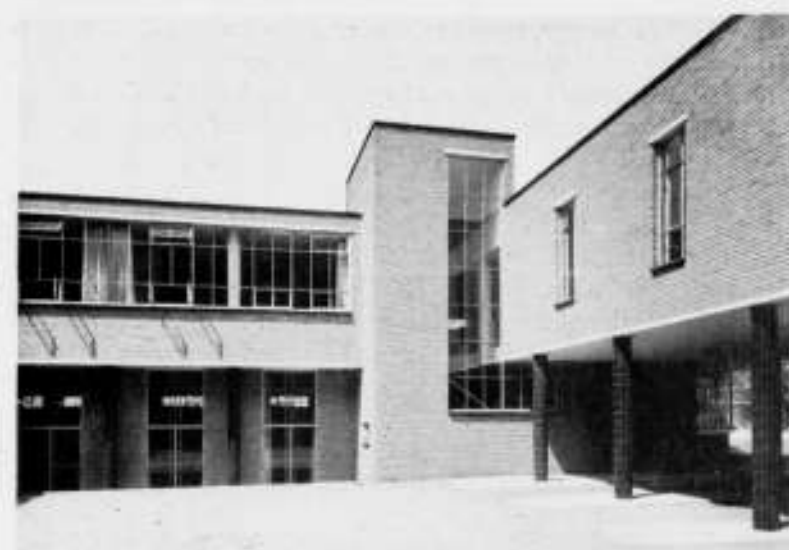
WATERBOUWKUNDIG LABORATORIUM TE DELFT

DWARSHAL

ARCH. In. H. KAMMER B.I.

AANZICHT KANTOORAFDEELING NAAR WESTEN

NOORDELIJKE BINNENPLAATS

ZUIDELIJKE BINNENPLAATS
WATERBOUWKUNDIG LABORATORIUM TE DELFT

TRAPHAL KANTOOR (VERDIEPING)
ARCH. In. H. KAMMER B.I.

HUISVERWARMING DOOR I^R. F. G. UNGER.

(Vervolg van pag. 464).

Gas.

Het zgn. lichtgas, dat hier te lande de voornaamste technische gassoort is, welke voor lokaalverwarming wordt toegepast, verkrijgt men door steenkolen in gesloten retorten of ovens, d.i. buiten toetreding van lucht, sterk te verhitten, dus droog te destilleeren. Een groot aantal gasfabrieken is in den loop der tijden ontstaan, waarbij de een in meerdere, de andere in mindere mate er in slaagde het destillatieproces steeds te vervolmaken. Hierdoor en ook wel door andere oorzaken deden zich groote verschillen in gaskwaliteit voor, welke het gebruik stellen der gastoestellen bemoeilijkten. De stookwaarde van het gas is echter sedert het begin van den wereldoorlog vrijwel overal aanmerkelijk gedaald, doordat men overging tot de productie van een mengsel van lichtgas en watergas. Dit laatste kan slechts niet-lichtgevend verbranden en ontstaat door waterdamp te leiden over een cokesvuur. Evenwel leveren nog enkele kleine fabrieken het oude hoogwaardige lichtgas. Ook druk en kwaliteitseigenschappen loopen uiteen, al naar inrichting der fabrieken en kwaliteit der gedestilleerde kolen. Daarbij komt, dat tegenwoordig reeds uitgestrekte gebieden vanuit de groote cokesovens in Limburg, Zeeuwsch-Vlaanderen en Velzen van gas worden voorzien, welk gas min of meer als bijproduct wordt verkregen.

Hoewel het gas dus aan kwaliteitswisselingen onderhevig is, streeft men tegenwoordig ernstig naar normalisatie in dit opzicht, waardoor den gebruiker de last van onjuist ingestelde en daardoor met ongunstig nuttig effect werkende toestellen bespaard blijft.

De automatische aanvoer van gas door leidingen maakt de kosten van opslag overbodig en de bediening uiterst eenvoudig. Evenwel wordt tegenwoordig ook gas in stalen flesschen geleverd, speciaal voor moeilijk met leidingen bereikbare woningen.

Zooals bekend kan men een gedeelte van de lucht met het gas mengen vóór de intrede in den brander, zooals men dat bijv. steeds bij gaskomforen aantreft. Dan ontstaat de zgn. bunsenvlam. In tegenstelling met de lichtgevende vlam, waarbij geen voorafgaande lucht-gasmenging plaats vindt, kan de bunsenvlam inslaan bij kleinstelling. Hierbij zij echter opgemerkt, dat tegenwoordig door doelmatige constructie het gevaar voor inslaan van de bunsenvlam grootendeels en zelfs praktisch geheel opgeheven kan worden.

Onvoldoende luchttoevoer, dus onvolkomen verbranding, constateert men aan de onaangename penetrante lucht, de vorming van roet en verlenging van de vlam. Lichtgevende vlammen worden roodachtig en gaan flikkeren, bunsenvlammen

verliezen de blauwgroene kern en den straffen vorm. Te groote luchttoevoer aan bunsenbranders veroorzaakt een korte onrustige knepperende vlam, met neiging tot inslaan. Lichtgevende vlammen mogen niet met koude oppervlakken in aanraking komen, omdat de koolstofdeeltjes, welke betrekkelijk langzame verbranding de vlam juist lichtgevend maakt, door contact met een kouder oppervlak zóóver kunnen afkoelen, dat verbranding onmogelijk wordt en zij zich als roet daarop nederzetten. Daarom eischen zij een groote verbrandingsruimte of wel houdt men de vlammen op zich zelf slechts klein, doch plaatst ze in groot aantal naast elkaar.

Het rendement van de verbranding is vrijwel onafhankelijk van het gebruik van lichtgevende of bunsenvlammen.

De warmtestraling van zeer heete bunsenvlammen kan grooter zijn dan die van lichtgevende vlammen. Teneinde de meest krachtige uitstraling van warmte te verkrijgen is echter het gloeiend maken van (vuurvaste) lichamen, bijv. van de zgn. gloeistaven in gashaarden, noodig.

De giftigheid van het lichtgas, welke in hoofdzaak door het gehalte aan koolmonoxyde wordt veroorzaakt, zoekt men tegenwoordig te verminderen door het kunstmatig verwijderen van dit bestanddeel. Deze werkwijze bevindt zich echter nog in het stadium van proefnemingen.

Op de constructie en uitvoering van gastoestellen en afvoerkanaalen kom ik nog later terug.

Huisbrandolie.

Het gebruik van huisbrandolie, een destillatieproduct van ruwe petroleum, neemt tegenwoordig toe door toepassing in automatische stookinrichtingen voor centrale verwarming. De kwaliteit dezer brandstof is doorgaans aan zeer weinig variaties onderhevig.

De verbranding van olie wordt, zooals bekend, bemoeilijkt door een sterke neiging tot roetvorming. Teneinde het ontstaan van roet te vermijden moet de olie in den brander of zeer fijn verstoven of vergast worden. Men brengt op het oogenblik een groot aantal oliebranders van verschillende constructie aan de markt, waarvan sommige, mits zij goed ingesteld worden, een volkomen roetvrije vlam bij een hoog verbrandingsrendement geven.

De bediening van dergelijke heel of half automatisch werkende branders is zeer eenvoudig en beperkt tot enkele handgrepen, doch de verzorging dient aan vakkundigen te worden overgelaten (service), daar anders zeer hinderlijke storingen mogelijk zijn. Het lijkt daarom onnoodig hier verder op de verschillende constructies enz. in te gaan.

c. Schoorsteenen

Bij elken vuurhaard of verwarmingsinstallatie (met uitzondering van de elektrische) vormt de schoorsteen een zeer belangrijk element, waaraan men niet genoeg aandacht kan besteden, van wege den grooten last, dien hij veroorzaakt bij onvoldoend functioneeren en de zich dikwijls voordoende moeilijkheid daarin verbetering te brengen. Daarom acht ik het noodig, aan deze aangelegenheid hier eenige aandacht te wijden.

De gasvormige producten, welke bij het verbrandingsproces ontstaan, zijn voor het onderhouden van het vuur zowel als voor de ademhaling ten eenenmale ongeschikt, zoodat zij onmiddellijk verwijderd moeten worden en niet in onze verblijfsruimten mogen treden. Het is de voornaamste taak van den schoorsteen hiervoor te zorgen en voorts met zijn trekwerking de verbranding van het vuur te onderhouden door er de benodigde lucht doorheen te zuigen. Dit laatste geldt althans voor een gesloten vuur van vaste brandstoffen.

Als regel passeert door elk vuur een overmaat van lucht, omdat anders niet alle brandbare bestanddeelen van de vuurmassa de noodige zuurstof vinden om zich mede te verbinden. Echter wordt deze overmaat in de praktijk dikwijls buitensporig

groot, hetzij door den aard van den vuurhaard, hetzij door de onoordeelkundige bediening. Zoo voert bijv. de schouw van een open haardvuur onvermijdelijk een veel te groote hoeveelheid ongebruikte verbrandingslucht nutteloos uit de kamer af. Dit overtollige luchtverbruik gaat ten koste van het rendement van de brandstof en van de temperatuur van de rookgassen, door welke laatste deze in het verticale schoorsteenkanaal een minder krachtigen trek opwekken. De schoorsteentrek ontstaat n.l. doordien de rookgassen warmer en dus lichter zijn dan de omringende lucht. Hoe warmer dus de rookgassen en hoe hoger de schoorsteen, des te krachtiger is de trek. Hoe kouder voorts de buitenlucht is des te krachtiger wordt de trek, zoodat min of meer automatisch het vuur in verhouding tot de koude van het vuur wordt aangewakkerd. Evenwel zal in den regel een bij zacht weer niet voldoende trekkende verwarmingschoorsteen ook bij koud weer niet voldoende trekken, omdat dan tevens de warmtebehoefte is toegenomen.

Reeds een kleine toename van den trek, bijv. door openen van de schoorsteenklep of reinigen van het vuur, bevordert de verbranding en daardoor worden de rookgassen heeter. Deze veroorzaken daardoor weer meer trek, hetgeen de verbranding nog meer aanwakkert, tot er ten slotte weer evenwicht intreedt tusschen trekwerking en stroomingsweerstand. Daartegenover veroorzaakt een kleine vermindering van den trek een tempering van het vuur, zoodat de rookgastemperatuur daalt en de trek verder vermindert. Kleine trekstoringen, ook die door weer en wind, hebben veel effect en derhalve moet voor een regelmatige warmteproductie de trekregeling met zorg afgesteld worden, ook des nachts, omdat anders den volgenden ochtend het vuur of uitgebrand of gedoofd is.

Het is onnoodig in geval van meerdere bij elkaar geplaatste vuurhaarden elk daarvan een afzonderlijk schoorsteenkanaal te geven, doch wel eischt het aansluiten daarvan op één schoorsteenkanaal goede trekwerking. Daarbij lette men dan tevens in het bijzonder op het inleken van „valsche" lucht door de buiten gebruik zijnde vuurhaarden, terwijl de rookgasleidingen geleidelijk in het hoofdkanaal moeten overgaan, zoodat botsingen tusschen de rookgassen onderling worden voorkomen. Voorts verbindt men geen boven elkaar geplaatste vuurhaarden op hetzelfde schoorsteenkanaal. Want sluit men bijv. beneden een kolenkachel en boven een gashaard op hetzelfde kanaal aan, dan zullen door de werking van valwinden rookgassen van beneden door den (als regel niet afsluitbaren) afvoer van den gashaard in het bovenvertrek kunnen komen. Het is daarom altijd noodig vuurhaarden op verschillende verdiepingen afzonderlijke rookkanalen te geven.

Het maken van een normaal gemetseld schoorsteenkanaal in een bestaand gebouw kan bezwaren met zich meebrengen. Men kan deze ondervangen door het kanaal uit speciale vormstukken op te trekken. Dergelijke bijzondere uitvoeringen kunnen ook in alle gevallen aanbeveling verdienen, waarbij men voor alles zeker wenscht te zijn van betrouwbare trekwerking van den schoorsteen.

Een schoorsteenkanaal moet inwendig vloeiend verlopen en de wanden dienen glad en dicht te zijn afgewerkt. Het opgaande stuk moet zooveel mogelijk rechtlijnig omhoog gaan, dus weinig bochten en horizontale of flauw hellende gedeelten hebben en evenmin min of meer omlaag gerichte stukken, tenzij dit na zorgvuldige bestudeering van het geval zonder bezwaar toelaatbaar blijkt te zijn. De doorsnede moet zoo mogelijk overal gelijk zijn, in de bochten eerder iets wijder. Of het schoorsteenkanaal rond, vierkant dan wel rechthoekig van doorsnede is, maakt bij goede uitvoering voor de werking niet veel verschil, doch de ronde vorm verdient de voorkeur. Schachten van ronden, gladden vorm, bijv. van deugdelijke gresbuis zijn zeer aan te bevelen, mits omgeven door isolering, bijv. door een gemetseld koker.

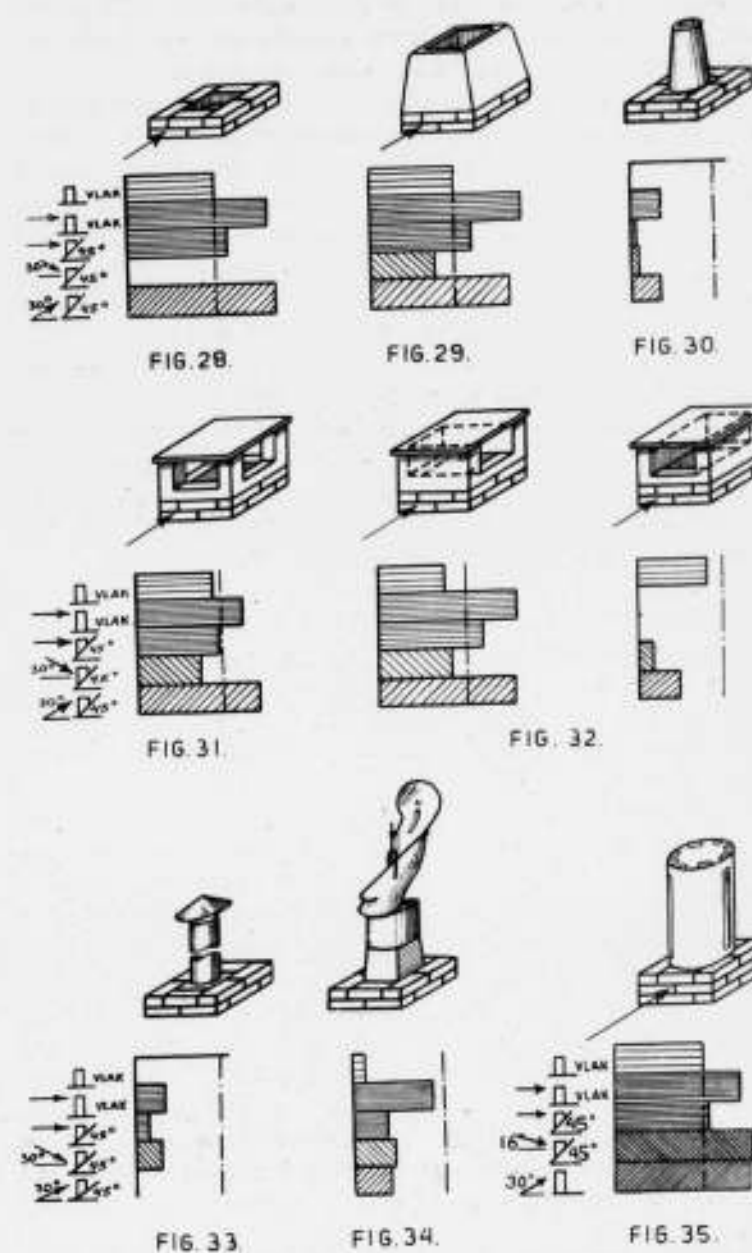
De horizontale verbinding tusschen vuurhaard en schoorsteen houde men zoo kort mogelijk en bij voorkeur eenigszins wijder dan het opgaande kanaal mits de afkoeling der rookgassen beperkt blijft. Zij moeten zoo mogelijk eenig opschot naar den schoorsteen toe hebben en voldoende hoog zijn, opdat zich stuifasch en roet op den bodem kan verzamelen, zonder dat de vrij blijvende doorlaat te nauw wordt. Scherpe en zgn. doode hoeken mogen niet voorkomen. Bij richtingsveranderingen denke men aan de reinigingsmogelijkheid door het aanbrengen van toegangen, afgesloten met goed dichtende roetluisjes. Luchtlekken in schoonmaakluisjes enz. komen n.l. veel voor en hierdoor wordt de trek verminderd.

Wijdte en hoogte van den schoorsteen moeten goed aangepast zijn aan de capaciteit van den vuurhaard en den aard van de brandstof, hetgeen vooral bij centrale verwarmingsketels en calorifères van belang is. Het is moeilijk een nauwkeurige berekening van de schoorsteenwijdte voor gevallen in de praktijk te maken, tenzij de invloed van de vele factoren, die een rol spelen, voldoende bekend is. Tot deze factoren behooren o.a. de ruwheid van de wanden, de afkoeling in den schoorsteen, de weerstand in hoeken en bochten, de door het vuur vereischte trek, enz.. Alle formules en tabellen, welke tot dusver in de praktijk gebruikt worden, berusten op empirische gegevens, die slechts benaderde uitkomsten geven, zoodat het niet te verwonderen is, dat zij zeer uiteenlopende afmetingen voor overigens gelijke gevallen tot uitkomst opleveren. Meestal worden daarbij, zeer ten onrechte, belangrijke factoren verwaarloosd, zooals de temperatuur van de rookgassen, de afkoelende werking van het afvoerkanaal, het rendement van de verbranding enz. Het oordeelkundig doen van onderzoekingen en metingen bij bestaande typen van goed en gebrekkig werkende schoorsteenen kan ik dan ook niet genoeg aanbevelen. Als regel wordt de schoorsteendoorsnede door ketel- en kachelfabrikanten betrekkelijk wijd opgegeven, waarschijnlijk omdat deze er zeker van willen zijn, dat het kanaal de grootste voorkomende hoeveelheid rookgassen zal kunnen transporteeren. Evenwel kunnen in wijde schoorsteenen of verbindingstukken de rookgassen zooveel afkoelen, dat ernstige moeilijkheden door onvoldoende trek ontstaan. Mijn ervaring is dan ook, dat men niet goed doet de verschillende empirische formules en tabellen zonder meer aan te houden, en dat de rookgasnelheid niet te laag, het verloop van het kanaal aerodynamisch gunstig en de afkoeling zoo klein mogelijk moet zijn. Meermalen heb ik door vernauwing de werking van te wijde schoorsteenen doen verbeteren, doch nooit bleek het omgekeerde noodig.

Schoorsteenkanalen in of langs buitenmuren kunnen bezwaren geven door te weinig trek, omdat zij te veel warmte aan de rookgassen onttrekken. Hoewel voor elk schoorsteenkanaal gewenscht, ook voor verzamelkanalen enz., zijn hier spouwconstructies onontbeerlijk. Men zij er voorzichtig mede de spouw voor ventilatiedoeleinden te gebruiken met het oog op de daardoor veroorzaakte afkoeling. Een zeer geschikte spouwconstructie acht ik het ommetselen met eenige tusschenruimte van een ronde gresbuis als rookgaskanaal met vierkante schacht.

Voor den ongunstigen invloed, welken directe zonbestraling somtijds op den trek van een schoorsteen, vooral in de overgangstijden, heeft, is nog geen geheel bevredigende verklaring bekend. Waarschijnlijk speelt de plaats van de prise-d'air een groote rol, doordat de drukverhoudingen tusschen de lucht op deze plaats en die rondom den schoorsteen door de zonnwarmte gewijzigd worden.

Met betrekking tot de luchtdrukverhoudingen geldt hetzelfde voor de monding van den schoorsteen. Deze moet steeds een flink stuk, minstens een paar meter, vrij boven de omgevende muren, daken, boomen enz. uitsteken. Het is een groote na-

latigheid van den bouwer indien hij dit verzuimt. Achter de genoemde obstakels ontwikkelen zich n.l. verticale wervelingen, welke tot valwinden in den schoorsteen aanleiding kunnen geven. In bijzondere gevallen kunnen laboratorium-onderzoekingen hieromtrent gedetailleerde gegevens verschaffen.

Een speciale vorm van de monding van den schoorsteen boven het dak kan niet alleen belemmering van den trek door den wind voorkomen, doch den trek zelfs belangrijk versterken, zoolw bij windstilte, als en vooral bij wind. Er bestaan vormen, welke zelfs bij schuin neerslaanden wind nog een versterking van den trek geven. Men hoede zich evenwel voor modellen, welke zonder nader bewijs aanprezen worden; een geautoriseerde rechtvaardiging van de aanspraken is hier zeer noodig. Metalen verlengstukken geven veelal door de sterk afkoelende werking geen trekversterking, al kunnen zij wel de monding eventueel buiten een gebied van valwinden brengen. Metalen kappen worden weliswaar op den duur aangetast, doch houden het meestal toch verscheidene jaren uit. Keramische fabrikaten verdienen in dit opzicht de voorkeur.

Enkele voorbeelden van goede en minder goede schoorsteenmondningen en van de daarbij optredende trekwerking laat ik hier volgen.

De gladde verticale schoorsteenmonding zonder uitspringende randen of afdekking (fig. 28) geeft goeden trek, zooals ook mij de ervaring steeds heeft bewezen, behalve bij wind schuin van boven, doch dit kan niet voorkomen bij een goed vrij-

staande uitmondung. Dun toeloope wanden nemen dit zich eventueel voordoende bezwaar weg (fig. 29).

Een ronde pot boven den schoorsteen (fig. 30) veroorzaakt bij den overgang tusschen rechthoekig kanaal van metselwerk en pot luchtwervelingen, welke den trek belemmeren, bovendien maakt men hem doorgaans veel te nauw.

Afdekking door middel van een horizontale plaat boven de monding (fig. 31) beschermt tegen valwinden en regen, doch acht ik overbodig. Wil men het toch doen, dan is het aanbevelenswaardig onder de plaat aan alle vier zijden ruime openingen te houden, omdat het ontbreken van bijv. openingen aan twee tegenovergestelde kanten (fig. 32) een zeer ongunstigen invloed op den trek kan hebben bij bepaalde windrichting.

Een metalen verlengstuk met kapje (fig. 33) geeft nagenoeg geen verbetering. Een draaiende windkap of gek (fig. 34) bevordert den trek eenigszins, doch blijft nog verre ten achter bij de eerstgenoemde dunwandige monding of die met horizontale afdekplaat.

Bovengenoemde onderzoekresultaten zijn aanvankelijk verkregen met behulp van modellen op verkleinde schaal. Proeven op ware grootte hebben sindsdien in het algemeen deze resultaten bevestigd, waarbij tevens vele andere modellen werden onderzocht en verbeteringen konden worden aangebracht. De verbeterde modellen hebben evenwel vooralsnog een voor de praktijk zeer ingewikkelden vorm. Ik geef derhalve alleen het type van fig. 35 weer, daar dit de beste tot nu toe verkregen resultaten opleverde. Plaats en vorm van de in deze buis aangebrachte sleuven en van de openingen in het deksel doen de vraag rijzen in hoeverre dit type in de praktijk zal voldoen.

De wisselingen in den natuurlijke trek, welke door variaties van wind en weer worden veroorzaakt, zijn dikwijls hinderlijk voor het onderhouden van een rustig en ongestoord stookbedrijf. Dit bezwaar wordt ondervangen door toepassing van trekregelaars, welke bij tijdelijke toename van den trek zooveel koude lucht in den schoorsteen binnen laten, dat deze praktisch op de ingestelde waarde gehandhaafd blijft. Een dergelijk toestel kan bijv. het instellen van de verbranding vergemakkelijken en daardoor zuinig branden gedurende den nacht bevorderen, zonder gevaar voor dooven of uitbranden. Voorts kan het de ongewenste drukschommelingen verhinderen,

welke bij lagedrukstoomverwarming door trekvariaties optreden.

Minstens éénmaal per jaar dienen schoorsteenkanalen geveegd te worden, vooral bij asch- en roet-gevende brandstoffen.

De afvoer van de verbrandingsgassen bij gaskachels eischt in sommige opzichten meer zorg dan die van vaste brandstoffen. Zij bevatten n.l. meer waterdamp, waardoor bij belangrijke afkoeling in het schoorsteenkanaal condensatie optreedt, welk vocht het materiaal der wanden aantast door de aanwezigheid van zwavelverbindingen in de verbrandingsproducten.

Kleine gastoestellen mogen gebruikt worden zonder verbrandingsgasafvoer naar buiten, mits hun capaciteit gering, hun gebruiksduur kort en de grootte en ventilatie van het vertrek voldoende is. Een algemeen geldende maat is in verband met de wisselende grootte dezer factoren bezwaarlijk te geven. In keukens, waar gaskomforen en gaswarmwatertoestellen gebruikt worden, veroorzaakt de belangrijke hoeveelheid waterdamp, welke de verbrandingsproducten bevatten, spoedig neerslag (condensatie) op ramen en muren met te koude oppervlakken.

De schoorsteenafvoer vervult bij gastoestellen in zooverre een andere functie dan bij kachels enz. voor vaste brandstoffen, dat genoemde toestellen geen krachtigen trek voor het doorzuigen van de lucht door de vuurruimte eischen. Een gastoestel heeft slechts zeer weinig trek noodig, kan zelfs niet veel trek verdragen, omdat anders de normale verbranding verstoord wordt. De toepassing van trekonderbrekers, welke door het toelaten van zgn. valsche lucht in de afvoerpijp den trek automatisch verzwakken, is daarom algemeen gebruikelijk.

Schoorsteenkanalen van gaskachels in het bijzonder moeten zorgvuldig vrij gehouden worden van verstoppingen door loslatend pleisterwerk, vogelnestjes enz. Voor het overige kom ik later op den afvoer van gasverbrandingsproducten terug.

Tenslotte wijs ik op de wenschelijkheid om onder in den schoorsteen een of meer afsluitbare openingen te doen maken, waardoor meetwerktuigen voor het bepalen van den trek, rookgas-temperatuur en samenstelling dier gassen naar binnen kunnen worden gebracht. De kosten hiervan zijn zeer gering, terwijl een dergelijk onderzoek kan leiden tot verbetering van het stoken en tot brandstofbesparing.

TENTONSTELLING EN CONFERENTIE „KUNST EN NIJVERHEID”, 'S-GRAVENHAGE (Kon. Kunstzaal Kleijkamp).

INSTELLING VAN DE NEDERLANDSCHE VEREENIGING „ARTI ET INDUSTRIAE”.

PROGRAMMA.

Zaterdag 10 November. Tuinzaal, drie uur: Het aesthetisch verzorgde nijverheidsproduct. Misvattingen, gevaren en fouten. De weg der ontwikkeling. Inleider: W. F. Gouwe, directeur Instituut voor sier- en nijverheidskunst te 's-Gravenhage.

Stellingen.

1. Het nijverheidsproduct is resultaat van samenwerking van kunstenaar, fabrikant en gebruiker.
2. Het is verkeerd de begrippen fabrikant en industrieel te vereenzelvigen.
3. De kunstenaar is fabrikant en gebruiker — met verbeelding.
4. De zuivering van het nijverheidsproduct wordt allermeeest belemmerd door het gebrek aan aesthetische vorming van de jeugd, in huis en op school.

Gedachtenwisseling.

Zaterdag 17 November. Tuinzaal, drie uur: Behoort er samenwerking te zijn tusschen industrieel en kunstenaar, en zoo ja, op welke wijze kan deze worden bevorderd. Inleider: P. M. Cochius, voorzitter van den Nederlandschen Bond voor Kunst en Industrie te Laren.

Stellingen.

1. De enkele vooruitziende fabrikanten, die in de afgelopen 25 jaren door geregelde samenwerking met kunstenaars een verkoopbaar aesthetisch serie- of massa-product in den handel hebben gebracht, hebben bewezen dat door deze samenwerking de samenleving verrijkt werd en dus ge-

diend, en dat tevens de smaak van den gebruiker werd verbeterd.

2. Naarmate het inzicht van den gebruiker zich verdiept, zijn smaak zich ontwikkelt, naar die mate groeit de behoefte aan het aesthetisch serie- en massa-product.

3. Dit wordt verkregen door medewerking van den kunstenaar in het productieproces.

4. Hoe de kunstenaars worden verbonden aan het bedrijf; als vast medewerker aan de fabriek verbonden, of wel externe kracht, van tijd tot tijd er voor werkzaam, is afhankelijk van den aard van het industriele product, en van de grootte van het bedrijf.

5. Alleen door algeheel in het bedrijf op te gaan verkrijgt de kunstenaar de volledige beheersching over de techniek van het product, en het vermogen „het schoone nieuwe” te scheppen.

6. Het verdient aanbeveling dat de kunstenaar, verbonden aan het bedrijf, gelegenheid krijgt tot experimenteren. Het aesthetische experiment is „de cost die voor de baet uitgaat.”

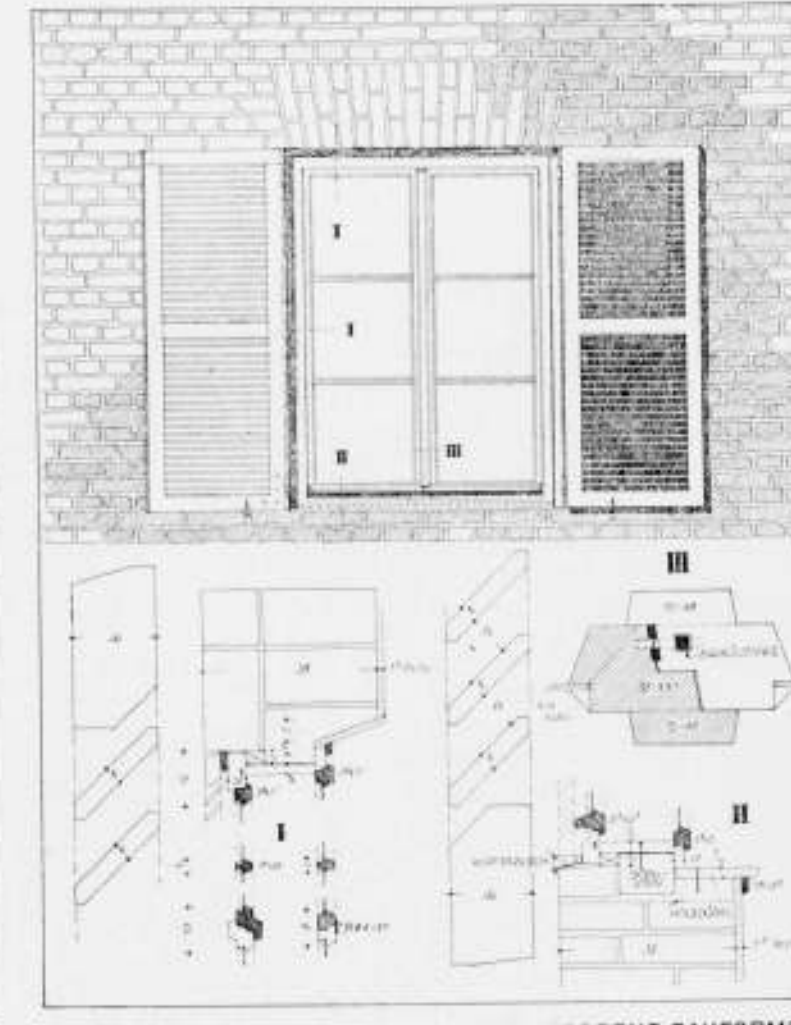
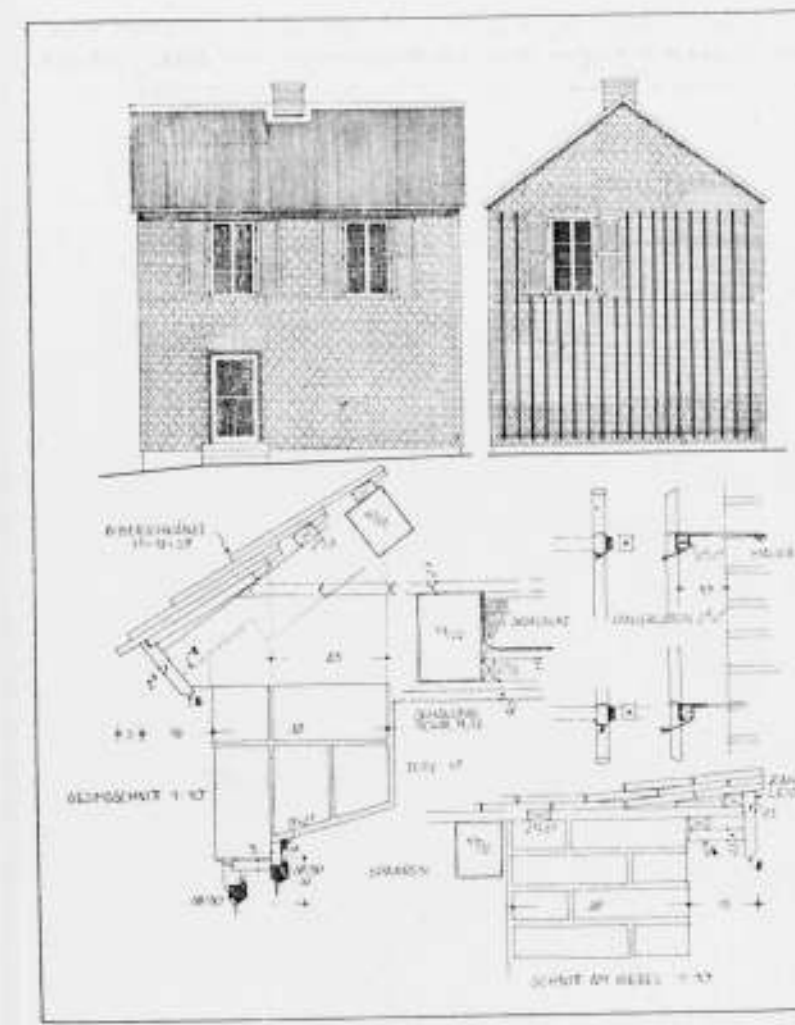
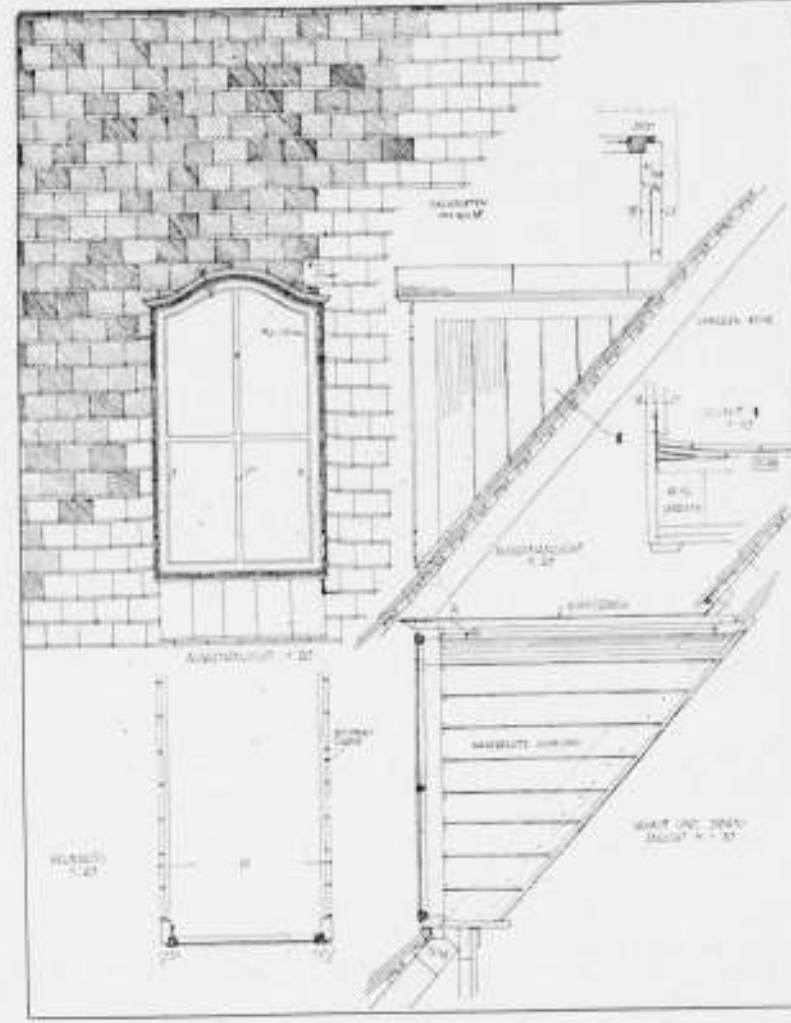
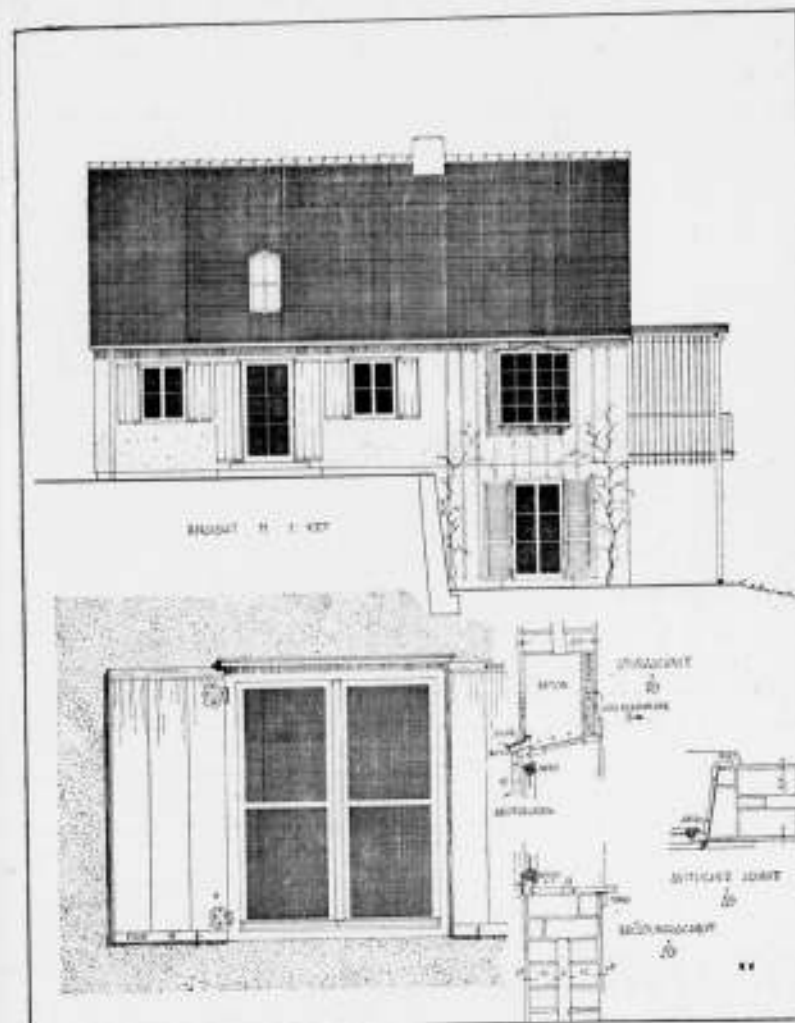
Gedachtenwisseling.

Zaterdag 24 November. Tuinzaal, drie uur: De beteekenis van de kunst in onze samenleving. Inleider: Dr. H. E. van Gelder, directeur aan de Gemeente Musea van 's-Gravenhage.

Stellingen.

Het vraagstuk van de verhouding tusschen kunst en samenleving kan men van twee gezichtspunten bezien.

1. De beteekenis van de samenleving voor de kunst is deze, dat een gezonde kunstontwikkeling niet wel mogelijk is zonder een welgeconstrueerde samenleving. Haar vormen en de in haar geldende verhoudingen weerspiegelen zich in hare kunst.

STUDIES OVER BAKSTEENBOUW DOOR DIPL. ING. ERICH WIEMKEN

UIT „MODERNE BAUFORMEN”

HET OPEL-BAD TE WIESBADEN
ARCHITECTEN PROF. SCHUSTER, EDMOND FABRY EN
WILHELM HIRSCH, UIT „MODERNE BAUFORMEN“

- 2'. De betekenis van de kunst voor de samenleving is in wezen altijd even groot: zij is een der meest duidelijk sprekende relaties tot het goddelijke: de erkenning dezer betekenis is voor velen verloren gegaan, haar te herwinnen is noodzakelijk.
  - 3'. Het streven om het sub 2 gestelde te verkrijgen, moet bevorderlijk zijn aan het streven, dat voortvloeit uit den sub 1 geformuleerden gedachtengang.
- Gedachtenwisseling.
De Commissie van Uitvoering behoudt zich het recht voor, indien noodig, wijzigingen aan te brengen.

De Commissie van Uitvoering.
J. D. ROS, Voorzitter.
JAN DE QUACK, Secretaris.

1. Het lidmaatschap van tentoonstelling en conferentie, recht gevende op doorlopenden toegang tot de tentoonstelling en tot het bijwonen der bijeenkomsten bedraagt f 2.50 en is persoonlijk.
2. Kaarten uitsluitend recht gevend op doorlopenden toegang tot de tentoonstelling, zijn verkrijgbaar voor f 1.50 en zijn persoonlijk.
3. Kaarten rechtgevend op het bijwonen van de conferentie, zijn verkrijgbaar voor f 1.— en zijn persoonlijk.

Na storting op postrekening no. 235461 ten name van den Algemeenen Penningmeester, Nederlandsche Vereeniging Arti et Industriae, Heerenstraat 63, Rijswijk, worden de kaarten toegezonden.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

MODERNE BAUFORMEN, Augustus-nummer.

Wij vinden een afbeelding van het Herstellingsoord „Morava“ te Lomnitz in Tschecho-Slowakei van den Architect Bohuslav Fuchs, besproken door Herbert Hoffman, die zijn artikel aanvangt met de opmerking: „Wanneer men moderne architectuur wil beoordeelen, dan moet men zulks doen met werken van den eersten rang.“ Waarom deze wijze van beoordeelen (wanneer zij juist is) alleen de moderne bouwkunst geldt, en niet andere bouwkunst, is niet zeer duidelijk. Intusschen „Morava“ is een eerste rangs werk. Volgt een uitbreiding van het Sanatorium „Sudetenhof“ van Architect Prof. Dr. Emil Leo. Volgen meubelen in allerhande aardige prentjes van een klein woonhuis. In dit nummer begint een uitvoerige studie over baksteenbouw, voorzien van foto's en miniatuur, charmante en elegante, toch zuivere technische teekeningen. Het artikel is van Dipl. Ing. Erich Wiemken. Wij reproduceeren uit deze studie een viertal afbeeldingen.

IDEM. September-nummer.

Landhuizen in vele soorten in en rond Stuttgart en een artikel over gezonde meubelvormen. Over deze sociaal hygiënische zijde van den vorm hebben wij nog niet veel gelezen. In dit nummer het vervolg van de studie over den baksteenbouw, speciaal gewijd aan den gesausden baksteenmuur. Zeer fraaie foto's en teekeningen van dezelfde hand als in het Augustus-nummer.

IDEM. October-nummer.

Dit nummer opent met het Opel-bad te Wiesbaden van de architecten Prof. Schuster, Edmond Fabry en den tuinarchitect Wilhelm Hirsch. Frisch, rank, lucht en aristocratisch is dat alles. Knap werk. Volgen eenige woonhuizen wederom in en om Stuttgart van verschillende architecten met de noodige meubelen. Voorts een woonhuisontwerp van arch. Alfred Daiber.

476

MALLE GEVALLEN No. 7.

RAFFAËL SANTI

beroemd Italiaansch Schilder, door het nageslacht geëerd met eene levensgrootte, uitstekend gelijkende beeltenis.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 35 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 10 NOV. 1934 No. 45

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Ledenvergadering (Najaarsvergadering) van den B.N.A. op Zaterdag 15 December 1934, des voormiddags om 10.30 uur, in Gebouw Arti et Amicitia, Rokin 112, te Amsterdam.

Voorloopige agenda:

1. Opening.
2. Notulen.
3. Mededeelingen.
4. Verkiezing van twee bestuursleden.
5. Verkiezing van leden der permanente commissies.
6. Benoemingen.
7. Begroting voor 1935.
8. Behandeling van het rapport van de Commissie ter bestudeering van de oorzaken inzake het werken van niet voldoende bekwame bouwkundigen op het terrein van den architect en de middelen ter bestrijding daarvan.

Bestuursverkiezing.

Volgens het door de Ledenvergadering vastgestelde rooster, treden dit jaar af de heeren Ir. A. J. van der Steur en E. Verschuyl, die niet herkiesbaar zijn.

Ingevolge het bepaalde in art. 4 par. 14 van het Huishoudelijk Reglement, laatste wijziging van 23 November 1929, verzoekt het Bestuur aan de Gewestelijke Kringen, kandidaten voor te stellen, ter vervulling van beide vacatures, uiterlijk 1 December a.s.

De betreffende bepaling luidt als volgt:

„De verkiezing van de leden van het Bestuur geschiedt uit een voordracht, bevattende de namen van de candidaatgestelden. Een Gewestelijke Kring, of ten minste 10 leden van den B.N.A. kunnen voor een te vervullen plaats in het Bestuur een candidaat stellen.

Bij geen of onvoldoende candidaatstelling is het Bestuur bevoegd daarin te voorzien. De namen der candidaten moeten schriftelijk ter kennis van het Bestuur worden gebracht om ze te doen opnemen in het orgaan van den B.N.A. dat verschijnt minstens één week vóór de vergadering.

De candidaatgestelden, welke binnen drie dagen na deze publicatie niet schriftelijk aan het Bestuur te kennen hebben gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden geplaatst op de definitieve candidatenlijst, welke op de vergadering ter kennis van de leden wordt gebracht.”

In verband met art. 7 van de Statuten, waarin bepaald is dat drie leden van het Bestuur in Amsterdam gevestigd moeten zijn, moet er bij de candidaatstelling rekening mede worden gehouden, dat één der twee nieuwe bestuursleden te Amsterdam gevestigd moet zijn.

Het Bestuur van den B.N.A.

Concept-Notulen Ledenvergadering op Zaterdag 27 October 1934 te 's-Gravenhage, in Hotel „De Witte Brug“.

De Voorzitter opent te half elf de vergadering met een woord van welkom aan de opgekomen leden, en stelt aan de orde punt 2 der agenda, de notulen van de vergadering te Eindhoven op 21 December 1934.

De concept-notulen, opgenomen in de Officieele Mededeelingen no. 31, behoorende bij B.W.A. no. 41 van 13 October 1934, worden zonder wijziging goedgekeurd.

Punt 3. Mededeelingen.

De Voorzitter deelt mede, dat er met ingang van 1 October j. een volledige wettelijke beroepsbescherming in Duitschland is afgekondigd. De regeling daarvan zal in het a.s. B.W.A. worden opgenomen.

Naar aanleiding van een van eenige kanten geuit voornemen om deze zaak in het weekblad nader te belichten, geeft spreker als zijn persoonlijke meening te kennen, dat het beter is deze beschouwingen zoo noodig in een ledenvergadering te houden.

De heer Gratama vraagt wanneer dit dan zou kunnen geschieden.

De Voorzitter antwoordt hierop, dat dit op de a.s. Bestuursvergadering kan worden overwogen.

De heer Buskens geeft te kennen het vreemd te vinden dat wij Deutsche regelingen zouden gaan behandelen.

De heer Gratama vraagt of, wanneer behandeling van dit onderwerp in de ledenvergadering, den B.N.A. tot een bepaald besluit brengt, het dan niet te laat is om dit kenbaar te maken aan de Regeering.

De heer Buskens acht het niet raadzaam, nadat wij op 30 Juni ons standpunt aan de Regeering hebben kenbaar gemaakt, alsnog een gewijzigd standpunt aan de Regeering mede te deelen.

De Voorzitter verklaart alleen een bespreking op de ledenvergadering te willen houden om zoo noodig een uitspraak van de ledenvergadering te hebben. Met zijn verklaring dat het gewenscht is dat de leden zich, hangende de voorbereiding van het wetsontwerp, ervan onthouden in het openbaar dit onderwerp te bespreken, gaat de vergadering accoord.

De heer Gratama vraagt hierna of de B.N.A. tijd krijgt het wetsontwerp, wanneer dit gereed is, behoorlijk te behandelen. Op het bevestigend antwoord van den Voorzitter, deelt de heer Gratama mede het in dit geval persoonlijk niet noodig te achten nog een aparte vergadering te beleggen, voordat het wetsontwerp is verschenen.

In de tweede plaats deelt de Voorzitter mede, dat de V.A.N.K. op 31 October een besloten herdenkingsavond zal houden, gewijd aan wijlen Dr. H. P. Berlage, waarop een drietal sprekers het woord zullen voeren. Spreker wekt de leden op om aanwezig te zijn.

Punt 4. Benoemingen. Voor de benoeming van een lid in de nieuwe Permanente Prijsvraag-Commissie, welke bij het in werking stellen van de herziene regeling moet optreden, heeft het Bestuur de volgende voordracht opgemaakt: 1. Ir. H. T. Zwiers; 2. Ir. A. J. van der Steur.

Bij de stemming krijgt de heer Zwiers 24 stemmen, de heer v. d. Steur 10, 2 stemmen blanco, zoodat de heer Zwiers gekozen is.

De vergadering gaat ermede accoord, dat voor het geval de heer Zwiers voor de benoeming mocht bedanken, de heer v. d. Steur gekozen is verklaard.

In de Commissie van Geschillen moeten drie leden periodiek aftreden, t.w. de heeren Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, C. N. van Goor en G. Versteeg.

De Voorzitter deelt mede, dat hoewel de heer Versteeg bedankt heeft als lid van den B.N.A., hij bereid is lid te blijven van de Geschillen-commissie.

De heer Koldewey doet het voorstel de aftredenden bij acclamatie te herkiezen. Dit geschiedt, zoodat dus de aftredende heeren alle drie herkozen zijn.

Punt 5. Het voorstel van het Bestuur om voor de behandeling van punt 6 den heer P. G. Buskens, oud-Voorzitter van den B.N.A. te verzoeken de leiding van de vergadering op zich te willen nemen, wordt bij acclamatie aangenomen.

Punt 6. De heer Buskens dankt voor het in hem gesteld vertrouwen en deelt mede, dat, waar de zaak aanhangig is gemaakt in 1931, de procedure moet worden gevolgd van de toen-geldende Statuten van 1927.

Mr. Rosenboom deelt mede, dat het wel de gewoonte is de rechterlijke uitspraak te baseeren op het ten tijde van de, bij het begaan van het delict geldende rechtsregelen, maar het is niet gebruikelijk den toen-geldenden procesvorm te volgen. De procesvorm geschiedt altijd volgens de laatste regeling daarvan.

De heer Buskens dankt den heer Rosenboom voor zijn inlichtingen, en deelt mede, dat de kwestie van weinig belang is, omdat het eenige verschil in den vorm tusschen de oude Statuten en de thans geldende de rechtskundige bijstand is, die hier echter geen rol speelt, aangezien de Heer Moojen bij deze behandeling zich niet van rechtskundige hulp heeft voorzien.

Wat nu de behandeling van de zaak zelf betreft, geeft de tekst van het Huishoudelijk Reglement geen duidelijke aanwijzing of discussie over de zaak al of niet is toegestaan.

Het Huish. Reglement spreekt ervan, dat de Commissie van Beroep eventueel gestelde vragen beantwoordt. Naar de meening van spreker kan men deze vragen niet beantwoorden zonder in discussie te vallen.

Mr. Rosenboom is van oordeel, dat de mogelijkheid van discussie voor zich zelf spreekt. Dat deze mogelijkheid niet nadrukkelijk is genoemd zegt niets. Ook op andere punten in de Statuten wordt „discussie” niet nadrukkelijk vastgelegd. Spreker is van meening dat een besluit waarmede discussie onmogelijk wordt verklaard, niet geldend kan zijn. De heer W. P. Meyer is van oordeel, dat discussie niet gewenscht is. De zaak is zoo moeilijk te beoordeelen, dat de leden als buitenstaanders discussie toch niet kunnen volgen. Het is het beste voor de standing van den B.N.A. dat de zaak zoo spoedig mogelijk wordt beëindigd.

De heer van Goor is het hiernade eens. Volgens hem is echter discussie niet mogelijk. Spreker is als lid van de Commissie voor het opstellen der concept-statuten en reglementregelen debat geweest aan deze redactie en herinnert zich, dat het de bedoeling was geen discussie toe te laten, juist om te voorkomen dat de vergadering zou afdalen in een volkomen onvruchtbare verwarde gedachtenwisseling.

Mr. Rosenboom meent, dat de opmerking van den heer van Goor geen argument inhoudt. Overigens is hij het eens met den heer Meyer dat discussie niet gewenscht is.

De heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk merkt op, dat als men vragen stelt, er ook discussie komt.

De Voorzitter neemt hierna, gehoord de verschillende opvattingen, het besluit, discussie toe te laten.

De heer Kromhout vraagt of het goed wordt geacht, dat de heer Moojen de discussie bijwoont.

De heer Moojen geeft als zijn meening te kennen niet alleen het recht te hebben de discussie bij te wonen maar ook den plicht hier te zijn, omdat hij hier als beklaagde staat voor zijn hoogste rechtbank.

De heer Kromhout deelt mede, dozen wenk slechts te hebben gegeven om de rentrée van den heer Moojen joyeuser te kunnen voorbereiden.

De Voorzitter stelt hierna de Commissie in de gelegenheid haar Rapport zoo noodig toe te lichten.

De heer Ir. Jos. Cuypers deelt namens de Commissie mede, dat deze het niet noodig acht de zaak harerzijds nog mondeling toe te lichten.

De Voorzitter geeft thans gelegenheid vragen te stellen.

Van deze gelegenheid wordt gebruik gemaakt door den heer Gratama, wien uit deze zeer ingewikkelde zaak vooral is opgevallen, dat de heer Moojen een belangrijk aandeel heeft gehad in het ontwerp van het prijsvraagprogramma en daarna heeft medegewerkt aan het programma van een der inderders, i.e. den heer Zweedijk.

Uit dit feit volgen volgens spreker 3 vragen. 1e. was het ontwerp van den heer Zweedijk inderdaad gebaseerd op het programma, aan welker opstelling de heer Moojen medegewerkt heeft?

2e. heeft de heer Moojen invloed kunnen uitoefenen op de beoordeeling van de plannen?

3e. zoo neen, had de heer Moojen dan nog invloed kunnen uitoefenen op de definitieve keus van het project, wanneer de keus van het project niet gevallen was op het project van Zweedijk?

Mr. Rosenboom beantwoordt namens de Commissie deze vragen als volgt. Wat de prijsvraag betreft moet men twee stadia onderscheiden. Er was oorspronkelijk een programma van eischen opgesteld voor een meervoudige opdracht door een Commissie waarvan de heer Moojen geen lid was, maar welke hij toch ongetwijfeld technisch advies heeft

verschafft. Daarna heeft in Indië de prijsvraag plaats gevonden, welke is uitgeschreven geheel buiten den heer Moojen om. Het programma voor deze prijsvraag is hetzelfde geweest als voor de meervoudige opdracht.

De heer Moojen heeft geadviseerd dit programma niet voor de prijsvraag te bezigen. De door den heer Gratama gestelde vraag is in zoverre bevestigend te beantwoorden, dat het plan Zweedijk vervaardigd is op een programma, waarbij de heer Moojen betrokken is geweest, maar de heer Moojen heeft het overnemen van het programma niet gewild. Zijn handelwijze in deze is niet laakbaar.

Wat de tweede vraag betreft heeft de Jury aan de Commissie uitdrukkelijk verklaard, dat de heer Moojen geen invloed heeft uitgeoefend op de beoordeeling van de plannen.

De derde vraag, wat hij had kunnen doen als het ontwerp Bali niet gekozen was, kan niet aan de orde worden gesteld. Hierna stelt de heer P. Schmidt de vraag over de onbepaaldheid van de klacht. Spreker is van meening, dat in het feit, dat de klacht niet kan worden geformuleerd, de kern van de geheele zaak ligt.

Mr. Rosenboom antwoordt hierop, dat de klachten inderdaad niet concreet geformuleerd zijn. Intusschen doet dit tot de zaak thans niet af, want de heer Moojen heeft gelegenheid gekregen zich te kunnen vertegenwoordigen en hij heeft zich vertegenwoordigd.

Aangezien niemand meer het woord vraagt, gaat de Voorzitter over tot de stemming. Hij benoemt in de Commissie van stemopneming de heeren W. P. Meyer en A. H. van Leeuwen.

De heer Moojen verlaat de zaal. Gestemd wordt vóór of tegen het Rapport van de Commissie van Beroep. Uitgebracht worden 36 stemmen, waarvan 5 in blanco. Vóór stemmen 28 leden. Tegen stemmen drie leden.

De meerderheid van 2/3 van het aantal uitgebrachte stemmen ad 21 is dus vóór aanneming van het rapport van de Commissie van Beroep, dat is aangenomen.

De heer Gratama vraagt thans het woord en zou een principieele uitspraak willen over de door hem gestelde eerste vraag, los van de kwestie Moojen. De vraag dus of men als lid, wanneer men bij het opstellen van een prijsvraag-programma betrokken is, aan een project in die prijsvraag mag medewerken.

De Voorzitter antwoordt dat het niet noodig is deze vraag principieel te behandelen. Vast staat dat men als lid van den B.N.A. zulks niet doet.

De heer Buskens noodigt thans den heer Kromhout uit den heer Moojen te verzoeken terug te komen.

Nadat de heer Moojen is binnengeleid, deelt de Voorzitter hem den uitslag van de stemming mede en feliciteert hem, nu de vergadering niet als Alexander de Groote tegen zijn dienstknecht heeft gezegd:

Ga heen, verander Uw titel, verander Uw werk.

De heer Moojen betuigt hierna zijn hartelijken dank aan den heer Buskens voor de voortreffelijke leiding bij de behandeling van zijn zaak. Daarna verlaat de heer Buskens weder de bestuurstafel en neemt de heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk den Voorzitterszetel in.

Deze stelt aan de orde de rondvraag.

De heer Buskens vraagt wanneer of het „Rapport over het optreden van onbevoegden” behandeld wordt.

De Voorzitter deelt mede, dat de behandeling eerst in het Bestuur zal worden besproken, wellicht vindt zij plaats in de December-ledenvergadering.

De heer Koldewey informeert naar de studieprijsvraag van den B.N.A.

De Voorzitter deelt mede, dat er een verzoek om subsidie aan den Minister van Waterstaat is gericht, maar dit is voorloopig afgewezen, omdat over de drooglegging van den Z.O.Polder nog niet definitief beslist was. Thans is echter bekend, dat de inpoldering doorgaat. Nu zijn wij afhankelijk van de nog te benoemen Directie, die de definitieve gegevens moet verschaffen. De Commissie heeft wel enkele gegevens van de Directie van de Zuiderzeewerken ontvangen, maar deze zijn te vaag om een prijsvraagprogramma op te stellen.

De heer Gratama vraagt waarom er voor het Nederl. Paviljoen te Brussel geen prijsvraag is uitgeschreven.

De Voorzitter deelt mede, dat de Tentoonstellingsraad zeer actief is geweest en tot het uitschrijven van een openbare prijsvraag heeft geadviseerd. De zaak heeft echter op het Departement zoodanig vertraging ondervonden, dat tenslotte de tijd voor een prijsvraag verstreken was. Er is ook nog sprake geweest van een besloten prijsvraag, maar de Commissaris-Generaal, Oud-Minister Verschuur, heeft tot een enkelvoudige opdracht aan Ir. D. Roosenburg besloten. De heer Munnik vraagt of het bekend is, dat bij het invoeren van de Architectenwet de eisch wordt gesteld van ineensmelten van de Vereenigen, zooals deze eisch gesteld is bij de accountants.

De Voorzitter deelt mede, dat bij de accountants deze eisch niet is gesteld. Eenige accountants-vereenigen hebben een fusie met elkaar aangegaan. Bij de architecten zal de eisch van samensmelting niet gesteld worden.

De heer Moojen deelt mede, maandenlang het slachtoffer te zijn geweest van krantenschrijven. Hij heeft zich daartegen niet kunnen verdedigen en hij is daarom het Bestuur dankbaar geweest dat het hem destijds in de gelegenheid heeft gesteld met het Bestuur een bespreking te voeren en zich te kunnen verdedigen. Thans is het voor hem van het grootste belang — en dat is wel voor hem de hoofdzaak van de geheele zaak, — dat hij in het publiek gerehabiliteerd wordt. Hij vraagt alzoo aan het Bestuur deze rehabilitatie ten spoedigste te doen geschieden.

De Voorzitter antwoordt hierop dat hij op dit verzoek zonder voorkennis van het Bestuur niet kan ingaan. De zaak zal op de eerstvolgende bestuursvergadering behandeld worden.

Op een aandrigen van den Heer Moojen deze rehabilitatie op te stellen in een vorm waarmede ook hij accoord kan gaan, zegt de Voorzitter toe dat in het algemeen over den vorm van een publicatie het Bestuur beslist. Deze publicatie zal echter geschieden in overleg met den Heer Moojen.

Ten slotte brengt de Voorzitter dank aan den Raad van Orde en de Commissie van Beroep voor alle zorgen en den velen tijd, die zij aan deze moeilijke zaak in het belang van den Bond hebben besteed.

Niemand vraagt meer het woord en met dank aan de aanwezigen, sluit de Voorzitter de vergadering.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 45
I. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 10 NOV. 1934

DIE THEILUNG DER ERDE

H. A. v. d. EYNDE, FEC.

Nehmt hin die Welt! rief Zeus von seinen Höhen
Den Menschen zu; nehmt, sie soll euer seyn.
Euch schenk' ich sie zum Erb' und ew'gen Lehen;
Doch theilt euch brüderlich darein.

Da eilt, was Hände hat, sich einzurichten,
Es regte sich geschäftig Jung und Alt,
Der Ackermann griff nach des Feldes Früchten,
Der Junker birschte durch den Wald.

Der Kaufmann nimmt, was seine Speicher fassen,
Der Abt wählt sich den edeln Firnewein,
Der König sperrt die Brücken und die Strassen
Und sprach: der Zehente ist mein.

Ganz spät, nachdem die Theilung längst geschehen,
Naht der Poet, er kam aus weiter Fern';
Ach, da war überall nichts mehr zu sehen,
Und Alles hatte seinen Herrn.

Weh' mir: so soll denn ich allein von Allen
Vergessen seyn, ich, dein getreuster Sohn?
So liess er laut der Klage Ruf erschallen,
Und warf sich hin vor Jovis Thron.

Wenn du im Land der Träume dich verweilet,
Versetzt der Gott, so hadre nicht mit mir.
Wo warst du denn, als man die Welt getheilet?
Ich war, sprach der Poet, bei dir.

Mein Auge hing an deinem Angesichte,
An dienes Himmels Harmonie mein Ohr;
Verzeih dem Geiste, der, von deinem Lichte
Berauscht, das Irdische verlor.

Was thun? spricht Zeus, die Welt ist weggegeben,
Der Herbst, die Jagd, der Markt ist nicht mehr mein.
Willst du in meinem Himmel mit mir leben,
So oft du kommst, er soll dir offen seyn.

UIT SCHILLERS GEDICHTEN, BIJ DE HERDENKING VAN ZIJN 175STEN GEBOORTEDAG OP 10 NOVEMBER 1934.

KANTOOR VAN „DE CENTRALE ONDERLINGE”, DEN HAAG. ARCHITECT JAN WILS. B.N.A

Het nieuwe kantoor van „de Centrale Onderlinge” ligt aan de Alkemadelaan op de hoek van de Waalsdorperweg. In verband met het geringe bezoek werd een ligging betrekkelijk ver buiten het centrum van den Haag geen bezwaar geacht.

De plattegrond geeft aan: twee haaks op elkaar staande vleugels. In de korte vleugel (zijde Waalsdorperweg) liggen de vergaderzaal van commissarissen en de directievertrekken; in de lange vleugel liggen alle werkvertrekken, ondergebracht in twee grote werkhallen op de begane grond en de verdieping, naar de behoefte van het werk verdeeld door verplaatsbare glazen schotten.

De hoofdingang van het gebouw is op de hoek van de twee straten; de dienstingang, tevens de ingang van de conciërgewoning, is aan de zijde van de Bronovolaan.

Bijna het hele souterrain onder de werkhallen is ingenomen door het archief; slechts een klein deel is bestemd voor de rijwielbergplaats en de garderobes van het personeel. In het souterrain van de korte vleugel zijn de verwarmingskelder, de kamer van den archiefbewaarder, de bergplaatsen van het drukwerk en papier en een garage. Van het archief zijn boekenliftten naar de afdelingen op de begane grond en de verdieping.

Voor de berging van de meest waardevolle boeken zijn op de beg. grond twee brandvrije kasten.

Op de eerste verdieping is de woning van de conciërge.

Op de tweede verdieping is een lunchroom voor het personeel met dakterras.

De constructie van het gebouw is een geraamte van kolommen

478

en balken met vloeren van gewapend beton. De buitenwanden zijn gemetseld van bezande strengperssteen, aan de binnenzijde bekleed met drijfsteen. De hoogte van de borstwering is 1.25 m. om te voorkomen, dat tijdens het werken op de straat wordt gekeken.

De plafonds zijn gestort op aerocreteplaten, wat, met de vloerbedekking van rubber, een goede geluidsisolatie geeft. In de tikkamer en het vertrek met de kantoor machines is het plafond bovendien bekleed met platen van geperforeerd celotex.

De wanden van de hal en van de gangen zijn bekleed met helder blauwe splijtstenen. De vloer van de hal en de trappen zijn belegd met ijzeraarden vloer- en traptegels. De vloeren van de vergaderzaal en de directievertrekken hebben een parketvloer. De voornaamste vertrekken hebben een lambrizing van eiken triplex.

De kleuren in de werkvertrekken zijn: vloeren donker grijs zwart geaderd (rubber), wanden en plafond wit, ijzerwerk aan wanden en ramen zilvergrijs, vensterbanken helder blauw (vensterbankstenen), meubels voor 't merendeel zwart, kaster (staal) helder geel.

Het werk is uitgevoerd door de N.V. Bataafsche Aannemingsmaatschappij v.h. J. v. d. Wal en Zoon te den Haag; de centrale verwarmingsinstallatie (éénpijps-systeem) door fa. J. C. Korsten; warmtetechnisch ingenieur was Ir. P. W. Deerns.

De bouwtijd was van October 1933 tot Mei 1934.

De aansluitende huizen aan de Waalsdorperweg zijn gebouwd door de fa. Joh. Schippers en behoren niet aan de C. O.

HAL KANTOORGEBOUW VAN DE „CENTRALE ONDERLINGE” DEN HAAG

ARCHITECT JAN WILS B.N.A.
479

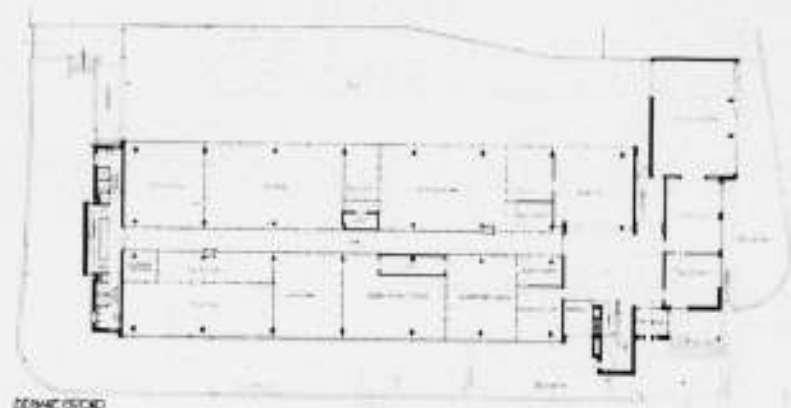
VOORGEVEL

GANG

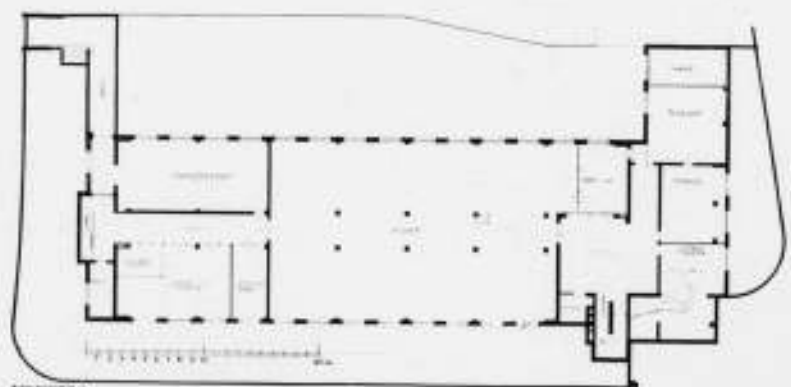
ACHTERGEVEL

BEGANE GROND

PLAN 1e EN 2e VERDIEPING

PLAN SOUTERRAIN EN BEGANE GROND

„LA CONSERVATION ET LA RECONSTRUCTION DES MONUMENTS HISTORIQUES EN FRANCE”.

Onder dezen titel is j.l. Zaterdag, op initiatief van de Alliance Française, in het Amstel Hotel te Amsterdam een lezing gehouden door den heer Paul Léon, oud-directeur van den dienst der historische monumenten in Frankrijk. Aan deze interessante lezing, tot bijwoning waarvan de Alliance Française de Amsterdamsche kring-leden vriendelijk had uitgenoodigd, en welke door Prof. Dr. Ir. D. F. Slothouwer met een vlot toespraakje in 't Fransch, tot den spreker, was ingeleid, ontleenen wij het volgende:

Zoo ergens, dan is de Fransche bodem rijk aan historische monumenten. Doch al zijn de monumenten oud, het idee om ze te bewaren en te herstellen is nieuw.

480

In verband hiermee memoreerde de spreker dat dit zelfde jaar het honderdjarig bestaan is gevierd van den dienst der historische monumenten in Frankrijk. Begonnen op de puinhoopen der Revolutie eindigt dit eerste „centenaire” op die van den wereldoorlog.

Honderd jaar, lang in de geschiedenis van een menschenleven, beteekenen op het gebied van de historie slechts een korten tijd en zeker zou deze belangstelling in de historische monumenten nog niet bestaan, ware het niet dat het begin van de XIXe eeuw bij uitstek geweest is het tijdperk van wetenschappelijke ontdekkingen en sociale hervormingen. Schijnbare contradictie, maar verklaarbaar als men denkt aan het woord

van Renan: „Ce sont les hommes du progrès qui ont le culte du passé”. In de wetenschappelijke XIXe eeuw ontstaat dan ook de beoefening van de geschiedenis, en met het ontdekken der oude monumenten als bron voor de kennis van een vergane cultuur, gaan de oogen open voor de onzegbare schoonheid dier vele, vergeten kunstwerken. Want sinds de Renaissance, tijdperk van bewondering vóór en imitatie van de klassieke kunst, zijn de middeleeuwsche kunstwerken, welke in een periode van ruim zeshonderd jaar in vrijwel alle provincies van Frankrijk ontstaan zijn, volkomen in vergetelheid geraakt. Ja, meer nog, deze kunst, een der zuiverste uitingen van Fransch nationaal karakter, merkteeken van een vroege, Fransche beschaving, is een voorwerp van spot en verachting voor de „verlichten” der XVIIe eeuw. Zoo schrijft la Bruyère, dat de kunst der middeleeuwen is geweest een tijdperk „d'importation orientale, produit de la barbarie” en spreekt Jean Jacques Rousseau in denzelfden geest over dit werk als „une honte pour ses auteurs”.

Constructie en versiering zijn totaal onbegrepen, zoodat Quatremère de Quincy, de invloedrijke en toonaangevende, permanent secretaris van de Academie des Beaux-Arts in 't begin van de XIXe eeuw van de onvergelykelijke cathedraalen als van Chartres, Amiens en Reims beweerde: „Ces églises ne se tiennent debout que par l'aide de béquilles, qu'on appelle arc-boutants, et qui demeures apparens, sont un aveu d'impuissance”, terwijl de architect en schrijver Blondel van de middeleeuwsche sculptuur zegt: „Figures extravagantes aux postures bizarres, indécentes.”

Soufflot, de architect van het Pantheon, ontziet zich dan ook niet het portaal van de Notre Dame te verminken, als hij dit nodig heeft, om de groote processie baldakijnen door te laten.

Doch niet alleen de monumenten uit de middeleeuwen werden verwaarloosd, zelfs die der Renaissance.

Een bouwwerk als het Paleis van Versailles b.v., symbool van de monarchale eenheid en type van Fransch klassicisme, is, zij het op andere wijze, herhaaldelijk bedreigd. De architect Le Vau wijzigt den oorspronkelijken opzet van Louis XIII, Mansart verbouwt het werk van Le Vau, terwijl Gabriel weer afbreekt wat Mansart gemaakt heeft. Typische bevestiging van het woord van Flaubert: „Le mauvais goût est celui de l'époque précédente”.

De actieve beweging om de oude monumenten te bewaren en zoo noodig te restaureeren dankt zijn ontstaan aan de Fransche revolutie. Weer een eenigszins vreemde paradoxe. Is de Revolutie niet bij uitstek geweest een tijdperk van vandalisme, waarin de ontketende volkswoede in de portalen der kerken de hoofden van heiligen afsloeg en van de kasteelen de herinneringen aan den monarchalen tijd hardhandig verwijderde? Ongetwijfeld, maar anderzijds ontwikkelde de Nationale Vergadering twee belangrijke beginselen, eenerzijds dat de oude nationale kunstwerken eigendom behooren te zijn van de gemeenschap, anderzijds dat alle vervlogen eeuwen recht hebben op gelijke belangstelling der historische wetenschap, en de monumenten als kennisbron van cultuur en kunst dienen te worden in stand gehouden.

Toch moest er nog veel gebeuren eer deze beginselen gemeen goed werden en zonder veel pionierswerk van enkele voorvechters, zou zeker het resultaat dat bereikt is, niet bereikt zijn geworden. Onder deze pioniers verdient een begeesterde als Lenoir, zeker vermelding. Hij stichtte een verzameling oude kunstwerken in het verlaten, en nu geheel verdwenen klooster der „Petits Augustins” op de plaats waar nu de tegenwoordige

481

Ecole des Beaux Arts staat, welke verzameling het begin is geweest van een grooter belangstelling en vele jongeren heeft aangespoord tot uitgebreid onderzoek. Daaronder verdienen genoemd te worden namen als die van den architect Percier, van den historischrijver Michelet, van den organisator baron Taylor en niet in 't minst van den analyst Arcissede Caumont. Heroïsch veel werk is gedaan ook in den eersten tijd van de stichting van een Staats monumenten-dienst. Moeilijk werk ook omdat de goede communicatiemiddelen en andere hulpbronnen in dien tijd ten eenenmale ontbraken. Interessant zijn de reisverhalen van Ludovic Vitet en Prosper Mérimée, de eerste bestuurders van den monumenten-dienst. Maar ondanks alle moeilijkheden ging men vooruit, kreeg men een overzicht van de meest belangrijke kunstwerken en kon men de eerste primitieve maatregelen nemen om ze te beschermen. Doch nog moeilijker was het om tot praktisch restaureren te komen, omdat ook de architecten ontbraken met juist inzicht inzake goed restaureren. „Les réparateurs sont plus dangereux que les destructeurs” schreef Mérimée. Interessante voorbeelden zijn te geven van de wijze waarop de eerste restauraties tot stand kwamen.

Over 't algemeen maakt men er zich af met 't verbergen der gebreken achter pleisterlagen of dun bekledingsmateriaal. Sterk is ook de neiging om onvoltooide oude bouwwerken af te maken met producten van eigen fantasie. De restauratie van de beroemde oude hoofdkerk van St. Denis, door den architect Debret, nogwel „membre de l'Institut”, welke „restauratie” het prachtige bouwwerk op meer dan schandelijke wijze verminkte, gaf ten slotte aanleiding tot zoo'n algemeene verantwoordiging dat door de autoriteiten werd ingegrepen. Over het algemeen bleken de z.g. officieele architecten al heel weinig bruikbaar voor restauratiewerk aan oude gebouwen, waarvoor menschen noodig zijn welke zijn toegerust met groote liefde voor dit speciale werk, bekwaam om het te begrijpen, de structuur te analyseeren, de werkelijke oorzaken van het verval uit te vinden en tenslotte met groot geduld het herstel te bewerken.

Baanbrekend werk is gedaan door Violet-le-Duc. Zijn verdienste voor het behoud en de reconstructie der oude Fransche monumenten is niet hoog genoeg aan te slaan.

Toch was Violet-le-Duc meer architect dan archeoloog en komen zijn doctrinaire beginselen dan ook min of meer in botsing met het door de archeologen nagestreefde doel.

Is zijn werk een onmisbare schakel in den opbouw van het werk tot behoud der monumenten en het vestigen van een algemeene gefungeerde belangstelling er voor, later komen meer gematigde beginselen naar voren. De restauraties krijgen meer het karakter van eenvoudige en onvermijdelijke reparaties, waarbij zooveel mogelijk bewaard wordt wat nog gebruikt kan worden en zoo min mogelijk vernieuwd zij het ook in aanverwante vormen.

Groot is ook de invloed van de Ecole de Chartres onder de eminente meesters als Robert de Lasteyrie en Eugene Lefevre-Pontalis. Over het algemeen oriënteert men zich naar een zoo zuiver mogelijk intact houden van het bestaande en het nemen van maatregelen om verder verval te voorkomen.

Belangrijk is vooral ook het toepassen van moderne materialen en constructiemethoden, in het bijzonder die van het gewapend beton, waarbij het mogelijk is onzichtbare versterkingen aan te brengen vrijwel zonder den uitwendigen vorm aan te tasten. In het begin van deze eeuw bepaalde het werk van den monumentendienst in Frankrijk zich dan ook vrijwel tot het eenvoudig bewaren van het gevondene en onderhoud van het bestaande.

De wereld-oorlog, waarbij alleen in Noord-Frankrijk een duizendtal z.g. geclasseerde, historische monumenten werden verwoest of in ieder geval belangrijk verminkt, stelde een ge-

heel nieuw probleem. Wat te doen? Moest men de tot puinhoopen geschoten monumenten maar zonder meer opruimen en hun plaats benutten voor een nieuwen rationeelen stadsaanleg met nieuwe monumenten, of moest men trachten de oude monumenten te herbouwen? Over 't algemeen heeft men aan de tweede mogelijkheid de voorkeur gegeven. Dit werd mogelijk, omdat men nu over allerlei betrouwbare gegevens, photo's, opmetingen, beschrijvingen beschikte welke in 't begin van de XIXe eeuw nog geheel ontbraken. Wel heeft men een ruim gebruik gemaakt van allerlei nieuwe constructiemethoden en materialen, veelal was het uit elkaar nemen der sterk beschadigde monumenten en van onder af aan weer opbouwen de eenig afdoende methode. Het uiterlijk bleef dan wel ongewijzigd, doch de zwaarte der constructie werd door meer rationeële constructie-methoden belangrijk verlicht. Het werk van den wederopbouw van Noord-Frankrijk is nu voltooid. Dank zij den voorbereidenden arbeid van bijna een eeuw, was men in staat in den betrekkelijk korten tijd van ongeveer vijftien jaren de streek van Duinkerken tot aan de Vogezes te herbouwen en aan de oude monumenten hun uiterlijk aanzien te begeven.

Een effort waarvoor men zeker respect mag hebben. Veel is er nog te doen in Frankrijk want andere gebieden openen zich. Door het verschuiven van 't maatschappelijk bezit en het veranderen der levens-condities raken vele kasteelen van historische waarde onbewoond en onbewoonbaar. Na de bouwwerken der middeleeuwen gaan die der Renaissance meer en meer de aandacht vragen. Men staat hier echter, nu de geldmiddelen, in Frankrijk evenals in andere landen, schaarsch zijn, voor een vrijwel onoplosbaar probleem. Daarom moeten we, aldus de heer Léon, op onze hoede zijn en evenals voor honderd jaar, ondanks het bereikte resultaat, pionierswerk doen voor het behoud van bestaande oude schoonheid. Want de toestand der oude monumenten is een waardemeter voor de cultuur van een volk.

Tot zoover de lezing van den heer Paul Léon welke met een klein, doch voortreffelijk gekozen aantal lichtbeelden werd verduidelijkt. Het algemeen karakter van dit „overzicht” liet uiteraard niet toe op belangrijke restauratie-gevallen dieper in te gaan of interessante voorbeelden een uitgebreider technische toelichting te geven. Voor hen die dit hadden verwacht is de lezing eenigszins een teleurstelling geweest. Evenmin zijn er nieuwe principen in zake restauratie van oude bouwwerken naar voren gebracht. De vraag dient dan gesteld of men dit mocht verwachten, en of die er werkelijk zijn. De Dienst der monumenten in Frankrijk is na een honderdjarige ondervinding gekomen tot een vast omlinjnde werkwijze. Deze bestaat hierin, dat men een oud monument zooveel mogelijk in zijn waarde laat. Vertoont het gebreken dan tracht men de oorzaak daarvan op te sporen en weg te nemen. Dit laatste geschiedt dan met alle technische hulpmiddelen waarover men tegenwoordig beschikt. Men maakt het gebouw weer gezond zoodat zijn bestaan voor een lange reeks van jaren verzekerd is. Dit is een eenvoudig principe waartegen niet veel is in te brengen.

Een gebouw restaureren aan den buitenkant, zonder de oorzaak van de gebreken radicaal weg te nemen, is uiteraard geldverspilling. Restaureren is, gezien in 't licht van bovenstaand principe, voor den architect een betrekkelijk ondenkbaar werk. Veel arbeid moet worden verricht en veel geld besteed aan dingen die men nooit meer ziet. Gelegenheid tot het uitleven van eigen fantasie bestaat er niet bij. Er is groot piëteit noodig en het is zeker de verdienste van den heer Léon hierop in allen eenvoud de aandacht te hebben gevestigd.

J. M. v. H.

BOERENHOFSTEDEN „REE-STIJN” AAN DEN ESSENDIJK NABIJ DEN KOEDOOD TE RHOON

BOEKBESPREKING

Pernis, Hoogvliet, Poortugaal en Rhooon, alsmede verdwenen en bestaande merkwaardigheden in het westelijk gedeelte van het Eiland IJselmonde, door J. Verheul Dzn., Architect B.N.A. Uitgave N.V. Drukkers en Uitgeversbedrijf Stemmering & Co., R'dam.

Dit is het 6e boekje, dat de ijverige schrijver wijdt aan de landelijke bouwkunst en het landschapsschoon rond Rotterdam. We hebben groote bewondering en eerbied voor dezen omvangrijken arbeid, die, vooral in dit boekje, waar het om Pernis gaat, nog tijdig vastlegt, wat wellicht over eenigen tijd reeds tot het verleden zal behooren. Want de moloch Rotterdam heeft sinds 1923 groote oppervlakten van west IJselmonde door annexatie en koop opgeslokt, waarschijnlijk niet met de bedoeling de oude boerderijtjes langs de dijken en dreven tot vriendelijke natuurmonumenten te maken. Voor minnaars van de eenvoudige schoonheid zullen de boekjes van den Heer Verheul van hooge waarde blijven, omdat ze de herinnering bewaren aan een poëtisch getint levensbeeld, dat rond de groote steden (om maar niet te spreken van het platteland) thans bijna niet meer of althans heel moeilijk meer waar te nemen is.

Na een inleiding behandelt de Heer Verheul westelijk IJselmonde en achtereenvolgens de in den titel van het boek genoemde plaatsjes.

Over alles wordt verteld, alles wordt beschreven. Zijn traditie getrouw,

PRIJSVRAAG VOOR EEN OP TE RICHTEN GEDENKTEEKEN VOOR H.M. DE KONINGIN-MOEDER TE DEN HAAG

Het Comité „Gedenkteeken H.M. de Koningin-Moeder 's-Gravenhage” schrijft een openbare prijsvraag uit voor genoemd Gedenkteeken onder de volgende voorwaarden:

Mededingen in deze prijsvraag kan ieder in Nederland woonachtig Nederlandsch beeldhouwer.

Omschrijving. Het Gedenkteeken wordt opgericht om in eenvoudigen, zinrijken, plastischen vorm de herinnering aan H.M. de Koningin-Moeder levendig te houden. Het is niet noodzakelijk, dat een standbeeld in den engeren zin van het woord wordt opgericht, maar in ieder geval moet de figuur van H.M. de Koningin-Moeder in reële opvatting het voornaamste en meest dominerende deel van het Gedenkteeken zijn. In de wijze waarop de kunstenaar het karakter en de gedaante der Vorstin, zooals die bij Haar Volk bekend en geliefd was, meent te moeten weergeven, is hij overigens geheel vrij, evenals in de vormgeving van het geheel en in de keus der materialen, mits deze tegen atmosferische invloeden bestand zijn.

Plaats van oprichting. Het Gedenkteeken zal — behoudens goedkeuring van het Gemeentebestuur — worden opgericht in het Rosarium aan het Jozef Israëlsplein in het verlengde van de Jozef Israëlsalaan.

Prijzen. Er worden uitgelooft drie prijzen, t.w.: Eén eerste prijs groot f 750.—, Eén tweede prijs groot f 450.—, Eén derde prijs groot f 300.—

Honorarium. Aan dengene wien de uitvoering van het Gedenkteeken wordt opgedragen wordt een honorarium toegekend van f 4500.—; hiervoor zal een afzonderlijke overeenkomst worden gemaakt (zie het volledige programma) waarin o.a. een regeling zal getroffen worden, ingeval de kunstenaar tijdens de uitvoering van het werk mocht komen te overlijden, benevens een regeling omtrent eventueel verschuldigde boete wegens te late oplevering van het Gedenkteeken.

beschrijft de Heer Verheul ook weer alle groote of merkwaardige boerderijen, bij zijn afbeeldingen. Meer dan in zijn vorige boekjes, daalt de schrijver thans in historische wetenswaardigheden af. Amusant is de Heer Verheul in zijn veronderstelling dat Daniël Marot de bouwmeester zou zijn geweest van „t Huis te Pendrecht” aan de Dorpsstraat te Rhooon, tegenover het Kasteel, waarvoor een voor de hand liggende reden wordt meegedeeld. „Dit is echter slechts een veronderstelling van mij, die louter op fantasie berust.”

Ik wensch dit en de andere boekjes van dezen schrijver in de hand van de jongere bouwkundigen, die (gelukkig) onder de aantrekkelijkheid leven van het Nie-dagewesene. Maar in hun opwinding daarover vliegen ze zoo gemakkelijk langs het Immer-dagewesene heen. En op dit Immer-dagewesene, waarvan dikwijls zoo'n groote intieme bekoring uitgaat, richt de Heer Verheul de aandacht. Moge zijn pleitrede voor het behoud van schilderachtige landelijke en bouwkundige schoonheid van vroegere tijden weerklink vinden in veler ooren.

Het boekje bevat 36 afbeeldingen, door den auteur met medewerking van den Heer L. M. Molendijk vervaardigd, en een kaartje, dat helaas te klein uitviel om niet-georiënteerden een duidelijke wegwijzer te zijn. De schrijver droeg dit deel van zijn arbeid op aan Jhr. Mr. Dr. H. A. van Karnebeek, den Commissaris der Koningin in Zuid-Holland.

J. P. M.

Jury. De inzendingen zullen worden onderworpen aan het oordeel van een jury, bestaande uit de heeren: 1. Prof. J. Bronner; 2. K. I. B. A. de Coster; 3. Dr. H. E. van Gelder; 4. Herm. v. d. Kloot Meijburg; 5. Dr. J. Mendes da Costa; 6. Prof. A. W. M. Odé; 7. H. D. Pierson.

Inhoud van de inzendingen. Verlangd worden: a. de teekeningen van het Gedenkteeken in plattegrond, opstand en doorsnede, in dier voege, dat zij een juist beeld er van geven op een schaal van 1 à 10; b. een maquette van het Gedenkteeken in gips op een schaal van 1 à 5; c. het belangrijkste plastische onderdeel op ware grootte; d. een gedetailleerde kosten-begroting; e. een toelichting op het ontwerp.

Wijze van inzending. De ontwerpen worden franco ingewacht, tusschen 24 en 31 December 1934 aan het adres van het Schilderkundig Genootschap Pulchri Studio Lange Voorhout 15 's-Gravenhage.

Datum van opdracht en onthulling. Wanneer opdracht tot uitvoering wordt gegeven, zal dit geschieden uiterlijk 15 Januari 1935. De prijsvraaguitgever wensch de openbare onthulling van het Gedenkteeken te doen plaats vinden 2 Augustus 1935.

Inlichtingen. Men kan betreffende het volledige programma schriftelijk inlichtingen vragen t/m 14 November 1934. Deze vragen moeten gericht worden tot het Secretariaat van het Comité, Korte Vijverberg 2, 's-Gravenhage. Indien daartoe aanleiding bestaat worden vraag en antwoord gepubliceerd in het Bouwkundig Weekblad Architectura. Voor zoover dit niet reeds uit de bepalingen van dit programma blijkt, zijn op deze prijsvraag van toepassing de Algemeene Nationale prijsvraagregelen voor bouw-, beeldhouw-, ambachts- en nijverheidskunst.

OORLOG EN STEDEBOUW.

Wij lezen in de N.R.Cr. van 7 Oct. j.l. het volgende:

Voor een Middeleeuwsche stad en vooral voor een markt- en handelsstad was de voornaamste factor de veiligheid. Vandaar dan ook de onafgebroken zorg voor ommuring en omgrachting, voor poorten en muurtorens. Steden als Kampen, Maastricht, Nijmegen, Roermond, Zutphen, enz. bezitten daarvan nog de overblijfselen. Van de poorten zijn de meeste helaas verdwenen, gelukkig zijn er nog enkele behouden. De steden werden omgeven met ringmuren met torens en weergangen. Tegen de binnenzijde der muren werden vaak lage huisjes aangebouwd („an de stadmuire hanghende“), die meerendeels „omme Godes wille aan schamele luyden, aan huyszittende armen en aan laseren of melaatschen“ ter bewoning werden afgestaan en het gezicht op den muur aan de binnenzijde geheel benamen. Voor eenige tientallen jaren bestonden o.a. nog dergelijke huisjes aan den Voerweg te Nijmegen, gebouwd tegen de ommuring van het Valkhof. Bijna zonder uitzondering waren dergelijke muren aan de binnenzijde versterkt door breede diepe pijlers, een reeks spitse of halfronde bogen dragende, tezamen vormende den omgaanden weergang met zijn gekanteelde baksteen borstwering. De muren waren op regelmatige afstanden versterkt door halfronde vooruit-springende, hooger opgaande torens, om vanuit hun schietgaten, den muurvoet te kunnen bestrijken en dien tegen breeklizzer en stormram te beschermen.

In onze oudste steden, die van een ommuring waren voorzien, kruisten zich twee gewestelijke hoofdwegen op den Brink of het marktplein. Tusschen deze hoofdwegen en de ommuring was de bebouwing gewoonlijk zeer dicht, want de veiligheid gedoogde niet het wonen buiten de muren. De veiligheid, het gevaar voor oorlog oefende dus een grooten invloed uit op den aanleg van een stad en haar verschijning in het landschap. Door de uitvinding van het buskruit en de verbetering van het geschut boden de muren ook niet langer voldoende veiligheid en ging men over tot het maken van uitgebreide fortificatiën. Torens, muren en poorten, die den geheelen stads-omtrek zoo sprekend afteekenden tegen de lucht, moesten plaats maken voor omwallingen met zwaren berm en bijna onzichtbare poortdoorgangen, een omwalling die in kleur en lijn als het ware overging in het landschap, zoodat de stad van buiten gezien als in een heuvel verzonken geleek.

De steden vertoonden dus een beeld, dat geïnfluenceerd werd door de wapentechniek van den tijd. Later verloren door den vooruitgang in de wapening de steden de betekenis als vesting, de oorlog werd meer gevoerd in het open veld, waar de legers elkaar slag leverden en in de laatste eeuw stond de bouw en aanleg van steden dan ook niet meer zoo sterk onder den invloed van oorlogsmogelijkheden.

De ontwikkeling der oorlogstechniek van de laatste jaren, doet echter verwachten, dat de toekomstige oorlog niet meer aan de grenzen wordt gevoerd en niet alleen door de actie der militairen wordt beslecht, de geheele bevolking zal er in worden betrokken.

Met de invoering van vliegtuigen, die bommen zaaien in het achterland, krijgt de oorlog in zijn directe gevolgen weer overeenkomst met dien uit de middeleeuwen, een oorlog, die zich richt tegen ieder, soldaat zoowel als burger.

En evenals het vroeger vanzelfsprekend was, dat de architect zich bemoeide met de oorlogstechniek van zijn tijd, de groote kunstenaar Leonardo da Vinci, ontwierp zelfs vestingen en verdedigingswerktuigen, zal ook de huidige bouwmeester genoodzaakt worden de wapenen van den aanvallende te bestudeeren.

De ervaringen opgedaan in den wereldoorlog en de luchtmanoeuvres van de laatste jaren hebben bewezen, dat een groote stad in haar huidige vorm nooit volledig kan worden beschermd. Over het dichtbevolkte oppervlak van een stad behoort de aanvallende zijn bommen slechts zonder mikken uit te werpen, om reeds groote schade aan te richten.

De luchtbescherming heeft ten doel de schade van den aanvallende grooter te doen zijn dan de schade, die hij aanricht. Het bommen werpen moet te kostbaar worden in verhouding tot het bereikte resultaat. Om dit te bereiken wordt door velen aanbevolen, het zeer ruim bouwen, het verspreiden van de gebouwen over een zoo groot mogelijk oppervlak. De bommenwerper zal dan om nog eenig succes te bereiken, andere bommen moeten gebruiken

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 6 no. 6, 18 Oct. '34.

Architect Richard Acke heeft in leperen een tuindorp gebouwd; architect B. J. Koldewey schrijft erover bij eenige illustraties en vergelijkt dezen woningbouw met soortgelijke Hilversumsche architectuur, die hij geforceerd van streeving noemt. De heer Koldewey noemt ook de tekorten van Acke's werk en vermeldt dat deze architect thans nieuwzakelijk bouwt. Plasschaert maakt het slot van zijn „Arabesken rond de gebonden kunsten“. Schrijver betoogt dat in de uitingen b.v. van kubisme wezenlijke waarden lagen voor de muurschilderkunst en hij knoopt hier beschouwingen aan vast over der Kinderen Roland Holst (die hij Holst noemt), Toorop en Thorn Prikker. Terecht merkt schrijver op hoe weinig kansen Nederland aan zijn muurschilders heeft geboden, waarmede het land zichzelf de grootste schade

dan voor een dicht bevolkte stad. Hij zal zwaardere moeten werpen, waarvan hij er minder kan meenemen. Ook is de aanvallende, wanneer hij op doelen moet richten in sterker mate blootgesteld aan het afweergeschut, dan wanneer hij op zeer groote hoogte zijn bommen vrij willekeurig over een dicht-bevolkte stad kan strooien. Evenals door de verbetering van het geschut in de Middeleeuwen, de steden hun wallen sloopten, zal dus het bommen-vliegtuig een nieuwen stadsvorm kunnen doen ontstaan.

In vroegere tijden hebben architecten vaak steden ontworpen, die de grootst mogelijke veiligheid boden tegen de wapenen van den aanvallende en het ligt voor de hand, dat er ook thans architecten zijn, die zich bezig houden met het ontwerpen van bomvrije steden. Sommigen willen het huidige beeld van onze steden behouden en door bouwtechnische maatregelen een maximum van veiligheid bereiken, anderen meenen, dat de huidige vorm der steden door den bommenwerper onhoudbaar is geworden en zoeken een geheel anderen vorm voor de stad.

Tot de eerste groep behoort een voorstel van den Italiaanschen professor Mariani. Hij wil alle huizen voorzien van pantserkoepels. Ook de verbindingen der huizen onderling wil hij van bomvrije gangen voorzien. Hooge luchtkanalen moeten lucht uit hooper sferen aanzuigen, wanneer de stad door giftgassen is getroffen. Het idee van prof. Mariani kan echter veilig als practisch onuitvoerbaar worden beschouwd.

Vauthier meent de oplossing te hebben gevonden in een bebouwingsplan systeem Corbusier. De ruimere afstand tusschen de gebouwen wordt dan niet verkregen door uitbreiding in de breedte, doch door uitbreiding in de hoogte. Eenige kruisvormige torenhuizen bezitten slechts een klein dakvlak, waardoor het trefgevaar wordt verminderd. Volgens Vauthier heeft men voor bescherming tegen de zwaarste, thans bestaande bommen een betonnen dak noodig van 4 M. dikte, waaronder door het bouwen van torenhuizen dan een zoo groot mogelijk aantal menschen zich veilig moeten kunnen gevoelen. De 4 M. beton wil Vauthier verdeelen over de bovenste vloeren van het torenhuis, zoodat ook de zwaarste bommen gedurende den val geremd worden. Vauthier, chef van den staf onder minister Petain, geldt als een bekwaam deskundige op dit gebied, zoodat men van hem wel ernstig gemeende voorstellen mag verwachten. Toch vindt zijn voorstel veel bestrijding, zoowel in luchtbeschermingskringen als bij architecten. Vier meter beton beschermen misschien tegen de zwaarste bommen, doch het zal wel gaan als met de pantserplaten, die tegen het zwaarste geschut bestand waren tot men het geschut weer zoodanig verbeterde, dat ook deze platen geen weerstand meer boden. De zware betonnen vloer wordt dan eerder een gevaar voor de daaronder huizende bewoners dan een bescherming.

Anderen meenen, dat het ideaal bereikt wordt door de steden, die dan door hun bebouwingswijze een tusschending zijn tusschen stad en dorp, in den vorm van een lint te bouwen, de z.g. lintstad dus. De concentrisch aangelegde stad bezit steeds een punt of een gebied n.l. de city, door welks bombardeerling het verkeer en het afweermechanisme van de stad kan worden verlamd. Bij de lintstad ontbreekt deze zone, er is daarin geen punt, door welks bombardeerling het geheele verkeer kan worden stil gelegd.

Verkeers-, industrie- en woongebied liggen in gescheiden zones, zoodat afweer voor elke zone afzonderlijk mogelijk is. De lintstad, in Rusland ontstaan, werd spoedig uit economische en verkeerstechnische overwegingen erkend, zoodat vele Russische lintsteden reeds luchtbeschermingssteden worden genoemd. Belangrijke industriesteden in den Oeral zijn in den vorm van een lintstad gebouwd. Het nieuwe Leningrad zou eveneens als luchtveilige lintstad worden gebouwd. In de Russische vakliteratuur vinden we o.a. volgende voorschriften: „De bouwplannen der steden moeten alvorens tot uitvoering ervan wordt overgegaan ter goedkeuring worden ingediend bij het ministerie van oorlog, hooge gebouwen mogen alleen voor militaire doeleinden worden gemaakt, de overige huizen mogen niet meer dan drie hoog zijn. Het leidingnet van de stad moet onder den grond bomvrij worden gelegd. De graad der vernietiging eener stad staat in verhouding tot de dichtheid der bebouwing en de hoogte der huizen“.

De groote stad in haar huidige vorm schijnt dus haar tijd te hebben gehad.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 36 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 17 NOV. 1934 No. 46 DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B. N. A. Ledenvergadering (Najaarsvergadering) van den B. N. A. op Zaterdag 15 December 1934, des voormiddags om 10.30 uur, in Gebouw Arti et Amicitia, Rokin 112, te Amsterdam.

Voorloopige agenda:

1. Opening.
2. Notulen.
3. Mededeelingen.
4. Verkiezing van twee bestuursleden.
5. Verkiezing van leden der permanente commissies.
6. Benoemingen.
7. Begroting voor 1935.
8. Behandeling van het rapport van de Commissie ter bestudeering van de oorzaken inzake het werken van niet voldoende bekwame bouwkundigen op het terrein van den architect en de middelen ter bestrijding daarvan.

Bestuursverkiezing.

Volgens het door de Ledenvergadering vastgestelde rooster, treden dit jaar af de heeren Ir. A. J. van der Steur en E. Verschuyl, die niet herkiesbaar zijn.

Ingevolge het bepaalde in art. 4 par. 14 van het Huishoudelijk Reglement, laatste wijziging van 23 November 1929, verzoekt het Bestuur aan de Gewestelijke Kringen, kandidaten voor te stellen, ter vervulling van beide vacatures, uiterlijk 1 December a.s.

De betreffende bepaling luidt als volgt:

„De verkiezing van de leden van het Bestuur geschiedt uit een voordracht, bevattende de namen van de candidaatgestelden. Een Gewestelijke Kring, of ten minste 10 leden van den B. N. A. kunnen voor een te vervullen plaats in het Bestuur een candidaat stellen.

Bij geen of onvoldoende candidaatstelling is het Bestuur bevoegd daarin te voorzien. De namen der kandidaten moeten schriftelijk ter kennis van het Bestuur worden gebracht om ze te doen opnemen in het orgaan van den B. N. A. dat verschijnt minstens één week vóór de vergadering.

De candidaatgestelden, welke binnen drie dagen na deze publicatie niet schriftelijk aan het Bestuur te kennen hebben gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden geplaatst op de definitieve kandidatenlijst, welke op de vergadering ter kennis van de leden wordt gebracht.“

In verband met art. 7 van de Statuten, waarin bepaald is dat drie leden van het Bestuur in Amsterdam moeten wonen of hun bureau moeten hebben, moet er bij de candidaatstelling rekening mede worden gehouden, dat één der twee nieuwe bestuursleden te Amsterdam gevestigd moet zijn.

Het Bestuur van den B. N. A.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Gewone ledenvergadering op Donderdag 13 December des avonds 8 uur in de Groote Zaal van het Gebouw Heystee, Amsterdam.

Voorloopige Agenda.

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken en mededeelingen.
- *3. Verkiezing van een bestuurslid.
- *4. Verkiezing van een redactielid van het B.W.A.
- *5. Verkiezing van een lid van de Permanente Prijsvraag Commissie.
- *6. Verkiezing van een lid van den Tentoonstellingsraad.
- *7. Verkiezing van twee leden van de Commissie voor Ontwerpstudie No. 6.
- *8. Verkiezing van drie leden van de tentoonstellingscommissie 1935.
- *9. Behandeling en vaststelling instructie tentoonstellingscommissie 1935.
- *10. Behandeling en vaststelling begroting over het jaar 1935.
11. Rondvraag en sluiting.

Toelichting punt 3. Verkiezing bestuurslid.

In de vacature A. Komter is in de ledenvergadering van 8 Nov. j.l. gekozen de Heer Ir. J. W. Dinger, die zijn benoeming echter niet aanvaard heeft, zoodat een nieuwe verkiezing zal plaats hebben. Den leden wordt verzocht, overeenkomstig art. 21 § 1 van de statuten, schriftelijk kandidaten te stellen bij het bestuur tot uiterlijk 27 Nov. a.s. waarna een voordracht kan worden opgemaakt.

Toelichting punt 4. Verkiezing redactielid (vac. A. Komter).

Door het bestuur is hiervoor een voorloopige voordracht opgemaakt:

- a. Ir. A. J. v. d. Steur. b. Ir. H. T. Zwiens.

Meerdere kandidaten kunnen door tenminste 5 leden schriftelijk bij het bestuur worden gesteld tot uiterlijk 27 Nov. a.s.

Toelichting punt 5. Verkiezing lid P.P.C.

Voorloopige voordracht:

- a. C. J. Blaauw. b. Ir. J. W. Dinger.

Meerdere kandidaten kunnen worden gesteld op de wijze als bij toelichting punt 4 vermeld.

Toelichting punt 6. Verkiezing lid Tentoonstellingsraad.

Voorloopige voordracht:

- a. Wieger Bruin. b. H. C. Verkruysen (herkiesbaar).

Meerdere kandidaten kunnen worden gesteld op de wijze als bij toelichting punt 4 vermeld.

Toelichting punt 7. Verkiezing twee leden. Ontwerp-studie no. 6.

Voorloopige voordrachten:

1. a. Ir. J. Leupen. b. L. C. v. d. Vlugt.
2. a. J. F. Berghoef. b. A. P. Smits.

Meerdere kandidaten kunnen worden gesteld op de wijze als bij toelichting punt 4 vermeld.

Toelichting punt 8. Verkiezing drie leden tentoonstellingscommissie 1935.

Den leden wordt verzocht voor deze verkiezing schriftelijk kandidaten te stellen bij het bestuur tot uiterlijk 27 Nov. a. s. waarna een voordracht kan worden opgemaakt.

Toelichting punt 9. Instructie tentoonstellingscommissie 1935.

Een ontwerp-instructie zal in een der volgende mededeelingen worden opgenomen.

Toelichting punt 10. Begroting 1935.

De ontwerp-begroting zal afzonderlijk aan de leden worden toegezonden.

Bij deze mededeelingen is een bijgewerkte ledenlijst gevoegd ter raadpleging bij het stellen van kandidaten.

Alle candidaatstellingen worden schriftelijk tot uiterlijk 27 November a. s. bij het bestuur ingewacht.

Namens het bestuur:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

ONTWERP-STUDIE No. 5.

Voor de Commissie van Ontwerp-studie No. 5 zijn in de laatste ledenvergadering gekozen de heeren Ir. S. van Ravesteyn en Ir. A. J. van der Steur, terwijl als derde lid de heer A. Eibink door het bestuur is benoemd.

Deze Commissie is met de voorbereiding begonnen.

v. d. W.

LEDENLIJST VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA 1934

GEWONE LEDEN.

H. van Anrooy, Godelindenlaan 20, Hilversum.
H. A. J. Baanders, Valeriusstr. 4, Amsterdam.
Jan Baanders, „De Hooge Wal“, Laren (N.H.).
Jac. S. Baars, Pl. Franschelaan 11, Amsterdam.
E. T. Bakker, Mariotteplein 31, Amsterdam.
S. L. Barenbrug, Tuinstraat 108, Tilburg.
G. Th. Benink, Vosmaerstraat 8¹¹¹, Amsterdam.
Joh. H. J. Berben, Mauritsstraat 18, Breda.
Mej. A. Beuks, Valckenburgerlaan 10, Heemstede.
Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Museumplein 4, Amsterdam.
C. J. Blaauw, Spaarnelaan 24, Haarlem.
J. J. Blaauwboer, Brediusweg 46, Bussum.
A. W. Blokhuis, „De Grootte Schuur“, Adama v. Scheltemaweg, Bergen (N.H.).
B. T. Boeyinga, van Eeghenstraat 48, Amsterdam.
W. Bogtman, Emmakade 45, Haarlem.
J. A. Bonsen, Unksche Pad 1, Oosterbeek.
W. Th. H. ten Bosch, Plaats v. Middendorp 9, Voorburg.
H. B. v. Broekhuizen, C. T. Storkstr. 10, Hengelo (O.).
Wieger Bruin, O.Z. Voorburgwal 100, Amsterdam.
H. J. A. Bijlard, Laan v. Swaensteyn 8, Voorburg.
Jos. Th. J. Cuypers b.i., Maastrichterweg 1a, Roermond.

Ir. J. W. Dinger, c.i., Meentweg 12, Naarden.
A. E. J. van Driel, Singel 381, Amsterdam.
W. M. Dudok, Stationstraat, Hilversum.
Jan Dullaart, Javalaan 13, Hilversum.
Jac. Duncker, Keizersgracht 196, Amsterdam.
A. Eibink, 1e Helmersstraat 115, Amsterdam.
E. Elderenbosch Jr., 1e Helmersstraat 105hs, Amsterdam.
Mevr. Ir. E. C. Einthoven—Zeeman, Radio-dienst, Bandoeng, Java.
P. H. Endt, b.i., Burgem. Zaayerplein 1, Oosterbeek.
D. C. Engel, Eemnesserweg 179, Hilversum.
Ch. Estourgie, Javastraat 106, Nijmegen.
H. G. van Eyden, Kapelstraat, Bussum.
H. A. v. d. Eynde, Willem v. d. Veldekade 2, Heemstede.
G. J. Feith, Beethovenstraat 72, Amsterdam.
C. Felkamp, J. M. Coenenstraat 31, Amsterdam.
Cornis van Gelder, Leidschevaart 308rood, Haarlem.
K. van Geyn, Beethovenstr. 59, Amsterdam.
W. A. van Gogh, Turnerstraat 34¹¹, Amsterdam.
P. de Graaf, Tuinbouwstraat 5, Amsterdam (O.).
H. le Grand, de Lairessestraat 40, Amsterdam.
Lucien la Grillière, Haarlemmerstraat 104¹, Amsterdam.
Z. Gulden, Amsteldijk 22, Amsterdam.

M. v. Harte, Assenstraat 6, Deventer.
J. W. F. Hartkamp, Overtoom 38, Amsterdam.
P. Hartman, Meg van Streefkerkstr. 10, Leiden.
A. V. Hartogh, Frederikspark 10, Haarlem.
C. Hartstra, Nassaupark 1, Bussum.
F. Hausbrand, ing., Koning Willem III laan, Laren.
C. Hellingman Jr., Nassaukade 115, Amsterdam.
J. Helms, Magr. v. Clevelaan 8, Nieuwer-Amstel.
P. B. Hendrix, Raamstraat 10, Amsterdam.
R. Herman, Keizersgracht 359, Amsterdam.
Joh. Hettema, Zaaierweg 109, Amsterdam.
K. K. van Hoffen, Apolloolaan 90, Amsterdam.
A. J. Hooft, Boschlaan 35, Bussum.
H. J. Jacobs, Witte de Withstr. 141hs., Amsterdam.
G. D. Jansen, Herculesstraat 30¹, Amsterdam.
J. W. Janzen, Eikstraat 17, Den Haag.
J. C. Jongens, Weesperzijde 139¹, Amsterdam.
D. P. J. de Kam, Noordeinde 36A, 's-Graveland.
W. J. Klok, Stadhouderskade 122, Amsterdam.
Herman Kloppers, W. Pyramontlaan 1, Wassenaar.
C. W. v. d. Koiff, van Brakelstraat 29, Amsterdam.
N. P. de Koo, Mathenesserlaan 418, Rotterdam.
H. Krop, Amstel 57, Amsterdam.
Mij. v. Kunstnijverheid, Klokhuisplein 5, Haarlem.
Jan Kuyt, Spui 23-27, Amsterdam.
A. H. Kwantes, Roerstraat 63¹¹, Amsterdam.
Jac. Laman, 3e Helmersstraat 19, Amsterdam.
T. J. Lammers, Stadionweg 70, Amsterdam.
J. van der Land, Concordiastraat 17b, Rotterdam.
Frits Lensvelt, Okeghemstraat 38, Amsterdam.
J. Limburg, b.i., Nassau Dillenburgstr. 17, Den Haag.
E. van Linge, W. A. Scholtenstraat 1, Groningen.
Jan van der Lip, Keizerstraat 10, Utrecht.
T. J. Loggers, v. Pelkewijkpark 8a, Zwolle.
A. Lucas, Witte Rozenstraat 36, Leiden.
T. R. Luyken, Kruislaan 208, Amsterdam.
A. de Maaker, Prinsessekade 20, Heemstede.
P. L. Marnette, Wyttenbachstr. 61¹¹, Amsterdam.
H. Martens, Rijnstraat 97, Amsterdam.
G. F. Mastenbroek, J. W. Brouwerstraat 17, Amsterdam.
H. de Meer, Burg. Martensingel 18, Gouda.
B. van der Meer, Diesostr. 6huis, Amsterdam Z.
P. v. d. Meulen, Stationstraat 24, Wildervank.
J. H. Mulder Jr., Noorder Amstellaan 260, Amsterdam.
K. J. Mijnders, 3e Helmersstraat 29, Amsterdam.
Max Nauta, Batjanstraat 18, Amsterdam O.
B. v. d. Nieuwer Amstel, Nassaukade 154, Amsterdam.
W. Noorlander, Amsteldijk 99, Amsterdam.
M. Oesterman, Zwanenburgwal 31, Amsterdam.
W. B. Ouëndag, b.i., Bachplein 9, Amsterdam.
W. Papenhuizen, Vijzelgracht 27¹¹¹, Amsterdam.
M. C. E. Pataky, b.i., Oudermeulenlaan 2, Wassenaar.
L. Peters, Surinameplein 20, Amsterdam.
Joh. A. Peters, Hoofdgracht 26, Den Helder.
J. P. L. Petri, J. W. Brouwerstraat 36, Amsterdam.
P. Polet, Witte de Withstraat 15, Amsterdam.
W. Pool, Laanhorn 43, Buitenveldert (N.A.).
G. W. C. Post, Okeghemstraat 25, Amsterdam.
J. Pot, Sarphatipark 28, Amsterdam.
R. W. Ran, Sophielaan 3, Palembang N.O.I.
Prof. R. N. Roland Holst, „Overbosch“, Bloemendaal.
J. Roodenburgh, P. Lastmankade 4, Amsterdam.
D. Roosenburg, b.i., Kerkhoflaan 11a, Den Haag.
A. C. A. Rotgans, Zeven Provinciënstr. 152, Amsterdam.
G. J. Rutgers, Banstraat 4, Amsterdam.
H. W. Salomonson, Amsteldijk 14, Amsterdam.
C. Schol, Amstelveenscheweg 1012, Amsterdam.

N. Schrier, Molenstraat 11g, Santpoort.
H. Schwartz, Driehuizerkerkweg 29, Velzen.
H. E. Schutte, Gelderschekade 19, Amsterdam.
S. H. van Sitteren, 14 Holland Road Kuala Lumpur (Malakka).
J. C. Slebos, Jennerstraat 8, Amsterdam.
A. P. Smits, Westerlaan 9, Aerdenhout.
W. Smijntink, Alexanderlaan 36, Hilversum.
J. Snellebrand, 1e Helmersstraat 115, Amsterdam.
J. Snuif, Bosch en Vaartstraat 16, Haarlem.
Max Speijer, Weteringschans 83, Amsterdam.
F. Spronk, Looydijk 168, De Bilt.
J. F. Staal, Lassusstraat 9, Amsterdam.
D. Stelling, Overtoom 238, Amsterdam.
A. J. van der Steur, b.i., Botticelliststraat 26, Amsterdam.
Jules van Straten, Saxen Weimarlaan 24, Amsterdam Z.
E. Sunier, Koninginneweg 79, Amsterdam.
A. van Swede, Ploegstraat 117, Amsterdam.
W. G. v. Swers, Adm. de Ruyterweg 353, Amsterdam.
J. C. Teunisse Hzn., Valeriusstraat 17, Amsterdam.
F. J. A. den Tex, Reynier Vinkeleskade 56, Amsterdam.
K. Tholens, Amstel 242, Amsterdam.
F. A. W. van der Togt, Albertinestraat 20, Den Haag.
K. Veen, P. C. v. d. Brinkweg 22, Laren (N.H.).
D. van Velze, Buntlaan, Driebergen.
H. Verburgt, Hindestraat 43, Nijmegen.
H. C. Verkruysen, Spaarnelaan 40, Haarlem.
W. Vermeulen, Belmontelaan 2a, Wageningen.
P. Vorkink, 1e Helmersstraat 187, Amsterdam.
A. R. de Vries, Laanhorn 8, Buitenveldert, Nieuwer Amstel.
G. Waal, Frans van Mierisstr. 102, Amsterdam.
Th. Haakma Wagenaar, Oudegracht 251, Utrecht.
F. A. Warners, de Lairessestraat 90, Amsterdam.
J. B. Wesselingh, Zeilstraat 29, Haarlem.
Mej. R. M. Wichers Wierdsma „Het Maereltje“, Domburg (Zeeland).
K. Wiedijk, Newtonstraat 47hs, Amsterdam.
C. J. Wierda, Fok H. 153, Heerenveen.
K. van der Wilk, Reynier Vinkeleskade 29, Amsterdam.
H. Th. Wijdeveld, tijdelijk: Vossiusstr. 50, Amsterdam.
N. F. Wijmer, de Lairessestraat 155, Amsterdam.
P. J. M. Zeegers, Stadhouderskade 66¹¹, Amsterdam.
J. Zietsma, Overtoom 542¹¹, Amsterdam.
A. H. Zinsmeister, Dr. Metzgerlaan 132, Zandvoort.
W. J. G. Zweedijk, v. Tuyl v. Serooskerkenweg 87¹¹, Amsterdam.
H. T. Zwiens, b.i., Spaarnelaan 44, Haarlem.

BUITEN LEDEN.

N. J. Adema, Architect, Franeker.
G. H. Adema, Valkenboschkade 163, Den Haag.
G. Albers, Gr. Hertoginnelaan 251, Den Haag.
C. L. Alons, Sijzenlaan 50, Den Haag.
Th. Arens, Museum Kamstraat 76, Nijmegen.
F. S. Baartman, Lasondersingel 15, Enschede.
H. Benninck Jr., Architect, Coevorden.
L. H. C. Berger, Brinkhorstlaan 12, Voorburg.
H. J. E. Christoffels, Tomatenstraat 54, Den Haag.
J. Coenraad, Heerengracht 110, Zaandam.
B. van Dam, Architect, Capelle a/d IJsel.
K. van Doorn, Taludweg 3, Hilversum.
A. J. van Eck, Jan de Baenstr. 23, Den Haag.
Ahas Franken, Bartelweg 13, Apeldoorn.
H. Gazenbeek, Annastraat 12, Oosterbeek.
C. de Graaff, Leemzoolsheweg Laren (N.H.).
J. Groenendijk, Du Toitstraat 1, Gouda.

W. C. Groenewegen, Prinsessekade 20, Haarlem.
 D. J. Grutterink, Arnheemschestraat 83, Apeldoorn.
 D. F. J. Harmsen, Karpervijver 5a, Zeist.
 W. K. A. Helwig, Meloestraat 69, Den Haag.
 J. Hermans, Sanga Langa, Dalam, Balik-papan, Borneo N.O.I.
 H. van Hoogdalem, Heimesteinschelaan 6, Rhenen.
 J. A. Hoogeveen, Valkenboschkade 95, Den Haag.
 Alfonso Iannelli, Studio Park, Ridge Illinois, U. S. A.
 W. Kerkhof, Van Heutszstraat 27, Den Haag.
 H. J. Kochx, Oranjelaan 6, Wassenaar.
 J. C. Leyen, Architect, Bergen (N.H.).
 J. Molema, Oldenbarneveltlaan 47, Den Haag.
 J. D. Noest, Zonneveldstraat 9, Leiden.
 Ant. Pet, Sportlaan 98, Den Haag.
 J. C. Pronk, Kempstraat 5, Haarlem.
 H. A. Reus, Steegoversloot 64, Dordrecht.
 H. Rijken, Roermondschestraat 61, Venlo.

D. Saal, Metiusgracht 9, Alkmaar.
 K. Sanders, Segbroeklaan 58, Den Haag.
 Ir. H. Sangster, Frankenstr. 25, Den Haag.
 S. B. van Sante, Architect, Zaandam.
 A. Scherpenhuizen, Anna v. Buerenstraat 223, Den Haag.
 J. L. Schouten, Schoolstraat 7 en 5, Delft.
 H. A. Schram, Beukelsdijk 16, Rotterdam.
 H. Stegeman, Bernard Zweerslaan 5, Arnhem.
 G. Stephen Koelewijn, Brinkplein 8, Baarn.
 L. Stokla, Rijksweg 28, Overschie.
 C. Stuldreher Jr., Rohofstraat 132, Almelo.
 J. J. A. J. v. d. Valk, Tuinstraat 112, Tilburg.
 A. A. Wiesman, Brigittastraat 18, Utrecht.
 H. Wouda, Berkelaan 7, Wassenaar.
 W. Wijmstra, Julianaweg 1, Maarssen.
 H. IJsselmuiden, Apeldoornscheweg 101, Arnhem.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 46
 J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 17 NOV. 1934

ZUIDERBAD TE ZANDVOORT

ARCH. IR. H. T. ZWIERS B.N.A.

BIJ DEN BOUW VAN DE GEMEENTELIJKE ZEE- EN ZONNE-BADINRICHTING „ZUIDERBAD” TE ZANDVOORT

Opzet van plan en inrichting.

Bij de opening van het „Zuiderbad” heeft de burgemeester gezegd, dat van den architect een „spoedbestelling” was gevraagd. Inderdaad hebben zowel het opzetten van het plan als de uitwerking daarvan en de uitvoering moeten plaats vinden in een min of meer Amerikaansch tempo, waardoor misschien hier en daar de doorwerktheid van het geheel heeft geleden, maar waartegenover ook een zekere sportieve vlotheid ontstaan kon, die juist bij dit type „gebouw” gewenscht is.

Op 26 Januari 1933 besloot de Raad in principe de eigen reeds gereed liggende plannen niet uit te voeren en alsnog een architect met de opdracht te belasten, hoewel een groote minderheid meende, dat daardoor het gebouw niet meer voor het najaar klaar zou zijn.

In een Raadszitting in begin Februari mocht ik echter het genoegen smaken mijn schetsplannen met op één na algemeene stemmen aanvaard te zien. De bestekteekeningen (8 stuks, waarvan eenige algemeene details) waren half Februari gereed en het werk kon, geheel overeenkomstig het door mij opge- maakte werkschema, op 3 Maart worden aanbesteed.

Gerekend was op directe gunning en aanvang, zóó, dat het werk in 13 weken tijds voltooid en dus Zaterdag vóór Pinksteren in gebruik genomen zou kunnen worden.

Eén dag voor de aanbesteding kwam echter een adres binnen van verschillende Zandvoortsche ingezetenen, die protesteerden tegen de plannen in verband met de stichting van een badinrichting met café-restaurant door de Gemeente.

Dit adres bracht een onvoorziene aanzienlijke vertraging in de gunning, zoodat meer dan 2 weken verloren gingen.

Desondanks kon het gebouw op Vrijdag voor Pinksteren in gebruik genomen worden mede dank zij de voortvarendheid van den aannemer, de fa. Gebrs. van Rijswijk, te Heemstede.

De opgave omvatte het maken van een 100-tal kleedcabines,

50 voor mannen en 50 voor vrouwen, alle als z.g. wisselcabines bedoeld met gezamenlijke jongens- en meisjeskleedkamers.

De cabines zouden onder toezicht van personeel moeten staan en ook het opbergen der kleeren zou door personeel, dus niet door de bezoekers, moeten geschieden.

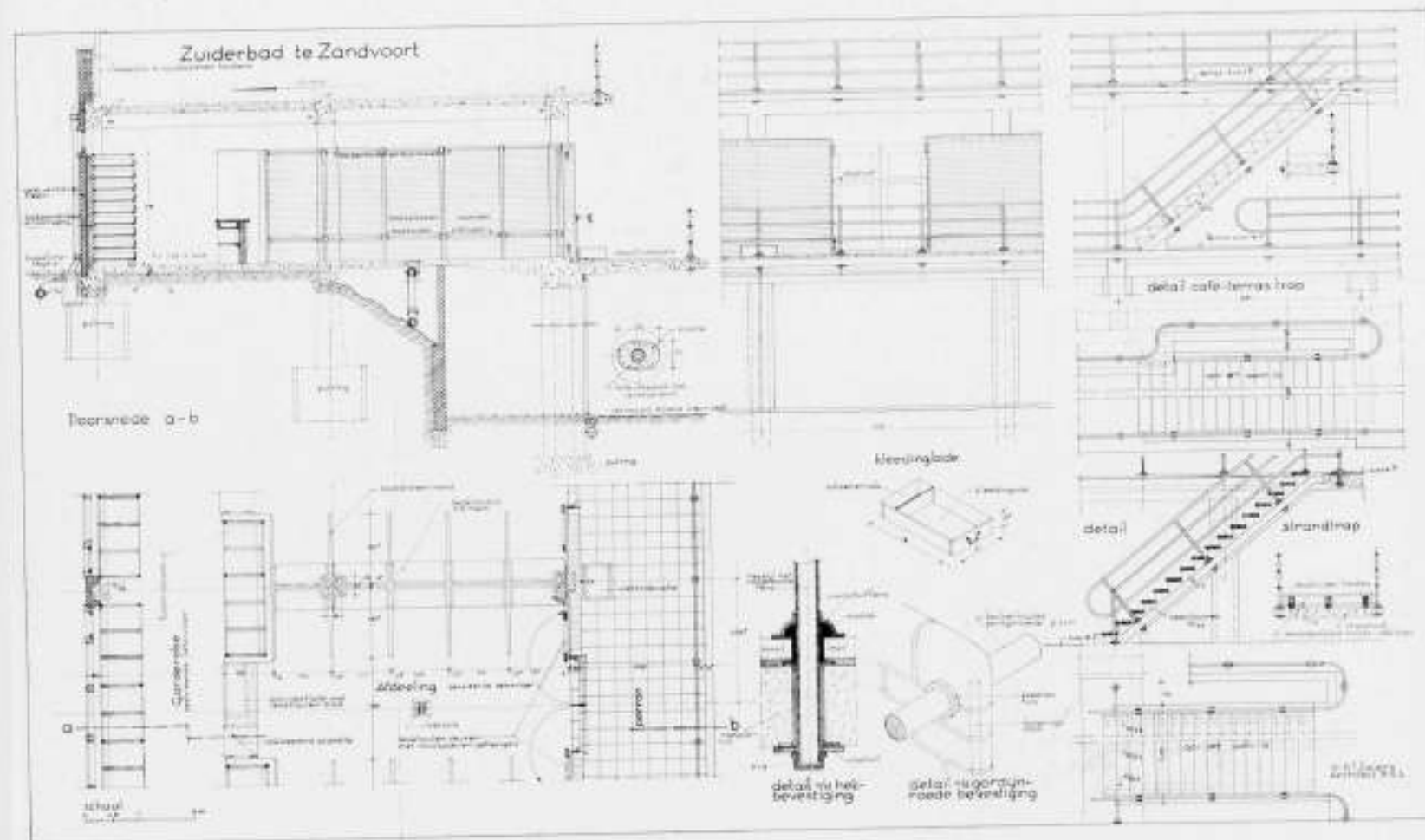
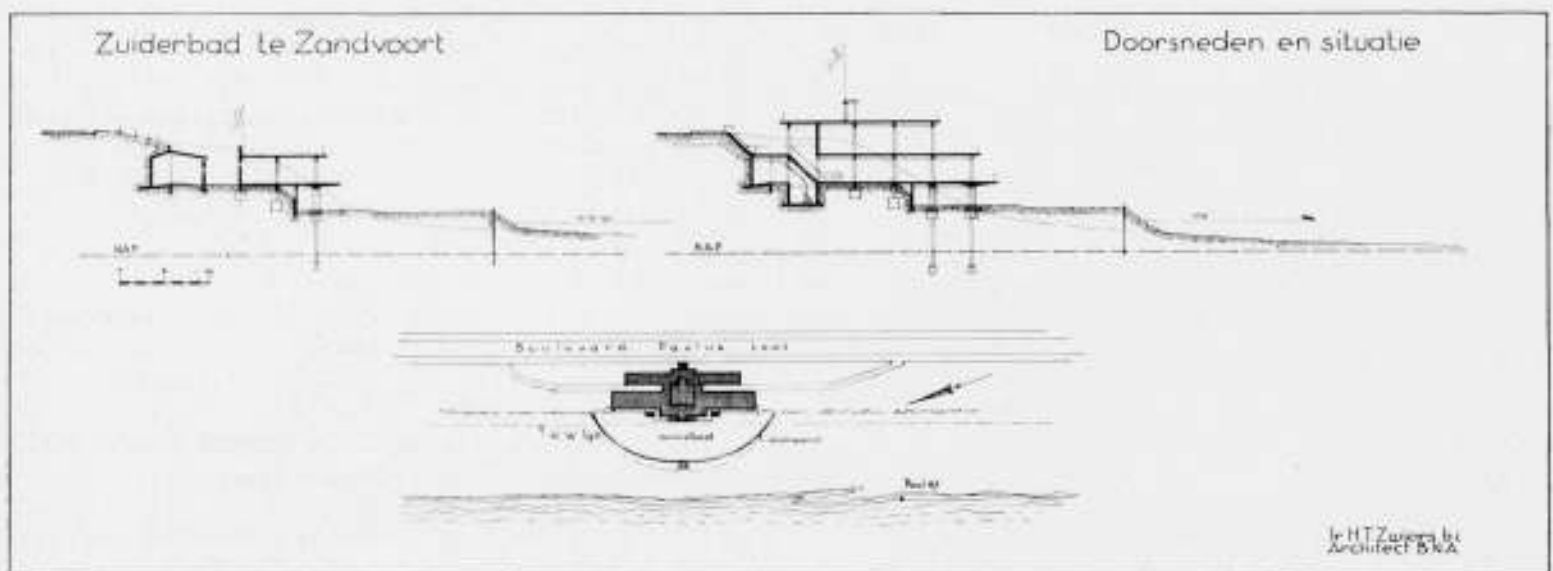
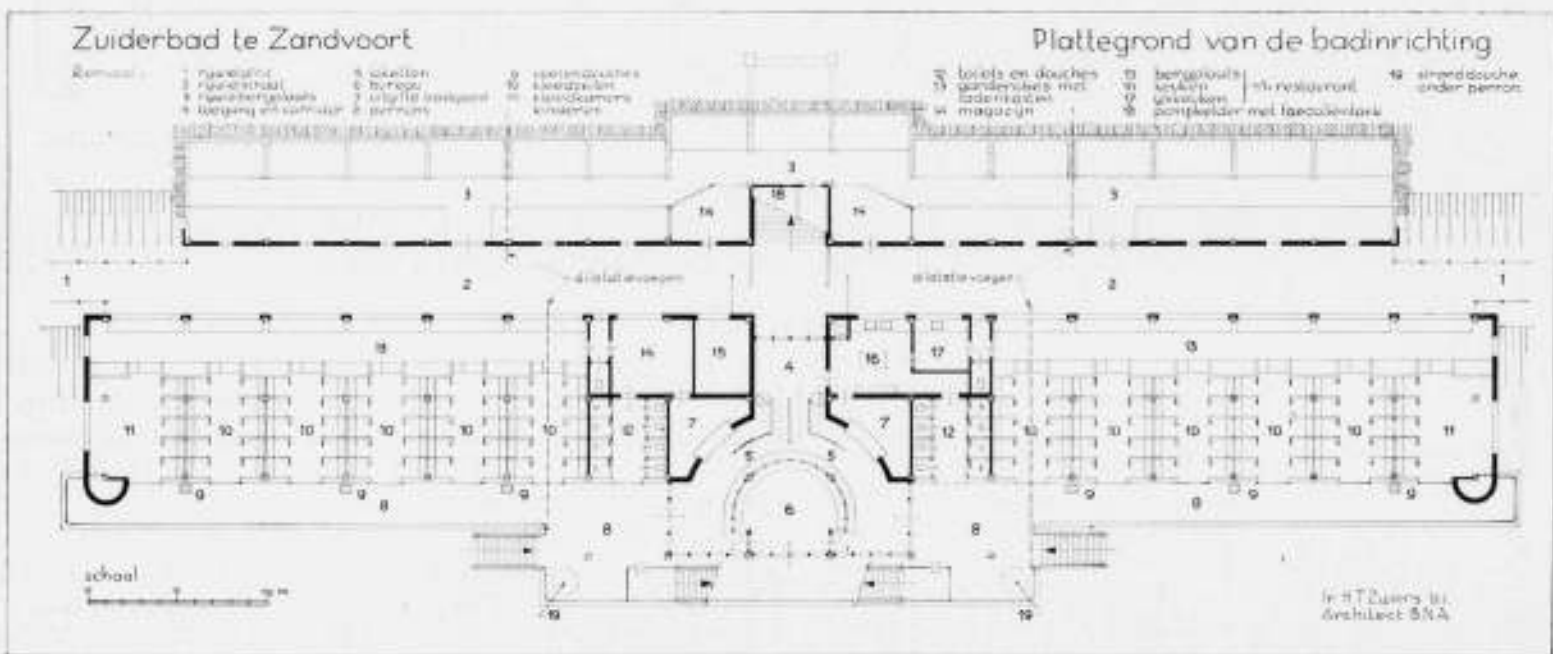
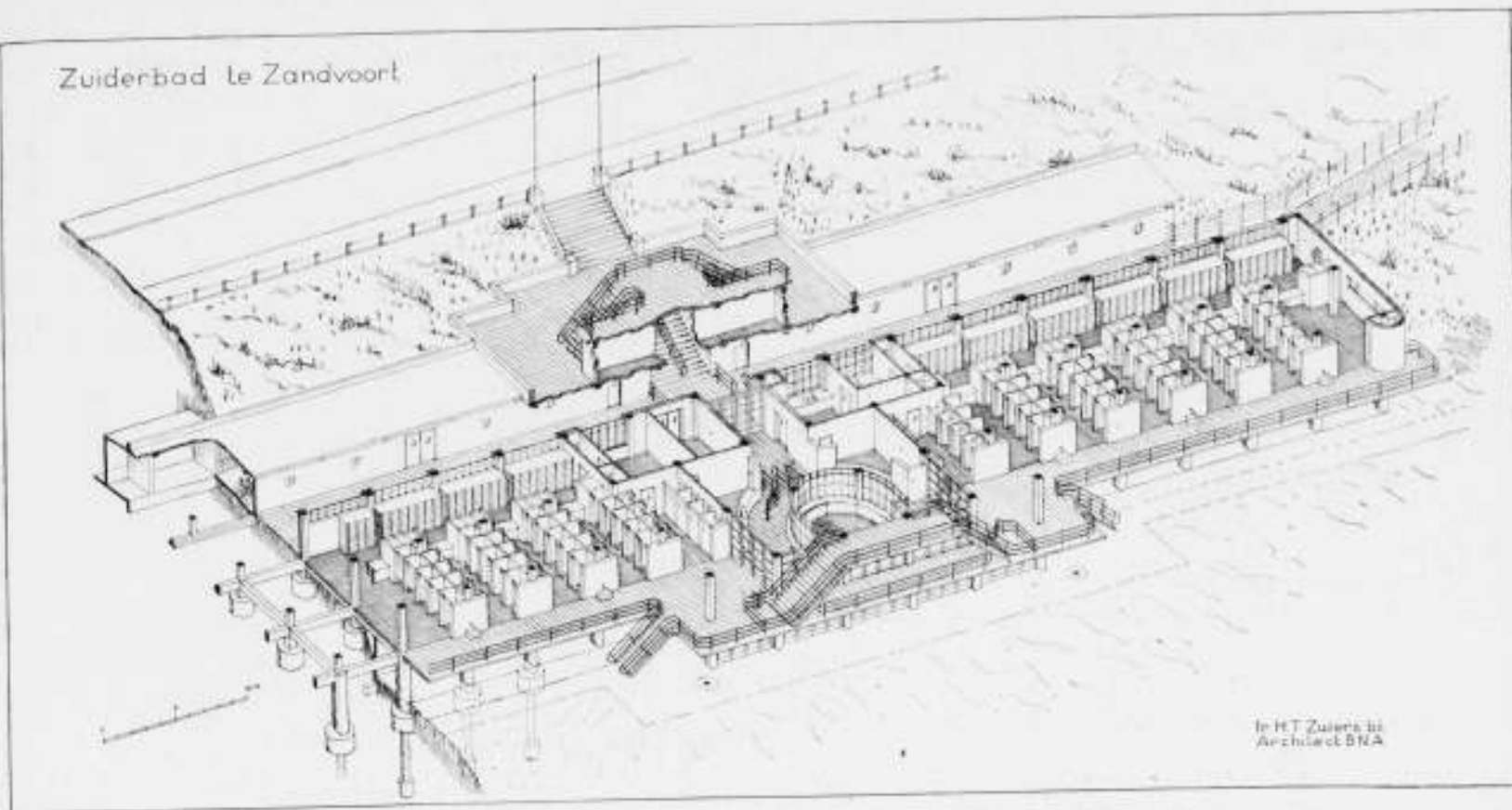
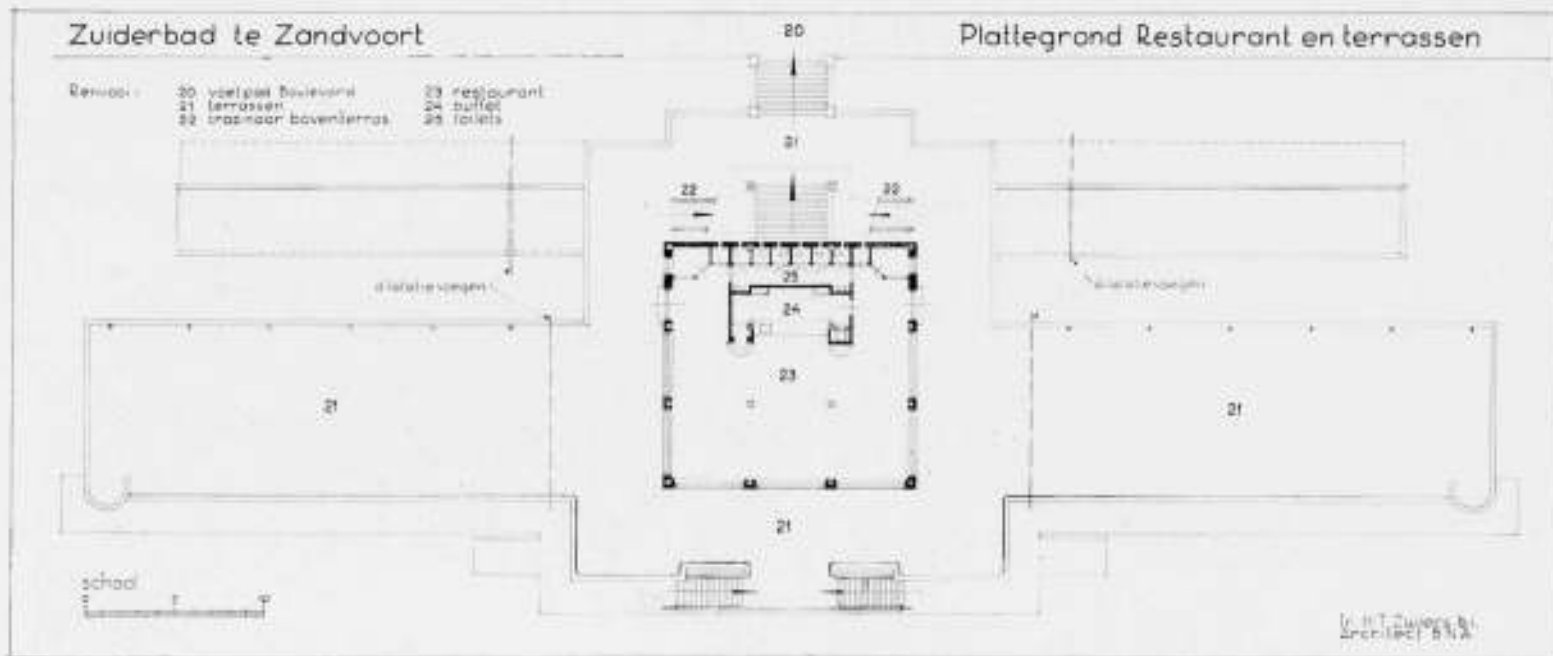
Deze laatste bepaling maakte het mogelijk een plan te ontwerpen, waarbij het opbergen der kleeren op verschillende wijzen, hetzij in laden, hetzij op kapstokken met netjes of zakken, zou kunnen geschieden, zonder dat de opzet daarvoor verschillend zou behoeven te zijn.

De oplossing werd gevonden, door den mannen- en vrouwen- „vleugel” in te deelen in groepen van 2×5 cabines, aan een ruime middengang. Deze gang staat door een toonbank, overeenkomende met de goederenafgifte in stations, in verbinding met de personeelruimte, die achter de cabinegroepen als een lang gestrekte overzichtelijke gang is opgelost. Ter weerszijden in deze gang bevinden zich de kleerenbergplaatsen, terwijl de gang doorloopt achter de aan de einden der vleugels geprojecteerde jongens- resp. meisjeskleedkamers, waardoor een intense controle van het personeel mogelijk is.

De gekozen opstelling der cabines heeft behalve controle en overzichtelijkheid nog andere voordeelen: verdeling der drukte, niet te groote afstand tusschen cabine 1—10 en cabine 40—50, dus zoo kort mogelijke loopafstanden voor het personeel, terwijl de bezoekers met hun laden of kleeerhangers slechts zeer korte afstanden behoeven af te leggen en er geen gedrang bij de afgifte ontstaat.

Bovendien heeft deze opstelling het voordeel, dat op minder drukke dagen enkele cabinegroepen kunnen worden afgesloten, waardoor het bedrijf soepel werkt en niet steeds de volle personeelbezetting noodig is. Voor het opbergen is na rijp beraad besloten tot het toepassen van laden; deze zijn echter niet van hout gemaakt doch van dur-aluminium, dik $1\frac{1}{2}$ mm met staal-

ZUIDERBAD TE ZANDVOORT
ARCH. In. H. T. ZWIERS B.N.A.

ZUIDERBAD TE ZANDVOORT

ARCH. In. H. T. ZWIERS B.N.A.

draad randversterkingen en zonder randen, welke laden in ruime ventilerende stellingen worden opgeborgen. De laden zijn genummerd en voorzien van bijbehorende speldjes met controle-nummer.

De cabinegroepen zijn aan de strandzijde open gehouden, doch de toegangen zijn voor den nacht en voor niet-vol-bedrijf sluitbaar met teakhouten deuren met zware boomsluiting (aan zee zijn zoo min mogelijk sloten e.d. toegepast terwijl het hangwerk c.a. in hoofdzaak van koper is gemaakt).

Vóór langs de cabinegroepen loopt een ca. 3 m boven den duinreep overstekend „perron”, dat de bezoekers dwingt van één afgang naar strand en zonnebad gebruik te maken en bovendien door zijn ligging zandverstuivingen in den zomer zooveel mogelijk onder het plaatoverstek opvangt.

Bij den strandafgang bevinden zich in elken vleugel de zoetwaterdouches en toiletgelegenheden, terwijl op de perrons tusschen de cabines groepen voetendouches zijn aangebracht.

De strandtrappen zijn, in tegenstelling met alle overige trappen, met teakhout bekleed, omdat ze in hoofdzaak met bloote voeten betreden worden.

Tusschen de cabine-vleugels bevinden zich de toegangen en het kantoor met de goederenuitgifte.

Vanaf den Boulevard kan de badinrichting door trappen bereikt worden of langs de hellende fietspaden. De fietsenbergplaats is in den duinreep onder den boulevard ingebouwd.

De opstelling is zoodanig, dat alle bezoekers zonder fiets samen komen bij den hoofdingang en daar geleid worden door hekken in de hoofdvestibule naar de loketten in het kantoor.

Dit laatste is half-cirkelvormig gebouwd en heeft door zijn ligging een volledig controleerend overzicht, zoowel op de ingangen als op de perrons vóór de cabinevleugels en bovendien op het zonneterras vóór het gebouw en het strand.

Vóór het gebouw is een verhoogd terras aangebracht, dat dienst doet als zonnebad en dat door een gebogen damwand tegen zeeinvloeden beschermd wordt. Op dit terras liggen de noodige houten vlonders, terwijl onder de overstekende perrons nabij de trapopgangen aan weerszijden nog douches zijn aangebracht.

Verder komen op dit terras uit een 3-tal ruimten, gelegen onder

de badinrichting en bestemd voor Eerste Hulp bij Ongelukken, strandbuffet en stoelenbergplaats. Het plan biedt de gelegenheid tot het maken van nog verschillende dergelijke ruimten onder het gebouw, welke als winkeltje ingericht kunnen worden voor strandlectuur, sigaren, fruit, speelgoed e.d.

De afdekking van de badinrichting is gebruikt als café-terras, waarop in het midden het café-restaurant is ontworpen; daardoor fungeert dit voor een deel van het terras steeds als windschut, terwijl voor den winter de ver vooruitgeschoven café-zaal een aantrekkelijke zit-gelegenheid oplevert. De toegangen tot de badinrichting kunnen worden gesloten, terwijl café en rijwielenbergplaats in gebruik blijven.

Constructie en afwerking.

Het gebouw is opgetrokken als betonskeletbouw op een fundeering van betonputten en aan de voorzijde (strandzijde) betonpalen (Arkel-Sprenger) welke tot onder de waterlijn in ongevoerde grond reiken. Aan de strandzijde, waar de palen in het zicht blijven, zijn deze met een betonmantel omkleed, teneinde de onvermijdelijke afwijkingen van stand en richting, die bij het spuiten en heien ontstaan, op te heffen.

Overigens is het geheele bouw-frame opgetrokken in hoogwaardige hoogoven cement waarmee een zeer snelle werkwijze en betere bestandheid tegen de invloeden van zeewater werden bereikt.

Uit het hierbij gegeven detailblad blijkt uit de dwarsdoorsnede van het gebouw hoe de bovenvloerplaat en de dwarsbalken in dikte verlopen en hoe door het schuin leggen van de wapeningen tegelijk bereikt kon worden: 1° een grotere dikte en daarmee grotere ijzerdekking aan de zeezijde, 2° een normale vloer en balkwapening, 3° een afschot zonder extra afwerklaag en wel zoo, dat aan de landzijde het laagste terrasniveau ligt, tengevolge waarvan een natuurlijke afwatering (heerschende regenwinden zijn westelijk) ontstaat.

Deze en dergelijke details zijn berekend op een zooveel mogelijk in-eens „afmaken”; betonwerken zijn alle gemaakt met geschaafde en geploegde bekistingen en daarna met mineraalverf behandeld.

Overigens blijken constructie en afwerking voldoende uit de gegeven teekeningen.

WOONHUIS EN ARCHITECTENBUREAU TE HAARLEM

ARCH. Ir. H. T. ZWIERS B.N.A.

Wat tenslotte de „architectuur“ betreft, men moet dit bouwwerk niet zien als een „gebouw“, maar als een achtergrond voor het strandleven met zijn kleurige bewegelijkheid, met vlaggen en met kleine parasols op de terrassen, niet als een samenstelling van van-de-buitenwereld-afgesloten-woon-of-werkruimten, maar als een onderdeel van het buiten-zijn, van het strandleven zelf. De openheid van dezen bouw en de opbouw van een zichtbare skeletconstructie met vlakke terrasplaten is dan ook in dit

geval m.i. geheel verantwoord en bij de gegeven opgave volkomen redelijk; dat ze niet voortspuit uit de een of andere naar het „nieuw-zakelijke“ neigende hobby moge ten overvloede nog blijken uit een vergelijking met het hierbij gepubliceerde woonhuis, dat vrijwel geheel tezelfder tijd werd gebouwd, met het doel daarin op betere wijze dan in Haarlemsche huurhuizen mogelijk bleek, een architectenbureau onder te brengen. Het daarvoor gekozen bouwterrein maakte het door de oriën-

WOONHUIS EN ARCHITECTENBUREAU TE HAARLEM

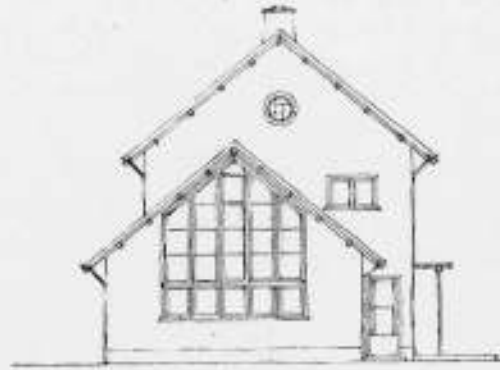
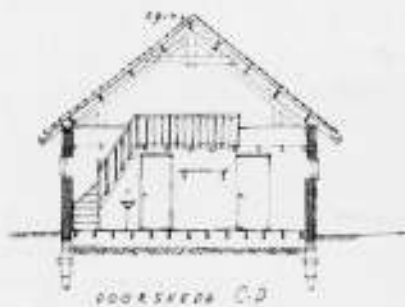
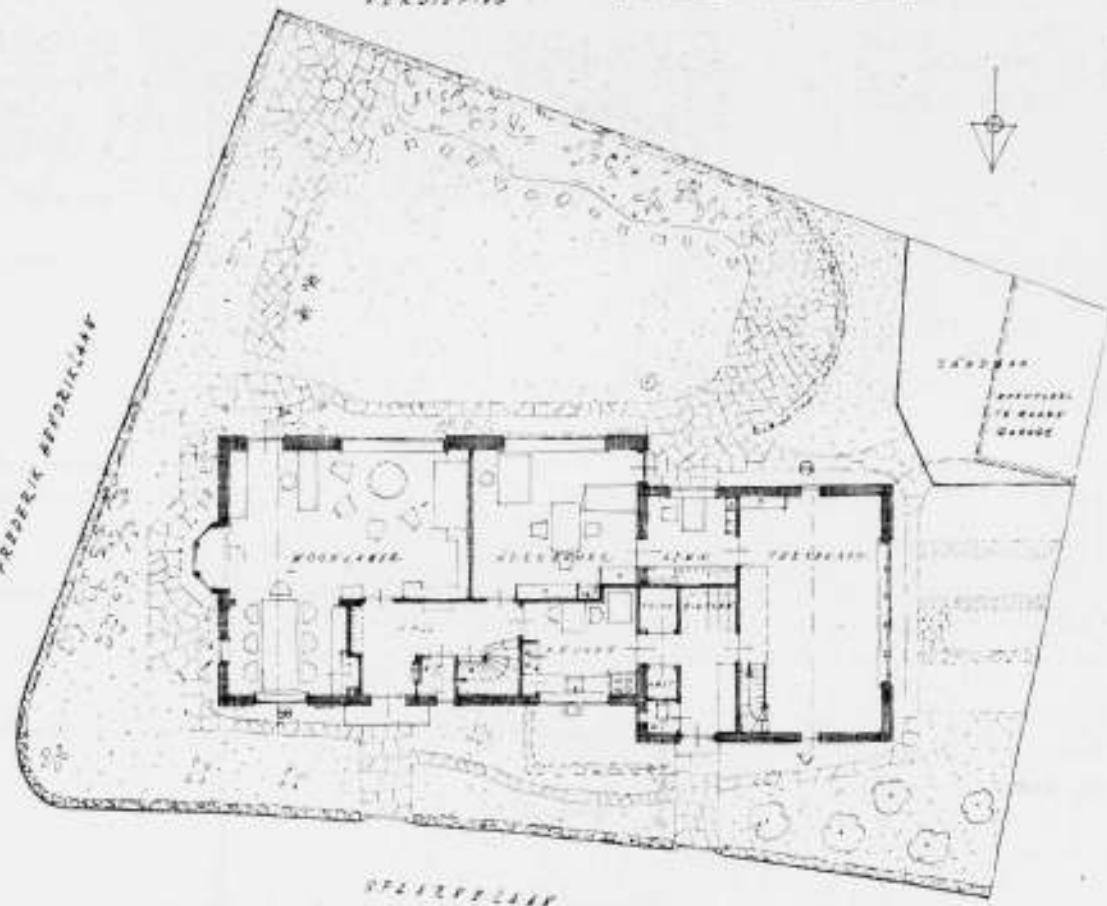
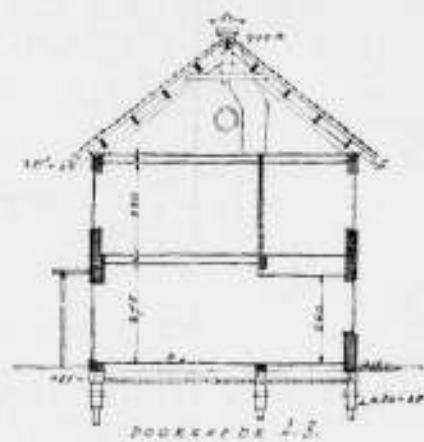
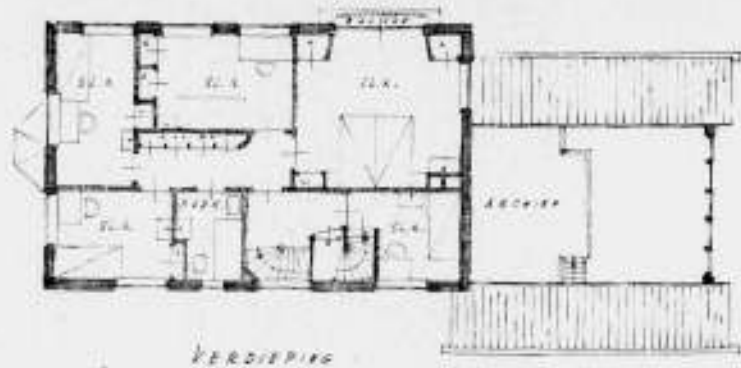
ARCH. Ir. H. T. ZWIERS B.N.A.

teering en terreinvorm mogelijk de woning en de slaapvertrekken volledig te oriënteren, zonder dat aan de „achterzijde“, d.i. op het Zuiden, op den duur door bouwwerken op aangrenzende terreinen het uitzicht volledig kan worden weggenomen (scherp-hoekige terreinvorm). Overigens zullen de plattegronden c.a. weinig toelichting vragen; de verhoogde ruimte in de kap boven en bij de teekenkamer kon worden gemaakt door den dienst-ingang c.a. en het administratiekamertje 2.20 m hoog te maken.

De gevels zijn van handvormsteen, die gekeimd zijn in een ietwat grijsgroene afwijking van wit, terwijl het dak gedekt is met gesmoorde z.g. opnieuw verbeterde Hollandsche pannen. Het schilderwerk is licht gehouden, maar tegenover de muren meer naar het roomkleurige, terwijl de toegangsdeuren groen zijn geschilderd.

H. T. ZWIERS.
491

WOONHUIS MET ARCHITECTENBUREAU TE HAARLEM, SCHAAL 1 à 200.

ARCH. in. H. T. ZWIERS B.N.A.

LOKAAL VOOR DE HERSTELD APOSTOLISCHE GEMEENTE TE ARNHEM

ARCHITECTEN G. FEENSTRA B.N.A. EN G. TIEMSTRA

LOKAAL VOOR DE HERSTELD APOSTOLISCHE GEMEENTE TE ARNHEM.

In samenwerking met den heer G. Tiemstra, Bouwkundige te Nijmegen, bouwden wij het lokaal van de Hersteld Apostolische Gemeente te Arnhem.

De opvatting van het Bestuur van deze Gemeente wijkt af van het in het algemeen voor kerkbouw gestelde.

Genoemd Bestuur meent, dat het gebouw voor hun kerkdiensten vóór alles moet getuigen van een blijmoedig geloof en dat datgene, wat wij onder de typisch kerkelijke bouwkunst verstaan, niet in de eerste plaats in aanmerking komt. Men wenst geen uitdrukkelijk kerkelijk karakter aan hun gebouwen. Oorspronkelijk ontwierpen wij voor deze Gemeente een kerk van een meer traditioneel karakter. Wel met hoge zijmuren, sterk verticaal sprekende ramen, maar met een flauw hellend dak. Dit ontwerp is niet in vervulling gegaan. Ook al gezien de grote spanning en de betrekkelijk beperkte bouwsom werd de voorkeur aan een plat dak gegeven.

Toen dit principe aanvaard was, heeft ondergetekende dat dan ook consequent doorgevoerd. Feitelijk is iedere m² in het gebouw verantwoord.

De plattegrond oorspronkelijk met een midden-ingang onder de gaanderij werd belangrijk gewijzigd.

Door een lange zijgang te maken ontstond een doelmatige garderobeoplossing. Dit laatste ontbreekt bij vele kerken. Weliswaar verviel een prachtig architectonisch motief (een tot ingaan nodige hoofdingang) maar men moet aan de andere kant ook weer in aanmerking nemen, dat de tegenwoordige eisen aan een garderobe (nu de kerken verwarmd worden) inderdaad andere oplossingen vragen.

Toen deze plattegrond was samengesteld, werd eenvoudig logisch opgebouwd. Het middenschip is vrij hoog gemaakt, de gaanderijen kunnen lager en hier sluit de lagere gang (garderobe) tegen aan.

De dienstafdeling bestaande uit een woning voor den voorganger en 2 zalen, W.C.'s enz. werd architectonisch meer bescheiden gehouden.

Een feestelijke toren met een kruis als symbool werd nodig geacht.

Het geheel is alzoo wat het uiterlijk aangaat van een karakter, dat niet bij de traditie aansluit, maar drukt toch duidelijk de functie (ook nog van een kerkgebouw) uit.

Het interieur is uiterst sober gehouden maar hier is wel naar een bijzondere wijding gestreefd.

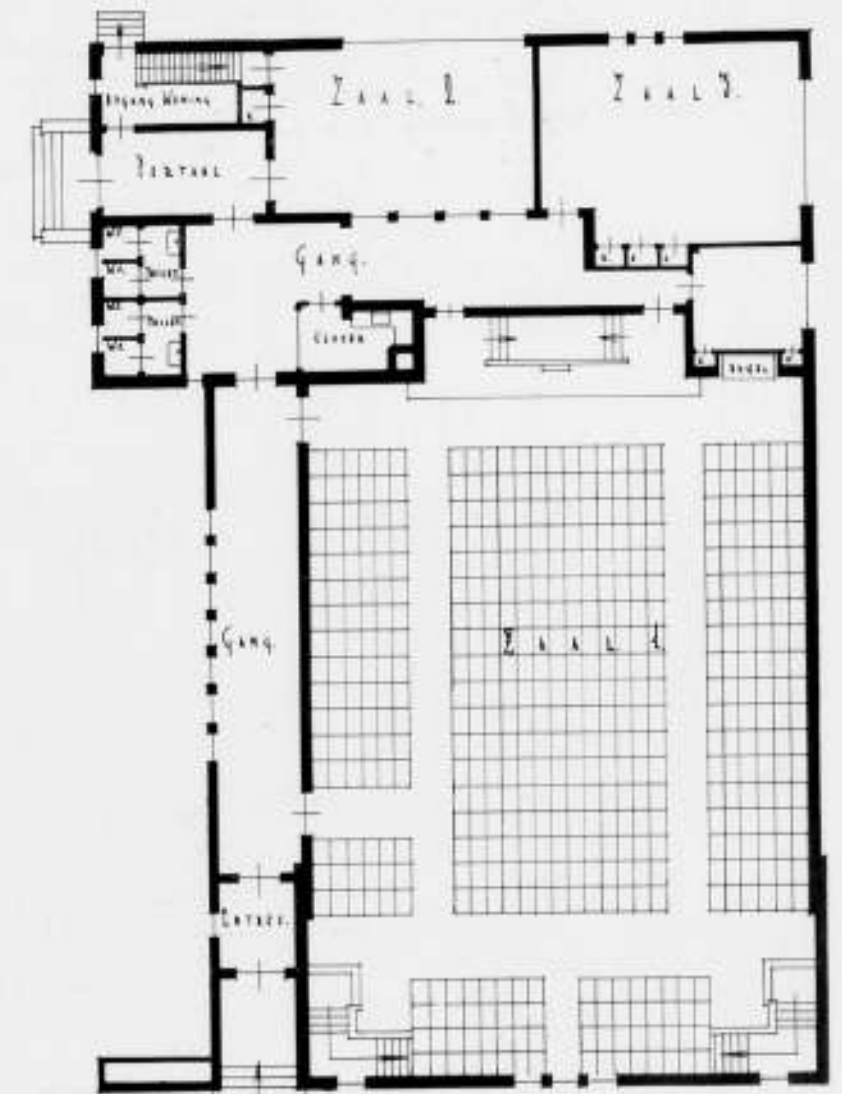
Gestreefd is ook hier het blijmoedig Godsvertrouwen uit te drukken, maar dit alles is toch wel gebaseerd op het hoogste en diepste dat we bezitten.

De acoustiek is uitstekend.

Zoo kwam in prettige samenwerking met den Heer Tiemstra en het Bestuur der Gemeente dit Godshuis tot stand.

Arnhem, Augustus 1934.

G. FEENSTRA.

PAPIER

EEN STAND VAN ARCH. P. WORM OP DE GRATO. (GRAFISCHE TENTOONSTELLING) TE UTRECHT.

Voor de firma Proost en Zoon, papiergroothandel te Amsterdam maakte arch. P. Worm een stand op deze expositie. Dat was een vrij lastige opgave, want de firma Proost maakt, naar hetgeen wij in dezen stand zagen, ongeveer alles, wat er met en van papier te maken is, bovendien stond er een volledige papierfabriek in het klein. De moeilijkheid van de opgave ligt in een geval als dit in de heterogene massa artikelen. Men kan zoo'n vraagstuk op verschillende wijzen aanpakken. Ik herinner mij op de Antwerpse tentoonstelling destijds een expositie van email voorwerpen, waar door den ontwerper groote hoeveelheden gelijke voorwerpen tot groepen waren samengevoegd en die groepen weer tot een compositie waren opgebouwd. De verscheidenheid en ongelijkheid werd daardoor tot een rust. Nu is papier geen email, en de heer Worm heeft de consequenties ervan aanvaard, uit de onrust van papieren bekertjes, poppetjes, myrletons, closetrollen en honderden andere grootere en kleinere zaken iets te willen maken, eenvoudig door ze artistiek te etaleeren. De wand van zijn stand heeft hij beplakt met aardige uitgeknipte poppetjes in frissche kleuren van dertelende kinderen, een equipage enz. en op die wijze iets in elkaar gezet, dat zeker origineel is van vinding. De onrust, we moeten eigenlijk zeggen, het eenigszins rommelige van de uitstalling, is daardoor tot aesthetisch principe van het geval gemaakt en wordt door de kleurige poppetjes overgeleid naar den rustigen achtergrond. De totale opbouw van den stand vooral ook als afsluiting van den ingangsweg der tentoonstelling maakt in de zaal een zeer goeden indruk.

De Heer P. Worm zond ons nog onderstaande omschrijving van den door hem gemaakten stand:

De aan de firma P. Proost & Zn. beschikbaar gestelde ruimte ligt midden in het papierpaviljoen, dat grenst aan het drukkerspaviljoen en toegang geeft tot de afdeling machinerieën.

Door de federatie werd de eisch gesteld:

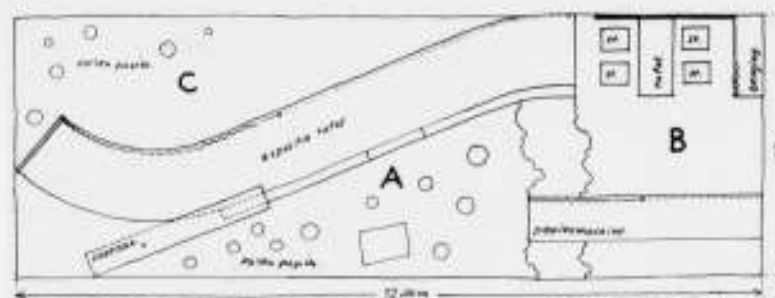
1. geen doorgang voor het publiek over deze ruimte.
2. de gestelde ruimte zóó te benutten, dat een overzicht over de omliggende stands mogelijk blijft.

Hieruit volgt het plaatsen van een wand in het midden van den stand, het gat, doorzichtigend voor het publiek in de machinehal, het verhoogd plaatsen van den lichtbak, de plaats der papiermachine, het zithoekje, de expositietafel, berging etc.

Uit de benodigde af- en toevoeringen der papiermachine, bleek uit den plaatselijken toestand van het Jaarbeursgebouw noodig, die leidingen over den tegelvloer te moeten leggen, zoodat het aanbrengen van een verhoogden vloer noodzakelijk was.

De slagzin „Pers Pen en Pak prefereren Proost Papier” is samengevat in lichtbak en wand.

De teksten Pers, Pen en Pak worden ieder apart, na elkaar verlicht om daarna gezamenlijk te „prefereren” (in den wand opgenomen) Proost Papier terwijl de achterzijde van den lichtbak bevat de teksten: „Papier?” „Proost Papier”. Op de expositietafel is „papier” in den ruimsten zin, vanaf de geboorte tot het graf in volgorde uitgesteld. Ondebscherming van den tekst: „de eerste vreugd, d-

PLATTEGROND STAND OP DE GRATO ARCHITECT P. WORM

laatste troost, 't is allemaal papier van Proost”, terwijl de illustratie op den wand deze verschillende stadia volgt. Het tafelblad van het tafeltje in het zithoekje is verlicht, zoodat enkele belangrijke papersoorten met hun watermerken naar kwaliteit te beoordeelen zijn. Hierover liggen enkele dia-psi-

TENTOONSTELLING KUNST EN NIJVERHEID, KON. KUNSTZAAL KLEYKAMP, DEN HAAG. 3-30 NOV. 1934.

In de expositiezalen van Kleykamp recipieert de Haagsche Vereeniging Arti et Industriae, die haar 50-jarig jubileum viert. Dit recipieeren bestaat in de aardige gedachte een groote nijverheidskunsttentoonstelling te organiseren in den breedsten zin van het woord. De omvang is dan ook niet gering geworden; over die verdiepingen zijn in tal van zalen en kleinere ruimten de vele kunstnijverheidsobjecten bijzonder smaakvol opgesteld.

We treffen er natuurlijk heel wat oude bekenden, die daarom echter niet minder de moeite loonen om hen nog eens rustig te bezien. Er is ook nieuw werk en als wij om te beginnen eens een woord in het algemeen mogen zeggen, dan moet het ons van het hart, dat, al begint het kunstleven in alle richtingen andere vormen aan te nemen, die voor velen, vooral voor de naar het verleden gerichten, wel wat nuchter en dor aandoen, toch uit deze kunstnijverheidstentoonstelling weer blijkt, hoeveel er gemaakt wordt, dat met groote liefde en zorg is ontworpen en uitgevoerd, ook niettegenstaande en mede ook juist door invloed van die nieuwere tendenzen.

De machine heeft in deze expositie haar belangrijke plaats in de hedendaagsche objecten van nijverheidskunst nog eens weer getoond. Maar ook het stuk handwerk, dat tegenover het massaproduct van de machine toch als unicum, het eigenlijke kunstwerk blijft, is ruim vertegenwoordigd. Ik heb, om dadelijk iets te noemen, vermeld gestaan bij den stand van den Heer J. Kriege te Woerden, stand no. 34, die daar een koperen uit de hand geslagen vat van niet minder dan 1.15 m. hoogte toont. Wie weet hoe in geduldigen, moeizamen arbeid, die groote technische vaardigheid vereischt, zulk een vat uit een dikke vlakke ronde plaat wordt gehamerd door het metaal, steeds maar verdunnend in zichzelf door het hameren, te verschuiven, wie weet hoe licht men het metaal te dun hamert en het werk stuk slaat, hij beseft, dat hier een geweldige handarbeid is verricht, die van groote kunstvaardigheid getuigt en een fraai resultaat heeft.

Het is weer belangwekkend te zien, hoe verschillend de persoonlijke uitingen zijn; vergelijkelijk bijv. het bekende fijne zorgvuldige edelsmeedwerk van Zwollo (stand 85) met de forsche vormen van Karel Krol (stand 35). Beiden maken schoone en rijke stukken, maar van een geheel verschillende houding. Er

tieven, die in vertellenden zin den verkoop en verzending van Proost-papier uitbeelden.

De tafel der papiermachine is aan de voor- en bij de zijkanten beplakt met het affiche der firma, ontworpen door P. S. van Woerkom (Remaco), terwijl het geproduceerde papier gebruikt wordt voor de verzameling van handteekeningen als uiting van enthousiasme over de prestaties der Uiverbemannening in de Melbourne-race.

De overige ruimten van den stand zijn aangevuld met papierrollen en andere papierverpakkingen, zooals die in den handel gebruikt worden.

De vloerbedekking is verschillend van kleur, A = geel, B = blauw, C = donker bruin, terwijl A en B verbonden zijn door een groene strook in den vorm zooals de plattegrond aangeeft. De overige kleuren zijn: wit en lichtgrijs, gebr. sienna, donker grijs.

is veel te veel om alles stuk voor stuk te bespreken. Wie zou niet even aandacht wijden in deze dagen van luchtvaartenthousiasme aan den stand 43 van de firma Mutters, die een stuk vliegmachine-interieur exposeert.

Meubelen zijn in tal van afdelingen te zien, bekende en minder bekende stalen meubelen en houten meubelen in allerlei soorten. En gedistingeerd buffet van den ontwerper A. Kres, en uitgevoerd door de N.V. 's-Gravenhaagsche Meubelfabriek A. J. Mesker viel ons op.

Bijzonder aardig is het speelgoed van de Ado werkplaatsen, ontworpen door Ko Verzuu.

Van het fotografische werk van H. Berssenbrugge heb ik de prachtige Tooropkoppen altijd bewonderd, maar het onvergankelijke procédé op hout kan mij niet volkomen voldoen; de kleurwerking is onbevredigend dunkt mij, maar misschien is dit iets persoonlijks.

Dan is er een overzichtelijke collectie van wat de P.T.T. in de laatste jaren heeft tot stand gebracht op het gebied van verzorging van het benodigde drukwerk. (Stand 75). We hebben dat al meermalen aanschouwd, maar het is toch wel goed dat telkens nog eens te vertoonen, want het kan niet genoeg gewaardeerd worden, dat een lichaam als de P.T.T. voorgeaat met de goede verzorging van haar gebruiksmateriaal.

Krachtige affiches ontworpen door Henk Brouwer voor de Vries Robbé's staalconstructies, voor Otto v. Neyenhoff's doeltreffende filmopnamen e.d. vormen stand 12.

In stand 47 vindt men eenige van de bekende prachtige foto's van E. M. van Ojen; dan zijn er nog boeken, en etsen en kleurendrukken en weefsels en beeldhouwwerk en een afdeling architectuur onder no. 15 van Ir. J. W. E. Buys en Joan B. Lürsen, onder no. 20 werk van Ir. M. Th. Elout, onder no. 22 architectuur van Francois Elsen en J. R. Keetelaar; onder no. 66 architectuur en meubelen van Ben Reyndorp, enz. enz., te veel om alles op te noemen en zeker te veel om het alles stuk voor stuk kritisch te gaan bespreken.

De collectie is interessant genoeg om er eens te gaan kijken, ook al zal men er veel bekends te zien krijgen.

De tentoonstelling blijft tot 30 November a.s. geopend.

H. C. VERKRUUSEN.

BOEKBESPREKING.

HET HOUT. Handleiding ten dienste van het technisch onderwijs, den handel, bouw- en waterbouwkundigen en voor zelfstudie, door L. W. van As en K. Wiedijk. Uitgave A. E. Kluwer, Deventer.

Het boek, welks titel hierboven is afgedrukt, is bedoeld te zijn een handleiding, een wegwijzer dus voor den handel en de bouwpraktijk, bovendien nog een hulpmiddel bij het onderwijs. Het moet dus, om aan zijn doel te beantwoorden, ten behoeve van die verschillende richtingen zoo niet alles, dan toch veel geven. En, het zij onmiddellijk erkend, er wordt veel gegeven. Vanaf den groei tot de afbraak waarvan de schrijvers wenschen „dat het hout dat reeds zijn diensten aan de menschheid bewezen heeft op den brandstapel vernietigd zou worden“, wordt de geschiedenis van de groote familie „Hout“ beschreven.

De schrijvers benaderen hun taak van verschillende zijde en zij doen dat ongetwijfeld met veel kennis van zaken. Toch is dit richtingsverschil tegelijk het nadeel van het boek. De auteur-houthandelaar en de schrijver-leeraar M.T.O.-constructeur bewaren het geschrift voor eenzijdigheid, maar hebben in hun werk geen eenheid kunnen brengen. Als b.v. in het goed geïllustreerde en overzichtelijk opgezette 5e hoofdstuk wordt gehandeld over Amerikaans grenenhout, zijn kwaliteiten, zijn voor- en nadelen, dan mag verwacht worden niet te zullen stuiten op de mededeeling, dat voor bijzonderheden waaraan pitch-pine, yellow-pine, enz. moeten voldoen, wordt verwezen naar geldende „rules“, welke niet nader worden afgedrukt. Ik vermoed dat de schrijvers hier het oog hebben op soortgelijke regelen als waarover gesproken wordt bij oregon-pine; het zijn de „Export Grading Rules... etc. met als nadere mededeeling dat „intending buyers must apply to the sellers“. Waar ligt hier nu het zwaartepunt; bij de ongetwijfeld niet te wetenschappelijke behandeling (zie het voorwoord), bij de beschrijving berustend op praktische ervaring (waarvan het boek overigens veel wetenswaardigs geeft) of bij den handel?

De handleiding welke hier wordt geboden zal den bouwkundige en zeker den bouwkunde studeerende niet gemakkelijk liggen, al bevat het veel waardevolle gegevens en hebben de schrijvers, elk op hun terrein, een niet onbelangrijken arbeid verricht.

De uitvoering van het boek is goed. De microfoto's en de 32 kleurplaatjes van verschillende houtsoorten verhoogen de waarde van het geheel.

C. DE GEUS.

BERICHTEN.

VOORDRACHT OVER AUTOMATISCH STOKEN.

De Nederlandsche Vereeniging voor Centrale Verwarmings-Industrie heeft uitgenoodigd en daartoe bereid gevonden, de Heeren Ir. A. Bargeboer, te 's-Gravenhage, en Dr. Ir. F. C. Huygen, te Amersfoort, tot het houden van een lezing over het onderwerp: „Automatisch stoken met vloeibare en vaste brandstof“.

Deze lezing zal worden gehouden in de Kleine Zaal van den Dierentuin, te 's-Gravenhage, op Donderdag 29 November a.s., des n.m. 2 uur.

Belangstellenden wordt op aanvraag gaarne eene introductie voor deze lezing toegezonden, door den Secretaris der N.V. v. C.I., Ir. H. W. Opstelten, de Ruyterkade 104, Amsterdam.

TENTOONSTELLING ACADEMIE VAN BEELDDE KUNSTEN TE AMSTERDAM, van werken, vervaardigd door den Heer Kuno Brinks, bekroond in den wedstrijd voor de Grafische Kunst 1933 gedurende zijn eerste stipendiumjaar. De tentoonstelling is kosteloos toegankelijk van 18—25 November, op werkdagen van 10—3 uur, des Zondags van 1—3 uur.

TRAPPENDIAGRAM „DE WILDE“. Uitg. Moorman's Periodieke Pers N.V. Den Haag, Prijs f 2.75. —

Het streven om de plattegronden der woonhuizen steeds meer te beperken en daarnaast om in die beperkte ruimte een maximum van kamer- en berg ruimte beschikbaar te stellen, heeft ten gevolge, dat voor de trappen in der modernen woningbouw in den regel een minimum van ruimte beschikbaar is. Nu is het projecteeren van trappen meer tijdrovend naarmate de daarvoor beschikbare ruimte meer beperkt is; het gevolg is daardoor dikwijls, dat aan dit onderdeel weinig aandacht wordt besteed, waarvan de vele ongemakkelijke trappen getuigenis afleggen.

Tot dusver was het bezwaar nog niet ondervangen, dat de onderlinge afhankelijkheid van de afmetingen en het aantal van op- en aantreden, de horizontale projectie van de looplijnlengte en de verdiepinghoogte bij elk ontwerp steeds weer opnieuw zoeken naar en tijdrovend berekenen van de juiste en meest geschikte verhoudingen noodzakelijk maakte.

Deze bij elk ontwerp terugkerende arbeid is thans overbodig geworden, door het construeeren van bovengenoemd trappendiagram, waaruit alle gegevens voor een doelmatig trappenontwerp direct zonder verder cijferwerk zijn af te lezen, t.w. de op- en aantredemaat, het aantal op- en aantreden en de horizontale looplijnlengte.

Wenscht men met behoud van dezelfde verdiepinghoogte een grooter of kleiner aantal optreden, dan is daarvoor ook onmiddellijk een trap te vinden en kan men de verschillende mogelijkheden onderling vergelijken.

Hoe grooter de verdiepinghoogte is, des te grooter is het aantal oplossingsmogelijkheden, m.a.w. des te ruimer is de keuze.

Ook uitgaande van een bepaalde trapruimte en verdiepinghoogte zijn de overige onbekenden onmiddellijk met het trappendiagram „DE WILDE“ te vinden. Bij dit diagram is uitgegaan van de verhoudingen: aantrede plus 2 maal optrede = 60 cm, 61, 62 of 63 cm en hoewel de optreden zich normaal bewegen zullen tusschen 15 en 20 cm, zijn de af te lezen grenzen gelegen tusschen 10 en 23 cm. Zoo is dit voor de aantreden normaal tusschen de 20 en 32 cm, maar afleesbaar van 20—43 cm.

Ofschoon verder veelal een 4.50 m verdiepinghoogte als maximum te beschouwen is, is het diagram bruikbaar tot 5.50 m verdiepinghoogte.

Niet alleen voor architecten-bureaux en bouwkundigen, maar ook voor eigenbouwers en timmerwerkplaatsen is dit handige diagram een onmisbaar hulpmiddel voor vlot en vlug werk; de prijs van het diagram is door de groote arbeidsbesparing vrijwel direct inderdiend.

PRIJSVRAAG GEDENKTEEKEN H.M. DE KONINGIN-MOEDER.

Vraag 1. Moet de bestaande plantsoenaanleg ongewijzigd gehandhaafd blijven of is het geoorloofd hierin wijziging te brengen?

Antwoord. Het is geoorloofd wijzigingen van niet al te ingrijpenden aard in den plantsoenaanleg aan te brengen.

Vraag 2. Mag de teekening ook omvatten een situatietekening op kleine schaal, bijv. 1 : 100, zonder dat het ontwerp hierdoor van bekroning wordt uitgesloten?

Antwoord. In overleg met de Permanente Prijsvraag Commissie is het slot van Art. 7 vastgesteld, waardoor toevoeging van niet gevraagde teekeningen bekroning uitsluiten.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 37 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 24 NOV. 1934 No. 47

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Ledenvergadering (Najaarsvergadering) van den B.N.A. op Zaterdag 15 December 1934, des voormiddags om 10.30 uur, in Gebouw Arti et Amicitia, Rokin 112, te Amsterdam.

Voorloopige agenda:

1. Opening.
2. Notulen.
3. Mededeelingen.
4. Verkiezing van twee bestuursleden.
5. Verkiezing van leden der permanente commissies.
6. Benoemingen.
7. Begroting voor 1935.
8. Behandeling van het rapport van de Commissie ter bestudeering van de oorzaken inzake het werken van niet voldoende bekwame bouwkundigen op het terrein van den architect en de middelen ter bestrijding daarvan.

Bestuursverkiezing.

Volgens het door de Ledenvergadering vastgestelde rooster, treden dit jaar af de heeren Ir. A. J. van der Steur en E. Verschuyf, die niet herkiesbaar zijn.

Ingevolge het bepaalde in art. 4 par. 14 van het Huishoudelijk Reglement, laatste wijziging van 23 November 1929, verzoekt het Bestuur aan de Gewestelijke Kringen, kandidaten voor te stellen, ter vervulling van beide vacatures, uiterlijk **1 December a.s.**

De betreffende bepaling luidt als volgt:

„De verkiezing van de leden van het Bestuur geschiedt uit een voordracht, bevattende de namen van de candidaatgestelden. Een Gewestelijke Kring, of ten minste 10 leden van den B.N.A. kunnen voor een te vervullen plaats in het Bestuur een candidaat stellen.

Bij geen of onvoldoende candidaatsstelling is het Bestuur bevoegd daarin te voorzien. De namen der kandidaten moeten schriftelijk ter kennis van het Bestuur worden gebracht om ze te doen opnemen in het orgaan van den B.N.A. dat verschijnt minstens één week vóór de vergadering.

De candidaatgestelden, welke binnen drie dagen na deze publicatie niet schriftelijk aan het Bestuur te kennen hebben gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden geplaatst op de definitieve kandidatenlijst, welke op de vergadering ter kennis van de leden wordt gebracht.

In verband met art. 7 van de Statuten, waarin bepaald is dat drie leden van het Bestuur in Amsterdam moeten wonen of hun bureau moeten hebben, moet er bij de candidaatsstelling rekening mede worden gehouden, dat één der twee nieuwe bestuursleden te Amsterdam gevestigd moet zijn.

Het Bestuur van den B.N.A.

Eerlid van den B.N.A.

Het Bestuur van den B.N.A. heeft, ter gelegenheid van het 100 jarig bestaan van het Royal Institute of British Architect op 21 November 1934 benoemd tot Eerlid van den B.N.A. Sir Giles Gilbert Scott, Hon. D. C. L. Hon. L. L. D. R. A. te Liverpool, President van het R.I.B.A.

Nieuwe Leden B.N.A.

Sinds de vorige opgave zijn lid geworden van den B.N.A., de Heeren:
Ir. C. M. Bakker, Hilversum, Eikenlaan 39; A. J. M. Buijs, Rotterdam, Beukelsdijk 116 b; J. J. van Dillen, 's-Hertogenbosch, Bazelaarstraat 2; J. H. Emck, Groningen, Mr. W. de Sitterstr. 40; Ir. J. van der Linden, Amsterdam, Z. Haringvlietstraat 18; Ir. Alph. Siebers, Rotterdam, Leeds 47; J. A. Wiegerinck, Kerkrade, Marktstraat 9; W. Wijnstra, Maarssen, Julianaweg 1; en aspirant-lid de Heer Ir. W. Vermeer, Honingerdijk 107 b, Rotterdam.

Gewone ledenvergadering op Donderdag 13 December des avonds 8 uur in de Grootte Zaal van het Gebouw Heystee, Amsterdam.

Voorloopige Agenda.

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken en mededeelingen.
- *3. Verkiezing van een bestuurslid.
- *4. Verkiezing van een redactielid van het B.W.A.
- *5. Verkiezing van een lid van de Permanente Prijsvraag Commissie.
- *6. Verkiezing van een lid van den Tentoonstellingsraad.
- *7. Verkiezing van twee leden van de Commissie voor Ontwerpstudie No. 6.
- *8. Verkiezing van drie leden van de tentoonstellingscommissie 1935.
- *9. Behandeling en vaststelling instructie tentoonstellingscommissie 1935.
- *10. Behandeling en vaststelling begrooting over het jaar 1935.
11. Rondvraag en sluiting.

Toelichting punt 3. Verkiezing bestuurslid.

In de vacature A. Komter is in de ledenvergadering van 8 Nov. j.l. gekozen de Heer Ir. J. W. Dinger, die zijn benoeming echter niet aanvaard heeft, zoodat een nieuwe verkiezing zal plaats hebben. Den leden wordt verzocht, overeenkomstig art. 21 § 1 van de statuten, schriftelijk kandidaten te stellen bij het bestuur tot uiterlijk 27 Nov. a.s., waarna een voordracht kan worden opgemaakt.

Toelichting punt 4. Verkiezing redactielid (vac. A. Komter).

Door het bestuur is hiervoor een voorloopige voordracht opgemaakt:

- a. Ir. A. J. v. d. Steur.   b. Ir. H. T. Zwiers.

Meerdere kandidaten kunnen door tenminste 5 leden schriftelijk bij het bestuur worden gesteld tot uiterlijk 27 Nov. a.s.

Toelichting punt 5. Verkiezing lid P.P.C.

Voorloopige voordracht:

- a. C. J. Blaauw.   b. Ir. J. W. Dinger.

Meerdere kandidaten kunnen worden gesteld op de wijze als bij toelichting punt 4 vermeld.

Toelichting punt 6. Verkiezing lid Tentoonstellingsraad.

Voorloopige voordracht:

- a. Wieger Bruin.   b. H. C. Verkruijsen (herkiesbaar).

Meerdere kandidaten kunnen worden gesteld op de wijze als bij toelichting punt 4 vermeld.

Toelichting punt 7. Verkiezing twee leden. Ontwerp-studie no. 6.

Voorloopige voordrachten:

1. a. Ir. J. Leupen.   b. L. C. v. d. Vlugt.
2. a. J. F. Berghoef.   b. A. P. Smits.

Meerdere kandidaten kunnen worden gesteld op de wijze als bij toelichting punt 4 vermeld.

Toelichting punt 8. Verkiezing drie leden tentoonstellingscommissie 1935.

Den leden wordt verzocht voor deze verkiezing schriftelijk kandidaten te stellen bij het bestuur tot uiterlijk 27 Nov. a. s. waarna een voordracht kan worden opgemaakt.

Toelichting punt 9. Instructie tentoonstellingscommissie 1935.

Een ontwerp-instructie zal in een der volgende mededeelingen worden opgenomen.

Toelichting punt 10. Begrooting 1935.

De ontwerp-begrooting zal afzonderlijk aan de leden worden toegezonden.

Een bijgewerkte ledenlijst is bij de off. mededeelingen No. 36 B.W.A. van 17 Nov. '34 No. 46 gevoegd ter raadpleging bij het stellen van kandidaten.

Alle candidaatstellingen worden schriftelijk tot uiterlijk 27 November a. s. bij het bestuur ingewacht.

Namens het bestuur:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 24 NOV. 1934 **NR 47**

SIR GILES GILBERT SCOTT, HON. D.C.L., HON. L.L.D., R.A.

President van het Royal Institute of British Architects, benoemd tot Eerelid van den B.N.A., ter gelegenheid van het eeuwfeest van het R.I.B.A.

Sir Giles Gilbert Scott is de eerste buitenlandsche architect, die na de oorlogsjaren door den B.N.A. tot Eerelid is benoemd.

De naam Scott is in Engeland op dezelfde manier aan het architectenberoep verbonden als bij ons de naam Cuypers.

De Grootvader van Architect Scott was de bekende architect van de gebouwen van de Colonial and Homes Offices aan het St. Jamespark, White Hall te Londen.

Hij was van 1873 tot '76 President van het Royal Institute of British Architects. In zijn inaugurale rede, bij de aanvaarding van het presidentschap van het R.I.B.A. op 6 November 1933, heeft Architect Scott gewezen op de verwondering van de toekomstige geschiedschrijvers, wanneer zij op de lijst van de Presidenten van het R.I.B.A. den naam lezen van Sir G. G. Scott, R.A. 1873-'76, terwijl mijnheer Sir G. G. Scott R.A. opnieuw is gekozen tot President in 1933, precies 60 jaar later! De Grootvader van Architect Scott was in Engeland een van de leidende figuren voor de neo-gothiek. Hij was een der begaafde leerlingen van den beroemden, vroeggestorven Pugin, en heeft een bijna ontelbaar aantal kerken, scholen, kasteelen en landhuizen gebouwd, terwijl hij bovendien de restauraties van vele

monumenten, waaronder de voornaamste kathedralen van Engeland, heeft geleid.

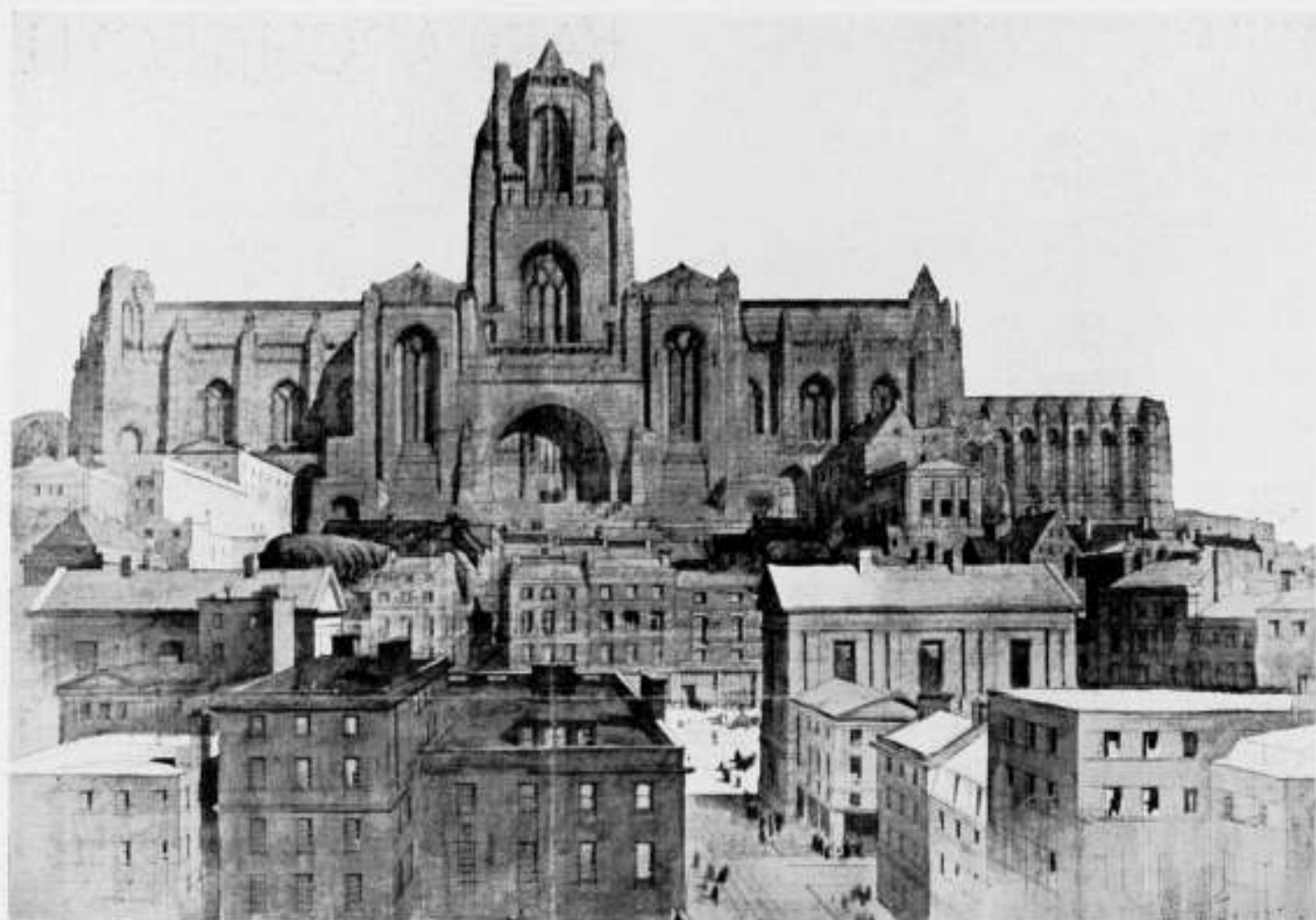
De liefde voor de middeleeuwsche bouwkunst van den illusteren Grootvader, heeft de kleinzoon Sir Scott geërfd.

Zijn hoofd- en levenswerk tevens is de in vrijen gothischen stijl gebouwde kathedraal te Liverpool.

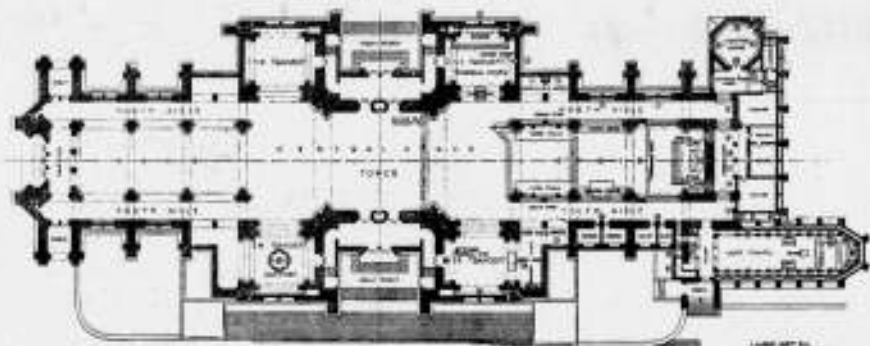
Het behoort tot de zeldzaamheden, wanneer men als architect zijn levenswerk reeds op 24 jarigen leeftijd aanvangt, niet met een werk, dat binnen eenige jaren is voltooid en op welks daarbij verkregen roem men zijn verder leven kan teren, maar het gold hier voor Scott een werk waaraan hij zijn verder leven bouwend verbonden zou blijven. De enorme kathedraal toch is pas voor de helft voltooid en dit deel is in 1924 ingewijd na een 20-jarige bouwperiode. Het was bij de gelegenheid van deze inwijding dat Architect Scott zijn Knighthood ontving.

Scott's hoofdwerk zal natuurlijk op verschillende wijzen beoordeeld worden, maar naast de appreciatie van het werk zal er altijd plaats blijven voor bewondering voor een dergelijken architectonischen arbeid, die blijk geeft van een ontzaggeijk volhardingsvermogen en trouw aan beginselen. En dat in een

LIVERPOOL CATHEDRAL

KATHEDRAAL TE LIVERPOOL

ARCHITECT SIR G. GILBERT SCOTT, R.A.

tijdperk, dat zulk een geweldige verandering van architectonisch inzicht meemaakt als het onze!

Waarlijk, men moet zich van een roeping vervuld achten om zulk een uitzonderlijke architectonische opgave gedurende zijn leven blijvend te kunnen beheerschen onder de hooge moreele verantwoordelijkheid die zij meebrengt.

Oorspronkelijk had de jonge Scott bij den bouw van de Kathedraal, bij de uitvoering van deze opdracht, die hij kreeg toen zijn plan in een tweede en engere prijsvraag door R. Norman Shaw gekozen was, den steun van een ervaren kerkbouw-architect Mr. Bodley, die o.a. de St. Michaël Kerk in Brighton heeft gebouwd. In 1907 stierf Bodley en Architect Scott werd op 27 jarigen leeftijd tot architect van de kathedraal benoemd onder voorwaarde, dat de bouwcommissie het recht had een ander architect naast hem te benoemen, wanneer dit noodig mocht blijken. Het pleit wel voor Architect Scott, dat hij eenig Architect van de Liverpool Kathedraal is gebleven.

Behalve de Kathedraal heeft Sir Scott nog verscheidene andere kerken gebouwd, waarvan wij noemen de O. L. Vrouwe Kerk te Northfleet in Kent, die te Ramsay, terwijl zijn laatste groote werk de zoo juist voltooide enorme bibliotheek te Cambridge is. Sir Gilbert Scott is Eere-Doctor van 2 Universiteiten en ontving in 1925 de Gold Medal.

De vereering en waardeering voor zijn persoon zal er zeker niet vreemd aan zijn geweest, dat het Royal Institute of British Architects hem tot President heeft gekozen in de periode, waarin de belangrijke gebeurtenis van de opening van het nieuwe gebouw van het R.I.B.A. en het eeuwfeest van deze groote Engelsche Architecten-organisatie valt.

De Voorzitter van den B.N.A., de Heer Ir. de Bie Leuveling Tjeenk, heeft als vertegenwoordiger van den B.N.A. deze herdenking bijgewoond en op Woensdag 21 November j.l. aan Sir Giles Gilbert Scott het diploma van zijn Eerelidmaatschap van den B.N.A. uitgereikt.

KATHEDRAAL TE LIVERPOOL

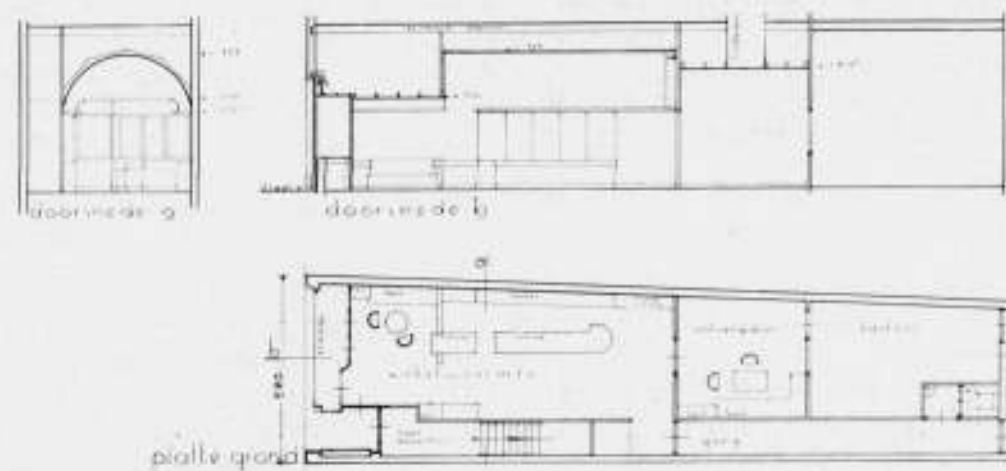
ARCHITECT SIR G. GILBERT SCOTT, R.A.

WINKEL AAN HET NOORDEINDE 36 TE DEN HAAG

ARCHITECT MAX SPEIJER

SCHAAL 1 A 200

VERBOUWING PERCEEL NOORDEINDE 36 TE DEN HAAG. ARCHITECT MAX SPEIJER.

Deze verbouwing voor de juweliersfirma A. P. Bouman, waar o.a. de Asscher-diamant wordt verkocht, is tot stand gekomen in Mei 1933.

Toelichting.

a. Buiten. De bekleding is van zwart Zweedsch en wit marmer (blanc clair); dit glanzend zwart en wit geeft door tegenstelling en vorm een markante omlijsting van de etalage en ingang.

Etalage-raam en vitrine in portiek donker brons. Bovenlicht van „goudglas” d.w.z. aan binnenzijde in eenvoudig ornament met goud bespoten, waartegen de ijzeren letters van de firmanaam, voorkant in wit, zijkant in groen-blauw (zeekleur) geschilderd.

Dit bovenlicht is gevat in een omlopende smalle houten betimmering, waarin het zonnescherm is geborgen. Hierboven als afsluiting een even voor het wit marmer stekende zwarte ijzeren band, waarachter het luik wordt opgerold.

Plafond van portiek en winkel deur van hout, groen-blauw geschilderd; deur naar bovenhuis in zilverkleur.

b. Binnen. Vloerkleed (op estrich) en wanden van stofbekleding in lichtgrijze kleur.

Het hoge ronde plafond en het bij de ingang verlaagde plafond in lichtgele schuurspecie.

Achterwand etalage en winkel deur geheel in zilverkleur. Het meubelwerk (vitrines, kasten, stoelen, taboeretjes, tafels enz.) in zwart mahonie.

Zitbank t.o. ingang (op foto niet te zien), stoelen en taboeretjes

bekleed met roode stof, die een sprekend contrast vormt met het grijs en zwart van vloer, wand en meubelen.

Op gelijke wijze is de zich achter de winkel bevindende ontvangkamer behandeld.

c. Verlichting. De etalage is verlicht door 5 Philips-reflectoren (Philiray) en eenige indirecte verlichting in de achterwand.

De verlichting van de winkelruimte was oorspronkelijk grotendeels indirect; ten gevolge van de groote verbruikskosten is deze verlichting helaas vervangen door bollampen. Hierdoor hebben de kooftijsten hun eigenlijke betekenis verloren.

Zeer bevredigend is de verlichting der wandkasten: na vele besprekingen en voorstudies zijn de lampen aangebracht in U-ijzeren stijlen, waardoor — beter dan ik het in andere winkels heb waargenomen — de artikelen goed verlicht worden, zonder het oog te hinderen.

c. Uitvoering. De uitvoering en leiding van den bouw en de te nemen beslissingen zijn — uiteraard in overleg met de opdrachtgevers — geheel in handen gelegd van den architect, waardoor een mate van vrijheid en een daaraan verbonden verantwoordelijkheid ontstond, die een moeilijke doch aangename werkwijze meebracht.

Hiertegenover stond, dat het beschikbare bedrag zeer beperkt was: de kosten van de totale uitvoering, inclusief de ontvangkamer en alle installaties (electra, stoffeering, meubilering, inbraak- en brandveiligheid enz.) bedroegen slechts c.a. f 8000.—. De diverse installaties zijn dan ook afzonderlijk aanbesteed, waardoor dus een soort van eigen beheer ontstond.

MAX SPEIJER.

BESCHERMING VAN ONDERAANNEMERS. DOOR Mr. E. H. P. ROSENBOOM.

Een drietal organisaties van onderaannemers in het bouwbedrijf heeft zich met een uitvoerig adres gewend tot het Bestuur van den B.N.A., in welk adres verzocht wordt, maatregelen te nemen, om het voorkomen van debacles bij werken, aanbesteed door of uitgevoerd onder toezicht van leden B.N.A. tot een minimum te beperken of geheel uit te sluiten.

De Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Westelijk Noordbrabant te Breda heeft adhaesie betuigd met het principe van dit adres.

Ter adstructie van hun verzoek verwijzen de voormelde organisaties naar een aantal met name genoemde werken, aanbesteed door Overheids en/of Semi-overheidsorganen, die geëindigd zijn met een finantieel deraillement voor den aannemer

en schade voor zijn onderaannemers, terwijl aan het slot wordt verklaard „dat een gezonde toestand in het Bouwbedrijf slechts kan komen, wanneer de daarbij betrokken hoofd- en onderaannemers voldoende finantieele en moreele solvabiliteit bezitten, en dat zeker van de overheidsorganen verlangd mag worden, dat zij daartoe hunne volle medewerking verleenlen”.

Het adres schijnt zich in hoofdzaak te wenden tot „Overheids- en Semi-overheidsorganen”, gelijk ook de voornoemde Kamer van Koophandel en Fabrieken zulks doet, doch uit het feit, dat ook op particuliere bouwwerken wel finantieele ongelukken voorkomen, zoomede uit de omstandigheid, dat het stuk gericht werd tot het bestuur van den B.N.A., die in hoofd-

zaak uit particuliere architecten bestaat, mag worden afgeleid, dat het de bedoeling der stellers is geweest, ook ten aanzien van particuliere werken maatregelen ter beveiliging der onderaannemers te vragen.

Een der middelen daartoe ziet het adres in eene controle van directiewege op de betalingen, die de aannemers aan hun onderaannemers en leveranciers hebben te doen, bijv. door de betaling van de termijnen althans van den laatsten termijn, afhankelijk te stellen van het overleggen door den aannemer van de bewijsstukken, dat die betalingen zijn geschied.

Dit denkbeeld is niet nieuw. Reeds vroeger werden besteksbepalingen van deze strekking ontworpen en voorgesteld, zij stuitten echter af op bezwaren van aannemerszijde, waarvan de praktische waarde niet kon worden ontkend. Intusschen behoeft dit van een hernieuwde overweging der wenschelijkheid niet te weerhouden. In de eerste plaats rijst dan de vraag, of dergelijke clausules juridisch mogelijk zijn.

Op 4 Januari jl. heeft de Hooge Raad arrest gewezen in een geval, waar zulk eene bepaling de basis van het geschil vormde. Een schoolbestuur in Zuid-Holland had in een bestek de volgende bepaling opgenomen: „Bij elke betalingstermijn moeten overgelegd worden de kwitanties, waaruit blijkt, dat de onderaannemers betaald zijn”. De aannemer van het werk faillieerde, nadat dit geheel was opgeleverd, zijn curator vorderde van het schoolbestuur het nog niet betaalde saldo der aanneemsom ten bedrage van ruim f 9000.—. Het schoolbestuur weigerde de betaling, omdat de curator niet kon overleggen de bewijzen, dat de onderaannemers betaald waren. In onderling overleg werd daarop het geschil onderworpen aan het oordeel van het Gerechtshof te 's Gravenhage, dat in een niet overduidelijk arrest besliste, dat de clausule geen beding ten behoeve van de onderaannemers vormde, door het faillissement waardeloos was geworden, zoodat het schoolbestuur daarop tegenover den curator geen beroep kon doen, en gehouden was, het gevorderde bedrag aan dezen te betalen.

Van dit arrest werd cassatie aangevraagd. De Procureur-Generaal bij den Hoogen Raad was van eene andere meening dan het Gerechtshof, hij stelde zich op het standpunt, dat de besteksclausule eene betalingsvoorwaarde vormde, die niet in strijd was met de wet, noch met de goede zeden, dat de curator daaraan evenzeer gebonden was als de gefailleerde, indien deze niet gefailleerd ware, en concludeerde derhalve tot vernietiging van 's Hof's arrest en niet-ontvankelijkverklaring van den curator in zijn eisch.

De Hooge Raad echter was het niet eens met zijn Procureur-Generaal en verwierp het cassatieberoep van het schoolbestuur, evenwel op overwegingen, die den indruk wekken, dat bij een andere redactie van de besteksclausule en eene andere formuleering van het cassatiemiddel de beslissing wellicht anders ware uitgevallen.

Intusschen is dit voornog niet zeker, en moet er dus rekening mede worden gehouden, dat ons hoogste Rechtscollege eene besteksclausule, als door de onderaannemers gewenscht, in geval van faillissement waarschijnlijk als geen effect sorteerd beschouwt.

Is dus voorshands onzeker, of eene bepaling als gevraagd juridisch houdbaar zal blijken juist in die gevallen, waarin daaraan de meeste behoefte zal worden gevoeld, daarnevens blijft de vraag, of, mocht zij rechtens bestaanbaar zijn, zij ook gewenscht en in de praktijk bruikbaar zal zijn.

Wat de praktische zijde betreft moet er op gewezen worden, dat het niet mogelijk zal zijn, bij elken betalingstermijn kwitanties over te leggen van de onderaannemers, omdat niet met juistheid te bepalen is, welk deel van hunne vordering telkens bij het verschijnen van een termijn der aanneemsom reeds verschuldigd en tevens opeischbaar is. De directie zoude

daarom, indien partijen het niet zelf eens worden, als arbitrar moeten fungeeren, en telkenmale vaststellen, over welke bedragen zij quitantie der onderaannemers verlangt, alvorens tot uitbetaling van een termijn aan den aannemer te adviseeren. Voor de directie een weinig benijdenswaardige taak, teminder, omdat zij bij hare beslissing niet alleen rekening zal moeten houden met de waarde van het door de onderaannemers geleverde, doch ook met eventuele tegenvorderingen, die de aannemer tegenover zijn onderaannemer meent te kunnen doen gelden, en in mindering te brengen op het door hem te betalen bedrag. Bovendien ware de methode geenszins afdoende, daar toch alleen verlangd zoude kunnen worden overlegging van kwitanties betreffende opeischbare vorderingen of gedeelten daarvan, niet echter van betalingen betreffende werkzaamheden, welke op het moment van de termijnsverschijning wel verricht kunnen zijn, doch waarvan de betaling ingevolge de leveringsvoorwaarden tusschen partijen wellicht eerst na een zekeren termijn kan worden geeischt.

Voor de termijnen tijdens den duur van het werk is eene regeling, als met eene dergelijke besteksclausule beoogd, dan ook praktisch niet uitvoerbaar te achten. Voor opleverings- en onderhoudstermijn gelden de bezwaren weliswaar in mindere mate, doch ook hier zullen zij hun werking terdege doen voelen. De voorgestelde clausule ware dus hoogstens aanvaardbaar voor den opleverings- resp. onderhoudstermijn. Zal daarmede het beoogde effect, de saneering van het bouwbedrijf, worden bereikt of tenminste bevorderd? Twijfel is hier gewettigd. Voor den behoorlijken aannemer is een regeling, als gewenscht geacht door de onderaannemers, niet noodig, zij is alleen gericht tegen de ongewenschte elementen, die, vrijwel geheel verstoken van vakkennis en kapitaal, door hunne inschrijvingen beneden elk redelijk peil, den behoorlijken aannemer het werken onmogelijk maken en de oorzaken zijn van de thans aangeheven klachten. Deze elementen zullen echter door eene dergelijke bepaling niet worden afgeschrikt. Gedurende het werk vinden zij in de termijnen een bron van levensonderhoud, en loopt het tegen het einde spaak, dan faillieeren zij, om onder de een of andere nieuwe vormomming als N.V. of firma weder opnieuw elders op te treden. De gedupeerde onderaannemers mogen zich dan in het voor hen gunstigste geval tevreden stellen met den laatsten termijn, die echter ongetwijfeld verre van toereikend zal zijn om allen het hun toekomende te verschaffen.

Het komt mij dan ook voor, dat langs dien weg geen verbetering zal worden bereikt, en dat de onderaannemers —, hetgeen in niet mindere mate geldt voor de leveranciers —, zullen moeten beginnen, met de hand in eigen boezem te steken. Het verwijt, dat zij in hun adres tot de overheidsorganen richten, en inhoudt, dat deze „zonder behoorlijk voorafgaand onderzoek naar de moreele en finantieele solvabiliteit van den aannemer” maar werken opdragen, is in de eerste plaats op henzelf toepasselijk. Indien het den beunhazen in het aannemersbedrijf niet zoo gemakkelijk viel, telkens weder onderaannemers te vinden, die bereid blijken, zonder behoorlijke zekerheid voor hen te werken, zou aan hun funeste werkzaamheid spoedig een einde komen. Te vreezen is, dat eene schijnzekerheid, als de voorgestelde bepaling in de oogen der onderaannemers en leveranciers zoude vormen, tengevolge zal hebben, dat zij nog te gereeder bereid zullen blijken, den beunhazen ten dienst te staan, en daarmede de saneering in het bouwbedrijf, die ongetwijfeld ook de architecten van harte wenschen, tegenhouden. Op grond van deze overweging komt het mij voor, dat er voor de architecten geen aanleiding bestaat, de gevraagde clausule in hunne bestekken op te nemen.

E. ROSENBOOM.

INGEZONDEN STUK.

Naar aanleiding van het verslag opgenomen in Architectura No. 42 zijn wij zo vrij het navolgende op te merken.

Het is algemeen bekend, dat in de tegenwoordige tijd de ambtenaren voor velen de aangewezen personen zijn om hun gal uit te storten. Dat dit niet altijd correct geschiedt en dat in de betreffende uitingen meestentijds grote overdrijving en onkunde ten aanzien van de positie dezer ambtenaren blijkt, is ons ook wel bekend.

Als regel laten wij dat „vuil onze deur voorbij gaan”, daarbij overwegende „ze zijn niet wijzer”.

Anders staan wij echter tegenover de uitingen in het verslag van mannen met meer verstand en breder blik als de leden van de B.N.A. Wij moeten aannemen, dat de daarin geuite ernstige beschuldigingen op geconstateerde gevallen berusten, maar menen dan te mogen opmerken dat verslaggevers aan hun plicht van goed burger zijn te kort geschoten door deze gevallen niet ter bevoegder plaatse bekend te maken.

Ook onze Bond stelt zich op het standpunt, dat zijn leden zich

ONDERSCHRIFT.

Bij het stukje van het Hoofdbestuur van den Bond van Hoofden van Gemeentewerken zij onzerzijds het volgende opgemerkt: Het komt ons voor, dat het Bestuur ons rapport niet zeer opmerkzaam heeft gelezen, en er een aanval in het algemeen op den ambtenaar in het algemeen in heeft gezien. Dit zou tenminste den geprikkelden toon van het stukje verklaren, die naar onze meening door den inhoud van ons rapport werkelijk niet wordt gerechtvaardigd.

Ons rapport richt zich tegen „het werken van niet voldoende bekwame bouwkundigen op het terrein van den architect” en haalt als een van de aspecten van dit maatschappelijk probleem aan, dat er nog steeds ambtenaren zijn, die hieraan meedoen. Nu moet men goed lezen, en deze uiting beschouwen in het kader van het geheele rapport en zijn algemeene strekking. Wij bedoelen ook hier: „niet voldoende bekwame bouwkundigen”, d.w.z. bouwkundigen, die niet de volledige bekwaamheid bezitten om als zelfstandig architect op te treden, en wij spreken in dit verband uitdrukkelijk van „lagere bouwkundige ambtenaren”. Hoofden van gemeentewerken zullen waarschijnlijk wel bij uitzondering onder deze categorie kunnen worden gebracht, en of deze lieden lid zullen zijn van den Bond van Hoofden van Gemeentewerken, betwijfelen wij sterk. En nu vraagt men ons om bewijzen en men maakt de onvriendelijke opmerking, dat het Bestuur van den B.N.A. ook wel niet voor al zijn leden zal kunnen instaan.

Neen, Heeren, natuurlijk niet, de B.N.A. kan evenmin voor al zijn ruim 300 leden volledig instaan als U het kunt voor al de Uwe, noch voor de „niet voldoende bekwame bouwkundige ambtenaren” die wij met onze „algemeenheid” op het oog hadden. En de reden, dat de B.N.A. dit niet volledig kan, is precies dezelfde als die, waarom U het niet kunt: het lukt niet altijd om tegen een personage, dat dwaalwegen bewandelt, positieve bewijzen in handen te krijgen. Wel kunnen wij U de

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 6 September 1934.

In dit nummer wordt behandeld het nieuwe-cinema-theater gebouwd onder de overkapping van Waterloo-station te Londen, architect Alister G. MacDonald, geconstrueerd volgens een reeds eerder door dezen architect ontworpen „News”-theater op Victoria-station. Volledige technische tekeningen van plattegronden en doorsneden benevens 7 foto's geven een duidelijk beeld van het doel en de samenstelling van dit theater.

Volgens de toelichting worden korte programma's gegeven van het wereldnieuws, „interest”-films en teekenfilms.

Dit theater vindt haar auditorium onder reizigers die op hun treinverbinding wachten, zoowel als onder het gewone publiek. Ten behoeve van eerstgenoemden is een klein scherm in de zaal aangebracht terzijde van het hoofdscherm, waarop zoowel de aankomst als het vertrek van de treinen

hebben te onthouden van „misbruik maken van positie” en „corruptie” en wij willen dan ook gaarne overleg plegen over in deze te nemen maatregelen, zo deze noodzakelijk blijken te zijn, maar heren, dan eerst feiten geen algemeenheden.

Uit de aard der zaak zal het ook in ons corps wel eens voorkomen, dat een enkele minder juist optreedt, waartegen wij — zo ons dit ter ore komt — wel de nodige maatregelen weten te nemen, maar durft het bestuur van de B.N.A. niettegenstaande of juist in verband met de ereraad voor al zijn leden in te staan?

Wij achten het dan ook onverantwoordelijk, dat dergelijke uitingen in een verslag, opgemaakt in opdracht van een degenlijke vereniging, worden opgenomen en bovendien nog gepubliceerd. Hiertegen menen wij met klem te moeten opkomen.

Namens het Hoofdbestuur van de Bond van Hoofden van Gemeentewerken,

De Alg. Secretaris,

Ir. L. VAN GENDT.

verzekering geven, dat het Bestuur van den B.N.A., wanneer het bewijzen in handen heeft, of zelfs maar meent, ze te kunnen krijgen, nog nooit heeft geschroomd om zijn leden ter verantwoording te roepen. Wanneer Uw Bestuur hetzelfde doet, behoeven wij elkander niets te verwijten.

Maar dit beteekent niet, dat wij ons verplicht zouden voelen om te zwijgen over het feit, dat er in ons land nog ambtenaren zijn, die op ons gebied den vrijbuiters spelen, hetzij met, hetzij zonder de oogluikende goedkeuring van de boven hen gestelde autoriteiten. Wij kunnen het Bestuur van den Bond van Hoofden van Gemeentewerken de verzekering geven, dat het Bestuur van den B.N.A. zich al vele malen tot Gemeentebesturen en andere autoriteiten heeft gewend om een einde te maken aan praktijken als door onze Commissie met een enkel woord geschetst. Het is de ervaring, dat er nog tal van gevallen niet zijn te achterhalen, of dat nog maar al te vaak een ingestelde actie door gebrek aan medewerking faalt, die ons heeft genoopt, om aan deze zaak in ons rapport (dat, naar U bij nauwkeurige lezing zult opmerken, een veel grooter gebied bestrijkt en aanmerkelijk diepgaander aandacht wijdt aan heel andere gelegenheden) nog een passage te wijden.

Onze Commissie is overigens verheugd over het feit, dat ons rapport klaarblijkelijk buiten architectenkringen gelezen wordt. Wanneer het in den juisten geest wordt begrepen, kan dit niet anders tot gevolg hebben, dan dat er ook in den Bond van Hoofden van Gemeentewerken een krachtige actie in de door ons gewenschte richting ontstaat. Als dit het geval mocht zijn, zouden wij onzen arbeid rijk beloofd achten.

Namens de Commissie tot bestudeering van de Oorzaken inzake het werken van niet voldoende bekwame bouwkundigen op het terrein van den architect en de middelen tot bestrijding daarvan,

Ir. A. J. VAN DER STEUR, Secretaris.

Het beeld gereflecteerd van dit scherm, op een groote hellende spiegel welke de plaats inneemt waar anders het projectiescherm is opgesteld, vertoont zich voor de toeschouwers in deze spiegel. Op genoemde doorsneden zijn de hoeken waaronder de reflectie plaats vindt met stippellijnen aangegeven en het virtuele beeld zooals dit zich voordoet aan alle toeschouwers. Dit is natuurlijk de werkelijke weergave van het beeld geprojecteerd op het transparante scherm. Zijdelingsche vertaaling of „keystoning" van eenig punt uit de zaal, is hiermede voorkomen. Het stereoscopisch effect wordt verkregen door het dubbel beeld dat geprojecteerd wordt: het hoofdbeeld van de verzilverde achterzijde van de spiegel en het secundaire aan de oppervlakte. Deze wijze van projecteeren is wel de meest opmerkelijke bijzonderheid van dit theater.

Volgen afbeeldingen van een doodenkapel te Pargas, Finland, architect Erik Bryggman. Niettegenstaande de geringe afmetingen is dit werk grootsch van houding en in zijn eenvoud echt en zeer voornaam.

Vervolgens een huis in Gidea Park, Essex, architecten Skinner en Tecton. Dit huis was op de Modern Home Exhibition als hoekhuis geëxposeerd, doch ontworpen als een eenheid voor herhaling als „row development" in een z.g. meer zakelijk karakter.

Tot slot een overzicht van de Building exhibition van 12—26 Sept. in Olympia gehouden, met afbeeldingen van de door architecten ontworpen stands voor bouwmaterialen firma's.

A. P. S.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 13 September 1934.

Het artikel van de week bevat kritische beschouwingen naar aanleiding van de building expositie in Olympia. Plattegronden foto's en beschrijving van „The new Liverpool Orphanage at Woolton". Architecten Barnish, Silcock en Thearle.

Chapman House, Stepney, architect Joseph Emberton. Een blok bestaande uit „artisan flats" gebouwd voor de Chapman Development Trust met de bedoeling de beste accommodatie te geven, onder de tegenwoordige bouwcondities, voor bewoners welke van 16 s. tot £ 1 per week kunnen verwonen zonder hulp van een subsidie. Vervolg beschrijving van door architecten ontworpen stands op de Building Exhibition in Olympia.

A. P. S.

ART ET DECORATION, Octobre 1934.

Léon Chanceler schrijft een artikel met teekeningen en foto's over schakelmeubelen van René Gabriel; hij spreekt van éléments, combinaisons, ensembles. Het beginsel, meubelen samen te stellen uit eenvoudige eenheden door deze op verschillende wijzen aanéén te schakelen is ook bij ons bekend. In de Eglise du Saint Esprit in de rue Cannebière, dicht bij place Daumesnil te Parijs, een bijna voltooid gebouw, is door zeven groepen van vijf kunstenaars, onder hoofdleiding van drie artiesten, een serie fresco's aangebracht als resultaat van een prijswedstrijd. Maximilien Gauthier beschrijft een en ander bij vele foto's. Wanneer komt er in Nederland een dergelijke prijsvraag? Jacques de Laprade beschrijft eenige goede plasticen van Hubert Yencesse. Een merkwaardige bijdrage is: „Une nuit sur le mont chauve"; deze gaat over een acht minuten durende film van zeer bijzondere expressie. Pierre Migennes schrijft over scheepscabines voor booten van de Italiaanische marine.

26 foto's geven een beeld van nieuwe architectonische werken in Guadeloupe. Paul Laroche geeft er een beschrijving van. De architect is Ali Tur.

H. C. V.

HET R.K. BOUWBLAD, Jaargang 6, No. 7; 1 Nov. '34.

Wies Moens schrijft een artikel over den nieuwen kloosterbouw te Affligem gelegen tuaschen Aalst en Brussel van architect A. J. Kropholler. 16 teekeningen, plattegronden en foto's zijn in den tekst opgenomen.

Dom J. B. de Glas, Benedictijn, geeft onder het hoofd „Geestelijk leven" een studie over „Beschouwing en Kunst".

Een Madonna van Dom Jac. van der Mey wordt bij een foto beschreven door Jan Beerends.

H. C. V.

HEEMSCHUT 11e Jaargang, no. 9 en 10; Sept./Oct. '34.

„Wat Heemschut's aandacht had" is allereerst de spelling; het gaat niet zo, maar het blijft zoo. Verder berichten over de telefontellen, het maandblad, het adviesbureau, de leden, de commissie voor de jeugd, de Stichting oud-Drenthe, ontzierende reclame, zandafgravingen, het dempen van een wegsloot te Landsmeer en andere dempingen, de vestingwerken te Doesburg, het uitbreidingsplan Eelde, Paterswolde, een nieuwe weg door de buitenplaats „Laag-Wolfheze" en de nieuwe weg Middelburg—Vlissingen. Volgt een geïllustreerd verslag van den Heemschut-secretaris over den negenden monumentendag te 's-Hertogenbosch. Een adres werd gezonden aan het college van Ged. Staten van Zeeland over den bovengenoemden weg Middelburg—Vlissingen, die de buitenplaatsen „Der Boede" en „Moesbosch" zal doorsnijden. Verder wordt het plaatsen van landhuisjes op de duinen, in plaats van er achter in Zoutelande afgekeurd. De secretaris der commissie W. i. L. (De weg in het landschap) brengt verslag uit. Dr. Ir. J. H. Plantenga voltooit zijn geïllustreerd artikel over Rubens en de bouwkunst.

H. C. V.

AANVULLING.

De korte beschouwing in ons vorig nummer over den stand van de firma Proost op de Grato was geschreven door den Heer H. C. V. Deze initialen zijn abusievelijk weggevalen.

CINEMA IN WATERLOO-STATION TE LONDEN
ARCH. ALISTER G. MAC DONALD (UIT THE ARCHITECTS' JOURNAL)

DETAIL UIT „LA RENAISSANCE". FRESCO IN DE EGLISE DU SAINT-ESPRIIT TE PARIJS. JEAN DUPAS-FECIT (UIT ART ET DECORATION)

UNE NUIT SUR LE MONT CHAUVE.
C. PARKER

FILM DOOR A. ALEXEIEFF ET
(UIT ART ET DECORATION)

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 38 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 1 DEC. 1934 No. 48

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Ledenvergadering (Najaarsvergadering) van den B.N.A. op Zaterdag 15 December 1934, des voormiddags om 10.30 uur, in Gebouw Arti et Amicitia, Rokin 112, te Amsterdam.

Agenda:

1. Opening.
2. Notulen.
3. Mededeelingen.
4. Verkiezing van twee bestuursleden.
5. Verkiezing van leden der permanente commissies.
6. Benoemingen.
7. Begroting voor 1935.
8. Behandeling van het rapport van de Commissie ter bestudeering van de oorzaken inzake het werken van nie voldoende bekwame bouwkundigen op het terrein van den architect en de middelen ter bestrijding daarvan.
9. Bespreking over belangengemeenschap tusschen architecten en aannemers.
10. College van Advies inzake de keuze van een architect.
11. Rondvraag

Toelichting op de agenda.

- ad 2. De concept-notulen van de vorige vergadering op 27 October zijn opgenomen in no. 35 van de Off. Med. in no. 45 van het B.W.A. van 10 November.
- ad 4. De kandidatenlijst zal worden opgenomen in de Off. Mededeelingen van 8 December a.s.
- ad 5, 6 en 7. Hierover zal een afzonderlijke mededeeling aan de leden worden toegezonden.
- ad 8. Verwezen wordt naar het rapport van deze commissie opgenomen in het B.W.A. no. 42 1934.
- ad 9. Betreffende dit punt zal een nota van het Bestuur aan de leden worden toegezonden.
- ad 10. Nadere behandeling van het ontwerp reglement voor het College van Advies inzake de keuze van een architect. Dit concept is opgenomen in de Off. Med. no. 16 behoorende bij het B.W.A. no. 16 van 21 April 1934, en werd in eerste instantie reeds behandeld in de Ledenvergadering te Rotterdam, op 5 Mei 1934 gehouden, waarvan de notulen zijn gepubliceerd in de Off. Med. no. 22, behoorende bij het B.W.A. van 23 Juni 1934 no. 25.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Gewone ledenvergadering op Donderdag 13 December des avonds 8 uur in de Grootte Zaal van het Gebouw Heystee, Amsterdam.

Agenda.

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken en mededeelingen.
- * 3. Verkiezing van een bestuurslid.
- * 4. Verkiezing van een redactielid van het B.W.A.
- * 5. Verkiezing van een lid van de Permanente Prijsvraag Commissie.
- * 6. Verkiezing van een lid van den Tentoonstellingsraad.
- * 7. Verkiezing van twee leden van de Commissie voor Ontwerpstudie No. 6.
- * 8. Verkiezing van drie leden van de tentoonstellingscommissie 1935.
- * 9. Behandeling en vaststelling instructie tentoonstellingscommissie 1935.
10. Voorstel tot het toekennen van een belooning aan den inzender van het beste ontwerp bij Ontwerpstudies, indien hij lid van het Genootschap is.
- * 11. Behandeling en vaststelling begroting over het jaar 1935.
12. Rondvraag en sluiting.

* Toelichting punt 3.

De verkiezing van een bestuurslid zal geschieden uit de voordracht:
a. F. Hausbrand. b. Ir. A. J. van der Steur.

* Toelichting punt 4.

De verkiezing van een redactielid zal geschieden uit de voordracht:
a. A. Eibink. b. Ir. A. J. van der Steur.

* Toelichting punt 5.

De verkiezing van een lid van de P.P.C. zal geschieden uit de voordracht:
a. C. J. Blaauw. b. Ir. J. W. Dinger.

* Toelichting punt 6.

De verkiezing van een lid van den Tentoonstellingsraad zal geschieden uit de voordracht:
a. Wieger Bruin. b. H. C. Verkruijsen (herkiesbaar).

* Toelichting punt 7.

De verkiezing van twee leden voor de Commissie van Ontwerp-studie no. 6 zal geschieden uit de voordrachten:
1. a. Ir. J. Leupen. b. L. C. v. d. Vlugt.
2. a. J. F. Berghoef. b. A. P. Smits.

* Toelichting punt 8.

De verkiezing van drie leden van de tentoonstellingscommissie 1935 zal, per vacature, geschieden uit de volgende totaalvoordracht:

- a. Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk.
- b. Wieger Bruin.
- c. A. Eibink.
- d. W. M. Dudok.
- e. A. P. Smits.
- f. Ir. A. J. v. d. Steur.
- g. H. C. Verkruijsen.

* Toelichting punt 9. Instructie tentoonstellingscommissie 1935.

Concept. Het Genootschap Architectura et Amicitia noodigt de Tentoonstellingscommissie 1935 uit:

a. voor te bereiden en in te richten een bouwkunsttentoonstelling te Amsterdam in 1935 ter gelegenheid van het 16e lustrum.

b. voorstellen daartoe in te dienen bij het bestuur, waarbij rekening gehouden worde met de wenschelijkheid uitgesproken door de vergadering van 8 Nov. 1934, dat de tentoonstelling overwegend zal bestaan uit technische teekeningen en foto's en dat ieder lid van het genootschap juryvrij zal kunnen beschikken over een bepaald oppervlak wandruimte.

* Toelichting punt 11. Begroting 1935.

De ontwerpbegroting zal aan de leden worden toegezonden.

Namens het bestuur:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUIJSEN, REDACTEUR NR 48
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 1 DEC. 1934

DE NIEUWE MAGAZIJNEN VOOR HUISINRICHTING VAN METZ & Co. IN DEN HAAG.

Op 10 Nov. j.l. werden deze magazijnen op feestelijke wijze geopend. De Heer de Leeuw hield hierbij een korte inleiding, terwijl het openingswoord werd uitgesproken door architect Oud. Deze legde daarbij de nadruk op het werk der drie kunstenaars, Penaat, v. d. Leck en Rietveld, die eendrachtig de verbouwing tot stand hebben gebracht en bracht vooral naar voren, dat de directie van Metz & Co. zoo verstandig was, de eens door haar geroepen medewerkers ook volkomen vrij te laten, zoodat een gaaf werk daardoor kon ontstaan.

Aan Rietveld was meer het architectonische gedeelte toevertrouwd, zooals het ontwerpen en laten uitvoeren van de gevels, ingang met uitstalkasten, trap-opgangen, enz., terwijl Penaat,

en voor zoover het de kleuren betrof, bijgestaan door v. d. Leck, het interieur verzorgde.

Het verbouwde en opnieuw ingerichte gebouw zal, evenals de ruimte op het dak van Liberty te Amsterdam, dienst doen het publiek de nieuwste uitingen op het gebied van binnenhuis-kunst te toonen en is in overeenstemming daarmee zelf volgens de nieuwere opvattingen ingericht. Ik tracht hier het leelijke woord „nieuw-zakelijk” te vermijden, want als men zich in de door Penaat en v. d. Leck gemaakte ruimten bevindt, valt het weer duidelijk op hoe de benaming voor onze nieuwste stijl er dikwijls volkomen naast is. Als men hier van „zakelijk” zou willen spreken, dan is dit misschien mogelijk in verband

HOEK 2e ETAGE. ARCHITECTUUR EN INTERIEUR VAN W. PENAAT. KLEURARCHITECTUUR VAN B. VAN DER LECK

GEZICHT OP DE SERRE. MEUBELN VAN GESPOTEN METAAL NAAR ONTWERP VAN JEAN BURKHALTER. ARCHITECTUUR EN INTERIEUR VAN W. PENAAT. KLEUREN VAN B. VAN DER LECK

DE NIEUWE MAGAZIJNEN VOOR HUISINRICHTING VAN METZ & CO. IN DEN HAAG

daarmede, dat de gestelde opgave, voor het publiek een aangenaam verblijf te scheppen, dat tot kopen van de meubels verleidt, zeer zeker volkomen is volbracht; maar van „nieuwzakelijk” in de zin van „befreites Wohnen” d.i. bevrijding van overtollig werk, bevrijding van overtollige zichtbaarheden, zoals Rietveld het noemt, is hier minder sprake. Deze interieurs eischen bij al hun schijnbare eenvoud en bescheidenheid toch zeer veel aandacht en vooral ook onderhoud. Nu is dit natuurlijk daar waar de grenzen van het z.g. „Existenzminimum” ver zijn overschreden, ook volkomen op zijn plaats en is bij de bedoeling een iets meer luxueuse inrichting te maken, die met onze tijd harmonieert, iets heel moois bereikt. Voor hen, die minder tijd en moeite aan hunne woningen willen — of kunnen — geven, is echter bij Metz en Co. en ook nog wel iets te vinden.

Zoo zag ik in een hoekje van de toonkamer voor losse meubels, een eettafel met stoelen en een buffet door Rietveld gemaakt. Bij Rietveld is van verfijnde luxe geen sprake, maar van eenvoudige menselijkheid. Ik geloof, dat dit eetkamer-ameublement door gebruik er beter op zal worden; een eigenschap, die wij bij de goede oude gebruiksvoorwerpen ook steeds vinden en die bij het ontwerpen van vele nieuwere meubels zoo dikwijls vergeten wordt.

In ieder geval is het toe te juichen, dat Metz en Co. de gelegenheid tot exposeren en verkoopen van nieuwere meubels en inrichtingen zoo krachtig in de hand werkt en dit kan niet anders dan ten goede komen aan de verwezenlijking der ideeën van het nieuwe-bouwen.

F. HAUSBRAND.

BESCHRIJVING VAN DE NIEUWE FABRIEK VOOR DE COÖPERATIEVE GROOTHANDELSVEREENIGING „DE HANDELSKAMER” G. A. TE JUTFAAS.

Op een terrein aan het Merwedekanaal, gelegen onder de Gemeente Jutfaas, direct tegenover een in aanbouw zijnde buitenwijk van Utrecht, bevinden zich reeds jaren eenige productiebedrijven der Coöperatieve Groothandelsvereniging „De Handelskamer”, waarvan het hoofdkantoor te Rotterdam is gevestigd. Aan de voorzijde in een gedeeltelijk van vroeger jaren bestaand gebouw is een zeepfabriek ondergebracht; daarachter bevindt zich een geheel nieuwe jam- en limonadefabriek. Naast dit reeds bestaande fabriekscomplex bevindt zich de nieuw gebouwde fabriek, waarvan U hier eenige afbeeldingen ziet. In deze fabriek zijn verschillende bedrijven ondergebracht. Het doel van de Handelskamer, in de wandeling kortweg de — Haka — genoemd, is niet de vervaardiging van een enkel product, doch het ten dienste der diverse verbruikcoöperaties in den handel brengen van allerlei levensbehoeften. In die gevallen, waarin zij meent, dat er hiervoor aanleiding bestaat, zorgt zij ook voor het voortbrengen van eigen fabrikaten.

In deze nieuwe fabriek nu zijn ondergebracht de opslagplaatsen, expeditieruimten, kantoorlokalen en schaftlokalen, welke voor het geheele complex te Jutfaas moeten dienen. Behalve deze centrale afdelingen omvat de fabriek een koek-, beschuit-, biscuit-, suikerwerken-, chocolade-, slaolie- en vetafdeeling, met aan de achterzijde een wasscherij wederom ten dienste van het geheele complex voor het opslaan en reinigen der retouren, dat zijn de flesschen en blikken, welke dienst hebben gedaan voor het verpakken en verzenden der afgewerkte producten en nu teruggezonden zijn om weder gevuld te worden. De verschillende afdelingen zijn voorzover dit voor de productie noodzakelijk is, van elkaar gescheiden door glaspuilen en muren, zooals op de plattegronden is aangegeven.

De nieuwe fabriek bestaat uit een randbebouwing aan drie zijden van het trapezium-vormig grondvlak, bestaande uit beganen grond en 2 verdiepingen met onder een der vleugels een kelderverdieping. Deze U-vormige randbebouwing omsluit een binnenterrein welke slechts een verdieping bevat, waarin de eigenlijke fabricage plaats heeft.

Aan de achterzijde is het één verdieping hooge binnenterrein niet door een randbebouwing ingesloten, met het oog op een eventueel noodige uitbreiding.

De randbebouwing zelf bevat links — met het gezicht naar het gebouw gekeerd — de opslagruimten voor de nog niet verwerkte grondstoffen; de verwerking heeft, zooals reeds gezegd in de overdekte binnenruimte plaats; in de randbebouwing rechts worden de inmiddels gereed gekomen producten verpakt en ten slotte worden deze producten in het verbindingsstuk van de U-vormige randbebouwing aan de voorzijde voor de verzending gereed opgeslagen.

Het driehoekige gedeelte, hetwelk eenigszins buiten den U-vorm ligt, bevat beneden de expeditieafdeeling, op de eerste verdieping de kantoren en op de tweede verdieping de lunchroom voor het geheele personeel, circa 360 personen. De randbebouwing is opgetrokken in gewapend beton, op een fundament van gewapend betonpalen. De buitengevels zijn na storting niet bepleisterd doch nadat de beton uit de bekisting kwam gebouchardeerd.

Het middenterrein is verdeeld in een travee van 12 m, de andere traveeën van 24 m spanning. De overspanning dezer traveeën geschiedde door een vierendeel spant. Door het wegvallen der diagonalen was het mogelijk een groot aantal ramen draaibaar te maken, hetgeen voor de ventilatie noodig was. De hoogte der ijzerconstructie werd bepaald naar de hoogte der in deze ruimte onder te brengen ovens.

Aan de linkerzijde bevindt zich een baksteen aanbouw, waarin 4 woningen zijn gevestigd van het opwonend personeel van de fabriek. De begane grond verdieping dezer woningen wordt ingenomen door 3 auto-boxen met aan de voorzijde een ruime fietsen- en kinderwagen-bergplaats.

De plattegrond werd bepaald door de eischen van het bedrijf en den vorm van het terrein. Men moest met vrachtauto's om het gebouw kunnen rijden, vandaar de in- en de uitrit, voorts moest het gebouw in de lengte-as van het terrein kunnen worden uitgebreid, door het bijbouwen van soortgelijke traveeën als er nu zijn gemaakt.

De uitvoering van het werk geschiedde in samenwerking met den Heer J. Koeman te Rotterdam.

Het geheele werk is uitgevoerd door de N.V. Wernink's Beton Mij. te Leiden.

Ir. H. F. MERTENS.

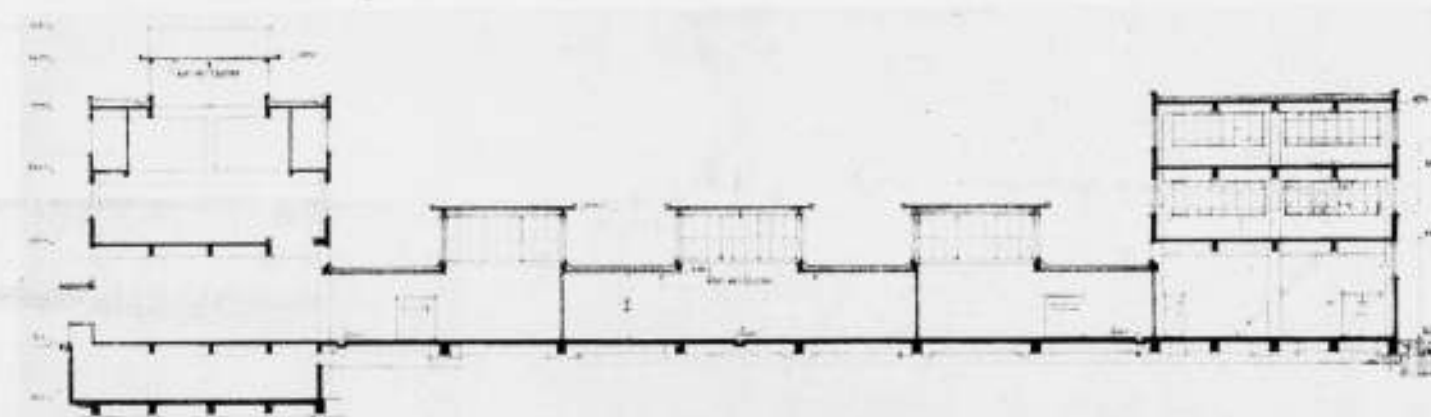
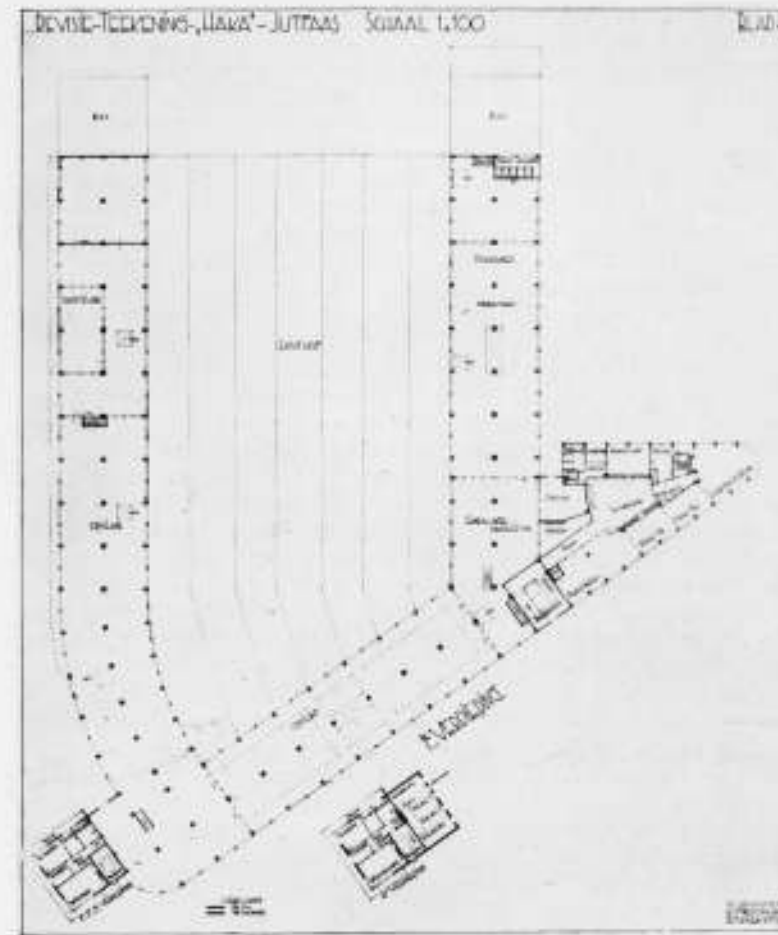
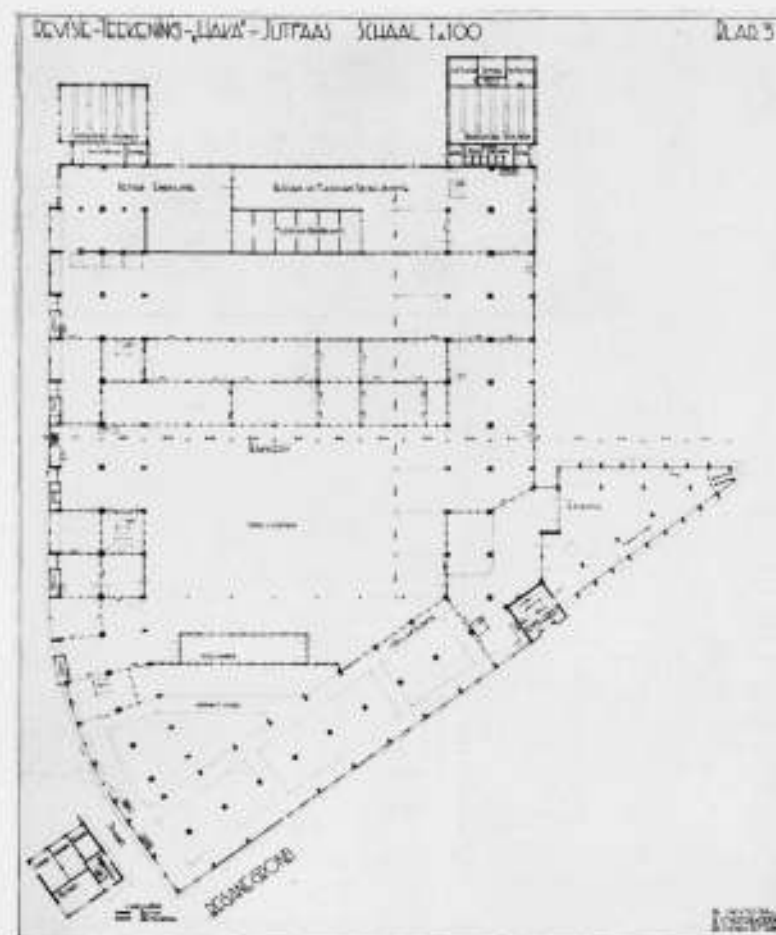
FOTO DRACOR

FOTO DRACOR

FABRIEK VAN DE „HAKA“ TE JUTFAAS
ARCHITECT I^r. H. F. MERTENS, B.N.A.

PLATTEGRONDEN EN DOORSNEDEN

DE NIEUWE FABRIEK VAN DE „HAKA“ TE JUTFAAS. ARCHITECT I^r. H. F. MERTENS B.N.A.

INGEZONDEN.

In het B.W.A. van 10 Nov. jl. staat een stuk getiteld „Oorlog en stedebouw“. Daarin komt de volgende zinsede voor: „de lintstad, in Rusland ontstaan, werd spoedig uit economische- en verkeerstechnische overwegingen erkend, zoodat vele Russische lintsteden reeds luchtbeschermingssteden worden genoemd“.

Het zij mij vergund er de aandacht op te vestigen, dat de lintstad geen Russische vinding is en moge in dit verband hier even een stukje uit mijn boek „Stedebouw“ afdrukken, waaruit zal blijken, dat wij hier niet te doen hebben met een nieuwe russische vinding doch met een oude spaansche uit het einde der 19e eeuw. Ik schreef hieromtrent het volgende:

„... hier verdient de „Ciudad Lineal“ vermelding.
„De beginselen dezer vinding werden vele jaren vóór Howard zijn boek „over de tuinsteden“ schreef, opgesteld door den Spanjaard Don Arturo „Soria y Mata, die in de onmiddellijke nabijheid van Madrid zijn gedachten „realiseerde in de eerste en eenige „Cité Linéaire“ ter wereld.
„De „Cité Linéaire“ aldus lezen wij in de beschrijving van Don Arturo, is „een stad die zich niet rond één punt ontwikkelt, zooals bij de meeste be-

„staande steden het geval is, maar zich uitstrekt langs een breede avenue, „uitstekend geutiliseerd van stedebouwkundig standpunt, verfraaid door „boomen en tuinen, bediend door een centrale trambaan, die geen hinder „en gevaar voor het verkeer oplevert, terwijl secundaire boulevards op de „centrale avenue uitkomend, de verschillende deelen der stad verbinden.
„De projecten, door de „Compania Madrileña de Urbanizacion“ opgesteld „en uitgegeven, geven een gunstige indruk van de praktische voordeelen „aan deze methode van stedsvorming verbonden. Ook voor Noord-Euro- „peesche verhoudingen kan de toepassing ervan van veel waarde zijn, „daar inderdaad van het standpunt der moderne verkeerstechniek een „dergelijke vorm de voorkeur verdient boven den ook bij de tuinstad con- „centrischen vorm der stad. Vooral voor het regionale project kan een „toepassing van het beginsel van den langgestrekte stedsvorm veel aan- „trekkelijks hebben en voor gebieden met gerede lengtedalen, zelfs de „meest gunstige methode zijn.“

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

DAS WERK Oct. '34 No. 10.

Dit nummer begint met een zeer interessant artikel over het wetenschappelijke voorbereidingswerk tot het opstellen van een programma voor een groot ziekenhuis voor de stad Stockholm, door Hjalmar Cederström. Deze zegt o.a.: Het ziekenhuis moet voor den zieken mensch, niet voor een bepaalde ziekte gebouwd worden. Uit allerlei statistische gegevens tracht men grootte en aantal der verschillende onderdelen van een ziekenhuis te bepalen en in het juiste verband met elkaar te brengen.

Dan volgt een publicatie van het sanatorium in Pemar (Finland) van arch. Alvar Aalto—Helsingfors, voor ongeveer 300 patienten. Het bestaat uit 4 afzonderlijke deelen: A de vleugel met de ziekenkamers en lighallen, B de vleugel, bevattende de gemeenschapsruimten, C de vleugel met de keukens, hôtél personeel, enz., en D de verwarming. Al deze vleugels zijn ten opzichte van de zonnestand, onafhankelijk van elkaar, georiënteerd. De verwarming der ziekenkamers geschiedt door plafondverwarming, door een zichtbare, dunne, platte radiator tegen het plafond. (zie foto's).

Dezelfde architect heeft de afgebeelde houten stoel ontworpen. Deze stoelen worden vervaardigd van gebogen berken-triplex.

Verder afbeeldingen van aluminiumstoelen door Marcel Breuer.

In de mededeelingen wordt ons de gelukkige geboorte aangekondigd van een broertje van „de 8“, „Weiterbauen“ genaamd. In tegenstelling met het B.W.A. zullen „das Werk“ en „Weiterbauen“ eendrachtig samen werken.

Op nog iets uit „das Werk“ zou ik de aandacht willen vestigen en wel op de „Technische Arbeitsdienst.“ Deze „T.A.D.“ trekt zich het lot van werkloze technici aan. Het is een soort technisch bureau, dat vragen op elk technisch gebied behandelt met personeel dat uit werkloze technici bestaat en dat het tegen een vergoeding bezig houdt. Daar het werk niet concurrerend mag zijn, wordt alleen werk gedaan, dat anders allicht achterwege zou blijven. Zoo b.v. het opmeten en in tekening brengen van oude gebouwen, kerken enz. voor oudheidkundige genootschappen. Verder het verzamelen en statistisch verwerken van ervaringen met verschillende bouwmaterialen en werkwijzen, enz. Met dit werk is het gelukt 20—30% van de uitbetaalde loonen uit de opbrengst van het werk zelf te bekostigen, de rest wordt door gemeente en rijk gesubsidieerd. De T.A.D. heeft afdelingen in verschillende steden. Het loon bedraagt f 4.— tot f 6.— per dag, terwijl de werkloze ongeveer vier maanden mag blijven werken, dan moet hij plaats maken voor een ander.

DAS WERK Nov. '34 No. 11.

Dr. H. P. Berlage wordt in dit nummer in de eerste plaats herdacht als de groote Nederlandsche bouwmeester en aan de hand van een door zijn schoonzoon en opvolger Strasser geschreven artikel, wordt een overzicht gegeven van Berlage's levenswerk.

Het oude postkantoor te Zürich werd door Moser en Kopp voorbeeldig gemoderniseerd en dit geeft niet alleen aanleiding tot een publicatie hiervan, maar ook voor die van een aantal andere postkantoren in Duitschland. Het door Prof. R. Vorhoelzer te München gemaakte gebouw kwam deze prof. duur te staan, want de tegenwoordige machthebbers in het derde rijk dienden een aanklacht tegen hem in, daar de nieuw zakelijke opvatting van Prof. Vorhoelzer de heeren niet aanstond.

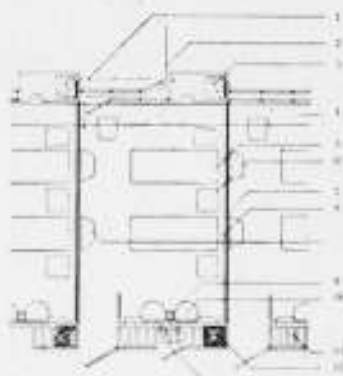
Dan volgt een bespreking van de Siedlung Ramersdorf, welke gedeeltelijk, vertaald, in het B.W.A. zal worden opgenomen.

Daarna een interessant artikel van den hoofdredacteur, naar aanleiding van een Duitsch artikel „Kunst und Staat“ en tenslotte een artikel „Bausünden und Baugeldvergeudung“ naar aanleiding van het plan voor een te Keulen aan den Rijn te bouwen „Haus der Deutschen Arbeit“. Dit gebouw moet 160.000.000 R.M. kosten. Het geheel strekt zich 1½ km langs den Rijn uit. Het gebouw moet 370 m lang worden, met een koepel van

150 m doorsn. 1.600.000 m³ inhoud, plaats voor 100.000 personen in een congreszaal van 70 x 80 m. Russische voorbeelden werken schijnbaar aantekelijk. F. H.

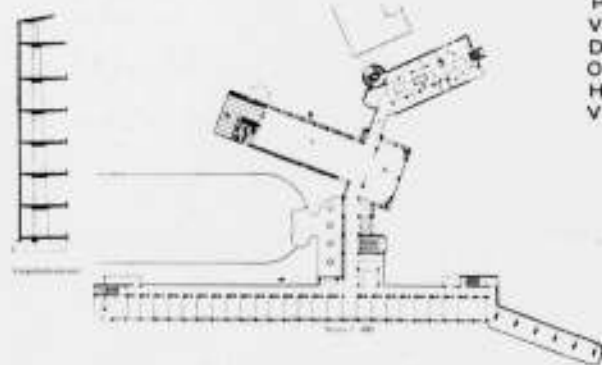
STOEL VAN GEBOGEN BERKEN-TRIPLEX. MODEL ARCH. ALVAR AALTO TE HELSINGFORS. (UIT DAS WERK)

ZIEKENKAMER VOOR 2 BEDDEN. 1. ROLLUIK, 2. VENTILATIE TUSSEN BUITEN- EN BINNENVENSTER, 3. BETONPIJLER, 4. TAFEL, 5. BED, 6. NACHT-TAFELTJE, 7. KLEERKAST, 8. HARDEWAND, 9. EN 10. WASCH-BAKKEN, 11. AFVOERKANAAL, 12. BETONPIJLER, 13. BUIZEN-KOKER.

DOORSNEDE OVER DE LIGHALLEN. RECHTS: ENTREE

PLAN VERDIEPING EN DOORSNEDE OVER DEN LIGHALLEN-VLEUGEL

SANATORIUM TE PEMAR, FINLAND. ARCHITECT ALVAR AALTO TE HELSINGFORS (UIT DAS WERK)

MODEL VAN DE THINGPLATZ VOOR BAD SEGEBERG. ARCHITECT F. SCHALLER, BERLIJN (UIT „DIE BAUGILDE“)

EVANGELISCH KERKJE TE BRÜCKEN UND TECKN. ARCHITECT PROF. H. SEYTTTER, STUTTGART (UIT „DIE BAUGILDE“)

RECLAMEBOEKJES VAN PIET ZWART.

De moderne reclame maakt in steeds hogere mate gebruik van het visuele element in de typographie. Aan de aloude middelen van spatieering, cursivering, het vetter drukken van letters e.d., zijn talrijke nieuwere middelen toegevoegd, den lezer in staat stellend in het letterbeeld veel vlugger de gedachte te realiseren, welke bedoeld is den lezer over te brengen. Als zulke nieuwe middelen noemen we de kleurcombinatie van het letterbeeld, de richting der regels en de variatie van de lettersoort. Daarbij het beeld.

Dergelijke typographie is eigenlijk aanschouwelijk onderwijs, dat vroeger alleen voor kinderen bestemd, hoe langer hoe meer in het geheele leven een rol gaat spelen, en als gevolg daarvan zich steeds meer perfectionneert. De tendenz daarbij is naar den meest pregnanten vorm met het krachtigste effect. Het is verbazingwekkend hoe soms in een luttel bestek mededeelingen worden verstrekt, waarvoor vroeger ellen-lange pagina's noodig waren. De stof van een heelen jaargang van de Aarde en haar Volken van 1880 is thans te verwerken in enkele pagina's, op een wijze die meer tot ons spreekt dan de ellen-lange lyriek van toenmaals.

Lang niet alles op reclamegebied, dat zich instelt op de toepassing van het visuele, decoratieve element, staat op dezelfde hoogte. De leuze modern te zijn, is moderner dan het modernere in de meeste reclame. We brengen daarom eens een tweetal reclameboekjes naar voren, verzorgd door den Heer Piet Zwart, die op een hoog peil staan. Ze zijn beschaafd en verrassend en hier en daar van een geraffineerde werking. Het eene boekje is een uitgaaf van Nijgh en van Ditmar, dat de waarde van de reclame betoogt, en een voorbeeldige uitzetting geeft van de typographie en het drukken van een dagblad. De kleurencombinatie is hier beperkt tot zwart, rood en blauw, en wat is hier mede niet bereikt. Het nieuwe boekje is dat over Bruynzeels fineerdeuren; reeds eerder maakte de Heer Zwart voor Bruynzeel een reclameboekje. Het laatste bewijst zijn ontwikkeling in deze richting. Alle gegevens door de Bruyn-

Baugilde 18. Uit den zeer gevarieerden inhoud van dit nummer vermelden wij de afbeeldingen van eenige kerken, waarvan wij het kerkje te Brücken und Teck van Prof. Hans Seytter te Stuttgart hierbij hebben overgenomen. De simpele doorsnede ligt een bevredigende stemming aan het interieur te geven.

Voorts zijn opgenomen de Baupolizeiliche Bestimmungen über Feuerschutz en officieele gewichtstabellen, ten dienste van de Hochbau.

Baugilde 19 bevat de Architektenwet van 1 Oct. 1934, waarvan wij reeds melding maakten. Voorts een wetenschappelijk artikel over de werking van schoorsteenkapen. De afbeeldingen betreffen oude en nieuwe voorbeelden van Tessiner Handwerkskultur. Een landhuis voor een schilder in Schwaben, arch. R. Steinbach, Negen plus.

Baugilde 20. De Heer Gaber schrijft: „Ueber die Pflichten und Aufgaben des Architekten“ in verband met de Architektenwet. Volgen de Thingstätte. (Der Thingplatz soll ein Mahmal sein und ein Zeichen völkischer Erneuerung im Geiste Adolf Hitlers.) Wat massa-regie is, daarvan heeft het 3e Rijk ons bewonderenswaardige staaltjes reeds getoond. Het is daarom interessant te zien hoe men zich massa-demonstraties denkt te midden van de imponeerde natuur, in begroede bergstreken als bijv. de St. Annaberg, de Löwenburg bei Honnef, op een vlakte in Pruisisch-Holland, in de glooiende bosschen te Tilsit, in een oude kalkateengroeve als bij Bad-Segeberg etc. Het voorbeeld is het theater te Argos. De Thingplatz te Bad-Segeberg krijgt 6000 staan- en 4000 zitplaatsen. J. P. M.

Moderne Bauformen. Nov. 1934. Woonhuis F van arch. H. Heinz Lüttgen te Keulen, Landhuizen van Erwin Hinderer. Het belangrijkste artikel is verre weg dat van Hugo Häring: „Bemerkungen zum Flachbau mit Beispielen grundsätzlicher Art.“ Voorts meubelen en interieurs van Arno Lambrecht te Stuttgart. Voorts diversen.

Der Baumeister. Nov. 1934. Prof. F. Breuhaus heeft een landhuis gebouwd aan het Meer van Lugano, Arch. P. Rudolf Hennig voor zich te Berlijn. Ons treft een uitzonderlijke distributie der vertrekken. Op de verdieping de keuken, eetkamer en de slaapkamer. Bij het vacatiehuis Waakhausen van den Deutschen Kanobond, wijst de arch. Friedrich Schumacher op de moeilijkheid van de uitvoering van een strodak. De werkliden, die het strodekken nog verstaan, kunnen niet naar technische teekeningen werken. Volgen eenige woonclementen, uit de Deutsche Siedlungs-Ausstellung, München 1934. Er is ook een architecten-atelier. Nogal antiseptisch. Voorts vinden we nieuwe en oude „Bauernstuben“ naast elkaar. De tijd dat „Urahn, Vater, Mutter und Kind, in dumpfigen Stube beisammen sind“, is voorbij. Tenslotte diverse details, vooral van ramen en deuren. J. P. M.

zeeldeuren, voor den gebruiker van belang, komen suggestief naar voren, en het geheel is smakelijk en licht verteerbaar. In dit boekje, dat de vlakke deuren moet aanbevelen, is het deurrooster, het constructieve element van de vlakke deuren, scheluw voorgesteld. Moet dit beeld de gedachte overbrengen dat een plat vlak een bijzonder geval is van een gebogen vlak, zooals het in de praktijk is. Heeft Bruynzeel dat bedoeld? J. P. M.

EEN OOG

BOEKBESPREKING.

ALPH. DIRKSE, HOUTCONSTRUCTIELEER 2e druk, uitgave Oosterbaan en le Cointre, Goes.

In de „Technische School“, uitgegeven onder leiding van de Directie van het P.B.N.A., verscheen de tweede druk van bovenstaand werk. Dat de, in 1921 verschenen, eerste druk een tweeden noodzakelijk maakt, mag als bewijs gelden voor het veelvuldige gebruik van het leerboek. Hoofdzakelijk zal dit gebruik wel gemaakt worden door cursisten van de genoemde onderwijs-inrichting en deze studeerenden gaan ongetwijfeld met de nieuwe uitgave een stuk vooruit.

De heer Dirkse, zelf als leider aan het P.B.N.A. verbonden, heeft zich wel degelijk de moeite gerealiseerd die leerlingen hebben welke in hun studie het persoonlijk contact met den docent moeten missen en daardoor uiteraad misdeeld zijn. Hij heeft zich op bewonderenswaardige wijze ingespannen duidelijk te maken wat construeren in hout beteekent. Daarom was ook een uitbreiding van den eersten druk noodzakelijk en zal blijken dat, wanneer deze druk weer uitverkocht mocht raken, een nieuwe uitgave wederom noodig zal zijn. Nog meer dan nu gedaan is zal de auteur dan den nadruk moeten leggen op het „waarom“ van de verschillende constructies, terwijl hij dan misschien enkele, voor de praktijk fantastische voorbeelden, als ballast overboord kan gooien. Want dit zal toch het resultaat van het gebruik ook van dit leerboek moeten wezen, dat studeerenden naast de te bestudeeren constructieve kennis, tevens constructief begrip opdoen, opdat zij in de praktijk bruikbare vakmensen zullen zijn. Deze algemeene critiek houdt niet in, dat ik dit werk niet zou kunnen aanbevelen als studieboek; ik kan dat wel. Het is overzichtelijk, duidelijk en vrij uitvoerig; bovendien doorschoten met uitstekende teekeningen. Jammer dat een enkele maal een verzamelprint gemaakt is van een voorbeeld als fig. 366 aangeeft; een gebogen dakvlak is toch altijd min of meer uitzonderlijk. En een studieboek als dit vraagt meer het normale dan het abnormale, al is dit op zichzelf nog niet te veroordeelen.

Nog een enkel detail. Het is opmerkelijk dat houtconstructies, voor zoover die in een fundering worden toegepast, niet zijn opgenomen. Hiervan zijn toch werkelijk wel merkwaardige dingen te zeggen tot toekomstige houtconstructeurs.

Ook is een gemis dat, naast formeelen als hulpconstructies bij den bouw, niets wordt gezegd van bekistingen voor betonwerk. Dit is voor de gebruikers waarschijnlijk van evenveel, zoo niet van meer praktische betekenis, dan de tijdelijke ondersteuning van kruis- en kloostergewelven. Als de schrijver gaat profileren heb ik bezwaren. Dit is een onderwerp hetwelk op een andere behandeling recht heeft. Paragraaf 59 is de allermiste uit het geheele boek en beschouw ik als een slip of the pen, ik

hoop voort dat weinig gebruikers zullen struikelen over de miszetting van de figuurtjes 31-34.

Al is het ideaal van het studieboek voor dit vak ook met dit werk nog niet bereikt, toch zal het blijken een bruikbaar leermiddel te zijn en alzoo zodanig zal het door velen ongetwijfeld kunnen worden gewaardeerd.

C. DE GEUS.

CENTRALE VERWARMINGSTECHNIEK EN BEREKENING DOOR Ir. L. E. WISSE EN P. M. v. d. WEEL.

Onlangs verscheen bij de N.V. Uitgeversmaatschappij A. E. Kluwer te Deventer de tweede druk van bovengenoemd werk over Centrale Verwarming. Het doet mij genoegen, te zien dat van dit boekje reeds na 2 jaren een tweede druk noodig bleek te zijn, wat een bewijs is, dat het ruim verkocht werd en gelijk dat heet „in een behoefte bleek te voorzien“. Van lang niet alle technische (en andere) boekwerken kan overigens gezegd worden, dat de meer of mindere snelheid van den verkoop een maatstaf is voor de grootere of kleinere waarde ervan. Van dit werk echter meen ik dat het inderdaad de blijkbaar groote belangstelling waard is. In onze taal bestond geen zoo grondig en degelijk en tegelijkertijd ook voor den niet-vakman begrijpelijk en overzichtelijk werk over Centrale Verwarming. Bij alle kwaliteiten, die de eerste druk reeds bezat, is de tweede uitgave nog weer vollediger. Vooral het opnemen van een hoofdstuk over vacuüm-stoomverwarming lijkt mij van heel veel betekenis, aangezien dit systeem meer en meer de belangstelling opwekt. Hetzelfde geldt van de plafondverwarming, waaromtrent de schrijver zich echter minder positief uitlaten in het „voor“ en „tegen“ dan b.v. bij de behandeling der vacuüm-stoomverwarming; ik voor mij heb b.v. nogal bezwaar tegen het leggen van verwarmingsbuizen in een gewapend-betonconstructie, zoals bij fig. 61 en 62 wordt aangegeven; het wil er bij mij niet in, dat een dergelijke constructie op den duur gerechtvaardigd zal blijken te zijn. Ik geef toe dat ook deze (in de praktijk blijkbaar voorkomende) samenstelling voor de volledigheid genoemd moest worden, maar had daarover ook gaarne een meer critische beschouwing gezien.

Overigens alle lof voor dit werk, dat theoretische en praktische gegevens (montage) in één geheel vereenigt en daardoor een leidraad is geworden voor alle bouwkundigen en allen die met het bouwvak en met de verwarmingsindustrie te maken hebben. De talrijke figuren in den tekst zijn zeer duidelijk geteekend en op overzichtelijke wijze door passende bijschriften toegelicht. Voor allen, die de meer uitgebreide werken in een vreemde taal geschreven, niet beslist noodig hebben, zal de aanschaffing van dit werkje dan ook ongetwijfeld een belangrijke uitbreiding van hun boekenbezit en van hun vak kennis beteekenen.

H. T. Z.

MEDEDEELINGEN.

RIJKSACADEMIE VAN BEELDDE KUNSTEN.

De waarnemend hoogleraar-directeur der Rijksacademie van Beeldende Kunsten brengt hiermede ter kennis van belangstellenden, dat van Zondag 2 December tot en met Zondag 9 December 1934 in het gebouw der Rijksacademie, Stadhouderskade 86, Amsterdam, een tentoonstelling zal worden gehouden van werken, gedurende het tweede stipendiumjaar vervaardigd door mej. Nel Klaassen, bekroond in den wedstrijd voor de monumentale beeldhouwkunst 1932, en van den heer D. K. Broos, bekroond in den wedstrijd voor de monumentale schilderkunst 1932.

De tentoonstelling is kosteloos toegankelijk van Zondag 2 December tot en met Zondag 9 December 1934 (op werkdagen van 10—3 uur, des Zondags van 1—3 uur).

VOORDRACHT BETONVEREENIGING.

Op Dinsdag 18 December 1934 zal voor de Betonvereniging een voordracht worden gehouden over betonskeletbouw door Dr. Ing. W. Petry, Geschäftsführendes Vorstandsmitglied des Deutschen Beton-Vereins.

Aangezien het te behandelen onderwerp mogelijk verschillende Uwer leden interesseert, nodigen wij Uw leden uit deze bijeenkomst bij te wonen. Op aanvraag zijn introducties te verkrijgen bij ons secretariaat, Keizersgracht 262, Telef. 32578.

Wij hopen, dat U met een enkel woord hiervan in Uw blad mededeling wilt doen. Ir. G. J. MEYERS, Secretaris.

CURSUS BETONCONTRÔLE.

Deze cursus, die in 1933 en 1934 met succes te Amsterdam, Rotterdam en Utrecht is gegeven, beoogt het brengen van meer kennis omtrent de samenstelling en de contrôle van betonmengsels.

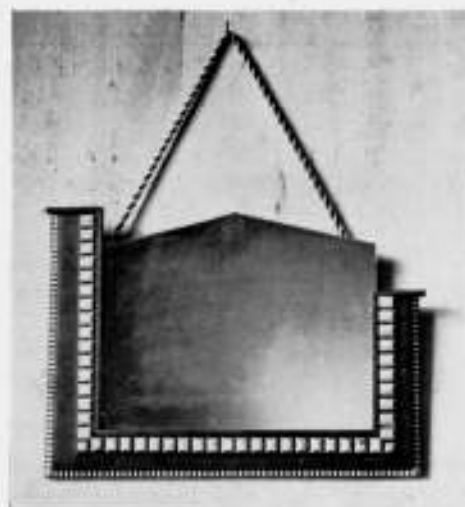
De cursus zal thans gehouden worden te 's-Gravenhage in het gebouw van de Academie van Beeldende Kunsten, Prinsessegracht 4 en wel op 8, 10, 11, 14, 15, 17 en 18 Januari 1935, des avonds van 7 tot 9 uur.

Als leiders zullen weer optreden de heren Ir. N. J. Rengers, hoofd van het Laboratorium van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te 's-Gravenhage en Ing. J. A. Zwolsman, ingenieur bij de Bouwpolitie en den Woningdienst te Rotterdam.

Op 4 avonden zal de stof theoretisch behandeld worden, terwijl 3 avonden besteed zullen worden aan praktische oefeningen.

MALLE GEVALLEN No. 8.

MODERNE TOILETSPIEGEL, VERHEUGT ZICH IN DEN SMAAK VAN HET PUBLIEK. LIJST ZWART, VERSIERING VAN ZILVER. PRIJS F 0.98.

Het Bestuur der Betonvereniging.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 39 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 8 DEC. 1934 No. 49

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. Ledenvergadering (Najaarsvergadering) van den B.N.A. op Zaterdag 15 December 1934, des voormiddags om 10.30 uur, in Gebouw Arti et Amicitia, Rokin 112, te Amsterdam.

Agenda:

1. Opening.
2. Notulen.
3. Mededeelingen.
4. Verkiezing van twee bestuursleden. (Zie de kandidatenlijst hieronder).
5. Verkiezing van leden der permanente commissies.
6. Benoemingen.
7. Begroting voor 1935.
8. Behandeling van het rapport van de Commissie ter bestudering van de oorzaken inzake het werken van niet voldoende bekwame bouwkundigen op het terrein van den architect en de middelen ter bestrijding daarvan.
9. Bespreking over belangengemeenschap tusschen architecten en aannemers.
10. College van Advies inzake de keuze van een architect.
11. Rondvraag.

Toelichting op de agenda.

- ad 2. De concept-notulen van de vorige vergadering op 27 October zijn opgenomen in no. 35 van de Off. Med. in no. 45 van het B.W.A. van 10 November.
- ad 5, 6 en 7. Hierover zal een afzonderlijke mededeeling aan de leden worden toegezonden.
- ad 8. Verwezen wordt naar het rapport van deze commissie opgenomen in het B.W.A. no. 42 1934.
- ad 9. Betreffende dit punt zal een nota van het Bestuur aan de leden worden toegezonden.
- ad 10. Naders behandeling van het ontwerp reglement voor het College van Advies inzake de keuze van een architect. Dit concept is opgenomen in de Off. Med. no. 16 behoorende bij het B.W.A. no. 16 van 21 April 1934, en werd in eerste instantie reeds behandeld in de Ledenvergadering te Rotterdam, op 5 Mei 1934 gehouden, waarvan de notulen zijn gepubliceerd in de Off. Med. no. 22, behoorende bij het B.W.A. van 23 Juni 1934 no. 25.

VERKIEZING VAN TWEE BESTUURSLEDEN.

De Gewestelijke Kringen hebben de volgende kandidaten gesteld:

- Kring Amsterdam, de heren Ir. G. Friedhoff en G. Westerhout.
„ Haarlem, „ „ Ir. G. Friedhoff en G. Westerhout.
„ den Haag, „ „ Wieger Bruin en Ir. D. Roosenburg.
„ Rotterdam, „ „ Ir. G. Friedhoff en Ir. J. H. v. d. Broek.
„ Utrecht, den heer Ir. H. F. Mertens.
„ Hilversum, de heren C. B. Posthumus Meyjes en Foeke Kuipers.
„ Arnhem, „ „ C. B. Posthumus Meyjes en G. Westerhout.
„ Groningen, den heer L. Drewes.

Volgens art. 4 par. 14 van het H. R. worden de kandidaten, die binnen 3 dagen na deze publicatie niet schriftelijk aan het Bestuur te kennen hebben gegeven, dat zij geen kandidaat wenschen te zijn, geplaatst op de definitieve kandidatenlijst, welke op de vergadering ter kennis van de leden wordt gebracht.

A. ET A. OFFICIEELE MEDEDEELINGEN. ADMINISTRATIE-ADRES FRANS VAN MIERISSTRAAT 107, TELEFOON 27707.

Gewone ledenvergadering op Donderdag 13 December des avonds 8 uur in de Grootte Zaal van het Gebouw Heystee, Amsterdam.

Agenda.

1. Notulen.
2. Ingekomen stukken en mededeelingen.
- * 3. Verkiezing van een bestuurslid.
- * 4. Verkiezing van een redactielid van het B.W.A.
- * 5. Verkiezing van een lid van de Permanente Prijsvraag Commissie.
- * 6. Verkiezing van een lid van den Tentoonstellingsraad.
- * 7. Verkiezing van twee leden van de Commissie voor Ontwerpstudie No. 6.

- * 8. Verkiezing van drie leden van de tentoonstellingscommissie 1935.
- * 9. Behandeling en vaststelling instructie tentoonstellingscommissie 1935.
- 10. Voorstel tot het toekennen van een beloning aan den inzender van het beste ontwerp bij Ontwerpstudies, indien hij lid van het Genootschap is.
- * 11. Behandeling en vaststelling begroting over het jaar 1935.
- 12. Rondvraag en sluiting.

* Toelichting punt 3.

De verkiezing van een bestuurslid zal geschieden uit de voordracht:
a. F. Hausbrand. b. Ir. A. J. van der Steur.

* Toelichting punt 4.

De verkiezing van een redactielid zal geschieden uit de voordracht:
a. A. Eibink. b. Ir. A. J. van der Steur.

* Toelichting punt 5.

De verkiezing van een lid van de P.P.C. zal geschieden uit de voordracht:
a. C. J. Blaauw. b. Ir. J. W. Dinger.

* Toelichting punt 6.

De verkiezing van een lid van den Tentoonstellingsraad zal geschieden uit de voordracht:
a. Wieger Bruin. b. H. C. Verkruysen (herkiesbaar).

* Toelichting punt 7.

De verkiezing van twee leden voor de Commissie van Ontwerp-studie no. 6 zal geschieden uit de voordrachten:
1. a. Ir. J. Leupen. b. L. C. v. d. Vlugt.
2. a. J. F. Berghoef. b. A. P. Smits.

* Toelichting punt 8.

De verkiezing van drie leden van de tentoonstellingscommissie 1935 zal, per vacature, geschieden uit de volgende totaalvoordracht:

- a. Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk.
- b. Wieger Bruin.
- c. A. Eibink.
- d. W. M. Dudok.
- e. A. P. Smits.
- f. Ir. A. J. v. d. Steur.
- g. H. C. Verkruysen.

* Toelichting punt 9. Instructie tentoonstellingscommissie 1935.

Concept. Het Genootschap Architectura et Amicitia noodigt de Tentoonstellingscommissie 1935 uit:

- a. voor te bereiden en in te richten een bouwkunsttentoonstelling te Amsterdam in 1935 ter gelegenheid van het 16e lustrum.
- b. voorstellen daartoe in te dienen bij het bestuur, waarbij rekening gehouden worde met de wenschelijkheid uitgesproken door de vergadering van 8 Nov. 1934, dat de tentoonstelling overwegend zal bestaan uit technische teekeningen en foto's en dat ieder lid van het genootschap juryvrij zal kunnen beschikken over een bepaald oppervlak wandruimte.

* Toelichting punt 11. Begroting 1935.

De ontwerp-begroting zal aan de leden worden toegezonden.

Namens het bestuur:
K. VAN DER WILK, Secretaris.

CONCEPT-NOTULEN van de Ledenvergadering gehouden te Amsterdam op 8 November 1934.

De Voorzitter opent de vergadering waarna de notulen worden goedgekeurd, zooals deze in concept zijn opgenomen in de mededeelingen No. 32 B.W.A. van 20 Oct. 1934 No. 42. Naar aanleiding van deze notulen vraagt de heer Hausbrand inlichtingen over de vacature in den tentoonstellingsraad en de in de ledenvergadering van 25 April 1934 gekozen leden van de commissie voor de 5e ontwerp-studie, waarop de voorzitter hem mededeelt, dat in de volgende vergadering in de vacature zal worden voorzien, terwijl de beide gekozen leden van de bedoelde commissie voor hun benoeming hebben bedankt, zoodat hiervoor een nieuwe verkiezing (punt 4 van de agenda) op deze vergadering zal plaats hebben.

Bij het punt ingekomen stukken en mededeelingen wordt allereerst behandeld de eventuele medewerking van de R.K. Kunstenaarskring aan het „College van Advies“, samengesteld uit de constituerende vereenigingen, den B.N.A., B. en Vr. en A. et A. De voorzitter zet vergadering de opvatting van het bestuur uiteen, dat in 't algemeen voor een dergelijke commissie geen medewerking van een bepaald georiënteerde groep wenschelijk is; het bestuur is in deze zaak nog in overleg. Uit de vergadering wordt hierop niets naar voren gebracht. Verder wordt mededeeling gedaan van een aan B. en W. van A'dam gericht verzoek tot het verkrijgen van materiaal uit de ingekomen antwoorden op de prijsvraag voor goedkope arbeiderswoningen voor het samenstellen van een bijzondere uitgave, waarin het bestuur een taak voor het Genootschap ziet, om het belangrijkste daaruit nader te bestudeeren en te publiceeren. Voorts, dat in de vorige ledenvergadering besloten is een uitgave over „Hoogbouw in ons land“ ter hand te nemen en hiervoor de heer Eibink was aangezocht deze uitgave samen te stellen. De heer Eibink heeft nu het bestuur medegedeeld, dat hij na beraad de vergadering wil voorstellen deze uitgave niet te ondernemen omdat z.i. van den bestaanden hoogbouw een vergelijkende studie, over kosten, constructie enz. niet mogelijk is, door de weinige objecten die met elkaar niet te vergelijken zijn en een vruchtbare studie hierdoor niet te bereiken is.

Het bestuur gaat met deze zienswijze accoord, te meer, omdat de kosten voor een dergelijke uitgave vrij hoog zijn; vergadering gaat hiermede accoord. Bij een vraag van den heer Snellebrand hoe men tot de idee van deze uitgave gekomen is, deelt de voorzitter mede, dat een commissie gevormd is geweest die tot doel had, de mogelijkheid te bezien tot het uitschrijven van een prijsvraag over „Hoogbouw“, waarbij echter het bedrag voor beloningen te hoog werd en de gedachte ontstond, inplaats van een prijsvraag een uitgave te verzorgen.

De heer Hausbrand vraagt waarom A et A alleen zijn geld uitgeeft voor publicaties over de prijsvraag voor goedkope arbeiderswoningen, waarop de heer Eibink uiteenzet, dat hier de bedoeling is een vergelijkende studie of er uit te lichten wat speciaal de moeite waard is om nader te worden gezien; ook de voorzitter ziet geen bezwaren, dat door anderen hiervan misbruik gemaakt zal worden. De heer Hausbrand wil wel iets anders onder handen genomen zien en zegt dat de „Sonderausgaben“ ons inderdaad zonder Ausgaben hebben gebracht. „Wendingen“ was toch een attractie. De voorzitter antwoordt hem, dat publicaties alleen het licht zullen zien, wanneer er inderdaad redenen voor zijn en dan zelfs nog na overweging of de kosten daarvoor gemaakt kunnen worden: „Wendingen“ was op 't laatst geen attractie meer en ook financieel niet meer mogelijk. Hierna volgt de mededeeling, dat de leden behoorende tot de groep '32 als lid van het Genootschap bedankt hebben; het bestuur betreurt dit zeer. Het heeft steeds getracht hun een werkzaam aandeel in het Genootschap te geven, juist omdat het A et A op de ruimste basis wil zien en een plaats voor de jongeren is.

Voor een lezing van den heer v. Genderen Stort toont de vergadering geen animo.

Bij punt 3, verkiezing van een bestuurslid, vraagt de heer Snellebrand of de vergadering niet verdaagd kan worden, omdat slechts 14 leden aanwezig zijn. Het bestuur ziet hiervoor geen reden, waarna de heer Dinger met 9 stemmen tegen den heer Hettema 3 stemmen en 2 blanco gekozen wordt en van zijn benoeming in kennis gesteld zal worden. Bij punt 4, verkiezing van twee leden voor de 5e ontwerp-studie wordt uit de eerste voordracht de heer van Ravesteyn met 12 stemmen tegen den heer Zietsma met 2 stemmen gekozen; uit de tweede voordracht de heer van der Steur met 9 stemmen tegen den heer Elzas met 5 stemmen.

(Een bericht van den heer Elzas, dat hij zich niet candidaat gesteld wilde zien, was te laat ingekomen om de agenda te wijzigen).

De heeren van Ravesteyn en van der Steur zullen dus met den heer Eibink, die door het bestuur daartoe is aangezocht, de bedoelde Commissie vormen.

De heer de Graaf is bang dat de gekozen leden voor hun benoeming zullen bedanken zooals de vorige maal is geschied. De Secretaris stelt hem echter gerust, waarop de heer Hettema vraagt de Commissie te verzoeken den meest mogelijken spoed te betrachten.

De Voorzitter geeft bij punt 5, behandeling ontwerp herziening Algemeene Nationale Prijsvraagregelen, welke opgenomen is in de off. mededeelingen No. 25 B.W.A. 4 Aug. '34 No. 31, een toelichting en zet de wijzigingen uiteen, waarna het geheele ontwerp zonder eenige opmerking wordt aangenomen.

De P.P.C. kan dus in kennis worden gesteld, dat het Genootschap geen bezwaren tegen deze herziening heeft.

Bij behandeling van het Concept-reglement „College van Advies“ punt 6 van de agenda, herhaalt de voorzitter in 't kort nog de bij punt 2 gedane mededeeling omtrent de eventuele medewerking van den R.K. Kunstenaarskring waarover het bestuur nog in overleg is. Het reglement echter wordt, zooals dit nu door de drie constituerende vereenigingen is opgemaakt, zonder eenige discussie in zijn geheel aangenomen.

Bij punt 7, voorstel tot het instellen van een Tentoonstellingscommissie 1935, zet de voorzitter uiteen, dat bij het 16e lustrum een lustrumtentoonstelling een goed werk zal zijn, een bescheiden uiting zal kunnen worden en waarbij op de medewerking van den Tentoonstellingsraad gerekend kan worden.

Het bestuur is tot de conclusie gekomen zijn taak van voorbereiding enz. aan een Commissie te moeten overdragen. De heer de Graaf informeert of het alleen voor werk van leden bedoeld is en hoe of het bestuur zich de instructie aan deze Commissie heeft gedacht: zoo ruim mogelijk of meer bepaald. Het bestuur wil in hoofdzaak technische teekeningen en foto's doch ziet uit vergadering gaarne meerdere ideeën naar voren gebracht. De heer Snellebrand wil in 't algemeen werk van leden en enkele buitenlanders, de Hausbrand voor de leden juryvrij of in ieder geval van hen een enkel juryvrij project. De heer Eibink ziet in medewerking van buitenlanders door de groote moeilijkheden en kosten geen heil, waarop tenslotte de voorzitter voorstelt in de volgende vergadering een commissie te benoemen en dan tevens een instructie vast te stellen; aldus besloten.

Bij de rondvraag informeert de heer Hausbrand naar het als adres rondzenden van de publicatie in het B.W.A. van den heer Verkruysen en naar het candidaat stellen van leden van een bepaalde groep die gedeeltelijk weigerden in te zenden bij de 4e ontwerp-studie en later hun projecten publiceerden in een ander blad, wat toch voor de betreffende commissie geen prettig gevoel geeft.

De voorzitter deelt hierop mede, dat de heer Verkruysen geen heil zag in het bewerken van het artikel en het bestuur er daarop geheel van af ziet, terwijl de heer Vorkink antwoordt, dat nog steeds in A. et A. niet van groepen gesproken moet worden en het van het bestuur principieel juist is, ook leden van de bedoelde groep, die daarvoor in aanmerking komen candidaat te stellen voor functies. De heer de Graaf meent dat het bestuur deze groep heeft tegengewerkt en komt daarvoor terug op de vergadering van 25 April 1934. De secretaris deelt hierop mede dat hier geenszins van tegenwerken sprake is, dat de bedoelde voordrachten volkomen statutair zijn opgesteld waarbij in de voorloopige voordrachten steeds wijzigingen door de leden kunnen worden voorgesteld, waarvan toen geen gebruik is gemaakt. De heer Hausbrand ziet in het candidaat stellen volgens de statuten vele bezwaren en stelt nu met den heer Vorkink voor een proef te nemen bij de samenstelling van de voordracht voor de tentoonstellingscommissie 1935, waarbij ieder lid zijn kandidaten bij het bestuur stelt en wanneer dezelfde candidaat dan 5 maal zal zijn gesteld deze in de voordracht op te nemen; aldus besloten.

Tot slot vraagt de heer van der Kolff nog of de contributie niet verlaagd kan worden, waarna de voorzitter, met dank voor de belangstelling, de vergadering sluit.

K. VAN DER WILK, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUYSSEN, REDACTEUR NR 49
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 8 DEC. 1934

VOORLOOPIG RAPPORT DER PALEIS-RAADHUIS-COMMISSIE.

Wij namen kennis van dit belangrijke rapport, waaruit wij het voornaamste hieronder overnemen. (Red.)

Samenstelling.

Bij besluit van Burgemeester en Wethouders van 23 October 1931 werden de volgende personen uitgenoodigd zitting te nemen in de Commissie van onderzoek betreffende het Paleis-Raadhuis:

Dr. F. M. Wibaut, Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, tevens Voorzitter.

Ir. W. A. de Graaf c.i., Directeur der Publieke Werken.

Ir. Jan Gratama, b.i., Architect.

J. M. van Hardeveld, Architect.

Dr. Ir. G. W. van Heukelom, Hoofdingenieur bij de Nederlandse Spoorwegen.

Ir. A. R. Hulshoff, b.i., Stads-Architect.

A. Ingwersen, Architect.

Mr. S. J. van Lier, Directeur der Afdeling Algemeene Zaken ter Gemeentesecretarie.

Dr. Henri Polak, Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. J. J. Roovers, Gemeentesecretaris.

Dr. F. Schmidt Degener, Hoofddirecteur van het Rijksmuseum.

Prof. Dr. W. Vogelsang, Kunsthistoricus.

J. Winkelman, Referendaris der Afdeling Gemeentebled ter Gemeentesecretarie, tevens Secretaris.

Installatie.

De aldus samengestelde commissie werd op 14 December 1931 door den Burgemeester geïnstalleerd met de volgende rede:

„Mijne Heeren,

Het is mij zeer aangenaam U hier te mogen begroeten en uitdrukking te mogen geven aan de levendige erkentelijkheid van het Gemeentebestuur van Amsterdam voor Uw bereidheid om te voldoen aan de uitnoodiging en zitting te nemen in de Commissie van onderzoek betreffende het Paleis-Raadhuis.

Ik moge hier herhalen de in handen Uwer Commissie neergelegde opdracht: „een onderzoek in te stellen, of het Paleis op den Dam voor een of meer gemeentelijke doeleinden is bruikbaar te maken en, zoo ja, voor welk of welke”, waarbij is gevoegd de uitnoodiging om bij bevestigend antwoord, tevens een daarop betrekking hebbende globale kostenbegroting van directe en van jaarlijksche uitgaven over te leggen.

Het is U allen bekend, dat er in den boezem van het Gemeentebestuur eenig verschil van inzicht heerscht ten aanzien van de op het bekende voorstel der Regeering in deze zaak te nemen beslissing.

Terwijl men aan alle zijden evenzeer in bewondering staat tegenover de trotsche zeventiende-eeuwsche bouwkundige schepping, tegenover dit bij uitstek Amsterdamsche monument, en even diep overtuigd is van de waarde daarvan voor onze

goede Stad, bestaat er ten aanzien van de beantwoording der in dit stadium der zaak gerezen vraag, of het gebouw, mede in verband met hetgeen daaraan zou moeten worden ten koste gelegd, op de een of andere wijze nog een plaats in het hedendaagsche gemeentelieven zou kunnen innemen, geen eenstemmigheid. Al naar het gezichtspunt, van waaruit de zaak wordt beschouwd, luidt het antwoord op deze vraag anders en het sterk uiteenlopende inzicht maakt de beslissing uitermate moeilijk.

In dit licht bezien kan het wellicht van den Raad van Amsterdam een goed besluit worden genoemd, om, alvorens op het Regeeringsvoorstel een beslissend antwoord te geven, zich te doen voorlichten door een veelzijdig samengestelde commissie van deskundigen.

Van U, Mijne Heeren, thans vereenigd tot zoodanige commissie, wordt nu, in overeenstemming met het door de heeren Van den Bergh c.s. aan de hand gedane denkbeeld, gevraagd, de gewenschte veelzijdige voorlichting te willen verschaffen en alzoo Uw zeer op prijs gestelde medewerking te verleenen, opdat de Raad in staat zal kunnen zijn een decisie in deze zaak te nemen als tegenover de burgerij der stad ten volle verantwoord zij. De eerste en tevens de voornaamste vraag, die U bij de beschouwing der zaak zal ontmoeten, is deze, of het gebouw een intensief nuttige bestemming voor het gemeentewezzen zou kunnen verkrijgen door huisvesting daarin van de kern van het Gemeentebestuur. Ik behoef U niet te verzerken, dat deze vraag bij uitstek primair is, want slechts de door haar aangeroerde mogelijkheid bedoelt de volle bevrediging van allen, die in het oude Raadhuis nog steeds zien de belichaming van den Amsterdamschen burgerzin.

Ik moge U er op wijzen, dat deze eerste vraag zoodanig dient te worden opgevat, dat er in het gebouw zou moeten komen een raadzaal van de afmetingen en accommodatie als Amsterdam behoeft met alle daarmee verbonden dépendances, zooals de tegenwoordige zaal die bezit, voorts dat er gelegenheid zou worden gevonden voor de huisvesting van den Burgemeester en van de overige leden van het College van Burgemeester en Wethouders, voor zooveel dit zou blijken mogelijk te zijn en voor hen een passende localiteit gevonden werd, met de afdelingen der Gemeentesecretarie, welke onmiddellijk betrokken zijn bij de uitoefening der centrale gemeentelijke bestuursfunctiën en plaatselijk gescheiden kunnen worden van het overige deel der Secretarie, zonder dat daardoor ernstige schade wordt berokkend aan het onderlinge verband, dat tusschen de verschillende afdelingen bestaat.

Daaronder versta ik dus niet die afdelingen en bureau's, welke in hoofdzaak zijn belast met den uitvoeringsarbeid, zooals Militaire Zaken, Pensioenbureau en eventueel de afdeling Onderwijs; en andere die een speciale taak hebben en derhalve niet geacht kunnen worden onmiddellijk mede te werken aan de meer algemeene centrale bestuursstaak als zoodanig, zoo-

als bijv. de afdeling Arbeidszaken, Publieke Werken e.d., al welke afdelingen zonder bezwaar kunnen gevestigd blijven op het Prinsenhof.

Wel is waar heeft in 1910 de toenmalige commissie deze vraag toestemmend beantwoord in dien zin, dat een veel grooter deel van de Secretarie dan ik hier op het oog heb zou plaats kunnen vinden in het gebouw, doch er is sedert dien tijd zooveel veranderd, dat de praktische toepassing van het toen gegeven commissoriaal advies — gesteld deze ware toen al mogelijk — thans toch ten eenenmale onuitvoerbaar zou blijken te zijn. Indien de gedachte aan de wederbestemming van het oude Raadhuis tot bestuursgebouw in den bovenomschreven zin losgelaten zou moeten worden wegens haar onuitvoerbaarheid, dan ware als tweede vraagstuk in behandeling te nemen de mogelijkheid om het gebouw nog dienstbaar te maken aan gemeentelijke representatieve doeleinden als met de waardigheid en het aanzien der hoofdstad overeenkomende.

Dit denkbeeld schijnt op zichzelf meer praktisch uitvoerbaar te zijn en is ook niet zonder bekoring. Als magistraal geheel en domineerend gebouw biedt het oude Raadhuis voor representatie zich zonder eenige pretentie volkomen aan. Ik moge er echter op wijzen, dat dit vraagstuk geen enkelvoudige beantwoording zou gedoogen.

Afgescheiden hiervan, dat een eventuele bestemming van het gebouw voor representatie slechts bij enkele gelegenheden tot haar recht zou komen, moge worden bedacht, dat er naast de enkele lokalen daarvoor aangewezen, nog tal van vertrekken zouden overblijven, waarvoor dan een andere met de waardigheid van het gebouw overeenkomende bestemming zou gevonden moeten worden.

Er zijn nog andere mogelijkheden geopperd, waardoor het gebouw een rol zou kunnen vervullen in het complex der gemeentelijke instituten.

Ik noem U het denkbeeld om er een museum van kunstwerken in te vestigen.

Indien Uw Commissie tot de conclusie zou komen, dat het gebouw het meest voor dat doel aangewezen zou zijn, dan zou er in verband daarmee weer moeten worden nagegaan, welke bestemming de vertrekken, niet voor museum ingenomen, zouden moeten bekomen; een bestemming, die zou moeten zijn in harmonie met het geheel.

Ook is het uitgesproken, dat wellicht binnen de muren van het gebouw vergaderzalen zouden kunnen worden ingericht voor samenkomsten, die zich daartoe zouden leenen.

De denkbeelden: representatie, museum, vergaderzalen zouden — ik heb het reeds terloops aangeroerd — niet anders kunnen overwogen worden dan in onderling verband en met een harmonischen samenhang.

Want ik moge daarop zeker met Uw aller instemming den nadruk leggen, nimmer zou er aan gedacht mogen worden om het gebouw of een van zijn localiteiten een bestemming te geven, die niet geheel in overeenstemming zou zijn met zijn zeer bijzonder karakter of die inbreuk zou maken op de voorname wijding, die een eeuwenoude traditie om het in- en uitwendige er van heeft geweven.

Slechts moge ik U er op wijzen, dat om het gebouw voor hedendaagsch gebruik een bestemming te geven, er in meer of mindere mate gedacht zou moeten worden aan de voorziening daarvan met alle hulpmiddelen eener moderne accommodatie.

Ik veroorloof mij hieraan nog toe te voegen, dat bij de overweging van al deze veronderstelde mogelijkheden zou moeten vaststaan, dat de soliditeit van het gebouw voor een lange reeks van jaren het gebruik daarvan zou mogelijk maken. In het bijzonder meen ik ten aanzien hiervan een beroep op de kennis en ervaring van die leden Uwer Commissie te mogen

doen, op wier terrein meer speciaal de beoordeeling daarvan is gelegen.

Burgemeester en Wethouders ontveinzen zich niet, dat de geldelijke zijde van het vraagstuk een niet te miskennen factor in deze zaak vormt. Het blijve echter veilig aan Uw prudentie overgelaten om een mogelijk door U gevonden oplossing met een aanvaardbaren financieelen grondslag te vereenigen.

Niet het minst ook in verband met het laatste moge ik Uw Commissie de verzekering geven, dat het resultaat van haar arbeid, dien zij gaat verrichten in het belang van Amsterdam, onder de leiding van haar voortreffelijken, veelzijdigen Voorzitter, door het Gemeentebestuur met groot vertrouwen wordt tegemoet gezien.

Mijne Heeren, ik ben er van overtuigd, dat het Bestuur der hoofdstad niet tevergeefs op U een beroep heeft gedaan om door het beschikbaar stellen van Uw kennis en Uw ervaring, Uw krachten en Uw tijd den weg te banen tot een gelukkige oplossing voor deze door de besten in de Gemeente en velen in den lande met groote belangstelling gevolgde kwestie.

Evenzeer zal het Gemeentebestuur het op hoogen prijs stellen, wanneer gij, daardoor voldoende aan een algemeen gekoesterd verlangen, voor deze zoo welwillend op U genomen taak niet meer tijd zoudt willen nemen dan daarvoor volstrekt noodig zal blijken te zijn.

Ik mag U ten slotte de verzekering geven, dat aan Uw Commissie als aan ieder harer leden persoonlijk, door alle takken van gemeentediens de meest volledige medewerking zal worden geschonken, welke U voor deze taak meent noodig te hebben. Zonder twijfel zult U ook van de zijde van den Rijksgewoondienst, waaronder het gebouw nog ressorteert, alsmede vanwege de Intendance van het Hof der Koningin diezelfde bereidvaardigheid ontmoeten.

Met den wensch, dat het werk Uwer Commissie aan ieder harer leden volle bevrediging moge schenken, en er toe moge leiden, dat een door allen aanvaarde oplossing van de Paleis-Raadhuiskwestie daardoor tot stand zal komen, verklaar ik Uw Commissie voor geïnstalleerd."

De Voorzitter der Commissie antwoordde den Burgemeester: „Mijnheer de Burgemeester,

Van de door U zoeven geïnstalleerde Commissie wordt gevraagd voorlichting ten opzichte van een beslissing, die het Gemeentebestuur van Amsterdam nog niet heeft kunnen nemen en die voor onze Stad van groot belang is.

De vraag aan de Commissie voorgelegd luidt: „een onderzoek in te stellen, of het Paleis op den Dam voor een of meer gemeentelijke doeleinden is bruikbaar te maken en, zoo ja, voor welk of welke".

De vervulling onzer opdracht wordt vergemakkelijkt door Uw rede, waarin U — de Commissie is er U erkentelijk voor — een werkwijze hebt uitgestippeld, welke het aanbevelenswaardig ware te volgen.

Primair noemt U het onderzoek, of het gebouw op den Dam huisvesting zou kunnen bieden voor „de kern van het Gemeentebestuur". U geeft daarbij aan de Commissie een waardevolle uiteenzetting van een aantal punten, waarmee bij het antwoord op deze primaire vraag rekening ware te houden.

Indien niet voor de huisvesting van „de kern van het Gemeentebestuur", ware dan het gebouw geschikt te maken voor gemeentelijke representatieve doeleinden als met de waardigheid en het aanzien der hoofdstad, met het karakter der stad, overeenkomen? Dit is het tweede punt, dat de Commissie bij haar onderzoek en bij haar advies heeft onder het oog te zien, waarbij uiteraard te beschouwen is, welke bestemming dan ware te geven aan de vertrekken in het gebouw, die voor representatieve doeleinden niet in aanmerking zouden komen.

Er zijn andere bestemmingen als denkbaar genoemd: museum, zalen voor bijeenkomsten, ten opzichte van welke, evenals bij de eerstgenoemde eventuele bestemmingen, het onderzoek niet eenvoudig kan zijn.

Mijnheer de Burgemeester! het lijkt mij niet gewaagd U te verzekeren, dat alle leden der Commissie, vooropstellende hun erkentelijkheid voor het vertrouwen in hen gesteld, zich zullen beijveren om aan het advies der Commissie de waarde te geven, die in overeenstemming is met de voor onze Stad zoo groote betekenis der aan haar voorgelegde vragen. Het zij den Voorzitter geoorloofd de hoop uit te spreken, dat dit advies eenstemmig moge zijn.

De eerste taak der Commissie zal, zie ik het goed, moeten zijn, zich rekenschap te geven van de vraag, of de onderzoekingen, die voor het voorbereiden en vormen van haar advies zullen noodig zijn, alle aanstonds en tegelijkertijd waren te ondernemen. Dan wel of te dien opzichte een andere gedragslijn verkieslijk kan zijn. Bij deze beslissing zal zeker vaststaan de wenschelijkheid om den tijd, dien het uitbrengen van het advies in elk geval zal vereischen, niet langer te doen zijn dan onvermijdelijk is.

U stelt, Mijnheer de Burgemeester, aan de Commissie in uitzicht, de medewerking van alle takken van gemeentediens, van den Rijksgewoondienst en van de Intendance van het Hof der Koningin. Voor mij staat vast, dat de Commissie al deze medewerking zal behoeven en er een dankbaar beroep op zal doen.

Aan het slot Uwer rede spreekt U, Mijnheer de Burgemeester, de hoop uit, dat het advies der Commissie tot een door allen aanvaarde oplossing der Paleis-Raadhuiskwestie zal leiden. Zeker zou de Commissie zich gelukkig rekenen, indien dit toch wel zeer ongewone resultaat zou worden bereikt. Doch, indien de door haar aanbevolen oplossing zou worden aanvaard, door allen op enkelen na, zou ook dit reeds voor de Commissie een groote voldoening zijn."

W e r k w i j z e.

Terstond na de installatie hield de Commissie haar eerste vergadering, waarin werd besloten, met het onderzoeken van alle vraagstukken, aan de Commissie ter oplossing voorgelegd, tegelijk een aanvang te maken.

Uitgaande van dien grondslag, werden drie subcommissies ingesteld en wel:

de Technische Subcommissie, bestaande uit de heeren Dr. Ir. G. W. van Heukelom (Voorzitter), Ir. Jan Grataira, J. M. van Hardeveld, Ir. A. R. Hulshoff en A. Ingwersen.

de Raadhuis-Subcommissie, gevormd door de heeren J. J. Roovers, Mr. S. J. van Lier en J. Winkelman.

de Museum-Subcommissie, samengesteld uit de heeren Dr. F. Schmidt Degener, Dr. Henri Polak en Prof. Dr. W. Vogelsang. Ter uitvoering van de haar opgedragen taak bracht de Technische Subcommissie herhaaldelijk bezoeken aan het Paleis. De aanvankelijke, uiteraard zeer oppervlakkige, indruk, welchen de Technische Subcommissie bij deze bezoeken kreeg, was, dat het gebouw naar het inzicht van den tijd, waarin het is ontstaan, goed is samengesteld en dat de toestand, waarin het thans verkeert, enkele bezwaren van die samenstelling wel aan den dag doet treden, welke evenwel verbeterd kunnen worden. Echter achtte zij het onmogelijk, in dezen een definitief oordeel te vellen, zoolang zij niet een onderzoek had ingesteld naar de hoofdelementen, die de stabiliteit van het gebouw bepalen, met name naar den toestand van de fundeering, de gewelven, de muren, de vloeren en de rioleering, alsmede naar den invloed van verankeringen op bepaalde constructiedeelen.

De Commissie ontveinsde zich niet, dat een dergelijk grondig onderzoek een vrij groot bedrag zou vorderen, maar overwoog anderzijds, dat met een oppervlakkig onderzoek, dat toch ook met kosten gepaard zou gaan, niemand gebaat zou wezen en

dat het geld, aan een dergelijk onderzoek besteed, nutteloos uitgegeven zou blijken te zijn.

R a p p o r t d e r R a a d h u i s - S u b c o m m i s s i e.

De Raadhuis-Subcommissie, die had te rapporteeren omtrent de vraag, hoeveel en welke localiteiten eventueel noodig zouden zijn voor de vestiging van de kern van het Gemeentebestuur in het Paleis en welke ruimten zouden worden vereischt, ingeval dit gebouw zou worden bestemd tot representatief Stadhuis, had allereerst nagegaan, wat onder „de kern van het Gemeentebestuur" zou kunnen worden verstaan. Zij construeerde daartoe drie gevallen.

In de eerste plaats stelde zij de mogelijkheid, dat men in het Paleis zou willen vestigen: den Raad, den Burgemeester, de Wethouders en den Secretaris. De geheele administratie zou dan elders blijven. Het behoefde, naar de meening der Commissie, geen betoog, dat dit in de praktijk tot een onhoudbaren toestand zou leiden. Zij beschouwde deze oplossing dan ook als absoluut verwerpelijk.

In de tweede plaats zou men zich een combinatie kunnen denken, waarbij in het Paleis werden gevestigd: de Raad, de Burgemeester met de afdelingen, die onder hem ressorteeren, de Secretaris en zijn bureau.

Ook deze oplossing zou groote bezwaren met zich brengen. De Burgemeester zou dan als het ware op een eiland geplaatst worden. Zijn taak zou daardoor aanmerkelijk worden verzwaaard. Ook zouden de desbetreffende afdelingen geïsoleerd zijn van het overige deel der Secretarie. Deze oplossing kwam, naar de meening der Commissie, voor een ernstige bespreking dan ook niet in aanmerking.

In de derde plaats zou — aldus de Commissie — onder de kern van het Gemeentebestuur, in het Paleis te vestigen, kunnen worden verstaan:

de Raad, de Burgemeester, de Wethouders, de Secretaris en de kern van de afdelingen.

De Commissie vestigde er hierbij met nadruk de aandacht op, dat zij deze oplossing slechts als mogelijk, niet als wenschelijk aangaf. Het sprak h.i. immers vanzelf, dat een splitting van afdelingen als hier bedoeld, weinig bevorderlijk zou zijn aan een efficiënte werkwijze. Over het algemeen toch grijpen de werkzaamheden ter Secretarie te veel in elkaar, dan dat men ze zonder groote administratieve en ook zonder financiële nadeelen, in verschillende, vrij ver van elkaar gelegen, gebouwen kan laten verrichten.

Een bevredigende oplossing zou naar de meening der Commissie slechts kunnen worden verkregen, indien de geheele Secretarie in het Paleis zou kunnen worden ondergebracht.

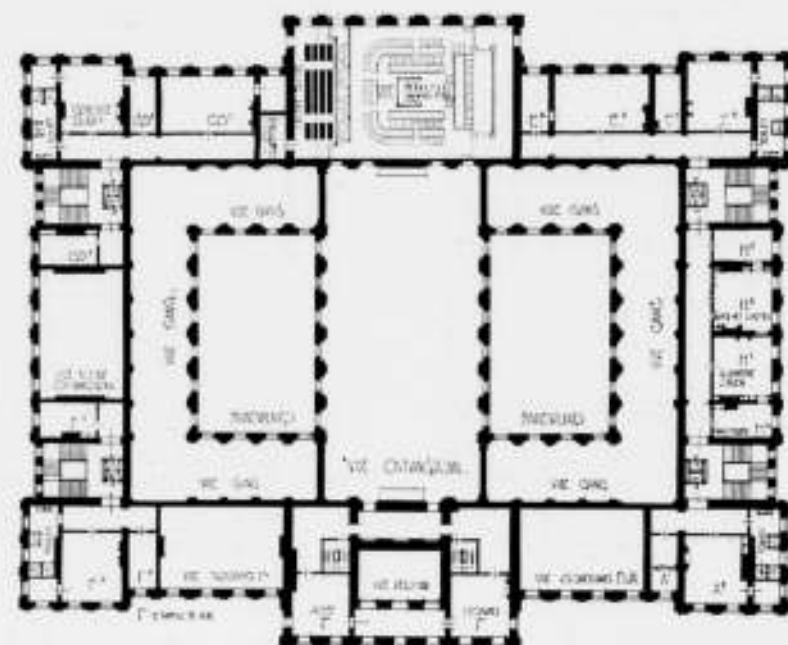
Het zou evenwel mogelijk zijn, zekere afgeronde administratieve eenheden te vormen, zoodanig, dat een dagelijksch contact tusschen haar en den chef der afdeling niet noodzakelijk is. Dit stond de Commissie voor oogen, toen zij sprak van het vestigen van kernen van afdelingen in het Paleis en het laten blijven van de andere deelen op het Prinsenhof.

Ten aanzien van de vraag, of het noodig is alle Wethouders in het Paleis te doen zetelen, meende de Commissie, dat het zeer ondoelmatig zou wezen, de leden van het College over twee gebouwen te „verdeelen". Immers, dit zou dan moeten geschieden op den grondslag van een bepaalde, op dat oogenblik bestaande verdeling der werkzaamheden onder de leden van het College. Deze functieverdeling nu, is aan zeer veel verandering onderhevig.

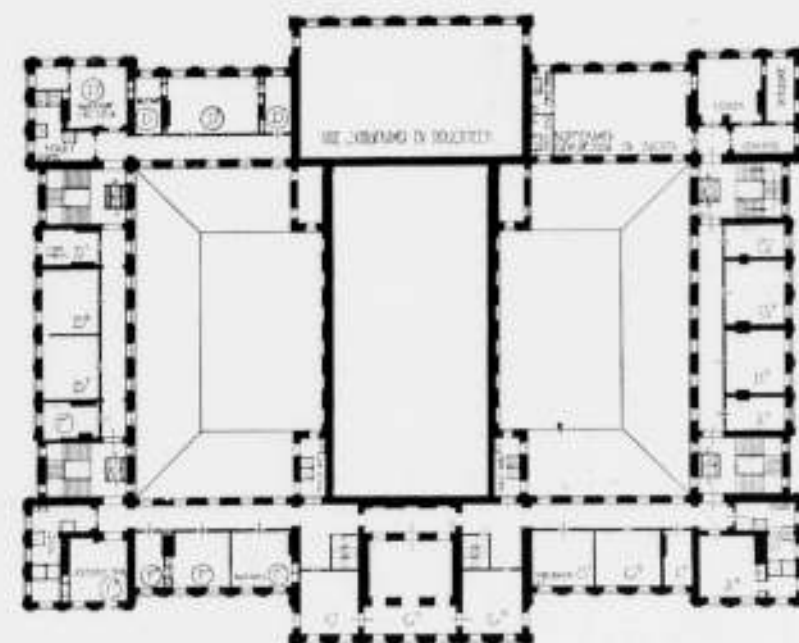
Bovendien ressorteert één afdeling soms onder verschillende leden van het College. De Afdeling Algemeene Zaken bijv. staat voor een deel onder den Burgemeester, voor een ander deel (Brandweer) onder een Wethouder. De Afdeling Levensmiddelen ressorteert thans onder twee Wethouders.

Veranderingen in de functieverdeling zouden dus telkens ver-

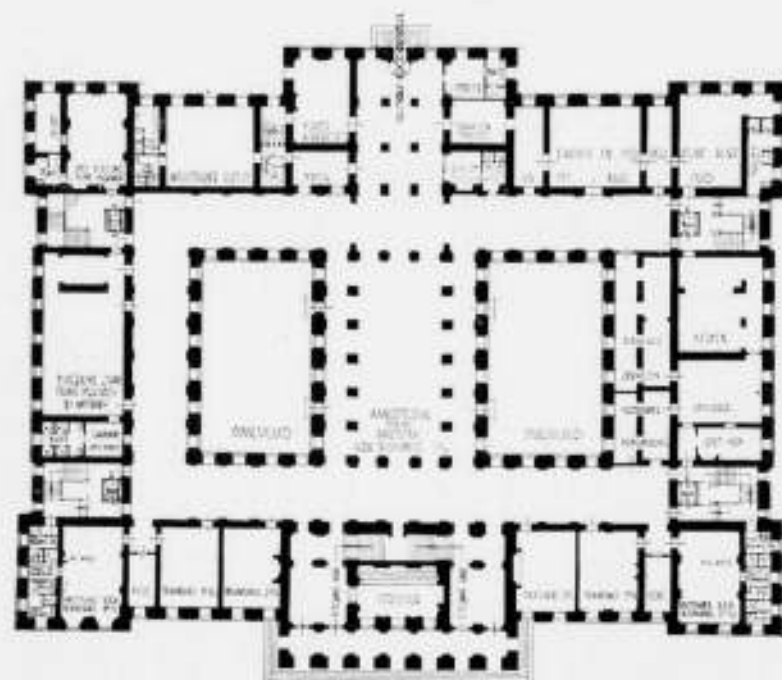

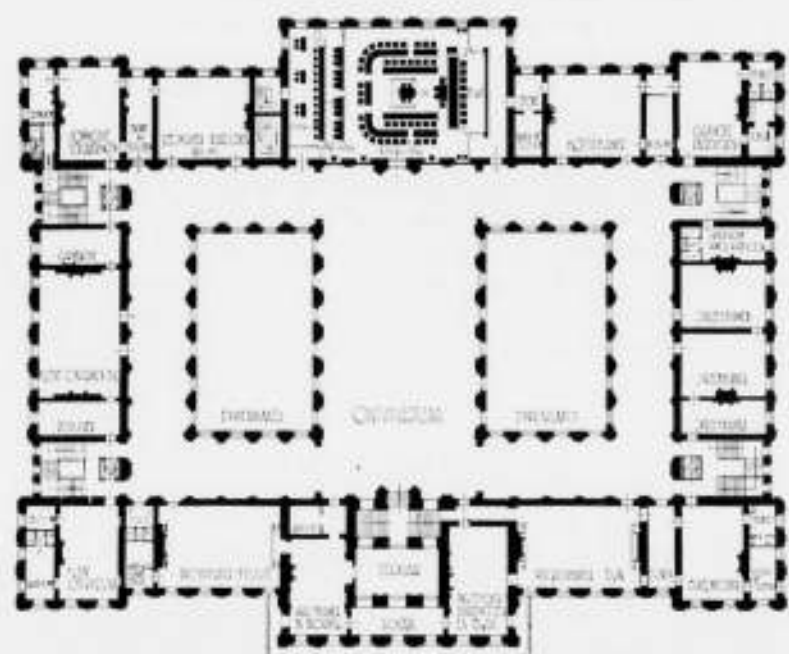
EERSTE TUSSCHENVERDIEPING.

TWEDE TUSSCHENVERDIEPING.

BEGANE GROND.

HOOFDVERDIEPING.

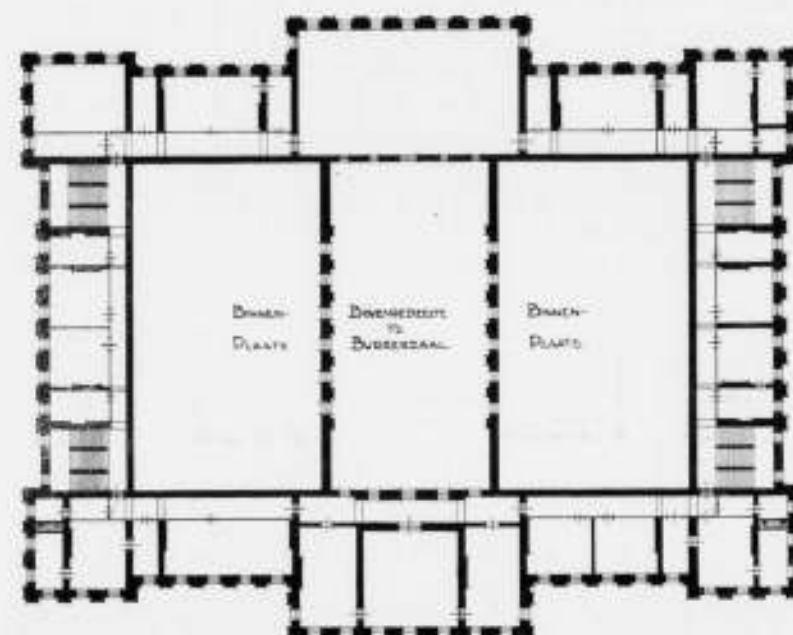
PALEIS-RAADHUIS AMSTERDAM. VOORLOOPIG INDEELINGSPLAN VOOR HET RAADHUIS.

huizingen ten gevolge hebben, of men zou, met elke verandering dezer verdeling, vrij ingrijpende wijziging in de organisatie der afdelingen moeten brengen. De gevolgen zouden zijn extra kosten en ernstige belemmering van den Dienst. Indien het Paleis zou worden gebruikt als representatief stadhuis, zouden vereischt zijn één groote receptiezaal en op zijn minst twee kleinere ontvangzalen.

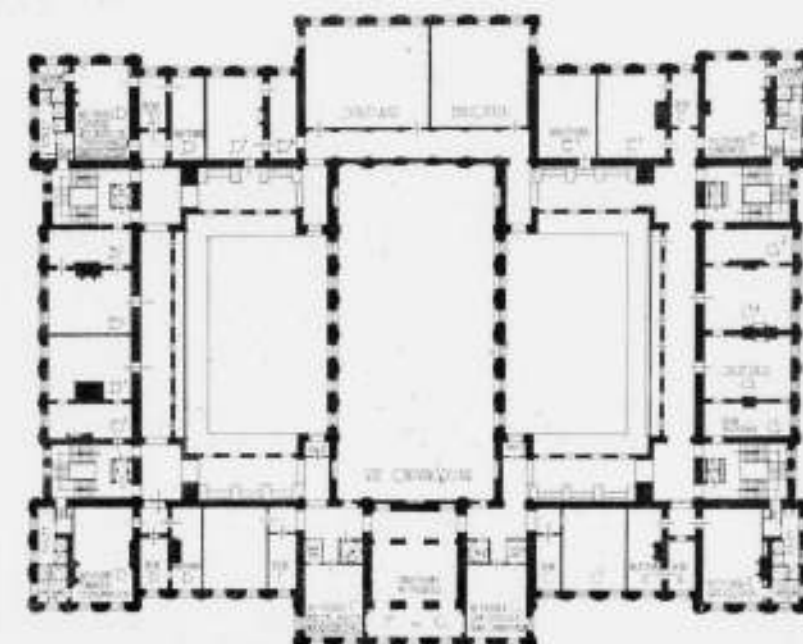
Naar de meening van de Commissie zou het karakter van representatief stadhuis medebrengen, dat in het Paleis ook gelegenheid werd gegeven tot het sluiten van huwelijken. In verband hiermede zou moeten kunnen worden beschikt over op zijn minst één trouwkamer eerste klasse, twee trouwkamers tweede klasse en drie trouwkamers derde klasse, benevens een aangiftekamer en twee wachtkamers. (De gezamenlijke oppervlakte van deze vertrekken op het Prinsenhof is 568 m². Deze ruimte is echter onvoldoende). Het zou stellig aanbeveling verdienen — hoewel het niet noodzakelijk zou zijn — dan ook de Afdelingen Burgerlijke Stand en Bevolkingsregister in het

voormalige Raadhuis te vestigen. De ruimten, welke door deze afdelingen thans in het gebouw aan den Singel worden ingenomen, zijn in bijlage I aangegeven. Zooals algemeen bekend is, laat de huisvesting in dat gebouw zeer veel te wenschen over. Uit den aard zouden de bovengenoemde vertrekken zóó moeten liggen, dat zij gemakkelijk voor het publiek toegankelijk zijn.

De Commissie gaf daarna een overzicht van het aantal benodigde vertrekken voor de kern van het Gemeentebestuur (als bijlage I aan dit rapport toegevoegd) en vestigde er ten slotte de aandacht op, dat wat zij aangegeven had, als een minimum diende te worden beschouwd, uitgaande van den toen bestaanden toestand, maar dat, waar het hier een voorziening betrof, die een oplossing voor een lange reeks van jaren beoogde, op uitbreiding stellig diende te worden gerekend. Hierna volgt een uitvoerig rapport van de Museum-Subcommissie met een even uitvoerig antwoord daarop van de Technische Subcommissie, 't welk wij echter hier niet overnemen.

INDEELINGSPLAN VAN DE TWEDE VERDIEPING ZOOALS DIT MOMENTEEL IS. DE AFSCHEIDING DER GANGEN BESTAAT UIT HOUTEN SCHOTWERK

TWEDE VERDIEPING VAN HET VOORGESTELD RAADHUISPLAN.

PALEIS-RAADHUIS AMSTERDAM. VOORLOOPIG INDEELINGSPLAN VOOR HET RAADHUIS.

Plan der Technische Subcommissie.

Ingevolge deze rapporten zette de Technische Subcommissie zich tot een nadere bestudeering en uitwerking van het rapport der Raadhuis-Subcommissie. Op 14 November 1932 was zij met haar werkzaamheden zoover gevorderd, dat haar voorloopige plan kon worden besproken met de Raadhuis-Subcommissie. Dit geschiedde in een op dien dag gehouden vergadering. Het resultaat der besprekingen was, dat de Raadhuis-Subcommissie zich er mee kon vereenigen, dat het plan nader werd uitgewerkt.

In haar vergadering op 10 April 1933 nam de Commissie in pleno-vergadering het verder uitgewerkte plan der Technische Subcommissie in behandeling. De teekeningen daarvan zijn, met een gedetailleerde, toelichtende beschrijving, als bijlage II aan dit rapport toegevoegd.

Te dezer plaatse moge omtrent dit plan worden vermeld, dat het uitgaat van de gedachte, dat eerst een oplossing dient te

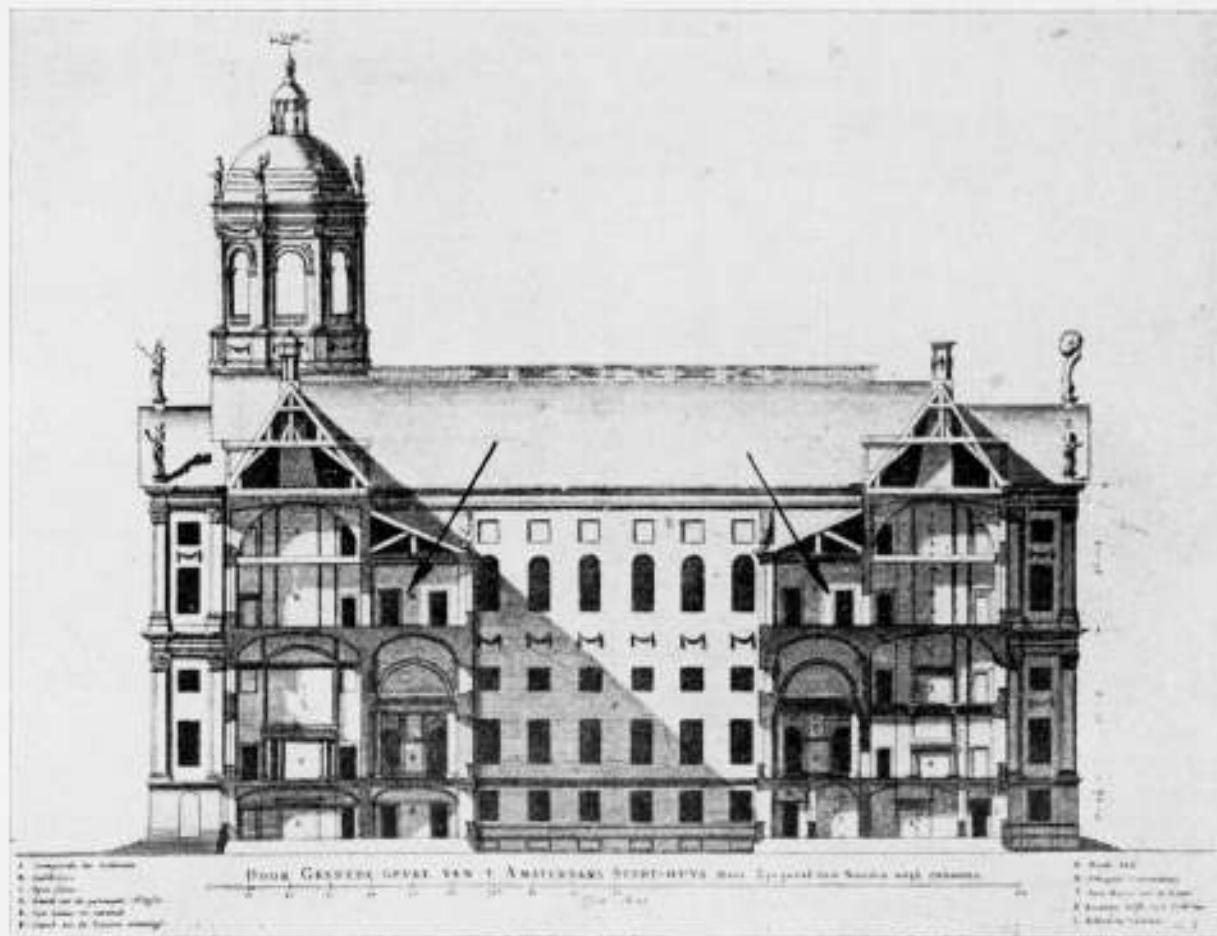
worden gevonden voor het vestigen van de Raadzaal met bijbehorende vertrekken in het Paleis.

In het plan is deze oplossing aldus gevonden, dat de z.g. Troonzaal (zijde N.Z. Voorburgwal) wordt verbouwd tot Raadzaal, die dus met de annexen komt te liggen op de hoofdverdieping. Daar bevinden zich ook de kamer van den Burgemeester, de vergaderkamer voor het College van Burgemeester en Wethouders, de trouwkamer 1e klasse (alle aan de Damzijde) en voor de ontvangsten: de Burgerzaal en twee kleine ontvangzalen.

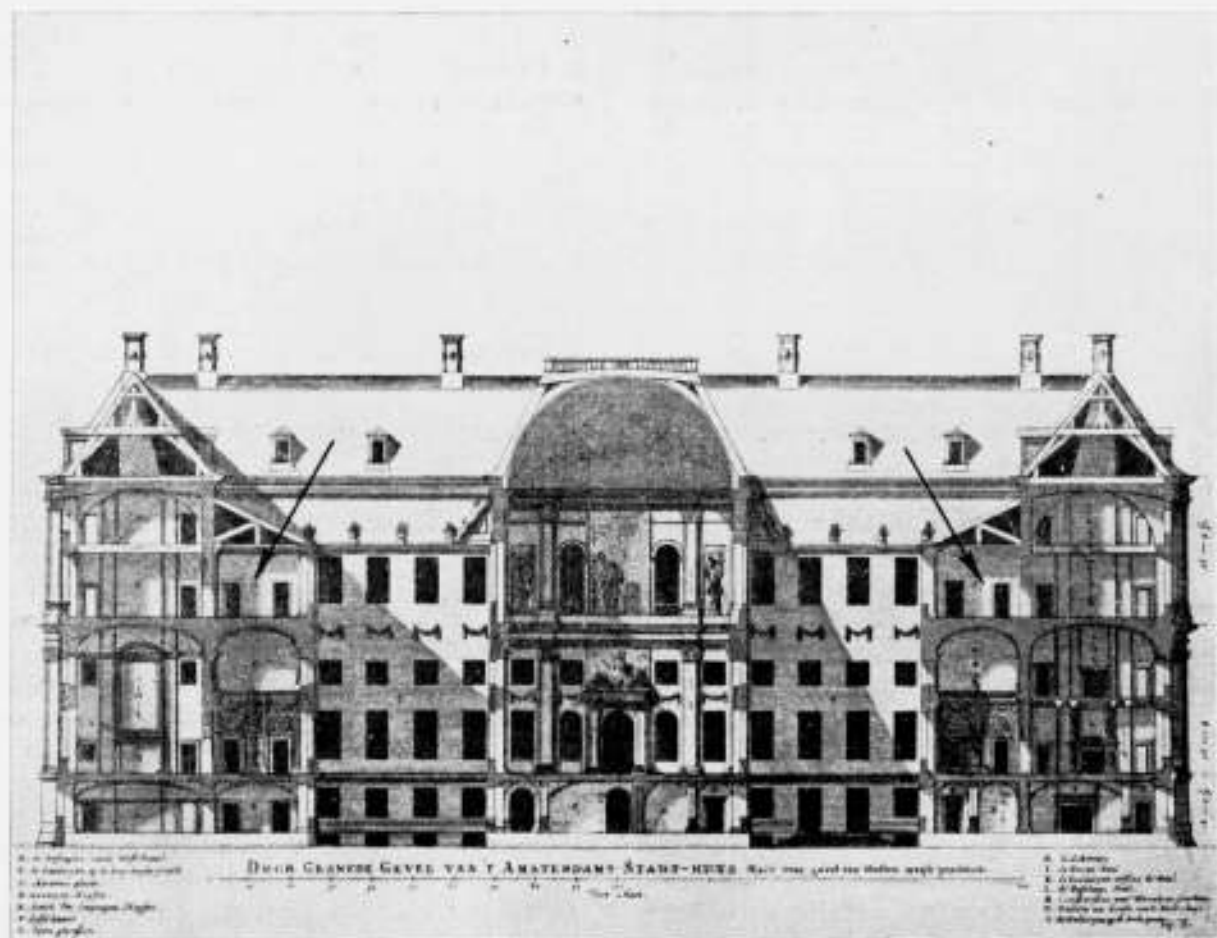
De eerste en de tweede tusschenverdieping zijn geheel gereserveerd voor Secretarie-afdeelingen.

Tusschen deze, op de tweede verdieping, liggen de kamers van de Wethouders en den Secretaris. Op deze verdieping is nog eenige ruimte beschikbaar voor afdelingen; de ruimte boven de Raadzaal zou kunnen worden gebruikt voor schrijfkamer en/of bibliotheek. De begane-grondverdieping is bestemd voor bureau's van den Burgerlijken Stand (afd. Huwelijkszaken) met

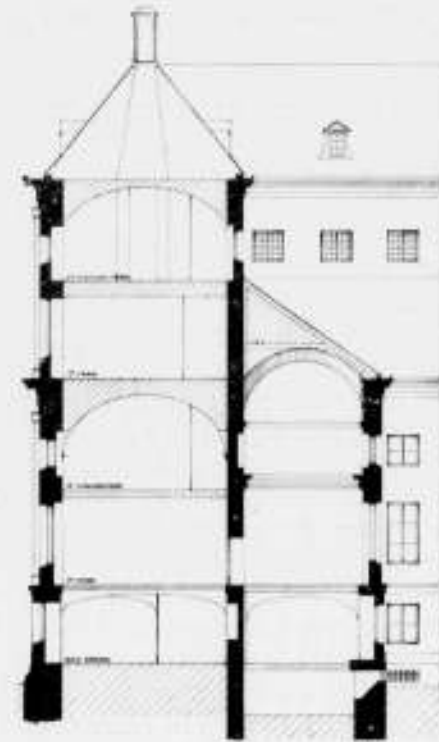

Daarsdoorsnede van het Amsterdamsche Raadhuis naar het ontwerp van Jacob van Campen. De afb. toont duidelijk de op de tweede verdieping ontworpen breede gangen, welke echter bij de uitvoering zijn weggelaten.

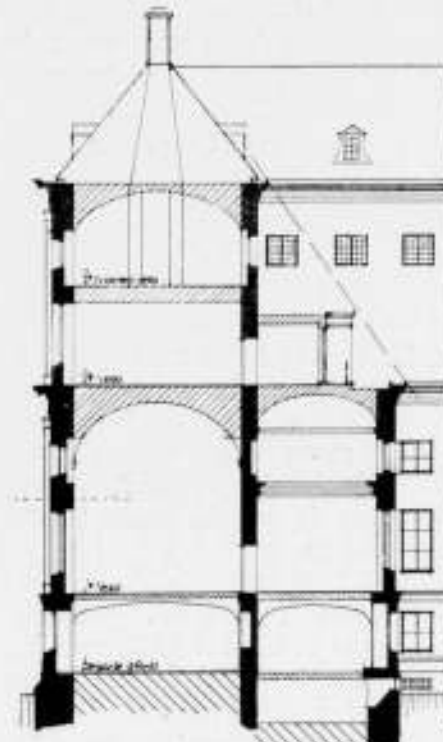

Langleidsnede van het Amsterdamsche Raadhuis naar het ontwerp van Jacob van Campen. In het midden de hoogtedoorsnede over de Burgerzaal. De pijlen wijzen naar de niet uitgevoerde gangen op de tweede verdieping.

Doorsnede-fragment over het Paleis-Raadhuis zooals het momenteel bestaat. De, in tegenstelling met het ontwerp J. v. Campen, halfcirkelvormig uitgevoerde gewelfafdekking der hoofdgangen steekt belangrijk boven den vloer van de tweede verdieping uit, welke hierdoor praktisch onbruikbaar geworden is.

opmeting v'd techn. comm.

Doorsnede-fragment uit het voorgestelde voorloopig indeelingsplan. Het gewelf van de hoofdgang is teruggebracht in den oorspronkelijk bedoelden vorm. Op de tweede verdieping is een breede nieuwe gang geprojecteerd, welke, om den licht-inval in de benedenvertrekken niet te hinderen gehouden is binnen de lijn welke de beide kroonlijsten van de binnenboven verbindt.

trouw- en aangiftekamers. Voorts bevinden zich daar onderscheidene dienstvertrekken.

Een deel der kapverdieping zou kunnen worden ingericht tot koffiekamer voor het personeel.

Na de beschouwing van dit plan was de Commissie eenparig van gevoelen, dat de voorgestelde architectonische oplossing zoodanig was, dat zij zeker wettigde een nader onderzoek in te stellen naar de vraag, of zij met het oog op den bouwkundigen toestand van het Paleis zou kunnen worden uitgevoerd. Diensvolgens richtte de Commissie onder dagteekening van 28 April 1933 tot Burgemeester en Wethouders het verzoek, te willen bevorderen, dat haar een krediet werd verleend van f 40.000, „ten einde een technisch onderzoek te kunnen instellen naar den toestand, waarin het Paleis op den Dam verkeert”. De Commissie voegde hieraan toe, dat zij dit onderzoek van essentieel belang achtte voor haar eindoordeel. Omtrent dit gevraagde krediet zijn uitvoerige besprekingen gevoerd welke te dezer plaatse onbehandeld kunnen blijven. De Technische Subcommissie meende niet te kunnen adviseeren het aangevraagde krediet op een lager bedrag te stellen. Zij plaatste zich ook nu op het standpunt, dat bij een oppervlakkig onderzoek naar den bouwkundigen toestand van het Paleis noch het Rijk, noch de Gemeente gebaat zou wezen en dat het geld, aan een dergelijk onderzoek besteed, nutteloos uitgegeven zou blijken te zijn.

Immers, het betreft hier een gebouw van bijkans drie eeuwen oud, omtrent welks constructie slechts spaarzame bouwkundige gegevens bekend zijn. Ook van de rioleering weet men niets. Toch is het noodzakelijk, de constructie en den loop hiervan te kennen, niet alleen met het oog op de voorzieningen, die moeten worden getroffen, wanneer het Paleis wederom als Raadhuis zou moeten gebruikt, maar vooral ook, om te kunnen onderzoeken of, en in welke mate, de afvalstoffen hebben ingewerkt op verschillende bouwonderdeelen. De ervaring, door eenige leden der Technische Subcommissie bij het restaureeren van oude bouwwerken opgedaan, maant ten

dezen tot de grootste voorzichtigheid. De Commissie wenschte er dan ook met nadruk op te wijzen, dat niet alleen de toestand der fundeering de hechtheid van een gebouw bepaalt. Bij de beoordeling hiervan komt evenzeer de toestand van de gewelven, de muren, de vloeren en de rioleering in geding, alsmede de invloed van verankeringen op bepaalde constructie-deelen.

Het wilde der Commissie voorkomen, dat het meer dan tijd werd, dat omtrent al deze punten ten aanzien van het Paleis zekerheid kwam te bestaan. Die zekerheid zou alleen kunnen worden verkregen door een grondig onderzoek.

Op 19 April 1934 had naar aanleiding van dit rapport een onderhoud plaats tusschen den Burgemeester, den Voorzitter der Commissie en den Voorzitter der Technische Subcommissie. De Burgemeester deelde aan de heeren Wibaut en Van Heukelom mede, dat Burgemeester en Wethouders van den Minister van Financiën bericht hadden ontvangen, dat het hem, in verband met de tijdsomstandigheden, onmogelijk was, thans eenige bijdrage toe te zeggen in de kosten van een technisch onderzoek naar den toestand van het Koninklijk Paleis op den Dam. De Minister kon daartoe te minder vrijheid vinden, waar hem geen aanwijzingen bekend waren, welke voor het tegenwoordige ongerustheid zouden kunnen wettigen.

Daar deze beslissing van den Minister tot gevolg had, dat Amsterdam eventueel alleen de kosten van het technische onderzoek zou moeten dragen en deze financieele last in de huidige omstandigheden wel bijzonder zwaar op de Gemeente zou drukken, meende de Burgemeester, dat het goed zou zijn, het College van Burgemeester en Wethouders en den Gemeenteraad volledig in te lichten omtrent de bevindingen der Commissie, voordat een voorstel tot kredietverleening aanhangig zou worden gemaakt. Hieruit zou dan volgen, dat door de Commissie een voorloopig rapport werd ingediend, zoo mogelijk vergezeld van een raming der kosten voor het verbou-wingsplan.

De heeren Wibaut en Van Heukelom verklaarden zich in beginsel bereid hun medewerking tot dezen gang van zaken te verlenen en de Commissie in dezen geest te adviseeren.

Begrooting kosten verbouwingsplan.

Ter bespreking van de mogelijkheid, een begrooting van kosten te geven, vergaderde de Technische Subcommissie op 30 April 1934.

Algemeen waren de leden van gevoelen, dat het, zonder dat een bouwkundig onderzoek naar den toestand van het Paleis was ingesteld, niet mogelijk is, een juiste raming der kosten te maken. In de gegeven omstandigheden zouden slechts zeer globale schattingen kunnen worden gegeven. Na ampele bespreking werd besloten na te gaan, of het, met het genoemde voorbehoud, mogelijk zou zijn, eenige bedragen te noemen, die althans een denkbeeld van de te verwachten kosten van uitvoering van het plan zouden geven.

In haar vergadering op 2 Juli 1934 kwam de Technische Subcommissie tot de conclusie, dat in elk geval gerekend zou moeten worden op een uitgave van f 4.000.000 voor verbouwing van het Paleis tot het daarin vestigen van de kern van het Gemeentebestuur; daarbij komt ± f 1.000.000 à f 1.500.000 voor de eventueel noodige constructieve verbeteringen. In deze bedragen zijn niet begrepen de uitgaven voor meubeleering en stoffeering en evenmin die voor een rijwielbergplaats en een ketelhuis voor de centrale verwarming met de zich daarin bevindende installatie, welke buiten het gebouw zullen moeten worden verkregen.

Conclusie der Technische Subcommissie.

Zoals blijkt uit wat hiervoor vermeld is, heeft de Technische Subcommissie haar taak niet geheel kunnen volbrengen. Haar opdracht, zooals die in de eerste vergadering der pleno-commissie geformuleerd werd, luidde: „een onderzoek in te stellen naar de vraag, of het Paleis op den Dam is geschikt te maken, hetzij voor het daarin vestigen van de kern van het Gemeentebestuur, hetzij voor representatief Raadhuis, hetzij voor een of meer gemeentelijke doeleinden, in overeenstemming met de waardigheid van het gebouw en het aanzien der hoofdstad". Tevens werd haar opgedragen, een onderzoek in te stellen naar den bouwkundigen toestand van het Paleis.

Het technische onderzoek moest — althans voorloopig — blijven rusten (als gevolg daarvan kon ook niet een raming der kosten van het jaarlijksche onderhoud worden gegeven). Zij heeft zich dus beperkt tot de vraag omtrent het vestigen van de kern van het Gemeentebestuur in het Paleis en het gebruiken van dit gebouw als representatief Raadhuis. Ter beantwoording van die vraag heeft zij een plan ontworpen, dat uiteraard een schetsplan is.

De Technische Subcommissie kwam tot de slotsom, dat de vraag omtrent de geschiktheid van het Paleis voor Raadhuis — ook voor representatief Raadhuis — zooals gesteld en toegelicht door den Burgemeester in zijn installatie-rede en door haar rijpelijk overwogen aan de hand van de gegevens, verstrekt door de Raadhuis-Subcommissie en de met behulp der gegevens opgemaakte plannen, bevestigend kan worden beantwoord.

Al ontveinst de Commissie zich niet, dat de in het Paleis te verkrijgen Raadzaal niet ruimer zal zijn dan de tegenwoordige en, alhoewel aan de eischen der Raadhuis-Subcommissie, die als minimum zouden gelden, is voldaan, toch niet op meer ruimte — dus eventuele uitbreiding — te rekenen valt, kan het verkregen resultaat haar uitermate verheugen. Immers, het opent de mogelijkheid, het trotsche bouwwerk van Jacob van Campen, waarvoor haar bewondering steeg, naarmate zij het nader leerde kennen, in zijn ouden luister te herstellen en het

weder dienstbaar te maken aan zijn oorspronkelijke bestemming.

Amsterdam zou voorts, voor representatieve doeleinden, geen schooner behuizing kunnen verkrijgen.

Conclusie der Pleno-commissie.

De Commissie heeft gemeend in dit voorloopige rapport te moeten opnemen de rapporten en de oordeelvellingen der subcommissies, alsmede een overzicht te moeten geven van de door haar gevolgde werkwijze, waaruit moge blijken, dat harerzijds zoo veel mogelijk getracht is, te voldoen aan het verzoek van den Burgemeester, bij haar installatie uitgesproken, om voor haar taak niet meer tijd te nemen, dan daarvoor volstrekt noodig zou blijken te zijn.

De gang van zaken maakt het der Commissie tot haar leedwezen ook thans nog niet mogelijk, Uw College een rapport aan te bieden, dat op alle haar gestelde vragen een antwoord geeft.

Na ampele besprekingen is zij in haar pleno-vergaderingen op 17 September en 1 October 1934 tot de volgende conclusies gekomen.

Met betrekking tot de vraag, of het Paleis geschikt zou zijn voor het daarin vestigen van een museum, of althans daarvoor dienstig zou kunnen worden gemaakt, is de Commissie van oordeel, dat de beslissing over deze vraag eerst aan de orde zou kunnen komen, indien zou vaststaan, dat van de vestiging van de kern van het Gemeentebestuur in het Paleis zou moeten worden afgezien.

Dit laatste nu is naar de mening van de Commissie geenszins het geval. Integendeel, het door de Technische Subcommissie ontworpen plan — waarvoor de Commissie hier haar groote waardeering wenscht te betuigen — toont aan, dat de door de Raadhuis-Subcommissie in haar rapport als noodzakelijk aangegeven zalen en vertrekken in het Paleis kunnen worden verkregen.

De Commissie wenscht echter de aandacht er op te vestigen, dat het rapport der Raadhuis-Subcommissie een minimum op den grondslag van splitsing der Secretarie aangeeft — vgl. de biz. 11 en 12 van dit rapport — en dat het plan der Technische Subcommissie strekt ter voldoening daaraan, en voor uitbreiding geen mogelijkheid laat.

Onder dit voorbehoud, waarvan de waardeering niet tot de bevoegdheid van de Commissie behoort, wordt de vraag, omtrent de geschiktheid van het Paleis voor Raadhuis, ook voor representatief Raadhuis, zooals gesteld en toegelicht door den Burgemeester in zijn installatie-rede, bevestigend beantwoord.

Met dit voorloopig rapport moet de Commissie thans volstaan. Zij herhaalt: tot haar leedwezen, want gaarne had zij de haar opgedragen taak in vollen omvang volbracht en niets ware haar liever geweest, dan Uw College een rapport te kunnen aanbieden, dat op alle haar gestelde vragen een antwoord had gegeven. Mochten evenwel de omstandigheden zich zoodanig wijzigen, dat het naar het oordeel van Uw College mogelijk zou zijn, het werk der Commissie te voltooien, dan is zij bereid haar werkzaamheden te hervatten.

De Paleis-Raadhuiscommissie.

Amsterdam, 1 October 1934.

BIJLAGE I.

Overzicht der Raadhuis-Subcommissie omtrent de benodigde vertrekken bij vestiging van de kern van het Gemeentebestuur in het Paleis.

A. De Raad.

Een Raadzaal. De oppervlakte van de tegenwoordige zaal is: 325 m². De afmetingen dienen als minimaal te worden beschouwd.

De pertribune en de publieke tribune zullen, indien eenigszins mogelijk, niet in hetzelfde vlak mogen liggen als de zittingszaal.

De journalisten en het publiek moeten, zonder de vergadering te storen, kunnen in- en uitgaan.

De publieke en de pertribune moeten afzonderlijke toegangen hebben.

Van de plaats van den Voorzitter of moet de geheele zaal gemakkelijk zijn te overzien.

De publieke tribune moet plaats bieden voor ten minste 50 personen.

De pertribune moet plaats bieden voor ten minste 20 personen met goede werkgelegenheid voor 12 journalisten.

Er moet een ruimte beschikbaar zijn voor ambtenaren, die de vergaderingen moeten bijwonen.

Bij de Raadzaal behooren:

1. Een leeskamer. De oppervlakte van de tegenwoordige leeskamer is 58 m². Deze is als voldoende te beschouwen. Er moet gelegenheid zijn voor berging van stukken en Gemeentebladen.

2. Een koffiekamer voor de leden van den Raad. De oppervlakte van de tegenwoordige koffiekamer is 60 m². De inrichting voldoet aan redelijke eischen. De koffiekamer moet onmiddellijk bij de Raadzaal liggen.

3. Spreekkamers. Er zijn er thans 3. De oppervlakte van elk is 11 m². Deze afmeting is voldoende. Ze mogen niet ver van de Raadzaal verwijderd liggen.

4. Een garderobe. Bij de tegenwoordige inrichting gecombineerd met de wachtkamer van den Burgemeester. De oppervlakte is 29 m².

5. Een wachtkamer voor de Pers. De tegenwoordige voldoet aan redelijke eischen. De oppervlakte is 46 m².

6. Een wachtkamer voor het publiek en loopjongens. De oppervlakte van de tegenwoordige is 71 m².

In de onmiddellijke nabijheid van de Raadzaal dienen telefoonaansluitingen te worden aangebracht.

B. De Burgemeester.

Een kamer voor den Burgemeester.

Een vertrek voor de boden.

Een wachtkamer voor het publiek.

C. De Wethouders.

Zes kamers (oppervlakte ± 40 m² elk).

Vertrekken voor de boden.

Wachtkamers voor het publiek.

Vergaderkamer voor Burgemeester en Wethouders.

(De oppervlakte van de tegenwoordige is 43 m²; deze is nauwelijks voldoende).

D. De Secretaris.

Een kamer voor den Secretaris.

Een vertrek voor den bode.

Een wachtkamer voor het publiek.

E. De kern van afdelingen.

Buiten en in het Raadhuis zijn thans 1) gevestigd de afdelingen, in de twee volgende staten vermeld. Hierbij zijn tevens afdelingsgewijs, opgegeven het aantal kamers en het aantal ambtenaren, dat in die kamers is gehuisvest.

Buiten het Raadhuis zijn gevestigd de afdelingen:

Afdelingen	Aantal kamers	Oppervlakte	Aantal ambten.	Opmerkingen
Heerengracht:				
Belastingen	20	647 m ²	94	
Gemeente-ontvanger	3	157 ..	22	
Singel:				
Burgerlijke Stand	15	330 ..	31	
Bevolkingsregister	23	981 ..	93	
Waaggebouw (Nieuwmarkt)				
Kunstaank	2		3	
Staalstraat:				
Bureau Verkiezingen	7	316 ..	9	plus 154 m ² zolder en bergruimte.
Nieuwe Heerengracht:				
Centraal Bureau voor inschrijving van leerlingen	8	286 ..	23	

1) Dit is: April 1932.

In het Raadhuis zijn gevestigd de afdelingen:

Afdelingen	Aantal kamers	Oppervlakte	Aantal ambten.	Opmerkingen
Algemeene Zaken	9	357 m ²	28	
Arbeidszaken (met Pensioenbureau)	19	670 ..	53	inbegrepen 2 wachtkamers en 1 kleedkamer. Samen 62 m ² .
Financiën	12	423 ..	33	
Gemeentebedrijven	4	150 ..	7	
Reclamebureau	2	56 ..	3	inbegrepen 1 wachtkamer 17 m ² .
Gemeentebled	3	91 ..	9	
Handelsinrichtingen	2	50 ..	5	
Levensmiddelen	4	97 ..	6	inbegrepen wachtkamer 26 m ² .
Maatschappelijke Steun	5	164 ..	16	
Militaire Zaken	4	133 ..	26	
Onderwijs	12	541 ..	46	inbegrepen archief en wachtkamer 50 m ² .
Openbare Gezondheid en Ziekenhuiswezen	3	92 ..	9	
Publieke Werken	7	265 ..	16	inbegrepen wachtkamer 14 m ² .
Statistiek	6	254 ..	13	
Volkshuisvesting	4	147 ..	11	
Bureau Gemeentesecretaris	8	228 ..	17	inbegrepen wachtkamer 23 m ² .
Administratieve Bibliotheek	2	141 ..	2	
Centrale Schrijfkamer	2	373 ..	57	
Expeditie	3	92 ..	28	
Secretaris Curatoren	2	48 ..	2	
Onderhoudscommissie Gemeentebouwen	1	9 ..	1	

Beoordeeld naar den stand van dit oogenblik, 1) zouden in het Paleis beschikbaar moeten kunnen worden gesteld de ruimten, welke in den hierna volgende staat zijn aangegeven.

Afdelingen	Aantal kamers	Oppervlakte	Opmerkingen
Algemeene Zaken	5, waaronder een wachtkamer	150 m ²	Paspoortenbureau en Drankwet blijven op het Prinsenhof.
Arbeidszaken	5, waaronder een wachtkamer	150 ..	Pensioenbureau en Werkloosheidsverzekering blijven op het Prinsenhof.
Financiën	4	150 ..	Rekenkamer en Couponekamer blijven op het Prinsenhof.
Gemeentebedrijven	4	150 ..	Blijft op het Prinsenhof.
Reclamebureau	—	—	
Gemeentebled	4, in de onmiddellijke nabijheid van Leeskamer en Raadzaal	100 ..	
Handelsinrichtingen	2	50 ..	
Levensmiddelen	3	75 ..	
Maatschappelijke Steun	3	75 ..	
Militaire Zaken	—	—	Blijft op het Prinsenhof.
Onderwijs	7, waaronder een groote wachtkamer	230 ..	Op het Prinsenhof blijft de onderafdeling Comptabiliteit.
Openbare Gezondheid en Ziekenhuiswezen	3	100 ..	
Publieke Werken	7, waaronder een wachtkamer	200 ..	
Statistiek	—	—	Blijft op het Prinsenhof.
Volkshuisvesting	5, waaronder een wachtkamer	175 ..	

Afdelingen	Aantal kamers	Oppervlakte	Opmerkingen
Bureau Gemeentesecretaris	4	100 m ²	Op het Prinsenhof blijft een gedeelte der Schrijfkamer. Echter zal eveneens in het Paleis een schrijfkamer ingericht moeten worden, speciaal ook voor het vermenigvuldigen van stukken.
Schrijfkamer	1	150 ..	
Bibliotheek	1 of 2	150 ..	

Uit het voorgaande blijkt, dat dus ten behoeve van de onderscheidene afdelingen reeds terstond zou moeten worden kunnen beschikt over 58 à 59 vertrekken, met een gezamenlijke oppervlakte van ± 2000 m². Dat ook voorzien wordt in de behoefte aan een koffiekamer voor het personeel, dat er een voldoende aantal toiletten wordt gemaakt en dat er ruimte beschikbaar is voor een portier, voor berging van stukken e.d., spreekt naar de meening der Commissie vanzelf.

BIJLAGE II.

Toelichting van de Technische Subcommissie op haar schetsplan.

Alvorens over te gaan tot een nadere toelichting van de opgemaakte plannen met opgave der op de verschillende verdiepingen verkregen ruimten en haar bestemmingen, zij allereerst aangeduid, welke wijzigingen van eenigszins belangrijken aard in het gebouw zouden moeten worden aangebracht om de uitvoering der plannen mogelijk te maken.

Begane grond. Ten einde tusschen de binnenplaatsen een behoorlijk verlichte aangiftezaal, tevens wachtzaal voor de trouwkamers 3e klasse, te verkrijgen, zijn binnenmuren en gewelven, die thans de bevoering van de Burgerzaal ondersteunen, verwijderd en vervangen door pijlers en penanten, die een nieuw te maken vloerconstructie der Burgerzaal zullen moeten dragen. In de corridors om de binnenplaatsen en in de aan de buitengevels gelegen ruimten zijn enkele binnenmuren vervallen, waardoor eveneens wijziging van daarboven gelegen vloerconstructies noodig zal zijn.

Door deze wijzigingen is de aesthetische waarde der ruimten allerminst verminderd. Het verkregen vrije zicht en licht in aangiftezaal en corridors kan zelfs als een groote aanwinst beschouwd worden, vooral, wanneer de daggan der ramen afgeschilderd worden, zoals op de teekening van den begane grond in de wachtkamer voor vrouwen 2e klasse (links) is aangegeven.

Eerste verdieping. De in de corridors om de binnenplaatsen voorkomende afcheidingen, die niet tot den oorspronkelijken bouw behooren, zijn verwijderd, waardoor de corridors met de Burgerzaal de door den bouwmeester bedoelde ruimterwerking zullen her krijgen. De eertijds bestaande schepkamer, thans Troonzaal, dient, ten einde een raadzaal van voldoende afmetingen te scheppen, vrij ingrijpend veranderd te worden. Binnenmuren en opkamers met hun ondersteuning en gewelven der zolderingen zouden gesloopt moeten worden. Al worden daardoor historische deelen opgeofferd, dan moge toch overwogen worden, dat zij niet stammen uit den oorspronkelijken bouw en noch hun samenstelling, noch hun architectuur bijzondere waarde bezit.

Tweede verdieping. Bestaande toestand:

De tweede verdieping van het gebouw is destijds niet voltooid volgens de oorspronkelijke plannen.

De corridors der eerste verdieping zijn afgedekt door een halfcirkelvormig gewelf, waarvan de top de vloerhoogte der tweede verdieping aanmerkelijk overschrijdt. Boven het gewelf is een dakconstructie (lessenaarsdak) aangebracht.

Van de binnenplaatszijde ontvangen de ruimten der tweede verdieping dus geen licht. Zij waren onderling gescheiden door tusschenwanden; een gang om de verschillende vertrekken afzonderlijk te bereiken ontbrak en deze is later gevormd door scheidingswanden van waardelooze samenstelling; deze verbindingsgang mist dagverlichting en heeft de aangrenzende vertrekken, die hooge vensters bezitten, van hun eertijds schoone diepte beroofd.

Ontworpen plan:

Door verlaging van het gewelf der corridors (eerste verdieping) van half-

522

cirkelvormig tot ellipsvormig (zoals op de oorspronkelijke teekeningen van Jacob van Campen aangegeven) kan aan de binnenplaatszijde een gang gemaakt worden op vloerhoogte van de vertrekken der tweede verdieping, waardoor, na verwijdering der bestaande gangafcheidingen, aan deze vertrekken hun oorspronkelijke vorm kan worden teruggegeven.

De aan de binnenplaatszijde aan te bouwen gang behoeft, zoals de hoogte-doorsnede (laatste teekening dezer bijlage) toont, noch uit aesthetisch, noch uit praktisch oogpunt (verlichting binnenplaats of daaraan grenzende ruimten) bezwaar te ontmoeten.

De groote zaal boven de huidige Troonzaal wordt verdeeld door tusschenwanden in twee vertrekken en een gang. Ook deze zaal vormt geen aesthetisch element van zoodanige beteekenis, dat deze oplossing vermeden zou behoeven te worden.

Op de tweede tusschenverdieping zijn door een gang en tusschenwanden vertrekken verkregen, die, met het oog op de aanwezige vensters en hun afmetingen, uiterst bruikbaar zijn geworden.

Ten slotte: De voorgestelde wijzigingen tasten de algemeene aesthetische waarde van het gebouw niet aan; integendeel, in vele opzichten worden oplossingen verkregen, die den bestaanden toestand belangrijk verbeteren en de schoonste ruimten van deze onvolprezen schepping meer dan ooit tot haar recht zullen brengen.

Toelichting op de plannen.

Begane-grondverdieping. Op de begane-grondverdieping bevindt zich — zoowel toegankelijk van de Damzijde als van de zijde Raadhuisstraat — in het midden van het gebouw een groote aangiftezaal, die tevens dient als wachtkamer voor de trouwkamers 3e klasse en die door de beide binnenplaatsen verlicht wordt. Er zijn twee trouwkamers 3e klasse en twee trouwkamers 2e klasse, welke laatste elk een eigen wachtkamer hebben met de noodige accommodatie. Alle trouwkamers zijn aan de Damzijde gelegen. Verder liggen aan de zijden Paleisstraat—N.Z. Voorburgwal—Mozes en Aäronstraat een gedeelte der bureau's van den Burgerlijken Stand (afdeeling Huwelijkszaken) met een wachtkamer voor het publiek, ruimten voor de expeditie en den huishoudelijken dienst en een keukenafdeeling, welke gebruikt zal moeten worden voor feesten en voor den dagelijkschen dienst in de koffiekamer. Bij den ingang aan de zijde N.Z. Voorburgwal bevinden zich de toegang voor het publiek voor de raadszittingen en de toegang met wachtkamer voor de Pers. De Vierschaar is onaangetast gebleven.

Eerste verdieping. Op de eerste verdieping (hoofdverdieping) is de Burgerzaal met de daarbij aansluitende corridors, door het wegnemen van de zich daarin bevindende afcheidingen, tot een groote ontvangzaal gemaakt, welke ruimten alle haar licht ontvangen uit de twee binnenplaatsen. Aan de zijde van de Raadhuisstraat ter plaatse van de huidige Troonzaal, bevindt zich de Raadzaal. Daarbij sluiten aan in de richting Mozes en Aäronstraat, de koffiekamer, de garderobes en drie spreekkamers voor de raadsleden en in de richting van de Paleisstraat, de leeskamer voor de raadsleden, een kamer voor commissievergaderingen en een groote en een kleine ontvangzaal met de noodige accommodatie. Verder bevinden zich aan de zijde van den Dam de kamer van den Burgemeester, de vergaderkamer van Burgemeester en Wethouders, de trouwkamer 1ste klasse met daarbij behorende wachtkamers.

Eerste tusschenverdieping. Op de eerste tusschenverdieping bevinden zich op de vier hoeken van het gebouw en langs de zijde van de Mozes en Aäronstraat bureau's voor de ambtenaren. Het overige gedeelte van deze verdieping wordt ingenomen door de vides der hooge zalen en de corridors der hoofdverdieping.

Tweede verdieping. Op de tweede verdieping bevinden zich de kamers voor de Wethouders en wel op elken hoek van het gebouw één en twee in de middenpartij aan de Damzijde, dus in totaal zes. Aan de zijde Mozes en Aäronstraat is de kamer van den Gemeentesecretaris geprojecteerd en boven de Raadzaal zijn de algemeene schrijfkamer en bibliotheek gedacht. Alle verdere ruimten op deze verdieping zijn bestemd voor bureau's voor ambtenaren.

Tweede tusschenverdieping. Op deze verdieping bevindt zich op den hoek van den N.Z. Voorburgwal en Mozes Aäronstraat een koffiekamer voor het Gemeentebestuur en zijn gasten met de daarbij noodige accommodatie; alle verdere ruimten op deze verdieping zijn bestemd voor bureau's voor ambtenaren.

Kapverdieping. In de kapverdieping zal een ruime koffiekamer voor de ambtenaren kunnen worden gemaakt.

De trappen, die zich op elk der vier hoeken van het gebouw bevinden, zijn in het plan verruimd en verbeterd gedacht en in elk trappenhuis is een paternosterlift opgenomen.

Op de teekeningen is de kamer voor den Wethouder voor de Arbeidszaken aangeduid met A; die voor den Wethouder voor de Financiën met B; die voor den Wethouder voor de Bedrijven met C; die voor den Wethouder

voor de Openbare Gezondheid met D; die voor den Wethouder voor het Onderwijs met E en die voor den Wethouder voor de Publieke Werken met F.

De vertrekken voor de afdelingen der Wethouders zijn met overeenkomstige letters met nummers aangegeven.

ANDERMAAL BOUWKUNST EN NIEUWE-ZAKELIJKHEID.

In het B.W.A. van 17 November j.l. vinden wij eenig werk van Ir. Zwiers en in een door hem zelf geschreven toelichting lezen wij o.a. over zijn Zuiderbad te Zandvoort het volgende: „Dit bouwwerk moet men niet zien als een „gebouw”, maar als een achtergrond voor het strandleven, niet als een samenstelling van van-de-buitenwereld-afgesloten-woon-of-werk-ruimten, maar als een onderdeel van het buiten-zijn, van het strandleven zelf. De openheid van dezen bouw en de opbouw van een zichtbare skeletconstructie met vlakke terrasplaten is dan ook in dit geval m.i. geheel verantwoord en bij de gegeven opgave volkomen redelijk; dat ze niet voortspruit uit de een of andere naar het „nieuw-zakelijke” neigende hobby, moge ten overvloede nog blijken uit een vergelijking met het hierbij gepubliceerde woonhuis.”

Deze, eenigszins naar een verontschuldiging klinkende uiting van Ir. Zwiers, behoeft ons niet te verwonderen, als wij bedenken, dat Ir. Zwiers, kort voordat hij bovenaangehaalde twee bouwwerken tot stand bracht, een van de giftigste pijlen afschoot, die wel ooit op het „nieuwe-bouwen” werden gericht. Wij herinneren ons, hoe Ir. Zwiers in een artikel in het Handelsblad, zich kante tegen de nieuwe zakelijkheid. Op zich zelf is daar natuurlijk niets tegen, integendeel, kritiek kan het „nieuwe-bouwen” ten goede komen. Maar dat Ir. Zwiers in een betoog tegenover Leek en, in een orthodox land als Holland, er de kerk bij haalt en beweert, dat de „nieuwe-zakelijkheid” onchristelijk is, kan men niet meer als kritiek zonder meer opvatten, maar is met het doel geschreven den lastigen tegenstander ernstig te treffen en zoo mogelijk, onschadelijk te maken.

Intusschen kreeg Ir. Zwiers de opdracht voor een strandbad. Dat daarbij „de verbondenheid met de natuur” zich als het ware aan den architect opdringt, is ook aan Ir. Zwiers niet ontgaan. Ook hij begreep, dat, waar de bezoekers van een strandbad deze inrichting opzoeken om het contact met zon en lucht te kunnen genieten, deze elementen ook zijn gebouw zooveel mogelijk moesten doordringen. Dat deze logische gevolgtrekking lang niet voor een ieder vanzelfsprekend is, bewijst het pas gebouwde natuurbad „Berg en Bosch” te Apeldoorn. Maar Ir. Zwiers kent de ideeën, principes en elementen der nieuwe-zakelijkheid, dank zij den strijd tegen het „nieuwe-bouwen” en ziet, in den korten tijd van voorbereiding kwam hem

deze kennis goed van pas. Hij had ze maar voor het grijpen, de rijpe vruchten van den boom, door anderen geplant. Achteraf wordt ons dan medegedeeld dat toch niet alle „nieuwe-zakelijkheid” een crisis-verschijnsel, onchristelijk, verwaand, achterlijk of te verwerpen is. Nee, voor zoover het niet om „van-de-buitenwereld-afgesloten-woon-of-werk-ruimten” gaat, is zij zelfs soms geheel verantwoord en volkomen redelijk. Dat Ir. Zwiers, voor zich zelf en tegenover anderen zich door deze verdeling, waar het wél en waar het niét mag, meent te moeten verantwoorden, kan ons eigenlijk weinig interesseeren. Ook kan men, met hetgeen Ir. Zwiers bouwt, volkomen vrede hebben. Zijn strandbad getuigt zeker van goed inzicht in het gestelde probleem en is met zorg geconstrueerd, terwijl niemand er iets op tegen kan hebben, dat Ir. Zwiers zich met zijn eigen huis voorloopig op de meer veilige basis der traditie stelt. Ook is het niet erg, dat Ir. Zwiers, als het hem goed dunkt, profiteert van het pionierswerk van een Berlage, Oud, Gropius, Duiker, Corbusier e.a., maar wel is het onsympathiek, dat Ir. Zwiers zich in het openbaar opwerpt als profeet, die de menschen tracht te behoeden voor een wissen ondergang, den ondergang in de nieuwe-zakelijkheid.

Het zij nogmaals gezegd, men kan oprecht respect hebben voor het werk van Ir. Zwiers. Er is geen enkele reden om er aan te twifelen, dat Ir. Zwiers niet met groote toewijding en ernst zijn vak beoefent en er is ook niets tegen te zeggen, dat Ir. Zwiers meent in de nieuwe-zakelijkheid gevaren te zien en zijn bezwaren uitspreekt. Maar men vraagt zich af, is het nu noodig, om tegen het werk van anderen, dat men naar de uiterlijke verschijningsvormen, welke men meestal niet dadelijk begrijpt, beoordeelt, dermate van leer te trekken en er steeds minder goede bedoelingen achter te zoeken. Ik geloof toch wel, dat in deze zoo moeilijke tijden, waar op elk gebied een hopelooze verwarring heerscht, wij minder energie moesten verspillen om elkaar te bestrijden dan wel om met al onze krachten ons in te spannen om ons zelf boven dezen chaos uit te werken en verder de roepstem van onzen innerlijken drang te volgen, want, zoals Dr. F. H. Fischer zegt: „Wat gebeuren moet, dat vermag niemand voor te schrijven en niemand eigensmakelijk te kiezen, zelfs de kunstenaar niet; dat komt, als altijd, voort uit de diepte van het onbewuste”.

F. HAUSBRAND.

ONDERSCHRIFT.

Geachte Redactie,

Naar aanleiding van voorgaand stukje van den heer Fr. Hausbrand, waarin deze feitelijk nog weer eens de gelegenheid aangrijpt om terug te komen op zijn minder vriendelijk artikelje in Uw blad van 29 April 1933 over het bewuste Handelsblad-artikel, dat den heer H. blijkbaar nog steeds als een „geest van inquisitie, misplaatst conservatisme en bedilzuchtige betweterig-

heid” voor oogen zweeft. Aangenaam zou het mij zijn, indien U ook Uw lezers, in antwoord op het stukje van den heer Hausbrand, in staat zoudt willen stellen kennis te nemen van dezen „geest van inquisitie . . . .” enz., waartoe ik hier het bewuste artikel „Bouwkunst en Crisis” doe volgen.

Overigens heb ik het maken van plattegronden en het construeeren niet van het „Nieuwe bouwen” geleerd maar aan de T. H. in Delft.

H. T. Z.

523

Een jaar geleden heb ik op deze plaats een uitvoerige beschouwing gegeven over „Stijl en Bouwkunst in het heden” en nu men mij ditmaal vraagt een inleiding te geven over Bouwkunst en Crisis, gevoel ik mij bezwaard; omdat ik feitelijk zou kunnen volstaan met een herhaling van wat ik destijds schreef of een meer „actueele” beschouwing zou moeten geven van de toestanden in het bouwvak in de economische crisis, die wij thans beleven.

Er is over elk onderwerp in verband met deze crisis wel een meer of minder interessant artikel te schrijven. Ik geloof echter niet, dat een zoodanig artikel meer zou kunnen zijn, dan een subjectieve registratie van feiten uit de bouwnijverheid, een registratie b.v. van de bedrijvigheid in het bouwvak, van de wijze waarop degenen, die op allerlei wijze in de bouwvakken werkzaam of daarmee annex zijn, door den nood des tijds getroffen zijn. Ik zou kunnen wijzen op de statistische gegevens, op prijsverloop der bouwmaterialen, op loonvraagstuk en werkloosheid, op rentabiliteit en op het verband tusschen vaste lasten, woninghuren, grondpolitiek en hypotheeklasten.

Een dergelijke beschouwing zou hier m.i. van weinig betekenis zijn, ten eerste omdat zij ten hoogste op een feiten-verzameling kan neerkomen en kan aantoonen, dat ook in de bouwnijverheid de crisis-verschijnselen eenzelfde beeld vertoonen als elders, ten tweede ook omdat daardoor deze economische crisis, die in 1929 inzette, zou kunnen schijnen de crisis te zijn, die het bouwen thans doormaakt, en de aandacht zou afleiden van andere crisis-verschijnselen, die tenslotte van verder strekkende betekenis zijn, dan de gevolgen van economische ups and downs, die door een algemeen conjunctuurverloop worden geregistreerd.

Het gevaar, deze algemeene crisis-verschijnselen voorbij te zien, is m.i. zelfs evenzeer aanwezig, wanneer men tracht, uitgaande van in concreto waargenomen feiten, tot meer algemeene inzichten te komen.

Immers, wanneer men het algemeene inzicht langs dezen weg uitsluitend meent te kunnen bereiken, dan moet men zich wel baseeren op een onvoorwaardelijk geloof in de absolute realiteit en op de absolute causaliteit van de verschijnselen die waargenomen en geregistreerd worden. Waar die causaliteit niet schijnt op te gaan, moet dat uitsluitend liggen aan onze nog onvolledige waarnemingen. Deze en dergelijke beschouwingen, die uitsluitend het positief-waargenomen als grondslag erkennen, gaan uit van m.i. onjuiste en in ieder geval onchristelijke opvattingen, die alleen op een grenzeloze menselijke zelf-overschatting kunnen berusten. Want: of de causaliteit, de samenhang der verschijnselen wordt uiteindelijk gedimensioneerd door de mate van het menselijk bevattingsmogen of er zijn géén verschijnselen, die wij niet vroeg of laat volledig zullen kunnen leeren doorgronden.

De algemeene crisis, die de bouwkunst thans doormaakt, hangt ten nauwste samen met dergelijke min of meer positivistische levensbeschouwingen. Zij is niet een verschijnsel van periodieke aard, dat verband houdt met „conjunctuur” o.d., maar veeleer een algemeen tijdsverschijnsel.

„Ontwikkeling, evolutie, het tooverwoord van het rationalisme in de 19e eeuw.”

De Bouwkunst beleeft thans het begin van de periode, die reeds een eeuw geleden in de natuurwetenschappen werd ingeluid, een periode van zelf-overschatting en opkomend rationalisme, dat in wezen gebaseerd is in een uitsluitend geloof in het exacte, het tastbare en het waarneembare, in een volledig menselijk-bevatelijke causaliteit der dingen en dus eveneens in de realiteit en eventueel de absolute doorvoerbaarheid van logisch opgebouwde „stelsels”.

Evenals in de positivistisch-rationalistische periode van de ontwikkeling der natuur-wetenschappelijke stelsels in de vorige eeuw, vertoont thans de z.g. „nieuwe zakelijkheid”, voorzover zij uitsluitend gebaseerd is op een vermeend zuiver stellen en oplossen der bouwproblemen, de neiging zichzelf te poneeren als het eenig-reële, de eigen betrekkelijke waarheid te geven als de waarheid, de hypothese te stellen als werkelijkheid.

Ook hier meent men, evenals „de” wetenschap dat destijds meende, aan het begin te staan van een nieuw tijdperk, waarin met alle vroegere dwalingen voor eens en voor altijd afgerekend zou moeten worden, een tijdperk, dat voor het eerst „vrij” zou zijn t.o.v. overleveringen en mystieke onwerkelijkheden.

Ook hier ziet de beweging zich zelf als de voorbereidster voor een nieuwen tijd en voor den nieuwen vrijen mensch: Eindelijk heeft de bouwkunst haar boeien afgelegd en zal zij met auto, mailboot en vliegtuig uiting geven aan dezen nieuwen tijd.

Want het behoort tegenwoordig tot de leuzen van den dag de voortbrengselen van het bouwen te vergelijken met de moderne verkeersmiddelen en daaruit te bewijzen hoe achterlijk nog het bouwen en hoe weinig „van dezen tijd” onze bouwkunst is.

Ik geloof niet aan die achterlijkheid en evenmin aan de zuiverheid van de vergelijking tusschen bouwwerk en verkeersmiddelen.

De bouwkunst heeft van nature een zekere traagheid. Zij gaat niet aan het maatschappelijke leven en aan de menselijke behoeften vooraf, maar volgt die uit den aard der zaak eerst langzamerhand. Velerlei verschijningsvorm en snel-wisselend aspect zijn dan ook niet anders dan uiterlijke modeverschijnselen, die alleen in een tijd zonder eigen richting en zonder eenheid tot ver boven hun werkelijke betekenis kunnen worden overschat: zij teekenen ten hoogste de onbepaaldheid van den tijd en spelen voor de bouwkunst als cultuurverschijnsel nauwelijks een rol. Alleen wezenlijke verandering van levenshouding, van levensuitingen en levensverrichtingen kan zich na verloop van tijd in de bouwkunst afteekenen. Veel van wat als „nieuwe behoeften” wordt aangekondigd, is dan ook voor de bouwkunst allerminst van essentieele betekenis: géén van onze z.g. „moderne gemakken” en moderne technische voorzieningen is op de bouwkunst van invloed geweest en er zijn velerlei van ouds bestaande bouwtypen en andere gebouwen, die met gas en water, met centrale verwarming, electriciteit en moderne sanitaire voorzieningen uitgerust, nog volledig aan de behoeften van thans beantwoorden kunnen.

De vergelijking met auto c.s. is dan ook in hooge mate onjuist. En onbillijk. Alleen het zuivere utiliteitsgebouw, d.i. het gebouw dat niet meer en niet anders is dan een bedrijfs onderdeel in het productiestelsel, kan mogelijk in een dergelijke vergelijking betrokken worden; ik denk aan de fabrieken en silo's, die, evenals de moderne machine, het stempel van materiele zakelijkheid dragen, en die evenals de meeste machines gebonden zijn aan een mogelijk zeer korte bestaansperiode, omdat voortschrijdende techniek en voortgaande concurrentie verdere perfectioneering en rationaliseering vragen, lang voordat deze productiemiddelen hun normalen levensduur gehad hebben. Bedrijfsleiding en afschrijvingspolitiek zijn geheel op de spoedige vervanging ingesteld.

Voor het overgrootste deel der bouwwerken bestaan dergelijke overwegingen niet of slechts in zeer geringe mate. En het is niet te zien, dat zij ooit reden van bestaan zullen hebben. Woningen, openbare gebouwen en andere bouwwerken van algemeen nut zullen steeds aan een langeren levensduur gebonden blijven en de noodzakelijke vervangbaarheid zal slechts in uitzonderingsgevallen van primair belang zijn. Men bouwt in het algemeen geen gebouwen met het vooropgezette doel dat deze in 10 jaar afgeschreven en volledig vernieuwd

moeten worden en omgekeerd zal het gebouw, dat op een levensduur van 50 jaar is berekend, niet na 60 jaren bezwijken. Er zijn hier zooveel geheel andere factoren in het spel, dat een verwijt aan de bouwkunst „achterlijk” te zijn tegenover de ontwikkeling van de techniek, de machine, de auto enz. in de meeste gevallen onbillijk en absurd is.

Zooals gezegd, de bouwkunst is niet „achterlijk”, maar van nature traag: zij volgt de algemeen maatschappelijke behoeften, doch gaat er niet aan vooraf. Zij komt ten hoogste voort uit consolidatie van veranderde levensinzichten, maar zij is nooit de bewerkster daarvan.

Ik zie de geheele beweging van de z.g. „nieuwe zakelijkheid” en van de daaraan mede ten grondslag liggende verheerlijking van de moderne bouwtechnieken dan ook niet als een nieuw verschijnsel aan den vooravond van een nieuw tijdperk, maar uitsluitend als één der vele teekenen, die er op wijzen dat nu eindelijk de tendenzen van het 19e eeuwse wetenschappelijke positivisme hun weg hebben gevonden naar bredere lagen der bevolking en als een nieuw bewijs dat deze tendenzen waar de wetenschap zelf al voor een groot deel over heeren is, nu eerst volledig zijn doorgedrongen tot de massa.

De beste beoefenaren der wetenschap zijn reeds lang heen over een stelling als van Descartes, dat „ter verklaring van de natuurverschijnselen geen andere beginselen noodig zijn, dan die welke voortvloeien uit de abstracte wiskunde of uit de wetenschap der afmetingen, figuren en bewegingen”; zij zijn reeds lang overtuigd dat met Haeckel's tooverwoord: „ontwikkeling” niet alle wereldproblemen „doorgrond” en „opgelost” zijn en dat hun z.g. „wetten” niet meer zijn dan bruikbare werkhypothesen.

Zij zijn daartegenover reeds lang niet meer overtuigd van de al-macht der exacte wetenschappen en van de juistheid van het breken met alle traditionele levensinzichten. Zelfs zijn zij voor een groot deel reeds weer in staat Bacon's uitspraak te onderschrijven, dat „weinig wetenschap van God af voert, méér wetenschap tot Hem terug”.

Ten overvloedige hebben Einstein en andere grooten der natuurwetenschappen, wien men wetenschappelijkheid en redelijkheid niet geheel ontzeggen kan, ons nog eens wetenschappelijk overtuigd van de volkomen betrekkelijkheid, d.i. de „on-werkelijkheid van alle als vaststaand geregistreerde feiten en waarnemingen, waarop zooveel „onomstootelijk bewezen” wetten gegrondvest waren.

De werkelijk grooten der wetenschap hebben reeds lang begrepen, dat zij ten hoogste een beeld der verschijnselen vermogen te geven en dat elke vordering van het „weten” een groter gebied van het „niet-weren” ontsluit.

Maar tot de massa zijn deze begrippen nog niet doorgedrongen; integendeel, zeer bewust is door leeken en half-wetenden den lof gezongen van de wetenschap, van de kennis en daarmee van de uiteindelijke oplosbaarheid van alle levensproblemen. Weliswaar hebben deze tendenzen zich voornamelijk geopenbaard in een verwerpen van den godsdienst en in een daartegenover gesteld „geloof” in vooropgezette maatschappelijk-economische „stelsels”, maar de verschijnselen zijn ook op vrijwel elk ander gebied te onderkennen.

Dat zij eindelijk óók in de bouwkunst tot uiting komen is m.i. een duidelijk bewijs, dat zij thans wel zeer ver zijn doorgedrongen en eindelijk in staat zijn in ruimeren kring weerklank te vinden.

Zoo gezien is, wat de aanhangers van de z.g. „nieuwe zakelijk-

heid” als een begin van ontwikkeling zien, eerder een laatste fase van een leeken-verafgoding voor de wetenschap en de techniek, een laatste fase van een ontwikkeling, die op ander gebied reeds eenige eeuwen geleden inzette.

Deze crisis in de bouwkunst is meer dan een periodiek conjunctuur-verschijnsel, óók meer dan wat sommigen er in zien n.l. een deel van den strijd tusschen den kapitalistischen geest en het communisme, want deze beide zijn in wezen „broer en zuster, ze gelooven beide in het aardsche en in dat alleen”. En de door beide „geïnduceerde tegenpool”, het z.g. fascisme, stelt zich tenslotte meerendeels op dezelfde grondslagen.

De crisis in de bouwkunst, waarvan de z.g. „nieuwe zakelijkheid” een uiting is, is als zoodanig een verschijnsel van veel verder strekkende en veel dieper liggende problemen, die het wezen van onze geheele beschaving raken. Het is denkbaar, dat de kentering, die in wetenschappelijke kringen t.o.v. de absolute betekenis van kennis verzamelen, van techniek en wetenschap is waar te nemen ten slotte ook haar weg zal vinden naar de massa, die nu nog alles verwacht van die kennis, die techniek en die wetenschap en die een verstandelijk „planmässig” geordende samenleving als een vanzelfsprekend gevolg beschouwt van het algemeene „weten”.

Het is evenzeer denkbaar, dat wij, ook als wij deze „economische crisis” weer te boven zijn, zullen ondergaan in deze algemeene crisis, waarvan de afloop bepalend zal zijn voor het lot der Westersche beschaving, en dat wij niet meer zullen kunnen uitkomen boven het beeld, dat een Oostersch denker van Europa gaf: „Een blik, die door het verstand is vertrokken, een hoofd zonder hart en een hart zonder tevredenheid”.

Maar in ieder geval zullen wij ons hebben te bezinnen en voorzover wij daartoe in staat zijn, ons hebben te verzetten tegen alle verschijnselen, waaraan tenslotte een positivistische levensbeschouwing ten grondslag ligt.

Wij zullen hebben te strijden tegen de z.g. „nieuwe zakelijkheid”, wanneer zij meent te kunnen spotten met alles wat historisch gegroeid is, met traditie, volksaard en levenswijze. Wij zullen hebben te strijden tegen de aanmatiging van hen, die in hun nieuwe gebouwen ons den nieuwen mensch willen opdringen, den mensch, wiens exact gestelde woon-eischen op exacte wijze verwezenlijkt heeten te kunnen worden door toepassing van de nieuwe materialen, de moderne technieken en de beginselen van een minimum-materiaalgebruik.

Wij kunnen daaraan meewerken, door te begrijpen, dat wij op deze wijze niet „de” waarheid en „de” oplossing der ons gestelde opgaven zullen geven, en dat „wij architecten” of „wij deskundigen” als zoodanig evenmin in staat zijn deze waarheid te geven als „de” natuurkundigen b.v. dat vermochten te doen.

Wij kunnen echter óók als architecten het onze bijdragen om de crisis te helpen bezweren, n.l. door te trachten weer niet méér en ook niet minder te zijn dan gewone vak-menschen, die hun werk met ernst en liefde doen, zonder daarbij voorop te stellen een verstandelijk vastgestelde afzonderlijke taak als de kunstenaar, die de cultuur van dezen tijd tot uiting moet brengen, en die daarom aanspraak maakt op maatschappelijke waardeering.

Er zullen dan misschien geen congressen gehouden behoeven te worden om de maatschappij te overtuigen, dat zij den kunstenaar voor haar maatschappelijke standing toch eigenlijk noodig heeft, en om daartegenover de aandacht te vragen, voor de „rechten” tegenover de maatschappij die de kunstenaar op grond daarvan kan doen gelden, maar . . . de kans dat er werkelijke bouwkunst in een werkelijken „stijl” kan ontstaan, zal er des te grooter om zijn.

VOORPORTAAL

RELIKWIEKAST VAN DEN HEILIGEN ELEUTHERIUS

UIT „DE KATHEDRAAL VAN DOORNIK. DEEL I" DOOR KAN. J. WARICHEZ.

TENTOONSTELLING WERK 2e STIPENDIUMJAAR MEJ. C. KLAASSEN EN DEN HEER D. BROOS. PRIX DE ROME.

De opstelling der door beide jonge kunstenaars vervaardigde werken is wat te plechtstatig voor hetgeen deze werken zelf beteekenen, nl. studiewerk waarin de vervaardigers zich trachten vrij te maken van het angeleerde uit hun opleidingstijd, om daarbovenuit zich zelf te vinden, in eigen roeping en kracht. In dit opzicht zijn beide jaren, thans in het buitenland te midden van de groote scheppingen doorgebracht, voor deze Prix de Rome's vruchtbaar gebleken. In vergelijking met hun Prix de Rome werk van 1932 ziet men een vooruitgang. Toch hangt er over het werk zoowel van Mej. Klaassen (toegepaste beeldhouwkunst) als van den Heer Broos (toegepaste schilderkunst), een zekere gedrukte stemming. Het werk doet aan alsof het alleen uit overwogen-te-zijn, ontstaan is. „De Trouw", het beeld dat Mej. Klaassen ontwierp voor het herstel van de

beelden in het Raadhuis te Kampen, is de trouw op een gouden bruiloft. 't Kan best een beetje minder om nog goed te zijn. Haar meeste werk zweemt overigens nogal naar de vrije beeldhouwkunst. Het eigendommelijke karakter van monumentaal beeldhouwwerk spreekt nog niet voldoende. Wellicht is hieraan het gemis aan „werkelijke" opdrachten debet. Studie-opgaven geven op den duur niet de ware inspiratie.

De Heer Broos had opdracht voor 2 ramen in gebrand glas in het Groot Auditorium te Leiden met de figuren van Willem I en Hugo de Groot. Meer dan uit deze teekeningen spreekt zijn talent uit een uitgevoerd hout-intarsia. Van den Heer Broos is er bovendien een kleedje en een houtsnede.

Overigens is een kinderportretje hier ook weer het beste wat er hangt.

J. P. M.

BOEKBESPREKING.

ARS BELGICA I. De Kathedraal te Doornik. Deel I door Kan. J. Warichez met een studie van Prof. Dr. Ir. Stan Leurs. Uitgave „De Sikkel" te Antwerpen. Alleenverkooprecht voor Nederland bij de Firma N.V. Martinus Nijhoff te 's-Gravenhage.

Dit royal uitgevoerde plaatwerk is blijkbaar het eerste deel van een grootsch opgezette serie plaatwerken over Belgische bouwkunst en beeldhouwkunst. Wat het speciale doel is van deze serie, wat we van haar te wachten zijn en onder wiens leiding zij zal geschieden, we weten het niet, vermits de Kan. J. Warichez, die Archivaris is van de Kathedraal, direct met zijn kathedraal in huis valt, hoewel hij zelf „het woord vooraf in een boek" vergelijkt met de facade van een gebouw: het kondigt er den aard in de verhouding van aan.

We zullen dus maar veronderstellen, dat dit boek een eersteling is van een heele serie over de Belgische monumenten. En zoo dat zoo is, kan België gelukkigwensch worden straks een voortreffelijke documentatie te bezitten van zijn voornaamste monumenten.

Dit werk bevat een inleiding van Kan. J. Warichez en een studie over de kunsthistorische beteekenis van de Kathedraal van Doornik door Prof. Dr. Ir. Stan Leurs. Het afbeeldingsmateriaal van 156 afbeeldingen is verdeeld over 80 platen in lichtdruk, die elk afzonderlijk en uitvoerig beschreven worden.

Dit deel behandelt slechts het Romaansche Schip met de Kruisbeuk van de Kathedraal, die, zooals bekend is, een kolossaal Gotisch koor heeft, waarvan de beschrijving in het tweede deel zal volgen.

Het Romaansche deel van deze kerk bevat overigens stof genoeg. Behalve het schip en het transcpt, zijn ook de 5 hooge torens boven en rond de viering uit het Romaansche tijdperk, als ook het voorportaal met den schat van beeldhouwwerk. Voorts bezit de kerk een Romaansche muurschildering met de Legende van de Heilige Margareta, een Byzantijnsch kruis van goud met juweelen, de reliekschrijn van Onze Lieve Vrouwe en de reliekschrijn van den H. Eleutherius, wellicht het mooiste goudsmeedwerk, dat de 13e eeuw in West-Europa heeft nagelaten. De inleiding van Kan. Warichez is een algemeene beschrijving van de geschiedenis van dit oudste deel van de Doornikse Kathedraal en van de personen, die daarbij betrokken waren. Vele data moeten veronderstellenderwijze worden bepaald. Het historisch en kunsthistorisch onderzoek heeft lang niet alles opgehelderd. Uit wat bekend is, treedt wel naar voren dat verschillende bisschoppen zich de voltooiing van dit kerkgebouw tot levenszaak hebben gesteld en voor zijn luister hebben geijverd. Bij het lezen van deze inleiding voelt men de groote liefde van den schrijver voor dit bouwwerk, en hier en daar krijgt zijn lof mede door de Vlaamsche taal, dien klank van innige bewondering, die vaak eigen is aan bewaarders van schatten van kunst en cultuur. Hoort wat deze schatbewaarder van zijn Kathedraal zegt:

„Om zich daar goed rekenschap van te geven moet men de kerk binnen

treden langs de laterale Mantile-poort, waar het oog van den bezoeker dadelijk getroffen wordt door den dagelijkschen strijd van de Deugden met de Ondugden.

Onder de Romaansche zijbeuken schijnt een strijdlustige bouwkunst te vechten met de steen, hem met inspanning, maar toch krachtig te torsen. Evenals de stof wordt de lagere natuur gekneveld door een sterk en weldadig geloof. De Christen voelt zich gevangen in een kring van spaarzaam verlichte gewelven en tusschen rijen zware pilaren, als in versterving achter de afsluitingen van het vagevuur.

Met een gevoel van bevrijding, treedt hij onder het hooge Romaansche gewelf dat zich hemelwaarts uitzet. Een sluier van licht voltooit zijn reiniging onder de wonderbare schoonheid van den dwarsbeuk, welke de opstijgende lijn aankondigt van het koor, het luchtigste en rijzigste der gotische koren. Twintig bundelpijlers, echte bundels van door haakkapiteelen als met ringen bijzungebonden stengels, schieten op naar het gewelf waar ook de slanke toppen van de ramen in uitsterven.

Aldus verplietert de anthemakathedraal U eerst, verlicht u vervolgens en rukt U tenslotte van de jarde los.

Deze geestelijke opstijging in drie tijden, die het gebouw doordringt van aan de portalen tot aan het altaar, is van een uitzonderlijke kracht. De zuiver Gothische kathedralen, deze groote steenen relikwiekasten, zijn ervan verstoken. Niettegenstaande hun vaak diepe schaduwen doen ze niets dan triomfeeren en de soepele ribben onderlijnen slechts hun overwinning op de stof."

De studie van Prof. Stan Leurs behandelt in hoofdzaak een betoog voor zijn inzicht dat de Doornikse Kathedraal een der meest hoogstaande en tevens een der meest zelfstandige gewrochten van den Romaanschen stijl is.

„Men heeft Rijnlandische en Lombardische invloeden meenen te ontwaren, ook daar waar ze niet bestonden. Men heeft vooral vergeten dat Doornik in de eerste plaats was: de Noord-Fransche Romaansche Kerk."

Toch werpt deze schrijver de vraag of de driekoren-plattegrond te Doornik verband houdt met invloeden uit Keulen en/of Lombardië, even later weer op. De beide verhandelingen van de schrijvers hebben trouwens het karakter van een bedeesd naar voren brengen van problemen, die voor het kunsthistorisch onderzoek rond deze Kathedraal nog open liggen.

Jammer is het ontbreken van een goeden plattegrond van het kerkgebouw met enkele doorsneden.

Het plan in dit boek laat, voor wie de kathedraal kent, niet toe in zijn volledige juistheid te gelooven. Ook de reconstructietekening van Dr. P. Rolland van de oude Romaansche Kathedraal is dit mooie plaatwerk niet waardig.

Ten slotte bevat het werk een bibliographie over de Kathedraal. Het uiterlijk van het boek is in den geest van degelijkheid en mooie uitvoering, die de Belgische boeken over kunst méér kenmerken.

J. P. M.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 20 Sept. 1934.

Een afbeelding van de maquette van het Britsche Paviljoen voor de Internationale Tentoonstelling te Brussel laat zien, dat Engeland voor het eerst officieel vertegenwoordigd zal zijn met een gebouw waaraan de traditionele stijlvloeden ontbreken.

Buckfast Abbey is in Saxon times door de Benedictijner monniken gebouwd, na 1539 als ruïne achtergelaten en wat nog overbleef in 1806 met den grond gelijk gemaakt. In 1906 werd besloten tot herbouw en het geheele werk werd uitgevoerd door 6 monniken. Het gebouw is nog niet geheel gereed. Een foto van deze Abbey, waarbij nog aan den toren, welke 140 voet hoog zal worden, gewerkt wordt, is opgenomen.

The Chipperfield Case, het ontwerp voor een huis nabij Chipperfield-Hertfordshire, ontworpen door E. Maxwell Fry in den trant van het nieuwe bouwen, is om uitsluitend aesthetische redenen door de lokale autoriteiten geweigerd. Bij dit ontwerp worden verschillende voorbeelden van huizen eveneens met een plat dak uit verschillende stijperiodes gepubliceerd.

Flats in Hampstead, architect Wells Coates, met plattegronden, werk-details, ex- en interieurs. Dit flatgebouw is geheel uitgevoerd in gewapend beton. De muren, 10 cm dik geïsoleerd aan de binnenzijde met geperste kurk. De uitwendige behandeling bestaat uit 2 lagen water-proof cement-pap uitgestreken direct op de uit de bekisting komende beton.

Inzending van de Mars (Modern Architectural Research) Group op de Housing Exhibition, bestaande uit tabellen en statistieken, grafisch voorgesteld, betreffende de dichtheid van bevolking van Groot-Londen in het bijzonder van de stadswijk Bethnal Green. De aanschouwelijke voorstelling is treffend voor de woontoestanden etc. in dit stadsdeel. A. P. S.

DE 8. en OPBOUW No. 17. 18 Aug. A. Elzas bescrijft het Engelsch flegma, ook ten aanzien van het nieuwe bouwen.

Idem No. 18. Herdenkingsnummer Dr. H. P. Berlage, getuigend van werkelijke verering bij de jongeren.

Idem No. 19. Internationale Centrale van Beeldpaedagogie in Holland. Le Doux, voorlooper eener nieuwe architectuur, door A. Elzas. Le Doux was leerling van Blondel.

Idem No. 20. Natuurbaden nummer. Een goed plan van arch. J. P. Kloos bleef onuitgevoerd, een natuurbad in boerderij-lunchroom-cottage-type werd uitgevoerd, nl. het natuurbad Berg en Bosch te Apeldoorn. Gemeentelijke openlucht, bad- en zweminrichting te Zwolle van Ir. J. Wiebenga.

Idem No. 21. Ir. J. P. v. Loghem bespreekt de dissertatie van Dr. Ir. J. Emmen over gewapend beton en ijzer in den bruggenbouw.

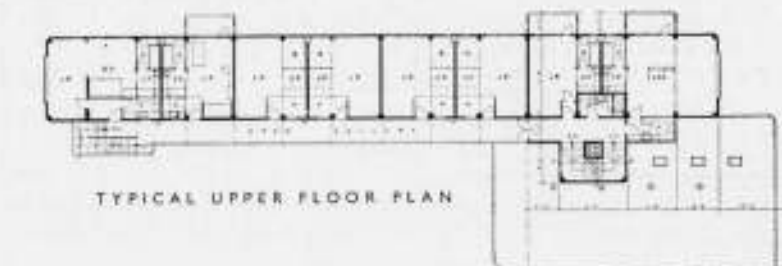
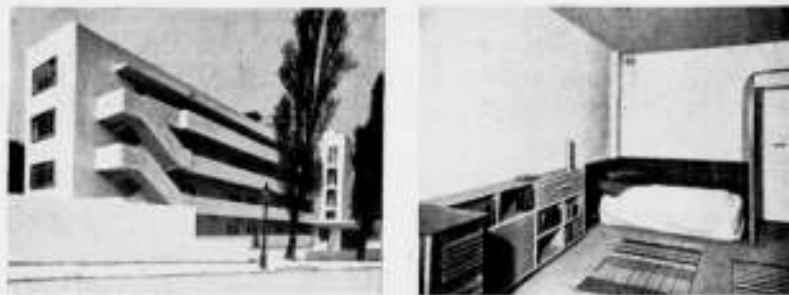
„Het boek brengt ons vollediger tot het inzicht, dat het accent van de architectuur zich gaat verplaatsen naar gebieden, die officieel daartoe tot voor kort niet gerekend werden“.

Voorts „Wat schreef Berlage 20 jaren geleden“ door v. Loghem.

Idem No. 22. Balans 1934 door Ir. J. B. v. Loghem, die eerst afrekent met het R.K. Bouwblad. Alle landen passeeren achtereen volgens de revue in dit lezenswaardig stuk.

Idem No. 23. De Cineac van Ir. Duiker in de Reguliersbreestraat te Amsterdam, d.w.z. Duiker is er de architect van. Uitvoerige beschrijving. B. Merkelbach schrijft: „Een geval als dit toont aan dat de beoefenaars van het nieuwe bouwen te Amsterdam zich weten te schikken in de vaak verre van ideale omstandigheden“. Kom, kom, Heeren, geen martelaartje spelen.

Idem No. 24. Gewijd aan de Apollo-Tennishal te Amsterdam. Arch. Ir. A. Boeken en W. Zweedijk. Ir. v. Loghem behandelt hierbij de paradox van het bouwwerk, dat geen architectuur is. J. P. M.

MINIMUM FLATS TE HAMPSTEAD

ARCH. WELLS COATES
(UIT THE ARCHITECTS' JOURNAL)

MEDEDEELINGEN.

HEDENDAAGSCHE STEDEBOUW.

DRIEDAAGSCHE CURSUS TE DELFT.

De afdeling bouwkunde van de Technische Hoogeschool te Delft, zal in samenwerking met het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw op 17, 18 en 19 Dec. in het gebouw der afdeling, Oude Delft 39 een reeks voordrachten doen houden over het onderwerp: „Hedendaagsche stedebouw“.

Het programma bevat voor den eersten dag, Maandag 17 December, de volgende voordrachten: Blik op verleden en toekomst door prof. Ir. M. J. Granpré Molère te Delft; Wetenschappelijk onderzoek bij de leiding van stad- en streekontwikkeling door Ir. L. H. J. Angenot te Rotterdam; Die Elemente der Stadt door dr. ing. P. A. Rappaport te Essen en Administratief rechtelijke grondslagen voor stad- en streekontwikkeling door prof. mr. dr. C. W. van der Pot te Groningen.

Dinsdag 18 Dec. zal Ir. L. S. P. Scheffer te Amsterdam spreken over: De groote stad; prof. W. E. Boerman te Rotterdam zal behandelen: Het landelijk verkeer; dr. ing. P. A. Rappaport spreekt daarna over: Landesplanung in Deutschland.

528

Voor den derden dag staat op de agenda: De stedelijke groenvoorziening, door dr. Ir. G. T. P. Bijhouwer te IJmuiden en Amerikaansche stedebouw door Ir. W. J. van Erp te Delft.

Aanmeldingsformulieren en inlichtingen zijn verkrijgbaar bij de afd. Bouwkunde der T. H. te Delft, Oude Delft 39.

BEZOEK AAN DEN THERMOTECNISCHEN DIENST DER WARMTESTICHTING.

Op Vrijdag 14 Dec. a.s. om halfdrie zal de Heer Ir. F. G. Unger voor de aangeslotenen bij den Thermotechnischen Dienst der Warmtestichting in een bijeenkomst te Utrecht in het Fysisch Laboratorium der Rijksuniversiteit, Bijhouwerstraat 6, mededeelingen doen over de studie, onderzoek- en keuringswerkzaamheden van dezen Dienst. Mochten lezers van ons blad er prijs op stellen daarbij tegenwoordig te zijn, dan is de Heer Unger gaarne bereid hun een introductie tot deze bijeenkomst te verschaffen. Men gelieve zich te wenden tot den Heer Ir. F. G. Unger, Amerfoort-Vondellaan 14.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN AAN DE VEREENIGINGEN No. 40 BEHOORENDE BIJ HET NUMMER VAN 15 DEC. 1934 No. 50

DE REDACTIE VERGADERT IEDEREN DINSDAG OM 10 UUR DES VOORMIDDAGS. MEN WORDT VERZOCHT STUKKEN EN BRIEVEN AAN DE REDACTIE VOOR DIT UUR TE BEZORGEN WETERINGSCHANS 102. KOPIJ WELKE LATER WORDT ONTVANGEN, MOET TOT DE VOLGENDE REDACTIEVERGADERING BLIJVEN LIGGEN

B.N.A. INZENDING VAN DECLARATIES.

Het Bestuur verzoekt den leden van den B.N.A., hunne declaraties van kosten over het jaar 1934 te willen inzenden vóór 21 December a.s., aan het Bureau van den B.N.A., Weteringschans 102, in verband met het afsluiten der rekeningen. In het bijzonder wordt voor het bovenstaande de aandacht gevraagd van de leden van den Raad van Orde, de Commissie van Voorlichting, de Commissies van het Werkprogramma van den B.N.A., enz.

KRING DEN HAAG.

Koffietafel, gevolgd door eene excursie naar het Gebouw van de Haagsche Courant, op Zaterdag 8 December, 1934.

Wat nog nooit gebeurd was bij onze koffietafel-bijeenkomsten: het zaaltje van Restaurant „Bagatelle“ in de Passage bleek te klein, zoodat no. 17 — nog wel een bestuurslid — er als het ware bij-gedrukt moest worden. De stemming werd er echter niet „gedrukt“ om. Integendeel! De Bagatelle-sneedjes deden opgeld: het bleken geen bagatelletjes te zijn! Tijdig werd opgemarcheerd om te 2.15 in de hal van de „Haagsche Courant“ aanwezig te zijn, waar reeds eenige minder op koffie beluste leden en een tweetal dames ons wachtten en het aantal op 27 brachten.

De Directeur, de Heer A. W. Sijthoff, ontving ons met een lach, een handdruk en een sigaar of sigaret. Allereerst werd naar de vergaderzaal gegaan, waar de architect van het gebouw, collega van Dorsser, ons het noodige inzicht gaf in ontstaan en wording van het nieuwe gedeelte, de aansluiting bij het oude en de tot-stand-koming van het Planetarium, dat door een ongedulds-gesbaar van den Directeur tot leven geroepen werd.

Dan ving een rondgang door het gebouw aan, waarbij dit planetarium vanzelf een andere dan gewoon-bouwkundige belangstelling wekte. Wij kregen daar van Dr. Raimond een demonstratie, die ons zal heugen. Langzaam aan werd het nacht in de zaal, de sterren werden naar dezelfde mate méér zichtbaar en ten slotte zaten wij onder het flonkerende uitspansel, terwijl een toepasselijke muziek de „harmonie der sferen“ vertolkte. Het is maar goed, dat de Heer Raimond in het Heelal niets te vertellen heeft, want de revolutionaire manier waarop hij hier te werk ging zou een storm van protesten van alle hoeken van den aardbol (heeft een bol hoeken?) doen opgaan. Zon, maan en planeten volvoerden den wedren langs den Dierenriem en alles werd maar door elkaar gesmeten, zooals zijn bon-vouloir dat wilde en het was angstwekkend te zien, hoe hij met den tijd goochelde; eer wij het wisten was het Nieuwjaar . . . eene gelegenheid, die hij zich niet liet ontgaan om ons bereids een „Gelukkig Nieuwjaar“ toe te wenschen . . . en even later waren wij reeds 40 jaren ouder. De dames riden; daar zouden geen poeders en lippenstiften tegenop kunnen.

Onze Voorzitter Westerhout dankte hem met een toepasselijk woord, dat door de aanwezigen met luid applaus werd onderstreepd.

Daarna werden ons de geheimen van de Licht-courant onthuld; de werking hiervan bleek eenvoudiger, dan men oppervlakkig zou gedacht hebben. Alleen de 3000 contactjes bezorgden ons even wat vrees voor eventueele storingen. Deze vrees werd echter spoedig, in het Directie-kantoor, weggespoeld met een heerlijk kopje thee, waarna het langzamerhand tijd werd om de drukkerij te gaan bezichtigen. Eerst werd de zetterij in oogenschouw genomen en daarna kwam de drukkerij zelf aan de beurt. Wat een geweldige persen stonden daar opgesteld! En toen dat alles om half vijf in actie kwam leek het wel een toover-winkel. Met gespannen aandacht werden vooral de rotatie-persen aangehaapt, terwijl de klimpartij van de gedrukte couranten, langs verticaal gespannen staaldraden, naar de expeditie, ons aller verbazing wekte.

Het was een heele toer de kijklustigen van deze machine weg te krijgen naar de Directie-kamer, waar onze Voorzitter een hartelijk woord van dank sprak tot den heer Sijthoff voor diens bereidwilligheid om gedurende het top-uur van zijn bedrijf zoo'n groote invasie van in-den-weg-loopers toe te laten, terwijl hij tevens collega van Dorsser op indirecte wijze huldigde, door hem het materiaal te vragen voor een technisch artikel, om dit binnenkort in het Bouwkundig Weekblad te publiceeren. Dit werd gereedelijk toegezegd. Door deze voorgenomen technische bespreking kan ik mij daar te dezer plaatse wel van ontslagen achten. Onze dank voor deze excursie zij hem hiër nogmaals verzekerd.

Nu nam collega Simons nog even de gelegenheid te baat om een vriendelijk woord te spreken tot den aftredenden sekretaris (Uw dienaar) voor zijn . . . . . enz., enz..

Nu ik er dan toch met de haren bijgesleept ben, mag ik misschien te dezer plaatse even mijne voldoening uitspreken over de prettige samenwerking die ik, ook bij het samenstellen van deze excursies, steeds van mijn mede-bestuurs-leden en van de Kringleden heb mogen ondervinden. Het valt niet te loochenen, dat de band tusschen onze Kringleden door deze bijeenkomsten aanzienlijk is verstevigd, iets wat ten slotte toch, als eene ontwikkeling van de onderlinge goede verstandhouding, ook in het belang van den B.N.A. geacht mag worden.

Misschien moge ik hier nog even de voornaamste in verband met de koffiemaaltijden gehouden excursies in de herinnering van onze Kringleden terug roepen:

te) buiten Den Haag:

Delft: (samen met 2e afdeling van den Haagschen Kunstkring). Grootte Kerk en Gemeenlandshuis (restauraties v. d. Kloot Meyburg).

Leiden: Tentoonstelling Raadhuisplannen.

Warmond: De Kaag-Societeit (Elout); hieraan annex:

Leiden: R.K.-H.B.S. (Thunnissen-Hendriks); Societeitsgebouw en Meelfabriek (Buurman).
Rotterdam: Gecombineerde koffietafel met den Kring Rotterdam, waarna bezoek aan het nieuwe Doele-gebouw (De Roos, Overeinder en Verheul) en een rondrit door de stad naar de nieuwere bouwwerken.
Voorburg: Huldiging Kromhout.
Zaandam: Bruynzeel's fabrieken.

2e) In Den Haag:

De Heliostaat in het City-Magazijn; het Gebouw van de O.L.V.E.H. (Jan Wils); Gebouw Peek & Cloppenburg (Thunnissen-Hendricks); gecombineerde koffietafel met den Kring Rotterdam, waarna bezichtiging van de Tentoonstelling der Raadhuissplannen; voordracht Ir. Huygen over Plafondverwarming in Dr. Berlage's Museum; koffietafel in het atelier van Ant. Molkenboer; als laatste in de rij het hierboven geschetste bezoek aan het Gebouw van de Haagsche Courant (v. Dorsser).

Persoonlijk heeft het mij zeer verheugd, dat de laatste door mij uitgeschreven excursie ons naar „hooger sferen” gebracht heeft, in het „uitdeijende”, tegen den linnen koepel geprojecteerde heelal, waar wij onwillekeurig de les meekregen van het „immer höher” (een stimulans voor den volgenden sekretaris) en herinnerd werden aan het vers van Théodore de Banville, dat hier, mutatis mutandis, als sluitstuk moge dienen:

„Et puis, de son vil échafaud
Le clown sauta si haut, si haut
Qu'il toucha le plafond de toile,
Au son des fifres, des tambours
Et, le coeur déchiré d'amour,
Alla rouler dans les étoiles.”

De Sekretaris: J. H. HENDRICKS.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 50
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 15 DEC. 1934

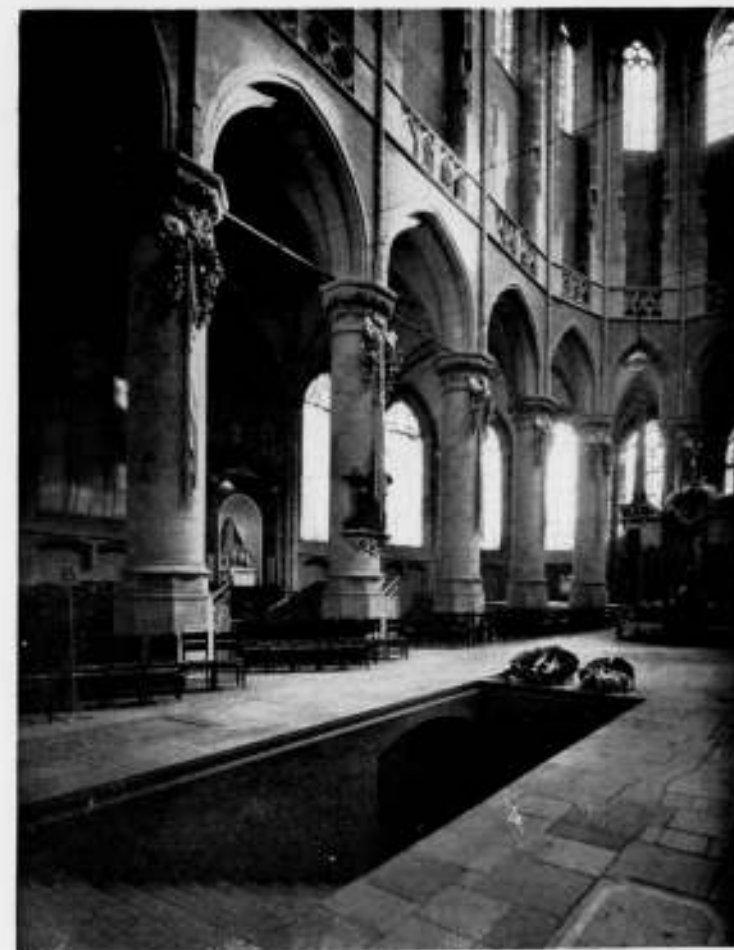

Foto Rijksbureau voor de Monumentenzorg

TIJDELIJKE MAATREGELEN GENOMEN VOOR DE KONINKLIJKE BEGRAFENIS-PLECHTIGHEDEN IN DE NIEUWE KERK TE DELFT

Zowel tijdens het overlijden van H. M. de Koningin Moeder als van Z. K. H. Prins Hendrik, verkeerde het Schip met Zijbeuken van de Nieuwe Kerk te Delft in een deplorabelen toestand; gelukkig was de restauratie van het Dwarsschip en Koor, waarin zich de toegang tot de Koninklijke grafkelders bevindt, sinds enkele jaren voltooid.

Het Schip, grootendeels van de dakbedekking ontdaan, was niet alleen gevuld met steigerwerk, doch bevatte ook eenige zwaar geconstrueerde stijlwerken die de trekbalen van de kap, waarvan de oplegging verrot was, ondersteunden. De gewapend betonconstructie die het Schip voor omvallen moest behoeden, en waarvan in het B.W.A. van 3 Maart 1934 reeds een en ander is medegedeeld, was echter reeds voltooid.

Om al deze misère aan het oog te onttrekken en het Kerkgebouw voor de plechtigheid dienstbaar te maken, werd door het steigerwerk in het Schip een houten gang getimmerd welke de hoofdingang, de gerestaureerde torenruimte, met het Dwarsschip en Koor zou verbinden.

Het steigerwerk geheel af te breken ware te kostbaar en te tijdroovend geweest, bovendien konden de steunconstructies niet worden gemist. Teneinde toch voldoende ruimte voor de

verbindingsgang te verkrijgen, zijn van de middelste steigerpalen de ondereinden schuin gesteld zoodat zij het bovengedeelte van het steiger bleven dragen. Op deze wijze kon een gangbreedte worden verkregen van 6 m bij een hoogte van 5 m. De stijlwerken werden omtimmerd zoodat zware pilasters ontstonden van 1 m voorsprong en 1 m breedte, die de lange gang op gunstige wijze onderbraken en tevens de in de tusschenvakken aangebrachte verlichting, in den vorm van een drietal lange kaarsen, teneinde aan het gezicht onttrokken.

Bij de begrafenis van H. M. de Koningin Moeder, waren de wanden bekleed met lichte en donkergrijze stof onderbroken door een witte baan als fond van de lampen en het plafond van witte stof, doch bij de begrafenis van Z. K. H. Prins Hendrik was wit overheerschend, even onderbroken door licht grijs en paars. Licht grijs waren de voorzijden van de pilasters in aansluiting met het hooge plint en van paarse stof waren de groote linten aan de kranen op de pilasters. Dit laatste motief werd voortgezet op de kolommen van het Koor. In de viering werd boven de catafalk, welke met een wit kleed op een grijs tapijt was bedekt, een groot tentvormig velum aangebracht van wit met paars.

H. v. d. K. M.

Foto Talens Delft

Foto Talens Delft

DE NIEUWE KERK TE DELFT TIJDENS DE KONINKLIJKE BEGRAFENIS-PLECHTIGHEID VAN
H.M. DE KONINGIN MOEDER

Foto Talens Delft

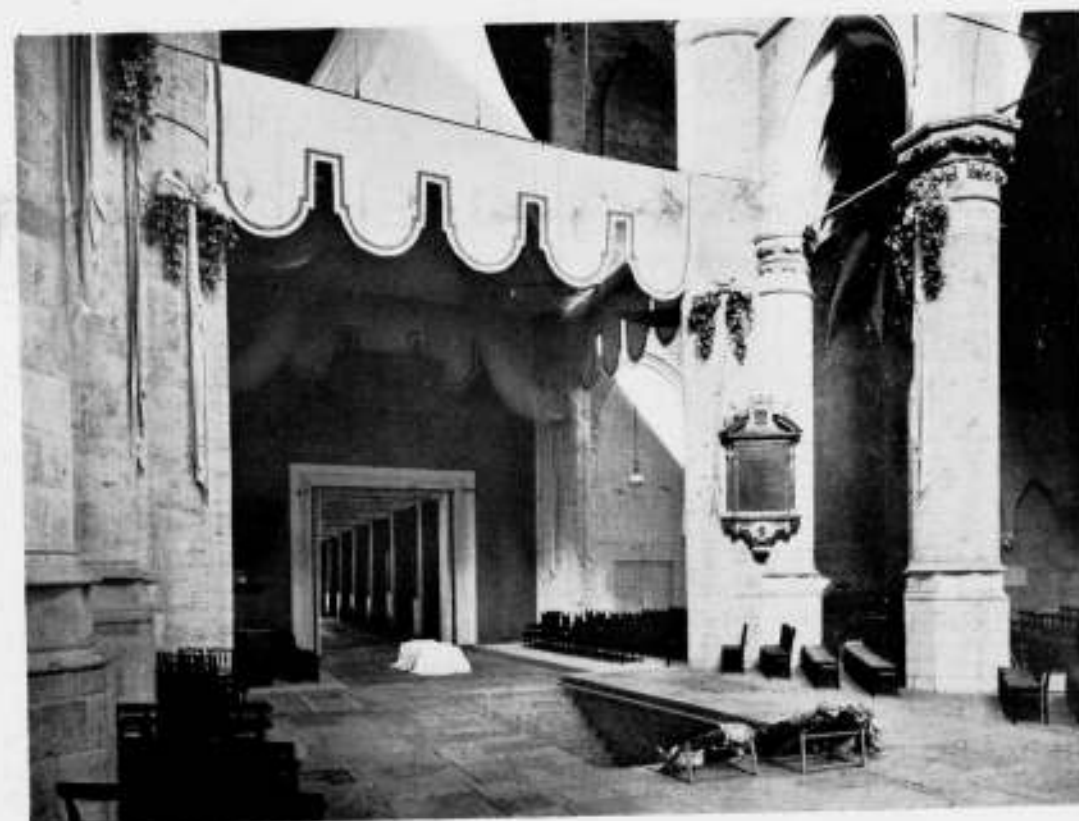
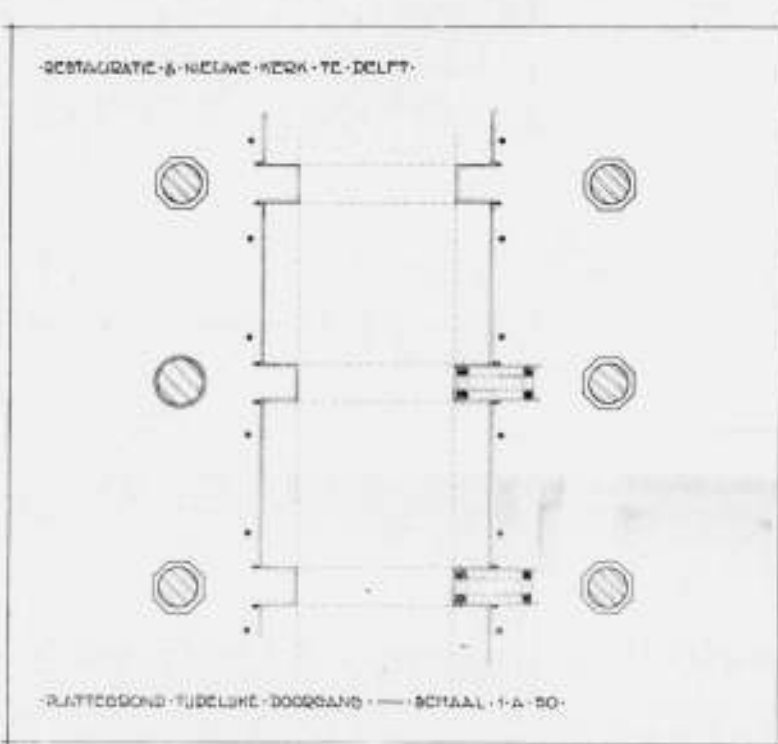
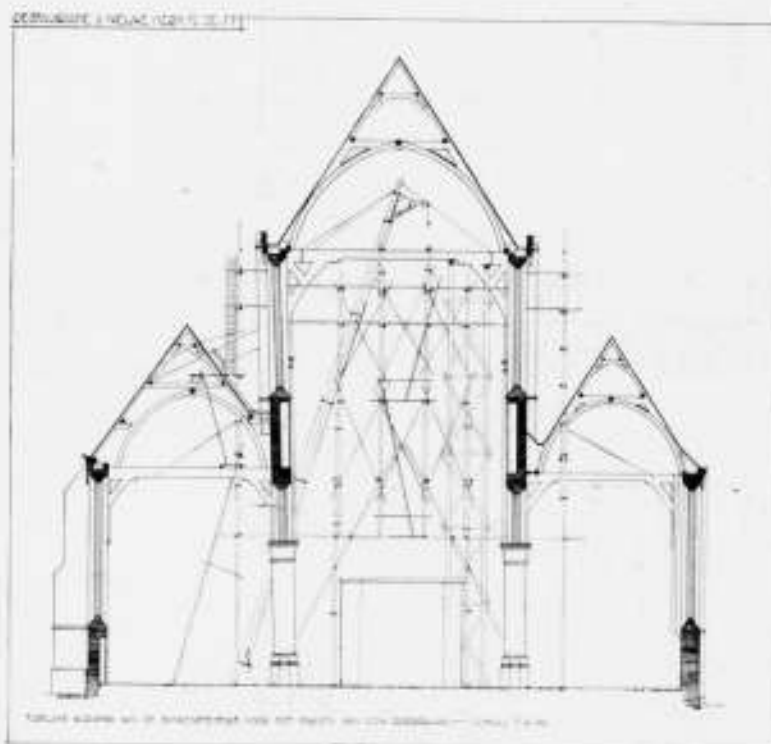
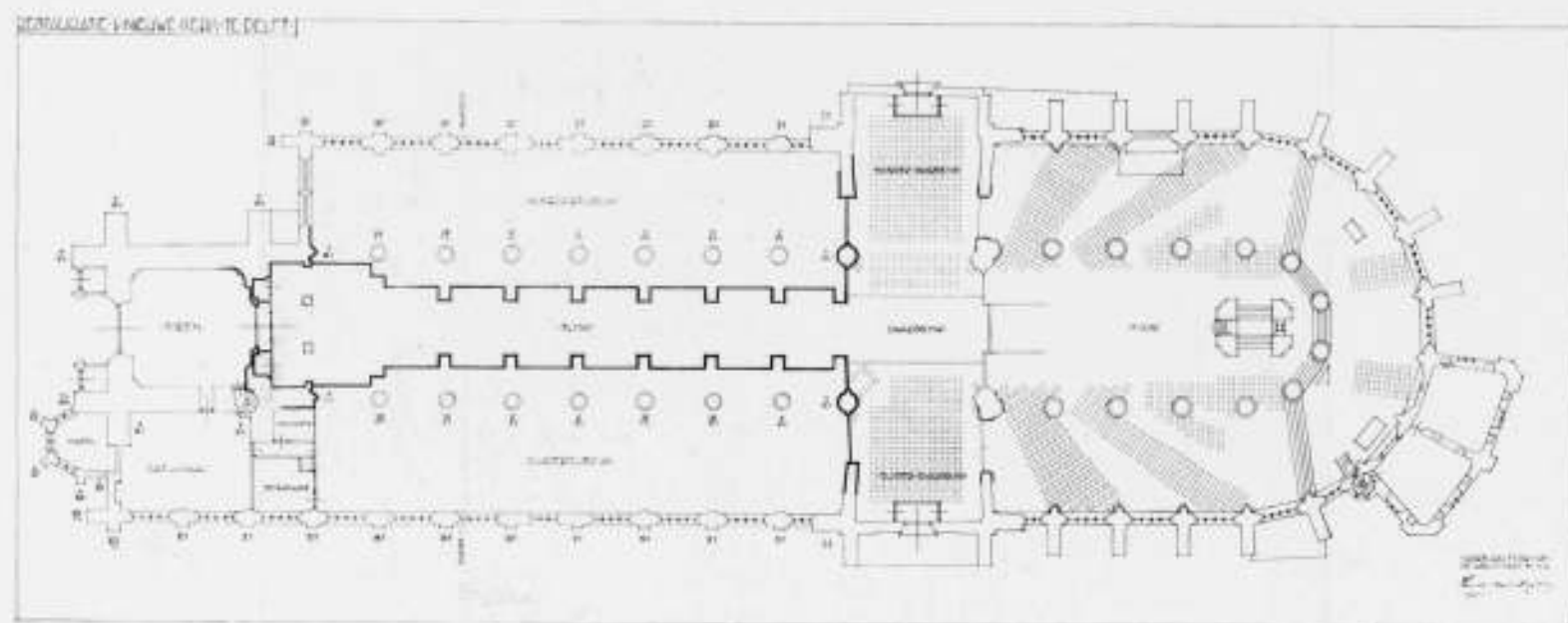

Foto Rijksbureau voor de Monumentenzorg

DE NIEUWE KERK TE DELFT TIJDENS DE BEGRAFENIS-PLECHTIGHEID VAN
Z.K.H. PRINS HENDRIK DER NEDERLANDEN

DE NIEUWE KERK TE DELFT TIJDENS DE KONINKLIJKE BEGRAFENIS-PLECHTIGHEDEN

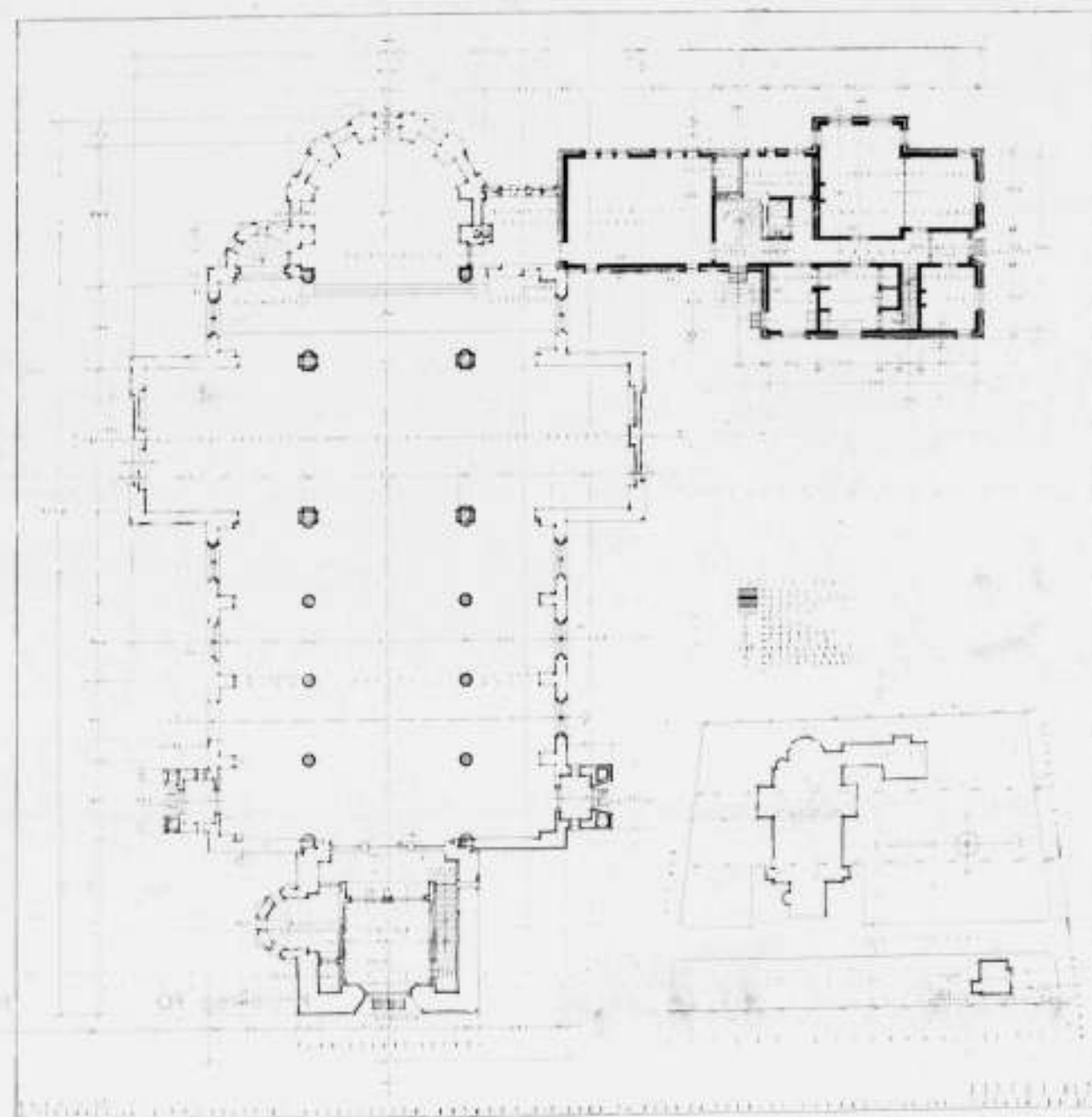
DE EERSTE NEDERLANDSCHE CATALOGUS VOOR DE BOUWERELD.

Velen zullen waarschijnlijk de jaarlijksche uitgaven kennen, die in Duitschland, Zwitserland, Denemarken en andere landen verschijnen en waarin architecten, aannemers, bouwkundigen en allen die in het bouwvak werkzaam zijn, de gegevens betreffende bouwmaterialen en fabrikaten, die zij als het ware dagelijks noodig hebben, kunnen vinden en wel op systematische wijze geordend. ¹⁾ In ons land moesten wij tot nu toe die gegevens veelal opdienen uit de massa catalogi, prospecti, circulaires en verdere drukwerken, die de post ons bijna dagelijks brengt en die vaak zoo worden opgeborgen, dat ze op het oogenblik, dat wij ze werkelijk noodig hebben, niet bij de hand zijn.

De Heer Koen Limpert heeft de goede gedachte gehad om het

initiatief te nemen voor zulk een uitgave voor ons land en hij vond de Bosk- en Kunst drukkerij v h Mouton & Co. te den Haag bereid de uitgave op zich te nemen. Wil echter dit werk aan zijn doel beantwoorden, dan is het noodzakelijk, dat reeds de eerste uitgave een goede vraagbaak wordt en daarin de voornaamste artikelen en fabrikaten, die op de markt zijn, voorkomen. De firma Mouton veridde zich tot den B.N.A. met de vraag of deze aan de uitgave zijne medewerking zou willen verleen en na uitvoerig overleg heeft het bestuur van den Bond daartoe besloten. Het bestuur heeft daarbij overwogen, dat bij de betreffende fabrikanten en handelaren bekend zal zijn, dat de Bond afwijzend staat tegenover uitgaven, waarbij industrie en handel tot financieele medewerking, meestal tegen hun zin, worden geprest in den vorm van het plaatsen van advertenties, waarvan weinig profijt is te verwachten en welke uitgaven slechts zijn gericht op de beurs van den uitgever. Wij

¹⁾ De laatste uitgave van den Zwitserschen bouwcatalogus werd besproken in het B.W.A. No. 37 van 15 Sept. 1934.
532

PLATTEGROND VAN DE NIEUWE KERK TE BERG EN TERBLIJT VAN H. F. P. J. PEUTZ B.N.A. EN ARCH. SPRENGER

behoeven daarbij slechts te wijzen op de z.g. monografieën die vroeger verschenen en ook thans in den een of anderen vorm opduiken, aan welke uitgave het den leden van den B.N.A. verboden is medewerking te verleen.

De uitgave van de firma Mouton is echter van geheel anderen aard: deze zal, mits juist opgevat, ongetwijfeld in een behoefte voorzien en een voortdurende vraagbaak worden voor allen die in het bouwvak werkzaam zijn. Het bestuur meende dan ook een opwekking tot medewerking aan dezen catalogus tot fabrikanten en handelaren te kunnen richten omdat het dit acht ook in hun belang. Niet alleen zullen de gegevens gemakkelijk en systematisch geordend ter beschikking zijn van hen, die ze op een bepaald oogenblik noodig hebben, tevens laat het zich aanzien, dat de fabrikanten en handelaren bij het nemen van één of meer bladzijden in den catalogus op de kosten van drukwerken kunnen bezuinigen.

In vele besprekingen is het het bestuur gebleken, dat handel en industrie het nut van de uitgave ten volle inzien. De Bond van Handelaren in Bouwmaterialen, die eerst afwijzend er tegenover stond, toen hij den juisten aard van de uitgave nog niet kende, wekt thans zijn leden tot medewerking op, terwijl ook de Groep Bouwmaterialen van de Jaarbeurs sympathiek tegenover de uitgave staat. Met het oog op de a.s. Jaarbeurs in Maart

wordt er naar gestreefd de eerste uitgave eind Februari het licht te doen zien en daarin zullen de firma's die op de Jaarbeurs een stand zullen hebben, van een bijzonder kenteeken worden voorzien.

Het werk zal in groote oplage verschijnen en aan architecten, aannemers, bouwkundigen, bouwondernemers e.d. kosteloos worden toegezonden of liever in bruikleen worden verstrekt; het volgende jaar zal n.l. de nieuwe uitgave worden toegezonden tegen inlevering van het nummer van het afgelopen jaar. Zodoende wordt bereikt, dat gewerkt wordt met uitgaven die de laatste gegevens bevatten.

De medewerking van den B.N.A. is in de eerste plaats van moreelen aard; zij bedoelt uit te drukken, dat de bond de uitgave van groote waarde acht. Maar hij wilde ook gaarne medewerken om het werk zoo goed mogelijk te doen verschijnen en het bestuurslid, de Heer E. Verschuyl, werd bereid gevonden met den Heer Limpert aan de samenstelling zijn krachten en ervaring te geven.

Uiteraard zijn de buitenlandsche uitgaven in den loop van de jaren gegroeid en van zulk een omvang als die zijn, zal de eerste Nederlandsche uitgave nog niet worden. Het zou echter verheugend zijn, wanneer de belangrijkste gegevens er in konden worden gevonden.

J. d. B. L. T.

DE NIEUWE KERK TE BERG EN TERBLIJT VAN Ir. F. P. J. PEUTZ B.N.A. EN ARCHITECT SPRENGER.

Dezen zomer wandelend in Zuid-Limburg in de omgeving van Bemelen en Houthem, beklommen wij op een zonnigen middag den heuvelrug, die deze twee dorpen scheidt.

Langs stijgende, dicht begroeide paden, soms door holle wegen kwamen wij al hooger en hooger, tot plotseling een plateau bereikt bleek, waarover de rijksweg Maastricht-Valkenburg loopt, en waarop het dorpje Berg is gelegen.

Hier werd onze blik onmiddellijk vastgehouden door een op het hoogste punt oprijzend blank kerkgebouw, schitterend in het felle zonlicht op het daar vrijwel onbegroeide terrein. Slechts enkele boomen contrasteeren in hun donkere kleuren met de helle tint van den bouwsteen.

Op het eerste gezicht en uit de verte bespeuren wij gothiseeren- de vormen, maar het geheel was goed van verhouding en mooi opgenomen in het wijde landschap, dat kilometers ver (het is hier een hoog punt) een rijke bebossching, afgewisseld met bouwland en kleine beken, vertoont.

Een nadere bezichtiging van deze kerk, die ons onweerstaan- baar aantrok en een rondgang door schip en zijbeuken, bracht een verrassing.

En dat is eigenlijk wel merkwaardig, omdat wij toch reeds gezien hadden niet te doen te hebben met een modern werk in den zin der nieuwere bouwkunst en ons een voldoende aantal weinig te waardeeren voorbeelden van gothiseeren werk voor den geest stond.

Ware er die aantrekking vanuit de verte niet geweest door de goede hoedanigheden, dan hadden wij ons misschien bepaald tot een vluchtigen blik, zonder aan het werk verder aandacht te schenken.

Maar hier zijn eenige factoren, die een dergelijke handeling naar mijn overtuiging stellig uitsluiten.

In de eerste plaats is de vormgeving, weliswaar dan in Gothisee- renden trant, zoo karaktervol gevonden, tot in details doordacht en met groote toewijding doorgevoerd, dat men meer en meer beseft met een geslaagd stuk werk te doen te hebben.

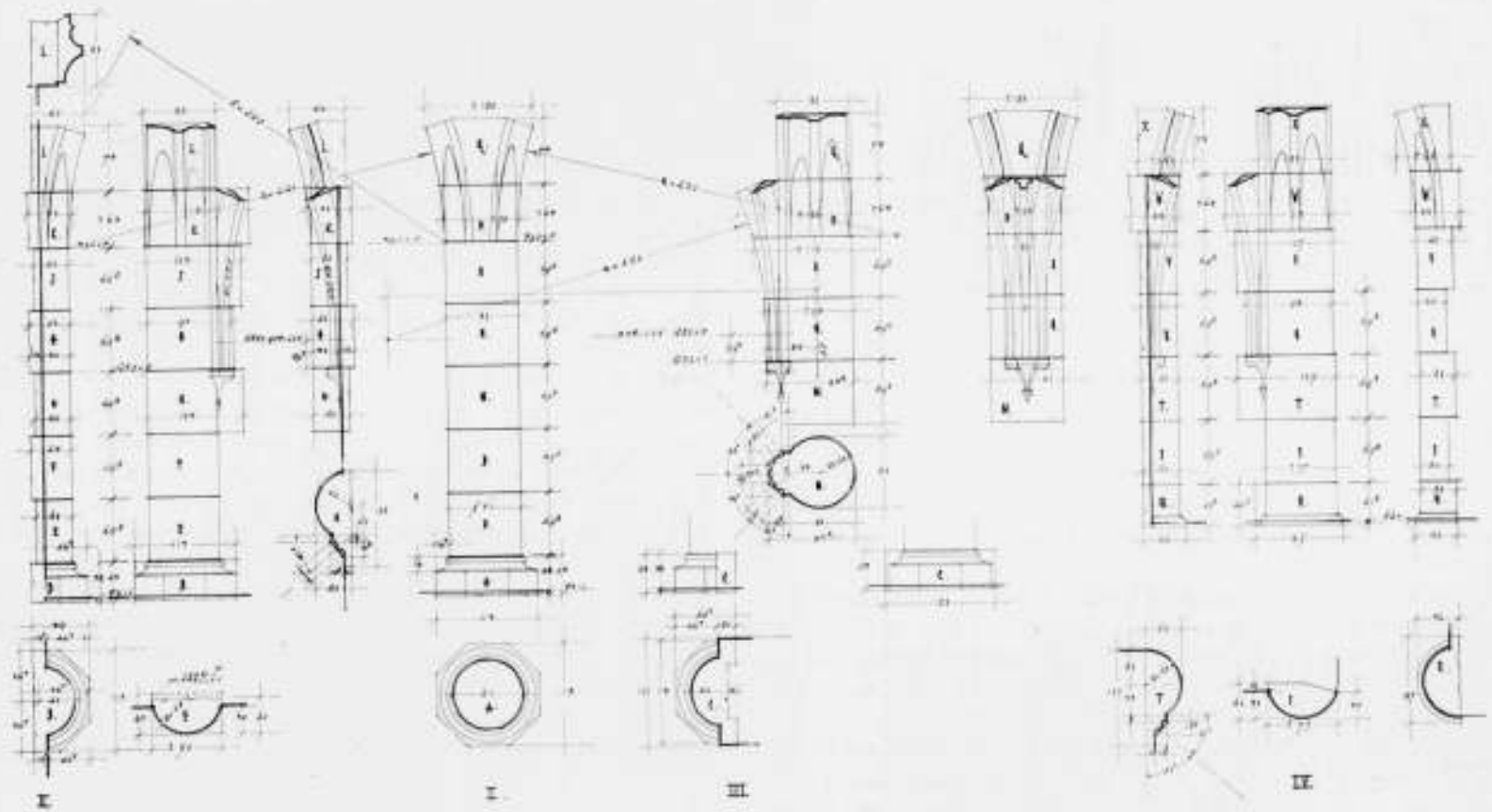
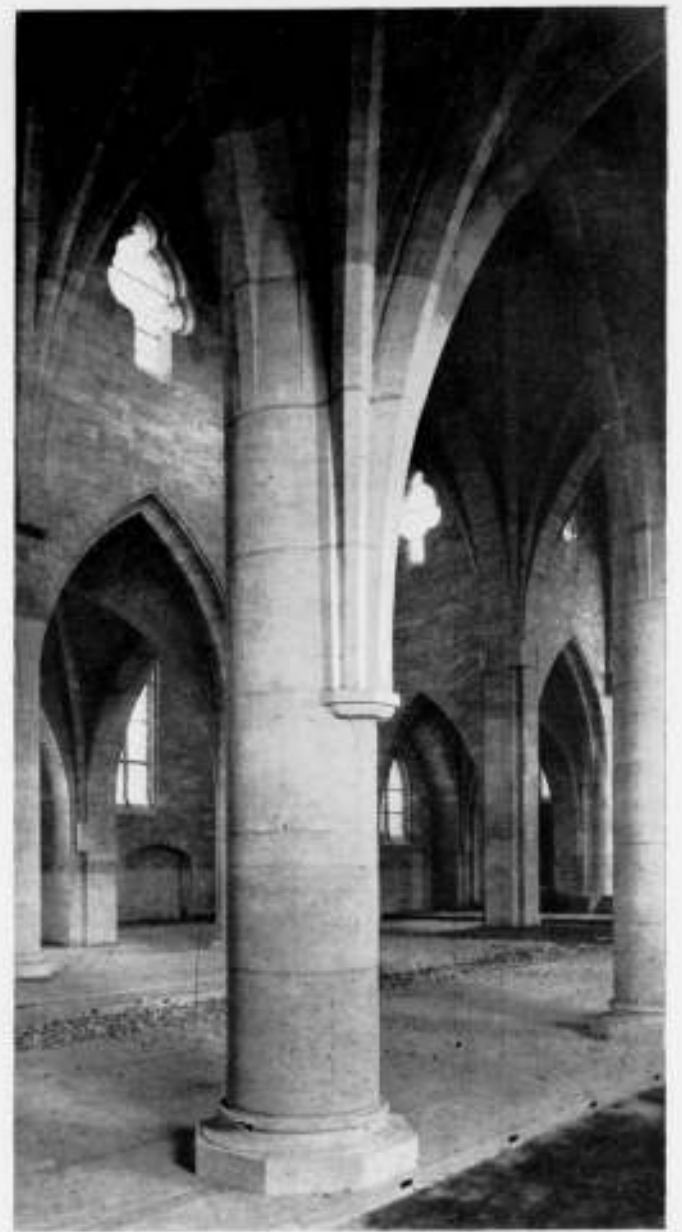
Het interieur is bijzonder gelukkig van verhoudingen, interes- sante gewelven met aardige details, b.v. de oplossing der ribben in de zuilen, sluiten schip en zijbeuken, geestig gevonden raam- vormen doorbreken de muren.

Het uitwendige van de kerk is eenvoudig, maar een eenvoud, die geen armoede is geworden en juist aan deze betrekkelijk kleine kerk een statig uiterlijk geeft.

Wat ons met bewondering vervuld heeft is het bouw materiaal, in hoofdzaak de blanke bergsteen van de streek, de mergel.

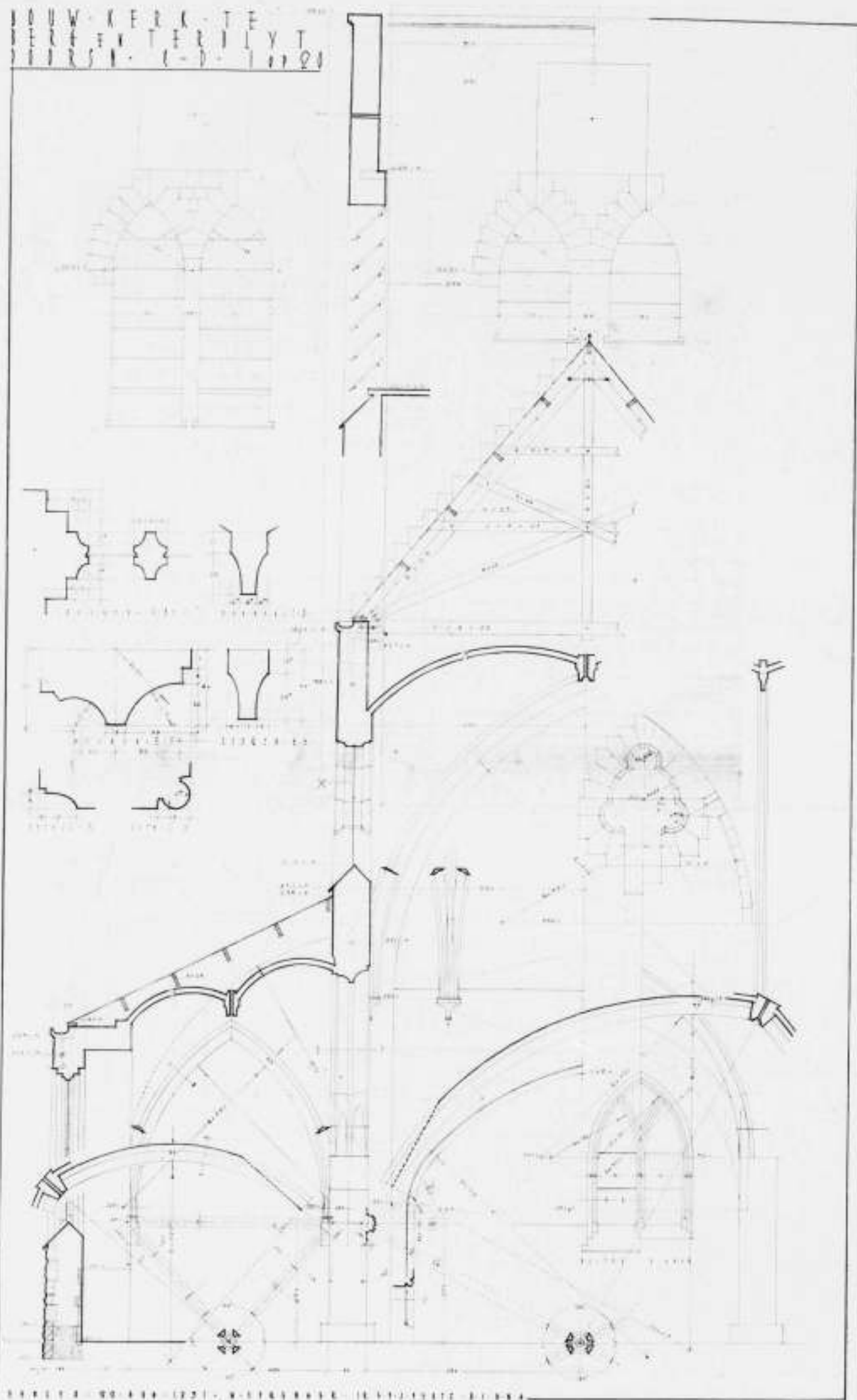
De hierbij gereproduceerde foto's geven niet den indruk, dien deze prachtige steen maakt, wanneer een felle zomerzon het schip van de kerk tot een feest van licht maakt.

Wij zijn weer afgedaald langs de hellende paden en hebben in de heerlijke Limburgsche bergnatuur gepeinsd over het feit dat deze kerk nu niet modern was en heelemaal niet nieuw-zakelijk, dat er eigenlijk wel erg veel aan was, dat trok naar de gothische traditie en dat er dus eigenlijk geen nieuwe oplossing voor het probleem van den kerkbouw was gegeven, maar dat niettegen- staande dit alles het tóch een waarlijk schoone kerk was, die ons zonder twijfel een onvermengd kunstgenot heeft geschonken.

PIJLERS EN GEWELVEN NIEUWE KERK TE BERG EN TERBLIJT VAN Ir. F. P. J. PEUTZ B.N.A. EN ARCHITECT SPRENGER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 51
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 22 DEC. 1934

IN MEMORIAM JOH. A. VAN DONGEN ARCH. B.N.A. TE BREDA.

Op Woensdag 12 Dec. overleed te Breda de Heer Joh. A. van Dongen, sedert lange jaren lid van den B.N.A.

Van Dongen studeerde, na het doorloopen van school- en praktijkjaren, aan de Academie te Antwerpen, tegelijk met wijlen den bekenden Rotterdamschen architect Jac. van Gils. Na met succes deze cursussen te hebben voltooid, was hij achtereenvolgens werkzaam op de destijds te Antwerpen bekende bureaux van de architecten Bieltjens, Bielmeyer en van Gucht.

Zijne vestiging als particulier architect te Breda dateert van 1896. Van Dongen zag zich hier weldra een belangrijken en drukken werkkring toegewezen. Talrijke bouwwerken van zeer uiteenlopend karakter kwamen onder zijne leiding tot stand,

waarvan wij o.m. noemen: het St. Laurentius ziekenhuis te Ginneken, bankgebouw der Kassiersfirma Van Mierlo en Zn., arbeiderswoningen. Verschillende door hem gebouwde villa's getuigen van zijn conscientieus werken, groote liefde voor het vak en minitieuze verzorging der details, dikwijls ten koste van veel strijd bereikt.

De Kring Eindhoven verliest in hem een zijner oudste leden, een trouw bezoeker der vergaderingen en ijverig medewerker. Zijne nagedachtenis blijft in prettige herinnering. Moge hem loon naar werken worden vergoed. Hij ruste in vrede.

Ginneken.

Namens den Kring Eindhoven,
P. F. W. BILSEN.

Dr. H. P. BERLAGE, TER GEDACHTENIS.

Reeds dadelijk na het overlijden van Dr. H. P. Berlage op 12 Aug. j.l. werd de wensch van velen voelbaar, in een ruimer kader dan waartoe de gewone nummers van ons blad zich leenen, de nagedachtenis van den grooten architect geëerd te zien. Spoedig daarna is tot een gezamenlijk initiatief, waartoe ook de V.A.N.K. behoorde, overgegaan om een afzonderlijken bundel bijdragen, ter gedachtenis aan Dr. H. P. Berlage, samen te stellen. Deze bundel is thans gereed gekomen en als een bijlage aan dit nummer toegevoegd.

Bij het totstandkomen van dezen bundel heeft onze commissie van alle zijden de meest welwillende medewerking ondervonden, waarvoor zij hier haar oprechten dank betuigt.

Afzonderlijk noemen wij hier den naam van den heer N. P. de Koo, die de typographische verzorging op zich heeft genomen.

De Commissie van Redactie
van het Bouwkundig Weekblad
Architectura.

Ongeveer zeven jaar geleden bouwde een internationale groep van architecten te Stuttgart de Weissenhofsiedlung. Sinds het nieuwe regime is deze Siedlung, volgens van hooger hand gedicteerde begrippen, het symbool geworden van een afgeloopen tijdperk in de architectuur en men bouwde bewust, eenige honderden meters er vandaan, een nieuwe Siedlung, welke als voorbeeld bedoeld was voor de „vernieuwde“ Duitse woonhuis-architectuur.

Het bepaalde nationale, in dit geval Duitse, karakter, moest tevens in de materialen tot uitdrukking komen en daarom schreef men als bouwstof het Duitse hout voor. Met dit sympathieke materiaal is op bepaald moderne wijze gewerkt en achter de meest wit gepleisterde gevels zit menig interessante en nieuwe constructie met ook nieuwe materialen zoals Heraklith en andere isoleerstoffen. Men heeft dus niet gearzeld elk bruikbaar materiaal toe te passen en heeft profijt getrokken van ervaringen en experimenten van vóór en ná de Weissenhofsiedlungperiode en alles zou puik in orde zijn, als men niet het beklemmende gevoel zou hebben, dat de nieuwe mogelijkheden geperst moesten worden in de voorgeschreven uiterlijke vormverschijning van een vernieuwd biedermeier, een stijl, die, hoe liefelijk en sussend ook, niet passen wil in onzen tegenwoordigen tijd en waardoor het oneerlijke en theaterdecorachtige overal hinderlijk te bespeuren valt. Afgezien dus, dat men zich bewust een grens stelde en bewust in tegenstelling met de verschijningsvormen van de Weissenhofsiedlung wilde bouwen en deze handicap als ballast met zich mee moest slepen, is op Duitsch „gründliche“ wijze veel goeds tot stand gekomen. Dank zij het uniforme, voorgeschreven, pannendak, alle met dezelfde dakschuine, de eenheid in vensterconstructie en vormgeving (vele met luiken) en de wijze van tuinafscheiding langs de straten, geeft het geheel een rustigen en prettigen, wel overwogen indruk.

Uit de situatie kan men zien, dat vele huizen met een gevel direct op de scheidingen zijn geplaatst, met het doel de tuinen door het huis zoo min mogelijk te verbrekken; een idee, die door onze bouwverordeningen meestal niet te verwezenlijken is, maar zeer zeker voordeelen biedt. Of nu juist bij een houten huis, dat veel onderhoud aan de gevels vergt, het bepaald gewenscht is deze plaatsing toe te passen, is weer een andere vraag.

Alle huizen zijn op Duitse manier „unterkellert“ en dit gedeelte van het huis is met een massieven vloer afgedekt. Berg-ruimte voor tuinmeubels, tuingereedschappen, enz., is dus steeds aanwezig.

Verder werden strenge eischen aan geluids- en warmte-isolatie gesteld. De isolatie van de plafonds b.v. moest berekend zijn op 50 phoon voor lucht- en 38 phoon voor contactgeluiden.

De buitenmuren, vloeren en dakafsluitingen moesten minstens gelijkwaardig zijn aan een 40 c.m. baksteenwand wat het thermische effect betreft, enz., enz.

De controle over al deze eischen was toevertrouwd aan de T. H. S. Stuttgart.

Het geheel stond onder leiding van Prof. Schmitthenner, iemand, die steeds al in deze nieuwe biedermeier-vormen gewerkt heeft en het in Duitschland daarin tot een toonaangevenden stijl heeft weten te brengen. En niet geheel ten onrechte, want Prof. Schmitthenner is zeer zeker iemand met „Fingerspitzengefühl“, die met veel smaak en talent zijn huizen een burgerlijke (in de goede betekenis) distinctie weet te geven en ervaren genoeg is, om daarbij een volkomen gaaf geheel te verkrijgen.

Zoo zijn bijv. in de geheele Siedlung de daken ook werkelijk daken, niet doorbroken door dakkapellen, e.d. en zijn de slaapkamers niet half in de kap weggewerkt maar steeds in een volledige verdieping onder het dak geplaatst, zoodat de zolder-ruimte ook werkelijk alleen voor berging en isolatie gebruikt wordt. Dat deze goede bedoeling in de praktijk toch niet altijd opgaat, zag ik bij mijn bezoek na afloop van de tentoonstelling. Men was toen druk bezig bij een huis het kleine raam der zolderruimte weg te breken met de bedoeling het door een iets grooter te vervangen, daar men onder het dak op zolder toch weer de dienstbode wenschte onder te brengen en deze zich dus weer met een minderwaardige „kamer“ tevreden moet stellen.

Al het goede, dat men van deze tentoonstelling, ook al is men het met de vormgeving en wat daarmee samenhangt, niet geheel eens, moet zeggen, kan men van de in dit jaar gebouwde Siedlung bij München in mindere mate beweren, ofschoon deze als „Propagandagrundstein und Kern der nationalsozialistischen Aufbauarbeit“, dus als voorbeeld voor het geheele Duitse rijk bedoeld is. Men heeft hierbij b.v. het geheele constructieve probleem terzijde gelaten en het zoogenaamde „ausgebauete Dachgeschoss“, dat steeds minder goede kamers oplevert, weer toegelaten.

Het dorpskarakter van het geheel is hier bewust gewild en ofschoon de bewoners met een landelijk-boersch leven niets te maken hebben, moet toch het geheel de uiterlijke verschijning van een boeren dorp hebben. Men wil daarmee de menschen „gesund und zeugungswillig machen“!

Alles wijst op een romantisch ideaal met weglating van het praktische en de nieuwe technische mogelijkheden.

Het is interessant eens te hooren wat het Zwitsersche tijdschrift „Das Werk“, officieel orgaan van den Bond van Zwitsersche architecten, over de zaak schrijft. Ik vertaal hier en daar uit het uitvoerige relaas:

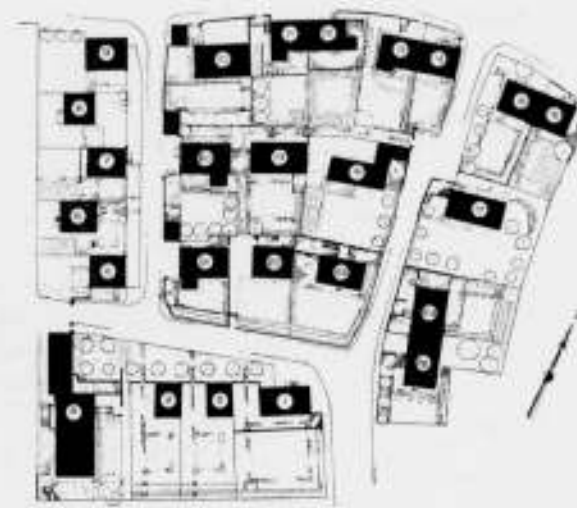
„De strijd gaat om een vorm, om een symbool. Niet, dat de moderne architectuur niet ook om den vorm strijdt; maar zij zoekt den vorm te betrekken bij de zakelijke gegeven factoren, door gebruikmaking van de moderne technische middelen en in de verbinding met economische en sociaal gestelde problemen van onzen tijd. De nationaalsocialistische bouwidee is retrospectief, zij schuift de door onzen tijd gestelde problemen opzij, wanneer zij hinderlijk de manifestatie harer symbolen in den weg staan.“

„Menschen-cellen“, heeft men in Ramersdorf niet gebouwd, maar nette huisjes met roode pannetjes, aardige geveltjes, getoogde deurtjes met middeleeuwse zware deurkloppers en rondboog vensters met luiken en gekrulde tralies er voor, knusse pergola's en sierlijke balkonnetjes. De huisjes zien er werkelijk vriendelijk en gemoedelijk uit; onze groot- en overgrootmoeders zouden er plezier in gehad hebben.“

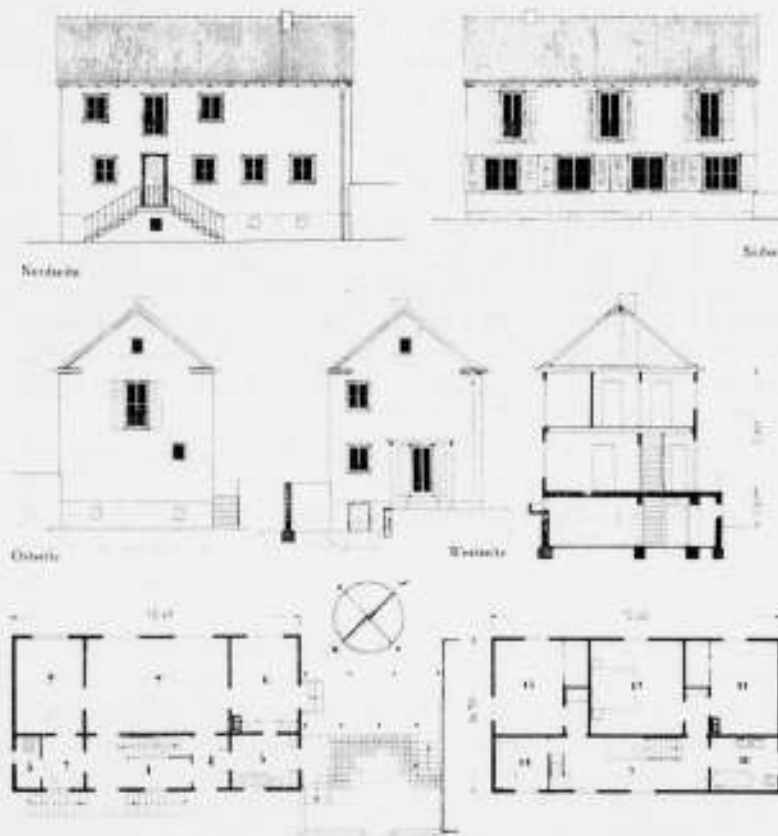
„Duidelijk staan de plattegronden en vensterverdelingen onder de dictatuur der gevels, de ruimteverdeling onder die van het principieele zadeldak. Waarvoor deze stijle daken in een tuindorp, waarvan de bewoners geen hooi noch ander voer op hun zolders bewaren? Want dat is toch de betekenis van het dak van een boerenhuis.“

„Bij vele daken is het dakoverstek weggelaten. Om een snedigen vorm wijken hier de traditioneel werkende architecten van de traditie af, zonder te bedenken, dat de pleisterlaag het dakoverstek ter bescherming noodig heeft.“

„Scheuren hadden wij in Ramersdorf ook kunnen fotografeeren!“

PLAN VAN DE SIEDLUNG „AM KOCHENHOF“ BIJ STUTTART

HUIS 1. ARCHITECT PROF. PAUL SCHMITTHENNER

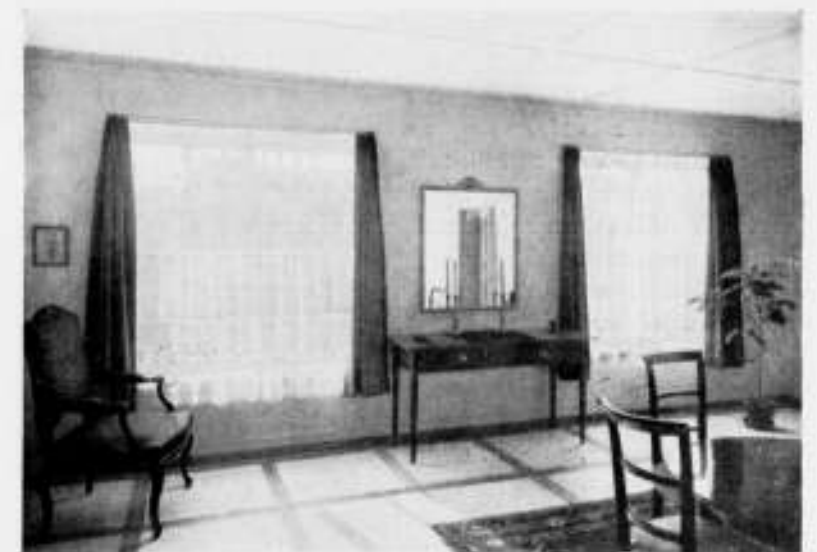
ALGEMEEN AANZICHT

VAN LINKS NAAR RECHTS 21-22-23-24 EN 25

HUIS 2. ARCHITECT PROF. PAUL SCHMITTHENNER

INTERIEUR VAN HUIS 1
539

TENTONSTELLING „DEUTSCHES HOLZ“, SIEDLUNG „AM KOCHENHOF“, HUIS B. ARCHITECT HANS VOLKART

„Het stiele dak en de gesloten vorm met zoo mogelijk symmetrisch verdeelden gevel is hier principe. In plaats van één groot raam, hebben de woonvertrekken twee en drie smalle vensters met dikke muurstukken er tusschen. Dit is het gevolg van een „harmonische“ gevelverdeling, want de muurvlakten dienen voor oplegging der voorgeschreven luiken, waarvan zelfs hier en daar de voordeuren voorzien zijn.“

„Bijzonder in trek is het smalle, hooge „Schmitthenner-venster“, met lage borstwering. Bij een huistype zagen wij twee van zulke ramen in den noordwand geprojecteerd, waarvan het eene raam voor . . . . de badkamer diende.“

„De verbinding met den tuin wordt meestal door een smal deurtje bereikt. Binnen en buiten zijn scherp van elkaar gescheiden. De vensterbanken liggen dikwijls te hoog om zittend vrij naar buiten te kunnen kijken.“

„De benedenverdiepingen zijn meestal verdeeld in twee of drie vertrekken. De woonruimten zijn daardoor te klein en de keukens in verhouding dikwijls te groot. In plaats van een groote woonruimte met eetnis, maakt men liever voor beide functies afzonderlijke vertrekken.“

„Een overdekte zit- of eetgelegenheid buiten, vindt men in de heele Siedlung niet. De pergola's aan de huizen zullen eens mooi begroeid zijn en er zeker aantrekkelijk uitzien, maar waterdicht zullen ze toch nooit worden.“

„Zonne-terrassen of balcon's zijn er wel, maar onbruikbaar. Meestal zijn de balconnetjes gevelornament.“

„In de kleine huizen is het bad dikwijls in de kelder gemaakt en de af te leggen weg vanaf de slaapkamerverdieping in het 540

PLAN VAN DE SIEDLUNG RAMERSDORF BIJ MÜNCHEN. SCHAAL 1 Å 10.000 BOVEN: DE BAURIEDLSTRASSE

dak zal dan een beletsel zijn deze badkamers dagelijks te gebruiken.“

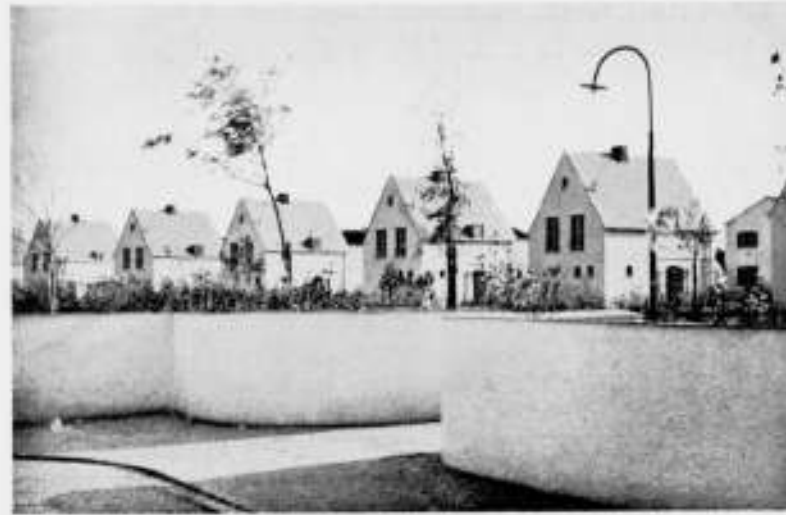
„Wat de inrichtingen betreft, heeft het handwerk, beter gezegd het z.g. kunsth Handwerk het hoogste woord. Het goede Duitsche type- en seriemebel is verdwenen. „Komplete-inrichtingen zijn troef.“

„Men heeft in Duitschland pathetisch verkondigd de „gelijkmakerij“ van de vroegere Siedlungen te boven te zijn, maar wij kunnen van een te boven zijn niets bemerken, veel eerder van een wegvluichten voor de groote problemen, welke de architectuur ook in het derde rijk heeft op te lossen.“

Wie naar Ramersdorf komt, al zal hij over details meer positief of meer negatief oordeelen dan wij, zal moeten toegeven, dat hier, welwillend gezien, in de Duitsche architectuur een rustperiode is ingetreden, welke men als een symptoom van de Duitsche crisis kan beschouwen, die echter de moderne architectuur noch in de kern doet wankelen, noch daar zal tegenhouden, waar zij zich in v r i j e concurrentie kan ontwikkelen.“ Tot dusver „Das Werk“.

Nog interessanter is de critiek van Duitschen kant, iets tot nu toe „noch nie dagewesen“ in het 3e rijk!

In No. 36 der „Deutsche Bauzeitung“ rekt ingenieur P. Fessler uit, dat zelfs het kleinste huisje van de aardige Siedlung München-Ramersdorf een niets-zeggende manifestatie is, want de huizen zijn te duur. De bouwers veronderstelden een maandelijksch inkomen van de bewoners van 350 tot 400 RM. Van de 193 huizen zouden dan maar 13 voor een dergelijk inkomen bewoonbaar zijn. Terecht vraagt men, waar wonen dan de

SIEDLUNG RAMERSDORF. DE SCHEUBNER-RICHTER-STRASSE BOVEN: ACHTERZIJDE HUIZEN AAN DE BAURIEDLSTRASSE

De afbeeldingen van de Siedlung „Am Kochenhof“ zijn uit „Die Holz-siedlung am Kochenhof“, Verlag Julius Hoffmann. Die van de Siedlung Ramersdorf zijn uit „Der Baumeister“, waarvan de Redactie ons welwillend overname toestond.

mensen, die minder verdienen en hoe duur mag een huisje zijn voor menschen met een inkomen onder 150 RM., dat wil zeggen, waar woont de groote massa? Hier ligt het kernprobleem der tegenwoordige woonhuisarchitectuur. De Ramersdorfer Siedlung draagt tot het oplossen van d e z e problemen n i e t s b i j .

„Das Werk“ maakt hierbij de volgende opmerking: „Maar wie mag in Duitschland tot de oplossing van deze problemen iets bijdragen? Wie het waagt over seriehuizen of zelfs over machinaal gemaakte huizen te praten, wordt als „Kultur-bolschewist“ verkettert.“

Het is geen kunst over de „verlammende gelijkmakerij van genormaliseerde huizen“ verachtelijk de schouders op te halen, voordat men getracht heeft de opgave op te lossen om ook voor de armste bevolking gezonde woningen te bouwen met betaalbare huren.“

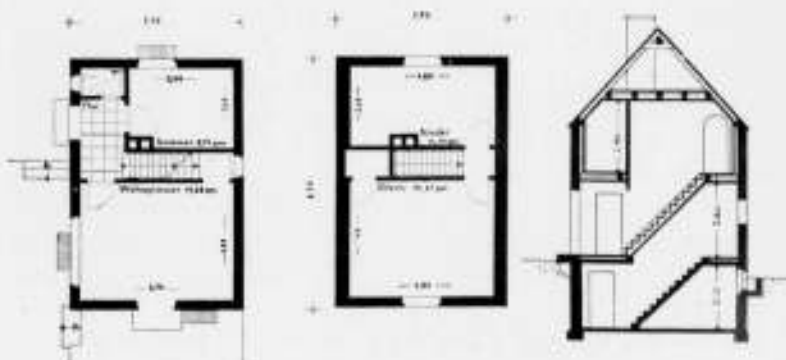
Men ziet, de kritiek van Zwitserschen kant is niet malsch. En deze is des te begrijpelijker, wanneer men de irriterende fanfaren, waarmede tegenwoordig in Duitschland elk gebeuren begeleid wordt, in aanmerking neemt.

Waar, in tegenstelling met de Kochenhof-Siedlung, van de Ramersdorfer-Siedlung niet veel positiefs gezegd kan worden, zal men deze niet anders kunnen zien, dan als een goed georganiseerd machtsvertoon van de op het oogenblik onder commando staande Duitsche architecten en kunnen wij deze massa-demonstratie niet méér bewonderen, dan wij zulks gedaan hebben bij demonstraties van groot formaat op ander gebied.

F. HAUSBRAND.

SIEDLUNG RAMERSDORF. TYPE 19 ARCHITECT DIPL. ING. SEPP RUF

SIEDLUNG RAMERSDORF. HUIS 58. TYPE 15 ARCHITECTEN PABST EN MILLER 541

BLIK OP VERLEDEN EN TOEKOMST. VOORDRACHT GEHOUDEN DOOR
PROF. Ir. M. J. GRANPRÉ MOLIÈRE, OP MAANDAG 17 DECEMBER J.L.

Wanneer in de geschiedenis van de stedenbouw de verhouding der stoffelijke en geestelijke waarden wordt gezien, dan blijkt, evenals bij de bouwkunst het zwaartepunt steeds meer te vallen naar de zijde van het materiële.

Na een hoge bloei van de Nederlandse stedenbouwkundige stijl in Middeleeuwen en Renaissance is de overlevering geleidelijk uitgedoofd; en met de wedloop naar de steden is, in het midden van de vorige eeuw, een ontzettende ziekte uitgebroken: een algemene verwildering in de samenhang der cultuur-centra. Evenwijdig daaraan is ook een toenemende verbastering van het bouwvak waar te nemen; in een voor de B.N.A. uitgebracht rapport over het bouwen van onbevoegden, is de ineensstorting van de bouwkundige overlevering op heldere en principiële wijze uiteengezet; en de oorzaken, gevolgen en middelen tot verbetering, die dit rapport aanwijst, zijn ook min of meer gelijk aan die, welke op het gebied van de stedenbouw moeten worden aangenomen.

Deze laatste kunst omvat evenwel een meer algemeen cultuur-gebied, en is daarom mogelijk nog meer verbonden met de bronnen, waaruit deze cultuur voortvloeit, n.l. de geschiedenis van het denken zelf. Spr. meent daarom nog dieper in de oorzaken te moeten doordringen, waarbij hij ook het voorbeeld volgt van den vorigen inleider, den zo betreunden directeur van het Instituut voor Volkshuisvesting en Stedenbouw, Mr. Hudig. Zoals de positivistische wetenschap bewijst, is in de tijd achter ons het cultuur-begrip zelve verduisterd; cultuur werd een product van stoffelijke verhoudingen, waarin wij lijdelijk zijn, en hoogstens achterna vermogen vast te stellen, of deze bewegingen heilzaam of verderfelijk zijn geweest. Waar dan het algemene en onveranderlijke cultuurdoel niet meer werd gezien, daar viel het oog uiteraard op het stoffelijke, de mateloze ophoping van goederen en rijkdommen en alle verandering werd zonder meer als verbetering beschouwd, waarmee ook de oorlog werd verklaard aan het eigenlijke en duurzame cultuur-goed zelve, n.l. de overlevering. Deze positivistische filosofie is volkomen negatief, en heeft daarmee onze cultuur zover naar de rand van de ondergang gebracht, dat nu ieder oogenblik het begin van de ineensstorting kan worden verwacht.

Cultuur voltrekt zich niet buiten de mens om, maar is integendeel juist datgene, waarvan de mens, door zijn hoogste vermogens van verstand en wil, het beginsel is. Natuur is datgene, wat zich noodzakelijk voltrekt; en men kon de cultuur niet beter treffen, dan door haar met de natuur te vereenzelvigen; want daardoor bleef men werkeloos toezien, waar gehandeld moest worden, en handelde waar men geen macht meer heeft, n.l. ten aanzien van de natuur.

Er is dus tweërlei handeling, n.l. noodzakelijk (natuur) en binnen zekere grenzen vrij (cultuur); en zo is er ook tweërlei wetenschap, n.l. de exacte (natuur) en de normatieve (cultuur). Zoals deze exacte wetenschap haar grondslag vindt in axioma's, zo alle cultuur in het doel, wat de volmaking van de natuur is. En dus door alle exacte wetenschap uitsluitend in de feiten te willen verankeren, en de nominatieve in de middelen (productie en techniek), en dus het materiële beginsel van de wetenschap voor het formele te nemen, heeft deze valse filosofie van het materialistisch determinisme alle hechtheid, alle maat, alle levenskracht, alle idealiteit, als een pernitiëuze anemie uit de cultuur weggevoerd. Zij is ten doode ziek, en kan niet gezond worden, tenzij de vaste verstandelijke grondslagen — d.i. voor alle kunst in de doel-kennis — worden hersteld.

Wat het doel van de stad is, moeten we leren van Aristoteles;

het is niet gelegen in de quantiteit, of in de materiële verzorging, maar in een geestelijk goed, n.l. in de deugd of het geluk, d.i. in de volle ontplooiing van alle natuur-gaven van de mens; en de stad is de vereniging die dit doel heeft te dienen.

Daarmee is een vaste maat gegeven, n.l. de natuur zelf, en daaruit behoort al het overige te worden afgeleid, om tot een geordende, natuurovereenkomstige stedenbouw-wetenschap en kunst te komen. Het is de verwaarlozing van dit doel, die het karakter van onze steden tegennatuurlijk maakt. Nu heeft Mr. Hudig in zijn voordracht gewezen op de „ongekende behoefte aan natuur” in onze dagen; uit het voorgaande is dit verklaarbaar, en eveneens is daaruit ook te begrijpen, waarom de natuur-drang overwegend op het fysieke is ingesteld. „We beleven — aldus Hudig — een wedergeboorte van het lichaam”, en het is ook gekenmerkt door een trek uit de steden. Maar omdat de menselijke natuur wezenlijk verstandelijk en moreel is, zal deze wedergeboorte zich moeten verdiepen, om niet in een andere mateloosheid te verzinken; en dus vooral moeten worden gezocht in alle cultuur, in de schoonheid van wetenschap en kunst, en bovenal van de deugd, die de gehele mens vervulmaakt.

Het eigen doel van de kunst is niet het nut, maar de schoonheid, want het lagere is er om het hogere; en zolang de kunst dus niet daarop, als op een eind- en rustpunt is gericht, zolang het zwaartepunt valt op de quantiteit, op techniek en winst, op voldoening en fysiek behagen of eendags-grillen, zolang ze dus arbeidt voor denkbeeldige behoeften en de werkelijke verwaarloost, zal ze geen rust vinden, en zal ze de werkers die ze bindt, en de werklozen die ze uitstoot, en de genieters die ze dient, in de grond bederven, en hen overgeven aan de angst en onrust van een losgeslagen bestaan.

Wij bevinden ons thans in de „duistere middeleeuwen”, tussen een cultuur, die eeuw na eeuw werd afgebroken, en wellicht een andere, waarvoor de bouwstenen liggen verspreid; en er is na het ontstaan van onze steden omtrent duizend wellicht niets groter in onze geschiedenis te zien geweest dan de geweldige worsteling, die is ingezet voor de hernieuwing van de cultuur; om het herstel van de voorrang van de geest; wat opnieuw aan het leven eenheid, vastheid, grootheid zou kunnen geven; wat weder de enkelingen tot personen, en de massa tot gemeenschap zou herscheppen, en wat eindelijk de voorwaarde zou bieden voor een werkelijke stedenbouwkunst en stadscultuur.

Wat onze stedenbouwkundige praktijk te zien geeft, bestaat uit meer of minder geslaagde aanlopen; en we moeten eerbied hebben voor wat op verschillende terreinen, ondanks de ongunst van maatschappelijke verwarringen, is tot stand gebracht op het gebied van wetgeving, van woningbouw, van stad- en streekplannen, van behoud van natuur- en stedschoon, van ontspanning, verkeersregeling en openbare hygiëne. En het is onze plicht, om enkele leidende persoonlijkheden, die ons in het afgelopen jaar zijn ontvallen, dankbaar te gedenken voor het aandeel, dat zij hierin genomen hebben; Ir. Ligtenberg, die zo toegewijd heeft gearbeid aan het welslagen van het landschap in de Wieringermeer; Dr. Berlage, de vernieuwer van de architectuur en medewerker aan de stedenbouwkundige opleving; en Mr. Hudig, die jaren lang de teugels van de hele stedenbouwkundige ontwikkeling in dit verwarde tijdperk heeft gevoerd. Nieuwe krachten zullen hun plaatsen moeten innemen, en hun arbeid voortzetten; en dat zonder rust of inzinking, want de tijd dringt. Het zal dus gaan om een krachtig voortgaan op de verschillende wegen ter ordening in de chaos, die

in de laatste decennia gelukkig zijn ingeslagen; het zal gaan om nauwer aansluiting en samenwerking van alle betrokkenen. Maar het kenmerk moet eigenlijk nog begonnen worden; het zal om niet minder gaan dan een werkelijke ordening van eigendom en voortbrenging; d.w.z. de aanpassing daarvan aan hun ware, door de natuur gegeven, doel; zelden in de geschiedenis der volken klaar gedefinieerd, en nog zeldzamer rechtvaardig doorgevoerd. Maar het zal in de eerste plaats gaan om een nog zwaarder overwinning, n.l. over de fictie van het economisch primaat; om de omkering in de geesten, en richting op het menselijk doel; en daarmee verbonden de wetenschappelijke bestudering, en de primair artistieke beoefening van de stedenbouw. Het zal alles gaan om de overwinning van de geest; en wordt die verwerkelijkt, dan zullen onontwarpbare ontwikkelingen en duistere dreigingen wegsmelten als wolbanken voor de opkomende maan.

Dit was de eerste der reeks voordrachten van de stedenbouwkundige leergang, welke op initiatief der afdeling Bouwkunde van de Technische Hoogeschool te Delft in samenwerking met

het Instituut voor Volkshuisvesting en Stedenbouw is gehouden. Wij plaatsen van deze leergang thans juist deze voordracht, omdat hierin een diepgaande beschouwing van het onderwerp is gegeven. De lezingen werden door ± 150 toehoorders bijgewoond, wat een vrijwel geheel bezette zaal betekent. Of van deze toehoorders de architecten het juiste deel uitmaakten, kon ik niet beoordeelen, maar van de mij bekende collega's was dit niet het geval. Dit zou dan te betreuren zijn, omdat een harmonische ontwikkeling van de stedenbouw en streekanleg eischt, dat alle groepen uit de gemeenschap en niet in de laatste plaats de architecten, hierin belangstellen. En dit m.i. ook in de letterlijken zin van het woord doen, nam. door het stellen van hun belangen. Op z'n minst is noodig, dat kennis genomen wordt van wat er leeft bij hen, die de vraagstukken bestudeeren en bij hen, die wellicht reeds aangewezen zijn plannen te maken voor stadsuitbreiding en streekanleg. Want het gevaar waarop Prof. Granpré Molière, bij zijn beantwoording van de gestelde vragen, wees, nam. dat bij een onjuiste doelstelling de wil tot ordenen kan leiden tot een tirannieke ordening, is niet denkbeeldig.

A. Eibink.

WIJZIGINGEN IN DE VOORWAARDEN DER PRIJSVRAAG VOOR EEN
GEDENKTEEKEN VAN H.M. DE KONINGIN MOEDER.

Art. 2 tweede zinsnede: Het is niet noodzakelijk, dat een standbeeld in den engeren zin van het woord wordt opgericht, maar in ieder geval moet de persoon van H.M. de Koningin-Moeder het voornaamste en meest dominerende deel van het Gedenkteeken zijn enz. enz.

Tweede alinea: Plaats van oprichting. Het Gedenkteeken zal — behoudens goedkeuring van het Gemeentebestuur — worden opgericht in het Rosarium aan het Jozef Israëlsplein in het verlengde van de Jozef Israëlslaan, echter binnen de grenzen van het in deze lengte-as liggende grasvlak.

Art. 3 eerste alinea: De som voor de uitvoering van het Gedenkteeken is vastgesteld op f 15.000.— waarin is begrepen het honorarium, alsmede enz. enz.

Art. 5 eerste alinea: Aan dengene, wien de uitvoering van het Gedenkteeken wordt opgedragen, wordt een honorarium toegekend, dat door den inzender van het ontwerp zelf zal moeten worden bepaald en opgenomen in de, in art. 7 onder d., verlangde kostenbegroting; hiervoor zal met den uitvoerder een afzonderlijke overeenkomst worden gemaakt, waarin o.a. een regeling zal getroffen worden, in geval de kunstenaar tijdens de uitvoering van het werk mocht komen te overlijden, benevens een boeteroging voor te late oplevering van het Gedenkteeken. Dit contract behoeft de goedkeuring der jury, alsmede, volgens art. 31 der Algemeene Nationale Prijsvraagregelen, de goedkeuring van het Bestuur van den Nederlandschen Kring van Beeldhouwers.

Tweede alinea: Onveranderd, echter gevolgd door de zinsnede: Bij het opstellen der leveringscontracten door het Comité geldt het advies van den beeldhouwer als te zijn uitgebracht met beslissende stem, mits de grenzen der begroting niet overschreden worden.

Derde alinea: Bij niet nakomen van het contract kan, met toestemming van de jury, een boete opgelegd worden, dewelke echter niet in mindering behoeft gebracht te worden van het honorarium.

Art. 6 derde alinea: De jury geeft haar oordeel over de ontwerpen

in een gemotiveerd rapport binnen 4 weken na het sluiten van de inzending enz. enz.

Derde alinea, eerste zinsnede wordt gevolgd door de woorden: Dit rapport zal openbaar worden gemaakt.

Art. 7 sub b.: Een maquette van het Gedenkteeken in gips op een schaal van 1 à 10.

Sub c.: Het belangrijkste sculpturale gedeelte op een schaal van 1 à 5, eveneens in gips.

Sub d.: Een gedetailleerde kostenbegroting waarin o.m. opgenomen het door den kunstenaar verlangde honorarium.

Art. 8. De ontwerpen worden franco ingewacht tusschen 17 en 24 Maart 1935, enz. enz.

Art. 11 eerste zinsnede: Na de uitspraak zal een openbare tentoonstelling van de ingekomen ontwerpen worden gehouden enz. enz.

Art. 15 oud, vervalt.

Art. 15 nieuw: De oplevering van het Gedenkteeken zal moeten plaats hebben uiterlijk 1 Juli 1936, terwijl de opdracht tot uitvoering uiterlijk 1 Mei 1935 gegeven zal worden.

De inzender, die zich door onderteekening van het contract verbonden heeft om in geval van uitvoering de opdracht daartoe te aanvaarden, is gehouden deze uitvoering aldus te leiden, dat oplevering op 1 Juli 1936 mogelijk is.

Art. 16 eerste zinsnede: Men kan betreffende dit programma schriftelijk inlichtingen vragen t/m 14 December 1934 enz. enz.

's-Gravenhage, 26 November 1934.

Deze wijzigingen zijn goedgekeurd door de P.P.C.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HET R. K. BOUWBLAD, Jaargang 6, 29 Nov. '34, no. 9. Het nummer opent met een bespreking door C. M. van de kerk van het H. Hart te Dieppe. Ik was even verwonderd, toen ik dit bouwwerk zoo mooi geproduceerd zag met een artikel erbij; maar toen ik mij tot lezen zette zag ik dan ook tot mijn geruststelling, dat dit geheele geval van de architecten Georges Feray (grand prix de Rome) en Louis Filliol D. P. L. G. alleen geplaatst en besproken was als afschrikwekkend voorbeeld. De prentjes zonder nadere detailbeschrijving ware ook al voldoende geweest.

Volgt een artikel over het vervallen der geldigheid van een kerkconsecratie, naar aanleiding van een vraag, wanneer dat kan plaats vinden. Jan Beerends schrijft een stuk over Isaac Israëls, met eenige foto's; o.a. een zelfportret en het portret van Lod. van Deysel. De vertaling van de „dictionnaire” van Viollet-le-Duc wordt voortgezet (kloosterbouw).

„De dagelijkse Opzichter” klaagt in den Weekstaat over Sint en de illustraties in kinderboeken, die niet meer uit teekeningen, maar over-

wegend uit foto's bestaan. Heeft hij „het nieuwe kabouterland“ gezien, dat Sint heeft meegebracht en voor 25 ct. bij duizendtallen heeft verkrijgbaar gesteld? De tekeningetjes zijn van Tijs Doorenbosch.

H. C. V.

MODERNE BAUFORMEN. December 1934. De om zijn kerken bekende architect Dominikus Böhm heeft voor zich zelf een huis gebouwd, met een Atelier dat uitzicht heeft op een „Badebecken.“

„Sillenbach“ bij Stuttgart, „ein Beitrag zum Vorstadtproblem.“ een uitvoering en rijk geillustreerde publicatie over een prachtig landschap in de buurt van Stuttgart, dat in een paar jaren tijd verknoeid is door huizen van forenzen. Er was een geometrisch stratenplan, „zoo maar“ over het glooiende terrein heen getrokken.

De terreintjes zijn te hooi en te gras uitgegeven, en de villaatjes staan op het landschap ala erover heen gestrooid. Nadat de boel bedorven was, heeft de Reg. Baum, Rogler een bebouwingsplan ontworpen, dat rekening hield met de speciale terreingesteldheid en het natuurschoon.

Het stratenplan kon hij slechts wijzigen, voor zoover er nog geen huizen stonden. En van breede boulevards moest hij hier en daar normale woonweggetjes maken. De kunst is nu met de nog te bouwen huizen, het bestaande wat weg te werken of wat dragelijker te maken. Verschillende architecten werken aan dit plan mede.

Volgen eenige voorbeelden van „ongekunsteld Duitsch huisraad.“ Van Paul Laszlo, een interieur met minder ongekunsteld huisraad. Zelfs een hondje weet van de kunst in huis geen raad meer.

DER BAUMEISTER. December 1934. Men kan in Duitschland thans op zijn huis een geschilderd „Hauszelen“ krijgen, in Fresco, Sgraffitto, Mozaik, Keimtechniek en zelfs in sculptuur. We zien er hier een paar. Te Basel is een groote zweminrichting „de Rialto.“ Architecten Bercher en Tamm. Veel platen en tekeningen. In Amerika bouwt men paviljoen-hotels; cottages in een groot stuk natuur. Hier is afgebeeld het Santa Barbara Biltmore Hotel. Verschillende ontwerpen ingezonden op prijsvragen als voorbereiding van groote bouw-opgaven. Voorts diverse huizen, villa's, en een Spaansch „patio“ rijn-huis. Zoo'n patio heft heel wat bezwaren van een Jordanssch binnenplaatsje op. Verder een groote serie deals etc.

J. P. M.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 27 Sept. 1934

Opgenomen zijn eenige gebouwen van een fabriekscomplex te Cöpenick Berlijn, Architect Arthur Korn. Zichtbare staal skeletbouw met vullingen bestaande uit wit verglaasde steen.

De architecten Connell and Ward geven een volledige argumentatie tegenover The Ruislip-Northwood Urban Council met een afbeelding van het door de Council aanbevolen ontwerp in de plaats van het geweigerde ont-

werp van genoemde architecten. Aan de hand van dit inderdaad in elk opzicht architectonisch zwakke ontwerp valt het de architecten niet moeilijk dit aan te toonen. Met het gevolg, dat het oorspronkelijke ontwerp na halveering van den glaswand in het trappenhuis alsnog door de Council is aangevaard, terwijl een soortgelijk ontwerp van deze architecten voor een ander bouwwerk in dezelfde gemeente eveneens is doorgelaten. Inderdaad een succes voor deze voorstanders van het nieuwe bouwen. Het is echter duidelijk, dat de gevolgde tactiek van de Council niet de manier is om landelijk schoon te beschermen.

Commerce House, Middlesex Street, Aldgate, E. C. London, Architect H. Victor Kerr. De parterre bevat 15 winkels, waarboven 5 verdiepingen met kantoren. Een onzichtbare staal skeletbouw niettegenstaande veel glas zwaar in vormgeving. Verder werkdetails Flats in Hampstead, Architect Wells Coates.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 4 October 1934.

Op de frontpagina een foto genomen op Iviza, een van de Balearische eilanden. De oerarchitectuur, alhoewel primitief in functie, vertoont vormovereenkomst met moderne uitingen in Europa.

Auto Service Station te Staines, Architect Cameron Kirby. Eén van een serie van Service Stations thans in aanbouw voor Messrs. Stewart and Ardern's door geheel Londen. Het doel van den architect is geweest een type te verkrijgen, dat alhoewel varieerende in verband met de bouwplaats twee „features“ vertoont. Deze zijn de toren en de wijdgestrekte glasfront toegang, bestaande uit harmonicadeuren. Verder diverse afbeeldingen en werkdetails van deze deuren.

THE ARCHITECTS' JOURNAL van 11 October 1934.

Twee nieuwe flatgebouwen, een voor Londen en een voor Liverpool, Architecten Adshead en Ramsey en L. H. Keay (Director of Housing, Liverpool). Het ontwerp van laatstgenoemden architect is sterk geïnspireerd op woningblokken in plan Zuid, m.n. die door wijlen architect S. de Clerk ontworpen. Hoe dergelijke invloeden laat nog kunnen doorwerken.

Chamber of Commerce building, Londen, Architecten Gunton and Gunton en The New Guildhall te Swansea, Architect Percy Thomas.

Dit laatste gebouw vooral met sterk traditioneele invloeden, in het bijzonder wat de interieurs betreft.

Een flatgebouw in Berner Street, Stepney, Architecten Sir John Burnet, Tait en Lorne vormt door de zuiverheid en eenvoud van opvatting een aantrekkelijken tegenhanger en laat zien, dat er in Engeland zeer ver uiteenlopende opvattingen bestaan.

Dit blijkt b.v. ook uit het Giraffehuis te Whipsnade, Herts, Architecten Lubetkin en Tecton in den trant van het nieuwe bouwen.

A. P. S.

HET A.S. ARCHITECTENCONGRES.

Ter gelegenheid van het eerste Unie-architectencongres, dat in het volgende voorjaar gehouden zal worden, wordt een groote bouwkundige tentoonstel-

ling voorbereid, welke een beeld zal geven van het bouwen gedurende de afgelopen zeventien jaar.

N. R. C.

HENRI PAUL NÉNOT †.

De Fransche architect Henri Paul Nénot, die met Julien Flegelheimer het bekroonde ontwerp voor het paleis van den Volkenbond heeft gemaakt, dat tot grondslag heeft diene voor de plannen der drie gebouwen, is noodlottig om het leven gekomen. De auto, waarin hij op weg was van Genève naar Parijs, is te Bourg-en-Bresse tegen een boom gereden. Van de inzittenden zijn Nénot en een Engelsche verpleegster omgekomen, mevrouw Nénot en de chauffeur werden ernstig gewond.

Henri Paul Nénot, die 81 jaar was, is te Parijs geboren. Op 22-jarigen leeftijd verwierf hij den eersten prijs in den wedstrijd voor het beste plan ter verbouwing van de Sorbonne, welke werkzaamheden hij van 1885 tot 1901 heeft geleid. Hij vergrootte de Ecole des Sciences Politiques te Parijs en bewoog zich ook op het gebied van den stedenbouw: de Place Edouard VII is aangelegd volgens zijn plannen.

Talrijke kasteelen en kleinere woonhuizen in Frankrijk heeft hij gebouwd

of gerestaureerd. Hij was o.a. architect voor de gebouwen van de verzekeringmaatschappij La Nationale.

Op het gebied van restauraties had hij een grooten naam. De tempel van Vesta te Tivoli is onder zijn leiding gerestaureerd, evenals de tempel van Apollo op Delos, waar de Franschen in 1876 opgravingen waren begonnen. In 1882 werd hij met den eersten prijs bekroond in de prijsvraag voor het monument voor Victor Emmanuel te Rome.

Zooals gezegd, is in de internationale prijsvraag voor het paleis van den Volkenbond te Genève, in 1927 uitgeschreven, het ontwerp van Nénot en Flegelheimer met den eersten prijs bekroond.

Nénot, die voorzitter van de Société des Arts Français is geweest, is in 1895 tot lid van het Institut benoemd. Hij was groot-officier in het Legioen van Eer.

N. R. C.

OPROEPING CANDIDATEN VOOR HET VOORBEREIDEND EN HET DEFINITIEF EXAMEN VOOR BOUWKUNDIG OPZICHTER B.N.A. 1935.

De Commissie van Onderwijs van den B.N.A., belast met de leiding der bovengenoemde examens, brengt hierbij ter kennis van belanghebbenden dat de aangifte voor deelname aan deze examens in 1935, is opengesteld tot uiterlijk 15 Januari 1935.

Het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen zal worden afgenomen op 10 April 1935, zoo mogelijk in de plaatsen Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Eindhoven, Arnhem en Zwolle.

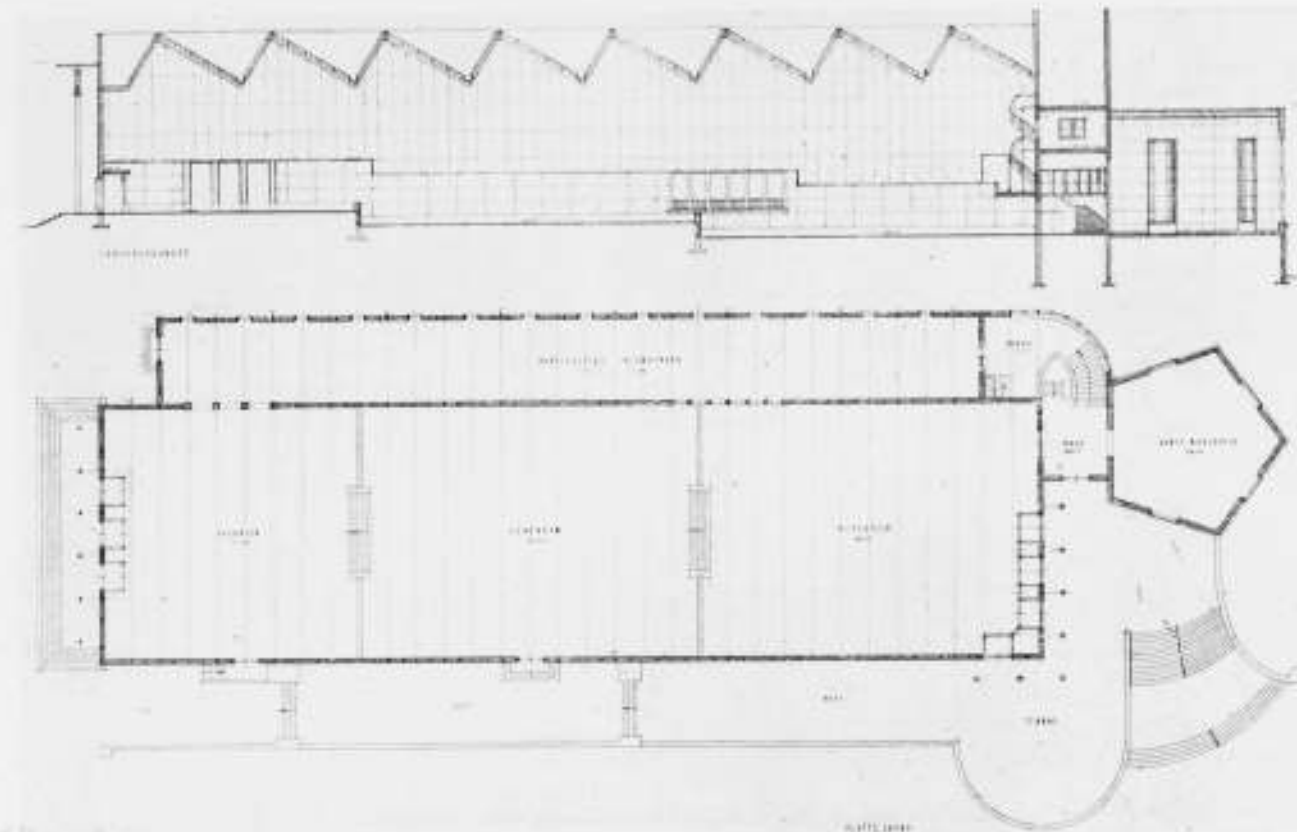
Het tweede gedeelte van het Voorbereidend en het Definitief Examen zullen worden afgenomen te Utrecht en vangen aan op Maandag 29 April 1935.

De aangifte moet geschieden op een daarvoor bestemd formulier, met het programma en de voorwaarden kosteloos verkrijgbaar aan het Secretariaat der Examens te Amsterdam, Weteringschans 102.

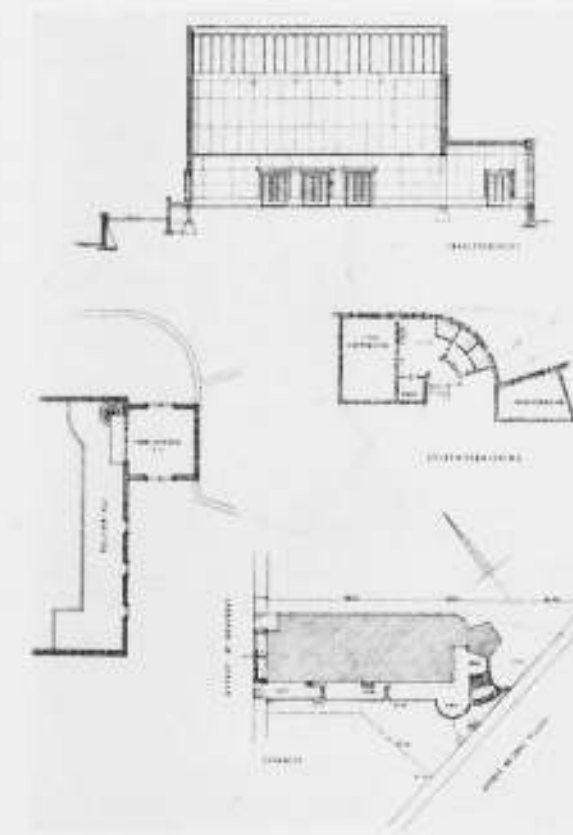
BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: A. P. SMITS, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECRETARIS-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR NR 52
J. M. VAN HARDEVELD, FR. HAUSBRAND, A. KOMTER, T. HAAKMA WAGENAAR, G. WESTERHOUT. 29 DEC. 1934

PLATTEGROND VAN HET NEDERLANDSCHE PAVILJOEN OP DE WERELDTENTOONSTELLING TE BRUSSEL IN 1935
ARCHITECT I. D. ROOSENBERG B.N.A.

BESCHRIJVING VAN HET PAVILJOEN TE BRUSSEL

De indeeling van het gebouw is: een groote Hoofdrimte met een galerij, en een 5-hoekige Eerezaal, verbonden door een kleine Hal. In een souterrain zijn: een dienstvertrek voor suppoosten en toiletten. Op de galerij in de groote zaal is ruimte voor administratief personeel, terwijl een kamer voor den Commissaris-Generaal in den toren is geprojecteerd.

Van de helling van het terrein is geprojecteerd, om aan de buitenzijde en in het interieur verschillende niveaus te maken, die den gang door het Paviljoen interessanter maken.

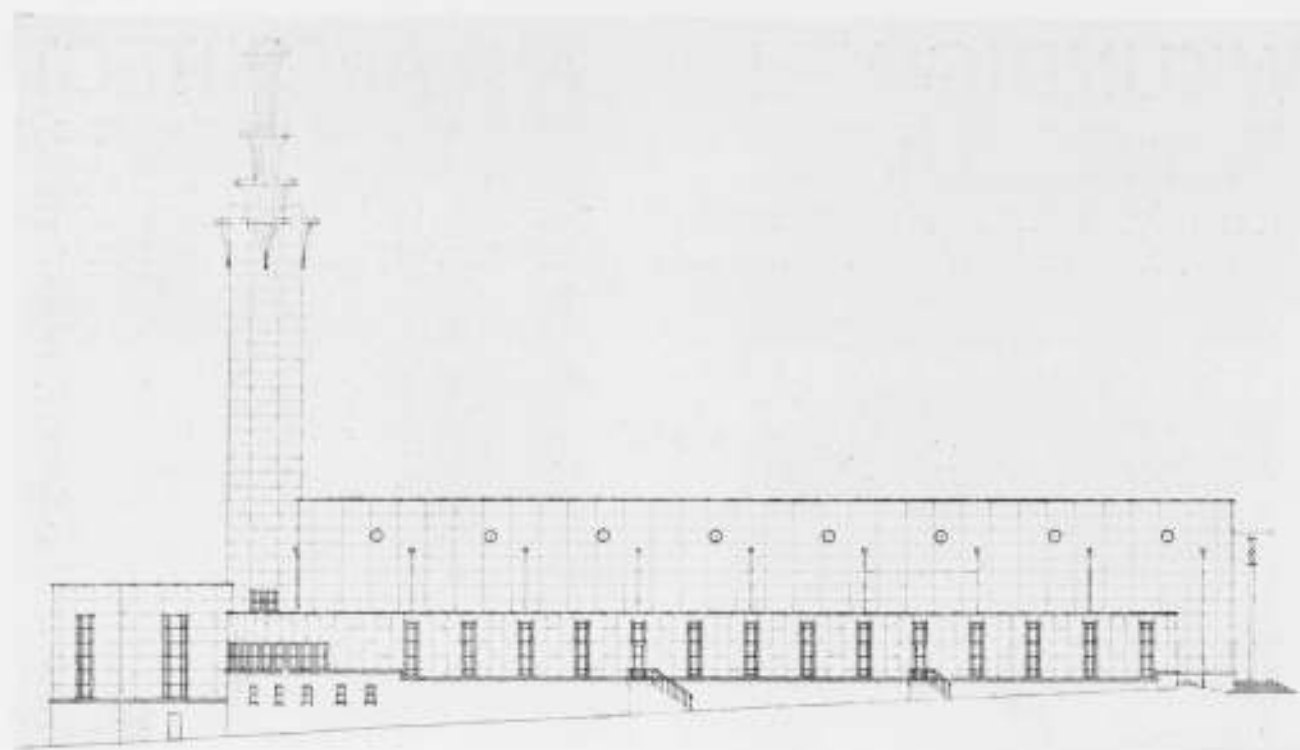
De groote zaal is met sheds afgedekt, en deze zijn bedoeld in het gezicht te blijven. Zij hangen aan de zware overspanningen, en geven inwendig geen ijzerconstructies in het gezicht. Het windverband is boven deze dakconstructie aangebracht.

De andere ruimten hebben zijlicht. De constructie is een staal skelet op een gewapend betonfundering, bekleed met bloksteen van Belvedere. De wanden zijn van Dempoplatten, die, met kleur bespoten, aangebracht worden tegen binnen- en buitenzijde van den wand op een tusschen het ijzerwerk aangebracht houten regelwerk. De vloeren zijn van betontegels.

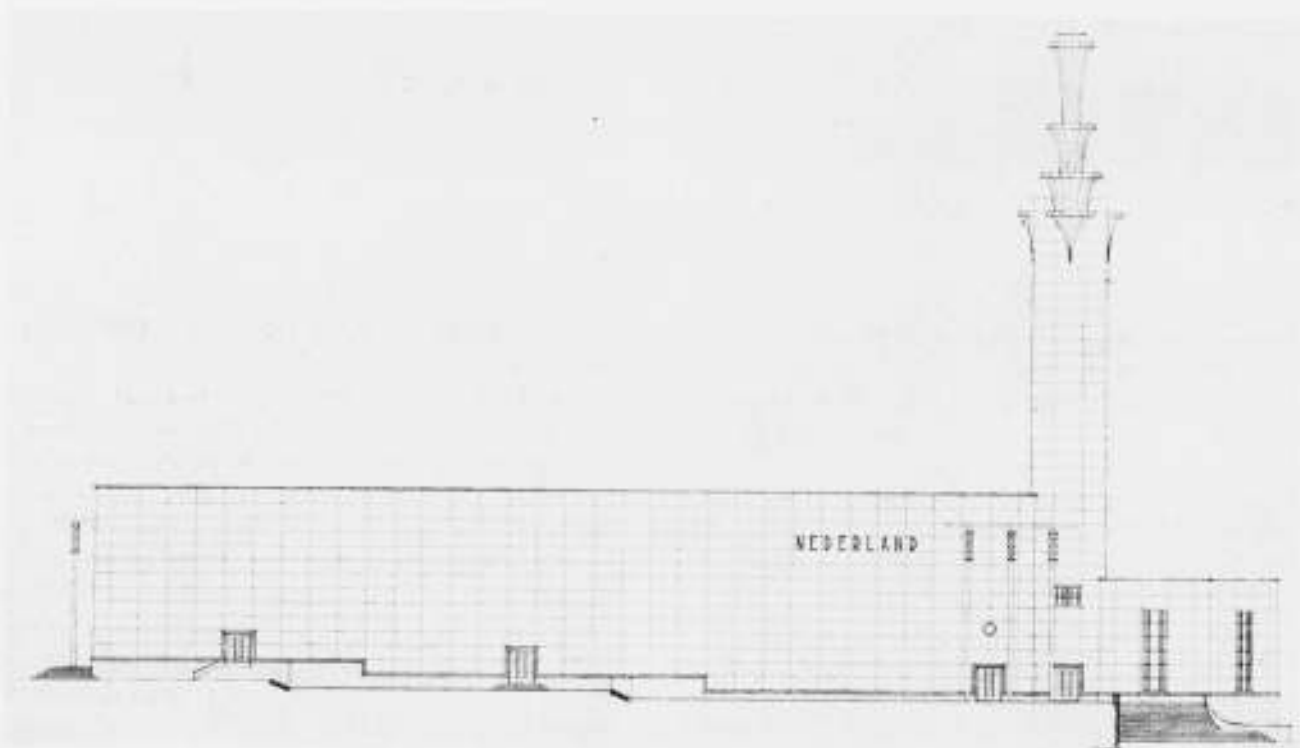
In de groote zaal zullen inzendingen komen van P.T.T., K.L.M., Koloniaal Instituut, Tuinbouw, Land- en Boscbouw, Sociale Zaken, Economische Zaken, Waterstaat, Havens, Staatsmijnen, Zoutindustrie, Hoogovens. In de galerij zal exposeren: de industrie, in de vijfhoekige Eerezaal de Kunstnijverheid, enz.

D. R.
545

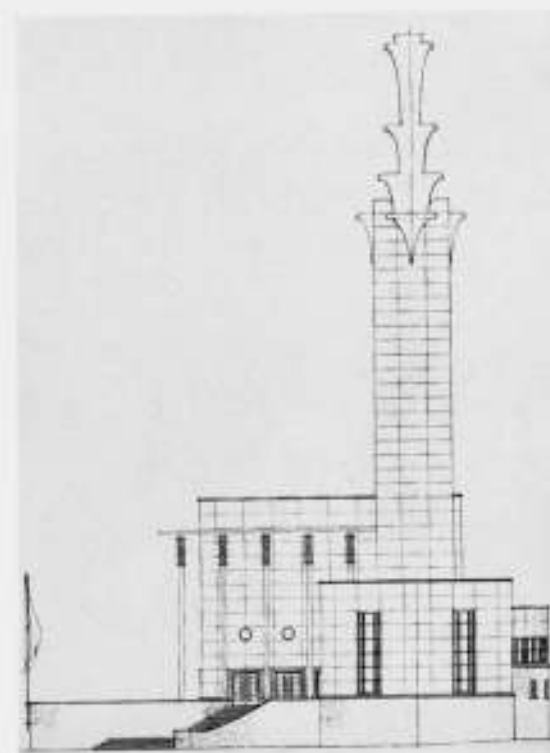

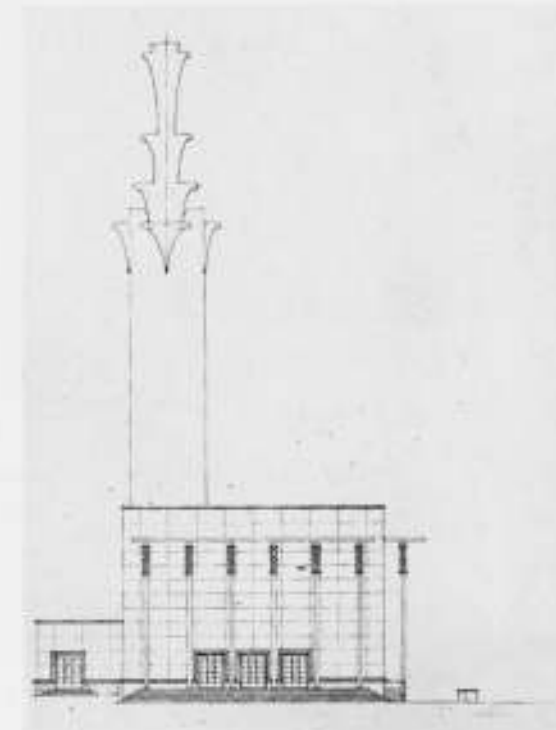
NOORD-OOST-GEVEL

ZUID-WEST-GEVEL

ZUID-OOST GEVEL

NOORD-WEST GEVEL

NEDERLANDSCH PAVILJOEN OP DE WERELDTENTOONSTELLING TE BRUSSEL IN 1935
ARCHITECT IR. D. ROOSENBURG B.N.A.

EEN PROJECT VOOR EEN ONDERGRONDSCH MUSEUM TE ATHENE.

Het bijzonder warme en droge klimaat van Athene, dat leidt tot opdroging en ten slotte tot beschadiging van de geëxposeerde werken, heeft ons er toe gebracht, de mogelijkheid onder 't oog te zien in deze stad een ondergronds museum te bouwen.

Aangezien het wel zeer bezwaarlijk zou zijn een dergelijke ruimte (van ongeveer 15000 m²) gedurende het geheele jaar electrisch te verlichten, hebben wij voorgesteld gebruik te maken van het héliostaat-systeem „Arthel”.

Het is ons, uit gegevens van den officieelen Météorologischen Dienst, bekend, dat het jaarlijksche gemiddelde aan zonneschijn te Athene 60% is. Gebruik makende van het zonlicht, besparen we dus 60% op het lichtgebruik, hetgeen het mogelijk maakt de kosten van de installatie in ongeveer 3 jaren af te schrijven.

Iedere héliostaat verschaft een lichtbron van 300.000 lumen, hetgeen overeenkomt met 32000 kaars. Deze hoeveelheid is in staat een oppervlak van 500 à 700 m² te verlichten.

Het plan van het Museum is als volgt:

Op den begaenen grond: Links en rechts van den ingang groote galerijen voor beelden en afgietsels, geopend naar een uitgestrekte tuin, voor het publiek toegankelijk, welke tuin is aangebracht op terrassen over de museumruimten. De tuin, omsloten door een hoogen muur, ligt op maaiveldhoogte. Voorts op deze étage de liften, de appartementen van den conservator en dienstwoningen.

Aan het eind van de hall de halfcirkelvormige monumentale hoofdtrap.

In het souterrain: Het museum, bestaande uit: de dienstzalen, reparatieateliers etc. onder de beeldengalerijen en onder den tuin het eigenlijke museum, bestaande uit 3 stuks U-vormige series van zalen. Iedere serie heeft een eigen bestemming, en daarmede een eigen cachet en is van de andere series gescheiden door zware afscheidingen met een dubbele luchtcirculatie tusschen de wanden, die ervoor zorgt de atmosfeer constant te houden op de gewenschte temperatuur en vochtigheidsgraad.

De ventilatieschachten voor het aanvoeren van versche en het afvoeren der gebruikte lucht zijn ingelaten in den vloer en in de plafonds.

De zaal-series kunnen, naar de behoefte, door verplaatsbare wanden, onderverdeeld worden.

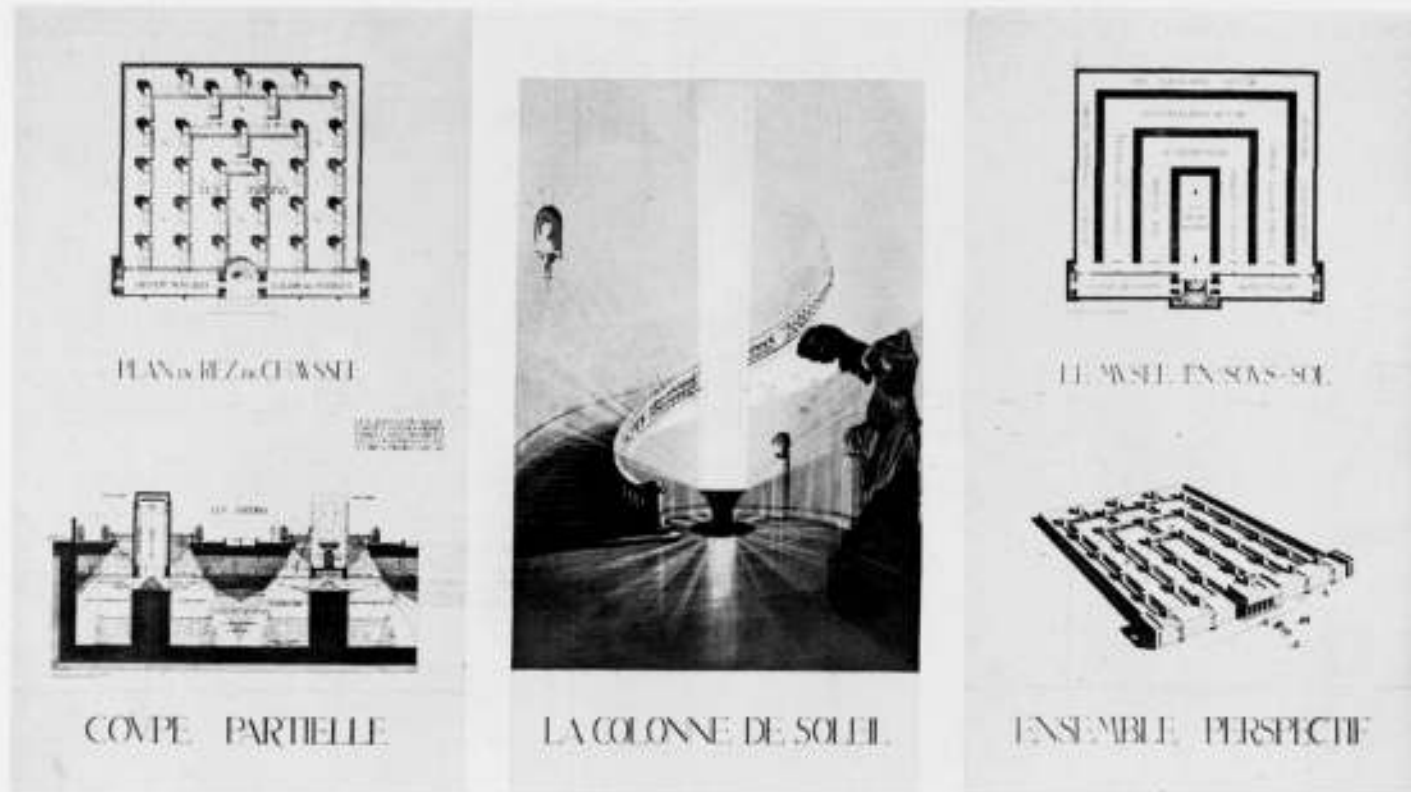
Tenslotte heeft het museum de noodige brandtrappen, nooduitgangen, etc.

De verlichting van het museum bestaat uit:

1). Direct binnendringend licht door kleine glasvloeren van stores voorzien en van uit den tuin voor onderhoud gemakkelijk te bereiken. Onder de glasvloeren zijn matglazen aangebracht, die het zonlicht diffuus maken.

2). Het indirecte diffuse zonlicht, verkregen door de héliostaten op de terrassen. De zonnestralen worden door een pyramide van spiegels, onder in den lichtkoker aangebracht, teruggekaatst naar een wit gedeelte op het plafond (staff) van de

PLAN VOOR EEN ONDERGRONDSCH MUSEUM TE ATHENE

ARCHITECT RAYMOND LENOIR

zaal. Het bereikt dus als diffuus licht de wanden met de kunstwerken.

De spiegelpyramide is verstelbaar, waardoor men het diffuse licht kan concentreren, waar men het wenscht. De lichtintensiteit wordt geregeld door diafragma's.

Het is mogelijk voor beeldhouwwerken éézijdig zijlicht te krijgen, maar ook twee-zijdig zijlicht is mogelijk.

De lichtstralen hebben in het museum hun ultra-violet verloren, maar de roode en infra-roode stralen behouden. Onder dit licht behouden de kleuren hun werkelijke waarde. Reflexen op schilderijen zijn niet te vreezen, aangezien er slechts diffuus licht op valt. De beschouwers blijven in het halfdonker.

3). Het elektrische licht. Wanneer de zon verdwijnt, gaat automatisch het kunstlicht aan.

De lichttorens vormen een voornaam onderdeel van het gebouw: zij zijn gedeeltelijk in de terrassen ingelaten, om hun hoogte boven den tuin uit te verminderen. De héliostaten zijn in de lichttorens ingebouwd en hinderen in geen deele de wandelaars in den tuin. De apparaten zijn equatoriaal opgesteld: daarom is het museum Zuid-Noord georiënteerd, met het oog op de reflex van den noordelijken hemel.

Met het zonlicht zijn op diverse plaatsen décoratieve effecten te verkrijgen, zooals bijv. de teekening van de hoofdtrap aangeeft.

Parijs.

RAYMOND LENOIR.

INGEZONDEN.

Geachte Redactie,

Met aandacht las ik in Uw blad van 8 December jl. de gedachtenwisseling tusschen de heeren Hausbrand en Zwiers. Laat ik er terstond aan toevoegen, dat de heer Hausbrand niet de eenige is geweest, die zich destijds over het stuk van ir. Zwiers in het „Bouwnummer“ van het „Algemeen Handelsblad“ heeft verwonderd; in het bijzonder de passage, waarin hij spreekt over onchristelijke opvattingen, die in het nieuwe bouwen tot uiting zouden komen, heeft mij de overtuiging geschonken, dat de schrijver van het desbetreffende artikel noch den diepen zin van het christendom noch den transcendenten aard van het nieuwe bouwen in zijn zuivere uitingen heeft verstaan. In zooverre is geheel zijn artikel een vergissing geweest. Zoo „exact“ als de heer Zwiers het voorstelt, is het nieuwe bouwen naar mijn meening allermint, integendeel, het schijnt dat sommige architecten volkomen sui generis een dynamiek van abstracties concretiseeren, die voor velen juist het essentiele zijn van de christelijke leer. Ook uit hetgeen de heer Zwiers verder op-

merkt, wanneer hij schrijft, dat de nieuwe bouwers de hypothese stellen als de werkelijkheid en dat de beweging zich ziet als de voorbereidster van een nieuwen tijd en den nieuwen vrijen mensch, blijkt, dat hij tegen het nieuwe bouwen aanziet en dat het voor hem geen innerlijke ervaring is. Wanneer hij het voorstelt, alsof de bouwkunst met auto, mailboot en vliegtuig uiting zal geven aan dezen nieuwen tijd en het nieuwe bouwen als een uiterlijk modeverschijnsel meent te kunnen kenschetsen, miskent hij de innerlijke waarde van de nieuwe architectuur evenzeer als de directeur van gemeentewerken in een kleine gemeente, die mij naar aanleiding van een bouw-aanvraag voor een huis van Rietveld, onmiddellijk naar den prijs van het huis vroeg, daar die stelling bij mijn besluit, Rietveld te laten bouwen, den doorslag zou hebben gegeven! Hoe oppervlakkig ir. Zwiers' besef is van de beteekenis van het nieuwe bouwen, blijkt ten overvloede als hij schrijft „alleen wezenlijke verandering van levenshouding, van levensuitingen en van levensrichtingen kan zich na verloop van tijd in de bouwkunst afteekenen.“ Op dit punt, geachte redactie, zou ik

gaarne iets nader ingaan. Inderdaad toch komt het mij voor, dat zich in het nieuwe bouwen een nieuwe levenshouding afteekent, al missen wij nog het vermogen, hetgeen uitgevonden en geproduceerd wordt, met het gevoel te absorberen. Van dit standpunt verbaast ons b.v. van de Grieken van de vijfde eeuw minder de geweldige hoeveelheid inzicht, die zij voortbrachten dan de snelheid, waarmede zij haar met het peil van hun cultuur wisten te laten assimileren. Nu tracht men inderdaad sedert meer dan een eeuw (ir. Zwiers spreekt over een modeverschijnsel!) een levensvorm te scheppen, die de beschikbare mogelijkheden positief maakt. Indien niet in den ruimsten zin een levensvorm wordt verwerkelijk, die de beschikbare mogelijkheden zoo weet aan te wenden, dat zij in plaats van crisis vooruitgang en verheldering van inzicht veroorzaken, zoolang zal er geen rust zijn, zoolang zullen wij onszelf niet meester zijn. Nu staat de architectuur, naar het mij voorkomt, op een merkwaardig kruispunt. Telkens weer treedt zij uit haar door het vak begrensden cirkel met aanspraak op algemeene belangstelling. Zij heeft inderdaad de laatste tientallen jaren in menig opzicht een wegwijzende functie, daar zij er intens naar streeft, de nieuwe mogelijkheden, die de ingenieurs neutraal beschikbaar stelden, menselijk te herwaardeeren. De architecten eerst ontdekten in den skeletbouw uit ijzer of uit gewapend beton — dus uit schijnbaar neutrale constructieve principes — overeenstemmingen met de behoeften, die in den tegenwoordigen mensch sluimeren. Zij voltooiën — althans in hun zuivere uitingen — deze herwaardering in het gevoelmatische, in de menselijke relatie, die ook in alle andere gebieden zou volgen. Zij ontdekten, dat deze nieuwe constructieve principes beter dan de bestaande bouwmethoden geschikt waren, de behoefte aan licht, lucht, openheid en een vrijen plattgrond te bevredigen en zij besikten over de kracht, het inzicht om te zetten in de daad. De geschiedenis zal b.v. niet vergeten, met welke visionnaire kracht Toni Garnier omstreeks 1900 als leerling van de Academie Medici te Rome in zijn groote werk, de „Cité industrielle“, de mogelijkheden, die in het gewapend beton verborgen lagen voor het particuliere leven geschikt maakte. In hun architectonische uitdrukkingswijze waren deze eerste vertegenwoordigers van het nieuwe bouwen, gelijk Frank Lloyd Wright en de gebroeders Perret, nog onvrij en innerlijk van klassieke of romantische vormelementen afhankelijk. Eerst later, nadat het kubisme de vereischten voor een nieuwe conceptie had gecreëerd, vond men den moed en de kracht, de consequentie te brengen ook in de architectonische uitdrukkingswijze. Het kenmerk van deze periode is de vorming van de formeelen en ruimtelijke uitdrukkingswijze voor de latere ontwikkeling (Le Corbusier, Gropius, Oud, Rietveld). De latere periode voltrok de zuivering en liet in het woonprobleem de sociale zijde zien. Deze zuiveringsactie kwam in een scherpe afweerpositie tegen

meelopers en pseudo-modernen tot uitdrukking, want niets is gevaarlijker, dan ten tijde van de ontwikkeling, wanneer alles in wording is, niet-creatieve naturen een woord te laten meespreken. Het aesthetische probleem, dat zoo dikwijls de oplossing van een vraagstuk onmogelijk maakte, werd evenzeer bewust uitgeschakeld. Wellicht moeten de werkelijke woordvoerders van deze sociale en puriteinsche houding bij de Nederlanders (Stam, Rietveld, Oud) en de Zwitsers (Schmidt) worden gezocht.

Wanneer dus ir. Zwiers over een uiterlijk modeverschijnsel spreekt dan miskent hij het uiterst belangrijke cultuurverschijnsel, dat zich reeds ongeveer sedert 1860 (William Morris) steeds scherper afteekent! Al hebben zich den laatsten tijd twee belangrijke landen, Duitschland en Rusland, van deze beweging afgewend, tegelijkertijd is geheel het Middellandsche-Zee-gebied actief geworden (Italië, Spanje, Algiers, Griekenland), en ook Frankrijk, Engeland, Amerika en de Noordelijke landen. (Een merkwaardig tegenargument voor het overige, tegenover het regionalisme, dat herhaaldelijk als argument tegen het nieuwe bouwen is te berde gebracht).

Het komt mij derhalve voor, dat het niet geoorloofd is, gelijk de heer Zwiers het in zijn stuk deed, de voorstelling te wekken dat de nieuwe bouwkunst de bewerkster van een nieuw levensinzicht zou zijn. Dit levensinzicht is er reeds lang en de bouwkunst volgt het nog maar traag. Ook de congruentie van het nieuwe bouwen met het 19e eeuwse positivisme waarop de schrijver wijst, schijnt na het bovenstaande problematiek. Wanneer men dus het nieuwe bouwen als een „crisis in de bouwkunst“ meent te mogen kenschetsen, denigreert men, bewust of onbewust, een beweging, die vooralsnog onzen overgangstijd symboliseert. In hetgeen ir. Zwiers meent te kunnen zien als een verschijnsel, waaraan een positivistische levensbeschouwing ten grondslag ligt — die op zichzelf bedenkelijk is, wijl zij de contradictio in adjecto nadert — zien anderen en misschien niet geheel ten onrechte, een kenmerk van den overgang naar een nieuwe dimensie, de dimensie der vrijheid, dus om in de terminologie van het christendom te spreken, naar een (ons) transcendenten werkelijkheid. Mag de heer Zwiers deze nieuwe werkelijkheid nog niet zien, haar verschijnselen zijn onmiskenbaar en haar komst onvermijdelijk. Wat den mensch gedurende duizenden jaren bevrijd heeft, moet bewaard, hetgeen de menschen geknecht heeft, moet verworpen worden. En juist deze waarheid van den mensch, zijn waardigheid en zijn creatieve roeping, ligt verborgen in het christendom.

LAREN, N.H. 19 December.

H. BUYS.

De Heer Zwiers zal op dit stuk in het volgende nummer antwoorden. Met dit antwoord zal de discussie gesloten zijn. Red.

BOEKBESPREKING.

GEWAPEND-BETON EN IJZER IN DEN BRUGBOUW.

door Dr. Ir. J. EMMEN.

Dit boek is merkwaardig als verschijnsel, als wijze van behandeling der stof en als voordracht.

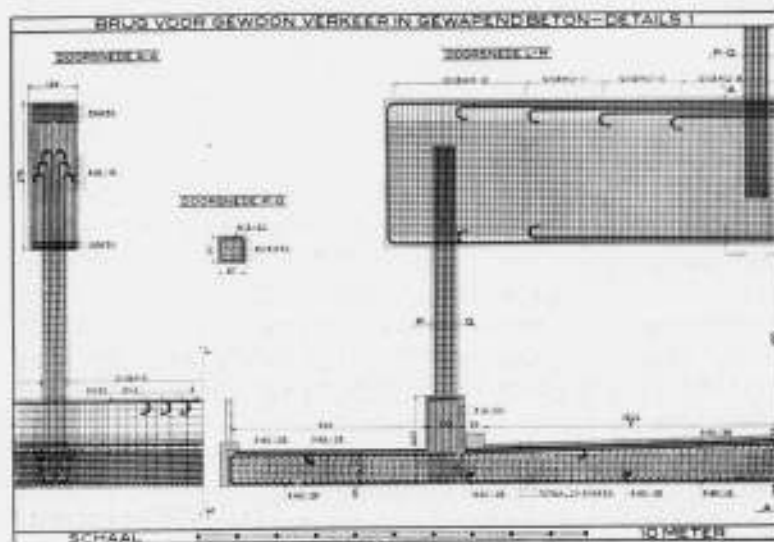
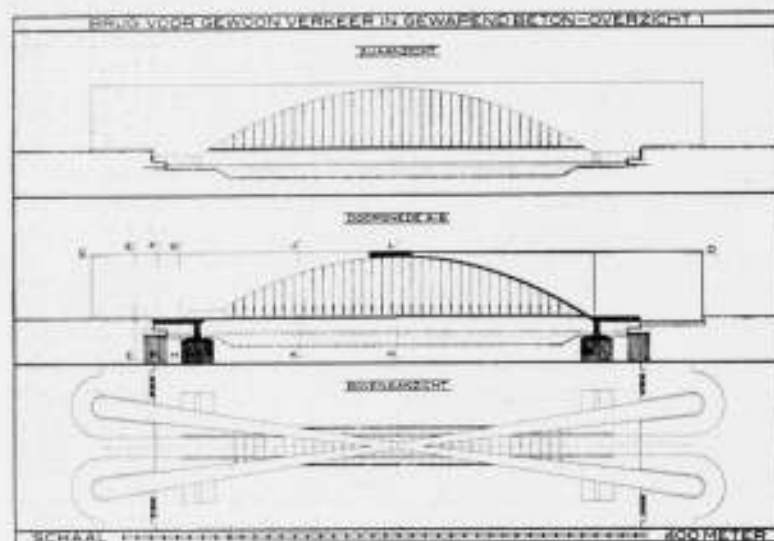
Als verschijnsel treft bij de lezing telkens weer hoe buitengewoon moeilijk het nemen van beslissingen voor den verantwoordelijken technicus onzer dagen toch wel is. Als ooit een werk geschikt was om den leek ervan te overtuigen dat onze moderne wetenschap — niettegenstaande haar snelle ontwikkeling wat betreft kennis van materialen, beheersching der wiskunde en logisch denken — niet in staat is om de dagelijkse vragen van ons aardche leven kort en duidelijk te beantwoorden, dan is het dit boek. Niet kennis, noch kunde maar wijsheid hebben we noodig, meer dan ooit.

De behandeling der stof is merkwaardig voor een civiel-ingenieur. In ons

land treft een drang van vele civiel-ingenieurs, de exacte technici, naar het gebied van de aesthetische overweging en zelfs naar de bouwkunst. Het zou de moeite loonen om een studie te maken van den invloed die de bouwkunst heeft gehad op het leven van de civiel-ingenieurs in de laatste veertig jaren, dus na de beweging der beeldende kunsten aansluitend aan die in de letterkunde van 1880; en wederkeerig zou het effect van des civiel-ingenieurs inzicht en eigenaard op onze bouwkunst in die periode moeten worden aangewezen. Maar daarvoor is hier geen plaats. Laat ik, voorloopig, volstaan met namen te noemen van bouwmeesters als van Heukelom, Meiers, van Ravestein, Scheffer en Schelling om te indicieren aan welke groep ik thans denk.

Ir. Emmen, wiens tijd en energie zonder twijfel voor 95 % zal worden opgeëischt door zuiver-technische overwegingen, becijferingen, toegepaste mechanica, lezen van technische tijdschriften, afwegen van technische merites, vergelijken van economische waarden, Ir. Emmen heeft meerdere

UIT DR. H. J. EMMEN. GEWAPEND-BETONEN IJZER IN DEN BRUGBOUW

malen en thans door de behandeling van dit werk heel duidelijk bewezen hoe achter dat alles een warm hart klopt voor de schoonheid van het ontwerp.

Hij heeft het zichzelf niet gemakkelijk gemaakt; de laatste woorden: „Rotterdam—s-Gravenhage 1926—1934” geven mede een aanwijzing omtrent het stuk van zijn leven waarvan de vrije tijd gebruikt moet zijn geworden voor het samenstellen van dit werk, om zoo te zeggen in uitgespaarde uren, na zijn Rijksbouwureau.

Bestudeerd werden de eigenaard en de voor- en nadeelen van gewapend beton en van ijzer voor een spoorbrug met 40 meter, een brug voor gewoon verkeer met 150 meter, een idem met 300 meter en een hefbrug met p.m. 50 meter overspanning.

En voor alle vier deze objecten zocht hij naar een weinig alledaagsche oplossing. Niet alleen het concept voor elk dezer bruggen is zeer persoonlijk, maar ook in de statische berekening heeft hij de platgetreden wegen der routine verlaten en min of meer oorspronkelijke methoden gevolgd. Een ander maakt de bestudeering van dit werk tot een spannend bedrijf.

Behalve de hefbrug, waarvoor de bepaalde gegevens ontleend zijn aan zijn inzending voor de „Internationale Prijsvraag voor de vernieuwing der Koninginnebrug te Rotterdam” in 1924, betreft het hier fictieve gevallen. En dat is ook wel te zien aan de oplossingen die vooral wat de overaansluitingen betreffen de bloedwarmte van de realiteit missen. Wat dit aangaat doen zij mij denken aan die talloze ontwerpen voor bedachte gevallen, waaraan studenten te vaak hun bouwkundig talent moeten slijpen.

Bij de statische berekening der gewapend betonconstructies heeft fr. Emmen voor de verschillende elementen van één object verschillende maar wel overwogen optredende maximum belastingen en verschillende schematische samenstellingen bepaald; inderdaad zal hij hierdoor een constructie verkrijgen, waarbij de veiligheidscoëfficiënt voor de verschillende elementen minder ongelijkmatig is dan bij de gebruikelijke methode.

Dit is een verdienstelijke gedachte.

Minder enthousiast ben ik over zijn kostenramingen. Ik acht het onverantwoordelijk voor 1 ton constructieijzer (St. 37) f 300,— aan te nemen tegelijk met f 0,12 voor 1 kg wapeningsijzer (St. 37) en f 16,— voor 1 m³ beton. In de periode dat deze laatste eenheidsprijzen golden kostte 1 ton van dit soort constructieijzer niet f 300,—, maar hoogstens f 150,—. Bovendien lijkt mij het eigengewicht der ijzeren bruggen veel te hoog aangenomen; en is toepassing van St. 37 voor overspanningen 150 en 300 m niet te verdedigen nu wij over betrouwbare hoogwaardige staalsoorten beschikken. De behandeling der ijzeren bruggen is met veel minder liefde en kennis van zaken geschied dan die der betonontwerpen; ze doet me eigenlijk dilettantisch aan.

Het behoeft geen nader betoog, dat van zijn kosten-vergelijkingen naar mijn mening niet te veel te accepteren is.

Bij alle drie de vaste gewapend betonbruggen heeft hij getracht naar een belangrijke vermindering van het maximum moment door doortrekken van de hoofdliggers voorbij de steunpunten en wel op een oorspronkelijke wijze waardoor de mobiele belasting niet op de overstekten komt te dragen.

Behalve bovengenoemde interessante afwijkingen van de normale behandeling valt vooral de vormgeving van de betonbrug met 300 meter overspanning op. Bijgaande teekeningen geven er een beeld van.

(blad 10, blad 13, blad 16 en blad 17.)

De oplossing is curieus.

Maar meer oorspronkelijk dan gelukkig: de zestig meter hoge wanden der hoofdliggers zullen elk landschapsbeeld en elk stadsgezicht kapot slaan op de wredeste wijze die denkbaar is.

Als ik deze ontwerpen vergelijk met hetgeen is opgenomen in de serie „The Steel Bridge” van The British Steelwork Association dan zou ik er mij niet over verheugen als ijzer door dit soort beton verdrongen werd terwille van architectonische winst! Integendeel.

Ik heb ook constructieve bezwaren tegen vlakke betonwanden van die afmetingen; zeker zal hier niet voor gelden, dat het onderhoud te verwaarlozen is!

En thans de voordracht: deze is bijzonder fraai, zowel wat betreft de uitgave van het geheele werk als de opvattingen en behandeling der teekeningen. Voorbeelden hiervan verdienen opgenomen te worden in een volgende uitgave van „Eif Eeuwen Bouwkundig Teekenen”. Het ware wel van belang geweest te mogen vernemen, wie de aquarellen der perspectieven en wie de orthogonale teekeningen heeft vervaardigd.

Enkele verwarrende drukfouten zoals 150 meter in plaats van 300 meter in titel van Hoofdstuk IV op bladzijde 84 en opschrift „bestaande” Koninginnebrug in plaats van „vervallen” idem op bladzijde 125 dienen bij een volgende uitgave te worden geëlimineerd.

fr. A. H. VAN ROOD.

NIEUWE ZAKELIJKHEID IN DE NEDERLANDSCHE ARCHITECTUUR, door G. RIETVELD, Schrift 7, jaargang 9, De Vrije Bladen.

De titel van dit boekje is misleidend; dat heeft ook Rietveld gevoeld, of beter gezegd, hij had waarschijnlijk geen zin zich aan den titel te houden en zegt daarom in de korte inleiding: De nieuwe-zakelijkheid in Nederland is de zelfde als die in de andere landen („internationale-architectuur”), al zijn er wel typische verschillen, zoals op de jaarlijksche „Internationale Kongressen voor het nieuwe bouwen” gebieken is. Het lijkt hem beter een blik te slaan op het programma der nieuwe architectuur.

Gelukkig is van dat programma in het boekje niet veel te vinden en daar waar Rietveld meent het toch even te moeten aanduiden, is, volgens mij, het gezegde geheel onvoldoende, afgezien nog van de vraag of men voor een levende, temidden van onzen bewogen tijd staande, beweging wel een programma opstellen kan en moet.

Niettemin biedt ons het geschrift menige gedachte, die het overdenken zeer zeker waard is.

In een historisch overzicht begint Rietveld met te zeggen:

„Na de periode der stijlimitatie, ontstond behoefte aan waarheid. Hier begint de vernieuwing in de architectuur in Holland (Berlage), d.w.z., de vernieuwing waarop we hebben kunnen voortbouwen.”

Na de mislukking van den z.g. Jugendstil, die te vroeg kwam, „hebben wij toen kunnen zien en zien het nog, dat we het goede niet in een keer kunnen grijpen en al zouden we het kunnen grijpen, het niet direct ingang vinden kan, maar dat we ons zelf en ons vak zoover moesten opwerken, om het goede te kunnen aanvaarden en dan moeten we genoeg geduld en uithoudingsvermogen hebben, om af te wachten, of het iets voor onzen tijd kan zijn.

De geschiedenis naar de nieuwe zakelijkheid in de architectuur is dan ook in hoofdzaak de geschiedenis van de vernieuwing van de architecten en hun vak zelf.”

Sprekende van den tijd der eerste experimenten, moeten we hartelijk lachen om Rietveld's trouwhartige bekentenis:

„U kunt begrijpen, hoeveel menschen het slachtoffer geworden zijn van deze proeven.

Als men lang in eenzelfde stad werkte als architect, was de goede naam haast niet meer te redden.

Ik persoonlijk voel me tenminste nog erg schuldig tegenover veel menschen, wier blik in dit opzicht niet groot genoeg was, om te zien dat dit alles als overgang noodig geweest is of die plezier hadden in 't geval.

't is dan ook niet te verwonderen, dat men altijd nog, nu de architectuur allang op een meer bestendigen grondslag is gekomen, bang is om het nieuwe te aanvaarden. Als de Hollander éénmaal leergeld heeft betaald, is in de meeste gevallen z'n houding voor goed bepaald. Gelukkig zijn er altijd menschen, die geheel meeleven en die het mogelijk maken voort te werken.

't is merkwaardig, dat het nieuwe in elk vak niet altijd door de beste vaklieden wordt gevonden, zelfs niet gezocht.

Veel meer hebben in dit opzicht leeken-opdrachtgevers gedaan. Zonder het vak en alle moeilijkheden te kennen, hebben ze altijd gecorrigeerd, gecritiseerd en goede richting aangegeven, welke naar 't leven leidde.”

Samenvattend de allereerste beginselen der nieuwe beweging, schrijft Rietveld:

„In architectuur, schilderkunst en beeldhouwkunst is men begonnen eigen terrein precies af te grenzen. De schilder maakte alleen kleur, geheel vlak en primair.

De beeldhouwer begon met een kube en probeerde langzaam ook de waarde van andere lichamen te leeren kennen.

Voor den architect bleef de ruimte over — hij probeerde deze te begrenzen op een wijze, waardoor binnen en buiten vergelijkbare ruimten ontstaan.

Men zag in, dat het materiaal en de vorm ervan het terrein van de plastiek was, dat het licht reflecterend oppervlak van den wand het terrein van den schilder was; dat slechts de leegte overbleef voor den architect en dat hem alleen aanging de hoedanigheid hiervan ten opzichte van den erin, erom, erop zich bevindenden mensch.

Het voornaamste dat men bereikt heeft, is een waardering voor het zoolang versmaede en tot armoede veroordeelde begrip „leeg”.

Meer ingaande op de nieuwe-zakelijkheid, zoals die zich heden ten dage aan ons voordoet, lezen wij o.a.:

„De nieuwe zakelijkheid in de architectuur is iets geheel anders dan de bekende maatschappelijke zakelijkheid. B.v. als een modern architect in een huis centrale verwarming en warmwatervoorziening maakt, inplaats van versiering aan gevel en interieur, kan dit nieuwe zakelijkheid beteekenen; maar als een opdrachtgever de woonwaarde van een huis wil afmeten aan het aantal radiatoren, washtafels, kasten, enz., is dit misschien wel zakelijk in den gewonen zin, doch zeker niet dat, wat wij onder nieuwe zakelijkheid verstaan.

Het gaat niet om steen, glas, ijzer, ook niet om den vorm hiervan, ook niet om monumentaliteit of om schoonheid of indrukwekkende constructies, ook niet om de representatie, d.w.z. om de uitbeelding van een levenshouding, zelfs niet om het eenvoudig naar buiten toonen wat het innerlijk is. Maar het gaat om de maat en de hoedanigheid van de leegte tusschen de materialen, e r o m e n e r o p. De architectuur, waarvan de uiterlijke vorm door schoonheidsverwegingen is beïnvloed, werkt nooit architectonisch doch altijd p l a s t i s c h. Ik bedoel hiermede dat dan ook het bedoelde schoone niet bereikt wordt, daar de plastiek niet eigen is aan architectuur.”

„De zakelijkheid, eigenlijk noodzakelijkheid, is niet zoals sommigen denken, een soort verarming, een soort versobering, het weglaten van al wat aangenaam zou kunnen zijn.

Dit is een kwestie van ingesteld zijn. Zoolang het voor iemand een uit nood of gemakzucht tevreden zijn met minder zou beteekenen, zou zoo iemand in 't geheel niet rijp zijn voor ons streven. Het moet veel eerder een bevrijding beteekenen van overtolligheden. Dit is ook de maatschappelijke betekenis. Een soort ruimtelijke hygiëne.”

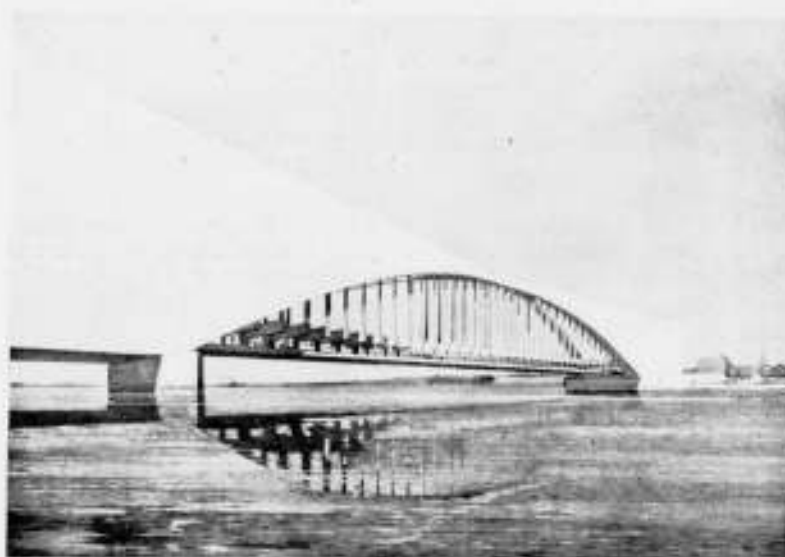
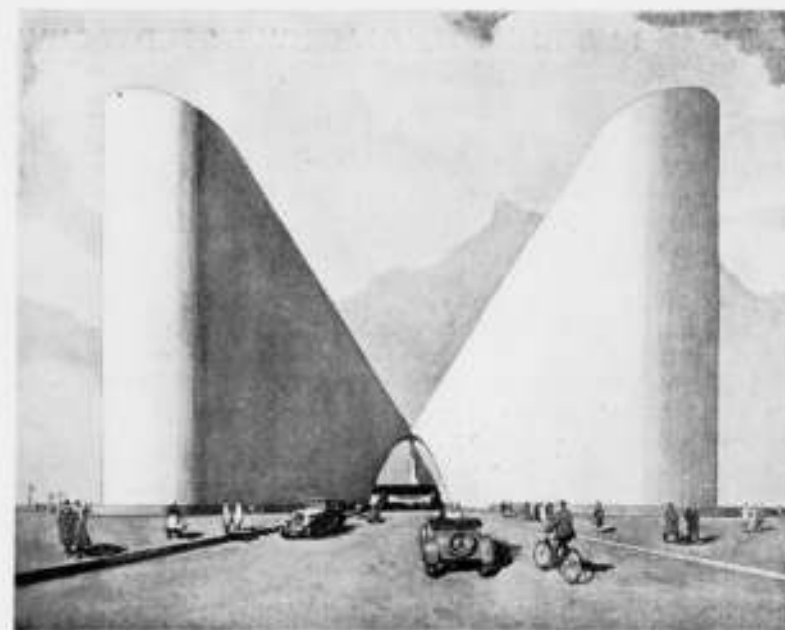
„'t is de grootste aesthetische fout, die men maken kan, als men probeert een ding volgens aesthetische wetten tot schoonheid op te bouwen.

We doen beter, het eigenlijke van een ding te leeren kennen en dan te waken, dat geen bijkomstigheden de overhand gaan krijgen en de bedoeling in den weg gaan staan. De fouten in de architectuur ontstaan soms uit onkunde, doch meestal door misplaatste vakkennis.”

„Het thuis-zijn is een vast begrip geworden. Het zich thuis gevoelen een boven alle redeneering uitgaand gevoel. Het nieuwe vindt hier meestal alleen een plaats, als van het oude gewende niets behoeft geofferd te worden. Dit maakt een huis ingewikkeld.”

„Er is niets op tegen om iets mooi te vinden, ook niet, als men er genoeg van heeft, om de wetten waarnaar de schoonheid zich schijnt te gedragen, op te sporen, ook niet om hiermede een leer, genaamd aesthetica, op te bouwen, doch het is wel erg, om de architectuur hiermede te belemmeren (schoonheidscommissies) en de woonbaarheden te verkleinen. Kunst is iets geheel anders, kunst is een daad.

Kunst in 't algemeen is geen genoeg. Kunst is eerder lastig voor den

UIT DR. H. J. EMMEN. GEWAPEND-BETONEN IJZER IN DEN BRUGBOUW

burgerman, dan prettig. Kunst is heel zeker niet het maken van schoonheid. Kunst heeft ook geen bovenzinnelijk doel of strekking. Kunst heeft de bedoeling een bepaald zintuig te ontwikkelen, gezond te maken. Kunst is de eenzijdige, doch onmiddellijke ervaring der realiteit, het gewone, eenvoudige, waarvoor we slechts de ogen behoeven te openen (dit is wel een vereischte) of de hand uit te steken. Men zou niet zeggen, dat dit, juist dit, zoo zeldzaam is.”

Uit het laatste hoofdstuk van het schrift, haal ik nog de volgende zinnen aan:

„De juiste maten en hoedanigheden van het toekomstige woonhuis zullen m.i. niet alleen bepaald worden door maximum bezonning, noch door minima (die financieel of uit gemakzucht gesteld worden), doch vanuit onzen levensdrang. Er bestaat een woord in den Prediker, dat niet erg christelijk lijkt: „Ik heb gemerkt, dat er niets beters is dan zich te verblijden en goed te doen in z'n leven”; deze spreuk klinkt voor mij gelijk-luidend als de nieuw zakelijke architectuur. Noodgedwongen beperking kan en moet zich ontwikkelen tot blijde bevrijding van het overtollige.”

„Nog één ding. Laten we er altijd goed aan denken. Het huis voor de menschen, die volgens het heerschende begrip wonen willen, is er. We kennen het allen maar al te goed. Hoe hechter en onverwoestbaarder en vollediger we dit maken, hoe beter we 't perfectionneeren, hoe minder kans er bestaat, dat we dit ooit te boven komen.

Daar we in onze beste momenten beter op een tafel zitten, dan op een stoel of in 't geheel geen huis, tafel of stoel noodig hebben, zal het huis voor de toekomst (dit is het huis voor de nieuwe generatie) niet geheel het nu nog heerschende begrip „wonen” mogen en kunnen bevredigen”.

LEERGANG VOOR HEDENDAAGSCHE STEDEBOUW TE DELFT. 17-19 DECEMBER 1934.

Van de behandelde voordrachten plaatsen wij alsnog enkele verslagen, die ervan werden samengesteld.

Voordracht over „De groote Stad” door ir. L. S. P. Scheffer, leider van de Afdeling Stadsontwikkeling van den Dienst der Publieke Werken te Amsterdam. Spreker behandelde zijn onderwerp uit het oogpunt van de behoeften, die in Amsterdam naar voren komen en die in stedenbouwkundig opzicht voorziening behoeven. Hij liet aan de hand van diverse kaarten zien, hoe door den historischen groei van de hoofdstad, haar gebied thans duidelijk in vier zônes kan worden onderscheiden, n.l. de binnenstad met de oudere buitenwijken, de nieuwe buitenwijken met haar uitbreidingen, het landelijk gebied met de enkele daarin van ouds aanwezige dorpskernen en tenslotte het direct buiten de gemeentegrenzen gelegen gebied der randgemeenten.

Spreker besprak enkele der voornaamste verschijnselen, die zich in elk dezer gebieden voordoen. In de binnenstad heeft men tengevolge van de gestadig voortgaande omvorming van dit oude stadsdeel tot zaken-centrum met de bekende verkeersbezwaren te doen, waarbij in de laatste jaren het parkeervraagstuk dringender naar voren komt. De cityvorming, die gebouwen van geheel andere afmeting en schaal doet ontstaan, brengt bovendien gevaar voor schending van het stadsdeel mede. In afwachting van het gereed komen van een plan voor de binnenstad, werd een schema-plan voor de verkeersverbeteringen aangebracht, dat de gewenschte richtlijnen voor de toekomstige maatregelen aangeeft. Tevens is een monumentenverordening met bijbehorende lijst, waarin de „monumenten” zijn aangegeven, vastgesteld.

De buitenwijken zijn in voortdurende groei; er waren dus partieele uitbreidingsplannen noodig, waarbij steeds rekening diende te worden gehouden met het in voorbereiding zijnde Algemeene Uitbreidingsplan, met name met de interlocale verbinding te land en te water. Dit laatste geldt evenzeer voor het landelijk gebied, waar zich die toekomstige uitbreidingen zullen moeten voltrekken. Het bleek noodig maatregelen te nemen om te verhinderen, dat deze toekomstplannen werden belet of belemmerd door wilde bebouwing en tevens mogelijk te maken, dat aan de behoeften van het agrarisch bedrijf blijvend kon worden voldaan. Tevens werd er op gewezen, hoe de ontwikkeling van de watersport en de voorziening met sportterreinen en volkstuincomplexen tot maatregelen dwingt.

In de buiten de gemeentegrens gelegen zône ontwikkelen zich verschillende nederzettingen, die hun groei hoofdzakelijk aan de nabije hoofdstad danken. In overleg met de betrokken gemeenten en met de Vaste Commissie voor de Uitbreidingsplannen in Noord-Holland werden de uitbreidingsmogelijkheden hiervoor onder oogen gezien.

In het tweede gedeelte van zijn voordracht behandelde ir. Scheffer den wordingsgang van een gedetailleerd uitbreidingsplan.

Dr. ir. P. A. Rappaport uit Essen sprak vervolgens over „Landesplanung in Deutschland” en schetste in aansluiting aan zijn eerste voordracht de stad der toekomst, waarbij in tegenstelling tot de tegenwoordige een scheiding van industrie en woning wordt nagestreefd en het uitvloeien van de stad in het platteland. De ontwikkeling zal echter niet halt houden bij de grenzen der afzonderlijke steden maar zich uitstrekken over de geheele ruimte tusschen de steden. De economische verbindingen gaan tegenwoordig boven stad en land uit. In de plaats van de stadsplanmatigheid treedt de landsplanmatigheid (Landesplanung), die gesloten economische gebieden omvat. Het Rijnsch-Westfaalsche industriegebied b.v. omvat slechts 1/100 van het totale Deutsche grondgebied, maar 1/15 van alle inwoners.

In de toekomst moet het verkeer veel meer ter decentralisatie worden aangewend. Een derde van alle Duitschers werkt en woont in groote steden, dat is economisch en hygiënisch ongewenscht. Een groot deel der industrie behoeft heelemaal niet in de stad te liggen, kan en moet geleidelijk worden overgebracht naar het land. Anderzijds mag de bebouwing niet planloos over het land worden uitgebreid. Planmatig moet een hoogere ontwikkeling der landbouwende gebieden worden nagestreefd. Binnen de bebouwde gebieden moeten onbebouwde liggen teneinde de bevolking de noodige ontspanningsruimten te verzekeren.

De opgave van de „Landesplanung” moet ten slotte leven en welvaart van de menschen, het gezond wonen zijn. In Deutschland zijn sinds het eind van den oorlog in verband met den verschrikkelijken woningnood ongeveer 2,8 miljoen woningen gebouwd, waarvan helaas 1/3 in de weinig talrijke groote steden. In de toekomst zal men zich in het algemeen beperken tot huizen met 2 of 3 verdiepingen. In het algemeen moet men de behoefte aan bouwoppervlakte in de steden voor de toekomst niet overschatten.

Er moet worden gestreefd naar afvloeiing van de steden naar het platte land. In de eerste plaats naar een zuiver „landwirtschaftliche” herkolonisering. Met gebruik van een deel van het Deutsche grondbezit en cultivering van al het onontgonnen land is het wellicht in een reeks van jaren mogelijk 200.000 nieuwe „Kleinbauerstellen” te scheppen. Even belangrijk is de verplaatsing van een deel der industrie. Dit eischt in economisch en verkeerstechnisch opzicht een centrale leiding voor het geheele Rijk, een „Reichsplanung”. Hier vooral moet het verkeer helpen, waarbij de nieuwe autobanen groote diensten kunnen bewijzen, die tot een lengte van 8000 K.M. in Deutschland worden aangelegd en landbouw, kleine nijverheid en industrie nauwelijks te schatten afzetvergemakkelijkingen verschaffen. De economische planmatigheid ter vorming van de stad, de landelijke planmatigheid voor de vorming van samenhoorende arbeidsgebieden en de rijksplanmatigheid als grondslag van een bevolkingspolitische herordering van het Rijk kunnen minder op wettigen grondslag berusten dan op den wil van alle betrokkenen. In dit verband herinnerde spr. aan de stelling „Gemeinnutz vor Eigennutz”, die het nieuwe Deutschland zich eigen heeft gemaakt. Het doel moet zijn de betere levensvoorwaarde van den arbeidenden mensch. (Mbd.).

PRIJSVRAAG GEDENKTEEKEN H. M. DE KONINGIN-MOEDER TE 'S-GRAVENHAGE.

In aansluiting op ons bericht in ons vorige nummer vestigt het Comité er alsnog de aandacht op, dat alle inzendingen volgens artikel 7 nieuw

moeten worden vervaardigd. Voorts zou het Comité gaarne zien, dat de diverse teekeningen op carton werden ingeleverd.

OPROEPING CANDIDATEN VOOR HET VOORBEREIDEND EN HET DEFINITIEF EXAMEN VOOR BOUWKUNDIG OPZICHTER B.N.A. 1935.

De Commissie van Onderwijs van den B.N.A., belast met de leiding der bovengenoemde examens, brengt hierbij ter kennis van belanghebbenden dat de aangifte voor deelname aan deze examens in 1935, is opengesteld tot uiterlijk 15 Januari 1935.

Het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen zal worden afgenomen op 10 April 1935, zoo mogelijk in de plaatsen Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Eindhoven, Arnhem en Zwolle.

Het tweede gedeelte van het Voorbereidend en het Definitief Examen zullen worden afgenomen te Utrecht en vangen aan op Maandag 29 April 1935.

De aangifte moet geschieden op een daarvoor bestemd formulier, met het programma en de voorwaarden kosteloos verkrijgbaar aan het Secretariaat der Examens te Amsterdam, Weteringschans 102.